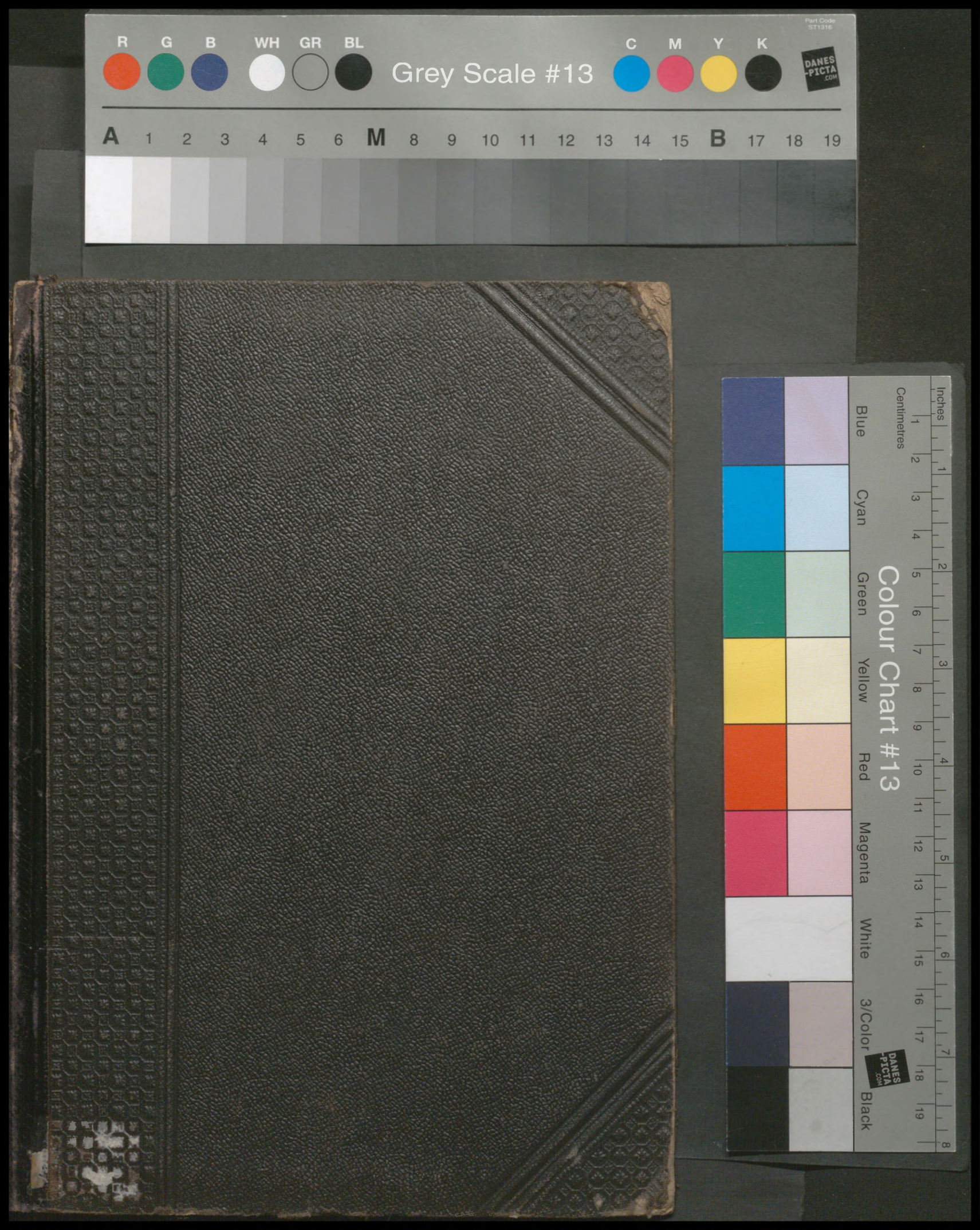
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
Inches
Centimetres

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.
DRUK. TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW,
Hoża Nr. 41.

fP221

„1289" 193[illegible] r.
„TRYBUNA RADZIECKA"

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI.

Tom XV.

od litery U do Yvon.

535 rysunków, 3 mapy i 1 tablica Waz greckich.

8310

Библиотека Ред. Тов. зо Иностран. Рабочих СССР
№ 15597

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr. 1 inw. 1648.

WARSZAWA.
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.
1903.

БИБЛИОТЕКА
СОВЕТСКОГО ИНТЕРАТУРЫ
НА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ
№

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.

Варшава, 29 Іюля 1903 года.

BIBLIOTEKA NAUKOWA
80309/2
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

U.

U, samogłoska czysta, twarda. Na monetach francuskich oznacza mennicę Pau. U Rzymian **U.** znaczyło *Urbs* (miasto, Rzym); *U. C.* znaczyło *urbis conditae*, t. j. od założenia miasta (Rzymu). W chemji **U.** jest symbolem uranu. *U. c.* w muzyce=una corda; *ü M* w niemieckim języku= über dem Meeresspiegel (nad poziomem morza).

Ü... Wyrazów zaczynających się od tej litery, należy też szukać pod **Ue...**

Ualan, jedna z wysp Karolińskich (ob.).

Uapon, jedna z wysp Marquesas (ob.).

Uba, rzeka w gub. Tomskiej, w Syberji zach.; bierze początek z południowo-zachodnich pochyłości pasma Chojzuna i południowych gór Tigireńskich, w okręgu Bijskim, i ubiegłszy około 200 w., pod warownią *Ubińską* uchodzi do Irtyszu.

Ubald, pseudonim Bronisława Zamorskiego.

Ubangi (Mobangi), wielki północny dopływ rzeki Kongo w Afryce środkowej, bierze początek pod 2°30′ szerok. płn. na zachód od Wadelai na wysokości 1,300 m. nad p. m., nosi na początku nazwy *Kibali*, *Makua*, *Uëlle*, przyjmuje liczne dopływy i wpada pod 0°9′ szer. płd. i 17°41 dług. wsch. od Gr. Długość **U.** wynosi około 2,500 klm., szerokość przy ujściu 2,500 metrów.

Ubbelohde August, prawnik niemiecki, * 1833, profesor w Getyndze, a od 1865 r. w Marburgu, członek pruskiej izby panów. Wydał wiele dzieł prawnych.

Ubeda, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Jaen, położone pomiędzy Gudalquivir a Guadalimar, liczy 19,000 miesz.

Üb..., ob. Ueb...

Überbret'l (niem.). nadscenka, nazwa teatrzyków popularnych, utworzonych w Niemczech (w Berlinie, Monachjum). Wzorem ich były t. zw. „cabarety“ francuskie, gdzie poeci sami śpiewali swoje utwory. Inicjatorami **U.** byli poeci J. O. Bierbaum, Wollzogen, Liliencron. W **U.** występują albo sami poeci, albo aktorowie, i śpiewają piosnki satyryczne, albo liryczne, lub odgrywają drobne utwory dramatyczne, w których pod pokrywką karykatury i humoru ukrywa się jakaś myśl poważniejsza.

Ubermanowicz Sebastjan, sławny kaznodzieja, * 1698, wstąpił 1711 do Jezuitów, był kaznodzieją i profesorem filozofji, fizyki i matematyki w Poznaniu, potem przez 22 lata kaznodzieją i spowiednikiem nadwornym Stanisława Leszczyńskiego w Nancy, gdzie † 1764 r. Kazania jego razem zebrane wyszły p. t.: „Religja chrześcijańska po kaznodziejsku wykładana“ (5 t., Kalisz, 1764—66), oraz „Kazania“ (7 t., tamże) i „Kazania moralne i świąteczne“ (tamże, 1769).

Übermensch, ob. Uebermensch.

Überweg, ob. Ueberweg.

Ubezpieczenie jest instytucją, która za pomocą stosownych środków daje materjalne odszkodowanie za straty losowe. Przez rozłożenie tych strat na wielką liczbę uczestników **U.** uchrania dotkniętych klęską od strat majątkowych. Są prawa przyrodzone, jak pożar, grad, pomór, śmierć, kalectwo, które pociągają za sobą nieuchronne skutki zniszczenia dóbr materjalnych. Usunąć strat tych żadna siła ludzka nie może; ubezpieczenie jednak łagodzi je, zmniejsza i czyni mniej dotkliwemi. Dawniej, póki nie powołano do życia stosownych urządzeń, opartych na pierwiastkach czysto gospodarczych, zastępowała tę instytucję filantropja publiczna, a w szczególności akcja pomocy państwowej. We Francji jeszcze w 1797 część podatku gruntowego obracano na zapomogi

dla osób, nawiedzonych klęską losową. W Cesarstwie wydawano pożyczki zwrotne, u nas wspierano dotkniętych nieurodzajem, a potem czyniono t. zw. alewacje (ulgi podatkowe), ale zaczątek racjonalnego ustroju ubezpieczeniowego powstał w Niemczech w wieku XV; nagromadzono tam składki na zapomogi dla pogorzelców. Poszkodowany nie potrzebował odwoływać się do jałmużny, miał bowiem prawo do zapomogi. Najstarszym śladem tego urządzenia była t. zw. giełda pogorzelowa w Szlezwigu. Z tego zawiązku powstały później wzajemne towarzystwa ubezpieczeń ogniowych instytucji publicznych i obowiązkowych. Do najstarszych systemów ubezpieczeń należy również transportowe, a mianowicie morskie, które sięgają w. XV. W r. 1435 powstało w Barcelonie urządzenie ubezpieczeń przeciw rozbiciu się okrętów. Na ziemiach polskich powstały w XVI w. związki, organizujące wzajemną pomoc sąsiedzką na wypadek pogorzeli. Obecnie odróżniamy następujące formy ubezpieczeń: 1) transportowe: morskie, rzeczne, kolejowe; 2) ogniowe, nieruchomości i ruchomości, 3) od gradobicia, 4) od pomoru bydła, 5) kapitałów na wypadek śmierci, albo po dojściu do pewnego wieku, 6) od nieszczęśliwych wypadków: kalectwa, niezdolności do pracy i t. p., 7) od strat kredytowych, kradzieży, strejków i t. p. (będące dopiero w zawiązku). **U.** opierają się bądź na podstawach urządzeń państwowych i publicznych (ogniowe i od nieszczęśliwych wypadków), bądź na wzajemności, bądź na przedsiębierstwach akcyjnych. Rozwój przedsiębierczości akcyjnej znakomicie przyczynił się do postępu ubezpieczeń. Samą technikę ich rozwinęła statystyka, dająca słuszne i sprawiedliwe podstawy do obliczenia składek. Zasada ubezpieczenia polega na opłacie perjodycznej pewnej składki (premji), zastosowanej do ryzyka i rozmiarów przyszłego wynagrodzenia. Ryzyko oblicza się na podstawie rachunku prawdopodobieństwa, przeprowadzonego na materjale wielkich cyfr statystycznych. Towarzystwa ubezpieczeń, jako w każdym wypadku instytucje pożyteczności publicznej, podlegają kontroli władzy. Niektóre formy **U.** są obowiązkowe; do takich należą przedewszystkiem **U.** nieruchomości od pogorzeli; składki na to **U.** tworzą rodzaj podatku publicznego. **U.** robotników od nieszczęśliwych wypadków i na starość tam, gdzie istnieją, stanowią również urządzenie przymusowe.

Ubi amici, ibi opes (łac.), gdzie bogactwa, tam przyjaciele.

Ubi bene, ibi patria, tam ojczyzna, gdzie dobrze.

Ubicini Abdolonyme, publicysta francuski, pochodzenia włoskiego, * 1818, † 1884 w Paryżu, był profesorem retoryki w Joigny, podróżował po Wschodzie. Napisał: „Lettres sur la Turquie“ (1851—54); „La question d'Orient devant l'Europe“ (1854); „Provinces danubiennes et romaines“ (1856); „La question des principautés danubiennes devant l'Europe“ (1858); „Études historiques sur les populations de la Turquie d'Europe“ (1867); „Les constitutions de l'Europe orientale“ (1872); „Etat présent de l'Empire Ottoman“ (1876); „La constitution ottomane expliquée et annotée,“ „Les origines de l'histoire roumaine“ (1887) i in.

Ubijowie *(Ubii)*, naród germański, mieszkający za czasów Cezara na prawym brzegu Renu, pomiędzy rzekami Sieg i Lahn, a pod panowaniem Augusta przeniesiony na lewy brzeg Renu. Stolicą, wedle ogólnie przyjętego zdania była *Colonia Agrippina* (Kolonja), zaś wedle Gauppa m. *Ara* dziś Ahrweiler. W końcu **U.** zleli się w jeden naród z Frankami.

Ubińskie jezioro leży w południowo-wsch. części okręgu Kaińskiego, w gub. Tomskiej, długie od połud.-zachodu na półn.-wschód 43 w.; szerokie od półn.-zachodu na południo-wschód 20 w. Na niem leży 5 wysp z wybornemi sianożęciami. Do jeziora tego wpada rz. Kop czyli Jagła, wypływa zaś rz. Ubinka, wpadająca z lewej strony do Omi.

Ubiorek, roślina, ob. Iberis.

Uborć, rzeka, biorąca początek w pow. Nowogrodzko-Wołyńskim (Zwiahelskim), płynie przez powiat Piński i pod miasteczkiem Petrykowem uchodzi do Prypeci.

Ubychowie, jeden z najbardziej wojowniczych i przedsiębierczych narodów górskich Kaukazu, który w trzech plemionach (**U.,** Szasowie i Wardanowie) mieszka na południowo-zachodnim stoku gór, pomiędzy rzekami Chost i Szacha. Mówią oni oddzielnym zupełnie językiem; liczba ich wynosi około 25,000 głów.

Ucayali, główny dopływ rzeki Amazonki, bierze początek w Kordyljerach wschodnich w Peru pod 14°30′ szer. płd., powstaje z połączenia dwóch rzek, nosi początkowo nazwy: *Urubamba*, *Quillibamba*, przyjmuje liczne dopływy i przepłynąwszy 1,960 klm., wpada pod Nautą do Amazonki.

Üch... ob. Uech...

Uchanie, obecnie osada, dawniej miasto w gub. Lubelskiej, pow. Hrubieszowskim leżące, zostało założone w 1485 r. przez Pawła z Jasieńca, kasztelana sandomierskiego. W XVI w. przeszło w ręce rodziny Uchańskich, którzy ufundowali tu kościół parafjalny, mieszczący grobowce wspaniałe kilku członków tej rodziny i różne pamiątki, przywiezione z Rzymu przez prymasa Uchańskiego. Dziedzice miasta posiadali tu okazały pałac z obszernym ogrodem; Starowolski w 1632 r. opisuje piękność i okazałość tej rezydencji. Szczątki ruin rozebrano w 1810 r. Dziś ludność **U.** wynosi około 2,000 dusz.

Uchański Jakób, h. Radwan, prymas, arcybiskup gnieźnieński, syn Aleksandra, marszałka książąt mazowieckich, * 1501 w Służewie, † 1581 w Łowiczu. Zostając pod opieką Andrzeja Tęczyńskiego, kasztelana krakowskiego., kosztem jego

odbył nauki, a następnie pod okiem Sebastjana Branickiego, referendarza koronnego, nabył gruntownej znajomości prawa krajowego. Poznany przez królowę Bonę, został jej pełnomocnikiem prawnym. Potem mianowany sekretarzem królewskim i jako kapłan 1536 r. kanonikiem chełmskim, prokuratorem Zygmunta Augusta w sprawie z Radziwiłłami, kanonikiem krakowskim 1538 r. i referendarzem koronnym, dziekanem katedralnym płockim (1548 r.), archidjakonem warszawskim (1549). W r. 1550 został biskupem chełmskim; lecz podejrzany o sprzyjanie reformie religijnej, dopiero we trzy lata zyskał zatwierdzenie Rzymu; nareszcie od r. 1557 biskup kujawski, mimo czteroletniego oporu Rzymu, został 1562 r. arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem. Człowiek rozumu niepospolitego, dumny i ambitny, nadzwyczaj czynny i energiczny, objąwszy najwyższą w Rzeczypospolitej władzę duchowną, zamyślał, z natchnienia Frycza Modrzewskiego, nie odrywając się zupełnie od Rzymu, utworzyć Kościół katolicki polski i być jego głową, czyli ustanowić niepodległego w Kościele narodowym polskim od Rzymu patrjarchę polskiego. W tym celu zaczął się umawiać z biskupami o zwołanie synodu do Piotrkowa. Uwiadomiony o tych knowaniach, Rzym wysłaniem w samą porę zręcznego nuncjusza Commendoniego zdołał zniweczyć zamysły prymasa, a reszty dokonał kardynał Hozjusz (ob.), wsparty gorliwością Jezuitów. **U.** też, zrzekłszy się dosyć wcześnie swoich zamiarów, odtąd wiernie i gorliwie służył Kościołowi, prześcigając nawet w gorliwości wielu innych biskupów. Zawsze jednak ambitny, gdy mu się w Kościele nie powiodło, próbował dopiąć swego celu w państwie i polityce. W czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta ważną odgrywał rolę i w sporze z marszałkiem koronnym o przodownictwo w elekcji uzyskał tyle, że na sejmie konwokacyjnym przyznano prymasowi prawo zwoływania w czasie bezkrólewia sejmów, a marszałkowi koronnemu prawo obwołania publicznie nowo obranego króla. Przyczynił się też **U.** najwięcej do obioru Henryka Walezjusza, a potem całym swym wpływem usiłował wprowadzić na tron arcyksięcia Maksymiljana. Na zwołanym przez się synodzie piotrkowskim 1577 r. zaprowadził wiele pożytecznych urządzeń. Obok tego, dbały o prawdziwą oświatę, łożył wiele na naukę młodzieży ubogiej. Znane są jego dzieła: „O miłościwem lecie“ (Wilno, 1576); „Pamiętnik o tem co się działo w Warszawie na zjeździe r. 1572“ (w „Zbiorze pam. hist.“ J. U. Niemcewicza, t. 1). Zbiór jego listów oryginalnych posiadał Ignacy Krasicki. Profesor Teodor Wierzbowski wydał: „Uchansciana,“ czyli „Zbiór dokumentów, wyjaśniających życie i działalność Jakóba Uchańskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego“ (Warszawa, 1884—1885), pierwsze 4 tomy tego wydawnictwa zawierają korespondencje i dokumenty, t. 5 nosi tytuł „Jakób Uchański, arcyb. gnieźnieński“ (1502—1581), monografja historyczna przez Teodora Wierzbowskiego.

Uchard Marjo, powieściopisarz i dramatyk francuski, * 1824 w Paryżu, mąż znanej aktorki Magdaleny Brohan (ob.). Jego pióra są: dramat „Fiammina“ i inne utwory sceniczne, jak: „Le Retour du mari,“ „La Postérité d'un bourgmestre,“ „La Charmeuse,“ tudzież powieści: „Raymond“ (1861); „Le Mariage de Gertrude“ (1862); J'avais une marraine“ (1863); „La Comtesse Diane“ (1864); „Une dernière passion“ (1867); „Mon oncle Barbasson“ (1876); „Inès Parker“ (1880); „Mademoiselle Blaisot“ (1884); „Joconde Berthier“ (1886).

Uchatius Franciszek, artylerzysta, * 1811 r. w Theresienfeld w Austrji Niższej, † 1881, wstąpił 1829 do artylerji austrjackiej, był laborantem w pracowni fizyczno-chemicznej, 1841 został fajerwerkierem, 1842 oficerem, 1861 komendantem odlewów dział, 1874 generałem, 1879 feldmarszałkiem porucznikiem. Ulepszył metody wyrabiania stali, zbudował przyrząd do mierzenia ciśnienia w działach, wynalazł materjał wybuchowy z mączki nitrowanej, wprowadził działa ze stali bronzowej *(metal Uchatiusa)*, w r. 1875 wynalazł granaty pierścieniowe. Za usługi te, oddane artylerji austrjackiej, otrzymał tytuł barona.

Uchatiusa stal, stal otrzymywana przez stopienie surowca z tlenowemi rudami żelaza w tyglu platynowym.

Ucho, organ zmysłu słuchu, jest podwójny, symetrycznie z obu stron czaszki umieszczony. Część jego jest ukryta głęboko w wyrostku skalistym kości skroniowej, część sterczy na zewnątrz. **U.** dzieli się na trzy części: **U.** zewnętrzne, środkowe i wewnętrzne, **U.** *zewnętrzne* składa się z muszli usznej i przewodu słuchowego zewnętrznego. *Muszla* stanowi część ucha ku zewnątrz wystającą; jest to dość gruba blaszka sprężysta, zwinięta w formę lejka i przedstawiająca rozmaite wyniosłości i zagłębienia; szkielet muszli ucha stanowi chrząstka, otoczona kilkoma mięśniami i pokryta skórą; muszla ma swoje naczynia i nerwy; *przewód słuchowy zewnętrzny* zaczyna się od przedniej strony muszli i wnika w głąb kości skroniowej; jest to wązki i na cal długi kanał, nieco zgięty, w części chrząstkowaty, w części kostny; okrywająca go od wewnątrz skóra traci swe własności w miarę oddalania się od muszli; gruczoły skórne wydzielają tu tak zwany *woszczek*. Fizjologiczne znaczenie **U.** zewnętrznego polega na przenoszeniu przez przewód zewnętrzny drgań powietrza odbitych od muszli usznej. Ku wewnątrz przewód słuchowy zewnętrzny zamknięty jest przez błonę bębenkową, oddzielającą **U.** zewnętrzne od środkowego. Jest to błonka cienka złożona z 3-ch listków; wewnętrzny listek jest tęgi, sprężysty i beznaczyniowy, oba listki powierzchowne są przedłużeniem błon pokrywających **U.** zewnętrzne i środkowe. *Ucho środkowe* stanowi *jama bębenkowa* i jej przedłużenia. Jama ma postać nieregularnego sześciokąta. Ścianę jej

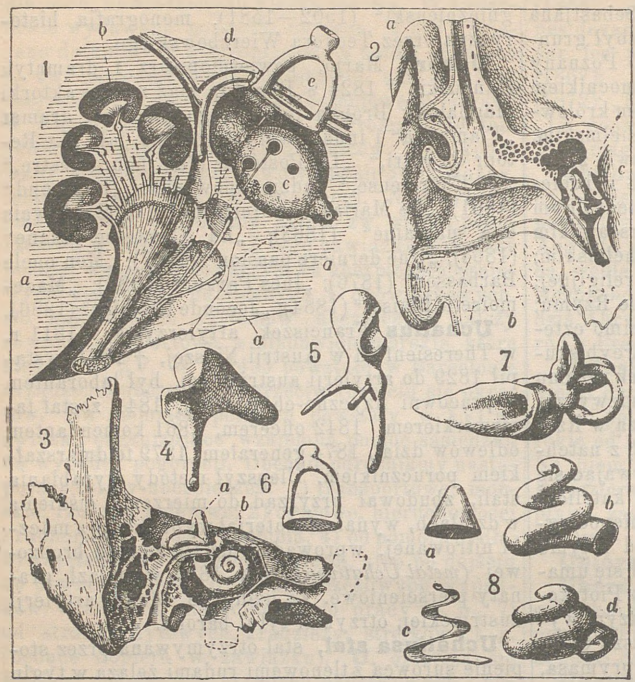

Ucho: 1. Rozdział nerwu słuchowego: *a* nerw słuchowy, *b* ślimak, *c*, *d* przedsionek. 2. Przecięcie ucha: *a* muszla, *b* ucho zewnętrzne, *c* ucho środkowe z kosteczkami, które są przedstawione oddzielnie: 4. kowadełko, 5. młotek, 6. strzemionko, 3. Ucho wewnętrzne z błędnikiem, 7. błędnik powiększony. 8. ślimak (*b* i *d*), *a* słupek, *c* blaszka wężownicowa

zewnętrzną stanowi błona bębenkowa; ściana wewnętrzna, kostna, oddziela ucho środkowe od tylnego i przedstawia dwa otworki, owalny i okrągły, *okienkami* zwane, zasłonięte błonkami. Ściana górna, kostna, cienka, oddziela jamę bębenkową od jamy czaszkowej; ściana tylna prowadzi do komórek znajdujących się w wyrostku sutkowym i będących przedłużeniem jamy bębenkowej; w ścianie przedniej jest otworek prowadzący do *trąby Eustachjusza*, łączącej jamę bębenkową z gardłem. Ucho środkowe wysłane jest błoną śluzową i zawiera powietrze. W jamie bębenkowej znajdują się tak zwane *kosteczki słuchowe*, w liczbie 4: młotek *(malleus)*, kowadełko, kosteczka soczewicowata i strzemię; są to drobne, nieregularnego kształtu kosteczki, połączone stawami; młotek opiera się bezpośrednio o błonę bębenkową, podstawa strzemienia dotyka błony okienka owalnego; kosteczki słuchowe stanowią dźwignię złożoną, łączącą błonę bębenkową z uchem wewnętrznem i służą do przenoszenia dźwięków. Ucho *wewnętrzne* czyli *błędnik (labirynt)* składa się z tak zwanego przedsionka, przewodów łukowatych i ślimaka *(cochlea)*. *Przedsionek* ma kształt nieregularnego wielokąta, w ścianie zewnętrznej którego znajduje się okienko owalne błoną zakryte; *przewody łukowe* znajdują się z tylnej i górnej strony przedsionka, mają kształt rurek wydrążonych, wygiętych łukowato i otwierających się z obu stron do przedsionka. *Ślimak*, najbardziej ku przodowi położony, przedstawia niejako kanał skręcony około osi czyli słupka, słupek ma formę ostrokręga; kanał ten przedstawia skręty i podzielony jest w całej swej długości przez blaszkę wężownicową na 2 piętra, górne i dolne; piętro górne czyli przedsionkowe łączy się z przedsionkiem, piętro dolne czyli bębenkowe odpowiada błonie okienka okrągłego. Prócz tego na podstawie przedsionka znajdują się dwa dołki, owalny i okrągły. Wszystkie te kostne utwory zawierają odpowiadające im zupełnie organy błoniaste, wewnątrz kostnych umieszczone. Pomiędzy organami kostnemi a błoniastemi i wewnątrz organów błoniastych znajduje się ciecz limfatyczna. W organach błoniastych rozgałęzia się *nerw słuchowy*, dochodzący do przedsionka od czaszki przez *przewód słuchowy wewnętrzny*, wydrążony w wyrostku skalistym; najważniejszy organ końcowy nerwu słuchowego znajduje się w blaszce wężownicowej błoniastej; jest on bardzo skomplikowany i nosi nazwę *organu Cortiego*. Fizjologiczne znaczenie swoje zawdzięcza ucho wewnętrzne rozgałęzieniom nerwu słuchowego. Ruchy kosteczek słuchowych, przechodząc przez błonki na ciecz, ucho wewnętrzne wypełniającą, wprawiają takową w drganie, które stanowi właściwy bodziec dla organów kościowych nerwu słuchowego. Krew tętniczą doprowadza do ucha *tętnica słuchowa wewnętrzna*, gałęź tętnicy podstawowej, żyły wylewają swą krew do zatoki skalistej górnej.— Cierpienia ucha są bardzo różnorodne, ograniczać się mogą do poszczególnych jego części (ucho zewnętrzne, środkowe, wewnętrzne), lub też zajmować cały organ słuchu; punktem wyjścia mogą być sprawy zapalne na błonie śluzowej (sprawy chorobowe kataralne lub ropne), lub też zanikowe w systemacie nerwowym ucha. Do ciężkich form należą wogóle cierpienia ucha wewnętrznego, szczególnie sprawy zanikowe zakończeń nerwów słuchowych. Tutaj odnieść także należy tworzenie się *otolitów*, czyli konkrementów z węglanu wapnia w błoniastej części labiryntu. W celu oświetla-

nia błony bębenkowej, której stan wiele wskazuje o cierpieniach, nawet po za nią w uchu się toczących, używa się stożkowatych rurek *(auryskop)*, przez które z reflektara rzuca się światło na zewnętrzny przewód słuchowy i błonę bębenkową. Gałęź medycyny, zajmująca się sprawami chorobowemi w uchu, nosi nazwę *otjatrji* (ob. Słuch).

Ucho morskie, ślimak, ob. Haliotis.

Uchta, po zyriańsku *Sukwa*, rzeka w Rosji, płynie w pow. Jareńskim gub. Wołogodzkiej, wpada z lewej strony do górnego Wymu.

Uchtomscy, książęcy ród rosyjski, wywodzący się od książąt Bielozierskich, a mianowicie od księcia Wasila Romanowicza, którego wnuk Iwan Iwanowicz Uchtomski, posiadał włości nad rzeką Uchtomą i był protoplastą tego rodu. Książęta **U.** zajmowali do końca XVII wieku w państwie Moskiewskiem rozmaite wyższe godności.

Uchtomski Esper Esperowicz, książę, pisarz i publicysta rosyjski, * 1861, kształcił się w Petersburgu, gdzie ukończył uniwersytet. W r. 1884 zaliczony do ministerjum spraw zagranicznych (departament wyznań), zajmował się **U.** buddyzmem, położeniem Ormian etc. i odbył trzy razy podróż na Wschód. Był towarzyszem ówczesnego Następcy Tronu, a panującego dzisiaj Najjaśniejszego Pana, Mikołaja II, w podróży naokoło świata. Od r. 1883 opublikował wiele poezji lirycznych, recenzji, studjów krytycznych etc. Wydał: „Podróż na Wschód Wielkiego Księcia Następcy Tronu Mikołaja Aleksandrowicza (1890—91),“ po rosyjsku, niemiecku, angielsku i francusku; „Od stepów Kałmuckich do Buchary“ (1890); od r. 1896 objął redakcję gazety *Peterburgskija Wiedomosti*, którą prowadzi w duchu wysoce humanitarnym. Jest prezesem zarządu Banku rosyjsko-chińskiego i członkiem rady Towarzystwa drogi żelazn. Mandżurskiej.

Uciana, po litewsku *Utena*, miasteczko w pow. Wiłkomierskim, gub. Kowieńskiej, nad trzema strumieniami, Ucianką, Wieszą i Kraszoną, i przy szosie z Dynaburga do Kowna. Okolice tutejsze obfitują w wielką liczbę grodzisk i mogił starożytnych.

Uciańskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. Podług spisów podskarbińskich z roku 1569, stanowiło wówczas ekonomję stołu królewskiego i obejmowało miasto Ucianę (ob.) z zamkiem, założonym w XII, i przyległościami. Po odpadnięciu województwa Smoleńskiego od Polski, wedle traktatu Andruszowskiego r. 1667, Stany Rzplitej, chcąc wynagrodzić rycerstwu utratę dóbr narodowych, uchwaliły na sejmie 1671 r. rozdanie między nich takież dobra w starostwie Uciańskiem i w innych powiatach litewskich. Następnemi zaś uchwałami na sejmach w r. 1670, 1672, 1769 i 1775 posiadanie to zamieniono na dziedzictwo, i odtąd to starostwo przestało istnieć jako dobra narodowe. Ostatnimi posiadaczami byli Strutyńscy. W niektórych dowodach urzędowych przezywano je Wiłkojeziory.

Uckermark lub *Ukermark*, jest to północna część Marchji Brandeburskiej (67 mil kw.) i stanowiąca dziś trzy powiaty. Niegdyś była to ziemia Wkrzeńska (od jeziora Wkra) z miastem Przemyśl (dziś Prenzlau).

Uczep, *dwuząb (Bidens)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechuje się kielichokrywą wielolistkową, i ziarnami opatrzonemi cierniami. *B. tripartita* i *B. cernua*, zwany *wilkiem*, o kwiatach żółtych, pospolite są u nas na wilgotnych miejscach; ziele obu było niegdyś używane jako środek moczopędny; lud nasz używa gdzieniegdzie uczepu do farbowania chustek na żółto, gotując go z ałunem. Owoce przyczepiają się w jesieni do odzieży i trudno dają się oddalać.

Ud, rzeka w Syberji wschodniej, bierze początek w pasmie gór Stanowych, w pobliżu źródeł rzeki Zei, i ubiegłszy około 700 wiorst, wpada do morza Ochockiego. Przybiera z prawej strony rzeki Szewlej i Galam, z lewej Czogar, Giszę, Niemerykan i Njanję.

Uda, dwie rzeki w Syberji, do systemu jenisejskiego należące. Pierwsza wypływa z bagnistego stepu górskiego, dzielącego wody Leny i jeziora Bajkalskiego i ubiegłszy 350 wiorst, pod miastem Wierchnieudyńskiem wpada do rzeki Selengi. Z dopływów jej ważniejsze: Kuda, Kulun i Ona. Druga bierze początek z gór nad granicą chińską leżących; płynie około Nieżnieudyńska, na granicy gub. Tomskiej i Irkuckiej, przybiera następnie nazwę Cziuny, a po zlaniu się z Biriuzą albo Oną, nazwę Tasiejmy, poczem uchodzi do Górnej Tunguski, przebiegłszy około 700 wiorst.

Udar, ob. Apopleksja.

Uddevalla, miasto portowe w szwedzkim länie, Gotenburg i Bohus nad Byfjordem, ma kilka fabryk i 8,000 miesz.

Uderzanie, gwałtowne spotykanie się dwu ciał. Działanie uderzania zależy od mas obu ciał, od ich prędkości, od kierunku uderzania (**U.** *proste* i *pochyłe)*, od kształtu ciał i od ich sprężystości. Jeżeli ciało niesprężyste, posiadające masę m i szybkość c, uderza o ciało mające masę m' i szybkość c'. to po uderzeniu poruszają się razem z szybkością $\frac{mc+m'c'}{m+m'}$. Stąd wypada np., że jeżeli obie uderzające się kule są równe, a jedna z nich jest w spoczynku, to po **U.** biegną razem z szybkością równą połowie szybkości kuli uderzającej. Jeżeli dwie kule równe biegną naprzeciw siebie z jednakiemi prędkościami, to po **U.** zatrzymują się.—Przy uderzeniu ciał sprężystych działanie jest bardziej zawiłe; przy zetknięciu bowiem następuje zmiana kształtu ciała, które jednak natychmiast wraca do postaci pierwotnej, cząstki zaś ciał, wracając do pierwotnego położenia, wywierają niejako uderzenie wsteczne, które sprowadza dalsze zmiany w prędkości ciała uderzającego i uderzonego. Je-

żeli kula sprężysta uderza o równą jej kulę sprężystą, zostająca w spoczynku, to pierwsza się zatrzymuje, a druga przechodzi w ruch z prędkością kuli uderzającej. Jeżeli dwie kule sprężyste równe uderzają się, to po **U.** wymieniają swe prędkości. Jeżeli kula sprężysta uderza o szereg kul sprężystych, to ostatnia porusza się z szybkością kuli uderzającej, a wszystkie pośrednie pozostają w spoczynku. Jeżeli kula sprężysta uderza o ścianę sprężystą ukośnie, to odbija się od niej tak, że kąt odbicia równa się kątowi padania, to jest odbiega drugą stroną pod tym samym kątem względem płaszczyzny odbijającej.—Wypadki te jednak wikłają się bardzo, gdy uderzenie jest mimośrodowe; tu bowiem z ruchem postępowym łączy się ruch obrotowy, z powodu którego kula biedz może w kierunku zupełnie odmiennym od tego, jakiby powstał przez uderzenie centralne. Stąd powstają tak zwane klapsztosy i karambule w grze bilardowej i mnóstwo innych niespodzianych rezultatów tej gry (ob. Bilard). Najprostsze prawa **U.** rozwinął Wren (1669), zbadanie uderzeń mimośrodowych należy do najtrudniejszych zadań mechaniki.—*Uderzenie elektryczne* znaczy to samo, co wyładowanie elektryczne (ob. Butelka lejdejska, Kondensator). *Uderzenie powrotne* czyli *wsteczne*, ob. Piorun.

Udine, włoska prowincja w dawnem królestwie Lombardzko-Weneckiem, ma 6,582 klm. kw. i 535,000 ludności. Główne miasto t. n. ma 25,000 miesz., piękny kościół katedralny i prześliczny cmentarz (Campo Santo). Jest rezydencją arcybiskupa.

Udińsk Górny, miasto okręgowe w obwodzie Zabajkalskim, ob. Wierchnieudińsk; **U.** *Dolny*, miasto okręgowe w gubernji Irkuckiej, ob. Niżneudinsk.

Udo *(femur)*, górna i największa część kończyn dolnych, ma formę uciętego ostrokręgu podstawą zwróconego ku górze, t. j. do tułowia; dolna część uda łączy się z golenią. Podstawę tej okolicy stanowi *kość udowa*, największa z kości szkieletu, rurkowata, połączona od góry stawem biodrowym z kośćmi miednicy, od dołu stawem kolanowym z kośćmi goleni. Kość udowa pokryta jest bardzo grubą warstwą mięśni; zawiera bardzo liczne naczynia i nerwy; wszystko to otoczone jest powięziami, tkanką podskórną i skórą.

Udometr, *pluwjometr*, *ombrometr*, *deszczomierz*, przyrząd do mierzenia ilości wody spadłej z atmosfery w jakiejkolwiek miejscowości, czyli wysokości deszczu. Składa się z naczynia metalowego, mającego otwór oznaczonej powierzchni i opatrzonego z boku rurką z podziałami. Wysokość wody nagromadzonej w rurce okazuje jej ilość spadłą na powierzchnię udometru w danym czasie. Flaugergues urządził **U.** obracający się z kierunkiem wiatru, tak, że można oznaczyć ilość deszczu spadłą przy różnych wiatrach. Urządzone są też *udografy* czyli *ombrografy*, t. j. deszczomierze notujące automatycznie wysokość wody spadłej z deszczem. Ombrograf Fuessa (ob. fig.) mieści się w skrzynce blaszanej, na której znajduje się otwarte naczynie A, o powierzchni 200 cm. kw.; zbierająca się w niem woda deszczowa spływa przez rurę metalową do naczynia mosiężnego G, w którem unosi się pływak, dźwigający na osi S drążek z piórem, a ruch swój zaznacza pióro na obracającym się bębnie T (ob. Samopiszące przyrządy). Gdy pióro dochodzi do górnego końca podziałki, woda z naczynia G przelewa się za pośrednictwem syfona do dolnego zbiornika K, a pióro schodzi ku dołowi i przy dalszym deszczu notowania swe dalej prowadzi. Im naczynie G jest węższe, tem pomiar jest ściślejszy.

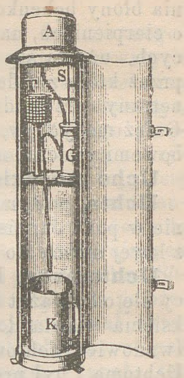

Udometr.

Udsk, m. okręgowe w nadmorskim obwodzie Syberji wschodniej, nad rz. Udem, 200 m.—*Udski okrąg*, liczy 18,200 miesz.

Udszain *(Udschaiyini)*, miasto w anglo-indyjskiem państwie hołdowniczem Gwalior, nad rzeką Sipra, ma liczne świątynie, pałace, słynne obserwatorjum i 35,000 miesz.

Uduszenie, ob. Asfiksja.

Udvarhelski komitat, w Siedmiogrodzie, utworzony 1876 z byłej stolicy **U.**, oraz niektórych gmin pogranicznych, ma na przestrzeni 3,418 klm. kw. 111,000 miesz.

Udvarhely, łac. *Areopolis*, niem. *Oderhellen* lub *Oderhellyen*, miasto główne kom. t. n. w Siedmiogrodzie, nad rz. Kokelą, 2 kościoły katolickie, kościół ewangielicki, klasztor, gimnazjum katolickie i ewangielickie, szkoła normalna, szpital i około 4,500 m., zajmujących się garbarstwem, uprawą tytuniu i handlem.

Udziela Seweryn, pisarz polski, * 1857, kształcił się w Nowym Sączu i Tarnowie, a później zdał dwa egzamina państwowe (1876 i 1877). Współpracownik *Przyjaciela zwierząt*, *Przeglądu rzeszowskiego*, *Szkoły*, *Wisły*, *Kwartalnika historycznego*. Ważniejsze prace: „Z miłości dla kraju“, „Podróż po złoto“, „Wspomnienie z przeszłości Ropczyc“, „Dwanaście legend i podań z pod Krakowa“, „Pies w przysłowiach polskich“, „Lud polski w powiecie Ropczyckim w Galicji“, „Świat nadzmysłowy ludu krakowskiego“, „Tyniec pod względem topograficzno-etnograficznym“.

Udżydżi, osada handlowa na wschodniem wybrzeżu Afryki podrównikowej, w niemieckiej Afryce Wschodniej, pod 5° szer. płd., liczy 8,000 miesz., oraz organizacyjny punkt wypraw naukowych do wnętrza Afryki.

Ueberlingen, miasto okręgowe w badeńskim obwodzie Konstancji nad jeziorem t. n., posiada wiele pięknych budowli z XV i XVI w., kilka fabryk i 4,500 miesz.

Uebermensch (niem.), nadczłowiek, termin stworzony przez Nietzschego, na oznaczenie ideału, do którego ludzkość dążyć powinna, żeby osiągnąć najwyższy stopień rozwoju, ob. Nietzsche. Wyrazu **U.** używa się niekiedy ironicznie, mówiąc o człowieku z wygórowanemi pretensjami.

Ueberweg Fryderyk, myśliciel niemiecki i pracownik na polu dziejów filozofji; * 1826, † 1871; po odbyciu studjów uniwersyteckich oddał się studjom filozoficznym, w których idąc za kierunkiem przez Trendelenburga (ob.) wytkniętym, starał się znaleźć niewzruszoną podstawę dla filozoficznego poznania częścią w dziejach filozofji, częścią w niektórych stanowczo ustalonych działach filozofji (jak logika), wreszcie w rezultatach nauk przyrodzonych. Pierwszą ważniejszą pracą **U.** było dzieło: „System der Logik und Geschichte der logischen Lehre“ (Bonn, 1857; 5 wyd., 1882), które obok wielu innych drobniejszych rozpraw rozgłosiło imię autora i utorowało drogę do katedry filozofji w uniwersytecie królewieckim, którą otrzymał 1862 po napisaniu rozprawy „De priore et posteriore forma Kantianae critices rationis purae“ (Berlin, 1862). Najważniejszą zasługą **U.** jest skreślenie nadzwyczaj gruntownego, jasnego i zupełnego rysu dziejów filozofji p. t. „Grundriss der Geschichte der Philosophie“ (7 wyd., 1886—88). Pisał o nim A. Lasson „Zum Andenken an Friedrich U.“ (w Bergmana' „Philosophische Monatshefte, Tom VII zesz. 7).

Uechtritz, Fryderyk von..., pisarz niemiecki, * 1800 r. w Gorlicach, wyższy urzędnik sądowy w Düsseldorfie, od 1864 stale zamieszkały w miejscu urodzenia, † 1875. Jest autorem kilku tragedji historycznych (np. „Rom und Spartacus“; „Alexander und Darius“; „Rosamunde“ i t. d.); dzieła p. t. „Blicke in das Düsseldorfer Kunst und Künstlerleben“ (3 t., Düsseldorf, 1839—41); tudzież powieści: „Albrecht Holm“ (7 t., Berlin, 1852—1853); „Der Bruder der Braut“ (3 t., Stutgard, 1860) i „Eleazar“ (3 t., Jena, 1867). Por. „Erinnerungen an Friedrich von U. und seine Zeit in Briefen von ihm und an ihn“ (1884).

Uechtritz, Kuno von..., rzeźbiarz niemiecki, * 1856, robił rzeźby kolorowane (polichromiczne), z których jedna (włoskiego Pifferara z małpką) nabyła Nationalgalerie w Berlinie. Później oddał się rzeźbie monumentalnej (pomniki elektora Jerzego Wilhelma, Moltkego, Wilhelma I, Bismarcka). Wykonał również kilka pięknych fontan z fantastycznemi figurami.

Ueckendorf, wieś w pruskiej regencji Arnsberskiej, okręgu Gelsenkirchen, w węźle kilku dróg żel. położona, ma wielkie kopalnie węgla kamiennego, kilka fabryk i 16,500 miesz.

Ueckermünde *(Ukermünde),* miasto okręgowe w pruskiej regencji Szczecińskiej nad rz. Uker, ma stary zamek, kilka fabryk i 6,100 miesz.

Uetersen, miasto w pruskiej reg. Szlezwiskiej, okr. Pinneberg, nad rz. Pinneau, ma liczne fabryki i 5,600 mieszkańców.

Ufa, rzeka w Rosji, bierze początek z gór Uralskich, w powiecie Troickim, na granicy gubernji Permskiej i Orenburskiej, i uchodzi do rz. Białej pod m. Ufą, ubiegłszy około 600 w. Do niej wpadają: Tiuj, Aj i Jurezeń.

Ufa, miasto gubernjalne gubrnji Ufimskiej, na prawym brzegu rzeki Białej, w pobliżu ujścia do niej rz. Ufy, zbudowane 1573 za cara Iwana Wasilewicza Groźnego, na miejscu dawnego miasta tatarskiego. Z początku **U.** była m. prowincjonalnem gubernji Kazańskiej, potem Orenburskiej, nareszcie m. gubernjalnem tej ostatniej od 1782—1865, w którym gubernja Orenburska podzieloną została na dwie: Orenburską i Ufimskę. Obecnie posiada 12 cerkwi, liczne zakłady przemysłowe, gimnazjum męzkie i żeńskie, seminarjum duchowne i 50,000 miesz.—*Ufimski powiat* ma na przestrzeni 16,408 w. kw. 376,000 miesz. *Ufimska gubernja,* utworzona 1865 z części dawnej gubernji Orenburskiej, leżącej na zachód od pasma gór Uralskich, podczas gdy część wschodnia zatrzymała nazwę Orenburskiej. **U.** *gub.* otoczona jest przez gubernje: Samarską, Kazańską, Wiacką, Permską i Orenburską i na przestrzeni 107,210 w. kw. liczy 2,221,000 miesz. Wschodnia część gubernji przerzuięta jest odnogami południowego Uralu, dochodzącego w wierzchołku Taganaj 3,292 a w wierzchołku Ireme 4,729 (4,758) st. wysokości, oraz pokryta gęstemi lasami, posiada nadto wyborne pastwiska i bogate skarby mineralne. Grunt, zwłaszcza w dolinach nad brzegami rz. Białej, urodzajny. Z rzek najważniejsza Biała, z jej dopływami Urszukiem, Dżomą, Ikiem i Ufą. Pod względem administracyjnym dzieli się **U.** *gub.* na 6 powiatów: Ufimski, Belebejski, Birski, Złotouscki, Menzeliński i Sterlitamacki.

Ufnale (z niem. *Hufnagel),* gwoździe żelazne, służące do przytwierdzenia podkowy do kopyta końskiego.

Uganda, protektorat angielski w Afryce równikowej, obejmuje państwa Uganda, Unyoro i in., ogółem 950,000 klm. kw. i 1,000,000 miesz. Właściwe państwo **U.** leży na północno-zachodnich brzegach jeziora Victoria Nyanza i ma 39,000 klm. kw. oraz 450.000 miesz. **U.** było zwiedzane przez Speke'a (1862), Longa (1874), Stanleya (1875), Emina Paszę (1876), Felkina i Wilsona (1879). Od 1894 znajduje się pod protektoratem Anglji.

Ugier, ob. Ochra.

Uginanie światła, *dyfrakcja, infleksja,* zboczenie, jakiemu ulegają promienie świetła przechodzące przez wąską szczelinę. Zjawiska uginania światła dostrzegamy, gdy przez tkaninę parasola spoglądamy na płomień latarni ulicznej

lnb na płomień świecy przez chorągiewkę pióra. Jeżeli promienie słoneczne przechodzą przez wązką szczelinę, to gdy otwór zakryty jest szkłem czerwonem, na dostatecznie oddalonej przegrodzie, po obu stronach jasnej smugi, przypadającej wprost szczeliny, rysują się smugi naprzemian ciemne i jasne, coraz słabszego natężenia (fig. 1). Jeżeli promienie przechodzą przez szkło niebieskie, obraz powstaje podobny, ale smugi są węższe; jeżeli zaś przez szczelinę przebiegają promienie zwykłego światła białego, to po obu stronach środkowej smugi białej rozkłada się szereg smug różnobarwnych, w których w pewnym porządku następują po sobie barwy widmowe zmiennego natężenia. Objawy te są następstwem interferencji czyli krzyżowania (ob.). Gdy ruch falowy (ob.) rozchodzi się w jakimkolwiek środku, każda cząstka wprawiona w drganie staje się źródłem fal nowych, ale wszystkie te fale cząstkowe, łącząc się ze sobą, wytwarzają falę ogólną, która jest zupełnie zgodną z falą główną, rozchodzącą się ze środka ruchu. Zasada ta, zwana *zasadą Huygensa*, tłómaczy objawy uginania; jeżeli przez szczelinę *ac* (fig. 2) przechodzi wiązka światła

Fig. 1. Uginanie światła przez wązką szczelinę.

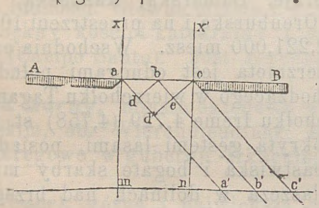

Fig. 2. Wyjaśnienie uginania.

iednorodnego, każdy punkt części fali *ac* staje się początkiem nowej fali, która się po za szczeliną rozprzestrzenia. Promienie *am*, *cn*, które są przedłużeniem promieni padających *xa*, *x'c*, pozostają w jednakich fazach drgań, a na przegrodzie, gdzie schodzą się jednocześnie górami lub dołami fal, wspierają się nawzajem i tworzą jaśniejszą smugę w pośrodku obrazu. W wiązce natomiast odchylonej *aa'*, *cc'* promienie mają do przebycia aż do przegrody drogę niejednakową i przybywają tam z różnemi fazami drgań. Promień skrajny *aa'* pozostaje po za promieniem skrajnym *cc'* w tyle o drogę *ad'*, jeżeli więc różnica ta wyrównywa całej długości fali, to promień pośredni *bb'* opóźnia się względem *cc'* o połowę fali *be*. Jeżeli więc w pewnym punkcie przegrody promień *cc'* wywołuje górę, promień *dd'* wywołuje tam dół fali; promienie te znoszą nawzajem swe działania, a w ogólności każdemu promieniowi, który należy do połowy *ab*, odpowiada w drugiej jej połowie *bc* promień względem niego o pół fali przesunięty. Promienie tej wiązki niszczą się zatem wzajemnie, a w miejscu przegrody, gdzie wiązka ta pada, panować musi ciemność. Jeżeli w wiązce promieni dalszej, która pada bardziej ukośnie, różnica promieni skrajnych wynosi dwie długości fali, można wiązkę rozłożyć na dwie połowy, których promienie skrajne różnią się o jedną falę, z których przeto każda oddzielnie ulega zagładzie. W ten sposób powstają i dalej na przegrodzie smugi ciemne, między któremi przypadają smugi jaśniejsze. Przy świetle białem promienie różnych składowych jego barw przytłumiają się w różnych miejscach przegrody, skąd powstają smugi barwne. Jeżeli szczelina staje się coraz szersza, też same różnice w fazach promieni występują przy pochyleniach coraz mniejszych, smugi stają się

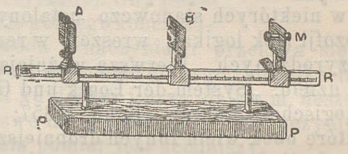

Fig. 3. Ława optyczna.

coraz węższe i wreszcie znikną zupełnie. Objawy więc uginania dają się dostrzegać jedynie przy szczelinach bardzo wąskich, a zależnie od postaci otworu obrazy te występują w różnych formach. (Dwa przykłady są przedstawione na tablicy barwnej „Światło"). Szczególnie wspaniałe objawy uginania otrzymać można za pomocą *siatek*, złożonych z szeregu wąskich szczelin równoległych, bądź za pomocą cieńkich drutów, bądź też z kresek na szkle okopconem, bądź wreszcie za pomocą rysów dokonanych djamentem na szkle. W *siatkach Rowlanda* na długości milimetra przypada 400—600 linji. Za pomocą siatek takich otrzymują się nader wyraźne widma, w których dokładnie występują linje Fraunhofera, siatki te zatem korzystnie zastąpić mogą rozszczepianie światła za pomocą pryzmatów.—Badanie objawów uginania ułatwia ława optyczna RR (fig. 3), wsparta na podstawis PP i opatrzona podziałką, wzdłuż której przesuwać się daje soczewka walcowa A, płytka ze szczeliną B i okular M. — Uginanie światła pierwszy zaobserwował Grimaldi (1665), bliżej zbadali je Fresnel (1826) i Schwerd (1835); **U.** ciepła promienistego okazał Knoblach (1846). Ob. Falowy ruch, Światło, Krzyżowanie.

Uglicz, miasto pow. gub. Jarosławskiej, nad rzeką Wołgą, otoczone wałem i przykopem, ma 24 cerkwie, 2 klasztory, kilkanaście fabryk i 9,700 miesz. Znajdują się w mieście ślady dawnego kremlu, otoczonego niegdyś murem; w pośrodku niego zachował się niewielki pałac carewicza Dymitra, piękny zabytek starorosyjskiego budownictwa.—**U.** był niegdyś miastem udzielnem księ-

stwa rostowskiego. 1584 car Fiedor Iwanowicz przeznaczył to miasto bratu swemu carewiczowi Dymitrowi, który tu w 1591 zamordowany został. Skutkiem tego wypadku większa część mieszkańców z rozkazu Borysa Godunowa zesłaną została do Syberji, i od tego czasu **U.,** mający przed tem do 100 cerkwi i przeszło 30,000 miesz., stale począł upadać. — *Uglicki powiat* ma na przestrzeni 3,036½ w. kw. 95,000 miesz.

Ugocki komitat, po madz. *Ugocs-Vármegye*, w Węgrzech, ograniczony komitatami Bereskim, Marmaroskim i Szatmarskim, ma na 1,191 klm. kw. 76,000 miesz., przeważnie Madziarów; bardzo lesisty, zwilżony rzekami Cisą, Thurą i Borsową, rodzi wino, zboża wszelkiego rodzaju, owoce i t. d. Główne miasto jest Nagy Szöllös. Do r. 1760 stanowił część kom. Bereskiego.

Ugogo, kraina w niemieckiej Afryce Wschodniej, między 5°50″ i 7° szerok, płd. położona. Jest to płaskowzgórze, w części lasem pokryte, w części step stanowiące.

Ugolino, *Gherardesca* (ob. *Cherardesca*).

Ugór, pole, pozostawione przez czas pewien odłogiem czyli w spoczynku, w tym celu, by wyjałowiona ziemia odzyskała wyciągnięte z niej przez rośliny części mineralne. Wchodzi w skład różnych systemów płodozmianu (ob.).

Ugra, rzeka w Rosji, do systemu Oki należąca, bierze początek w pow. Felnińskim gub. Smoleńskiej i wpada z lewej strony od rzeki Oki, o 11 w. powyżej Kaługi. Długa około 350 w., żeglowną jest od m. Juchnowa, na długości 111 wiorst.

Ugriumow Grzegorz, malarz rosyjski, * 1764 w Moskwie, † 1823 w Petersburgu; kształcił się w akademji petersburskiej pod prof. Lenickim, poczem, odznaczywszy się wielu pięknymi obrazami historycznymi, został profesorem, a w końcu rektorem tejże akademji. Do najcelniejszych utworów jego należą: „Wzięcie Kazania 1552“ i „Powołanie Michała Fedorowicza Romanowa na cara“ (oba w Ermitażu petersburskim). Nadto wykonał wiele wybornych portretów.

Ugron, Gabor von..., polityk węgierski, * 1847, w 1870 wyjechał do Paryża, aby walczyć po stronie rzeczypospolitej Francuskiej; podczas komuny pisywał korespondencje do dziennika *Ellenör*. 1872 wybrany do sejmu węgierskiego, należał do lewicy krańcowej, t. zw. partji niezależności. Około 1880 objął przewodnictwo tej partji. W 1899 zaplątał się w sprawę Banku francuskiego, który miał powstać na Węgrzech przy pomocy francuskich kapitałów, by popierać zgodę narodowości węgierskiej ze słowiańską, wywierać wpływ na wybory i dążyć do rozbicia trójprzymierza. Poparcie moralne bankowi obiecali jakoby Watykan z jednej, o Delcassé, minister francuski, z drugiej strony. Zyski z Banku miały iść na agitację antyniemiecką, prowadzoną przez węgierską partję niezależności. Sekretarz Ugrona, Julius Rimler, odkrył tę sprawę (1900).

Ugryjskie ludy, ogólna nazwa Ostiaków, Wogułów i Madziarów, stanowiących grupę narodów uralsko-ałtajskich.

Uhde, *Fritz von...*, malarz niemiecki, * 1848, był w Akademji drezdeńskiej, później wstąpił do wojska, gdzie przesłużył lat 10. Potem zwrócił się do malarstwa. Kształcił się w Paryżu i w r. 1879 wystawił w salonie „Chanteuse“ z wielkiem powodzeniem. Początkowo wstępował w ślady Munkaczego, później ujawniał wpływy szkoły holenderskiej. Wreszcie 1884 zaczął malować obrazy religijne w sposób zupełnie oryginalny, łącząc głębokość uczucia z realistyczno-współczesnem traktowaniem przedmiotu. Do wybitniejszych obrazów Uhdego należą: cały szereg scen z życia Chrystusa w otoczeniu dzisiejszych robotników i rzemieślników. Por. R. Graul „Fritz von U.“ (1893); Bierbaum „Fritz von U.“ (1893).

Uhl Fryderyk, powieściopisarz niemiecki, * roku 1825, kształcił się w Wiedniu, poczem oddał się pracy literackiej. Był współpracownikiem różnych pism miejscowych, wreszcie redaktorem „Wiener Zeitung“. Ogłosił: „Aus dem Banat; Landschaften und Staffagen“ (Lipsk 1848); „Ander Theiss“ (1851); „Die Theaterprinzessen“, powieść (Wiedeń 1863, t. 3); „Das Haus Fragstein“ (2 wyd. 1878). „Ambasadorka Guebriant,“ powieść historyczna z czasów Władysława IV, przekład Stanisława Miłkowskiego (Warsz. 1881); „Farbenrausch“ (1886, t. 2).

Uhland Jan.

Uhland Jan Ludwik, poeta niemiecki i badacz starożytności germańskich * 1787 r. w Tübingen, † 1862 tamże. Ukończywszy studja w rodzinnem mieście, był adwokatem w Sztutgardzie. W r. 1813 wystąpił jako poeta nadworny niemiecki i pieśniami swemi przyczynił się wiele do rozbudzenia uczuć patrjotycznych tak w kraju rodzinnym, jak i w całych Niemczech. Od r. 1819 członek zgromadzenia stanów wirtemberskich, był w ciągu lat trzydziestu jednym z najwięcej poważanych członków, opozycji konstytucyjnej. Jego utwory poetyczne, „Gedichte“ (60 wyd., Stuttg. 1857), które po jego śmierci razem z dramatycznemi poezjami w wydaniu ludowem pod t. „Dramatische Dichtungen“ (3 t., Stuttg. 1864) wyszły, należą do najznakomitszych płodów liryki niemieckiej. Większa część jego romansów poetycznych i ballad przeszła w usta ludu niemieckiego. Nie mniej znakomitemi są jego prace naukowo-literackie z dziedziny starożytności germańskich, jak: „Ueber Walther von der Vogelweide“ (Stuttgard 1822); „Ueber den Mythus der nordischen Sagenlehre vom Thor“ (tamże 1836), oraz zbiór „Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder“ (2 wyd., 1881). Życio-

rysy jego pisali między innymi: Rotter (Stuttg. 1863), Gihr (tamże 1863), Pfeffer (Wiedeń 1862), oraz Mayer p. t. „Ludwig Uhland, seine Freunde und Zeitgenossen“ (2 t., Stuttg. 1867); H. Fischer „Ludwig Uhland. Eine Studie zu seiner Säkularfeier“ (1887).

Uhland Wilhelm Henryk, inżynier niemiecki, * 1848 w Wirtembergji, założył w 1865 szkołę techniczną Mittweida, pierwszy zakład naukowy dla konstruktorów maszyn, a w 1868 szkołę Frankenberg pod Chemnitz. Napisał: „Handbuch für den praktischen Maschinen-konstrukteur“ (Lipsk 1883—86, 4 t. i suplement); „Die Corliss und Ventildampfmaschinen“ (1879); „Skizzenbuch für den praktischen Maschinen-konstrukteur“ (2 wyd. 1886): nadto redaguje założone przez siebie dzienniki „Der praktische Maschinen-konstrukteur“ i „Wachenschrift für Industrie nad Technik“ (Lipsk).

Uhlhorn Gerard, teolog luterański, * 1826 w Osnabrück, 1852 został docentem w Getyndze, 1866 członkiem konsystorza hanowerskiego, kaznodzieją dworskim, w 1878 opatem w Lokkum. Napisał: „Der des Christentums mit dem Heidentum“ (5 wyd. Stuttg. 1889); „Vermischte Vorträge über kirchliches Leben der Vergangenheit (1875); „Die christliche Liebesthätigkeit in der alten Kirche“ (1882—84, t. 2) i in.

Uhlich Leberecht, słynny teolog protestancki, założyciel tak zwanej wolnej gminy w Magdeburgu, * 1799 w Köthen, † 1872. Po ukończeniu studjów teologicznych w Halli, był kaznodzieją w kilku miejscach, w końcu od 1845 przy kościele św. Katarzyny w Magdeburgu. Począwszy od 1841, miewał **U.** konferencje duchowne, na które zgromadzało się mnóstwo osób świeckich, i na których roztrząsano obronę chrystjanizmu racjonalnego przeciwko dążnościom pijetystycznym i ultramontańskim. Konferencje te dały początek tak zwanemu związkowi przyjaciół protestantyzmu, lub przyjaciół światła. 1847 **U.** pozbawiony urzędowania, występował jako kaznodzieja t. zw. wolnej gminy w Magdeburgu. 1848 wybrany był do zgromadzenia narodowego pruskiego, w którem należał do lewego środka. Z dzieł **U.** ważniejsze: „Bekenntnisse“ (Lipsk 1845); „Sendschreiben an das deutsche Volk“ (Dessau 1845); „Die Throne im Himmel und auf Erden“ (t. 1845); „Das Büchlein vom Reiche Gottes“ (Magdeburg 1845); „Predigten“ (t. 1846 — 47); „Aus der Vernunftreligion“ (tam. 1856); „Zehn Jahre in Magdeburg“ (t. 1856) i in.

Uhrich Jakób Aleksy, generał francuski * 1802 w Pfalzburgu, † 1886 w Passy, w 1820 wstąpił do armji jako porucznik, odbył kompanję hiszpańską w 1823, do 1834 służył w Algierze, w 1848 został pułkownikiem, 1852 generałem brygady, brał udział w walkach pod Sewastopolem 1855, w 1870 był komendantem Strasburga i po siedmio tygodniowej obronie, poddał go Niemcom. O kapitulacji tej wydał pismo: „Documents relatifs au siège de Strassbourg“ (Paryż 1872 r.).

U. i. (łac.), skrócenie: ut infra, jak poniżej (zaznaczone).

Uigury, pierwotny lud turecki w Turkestanie wsch., później z Mongołami i Chińczykami pomieszany.

Uintatherium, rodzaj wygasłych zwierząt ssących, ob. Dinocerata.

Uistiti, ob. Małpeczki.

Uitlander (holeuder.) obcokrajowiec. Tak nazywano w Transwalu (ob. Transwalska rzeczpospolita) cudzoziemców białych, którzy nie otrzymali praw obywatelskich. **U.** zamieszkiwali przeważnie Johannesburg i byli głównie z pochodzenia Anglikami.

Ujazd, obecnie osada, dawniej miasteczko, w pow. Brzezińskim gub. Piotrkowskiej położone. Początkowe dzieje nie znane; podupadłszy w skutek pożaru, zostało odbudowane staraniem Piotra Tłoka, miecznika łęczyckiego, który wyrobiwszy nową lokację (1613 r.), wystawił zarazem kościół, dotąd istniejący; znajduje się w nim marmurowy grobowiec znanego w dziejach w. XVII prymasa Olszowskiego. Obecnie **U.** liczy około 1,200 m.

Ujazd, wieś w pow. Opatowskim, gub. Radomskiej, gminie Iwanisko, sławna obronnym i okazałym niegdyś zamkiem, zwanym Krzysztopory (ob.).

Ujazdowski Marcin, profesor wymowy i dziesięćkrotnie rektor akademji krakowskiej, † 1599; wydał: „Aristotelis de arte rhetorica Libri III“ (Kraków 1577); „In orationem Ciceronis post reditum in Senatum Commentarius“ (t. 1547); „Cosmographia Moscoviae et aliarum partium adjacentium“ i t. d.

Ujazdowski Tomasz, pisarz polski, * 1796 w Wilnie, † 1839 w Tryjeście. Wstąpiwszy do zgromadzenia Pijarów, był nauczycielem po rozmaitych szkołach; w r. 1815 przeniesiony do Warszawy, uczęszczał na uniwersytet, poczem uwolniony ze Zgromadzenia, w r. 1820 wszedł do służby rządowej w prokuratorji, którą jednak wkrótce opuścił i udał się za granicę. Dzieła jego są: „Pamiętnik Sandomierski“ (2 t., Warszawa 1829—30); „Tandeciarz etc.“ pismo czasowe (od początku stycznia 1831 wyszło tylko N. 11); „Pomnik rycerstwa polskiego XV wieku“ (Kraków 1835).

Ujazdów, ob. Warszawa.

U. j. dr. skr. *Utriusque juris doctor* (łac.), doktor obojga praw.

Ujejski Kornel, jeden z najznakomitszych poetów polskich, * 1823 w Beremnianach, wiosce obwodu Czortkowskiego w Galicji, † 1897 w Chołojewie. Nauki odbywał w Brzeżanach i we Lwowie. Talent poetycki wcześnie się rozbudził w młodzieńcu i zabłysł w pełnych siły i liryzmu utworach, które jednak później dopiero zostały ogłoszone drukiem, p. t. „Skargi Jeremiego“ (1847),

Ujejski Kornel.

osnute na tle krwawych wypadków 1846 w Galicji; „Kwiaty bez woni“ (Lwów, 1848) i „Zwiędłe liście“ (t. 1849). O wiele wyższym od tych utworów, owianych tchnieniem bajronizmu, był „Maraton“ (w *Bibl. Ossol.* z 1847 i 48 r)., poemat na tle dziejów Grecji osnuty. Wypadki 1846 r., a następnie zapoznanie się z Juljuszem Słowackim (w Paryżu 1847 roku) nastroiły na inny ton lirę poety. „Pieśni Salomona“ (Poznań 1846), są owocem tego zwrotu, który zakończyły o wiele słabsze „Melodje biblijne“ (Lwów 1852). Lutnia, nastrojona do tych szczytnych hymnów, odmawia posłuszeństwa, gdy każemy jej opiewać drobne erotyczne bóle lub powszednie wydarzenia. To też wszystkie późniejsze utwory **U.** nie mogą iść w porównanie z poprzedniemi. „Tłómaczenia Szopena,“ „Prolog,“ dla teatru lwowskiego napisany, są to wyższej wartości utwory z ostatniego okresu. Od powrotu z za granicy, dokąd ratował się ucieczką po wypadkach 1863 r., wybrany posłem do rady państwa 1876, przyłączył się do grupy secesjonistów, mieszkał we Lwowie (ożeniony z hr. Komorowską), a następnie we wsi Zubrzu, wydzierżawionej od magistratu lwowskiego. Zbiorowe, ale niezupełne wydanie poezyi **U.** ukazało się w Petersburgu (1857 r.), zupełniejsze zaś w Lipsku (2 t., 1866 w *Bibl. Pis. Pols.*). Prozą ogłosił **U.** „Listy z pod Lwowa“ (Lwów 1860), w których między innemi ostro krytykuje utwory i tendencje Pola.

Ujemne liczby, *odjemne liczby*, ob. Dodatnie liczby.

Ujeżdżalnia, *rajtszula*, zakład do ćwiczenia i ujeżdżalnia koni przeznaczony. Sztuka ujeżdżania koni, znana w starożytności, właściwie dopiero w średnich wiekach rozwiniętą została.

Ujfalvy Karol Eugenjusz, lingwista i podróżnik, * 1842 w Wiedniu, kształcił się w akademji wojskowej, w 1861 został porucznikiem kawalerji, wystąpił z wojska 1864 i kształcił się w uniwersytecie w Bonn, 1866 osiadł w Paryżu, gdzie w akademji tamecznej był mianowany profesorem języków wschodnich. Z polecenia rządu odbył dwie podróże do Azji środkowej (1876—1882) i sprawozdanie z nich ogłosił w dziele „Expédition scientifique française en Russie, en Sibérie et dans le Turkestan“ (Paryż 1878—80, t. 6). Nadto napisał: „La langue magyare, son origine etc.“ (1871); „La Hongrie, son histoire etc.“(1872); „Les migrations des peuples et particulièrement celle des Touraniens“ (1873); „L'ethnographie de l'Asie“ (1874); „Mélanges altaïques“ (1874); „Etude comparée des langues ougro-finnoises“ (1875); „Grammaire finnoise“ (1876); „Element de grammaire magyare“ (1875) i in. Towarzysząca mu w podróżach żona jego, *Marja*, z domu Bourdon, * 1845 w Chartres, napisała: „De Paris à Samarkand etc.“ (1880); „Voyage d'une Parisienne dans l'Himalaya accidental“ (1887) i in.

Ujskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Krakowskiem, powiecie Czchowskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1765, należały do niego miasto Ujście solne i wieś Niedary, które w 1770 posiadał Franciszek Zieliński, podkomorzy nadworny, opłacając z niego kwarty złp. 1,081 gr. 21, a hyberny złp. 1,214. Po zajęciu go przez rząd austrjacki w r. 1772, sprzedane przezeń zostało w r. 1817 Antoniemu de Kriegshaber za zł. reń. 93,150. W niektórych spisach podskarbińskich przezywano to starostwo *Usteńskiem*.

Ujście rzeki, ob. Rzeka.

Ujście albo **Usteńskie starostwo** niegrodowe leżało w województwie Poznańskiem, powiecie Wałeckim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1736 i 1771 należały do niego: miasta Ujście (ob.) i Piła i wsie: Zelgniewo, Brodnia, Smiłów, Skorka, Kaczory i Jeziorki, które w r. 1771 posiadał Jerzy Mniszech, generał wielkopolski, z żoną Marją Amelją z Brühlów, opłacając z niego kwarty złp. 9,023 gr. 17. Z powodu iż generał wielkopolski miał zawsze dwa grody, Poznański i Kaliski, mylnie więc w aktach czasami zaliczano to starostwo do województwa Kaliskiego. Od d. 13 września 1772 r. dobra te narodowe zajęły Prusy razem z całym powiatem.

Ujście, miasteczko w w. ks. Poznańskiem, pow. Chodzieckim, nad Notecią, naprzeciw ujścia Głdy, po niem. zwane *Ustz*, liczy około 2,000 m.

Ujście albo *Uście*, miasteczko w Galicji, obw. Stanisławowskim, przy zlewie Kniahyni do Dniestru, a o 3 mile od Halicza odległe, posiadało niegdyś zamek obronny.

Ujście Rodanu (Bouches-du Rhône), departament francuski, ob. *Rodanu ujście*.

Ukaz (rosyjsk.), wyraz używany w Rosji na oznaczenie przez Monarchę lub rząd ogłaszanych rozkazów czyli edyktów, odpowiadających ogłaszanym na Zachodzie Europy dekretom czyli nakazom gabinetowym. **U.** w terminologji rosyjskiej oznacza także decyzję wyższej władzy, kolegjalnie postanowioną i imieniem Monarchy komunikowaną niższej władzy do wykonania lub wiadomości, np. ukaz izby sądowej do sądu okręgowego, lub rządu gubernjalnego do magistratu miejskiego.

Uker (*Ucker*, *Uecker*), rzeka w Prusiech, powstaje w Brandenburgji z kilku jezior; wpada do zatoki Kleine Haff poniżej Ückermünde, przepłynąwszy 103 klm. Od niej otrzymała nazwę *Ukermark* północna część prowincji Brandeburskiej, (ob. Uckermark).

Ukerewe, ob. Victoria Nyanza.

Ukert (Fryderyk August), geograf i historyk niemiecki, radca dworu i bibljotekarz w Gotha,

* 1780 r. w Eutin, † 1851. Zjednał sobie zaszczytne imię głównie dziełem: „Geographie der Griechen und Römer“ (3 t., Wejmar 1816—46). Wspólnie z Heerenem wydawał od r. 1826 „Geschichte der Europäischen Staaten;“ napisał nadto: „Ueber Dämonen, Heroen und Genien (1850).

Uklej (*Alburnus*), rodzaj ryb z rodziny karpiowatych (ob.), odznacza się wysmukłością ciała i ściśnieniem brzucha, świetną na bokach ciała białością łuski, jej delikatnością, wreszcie ukształceniem pyszczka do chwytania zdobyczy z powierzchni wody; w ogólności zaś kształtem ciała zbliża się do śledzia lub sielawy. W naszych wodach żyje *A. lucidus*, rybka drobna, 10—18 cm. długa, ma mało mięsa, chuda, oścista, mało przydatna na pokarm, nadzwyczaj ruchawa i rzeźwa, trzyma się zwykle blizko powierzchni wody i stąd zwana jest także *wierzchówką* albo *wierzchowódką*. Główne znaczenie ma **U.** z powodu swej łuski, która stanowi materjał do wyrobu *perłowej esencji* (ob.).

Uklej.

Ukośnica, roślina, ob. Begonja.

Ukraina. Pierwotnie **U.** jest rzeczownikiem pospolitym i oznacza ziemię leżącą na pograniczu państwa, u jego brzegu, *u kraju*. Niegdyś więc było w Polsce takich **U.** kilka. Najważniejsza z nich **U.** kijowska, t. j. kraj po obu brzegach Dniepru; nazwa pospolita **U.** staje się dlatego kraju w czasach późniejszych nazwą własną, używaną i dotąd. Przez tę **U.** szedł niegdyś trakt główny z Azji do Europy. Siedzieli tu więc niegdyś (lub przeciągali tędy) Scytowie, Sarmatowie, Gotowie, Hunnowie, Madziarowie, Pieczeniegowie i Połowcy, wreszcie Tatarzy. Z plemion słowiańskich mieszkali tu Polanie. Za panowania książąt wareskich budowano na Zadnieprzu wiele gródków dla obrony od drapieżnych sąsiadów wschodnich i południowych, oraz zakładano osady z jeńców cudzoziemskich; tak np.: Korsuń, Bohusław i Jurjew powstały z osad jeńców polskich, przyprowadzonych przez ks. Jarosława w XI wieku. W epoce rozdrobnienia Rusi na drobne księstwa cierpiała wiele **U.** tak od samych książąt (ciągle z sobą walczących), jako też od srogich napaści Połowców, a później Mongołów (Tatarów), głównie (już po upadku Złotej Hordy) z Krymu. Po podbiciu **U.** przez Litwę w XIV wieku, nastaje lepsza dla **U.** dola. Mimo to jednak jeszcze za Kazimierza Jagielończyka **U.** jest zupełną prawie pustynią, a puste te miejsca osiedlają królowie Aleksander i Zygmunt, rozdając je ludziom zasłużonym. Ostap Daszkiewicz daje początek Kozaczyźnie (ob. *Kozacy*); kolonizacja polska przybiera odtąd coraz większe rozmiary, rozszerzając granice **U.** ku wschodowi i południowi. Powstały tu ogromne fortuny panów polskich (większe niż niejedno późniejsze księstwo w Niemczech), jak: Koniecpolskich, Wiśniowieckich (za Dnieprem), Potockich. Swobodnemu jednak i normalnemu rozwojowi tej krainy stawiały tamę: swawola Kozaków, ucisk przemożnych panów i słabość rządu polskiego. Najświetniejsza doba w historji **U.** przypada za czasów hetmana Koniecpolskiego (1625—46), który, jako posiadacz rozległych włości, niemal król **U.**, surowością trzymał w karbach kozactwo, poskromił zuchwałość Tatarów, zapewnił krajowi wszelkie bezpieczeństwo i zaprowadził w nim ład należyty, ale kosztem swobód ludu ukraińskiego. Rusini ukraińscy, od konstytucji 1638 r., zamieniającej Kozaków w chłopstwo, cierpieli wiele od przemocy panów i fanatyzmu Jezuitów. Rozdwojenie **U.** z Rzecząpospolitą, stłumione przez Koniecpolskiego, istniało w żarzewiu. W kolonizowaniu **U.** wielkim błędem było to, że Rzeczpospolita wysyłała tu nie włościan polskich, jeno szlachtę drobną. Ta szlachta zaś, chełpiąca się swemi przywilejami i butna względem ludu, sama wywoływała rozruchy, a kraju całkowicie nie spolszczyła, owszem, sama przechodziła z czasem w stan chłopski i zmieniała nawet niekiedy obrządek. Z Chmielnickim poczyna się szereg wojen, podczas których **U.**, dążąc do wyjarzmienia się jakoby nie z pod panowania królów polskich, lecz z pod przemocy panów, zamieniła się w istną pustynię. Nowe zasiedlanie **U.** poczyna się w końcu XVII w. i posuwa się zwolna w XVIII w. Kozactwo zostało wprawdzie złamane, ale wyradza się z niego hajdamaczyzna (ob. *Hajdamacy*), której wykwitem jest rzeź humańska. Za Stanisława Augusta, po nowej kolonizacji w XVIII w., największe fortuny posiadają na **U.** Jabłonowcy, Lubomirscy i Potoccy, udzielni prawie książęta; ale sami tu nie mieszkali. Oficjaliści ich (gubernatorowie kluczów i podstarościowie folwarków) prędko do znacznych dochodzili majątków. Chłopi byli również zamożni; oni głównie prowadzili handel solą i rybami. Od rzezi humańskiej nastaje głęboki pokój i szerzy się unja religijna. Szczęsny i Prot Potoccy przyczyniają się niemało do podniesienia bytu materjalnego. Od połowy XVII w. staje się **U.** jabłkiem niezgody między Rosją a Polską. Chmielnicki carowi Aleksiejowi Michałowiczowi poddał 1654 część **U.**, nazywając ją *Małorusią* (ob.). Polska, skołatana naówczas burzami wewnętrznemi i zewnętrznemi, rozejmem andruszowskim 1667 odstąpiła Rosji **U.** zadnieprską i Kijów na lat dwa, a traktatem grzymułtowskim 1686 r. rozejm ten zatwierdziła, odstępując przytem na zawsze Kijów z 25-milowym okręgiem za 1½ miljona talarów. Tym sposobem na lewym brzegu Dniepra powstała **U.** Rosyjska, zadnieprska, w przeciwstawieniu do **U.** Polskiej, przeddnieprskiej, która nareszcie przy trzecim podziale Rzeczypospolitej 1793 r. przeszła także w posiadanie Rosji. Z **U.** Rosyjskiej powstały pierwotnie trzy gubernie: Nowogrodzko-Siewierska (później Półtawska), Czernihowska

i Kijowska. **U.**, pole niegdyś walk krwawych, pełna jest wspomnień i pamiątek historycznych. Mogiły, uroczyska, oczerety, jary, wyspy ze swemi nazwami często fantastycznemi, strony dnieprowskie, nadające odrębny krajowi koloryt, są do dziś dnia tajemniczemi świadkami ubiegłej przeszłości i źródłami obficie tryskającemi poezją. Z tą fizjognomją kraju idzie w parze i charakter ludu. Lud bowiem ukraiński bardziej aniżeli mieszkańcy innej jakiejkolwiek prowincji, odznacza się szczególnym nastrojem poetycznym i niepospolitemi zdolnościami poetyckiemi. Pełno tam tak poetycznych postaci, jak znachory, lirnicy. Nic też dziwnego, że poeci nasi rozmiłowali się w ludzie ukraińskim, w jego dziejach, śpiewach i dumach. Uwielbiając wszystko, co piękne, rycerskie i szlachetne, stworzyli w swej wyobraźni **U.** idealną i w literaturze naszej ukraińską szkołę poetów (ob. *Polska literatura*), do której należą: Malczewski, M. Grabowski, Zaleski, Goszczyński, Słowacki, Padura, Groza.— Dotąd jeszcze mimo prac różnych nie znalazła **U.** swego dziejopisa. Celniejsze z dzieł dotyczących **U.** są: Beauplana „Description d' Ukraine etc.“ (Paryż 1650; 3 ed. 1801); P. Kulisza „Ukraina. Od poczanku Ukrainy do bat'ki Chmielnickaho“ (Kijów 1843); tegoż „Zapiski od južnoj Rusi“ (2 t., Petersburg 1856—1857); M. Grabowskiego „Ukraina dawna i teraźniejsza“ (Kijów 1850), tudzież pisma Kostomorowa (ob.) i Szajnochy „Dwa lata dziejów naszych 1646—1648“ (2 t., Lwów 1869), dotyczące głównie Kozaczyzny. O **U.** pisali także Rulikowski w *Bibl. Warsz.* (t. IV, r. 1852); J. Bartoszewicz w *Bibl. Warsz.* (t. II, r, 1864); Fisz w *Dzien. Warsz.* (r. 1852, № 221—241). A. Jabłonowski „Starostwa Ukraińskie w pierwszej połowie XVII w.“ (1877); „Kresy ukrainne“ (1877—1878); „Ludność rolnicza ziem ukrainnych do wybuchu wojen kozackich“ (1882); „Zasiedlenie Ukrainy“ (1887); „**U.** w epoce literatury“ (1891); „Kolonizacja Ukrainy za ostatnich Jagiellonów“ (1893); „Etnicza postać Ukrainy w epoce zjednoczenia jej z Koroną“ (1893).

Ukraincew Emiljan, mąż stanu rosyjski z 2 połowy XVII w., rozpoczął służbę w „prykazie poselskim;“ wysyłany był w misjach dyplomatycznych do Szwecji, Danji i Holandji; 1675 mianowany djakiem, posłował 1679 do Małorosji, a 1680 do Polski, poczem 1681 został „dumnym“ djakiem. Za rządów Zofji zjednał sobie zupełne zaufanie pierwszego ministra Golicyna i zarządzał prykazem poselskim (ministerjum spraw zagranicznych). 1699 był nadzwyczajnym posłem w Carogrodzie, gdzie 1700 zawarł z Turcją 30-letni pokój. Za położone zasługi mianowany został zarządzającym intendenturą wojskową, którego to stanowiska pozbawiony został 1704 z powodu licznych nadużyć. Używany i później do rozmaitych misji dyplomatycznych, † 1708 w Zagrzebiu.

Ukraińska linja (pograniczna), w Rosji, szła na rozległości 57 mil od rz. Donu do Dniestru, przy ujściu do tegoż rz. Oreli. Rozpoczęta za panowania Piotra W., w celu powstrzymania napadów tatarskich, ukończoną została 1732. Na tej linji zbudowanych było 15 fortec i do obrony jej przeznaczono 20,000 wojska. Dzisiaj tylko ślady dawnego wału pozostały.

Ukraińska szkoła poetów, ob. Polska literatura.

Ukwap, toż co mysiurek (ob.); niektórzy nazywają też tak *Gnophalium dioicum* (ob. Szarota).

Ukwiały, rodzina polipów, ob. Aktynje.

Ukwitnienie, toż co kwiatostan (ob.).

Ul, ob. Pszczelnictwo.

Ulad-Sidi-Szeich, plemię arabskie w algierskiej prowincji Oran, zamieszkuje oazy Ksur na płd. stoku Atlasu w liczbie 18,000 głów. Uważają się za potomków Abu Bekra, teścia Mahometa, i stąd mają wielkie poważanie. Nazwa ich pochodzi od świętego szeika Sidi; grób jego zburzyli w 1881 Francuzi, względem których plemię to zawsze zachowywało się nienawistnie.

Ulanecki Stanisław, pisarz religijny, * 1818, po ukończeniu nauk w Akademji rzymsko-katolickiej w Warszawie, wyświęcony na kapłana 1844, był wikarjuszem w Czemiernikach, potem we wsi Kolano, a od 1864 przez lat kilka nauczycielem religji i kapelanem w Instytucie panien w Warszawie. Wydał: „Utarczka duchowna“, przekład z ks. Scupoli (Warszawa, 1858); „Niepokalana Dziewica Marja“, przekł. z Nicolasa (t. 1858); „Młodzian seraficzny św. Stanisław Kostka“, tłóm. z włoskiego (t. 1859); „Naśladowanie Najsłodszego Serca Pana Jezusa“, przekł. z franc. (t. 1861); „Domek Dziewicy z Nazaret i Loretu“ (t. 1862); „Najsłodsze Imię Jezus“ (t. 1862); „Miesiąc Maj“ (t. 1863) i w. in.

Ulanicki, herb: Ścieżka od dołu do góry idąca, na obu jej końcach dwa półksiężyce, a przez jej środek szabla ostrzem w górę ułożona.

Ulanicki.

Ulanowska Stefanja, pisarka w zakresie badań zwyczajów i mitologji. Napisała: „Gęś“; „Wigilja św. Andrzeja“; „Pająk“; „Znaczenie niektórych zwierząt i ptaków w mitologji ludowej“; nowela „Cudowny lekarz“. Prace swe pomieszczała w *Kurjerze Warszawskim*, *Kurjerze Codziennym* i dziennikach innych; wespół z Alfredem Szczepańskim „Na ojcowiźnie“ dramat w 5 akt. (Warszawa, 1889); „Łotysze Inflant polskich“ (Kraków, 1891).

Ulanowski Bolesław, historyk, wydał: „Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie od 1374 do 1390, cz. I“ (w Starodawnych prawa polskiego pomnikach, t. VIII, Kraków, 1884); „Drugi napad Tatarów na Polskę“ (Kraków, 1884); „Materjały do historji prawa i heraldyki polskiej“ (Kraków, 1885); „Szkice krytyczne z wieku XIII“ (tamże,

Ulanowski Bronisław.

1885); „O prawie azylu w Statutach Kazimierza W.“ (Krak., 1886); „Dokumenty kujawskie i mazowieckie, przeważnie z XIII w.“ (Kraków, 1888); „O pokucie publicznej w Polsce“ (Kraków, 1888); wydał „Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta 1438 — 1523 et 1438—1525“ (Kraków, 1891); „Acta capitulorum Gneznensis, Poznaniensis et Vladislaviensis 1408 — 1530“ (Kraków, 1894); „Materjały do historji ustawodawstwa synodalnego w Polsce w w. XVI“ (Kraków, 1895).

Ulatnianie, powolne parowanie cieczy, ob. Para.

Ulbach Ludwik, literat francuski, * w Troyes 1822, † 1889 r. w Paryżu. Ukończywszy nauki w Paryżu 1840, poświęcił się literaturze. Domownik i przyjaciel rodziny Wiktora Hugo, dał się poznać naprzód zbiorem poezji „Gloriana“ (Paryż, 1844). W 1848 został redaktorem czasopisma *Propagateur de l'Aube*, od 1853 redagował *Revue de Paris*, 1858 r. założył nowy dziennik *Le Temps*, a 1868, po zamknięciu *Lanterne* Rochefort'a, podobne do tamtego czasopismo *Cloche*, które 1869 stało się jednym z głównych organów opozycji radykalnej. **U.** napisał także wiele powieści, z których najcelniejsze jest: „M. et Madame Fernel“ (Paryż, 1868). Oprócz tego napisał kilka utworów dramatycznych i ogłosił kilka prac literackich, jak: „Philosophie maçonnique“ (Paryż, 1853); „Aventures de trois grandes dames de la cour de Vienne“ (2 t., 1876); „Le baron américain“ (1877); „Les mémoires d'un assassin“ (1877); „Madame Gosselin“ (1877); „Monsieur Paupe“ (1878); „Les buveurs de prison“ (1879); „Les enfants de la morte“ (1879).

Ulchowickie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Bełskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1765, obejmowało w sobie wieś kościelną Ulchówek z przyległościami, które posiadali Kazimierz Wysocki z żoną Marjanną z Lubkowskich, opłacając z niego kwarty złp. 2,600; następnie dzierżył je Marcin Potocki, kasztelanic lubaczowski. W r. 1789 zajęte przez rząd austrjacki, sprzedane przezeń zostało razem ze wsią Cielęż Antoniemu Ponińskiemu za sumę złotych reńskich 39,375 k. 51.

Ulderup, wieś w Szlezwigu, okręgu Sundewitt. 6 kwietnia 1849 miała tu miejsce bitwa pomiędzy wojskiem niemieckiem a Duńczykami.

Uldyński Józef, zasłużony profesor liceum krzemienieckiego, * 1792 w Kiejdanach, † 1863 pod Kozinem na Wołyniu. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim 1814, został profesorem prawa i historji w gimnazjum podolskiem w Winnicy, a następnie w liceum krzemienieckiem, którego był ozdobą. Ogłosił dzieło: „Geografja starożytna, stosowana do dzisiejszej etc.“ (Poczajów i Krzemieniec, 1819).

Ule Edward Otto Wincenty, przyrodnik, * 1820 w Lossow pod Frankfurtem nad Odrą, † 1876 r., studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Halli i Berlinie, był jakiś czas nauczycielem gimnazjalnym, następnie osiadł w Halli i oddał się wyłącznie piśmiennictwu. Ogłosił: „Das Weltall“ (3 wyd., 3 t., 1859); „Physikalische Bilder“ (2 t., 1854—57); „Die neusten Entdeckungen in Afrika“ (1861); „Die Wunder der Sternenwelt“ (1860, przekład polski Bajera, Warszawa, 1863); „Warum und Weil“ (część chemiczna, 3 wyd., 1887, część fizyczna, 6 wyd., 1886) i in. Z Karolem Müllerem i Rossmässlerem założył pismo „Die Natur“.

Ulea (po fińsku *Oulujoki*), jedna z większych rzek Finlandji, bierze początek z wielkiego jeziora Uleatresk i przebiegłszy około 100 w., wpada pod Uleaborgiem do zatoki Botnickiej. Żegluga na niej jest dosyć ożywiona i słynie z obfitego połowu łososi.

Uleaborg (po fińsku *Oulu*), miasto gubernjalne w gubernji Uleaborskiej, w głębi zatoki Botnickiej, na południowym brzegu rz. Ulea położone; ma port, warsztaty okrętowe, latarnię morską, gimnazjum, kilka fabryk i zakładów przemysłowych i 13,800 miesz. Po Abo i Helsingforsie najważniejsze miasto w. ks. Finlandzkiego. Założone 1605, po pożarze 1822 zostało regularniej zabudowane.— *Uleaborski* lub *uleaski powiat* (harader) ma na przestrzeni 30,002 klm. kw. 74,500 miesz.— *Uleaborska gubernja* (län), najbardziej na północ leżąca i największa z gub. w. ks. Finlandzkiego, przyległa do Norwegji, składa się z północnej części Esterbotnji, prowincji Kajańskiej, Laponji Kuopijoskiej, części Westerbortnji, Laponji Szwedzkiej i wysp. Graniczy: na wschód z częścią Finmarkenu norweskiego, z gub. Archangielską i Ołoniecką, na południe z gub. Kuopijoską i Wazaską, górami Manselke, na zachód z zatoką Botnicką i Szwecją, na północ z Finmarkenem norweskim, pasmem Siawe-Berg i rz. Tana. Zajmuje 165,644 klm. kw., a mieszkańców ma 262,000. Grunt uprawny zajmuje tylko nieznaczną część gubernji, nad brzegiem morskim oraz brzegami rzek i jezior, większa zaś część gubernji pokryta jest lasami i błotami. Liczne rzeki i strumienie, przerzynające **U.** *gub.*, wpadają po części do m. Lodowatego i Białego, po części do zatoki Botnickiej. Jezior znajduje się przeszło 1,000; wszystkie obfitują w ryby. Klimat jest zimny i ostry. Mieszkańcy zajmują się gospodarstwem rolnem, hodowlą bydła, przemysłem leśnym, rybołówstwem, myśliwstwem i żeglugą. Pomimo surowości klimatu, ziemię uprawiają w całej gubernji aż do gór La-

pońskich; sieją żyto ozime i jare, przeważnie zaś jęczmień, szczególniej w powiatach północnych; owies, len i konopie w małej tylko ilości, ziemniaki natomiast wszędzie prawie. Ogrodnictwo warzywne i owocowe jest małoznaczące. Hodowanie bydła dość rozwinięte; włościanie trzymają konie, owce, głównie zaś bydło rogate i prowadzą handel masłem. W Laponji hodowanie jeleni, połów zwierząt i ptaków stanowią jedyne zatrudnienie mieszkańców. Niektórzy Lapończycy posiadają od 6—8,000 jeleni. Przemysł reprezentuje 400 fabryk, których produkcja sięga 12 mil. marek fińskich. Pod względem administracyjnym **U.** *gub.* dzieli się na 6 powiatów (harader): Uleaski, Kajański, Kemi, Lapmark, Taloski i Chapaerwi; powiaty dzielą się na osady farne (*socknar*).

Uleksyt, minerał, ob. Boronatrokalcyt.

Ulema lub **Ulemas** (arab.), liczba mn. od *alim* (t. j. uczony, doktor), nazywa się w Turcji klasa prawników i duchownych zarazem; dzielą się oni na trzy oddziały: 1) *imanów*, sprawujących służbę bożę; 2) *muftich*, objaśniaczów prawa, i 3) *kadich*, sędziów. Zwierzchnikiem **U.** jest Szeich-ul-Islam, zwykle zwany Wielkim Muftim.

Ulepek, forma lekarstw, w której właściwe lekarstwo pomieszane jest z wielką ilością syropów dla nadania lekarstwu przyjemniejszego smaku, zapachu i wyglądu. **U.** jest to forma najodpowiedniejsza dla dzieci.

Ulex (*Złotochrost, Kolcosit, Sitowiec*), rodzaj roślin z rodziny motylkowych, krzew ciernisty, ma liście przeobrażone w ciernie lub drobne łuski, kwiaty żółte i strąki podłużne. **U.** *europaeus*, 1,6 m. wysoki, rośnie w Europie zach. i środkowej; używa się w niektórych okolicach na paszę dla owiec.

Ulęgałki, *ulężałki*, gruszki uleżałe czyli odleżałe, zazwyczaj dzikie płonki, które dopiero w tym stanie spożyte być mogą, gdyż przez odleżenie następuje w nich fermentacja, w skutek której wytwarzają się w nich ciała cukrowate.

Ulfeld Jakób, jeden z dygnitarzy króla duńskiego Fryderyka, znany pod imieniem *Jacobus Nobilis Danus*, posłował 1578 roku z Grzegorzem Ulstandem do Moskwy i podróż tę opisał w dziele: „Legatio moscovitica sive hodoeporicon ruthenicum“ (Frankfurt, 1627; przedrukowane w zbiorze Starczewskiego „Historiae ruthenicae scriptores exteri“).

Ulfilas lub **Ulfila,** apostoł Gotów, * około 311, wyświęcony został 341 na biskupa Gotów arjańskich, 348 wyszedł z Wizygotami do Mezji Niższej, 360 uczestniczył w soborze Konstantynopolskim i † około 380 w Konstantynopolu. Według świadectwa ucznia jego, biskupa Auksencjusza z Sylistrji, napisał kilka dzieł oryginalnych, w językach greckim, łacińskim i gockim, lecz dochowała się tylko część gockiego przekładu Biblji, stanowiąca jeden z najważniejszych zabytków języka germańskiego. Z rękopiśmiennych szczątków, znajdujących się w Medjolanie, Wolfenbüttel i Upsali, pierwsze miejsce zajmuje tak zwany *Codex Argenteus* w bibljotece uniwersyteckiej upsalskiej, którego podobiznę wydał Uppström (Upsala, 1854). Pierwsze wydanie fragmentów przekładu **U.** przygotował Franciszek Junius (Dordrecht, 1665), najlepszą edycję z tłómaczeniem łacińskiem, z uwagami i objaśnieniami krytycznemi i gramatycznemi wydali Gabelentz i Löbe (2 t., Lipsk, 1836). Cenione jest także podręczne wydanie Stamma (3 wyd., Paderborn, 1865). Por. Waitza „Ueber das Leben und die Lehre des Ulfila“ (Hanower, 1840) i Bessela „Über das Leben des U. und die Bekehrung der Gothen zum Christenthum“ (Göttyngen, 1860).

Ulibiszew, właściwie *Ułybyszew*, Aleksander, krytyk muzyczny, * 1795 w gub. Niżegorodzkiej, † 1858 w Niżnym Nowogrodzie, z dawnej tatarskiej rodziny, po ukończeniu nauk w uniwersytetach niemieckich, był urzędnikiem w ministerjum spraw zagranicznych w Petersburgu. Oprócz artykułów pomieszczanych w czasopismach, wydał: „Nouvelle biographie de Mozart, suivie d'un aperçu sur l'histoire générale de la musique et de l'analyse des principaux ouvrages de Mozart“ (2 wyd., 1859), oraz „Beethoven, ses critiques et ses glossateurs“ (Lipsk. 1857).

Ulija, rz. w Syberji, w kraju Ochockim, wypływa z pasma Stanowego i na południo-zachód od Ochocka wpada do morza Ochockiego. Długość jej wynosi około 450 w. Przy ujściu łączy się z rzekami Tarkejem i Ninczarem.

Ulises, *Ulysses, Ulixes*, Odyseusz, Odysseus, jedna z najznakomitszych postaci w cyklu podań o wojnie Trojańskiej, zwierciadło narodowego charakteru greckiego ze wszystkiemi jego zaletami i przywarami, opiewany w Odysei, syn Laertesa i Amiklei, mąż Penelopy (ob.), ojciec Telemaka (ob.), król Itaki. Do wyprawy przeciw Iljonowi (Troi) z wielką tylko trudnością nakłoniony przez Agamemnona, czy też (jak chce późniejsze podanie) przez Palamedesa, gdy nie mógł drogą zgodną uzyskać wydania Heleny, udał się pod Troję z 12 okrętami na czele Kefalończyków i odznaczał się nietylko jako wojownik dzielny, ale także jako zręczny, wymowny, przebiegły, chytry wywiadacz i pośrednik. Pojednał Agamemnona z Achillesem i po śmierci tego drugiego otrzymał jego zbroję, przez co stał się wrogiem Ajaksa (ob.). Pod jego przewodnictwem weszli bohaterowie w drewnianego konia i zdobyli Troję. Więcej atoli wsławił się **U.** jeszcze po upadku Iljonu swoją dziesięcioletnią błędną podróżą, opisaną w „Odysei.“ Po najrozliczniejszych przygodach wróciwszy do kraju rodzinnego, znalazł żonę swą oblężoną przez zalotników, starających się o jej rękę, a syna Telemaka zagrożonego przez nich. Przy pomocy syna i dwu wiernych sług pokonał wszystkich nieprzyjaciół domowego szczęścia.

BIBLIOTEKA NAUKOWA

Umrzeć miał w sędziwej starości. Sztuka plastyczna wyobrażała z upodobaniem jego przygody.

Ulistnienie (*foliatio*), sposób rozłożenia liści na łodydze lub gałęzi. Stosownie do rozłożenia swego liście są: *naprzeciwległe*, *okółkowe* lub *naprzemianległe*. W tym ostatnim razie znajdują się na linji szrubowej, foremnie obiegającej łodygę. Ponad którymkolwiek liściem napotykamy w pewnej wysokości nad nim liść inny, na jednej z nim linji prostej przypadający; odstęp tych dwóch liści stanowi pełny obieg linji szrubowej, a liczba liści w jednym takim obiegu tej linji szrubowej zowie się *cyklem*; ułożenie to liści oznacza się ułamkiem, którego mianownik przedstawia cykl, a licznik liczbę kwiatów w jednym skręcie liści na łodydze; tak np. układ liści brzoskwini, na załączonym rysunku wskazany, jest $^2/_5$. Ułamki, według których układy liści najczęściej mają miejsce wyrażają się ułamkami szeregu: $^1/_2$, $^1/_3$ $^2/_5$, $^3/_8$, $^5/_{13}$, $^8/_{21}$ i t. d. Prawo to **U.** poznał Bonnet, bliżej zbadali je Braun i Schimper (1835). Por. Delpino „Teoria generale della fillotassi“ (1883); Schumann „Neue Untersuchungen über den Blütenanschluss.“

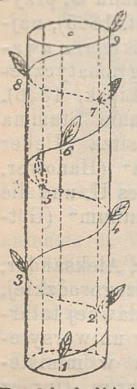

Rozkład liści według linji śrubowej.

Ulliac-Trémadeure Zofja, zasłużona autorka francuska, * 1794 w Lorient (depart. Morbihan), † 1862 r. Zajmowała się wychowaniem młodzieży i redagowała czasopismo *Journal des jeunes personnes*. Ważniejsze jej pisma są: „Contes aux jeunes agronomes“ (6 wyd., 1845); „Laideur et beauté“ (ost. wyd., 1845); „Histoire de Jean Marie“ (1840); „Le petit bossu,“ dziełko, które miało przeszło 50 wydań i otrzymało nagrodę Montyona, „La Pierre de Souche,“ „Claude Bernard,“ „Nouvelles scènes du monde réel“ (1860).

Ullmann Karol, słynny teolog protestancki, * 1796 w Epfenbach w Palatynacie, † 1865 roku w Karlsruhe. Po ukończeniu studjów teologicznych w Heidelbergu i Tübingen, był od 1819 profesorem teologji w Heidelbergu, następnie 1829 przeszedł do Halli, poczem 1836 r. wrócił do Heidelberga. W końcu 1853 został prałatem i członkiem rady kościelnej, a 1856 dyrektorem tejże rady w Karlsruhe. W pismach swych jest przedstawicielem umiarkowanego supernaturalizmu i kierunku Schleiermachera; zasłużył się nadto założeniem i wydawnictwem wspólnie z Umbreitem czasopisma teologicznego *Theologische Studien und Kritiken* (od 1828). Główniejsze jego dzieła są: „Gregor von Nazianz“ (Darmstadt, 1825, 2 wyd., 1867); „Reformatoren vor der Reformation“ (2 t., Hamburg, 1841); „Über die Sündlosigkeit Jesu“ (7 wyd., Hamburg, 1863 roku); „Das Wesen des Christenthums“ (5 wyd., Gota, 1865) i in.

Ullmann Viggo, pisarz i polityk norweski * 1848 r., kształcił się w Chrystjanji. Od r. 1873 był rektorem szkoły ludowej i pracował literacko, przekładając klasyków, sagi islandzkie, pisma ekonomiczno-społeczne, pisał i oryginalne rozprawy historyczne i socjalne, zajmował się także polityką, działając w duchu zerwania unji ze Szwecją i dynastję szwedzką. W r. 1885 wybrany do Storthingu i od 1892—94 i od 1898 prezydent tegoż. Wyznaje zasady republikańskie i dąży do obalenia monarchicznego ustroju w Norwegji.

Ullmannia, wygasły rodzaj drzew iglastych, zbliżony do araukarji.

Ulloa, Don Antonio di..., jeden z najznakomitszych mężów w Hiszpanji z XVIII w., * 1716 r. w Sewili, † 1795 w Kadyksie. Zostając w służbie morskiej, wsławił się podróżami swemi w południowej Ameryce, podniósł w kraju rodzinnym fabryki wyrobów wełnianych i kopalnie żywego srebra w Almaden. W latach 1764—67 był gubernatorem Luizjany, następnie generalnym dyrektorem marynarki. Świadectwem rozległej nauki **U.** są dzieła jego: „Relacion historica del viage a la America meridional“ (Madryt, 1748); „Noticias americanas sobre la America meridional y la septentrional-oriental“ (Madryt, 1772) i „Noticias Secretas di America“ (Londyn, 1826).

Ulloa Hieronim, generał włoski, * 1810 w Neapolu. Po ukończeniu nauk w szkole politechnicznej wszedł do służby wojskowej. W wojnie z Austrją za odznaczenie się w wielu potyczkach otrzymał stopień pułkownika, a następnie generała. Od 1849—59 przebywał w Paryżu. W ostatniej wojnie o niepodległość dowodził armją toskańską razem z korpusem francuskim pod wodzą księcia Napoleona. Ogłosił dzieła: „O taktyce trzech rodzajów broni“ (Neapol, 1838); „Neapol uważany pod względem politycznym i wojskowym“ (tamże, 1848); „O organizacji armji neapolitańskiej“ (tamże, 1848); „Instrukcja dla artylerji“ (1847); „O sztuce wojennej“ (Turyn, 1851); „Wojna o niepodległość w r. 1848—49“ (2 t., Paryż, 1859).

Ulloa Antonio, brat poprz., odznaczył się w roku 1860 niezachwianą wiernością dla sprawy Franciszka II, którego był ostatnim ministrem wojny i posłannikiem do dworu francuskiego. W r. 1864 ogłosił: „Listy neapolitańskie,“ w których upominał się o przywrócenie na tron Franciszka II.

Ulm, niegdyś wolne miasto handlowe, następnie niemiecka twierdza związkowa do 1866, obecnie twierdza pierwszego rzędu państwa niemieckiego i główne miasto wirtemberskiego obwodu Dunaju, leży na lewym brzegu tejże rzeki, ma razem z załogą 40,000 miesz. Ozdobą miasta jest wspaniała katedra, jedna z największych świątyń w Niemczech, z wyniosłą wieżą (161 m.). Z innych budowli ważniejsze są: kamienny most na Dunaju, otwarty w 1854 most drogi żelanej i okazały banhof. **U.** był niegdyś jednem z miast

wolnych rzeszy obwodu Szwabji i posiadłości jego zajmowały 17 mil kw. W r. 1803 dostało się to miasto Bawarji, a w r. 1810 Wirtembergowi. Por. Jäger „Ulm im Mittelalter“ (Heilbr., 1831); Grüneisen „Ulms Künstlerleben im Mittelalter“ (Sztutgard, 1840); Fischer „Geschichte von Ulm“ (Ulm, 1863); Löffler „Geschichte der Festung **U.**“ (Ulm, 1881).

Ulmanit, *błyszcz antymonowo-niklowy*, ob. Antymonowe rudy.

Ulmina, *ciała ulminowe*, ob. Próchnica.

Ulmus, ob. Wiąz.

Ulpjan *Domicius Ulpianus*, znakomity rzymski prawnik, * 170 po nar. Chr. Służbę publiczną rozpoczął jako asesor pretora, a następnie rady Papinjana; za Aleksandra Sewera został prefektem (praefectus praetorio) i 288 r. w obliczu cesarza przez wzburzonych pretorjan był zamordowany. — Jako uczony zajmuje między prawnikami rzymskimi jedno z pierwszych miejsc; dzieła jego: „Ad edictum“ i „Ad Sabinum,“ stały się podstawą Pandektów, których też trzecią część stanowią. Ważnem jest także dzieło „Tituli ex corpore Ulpiani,“ zwane zwykle „Ulpiani Fragmenta,“ wydane przez Hugona (Getynga, 1834), Böckinga (Lipsk, 1855) i Huschkego (5 wyd., Lipsk, 1886).

Ulrich Leon, pisarz polski, * 1811 w Urzędowie, w Lubelskiem, † 1885 w Bordeaux, po ukończeniu szkół w Opolu i Lublinie, studjował w uniwersytecie warszawskim; 1831 służył w artylerji, następnie wyszedł do Francji, poczem przez lat cztery przebywał w Anglji, zajmując się nauczycielstwem; od 1849—51 mieszkał w Krakowie, jako spółpracownik czasopisma *Jutrzenka*. Po powrocie do Francji, osiadł w Bordeaux, gdzie długi czas przebywał. Przełożył wzorowo wszystkie dramaty Szekspira, z których część zamieszczono w „Dziełach dramatycznych Szekspira,“ wydanych pod redakcją J. I. Kraszewskiego (3 t., 1875—77). Właścicielką wszystkich jego przekładów była spółka księgarzy warszawskich i ogłosiła je oddzielnem wydaniu. W rękopisie zostawił, oprócz innych, przekład „Żywotów sławnych mężów“ (Plutarcha).

Ulrich Paulina, aktorka niemiecka, * 1835 r., należała do składu trupy drezdeńskiej.

Ulrici Herman, * 1806 w Pforten, † 1884, od 1834 profesor w Halli, zjednał sobie chlubne imię jako filozof i krytyk estetyczny. Stojąc początkowo na stanowisku Heglowskiego systematu, zajmował się głównie studjami literacko-estetycznemi i spekulatywną filozofją; walka z materjalizmem dopiero zniewoliła go do zbliżenia spekulacji z empirją. Główne jego dzieła są: „Ueber Princip und Methode der Hegelschen Philosophie“ (Halla, 1841); „Geschichte der hellenischen Dichtkunst“ (2 t., Berlin, 1835); „Über Shakspeare's dramatische Kunst“ (2 wyd., Lipsk, 1847, 3 wyd., 1868); „Das Grundprincip der Philosophie“ (2 t., Lipsk, 1845—46); „System der Logik“ (Lipsk, 1852). Do okresu walki z materjalizmem należą: „Glauben und Wissen“ (tamże, 1858); „Gott und die Natur“ (tamże, 1862—66, 3 wyd., 1875); „Gott und Mensch“ (tamże, 1866); „Leib und Seele“ (2 wyd., 1874, t. 2).

Ulryk (Ulrich) von *Lichtenstein*, poeta niemiecki, * około 1200, † około 1276, był marszałkiem krajowym Styrji. Napisał: „Frauendienst,“ rodzaj rozumowanego pamiętnika od 1211 do 1225, przeplatanego poezjami lirycznemi, pieśniami i listami miłosnemi. „Frauenbuch“ (1257), traktowany jest bardziej realistycznie. Poezje **U.** wydał Lachmann (1841).

Ulryk, książę wirtemberski, * 1487, syn hrabiego Henryka, objął rządy księstwa po bezdzietnym Eberhardzie II 1498 r. Przez swą niesłychaną rozrzutność wywołał powstanie narodu, znane powszechnie pod nazwą „powstania biednego Konrada,“ skutkiem którego stany wymogły na nim tak zwany układ tubingeński, będący jedną z głównych podstaw konstytucji wirtemberskiej. W r. 1519 z powodu przywłaszczenia sobie i zajęcia Reutlingen, wolnego miasta rzeszy Niemieckiej, przez związek szwabski wygnany z kraju, wrócił dopiero 1534 przy pomocy Filipa, landgrafa heskiego. Z przyczyny wprowadzenia reformacji i przyjęcia udziału w związku smalkaldzkim popadł w nowe zawikłania i kłopoty, od których go dopiero śmierć 1550 uwolniła. Por. Heyd „Herzog Ulrich von Württemberg“ (3 t., Tübingen, 1841—43); Kugler „Ulrich, Herzog zu Württemberg“ (Sztutgard, 1865).

Ulryk *von Winterstetten*, poeta miłosny niemiecki, Minnesänger. Dzieła jego wydał Minor (1882).

Ulryka Eleonora, królowa szwedzka, najmłodsza córka Fryderyka III, króla duńskiego, i Zofji Amalji, księżniczki brunświcko - lauenburskiej, * 1656, † 1693, od 1680 żona króla szwedzkiego Karola XI. Była to niewiasta uczona i wielce cnotliwa.

Ulryka Leonora, córka poprzedniej, * 1688, zaślubiła 1715 Fryderyka księcia hesko-kaselskiego. Zostawszy po śmierci brata (30 listopada 1718) królową szwedzką, przyjęła w r. 1726 męża swego za współregenta, ale nie brała żadnego prawie udziału w rządach. † 1741.

Ulster, północna prowincja Irlandji, zajmuje 22,189 klm. kw. powierzchni z ludnością 1,619,000 i dzieli się na 9 hrabstw: Down, Antrim, Londonderry, Donegal, Tyrone, Armagh, Monaghan, Cavan i Fermanagh. Znaczniejsze miasta są: Belfast i Londonderry.

Ultima dies, dzień ostatni.

Ultima ratio, ostatni argument. — *Ultima ratio regum*, ostatni argument królów, t. j. armaty lub wojna — napis, pomieszczony przez króla francuskiego Ludwika XIV na armatach. Naśladowcą w stosowaniu tej sentencji był Fryderyk W., który wprowadził ją w roku 1742 dla armat, ale tyl-

Biblioteka Uniw. Toa ... Inostran. Rabotnik SSSR ... 15597
„128“ 1937 „Трибуна Радянська“

ko bronzowych, żelaznym zaś tego zaszczytu odmówił.

Ultima Thule, ostatnia Thule. Wyspa, wspominana przez pisarzów rzymskich, stanowiąca granicę znanego wówczas świata. Prawdopodobnie jest to jedna z wysp Szkockich.

Ultimatum (z łac.), wyrażenie używane w sprawach dyplomatycznych, oznacza ostateczne warunki, podane przy zawierających się układach lub umowach, z nieodwołalnem postanowieniem nieodstąpienia od nich. W razie odrzucenia **U.** następuje zwykle zerwanie stosunków dyplomatycznych, odwołanie posłów albo nawet użycie środków represyjnych dla wymuszenia żądanych warunków.

Ultimus (łac. skróc. ult.) ostatni; ultimo (włos.), ostatni dzień miesiąca.

Ultra (łac.), z tamtej strony, po za tem, po za właściwą miarę, oznaczenie stronników politycznych ostateczności, jak: ultrarojaliści, ultrademokraci i t. d.

Ultra posse nemo obligatur, nikt nie jest obowiązany czynić więcej, niż może.

Ultrafioletowe i ultraczerwone promienie, *promienie pozaczerwone i pozafioletowe*, niewidzialne promienie widma, rozciągające się po za jego czerwienią i fioletem, ob. Widmo.

Ultramaryna, *błękit lazurowy*, farba niebieska otrzymywana dawniej z kamienia lazurowego (ob.), obecnie wyrabiana sztucznie, przez wyprażenie mieszaniny kaolinu, soli glauberskiej, sody, węgla i siarki, poczem masa wyprażona omywa się wodą, miele i ługuje. Skład chemiczny **U.** nie jest jednak dobrze zbadany, własności barwiące pochodzą prawdopodobnie od powstających tu związków siarki z sodem; różne odcienie **U.** pochodzą od stosunków części składowych i sposobów fabrykacji; rozróżnia się **U.** w krzemionkę uboga, odcienia czysto niebieskiego, oraz **U.** bogata w krzemionkę, z odcieniem czerwonawym i oporniejsza przeciw ałunowi. W handlu znajduje się często pod innemi nazwami. W powietrzu **U.** dobrze się zachowuje, kwasy ją rozkładają. Zastosowanie **U.** jest bardzo rozległe: do drukowania rozmaitych tkanin, na wyrób papieru satynowego, do farbowania laku, stearyny, w drukarstwie i litografji. W ostatnich czasach w znacznej części ustąpiły niebieskim barwnikom smołowym. Wyrabia się głównie w Niemczech. *Zieleń ultramarynowa* tworzy się przy krótszem prażeniu tych samych materjałów, które się używają na ultramarynę niebieską. **U.** *żółtą* nazywają chromian baryty (ob. Chrom). Ultramarynę sztuczną otrzymał Gmelin w r. 1828, ale już w r. 1826 zaczął ją wyrabiać Guimet w Lionie, utrzymując w tajemnicy sposób jej fabrykacji. W r. 1895 produkowały Niemcy 6,5 miljona kg. Por. Förstenau „Ultramarin und seine Bereitung“ (1880).

Ultramontanizm (z łac.), są to zasady, przyznające nieograniczoną władzę papieżów, przekonanie, według którego cała podstawa i źródło wyznania katolickiego odnosi się do Rzymu, zatem względem nie włoskich krajów, głównie Francji, *za góry* (ultra montes). **U.** przeto, ściśle biorąc jest papalizm (ob.), w przeciwstawieniu do episkopalizmu (ob.), t. j. system przyznający stolicy apostolskiej moc stanowienia nieodwołalnych praw w Kościele katolickim i wyłączną władzę kościelną, odmawiający wszelkiej samodzielności biskupom, wpływu stanowczego i powagi soborom czyli zgromadzeniom kościelnym; system wreszcie przeciwny swobodnemu rozwojowi narodowego kościoła w różnych krajach. W najnowszych czasach **U.** doszedł najwyższego znaczenia przez ogłoszenie dogmatu nieomylności papieskiej.

Ulva *(Watka)*, rodzaj wodorostów, z plechą skórzastą, rośnie w kilku gatunkach w nadbrzeżnych morzach europejskich. *U. lactuca, sałata morska*, jest w Anglji jadana jak sałata.

Uła, rzeka w Rosji, należąca do systemu Dźwiny zachodniej; bierze początek w pow. Lepelskim gub. Witebskiej, z jeziora Żezli, i ubiegłszy 110 w. uchodzi pod m. Ułą do Dźwiny zachodniej. **U.** należy do składu kanału Berezyńskiego; urządzone są na niej 2 szluzy i 2 kanały obchodowe.

Uła, miasteczko w pow. Lepelskim, gub. Witebskiej, przy ujściu rz. Uły do Dźwiny. Istniał tu zamek, przez Romana Sanguszkę 1568 szturmem zdobyty. Tutejszy klasztor dominikański, założony około 1678 przez Samuela Łukomskiego i Bronisława Grzysieckiego, skasowany został 1832 r.

Ułamek, część lub zbiór ilukolwiek równych części całości. **U.** przeto określony jest przez dwie liczby, z których jedna, *mianownik*, okazuje, na ile części całość jest podzielona, druga, *licznik*, ile takich części wzięto; licznik pisze się nad, mianownik pod linijką, np. $^2/_5$ (dwie piąte, t. j. części). Jeżeli licznik i mianownik jednakową liczbę razy powiększymy lub zmniejszymy, wartość. **U.** nie ulega zmianie; na pierwszej własności polega *sprowadzanie ułamków do jednakowego mianownika*, na drugiej *upraszczanie* czyli *skracanie* ich. Jeżeli licznik jest większy od mianownika, **U.** jest większy od jedności i nazywa się wtedy *niewłaściwym*. Z takiego **U.** można *wyciągnąć całość*, i nawzajem, całość z ułamkiem można *włączyć w* **U.** Działania z **U.** odbywają się wedle reguł wskazanych wzorami:

$$\frac{a}{b} \pm \frac{c}{b} = \frac{a \pm c}{b}; \quad \frac{a}{b} \times \frac{c}{d} = \frac{ac}{bd}; \quad \frac{a}{b} : \frac{c}{d} = \frac{ad}{bc}.$$

Jeżeli **U.** ma za mianownik 10 lub potęgę z 10, nazywa się *dziesiętnym*; pisze go się w postaci liczby całkowitej, oddzielając część całkowitą od ułamkowej przecinkiem, za mianownik zaś domyślamy się jedności z tylu zerami, ile jest cyfr dziesiętnych, np. $\frac{79}{10000} = 0{,}0079$. **U.** zwyczajny

można zawsze zamienić na dziesiętny, dzieląc licznik przez mianownik, przytem jednak dzielenie kończy się wtedy tylko, gdy mianownik składa się z samych tylko dwójek i piątek, jako czynników; w przeciwnym razie dzielenie się nie kończy, ale pewna grupa cyfr ciągle się powtarza, powstają stąd **U.** *perjodyczne*, które są albo *bezpośrednie*, gdy perjod zaczyna się bezpośrednio po przecinku, albo *mieszane*, gdy między przecinkiem a perjodem są cyfry do perjodu nienależące. Zamiana **U.** perjodycznych na zwyczajne odbywa się wedle następnych wskazówek:

$$0{,}272727\ldots = \frac{28}{99};$$

$$0{,}12375375\ldots = \frac{12375-12}{99000} = \frac{12362}{99000}.$$ *Ułamki ciągłe* ob. Ciągły.

Ułan polski, pseudonim Maur. Gosławskiego.

Ułan z pod Książa, pseudonim Józ. Kropiwnickiego.

Ułani, *hułani* (z tatarskiego *uhłan*, chłopię), lekka kawalerja polska, przejęta od Tatarów. **U.** w Polsce zjawiają się po raz pierwszy za Stefana Batorego, regularne jednak pułki **U.** znajdujemy dopiero za Stanisław Augusta. W armji Królestwa Polskiego od 1815—31 była dywizja jazdy **U.**, złożona z dwu brygad, a czterech pułków. Ubiorem ich była kurtka po biodra granatowa ze stojącym kołnierzem, spodnie sukienne na buty i płaszcz. Na głowie czworograniasty kaszkiet z daszkiem. Różniły się te pułki tylko barwą kołnierza i wypustek. Uzbrojenie ich składało się głównie z lancy z chorągiewką w barwie pułkowej, pałasza i pary pistoletów w olstrach siodłowych. Niektórzy mieli prócz tego do służby tyraljerskiej krótkie karabiny. **U.** wprowadzi zostali do wszystkich prawie wojsk europejskich i zachowali tam uzbrojenie i umundurowanie jak w Polsce. W r. 1791 pułki **U.** zaprowadzone zostały w Austrji, w r. 1808 w Prusiech, następnie w Rosji i państwach innych. Niemcy posiadają 25, Austrja 11, Anglja 5, Rosja 2 (gwardja) pułki ułanów, Francja nie ma ich wcale. Ułani w Austrji nie posiadają lancy, tylko, jak i inne rodzaje jazdy, szable i karabiny; w Niemczech od r. 1888 zaczęto uzbrajać w lance nawet kirasjerów, huzarów i dragonów.

Ułanka, roślina, ob. Fuksja.

Ułanowskie albo *Ułanowskie starostwo* niegrodowe, mieściło się w województwie Podolskiem, pow. Latyczowskim. Podług lustracji z roku 1765, należały do niego: miasto Ułanów (ob.) z zamkiem, niegdyś obronnym, i wsie: Morozówka, Lipiatyn, Czosnówka, Smiata, Podorożna, Petrykowce, Pagorzec, Taraski, Czepiele, Worońce, Czerniatyn, Rybczyńce i Worobijówka. Powstało z dawniejszego starostwa Chmielnickiego w połowie XVI w. W r. 1771 posiadał je Józef Czosnowski, opłacając z niego kwarty złp. 10,191 gr. 25, na sejmie jednak r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej, wynagradzając wielkie zasługi dla kraju, w obronie jego poniesione, z utratą całego majątku przez Jana Aleksandra Kraszewskiego, regimentarza wojsk koronnych, temuż rzeczone dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne nadały po zejściu Czosnowskiego; do śmierci zaś tego ostatniego miał pobierać ze skarbu kor. po złp. 20,000 rocznie, a nadto jedenastu chorążym z jego komendy za okazaną waleczność po złp. 2,000 dla każdego do śmierci, każdorocznie sejm rozkazał wypłacać.

Ułanów, miasteczko w pow. Latyczowskim gub. Podolskiej, nad rzeczką Sniwodą, wpadającą z lewej strony do Bohu. Miało niegdyś zamek obronny drewniany i było miastem stołecznem starostwa Ułanowskiego (ob.).

Ułudka, roślina, ob. Ostrzeń.

Ułus, stanowisko, obozowisko, czyli zbiór wielu namiotów na wozach, w których mieszkają koczujące plemiona tatarskie w Syberji południowej.

Um, termin filozoficzny oznaczający w „Myślini“ Trentowskiego pierwiastek wszelkiej umysłowości; u Libelta zaś **U.**, zachowując to samo znaczenie, przybiera o wiele ważniejszą rolę jako najwyższa zasada wszechbytu, objawiająca się bezwzględnie w Bogu, względnie w człowieku (jako wyobraźnia), a w świecie, jako nieustanna przeobraźnia (metamosfora) form wszechistnienia. Stąd Libelt swą filozofję zowie *Systemem Umnictwa*.

Umań, ob. Humań.

Umarłych taniec *(Chorea Machabaeorum,* niem. *Todtentanz,* franc. *La danse Macabre)*, jest to rodzaj wizerunków, od XIV w. upowszechnionych, wystawiających w grupach alegorycznych potęgę śmierci nad rodem ludzkim. Do tego rodzaju wizerunków z XIV w. należy obraz znajdujący się w kaplicy N. M. Panny w Lubece. Takiż obraz, umieszczony w krużganku klasztoru Klingenthal w Bazylei, malowany już był w r. 1312. Najsłynniejsze atoli w tym względzie malowidło utworzył Holbein. Pogląd jego na ten przedmiot jest zupełnie nowy i artystyczny. Mając głównie na celu wskazanie niweczącej działalności śmierci, czy to wśród skrzętnej pracy, czy śród ziemskich uciech życia, odrzucił tańczące pary i ogólne wyobrażenie tańca umarłych, a natomiast skreślił oddzielne wykończone obrazy, zwane *imagines mortis*, które od r. 1520 w licznych nowych zjawiały się wydaniach. Por. Schottanera „Holbeins Todtentanz“ (Monachjum, 1832); „Holbeins Initialbuchstaben mit dem Todtentanz,“ objaśnione przez Lödel'a i Ellisena (Getynga, 1849). Taniec umarłych, na nowo-miejskim cmentarzu w Dreźnie, wykonany był po 1534 za panowania księcia saskiego Jerzego i do r. 1701 znajdował się w zamku królewskim. Por. rozprawę Wackernagla w Haupt'a „Zeitschrift für deutsches Alterthum“ (t. 9,

Lipsk, 1853); Peignota „Recherches sur les danses des morts; (Dion i Paryż, 1826); Douce'a „The dance of death“ (Londyn, 1833); Naumanna „Der Tod in allen seinen Beziehungen“ (Drezno, 1844); Massmanna „Literatur der Todtentänze“ (Lipsk, 1841); Pompeo Gener „La mort et le diable.“

Umballa, miasto, ob. Amballa.

Umbelliferae, rośliny, ob. Baldaszkowe.

Umbellum, rodzaj kwiatostanu, ob. Baldach.

Umbillicus, ob. Pępek.

Umbra, *ziemia włoska, kreda brunatna, barwnik brunatny hiszpański*, odmiana ziemista rudy żelaznej brunatnej, zawierająca krzemian manganu i giinkę. Jest barwy brunatnej i używa się jako farba olejna i wodna; przez wypalenie staje się czerwonawą i nabiera większej żywości. Najlepsza (**U.** *turecka*) pochodzi z Cypru. **U.** *kolońska* lub *kasselska* jest to ziemista odmiana węgla brunatnego; przez rozpuszczenie w ługu potażowym i strącenie kwasami wydaje *karmin brunatny.*

Umbreit Fryderyk Wilhelm Karol, teolog protestancki, * 1795 w Sonneborn pod Gotha, † 1860 w Heidelbergu, studjował w Göttingen, gdzie 1818 został docentem języków wschodnich, 1820 powołany został na profesora filozofji do Heidelbergu, gdzie następnie od 1829 r. został profesorem teologji. Od 1828 wydawał spólnie z Ullmannem czasopismo *Theologische Studien und Kritiken.* Z dzieł **U.** zasługują na wzmiankę: „Lied der Liebe,“ przekład pieśni Salomonowej (2 wyd., Heidelberg, 1828); „Uebersetzung und Auslegung des Buches Hiob“ (2 wyd., t. 1832); „Philologisch-kritischer und philosophischer Kommentar über die Sprüche Salomo's“ (tamże, 1826); „De Veteris Testamenti poetis etc.“ (tamże, 1834); „Grundtöne des alten Testaments“ (1843); „Praktischer Kommentar über die Propheten“ (4 t., 1841—46) i w. in.

Umbrja, ob. Umbrowie.

Umbrowie, po łac. *Umbri,* naród staro-italski, szczepu indo-europejskiego, najbliżej spokrewniony z Samnitami, którzy razem z **U.** i innemi pokrewnemi ludami stanowili gałąź umbryjsko-sabelską (ob. Italskie narody i języki). Kraj przez **U.** zamieszkiwany, *Umbrja* (Ubria), leżał pomiędzy morzem Adrjatyckiem, Picenum, ziemią Sabinów, Etrurją i Galją Cyzalpińską. Podczas wojen Samnickich **U.** pokonani przez Rzymian 308 przed Chr. pod Mevania, a 295 r. pod Sentinum, utracili swą niepodległość i w następnych czasach byli zromanizowani. Języki umbryjsko-sabelskich ludów (Umbrów, Samnitów, Marsów) tworzą razem jednę gałąź języków italskich, gdy tymczasem druga gałąź obejmuje języki łacińskie. Pomniki epigraficzne djalektu **U.** zebrali Kirchoff i Aufrecht w dziele „Umbrische Sprachdenkmäler“ (Berlin, 1849 sq.); Sevelsberg „Umbrische Studien“ (1873); Büsheler „Umbrica“ (1883).

Umea albo *Westerbotten*, dziki prawie, pełen jezior i bagnisk okrąg (lan) w północnej Szwecji, obejmujący całe porzecze rzek Umen i Skelleftea z ich wodospadami i rozlewami, oraz wyższe porzecze rzek Angermana i Pitea. Miasto główne Umea, przy ujściu rzeki t. n., ma wygodny port i 3,400 miesz.

Umiejętności polityczne, (sciences politiques), są to te nauki, których przedmiotem jest państwo, zwłaszcza zaś historja państwowa, nauka rządzenia państwem, prawo państwowe i ludowe, poliyka, ekonomja polityczna, nauka o finansach i ustroju politycznym, statystyka, w ściślejszem znaczeniu te nauki, których znajomość wymaganą jest dla urzędników państwowych.

Umiński Jan Nepomucen, generał polski, * roku 1780 w Wielkopolsce. W r. 1794 służył jako ochotnik pod rozkazami generała Dąbrowskiego, potem przebywał częścią w Dreźnie, częścią w dobrach swoich w Poznańskiem, dopóki Napoleon w 1806 Polaków pod broń nie powołał. Wówczas utworzył **U.** straż honorową Napoleona, walczył pod Gdańskiem i pod Tczewem, gdzie raniony dostał się do niewoli pruskiej, ale na groźby Napoleona został uwolniony. W 1807 wszedł w stopniu majora do pułku jazdy francuskiej, a następnie przeniósł się do armji polskiej. Został pułkownikiem, urządził 10-ty pułk huzarów i na jego czele walczył 1812 pod Możajskiem. Raniony pod Lipskiem, 1813 jako generał powtórnie dostał się do niewoli. Po urządzeniu wojsk polskich w r. 1816 wstąpił na krótko do służby, poczem znowu zamieszkał w majątku swym w Poznańskiem. W roku 1821 zreformował z Łukasińskim tajne towarzystwo polityczne, które zostawało pod kierownictwem generała Mielżyńskiego i skazany został w 1826 przez Prusaków na lat 6 więzienia w Głogowie. Po wybuchu powstania listopadowego 1830 uszedł z więzienia (na początku lutego 1831) i przybywszy do Warszawy, wziął zaraz udział jako prosty żołnierz w bitwie pod Wawrem, a następnego dnia otrzymał dowództwo nad jazdą. Po bitwie ostrołęckiej za ostrą krytykę działań Skrzyneckiego był przezeń pozbawiony dotychczasowej komendy. Później jednakże otrzymał od naczelnego wodza Dembińskiego dowództwo nad jednym korpusem i dowodził lewem skrzydłem, które sięgało od „Szulca“ aż do rogatek Jerozolimskich. Po zdobyciu Warszawy wyruszył z wojskiem pod Modlin i otrzymał po Rybińskim naczelne dowództwo, które wszelako wkrótce złożył napowrót w jego ręce. Po upadku powstania skazany przez rząd pruski na śmierć i powieszony *in efigie* w Poznaniu, znalazł przytułek we Francji, a potem mieszkał w Wiesbadenie, gdzie † 1851. Oprócz kilku broszur w języku polskim, dotyczących sprawy powstania, napisał po niemiecku: „Beleuchtung des Werks von Fr. von Smitt“ (Bruksela, 1840) i po francusku: „Récit des evénements militaires de la bataille d'Ostrolenka“ (Paryż, 1832).

Umiński Piotr, sekretarz komisji archeologicznej Akademji umiejętności w Krakowie; wydał:

„Medale polskie lub do Polski odnoszące się, tudzież medale znakomitych Polaków i ludzi Polsce zasłużonych“ (Kraków, 1885).

Umiński Władysław, literat, * 1865, zajmuje się głównie popularyzacją wiedzy przyrodniczej. Oprócz licznych artykułów w różnych pismach warszawskich, napisał: „Zwycięzcy oceanu“ (Warszawa, 1891); „Balonem do bieguna“ (Warszawa, 1894); „Żegluga powietrzna“ (tamże, 1894); „Podróż bez pieniędzy“ (tamże, 1894); „W nieznane światy“ (Petersburg, 1895); „Wędrowna wyspa“ (Warszawa, 1895); „W pustyniach Australji“ (Warszawa, 1896); „Ocean i jego tajemnice,“ opracowane według dzieła Ottona Krümmela (1899); „Od Warszawy do Ojcowa“ (1897); „Na falach Atlantyku“ (1897); „Wygnańcy“ (1900).

Umlauft Fryderyk, geograf, * 1844 w Wiedniu, jest tam od 1870 profesorem gimnazjalnym. Ogłosił: „Die österreichisch-ungarische Monarchie“ (1876, 3 wyd., 1896); „Die Alpen“ (1887); „Afrika in kartographischer Darstellung von Herodot bis heute“ (1887); „Das Luftmeer, Grundzüge der Meteorologie und Klimatologie“ (1891) i in. Wydał nadto zbiorowe dzieło, obejmujące opis wszystkich krajów austrjackich: „Die Länder Oesterreich-Ungarns in Wort und Bild“ (15 t., 1880—89).

Umorzenie, ob. Amortyzacja.

Umpfenbach Karol, ekonomista niemiecki, * 1832 w Giessen, kształcił się tamże, 1864 został profesorem ekonomji politycznej w Würzburgu, w 1873 w Królewcu. Napisał: „Lehrbuch der Finanzwissenschaft“ (Erlangen, 1859—60, 2 wyd., Stuttgard, 1887); „Die Volkswirtschaftlehre“ (Würzburg, 1867); „Des Volkes Erbe“ (Berlin, 1874); „Das Kapital in seiner Kulturbedeutung“ (Würzburg, 1879); „Die Altersversorgung under Staatssozialismus“ (Sztutgard, 1883).

Umsturzvorlage (niem., dosłownie: projekt przewrotowy), popularna nazwa projektu prawa, złożonego w 1894—5 sejmowi niemieckiemu. Prawo to miało na celu zapobieganie wszelkim dążeniom antypaństwowym, ponieważ jednak zredagowane było rozmyślnie niejasno i mogło doprowadzić do nadużyć ze strony władzy i ograniczyć swobodę nauki, sztuki i prasy, więc sejm je odrzucił (1895).

Umysł, jest to w pospolitem znaczeniu ogół władz duchowych w przeciwstawieniu do *zmysłów*, jako ogółu władz fizycznych człowieka. Stąd to mówimy o rozwoju umysłowym jednostek i ludów, o władzach umysłowych i t. p., rozumiejąc przez to działalność zarówno na polu nauki, jak i jej zastosowań w przemyśle i życiu społecznem. *Um* (ob.) u myślicieli polskich jest pierwiastkiem zasadniczym władz, których **U.** jest zjednoczeniem.

Umysłowe choroby, choroby, polegające na zboczeniu funkcji umysłowych, t. j. czucia, władzy poznawania i woli. Źródłem wszelkich procesów umysłowych są ośrodki nerwowe w mózgu, szczególnie zaś substancja szara kory mózgowej, stąd wszelkie zaburzenia w czynnościach umysłowych stoją w związku z patologicznemi stanami w tej ostatniej. Dotąd jednakże nauka nie zdołała wykryć specjalnych zmian w korze mózgowej dla wszystkich chorób umysłowych; te z nich, którym towarzyszą w mózgu zmiany, dostrzegalne przy dzisiejszym stanie wiedzy lekarskiej, noszą miano *organicznych chorób umysłowych* (paraliż postępowy czyli t. zw. rozmiękczenie mózgu, dementia senilis, guzy syfilityczne i t. p.), wszystkie zaś inne, przy których obecnie znane metody badania nie są w stanie wykryć jakiejkolwiek zmiany struktury substancji mózgowej, zwą się *funkcjonalnemi* (melancholja, manja, paranoja, hypochondrja i in.). Do najlepiej dotąd zbadanych chorób z grupy pierwszej należy *paraliż postępowy*; napastuje on przeważnie mężczyzn w wieku od 30 – 50 roku życia, rzadziej kobiety od 25—35 lat, według danych statystycznych jest wynikiem przebytego cierpienia syfilitycznego (90%). W przebiegu choroby prawie zawsze zauważyć się dają dwa okresy: okres pobudzenia nerwowego i umysłowego i okres depressji; z tego ostatniego chory już nigdy nie wychodzi, prowadzi on bezpośrednio do śmierci. Jest to choroba bezwzględnie nieuleczalna. W znakomitej większości chorób umysłowych odgrywa rolę dziedziczność (90%), znaczna mniejszość bywa nabytą. Do przyczyn, wywołujących te ostatnie, należą: 1) chroniczne zatrucia alkoholem (manja, paranoja), morfiną, kokainą, 2) niektóre ostre lub chroniczne choroby zakaźne (tyfus, malarja, syfilis), 3) pląsawica, neurastenja, 4) procesy zapalne na oponach mózgowych lub samej substancji mózgowej. Oprócz powyższych czynników na rozwój chorób umysłowych wpływają także różne warunki życiowe, zawodowe i rozwojowe. Niektóre kobiety dostają ostrego obłędu podczas ciąży lub wkrótce po porodzie; ludzie po nadzwyczajnych wysiłkach umysłowych, zapadają na melancholję lub wpadają w szał; przestrach lub nagła niespodziewana wiadomość może ludzi w tym kierunku usposobionych przyprawić o utratę władz umysłowych. Statystyka wszystkich krajów wykazuje prawie ciągle wzrost chorych umysłowych, co daje się tłómaczyć trudnemi warunkami życia, ciągłą a ciężką walką o byt, wreszcie straszliwem rozpowszechnianiem się syfilisu wśród wszystkich warstw wszystkich społeczeństw. Leczenie umysłowych chorych może odbywać się jedynie w odpowiednich zakładach, polega na izolacji chorego, odsuwaniu od niego wszelkich podrażnień i wrażeń. Ob. Psychjatrja.

Umywanie nóg, obrząd odbywający się w Wielki Czwartek po mszy uroczystej i zależący na tem, że celebrujący, przywdziawszy humerał, albę, stułę i przepasany ręcznikiem, poprzedzany przez djakona, niosącego naczynie z wo-

dą, i subdjakona, niosącego miednicę, przystępuje do 12 wybranych ubogich, albo dziatek, i przyklęknąwszy przed nimi, umywa każdemu z nich nogę prawą, ociera ręcznikiem i całuje, uczyniwszy wprzód wielkim palcem znak krzyża. W Rzymie papież umywa nogi 12 kapłanom. Obrząd ten odbywa się na pamiątkę obmycia przez Jezusa Chrystusa nóg 12 apostołom w przeddzień śmierci.

Una, rzeka w Bośni, bierze początek z gór Ujlici w Krajnie (Chorwacji tureckiej); przepływa około miast: Dubicy, Kostjanicy, Noni, oraz Bihaczu i ubiegłszy 35 mil, wpada naprzeciw Jasenowcy do Sawy. Z dopływów **U.** główniejsze są Unac i Sana.

Una corda, wyrażenie w muzyce fortepjanowej używane, które wskazuje, iż należy przycisnąć pedał zwany *piano*, który przesuwając klawjaturę, sprawia, iż młotki uderzają nie w 3 struny, ale w 1 tylko. *Tre corde* znaczy puszczenie pedału, zatem przywrócenie tonom pierwszej mocy.

Una salus victis nullam sperare salutem. Jedynym ratunkiem zwyciężonych jest niespodziewać się znikąd ocalenia.

Unalaszka, lub *Ugun Alaszka*, jedna z wysp Aleuckich, długości ma 150, szerokości przeszło 50 wiorst. Znajduje się tu 10 osad, liczących razem około 1,500 miesz. (Aleutów), trudniących się połowem lisów, bobrów, fok, niedźwiedzi i lwów morskich. Główna osada jest Hyluk albo Oluluk.

Uncaria (*Ourouparia, Czepota*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmuje wijące się krzewy, które mają liście skórzaste, kwiatostany kuliste i wielkie wydłużone torebki, w Indjach wsch. *U. gambir* ma kwiaty barwy mięsistej; zagęszczony sok tego krzewu uchodził za gatunek kino (ob.) i przybywa do handlu pod nazwą *katechu gambir*. Rdzeń *U. acida* jest tak wodnisty, że można nim ugasić pragnienie.

Uncja (łac. *uncia*), początkowo $^1/_{12}$ część asa rzymskiego (ob. As), następnie w wielu krajach była jednostką wag. monet i miar różnej wartości. Jako waga, **U.** w największej liczbie krajów=$^1/_{16}$ funta. W Anglji funt handlowy zawiera 16 **U.**, zaś troy funt 12 **U.** W funcie aptecznym wszędzie liczy się 12 uncji i oznacza się ją znakiem ℥. Jako moneta była **U.** albo tylko rachunkową, albo też istotnie była bitą. Monetą złotą była **U.** w Sycylji, Hiszpanji, Meksyku i Abisynji, srebrną na Malcie i w Maroko.

Uncjalne pismo, wielkie głoski początkowe. Do uncjalnego zatem pisma należą największe litery, jakiemi najdawniejsze rękopisy są pisane.

Uncle Sam (ang.), żartobliwa nazwa mieszkańców Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, powstała z urzędowego skrócenia U. S. Am. (United States of America).

Unczów (niem. *Mährisch-Neustadt*), miasto na Morawach, w okręgu Littauskim, nad rzeką Oskawą, ma 52,000 miesz., gimnazjum i kilka fabryk.

Unda, rzeka w Syberji, należąca do systemu rzeki Amuru, bierze początek na południowschód rzeki Ononu, do której uchodzi, przebiegłszy 200 wiorst. W górnej **U.** znaleziono piasek złoty.

Unde venis et quo tendis? Skąd idziesz i dokąd dążysz?

Undecyma, w muzyce interwal czyli przestanek 11-stopniowy, kwarta oktawy tonu zasadniczego; tak np. ton *f'* jest undecymą tonu c.

Undulacja, toż co falowanie, ob. Falowy ruch. *Teorja undalacyjna*, ob. Światło.

Undyny, zowią się w systemacie Paracelsa duchy żywiołowe wody. Są to dziewice wodne, najchętniej wchodzące w związki małżeńskie z ludźmi. Lecz kto ma **U.** za żonę, powinien się wystrzegać wszelkiego zbliżenia do wody, gdyż wtedy porzuca męża i wraca do swego żywiołu.

Ungarisch Brod, *Brod uharsky*, miasto, ob. Brod.

Unger Jan Jerzy, sławny drzeworytnik, * 1715 w Goes pod Pirną, oddawał się swej sztuce w Berlinie, gdzie † 1788. Arcydziełami jego talentu są krajobrazy. Niemniej słynnym drzeworytnikiem był syn jego *Jan Fryderyk* **U.**, * 1750, † 1804; od 1800 profesor w akademji sztuk berlińskiej, zarazem drukarz i księgarz.

Unger Franciszek, botanik i paleontolog, * roku 1800 w Amthof pod Leutschach w Styrji, † r. 1870 w Gratz; poświęcał się pierwotnie prawu, następnie w Wiedniu medycynie, przez pewien czas był lekarzem praktycznym, poczem został profesorem botaniki i dyrektorem instytutu politechnicznego w Gratz, a w 1850 profesorem botaniki w uniwersytecie wiedeńskim. Z licznych prac jego ważniejsze: „Genera et species plantarum fossilium“ (1850); „Die Urwelt in ihren verschiedenen Bildungsperioden“ (3 wyd., 1864); „Anatomie und Physiologie der Pflanzen“ (1855); „Botanische Streifzüge auf dem Gebiete der Culturgeschichte“ (7 t., 1857—67); „Sylloge plantarum fossilium“ (1860); „Geologie der europäischen Waldbäume“ (1870); „Die Insel Cypern“ (1865). Por. Reyer „Leben und Wirken Franz Ungers“ (1871).

Unger Józef, drukarz i wydawca polski, * 1817 w Warszawie, † 1873. Sztuki drukarskiej uczył się w sławnej drukarni, założonej przez profesorów uniwersytetu warszawskiego pod firmą Gałęzowskiego. W 1841 nabywszy małą drukarnię, rozwinął ją z czasem tak, że jego zakład był jednym ze znaczniejszych i zamożniejszych w Warszawie. Z drukarni tej wyszedł cały szereg dzieł ważnych i pożytecznych, a od 1859 (1 października) wychodził nakładem właściciela *Tygodnik Ilustrowa-*

ny, który słusznie zjednał sobie powszechne uznanie. Obok Tygodnika założył **U.** jeszcze drugie pismo tygodniowe *Wędrowiec*, które też znalazło liczne koło czytelników. Świetny stan drzeworytnictwa w Warszawie jest dziełem **U.**, utworzony bowiem przez niego jednocześnie z założeniem „Tygodnika“ zakład drzeworytniczy, ukształcił już wielu artystów.

Unger Józef, mąż stanu austrjacki, * 1828 r. w Wiedniu, od 1853 profesor w Pradze, od 1857 w Wiedniu, został 1869 r. członkiem izby panów, w listopadzie 1871 ministrem bez teki, w 1881 r. został prezesem sądu państwowego. Z prac jego najważniejsze: „System des österreichischen allgemeinen Privatrechts“ (6 t., 1856—71, 3 wyd., 1879); „Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwickelung“ (Wiedeń, 1850).

Ungern-Sternberg Aleksander, baron, ob. Sternberg Aleksander baron von Ungern.

Unghvàr *(Uhvár, po słow. Užhorod)*, miasto stołeczne komitatu w północno-wschodnich Węgrzech, nad rz. Ungh (Uhą), siedlisko biskupa greckiego munkaczskiego; piękna katedra, starożytny zamek, pałac biskupi, seminarjum biskupie, wyższe gimnazjum katolickie, seminarjum nauczycielskie gr.-katolickie; źródło mineralne, kopalnia wybornej glinki porcelanowej; liczy 12,000 miesz.—*Unghvarski komitat*, w północno wschodnich Węgrzech, graniczy z Galicją, kom. Zemneńskim, Szabolczskim i Bereżskim i ma na przestrzeni 3,053 klm. kw. 136,000 miesz. W części północnej przerznięty odnogami Karpat, w dolinach jest urodzajny. Więcej niż $^1/_3$ powierzchni pokryta jest lasami.

Ungler Florjan, uczony i zasłużony drukarz krakowski, rodem Czech. Przybywszy 1511 r. z Wiednia do Krakowa, do sławnej drukarni Jana Hallera, po kilku latach został wspólnikiem Wictora i Szarfenbergerów. 1522 założył własną drukarnię, która wkrótce stała się pierwszą w Polsce. Z tego zakładu wyszła znaczna liczba dzieł tak łacińskich, jak i polskich, udatnemi drzeworytami ozdobionych, któremi przewyższa nawet słynne ówczesne druki paryskie. **U.** jako człowiek światły, a nawet uczony, żył w najściślejszych stosunkach ze znakomitościami ówczesnemi, a Klemensa Janickiego był najbliższym przyjacielem. † 1543 w Krakowie. Jest on autorem: „Obrachunków astronomicznych z lat 1529, 1530 i 1531,“ tudzież „Objaśnień tychże z rozlicznych astronomów krótko zebranych, z wielu bardzo użytecznemi przydatkami“ (Kraków, 1529).

Ungnad *ze Soneggu* Jan, baron, słynny w historji oświaty u Słowian południowych, * 1493. Młodość przepędził na dworze cesarza Maksymiljana I i odznaczył się w bojach przeciwko Turkom; 1540 mianowany był przez Ferdynanda II hetmanem ziemskim pięciu dolno-austrjackich, windyckich i chorwackich okręgów. Szerzący się protestantyzm znalazł w nim jednego z najgorliwszych wyznawców i obrońców i z tego powodu zmuszony był 1554 przenieść się do Saksonji. Następnie 1557, złożywszy swe urzędy, przeniósł się do Szwabji, gdzie mu książę wirtemberski Krzysztof dał były klasztor św. Amanda w m. Urach. Tutaj, w celu rozszerzania protestantyzmu pomiędzy Słowianami południowymi, założył drukarnię, z której wyszło wiele dzieł w językach słowińskim i chorwackim, pismem łacińskiem, cyrylskiem oraz głagolickiem, i zgromadził około siebie uczonych pracowników, jak: Trubera, Dalmatina, Konsula i in. Pod koniec 1564 r. udał się do swej siostry, zamieszkałej w Wintircowie, w Czechach, gdzie † t. r.

Unguentum, ob. Maść.

Unguibus et rostro, pazurami i dziobem. Słowa Owidjusza, stosujące się do sępa, który szponami i dziobem targał wnętrzności przykutego do skały Prometeusza.

Ungulata, ob. Kopytne zwierzęta.

Unici, ob. Grecko-Unicki kościół.

Uniejów, miasto w gubernji Kaliskiej, powiecie Tureckim, nad rzeką Wartą, niegdyś osada należąca do posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich. Spustoszony przez Krzyżaków (1331), odbudował się na nowo i szybko się podnosił, dopóki znowu późniejsze klęski bytu jego nie podkopały, i tak: pożar w r. 1632, wojna szwedzka w r. 1635, druga wojna szwedzka za Augusta II i znowu pożary w r. 1736 i 1816 sprowadziły upadek miasta. Zamek dotąd istniejący był założony prawdopodobnie w XIV w. Zamek ten, zrujnowany za wojen szwedzkich, wyrestaurował jeszcze arcybiskup Krzysztof Szembek w 1745. Po inkameracji dóbr arcybiskupich w 1798, rząd pruski przeznaczył część jego na mieszkanie dla dzierżawców, zostawiwszy resztę w opuszczeniu. Dopiero ostatni właściciel **U.**, donatarjusz, generał jazdy hr. Toll zabezpieczył ten szacowny pomnik od zagłady i uczynił go mieszkalnym, przyozdobiwszy z troskliwą starannością. Tutejszy kościół parafjalny, przy którym niegdyś była kolegjata, założony został przez arcybiskupa Jarosława w 1349 i mieści w sobie zwłoki św. Bogumiła, arcybiskupa, zachowane w grobowcu wzniesionym na środku kościoła 1666 przez arcybiskupa Wacława Leszczyńskiego. Dawniej **U.** liczył 5 kościołów, teraz pozostało tylko dwa, to jest: parafjalny i mały drewniany kościołek Bożego Ciała na cmentarzu, wystawiony 1739. Do historycznych wspomnień **U.** należy, że tu odbyło się kilka synodów, na których ważne dla kościoła postanowiono urządzenia. Pierwszy z nich przypadł w 1376, ostatni w r. 1643, zwołany przez Macieja Łubieńskiego. Dzisiejsze miasto liczy 4,000 miesz. Por. Witkowskiego „U. pod względem historycznym i statystycznym“ (Warszawa, 1855).

Unieszowski Jakób, autor polski, żyjący w pierwszych latach XVII w., wydał piękną polszczyzną historję rodziny Łaskich p. t. „Endimonia

Olbrichta Łaskiego wojewody Sieradzkiego“ (Kraków, 1609).

Unifikacja (łac.), zjednoczenie.

Unigenitus Dei filius (łac., t. j. Jednorodzony syn Boski), początkowe wyrazy bulli papieża Klemensa XI, ogłoszonej 8 września 1713 przeciwko dziełu księdza Quesnel'a p. t. „Reflexions morales“, i wogóle przeciwko jansenistom. Bulla ta dała powód do długich i gwałtownych sporów, zakończonych dopiero przez papieża Benedykta XIV. Ob. Jansen.

Unimak, jedna z wysp Aleuckich, wązką cieśniną morską oddzielona od półwyspu Alaszki, długa około 170, szeroka około 60 w. Na północno-zachodniej stronie leży pasmo gór wulkanicznych, wybuchających od 1725.

Unio, mięczak, ob. Skójka.

Union latine, toż co konwencja monetarna państwa łacińskiego.

Union nationale, stowarzyszenie polityczne, francuskie, które powstało w czasie słynnej sprawy Dreyfusa (ob.), by dążyć do uspokojenia umysłów, równouprawnienia obywateli i bezwzględnego uznania wyroku sądu kasacyjnego w sprawie Dreyfusa. **U. n.** stanowiło do pewnego stopnia antytezę Ligi patrjotycznej. Ob. Patrjotyczna Liga.

Union républicaine, połączenie w 1876 przez Gambettę wszystkich grup republikańskich w parlamencie w celu podtrzymania rzeczypospolitej, przeciwko połączonym atakom legitymistów (ob.) i bonapartystów. Członkowie **U. r.** nosili nazwę oportunistów.

Unisono (włosk.), znaczy w muzyce: jednogłośnie, jednobrzmiennie, t. j. że wszystkie głosy lub instrumenty, jednocześnie czynne, wykonywają te same tony, nie będąc między sobą rozdzielone przez żadne interwale prócz oktawy.

Unit, jednostka pracy elektrycznej używana w Anglji, toż co kilowat na godzinę, ob. Elektryczne jednostki i Mechaniczne jednostki.

Unitarjusze, w pierwotnych wiekach chrześcijaństwa ogólna nazwa, nadawana wszystkim tym, którzy przypuszczali jedną tylko osobę w Bogu. Od czasu Tertuljana nazywano ich także monoteistami, ponieważ zarzucali prawowiernym, że są politeiści, a siebie tylko uważali za prawdziwych monoteistów. W czasach reformacji zwano tak socynjanów i antytrynitarzy, którzy uznawali Boga w jednej tylko osobie. W ściślejszem znaczeniu nazywają **U.** sekty religijne antytrynitarzy, założone 1774 przez Teofila Lindsey'a w Londynie i przez kupca Christie w Montrose, a później przez Priestbya w Leeds. W Anglji pierwotnie na **U.** ustanowiona była kara śmierci, zniesiona postanowieniem parlamentu dopiero 1813. Z W. Brytanji przeszli **U.** i do Ameryki północ., gdzie nazywani są tak zwłaszcza ci zwolennicy pojęć antytrynitarskich, którzy 1815 wyłączyli się z gminy religijnej kongregacjonalistów i zawiadują uniwersytem w Cambridge w Massachusetts. W stanie tym najliczniej są reprezentowani i mają około 300,000 wyznawców. Również **U.** zowią się antytrynitarze siedmiogrodzcy, mający superintendenta w Koloszu, pod którego zarządem pozostaje 13 archidjakońtw.

United States, ob. Zjednoczone Stany Ameryki Północnej.

Unitis viribus, ob. Viribus Unitii.

Unitarny system, w chemji, pogląd przeciwny zasadzie dualistycznej, polegający na przyjęciu pewnych *typów* związków chemicznych (ob. Chemja).

Unitaryzm w polityce oznacza dążenie do tego, aby w państwie, złożonem z kilku oddzielnych państw, jedno z nich miało przewagę nad innemi, lub też dążenie do zamiany państwa związkowego na jednolity organizm państwowy. Ob. Federacja.

University extension movement (ang.). Agitacja w Anglji, dążąca do rozszerzenia wykształcenia uniwersyteckiego w klasach niezamożnych, nie wyłączając robotniczych. Początek ruchu wyszedł w r. 1873 z Cambridge, a później rozszerzył się na wszystkie uniwersytety angielskie. Członkowie każdego uniwersytetu urządzają popularne wykłady w różnych punktach kraju; obok tego odbywają się dysputy, konferencje; słuchacze składają piśmienne wypracowania, a na końcu poddają się egzaminowi, otrzymują świadectwa i nagrody. Prócz tego, od r. 1890 w samych miastach uniwersyteckich odbywają się wykłady w lecie. Punktem środkowym **U. e. m.** pozostał Cambridge. W r. 1876 założono „London Society for the extension of University teaching.“ 1878 przyłączył się do **U. e. m.** Oksford, a później inne uniwersytety. Sprawie tej poświęcone jest pismo „University extension Journal.“ Por. R. D. Roberts „Eighteen years of University extension“ (1891).

Universum, ogół, całość, w ogólności toż co wszechświat.

Uniwersaliści, sekta religijna w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, której stronnicy twierdzą, że wszyscy ludzie bez różnicy, czy wierzący, czy niewierni, sprawiedliwi czy grzeszni, muszą być zbawieni, Chrystus bowiem umarł za wszystkich ludzi. **U.** mają około 1,200 kościołów i przeszło 600,000 wyznawców. Sprawami gminy zarządza konwent generalny, zgromadzający się corocznie w Massachusetts i składający się z 6-u laików i 6-u duchownych.

Uniwersalny przyrząd, w astronomji, ob. Altazymut i Teodolit.

Uniwersały, *universales litterae* (z łac.), listy królewskie w dawnej Polsce, przeznaczone dla wszystkich, otwarte, uroczyste. Kiedy król w Polsce przemawiał do narodu, używał formy: *Univer-*

sis et singulis, praesentibus et futuris (wszystkim i każdemu z osobna, dzisiejszym i przyszłym). Stąd wyrobił się polski wyraz *uniwersał* i oznaczał list królewski do narodu. **U.** takie odpowiadają dzisiejszym manifestom, wydawanym w ważnych jakich zdarzeniach. Sejmy wydawały także swoje **U.**, a później jeszcze **U.** nazywano odzywanie się każdego, kto miał prawo lub przywłaszczał sobie prawo podnoszenia głosu do wszystkich. Uniwersały królewskie podpisywał zawsze król, a uprawniała pieczęć koronna.

Uniwersytety (z łac. *universitas*), są to wyższe zakłady naukowe, mające na celu za pomocą teoretycznego wykładu dawać ostateczne wykształcenie młodzieży przygotowanej należycie bądź w średnich zakładach naukowych, bądź domowem wychowaniem. Nazwa **U.** nie pochodzi bynajmniej stąd, iż one przedstawiają zjednoczenie wszystkich gałęzi wiedzy, lecz od pierwotnego korporacyjnego urządzenia tych instytucji, posiadających autonomiczne stanowisko względem władz publicznych i innych korporacji. Nauczyciele i uczniowie tworzyli korporację *(universitas)*, mającą swe odrębne prawodawstwo, władzę sądową, posiadłości, przywileje i t. p. Dzieje **U.** ściśle się wiążą z historją miast i kościoła, gdyż w wiekach średnich, jak większą część nauczycieli stanowili mieszczanie i duchowieństwo, tak również uczniowie przeważnie ze stanu miejskiego pochodzili. Stąd ludne i zamożne miasta stanowiły zwykle kolebkę tych instytucji, które pierwotnie poświęcone były najczęściej jednej gałęzi nauki, która w kościelnych i klasztornych szkołach nie znajdowała przytułku. Zawiązkiem **U.** w Bolonji był wykład prawa rzymskiego (przez Irneriusa) na podstawie znalezionych podówczas rękopisów; w Paryżu Abelard rozpoczął wykłady filozofji w związku z teologją i objaśniał przytem Pismo święte; w Salerno szkoła medyczna stała się fundamentem **U.**; działo się to w XII stuleciu. Początkowo wszędzie wykłady jednego znakomitego myśliciela lub uczonego ściągały tysiące słuchaczów, którzy we własnym interesie zawiązywali korporację naukową, która utrwalała i rozszerzała te prywatne z początku wykłady. Później dopiero papieże i cesarze narzucili się na opiekunów tym instytucjom, powstałym swobodnie i opartym na duchowych potrzebach epoki. Jedynym też wyjątkiem jest **U.** w Neapolu, założony przez Fryderyka II. Początkowa organizacja **U.** polegała na rozdziale słuchaczów według narodowości, by zostawić każdej grupie możność rządzenia się własnemi, krajowemi prawami. W Paryżu były cztery narody, w Bolonji dwa (ultramontanie i cisalpini). Podczas gdy w Paryżu władza scentralizowana była silnie w ręku nauczycieli, we Włoszech studenci do XVIII w. wybierali rektorów (w Padwie) i mieli w swych ręku juryzdykcje. Pod wpływem kościoła zaczęto zakładać przy **U.** tak zwane kolegja, t. j. zakłady (pensjonaty) dla ubogich studentów, a w nich urządzono osobne wykłady i dyktowano studentom wyciągi nauk *(summae)* do nauczenia się na pamięć. Z czasem zaczęto za opłatą przyjmować i zamożnych pensjonarzy; ubodzy otrzymywali wsparcie od zakładu (bursy). Wykłady kolegjalne, w których teologja pierwsze miejsce trzymała, wzięły przewagę nad publicznemi, świeckiemi odczytami, i to zatamowało na długo rozwój **U.** tak we Francji i Włoszech, jak u nas (w Krakowie). Słowem Sorbona paryska była takiem kolegjum. Pod wpływem duchowieństwa dawny podział na narody zaczął ustępować podziałowi na fakultety. W Paryżu najpierwej powstał fakultet teologiczny, a następnie lekarski i prawa kanonicznego, wskutek czego narodowe korporacje zjednoczyły się w jedną *facultas artium*. Stąd wynikło, iż dotąd na niemieckich uniwersytetach (i w Krakowie) fakultet filozoficzny obejmuje wszelkie przedmioty, nie należące do dziedziny teologji, prawa i medycyny. W Paryżu również wprowadzono po kolegjach stopniowe egzamina dla otrzymania stopni naukowych, bakałarza, licencjata i magistra. Za wzorem **U.** paryskiego powstają w XIV wieku w Niemczech liczne **U.** z inicjatywy książąt (Praga 1348, Wiedeń 1365, Heidelberg 1386, Kolonja, 1388, Erfurt 1392). Jednocześnie Kazimierz W. daje początek krakowskiemu **U.** (1364). Jakkolwiek założenie i organizacja **U.** potrzebuje teraz zatwierdzenia papieskiego, i duchowni obejmują katedry profesorskie, jednakże **U.**, które w XIV i XV wieku nabierają wielkiego znaczenia i wywierają swoją opinją wpływ na sprawy kościelne i polityczne, utrzymują niezależne stanowisko wobec kościoła i państwa. Z Oksfordu wychodzi Wiklef, z Pragi Hus i Hieronim; zarówno Sorbona, jak teologiczny fakultet krakowski śmiało podejmują walkę z pretensjami Rzymu i obstają za wyższością soborów nad papieżem. Niemieckie **U.** przygotowały (walka humanistów ze scholastycyzmem) grunt do reformacji XVI wieku; Luter i Melanchton byli profesorami i rozpoczęli swe dzieło od postawienia akademickich też do dysputy. Reformacja i wywołane przez nią walki religijne źle oddziałały na rozwój **U.**, które przybrały specjalnie teologiczny, katolicki lub protestancki charakter. Jezuici starają się zagarnąć pod swój kierunek zarówno średnie, jak i wyższe wychowanie, i dlatego zakładają obok kolegjów **U.** i akademje. Niemieckie **U.** pierwsze wstąpiły na drogę postępu: Halla (1694) i Getynga (założona 1736) stanęły na czele **U.** w całej Europie i dały pierwszy przykład wprowadzenia języka ojczystego do wykładów. W Polsce Komisja Edukacyjna podjęła reformę **U.** krakowskiego i wileńskiego odpowiednio do postępu nauki i wymagań czasu. Obecnie w Europie pierwsze miejsce zajmują **U.** niemieckie dzięki swobodzie cechującej ich ustawy. Przodują między niemi: Berlin, Lipsk, Jena, Heidelberg, Getynga. Zarówno profesorowie, jak i studenci nie są krępowani w swej działalności,

instytucja zaś *privat-docentów* pobudza do współubiegania się i zasila nowemi siłami ciało profesorskie. Na wzór niemieckich są uorganizowane **U.** w Austrji, Szwajcarji, Holandji, Belgji, Szwecji, Grecji i Rosji. **U.** w Krakowie i Lwowie (tudzież b. Szkoła Główna Warszawska) są również na wzór niemieckich zorganizowane. Włoskie **U.** w liczbie 19 dopiero w ostatnich czasach zaczęły się częściowo podnosić z upadku, w jakim pozostawały od XVII wieku; najlepszym jest turyński. Hiszpańskie (w liczbie 10) noszą ściśle narodowy charakter i nie posiadają naukowego znaczenia; najstarszym jest **U.** w Salamance (1239). W Portugalji Koimbra szczyci się ciągłym rozwojem swego **U.** (1307 założony). We Francji po zamknięciu **U.** w 1790 roku utworzono w 1806 cały systemat wyższych zakładów naukowych, których ogół nazwano **U.** (ob. *Francuskie wychowanie*). Paryż tylko i Strasburg (obecnie niemiecki **U.**) posiadały wszystkie fakultety, inne miasta po dwa lub po jednemu. Od r. 1875 zakładają we Francji mocą nowego prawa o wychowaniu uniwersytety ściśle katolickie. Anglja przechowała dotąd w całej zupełności średniowieczną organizację swych starożytnych **U.** w Oksfordzie i Cambridge, przy których dotąd istnieją kolegja, posiadające ogromne fundusze (z zapisów), samorząd, oddzielne wykłady. Jest to słowem zbiór autonomicznych korporacji, rządzących się samoistnie dzięki właściwemu Anglikom poszanowaniu dla dawnych instytucji i ogromnym majątkom, wystarczającym na opędzenie wszelkich potrzeb. Pod względem naukowym **U.** te nie starają się uwzględniać potrzeb epoki; języki starożytne, matematyka, fizyka, nieco filozofji—oto przedmioty wykładowe. Liberalna opozycja (whigowie), chcąc przeciwdziałać wpływowi tych fortec toryzmu i konserwatyzmu, założyła prywatny (na akcjach) **U.** w Londynie (1826), który nabrał znaczenia przez złączenie z London-**U.** (1836 założony), instytucją mającą prawo egzaminowania i wydawania kandydatom stopni naukowych bez różnicy wyznania. Szkockie **U.** zbliżone są do niemieckich. Według obliczeń J. Conrada, liczba studentów wynosiła (nie licząc teologji) w różnych krajach w r. 1880—1890 na 100,000 mieszkańców: w Belgji 82,3, w Norwegji 76,6, w Szwecji 57,3, w Austrji 55,9, we Włoszech 51,3, w Szwajcarji 55,6, w Niemczech 48,1, w Holandji 45,4, we Francji 42,6, w Rosji 9,9. W Ameryce uniwersytety stały niżej od europejskich, ale w ostatnich czasach dzięki ofiarności obywateli podniosły się znacznie, gdyż rozporządzają olbrzymiemi funduszami. Niektóre z nich, jak np. Leland Stanford Junior University w Cambridge (stan Massachusset) posiada 40 miljonów dolarów majątku, uniwersytet w Chicago—32 miljony. Według statystyki opublikowanej w 1900, istnieje w Ameryce 100 szkół roporządzających minimalnie 1,000,000 dolarów kapitału procentującego. Por. Zarncke „Die deutschen U. in Mittelalter“ (Lipsk, 1837); Sybel „Die deutschen und die auswärtigen U.“ (Bonn, 1868); Huber „Die englischen U.“ (2 t., Kassel, 1839—40); Denifle „Die Universitäten des Mittelalters“ (Berlin, 1886); Paulsen „Geschichte des Gelehrten Unterrichts“ (1885); ob. Akademja, Polskie szkoły, oraz „University extension movement.“

Unja, jest to związek dwóch państw ściślejszy i trwalszy od zwykłego przymierza. Unja zowie się *realną*, kiedy państwa złączone są konstytucyjnie. **U.** realna jest zupełna, jak np. Anglji ze Szkocją pod nazwą Wielkiej Brytanji, albo niezupełną, jak Austrja i Węgry, gdzie wspólnemi są tylko sprawy zagraniczne, wojsko i pewne kategorje interesów finansowych.

Unja osobista, jest związek, na mocy którego dwa państwa odrębne rządzone są przez jednego monarchę bez zmieszania granic, praw i interesów, jak np. unja Szwecji z Norwegją, albo jak dawniej król angielski był jednocześnie królem hanowerskim, król saski—królem polskim, a potem księciem warszawskim.

Unja Amerykańska, ob. Zjednoczone Stany Ameryki północnej.

Unja ewangelicka, ob. w art. Ewangelicki kościół ustęp: „Ewangelicko-unicki kościół.“

Unja Kalmarska, ob. Kalmarska unja.

Unja kościelna, połączenie kilku oddzielnych sekt religijnych, albo kościołów w jeden kościół.

Unja Utrechcka, ob. Holandja.

Unjoniści liberalni, członkowie partji liberalnej w Anglji, którzy w r. 1886 oddzielili się od niej, wskutek różnicy w poglądach z Gladstonem na Home Rule (samorząd) irlandzki. Celem ich było podtrzymanie unji państwa Wielko-Brytańskiego i wskutek tego pod wodzą Hartingtona (później księcia Devonshire'a, Chamberlain'a i Goschena), popierali **U.** konserwatyści gabinet Salisbury'ego naturalnie za pewne ustępstwa. Względem Gladstone'a, a później Roseberry'ego zachowywali się opozycyjnie.—**U.** w wojnie amerykańskiej 1862—5 zwolennicy Unji.

Unkowski Aleksy, publicysta rosyjski, * roku 1827, kształcił się w liceum aleksandrowskiem. Jako marszałek szlachty gub. Twerskiej odznaczył się gorliwością w przeprowadzeniu kwestji uwłaszczania włościan. Napisał kilka ważnych rozpraw z zakresu nauk społecznych i ekonomicznych; nadto wydał kilka przekładów znakomitych dzieł prawnych.

Unna, miasto w pruskiej reg. Arnsberskiej, okr. Hamm, u stóp góry Haar, ma 12,500 mieszkańców.

Un poco (wł.), troszkę, nieco.

Unrug, herb: W polu złotem—lew skaczący, z ogonem podwójnym.

Unrug.

Unruh, Jerzy Wiktor von..., technik i deputowany niemiec-

ki, * 1806 r. w Tylży, † 1886 r., od 1839 radca rządowy i budowlany w Gumbinie, od 1843 roku w Poczdamie, kierował od 1844 r. budową drogi żelaznej Poczdamsko-magdeburskiej, następnie Magdebursko-Witenberskiej, 1848 r. wybrany do zgromadzenia narodowego pruskiego, zasiadał na prawym środku, w październiku jego prezes, był 1849 r. członkiem 2 izby; następnie dyrektor rozmaitych zakładów przemysłowych. od 1863 r. członek izby poselskiej, od 1863 do 1867 r. jej wiceprezes. Był jednym z twórców stronnictwa postępowego, następnie zaś partji narodowo-liberalnej. Wybierany był również do sejmu północno-niemieckiego, oraz w następstwie do niemieckiego.

Unstrut, rzeka w Saksonji pruskiej, spławna od Bretleben, która przebiegłszy 172 klm., wpada poniżej Freiburga do Saali.

Untersberg, pień górski w Alpach Salzburskich, o 11 klm. na południo-zachód od Salburga położony na granicy bawarskiej, ma liczne wierzchołki, z których najwyższy, Berchtesgadener Hochthron, dochodzi 1,975 metrów. Są tu łomy doskonałego marmuru.

Unterwalden, jeden z czterech leśnych albo górskich kantonów Szwajcarji, prawie w środku położony, nad jeziorem Vierwaldstätter. Las pierwotny dzieli cały kanton na dwie główne doliny, *Obwalden* i *Nidwalden*, które tworzą jakby oddzielne i należne od 1350 r. względem siebie państewka, rządzące się konstytucją demokratyczną. Obwalden zajmuje 474,8 klm. kw. z ludnością około 15,000 m. (stolica Sarnen). Władzą prawodawczą jest rada krajowa, władzą wykonawczą rada rządząca złożona z 7 członków pod prezydencją landamana. Na podobny sposób z mocy konstytucji 1877 urządzone są władze w Nidwalden, liczącym na 290,5 klm. kw. 12,600 miesz., z miastem głównem Stanz.

Unus pro multis, (łac.) jeden za wielu,

Unzelmann Karol Wilhelm Ferdynand, komiczny aktor niemiecki, * 1753 w Brunświku, † 1832 w Berlinie, gdzie od r. 1814 był reżyserem. **U.** miał swego czasu sławę znakomitego komika.— Jego syn, *Karol Unzelmann* (* 1786 w Berlinie), przewyższył ojca jako aktor, urzeczywistnił oczekiwania Goethego, który go na scenę wprowadził i protegował; po śmierci swego protektora podupadł **U.** i utopił się 1843 w Thiergarten w Berlinie.—Brat tego ostatniego *Karol Fryderyk Unzelmann* (* 1797, † 1854), członek akademji berlińskiej, był znakomitym drzeworytnikiem.

Unża, spławna rzeka w Rosji, należąca do systemu wołgskiego, bierze początek z błot w powiecie Tytemskim, gub. Wołogodzkiej, i ubiegłszy 400 klm. uchodzi do Wołgi w gub. Kostromskiej, wprost m. Jurjewca-Powołskiego.

Uńska zatoka, na morzu Białem, na zachód m. Archangielska, z powodu otaczających ją skał ma tylko jedno wązkie i trudne wejście. Z obu brzegów tej zatoki ciągną się daleko w morze dwa szeregi podwodnych kamieni, zwanych *Jareński róg* i *Uński róg*.

Uosobienie (grec. *prozopopeja*), figura retoryczna zasadzająca się na przedstawieniu abstrakcyjnych idei w formie osobistej. Poeta lub mówca zwraca się ku cnocie, sprawiedliwości, poezji i t. p., jak gdyby te pojęcia były żyjącemi istotami, Np.: „A kiedy zwróci wzrok ku jego męce, nawet odwaga załamuje ręce“ (Mickiewicz).

Upa, rzeka w Rosji, należąca do systemu Wołgi, bierze początek w powiecie Bogorodzickim gub. Tulskiej i ubiegłszy około 200 w., uchodzi do rzeki Oki, o 10 w. powyżej miasta Lichwina.

Upadli *(lapsi)*, zwali się w pierwszych wiekach chrześcijanie, którzy za czasu prześladowania zaparli się swej wiary, aby uniknąć śmierci, mąk lub innych niebezpieczeństw. **U.** dzielili się na różne klasy: *sacrificati*, nazywani byli ci, którzy jawnie składali ofiary bogom pogańskim; *thurificati*, którzy palili kadzidło przed wizerunkami bogów lub cesarza; *traditores*, którzy wydawali księgi i naczynia święte; *libellatici*, biorący świadectwa *libellus*, dla uniknienia prześladowania.

Upadłość, ob. Bankructwo.

Upaniszady w piśmiennictwie indyjskiem (sankryckiem) traktaty teologiczno-filozoficzne, które początkowo tworzyły oddział Brahmanów i Aranyaków, a później rozwinęły się w dzieła samoistne. **U.** zawierają najstarsze spekulacje filozoficzne Indów. 50 najznakomitszych **U.** przełożono z rozkazu księcia Mahomed Dara Szukoh'i na perski (1656), a z tego tłómaczenia przełożył je Anquetil Duperron na łacinę (1802—4). Nowy przekład angielski wydał Max Müller „Sacred Books of the East“ (t. 1 i 15). W niemieckiem istnieje przekład Böthlingka „Khandogjopanishad“ (1889) i „Brhadaranja Kopanishad“ (1889).

Upas, nazwa niektórych trucizn używanych przez różne plemiona do zatruwania strzał. *Upas-antiar (pohon upas)* używana jest na wyspach wschodnio-indyjskich i przyrządza się z soku mlecznego drzewa *Antiaris toxicaria*; zawiera 3,6% związku bezazotowego, *antiaryny* (ob. *Antiaris*), której miligram wprowadzony w ranę psa zabija go w ciągu 10—15 minut wśród strasznych konwulsji. *Upas tieute* pochodzi z jednego gatunku kulczyby (ob. *Strychnos*). W tym samym celu używano jest *kurara* (ob.), trucizna plemienia amerykańskiego *Tikunas*, sporządzana podobno z wielu różnych roślin. Buszmani do zatruwania strzał mają używać jadu wężów, pomieszanego z sokami niektórych roślin wilczomleczowatych.—O zatruwaniu strzał wspomina już Homer. Por. Lewin „Die Pfeilgifte“ (1894).

Upham Tomasz, teolog i filozof amerykański, * 1799 w Deerfield (w N. Hampshire), od r. 1825 profesor psychologji, etyki i języka hebrajskiego w kolegjum Bovdoin (Maine). Wydał: „Elements of mental philosophy“ (2 t., 1839); „Philosophi-

cal and practical treatise on the will“ (1850); „Outlines of imperfect and disordered mental action“ (1843); „Principles of the interior“ (1840); „Life of Faith“ (1848); „Treatise of divine union“ (1851) i in.

Uphues Józef, rzeźbiarz niemiecki, * 1850 r. Prace jego: „Sabińczyk,“ „Łucznik,“ pomnik ces. Fryderyka.

Upickie starostwo grodowe leżało w województwie Trockiem, powiecie Upickim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, dobra te były uposażeniem stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, które składało się z miasteczka powiatowego Upity (ob.), z zamkiem i przyległościami. Dzieliło się to starostwo na 2 części: jedna była własnością narodową, a druga prywatną, w dziedzictwie Sicińskich. W r. 1766 część rządową posiadał Krzysztof Puzyna, następnie Wereszczyńscy, opłacając kwarty złp. 577, a hyberny złp. 500. Za Zygmunta III Walter Szwed, pokojowy królewski, za to, iż wskutek zręcznego podejścia dworzanina Pretwitza dostał niewinnie 100 plag na kobiercu, jako karę przeznaczoną dla jego kolegi za niewłaściwe umizgi w kościele, miał sobie udzielone starostwo na dożywocie. To poświadcza E. Tyszkiewicz („Birże“, str. 141). Od r. 1614, wskutek uchwały sejmowej, sądy grodzkie przeniesiono do Poniewieża.

Upierzenie, pokrycie ciała ptaków piórami, ob. Pióra.

Upiór, według wyobrażeń ludu jest człowiek zmarły, którego ciało djabeł po śmierci ożywia. Charakterystyczne znamiona cechujące upiora są: czerstwość i kolory żywe na obliczu trupa, niepsucie się ciała, jego giętkość i płynność krwi. **U.** w grobie ma oczy zawsze otwarte, a paznogcie i włosy ciągle mu odrastają. Wychodzi z grobu jeno w nocy, najczęściej podczas pełni księżyca, napada ludzi, a kąsając zębami w szyję, krew im wysysa i pozbawia życia. Dla zabicia **U.** i pozbawienia go możności powstawania z grobu, ludowe podania dają wielorakie sposoby. Jeszcze za Stanisława Augusta, gdzie się pokazał **U.,** tam odważniejszy parobek wiejski dosiadał nie jeżdżonego dotąd karego źrebca i wyjeżdżał na cmentarz, a na której mogile źrebiec przystanął, był to znak, że w niej upiór spoczywał (podobnym sposobem poznają grób upiora i w Serbji do dziś dnia). Wtedy wydobywano zwłoki, ucinano toporem głowę, kładziono ją między nogami trupa i przebijano palem z osikowego drzewa, a zarazem kładziono na piersiach z tegoż drzewa wyrobioną gwiazdę. Na podstawie takiego podania o upiorach poeta niemiecki Bürger napisał słynną baladę *Leonora,* którą posiadamy w wybornym przekł. A. E. Odyńca.

Upiór, *wampir (Vampyrus spectrum),* ob. Liścionos.

Upita, miasteczko w pow. Poniewieskim gub. Kowieńskiej, nad rzeczką Upitą, wpadającą do Niewiaży, było niegdyś od połowy XVI w. stolicą powiatu w województwie Trockiem, oraz stolicą starostwa Upickiego (ob.), z czasem jednak do tego stopnia upadło, że zjazdy powiatowe odbywały się w Poniewieżu, gdzie następnie przeniesiono wszelkie urzędy. Tutejszy zamek, wzniesiony przeciwko najazdom krzyżackim, wzmocniony został 1565 przez Zygmunta Augusta; ślady jego dotąd jeszcze są widoczne. **U.** 1842, po przyłączeniu powiatu Upickiego do gub. Kowieńskiej, zeszło na zwyczajną wioskę skarbową. Z imieniem **U.** wiąże się podanie o Sicińskim, pośle powiatu Upickiego, który pierwszy zerwawszy sejm 1652, miał być zabity od pioruna, a trup jego zeschły pozostał w całości na pamiątkę tej strasznej kary. Mumję tę jeszcze w połowie XIX w. pokazują w Upicie.

Upland, niegdyś prowincja Szwecji, obejmuje obecnie obwody (lany); Sztokholm, Upsala i część Westeras. Brzegów tej części kraju, najdalej w morze zachodzących, bronią od burz morskich i napadów nieprzyjacielskich tak zwane Uplandzkie Nożyce *(Skären).*

Upławy białe *(Fluor albus, Leucorrhoea),* jest to odpływ nienormalny z części płciowych niewieścich; **U.** stanowią produkt zapalenia błony śluzowej pochwy lub macicy i pod względem swego składu nie różnią się od produktów zapalnych innych błon śluzowych. Katar macicy i pochwy powodujący **U.** jest bardzo rozpowszechniony u kobiet od lat młodych; ogólne osłabienie, blednica i t. p. przyczyny wpływają bardzo na rozwój cierpienia; pożycie płciowe jednakże jest najczęstszą przyczyną powstawania upławów. Leczy się je przez poprawienie ogólnego odżywiania, przez zmianę warunków życia i przez bezpośrednie zastosowanie środków leczniczych.

Upodobnienie *(asymilacja),* najważniejszy akt w procesie odżywiania istot organicznych, polegający na tem, że przyjęta zzewnątrz materja przybiera pod wpływem istoty żyjącej skład chemiczny do chemicznego składu tkanek organicznych zupełnie podobny (ob. Odżywianie).

Upolu, druga co do wielkości, ale najpiękniejsza i najżyźniejsza wyspa w archipelagu Samoa, ma wraz z drobnemi sąsiedniemi wysepkami 881 klm. kw. i 17,000 miesz.

Uppstroem Andrzej, szwedzki filolog, * 1806; był profesorem języka gockiego w uniwersytecie upsalskim. Prace **U.** nad językiem gockim są wysoko cenione, zwłaszcza w Niemczech. Ważniejsze z nich „Aivaggelio Mattain“, tekst gocki, z komentarzem (Upsala 1850), oraz „Codex Argenteus sive sacrorum evangeliorum versionis Gothicae fragmenta“ (1854).

Upraszczanie *(reductio),* w matematyce, ob. Skrócenie.

Uprawa roli, ob. Gospodarstwo wiejskie.

Uprawnienie, nadanie dziecku zrodzonemu ze związków nieprawnych przywilejów dziecka prawego, to jest spłodzonego w małżeństwie. W pierwotnem prawie rzymskiem dzieci nieprawe upraw-

niano przez adrogację *(adrogatio)*, t. j. przyzwolenie narodu na zgromadzeniu, później wytworzyły się rozmaite sposoby uprawnienia, jak oto: przez małżeństwo rodziców, po urodzeniu dziecka dokonane; przez przeznaczenie syna na uciążliwy urząd dekurjona, t. j. przewodniczącego kurji, przez dozwolenie panującego i testament ojca. Obowiązujący u nas kodeks cywilny Królestwa Polskiego rozróżnia dwa rodzaje uprawnienia: przez małżeństwo rodziców, którzy o tem w akcie ślubu wzmiankować powinni, i przez dozwolenie króla, co jednak 1829 r. było zniesione. Uprawnionemi być nie mogą dzieci pochodzące ze związków kazirodzkich lub cudzołożnych; inne uprawnione otrzymują wszelkie przywileje dzieci prawych.—**U.** może nastąpić i po śmierci nieprawnie zrodzonego w interesie jego następców. Przez **U.** kodeks polski przyjmuje *uznanie* dziecka nieprawego, które ze strony ojca może być tylko dobrowolne, kiedy matce sam nieprawnie zrodzony lub jego krewni mogą dowodzić macierzyństwa. Ojcowstwa dochodzić sądownie można wtedy tylko, kiedy matka była porwana, i poczęcie podczas niego nastąpiło. Prawa uznanego nie równają się prawom prawego lub uprawnionego dziecka; może on od rodziców domagać się tylko stosownego utrzymania, wychowania i części spadku, która jednak jest niższa od części dzieci prawych. Por. ks. I, tyt. VII K. P. § 291—307).

Upsala, główne miasto powiatu szwedzkiego Upsala-län (5,313,8 klm. kw. i 124,000 miesz.), w prowincji szwedzkiej Uplandji, o 10 mil w stronie północno-zachodniej względem Sztokholmu położone, nad rzeką Fyrisä, ma 22,000 miesz., jest rezydencją szwedzkiego arcybiskupa i uniwersytetu, założonego 1476 przez Sten Sture'a; przy uniwersytecie znajduje się bibljoteka, licząca 250,000 tomów i 7,000 rękopisów (między temi ostatniemi sławny kodeks Ulfilasa). Tutejszy kościół katedralny jest najwspanialszym w całym kraju. O pół mili od miasta leży wieś *Gamla*, albo *Stara-Upala*, niegdyś główne siedlisko obrządku religijnego Odyna, rezydencja arcykapłana i królewska stolica.

Upupa, ptak, ob. Dudek.

Upust krwi, zabieg leczniczy, dawniej bardzo rozpowszechniony, następnie zupełnie zarzucony, a obecnie znowu powszechnie uznawany. Bywa ogólny lub miejscowy. Upust krwi ogólny dokonywa się przez przecięcie *(wenesekcja)* lub nakłócie *(wenepunkcja)* żył powierzchownych, najczęściej na ręce w zgięciu łokciowem, stosuje się w celach zmniejszenia ogólnej ilości krwi przy dużem ciśnieniu w naczyniach krwionośnych (zapalenie płuc, wady serca i t. p.), lub też dla usunięcia pewnej części jadu, krążącego we krwi (zatrucia, uremja i t. p.); w tym ostatnim wypadku wstrzykuje się wzamian pewną ilość roztworu fizjologicznego (0,6%) soli kuchennej. Upust krwi miejscowy dokonywa się najczęściej za pomocą baniek lub pijawek; ma znaczenie ważnego środka przeciwzapalnego (ob. Zapalenie).

Ur, miasto w Chaldei, gdzie się urodził Abraham, a skąd ojciec jego Thare przeszedł do Haran.

Urabianie głosu, *artykulacja*, ob. Głos ludzki.

Urach, miasto okr. w Wirtemberskim obwodzie Szwarcwaldu, przy ujściu rz. Elsach do Erms, ma zamek, dwa kościoły, kilka fabryk i 4,600 miesz. Jest stacją klimatyczną.

Uragan, *orkan* (*hurricunes*), silnie występujący wiatr wirowy czyli cyklon, wiejący w Indjach zachodnich. Powstają pod 8°—10° szerokości północnej, posuwają się najpierw w kierunku płn.-zachodnim, pod 25—30° szerokości płn. skręcają ku wschodowi i giną w oceanie Atlantyckim. Występują przeważnie od lipca do października. Nazwa jest wyrazem indyjskim. Ob. Wiatr.

Ural, rzeka w Rosji, w starożytności zwana *Ximme*, następnie *Jaik*, bierze początek z odnogi głównego pasma Uralskiego Uj-tam, w powiecie Troickim gub. Orenburskiej, i ubiegłszy około 2,300 klm., wchodzi do morza Kaspijskiego pod Gurjewem. **U.** odgranicza stepy Baszkirskie od Kirgizkajsackich. Nad **U.** ciągnie się szereg fortec, stanowiących linję uralską. Jest to rzeka bardzo rybna; głównie poławiają się w niej bieługi, jesiotry i sterlety; Połów ryb przynosi Kozakom Uralskim około 600,000 rb. rocznie. Do **U.** wpadają; z prawej strony Kizil i Sakmara, z lewej Or i Ilek.

Uralit, minerał, odmiana hornblendy, ob. Amfibol.

Uralit, materjał wyrabiany z azbestu sproszkowanego, napojonego substancją lepiącą i barwnikami, i poddanego silnemu ciśnieniu. Służyć ma jako surogat drzewa, kamieni i metali; zyskał zwłaszcza zastosowanie w budowie okrętów wojennych.

Uralsk, miasto główne obwodu Uralskiego, na prawym brzegu rzeki Uralu, przy ujściu do niej Czaganu. Do r. 1775 nazywało się *Jaickiem*. Posiada 10 cerkwi i 37,000 miesz., prowadzących handel rybami, karukiem, kawiorem, łojem i bydłem.—*Uralski powiat* ma przestrzeni 74, 220 w. kw. 292,000 miesz. — *Uralski obwód* obejmuje prawą stronę dolno-uralskiej doliny i wschodnią część stepu samarsko-uzeńskiego i liczy na przestrzeni 313,328 w. kw. 645,000 miesz. Część północna pokryta jest pagórkami (odnogi Syrtu ogólnego), pozostała zaś część przedstawia równinę. Grunt piaszczysto-gliniasty, mało przydatny do uprawy; lasów mało, przeważnie tylko nad brzegami Uralu; wyborne pastwiska. Jezior znaczna liczba; pod względem administracyjnym dzieli się **U.** obwód na 4 powiaty: Uralski, Gurjewski, Kałmykowski i Temirski.

Uralskie góry, ob. *Rosja*: Geografja. Ustrój pionowy.

Uralsko-ałtajskie ludy i języki zwane dawniej tatarskiemi lub tarańskiemi, dzielą się na

pięć grup: 1) fińsko-ugryjskie, 2) samojedzkie, 3) tureckie, 4) mongolskie, 5) tunguskie. Dwie pierwsze grupy zowią się uralskiemi, 3 ostatnie ałtajskiemi. Ob. Tursko-tatarskie języki i Turecki język. Porów. Schaft „Über das altaische oder finnisch-tartarische Sprachen Geschlecht“ (1849); Winkler „Uralalftaisze Völker und sprachen“ (1844); tenże „Das Uralaltische und seine Gruppen (1885).

Uran, siódma z planet wielkich układu słonecznego, odkryta przez Herschla 1781, lubo i przed nim już obserwowaną była. Przedstawia się jako gwiazda 6-tej wielkości. Odległość jego średnia od słońca przechodzi 19,18 razy odległość ziemi od słońca i wynosi 2,783 miljonów klm., czas obiegu koło słońca 84 lat i 7 dni, czas obrotu dziennego prawdopodobnie krótki, bo **U.** przedstawia znaczne spłaszczenie 1:19. Średnica jego wynosi 54,000 klm.; objętość jest 87, masa zaś tylko 15 razy większą niż ziemi, tak, że gęstość jego wynosi tylko $^1/_5$ gęstości ziemi. Herschel zauważył 6 księżyców około **U.**, z których jednak Lassell tylko 4 odnalazł. Drogi tych księżyców, które mają nazwy: Arjel, Umbrjel, Tytanja i Oberon, są prawie prostopadłe do ekliptyki. Zresztą o Uranie bardzo mało wiadomo, na powierzchni jego bowiem, oprócz kilku smug, żadnych szczegółów dojrzeć nie można. Ważne w nauce mają znaczenia zawikłania ruchu Urana, gdyż powiodły do odkrycia Neptuna (ob.).

Uran, *U*, pierwiastek chemiczny metaliczny znajdujący się w przyrodzie w blendzie uranowej czyli smołowej, uranicie i w ochrze uranowej. Otrzymuje się w postaci stopionych kulek przez ogrzanie chlorku uranu z sodem. Jest barwy żelaza, twardy, kruchy, ciężar wł. = 18,4 ciężar atomowy 240. Z tlenem wydaje *tlenek uranu, uranyl*, UO_2, i *tlennik* U_2O_5, oraz *tlenkotlenuik* U_3O_4 i *czterotlenek* UO_4. *Azotan tlenku uranu,* $UO_2 (N O_3)_2 + 6 H^2 O$, tworzy zielonawe kryształy, w wodzie łatwo rozpuszczalne. Tlenek **U.** używa się jako farba czarna do porcelany i zielona do szkła, a związek urano-sodowo-tlenowy, $Na_2 U_2 O_7$, jako farba żółta do tych samych celów; zabarwione nim *szkło uranowe* czyli *kanarkowe* fluoryzuje zielonawo i używa się na szyby do pracowni fotograficznych, nie przepuszcza bowiem promieni chemicznych. **U.** odkryty został przez Klaprotha 1789. W r. 1896 odkrył Becquerel, że związki uranowe mają własność wysyłania pewnego rodzaju promieni, zwanych *promieniami Becquerela* (ob. Promieniotwórcze ciała).

Uranin, *ruda smołowa, nasturan*, minerał z rzędu bezwodników, krystalizuje w szeregu foremnym, najczęściej występuje jako zbity, a właściwie bardzo drobnoziarnisty, złożony z małych ośmiościanków, barwy czarnej, smołowej, nieprzezroczysty, blasku tłustego; odmiana przeświecająca, różowawa, nazywa się rudą gumową. C. wł. 5—9, twardość 3—6. Jest to tleno-tlennik uranu, zwykle zanieczyszczony. Znajduje się w Saksonji, Czechach, Norwegji, Karolinie północnej. Jest punktem wyjścia dla otrzymywania przetworów uranowych, które należą do ciał promieniotwórczych (ob.)—**U.** nazywa się też barwnik żółty do wełny i jedwabiu, związek fluoresceiny z sodem.

Uranit, ob. Uranowy błyszcz.

Uranja, przydomek Wenery, jako bogini miłości szlachetnej. *Uranja,* córka Zeusa i Mnemozyny, jedna z dziewięciu muz, przełożona nad astronomją, i dlatego przedstawiają ją zwykle ze sferoidą. — Inna *Uranja* była córką Okeanosa i Tetydy.

Uranografja, opis nieba, zwłaszcza ciał niebieskich, gołem okiem widzialnych. *Uranometrja,* nauka o mierzeniu odległości ciał niebieskich.

Uranolatrja, cześć oddawana ciałom niebieskim. Ob. Sabeizm.

Uranolity, toż co *aerolity,* ob. Gwiazdy spadające.

Uranoskop, ob. Astrodejktikon.

Uranotantal, *samarskit,* minerał z rzędu tantalanów i niobanów, występuje w kryształach rombowych lub w płaskich ziarnach, jest czarny, nieprzezroczysty, twardość 5—6, c. wł. 5, 7, składa się z kwasu niobowego, tlennika uranu i ziemi itrowej. Znajduje się pod Miażskiem i w Karolinie płn.

Uranowa smoła, ob. Uranin.

Uranowe szkło, ob. Uran.

Uranowicz Zygmunt, doktor filozofji, nauczyciel gimnazjalny, * 1836 w Medyce pod Przemyślem, kształcił się w gimnazjum w Brzeżanach i uniwersytecie lwowskim na wydziale filozoficznym, w 1866 został nauczycielem w Brzeżanach, a później w Złoczowie. Ogłosił: „Popularny wykład nauki o ułamkach“ (1871); „Pochodzenie i narodowość Szymona Szymonowicza Bendońskiego“ i in.

Uranowy błyszcz, minerał z grupy fosforanów, krystalizuje w tablice kwadratowe; twardość ma małą, 1 — 3, blask perłowy, jest przeświecający, barw żółtych i zielonych. Jest to związek kwasu fosfornego z tlenkami uranu. Rozróżniają się dwie jego odmiany, *uranit* i *chalkolit*; ostatni zawiera miedź. Znajduje się w Saksonji, w Kornwalji, w Limoges.

Uranus (greck, *uranos*, właściwie *niebo*), według mitu, był synem Ereba i Gai, ojcem Tytanów, Cyklopów, Centymanów, których zaraz po ich urodzeniu zamknął w Tartarze, za co Kronos, jeden z Tytanów, pozbawił go części rodnych.

Uranyl, ob. Uran.

Urao, węglan sody, ob. Sód.

Urari, trucizna, ob. Kurara.

Urat, nazwa nawozów sztucznych, które zawierają części składowe moczu.

Urąbek (*Dunax*), rodzaj mięczaków blaszkoskrzelnych, mających koniec przedni wydłużony i zaokrąglony, koniec tylny tępo ścięty i wielką

nogę, za pomocą której podskakują, jak działaniem sprężyny. Żyją w morzach cieplejszych; niektóre są jadalne.

Urban, imię ośmiu papieżów:—**Urban I,** 223—230, Rzymianin, umarł męczennikiem za Aleksandra Sewera. Kościół obchodzi jego pamiątkę 25 maja.

Urban II, 1088—99, właściwie Eudes (Odo) z Lagny, * w Châtillon-sur-Marne, był poprzednio mnichem w Clugny, przez Grzegorza VII mianowany biskupem Ostii, został po śmierci Wiktora III wybrany na tron papieski. Rzucił klątwę na cesarza Henryka IV i króla francuskiego Filipa I. Ognistą mową na koncyljum w Clermont 1095 dał początek wojnom krzyżowym.

Urban III, 1186—87, przed wstąpieniem na stolicę apostolską Lambert lub Hubert Crivelli, * w Medjolanie, początkowo archydjakon w Bourges, potem w Medjolanie, następnie arcybiskup medjolański, został 1182 kardynałem. Znany jest w historji ze swych zatargów z cesarzem Fryderykiem I.

Urban IV, 1261—64, przed wyborem na papieża Jakób Pantaleon, syn szewca z Troyes w Szampanji, był pierwotnie kanonikiem tamże, następnie biskupem w Laon. Wysłany przez papieża Aleksandra IV jako legat do Pomorza, Prus i Inflant, mianowany był później patrjarchą jerozolimskim. Ustanowił uroczystość Bożego Ciała. Jako przeciwnik Manfreda Sycylijskiego, zawarł przymierze z Karolem d'Anjou; mimo to jednak Manfred zdobył prawie całe państwo Kościelne.

Urban V, 1362—70, właściwie Wilhelm Grimoard, poprzednio przeor benedyktyński w Auxerre, potem w Marsylji, następnie legat papieski do Neapolu i Sycylji, był ostatnim papieżem rezydującym w Awinjonie. Pierwszy z papieżów posłał w podarunku złotą różę królowej Joannie neapolitańskiej.

Urban VI, 1378—89, z rodu Bartłomiej Perignano, * w Neapolu, był poprzednio arcybiskupem w Bari. Wkrótce po objęciu tronu, wskutek gwałtownego postępowania, oburzył na się kardynałów, którzy wyklęli go i wybrali antypapieżem Klemensa VII. Mimo to jednak utrzymał się na tronie i później sześciu kardynałów na śmierć skazał. † 1389 w Rzymie, prawdopodobnie otruty. Ustanowił święto Wniebowzięcia N. M. P.

Urban VII, poprzednio Jan Chrzciciel Castagna, * w Rzymie, był za papieżów Piusa IV i V, Grzegorza XIII i Sykstusa V legatem w Niemczech i Hiszpanji; wybrany papieżem 15 września 1590, † w 13 dni potem.

Urban VIII, 1623—44, przed wyborem Maffeo Barberini, * 1568 we Florencji. Człowiek uczony, wspierał nauki i sztuki; rządy powierzył swym krewnym, którzy wspierali Francję, chcąc ją wynieść nad Hiszpanję. 1631 przyłączył księstwo Urbino do państwa Papieskiego. Nadał kardynałom tytuł eminencji, poprawił *Breviarum Romanum* i założył 1627 *Collegjum de propaganda fidei*; jemu zawdzięcza swój obecny kształt bulla *In coena domini*. Jego poezje wyszły w Rzymie 1631, w Paryżu 1642 i w Oxfordzie 1726.

Urban Karol, baron, generał austr, * 1802 w Krakowie, odebrawszy sobie życie † 1877 w Bernie. W 1848—49 walczył przeciw rewolucji węgierskiej w Siedmiogrodzie 1859 przeciw Garibaldiemu.

Urban Henryk, kompozytor i teoretyk muzyczny, * 1837 w Berlinie. Od 1881 do 1890 był nauczycielem w akademji Kullaka, a także sprawozdawcą muzycznym w Vozische Zeitung. Napisał: symfonję (Frühling), uwertury „Fiesco“ Scheherazada i wiele innych pieśni i utworów na fortepjan i skrzypce.

Urbanistki, zakon religijny żeński, zwany we Francji *klaryskami*, ob. Klara św.

Urbanowska Zofja, powieściopisarka. Ogłosiła: „Gucio zaczarowany“ (2 wyd., 1889 i 1897): „Księżniczka“ (1886, 1890 i 1899); „Cudzoziemiec“ (Warszawa, 1883); „Atlanta, czyli przygody młodego chłopca na wyspie Tajemniczej“ (Kraków, 1893).

Urbański Wojciech, fizyk * 1820 w Dubrawce pod Żurawnem, † 1889; pierwsze nauki pobierał w Brzeżanach i Stanisławowie, dalsze u Jezuitów w Tarnopolu, uniwersyteckie we Lwowie i Wiedniu. Do r. 1848 wykładał w gimnazjum w Przemyślu kolejno filozofję, matematykę i fizykę. W r. 1849 został skryptorem, a 1852 kustoszem przy bibljotece uniwersytetu lwowskiego. W r. 1857 został profesorem fizyki przy tymże uniwersytecie, a w r. 1859 bibljotekarzem bibljoteki uniwersytetu. Dzieła jego są: „Fizyka elementarna“ (Lwów, 1849); „Geometrja“ (1851); „Vorträge über die höhere Physik“ (1857), oraz toż samo przerobione p. t.: „Theorie des Potenzials und seine Anwendung auf Electricität“ (Berlin, 1864); „Fizyka umiejętna“ (2 t., Warszawa, 1867), „Zasady fizyki“ (1867); „Pisma pomniejsze“ (1868) i in. Oprócz tego w wielu pismach pomieścił znaczną liczbę rozpraw.

Urbański Aureli, poeta i komedjopisarz polski, syn poprz., * 1844 we Lwowie, † 1901, uczęszczał do szkół i na wydział filozoficzny. Będąc jakiś czas zastępcą nauczycielem w wyższej szkole realnej we Lwowie, z powodu zarodu choroby piersiowej opuścił stan nauczycielski i mianowany został urzędnikiem w wydziale krajowym. Z 14 jego utworów dramatycznych, grywanych szczególnie we Lwowie 1865—72, wyliczamy te, które wyszły z druku w *Bibl. teatraln. lwowskiej*, a mianowicie: „Podlotek“ (kom. w 4-ch akt. wierszem, 1868); Pochód z pochodniami“ (krotochwila w 1 akt. 1869); „Po wystawie paryskiej“ (krotochwila w 1 ak., 1871); „Aktorka“ (dramat w 5 akt., 1872). Prócz tego wydrukował on: „Egmont“ (poemat z Grillparzera, Lwów, 1866); „Niewola babiloń-

ska," poemat (1867); „Manfred," poemat podług Byrona do muzyki Schumana (1869) i tom poezji oryginalnych, bardzo dobrze przez krytykę przyjętych p. t.: „Szare ptaszę" (Lwów, 1871). „Dwa poematy dramatyczne: „Na poddaszu" i „Dramat jednej nocy" (Lwów, 1880); „Utwory poetyczne" (3 wyd., w *Bibl. pisarzów polskich*, Lipsk, 1884); „Watażka" (dramat w 3 akt., Lwów, 1888); „Szumi Marica" (1887); „Serce i dusza," „Ziemowit" (1865). Tłómaczył wiele utworów dramatycznych, jak „Krwawe wesele" trag. Lindnera, „Arja i Mesalina" Willibrandta, „Wesołe kumoszki" Szekspira i t. p., oprócz wielu pomniejszych rzeczy drukowanych w czasopismach.

Urbi er orbi, Miastu i światu. Formuła błogosławieństwa, udzielanego przez papieży mieszkańcom Rzymu i całemu światu kotolickiemu, w Wielkim Tygodniu, we środę, z krużganka kościoła św. Jana Laterańskiego, a we czwartek i niedzielę z balkonu kościoła świętego Piotra i Pawła.

Urbino, miasto główne obwodu t. n., w prowincji włoskiej Pesaro, położone przy drodze wiodącej z Romagna do Toskanji, rezydencja arcybiskupa, ma 6,000 mieszk., kościół katedralny i wiele innych pięknych kościołów i gmachów. Urbino jest miejscem urodzenia Rafaela. Por. Baldi'ego „Memorie concernenti la città d'Urbino" (Rzym, 1724).

Urda, jeden z djalektów języka hindostańskiego.

Ureidy, związki kwasów organicznych z mocznikiem, znajdują się w ciele zwierzęcem i mogą też być otrzymane syntetycznie. Posiadają własności kwasowe, a działaniem alkaljów rozszczepiają się na kwas i mocznik.

Uremja, *mocznica* (*Uraemia*), zatrucie krwi częściami składowemi moczu (mocznikiem), występuje, gdy wydzielanie się moczu przez nerki z jakiegokolwiekbądź powodu zostało wstrzymane; zdarza się to najczęściej w chorobie Brighta, w chorobach zakaźnych, gdy występuje ostre zapalenie nerek lub zatkanie się ich kanalików bakterjami, wreszcie, gdy mocz wydzielać się nie może wskutek zatkania przewodów moczowych w nerkach, moczowodu lub cewki moczowej (kamienie, guzy, ciała obce). Objawy **U.** występują przeważnie raptownie, powstaje ból głowy, wymioty, drgawki, nieprzytomność, czasami poprzedzają je zwiastuny, jak: mdłości, zawrót głowy, uczucie dławienia. W ciężkich postaciach drgawki przechodzą następnie w zupełny paraliż, nieprzytomność, w ciężką zapaść (koma uremiczna); w przypadkach lżejszych wszystkie objawy zwolna znikają, dopóki nie wystąpi nowy atak. Często w stanie uremicznym występuje zuzełna ślepota, która w miarę poprawiania się funkcji nerek zniknąć może. Wyleczenie nastąpić może tylko wtedy, gdy sprawność nerek lub wogóle zasadnicze, przyczynowe cierpienie usunąć się daje. Najczęściej jednakże **U.**, będąc objawem znacznego zniszczenia nerek, prowadzi do śmierci w mniej lub więcej krótkim czasie.

Urengajskie góry, w kraju Orenburskim, stanowią zachodnią odnogę południowego pasma Uralskiego, są najwyższemi z gór tegoż pasma (3,500—4,000 stóp wysokości).

Uretan, $CH_2NO_2C_2H_5$, powstaje przez działanie amonjaku na węglan etylu lub azotanu mocznika na alkohol przy 120—130°. Tworzy płatki bezbarwne i bezwonne, topi się przy 50°. Używa się jako środek nasenny, w większych ilościach ma być odtrutką przeciw strychninie. *Uralina* jest związkiem uretanu z chloralem i podobnie jak chloral stanowi środek nasienny.

Uretritis, zapalenie cewki moczowej, może być kataralne, wskutek drażnienia błony śluzowej (piasek moczowy, zbyt kwaśny mocz), lub też ropne. To ostatnie prawie zawsze zależy od zarazka tryprowego (ob. Tryper), który przy spółkowaniu do cewki się dostaje. Leczenie przeważnie jest miejscowe w ostatnim przypadku, w pierwszym zaś ogólno-przyczynowe.

Uretrotomja, *przecięcie cewki moczowej*, operacja wykonywana przy znacznych zwężeniach cewki moczowej dla umożliwienia swobodnego odpływu moczu. Albo przecina się miejsce zwężone za pomocą odpowiedniego nożyka, do wnętrza cewki moczowej wprowadzonego (przyrząd Mathieu), albo przecina się ją od zewnątrz. Stąd też odróżnia się **U.** *wewnętrzną* i *zewnętrzną*.

Ureum, ob. Mocznik.

Urfa, miasto główne sandżaku w wilajecie tureckim Alepo w Azji Mniejszej, rezydencja biskupa ormiańskiego, ma starożytne mury miejskie, zamek, 20 meczetów, liczne karawanseraje i około 50,000 miesz. **U.** jest średniowieczną *Edessą* (ob.).

Urfé, Honore d', romansopisarz francuski, * roku 1568, † 1625. Wsławił się romansem pasterskim „Astrée", zrodzonym z „Aminty" Tassa i „Djany" Montemayora. „Astrée" należała w w. XVII do najpoczytniejszych książek, a postacie występujące w niej (Celadon, Astrea), zostały do dziś dnia jako symbole sentymentalnej miłości. Por. Bernard „Les d'U., souvenirs historiques et litteraires" (1839); Chantelauze „Etude sur les d'U." (1860); Körting „Geschichte des franz. Romans i w 17 Jahr." (1885).

Urga (chiń. *Kin-Łuń*, mongol. *Kureń* albo *Bogdo-Kureń*), najważniejsze miasto północnej Mongolji, przy drodze z Kjachty do Pekinu położone, składa się z miasta mongołów Bogdokurenia 15,000 miesz., w tem 10,000 lamów czyli zakonników, rezydencji najwyższego kapłana buddystów mongolskich, oraz z miasta chińskiego, Majmaczynu, z 10,000 miesz. Co rok odbywają się tu dwa wielkie jarmarki, na których bywa do 200,000 kupców i pielgrzymów.

Urginea, *cebula morska*, ob. Ckliwica.

Uri, jeden z leśnych czyli górskich kantonów Szwajcarji, zajmuje 1,076 klm. kw. przestrzeni, z ludnością 17,500 dusz (wyłącznie katolików), składa się z dwu obwodów, t. j. starego kraju Uri i Urseren. Ustawa tego kantonu, przejrzana w r. 1850 (9 marca) i w 1888 (6 maja), jest czysto demokratyczna. Najwyższą władzę sprawuje gmina; wnioski do praw i nadzór należą do rady krajowej (Landrath); władzę wykonawczą sprawuje rada rządząca, złożona z 7 członków i prezydującego w niej landamana. Kanton Uri przerznięty jest rzeką Reuss i otoczony górami (Urner Alpen), w których wielkie stada bydła hodują. Główne miasto kantonu jest Altorf. Uri jest teatrem czynów, jakie podania narodowe Wilhelmowi Tell przypisują. Por. Lussera „Geschichte des Kantons U.“ (Schwytz, 1862).

Uria, ptak, ob. Nurzyk.

Urich Jan Jakób Aleksy, generał francuski, słynny z obrony Strasburga 1870 r., * 1802 r. w Pfalzburgu. Odebrawszy wykształcenie wojskowe w szkole St. Cyr, wstąpił 1820 do armji, brał udział w wyprawie hiszpańskiej 1823, walczył potem w Afryce, odznaczył się jako generał brygady przy szturmie Sewastopola 1855, za co został generałem dywizji. Przeniesiony 1867 do rezerwy, przeszedł po wybuchu wojny francusko-niemieckiej do służby czynnej i został komedantem Strasburga, który mężnie bronił przez 7 tygodni. Nareszcie 28 września kapitulował i, otrzymawszy wolność na słowo honoru, udał się do Tours, gdzie przez delegację rządu obrony narodowej jako też przez ludność z wielkim był przyjęty zapałem. Po ukończeniu wojny jednakże oskarżony o różne błędy podczas obrony, a nawet o zdradę, otrzymał od komisji wojskowej śledczej naganę za to, że się poddał, nim jeszcze nieprzyjaciele szturm przypuścili. Wskutek tego wziął **U.** uwolnienie ze służby i w obronie swego postępowania ogłosił „Documents relatifs au siège de Strasbourg“ (Paryż, 1872).

Uriela, pseudonim Gabryeli Puftke.

Urim i Tummim (hebr.: światło i doskonałość), zwał się napierśnik, ozdobiony 12 kamieniami, na oznaczenie 12 pokoleń żydowskich, noszony przez najwyższego kapłana izraelskiego.

Urjańskie perły (prawdopodobnie z franc. *Orient*, Wschód), nazwa pereł prawdziwych dla odróżnienia od fałszywych.

Urjasz, wódz króla Dawida, a mąż Betsaby, którą Dawid wziął do swego haremu, a Urjaszowi dał list do głównego wodza Joaba, żeby go postawił na najniebezpieczniejszem miejscu w bitwie. Tak się też stało, i **U.** zginął.

Urlichs Ludwik, filolog niemiecki, * 1813 r. w Osnabrück, † 1889, od 1844 profesor w Bonn, od 1847 w Greifswaldzie, od 1885 w Würzburgu. Wydał: „Vindiciae Plinianae“ (2 t., 1853—66); „Charlotte v. Schiller und ihre Freunde“ (2 t., 1860—62); „Skopas Leben und Werke“ (1863); „Die Anfänge der griechischen Künstlergeschichte“ (1871) i in.

Urmja (*Urumijah*), albo jezioro *Tauryckie*, albo *Maraghá*, wielkie jezioro słone (130 klm. długie, 20—40 szerokie), w perskiej prowincji Aserbeidżan, 1,220 metrów nad poziom morza wzniesione. Około 20 klm. od jego zachodniego brzegu leży miasto *Urmia*, liczące 32,000 miesz.

Urmowski Klemens, literat polski, * 1780 we Lwowie, † 1827 w Warszawie. Po ukończeniu gimnazjum we Lwowie wszedł do służby sądowej, Przy wskrzeszeniu Królestwa Polskiego otrzymał urząd sędziego apelacyjnego w Warszawie 1815, będąc oraz prokuratorem generalnym na całe Królestwo. Później wezwany na członka najwyższej komisji egzaminacyjnej przy radzie stanu, został 1825 profesorem stałym radnym w uniwersytecie warszawskim. Dzieła jego są: „Almanach Lubelski na r. 1815“ (Warszawa, 1815); „Stilpon, rozmowa o wyborze naczelnego trybuna w Megarze etc.“ z Wielanda (tamże, 1816); „Rozprawa o środkach nadania prawom powagi i jej zachowania“ (tamże, 1819); „Wiadomość o życiu i pismach sławnego w świecie uczonym Izraelity polskiego, Salomona Majmona,“ w „Posiedz. publ. uniw. warsz.“ (na r. 1821); „O wpływie religji chrześcijańskiej na udoskonalenie najpoważniejszych prawnych stosunków ludzkich“ (w tychże na r. 1824).

Urny (Popielnice), nazywają znane już Grekom i Rzymianom, a szczególnie u starożytnych Słowian i Germanów używane gliniane, śpiżowe,

Urny z rysunkami oblicza ludzkiego.

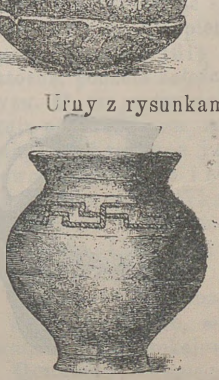

Urna germańska z meandrem.

Urna germańska z epoki wędrówki narodów.

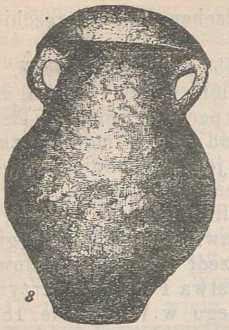

Urna germańska z epoki przedrzymskiej.

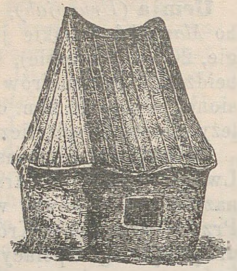

Urna w formie chaty.

Urna z Łużyc.

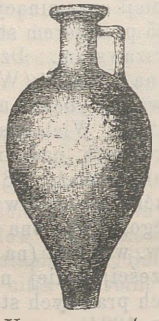

Urna rzymska (z okolic Renu).

Urna bronzowa z Łużyc.

Urna rzymska (z okolic Renu).

Urna z wczesnej epoki kamienia.

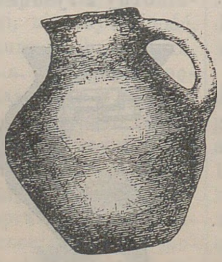

Urna z epoki kamienia (Szwajcarja).

lub z innych kruszców, naczynia do przechowywania popiołów zmarłych osób i najmilszych tymże za ich życia przedmiotów, które składano w przeznaczonych na ten cel grobowcach. Specjalną odmianę **U.** stanowią **U.** z wizerunkami oblicza ludzkiego. Znaleziono ich wiele w Prusiech zachodnich, na Pomorzu, w Poznańskiem i na Śląsku. Pochodzą one prawdopodobnie z ostatnich wieków przed Chrystusem. Podobne **U.**, znalazł Schliemann w wykopaliskach Troi. Twarze na nich przypominają głowę sowy, i dlatego niektórzy uważają je za wizerunki Ateny (ob.). Co do popielnic polskich, ob. Archeologja polska, gdzie są podane i rysunki.

Urobilina, ob. Bilirubina.

Uroceridae, owady, ob. Trzpiennik.

Uroczysko, nazwa kopca lub miejsca granicznego nieosiedlonego. Według Chodakowskiego, uroczyska, na Rusi *horodyszczami* zwane, były to w Słowiańszczyznie przedchrześcijańskiej place, czyli świątyń posady, do sprawowania uroczystych pogańskich ofiar przeznaczone i nie mające śladu opasania wałami, byleby oddzielna, właściwe imię im nadająca, przywiązana do nich była jakaś pamiątka.

Urodela, płazy ogoniaste, ob. Płazy.

Urojone ilości, w algebrze, pierwiastki stopni parzystych z ilości odjemnych; pierwiastki te nie mogą być ilościami rzetelnemi, zarówno bowiem ilości dodatne jak i odjemne, podnoszone do potęg parzystych, dają ilości dodatne, wyrażenie przeto np. $\sqrt{-9}$ nie może być ani ilością dodatnią, ani odjemną. Ilości urojone sprowadza się zwykle do $\sqrt{-1}$, gdyż $\sqrt{-9} = \sqrt{9 \times -1} = 3\sqrt{-1}$. Jeżeli równanie ma pierwiastek urojony kształtu $\alpha + \beta\sqrt{-1}$, ma też drugi kształtu $\alpha - \beta\sqrt{-1}$; wyrażenia te zowią się *sprzężonemi.* Wyrażenie $\sqrt{\alpha^2+\beta^2}$ stanowi moduł ilości urojonej. Pierwiastek $\sqrt{-1}$ oznacza się też głoską i, zatem wyrażenie $\alpha+\beta i$ znaczy toż samo, co $\alpha+\beta\sqrt{-1}$. Ilościom urojonym nadać można znaczenie geometryczne, są one bowiem miejscoskazami liczb rozłożonych na płaszczyźnie, podobnie jak ilości rzetelne wskazują miejsca liczb w jednym rzędzie położonych. W nowszej zwłaszcza matematyce **U. i.** mają nader ważne znaczenie.

Urok, podług wyobrażenia ludowego, jest to złe spojrzenie złego człowieka, który oczyma swemi zadać może chorobę chwilową lub ciężką i śmiertelną; stąd *urzeczenie* czyli niewytłómaczona słabość. Według powieści ludowych, są ludzie, którzy się rodzą z *uroczemi oczyma;* ci, gdzie tylko spojrzą w nieszczęśliwą godzinę, niosą chorobę, zarazę

i mór nawet. Baby wiejskie umieją leczyć czyli *odczyniać uroki*, rzucaniem rozpalonych węgli na wodę, przy odmawianiu tajemniczych formuł, i t. p.

Urometr, areometr do badania moczu zastosowany.

Uromyces, grzyb, ob. Rdza.

Uroskopja, część djagnostyki, mająca za zadanie badanie moczu i wnoszenie z niego o stanie zdrowia nerek i całego organizmu. (Ob. Mocz).

Urosz, przydomek wielu władców serbskich, mający prawdopodobnie związek z madz. *Ur*—pan; ob. w art. Serbja: Historja, i Stefan, imię królów serbskich.

Urotropina, *formina*, $C_6H_{12}N_4$, proszek krystaliczny, w wodzie bardzo łatwo rozpuszczalny, sublimujący przy 100°. Rozpuszcza kwas moczowy i przy cierpieniach pęcherza niszczy bakterje gnilne, stąd ma obecnie ważne zastosowanie w medycynie.

Urquhart Dawid, znany ze swych poglądów oryginalnych na sprawy wschodnie Anglik, * 1805 w Braclangwell w Szkocji, † 1877, podróżował kilkakrotnie po Turcji, stawał w obronie samoistności i utrzymania państwa Otomańskiego, a 1847 zasiadając w parlamencie, przy naradach nad kwestją wschodnią, zwrócił na siebie uwagę jako oskarżyciel Palmerstona, przedstawiając go za przyjaciela Rosji i zdrajcę. Krok ten uczynił go tak niepopularnym, że przy wyborach w czerwcu 1854 ani jednego nie otrzymał głosu. **U.** ogłosił drukiem kilka dzieł i broszur nader ciekawych w przedmiocie stosunków wschodnich. Ważniejsze z nich są: „Spiritophe East“ (Londyn, 1838); „Turkey and his ressources“ (Londyn, 1841); „Exposition of the affairs Central Asia“ (Londyn, 1840); „La crise, ou la France devant les quatres puissances“ (Paryż, 1840); „Pillars of Hercules, a narrative of travels in Spain and Marocco“ (2 t., Londyn, 1850); „The Lebanon, a history and diary“ (Londyn, 1860); „Progress of Russia in the West, Nord and South“ (1853).

Urquiza, Don Juste José de..., prezydent rzeczypospolitej Argentyńskiej, * około 1800 w prowincji Entre-Rios, był przez długi przeciąg czasu narzędziem dyktatora Rosasa i gubernatorem w Entre-Rios, lecz w 1852 przy pomocy brazylijskiej strącił Rosasa i w 1853, kiedy Buenos-Ajres oderwało się od konfederacji Argentyńskiej, był w marcu 1854 r. prezydentem tejże konfederacji obrany. Po upływie terminu urzędowania w 1860 przyjął naczelne dowództwo nad flotą i armją, pobity 1861 przez Mitrego, cofnął się do prowincji Entre Rios, lecz 1870 został zamordowany.

Ursa, gwiazdozbiór, ob. Niedźwiedzica.

Urseren, dolina i okrąg w szwajcarskim kantonie Uri, ciągnie się przez 6 mil w kotlinie rzeki Reuss. Głównym jej punktem jest wieś parafjalna Andermatt.

Ursicin lub *Ursyn*, antypapież, był djakonem kościoła rzymskiego do 366 r., w którym przez swe stronnictwo ogłoszony był papieżem, jednocześnie z Damazym I, następcą Libera, wybranym przez większość. Oba stronnictwa rozpoczęły krwawę walkę, dla której zakończenia namiestnik rzymski Pretextat wydalił **U.** z miasta. Niepokoje wszczęły się nanowo, gdy 381 cesarz Walentynjan I dozwolił **U.** powrócić do Rzymu, i zakończyły dopiero po śmierci Damazego, gdy na tron papieski jednomyślnie powołany został Syrycjusz.

Ursinus, pseudonim Jana Niedźwiedzkiego.

Ursinus Jan, ob. Leopolici.

Ursus, ob. Niedźwiedź. — *Ursidae*, rodzina zwierząt drapieżnych (ob.).

Ursyn, pseudonim literata Jana Zamarajewa.

Ursyn M., pseudonim M. Zdziechowskiego.

Urszula (św.), podług legendy córka króla brytańskiego Notusa, zwanego też Deonotus lub Maurus, przyjęła chrystjanizm i nie chcąc wyjść za mąż za wodza pogańskiego, uprosiła ojca, ażeby dozwolił jej wraz z 11,000 panien udać się w podróż na lat trzy. Otrzymawszy dozwolenie, odpłynęła z towarzyszkami na 11 statkach, przybyła z niemi do Kolonji, następnie do Bazylei, skąd piechotą udały się do Rzymu i tu przygotowały się do męczeństwa. Powracając, przybyły do Kolonji, którą oblegali wówczas Hunowie, i poniosły wszystkie śmierć męczeńską. Wkrótce jednak wojsko niebieskie wygnało Hunów i oswobodziło mieszkańców Kolonji, którzy przez wdzięczność uroczyście pogrzebali zwłoki dziewic. Taka jest najdawniejsza forma legendy, zapisana w XII w. przez Sigberta z Gemblours. Kościół pamiątkę św. **U.** i 11,000 panien obchodzi 21 października. Legendę o św. **U.** i jej towarzyszkach objaśniali ze stanowiska mitologji Schade „Die Sage von der heiligen Ursula und den 11,000 Jungfrauen“ (Hanower, 1863) i Kassel „Saint Ursula und ihre Gesellschaft“ (Kolonja, 1863). Por. Kallerhovena „La légende de Sainte-Ursule“ (Paryż, 1860—62).

Urszulinki, zgromadzenie zakonne, założone 1537 przez św. Angelę Merici w Brescia. Początkowo, nie prowadząc spólnego życia klasztornego, zajmowały się **U.** pielęgnowaniem ubogich i chorych. Dopiero 1614 otrzymały one regułę klasztorną, poczem założono pierwszy klasztor w Paryżu. **U.** trzymają się reguły św. Augustyna, zostają pod nadzorem miejscowego biskupa, składają śluby zakonne i zajmują się, oprócz pielęgnowaniem ubogich i chorych, głównie wychowaniem dziewcząt. Wkrótce zakon rozszerzył się, szczególnie we Włoszech, Francji i Niemczech.

Urtica, *Urticaceae*, ob. Pokrzywa, pokrzywowate.

Urticaria, choroba, ob. Pokrzywka.

Uruchomienie, *mobilizacja*, przeprowadzenie armji ze stopy pokojowej na wojenną.

Uruguay, *Urugwaj*, jeden z głównych dopływów rzeki Rio de la Plata, bierze początek w górach Santa-Catarina w Brazylji, odgranicza po-

tem z jednej strony Brazylję od rzeczypospolitej Urugwaj, a z drugiej od konfederacji Argentyńskiej, i przebiegłszy 1,580 klm., uchodzi powyżej Buenos-Ajres do rzeki Parana, z którą następnie wpada do rz. la Plata.

Uruguay *Urugwaj, Republica oriental del* **U.**, rzeczpospolita w Ameryce płd., zajmuje 186,920 klm. kw. kraju urodzajnego i sprzyjającego hodowli bydła. Ma za naturalne granice rzeki: La Plata, Uruguay, wewnątrz skrapiana dopływami Urugwaju, pod względem fizycznym i etnograficznym przedstawia te same warunki co rzeczpospolita argentyńska. Największa część ludności, wynoszącej 825,000 miesz., składa się z tak zw. orjentalów, powstałych z pomieszania się Hiszpanów i Portugalczyków z miejscowymi szczepami indyjskiemi. Handel wywozowy wynosi do 33 miljonów *pesos* (4,3 marki); przedmiotem jego są głównie produkty zwierzęce, jak skóry, mięso, łój i ekstrakt mięsny (Liebiga), wyrabiany na wielką skalę we Fray Bentos. Przywóz wynosi do 26 miljonów. Polityczne urządzenie kraju oparte jest na bardzo liberalnej konstytucji z roku 1830. Rzeczpospolita dzieli się na 19 departamentów z miastem głównem Montevideo. Dług krajowy wynosił w 1896 r. 118,479,733 pesos; dochody państwa w 1896–97 r. wynosiły 15,581,299, wydatki zaś 14,634,785 pesos. Flota wojenna składa się z trzech kanonjerek i jednego parowca. Wojsko stałe do 3,000 wynosi, prócz 20,000 gwardji narodowej. Por. Reyes „Description geogr. del teritorio de la Republ. Oriental del U.“ (1859); Franckenberg „Politische Verhältnisse der Republik U.“ (1866) i tegoż „Republik oriental del U.“ (1867); Wodon „Les Etats de la Plata“ (Bruksela, 1892); Mulhall „Handbook of the River Plate Republics“ (6 wyd., Londyn, 1893).

Historja. Za hiszpańskiego panowania dzisiejszy kraj **U.** nosił nazwę *Banda Oriental* i był głównem gniazdem kontrabandy. W r. 1821 po kilkoletniej walce **U.** został połączony pod nazwiskiem prowincji Cisplatańskiej z Brazylją; jednakże wskutek wynikłej z tego powodu wojny z rzecząpospolitą Argentyńską, mocą pokoju zawartego w Rio-Janeiro 27 sierpnia 1828 i w Santa-Fe 21 października 1828, otrzymał **U.** jako rzeczpospolita Cisplatańska niepodległość, a konstytucja była zaprzysiężona 18 lipca 1830 jako ustawa rzeczypospolitej „republica oriental del Uruguay.“. W późniejszych czasach wyniszczały kraj zgubne wojny domowe, naprzód pomiędzy generałami Oribe i Ribera, z których pierwszy zostawał w przymierzu z Rosasem, dyktatorem w Buenos-Ajres, potem między stronnictwami generałów Urquiza i Oribe, aż nareszcie ostatni, mając przeciw sobie i Brazylję, poniósł klęskę 3 października 1851 r. pod Los-Piedras i został strącony. Mimo to jednak walki wewnętrzne i wstrząśnienia nie ustały jeszcze, gdyż stronnictwo *Kolorowych* byłego prezydenta generała Venancio Floresa ustawicznie powstawało przeciwko rozmaitym prezydentom, jak np. w roku 1863 przeciwko Bernardowi Berro, obranemu prezydentem 1860 roku, i jego następcy Anast. Aguirre (od 1 marca 1864). Z powodu tych zatargów krwawych wmieszały się do spraw **U.** sąsiednie mocarstwa. Brazylja wzięła stronę Floresa, a Paragwaj wystąpił przeciw Brazylji. Wprawdzie po ustąpieniu Aguirre'a (luty 1865) stanęła zgoda z Floresem, który w Montevideo posiadł władzę nieograniczoną, ale wojna nie ustała i przybrała szersze nawet rozmiary. Albowiem **U.**, Brazylja i Argentyna zawarły z sobą sojusz 4 maja 1865 r. przeciw Paragwajowi. Paragwajczykowie bronili się bohatersko, ale w końcu musieli uledz przewadze koalicji (1869). Po zamordowaniu 19 lutego 1868 Floresa, *Biali* (przeciwnicy Kolorowych), otrzymali przewagę; wkrótce przecież wśród zaburzeń najsroższych brat zabitego Manuel Flores objął władzę nieograniczoną, ale już 21 lutego 1868 r. z kilkunastu swymi zwolennikami umarł nagle, a u steru rządu stanął inny przywódca Kolorowych, generał Battle, ogłoszony następnie prezydentem. Mimo to nie ustała wojna domowa między Kolorowymi a Białymi, którzy oddawna dobijali się o władzę nad krajem. Powstanie Białych przewlekło się aż do 1872 r.; dopiero za pośrednictwem rządu argentyńskiego pojednały się oba stronnictwa, ustanowiono rząd mieszany, i prezydentem został T. Gomensoro (maj 1872). Wśród walk tych kraj pod względem ekonomicznym ucierpiał bardzo wiele. Walki pomiędzy Kolorowymi a Białymi (Colorados i Blancos) toczyły się i w czasie późniejszym; koniec położyło im dopiero 1876 obranie na prezydenta pułkownika Latorre, z władzą dyktatorską. Pod energicznemi rządami dyktatora, a od 1879 prezydenta Latorre'a, rzeczpospolita zaczęła się pomyślniej rozwijać, a awanturnicy polityczni ucichli. Niespodzianie jednak w marcu 1880 Latorre złożył rządy i potajemnie uszedł z kraju, a jak się pokazało, zabrał znaczne sumy z kas publicznych, nawet fundusze dobroczynne. Prezydentem został Vidal (1880), wszakże nominalnie tylko, władzę bowiem zupełną pochwycił minister wojny Santos, człowiek chciwy i srogi, który usunął z ministerjum wszystkich ludzi uczciwych i niezależnych, a w marcu 1882 strącił Vidala i zmusił kongres do obrania siebie prezydentem. W r. 1882 był prezydentem gen. Maximo Santos, który ustąpił 1886, oskarżony przez następcę swego, gen. Maximo Tajesa, że dążył do dyktatury i wskutek tego wygnany. W r. 1890 został prezydentem były minister spraw zagranicznych, Herrera, de Obes. Niezadługo potem wybuchł kryzys finansowy, wskutek którego gabinet upadł i zniżono stopę procentową od długów zagranicznych. Próbę powstania w r. 1891 stłumiono w marcu 1894; objął prezydenturę Idiarte Borda. W 1899 wybrano na tę godność Juana Lindolfa Cuestesa, który rozwiązał izbę i zwołał powolne sobie zgromadzenie notablów, oraz podniósł znacznie pensję prezydenta. W dniu 28

lutego 1903 Cuestes ustąpił z prezydentury, a na miejsce jego obrano Ordoneza. Jak doniosły depesze z 18 marca 1903 r. w **U.** wybuchła rewolucja, 8,000 powstańców stało pod Montevideo. Południowo-atlantycka eskadra floty Stanów Zjednoczonych otrzymała polecenie czuwania nad bezpieczeństwem poddanych Unji. Kolej zepsuta. Powstańcy grozili wtargnięciem do Montevideo. Na czele ich stał Aparico Saraiva czy Sarana. Z Montevideo wysłano wojsko do różnych punktów okręgu, ogarniętego przez powstanie. W pobliżu miasta nastąpiła potyczka między wojskami rządowemi a powstańcami. Wysłano na plac boju oddział Czerwonego Krzyża. Wyjechali stąd czterej wysłańcy, celem nawiązania rokowań pokojowych. Ogłoszono stan oblężenia. Rewolucja, która wybuchła pierwotnie w okręgu Rivera, rozszerzyła się na okręgi: Flores, Maldonado i Trienta y Tres. Główne dowództwo nad wojskami rządowemi objął generał Munir. Wysłańcy rządowi mieli polecenie przedstawić przywódcy powstańców, Saranie, jako podstawy porozumienia, iż rząd przystaje na mianowanie w sześciu okręgach nowych prefektów z partji narodowej. 28 marca podpisano pokój z przywódcami rewolucji. Por. Franckenberg „Darstellung der politischen Verhältnisse der Republik U.“ (1866) i Mulhall „Handbook of the River Plate Republics“ (1874); F. Bauz „Historia de la dominacion española en el U.“ (1880); Van Bruyssel „La république oriental de l'Uruguay“ (Montevideo, 1880); „Uruguay“ (wydane przez „Bureau of American Republics“ (1892); „Annuario estadistico de la Republica oriental del U.“ (Montevideo); Izyd. de Maria „Compendio de la historia de la República Oriental del Uruguay“ (Montevideo, 1864); „République Orientale de l'Uruguay. Notice historique“ (Paryż, 1867).

Uruku, barwnik, ob. Orlean.

Urumtsi, miasto w Dżungarji chińskiej, stolica prowincji Sintsiang, o 515 klm. od Kuldży odległe, nad rzeką Arszatu położone, liczyło niegdyś do 200,000 miesz., obecnie ma zaledwie 30,000.

Urundi, kraina w Afryce równikowej, należąca do Kongo i do niemieckiej Afryki wschodniej. Ludność **U.** Stanley obliczał na 3 miljony głów.

Uruski Seweryn, hrabia, * 1814 w Galicji, † 1890 w Pizie, był marszałkiem szlachty guberuji Warszawskiej i członkiem rady stanu, następnie szambelanem dworu cesarskiego, ogłosił prace: „Polemika o kwestji włościańskiej w r. 1856—57“ (Warsz., 1856—57) i „Sprawa włościańska, wyjątki z nowożytnych polskich ekonomistów“ (t. 1, 2 cz., 1858—60); „Gospodarstwo łąkowe“ (Warsz., 1889).

Uryna, ob. Mocz.

Urządzający komitet, władza utworzona ukazem z dnia 19 lutego (2 marca) 1864 r. dla kierowania wszelkiemi sprawami dotyczącemi urządzenia włościan i wiejskiej administracji w Królestwie Polskiem; § 9 wspomnianego ukazu nadał **U. k.** prawo wydawania postanowień i przedsiębrania środków administracyjnych w granicach władzy, jaka z mocy praw zasadniczych radzie administracyjnej Królestwa Polskiego służyła. W skład **U. k.,** którego siedliskiem była Warszawa, a prezesem namiestnik królestwa, wchodzili prócz członków stałych: generał-policmajster Królestwa, dyrektorowie główni prezydujący w komisjach rządowych i prezes, oraz członkowie komisji likwidacyjnej. **U. k.** zniesiono 1871 r.

Urzeckie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskiem, w księstwie Słuckiem. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, obejmowało w sobie małą wieś kościelną Urzecze z przyległościami, które posiadał Roman Wołodźko, opłacając z niego kwarty złp. 172 gr. 15, hyberny zaś cały ten powiat nie uiszczał.

Urzet *(Isatis)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechujący się łuszczynami jednonasiennemi, płasko-ścieśnionemi, niepękającemi; głównie zioła dwuroczne w Europie i Azji zachodniej. Najważniejszym gatunkiem jest **U.** *barwierski (I. tinctoria, siniło* u Syrenjusza), roślina 0,5 — 1 metra wysoka, o kwiatach licznych, złotawo-żółtych,

Urzet. *a* roślina jednoroczna, kwiat i owoc.

łuszczynach ciemniejszych przy dojrzewaniu; rośnie dziko w Europie południowej i środkowej, u nas tylko nad Dniestrem; w wielu miejscach się uprawia jako roślina farbierska, zawiera bowiem w liściach barwnik zbliżony bardzo do indyga, ale po wprowadzeniu tego ostatniego uprawa urzetu znacznie się zmniejszyła. **U.** lubi grunt wapnisty. Liście zbierają się, gdy zaczynają więdnąć, suszą

się, mielą, zarabiają z wodą na gęste ciasto, z którego formują się kulki po 4—6 cm. średnicy mające, które oddają się w handel. Skład chemiczny urzetu bardzo jest zbliżony do indyga. W średnich wiekach była to główna farba niebieska. I obecnie jeszcze dosyć go używają, gdyż z indygiem wydaje błękit piękniejszy, niż samo indygo.

z **Urzędowa,** Marcin., mylnie zwany *Urzędowem,* botanik polski XVI wieku, * około 1590. O szczegółach życia jego mało mamy wiadomości. Wykształcenie naukowe odebrał w akademjach włoskich, skąd wróciwszy, był medykiem Jana Tarnowskiego, podobno kanonikiem sandomierskim i profesorem akademji krakowskiej; w końcu osiadł stale w Sandomierzu. Pierwszy w naszym kraju zaczął botanikę z grubych okrzesywać błędów i prostować opisy przez poprzedników rozpoczęte. Szacowną jego na tem polu pracę ogłosił drukiem Jan Firlewicz, p. t.: „Herbarz polski, t. j. o przyrodzeniu ziół i drzew rozmaitych i innych rzeczy do lekarstw należących, księgi dwoje doktora Marcina Urzędowa, kanonika niekiedy sandomierskiego i J. O. hrabi pana Jana z Tarnowa, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego, medyka“ (Kraków, 1595). Ma to być podobne drugie już wydanie tego dzieła, pierwsze jednak zupełnie jest nieznane.

Urzędowskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Lubelskiem, pow. Urzędowskim. Na sejmie z r. 1667 Stany Rzplitej nadały te dobra na własność dziedziczną Teodorowi Denhofowi, podkomorzemu koronnemu (ks. metr. 206, str. 116). Następnie znów stało się własnością narodową, którą w r. 1771 posiadł Kajetan Potocki, rotmistrz chorągwi pancernej, opłacając z niego kwarty złp. 2,878 gr. 20, a hyberny złp. 2,049 gr. 6.

Urzędów, miasto w gub. Lubelskiej, pow. Janowskim, nad stawami utworzonemi z wód rzeczki Urzędówki. Najświetniejszą epoką tego miasta było panowanie Zygmunta Augusta, który je rozmaitemi obdarzył przywilejami. Otaczał je wtedy wał z wieżami i przekopem; na jednej z bram wznosił się ratusz, a na nim zegar. Między miastem a wsią Dzierzgowicami rozciągał się obszerny zwierzyniec królewski, różnym zwierzem zapełniony. Za Jana Kazimierza pożar i powietrze przywiodły miasto do zupełnego upadku. Kościół murowany na miejsce spalonego był wzniesiony 1755 roku. Obecnie miasto liczy 3,500 miesz.

Urżum, miasto powiatowe gub. Wiackiej, nad rzeką t. n., posiada 3 cerkwie i 4,500 miesz.—*Urżumski powiat* ma na przestrzeni 10,084 wiorst kw. 292,000 miesz.

U. S. (skróc. United States, ang.), Zjednoczone Stany. U. S. A.=United States of America=Zjednoczone Stany Ameryki (północnej), a także United States Army=połączone armje Stanów.

u. s. skróc.: *ut supra* (łac.)—jak wyżej.

Usagara, kraina w niemieckiej Afryce wschodniej, pomiędzy 5°45 — 7°50′ szer. płn. a 35°40′—37°40′ dług. wsch. od Gr. położona; odznacza się bujną roślinnością; w ostatnich czasach zrobiono tu próby uprawy płodów europejskich z dobrym rezultatem.

Usambara, kraina w niemieckiej Afryce wsch., ma 4,620 klm. kw. i 17,500 miesz. W r. 1895 otworzono tu drogę żelazną na przestrzeni 43 klm.

Usamowolnienie, wypuszczenie małoletniego z pod opieki i nadanie mu tem samem możności rozporządzania swoją osobą i majątkiem. W Rzymie, gdzie władza ojcowska była nieograniczoną prawie i rozciągała się nie tylko na dzieci, ale i dalszych zstępnych, usamowolnienie miało większe znaczenie. Dopełniało się ono przed Justynjanem przez trzykrotną pozorną sprzedaż syna lub córki trzeciej osobie, która po trzeciem kupnie wyzwalała kupionego. Justynjan zwyczaj ten zniósłszy, wprowadził usamowolnienie przez akt sądowy. Usamowolnić można było same dzieci, ich zstępnych, lub wszystkich zstępnych razem. Usamowolnieni pełnoletni (ponieważ i na tych rozciągała się władza ojcowska) stawali się własnowolnymi; małoletni, marnotrawcy i chorzy umysłowo przechodzili z pod władzy ojcowskiej pod opiekę lub kuratelę. Usamowalniał się samem prawem Rzymianin, mający ojca, jeżeli tracił stan obywatela, otrzymywał znakomity urząd, szczególnie patrycjusza, był adoptowanym, a córka jeżeli przechodziła pod władzę mężowską. **U.** według kodeksu cywilnego K. P. bywa *domniemane* i *wyraźne* i w każdym razie tych tylko małoletnich, bo pełnoletni nie podlegają władzy ojcowskiej. **U.** domniemane jest skutkiem małżeństwa, wyraźnie dopełnia się aktem sądowym, zeznanym przez rodziców lub opiekę małoletniego, po skończeniu w pierwszym razie najmniej 15, w drugim 18 lat z dodaniem zawsze *kuratora,* dla pomocy w ważniejszych czynnościach. Czynności, tyczące prostego zarządzania majątkiem, usamowolniony wykonywa sam i za nie odpowiada; przy współudziale kuratora odbiera rachunki z opieki, przyjmuje darowizny i prowadzi procesy, tyczące się nieruchomości i hypotekowanych kapitałów; w kwestjach tyczących się zaciągania pożyczek i zbywania nieruchomości podlega radzie familijnej, której zdanie przez sąd musi być potwierdzone. Małoletni, nie przez małżeństwo usamowolniony, może być dobrodziejstwa tego pozbawionym, poczem drugi raz usamowolniony być nie może. Usamowolniony dla czynności handlowych może je sam wykonywać i usamowolnić żonę swoją do wykonywania tych czynności, jakie sam bez dozwolenia kuratora dokonywać może. Dzieci nieprawe, do publicznych zakładów przyjęte, podlegają, jeśli się rodzice do nich nie przyznają, opiece tychże zakładów i przez nie usamowolnione być mogą (Ks. I, tyt. XI K. P.).

Usarze, ob. Husarze.

Uschebti albo *Schawabti*, po egipsku „odpowiednicy“, nazwa małych figurek z drzewa, z gliny, kamienia, które wkładano do grobów w znacznej liczbie, w tym celu, żeby odpowiadały za umarłego i wykonywały jego roboty w świecie zagrobowym.

Usedom, wyspa nadbrzeżna regencji Szczecińskiej, w Pomeranji pruskiej, 408 klm. kw. obejmująca, wraz z sąsiednią od wschodu mniejszą wyspą Wollin, którą przedziela od niej rzeka Swine, tworzy powiat Usedom-Woliński i dzieli zatokę Pomorską od morza Bałtyckiego. Od lądu stałego oddzielona jest rzeką Peene, która ją jeszcze kilkakrotnie przerzyna. W ogólności wyspa ta stanowi obszerną równinę, zapełnioną jeziorami i lasami. Miasto *Usedom*, położone na południowo-zachodniej stronie wyspy, liczy 1,800 m., a cała wyspa ma 33,008 miesz. Znaczniejszem od niego jest miasto główne powiatu. *Swinemünde*, mające zakład kąpielowy (morski) licznie uczęszczany.—Porów. Gadebuscha „*Chronik der Insel Usedom*“ (Anklam 1863).

Usener Herman Karol, filolog klasyczny niemiecki, * 1834, był profesorem w Gryfji, a później w Bonn. Wydał wiele prac po łacinie i po niemiecku: „Altgriechische Versbau, ein Versuch vergleichender Metrik“ (1887); „Religions geschichtliche Untersuchungen“ (1889); „Götternamen, Versuch einer Lehre von de religiösen Begriffsbildung“ (1895).

Ushas, ob. Uszas.

Usher Jakób, po łac. *Usserius*, sławny teolog angielski, * 1581 w Dublinie, † 1656 w Ryngate, w 1607 profesor teologji, od 1625 arcybiskup w Armagh i prymas Irlandji, wierny i gorliwy stronnik króla Karola I. Celniejsze jego dzieła są: „Britannicarum ecclesiarum antiquitates“ (Dublin, 1639 i Londyn, 1687); „Annales Veteris et Novi Testamenti“ (1650—54, Paryż, 1673 Genewa, 1722).

Uskat, miasto tureckie w Azji Mniejszej, ejalecie Siwas, ma 16,000 m. i kilka fortyfikacji.

Uskoki, zwali się południowi Słowianie, którzy, począwszy od początku XVI w., uchodzili z Serbji i Bośnji przed niewolą turecką do sąsiednich ziem chorwackich, podległych Wenecji lub Węgrom, osiadali tutaj i brali czynny udział w walkach przeciwko Turcji. Początkowo głównem siedliskiem **U.** było miasto Klis w Dalmacji, po którego zdobyciu przenieśli się do Senji, skąd przedsiębrali wyprawy wojenne nietylko przeciwko Turkom, lecz i przeciwko sąsiednim Wenecjanom. Z tego powodu wynikały nieustanne skargi ze strony tureckiej i weneckiej, i w końcu Wenecjanie wymogli na arcyksięciu Ferdynandzie (1612), że **U.** wydalił z Senji. Spalono ich flotę, samych zaś przeniesiono w okolice Karlowieckie w Pograniczu Wojskowem. — Porów. Minuccio Minucci'ego (arcybiskupa zadarskiego) „Storia degli Uscochi etc.“ (Wenecja, 1662; wyjątki w serbskiem czasopismie *Matica*, 1866), dalej dzieła: Engela „Geschichte v. Dalmatien“ (str. 567 i nast.), Czörniga „Ethnographie“ (II, 165 i następ.) i in.

Uskub *(Uszkúb)*, miasto w Turcji, ob. Skoplje.

Usłar Piotr, baron, generał i lingwista rosyjski, * 1816 w gub. Twerskiej, † 1875, nauki gimnazjalne pobierał do 1833 w Petersburgu, poczem wstąpił do wojska. W latach 1847—53 wydał w języku rosyjskim wojenno-statystyczny opis gub. Twerskiej, Wołogodzkiej i Erywańskiej. Następnie polecono mu opisać Kaukaz pod względem etnograficznym. Rezultaty badań swych ogłaszał w licznych rozprawach, pomieszczanych w pracach akademji petersburskiej. Oddzielnie wydał prace o języku: *Abchazów* (Petersburg, 1863); *Czeczeńców* (1864); *Awarów* (1872); *Kazykumyków* (1866); *Gürkanów* (1871) i *Kyrinów*.

Usmań, miasto pow. gub. Tambowskiej, nad rzeką Usmanią, wpadającą do Woroneża, posiada 5 cerkwi i 9,900 miesz.—*Usmański powiat* ma na przestrzeni 4,135 w. kw. 212,000 miesz.

U. S. N. (skr.) United States Navy (ang.)—Marynarka Stanów Zjednoczonych.

Usnea, *Pakość*, rodzaj porostów z grupy krzeworostów, ma plechę rozgałęzioną, zwieszającą, a pleszki (apothecia) okrągłe, płaskie, otoczone

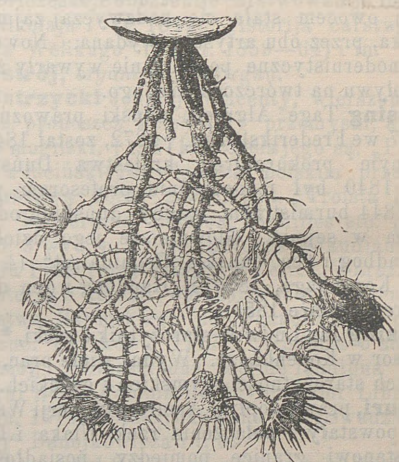

Usnea barbata.

często rzęsowatemi wyrostkami. **U.** *barbata* rośnie na drzewach w całej Europie; szare gałązki plechy przez górali są używane przy wyrobie główek drewnianych, dobrze bowiem naśladują brody.

Usów (*Aussee*), miasteczko w Morawji, w okr. Hohenstadt, posiada zamek ks. Lichtensteina i 2,000 miesz.

Uspieński Gabrjel, był profesorem historji, statystyki i geografji w uniwersytecie charkowskim. † 1820 w Charkowie. Z dzieł jego ważniejsze: „Opyt o drewnostiach rossijskich“ (2 cz.,

1811-12); „O sostojanii wojennych sił w Rossii do wremeni Petra I“ i in.

Usque adeone mori miserum est? czyliż aż tak wielkiem nieszczęściem jest umrzeć?

Usque ad finem, aż do końca.

U. S. S. (skr.) United States Ship (ang.): okręt Stanów Zjednoczonych.

Ussi Stefan, malarz włoski, * 1822 we Florencji. Jakkolwiek stanowiska wybitnego pośród malarzów sławy europejskiej nie zdobył, cieszył się u swoich rodaków uznaniem i powszechnem poważaniem. Dokładność rysunku, bogactwo kolorytu wyborna kompozycja (nieco może krępowana pętami klasycznej scholastyki), siła wyrazu i życie stanowiły główne zalety talentu zmarłego. Przez długi szereg lat malował niemal wyłącznie obrazy treści dziejowej lub portrety postaci historycznych. „Książę Ateński“, „Machiavelli“, „Dante i Beatrice“, grecka „Safo“, „Pia de Tolonei“, „Fra Paolo Sarpi“ stanowią najcenniejsze klejnoty nader obfitej jego puścizny artystycznej. Następnie przerzucił się do krajobrazów i scen z życia Wschodu. W celu poczynienia na miejscu studjów odpowiednich, odbył wspólnie z powieściopisarzem De Amicis dłuższą podróż do Maroka, której owocem stała się nadzwyczaj zajmująca książka, przez obu artystów wydana. Nowe prądy i modernistyczne poglądy nie wywarły żadnego wpływu na twórczość Ussi'ego.

Ussing Tage Algreen, duński prawoznawca, * 1797 we Frederiksborgu, † 1872, został 1848 generalnym prokuratorem królestwa Duńskiego, a od 1840 był jednocześnie profesorem prawa i od 1844 burmistrzem stolicy duńskiej, od 1854 posłem w sejmie. Główniejsze jego dzieła są: „Haandbog i den danske Criminalret“ (4 wyd., 2 cz., Kopenhaga, 1859) i „Handbog i den danske Arveret“ (tamże 1855).

Ussing Jan Ludwik, starożytnik duński, * 1820, profesor w Kopenhadze. Wydał wiele prac, dotyczących starożytności rzymskich i greckich.

Ussuri, prawy dopływ Amuru w Syberji Wschodniej, powstały z połączenia rzek Ulaka i Daubika, stanowi granicę pomiędzy posiadłościami rosyjskiemi a chińskiemi.

Usta, właściwie *szczelina ustna,* podłużna szczelina oddzielająca wargi i stanowiąca wejście do jamy ustnej (Ob. Ustna jama).

Ustawa, w obszerniejszem pojęciu zasadnicze prawo określające warunki bytu narodu, prawa panującego i stosunek jego do narodu, (konstytucja); w ściślejszem—każdy przepis przez władzę prawodawczą uchwalony, do którego obywatele stosować się powinni. W potocznej mowie **U.** używa się w ostatniem znaczeniu.

Ustawodawcze zgromadzenie, konstytuanta, zowie się zgromadzenie reprezentantów narodu w celu nadania mu nowej ustawy konstytucyjnej. W historji znane są pod tą nazwą dwa szczególnie zgromadzenia we Francji, w latach 1789 i 1848, których rezultatem były republikańskie formy rządu.

Usteri Jan Marcin, poeta szwajcarski, * 1763 w Zürich, † 1827. Z poezji jego wydanych przez Hessa (3 t., Berl., 1831) wiele przeszło w usta ludu, jak np. „Freut euch des Lebens“ i t. d. Popularny jest także poemat „De Vikari“.

Usteri Paweł, mąż stanu i pisarz szwajcarski, * 1768 w Zürich, syn znakomitego pedagoga *Leonarda Usteri* (* 1741, † 1789), był pierwotnie lekarzem, od 1797 członkiem wielkiej rady w Zürich, od 1814 radcą stanu kantonu Zürich; † 1831 jako prezydent wielkiej rady. Główne jego dzieło jest „Schweiz. Staatsrecht“ (3 wyd., 2 t., Aarau, 1815—1831).

Usti, *Aussig,* miasto w Czechach, pow. Litomierzyckim, przy ujściu Biały (Bieliny) do Elby, ma 24,000 miesz. Posiada ratusz, kościół z obrazem Madonny pendzla Barlo Dolce, pomnik Józefa II, szkołę przemysłową i handlową, wielką fabrykę chemiczną, fabryki wyrobów bawełnianych, machin, szkła i inne; prowadzi bardzo ożywiony handel, szczególnie węglem i cukrem. Jest miejscem urodzenia malarza Rafała Mengsa. Pamiętne zwycięstwem nad Sasami, 15 czerwca 1426, 1639 zdobyte przez Szwedów.

Ustica, jedna z wysp Liparskich, należąca do włoskiej prowincji Palermo, ma 2,000 miesz. i fort.

Ustiug Wielki, ob. Wielki Ustiug.

Ustiużna, miasto pow. gub. Nowogrodzkiej, nad rzeką Mogołą, posiada 17 cerkwi i 5,200 m., zajmujących się handlem drzewa. W okolicach **U.** znajduje się obfitość rud żelaznych.—*Ustiużeński powiat* ma na przestrzeni 11,317 w. kw. 100,000 miesz.

Ustjanowicz Mikołaj, poeta rusiński, * 1811 r. w miasteczku Mikołajewie w okr. Stryjskim, po ukończeniu studjów teologicznych we Lwowie, osiadł we wiosce podkarpackiej Sławsku. Począwszy od 1836, ogłaszał liczne swe utwory w noworocznikach, jak *Wienok, Zora Halickaja,* oraz w czasopiśmie *Wiestnik,* „Pyśma“ (cz. I., 1875).

Ustna jama, wejście do przewodu pokarmowego, znajduje się w dolnej części twarzy, pomiędzy szczęką górną a dolną; ma postać spłaszczonej jamy o półowalnym obwodzie; ku górze oddzielona jest podniebieniem twardem od jam nosowych, ku dołowi znajdują się miękkie części podbródka i język, od tyłu podniebienie miękkie, z boków i od przodu ograniczają **U. j.** dziąsła i zęby, nazewnątrz otoczone policzkami i wargami. Przestrzeń pomiędzy policzkami a dziąsłami zawarta zowie się przedsionkiem jamy ustnej. Wnętrzne jamy ustnej, jak i reszta przewodu pokarmowego, pokryte jest błoną śluzową, wydzielającą śluz. Prócz tego do jamy wlewają za pośrednictwem przewodów swą wydzielinę gruczoły ślinowe. Ja-

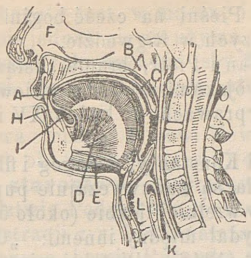

Przecięcie jamy ustnej zamkniętej: A błona śluzowa języka; B otwór trąbki Eustachjusza; C. Podniebienie miękkie; D, E mięśnie; F przewód nosowy prawy; H przedsionek jamy ustnej; I okolica podjęzykowa; K przełyk; L gardziel.

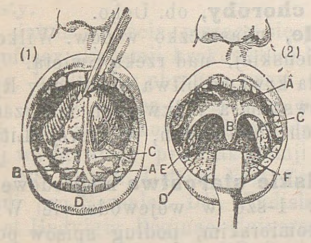

Jama ustna.

(1) Spodnia strona języka: A błona śluzowa; B ujście przewodu Whartona; C ujście przewodów gruczołu podjęzykowego; D warga dolna. (2) Jama ustna otwarta: A podniebienie miękkie; B języczek, C, D łuki podniebienia, E migdałek, F język.

ma ustna stanowi miejsce żucia i pierwszych procesów trawienia pokarmów; zarazem jest siedliskiem smaku, organów mowy i komunikuje z przyrządami oddechowemi. Przy tak skomplikowanym składzie i różnorodnych funkcjach, choroby jamy ustnej, mianowicie w związku z zębami zostające, są bardzo częste. Dlatego też nauka o chorobach jamy ustnej stanowi niejako specjalność odrębną, dentystykę (ob.).

Squilla mantis.

Ustonogi *(Stomatopoda)*, podrzęd skorupiaków słupkoocznych, skorupiaki opatrzone pancerzem z tułowiem silnym (ob. Skorupiaki). Ulegają przeobrażeniom, których wszakże pierwsze stadja nie są dobrze znane; larwy posunięte w rozwoju są dosyć wielkie, przezroczyste, w ogólnej budowie podobne do zwierząt dorosłych. **U.** przebywają w morzach cieplejszych, obejmują formy nieliczne i postaci dosyć jednostajnych. Najwięcej znany gatunek jest *rawka* czyli *rak szarańczowy (Squilla mantis)*, pospolity w morzu Śródziemnem.

Ustriałow Mikołaj, historyk rosyjski, * 1805 w gub. Orłowskiej, † 1870 w Petersburgu. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Orle, studjował w niwersytecie petersburskim, poczem służył od 1824 w ministerjum finansów; 1830 wezwany był przez uniwersytet petersburski na profesora języka rosyjskiego, został od 1831 w tymże uniwersytecie profesorem historji Rosji. Z dzieł **U.** ważniejsze: „Skazanija sowremennikow o Dimitrii Samozwancie“ (t. 1—3, Petersburg, 1832; t. 4—5, t. 1834); Skazanija kniazia Kurbskago“ (2 t., t. 1833); „Russkaja istorija“, wykłady uniwersyteckie (4 t., t. 1838; 3 wyd., 1845); „Naczertanije russkoj istorii“ (t. 1838; 10 wyd., 1857; przekład polski Zatorskiego); „Rukowodstwo dla izuczenija russkoj istorii“ (t. 1840 i częściej); „Ob otnoszenijach Litowskago kniażestwa k Rossii“ (t. 1859); „Ob znamenitych ludiach Stroganowych“ (t. 1842); „Istoriczeskoje obozrenije carstwowanija imperatora Nikołaja I“ (t. 1847); „Istorija carstwowanija Petra Welikago“ (6 t., t. 1859—64) i in.

Ustrój, *organizm*, ob. Organ.

Ustrzycki Jędrzej Wincenty, wierszopis i tłómacz, proboszcz katedralny przemyski, a później opat mogilski, † r. 1710. Dzieła jego są: „Proserpina, z łacińskiego wierszem polskim przełożona“ (Warszawa 1689; 2 wyd. p. t. „Troista historja, t. j. Prozerpina, Faeton, Achilles etc.“, Krak., 1700; 3 wyd. p. t. „Klaudjusza Klaudjana o porwaniu Prozerpiny ksiąg troje etc.“, Warsz., 1772); „Historja o herezji obrazoborców i przeniesieniu państwa Rzymskiego do Francuzów“, przekład z franc. (Kraków., 1717); „Historja o schizmie“ (tamże); „Sobiesciadas seu de laudibus Joannis Magni Regis Poloniarum invictissimi Libri“ (Wenecja, 1676), przedrukowana w „Swadzie łacińskiej“ Danejkowicza i t. d.

Ustrzycki Sebastjan, matematyk, Pijar, * 1739 w województwie Ruskiem, † 1783, uczył wymowy i matematyki w kolegjum warszawskiem, następnie otrzymał beneficjum w djecezji płockiej. Ogłosił: „Algebrę“ (2 t., Warszawa, 1778); „Wybrane ze starożytnych świeckich pisarzów dzieje ze zdarzeniami i wyrokami mędrców o powinnościach ludzkich“, z łac. (2 t., tamże 1779).

Ust'-Kamienogorsk, forteca i miasto powiatowe w obwodzie Semipałatyńskim, nad rzeką Irtyszem, zbudowane 1720, posiada cerkiew, meczet i 9,000 miesz. *Ust-'Kamienogorski powiat* ma 104,000 miesz.

Ust'-Medwiedickaja Stanica, miasto okr. w obwodzie Wojska Dońskiego, niedaleko od ujścia rzeki Medwiedicy do Donu, ma gimnazjum, bank

i 16,000 miesz.—*U.-M. okrąg* ma 18,450 w. kw. z 248,000 miesz.

Ust'-Sysolsk, miasto pow. gub. Wołogodzkiej, nad rzeką Sysołą; ma 4 cerkwie, 4,500 m. Kupcy tutejsi prowadzą handel futrami.—*Ust'-Sysolski powiat* ma na przestrzeni 148,820 w. kw. 96,000 mieszkańców.

Usurae (łac.) procenty.

Usus, obyczaj, prawo obyczajowe. — *Usus tyrannus*—zwyczaj jest tyranem.

Ususfructus (łac.) prawo używalności.

Usypiające leki, toż co narkotyczne leki (ob).

Usza, miasto w górnej Galilei, które po śmierci rabi Gamaljela stało się siedzibą Sanhedrynu czyli Synhedrionu (ob.). Wydano tu kilka rozporządzeń, które pod nazwą statutów **U.,** *Tekanot Usza,* określały szczegółowo obowiązki rodziców względem małoletnich dzieci.

Uszak, ob. Nietoperz.

Uszakow, starożytny ród szlachecki rosyjski, z którego członków odznaczyli się: **Uszakow** Andrzej, hr., generał rosyjski, ulubieniec Piotra W., * 1670, † 1747 r.; towarzyszył Piotrowi W. w jego wyprawach wojennych, 1721 został generał-majorem, wkrótce potem członkiem kolegjum admiralicji, 1724 senatorem, za panowania cesarzowej Anny generałem-en-chef, 1744 r. otrzymał godność hrabiego.

Uszakow Teodor, admirał rosyjski, * 1743, † 1817, dowodząc flotą rosyjską na morzu Czarnem, pobił Turków 19 lipca 1790 w pobliżu cieśniny Jenikale, 9 września t. r. niedaleko dzisiejszej Odesy i w końcu 11 sierpnia 1791 zadał im stanowczą klęskę około przylądka Kaleri-Burnu. W wojnie francuskiej za Pawła I dowodził połączoną flotą rosyjską i turecką, z którą zmusił Korfu do poddania się, a następnie uwolnił wyspy Jońskie od wojsk francuskich. 1801 został dowódcą floty rosyjskiej na morzu Baltyckiem, poczem 1807 usunął się do życia prywatnego.

Uszakow Bazyli, pisarz rosyjski, * 1788 r. † 1858 w Moskwie. Wydał kilka pięknych powieści, jak: „Kirgiz-Kajsak," „Razskazy inwalida," „Kot Burmosieka," „Matuszka-Madam," w której przedstawia wyborną charakterystykę Potemkina i spółczesnego mu społeczeństwa. W latach 1826—34 pomieszczał w czasopiśmie *Moskowskij Telegraf* ciekawe artykuły o literaturze polskiej.

Uszakow Mikołaj, generał rosyjski, był adjutantem ks. Paskiewicza podczas kampanji azjatyckiej, którą opisał w dziele „Istorija wojny w azijatskoj Turcii" (2 t., 2 wyd., Warszawa, 1843). Następnie uczestniczył w wojnie krymskiej, † 1861 r.

Uszas, w angielskiej pisowni Ushas, sanskrycka nazwa jutrzenki (Aurory). W Rigwedzie (ob.) **U.** jest córką Dyausa (Zeusa), jedyną boginią mającą kochanka. Ponieważ **U.** ukazuje się wszystkim bez obsłony, uważaną jest za symbol heteryzmu. Pieśni na cześć bogini **U.** należą do najpiękniejszych w Rigwedzie.

Uszaty Jan i Piotr, bracia, książęta rosyjscy, dowodzili wojskami w. ks. moskiewskich w rozmaitych wyprawach w końcu XV i na początku XVI wieku.

Uszyński Konstanty, pedagog i filozof rosyjski, którego dzieła są nadzwyczajnie pupularne i rozchodzą się w wielkiej liczbie (około 50,000 egzemplarzy). Wydał między innemi: „O kameralnom obrazowanii" (1848); „Dietskij mir" (2 t., 1865 do 1873 14 wydań); „Rodnoje słowo" (1865 do 1873, 21 wydań); „Czełowiek kak predmet wospitanija" (2 t., 1868, 3 wyd.) i in.

Uszmata (*Is majtoche*), jedno z największych jezior w Kurlandji, o 3 mile na północ Goldyngi, ma 5 mil obwodu.

Uszna spowiedź, ob. Spowiedź.

Uszne choroby, ob. Ucho.

Uszpole, miasteczko w pow. Wilkomierskim, gub. Kowieńskiej, nad rzeką Świętą. Tu 1233 r. zajść miała krwawa bitwa pomiędzy Ryngoldem, w. ks. litewskim, a Volkwinem, mistrzem rycerzy mieczowych inflanckich, w której Litwini zwyciężyli.

Uszpolskie starostwa niegrodowe były dwa na Litwie: 1-sze w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim, podług spisów podskarbińskich z r. 1569, było wówczas ekonomją stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, obejmowało miasto Uszpole (ob.) z obszernemi przyległościami, które w r. 1781 posiadał na mocy uchwały sejmowej z r. 1778 Michał Ogiński, hetman w. ks. Litewskiego, i z mocy cesji Józefa księcia Poniatowskiego, opłacając kwarty złp. 12,019, a hyberny złp. 6,132. 2-gie, w województwie i pow. Mścisławskim, powstało z dawniejszego starostwa Radomelskiego (ob.) około 1579, a według metryk litewskich z r. 1596 i 1635 obejmowało wsie: Uszpole, Krasne, Ziemię Chełmińską przy wsi Piątkowiczach i 8 ziem pustych, które kolejno posiadali: Hołyńscy, Chołoniewscy, Wołodkiewiczowie, Horelniccy, Braciszewscy. W r. 1659 ze względu na zasługi Romana Braciszewskiego, Rzeczpospolita na sejmie dała mu na własność rzeczone dobra, z których przedtem opłacano kwarty złp. 76 gr. 26, hyberny złp. 168.

Uszti, niem. *Auscha,* miasto w Czechach, pow. Litomierzyckim, 3,000 mieszkańców, fabryki sukna i uprawa chmielu; klasztor jezuicki, przerobiony ze starożytnego zamku. Osiedleni tu Jezuici w XVII w., rozpędziwszy mieszkańców, zaludnili miasto Niemcami.

Uszyca, *strzałka, strzała wodna (Sagittaria),* rodzaj roślin z rodziny żabieńcowatych, ma kwiaty rozdzielnopłciowe z kielichem 3-dzielnym i 3-ma płatkami; są to zioła trwałe w wodach stojących. **S.** *sagittifolia,* na półkóli płn., na 30—60 cm. wysoka, ma liście strzałkowate, kwiaty białe. Ko-

rzeń mięsisty bogaty jest w mączkę i dlatego jadalny, w Europie jednak się nie używa. W Chinach dla korzeni jadalnych uprawia się **S.** *chinensis*; również jadane są w Ameryce płn. korzenie **S.** *obtusa*.

Uszyca, dwa miasta w pow. Nowouszyckim, gub. Podolskiej, ob. Stara Uszyca i Nowa Uszyca.

Uszyckie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Podolskiem, pow. Kamienieckim. Podług lustracji z r. 1765, należały do niego: miasteczko Uszyca i wsie Pyżowka, Gorajówka i Konołówka, które w tym czasie posiadał Karol Szydłowski, opłacając z niego kwarty złp. 3,605 gr. 12. Na sejmie warszawskim w r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w emfiteutyczne posiadanie Sandowskiemu, pod warunkiem opłacania półtorej kwarty podług lustracji z r. 1765 i po zejściu dopiero poprzedniego starosty.

Uścicki, Jakób z Ujścia, piszący się po łacinie *Ustensis*, profesor akademji krakowskiej i kanonik św. Florjana, zasłużony obrońca praw akademji krakowskiej przed stolicą apostolską przeciwko Jezuitom; † 1649 w Krakowie. Prócz dzieł treści teologicznej wydał zbiór praw akademji krakowskiej, p. t.: „SS. DD. N. Urbano VIII, Cracoviens, juris legendi pro Sereniss. DD. Vladislai Jagiellonis R. P. et Hedvigis Reginae Universale generalis studii Cracoviensis contra PP. Societalis Jesu Informatio juris et facti“ (Wenecja bez roku).

Uściług, miasteczko w pow. Włodzimierskim, gub. Wołyńskiej, przy ujściu rzeczki Ług do Buga, miejscowość znana w dziejach od 1150. 1431 Jagiełło, ciągnąc na Łuck przeciwko Świdrygielle, stał tutaj przez dwa dni obozem i był przytomny pomyślnej utarczce między przednią strażą polską a Rusią i Tatarami. Obecnie jest tu jedna z pomniejszych komór celnych.

Uświackie starostwo niegrodowe było położone w województwie i pow. Witebskim. Podług metryk litewskich, powstało około r. 1506 i pierwotnie było połączone ze starostwem jezierzyckiem (ob.), a w XVIII w. z Poduświackiem, które w ciągu półtora wieku kolejno posiadali: Hlebowiczowie, Druccy, Sokolińscy, Sapiehowie, Rudominowie, Tyzenhauzowie, Czartoryscy, Ogińscy, Mniszchowie, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta II z d. 18 października r. 1732 dozwolono Michałowi ks. Czartoryskiemu, podkanclerzemu wiel. ks. Lit., ustąpić tego starostwa komu chcąc. W r. 1766 opłacano z niego kwarty złp. 13, 597, a hyberny złp. 9,408. Obejmowało w sobie w r. 1701 miasto Uświat (ob.), obronne, z zamkiem i obszernemi przyległościami: Siennicy Wielkiej, Sorocza, Zakomella i Zadniestajki. Od d. 16 września 1772 przeszło razem z całem województwem pod panowanie rosyjskie.

Uświat, miasteczko w pow. Suraskim, gub. Witebskiej, nad rzeką Uświatą i wielkiem jeziorem Uświat, które je w znacznej części opasuje. Było niegdyś pierwszorzędną pograniczną warownią, wspominaną przez kronikarzy od r. 1020. Zostając w posiadaniu Litwy od czasów Olgierda i Witolda, 1566 zajęte zostało przez wojska Iwana Groźnego; zdobyte zostało 1580 podczas wyprawy Stefana Batorego na Połock przez Jana Zamojskiego. 1652 warownia uświacka dostała się w ręce Rosjan i dopiero pokój Andruszowski powrócił ją znowu Polsce. Obecnie miasteczko ma 3 świątynie i liczy około 2,000 ludności.

Ut, nazwa tonu *c*, ob. Solmjazacja.

Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas, w braku sił i chęć jest chwalebną.

Ut fama fert, jak wieść głosi.

Ut fata trahunt, jak losy prowadzą, na łasce losów.

Ut fertur, jak mówią.

Ut infra (łac.), jak niżej.

Ut, re, mi, fa, sol, la, nazwy tonów gamy djatonicznej, wprowadzone przez Gwidona z Arezzo, odpowiadające tonem *c, d, e, f, g, a*; nazwy te są początkowemi zgłoskami wierszy hymnu do św. Jana Chrzciciela. Później dla uzupełnienia oktawy przybrano jeszcze ton siódmy *h*, który przezwano *si*. Zamiast *ut* używa się też w śpiewie łagodniejszej zgłoski *do*.

Ut sequitur, jak następuje, a mianowicie.

Ut supra, jak wyżej.

Utah, stan, do roku 1895 terytorjum Stanów Zjednoczonych Ameryki płn., pomiędzy Newadą (na zach.) i Colorado (na wsch.), utworzone z części Wyższej Kalifornji i 13 sierpnia 1850 r. do związku Stanów Zjednoczonych przyjęte. Obejmuje 220,060 klm. kw. przestrzeni i stanowi płaskowzgórze, dokoła wysokiemi górami otoczone. Część zachodnia jest kotliną wielkiego jeziora Słonego (Great-Salt-Lake). W kraju tym nad kanałem Jordanu, w dolinie zwanej Mormońską, osiedlili się od r. 1847 mormoni (ob.). Pierwotną ludność miejscową stanowi indyjskie plemię Utah, z których pozostało ledwie 2,500 głów. Ludność **U.** szybko wzrasta; w r. 1850 było tu tylko 11,380 miesz., a w r. 1896 już 254,743. Głównem zajęciem ludności jest rolnictwo, hodowla bydła i górnictwo, które dostarcza złota, srebra, węgla i żelaza. Główne miasto jest Great-Salt-Lake lub Mormonen City. Mormoni kraj swój zowią Deseret (pszczoła). Por. Stansbury „Exploration and survey of the valley of the Great-Salt-Lake of Utah“ (Filadelfja, 1852); Ferris „Utah and the Mormons“ (New-York, 1854); White „The Mormon prophet and his harem“ (New-York, 1866 r.).

Utena, ob. Uciana.

Uterus, ob. Macica.

Utgard, w mitologji skandynawskiej, państwo Olbrzymów.

Uti possidetis, wyrazy pierwsze interdyktu pretorskiego w Rzymie, od nich nazwę biorącego. Interdykty pretorskie, dążące do zapewnienia po-

siadaczowi spokojnego posiadania rzeczy, dzieliły się na *interdicta retinendae* i *recuperandae possessionis;* stosownie do tego, czy usuwały przeszkody spokojnego posiadania, czy wracały już utracone; pierwsze jeżeli dotykały ruchomości, nazywały się *interdicta utrubi,* jeżeli nieruchomości *uti possidetis,* od pierwszych wyrazów interdyktów. Za posiadacza uważał się ten tylko, kto rzecz dzierżył *nec vi, nec clam, nec precadio,* t. j. kto doszedł do jej posiadania bez użycia siły, jawnie i posiadają w swojem własnem imieniu. Jeżeli oskarżony, czynów swych nie zaprzeczając, za takiego się nie podawał, przy posiadaniu bezwarunkowo pozostawał skarżący; jeżeli zaś oskarżony twierdził, iż to on właśnie jest posiadaczem, przy posiadaniu *tymczasowo* pozostawał posiadacz dotychczasowy, a rzecz sama szła pod rozstrzygnięcie sądu. Wyrażenie **U. p.** w polityce oznacza, iż strony, zawierające układ, zostają w położeniu dotychczasowem, ze swych praw wzajemnie nic nie ustępując.

Utica, miasto w północno-amerykańskim stanie New-York, w hrabstwie Oneida, nad rzeką Mohawk, liczy 50,000 miesz.

Utieszenović Ogniosław, pisarz chorwacki, piszący pod pseudonimem *Ostrožyński,* * 1818, był sekretarzem ministerjum spraw wewnętrznych w Wiedniu. Utwory swe pomieszczał w czasopismach, przełożył „Słowo pułku Igora“ (1852), wydał zbiór poezji p. t.: „Vila“ (1845), obszerne dzieło prozą „Die Hauskomunionen bei den Südslaven“ (1859) i in.

Utile dulci, łączyć korzyść z przyjemnością.

Utinam sim falsus vates, obym był fałszywym prorokiem!

Utkin Mikołaj, znakomity rytownik rosyjski, * 1785 w gub. Twerskiej, † 1863 w Petersburgu; kształcił się w Paryżu, powróciwszy do Rosji był profesorem akademji sztuk piękn. w Petersburgu. Liczne jego prace sztycharskie, od 1812 tak w kraju, jak i za granicą wykonane, wielkiej używają wziętości. Z utworów **U.** ważniejsze: „Jezus na górze Oliwnej,“ „Katarzyna II w Carskiem Siole,“ „Metropolita Michał,“ „Puszkin,“ „Suworow,“ „S. Szyszkow“ i w. in.

Utlenianie, *oksydacja,* łączenie się ciał z tlenem, ob. Tlen.

Utonięcie, ob. Zatonięcie.

Utopja (z grec.), bajeczna wyspa, na której odbywa się akcja romansu politycznego Tomasza Morusa „De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia“ (Louvain, 1516). Fikcja tej wyspy, gdzie wszelkie wygody i przyjemności życia zdobywają się bez żadnej pracy i starania, znalazła licznych naśladowców. Nowszemi czasy nazwa *Utopistów* dawaną bywa politykom i reformatorom społecznym, opuszczającym grunt rzeczywistości dla przywidzeń. Por. rozprawę o utopjach przez Fr. Krupińskiego we „Wczasach Warszawskich,“ drukowanych w *Wieńcu* (Orgelbranda) 1872 roku i w osobnej odbitce.

Utrakwiści, po czesku *kališnicy* (Calixtini) lub *pod oboji,* zwali się niegdyś w Czechach wszyscy, którzy przyjmowali Sakrament Ołtarza pod dwiema postaciami *(sub utraque specie),* t. j. chleba i wina, w odróżnieniu od katolików, przyjmujących tenże Sakrament pod jedną postacią chleba. Właściwie pod nazwą **U.** rozumieli się wszyscy, którzy poprzestając na czterech artykułach praskich (ob. Kompaktaty bazylejskie), nie odróżniali się więcej od innych sekt i wyznań, które od nauki tej zupełnie się oderwały, nie uznając jej autorytetu, jako to do Taborytów (ob.), Braci czeskich (ob. Jednota braci czeskich) i t. d.

Utrecht, miasto główne prowincji t. n. w Niderlandach (1.384,7 klm. kw. i 240.000 miesz.), nad Starym Renem, ma 96,000 miesz. i mnóstwo znacznych fabryk. Jest siedliskiem biskupa i uniwersytetu założonego w r. 1636. Z kościołów tutejszych katedra na szczególną zasługuje wzmiankę. W Utrechcie zawartą została 23 stycznia 1579 unja siedmiu zjednoczonych prowincji, przez którą niezależność Niderlandów została ustalona, a 11 kwietnia 1713 pokój, który zakończył wojnę o sukcesję hiszpańską pomiędzy Ludwikiem XIV z jednej, a Niemcami i Anglją z drugiej strony.

Utrera, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Sewilli, ma kościół z XIV w. i 15,000 m.

Utricularia *(Pływacz),* rodzaj roślin z rodziny tłustoszowatych (Lentibulariaceae), rośliny wodne lub błotne, różnej wielkości, bez korzenia, z liśćmi całobrzegiemi lub rozdzielonemi, które opatrzone są w drobne pęcherzyki do chwytania zwierząt. Kwiaty, żywo zabarwione, podobne są do kwiatów trędownikowatych. W strefie umiarkowanej płn. pospolite są **U.** *vulgaria* i **U.** *minor* (ob. Tab. „Darlingtonia i inne owadożerne rośliny“ fig. 8).

Utriusque juris doctor, doktor obojga prawa (rzymskiego i kanonicznego).

Utwa, rzeka w stepie Kirgiskim, bierze początek u podnóża niewielkiej góry Almas i ubiegłszy około 250 w., uchodzi do Uralu.

Utyka *(Utica),* osada fenicka w północnej Afryce, na zachód od Kartaginy i od tej ostatniej zależna, później osada rzymska. Tu odebrał sobie życie Kato (stąd *Uticensis* zwany) na odebraną wiadomość o zwycięstwie Cezara nad stronnictwem Pompejusza.

Utylitaryzm (z łaciń.), system korzystnego zużytkowania. Jest to teorja moralna i polityczna, opierająca zasady postępowania jednostkowego i dążenia państwowe na uwzględnianiu wyłącznem ogólnego, możliwie największego pożytku, t. j. na rozpowszechnieniu dobrobytu pomiędzy największą liczbą ludności. Twórcą tego systemu jest Jeremjasz Bentham. Wpływ pozytywizmu i ekonomji politycznej (w Anglji mianowicie) nadał **U.** znaczenie idei przewodniej społeczeństw dzisiej-

szych na Zachodzie. Był on jedyną uznaną podstawą moralności jednostkowej i społecznej. Obecnie szukają innych podstaw etyki, uważając **U.** za zbyt ciasny i poziomy. Por. „Grundsätze der Civil- und Criminalgesetzgebung aus den Handschriften Jer. Bentham's“ (2 t., Berlin, 1830). Pismo J. Stuarta Milla „U.“ wyszło w przekładzie polskim w Bibljotece *Przegl. Tygod.*; Birks „Modern Utilitarianism“ (Londyn, 1874); Fr. Krupiński we „Wczasach Warszawskich“ (1872).

Utzschneider Józef, technik, * 1763 roku w Rieden w Bawarji Wyższej, † 1840 wskutek wywrócenia się powozu. Kształcił się w Monachjum i Ingolstadt, następnie zajmował ważne urzędy w Bawarji, ale uzyskał dymisję, gdy plany jego reform nie podobały się pewnej części stanów, w r. 1807 jednak został dyrektorem salin; w r. 1814 opuścił służbę urzędową, od 1818—21 był burmistrzem Monachjum, kierował założeniem warzelni soli Rosenheim i wspólnie z Jerzym Reichenbachem i Liebherrem urządził r. 1804 instytut mechaniczny w Monachjum, z którego w 1809, po połączeniu się z zakładem Fraunhofera, powstał sławny instytut optyczny.

Uvaria, *Asimina (Jagodki)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych; z należących tu drzew wschodnio-indyjskich **U.** *odorata* wydaje kwiaty bardzo wonne, z których otrzymuje się olejek używany w perfumerji.

Uwarow, ród szlachecki rosyjski, wywodzący się od Minczaka Kasejewa, który za czasów w. ks. Wasila Dmitrewicza przybył ze Złotej Ordy i na chrzcie otrzymał imię Szymon. Z rodu tego w nowszych czasach odznaczyli się:

Uwarow Teodor, generał rosyjski, * 1769 r. w gub. Tulskiej, służył pod Potemkinem i Suworowem, odznaczył się 1805 i 1807 w wojnie przeciwko Francji, 1810 walczył w Turcji, brał udział w oblężeniu Szumny i Ruszczuku, oraz w bitwie Batińskiej; 1812 dowodził w bitwie pod Borodinem prawem skrzydłem. Po powrocie wojska rosyjskiego z Francji mianowany był dowódcą gwardji, † 1824 r. jako generał jazdy i adjutant cesarski.

Uwarow Sergjusz, hr., mąż stanu rosyjski, * 1786 w Petersburgu, † 1855 w Moskwie. Studjował w Göttingen, poczem, zyskawszy zaufanie cesarza Aleksandra I, mianowany był 1811 kuratorem uniwersytetu i okręgu naukowego petersburskiego, a 1818 prezydentem akademji nauk. 1822 mianowany dyrektorem departamentu przemysłu i handlu wewnętrznego, został 1832 ministrem oświaty i na stanowisku tem położył ważne zasługi zakładaniem szkół, muzeów, ogrodów botanicznych i t. d. 1846 wyniesiony za swe zasługi do stanu hrabiowskiego, wziął po 1848 uwolnienie od obowiązków ministra. Pismem swem „Projet d'une académie asiatique“ (1810) dał popęd do studjów wschodnich w Rosji. Z dzieł jego najważniejsze: „Essais sur les mystères d'Eleusis“ (1812); „Ueber das vorhomerische Zeitalter“ (1821); „Nonnos von Pannopolis, der Dichter“ (1817); „Examen critique de la fable d'Hercule“ (1821); „Mémoires sur les tragiques grecs“ (1823); „Origine de tous les cultes“; „Notice sur Goethe“ (1832) i in. Zbiorowe wydanie pism **U.** wyszło p. t. „Études de philologie et de critique“ (Petersburg, 1845), oraz „Esquisses politiques et littéraires“ (Paryż, 1849).

Uwarow Aleksy, syn poprzedniego, * 1824, † 1855 r., prezes towarzystwa archeologicznego, członek akademji umiejętności w Krakowie i w. in., wydał ważne dzieło o starożytnościach Rosji południowej p. t. „Izsledowanija o drewnostiach Južnoj Rossii i beregow Czernago moria“ (Petersburg, 1852); „Trudy pierwago archeołogiczeskago zjezda w Moskwie“ (1871, t. 2); „Merianie i ich byt po kurhannym razkopam“ (1872) i ustanowił premjum 3,000 rub., które corocznie akademja nauk w Petersburgu rozdziela pomiędzy autorów dzieł poświęconych badaniom dziejów krajowych.

Uwarowit, *granat chromowy*, ciemnozielona odmiana granatu.

Uwertura (z franc. *Ouverture*, t. j. otwarcie), oznacza w muzyce utwór instrumentalny, służący za wstęp do opery, dramatu lub innego dzieła. Głównie atoli nazwa ta oznacza do opery wstęp, mający usposobić i przygotować słuchaczów do mającego się roztoczyć przed nimi muzycznego dramatu. Tak pojmują **U.** wszyscy wielcy mistrze od Glucka począwszy. Mozart *(Flet zaczarowany)*, Beuthoven *(Egmont, Leonora)*, Weber *(Oberon, Frejszyc)*, Mendelsohn pozostawili nieporównane arcydzieła w tym rodzaju. Znakomitą jest Wagnerowska **U.** do Tannhäusera. Włoscy i francuscy muzycy lekceważą **U.**, przekształcając ją w *potpourri* lub krótką introdukcję. **U.** do „Wilhelma Tella“ i „Niemej z Portici“ są jedynemi wyjątkami. U nas najpiękniejsze **U.** zostawili: Dobrzyński („Burgrafy“) i Moniuszko („Bajka“, „Flis“).

Uwiąd starczy *(Marasmus senilis)*, stan organizmu, w którym wszystkie procesy życiowe, przez długie lata życia wyczerpane, ulegają stopniowo zwiększającemu się osłabieniu. Okres ten u różnych organizmów występuje w różnym okresie życia; u człowieka średnio po 60 roku życia, chociaż i wahania bywają w dość znacznych granicach. Tkanka tłuszczowa podskórna zanika, skóra przybiera wygląd zwiędłej, powstają na niej zmarszczki i fałdy, jak również rozsiane plamy brunatne, mięśnie tracą elastyczność, kości cienieją, stąd łatwo powstają; złamania, naczynia krwionośne ulegają zwapnieniu, stąd cały szereg zaburzeń w krążeniu krwi. Władze umysłowe również dość często zanikają, ludzie starzy dziwaczeją, dziecinnieją. W organach wewnętrznych następuje zanik, na miejscu substancji miąższowej rozwija się tkanka łączna (wątroba, śledziona, nerki), stąd cały szereg różnorodnych zaburzeń

we wszystkich organach, co zwolna sprowadza wygaśnięcie funkcji życiowych i śmierć.

Uwińskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Bełskiem, powiecie Buskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, obejmowało w sobie dwie wsie Uwin i Romanówkę z przyległościami, które posiadał Adam Rzyszczewski, opłacając z niego kwarty złp. 771 gr. 1, a hyberny złp. 55 gr. 28. Po zajęciu tych dóbr narodowych przez rząd austrjacki, tenże sprzedał je w 1776 temuż Rzyszczewskiemu za zł. ren. 28,367 kraj. 50.

Uxbridge, miasto w angielskiem hrabstwie Middlessex, nad rzeką Colne, ma ożywiony przemysł i handel, liczy 8,300 miesz.

Uxmal, miejscowość w meksykańskim stanie Yucatan, o 55 klm. od Merida odległa, posiada ruiny jednych z najpotężniejszych na ziemi budowli, z czasów Chichen-Itza pozostałych. Por. Charnay „Les ancienes villes dü Nouveau Monde“ (Paryż, 1884).

Uz Jan Piotr, poeta niemiecki, * 1720 w Ansbach, † 1796, tajny radca sprawiedliwości i sędzia. **U.** odznaczył się głównie jako poeta liryczny, utwory swe pisał w formie listowej. Jego „Poetische Schriften“ wydał Weisse (2 t., Wiedeń, 1804). Henneberger wydał jego korespondencję p. t. „Briefe von Uz an einen Freund aus den Jahren 1753—82“ (Lipsk, 1866).

Uzanne Oktawjusz, literat i bibljofil, francuski * 1852, zasłużył się wydawnictwami dzieł zapomnianych autorów XVII i XVIII w. Był współpracownikiem *Conseiller de Bibliophiles* (1875--77). W r. 1880 założył pismo *Le livre*, które po 1890 prowadzi dalej pod tytułem *Le livre moderne*. W 1889 założył Towarzystwo bibljofilów. Napisał „Caprices d'un bibliophile,“ „Son Altesse la Femme“ (1884) etc.

Uzbekowie czyli *Usbeki*, naród szczepu tureckiego, zamieszkujący dzisiejszy Turkestan, władający niegdyś w chanacie Bokhara (Bucharji), Balkh, Khokand, w kilku małych dzielnicach Turkestanu, dalej w Chiwie i Turfanie czyli Turkestanie wschodnim. Pierwotnie przebywali **U.** w Kapczaku i nazwę tę przybrali od imienia słynnego chana Uzbeka. Naciskani przez Rosjan, posunęli się w XV w. dalej na wschód i zdobyli Turkestan, gdzie założyli kilka chanatów, w których tworzą jakby stan rycerski czyli szlachtę. Obecnie żyją w większej części po miastach, piastują wyższe posady, są posiadaczami mnóstwa małych grodów i gródków, które wydzierżawiają ludziom gruntów nieposiadającym. Część ich prowadzi żywot koczowniczy.

Uzbole starostwo, ob. Matławskie starostwo.

Uzdrowiska *(sanatorja)*, zakłady, w których leczy się klimatem, hydropatją lub djetetyczno-hygjenicznemi środkami osobników osłabionych, po ciężkich długotrwałych chorobach, anemicznych, skrofulicznych i innych chronicznie chorych. Zakładów takich w ostatnich czasach, gdy poznano doniosłość sanatoryjnego leczenia, powstało bardzo wiele, prawie dla wszystkich rodzajów chorób, jak dla chorób nerwowych, żołądkowych, płucnych, dla dzieci skrofulicznych i t. p. Najdonioślejszą jednakże rolę w lecznictwie odgrywają uzdrowiska dla suchotników, lub wogóle chorych na płuca. Jest to obecnie jedyny sposób zwalczania tej strasznej choroby; metoda ta wydała bardzo dobre rezultaty. W Anglji, gdzie uzdrowiska dla suchotników najdawniej i najszerzej zostały rozpowszechnione, liczba zejść śmiertelnych na gruźlicę w końcu zeszłego stulecia zmniejszyła się o 35—40%. Gdy dawniej przypuszczano, że w leczeniu klimatycznem odgrywają rolę właściwości tego klimatu (temperatura, powietrze górskie lub morskie), budowano uzdrowiska tylko w krajach, przez naturę dogodnemi warunkami klimatycznemi obdarzonych; dziś poznano, że głównym czynnikiem jest czystość powietrza, stąd zakładanie uzdrowisk odbywa się we wszystkich ucywilizowanych krajach. U nas wzorowych uzdrowisk istnieje niewiele; do nich zaliczamy sanatorja w Zakopanem, Otwocku i niebawem mające być otwarte sanatorjum w Rudce pod Warszawą. Po za granicami kraju do znakomitszych należą uzdrowiska w Görbersdorfie na Śląsku, Falkenstein w prowincji Hessen-Nassau, St. Blasien w w. ks. Badeńskiem, Davos w Szwajcarji, Arco w Tyrolu i w. in.

Uzès Anna de Rochechouart Mortenart, księżna de..., * 1848; zaślubiła w 1867 Emanuela de Crussol, księcia d'Uzès, gorliwego monarchistę. Po jego śmierci sama agitowała w duchu antyrepublikańskim, dając duże sumy na sprawę Boulangera (ob.). Zajmowała się również rzeźbą pod pseudonimem *Manueli*.

Uzès, Jakób, de.., * 1868, syn poprzedniej, odznaczył się jako podróżnik i badacz lądów afrykańskich i † 1893 r. z wycieńczenia i dysenterji. Matka jego wydała „Le Voyage de mon fils au Congo“ (1894).

Uzowie, ob. Kumanowie.

Uzurpacja (z łac.), znaczy wszelkie przywłaszczenie niesłuszne własności lub uprawnienia jakiegoś, w szczególności zaś przywłaszczenie władzy najwyższej przez usunięcie przemocą prawego monarchy, zniesienie istniejącej ustawy i zniesienie niezależności lub swobód ludu. Por. Brockhaus „Das Legitimationsprincip“.

Uzurpator, przywłaszczyciel, nieprawny posiadacz władzy.

Użwęckie starostwo albo ciwunostwo niegrodowe, było położone w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Użwęckim. Podług spisów podskarbińskich z 1569, stanowiło pierwotnie ekonomję stołu królewskiego; następnie przemienione na ciwunostwo obejmowało w sobie miasto powiatowo Użwęt albo Użwięty nad rzeką Windawą (Wentą) z przy-

ległościami, które posiadał Górski, opłacając z niego kwarty złp. 882 gr. 21.

Użytkowanie, prawo rzeczowe, nadające użytkownikowi możność ciągnienia korzyści z rzeczy cudzej w taki sam sposób, jakby to czynił właściciel, z obowiązkiem wszakże zachowania istoty rzeczy; różni się ono od prawa własności tem głównie, iż nie jest wieczne, lecz ustanawia się na czas pewien lub dożywotnio, poczem rzecz przechodzi do właściciela. Przedmiotem **U.** mogą być dlatego tylko rzeczy niestrawialne; rzymskie prawo dozwalało ustanawiania **U.** i na rzeczach strawialnych, co nazywało się *jakoby użytkowaniem (quasi ususfructus).*—**U.** z samego prawa służy spadkobiercom III i IV linji i rodzicom przy życiu pozostałym na $^1/_3$ części pozostałego majątku; prócz tego rodzicom służy prawo **U.** z majątku małoletnich dzieci i, jeżeli niema umowy przedślubnej, mężowi z majątku żony.—Użytkownik przed rozpoczęciem **U.** powinien spisać inwentarz majątku będącego jego przedmiotem i dać porękę, iż używać będzie majątku jak dobry ojciec familji. Od poręki wolni są rodzice, użytkujący z majątku dzieci i sprzedający lub darujący, którzy sobie **U.** zastrzegli. Użytkownik prócz zbierania płodów z majątku od chwili rozpoczęcia **U.** ma prawo jego przedmiot wydzierżawiać i wynajmować. Ma on obowiązek pilnowania rzeczy, jako dobry ojciec familji; ponoszenia kosztów mniejszych napraw i płacenia długów właściciela przedmiotu, o ile do tego umową się zobowiązał, a jeżeli tej nie było—procentów od długów. Właścicielowi przedmiotu pozostaje prawo gołej własności, którą może bez naruszenia praw użytkownika rozporządzać. Od **U.** odróżniać należy *używanie,* różniące się od **U.** tem, iż daje prawo na dochody z majątku o tyle, o ile te są potrzebne używającemu i jego rodzinie; raszta należy do właściciela, dlatego też używający nie ma prawa wynajmu i wydzierżawienia używanego majątku. Rzymskie prawo instytucję **U.** i używania znało pod nazwą *usus fructus* i *usus.* (Por. K. N. Ks. II. Tyt. III).

Używki, środki, pobudzające wydzielniczość błony śluzowej żołądka, stąd podnoszące apetyt i trawienie; należą do nich wszelkie rzeczy ostre, jak pieprz, musztarda, oraz gorzkie, jak wyciąg z kory chinowej.

V.

V, spółgłoska alfabetu łacińskiego wargowa; w języku polskim brzmienie to wyrażamy literą *W*. Jako liczba rzymska V=5. Na monetach francuskich *v* oznacza mennicę w Troyes. W skróceniach *v* zastępuje *vide* obacz, *verte* przewróć, *vel* albo. W chemji jest symbolem wolframu.

V....., imiona własne ludzi albo miejscowości zaczynające się od tej głoski, tutaj nie zamieszczone, ob. pod *W*...

Va banque (fr.), w grze hazardownej oznacza stawkę równającą się sumie, jaką zawiera bank gry.

Vaal, rzeka w Afryce płd., dopływ prawy rzeki Oranje (ob.), tworzyła granicę między rzecząpospolitą południowo-afrykańską i rzecząpospolitą Oranje.

Vacat (łac.), niezajęte, nie ma.

Vacarescu Helena, córka posła rumuńskiego w Paryżu i frejlina rumuńskiej królowej Elżbiety, znanej w świecie literackim pod nazwą Carmen Silvy, zdołała zyskać serce następcy tronu rumuńskiego, hr. Ferdynanda, który postanowił ożenić się z nią. Królowa wiedziała o tych stosunkach i protegowała je. Po kilku latach oporu przeważyły wreszcie względy polityczne, panna **V.** zmuszona była opuścić Bukareszt i odjechać do ojca swego do Paryża, zaś ks. Ferdynand ożenił się z księżniczką sasko-kobursko-gotajską Marją. **V.** długi czas posyłała księżniczce fotograficzne kopje pisywanych do siebie miłosnych listów księcia Ferdynanda, w końcu jednak pogodziła się z losem i wyszła za mąż za księcia Katardzi w roku 1894.

Vacchelli Pietro, polityk włoski, * 1837, służył w legji Garibaldiego. W r. 1867 wybrany do parlamentu zrzekł się mandatu i wybrany był powtórnie w 1879 r. W 1896 r. mianowany na senatora. Od 1883 — 84 był sekretarzem ministerjum rolnictwa w gabinecie Depretisa, a od 1898—1900 ministrem skarbu w gabinecie Pelloux.

Vaccinium, *Vaccinieae,* ob. Borówka, borówkowate.

Vacherot Stefan, filozof francuski, * 1809 w Langres, † 1897, był dyrekorem szkoły normalnej w Paryżu i jednocześnie od r. 1839 profesorem filozofji w Sorbonie, aż do r. 1852, w którym jako wzbraniający się wykonania przysięgi, usunięty został od obowiązków. Celniejsze jego dzieła są: „Histoire critique de l'école d'Alexandrie“ (3 t., Paryż, 1846 — 51), uwieńczone przez Instytut; „Théorie des premiers principes, suivant Aristôte;“ „Cours d'histoire de la philosophie au XVIII siècle; École écossaise“ (1840); „Introduction au cours d'histoire de la philosophie morale au XIX siècle“ (1841); „La métaphysique et la science“ (2 wyd., 3 t., 1863); „La Démocratie“ (1859, 2 wyd. 1860), dzieło, które ściągnęło na niego karę 3-miesięcznego więzienia, „Science et conscience“ (Paryż, 1870, polski przekład w *Bibliotece Przeglądu Tygodniowego* 1873); „Le nouveau spiritualisme“ (1884); „La religion“ (1868). Wspólnie z Franck'em wydał „Dictionnaire des sciences philosophiques.“ **V.** należy do tej liczuej dziś klasy myślicieli, którzy studjami nad historją filozofji wyrobili sobie bezstronność poglądu i wstręt do spekulacji. Był on bardzo umiarkowanym i oględnym spirytualistą, o tyle tylko, iż przyjmuje istnienie samodzielnego duchowego pierwiastku w człowieku.

Vacqueret Emil, b. wice-prezes teatrów warszawskich, * 1832. Gimnazjum skończył w Piotrkowie; służbę cywilną rozpoczął w 1850, do rady sta-

nu Królestwa Polskiego wszedł w 1861 i tu doszedł do godności wice-referendarza stanu. Następnie w 1868 otrzymuje nominację na referenta kancelarji namiestnika, wreszcie zostaje rzeczywistym radcą stanu i obejmuje posadę wice-prezesa teatrów warszawskich w 1895. Po dymisji generała Iwanowa, **V.** od lipca do listopada pełnił obowiązki prezesa teatrów warszawskich 1902 r.

Vacquerie August, pisarz francuski, * 1818 w Normandji, † 1895; przez brata swego, który był zięciem Wiktora Hugo, zbliżył się do poety i stał się jego wielbicielem i apostołem. Pierwsze swe poezje ogłosił 1840; w 1848 wystawił w teatrze St. Martin komedję „Tragaldabas“ w stylu ultraromantycznym, która upadła po jednokrotnem, nader burzliwem przedstawieniu; ogłoszona jednak drukiem 1878 wywołała znaczne pochwały. Inne jego komedje, jak: „Jean Baudry“ (1863); „Le fils“ (1866) utrzymały się na scenie. Oprócz tego ogłosił utwory liryczne, oraz szkice, jak „Les miettes de l'histoire“ (4 wyd., 1864. Z W. Hugo był 1848 r. bonapartystą, a od 1851 republikaninem radykalnym. W tym duchu od r. 1869 redagował *Rappel*, który założył z Meurice'm. Napisał jeszcze: „Les Drames de la grève“ (1855); „Profils et grimaces“ (1855); „Souvent homme varie“ (1859, komedja w 2 aktach); „Les funérailles de l'honneur“ (dramat w 7 aktach 1862); „Jalousie“ (dramat w 4 aktach (1888); „Futura“ (1890); „Depuis“ (1894), dwa ostatnie są to zbiorki poezji. Por. Albach „August V.“ (1883).

Vacuna, u starożytnych Sabińczyków bogini spokoju i wypoczynku, której głównie rolnicy po ukończonej pracy rolnej ofiary swoje składali.

Vacuum, ob. Próżnia.

Vade foras! (łac.), idź precz!

Vade in pace (łac.), idź w pokoju!

Vade mecum (łac., dosłownie: chodź ze mną), rzecz potrzebna, podręczna, zwłaszcza książka formatu kieszonkowego, stanowiąca jakikolwiek poradnik naukowy.

Vade retro, sathanas (łac.), idź precz, szatanie! — słowa Chrystusa, wyrzeczone do szatana kuszącego.

Vadianus de *Watt* Joachim, poeta łaciński, * 1484 w St.-Gallen w Szwajcarji, † 1551; był rektorem akademji wiedeńskiej. Za Zygmunta I zwiedził Kraków, żupy solne w Wieliczce i Bochni i pierwszy z cudzoziemców wydał opisanie tych kopalni, p. t.: „De Sarmatia ejusque claris viris sui temporis et de salisfodinis Sarmaticis commentarius,“ umieszczone w dziele Pomponjusza Meli „De orbis situ commentarius“ (Bazyleja, 1522) i osobno wydana p. t.: „De salisfodinis Bochuens. narratio“ (Kraków, 1605).

Vadium (łac.), rękojmia, zakład, pewna suma pieniędzy, składana przy licytacjach, jako pewność spełnienia warunków przez nabywcę.

Vae soli (łac.), biada człowiekowi samotnemu! (Ekl. IV, 9, 10).

Vae victis (łac.), biada zwyciężonym! Słowa wodza Gallów, Brennusa, wyrzeczone do posłów rzymskich przy układach o pokój w r. 389 przed Chrystusem.

Vaerst Fryderyk Krystjan Eugenjusz, baron, humorystyczny pisarz niemiecki, * 1792 w Wesel, † 1855 w Herrendorf pod Soldin; od r. 1834 był właścicielem gazety *Breslauer Zeitung* i od 1840 do 1847 dyrektorem teatru we Wrocławiu. Z dzieł jego wymieniamy pomiędzy innemi: „Cavaler-Perspective“ (Lipsk, 1836); „Die Pyrenäen“ (2 t., Wrocław, 1847); „Gastrosophie“ (2 t., Lipsk, 1852).

Vaga, Perino del..., właściwie *Buonaccorsi*, ob. Perino del Vaga.

Vagantes (z łac.), zwali się w dawniejszym Kościele katolickim duchowni, którzy wyświęceni na kapłanów, nie otrzymali żadnego urzędu kościelnego, i następnie przechodząc z miejsca na miejsce, pomagali osiadłym stale księżom, lub też spełniali obowiązki kapelanów przy dworach pańskich. Święcenie takich księży *(ordinatio vaga)* było w końcu zabronione przez sobór trydencki. Zwano ich także *Goljardami*. Wytworzyli oni specjalny rodzaj poezji, wesołej, zuchowatej, śmiałej. Część ich przechowała się w „Carmina burana.“ Por. Grimm „Gedichte des Mittealters auf König Friedrich I der Staufer“ (1844); Laistner, Golias „Studentenlieder des Mittelalters“ (1879); N. Spiegel „Vaganten und Bacchanten“ (1888); Edward Grabowski „Literatura wieków średnich“ (w Dziejach liter. powszech., wyd. Lewentala).

Vagina, pochwa kobieca, ob. Srom.

Vaginismus, wrażliwość ujścia pochwy u kobiet, polegająca na tem, że najmniejsze podrażnienie jego wywołuje skurcz zwieracza pochwy i uniemożliwia wprowadzenie do niej jakiegokolwiek bądź ciała. Stan ten zdarza się u kobiet wrażliwych, nerwowych, histeryczek, uniemożliwia pożycie płciowe. Leczenie jest trudne; stosuje się ciepłe kąpiele, środki przeciwnerwowe, hypnozę.

Vaginitis, zapalenie pochwy u kobiet, pospolicie zwane katarem pochwy.

Vagus, ob. Błędny nerw.

Vahlen Jan, filolog, * 1830 w Bonn, od r. 1856 był profesorem we Wrocławiu, od 1858 w Wiedniu, od r. 1874 w Berlinie i członkiem akademji tamże. Wydał: „Analecta Noniana“ (1860); „Der Rhetor Alkidamas“ (1864); „Lorenzo Valla“ (2 wyd., 1870); „Ennianae poesis reliquia“ (1864); „Beiträge zu Aristoteles Poetik“ (4 t., 1865—67); „Aristotelische Aufsätze“ (3 t., 1872—74). Redagował „Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien,“ oraz „Hermes.“

Vaihinger Hans, filozof niemiecki, * 1852, od roku 1884 profesor w Halli. Napisał: „Goethe als Ideal universeler Bildung“ (1875); „Hermanu Dühring und Lange“ (1876) i in.

Vaillant Jan Chrzciciel Filibert, hrabia, marszałek francuski, * 1790 w Dijon, † 1872 w Paryżu. Wszedłszy 1809 do korpusu inżynierów, został

1830 szefem bataljonu; 1845 mianowany generał-porucznikiem, objął zwierzchni zarząd nad budową fortyfikacji paryskich. Postawiony w maju 1849 r. na czele inżynierów w korpusie wyprawionym na brzegi morza Śródziemnego, został po oblężeniu Rzymu mianowany marszałkiem Francji i od marca 1854 do maja 1859 r. pełnił obowiązki ministra wojny, a od 1860 do upadku cesarstwa (4 września 1870) był ministrem dworu cesarskiego. Zostawił podobno bardzo interesujące pamiętniki.

Vajda Jan, poeta węgierski, * 1827, † 1897, służył wojskowo, był dziennikarzem, pisał romanse naturalistyczne, tragedje i wiersze w duchu krańcowo pesymistycznym.

Valabrègue Antoni, literat i krytyk francuski, * 1844, † 1900. Wydał: „Un maitre fantaiste au XVIII s.;“ „Claude Gillot“ (1883) i in.

Valabrègue Albin, autor dramatyczny francuski, * 1853. Napisał mnóstwo dramatów, wodewilów, komedji. Był krytykiem teatralnym w *Illustration*.

Valbert G., pseudonim V. Cherbuliez'a.

Valckenaer Ludwik Kacper, filolog holenderski, * 1715 w Leeuwarden, † 1785 w Lejdzie, gdzie był profesorem greczyzny. Oprócz wybornych edycji kilku klasyków greckich, napisał: „De Aristobulo Iudaeo“ (Lejda, 1806). Jego „Opuscula philologica“ wydał Erfurt (2 t., Lipsk, 1808).

Valdepenas, miasto w hiszpańskiej prowincji Ciudad Real, w pobliżu rzeki Jabalon (dopływu Gwajany), ma źródła mineralne żelaziste i wydaje wyborne wino czerwone.

Valdes Armand Palacia, powieściopisarz hiszpański, * 1853 w Asturji. Z powieści jego, wyróżniających się wśród współczesnej literatury hiszpańskiej, główniejsze są: „Marta y Maria“ (1883); „Senorito Octavio,“ „El cuarto poder,“ „Czwarta potęga,“ „La espunea“ (1890); „La Fe“ (1892). **V.** był nadto redaktorem *Revista Europea*.

Valdez Jan, * przy końcu XV wieku w Katalonji, w młodości poświęcał się nauce prawa i dawszy się chlubnie poznać Karolowi V, używany był przez niego do czynności dyplomatycznych. Po dziesięcioletnim pobycie w Niemczech, zajął 1535 posadę sekretarza przy wice-królu w Neapolu. Tu, jako zwolennik nowych pojęć religijnych, wywierał znakomity wpływ, zwłaszcza na klasy wyższe. † 1540 lub 1541 r. Z dzieł jego celniejsze: djalogi „Mercurio“ i „Caron,“ które wydał razem z djalogami brata swego (około 1529, nowe wydanie 1850); „De lengua“ (1537); „Alfabeto cristiano“ (nowe wyd., 1860); „Diviné considerazioni“ (nowe wyd., 1855 i 1860) i in.

Valdivia, prowincja w rzeczypospolitej Chile, nad oceanem Spokojnym położona, obejmuje 21,536 klm. kw. i liczy 56,000 miesz. Miasto główne tegoż im. nad rz. Callecalle o 25 klm. od jej ujścia do zatoki **V.** położone, ma 6,000 miesz.

Valdo Piotr, ob. Waldensowie.

Vale (łac.), bądź zdrów.

Valée Sylwan Karol, hrabia, marszałek francuski, * 1773 w Brienne-le-Château, † 1846 w Paryżu. Wstąpiwszy 1792 do armji francuskiej, walczył mężnie w wojnach rzeczypospolitej i cesarstwa i już 1811 r. otrzymał stopień generała dywizji. W r. 1837 gdy Danrémont poległ, kierował oblężeniem Konstantyny, zdobył ją szturmem, został marszałkiem Francji i generał-gubernatorem Algieru, skąd odwołany został w grudniu 1840 r. Był także parem Francji.

Valençay, miasto we francuskim depart. Indre, okr. Châteauroux, nad rzeką Nahon, ma 2,100 miesz. i zamek księcia Talleyranda, w którym Ferdynand VII, król hiszpański, w latach 1808 — 13 z rodziną swoją przez Napoleona I był więziony.

Valence, główne miasto francuskiego departamentu Drôme, nad rzeką Rodanem, jest siedliskiem biskupa, ma 26,000 miesz. i piękny kościół katedralny z grobem Piusa VI.

Valencia, królestwo hiszpańskie nad morzem Śródziemnem, pomiędzy Katalonją i Murcją, 22,876 klm. kw. i 1,460,000 miesz. Jest to kraina sławna z pięknego, łagodnego klimatu i nadzwyczajnej urodzajności ziemi. Dzieli się na trzy prowincje: Valencia (10,751 klm. kw. i 735,000 miesz.), Alicante i Castellon-de-la-Plana. Królestwo Valencii, do 1238 w posiadaniu Arabów będące, zostało tegoż roku przez Jayme I króla Aragonji zdobyte i 1319 w jednę całość z Aragonją połączone. Główne miasto **V.**, nad rz. Guadalaviar o pół mili od morza, jest jednem z najpiękniejszych w Hiszpanji, rezydencja arcybiskupa, liczy 172,000 miesz., ma wspaniałą starożytną katedrę, uniwersytet 1410 założony, liczne szkoły, galerję obrazów, bibljotekę, wielki cyrk do walki byków, liczne fabryki i prowadzi handel bardzo ożywiony za pośrednictwem miasta Grao, leżącego nad pobliską przystanią.

Valencia, miasto główne prowincji Carabobo w płd.-amerykańskiej rzeczypospolitej Venezuela, blizko jeziora Tacarigua (zwanego też jeziorem V.), ma 40,000 miesz.

Valencia de Alcantara, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Caceres, u stóp góry Sierra de San Mamede, ma 8,400 miesz.

Valenciennes, miasto okręgowe we francuskim departamencie du Nord, nad rzeką Skaldą, ma 24,300 miesz. i fabryki wyrobów metalowych, rur, kotłów, cukru, wyrobów batystowych i koronek.

Valens, ob. Walens.

Valentin Gabrjel Gustaw, fizjolog, * 1810 r. we Wrocławiu, † 1883, studjował medycynę we Wrocławiu i osiadł tam jako lekarz praktyczny; 1846 został profesorem w Bernie. Badania jego tyczą się głównie fizjologji trawienia i przemiany materji. Z dzieł jego ważniejsze: „Handbuch der

Entwickelungsgeschichte“ (1835); „Lehrbuch der Physiologie des Menschen“ (2 t., 1847 — 50); „Grundriss der Physiologie des Menschen“ (4 wyd., 1854); „Beiträge zur Anatomie und Physiologie des Nerven und Muskelsystems“ (1863); „Der Gebrauch des Spectroskops zu physiologischen und ärztlichen Zwecken“ (1863); „Die physikalische Untersuchung der Gewebe“ (1867).

Valentinelli Józef, zasłużony bibljograf włoski, * 1805 w Ferrarze. Ukończywszy studja teologiczno-filozoficzne, został księdzem i był profesorem. Od 1846 był bibljotekarzem głównym bibljoteki św. Marka w Wenecji; w celach bibljograficznych odbywał podróże do Dalmacji, Czarnogórza, Holandji, Niemiec, Anglji, Szwecji, Węgier i Hiszpanji i ogłosił wiele dzieł cennych. Ważniejsze z nich są: „Bibliografia dalmata tratta dei codici della Marciana“ (Wenecja, 1845); „Bibliografia della Dalmacia e del Montenegro“ (Zagrzeb, 1855); „Regesta documentorum, Germaniae historiam illustrantium“ (2 t., Monachjum, 1864—66); „Sul lessico Forcelliniano etc.“ (Florencja, 1866) i „Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum“ (5 t., Wenecja, 1869—72). Ogłosił także: „Esposizione de rapporti fra la Repubblica Veneta e gli Slavi meridionali“ (t. 1, Wenecja, 1863).

Valentinianus, ob. Walentynjan.

Valentinois (księżna de...), ob. Poitiers (Djana de...).

Valera Juan, powieściopisarz hiszpański, * roku 1827, po opuszczeniu służby dyplomatycznej był dziennikarzem, następnie posłem do parlamentu; ministrem handlu, pełnomocnikiem we Frankfurcie, wreszcie senatorem. Wydał: „Estudios criticos sobre literatura“ (2 wyd., 1884), oraz romanse: „Pepita Jimenes“ (8 wyd., 1884); „Las ilusiones del doctor Faustino“ (1876); „El comendador Mendoza“ (1877); „Pasarse de listo“ (1878) i „Dona Luz“ (1878).

Valeriana, *Valerianeae*, ob. Kozłek, kozłkowate.

Valerianella, ob. Roszpunka.

Valerianus, ob. Walerjan.

Valerius, ob. Walerjusz.

Valla Wawrzyniec, sławny humanista, * 1407 w Rzymie, † 1457, a wedle innych 1465, sekretarz papieski i kanonik przy kościele św. Jana Laterańskiego. Uważany jest za jednego z pierwszych wskrzesicieli literatury klasycznej. Z dzieł jego największej wziętości używało: „Elegantiae Latini sermonis“ (Rzym, 1471 i późn.). Por. Vahlena „Lorenzo Valla“ (Wiedeń, 1864).

Valladolid, główne miasto hiszpańskiej prowincji t. n. (7,569 klm. kw. i 268,000 m.) w hiszpańskiem królestwie Leonu, przy ujściu rz. Esgueva do Pisuergi, jest rezydencją biskupa, ma 61,000 miesz., okazały kościół katedralny i uniwersytet założony 1346. **V.** było aż do Filipa II stolicą królów Kastylji i Hiszpanji i liczyło do 1000 t. m. Tu umarł Kolumb 20 maja 1506.

Vallauri Tomasz, uczony włoski, * 1805 r. w Ciusa-di Cuneo, † 1897 r., od 1843 profesor wymowy łacińskiej w uniwersytecie turyńskim. Oprócz wielu wydań klasyków łacińskich ogłosił między innemi: „Historia critica literarum Latinarum“ (Turyn, 1849; 13 wyd., Turyn, 1888); „Storia della poesia in Piemonte“ (2 t., Turyn, 1841); „Storia della università degli studj in Piemonte“ (3 t., Turyn, 1846, 2 wyd., 1875) i zbiór nowel p. t. „Novelle“ (Turyn, 4 ed., 1868). **V.** zasłużył się wielce w sprawie szkolnictwa włoskiego, zwłaszcza pjemonckiego. Jego podręczniki szkolne liczą po kilka wydań.

Valle, Pietro della, podróżopisarz, * 1586 r. w Rzymie, † 1652 tamże, zajmował się od wczesnej młodości naukami i poezją, w 1611 miał udział w wyprawie floty hiszpańskiej przeciwko Berberji, w 1614 odpłynął z Wenecji jako pielgrzym na Wschód, zwiedził Turcję, Egipt, Syrję, Persję, Indje i wrócił do Rzymu dopiero 1626. Opis podróży wyszedł w Rzymie (2 t, 1650, oraz 1662). Nowe wydanie angielskie ogłosił Grey (2 t., 1892).

Vallé Ernest, polityk francuski, * 1845, adwokat z powołania, wybrany do parlamentu 1889, powtórnie 1893; był ministrem sprawiedliwości.

Vallès Juljusz, literat francuski, * 1832 w Puy, (dep. Górnej Loiry), † 1885 r. w Paryżu, gdzie był dziennikarzem a 1871 r. członkiem komuny. Napisał wiele powieści i szkiców w duchu socjalistycznym.

Valleta pigułki, pewna forma pigułek żelaznych.

Vallisneria *(Nurzaniec)*, rodzaj roślin z rodziny żabiściekowatych, drobne rośliny rozdzielnopłciowe, z liśćmi wąskiemi, w krajach cieplejszych. Osobliwem jest zapładnianie w gatunku *V. spiralis*, rosnącym w wodach Europy płd. Kwiaty żeńskie na długich, spiralnie skręconych szypułkach podnoszą się w czasie zapładniania do powierzchni wody, męskie zaś odrywają się od swych szypułek i otwierają się, swobodnie po wodzie pływając. Po zapłodnieniu kwiaty żeńskie znów skrywają się pod wodę i tam dojrzewają.

Vallombrosa, wielkie opactwo, założone w 1039 według reguły Benedyktynów, w prowincji włoskiej Florencji w dolinie Chiana położone; założycielem był Jan Gwalbert. Zakonników, od koloru habitów zwano „Szarymi Braćmi“. Opactwo otrzymało wielkie dary. W 1869 zakon był zniesiony, a w 1870 założono tam wyższą szkołę leśną.

Valls, miasto w hiszpańskiej prowincji Tarragona, ma 16,000 miesz. i pamiętne jest bitwą 25 lutego 1809, w której Francuzi odnieśli zwycięstwo nad Hiszpanami.

Valmy, wieś depart. franc. Marne, w okręgu St.-Menchould, pamiętna zwycięstwem odniesionem 20 września 1792 przez marszałka francuskiego Kellermana nad Prusakami; stąd tytuł *księcia Valmy*, nadany później Kellermanowi.

Valois, dawniejsza prowincja francuska, stanowiąca dzisiejszy departament Oise. Naprzód

hrabstwo potem księstwo, przeszło **V.** r. 1215 na własność korony francuskiej. Filip III nadał je 1285 swemu młodszemu synowi Karolowi (* 1270, † 1325). Tenże *Karol de Valois*, brat króla Filipa IV Pięknego, był założycielem tak nazwanego od prowincji **V.** królewskiego domu *Valois* (z polska *Walezych* albo *Walezjuszów*), który 1328—1589 zasiadał na tronie francuskim. Syn jego starszy, Filip, otrzymał 1328 pod imieniem *Filipa VI* (ob.), jako najbliższy w linji męskiej potomek wygasłego domu Kapetyngów, koronę francuską. Z dwu jego synów *Filip* (* 1336) † bezpotomnie 1375. Drugi *Jan Dobry* (ob., * 1310 r., † 1364) wstąpił na tron 1350 i zostawił oprócz 4 córek także 4 synów: następcę tronu Karola V; Ludwika ks. d'Anjou, założyciela młodszej linji Anjou, wygasłej po mieczu 1481; Jana ks. Berry, którego dom wygasł ze śmiercią jego syna Jana hr. Montpensier; *Filipa Śmiałego* (ob.), ks. Burgundji, założyciela młodszego domu Burgundzkiego. Najstarszy syn Jana Dobrego *Karol V* † 1380. Od jego młodszego syna *Ludwiką* idą domy Orleański i Angoulême, które odziedziczyły potem koronę francuską. *Karol VI* (ob.), starszy syn Karola V, z osławionej Izabeli bawarskiej, miał syna Karola VII i kilka córek, a między niemi Izabelę, żonę Ryszarda II, i Katarzynę, żonę Henryka V, kr. angielskich. Karol VII oprócz 3 córek naturalnych z Agnieszki *Sorel* (ob.) zostawił z Marji d'Anjou 4 córki i syna Ludwika XI (ob.), po którym wstąpił na tron syn jego *Karol VIII* (ob.), zmarły 1498 bezpotomnie; korona francuska przeszła teraz z głównej linji **V.** na *Ludwika XII* (ob.), głowę domu **V.**-*Orléans;* gdy zaś i Ludwik XII umarł, nie zostawiwszy potomków płci męskiej, wstąpił ne tron *Franciszek I* (ob.) z bocznej linji Angoulême; zostawił on następcę tronu *Henryka II* (ob.), ks. Franciszka (* 1517, † 1536), ks. d'Orléans († 1545 w stanie bezżennym) i Małgorzatę († 1745), poślubioną Filibertowi ks. Sabaudji. Henryk II oprócz 3 córek: Klaudji († roku 1575), Elżbiety († 1568) i Małgorzaty (która, rozwiódłszy się z Henrykiem IV (ob.), † 1615 jako ostatnia prawowita latorośl domu **V.**) zostawił 4 synów, z których Franciszek Herkules d'Alençon † 1564, a trzej inni: *Franciszek II* (ob.), *Karol IX* (ob.) i *Henryk III* (ob.), poprzednio król polski, panowali kolejno, ale jeden z nich tylko, Karol IX, zostawił córkę Elżbietę, zmarłą 1578, a dwaj pozostali nie mieli żadnego potomstwa. Po zamordowaniu więc Henryka III w 1589, korona przeszła w dom Burbonów (ob.), pochodzący od młodszego brata owego pierwszego Karola de Valois. Dom Valois wygasł już w XVII w., nawet w potomkach naturalnych.

Valona, miasto, ob. Avlona.

Valparaiso, miasto główne prowincji t. n. (4,297 klm. kw. i 231,000 miesz.), w płd.-amerykańskiej rzeczypospolitej Chili, na zachód od St.-Jago, ma 150,000 miesz. i jest najznakomitszym punktem handlowym na całem zachodniem wybrzeżu płd. Ameryki.

Valvasor Jan, baron, topograf i historjograf kraiński, * 1641 w Lublanie, † 1693 w Kerszku (Gurkfeld). Kształcił się w kraju oraz w Niemczech i Francji, poczem osiadłszy w mieście rodzinnem, zgromadził bogate zbiory ksiąg, rękopisów, monet, starożytności, które następnie sprzedał kolegjum jezuickiemu w Zagrzebiu. Wydał wiele cennych dzieł, z których ważniejsze: „Die Ehre des Herzogthums Krain“ (4 t., Lublana, 1689); „Topografia Carniolice“; „Topografia Carintiae“; „Topografia arcium Lambergianorum“; „Topografia Salisburgensis“ i in.

Vambery Arminjusz, podróżnik węgierski i orjentalista, * 1832 w Duna-Szerdahely na jednej z wysp Dunaju. Walcząc w powstaniu węgierskiem 1848, otrzymał ciężką ranę pod Komornem, następnie schronił się do Konstantynopola, gdzie wyuczywszy się języków wschodnich, zwiedził, śród licznych niebezpieczeństw, przebrany za derwisza, Persję i Turkestan, dotarł do Chiwy, za rz. Syr-Darję, był w Bucharze. W 1865 został profesorem języków wschodnich w uniwersytecie peszteńskim. W podróżach swych zebrał mnóstwo wiadomości geograficznych, filologicznych, etnograficznych i ogłosił je w dziełach: „Reise in Mittelasien“ (1865, 2 wyd., 1873); „Cagataische Sprachstudien“ (1867); „Meine Wanderungen in Persien“ (1867); „Skizzen aus Mittelasien“ (1869); „Magyar-török szóhasonlatok“ (1870); „Russlands Machtstellung in Asien“ (1871); „Geschichte Bocharas oder Transoxaniens“ (2 t., 1872); „Deutsch-türkisches Taschenwörterbuch“ (1858); „Islam w XIX wieku“ (1875, przekład polski Wład. Bogusławskiego, 1876); „Ethymologisches Wörterbuch der turkotatarischen Sprachen“ (1878); „Der Ursprung der Magyaren“ (1882); „Das Türkenvolk“ (1885); „Obrazy obyczajowe ze Wschodu“ (przekład polski, Warszawa, 1880), Ogłosił też własną biografję „Arminius V., his life and adventures“ (1883).

Vámospércs, miasto w Węgrzech, w dystrykcie Hajduków, liczy 3,200 miesz. (Madziarów).

Van, w języku holenderskim=z; w połączeniu z nazwiskami oznacza pochodzenie z danej miejscowości: Van Dyck, Van Eyck, etc., ale nie oznacza, jak niemieckie „von“, szlachectwa.

Van Buren Marcin, ósmy prezydent Stanów Zjednoczonych, pochodzenia holenderskiego, * roku 1782, † 1862. Był prezydentem od 1837—41. Kandydatura jego w 1844 upadła, podobnie jak i w 1848. Por. Shepard „V. B.“ (1888); Bancrota „Martin V. B.“ (1889).

Van der Noot Henryk Mikołaj, ob. Noot.

Van Diemen Antoni, gubernator osad holenderskich w Indjach wsch., * 1593 w Kuylenburg, † 1645 r.; jako żołnierz udał się do Indji, gdzie w biurze gubernatora szybko awansował i w 1636

został generał-gubernatorem; na tem stanowisku prowadził kilka wojen pomyślnych i ulepszył zarząd wewnętrzny. Spowodował też odkrycie Nowej Zelandji i zdobycie tej części Nowej Holandji, która nosi jego nazwisko (ob. Tasmanja).

Van Dyck Ernest, śpiewak holenderski, * 1861 w Antwerpji, studjował prawo w Londynie i Brukseli, był współpracownikiem *Patrie*. Jako śpiewak wystąpił najpierw w Paryżu na koncertach Lamoureux'a, a zasłynął głównie, śpiewając rolę Parsifala w Wagnerowskim teatrze w Beyreuth. Od 1888 jest członkiem opery cesarskiej w Wiedniu, występował także w Paryżu w operach Wagnerowskich.

Van Dyck Antoni, ob. Dyck, Antoni Van.

Van Eyck Jan, ob. Eyck, Jan Van.

Van t'Hoff Jakób Henryk, chemik, ob. Hoff.

Vana sine viribus ira (łac.), próżny gniew bezsilnego. Słowa Liwjusza.

Vancouver, wyspa przy brzegach Kolumbji Brytańskiej (ob.), należąca niegdyś do Hudsońskiej kompanji, a 1874 r. przyłączona do dominionu kanadyjskiego (ob. Kanada), ma 41,138 klm. kw. i 37,000 miesz., obfituje w lasy, węgiel kamienny i ma grunt zdatny do uprawy zboża.

Vancouver *(Port Moody)*, miasto główne kanadyjskiej prowincji Kolumbii Brytańskiej, przy ujściu rzeki Burrard Inlet, naprzeciw miasta Nanaimo wyspy Vancouver położone, ma ożywiony handel i 14,000 miesz.

Vandamme Dominik Józef, później hr. *de Hüneburg*, generał z czasów pierwszego cesarstwa Francuskiego, * 1771 w Cassel, departamencie du Nord, † 1830 tamże. W chwili pierwszego wybuchu rewolucji był prostym żołnierzem; 1792 uformował pod nazwą *Chasseurs du Mont-Cassel* oddział ochotników, a walecznością wyrobił sobie w krótkim przeciągu czasu wyższe stanowisko w armji i był jednym z najdzielniejszych, ale też zarazem najmniej ukształconych generałów Napoleona I. Wzięty 30 sierpnia 1813 pod Kulm do niewoli, wysłany został na Syberję. Po pierwszej restauracji wróciwszy do kraju, w czasie Stu dni był mianowany przez Napoleona parem Francji; 18 czerwca 1815 r. z generałem Grouchy rozbił Prusaków pod Wavre, ale pod Waterloo zaniedbał pośpieszyć na pomoc Napoleonowi. Wygnany z kraju za drugiej restauracji, powrócił do Francji w 1818, i otrzymał później pół żołdu.

Vandenpeerboom Juljusz, polityk belgijski, od 1884 minister komunikacji, objął w 1897 także ministerjum wojny, a w 1899 został też prezesem ministrów, ale 1 sierpnia t. r. ustąpił, gdyż prawo wyborcze wniesione przez niego zostało odrzucone przez parlament.

Vanderbilt Korneljusz, jeden z największych przedsiębierców amerykańskich, pochodzenia holenderskiego, * 1794 pod New-Yorkiem, † 1877. Był synem ubogiego fermera i karjerę rozpoczął jako przekupień warzywa i owoców, które łodzią przywoził na targ nowojorski. Korzystając z powodzenia, rozwinął swój handel tak, że podczas wojny z Anglją 1812—1815 był już dostawcą żywności do fortów portu New-York. W 1818 został dyrektorem żeglugi parowej Gibbona, pomiędzy New-Yorkiem a Filadelfją, a 1857 posiadał już własnych 100 okrętów i trzy najdochodniejsze linje kolei żelaznych. Umierając, zostawił synowi swemu Williamowi (* 1821, † 1885) majątek, wynoszący do 100 miljonów dolarów. Por. Croffut „The Vanderbilts" (Londyn, 1886); Glardon „Les V. et leur fortune" (Paryż, 1889).—Późniejszym szefem domu był Cornelius **V.**, * 1843, † 1899, od 1886 prezes i dyrektor trzydziestu kilku kolei.

Vane sir Henryk, polityk angielski, * 1612, w 1662 stracony za zamordowanie króla. W 1640 był członkiem opozycji w parlamencie i przeciwnikiem Cromwella.

Vanellus, ptak, ob. Czajka.

Vanessa, motyl, ob. Rusałka.

Vangerow Karol Adolf von, znakomity prawnik, * 1808 r. w Schiffelbach pod Marburgiem, † 1870. Był docentem w Marburgu, w 1840 został po Thibaucie profesorem w Heidelbergu, gdzie 1849 otrzymał godność tajnego radcy. Głównem jego dziełem jest: „Handbuch der Pandekten" (7 w., 3 t., Marburg, 1863—70, przedruk 1875—77.

Vanilla, ob. Wanilja.

Vanini Lucilio, myśliciel włoski z końca XVI w., * 1584 w Touresano w Neapolit. Rozwijając w duchu Giordano Bruna swe naturalistyczne poglądy w dziełach; „Amphitheatrum aeternae providentiae" (Lugdun, 1615); „De admirandis naturae, reginae deaeque mortalium arcanis libri quatuor" (Paryż, 1616); ściągnął na siebie zarzut ateizmu i pomimo odwołania swych twierdzeń, został spalony w Tuluzie 1619. Pisali o nim: W. D. Fuhrmann „Leben und Schicksale des L. V., eines Atheisten in 17 Jahrh." (Lipsk, 1800) i T. Toulan „Étude sur L. V." (Strasburg, 1869).

Vanitas vanitatum et omnia vanitas (łac.), próżność nad próżnościami i wszystko próżność, słowa Salomona.

Vanity fair (ang.), jarmark, albo targowisko, próżności, tytuł jednego z najsłynniejszych romansów Thackeray'a.

Vanloo lub *Van-Loo*, nazwisko licznej rodziny malarzów niderlandzkich. Znakomitsi z nich są: *Ludwik* **V.**, rysownik i malarz fresków, oraz z synów jego *Jan Chrzciciel* **V.** (* 1684 w Aix, † około 1760) malarz historyczny i pejzażysta, tudzież *Karol Andrzej* **V.** (* 1705, † 1771), także malarz historyczny i pejzażysta.

Vanloo Jan.

Vannes, miasto główne franc. depart. Morbihan, nad zatoką Morbihan; jest siedliskiem biskupa, ma 21,000 mieszk., piękny kościół katedralny i niewielki port.

Vannosi Bonifacy, z łacińska *Vannosius*, włoski dyplomata w Polsce. Po ukończeniu nauk akademickich w Pizie, jeździł z księciem Sulmony do Hiszpanji, a następnie był wysłany przez niego w misji dyplomatycznej do Sabaudji. Za powrotem został sekretarzem kardynała Sfondrato, synowca papieża Grzegorza XIV, od którego otrzymał wiele wyższych posad duchownych i z własnej podobno winy nie dostał obiecanego kapelusza kardynalskiego. Zostawszy potem sekretarzem kardynała Henryka Gaetani (ob.), udał się z nim do Polski i w jego imieniu traktował (1596) z Janem Zamojskim w sprawie uzyskania pomocy dla cesarza Rudolfa przeciw Turkom. Układy nie doprowadziły do pożądanego rezultatu. **V.** przechodził rozmaite koleje łaski i niełaski swych panów; data jego śmierci niewiadoma.

Vansittart Mikołaj, lord Bexley, finansista angielski, * 1766, † 1851. **V.** był Niemcem z pochodzenia, w 1796 został członkiem izby niższej, torys. W 1812—23 był kanclerzem skarbu 1883 parem.

Vannucchi, malarz włoski, ob. Sarto (Andrea del).

Vannucci Atto, historyk włoski, * 1808 w Tobbiano, † 1883, przeznaczony do stanu duchownego, opuścił następnie seminarjum i poświęcił się studjom historycznym, poczem został profesorem humanjorów i historji w kolegjum Cicognini w Prato. Wziąwszy czynny udział w ruchach 1848—9, przebywał przez czas dłuższy, jako wychodziec, we Francji, Anglji, Belgji i Szwajcarji; wróciwszy 1856 do Florencji, został bibljotekarzem bibl. Magliabecchiana, dalej profesorem literatury rzymskiej w Instituto di studj superiori w końcu senatorem. Z dzieł jego ważniejsze: „Storia dell' Italia antica“ (4 t., 1846—55; 3 wyd., 1872 i następ.); „I primi tempi della libertà florentina“ (1856; 3 wyd., 1871); „I martiri dell libertà italiana“ (7 wyd., 1885); „Studj storici e morali sulla litteratura latina“ (1854; 3 wyd., 1871); „Ricordi della vita e delle opere di G. B. Niccolini“ (2 t., 1866); „Proverbi latini illustrati“ (Medjolan, 1880—83, t. 3) i w. in.

Vannucci Pietro, zwany *Pietro Perugino*, sławny malarz włoski, odznaczający się wdzięcznym i miłym stylem, nauczyciel Rafaela, * 1446 w Cittadella Pieve, † 1524 w Rzymie. Pracował głównie we Florencji i w Rzymie; od końca zaś XV w. był w Perugii naczelnikiem znakomitej szkoły malarskiej.

Vanua Levu, jedna z wysp Fidżi (ob.).

Vanutelli Serafin, kardynał, * 1834 w Genazzano, studjował teologję i nauki prawne w Rzymie, jako audytor nuncjusza Mella przebywał na dworze cesarza Maksymiljana w Meksyku, następnie w Monachjum, w 1869 został arcybiskupem nicejskim oraz apostolskim delegatem w Ecuadorze i Peru, 1875 nuncjuszem w Brukseli, a 1880 po zerwaniu przez Belgję stosunków dyplomatycznych z Watykanem, nuncjuszem w Wiedniu. 1887 otrzymał kapelusz kardynalski.—Młodszy brat jego *Wincenty* **V.,** * 1836, w 1883 został nuncjuszem w Lizbonie.

Vanves, przedmieście Paryża, w depart. Sekwany, na drodze do Wersalu, ma liceum, kamieniołomy, fabryki, 7,000 miesz.

Vapereau Ludwik Gustaw, literat francuski, * 1819 w Orleanie, uczeń szkoły normalnej w Paryżu, został 1843 profesorem kolegjum w Tours, gdzie w 1848 napisał znakomitą rozprawę p. t. „Du caractère libéral, moral et religieux de la philosophie moderne“. Po 10 latach zawodu nauczycielskiego wrócił do Paryża i 1854 został adwokatem, w 1877 głównym inspektorem szkół początkowych. Oprócz wielu rozpraw i artykułów umieszczanych w różnych czasopismach, wydał: „Dictionnaire universel des Contemporains“ (4 wyd., Paryż, 1870); „Dictionnaire universel des littératures“ (1876—77), oraz w latach 1859—70 redagował *L'année littéraire et dramatique.*

V. A. R. (skróc.: Votre altesse Royale, franc.) wasza królewska wysokość.

Var (po włosk. *Varo*, u Rzymian *Varus*), do r. 1860 rzeka graniczna pomiędzy Francją i Włochami, dziś w płd. Francji, bierze początek w Alpach Morskich i ubiegłszy 125 klm., wpada pod Saint-Laurent w stronie zachod.-płd. Nizzy do morza Śródziemnego. Od tej rzeki wziął nazwę departament francuski *Var* (6,044 klm. kw. i 310,000 miesz.), bogaty w wino i owoce południowe. Stolicą departamentu jest Draguignan, ale największe w nim miasto Toulon.

Vara, dawna miara długości w Portugalji = 5 palmas=1,1 metra=1,9 łokcia nowopolskiego.

Varanus, jaszczurka, toż co *Monitor*, ob. Ostrzegacz.

Vare, legiones redde! (łac.): Warusie, oddaj legjony. Słowa cesarza Augusta, wyrzeczone po klęsce doznanej przez Quintiliusa Varusa w lesie Teutoburskim w r. 9 po Chr.

Varec, soda, ob. Sód.

Varenne, Karol de..., znakomity malarz francuski, uczeń Verneta, * 1763 w Paryżu. Zwiedziwszy całą niemal Europę, przybył w 1814 r. do Warszawy i przy ówczesnym uniwersytecie zajmował (1817—20) posadę profesora malarstwa. Opuścił Warszawę w 1832 i † w Paryżu r. 1834. W ratuszu warszawskim znajduje się jego obraz olejny: „Wjazd cesarza i króla Aleksandra I d. 12 listopada 1815 r.“.

Varese, miasto w prowincji włoskiej Como, pomiędzy jeziorami Como i Lago-Maggiore, w pobliżu jeziora zwanego *Lago - di - Varese* położone i z powodu swego zachwycającego po-

łożenia, zwane powszechnie *Tempe d'Italia*, liczy 6,000 miesz. Jest to letnia siedziba Medjolańczyków.

Varia (łac.), różne rzeczy, to i owo, mieszanina, rozmaitości.

Variatio delectat *(Varietas)* (łac.), rozmaitość bawi.

Varillaeus Pyrhys, de Varille, publicysta francuski, nauczyciel dzieci Jana Sanguszki, obdarzony indygenatem polskim, † 1780; ogłosił pisma: „Lettres sur la constitution actuelle de la Pologne et la tenue de ses diètes" (Paryż, 1769); „Compendium politicum seu brevis dissertatio de variis polonii imperii vicibus" (Warszawa, 1760 z 9 tablicami); „Lettre sur l'éducation d'un seigneur polonais" (tamże, 1757); „Essay politique sur la Pologne" (t. 1764); „Refléxions politiques sur la Pologne" (Londyn, 1772).

Varinas, miasto, ob. Barinas.

Variola, ob. Ospa.

Variolaria *(Ospowiec)*, dawniej przyjmowany rodzaj porostów, jest jednak tylko stanem przechodnim w rozwoju innych porostów; występuje na drzewach lub skałach w postaci proszkowatej powłoki, szarej, żółtej lub brunatnej.

Varium et mutabile semper femina (łac.), kobieta jest zmienną i niestałą. Słowa Wirgiljusza.

Varnhagen von Ense Karol August, pisarz niemiecki, * 1785 w Düsseldorfie, † 1858 w Berlinie. Służył naprzód w austrjackiej, potem w rosyjskiej armji; poczem przeszedł do służby pruskiej cywilnej na pole dyplomatyczne, towarzyszył Hardenbergowi 1814 na kongresie wiedeńskim 1815 r. i do Paryża, a potem był rezydentem przy dworze badeńskim; od r. 1819 jako tajny radca legacji, bez wyraźnego miejsca przeznaczenia, przemieszkiwał w Berlinie; 1829 r. udał się w nadzwyczajnej misji do Kasselu i wielokrotnie czynny brał udział w sprawach publicznych. Liczne jego pisma, po większej części biograficzne lub krytyczne, odznaczając się przedewszystkiem pięknością stylu, stawiają go w pierwszym rzędzie prozaików niemieckich. Oprócz życiorysów wielu bohaterów wojennych państwa Pruskiego wydał między innemi: „Goethe in den Zeugnissen der Mitlebenden" (Berlin 1823); „Biographische Denkmale" (5 t., Berl. 1824—30; 3 wyd., Lipsk, 1872); „Zur Geschichtschreibung und Literatur" (Hamb., 1833); „Denkwürdigkeiten und vermischte Schriften" (9 t., Lipsk 1843—59). Po jego śmierci wyszło jeszcze kilka ważnych dzieł, wydanych przez jego siostrzenicę *Ludmiłę Assing*, jak np. „Briefe von Alexander von Humboldt an Vorhagen von Ense" (1—5 wyd., Lipsk, 1860); „Briefe an eine Freundin" (Hamburg, 1860); „Tagebücher" (6 t., Lipsk 1861—62, n. wyd., 1868—70) i t. d. W literackim zawodzie **V.** ważną była mu pomocą małżonka jego *Rachela Antonja Fryderyka* z domu *Levin Marcus*, izraelitka, siostra poety Ludwika Robert, * 1771 w Berlinie, która celując wyższością umysłu, gromadziła około siebie wszystkie ówczesne znakomitości literackie; † 1833 r. w Berlinie. Z pozostałych po jej śmierci materjałów, mąż wydawał następujące dzieła: „Rachel, ein Buch des Andenkens für ihre Freunde" (3 t., Berlin, 1834) i „Galerie von Bildnissen aus Rachels Umgang" (2 t., Lipsk, 1836); w późniejszych czasach wydano jeszcze: Briefwechsel zwischen Rachel und D. Veit" (2 częś., Lipsk 1861).

Varnhagen Karol.

Varnhagen Rachela.

Varnhagen, Adolf von..., wicehrabią Portoseguro, mąż stanu i uczony brazylijski, * r. 1816 w Sorocaba w Brazylji, syn Fryderyka Ludwika Wilhelma von... **V.**, brazylijskiego generała inżynierji i dyrektora zakładów górniczych, pochodzącego z tejże rodziny, co i pisarz niemiecki **V.** von Ense. Po ukończeniu studjów historycznych, poświęcił się służbie dyplomatycznej; był członkiem akademji brazylijskiej, pełnomocnikiem w Madrycie, w końcu od 1871 posłem w Wiedniu, gdzie † 1878. Wydał: „Martin Altonso de Souza" (1839, 2 wyd., 1868); „Historia general de Brasil" (1854—57, t. 2); „Examen de quelques peints de l'histoire géographique du Brézil" (1858); „Amerigo Vespucci; son caractère, ses écrits, sa vie et ses navigations" (1865); „Nouvelles recherches sur les derniers voyages du navigateur florentin" (1869); „Ainda A. Vespucci: novos estudos" (1874) i in.

Varola most, ob. Mózgowie.

Varro Marek Terencyusz, jeden z najwybitniejszych uczonych Rzymu, * 116 — 27 przed Chr. Będąc nadzwyczaj płodnym, wydał bardzo wiele dzieł prozą i wierszem (przeszło 600 tomów) najrozmaitszej treści. Z tych ocalały tylko następujące: „De re rustica" wyd. Keila 1884 i sześć ksiąg „De lingna latina" (wyd. Müller 1833); Spengel (2 wyd. 1885). Por. Ritschl. „Opuscula" (t. 3).

Varsovia łacińska nazwa Warszawy.

Varuna (mit. indyjski), ob. Waruna.

Vasampus, miasto starorzymskie w Numidji odkryte teoretycznie przez W. Kieperta w ruinach Bordj Marsot. Ruiny **V.** odnalazł Barry 1899—1900.

Vásárhely, ob. *Hodmezö— V.*

Vasari Jerzy, malarz, architekt i pisarz estetyczny; * 1512 w Arezzo, w Toskanji, uczeń Michała Anioła, † 1574. Jako malarz odznaczał się jeno zręcznem naśladowaniem swego mistrza, a ja-

ko budowniczy był bardzo czynny i wysoce ceniony. Największe jednak zasługi położył **V.** w dziedzinie historji sztuk pięknych dziełem „Vite de più excellenti pittori, scultori ed architetti“ (1 ed. 1550; z późniejszych Le Monniera Florenc. 1846—57). — Przekład niemiecki Schorus i Förster'a „Leben ausgezeichneten Maler, Bildhauer und Baumeister (1883—89).

Vasaty Jan, polityk czeski, * 1836 w Skronicach, w Czechach, był adwokatem w Pradze, a następnie w r. 1879 członkiem sejmu austr. młodoczechem i pionierem czeskiego prawa państwowego.

Vasco de Gama, ob. Gama.

Vasconcellos Joachim Antonio da Fousecal, pisarz portugalski, * 1849, kształcił się w Niemczech, Francji, Anglji. Od 1883 profesor języka niemieckiego w Liceum w Oporto i dyrektor muzeum przemysłu i handlu tamże. Pisał wiele zwłaszcza o muzyce portugalskiej i o malarstwie. Żona jego *Karolina Wilhelma Michaelis de...* **V.**, * 1851 w Berlinie, jest współpracowniczką wielu pism w zakresie literatur romańskich.

Vasennius Gustaw Walfryd, fińsko-szwedzki historyk, * 1848, bibljotekarz i docent estetyki i historji literatury w Helsingforsie, do 1887. Pisał wiele po szwedzku i po fińsku.

Vasiljevicz Alimpji, pisarz serbski, * 1832 r. we wsi Wiszewcach, nauki pobierał w Belgradzie i w akademji duchownej w Kijowie, doskonalił się w Niemczech i Francji, po powrocie był profesorem w seminarjum i gimnazjum, od 1862 r. wykładał filozofję w liceum belgradzkiem. Oprócz artykułów pomieszczanych w czasopismach, wydał: „Uczitel ruskog jezyka“ (2 wyd., 1862); „Istorija narodnog obrazowanija kad Srba“ (1867); „Psichologija“ (1870); „Logika“ (1871 r.); „O razwitku ustawne swesti u Srbu“ (1871) i in.

Vasiszta (mitolog. indyjska), ob. Wasiszta.

Vasto (star. *Histonium*), miasto-okr. włoskiej prowincji Chieti, nad morzem Adrjatyckiem, ma katedrę gotycką, zbiór starożytności rzymskich, szkołę techniczną, fabryki makaronu i zapałek, 10,000 miesz.

Vaszary Klaudjusz Franciszek, kardynał arcybiskup Granu, prymas węgierski, * 1832, od 1885 nadopat klasztoru Benedyktynów w Mostinsbergu, członek parlamentu, od 1891 arcybiskup granu, od 1893 kardynał.

Vat (t. j. beczka), dawna miara holenderska do cieczy = 931 litrów do wina, = 869,5 litrów do oleju, następnie do 1869 r. nazwa hektolitra.

Vater Jan Seweryn, badacz języków i teolog niemiecki, * 1771 w Altenburgu, † 1826 w Halli. Studjował teologję w Jenie Halli, gdzie 1786 r. został profesorem; 1800 przeniósł się do Jeny 1809 do Królewca. Z licznych prac jego najważniejsze: „Hebräische Sprachlehre“ (2 wyd., Lipsk 1812); „Handbuch der hebr., syr., chald. und arab. Grammatik“ (Halla 1809); dalszy ciąg Adelunga „Mitrydatesa“ (t. 2—4, Berl. 1809—17); „Untersuchungen über die amerikanische Bevölkerung“ (Lipsk 1810); „Literatur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde“ (Berlin 1815; 2 wyd. opracowane przez Jülga, t. 1847).

Vateria (*sąkwiel, drzewo kopalowe*), rodzaj roślin z rodziny lipowatych, wielkie drzewa z liśćmi skórzastemi w Indjach Wsch. i Chinach. Najważniejszym gatunkiem jest *V. indica*, na wybrzeżu Malabarskiem; wydaje żywicę twardniejącą na powietrzu w masę bursztynową i używaną na werniksy, do kadzenia i t. d. Nasiona przez wygotowanie wydają ciało łojowate (*łój malabarski*), używane na wyrób świec i mydła.

Vates (łac.) wieszcz poeta od Boga natchniony, wizjoner.

Vaticinium (łac.), dar proroctwa.

Vatke Jan Karol Wilhelm, filozof i teolog, * 1806 w Behndorf w Magdeburskiem, † 1882, od r. 1837 profesor teologji w uniwersytecie berlińskim. Głównie odznaczył się jako badacz biblijny, zwłaszcza Starego Testamentu. Z dzieł jego najważniejsze: „Die Religion des Alten Testaments“ (t. 1, Berlin 1835); „Die menschliche Freiheit in ihrem Verhältniss zur Sünde und zur göttliche Gnade“ (tamże 1841) i in.

Vattel, Ernest von..., publicysta szwajcarski, * 1714 w Couret, w Neufchatelskiem, tajny radca w służbie elektorsko-saskiej, † 1767; odznaczył się jako pisarz prawno-filozoficzny. Dzieło jego „Droit de gens“ (2 t., Neufchâtel 1758; ostatnie wyd., 3 t. Paryż 1863) używało wielkiej wziętości.

Vauban Sebastjan.

Vauban, Sebastjan le Prêtre de..., marszałek francuski, jeden z najznakomitszych inżynierów wojennych, * 1633 w St.-Leger-de-Fougeeret, w Burgundji, † 1707. Wstąpiwszy 1653 do armji francuskiej, szybko wyższych doszedł stopni; w roku 1669 został generalnym inspektorem wszystkich fortec francuskich i 1703 marszałkiem Francji. **V.** położył nieśmiertelne zasługi w budownictwie wojskowem i sztuce fortyfikacyjnej. Założył mnóstwo nowych twierdz, a wiele dawnych poprawił. Kanał Langwedocki, port tuloński i w in. są jego dziełem. Rezultaty prac jego przedstawione są w *Oeuvres militaires* (Paryż, 1783). Por. Amber „Le maréchal de V.“ (Paryż 1882); G. Michel „Histoire de V.“.

Vaucanson Jakób, mechanik francuski, * 1709 w Grenobli, † 1782, zyskał rozgłośną sławę urządzonemi przez siebie automatami (ob.) i 1741 zo-

stał inspektorem tkalni jedwabiu. Wynalazł machinę tkacką i przyrząd do tkania wzorzystego, który Jacquard dalej udoskonalił. Zbiór jego machin utworzył pierwszy zawiązek konserwatorjum sztuk i rzemiosł.

Vaucanson.

Vaucluse (Vallis clausa), słynne źródła rzeki Sorgue w płd. Francji; w pobliżu wieś **V.**, słynna pobytem Petrarki. Dep. **V.** liczy na przestrzeni 3,578 klm. kw. 236,000 miesz., z miastem stołecznem Avignon. Dzieli się na 4 okręgi: Apt, Avignon, Carpentras i Orange.

Vaud, kanton szwajcarski, ob. Waadt.

Vaudeville, ob. Wodewil.

Vaudoncourt, Wilhelm de..., generał i pisarz francuski, † 1772 r. w Wiedniu, † 1845. W roku 1791 wszedł do armji francuskiej i został za Napoleona I generałem. Na polu literackiem znany jest jako historyk wojen. Z dzieł jego ważniejsze są: „Histoire des campagnes d'Annibal“ (3 t., Medjolan 1812, z atlasem); „Mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de Russie en 1812“ (Paryż 1815, z atlasem); „Histoire des campagnes d'Italie en 1803 et 1804“ (Monachjum i Londyn 1817); „Histoire des campagnes de 1814 et 1815 en France“ (5 t., Paryż 1826); „Histoire politique et militaire du prince Eugène, Vice-Roi d'Italie“ (3 t., Par. 1827).

Vaugelas Klaudjusz Farre, gramatyk franc., * 1585 w Meximieux, † 1650 w Paryżu. Jego „Remarques sur la langue française“ (1647 n. w. 1880 stały się miarodajnemi dla ukształtowania się nowofranc. języka. **V.** był jednym z pierwszych członków założonej w r. 1635 akademji francuskiej.

Vaughan Herbert, kardynał angielski, * 1832, kształcił się w kolegjum jezuickiem w Belgji, a potem w Accademia dei nobili ecclesiastici w Rzymie, i w Lucce był wyświęcony na księdza. W 1869 założył pod Londynem seminarjum dla Misjonarzy. 1872 został biskupem Salforda. W roku 1892, po śmierci kardynała Manninga, arcybiskupem Westminsteru, 1893 kardynałem. 1895 rozpoczął budowę wspaniałej katedry westminsterskiej.

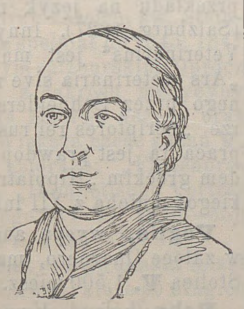

Vaughan Herbert.

Vaughan Diana, osobistość fikcyjna, którą Taxil (ob.), mistyfikował wielu poważanych ludzi, podając ją za ofiarę satanistycznych praktyk.

Vaulabelle, Achilles Tenaille de..., pisarz francuski, * 1799 w dep. Yonne. Przybywszy 1824 do Paryża, poświęcił się publicystyce. Ważniejsze jego prace są: „Histoire de l' Egypte moderne de 1801 à 1833“ (2 t., 1835) i „Histoire de deux restaurations“ (8 t., Par. 1844; 3 wyd. 1857). Za czasu generała Cavaignaca był ministrem oświecenia; później występował w opozycji przeciwko polityce Napoleońskiej, a następnie usunął się zupełnie z widowni politycznej.

Vauquelin Ludwik Mikołaj, chemik, * 1763 w Hebertol, † 1829; od 1811—12 był profesorem chemji w paryskim fakultecie medycznym. Odkrył chrom i glicynę.

Vautier Benjamin, jeden z najcelniejszych nowoczesnych malarzów rodzajowych, * 1829 w Genewie. Kształcił się w akademji düsseldorfskiej roku 1850 — 1851, a potem prywatnie pod kierunkiem Lud. Jordana. **V.** maluje głównie sceny z życia małomieszczańskiego i wiejskiego, a przedstawiając czy to chwile radości, czy smutku, umie zawsze wydobyć na jaw najgłębsze uczucia duszy. Wogóle obrazy **V.** obok poprawności rysunku odznaczają się bystrą charakterystyką, prawdą, prostotą i naturalnością. Z utworów jego wymieniamy najcelniejsze: „Śpiewacy kościelni“, „Odjazd statku parowego“; „Prządka“; „Schadzka w szynku“; „Niedziela w Szwabji“ 1858—64); „Pierwsza lekcja tańca na wsi“ (1868); „Pogrzeb“ (1872); „Wyjazd na wesele“ (1875); „Zebranie radców gminnych“ (1876); „Odpoczynek w tańcu“ (1878) „Aresztowanie“ (1879).

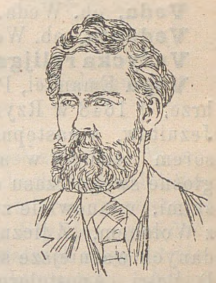

Vautier Benjamin.

Vauvenargues, Luc de Clapier, margrabia de..., pisarz francuski, * 1715, zdobył rozgłos swojem poważnem dziełem „Introduction à la connaissance de l'esprit humain suivie de reflexion et de maximes“ (1747). Jego dzieła również wyszły w 1857 i 1874. — Por. M. Paléologue **V.** (1868—9).

Vauxhall (Foxal), niegdyś wioska pod Londynem, tak nazwana od jej właścicielki Joanny Vaux, teraz wchodząca w skład części miasta Lambeth, gdzie w XVIII w. istniał dla wyższego towarzystwa ogród publiczny, w którym wieczorem dawano przedstawienia sceniczne, fajerwerki, kolacje i t. p. Odtąd nazwę **V.** *(foksal)* dają rozmaitym tego rodzaju zakładom.

Vay Mikołaj, baron, mąż stanu węgierski * 1802 r. Dolnej Szolczy, w komitacie borsodzkim; po ukończeniu studjów prawnych w Peszcie i Wiedniu, sprawował rozmaite urzędy publiczne

na Węgrzech. Po zgnieceniu powstania 1849 został pozbawiony swych urzędów i godności i osadzony w więzieniu, z którego wypuszczony 1850, usunął się do życia prywatnego. Dopiero 1859 wystąpił znowu na widownię polityczną, jako jeden z najgorliwszych obrońców protestantyzmu. Po przywróceniu dawnej konstytucji węgierskiej mianowany został pod koniec 1860 r. kanclerzem nadwornym, którą to godność zajmował do 18 lipca 1861, w 1884 został prezesem węgierskiej izby panów.

Vecchi Horacy, kompozytor, * około 1550 w Modenie, † 1605 tamże, był jednym z głośnych przedstawicieli, polifonicznej muzyki wokalnej XVI w. Skomponował utwór sceniczny „Amfiparnasso," madrygały, pieśni kościelne.

Veda, ob. Weda.

Vedanta, ob. Wedanta.

Vedycka relijga, ob. Wedycka religja.

Vega Emanuel, Portugalczyk, * 1555 w Koimbrze, † 1648 w Rzymie, wstąpił 1571 do zakonu Jezuitów, a następnie był przez długi czas profesorem teologji w akademji wileńskiej i staczał głośne swego czasu dysputy z różnowiercami polskimi, mianowicie zaś walczył piórem i wymową z Wolanem. Z licznych dzieł jego w Polsce wydanych ważniejsze są: „De vero et unico primatu D. Petri, Apostolorum Principis" (Wilno, 1580 i Rzym, 1640); „De pio et in Ecclesia jam inde ab Apostolis receptissimo cultu SS. Imaginum etc." (tamże, 1584, 2 wyd., bez miejsca 1586); „Assertiones theologicae de Augustissimo Eucharistiae Sacramento" (tamże, 1585); „Evangelica et Apostolica doctrina de divinissimo et tremendo Missae sacrificio" (tamże, 1586); „De cultu et invocatione Sanctorum etc." (tamże, 1586) i in.

Vega Lopez Feliks de Vega Carpio, słynny dramatyk hiszpański, * 1562 w Madrycie, † 1635 tamże. W młodym wieku wstąpił do służby wojskowej; później zawiesił ją chwilowo i oddawał się studjom uniwersyteckim w Alcala i Salamance; 1582 wszedł znowu do armji i miał udział w wyprawie wielkiej floty Filipa II przeciwko Anglji. Wróciwszy z jej szczątkami do Hiszpanji, z powodu nieszczęść familijnych wstąpił 1611 do zakonu św. Franciszka i 1618 r. został protonotarjuszem stolicy apostolskiej przy archidjecezji Toledo. Zdumiewająca jest twórczość tego poety, pozostawił bowiem dwie epopeje: „La hermosura de Angelica" i „La Jerusalem Conquistada," pięć poematów mitologicznych, jeden komiczny poemat bohaterski, „La Gatomaquia," ogłoszony pod pseudonimem Tom. de Burguillos, cztery poematy historyczne „San Isidro," „La Dragontea," „La corona tragica" i „La virgen de la Almudena," kilka poematów opisowych i dydaktycznych, ogromną liczbę sonetów, romanc, ód, elegji, listów i t. d., oraz ośm nowel. Wszystkie te dzieła wyszły w 21 t. (Madryt, 1776—79, wybór ich w 38 tomie dzieła zbiorowego „Biblioteca de autores espanoles," Madryt, 1856). Sławę jednak zyskał przeważnie jako dramatyk. Do 1632 r. napisał przeszło 1,500 komedji, oraz wielką liczbę tak zwanych autos, loas i entrameses; jednakże tylko 320 sztuk mieści się w jego „Comedias" (28 t., Madryt, 1604—47), większa część zaginęła. **V.** jest nietylko rzeczywistym założycielem hiszpańskiej sceny narodowej, ale nadto jednym z największych autorów dramatycznych wszystkich czasów. Por. Enka „Studien über Lop. de Vega" (Wiedeń, 1839); Lafond „Essai sur la vie et les oeuvres de Lope de **V.**" (1857). Wybór jego dramatów przełożył na polski J. A. Święcicki (Bibl. najcelniejszych utworów), który napisał także studjum p. t.: „Najznakomitsi komedjopisarze hiszpańscy (1880—1871), oraz „Historję literatury hiszpańskiej w XVI i XVII" (1889), gdzie opracował krytyczną działalność **V.**

Vega Jerzy, baron, matematyk, * 1756 w Zagoricy, w Krainie, † 1802, był oficerem artylerji austrjackiej i nauczycielem matematyki w szkole artyleryjskiej; zamordowany został przez jakiegoś młynarza. Jego „Vorlesungen über die Mathematik" (6 wyd., 4 t., Wiedeń, 1824) odznaczają się jasnym wykładem. Największy jednak rozgłos zjednał sobie wydaniem wybornych „Tablic logarytmicznych" (2 t., Lipsk, 1783 i 1797, nowe wyd. Hülssego, 1840 i 1849). Nadto do podręcznego użycia przy rachunkach zwyczajnych wydał: „Logaritmisch-trigonometrisches Handbuch" (1783, następnie wydawane przez Hülssego, Bremikera, wreszcie Tietjena, 75 wyd., 1894). Niemniej ważnem jest: „Thesaurus logarithmorum completus" (Lipsk, 1794, nowe wyd. facsimile, 1896).

Vega (Garcilaso), ob. Garcilaso de la Vega.

Vegetius Renatus Flavius, napisał około roku 375 po Chr. bardzo ważne dla poznania sztuki wojskowej u Rzymian dzieło: „Epitome institutionum rei militaris," które wydali: Scriver (2 t., Antwerpja, 1607) i Schwebel (Norymbergja, 1767), przekładu na język niemiecki dokonał Lipowski (Salzburg, 1827). Inny Vegetius „Publius" albo Veterinarius" jest mniemanym autorem dzieła: „Ars veterinaria sive mulomedicona," opracowanego przez Schneidera i pomieszczonego w zbiorze „Scriptores rei rusticae" (4 t., Lipsk, 1797); praca ta jest prawdopodobnie nędznym przekładem greckim „Hippiatrina," dokonanym przez jakiegoś mnicha z XII lub XIII w.

Veglia, wyspa austrjacka przy brzegu Istrji w zatoce Quarnero, ma 378 klm. kw. i 20,000 m. Stolica **V.** 1,500 miesz. i port, rezydencja biskupa.

Vehn (holend. *Venn, Veen*), bagnista przestrzeń w Holandji i wschodniej Fryzji, osuszona przez kanały i groble, stała się zdatną do uprawy i dostarcza wiele torfu. Toż samo nazwisko nosi torfiasta bezleśna wyżyna (695 metrów) w pruskiej regencji Aachen (Akwizgran), pusta, nieurodzajna i zimna.

Vehse Karol Edward, historyk niemiecki, * 1802 we Freibergu, † 1870 w Striesen pod Dreznem. Ukończywszy studja uniwersyteckie w Lipsku i Göttingen, był do 1838 archiwistą w Dreźnie; następnie przebywał czas krótki w Ameryce Północnej, potem mieszkał w Dreznie, Berlinie i Freiburgu. Zasłużył się literaturze głównie dziełem: „Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation“ (48 t., Hamburg, 1851—58). Z innych prac **V.** wymieniamy jeszcze: „Vorlesungen über Weltgeschichte“ (2 t., Drezno, 1842); „Shakspeare als Politiker, Psycholog und Dichter“ (2 t., Hamburg, 1851).

Veile, portowe miasto główne okręgu duńskiego (2,332 klm kw. i 112,000 miesz.), w prowincji jutlandzkiej Ribe, przy *Veilcfjordzie*, położone w pięknej okolicy, zwanej powszechnie rajem duńskim, liczy 9,000 miesz.

Veit Filip, malarz niemiecki, * 1793 w Berlinie, † 1877. Pierwsze wykształcenie otrzymał w Dreźnie, a następnie bawiąc w Rzymie od 1815, przyłączył się do szkoły romantycznej i od 1830 do 1843 r. był dyrektorem instytutu sztuk pięknych Städela we Frankfurcie, a 1843 przeniósł swą pracownię do Sachsenhausen, był w końcu dyrektorem galerji obrazów w Moguncji. Śród licznych utworów jego pendzla upowszechnionych za pomocą miedziorytów i litografji najcelniejsze są: Siedm lat tłustych; Tryumf religji; Chrześcijaństwo przynoszące do Niemiec oświatę i sztukę (obraz freskowy w instytucie Städela); Wniebowzięcie Marji i Freski w chórze tumu mogunckiego, wykończone 1868 r.

Veith Jan Emanuel, kaznodzieja katolicki, * 1788 r. w Chodowej Planie (Kuttenplan) w Czechach z rodziców żydowskich, studjował medycynę w Pradze, poczem został profesorem, a następnie dyrektorem szkoły weterynarji w Wiedniu. 1810 przyjął katolicyzm, poczem 1823 r. wstąpił do zakonu Redemptorystów i po ukończeniu studjów teologicznych, wyświęcony na kapłana, został 1832 r. kaznodzieją przy kościele św. Stefana w Wiedniu i obowiązki te spełniał do 1845; 1847 został kanonikiem honorowym salzburskim. Oprócz licznych i cennych dzieł z zakresu medycyny i weterynarji, wydał wiele zbiorów kazań, oraz innych dzieł religijnych. Większa część kazań **V.** przedrukowaną została w zbiorach: „Fastenpredigten“ (13 t., 1840—61); „Homiletische Vorträge für Sonn- und Feiertage“ (7 t., 1846—55); „Homiletische Werke“ (14 t., 1855—1868).

Veji, jedno z najsilniejszych dwunastu miast związkowych starożytnej Etrurji, które po długich i uporczywych walkach z Rzymem, wskutek dziesięcioletniego oblężenia przymuszone zostało 396 poddać się Kamilowi.

Vela Wincenty, rzeźbiarz włoski, * 1822 r. w Ligornetto, przebywał w Turynie, † 1891. Z prac jego celniejsze: „Spartakus“, „Francja i Włochy,“ „Ostatnie chwile Napoleona I,“ „Kolumb w Ameryce,“ oraz posągi: Donizetti'ego, Balbi'ego, Cavoura, Wiktora Emanuela, Daniela Mahin'a, Corregia etc.

Velabrum, w starož. Rzymie, między Kapitolem, Awentynem a Tybrem, rynek, gdzie sprzedawano wszystkie wytworne przysmaki.

Velarium (łac.), zasłona, którą rzymskie amfiteatry nakrywane były górą, jako ochrona od działania słońca.

Velasquez.

Velasquez *Velezquez de Silva* (Don Diego Rodriguez), malarz hiszpański, * 1599 r. w Sewilli, † 1660 w Madrycie. Wsławił się równie jako portrecista i jako malarz historyczny, kształcił się u starszego Herery, potem u pisarza i poety Fr. Pacheco, z którego córką się ożenił. Głównie jednak rozwinął się sam, studjując naturę i doszedł do nadzwyczajnego mistrzowstwa. Mianowany nadwornym malarzem króla Filipa IV, pozostał na tem stanowisku do śmierci, portretując członków rodziny królewskiej. Styl jego przechodził różne fazy rozwoju. W ostatnich osiągnął niebywałą prawdę i siłę charakterystyki. Niema chyba malarza, któryby się wyzbył tak zupełnie konwencjonalizmu. W dzisiejszych czasach jest **V.** ceniony bardzo wysoko. Z obrazów jego najpiękniejsze: „Nosiwoda,“ „Bracia Józefa,“ „Hiob,“ „Mojżesz dobywany z wody,“ „Lot z córkami,“ oraz wiele utworów, do których treść brał z życia codziennego, jak np. „Prządki.“ Por. Sterlinga „Velasquez and his works“ (Londyn, 1855); „Curtis **V.** and Murillo“ (1883); „Justi **V.** und sein Jahrhundert“ (1888).

Velbert, miasto w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, w okręgu Mettmann, połączone koleją elektryczną z Elberfeldem, ma kościół katolicki i ewangelicki, liczne fabryki wyrobów metalowych, przędzalnie, młyny, kopalnie ołowiu i żelaza, 17,000 miesz.

Velde, nazwisko kilku malarzów holenderskich:

Velde Adrjan, van der..., malarz holenderski, * 1639 roku w Amsterdamie, † tamże 1672 r. Odznaczał się głównie jako malarz scen z życia pasterskiego. Jego rysunki i miedzioryty należą do najpiękniejszych utworów szkoły holenderskiej.

Velde, Izajasz van der..., * 1597 w Lejdzie, † 1630; celował w malowaniu bitw i scen rozbójniczych.

Velde, Jan van der..., brat poprzedniego, * 1599 w Lejdzie, znakomity pejzażysta; obaj byli obok tego biegłymi miedziorytnikami.

Velde, Wilhelm van der..., *Starszy,* * 1610 w Lejdzie, † 1693 w Londynie, znakomity rysownik i malarz scen morskich.

Velde, Wilhelm van der..., *Młodszy*, syn poprz., * 1633 w Amsterdamie, † 1707 r. w Londynie, o wiele na tem samem polu prześcignął ojca. Por. F. Michel „Les Van de Velde“ (1892).

Velde Henryk, van der.., belgijski malarz i rysownik na polu sztuki stosowanej, * 1864 w Brukseli, kształcił się u Milleta, potem zbliżył się do neo-impresjonistów, a następnie przerzucił się na pole sztuki dekoracyjnej, kreśląc szkice mebli, tapet, opraw książkowych, a nawet ubiorów kobiecych. W Berlinie powstało w 1898 specjalne towarzystwo do wykonywania projeków rysunkowych **V.**

Veldeken, ob. Henryk z Veldeken.

Veleda, ob. Weleda.

Velez-Malaga, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Malaga, na stoku płd. Rio de Velez i nad rzeczką Rio de Velez, uprawa wina, trzciny cukrowej, batatów, 25,000 miesz.

Velez Rubio, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Almeria, 671 m. nad poz. morza, otoczone jest murem glinianym, ma kościół (dawny meczet) z dwiema wysokiemi wieżami; uprawa wina, 11,000 miesz. W pobliżu źródła żelaziste, *Fuente del Gato*.

Velino, rzeka w środkowych Włoszech, bierze początek w Apeninach i wpada pod Terni do rzeki Nera, tworząc głośną, sztucznie upiększoną kaskadę (przez M. Curiusa Dentatusa wykonaną), *Cadutta delle marmore*.

Velino Monte, jeden z wyższych szczytów gór Apenińskich, w prow. włoskiej Aquila, ma 2,487 m. wysokości.

Velites, 1,200 lekko-uzbrojonych żołnierzy, dołączonych do legjonu (ob.). **V.** byli uzbrojeni w miecz hiszpański, hełm ze skóry, pewną liczbę dzirytów do rzucania, oraz małą okrągłą tarczę (parmo). **V.** utworzono 211 prz. Chr.; usunięto ich przy reorganizacji armji przez Marjusza. Za Napoleona I lekkie kompanje piechoty miały nazwę **V.**

Velius Ursyn Kacper, poeta łaciński, który pisał o rzeczach Polski, rodem ze Świdnicy na Śląsku, żyjący w XVI w. Nauki kończył w akademji krakowskiej, a później przebywał na dworze cesarza Ferdynanda. Poezje jego Polski dotyczące są: „Ad Sigismundum Regem Poloniae Poema heroicum“ (Kraków, 1514); „De trium regum: Vladislai Hungariae, Ludovici Bohemiae et Sigismundi Poloniae, Conventu etc.“ (Wiedeń, 1515) i kilka innych.

Velleius Paterculus, ob. Wellejus.

Velletri, miasto główne okręgu t. n., w prow. włoskiej Rzymu, liczące 14,000 miesz. i należące niegdyś, jako stolica legacji, do Państwa Kościelnego, leży przy tak zwanej drodze Appijskiej. Jest rezydencją biskupa. W starożytności zwane *Velitrae*, było jednem z głównych miast Wolsków.

Veloce (włosk.), w muzyce: szybko.

Velpeau Alfred Armand Ludwik Marja, chirurg, * 1795 w Brèche (Indre et Loire), † 1867; syn kowala i zarazem konowała wiejskiego, studjował medycynę w Tours i w Paryżu. W 1830 został chirurgiem w szpitalu Pitié, 1835 profesorem kliniki chirurgicznej, a następnie członkiem akademji umiejętności. Ważniejsze jego dzieła są: „Traité d'anatomie chirurgicale“ (2 t., 1837); „Anatomie chirurgicale“ (2 t., z atlasem); „Nouveaux éléments de médecine operatoire“ (4 t., z atlasem 1839); „Traité des maladies du sein“ (1838, 2 wyd., 1858) i w. i.

Velten, wieś w pruskiej regencji Poczdamskiej, w okręgu Osthavelland, ma pokłady gliny, liczne cegielnie i fabryki pieców, 7,000 miesz.

Veltlin, po włosku *la Val Tellina*, żyzna okolica włoska nad wyższą Addą położona, ważna pod względem strategicznym z powodu, że przez dolinę Addy przechodzą wąwozy gór Splügen i Stifser. Do 1797 zostawała pod zwierzchnictwem Graubündenu (ob.). Dzisiaj stanowi część prowincji włoskiej Sandrio. Por. Romegialli „Storia della Valtellina“ (Sandrio, 1834).

Vena, żyła, ob. Naczynia.

Venaesectio, ob. Upust krwi.

Venaissin, niegdyś hrabstwo w dzisiejszym depart. franc. Vaucluse, od r. 1273 aż do r. 1789 należało do papieża. Głównem miastem jest tu rezydencja biskupia Venasque.

Venantius Fortunatus, poeta łaciński, * około 530 pod Treviso, kształcił się w Rawennie, podróżował po Germanji i Galji, przebywał czas dłuższy na dworze Sigeberta z Austraji, a później w Poitiers, gdzie mieszkała Radegunda, małżonka Chlatona I, której życie opisał. Potem wstąpi do stanu duchownego i 599 został biskupem Poitiers i na tem stanowisku † 609. Jest to ostatni wybitniejszy poeta przed epoką Karola W. Najlepsze wydanie dzieł sporządził Luchi 1786—87). Por. Bormana „Über das Leben des lat. Dichters. Fortunatus“ (1848). Le Roux „Le poéte Fortunat“ (1885).

Venda (portug.), sklep z towarem w Brazylji.

Vendémiaire (t. j. miesiąc winobrania), nazwisko pierwszego miesiąca w kalendarzu rzeczypospolitej Francuskiej od 23 września do 21 października. Pamiętny jest w dziejach rewolucji francuskiej dzień 13-sty **V.** roku IV (5 października, 1795), jako dzień powstania sekcji paryskich, czyli gwardji narodowej, przeciwko konwencji.

Vendetta (włosk., *zemsta krwawa*), rodzaj wojny prywatnej, w której żyją między sobą całe rodziny na wyspie Korsyce. Powodem do takiej wojny bywa morderstwo lub inna ciężka obraza jednego z członków rodziny; **V.** ciągnie się częstokroć przez kilka lub kilkanaście pokoleń.

Vendidad, część Zendawesty.

Vendôme, dawne hrabstwo francuskie, nazwane od miasta **V.** liczącego 10,000 m. (1871 r.

bitwa przez księcia Fryderyka Karola z gen. Chanzy stoczona) w departamencie Loir et Cher. Hrabstwo to Franciszek I na rzecz Karola Bourbon wyniósł do godności księstwa-parostwa. Henryk IV, wnuk tegoż Karola, połączył je z koroną francuską, a potem nadał naturalnemu swemu synowi z Gabryjeli d'*Estrée*, Cezarowi, który przybrał tytuł księcia Vendôme'i był założycielem książęcego domu *Vendôme*.

Vendôme Cezar, syn naturalny Henryka IV, (* w r. 1594, † 1665 roku), za Ludwika XIII brał udział w ówczesnych intrygach dworskich, był uwikłany w knowaniach przeciwko Richelieu'mu, również jak i później przeciwko Mazarini'emu. Pogodziwszy się jednak z tym ostatnim, walczył ze stronnictwem Frondy, a mianowany następnie admirałem, zwyciężył flotę hiszpańską pod Barceloną 1655 r.

Vendôme, Franciszek de..., książę Beaufort, podczas zamieszek Frondy, w których odgrywał rolę przyjaciela ludu, otrzymał przydomek *Roi des halles* i zginął blizko wyspy Kandji w wojnie z Turkami r. 1669.

Vendôme Ludwik, książę, najstarszy syn Cezara **V.** (* 1612 r., † 1669), został 1649 wicekrólem zdobytej Katalonji, lecz po śmierci żony wstąpił 1656 r. do stanu duchownego i 1667 otrzymał kapelusz kardynalski.

Vendôme Ludwik Józef, książę, syn najstarszy poprzedniego, słynny wódz Ludwika XIV, * 1654, † 1712 w Katalonji. Rozpocząwszy zawód wojskowy 1672 r. pod wodzą Turenne'a, walczył zaszczytnie we wszystkich wojnach owego czasu; jako wódz naczelny zdobył po zwycięstwie nad Hiszpanami Barcelonę 10 sierpnia 1697 roku, a w hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej zbierał laury we Włoszech i Niderlandach. Zdobywszy Gandawę, Brügge i Plassendal, poniósł klęskę (11 lipca 1708) pod Oudonarde i zostawał z tego powodu 2 lata w bezczynności. Jednakże jesienią 1710 r. otrzymał dowództwo w Hiszpanji, gdzie mimo wieku i słabości tak wielką i pomyślną rozwinął działalność, że wprowadził Filipa V do Madrytu i pokonał Austrjaków 9 grudnia 1710 r. pod Villa-Viciosa; skutkiem tego zwycięstwa sprzymierzeni utracili wszystkie zdobycze, poczynione dotąd w Hiszpanji. Ponieważ umarł on bezpotomnie przeto księstwo Vendôme wróciło napowrót do korony.—Brat jego, *Filip de Vendôme* (* 1655 r., † 1727), wielki przeor zakonu Maltańskiego we Francji i również niepoślednich zdolności generał, ale człowiek rozpustny, był ostatni z tego rodu. Por. „Le duc Vendôme en Espagne" (Paryż 1823).

Venedey Jakób, pisarz niemiecki, * 1805 r. w Kolonji, † 1871 w Oberweiler. Ukończywszy studja prawne, był adwokatem w Kolonji, ale roku 1832 skutkiem wypadków politycznych schronił się do Francji i tam poświęcał się zawodowi pisarskiemu. Wróciwszy roku 1848 do Niemiec, zasiadał we frankfurckiem zgromadzeniu narodowem. Wydalony z Berlina i Wrocławia, przebywał naprzód w Bonn, a od jesieni 1853 r. w Zürich, skąd w r. 1855 przeniósł się do Oberweiler pod Badenweiler. Aż do ostatnich czasów występował ciągle przeciw polityce pruskiej i nowemu w Niemczech porządkowi rzeczy. Celniejsze jego pisma są: „England" (3 t., Lipsk 1845); „Irland" (2 t., Lip. 1844); „Das südliche Frankreich" (2 t., Franf. 1846); „Schleswig-Holstein im J. 1850" (Lipsk 1850); „Geschichte des deutschen Volks" (4 t. Berlin 1854—1862); „Friedrich der Grosse und Voltaire" (Lipsk 1859); „George Washington" (Freib. 1861); „Benjamin Franklin" (tamże 1862); „Die deutschen Republikaner unter der franz. Republik" (Lipsk 1870).

Venerabile, (łac.), czcigodne; synonim Przenajświętszego Sakramentu.

Veneratio, (łac.) cześć, kult.

Veneti, ob. Wenetowie.

Venetia, ob. Wenecja.

Venezuela, ob. Wenezuela.

Veni Creator (łac. „Przybądź, o Stwórco"); początkowe wyrazu hymnu śpiewanego w dzień Zesłania Ducha Swiętego i przy niektórych ważniejszych obrzędach kościelnych. Mniemano, że go ułożył Karol W., ale prawdopobniej twórcą jego jest św. Grzegorz W. — *Veni Sancte Spiritus* („Przybądź, o Duchu święty"), początkowe wyrazy jednego z najpiękniejszych kantyków kościelnych, przypisywanego Robertowi II, kr. francuskiemu. W Kościele katolickim należy do śpiewów kanonicznych.

Veni, vidi, vici (łac.) przyszedłem, spojrzałem, zwyciężyłem. Buletyn Juljusza Cezara, donoszący o zwycięstwie odniesionem pod Zela w Azji Mniejszej.

Venia (łac.) pozwolenie, **V.** *aetatis* proklamowana pełnoletność. **V.** *docendi* (legendi) pozwolenie na wykłady, prelekcje w uniwersytecie. **V.** *concionandi*, pozwolenie na wygłaszanie kazań.

Venia sit (łac.) niech mi wolno będzie.

Venlo *(Venloo)*, miasto w niderlandzkiej prowincji Limburskiej, nad Mozą, ma wielki kościół kat., piękny ratusz, progimnazjum, fabryki igieł, cygar, gorzelnie, 12,000 miesz. Niegdyś było obwarowane. W r. 1794—1814 należało do Francji, 1830—39 do Belgji.

Venosa, miasto we włoskiej prowincji Potenza (poprzednio Basilicata), nad jednem z ramion rzeki Ofanto, siedlisko biskupa, przeszło 8,000 m. Jest to starożytne *Venusium*, albo *Venusia*, miejsce urodzenia Horacjusza Flacca, któremu tu w 1897 r. postawiono pomnik.

Venta (hiszp.) w Hiszpanji osobno przy traktatach stojąca oberża.

Ventôse (miesiąc wiatrów), szósty miesiąc w kalendarzu rzeczypospolitej Francuskiej, trwał od 19 lutego do 21 lub 22 marca.

Ventre à terre (fr.) dosł.: brzuch przy ziemi,

przenośnie oznacza najszybszy bieg konia, galop wyciągnięty.

Ventura *de Raulica* Joachim, teolog i kaznodzieja włoski, * 1792 w Palermo, † 1861 w Wersalu. W 16 r. życia wstąpił do zakonu Jezuitów i wykładał w mieście rodzinnem retorykę. Następnie, po wydaleniu Jezuitów przez Murata, został Teatynem, zyskał wkrótce sławę jako kaznodzieja i z wielką gorliwością poświęcił się badaniom filozoficznym. Wystąpiwszy na pole literackie dziełem „La causa dei regolari al tribunale del buon senso“, został następnie czynnym spółpracownikiem dzieła „Enciclopedia ecclesiastica“, wychodzącego w Neapolu. W tym czasie został cenzorem oraz członkiem rady wychowania publicznego. Za czasów restauracji pracował nad wprowadzeniem do Włoch filozofji katolickiej i w tym celu przełożył dzieło La Mennais'go „Essai sur l'indifférence“, de Maistre'a „Du pape“ i Bonalda „La législation primitive“. Ogłosiwszy r. 1826 dzieło „De jure ecclesiastico“, został prokuratorem generalnym swego zakonu, poczem mianowany był profesorem prawa kościelnego w Rzymie, jałmużnikiem uniwersytetu i członkiem komisji cenzuralnej. Z powodu ogłoszenia dzieła „De methodo philosophandi“ (1828), zmuszony był zrzec się katedry. 1820 jednogłośnie wybrany był generałem zakonu. Znużony walką z licznymi przeciwnikami i oszczercami, którzy nań napadali zwłaszcza za stosunki z La Mennais'm, opuścił dwór papieski i, żyjąc na ustroniu, poświęcił się studjom Pisma św. i Ojców Kościoła, każąc jednocześnie w kościołach św. Piotra i św. Andrzeja della Valle. 1847 powołany był przez Piusa IX napowrót do działalności politycznej; uważając za możliwe pogodzenie religji z nowoczesnemi pojęciami, stanął **V.** na czele stronnictwa umiarkowanego postępu i wsławił się zwłaszcza mową pogrzebową po O'Connellu i mową mianą podczas nabożeństwa żałobnego po ofiarach powstania wiedeńskiego. 1848 z dozwolenia Piusa IX został posłem pełnomocnym rządu sycylijskiego przy dworze rzymskim i w charakterze tym wydał broszury polityczne: „Sul riconoscimento della Sicilia come stato libero“ i „Legitimità degli atti del parlamento sicil.“ oraz dzieło „Menzogne diplom. etc.“. Wspólnie z Rosminim starał się usilnie nad doprowadzeniem do celu konfederacji włoskiej, z papieżem na czele, lecz zaślepienie Giorberitego i duma króla sardyńskiego zamiar ten zniweczyły. Po wydaleniu się papieża z Rzymu do Gaety, **V.** pozostał w Rzymie i mimo zezwolenia papieskiego nie przyjął kandydatury do zgromadzenia konstytucyjnego. Po bezskutecznych usiłowaniach doprowadzenia do porozumienia między Oudinotem a tryumwiratem rzymskim, opuścił **V.** Rzym, udał się do Francji i osiadł w Montpellier; od 1851 przebywał w Paryżu, każąc w rozmaitych kościołach przed licznie zgromadzonymi słuchaczami. Od 1857 był kaznodzieją w kaplicy Tuileryjskiej. Oprócz wymienionych, wydał: „La femme chrétienne, ou l'histoire de Virginie Bruni“ (1851); „Traité sur le culte de la Vierge“ (1852); „La raison philosophique et la raison catholique“ (3 t., 1852—59); „Essai sur l'origine des idées“ (1853); „L'école des miracles“ (3 t., 1854—58); „La tradition et les semipélagiens de la philosophie“; „Le pouvoir politique et chretien“ (1857); „Essai sur le pouvoir public“ (1857).

Venus, planeta ob. Wenus.

Venus, ob. Venus i *Venus Vulgivaya,* ob. *Vulgivagus.*

Ver Sacrum, (łac.) wiosna święta.

Vera August, filozof francusko-włoski, * 1813 roku. Ukończywszy studja uniwersyteckie w 1848 r., był profesorem w Toulon, Lille, Rouen, Strasburgu. Przebywał następnie w Anglji, a od 1861 był profesorem w Neapolu. Obrawszy sobie za przedmiot studjów filozofję Hegla, starał się zaznajomić ludy romańskie z jej zasadami. Najpierwszą pracą w tym kierunku była: „Introduction à la philosophie de Hegel“ (Paryż 1855 2 wyd. 1865), po której nastąpiły: „L'Hegelianisme et la philosophie“ (1861); „Essais de philosophie hegelienne“ (t. 1864), tudzież przekłady dzieł Hegla „La logique de Hegel“ (t. 1859 2 wyd. 1874); „Philosophie de nature“ (3 t., 1863—65); „Philosophie de l'esprit“ (1867); „Lezioni sulla filosofia della storia“ (1869); „Amore e filosofia“ (1861); „La pena di morte“; „Strauss et l'ancienne et la nouvelle foi“ (1873); „Cavour et l'Église libre dans l'État libre“ (1874); „Problema dell'assoluto“ (2 t., 1862—77). Prócz tego ogłosił **V.** kilka prac w języku angielskim. Pisał o nim K. Rosenkranz „Hegel's Naturphilosophie und die Bearbeitung derselben durch den italienischen Philosophen A. V.“ (Berlin 1868).

Veracruz, jeden ze wschodnich stanów Meksyku, obejmujący 70,932 klm. kw. z ludnością 856,000 m., leży nad zatoką Meksykańską i składa się z wielkiego wzdłuż brzegów położonego stepu piaszczystego, po za którym zaczynają się strome góry Anahuac. Pod względem płodów i klimatycznych stosunków Veracruz odpowiada w zupełności Meksykowi. Główne miasto jest Jalapa; port główny *Veracruz* z cytadelą San-Juan-de-Ulloa. Miasto **V.** jest największym portem i najważniejszym punktem handlowym w Meksyku; liczy 24,000 miesz., posiada kila kościołów i fabryk, w r. 1892 wywieziono stąd towarów za 65,8 mil. marek.

Veratrum, roślina, ob. Ciemierzyca.

Verba et voces, *praetereaque nihil* (łac.) słowa, dźwięki i nic więcej.

Verba veritatis, (łac.) słowa prawdy.

Verba volant, scripta manent (łac.) słowa ulatają, pismo zostaje.

Verbascum, ob. Dziewanna.

Verbaveritatis, pseudonim Karola Kaczkowskiego.

Verbena, *Verbenaceae,* ob. Witułka, Witułkowate.

Verbis ut nummis utendum est (łac.) używać należy słów jak pieniędzy, t. j. oszczędnie.

Verboeckhoven Eugenjusz Józef, malarz belgijski, * 1799 w Warneton w zachodniej Flandrji, † 1881, uczeń swego ojca *Eugenjusza Verboeckhoven* (* 1770, † 1832 w Brukseli), wsławił się malowaniem zwierząt, a mianowicie utworami: „Jarmark w Gandawie“ i „Trzoda owiec zaskoczona przez burzę“ (w muzeum lipskiem).—Jego młodszy brat *Ludwik Verboeckhoven* (* 1802), był znakomitym malarzem scen morskich.

Verböczy Stefan, prawnik i mąż stanu węgierski, * 1475 r. w Szikelfalwie w Siedmiogrodzie, † 1541. Otrzymawszy staranne wychowanie w kraju, studjował prawo rzymskie i kościelne na uniwersytecie wiedeńskim, poczem został protonotarjuszem sądu ziemskiego (*judicii Curiae Regiae protonotarius*). Z polecenia kr. Władysława II zebrał obowiązujące dotychczas prawa, ustawy sejmowe, dekrety królewskie i t. d. Zbiór ten, przejrzany przez innych prawników, uzyskał 1514 sankcję królewską i za zgodą stanów uchwalony został jako prawo obowiązujące. Stanowi on I część *Corporis juris hungarici* i znany jest pod nazwą *Opus tripartitum juris Hungariae consuetudinarii Verböczyanum.* 1520 posłował do papieża Leona X z prośbą o pomoc przeciwko Turkom. Po r. 1523 wziął czynny udział w ówczesnych sprawach politycznych swego kraju, będąc jednym z najgorliwszych stronników Zapolskiego. 1525 mianowany był palatynem, następnego jednak roku przez stany krajowe, zgromadzone na sejm do Budy, ogłoszony został zdrajcą Kraju i pozbawiony godności. Po bitwie pod Mohaczem i rozdzieleniu się narodu węgierskiego na dwa stronnictwa, z których jedno wybrało na tron Ferdynanda Austrjackiego, drugie Jana Zapolskiego, stanął **V.** po stronie ostatniego i był przezeń mianowany kanclerzem. Wtedy **V.** począł gorliwie pracować nad pogodzeniem zwaśnionych stronnictw, co mu się zaledwo 1535 udało przyprowadzić od skutku. 1539 posłował do Zygmunta, kr. polskiego, o rękę córki jego Izabeli dla Zapolskiego. Po śmierci Zapolskiego (1540), posłował od pozostałej po nim wdowy Izabeli do sułtana Solimana, prosząc o pomoc przeciwko Ferdynandowi, wskutek czego Soliman wkroczył do Węgier i zajął Budę, postępując jako władca nieograniczony w kraju zdobytym i nie bacząc na królowę Izabelę, którą z nieletnim synem wysłał do Siedmiogrodu. **V.,** ujrzawszy zawiedzione swe nadzieje, przepędził resztę życia pogardzony i lekceważony przez ziomków.

Verbotenus (łac.) słowo w słowo, dosłownie.

Verbum nobile debet esse stabile (łac.) słowo szlacheckie powinno być dotrzymane.

Vercelli (starożytne *Vercellae*), miasto okr. w prowincji włoskiej Novara, nad rz. Sesią, rezydencja arcybiskupa, ma 20,000 m., wspaniały kościół katedralny, liczne fabryki, zakłady naukowe i nader ożywiony handel. Tu schodzi się kilka włoskich kolei żelaznych. W pobliżu pole bitwy, w której Marjusz pokonał Cymbrów (101 przed Chr.).

Vercellone Karol badacz i krytyk biblijny włoski, * 1814 w Sordevolo w Sardyńskiem, † r. 1869. W 16 r. życia wstąpił w Genui do zakonu Barnabitów, studjował w Turynie i Rzymie, poczem wykładał teologję i filozofję w rozmaitych klasztorach swego zgromadzenia, w końcu 1844 przeniósł się do Rzymu, został generalnym prokuratorem swego zakonu i poświęcił się krytycznemu badaniu Biblji. Obok Tischendorfa (ob.) uważany jest **V.** za najznakomitszego badacza i wydawcę tekstu biblijnego. Wydał: „Vetus et novum testamentum ex antiquissimo codice Vaticano“ (5 t., 1857; wydanie mniejsze 1859); „Dell' antichissimo codice Vaticano delle Biblja Greca“ (1860); „Dissertationi academiche“ (1864); „Variae lectiones vulgatae latinae bibliorum editionis“ (1860 i następ. t. 2); „Un codice polimpsesto, ecoperto dai Monaci Basiliani di Grottaferata“ (1866); „Ulteriori studii sul Nov. Testam. greci dell adultere nel Vangelio di s. Giovani“ (1867); „Bibliorum sacrorum graecus codex Vaticanus“ (t. 1, 1869).

Vercingetorix, książę Arwernów, 52 przed Chr. dowodził powstaniem Gallów przeciw Cezarowi i zmusił go do zniesienia oblężenia Gergovii. Zamknięty w Alesia, wzięty do niewoli i prowadzony za tryumfalnym pochodem Cezara w r. 46 został uduszony. Napoleon III wystawił mu w r. 1864 pomnik pod Alise S-te Reine. Por. Girard (1864). Monnier (1875), Fröhlich (1876), Scheffer (1889).

Verdam Jakób, lingwista holend., * 1845 w Amsterdamie, gdzie od 1878 został profesorem uniwersytetu. Napisał: „Geschiedenis der Nederlandsche Taal“ (1800), opracował w Verwijm „Middelnederlandsch Woordenboch“ 1882 i nast.

Verden, niegdyś biskupstwo, obecnie księstwo należące do prowincji pruskiej hanowerskiej, przerznięte rzekami: Wezer, Aller i Wümme. Kraj pusty i piaszczysty, niezdatny ani do uprawy roli, ani do hodowli bydła. Miasto główne *Verden,* nad rzeką Aller, ma gotycki kościół katedralny i 10,000 m. O ½ godziny drogi jest źródło mineralne Uhlemüller, którego woda jest na równi stawianą z pyrmoncką.

Verdi Giuseppe, najznakomitszy włoski kompozytor, * 1813 w Buffeto, wiosce w. ks. Parmeńskiem, z ubogich rodziców, † 1901. Początki muzykalnego ukształcenia pobierał od organisty; uzyskawszy poparcie zamożnego miłośnika sztuki, udał się w 19 r. życia do Medjolanu dla dalszych studjów. Nie przyjęty do konserwatorjum, pracował u kapelmistrza Lavigna i w 1839 wystawił w Medjolanie swą pierwszą operę: „Oberto, conte

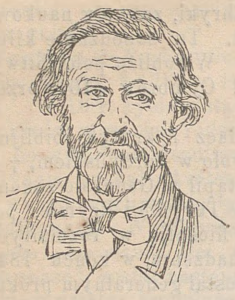

Verdi Giuseppo.

di San-Bonifazio“ i drugą „Il finto Stanislao“ (1840). Stanowcze powodzenie zyskał dopiero „Nabuccodonosor“ (1842), które wzrosło po ukazaniu się oper: „I Lombardi alla prima crociata“ (1849): „Ernani“ i „I due Foscari“ (1844). Odtąd przy zwiększonej płodności **V.** zaczął tworzyć rzeczy bardzo słabe, tak, że z ośmiu oper wystawionych od 1845—1850 tylko „Luisa Miller“ (1849) i „Macbeth“ (1847), zyskały większe powodzenie. Dopiero „Rigoletto“ (1851), „Il trovatore“ (1852) i „La Traviata“ (1853), podniosły upadłą sławę i rozniosły imię twórcy po całym świecie. Wielka opera w Paryżu otworzyła swą scenę **V.**, który, stosując się do gustu Francuzów, utworzył pełną wdzięku partycją: „Vêpres siciliennes“ (1855). Głębsze studja muzyczne i zapoznanie się z arcydziełami niemieckich i francuskich kompozytorów wpłynęło bardzo korzystnie na dalszy rozwój talentu **V.** Zmiana ta widoczna już w prześlicznej partycji „Un ballo in maschera“ (1859), występują silniej w „La forza di destino“ (1862), napisanej dla teatru petersburskiego, a całkiem stanowczo w „Don Carlos“ (1866), napisanym dla wielkiej Opery w Paryżu. Drugim świetnym owocem tego zwrotu była „Aida“ (napisana dla wicekróla Egiptu i grana po raz pierwszy w Kairze 1869) i „Otello“ (1887). Wpływ dzieł i teorji Wagnera jest tu nadzwyczaj widoczny, talent **V.** zajaśniał nowym blaskiem w nowej dla niego sferze muzyki kościelnej, przez cudnej piękności „Requiem“, wykonane po raz pierwszy na obchodzie żałobnym po Al. Manzonim w 1873. **V.** przebywał częścią w Paryżu, częścią w swej bogatej posiadłości w okolicy rodzinnego gniazda, pędząc ciche, odosobnione życie. Ostatnie opery **V.** „Otello“ (Jugo) 1887, „Falstaff“ (1893) pisane w stylu Wagnera świadczyły o niezłamanej wielkiej sile twórczości kompozytora włoskiego. Od 1872 był **V.** senatorem królestwa Włoskiego. Na scenie warszawskiej następne opery **V.** wystawiono: Jerozolima (1848), Makbet (1849), Foscari (1849), Ernani (1851), Rigoletto, Trubadur (1859), Violetta, Bal maskowy, Don Karlos, Jago, Aida. Por. Perinnelli „Giuseppe Verdi“ (1899); Soffredini „Le opere di V.“

Verdmon Jacques, Leonard de..., dziennikarz polski, * 1861 r. w Łęczycy gub. Kaliskiej. Po ukończeniu seminarjum nauczycielskiego w Łęczycy w 1880, zdawał w Warszawie i otrzymał maturę w 1884. Od 1881 pracował na polu dziennikarskiem. W 1885 wstąpił do notarjatu i pracując jako starszy dependent, zastępował rejenta urzędownie, pełniąc te obowiązki przez lat 8. W 1898 wstąpił do *Dziennika dla Wszystkich*, jako stały członek redakcji. W 1899 objął kierunek *Gazety Radomskiej*, pracując jednocześnie w *Czytelni dla wszystkich*, *Dzienniku*, *Wieku*, *Niwie polskiej*, *Słowie* i *Ziarnie*. W 1901 założył *Kurjer Sosnowiecki*, 1902 wskrzesił *Tygodnik Polski* i był stałym członkiem redakcji *Dziennika dla Wszystkich*. Wydał: „Jak robić wino tańsze od piwa“ (1899); „Przewodnik ilustrowany po Busku i okolicy“ (1900); „Monografje wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskiem“ (1902); „Jedwabnictwo“ (1903).

Verdun, miasto okręgowe, twierdza i rezydencja biskupa, we francuskim departamencie Mozy, nad rzeką Mozą, ma 19,000 miesz., pamiętne jest przez zawarty tu traktat w 1843 r. pomiędzy trzema synami Ludwika Pobożnego w przedmiocie podziału państwa Franków. Będąc pierwotnie pod władzą Niemiec, zostało r. 1552 zajęte przez Francję i traktatem Westfalskim stanowczo wraz z ziemią (Verdunois) do niej przyłączone. W 1870 było oblężone i zdobyte przez Niemców.

Verdy du Vernois Juljusz, generał i minister pruski, * 1832, kształcił się w korpusie kadetów i wstąpił do 14 pułku piechoty, którego historję opracował. W 1863—65 był w Warszawie przy sztabie głównodowodzącego; później brał udział w wojnie 1866 i w wojnie francusko-niemieckiej przy sztabie generalnym. Był profesorem akademji wojennej, w 1876 awansował na generał-majora, 1879 mianowany dyrektorem departamentu w ministerjum wojny, 1881—generał-lejtnantem, 1883—komendantem w Królestwie, 1887—gubernatorem Strasburga, 1889 – ministrem wojny, ale w październiku tegoż roku ustąpił. **V. du V.** należy do najwybitniejszych pisarzów wojskowych niemieckich; prócz studjów wojskowych napisał tragedję „Alaryk“, którą wystawiono w Strasburgu (1894). Uniwersytet królewski mianował go doktorem filozofji honoris causa (1894).

Veredicus, pseudonim M. Wołowskiego.

Vereinigte deutsche Linke (niem.), połączona lewica niemiecka, klub parlamentarny austrjacki, założony 1888 przez połączenie niemiecko-austrjackiego klubu z klubem niemieckim. Naczelnikami partji byli baron V. Chlumecky, Heilsberg, von Plener. Program klubu zawierał dążenie do zachowania jedności państwa, obrony niemczyzny w Austrji, ochrony robotników i t. p. W r. 1891, członek klubu hr. Kaeneberg wstąpił do gabinetu Taaffego i pozostał tam do 1892. Później w ministerjum Windischgrätza zasiadali ze strony **V. D. L.** hr. Wurmbrand i Plener, ale w 1895 wystąpili z powodu sprawy gimnazjum słoweńskiego w Cylei.

Veresvágás, po sław. *Czerwenica*, wieś w komitacie Szaryskim, na południo-zachód od Preszowa; jedyna w Europie kopalnia opalów szlachetnych, znajdujących się w zlepieńcu trachitowym, razem

z hydrofanem i hyalitem. Kopalnie te stanowią własność rządu.

Verga Jan, literat włoski, * 1840 w Katanji (Sycylja), przedstawiciel szkoły naturalistycznej. Napisał wiele nowel, z których główniejsze: „Vita dei campi“ (1870, tłóm. polskie, 1890); „Tigre reale“ (1875); „Novelle rusticane“ (1883); „Il marito di Elena“ (1882, tłóm. polskie, 1884); „Eve“ (przekład polski, 1886), cykl powieściowy p. t. „Ivinti“ (1884) i dramat „Cavaleria rusticana,“ do którego Mascagni napisał operę tegoż tytułu.

Vergara *(Bergara)*, miasto hiszpańskie w prowincji Guipuzcoa, nad Devą, ma 6,200 miesz. i szkołę górniczą. Pamiętne jest układem zawartym 31 sierpnia 1839 pomiędzy Esparterem a generałem karlistowskim Maroto, mocą którego ustała wojna domowa, a Don Carlos przymuszony był uciekać do Francji.

Vergennes Karol Gravier, hrabia, mąż stanu francuski, * 1717 w Dijon, † 1787. Odbywszy kilka poselstw do obcych dworów, został za Ludwika XVI ministrem spraw zagranicznych i na tem stanowisku z powodu pomocy udzielonej kolonjom północno-amerykańskim przeciwko Anglikom wplątał Francję w wojnę z Anglją, ukończoną pokojem wersalskim 1783 r.

Vergerio albo *Vergerius* Piotr Paweł, reformator religijny, * około 1498 w Capo d'Istria, † 1565 w Tübingen. Studjował w Padwie, poczem 1522 został notarjuszem i namiestnikiem podesty tamże; po śmierci żony udał się do Rzymu i posłował od pap. Klemensa VII do cesarza Ferdynanda; następnie przyjął święcenia kapłańskie i 1536 został biskupem w mieście rodzinnem. Wkrótce jednak potem przechylił się na protestantyzm i nie czując się bezpiecznym w ojczyźnie, wydalił się do Mantui, stąd do Trydentu, a potem do Szwajcarji, gdzie został pastorem w Graubündten. Od 1553 osiadł w Tübingen i tu wielką w sprawie protestantyzmu rozwinął działalność. Pisał wiele, szczególnie przeciwko władzy papieskiej. Życiorys jego napisał Sirt (Brunświk, 1856).

Vergèses Hipolit Jan Chrzciciel, malarz francuski, * 1847, † 1896 w Kairze. Kształcił się pod kierunkiem Gérome'a, poświęcał się malarstwu rodzajowemu i portretowemu; prace swoje wystawiał w „Salonie“ od 1870 do 1895. Ważniejsze z nich: „Pokusa“ (1881); „Herodjada“ (1882); „Wieś egipska“ (1890); „Strażniczka fermy pod Biskra“ (1891); „Meczet derwiszów w Kairze“ (1895).

Vergilius, ob. Wirgiljusz.

Vergniaud Piotr Wiktoryn, jeden z przywódców partji Żyrondystów, * 1759 r. w Limoges. Ukończywszy studja prawne, został adwokatem i wielkie miał powodzenie; zwolennik rewolucji, wybrany był 1791 do zgromadzenia prawodawczego i słynął jako jeden z najznakomitszych mówców między Żyrondystami. Po skazaniu na śmierć Ludwika XVI występując przeciwko Robespierre'owi i jego partji, został po upadku Żyrondystów uwięziony i 21 października 1793 wraz z 20 innymi towarzyszami gilotynowany. **V.** odznaczył się także wielką szlachetnością umysłu i charakterem nieposzlakowanym. **V.** należy bezsprzecznie do szeregu najlepszych mówców francuskich. Wiele mów jego wydał Barthe w dziele zbiorowem „Les orateurs français“ (4 t., Paryż, (1820). Biografję **V.** napisał Touchard-Lafosse (Paryż, 1848).

Verhaeren Emil, poeta belgijski, * 1855 r. w Saint-Amand pod Anvers, kształcił się w kolegjum gandawskiem, następnie w uniwersytecie w Louvain, poczem został adwokatem, lecz wkrótce zarzucił ten fach i poświęcił się poezji i literaturze. Napisał: „Les Flamandes“ (Bruksella, 1883); „Les Contes de minuit“ (1884); „Les Moines“ (Paryż, 1885); „Les soirs“ (Bruksella, 1888); „Les Débâcles“ (1891); „Les Flambeaux noirs“ (1891); „Les Apparus dans mes chemins“ (1891); „Les Campagnes hallucinées“ (1894); „Les Villagis Mosoires“ (1895); „Almanach“ (1895); „Les Bords de la route“ (1895); „Les villes tentaculaires“ (Bruksella, 1896).

Verhas Jan, malarz belgijski, * 1834 w Termonde, kształcił się w Antwerpji, gdzie był uczniem Leysa, celował w malowaniu dzieci. Główne dzieło: „Przegląd szkół podczas srebrnego wesela belgijskiej pary królewskiej“ (znajduje się w Brukseli); nadto wykonał wiele obrazów rodzajowych.

Verhulst Jan J. H. kompozytor, * 1816 w Hadze, † 1891 w Amsterdamie. W 1838 został dyrektorem koncertów Euterpe w Lipsku, w r. 1842 dyrektor nadwornej muzyki w Hadze i czynnym dyrygentem w Amsterdamie. Przyjaźnił się z Robertem Schumannem. Napisał: symfonje, uwertury, requiem na chór męski, pieśni i in.

Verismo (włos.), weryzm, dążenie do bezwzględnej prawdy w sztuce, to samo prawie co naturalizm (ob.).

Veritas, pseudonim Winc. Niemojewskiego.

Veritas odium parit, obsequium amicos (łac.) otwartość rodzi nienawiść, pochlebstwo przyjaciół. (Słowa Terencjusza).

Verkovicz Stefan, uczony serbski, rodem Bośniak, wychowaniec Franciszkanów, przyjął następnie prawosławje i poświęcił się badaniu starożytności serbskich i bulgarskich. Pomieszczał ważne rozprawy etnograficzne w czasopismach *Glasnik, Błagarsky knižicy* i in. Oddzielnie wydał: „Narodne pesme Makedonski Bugara. Ženske pesme“ (Belgrad, 1860); „Drewniaja bołgarskaja piesnia ob Orfeje“ (Moskwa, 1867) i in.

Verlaine Paweł, poeta francuski, * 1844 r. w Metz, † 1896 w Paryżu, w 1873 naturalizował się we Francji, kształcił się w liceum Bonapartego, następnie był urzędnikiem w biurze towarzystwa ubezpieczeń, od 1864 w Ratuszu. Pierwszy tom swoich poezji p. t. „Poèmes saturniens“ wydał w 1865. Z powodu nędzy, nieszczęść życio-

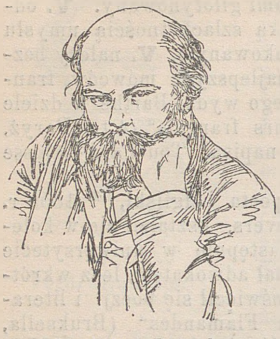

Verlaine Paweł.

wych, zgnębienia moralnego, a najbardziej życia cygańskiego, przez 10 lat nie napisał ani wiersza. Nieumiarkowane życie wywarło na niego wpływ fatalny. Był przywódcą t. zw. dekadentów francuskich. Podczas kilkodniowego pobytu w klasztorze Kartuzów w Montrenil sur mer zapłonął uczuciami religijnemi i został gorliwym katolikiem. Wkrótce wydał zbiór utworów przeważnie mistycznych, jak „Sagesse“ (1881), następnie tom krytyk literackich poświęconych dekadentom p. t. „Les poètes maudits“ (1884). W dalszym ciągu ogłosił zbiory następujące: „Jadis et naguère“ (1885); „Romances sans paroles“ (1867); „Amour“ (1888); „Bonheur“ (1889); „Parallèlment“ (1890); „Confessions“ (1899). Dzieła te stanowią wielkie kontrasty: jedne grzech apoteozują, inne pisane pod wpływem żalu, są wyrazem nawrócenia religijnego. Por. Gustave Kamm „Symbolistes et décadents;“ Andre Beaunier „La poésie nouvelle;“ Maudairs „L'art en silence“.

Verlat Karol, malarz, * 1828 r. w Antwerpji, † 1890, od 1869 dyrektor szkoły sztuk pięknych w Wejmarze, odznaczył się jako malarz historyczny; cenione są zwłaszcza jego obrazy z dziejów świętych. „Lezioni sulla filosofia della storia“ (1869); „Amore e filosofia“ (1861); „La pena di morte“; „Strauss et l'ancienne et la nouvelle foi“ (1873); „Cavour et l'Église libre dans l'État libre“ (1874) i in.

Vermandois, niegdyś hrabstwo, później księstwo francuskie w Pikardji, obecnie departament Aisne i część departamentu Somme. Miasto główne było St.-Quentin, rzymskie *Augusta Veromanduorum*, stolica *Veromanduów*, ludu w Gallji belgijskiej zamieszkałego.

Vermes, ob. Robaki.

Vermicelli, cienki makaron (ob.), wyrabiany we Włoszech.

Vermigli Piotr Męczennik, reformator włoski, * 1500 we Florencji, † 1562 w Zurychu, gdzie był profesorem teologji, jako Augustyn przystąpił w 1542 do kościoła reformowanego. Wyciąg z jego dzieł wyszedł p. t. „Loci communes“. Por. K. Schmidt 1858.

Vermillon, najlepszy gatunek cynobru (ob. Rtęć).

Vermont, jeden z nowoangielskich stanów unji północno-amerykańskiej, liczy na 24,770 klm. kw. 340,000 miesz., trudniących się więcej rolnictwem niż handlem i przemysłem fabrycznym. Klimat ostry ale zdrowy, grunt urodzajny, powierzchnia górzysta (tak zwane *Zielone góry*). Teraźniejsza konstytucja datuje od 4 stycznia 1793, ale odtąd uległa już poprawkom. Stan **V.** wysyła na kongres dwu senatorów i dwu reprezentantów. Finanse znajdują się w kwitnącym stanie, dług wynosi 148,416 doll. (1890). Stan dzieli się na 14 hrabstw (counties). Główne miasto jest Montpellier, najważniejsze zaś Burlington.

Vermorel August Jan Marja, publicysta francuski, * 1841 w Denièe. Ukończywszy nauki początkowe, studjował w Paryżu prawo, następnie poświęcił się literaturze. W 1863 redagował *Progrès de Lyon*, potem był współpracownikiem wielu dzienników paryskich i (od 1867) redaktorem czasopisma *Courrier francais*, za które długie odsiadywał więzienie. Po rewolucji 4 września 1870 występując jako przeciwnik rządu obrony narodowej, znowu był uwięziony. W marcu 1871 wybrany członkiem Komuny paryskiej, należał do mniejszości umiarkowanej; później, podejrzany nawet u większości, opuścił swe stanowisko, zaciągnął się do szeregów powstańczych i walcząc mężnie, otrzymał ciężko ranę, od której † w czerwcu 1871. Z pism jego wymieniamy: „Mirabeau, sa vie, ses opinions et ses discours“ (1864); „Les mystères de la police“ (3 t., Paryż, 1864); „Les hommes de 1848“ (t. 1868); „Partie socialiste“ (t. 1870); jego historję drugiego cesarstwa przerobił na język polski i pomieścił w *Kłosach* Jeż.

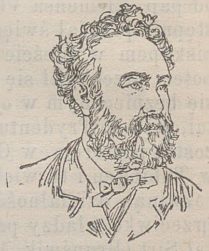

Verne Juljusz.

Verne Juljusz, pisarz francuski, * 1828 r. w Nantes. Studjował prawo i był ajentem giełdy, ale zwrócił się do piśmiennictwa i zasłynął jako autor powieści naukowo - fantastycznych. **V.** bierze jakąkolwiek myśl naukową i około niej snuje wątek mniej lub więcej powieściowy, któremu zajęcia odmówić nie można, przewodnia jednak myśl jest najczęściej bezzasadna, skąd wartość naukowa i znaczenie popularyzacyjne jego utworów nie są wielkie. Większa część jego prac przełożoną została na język polski, jak: „Podróż do środka ziemi (1874, 2 wyd., 1894); „Podróż naokoło ziemi w 80 dniach“ (1874); „Chancellor“ (1876); „Dzieci kapitana Granta“ (3 t., 1877); „Fantazja d-ra Ox“ (1876); „Miasto pływające“ (1876); „20,000 mil podmorskiej żeglugi około świata“ (2 t., 1870—1, 3 wyd., 1897); „Pięciotygodniowa podróż balonem nad Afryką“ (1873); „Podróż naokoło księżyca“ (nowe wyd., 1895); „Podróż do bieguna północnego“ (2 t., 1876); „Tajemnicza wyspa“ (3 t., nowe wyd., 1896); „Spadek 500-miljonowy“, (Lwów, 1880); „Dom parowy, podróż po Indjach północnych“ (Lwów, 1882); „Promień zie-

lony i dziesięć godzin polowania“ (Gródek, 1887); „Walka Północy z Południem“ (Warszawa, 1888); „Bez przewrotu“ (1892); „Zamek w Karpatach“ (1894); „Czarne Indje“ (Warszawa, 1895); „Wiktor Servadac, przygody w podróży po światach słonecznych“ (Lwów, 1878); „Przygody trzech Rosjan i trzech Anglików w Afryce południowej“ (Warszawa, 1879 i 1883); „Zima pośród lodów“ (Warszawa, 1880); „Kłopoty Chińczyka w Chinach“ (Lwów, 1880).

Vernes Maurycy Ludwik, teolog protestancki, * 1845 w Nauroy. Od 1877—82 był profesorem teologji w Paryżu. Napisał: „L'histoire des religions“ (1887); „Essais bibliques“ (1891); nadto wykonał od 1880—84 „Revue de l'histoire des religions“.

Vernet, nazwisko francuskiej rodziny malarzów. Znakomitsi z nich są: **Vernet** Klaudjusz Józef, * 1414 w Avignon, † 1789 w Paryżu; celował głównie malowaniem scen morskich. Por. Lagrange'a „Joseph V et la peinture au XVIII-e siècle“ (Paryż, 1864).

Vernet Antoni Karol Horacy, zwykle *Karol Vernet* zwany, syn poprzedniego, * 1758 w Bordeaux, † 1836 w Paryżu; malował wybornie psy i konie, tudzież bitwy; sławę atoli pozyskał głównie swemi obrazami komiczno-rodzajowemi.

Vernet Horacy, syn poprzedniego, najsłynniejszy z całej rodziny, * 1789, † 1863 w Paryżu. W r. 1828 powołany na przełożonego francuskiej akademji w Rzymie, wykonał znaczną liczbę obrazów historycznych; w skutek kilkakrotnych podróży do Afryki zostawił prześliczne obrazy rodzajowe z życia wschodniego. Pracując od r. 1836—48 głównie dla muzeum wersalskiego nad obrazami, przedstawiającemi bitwy nowszych czasów, okazał w tym rodzaju olbrzymi talent i wogóle zjednał sobie sławę jednego z największych tegoczesnych malarzów. Rysunek konia doprowadził **V.** do najwyższej doskonałości. Niezmierne powodzenie miały jego malowidła szczegółowe i popularne, dotyczące wojen Napoleońskich, jak np. „Pies pułkowy“, „Koń trębacza“, „Gwardzista z pod Waterloo“. Obrazy **V.** rozpowszechniał rylec głównie Jazeta. Porów. Durande'a „Joseph, Carle et Horace Vernet, correspondances et biographies“ (Paryż, 1865).

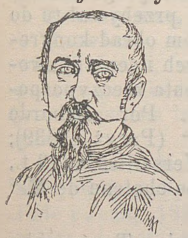

Vernet Horacy.

Verneuil Filip Edward, geolog, * 1805 w Paryżu, † 1873, był początkowo adwokatem, następnie urzędnikiem ministerjum sprawiedliwości; 1854 został członkiem akademji. Oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w *Bulletin de la Société géologique de France*, wydał: „Mémoire géologique sur la Crimée“ (1837); „Mémoire sur les fossiles des bords du Rhin“ (1842) i „Geology of Russia“ (wspólnie z Murchisonem i Keyserlingem, 1845).

Verneuil Arystydes August Stanisław, chirurg, * 1823 w Paryżu, † 1895, studjował medycynę w Paryżu, 1867 został profesorem chirurgji na fakultecie medycznym. Napisał: „Chirurgie réparatrice“ (1877), jako pierwszy tom dzieła „Mémoires de chirurgie“ (4 t., 1877, 1885); „Etudes expérimentales et cliniques sur la tuberculose“ (1887—1890) i w. in.

Vernier Piotr, matematyk, * 1580 w Ornans w Burgundji, † 1637 r.; był dyrektorem mennicy. W dziele „La construction, l'usage et les propriétés du quadrant nouveau de mathématiques“ (1631) opisał przyrząd zwany *vernierem* lub *nonjuszem* (ob.).

Véron Ludwik Desiré, publicysta francuski, * 1798 w Paryżu, † 1867 tamże. Pierwotnie był lekarzem, następnie przerzucił się na pole literackie, pisywał do gazety *Quotidienne* i redagował *Revue de Paris*. Później objął dyrekcję wielkiej Opery, na której zarobiwszy ogromny majątek, kupił dziennik *Constitutionel* i miał wielkie powodzenie; od 1848 do 52 redagował go w duchu bonapartystowskim. Nader zajmujące są jego „Mémoires d'un bourgeois de Paris“ (6 t., Paryż, 1854); dalszy ciąg „Nouveaux mémoires etc.“ (1866); romans „Cinq cent mille francs de rente“ (1855, t. 2). Z innych pism jego wymieniamy jeszcze „Les théâtres de Paris de 1806 à 1860).

Veron Eugenjusz, pisarz francuski, * 1825 r. w Paryżu, † 1889, był nauczycielem prywatnym i współpracownikiem kilku pism, oraz redaktorem założonego przez siebie, lecz wkrótce zabronionego dziennika *La France républicaine*. Napisał: „Du progrès intellectuel dans l'humanité“ (1862); „Histoire de la Prusse depuis Frédéric II jusqu'à Sadowa“ (4 wyd., 1886); „Histoire de l'Allemagne depuis Sadowa (1874); „La troisième invasion“ (1876—77); „L'éstétique“ (1878); „La mythologie dans l'art ancien et moderne“ (1878); „Histoire naturelle des religions“ (1884, t. 2); „La morale“ (1884) i in.

Véron Piotr, pisarz francuski, * 1831, † 1900. Po ukończeniu studjów literackich poświęcił się dziennikarstwu i był współpracownikiem kilku czasopism, oddzielnie zaś ogłosił: „Les marionettes“ (1862); „Le roman de la femme à barbe“ (1861); „La famille Hasard“ (1865); „La foire aux grotesque“ (1865); „Le pavé de Paris“ (1865); „Monsieur et madame Tout le monde“ (1867); „La Mythologie parisienne“ (1867); „L'âge de ferblanc“ (1868); „Les pantins du boulevard“ (1868); „Les phénomènes vivants“ (1869); „Les grimaces parisiennes“ (1869); „Les coulisses artistiques“ (1876); „La comédie de voyage“ (1878); „En 1900“ (1878); „Les mangeuses d'hommes“ (1878); „Visages sans masques“ (1879); „Mémoires des passants“ (1882); „Paris vicieux“ (1880); „Les comé-

dies de l'alcove“ (1885); „La nie galante“ (1886); „Paris amoureux“ (1891) i w. in.

Verona, główne miasto włoskiej prowin. t. n. (3,077 klm. kw. i 441,000 miesz.), położone na obu brzegach rzeki Adygi, z ludnością 75,000. Jest rezydencją biskupa i nader ważną twierdzą. Prócz okazałej katedry, z dawnych pamiątek rzymskich zasługuje tu na szczególną wzmiankę starożytny amfiteatr (arena), dotąd nieźle utrzymany, mogący w sobie 25,000 widzów pomieścić. **V.** pamiętną jest w historji nowoczesnej z kongresu, jaki się tu odbywał od października do grudnia 1822 przez członków tak zwanego przymierza świętego, celem uśmierzenia rewolucji europejskiej, wywołanej powstaniem Greków przeciwko Turcji i powstaniem Hiszpanji. **V.** była w starożytności osadą rzymską, miejscem urodzedzenia Catullusa, Korneljusza Neposa, starszego Plinjusza, a nareszcie stolicą króla Ostrogotów Teodoryka. Przez znaczny przeciąg czasu stolica ziemi della Scala, przeszła naprzód pod medjolańskie, a potem pod weneckie panowanie. Por. Ronzani'ego „La antichita di Verona“ (Verona, 1833); Metzericha „Verona und seine nächste Umgebung“ (1859).

Veronese Paweł, właściwie *Cagliari*, znakomity malarz szkoły weneckiej, * 1530 w Weronie, † 1588 r. Uczeń wuja swego Antonio Badile, wezwany przez kardynała Gonzagę do Mantui, złożył tu pierwsze dowody wielkiego talentu. Następnie przeniósł się do Wenecji, gdzie zostawił liczne swego pendzla utwory. Z Wenecji w towarzystwie posła Grimani jeździł do Rzymu i studjował dzieła Rafaela i Michała Anioła, a studja te nadały nowy polot jego genjuszowi. Wróciwszy do Wenecji, oprócz pałacu dożów ozdabiał **V.** kościoły i klasztory nowemi pracami, któremi zyskał imię nieśmiertelne. Obrazy **V.** odtwarzają w całym blasku ówczesne życie Wenecji i zlewają najdrobniejsze szczegóły w jedną zachwycającą harmonję. Najsławniejsze z utworów **V.** są: „Wesele w Kanie Galilejskiej“ (w Luwrze); „Chrystus na uczcie u Leviego“ (w zbiorach akademji weneckiej).—Jego brat, *Benedetto Cagliari*, tudzież synowie: *Benedetto* i *Carlo*, również malarze, nie podnieśli się nad mierność w sztuce malarskiej. Por. Caliari „Paolo **V.**“ (Rzym, 1888).

Veronese Paweł.

Veronica, roślina, ob. Przetacznik.

Verres Gajus, ob. Werres.

Verrius Flaccus Marcus, gramatyk rzymski, za Augusta, którego wnuków był wychowawcą. Zmarł za panowania cesarza Tyberjusza. Napisał dzieło leksykograficzne, cenne ze względu na znajomość starorzymskiego języka i urządzeń. „De significatu verborum“ w części przechowanego w wyciągach Festusa i Paulusa wyd.—O. Müllera 1839 i Ponora 1889. Por. Reitzenstein „Verrianische Forschungen“ (1887).

Verrochio, Andrea de..., rzeźbiarz i malarz włoski, * 1435, † 1488, r. był nauczycielem Leonarda da Vinci, Perugina i Lorenza dr. Credi. Zaczął od złotnictwa, a potem przeszedł do rzeźby. Najwybitniejszem dziełem jego jest bronzowy posąg konny Bartolomea Colleoni'ego w Wenecji. Zajmował się także malarstwem.

Vers blanc (franc. wiersz biały nierymowany, ob. Wiersz.

Versailles, zwykle *Wersal*, miasto główne departamentu Seine i Oise, o 2 mile od Paryża oddalone, liczy obecnie 55,000 miesz. (dawniej około 100,000 miesz.). Wspaniały tutejszy pałac stanowił do 1789 r. ulubioną rezydencję królów francuskich. W 1833 urządzono tu muzeum publiczne pamiątek narodowych. Zasługują tu na uwagę: galerja Ludwika XIV, sala Herkulesa i kaplica. Przepyszny park, zdobny mnóstwem posągów, wodotrysków, jest jednym z najpiękniejszych w świecie. W czasie wojny prusko-francuskiej **V.** mieścił główną kwaterę armji pruskiej (od 5 października 1870 do 11 marca 1871); tu ogłoszonem zostało cesarstwo niemieckie. Po skończeniu wojny **V.** został siedzibą zgromadzenia narodowego i rządu, który przebywał tu do r. 1879. **V.** bywa obecnie miejscem obrad kongresu, złożonego z izby deputowanych i senatu, zwoływanego celem obioru prezydenta rzeczypospolitej, oraz rewizji konstytucji. Por. Laborde „Versailles ancien et moderne“ (Paryż, 1839); Vard „Galeries historiques de Versailles“ (13 t., Paryż, 1835—48); „Dussieux „Le chateau de **V.**“ (2 wyd., 1887).

Versecz, miasto w komitacie Temeszskim w Węgrzech, u stóp góry **V.**, siedlisko biskupa greckiego, ma 22,000 miesz. 19 stycznia 1849 r. zdobył to miasto generał austrjacki Teodorowicz, a 11 lipca 1848 odnieśli tu Węgrzy zwycięstwo nad oddziałem Serbów.

Verseghy Franciszek, pisarz madziarski, * roku 1757 w Szolnoku, † 1822; początkowo mnich zakonu Paulinów, następnie, po zniesieniu tego zakonu, kapelan wojskowy, w końcu poświęcił się zupełnie pracom literackim. Wydał przeszło 30 dzieł oryginalnych z zakresu językoznawstwa i poezji. Najlepsza jego praca gramatyczna jest „Tisza Magyarrság“ (Peszt, 1805); zbiór jego poezji „Magyar Aglája“ wyszedł w Budzie (1806). Pierwszy wprowadził do literatury madziarskiej nowele.

Versi liberi, versi sciolti (włosk.), toż samo co *vers blanc* francuskie = wiersze białe nie rymowane, ob. Wiersz.

Verszovcowie, ob. Vrszovcowie.

Verte! odwróć na drugą stronę.

Vertebra, kręgi. *Vertebrata,* ob. Kręgowe zwierzęta.

Vértesi Arnold, nowelista madziarski, * 1836 w Erlau, uczył się w Miskolczu, 1849 r., mając lat 13, walczył w szeregach honwedów, następnie udał się do Pesztu i w końcu poświęcił się wyłącznie literaturze. Pisarz nadzwyczaj płodny, wydał od r. 1867 kilka zbiorów nowel, a niektóre z nich stanowią prawdziwą ozdobę literatury madziarskiej; nadto 1877 r. ogłosił dwa romanse: „Stracone życie“ i „Szkoła nędzy.“

Vertiatko, ob. Vrt'atko.

Vertot René Aubert, de..., historyk francuski, * 1655 w zamku Benetot w Normandji, † 1735 r. Główne jego dzieła są: „Histoire des révolutions dans le gouvernement de la république Romaine“ (3 t., Haga, 1720; przełożona i na język polski); „Histoire des chevaliers de Malte“ (4 t., Paryż, 1724, 2 wyd., 9 t., Paryż, 1727). Jego „Oeuvres choisies,“ wyszły ostatnio w 6 t. (Paryż, 1830—34).

Verus, cesarz Rzymu, ob. Werus.

Vertovec Michał, jeden z celniejszych pisarzów południowo-słowiańskich, † 1851; napisał kilka cennych dzieł, zwłaszcza z zakresu gospodarstwa wiejskiego, jako: „Winoreja,“ „Kmetijska kemija,“ „Shodni ogowori“ (1850) i in. Pisał także „Dzieje powszechne,“ które po jego śmierci ukończył i wydał Michał Werne, proboszcz z Terstu.

Vertumnus, ob. Wertumnus.

Verviers, miasto okręgowe w belgijskiej prowincji Liège, nad rzeką Weze (Vesdre), stacja graniczna kolei reńsko-belgijskiej, liczy 52,000 m., jest ogniskiem fabrykacji sukna, kaszmiru i kamgarnu.

Vervorn Maks, fizjolog, * 1863 w Berlinie, studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Berlinie i Jena, 1891 r. habilitował się jako docent w Jena i został tam asystentem instytutu fizjologicznego, 1895 profesorem nadzwyczajnym, 1901 profesorem zwyczajnym w Getyndze. Badania jego tyczą się głównie objawów życia komórki, a zwłaszcza organiznów jednokomórkowych, które obserwował na morzu Śródziemnem i na morzu Czerwonem. Rezultaty tych poszukiwań stosował dalej do objawów fizjologicznych zachodzących w komórkach nerwowych, by na tem oprzeć wyjaśnienie procesów, dokonywających się w całym układzie nerwowym. Ogłosił: „Physiologische Protistenstudien“ (1889), „Beiträge zur Physiologie des Zentralnerwensystems“ (1898); „Allgemeine Physiologie“ (1895, 2 wyd., 1897) i in.

Vesalius Andrzej, anatom, * 1514 w Brukseli, † 1564, studjował medycynę w Lejdzie i Paryżu, był przybocznym lekarzem Karola V, a potem Filipa II, następnie profesorem kolejno w Padwie, Pizie, Bolonji, Bazylei. Przez inkwizycję skazany był na śmierć jako czarownik, ale przez Filipa II ułaskawiony na odbycie pielgrzymki do grobu św., w powrocie z niej zmarł na wyspie Zante. W historji anatomji prace jego stanowią epokę. Z pism jego, zebranych i wydanych przez Boerhavego i Albinusa (2 t., Leyda, 1725), najważniejszem jest wielkie dzieło p. t.: „Corporis humani fabrica“ (z rysunkami Jana Calcar, ucznia Tucjana, Bazylea, 1543). Por. Roth „Andreas Vesalius“ (1892).

Vesalius Andrzej.

Vesicantia, owady, ob. Miękoskrzydłe.

Vesoul, miasto główne franc. departamentu Saony górnej, nad rzeką Durgeon, ma pomnik gwardzistów narodowych poległych w r. 1870—71, liceum i inne szkoły, bibljotekę, fabryki mebli, narzędzi żelaznych; uprawa wina, 10,000 m.

Vespa, ob. Osa.

Vespasianus, ob. Wespazjan.

Vespertilio, ob. Nietoperz.

Vesperugo, *gacek,* ob. Nietoperz.

Vespucci, ob. Amerigo Vespucci.

Vesta, ob. Westa.

Vestibulum (łac.), przedsionek.

Vestigia terrent (łac.), ślady (poprzedników nieszczęśliwych) przerażają.

Vestris, słynna rodzina tancerzów włoskich: *Kajetan Apollin Baltazar Vestris,* * 1729 we Florencji, od 1749 r. zostawał przy wielkiej Operze w Paryżu, którą po 40 latach opuścił i † r. 1808. W tym samym roku umarła jego żona i uczennica *Anna Fryderyka Heinel-Vestris* (* 1752).— *August Vestris,* syn poprz. i tancerki Allard i dla tego *Vestris-Allard* zwany (* 1760, † 1842), należał także do składu wielkiej opery jest wynalazcą piruetów.—*Franciszka Róża Gurugaud-Dugason-Vestris,* synowica tego ostatniego, * 1746 w Paryżu, † 1804, słynęła jako aktorka szczególnie w rolach tragicznych.

Veszprim, komitat węgierski, ma 4,166 klm. kw. i 216,000 miesz. Główne miasto **V.** na północ od jeziora Balaton, rezydencja biskupa katolickiego, około 13,000 miesz., fabrykacja sukna i handel ożywiony.

Veterani Fryderyk, hr., marszałek austrjacki, * 1650 r., w ks. Urbino we Włoszech, wcześnie wstąpił do służby austrjackiej i 1683 odznaczył się przy oblężeniu Wiednia. Następnie walczył szczęśliwie przeciwko Turkom w Węgrzech i Siedmiogrodzie, w końcu został feldmarszałkiem. Zginął 22 września 1695 pod Lugos i stąd przechodząca przez to pole bitwy odnoga rzeki Temes, zowie się *grobem* **V.** Również na uczczenie jego pamięci nazwaną została walecznie przez niego broniona 1693 jaskinia w Banacie *jaskinią* **V.**

Veto (łac.), nie pozwalam, ob. także Liberum veto.

Veto, w prawie politycznem jest to przywilej pewnych osób lub korporacji zakładania protestów przeciwko pewnym uchwałom innych osób lub korporacji. Zwłaszcza osoby panujące, monarchowie, posiadają t. zw. prawo Veta, t. j. prawo niezatwierdzania praw ustanowionych przez parlamenty, zarządy miejskie i t. p. Veto może być absolutne, lub ograniczone, kiedy odrzucenie jest tylko zawieszeniem, i prawo uchwalone po raz drugi lub trzeci musi wejść w życie.

Vetranić Mikołaj, w zakonie *Mawro*, z przydomkiem *Czavczicz*, poeta południowo-słowiański, * 1482 w Dubrowniku, † 1576; w młodości wstąpił do zakonu Benedyktynów na wyspie Mlecie i poświęcił się naukom i poezji. Wybrany 1520 r. opatem swego klasztoru, zrzekł się 1527 tej godności, poczem w samotności przepędził resztę życia na wyspie św. Andrzeja. Pisał pieśni religijne, poematy oraz dramaty, z których celniejsze: „Posvetilisztie Abramovo“ (wydane wraz z przekładem „Hekuby“ Eurypidesa, Zagrzeb, 1853); „Czista Susana“ i „Uskrnuće Isusovo.“ W poemacie „Remeta“ opisał poetycznie samotne swe życie na wyspie, w poemacie zaś „Putnik“ daje opis historyczny i poetyczny gór i dolin dubrownickich.

Vetter J. A., jenerał holenderski, * 1837 r. Walczył w Indjach holenderskich, w 1891 został generał-majorem, 1895 generał-lejtnantem, oraz szefem departamentu wojennego dla Indji holenderskich.

Vetter von der Lilie Maurycy, polityk austrjacki, w 1856 służył w administracji. W 1897 wybrany do wiedeńskiej rady państwa jest obecnie (1903), prezydentem rady.

Vetturino (włos.), stangret, woźnica.

Veuillot Ludwik, publicysta francuski, jeden z rzeczników partji jezuickiej we Francji, * 1813 w Boynes (Loiret), † 1883. Początkowo redagował kilka dzienników rządowych na prowincji i w Paryżu; od czasu podróży do Rzymu (1837) stał się gorliwym ultramontanem i w tym duchu pisywał artykuły do dziennika *Univers religieux*, którego był redaktorem głównym od 1848 **V.** występował śmiało i namiętnie w obronie papiestwa, Jezuitów i wszelkich interesów Kościoła katolickiego. Z licznych pism jego zasługują na wzmiankę: „Pélerinage de Suisse“ (Paryż, 1839, 16 wyd., 1878); „Rome et Lorette“ (1841, 16 wyd., 1880); „Mélanges religieux, historiques et littéraires“ 4 t., 1857—59); druga serja 1860, sq.); „Les parfums de Rome“ (Rzym, 1866, 10 wyd., 1888); „Les odeurs de Paris“ (Paryż, 1867, 10 wyd., 1876) i t. d.

Veuillot Eugenjusz, brat poprz., także ultramontanin, * 1818 r., znany jest jako autor dzieł: „Histoire des guerres de la Vendée“ (1848); „Cochinchine i Tonquin“ (1859); „Critiques et croquis“ (Paryż, 1866); „Jésus Christ“ (1875), przekład polski ks. Nowodworskiego, 1877); „Paris pendant les deux sièges“ (1876). Wydał biografję o bracie swoim p. t.: „Louis Veuillot“ (Paryż, 1899—1901).

Vevey (niem. *Vivis*), miasto w szwajcarskim kantonie Waadt (pays du Vaud), położone śród uroczej miejscowości nad jeziorem Genewskiem, liczy 9,600 miesz. Jest to punkt zborny w wycieczkach po Szwajcarji. Por. Cévésole „V. und seine Umgebung“ (Zurych, 1882).

Vexillum (łac.), sztandar. Vexillum Sanguineum sztandar krwawy.

Vi muneris, *Vi officii* (łac.) z urzędu. — *Vi cessionis* siłą ustąpienia, zrzeczenia się.

Via (łac.), droga, gościniec; na adresach **V.** oznacza: przez, np. via Berlin, przez Berlin.

Via Appia, ob. Rzym.

Viadana (właściwie *Grossi*) Ludwik, kompozytor włoski, * 1564 w Viadana pod Mantuą, † 1645 w Gualtieri, kapelmistrz, był twórcą muzyki kościelnej z instrumentalnym akompanjamentem organów. Napisał msze, madrygały i t. p.; niesłusznie uchodził za wynalazcę generałbasu.

Viardot Ludwik, literat francuski, * 1800 w Dijon, † 1883. Pierwotnie adwokat, potem porzucił zawód, i poświęcił się literaturze. W r. 1841 z Piotrem Leroux i Jerzym Sand wydawał czasopismo „Révue indépendante.“ W r. 1839 zostawszy dyrektorem opery włoskiej, zaślubił słynną śpiewaczkę Paulinę Garcia. Celniejsze jego prace są: „Essai sur l'histoire des Arabes et des Maurs d'Espagne“ (2 t., Paryż, 1851); „Scènes des moeurs arabes“ (1833); „Études sur l'histoire des institutions et de la littérature en Espagne“ (1835); „Apologie d'un incrédule“ (1868); później p. t.: „Libre examen“ (6 wyd., 1881); „Les merveilles de la peinture“ (2 t., 1868—69); „Les merveilles de la sculpture“ (1869) i in.

Viardot-Garcia Paulina, córka Manuela Garcia (ob.), * 1821, sławna śpiewaczka, w r. 1839 wystąpiła na scenie opery włoskiej w Londynie i odtąd odnosiła świetne tryumfy w Anglji, Francji, Niemczech i Rosji. Obok tego była jeszcze znakomitą fortepjanistką i rysowniczką. Oddawszy swą rękę Ludwikowi Viardot (ob.), publicyście francuskiemu, porzuciła scenę, osiadła w Baden, gdzie zajmowała się z wielkiem powodzeniem nauką śpiewu. W r. 1871 powołaną została na posadę nauczycielki śpiewu w paryskiem konserwatorjum. Jest ona autorką wielu śpiewów, i operetki „Der letzte Zauberer,“ wystawionej w Wejmarze 1869, „L'Ogre“ i „Trop de femmes.“ Przerobiła także do śpiewu sześć mazurków fortepjanowych Chopina z tekstem francuskim; siostrą jej jest sławna Malibran.

Viareggio, miasto we włoskiej prowincji Lucca, nad morzem Liguryjskiem, ma port, szkołę techniczną, znane kąpiele morskie, zakład dla dzieci skrofulicznych, 12,000 miesz.

Viaud Ludwik Marja Juljan, marynarz i powieściopisarz francuski, ogłaszający swe prace pod pseudonimem Piotra Loti (ob.).

Viborg, powiat prowincji Jutlandji w Danji, zajmuje 3,033 klm. kw. i liczy 102,000 miesz. Miasto główne **V.**, nad jeziorem t. n., jest rezydencją biskupa, ma 8,500 miesz. i starożytny kościół katedralny, który w latach 1836—48 był miejscem zebrań stanów jutlandzkich. O $1^1/_4$ mili leży port Hjarbek albo Hjerbek nad zatoką Liimfjord.

Viburnum, ob. Kalina.

Vicari Herman, * 1773 w Aulendorfie, † 1868, arcybiskup Fryburga, popadł w konflikt z rządem badeńskim, w skutek zakusów hierarchicznych i został w roku 1854 z powodu nieposłuszeństwa uwięziony.

Vice (z łac. *vicis*), na miejscu, w zastępstwie, dodaje się do tytułów zastępców danego urzędu: vice-król, vice-prezes, vice-admirał, vice-konsul. W wiekach średnich istnieli: vice-comes, vice-hrabia, fran. vicomte, ang. visconnts; vice-dom (vicedominus).

Vice versa (łac.), wzajemnie, na odwrót.

Vicenza, miasto główne włoskiej prowincji t. n. (2,725 klm. kw. i 455,000 m.), nad rz. Bacchiglione; jest rezydencją biskupa i ma 42,000 miesz. Z wielu pięknych budowli zasługują na szczególną wzmiankę: ratusz, teatr olimpijski, dwa łuki tryumfalne, bardzo starożytna katedra, kościoły Santa-Corona i Dominikański. O pół godziny drogi od miasta leży Villa-Rotonda, arcydzieło Palladia.

Vicesgerentowie mazowieccy, byli to namiestnicy królewscy, rządzący w imieniu króla Mazowszem (od 1527 do 1576) po wcieleniu jego do Korony. Obowiązki namiestnicze sprawował ustanowiony wówczas także wojewoda mazowiecki. **V.** posiadali władzę sądowniczą i powinni byli czuwać nad bezpieczeństwem publicznem. Pierwszym vicesgerentem Mazowsza był Feliks z Brześcia, a ostatnim Stanisław Prawdzic Kryspin w r. 1576.

Vich lub *Vique*, miasto okręgowe i fabryczne w hiszpańskiej prowincji Barcelona, rezydencja biskupa, ma 12,000 miesz.

Vichy, miasto we francuskiem departamencie Allier, na prawym brzegu rz. Allier, posiada 11,000 miesz. i jeden z najpiękniejszych i najwięcej uczęszczanych zakładów kąpielowych w Europie. Wody tutejsze, wypływające ze źródeł, należą od najbogatszych szczaw-alkalicznych ciepłych i używają się do picia, kąpieli i natrysków. Znane od czasów rzymskich, zyskały wielki rozgłos w zeszłym stuleciu. Urządzenie zakładów kąpielowych jest bardzo wspaniałe. Por. Beaulieu „Notice sur la ville et les antiquités de Vichy“ (Paryż, 1847); Petit „Du mode d'action des eaux minérales de Vichy et des leurs thérapeutiques“ (Paryż, 1858); Grellety „V. et ses eaux minerales“ (4 wyd., Vichy, 1886); Joanne „V. et ses environs“ (Paryż, 1887).

Vicia, roślina, ob. Wyka.

Vicksburg, największe i najważniejsze miasto oraz port w północno-amerykańskim stanie Mississippi, nad rzeką t. n., ma 14,000 miesz. i jako ważny punkt strategiczny został w północno-amerykańskiej wojnie domowej przez skonfederowanych silnie obwarowany. W grudniu 1862 r. unjoniści pod dowództwem Shermana oblegli to miasto i po 47 dniach oblężenia zmusili do poddania.

Vico Jan Chrzciciel, filozof włoski, * 1668 w Neapolu, † 1743; był za Karola de Bourbon historjografem państwa i profesorem retoryki. Wielbiciel Platona i Arystotelesa, a przytem ścisły wyznawca katolicyzmu, stał się twórcą nowej gałęzi filozofji, a mianowicie filozofji historji, której zasady rozwinął w dziele: „Principi di una scienza nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni“ (Neapol, 1725, przekład niem. Webera, Lipsk, 1832). Położył on sobie za zadanie rozważać stosunek Boga do życia ludów i ludzkiego ducha. Odróżnia w życiu ludów pewne okresy rozwoju, lecz obcą mu jest idea ciągłego postępu ludzkości. Najważniejszym wyrazem i celem rozwoju ludu jest *prawo*. Rozwój ten podlega prawom, kierującym życiem ducha ludzkiego. Prócz powyższej głównej pracy **V.** ogłosił wiele mniejszej wagi rozpraw, jak: „De antiquissima Italorum sapientia“ (Neapol, 1710); „De uno universi juris principio et fine uno“ (1720); „De constantia jurisprudentis“ (1721). Zbiorowe wydanie (1835); nowo odkryte „Scritti inediti“ wyszły staraniem G. del Giudec (1862). Pisali o **V.** Ferrari „V. et l'Italia“ (Paryż, 1839) i Cantoni „V.“ (Turyn, 1867).

Vicomte (fran.) z łacińskiego vice-comes, po włosku visconte, po hiszpańsku vizconde, portug. visconde, ang. viscount, po polsku wice-hrabia, tytuł pośredni pomiędzy hrabią a baronem, u nas nieużywany. Ob. Vice.

Victis honos (łac.), cześć zwyciężonym.

Victor Wilhelm, filolog niemiecki, * 1850, od r. 1884 profesor angielskiej filologji w Marburgu. Napisał: „Elemente der Phonetik des Deutschen Englischen und Französischen“ (1884); „Phonetische Studien“ (1888 — 93); „Die neueren Sprachen“ (1894), oraz wiele dzieł gramatycznych.

Victor Emanuel, ob. Wiktor Emanuel.

Victor-Perrin Klaudjusz, książę Belluno, marszałek i par Francji, * 1794 w Lamarche, † 1841 w Paryżu. Rozpoczął służbę wojskową r. 1781 od najniższego stopnia i przez swe męstwo doszedł do najwyższych w armji godności. Za rzeczypospolitej został 1798 r. generałem dywizji i miał udział zaszczytny we wszystkich kampanjach za cesarstwa; pod Friedlandem dostał buławę marszałkowską. Po pierwszej restauracji otrzymał od Ludwika XVIII dowództwo nad drugą dywizją wojskową i po powrocie Napoleona towarzyszył królowi do

Gandawy. W latach 1821 — 1823 był ministrem wojny.

Victoria, angielska kolonja w południowowschodniej Australji, zwana przedtem *Australia Felix*, ma 229,078 klm. kw. i 1,185,000 miesz. (w r. 1835 zsledwie 14 dusz). Najważniejszem zajęciem ludności jest hodowla bydła; w r. 1894 liczono tu: 439.903 koni, 1,817,291 sztuk bydła rogatego, 13,098,725 owiec i 328,162 sztuk trzody chlewnej. Drugie miejsce zajmuje szybko się rozwijające rolnictwo; górnictwo straciło w części poprzednie znaczenie, z powodu wyczerpania się złota; przemysł rozwija się pomyślnie (1894 roku było 2,737 fabryk z 39,814 robotnikami), również i handel (w 1894 wywieziono stąd towarów za 14,026,546, a przywieziono za 12,470,599 funtów szterl. Kolonja posiada własnego gubernatora i parlament z dwóch izb złożony. Stolicą **V.** jest miasto Melbourne (ob.).

Victoria. 1) Miasto za wyspie Hongkong (ob.). 2) Stolica prowincji kanadyjskiej Kolumbji Brytańskiej, na wyspie Vancouver, ma 17,000 miesz. 3) Dawniej *Nuevo Santander*, stolica meksykańskiego stanu Tamanlipas nad rzeką Rio-Santander, ma 8,000 miesz. 4) *Pueblo de Xichu*, miasto w meksykańskim stanie Guaujato, ma 12,000 miesz. 5) Stolica brazylijskiego stanu Espirito Santo, nad oceanem Atlantyckim, ma 13 000 miesz.

Victoria-Nyanza czyli *Ukereve*, wielkie jezioro z wodą słodką we wschodniej Afryce pod samym równikiem położone, na wyżynie na 1,195 metrów nad poz. morza wyniesionej, ma 83,310 klm. kw. powierzchni. Przy sercowatej formie koniec ostry ku południowi zwrócony. Wody jego odprowadza rzeka Kiwira (Somerset) do Albert-Nyanza. Pierwsze wiadomości podali o niem Erhardt i Bebman w 1855, a zwiedził je pierwszy Speke w 1858 r. Później badali je Grant (1861--62), Stanley (1875), który pierwszy opłynął jezioro, Stuhlmann (1890 i 1891), Baumann (1892).

Victoria, rodzaj roślin z rodziny grzybieniowatych, cechujący się kielichem kulistym, zrosłym zawiązkiem, u góry na 4 listki podzielonym, licznemi płatkami i pręcikami, znamionami bezszyjkowemi i owocami kulistemi, o nasionach jajowatych, orzeszkowatych. Jedyny znany gatunek, *V. regia*, od-

Victoria regia.

kryty został 1801 r. przez Hänkego w Rio-Mamore, dopływie Amazonki; Pöppigg w 1832 nazwał ją *Euryale amazonica*, nazwę **V.** nadał jej Lindley. Jest to istotna królowa państwa roślinnego; liście jej prawie kołowe mają 2 metry średnicy i otoczone są brzegiem odgiętym na 5 — 8 cm. wysokim, tak, że mają wejrzenie talerza; średnica kielicha kwiatowego wynosi 40 cm; kwiat jest wspaniały, biały, we środku cielisty, woni przyjemnej; owoce mają wielkość głowy dziecka, nasiona mączyste są przez Indjan jadane. W Europie zakwitła po raz pierwszy w Kew 1849 r. Hodowla jej w cieplarniach jest kosztowna, bo wymaga osobnej izby, o temperaturze 25 — 30° C., mającej przynajmniej 8 metrów średnicy, i zbiornika wody na 3 metry głębokiego.

Victorinus Gajus Marjus, retor rzymski, pochodzenia afrykańskiego' wykładał około 350 r. po Chr. wymowę w Rzymie. Pozostawił: „Ars grammatica.“ Por. Koffmann „De Mario Victorino, philosopho christiano“ (1880).

Victor Laferté, pseudonim księżny Katarzyny Dołgorukowej.

Victors (także *Victoor*) Jan, malarz holenderski, * 1620 r., uczeń Rembrandta, którego styl naśladował.

Victorius Piotr, właściwie *Piotr Vettori*, jeden z najuczeńszych humanistów włoskich XVI wieku, * 1499 we Florencji, † 1585. Z pism jego najważniejsze jest: „Variae lectiones“ (kompletne wydanie, Florencja, 1582 i Strasburg, 1609). Życie jego opisali: Benivieni (Florencja, 1583) i Bandini (Florencja, 1759).

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni (łac.)— sprawa zwycięska podobała się bogom, lecz zwyciężona Katonowi. Słowa Lukana.

Vida Marek Hieronim, znakomity poeta nowołaciński, biskup w Alba, * 1480 r. w Kremonie, † 1566. Naśladował zręcznie Wirgiljusza. Napisał „Christios“ (1535), przekład niemiecki Müllera (1811); „De arte poetica“ (1527); „De Bombyce“ (t. j. o wyrobie jedwabiu, 1527); „De ludo Scachorum (1521—naśladowany przez Kochanowskiego w „Szachach“). Zbiór jego poezji wydał Vulpi (2 t., Padwa, 1731; Londyn, 1732). Por. Lancetti „Della vite degli scripti di Vida“ (1840).

Vidaković Milovan, powieściopisarz serbski, * 1780 w Serbji, † 1841 r.; od 1817 do 1825 był nauczycielem gimnazjum w Nowym Sadzie. Napisał kilkanaście powieści, które, aczkolwiek pisane niezbyt poprawnym językiem, wywarły wielki wpływ na literaturę serbską, rozszerzyły bowiem pomiędzy narodem zamiłowanie do czytania. Z pism **V.** ważniejsze: „Prekrasni Josip“ (1810); „Usamljeni život“ (t. r.); „Velimir i Bosiljka“ (1811); „Blagovonny krin“ (t. r.); „Ljubav k mladoj muzi srbskoj“ (1812); „Ljubomir u Eliziumu“ (3 t., 1817 — 23); „Mladi Fovija“ (1826); „Kassia carica“ (1827); „Silvan i Milena“ (1829); „Ivo Zagorica“ (1832) i in.

Vidal Ludwik, literat polski * 1811 w Ostrogu na Wołyniu, † 1862 r. Po ukończeniu szkół u Pijarów w Warszawie, był urzędnikiem Banku Polskiego i od r. 1843 naczelnikiem wydziału korespondencji zagranicznej tamże. Współpracownik Ludwika Dmuszewskiego w redakcji *Kurjera War-*

szawskiego, został po jego śmierci na krótki czas głównym redaktorem tego pisma. Wydał z druku: „Genealogję domu królewskiego de Bourbon“ (Warszawa, 1857).

Vidal Paweł Antoni, muzyk i kompozytor francuski, * 1863 w Tuluzie, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, następnie uzyskawszy dwie nagrody rzymskie, podróżował po Włoszech i Wschodzie. Po powrocie do Paryża, został dyrektorem śpiewu w Operze i profesorem konserwatorjum. Z licznych jego kompozycji wymieniamy: „Joanna d'Arc“ poemat symfoniczny (1879); muzyka do sceny „Baiser“ Banville'a; „La Reine Fiametta“ Catulla Mendèsa, „Pierrot assassin“ Pawła Margueritte; „Matapan“ Emila Moreau; „Neöl;“ „La Devotion de St. André;“ „Mystères d'Eleusis“ i in.; napisał nadto: „La Maladetta“ balet (1893); ukończył operę „La Vivandière“ Godarda i skomponował „La Guernica“ (1895).

Vidaviensis, pseudonim Gabr. Olewińskiego.

Vide ut supra (łac.)—patrz jak wyżej.

Video meliora proboque, deteriora sequor (łac,)—widzę i uznaję co jest lepsze, a jednak wybieram gorsze. Słowa Owidjusza.

Vidocq Eugenjusz Franciszek, głośny awanturnik francuski, syn piekarza, * 1775 w Arras, † 1857 w Belgji. Okradłszy matkę na 2,000 fran., uszedł do Ostendy z zamiarem przeprawienia się do Ameryki, ale następnie sam okradziony, pozostał w kraju i włóczył się jako pajac w trupie skoczków i kuglarzy, a potem zbiedzony wrócił do rodziców. Po wybuchu rewolucji służył w wojsku narodowem, ale trzykrotnie uciekał do armji nieprzyjacielskiej. Następnie porzuciwszy niewierną żonę, córkę rewolucjonisty Lebona, przybył do Paryża i puścił się na życie bezecne w towarzystwie nierządnic i rzezimieszków. Przekonany o wiele występków, skazany został na galery, z których zbiegł szczęśliwie i jako kramarz wędrowny prowadził życie koczujące. Korzystając z zabranych w tym zawodzie znajomości i stosunków, został szpiegiem policji paryskiej i znakomite jej oddał usługi; w nagrodę mianowany był przełożonym tak zwanej *Brigade de sûreté*, na której czele stojąc do 1825 r. wiele się przyłożył do spokojności i porządku Paryża. Wkrótce potem wydał swe pamiętniki „Mèmoires“ (4 t., Paryż, 1828), w których stara się oczyścić z zarzutu politycznego szpiegostwa. W 1832 założył w Paryżu biuro bezpieczeństwa od złodziei i oszustów, lecz z powodu licznych zatargów z policją, musiał je zamknąć i przeniósł się do Belgji.

Vidoni Piotr, nuncjusz w Polsce, podobno biskup Lodi. Przebywał w Polsce od 1652 do 1660 r. Przez króla i królową dobrze był widziany, ale szlachcie i duchowieństwu był nienawistny, nastawał bowiem na niektóre prawa kościoła polskiego.

Vidov dan (serbskie), t. j. dzień św. Wita (15 czerwca), u Serbów dzień smutku, jako rocznica nieszczęśliwej bitwy na Kosowem polu (ob.). Pod tą nazwą powstało w Belgradzie czasopismo polityczne.

Viebahn, Jerzy Wilhelm Jan von..., statystyk, * 1802 w Soest w Westfalii, wstąpił 1824 do służby rządowej pruskiej, od 1832 r. radca regencyjny w Düsseldorfie, od 1839 w Arnsbergu, od 1842 radca ministerjum finansów, był przedstawicielem związku celnego na wystawach powszechnych w Londynie (sprawozdanie urzędowe, 3 t., 1852—3) i w Paryżu (sprawozdanie 1856), w końcu prezesem regencyjnym w Opolu, † tamże 1871. Wydał: „Statistik und Topographie des Regierungsbezirks Düsseldorf“ (2 t., 1836); „Statistik des zollvereinten und nördlichen Deutschland“ (3 t., 1858—68).

Viehoff Henryk, historyk literatury, * 1804 w Büttgen pod Neuss, † 1886, od 1850 do 1875 dyrektor gimnazjum realnego w Trierze. Wydał: „Goethe's Leben“ (5 wyd., 1888); „Goethe's Gedichte erläutert“ (3 wyd., 2 t., 1876); „Schillers Gedichte erläutert“ (6 wyd., 3 t., 1887); „Handbuch der deutschen Nationalliteratur“ (16 wyd., 1882) i in. Nadto przełożył tragedje Racine'a (4 t., 1869—70).

Vieira Antoni, misjonarz i kaznodzieja portugalski, * 1608 w Lizbonie, † 1697 w Bahji. Po ukończeniu szkoły jezuickiej w Bahji w Brazylji, wstąpił 1625 do zakonu Jezuitów, poczem po roku 1641 był kaznodzieją nadwornym Jana IV, króla portugalskiego, przyczem wielokrotnie używanym był do rozmaitych poselstw dyplomatycznych; następnie od 1653 był misjonarzem w Brazylji. Liczą go do najznakomitszych prozaików i kaznodziejów portugalskich. Jego kazania „Sermoes“ (16 t., Lizbona 1683 — 1754) były wielokrotnie przedrukowywane i przekładane na obce języki Nadto napisał kilka innych dzieł, jak: „Historia do futuro“ (tamże 1718); „Cartas“ (3 t., t. 1735—46); „Voz sagrada, politica, rhetorica e metrica“ (t. 1748), „Ecco des voces saudosas“ (t. 1757) i in.

Viel-Castel Horacy, hr., literat francuski, * około 1802, † 1864. Po rewolucji 1830 był spółpracownikiem kilku dzieł zbiorowych, a od r. 1852 konserwatorem muzeów. Oprócz dzieł „Collection de costumes, armes et meubles“ (2 wyd., 3 t., 1834), napisał wiele powieści (jak nap. „Madame la duchesse“, „Gérard de Stolberg“ i t. d.), w których daje zarysy spółczesnych towarzystw wyższych.

Viel-Castel Ludwik, baron de..., historyk, brat poprzedniego, * 1800, † 1887, członek ambasady w Madrycie i Wiedniu, potem dyrektor w ministerjum spraw zagranicznych. Główne jego dzieło jest: „Histoire de la Restauration“ (20 t., Paryż 1860—77).

Vien Józef Marja, hr., malarz francuski, * 1716 w Montpellier, † 1809. Będąc od 1775 dyrektorem akademji franc. w Rzymie przyczynił się znakomicie do jej ulepszenia. Napoleon I mianował **V.** senatorem. Jednym z najlepszych jego obrazów

jest *Pustelnik*.—Jego wnuczka *Róża Celestyna Vien* († 1832) dała się poznać zaszczytnie jako poetka.

Vienne, u starożytnych *Vigenna*, lewy dopływ Loary, bierze początek z płaskowzgórza Millevaches i ubiegłszy 350 klm., wpada do niej pod Candes, pomiędzy Tours i Sammur. Przerzyna 4 departamenty, z których dwa noszą jej nazwę, a mianowicie: Dep. *Vienne*, niegdyś część Wyższego Poitou i Berry, zajmuje 7,023 klm. kw. i ma 338,500 m.; dzieli się na 5 okręgów: Poitiers, Châtellerault, Civray, Loudun, Montmorillon, z miastem głównem Poitiers.—Departament *Wyższej Vienne* (Haute-Vienne), utworzony z części: Limousin, Marche, Wyższego Poitou i Berry, liczy na 5,490 klm. kw. 376,000 m. i dzieli się na 4 okręgi: Limoges, Rochechouart, Staint-Yrieix i Bellac, z miastem głównem Limoges.

Vienne, w starożytnych czasach gallo-rzymskich *Vienna*, miasto w franc. dep. Isère, nad rzeką Rodanem, siedlisko biskupa, ma 24,800 m., gotycki kościół katedralny i bardzo ożywiony przemysł rękodzielniczy. Odbyty tu w r. 1312 sobór zniósł zakon templarjuszów.

Viennet Jan Pous Wilhelm, polityk i pisarz francuski, * 1777 w Bezier, † 1868. Pierwotnie wojskowy, od r. 1827 deputowany, miał znakomity udział w wywołaniu rewolucji Lipcowej we Francji. W r. 1839 otrzymał godność para Francji, lecz r. 1848 usunął się zupełnie od spraw publicznych. Jako pisarz występował ostro przeciw romantykom w „Epitre aux Muses sur les romantiques“ (Paryż 1824) i przeciw nienawistnemu prawodawstwu w „Epitr eaux chiffoniers sur les crime de la presse“ (Paryż 1827); są to najlepsze podobno z jego utworów. Używają też popularności we Francji jego „Fables“ (3 ed., 1865). Oprócz tego pisał **V.** mierne tragedje i ogłosił „Promenade philosophique au cimetière du Père-La-Chaise“ (Paryż 1824; 2 ed., 1855), a nadto „Histoire de la puissance pontificale“ (1866, t. 2).

Vierlande, urodzajna okolica nad dolną Elbą pod Hamburgiem położona i zaludniona przez holenderskich osadników (w XII w.), słynie z uprawy jarzyn i owoców na wielką skalę. Samych truskawek produkuje za 60 tys. marek rocznie.

Viersen, miasto w pruskiej regencji Düsseldorf, ma 23,000 m., liczne przędzalnie lnu, fabryki płótna i wstążek.

Vierwaldszteckie jezioro, *jezioro Czterech Kantonów (Vierwaldstättersee)*, w uroczej okolicy Szwajcarji położone, 37 klm. długie a do 16 klm. szerokie, ma 115,48 klm. kw. powierzchni, otrzymało nazwę od czterech sąsiednich leśnych kantonów: Luzern, Schwyz, Uri i Unterwalden. Wyniesione na 437 m. nad poziom morza, ma do 214 m. głębokości. W środku znajduje się wyspa Allstad. W okolicy Luzerny nizkie brzegi jego, okryte zielonością, są ozdobnemi domami letniemi i ludnemi wioskami pokryte. Odpływem jego jest rzeka Reuss. Do wybrzeży tego jeziora łączą się liczne wspomnienia z legendy o Tellu.

Vierzon (*V.-Ville*), miasto w franc. dep. Cher, okr. Bourges, na prawym brzegu rzeki Cher położone, ma kościół z XV wieku, liczne fabryki i 10,600 miesz.

Viëta Franciszek, matematyk, * 1540 w Fontenay le Comte (Poitou), † 1600, znacznie się przyczynił do rozwoju geometrji i algebry. Do rachunku algebraicznego wprowadził głoski na oznaczenie ilości wiadomych i niewiadomych; swoją metodę wyłożył w dziele: „De emendatione aequationum“. Pracował też nad zastosowaniem algebry do geometrji, ale spółrzędne nie były mu jeszcze znane. Większa część pism jego ogłoszoną została w Lejdzie 1646. — Porów. H. Fillon i Ritter „Notice sur la vie et les ouvrages de **V.**“ (Nantes 1860).

Viette Juljusz Franciszek, polityk francuski, * 1843 w Blamont (Doubs), gdzie następnie był adwokatem. W r. 1876 został członkiem republikańskim izby deputowanych, 1887—89 ministrem rolnictwa, a w r. 1892 robót publicznych.

Vieusseux Jan Piotr, księgarz i literat włoski, * 1779 w Oneglia, † 1863. Zasłużył się literaturze ojczystej przez założenie wielkiej czytelni 1820, czasopisma „Antologia“ (1826—33), dziennika „Giornale agrario toscano“, oraz pisma zbiorowego „Archivio storico italiano“.

Vieux Saxe (fr.) stara porcelana, Nazwa wyrobów porcelanowych z fabryki królewskiej w Miśni z XVIII w.

Vieuxtemps Henryk, znakomity skrzypek, * 1820 w Verviers w Belgji, † 1881, uczeń Bériota. W licznych podróżach artystycznych po Europie i Ameryce mistrzowską grą i kompozycjami zjednał sobie sławę pierwszorzędnego artysty. W r. 1846 mianowany nadwornym solistą cesarskiej orkiestry w Petersburgu, przebywał tam jakiś czas, następnie osiadł w Paryżu. Elegancja, siła i pewność pełnej uczucia gry jednały mu gorące uznanie. Z kompozycji najwięcej rozgłosu zyskały „Fantaisie Caprice“, „Polonaise“, „Transkrypcja z Halki“ („Szumią jodły“) i in. Porów. Radoux „Henri **V.** Sa vie, ses oeuvres (1893).

Vieuxtemps Henryk.

Vieweg Hans Fryderyk, słynny księgarz niemiecki, * 1761 w Halli, † 1835. W r. 1786 założył księgarnię w Berlinie, w r. 1801 przeniósł się do Brunświku, gdzie do własnej księgarni i drukarni przyłączył księgarnię szkolną J. H. Campego z którego córką się ożenił. W r. 1825 najstarszy syn jego *Edward* **V.**, (* 1797, † 1869), wszedł jako wspólnik do przedsiębierstwa ojca, a następnie

objął jego cały kierunek i zwrócił się głównie do wydawnictwa dzieł przyrodniczych. Od r. 1831 wydawał gazetę „Nationalzeitung“, która z powodu zbyt liberalnych dążności w r. 1840 zabronioną została. Księgarnia szkolna od 1855 przeszła na własność *Henryka* **V.**, (* 1827, † 1890) jedynego syna Edwarda.

Vigénère Błażej, pisarz francuski, * 1523 r., † 1596, był sekretarzem księcia de Nemours, kiedy posłowie, zapraszający Henryka Walezjusza na tron polski, bawili w Paryżu. **V.**, chcąc dać poznać swoim rodakom oraz przyszłemu monarsze kraj i dzieje narodu polskiego, ogłosił pisma: „Les Chroniques et Annales de Pologne“ (Paryż, 1573); „La description du Royaume de Pologne et pays adjacens etc.“ (tamże i t. r.). Do tego dodał mapkę Polski p. t. „Le voyage et chemin de Pologne“.

Viger Marja Albert, polityk francuski, * 1843, lekarz z powołania, wybrany 1885 do parlamentu. W 1893 był ministrem handlu w gabinecie Ribota, a w 1895 w gabinecie Dupuy'a. W gabinecie Brissona objął tekę rolnictwa (1898), zatrzymał ją w gabinecie Dupuy'a 1898 i ustąpił z nim razem 1899.

Vigerus Franciszek, erudyta francuski, * 1591 w Rouen, † 1647 w Paryżu. Zjednał sobie znakomite imię dziełem: „De praecipuis Graecae dictionis idiotismis“ (Paryż, 1627; 4 ed., Lipsk, 1834), które jest znakomitą pomocą do nauki języka greckiego.

Vigevano, miasto w prowincji włoskiej Pavia, nad rzeką Tessin, jest rezydencją biskupa, ma 13,800 miesz.

Vigfusson Gudbrand, uczony islandzki, * 1827 r., † 1889, kształcił się w Kopenhadze i w r. 1864 powołany był do Anglji, aby ukończyć zaczęty przez Ryszarda Eleasby słownik islandzko-angielski (Icelandic-English Dictionary, 1869—74), mieszkał stale w Oksfordzie, gdzie też umarł. Wydał wiele starych dzieł i rozpraw literackich.

Vigilando ascendimus (łac.), czuwając wznosimy się w górę.

Vigilantius, prezbiter z Galji (około 395) podróżował po Wschodzie i osiadł w Barcelonie. Zasłynął z opozycji przeciwko kultowi relikwji, za co go strofował S. Hieronim.

Vigilantius, pseudonim Grzegorza z Sambora.

Vigilius, papież, ob. Wigiljusz.

Vigintiviratus (przed cesarzem Augustem *Vigintisexvirat.)*, nazwa samodzielnych kolegjów niższych urzędników rzymskich.

Vignola Jakób Barozzio, architekt włoski, * 1507 w Vignola w Modeńskiem, † 1573. Powołany został za papieża Juljusza II na architekta papieskiego do Rzymu i po śmierci Michała Anioła został 1564 budowniczym kościoła św. Piotra. **V.** podał stale zasady do stosowania w formach starożytnych.

Vignon Klaudjusz, jest to pseudonim francuskiej literatki i rzeźbiarki Noëmi Cadiot, * 1832 w Paryżu, † 1888. Główne jej rzeźby są: Dafne, (znajduje się w muzeum w Marsylji) i płaskorzeźby (w bibljotece Louvru). Z bardzo wielu powieści pisanych w rodzaju Balzakowskim na wyróżnienie zasługują: „Minuit, récits de la vie réelle“ (1861); „Un drame en province“ (1863); „Un naufrage parisien“ (1869); „Les drames ignores“ (1876); „Le mariage d'un sous prefet“ (1884) i in.

Vigny, Alfred de..., poeta francuski, * 1799, † 1863. Od 1814—28 służył w wojsku, potem żył jako człowiek prywatny w Paryżu. Z dzieł jego wymieniamy: „Poèmes“ (Paryż, 1829; 5 ed., 1841); „Poèmes antiques et modernes“ (tamże, 1824—26), w duchu biblijnym pisane; dramat „Chatterton“ (1835), przełożony na język polski przez Apollona Korzeniowskiego (Kijów, 1857), „Les destinées, poésies philosophiques“ (dzieło pośmiertne, tamże, 1864) i romans historyczny „Cinq Mars“ (t. 1826), z utworów tego rodzaju w literaturze francuskiej zbliżających się najbardziej do Walter Scotta. „Eloe,“ poemat, którego bohaterkę anielicę, zrodzoną z łzy Chrystusowej i zakochaną w szatanie, wprowadził Słowacki do „Anhellego“. (Por. Ign. Matuszewski „Geneza i znaczenie Eloi u Słowackiego“ w zbiorze „Swoi i Obcy“ wyd. II, 1903). „Eloe“ przełożył na polski Adam M—ski. Por. A. France „A. de Vigny“(1868), oraz Maurice Paléologue (1891). **V.** był od 1845 członkiem akademji. Jego „Oeuvres complètes“ wyszły w 8 t. (tamże, 1863—66 i 1883—85).

Vigo, miasto okręgowe i twierdza w hiszpańskiej prowincji Pontevedra, nad zatoką oceanu Atlantyckiego położone, ma 16,000 miesz., trudniących się handlem i połowem sardynek.

Vilagos (rum. *Siri)*, miasto w węgierskim komitacie Aradzkim, $3^1/_2$ mili od Aradu położone, liczy około 6,000 miesz. Pamiętne jest kapitulacją 13 sierpnia 1849 generała węgierskiego Görgeja, która zakończyła walkę między Węgrami a Austrją.

Villa (łac. i włosk.), zwał się u Rzymian dom wiejski. W późniejszych czasach nazwę **V.** zatrzymano we Włoszech, skąd przeszła do Europy. Słynne są **V.** Albani, Ludovisi, Massini, Medici, Doria Pampfili, Spada w Rzymie.—*Villa* w Hiszpanji, *Vilha* w Portugalji, otwarte miejsce targowe bez praw miejskich.

Villa Tommasso, polityk włoski, wybrany 1900 prezesem izby deputowanych.

Villa Carlotta, ob. Cadenabbia.

Villacarrillo, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Jaen, ma 10,000 miesz.

Villach, po słowiańsku *Bielak*, miasto w austrjackiem księstwie Karyntji, na prawym brzegu Drawy, liczy 7,000 miesz., posiada piękną starożytną katedrę gotycką, fabryki glejty, minji, blejwasu, szrutu i wyrobów z ołowiu; wielkie składy ołowiu, żelaza, stali i t. d. Prowadzi znaczny handel produktami górniczemi i hutniczemi oraz

drzewem. W pobliżu znajduje się wiele hamerni i walcowni żelaza, dalej młynów, tartaków, łomy marmuru, oraz dość nawiedzane kąpiele mineralne ciepłe (29°C).—Znane już za czasów rzymskich, pod nazwą *Villa ad aquas*, w dyplomatach wspomina się od 878; od 1007—1759 należało do biskupów salzburskich. W okręgu leżą góry 2,167 metrów wysokie, zwane *Alpami Villachskiemi* albo *Dobracz*, stanowiące część Alp Karyntskich, pomiędzy Drawą i doliną Gail, które o dwie mile dalej schodzą się z 500 m. wysoką *wyżyną villachską* (Villacher Ebene).

Villafranca, miasto we włoskiej prowincji Verona, nad rzeką Tartaro, ma 4,000 miesz., pamiętne jest pokojem preliminarnym zawartym 1859 pomiędzy Napoleonem III i cesarzem austrjackim Franciszkiem Józefem, mocą którego Lombardja została ustąpioną Sardynji, a z Włoch miało być utworzone państwo związkowe.

Villanella (włosk.), pieśń pasterska, pewien rodzaj dawnych wiejskich albo śpiewy ludowe naśladujących pieśni; także rodzaj tańca chłopskiego.

Villani Jan, słynny dziejopis włoski, rodem z Florencji, † 1348 tamże. Napisał historję miasta rodzinnego, którą brat jego *Matteo* **V.** aż do śmierci swojej t. j. do r. 1364 doprowadził. Syn tego ostatniego *Filip* **V.** uczony prawnik i sędzia, napisał w języku łacińskim „De origine civitatis Florentinae et ejusdem civibus“, której część II wydał Mazzuchelli w tłómaczeniu włoskiem (Florencja, 1774). Najlepsze wydanie kroniki **V.** uskutecznił Moutier (Florencja, 1823) i G. Dragomani (t. 1848).

Villanova de Arnold, ob. Arnold z Villanova.

Villanovanus, ob. Arnold z Villanova.

Villanueva Joachim Wawrzyniec, patrjota i erudyta hiszpański, * około 1757 w Jativa, prowincji Walencji, † 1837 w Dublinie. Wybierany trzykrotnie (1810, 1813 i 1820) deputowanym, bronił śmiało swobód narodowych i z tego powodu musiał po restauracji 1823 szukać przytułku w Irlandji. W licznych pismach swych odznaczył się jako uczony teolog, filolog, antykwarjusz i dobry poeta. Ruchliwe swe życie opisał w dziele „Vida literaria de Joag. Lorenzo Villanueva“ (2 t., Londyn, 1825).—Jego brat i towarzysz niedoli, *Don Jaime* **V.** (* 1765 w San Felipe, † 1824 r. w Londynie), należy do liczby najuczeńszych teologów hiszpańskich. Główne jego dzieło jest: „Viage literario á las iglesias de Spana“ (10 t., Madryt, 1803—21).

Villari Paskal, historyk włoski, * 1827 w Neapolu, od 1859 profesor w Pizie, od 1866 we Florencji, po upadku Crispiego w 1891, mianowany ministrem oświaty w gabinecie Rudini-Nicotera. Wydał: „La storia di Girol. Savonarola“ (2 t., 1859—61, 2 wyd., 1887); „Le leggende che illustrano la Divina Commedia“ (1865); „Macchiavelli“ (1877—82, t. 3) i in.

Villars Ludwik Hektor, książę de..., marszałek francuski, syn generała i dyplomaty, margr. *Piotra de Villars* (* 1623, † 1698), * 1653 w Moulins. Odznaczywszy się niejednokrotnie pod wodzą Turenne'a, Condé i Luxembourga, zwrócił na się uwagę Ludwika XIV, został 1690 marszałkiem polnym i położył znakomite zasługi

Villars Ludwik.

w hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej. **V.** jedynym prawie był wodzem francuskim który ze sławą i godnie występował przeciwko Marlborough'owi i księciu Eugenjuszowi. Za zwycięstwo pod Friedlingen (14 października, 1702) otrzymał buławę marszałkowską. Pod Malplaquet (1708), gdzie był ranny, ciężką poniósł klęskę, ale zemścił się za nią wielu późniejszemi zwycięstwami. W r. 1733 przy nowo rozpoczętej wojnie z Austrją wysłany do Włoch, † 1734 w Turynie. Anquetil wydał z autentycznych źródeł życie Villars'a (4 t., Paryż, 1784).

Villars Armand, hr., de..., brat poprzedniego odznaczył się podczas hiszpańskiej wojny sukcesyjnej zdobyciem Minorki 1707.

Villars Honorjusz Armand, książę de Martiques, syn marszałka, * 1702, był brygadjerem i † 1770 bez potomstwa męskiego.

Villaviciosa Józef, de..., poeta hiszpański, * 1589 w Siguenza, † 1658 w Cuenca. Wsławił się komicznym poematem bohaterskim „La Mosquea“, t. j. „Wojna much“ (Cuenca, 1615; najlepsze wyd.; Madryt, 1777). **V.** był inkwizytorem w Murcji.

Villebois-Mareuil, pułkownik francuski i transwalski, * 1847 r., † 1900 r. na polu bitwy w Transwalu. W 21 roku życia skończył szkołę wojskową i wstąpił jako porucznik do francuskiej piechoty marynarki, będącej zawsze wojskiem wyborowem. Podczas wojny 1870 stał jako kapitan na czele kompanji strzelców w armji generała Chanzy'ego nad Loarą. Dokazywał wtedy cudów waleczności. Ciężko ranny, otrzymał na placu boju Legję Honorową. W kilka lat później został majorem w sztabie generalnym, a jako pod-

Villebois-Mareuil.

pułkownik i naczelnik sztabu generalnego brał udział w wojnie angielskiej. Posunięty na pułkownika, dowodził pułkiem piechoty № 130 w Marynne, później pułkiem piechoty № 67 w Soissons, wreszcie pierwszym pułkiem Legji Zagranicznej. Ale w owoczesnej armji francuskiej i w owoczesnych stosunkach było mu za ciasno. Ostro też krytykował stan armji, spychanie armji na drugi plan przez polityków cywilnych, karjerowiczowstwo, wreszcie, które się rozwielmożyło w armji od czasu, gdy deputowani rozpoczęli protegować w wojsku swych kuzynów i kuzynów wpływowych wyborców. Jako pułkownik tedy, źle notowany, wystąpił ze służby czynnej i zajął się pracą teoretyczną z zakresu techniki wojskowej. To jednak nużyło pułkownika. Z radością przyjął propozycję dra Leydsa, by się udać do Transwalu, a uwagę kół rządzących burskich na **V.** zwróciła główna gałąź rodziny Joubertów, po dzień dzisiejszy przebywająca we Francji. Burowie cenili niezmiernie pułkownika francuskiego, ponieważ był on tak ruchliwym i wytrwałym, jak oni, przerzucał się szybko z miejsca na miejsce, a jego krew zimna w niczem nie ustępowała przysłowiowej flegmie angielskiej.

Villefranche, miasto we francuskiem departamencie Rodanu, ma 13,000 miesz., prowadzi handel winem.

Villegas Estevan Manuel, de..., poeta hiszpański, * 1595 w Najera, † 1669. Zyskał sławę utworami poetycznemi, wydanemi p. t. „Amatorias“ (Najera, 1617; 2 wyd., 2 t., Madryt, 1797).

Villehardouin Geoffroy, de..., historyk francuski, * 1160, † 1213, służył wojskowo, był marszałkiem hr. Thibaut de Champagne, z którym poszedł na wojnę krzyżową, potem był marszałkiem Romanji (1207) i uratował wojsko francuskie od zagłady, jako margrabia Bulgarji. Opisał 4 wojny krzyżowe w dziele „Conqueste de Constantinople“, najstarszej pracy historycznej francuskiej. Najlepsze wydanie 1872 przez V. de Wailly, powtórzone w 1874 z dalszym ciągiem Henryka de Valenciennes.

Villèle Józef, hrabia, mąż stanu francuski, * 1773 w Tuluzie, † 1854 tamże. Wybrany 1815 deputowanym, występował jako przywódca ultrarojalistów; po upadku Richelieu'go w 1821 był ministrem finansów, a 1822 został prezesem gabinetu; używając środków reakcyjnych, taką wywołał opozycję, że 1828 musiał ustąpić miejsca gabinetowi Martignaca.

Villemain Abel Franciszek, pisarz francuski, * 1790 w Paryżu, † 1870 tamże. Początkowo studjował prawo, a potem poświęcił się zawodowi nauczycielskiemu i literackiemu. Już 1812 r. jego „Eloge de Montaigne“ była uwieńczona przez Instytut. Mianowany profesorem wymowy w Sorbonie, ściągał tłumy słuchaczów świetnemi swemi odczytami. Od r. 1829 będąc deputowanym, należał do opozycji. Od 1840—44 był ministrem wychowania publicznego, a 1848 usunął się zupełnie od życia politycznego. W pracach swoich estetycznych i literackich **V.** odznaczył się głównie jako historyk dziełami: „Cours de littérature française“ (ostatnie ed., 5 t., Paryż, 1864); „Études de littérature ancienne et étrangère“ (tamże, 1846; ostatnia ed., 1865); „Tableau de l'éloquence chrétienne au IV-ème siècle“ (ostatnia ed., tamże, 1870); „Choix d'études sur la littérature contemporaine“ (tamże, 1857). Od 1819 był **V.** członkiem akademji.

Villemain Abel.

Villemessant Jan Hipolit *de Cartier*, zwany *de* **V.**, dziennikarz francuski, * 1812 r. w Rouen, † 1878, syn naturalny pułkownika de Cartier i Augustyny de **V.**, której nazwisko przyjął, był z początku kupcem, w 1839 przeniósł się do Paryża i oddał się dziennikarstwu. Założył dziennik mód *La Sylphide*, a zarazem połączył się z legitymistami i w ich sprawie występował w różnych pismach. W 1854 założył dziennik *Figaro*, który, jako pismo skandaliczne, zyskał wziętość; bez stałych zasad, dziennik ten był wiernym obrazem drugiego cesarstwa. Losy swoje opowiedział **V.** w „Mémoires d'un journaliste“ (6 t., 1867—78). Był to jeden z najbardziej znienawidzonych we Francji ludzi, dla wywołania efektu nie było dla niego środków zbyt nikczemnych, chwalono jednak dobroczynność jego dla biednych kolegów.

Villena Don Henryk de Aragon, margrabia de..., słynny erudyt hiszpański, * 1384, † 1434 w Madrycie. **V.** uważany jest za twórcę poezji dworskiej. Napisał: „Arte de Trobar“, „Arte cisoria“, „Trabajas de Hercules“, „Tratado de la Consolation“, „Facinologia“, etc.

Villeneuve d'Agen, miasto we franc. dep. Lot-Garonne, ma 9,500 miesz.

Villeroi *(Neufville de)*, zasłużony swemu narodowi ród francuski, dopiero na początku XVI w. uszlachcony, a później obdarzony tytułem książęcym. Znakomitsi tego rodu przedstawiciele są *Mikołaj de Neufville*, pan na *Villeroi* (* 1542 r., † 1617), minister za Karola IX, Henryka III, Henryka IV i Ludwik XIII, jest, autorem sławnych „Mémoires d'état depuis 1567 jusqu'en 1604“ (Paryż, 1622; z kontynuacją do 1620, tamże, 1634).

Villeroi Mikołaj de Neufville, margr., a później książę de **V.**, wnuk poprzedn., * 1597, † 1685, znakomity wojownik, otrzymał 1663 godności para i księcia.

Villeroi Franciszek de Neufville, książę de **V.**, marszałek i par francuski, * 1643, † 1730. Człowiek gładki, pełen galanterji dworskiej, ulubieniec Ludwika XIV, otrzymał mimo braku odpowiednich

zdolności buławę marszałkowską 1694 i dowodząc naczelną armją, poniósł podczas hiszpańskiej wojny sukcesyjnej dwie klęski: od ks. Eugenjusza Sabaudzkiego we Włoszech pod Chiari (września 1700) i od Marlboroougha w Niderlandach pod Ramillies (23 maja 1706). W tej ostatniej bitwie przyprawił **V.** Francję o ciężkie straty, ale mimo to nie utracił łask króla. W 1722 za intrygi swe został uwięziony i wysłany do Lionu. Na dworze pokazywał się odtąd rzadko.

Villers Karol, pisarz francuski, * 1765, † 1815. Znał dobrze literaturę i filozofję niemiecką i przyczynił się do jej rozpowszechnienia we Francji.

Villers-Cotterêts, miasto we francuskim departamencie Aisne, okręgu Soissons, w rozległym lesie **V.,** ma dawny zamek królewski (obecnie przytułek), fabryki trykotaży, sit, zabawek, pił, 5,000 miesz. Jest to miejsce urodzenie A. Dumasa starszego, któremu tu wzniesiono pomnik 1884. D. 28 czerwca 1815 bitwa zwycięska wojsk związkowych z Francuzami.

Villiers sur-Marne, wieś w departamencie Seine et Oise obw. Corbeil, nad lewym brzegiem Morny, posiada 1,419 miesz. i fort, pamiętna stoczonemi tu i pod Champigny 30 list. i 2 grudnia 1870 krwawemi walkami między paryskiemi wojskami wycieczkowemi pod Ducrotem a Niemcami.

Villiers Karol Pelham, polityk angielski, zwany ojcem parlamentu, gdyż przebył w niem lat 63. * 1802, † 1898, kształcił się w Cambridge. Był sędzią śledczym, wybrany do parlamentu 1835, był ministrem w gabinecie Palmerstona (1859), z Gladstonem rozdzielił się z powodu *Home-Rulu* (ob.). W 1879 wzniesiono mu pomnik w Volverhampton, które reprezentował w parlamencie.

Villiers de l'Isle, Adam August, wybitny poeta francuski, * 1833, † 1893, napisał: „L'amour supreme (1886); „L'Eve future", „Contes cruels" (1888); „Axel" dramat (przełożony przez Miriama (Przesmyckiego). Należał do poprzedników symbolizmu i modernizmu nowoczesnego.

Villiers Jerzy, ojciec i syn, ob. Buckingham lord.

Villiers Jerzy Wilhelm, ob. Clarendon.

Villiers Barbara, kochanka Karola II, ob. Cleveland.

Villingen, badeński obwód (1,066 klm. kw. i 72,000 miesz.), z miastem **V.** nad rz. Brigach, mającem 6,900 miesz.

Villinger Hermina, nowelistka niemiecka, * r. 1849, drukowała (początkowo pod pseudonimem H. Wilfried), wiele romansów i nowel.

Villoisson, Jan Chrzciciel Kacper d'Ansse de..., gruntowny znawca greczyzny, profesor w Paryżu, * 1753 w Corbeil, † 1805.

Villon Franciszek, poeta francuski, * 1431 r. w Paryżu, † około 1490. Prawdziwe dziecię ludu paryskiego, był pod pewnym względem twórcą swawolnej pieśni gminnej. Z powodu awanturniczego i nieporządnego życia dwakroć był na szubienicę skazywany i za każdym razem uratował się swemi poezjami. Z utworów jego, których najlepsze wyd. sporządził P. Lacroix p. t. „Oeuvres complètes de Villon" (Paryż, 1854), na główną wzmiankę zasługują ballady. Por. Naglla „Franz Villon" (Mühlheim, 1856); Campaux „François Villon, sa vie et ses oeuvres" (Paryż, 1859); Longnan „Etude biographique sur F. V." (1878).

Vilmar Fryderyk Chrystjan, niemiecki teolog i historyk literatury, * 1800 w Solz w elektoracie Heskim, † 1868 w Marburgu; studjował teologję w Marburgu, poczem od 1833 został dyrektorem gimnazjum w Marburgu, a następnie 1850 radcą konsystorza i radcą referentem w ministerjum spraw wewnętrznych w Kassel, na którem to stanowisku pracował usilnie nad ustaleniem ścisłego porządku i hierarchji kościelnej. Wyszedłszy razem z Halsenpflugiem z ministerjum, był od 1855 r. profesorem teologji w Marburgu. Z pism jego zalecają się głównie ściągające się do dziejów literatury niemieckiej, zwłaszcza: „Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Nationalliteratur" (Marburg, 1845, 23 w., tamże 1889), dalej: „Zur neuesten Kulturgeschichte Deutschlands" (Frankfurt, 1858, t. 2 i 3, tamże, 1867); „Deutsche Namenbüchlein" (5 wyd., tamże, 1880); „Handbuchlein für Freunde der deutschen Volkslied" (Marburg, 3 wyd., 1886); „Idiotikon von Kurhessen" (tamże, 1868) i in.

Vilvorde, osada w belgijskiej prow. Brabantu, w okręgu Brukselskim, ma kościół gotycki, fabryki wyrobów z włosów końskich, wyrobów szmukierskich i in., wielki dom karny, szkołę ogrodniczą, 12,500 miesz.

Vimeiro, wieś w portugal. okręgu Lizbony, w prowincji Estremadura, 700 miesz., pamiętna zwycięstwem odniesionem w 1808 przez Wellingtona nad Junotem.

Vimina *(da Ceneda* Wojciech), podróżnik i historyk, rodem z Wenecji, jest autorem dzieła: „Istorie delle guerre civili di Polonia," „Progresso dell'armi moscovite contra pollacchi," „Relazioni della Moscovia et Suecia, divisa in 3 libri" (Wenecja, 1671 i 1678).

Vinca, roślina, ob. Barwinek.

Vincennes, miasto i wschodnie przedmieście Paryża, o ½ godziny drogi od Paryża położone, ma 25,000 miesz. i zamek warowny, który od czasów Ludwika XI na więzienie stanu przeznaczony, w 1808 przerobiony został na twierdzę i obecnie mieści w sobie wielki park artylerji.

Vincent, *St.-Vincent*, przylądek, stanowiący ostatni południowy kraniec Portugalji, pamiętny zwycięstwami floty angielskiej dowodzonej przez Jervisa nad flotą hiszpańską, pod dowództwem Cordova 1797, i Napiera nad flotą Dom Minguela, 3 lipca 1833 r.

Vincent Arvède (pseudonim Barine), literatka francuska, * 1848, napisała: „Portraits de femmes" (1887), nagrodzone przez Akademję, „Prin-

cesses et grandes dames“ (1890), ob. tłomaczyła Tostoja „Souvenirs“ (1888).

Vincentius Bellovacensis, da. Wincenty z Beauvais.

Vinci Leonard, ob. Leonardo da Vinci.

Vincke Karol Fryderyk Ludwik, baron von..., poseł pruski, * 1800 w Minden, służył w wojsku pruskiem, 1837 udał się z Moltkem do Turcji dla zreorganizowania armji, 1843 wystąpił z wojska w stopniu majora, od 1858 r. członek izby poselskiej pruskiej, 1866 i 1867 członek sejmu konstytucyjnego i prawodawczego związku północno-niemieckiego; należał do stronnictwa staroliberalnego; † 1869 w Berlinie. Wydał: „Die Reorganisation des preuss. Heerwesens“ (1864).

Vincke Ernest Fryderyk Jerzy, baron von..., pruski mąż stanu, * 1811 w Busch, † 1875, wstąpił 1832 do służby rządowej pruskiej, od 1837—48 landrat okręgu Hagen, członek połączonego sejmu 1847, następnie, jako członek zgromadzenia narodowego niemieckiego, jeden z celniejszych przedstawicieli stronnictwa konstytucyjnego cesarskiego, na sejmach 1850—55 i 1858—63 przywódca stronnictwa liberalnego, 1866—67 członek izby poselskiej pruskiej, 1867 członek sejmu północno-niemieckiego odznaczył się jako znakomity mówca parlamentarny.

Vincke Karol Fryderyk Gisbert, brat poprz., * 1813, † 1892, od 1842 do 1860 znajdował się w służbie rządowej pruskiej, obecnie przebywa w Frejburgu w Bryzgowji. Wydał: „Rose und Distel,“ zbiór poezji (2 wyd., 1865); „Gedichte“ (2 wyd., 1862). „Lustpiele“ (1869); „A B C für Haus und Welt“ (3 wyd., 1880); „Im Bann der Jungfrau,“ nowele (2 wyd., 3 t., 1873) i in.

Vindelicia, nazwisko dawane okolicy pomiędzy Lechem, Innem, Alpami i Dunajem, zaludnionej w starożytności przez celtyckie plemię Windelsków. Od 15 r. przed Chr. zamieniona na rzymską prowincję ze stolicą Augusta Vindelicorum (Augsburg dzisiejszy).

Vindobona, ob. Wiedeń.

Vinet Aleksander Rudolf, pisarz i teolog szwajcarski, * 1797 w Ouchy, † 1847 w Clarense. Po ukończeniu studjów w akademji w Lozannie, został 1817 r. profesorem literatury francuskiej na uniwersytecie bazylejskim. 1819 wyświęcony na księdza, wziął czynny udział w ówczesnych sprawach religijnych w Szwajcarji, będąc jednym z najgorliwszych obrońców wolności wyznania. 1837 r. powołany na profesora wymowy kaznodziejskiej do Lausanny, został jednocześnie członkiem komisji, która miała uregulować stosunki religijne w kantonie Waadt. Nie mogąc atoli przeprowadzić swego przekonania, odłączył się od kościoła i założył kościół wolny. W r. 1845 powrócił na profesora literatury francuskiej do Lozanny, w następnym jednak roku pozbawiony był tego miejsca z powodu pism polemicznych przeciwko rządowi. Z licznych pism **V.** ważniejsze: „Du respect des opinions“ (1824); „Sur la liberté des cultes“ (1826); „Chrestomatie française“ (3 t., 1829—36); „Discours sur quelques sujets religieux“ (1835, wyd., 1862); „Nouveaux discours sur quelques sujets religieux“ (4 wyd., 1860); „Essai sur la manifestation des convictions religieuses et sur la séparation de l'eglise et de l'état“ (1842); „Études sur la littérature française au XIX siècle“ (2 t., 1849); „Histoire de la littérature française au XVIII s.“ (2 t., 1851, 2 wyd., 1876); „Moralistes des XVI et XVII siècle“ (1859) i in. Por. Scherera „**V.**, sa vie et ses écrits“ (1853).

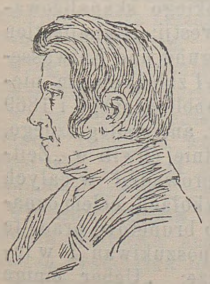

Vinet Aleksander.

Vineta, *Urbs* Venetorum, inaczej Julin, albo Jumin, obecnie Wollin, rzekoma kolonja fenicka, punkt centralny handlu słowiańskiego na wyspie Wollin (ob.). Obok miasta istniała tam rzeczpospolita Wikingów (ob.) skandynawskich zwana Jomsburg, założona przez Palnatokego. Mieszkańcy **V.** dawali się we znaki ludom ościennym, i dopiero król Magnus duński i norweski zniszczył Jomsburg 1043. Według legendy, miasto zostało pochłonięte przez morze.

Vinland, pierwsza kolonja starożytnych Normandów w Północnej Ameryce, mianowicie w dzisiejszych Stanach Massachusetts i Rhode-Island, w ziemi odkrytej pierwszy raz r. 986 przez Bjarne Herjulfson i dopiero w r. 1000 zwiedzonej powtórnie przez Leif'a Szczęśliwego. Por. Rafn'a „Antiquitates Romanae“ (Kopenhaga, 1837).

Vinoy Józef, generał francuski, * 1800 w departamencie Isère, † 1880. Wstąpiwszy do wojska 1823 r., dosłużył się w Algierze stopnia pułkownika, został 1854 generałem brygady, otrzymał w wojnie krymskiej stopień generała dywizji, walczył w wojnie włoskiej 1859 r., a 1870 mianowany był dowódcą 13 korpusu, ale spóźnił się pod Sédan i wróciwszy do Paryża, podczas oblężenia stolicy dowodził naczelnie 3 armją, a potem całą armją pruską; mimo kilku szczęśliwych utarczek nie mógł **V.** przełamać oblężniczych linji niemieckich. W lutym 1871 wybrany na członka zgromadzenia narodowego, walczył potem przeciw Komunie. Ogłosił: „Opérations de l'armée pendant le siège de Paris“ (1872); „L'armistice et la Commune“ (1872).

Vintschgau (*Vinstgau*), dolina Adygi górnej w Tyrolu, ciągnie się do wzgórza Töll w pobliżu Meranu na długości 65 klm. Jest dobrze uprawna i liczy z 6,000 miesz. Prowadzi przez nią droga od Landeck do Meranu.

Viola, nazwa dawnych instrumentów smyczkowych, które przetrwały aż do XVIII wieku i z których od XVI wieku przez stopniowe

zmiany i udoskonalenia wytworzyły się skrzypce (ob.). Mniejsze takie instrumenty, jak *viola da braccio*, trzymane były w ręku, większe, jak *viola da gamba* (ob. Gamba), opierały się o kolana. Zwykle **V.** miały po 6 strun, odmiany ich jednak, zwane *lira* (ob. Lutnia), miały większą ich liczbę, jak *amorka* (**V.** *d'amore*), **V.** *bastarda*, **V.** *da spalla*.

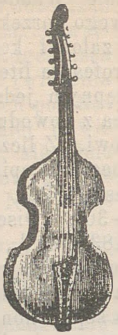

Viola da braccio (w. XVIII).

Viola, O., pseud. M. Wołowskiego.

Viola, *Volaceae*, ob. Fjołek, Fjołkowate.

Violet-Leduc Eugenjusz Emanuel, architekt francuski, * 1814 w Paryżu, † 1879 r. Mianowany 1840 inspektorem budowli, wzniósł i wyrestaurował wiele kościołów. W roku 1863 — 1864 zajmował katedrę historji sztuki w szkole sztuk pięknych. Prócz wielu rysunków i akwarel, odtwarzających dawne pomnikowe budowle, ogłosił: „Essai sur l'architecture militaire au moyen âge“ (1854); „Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI au XIV siècle“ (10 t., 1853—68); „Entretiens sur l'architecture“ (1853—72); „Cites et ruines américaines“ (1862); „Habitations modernes“ (1875, t. 2); „Histoire de l'habitation humaine“ (1875) i in.

Violoncello, ob. Basetla.

Viomenil Antoni Karol du Houx, baron de..., oficer francuski, * 1728, † 1792. Wysłany przez rząd francuski równie jak Dumouriez (ob.), Choisi (ob.) i inni dla wspierania konfederacji barskiej w Polsce, przeznaczony był do zastępowania Dumourieza w r. 1771 i brał czynny udział w działaniach tejże konfederacji aż do jej upadku. W r. 1808 wyszły jego listy, a właściwie raporty, składane rządowi francuskiemu o tej sprawie p. t.: „Lettres particulières du baron de Viomenil sur les affaires de Pologne en 1771 et 1772 etc.“ (Paryż, 1808), tłómaczone na język polski przez ks. Stanisława Jabłonowskiego p. t.: „Wspomnienia, listy i raporta urzędowe z lat 1771 i 1772“ (Kraków, 1863).

Vionville, miejscowość na zachód od Metz, pamiętna krwawą bitwą między armją ks. Fryderyka Karola a korpusem Bazaine'a, w d. 16 sierpnia 1870 r.

Viotti Jan Chrzciciel, jeden z najznakomitszych skrzypków XVIII stulecia, * 1753 w Foutanetto (w Pjemoncie), † 1824 w Londynie, swemi koncertami w Paryżu (1782) i w Londynie zjednał sobie wielki rozgłos, skutkiem czego został dyrektorem orkiestry w operze londyńskiej (1819—22), a następnie wielkiej Opery w Paryżu. Jego koncerty i dueto na skrzypce uznane zostały za klasyczne. Z licznych wydań najlepsze Ferd. Davida (w Lipsku u Seafa).

Vipera, ob. Żmija.

Virchow Rudolf, patolog i antropolog, * 1821 w Schivelbein w Pomeranji, † 1902 r. w Berlinie. Medycynę studjował w Berlinie, 1846 został prosektorem w szpitalu Charité w Berlinie, 1847 założył wespół z Reinhardtem dziennik: „Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin.“ Jednocześnie prawie rozpoczął wykłady anatomji patologicznej, 1847 habilitował się na uniwersytecie berlińskim, 1848 został przez rząd wysłany na Śląsk dla studjów nad tyfusem głodowym, a wyniki swych badań ogłosił w pracy: „Mitteilungen über den oberschlesischen Typhus“ (1848). W r. 1849 został profesorem anatomji patologicznej w Würzburgu, 1856 objął taką samą katedrę w Berlinie, którą zajmował do śmierci. Zasługi jego dla patologji są ogromne. Przeprowadził bardzo liczne badania mikroskopowe, mało przedtem opracowywane, a rezultatem badań była słynna teorja komórkowa *(celularna)* w patologji; anatomja patologiczna (ob.) zawdzięcza mu bardzo wiele i w ogólnym swym układzie i w mnóstwie pojedyńczych szczegółów. Nauka o zapaleniach, o nowotworach, o zatorach (embolia) i metastazach, o gruźlicy, ropnicy, białaczce, tłuszczowem i mączkowatem (amyloidowem) przeistoczeniu, o dyfterycie i w. in. była albo przez niego stworzona, albo też zasadniczo zmieniona i na naukowe tory pchnięta. Prócz tego brał czynny udział w życiu politycznem Niemiec, gdzie był założycielem i przewodnikiem stronnictwa postępowego. W r. 1861 obrany był na posła do izby deputowanych, której był członkiem bardzo czynnym; od 1880—93 był członkiem parlamentu; podczas wojen w r. 1866 i 1870 był członkiem rady lekarskiej dla armji, gdzie stworzył wiele doniosłych urządzeń leczniczych i sanitarnych. Jako członek rady lekarskiej przy ministerjum oświaty i radny miasta, swą gorliwością wiele się przyczynił do szybkiego skanalizowania Berlina; napisał w tej kwestji: „Kanalisation oder Abfuhr?“ (1869); „Reinigung und Entwässerung Berlins“ (1870—79). Był założycielem niemieckiego Towarzystwa antropologicznego i 1869 prezesem berlińskiego Towar. antropologicznego, którego prace ogłaszał do ostatniej chwili w „Zeitschrift für Ethnologie.“ Zaprowadził w całych Niemczech badania dzieci w szkołach, celem oznaczenia stosunku blondynów do brunetów; prace te dały impuls do podobnych poszukiwań i w innych krajach. Napisał także: „Ueber einige Merkmale niederer Menschenrassen am Schädel“ (1875); „Beiträge zur physischen Antropologie

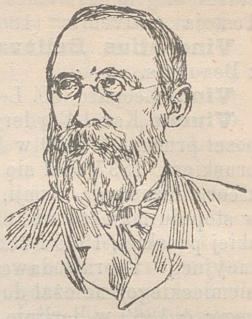

Virchow Rudolf.

der Deutschen mit besonderer Berücksichtigung der Friesen“ (1876). W r. 1879 brał udział w wyprawie Schliemanna przy odkopywaniu Troi, skąd napisał: „Zur Landeskunde der Troas“ (1880); „Alttrojanische Gräber und Schädel“ (1882). W roku 1881 prowadził poszukiwania antropologiczne na Kaukazie, o czem ogłosił „Das Gräberfeld von Koban im Lande der Osseten“ (1883). W r. 1888 podróżował wraz ze Schliemannem po Egipcie, Nubji i Peloponezie; założył muzeum ubiorów niemieckich i sprzętów domowych w Berlinie; zajmował się też kwestją wychowania publicznego i rozszerzaniem wiadomości z nauk przyrodniczych, od roku 1866 wydawał wraz z Holzendorffem „Sammlung allgemeinverständlicher, wissenschaftlicher Vorträge,“ gdzie zamieścił znaczną liczbę własnych odczytów. Oprócz wyżej wymienionych dzieł ogłosił: „Vorlesungen über Pathologie“ (t. 1, „Cellularpathologie, 1858, 4 wyd., 1871, t. 2—4, „Die krankhaften Geschwülste,“ 1863 — 1867), „Gesammelte Abhandlungen zur wissenschaftlichen Medizin“ (1856, 2 wyd., 1862); „Vier Reden über Leben und Kranksein“ (1862), „Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat“ (1877) i w. in. Por. Przewóski „Ocena działalności naukowej R. Virchowa“ („Odczyty kliniczne, № 40, 1892); Becher „Rudolf **V.**“ (1894).

Viret Piotr, reformator w Genewie i Lausannie, * 1511 w Orbe (kanton Waadt, † 1571. Por. K. Schmidt 1860 „Godet“ (1892).

Virey Juljusz Józef, naturalista i lekarz, * roku 1776 departamencie Wyższej Marny, † 1847; był inspektorem szpitalów wojskowych, członkiem akademji i deputowanym. Wydał: „Historja obyczajów i instynktu zwierząt“ (przekład polski Kośmińskiego, 2 t., 1828, przekład Wagi, 2 t., 1844—45); „Historja naturalna rodu ludzkiego“ (przekład Leśniewskiego, 4 t., 1842—43, 2 wyd., 2 t., 1857); „O kobiecie pod względem fizjologicznym, moralnym i literackim“ (1843, 2 wyd., 1857); „Fizjologja i jej stosunek do psychologji“ (przekład W. Przybylskiego, 1852); „Histoire naturelle des médicaments“ (1820); „De la puissance vitale“ (1823) i in.

Virgilius, ob. Wirgiljusz.

Virgines ecclesiasticae albo **V.** *canonicae*, dziewice, które składały śluby zakonne, ale żyły w domu rodzinnym.

Virgo, gwiazdozbiór, ob. Panna.

Viriatus, pasterz luzytański, odznaczył się w walce o niepodległość swego ludu przeciw Rzymianom (podczas wojny luzytańskiej 148—139 przed Chr. i został przywódcą ludu, w r. 139 z namowy Rzymian zamordowany.

Viribus unitis (łac.), połączonemi siłami. Dewiza cesarstwa austrjackiego, przyjęta przez cesarza Franciszka Józefa.

Viritim (łac.), wszyscy co do jednego, co do ostatniego mężczyzny.

Virtus post nummos (łac.), naprzód pieniądze, później cnota. Słowa Horacego.

Virues Christoval, de..., oficer i poeta hiszpański, * 1550 w Walencji, † około 1619. Oprócz poematu epicznego „El Monserrate“ (Madryt, 1588 i częściej), w którym opisuje bitwę pod Lepanto, wydał także „Obras tragicas i liricas“ (Madryt, 1609). Tragedjami swemi stanowi epokę w historji sceny hiszpańskiej.

Virunum, główne miasto rzymskie w prow. Noricum; znajdują się tam zwaliska pod Celowcem. Por. Pichler 1888.

Vis (łac.) siła, *vis ablativa*, siła zmuszająca, gwałt; *vis armata* = siła zbrojna. *V. attractiva* = siła przyciągająca. *V. comica*, potęga humoru, komiki. *V. compulsiva*=groźba. *V. inertiae*=bezwładność, inercja, *V. legis*=siła prawa. *V. major*=siła wyższa. *V. motrix*=siła poruszająca. *V. probandi*=siła przekonania, argumentów. *Vis vitalis*=siła życiowa.

Vis-à-vis (franc.), naprzeciwko.

Viscaya, prowincja hiszpańska, ob. Biskaja.

Viscera (łac.), wnętrzności; stąd *wisceralny*, tyczący się wnętrzności.

Vischer Piotr., artysta odlewnik, * około 1460 w Norymberdze, syn *Hermana Vischera*, który w r. 1457 odlał ze śpiżu piękną chrzcielnicę dla kościoła parafjalnego w Witenberdze, * około 1455 w Norymberdze, † 1529. Obok Albrechta Dürera (ob.) jest **V.** jednym z najznakomitszych kunsztmistrzów swojego czasu. Najwytworniejszem jego dziełem jest grobowiec św. Sebalda w kościele tegoż świętego w Norymberdze.—Por. Baadera „Beiträge zur Kunstgeschichte Nürnbergs“ (Nördling, 1860—62). Synowie jego odznaczyli się także jako artyści w zawodzie ojca.

Vischer Piotr.

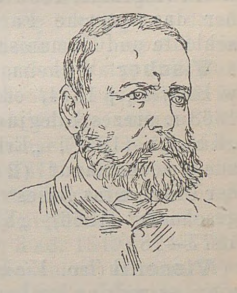

Vischer Fryderyk.

Vischer Fryderyk Teodor, znakomity estetyk niemiecki, * 1807 w Ludwigsburgu (w Wirtemberskiem), † 1887. Ukończywszy gimnazjum w Sztutgardzie, poświęcił się zawodowi duchownemu i stąd dalsze studja odbywał w Tübingen (1825—30). W r. 1830 przeznaczony został na wikarjusza w Horrheim, a w 1831 mianowany re-

petytorem seminarjum w Malbrom, a następnie w Tübingen. Wyrzekłszy się zawodu duchownego (1836), otrzymał w 1837 posadę nadzwyczajnego profesora w Tübingen i oddał się wyłącznie studjom nad estetyką i literaturą niemiecką. Z tej epoki pochodzi wyborna praca **V.** „Ueber das Erhabene und Komische“ (Stuttg, 1837), będąca filozofją humoru. W r. 1839 i 1843 odbywał podróż po Włoszech dla studjów nad sztuką. W r. 1844 został profesorem zwyczajnym. Śmiałe występowanie z katedry przeciw nieprzyjaciołom swobody myśli (tudzież w piśmie *Kritische Gängen*, 1844) ściągnęło nań gromy pietystów, pod których naciskiem minister musiał zawiesić **V.** na dwa lata w obowiązkach. Dopiero w r. 1845 objął **V.** na nowo katedrę, a w 1848 został obrany deputowanym do parlamentu niemieckiego. Od 1855—66 był profesorem politechniki w Zürich, lecz w 1867 objął na nowo katedrę estetyki i niemieckiej literatury zarówno w Tübingen, jak Sztutgardzie, wykładając po kolei przez jedno półrocze w każdem z tych miast. Głównem dziełem **V.** jest „Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen“ (3 t., Stuttg. 1847—58), w której stoi na stanowisku heglowskiem. Z drobniejszych pism **V.** zwróciły uwagę *Kritische Gänge* (6 zesz., t. 1860 — 75); „Faust. Der Tragödie dritter Theil“(4 wyd., 1889), satyra drugiej części Fausta, tudzież „Epigramme aus Baden-Baden“ (t., 1867); „Der deutsche Krieg 1870 — 71, ein Heldengedicht“ (4 wyd., 1874); „Auch Einer; eine Reisebekanntschaft“ (4 wyd., 1889); „Mode und Cynismus“ (3 wyd. 1887.—Por. Frapan „Vischer, Erinnerungen“(1889); Ziegler „F. T. Vischer“ (1893).

Vischer Robert, syn poprzedniego, * 1847, od 1882 profesor historji sztuk we Wrocławiu, 1885— w Akwizgranie, 1893 w Getyndze. Napisał: „Ueber das Optische Formgefühl (1872); „Kunstgeschichte und Humanismus“.

Vischer Wilhelm, filolog niemiecki, * 1808 w Bazylei, † 1874, od 1835 profesor tamże, od 1868 r. prezes kolegjum wychowawczego. Wydał: „Kimon“ (1847); „Erinnerungen und Eindrücke aus Griechenland“ (2 wyd., 1873); „Geschichte der Universitat Basel“ (1860); „Antike Schleudergeschosse“ (1866); „Kleine Schriften“ (2 t., roku 1877—78).

Visconti (łac. *Vicecomites*), nazwisko potężnej niegdyś rodziny lombardzkiej, która w osobie *Ottona Visconti*, arcybiskupa medjolańskiego († 1258), po upadku domu Della Torre przyszła do panowania nad Medjolanem. Po nim nastąpił jego synowiec *Mateusz I* (* 1294, † 1322), a po tym syn jego najstarszy *Galeazzo* (1322 — 28), dalej *Azzo* († 1329), *Lucchino* (1329—49), *Giovanni* (1349—54); po tym rządzili wspólnie czas jakiś trzej jego synowie *Mateusz II*, *Barnabo* i *Galeazzo II*. Syn tego ostatniego *Gian Galeazzo* otrzymał od króla Wacława 1395 godność książęcą, przyłączył do swoich dzierżaw Pizę, Sienę, Perugję, Padwę i Bolonję i zamierzał już przybrać tytuł króla włoskiego, gdy w tem umarł niespodziewanie 1402 r. Z pomiędzy wielu przezeń wzniesionych wspaniałych budowli zasługuje na szczególną wzmiankę katedra w Medjolanie. Za panowania trzech jego synów *Giammaria* († 1412), *Filippo Maria* i *Gabryjela*, którzy się krajem podzielili, większa część ich posiadłości odpadła do Florencji i Wenecji; chociaż Filippo Maria w r. 1412 jedynym już tylko pozostał władcą, nie zdołał przecież kraju na nowo podźwignąć. A gdy i ten w r. 1447 zeszedł bez potomka płci męskiej, jego córka naturalna, Bianca, wniosła jego posiadłości 1450 r. swemu mężowi Franciszkowi Sforza (ob.). Poboczne linje rodu **V.** istnieją do dziś jeszcze w Lombardji.— Porów. Lista „Famiglie celebri italiane“, oraz Verri'ego „Storia di Milano“.

Visconti Honorat Honorjusz, nuncjusz papieski w Polsce, * w Medjolanie. W r. 1630 mianowany był arcybiskupem Laryssy i nuncjuszem w Polsce. Lubo przybył do Polski jeszcze za Zygmunta III, jednakże główne prace jego przypadły za Władysława IV, do którego otrzymał od papieża Urbana VIII nowe listy wierzytelne z tytułem *legatus a latere*. Wkrótce po koronacji Władysława towarzyszył królowi na Litwę podczas wyprawy smoleńskiej. Po tej wojnie, zakończonej pokojem polanowskim, pracował **V.** nad utrzymaniem w całości kościoła polskiego, przy wzrastającej liczbie dysydentów i jawnej obojętności króla dla wiary przodków. On to głównie wpływem swym sprawił, że Władysław odstąpił zamiaru ożenienia się z księżniczką Palatynówną Renu. Odwołany został z Polski r. 1635 i z pięcioletniego pobytu swego w naszym kraju, spisał obszerną, dokładną i ważną jako materjał historyczny relację, zamieszczoną w Rykaczewskiego „Rel. nuncj. apostol.“ (Berlin, 1864, t. II, str. 187—272).

Visconti Antoni Eugenjusz, arcybiskup Efezu, nuncjusz w Polsce 1760 — 66, * 1713 w Medjolanie. Mianowany na poselstwo do Polski przez Klemensa XIII, przybył 1760 do Warszawy, gdzie 22 czerwca miał pierwsze posłuchanie u króla. Kilkoletni pobyt nuncjusza w Polsce nie odznaczył się niczem ważnem; działalność jego ściągała się głównie i wyłącznie do spraw kościoła. Odwołany r. 1766 w październiku, przeniesiony został na nuncjaturę wiedeńską.

Visconti Ennio Quirrino, z domu rzymskich Viscontich, jeden z najsłynniejszych archeologów, syn znanego także starożytnika *Jana Chrzc. Ant. Visconti* (* 1722, † 1784), * 1751 w Rzymie, † 1818 w Paryżu. Zwolennik zasad republikańskich musiał rzucić posadę konserwatora muzeum kapitolińskiego 1799 r. i szukać schronienia we Francji, gdzie wkrótce mianowany został profesorem archeologji i konserwatorem starożytności w muzeum paryskiem. Prócz rozpoczętego jeszcze przez ojca dzieła: „Museo Pio-Clementino“

(7 t., Rzym, 1782—1806), najważniejsze jego prace są: „Iconographie grecque“ (3 t., Paryż 1808) i „Iconographie romaine“ (3 t., tamże 1818—20). całkowitą ed. dzieł jego sporządził Labus (Medjolan 1818 sq.).—Jego brat *Filippo Aurelio Visconti* († 1831 w Rzymie), wydał „Museo Chiaromonti“.—Trzeci brat *Aleksander Visconti* (* 1757 w Rzymie, † 1835 tamże), był również znakomitym archeologiem i numizmatykiem.— Syn Enjusza, *Ludwik Juljusz Joachim Visconti*, * 1791 w Rzymie, wykształcił się w Paryżu na najznakomitszego architekta. Z wielu przez niego wniesionych wspaniałych budowli zasługują na szczególną wzmiankę: olbrzymi grobowiec Napoleona I w Domu Inwalidów i wykończenie pałacu Luwru, które jednak śmierć jego 1853 przerwała.

Visconti-Venosta Emil, mąż stanu włoski, * 1830 w Veltlin. Ożywiony idejami liberalnemi, bardzo wcześnie poświęcił się dziennikarstwu i pracami swemi zwrócił na się uwagę hr. Cavoura, mianowany 1859 pomocnikiem Farini'ego, dyktatora w Padwie i Modenie, pomagał mu w przeprowadzeniu reorganizacji tych księstw; 1860 r. jeździł w poselstwie do Paryża i Londynu; t. r. wybrany członkiem parlamentu, kierował w Neapolu (po zajęciu onego) sprawami zewnętrznemi, następnie został sekretarzem generalnym w ministerjum spraw zewnętrznych a od 24 maja 1863 do 24 września 1864 zarządzał tymże wydziałem. W r. 1869 został ponownie ministrem spraw zewnętrznych i urząd ten z pożytkiem dla kraju swego sprawował, utrzymując zgodę, a nawet przyjaźń z głównemi mocarstwami europejskimi, poczem (1876) wystąpiwszy z gabinetu, był t. r. wybrany do izby i wielokrotnie interpelował rząd w kwestjach polityki zagranicznej, zwłaszcza zaś co do stanowiska gabinetu włoskiego w kwestji wschodniej, 1886 został senatorem. W gabinecie Rudiniego objął ministerjum spraw zagranicznych 1896, wstąpił w 1898, ale w 1899 objął tę samą godność w gabinecie Peloux.

Viscum, ob. Jemioła.

Vishnu, *Visznu*, ob. *Wisznu* (mitologja indyjska.

Vislie Vetle, poeta norweski, * 1858, był nauczycielem ludowym 1879—83, później poświęcił się dziennikarstwu i literaturze. Pierwszy swój utwór dramatyczny „Utan Hovding“ (1889) napisał w języku norwesko-literackim (duńskim), później pisywał tylko w djalekcie norweskim (Laudsmaal): *Fru Gerda* dramat modernistyczny (1890); charakterystyka poety Vinjego, romanse Heldalö, Solveding (1897); Fortelljingar (1897); Heins Kraede. Prócz tego pisał wiele do dzienników i do pisma humorystycznego Tyrihans.

Visp *(Vispach, Viege)*, osada w szwajc. kantonie Wallis, 688 m., nad por morza, 850 miesz., jest wejściem do *doliny Vispijskiej*, którą przepływa rzeka **V.**, 37 klm, długa, zasilana wciąż wodą spływającą z licznych lodowców. Dolina liczy 7,000 miesz. i należy do najsłynniejszych dolin szwajcarskich. Osada zniszczona była trzęsieniem ziemi 25—30 lipca 1855.—Porów. Yung „Zermatt und Visper Thal“ (1896).

Vispach, ob. Visp.

Vista, (łac.) okazowy.

Vistula, (łac.) Wisła.

Visum repertum (łac. widziano, znaleziono), sprawozdanie lekarskie z oględzin zwłok ludzkich lub człowieka poszkodowanego cieleśnie.

Vita brevis, ars longa (łac.) życie krótkie, sztuka długa.

Vitelli Girolamo, filolog włoski, * 1849, od 1884 profesor we Florencji, wydał „Facsimili paleogratici greci e latini“ (1882) i in.

Vitellio, ob. Ciołek.

Vitellius Jakób, profesor akademji krakowskiej i jej bibljotekarz od r. 1639, kanonik kolegjaty św. Anny, biegły helenista i wierszopis łaciński i grecki, * 1648. Oprócz mnóstwa drobniejszych wierszy i panegiryków wydał między innemi obszerniejsze prace: „Confutatio convicii a Stanislao Zakrzewski contra Academiam Cracoviensem jactati“ (Krak. 1623); „In solemni sacrificio ob exemptam virtute et felicitate Vladislao IV oratio“ (tamże 1633): „Augusta regni felicitas in inauguratione Vladislai IV“ (tamże 1633); „Hermes trismegistus“ (t. 1623); wiersze w 3 językach: hebrajskim, greckim i łacińskim na pochwałę Adama Opatowczyka i wiele innych.

Viterbo, miasto okr. we włoskiej prowincji rzymskiej, nad rzeką Arnione, siedlisko biskupa, ma 16,400 m. i katedrę. Sławne jest ze swoich pięknych wodotrysków. O $^1/_2$ mili od miasta leżą głośne w całych Włoszech kąpiele siarczane.

Vitet Ludwik, literat i polityk francuski, * 1802 w Paryżu, † 1873 tamże. Początkowo nauczyciel, następnie poświęcił się literaturze i dziełem „Les barricades“ (1826; 4 ed. 1850) zyskał wielki rozgłos. Po rewolucji lipcowej wstąpił do służby rządowej i 1836 został członkiem rady stanu; 1848 wybrany do ciała prawodawczego, usunął się od spraw publicznych po zamachu stanu 2 grudnia 1858 r.; dopiero w lutym 1871 zasiadł w zgromadzeniu narodowem i należał do partji środka prawego. Z pism jego wymieniamy jeszcze: „La mort de Henri III“ (1829; 3 ed. 1849); „La ligue“ (2 t., 1844); „Eustache Lesueur“ (1843); „Fragments et mélanges“ (2 t., 1846); „Essais historiques et littéraires“ (1862); „Etudes sur l'histoire de l'art“ (1864).

Vitex *(Niepokalanek, Czystykrzew, Baranek)*, rodzaj roślin z rodziny wiutkowatych, krzewy i drzewa omszone z liśćmi dłoniastemi, kwiaty zebrane są w grona lub wiechy, owoc jest pestkowcem; głównie w krajach cieplejszych Europy i Azyi. **V.** *agnus castus, baranek niewinny, baranek czysty, drzewo Abrahama*, krzew na 2—3 m. wysoki, z kwiatami jasno-fjoletowemi, rośnie w obszarze morza Śródziemnego, ma woń silnie korzenną, nasiona są

gorzkie, używane w klasztorach Wschodu jako środki korzenne. Mają miarkować popęd płciowy i dlatego noszone były, jako amulety; w starożytności westalki nosiły w rękach gałązki baranka.

Vitiligo, zanik barwnika skóry nabyty; wrodzony taki zanik ma nazwę *albinizmu* (ob.). **V.** najczęściej występuje na piersiach, rękach i brzuchu; przyczyny powstawania nie są dotąd dokładnie zbadane.

Vitis, ob. Winorośl.

Vitoria, miasto główne i twierdza w hiszpańskiej prowincji Alava nad Zadorrą, ma 28,000 m., jest rezydencją biskupa i generał kapitana prowincji baskijskich. Pamiętne jest stanowczem zwycięstwem odniesionem przez Wellingtona nad Francuzami pod wodzą Jourdana w d. 21 czerwca 1815 r.

Vitrelinus Aleksander, głośny reformator, rodem z Bytomia, był w r. 1555 pastorem w Pińczowie, lecz już 1556 przechylił się na antytrynitaryzm. Później był pastorem kalwińskim w Węgrowie na Podlasiu, brał udział w przekładzie biblji Radziwiłłowskiej; † około 1587. Z dzieł jego ważniejsze są: „ Judicium ecclesiarum polonicarum in causa Francisci Davidis de vera hominis Jesu Christi Filli Dei viventis invocatione“ (Claudiopoli 1579); „De baptismo contra Faustum Socinum“ (w rękopisie); „Scriptum de peccato in Spiritum S.“, książka do najrzadszych druków polskich należąca i in.

Vitrum gloriosum (łac.), sławny puhar.

Vitruvius Pollio, ob. Witruwjusz.

Vittoria, miasto włoskiej prowincji Syrakuzy (Sycylja), w okr. Modica, nad przybrzeżną rzeką Camerina, 23,000 miesz., uprawa wina, oliwy, wyrób makaronu. W pobliżu port Scoglitti i ruiny starożytnej Camariny (ob.).

Vittoria Tomasz Ludwik, znakomity kompozytor XVI w., dorównywający podniosłością i głębokością swoich utworów Palestrynie, pochodził z Hiszpanji (* około 1550), przebywał długo w Rzymie, był następnie kapelmistrzem nadwornym króla hiszpańskiego. Zmarł na początku XVII wieku, prawdopodobnie w Madrycie. Zostawił wiele znakomitych mszy, motetów, psalmów, po części wydanych drukiem.

Vitzthum *von Eckstädt* Karol Fryderyk, hrabia, dyplomata i pisarz niemiecki, * 1819, † 1895 w Dreźnie, był posłem saskim w Londynie (od r. 1853), potem razem z Beustem przeszedł do służby austrjackiej i był posłem austrjackim w Brukseli, a podczas wojny 1870 spełniał ważne misje dyplomatyczne w Paryżu, Londynie i Florencji. Potem usunął się do życia prywatnego. Napisał: „Berlin und Wien in den Jahren 1845 — 52“; „Politische Privatbriefe“ (1886); „St.-Petersbourg und London in den Jahre 1852—64;“ „Maurice de Saxe et Marie Josephe de Saxe dauphine de France Lettres et documents inedits des archives de Dresde“ (1867); oraz „Shakespeare i Shakespere“ w obronie autorstwa Bacona.

Vivarium, ogólna nazwa akwarjów i terarjów, ob. Akwarjum.

Vivat! (łac.), niech żyje! *Vivat sequens* — niech żyje następny. *Vivat, floreat, crescat!*—niech żyje, kwitnie i rozwija się.

Viverra, ob. Łasza.

Vives Jan Ludwik, humanista hiszpański, * roku 1492 w Walencji, † 1540, był nauczycielem córek królewskich w Londynie, potem prywatnym nauczycielem w Bruges. Napisał wiele dzieł filozoficznych i filologicznych, z których na wyróżnienie zasługują i dotąd nie straciły wartości: „De institutione feminae christianae“ (1523); „De subventione pauperum“ (1526). Por. Wychgram (1883); Hartfelder (1889).

Viviani Wincenty, matematyk, * 1622 we Florencji, † 1703; był gorliwym uczniem Galileusza, którego następnie był ciągłym towarzyszem; w r. 1666 został matematykiem księcia toskańskiego Ferdynanda II, a Ludwik XIV wyznaczył mu pensję. Bystrość swą okazał głównie uzupełnieniem zaginionych ksiąg dzieł matematyków greckich Arysteusza i Apolonjusza o przecięciach stożkowych; gdy księgi ostatniego zostały wkrótce znalezione, okazało się, że **V.** doskonale odgadł dowodzenia starożytnego matematyka.

Viviani René, deputowany socjalistyczny francuski, * 1863 w Algierze, ukończył prawo w Paryżu, był sekretarzem Milleranda i współpracownikiem *La Petite République française,* pisma radykalnego. Zasłynął jako obrońca strajkujących robotników. Wybrany został do izby 1893 r.

Vivien de St. Martin, Ludwik, geograf, * 1802 w Calvados. Przybył do Paryża w r. 1814 i w r. 1822 należał do założycieli Towarzystwa geograficznego, a po różnych próbach literackich oddał się wyłącznie geografji. Prócz „Atlasu powszechnego“ (1825, nowe wyd., 1877—87) i czasopisma „La Bibliomappe“ (1820—30), wydał oddzielnie: „Géographie de la France“ (1832); „Histoire des decouvertes géographiques dans les diverses parties du monde“ (2 t., 1845—47); „Recherches sur les populations primitives du Caucase“ (1847); „Etudes de géographie ancienne et d'ethnographie asiatique“ (2 t., 1850—54); „Étude sur la géographie grecque et latine de l'Inde“ (2 t., 1858—60); „Le Nord de l'Afrique dans l'antiquité grecque et romaine“ (1863); „Histoire de la géographie et des découvertes géographiques“ (z atl., 1873); „Nouveau dictionnaire de géographie universelle“ (7 t., 1877—95) i in. Od 1863 wydaje corocznie „l'Année géographique“, przegląd tegoczesnych podróży lądowych i morskich, oraz innych badań geograficznych.

Vivipara, żyworodne, zwierzęta rodzące młode żywe.

Vivisectio, ob. Wiwisekcja.

Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango, żywych wołam, umarłych opłakuję, błyskawice (gromy) kruszę. Napis spotykany często na dzwonach.

Vlachos Angelos, literat nowo-grecki, * 1838 w Atenach. W r. 1880 był podsekretarzem stanu w ministerjum spraw zewnętrznych, 1887 — 91 posłem w Berlinie. Napisał: „Kwestja homerowska“ (1865); „Elementarna gramatyka nowo-greckiego języka“ (1883); „Chrestomatia“ (1883); „Słownik nowogrecko-francuski“ (1871) i poezje.

Vladimirius Paulus, pseudonim Pawła z Brudzewa.

Vliess (niem.), runo. *Der Orden vom Goldenem Vlises,* order Złotego runa. Ob. Złotego runa order.

Vliessingen lub **Vlissingen,** miasto i port handlowy, a przed 1865 r. port wojenny, na południowym brzegu wyspy Walcheren, należącej do niderlandzkiej prowincji Zelandji, przy ujściu rzeki Westerschelde, liczy 13,500 miesz.

Vloten Jan, van, historyk holenderski, * 1818 w Kempen, † 1883. Od r. 1854—67 był profesorem w Derventer. Napisał: „Nederlands opstand tegen Spanje“ (3 t., 1858 — 72); „Baruch d'Espinoza“ (1871); „Beknopte geschiedenis der nederlandsche letteren“ (1885) i in.

V. n. skrócenie *Vicario nomine* (łac.), w zastępstwie.

Vogel Chrystjan Leberecht, malarz niemiecki, * 1759, † 1816, był profesorem akademji drezdeńskiej, malował sceny z życia dziecinnego, portrety.

Vogel Zygmunt, znakomity rysownik i akwarelista, * 1764 w Wołczynie, † 1826 w Warszawie, majętności księcia Michała Czartoryskiego. Wcześnie straciwszy rodziców, dostał się w Warszawie do malarni królewskiej, gdzie wkrótce zyskał pomoc i opiekę króla Stanisława Augusta. Później z jego polecenia zwiedził okolice krakowskie i wykonał z natury widoki: Krzeszowic, Tęczyna, Alwerni, Lipowca, Olkusza, Rabsztyna, Pieskowej Skały, Ojcowa, Czerny, Łobzowa, Częstochowy. Prace te zjednały mu tytuł rysownika gabinetowego. W r. 1790 wszedł do artylerji konnej, w której zostawał aż do upadku kraju. Wróciwszy do artystycznego życia, został 1804 nauczycielem rysunków w liceum warszawskiem, w 1805 r. członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk, 1807 r. profesorem budownictwa w szkole aplikacyjnej i inżynierji, tudzież w korpusie kadetów, a 1817 profesorem rysunku i wykładu perspektywy i optyki w wydziale sztuk pięknych uniwersytetu warszawskiego. W r. 1806 wydał: „Zbiór widoków główniejszych pamiątek narodowych“ i t. d. Obszerny życiorys **V.** podał E. Rastawiecki w „Słowniku malarzów polskich“ (tom 3).

Vogel Jakób, zwany *V. von Glarus,* poeta, księgarz szwajcarski, * 1816, † 1899 w Glarus, gdzie w 1843 założył księgarnię i drukarnię. Jest gruntownym znawcą literatury szwajcarskiej. Wydał swoim nakładem dzieło Roberta Webera i Honneyera „Die poetische National literatur der deutschen Schweiz von Haller bis auf die Gegenwart“ (1866—76). Sam **V.** napisał „Gedichte“ (1890); „Bilder aus den Alpen“ (1874) i in.

Vogel Jan Fryderyk, miedziorytnik, * 1829, † 1895, jako członek honorowy akademji monachijskiej.

Vogel Edward, podróżnik, syn pedagoga Jana Karola **V.** († 1862), * 1829 w Krefeld, † 1856; studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Lipsku i Berlinie i został asystentem obserwatorjum Bishopa w Londynie. Na propozycję rządu angielskiego wziął udział jako astronom w wyprawie Bartha i Overwega do Afryki środkowej, 1832 zwiedził kraje na zachód jeziora Czad, w grudniu 1854 zeszedł się z Barthem, dostał się do Jakoba, której przed nim żaden Europejczyk nie zwiedził; usiłował dojść do Adamma, w 1855 zwrócił się do Wadai i 1856 przybył do Wora, gdzie w lutym 1857 został ścięty z rozkazu sułtana za wejście na święty pagórek. Por. Eliza Polko (siostra V.) „Erinnerungen an einen Verschollenen“ (1863); Pahde „Der Afrikaforscher Eduard P.“ (1889).

Vogel Herman, fotochemik, * 1834 w Dobrilugk, † 1898, był z początku kupcem, od r. 1852 studjował fizykę i chemję w akademji przemysłowej w Berlinie, w 1860 został asystentem muzeum mineralogicznego. Poszukiwania nad kryształami srebra doprowadziły go do badań nad wpływem światła na związki srebra, a w dalszym ciągu do fotografji. W r. 1863 założył towarzystwo fotograficzne i objął katedrę fotochemji w akademji przemysłowej; 1872 został prezydentem stowarzyszenia, mającego na celu popieranie sztuki w przemyśle. Prace jego są bardzo liczne; odkrył, że przez dodanie pewnych substancji sole srebra stają się czułe na żółte i czerwone promienie światła, sztukę fotografji znacznie udoskonalił, od 1873 r. zajmował się głównie analizą spektralną i miał udział w licznych wyprawach dla obserwacji zaćmień słońca. W 1878 odkrył linje wodoru w pozafjoletowej części widma. Ogłosił: „Lehrbuch der Photographie“ (4 wyd., 4 cz., 1890—94); „Lichtbilder nach der Natur“ (1879); „Die Photographie farbiger Gegenstände in den richtigen Tonverhältnissen“ (1885); „Vom Indischen Ozean bis zum Goldland“ (1878); „Die chemischen Wirkungen des Lichts und die Photographie“ (2 wyd., 1883); „Aus der neuen Hexenküche“ (szkice z obłędu spirytystycznego, 1880) i in.

Vogel Otto, poeta dolno-niemiecki (plattdeutsch), * 1838 w Gryfji, był dyrektorem gimnazjum w Perlebergu. Wydał: „Ut ollen Tüden“ (1869); „Russel bläder“ (1878 w djalekcie), oraz „Rügen ein

Liederkranz“ (1887) w języku literackim niemieckim.

Vogel Herman Karol, astronom, brat podróżnika Edwarda **V.**, * 1842 w Lipsku, kształcił się w Dreźnie i Lipsku, w r. 1870 został astronomem prywatnego obserwatorjum Bülowa w Bothkamp pod Kiel i zajął się wyłącznie astrofizyką. W roku 1874 został obserwatorem nowo założonego obserwatorjum astrofizycznego w Potsdamie, 1882 r. dyrektorem tegoż. Ogłosił: „Untersuchungen über das Spektrum der Planeten“ (1874 i 1895); „Sternspektraltafel“ (1888), a w rocznikach obserwatorjum potsdamskiego ogłosił liczne rezultaty swych badań nad ruchami własnemi gwiazd, nad widmem słonecznem i innemi kwestjami analizy spektralnej.

Vogel August, pedagog i pisarz niemiecki, * 1843 w Gryfji, studjował teologję i filologję w Tubindze, następnie był nauczycielem gimnazjalnym, od r. 1873 został rektorem szkoły realnej w Poczdamie. Napisał: „Geschichte der Pädagogik als Wissenschaft“ (Eisenach, 1881); „Systematische Encyclopädie der Pädagogik“ (1881); „Systematische Darstelung der Pädagogik Pestalozzis“ (Hanower, 1886); „Herbart oder Pestalozzi?“(1887); „Lebensprobleme und Welträtsel“ (1891) i in.

Vogel von Falckenstein Ernest Fryderyk Edward, generał pruski, * 1797. Wstąpiwszy roku 1813 do szeregów ochotniczych, brał udział w walkach ówczesnych, a po zakończeniu wojny pozostał w armji i przechodząc kolejno stopnie wojskowe, mianowany był 1855 generałem. W wojnie duńskiej 1864 był szefem sztabu przy feldmarszałku Wranglu, a potem dowodził 3 korpusem armji; w wojnie 1866 r. na czele 7-go korpusu zajął Hanower i zmusił armję hanowerską do kapitulacji. Następnie dowodząc tak zwaną armją Menu (z 3 dywizji złożoną), walczył w południowych Niemczech i zdobył Fuldę, pobił Bawarów pod Kissingen i Hammelburg (9 lipca 1866), zajął Frankfurt 16 lipca i wśród zwycięstw odwołany, mianowany był gubernatorem Czech. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1870—71), naznaczony wodzem wojsk, mających bronić wybrzeży bałtyckich, nie brał wszakże czynnego udziału. W administracji wewnętrznej występował surowo przeciwko agitacjom socjalnym.

Vogel von Falkenstein Maks, syn poprzedniego, * 1839, wstąpił 1855 roku do wojska, 1888 mianowany generał-majorem, 1889 dyrektorem ogólnego departamentu w ministerjum wojny, w r. 1890 jenerał-lejtnantem, 1897 inspektorem korpusu inżynierów i fortec z godności tej ustąpił w r. 1898.

Vogel von Vogelstein Karol Chrystjan, malarz niemiecki, * 1788 w Wildenfeld, † 1868 w Monachjum. Od 1820 do 1852 był profesorem akademji sztuk pięknych w Dreźnie. Zajmuje on wysokie stanowisko pośród malarzów nowszej szkoły, w której stylu wykonał mnóstwo portretów, fresków i obrazów ołtarzowych.

Vogelfrei (niem.), człowiek postawiony po za prawem *(Ex lex, Utlagatus)* niemogący korzystać z opieki prawa, banita.

Vögelin Salomon, polityk i estetyk, * 1837 w Zurichu, † 1888, był jednym z przywódców stronnictwa demokratycznego, w 1870 został profesorem historji sztuki i cywilizacji w Zurichu, a 1875 członkiem rady narodowej. Napisał: „Denkmäler der Weltgeschichte“ (1870—78); „Das alte Zurich“ (2 t., 1881—1890).

Vogelsang Herman, geolog niemiecki, * 1838 w Minden, † 1874; studjował w Bonn, odbył podróż naukową po Francji południowej, Włoszech i Korsyce, 1865 r. został profesorem politechniki w Delft. Zajmował się głównie mikroskopją mineralogiczną i geologiczną, na której rozwój znakomicie wpłynął. Wydał; „Ueber die mikroskopische Struktur der Schlacken und Beziehungen zur Genesis der krystallinischen Gesteine“ (1864); „Die Vulkane der Eifel, in ihrer Bildungsweise erklärt“ (1864); „Philosophie der Geologie und mikroskopische Gesteinsstudien“ (1867); „Ueber die natürlichen Ultrmarinverbindungen“ (1873); „Die Krystalliten“ (1875).

Vogelsberg (Ptasie góry), pasmo gór bazaltowych, wznoszących się do 700 metrów wysokości w wielkiem księstwie i elektorstwie Heskiem; ma długości 10, a szerokości 6 godzin drogi, tworzy granicę wodną pomiędzy systematem rzeki Renu i Wezery. Najwyższy szczyt, Taufstein, ma 772 metry wysokości.

Vogl Jan Nepomucen, poeta austrjacki, * 1802 w Wiedniu, † 1866, od 1818 zostawał w cywilnej służbie rządowej. Z pomiędzy utworów jego najpiękniejsze są ballady i pieśni. Ze zbiorowych wydań jego poezji przytaczamy: „Balladen und Romanzen“ (3 wyd., Wiedeń, 1845); „Lyrische Dichtungen“ (2 t., 1844); „Klänger und Bilder aus Ungarn“ (3 wyd., 1848); „Schenken- und Kellersagen“ (1858); „Twardowski, der polnische Faust“ (1861) i in.

Vogl Henryk, śpiewak niemiecki tenor, * 1845, członek opery monachijskiej, od r. 1865 słynie w partjach Wagnerowskich. Jest także kompozytorem pieśni.—Żona jego, Teresa **V.** z domu Thoma, * 1845, również śpiewaczka wagnerowska. W r. 1892 ustąpiła ze sceny.

Vogler Jerzy Józef, sławny kompozytor i organista, * 1749 w Würzburgu, † 1814 w Darmsztadzie. Wyświęcony w Rzymie na księdza, został protonotarjuszem papieskim, następnie był od r. 1775 przez dość znaczny przeciąg czasu kapelmistrzem w Manheimie, gdzie założył szkołę muzyczną i miewał wyborne w swoim rodzaju lekcje teorji muzycznej; przechodził rozmaite koleje życia. Wynalazł Orchestrion, rodzaj organów o 4-ch klawiaturach z potężnym i cieniować się dającym tonem, naśladujący wielką orkiestrę. Obok tego

jest autorem kilku teoretycznych dzieł o muzyce i jako nauczyciel wykształcił takich uczniów, jak K. M. Weber, Meyerbeer i wielu innych.

Vogorides Aleksander, książę, ob. Aleko-pasza.

Vogt Karol, przyrodnik, * 1817 r. w Giessen, † 1895, studjował medycynę w Giessen i udał się 1835 do Bernu z ojcem, dokąd ten był powołany na profesora kliniki. Następnie z Agassizem i Desorem pracował nad historją naturalną, wraz z pierwszym z nich badał lodowce, opracował pierwszą część jego „Histoire naturelle des poissons d'eau douce“ i ogłosił: „Lehrbuch der Geologie und Petrefactenkunde“ (2 t., 1846, 4 wyd., 1879) i „Physiologische Briefe“(1845—46, 4 wyd., 1874), dzieła odznaczające się gruntowną naukowością i wytworną formą. Przebywał czas jakiś we Francji i Włoszech, w r. 1847 został profesorem w Giessen. Po ruchach marcowych 1848, wysłany z Giessen do zgromadzenia narodowego niemieckiego, należał do skrajnej lewicy i był jednym z najznakomitszych mówców. Złożony z katedry, mieszkał w Bernie, zajmował się badaniem zwierząt morskich w Nicei, a 1852 został profesorem geologji w Genewie. 1861 dowodził wyprawą naukową do przylądka Północnego. Był jednym z najznakomitszych przedstawicieli filozofji zwanej materjalistyczną. Z innych jego pism wymienimy: „Ocean und Mittelmeer“ (2 t., 1848); „Zoologische Briefe“ (2 t., 1851); „Köhlerglaube und Wissenschaft“ (1855, 4 wyd., 1856); „Die künstliche Fischzucht“ (2 wyd., 1875); „Vorlesungen über den Menschen, seine Stellung in der Schöpfung und in der Geschichte der Erde“ (1863); „Ueber Mikrocephalen oder Affenmenschen“ (1868); „Bilder aus dem Tierleben“ (1852); „Die Säugetiere in Wort und Bild“ (1883); „Lehrbuch der praktischen vergleichenden Anatomie“ (1885); „Aus meinem Leben“ (1895). W polskim przekładzie K. Dobrskiego wyszły „Listy o fizjologji“ (1877). Por. William Vogt „La vie d'un homme. Carl Vogt“ (1896).

Vogt Karol.

Vogt Nils Collet, liryk norweski, * 1864 r.; kształcił się w Chrystjanji i Kopenhadze. Wiele podróżował, wydał nowelę „Familiens sorg“ (1889) i poezje „Digte“ (1887); „Fra Vaar til Höst“ (1894); „Musik och Vaar“ (1896). **V.** należy do najwybitniejszych poetów współczesnych w Norwegji.

Voguë Karol Jan Melchjor, hr., archeolog francuski, * 1829, poświęcił się studjom historji religji i sztuki wschodniej, odbył w tym celu 1853—54 podróż do Syrji i Palestyny; 1868 został członkiem akademji napisów; od 1871—76 attaché poselstwa francuskiego w Konstantynopolu. Z prac jego celniejsze: „Les églises de la Terre-Sainte“ (1859); „Le temple de Jerusalem“ (1864—1865); „L'architecture civile et religieuse du I au VI siècle dans la Syrie centrale“ (2 t., 1865—77); (Mélanges d'archéologie orientale“ (1869); „Inscriptions sémitiques“ (1869—77) i in.

Vogüe Eugenjusz Melchjor, wicehrabia, kuzyn poprzedniego, * 1848, dyplomata i literat francuski, od 1888 członek akademji, bawił dłuższy czas w Petersburgu, wydał: „Syrie, Palestine, Mont Athos“ (1878); „Histoires orientales“ (1885); „Roman Russe“ (1886); „Spectales contemporaines, oraz romans „Jean d'Agrève“. Należy do przedstawicieli neochrystjanizmu we Francji.

Voigt Jan, historyk niemiecki, * 1786 w Bettenhausen (ks. Meiningen), od 1817 r. profesor w Królewcu, † 1863 tamże. Z cennych prac **V.** oprócz głównego jego dzieła: „Geschichte Preussens“ (9 t., Królewiec, 1827—39), wymieniamy jeszcze: „Hildebrand als Papst Gregor VII und sein Zeitalter“ (Weim., 1815; 2 wyd., tamże, 1846); „Handbuch der Geschichte Preussens“ (3 t., Królewiec, 1842—43); „Markgraf Albrecht Alcibiades von Brandenburg-Kulmbach“ (2 t., Berlin, 1852); „Geschichte des deutschen Ritterordens“ (2 t., Królewiec, 1857—59) i „Codex diplomaticus Prussicus“ (6 t., tamże, 1836—61).

Voigt Jerzy, syn poprzedniego, historyk, * roku 1827, † 1891, jako profesor historji w Lipsku. Wydał: „Die Wiederbelebung des klassischen Alterthums“ (3 wyd., 1893); „Enea Silviod i Piccholomini, als Papst Pius II und sein Zeitalter“ (1856—63); „Moritz von Sachsen“ (1876) etc.

Voigt Chrystjan Gotbals, minister sasko-wejmarski, * 1743, † 1819 r., przyjaciel Goethego, Szyllera i Wielanda.

Voigt Moritz, romanista niemiecki, * 1826 r., profesor w Lipsku, wydał wiele dzieł dotyczących prawa rzymskiego.

Voigtel Ryszard, architekt niemiecki, * 1829. W 1855 został pomocnikiem Zwirnera przy budowie katedry kolońskiej, a w 1861 objął sam wykończenie słynnego budynku.

Voigtel, Valeska, z domu Müller, literatka niemiecka, znana pod pseudonimem *Artur Stahl*, córka wyższego oficera pruskiego, przebyła młodość w Westfalji, poczem wyszła za mąż za prawnika i deputowanego pruskiego **V.**, po którego śmierci (1868) przebywała głównie w willi swojej Isola Bella nad Lago Maggiore; † 1877 w Medjolanie. Z prac jej celniejsze: „Ein Prinz von Gottes Gnaden“ (1863); „Ein weiblicher Arzt“ (2 t., 1863); „Novellen und Skizzen“ (3 t., 1867); „Spanien“ (2 wyd., 2 t., 1868); „Im Lande der Pharaonen“ (1869); „Die Tochter der Alhambra“ (3 t., 1869); „Historische Bilder aus der Alten Welt“ (1870); „Aus guter alter Zeit“ (1873) i in.

Voigtland (*Terra advocatorum*, także *Variscia*), od XI wieku nazwa bezpośrednich posiadłości cesarzów niemieckich, których zarząd poruczany bywał oddzielnym, przez nich ustanowionym wójtom (Voigt, Advocatus). Do takich krajów należały w najobszerniejszem znaczeniu: powiat Voigtlandzki w królestwie Saskiem, obecnie stanowiący południowo-zachodnią część saskiego obwodu regencji Zwickau, ekonomje Weida i Ziegenrück w wielkiem ks. Wejmarskiem, teraźniejszej posiadłości książąt i hrabiów Reuss, dawne hauptmaństwo Hof, dziś do Bawarji należące, i dzisiejsza książęca sasko-altenburska ekonomja Ronnenburg. Por. Limmera „Urkundliche Geschichte des V.“ (4 t., Ronneburg, 1825—1828).

Voigts-Rhetz Konstanty Bernard, generał pruski, * 1809 w Seesen w Brunświckiem, wstąpił do wojska 1827 r., walczył jako major sztabu generalnego 1848 przeciw powstaniu w Poznańskim, i wyprawę tę opisał w dziele: „Aktenmässige Darstellung der polnischen Insurrektion im Jahre 1848“ (1848); 1855 awansował na pułkownika, 1863 na generała i został dowódcą garnizonu związkowego we Frankfurcie nad Menem, 1866 w wojnie z Austrją szef sztabu generalnego 1 armji, następnie gubernator Hanoweru, 1868 generał piechoty, w wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 dowodził 10 korpusem pod Vionville, Orleanem, Beaune la Rolande i Le Mans; 1873 r. z powodu słabości uwolniony ze służby, † 1877 w Wiesbaden. Wydał jeszcze: „Die strategische Bedeutung des Grossherzogthums Posen bei einem Kriege Russlands gegen Preussen und Deutschland“ (1848).

Voit Karol, fizjolog, * 1831 w Amberg w Bawarji, studjował medycynę w Monachjum i w Würzburgu, chemję w Getyndze, w r. 1860 został nadzwyczajnym, 1863 r. zwyczajnym profesorem fizjologji w Monachjum. Podczas epidemji cholery w r. 1854 pracami swemi dowiódł obecności przy tej chorobie zwiększonej ilości mocznika w mięśniach i mózgu. Wkrótce potem powtórzył doświadczenia Bischoffa nad wydzielaniem się mocznika u psów, czego wynikiem była obszerna praca: „Beiträge zum Kreislauf des Stickstoffs im tierischen Organismus“. Praca ta była wstępem do obszernego studjum o rozpadzie białka w organizmie zwierzęcym, a rezultaty jej ogłosił wespół z Bischoffem w dziele „Die Gesetze der Ernährung des Fleischfressers“ (1860). Dzieło to razem z ogłoszonemi później „Untersuchungen über den Einfluss des Kochsalzes, des Kafees und der Muskelbewegung auf den Stoffwechsel“ (1860) wywołało przewrót w pojęciach na procesy fizjologiczne odżywiania organizmu. Pracował dalej nad przemianą węglowodanów j tłuszczów w organizmie, a doświadczenia te znalazły swe streszczenie w pracy: „Ueber die Theorien der Ernährung der tierischen Organismen“ (1868). Razem z Buhlem i Pettenkoferem założył w 1865 *Zeitschrift für Biologie*, w którem ogłosił wiele swych prac. Oprócz tego napisał: „Ueber die Entwickelung der Erkenntniss“ (1879); „Physiologie des allgemeinen Stoffwechsels und der Ernährung“ (1881).

Voiture Wincenty, pisarz francuski, * 1598 w Amiens, † 1648 w Paryżu. Napisał wiele listów odznaczających się wzorowym stylem. Należał do towarzystwa zbierającego się w hotel Rambouillet, gdzie grał rolę naczelną. Służył przy boku Gastona Orleańskiego, brata Ludwika XIII; później wszedł w służbę Richelieugo. Był członkiem Akademji francuskiej od jej założenia. Jego „Oeuvres“ (1855, 2 t., 2 wyd., 1880, 2 t.). Por. Rahstede (1891).

Volanus Andrzej, ob. Wolan.

Volapück, sztuczny język utworzony przez ks. Jana Marcina Schleyera; nie zdołał się przyjąć. Zwłaszcza od czasu zjawienia się sztucznego, ale bardzo dowcipnie obmyślanego języka Esperanto, ułożonego w Warszawie przez doktora Zamenhofa, **V.** zupełnie poszedł w zapomnienie. **V.** używa się często jako synonim gmatwaniny stylowej, zamętu językowego, którego nikt zrozumieć nie może.

Volckmar Mikołaj, leksykograf, rodem z Hesji, nauczyciel języka polskiego w gimnazjum gdańskiem, † 1601; jest autorem dzieł: „Dictionarium quadrilingue. Pars I latino germanico-polonico-graeca; Pars II polonico-latina; Pars III germanico-latina“ (Gdańsk, 1594; 4 wyd., 1624); „Colloquia quaedam etc.“ (tamże, 1594; 3 wyd., tamże, 1613); „Compendium linguae polonicae“ (tamże, 1612; 2 wyd., tamże, 1640).

Volenti non fit injuria (łac.), nie dzieje się krzywda temu, kto jej chciał.

Volger Jerzy Henryk Otto (zwany *Senkkenberg*), geolog, syn Wilhelma Fryderyka **V.** (* 1794 r., † 1879), autora licznych podręczników szkolnych, geograficznych i historycznych, * 1822 w Lüneburgu, † 1897, był profesorem naprzód w Getyndze, potem w Zürichu, a od r. 1856 w instytucie Senkkenberga we Frankfurcie, gdzie założył wolny „instytut dla nauk, sztuk i ogólnego wykształcenia“. Ogłosił: „Methodische Schule der Naturgeschichte“ (1851—52); „Die Kristallographie“ (1855); „Erde und Ewigkeit“ (1857); „Untersuchungen über die Phänomene der Erdbeben in der Schweiz“ (3 t., 1857—58); „Die Steinkohlenbildung Sachsens“ (1860) i in.

Volkelius Jan, uczony socynjanin w Polsce, rodem Niemiec z Grimma w Saksonji. 1585 przybył do Polski i na soborze chmielnickim przyjąwszy nowy chrzest, mianowany został przełożonym szkoły w Węgrowie, później przełożonym zboru Filipowskiego na Litwie, w 1610 Rejowickiego, następnie w Smiglu, gdzie † 1618. Mąż wielkiej wymowy, wydał wiele dzieł, z których ważniejsze: „Nodi Gordii a Martino Smigleci noxi dissolutio“ (Raków, 1613); „Refutatio vanae disso-

lutionis nodi Gordii de vocatione ministrorum“ (Kraków, 1614); „De vera religione libri quinque etc.“ (Raków, 1630) i in.

Volkelt Jan Emanuel, filozof i estetyk niemiecki, * 1848 w Galicji, kształcił się w Wiedniu, Jenie i Lipsku, profesor w Jenie, Bazylei, a od 1894 w Lipsku. Napisał: „Das Unbewusste und der Pessimismus“ (1873); „Der Symbolbegriff in der neusten Aesthetik“ (1876), „Immanuel Kants Erkenntnistheorie“ (1879); „Erfahrung und Denken“ (1886); „F. Grillparzer als Dichter des Tragischen“ (1888); „Aesthetische Zeitfragen“ (1895).

Volkmann Alfred Wilhelm, fizjolog, * 1801 w Lipsku, † 1877 w Halli, medycynę studjował od 1821 w Lipsku, Londynie i Paryżu, w 1834 został nadzwyczajnym profesorem w Lipsku, w r. 1837 profesorem fizjologji i w Dorpacie, 1843 profesorem fizjologji w Halli, gdzie później został też i profesorem anatomji. Prace jego dotyczą przeważnie zagadnień z dziedziny krwiobiegu i systematu nerwowego. Napisał: „Anatomia animalium tabulis illustrata“ (1831—3); „Neue Beiträge zur Physiologie des Gesichtssinns“ (1836); „Die Lehre von dem leiblichen Leben des Menschen“ (1837); „Die Selbständigkeit des sympathischen Nervensystems“ (1842); „Die Hämodynamik nach Versuchen“ (1850); „Physiologische Untersuchungen im Gebiet der Optik“ (1863—4).

Volkmann Robert, jeden z najzdolniejszych kompozytorów, * 1815 w Lommatsch (w Saksonji), † 1883, kształcił się w Lipsku i jako nauczyciel muzyki osiadł w Węgrzech. Długo przebywał w Wiedniu, a następnie w Peszcie. Prócz drobnych salonowego pokroju rzeczy napisał znakomitą „Symfonję“ (D.moll, 1863), uwerturę Ryszard III, tudzież wiele kwartetów i triów.

Volkmann Wilhelm Frydolin, von..., psycholog ze szkoły Herbarta, * 1821 w Pradze, studjował tamże prawo i filozofję, 1846 został docentem estetyki, a 1856 profesorem filozofji w Pradze, † 1877. Wydał: „Elemente der Psychologie“ (1850); „Grundriss der Psychologie vom Standpunkt des philosophischen Realismus“ (1856; 3 wyd., 2 t., 1884—85); „Grundzüge der Aristotelischen Psychologie“ (1858); „Die Lehre des Sokrates“ (1861).

Volkmann Ryszard, syn Alfreda Wilhelma, chirurg, * 1830 w Lipsku, † 1889 w Jenie, studjował medycynę w Halli, Giessen i w Berlinie, 1867 został profesorem chirurgji i dyrektorem kliniki chirurgicznej w Halli; w wojnie francusko-niemieckiej był lekarzem 4 korpusu armji. Był wybitnym chirurgiem, pierwszy w Niemczech wprowadził antyseptykę przy leczeniu ran. Napisał: „Die Krankheiten der Bewegungsorgane“ (w chirurgji Billrotta, 1865—72); „Beiträge zur Chirurgie“ (1875), od 1870 wydawał „Sammlung klinischer Vorträge. Pod pseudonimem: Ryszard Leander, wydał: „Aus der Burschenzeit“ (1876); „Kleine Geschichten“ (1888); „Alte und neue Troubadourlieder“ (1890). W r. 1894 wystawiono mu w Halli pomnik.

Volkmar Gustaw, teolog protestancki, * 1809, † 1893, profesor w Zurychu. Wydał „Das Evangelium Marc.“ (1852); „Zwingli, sein Leben und Wirken“ (1870) etc.

Volkmer Ottomar, fotochemik, * 1839 w Linz, † 1901, wstąpił 1855 do służby wojskowej austrjackiej, następnie studjował chemję, 1870 został naczelnikiem wydziału technicznego instytutu wojskowo-geograficznego w Wiedniu, 1885 wicedyrektorem, a 1893 dyrektorem drukarni dworskiej i państwowej. Udoskonalił różne metody reprodukcji, zwłaszcza kart geograficznych, i ogłosił: „Die Technik der Reproduktion von Militärkarten und Plänen nebst ihrer Vervielfältigung“ (1885); „Die photographische Aufnahme von Unsichtbarem“ (1894); „Die Photogalvanographie“ (1894); „Die Photogravüre zur Herstellung der Tiefdruckplatten“ (1895) i in.

Volkspartei, Deutsche V., niemiecka partja ludowa, rozwinęła się zwłaszcza w Wirtembergji, jako pozostałość dążeń rewolucyjnych 1848—9 r. W 1895 na zjeździe w Monachjum, postawiła nowy zgodny z duchem nowoczesnym program z odcieniem bardzo liberalnym. Przywódcami partji są: Payer, Haussman i Kröber. Organami jej są: *Frankfurter Zeitung*, *Stuttgarter Betrachter*, etc. *Freisinnige* **V.** zowie się od 1893 partja powstała z rozdziału niemieckiej partji postępowej (Deutsch freisinnige Partei); na czele jej stoi Eugenjusz Richter.

Volkspartei, Deutsche V., zowie się partja niemiecka (od 1895) w Austrji; program jej jest mieszaniną zasad liberalnych, socjalnych, antysemickich i nacjonalistycznych. Odgrywa w Austrji dużą rolę.

Vollmar, Jerzy von..., polityk i publicysta niemiecki, socjalista, * 1850, kształcił się w klasztorze Benedyktynów, potem służył w wojsku bawarskim (1866), następnie w armji papieskiej w Rzymie. Brał udział w wojnie francusko-niemieckiej, był raniony, oddał się wtedy studjom filozoficzno-ekonomicznym, które doprowadziły go do socjalizmu. W 1877 objął redakcję *Dresdener Volkszeitung*. Skazany na więzienie i wypędzony z Drezna uczęszczał na uniwersytety w Zürichu i Paryżu (1879—1882). W 1881—87 oraz w 1890 wybrany do sejmu rzeszy i parlamentu pruskiego, a następnie (1893) bawarskiego. Był w 1889 prezesem zjazdu socjalistów w Paryżu. Największą działalność rozwija w sejmie bawarskim. Wśród socjalistów zajmuje stanowisko specjalne, chyląc się ku socjalizmowi państwowemu. Wydaje *Münchener Post*. Napisał „Der isolierte socialistische Staat“ (1880); „Über Staatssocialismus“ (1892).

Vollmöller Karol Gustaw, filolog, * 1848, profesor filologji romańskiej i angielskiej w Erlangen i Getyndze. W r. 1891 złożył urząd i przebywa w Dreźnie. Wydał wiele prac i jest redaktorem

Romanische Forschungen, Sammlung franz. neudrucke i *Engl. Sprach- und Litteraturdenkmale des 16 und 18 Jahr.*, oraz *Kritisches Jahresbericht über die Fortschritte der roman. Philologie.*

Vollon Antoni, malarz francuski, * 1833 r., † 1900; kształcił się w akademji lionskiej, następnie w Paryżu, wykonywał z początku sceny z życia domowego, później krajobrazy, mistrzem zaś okazał się w malowaniu zbroi i broni, którym nadawał połysk metaliczny.

Volney Konstanty Franciszek de Chasseboeuf, hr., pisarz francuski i jeden z najsłynniejszych swego czasu ludzi, * 1757 w Craon w Anjou, † r. 1820. Początkowo studjował w Paryżu medycynę, a potem filozofję, historję i języki, zwłaszcza wschodnie. Dla gruntownego zbadania arabszczyzny bawił rok cały w Egipcie, a za powrotem (1787) ogłosił wyborne dzieło: „Voyage en Syrie et en Egypte“ (2 t., Paryż 1787 i częściej). Wielką bystrość polityczną okazał w dziele „Considérations sur la guerre actuelle des Turcs avec les Russes“ (Londyn 1788 r. i Paryż 1808 r.). W r. 1780 wybrany deputowanym do zgromadzenia narodowego, rozwijał wielką działalność w duchu umiarkowanie reformatorskim. Za teroryzmu czas jakiś był więziony, po upadku Robespierre'a został profesorem historji w szkole normalnnej, następnie podróżował po Ameryce północnej, a potem wspierał zamach 18 Brumaire'a, za co mianowany był przez Napoleona senatorem i hrabią. Najsłynniejsze jego dzieła są: „Les ruines ou méditations sur les révolutions des empires“ (1791 ost. wyd. 1876); „La loi naturelle ou catéchisme du citoyen français“ (Paryż 1793), znane później p. t. „Principes physiques de la morale“. Jego „Oeuvres Complètes“ wyszły w 8 tomach (Paryż 1821 i 1836). Por. Barni „Les moralistes français“ (1873).

Volos, miasto główne eparchji w grec. nomarchji Larysy, w Tesalji, nad zatoką t. n. morza Egejskiego, otoczone ogrodami i lasami oliwnemi, siedlisko biskupa greckiego, wywóz tytuniu, skór, oliwy i jedwabiu; miasto szybko się rozwija i liczy 12,000 miesz. D. 23 września 1823 zwycięstwo flotyli greckiej nad turecką.

Volpato Giovanni, miedziorytnik włoski, * 1738, † 1803, sztychował przeważnie Rafaela (Stanze i Loggie) i stworzył szkołę sztycharstwa, z której wyszedł Rafael Morghen.

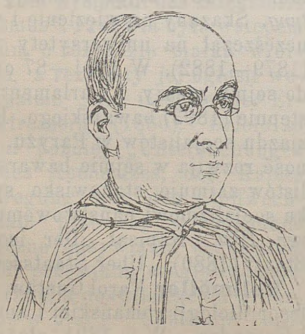

Volpe Francesco.

Volpe *Francesco*, hr. della.., kardynał, * 1844 r. w Rawennie, kształcił się w *Accademia dei nobili ecclesiastici*, mianowany po ukończeniu studjów szambelanem papieskim przez Piusa IV. Leon XIII podniósł go do godności prałata domowego i mianował go sekretarzem kongregacji Odpustów i Relikwji, 1886 mianowany szambelanem najwyższym, 1-go stycznia 1892 majordomem papieża, a 15 kwietnia 1902 r. kardynałem.

Volta Aleksander.

Volta Aleksander, fizyk, * 1745 w Como, † 1827 r.; kształcił się w Como, gdzie następnie został profesorem fizyki, a w 1779 powołanym został na też katedrę do Pawii. Wynalazł elektrofor, elektroskop, eudjometr, pistolet elektryczny, kondensator, rozwinął teorję elektryczności i pracował nad naturą gazów, podał teorję gradu i t. d. Najznakomitszą jednak jego pracą jest urządzenie stosu galwanicznego, noszącego jego nazwisko (ob. Galwanizm i Stosy). Napoleon mianował go hrabią i senatorem król. Włoskiego. W r. 1804 opuścił katedrę, przyjął jednak od Franciszka I nominację na dyrektora wydziału filozoficznego w uniwersytecie w Pawii. Ostatnie lata przepędził w Como. Zasłużył się też zaprowadzeniem uprawy ziemniaków w Lombardji. Dzieła jego „Collezione delle opere del A. **V.**“ wyszły 1846 we Florencji. Por. Zuccala „Elogio morale del conte A. **V.**“ (1827). Zanino Volta, „Alles. **V.**“ (1875).

Volta, *wolt*, ob. Elektryczne jednostki.

Voltaire Marja.

Voltaire, Franciszek Marja Arouet de..., słynny pisarz francuski, poeta, romanista, historyk, filozof, krytyk i erudyt, * 1694 r. w Chatenay niedaleko Paryża, † w r. 1778 w Paryżu. Ulegając nieprzepartej skłonności do poezji i beletrystyki, wbrew życzeniu ojca nie chciał się poświęcić zawodowi sądowniczemu i już w pierwszej młodości, obracając się wśród wykwintnego towarzystwa ówczesnego, wsiąknął w siebie pierwsze zarodki epikurejskich i wolnomyślnych na świat poglądów, któremi później się tak wsławił. Za pierwsze swe wiersze opozycyjnej dążności odsiedział dwa lata w Bastylji (1717—9), czem większy jeszcze pozyskał rozgłos i większą rozgorzał nienawiścią do despotyzmu, jak to widać w ognistej jego odzie: „La chambre de la justice“. W więzieniu napisał tragedję „Oedipe“, wystawioną z wielkiem powodzeniem 1718 r. W „Le pour et le contre“ (około 1722) rozpoczął walkę z kościołem i chrze-

ścijańskim dogmatyzmem. Wypędzony z kraju, przebywał 1726—29 w Anglji, gdzie zbadawszy filozofję i literaturę angielską, dał je następnie poznać swym rodakom. W Anglji ogłosił podziwianą niegdyś przez Francuzów, lubo niewiele wartą epopeję „Henriade“ (1728). Wróciwszy potajemnie do Paryża, na operacjach finansowych zyskał znaczny majątek, a tragedjami swemi; „Brutus“ (1730); „Eryphile“ (1731); „Zaïre“ (1732); „Adelaide Dugueselin“ (1734), oraz wydaniem „Temple du goût“ (1733) i „Histoire de Charles XII“ dobił się niepomiernej sławy. Prześladowany znowu za tragedję „Mort du César“ i „Lettres philosophiques“ (1735), opuścił Paryż i przebywał 1735—40 na zamku Cirey u swej kochanki, margrabiny Duchatelet (ob.), i tu napisał „Elements de la philosophie de Newton“ 1738); tragedje: „Alzire“, „Mahomet“, „Mérope“; „Discours sur l'homme“; „Siècle de Louis XIV“; „Essai sur les moeurs et l'esprit des nations,“ oraz część słynnej, po mistrzowsku napisanej lubo bezecnej epopei komicznej „Pucelle d' Orléans“. Później przebywał na dworach Stan. Leszczyńskiego w Nancy i Fryderyka W., z którym nie mogąc się jednak pogodzić, porzucił 1753 Berlin i 1753 osiadł na stałe w Fernay niedaleko Genewy. Tu otoczony wszelkiego rodzaju znakomitościami całej Europy, prowadził dwór książęcy i życie okazałe. Rozwijając podziwu godną działalność ducha, stanął na czele ruchu opozycyjnego przeciw nadużyciom państwa i kościoła, rozszerzał w swych pismach nauki wolnomyślne, które zmieniły do gruntu zaśniedziałe pojęcia ówczesne. Oprócz prac poważnych (np.„Histoire de Russie sous Pierre le Grand“), pisał romanse tendencyjne (najlepsze „Zadig“ i „Candide“), listy, satyry, epigramaty, poezje ulotne i t. d., oraz prowadził nieustannie obszerną korespondencję. Na epokę spółczesną wywarł **V.** wpływ olbrzymi. Zakorzeniała powagę, głównie w rzeczach literackich i kościelnych, zdruzgotał do szczętu i otworzył naoścież podwoje wolności ducha. W historjografji, mimo zarzucanej mu powierzchowności, wytknął nowy kierunek, zapalając, jak mówi Schlosser, pochodnię krytyki i zdrowego, bezstronnego o rzeczach sądu. Wrogowie **V.** ganią surowo jego charakter. Istotnie nie był **V.** wolny od próżności, trzpiotowstwa i innych przywar, ale obok wad jaśnieją i cnoty piękne. Wsród zbytku i przepychu nie zapomniał o dawniejszych swych zasadach, pracował nad polepszeniem losu bliźnich, adoptował opuszczoną od wszystkich wnuczkę Corneille'a, założył kolonję dla ubogich, ocalił cześć Calasa (ob.) i Lally-Tolendala (ob.). Powitany też przez Paryż z nieopisanym entuzjazmem w lutym 1778, umarł ze zbytniego wzruszenia we trzy miesiące potem. Z nieprzeliczonych wydań dzieł jego („Oeuvres“) najsłynniejsze: Beaumarchais'ego z przedmowami i objaśnieniami Condorceta (70 t., Kehl 1784—89 i najlepsze ze wszystkich Beuchota (70 t., Paryż 1829—34). W nowszych czasach ukazały się różne zbiory korespondencji **V.**, jak: „Voltaire et le président de Brosses“ (Paryż 1860); „Lettres inédites“ (ed. Cayrol 2 t., Paryż 1856); „V. à Ferney etc.“ (ed. Ravoux, Paryż 1869); „Lettres inédites sur la tolérance“ (ed. Coquerel, Paryż 1863) i t. d. Z pomiędzy mnóstwa biografów **V.** oprócz Condorceta, Wagniere'a i Longchampa najcelniejsi: Hettner „Litteraturgeschichte des XVIII Jahrh.“ (2 ed. Brunśw. 1866—68); Venedey „Friedrich der Grosse und Voltaire“ (Lipsk 1859); Horn „Markgräfin Wilhelmine von Baireuth“ (Berlin 1865); Meyer „Voltaire und Rousseau in ihrer socialen Bedeutung“ (Berlin 1856); Desnoiresterres „Voltaire et la société française au XVIII siècle“ (Paryż 1867). Straus „Voltaire. Sechs Vorträge“ Aleksander Świętochowski: „Wolter, w setną rocznicę jego śmierci“.

Volterra, miasto w prowincji włoskiej Pizy, nad rzeką Era, siedlisko biskupa, ma 6,000 miesz., sławne muzeum i kościół katedralny, słone źródło mineralne, w pobliżu łomy alabastru. W starożytności nosiło nazwę *Volaterrae* i było największem z dwunastu miast związkowych Etrurji.

Volterra, Daniel de..., malarz, właściwie *Ricciarelli* (ob.).

Voltolini Rudolf, lekarz, * 1819 w Elsterwerda, † 1889, kształcił się we Wrocławiu i Berlinie, 1868 został profesorem we Wrocławiu. Ogłosił: „Die Rhinoskopie und Pharyngoskopie“ (1861, 2 wyd. 1879), „Ueber Nasenpolypen“ (1880); „Die Krankheiten der Nase“ (1888) i in.

Voltri, miasto we włos. prowincji Genueńskiej, nad zatoką Genueńską, ma piękne wille, szkołę techniczną, źródła siarczane (23°), przędzalnie i inne fabryki, 7,000 miesz. D. 18 kwietnia 1800 zwycięstwo Austrjaków pod Melasem nad Francuzami pod Masseną.

Volturno, w starożytności *Volturnus*, rzeka we Włoszech Niższych, bierze początek w Apeninach, dzieli Apeniny właściwe od Apeninów neapolitańskich i, przebiegłszy 185 klm., uchodzi poniżej Kapui do morza Śródziemnego. Pomiędzy rzeką Volturno i Caserta Garibaldi odniósł 1860 zwycięstwo nad Neapolitańczykami.

Voltz Jan Michał, rysownik i miedziorytnik niemiecki w 1784, był doskonałym illustratorem, bardzo płodnym. — Por. Hagen „Der Maler Joh. Michael Volltz von Nordlingen“ (1863).

Voltz Fryderyk, malarz niem., * 1817, † 1886, malował scenę z życia zwierząt, podobnie jak i brat jego Ludwik (w r. 1825).

Volumina legum, zbiór praw polskich, od r. 1347 postanowionych, dokonany w 1736 przez Załuskiego i Konarskiego, którzy 6 tomów tego dzieła wydali. Po ich śmierci księża Pijarzy pracę tę dalej prowadzili i wydali tomy VII i VIII, zawierające dalsze prawa po rok 1779. Skorowidz do **V. l.** sporządzili: Teodor Ostrowski, Ma-

ciej Ładowski, Adolf Żeglicki i Teodor Waga. Do podziału Polski **V. l.** miały powagę prawa stanowionego, co im po rozbiorze nadały także Austrja i Rosja. Prócz pierwotnego wydania istnieje dosłowny przedruk **V.**, przez Józefata Ohryzkę w Petersburgu w r. 1859 dokonany. **V. l.** nie można uważać za całkowity i zupełnie autentyczny zbiór praw polskich, bo dużo tu przepisano wprost ze statutu Łaskiego (ob.), dużo opuszczono, jak np. statut Litewski, i wogóle nie drukowano praw ze źródeł, lecz z innych wydań. Dlatego tekst **V. l.** porównywać należy ze źródłami, a w braku ich z djarjuszami sejmów. Zawierają one w rozmaitych czasach wydawane postanowienia, tyczące się zarówno prawa politycznego, jak cywilnego lub administracyjnego, i dlatego nie są systematycznym zbiorem praw, ale raczej materjałem, z którego uczeni mogą korzystać, zajmując się prawem politycznem, cywilnem i t. d., w Polsce obowiązującemi.

Volund, ob. Wieland Kowal.

Voluntarii, (łac.), *Volontairs* (franc.), *Volunteers* (ang.), ochotnicy, woluntarjusze.

Voluntarismus (łac.) nauka o woli, nazwa wszystkich systematów filozoficznych, uważających wolę za podstawę bytu. Do najwybitniejszych przedstawicieli tego kierunku należy Schoppenhauer.

Völuspa, ob. Woluspa.

Volvox, *Toczek*, rodzaj wodorostów, zaliczany też przez niektórych naturalistów do wiciowców (ob. Pierwotwory), tworzy kolonje złożone z komórek kulistych, między któremi są i komórki swobodnie ruchliwe, mające znaczenie organów rozrodczych. Najlepiej znane gatunki, **V.** *globulator* i **V.** *aureus*, mają postać zielonych kul galaretowych, wirujących w wodzie, o średnicy 0,2 — 0,8 milimetra, których powierzhnia utworzona jest z nader licznych komórek (do 12,000); każda z tych komórek zawiera zieleń i posiada dwie rzęsy biczykowate, których ruch ruch utrzymuje całą kolonję w obrocie wirowym. Rozradzają się różnemi sposobami, które zbadał Cohn (1875) oraz Klein (1889).

Völwa ob. Woluspa.

Volz Herman, rzeźbiarz miemiecki, * 1847, tworzył głównie pomniki wojenne oraz „Walka pomiędzy człowiekiem a tygrysem“ (1886), pomniki Geibla, Scheffel'a, etc.

Vomer, ob. Lemieszowa kość.

Vomitus, ob. Wymioty.

Vondel, Joost van der..., poeta holenderski * 1587 w Kolonji, † 1679 w Amsterdamie. Utwory jego (9 t., Francker 1683; 7 t., Amsterdam 1850—61), nacechowane polotem genjuszu i wzniosłej fantazji składają się po części z tłómaczeń (Psalmów, Wirgiljusza i Owidjusza), po części z satyr i tragedji. Jako tragik stawiany jest **V.** na czele dramatyków holenderskich, a jego tragedja „Gysbrecht von Aemstel“ (1637), uważana jest za najlepszą w całej literaturze holenderskiej. Prócz tego „Palomedes“ „Jozeph in Dothan“ i „Lucifer“ „De Leenwendelers“. Dzieła **V.** wyszły w Amsterdamie 1850—69, oraz 1890, na niemiecki tłómaczył „Gedichte“ Grimmelt i Jonsen (1873); Biografje Vondela napisali: G. Brandt (1682); Zeomon (1831); Thijm (1876); po niemiecku Baumgartner (1882) i Haek (1890). Co do „Lucifera“ Vondela por. Ign. Matuszewski: „Djabeł w poezji“ wydanie 2 z (1900).

Von-Wizin, ob. Fon Wizin.

Voragine, Jakób de..., * około 1230 w Voraggio w Genueńskiem, † 1298, wstąpił 1244 do zakonu Dominikanów, 1267 został prowincjałem a 1292 arcybiskupem Genui. Pracował bezskutecznie nad pogodzeniem Welfów z Gibelinami. Z dzieł jego najważniejszem jest: „Legendae Sanctorum“, zwane też „Historia Lombardica“ lub „Legenda aurea“, wielokrotnie ogłaszane drukiem, np. przez Grässego (Drezno, 1846). Przekład francuski Teodora de Wyzewy, pod t. „Le bienheureux Jacques de Voragine: La legende Dorée traduite du latin, d'après les plus anciens manuscrit avec introduction, des notes et un index alphabétique“ Paryż 1902.

Vorarlberg, kraj koronny austrjacki, pod względem administracyjnym część Tyrolu, położony nad jeziorem Bodeńskim, obejmuje powiaty: Bludencki, Bregecki i Feldkirski, ogółem 2,602 klm. kw. z 117,000 miesz., niegdyś należał do hrabiów Montfort, a od XV w. jest w posiadaniu austrjackich hrabiów Tyrolu; nazwa pochodzi od położenia pod górą Arlberg. Sejm składa się z 19 członków, do rady państwa wysyła kraj 3 deputowanych. Herb przedstawia załączony rysunek.—Porów. opisy Bergmanna (1868) i Waltenbergera (1872).

Herb Vorarlberg.

Vöresmarty, *Vörömarty* Michał, słynny poeta madziarski, * 1800 w Nyek w komitacie Bielehradzkim, † 1855. Będąc jeszcze na uniwersytecie w Peszcie, napisał 1821 r. tragedję „Salomon Király,“ 1821 dramat „Zsigmond Király“ i powieść wierszem „Tryumf wierności.“ Został 1824 adwokatem, ale porzucił wkrótce ten zawód i poświęcił się całkiem piśmiennictwu. Trzy jego epopeje: „Zalán fatása“ (1824); „Cserhalom“ (1826) i „Eger“ (1828), dramat „Kont“ (1825) i wierszowany romans „Tiinder volgy“ (1827), były z zapałem przyjęte i obudziły w Węgrzech zamiłowanie do piśmiennictwa krajowego. Od 1830 ogłosił liczne pieśni, z których wiele przeszło w usta ludu. Pieśni te są zawarte w zbiorowem wydaniu dzieł jego (10 t., Peszt; 1845—47). W r. 1848 wybrany do zgromadzenia narodowego, nie odznaczył się niczem. Po zgnieceniu powstania wtrącony do wię-

zienia, wkrótce jednak został uwolniony. Nieszczęsny koniec powstania złamał na zawsze siłę i natchnienie **V.**, który przeniósłszy się do zacisza wiejskiego, usunął się zupełnie z widowni politycznej i literackiej. Dopiero na krótko przed śmiercią począł pracować nad przekładem dramatów Szekspira. Vöresmarty słusznie może być uważany za odnowiciela i ojca współczesnej poezji madziarskiej, pisma bowiem jego, odznaczające się prawdziwie klasycznym językiem, były wzorem dla całej nowszej generacji poetów madziarskich.

Vorliczek Franciszek Ładysław, pisarz czeski, * 1827 w Blatnie, † 1865 w Pradze; po ukończeniu nauk w seminarjum nauczycielskiem w Strakonicach, a następnie w Budczy, był przez czas niejaki nauczycielem prywatnym, potem pracował przy redakcji *Pražskich novin*, w końcu od 1857 był nauczycielem w Nymburgu. Oprócz artykułów, pomieszczanych w czasopismach, a dotyczących głównie szkolnictwa, przełożył z Rzewuskiego „Listopad“ (1854) i „Samuel Zborowski“ (1855); z Kraszewskiego „Kordecky“(1861) i „Djabel“ (1863); z Czajkowskiego „Szvedove v Polsztie“ (1863); z Korzeniowskiego „Dcera vierzitelova“ (1863) i „Novely“ (1854) i in.

Vorticella, *wirczgk*, ob. Wymoczki.

Vorwerk Bnna, agitatorka feministyczna, * 1839, † 1900, wydawała pismo *Schlossblätter*, prowadziła zakłady freblowskie i miewała odczyty o wykształceniu kobiet.

Vos, Cornelis de..., malarz flamandzki, * 1585, † 1651, obok Rembrandta i von Dycka, najlepszy malarz tej szkoły: odznaczał się zwłaszcza w portretach. Brat jego, Paweł, * 1590, † 1678 malował obrazy z życia zwierzęcego i był ze Snydersem uczniem Rubensa.

Voss Gerhardt Jan, zwany *Vossius*, filolog, * roku 1577, pochodził z rodziny holenderskiej, był rektorem w Dortrechcie i profesorem w Amsterdamie, działalność jego na polu gramatyki łacińskiej jest bardzo ważna. Dzieła jego wyszły w Amsterdamie 1695—1701. Syn jego Izaak **V.**, * 1618, bawił w Szwecji i Anglji, gdzie † 1689, jako kanonik windsorski. Wydał wiele starych dzieł i rozpraw filologicznych.

Voss Jan Henryk, poeta, tłómacz i starożytnik niemiecki, * 1751 w Sommersdorf pod Waren w Meklemburskiem, † 1826 w Heidelbergu, gdzie od roku 1805 był profesorem. Mąż wysoko zasłużony w rozmaitych gałęziach nauk starożytnych, niemniejsze zjednał sobie zasługi w literaturze jako wyborny tłómacz licznych dzieł klasycznych. Z jego prac poetycznych (wydanie w 5 t., Lipsk, 1835), sielanka „Luise“ największą zjednała sławę. Z tłómaczeń **V.** greckich i łacińskich poetów wielką wartość posiadają przekłady „Iljady“ i „Odysei“ Homera i „Georgik“ Wirgiljusza, z nowszych zaś poetów Szekspira (9 t., Lipsk, i Sztutgard, 1818—29), które wykonał wspólnie z synami swymi. Z dzieł jego naukowych najważniejsze są: „Mythologische Briefe“ (2 t., Królewiec, 1794, 2 wyd., 3 t., Sztutgard, 1827) i „Antisymbolik“ (2 t., tamże, 1824—26),—Starszy jego syn, *Henryk Voss* * 1779 w Ottorndorf, † 1822, był profesorem w Heidelbergu, pomagał ojcu w tłómaczeniu Arystofanesa i Szekspira; po śmierci jego wyszły „Briefe“ (3 t., Heidelberg, 1833—38); młodszy, *Abraham Voss*, * 1785 w Eutin, † 1847), profesor gimnazjum w Kreuznach, wydał między innemi: Briefe von Johann Heinrich Voss“ (3 t., Halberstadt, 1829—33).

Voss Jan Henryk.

Voss Ryszard, poeta i dramaturg niemiecki, * 1851 na Pomorzu, po ukończeniu studjów filozoficznych w Monachjum, poświęcił się pracy literackiej. Napisał tragedje: „Savanarola“ (1878), „Magda“ (1879), dramaty: „Pater Modesius“ (1882); „Regula Brandt“ (1883); „Unehrlich Volk“ (1884); „Mutter Gertrud“ (1885); „Aleksandra“ (1886); „Brigitta“ (1886); „Eva“ (1889) i in., oraz szereg powieści, jak „Die neuen Römer“ (Drezno, 1885); „Die neue Circe“ (1885); „Michael Cibula“ (1887); „Die Auferstandenen“ (Drezno, 1886, t. 2) i in.

Vossius, ob. Voss Gerhardt Jan.

Vossberg Fryderyk August, znakomity numizmatyk i archeolog, * 1800 w Strzelnie, w w. ks. Poznańskiem, † 1869, od 1828 urzędnik w Berlinie. W dziedzinie numizmatyki i stragistyki, tyczących się prowincji oraz miast, niegdyś do Krzyżaków, a następnie do Polski należących, położył **V.** wielkie zasługi przez nowe odkrycia i opisy, odznaczające się sumienną dokładnością. Oprócz artykułów, zamieszczanych w piśmie: „Blätter für Münz-Siegel und Wappenkunde,“ wydał oddzielnie: „Geschichte der Münzen und Siegel der Grossen Preuss. Städte zur Ordenszeit“ (Berlin, 1841); „Geschichte der Preuss. Münzen und Siegel zur Ordenszeit“ (tamże, 1843 z 20 rycinami); „Münzgeschichte der Stadt Elbing“ (tamże, 1844); „Münzgeschichte der Stadt Thorn“ (1845); „Münzgeschichte der Stadt Danzig“ (1852); „Banderia Prutenorum etc.“ (tamże, 1849); „Collection de sceaux et des cachets du moyen âge polonais, lithuaniens, silesiens, pomeraniens“ (tamże, 1854); „Danziger Chronik Weinrichs aus dem XV Jahrhunderten“ (tamże, 1855); „Wappenbuch der Städte des Herzogthums Posen“ (tamże, 1866).

Vota Karol Maurycy, Jezuita, agent austrjacki, na dworze Jana III, Włoch, rodem z Sabaudji. Przysłany do Polski po wyprawie wiedeńskiej przez cesarza i papieża niby to w interesie unji kościelnej, a właściwie dla umocnienia ku Austrji przyjaźni Jana III, **V.**, dworak i zręczny dyplomata, wkrótce tak opanował umysł króla i królo-

wej, że wszystkie niemal sprawy przez jego przechodziły ręce. Cesarz, widząc dobre usługi **V.**, mianował go następnie swoim posłem przy królu. Kiedy Jan III pod koniec życia w rządach opuszczać się zaczął, a królowa Marja Kazimiera ze swymi przyjaciołmi snuła intrygi, **V.** należał do otaczającej ją kamaryli, oszukując i króla i królową, którzy mu ślepo ufali. Z nauczyciela królewiczów Aleksandra i Konstantego przerobił się z czasem **V.** na generalnego sekretarza, tajnego sekretarza, tajnego doradcę i pełnomocnika królewskiego, został niemal ministrem stanu. W roku 1693 posłany do Rzymu przez króla w sprawie jego prawa patronatu do opactw, wywiązał się z tego zadania dobrze i jeszcze większe zjednał sobie łaski u dworu. To świetne powodzenie **V.** trwało tylko do końca życia Jana III; wprawdzie i po jego zgonie pozostał on na dworze, jako spowiednik króla Augusta II, lecz nie miał już tego wpływu i znaczenia, jakie posiadał za jego poprzednika.

Votum (łac.), ofiara; liczba mnoga: *vota*.

Vox clamantis in deserto (łac.) głos wołającego na puszczy.

Vox populi vox Dei (łac.), głos ludu jest głosem Boga.

V. R., skrócone Victoria Regina.

V. R. I., Victoria Regina Imperatrix, tytuł królowej Wiktorji angielskiej, ob. Wiktorja.

Vraz Stanko, właściwie *Jakób Fras*, poeta chorwacki, * 1810 w Cerowcu, w Styrji, † 1851 w Zagrzebiu. Po ukończeniu studjów w Mariborzu i w Styryjskim Hradcu, począł 1836 pracować na polu literackiem; w latach 1837—40 zbierał pieśni ludowe słowińskie i w tym celu odbywał liczne podróże po Krainie, Karyntji, Styrji i Węgrzech. 1838 osiadł w Zagrzebiu i pomagał Gajowi w redagowaniu czasopisma *Danice*; następnie został sekretarzem Matycy ilirskiej. Od 1842—1850 redagował czasopismo literackie *Koło*. Na zjeździe słowiańskim w Pradze (1848) wybrany był na pierwszego pedstarostę. **V.** położył wielkie zasługi nad rozbudzeniem literatury chorwackiej i stoi w rzędzie pierwszych poetów południowo-słowiańskich. Wydał: zbiory poezyi „Djulabje“ (Zagrzeb, 1840); „Glasi iz Cubrevo žerovinske“ (tamże, 1841); „Gusle i Tumbura“ (Praga, 1845); „Narodne piesni ilirske“ (Zagrzeb, 1839) i in. Zbiorowe wydanie poezji jego wyszło w 4-ch tomach (1861), oraz w 5-u tomach 1863—1877 w Zagrzebiu staraniem „Matycy Hrvatskiej,“ która też w r. 1880 wydała wybór jego pism z obszernym życiorysem przez Fr. Markovica.

Vrchlicky Jarosław, właściwie Emil Frida, poeta czeski, * 1853 w Louuach w Czechach północnych, gdzie ojciec jego był kupcem. Gimnazjum kończył w Klatovach i w Pradze; z zachęty opiekuna swego, proboszcza wiejskiego, wstąpił do seminarjum, lecz wkrótce je porzucił i zapisał się na wydział filozoficzny uniwersytetu praskiego. W r. 1876 bawił we Włoszech, jako guwerner w domu prywatnym; po powrocie był nauczycielem w szkole rządowej, od 1878 był sekretarzem szkoły politechnicznej. W 1882 bawił w Paryżu, gdzie zbliżył się do tamecznych Polaków. W r. 1883 objął redakcję *Svietozora*. Pierwszy zbiorek jego poezji wyszedł p. t.: „Z hlubin“ (1875), odtąd działalność jego literacka jest bardzo znaczna, zarówno wierszem, jak prozą. W roku 1892 został honorowym doktorem filozofji uniwersytetu czeskiego, w 1893 profesorem literatury nowoczesnej. Jest dożywotnim członkiem izby panów. Do utworów lirycznych należą: „Sny o sztiesti“ (1876), treści głównie erotycznej, zwrócone do przyszłej jego żony Ludmiły, córki Zofji Podlipskiej, autorki czeskiej; „Co život dal“(1882); „Sfinx“ (1883); „Duch a sviet“ (1878), jest właściwie poematem filozoficznym, w duchu wolnomyślnym; do tej kategorji należy też utwór „Stare zviesti“ (1882). Do utworów epickich należą jego romanse i ballady, zawarte w dziełach: „Mythy“ (2 t.); „Baśnie epickie,“ „Pan Twardowski“ i in. Nadto ogłosił utwory dramatyczne: tragedje „Drahomira“ i „Smrt Odyssea,“ oraz komedję „V sudie Diogena“ (przekład polski Miriama, 1883). Oprócz tego **V.** tłómaczył na język czeski utwory Dantego, Hugona, Leopardiego, Mickiewicza („Dziady“) i in. Na język polski tłómaczyli jego utwory: Zenon Przesmycki (Miriam), Marja Konopnicka, Br. Grabowski, Kossowski, A. Lange, Fr. Krczek i in. Por. *Tyg. Powsz.* 1883, № 39 i 40.

Vrchlicky Jarosław.

Vredis Jodokus, właściwie Jort Pelsers, rzeźbiarz, * około 1470, † 1540 jako przeor Kartuzów w Wedderen. Nieznany był zupełnie; dopiero niedawno zwrócono uwagę na jego płaskorzeźby z gliny, podpisane zlatynizowanem nazwiskiem. Porów. Wormstall Jodreus „**V.** und das Kartäuserkloster zu Wedderen“ (Monaster, 1896).

Vretos lub **Vreto** Andrzej Papadopulos, uczony nowogrecki, * 1800 na wyspie Itace, † 1876, po ukończeniu studjów we Włoszech został bibljotekarzem w uniwersytecie w Korfu. W r. 1830 udał się do Grecji i tu wydawał po grecku i francusku dziennik „Zwierciadło greckie.“ Później był konsulem w Wenecji i Warnie. W r. 1835 zostawał w służbie rosyjskiej, skąd po 3 latach wrócił do kraju rodzinnego. Dzieła swe, dotyczące historji, archeologji i bibljografji, pisał w językach: greckim, francuskim i włoskim.

Vretos Marino, literat i publicysta nowogrecki, syn poprz., * 1828 r, w Korfu, studjował we Włoszech. Przebywał kilkakrotnie we Francji, gdzie w latach 1852—1855 był spółpracownikiem

wielu pism naukowych. Wróciwszy do Aten, objął redakcję dziennika *Monitor Grecki*; wydał także kilka ważnych dzieł, jak: „Contes et poèmes de la Grèce moderne“ (2 wyd., Lipsk, 1858); „Mieszaniny nowo-helleńskie“ (Ateny, 1856); „Athènes modernes“ (Paryż, 1861); „Les Grecs modernes“ (1863) i t. d.

Vrient, Albrecht de..., malarz belgijski, * 1843, † 1900, malował obrazy historyczne z dziejów Belgji.

Vries, Jan Hans Vredeman de..., malarz architektoniczny i budowniczy, * 1527 w Lecuwarden we Fryzji. Przy samym końcu XVI w. przybył do Gdańska i odmalował dla tamecznej giełdy „Orfeusza wpośród zwierząt,“ a na ratuszu gdańskim ośm obrazów wyobrażających w perspektywach różne cnoty. Por. E. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ (t. III).

Vries, Maciej de..., znakomity lingwista niderlandzki, * 1820 w Harlem, od 1853 profesor uniwersytetu w Lejdzie. Jako nauczyciel i jako pisarz pracuje **V.** nad zaszczepieniem w Niderlandach historycznego badania języków. Głównem dziełem **V.** jest „Voordenboek der Nederlandsche Taal“ (16 zeszytów, Lejda, 1864—72), słownik języka holenderskiego w rodzaju pracy Grimma. Wespół z Winkelem ustalił **V.** ortograficzny system języka ojczystego i sporządził także kilka wybornych krytycznych edycji dawniejszych pisarzów holenderskich.

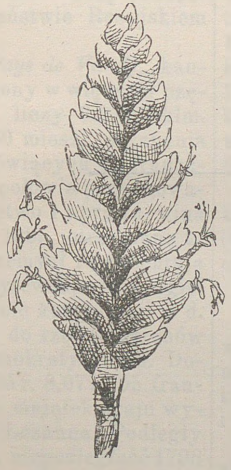

Vriesea.

Vriesea, rodzaj roślin z rodziny zapylcowatych (*Bromeliaceae*), z liśćmi miękiemi, często upstrzonemi, szerokiemi, i kwiatami najczęściej żółtemi. Rosną głównie w Brazylji, najczęściej na drzewach. **V.** *regina*, **V.** *speciosa*, **V.** *wittmackiana* i in. hodują się, jako ozdobne.

Vrszovcowie, *Vrszovicowie*, słynny w dziejach ród możnowładczy czeski, przedstawiany w podaniu ludowem jako nieprzejednany wróg panującego rodu Przemysłowców. Faktem historycznym jest, że **V.** od niepamiętnych czasów byli naczelnikami jednego z plemion, na które podzielonym był naród czeski. Gdy następnie Bolesław Srogi przyłączył pojedyńcze udziały do swego księstwa, tylko **V.,** oraz Slavnikovcom udało się zachować niepodległość. Oba te rody oddawna żyły w nieprzyjaźni, która przeszła nakoniec w otwartą walkę 995 i 996, i doprowadziła do zburzenia Lubicza, grodu Slavnikovców i wymordowania wszystkich jego mieszkańców bez różnicy płci i wieku. Wojna ta rodowa przetrwała aż do objęcia rządów przez Świętopełka, który podejrzewając Vrszovca Mutinę, wodza wojsk swych, wysłanych 1108 przeciwko Polakom, o stosunki z wrogami, skazał go na śmierć i cały ród za wygubienie. Poniosło wtedy śmierć przeszło 3,000 mężczyzn, kobiet i dzieci. Jeden tylko z **V.,** Jan syn Tista, zdołał się schronić do Polski. Od tej chwili imię **V.** znika zupełnie z dziejów. Podług podania, jeden z **V.** czyli Vrszów, osiadłszy nad Wisłą, miał założyć Warszawę i nadać jej nazwę. Co Dalemil i Hajek opowiadają o wezwaniu przez ks. Fryderyka potomków **V.** do ojczyzny i udzielenia im nowego herbu, od którego poczęli zwać się jakoby Siekierkami z Siedczyc, według wszelkiego prawdopodobieństwa jest wymysłem. Również zdaje się nie mieć podstawy historycznej wywodzenie się od **V.** niektórych rodzin szlacheckich, jak Rejów z Nagłowic i in.

Vrtiatko *(Vrťatko)* Antoni Jarosław, pisarz czeski, * 1815 w Nowych Benatkach; po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Młodej Boleslawi, studjował filozofję, a następnie prawo w Pradze, poczem od 1840 był nauczycielem prywatnym, potem poświęcił się piśmiennictwu i 1861 został po śmierci Hanki pierwszym bibljotekarzem Muzeum czeskiego, oraz redaktorem czasopisma, wydawanego przez to muzeum; **V.** był gruntownym znawcą filozofji greckiej, zwłaszcza zaś Arystotelesa. Oprócz wielu cennych artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał kilka powieści, utworów dramatycznych, przekład „Kategorji“ Arystotelesa (1860); „Korespondencje Hanki i Dobrowskiego“ (1870) i in. Jego też staraniem wyszło fotograficzne wydanie „Rękopisu królodworskiego,“ opatrzonem wstępem (1862).

Vuić Michał, minister serbski, * 1853 w Belgradzie, gdzie następnie został profesorem ekonomji politycznej, a w r. 1887 ministrem finansów, następnie członkiem rady stanu.

Vulcanus, ob. Hefajstos, Wulkan.

Vulci lub **Volci,** starożytne etruskie miasto. Zarządzone tutaj w r. 1827 przez księcia Canino poszukiwania starożytności przyniosły dla archeologji znakomite plony.

Vulfila, ob. Ulfilas.

Vulgata, jest to przekład łaciński Biblji, uznany przez Kościół rzymsko-katolicki za autentyczny; ob. „Biblja i jej przekłady na różne języki“ (tom II, str. 416—418).

Vulgivagus (łac.), błąkający się wszędzie— *Venus Vulgivaga*, Wenus błąkająca się, symbol sprzedajnej i pospolitej rozpusty, po grecku zwała się Afrodyte Pandemos.

Vulgo (łac.), to jest, albo.

Vullers Jan August, orjentalista niemiecki, * 1803 w Bonn, † 1880; studjował od 1822 — 27 tamże teologję i języki wschodnie, następnie do 1830 w Paryżu języki: arabski, perski, syryjski,

turecki, i chiński, poczem w Berlinie sanskryt; od 1833 r. był profesorem języków wschodnich w Giessen. Z prac jego ważniejsze: „Harethi Moallaca cum scholiis Zuzenii“ (1827); „Tarafae moalacca cum Zuzenii scholiis“ (1829); „Fragmente über die Religion des Zoroaster“ (1831); „Grammaticae arabicae elementa“ (1832); „Chrestomathia Shahnamiana“ (1833); „Vitae poetarum persicorum ex Dauletschahi historia poetarum excerptae“ (2 zesz., 1839—68); „Institutiones linguae persicae, cum sanscrita et zendica lingua comparatae“ (2 wyd., 1870); „Syntaxis et ars metrica Persarum“ (1850); „Lexicon persico-latinum etymologicum“ (1855—64, suplement 1868); „Fridusii liber regum Schahname“ (1876).

Vulliet Adam, pedagog szwajcarski, * 1814 w Coppet, † 1892 roku; kształcił się w Lozannie, następnie był nauczycielem gimnazjalnym, od 1844 dyrektorem szkoły ewangelickiej w Paryżu, od 1858 zajmował takież stanowisko w wyższej szkole żeńskiej w Lozannie. Napisał: „Esquisse d'une nouvelle géographie physique“ (4 wyd., 3 t., 1869); „Histoires inédites et récits destinés à interesser à l'étude de la géographie“ (6 t., 3 wyd., 1859 — 65); „Histoire ancienne“ (7 wyd., 1862); „Histoire du mogen âge“ (4-te wydanie, 1862); „Histoire moderne“ (2 wyd., 1856); „Histoire de l'église chretienne“ (1865); „Scènes mémorables de l'histoire des temps 'modernes“ (2 t., 1881 do 1885) i in.

Vulpecula cum anśere, *Lis z gęsią*, gwiazdozbiór, ob. Lis.

Vulpius Chrystjan August, pisarz niemiecki, * 1762 w Wejmarze, † 1827; konserwator gabinetu numizmatycznego i pierwszy bibljotekarz w mieście rodzinnem. Jest on autorem znanego powszechnie romansu rozbójniczego „Rinaldo Rinaldini der Räuberhauptman“ (Lipsk, 1797 i później), przekładanego niejednokrotnie na języki obce, a między niemi i na polski. Utwór ten stał się wzorem dla podobnego rodzaju niezliczonych romansów. Napisał także: „Kuriositäten der physisch-literarisch, artistisch-historisch, Vor- und Mitwelt“ (1810—1823); wydawał pismo *Die Vorzeit* (Erfurt, 1817—21).

Vulpius Chrystyna, siostra poprzedniego, była żoną Goethego (ob.).

Vultur, ob. Sokół.

Vulva, ob. Srom niewieści.

V. V. skróc. Vice Versa (ob.), albo Viva Voce (łac.), żywym głosem, ustnie.

Vyasa, autor Mahabharaty (ob.).

W.

W, głoska alfabetu polskiego. Jest to spółgłoska pierwotna, twarda, wargowa, słaba; przed samogłoskami miękkiemi i jotowanemi zmiękcza się na *w' (wi,* np. *wielbląd).* Znak tej głoski używany jest w niektórych tylko nowożytnych językach; starożytni Rzymianie oznaczali tę głoskę znakiem *V,* jak i nowsze narody romańskie.—Przy obliczeniach odległości miejsc w państwie Rosyjskiem *w.* oznacza wiorstę.

Waadt albo *Waadtland (Pays de Vaud),* kanton zachodni Szwajcarji, położony w większej części nad jeziorem Genewskiem; liczy 3.232,2 klm. kw. czyli 58½ mil kw. i 252,000 miesz., wyznania przeważnie reformowanego, mówiących po francusku. W połowie górzysty, w połowie pagórkowaty, lecz urodzajny, stąd rolnictwo i uprawa wina główne zajęcie stanowią; w r. 1895 otrzymano tu 284,438 hektolitrów wina. Przemysł reprezentują głównie fabryki zegarków, pozytewek, cygar, igiel i czekolady. Przez ustanowienie konstytucji z d. 1 marca 1885 roku **W.** należy do rzędu kantonów z ustrojem reprezentacyjno-demokratycznym. Dochody kantonu wynosiły w 1895 r. 8,077,605 franków, wydatki 7,961,167 frank.; majątek kraju wynosił 8,198,582 fr. Stolicą jest Lozanna. Podległy przedtem Bernowi, uzyskał **W.** niepodległość 1798 i 1803 r. stał się samoistnym kantonem. Por. Ollivier „Les canton de Vaud“ (2 t., Lozanna, 1837); Verdeuil „Histoire du canton de Vaud“ (2 wyd., 3 t., Lozanna, 1856); Martignier i Crousaz „Dictionnaire historique etc. du canton de Vaud“ (1867).

Waag, rzeka, ob. Waga.

Waagen Gustaw Fryderyk, estetyk niemiecki, * 1794 w Hamburgu, † 1868 w Kopenhadze, od r. 1832 dyrektor królewskiej galerji obrazów w Berlinie i zarazem od 1844 roku profesor historji sztuk pięknych w uniwersytecie tamecznym. Znany jest zaszczytnie jako autor wielu cennych dzieł z dziedziny sztuk pięknych. Najważniejsze z nich są: „Kunstwerke und Künstler in Deutschland“ (2 t., 1843 — 45); „Kunstwerke und Künstler in England und Paris“ (3 t., Berlin, 1837 — 39), nowe wydanie p. t.: „The treasures of art in Great-Britain (3 t., Londyn, 1854, i suplement wydany w r. 1857, p. t.: „Galeries and cabinets of art in Great Britain); „Handbuch der Geschichte der Malerei“ 1 t., Sztutgard, 1862); „Die Gemäldesammlung der kaiserl. Eremitage in Petersburg“ (Berlin, 1864, 2 wyd., Petersburg, 1870); „Die vornehmsten Kunstdenkmäler in Wien“ (2 t., Wiedeń, 1866—67).

Waal, ramię Renu przystępne dla wielkich statków, oddziela się od głównego koryta pod Arnheim (w prow. holend. Geldern) i pod Woudrichem łączy się z Mozą, tworząc Merwę.

Waasland, ob. Waesland.

Wabash, 805 klm. długi dopływ rzeki Ohio w północnej Ameryce; bierze początek w zachodniej części stanu Ohio, tworzy potem główną rzekę w stanie Indjana; spławny jest na 480 klm. i wpada do Ohio na granicy Kentucky.

Wace Robert, (prawdopodobnie normandzkie skrócenie imienia *Eustace),* jeden z najsłynniejszych poetów anglo-normandzkich, * przy końcu XI, albo też na początku XII wieku, na wyspie Jersey, † po 1174 r., jako kanonik w Bayeux. Dwa główne jego dzieła są: „Roman de Brut“ (wydane przez Leroux de Lincy, 2 t., Rouen, 1836 — 38) i „Roman de Rou“ (wyd. Pluqueta, 2 t., Ruen, 1827 i Andresena, 2 t., Heilbr., 1877—79).

Wach Karol Wilhelm, malarz niemiecki, * 1787 w Berlinie, † 1845; po długim pobycie we Włoszech powrócił do Berlina 1819 r. i łącznie z Scha-

dowem i Begasem główną swą działalność artystyczną zwrócił na założenie nowej szkoły malarstwa w Berlinie. Mianowany 1841 wice-dyrektorem akademji.

Wach Adolf, prawnik niemiecki, * 1843, był profesorem i sędzią w Lipsku. Wydał wiele prac z zakresu prawa cywilnego.

Wachenhusen Hans, pisarz niemiecki, * 1827 w Trierze, † 1898 w Marburgu, wcześnie poświęcił się literaturze, odbył podróże po Norwegji, Laponji i Islandji, i oprócz przekładów z duńskiego, wydał „Märchen“ (1853). Napisał szereg romansów, silnie obrachowanych na efekt, jak: „Die bleiche Gräfin“ (1862; 4 wyd. 1871); „Die Grafin von der Nadel“ (1863; 6 wyd., 1877); „Rouge et noir“ (1864; 3 wyd., 1875); „Um schnödes Geld“ (4 t., 1872; 2 wyd. 1877); „Die Diamanten des Grafen d'Artois“ (2 t., 1873); „Säbel und Skapulier“ (3 t., 1875); „Des Herzens Golgatha“ (1873; 2 wyd., 1876); „Im Bann der Nacht“ (1876); „Eine Geborne“ (1876); „Schlag zwölf Uhr“ (2 t., 2 wyd. 1878). Głównie jednakże odznaczył się **W.** jako korespondent do rozmaitych dzienników z pola bitwy i t. d. W czasie wojny wschodniej 1854—56 towarzyszył armji tureckiej nad Dunaj, poczem udał się do Paryża, a stamtąd do Hiszpanji i Afryki. W roku 1859 znajdował się jako korespondent w głównej kwaterze austrjackiej; w roku 1860 odbył z Garibaldi'm kampanję neapolitańską; w r. 1864 udał się z armją pruską do Szlezwigu a 1866 do Czech; po r. 1866 przebywał w Paryżu; 1869 uczestniczył przy otwarciu kanału Sueskiego, przyczem odbył podróż po Egipcie; podczas wojny 1870 — 71 znajdował się na polu boju, jako korespondent *Kölnische Zeitung*. Od 1871 r. przebywa znowu w Paryżu. Przygody i spostrzeżenia swoje, oprócz w korespondencjach, opisał w licznych dziełach, jak: „Von Widdin nach Stambul“ (1855); „Ein Besuch im türkischen Lager“ (t. r.); „Das neue Paris“ (t. r.); „Paris und die Pariser“ (t. r.); „Die Frauen des Kaiserreichs“ (1858, 7 wyd., 1872); „Rom und Sahara“ (1858, 4 wyd.,1871); „Tagebuch vom italienischen Kriegsschauplatz (1859); „Freischaren und Royalisten“ (1860, 3 wyd., 1867); „Vor der Düppeler Schanzen“ (1864); „Tagebuch vom österreichischen Kriegschauplatz“ (1866, 4 wyd., 1867); „Pariser Photographien“ (1868); „Vom armen ägyptischen Mann“ (2 t., 1871); „Tagebuch vom französischen Kriegsschauplatz 1870—71“ (2 t., 1871), oraz pamiętniki wydane p. t.: „Aus bewegtem Leben“ (1890—91).

Wachlarz, ekran przenośny, używany u wielu narodów od czasów bardzo dawnych do sprowadzania powiewu dla ochłody. **W.** najprostsze składają się z rączki, na której osadzony jest liść, karta papieru lub tkanina jedwabna. Wachlarze z liści palmowych dały początek wachlarzom składanym. W starożytności ważne znaczenie miały wachlarze z piór pawich; w okolicach zwrotni-

Wachlarze: Fig. 1. Wachlarz egipski; 2 i 3 indyjskie; 4. meksykański; 5. grecki (starożytny); 6. chiński; 7. z wieku XVI; 8. choragiewkowy z w. XVI; 9. z piór. z w. XVI; 10. z w. XVI; 11. składany (empire); 12. z piór, 13. z pochwą.

kowych krajowcy również używają wachlarzy z piór. W wiekach średnich używane były **W.** głównie we Włoszech i Hiszpanji, postaci chorągiewek. Od wieku XVI rozpowszechniły się w Europie wachlarze na wzór chińskich, złożone z listków klinowatych, na jednym końcu drutem lub wstążką złączonych, które dowolnie składać i rozwijać można. Wachlarze takie, dotąd używane, często są zbytkowne, złożone z prętów z szyldkre-

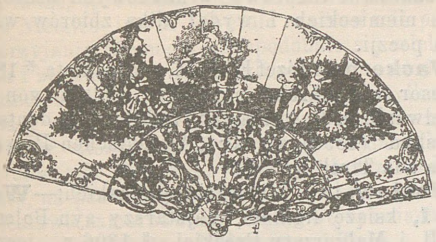

Wachlarz malowany.

tu, kości słoniowej, perłowej macicy lub drogich metali, często zdobne malowidłami lub inkrustacjami. Innego rodzaju wachlarze złożone są w dolnej części z prętów, w górnej z tkaniny jedwabnej lub skróry nader cienkiej. Używane są też często **W.** z piór strusich, a w ostatnich czasach wróciło zamiłowanie do wachlarzy pokrytych malowidłami. Wyrabiają się też wachlarze tanie, postaci okrągłej, wysuwane z pochew. Załączone rysunki przedstawiają typy wachlarzy z różnych czasów. Por. Uzannne „L'éventail," Fraipont „L'art de composer et de peindre l'éventail" (1894).

Wachlarzorożne, owady, toż co blaszkorożne (ob.).

Wachlarzoskrzydłe, *Zmiętoskrzydłe, Wachlarzowate (Strepsiptera)*, rzęd owadów, mających szczątkowe tylko części gęby; samiec ma też tylko szczątkowe szrzydła przednie, tylne zaś wiel-

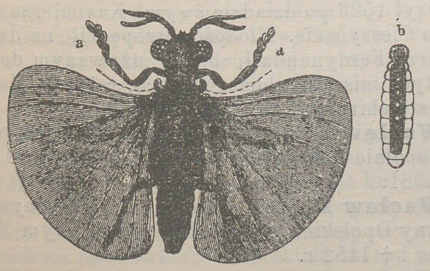

Xenos Peckii, (samiec 3 razy powiększony), *a* szczątkowe skrzydła przednie.—*b* Samica *Xenos Rossii* od strony spodniej (3 razy powiększona).

kie, składające się jak wachlarz; samica zupełnie nie ma skrzydeł, nóg i oczu, jest postaci robakowatej. Samice żyją w odwłoku pszczół, os i owadów półpokrywych, a z ciała gospodarza wysuwają tylko przednią swą połowę, tak, że przez samca mogą być zapłodniane jedynie przy pomocy szczególnego urządzenia. Jaja rozwijają się w ciele samic, a młode larwy wkręcają się w larwy os lub pszczół i razem z niemi ulegają przeobrażeniom. — Należy tu niewiele tylko rodzajów, jak *Stylops, Xenos;* niektórzy zoologowie włączają je, jaką rodzinę *Stylopidae*, do chrząszczy lub siatkoskrzydłych. Por. Siebold „Ueber Strepsiptera" (1843).

Wachlarzowa palma, palma z liśćmi dłoniastodzielnemi, nie pierzastemi, zwłaszcza niektóre gatunki rodzajów *Borassus* (ob. Winna palma) i *Corypha* (ob.).

Wachlarzowate, owady, ob. Wachlarzoskrzydłe.

Wachlarzowiec, palma wachlarzowa, ob. Corypha.

Wachler Jan Fryderyk Ludwik, historyk niemiecki, * 1767 w Gotha, † 1838, ostatecznie był profesorem historji we Wrocławiu. Z dzieł jego wymieniamy: „Handbuch der Geschichte der Literatur" (2 t., Marburg, 1804—5, 3 wyd., 3 części, Lipsk, 1833); „Geschichte der historischen Forschung und Kunst seit der Wiederherstellung der literarischen Cultur in Europa" (2 t., Getynga, 1812—20); „Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Nationalliteratur" (2 t., Frankfurt 1818—19, 2 wyd., Frankfurt, 1834).

Wachmistrz, w pułkach kawalerji podoficer, odpowiadający w randze feldweblowi piechoty.

Wachsmuth Ernest Wilhelm Gottlieb, historyk niemiecki, * 1784 w Hildesheim, † 1866, od 1825 profesor historji w Lipsku. Główniejsze jego dzieła są: „Hellenische Alterthumskunde" (2 wyd., 4 t., Halla, 1843—46); „Europäische Sittengeschichte" (5 t., Lipsk, 1831—39); „Geschichte Frankreichs im Revolutionszeitalter" (4 t., Hamburg, 1840—44); „Geschichte des Zeitalters der Revolution" (4 t., Lipsk, 1846—48); „Allgemeine Culturgeschichte" (3 t., Lipsk, 1850—1852); „Geschichte der politischen Parteiungen" (3 t., Brunświk, 1853—57); „Geschichte deutscher Nationalität" (3 t., Lipsk, 1860—62).

Wacht am Rhein, tytuł patrjotycznej pieśni niemieckiej, napisanej przez M. Schneckenburgera w r. 1840, z muzyką K. Wilhelma, skomponowaną 1854.

Wachtel Teodor, śpiewak operowy, * 1823 r. w Hamburgu, w r. 1848 wystąpił po raz pierwszy, miał piękny głos tenorowy, odznaczył się w rolach lirycznych w „Trubadurze," „Poczytljonie z Longjumeau" i in.

Wächter Jerzy Filip Ludwik Leonard, pisarz niemiecki, znany pod pseudonimem: *Veit Weber*, * 1762 w Ülzen, † 1837, od 1814 r. przełożony instytutu wychowania Voigta w Hamburgu. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „Sagen der Vorzeit" (7 t., Berlin, 1787—1798, 2 wyd., 1840); „Holzschnitte" (Berlin, 1793, nowe wyd. 1840); „Historien" (Berlin, 1794) i dramat „Wilhelm Tell" (Hamburg, 1804).

Wächter Karol Jerzy, von..., znakomity prawnik, * 1797 w Marbach nad Neckarą, † 1880, od 1820 był profesorem w Tübingen, potem 1833—36 w Lipsku, następnie od 1836 znowu profesorem i kanclerzem uniwersytetu w Tübingen, w latach 1839—48 był prezesem zgromadzenia Stanów w Sztutgardzie, 1851 został prezesem najwyższego sądu apelacyjnego czterech miast wolnych w Lubece, skąd w końcu 1852 r. powołany został na profesora pandektów do Lipska, gdzie mianowany był tajnym radcą dworu i członkiem rady stanu. W prawie karnem stanowi znakomitość. Ważniejsze jego dzieła są: „Lehrbuch des römisch-deutschen Strafrechts“ (2 t., Sztutgard, 1825—26); „Abhandlungen aus dem Strafrechte“ (Lipsk, 1835); „Gemeines Recht Deutschland, insbesondere gemeines deutsches Strafrecht“ (Lipsk, 1844); „Beiträge zur deutschen Geschichte“ (Tubinga, 1845); „Das königl. sächs. und das thüring. Strafrecht“ (tamże, 1856—58); „Die bona fides insbesondere bei der Ersitzung des Eigenthums“ (1871); „Die Busse bei Beleidigungen“ (1874).

Wächter Oskar, również prawnik, syn poprz., * 1825, miał żywy udział w ruchach religijnych i politycznych nowszych czasów. W 1868 założył gazetę *Der Landbote*. Ogłosił: „Das Verlagsrecht“ (2 t., 1857); „Concordat und Recht in Württemberg“ (1861); „Das Wechselrecht des norddeutschen Bundes“ (2 t., 1869); „Vehmgerichte und Hexenprozesse“ (Sztutgard, 1883); „Das Autorrecht“ (1875); „Das Urheberrecht“ (1877); „Altes Gold in deutschen Sprichwörten“ (1883), biografję ojca p. t.: „Karl Georg v. Waechter Leben eines deutschen Juristen“ (1887, oraz wiele dzieł prawnych.

Wacik *(tampon)*, zwitek gazy sterylizowanej lub waty, służący do zatykania światła organów jamistych, jak nosa, ucha, pochwy; w chirurgji używany bywa tam najczęściej w celu zatamowania krwotoku.

Wackenroder Wilhelm Henryk, poeta niemiecki, * 1773 w Berlinie, † 1798 jako referendarz przy sądzie najwyższym tamże. Przyjaciel młodości Tiecka był **W.** jednym z założycieli szkoły romantycznej. Dzieło jego „Herzensergiessungen eines Kunstliebenden Klosternbruders“ (1797), wywołało wielki zachwyt wśród artystów swoim mistycznym nastrojem. Pośmiertnie wydał Tieck: Franz „Sternbalds Wanderungen“ (1798) i „Phantasien über Kunst“ (1799). Por. Brandes „Główne prądy literatury europejskiej.“

Wackernagel K. E. Filip, * 1800, † 1877 r., brat poprz., dyrektor szkoły rzemiosł w Eberfeld, zasłużył się dziełami: „Das deutsche Kirchenlied“ (Sztutgard, 1841, 2 wyd., 4 t., 1862—63); „Bibliographie des deutschen Kirchenlieds“ (2 cz., (Frankfurt, 1855); „Das deutsche Kirchenlied bis zum 17 Jahrhundert“ (Lipsk, 1863—1877, t. 5).

Wackernagel Karol Henryk Wilhelm, znakomity germanista, * 1806 w Berlinie, od 1835 profesor w Bazylei, † 1869 tamże. Z licznych prac jego celniejsze są: „Deutsches Lesebuch“ (2 t., Bazyleja, 1835—1836; 4 wyd., 1861, sq.); „Geschichte der deutschen Literatur“ (Bazyleja, 1848—56, t. 3), wydanie dzieła: „Schwabenspiegel“ (Zurych, 1840); „Altfranz. Lieder und Leiche“ (Bazyleja, 1846); „Die deutsche Glasmalerei“ (Lipsk, 1855); „Altdeutsche Handwörterbuch“ (Bazyleja, 1861); „Voces variae animatium“ (Bazyleja, 1867, 2 wyd., 1868); oprócz tego umieszczał szacowne rozprawy w naukowych czasopismach niemieckich i wydał kilka zbiorów własnych poezji.

Wackernell Józef Edward, germanista * 1850, profesor w Insbruku napisał: „Walther von der Vogelweide in Oesterreich“ (1877); „Das deutsche Volkslied“ (1890), wydał: „Altdeutschen Passionspiele aus Tirol“ (1897).

Wacław, imię kilku książąt śląskich:—**Wacław I,** książę lignicki, najstarszy syn Bolesława III i Małgorzaty Czeskiej, * 1306 r., jeszcze za życia ojca otrzymał księstwo Lignickie, spólnie z bratem swym Ludwikiem, z którym nieustannie się swarzył. Żyjąc marnotrawnie, † 1364 w ubóstwie. Od 1334 żonaty był z Anną, córką Kazimierza Cieszyńskiego.

Wacław II, ks. lignicki, syn poprz. * 1353, poświęcił się stanowi duchownemu i był od 1382 biskupem wrocławskim; po śmierci starszego brata Ruprechta otrzymał księstwo Lignickie, † 1420. Napisał: „Constitutiones de variis rebus ecclesiasticis“ (wyd. 1585, w Wrocławiu).

Wacław I, książę cieszyński, syn Bolka I; po śmierci ojca (1442), podzielił się krajem z braćmi i otrzymał Cieszyn, † 1463 r. Za małżonkę miał księżniczkę mazowiecką Eufemję.

Wacław II, syn poprz., objął tron po śmierci ojca i † 1474.

Wacław III, syn, Kazimierza IV, † przed ojcem 1524; żonaty był z Anną Brandeburską.

Wacław IV, syn poprz., *Pogrobowiec*, odziedziczył 1526 po dziadzie swym Kazimierzu księstwo Cieszyńskie. Młodość przepędził na dworze cesarza Ferdynanda I, będąc używanym do rozmaitych misji dyplomatycznych, † 1579. Zajmował się chirurgją.

Wacław I, ks. opawski, syn Mikołaja, panował spólnie z bratem swym Przemysławem i † roku 1381.

Wacław II, ks. opawski, syn Przemysława i Anny Opolskiej, panował z bratem swym Mikołajem i † 1452 r.

Wacław III, wnuk poprz., a syn Jana II, podzielił się z bratem dziedzictwem po ojcu i panował w Opawie; † 1477.

Wacław *(Wacslaw, Waceslaw)*, imię kilku książąt i królów czeskich:

Wacław I (święty), 926—935, syn Wratysława I i Drahomiry Lutyckiej, * 908, wychowany był w wierze chrześcijańskiej i pobożności przez babkę swą Ludmiłę. Po śmierci ojca (926) objął

W. tron książęcy, początkowo pod opieką matki swej, która wspierając Lutyków w walce przeciwko Henrykowi I Ptasznikowi, spowodowała wkroczenie jego do Czech (928). Wtedy Drahomira usunęła się i zdała rządy na syna. **W.** załagodził Henryka, złożywszy hołd uległości i zobowiązawszy się do rocznej daniny, poczem zwrócił główną swą pieczę na rozszerzenie i ugruntowanie chrześcijaństwa. W tym celu fundował kościoły, z których najważniejszy kościół św. Wita w Pradze, sprowadzał opowiadaczów słowa Bożego z Niemiec i t. d. Zbytnie zamiłowanie pokoju i sprzyjanie Niemcom nie spodobało się wielu panom i ziemianom. Połączyli się oni z młodszym bratem **W.**, Bolesławem, i oczekiwali tylko sposobnej chwili, aby go usunąć, a razem z nim i wpływ niemiecki. Sposobność nadarzyła się wkrótce, gdy **W.** przybył do Bolesławia, siedliska brata, na poświęcenie kościoła, wtedy z polecenia Bolesława zamordowany został we drzwiach kościoła przez Czastę, Hniewosza i Tyra. Zwłoki **W.**, złożone pierwotnie w Bolesławiu, przeniesione zostały później do kościoła św. Wita w Pradze. Pamiątkę jego Kościół święci 28 września.

Wacław II, 1191—1192, najmłodszy syn Sobiesława I, * 1137; po objęciu tronu przez brata swego Sobiesława II (1173), otrzymał w udział księstwo Berneńskie, później (1177) Ołomunieckie, które musiał opuścić po wygnaniu Sobiesława (1179) i schronić się do Węgier. 1184 wywołał powstanie przeciwko Fryderykowi, zmuszony był jednakże ustąpić. Po śmierci Konrada powołany na tron 1191, po trzech miesiącach wygnany był przez Przemysła Otokara, syna Władysława II, poczem ujęty przez margrabiego Misieńskiego, osadzony został w więzieniu. Dalsze losy **W.** nie są znane.

Wacław I, *Jednooki*, król czeski, 1230—1253, syn Przemysła Otokara I, * 1205, koronowany razem z żoną swą Kunegundą Hohenstaufówną jeszcze za życia ojca (1228), objął tron po jego śmierci, potwierdzony przez cesarza Fryderyka II. Zamiłowany w obyczajach i zwyczajach, oraz języku i literaturze niemieckiej, przyczynił się wielce do zniemczenia Czech. Również i w sprawach zagranicznych zwracał się przeważnie ku Niemcom. Brał udział w walce pomiędzy papieżem a cesarzem, stojąc początkowo po stronie Fryderyka II, potem zaś po stronie kurji rzymskiej. Największą sławę zyskał odparłszy 1241 najazd Mongołów na Śląsk i Morawję. Zwyciężył powstanie możnowładców czeskich, którzy na tron powołali syna jego Przemysła Otokara II (1248—1249). Później pogodził się z synem i po wygaśnięciu domu Babenbergów (1251) wyniósł go na tron rakuski.

Wacław II, król czeski, 1282—1305, i polski, 1300—1305, syn Przemysła Otokara II, * 1271, miał zaledwie ósmy rok, gdy ojciec jego poległ w bitwie na polu Morawskiem. Umową zawartą pomiędzy Rudolfem Habsburskim a Otonem Długim, margrabią brandeburskim, naznaczony został ten ostatni opiekunem **W.** Umowa ta, oddając Czechy pod władzę Niemców, wywołała opór, który spowodował bezrząd i walki wewnętrzne, ukończone dopiero wdaniem się cesarza Rudolfa, układami sejmowemi (1281) i powrotem do kraju więzionego dotychczas **W.** (1283), a zwłaszcza energją Zawiszy z Falkensztejna, ojczyma **W.**, który został opiekunem nieletniego i słabego króla (1284—87). Postępowaniem swem zjednał sobie Zawisza potężnych nieprzyjaciół, których liczba pomnożyła się, gdy po śmierci małżonki swej Kunegundy odsunął się od dworu. Wtedy nieprzyjaciele Zawiszy poczęli na niego podburzać **W.**, który zdradliwie zaprosił go do Pragi (1288), kazał uwięzić, a następnie ściąć (1290). W tym też czasie rozpoczyna się mieszanie się **W.** do spraw polskich. 1289 r. zniemczały Kazimierz Opolski poddaje się **W.** i uznaje go za pana. Następnie, w skutek nieprawnego zapisu Gryfiny, wdowy po Leszku Czarnym a ciotki **W.**, przyjmuje on uroczyście w Opawie (1291) tytuł księcia krakowskiego i sandomierskiego, przeciwko czemu występuje Władysław Łokietek, lecz w końcu zmuszony jest ustąpić przed przemocą i 1292, po zdobyciu Sieradza, zrzeka się praw swych do Krakowa i Sandomierza i składa hołd **W.** z księstw dziedzicznych Sieradza i Brześcia Wzrost potęgi **W.** oddziałał i na stosunki Europy. Po śmierci cesarza Rudolfa (1291) nie dopuścił do tronu syna jego Albrechta Rakuskiego, na którego był urażony, lecz przeprowadził elekcje Adolfa Nasauskiego. Jest to chwila największej pomyślności Czech za **W.** Rozszerzono granicę państwa, ugruntowano spokój wewnętrzny, przez co podniosło się znaczenie Czech, wrócił dobrobyt i dostatek i poprawiły się finanse. Wtedy **W.** przystąpił do koronacji, którą odbył z niesłychanym przepychem w Pradze (1297). Zebrani podczas tej uroczystości książęta niemieccy postanowili obalić Adolfa i powołać na tron Albrechta, pogodzonego poprzednio z **W.** Zamiar ten przyszedł do skutku 1298 po śmierci Adolfa, poległego w boju z Albrechtem. Nowy cesarz potwierdził **W.** dawne prawa i przywileje, oraz powrócił niektóre ziemie. We dwa lata później (1300) rozszerzył **W.** znakomicie swe państwo na wschodzie, będąc wezwany przez rycerstwo i duchowieństwo wielkopolskie na tron polski. **W.** chcąc się lepiej ubezpieczyć i zasłonić legalną podstawą, wyjednał sobie przywilej u Albrechta, mocą którego brał Wielkopolskę w lenne posiadanie. Wtedy na czele licznego wojska udał się na koronację do

Wacław II.

Gniezna, poczem, ustanowiwszy wielkorządcą Polski słynnego zdziercę Hinka z Duby, powrócił do Pragi. Znaczenie **W.** coraz bardziej wzrastało, tak, że Węgrzy po wygaśnięciu rodu Arpadów powołali go 1301 na tron. Mąż silny i energiczny, jakim był ojciec jego, użyłby tej sposobności do założenia w środku Europy potężnego państwa na nowych podstawach. Ale słaby **W.** czuł się i tak zanadto obciążony dwiema koronami i dlatego wolał podstawić 12-letniego syna swego, także **W.** Tymczasem wtargnął do Węgier i drugi pretendent do korony, Karol Robert neapolitański, wspierany przez papieża Bonifacego VIII, stronnicy jego pokonani jednak zostali, i młody **W.** był koronowany w Belehradzie. Oburzyło to Bonifacego, pojmującego władzę swą w duchu Grzegorza VII. Wezwał on **W.** do wytłómaczenia się z prawami swemi do korony węgierskiej i jednocześnie zabronił mu mianować się królem polskim. Równocześnie zjednał sobie papież pomoc cesarza Albrechta przeciw **W.**, sprzymierzonemu z Filipem Pięknym francuskim. 1303 odsądził **W.** od korony węgierskiej, którą przyznał Karolowi Robertowi, i zarazem poruczył Albrechtowi wykonanie wyroku. Karol Robert wypędził niezadługo młodego **W**, i przeniósł z cesarzem wojnę do Czech, którą przerwała śmierć **W.**, † 1305 r.

Wacław III, syn poprz., 1305—1306, * 1289; okazywał początkowo wielkie zdolności, jednak podczas pobytu swego w Węgrzech oddał się rozpuście i pijaństwu, czego nie zaniechał i po objęciu tronu czeskiego. Praw swych do tronu węgierskiego zrzekł się na korzyść Otona bawarskiego i zawarł przymierze z Albrechtem. Chcąc odzyskaniem Polski, zajętej przez Łokietka, powetować poniesione straty, ruszył przez Morawję ku Krakowu, po drodze jednakże był zabity w Ołomuńcu przez Konrada z Botenstejnu, Turygijczyka. Na nim wygasł ród Przemysłowców.

Wacław, król czeski (**W.** *IV*) i cesarz rzymski (**W.** I), syn cesarza Karola IV, * 1361 roku w Norymberdze, 1363 koronowany na króla czeskiego, został 1376 wybrany i koronowany na cesarza, poczem po śmierci ojca 1378 r. objął tron czeski i niemiecki. Rządy **W.** przypadły w czasie zupełnego rozprzężenia stosunków religijnych i świeckich w Europie. Wprawdzie próbował **W.** na sejmie w Norymberdze 1383 wystąpić przeciwko zgubnym związkom miast, oraz szlachty, jednakże plan ten, jako też próba połączenia związków książąt i miast (1384 i 1387), pozostały bez skutku. Wtedy **W.** usunął się zupełnie od spraw publicznych, przepędzając czas na hulatyce. Dopiero okoliczności zmusiły go do zwołania 1389 sejmu do Chebu i ustanowienia pokoju powszechnego na lat sześć, co także nie doprowadziło do celu. Wzbudziwszy ku sobie w Niemczech ogólne niezadowolenie z powodu bezczynności i lekkomyślności, znienawidzony był również przez Czechów z powodu zbytniego sprzyjania Niemcom i samowoli. Z powodu nieporozumień z arcybiskupem Janem z Jenszatjna (ob.) o założenie nowego biskupstwa, rozkazał uwięzić kanonika praskiego Jana z Pmuka (ob. Jan Nepomucen), wziąć go na tortury i następnie utopić w Wełtawie (1393). Również samowolnie postępował sobie ze szlachtą. Wtedy magnaci czescy, połączywszy się z bratem **W.**, królem węgierskim Zygmuntem, oraz stryjem jego, margrabią morawskim Jobstem, ujęli 1393 **W.**, przez kilka miesięcy więzili go w zamku praskim i uwolnili dopiero 1394 w skutek domagania się drugiego brata, Jana Zgorzeleckiego, i książąt niemieckich. Wypuszczony W. starał się za pomocą gwałtownych środków utrzymać swą władzę, przyszło jednak do nowego rokoszu, po którym władza **W.** zupełnie ograniczoną została. Również i w Niemczech znaczenie **W.** coraz bardziej upadało. Nowym zaburzeniom nie mógł zaradzić pokój powszechny, postanowiony na sejmie we Frankfurcie 1398 r. Nakoniec, **W.** w połączeniu z Francją, chciał usunąć rozdwojenie w kościele, został 1400 r. złożony z tronu przez czterech elektorów niemieckich i na jego miejsce wybrany był cesarzem Ruprecht, kurfirst Palatynatu. W tym czasie **W.** popadł z Czechami w nowe nieporozumienia, z których skorzystał Zygmunt i przez 19 miesięcy więził go w Wiedniu. Wypuszczony, sprawował rządy w Czechach zupełnie samowolnie i z powodu nienawiści przeciwko duchowieństwu katolickiemu wspierał Husa i jego stronników. † 1419 r. z przestrachu, spowodowanego zbrojnem wystąpieniem ludu praskiego pod wodzą Jana Żyżki z Trocnowa. Por. Pelzla „Lebensgeschichte des röm. und böhm. Königs Wenzel“ (2 t., Praga, 1788—90).

Wacław z Budowa, ob. Budowiec z Budowa Wacław, baron.

Wacław z Oleska, ob. Zaleski Wacław.

Wacław Włodzimierzowicz, ob. Wiaczesław Włodzimierzowicz.

Wacławowicz, Jan Oktawjan, profesor akademji krakowskiej, rodem z Krakowa, † 1640 r. Po ukończeniu nauk w mieście rodzinnem zwiedził akademje niemieckie i włoskie, następnie bawił w Paryżu i tam otrzymał stopień doktora obojga prawa. Wróciwszy do kraju, był profesorem prawa w akademji krakowskiej. Ogłosił: „Pyrothoria“ (Kraków, 1640); „Questio de investitura feudaria“ (tamże, 1604); „Assertiones de meteoris“ (tamże, 1607).

Waco, główne miasto hrabstwa Mc Lennan, w płn. amer. stanie Texas, nad rz. Brazos, ma uniwersytet, teatr, znaczny handel bawełną; miasto szybko wzrasta i liczy 25,000 miesz.

Wacow (madz. *Vácz*, niem. *Waitzen*), miasto w kom. peszteńskim w Węgrzech, na lewym brzegu Dunaju; siedlisko biskupa katolickiego, piękna katedra, wystawiona w latach 1761 — 1777 na wzór bazyliki św. Piotra w Rzymie, 4 inne kościo-

ły katolickie, kościół ewangelicki oraz armeński, klasztor Franciszkanów, seminarjum biskupie, gimnazjum wyższe, szkoła dla głuchoniemych, kilka zakładów dobroczynnych i 14,500 mieszkańców. (Madziarów, Słowaków i Niemców). 10 kwietnia 1849 r. zaszła tu potyczka pomiędzy wojskiem węgierskiem a austrjackiem, w której zginął generał austrjacki Götz.

Wad, rzeka w Rosji, bierze początek w pow. Kiereńskim gub. Penzeńskiej, przecina powiat Spaski i powyżej miasto Kadoma w gub. Tambowskiej wpada z prawej strony do Mokszy; długa przeszło 150 w.

Wada, pseudonim Stan. Rejtana.

Wadai, państwo murzyńskie w Sudanie, w środkowej Afryce, liczy na przestrzeni 275,000 klm. kw. około 2,600,000 m.; gł. m. Abesze. Bliżej zbadane przez Nachtigala (1873); w r. 1879 przebyli kraj ten włoscy podróżnicy Matteucci i Massari.

Waddington William Henryk, uczony i mąż stanu francuski, * 1826 w Paryżu z rodziny pochodzenia angielskiego, † 1894. Studja uniwersyteckie odbył w Cambridge, poczem poświęcił się badaniom epigraficznym i numizmatycznym, i w tym celu odbył liczne podróże, a mianowicie 1850 i 1862 do Azji Mniejszej, jak również po Anglji i Niemczech. Od 1865 członek akademji napisów i nauk pięknych. 1871 wybrany do zgromadzenia narodowego zasiadał pierwotnie na prawicy środkowej, następnie przechylił się ku umiarkowanej republice był członkiem rozmaitych komisji, 19 maja 1873 mianowany ministrem oświecenia, usunął się 24 t. m. wraz z Thiersem. Przy głosowaniu 1876 wybrany senatorem, otrzymał w gabinecie 10 marca 1876 tekę oświaty i złożył 17 maja 1877 r.; od 13 grudnia 1877 minister spraw zagranicznych, po usunięciu się (1879) Dufaura został prezesem ministrów. Wydał: „Voyage en Asie Mineure au point de vue numismatique“ (1852); „Mélanges de numismatique et de philologie“ (1862—67); „Édit deDioclétien“ (1864); „Inscriptions grecques et latines de Syrie“ (1870). **W.** jako min. spraw zagranicznych i prezes gabinetu zyskał zaufanie zagranicy, nie umiał jednak wytworzyć przychylnej sobie większości i wziął dymisję w grudniu 1879 r. W lipcu 1883 został ambasadorem w Londynie i pozostawał na tem stanowisku do 1893.

Wade Tomasz Franciszek, angielski agent dyplomat., * 1820, † 1895. Służył naprzód w wojsku, poczem wyuczywszy się języka chińskiego, opuścił służbę 1845 i został tłómaczem w Hongkongu. Następnie był wicekonsulem w Szangai (1852), sekretarzem legacji angielskiej w Pekinie (1862), *chargé d'affaires* (1864), nadzwyczajnym posłem pełnomocnym (1871) i nadintendentem handlu angielskiego w Chinach, które znał wybornie pod każdym względem. **W.** odgrywał w polityce chińskiej ważną rolę do r. 1885, w którym wycofał się do życia domowego. Po powrocie do Anglji został profesorem języka chińskiego w uniwersytecie w Cambridge i ogłosił „Cours progressif“ tegoż języka z rozmowami (1867).

Wadi *(Wady, Uady, Wad, Wed)*, ogólna nazwa rzek i dolin przyrzecznych w języku arabskim. Z wyrazem tym jest połączona wielka liczba nazwisk rzek, dolin i różnych miejscowości, jak: *Wadi-Musa* (dolina Mojżesza), w Arabji skalistej, ze zwaliskami starożytnego miasta *Petra*; *Wadi Modszeb*, rzeka w Palestynie (ob. Arnon). Stąd też poszła nazwa Gwadalkwiwiru w Hiszpanji: Uadi-el-Kebir, t. j. wielka rzeka.

Wadjum, *Vadium* łac., pieniądze zakładowe, zadatek.

Wadowice, m. pow. w Galicji Zachodniej, niegdyś w księstwie Zatorskiem, nad rzeką Skawą położone, początkiem swym sięgające XIII w., ma 5,400 miesz., gimnazjum i sąd powiatowy.

Wadowita Marcin, piszący się po łac. *Vadovius* lub *Campius*, * 1567 w Wadowicach z rodziców stanu włościańskiego. W młodości swej pasał świnie, następnie tajemnie uszedłszy do Krakowa, żyjąc z miłosierdzia ludzi dobroczynnych, z zapałem oddawał się naukom. Zdobywszy gorliwą pracą stopnie naukowe w akad. krakowskiej, następnie doktora św. teologji w Rzymie, był przez lat 50 profesorem teologji w akademji krakowskiej, rektorem uniwersytetu, proboszczem kościoła św. Florjana na Kleparzu i plebanem w Opatowcu. 1598, kiedy studenci akademiccy, przez Jezuitów podburzeni, napadli na Fausta Socyna, i schorzałego starca wywlókłszy z domu napół nagiego, a potem dzieła jego spaliwszy, samego utopić chcieli, **W.** stanął w jego obronie, uspokoił sfanatyzowaną młodzież i ocalając życie Socyna, osobę jego we własnym domu zabezpieczył. Był on po trzykroć w Rzymie na dysputach teologicznych, gdzie uwielbiano jego naukę, a śmiano się z prostoty i wrzaskliwego głosu. Mąż ten głośny z cnót i głębokiej nauki, poczynił znaczne zapisy dla świątyń i ubogich uczniów; powszechnie kochany i poważany, † 1641. Pozostało po nim znanych w biblijografji krajowej 10 dzieł i rozpraw, treści teologiczno-ascetycznej, w języku łacińskim.

Wadowski Ambroży, ksiądz, ogłosił: „Historję akademji zamojskiej“, „Monografję archidjakonatu lubelskiego“.

Wadu-Raszkow, miasteczko w Besarabji, pow. Sorockim, na prawym brzegu Dniestru, na którym znajduje się tu przystań i przeprawa; ma 1,800 m., wielkie składy zboża, soli, łoju i drzewa. Na przeciwnym, lewym brzegu Dniestru leży m. Raszków w gub. Podolskiej.

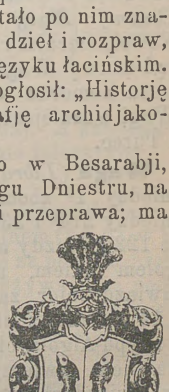

Wadwicz.

Wadwicz, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem, czerwonem — ryba biała, w lewem srebrnem—ryba czerwona.

Wady zastawek sercowych, ob. Serce.

Waenga, rzeka w Rosji, bierze początek w pow. Szenkurskim gub. Archangielskiej, w miejscowości leśnej i błotnistej, i wpada do Dźwiny północnej wprost osady Pienda, przebiegłszy około 120 w.

Waern Karol Fryderyk, polityk szwedzki, a zarazem ekonomista i historyk, * 1819, † 1899 zasiadał w parlamencie w 1867 r. i bronił sprawy postępu i wolnego handlu. Był ministrem finansów (1870—74), prezesem kolegjum handlowego (1875—91). Opublikował wiele prac ekonomicznych i historycznych dużej wartości, założył związek historyczny szwedzki.

Waesland lub *Waasland*, pas ziemi w prowincji belgijskiej Wschodniej Flandrji, wzdłuż rzeki Skaldy, słynny w całym kraju ze wzorowo prowadzonego rolnictwa. Leżą tu miasta St.-Nicolas i Lokeren.

Wag albo *Wach*, rzeka w Syberji, bierze początek z błot guberuji Jenissejskiej i przebiegłszy przeszło 700 w., wpada do rzeki Obi z lewej strony. Obfituje w ryby.

Waga, rzeka w Rosji, bierze początek z błot powiatu Totemskiego gub. Wołogodzkiej, przecina powiaty Wielski i Szenkurski i przebiegłszy około 230 w., wpada z lewej strony do Dźwiny północnej. Sprawną jest na większej części swej długości. — Od rzeki **W.** nazwany był niegdyś *Waski obwód*, należący do Nowogrodu, zajmujący południową część dzisiejszej gub. Archangielskiej, północną Wołogodzkiej i wschodnią Ołonieckiej. Zamieszkany był przez plemię Czudzi Zawołockiej. W r. 1780 z obwodu tego utworzono powiaty Szenkurski i Wielski; z tych pierwszy wszedł w skład gub. Archangielskiej, drugi Wołogodzkiej.

Waga, po madz. *Vag*, po słow. *Wach*, niem. *Waag*, łac. *Vagus*, dopływ Dunaju w Węgrzech, powstaje w Tatrach z dwu potoków źródłowych, *Czarnej i Białej* **W.**, pod Hutą łączy się z t. z. Nowozameckim ramieniem Dunaju, przyjmując odtąd nazwę Wagduna, i ubiegłszy 371 klm., w pobliżu Komorna wpada do Dunaju. Z dopływów Wagi ważniejsze: Biała, Orawa, Kysuca, Rewuca i Turec.

Waga *(Libra)*, gwiazdozbiór rozciągający się między 1° zboczenia płn. i 30° zbocz. płd., oraz między 214° i 239° wzniesienia prostego, obejmuje 122 gwiazdy aż do 7 wielkości, czyli widzialne gołem okiem, między niemi dwie 3 wielkości. Gwiazdozbiór zawiera kilka gwiazd podwójnych i 14 gwiazd zmiennych, z których δ Wagi należy do typu Algola (ob.). — *Znak wagi* (♎) jest siódmym znakiem zwierzyńca i znajduje się obecnie w gwiazdozbiorze Panny; początek tego znaku przypada na przecięciu ekliptyki z równikiem i stanowi punkt równonocny jesienny.

Waga, herb: W polu błękitnem krzyż, na którym księżyc rogami na dół zwrócony; pod nim linje tak ułożone, że stanowią trójkąty.

Waga.

Waga Teodor, historyk i prawoznawca, * 1739 roku w ziemi Wiskiej, † 1801 r. w Warszawie. Początkowe nauki odbywał w Szczuczynie u Pijarów i tam wstąpił do ich zgromadzenia, po uzupełnieniu studjów został nauczycielem w szkołach przez swój zakon utrzymywanych i obowiązki te sprawował przez lat kilkanaście z wielkim dla uczniów pożytkiem. Głównie wykładał literaturę, historję i prawo, a w zgromadzeniu swem piastował wyższe urzędy. Dzieła jego ważniejsze są: „Historja książąt i królów polskich krótko zebrana“ (Supraśl 1767); dzieło to w 10 ed. (Wilno, 1818), zupełnie przerobione i znacznie pomnożone przez J. Lelewela, można właściwie nazwać samoistną pracą tego ostatniego (ostatnia ed., Poznań 1864); „Zbiór krótki wiadomości potrzebny kawalerowi maltańskiemu“ (Warszawa, 1772). „Kadencje sądów ziemskich i grodzkich oraz juryzdykcji sądowych *ultimae instantiae* obojga narodów“ (tamże 1785); „Inwentarz praw statutów, konstytucji koronnych i w. ks. Lit., znajdujących się w pierwszych sześciu tomach *Voluminów legum* i t. d.“ (tamże 1782); „Zbiór krótki prawa politycznego Królestwa Polskiego i w. ks. Litewskiego“ w „*Pam. Warsz.*“ (z. r. 1830, t. III).

Waga Antoni, entomolog, krewny pop., * roku 1799 w Grabowie, gub. Łomżyńskiej, † 1890. Po ukończeniu nauk w szkole wojewódzkiej pijarskiej w Warszawie został tamże 1817 nauczycielem. W r. 1820 rząd wysłał go swoim kosztem do Berlina, gdzie studjował nauki przyrodnicze. Po powrocie do kraju w r. 1823 objął posadę nauczyciela w tejże szkole wojewódzkiej, w r. 1826 został profesorem w liceum warszawskiem, a 1829 w instytucie pedagogicznym. W r. 1832 został nauczycielem gimnazjum w Warszawie i członkiem komitetu egzaminacyjnego i na tej posadzie dosłużył się emerytury. Odbywał w celach entomologicznych podróże po całym kraju, a w roku 1864 i 66 z hr. Branickim zwiedził zachodnio-południową Europę, Nubję, Afrykę, gdzie bogate w dziedzinie historji naturalnej zebrał plony. Oprócz rozpraw zamieszczonych w pismach czasowych, a głównie w *Bibljotece Warsz.*, ogłosił: „O naukach przyrodzonych, a w szczególności o historji naturalnej“ (Warszawa 1819); „O zwierzętach przez poetów i malarzy zmyślonych“ (1820); „Wiadomości z nauk przyrodzonych dla użytku szkoły guwernantek“ (t. I, 1826); „Teorja gospodarowania wewnętrznego czyli zbiór wiadomości potrzebnych gospodyniom“ (wyd. 2, 1835); „O utrzymaniu pijawek lekarskich i handlu niemi w Polsce“ (1826); „O nowym szczególnym gatunku pszczołowatego owadu“ (1826); „O ptakach,

które wyginęły z okręgu ziemskiego“ (1845); przekład „Zoologji“ Milne Edwardsa (1856) i in. Por. A. Słósarski „ Antoni Waga“. (*Wszechświat*, 1890).

Waga Jakób, botanik, brat pop., * 1800 we wsi Grabowie, † 1872. Kształcił się w uniwersytecie warszawskim i 1824 r. otrzymał stopień magistra filozofji. Następnie pełnił obowiązki nauczycielskie w Warszawie, Radomiu, Szczuczynie i Łomży, r. 1851 został inspektorem szkoły pięcioklasowej w Łomży, w r. 1862 otrzymał wysłużoną emeryturę. Zasłynął zwłaszcza jako autor „Flory polskiej“ (3 t., Waszawa 1847—48). Nadto ogłosił przekład Flammariona „Wielość światów zamieszkanych“ (Warszawa, 1869) i Figuiera „Historja roślin“ (Warszawa, 1872).

Waga, *szalki*, przyrząd do oznaczania ciężarów ciał, czyli raczej do porównywania ciężarów ich z ciężarami znanemi, czyli *gwichtami*. Najpospoliciej używane **W.** są bezpośredniem zastosowaniem drąga (ob.). Ponieważ w jednem i tem samem miejscu na ziemi ciężary ciał są proporcjonalne do ich mas, waga przeto oznacza i masy ciał. W najprostszej postaci **W.** przedstawia drążek dwuramienny czyli belkę (fig. 1, 2 i 3), dźwigającą na obu końcach zawieszone talerzyki, z których w jednym umieszcza się ciężar dany do zważenia, w drugim ciężarki czyli gwichty. Skoro

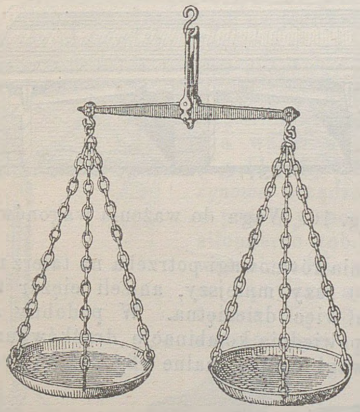

Fig. 1. Waga zawieszona.

ramiona są równe, oczywiście i ciężary na końce tej belki działające muszą być równe; jeżeli warunek ten równej długości ramion, a raczej równości ich momentów statycznych, jest zachowany i jeżeli nadto talerzyki z łańcuszkami mają jednaki ciężar, **W.** jest *dokładną*. Nadto belka winna być zawieszona tak, aby się znajdowała w równowadze stałej (ob. Równowaga), t. j. aby wyprowadzona z położenia równowagi do niej wracała, co ma miejsce wtedy, gdy środek ciężkości wagi przypada pod punktem podpory. Warunek jednak dokładności nie jest dostateczny dla wag używanych w celach naukowych, które muszą nadto być *czułe*, t. j. za dodaniem drobnego ciężarka winny się przechylać o kąt znaczny, Warunki czułości wagi są: Środek ciężkości winien się znajdować jak najbliżej punktu podpory; ramiona belki winny być, o ile można, najdłuższe i zarazem najlżejsze; opory winny być jak najmniejsze. Dla urzeczywistnienia ostatniego z tych warunków zwraca się największą baczność na zawieszenie belki (fig. 4); oś jej obrotu stanowi ostrze stalowe czyli *nóż* A, opierający się na podstawie stalowej lub agatowej; w podobny sposób służą i noże B do zawieszania szalek. Wagi bardzo czułe wskazują jeszcze dodatek 0,5 milligrama przy obciążeniu 5 kgr., t. j. czułość takiej wagi wynosi $^1/_{10\cdot000\cdot000}$. Jeżeli **W.** jest niedokładna, można zważyć ciężar przez podwójne ważenie (metodą Bordy), tarując go najpierw ze szrutem lub piaskiem na drugim talerzyku, a następnie zastępując balast ten gwichtami. Do użytków domowych nadawać się może waga Robervala o podparciu dolnem (fig. 5), w której talerzyki oparte są na belce za pomocą prętów pionowych; częściej w handlu używane są podobne wagi w ulepszonej konstrukcji Berangera (fig. 6). Do podobnego celu używa się też **W.** *rzymska* i *bezmian* (ob. Bezmian). Do ważenia wielkich ciężarów służą **W.** *pomostowe* (fig. 7); ciężar dany do zważenia umieszcza się na pomoście, połączonym za pomocą systemu drążków nierównoramiennych z talerzy-

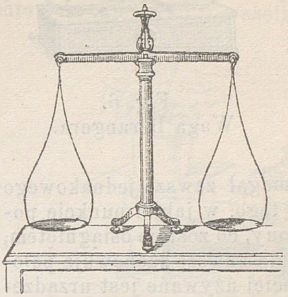

Fig. 2. Waga podparta.

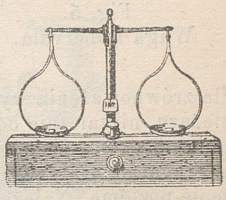

Fig. 3. Waga aptekarska.

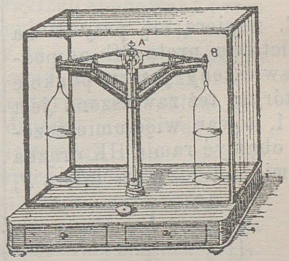

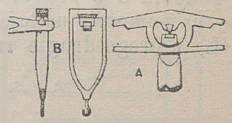

Fig. 4. Waga czuła (precyzyjna). A zawieszenie belki na nożu, B zawieszenie talerzyków.

kiem, na którym się umieszczają gwichty; stosunek między ramionami jest taki, że ciężar przedmiotu ważonego jest 10 lub 100 razy większy od ciężaru gwichtów; w ten sposób otrzymują się *wagi dziesiętne* czyli *decymalne* i *centezymalne*. **W.** pomostowa musi być tak urządzona, by towar

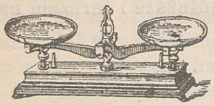

Fig. 5. Waga Robervala.

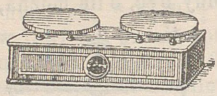

Fig. 6. Waga Berangera.

dla zrównoważenia wymagał zawsze jednakowego ciężaru, niezależnie od tego, w jakim punkcie pomostu będzie umieszczony, co zostaje osiągniętem, gdy pomost przy ważeniu zawsze zachowuje położenie poziome. Najczęściej używane jest urządzenie Quintenza (1821). Pomost AB (fig. 8), opatrzo-

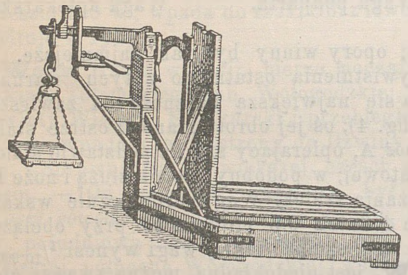

Fig. 7. Waga dziesiętna (decymalna).

ny ścianą pionową BC, wspiera się przy D na drążku EF i za pośrednictwem pręta CG na podporze G. Drążek EF zawieszony jest w punkcie H na drążku HL, na którym też zawieszona jest i podpora G w punkcie I, towar więc umieszczony na pomoście usiłuje obniżyć ramię HK drążka HL, którego drugie ramię KL dźwiga talerz P,

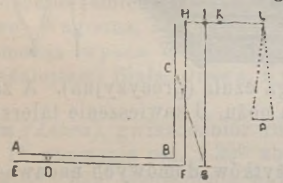

Fig. 8. Urządzenie wagi dziesiętnej.

przeznaczony do nakładania gwichtów. Wymiary drążków są tak dobrane, by czyniły zadosyć proporcji $\frac{ED}{EF}=\frac{IK}{HK}$. Jeżeli na pomoście umieszczony jest towar, ciężar jego rozkłada się na dwa punkty podpory D i G; część składowa tego ciężaru, działająca na G, przenosi się bezpośrednio na I, część zaś druga, którą oznaczmy przez p, wywiera na punkt F, zatem i na H ciśnienie $p.\frac{ED}{EF}=p.\frac{IK}{HK}$, które na punkt I drążka HL działa z siłą $p.\frac{IK}{HK}.\frac{HK}{IK}$, zatem z siłą p, czyli tak, jak-

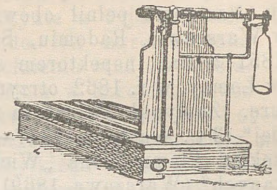

Fig. 9. Waga centezymalna.

by druga część składowa ciężaru towaru działała również jak pierwsza bezpośrednio na punkt I. Towar więc złożony w którymkolwiek punkcie pomostu pozostaje w warunkach takich, jakby zawieszony był w I. Jeżeli więc nadto $\frac{IK}{KL}=\frac{1}{10}$, dla

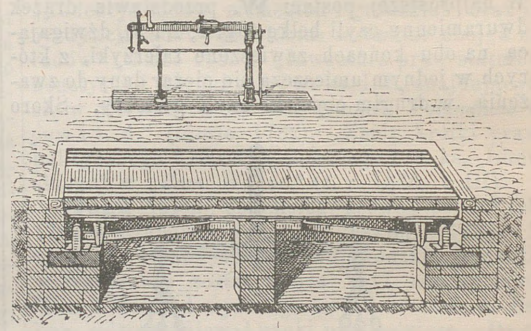

Fig. 10. Waga do ważenia wagonów.

utrzymania równowagi potrzeba na talerz nałożyć ciężar 10 razy mniejszy, aniżeli ciężar towaru, waga jest więc dziesiętna. W podobny sposób, przez odpowiednią kombinację drążków urządzone są i wagi centezymalne (fig. 9), używane do

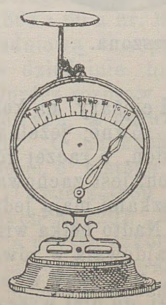

Fig. 11. Waga skazówkowa.

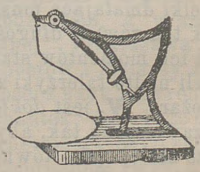

Fig. 12. Waga skazówkowa.

ważenia wielkich ciężarów, zwłaszcza na drogach żelaznych. Do ważenia całych wagonów z ładunkiem i lokomotyw waga osadzona jest bezpośrednio na szynach (fig. 10); gwichty są w niej przesuwane, jak w wadze rzymskiej, a często połączona jest i z przyrządem regestrującym, który wielkość ciężaru wytłacza na karcie.—Urządzają się też **W.** *skazówkowe*, gdzie gwicht jest stały w postaci ciężaru zawieszonego na jednym końcu belki, a ciężar przedmiotu odczytuje się z położenia skazówki z belką połączonej; urządzane są tak często zwłaszcza ważki do listów (fig. 11 i 12). **W.** *sprężynowe* urządzone są w podobny sposób jak siłomierze (ob.). Do ważenia ludzi urządzone są wagi automatyczne (fig. 13 i 14), zaznaczające ciężar ruchem skazówki za wrzuceniem monety. Do różnych zresztą celów urządzone są wagi specjalne, jak np. do ważenia dzieci (fig. 15 i 16). Do oznaczania ciężaru właściwego ciał służy waga *hydrostatyczna* (ob.). Można też wagę połączyć z przyrządem piszącym braci Richard (ob. Samopiszące przyrządy), a wtedy notuje automatycznie zmiany zachodzące w ciężarze przedmiotu ważonego (fig. 17). Przy ważeniach nader ścisłych uwzględnić trzeba stratę ciężaru, jaka zachodzi na zasadzie prawa Archimedesa przez wpływ powietrza; w ostatnich wszakże czasach urządzono też wagi, konstrukcji bardzo zawiłej, w których ważenie dokonywa się w próżni, pod dzwonem okrywającym wagę; umieszczanie gwichtów na talerzyku i wszelkie inne manipulacje dokonywają się za pośrednictwem drążków przez obserwatora, znajdującego się w odległości 2 lub 3 metrów.—Przez analogję nadano też nazwę wag przyrządom, służącym do pomiaru sił różnych od ciężarów, jak *waga skręcenia* (ob.), *waga indukcyjna*, która służy do wykrywania drobnych zmian w natężeniu prądu galwanicznego, *waga Wheatstone'a* (ob. Wheatstone'a most) i in. Por. Merklein „Lehrbuch des Wagenbaues“ (1895); „Zentralblatt für Wagenbau“ (od 1884).

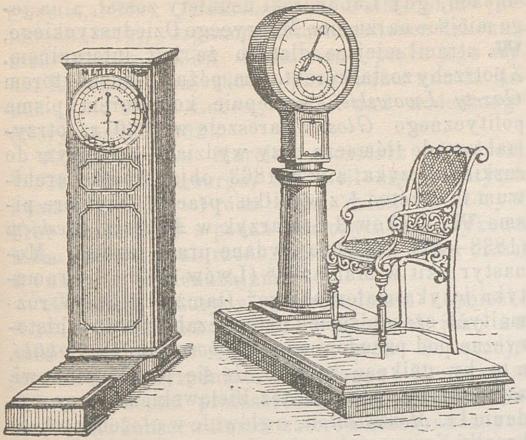

Fig. 13 i 14. Wagi automatyczne.

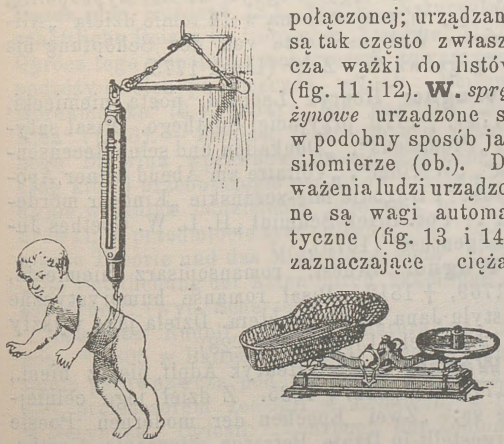

Fig. 15 i 16. Wagi do ważenia dzieci.

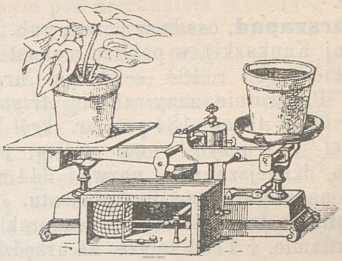

Fig. 17. Waga zapisująca.

Waga skręcenia, przyrząd zbudowany przez Coulombe'a (1785), służący do okazania praw przyciągań magnetycznych i elektrycznych; składa się z drucika metalowego, zawieszonego na czopku obracającym się koło swej osi; na dolnym końcu posiada osadę, w której umieszcza się magnes; przyrząd ustawia się tak, aby magnes pozostawał w południku magnetycznym, gdy drut nie doznaje żadnego skręcenia; jeżeli teraz do bieguna północnego magnesu zbliżymy biegun płn. innego magnesu, magnes pierwszy zostaje odepchniętym i dla sprowadzenia go do pierwotnego położenia trzeba drucik skręcić. Z wielkości tego skręcenia łatwo okazać prawo przyciągań magnetycznych. W podobny sposób zastosować można wagę skręcenia do badań elektrycznych, jak to okazuje załączony rysunek. Na tejże zasadzie oparta jest i *waga Caven-*

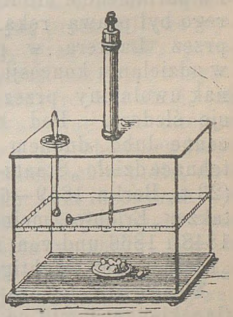

Waga skręcenia.

disha, służąca do zważenia czyli do oznaczenia masy ziemi (ob. Ziemia).

Waga wodna, ob. Libella.

Wagaj, rzeka w Syberji, w guberuji Tobolskiej, bierze początek w powiecie Jałaturowskim z dwu jezior Riamowskich, płynie przez powiaty Iszymski i Tobolski i przebiegłszy około 250 wiorst, wpada pod wsią Kułarowską z lewej strony do rz. Irtyszu. Wodę ma mętną i niedobrą, ryb mało.

Wagarszapad, osada w pow. i gub. Erywańskiej (kraj Kaukazki), w pobliżu monasteru Eczmiadzińskiego, od r. 184 — 344 po Chr. stolica Armenji. Pierwotnie nazywało się *Artymed*, później *Wardkesa-Awan*. 184 po Chr. król Wagarsz obwarował je i uczynił swą stolicą, przyczem otrzymało dzisiejszą swą nazwę. 344 r. stolica przeniesiona została stąd do Ardaszatu.

Wagenaar Jan, historyk holenderski, * 1709 w Amsterdamie, † 1773 tamże na urzędzie pisarza rady miejskiej. Wsławił się głównie dziełem „De vederlandsche historie“ (21 tomów, Amsterd. 1749—60), sięgającem do 1751 r.; dzieło to doprowadzili inni historycy do r. 1802.

Wagener Fryderyk Wilhelm Herman, pruski mąż stanu, * 1815 w Segelitz, † 1889. Ukończywszy studja prawne i kameralne w Berlinie był do 1848 r. urzędnikiem sądowym, a następnie aż do 1854 r. redagował ultra-konserwatywny dziennik *Neue preuss. Zeitung*. Wybrany później na deputowanego, występował jako przywódca konserwatystów, został 1866 radcą referentem w ministerjum stanu, brał czynny udział w czynnościach dyplomatycznych podczas wojny 1870 i w parlamencie bronił polityki ks. Bismarcka, którego był prawą ręką. W lutym 1873 oskarżony przez Laskera w parlamencie o szachrajstwa w udzielaniu koncesji na koleje żelazne, został jednak uwolniony przez wyznaczoną *ad hoc* komisję śledczą. Pod kierownictwem **W.** wyszło cenne lubo duchem skrajnego konserwatyzmu tchnące dzieło „Staats- und Gesselschafts-Lexicon“ (23 t., Berlin, 1859—67; suplement. 1868). Wydał także: „Erlebtes, meine Memoiren aus der Zeit von 1848 i 1866 und von 1873 bis jetzt“ (1884), oraz „Kleine, aber mächtige Partei“ (1888).

Waggula, jezioro w pow. Werroskim, gub. Inflanckiej, o $\frac{1}{2}$ mili od m. Werro odległe; ma 1 milę długości, $\frac{3}{7}$ mili szerokości. Z niego wypływa rzeka Wo, wpadająca do kanału, który łączy jezioro Pejpus z jeziorem Pskowskiem.

Wagilewicz Jan, uczony polski, * 1811 we wsi Jasieniu, obwodzie Stryjskim w Galicji, † roku 1866 we Lwowie. Syn parocha obrz. gr.-ka ukończył kurs filozofji i teologji 1839 r. na uniwersytecie lwowskim. Początkowo pisywał wiersze, później atoli zmienił kierunek. W r. 1846 wyświęcił się na kapłana i otrzymał ubogą kapelanję w Niestanicach, obwodzie Złoczowskim. W r. 1848 założył we Lwowie czasopismo *Dniewnik ruski*, którego tylko 9 numerów wyszło. Doznając licznych prześladowań, został ewangelikiem, ale zarazem musiał walczyć z biedą, Mianowany 1851 r. przez Jerzego Lubomirskiego kustoszem przy bibljotece Ossolińskich po dziewięciu jednak miesiącach, gdy Lubomirski usunięty został, a na jego miejsce narzucono Maurycego Dzieduszyckiego, **W.** utracił miejsce, dlatego że był luteraninem. Z potrzeby został korektorem, później ekspedytorem *Gazety Lwowskiej*, następnie korektorem pisma politycznego *Głos*. Nareszcie w 1860 r. otrzymał posadę tłómacza przy wydziale krajowym do ruskiego języka, a w r. 1863 objął zarząd archiwum i wkrótce † z wysiłku pracy. Niektóre pisma **W.** drukował Szafarzyk w *Muzeum Czeskiem* (1838—41). Osobno wydane prace jego są: „Monastyr Skit w Maniawie“ (Lwów 1848); „Gramatyka języka małoruskiego“ (tamże 1845). W rozmaitych czasopismach umieszczał rozprawy historyczne pod pseudonimem *Zalibora*, *Wilka*, *Zakliki*, a to by uniknąć zarzutu, że się pracą naukową zajmuje. **W.** pomagał też Bielowskiemu przy wydaniu I t. *Monumentów*, a głównie w ułożeniu tekstu kroniki Nestora, jako też w tłumaczeniu i objaśnieniu onej. Wiele prac jego obszerniejszych spoczywa dotąd w rękopisach.

Waginoskopja, badanie pochwy kobiecej za pomocą luster *(specula)*.

Wagner Daniel Ernest, historyk, * 1739 w Gdańsku, profesor uniwersytetu lipskiego, † r. 1800. Pomiędzy innemi napisał całkowitą historję polską i krajów niegdyś do Rzeczypospolitej należących, umieszczoną w 14 tomie dzieła „Allgemeine Weltgeschichte von der Schöpfung bis auf gegenwärtige Zeit“ (Lipsk 1775).

Wagner Henryk Leopold, poeta niemiecki, * 1747, † 1779, przyjaciel Goethego. Pisał satyry. „Prometeus“, „Deukalion und seine Recensenten“, „Werther“, „Voltaire am Abend seiner Apotheose“ i tragedje mieszczańskie „Kindesr mörderin“. Por. Erich Schmidt „H. L. W. Goethes Jugendgenosse“ (1879).

Wagner Ernest, romansopisarz niemiecki, * 1769, † 1812. Pisał romanse humorystyczne w stylu Jana Pawła Richtera. Dzieła jego wyszły w 12 tomach (Lipsk, 1824—28).

Wagner Gottlieb Henryk Adolf, pisarz niem., * 1774 w Lipsku, † 1835. Z dzieł jego celniejsze są: „Zwei Epochen der modernen Poesie dargestellt in Dante, Petrarca, Boccacio, Goethe, Schiller und Wieland“ (Lipsk 1806) i „Theater und Publicum“ (tamże 1826). Napisał życiorysy reformatorów: Zwingli'ego, Wiclefa, Erazma, Huttena, Hieronima z Pragi i Oekolampadiusa (6 t., Lipsk 1800—4). Przekłady jego z obcych języków są też bardzo cenione.

Wagner Jan Jakób, * 1775 w Ulm, od 1815 —34 profesor filozofji w Würzburgu, † 1841 w Ulm, Należał do koła gorących wielbicieli i wyznaw-

ców zasad Schellinga, lecz z pierwszej połowy jego zawodu filozoficznego i z pewnemi modyfikacjami. Ważniejsze jego prace są: „Philosophie der Erziehungskunst“ (Lipsk 1802); „System der Idealphilosophie“ (Lipsk, 1804); „Theodicee“ (Bomb., 1809); „Mathematische Philosophie“ (Erlangen, 1811); „Organon der menschlichen Erkenntniss“ (tamże, 1830). Pośmiertne prace jego wydał L. Adam (Ulm 1853), pisał zaś o nim L. Rabus „J. I. **W.** 's Leben, Lehre und Bedeutung“ (Norymberga 1862).

Wagner Jan Marcin, rzeźbiarz niemiecki, * 1777 w Würzburgu, kształcił się w Rzymie i tam † r. 1858. Prócz wielu dzieł, do których brał przedmioty z podań starożytnych, wykonał kilka znakomitych rzeźb, zdobiących nową bramę tryumfalną w Monachjum.

Wagner Maurycy, podróżopisarz niemiecki, * 1813 w Baireuth, † 1887, w młodości jako kupiec przebywał w Algerji, w r. 1833—36 studjował nauki przyrodnicze w Erlangen i Monachjum, w r. 1860 został profesorem uniwersytetu w Monachjum i konserwatorem zbiorów etnograficznych. Odbywając długie i liczne podróże po Algerji, Kaukazie, ziemi Kozaków, Kolchidzie, Persji, ziemi Kurdów, swemi postrzeżeniami i badaniami przyczynił się wiele do bliższego poznania tych krajów, które opisał w dziełach: „Reisen in der Regentschaft Alger“ (3 t., 1840); „Der Kaukasus und des Land der Kosaken“ (1848); „Reise nach dem Ararat und Armenien“ (1848); „Reise nach Kolchis“ (1850); „Reise nach Persien und dem Lande der Kurden“ (2 t., 1852); „Naturwissenschaftliche Reisen im tropischen Amerika“ (1870). Oprócz tego wspólnie z Scherzerem, towarzyszem podróży swoich po Ameryce, wydał: „Reisen in Nordamerika“ (3 t., 1854) i „Die Republik Costa-Rica“ (1856). — Zamiast teorji doboru naturalnego Darwina wprowadził teorję migracji, według której przeobrażenie gatunków następuje jedynie w skutek oddzielenia jednostek przez wędrówki; w przedmiocie tym ogłosił: „Die Darwinische Theorie und das Migrationsgesetz“ (1868); „Die Entstehung der Arten durch räumliche Absonderung“ (wyd. Scherzera, 1889).

Wagner Rudolf, fizjolog i naturalista, brat pop., * 1805 w Baireuth, † 1864; studjował anatomję porównawczą pod Cuvierem, w r. 1829 został profesosorem zoologji w Erlangen, w 1840 w Getyndze. Ogłosił: „Lehrbuch der Zootomie“ (2 t., 1843—1847); „Lehrbuch der Physiologie“ (4 wyd., opracowane przez Funkego, 1854—57); „Icones physiologicae“ (3 zesz., 1853—55); „Handatlas der vergleichenden Anatomie“ (1841). Dziełem swojem „Menschenschöpfung und Seelensubstanz“ (1854) wywołał żywą polemikę z K. Vogtem, przedstawicielem materjalistycznego kierunku w naukach przyrodniczych. Następnie wydał: „Ueber Wissen und Glauben“ (1854); „Der Kampf um die Seele vom Standpunkt der Wissenschaft“ (1857); „Vorstudien zu einer wissenschaftlichen Morphologie und Physiologie des menschlichen Gehirns“ (1862) i „Zoologisch-anthropologische Untersuchungen“ (1861).

Wagner Ryszard, jeden z znajznakomitszych kompozytorów i głośny reformator muzyki operowej, * r. 1813 w Lipsku, † r. 1883 w Wenecji, pochowany w Baireuth. Odbywszy nauki gimnazjalne w Dreźnie i Lipsku, oddał się studjom muzycznym pod kierunkiem Weinliga. W r. 1836 otrzymał miejsce dyrektora orkiestry teatralnej w Magdeburgu, skąd przeniósł się do Królewca, a następnie do Rygi. Tu napisał swą pierwszą wielką operę „Rienzi“, pełną pierwszorzędnych piękności i udał się z nią do Paryża, gdzie starał się zyskać uznanie dla swego dzieła, ale bezskutecznie. W tym czasie napisał drugą operę „Der fliegende Holländer“, z którą przybył do Niemiec. W Dreźnie udało mu się wystawić „Rienzi'ego“ (1843), a przytem uzyskać miejsce dyrektora nadwornej orkiestry. Teraz rozpoczął się najświetniejszy okres działalności kompozytorskiej **W.** Po wystawieniu „Latającego Holendra“ ukazały się (1845) „Tannhäuser“ i „Lohengrin“, mistrzowskie arcydzieła, świetnie popierające reformatorskie dążenia autora, wypowiedziane w licznych pismach, jak „Die Kunst und Revolution“ (Lipsk 1849), „Das Kunstwerk der Zukunft“ (tamże 1850), „Oper und Drama“ (3 t., t. 1852). Wznawiając i rozwijając zasady już przez Glücka wypowiedziane i zachowywane, pragnie **W.** przekształcić operę w *dramat liryczny*, usuwając wszystko co tamuje szybki i naturalny rozwój akcji, jak arje, duety i finały, a wprowadzając w to miejsce ciągłą deklamację (recitativ), przechodzącą jedynie w pewnych ważnych momentach w pieśń, duet lub zbiorowy ustęp. Niknie tym sposobem podział opery na pewną liczbę skończonych w sobie i oddzielonych od siebie numerów, jak to zwykle bywa w utworach innych kompozytorów. *Muzyka przyszłości*, jak ją za **W.** nazywali ironicznie przeciwnicy, ma być zjednoczeniem wszystkich pojedyńczych sztuk (dramatu, opery, baletu i sztuk plastycznych), przyczem muzyka traci swą samodzielność i pierwszorzędne stanowisko, libreto opery nabiera za to wielkiego znaczenia i samoistności. **W.** sam pisał teksty swoich utworów. Zasady te nie tylko po za granicami Niemiec, ale i w samej ojczyźnie **W.** przez długi czas wyśmiewano i lekceważono. Z czasem dopiero dzięki poparciu Liszta i Bülowa (znakomitego krytyka i muzyka), a głównie dzięki uznaniu, jakie opery **W.** zdobywały sobie stopniowo, „muzyka przyszłości“ zaczęła jednać so-

Wagner Ryszard.

bie coraz więcej fanatycznych wielbicieli i równie fanatycznych może przeciwników. Mimo wygwizdania wystawionego w Paryżu „Tannhäusera“ (1860 za protekcją księżny Metternich), pod osobistą dyrekcją **W.**, wpływ teorji i utworów jego odbił się zarówno na francuskich kompozytorach (Am. Thomas), jak i na mistrzu włoskiej muzyki (Verdi), a „Tannhauser“ i „Lohengrin“ obiegły wszystkie niemal sceny europejskie. Przebywając od 1849 w Zurichu (wskutek udziału w powstaniu drezdeńskiem), a następnie jakiś czas w Paryżu, prowadził **W.** życie koczujące, dopóki nie znalazł w 1864 przytułku na dworze Ludwika II króla bawarskiego, gdzie w krótkim czasie stał się najzaufańszym doradcą tego monarchy i kierownikiem wszechwładnym nietylko muzycznych interesów kraju, jak o tem świadczy broszura „Deutsche Kunst und deutsche Politik“ (Lipsk, 1868). Przekształciwszy konserwatorjum monachijskie, oddał jego kierownictwo Bülowowi, swemu przyjacielowi. Szczytem tryumfu **W.** było pierwsze przedstawienie opery „Die Meistersinger“ (1868), podczas którego siedział przy boku króla w loży dworskiej. Upojony tryumfami, rozpoczął zajadłą wojnę broszurową z przeciwnikami. W piśmie „Das Judenthum in der Musik“ (Lipsk, 1869) odmawia żydom wszelkiego uzdolnienia artystycznego, skutkiem czego nie mogą oni ocenić jego utworów. W drugiej broszurze „Ueber das Dirigiren“ (1870) występuje przeciw niechętnym mu dyrektorom i dyrekcjom; w trzeciej „Ueber Schauspieler und Sänger“ (1872) napastuje rozmaitych intendentów teatralnych. W jubileuszowej rozprawie „Beethoven“ (1870 r.) stawia siebie na stanowisku reformatora filozofji sztuki. Takie postępowanie dało powód lekarzowi zakładu obłąkanych Puschmanowi do ogłoszenia broszury: „Richard W., eine psychiatrische Studie“ (Berlin, 1872), gdzie z całą powagą rozbiera stan umysłowy **W.** Pomimo gorącego poparcia i fanatycznego uwielbienia, jakie **W.**, czysto niemiecki kompozytor, zyskał w epoce „szowinizmu“, wznieconego tryumfami wojennemi 1870 i 71, nie zdołał zyskać w Berlinie miejsca generalnego dyrektora muzyki, opróżnionego od śmierci Meyebeera. Wróciwszy do Bawarji, zajął się wykończeniem ogromnej trylogji: „Niebelungi“, której pierwsza część „Walkirje“ była wystawioną na teatrze monachijskim (1870). Korzystając z popularności swej i gorączki patrjotycznej narodu, podniósł myśl wybudowania specjalnego teatru dla wystawienia swych utworów. Potworzyły się w tym celu liczne „Wagner-Verein'y“ po wszystkich miastach niemieckich, a sam mistrz od 1872 odbywa wędrówkę dla urządzania koncertów na dochód budowy gmachu teatralnego, który wzniesiono w Bajrucie (Baireuth). Pierwsze przedstawienia w Baireuth, odbyły się w r. 1876 w obecności Cesarza Wilhelma I, Karola Ludwika II etc. Odegrano tam wielką tetralogję „Pierścień Niebelunga“, złożoną z 4 części: Złoto Renu (Rheingold), Walküren (Walkirje), Siegfried (Zygfryd) i Götterdämmerung (Zmierzch Bogów). Później odegrano i inne utwory: Tristan i Izolda etc., a ostatecznie „Parsifala“ (1882), którego **W.** na innych scenach grać nie pozwolił. Wpływ Wagnera był olbrzymi nie tylko na muzykę ale wogóle na sztukę nowoczesną Idea syntezy wszystkich sztuk, na tle muzyki odbiła się na twórczości nowoczesnej całej Europy, T. zw. modernizm w znacznej części rozwinął się z idei i dzieł Wagnera. (Por. I. Matuszewski „Słowacki i nowa sztuka (Modernizm),“ str. 95 — 107 i 193—209). Swoje ogólne estetyczne poglądy wyłożył Wagner w dziełach „Die Kunst und die Revolution“ (1849); „Das Kunstwerk der Zukunft“ (1850), „Kunst und Klinm“ (1850); „Oper und Drama“ (1852). Z drobniejszych utworów **W.** ważniejsze są: kantata „Wieczerza apostołów“, znakomita uwertura do Fausta i najnowszy „Marsz cesarski“ (Kaisermarsch). Organami propagandy teorji **W.** są pisma: „Neue Zeitschrift für Musik“ i „Musikalische Wochenblatt“. Wszystkie pisma krytyczno-polemiczne **W.** wyszły w zbiorze: „Gesammelte Schriften und Dichtungen“ (9 t.. Lipsk, 1871—73). „Thematische Leiffaden „Wollzogena (II wyd., 1894); „Vade mecum für Wagner Freunde Führer durch Wagners Tondramen“ M. Chop'a. Biografie i charakterystyki: Glasenapp'a (3 wyd. 1894) Tapperta (1883); Schure'go „Le drame musical“ (2 t., 1875); Ernsta „L'oeuvre de **W.**“ 1893 Chamberlain'a „Das Drama Richard Wagners“ (1892); Lichtenbergera, Nietzsche'go etc. W Warszawie wystawiono Tannhäusera, Lohengrina, a w roku 1903 po raz pierwszy Walkirje.

Wagner Z.

Wagner Zygfryd, syn poprzedniego i drugiej jego żony Cosimy (ob. niżej Wagner Cosima), w 1869 dał się poznać jako dobry dyrygent, skomponował operę „der Bärenhäuter“. Jest kierownikiem artystycznym teatru w Baireuth.

Wagner Cosima, żona Ryszarda Wagnera, córka Liszta i hr. d'Agoult. Była zaślubiona najpierw muzykowi Hansowi Bülowowi (od 1857—69). Z Wagnerem miała dwoje dzieci: Ewę i Zygfryda (ob.). Po śmierci męża prowadzi razem z synem teatr w Baireuth.

Wagner Jachmann Joanna, synowica Ryszarda **W.**, znakomita śpiewaczka, * 1828, obdarzona pięknym mezzo-sopranem, została nadworną śpiewaczką w Berlinie; Fides (Prorok), Lady Macbeth (w operze Tauberta), Romeo (Belini'ego), Elżbieta (Tannhäuser), stanowiły jej najznakomitsze role. W r. 1859 oddała swą rękę landratowi Jachmannowi, a od 1862 przerzuciła się na artystkę dramatyczną; w r. 1872 ustąpiła ze sceny.

Wagner Jan, von..., generał austrjacki, * 1816 w chorwackiem Pograniczu wojskowem, po ukończeniu akademji wojskowej w Nowem Mieście Wiedeńskiem, wstąpił do służby wojskowej, odznaczył się w wojnie włoskiej 1848—49, poczem został naczelnikiem sztabu generalnego w armji siedmiogrodzkiej; 1859 i 1866 walczył znowu we Włoszech i awansowany na generał-majora, został 1867 namiestnikiem i naczelnikiem wojskowym Dalmacji. Nieoględnem swem postępowaniem wywołał znane powstanie Kotoranów (w październiku i listopadzie 1869 r.), w skutek czego został odwołany. Od 1 lutego do 4 kwietnia 1870 był ministrem obrony krajowej w gabinecie Hamera.

Wagner Rudolf Jan, technik, * 1822 w Lipsku, † 1880, był adjunktem laboratorjum chemicznego w Lipsku, potem profesorem instytutu technicznego w Norymberdze, a 1856 został profesorem technologji w Würzburgu. Był też członkiem jury na wystawie londyńskiej (1862), paryskiej (1867), amsterdamskiej (1869), oraz pełnomocnikiem rządu bawarskiego na wszechświatowej wystawie w Wiedniu. Ogłosił: „Theorie und Praxis der Gewerbe“ (5 t., 1857—64); „Handbuch der chemischen Technologie“ (4 wyd., 1893, przekład polski Jul. Grabowskiego p. t. „Podręcznik technologji chemicznej“, Warszawa, 1879); „Handbuch der Technologie“ (5 t., 1857—64); „Die chemische Technologie“ (8 wyd., 1863).

Wagner Ernest Leberecht, patolog i anatom, * 1829 w Dehlitz pod Weissenfels, † 1888, kształcił się w Lipsku, Pradze i Wiedniu, 1862 został profesorem ogólnej patologji w Lipsku, 1877 profesorem terapji i dyrektorem kliniki lekarskiej tamże; razem z Uhle'm wydał „Handbuch der allgemeinen Pathologie“ (7 wyd., 1876; przekład polski Łuczkiewicza w „Bibljotece umiejętności lekarskich“, 1874) i in. Nadto 1860—1878 redagował *Archiv der Heilkunde*.

Wagner Adolf, ekonomista; * 1835 w Erlangen, od 1858 profesor w Wiedniu, 1865 w Dorpacie, 1868 we Freiburgu, od r. 1870 profesor nauk państwowych w Berlinie. Główny przedstawiciel i gorliwy obrońca tak zwanego socjalizmu z katedry. Wydał: „Beiträge zur Lehre von den Banken“ (1857); „Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen menschlichen Handlungen“ (1864); „System der deutschen Zettelbankgesetzgebung“ (2 wyd., 1875); „Elsass und Lothringen“ (6 wyd., 1870); „Finanzwissenschaft 1877, 1880, 1889, über die Sociale Frage (1872). Brał również udział w życiu politycznem. Od 1882—85 zasiadał w parlamencie pruskim, trzymając się konserwatystów. Wydał „Briefe von Ferd. Lassale an Karl Rodhertus Jagetzow“.

Wagner Chrystjan, poeta niemiecki, chłop pracujący na roli, * 1835. Otrzymał wykształcenie elementarne i kształcił się początkowo na nauczyciela, ale dla braku środków, powrócił na wieś i wziął się do pługa. Poezje jego odznaczają się głębokiem uczuciem i oryginalnością. Wydał: „Märchenerzähler, Bramine und Seher“ (1885); „Sontagsgänge“ (1887); „Balladen und Blumenlieder“ (1890); „Weihgeschencke“ etc. Swój buddystyczno-braministyczny pogląd na świat wyłożył w dziele „Neuer Glaube“ (1894). Por. Weltrich „Christian Wagner der Bauer und Dichter zu Warmbronn“ (1898).

Wagner Aleksander, malarz niemiecki, * 1838, profesor akademji monachijskiej, od 1866 maluje obrazy historyczne i rodzajowe z życia węgierskiego i hiszpańskiego.

Wagner Herman, geograf, syn fizjologa Rudolfa **W.**, * 1840 w Erlangen, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Getyndze i Erlangen, 1864 został nauczycielem gimnazjalnym w Gotha, 1868 zarazem redaktorem statystycznego działu w *Almanachu gotajskim*. W 1876 został profesorem geografji w Królewcu, 1880 w Getyndze. Razem z Behmem i Supanem wydał „Die Bevölkerung der Erde“ (1872—93), opracował atlas szkolny „Sydow-Wagners methodischer Schulatlas“ (liczne wyd.) i in.

Wagner Ładysław, agronom, * 1841 w Budapeszcie, † 1888, kształcił się tamże na politechnice oraz w akademji rolniczej w Altenburgu (Magyar Owar), 1868 został profesorem agronomji w szkole technicznej w Budapeszcie. Oprócz dzieł w języku madziarskim w przedmiocie rolnictwa i technologji rolniczej, wydał: „Handbuch der Tabackfabrikation“ (5 wyd., 1888); „Landwirtschaftliche Pflanzenproduktionslehre“ (1874); „Handbuch für Stärkefabrikation“ (1876, 2 wyd., 1884); „Die Stärkefabrikation in Verbindung mit der Dextrin- und Traubenzuckerfabrikation“ (1876, 2 wyd., 1886); „Handbuch der Bierbrauerei“ (6 wyd., 1884); „Handbuch der Spiritusfabrikation“ (1888) i in.

Wagner Paweł, chemik rolniczy, * 1843 r. w Liebenau w Hanowerskiem, kształcił się w Erlangen, został asystentem w pracowni rolniczo-chemicznej w Getyndze, 1872 dyrektorem rolniczej stacji doświadczalnej w Darmstadzie, 1881 mianowany został profesorem. Udoskonalił niektóre metody analityczne, a zwłaszcza udoskonalił naukę o nawozach i w tym przedmiocie ogłosił znaczną liczbę dzieł: „Lehrbuch der Düngerfabrikation“ (1877); „Einige praktisch wichtige Düngungsfragen“ (7 wyd., 1887); „Die Steigerung der Bodenerträge durch rationelle Stickstoffdüngung“ (2 wyd., 1888); „Düngungsfragen“ (1896) i in.

Wagner Stanisław, pisarz polski, * 1855 r. w Poznaniu; nauki gimnazjalne odbył w mieście rodzinnem, uniwersyteckie w Lipsku. W 1877 osiadł w Poznaniu i rozpoczął tam wydawnictwo *Tygodnika powieści*, będąc zarazem współpracownikiem różnych pism polskich. Ogłosił: „Złote myśli z dzieł J. I. Kraszewskiego“ (1879); „Michał Glinka i jego utwory muzyczne“; „Władybój, pan

na Inowrocławiu“ (powieść historyczna dla ludu, 1883); „Iwan Turgeniew i jego dzieła“ studjum literackie (1883); „Anna Memorata i Jan Głoskowski, nieznani poeci polsko-łacińscy z XVI w.“ (w *Ruchu* liter. lwowskim); „Relikwje po Antonim Malczewskim“ (tamże); „Skarby rozumu i serca“, myśli i zdania wyjęte z dzieł pisarzy polskich (1884); „Józef Struś, lekarz poznański“—obrazek historyczny z XVI w. (1884). Oprócz tego przełożył kilka dzieł z języków obcych. W r. 1880—81 wydawał „Wykłady popularno-naukowe“ (7½ poszytów). Od r. 1883 jest redaktorem *Wielkopolanina*.

Wagnera młotek, *młotek magnetyczny*, przyrząd do przerywania prądu elektrycznego, ob. Indukcja.

Wagon (ang. *waggon*), powóz do kolei żelaznych przeznaczony. Wagony różnią od wozów biegnących po drogach zwykłych tem, że nie posiadają urządzeń do kierowania i zwrotów, a koła

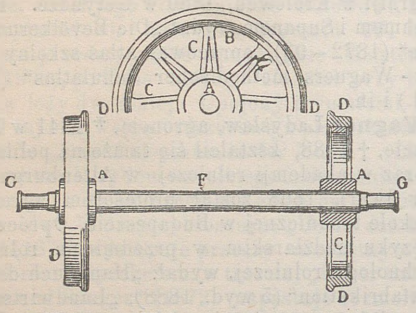

Fig. 1. Koło szprychowe i oś.

ich z osiami są ściśle połączone i tylko wraz z niemi obracać się mogą, gdy przy wozach zwykłych koła wirują dokoła osi (ob. Koło). Koła są bądź szprychowe (D, fig. 1), bądź też tworzą tar-

Fig. 2. Resor.

cze pełne, wyrabiane ze stali, niekiedy też z drzewa teakowego lub masy papierowej; wieńce kół (D) mają urządzenie takie, by koła nie mogły szyn opuszczać; osie (F) występują z piast (A) na

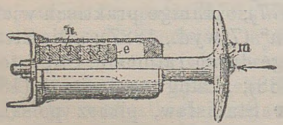

Fig. 3. Bufor.

zewnątrz, a na tych występujących częściach G wspierają się podstawy czyli ramy wagonów, spoczywające na resorach (fig. 2) dla uchronienia wagonów od wstrząśnień. Na ramach osadzone są bufory dla łagodzenia wzajemnych uderzeń wagonów. Każdy bufor (fig. 3) posiada płytę płaską i sklepioną; płyta zewnętrzna *m* połączona jest z płytą wewnętrzną *e*, która ciśnienie przenosi na ramę

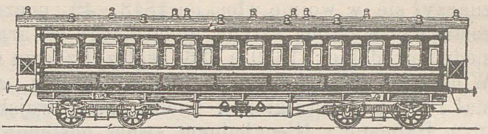

Fig. 4. Wagon sypialny.

za pośrednictwem pierścieni kauczukowych *n*, lub sprężyn stalowych, przejmujących część uderzenia, które tedy słabiej na wagon działa. Same wagony mają rozmaite urządzenie, stosownie do swe-

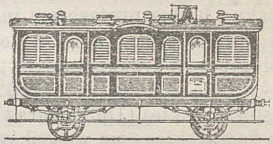

Fig. 5. Wagon pocztowy.

go przeznaczenia; długość mają rozmaitą i różną liczbę kół, 4, 6 lub 8. Oprócz właściwych wagonów osobowych używane są też wagony jadalne i sypialne (wagony Pullmana, fig. 4), wagony

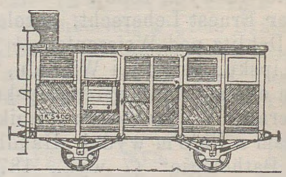

Fig. 6. Wagon towarowy zakryty.

pocztowe (fig, 5), towarowe zakryte (fig. 6), towarowe otwarte (fig. 7), bagażowe, do przewożenia bydła (fig. 8) i in. Oświetlanie wagonów dokonywa się za pomocą lamp, świec lub gazu; robiono

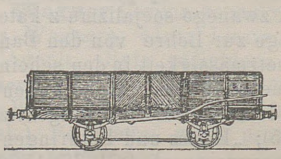

Fig. 7. Wagon towarowy otwarty.

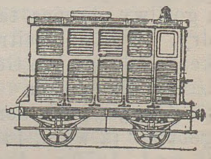

Fig. 8. Wagon do przewożenia bydła.

też próby oświetlania elektrycznego. W ogrzewaniu mają także różne metody zastosowanie; najczęściej służy powietrze ogrzane, które się ociepla w rurach otaczających piec pod podłogą wagonu, zkąd przewodami rozchodzi się po oddzielnych wagonach pociągu.

Wagram lub *Deutsch-Wagram*, wieś w austrjackim obwodzie Unterwienerwald, pamiętna zwycięską bitwą Napoleona I, stoczoną 5 i 6 lipca 1809 z Austrjakami pod dowództwem arcyksięcia Karola. Następstwem jej był pokój wiedeński z r. 1809. Napoleon mianował marszałka Berthier *księciem Wagram*.

Wagran (Jogran-Jag), rzeka w Rosji, bierze początek w pow. Wierchoturskim gub. Permskiej z dwu źródeł, Tylganka i Olchowa, na wschodniej pochyłości pasma Uralskiego, i ubiegłszy około 110 wiorst, z prawej strony wpada do rz. Sosny. Nad tą rzeką znajdują się kopalnie miedzi i łomy jaspisu.

Wagrja, zowie się północno-zachodnia część Holsztynu od zamieszkujących ją niegdyś *Wagrów*, plemienia słowiańskich Bodrytów. Zajmowali oni krainę pomiędzy morzem Baltyckiem, Swentiną, jeziorem Płońskiem i Trawną, sięgając na północ aż po Ejderę. Kraj ich był rozdzielony na 6 żup, których stolicami były grody: Lutikenburg, Stargard, Susle, Darguń, Płona (Pluna) i Utni. W ciągu V—VIII w. Wagrowie występują jako silne plemię, walczące bezustannie z sąsiednimi Sasami w Nordalbingji; władzę swą rozciągali daleko na wschód nad plemionami bodryckiemi i lutyckiemi. Później potęga ich została złamaną, i **W.** najwcześniej z krajów bodryckich uległa zniemczeniu, albowiem około 1140 sprowadził Adolf hr. holsztyński do spustoszałej krainy osadników niemieckich.

Wahabici, *Wehabici*, właściwie *Wejhabici*, sekta mahometańska, która nauki i zwyczaje islamu ograniczając dosłownemi przepisami Koranu oraz przekazanemi maksymami Mahometa, siłą starała się wprowadzić pewne reformy do nauki i obrzędów mahometanizmu. Założyciel tej sekty uczony Arab, Mahomet-Ibn-el-Wahab, w połowie XVIII w. osiadł w Derajeh w prowincji Nedżed i stąd słowem i pismem szerzył swą naukę, która jest w pewnym względzie purytanizmem islamickim. Wahab umarł 1787, wielce poważany w całej Arabji środkowej. Nawrócony przez niego Saûd Ibn-Abd-Alasis, władca miasta Derajeh, zarówno waleczny, jak i fanatyczny, wkrótce stał się panem środkowej Arabji. Syn jego Abd-Alasis (od 1770) zgromadziwszy 100,000 wojska, napadał nawet na prowincje perskie i tureckie i dla tej przyczyny został zamordowany przez jakiegoś Persa (1805—6). Jego stryj i następca Abd-Allah zdobył Mekkę, dopuścił się tu wielu okrucieństw i zaprowadził kult wahabicki, zdobył wreszcie Medynę (1810), ale swem postępowaniem srogiem i ultrafanatycznem wywołał większą energję ze strony Turków. Wzięty w niewolę przez Ibrahima paszę, został stracony w Konstantynopolu. Ustanowiony w Derajeh namiestnik egipski został jednak wkrótce wygnany, a Turki, syn Abd-Allaha, obwołany księciem. Turkiego zamordował krewny jego Messeri, tego strącił znowu syn Turkiego Feisul, który po niejakiem powodzeniu był schwytany i osadzony w więzieniu w Egipcie, ale za rządów Abbasa baszy uciekł do Arabji i z synami, Abd-Allahem i Saûdem, sprawował rządy w księstwie swych przodków jeszcze 1868 r. Później naczelnikiem Wahabitów był Mohamed-Ibn-Raszyd, † 1897, po nim nastąpił synowiec jego Emir-Abdel-Azis z Dżebel-Szammor, który rządził prawie całą Arabją wewnętrzną i dawnem państwem **W.** Wygnani przez jego stryja emirowie Ibn-Saud z Riad, punktu centralnego państwa **W.**, szukali poparcia u Mbareka ibn Sabah, księcia Kueit (El Koweit), bogatego miasta portowego nad zatoką Perską. Ponieważ Turcja powstrzymała swego nominalnego wasala Mbareka od napadu na Abdel-Azisa, poddał się on także władzy tureckiej, kiedy jednak Abdel-Azis starał się zdetronizować Mbareka i osadzić na tronie Kueita Jussufa Ibrahima, Mbarek dopomógł Ibn-Saudowi do zdobycia państwa **W.** Abdel-Azis zwrócił się do rządu tureckiego o pomoc, i sułtan polecił Walemu Bassory, Ali Moksinowi baszy, pogodzić rywalów. Swoją drogą zatargi trwały dalej (1901). Por. „Histoire des Wahabites depuis leur origine jusqu'à l'an 1809“ (Paryż, 1810), oraz dzieła podróżopisarskie Burckharda (Londyn, 1830) i Pelgrave'a (Londyn, 1866); nadto Pelly „From Oman to Nedjd“ (Londyn, 1868); Hunter „Our indian Mussullmans“ (1871).

Wahacz, ob. Balansjer i Parowa machina.

Wahadło, *perpendykuł*, przyrząd złożony z ciężarka zawieszonego na nitce, do punktu stałego uczepionej; ciężarek taki *a* (fig. 1), zawieszony na nitce *fa*, wyprowadzony z położenia równowagi *fc*, pod wpływem siły ciężkości opada i biegiem przyśpieszonym wraca do położenia pierwotnego *fc*; tu jednak się nie zatrzymuje, ale skutkiem nabytej prędkości przechodzi na drugą stronę i biegiem opóźnionym wznosi się do tejże samej wysokości *fb*, z której spadał, i stąd znowu przebiega poprzednią drogę w kierunku odwrotnym. Drogę od jednego do drugiego punktu najwyższego wzniesienia nazywamy *wachnięciem* czyli *oscylacją*, czas na przebieżenie tej drogi potrzebny *czasem* czyli *trwaniem wachnięcia*; połowa wachnięcia, kąt *v*, stanowi *odchylenie* czyli *elongację*. W zasadzie przeto *ruch wahadłowy*, raz rozpoczęty, utrzymywałby się do nieskończoności, różne jednak przeszkody ruchu, jak tarcie i opór powietrza, szybko go wstrzymują. Wahadło *matematyczne* stanowi punkt ciężki, zawieszony na nitce nieciężkiej i niegiętkiej. Jeżeli odchylenia są niewielkie, nie przechodzą np. 4^0, czasy wachnięć są między sobą równe, czyli trwanie wachnięcia od jego obszerności nie zależy; równoczasowość ta wszakże czyli *izochroniczność* nie ma miejsca dla odchyleń większych, przynajmniej u **W.** zwykłego, gdzie ciężarek przebiega łuk kołowy; cyklojda (ob.) tylko jest krzywą izochroniczną. Jeżeli *l* oznacza długość wahadła, *g* przyśpieszenie ciężkości ziemskiej (9,808), to

czas wachnięcia $t=\pi\sqrt{\frac{l}{g}}$, gdzie π jest stosunkiem okręgu koła do średnicy; wzór ten służy tylko dla odchyleń niewielkich. Ze wzoru tego wypada, że czasy wachnięć różnych **W.** są proporcjonalne do pierwiastków kwadratowych z ich długości; wahadło zatem 4,19,16 razy dłuższe wykonywa wachnięcia w czasie 2,3,4 razy dłuższym.— W rzeczywistości przeprowadzenie wahadła matematycznego jest niepodobnem, gdyż nitka lub pręt, dźwigające ciężarek, same są ciężkie. **W.** *fizyczne* czyli *złożone*, rzeczywiste, odbywa wahania swe szybciej niż takiej samej długości **W.** matematyczne, punkty bowiem bliższe punktu zawieszenia wpływają na powiększenie szybkości. **W.** przeto fizyczne odbywa wahania swe równocześnie z **W.** matema-

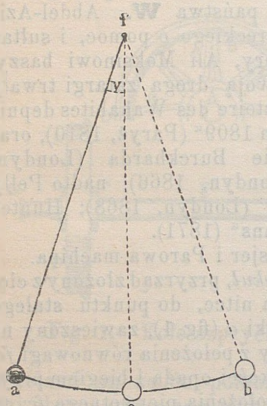

Fig. 1. Wahadło.

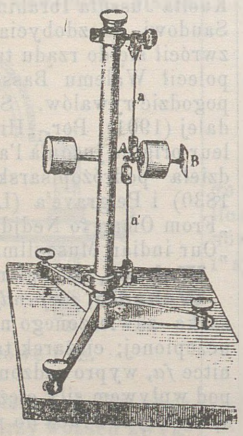

Fig. 2. Wahadło horyzontalne.

tycznem krótszem; długość tego ostatniego nazywa się zredukowaną długością **W.** fizycznego. Punkt odległy od punktu zawieszenia o tę długość zredukowaną nazywa się *środkiem wahań*. Łatwo wnieść, że punkt zawieszenia i środek wahań są punktami sprzężonemi, t. j. gdy **W.** zostanie zawieszonem w środku wahań, odbywa swe wahania zupełnie jak poprzednio, co daje możność wynajdywania długości zredukowanej **W.** fizycznego. Wahadło tak urządzone, że może być zawieszane i w środku wahań, zowie się *rewersyjnem*, to jest odwracalnem. Z wzoru powyższego wypada, że $g=\frac{\pi^2 l}{t}$, a gdy $t=1$ sek., czyli gdy **W.** jest *sekundowem*, jest $g=\pi^2 l$, co daje najlepszy sposób wyznaczania ilości g (Borda 1790, Kater 1818 i in.). — Długość **W.** sekundowego jest najznaczniejszą tam, gdzie przyciąganie ziemskie jest największe, t. j. na biegunach ziemi; średnio dla całej ziemi długość ta wynosi 0,9933. Prawa ruchu wahadłowego wykrył Galileusz; ruchy wahadła fizycznego poznał Huygens. — W życiu zwykłem najważniejsze zastosowanie **W.** polega na użyciu go do regulowania biegu zegarów (Huygens 1673), co opiera się na równoczesności jego wahań; ponieważ ze zmianą temperatury zmienia się długość wahadła, a zatem i czas jego wahań, dokładne przeto zegary wymagają **W.** tak urządzonych, aby długość ich była od temperatury niezależną (ob. Kompensator).—Dla geografji fizycznej nader jest ważnem zastosowanie **W.** do oznaczania gęstości ziemi, oraz jej spłaszczenia (ob. Ziemia).— Ważne jest również zastosowanie **W.** do naocznego okazania obrotu dziennego ziemi (Foucault 1851). Wskutek mianowicie bezwładności **W.**, raz w pewnej płaszczyźnie w ruch wprawione, z płaszczyzny tej nie występuje. Jeżeli przeto **W.** zawiesimy na samym biegunie, tak, aby każde przejście jego pozostawiało ślad na ziemi, to wskutek obrotu dziennego ziemi od zachodu na wschód, **W.** przebiegać będzie pozornie drogę od wschodu na zachód i opisze cały okrąg w ciągu 24 godzin. W szerokościach mniejszych czas potrzebny na całkowity obrót **W.** jest większy od 24 godzin, ale daje się z góry obliczyć. Widoczny przeto ruch płaszczyzny wahań jest dowodem rzeczywistego ruchu ziemi.—Jeżeli ciężarek wahadła otrzyma uderzenie boczne, to **W.** przebiega drogę krzywą zamkniętą, opisując stożek; **W.** takie zowie się *stożkowem* czyli *odśrodkowem*, a czas jego obiegu jest dwa razy dłuższy, aniżeli trwanie wachnięcia **W.** zwykłego tejże samej długości; bieg jego jest jednostajny i stąd używa się do ujednostajnienia ruchu części machin; jest to jeden z najczęściej używanych regulatorów. — **W.** używa się też do mierzenia szybkości pocisków (ob. Balistyczne wahadło); ruch wahadłowy może być użyty za miarę sił elektrycznych i magnetycznych, a *wahadełko elektryczne* jest najprostszym elektroskopem (ob.).—*Wahadło horyzontalne* jest to przyrząd służący do wykazania i pomiaru sił, które powodują choćby najsłabsze odchylenie pionu. Przyrząd ten, wynaleziony przez Henglera 1831 r., został zapomniany, i dopiero na nowo wynaleziony przez Parrota 1862 r., oraz przez Zöllnera 1869 roku. W przyrządzie Zöllnera pręt szklany AB (fig. 2) i utrzymywany jest w położeniu poziomem za pomocą dwóch drutów wyprężonych *a* i *a'*; najsłabsze wszakże działanie, które druty wyprowadza z kierunku pionowego, powoduje obrót pręta AB, a ruch ten daje się łatwo dostrzedz za pomocą osadzonego na pręcie tym zwierciadła B. Za pomocą przyrządu tego poznano, że pion ulega drobnej chwiejności dziennej, i wykazano wpływ wywierany przez przyciąganie księżyca. Por. Zöllner „Ueber die Konstruktion und Anwendung des Horizontalpendels“ (1871).

Wahl Chrystjan Abraham, teolog niemiecki, * 1773 w Dreźnie, † 1855 w Kötzschenbroda; od roku 1835 radca kościelny, szkolny i konsystorski w Dreźnie. Zasłużył się zwłaszcza na polu egze-

gezy biblijnej. Z dzieł jego najważniejsze: „Historische Einleitung in die sämmtlichen Bücher der Bibel“ (1802); „Historisch-praktische Einleitung in die Bibel“ (1820); „Clavis Novi Testamenti“ (2 t., 1822) i „Clavis librorum Veteris Testamenti apocryphorum“ (1853).

Wahlburg Wilhelm, lekarz polski, * 1759 w Poznaniu, † 1823 w Warszawie; medycynę studjował w Wiedniu, następnie był starszym lekarzem przy szpitalu w Temeswarze, potem profesorem kliniki chirurgicznej i położniczej w Krakowie, nareszcie w r. 1818 pierwszym profesorem sztuki położniczej przy uniwersytecie warszawskim, dyrektorem kliniki położniczej i asesorem w radzie ogólnej lekarskiej królestwa. Ogłosił: „Merkwürdiger und seltener Fall einer Empfängniss ausser der Gebärmutter“ (Berlin, 1819).

Wahlenberg Jerzy, botanik, * 1780 w Skarphyttan w Wermelandji w Szwecji, † 1851 w Upsali, gdzie od 1826 był profesorem botaniki i medycyny. W celach botanicznych zwiedził Skandynawję północną, oraz Karpaty i góry czeskie i szwajcarskie. Ogłosił: „Flora lapponica“ (1812); „Flora Carpatorum“ (1814); „Flora suecica“ (2 t., 1814—26, 2 wyd., 1831—36).

Wahlstatt, wieś na Śląsku pruskim, pod Lignicą, mająca 1,150 miesz., blizko pola bitwy nad rz. Katzbach położona, gdzie 26 sierpnia 1813 r. Blücher odniósł zwycięstwo nad Francuzami, dowodzonymi przez Macdonalda, i skutkiem tego pozyskał tytuł księcia **W.** Tutaj w XIII wieku, mianowicie 9 kwietnia 1241, Henryk Pobożny, książę śląski z rodu Piastów, poległ w bitwie z Tatarami; na pamiątkę tego mieszkańcy dotąd corocznym obchodem święcą pamiątkę tej bitwy. W murach niegdyś wspaniałego klasztoru Benedyktynów istnieje od r. 1838 królewski korpus kadetów.

Währing, cyrkuł 18-ty Wiednia, w płn.-zach. części miasta, posiada obserwatorjum, liczne ogrody, 70,000 miesz.

Wahrmund Adolf, orjentalista, * 1827 w Wiesbadenie, studjował teologję i filozofję w Getyndze, od r. 1862 był docentem w uniwersytecie wiedeńskim, a od 1870 w wiedeńskiej akademji języków wschodnich. Napisał: „Praktisches Handbuch der neu-arabischen Sprache“ (3 wyd., Giessen, 1886, przytem „Lesebuch“ 2 t.); „Praktisches Handbuch der osmanisch-türkischen Sprache“ (2 wyd., 1879); „Praktisches Handbuch der neupersischen Sprache“ (1875); „Handwörterbuch der neu-arabischen und deutschen Sprache“ (1874 — 77); „Babyloniertum, Judentum und Christentum“ (Lipsk, 1882); „Das Gesetz des Nomadentums und die heutige Judenherschaft“ (Karlsruhe, 1887).

Waiblingen, miasto w wirtemberskim obwodzie Neckary, nad rz. Rems, 4,900 miesz. Było to gniazdo rodziny Hohenstaufów, którzy stąd otrzymali przydomek *Wajblingów* czyli *Gibellinów* (ob.).

Waiblinger Wilhelm Fryderyk, poeta niemiecki, * 1804 w Heilbronn, † 1830 w Rzymie. Od r. 1826 zamieszkiwał Włochy. Napisał powieść filozoficzną p. t.: „Phaeton“ (1823) i fantastyczną „Vier Erzälungen aus Griechenland“ (1823); „Lieder der Griechen“ (1823) i in. Jego „Gesammelte Werke“ 3 wydanie wyszło w 1859, „Gedichte“ (1844), „Bilder aus Neapel und Sizilien“ (1879).

Wais Kazimierz, ksiądz, profesor filozofji i teologji w seminarjum duchownem w Przemyślu, napisał „Psychologję“ (Warszawa, 1902).

Waitz Jerzy, znakomity historyk niemiecki, * 1813 we Flensburgu, † 1886. Ukończywszy studja uniwersyteckie w Kiel i Berlinie, był współpracownikiem Pertza przy wydawaniu dzieła „Monumenta Germaniae historica“ i w tym celu przetrząsał celniejsze bibljoteki w Niemczech i za granicą. Do „Monumentów“ przygotował między innemi wydania: Widukinda, szereg życiorysów z epoki cesarzów saskich, Marianusa Scotusa, Ekkerharda Uraugieńskiego, annalisty Saxona i t. d. Mianowany 1842 r. profesorem w Kiel, przeszedł 1848 do Göttingen, gdzie zajmował katedrę historji. Od 1875 członek akademji berlińskiej i główny redaktor wydawnictwa „Monumenta Germaniae historica.“ Główne jego dzieła są: „Deutsche Verfassungsgeschichte“ (7 tom., Kiel, 2 wyd., 1884); „Schleswig-Holsteinische Geschichte“ (2 t., Göttingen, 1851—54); „Lübeck unter Jürgen Wullenweber“ (3 t., Berlin, 1855); „Grundzüge der Politik“ (Kiel, 1862); „Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich I“ (Berlin, 1837, 3 wyd., 1885). **W.** nietylko dziełami swemi, ale także jako kierownik seminarjum historycznego w Göttingen położył wielkie zasługi; ze szkoły jego wyszło już niemało znakomitych historyków, nawet za granicami Niemiec.

Waitz Teodor, filozof i etnograf niemiecki, * 1821 w Gotha, od 1848 profesor w Marburgu, † 1864 tamże. Wydał: „Grundlegung der Psychologie als Naturwissenschaft“ (2 wyd., 1878); „Allgemeine Pädagogik“ (3 wyd., 1882); „Anthropologie der Naturvölker“ (4 t., 1860—64; t. 5 i 6 przez Gerlanda; 2 wyd., 1876 i następ.); „Die Indianer Nordamerika's“ (1865).

Waitzen, miasto, ob. Waców.

Wajdeloci lub *Wejdaloci* (litewsk. *Wejdelotas)* ofiarnicy, kapłani niższego rzędu w pogańskiej Litwie. **W.** składali powszechnie ofiary bogom, a nadto do obowiązków ich należało: utrzymywać lud w wierze przodków, wróżyć, oznaczać wedle biegu słońca i księżyca dni świąteczne, zagrzewać lud do wojny z wrogami. **W.** byli także lekarzami. Oprócz **W.** były też i *Wajdelotki,* rodzaju Westalek rzymskich.

Wajgacz, wyspa na morzu Lodowatem północnem, należąca do gub. Archangielskiej i oddzielona od stałego lądu cieśniną tegoż naz., ma 3,703 klm. kw. przestrzeni; górzysta i nieurodzajna, zamieszkała jest przez nielicznych Samojedów. Na **W.** znajduje się mnóstwo ptastwa morskiego i zwierząt wydających futra.

Wajrgantos, pseudonim Jana Chodźki.

Waka, utwory geologiczne krzemionkowe, dosyć miękkie, ilaste, które przez stopniowe przejścia połączone są z bazaltami (ob.). **W.** stanowi niekiedy dość znaczne pokłady, już to odosobnione, już połączone z bazaltami lub migdałowcami; zabarwienie jej jest rozmaite, zależne od stopnia utlenienia znajdującego się w niej zawsze żelaza.—**W.** *szara*, ob. Szarowaka.

Waka, rzeka w gub. Wileńskiej, oddziela powiaty Wileński i. Trocki, płynie o 2 mile od Wilna.

Wakamtsu, stolica prow. japońskiej Iwashiro, w części środkowej wyspy Nippon położona, ma 22,000 miesz., trudniących się wyrobem słynnych przedmiotów z laki.

Wakancja, tak nazywano w dawnej Polsce całkowity dochód ze starostwa czyli królewszczyzny, pobierany na rzecz skarbu w przerwie między śmiercią jednego dzierżyciela a objęciem dóbr starościńskich przez drugiego.

Wakayama, stolica prowincji japońskiej Kii, czyli Kishiu, w południowo-zachodniej części wyspy Nippon, ma 56,000 miesz., ożywiony handel bawełną.

Wakefield, fabryczne i handlowe miasto w zachodniej części angielskiego hrabstwa York, ma 33,500 mieszkańców, trudniących się przeważnie handlem.

Wakuf, *wakf* (arab.-tureckie), liczba mnoga *ewkaf*, *aukaf*, właściwa krajom muzułmańskim, forma własności związanej, dotacji klasztorów, zakładów dobroczynnych, instytucji religijnych, meczetów, a także rodzaj dzierżaw wieczystych (emfiteutycznych). Forma ta dała powód do wielu nadużyć, które sułtanowie chcieli usunąć, zagarniając owe majątki do dóbr państwowych, ale nie mieli odwagi narazić się opinji ludu. Jedynie w Egipcie Mehemed Ali skonfiskował część **W.** i oddał instytucje władające niemi pod administrację państwową.

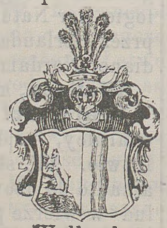
Walbach.

Walbach, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem złotem kozieł, wspinający się na skałę, w lewem rzeka.

Walc, narodowy taniec niemiecki, polegający na wirowym obrocie par tańczących przy tempie trzyćwierciowym. Właściwy **W.** ludowy o powolnych ruchach ustąpił dziś miejsca **W.** *wiedeńskiemu*, którego wesołość czasami do szału dochodzi. Mistrzami w kompozycji walców są: Lanner, Gung, Labitzky, Farbach, prym tu trzyma jednak rodzina Straussów (ob.). Bywają także walce ludowe na $^2/_4$, jak np. Ländler, Hopswalzer i t. d. Taniec styryjski (*sztajer*) jest walcem na 3 pas, Jako forma muzyczna **W.** zyskał wysokie artystyczne znaczenie w utworach takich mistrzów, jak: Beethoven, Weber, Schubert i Chopin.

Walcheren, wyspa mająca 208,8 klm. kw. i 45.000 miesz. w prow. niderlandzkiej Zelandji, położona między ujściami Skaldy do morza Północnego, z miastem głównem Middelburg.

Walckenaer Karol Atanazy, baron, uczony francuski, * 1771 w Paryżu, † 1852 r. Emigrant podczas rewolucji, za restauracji zostawał w służbie publicznej aż do 1830 r.; następnie poświęcił się wyłącznie naukom i od 1840 był stałym sekretarzem akademji napisów. Wydał kilka szacownych dzieł w przedmiocie historji naturalnej i geografji, jak: „Faune Parisienne“ (2 t., Paryż, 1805); „Histoire naturelle des aranéides“ (zesz. 1—5, Paryż, 1805, sq); „Histoire naturelle des insectes“ (3 t., Paryż, 1836); „Le monde maritime“ (4 t., Paryż, 1818, 12 t., 1819); „Histoire générale des Voyages“ (21 t., Pyryż, 1826—31), a szczególnie „Géographie ancienne de Gaules“ (3 t., Paryż, 1839, 2 t., 1862). Z dzieł biograficznych wymieniamy: „Mémoires touchants la vie et les écrits de la Marquise de Sévigné“ (5 t., Paryż, 1842—52).

Walcowanie, ob. Walcownia.

Walcowe koła, ob. Koła zębate.

Walcowe kotły, ob. Kocieł parowy.

Walcownia, w ogólności machina z kilku walców złożona, która służy do obrabiania materjału między walcami temi przesuwanego, w celu jego spłaszczania, wygładzania, wydłużania lub starcia, w szczególności zaś machina do wyrobu blach metalowych. **W.** najprostsza składa się z dwóch walców *a* i *b* (fig. 1), obracanych w strony przeciwne, między któremi przesuwa się materjał *c*, pociągany walcami przez tarcie. **W.** mają różne urządzenie; najprostsze walcownie żelaza składają z dwóch walców, z których każdy otoczony jest pierścieniem *o*, *u* (fig. 2), wchodzącym w odpowiednie wgłębienie *r*, *s* na walcu drugim. Walec górny daje się przesuwać za pomocą szrub *a*, *c*,

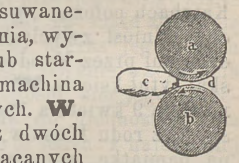

Fig. 1. Walcownia prostej konstrukcji.

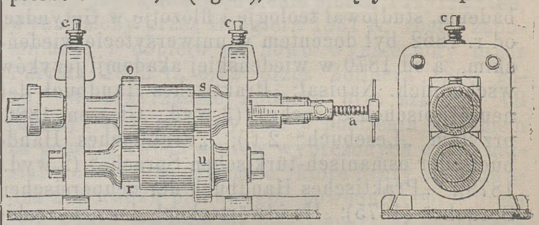

Fig. 2. Walcownia żelaza.

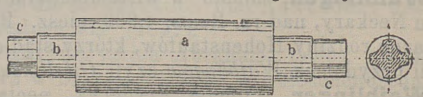

Fig. 3. Walec gładki i przecięcie osi *c*.

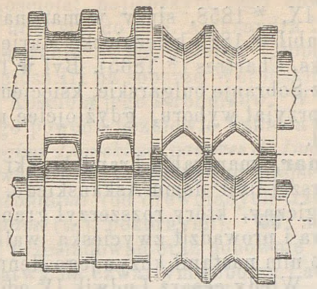

Fig. 4. Walcownia kalibrowana.

c, a stąd odstęp między walcami można dowolnie zmieniać. Walce są bądź gładkie (fig. 3), bądź też opatrzone rozmaitemi nacięciami (fig. 4) czyli *kalibrami* i wtedy służą do wyrobu prętów rozmaitej postaci. Młyny walcowe, magle, kalandry (ob.), należą również do kategorji walcowni.

Walcowy induktor, ob. Magnetoelektryczne i dynamoelektryczne machiny.

Walcowy miech, ob. Miech.

Wald. 1) Miasto w regencji pruskiej Düsseldorf, w okręgu Solingen, ma kościół katolicki i ewangelicki, szkołę realną, liczne fabryki, 15,000 miesz. 2) Wieś w szwajcarskim kantonie Zurych, punkt węzłowy kilku dróg żelaznych, ma kilka fabryk tkackich, 4,500 miesz.

Waldau Alfred, pseudonim *Józefa Jarosche*, pisarza niemieckiego, * 1837 r. w Petrowicach w Czechach. Po ukończeniu studjów prawnych w Pradze, zajmował się literaturą, poczem 1863 wstąpił do audytorjatu wojskowego w Wiedniu i od roku 1869 był audytorem sądu wojennego w Biełowarze w Pograniczu wojskowem. Wydał: „Böhmische Granaten;“ „Böhmische Volkslieder“ (2 t., 1858); „Böhmische Nationaltänze“ (2 t., 1859); „Böhmische Naturdichter“ (1860); „Böhmische Märchenbuch“ (1860); „Altböhmische Minnepoesie“ (1860); „Geschichte der böhmischen Nationaltänzes (1861).

Waldbröl, miasteczko w pruskiej regencji Kolońskiej, nad rzeką Bröl, ma kościół katolicki i ewangelicki, szpital obłąkanych, liczne fabryki, 5,500 miesz. Jest to też uczęszczana stacja klimatyczna.

Waldburg, księstwo w Szwabji, utworzone 1803 z udzielnych niegdyś posiadłości hrabiów **W.**, pomiędzy rzekami Dunajem i Iller, obecnie pod wirtemberskiem, a w części tylko hrabstwa Trauchburg pod bawarskiem zwierzchnictwem zostające, obejmuje 745 klm. kw. i 2,800 miesz. Hrabiowie Waldburg, sprawując od XI w. urząd stolników czyli krajczych (Truchsess) przy cesarzach niemieckich z rodu Hohenstaufów, pisali się *Truchsess-Waldburg*. Rodzina ta rozdzieliła się na linję Jakobińską i Georgjańską. W r. 1875 pierwsza linja wygasła.

Waldeck (*W.-Pyrmont*), księstwo i stan związkowy państwa Niemieckiego, leży między elektorstwem Heskiem i Prusami, składa się z dawnego hrabstwa Waldeck (1,055 kl. kw.), tudzież oddzielnie leżącego hrabstwa Pyrmont (ob.) i razem z temże obejmuje 1,121 klm. kw. i 58,000 miesz., trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła i górnictwem. Jest to kraj górzysty z płaskowzgórzem Korbach w środku; rzeki główne są: Diemel i Eder. Klimat ostry; grunt sprzyja uprawie zboża i lnu. Formą rządu jest monarchja konstytucyjna, sejm składa się z 15 deputowanych, wybieranych przez ogólne bezpośrednie głosowanie. Budżet za rok 1897 wykazywał 1,401,428 marek w dochodach i wydatkach; dług krajowy wynosił w 1896 roku 2,068,000 marek. Wojskowa siła od 1867 r. do armji pruskiej jest wcielona. Stolicą jest miasto Arolsen.

Historja. Książęta **W.** pochodzą od bogato uposażonych hr. Schwalenberg, których przodkiem jest hr. Widekind († 1137). Początkowo posiadacze **W.** nosili tytuł hrabiowski, i dopiero hr. *Jerzy Fryderyk Waldeck*, feldmarszałek zjednoczonych Niderlandów, na którym linja Eisenberg wygasła 1692, otrzymał 1682 godność książęcą. Następca jego z linji *Wildungen* Chrystjan Ludwik († 1706), połączył rozdrobnione ks. **W.** w jedną całość. Książę *Jerzy Henryk* (1813—45), nadał swemu krajowi r. 1816 konstytucję, 1832 przystąpił do związku celnego niemieckiego. Po nim nastąpił syn jego nieletni *Jerzy Wiktor* (* 1831) pod opieką matki i dopiero 1852 po rewizji ustawy konstytucyjnej osobiście zaczął panować. W r. 1866 przystąpił książę do przymierza z Prusami, a 1867 r., nie przestając być władcą nominalnym, ustąpił zarząd kraju królowi pruskiemu, w którego imieniu sprawuje władze rezydujący w Arolsen urzędnik pruski, składający jednak przysięgę i księciu **W.** ze względu na przysługujące mu jeszcze prawa; układ ten zawarty 18 lipca 1867 r. wszedł w życie z dniem 1 stycznia 1868 r. W 1878, a później w 1887 umowę tę odnowiono. W r. 1893 po śmierci księcia Jerzego Wiktora wstąpił na tron syn jego Fryderyk. Por. Curtzego „Geschichte der Fürstenthümer Waldeck und Pyrmont“ (Arolsen, 1850); tegoż „Beiträge zur Geschichte der Fürstenthümer W. und Pyrmont“ (Arolsen, 1863 sq.); Wagner „Geschichte Waldecks und Pyrmonts“ (Wildungen, 1888).

Waldeck Jerzy Fryderyk, hr., później książę, * 1620, † 1692. W r. 1651 wstąpił do wojska w służbę brandeburską, następnie szwedzką. W roku 1665 został księciem Rzeszy i wodzem. Jako feldmarszałek Rzeszy walczył na Węgrzech z Turkami w r. 1690 został przez Luksenburga pod Fleurusem pobity. Por. Erdmansdörffer (1869).

Waldeck Benedykt Franciszek Leon, urzędnik pruski, * 1802 w Münster, † 1870 r. Wstąpiwszy do pruskiej służby sądowej i przeszedłszy kolejno rozmaite urzędy, był od r. 1846 radcą przy

tajnym najwyższym trybunale w Berlinie. Wybrany 1848 r. do pruskiego zgromadzenia narodowego, zasiadał na krańcowej lewicy. Wskutek zeznań Ohma rząd wytoczył mu w r. 1849 proces polityczny i **W** uwięziony 16 maja, został dopiero 7 grudnia uwolniony. Od 1860 r. wybierany deputowanym do drugiej izby pruskiej i do sejmu związku półn.-niemieckiego stał na czele opozycji i wielokrotnie dał się poznać przy rozprawach. Por. Eberty'ego „Waldeck. Ein Lebensbild“ (Berlin, 1869).

Waldeck Rousseau Piotr Marja, mąż stanu franc., * 1846 w Rennes, syn dawniejszego deputowanego i adwokata w Nantes, został również adwokatem; w roku 1879 obrany do izby deputowanych, przyłączył się do związku republikańskiego i zwrócił na siebie uwagę, jako sprawozdawca projektu do prawa o reformie magistratury, przyczem wystąpił stanowczo za nuuwalnością sędziów. Gdy Gambetta w listopadzie 1881 r. stanął na czele gabinetu, powierzył mu tekę spraw wewnętrznych; w lutym 1883 **W. R.** objął ją znowu w gabinecie Ferrego, ustąpił 1885 i został adwokatem, wybrany senatorem 1894, szefem gabinetu 1899. Dzięki taktowi i zręczności utrzymał się przy władzy do roku 1902 i ustąpił po wyborach, dobrowolnie motywując dymisję względami zdrowia.

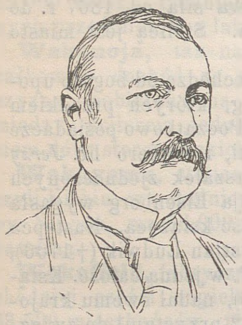

Waldeck-Rousseau P.

Waldemar, imię czterech królów duńskich:

Waldemar Wielki (1157—82), król duński, za jego panowania Danja w skutek poczynionych przez niego zdobyczy do takiego przyszła znaczenia i potęgi, że mogła z ówczesnemi pierwszorzędnemi państwami iść w zawody.

Waldemar II (1202—41), syn poprzedniego, brat Kanuta VI, podbił Rugję i pobrzeża Bałtyku aż do Estlandji włącznie. Później utracił część tych zdobyczy (w bitwie pod Bornhoved). Był dobrym administratorem i prawodawcą. Por. Usinger „Deutsch-dänische Geschichte“ (1863).

Waldemar III, król duński (1326—30), książę szlezwicki, wystąpił jako pretendent przeciwko Krzysztofowi II, ale musiał ustąpić w 1330. † 1364.

Waldemar IV, król duński, zwany Atferdag (1340—75), syn Krzysztofa II, uznany królem po śmierci hrabiego Gerharda. Sprzedał Estlandję zakonowi niemieckiemu. Prowadził wojnę z Hanzą z powodu zajęcia miasta Wisby (1361) i został zwyciężony ostatecznie w 1370. Córka jego Małgorzata (ob.) panowała nad całą Skandynawją.

Waldemar, książę duński, trzeci syn króla Chrystjana IX, * 1858, służy w marynarce duńskiej. Zaślubił w 1885 księżniczkę Marję Orleańską, córkę ks. Chartres (* 1865). Był w 1886 wybrany przez Sobranje bulgarskie, księciem Bulgarji, ale nie przyjął wyboru, gdyż ojciec mu na to nie pozwolił.

Waldemar, margrabia brandeburski (1308—19), ze starszej linji domu Askańskiego. Był to książę energiczny, który rozszerzył granice swojego państwa i prowadził zwycięską walkę z sąsiadami. Po nim nastąpił kuzyn jego Henryk, który † 1320. Wtedy cesarz Ludwik IV oddał marchję Brandeburską swemu synowi Ludwikowi starszemu (1323—51). W r. 1348 zjawił się samozwaniec, który udawał zmarłego Waldemara. Ob. Waldemar Samozwaniec.

Waldemar *Samozwaniec*, pretendent, który występował przeciwko elektorowi brandeburskiemu Ludwikowi w latach 1348—55 i mienił się być Waldemarem margrabią z domu askańskiego, poczytywanym za zmarłego w Palestynie. Znalazłszy poparcie u wielu książąt i u narodu, wywołał tem kilkoletnią wojnę domową, od której sam uwolnił mieszkańców Marchji, usunąwszy się 1355 na dwór Dessauski, gdzie aż do śmierci 1356 r. używał godności książęcej. Przeciwnicy jego podawali go jedni za piekarczyka Mähnike, inni za młynarczyka Jakóba Rehboak. Por. Klödena „Geschichte des Markgrafen Waldemar“ (4 t., Berlin, 1844).

Waldemar Fryderyk Wilhelm, książę pruski, * 1817. Syn księcia Wilhelma, brata Fryderyka Wilhelma III, w r. 1845 udał się w podróż na Wschód i 1846 r. brał udział w anglo-indyjskiej wyprawie przeciwko Sikhom. Wróciwszy do kraju, był dowódcą 13 brygady jazdy. † 1849 w Münster. Z jego dziennika podróży i rysunków rodzina wydała przepyszne dzieło p. t. „Zur Erinnerung an die Reise des Prinzen Waldemar“ (2 t., Berlin, 1855).

Waldenburg, miasto główne okręgu t. n. w pruskiej regencji wrocławskiej, położone nad rz. Polsnitz, liczy 14,000 miesz.; jest siedliskiem urzędu górniczego i wielkich zakładów górniczych. Prowadzi handel płótnem i ma sławną fabrykę porcelany.

Waldensowie, stronnictwo w Kościele katolickim, powstałe w 2 połowie XII w. w Lionie we Francji i nazwane tak od *Piotra Valdo* lub *Valdusa*, bogatego kupca tamtejszego, który, widząc ówczesny upadek w kościele, zamierzał przywrócić go do pierwotnego stanu czystości, w jakim znajdował się za czasów apostolskich. W tym celu rozdzielił pomiędzy ubogich cały swój majątek i począł wzywać do pokuty, poprawy obyczajów, dobrowolnego ubóstwa i innych cnót chrześcijańskich; polecił przytem przełożyć N. Testament i inne księgi religijne na język ludowy. W krótkim czasie znalazł on licznych uczniów i naśladowców. Początkowo nie myślał odłączać

się od Kościoła; najlepszym tego dowodem jest, że 1179 udał się do pap. Aleksandra III z prośbą o potwierdzenie swych reform. Dopiero później pap. Lucjusz III na soborze Werońskim 1184 wyłączył z Kościoła jego stronników. W bulli wydanej z tego powodu uczniowie Valdusa nazwani zostali *ubogimi Lionskimi (paupres de Lugduno)*; nadto nazywano ich *Leonistami* (od miejsca pochodzenia), *Sabotatami* (od drewnianych trzewików) lub *Humiljatami* (t. j. pokornymi). **W.** mimo doznawanych prześladowań oraz ponownie rzuconej na nich klątwy na czwartym soborze Lateraneńskim 1215, rozszerzyli się w XIII w. w południowej Francji, Hiszpanji i Lombardji. Nowe prześladowanie nastąpiło po soborze Tarragońskim 1242, **W.** utrzymali się jednak w Langwedocji, Prowancji, Delfinacie, w Hiszpanji i w niedostępnych dolinach Sabaudji i Pjemontu. Prześladowania te ponawiały się co czas jakiś i skierowane były głównie przeciwko **W.** w Pjemoncie i Sabaudji. We Francji natomiast edyktem Ludwika XII z r. 1478 zapewniona była **W.** wolność wyznania. Od czasu reformacji położenie **W.** było prawie jednakie z położeniem kalwinów francuskich i szwajcarskich, ku którym coraz bardziej się przechylali. W Pjemoncie srogo byli prześladowani w XVI i XVII w. i dopiero w bieżącym wieku uzyskali zupełną swobodę wyznania. Patentem z 17 lutego 1848 zapewniono **W.** w Pjemoncie równe prawa cywilne i polityczne z innymi obywatelami kraju, poczem powstały gminy **W.** w rozmaitych miastach włoskich. W Pjemoncie zamieszkują **W.** głównie w trzech dolinach: Val de Lucerne, Val de Pérouse i Val de St. Martin; liczba ich wynosi przeszło 20,000 w 15 gminach z 21 duchownymi. Prócz tego istnieje 44 gminy rozsiane od Turynu do Palermo i posiadające 45 duchownych, we Florencji posiadają **W.** szkołę teologiczną. Nauka **W.** opartą jest na aktach synodu Angroguskiego z 1532, na wyznaniu wiary, które Morel przedstawił Oekolampadjuszowi i Bucerowi, oraz na wyznaniu wiary synodu Angroguskiego z 1685. Obrzędy kościelne i liturgja mają wiele podobieństwa z kościołem reformowanym. Duchowni są wybierani przez głowy rodzin i potwierdzani przez synod. Synod, składający się z księży i przedstawicieli świeckich, zgromadza się co lat pięć i jest najwyższem zgromadzeniem ustawodawczem. Każda gmina ma radę kościelną, złożoną z księży i osób świeckich. Por. Dieckhoffa „Die Waldenser im Mittelalter“ (Gött., 1851); Herzoga „Die romanischen Waldenser“ (Hall., 1853); Bendera „Geschichte der Waldenser“ (Ulm., 1850); Döllinger „Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters“ (1890); Preger „Uber die Verfassung der franz. Waldensier“ (1890); Berad „Les Vaudois, leur histoire (1892).

Waldersee Alfred, hr., generał pruski, * 1832 w Poczdamie, kształcił się w korpusie kadetów, 1850 wstąpił do artylerji gwardji, 1862 został kapitanem, 1865 r. adjutantem księcia Karola. Przeniesiony 1866 do sztabu generalnego, odbył kampanję czeską, 1870 był attaché wojskowym w Paryżu, 1871 mianowany pułkownikiem i dowódcą pułku ułanów, 1873 szefem sztabu generalnego 10-go korpusu, 1876 generał-majorem, 1881 generał kwatermistrzem, 1880 został po śmierci Moltkego szefem sztabu generalnego i generałem kawalerji. Wysłany 1900 na czele wojsk niemieckich do Chin, został za zgodą mocarstw europejskich mianowany głównodowodzącym wojskami sprzymierzonemi i na tem stanowisku, postępując w myśl cesarza Wilhelma II, odznaczył się okrucieństwami nad spokojną ludnością chińską.

Waldersee Alfred.

Waldeyer Wilhelm, anatom, * 1836 w Hehlen w Brunświgu, studjował medycynę w Getyndze, Greifswaldzie i Berlinie, w 1865 został profesorem anatomji patologicznej we Wrocławiu, 1872 r. w Strasburgu, a 1883 w Berlinie. Prace jego dotyczą przeważnie budowy włókien nerwowych, organu słuchu, embrjologji, torbieli i raków. W r. 1896 akademja nauk w Berlinie obrała go swym sekretarzem wieczystym. Napisał: „Atlas der menschlichen und tierischen Haare, sowie der ähnlichen Fasergebilde“ (1884); „Beiträge zur Kenntnis der Lage der weiblichen Beckenorgane“ (1892) i in., nadto był współwydawcą pisma „Archiv für mikroskopische Anatomie“.

Waldhauser Konrad, mylnie nazywany *Konrad Stiehna* albo *Szczekna*, rodem Austrjak; był kanonikiem regularnym św. Augustyna, 1360 został kaznodzieją przy kościele św. Galla w Pradze, później otrzymał bogate probostwo tyńskie tamże. Gorliwy i wymowny kaznodzieja, ściągał niezliczone tłumy pobożnych i wpływał skutecznie na poprawę moralności i obyczajów. Później sprawiedliwie chłostał mnóstwo niegodnych duchownych, a zwłaszcza mnichów, upatrując zarazem w ich istnieniu i regule niedorzeczność i nadużycia, a w ich ascetyzmie tylko szkodliwą hypokryzję. Zakony jałmużnicze ostro powstały przeciw Konradowi, a Dominikanie oskarżyli go 1364 r. przed biskupem o dwie herezje. Później Dominikanie wnieśli jeszcze przeciwko niemu 18, Augustjanie 6 zarzutów. Lecz pozostały one bez skutku, i Konrad, niewłaściwie poprzednikiem Husa nazywany, bo nie występował nigdy przeciw żadnemu dogmatowi Kościoła, † spokojnie 1369 r. w Pradze. Por. Menzik „K. Waldhauser“.

Waldis Burkard, bajkopisarz niemiecki, * około 1490, † 1557. Wydał „Esopus“ (1548). Pisał także satyry polityczne.

Waldmann Jan, wódz szwajcarski, * 1437 r. w Blickenstorfie, † ścięty 1489 r., po powstaniu chłopów 6 kwietnia. W 1476 odniósł zwycięstwo

pod Murtenem, a w 1477 pobił pod Nancy Karola Śmiałego. W 1482 został burmistrzem w Zurychu. Por. Dändliher (1889), Franciszek Waldmann (1889), Wunderli (1889).

Waldmüller Ferdynand Jerzy, malarz rodzajowy niemiecki, * 1793, † 1865 w Wiedniu. Wiele jego obrazów posiada muzeum wiedeńskie.

Waldmüller Robert, poeta, ob. Duboc.

Waldstätten Jan, generał austrjacki, * 1833 w Chorwacji, po ukończeniu akademji wojskowej służył w armji, odznaczył się w wojnie włoskiej pod Magentą 1859, brał udział w wojnie z Prusami 1866 jako szef sztabu generalnego, 1870 mianowany pułkownikiem i profesorem szkoły wojskowej, 1877 komendantem brygady, 1889 generałem. Ogłosił: „Die Taktik“ (9 wyd., Wiedeń, 1890); „Die Terrainlehre“ (3 wyd., 1872); „Ueber die Nachrichtendienst“ (1870); „Technik des angriffsweisen Gefechts der Infanterie“ (2 wyd., Wiedeń, 1885) i in.

Waldstein, początkowo **Waldenstein** Albrecht Wacław Euzebjusz von..., przez Niemców zwany *Wallenstein*, książę Friedlandu, Meklemburga i Żegania (Saganu), znakomity wódz z czasów wojny Trzydziestoletniej, * 1583 w Hermanicach w Czechach, potomek starożytnego rodu czeskiego, żyjącego dotychczas w dwu linjach. Po śmierci rodziców swych, będących wyznania braterskiego, wychowany był przez wuja swego Albrechta Sławatę i umieszczony w kolegjum jezuickiem w Ołomuńcu, gdzie przeszedł na wiarę katolicką. Po ukończeniu nauk, odbył podróż po Niemczech, Holandji, Anglji, Francji i Włoszech, poczem wstąpił do wojska cesarskiego i walczył w Węgrzech i Siedmiogrodzie. 1606 ożenił się z bogatą wdową Lukrecją Nekenową; po jej śmierci znaczne odziedziczył dobra, powiększone następnie spadkiem po wuju. 1685 wspierał arcyksięcia Ferdynanda w wojnie przeciwko Wenecji, za co wyniesiony został do godności hrabiego. Przez małżeństwo z Izabelą Katarzyną hr. Harrach pozyskał wielki wpływ u dworu. W czasie powstania czeskiego przeciwko Matjaszowi i Ferdynandowi, trzymał się **W.** strony cesarskiej. Po bitwie białogórskiej (1620) zakupił **W.** przeszło 60 majątków skonfiskowanych i w nagrodę swej wierności mianowany został 1623 księciem Frydlandu, a 1625 wystawił swoim kosztem dla cesarza 40,000 wojska, mianowany był naczelnym wodzem i szczęśliwie walczył w północnych Niemczech. Nie udała się jednakże wyprawa jego przeciwko Pomeranji i Straisundowi. Podczas tej wojny kupił za koszta wojenne od cesarza ks. Żegania na Śląsku, oraz wziął w zastaw, a następnie kupił księstwo Meklemburskie. Jednak powszechne sarkanie na jego ucisk i samowolę, a nadto obawa wzbudzona u dworu z powodu zbytniego wzrostu jego potęgi, skłoniły cesarza do odwołania **W.** od armji. Wkroczenie jednak do Niemiec Gustawa Adolfa skłoniło do powierzenia napowrót dowództwa **W.**, co tenże przyjął po długiem wzdraganiu się. Zwerbowawszy 40,000 armję, objął nad nią dowództwo z władzą nieograniczoną, wyparł Sasów z Czech, połączył się z wojskiem elektora bawarskiego, zmusił Gustawa Adolfa do ustąpienia z Bawarji, poczem pośpieszył do Saksonji, gdzie w bitwie pod Lützen (1632) rozbity został przez króla szwedzkiego, który męstwo swe przypłacił życiem. Wtedy **W.** rozpoczął tajne układy z Francją, jak się zdaje celem uzyskania korony czeskiej. Okoliczność ta, jako też zagadkowe postępowanie **W.** wobec protestantów i Szwedów, z którymi raz w otwartej był walce, drugi raz znowu się układał, i tak nazwany spisek w Pelzni, gdzie za sprawą **W.** większa część oficerów poprzysięgła utrzymać go przy dowództwie, nastręczyły przeciwnikóm jego sposobność do podania go w podejrzenie u cesarza, który 1634 mu też odebrał dowództwo nad wojskiem i ogłosił za buntownika. Wtedy **W.**, chcąc utrzymać związek ze Szwedami i Sasami, udał się z Pelzni do Chebu (Eger) na czele 10 setni piechoty i 200 dragonów Butlera w towarzystwie wiernych swych przyjaciół Kińskiego, Ilowa, Truki, oraz swej żony i astrologa Seni. Butler, przekupiony przez Gallesa, umówił się z dwoma innymi oficerami irlandzkimi, Gordonem i Leslie'm, aby zamordować **W.**, czego dokonał kapitan Deveron 25 lutego 1634. Ród Waldsteinów rozpadł się na dwie linje: na Ornan, do której należał **W.**, a która wygasła w 1866, i na Waldsteinie, która otrzymała 1628 tytuł hrabiowski i przydomek Wartenberg. Linja ta rozpadła się na gałęzie Münchengratz i Dux-Litomyśl; z tej ostatniej pochodzi hrabia Franciszek Adam von **W.**, * 1759, † 1823, który wsławił się jako żołnierz, botanik i agronom i przemysłowiec. Zbiory swoje darował Muzeum w Pradze, Por. Qualdo Priorato „Istorie della vita d'Alb. di Waldstein“ (1643); Fönsbera „Wallensteins Briefe“ (3 t., 1828); tegoż „Wallenstein als Feldherr und Landesfürst“ (1834); tegoż „Wallensteins Prozess vor den Schranken des Weltgerichtes“ (1844); Aretina „Wallenstein“ (1846); Helbiga „Wallenstein und Arnim“ (1850); tegoż „Gustav Adolf und die Kurfürsten von Sachsen und Brandeburg“ (1854); Dudika „Forschungen für Mährens Geschichte“ (1852); Hurtera „Zur Geschichte Wallensteins“ (1855); tegoż „Wallensteins vier letzte Lebensjahre“ (1862); Ranke „Geschichte Wallensteins“ (4 wyd., Lipsk, 1880).

Waldstein Albrecht Wacław

Walec, *cylinder* (z greck. *kilindros*), bryła ograniczona *powierzchnią walcową*, oraz dwiema płaszczyznami równoległemi i równemi, czyli *podstawami walca* (fig. 1). Powierzchnia walcowa jest to powierzchnia utworzona ruchem linji prostej, posuwającej się po jakiejkolwiek linji krzywej zawsze równolegle do pierwotnego swego położenia; linja ta prosta zowie się *tworzącą*, a krzywa *kierownicą walca*. Najważniejszym **W.** jest *walec kołowy* czyli *obrotowy*, często napotykany w przyrodzie i sztukach, zwłaszcza **W.** kołowy prosty, którego twor-

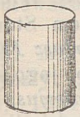

Fig. 1. Walec.

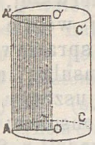

Fig. 2. Tworzenie się walca przez obrót prostokąta.

rząca jest prostopadłą do podstawy. Walec taki wyobrazić sobie też można, jako utworzony przez obrót prostokąta AA'O'O (fig. 2) około jednego z jego boków O'O; w walcu tym linja AA' jest tworzącą, OO' wysokością, *koło* AC podstawą. Ponieważ **W.** taki uważać można za graniastosłup (ob.) o nieskończenie wielkiej liczbie nieskończenie wązkich ścianek, przeto, jeżeli wysokość jego jest h, a promień podstawy r, powierzchnia jego boczna$=2\pi rh$, a objętość$=\pi r^2 h$. Walce puste i wydrążone wchodzą w skład wielu machin, jak walcowni, pras, machin parowych, pomp, lamp.

Walenowicz Sylwester Sebastjan, wierszopis, magister filozofji. Urodzony 1790 r. w okolicach Rosień z rodziców włościan, po ukończeniu nauk szkolnych obrał sobie stan duchowny i słuchał odpowiednich nauk w Worniach, potem w seminarjum głównem przy uniwersytecie wileńskiem. W r. 1812 opuścił stan duchowny i zaciągnął się do wojska, lecz wkrótce zrażony niepowodzeniem, porzucił żołnierkę i osiadł w stronie rodzimej, gdzie stał się przyjacielem i miłym towarzyszem wielu domów szlacheckich, w których słynął z wesołości, dowcipu, rozumu i nieprzebranych konceptów. Na Żmujdzi dotąd krążą tysiące jego anegdot bardzo dowcipnych i zręcznych. Później zamknął się nie wiadomo z jakiej przyczyny w swoim zakątku i † 1831 w największej nędzy. Z pozostałych po nim rękopisów główną pracą jest poemat w 24 pieśniach p. t.: „Sobiesciada," oraz „Listy Pośmierckiego," wierszem, z talentem napisane.

Walens *(Valens)*, cesarz rzymski, mianowany przez swego brata Walentynjana I, spółregentem 364 po Chr., otrzymał w zarząd część wschodnią państwa, pokonał swego przeciwnika antycesarza Prokopjusza 365 r., przeznaczył Gotom wygnanym ze swych siedzib przez Hunnów ziemie w Niższej Mezji, i gdy ci zbuntowali się przeciwko urzędnikom rzymskim, w bitwie z nimi poległ 9 sierpnia 378 pod Adrjanopolem

Walentyn (św.), biskup interamneński (Terni), męczennik, poniósł śmierć w Rzymie z rozkazu Placyda. Kościół obchodzi jego pamiątkę 14 lutego.

Walenty z Lublina, ob. Lubelczyk Walenty.

Walenty z Poznania, pseudonim Walentego Wróbla.

Walenty (św.), biskup obojga Recji w V w., opowiadał słowo boże w Passau, † r. 470 w Maïs. Kościół obchodzi jego pamiątkę 6 stycznia.

Walentyn, papież, rodem Rzymianin, wybrany na tron papieski po Eugenjuszu II w sierpniu 827 r., rządził kościołem tylko dni 40. Następcą jego był Grzegorz IV.

Walentynit, minerał, toż, co *kwiaty antymonowe*, ob. Antymonowe minerały.

Walentynjan I *(Flavius Valentinianus)*, cesarz rzymski, rodem z Panonji. Po śmierci Jowjana okrzyknięty 364 w Nicei przez wojsko cesarzem, oddał część wschodnią państwa swemu bratu Walensowi (ob.), a sobie zostawił część zachodnią, nad którą panował, rezydując w Medjolanie. Był to znakomity wojownik, dobry administrator i tolerant w rzeczach religji. Pracował gorliwie nad podniesieniem miast, a silną swą dłoń dał niejednokrotnie uczuć nieprzyjaciołom cesarstwa. Podczas pomyślnej wyprawy na Kwadów, † 375 r. skutkiem gwałtownego krwotoku.

Walentynjan II, drugi syn poprz., wyniesiony przez starszego brata Gracjana na spółregenta w części wschodniej, zabity został 392 w Vienna przez wodza swego Arbogasta.

Walentynjan III, syn wodza Konstancjusza, spółregent cesarza Honorjusza, został w 7 roku życia mianowany przez cesarza Teodozjusza II r. 425 cesarzem zachodn. połowy państwa, ale w r. 455 zamordowany został przez Petronjusza Maksyma. Sam niedołęga, zazdrościł sławy najdzielniejszemu swemu wodzowi Aecjuszowi (ob.) i zamordował go własnoręcznie.

Walentynjanie, ob. Walentynus.

Walentynus, gnostyk, żyjący w 1-ej połowie II w. po Chr., rodem z Egiptu, z rodziców, jak się zdaje, żydowskich; studjował w Aleksandrji filozofję grecką, słynął następnie wielką wymową i uczonością; około 140 udał się do Rzymu, był tu 142 za kacerstwo wyłączony z Kościoła i † około 161 w Rzymie, czy też podobno na Cyprze. Jego stronnicy *Walentynjanie*, istniejący jeszcze w IV w., połączyli zasady chrystjanizmu z nowoplatońskiemi i pytagorejskiemi pojęciami. O **W.** i nauce jego obszerniej pisali: Hodberg „De Valentino et Valentinianis" (Kepenhaga, 1695); Hooper „De Valentinianorum haeresi" (Londyn, 1711) i in. Ob. Gnostycyzm. Heinrici „Die Valentinianische Gnosis" (1871).

Walerjan *(Publius Licinius Valerianus)*, cesarz rzymski 153—260. Zyskawszy sławę znako-

mitego wodza za rządów Decjusza, wyniesiony został 325 r. na tron przez legjony galijskie; przybrawszy 254 r. za spółregenta syna swego Galienusa, mimo rzeczywistych zdolności panował nieszczęśliwie i w wojnie z Persami dostał się r. 260 do niewoli, w której umarł po kilku latach.

Walerjanowe kwasy, cztery kwasy izomeryczne, składu $C_5H_{10}O_2$, z których najważniejszy jest kwas *izopropylooctowy* $CH_3.CH_3.CH.CH_2.COOH$; kwas ten znajduje się w korzeniu kozłka *(Valeriana officinalis)*, w korze i jagodach kaliny, w owocach chmielu i innych roślinach, oraz w tranie rybim, w pocie nóg, starym serze. Otrzymuje się z alkoholu amylowego przez traktowanie chromianem potasu i kwasem siarczanym, tworzy ciecz bezbarwną, c. wł. 0,947, woni kozłka i zgniłego sera, rozpuszcza się w wodzie, wre przy 175°, pali się płomieniem białym; wydaje sole smaku słodkiego, następnie palącego. Walerjaniany bizmutu, cynku i chininy używają się przeciw cierpieniom nerwowym. *Eter walerjanoetylowy (olejek walerjanowy)*, $C_5H_9O_2.C_2H_5$, jest cieczą bezbarwną, c. wł. 0,866, woni owocowej. *Eter walerjanoamylowy*, $C_5H_9O_2.C_5H_{11}$, ma po rozcieńczeniu alkoholem woń jabłek i znajduje się w handlu pod nazwą olejku jabłkowego. Podobnie, jak poprzedni, używa się do eterów owocowych.

Walerjanowy olejek, ob. Walerjanowe kwasy.

Walerjusz *(Valerius)*, nazwisko jednego z najsłynniejszych patrycjuszowskich rodów w starożytnym Rzymie. Walerjuszowie, pochodzenia sabińskiego, ukazują się już w dobie podaniowej historji Rzymu, za rzeczypospolitej biorą czynny udział we wszystkich sprawach najważniejszych i istnieją aż do upadku cesarstwa Zachodniego. Ród ten rozpadł się na kilka gałęzi, które rozróżniano przydomkami: *Volusi, Poplicolae, Potiti, Maximi, Corvi, Laevini, Flacci, Messalae, Fallones.* Podaniowym protoplastą tego rodu ma być jakiś Valusus czy *Volesus*, występujący już to jako towarzysz Tacjusza w epoce Romulusowej, już to przy końcu dopiero epoki królewskiej. Znakomitsi z tego rodu są: *Publjusz Walerjusz*, był po kilkakroć konsulem (509, 508, 507 i 504 przed. Chr.) i przez uznanie władzy i potęgi ludu, jak równie przez prawa swoje, stanowiące podstawę swobód ludu rzymskiego *(Leges Valeriae)*, zjednał sobie przydomek przyjaciela ludu: *Poplicola.* Odtąd występują często Walerjuszowie jako pośrednicy w walkach między patrycjuszami a plebejuszami. Takim był *Manjusz Walerjusz*, który pełniąc urząd dyktatora 494 r., uspokoił plebejuszów opornych służbie wojskowej, poprowadził ich do zwycięstwa i podczas pierwszej secesji przyczynił się do sprowadzenia ich z góry Świętej; za zasługi swe otrzymał przydomek wielkiego, *Maximus.* Podczas drugiej secesji ludu na górę Świętą odznaczył się *Lucjusz Walerjusz Poplicola Potitus*; ten, dla ułagodzenia plebejuszów mianowany 449 r. przed Chr. konsulem, razem z kolegą swym Horacjuszem wydał znane prawa *(leges Valeriae Horatiae)*, mocą których ustanowiono prawo prowokacji, przywrócono trybunat i postanowieniom zgromadzeń trybutowych nadano moc cały naród obowiązującą.—*Marek Walerjusz*, zwany *Corvus* (Kruk), jeden z najdzielniejszych wojowników rzymskich, sprawował sześć razy urząd konsula, odniósł wiele zwycięstw nad nieprzyjaciołmi i otoczony powszechnym szacunkiem, † w 100 roku życia.—*Manjusz Walerjusz Maximus*, przezwany *Messala*, odznaczył się jako konsul w pierwszej, a *Marek Walerjusz Laevinus* w drugiej wojnie punickiej.—*Lucjusz Walerjusz Flaccus*, sprawował razem z Katonem Starszym r. 195 konsulat; inny *Lucjusz Walerjusz Flaccus*, był z Marjuszem r. 100 i powtórnie po jego śmierci r. 86 konsulem; trzeci *Lucjusz Walerjusz Flaccus* sprowadził r. 82 jako interrex wybór Sulli na dyktatora, a czwarty *Lucjusz Walerjusz Flaccus*, jako pretor, wspierał r. 63 Cycerona w przytłumieniu spisku Katyliny (ob. Flakkus). — *Marek Walerjusz Messala Corvinus* odznaczył się jako mówca, ob. *Messala Corvinus.* Ostatnim znanym z tego rodu jest *Walerjusz Messala*, dowódca pretorjanów za Teodozjusza i w szeregach arystokracji rzymskiej ostatni przedstawiciel pogaństwa.

Walerjusz Flaccus Gajus, z wymienionego wyżej rodu poeta rzymski, † 89 r., współczesny Kwintyljana, napisał epos „Argonautica," naśladowanie Apolonjusza z Rodu. Por. Grueneberg „De Valerio Flacco imitatore" (1893).

Walerjusz Maximus, z wymienionego wyżej rodu Walerjuszów, historyk rzymski w I w. po Chr., napisał: „Factorum dictorumque memorabilium libri IX," które w nowszych czasach wydali: Hase (Paryż, 1822), Kempf (Berlin, 1854) i Halm (Lipsk, 1865). Książka ta w wiekach średnich stanowiła ulubioną lekturę ówczesnych klas wykształconych.

Wales, ob. Walja.

Waleszyński Marcin, zasłużony profesor i rektor akademji krakow., kanonik u św. Florjana, kanclerz sieradzki, kustosz skarbimierski i prowizor szkół nowodworskich, mąż uczony, bogaty i dobroczynny, nie szczędził swych dostatków dla ubogich i dobra akademji; † 1739. Oprócz niektórych kazań i mowy, mianej w Rzymie przed papieżem Klemensem XI, ogłosił „Statuta universitatis rectoratu Mart. Waleszyński" (1724).

Walewska Cecylja z Zaleskich, powieściopisarka, nowelistka i dziennikarka, * 1859 w Nowo-Radomsku. Ukończyła z medalem gimnazjum III w Warszawie 1875 r. Następnie oddała się studjom muzycznym i otrzymała patent nauczycielski konserwatorjum warszawskiego. Kilka jej artykułów muzycznych wyszło w *Antrakcie* w 1876 roku. Pierwszą nowelkę p. t.: „Skarga kobiety, co żyć nie umiała" drukował *Tygodnik Powszechny* w r.

Walewska Cecylja.

1877. Odtąd coraz więcej utworów jej pióra ukazywało się w różnych tygodnikach i dziennikach, początkowo przeważnie w *Prawdzie*. Pisywała nietylko powieści i nowele, lecz także wiele artykułów dziennikarskich, kronik i korespondencji z za granicy, tak pod własnem nazwiskiem, jako też pod pseudonimami: *Marek Derwid*, *Selika* i *Colonna*. Osobno wyszły: „Z paradoksów życia“ (studja i obrazki, 1891); „Podsłuchane“ (nowele, 1897); „Bez duszy“ (fantazja powieściowa, 1901) i „Autor“ (powieść współczesna, 1903). Prócz tego w pismach drukowane były: „Nie spała,“ „Leonia,“ „Julka,“ „Szkice z gór“ (1888); „Sylt Westerland,“ „Angielka“ kartka z podróży (*Głos* № 16—23 z r. 1891); „Za granicą“ (*Prawda* № 14 z 1891); „Nad morzem“ obrazki z Westerlandu (*Tygod. Ilustr.* 1891); „Garbusek“ z cyklu „Nad morzem“ (*Prawda*, 1891); „Bankrutka“ obrazek (*Prawda* 1892); „Opinja“ (1892); „W wagonie“ (1893); „Minęło“ studjum (*Prawda*, 1893); „Literatka“ (*Kur. Codz.* № 356); „Dwa obozy“ z cyklu, „Małżeństwo“ (*Dz. Poznański* 1894); „Gorączka Jerzyka“ (1894); „Sybarytka“ (*Ateneum* 1894); „Flirt“ (1894); „Zemsta“ (*Głos* 1895); z cyklu „Flirt, małżeństwo i opinja“ luźne kartki (*Kur. Codz.*); „Widmo“ (*Kur. Codz.* 1895); „Sama“ (*Wędrowiec* 1895); „List“ (*Prawda* 1896); „Jedno życie“ (*Kur. Niedz.* 1896); „Pożar więzienia“ (*Nowa Reforma* 1896); „Współcześni“ (*Tyg. Roman. i Pow.* 1896); „Za mężem“ (*Ster* 1896—7); „Zapomnienie“ (*Życie* 1897); „Historja dzieci“ (*Tyg. Rom. i Pow.* 1898); „Pokuta“ (*Wiek* 1898); „Dzieci“ nowela (*Tyg. Polski* 1898); „Drzewko“ (*Kur. Warsz.* 1898); „Westalka“ (*Tyg. Rom. i Pow.* 1899); „Wyrok“ (*Kur. Warsz.* 1899); „Tęsknota“ (*Kur. Warsz.* 1901); „Jak liść oderwany od drzewa“ (*Tygod. Ilustr.* 1901).

Walewska Marja, nowelistka i dziennikarka, * 1882 w Suchodole, w Galicji wschodniej. Rozpoczęła karjerę literacką w 17 roku życia, drukując w pismach galicyjskich, przeważnie w *Przeglądzie Lwowskim* nowelki, studja, fragmenty historyczne i artykuły dziennikarskie. Pierwsza jej praca beletrystyczna „Ostatni“ (sylwetka historyczna) zjawiła się w *Przeglądzie Lwowskim* w r. 1899. Za nią poszły: „Barbara,“ „Na Golgocie,“ „Wybór,“ „O dziedzictwo Piastów,“ „Awe Rebbi,“ „Edygej Chan,“ „Kilka kart z pamiętnika Marji Józefiny,“ „Do dna,“ „Jania,“ „Pan Wojewodzic Sandomierski,“ „Za późno“ i w. in. Artykuł jej potępiający dziki antysemityzm p. t.: „Suum cuique,“ drukowany w 1900 r. w *Przeglądzie Lwowskim*, narobił swojego czasu wiele wrzawy w prasie galicyjskiej i wywołał liczne polemiki. **W.** pisuje pod nazwiskiem: *Marja Colonna Walewska*. W r. 1902 zaślubiła hr. Konrada Wielopolskiego, syna Józefa.

Walewska Aniela, ob. Kuszel Aniela.

Walewski, herb: Na tarczy ściętej — w polu dolnem błękitnem: kolumna srebrna z koroną; w górnem złotem: pół orła dwugłowego z koroną. U szczytu — w koronie hrabiowskiej pół lwa z mieczem w łapie. Nadany w r. 1832 Aleksandrowi Walewskiemu, senatorowi Królestwa Polskiego przy wyniesieniu go do godności hrabiowskiej.

Walewski.

Walewski. Ród polski tego nazwiska, herbu Roch albo Kolonna, znany w XIV wieku: — *Walewski* Jan Franciszek z Walewic, stolnik sieradzki, przebywał na dworze cesarza Ferdynanda, później wojował pod komendą Koniecpolskiego hetmana. Bywał posłem na sejm i deputatem na trybunał koronny. Jeździł do Wiednia po Cecylję Renatę z Dönhoffem. — *Walewski* Adam, kasztelan inowłodzki (1683). Potomkowie tej rodziny żyją do dziś dnia (ob. niżej).

Walewski Aleksander Kolonna, prezes heroldji Królestwa Polskiego, był w r. 1811 i 1812 marszałkiem powstania krakowskiego. W r. 1819 mianowany senatorem kasztelanem Królestwa, w r. 1832 hrabią. — *Walewski* Wincenty Kolonna, był kapitanem w pułku husarskim wojsk Księstwa Warszawskiego, † 1819.

Walewski Antoni, pisarz historyczny, * 1805 w Brzozowie, † 1876, od r. 1831 przebywał w Paryżu, a następnie w Wiedniu, gdzie pracował w jednem z biur ministerjalnych. W czasach reakcji Bacha po r. 1848 mianowany został profesorem historji powszechnej w uniwersytecie krakowskim, na którem to stanowisku pozostawał do 1872 r. Pierwszą jego pracą literacką jest pismo: „De la diplomatie de la République vis-à-vis les puissances“ (Paryż, 1849); następnie wydał: „Pogląd na sprawę Polski ze stanowiska monarchji i historji“ (Lwów, 1848—49); jako profesor zaś wydrukował w Krakowie (1857—61): „Geschichte der heiligen Ligue u. Leopold's I“ i „Geschichte Leopold's I,“ za które to dzieła otrzymał medal złoty austrjacki: *Litteris et Artibus*. Ostatnie jego prace historyczne ściągają się wyłącznie do historji polskiej t. j.: „Historja wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza“ (2 t., Kraków, 1866—68); „Historja wyzwolonej Rzeczypospolitej“ (2 t., tamże, 1870—72); „Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III“ (t. 1, dzieło nieskończone, tamże, 1874). Radykalny legitymista, przytem w działaniach dyplomacji upatrujący jedynie treść dziejów, przedstawia **W.** historję polską jednostronnie, jednak materjał historjograficzny pomnażał przez

wydobycie na jaw wielu dokumentów nieznanych. Najskrajniejszym wyrazem jego poglądów jest ostatnia jego praca: „O filozofji dziejów polskich“ (Kraków, 1875). **W.** był od r. 1872 członkiem zwyczajnym akademji umiejęt. w Krakowie, a do r. 1875 był prezesem komisji historycznej w tejże akademji.

Walewski Aleksander Florjan Józef hr. Colonna, książę, mąż stanu francuski, naturalny syn Napoleona I i Walewskiej z Łączyńskich, * 1810 we wsi Walewicach, pow. Łowickim, † 1868 r. w Strasburgu. Obdarzony wielką bystrością umysłu, w 19 roku życia udał się do Londynu dla zawiązania w sprawie Polski stosunków z angielskimi mężami stanu. Zaprzyjaźniony z ks. Orleańskim, wstąpił po rewolucji Lipcowej 1830 r. do armji francuskiej, ale wkrótce opuścił służbę i w wyższych sferach towarzystwa paryskiego dał się poznać jako światowiec, publicysta i dramatyk. Oprócz broszur: „Un mot sur la question d'Alger“ (1837) i „L'alliance anglaise“ (1838); napisał 5-aktową komedję: „L'école du monde, ou la coquette sans le savoir“ (1840), która nie miała powodzenia. Równocześnie rzucił się na pole dyplomatyczne; sprzedawszy założony przez się dziennik *Le Messager*, wysyłany był przez Thiersa i Guizota w różnych misjach. Podczas wybuchu rewolucji Lutowej 1848 członek legacji w Buenos-Ayres, wrócił **W.** wkrótce potem do Francji i zawiązawszy bliższe stosunki z Ludwikiem Napoleonem, prezydentem rzeczypospolitej, został 1849 posłem nadzwyczajnym we Florencji, potem w Neapolu, a 1854 r. ambasadorem w Londynie. W r. 1855 mianowany ministrem spraw zagranicznych; przewodniczył konferencjom paryskim i podpisał traktat z d. 30 kwietnia 1856 r., kończący wojnę wschodnią. W r. 1860 ustąpił ministerjum spraw zagranicznych Thouvenelowi i został ministrem stanu, z którego to urzędu usunął się w r. 1862. W r. 1865 wybrany deputowanym do ciała prawodawczego, został w następnym roku jego prezesem; w roku 1867 zrzekł się tej godności i mianowany był senatorem. W roku 1866 otrzymał od Napoleona III godność książęcą.

Walewski Władysław, znakomity rolnik i obywatel, * 1818 w Miłonicach, w pow. Kutnowskim, † 1890 w Warszawie. Po ukończeniu szkół pijarskich w Warszawie, wstąpił do uniwersytetu dorpackiego, który ukończył ze stopniem kandydata nauk dyplomatycznych. Kilka lat spędził na służbie w b. komisji skarbu, poczem objął dobra rodzinne Miłonice, które w ciągu 44 lat niezmordowanej pracy doprowadził do wzorowej kultury. Żyjąc jak najskromniej, znacznych swych dochodów używał przeważnie na niesienie pomocy kształcącej się młodzieży. Brał żywy udział we wszelkich pracach społecznych. W 1879 r. przystąpił do współudziału w zamierzonem przez Filipa Sulimierskiego wydawnictwie *Słownika geograficznego ziem polskich*, i wyłożył na ten cel przesło 15,000 rubli.

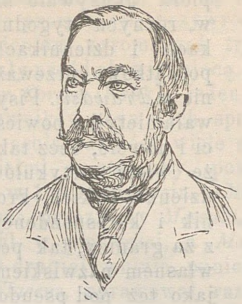

Walewski Władysław.

Walewski Cyprjan.

Walewski Cyprjan, brat poprzedniego, bibljograf, badacz dziejów i literatury polskiej, * 1820 w Miłonicach pow. Kutnowskiego, † 1873 w Warszawie. Nauki szkolne odbywał w Warszawie, wyższe studja w uniwersytecie dorpackim. Poślubił Karolinę Nakwaską, córkę Anny Nakwaskiej (ob.). Naukowe swe prace rozpoczął w bibljotece Zamojskich. Całe życie niezmordowanie zbierał materjały do zamierzonego dzieła całkowitej bibljografji polskiej poprzednich wieków. Był w ciągłych stosunkach z wybitniejszymi szperaczami, ze wszystkiemi bibljotekami i znakomitszemi antykwarniami. Zgromadził bogate zbiory druków i rękopisów, dotyczących dziejów i literatury polskiej. W 1827 ogłosił w *Bibljotece Warszawskiej* monografję: „Jan Łaski, reformator kościoła“; już po śmierci autora ukazała się obszerna jego monografja: „Marcin Kromer“. Kapitalnego dzieła „Bibljografja polska“ nie dano mu było skończyć, bogate jednak do niego materjały przeszły w ręce prof. Estreichera. Drogocenna bibljoteka, składająca się z 10,689 dzieł, 158 rękopisów, 235 map, 700 rycin, 60 dyplomatów i 100 medali przeszła na własność krakowskiej akademji umiejętności. (Ob. art. Br. Chlebowskiego w № 20 *Tyg. Ilustr.* z 1876 r.).

Walewski Juljusz, prawnik, * 1835 we wsi Zuszycach pod Lwowem, † 1900, ukończył szkoły i uniwersytet w Krakowie i tamże za rozprawę „De executione circa bona immobilia secundum jus polonicum“ otrzymał stopień doktora prawa. 1865 słuchał wykładu prawa w Szkole Głównej warszawskiej, 1867 patron trybunału, 1873 obrońca senatu, następnie adwokat przysięgły. Wydał: „O stosunku prawnym wyłączności majątkowej między małżonkami“ (1871); „Kodeks cywilny Kr. Polskiego, objaśniony motywami do prawa i jurysprudencją“ (1872).

Walewski Adolf, autor i dramaturg; napisał: „Na stanowisku“ dramat w 1 ak. (Lwów, 1887); „Koniki polne“ komedja w 3 ak. (Lwów, 1890).

Walezjanie, sekta heretyków, powstała około 240 w Arabji Skalistej. Zwolennicy jej odrzucali małżeństwo, wzbraniali uczniom swym jadać mięso i nakazywali się im trzebić. Biskup Filadelfji i wszystkie kościoły Wschodu wyklęli ich. Wreszcie herezja ta, wyklęta przez sobór nicejski, znikła zupełnie.

Walezjusz, ob. Valois i Henryk Walezy.

Walezy albo *Walezjusz*, ob. Valois i Henryk Walezy.

Walgierz albo *Walter*, hrabia na Tyńcu, postać należąca do dziejów bajecznych okresu przedchrześcijańskiego. Miał on przydomek *Wdały* (udały, udatny). Bawiąc na dworze króla francuskiego, zjednał sobie serce królewny Helgundy, która z nim uciekła do Polski. Tu **W.** wyruszył zbrojnie przeciwko Wisławowi (z rodu Popiela), księciu wiślickiemu, który strasznie lud uciemiężał, i wziął go do niewoli. Rozmiłowana w jeńcu Helgunda, uwolniła go z kajdan, a męża mu w ręce oddała. „Wtedy znowu siostra Wisława, Rynga, zakochana w **W.**, zdradziła brata, i **W.** zszedłszy wśród pieszczot miłosnych przeniewierczą parę, jednym zamachem zabił oboje i sam z Ryngą powrócił do zamku tynieckiego.—Porów. Wójcickiego „Klechdy“ (Warszawa 1837, i. I) i Szajnochy „Szkice“ (Lwów 1854, t. II). T. Liebrecht „Zur slavischen Waltariussage“ (w Pfeiffera „Germania“ XI).

Walhala, u starożytnych Germanów zagrobowe miejsce pobytu bohaterów i tych wszystkich, którzy w boju przeciwko nierzyjacielowi polegli. Pod tą nazwą wzniósł Ludwik I, król bawarski, okazały, marmurowy gmach w rodzaju świątyni pod Donaustauf, niedaleko Regensburga, według planu architekta Klenze'go (od 1830 do 1841), mający stanowić rodzaj panteonu niemieckiego, mieszczącego posągi niemieckich znakomitości, zarówno uczonych poetów i artystów, jak książąt i wodzów. Gmach ten ma 100 stóp szerokości, 300 głębokości i 70 wysokości; przypomina stylem ateński Parthenon. — Porów. króla Ludwika „Walhalla's Genossen“ (Monachjum 1842, 2 wyd. 1847) i Müllera „Donaustauff und Walhalla“ (Regensburg 1847, 14 wyd. 1885).

Wali (tur.), tytuł generał gubernatorów, zarządzających prowincjami w Turcji (wilajetami).

Walicki Michał, bynajmniej nie nazywał się *Mickiewicz*, jak niektórzy utrzymują, głośny w swoim czasie filantrop, * 1742 roku w gub. Mińskiej, † 1828 r. w Wilnie. Po ukończeniu szkół w Mińsku, wyjechał z ks. Sapiehą do Wiednia, gdzie wygrawszy znaczną sumę w karty, rozstał się z nim i w towarzystwie ks. Esterhazy'ego pojechał do Paryża. Tu pod kierunkiem Krzysztofa Wiesiołowskiego nabył wiele nauki, a grą w karty zebrał ogromne pieniądze, kupił od Stanisława Sołtyka (1787 r.) tytuł podstolego koronnego, a we Włoszech tytuł hrabiowski, zatwierdzony przez Stanisława Augusta. Na dworze francuskim posiadał względy i zaufanie Ludwika XVI i Marji Antoniny. Zbogaciwszy się niezmiernie, po 9-letnim zagranicą pobycie wrócił do Warszawy, kupił sobie pałac i utrzymywał dom na wysoką stopę. Oprócz wielu i znacznych zapisów dobroczynnych, podarował w r. 1805 uniwersytetowi wileńskiemu bogaty gabinet kosztownych konch i minerałów, a później ofiarował jeszcze wiele innych osobliwości, których wartość miała dochodzić dwu miljonów zł. pol. Słynny był też **W.** z rzadkiej gościnności; z rozrzutnością nieraz pomagał ubogim. Dom jego był zawsze przytułkiem, a kasa zasiłkiem dla uczonych i artystów.

Walicki Alfons, pisarz polski, krewny poprzedzającego, * 1800 na Litwie, pobierał nauki w uniwersytecie wileńskim i dorpackim, gdzie otrzymał 1833 stopień doktora filozofji i był profesorem literatury starożytnej w uniwersytecie charkowskim; † 1858. W piśmiennictwie polskiem zasłużył się jako wyborny tłómacz niektórych arcydzieł greckich, angielskich i niemieckich. W języku rosyjskim wydał „Cyropedja Ksenofonta“, z uwagami i słowniczkiem (Charków, 1848).

Walicki Aleksander, literat, synowiec poprzedniego, * 1826 r. w Wilnie, † 1893 w Warszawie, nauki kończył w uniwersytecie moskiewskim. Nie mogąc zużytkować swych muzykalnych zdolności na właściwem polu, założył księgarnię w Mińsku i pisywał artykuły o muzyce do *Ruchu Muzycznego* pod pseudonimem Aleksandra *Żeleźniaka* i Symforjana *Pauzy*. Od 1863 do 1867 przebywał w dalszych gubernjach w Rosji. Wróciwszy do Warszawy, został spółpracownikiem *Kurjera Warszawskiego*, w którym pisywał recenzje muzyczne *(Ż)*. Jako przyjaciel Moniuszki uczcił jego pamięć obszernym życiorysem p. t.: „Stanisław Moniuszko“ (Warsz. 1873). Od 1875 r. był spółpracownikiem *Kurjera Codziennego*. Napisał nadto: „Błędy nasze w mowie i piśmie“ (3 wyd., 1886); „Upominek zecerom od korektora“ (Kraków 1886). Używał też pseudonimów: Chryzostom Ładzic, Fuza.

Walida (arab., wychowawczyni, matka), niewolnica w haremie, matka sułtana, po wstąpieniu jego na tron, obejmuje tytuł Walidy — sułtanki i oddzielny dwór.

Waligóra, pseudonim Walerego Przyborowskiego.

Waligórski Franciszek, poeta, ogłosił: „Z krwawych dni“ (Krosno, 1901).

Walisnerja, ob. Valisneria.

Waliszewski Stanisław, malarz polski, * 1780, † 1809, uczeń Regulskiego, rzeźbiarza († 1807). Malował bardzo sumiennie wykończone portrety.

Waliszewski Kazimierz, publicysta, * 1849 na Kujawach, kształcił się w gimnazjum w Warszawie, w jezuickiem kolegjum w Metz, w szkole prawa w Nancy i w szkole prawa paryskiej, gdzie uzyskał stopień doktora. Napisał: „Obyczaje ekonomiczne we Francji“ (w *Ateneum*), „Powieść spółczesna we Francji i Anglji“ (tamże); „Kwestja

agrarna w Irlandji“ (w *Niwie*); „Une française reine de Pologne Marie d'Arquien Sobieska“; „Un chapitre de l'histoire de Chantilly“. Wydał: „Archiwum spraw zagranicznych francuskich do dziejów Jana III, 1674 — 1677,“ Kraków 1879, t. II, 1881, t. III—1884); „Potoccy i Czartoryscy, walka stronnictw i programów politycznych przed upadkiem Rzeczypospolitej, 1734—63,“ tom I od 1734—1754 (Kraków, 1887); „Polsko-francuskie stosunki w XVII w., 1644—1667“ (Kraków, 1889); „Z dziejów XVIII wieku, wstęp do historji ruchu politycznego w tej epoce“ (Kraków, 1892); „Le roman d'une impératrice“ (Paryż, 1892); „Ostatni poseł polski do Porty Otomańskiej“ (Paryż, 1894); „Pierre le Grand; l'éducation, l'homme, l'oeuvre“ (Paryż, 1897); „Marysieńka, Marie de la Grange d'Arquien, reine de Pologne, femme de Sobieski, 1641—1716“ (Paryż, 1898).

Walja, Wallia, król Westgotów, od 415—419, oddał Placydję wdowę pa Ataulfie cesarzowi Honoryuszowi jej bratu; otrzymał Akwitanję, zwyciężywszy Swewów i Wandalów (419). Po nim nastąpił Teodoryk I.

Walja *(Wales)*, niegdyś samoistne, obecnie z królestwem Wielkiej Brytanji połączone księstwo, tworzy zachodnią część właściwej Anglji; obejmuje 19,340 klm. kw. z 1,530,000 miesz.; składa się z 12 hrabstw.

Historja. Pierwotni mieszkańcy **W.** byli Celtowie z gałęzi Kimrów i dziś jeszcze nawet Walijczycy zowią się we własnem narzeczu: Kymry (Cymry). Zachowując ciągle swą niepodległość, dopiero w X w. po Chr. (925—941 r.) musiała **W.** płacić haracz anglosaks. królowi Adelstanowi, a później uznała nad sobą władzę i zwierzchnictwo królów normandzkich. Henryk II prowadził ciężkie boje z Walijczykami, a zupełne podbicie kraju powiodło się dopiero Edwardowi I, który pokonane księstwo nadał 1301 r. jako lenność swemu synowi późniejszemu, Edwardowi II, z tytułem księcia Walji. Odtąd każdy następca tronu angielskiego nosi tytuł księcia Wallji. W r. 1536 księstwo zostało ostatecznie z Anglją połączone i otrzymało zarazem wszelkie swobody i dobrodziejstwa praw i konstytucji angielskiej. Porów. Roberta „The Cambrian popular antiquities“ (Lon. 1815); Waltera „Das alte Wales“ (Bonn 1859); Dorana „The book of the Princes of Wales“ (Lond, 1860); Borrowa „Wild Wales, its people, language and scenery“ (3 t., Lond. 1863; 2 ed. 1866).

Walji książę (Prince of Wales). Tytuł następcy tronu angielskiego, który po raz pierwszy otrzymał syn Edwarda I, późniejszy Edward II. Udziela go się jednak na mocy specjalnego dypłomu każdorazowo. Jeżeli książę Walji zostawi potomstwo żeńskie to jego najstarsza córka zostaje księżniczką **W.** Obecnym księciem Walji, jest książę Yorku, syn króla angielskiego Edwarda VIII, b. księcia Walji. Por. Doran „Le Book of The Princes of Wales“ (1860).

Walk, miasto powiatowe w gub. Liflandzkiej, nad dopływem rzeki Embach, ma 10,200 miesz., kilka zakładów naukowych; ożywiony handel. 1501 r. zawarł tu w. mistrz zakonu niemieckiego Walter Plettenberg przymierze przeciwko Rosji z biskupami estońskim, inflanckim i kurlandzkim oraz w. ks. litewskim Aleksandrem. *Walcki powiat* ma 5,276 w. kw. i 121,000 miesz.

Walka na pięści, gimnastyczne ćwiczenie starożytnych Greków (pygme) i rzymian (pugilatus), zachodzące już w greckich poematach bohaterskich. W Anglji nazywa się boksowanie i jest dotąd w użyciu.

Walka Bogdan, pseudonim Tomasza Ujazdowskiego.

Walka byków, zabawa hiszpańska ob. *Byków Walka.*

Walka o byt (ang. *struggle of life*), ob. Darwinizm.

Walker William, awanturnik amerykański, * 1824 w Nashville, w Tennessee. Naprzód lekarz, potem adwokat w kilku miastach, przedsięwziął w październiku 1853 na czele kilkudziesięciu awanturników korsarską wyprawę do Niższej Kalifornji i Sonory, ale potem zwrócił się do Nikaragua, szarpanego wojną domową, po kilku pomyślnych utarczkach opanował prawie cały kraj 1855 r. i został jego prezydentem, lecz z upływem czasu swego urzędowania nie zdołał się utrzymać na tem stanowisku i 1 maja 1857 schronił się na amerykański okręt wojenny. Gdy następnie druga jego podobna wyprawa do Ameryki środkowej przez rząd Stanów Zjednoczonych została zniweczona, przedsięwziął trzecią i opanował 27 czerwca 1860 r. miasto Truxillo w Hondurasie, gdzie 3 września schwytany, na mocy wyroku sądu wojennego był rozstrzelany.—Porów. Welsa „Walker's Expedition nach Nicaragua und der Central-amerik. Krieg“ (Brunświk 1857).

Walker Franciszek, ekonomista amerykański, * 1840 w Bostonie, po ukończeniu kursów prawnych brał udział w wojnie secesyjnej, w której dosłużył się stopnia generała, 1869 został szefem statystycznego biura w Waszyngtonie, 1875 profesorem ekonomii politycznej w Newhaven. Napisał: „Money“ (1878); „Money in its relations to trade and industry“ (1879); „Land und its rent“ (1886); „Political economy“ (2 wyd. 1888) i in.

Walkirje (niemiec. *Walkyren* lub *Walkürjen*, anglosaks. *Välcyrigeœr*, staropółn. *Vakyrjur* lub *Valmecjar*, od *Val* gromada poległych i *kiöra*, wybierać, obierać), nazywają się w mitologji północnej boskie lub półboskie urocze dziewice, które z woli Odina kierują losami bitw, wybierają ofiary zginąć w nich mające, a potem cienie poległych odprowadzają do Walhali, gdzie im podają pierwsze czasze niebiańskiego napoju. — Por. Galther „Studien zur germanischen Sagengeschichte“ (Monachjum 1889). Poetycznie i muzycznie opracował je Wagner Ryszard (ob.).

Wall Józef, malarz, rodem z Warszawy, uczeń Bacciarellego, wysłany kosztem Stanisława Augusta do Niemiec i Włoch, wykonał dla króla wiele pięknych kopji z celniejszych zagranicznych mistrzów. Porów. D. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ (t. 3). Z oryginalnych prac jego znajduje się w wielkim ołtarzu Kościoła powązkowskiego pod Warszawą piękny obraz św. *Karola Boromeusza w obłokach*; u spodu obrazu wymalował artysta scenę porwania króla Stanisława przez konfederatów barskich pod dowództwem Strawińskiego i Kuźmy.

Wallace William, narodowy bohater szkocki, * 1276, syn rycerza Malkolma Wallace z Edlerslie w hrabstwie Renfrew. W 19 r. życia zabiwszy za osobistą obrazę syna gubernatora zamku Dundee, rozwinął chorągiew powstania przeciw panującym naówczas w Szkocji Anglikom, zgromadził około siebie tłumy ludu i znalazł nawet wsparcie u niektórych możnowładców. Rozbiwszy Anglików pod Stirling 11 września 1298 r., obwołany został rządcą kraju (właściwie namiestnikiem) i wykonał pomyślną wyprawę do półn. Anglji, ale pokonany został przez wojsko angielskie, 22 lipca 1299 pod Falkirk. W ponownem powstaniu Szkotów 1302 r. dokazywał **W.** cudów waleczności i, gdy inni dowódcy kapitulowali, bronił się do ostatka, wreszcie zdradzony przez swoich, popadł w ręce Anglików i 23 sierpnia 1305 r. srodze został zamordowany.—Por. Paterson „The hero of Scotland“ (n. wyd. 1864).

Wallace Wincenty, najznakomitszy ze spółczesnych kompozytorów angielskich, * 1815 w Irlandji, przebywał długi czas w Ameryce, był w r. 1841 i 42 dyrektorem opery włoskiej w Meksyku. † 1865 w Pirenejach francuskich. Prócz wielu salonowych kompozycji na fortepjan napisał kilka oper, jak: „Loreley“, „Matylda węgierska“ i „Maritom,“ z których ostatnia mianowicie cieszyła się wielką popularnością w Anglji i Ameryce.

Wallace Richard, baronet, filantrop angielski, * 1818, † 1890. Przebywał stale w Paryżu i z wielkiego swego majątku dawał bardzo wiele na cele filantropijne i społeczne. Był członkiem izby gmin w 1873. Syn jego, *Edward Ryszard Wallace*, * 1840, przyjął poddaństwo i służył w armji francuskiej.

Wallace Alfred Russel, przyrodnik, * 1822 w Usk w hrabstwie Monmouth, kształcił się do zawodu geometry, był następnie nauczycielem, w r. 1848—52 podróżował z Batesem po Ameryce płd., 1854—62 badał archipelag Malajski, skąd sprowadził bogate zbiory i zebrał słowniki 75 narzeczy. Obserwacje tam dokonane powiodły go do pomysłów o powstawaniu gatunków; niezupełnie zgadza się z Darwinem, ale znacznie się przyczynił do rozwinięcia teorji doboru naturalnego (ob. Darwinizm). Następnie zajmował się geograficznem rozprzestrzenieniem zwierząt. Ogłosił: „The Malay archipelago“ (1869; 4 wyd., 2 t., 1880), dzieło bardzo ważne dla znajomości wysp wschodnioazjatyckich; „Contribution to the theory of natural selection“ (1870, 2 wyd. 1872); „Travels on the Amazon and Rio Negro“ (n. wyd. 1870); „Geographical distributions of animals“ (2 t., 1876); „Tropical nature and other essays“ (1878); „Australasia“ (5 wyd., 1888); „Island life“ (1880); „Darwinism, an exposition of natural selection“ (1889). Wystąpił też, podobnie jak Crookes, jako stronnik spirytyzmu w dziele „Miracles and modern spiritualism“ (1876, 3 wyd. 1896).—Porów. A. B. Meyer „Charles Darwin und Wallace“ (1870).

Wallace Lewis, amerykański generał i pisarz, * 1827, adwokat. W wojnie meksykańskiej doszedł do stopnia generała, był gubernatorem Utahu (1878—81), a od 1881—1885 posłem amerykańskim w Konstantynopolu, a potem adwokatem w Crawfordsville. Wsławił się romansem „Ben Hur, a tale of the Christ“ (1880). Napisał prócz tego: „The faire God, he Prince of India“ (1894).

Wallace Sir Donald Mackenzie, publicysta angielski, * 1841, po odbyciu studjów wyjechał do Rosji (1870), by studjować tamtejsze stosunki. Rezultaty studjów ogłosił w książce p. t. „Russia“ (1877, przekład niemiecki Röttgen 1880). Później był korespondentem *Timesa* (z Petersburga, od 1878 z Berlina, a 1884 z Konstantynopolu). Następnie został sekretarzem prywatnym wicekróla Indji lorda Dufferina. W 1889 powrócił. W 1890 z polecenia rządu angielskiego towarzyszył Następcy Tronu rosyjskiego w podróży po Indjach i Cejlonie. Potem został dyrektorem działu zagranicznego w *Timesie*. Wydał jeszcze: „Egypt and Egyptian question“ (1883); „Oresland from India“ (1889).

Wallenrod Konrad, w. mistrz krzyżacki w XIV w. Rodem z Frankonji, wstąpił **W.** do zakonu krzyżaków i po śmierci Zolnera von Rotenstein został obrany w. mistrzem 1391. Niezadługo po objęciu tego urzędu, przedsięwziął przy pomocy Witolda wielką na Litwę wyprawę (października 1391), ale z powodu spóźnionej pory żadnych nie odniósł korzyści. Podobnież, gdy Witold pogodził się z Jagiełłą, nie powiodła się i druga wyprawa **W.** 1392 r. **W.** † 1393. Mickiewicz uwiecznił pamięć **W.** w swym poemacie: „Konrad Wallenrod“.

Wallenstein Albert Wacław Euzebjusz, właściwie *Waldstein* (ob.).

Wallensztackie jezioro (*Walensee*), w kantonie St. Gallen, w Szwajcarji, leży na wysokości 423 m. nad poziomem morza; ma 23,27 klm. kw. powierzchni. Przepyszne wybrzeża skaliste wznoszą się do znacznej wysokości. Żegluga niebezpieczna, stąd komunikację nadbrzeżną utrzymuje kolej żelazna.

Waller Edmund, poeta angielski, obok Drydena najznakomitszy liryk XVII w.; * 1605 w Coleshill, † 1687 w swym majątku wiejskim Beaconsfield. Krewny Cromwella, unieśmiertelnił jego imię

w jednym z najlepszych swych utworów, ale wychwalał potem i Karola II, a nawet stał się ulubieńcem dworu. Jego utwory poetyczne, między któremi najcelniejsze są pieśni miłosne, wydał Fenton (Londyn, 1771 i 1774).

Wallich Nataniel (właściwie *Natan Wolff*), botanik, * 1787 w Kopenhadze, † 1854; studjował medycynę i nauki przyrodnicze i 1807 udał się jako lekarz do Indji wschodnich, gdzie 1815 został dyrektorem ogrodu botanicznego w Kalkucie. Zwiedził pod względem botanicznym całe prawie Indje i sprowadził do Europy około 8,000 okazów różnych roślin. Głównem jego dziełem jest: „Plantae asiaticae rariores“ (3 t., Londyn, 1829—1832).

Wallin Jan Olof, teolog szwedzki, odznaczający się zwłaszcza jako jeden z najcelniejszych kaznodziejów i autorów pieśni religijnych, * 1779 r. w Stora-Tuna w Dalekarlji, † 1839 jako arcybiskup Upsali. Zbiory jego kazań wyszły pod tyt. „Religions-Tal“ (3 t., 1827—31) i „Predikningar“ (3 t., 2 wyd., 1842). Wespół z Choraeusem i Franzenem przygotował nowe wydanie „Spiewnika“ (1819). Utwory poetyczne **W.** wyszły p. t. „Vitterhets-Arbeten“ (2 t., 1848).

Wallis (Le Valais), jeden z południowych kantonów Szwajcarji, obejmuje 5,247 klm. kw. 102,000 miesz., po większej części wyznania katolickiego; stanowi jednę wielką dolinę przerzniętą korytem Rodanu i jego dopływami i otoczoną wysokiemi górami. Niektóre szczyty dochodzą ogromnej wysokości, jak Matterjoch (3,322 m.), Monte Moro (2,862 metr.), Finsteraarhorn (4,275 m.) i inne. Do 130 lodowców otacza dolinę **W.** W górach hodowla bydła i zwykły góralski przemysł, w dolinie uprawa wina i owoców stanowią główne zajęcie mieszkańców. Kanton **W.** traktatem paryskim 1814 przyłączony został do związku szwajcarskiego. Śród ludności przeważają francuzi (70%); ustawa konstytucyjna pochodzi z d. 13 lutego 1876 r. Budżet za rok 1895 wykazywał 1,287,321 fr. w dochodach i 1,335,892 franki w wydatkach. Stolicą rządu i biskupa jest miasto Sion.

Wallis Jan, matematyk, * 1616 r. w Ashfort, † 1703. Z powołania pastor, zajął się gorliwie matematyką i jej się wyłącznie oddał, w 1649 został profesorem w Oksfordzie. Pracował nad przecięciami stożkowemi, nad znaczeniem ilości nieskończenie małych i in. Był jednym z pierwszych członków *Royal-Society*. Z licznych prac jego („Opera mathematica“, 3 t., Oksford, 1692), najważniejszą jest „Arithmetica infinitorum“ (1655).

Wallon Henryk Aleksander, historyk francuski, * 1812 w Valenciennes, dziekan honorowy fakultetu literackiego w Sorbonie. Po ukończeniu studjów został profesorem historji w szkole normalnej, a oprócz tego miewał odczyty i w Sorbonie. W 1871 wybrany deputowanym, został za prezydentury Mac-Mahona w gabinecie Buffeta ministrem oświaty (1874), przeprowadził 25 lutego 1875 prawo konstytucyjne, dlatego zwany jest ojcem konstytucji („Père de la Constitution“), a samą konstytucję obecną nazywają „Constitution Wallon“, poczem w gabinecie 10 marca 1875 objął tekę oświecenia, którą zawiadował do 10 marca 1876 i na stanowisku tem postępował w duchu klerykalnym; od 1876 senator. Z dzieł jego wymieniamy: „Géographie politique des temps modernes“ (Paryż, 1839); „Histoire de l'Esclavage dans l'antiquité“ (3 t., Paryż, 1848, 2 wyd., 1879), dzieło nagrodzone przez Instytut; „Du monothéisme chez les races sémitiques“ (Paryż, 1859); „Jeanne d'Arc“ (2 t., Paryż, 1860, 3 wyd., 1875); „Richard II, épisode de la rivalité de la France et de l'Angleterre“ (2 t., 1864); „La Terreur; études critiques sur l'histoire de la Révolution française“ (1873, t. 2). Oprócz wymienionych wydał jeszcze: „Saint Louis et son temps“ (1875) i in. **W.** jest także członkiem sekretarzem akademji napisów. „Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris“ (1880—82, t. 6); „Les représentant du Peuple en mission en l'an II“ (1888—90).

Wallonowie, po holend. *Walen*, lud pochodzenia romańskiego, mieszkający w Belgji i pogranicznych prowincjach Francji; liczba ich do 3,500,000 dochodzi. Są to potomkowie starożytnych Belgów galijskich i mówią narzeczem *(patois)* języka francuskiego, zawierającem w sobie do dziś dnia wiele pozostałości językowych germańskich i celtyckich. Por. Grandgagnage'a „Dictionnaire étymologique de la langue walloné“ (Leodjum, 1845). **W.** w wielu względach przewyższają Flamandów. Rewolucja belgijska była przeważnie dziełem **W.**, a najznakomitsi mężowie stanu nowej Belgji są pochodzenia walońskiego.

Walloński język, język Wallonów (ob.), djalekt języka francuskiego, w którym przeważają przymieszki germańskie i celtyckie. Por. Foriv „Dictionaire liégois français“ (1866—79); Wilmotte „Le Wallon. Histoire et littérature des origines à la fin du XVIII siècle“ (1899).

Walloński kościół (Waasche Kerk), zowie się francusko-reformowany kościół w płn. prowincjach Holandji.

Wallot Paweł, architekt niemiecki. * 1841 r., wybudował nowy gmach parlamentu niemieckiego w Berlinie (1884—94), profesor akademji sztuk pięknych i wyższej szkoły technicznej w Dreźnie.

Walloth Wilhelm, poeta i romansopisarz niemiecki, * 1856, napisał romanse: „Das Schatzhaus des Königs“ (1883); „Paris der Mime“ (1886); „Octavia“ (1885); „Tiberius“ (1889); „Aus der Praxis“ (1887); „Der Dämon des Neides“ (1889), oraz dramaty: „Gräfin Pästerla“, „Johann von Schwaben“, „Marino Fallieri“ i „Gedichte“ (1885). Zbiorowe wydanie pism **W.** „Gesammelte Schriften“ wyszło 1890—93, w Lipsku.

Wallruf Ferdynand Franc., archeolog i numizmatyk niemiecki, * 1748, † 1824. Bogate zbiory swoje podarował miastu Kolonji i stworzył podstawę do słynnego muzeum zwanego „Wallruf Richartz Museum“.

Walmik Wincenty Martynjan, ksiądz, rodem ze Żmujdzi, kanonik w Worniach, w końcu pleban w Królestwie Polskiem, wydał pieśni nabożne, które lud dotąd śpiewa na Żmujdzi p. t. „Kantyczkas Zemetyszkas giesmes nabożnas“ (Wilno, 1823). W zbiorze tym jest wiele śpiewów jego własnego utworu.

Walmiki, przypuszczalny autor indyjskiego eposu, Ramajany (ob.).

Walpole Sir Robert, *hr. Oxford,* słynny mąż stanu angielski, * 1676 w Houghton, † 1745. Po ukończeniu uniwersytetu w Cambridge ożenił się bogato (1700) i wybrany był członkiem izby niższej, gdzie przyłączywszy się do whigów, wymową swą i zręcznością takie zyskał względy u Marlborougha, że za jego wpływem został 1708 sekretarzem stanu w ministerjum wojny, a 1709 skarbnikiem marynarki. Gdy 1711 r. torysowie przyszli do władzy, **W.** oskarżony (słusznie) o przestępstwo, usunięty został z parlamentu; jednakże po wstąpieniu na tron Jerzego I odzyskał dawne stanowisko i, zemściwszy się na torysach, został 1716 r. ministrem finansów, ale urząd ten z powodu nowych oskarżeń musiał złożyć 1717, przeszedł do opozycji i stał się dla rządu bardzo niebezpiecznym. Wkrótce też, bo już 1721, otrzymał ponownie zarząd finansów i mając poparcie u dworu, gospodarował zręcznie i szczęśliwie. Zaprowadził w budżecie znaczne oszczędności, zmniejszył w ciągu lat 18 dług państwa o 7 mil. funtów sterlingów, a procenty od tego długu o całą połowę. Unikając wojny, wspierał hojnie przemysł i handel, pracował nad podniesieniem kolonji amerykańskich i wielkie sumy obracał na zakłady publiczne. Jakkolwiek dla zapewnienia sobie większości w parlamencie praktykował otwarcie system przekupstwa i porobił tem sobie licznych nieprzyjaciół, mimo to jednak, ciesząc się zaufaniem tak Jerzego I, jak i Jerzego II, rządził krajem aż do 1742. Przy otwarciu parlamentu w tym roku zagrożony ze wszech stron, złożył **W.** wszystkie swe urzędy i godności, ale od króla otrzymał w nagrodę swych usług tytuł *hr. Oxford* i 4,000 funt. sterl. rocznej pensji. Por. Coxe'a „Memoirs of the life and administration of Sir Rob. Walpole“ (3 tomy, Londyn, 1798 i późn.).

Walpole Robert.

Walpole Horacy, syn poprzedzającego jeden z najgenjalniejszych i najdowcipniejszych, angielskich autorów listów i pamiętników, * 1717 r., † 1791. Wybierany po czterykroć na deputowanego do izby niższej, usunął się 1767 zupełnie od spraw publicznych i 1791 mianowany został hrabią Oxford. Z licznych pism jego największą zjednały mu sławę: „Listy“ (6 t., Londyn, 1841); „Korespondencja“ z poetą Masonem (2 t., Londyn, 1851) i „Pamiętniki“ (12 t., Londyn, 1846). Por. Warburtona „Mémoirs of H. Walpole and his contemporaries“ (2 t., Londyn, 1851).

Walpole Spencer Horacy, krewny poprzedzających, jeden z przywódców stronnictwa konserwatystów w Anglji, * 1806; wszedłszy 1846 r. do parlamentu jako reprezentant uniwersytetu w Cambridge, w latach 1852 i 1855, 1858—59 i 1866—68 był sekretarzem stanu do spraw wewnętrznych, lecz nie okazał wielkich zdolności w sprawach politycznych. Ustąpił z życia publicznego 1882.

Walpot Henryk, pierwszy wielki mistrz zakonu Krzyżaków po jego założeniu w Jerozolimie 1190, pochodził ze znakomitego domu nadreńskiego Bassenheim. Po upadku Ptolemaidy, zasilony licznemi wsparciami, zbudował w temże mieście kościół, klasztor i szpital, a potem ułożył statuty zakonu, które z koleją czasu były jeszcze dopełniane i doskonalone; po dziesięcioletnich rządach **W.** † 1200.

Walpurga albo *Walpurgis* (św.), siostra św. Wilibalda, † około 780 jako ksieni klasztoru Heidenheim pod Eichstädt, czczona jest jako ochronicielka od czarów i czarownic. Ponieważ 1 maja, t. j. dzień jej czci poświęcony, przypadał jednocześnie z jednem z najważniejszych świąt pogańskich, przeto później rozszerzyła się pomiędzy ludem prostym wiara, że w nocy z 30 kwietnia na 1 maja, to jest w *noc Walpurgi (Walpurgisnacht),* czarownice zabawiały się ze swym mistrzem, djabłem, na górze Blocksberg.

Walpurgisnacht, ob. Walpurga.

Walsall, miasto i hrabstwo w Anglji, na 12 klm. odległe od Birminghamu, ma piękny kościół, ratusz, kopalnie węgla, fabryki wyrobów żelaznych, 72,000 miesz. Do 1888 r. należało do hrabstwa Stafford.

Walsh William, biskup irlandzki, * 1841, profesor teologji katolickiej w Maynooth. Wybrany senatorem uniwersytetu królewskiego w Irlandji, 1885 wybrany arcybiskupem Dublina, po śmierci kardynała Mac Cabe'a. Wydał wiele prac, dotyczących historji muzyki i wychowania.

Walsigham, Sir Francis, mąż stanu angielski, * 1536 w Chislehurst, hrabstwie Kent, † 1590. Za panowania królowej Elżbiety odbył z powodzeniem kilka misji dyplomatycznych, a potem kierował policją i wszelkiemi tajnemi sprawami i krwawo prześladował katolików. On to głównie doradzał zgładzenie Marji Stuart drogą sądową.

W. zasłużył się jednak wielce swemu krajowi przez to, że podniósł znacznie jego potęgę morską i pracował nad zakładaniem pierwszych kolonji w Ameryce północnej. Jego listy i różne układy dyplomatyczne wydał Sir Dudley Digges p. t. „The Complete ambassador etc.“ (1655). Jemu także przypisują (lubo niezupełnie) często przedrukowywane „Arcana aulica“.

Waltenhofen Adalbert, fizyk, * 1828 w Admontbühel w Styrji, został 1852 profesorem fizyki w Insbruku, 1867 w akademji technicznej w Pradze, 1883 dyrektorem instytutu elektrotechnicznego przy akademji technicznej w Wiedniu. W r. 1889 był prezydentem powszechnej wystawy elektrycznej w Wiedniu. Prace jego tyczą się praktycznych zastosowań elektro-magnetyzmu. Ogłosił: „Die internationalen absoluten Maasse“ (1885, 2 wyd., 1892); „Ueber Blitzableiter“ (1890) i in.

Walter Ferdynand, słynny prawnik; * 1794 w Wetzlar, † 1879 r., studjował w Heidelbergu, w 1818 został profesorem w Bonn. Jako deputowany w latach 1848—49 należał **W.** do stronnictwa umiarkowanie zachowawczego. Z licznych dzieł jego ważniejsze: „Lehrbuch des Kirchenrechts“ (13 wyd., Bonn, 1861); „Geschichte des römischen Rechts bis auf Justinian“ (2 wyd., 2 t., t. 1845—46); „Deutsche Rechtsgeschichte“ (2 wyd., 1857); „System des Gemeinen deutschen Privatrechts“ (Bonn, 1854); „Fontes juris ecclesiastici“ (tamże, 1861—1863); „Naturrecht und Politik“ (tamże, 1863); „Aus meinem Leben“ (1865).

Walter Filip, chemik polski, * 1810 w Krakowie, † 1847 r.; nauki średnie pobierał w mieście rodzinnem, chemję studjował w Berlinie i Paryżu, gdzie przez lat 10 był dyrektorem w szkole rzemiosł. Wróciwszy do rodzinnego miasta, przyjął katedrę chemji w uniwersytecie i przyczynił się znacznie do ustalenia nomenklatury chemicznej polskiej. Prócz wielu rozpraw francuskich ogłosił: „Wykład nomenklatury chemicznej polskiej“ (Kraków, 1842, wyd. 2, 1844).

Walter Jan, geolog, * 1860 w Neustadt nad Orlą, studjował w Jenie i Monachjum biologję, geologję i paleontologję, 1886 został docentem w Jenie, 1890 profesorem nadzwyczajnym, 1894 profesorem geologji i paleontologji. W r. 1887 badał rafy koralowe morza Czerwonego, następnie zwiedził pustynie egipskie, Cejlon, Ural i Turkmenję. Ogłosił: „Allgemeine Meereskunde“ (1893); „Einleitung in die Geologie als historische Wissenschaft“ (3 t., 1893—94).

Walter z Akwitanji, ob. Walthárius manufortę.

Walter-Cook Marta, poetka amerykańska, * 1807 w Northumberland, † 1874, żona generała Cook; zamiłowana w muzyce Szopena, starała się poznać język i literaturę polską; rezultatem tego był przekład „Irydjona“ i „Nieboskiej komedji“ Krasińskiego. Nadto przełożyła życiorys Szopena, napisany przez Liszta. Życiorys w *Tyg. ilustr.* № 53 z 1876 r.

Walter-Scott, zwykle tak nazywany, a właściwie *Scott* (Sir Walter), poeta i romansopisarz angielski, * 1771 roku w Edymburgu, † 1832 w Abbotsford. Słabego zdrowia, przebywał **W.-S.** od dzieciństwa na wsi, gdzie Percy'ego „Reliques,“ oraz podania ludowe przyczyniły się niemało do rozwinięcia wrodzonych jego zdolności poetycznych. Ukończywszy szkoły początkowe i uniwersytet w Edymburgu, został adwokatem i próbował sił poetycznych w kilku przekładach z niemieckiego. W r. 1797 poślubił pannę Carpenter, a 1799 mianowany szeryfem w hrabstwie Selkirk, rozpoczął działalność literacką. Zyskawszy rozgłos balladami szkockiemi „Minstrelsy of the scottish border“ (3 t., 1802), ogłosił obszerniejszy poemat „The lay of the last minstrel“ (1805), który jak najlepszego doznał przyjęcia. W r. 1806 otrzymał korzystną posadę sądową w Edymburgu i 1808 wydał najpiękniejszą ze swych pieśni bohaterskich „Marmion, a tale of Floddenfield,“ a utworem „The lady of the Lake“ (1810), doszedł szczytu sławy. Równocześnie czynnym był spółpracownikiem czasopisma *Quarterly Review.* Ogłosiwszy jeszcze kilka mniejszej wartości poematów, poświęcił się **W.-S.** wyłącznie romansowi. W r. 1811 zakupił mająteczek Cartley-Hole, który przezwał Abbotsford (ob.), a następnie znacznie go powiększył i ozdobił. Pierwsze jego romanse: „Waverley“ (1814) i „Guy Mannering“ (1815) doznały jak najlepszego przyjęcia. Odtąd w kilku serjach (1817—31) ogłosił **W.-S.** p. t.: „Tales“ cały szereg romansów historycznych, których treścią są po większej części dzieje Szkocji lub Anglji: „The antiquary“ (1816); „Ta-

Walter-Scott.

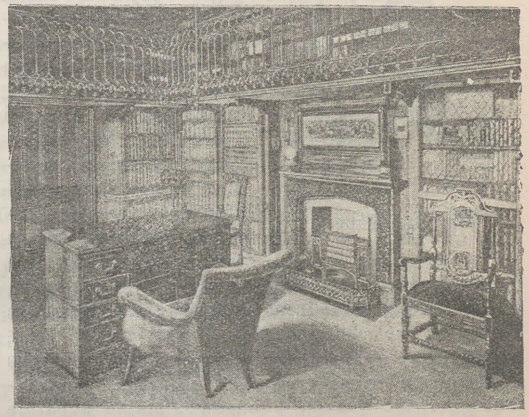

Gabinet Walter-Scotta w Abbotsfordzie.

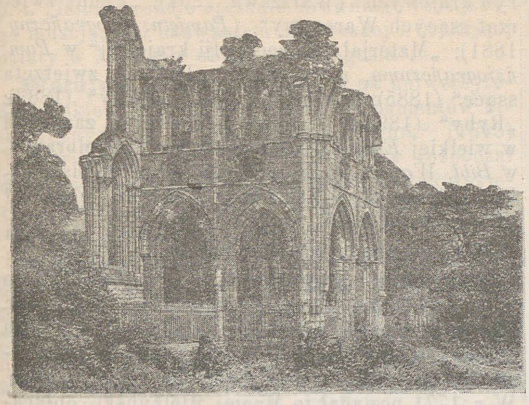

Grobowiec Walter-Scotta.

des of my landlord“ (1816—31); „The heart of Midlothian,“ „The bride of Lammermoor,“ „Ivanhoe“ (1820); „Kenilworth“ (1821); „The fortunes of Nigel“ (1822); „Quentin Durward“ (1823); „Woodstock“ (1826); „Castle Dangerous,“ „Count Robert of Paris.“ Romanse te mimo wad, i to nieraz znacznych, odznaczają się jednak przewybormą charakterystyką, prawdziwością i wiernością rysunku, żywością opowiadania, powabnem przedstawieniem piękności sielskich i bogactwem humoru. **W.-S.** stworzył właściwy romans historyczny i wywarł wpływ wielki na wszystkie literatury. Przez bankructwo domów Ballantyne i Constable zadłużył się **W.-S** na 117,000 funt. sterl. i musiał teraz z podwójną usilnością zarabiać piórem. Z prac jego wymieniamy jeszcze: „Życie Napoleona“ (7 t., 1827), trzy serje nowych romansów p. t.: „Tales of a grandfather“ (1828—30); „History of Scotland“ (2 t., 1830). Dla polepszenia zdrowia wyjechał r. 1831 do Włoch, skąd wrócił 1832. Naród wystawił mu wspaniały pomnik w Edymburgu. Ze zbiorowych wydań jego romansów, tłómaczonych na wszystkie języki europejskie, najlepsze są edymburskie. U nas nowe wydanie tłómaczeń wszystkich romansów **W.-S.** uskutecznił Grubecki (Warszawa, 1874 sq). Najlepszą biografję **W.-S.** napisał zięć jego Lockhardt „Memoirs of sir **W.-S.**“ Por. Brandes „Główne prądy literatur europejskich“ (7 t., 1838 i częściej).

Waltharius manufortes, poemat łaciński, z r. 930, napisany przez mnicha Eckerhardta I, † 973, z St. Gallen. Treść zaczerpnął autor z podań germańskich, w formie naśladował Wirgiljusza. W związku z podaniem o Walterze jest podanie polskie o *Walgierzu* Wdałym (ob.). Por. Heinzel „Uber die Walthersage“ (1888); Knoop „Die deutsche Walthersage und polnische Sage von Walther und Helgunde“ (1887).

Walther von der Vogelweide, najznakomitszy ze średniowiecznych liryków niemieckich, * między 1165 a 1170 r. we Frankonji, czy też w Austrji, † około 1230 w Würzburgu, gdzie mu 1843 wzniesiono pomnik. Prowadził życie bardzo ruchliwe i odgrywał ważną rolę na turniejach poetyckich w zamku Wartburskim. Już przez swych spółczesnych uważany był za mistrza liryki. Obok miłosnych układał też pieśni religijne. Najlepsze wydanie jego poezji sporządził Lachmann (Berlin, 1827, 4 wyd. 1864). Por. Uhlanda „**W.** von der V.“ (Tübinga, 1822); Daffisa „Zur Lebensgeschichte **W.**'s von der V.“ (Berlin, 1854); Kurza „Ueber **W.**'s Herkunft und Heimat“ (Aarau, 1863); Menzla „Das Leben **W.**'s von der V.“ (Lipsk, 1865); Schönbach „Walther von der Vogelweide“ (1895).

Waltner Claude Albert, sztycharz francuski, * 1846, uczeń Geroma, Martineta i Hennquel'a Dupont'a, otrzymał 1868 tak zw. Prix de Rome. Jeden z najlepszych sztycharzy europejskich, wywarł duży wpływ na rozwój sztycharstwa we Francji.

Walton Brian, orjentalista angielski, * 1600 w Cleveland, studjował w Cambridge, około 1639 dostał prebendę w kościele św. Pawła w Londynie; podczas wojny domowej, jako rojalista, pozbawiony był urzędów, do których przywrócony został po restauracji; w końcu został biskupem w Chester i † 1661 w Londynie. Wydał w 6 tom. (Londyn, 1657) najlepszą ze wszystkich „Biblję“ polyglottę, zawierającą przekłady na języki: hebrajski, chaldejski, grecki, syryjski, arabski, etjopski, perski, różne tłómaczenia łacińskie i Wulgatę. Nadto dodane są do niej warjanty, przypiski, tablice, „Index rerum et sententiarum,“ tudzież słownik siedmiojęzykowy Castella „Lexicon heptaglotton“ (1 wyd., 2 t., 1669).

Waltornia (z niemiec. *Waldhorn*), instrument muzyczny dęty, który jest tylko ulepszonym rogiem (ob.). Jest to róg długi, metalowy, w kółko skręcony, z szeroko rozwartym końcem. Ograniczona skala tego narzędzia wywołała potrzebę urządzania go w różnych tonacjach, czyli strojenia go w rozmaity sposób.

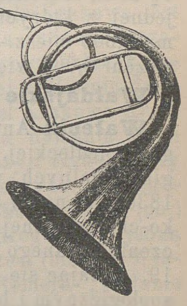

Waltornia.

Waluta, w znaczeniu ścisłem jest to wartość, próba monety, stanowiącej prawnie ustaloną jednostkę monetarną, czyli stosunek stopy monetarnej do kruszców szlachetnych, używanych na przygotowanie monet prawnych. Stąd pochodnie już **W.** oznacza porządek, system monetarny, obowiązujący w danym kraju. Mówi się więc o **W.** złotej, podwójnej, papierowej i t. p., jak o porządku pieniężnym tego czy innego państwa,

mówi się też o **W.** rosyjskiej, niemieckiej, angielskiej i t. p., jako o całym systemie znaków obiegu pieniężnego w Rosji, Niemczech, Anglji i t. p. **W.** ma jeszcze inne znaczenie, mianowicie wartości, ekwiwalentu wekslu. Sakramentalną formułą wekslu jest, że wystawca przyznaje, iż *walutę*, czyli wartość (*Valeur*, po franc., *Warth* po niem.), otrzymał; zatem pokrycie wekslowe, fundusz, wekslem określony, jest jego **W.**

Wał, walec służący do przenoszenia ruchów obrotowych, na którym osadzone są koła wirujące, jest zwykle żelazny lub stalowy, rzadko drewniany. Długie wały służą w fabrykach do rozprowadzania ruchu, przez motor wytwarzanego, do różnych części zabudowania. *Wały giętkie* składają się z kilku walców, złożonych z drutu skręconego w różnych kierunkach i osadzonych jeden w drugim; na końcu dźwigają narzędzie wirujące, jak np. świder, któremu przez wyginanie walca łatwo nadawać można żądane położenie. Takie wały giętkie używane są zwłaszcza przez dentystów przy świdrowaniu zębów.

Wał, w fortyfikacjach wzniesienie usypane z ziemi (parapet), zasłaniające wewnętrzny okop czyli taras, gankiem wałowym zwany, na którym umieszczone są działa i oddziały wojska.

Wałach, koń pozbawiony przez kastrowanie części rodnych.

Wałchoma lub *Wołchoma*, rzeka w pow. Nowoładożskim, gub. Petersburskiej, bierze początek blisko wsi Zaozierje i ubiegłszy 60 w., wpada z prawej strony do Siasi.

Wałcz, ob. Wałęcz.

Wałdaj, miasto powiatowe gub. Nowogrodzkiej, nad brzegiem jeziora Wałdajskiego (długie $7\frac{1}{2}$ klm., szerokie do 4 klm., z 3-ma wyspami, na jednej z których leży klasztor męski) położone; ma 3,600 miesz.— *Wałdajski powiat* ma na przestrzeni 6,064 wiorst kw. 96,000 miesz.

Wałdajskie góry, ob. Rosja, Geografja.

Wałecki Antoni, zoolog, * 1815 w Łukowie, gub. Siedleckiej, † 1897. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Lublinie studjował w latach 1836—38 nauki przyrodnicze w akademji medyko-chirurgicznej w Wilnie. Zmuszony do opuszczenia obranego zawodu, przebywał w Daurji lat 19, oddając się z zamiłowaniem poszukiwaniom zoologicznym i botanicznym. Wróciwszy do kraju w r. 1857, został 1860 pomocnikiem dyrektora gabinetów naukowych, a w r. 1862 kustoszem gabinetu mineralogicznego przy Szkole Głównej w Warszawie i na tem stanowisku pozostał także przy uniwersyteeie warszawskim do 1893 r. Położył ważne zasługi w badaniach fauny krajowej, zwłaszcza gadów, płazów i ryb. Wydał: „Materjały do fauny ichtyologicznej Polski“ (w *Bibl. Warsz.*, 1863); „Przegląd zwierząt ssących krajowych“ (tamże, 1866); „Systematyczny przegląd ryb krajowych“ (Warszawa, 1864); „Fauna zwierząt ssących Warszawy“ (*Pamiętn. fiziograficzny*, 1881); „Materjały do zoografji krajowej“ w *Pam. fizjograficznym*, mianowicie: „Drobne zwierzęta ssące“ (1885); „Skrzeki“ (1882); „Płazy“ (1883); „Ryby“ (1890). Znaczną liczbę prac zamieścił w wielkiej *Encyklopedji powszechnej* Orgelbranda, w *Bibl. Warsz.*, w *Wszechświecie* i innych pismach. Por. Ślósarski i Znatowicz „Antoni Wałecki“ (*Wszechświat*, 1897).

Wałecznica, *glistnica*, robak, ob. Glista.

Wałeckie starostwo niegrodowe leżało w województwie Poznańskiem, pow. Wałeckim. Podług lustracji z 1662 r., składało się z miasta Wałcz (ob.) i z wsi Nadarycz, Kwirama z wójtostwem Zbyczna i z dwu sołtystw Róża i Gappa. W r. 1771 posiadał je Maciej Mielżyński, opłacając z niego kwarty złp. 1,216 gr. 21, a hyberny złp. 1,348 gr. 5. Od d. 13 września 1772 zostało zagarnione przez rząd pruski razem z całym powiatem.

Wałęcz (niem. *Deutschkrone*), miasto w pruskiej regencji Kwidzyńskiej, między dwoma jeziorami, otoczone lasami, ma kościół katol. i ewang., synagogę, nowy ratusz, gimnazjum, fabryki machin, handel drzewem, 7,000 miesz. Niemiecką dzisiejszą nazwę ma miasto dopiero od 1772, poprzednio nazywali je Niemcy *Valcz*. W w. XVII istniała tu szkoła jezuicka.

Wałęga Leon ks., biskup tarnowski, * 1857, szkoły gimnazjalne ukończył w r. 1878, studjował teologję najpierw we Lwowie, a potem na uniwersytecie gregorjańskim w Rzymie, gdzie otrzymał stopień bakałarza filozofji i doktora teologji. Po powrocie do Lwowa, był kolejno przełożonym seminarjum dla chłopców i alumnów, profesorem religji w seminarjum nauczycielskiem, a w roku 1888—9 wszedł w skład grona profesorów teologji uniwersytetu lwowskiego. Stąd wkrótce powołany był na stanowisko kanonika przy kapitule lwowskiej, gdzie pozostawał do chwili nominacji na biskupa (1900).

Wałki, miasto powiatowe gub. Charkowskiej, nad rzekami Mżą i Turuszką, liczy 8,900 miesz.— *Wałkowski powiat* ma na przestrzeni $2,142\frac{1}{2}$ w. kw. 146,000 miesz.

Wałujew, ród szlachecki rosyjski, z którego członków odznaczyli się: Wałujew Grzegorz, 1606 spólnie z Wojejkowem zastrzelił pierwszego samozwańca, gdy ten wyskakiwał oknem w Kremlu. Następnie okazał ważne przysługi Wasilowi Szujskiemu i służył mu wiernie aż do śmierci Skopina Szujskiego, poczem wspólnie z ks. Jeleckim stanął po stronie królewica Władysława, do którego uznania w Moskwie wielce się przyczynił. Po objęciu tronu przez Michała Feodorowicza walczył przeciwko Polakom. 1624 był wojewodą astrachańskim.

Wałujew Piotr, † 1814 jako dyrektor muzeum

w Kremlu w Moskwie, ogłosił opis tegoż muzeum p. t. „Istoriczeskoje opisanie drewniago rossijskago muzeja, pod nazwaniem Masterskoj i Orużejnoj pałaty w Moskwie obrietajuszczagosia“.

Wałujew Dymitry, studjował na uniwersytecie moskiewskim, wydał zbiory dokumentów historycznych p. t. „Simbirskij Sbornik“ (1845) i „Istoriczeskij Sbornik“ (1845), oraz rozpoczął wydawać swym nakładem przekład Maciejowskiego „Historji prawodawstw słowiańskich“, w tłómaczeniu Sawinicza. † 1845.

Wałujew Piotr Aleksandrowicz, minister rosyjski, * 1814 w Moskwie, † 1890; w 1841 wstąpił do służby cywilnej, 1845 był urzędnikiem kancelarji gener.-gubernatora w Rydze, w 1853 gubernatorem Kurlandji, następnie dyrektorem departamentu w ministerjum dóbr państwa dla przeprowadzenia usamowolnienia włościan i zniesienia dzierżawy akcyzy, w 1861 mianowany ministrem spraw wewnętrznych. W r. 1868 zmuszony ustąpić ze stanowiska ministra spraw wewn., został ministrem dóbr państwa (1872), a 1880 prezesem komitetu ministrów. 1881 został sekretarzem stanu i członkiem rady państwa. — Pisał romanse: „Łorin,“ wydał pamiętniki (1848—60), drukowane w „Russkiej Starinie“ (1891).

Wałujki, miasto powiatowe gub. Woroneżskiej, nad rz. Wałujem, ma 7,100 miesz.— *Wałujski powiat* ma na przestrzeni 4,073½ wiorst kw. 188,000 miesz.

Wampir czyli *upiór*, gatunek liścionosa (ob.).

Wampum, perły i skorupy mięczaków, używane przez Indjan Ameryki płn. do ozdoby i jako monety.

Wan lub *Van*, wilajet turecki, w południowowschodniej Armenji, obejmuje 40,000 klm. kw. i 450,000 miesz. Znajduje się tu sławne jezioro słone **W.**, zajmujące 3,690 klm. kw. powierzchni, na którego południowym brzegu leży miasto **W.**, mające 30,000 miesz.

Wanad, *wanadyn (vanadium) V*, rzadki pierwiastek chemiczny metaliczny, znajduje się w małej ilości w niektórych rudach żelaza, miedzi i ołowiu. Otrzymuje się ze swych tlenków przez redukcję potasem i stanowi proszek czarniawo-szary; z chlorku otrzymuje się działaniem wodoru w postaci białych, kruchych listków. C. wł. 5,5, ciężar atomowy 51,2, jest trudno topliwy. W kwasie azotnym rozpuszcza się w barwie błękitnej.— *Chlorek wanadu*, VCl_6, jest cieczą żółtą, wydającą na powietrzu żółte pary. Z tlenem wydaje **W.** *kwas wanadowy*, *tlenik* i *tlenek wanadu*, które co do zachowania swego i składu okazują wiele podobieństwa do tlenowych związków chromu. Kwas wanadynowy, HVO_3, tworzy łuski połyskujące jak złoto, które mogą być używane zamiast bronzu złotego. Wanadynian amoniaku NH_4VO_3 używa się do otrzymywania czerni anilinowej, zwanej też *czernią wanadynową*. Wanadynian ołowiu i miedzi, czyli *vanadynit*, jest to jedyny minerał wanadowy występujący w większej ilości. **W.** odkryty został przez Sefströma 1830 r.

Wanadynit, minerał z rzędu fosforanów, znajduje się w drobnych kryształach sześciokątnych, oraz w skupieniach gronkowatych, jest żółty, rzadko czerwony, nieprzezroczysty, twardość 3, c. wł. 7, składa się z wanadynianu ołowiu i chlorku ołowiu.

Wanda, mityczna królowa polska, wedle podań narodowych córka Kraka (ob.), założyciela Krakowa. Podanie o **W.**, zachowane u kronikarzów naszych, nie u wszystkich jest jednakie. U Kadłubka występuje w formie najprostszej i niewiele może odbiega od klechdy ludowej; wedle Kadłubka po śmierci Kraka naród z przywiązania do niego wyniósł na tron jedyną jego córkę imieniem Wandę, celującą wdziękami i wielu pięknemi zaletami duszy. W tym czasie napadł Polskę jakiś książę niemiecki (Długosz zna już jego imię, zowiąc go Rithogarus, Rytygier), ale gdy przyszło do boju, żołnierze jego, na widok **W.**, walczyć nie chcieli; książę zaś, rażony czy to miłością czy złością, czy też obojgiem naraz, nie chcąc przebyć takiej hańby, rzucił się na miecz i wyzionął ducha. **W.** wzgardziła następnie wszelkiemi związkami małżeńskiemi i, ślubowawszy stan dziewiczy, umarła bezpotomnie. U Boguchwała, Dąbrówki i późniejszych historyków naszych **W.** po zgonie Rytygiera sama topi się w nurtach Wisły, a ciało jej znaleziono przy ujściu Dłubni. W tem miejscu na grobie jej (o milę od Krakowa) usypano wysoki kopiec, do dziś istniejący, wpobliżu którego stanęła potem wieś Mogiła. Römer, opierając się na danych historycznych oraz podaniach i słowiańskich pojęciach mitologicznych, twierdzi, że **W.** oznacza wodę (staroskandynaw. *wanda*, duńskie *vand*, litewskie *wandu*, łacińskie=woda), że w obrządku pogańskim przodków naszych około Krakowa jest starem mianem Wisły, że klechda ludowa w czasach zacierania się obrządków pogańskich z nazwy rzeki wysnuła baśń o pięknej królewnie-dziewicy, której ojcem jest założyciel Krakowa Krak. Roepell stosunek **W.** do Kraka objaśnia w ten sposób, że uważa **W.** za wodę czyli rzekę z góry (Krak czyli Grak, jakoby od sanskryck. *giri*=góra). Świeżawski identyfikuje **W.** z Bugą (ob.) czyli Bongą Konstantego Porfirogenety, jedną z dwu siostr *Siedmiorga rodzeństwa* (ob.) i z Własta podań czeskich. — Porów. Römera „Podanie o Kraku i Wandzie“ w *Bibl. Warszaw.* (r. 1872, t. III, str. 1—22). Poetycznie opracowali podanie o **W.**: Norwid, Deotyma, Słowacki, Wyspiański i inni.

Wanda z Nielisza, pseudonim Wandy Krynickiej.

Wandalicja, *Vandalusia*, dawna nazwa Andaluzji (ob.).

Wandalin, pseudonim Fr. Olszewskiego.

Wandalizm, dzikie brutalne niszczenie dzieł cywilizacji i sztuki. Pochodzenie tego wyrazu ob. *Wandalowie.*

Wandalowie, lud germański, zaliczany zwykle do tak zwanych narodów gotyckich, powstał prawdopodobnie z połączenia plemion ligijskich, które za czasów Tacyta mieszkały w dzisiejszym Śląsku. Po raz pierwszy na widowni dziejów zjawiają się podczas tak zwanej wojny markomańskiej (166 — 180 po Chr.), za Probusa zaś (276—682) obok Gotów i Gepidów nad Dunajem w dawnej Dacji rzymskiej, Wytępieni w większej części przez Gotów, otrzymali **W.** potem od Konstantyna W. siedziby w Panonji. Na początku V w. ruszyli na zachód, wtargnęli r. 406 pod dowództwem swego króla Godegizila wspólnie ze Szwedami i Alanami do Galji, r. 409 przeszli do Hiszpanji i tu osiedli pod wodzą Gunderyka w Andaluzji *(Vandalitiä).* W roku 429 atoli Genzeryk (ob.), brat Gunderyka, poprowadził jedną hordę swego narodu do Afryki i tutaj ze stolicą w Kartaginie założył *państwo Wandalów,* które oprócz północnych wybrzeży Afryki obejmowało także wyspy Balearskie, Sardynję, Korsykę i część Sycylji. W r. 455 Genzeryk wyciągnął do Włoch i Rzym spustoszył; barbarzyńska dzikość, z jaką **W.** nawet nad przedmiotami sztuki się pastwili, dała powód, że dotąd jeszcze wszelkie podobnego rodzaju gwałty i spustoszenia nazywamy *wandalizmem.* Następcami Genzeryka († 477) byli: Hunneryk, Gundamund, Thrazamund, Hilderyk i Gelimer (530 — 534), który przecież pobity został przez Belizarjusza r. 534, poddał się mu i umarł w Azji Mniejszej. Większa część **W.** była przesiedlona do Azji, gdzie ich używano do wojny przeciwko Persom; ci zaś, którzy w Afryce pozostali, zlali się z ludnością rzymską i maurytańską. — Porów. Papencordta „Geschichte der vandalischen Herrschaft in Afrika“ (Berlin 1837); Wrede „Ueber die Sprache der Wandalen“ (Strassb.,1886); Schmitt „Aelteste Geschichte der Wandalen“ (1888).

Wandeja, po franc. *Vendée,* departament francuski, dawniejsze dolne Poitou, nazwany tak od rzeczki *Vendée,* obejmuje 6,971 klm. kw. i 442,000 miesz.; dzieli się na okręgi: Fontenay-le-Comte, La Roche-sur-Yon i Sables-d'Olonne. Miasto główne La Roche-sur-Yon. **W.** słynna jest swym oporem zbrojnym przeciw rewolucji, ob. *Wandejskie wojny.*

Wandejskie wojny, nazywają się tak wojny domowe, prowadzone przeciwko rewolucji przez sprzyjających rojalizmowi mieszkańców nie tylko departamentu Wandei, lecz także całego prawie północno-zachodniego wybrzeża Francji, a mianowicie prowincji: Poitou, Anjou i Bretanji. Przepaść społeczna, jaka oddzielała we Francji przed 1789 roku stan trzeci od szlachty i duchowieństwa, nie istniała wcale w tych stronach, które ze swą ludnością celtycką oraz przez swe stosunki społeczno-religijne i brak kultury miejskiej w rażącem zostawały przeciwieństwie z resztą Francji. Z tego też powodu po wybuchu rewolucji szlachta i duchowieństwo nie utraciły dawnej popularności. Już r. 1790 rozpoczęło się wrzenie w Wandei, a gromady Szuanów (ob.) były zwiastunami ogólnego powstania. Surowe środki, przedsiębrane przeciw duchowieństwu, i stracenie Ludwika XVI spowodowały większą jeszcze ku rewolucji nienawiść. Wielki pobór rekrutów, naznaczony na 18 marca 1793, wywołał ostatecznie zbrojne powstanie, na którego czele stanęli ludzie odważni i waleczni: Cathelineau (ob.), Charotte (ob.), Stofflet (ob.), Bonchamp (ob.), Larochejacqueleine (ob.) i w. in. Generałowie konwencji przez swą nieudolność i waśnie nie mieli z początku żadnego powodzenia, ponosili owszem klęski. Dopiero Westermann, Marceau i Turreau *(piekielne kolumny)* poprawili sprawę republikanów, ale Wandeja straszniе była zniszczona. Następcy srogiego Turreau (od maja 1794) postępowali łagodniej, a po śmierci Robespierre'a za radą Carnota ogłoszono 2 grudnia 1794 r. Wandejczykom przebaczenie, i dowódcy powstańców (Charette, Stofflet i inni) mocą układów broń złożyli w pierwszych miesiącach 1795 r. Ale kiedy w czerwcu 1795 r. flota angielska w Quiberon wysadziła na ląd emigrantów francuskich, powstanie ludowe jeszcze raz głowę podniosło; jednak i teraz zostało uśmierzone przez generała Hoche'a (ob.), a zupełne uspokojenie Wandei nastąpiło dopiero 1800 r. Podczas kampanji r. 1812 i w ciągu Stu dni Wandejczycy znowu porywali się do oręża w sprawie dawnych królów Francji, za co po restauracji byli obsypani nagrodami i dostojeństwy. Usiłowanie po rewolucji Lipcowej 1830 wzniecenia powstania w zachodniej Francji na rzecz dawnej dynastji zostało zniweczone przez uwięzienie w r. 1832 księżny Berri, która w niem udział wzięła. — Porów. Beauchampa „Histoire de la guerre de la Vendée et des Chouans“ (4 t., Paryż, 1807): „La guerre des Vendéens et des Chouans contre la république française“ (6 t., Paryż 1828—1829); Cretineau-Joly „Histoire de la Vendée militaire“ (Paryż, 1840, 5 wyd., 1865). Ciekawe też są pamiętniki: Beauchampa, Turreau, margrabiny Larochejacqueleine i pani Sapinaud.

Wanderer Fryderyk Wilhelm, malarz i rysownik, * 1840 w Monachjum, był profesorem szkoły sztuk pięknych w Norymberdze, wykonał liczne wzory sztuki stosowanej i kartonów do witraży. Napisał: „Adam Krafft und seine Schule“ 1869.

Wandsbek, miasto w prus. regencji Szlezwickiej, okr. Stormarn, na płn. wsch. Hamburga, nad rzeką Wandse, ma kościół kat. i ewang., synagogę, gimnazjum, szkołę realną, teatr, piękne wille, liczne fabryki, 22,000 miesz. Miastem jest dopiero od 1871 r.

Wandycz, pseudonim J. Gizowskiego.

Wanilina *(kamfora wanilowa),* $C_8H_8O_3$, znajduje się w wielu roślinach, a głównie w owocach

wanilji (ob.), często w postaci cienkich kryształów; może też być otrzymana sztucznie z koniferyny i gwajakolu. Rozpuszcza się łatwo w wodzie wrzącej, alkoholu i eterze, topi się przy 80°; zastępuje dobrze wanilję w wyrobach cukierniczych.

Wanilja (*Vanilla*, z hiszp. *vaina*, owoc długi i cienki), rodzaj roślin z rodziny storczykowatych, obejmuje rośliny pasożytne, pnące się po najwyższych drzewach i wydające ze stawów korzonki powietrzne omszone. Kwiaty mięsiste zebrane są w grona, kolumnę mają długą i wązką; owoc jest torebką mięsistą, długą i wązką, z boku pękającą; nasiona czarne, drobne. Rośnie w Ameryce zwrotnikowej, w Indjach wsch. i Afryce. Znane pod nazwiskiem *wanilji* substancje ko-

Wanilja, kwiat, owoc i nasienie.

rzenne pochodzą z *V. planifolia*, nie zaś, jak się zwykle przyjmuje, z *V. aromatica*, rosnącej w Brazylji; *V. planifolia* pochodzi z Meksyku, liście ma płaskie, lancetowate i grona o kwiatach nielicznych, owoce ma 15 — 25 cm. długie, do 13 mm. szerokie, na obu końcach zwężone. Zbiór **W.** trwa od grudnia do marca. Owoce zebrane suszą się na słońcu i oddają do handlu, związane w paczki po 50 sztuk (*mazos*), zawierające czarną miazgę; lepsze gatunki pokryte są białemi lśniącemi kryształkami *waniliny* (ob.). **W.** uprawia się głównie w Meksyku (Oaksaka), Ameryce środ. i Brazylji; hodowla jej rozwija się też na Madagaskarze i Jawie, gdzie ją sztucznie zapładniają. W handlu rozróżnia się kilka gatunków **W.**, najwonniejszą jest **W.** *du leg.* Produkcja roczna wanilji wynosi przeszło 100,000 kg. Największa część **W.** przybywa do Hiszpanji i Francji i używa się do nadania woni lodom i czekoladzie. W kuchniach używa się za przyprawę do potraw słodkich, w medycynie przeciw cierpieniom nerwowym i hypochondrji. Uchodzi też za środek wzbudzający popęd płciowy.—Porów. Delteil „La Vanille“ (1885).

Wannowski August, filolog, * 1801 w Dąbrowie, w gub. Grodzieńskiej, od 1829 profesor w Poznaniu, † 1871 tamże. **W.** był gruntownym znawcą świata klasycznego, a wiedza jego nawet u Niemców znalazła uznanie. Z prac jego wymieniamy: „Initia theoriae casus qui dictus absolutus“ (Ratzeburg, 1825; *Fasciculus II*, (tamże 1826); „Syntaxeos anomalae Graecorum“ (Lipsk, 1835); „Antiquitates romanae e graecis fontibus explicatae“ (Królewiec, 1846); „O wolności w szkole“ (Poznań 1866). Był także przez czas jakiś redaktorem gazety w. ks. Poznańskiego.

Wannowski Piotr Siemienowicz, generał i minister rosyjski, * 1822 w rodzinie szlacheckiej w gub. Mińskiej, kształcił się w korpusie moskiewskim, służbę wojskową zaczął w 18-ym roku życia. W r. 1853 brał udział w wojnie tureckiej. W r. 1855 mianowany naczelnikiem szkoły oficerów. W r. 1861, w stopniu generał-majora, mianowany był dyrektorem pawłowskiego korpusu kadetów przemianowanego przy nim na szkołę wojskową; stanowisko to zajmował do r. 1868. Był powołany do komitetu, mającego się zająć reformą szkół wojskowych. W r. 1868 przeszedł do głównego zarządu szkół wojskowych. W okresie 1871—76 kilkakrotnie sprawował obowiązki dowódcy wojsk okręgu kijowskiego; pod jego redakcją w tym czasie wyszła książka: „Jak i czego uczyć rekrutów“. Podczas wojny tureckiej dowodził 12-ym korpusem armji, a wkrótce jako naczelnik sztabu oddziału ruszczuckiego, stał się najbliższym pomocnikiem późniejszego Cesarza Aleksandra III, wówczas Następcy Tronu i dowódcy tego oddziału. W r. 1878 został generałem-adjutantem. W r. 1881 mianowany był (po hr. Milutinie) ministrem wojny. Za niego zreformowano gimnazja wojskowe na korpusy kadetów, akademję chirurgiczną zaś—na medyczną; powstała szkoła aeronautyczna, kursy języków wschodnich dla oficerów, podniesiona była potrzeba wychowania fizycznego armji. W r. 1898 wszedł do rady państwa, a w następnym powierzono mu zbadanie przyczyn i okoliczności rozruchów studenckich. Mianowany 1901 ministrem oświaty po śmierci Bogolepowa, na tem stanowisku przeprowadził reformę wychowania publicznego, ustąpił w 1902, a miejsce jego zajął b. kurator okręgu naukowego warszawskiego, Zenger.

Wantage, starożytne miasto w angiel. hrabstwie Berk, liczy 3,700 miesz. Jest miejscem urodzenia Alfreda Wielkiego, któremu w 1877 r. postawiono tu pomnik. W pobliżu *Ashdown*, gdzie w 1016 r. król saski Edmund Ironside został pobity przez Kanuta W.

Wany, ród bogów skandynawskich, z którym walczyli Azowie, a następnie się pojednali, poczem wliczeni zostali do Azów: Njörd, Freyr i Freja.

Wańkowicz Walenty, malarz, * 1799 w gub. Mińskiej, † 1842 w Paryżu, przez lat 6 uczeń uniwersytetu wileńskiego i sławnego tam profesora Rustema, następnie uczeń akademji sztuk pięknych w Petersburgu. Znane są jego piękne portrety: Adama Mickiewicza, opartego na skale Judahu, Marji z Wołowskich Szymanowskiej fortepjanistki, Antoniego Góreckiego, szwagra artysty, Karola Lipińskiego i Starego szlachcica litewskiego," Hieronima Hornowskiego, dr. Rymarkiewicza.

Wańkowicz Jan, entomolog, * 1835 pod Mińskiem na Litwie, † 1885, kształcił się w uniwersytecie kijowskim, poczem osiadł w własnym majątku. Pozostawił bogaty zbiór owadów, zwłaszcza tęgopokrywych; w buletynach towarzystwa entomologicznego francuskiego opisał pewną liczbę nowych gatunków i rodzajów owadów litewskich. Rozpoczętej monografji os europejskich wykończyć nie zdołał. Por. W. Taczanowski „J. W." (*Wszechświat*, 1885).

Wański Jan, skrzypek i kompozytor, * 1762 w Wielkopolsce, † w Poznaniu w pierwszych latach bieżącego stulecia, napisał parę oper, wystawianych w Poznaniu i wiele innych drobniejszych kompozycji na skrzypce.

Wański Roch, brat poprzedniego, był wiolonczelistą i członkiem orkiestry starosty Feliksa Polanowskiego, † około 1810. Synowcem ich był Karol Kurpiński (ob.).

Wański Jan Nepomucen, syn Jana, skrzypek, udał się 1831 r. do Paryża, gdzie wykształciwszy się pod kierunkiem Baillota, od r. 1837 jeździł dając koncerty po Hiszpanji, południowej Francji, Włoszech i Szwajcarji. W r. 1839 ożeniwszy się, osiadł stale w Aix, w Prowancji. Jest on autorem wielu pięknych utworów na skrzypce z towarzyszeniem fortepjanu. Por. Sowińskiego „Słownik muzyków polskich" (Paryż, 1874, str. 393 i 7).

Wapienna woda, ob. Wapń.

Wapienne mleko, ob. Wapń.

Wapienne sole, sole wapna, ob. Wapń.

Wapienne zaprawy, mieszaniny wapna gaszonego z wodą i piaskiem, używane w budownictwie jako spoiwo do łączenia cegieł lub kamieni, oraz do tynkowania i obrzucania murów. Twardnienie wapna na powietrzu polega na przyciąganiu przez nie kwasu węglanego, przez co powstaje twardy węglan wapnia; dodatek piasku czyni je pulchniejszem i ułatwia spajanie. *Zaprawa powietrzna* zawiera wapno tłuste, wapno hydrauliczne daje *zaprawę wodną*, twardniejącą pod wodą (ob. Wapń). Podobny skład ma *margiel* (ob. Glina). Ob. też Cement.

Wapienny spat, ob. Wapień.

Wapień, *kalcyt, spat wapienny*, minerał z rzędu węglanów, bardzo pospolity, występujący w bardzo wielkiej liczbie odmian. W stanie krystalicznym ma postać romboedru o kącie 105°8′, twardość=3, c. wł.=2, 6, zabarwienie różne. Jest to węglan wapnia, który w odmiennej postaci krystalicznej stanowi aragonit (ob.). **W.** *krystaliczny* rzadko przedstawia czystą postać romboedryczną, najczęściej występuje w różnych kombinacjach, jest przezroczysty, zwykle bezbarwny. **W.** *blaszkowy* składa się ze skupionych kryształów romboedrycznych; tu należy *spat islandzki*, przedstawiający bardzo wyraźnie podwójne załamywanie światła. **W.** *ziarnisty* bywa drobno lub grubo ziarnisty, najczęściej biały, tu należą *marmury ziarniste*. Do **W.** krystalicznych należy też **W.** *włóknisty*.—Omiany *zbite* czyli *skrytokrystaliczne* posiadają ziarna tak drobne, że te golem okiem rozróżnione być nie mogą; tu należy *wapień* w ściślejszem znaczeniu, mający odłam zwykle muszlowy, barw najczęściej szarych; jest pochodzenia osadowego i przedstawia najrozmaitsze postacie—sople, nacieki, postacie drzewiaste, grochowcowe, ikrowate i t. d.; odmiany pięknie zabarwione, dające się polerować, zowią się marmurami (ob.).—**W.** *ziemiste* mają odłam ziemisty, łatwo się rozcierają, najważniejszą z nich jest kreda (ob.).—**W.** pomieszany z węglem stanowi *antrakonit*, z gliną *margiel* (ob. Glina).—**W.** używają się do wypalanie wapna, na materjał budowlany, wyroby sztuki; grube płyty łupku wapiennego używają się na kamienie litograficzne. **W.** stanowią najwięcej rozprzestrzenioną część skorupy ziemskiej, większa część Europy z nich jest utworzona (ob. Jurajska formacja, Kredowa gromada).

Wapniak czyli *opoka*, ob. Kreda.

Wapno, ob. Wapń.

Wapnowanie, używanie wapna na nawóz, już to w celu, aby bezpośrednio służyło na pokarm roślinom, w skład których wchodzi, już to dla ułatwienia wietrzenia ciężkich gruntów, lub innych celów.

Wapń, *wap*, niewłaściwie *wapień*, *(calcium)*, *Ca*, pierwiastek chemiczny metaliczny, w przyrodzie wolny się nie znajduje, ale w związkach nadzwyczaj rozpowszechniony, jako węglan, siarczan, fosforan i krzemian wapna. Wydzielony został po raz pierwszy przez Davy'ego (1808) działaniem prądu galwanicznego; można go też otrzymać działaniem sodu na jodek wapnia. Jest to metal żółtawy, ciągliwy, c. wł.=1,58, ciężar atomowy 39,9, topliwy, pali się z wywiązywaniem silnego światła; na powietrzu szybko przechodzi w wodan wapnia.— *Tlenek wapnia* czyli *wapno*, *CaO*, otrzymuje się przez wypalenie węglanu wapnia, czyste z marmuru lub spatu wapiennego, nieczyste ze zwykłego wapienia. *Wypalanie wapna* na wielką skalę odbywa się w piecach szachtowych, przyczem już kamień wapienny i materjał opałowy (węgiel kamienny) są pomieszane, już też na kamień wapienny działa tylko płomień z oddzielnych ognisk wchodzący; na

mniejszą skalę wypalanie wapna odbywa się w piecach daleko niższych, zwykle drzewem (fig. 1). Rozróżniają się dalej piece wapienne o działaniu przerywanem (fig. 2 i 4), gdy piec dopiero po ostudzeniu nakłada się nowym materjałem, i piece o działaniu ciągłem (fig. 3 i 5), gdy piec bez przerwy otrzymuje z góry nowy ładunek wapienia, w miarę, jak się od dołu wapno wypalone usuwa. Czyste wapienie mogą być silnym ogniem wypalane, nieczyste zaś, zawierające wiele części gliniastych, nie znoszą silnego ognia, wówczas bowiem wapno łączy się z temi ostatniemi i staje się do użytku niezdatnem, gdyż z wodą się nie łą-

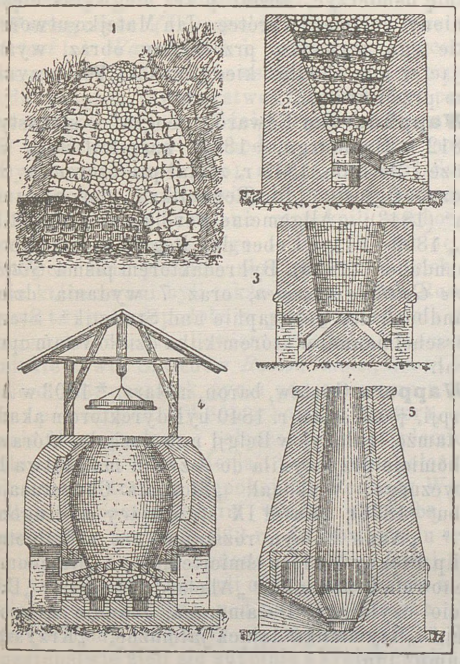

Piece wapienne.

czy; takie wapno zowie się *przepalonem*. Również nieużyteczne jest wapno, z którego kwas węglany nie zupełnie został wydalony, czyli *wapno niedopalone*; jedne i drugie zowią się *wilkami*. Tak otrzymane *wapno palone* czyli *gryzące* czyste jest białe, zwykle wszakże żółte z powodu wartości żelaza. Jest nietopliwe w najwyższej temperaturze; na powietrzu przyciąga wilgoć i kwas węglany, zamieniając się w biały proszek. Skropione wodą napaja się nią, po pewnem czasie silnie ogrzewa i wywiązuje parę wodną, przytem pęka, wzdyma się i rozpada na biały proszek, stanowiący *wodan wapna*, H_2CaO_2, czyli *wapno gaszone*. Jeżeli wapno polane zostaje znaczną ilością wody, zamienia się w masę gęstą, śliską w dotknięciu, zwaną *zarobą wapienną*; wysoka temperatura, powstająca przy tem *gaszeniu* czyli *lasowania* wapna, tłómaczy się silnem powinowactwem wapna do wody. Wapno gaszone, rozrzedzone większym dodatkiem wody, tworzy gęstą, mleczną ciecz—*mleko wapienne*. Wodan wapnia rozpuszcza się w 800 mniej więcej częściach wody. Przy 15°C 100 części wody rozpuszczają 0,14, przy 100° tylko 0,07 części wodanu wapna; roztwór ten, zwany *wodą wapienną*, oddziaływa alkalicznie, na powietrzu przyciąga kwas węglany i mętnieje, tak, że cały swój zasób wapna traci ostatecznie w postaci osadu węglanu wapnia.—Najważniejszym użytkiem wapna jest zastosowanie go w budownictwie; pod tym względem rozróżnia się wapno tłuste, chude i hydrauliczne. *W. tłuste* pochodzi z wapieni prawie czystych; przy gaszeniu przyjmuje wiele wody i mocno narasta, wydaje zarobę w dotknięciu delikatną i ścisłą, która przyjmuje znaczną ilość piasku. *W. chude* pochodzi z wypalania wapieni mniej czystych, zawiera nieco magnezji, tlenku żelaza i glinki; przyjmuje ono mniej wody, daje zarobę mniej delikatną, która mało bierze w siebie piasku. *W. hydrauliczne* otrzymuje się z wapieni zawierających 10% do 30% gliny, gasi się z trudnością, ale w wodzie szybko twardnieje, co pochodzi od tworzenia się podwójnego krzemianu glinki i wapna, w wodzie nierozpuszczalnego. Do celów budowlanych wapno przerabia się najpierw w *wapienne zaprawy* (ob.).—Inne zastosowania znajduje wapno w hutnictwie, w fabrykacji szkła, cukru, mydła, sody, w farbiarstwie, garbarstwie, do otrzymywania wielu przetworów chemicznych i t. d. Jako najtańsza zasada często się używa przy wielu pracach chemicznych; wapno gaszone z powodu chciwego łączenia się z wodą stanowi środek osuszający, jak np. przy odwodnianiu alkoholu. Wspomnieć jeszcze można o użyciu wapna do światła Drummondowego, do przechowywania niektórych przedmiotów, jak jajek, na nawóz (ob. Wapnowanie) i do wyrobu kitów; mleko wapienne stanowi najtańszą farbę białą do bielenia.—Z *soli wapiennych* ważniejsze są: *Chlorek wapnia*, $CaCl_2$, otrzymuje się przez rozpuszczenie wapna w kwasie chlorowodornym, łatwo przyciąga wilgoć i rozpływa się; w wodzie się rozpuszcza, a z roztworu tego opada wodan, $CaCl_2+6$ aq, który przy rozpuszczaniu sprowadza obniżenie temperatury, tak, że ze śniegiem wydaje silną mieszaninę oziębiającą; z podchloronem wapnia tworzy chlorek wapna. Drzewo napojone chlorkiem wapnia i mlekiem wapiennem jest trudno palne. Roztwory chlorku wapnia polecane są do skrapiania dróg, zabierają bowiem wilgoć z powietrza, skąd też pył łatwiej opada.—*Fluorek wapnia* w przyrodzie tworzy flusspat (ob.).—*Węglan wapnia*, $CaCO_3$, otrzymuje się przez strącenie soli wapiennej węglanem alkalicznym; w przyrodzie jest niesłychanie rozpowszechniony, tworząc *aragonit* (ob.), *wapień* (ob.), *marmury* (ob.), *kredę* (ob.). Rozpuszcza się w wodzie,

która zawiera wolny kwas węglany, i w tej postaci znajduje się we wszystkich prawie wodach; tworzy część nieorganiczną korali, muszel, pereł, skorup jaj, a razem z fosforanem wapnia część nieorganiczną szkieletu zwierząt wyższych. Z wody, w której jest rozpuszczony, opada zwłaszcza łatwo przy gotowaniu, stądto powstaje kamień kotłów parowych, powodujący często ich pękanie. Już z powyższego widać, jak ważną rolę odegrywa węglan wapnia w budowie istot organicznych; niższe zwierzęta morskie przyjmują go z wody, tworząc swe skorupy, a z ich szczątków utworzyła się największa część skał wapiennych. — *Siarczan wapnia* bezwodny tworzy w przyrodzie anhydryt (ob.), wodan jego stanowi gips (ob.). *Azotan wapnia* zwany jest saletrką (ob. Saletra). Z kwasami fosforu wapno tworzy kilka soli; *fosforan wapnia*, $Ca_3 P_2 O_8$, stanowi główną część składową apatytu, przez zwietrzenie którego dostaje się do ziemi ornej i jest źródłem soli fosfornych w roli, skąd przechodzi do roślin i zwierząt; część nieorganiczna kości składa się głównie z fosforanu wapnia. Przez wytrawienie apatytu ziemistego (fosforytu) lub węgla kostnego z kwasem siarczanym lub chlorowodornym tworzy się ważny środek nawozowy, tak zwany *nadfosforan wapna*.— *Podchloron wapnia*, $Ca Cl_2 O_2$, razem z chlorkiem wapnia tworzy przetwór zwany *chlorkiem wapna*, który się otrzymuje przez działanie wilgotnego chloru na wapno; chlorek wapna łatwo wywiązuje chlor i stąd ma ważność techniczną (ob. Chlor).—*Krzemiany wapnia* wchodzą w skład wielu minerałów.—Sole wapienne nie są strącane siarkowodorem ani siarkiem amonu; kwas szczawiowy wydaje z niemi osad biały szczawianu wapnia.

Waporymetr, rodzaj alkoholometru, ob. Alkoholometrja.

Waporyzacja, toż co parowanie (ob.).

Wapowski, herbu Nieczuja, ród szlachecki w dawnej Polsce. Znakomitsi jego członkowie są:

Wapowski Bernard, historyk, * 1450 w Radochowicach, województwie Ruskiem, odbywał nauki w akademji krakowskiej z Mikołajem Kopernikiem i otrzymał w niej stopień doktora obojga prawa. Następnie służył wojskowo, poczem dostał się do Rzymu, gdzie był pokojowym papieża Juljusza II. Zostawszy księdzem 1514 r., był kanonikiem i kantorem gnieźnieńskim, nie opuszczając wcale Włoch, gdzie na dworze rzymskim z powodu głębokiej znajomości prawa i gładkiego obejścia bardzo mile był widziany. Nareszcie powrócił do kraju, został sekretarzem królewskim, kanonikiem krakowskim i później prałatem. W ostatnich latach swego życia pisał z polecenia króla Zygmunta I dzieje Polski, które zaczął od Lecha, a doprowadził aż do dni swoich. Pracę tę przez długi czas miano za zaginioną; dopiero przed trzydziestu laty ukazała się w druku, przełożona na polski przez Mikołaja Malinowskiego i jego przypisami wzbogacona p. t.: „Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego od 1380 do 1535 przez Bernarda z Rachtamowic Wapowskiego“ (3 t., Wilno, 1847 — 48). Dalszy ciąg wydała Akademja krakowska (Kraków, 1875). Oprócz powyższego dzieła, są jeszcze znane jego: „Carmina de memorabili caede Moscovitarum per Serenissimum et invictissimum D. Sigismundum Regem Poloniae M. D. Lith. apud aras Alexandri Magni peracta“ (Rzym, 1515); „Trzy psalmy Dawidowe“ (Kraków, 1554 —56) i t. d. **W.** † 1535 w Krakowie.

Wapowski Jędrzej, kasztelan przemyski, w r. 1573, w czasie koronacji Henryka Walezjusza, usiłując wszczętą przez Samuela Zborowskiego kłótnię uśmierzyć, został przez niego tak ciężko zraniony, że zmarł wkrótce. Jan Matejko utworzył na tle tego wypadku prześliczny obraz, wystawiając w nim chwilę, kiedy zwłoki **W.** przyniesiono przed króla.

Wappäus Jan Edward, geograf i statystyk, * 1812 w Hamburgu, † 1879; kszsałcił się w Getyndze i Berlinie, 1845 r. został profesorem w Getyndze. Ogłosił: „Die Republiken von Südamerika“ (1843); „Allgemeine Bevölkerungsstatistik“ (2 t., 1859—61); „Ueber den Begriff der mittleren Lebendauer“ (1859). Był redaktorem pisma *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, oraz 7 wydania dzieła „Handbuch der Geographie und Statistik“ Steina i Hörschelmanna, w którem kilka działów sam opracował.

Wappers Gustaw, baron, malarz, * 1803 w Antwerpji, † 1874; od r. 1840 był dyrektorem akademji tamże; założył w Belgji nową szkołę, która się znakomicie przyczyniła do rozwoju malarstwa historycznego. Wykonał: „Złożenie Chrystusa do grobu“ (1836); „Karol IX strzelający do Hugonotów,“ „Anna Boleyn rozstająca się z Elżbietą,“ „Filip Piękny na łożu śmiertelnem,“ „Kamoens,“ „Genowefa Brabancka,“ „Abelard i Heloiza,“ „Boccaccio czytający Decamerona, Joannie Aragońskiej,“ „Rzymianka dająca jałmużnę,“ „Krzysztof Kolumb“ i in.

Wara, dawna stolica państwa Wadai (ob.) we wschodnim Sudanie; opuszczona w r. 1850, obecnie leży w ruinach.

Warad Wielki, lub *Waradyn*, po madz. *Nagyvárad*, po niem. *Grosswardein*, miasto główne komitatu Biharckiego w Węgrzech, nad rzeką Bystrym Körösem, składa się z właściwego miasta, będącego niegdyś twierdzą, i z 8 przedmieść; siedlisko biskupa katolickiego, biskupa greko-unickiego, oraz władz komitatowych. Ma 16 kościołów katolickich, 1 unicki i 2 dyzunickie, dalej 2 kościoły reformowane i 1 luterański, nadto klasztor Kapucynów, Braci Miłosierdzia i Urszulinek. Z budowli odznaczają się: katedra katolicka i grecka, oraz wspaniały pałac biskupi; z zakładów naukowych ważniejsze: akademja prawna, szkoła teologiczna katolicka, seminarjum grecko-katolickie, gimnazjum katolickie i ewangelickie, 2 seminarja

nauczycielskie i t. d. Handel i przemysł dość ożywione. **W.** liczy około 39,000 miesz. (Madziarów i Rumunów). Jest to jedno z najstarszych miast węgierskich. Biskupstwo tutejsze założone zostało przez św. Stefana. W r. 1538 zawarty został w **W.** pokój pomiędzy Ferdynandem I austrjackim a Janem Zapolskim, wojewodą siedmiogrodzkim; 1663 wzięty przez Turków, został 1692 zdobyty napowrót przez wojsko cesarskie. 7 sierpnia 1849 zajęty został przez wojska rosyjskie pod Rüdigerem. Od 1850—60 **W.** był siedliskiem jednego z pięciu namiestnictw, do którego należały komitaty: Aradzki, Bikesz-Czanadski, północno i południowo-Biharski, Szabolczski i Szathmarski.

Waradyn, ob. Warad wielki.

Waragowie *(Waregowie, Waregi, Wariagi, Wariazi* lub *Warengi)*, t. j. towarzysze, rycerze, zjednoczeni (ze skandynawskiego *wara, waere*— ugoda, związek, towarzystwo), tak zwani byli przez Słowian północnych (później ruskich) Normanowie, zamieszkujący zachodnie wybrzeża morza Baltyckiego (Waraskiego), a więc Szwedzi (Swei) i Normanowie (Urmanowie) w Danji i Norwegji. **W.** około połowy IX wieku niepokoili wschodnie brzegi morza Baltyckiego i ściągali daninę od osiadłych tam plemion słowiańskich i fińskich, przez które zwani byli także Rusami (Rus, Ruosi). Nazwa ta prawdopodobnie jest pochodzenia fińskiego, dotychczas bowiem rozmaite plemiona czudzkie zowią Szwedów *Rootsi, Ruotsi, Ruosi*. Rusowie ci dali początek życiu państwowemu u Słowian północnych. Według bowiem Nestora, Słowianie Nowogrodzcy i połączone z nimi plemiona fińskie (Czud', Weś, Merja i t. d.), dla położenia końca wewnętrznym niepokojom, wezwały Warago-Rusów i powierzyli im władzę nad sobą. Na wezwanie to przybyli 862 r. do Nowogrodu trzej bracia: Ruryk (ob.), Syneus i Truwor. Dwaj inni **W.**, Askold i Dir, założyli oddzielne państwo w Kijowie; oba te państwa pod następcą Ruryka, Olegiem (Olafem) połączyły się w jedno (882). **W.** w następstwie zleli się zupełnie z krajowcami, i język oraz obyczaje słowiańskie wzięły przewagę (ob. Rosja—Historja). **W.** wielokrotnie niepokoili także wyprawami wojennemi Carogrod (865, 906, 941, 1043). Z nich także przeważnie składała się straż przyboczna cesarzów wschodnich, zwana *foideratoi* (z łac. foederatus) lub *baraggoi* (t. j. *warangoi*, ze skand. Waeringr). Co do pochodzenia Warago-Rusów długi czas toczył się zawzięty spór pomiędzy uczonymi. Por. Kruse „Chronicon Nortmannorum“ (1850); Szafarzyk „Starożytności Słowiańskie;“ Kunik „Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slawen“ (2 t., 1844—45); Pogodin „Izsledowanija, zamieczanija i lekcii o russkoj istorii“ (t. 2 i 3, 1846) i w. in.

Waražd in, królewskie miasto wolne i stolica komitatu t. n. w Kroacji, na lewym brzegu rzeki Drawy, siedlisko urzędów komitatowych, ma 9 kościołów katolickich, piękny pałac komitatowy, wspaniały ratusz, kapitułę kolegjalną, klasztory: Franciszkanów, Kapucynów i Urszulinek; dalej wyższe gimnazjum, kilka szkół niższych, stary zamek warowny, szpital i przeszło 11,000 miesz. — *Waražd iński komitat* graniczy na północ z Węgrami i Styrją, na zachód ze Styrją, na południe z komitatem Zagrzebskim, na wschód z Krzyżewieckim i ma na 2,521 klm. kw. 259,000 miesz.

Warbeck Perkin, samozwaniec (wedle jednych syn naturalny Edwarda IV, króla angielskiego, a wedle innych, syn żyda przechrzczonego z Tournay), występował naprzód na dworze księżny Małgorzaty Burgundzkiej, mieniąc się być synem jej brata Edwarda IV, zamordowanego z rozkazu Ryszarda III, a potem próbował trzykrotnie z bronią w ręku dochodzić mniemanych swych praw do korony angielskiej, ale za trzecim razem 1498, nie mogąc podołać wojskom królewskim, poddał się Henrykowi VII i został uwięziony, a następnie pojmany w ucieczce i stracony 1499.—Rey w dziele „Essai historiques et critiques sur Richard IV“ (Paryż, 1818), usiłuje dowieść prawowitości **W.** Gairdner P. W. w dodatku do „Life and reign of Richard III“ (1878).

Warburg Emil, fizyk, * 1846 w Altonie, kształcił się w Heidelbergu i Berlinie, został 1870 docentem w Berlinie, 1872 profesorem w Strasburgu, 1876 we Freiburgu, 1895 w Berlinie. Badania jego tyczą się szybkości światła w ciałach miękich, lepkości ciał ciekłych, tarcia podłużnego ciał stałych, teorji ogniw galwanicznych, przewodnictwa ciepła w rurach Geisslera i in. Nadto ogłosił: „Lehrbuch der Experimentalphysik für Studirende“ (1893, 3 wyd., 1897).

Warburg Karol, historyk szwedzkiej literatury, * 1852, docent w Upsali 1876 i w r. 1890 był profesorem estetyki, literatury i historji sztuki w Gotenburgu. Wydał wiele monografji, oraz historję literatury szwedzkiej („Svensk litteratura historja i sammendrag“ (1880, 5 wyd., 1899), oraz pospołu z Henrykiem Schückiem „Illustrerad Svensk literaturhistoria“ (1895—97). Pisał również wiele do dzienników.

Warburton Wiliam, uczony i krytyk angielski, * 1698 w Newark, † 1779 jako biskup Gloucester. Dzieła **W.**, z których najcelniejsze „The divine legation of Moses demonstrated“ (Londyn, 1783, 3 wyd., 1793), wyszły w 6-u tomach (Londyn, 1788). Żywot jego opisał Watson (Londyn, 1863).

Warcaby, znana gra, w Polsce oddawna lubiona. Dawna *warcabnica* polska miała 10 rzędów i 100 pól, t. j. 50 białych i tyleż czarnych; z każdej strony stawiano po 20 warcabów czyli piesków. Później przyjęto szachownicę na 8 rzędów podzieloną, w każdym po 8 pól odmiennej barwy, czarnej i białej, i po 12 warcabów białych i tyleż czarnych. Rozróżniają się metody gry grania w warcaby: polska, francuska, angielska i hiszpańska; polskiej dają pierwszeństwo we Francji.

Warchlak, ob. Świnia.

Warcin, ob. Warzin.

Ward James, sztycharz i malarz angielski, * 1769, † 1859.

Ward Edward Matthew, malarz historyczny angielski, * 1816, † 1879. Ward Henrjetta żona jego (od 1848), * 1832 malowała obrazy rodzajowe i historyczne.

Ward Artemus, (właśc. Ch. Farrer Browne) humorysta amerykański, * 1834 w Waterford (Connecticut), † 1867 w Southampton, redaktor humorystycznego pisma *Vanity Fair* w New-Yorku. Jego „Complete works“ wyszły 1882.

Ward John Quing Adams, rzeźbiarz amerykański, * 1839. Najwybitniejszem jego dziełem jest kolosalny posąg Waszyngtona (1882), oraz statua Szekspira (1871).

Ward Humphry, właściwie Marya Augusta **W.**, romansopisarka angielska, * 1851 w Tasmanji, przybyła w 1855 do Anglji, gdzie się kształciła. Napisała: „Miss Brethorn“ (1884); „Robert Eesmere“ (1888); „The history of David Grieve“ (1892); „Maralla“ (1894).

Ward Marya, ob. Angielskie panny.

Wardar, rzeka w Turcji europejskiej, starożytny Axios, bierze początek z góry Szardagh i uchodzi do zatoki Salonickiej. Długa 336 klm.

Wardlaw Ralf, teolog szkocki, * 1779 w Dalkeith w Mid-Lotnian w Szkocji, studjował teologję w Glazgowie, 1811 został profesorem teologji w akademji independentowskiej w Glazgowie i na stanowisku tem pozostawał aż do śmierci, zaszłej 1853. Wydał między innemi: „Discourses on the Socinian controversy“ (1814); „Unitarianism incapable of vindication“ (1816); „A dissertation on the scriptural authority, nature and uses of baptism“ (1825); „A treatise on miracles“ (1852), „Lectures on systematic theology“ (3 t., 1854) i in.

Wareckie starostwo niegrodowe leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Czerskiej. Podług lustracji z 1660 należały do niego: miasto Warka (ob.) z przyległościami, wieś Piaseczno (ob. Piaseczyńskie starostwo), wieś stara Warka z 3 włokami wójtowskiemi i folwarkiem, które w r. 1771 posiadała Marjanna z Zielińskich Puławska, opłacając z niego kwarty złp. 665 gr. 18, a hyberny złp. 2,337 gr. 27. Na błoniach tego starostwa Stefan Czarnecki, nie zważając na wezbraną rzekę Pilicę, przebywszy ją wpław z 3,000 wojska, uderzył na Szwedów d. 7 kwietnia r. 1656 i zniósł zupełnie wojsko nieprzyjacielskie, dowodzone przez margrabiego Badeńskiego. Na sejmie z r. 1773 przez oddzielną konstytucję Stany Rzeczypospolitej, wcieliwszy wójtowstwo Nowej Warszawy do samego miasta, wzamian za tę posesję udzieliły Ignacemu Rychłowskiemu starostwo Wareckie z dzierżawami Wichradz, Niemocewice, Stromiec i Brzozówką, pod warunkami bliżej w prawie opisanemi.

Waren, miasto w księstwie Meklemburg-Szwerynskiem, w okr. Meklemburg, nad jeziorem Müritz, ma dwa kościoły ewang., synagogę, gimnazjum, muzeum przyrodnicze, liczne fabryki, 9,000 miesz. W czasie 1347 — 1425 było rezydencją bocznej linji domu meklemburgskiego.

Warens Ludwika Franciszka de la Tour, * 1699 w Vevey, † 1767 w Nazin, przyjaciółka J. J. Rousseau. W r. 1732 zaślubiła niejakiego de Warrens i przyjęła katolicyzm, mieszkała od r. 1733 w Charmettes pod Chambery. Jej „Lettres inédits“ wyszły w r. 1870. Por. Metzger „Les dernières années de Madame W.“ (1892).

Wareż, miasto w Galicji, obwodzie Żółkiewskim. W r. 1688, ówczesny dziedzic Wareża Marek Matczyński, koniuszy koronny, założył tu kolegjum dla księży Pijarów i szkołę wyższą, które istniały aż do czasu zajęcia też części kraju przez Austrję.

Wargaczowate, *okunie morskie (Labridae)*, rodzina ryb kościstych zamknięto-pęcherzowych, ryby z postaci zewnętrznej podobne do okuni, mają dolne kości gardłowe zlane ze sobą, często za pomocą sznurkowatego zgrubienia skórnego wzdłuż brzegu paszczy, zwanego wargą. Najwięcej znany rodzaj jest *Scarus*, zwany *papugą morską* dla

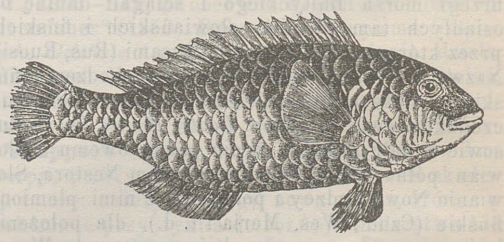

Wargacz.

pięknego ubarwienia, ma zęby zrosłe tak, że twórczą ostrą płytę wypukłą. Żyją w morzach zwrotnikowych, tylko *S. cretensis* znajduje się w morzu Śródziemnem; na grzbiecie jest purpurowy, po bokach fjoletowy i różowy. Żyją towarzysko i żywią się pokarmem roślinnym. Mięso ich nie jest dobre, jednak w niektórych okolicach jadane są po zasoleniu i zasuszeniu.

Wargi, dosyć pionowo ustawione, spłaszczone zasłony mięśniowo—skórne, pokrywające wejście do jamy ustnej. Zewnętrzna ich powierzchnia pokryta jest skórą porosłą włosami, powierzchnię wewnętrzną wyściela błona śluzowa. W miąższu warg znajdują się liczne mięśnie, którym zawdzięczają **W.** swą wielką ruchliwość; pomiędzy wargami znajduje się podłużna szczelina ust. Wargi biorą udział przy chwytaniu pokarmu, mówieniu, dmuchaniu i t. p. czynnościach.

Wargla *(Ouarghla)*, oaza w Saharze, dep. Algerji, 800 klm. na płd. Algieru, 96 m. nad poziomem morza, 5 klm. długa, 4 klm. szeroka, 2000 miesz., głównie Berberów. Jest dobrze nawodniona i obfituje w daktyle.

Wargocki Andrzej, zasłużony w naszej literaturze tłómacz, * w Przemyślu; kształcił się w akademji krakowskiej, był potem adwokatem trybunału lubelskiego, następnie wstąpiwszy do stanu duchownego, zostawał przy kolegjacie u św. Jana w Warszawie, a od 1603 r. bawił w Krakowie jako komendarz przy kościele archiprezbiterjalnym P. Marji. Oprócz dwu pism polemicznych i kilku religijnych wymieniamy jako najważniejsze jego przekłady pisarzów łacińskich, a mianowicie: Justyna (Kraków, 1604; 2 ed. 1607 tamże); Cezara (Kraków 1608; 2 ed. Martowskiego Warszawa 1803); Wał. Maksyma (Kraków, 1609); Kurejusza (Kraków, 1614; 4 ed. z tekstem łacińskim, 3 t., Nieśwież, 1768); przetłómaczył także Tretera „Peregrinacja albo pielgrzymowanie do ziemi św. Mikołaja Chrysztofa Radziwiłła“ (Kraków, 1607 i późn.; ostatnie wydanie: Wrocław, 1847).

Wargocki Bartłomiej, brat poprzedzającego, był Dominikaninem w Krakowie. Odbył kilkakrotnie pieszo podróż do Rzymu i wydał opisanie tego miasta p. t. „O Rzymie pogańskim i chrześcijańskim“ (Kraków, 1610; 2 wyd. pomnożone 1618).

Wargowe (*Labiatae*), bardzo liczna rodzina roślin, obejmuje zioła roczne, rzadziej pokrzewy, mające następne cechy: łodyga i gałęzie są czworograniaste, liście pojedyńcze, zwykle karbowane lub piłkowane, na powierzchni dolnej okryte gruczołkami olejkowemi. Kwiaty dwupłciowe, nieregularne, zebrane w okrążki; kielich trwały, rurkowaty, o brzegu 5 zębnym; korona podzawiązkowa, jednopłatkowa, w górze na 2 wargi wycięta; warga górna, sklepista, 2 dzielna, dolna rozdzielona na 3 klapki, z których średnia jest największa.

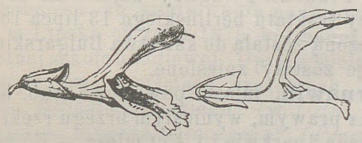

Kwiat szałwji i tenże kwiat w przecięciu.

Pręciki osadzone są w rurze korony, zwykle 4 dwusilne; zawiązek składa się z 2 owocków 2 nasiennych, szyjka pojedyńcza, znamiona dwa 2-dzielne. Owoce—ziarniaki jednonasienne; nasiona prawie lub zupełnie bezbiałkowe. Należy tu około 2,600 gatunków, rozprzestrzenionych na całej ziemi, a głównie na starym lądzie między 30° i 35° szer. płn. Zawierają olejek eteryczny silnej woni, substancję gorzką wyciągową i inną żywiczną, stąd stanowią lekarstwa aromatyczne lub pobudzające; trujących między niemi niema. Monografje ich podali Bentham i Reichenbach.

Wargowe fujarki, ob. Piszczałki.

Warjacja, w znaczeniu pospolitem, jakiegokolwiek rodzaju choroba umysłowa.

Warjacje, w algebrze, wypadki przedstawień pewnej liczby przedmiotów, tak aby oddzielne układy różniły się między sobą bądź przedmiotami w skład ich wchodzącemi, bądź porządkiem tych przedmiotów. Tak np. warjacje z 3 przedmiotów *a, b, c*, branych po 2, są:

ab, ac, ba, bc, ca, cb.

W ogóle, aby otrzymać **W.** z *m* przedmiotów branych po *n*, trzeba porobić wszystkie możliwe kombinacje (ob.), a w nich przeprowadzić przemiany czyli permutacje (ob.). Liczba **W.** z *m* przedmiotów branych po *n* jest:

$$m\,(m-1)\,(m-2)\ldots(m-n+1);$$

tak w powyższym np. przykładzie jest ich 3. 2=6. W astronomji nazywa się warjacją jedna z nierówności księżyca, którą wykrył najpierw Abul-Wefa, a następnie Tycho-Brahe.

Warjacje, w muzyce, przerabiania na rozmaity a wciąż odmienny sposób melodji czyli tematu danego przez melodyjne, harmoniczne, rytmiczne i kontrapunktyczne zmiany. Myśl główna a wspólna nadaje warjacjom jedność; rozmaitość leży w ich obrobieniu. **W.** były jedną z najulubieńszych form muzycznych w 18 i na początku 19 stulecia. Mozart i Beethoven zostawili niedoścignione wzory tego rodzaju kompozycji, których cechą powinna być przedewszystkiem jasność i spokój.

Warjacyjny rachunek, *rachunek przemienności*, część analizy matematycznej wyższej, mająca ważne znaczenie dla rozwiązywania niektórych zadań tyczących się największości i najmniejszości figur. *Przemiennością funkcji* nazywa się przyrost, jakiego ta funkcja doznaje, gdy zmienia się sam kształt funkcji, gdy np. funkcja $y=f(x)$ przechodzi w funkcję $y=F(x)$. Początek tego działu matematyki odnieść można do 1696 r., gdy Jan Bernoulli podał zagadnienie wynalezienia brachistochrony (ob.); wkrótce potem Jakób Bernoulli podał zadanie izoperymetryczne (ob. Równoobwodowe figury). Euler wskazał, jak zadania takie rozwiązywać można w sposób ogólny, a Lagrange podał metody, dotąd do celu tego służące.—Porów. Lindelöf—Moigno „Calcul des variations“ (1861).

Warjanty, po łac. *variae lectiones*, albo *varietas lectionis*, rozmaitość tekstów w rękopisach lub różnych wydaniach jednego dzieła. Zbiór najdokładniejszy **W.,** którego celem jest wykrycie tekstu prawdziwego, zowie się w filologji *aparatem krytycznym* (aparatus criticus), a tekst zrekonstytuowany nazywa się *recenzją* (recensio).

Warjola (*Variola*), ob. Ospa.

Warjolit, diabaz perłowy, ob. Diabaz.

Warka, miasto w pow. Grójeckim, gub. Warszawskiej, nad rzeką Pilicą, niegdyś stolica Piastów mazowieckich, była jednem z najważniejszych miast w księstwie Czerskiem, a później Warszawskiem. Słynęły w całym kraju tutejsze browary, dostarczające wybornego piwa. Tu Mikołaj Zebrzydowski, wojewoda krakowski, na czele rokoszan wzbraniał 23 czerwca 1607 r. przeprawy królowi Zygmuntowi III z wojskiem przez rzekę, a r.

1656 Stefan Czarniecki dnia 7 kwietnia odniósł świetne zwycięstwo nad Szwedami. Pożar okropny r. 1650 i wejście Szwedów w początkach XVIII w. wielką zadały miastu klęskę, z której bardzo powolnym krokiem podnosiła się Warka. Był tu niegdyś bardzo starożytny kościół Dominikanów, w którym znajdowały się groby kilku książąt mazowieckich, lecz od pożaru zupełnie został zniszczony. Z siedmiu świątyń dochował się kościół parafjalny, bardzo starożytny, i pofranciszkański, dość ozdobny, o dwu wieżach, ukończony w 1635 r. Teraźniejsze miasto **W.** liczy 4,300 m. W kwietniu 1903 uległo klęsce pożaru.

Warkocz Bereniki, gwiazdozbiór, ob. Bereniki warkocz.

Warmbrunn, miasteczko w pruskiej regencji Lignickiej na Szlązku, ma kościół kat. i ewang., zamek hrabiów Schaffgotsch, bibljotekę, muzeum przyrodnicze, 3,600 miesz. i najsławniejsze w tej prowincji wody mineralne siarczane, alkaliczno-słone, z temperatrą 35°—43° C. Wody te służą do kąpieli i do picia, znajdują zastosowanie w reumatyzmie, podagrze, nerwobólach, wysiękach zapalnych, cierpieniach dróg oddechowych i przewodu pokarmowego.—Por. „Bad. **W.** in Riesengebirge“ (1893).

Warming Jan Eugenjusz Bülow, botanik, * r. 1841 na wyspie Manoe morza Północnego, kształcił się w Kopenhadze i Bonn, przebywał w Brazylji, 1873 został docentem w Kopenhadze, 1882 w Sztokholmie, 1885 profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Kopenhadze; podróżował po Grenlandji, Norwegji płn. i Wenezueli. Przeprowadził liczne badania nad rozwojem roślin i ogłosił: „Om Grönlands vegetation“ (1885); „Podostomaceae“ (4 cz., 1881—91), „Handbog i den systematiske Botanik“ (1879, 3 wyd. 1891); „Den almindelige Botanik“ (1880, 3 wyd. 1895), „Plantesamfund“ (1895, przek. polski Strumpfa i Trzebińskiego: „Zbiorowiska roślinne“, War., 1900).

Warmiński Jan, pseudonim Jana Liedera.

Warmińskie biskupstwo, ob. Biskupstwa rz.-kat. w ziemiach dawnej rzeczypospolitej Polskiej i Warmja. — Por. „Biskupstwo **W.**“ przez dra Sieniawskiego (Poznań, 1878).

Warmja, odwiecznie przez lud polski zamieszkana kraina, przez Krzyżaków w w. XIII do wiary chrześcijańskiej nawrócona, z biegiem czasu zniemczała i przez Niemców ochrzczona nazwą *Ermelandu.* Ziemia ta, obejmująca 13 mil kw., od północy oblana jest zatoką morza Bałtyckiego, zwaną Frischhaff, na zachód stykała się z województwem malborgskiem, a zresztą była otoczona Prusami książęcemi. **W.,** stanowiąca oddzielną djecezję, zależała pierwotnie od arcybiskupa rygskiego. Kiedy się następnie Prusy pokojem toruńskim r. 1466 dostały Kazimierzowi Jagielończykowi, biskup warmiński zawarł co do swej zależności osobną umowę, przez którą został księciem warmińskim, mającym prawo miecza w tym kraju. Odtąd zaczął prezydować w senacie prowincji Prus królewskich, a w senacie polskim alternatą z biskupem łuckim otrzymał miejsce; w sprawach zaś duchownych zależny był od samej stolicy apostolskiej. Mieszkańcy **W.,** uznając juryzdykcję udzielną księcia biskupa, rządzili się temże prawem, co reszta Prus królewskich i swemi własnemi ustawami. Biskup stanowił urzędników ziemskich i starostów, rezydował w Brunsberdze, a potem w Heilsbergu. W 1772 **W.** przeszła skutkiem drugiego podziału Polski na własność Prus, i Fryderyk W. zniósł zaraz istniejącą ustawę, a biskup wraz z dochodami utracił swe przywileje książęce. Najznakomitszymi biskupami byli: Encasz Sylwjusz Piccolomini, Dantyszek, Hozjusz, Kromer i Krasicki. **W.** W dzisiejszych powiatach Olsztyńskim i Resielskim po dziś dzień zaludniona jest jeszcze przeważnie ludnością polską. Grunenberg „Geschichte und Statistik des Kreises Allenstein“.

Warna, starożytne *Odessos,* dawniej silnie ufortyfikowane, główne miasto portowe Bulgarji, leży na zachodnim brzegu morza Czarnego, przy zatoce t. n. Należało dawniej do tureckiego ejaletu Sylistrji, od r. zaś 1846 do 1878 stanowiło osobny paszalik. Posiada 8 kościołów, 18 meczetów, 24 różnych zakładów naukowych i 29,000 miesz. Jest rezydencją greckiego, oraz bulgarskiego metropolity i jedenastu konsulów zagranicznych. Tu 20 list. 1444 Węgrzy i Polacy ponieśli krwawą klęskę, w której poległ waleczny ich król Władysław, zwany z tego powodu Warneńczykiem. W roku 1828, po trzechmiesięcznem oblężeniu, poddała się **W.** wojskom rosyjskim. W czasie wojny Wschodniej (1854) Francuzi i Anglicy zajmowali to miasto. Na mocy traktatu berlińskiego 13 lipca 1878 roku przyłączoną została do księstwa Bulgarskiego, fortyfikacje zostały zniesione.

Warnawin, miasto powiatowe gub. Kostromskiej, na prawym, wyniosłym brzegu rzeki Wietługi, posiada 3 cerkwie i 1,450 miesz. — *Warnawiński powiat* ma na przestrzeni 8,947½ w. kw. 128,500 m.

Warnefried Paweł, znany także pod nazwą *Paulus Diakonus* albo *Levita,* kronikarz średniowieczny, jeden z najuczeńszych swego czasu ludzi, * około 730 we Fréjus (Forum Julii). Pochodził ze szlacheckiej rodziny longobardzkiej. Wychowywał się na dworze króla Rachisa w Pawji. Około 773 r. wstąpił do opactwa Benedyktynów na górze Cassino. W r. 782 wezwany na dwór Karola Wielkiego, jaśniał na nim rozległą wiedzą, uczył księży języka greckiego i ułożył zbiór homilji drukowany kilkakrotnie od 1482 do 1569 p. t.: „Omiliareus.“ W r. 787 powrócił na górę Cassino. Najważniejszą pracą jego jest „Historia Langobardorum“ (1 wyd., Paryż, 1514, najlepsze wydanie w zbiorze Muratori'ego), obejmująca skarb legend narodowych; kronika ta była w wiekach średnich bardzo upowszechniona, jak o tem świadczy przeszło 100 znanych dotąd rękopisów, 10 kontynua-

cji i 15 wyciągów; na język niemiecki przełożył ją Abel (Berlin, 1845). Oprócz tego napisał **W.** chciwie niegdyś czytywaną historję rzymską, która także niejednokrotnie była drukowana; w przeróbce umieścił ją w swym zbiorze Muratori. Wyborną biografję i ocenę pism **W.** napisał Bethmann w „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde“ (10 t., Hanower, 1851).

Warnemünde, osada w ks. Meklemburg-Szweryńskiem, w okr. Rostock, przy ujściu rzeki Warnow do morza Baltyckiego, ma kościół ewangelicki, port, latarnię morską, 3,000 miesz. Dobrze urządzone kąpiele morskie.

Warner Zuzanna, autorka amerykańska, znana pod pseudonimem Elżbieta Wetlarell, * 1819, † 1885; napisała: „The wide, wide World“ (1851); „Queechy“ (1852); „A story of small begiinnigs“ (1872).—Siostra jej *Anna Barlett*, * 1820, pisywała pod pseudonimem Anny Lathrop: „Dollors and cents“ (1853); „Storie of Vinegar Hill“ etc.

Warnia, herb: W polu srebrnem—rak czerwony. U szczytu pół takiegoż raka.

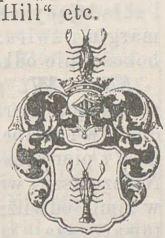

Warnia.

Warnka Stanisław, geograf polski, * 1845 r. w Łabiszynie w W. Ks. Poznańskiem, † 1882 r.; uczęszczał do gimnazjum Marji Magdaleny w Poznaniu, a 1864—69 studjował historję we Wrocławiu i Berlinie, gdzie 1868 otrzymał stopień doktora filozofji; w r. 1869—75 był nauczycielem w gimnazjum Marji Magdaleny w Poznaniu. Zwróciwszy się następnie do studjów geograficznych, przeniósł się do Lipska w nadziei znalezienia tam więcej sposobności do studjowania nauk przyrodniczych; w Lipsku od roku 1875 był nauczycielem w publicznej szkole handlowej. Oprócz wielu mniejszych artykułów w pismach czasowych, ogłosił: „O buncie Michała Glińskiego“ (w *Dzien. Liter.*); „Wyprawa do bieguna północnego“ (*Przewod. lit. i nauk.*, 1876); „Morze w Saharze“ (*Ateneum*, 1876); „Koleje azjatyckie i afrykańskie“ (*Ateneum*, 1876); „Kanał pomiędzy oceanem Atlantyckim a Spokojnym“ (*Ateneum*, 1877); „Przewalskiego podróż po Mongolji“ (*Ateneum*, 1877), wreszcie wydał osobno „Joachima Lelewela zasługi na polu geografji“ (Poznań, 1878).

Warnkówna Jadwiga, autorka pedagogiczna, napisała: „Przy domowem ognisku“ baśnie oryginalne i naśladowane (Warszawa, 1896); „Magnes“ (1900); „Janek Pliszk“ (1901); „Pieśń Poranna“ (1902); a z Jadwigą Chrząszczewską „Z biegiem Wisły“ obrazki o kraju (1901).

Warnkönig Leopold August, prawnik i historyk, * 1794 w Bruchsal, † 1866 w Sztutgardzie; od r. 1844 był profesorem katolickiego prawa kościelnego w Tübingen. Główne jego dzieła są: „Flandrische Staats und Rechtsgeschichte“ (3 t., Tübingen, 1835—42); „Französische Staats und Rechtsgeschichte“ (3 t., Bazyleja, 1846 — 48); „Institutionum sive elementorum juris romani privati libri VI“ (Londyn, 1819, 4 wyd., Bonn, 1860); „Histoire des Carolingiens“ (wspólnie z Gerardem 2 t., Lipsk, 1862); „Don Carlos“ (Sztutgard, 1864).

Warownia, *twierdza, forteca,* każde w ogóle miejsce tak wzmocnione, że stosunkowo nieliczne wojsko *(załoga, osada)* może się przez pewien czas opierać się *oblężeniu* przez wiele znaczniejsze siły nieprzyjacielskie, zanim nastąpi odsiecz. **W.** rozróżniają się na **W.** w miejscach otwartych, górskie, nadbrzeżne i t. d., dalej na pograniczne i wewnętrzne. Ze względu swej wielkości dzielą się na rzędy: **W.** rzędu pierwszego stanowią główne składy broni, amunicji i żywności, osada ich wynosi 10 — 20,000 ludzi; **W.** rzędu 2-go mają osadę 4—8,000 ludzi, rzędu 3-go 2—3,000 ludzi. **W.** niewielkie zowią się *fortami* (ob.). Strategiczne cele **W.** są bardzo liczne i różne w wojnie zaczepnej i odpornej. Co do różnych systemów budowania **W.**, ob. Fortyfikacja.

Warrant (z ang.), świadectwo składowe, zastawowe, dowód, wydany przez skład publiczny, że pewien towar został złożony, czasami z zaznaczeniem, że ciąży na nim zaliczenie zastawowe. **W.** same przez się mogą być przedmiotem handlu. Szczególne znaczenie w handlu angielskim mają **W.** żelaza, t. j. świadectwa na skład żelaza, które mają obieg w handlu i na giełdzie podług ściśle notowanej ceny targowej. W przenośni nazywa się *warrantami* same składy, przyjmujące do przedawania towary i wystawiające świadectwa składowo-zastawnicze.

Warren Samuel, romansopisarz i prawnik angielski, * 1807 w Racre (hrab. Denbigh), † 1877. Ukończywszy studja prawne, był od 1831 adwokatem w Londynie, 1851 otrzymał urząd syndyka *(recorder)* w Hall, a r. 1857 został sędzią trybunału, roztrząsającego sprawy dotyczące obłąkania. Oprócz kilku wysoce cenionych dzieł treści prawnej, napisał **W.** znaczną liczbę wybornych romansów (zbiorowe wydanie ludowe 18 t., Londyn, 1853—54), z których najcelniejsze są: „Passages from the diary of a late physician“ (5 t., Londyn, 1838); „The thousand a year“ (3 t., 1841). Wybór drobniejszych swych pism drukowanych w „Blackwood's Magasine“ i w innych czasopismach wydał p. t.: „Miscellanies, critical, imaginative and juridical“ (2 t., Londyn, 1854).

Warren Charles, sir, generał angielski, * 1840, profesor w szkole inżynierskiej. W r. 1867 — 70 kierował wykopaliskami w Palestynie, a specjalnie w Jerozolimie, i wydał: „Underground Jerusalem“ (1876); „Temple or the Tomb“ (1888); „Jerusalem“ (1884). Brał udział w wojnie egipskiej, był w 1886—88 naczelnikiem policji londyńskiej, 1895 — 98 głównodowodzącym wojskami okręgu Tamizy. W r. 1900 wysłany do Transwalu, należał jako generał-lejtnant do armji Bullera.

Warren Hastings, ob. Hastings.

Warrington, miasto fabryczne i handlowe w angielskiem hrabstwie Lancaster nad rzeką Mersey, połączone kanałem z miastami Liverpool i Manchester, liczy 53,000 miesz. Znaczne fabryki machin, zegarków, wyrobów żelaznych i miedzianych i t. d.

Warron *(Marcus Terentius Varro)*, najuczeńszy swego czasu Rzymianin, * 116 prz. Chr. w Reate, w ziemi Sabińskiej, † 27 r. prz. Chr. W wojnie domowej między Cezarem a Pompejuszem walczył po stronie tego ostatniego, a później poświęcił się wyłącznie literaturze. Zajmował się głównie studjami archeologicznemi, rozciągając swe badania do wszystkich dziedzin starożytności rzymskich. Oprócz wielu ułamków rozmaitych pism jego, pozostały po nim dzieła: „De re rustica“ (najlepsze wydanie Schneidera, Lipsk, 1794) i część pracy „De lingua latina“ (wydanie Spengela, Berlin, 1826, O. Müllera, Lipsk, 1833, Eggera, Paryż, 1846).— Inny *Publius Terentius Varro*, z przydomkiem *Atacinus*, * 82, † 36 prz. Chr., poeta epiczny, napisał poematy: „Argonautica“ i „De bello Sequanico.“ Pozostałe po tych utworach fragmenty ogłosił Wensdorf w dziele: „Poetae Latini minores“ (5 tomów).

Warsachtig Fryderyk, ob. Rudomina Jan.

Warstwy, pokłady do siebie równoległe, z których się składa jakikolwiek utwór i których przeciwległe powierzchnie przedstawiają długość i szerokość bardzo znaczną w porównaniu z ich grubością. Takie **W.** spotykamy powszechnie w budowie niektórych skał i minerałów, które wtedy okazują budowę warstwową. Ob. Geologja.

Warszauer Jonatan, lekarz, * 1820 w Krakowie, † 1888, medycynę studjował do 1843 r. w uniwersytecie Jagielońskim. Oprócz rozprawy doktorskiej: „De vi et efficientia aquae Ivonicensis,“ napisał, począwszy od r. 1849, wiele rozpraw, odnoszących się do medycyny wewnętrznej, chorób kobiecych, chorób oka i ucha, jako też treści balneologicznej i epidemjologicznej, które drukowane były w *Tygodniku lekarskim* i w *Pamiętniku lekarskim warszawskim*, w krakowskim *Przeglądzie lekarskim*, w *Roczniku towarzystwa lekarzy polskich w Paryżu*, tudzież w wielu niemieckich lekarskich czasopismach. Brał także nieraz udział w życiu publicznem, jako członek krakowskiej rady miejskiej, i pisując (od r. 1844) w sprawach krajowych i miejskich do wielu polskich dzienników politycznych.

Warszawa (franc. *Varsovie*, niem. *Warschau*), dawna stolica Mazowsza, następnie Rzeczypospolitej, Księstwa Warszawskiego, a ostatecznie Królestwa Polskiego, położona na lewym brzegu Wisły, pod 38°41′8 długości wschodniej względem południka Ferro, a 9°19′ długości zachodniej (od obserw. w Pułkowie), oraz 52°13′1″ szerokości północnej, rozciąga się na wyniosłości, wzniesionej średnio na 110 m. nad poziom morza, a około 33 m. nad poziom Wisły. Obwód **W.** wynosi 16 w., Pragi zaś z przedmieściami 12½ w., całkowity obwód wynosi więc przeszło 28 wiorst. Długość, od rogatek Marymonckich, położonych na północnym krańcu obszaru, do rogatek Czerniakowskich na płd.-wschodnim krańcu około 8 w., odległość zaś w stronie zachodniej od brzegów Wisły do rogatek Wolskich 3 w. Długość Wisły wśród miasta wynosi 7½ w. Powierzchnia terytorjum miejskiego obejmuje 22,669,956 m. kw., Praga (Stara) 4,729;736 m. kw., nowo przyłączone dzielnice 3,186,540 m. kw., razem 30,586,232 m. kw. **W.** przeto z Pragą obejmuje przeszło 30½ klm. kw. przestrzeni. *Granice* **W.**: na wschód koryto Wisły, na południe grunta wsi Sielce i Mokotowa, które w części wcielone są do miasta, na zachód grunta wsi: Rakowiec, Czyste, Wola, Powązki, na północ Powązki i Marymont. **W.** leży na gruncie lekko pofałdowanym, napływowym, stanowiącym niegdyś, prawdopodobnie, dno wielkiego jeziora i składającym się z warstw gliny, piasku, mułu, marglu i żwiru. Przy wierceniu do 500 stóp głębokości nie odkryto pokładów innych.

Klimat **W.** pod względem ciśnienia atmosferycznego, kierunku wiatrów, wilgotności, ilości opadów i temperatury, jest zmienny, i tylko koniec lata i pierwsza połowa jesieni bywają pogodne. Najczęstsze wiatry są zachodnie, sprowadzające w zimie odwilż; północno-wschodnie i wschodnie towarzyszą mrozom i zamieciom śnieżnym. W grudniu, styczniu i lutym temperatura waha się pomiędzy +14 a—33°C, w marcu ciepło dochodzi do 20°C, a mróz do 27°C. Średnia temperatura roczna wynosi +7,39°C. Ciepło wyjątkowo dochodzi do 36°C, zimno do 33°C. Wisła zamarza niekiedy po dwa i trzy razy, jak np. podczas zimy 1902—1903, a zdarza się, że przez całą zimę nie pokrywa się lodem. Zmienność ta wywołała potrzebę zaopatrywania przedsiębierstw, jak np. browarów, już na początku zimy w lód sztuczny. Średnia ilość opadu roczna wynosi 571 milim. Średnia liczba dni deszczu bywa 137,3, śniegu 40.8, średnia wilgotność atmosfery wynosi 81 stopni, dni zupełnie pogodnych bywa w ciągu roku średnio 60, napółpogodnych 121, pochmurnych 184. Mgły silne zdarzają się rzadko, również i burze.

Władze. **W.** do 1875 była siedliskiem namiestnika cesarskiego i centralnych autonomicznych dla całego Królestwa, jak: rady stanu, rady administracyjnej, komisji spraw wewnętrznych, skarbu sprawiedliwości, izby obrachunkowej; obecnie jest rezydencją generał-gubernatora, zarządu okręgu wojennego warszawskiego, sztabu okręgu wojennego, zarządu okręgu artyleryjskiego, zarządu okręgu inżynierskiego, zarządu wojenno-lekarskiego, sądu wojennego okręgowego, zarządu komendantury warszawskiej, zarządu żandarmerji, zarządu biura topografów, kuratora okręgu naukowego warszawskiego, zarządu akcyznego, izby obrachunkowej, zarządu komunikacji, tudzież władz gubernjalnych i powiatowych. Za-

miast komisji sprawiedliwości, zniesionej w 1876, utworzono okrąg sądowy warszawski z jedną izbą sądową (w Warszawie) i niższemi instancjami (sądy okręgowe, zjazdy sędziów pokoju, sądy pokoju i gminne). **W.** również jest siedliskiem centralnych władz duchownych wszelkich wyznań, a mianowicie: arcybiskupa i konsystorza prawosławnego, konsystorza generalnego katolickiego, ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego i rabinatu żydowskiego. Zarząd spraw miejskich koncentruje się w magistracie, zostającym pod władzą prezydenta i dzielącym się na wydziały: administracyjny, wojskowy, ubezpieczeń, lombard, kanalizacji i wodociągów, deputacji handlowej, poboru wojskowego, kasy, podatkowego, kontroli służących, statystycznego. Pod względem *policyjnym* **W.** od 1791 dzieli się na *cyrkuły*, których początkowo było 6 (7-y stanowiła Praga). Po oddzieleniu policji administracyjnej (zostawionej magistratowi) od policji wykonawczej (1832), ta druga stanowi osobną władzę pod zwierzchnictwem ober-policmajstra, którego biuro dzieli się na wydziały: paszportowy, adresowy, śledczy, policyjno-sądowy, policyjno-lekarski. Cyrkuły: Zamkowy (I), Soborowy (II), Mostowski (III), Bielański (IV), Powązkowski (V), Towarowy (VI), Wolski (VII), Jerozolimski (VIII), Łazienkowski (IX), Nowego Światu (X), Mokotowski (XI) i Praski (XII). Każdy cyrkuł dzieli się na *rewiry*, zostające pod nadzorem rewirowych. Bezpieczeństwo od ognia zapewnia **W.** straż ogniowa, dzieląca się na 5 komend, z których jedna na Pradze. Personel straży wynosi 464 osób, liczba koni 192. W 1901 było pożarów 231, budynków spaliło się 13, straty, poniesione przez poszkodowanych, wynosiły 751,460 rubli.— *Konsulaty generalne*: Angielski, Austro-Węgierski, Francuski, Niemiecki, Włoski, Belgijski, Perski, Peruwjański.— *Konsulaty handlowe*: Hiszpański, Portugalski, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Szwedzki i Norweski, Szwajcarski i Niderlandzki. Zarządy i dyrekcje dróg żelaznych: Warszawsko-Wiedeńskiej, Fabryczno-Łódzkiej, Nadwiślańskich, Międzynarodowa inspekcja wagonów sypialnych.

Opis. Przybywając do **W.** od strony Pragi z dworca kolei petersburskiej lub terespolskiej, spostrzegamy prześliczną panoramę gmachów i wież kościelnych, piętrzących się na stokach wzniesionego tu znacznie wybrzeża Wisły na przestrzeni siedmiowiorstowej. Mury i wały cytadeli, wzniesionej w 1832 r. (w miejscu zwanem *Żoliborz*), z jednej, a kominy fabryk Solca, przedmieścia położonego u stóp wyżyny, na której wznosi się **W.**, z drugiej (lewej) strony, stanowią dwa krańcowe punkty tej panoramy. Przebywszy Pragę, gdzie prócz dworców trzech kolei połyskującej się od kopuł złocistych cerkwi (w 1867 r. wzniesionej), ubogiego kościoła parafjalnego katolickiego i ukończonego w ostatnich latach w stylu ostrołukowym kościoła św. Florjana, nic godnego uwagi nie spotykamy, zbliżamy się ku wspaniałemu mostowi żelaznemu systemu kratowego, który aż do 1875 stanowił jedyną komunikację między dwoma wybrzeżami. Wzdłuż samego brzegu, na prawo od nasypu, stanowiącego szeroką ulicę Aleksandrowską, rozciąga się obszerny park, przyozdabiający puste i piaszczyste wybrzeże. Jest to dziś miejsce zabaw ludowych, w którem wybudowano letni teatr ludowy. Sam most (rozpoczęty w roku 1859, ukończony i otwarty w roku 1864) składa się z 6 żelaznych przęseł, po 260 stóp długości mających, a wspartych na 5 filarach i dwu przyczółkach. Przy długości 1,560 stóp, szerokość przejazdu między kratownicami wynosi 34 stopy; boczne chodniki dla pieszych mają po 8 stóp szerokości. W 1876 wykończono drugi most żelazny (zaczęty w 1873), który służy dla kolei obwodowej, wychodzącej z linji Warszawsko-Wiedeńskiej po za

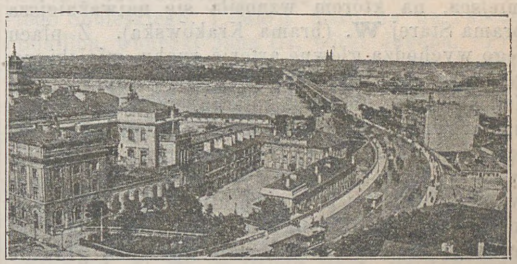

Nowy Zjazd.

stacją towarową; okrąża ta kolej Warszawę i pod samą cytadelą zwraca się przez nowy most na Pragę, dla połączenia się z linją Petersburską, Terespolską i Nadwiślańską. Starań o wzniesienie trzeciego mostu naprzeciw alei Jerozolimskiej, dotychczas nie uwzględniono. Przebywszy pierwszy z tych mostów, znajdziemy się na wspaniałym zjeździe, którego budowa rozpoczęta została w r. 1844, a ukończoną w 1846 pod kierunkiem Feliksa Pancera (koszt wynosił 135,000 rubli). Składa się on z okazałego wiaduktu, wzniesionego na siedmiu arkadach (najwyższe łuki mają 45 stóp wzniesienia z 52 średnicy), tudzież z drugiego nasypu, sięgającego aż ku dolnej części ulicy Bednarskiej, wprost której mieścił się dawniejszy most łyżwowy na Wiśle. Zjazd ten udogodnił niezmiernie komunikację pomiędzy prawym brzegiem Wisły a wzniesioną o 108 stóp **W.** Zbliżając się nim do pięknego placu Zygmuntowskiego, spostrzegamy na prawo okazały zamek królewski, dawną rezydencję królów polskich, ze ślicznym ogrodem wiszącym (tarasem) od strony Wisły i czworograniastą wieżą ponad bramą wjazdową. Na le-

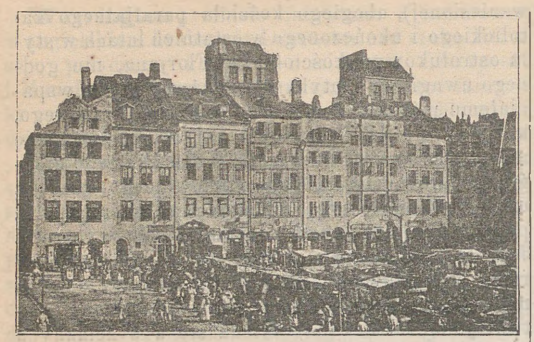

Stare Miasto.

wo widzimy dzwonnicę i kościół pobernardyński. Na placu stoi wyniosła kolumna z posągiem Zygmunta III, wzniesiona przez Władysława IV. Kolumna ta stanowi niejako punkt graniczny między Starą a Nową **W.**, stoi ona bowiem w pobliżu miejsca, na którem wznosiła się najważniejsza brama Starej **W.** (brama Krakowska). Z placu tego wychodzą główne arterje ruchu miejskiego. Najstarożytniejszą jest linja wiodąca przez ś-to Jańską ulicę, obok kościoła katedralnego św. Jana, na rynek Starego Miasta i stamtąd ulicą Gołębią i Freta do rynku Nowego Miasta. Linję tę, w której się koncentruje życie dawnej **W.**, stanowi sieć wązkich i brudnych ulic, z kilkopiętrowemi domami, które będąc niegdyś siedliskiem zamożnego mieszczaństwa, dziś mieszczą głównie ludność żydowską oraz rzemieślników, wyrobników i przekupniów. Tu znajduje się wiele kościołów katolickich. Pierwsze miejsce między nimi zajmuje katedra św. Jana, zwana pospolicie przez lud „farą". Późniejsze przekształcenie (1840) nie pozwala nam domyślać się starożytności murów tej świątyni, która z pierwotnego kościoła parafjalnego została przekształcona staraniem Janusza, księcia mazowieckiego, na okazałą kolegjatę (1390), do której przeniesiono kapitułę z Czerska. Kościół ten od połowy XVI w., a głównie z chwilą przeniesienia rezydencji królewskiej z Krakowa do **W.**, stał się widownią licznych, dziejowej doniosłości aktów, jak koronacji, ślubów, pogrzebów, przysiąg panujących, konsekracji biskupów, obchodów uroczystych. Z grobowców zasługują na uwagę: Stanisława i Janusza, ostatnich książąt mazowieckich, przepyszny sarkofag Stanisława Małachowskiego (marszałka Sejmu Wielkiego) i świeższe pomniki: Woronicza, prymasa i poety, dwu Dekertów (głośnego prezydenta **W.** w epoce sejmu 4-letniego i syna jego biskupa), Albertrandego, prymasa Poniatowskiego (z mozaikowym portretem), arcybiskupa Ign. Raczyńskiego, Zygm. Kazanowskiego, malarza Marcel. Bacciarellego, Bielińskich i in. Z obrazów najpiękniejszy mieści się w wielkim ołtarzu; jest to Matka Boska z Dzieciątkiem Jezus śród grona aniołów, u dołu zaś św. Stanisław, wskrzeszający Piotrowina, i Jan Chrzciciel, patron kościoła. Obraz ten pendzla Jakóba Palmy (ze szkoły weneckiej) był wykonany w 1618 na zlecenie Zygmunta III. Piękny staro-włoski obraz: Przemienienie Pańskie (w ołtarzu) i Chrystus na krzyżu, rzeźba z drzewa, niemieckiego pochodzenia (w kaplicy Pana Jezusa), zasługują także na uwagę. Sąsiedni kościół, pierwotnie przez Jezuitów (od 1626), a następnie przez Pijarów zajmowany (od 1834 do 1866), obecnie nosi nazwę N. Marji Panny Łaskawej i nie przedstawia nic godnego uwagi, prócz kilku obrazów pendzla Czechowicza i okazałego nagrobka Jana Tarły. Kościół ten, dopóki zostawał w ręku Pijarów, był ulubioną świątynią wyższego świata warszawskiego, który tu ściągał dla pięknych kazań i doborowej muzyki (choralnej, amatorskiej); w nowszych czasach głębokością myśli i świetną wymową ściągał tam tłumy wykształceńszych słuchaczów, rektor kościoła, ks. Fr. Krupiński; na miejscu kazalnicy, z której przemawiał, wzniesiono mu pomnik. Starożytny kościół św. Marcina (po-augustjański) przy ulicy Piwnej, zbu-

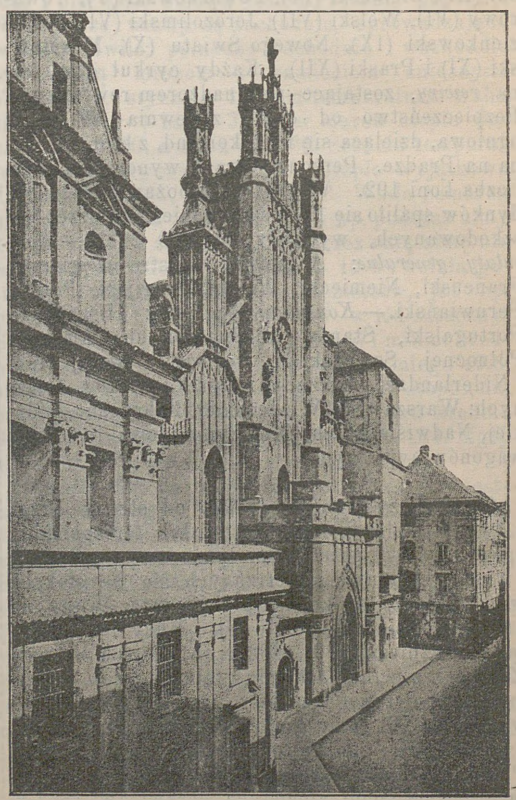

Katedra Ś-go Jana (Fara).

dowany był w połowie XIV w. przez Ziemowita, księcia rawskiego. Pożar (ostatni w 1886) i kilkakrotne przerabianie zatarły pierwotne piętno. Ten sam los spotkał równie starożytny kościół św. Ducha, stanowiący pierwotnie filję parafji św. Jana i posiadający przy sobie najdawniejszy w **W.** szpital. Zrujnowany w czasie wojny szwedzkiej, został na nowo wystawiony staraniem Paulinów, sprowadzonych tu z Częstochowy przez króla Jana Kazimierza (1662). Po kasacji klasztorów w 1819 kościół oddano bractwu niemieckiemu, w którego posiadaniu dotąd zostaje. Naprzeciwko, na ulicy Freta, niedaleko rogu Mostowej, stoi kościół św. Jacka (po-dominikański), wystawiony staraniem Dominikanów, ze składek mieszczan, w 1638. Prócz kaplicy z grobami Radziejowskich i okazałych zabudowań klasztornych, niema tu nic godnego uwagi. Rynek Nowego Miasta posiada koło siebie aż trzy kościoły, z których najstarszy, parafjalny Panny Marji, założyła Anna (córka Kiejstuta), żona księcia Janusza mazowieckiego, w 1411. Była to ulubiona świątynia mieszczaństwa warszawskiego, które tu potworzyło liczne bractwa (rybaków, rzeźników, krawców i t. p.). Do połowy XVII w. była to najozdobniejsza i najbogatsza świątynia w Nowem Mieście; oblężenie Szwedów (1660) zniszczyło ogniem wszystkie ozdoby. Z zupełnego upadku dźwignęła ją dopiero gruntowna restauracja, od 1829 do 1841 prowadzona, przy której ocalały starożytne gotyckie sklepienia. Sąsiedni kościół

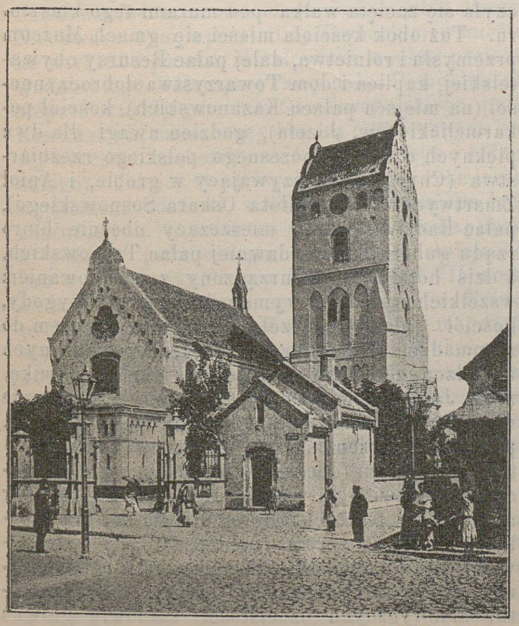

Kościół Panny Marji.

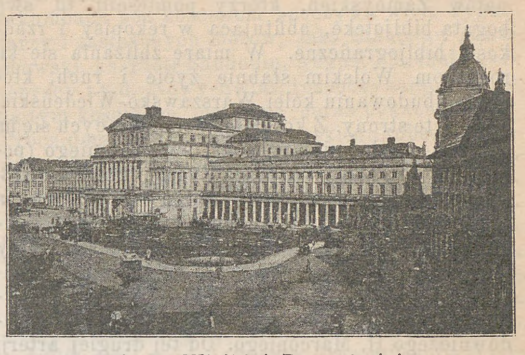

Teatr Wielki i Rozmaitości.

św. Kazimierza, mały, lecz gustownie zbudowany, był założony przez Marję Kazimirę, żonę Jana III, która osadziła przy nim zakon Benedyktynek (Sakramentki, 1688), dotychczas istniejący. Są tu grobowce Józefy, żony królewicza Konstantego Sobieskiego, i Marji Karoliny de Turenne Bouillon, wnuczki Jana III, córki Jakóba. Przy ulicy Zakroczymskiej stoi frontem ku rynkowi Nowego Miasta kościół *św. Franciszka* (po-franciszkański), wzniesiony w końcu XVII w. W gmachach klasztornych od 1837 do 1866 mieściła się b. akademja duchowna (katolicka), obecnie zaś ochrona dla dzieci żołnierskich. Niezmierne natłoczenie ludności uboższej, przy ciasnych podwórzach i ulicach, czyni dzielnicę tę najniezdrowszą w **W.** — Drugą linją, najważniejszą przez długi czas, obecnie tylko tracącą powoli swe znaczenie, jest droga wiodąca od placu Zygmuntowskiego przez ulicę Senatorską, plac Teatralny, plac Bankowy, Elektoralną, ku Wolskim rogatkom. Na tej linji koncentrowało się przez długi czas życie artystyczne i materjalne interesy średniej i wyższej klasy. Plac Teatralny ze wspaniałemi budowlami ratusza miejskiego (przebudowanego po pożarze 1863) i pięknym gmachem obu teatrów (Wielkiego i Rozmaitości), otoczony dokoła świetnemi sklepami, z urządzonym skwerem, na długo utrzyma berło pierwszeństwa i miano ogniska życia miejskiego. Tu w salach redutowych gmachu teatralnego i w przepysznej sali balowej ratusza odbywają się wielkie bale publiczne, maskarady, koncerty, odczyty i t. p., tu towarzystwo muzyczne i resursa kupiecka skupiają w swych salach całe towarzystwo miejskie. Plac Bankowy z gmachem b. Banku polskiego, obecnie kantoru banku państwa, jest ważnem ogniskiem życia finansowego, tudzież interesów administracyjnych, które dawniej w b. komisji skarbu, dziś w izbie skarbowej i zarządzie akcyzy się koncentrują. Przy tym placu znajduje się tak zwany *pałac Błękitny*, wystawiony przez Augusta II dla jego córki naturalnej hr. Orzelskiej, obecnie zostający w posiadaniu hr. ordy-

natów Zamoyskich, którzy pomieścili. tu swą bogatą bibljotekę, obfitującą w rękopisy i rzadkości bibljograficzne. W miarę zbliżania się ku rogatkom Wolskim słabnie życie i ruch, który po zbudowaniu kolei Warszawsko-Wiedeńskiej opuścił te strony. Z kościołów, znajdujących się na tej linji, najdawniejszym jest św. Antoniego (poreformacki), założony przez Zygmunta III w 1623, a po zniszczeniu w czasie wojen szwedzkich na nowo podźwigniony w końcu XVII stulecia. Drugi, parafjalny kościół Karola Boromeusza, przy ulicy Chłodnej w przedłużeniu Elektoralnej, zbudowany został w czasie od 1841 do 1849 r. w stylu włoskim z epoki odrodzenia, według planu budowniczego H. Marconiego. Od tej drugiej arterji wychodzą dwie boczne: jedna przez ulicę Miodową sięga placu Krasińskiego, druga przez Bielańską dochodzi do Nalewek. Na pierwszej linji znajdują się instytucje sądowe, zgromadzone na placu Krasińskich i ulicy Miodowej. Tu mieści się sąd okręgowy, handlowy, hipoteka miejska i ziemska, kancelarje rejentów, adwokatów, Izba sądowa. Przy ulicy Miodowej znajduje się kościół parafjalny Przemienienia Pańskiego (po-kapucyński) w stylu toskańskim, wystawiony przez Jana III, który, sprowadziwszy Kapucynów do Polski, 1681, zbudował im kościół i klasztor (1692 r.). Zaszczycany względami królów i arystokracji, kościół ten mieści więcej pamiątek historycznych, niż inne starożytniejsze świątynie. Tu w kaplicy króla Jana III mieści się sarkofag, w którym złożono serce tego króla, w drugim grobowcu spoczywają wnętrzności Augusta II, kaplica Brylowska mieści pomnik żony głośnego Brühla. W grobach pod kościołem spoczywa wielu dygnitarzów i uczonych, jak: Adam Prażmowski, Wojciech Szwejkowski i inni. Kościół ten za czasów księży Kapucynów był ulubioną świątynią wielkiego świata warszawskiego. Kurytarz przy kościele zbudował 1891 r. budowniczy Dziekoński. Na placu Krasińskich mieścił się przed kilkudziesięciu laty teatr narodowy, zbudowany za Stanisława Augusta, odbywał się św.-Jański jarmark na wełnę i wielkanocne zabawy ludowe. Na miejscu dawnego teatru pobudowano kamienice dochodowe. Ulica Długa łącząca dzielnicę staromiejską z linją ulicy Miodowej i Nalewek, posiada kościół prawosławny, z dawnego Pijarskiego przerobiony w 1835—37, i odznacza się szeregiem hotelów (Polski, Niemiecki, Drezdeński). Druga linja (Nalewki), łącząca się z linją ulicy Senatorskiej za pośrednictwem Bielańskiej ulicy (hotele: Krakowski, Paryski, mennica, później fabryka broni), należy do najludniejszych i najruchliwszych w Warszawie. Nalewki i przyległe ulice (Gęsia, Franciszkańska) stanowią ogromne rojowisko żydowskiej ludności, która, zajmując się wyłącznie handlem i faktorstwem, pozostaje w nieustannym ruchu. Tu się znajduje szereg hotelów, nieznanych całkiem publiczności nawiedzającej **W.**, tu ciągną się szeregi olbrzymich magazynów, których towary zaopatrują sklepy większej części prowincjonalnych miasteczek. W sobotę za to zupełna cisza nadaje tej dzielnicy pozór wymarłego miasta. Ogród Krasińskich, leżący między placem Krasińskich a Nalewkami, stanowi ulubione miejsce przechadzki dla ludności żydowskiej. Ogromna synagoga, wzniesiona w r. 1877 przez budowniczego L. Marconiego w stylu odrodzenia, wznosi się obecnie na Tłomackiem, pomiędzy ulicą Bielańską a Rymarską (łączącą plac Bankowy z Nalewkami). Najruchliwszą i najważniejszą arterją **W.** jest trzecia linja, wychodząca z placu Zamkowego, którą stanowi Krakowskie-Przedmieście i Nowy-Świat, będący przedłużeniem poprzedniego. Tu skoncentrowało się głównie życie naukowe, instytucje publiczne, kościoły i rezydencje arystokratyczne, tędy również przechodzi droga ruchu towarowego i osobowego między dworcem drogi Wiedeńskiej i Bydgoskiej a dworcami praskiemi. Lewa strona tej linji, leżąc na samej krawędzi wyżyny, na której mieści się miasto, zajęta jest przeważnie przez pałace i gmachy publiczne, które się tu skupiały dla pięknego położenia, z obszernym widokiem na Wisłę i jej wybrzeża. Na tyłach pałaców mieszczą się lub mieściły dawniej wspaniałe ogrody. Zaczynamy od kościoła po-Bernardyńskiego (św. Anny), który wskutek licznych przebudowań i pożarów stracił zupełnie pierwotny charakter i nie posiada żadnych godnych uwagi zabytków, tak po fundatorce, Annie, księżnie mazowieckiej (wdowie po Władysławie), która w r. 1454 dała początek tej świątyni, jak też i po następnych fundatorach i dobrodziejach. W czasie wojen szwedzkich toczyła się zacięta walka pod murami tego klasztoru. Tuż obok kościoła mieści się gmach Muzeum przemysłu i rolnictwa, dalej pałac Resursy obywatelskiej, kaplica i dom Towarzystwa dobroczynności (na miejscu pałacu Kazanowskich), kościół pokarmelicki (św. Józefa), godzien uwagi dla dwu pięknych dzieł nowoczesnego polskiego rzeźbiarstwa (Chrystus, spoczywający w grobie, i Anioł Zmartwychwstania, dłóta Oskara Sosnowskiego), pałac Radziwiłłowski, mieszczący obecnie biuro rządu gubernjalnego, dawniej pałac Tarnowskich, a dziś hotel Bristol, urządzony z zastosowaniem wszelkich wszelkich wymagań hygjeny i wygody, kościół Opieki św. Józefa, należący przedtem do zgromadzenia Panien Wizytek, sprowadzonych i osadzonych pierwotnie przez Marję Ludwikę, żonę Jana Kazimierza, w drewnianym klasztorze w obrębie gmachów pałacu Kazimirowskiego, skąd po spaleniu przeniosły się do murowanego klasztoru z pięknym (obecnym) kościołem, w stylu rococo, wystawionym w połowie XVIII wieku z ofiar możnych protektorek. Serce pierwotnej fundatorki, jej wyborny portret (tudzież króla) i przechowane dotąd dary, jak: własnoręczne roboty, obrazy, figury 12-tu apostołów, tudzież kilka portretów historycznych osobistości, stanowią główne historyczne zabytki tej świątyni. Przez długie la-

ta stanowiła ona świątynię młodzieży uniwersyteckiej (przed 1830 r.) i szkolnej (do 1863 r.). Tu odbywały się akty uroczyste otwarcia i zamknięcia kursów uniwersyteckich (przed 1830 r.). Z tego powodu umieszczono tu pomniki dwu znakomitych przewodników młodzieży: Tadeusza Czackiego (roboty i daru Oskara Sosnowskiego) i Kazimierza Brodzińskiego (wzniesiony w 1863 r. przez Eustachego Marylskiego, a roboty Władysława Oleszczyńskiego). Tu mieści się także skromny nagrobek Juljana Bartoszewicza, niezmordowanego pracownika nad dziejami przeszłości narodowej. Do murów tego kościoła przytykają okazałe pałace: Potockich (w którym mieści się między innemi dziełami sztuki „Kazanie Skargi“ Matejki), Uruskich i rozległe gmachy stojące na miejscu pałacu Jana Kazimierza, a służące oddawna na pomieszczenie rozmaitych instytucji naukowych (obecnie uniwersytet, bibljoteka uniwersytecka, gabinety: zoologiczny, mineralogiczny, archeologiczny i inne, tudzież biuro okręgu naukowego). Nieco dalej, w punkcie gdzie się zaczyna Nowy Świat, stoi pomnik Mikołaja Kopernika, roboty Thorwaldsena, i gmach gimnazjum I w stylu bizantyńskim, przerobiony z pięknego pałacu, wzniesionego przez Staszica dla Towarzystwa przyjaciół nauk. Prawa strona, o wiele uboższa w gmachy znakomitsze, dochowała za to wierniej starodawną fizjognomję swych wązkich a wysokich kamienic. Przed gmachem niegdyś biura pocztowego, przeniesionego na plac Warecki, urządzono w 1865 piękny skwer na miejscu rozebranych domów, które w tym punkcie rozdzielały dzisiejsze Krakowskie-Przedmieście na dwie wązkie uliczki. Na skwerze tym, wprost ulicy Trębackiej, wzniesiono w r. 1898 pomnik Mickiewicza według projektu Godebskiego. Dalej spotykamy pałac Potockich, następnie okazały gmach hotelu Europejskiego, pałac Krasińskich, mieszczący bogatą bibljotekę (do której włączono znakomity zbiór Konstantego Świdzińskiego), kościół św.-Krzyski, okazały rozmiarem, wyniosłemi wieżami, z wielu pomnikami dla ludzi zasłużonych. Kościół ten stoi w miejscu kapliczki, a później parafjalnego kościołka, istniejącego już w XVI wieku, który w połowie XVII został oddany misjonarzom, sprowadzonym z Francji przez Marję Ludwikę. Z darów króla i magnatów wystawiono obecny okazały kościół (ukończony 1695, wieże zaś dopiero w 1754 r.). Za Stanisława Augusta kościół ten, jako okazalszy i obszerniejszy od katedry, służył za miejsce do odbywania uroczystości publicznych (obchód rocznicy konstytucji w 1792) i pogrzebów znakomitszych osób, jak ks. Józefa Poniatowskiego, ks. Adama Czartoryskiego. Tradycja ta przechowała się dotychczas. Ostatnim uroczystym obchodem, odbytym w tej świątyni, był 500-letni jubileusz Mikołaja Kopernika (19 lutego 1873 r.). Z pomników zwraca uwagę grobowiec Michała Radziejowskiego, kardynała i prymasa, ks. Adama Czartoryskiego, generała Ziem Podolskich (w kaplicy Matki Boskiej). W katakumbach pod kościołem spoczywa wielu dygnitarzy i zasłużonych mężów, jak: Stanisław Małachowski, ks. Piotr Baudouin, August i Michał Czartoryscy i t. d. Nowy-Świat, rozpoczynający się po za tym kościołem, staje się coraz pokaźniejszym. Prócz domu i pałacu hr. Zamoyskiego (obecnie rządowy, mieści w sobie klub rosyjski i sąd wojskowy), spotykamy jeszcze wiele starych, niepowabnych budynków, śród których wyróżniają się nieco pałace Branickich i Kossakowskich. Przerobienie wszystkich parterowych lokalów na sklepy ożywiło i upiększyło obecnie całą długość Nowego Świata. Po gmachu b. izby obrachunkowej spotykamy tu Instytut głuchoniem. i ociemn. wzniesiony w 1826, dalej wspaniały park Frascati (ulica Wiejska), ze świeżo wzniesionym okazałym pałacem hr. Branickich, tuż obok gmach instytutu Maryjskiego dla panien (po b. instytucie szlacheckim). Ogromne zabudowania szpitala Ujazdowskiego, wzniesione w miejscu, gdzie niegdyś istniały letnie i myśliwskie pałacyki książąt mazowieckich i królów polskich, kończą szereg gmachów, wieńczących skraj wyniosłości warszawskiej od strony Wisły. Na przedłużeniu zaś Nowego-Świata od placu Aleksandra do ulicy Instytutowej wznosi się po obu stronach alei Ujazdowskiej szereg pałacyków i kilka wielkich domów dochodowych, następnie, po stronie prawej za Doliną Szwajcarską i nowo powstałą ulicą Szopena olbrzymi gmach korpusu kadeckiego, wzniesionego w 1902 roku, a po stronie lewej przed budowlami szpitalnemi rozciąga się wspaniały ze sztuczną sadzawką park Ujazdowski, założony według planu Szaniora. Pominęliśmy tu, oddalony najwięcej od linji opisywanej, gmach Instytutu (konserwatorjum) muzycznego na Ordynackiem, wyglądający na warowny zamek. Trzy wygodne i szerokie ulice: Królewska, hrabiego Berga i aleja Jerozolimska, oraz trzy wązkie: Św.-Krzyska, Warecka i Chmielna łączą linję Krakowskiego Przedmieścia z główną arterją ruchu kolejowego (ulica Marszałkowska) i z samym dworcem kolejowym. Pomiędzy Nowym-Światem, Królewską, Marszałkowską i aleją Jerozolimską mieści się najpiękniejsza dzielnica W., która zyska jeszcze więcej, gdy wszystkie place powstałe z rozparcelowania terytorjum b. szpitala Dziec. Jezus, bądą zabudowane. Dziś wznoszą już tam: wielki gmach Towarzystwa ubezpieczeń „Rosja,“ gmach Filharmonji i kilka innych okazałych kamienic, kilka zaś nowych ulic: jak Szopena, Nowo-Sienna, Baudouina i in. ułatwiają komunikację z sąsiedniemi dzielnicami. Tu ma swe siedziby wyższy świat finansowy warszawski; tu mieszczą się ważne instytucje, jak: Towarzystwo kredytowe ziemskie, w okazałym pałacu, wystawionym w 1854 roku, Towarzystwo kredytowe miejskie, Bank handlowy i inne instytucje finansowe, zarząd dróg Warszawsko-Wiedeńskiej i Bydgoskiej, pałac

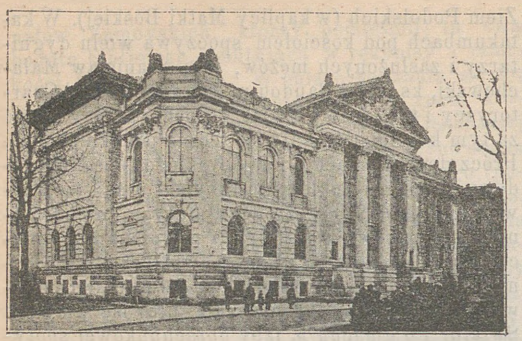

Gmach Towarzystwa Zachęty Sztuk pięknych.

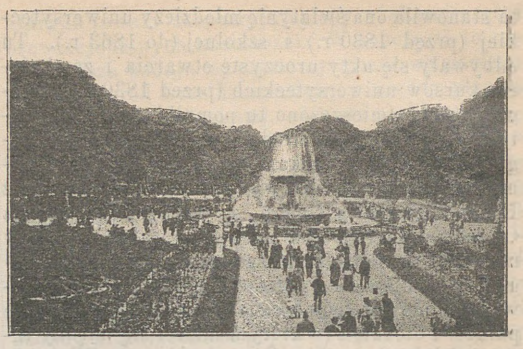

Ogród Saski.

Kronenberga i Blocha. Z gmachów publicznych zasługuje na uwagę: kościół ewangelicki, z wyniosłą kopułą, a obok gmach Towarzystwa zachęty sztuk pięknych. Punktem, w którym wszystkie główne dzielnice i wszystkie arterje ruchu miejskiego stykają się z sobą, jest ogród Saski, jedna z najmilszych ozdób **W.**, prawdziwa oaza świeżego powietrza i zieloności śród zaduchu i kurzu sąsiednich ulic. Tu w godzinach porannych i południowych zbierają się tłumy publiczności. W ogrodzie tym wzniesiono tu gmach teatru letniego, do którego w porze gorącej przenoszą się widowiska z teatru Wielkiego i Rozmaitości. Sąsiadujący z teatrem letnim gmach na wzgórzu, przypominający świątynię grecką, jest dawnym rezerwoarem, przeznaczonym do zaopatrywania w wodę wodotrysków i studni miejskich. W zachodniej stronie do ogrodu Saskiego przytykał do niedawna najważniejszy rynek targowy **W.**, zwany targiem „za Żelazną Bramą,“ mieszczący prócz targu produktów wiejskich, mięsa, ryb i owoców, także wielki bazar (gościnny dwór) z mnóstwem sklepów, w których mniej zamożne klasy zaspokajały wszelkie swe potrzeby. Targ ten w r. 1902 przeniesiony został do hal, wzniesionych na placu koszar Mirowskich, na opuszczonym zaś obszarze urządzany jest obecnie skwer. Ulica Graniczna, stanowiąca razem z Żabią główną komunikację między dworcem kolei Wiedeńskiej a placem Bankowym i przyległemi mu dzielnicami, była niejako dalszym ciągiem targowiska „za Żelazną bramą,“ tak przez znajdujący się na niej „Bazar,“ pełen sklepów i kramów, jako też przez przyległy, dziś również usunięty targ na placu Grzybowskim, gdzie obok produktów żywności koncentruje się głównie handel żelastwem nowem i starem, tudzież handel wszelką starzyzną w tak zwanym *Pociejowie*, mieszczącym się obecnie w podwórzach domów przy ulicy Bagno. Na tym placu wznosi się najobszerniejsza w **W.** świątynia, mianowicie kościół parafjalny Wszystkich Świętych, wzniesiony według planu H. Marconiego w stylu odrodzenia. Budowa rozpoczęta została w 1861, pomieścić zaś może w części górnej 5,000, a w dolnej 3,000 osób. Koszt budowy tej świątyni wyniósł przeszło pół miljona rub. Przy ogrodzie Saskim również bierze początek ulica Marszałkowska, główna arterja ruchu kolejowego, ciągnąca się w prostej linji aż do rogatki Mokotowskiej. Przy zbiegu ulicy Mokotowskiej z Marszałkowską wznosi się obecnie w stylu odrodzenia kościół Zbawiciela. Jest to jedna z najpiękniejszych ulic **W.**, choć przed pięćdziesięciu laty stanowiła szereg nędznych parterowych domków. Przy samym dworcu kolejowym przecina Marszałkowską druga, szersza jeszcze ulica, Aleje Jerozolimska, prowadząca w prostej linji od rogatek Jerozolimskich (trakt radomski) na Solec. W przyszłości, gdy będzie na całej długości tak starannie zabudowana i uporządkowana, jak na przestrzeni między dworcem kolei a Nowym-Światem, stanie się jedną z ozdób **W.** Łączy ona miasto z bardzo ważnem przedmieściem fabrycznem, Solec zwanem i nad Wisłą położonem, gdzie skupiło się mnóstwo najważniejszych fabryk, jak: wielki zakład Lilpopa, Raua i Lewensteina, wyrabiający machiny, wagony i t. p., akc. Tow. Rudzkiego, fabryka przetworów chemicznych, zakłady żeglugi parowej na Wiśle, spółki asfaltowej, liczne składy drzewa, spichrze i t. p. Solec, to starożytne handlowe przedmieście **W.**, posiadało już w XIV w. swój kościół parafjalny, nie istniejący już od dawna; obecnie parafja tutejsza znajduje się przy kościółku św. Trójcy, zbudowanym dla księży Trynitarzy (w 1726). Między Marszałkowską, aleją Jerozolimską i Nowym Światem mieści się niedawno powstała i ciągle rozwijająca się dzielnica, złożona z czystych, spokojnych i porządnie zabudowanych ulic. Ogniskiem jej jest plac Trzech Krzyży, z kościołem św. Aleksandra, wystawionym z funduszu składkowego, zebranego na budowę bramy tryumfalnej, na pamiątkę wjazdu cesarza Aleksandra I do Warszawy w 1815 r. Stojąca na skwerze statua św. Jana postawiona została na pamiątkę ukończenia systematycznego przebrukowania ulic miasta w 1752 r., staraniem komisji brukowej pod

prezydencją Franciszka Bielińskiego, marszałka koronnego. Z placu tego bierze początek aleja Ujazdowska, zdobna w piękne domy i okazałe wille, ulubione miejsce przechadzki Warszawian, którzy ciągną tędy bądź na koncerty, odbywające się latem w ogrodzie doliny Szwajcarskiej, bądź na dalszą przechadzkę po ogrodzie Botanicznym i przylegającym do niego przepysznym parku Łazienkowskim (ob. Łazienki), lub Ujazdowskim, założonym w 1895 na całym obszarze placu pomiędzy aleją a szpitalem Ujazdowskim. Prześliczny, pełen wdzięku pałac królewski w Łazienkach, odbijający się w wodach otaczających go kanałów, teatr letni, wzniesiony na wyspie śród wody z amfiteatrem na wzór starożytnych zbudowanym, przepyszna pomarańczarnia (z Nieborowa od Radziwiłłów nabyta), most z konnym pomnikiem Jana Sobieskiego, pełne pamiątek i dzieł sztuki sale pałacu—oto główniejsze ozdoby tego parku, bogatego w okazałe drzewa, cieniste aleje, wodę i trawniki.

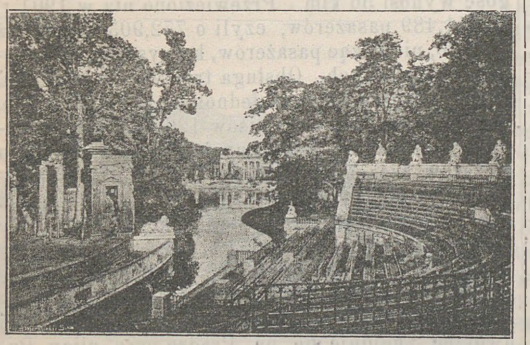

Teatr letni w Łazienkach.

Sąsiedni cesarski ogród i pałac (Belweder) także czasem są dla publiczności dostępne. Po stronie zachodniej ulicy Marszałkowskiej powstała nowa dzielnica miasta z okazałym gmachem Instytutu politechnicznego i rozległym szpitalem Dziec. Jezus W dalszym ciągu alei Ujazdowskiej, poza rogatkami Belwederskiemi i Mokotowskiemi, spotykamy cały szereg prześlicznych miejscowości, stanowiących cel letnich wycieczek dla mieszkańców **W.** Cienisty park Sielecki z sąsiednim Marcelinem i górującemi ponad nimi Mokotowem i Wierzbnem, dalej okazały pałac i ogród Królikarni, wreszcie najpiękniejszy i najdalszy Wilanów (ob.), w którym obok pamiątek historycznych pałacu, piękności parku, wiejska swoboda w całej pełni czuć się daje, stanowią główne miejsce, w których zbiera się średnia i wyższa klasa. Uboższe klasy śpieszą do Czerniakowa (gdzie bywa głośny odpust w dzień św. Bonifacego), na Saską Kępę (na Wiśle wprost Solca), wreszcie do lasku Bielańskiego (nad Wisłą za cytadelą), gdzie dawniej w dzień Zielonych Świątek zgromadzał się cały świat warszawski. — Cmentarze warszawskie ob. str. 158.

Ludność. W ciągu ostatniego stulecia ludność **W.** zwiększyła się dziesięćkrotnie. W 1816 wynosiła tylko 81,220 osób, w 1829 r. 139,654, w 1864 r. 222,906 osób, od tej zaś daty wzrastała z niezwykłą szybkością. Przyczyną tego wzrostu nie tyle był rozwój przemysłu, ile ułatwiona komunikacja w skutek pobudowania kolei żelaznych i napływ ludności z prowincji, szukającej zarobku w Warszawie. W ciągu okresu 20-letniego ludność miejska powiększyła się o 86%, t. j. prawie zdwoiła się, bo gdy w 1882 wynosiła: prawosławnych 13,640, katolików 223,127, ewangelików 17,643, żydów 127,917, innych wyznań 637, razem 382,964, to w d. 1 stycznia 1901 r.: prawosławnych 35,757, katolików 400,397, ewangelików 20,229, żydów 254,712, innych wyznań 902, razem 711,988. W stosunku odsetkowym do ludności ogólnej najwięcej zwiększyła się ludność prawosławna, bo z 3,56 do 5%, katolicka zmniejszyła się z 58 do 56%, wyznania ewangelickiego również zmniejszyła się z 5 do 3%, za to stosunek ludności wyznania mojżeszowego zwiększył się z 33½ do 36%. W r. 1882 było noworodków żywych: prawosławnych 401, katolików 9,180, ewangelików 819, żydów 3,899, innych wyznań 692, razem 14,991; w 1901 prawosławnych 921, katolików 16,651, ewangelików 774, żydów 7,858, razem 25,204, a na 1,000 mieszkańców prawosławnych 25,76, katolików 41,59, ewangelików 38,28, żydów 30,85, razem 36,80. Z tej liczby było noworodków ślubnych w 1882 prawosławnych 340, katolików 7,257, ewangelików 775, żydów 3,880, innych wyznań 16, razem 12,265; w 1901 prawosławnych 821, katolików 14,156, ewangelików 740, żydów 7,690, razem 23,407, a na 1,000 mieszkańców prawosławnych 22,96, katolików 35,36, ewangelików 36,59, żydów 30,19, razem 32,88. Noworodków żywych nieślubnych było w r. 1882 prawosławnych 61, katolików 1,923, ewangelików 44, żydów 22, innych wyznań 676, a w r. 1901 prawosławnych 100, katolików 2,495, ewangelików 34, żydów 168, razem 2,797, a na 1,000 mieszkańców prawosławnych 2,80, katolików 6,23, ewangelików 1,68, żydów 0,66, razem 3,93. Noworodków martwych w r. 1882 było katolików 453, ewangelików 40, żydów 176, razem 669; w r. 1901 prawosławnych 3, katolików 730, ewangelików 24, żydów 446, razem 1,203, a na 1,000 mieszkańców prawosławnych 0,08, katolików 1,82, ewangelików 1,19, żydów 1,75, razem 1,69. Ślubów w roku 1882, prawosławnych 104, katolików 2,454, ewangelików 271, żydów 821, razem 3,650; a w 1901 prawosławnych 321, katolickich 3,947, ewangelików 231, żydów 1,710, innych wyznań 1, razem 6,210; a na 1,000 mieszkańców prawosławnych 8,98, katolików 9,86, ewangelików 11,42, żydów 6,71, razem 8,72. W ostatniem 20-leciu liczba zgonów w War-

szawie wskutek pomyślniejszych warunków hygjenicznych znacznie się zmniejszyła, gdy bowiem w 1882 zmarło osób: prawosławnych 425, katolików 7,840, ewangelików 605, żydów 3,113, innych wyznań 453, razem 12,436, to w r. 1901 zmarło prawosławnych 391, katolików 9,847, ewangelików 420, żydów 4,744, innych wyznań 4, razem 15,416, a na 1000 mieszkańców, prawosławnych 11,21, katolików 24,59, ewangelików 20,77, żydów 18,22, razem 21,65. Śmierci wypadkowych w roku 1882 było 87, samobójstw 42, zabójstw 12, a w r. 1901 wszystkich wypadków śmierci gwałtownej i wypadkowej było: zabójstw 22, samobójstw 60, zaś w tej ostatniej cyfrze: powiesiło się 14, zarznęło 1, zastrzeliło się 15, otruło się 21, utopiło się 4, pozbawiło się życia innymi sposobami 5; z różnych powodów zginęło osób 255, a mianowicie: uduszonych i spadłych z wysokości 25, zagorzało 7, utonęło 24, zmarło z poparzenia 5, z innych wypadków 194.—*Podział ludności na stany.* Szlachty dziedzicznej 33,835 osób, szlachty osobistej 7,726, duchownych i sióstr miłosierdzia 592, obywateli honorowych dziedzicznych 522, obywateli honorowych osobistych 1461, kupców 12,240, handlowców 67,199, rzemieślników 131,454, mieszczan 335,665, włościan 83,825, wojskowych zapasowych i urlopników wraz z rodzinami 44,757, poddanych obcych państw 16,402, razem 736,625. Pod względem niektórych zajęć **W.** liczy: lekarzy 981, w tej liczbie kobiet 21, lekarzy dentystów 72, w tej liczbie kobiet 42, dentystów 116, w tej liczbie kobiet 24; felczerów 335, masażystów 137, w tej liczbie kobiet 98; akuszerek 300, inżynierów 251, budowniczych 98, adwokatów przysięgłych 320, ich pomocników 41, weterynarzów 58, geometrów 45. W 1901 za przestępstwa, karane przez sędziów pokoju, skazano na więzienie 1581, na areszt 4,301 osób, skarg o kradzież podano 5,325 na sumę strat 577,717 rubli, przestępstw, karanych przez sąd okręgowy i izbę sądową, spełniono 1,472, skazano osób 1,297.

Domów mieszkalnych murowanych 4,926, drewnianych 1,001, niemieszkalnych murowanych 208, drewnianych 141, razem murowanych 5382, drewnianych 1181. Wszystkie główne ulice i aleja Ujazdowska posiadają *bruki* drewniane, ulice o większym ruchu kołowym wybrukowane są kostkami granitowemi, ulice trzeciorzędne kamieniem polnym. Chodniki na większych ulicach betonowe, na podrzędnych z kostek lub płyt kamiennych. W r. 1901 obszar plantacji miejskich wynosił 173,720 sążni kw., drzew na wszystkich alejach, placach i ulicach 10,030 sztuk, których utrzymanie kosztowało 68,192 rubli.—*Kanalizacja i wodociągi.* Budowa kanałów, odprowadzających ścieki i nieczystości do Wisły pod Bielanami, według systemu i prowadzona pod kierunkiem inżyniera angielskiego W. Lindleya, oraz wodociągów, rozpoczęta została w 1883. Długość kanałów w końcu r. 1901 wynosiła 139,247 metrów czyli 130½ wiorsty, kanałów zaś starych (wybudowanych 1850—1855, według systemu budowniczego H. Marconiego), 12,970 metr., na Pradze 6,470 metr. Długość wodociągów wynosi 236,608 metr. czyli 221 wiorst. W tymże roku sprawozdawczym dostarczono miastu wody filtrowanej 1,984,781,600 wiader (24,435,000 metrów kub., przecięciowo 5,513,282 wiader (67,840 metr. kub.) na dobę.—*Oświetlenie gazowe.* Długość rur gazowych w 1901 wynosiła 260,418 metrów; w fabryce gazowej wyprodukowano gazu 995,156,051 stóp kub., w tej liczbie dla oświetlenia ulic 172,326,048, dla motorów 83,182,449, dla kuchen, pieców i t. p. 25,647,721 st. kub., dla konsumentów prywatnych 713,999,833. Liczba latarni na ulicach, systemu Auera 1430, zwyczajnych 5,715.

Komunikację wewnątrz miasta ułatwiają: *Kolej konna* czyli *tramwaje, omnibusy* i *dorożki.* Największe znaczenie posiada kolej konna, której długość wynosi 56 klm. Przewieziono nią w 1901 r. 22,011,489 pasażerów, czyli o 772,903 więcej niż w 1900, nie licząc pasażerów, korzystających z biletów bezpłatnych. Obsługa tramwajów liczy 780 ludzi. Dorożek krytych jednokonnych było 3,285, parokonnych 353, omnibusów 126, różnych ekwipaży w zakładach prywatnych 296. Dla przewozu ciężarów wozami furgonami i platformami różnych typów wykupiono znaków 4,117. Ogólna liczba koni w mieście, stanowiących własność prywatną, wynosiła 13,054 sztuk.

Komunikację z prowincją, Cesarstwem i zagranicą posiada **W.** za pośrednictwem *kolei żelaznych*: Warszawsko-Petersburskiej, której dworzec znajduje się na Pradze przy ulicy Petersburskiej, Warszawsko-Wiedeńskiej z dawną z Warszawsko-Bydgoską, rozdzielających się w Skierniewicach, lecz wychodzących ze wspólnego dworca przy alei Jerozolimskiej, przy której też znajduje się dworzec ukończony w r. 1903 kolei Warszawsko-Kaliskiej, dalej za pośrednictwem sieci kolei, noszących ogólną nazwę Nadwiślańskich, w których skład wchodzą: linja Warszawsko-Mławska, Warszawsko-Terespolska, Warszawa-Lublin-Kowel i Warszawsko-Dąbrowska z odnogami do Ostrowca i do Łodzi. Kolej Warszawsko-Terespolska posiada dworzec na Pradze w pobliżu ulicy Wołowej, zaś Warsz.-Mławska, Wars.-Kowelska i Warsz.-Dąbrowska wychodzą z jednego dworca, położonego w pobliżu cytadeli. Dla wszystkich tych kolei projektowane jest zbudowanie jednego dworca centralnego na miejscu dzisiejszego dworca kolei Warszawako-Wiedeńskiej, oraz mostu na przedłużeniu alei Jerozolimskiej. Co się tycze kolejek *podmiejskich*, posiadających dla mieszkańców wielkiego miasta znaczenie pierwszorzędne, nie tylko pod względem ekonomicznym (dowóz żywności), ale i hygjenicznym, gdyż ułatwiają one osiedlanie się uboższej i pracującej ludności po za wałami miejskiemi, **W.** posiada

ich zaledwie cztery: 1) Marecką, ukończoną w roku 1897 do wsi Marki, a w 1898 do Radzymina, razem 18 wiorst, nie licząc 10 bocznic, doprowadzających do sąsiednich fabryk. 2) Wilanowską ukończoną 1892 r., z przedłużeniem do Piaseczna, liczącą 15 wiorst. 3) Grójecką, ukończoną 1898, z przedłużeniem do Góry-Kalwarji, ukończonem 1899, i 4) linję Jabłonna-Wawer. Kolejki te nie posiadają w Warszawie dworców, a niektóre nawet poczekalni dla pasażerów. Komunikację na Wiśle stanowią statki parowe, kursujące przez większą część roku pomiędzy Sandomierzem, Warszawą i Włocławkiem, oraz gabary berlinki i przewożące towary.

Oświata. Najważniejszemi instytucjami naukowemi są: 1) *Uniwersytet* (przekształcony z b. Szkoły Głównej) i połączone z nim liczne instytucje naukowe, jak bibljoteka, zawierająca 244,948 dzieł w 463,589 tomach, gabinet numizmatyczny—4.332 numery w 12,547 egzemplarzach, obser-

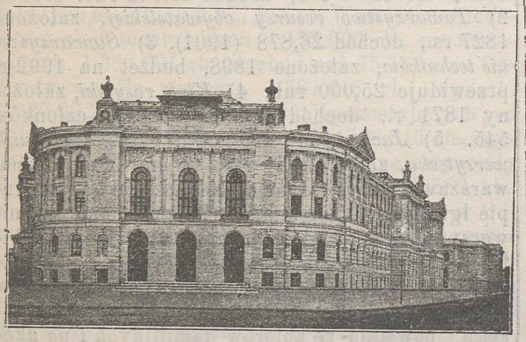

Instytut politechniczny.

watorja: astronomiczne i meteorologiczne; muzeum starożytności; gabinety: figur gipsowych i posągów, geodezji, mechaniki, fizyki, anatomji porównawczej, botaniki, zoologji, mineralogji, geologji i paleontologji, anatomji opisowej, anatomji patologicznej, chirurgji operacyjnej, medycyny sądowej i t. d. 2) *Instytut politechniczy*, przy ulicy Polnej, składający się z 3-ch wydziałów: mechanicznego, inżyniersko-budowlanego i chemicznego, z czteroletnim kursem nauk. 3) *Instytut weterynaryjny*, przeniesiony w 1902 r. do Grochowa, z czteroletnim kursem nauk. Co się tycze zakładów naukowych średnich, obecnie **W.** posiada: 7 gimnazjów (1 na Pradze) z kursem ośmioletnim, a w tej liczbie 1 z internatem na 66 uczniów; 2 progimnazja 4-klasowe; szkołę realną 7-mioklasową; korpus kadetów 4-klasowy; instytut muzyczny z kursem 6-cioletniem; instytut głuchoniemych i ociemniałych, z dwoma oddziałami i 6-u klasami dla głuchoniemych, a 3-ma dla ociemniałych; warszawską klasę rysunkową i seminarjum nauczycielskie z kursem nauk trzyletnim. W r. 1903 uzyskano pozwolenie rządu na założenie szkoły sztuk pięknych. Do kategorji *szkół niższych ogólnych* należą: 3 szkoły miejskie: 1 sześcio-klasowa, 1 cztero-klasowa i 1 trzy-klasowa. Szkoły miejskie początkowe: 10 szkół dwuklasowych i 96 jednoklasowych dla chrześcijan; szkoła parafjalno-cerkiewna; 2 szkoły początkowe dla żydów 2-klasowe, 10 takichże 1-klasowych, 5 szkół jedno-klasowych ogólnych, szkoła 2-klasowa ogólna; 4 szkoły niedzielno-rzemieślnicze 4-klasowe, takichże 6 szkół 3-klasowych, 10 dwuklasowych i 26 1-klasowych. *Szkoły niższe specjalne*: szkoła felczerów miejska, z 2-letnim kursem nauk; szkoła rzemieślnicza Kühna, z 2-letnim kursem nauk; szkoła rzemieślnicza im. M. Konarskiego, posiada 1 klasę przygotowawczą i 3 klasy specjalne z kursem 2-letnim; szkoła ogrodnicza 4-roklasowa i szkoła niedzielno-handlowa 4-klasowa. *Szkoły prywatne z prawami rządowemi*: szkoła handlowa Zgromadzenia kupców, 4 i 8-klasowa z kilkoma oddziałami; szkoła handlowa Rontalera 7-klasowa; kursy agronomiczne przy szkole handlowej Rontalera; szkoła handlowa A. Ubysza 7-klasowa; szkoła handlowa 3-klasowa Rontalera; kursy wieczorne wyższe E. Rontalera i warszawska szkoła handlowa 3-klasowa. *Szkoły prywatne ogólnokształcące*: 2 gimnazja realne 7-klasowe. Hanzena i W. Górskiego, 4 sześcioklasowe, jedna 3-klasowa, 9—2-klasowych, 10 jednoklasowych, 1 dwuklasowa dla chłopców i dziewcząt i 12 takichże początkowych. *Szkoły specjalne prywatne*: szkoła techniczna Świecimskiego posiada 3 wydziały: mechaniczny, chemiczny i budowlany, każdy z 3-letnim kursem i 2 klasy przygotowawcze; szkoła średnia techniczna Wawelberga i Rotwanda; 2 szkoły dentystyczne; kursy 2-letnie pszczelniczo-ogrodnicze; kursy 10-dniowe dla ogrodników i pszczelarzy; szkoła piwowarstwa, nadto kursy buchalteryjne Chankowskiego, Rosenbacha i Chwat-Czyńskiego. *Zakłady naukowe żeńskie*: instytut Aleksandryjski, 4 gimnazja 7-klasowe i 1 progimnazjum 4-klasowe. *Specjalne średnie*: szkoła akuszerek z kursem 2-letnim; 1 takaż szkoła z kursem 6-miesięcznym. *Niższe ogólno-kształcące rządowe:* 5 szkół 2-klasowych i 40 jednoklasowych dla chrześcijan; 3—2-klasowe i 5—1-klasowych dla żydów. *Prywatne*: 23 sześcioklasowe; 13 czteroklasowych; 8—3-klasowych; 10—2-klasowych i 21—1-klasowych. *Specjalne:* 7 szkół handlowych różnych typów, kursy języków obcych, zakład rękodzielniczy hr. Plater Żyberkówny, szkoła rzemiosł Korycińskiej, szkoła artystyczno-rękodzielnicza Strońskiej, szkoła rzemiosł Przewóskiej, Mączyńskiej i szkoła niedzielna; 13 szkół kroju i szycia; 10 szkół malarstwa i rysunków; 19 zakładów freblowskich; 8 szkół freblanek, 1 gospodarstwa wiejskiego; 3 szkoły gimnastyki, 1 fotografji, 2 szkoły dentystyczne i 1 szkoła kucharek, 22 szkoły początkowe dla żydów, 292 chedery, razem 690 zakładów naukowych, w których uczyło się 53,241, w tej liczbie 38,076 chłopców i 15,165 dziewcząt. Na utrzy-

manie tych zakładów z wyjątkiem Politechniki i szkół prywatnych wydano: od skarbu 841,701 rb., z opłaty za naukę 615,936 rb., z funduszów miejskich 272,298, z procentów od ofiarowanych kapitałów 20,570 rb., razem 1,760,505 rb. Na utrzymanie politechniki asygnowano ze skarbu 278,145 rb.—*Towarzystwa naukowe*: 1) Towarzystwo lekarskie warszawskie, założone 1821 r., dochód 7,458 rb. (1901). 2) Towarzystwo hygjeniczne warszawskie, założone 1898, budżet na 1092 rok 9,500 rub. 3) Kasa pomocy dla osób pracujących na polu naukowem im. J. Mianowskiego, założona 1881. W r. 1902 liczba członków założycieli wynosiła 86, honorowych 151, rzeczywistych 823. Kapitał zasobowy 24,850 rub., zapisy, darowizny fundusze na zapomogi i odsetki od kapitałów 363,538 rub., kapitał obrotowy 62,407 rub.; w r. 1902 po 31 grud. wypłacono 33,774 rub., wydatki na administrację wyniosły 2,603 rb., bilans zamknięty sumą 450,796 rb. 4) Towarzystwo ogrodnicze założone 1884, dochód 1901 r. 13,411 rs., bilans 117,084 rb. 5) Warszawskie Towarzystwo farmaceutyczne, założone 1870 r., dochód 1,971 rb. (1901). 6) Towarzystwo zwolenników homeopatji, założone 1892 r., dochód 751, wydatki 539 rb., czysty zysk z apteki 2,100 rb. 7) Towarzystwo wojskowo-sanitarne, założone 1877 r. 8) Rosyjskie towarzystwo lekarskie. 9) Towarzystwo przyrodnicze przy uniwersytecie, założone 1888, dochód 1,150 rb. 10) Towarzystwo weterynarzy wojskowych, założone 1895 r.—*Towarzystwa przemysłowo-handlowe i naukowe*. 1) Muzeum przemysłu i rolnictwa, otwarte 1875 r., mające na celu dostarczanie przemysłowcom, oraz rzemieślnikom okazów wzorowych, oraz obznajmianie ich z ulepszonymi sposobami wytwórczości. Posiada bibljotekę, pracownię chemiczną, stację oceny nasion, stację meteorologiczną, pracownię geologiczną; dochód w 1901 wynosił 17,519 rb., bilans 438,663 rb. 2) *Towarzystwo popierania rosyjskiego przemysłu i handlu*, otwarte 1866 r., dochody 11,782, wydatki 14,203 rub. (1900), budżet na 1901 r. 13,500 rb. 3) *Oddział warszawski cesarskiego Towarzystwa hodowli ryb i rybołówstwa*, założone 1898 r. 4) *Towarzystwo pszczelniczo-ogrodnicze*, założone 1892 r. Bilans 30,000 rub., wydatki w 1902 r. 10,346 rb., dochody 13,268 rub. 5) *Towarzystwo wzajemnej pomocy pracowników handlowych i przemysłowych*; 6) takież Towarzystwo *wyznania mojżeszowego*; 7) *Stowarzyszenie Merkury*.—*Stowarzyszenia artystyczne*: 1) *Warszawskie Towarzystwo artystyczne*, założone 1899 r., budżet na 1902 r., 5,000 rub. dochodów i 4,000 rub. wydatków. 2) *Towarzystwo zachęty sztuk pięknych*, założone 1860 roku, dochód 56,698 rub. (1901). 3) *Filharmonja warszawska*, założona 1900, kapitał akcyjny 500,000 rub., wartość nieruchomości 900,000 rb., dochód 174,185 rb., wydatki 170,940 rub. 4) *Warszawskie Towarzystwo muzyczne*, w teatrze Wielkim, założone 1871, dochód 24,744 rub., wydatki 25,319 rub. (1901); 5) *Lutnia, stowarzyszenie śpiewacze*, utworzone 1892, członków czynnych 122 mężcz. i 60 kobiet. 6) *Rosyjskie Towarzystwo amatorów gry scenicznej*, dochód 10,189 rub. (1900).—*Towarzystwa sportowe i kluby*: 1) *Cesarskie Towarzystwo wyścigów konnych*. 2) *Towarzystwo wyścigów konnych w Ćmielowie*. 3) *Towarzystwo łęczyńskie*. 4) *Towarzystwo pławieńskie*. 5) *Warszawskie Towarzystwo wioślarskie*, założone 1882, w r. 1902 liczyło członków 695, budżet na rok 1902 przewidywał 17,386 rub. 6) *Warszawskie Towarzystwo cyklistów*, założone 1887 r., budżet na rok 1902 przewiduje 20,782 rs. 7) *Towarzystwo łyżwiarskie*, założone 1893, członków 600. 8) *Towarzystwo zwolenników gry szachowej*, członków 94. 9) *Klub myśliwski*, członków 200, wpisowe 300 rub., majątek klubu 250,000 rb. 10) *Towarzystwo racjonalnego polowania*, założone 1889, budżet na 1901 r., 33,245 rb. 11) *Drugie Towarzystwo myśliwskie wojskowe*, założone 1891 r. *Kluby*: 1) *Towarzystwo resursy kupieckiej*, założone 1820, członków 400, dochód 33,148 rub. (1900). 2) *Towarzystwo resursy obywatelskiej*, założone 1827 rs., dochód 26,878 (1901). 3) *Stowarzyszenie techników*, założone 1898, budżet na 1902 r. przewiduje 25,000 rub. 4) *Klub rosyjski*, założony 1871 r., dochód 57,000 (1901), członków 545. 5) *Jacht-klub*.—*Bibljoteki: Bibljoteka uniwersytecka*, założona w 1804 roku, przy liceum warszawskiem ze zbioru książek po arcybiskupie Ignacym Krasickim, 1817 zamieniona na uniwersytecką i powiększona przez zakupy kilku bibljotek prywatnych, oraz przyłączenie pozostałych po zwiniętych klasztorach bogatych zbiorów bibljograficznych. 2) *Bibljoteka ordynacji Zamojskich*, powstała ze zbiorów familijnych i po akademji w Zamościu, przewieziona do Warszawy 1804 i powiększona zbiorami Adrjana Krzyżanowskiego, w 1900 liczyła 79,635 tomów i 1784 rękopisów. 3) *Bibljoteka hr. Krasińskich*, połączona z muzeum Świdzińskiego, posiada gabinet numizmatyczny, zbiór obrazów, kolekcję rycin i zbiór archeologiczny. 4) *Bibljoteka hr. Przezdzieckich*, mieszcząca się przy ulicy Foksal. 5) *Bibljoteka Tow. lekarskiego*. 6) *Bibljoteka Tow. hygjenicznego*. 7) *Bibljoteka Tow. popierania przemysłu i handlu*. Ze zbiorów trzech ostatnich korzystać mogą tylko członkowie. Nadto prawie wszystkie stowarzyszenia i kluby posiadają swoje bibljoteki lub czytelnie.—*Galerje i zbiory*: 1) *Galerja obrazów muzeum sztuk pięknych* przy ulicy Wierzbowej. 2) *Wystawa zachęty Towarzyswa sztuk pięknych* przy ulicy Królewskiej. 3) *Salon sztuk pięknych* A. Krywulta. 4) *Salon artystyczny* przy ulicy Nowy Świat. 5) *Zbiory etnograficzne* przy ul. Krakowskie-Przedmieście. 6) *Muzeum rzemieślnicze* przy ul. Krak.-Przedm. 7) *Gabinet zoologiczny*, w gmachu uniwersyteckim, założony w 1818. 8) *Wystawa starożytności* przy ul. Krak.-Przedm. 9) *Gabinet anatomiczny i fizyczny* przy uniwersytecie. 10) *Gabinet wzorów gipsowych* w uniwersytecie. 11) *Zbiory ornito-*

logiczne hr. Branickiego we Frascati. 12) *Zbiory numizmatyczne* w uniwersytecie, pozostałe 1844.— *Teatry.* Oprócz wzmiankowanych już teatrów: *Wielkiego, Rozmaitości* i *Letniego*, **W.** posiada jeszcze teatr *Nowy* przy ulicy Królewskiej, teatr *Nowości* przy ulicy Daniłowiczowskiej, *Ludowy* przy ulicy Ciepłej, kilka teatrzyków prywatnych, jak Eldorado, Wodewil i in., a nadto Cyrk przy ulicy Ordynackiej i Filharmonję, założoną 1899 r., mieszczącą się w gmachu własnym, wzniesionym na jednym z placów po b. szpitalu Dzieciątka Jezus, a przeznaczonym wyłącznie dla produkcji muzycznych.

Zakłady dobroczynne. Na czele tych instytucji stoi 1) *Warszawska Rada miejska dobroczynności publicznej*, pozostająca pod zwierzchnictwem prezydenta m. Warszawy i niektóremi instytucjami zarządzająca bezpośrednio, nad innemi wykonywająca tylko kontrolę. Wartość majątku ruchomego instytucji, pozostających pod bezpośrednim zarządem Rady, wynosiła w r. 1900 rb. 453,123, kapitały tych instytucji 2,977,985 rb. Wartość nieruchomości nieprocentujących 4,432,000 rb., procentujących 1,308,691 rb., dochód zaś 75,158 rb. Dochody wogóle wynoszą 1,384,618 rb., wydatki 1,287,202 rb. Dochody instytucji pozostających pod kontrolą rady miejskiej, wynosiły 766,845 rb., wydatki 716,588 rb. Kapitały tych instytucji wynosiły 3,828,078 rb., wartość ruchomości 112,582 rb., nieruchomości 1,926,779 rb, 2) Przytułek w Górze Kalwarji dla 220 starców, wydatki roczne 29,616 rb., (1898); 3) Instytut św. Kazimierza przy ulicy Tamka, założony 1659 przez królowę Marję Ludwikę, mieści 120 sierot dziewcząt, dochód 40,828 rb.; 4) Warszawski dom schronienia starców św. Ducha i Panny Marji, założony 1388, przy ul. Przyrynek, na 140 osób, z dochodem 8,779 rb.; 5) Oddział dla starych sług i robotników otwarty 1876 w domu Schronienia św. Ducha i Panny Marji, na 135 osób, z dochodem 40,198 rb.; 6) Szpital Dzieciątka Jezus, założony 1762, przez ks. Baudouina, przeniesiony z placu Wareckiego na ulicę Żelazną, posiadający 600 łóżek etatowych, 12 oddziałów wewnętrznych, 5 chirurgicznych i 1 ginekologiczny, instytut położniczy miejsc 50, oddział dla rekonwalescentów 12, dom wychowawczy dla 120 niemowląt, 200 dzieci starszych i 4,375 dzieci umieszczanych na wsi. Budżet na r. 1901 wykazuje: Szpital 114,575 rb., Dom wychowawczy i instytut położniczy 146,000 rb., oddział rekonwalescentów 955 rb.; 7) Szpital św. Ducha, założony 1442, przy ul. Elektoralnej, na 188 łóżek, z dochodem 118,110 rb.; 8) Szpital św. Rocha, założony 1708, na 118 łóżek z dochodem 32,503 rb. (1902); 9) Szpital miejski św. Stanisława, założony 1885 r. przy ul. Wolskiej, na 120 łóżek, dochód 30,121 rb.; 10) Szpital zapasowy, otwarty 1876, 60 łóżek (zimą 75), z dochodem 22,000 rb.; 11) Szpital N. M. Panny na Pradze, otwarty 1868, 332 łóżek, dochód 46,000 rb.; 12) Szpital starozakonnych, otwarty 1799 r., przy ul. Dworskiej w gm. Czyste, ma 450 łóżek; 13) Szpital ewangelicki, założony 1736 r., ma 80 łóżek, dochodu 29,618 rb.: 14) Szpital św. Jana Bożego, założony 1660, na 200 łóżek, dochód 55,480 rb.; 15) Szpital dla obłąkanych w Tworkach, otwarty 1891 r., na 405 osób, budżet na 1902 obliczono na 227,459 rb.; 16) Szpital św. Łazarza, założony 1595 r., ma 300 łóżek, z dochodem 60,154 rb.; 17) Instytut Oftalmiczny; założony 1827 r., ma 50 łóżek i dochodu 15,980 rb.- 18) Szpital dla dzieci przy ul. Aleksandrja, założony 1869 r., ma 153 łóżek, dochód 43,000 rb.; 19) Szpital dla dzieci przy ulicy Śliskiej, założony 1878 r., ma 35 łóżek, dochód 7,058 rb.; 20) Schronienie św. Władysława dla paralityków, otwarte 1881 r., 85 łóżek, dochód 13,191 rb.; 21) Schronienie dla nieuleczalnych paralityków, założone 1873 r., 160 miejsc, dochód 14,237 rb.; 22) Przytulisko dla szlachty zubożałej oraz kobiet bezdomnych, które są używane do pielęgnowania chorych w domach prywatnych. W 1901 r. udzielono schronienia 124 osobom, dochód 9,000 rb.; 23) Instytut moralnej poprawy dzieci w Mokotowie, założony 1830 r.. staraniem hr. Skarbka, dla 50 chłopców, dochód 9,200 rb.; 24) Zakład opieki N. M. Panny (Magdalenki) istnieje od 1862, na 170 kobiet, w r. 1900 przebywało ich 210, stałego dochodu nie ma; 25) Domy zarobkowe im. Staszica, powstały 1890 r., na 60 osób, dochód 14,400 rb.; 26) Schronienie dla nauczycielek, założone 1882 r., 40 miejsc stałych, dochód 9,937 rb.; 27) Instytucja jałmużnicza, założona 1846 r., dochód 2,970 rb.; 28) Biuro informacyjne o nędzy wyjątkowej, założone 1870 r., w r. 1901 dochód wynosił 40,206 rb.; 29) Przytułek dla sierot, miejsc 15, dochód 2,274 rb.; 30) Warszawski Dom sierot po robotnikach im L. Lenwala, miejsc 50, dochód 8,383 rb.; 31) Stowarzyszenie Pań św. Wincentego a Paulo; 32) Główny dom schronienia starców, sierot i paralityków starozakonnych, miejsc 140 i ochrona dla 50 dzieci, dochód 23,288 rb.; 33) Warszawskie Towarzystwo dobroczynności, powstałe w r. 1814, staraniem Zofji Ordynatowej Zamojskiej. Mieściło się naprzód w gmachach przy ul. Miodowej (gdzie teraz Hipoteka), a od 1818 w otrzymanych na własność gmachach po klasztorze i kościele Panien Karmelitek (pałac Kazanowskich). Posiada obok obszernych nieruchomości kapitały wieczyste i stałe dochody ze składek od członków, z 5-kopiejkowej dopłaty od biletów teatralnych i koncertowych i rozmaitych niestałych źródeł: loterji, widowisk, odczytów, ofiar dobrowolnych itd. Kapitał żelazny z końcem 1901 r., wynosił 1,651,879 rb., nieruchomości 515,483 rb., dochody ogólne 452,512 rb.; budżet na r. 1902 obliczony na 436,381 rb.; 35) Towarzystwo przytułków noclegowych oraz domów zarobkowych, założone 1895 r., dochód 1901 r., wynosił 57,490 rb.; 36) Towarzystwo doraźnej pomocy lekarskiej, założone 1896 r., budżet na 1902 r.

obliczono na 26,100 rb.; 37) Zakład dla biednych dziewcząt w Czerniakowie, założony 1898 r., w r. 1901 mieścił 55 dziewcząt; 38) Towarzystwo opieki nad ubogiemi matkami, założone 1895, budżet na 1902 przewiduje 15,900 rb., 39) Towarzystwo opieki nad nieuleczalnymi chorymi, istnieje 1897, r. W r. 1901 udzieliło porad 53,473; 40) Towarzystwo kolonji letnich, założone 1882, w 1901 r. wysłało dzieci 3,185 do 13 kolonji, dochód w r. 1901 wynosił 37,395 rb.; 41) Chrześcijańskie Towarzystwo ochrony kobiet, założone 1902 r.; 42) Towarzystwo osad rolnych i przytułków rzemieślniczych (w Studzieńcu i Puszczy) powstało 1871 r., w r. 1901 mieściło 191 wychowańców, dochód wynosił 46,934 rb.; 43) Towarzystwo opieki nad chorymi pozaszpitalnymi, założone 1901 r., środki czerpie z ofiar dobroowlnych i składek członków; 44) Towarzystwo opieki nad nerwowymi i umysłowo chorymi, założone 1900 r., budżet na 1902 przewiduje wydatki na 13,676 rb.; 45) Schronisko p. n. „Dom św. Jadwigi“, założone 1901 r.; 46) Rosyjskie towarzystwo dobroczynności, istnieje od 1866 r., miejsc 118, dochód 40,972 (1901); 47) Towarzystwo Czerwonego Krzyża; 48) Czesko-słoweńskie stowarzyszenie dobroczynne „Beseda“; 49) Ognisko szwajcarskie, założone 1895 r.; 50) Towarzystwo pomocy poddannych austro-węgierskich; 51) Towarzystwo opieki nad nauczycielkami pochodzenia francuskiego w Warszawie, założone 1897 r., budżet na r. 1903 około 1,600 rb.; 52) Instytucje gminy Ewangelicko-Augsburskiej, założone 1839 r.; 53) Dom starców i kalek tegoż wyznania; 54) Zarząd warszawski gminy starozakonnych, gmina założona 1821 r., budżet na 1900 r., 218,000 rb.; 55) Oddział Warszawskiego Towarzystwa opieki nad zwierzętami, otwarty r. 1868, posiada członków 705; 56) Zarząd okręgowy Towarzystwa ratowania tonących; i 57) Instytucja tanich mieszkań im. małż. Wawelbergów, założona 1898 r., posiada przy ulicy Górczewskiej trzy domy czteropiętrowe, w których znajduje się 320 mieszkań dla tyluż rodzin, oraz oficyny, w których mieszczą się: pralnie mechaniczne, kąpiele, ochrona, sala zabaw, czytelnia, ambulatorjum lekarskie, pokoje izolowane dla chorych zaraźliwych i sale przedpogrzebowe.

Handel **W.** rozpada się na krajowy, towarami rosyjskiemi i zagranicznemi. Jako główne ognisko kraju, liczącego 10 mil. ludności, Warszawa tworzy punkt centralny całego handlu krajowego. Stanowi więc przedewszystkiem środowisko handlu rolnego, a zwłaszcza zbożowego. Dwa tutejsze targi: na placu Witkowskiego i na Pradze ogniskują ten handel, zarówno w zakresie sprzedaży krajowych płodów rolnych, jak w zakresie sprzedaży wielkich ładunków zbożowych z Cesarstwa i na wywóz za granicę. Pod względem handlu zbożowego **W.** jest ważnym rynkiem tranzytowym między okręgami rolnemi Cesarstwa, a państwem Niemieckiem. Różne też surowe płody, jako to: drzewo, skóry, wełna, chmiel, nasiona itp. ogniskują się w **W.** i stąd mają zbyt zagranicę. Pod względem przemysłowym **W.** coraz bardziej się rozwija i szczególniej odznacza się postępami na polu przemysłu rękodzielniczego (stolarstwa, rękawicznictwa, galanterji żelaznej, różnych przyborów i t. p.), nadto zaś rozwojem przemysłu metalicznego, garbarskiego, piwowarskiego itp. Przytem **W.** skupia w sobie główne składy łódzkich fabryk tkackich i przędzalniczych, oraz niektórych wielkich fabryk tkacko-przędzalniczych Cesarstwa. Ten wielki handel nadaje wybitnie ożywioną cechę t. zw. dzielnicy Nalewkowskiej. **W.** ma też jeszcze rozwinięty handel komisowy różnych towarów zagranicznych, potrzebnych na użytek kraju całego. Obroty pieniężne uskuteczniają się na giełdzie, odznaczającej się znacznym ruchem papierów procentowych i dość pokaźnym ruchem akcji, które są też przedmiotem interesów spekulacyjnych. Potrzebom kredytowym czyni zadość cały szereg instytucji bankowych.

Przemysł fabryczny i rzemieślniczy w **W.** rozwija się powoli lecz nieustannie, dzięki komunikacjom kolejowym i ułatwionemu zbytowi do Cesarstwa. W r. 1901 istniało: 1) 47 *fabryk przerabiających materjały włókniste* (jak wyroby trykotowe, jedwabne, kapelusze, dywany, obić papierowych i t d.), z produkcją 3,355,513 rb., zatrudniające 3,915 robotników; 2) *27 przerabiających drzewo* (tartaki, meble i t. d.) z produkcją 2,110,612, robotników 1505; 3) *wyrobów chemicznych* (farby, lakiery, kosmetyki) z produkcją 2,140,000, robotników 583; 4) *przerabiających płody zwierzęce* (świece, mydło, garbarnie, białoskórnie, wyroby ze skóry, kleju, włosia), z produkcją 8,454,778, robotników 2,385; 5) *przerabiające płody kruszcowe* (cegły, szkło, lustra, cement, kafle, wyroby z gipsu), z produkcją 297,400, robotników 245; 6) *fabryki wyrobów metalowych*, (wyroby żelazne, maszyny, wyroby blaszane, złote, srebrne, miedziane, ślusarskie, drutu, robót kanalizacyjnych), z produkcją 23,474,067, robotników 13,343; 7) przetwory pokarmowe (młyny, piekarnie, cukiernie, kaszarnie, wody mineralne, krochmal, makaron, kawa, wędliny, pierniki, nabiał) produkujące za 4,379,367 robotników 1,627; 8) *przetworów opłacających akcyzę* (piwo, trunki, tytoń) z produkcją 6,075,377, robotników 2,671; 9) *różne zakłady fabryczne*, których nie można było zaliczyć do siedmiu kategorji specjalnych (sztucznych kwiatów, guzików, wyrobów asfaltowych, narzędzi muzycznych, powozów, pierników, parasoli, koronki, smary, wyroby galanteryjne i t. d.), z produkcją 7,517,957, zatrudniające 5,293 robotników; razem czynnych było 472 fabryki, z produkcją 57, 805,071, a liczba pracujących w nich robotników wynosiła 31,207 osób. W porównaniu z rokiem poprzednim liczba fabryk pozostała ta sama, lecz liczba robotników zmiejszyła się o 3%, a produkcja o 9.5 miljonów rb., t. j. o 14%, co było skutkiem zmniej-

szenia godzin roboczych na dobę. Stąd zmniejszyła się i suma zarobku robotników. W małych cechowych *zakładach rzemieślniczych*, nie podlegających nadzorowi inspekcji fabrycznej, t. j. posiadających mniej niż 16 robotników i nie korzystających z motorów gazowych, parowych i mechanicznych, liczba majstrów wynosiła 2.991, czeladników 7,464 i uczniów 4,676, a wytwórczość 14,670,034 rubli. Ogółem wytwórczość fabryczna i rzemieślnicza wynosiła 72,475,105 rb. i zatrudniała 46,338 osób. Cyfry te jednak są o wiele niższe od rzeczywistych, nie weszła do nich bowiem produkcja rzemieślników do cechu niezapisanych. Wreszcie należy wspomnieć o nienależących do powyższych kategorji 52 *aptekach*, do których wpłynęło recept 1,012,211 na sumę 443,987 rb., z ręcznej sprzedaży otrzymano 334,220, ogólny obrót wszystkich aptek w **W.** wynosił rb. 778,107.

Instytucje Kredytowe: 1) Towarzystwo kredytowe ziemskie, powstało w r. 1825. Wierzytelności Tow. zahipotekowane na dobrach, wynosiły razem na 9,631 dobrach, w r. 1902 — 139,642,015 rb., wartość nieruchomości wynosiła 951,688 rub., w ruchomościach 106,349 rub., dochod Towarzystwa w ciągu półrocza 483,770 rub.; 2) Bank włościański; 3) Towarzystwo kredytowe miasta Warszawy, założone w r. 1870, dochód w 1901 r., wynosił 360,486 rb.; 4) Warszawskie Towarzystwo wzajemnego kredytu, założone w r. 1872, liczy członków 2,237; 5) Drugie Warszawskie Towarzystwo wzajemnego kredytu, założone w roku 1900; 6) Praskie Towarzystwo wzajemnego kredytu, założone 1901 r.; 7) Kasa pożyczkowa przemysłowców warszawskich, otwarta w r. 1870 i 8) trzy Towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe, z których jedno otwarte r. 1897 a dwa w 1902 r. Do tej kategorji należy włączyć wielką liczbę kas pożyczkowych, pomocy, pogrzebowych i różnych typów, założonych w ostatnich latach przez pracowników wielu instytucji rządowych i prywatnych, oraz przedsiębiorstw.

Oprócz *Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń od ognia* założonego 1870 r. i rządowego *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych* mają w Warszawie reprezentacje swe wszystkie towarzystwa ubezpieczeń rosyjskie. Towarzystwo ubezpieczeń na życie, *Przezorność*, istnieje od 1895 r.; rywalizują z niem reprezentacje Towarzystw: *New-York*, *Equiteble* i *Urbaine*; w r. 1900 powstało towarzystwo ubezpieczeń od gradobicia, *Ceres*.

Banki: 1) Warszawski Kantor Banku Państwa, (dawniejszy Bank Polski) i prywatne: 2) Bank Handlowy, założony w r. 1870, 3) Bank Dyskontowy, otwarty w r. 1870; 3) Warszawski Oddział Banku Handlowego w Łodzi; 4) Filja Azowsko-Deńskiego banku handlowego, nadto wielka liczba bankierskich domów mniejszych.

Finanse. Dochody i wydatki m. **W.** z okresu 1893 do 1903 wynosiły: *Dochód ogólnej kasy miejskiej*, po wyłączeniu wpływów zwrotnych, pobieranych przez zarząd miejski w celu zwrócenia ich stronom lub władzom interesowanym, lecz włączając dochody nadzwyczajne, był następujący: w 1893 r. 4,746,808 rb., w 1903 r. 6,503,872 rb.; dochód zatem powiększył się o 1,757,064 rb. Dochody nadzwyczajne, jako zawierające w sobie wpływy osiągnięte z pożyczek, podnoszą znacznie wysokość sumy dochodów ogólnych. W r. 1893 wynosiły one 1,402,670 rb., zaś w 1903 225,573 rb. *Wydatki* miejskie ogólne, po wyłączeniu zwrotnych w 1893 roku 4,839,653 rb., zaś w 1903 roku 6,503,872 r. Wydatki nadzwyczajne, poniesione w części na roboty kanalizacyjne i wodociągowe, wynosiły w 1893 r. 1,402,670 rb., zaś w 1903 roku 225,573 r. *Dług* w 1893 r. wynosił 10,230,729 rb., zaś według budżetu na 1903 r. 16,145,700. Poszczególne pozycje *dochodów miejskich* na r. 1903. 1) *Własność miejska, źródła stałego wpływu i przedsiębiorstwa miejskie:* kanon z jatek rzeźniczych 318 rb., czynsze emfiteutyczne 375 rb., czynsze z gruntów miejskich 2,881 rb., laudemia 445 rb., dzierżawa nieruchomości miejskich 49,543 rb., dzierżawa placów miejskich 6,793 rb., z procentów od kapitałów hipotecznych 26,390 rb., z procentów Banku państwa 28,096 r., z miejsc targowych 21,902 rb., z opłat za tymczasowe zajęcie ulic i chodników przy budowie domów i pod werendy 16,967 rb., za ogłoszenia na słupach ulicznych 4,020 rb., dzierżawa studni miejskich 12,120 rb., opłaty za altany z wodą sodową i stragany łakoci 4,468 rb., opłaty za dobywanie żwiru, piasku i rybołówstwo na Wiśle 1,176 rb., opłata za wodę 1,264,024 rb., za kanały 390,200 rb., dochody z tramwajów 470,000 rb., z hal targowych 166,800 rb., z rzeźni 220,172 rb., z płóczkarni kiszek przy rzeźniach 14,400 rubli, z targowisk bydlęcych 34,717 rb., z targu trzody 32,774 rb., z targu na bydło krajowe 9,750 rb., z drukarni miejskiej i litografji 332 rb. 2) *Opłaty*: szacunkowa 1,784,320 rb., dopłata do podymnego 442,034 rb. 3) *Opłaty od przemysłowców:* dopłata do podatku skarbowego 152,825 rb., patenty obrońców prywatnych 2,640 rb., podatek od woźniców 59,454 rb., od przewoźników na Wiśle 1,498 rb.; 4) *Podatki pośrednie:* od widowisk 7,286 rb., od psów 10,626 rb., karty pobytu 78,071 rb., karty meldunkowe 42,638 rb., opłaty paszportowe 77,470 rb., rogatkowe 198,000 rb., wagowe na targach 2,274, kontrola gazomierzy 3,108 rb., wagowe na jarmarku wełnianym 950 rb., chmielarskim 197 r., z protestu weksli 87,065 rb., za gaz konsumowany przez osoby prywatne 24,139 rubli, za legalizację dokumentów 16,228 rb., podatek od koni 43,280 rb., z opłat w sądach pokoju 86,199 rb., 5) *Dochody pomocnicze*: zapomoga ze skarbu państwa na szkoły rzemieślnicze 6,937 rb., sekcje spraw rządowych 2,775 rb., indemnizacja za utracone dochody propinacyjne 165,733 rb., z sum ubezpieczeniowych

76,995 rb., od gminy żydowskiej na utrzymanie szkół 27,184 rb., zapomoga dla wdów i sierot po żołnierzach 1,404 rb., od rady miejskiej dobroczynności publicznej 700 rb. 6) *Dochody różne*: z kar 10,250 rb., z egzekucji 1,785 rb., ze sprzedaży niepotrzebnych rzeczy 1,105 rb., z biura adresowego 5,500 rb., z prenumeraty *Gazety Policyjnej* 52,864 rb., z ogłoszeń w tejże gazecie 10,778 rb., z 5-kopiejkowej dopłaty paszportowej 955 rb., za plany wydawane 2,831 rb., dochody przypadkowe średnio 3,851 rb., dozór przy robotach kanalizacyjnych prywatnych 4,745 rb., ze sprzedaży inwentarzy miejskich 1,600 rb., z opłat za próby w laboboratorjum miejskiem 1,524 rb., zwroty nieprawnie pobranych pieniędzy 514 rb. *Dochody nadzwyczajne* 225,573 rubli. Razem 6,503,872 ruble. Poszczególne pozycje *wydatków*: spłata długów 1,430,735 r., utrzymanie personelu zarządu miejskiego i koszta kancelaryjne 298,479 r., pomieszczenie zarządu miejskiego 12,111 r., konserwacja starych wodociągów i kanałów 21,792 r., utrzymanie nowych wodociągów i kanałów 680,140 r., utrzymanie miejskich rzeźni, oraz targów na trzodę i bydło 102,549 r., utrzymanie policji warszawskiej 543,730 rb., lokale dla policji 114,798 r., utrzymanie straży ogniowej 173,833 r., lokale straży ogniowej 19,150 rubli, pensye emerytalne 14,340 rb., utrzymanie sędziów pokoju i zjazdu sędziów pokoju 161,697 rb., podatki i ciężary nieruchomości miejskich 14,517 r., zewnętrzne ozdobienie miasta 1,444,688 rb., oświetlenie miasta 243,983 rb., różne wydatki czasowe 44,984 rb., wydatki wojskowe 8,698 rubli, utrzymanie szkół 347,100 rb., zakłady dobroczynne 204,943 r., kupno placów i budynków 269,366 rubli, skarbowi 81,815 rub., wsparcia urzędników i policji 35,835, wydatki drobne i nieprzewidziane 15,000 rb., wydatki nadzwyczajne 225,573 rb., razem rubli 6,503,872.

Cmentarze pierwotnie odrębne dla każdej parafji i przy każdym zresztą niemal kościele istniejące, ustąpiły powoli miejsca jednemu głównemu cmentarzowi katolickiemu, na gruntach wsi Powązki położonemu (ob. Powązki). Obecnie przedstawia on olbrzymie miasto zmarłych, zasiane tysiącami pomników i mieszczące prochy wielu zasłużonych krajowi, nauce i sztuce ludzi. Życiorysy i rysunki grobowców ważniejsze do połowy wieku zeszłego podaje ciekawa praca K. Wójcickiego „Cmentarz Powązkowski“ (3 t., Warszawa, 1857). Cmentarze innych wyznań mieszczą się również po za obrębem miasta, jak prawosławny we wsi Wola, założony 1841 w obrębie fortyfikacji, pozostałych z r. 1831; Cmentarz katolicki *Bródzieński*, założony 1878 r., na gruntach wsi Brodno (Bródno) za Pragą; Cmentarz starowierców przy ulicy Grochowskiej; ewangelicko-augsburski, założony w roku, 1792, mieści prochy Samuela i Bogumiła Lindego, pastora Leopolda Ottona, dr. Malcza, Stefana Dobrycza, Wilhelma Kolberga, Jerzego i Jana Bandtków i w. in. Cmentarz żydowski z domem przedpogrzebowym, założony w r. 1799, graniczy z ulicą Okopową i Młynarską; obok niego znajduje się cmentarz mahometański, założony w r. 1838. Nowy zaś cmentarz mahometański, położony jest pomiędzy cmentarzem Powązkowskim a linją kolei Obwodowej.

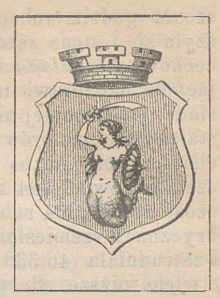

Herb Warszawy.

Herbem **W.** od najdawniejszych czasów jest Syrena.

Historja **W.** przedstawia trzy główne epoki: I, od pierwszych zawiązków organizacji miejskiej do przejścia razem z Mazowszem pod zarząd królewski w r. 1526; II, **W.** jako stolica Rzeczypospolitej do jej upadku w 1794; III, **W.** jako ognisko umysłowe, handlowe, przemysłowe i polityczne kraju.

Epoka I. Początek **W.** dotychczas nie jest wyjaśniony; według wszelkiego prawdopodobieństwa Konrad I, książę mazowiecki, energiczny i przedsiębierczy władca, oceniwszy strategiczne znaczenie wyniosłości, zajmującej lewy brzeg Wisły, zbudował sobie zamek, czy też rezydencję myśliwską w Jazdowie (Ujazdowie), a drugą w sąsiedniej wsi Warszawie, założonej (i nazwanej) prawdopodobnie przez jakiegoś Warcisława (Warsza). Ziemowit, syn Konrada I, mieszkał w Jazdowie, gdzie w czasie napadu Rusinów i Litwinów w 1262 r. śmierć poniósł, a syn jego Konrad popadł w niewolę. W r. 1281 Bolesław, brat Konrada, zdobywa i łupi Jazdowo. W 1313 r. przy podziale Mazowsza między synów Bolesława, ks. płockiego, średni z nich, Trojden, otrzymuje między innemi miastami w swoim dziale **W.** Akta sławnego procesu, który toczył się w kościele św. Jana w **W.** (1339 r.) między Kazimierzem **W.** a Krzyżakami, przekonywają, iż **W.** wtedy była grodem otoczonym murami, miała rynek, dwa kościoły, szkołę parafjalną i swego wójta, uczonego człowieka, czynnego w tym procesie. Podówczas miasta mazowieckie, jak: Rawa, Różan, Maków, Zakroczym, Wąsosz, Wyszogród, Liw, Serock, Wizna, Ostrów, cieszyły się pomyślnym rozwojem, dzięki kwitnącej w nich fabrykacji piwa i produkcji rzemieślniczej, opartej na zaspokajaniu potrzeb licznej ludności szlacheckiej i włościańskiej (która tu najdłużej cieszyła się swobodą). Ściągało to do miast rzemieślników niemieckich, którzy w **W.** stanowili większość ludności, jak tego dowodzą akta radzieckie **W.**, w języku niemieckim pisane, i zachowane w nich nazwiska przeważnie niemieckie. Syn Bolesława, Kazimierz, od 1341 r. stale zamieszkał w **W.** i przybrał tytuł księcia warszawskiego; najwięcej jednak do pomyślnego

rozwoju miasta przyczynił się synowiec Kazimierza, Janusz, któremu w dziale po ojcu przypadło księstwo warszawskie (1379). On to przywilejem lokacyjnym z 1413 r. przeniósł mieszczan z pod prawa polskiego pod niemieckie, przez co nadał magistratowi juryzdykcję w sprawach cywilnych i kryminalnych i zupełny samorząd. Organizacja zarządu miejskiego została zaprowadzona na wzór niemiecki; składał się on z urzędników obieralnych, którymi byli: burmistrz i wójt, rajcy, ławnicy i gminni. Liczba tych ostatnich wzrastała w miarę wzrostu ludności. Gdy po śmierci brata Janusz stał się władcą całego Mazowsza, **W.** została stolicą tej prowincji. Warowne położenie otoczonego murami (w 1379) grodu, który jako stolica obszernej prowincji i przez swe położenie nad wielką rzeką stanowiący dogodny punkt dla rozwoju handlu i przemysłu, zaczęło ściągać tu liczną ludność. Dokoła Starego Miasta tworzyły się nowe gminy miejskie z oddzielnym zarządem, jak Nowe Miasto, w którem nad brzegami nieistniejącej dziś rzeczki Drny skupiały się młyny, folusze, blicharnie, i Solec, gdzie oprócz fabryk, koncentrował się handel wiślany. Długoletnie (47 lat) panowanie Janusza († 1429) położyło fundament dla dalszego rozwoju **W.**, która odtąd zaczyna nabierać coraz większego znaczenia politycznego. Od 1401 odbywają się tu liczne zjazdy panów i szlachty mazowieckiej, tudzież roki sądowe. Deputowani warszawscy podpisują traktat z Krzyżakami 1422 roku. Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r. nadawający ulgi celne dla mieszczan **W.**, i ustanowienie w 1461 r. czterech walnych jarmarków przyczyniły się do rozwoju handlu. Wielki pożar w 1480, mimo obrócenia w gruzy całego niemal miasta, nie zachwiał dalszej jego pomyślności. — *Epoka II.* Z wygaśnięciem książąt mazowieckich Mazowsze było wcielone do Korony (1526 r.) i zamienione na województwo Mazowieckie (1576 r.). Królowa Bona, otrzymawszy oprawę swego posagu na Mazowszu (1548), obrała sobie zamek **W.** za stałą rezydencję. Zygmunt August często bywał w **W.** i ostatnie trzy lata przed śmiercią stale tu przepędził. Sejmy, odprawiane od 1557, nadają grodowi mazowieckiemu coraz większe znaczenie polityczne, utwierdzone wreszcie uchwałą sejmu lubelskiego z 1569 r., która wyznaczyła **W.** na stałe miejsce obrad publicznych. Zygmunt August rozciągnął troskliwą opiekę nad **W.** Uwolnił mieszczan od juryzdykcji sądów marszałkowskich, wojewodzińskich i starościńskich, pokasował wszelkie jurydyki, które zaczęły powstawać na gruntach przez szlachtę i duchowieństwo ponabywanych pod **W.**, poddając je miastu, żydom zabronił zajmowanie się handlem i przebywanie w obrębie dwumilowym od **W.**, wyjąwszy porę sejmową, zabronił komukolwiekbądź (szlachcie mianowicie) wyłamywać się od płacenia podatków i opłat miejskich. Król ten wreszcie zajął się energicznie budową pierwszego mostu na Wiśle, który był zaczęty w 1568 r., a ukończony przez Annę Jagiellonkę w 1573 roku. Znajdował się ten most wprost dzisiejszej ulicy Mostowej i trwał do 1603 r. Lustracja z 1564 r. znalazła w obrębie starej **W.** jedenaście ulic, a 9 za wałami na przedmieściu i 488 domów murowanych. Nowe Miasto, przeważnie drewniane, liczyło 204 posesji, kościołów i kaplic w **W.** Pożar zamku krakowskiego w 1595 r. skłonił Zygmunta III do ostatecznego osiedlenia się razem z dworem w **W.**, która już faktycznie była od połowy XVI r. stolicą kraju i ogniskiem handlowem. Kraków górował nad nią życiem umysłowem, akademją, szkołami, drukarniami. Pierwsza drukarnia w Warszawie ukazała się na chwilę w 1578 r.; założył ją Mikołaj Szarfenberger z Krakowa, lecz nie mogąc się utrzymać, opuścił **W.**, wydawszy tu „Odprawę posłów greckich“ Kochanowskiego (1578). Za dworem królewskim ściągnęło tu wielu cudzoziemców, duchownych i świeckich panów. Szlachta pomimo dawnych uchwał zaczyna wyrabiać u królów przywileje na jurydyki, które, tamując wzrost miasta i krępując jego przywileje, niweczyły dotychczasową pomyślność **W.**, na handlu i przemyśle opartą. Życie naukowe i artystyczne krzewi się, znajdując ogniska na dworze królewskim, dworach magnatów, środ licznego duchowieństwa, w szkołach jezuickich, a następnie pijarskich; powstają drukarnie i księgarnie. Na dworze królewskim urządzono wspaniały teatr z wyborną orkiestrą. Wszyscy magnaci zaczęli wznosić sobie okazałe rezydencje, powstało mnóstwo gospód dla szlachty, licznie zjeżdżającej się na sejmy i elekcje, odbywane na polach Woli. Koło pałaców magnackich, na wydzierżawionych gruntach, sadowiły się mniejsze dworki i kamienice, tworząc liczne, niezależne od miasta jurydyki, jak: Tamka, Leszno, Bieliny, Wielopole, Ordynacka, Gołubska, Obożna, Skaryszew, Szymanowska i inne. Praga, wieś, własnością biskupów kamienieckich będąca, wyniesiona w 1648 na miasto, zwabiła wkrótce liczną ludność, która tu chętnie osiadała dla taniości i ożywionego handlu. Wojny szwedzkie, w ciągu których nieprzyjaciel dwa razy zajmował miasto (1655 i 1656), pustosząc nielitościwie przedmieścia, zadały wielką klęskę **W.**, zwłaszcza iż jednocześnie wybuchła morowa zaraza, która tysiące ofiar pochłonęła. Według rewizji z 1659 r. Stare Miasto posiadało 184 domy, Nowe tylko 93, przedmieścia z licznemi pałacami były spustoszone zupełnie. Pożar 1660 r. i morowa zaraza z 1662 jeszcze więcej pochyliły ku upadkowi nieszczęśliwe miasto. Rozpasanie szlachty przechodziło wszelkie granice i 90 tysięczny tłum—zebrany na elekcję w 1668 dopuszczał się nieustannych nadużyć, a nawet rabunku w czasie okropnego pożaru, który trzecią część miasta zniszczył. **W.** słowem przestała niejako być miastem, tylko stała się rezydencją dworu królewskiego, magnatów i miejscem sejmowania. Żywioł mieszczański znika niemal z widowni. Królowie i kró-

lowe za to gorliwie się zajmują ozdabianiem stolicy. Klasztory mnożą się; w w. XVII liczba ich doszła do 33. Przedmieścia przygłuszają właściwe miasto; gdy Stara i Nowa **W.** liczą w 1660 r. tylko 446 domów, na przedmieściach znajdowało się 800 (razem 1,200 posesji). Pałace pańskie zaćmiły kamieniczki mieszczan. Środek miasta wysuwał się po za obrąb murów. Statua Zygmunta III, wzniesiona po za bramą krakowską, jak gdyby wskazała kierunek, w którym się miasto miało rozwinąć. Ogromny bazar (Marywil), wzniesiony w miejscu, gdzie dzisiejszy Wielki teatr, przez królowę Marję Ludwikę, stał się ogniskiem życia handlowego i siedliskiem bogatych sklepów. Handel zostawał przeważnie w rękach cudzoziemców: Niemców, Ormian, Greków, którzy po dłuższym pobycie i przez stosunki z polską ludnością przyjmowali łatwo język i obyczaje krajowe. Prusy polskie dostarczały też mieszczaństwu warszawskiemu ludzi światłych i ożywionych. Cały wiek XVII był dla **W.** nieustannem pasmem uroczystości publicznych (elekcje, koronacje, śluby, hołdy, obchody zwycięstw), klęsk wojennych, pożarów, epidemji. Kronika dziejów **W.** zbogaciła się mnóstwem faktów, miasto mnóstwem pamiątek (kościoły, pomniki, pałace); handel tylko i przemysł i wogóle interesy samego mieszczaństwa cierpiały, zwłaszcza że rosnąca samowola szlachty gwałciła nieustannie przywileje i prawa miejskie, a jurydyki ogołacały miasto z ludności, dochodów i powagi. Pierwsza połowa wieku XVIII była dalszym ciągiem losów XVII stulecia. Najście Szwedów (Karol XII) w 1702 i rządy ich w **W.** aż do połowy 1705 r. w połączeniu z ciągłemi przechodami wojsk saskich, rosyjskich, polskich i walkami toczonemi pod murami i w murach miasta, zadały ciężką klęskę mieszkańcom. Kontrybucje i kwaterunki zjadły zasoby miejskie i prywatne. Morowe powietrze, przez 3 lata trwające (1709 — 1712), zabrawszy 30,000 ofiar, wyludniło **W.**, gdyż reszta mieszkańców rozbiegła się po okolicach. August II upamiętnił swe panowanie wzniesieniem pałacu i urządzeniem ogrodu Saskiego, tudzież koszarami (Mirowskie, gwardji koronnej i przy Kazimierowskim pałacu), które wznosił dla ubezpieczenia swej władzy. Za Sasów **W.** staje się coraz wybitniej głównem ogniskiem życia umysłowego całego kraju. Pism perjodycznych początkiem był *Nowy Merkurjusz*, wydawany od 1661 roku (w Krakowie, a poźniej w **W.**); w 1729 r. powstaje *Kurjer Polski*, później *Monitor*, *Gazeta Warszawska* i in. Konarski reformuje szkoły pijarskie; za jego przykładem idą Jezuici (Bohomolec). Załuski zakłada (1746) swą znakomitą bibljotekę, którą oddaje na użytek publiczny. Drukarnie i księgarnie rozwijają coraz żywszą działalność. W 1732 ukazuje się pomnikowe wydawnictwo zbioru praw (*Volumina legum*). Miasto samo zaczęło się powoli dźwigać z upadku, i straszliwy nieporządek panujący na ulicach znikł dzięki energji Francisz. Bielińskiego, marszałka wielkiego koronnego, przewodniczącego w *komisji brukowej*, który bez funduszów, pomimo tysiącznych przeszkód, przeprowadził ogólny pomiar miasta, oparł na nim opłatę brukową, wyjednał zasiłek skarbowy (po 40,000 zł. rocznie przez 12 lat) i po długoletnich trudach doprowadził bruki i kanały do możliwego porządku kosztem 405,930 zł. Za jego staraniem również wyszła podówczas pierwsza szczegółowa mapa (plan) **W.** i okolic na czterech arkuszach (1762). Obok *komisji brukowej* położyła wielkie zasługi dla miast wogóle, a więc i dla **W.** *komisja dobrego porządku* (boni ordinis), która, istniejąc od 1765 do 1795 r., rozpoznała wszelkie przywileje miejskie, sprawdziła rachunki, pozałatwiała spory z jurydykami, poprawiła ustawy cechowe, powykrywała nadużycia i przedstawiła królowi memorjał z wyłuszczeniem koniecznych zmian w zarządzie i sądownictwie miejskiem. **W.** zawierała wówczas 15 jurydyk i kilka mniejszych. Praga zaś 7 liczyła, każda miała osobny ratusz lub sąd, osobny zarząd, wójtów, ławników, pieczęć, osobne miary i wagi. Porwanie Stanisława Augusta przez konfederatów (1771 r.) przyśpieszyło wprowadzenie w czyn wielu projektowanych ulepszeń. Dokonano pomiaru całego miasta, otoczono **W.** rowem i wałem, urządzono cztery wjazdy (rogatki) do miasta (przy ulicach: Czerniakowskiej, Marszałkowskiej, Chłodnej i na Faworach), ustalono dawne lub nadano nowe nazwy 190 ulicom, ponumerowano domy (1784), oświetlono główniejsze ulice. **W.** posiadała wtedy 31 kościołów, na 4 parafje rozdzielonych, 8 szpitali, 3 konwikty duchowne dla młodzieży, 5 szkół i szkółek, dwa ratusze, dwa rynki, 19 targów, 10 gmachów rządowych i publicznych, 4 więzienia, 65 pałaców prywatnych, 16 studni. Obwód wałów miejskich wynosił 19,793 łokci. W 1780 r. dokonano spisu ludności, który wykazał w **W.** 89,448 mieszkańców, a na Pradze (1787) 6,695 miesz. Posesji było ogółem (prócz Pragi) 3,140, w tem murowanych 980, drewnianych 2,160. Żydów w 1781 r. liczono 3,532. Duch reformatorski dosięgnął i cichego mieszczaństwa Starej **W.**, które, znalazłszy dzielnego przedstawiciela w światłym i energicznym prezydencie Janie Dekercie, upominało się o swoje odwieczne prawa. Zabiegi Dekerta, pracującego nad uzyskaniem praw obywatelstwa dla stanu miejskiego, zostały uwieńczone uchwałą sejmu z 1791 r., której jednak nie doczekał się, zgasłszy w sile wieku (1790). Dalszem następstwem tej uchwały było zniesienie jurydyk ustawą z 18 kwietnia 1791 r. i podział miasta na 6 cyrkułów (prócz Pragi). Ustanowiono policję i straż nocną. Epoka od 1788 do 1791 r. stanowi najświetniejszą chwilę w dziejach dawnej **W.** Ludność w 1792 r. doszła 120,000; w ciągu kilku lat powstało 20 nowych ulic i około 200 domów murowanych. Pomyślność ta była jednak sztuczną i chwilową tylko, bo nie wsparta na rozwoju rękodzieł, przemysłu i handlu, lecz jedynie

sprowadzona napływem szlachty, cudzoziemców i kupców.—*Epoka III.* Po abdykacji Stanisława Augusta, **W.** na mocy traktatu podziałowego przeszła pod władzę Prus i została stolicą nowo utworzonej prowincji Prus Południowych. Nowa administracja, zwłaszcza gdy na jej czele stanął generał Köhler (od 1798 r.), okazała się bardzo pożyteczną dla materjalnych interesów miasta. Zaprowadzenie urządzeń hipotecznych (1797 r.), lombardu, towarzystwa ubezpieczeń od ognia (1804), policji lekarskiej (1796), uporządkowanie ulic, targów, założenie liceum (1805), reorganizacja magistratu, wzorowe urządzenie policji, wszystko to przyczyniało się wiele do ozdobienia, podniesienia i ożywienia miasta, zrujnowanego wielu klęskami, wskutek których ludność spadła w 1799 r. na 64,829 m. Ilość żydów podniosła się z 3,532 na 7,688. Niemcy i żydzi zaczęli w swe ręce zagarniać handel. Życie wyższego towarzystwa koncentrowało się w pałacyku pod Blachą około ks. Józefa Poniatowskiego, życie naukowe miało swe ognisko w świeżo zawiązanem *Towarzystwie przyjaciół nauk* (1800 r.). Powstało towarzystwo muzyczne (polsko-niemieckie). Teatr polski (pod kierunkiem Bogusławskiego) cieszył się powodzeniem. Po dwunastoletnim wypoczynku nowe burze wstrząsnęły krajem i **W.** Władze pruskie po klęsce pod Jeną ustąpiły z **W.** w dniu 26 listopada 1806 r., a nazajutrz wojska francuskie zajęły miasto. Traktatem Tylżyckim utworzono (7 lipca 1807) Księstwo Warszawskie. **W.** została stolicą nowego państwa i jednego z 6 departamentów, na które rozdzielono Księstwo. Ciągłe przechody wojsk, scentralizowanie w Warszawie najwyższych władz dla całego księstwa, sprawiły znaczny przyrost ludności i ożywiły handel (z 68,412 miesz. w 1806 r. na 78,767 w 1813 r.). **W.** przybrała w tym czasie kosmopolityczny charakter, francuszczyzna była panującym językiem; jeden teatr, cieszący się powodzeniem, był z Tow. przyjaciół nauk ogniskiem życia narodowego i umysłowego; książki i pisma perjodyczne przestały niemal wychodzić w tym czasie. Trwałą pamiątką owej epoki jest Towarzystwo dobroczynności, zawiązane na wzór wileńskiego w 1814 r. Z utworzeniem kongresowego Królestwa Polskiego w r. 1815, **W.** przeszła pod władzę Komisji rządowej spraw wewnętrznych i policji (1816 roku). Z ustaleniem spokoju i porządku rozpoczyna się nowa epoka rozwoju miasta. Urząd municypalny uległ przekształceniu, podatki uporządkowano, dochody miasta podniesiono do 700,000 złp. (w 1818 r.), wzbroniono budowy i reparacji domów drewnianych, zajęto się odbudowaniem Pragi. Za staraniem ówczesnego prezydenta Karola Wojdy, skarb wyznaczył po złp. 300,000 przez 23 lata na pożyczki udzielać się mające budującym nowe domy ze spłatą amortyzacyjną. Od 1817 r. do 1823 wzniesiono 200 domów nowych, a odnowiono 769. W r. 1816 zaprowadzono nowe oświetlenie ulic latarniami, których liczba wynosiła 245 (w 1819 roku). Dawne bruki przerobiono, nowe ulice zabrukowano, pourządzano chodniki granitowe i piaskowcowe po głównych ulicach (1821). Na placu przed zamkiem rozebrano bramę Krakowską i stare mury (1817), na rynku Starego Miasta rozebrano stary ratusz, na środku stojący, zamiast którego urządzono nowy w pałacu Jabłonowskich (gdzie dzisiejszy); zniesiono również ratusz na Nowem Mieście i Grzybowie; zamiast drobnych kramów, stanęły ozdobne sklepy (gdzie dziś gmach teatru). Ogród Saski i Krasiński zostały uporządkowane i opasane kratami żelaznemi. Dzisiejszy plac Bankowy powstał po wzniesieniu wspaniałych, dotąd stojących gmachów (Komisji skarbu w 1824 r., Banku polskiego 1826 i Pałacu ministrów). W tym czasie zabudowane zostały Nowy-Świat, Bielańska, Elektoralna, Leszno, Nalewki, Franciszkańska i Nowiniarska. Wystawiono mennicę (1817), Obserwatorjum astronomiczne (1819), pałac Towarzystwa przyjaciół nauk; założono pałac i park Belwederski (1823). Przerobiono zupełnie pałac Radziwiłłowski na mieszkanie dla namiestników Królestwa, pałac Mostowskich na pomieszczenie Komisji spraw wewnętrznych, pałac Kazimierowski na pomieszczenie bibljoteki i uniwersytetu. Urządzono nową drogę bitą, *Jerozolimską* zwaną. Życie polityczne kraju skupiło się wtedy w **W.**, jako miejscu odbywania sejmów (w 1818, 1821, 1825, 1830 i 1831) i siedlisku władz najwyższych. Życie naukowe tu również znajdowało swe ognisko w licznych instytucjach, jak: Uniwersytet, otwarty 1818, Szkoła politechniczna (1825), Instytut agronomiczny w Marymoncie, Konserwatorjum. Towarzystwo przyjaciół nauk stanowiło najwyższy areopag w rzeczach nauki, literatury i języka. **W.** staje się głównem ogniskiem rozwoju nowego kierunku poezji polskiej i nowej epoki literatury; tu bowiem między 1820 a 1830 r. rozpoczynają swą działalność poetycką i literacką wszyscy niemal najznakomitsi poeci i pisarze (Z. Krasiński, J. Słowacki, J. Korzeniowski, Malczewski, Witwicki, Bohdan Zaleski, Brodziński, Mochnacki i w. in.). Teatr rozwija się przy gorącem poparciu publiczności i talencie artystów (Elsner i Kurpiński), którzy zbogacają repertuar opery oryginalnemi utworami. Obok klasycznej tragedji, komedje Fredry cieszą się wielkiem powodzeniem. Piśmiennictwo perjodyczne zaczyna się budzić do nowego życia (*Kurjer Warszawski* powstaje w 1821); między 1813 a 1823 wychodziło 38 dzienników literackich i politycznych. Drukarnie i księgarnie rozwijały się szybko. Przemysł i handel rozwinęły się jednocześnie, dzięki ułatwionemu kredytowi (Bank polski, Towarzystwo kredytowe ziemskie), rosnącemu odbytowi do gub. Cesarstwa i wzmagającej się produkcji całego kraju. Ludność z 81,020 w 1817 r. podskoczyła na 126,443 w 1826, a 130,654 w 1829 r.; dochody miasta z 700,000 złp. w 1817 wzrosły do 3,184,000 w 1829 r. W ciągu 5 lat, od 1823 do 1828, wysta-

wiono lub przerobiono nanowo 516 domów. Powstanie, wybuchłe 29 listopada 1830 r., i następna wojna, zakończona szturmem i zdobyciem **W.** (8 września 1831 r.), sprowadziły kilkoletni zastój w rozwoju miasta, które prócz strat materjalnych (spalenie 221 domów i inne straty ocenione na 5,312,949 złp.), poniosło dolegliwszy uszczerbek przez wielki ubytek ludności (obliczenie z dnia 27 września 1831 r. pokazało ubytek 10,654 mężcz. i 5,913 kobiet chrześcijan). Dochody miejskie z 3,184,000 złp. spadły na 1,444,000. Przemysł fabryczny ogromnie ucierpiał i wywóz do Cesarstwa zmniejszył się o połowę. Życie umysłowe straciło swe główne ogniska: Uniwersytet i Tow. przyjaciół nauk. Urząd municypalny został magistratem miasta **W.** (1842), policja przeszła (od 1832) pod zarząd wice-prezydenta, a później oberpolicmajstra. Na koszta budowy cytadeli (rozpoczętej w 1832 r.), miasto zaciągnęło w Banku Polskim pożyczkę w wysokości 10,000,000 złp., na której spłacenie ustanowiono podatek nowy (klasyczne). Po kilkoletnim zastoju miasto nanowo zaczęło się dźwigać i zabudowywać, mianowicie około 1840 r. Z budowli publicznych powstał okazały gmach teatru Wielkiego (ukończony 1833 r.), przerobiono kościół katedralny (1840), z dawnego Pijarskiego urządzono sobór prawosławny (1837), wzniesiono nową świątynię katolicką św. Karola Boromeusza (w 1841). Ogród Saski przyozdobiono okazałą kolumnadą, łączącą dwa skrzydła dawniejszego domu Skwarcowa (dziś rządowy). Uporządkowano targ za Żelazną Bramą, gdzie wzniesiono ogromny bazar (Gościnny Dwór) w r. 1841. Ważnem udogodnieniem komunikacyjnem stał się zjazd ku Wiśle, wspaniała budowa, ukończona w 1846 r. Jednocześnie założenie pierwszej drogi żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej (1840 r.) i otwarcie jej w 1845 r. położyło fundament materjalnemu rozwojowi **W.**, która odtąd zaczyna się rozszerzać w stronę dworca kolejowego. Dochody miasta w tym czasie wzrosły do 5 mil. złp., a ludność ze 123,535 w 1832 podrosła na 166,997 miesz. w 1847 r. (prócz wojska i niestałej ludności, wynoszącej 31,037). W rozwoju handlu i przemysłu położył ogromne zasługi Piotr Steinkeller, dusza wszystkich ówczesnych przedsiębierstw, któremu **W.** zawdzięcza wiele zakładów, jak: młyn parowy, piekarnię na Solcu i inne, dziś już nie istniejące. Wznowienie perjodycznych wystaw przemysłowych (ustanowionych w r. 1818), w latach 1841 i 1845, udział przemysłowców warszawskich w wystawie petersburskiej 1839 r. podziałały pomyślnie na wzrost handlu wywozowego **W.** (w 1847 r. przedstawiał on sumę 2,416,618 złp.). Produkcja 190 fabryk dochodziła 2 miljony rubli, a rękodzielnicza przeszło 2½ miljona przy 5,346 robotników. Na miejsce poznoszonych wskutek wypadków 1831 r. zakładów naukowych potworzono nowe, jak: Akademja duchowna rzymsko-katolicka (w 1835), otworzona przy kościele Franciszkanów, kursy pedagogiczne (1836), szkoła sztuk pięknych (1844), gimnazjum realne (1840), instytut szlachecki (1855), przekształcono na nowo instytut agronomiczny w Marymoncie (1840). Życie umysłowe od 1840 r. rozbudziło się nanowo; w r. 1847 wychodziło 17 pism (4 codzienne i 3 literacko-naukowe miesięczne). W ciągu lat 16 od 1840 do 1856 życie **W.** nie przedstawiało żadnych wybitniejszych zwrotów, szło leniwo, ale regularnie. Pod względem zewnętrznym, upiększenia i udogodnienia, rozwijała się powolnie. Po wybornem urządzeniu straży ogniowej (1836), targu za Żelazną Bramą (1842) i Zjazdu ku Wiśle (1846), nastąpił długi zastój. Od 1856 zaczyna się dopiero nanowo szereg ulepszeń, przez zaprowadzenie wodociągów i ozdobienie wodotryskami głównych placów miejskich i Saskiego ogrodu (1856), zaprowadzenie oświetlenia gazowego (1856), wzniesienie wielu gmachów, jak: pałac Towarzystwa kredytowego ziemskiego, hotel Europejski, szpital św. Ducha. Nowe domy ukazywały się w coraz większej liczbie. Kolej Petersburska i Bydgoska (otwarte w 1861 r.) ożywiły ruch handlowy. Wystawy przemysłowe i posiedzenia Towarzystwa rolniczego rozbudziły ludność z sennej martwoty. Życie umysłowe i artystyczne objawiało się w coraz większej liczbie pism i książek, w zamiłowaniu ku muzyce (odrodzenie opery pod sterem Moniuszki) i sztukom plastycznym (Towarzystwo zachęty sztuk pięknych w roku 1860). W akademji medycznej nauka znalazła swój przybytek, a kraj odzyskał niezbędną instytucję (1857). Wypadki 1861 r. do 1864 r. znowu powstrzymały umysłowy i materjalny rozwój miasta, choć nie na długo. Pomimo zniesienia centralnych autonomicznych władz Królestwa i odjęcia **W.** charakteru stolicy politycznej, miasto nie przestawało się coraz świetniej rozwijać po chwilowem przesileniu. Położona w środku Europy, **W.** dąży ku przekształceniu się na ważny targowy rynek zamiennego handlu między Wschodem a Zachodem. Ustalenie komunikacji z prawym brzegiem Wisły przez dwa mosty żelazne, połączenie linjami kolejowemi z ogniskami handlowemi i przemysłowemi sąsiednich krajów, naprawa dróg bitych w Królestwie, wszystko to składało się na ustalenie materjalnej potęgi i pomyślności miasta, którego przemysł, handel i ludność wzrastają od 1868 r. z niezmierną szybkością. Za staraniem prezydenta **W.** generała Witkowskiego, dokonano wielu ulepszeń i upiększeń, jak: żelazne bruki po ważniejszych ulicach, asfaltowe chodniki, skwery na głównych placach, wystawienie okazałego Ratusza na miejsce dawnego, spalonego w 1863 r., wysadzenie wielu ulic drzewami, rozszerzenie Krakowskiego Przedmieścia przez rozebranie domów stojących w miejscu dzisiejszego skweru przed dawną pocztą, otworzenie nowych ulic, jak: hrabiego Berga, Włodzimierskiej. Od 1873 ruch budowlany przybrał ogromne rozmiary, zwłaszcza w dzielnicy przytykającej ku dworco-

wi drogi Wiedeńskiej. Liczba sklepów mnożyła się, równie jak i warsztatów rzemieślniczych; obok wielu nowych fabryk, dawne porozszerzały znacznie zakres swej działalności, mając zapewniony zbyt do Cesarstwa. Nietylko wyroby rękodzielnicze, jak: obuwie, ubiory męskie i stroje kobiece, kwiaty, krawaty, bielizna, lecz produkty fabryczne, jak: wagony, machiny, powozy, fortepjany, rozmaite wyroby metalowe, meble, wreszcie produkty ogrodnicze i cukiernicze, znajdują łatwy i korzystny zbyt w Cesarstwie. **W.** zaspokaja rozliczne potrzeby zachodnich i południowo-zachodnich gubernji Cesarstwa. Znaczny wpływ na rozwój życia umysłowego w Warszawie miała Szkoła Główna (1863 — 69), nastąpiło ożywienie ruchu wydawniczego, liczba pism perjodycznych znacznie się powiększyła. Miejsce Szkoły Głównej zajął Uniwersytet, w r. 1898 założony został instytut politechniczny. Zarazem wzrasta zamiłowanie sztuki, czemu silną zapewne da podnietę zapowiedziane już założenie wyższej szkoły sztuk pięknych. Obok dawnego towarzystwa muzycznego nowa „Filharmonja," założona 1900 r., rozbudziła powszechne zajęcie się muzyką. Co do urządzeń miejskich najważniejszym postępem ostatnich dziesięcioleci jest przeprowadzenie wybornej kanalizacji z nowemi wodociągami. System kanalizacji jest spławny; wszystkie wody domowe, odchody i wody z deszczów zwyczajnych odprowadza kolektor na Bielany do Wisły, w odległości 5 wiorst od północnej granicy miasta. Woda, przez ulewy nagłe sprowadzana, odpływa kanałami do Wisły wprost ze środka miasta. Współcześnie rozwinęła się znacznie sieć kolei miejskiej, dotąd konna, rychłego wszakże przetworzenia jej w kolej elektryczną oczekiwać można wraz z zaprowadzeniem oświetlenia elektrycznego, do którego czynności przygotowawcze rozpoczęto w r. 1902. Na upiększenie miasta wpłynęło szczególnie usunięcie ze środkowej jego części szpitala Dzieciątka Jezus; na rozległej przestrzeni, oswobodzonej od dawnych zabudowań szpitalnych, w krótkim czasie rozrosła się okazała dzielnica, przecięta licznemi ulicami i zapełniona wspaniałemi domami, między któremi wybija się szczególnie gmach Filharmonji. Przyznać wszakże należy, że nowe budowle nie zawsze zalecają się wytwornym smakiem i oryginalnością architektury. Główne opisy i monografje historyczne do dziejów **W.** skreślili: Adam Jarzemski, budowniczy nadworny Władysława IV, zostawił opis wierszem (1643), umieszczony w „Zbiorze pamiętników o dawnej Polsce" (t. 3, str. 407 i następ.); w XVIII w. Chrystjan Erndtel, nadworny lekarz Augusta II, wydał dzieło: „V. physice illustrata" (Drezno, 1730). W epoce sejmu wielkiego zwiedzał i opisał **W.** Niemiec T. Schultz w dziele „Reise eines Lifländers von Riga nach **W.**" (3 t., Berlin, 1793), wydanem w przekładzie polskim p. t.: „Polska w 1793 r." (Drezno, 1871), w zbiorze „Pamiętników i podróży po Polsce" przez Kraszewskiego. Gołębiowski Łukasz wydał: „Opisanie **W.**" (Warszawa, 1827), Magier Antoni zostawił w rękopisie bardzo ciekawe i ważne dla dziejów, życia i obyczajów ludności miejskiej pamiętniki, pod oryginalnym tyt.: „Estetyka miasta **W.**" (doprowadzone do 1808 r., dotąd nieogłoszone drukiem). Razem ze zwrotem poszukiwań ku przeszłości miast polskich, którego owocem była znakomita praca: „Starożytna Polska," dzieje **W.** znalazły żarliwych uprawiaczów we Franciszku Sobieszczańskim, Aleksandrze Wejnercie, księdzu Kurowskim (Pijarze). Pierwszy wydał historję **W.** p. t.: „Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta **W.** od najdawniejszych czasów do 1847 r." (Warszawa, 1848), drugi „Starożytności **W.**" (6 t., tamże, 1848—1858); „Zabytki urządzeń sądowych miasta **W.**" (4 części, tamże, 1869—72). Ks. Franciszek Kurowski ogłosił drukiem kilka drobniejszych monografji („Wiadomość historyczna o kościele Metropolitalnym św. Jana w **W.** 1841 r.)" i zostawił obszerne prace rękopiśmienne. Prócz tego wszyscy trzej powyżsi badacze ogłosili drukiem mnóstwo drobniejszych rozpraw, wyjaśniających dzieje pojedyńczych gmachów, dzielnic, urządzeń i t. p., po kalendarzach i pismach perjodycznych. Jul. Bartoszewicz skreślił historję kościołów w dziele: „Kościoły warszawskie rzymsko-katol." (Warszawa, 1855) i historję szpitala Dzieciątka Jezus, pomieszczoną w dziele: „Rys historyczno-statystyczny szpitali i innych zakładów dobroczynnych w królestwie Polskiem" (t. 1, tamże, 1872 w zbiorze „Bibljoteka umiejętności lekarskich"). Ciekawe szczegóły do dziejów wewnętrznego życia **W.** mieszczą pisma K. Wł. Wojcickiego, a głównie jego dzieło: „Cmentarz Powązkowski" i najnowsza praca: „**W.** i jej społeczność w początkach naszego stulecia" (tamże, 1875). Topografją **W.** zajmował się Wilhelm Kolberg, twórca „Planu miasta **W.**" (1873) i autor rozprawki „Ślady dawnych murów otaczających Miasto stare" (tamże, 1870). Pod względem sanitarnym i fizycznym badał **W.** doktor Karol Gregorowicz w dziele: „**W.** pod względem topograficznym, hygjenicznym i geologicznym" (tamże, 1862), nad statystyką zaś pracował Witold Załęski, autor dzieła „Rys statystyki porównawczej miasta W." (2 części, tamże, 1872—73). Przewodniki po **W.** skreślili F. M. Sobieszczański (1857), Fryze, Chodorowicz (1873), W. Czajewski, A. Orłowski.

Warszawska gubernja zawiera 15,359 w. kw. powierzchni i liczy 1,933,689 miesz. (1897). Gubernja ta do 1867 obejmowała dzisiejszą Kaliską, większą część Piotrkowskiej, oraz część dawnego pow. Stanisławowskiego (przyłączoną do gub. Siedleckiej). Wisła tworzy obecnie północną, a Pilica południową granicę gubernji Warszawskiej, z innych stron granice naturalne nie istnieją. Co do warunków geograficznych, to przedstawia ona płaszczyznę przerzniętą od wschodu korytem

Wisły i pokrytą gruntami napływowemi niewielkiej urodzajności; czarnoziem czysty ukazuje się tylko koło Radziejowa, pomieszany zaś z gliną i margłem stanowi w okolicach Błonia, Grójca, Kutna wyborne role pod pszenicę i buraki. Sąsiedztwo z Warszawą i obfitość dróg komunikacyjnych przyczyniły się do rozwoju przemysłu i handlu. Z ogólnej przestrzeni 61,6% gruntu jest pod uprawą, 16% zajmują lasy, 17% łąki i pastwiska, 5,4% nieużytki. Bydła rogatego liczono w gubernji w 1892 sztuk 339,790, koni było 119,968, owiec 453,603, świń 171,268. Działalność przemysłowa była reprezentowana w 1891 przez 1,632 zakłady fabryczne z 35,749 robotnikami i 50,3 mil. rubli produkcji rocznej. Pierwsze miejsce zajmują tu cukrownie, dalej idą fabryki maszyn, przędzalnie (w Żyrardowie i Markach), garbarnie, gorzelnie, papiernie (Jeziorna, Soczewka), cegielnie, wielkie młyny, huty szklane, browary, fabryki mydła i świec, przetworów chemicznych, wyrobów jedwabnych, fajansowych i in. Komunikację lądową przedstawiają drogi bite i koleje żelazne, jak warszawsko-wiedeńska i bydgoska, kaliska, petersburska, terespolska, nadwiślańska, grójecka, marecka, wilanowska i obwodowa. Z zakładów naukowych (oprócz Warszawy) są tu: seminarjum duchowne (Włocławek), seminarjum nauczycielskie (Siennica), szkoła realna (Łowicz), szkoła handlowa (Włocławek), progimnazjum żeńskie (Łowicz); pozostałe zakłady są to szkoły elementarne, rozrzucone po miastach i gminach. Pod względem administracyjnym dzieli się na 14 powiatów: Warszawski, Błoński, Włocławski, Grojecki, Kutnowski, Łowicki, Nieszawski, Nowomiński, Radzymiński, Skierniewicki, Gostyński, Płoński, Pułtuski oraz Sochaczewski. Siedliskiem władz gubernjalnych jest Warszawa.—*Warszawski powiat* liczy 1,317 w. kw. i 822,000 miesz., posiada 2 miasta, 2 osady i 22 gmin.

Warszawska kasztelanja położona była w województwie Mazowieckiem, ostatnim na niej kasztelanem był Maciej Sobolewski od 1780 r., a właściwie Dembiński, mianowany 11 marca 1794 r.

Warszawska konfederacja generalna nazywa się tak w historji prawodawstwa polskiego, ogłoszona podczas sejmu konwokacyjnego 20 stycznia 1573 ustawa, zapewniająca wolność sumienia. Układali ją dysydenci ze współdziałaniem Stanisł. Karnkowskiego, biskupa kujawskiego, a szlachta i senat świecki przyjęły ją jednogłośnie. Prymas Uchański po długiem wahaniu zaprotestował przeciw temu aktowi; to samo uczynili inni biskupi, nie wyjmując nawet Karnkowskiego; jeden tylko Fran. Krasiński, biskup krakowski, podpisał konfederację, przeciw której partja katolicka z Hozjuszem na czele ostro występowała. Mimo to wszystko konfederacja zwyciężyła i stała się jedną z zasadniczych i zbawiennych ustaw narodu. Ustawa ta, składająca się z 10 punktów, zabezpiecza porządek i karność w czasie bezkrólewia, żąda od nowo obranego króla potwierdzenia praw dawnych i zaprzysiężenia nowych, nakazuje siłą zmuszać do posłuszeństwa tych, coby nie przystawali na spólnie obranego króla a przedewszystkiem zaprowadza na wsze czasy najzupełniejszą wolność sumienia, zobowiązując do tego wszystkie stany przysięgą i honorem. Jeden jest punkt nieszczęśliwy: zapewniający panom całkowitą władzę nad poddanymi w rzeczach świeckich i duchownych.

Warszawskie Księstwo, tak się nazywało drobne państwo, utworzone z cząstki ziem dawnej Rzeczypospolitej przez Napoleona I traktatem tylżyckim, a zniesione na kongresie wiedeńskim 1815. Por. Skarbka „Dzieje Księstwa Warszawskiego“ (2 t., Warszawa, 1862); S. Askenazy „Sto lat zarządu“. Ob. Polskie Królestwo i Polska (dzieje).

Warszawskie księstwo Piastów. Początek temu księstwu dał syn Trojdena († 1341) Kazimierz, który, posiadając z bratem swym Ziemowitem całe Mazowsze, obrał za stolicę swej dzielnicy Warszawę bez względu na dawniejszy Sochaczew i obok zwyczajnego tytułu księcia mazowieckiego nazywał się panem i władcą warszawskim. Wprawdzie po śmierci Kazimierza (1354) brat jego, Ziemowit, zjednoczył w swych ręku całe Mazowsze, ale umierając podzielił między synów Janusza i Ziemowita na dwie części: Czerską (ziemie: Czerska, Warszawska, Liwska, Zakroczymska, Wyszogrodzka i Ciechanowska) i Płocką (ziemie: Płocka, Gostyńska, Sochaczewska, Rawska i Nowogród). Janusz (ob.) wziął już za życia ojca 1379 dzielnicę Czerską, ale stolicę swą urządził w Warszawie, od której i księstwo jego nazywa się *Warszawskiem*, nie czerskiem, lubo sam książę pisał się jeszcze panem na Czersku. Od Janusza też rozpoczyna się nieprzerwany już szereg książąt warszawskich. Janusz, 1379—1429, jeden z najznakomitszych książąt mazowieckich, brał czynny udział w ówczesnej polityce litewsko-polskiej, działał dla dobra całej Polski, dochowywał stale wierności Jagielle i walczył wespół z nim przeciw Krzyżakom i przez osadników mazowieckich kolonizował Podlasie. Dla Księstwa zrobił również wiele dobrego. Człowiek zręczny i roztropny, gospodarował Janusz mądrze, wspierał handel i przemysł, podnosił miasta i rozwijał ich swobody, zaludniał kraj, szerzył oświatę, budował kościoły i nowe zakładał parafje; jednem słowem, podniósł znakomicie dobrobyt swego księstwa. Następca Janusza, wnuk jego Bolesław IV (ob.), 1429—54, szedł śladem dziadka i przyczynił się niemało do podniesienia swego księstwa; od śmierci Bolesława IV (1454) do 1463 zarządzał w imieniu książąt małoletnich obiema połowami Mazowsza (warszawską i płocką) biskup Paweł Giżycki. Po dojściu książąt do pełnoletności księstwo Warszawskie rozpadło się

na dwie dzielnice: warszawską i czerską. Pierwszą wziął Bolesław V, 1463—88 r., a drugą Konrad. W 1475 musiał Bolesław ze swego księstwa ustąpić Sochaczewa Koronie. Po bezdzietnej jego śmierci (1488) księstwo Warszawskie przyłączył do swych posiadłości Konrad III Czerski (ob. Konrad, książęta mazowieccy), który występował nieprzyjaźnie względem Korony, ale mimo oporu musiał królowi hołd złożyć. Z żony swej Anny Radziwiłłówny zostawił Konrad († 1503) dwu synów małoletnich: Stanisława (ob.) i Janusza (ob.), w których imieniu księstwem Warszawsko-Czerskiem rządziła matka, ale na groźne domaganie się szlachty ustąpiła 1517 rządu synom, i odtąd panowali obaj bracia wspólnie, nie dzieląc się posiadłościami. Ze śmiercią tych książąt (Stanisław † 1524, a Janusz 1526) ziemie ich, resztki już z dawnego Mazowsza, wcielone zostały do Korony (ob. Mazowsze, Vicesregenci mazowieccy). Zaznaczyć tu jeszcze trzeba, że książęta mazowieccy z linji warszawskiej, mianowicie: Janusz I, Bolesław IV i Bolesław V, zasłużyli się wielce swemi pracami prawodawczemi.

Warszawskie starostwo grodowe mieściło się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Warszawskiej. Podług lustracji z r. 1665 składało się: z miast Starej i Nowej Warszawy, Grzybowa i ze wsi: Wielka Wola, Mokotów, Powązki, Pułków, Bóraków, Wola Borakowska, Brodno, Marki, Żerań, Stupno, Wola Ząbkowa, Grodzisko, oraz z oddzielnych dzierżaw: Jeziora, Okrzeszyno, Leszna-wola, Ożarów, Piaseczno, Sękocin, Chylice, Wichradz, Stromiec, Niemojowice, Bątków, Kozina i Długawola. W 1771 posiadał je Fryderyk Brühl, generał artylerji koronnej, opłacając z niego kwarty złp. 3,367 gr. 21, a hyberny złp. 3,787 gr. 21. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej przyznały te dobra w posiadanie emfiteutyczne temuż Brühlowi. Podług spisu urzędowego z 1796, grunta starościńskie w obrębie dzisiejszej Warszawy mieściły się przy ulicach: Mazowieckiej, Królewskiej, Twardej, Elektoralnej, Krochmalnej, Grzybowskiej, Ciepłej, Ceglanej, Żelaznej, Prostej, Chmielnej, Wolskiej i Karolkowej.

Warszewicki Krzysztof, kanonik krakowski, publicysta, mówca i wierszopis, * 1524, † 1603 w Krakowie. Po ukończeniu wyższych nauk w obcych krajach, został sekretarzem króla Stefana Batorego, od którego jeździł w poselstwie do Szwecji, celem odzyskania niektórych zamków w Inflantach. Słynął z wielkiej zręczności w załatwianiu spraw publicznych, z wymowy gładkiej i gruntownej znajomości spraw publicznych i języków obcych. W literaturze naszej zajmuje **W.** ważne miejsce przedewszystkiem jako publicysta. Monarchista i katolik, uważał **W.** za kotwicę zbawienia dla kraju rządy absolutystyczne; w guście rządów Filipa II, hiszpańskiego, którego ma za ideał. Żąda też **W.** ścisłego połączenia się z Austrją, a w sympatjach austrjackich zapędza się tak dalece, że z obrazą sumienia i patrjotyzmu daje rady cesarzowi, aby uderzył z wojskiem na Polskę, wypędził Batorego i sam osiadł na tronie polskim. Posiadał **W.** wiele rozumu i nauki, ale nie miał charakteru. W zawodzie publicystycznym uważa go St. Tarnowski za najkompletniejszego doktrynera onego czasu. Z licznych pism **W.** wymieniamy jeno najważniejsze: „De optimo statu libertatis libri duo“, główne jego dzieło (Kraków, 1598; przedrukowane w *Swadzie* łacińskiej Danejkowicza, cz. III); „Chr. Varsevicii de cognitione sui ipsius libri III etc.“, z dodatkiem kilku innych pism (Kraków, 1600); „De origine seu derivatione generis et nominis polonici dialogus“ (Wilno, 1580; 3 wyd., Rzym, 1601); „Caesarum regum et principum etc.“ (Kraków, 1603; 2 wyd., Frankfurt, 1604; 3 wyd., pod zmienionym tyt. „Speculum analogiae etc.“ (Frankfurt, 1608); „Paradiso de sectis in religione christiana, de Turcia ob christianorum dissidia crescente potentia“ (Wilno, 1579; 5 wyd., Rzym, 1601); „Mowa po śmierci króla Stefana etc.“ (Kraków, 1587); „De legato et legatione“, jedno z lepszych jego dzieł; (Rostok, 1591; 2 wyd., Kraków, 1595, wraz z kilku innemi dziełami; 3 ed., Gdańsk, 1646); „Paradoxa“ (Kraków, 1598). Rozprawę o **W.** napisał St. Tarnowski w „Rozprawach“ wydziału filologicznego akademji umiejętności (Kraków, 1874, t. I, str. 132—222), gdzie też wyliczone są wszystkie pisma **W.** Por. Wierzbowski Teodor „Krzysztofa Warszewickiego niewydane Pisma, listy do znakomitych ludzi, tudzież inne dokumenty odnoszące się do życia, jego działalności, wraz ze spisem dzieł tegoż autora dotąd drukiem nie ogłoszonych“ (Warszawa, 1883).

Warszewicki Stanisław, brat poprzedzającego, znakomity teolog, * 1527, słuchał nauk w uniwersytecie witenberskim; za powrotem do kraju został sekretarzem królewskim i regentem kancelarji Zygmunta Augusta, przez którego był używany w rozmaitych poselstwach zagranicznych. Następnie wstąpił do stanu duchownego i otrzymał kanonję gnieźnieńską i poznańską; 1562 wstąpił do zgromadzenia Jezuitów w Rzymie i wkrótce potem mianowany był rektorem powstającego kolegjum w Wilnie, gdzie wsławił się jako znakomity kaznodzieja. 1574 papież Grzegorz XIII wysłał go w poselstwie do Szwecji, głównie w celu skłonienia Jana III do pojednania się z kościołem rzymskim. 1578 na żądanie królowej Katarzyny udał się powtórnie do Szwecji w charakterze spowiednika królowej, przełożonego misji szwedzkiej i nauczyciela królewicza Zygmunta, skąd wróciwszy 1583, został rektorem w Lublinie. Używany jeszcze do rozmaitych zleceń papieskich, † 1591 w Krakowie wskutek morowej zarazy. Z dzieł jego ważniejsze są: „Heliodori Aethiopae Historiae libri nunc primum e graeco sermone in latinum translati“ (11 wyd., Strasbusg, 1798); „Zwierciadło człowieka chrześcijańskiego“ (Poznań, 1598);

„Przewodnik grzeszników“ (4 wyd., Kraków, 1730); „Nabożeństwo dla ludzi zabawnych“ (Poznań, 1593) i in.

Warszewicz Józef, podróżnik i botanik polski, * 1812 na Litwie, † 1866; zamierzając poświęcić się ogrodnictwu, pracował przy ogrodzie botanicznym w Wilnie; w 1831 służył w wojsku i w stopniu oficera wyszedłszy za granicę, pracował w ogrodzie botanicznym w Berlinie, skąd przez towarzystwo ogrodnicze tameczne wysłany został do Ameryki środkowej dla zebrania nasion roślin. Pozostał tam od 1844 do 1850 i pomimo kilkakrotnych chorób zwiedził Meksyk, Gwatemalę, Jukatan, Honduras, Boliwję i in. Sprowadził nasiona mnóstwa gatunków rzadkich lub nieznanych, a główne zasługi położył zbadaniem różnych storczyków. Wkrótce po powrocie, w 1850 r. udał się powtórnie do Ameryki kosztem towarzystwa ogrodniczego angielskiego, zwiedził Brazylję i kraje sąsiednie, skąd również bogate dla botaniki sprowadził plony. Po powrocie 1853 r. został inspektorem ogrodu botanicznego w Krakowie i znacznie podniósł rozwój tego ogrodu. Przeszło 30 gatunków roślin ma nazwę gatunkową od nazwiska **W.**, a nadto dwa rodzaje roślin *Warszewiczella* z rodziny storczykowych i *Warszewiczia*, drzewo z rodziny marzanowatych.

Warsztaty narodowe, zakłady założone po rewolucji lutowej w 1848 w Paryżu przez socjalistów, a głównie Ludwika Blanc'a. Miały one na celu dostarczyć możności pracy każdemu, kto jej był pozbawiony, i urzeczywistniały idee socjalistów o prawie do pracy, które służy każdemu obywatelowi. Przedsiębiercą było tu samo państwo. Rezultaty przedsięwzięcia tego były bardzo smutne, gdyż wielu robotników pobierało żołd nic nie robiąc, innych praca pożytku nie przynosiła. Gdy liczba pracujących w warsztatach bardzo wzrosła, wybuchło powstanie czerwcowe, po którem rząd zakłady te poznosił.

Warta, *odwach*, oddział wojska lub policji, umieszczony w twierdzach, miastach (garnizonach), lub też na polu, bądź dla bezpieczeństwa i ochrony budynków, kas, magazynów, bądź też jako oznaka honorowa dla osób z rodzin panujących lub wyższych dowódców wojskowych. Szczególnie ważne znaczenie ma warta w pobliżu nieprzyjaciela.

Warta, rzeka pierwszego rzędu w Królestwie Polskiem, bierze początek w blizkości osady Kromołowa w pow. Olkuskim, na wyżynie Łysogórskiej (29 metrów), i płynie ku północy aż pod Częstochowę, odtąd zwraca się ku wschodowi, następnie ku północy (pod Działoszynem), od Koła do Szremu płynie w kierunku zachodnim, znowu zwraca się ku północy, by wreszcie, przybrawszy zachodni kierunek, wpaść do Odry koło Kistrzynia. Długość całkowita **W.** wynosi 712 klm., szerokość od 80—94 metrów; dorzecze zaś jej obejmuje 44,650 klm. kw. Płynąc od Częstochowy przez jednostajną równinę w brzegach nizkich, posiada bieg bardzo powolny i rozdziela się na wiele ramion. Co wiosna wylewa, przeistaczając okolice między Uniejowem a Kołem w jedno jezioro. Od Koła zaczyna być spławną, od Konina dostępną dla większych statków. Z lewej strony wpadają do **W.**: Liczwarta, Prosna i Obra, z prawej: Widawka, Ner, Maskawa, Kopla i Noteć.

Warta, miasto w gub. Kaliskiej, pow. Tureckim, o ½ wiorsty od rz. Warty, przy ujściu rzeczki Dźwigorzówki leżące, jest bardzo starożytne; powstało z osady zaludnionej wojennymi jeńcami. Kazimierz, książę łęczycki, przywilejem 1255 r. wyniósł **W.** do rzędu miast. W 1334 zrabowaną i spaloną została przez Krzyżaków wraz z kościołami i zamkiem. Niezadługo jednak po tych klęskach dźwignęła się nanowo i tu w r. 1423 odbył się za Władysława Jagiełły trzeci zjazd, na którym tenże monarcha zatwierdził prawo o przekładaniu roków na lat trzy. W r. 1524 straszny pożar zniszczył **W.**, a w r. 1656 Szwedzi spustoszyli ją i zrabowali. Obecnie miasto liczy 3,850 miesz., z których większa połowa Żydów, i posiada 4 kościoły katolickie: parafjalny, kościół poklasztorny Bernardynów, fundowany w drugiej połowie XV wieku (1468), kościół poklasztorny Bernardynek i kościół św. Jana Chrzciciela na cmentarzu grzebalnym. Monografję Warty skreślił Adam Chodyński (*Bibl. Warsz.*, z r. 1861).

Wartburg, zamek, górujący nad miastem Eisenach w wielk. księstwie Sasko-Weimarskiem, zbudowany prawdopodobnie w latach 1070—80 przez Ludwika Skoczka, był niegdyś rezydencją landgrafów turyngijskich. Tu mieścił się świetny dwór landgrafa Hermana I, pamiętnego z tak zwanej *wojny Wartburskiej* (ob.). Tu mieszkała swojego czasu św. Elżbieta (ob.) i bawił 10 miesięcy Marcin Luter; tu wreszcie 18 października 1817 obchodzili studenci niemieccy głośną *uroczystość Wartburską*.

Wartburska uroczystość, uroczystość obchodzona w 1817 r. przez studentów, należących do burszenszaftów, na pamiątkę reformacji, powtórzona w 1867 w Eisenach.

Wartburska wojna (*Warburgkrieg*), jest to nazwa dawana w niemieckiej literaturze popisowi współubiegających się *minnesingerów* niemieckich, którzy według podania miał się odbyć r. 1206 na zamku wartburskim. Brali w tej walce udział: Wolfram z Eschenbachu, Henryk z Ofterdingen, Walter ze Vogelweide, Reinmar ze Zweter i in. Nieznajomy poeta XIII w. upamiętnił ten fakt poematem, wydanym przez Ettmüllera (1830), a przełożonym przez Simrocka (1858). Por. Kobersteina „Ueber das wahrscheinliche Alter und die Bedeutung des Gedichts vom Wartburger Kriege“ (Naumburg, 1823); Lucasa „Ueber den Krieg von Wartburg“ (Królewiec, 1838); Hölzta „Ueber den Sängerkrieg auf Wartburg“ (Weimark, 1851).

Wartelskie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, posiadał je Tadeusz Dzierżbicki, podkomorzy królewski, opłacając z niego kwarty złp, 150, a hyberny złp. 50. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne rzeczonemu podkomorzemu łącznie ze starostwem Postawieskiem (ob.). Było drugie starostwo tej samej nazwy, w województwie Witebskiem, i taką samą kwartę opłacało, ale dla rozróżnienia dodawano temu ostatniemu drugą nazwę: Orleja.

Wartenberg, miasteczko w dawnem księstwie Warmińskiem, nad rzeką Bissen (Pyżą), ze starożytnym zamkiem, założonym 1325 przez biskupa warmińskiego Eberharda. W okolicy mieszka lud polski, który dotąd pozostał wierny swej narodowości.

Wartenburg, zamek i wieś nad Elbą, w pow. Witenberskim, pruskiej reg. Merseburskiej, pamiętne bitwą, w której pruski generał York 3 października 1813 odniósł zwycięstwo nad marszałkiem Francji Bertrandem.

Wartensleben Herman, generał pruski, w roku 1826 brał udział w wojnie szlezwickiej, austrjackiej i francuskiej, ustąpił w 1888 r., napisał: „Die Operationem der Südarmee in Januar und Februar“ (1871); „Die Operationem der ersten Armee unter general Manteüffel“ (1873).

Warteńskie a. Warckie starostwo niegrodowe, leżało w województwie i powiecie Sieradzkim. Podług lustracji z r. 1662, powstało z dawniejszego starostwa Sieradzkiego, przez oddzielenie z niego miasta Warty (ob.) i wsi: Glinno, Trzebiczna i leśnej osady Chechelna. W r. 1771 posiadał je Maciej Zbijewski, Wojski Ostrzeszowski, razem z żoną, Antoniną z Biernackich, którzy z nich opłacali kwarty złp. 1,975 gr. 24, a hyberny złp. 917 gr. 10. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały rzeczone dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Gomzelińskiemu, instygatorowi koronnemu, łącznie z Rzeczycą.

Warton Tomasz, pisarz angielski, * 1728 r. w Oksfordzie, † 1790, od 1757 profesor tamże. Pozyskał zasłużoną sławę dziełem „History of English Poetry“ (najlepsze wyd. Price'a, 3 t., Londyn, 1840, nowe wyd. 1872).

Warton Józef, brat starszy poprz., * 1722, † 1800, odznaczył się jako poeta.

Wartościowe papiery, wszelkie papiery, mające wartość wymienną na rynku; są to więc różne zobowiązania, z jednej strony obejmujące cały zakres różnych obligów długowych (weksle, przekazy, czeki i t. p.), a z drugiej papiery publiczne, będącemi obligami długów państwa, gminy, instytucji publicznych, stowarzyszeń, towarzystw akcyjnych i t. p. (pożyczki państwowe, obligacje miast, listy zastawne, w ogólności akcje i obligacje i t. p.).

Wartościowość, w chemji, toż co *atomowość* ob. Chemja (str. 434).

Wartość, jest wskaźnikiem potrzeby spożywczej, zawartej w dobrach ekonomicznych. Jeśli w danej chwili istnieje zapotrzebowanie takiej, czy innej ilości, np. zboża, bawełny, albo żelaza, znaczy to, że w tej czy innej ilości tych dóbr mieści się równoważnik potrzeb spożywczych. **W.** będzie różna w miarę tego, czy dobra te są już rozporządzalne, czy je trzeba stworzyć, czy też jest ich nadmiar—a więc **W.** będzie zależna od stosunku między zasobem towarów a potrzebą spożywcy. Dlatego **W.** dóbr jest wyrazem stosunku pomiędzy ludźmi a dobrami. Każde dobro może mieć taką tylko **W.**, jako odpowiada danemu stosunkowi pomiędzy niem a człowiekiem. **W.** nie jest połączona z przedmiotem, jako jego przymiot zmysłowy, lecz zawiera się w przedmiocie tylko z punktu widzenia korzyści zaspokajającego swą potrzebę człowieka.—**W.** obejmuje zarazem i pojęcie użyteczności i wartości wymiennej. Użyteczność jest cechą każdego przedmiotu, który zaspokaja naszą potrzebę. **W.** wymienna jest taką cechą kompensujących się użyteczności różnych przedmiotów, która pozwala czynić z nich przedmioty wymiany t. j. towary, a zatem narzędzia handlu. Są przedmioty bardzo użyteczne dla człowieka, a więc mające znaczną **W.** użytkową, ale nie mające w naszym ustroju **W.** wymiennej, np. powietrze, woda (z pewnemi wyjątkami), względne bezpieczeństwo życia i mienia w organizacji społecznej i t. p. Niemniej jednak są to nieodzowne dobra gospodarcze. Ale znaczniejszy jest zakres dóbr, które posiadają **W.** wymienną, a więc rynkową (handlową), a wobec tego i cenę. Podług Marxa, **W.** zawiera się w zużytej na towar społecznie niezbędnej pracy, odmierzonej podług czasu. Chodzi tu o pracę przeciętnie zbiorową, normalną, a więc normalnie zużytą na całość produkcji społecznej. Suma pracy takiej tworzy sumę wszystkich wartości przedmiotów; odpowiednia zaś cząstka tak rozumianej pracy, tkwiąca w cząstce danego produktu, jest podług Marxa, wartością przedmiotu. Ta teorja Marxa stanowi klucz do głębokich dociekań w zakresie oderwanego pojmowania pracy i wartości, ale w konkretnej ocenie **W.** przedmiotu krytyki nie wytrzymuje. We współczesnej gospodarczości, tak samo praca, jak i produkt, stanowią czynniki, o których **W.**, a więc i cenie, rozstrzyga tylko rynek czyli handel. Abstrakcyjnej, bezwzględnej oceny tu niema. Na rynku nie istnieje **W.** pracy, istnieje tu wyłącznie **W.** dobra, jako miara stosunku pomiędzy subjektami a przedmiotami gospodarującymi. Nie od wysiłku pracy, wymaganego dla wytworzenia towaru, nie od społecznie niezbędnej pracy, a więc ekwiwalentu środków, potrzebnych na jej reprodukcję, lecz od gospodarującej potrzeby przedmiotu, od ekwiwalentu tej potrzeby, w przedmiocie tkwiącego, zależy na

rynkach **W.** Obok takiej **W.** istnieje jeszcze **W.** użytkowa, niewymienna, którą posiadają przedmioty użyteczne, lecz nie mające ceny w wymianie rynkowej, przedmioty ogólnie dostępne, stanowiące wspólną własność społeczną. W oderwaniu tylko biorąc, nazywany **W.** użytkową tę cechę dóbr, że są one użytecznościami ogólnie uznanemi, a więc w tem znaczeniu każdy przedmiot obok wartości wymiennej posiada też **W.** użytkową. **W.** w znaczeniu potocznem nazywamy papiery procentowe, weksle, oraz różne przedmioty wartościowe, mające obieg na rynkach handlowych.

Waruna, jeden z najstarszych bogów indyjskich, czczony jeszcze w epoce wedyckiej, należy w Wedach (ob.) do Asurrów. Uważany jest za wszystko wiedzącego. **W.** opiewają hym-

Waruna.

ny Rig wedy i Atharwa wedy. Później stał się bogiem Wód, porównywano go, jak się zdaje mylnie z Uranosem greckim. Przedstawiają go jadącym na krokodylu. Punktem nieba, którego strzeże jest Zachód. Porów. Hillebrundt „Varuna und Mitra“ (1877).

Warus *(Publius Atticus Varus)*, stronnik Pompejusza, po wybuchu wojny domowej r. 49 przed Chr. schronił się do Afryki i przybywszy po bitwie pod Tapsus do Hiszpanji, poległ w następnej bitwie pod Munda r. 45.

Warus *(Publius Quintilius Varus)*, od roku 4 prz. Chr. namiestnik Syrji, przeniesiony r. 6 po Chr. do Germanji, celem zromanizowania kraju pomiędzy Renem a Wezerą, podbitego przez Druzusa, poniósł r. 9 po Chr. straszliwą klęskę w lesie Teutoburskim od Hermanna (ob.), wodza Germanów. Z rozpaczy po tem nieszczęściu **W.** własnym mieczem odebrał sobie życie. Często przytaczane bywają jako przysłowie wyrazy, wyrzeczone z tego powodu przez Augusta: „Warusie, powróć mi moje legjony.“

Warwick, hrabstwo w Anglji środkowej położone, obejmuje 2,337 klm. kw. i 806,000 miesz., stanowi jeden z okręgów najbardziej ożywionych zakładami fabrycznemi. Miasto główne **W.** liczy 12,000 miesz. Na wyniosłej skale leży **W.** *Castle*, słynny niegdyś zamek hrabiów *Warwick*.

Warwick, miasto nadmorskie w północnoamerykańskim stanie Rhode-Island, ma liczne fabryki i 18,000 miesz.

Warwick, angielski tytuł hrabiowski przywiązany do zamku *Warwick-Castle*, służył w latach 1066—1269 rodzinie Newburgh czyli Bellomont, a od r. 1269—1445 rodzinie Beauchamp; z tej ostatniej pochodził *Ryszard Beauchamp*, hrabia *Warwick* († 1439), sławny za Henryka V wojownik; podczas małoletności Henryka VI od roku 1421—37 należał do składu rządu. Po śmierci jego syna *Henryka* († 1445), który w r. 1444 otrzymał godność książęcą, majętności i tytuł hrabiowski tego domu przeszły na rodzinę Neville (ob.).

Warwick Ryszard Neville, hr. *Warwick*, syn hr. Salisbury, zwany w historji angielskiej tworzycielem królów, z powodu, że podczas wojen domowych dwu róż, naprzód wziął do niewoli Henryka VI, potem w r. 1465 osadził na tronie Edwarda VI, a poróżniwszy się z nim, znowu 6 października 1470 r. Henryka VI na tron przywrócił i sam poległ 1471 w bitwie pod Barnet z wojskami Edwarda. Po nim tytuł **W.** przeszedł na Edwarda, syna księcia Clarence, którego Henryk VII po 15-letniem więzieniu w Tower ściąć rozkazał 1499 r. Za panowania Edwarda VI *John Dudley* (ob. Dudley), późniejszy książę Northumberland, otrzymał r. 1547 tytuł hr. Warwick, który przeszedł na jego syna Ambrożego, † bezdzietnie 1589. Od 1618—1759 posiadała ten tytuł rodzina *Rich*, z której przeszedł na *Franciszka Greville*, hrabiego *Brooke*. Teraźniejszy hrabia *Brooke Warwick*, *Franciszek Ryszard Guy Greville*, (* roku 1853), rezyduje w Warwick-Castle. Był w roku 1879—85 i 1888—1892 r. członkiem izby niższej i objął godność lordowską w 1892 po śmierci ojca.

Warzęcha, *warzucha*, roślina, ob. Chrzan.

Warzęcha, nazwa polska ptaka brodzącego *Platalea* (ob.).

Warzin, *Warcin* (*Varzin*), wieś w pruskiej regencji Koźlińskiej, słynna stąd, że należała do Bismarcka, który tu często bawił. Ma fabryki wyrobów drzewnych, 1,300 miesz.

Warzuga, rzeka w Rosji, bierze początek z błot w Ankozierze w gub. Archangielskiej i ubiegłszy około 120 w., uchodzi do morza Białego. Dolna **W.** słynie z połowu łososi pospolitych.

Warzywa, *jarzyny*, rośliny, które stosownie ugotowane i przyprawione spożywane bywają obok mięsa. Do nich zaliczają się także i tak zwane *sałaty*, które na surowo po przyrządzeniu są jadane. Do **W.** należą: kapusta, marchew, buraki, kalarepa, brukiew, rzepa, pasternak, selery, wreszcie cukrowe i owsiane korzonki, kuczmerka, rapontyk, kartofle oraz grochy, groszki i fasole. **W.** spinakowe obejmują szpinaki właściwe i jarmuże, łobody, szczawie. Do **W.** wytworniejszych należą: szparagi, kalafjory, karczochy i kardy. **W.** służące do przyprawy zup i innych potraw są: pie-

truszka, cebula i pory, pomidory, chrzan, gorczyca, trybulka, czosnek i rokambuły, majeranek, estragon, cząberek, ogórecznik, portulaka, nasturcja, warzęcha, pimpinella, koper i koperek, anyż, kolender, bazylika, turecki pieprz, tymianek i t. d. Oprócz powyższych jest jeszcze wiele innych **W.**, które tylko w pewnych okolicach jadane bywają, a nawet każda część kuli ziemskiej ma swoje odrębne w innych zupełnie nieznane, a przynajmniej nieużywane. Uprawa warzyw, zwłaszcza w pobliżu wielkich miast, ma ważne znaczenie ekomomiczne.

Wasal, ob. Feudalizm i Lenne prawo.

Waselina, ob. Wazelina.

Waselrot, *(Weiselrod, Waldenroth, Walenrodt, Waselrod)*, herb: Głowa orła z szyją czarną, pod nią dwie nogi zbrojne, z ostrogami. U szczytu takież nogi, podeszwami do góry.

Waselrot.

Washburn Elihu Benjamin, polityk amerykański, * 1816 r. w Maine, † 1887 r. w Chicago. W r. 1853 był republikańskim członkiem kongresu, 1869 — 77 ambasadorem w Paryżu.

Washington, najwięcej ku północo-zachodowi wysunięty stan, a do r. 1888 terytorjum Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, utworzony 1853 z północnej połowy Oregonu; obejmuje 179,170 klm. kw. i liczy 415,000 miesz. (w r. 1860 ledwie 11,594), trudniących się chowem bydła, połowem łososi, rolnictwem, górnictwem, przemysłem drzewnym i handlem. Miastem głównem i siedliskiem jest Olimpia.

Washington, stolica związkowa Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej w okręgu Kolumbja, wznosi się na przesmyku pomiędzy dwiema odnogami rzekami Potomac; założony 1791, od 1800 jest siedliskiem rządu związkowego i kongresu; liczy wraz z Georgetown (ob.) 280,000 miesz. i posiada mnóstwo wspaniałych gmachów, między któremi odznaczają się: Kapitol (zbudowany 1818—27), Biały dom (rezydencja prezydenta, wspaniałe, przeważnie z marmuru i granitu budowane gmachy ministerjów; skarbiec wzniesiony w stylu greckim; dalej arsenał, odlewnia dział, państwowe warsztaty okrętowe i inne instytucje ogólno-krajowe. Całe miasto ma wyłącznie prawie charakter urzędowej stolicy państwa, a przemysł i handel nader małe mają tu znaczenie. Oprócz wielu zakładów naukowych znajduje się tu kilka wyższych instytutów, *Natonal-Institution* z muzeum narodowem, *Smithsonian-Institution*, założone 1842 obserwatorjum narodowe, publiczna bibljoteka kongresowa i *National-Academy* (od 1863). Oprócz tego w całych Stanach Zjednoczonych nosi nazwę *Washington* wiele okręgów czyli hrabstw (counties), cyrkułów miejskich (townships), miast i innych osad.

Washington Jerzy, pierwszy prezydent Zjednoczonych Stanów Ameryki półn., * 1732 r. w hrabstwie Westmoreland w Wirginji, † 1799 roku w Mount-Vernon. Po śmierci ojca, plantatora, był geometrą, a otrzymawszy po bracie majątek Mount-Vernon, poświęcił się rolnictwu, poślubił wdowę Martę Custis i swemi cnotami pozyskał szacunek ogólny. W oporze z metropolją wystąpił wyraźnie przeciw jej samowolnościom i wybrany deputowanym kongresu zjednoczonych kolonji, otwartego w Filadelfji 14 września 1774 r., otrzymał po wybuchu wojny naczelne dowództwo (14 czerwca 1775), odznaczywszy się już dawniej w zawodzie wojskowym; przyjął, lubo niechętnie, ten urząd, zreorganizował szczupłą i źle uzbrojoną armję kolonjalną, a trzymając się systemu odpornego i partyzanckiego, stał się wreszcie oswobodzicielem swej ojczyzny (ob. *Zjednoczone Stany Ameryki półn.*). W r. 1776 zajął Boston, ale w wielu niepomyślnych potyczkach utracił większą część swych żołnierzy; mimo to jednak powiększywszy ich liczbę do 6,000, zwyciężył generała Cornwallis pod Princetown 3 stycznia 1777 r., ale poniósł klęski nad rzeką Brandywine i pod Germantown (13 września i 4 października 1777). Znosząc wytrwale największe trudy, zachował **W.** wśród najnieprzyjaźniejszych okoliczności całą moc ducha i charakter niezłomny. Gdy po wypowiedzeniu wojny Anglji przez Francję sprawa Amerykan przybrała zwrot pomyślniejszy, obległ **W.** New-York, zmusił 7,000 Anglików do kapitulacji pod Yorktown 19 października 1781 r. W otwartem polu **W.** nie pokonał wprawdzie Anglików ani razu, ale swym systemem obserwacyjnym, tak dalece osłabił ich siły, że pokojem tymczasowym z 30 listopada 1782 uznali niepodległość Amerykan i 25 listopada 1783 opuścili New-York. **W.** odrzuciwszy z oburzeniem propozycję (czynioną mu przez niektórych wojskowych) ugruntowania zamachem stanu monarchji, złożył dowództwo naczelne w ręce kongresu i zajął się poprawieniem znacznie opustoszałego podczas wojny majątku; następnie przyłożył się znakomicie do ustanowienia istniejącej do dziś jeszcze konstytucji i 1789 r. jednogłośnie obrany był prezydentem nowej rzeczypospolitej. Na tem stanowisku położył **W.** ogromne zasługi przez uregulowanie długu państwowego, obrony krajowej, administracji i nauczania publicznego oraz przez zakładanie dróg i kanałów. Wybrany powtórnie prezydentem 1793, zostawał w przyjaźni z An-

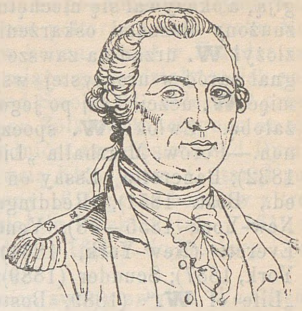

Washington Jerzy.

glją, a okazywał się niechętnym Francji. W końcu znużony licznemi oskarżeniami swych rodaków, złożył **W.** urząd na zawsze i w marcu 1797 pożegnał naród w uroczystej wspaniałej mowie. Pamięć **W.** uczcił kraj po jego śmierci powszechną żałobą. Zwłoki **W.** spoczywają w Mount-Vernon.—Porów. Marshalla „Life of **W.**“ (2 t., 3 ed., 1832); Bancrofta „Essay on the life of **W.**“ (nowa ed., Bost. 1851); Reddinga „Life of **W.**“ (5 t., New-York 1855—58); Venedey (Fryburg 1861); Everett (New-York, 1861); Townsend (New-York, 1887); Scudder (1889); Henry Cabot Lodge „Life of **W.**“ (1889, Boston, 2 tomy). Sparks z polecenia kongresu wydał zbiór urzędowych i prywatnych papierów **W.**, wraz z gruntowną bibljografją p. t. „The Works of **W.**“ (12 t., 1834—37; opracowanie franc. Guizota, 6 t., Paryż, 1840).

Washington Irving, ob. Irving.

Washingtona wyspy, grupa wysp Marquesas, najdalej w stronę północno-zachodnią wysunięta.

Wasielewski Józef, skrzypek i pisarz muzyczny niemiecki, * 1822 pod Gdańskiem, † 1896, był koncertmistrzem w Düsseldorfie, dyrektorem orkiestry w Bonn. Napisał: „De Violine und ihre Meister“ (1869). R. Schumann Eine Biographie“ (1858); „Geschichte der Instrumentalmusik im XVI **W.**“ (1878); „Schumaniana“ (1883); „Beethoven“ (1888); „Das Violoncello und seine Geschichte“ (1889).

Wasil lub **Wasilsursk,** m. pow. w gub. Niżegorodzkiej, na prawym, wyniosłym brzegu rzeki Wołgi i nad wpadającą do niej rzeką Surą położone, ma 3,750 m., trudniących się ogrodnictwem warzywnem i owocowem, tudzież połowem ryb w Wołdze. — *Wasilski powiat* ma na przestrzeni 3,120 w. kw. 131,000 miesz.

Wasilczykow Aleksander, książę, urzędnik i pisarz rosyjski, * 1818, † 1881, był czynny przy pracach przygotowawczych uwłaszczenia włościan, napisał: „O samorządzie“ (1862); „Rolnictwo i własność ziemska w Rosji i innych państwach europejskich“ (1876); „Życie miejskie i rolnictwo w Rosji“ (1881).

Wasilewska, autorka polska, przełożona wyższego zakładu naukowego dla dziewcząt we Lwowie; wydała: „Historję literatury polskiej dla uczących się Polek“ (tom 1, 1870); „Klementyna z Tańskich Hoffmanowa“ (odczyt publiczny, 1871); nadto przełożyła z Beckera „Oblężenie Troi“.

Wasilewski Tadeusz (Chochlik z Wasilewa), znany ze swoich zasług obywatelskich, * 1795 r. w Artasowie we wschodniej Galicji. Gimnazjum kończył we Lwowie, a uniwersytet w Berlinie; wykształcony w humanitarnych naukach i posiadający zdolności literackie, skłaniał się do obrania sobie profesorskiego zawodu, oświecony jednak przez swoich starszych krewnych, że dla dobra Galicji potrzebnem było, aby krajowa młodzież posady urzędowe zajmowała, został bezpłatnym konsyljarzem w t. z. gubernjum. Niezadługo potem wszedł do ówczesnych stanów galicyjskich jako deputat, na tem stanowisku wyjednał u rządu pozwolenie na założenie towarzystwa kredytowego i przez staranie i zabiegi swoje wpłynął na utworzenie kasy oszczędności we Lwowie. W r. 1840 na sejmie (postulatowym) podał wniosek, aby zanieść do rządu prośbę o zniesienie pańszczyzny, i wypracował memorjał, w jaki sposób dałoby się to najlepiej uskutecznić. Z Wiednia nie dano odpowiedzi, na sejmie myśl ta później osłabła, ale **W.**, choć prywatnie, pracował nad nią dalej. W 1848 należał do założycieli Rady Narodowej, wskutek czego oskarżony przez gubernatora Stadiona, złożył swoje urzędy i godności (był mianowany przez rząd marszałkiem koronnym) i zrzekł się przywiązanych do nich pensji, choć osobisty jego majątek bardzo wówczas był nadwerężony. Dręczony smutnemi wypadkami politycznemi owych czasów, umarł wcześnie r. 1850. W rękopisie zostawił wiele rozpraw i powieści mniejszych, tudzież obszerną historję włościan i powieść „Pan Szymon Brzeski“ (w rodzaju *Pana Podstolego*), których liczne inne zajęcia nie pozwoliły mu dokończyć.

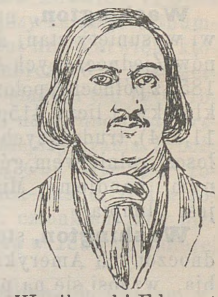
Wasilewski Edmunt.

Wasilewski Edmund, poeta należący do przejściowego zwrotu epoki Mickiewiczowskiej, * 1814 r. w Rogoźnie (w Lubelskiem). Skończywszy szkoły, pracował przez rok przy bibljotece margrabiego Wielopolskiego; opuściwszy to miejsce, udał się do Krakowa, gdzie przyciśnięty biedą, przyjął obowiązek urzędnika w biurze loterji. Miłość uwieńczona w końcu zaślubieniem ukochanej Haliny (w 1844), cierpienia osobiste, życie ludu krakowskiego i wspomnienia dziejowe — oto główne sprężyny twórczości **W.** i główne tony jego pieśni. Pierwszy zbiór jego poezji wyszedł w Krakowie 1839 (Poznań 1840, Kraków 1849, Warszawa, Kraków, 1874). Egoistyczna egzaltacja cechuje fantazję „Dziecię szału“, opowieść własnych cierpień; „Krakowiaki“ tchną życiem i miłością dla ludu, którego charakter umiał poeta odgadnąć. Szczytem talentu **W.** jest „Katedra na Wawelu“ (Poznań, 1840), poemat pełen wspaniałych ustępów i przeniknięty gorącą miłością ubiegłych wieków. Ubóstwo i cierpienia przyśpieszyły rozwój choroby, która zabrała **W.** w całej sile wieku ze świata w 1846 r. Zbiór jego utworów p. t. „Poezye“, wyszedł we Lwowie 1883.

Wasilewski Zygmunt, literat polski, * 1865 w Siekiernie (w gub. kieleckiej). Średnie wykształcenie otrzymał w Kielcach, wyższe zaś na

wydziale prawnym uniwersytetu kijowskiego 1888. Działalność literacką rozpoczął w 1889 roku jako stały współpracownik *Wisły*. Wydał monografję p. t. „Jagodne, wieś w pow. Łukowskim“. Od roku 1889 był stałym współpracownikiem *Głosu*, a od roku 1895 do 1900 kierownikiem literackim tegoż pisma. Z ważniejszych prac wymienimy następujące: „Przyczynek do etnografji Krakowiaków“; „W sprawie oświaty ludu wiejskiego“; „Narodziny poety-romantyka“; „Mickiewicz i Słowacki jako członkowie Towarzystwa Litewskiego“; „Stosunki Goszczyńskiego ze Słowackim“; „Z dziejów profesorskich Mickiewicza“; „Nieznane utwory Goszczyńskiego;“ „Promieniści, Filareci i Zorzanie“; „Pomnik Mickiewicza w Warszawie“ (Sprawozd. ilustr. komit. bud.). Od roku 1900 był sekretarzem redakcji *Kurjera Warszawskiego*. W r. 1902 wyjechał do Lwowa, objął redakcję *Słowa Polskiego*.

Wasilewski Leon, literat polski, pisał o Słowianach południowych i o Galicji współczesnej.

Wasili, słowiańska (rosyjska, serbska, bulgarska) forma imienia *Bazyli*. Z książąt rosyjskich tego imienia najważniejsi:

Wasili I, w. książę włodzimierski (klaziemski) i moskiewski, * 1371, panować zaczął 1389 r. Pozyskawszy względy chana Złotej hordy, Tochtamysza, podbił i do Moskwy przyłączył księstwo Niżegorodzkie i dzielnicę Muromską. Za jego panowania władca mongolski, Tamerlan, wtargnął do księstwa Razańskiego i opanował miasto Jelec. 1408 zapłacił znaczny haracz Tatarom i zawarł pokój z teściem swym, w. ks. litewskim Witoldem, na mocy którego rzeka Ugra granicę między Litwą a państwem Moskiewskiem stanowiła. † 1425.

Wasili II, syn poprzedzającego, * 1415 w Moskwie, panować zaczął 1425 pod opieką dumy (rady) bojarskiej. Stryj jego Juryj, książę galicki, nie chciał ustąpić tronu wielkoksiążęcego dla synowca, a gdy chan tatarski Ułu-Mahmet spór rozstrzygnął na korzyść **W.**, Juryj, wziąwszy się do oręża, wygnał go z Moskwy i sam został w. księciem. Po jego śmierci prowadzili dalej wojnę synowie jego: **W.** Kosy, Dymitr Krasny i Dymitr Szemiaka. Wziąwszy do niewoli Kosego, **W.** kazał go oślepić, lecz sam pojmany przez Szemiakę, temuż uległ losowi. Po 20-letniej wojnie domowej zwycięstwo zostało po stronie **W.**, który † 1462, przeznaczywszy w. księstwo najstarszemu synowi swemu Iwanowi.

Wasili III, syn Iwana III, w. ks. moskiewski, * 1479, panował od 1505 r., przyłączył do Moskwy Psków (1510), Razań (1520) i księstwo Siewierskie (1523). Ożeniony powtórnie z Heleną, synowicą ks. litewskiego, Michała Glińskiego, zbiegłego do Moskwy, miał z nią syna Iwana, później Groźnym nazwanego. **W.** † 1533.

Wasili IV *Iwanowicz*, z rodu książąt Szujskich, car moskiewski, * 1547. Po zabiciu Dymitra I Samozwańca, wyniesiony 1606 na tron, nie umiał sobie zjednać miłości ludu. Za jego panowania wystąpił drugi samozwaniec pod imieniem Dymitra II, który trzymając przez półtora prawie roku Moskwę w oblężeniu, w końcu został w Kałudze zabity. Wtedy wspierające go oddziały wojsk polskich wyruszyły pod Smoleńsk, oblegany przez Zygmunta III. Hetman Żółkiewski, ciągnąc na odsiecz temu miastu, odniósł zwycięstwo nad Dymitrem Szujskim pod wsią Kłuszynem i stanął pod Moskwą. **W.** strącony 1610 przez bojarów z tronu, wywieziony został do Polski i tam † 1612 r. Zwłoki jego sprowadzono 1635 r. do Moskwy i pochowano w Kremlinie.

Wasili *Romanowicz*, zwany zwykle *Wasilkiem*, w. książę włodzimierski na Wołyniu, syn Romana Mścisławicza, księcia Halicza i Wołynia, brat króla halickiego Daniela. Dzieckiem będąc, wygnany z Włodzimierza razem z matką przez Włodzimierza, ks. siewierskiego, szukał schronienia i przytułku w Polsce u Leszka Białego, blizkiego krewnego jego matki, który 1211 wyznaczył mu zdzielnicy wołyńskiej Brześć. Gdy go jednak później usunął stamtąd, **W.** schronił się na Podole do Kamieńca, i przy pomocy Daniela powrócił do dziedziny ojczystej, Włodzimierza Wołyńskiego; następnie był księciem na Brześciu, Peresopnicy i Łucku i walczył z Jadźwingami, oraz wogóle z nieprzyjaciołmi brata swego Daniela. Gdy tenże zasiadł później na Haliczu, **W.** otrzymał po nim Włodzimierz. Tu walczył niejednokrotnie z Litwą i Polską (1245), oraz z Jadźwingami. Przed najściem Batego szukał schronienia u Konrada Mazowieckiego; następnie z bratem występował zbrojno przeciwko Tatarom Batego, dowodzonym przez Kuremsę. Lecz gdy ci ostatni otrzymali znaczne posiłki, które im Burundaj prowadził, **W.**, ratując się, wybiegł na jego spotkanie z hojnemi podarunkami, ugłaskał niemi dzikiego pana i odtąd towarzyszył Mongołom w ich straszliwej wędrówce po Ziemi Litewskiej i Ruskiej, czem zupełnie ich sobie ujął. Tej samej trzymał się taktyki i w powtórnej wyprawie Mongołów; włóczył się z nimi po kraju, schlebiał, służył im za posła i pośrednika i palił nawet na rozkaz Burundaja własne i brata swego grody. Po śmierci Daniela (1266), aczkolwiek został się we Włodzimierzu, wywierał wielki wpływ i w ks. Halickiem; widząc jednak, że z pozostałymi po bracie synami zbyt trudną byłaby walka o jego dziedzinę, i czując się nadto złamanym i do dalszych rządów bez pomocy brata niezdolnym, porzucił świat, przyjął suknię zakonną i pokutując w pustelni pod górą św. Jerzego we Lwowie, † 1269. Od niego wywodzą się książęta Ostrogscy.

Wasiliew Bazyli, sinolog rosyjski, * 1818 w Niższym Nowogrodzie; po ukończeniu uniwersytetu kazańskiego, przebywał od 1840—50 w Pekinie, poczem został profesorem uniwersytetu kazańskiego, a od r. 1855 petersburskiego, gdzie wykłada język i literaturę chińską i mandżurską. Oprócz wielu rozpraw, ściągających się do Chin,

wydał: „Buddizm, jego dogmaty, istorija i literatura“ (3 t., 1857—69, tłómaczone na język niemiecki i francuski); „Mandżurskaja chrestomatija“ (1862); „Mandżursko-russkij słowar“ (1866); „Kitajsko-russkij słowar“ (1867); „Kitajskaja chrestomatija“ (1868); „Religii Wostoka“ (1873) i in.

Wasiliskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Lidzkim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, dobra te wówczas należały do ekonomji stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, obejmowało miasto Wasiliszki (ob.) z obszernemi przyległościami, które w r. 1766 posiadał Michał Ogiński, wojewoda wileński, a następnie Aleksandrowicz, podkomorzy, opłacając z niego kwarty złp. 4,566 gr. 15, a hyberny złp. 3,500. Na obszarach tego starostwa Erdziwiłł, książę żmujdzki, odniósł w r. 1242 świetne zwycięstwo nad Szajbakiem, wodzem Batego, najeżdżającym Litwę z Tatarami.

Wasiliszki, miasteczko w pow. Lidzkim gub. Wileńskiej, mające 2,000 miesz. W r. 1706 podczas wojny szwedzkiej stał tutaj czas jakiś król Stanisław Leszczyński z wojskiem i przyjmował oświadczenia poddającej mu się szlachty litewskiej. W pobliżu **W.** leży wieś *Szejbak-pole*, pamiętna walnem zwycięstwem Erdziwiłła, odniesionem 1242 nad Szejbakiem, wodzem Batego.

Wasilkowski Leopold, artysta-rzeźbiarz polski, * 1866 w Lublinie, kształcił się w gimnazjum w Piotrkowie, w szkole rysunkowej w Warszawie, oraz w akademji w Paryżu. Główne jego dzieła są: „Głowa topielca,“ „Lwy przed panoramą w Warszawie,“ posąg „Pracy,“ „Projekt grup przed gmachem Towarzystwa zachęty sztuk pięknych,“ odznaczone I-szą nagrodą, „Pocałunek,“ „Chrystus;“ wykonał wiele posągów i pomników: Podkowińskiego, Żmurki, Narkiewicza-Jodko, Pawińskiego, Łaguny, ks. Krupińskiego, szkatułę srebrną ofiarowaną Sienkiewiczowi i w. in. Jest prezesem Towarzystwa artystycznego (1903).

Wasilkowskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Trockiem, pow. Grodzieńskim. Powstało w połowie XVI wieku i obejmowało miasteczko Wasilków (ob.) i wieś Lipniki z przyległościami, które ze starostwem Tykocińskim miał sobie za wielkie zasługi nadane w dożywocie słynny dziejopisarz polski Łukasz Górnicki, sekretarz Zygmunta Augusta, i po śmierci tego króla w rzeczonej wsi około 1602 żywota swego dokonał. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej, przez oddzielne prawo, zapewniły dożywotnie posiadanie tego starostwa Janowi Kruszewskiemu, chorążemu Ziemi Bielskiej, i żonie jego Marjannie z Komornickich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 982 gr. 23. Według Narbutta, na polach tego starostwa stoczoną była w r. 1282 owa pamiętna bitwa, po której Leszek Czarny, pokonawszy srogich nieprzyjaciół Jadźwingów, na pamiątkę wybudował kościół św. Michała Archanioła w Lublinie, gdzie dotąd przechowuje się obraz przedstawiający szczegóły tego zwycięstwa.

Wasilków, miasto w pow. Sokolskim, guber. Grodzieńskiej, nad rzeką Supraślem; 1282 miała tu zajść pomiędzy Leszkiem a Trojdenem, w. ks. litewskim, bitwa, w której Polacy odnieśli stanowcze zwycięstwo nad Litwą i połączonymi z nią Jadźwingami. **W.** liczy 3,900 miesz., ma kościół katolicki i cerkiew prawosławną. (Ob. Wasylków).

Wasiszta, wielki asceta i bramin indyjski, który posiadał cudowną krowę (Siabala, albo Sarabhi), dającą wszystkim czego się zapragnie. Z powodu tej krowy miał spór z królem Wiswamitrą (ob.).

Wasiugan, zowie się cała północna część stepu Barabińskiego, w okręgach Kaińskim i Tarskim gub. Tobolskiej, długa na 600, szeroka na 200 w. Jest to najwyższa część stepu (około 150 m.), z której biorą początek liczne rzeki. Większa część powierzchni **W.** składa się z mnóstwa jezior, błot i trzęsawisk, tak, że podczas wiosennego wezbrania znaczna część kraju zamienia się w jedno wielkie jezioro. Liczba jego mieszkańców (Ostjaków i Tunguzów) wynosi około 500 głów.

Wasiugan, rzeka w Syberji, bierze początek w stepie bagnistym Wasiugańskim, w gub. Tomskiej, i ubiegłszy 800 wiorst, wpada do rzeki Obi. Nad brzegami **W.** mieszkają Ostjacy i w małej liczbie Samojedzi.

Waskuloza, $C_{36}H_{20}O_{16}$, substancja towarzysząca celulozie (ob.) we wszelkich komórkach, zwłaszcza w twardem drzewie i w skorupach nasion, jest nierozpuszczalna, z ciałami utleniającemi wydaje łatwo kwasy żywiczne, utlenia się też na powietrzu, co jest przyczyną zmian w drzewie na powietrzu zachodzących. Alkohol metylowy i kwas octowy, które powstają przy suchej destylacji drzewa, tworzą się głównie z waskulozy.

Wästberg Anna, znana również pod swem nazwiskiem panieńskiem, poetka szwedzka, * 1832, była nauczycielką w Kalkskronie, 1857 zaślubiła proboszcza W. i osiadła w Wenesborgu. Ogłosiła kilka zbiorków poezji, z których zasługują na uwagę: „Nägra höstblommor“ (1865); „En bukett“ (1868); „En ny bukett“ (1870); „I svart och rödt“ (1885).

Wastkowski Franciszek, malarz, * 1843 w Warszawie, † 1900 r. tamże. **W.** był uczniem Brzozowskiego. Z prac jego głównie rodzajowych i pejzażów na wyróżnienie zasługuje „Przystań statków na Wiśle“ (1867).

Wasylków lub *Wasilków*, miasto powiatowe gub. Kijowskiej, na lewym brzegu rzeki Stuhny, ma 4 cerkwie i 18,000 miesz. Jest to osada bardzo starożytna, w końcu X wieku wspominana już w latopisach; od 1159 do drugiej połowy XVIII wieku było własnością kijowskiego klasztoru Peczerskiego. Wystawione na ustawiczne napady hord tatarskich, ciągle bywało pustoszone rabunkiem i pożogą lub dręczone oblężeniami. — *Wasilkowski po-*

wiat ma na przestrzeni 3,629 wiorst kw. 318,000 miesz.

Waszkiewicz Jan, ekonomista polski, * 1797 w Wilnie, † 1859; studjował prawo w mieście rodzinnem, w r. 1820 został nauczycielem historji i prawa w gimnazjum wileńskiem, od r. zaś 1824 wykładał w uniwersytecie ekonomję polityczną, naprzód jako adjunkt, później jako profesor nadzwyczajny. Po zamknięciu uniwersytetu został 1835 członkiem komitetu cenzury, później dyrektorem szkoły rabinów. Oprócz przekładu kilku dzieł ekonomicznych i rozpraw drukowanych w *Wizerunkach i roztrząsaniach naukowych* ogłosił: „Historję banków, oraz innych celniejszych ustanowień kredytowych“ (Wilno, 1838); w rękopisie zostawił „Historję ekonomji politycznej.“

Waśkiewicz.

Waśkiewicz, herb: W polu błękitnem — krzyż złoty u dołu rozdarty.

Waśniewski Józef, poeta i dziennikarz, * 1858 w Potoku Złotym w pow. Częstochowskim, następnie poświęciwszy się dziennikarstwu, był współpracownikiem kilku pism warszawskich, jak *Przeglądu Tygodniowego, Kurjera Codziennego, Kolców* i *Muchy* i in., gdzie podpisywał się pseudonimem „Duduś.“ Ogłosił: „Był sobie taki Janek“ powieść ludowa (1887); „Grzechy gromadzkie“ (1887); „Zygzaki“ szkice (1889); nadto wiele drobnych utworów poetycznych.

Waśniów, osada, dawniej miasteczko, w gub. Radomskiej, pow. Opatowskim. Pogorzel przed laty wydarzona przywiodła **W.** do upadku i nędzy, 360 miesz.

Wata (z niem. *Watte*), bawełna urobiona przez trzepanie, rozciąganie i czesanie w postaci płaskich arkuszy, które przedstawiają masę nieco spilśnioną, powleczoną z obu stron roztworem gumy arabskiej lub kleju; używa się do podszywania odzieży zimowej i t. p. Wata wełniana jest trwalsza; wata jedwabna, wyrabiana z odpadków jedwabiu, rzadko się używa.

Wataha, (tatar.), gromada, czereda, a w szczególności spółka rybaków na morzu Kaspijskiem i miejsce połowu ryb. U dawnych pisarzów polskich wyraz ten oznaczał czeredę, jako też dowódcę hajdamaków. Na Rusi za-Dnieprskiej *watażkami* nazywano śmiałków stepowych, żyjących napadami na karawany tatarskie.

Wataman, był w Litwie zwierzchnik wiejski, jak sołtys. W XV w. nazywano **W.** Tywunem, w ostatku Ciwunem (ob.).

Watażka, ob. Wataha.

Waterbury, miasto w północno-amerykańskim stanie Connecticut, w węźle dróg żel., nad rzeką Mael River przy zlaniu się jej z rz. Naugatuck położone, ma liczne fabryki, głównie zegarków, i 30,000 miesz.

Water closet (z ang. ustęp wodny), klozet czyli ustęp połączony z kanalizacją miejską, w którym odchody stałe dostają się do kanału rozcieńczone wodą. Ob. Kanalizacja.

Waterford, nadbrzeżne, najwięcej na wschód wysunięte hrabstwo Irlandji, zajmuje 1,868 klm. kw. i liczy 98,000 miesz. — Miasto główne **W.** nad rz. Suir ma 20,800 mieszkańców, posiada port i jest siedliskiem biskupów, anglikańskiego i katolickiego.

Waterhouse Alfred, architekt, * 1830 w Liverpoolu. Wybudował trybunał w Manchester w stylu gotyckim, Ovens College i nowy ratusz, muzeum przyrodnicze w Londynie i New University Club w stylu gotyckim.

Waterloo, wieś w belgijskiej prowincji południowej Brabancji, ma 3,800 miesz., leży przy trakcie prowadzącym z Charleroi do Brukseli; pamiętna jest krwawem zwycięstwem, odniesionem 1815 nad armją Napoleona I przez Wellingtona i Blüchera. Jedni tylko Anglicy nadają tej bitwie miano *Waterloo*, ponieważ Wellington miał w niej główną kwaterę; Francuzi nazywają ją od blizkiej wioski *Mont.-St.-Jean*, Prusacy zaś nazwali ją od przyległego folwarku *Belle-Alliance*. W nagrodę za odniesione tutaj zwycięstwo Wellington otrzymał tytuł księcia *Waterloo*. — Por. Gleich „History of the battle Waterloo“ (Lond. 1848); Charros „Histoire de la campagne de 1815. Waterloo“ (5 w., 2 t., Lipsk, 1867); Königer „Der Krieg von 1815“ (Lipsk, 1865); La Tour d'Auvergne „Waterloo“ (Paryż, 1870).

Waterloo Antoni, najznakomitszy pejzażysta niderlandzki i miedziorytnik, * 1618 w Utrechcie czy też Amsterdamie, † w największej nędzy 1662 w szpitalu św. Hjoba w Utrechcie.

Waterproof (ang.), nieprzemakalny.

Watford, miasto w angielskiem hrabstwie Hertford, nad rz. Colne, ma 17,000 mieszkańców i fabryki.

Wattinga wyspa, jedna z należących do Anglji zachodnio-indyjskich wysp Bahama (ob.), ma 556 klm. kw. i 675 miesz. Uważana była dawniej za wyspę *Guanahani*, którą odkrył Kolumb w d. 12 paźdz. 1492 r.

Watson John, malarz angielski, * 1832 r. w Yorkshire, † 1892 w Conway. Celował jako znakomity akwarelista, wykonał wiele obrazów rodzajowych i ilustracje do Robinsona Crusoe i Podróży pielgrzyma Bunyana.

Watson James Craig, astronom, * 1838 r. w Elgin County w Kanadzie zachodniej, † 1880. Studjował astronomję w Ann Arbor pod Brünnowem i po nim objął dyrekcję tamecznego obserwatorjum. Odkrył 23 drobnych planet i w czasie zaćmienia 1878 dostrzegł w pobliżu słońca dwie gwiazdki, które uważał za planety intramerkurjalne, co się wszakże nie potwierdziło. Ogłosił też podręcznik „Theoretical astronomy“ (1876).

Watson William, liryk angielski. Pisał początkowo w stylu Wordswortha (ob.), później Tennysona (ob.). Wydał „The prince quest“ (1880); „Epigrams of ast life and nature“ (1884); Wordsworth's grave“ (1890); „Lacrymae Musaruza“ (1892); „Odes and other poems“ (1894) (za które dostał 100 funtów sterlingów pensji rocznej od Państwa); „The yeor of spame“ (w obronie prześladowanych armeńczyków); „The pope of the World“ (1897) z tendencją antyteologiczną. Pisał także krytyki, ale słabsze.

Watt James, słynny mechanik, * 1736 w Greenock w Szkocji, † 1819 w Heathfield pod Birminghamem; był zupełnym samoukiem i 1757 został optykiem uniwersytetu w Glasgowie, następnie pracował też jako geometra i inżynier. Od r. 1763 zajmował się głównie poprawą machin parowych. Jemu też wyłącznie i jego spółpracownikowi Boultonowi zawdzięczamy dzisiejszą doskonałość tychże machin; w r. 1765 wynalazł kondensator (ob. Parowe machiny). W r. 1784 wprowadził do machin parowych równoległobok. Pomniki wzniesiono mu w opactwie westminsterskiem w Londynie, w Birmingham, Grenock i Manchester. Por. Muirhead „The origin and progress of the mechanical inventions of J. W.“ (3 t., Londyn, 1854); Smiles „Lifes of the engineers“ (t. 4, 1874); Ernst „James Watt“ (Berlin, 1897).

Watteau Antoni, znakomity francuski malarz rodzajowy, * 1684 w Valenciennes, † 1721 w Nogent pod Paryżem. Przedstawiał w obrazach swych głównie sceny z wyższych sfer towarzystwa i z tego powodu był ulubieńcem arystokracji francuskiej. Por. Celliera „Antoine Watteau“ (Paryż, 1867); Goncourt „L'art du XVIII siècle“ (3 wyd., 1880).

Watteau Antoni.

Wattenbach Wilhelm, historyk i paleograf niemiecki, * 1819 w Rantzau w Holsztyńskiem, † 1897. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich był współpracownikiem wydawanych przez Pertza „Monumenta Germaniae Historica“ i dla badań naukowych przejrzał archiwum państwa w Wiedniu i bibljoteki wielu klasztorów w Austrji. Od r. 1862 był profesorem historji w Heidelbergu, od 1872 w Berlinie. Główne jego dzieła są: „Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des XIII Jahr.“ (Berlin, 1858; 5 ed., 1886); „Anleitung zur griech. Paläographie“ (tamże, 2 wyd., 1877) i „Anleitung zur latein. Paläographie“ (Lipsk, 1869; 4 ed., 1886); „Geschichte des römischen Papstums“ (1876) i in.

Watts Jerzy Fryderyk, znakomity malarz i rzeźbiarz angielski, * 1820 r., zdobył sławę pierwszym swoim obrazem p. t. „Izabella“ (do noweli Boccaccia, 1840), potem sceną „Cymbelina“ Szekspirowskiego. Następnie malował Alfreda, nawołującego Sasów do walki z Duńczykami. W 1844—47 bawił we Włoszech i wymalował: „Paolo Malatesta“, „Franciszka z Rimini“, „Orlando, goniący Fata Morgana“. Należał do szkoły Prerafaelitów (ob.), malował wiele obrazów w stylu symboliczno-mitycznym, o bogatej treści idejowej, odzianej w oryginalną formę. Jako rzeźbiarz zrobił posąg lorda Holland, biskupa Londsdole, hr. Chester. W 1863 został członkiem akademji królewskiej. Por. de la Sizeranne „De la peinture anglaise contemporaine“ (przekład polski).

Watts Jerzy.

Wat-Tyler, t. j. Walter ceglarz, przywódca zbuntowanych chłopów angielskich, robotnik w cegielni, stanął **W.-T.** 1381 za panowania Ryszarda II na czele wzburzonego z powodu przeciążenia podatkami ludu, domagając się zupełnej reformy w państwie i pewnych gwarancji przeciwko tyraństwu książąt z domu królewskiego. Dopuszczał się **W.-T.** ze swymi stronnikami wszelkiego rodzaju gwałtów i nadużyć względem możnowładców, aż nareszcie 15 czerwca 1381 podczas posłuchania u króla przez ludzi z królewskiego orszaku został zamordowany. Z jego śmiercią ustało także i wzniecone przez niego powstanie, i lud jęczał dalej pod uciskiem możnych.

Watykan *(Vaticanus)*, wielki pałac w Rzymie, rezydencja papieży, ob. Rzym nowy.

Watykański sobór. Papież Pius IX od objęcia rządów zamyślał o zwołaniu soboru powszechnego, lecz dopiero 26 czerwca 1867, przy obchodzie 1800-letniej pamiątki męczeństwa św. Piotra, ogłosił o tem w alokucji do biskupów, zgromadzonych w Rzymie, i w odpowiedzi na ich adres zawiadomił 1 lipca, że zwoła sobór na dzień Niepokalanego poczęcia N. M. P. 1869 do Watykanu. Aczkolwiek kardynałowie, zwłaszcza zaś Antonelli, nie pochwalali, z powodu ówczesnych okoliczności, zwołania soboru, uczynił to przecież papież bullą z 29 czerwca 1868 do biskupów katolickich, oraz listami apostolskiemi z 8 września t. r. do Greków i 13 września do protestantów. Fakt ten odezwania się do wszystkich chrześcijan zdawał się być wielu krokiem do oddawna upragnionego zjednoczenia wszystkich wyznawców Chrystusa w jeden Kościół. Wezwani jednak inaczej się na ten krok zapatrywali. Patrjarcha wschodni

konstantynopolski nie przyjął doręczonego wezwania, również i rada zwierzchnia ewangelicka w Prusiech odrzuciła je i tylko część puseyistów czyli rytualistów w kościele anglikańskim spodziewała się, że sobór poda rękę zgody. Nadzieje te jednak rozwiał Pius, ogłosiwszy w liście do arcybiskupa Manninga, że krok ten miał na celu skłonienie niekatolików do poddania się papieżowi i połączenia się z Kościołem rzymskim, nie zaś jakiekolwiek ustępstwa ze strony jego. Również, zwłaszcza mniej obeznani ze stosunkami dworu papieskiego, oczekiwali od przyszłego soboru rozmaitych reform w Kościele w duchu czasu, tem bardziej, że w bulli zwołującej sobór podano tylko ogólnie potrzebę ratowania Kościoła i społeczeństwa od grożących zupełnym rozstrojem błędów nowoczesnej nauki, sam zaś program soboru, czyli tematy jego, za wyjątkiem 17 mniej ważnych kwestji, dotyczących karności kościelnej, nie były znane. Wkrótce jednakże zwróciła uwagę ta okoliczność, że już od 1866 pracowała w Rzymie kongregacja kardynalska, pod prezydencją Patrici'ego, złożona z 7 komisji, nad wygotowaniem prac przygotowawczych, której członkowie, przeważnie należący do stronnictwa jezuickiego, związani byli przysięgą do zachowania ścisłej tajemnicy. Również uderzyło wszystkich, że nie otrzymały wezwania na sobór rządy oraz uniwersytety katolickie. Wkrótce jednakże artykuł, umieszczony 6 lutego 1869 w organie stronnictwa jezuickiego *Civittà cattolica*, powtórzony 13 t. m. w czasopiśmie Veuilleta *Univers*, okazał, że właściwym celem przyszłego soboru jest przeprowadzenie i udogmatyzowanie nieomylności papieskiej. Okoliczność ta wywołała wielki ruch pomiędzy uczonymi teologami, zwłaszcza w Niemczech, oraz zwróciła uwagę rządów na polityczne następstwa tego kroku. Wśród takich okoliczności Pius IX 29 listopada 1869 wydał bullę *Multiplices inter*, obejmującą program soboru. Podług tego programu prawo stawienia kwestji pozostawione jest papieżowi, który mianuje wszystkich *oficjałów* soboru, jak prezydentów, sekretarzy, notarjuszów, skrutatorów; pragnący otrzymać głos, winni zapisać się dnia poprzedniego; odpowiadać mówcy nie wolno, dopiero nazajutrz, wszyscy obecni związani byli przysięgą do zachowania tajemnicy aż do ogłoszenia dekretów, promulgowanych w formie nie-soborowej, lecz z woli papieskiej *(Pius.... approbante concilio...)*. D. 8 grudnia 1869 z wielką uroczystością papież zagaił sobór w kościele św. Piotra. Z pomiędzy 1108 biskupstw (z których 981 było obsadzonych), zgromadziło się 767 dostojników, licząc w to i kardynałów, dalej opatów i in., w ogóle 138 nie biskupów. W liczbie tej przeszło 500 było jawnych zwolenników nieomylności. Prace soboru załatwiały przeważnie ustanowione komisje, złożone ze stronników papieskich. Posiedzeń publicznych było zaledwo 4, mianowicie: 8 grudnia 1869 r., poświęcone uroczystości otwarcia, 6 stycznia 1870 r., na którem zgromadzeni biskupi przysięgali na trydenckie wyznanie wiary; na trzeciem posiedzeniu 21 kwietnia rozbierano schemat o wierze, na czwartem 12 lipca ogłoszono dogmat nieomylności. Na posiedzeniu tem było obecnych 535 dostojników, z których zaledwo dwu głosowało przeciwko dogmatowi, wszyscy bowiem przeciwnicy usunęli się poprzednio z Rzymu lub też nie przybyli na posiedzenie. Na czele opozycji na **W. s.** stali: kardynałowie Rauscher i Szwarcenberg, biskup ostrzygomski Simor, kolocki Haynald, djakowski Strosmayer, arcybiskup monachijski Scherr, koloński Melchers, biskup moguncki Ketteler, rotenburski Hefele, augsburski Dinkel, książę biskup wrocławski Förster, kardynał z Besançon Mathieu, arcybiskup paryski Darboy, biskup z Grenebli Ginaulhiac, biskup orleański Dupanloup, biskup Maret, arcybiskup z St.-Louis Kenrik i in. Przywódcami agitacji byli: arcybiskup westminsterski Manning, mechliński Deschamps, baltimorski Spalding, biskup genewski Mermillod, sekretarz soboru biskup z St.-Pölten Fessler, arcybiskup Cardoni i in. Wkrótce po ogłoszeniu dogmatu nieomylności, odroczony został sobór na czas nieograniczony, zwłaszcza, że 20 września Rzym zajęty został przez wojska włoskie. Por. Quirinusa „Röm. Briefe vom Concil“ (Monachjum, 1871); Volpi'ego „Des ökumenische Concil vom J. 1870“ (w *Unsere Zeit*, 1870); Actona „Zur Geschichte des vaticanischen Concil“ (przekład niemiecki Reischla, Monachjum, 1871); „Stimmen aus der kath. Kirche über die Kirchenfragen der Gegenwart“ (2 t., Monachjum, 1870—71); Friedricha Documenta ad illustrandum concilium vaticanum“ (cz. 1, Nördl., 1871), tegoż „Geschichte des vatikanischen Konzils“ (Bonn, 1877—87, t. 3); Schneemanna „Die Kanones und Beschlüsse des hochheligen ökumenischen Concil“ (Freiburg, 1871); „Offizielle Aktenstücke zum vatikanischen Concil“ (2 t., Berlin, 1870) i w. in.

Watykańskie koncyljum, ob. Watykański sobór.

Watzmann, góra w Alpach Salzburskich, na zachód od jeziora Królewskiego (Königssee) w Bawarji położona, posiada lodowiec i kilka wierzchołków, z których najwyższy sięga 2,714 m. wysokości.

Wauters Emil, słynny malarz, * 1846 w Brukseli, kształcił się tamże oraz w Paryżu, poczem odbył podróż po Włoszech i Niemczech. Zwróciwszy na siebie uwagę obrazem „Edyta, znajdująca zwłoki Haralda na polu bitwy pod Hastings“, wysłany był przez rząd na otwarcie kanału Sueskiego. Rezultatem tej podróży były liczne szkice i obrazy rodzajowe. Z późniejszych jego prac celniejsze: „Marja Burgundzka, błagająca o życie Hugoneta i d'Hinbercourta“ (w gal. Brukselskiej), „La folie de Hugo van der Goes“ (tamże), „Marja

Burgundzka, składająca przysięgę na przywileje miasta Brukseli“ (w ratuszu brukselskim) i in.

Wavre, miasto w belgijskiej prowincji Brabancji, nad rzeką Dyle, ma 8,000 miesz.; pamiętne jest bitwą 18 i 19 czerwca 1815, w której pruski generał Thielmann tak umiał uwikłać francuskiego generała Grouchy, że ten nie zdołał na czas przyjść w pomoc Napoleonowi podczas walki pod Waterloo.

Wawellit, *lazjonit, dewonit,* minerał z rzędu fosforanów, jest biały, szary, zielony, niebieskawy lub brunatnawy, a napotyka się w kryształach włoskowatych i igiełkowatych, zebranych w postaci promieni i pęków, czasami w postaci kulistej, gronkowatej. Twardość 3,5, c. wł. 2,2—2,3. Połysk ma szklisty, przeświecający. Jestto wodny fosforan glinki. Znajduje się w Czechach, Bawarji, Saksonji, Hessji, Anglji, Brazylji.

Wawr lub **Wawer,** wieś w pobliżu Warszawy, graniczącą z Grochowem (ob.), pamiętna bitwą, stoczoną 19 i 20 lutego 1831.

Wawra Wincenty, tłómacz i dziennikarz czeski, piszący pod pseudonimem *Hasztalsky,* * 1824 w Pradze, † 1877 tamże, studjował prawo, poczem zajął się literaturą, pisywał krytyki teatralne i literackie oraz przekładał z rosyjskiego i polskiego. Czynny w ruchach 1847—49, w skutek tego ukarany więzieniem, miał sobie do 1860 wzbronione zajmowanie się literaturą. Następnie wydawał wielce rozpowszechnione kalendarze oraz był spółredaktorem czasopisma *Hlas,* a w końcu *Narodni listy.* Oprócz wielu tłómaczeń, wydał „Struczny obrys literatury czeskè“ (1856).

Wawrzecki Tomasz, generał polski, * 1753 na Litwie, osiadłej w pow. Bracławskim. Odznaczywszy się już na sejmie 4-letnim konstytucyjnym, po wybuchu powstania 1794 utworzył własnym kosztem oddział ochotników i prowadził wojnę partyzancką na Żmujdzi. Po wzięciu do niewoli Kościuszki mianowany przez radę najwyższą naczelnikiem narodu, nie sprostał trudnemu zadaniu. Na czele resztek armji polskiej cofnął się **W.** pod naciskiem Suworowa na okopaną Pragę i obronę jej poruczył generałom Zajączkowi i Jasińskiemu, sam zaś założył główną kwaterę w Warszawie, kierując obrotami korpusów walczących przeciw Prusakom nad Bzurą i rozstawionym na drodze krakowskiej. Po zdobyciu przez Suworowa Pragi 4 listopada 1794, **W.,** widząc straszną klęskę, zniszczył część mostu, dla chwilowego ocalenia Warszawy i cofnął się na drogę krakowską, a miasto tymczasem kapitulowało. Pod Radoszycami wzięty **W.** 18 listopada do niewoli przez generała Denisowa i przywieziony do Warszawy, wysłany został do Petersburga. Po dwuletnim więzieniu uwolniony 1796 przez cesarza Aleksandra na prezesa komitetu, mającego czuwać nad powstrzymaniem nadużyć w kraju zalanym wojskami. Zaledwie komitet ten działać zaczął, gdy armja francuska wkroczyła, a **W.** wraz z członkami komitetu znowu wywieziony został do Petersburga. Kiedy po upadku Napoleona i opanowaniu księstwa Warszawskiego cesarz Aleksander I utworzył w Warszawie rząd tymczasowy, **W.** został członkiem jego jako naczelnik wydziału sprawiedliwości. Na tem stanowisku utracił **W.,** wstrętny obcym sobie formom prawa francuskiego, wiele z dawnej popularności. Z utworzeniem królestwa Polskiego był przez krótki przeciąg czasu ministrem sprawiedliwości, lecz z powodu słabości zdrowia opuścił Warszawę i † w dobrach swoich na Litwie 1816.

Wawrzeniecki Marjan, malarz, * 1863 r. w Warszawie. Nauki pobierał w szkole realnej Pankiewicza w Warszawie, a następnie kształcił się w szkole sztuk pięknych (1881—1881) za dyrekcji Jana Matejki. Architektry uczył się u Władysława Łuszczkiewicza. Później bawił w Paryżu i Monachjum (1890—1895), Neapolu i Rzymie (1899). W r. 1898 mianowany był współpracownikiem komisji do badań historji sztuki przy akademji umiejętności w Krakowie. Od r. 1889 jest współpracownikiem *Wisły.* 1893—1898 pisywał sprawozdania ze sztuki w *Przeglądzie Tygodniowym.* Wystawy zbiorowe prac malarskich u Krywulta od 1897, 1898, 1899, 1900 do 1902. W r. 1901 na pisał „Dławce“, od r. 1881 zbiera rzeczy ludowe i studjuje romanizm w Polsce. Studja przedhistoryczne: „Sasa lunata“ i pierwsze obsydjanowe narzędzia; 1902—3 badał dolinę rzeki Radomki; 1901 Tarczek i Bodzętyn; 1902 Chotel Czerwony, Zamek w Rawie i w. in. Maluje obrazy idealistyczno-fantastyczne.

Wawrzyn, *laur (Laurus),* rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych, ma kwiaty dwupłciowe lub rozdzielnopłciowe, o okwiecie 4-dzielnym; owoc jest jagodą z wielkiem nasieniem. — *W. zwyczajny, bobkowe drzewo (L. nobilis)* w Afryce jest wielkiem drzewem, w Europie płd. już krzewem; liście ma lancetowate, skórzaste, kwiaty białe, jagody czarnobłękitne, Liście i jagody, zwane *bobkowemi,* używają się od najdawniejszych czasów. Liście mają woń przyjemną, smak aromatyczny, zawierają olejek eteryczny; używane były na wzmocnienie żołądka, oraz w chorobach kobiecych; teraz używają się głównie na przyprawę do pokarmów. Jagody wysuszone (ob. Bobki) są ciemnobrunatne, przez destylację wydają olejek eteryczny, blado-żółty, przeświecający. Przez wygotowanie jagód z wodą otrzymuje się olej tłusty, zawierający między innemi kwas laurostearowy (ob.); olej ten używa się dla ozdoby. W starożytności poświęcony był Apolinowi, wieńcami z gałęzi **W.** ozdabiano poetów i zwycięzców; Rzymia-

Wawrzyn. *a* kwiat, *b* owoc.

nie uważali go za symbol radości i szczęścia. W średnich wiekach wieńczono nim młodych doktorów, skąd nazwa *baccalaureus*.

Wawrzynek, roślina. ob. Wilczełyko.

Wawrzyniak Piotr, ksiądz, * w rodzinie włościańskiej 1849 w Wyrzece, w pow. Kościańskim; kształcił się w Śremie, Gnieznie i Poznaniu, oraz w Monasterze, 1872 został wyświęcony, następnie był misjonarzem w Śremie, a w 1874 deputowanym do izby pruskiej. **W.** położył wielkie zasługi jako patron spółek pożyczkowych w Poznańskiem.

Wawrzyniec lub *Laurenty* (św.), djakon i męczennik był ulubionym uczniem papieża Sykstusa II, który mianował go archidjakonem. We trzy dni po męczeńskiej śmierci Sykstusa, za cesarza Walerjana, **W.** z powodu wzbraniania się wydania funduszów kościoła, przeznaczonych na utrzymanie ubogich, poniósł 257 śmierć męczeńską na górze Wiminalskiej i pogrzebany został przy drodze Tyburtyńskiej. Za czasów Konstantyna stanęła na grobie św. męczennika świątynia, która należy do siedmiu wielkich bazylik Rzymu i nazywa się kościołem *św.* **W.** *za murami*. Pamiątka jego obchodzoną jest 10 sierpnia.

Wawrzyniec, antypapież, żył w latach 460—520; będąc archidjakonem przy bazylice N. M. P. Większej w Rzymie, był 498 r., po śmierci Anastazego II, wybrany antypapieżem przeciwko Symmachowi. Dla uspokojenia powstałych z tego powodu zaburzeń oba stronnictwa wybrały na rozjemcę króla ostrogockiego Teodoryka, który oświadczył się za Symmachem, wskutek czego **W.** ustąpił i otrzymał biskupstwo w Nocerze. Gdy jednak i następnie wszczynał nowe niepokoje, był przez sobór kościelny 501—503 pozbawiony godności biskupiej i wyklęty.

Wawrzyniec Giustiniani (św.), pierwszy patrjarcha wenecki, * 1380 w Wenecji, † 1465 tamże. W młodym wieku skrycie opuścił dom rodzicielski, udał się na wyspę Algę, o milę od Wenecji, gdzie wstąpił do klasztoru św. Jerzego kanoników regularnych. Cnoty i świątobliwość wyniosły go na godność generalnego przełożonego swego zakonu. 1433 papież Eugenjusz IV mianował go biskupem weneckim, a Mikołaj V, ceniąc wysoko jego przymioty, 1451 uczynił **W.** pierwszym patrjarchą Wenecji. Ostatnia edycja dzieł jego wyszła w Wenecji (2 t., 1751). Kościół obchodzi pamiątkę św. **W.** 5 września.

Wawrzyniec, kronikarz rosyjski, ob. Laurenty, zakonnik suzdalski.

Wawrzyniec (włosk. *Lorenzo*), książę Florencji, ob. Medici.

Wawrzynośliw, ob. Laurośliw.

Wawrzynowate *(Lauraceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmuje drzewa i krzewy o liściach skórzastych, pojedyńczych, zawsze zielonych, i kwiatach foremnych, 2 lub 1 płciowych, zebranych z grona lub baldaszki; z 1000 znanych gatunków największa część należy do okolic zwrotnikowych. Zalecają się wielką ilością olejku eterycznego, który często występuje w postaci stałej, jako kamfora. Nadto zawierają olej tłusty i substancję właściwą, laurynę (ob.). Niektóre z nich są lekarskie, inne używają się na przyprawy i stanowią ważny przedmiot handlu.

Kwiat cynamonowy w przecięciu.

Waxholm, m. w Szwecji, w okręgu (län) Sztokholmskim, na wyspie Waxöe, o pół trzeciej mili od Sztokholmu, przy ujściu jeziora Mälar, ma 2 porty i 1,500 miesz. Silna warownia, *Waxholm*, pomiędzy Waxöe i Ridöe z przyległym zamkiem Frederiksborg broni przystępu do Sztokholmu.

Waxman, herb: W polu złotem, za murem czerwonym mąż zbrojny z brodą, z mieczem w ręce. W murze trzy okna do dział. U szczytu takiż wąż jak na tarczy. Nadany 1589 Janowi Waxmanowi przez Zygmunta III.

Waza.

Waza, miasto w Finlandji, ob. Nikolaistad.

Waza, starożytny zamek w szwedzkiej prowincji Uplandji, o 3 mile od Sztokholmu odległy, gniazdo rodzinne królewskiego rodu *Wazów* (ob. *Gustaw I*), który w prostej linji wygasł na *Gustawie II Adolfie* (ob.) i jego córce Krystynie. Następni królowie szwedcy aż do 1818 pochodzili z bocznych linji tego domu (ob. *Szwecja*). Od 5 maja 1829 r. Gustaw feldmarszałek austrjacki, syn usuniętego od tronu króla szwedzkiego *Gustawa IV Adolfa* (ob.), nosi tytuł *księcia Wazy*; jedyna jego córka Karolina (* 1833) była od 18 czerwca 1853 małżonką Alberta, króla saskiego. Na tronie polskim zasiadali z dynastji Wazów: *Zygmunt III* (ob.), *Władysław IV* (ob.) i *Jan Kazimierz* (ob.). Pochodzili oni od *Jana III*, który poślubił *Katarzynę Jagiellonkę* (ob.); syn jego *Zygmunt III* (ob.) król polski, był 1594 koronowany na króla szwedzkiego, ale wuj jego, książę *Söndermanlandji*, zagarnął tron i panował jako Karol IX (do 1611).

Waza *) (z łac. *vas*, naczynie), w ogólności każdy rodzaj naczyń do przechowywania cieczy, w znaczeniu wszakże ściślejszem naczynia gliniа-

*) Do artykułu załączona jest tablica barwna: „Wazy greckie“.

ne, niekiedy na powietrzu tylko suszone, częściej wszakże wypalone i polewą opatrzone, które w znacznej ilości znaleziono w starożytnych grobach Greków, Rzymian i Etrusków. Ponieważ pierwsze takie okazy napotkano we Włoszech, a zwłaszcza w Etrurji, uważano je za wyroby miejscowe i wszystkie podobne wazy nazwano etruskiemi; gdy jednak poszukiwania w Grecji wykazały tam znaczniejszą obfitość zabytków takiej techniki, zrozumiano, że wyroby te są pochodzenia greckiego, co potwierdza się nadto tem, że napisy na wazach są prawie wyłącznie greckie, a rysunki odnoszą się zawsze do życia lub mitologji Greków. Garncarstwo wysoko rozwinięte było w Grecji od najdawniejszych czasów, najpierw w Koryncie, następnie w Atenach, a upadło dopiero w drugim wieku przed Chr.; wyroby garncarzy greckich rozchodziły się obficie po Włoszech i po osadach greckich. W Rzymie garncarstwo powstało pod wpływem greckim i długo ograniczało się do niewolniczego naśladowania swych pierwowzorów, następnie dopiero stało się samodzielnem i wydało formy oryginalne, dla tego rozróżniają się wazy greckie oryginalne, imitacje ich włoskie i wyroby włoskie samodzielne.—Stosownie do znaczenia swego wazy greckie miały różne formy i rozmaitą wielkość, od beczki, w której mógł mieszkać Diogenes, aż do małych flaszek (fig. 1 tab.) i dzbanków (fig. 2, 9, 10). Wielkie naczynia do wina miały nazwę *stamnos* (fig. 7); inne nazywały się *amfory* (fig. 4) od podwójnych rękojeści. Odrębną postać miały naczynia zwane *lekythos* (fig 6), przeznaczone do oliwy ma uroczystości pogrzebowe, a innej znów formy były naczynia tualetowe, również do oliwy (fig. 8). *Krater* (fig. 3) służył do przechowywania wina rozcieńczonego wodą i używanego na napój; czerpano z nich za pomocą naczyń postaci łyżek lub opatrzonych długiemi rękojeściami (fig. 5). Prócz tych były jeszcze liczne inne formy, a amfory wyrabiane jedynie na ozdoby grobów nie posiadały dna.—Na wazach pochodzących z różnych czasów daje się dobrze śledzić rozwój i doskonalenie ozdób, a zwłaszcza malarstwa. Najdawniejsze wazy, zwane miceńskiemi (fig. 1), ozdoby mają prostolinijne, na późniejszych występują zwierzęta (fig. 2, 3), następnie dopiero ukazują się figury ludzkie. Malowidła dawniejsze były czarne na tle czerwonem, ale od IV w. prz. Chr. ustąpiły doskonalszym obrazom czerwonym, dokonywanym pendzlem na tle czerwonem, które dopiero po wykończeniu rysunków czarną farbą zapełniano. Inne barwy napotykają się rzadko, jedynie pewien rodzaj mniejszych naczyń wytwornych miał ozdoby złocone (fig. 8). W ostatnich czasach dopiero rozkwitu garncarstwa domieszki innych farb stają się częstsze, ukazują się ozdoby wypukłe, a nawet same naczynia przybierają formy figur (fig. 9), czem wszakże znamionuje się już zbliżający upadek sztuki. Obecnie zbiory waz starożytnych są liczne w różnych muzeach. — Porów. Inghiramis „Vasi fittili“ (4 t., 1837, z 400 rycinami), Dumont „Peintures céramiques de la Grèce propre“ (1874) oraz „Les céramiques de la Grèce propre“ (1882—90), Birch „History of ancient pottery“ (2 wyd., 1873), Genick „Griechische Keramik“ (2 wyd., 1883, z 40 tab.); Rayet i Collignon „Histoire de la céramique grecque“ (1888); Pottier „Vases antiques du Louvre“ (1897).

Wazy nowoczesne. W wiekach średnich **W.** ozdobnych nie wyrabiano prawie wcale. W epoce Odrodzenia ceramika ozdobna podniosła się wysoko, ale **W.** nie zajmowały w niej tak wybitnego miejsca jak w starożytności. Na uwagę zasługują **W.** wyrabiane w Pesaro, o pięknej polewie lśniącej metalicznie. We Francji piękne wazy wyrabiał Palissy (ob.). W Niemczech

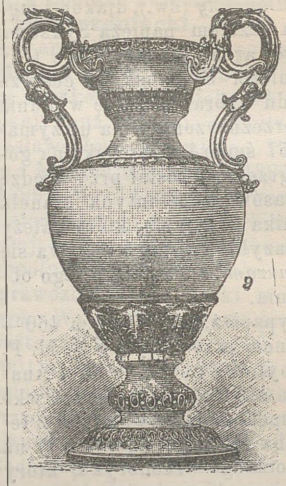

Wazon z porcelany saskiej.

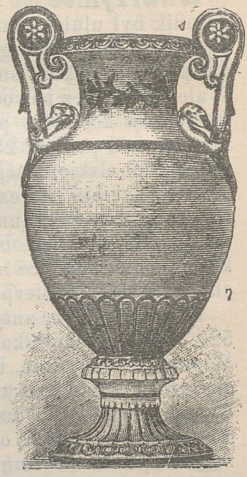

Wazon z porcelany saskiej (Miśnia).

Wazon z porcelany saskiej (Miśnia).

Wazon z królewskiej fabryki porcelany w Berlinie.

3. Krater.

7. Stamnos.

4. Amfora.

1. Flaszka.

10. Dzbanek.

6. Lekythos (Ateny).

2. Waza koryncka (ze zbiorów Dodwella).

8. Naczynie do oliwy (Ateny).

5. Naczynie do czerpania (Kyathos).

9. Naczynie do wina.

TOW. AKC. S. ORGELBRANDA S-ów w WARSZAWIE

w tej samej epoce kwitła ceramika w Norymberdze gdzie również wyrabiano oryginalne **W.** emadjowane i ozdabiane portretami i herbami. W późniejszych czasach zwrócono się znowu do wyrobu **W.** zwłaszcza z porcelany. Słynne były i są fabryki królewskie w Saksonji (Miśnia), w Berlinie, we Francji (Sèvres), Cesarska fabryka w Petersburgu etc. W najnowszych czasach, ruch secesyjno-modernistyczny, który ożywił sztukę stosowaną wpłynął także na rozszerzenie fabrykacji ozdobnych wazonów, o formach fantastycznych i barwach mieniących się w świetle (ze szkła, bronzu, porcelany, fajansu.) Większą rolę niż w Europie odgrywały i odgrywają **W.** na Wschodzie; zwłaszcza Chiny i Japonja wytworzyły w tym kierunku ogromne bogactwa form i motywów (ob. Chińska i Japońska sztuka. Piękne są również **W.** polichromiczne perskie i indyjskie. Zapoznanie się z wyrobami ceramicznemi Wschodu wpłynęło silnie na styl wyrobów europejskich czasów nowszych. Wazy ozdobne zowią po polsku także *wazonami*. Przykłady takich wazonów nowoczesnych przedstawiają załączone rysunki.

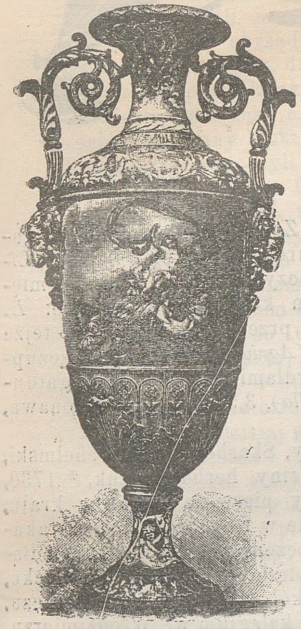

Waza z cesarskiej fabryki porcelany w Petersburgu.

Wazon z porcelany serwskiej.

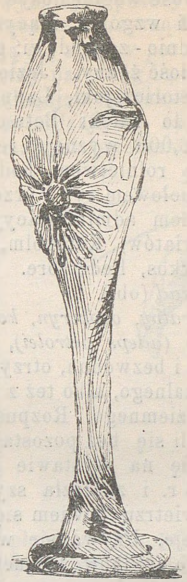

Wazon szklany (Nancy).

Wazon szklany (New-York).

Wazon szklany (Nancy).

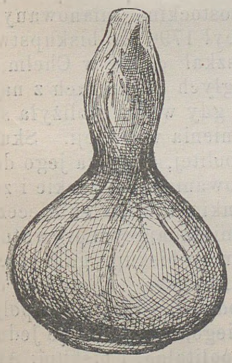

Wazon szklany (New-York).

Wazon szklany (Nancy).

Wazon szklany (Nancy).

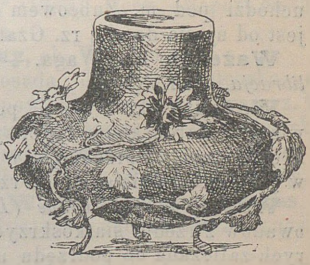

Wazon (szkło z bronzem) (Berlin).

Wazaska gubernja, w w. ks. Finlandzkiem, graniczy na północ z gub. Uleaborską, na wschód z gub. Tawastguską i Aboską, na zachód i północo-zachód z zatoką Botnicką. Zajmuje powierzchni 41,711 klm. kw. Miejscowość wogóle dosyć równa, z wyjątkiem niewielkich wzgórzy, idących od północo-wschodu ku południo-zachodowi; grunt kamienisty, ale po części dość żyzny. Jezior ma wiele; rzeki znaczniejsze, Storiczojoki, Lappojoki i Wesilojoki, wpadają do zatoki Botnickiej. Mieszkańcy w liczbie 436,000 wyznają religję ewangielicką i trudnią się rolnictwem, hodowaniem bydła, myślistwem, połowem ryb i przemysłem leśnym. Pod względem administracyjnym dzieli się **W.** *gub.* na 6 powiatów; Korsholm, Kuortane, Ilmola, Lappo, Laukkos, Pedersöre. Miastem głównem jest *Nikolaistad* (ob.).

Wazelina, *tłuszcz mineralny, ozokeryn, kosmolin, tłuszcz z oleju skalnego (adeps petrolei),* substancja tłusta, bezbarwna i bezwonna, otrzymuje się przy dystylacji oleju skalnego, albo też z oleju parafinowego lub wosku ziemnego. Rozpuszcza się w alkoholu i eterze, pali się bez pozostałości. Po raz pierwszy zjawiła się na wystawie przemysłowej w Filadelfji 1876 r. i znalazła szybkie rozpowszechnienie, na powietrzu bowiem się nie zmienia i nigdy nie jełczeje. Używa się w farmacji do różnych maści, do środków kosmetycznych, na pomady, na smary do maszyn i t. d. **W.** jest mieszaniną różnych ciał, należących do grupy węglowodorów; różne jej gatunki w składzie swoim okazują znaczne różnice. — *Olej wazelinowy* jest mieszaniną różnych ciężkich węglowodorów ciekłych i ma własności takie same, jak wazelina.

Wazon, ob. Waza.

Wazowie, dynastja królewska, ob. pod Waza (starożytny zamek).

Wazuza, rzeka w Rosji, bierze początek z błot pow. Wiazemskiego gub. Smoleńskiej i ubiegłszy 140 wiorst przez gub. Smoleńską i Twerską, uchodzi pod m. Zubcowem do Wołgi. Żeglowną jest od ujścia do niej rz. Gżati.

Ważenie, ob. Waga. — *Ważenie się księżyca, libracja,* ob. Księżyc.

Ważka, rzeka w Rosji, poczyna się z błot powiatów: Jareńskiego i Solwyczegodzkiego, gub. Wołogodzkiej, i przebiegłszy 400 wiorst, uchodzi w gub. Archangielskiej do rz. Mezeni.

Ważki, *panny wodne (Libellulidae),* rodzina owadów z rzędu siatkoskrzydłych, przez niektórych zaliczana do podrzędu nibysiatkoskrzydłych *(pseudoneuroptera)* rzędu prostoskrzydłych, obejmuje owady przebywające w znacznej liczbie nad rzekami i strumykami. **W.** mają ciało długie, stawowate, 4 równej długości skrzydła przezroczyste z żyłkami siatkowato ułożonemi, czułki krótkie, oczy bardzo wielkie. Są drapieżne, śmiałe i żarłoczne, ścigają w locie muchy i inne słabsze od siebie owady, które chciwie pożerają. Gąsienice ich, także żarłoczne, przebywają 10 — 11

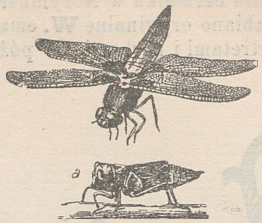

Ważka, *a* larwa.

Łątka.

miesięcy w wodzie. Znanych jest około 1100 gatunków, z których Europa liczy 100. *Ważka (Libellula)* cechuje się oczyma stykającemi się między sobą, odwłokiem ku tyłowi zwężonym. *L. vulgata, depressa* i in. przebywają u nas. Do tejże rodziny należy *łątka (Agrion)* z odwłokiem szczupłym i wąskiemi skrzydłami; najpospolitsze gatunki są: *błotnik (A. puella),* 3,5 cm. długa, zielonawa, i *panna (A. virgo).*

Ważyński Porfiry, Skarbek, biskup chełmski, potomek dawnej rodziny herbu Abdank, * 1730, † 1804 r. Odebrawszy pierwsze nauki w kraju, kształcił się następnie w Rzymie i innych akademjach włoskich, poczem wstąpił do zakonu Bazyljanów i został profesorem filozofji w Połocku, potem prefektem szkół świeckich w Buczaczu, a następnie rektorem kolegjum we Włodzimierzu. 1772 obrany został na kapitule zakonnej w Brześciu generałem, którą to godność piastował do r. 1780. W nagrodę położonych zasług, papież Pius VI pozwolił mu na prośby zakonu, sposobem wyjątkowym, używać aż do śmierci stroju biskupiego i tytułu superjora ex-generała. Mianowany 1782 opatem żydoczyńskim, obrany został 1787 powtórnie generałem, lecz nie dokończył tego urzędowania, gdyż po Rostockim, mianowanym metropolitą, wyniesiony był 1790 na biskupstwo chełmskie i bełskie. Mieszkał ciągle w Chełmie. W r. 1794 zostawał w ciągłych stosunkach z najwyższą radą narodową, i gdy wojna zbliżyła się do Chełma, szukał schronienia w Galicji. Skutkiem upadku Rzeczypospolitej, djecezja jego dostała się całkiem pod panowanie austrjackie i zerwały się wszelkie stosunki galicyjskich djecezji z metropolitą Rostockim, mieszkającym prywatnie w Petersburgu. Wtedy trzej biskupi galicyjscy (chełmski, przemyski i lwowski) wystąpili do rządu z wnioskiem, żeby odnowił starą metropolję halicką Kazimierza Wielkiego, zamieniając jedną z trzech djecezji na metropolitalną, i biskupi: Angiełłowicz i Skorodyński zanieśli do cesarza prośbę o mianowanie metropolitą halickim **W.** Wniosek ten jednakże nie przyszedł do skutku, i dopiero po śmierci **W.** Angiełłowicz został pierwszym metropolitą halickim. **W.**, sam mąż uczony, zbyt był pobłażliwy dla duchowieństwa pod względem wymagań naukowych i z wielką łatwością wyświęcał na kapłanów, zwłaszcza parafjalnych, ludzi bez nauki, często prostych djaczków, za-

ledwie formuły obrzędowe znających; dlatego też za niego największa prostota była cechą wiejskiego duchowieństwa, jedni tylko zakonnicy Bazyljanie górowali nad wszystkimi, i z nich też najwyżsi w tym obrządku wychodzili dostojnicy.

Wąchock, osada, dawniej miasteczko, w gub. Radomskiej, pow. Iłżeckim, wśród okolicy lesistej i górniczej, nad rzeką Kamionną położona. Jest tu kościół i ogromny klasztor po Cystersach, założony przez Gedeona czyli Gedkę herbu Gryf, biskupa krakowskiego, w r. 1179. Kazimierz Jagiellończyk 1454 r. wieś **W.** na miasto przemienił. Odtąd przywilejami dawnych królów polskich obdarzane, przy zamożnym klasztorze miasto wzrastało, bogacąc się handlem, kuźniami, kopalniami żelaza, tudzież wyrobem kamieni młyńskich. Świetny ten stan trwał do 1656 r., w którym Rakoczy, książę siedmiogrodzki, razem ze Szwedami zająwszy **W.**, złupił go i spustoszył kościół z klasztorem, miasto zaś na cztery strony podpalił i w perzynę obrócił. Dzisiaj gmachy klasztorne są w zupełnem opuszczeniu i ruinie. Ocalał tylko starożytny kapitularz, w stylu bizantyjskim wystawiony. Jest to niewątpliwie najdawniejsza część klasztoru, pochodząca z pierwszej połowy XI wieku. Dzisiejsza ludność **W.** wynosi 1,200 głów.

Wąglik, *choroby wąglikowe*, ob. Karbunkułowe choroby.

Wągrowiec, miasto w W. Ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, pow. Wągrowieckim, na lewym brzegu rzeki Wełny. Ma dwa kościoły katolickie, jeden ewangelicki i dawny klasztor Cystersów, na więzienie przerobiony. Ludność miasta wynosi 5,300 głów.

Wągrowiec, ob. Tasiemiec.

Wągry, ob. Tasiemiec.

Wąkrota, roślina, ob. Hydrocotyle.

Wąsockie starostwo grodowe leżało w województwie Mazowieckiem, w Ziemi Wiskiej. Podług lustracji z r. 1660, powstało z dawniejszego starostwa Wizieńskiego, przez wydzielenie z niego miasta Wąsocza (ob.) z wójtostwem, które za czasów pierwszej wojny szwedzkiej nadzwyczaj było zniszczone. W r. 1771 posiadał je Jakób Łaguna, opłacając z niego kwarty tylko złp. 62 gr. 7, a hyberny złp. 459 gr. 22.

Wąsonogi, *Wąsopławy*, *Wiciongi (Cirripedia)*, rzęd skorupiaków (ob.), zwierzęta przypominające postacią zewnętrzną (ob. Kaczenica, Balanus) muszle i stąd zaliczane były dawniej do mięczaków. Ciało ich tkwi w skorupie, która w znacznej części jest zwapniała; nadto przyrosłe są do miejsca i jedynie w młodzieńczych fazach rozwoju okazują pozór skorupiaków. Odwłok jest słabo rozwinięty; nogi tułowia przeobrażone są w utwory wiciowate czyli wąsowate, któremi wytwarzają w wodzie wiry, sprowadzające im świeżą wodę do oddychania i pokarm. Posiadają system nerwowy i słabo rozwinięte, podwójne oko czołowe; substancję, którą się przytwierdzają do swej podstawy, wydzielają z właściwych gruczołów cementowych. Są w ogólności obupłciowe, oprócz tego jednak u wielu występują bardzo drobne samce, zwane *samcami dopełniającemi*, które na osobnikach obupłciowych żyją pasożytnie i składają się prawie wyłącznie z przyrządów płciowych. Zarodki wylęgają się z jaj w postaci naupliusów (ob.), posiadają trzy pary nóg i poruszają się w wodzie swobodnie, ulegając kilkakrotnemu linieniu, poczem przytwierdzają się za pośrednictwem rożków do rozmaitych przedmiotów, jak roślin, kamieni, drzewa

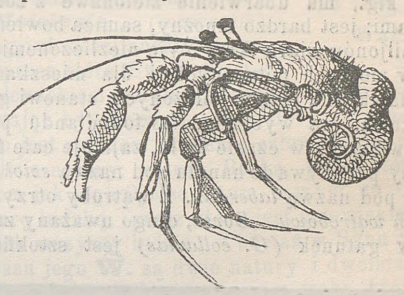

Kierzel.

pływającego, przyczem wydobywa się substancja lepiąca z gruczołów cementowych, kończyny pławne przeobrażają się w nogi wężowate, a ciało pokrywa się skorupą wapienną. Żyją wyłącznie w morzach. Należą tu *kaczenice* (ob.), *pąklowate* (ob. Balanus), oraz *rozgłowce* czyli *korzeniogłowy (Rhizocepala, Suctoria)*. Te ostatnie żyją pasożytnie na odwłoku skorupiaków wyższych, nie posiadają kończyn ani przewodu pokarmowego i składają się tylko z worka zawierającego przyrządy rodne, a żywią się kosztem gospodarza, w którego ciało zapuszczają rozgałęzione nici czyli korzenie, obejmujące jego wnętrzności. Gatunek *worecznicy (Succulina carcini)* żyje na krabach, *kierzel (Peltogaster paguri)* na pustelnikach. Por. Müller „Die Rhizocephalen“ (1863); Hoek „Report on the Cirripedia“ (1884).

Wąsopławy, ob. Wąsonogi.

Wąsosz, osada, dawniej miasteczko, w gub. Łomżyńskiej, pow. Szczuczyńskim, nad rz. Wyssą położona. Istniał tu niegdyś zamek królewski, którego szczątki zaledwie jeszcze są widoczne. Kościół po-karmelicki i fara, gotyckiej budowy, są jedyną ozdobą **W.**, zniszczonego podczas wojny szwedzkiej. Dzisiejsza ludność **W.** wynosi 2,200 głów.

Wąsowska Marja, fortepjanistka, ob. Badowska.

Wąsy, włosy zarastające na górnej wardze człowieka i zwierząt. W botanice *wąsami (cirrus)* nazywają się organy nitkowate, pojedyńcze lub rozgałęzione, wyrastające na łodygach; wąsami takiemi rośliny opasują spiralnie sąsiednie przedmioty i w ten sposb znajdują podporę przy wyra-

staniu. Wąsy są to przeobrażone gałęzie (jak u winorośli), przylistki (u kolcowoju) lub liście (u motylkowatych). Rośliny opatrzone wąsami nazywają się pnącemi. Ważne znaczenie mają zwłaszcza w lianach (ob.).

Wątek, ob. Tkactwo.

Wątłusz *(Gadus)*, rodzaj ryb z rodziny *wątłuszowatych* czyli *mientusowatych* (ob.), ma trzy płetwy na grzbiecie, dwie podogonowe i pod brodą długi wąs. *G. morrhua*, do 1,6 metra długi, waży do 50 klg., ma ubarwienie zielonawe z żółtemi plamkami; jest bardzo mnożny, samica bowiem ma do 4 miljonów ziarn ikry. Żyje niezliczonemi stadami w morzach północnych i dla mieszkańców stron daleko na północ położonych stanowi główny pokarm; na wybrzeżu Newfoundlandu połów jego, zwłaszcza w czasie tarła, zajmuje całe floty. Suszony przybywa do handlu pod nazwą *sztokfisza*, solony pod nazwą *laberdan*. Z wątroby otrzymuje się *tran wątrobowy*. *Dorsz*, długo uważany za oddzielny gatunek *(G. collarias)* jest sztokfiszem

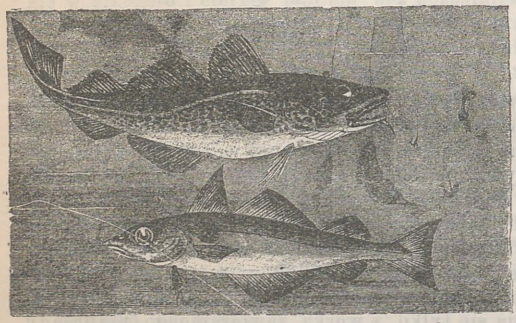

Sztokfisz i wątłusz właściwy.

w stanie młodym. Do handlu przybywa rocznie około 150 miljonów sztuk suszonych i solonych; połów jego w Europie zajmuje około 100,000 ludzi. **W.** *właściwy (G. aeglefinus)*, do 90 cm. długi, a ważący do 8 klg., z czarną plamą za płetwą piersiową, również dostarcza smacznego mięsa; jest pospolity w morzu Północnem, rzadszy w Bałtyku.— *Merlan (G. merlangus)* przebywa w morzach zachodnio-europejskich, ale nie ukazuje się tak obficie, jak poprzednie. *Węglarz (G. carbonarius)*, ciemno zabarwiony, żyje w morzach północnych; mięso jest mało cenione. — Pokrewny rodzaj jest *Merluccius*, *szczupak morski*, którego gatunek *kalmul (M. vulgaris)*, 1,25 metrów długi, poławia się obficie w oceanie Atlantyckim, gdy dąży za pilchardami w ich wędrówce do brzegów.

Wątroba *(Hepar)*, u zwierząt gruczoł pośród kiszek, służący do wytwarzania żółci, oraz innych soków trawiennych. U wielu zwierząt niższych nie spotyka się właściwej wątroby, pewna część tylko kiszek posiada szereg komórek wątrobianych, które rolę całego gruczołu spełniają. U człowieka jest to duży organ brunatny, który leży w jamie brzusznej ku górze, pod łukiem żebrowym prawym, i wypełnia całą przestrzeń pomiędzy dolnemi żebrami strony prawej; górna jego powierzchnia oddzielona jest tylko przeponą brzuszną i opłucną od płuc, po lewej stronie dotyka żołądka; od tyłu jest w bardzo blizkiem zetknięciu z ważnemi naczyniami krwionośnemi. **W.** jest nieregularnie czworokątna, ku przodowi wypukła i gładka, ku tyłowi przedstawia liczne nierówności; od tyłu, tuż pod dolnym jej brzegiem, znajduje się *pęcherzyk żółciowy*. U dorosłego człowieka waży średnio 1,800 gramów, długość jej wynosi 30 cm., szerokość 20 cm., grubość do 6 cm. **W.** składa się z drobnych zrazików, gołem okiem mało widocznych; pod mikroskopem budowa ta przedstawia się, jako szeregi podłużne promienisto-ułożonych, wielokątnych komórek; między temi szeregami są pasma tkanki łącznej. Zraziki zawierają liczny splot naczyń krwionośnych i początek przewodów żółciowych, które, stopniowo zlewając

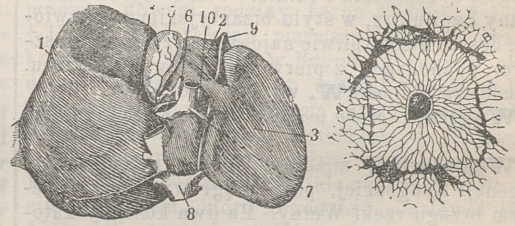

Strona spodnia wątroby: 1. Zraz prawy, 2. Zraz czworokątny, 3. Zraz lewy, 4. Wnęka wątroby, 5. Pęcherzyk żółciowy, 6. Przewód żółciowy, 7. Żyła wrotna, 8. Żyła czcza dolna, 9. Więz okrągły, 10. Tętnica wątrobowa. — *Obok* zrazik wątroby, A, B żyły.

się z sobą, ostatecznie przechodzą w jeden *kanał żółciowy (ductus hepaticus)*, który wpada do pęcherzyka żółciowego. **W.** posiada obficie naczynia krwionośne, tętnice, żyły wątrobiane i żyły wrotne (ob.). Głównie służy do wytwarzania żółci, prócz tego wyrabia i inne substancje, dla trawienia niezbędne. Hensen i Bernard wykryli w wątrobie glikogen czyli mączkę zwierzęcą (ob.), która łatwo przechodzi w cukier i w tej formie dostaje się do krwi, która roznosi go do tkanek, gdzie ulega on spaleniu. Na zamianę glikogenu na cukier ma pewien doniosły, dotąd jeszcze nie zbadany, wpływ układ nerwowy; przekonano się bowiem, że ukłócie pewnego miejsca w czwartej komorze mózgowej wpływa tak na przemianę tego cukru, że nie ulega on spaleniu czyli utlenianiu w tkankach, lecz bez zmiany wydziela się przez nerki *(cukromocz, glikozurja)*. Prócz wytwarzania żółci i cukru w wątrobie jeszcze zachodzi powstawanie mocznika z produktów rozpadu białka, węglowodanów i tłuszczu. O intensywności pracy komórek wątroby świadczy to, że krew wątroby posiada naj-

wyższą temperaturę. Choroby wątroby są bardzo częste, najczęściej występują jako następstwa innych chorób; wszelkie zaburzenia w ogólnem krążeniu krwi (wady serca, cierpienia chroniczne płuc) wywołują zastoje wątroby, jej powiększenie, a wreszcie stopniowy zanik miąższu z następczym rozrostem tkanki łącznej; przy sprawach ropnych w organach jamy brzusznej występują wrzody przerzutowe, również często bywa rak wątroby, jakkolwiek najczęściej wtórny, z żołądka lub trzustki. Częstą chorobą jest *marskość wątroby (cirrhosis hepatis)*, polegająca na samoistnym zaniku miąższu wątroby i rozroście tkanki łącznej; cierpienie to jest następstwem nadużywania napojów wyskokowych. Prócz tego spotykają się w wątrobie pasożyty, jak bąblowiec i inne.

Wątroba siarczana, ob. Potas.

Wątrobnice, *wątrobowce, mchy wątrobowe (Hepaticae)*, gromada roślin zarodnikowych, trzymająca pośrednie miejsce między mchami, wodorostami i porostami. Części rozrodcze, zbudowane jak u mchów, wyrastają najczęściej z listowia na osobnych szypułkach i przedstawiają zbiorniki rozmaitych kształtów, zawierające zarodniki. Rosną w miejscach wilgotnych, cienistych, występując często na korze i liściach drzew. W ogólnem gospodarstwie przyrody mają znaczenie takie, jak mchy, dla człowieka ważności prawie nie przedstawiają; niektóre tylko, jak *Marchantia* (ob.), uważane były za lekarstwa w chorobie wątroby. Obejmują trzy rodziny: *porostnice (Marchantiaeceae*, ob. Marchantia), *wgłębki* czyli *meszki (Ricciaceae)* i *sprężyce (Jungermanniaceae*, ob. Jungermannia).

Wąwolnica, osada, dawniej miasteczko, w powiecie Nowoaleksandryjskim, gub. Lubelskiej. Kazimierz W. zbudował tu zamek i miasto murem opasał. Zniszczone wielkim pożarem w XVI wieku, zyskało od Zygmunta Augusta przywileje, które posłużyły ku jego podźwignieniu. Jednakże w połowie XVII w. upadło znowu zupełnie. Zamek tutejszy, oddany Benedyktynom, przez nich na materjał rozebrany. Ludność obecna wynosi 2,000 m.

Wąwolnickie starostwo niegrodowe leżało w województwie Lubelskiem, pow. Urzędowskim. Podług lustracji z r. 1764, składało się z miasta Wąwolnicy i z wsi: Charz, Mareczki, Bartłomiejowice i Zawada. W r. 1771 posiadał je Stanisław Małachowski z żoną Marją z Potockich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 1,687 gr. 21, a hyberny złp. 441 gr. 17. Przez pewien przeciąg czasu posiadała je królowa Bona.

Wąwóz, wązkie przejście ograniczone stromo wznoszącemi się ścianami gór, ob. Góry.

Wązkonose *(Cotarrchini)*, małpy starego lądu, ob. Małpy.

Wąż, ob. Węże.

Wąż morski, ob. Węże morskie.

Wąż *(Serpens)*, gwiazdozbiór między 16° zboczenia płn. a 17° zboczenia płd., oraz między 227° a 283° wzniesienia prostego, obejmuje 74 gwiazdy widzialne gołem okiem, między niemi jednę 3 wielkości.

Wąż, dawne działo, toż co *serpentyna* (ob.).

Wąż, herb: W polu czerwonem — wąż czarny w koronie, z ogonem skręconym, w pysku trzyma gałązkę jabłoni z listkami i jabłkiem zielonem.

Wąż.

Wchłanianie, *wysysanie*, w fizjologji, ob. Trawienie i Limfatyczne naczynia.

Wcielenie *(incarnatio)*, w religji chrześcijańskiej tajemnica, przez którą Syn Boży stał się człowiekiem, wziąwszy duszę i ciało ludzkie, nie przestając być Bogiem. Syn Boży od czasu **W.** swego jest zarazem Bogiem i człowiekiem, ma zatem dwie natury: naturę Boską, przez którą jest Bogiem jak jego Ojciec i tym samym co Ojciec, i naturę ludzką, przez którą jest człowiekiem, takim jak wszyscy ludzie. Chociaż w Synu Bożym od czasu jego **W.** są dwie natury i dwoista wola, wszelako jedna tylko jest w nim osoba, która jest osobą Boską, drugą osobą Trójcy Przenajświętszej.

Wcielenie, w mitologji indyjskiej, ob. Awatar.

Wcierania, *frykcje*, metoda stosowania lekarstw za pośrednictwem skóry, polega na wcieraniu, wtłaczaniu do naczyń skórnych pewnych leków, w formie maści stosowanych. Najczęściej tą drogą stosowana jest rtęć przy syfilisie, jak również przeparaty kwasu salicylowego przy reumatycznem zajęciu stawów.

Wciornastek *(Thrips)*, rodzaj owadów nibysiatkoskrzydłych, z rodziny pęcherzonożnych *(Physopoda)*, drobny owad z głową walcowatą i pyszczkiem ssącym; ma skrzydła frendzlowate, a nogi opatrzone bańkami przyczepnemi. **W.** *zbożowy (T. cerealium)*, 2 mm. długi, ciemno-brunatny, tylko u samic uskrzydlony, zrządza często znaczne szkody żyta i pszenicy. Również szkodliwe są i inne gatunki tej rodziny, jak *Phloeothrips umentaria, Heliorips haemorroidalis*.

Wciornastek, (obok wskazana wielkość naturalna).

Wczele, herb: Pole stanowi szachownica złoto-srebrna. U szczytu murzynka z takąż szachownicą.

Wczele.

Wdowiszewski Wincenty Juljusz, napisał: „Kobieta w historji sztuki“ (w „Bibljotece powsz.“, Poznań, 1879); „Takich więcej“ komedja w 2 ak. (w *Bibl. teatrów amator.*, Lwów, 1880); „Cywilizator“ powieść (Lwów, 1886).

Wdrzanka, roślina, ob. Cissampelos.
Wdychanie, ob. Oddychanie.
Wdzięklа, *niemodźwięklа*, roślina, ob. Gloxinia.
Wealdzkie utwory, ob. Kredowa formacja.
Weba (z niem. *Weben*), gatunki płócien lnianych fabrycznych, najcieńsze, odznaczające się przytem szerokością.

Weber Karol Juljusz, pisarz niemiecki, * 1767 w Langeburgu, piastował rozmaite urzędy a następnie usunął się do życia prywatnego i † 1832 r. w Kupferzell. Najlepszem jego dziełem jest „Deutschland oder Briefe eines in Deutschland reisenden Deutschen“ (3 wyd., 6 t., Sztutgard, 1843). Potem idzie niedokończone jego dzieło: „Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen“ (8 wyd., 12 t., 1870 i 1888); „Das Ritterwesen“ (Sztutgard, 1822—24, t. 3). Ogólny zbiór pism jego wydano w 30 tomach (tamże, 1835—45).

Weber Gottfryd, teoretyk muzyczny, * 1779 we Freinsheim, w Bawarji nadreńskiej, † 1839 r. w Kreuznach; z powołania prawnik, był ostatnio prokuratorem przy najwyższym sądzie apelacyjnym i kasacyjnym w Darmsztadzie. Chwile wolne poświęcał estetycznej i technicznej teorji muzyki i w tym przedmiocie ogłosił: „Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst“ (3 wyd., 2 t., Moguncja, 1830—32) i „Allgemeine Musiklehre“ (3 wyd., Darmstad, 1831). Pozostawił też kilka kompozycji.

Weber, Karol Marja von, sławny kompozytor niemiecki, * 1786 w Eutin, w Holsztynie, gdzie ojciec jego był wówczas kapelmistrzem nadwornym; kształcił się pod kierunkiem Voglera. W czternastym roku życia napisał operę: „Das Waldmädchen“ (wystawioną w 1800 roku) i nie przestawał usilnie pracować nad teorją muzyczną według wskazówek swego mistrza. Wezwany do Wrocławia na dyrektera orkiestry teatralnej, napisał tam operę: „Rübezahl“. Po odbyciu ponownych studjów u Voglera pełnił w latach 1813—1816 obowiązki dyrektora opery w Pradze, dał się zaszczytnie poznać ślicznemi kompozycjami do poezji Körnera „Leyer und Schwert“, natchnionych ówczesną wojną o niepodległość. Po chwilowym pobycie w Berlinie 1816 został w 1817 kapelmistrzem i dyrektorem opery niemieckiej w Dreźnie, gdzie głównie działalność swoją rozwinął. Tu powstał „Freischütz“ (1818 r. napisany, a wystawiony 1821 w Berlinie), będący wcieleniem ducha narodowego, rozbudzonego ostatnią wojną, i stanowiący jedno z tych niewielu dzieł wiecznie pięknych i młodych świeżością natchnienia, oryginalnością i siłą talentu. Pierwsza to opera narodowa niemiecka. Niedługi okres działalności kompozytorskiej **W.** obfituje w pierwszorzędne arcydzieła, jak muzyka do dramatu „Preciosa“ (1821), opery: „Eurianthe“ (1823 w Wiedniu wystawiona); „Oberon“ napisany (1826) dla teatru Coventgarden w Londynie. Zbyteczna praca wyczerpała siły i przyśpieszyła zgon **W.** w 1826 w Londynie, dokąd przybył dla osobistego kierowania swojemi utworami. Prócz oper zostawił wielką liczbę fortepjanowych kompozycji, jak znane powszechnie „Polonezy,“ „Zaproszenie do tańca“, sonaty, koncerty i t. p. drobniejsze utwory, cieszące się wielką popularnością. Zwłoki **W.**, spoczywające w kaplicy Moorfield w Londynie, przeniesione zostały 1844 na cmentarz katolicki w Dreźnie i 1857 r. wystawiono mu w tem mieście pomnik na placu teatralnym. Pozostałe po nim pisma „Weber's hinterlassene Schriften“ (2 wyd., 3 t., Drezno, 1850), wydał Teodor Hell; życiorys zaś jego (3 t., Lipsk, 1864) skreślił syn, *Filip Chrystjan Maks Marja* von **W.**, * 1822 r. w Dreźnie, † 1881, radca skarbowy i członek dyrekcji saskich kolei żelaznych, który zasłużył się jako autor kilku dzieł dotyczących dróg żelaznych. Wydał jeszcze między innemi; „Rolands Graalfahrt“ (1852); „Ausflug nach Nordafrika“ (1855); „Werke und Tage“ (1869); „Schauen und Schaffen“ (1877); „Die Schule des Eisenbahnwesens“ (4 wyd., 1885) i w. in.

Weber Ernest Henryk, fizjolog, * 1795 w Wittenbergu, † 1878, był synem teologa Michała **W.**, profesora w Halli (* 1754 r., † 1833 r.), studjował w Wittenbergu i Lipsku, gdzie 1818 został profesorem anatomji porównawczej, a 1840 profesorem fizjologji; pracował głównie nad anatomją porównawczą i mikroskopową, nad historją rozwoju zwierząt i nad fizycznemi zadaniami fizjologji, jak nad mechaniką chodu, nad obiegiem krwi, zmysłem słuchu, zmysłem czucia. Jego „Annotationes anatomicae et physiologicae“ (Lipsk, 1851) mieszczą wiele ważnych rozpraw. Wraz z bratem Wilhelmem rozwinął doświadczalnie teorję ruchu falowego i wynik tych badań ogłosił w dziele „Wellenlehre“ (1825). Por. Ludwig „Rede zum Gedächtniss von E. H. W.“ (1878).

Weber Wilhelm Edward, fizyk, brat poprzedniego, * 1804 w Wittenbergu, † 1891, studjował nauki przyrodnicze w Halli, 1828 został tam profesorem nadzwyczajnym, a w 1831 przeniósł się na katedrę fizyki do Getyngi. W skutek złożonej w 1837 protestacji przeciw zmienieniu konstytucji złożony został z tego stanowiska. W 1843 został profesorem w Lipsku, lecz w 1849 powrócił do Getyngi, gdzie w 1855 objął dyrektorstwo obserwatorjum astronomicznego. Już jako student ogłosił z bratem ważną pracę o ruchu falowym, następnie pracował nad mechanizmem chodu, akustyką, elektrycznością i magnetyzmem ziemskim. W tym przedmiocie ogłosił „Beobachtungen des magnetischen Vereins“ (1836—43, 6 t.) i „Atlas des Erdmagnetismus“ (1840). Nader ważne znaczenie mają jego „Elektrodynamische Maassbestimmungen“ (3 t., Lipsk, 1846—52). W dziele tem wprowadził system jednostek bezwzględnych czyli absolutnych i podał metody pomiarów elektrycznych w tych jednostkach. Zasady te w 1881

przyjęte zostały przez kongres elektryczny (ob. Elektryczne jednostki). Oprócz tego ogłosił „Galvanometrie“ i in., a wraz z młodszym bratem Fryderykiem pracował nad mechaniką ruchów człowieka. Zbiorowe wydanie dzieł jego wydało towarzystwo naukowe w Getyndze (6 t., 1892—94). Por. Riecke „Wilhelm W.“ (1892).

Weber Edward Fryderyk, fizjolog, brat poprzedniego, * 1806 w Wittenbergu, † 1871, studjował medycynę w Lipsku i Halli, następnie praktykował w różnych miastach. W 1835 został prosektorem w Lipsku. Wraz z pop. ogłosił „Mechanik der menschlichen Gehwerkzeuge“ (1836). Ważną jest też praca jego „Muskelbewegung“ w słowniku fizjologicznym Wagnera.

Weber Teodor, lekarz, syn Ernesta **W.**, * roku 1829 w Lipsku, studjował medycynę w Getyndze i Lipsku, 1859 został profesorem nadzwyczajnym w Lipsku, a 1862 profesorem patologji i terapji, oraz dyrektorem kliniki w Halli.

Weber Beda, poeta, historyk i pisarz ascetyczny, * 1798 w Lienz w Pusterthalu, po odbyciu studjów uniwersyteckich w Insbruku, wstąpił do zakonu Benedyktynów i odbył studja teologiczne w Brixen i Trydencie. Wyświęcony na księdza, został 1825 r. profesorem gimnazjum w Meranie. 1848 r. wybrany do zgromadzenia narodowego we Frankfurcie, głosował z posłami tyrolskimi z prawicą, w kwestji jednak cesarstwa z lewicą. 1849 mianowany był kanonikiem kapituły w Linnburgu i proboszczem parafji katolickiej we Frankfurcie, gdzie † 1858. Z pism **W.** ważniejsze: „Huldigungsgeudekbuch“ (Insbruk, 1838); „Das Land Tirol“ (3 t., t. 1838); „Tirol und die Reformation“ (t. 1841); „Handbuch für Reisende in Tirol“ (t. 1842); „Andreas Hofer und das Jahr 1809“ (t. 1852); „Lieder aus Tirol“ (t. 1842); „Charakterbilder“ (Frankfurt, 1853) i in.

Weber, Karol von..., historyk niemiecki, * roku 1806 w Dreźnie, † 1879 r., od 1849 dyrektor głównego archiwum państwa w Dreźnie. Jako historyk Saksonji zjednał sobie **W.** zaszczytne imię w literaturze niemieckiej. Do celniejszych prac jego należą: „Maria Antonia Walpurgis, Kurfürstin zu Sachsen“ (2 t., Drezno, 1757); „Aus vier Jahrhunderten“ (2 t., Lipsk, 1861); „Moritz, Graf von Sachsen, Marschall von Frankreich“ (Lipsk, 1863). Od r. 1865 redaguje „Archiv für sächsische Geschichte“.

Weber Jerzy, historyk niemiecki, * 1808 r. w Bergzabern, w Palatynacie, profesor wyższej szkoły miejskiej w Heidelbergu, a od r. 1848 jej dyrektor; zjednał sobie zaszczytne imię w literaturze dziełami: „Der Calvinismus im Verhältniss zum Staat“ (Heidelberg, 1836); „Geschichte der englischen Reformation“ (2 t., Lipsk, 1845—1853); „Lehrbuch der Weltgeschichte“ (20 wyd., 1888; polski przekład Zarańskiego i Żywickiego, Lwów, 1858); „Weltgeschichte in übersichtlicher Darstellung“ (20 wyd., Lipsk, 1889; polski przekład Szyszki, Wilno, 1853); „Geschichte der deutschen Literatur“ (6 wyd., Lipsk, 1858); „Geschichte des Volks Israel und der Entstehung des Christenthums“, opracowane wespół z Holtzmannem (2 t., Lipsk, 1867). Główne jednakże dzieło jego jest „Allgemeine Weltgeschichte für die gebildeten Stände“ (2 wyd., 1882), doprowadzone do połowy XVII wieku „Zur Geschichte des Reformationszeitalters“ (1874); „Fr. Christ. Schlosser“ (1876).

Weber Jan, krytyk muzyczny, * 1818 w Brumath, † 1902 w Paryżu. Studjował teologję, następnie muzykę, poczem osiadł w Paryżu, był sekretarzem Meyerbeera, od 1864 zaczął swe krytyki muzyczne pomieszczać w *Temps*. Nadto ogłosił: „Traité élémentaire d'harmonie“; „Traité analytique de l'art de moduler“; „Les illusions musicales“.

Weber Maks Marja, inżynier, syn kompozytora Karola **W.**, * 1822 w Dreźnie, † 1881, kształcił się w szkole politechnicznej w Dreźnie, pracował w warsztatach Borsiga i przy budowie różnych kolei żelaznych, następnie sprawował różne urzędy w Saksonji, Austrji i Prusiech. Ogłosił „Schule des Eisenbahnwesens“ (1857, 4 wyd., 1885); „Telegraphen und Signalwesen der Eisenbahnen“ (1867); „Die Wasserstrassen Nordeuropas“ (1881); „Schauen und Schaffen“ szkice (2 wyd., 1879) i in. Oprócz tego ogłosił cykl romansów: „Rolands Gralfahrt“ (1852), oraz biografję swego ojca. Por. Berghaus „M. M. von W.“ (1881).

Weber Albrecht Fryderyk, orjentalista niemiecki, * 1825 we Wrocławiu, † 1901. Ukończywszy studja uniwersyteckie we Wrocławiu, Bonn i Berlinie, poświęcił się głównie literaturze sanskryckiej, odbył podróże naukowe do Francji i Anglji i 1856 otrzymał w Berlinie katedrę języka i literatury indyjskiej. Główne i wielce ważne jego dzieła są: wydanie „White Yajurveda“ (3 t., Berlin, 1849—59) i „Indische Studien“ (15 t., 1849—55), zbiór wybornych prac o wszystkich rzeczach z dziedziny starożytności indyjskich. Oprócz tego wydał jeszcze między innemi: „Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte“ (Berlin, 1852); „Indische Skizzen“ (Berlin, 1857); „Ueber ein Fragment der Bhagavati“ (część 1—2, Berlin, 1865—68); „Die Griechen in Indien“ (1890); „Vedische Beiträge“ (1894—95); „Indische Streifen“ 1868, 1879), oraz kilka przekładów z sanskrytu. Umieszczał też **W.** cenne artykuły w czasopismach naukowych.

Weber Karol Otto, lekarz, * 1827 we Frankfurcie n. M., † 1867, kształcił się w Bonn i 1857 został tam profesorem anatomji patologicznej, 1865 profesorem chirurgji w Heidelbergu. Prace jego mają ważne znaczenie w patologji chirurgicznej. Napisał: „Die Knochengeschwülste“ (1856); „Chirurgische Erfahrungen und Untersuchungen“ (1859) i in.

Weber Teodor, biskup starokatolicki w państwie Niemieckiem, * 1836. Był profesorem teologji we Wrocławiu. W r. 1890 biskup starokatolicki Reinkens mianował go swoim wikarym generalnym. 1895 wyświęcił go na biskupa, a po śmierci Reinkensa, **W.** wybrany został na jego miejsce i uznany przez króla pruskiego i w. książąt Badeńskiego i Heskiego. **W.** napisał dużo prac filozoficznych i teologicznych.

Websky Marcin, mineralog, * 1824 w Wüstegiersdorf na Śląsku, † 1886, kształcił się w Berlinie, Freibergu i Bonn, sprawował różne urzędy górnicze, 1868 został profesorem we Wrocławiu, 1874 w Berlinie. Napisał: „Die Mineralspezies“ (1868); „Anwendung der Linearprojektion zum Berechnen der Kristalle“ (1887).

Webster Noach, językoznawca, * 1758 r. w Hartfordzie (Connecticut), † 1843 w Newhaven. Głównem jego dziełem jest wielki słownik: „Dictionary of the English language“ (1828 i 1888).

Webster Daniel, amerykański mąż stanu, * 1782 w Salisbury, w New-Hampshire, † 1852. Ukończywszy studja prawne, osiadł jako adwokat w rodzinnem mieście, gdzie wkrótce wielkie zyskał powodzenie. Od 1813 wybierany niejednokrotnie członkiem kongresu, został 1827 senatorem i od 1841—43, a powtórnie od 1850—52 jako sekretarz stanu stał na czele ministerjum. Pierwszorzędny mówca, jest **W.** jednym z głównych założycieli partji wigów w Ameryce płn. Jego powszechnie w Ameryce uwielbiane i podziwiane mowy wydał z biografją mówca E. Everett p. t. „Speeches, forensic arguments and diplomatic papers of Daniel Webster“ (6 t., Boston, 1855). Por. Lanmana „Private life of D. Webster“ (Boston, 1853).

Websteryt, minerał, ob. Aluminit.

Weckherlin Jerzy Rudolf, poeta niemiecki, * 1584 w Sztutgardzie, od 1620 urzędnik kancelarji niemieckiej w Londynie, gdzie † 1651. Do najlepszych jego utworów należą pieśni miłosne, wojenne i bankietowe. Zbiór poezji **W.** „Gedichte“ (Amsterdam, 1641 i 1648) należy dziś do rzadkości. Wybór prac jego znajduje się w Müllera „Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrhund.“ (t. 4). Por. Conzu „Nachrichten von dem Leben und den Schriften Weckerlin's“ (Ludwigsburg, 1803).

Weda, *(Wedy)*, znaczy po sanskrycku: wiedza. Miano to nadają najstarszym pomnikom literackim piśmiennictwa indyjskiego. **W.** jest 4: Rig **W.** (ob.), Sama **W.** (ob.), Jaszur **W.** i Atharwa **W.** Trzy pierwsze kanoniczne **W.** wraz z Brahmanami zowią się *śruti* (słuchanie) t. z. teksty otrzymane przez objawienie, w przeciwstawieniu do *smriti*, tekstów otrzymanych przez tradycję. W znaczeniu ścisłem **W.** jest tylko Rig Weda (ob.). Ob. także Sanskrycki język i literatura.

Wedanta, jeden z 6 filozoficznych systematów ortodoksyjnych bramanizmu, który rozwinięty jest w *Upaniszadach* (ob.) i stanowi istotę duchowego rozwoju Indusów w epoce Bramanizmu (ob.). Głównem dziełem tego systematu są „Brahma Sutraj“ (albo Siariroka-mimansa Sutra). Komentowano je w Indjach wielokrotnie w dwóch kierunkach: dawniejszy monistyczny i nowszy teistyczny. Por. Deussen „Das System der Vedanta“ (1889); „Die Sutras des Vedanta aus dem Sanskrit uebersetzt“ (1887); F. M. Müller „Three lectures on Vedanta philosophy“ (1894).

Weddel Hugh Alfernon, botanik, * 1819 r. w Dorchester w południowej Anglji, † 1877; przeniósł się z familją do Francji, studjował w Paryżu medycynę, 1843 r. udał się, jako lekarz i botanik, z ekspedycją hr. Costelnau do Brazylji, wkrótce się od niej odłączył i pośród wielu niebezpieczeństw dotarł do zachodnich granic Brazylji, gdzie poświęcił się badaniu drzew chinowych. Przybywszy 1847 do Arequipa na brzegach oceanu Spokojnego, zwrócił się przez Kordyljery w głąb kraju, przyczem odkrył gatunek *Cinchona calisaya*. 1848 powrócił do Paryża i w następnym roku wydał „Histoire naturelle des quinquines“. Następnie zatrudniony był przy muzeum paryskiem. Rezultaty swej podróży opisał w dziele „Chloris andina“ (2 t., 1855—57). 1856 zwiedził Pireneje, w celu zbadania tamtejszych mchów. W wojnie francusko-niemieckiej brał udział jako lekarz i żołnierz. Oprócz wymienionych wydał jeszcze „Notes sur les quinquines“ (1870).

Weddowie *(Wedda)*, naród, ob. Cejlon.

Wedekind Jerzy Chrystjan Gottlieb, baron, lekarz i pisarz, * 1761 w Getyndze, † 1831; od 1787—93 i od 1797—1803 był profesorem medycyny w Moguncji, później lekarzem przybocznym wielkiego księcia heskiego. Ogłosił: „Frankreichs ökonomischer und politischer Zustand unter dessen Konstitution vom 3 Jahre der Republik“ (1796), za które otrzymał koronę obywatelską francuską. Wiele innych jego dzieł tycze się medycyny, polityki, filozofji i teologji.

Wedekind Jerzy Wilhelm, baron, leśnik, syn poprz., * 1796 w Strasburgu, † 1856, kształcił się w Getyndze, 1821 został nadradcą leśnym w Darmsztadzie, zasłużył się licznemi pracami dotyczącemi leśnictwa, jak: „Encyklopädie der Forstwissenschaft“ (1848). Redagował też „Allgemeine Forst- und Jagdzeitung“ i in.

Wedelicki, *Vedelicius* Piotr, lekarz, rodem z Obornik w Poznańskiem i z tego powodu piszący się także *Petrus de Obornyky*, lub *Obornicus*, † 1543, słuchał nauk w akademji krakowskiej, następnie w Padwie, a po powrocie do ojczyzny był profesorem medycyny w akademji krakowskiej, w r. 1525 jej rektorem, następnie rajcą miasta Krakowa. Dzieła jego są: „Hippocratis Coi Praesagiorum libri a P. V. latine redditi“ (Kraków, 1532); „Hippocratis de diaeta humana libri III“ (1533); „Hippocratis de moribus vulgaribus libri VII“ (1535).

Wedel-Jarlsberg Jan Kacper Herman, hr. * 1779 w Montpellier, † 1840 w Wiesbadenie. Od r. 1814—22 był norweskim ministrem finansów 1836 namiestnikiem Norwegji.

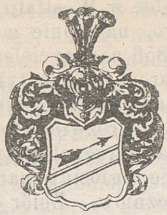
Wedelse.

Wedelse, v. *Wedelszfeda*, herb: W polu czerwonem pas modry, a nad nim strzała.

Wedeta, straż wojskowa złożona z jednego żołnierza, postawiona dla pilnowania ruchów nieprzyjacielskich.

Wedgwood Josiah, słynny garncarz, * 1730 r. w Burslem w hrabstwie Stafford, † 1795, udoskonalił wyrób sztejngutu, wynalazł sztuczny bazalt i w. in. Ogromna fabryka garncarska, założona przez niego w okolicach Newcastle, która następnie zamieniła się na znaczne miasto, nazwaną została przez niego *Etruryą*. **W.** jest także wynalazcą pirometru (ob.).—Porów. Smiles „Josiah **W.**“ (1894).

Wednesbury, miasto fabryczne w angielskiem hrabstwie Stafford, ma 26,000 miesz.

Wedy, ob. Weda.

Wedycka religja, albo wedycka epoka rozwoju religji indyjskiej, specjalnie uwydatniona w Rig-Wedzie (ob.). Występują w niej 4 klasy bóstw: 1) przejęte z epoki przedhistorycznej, personifikacje sił natury, 2) Adityów (Adityas), 3) Dewów (Devas), 4) Bogów kapłańskich. Do 1 klasy należą Dyaus, stary bóg nieba; Prithiwi (ziemia), Uszas (jutrzenka), Surya (słońce), Parjanya (bóg zapładniającego deszczu i burzy), Waju, albo Wata (bóg wiatru). Bogowie ci w Rigwedzie zaczynają już usuwać się na plan dalszy, i legend o nich jest niewiele. Na czele Adityów stoi Waruna (ob.) za nim idzie Mitra, Aryaman, Bhaga, Sawitar. I ci bogowie jednak bledną już w Rig Wedzie, a właściwymi bogami tej epoki są Dewowie (Devas) z Indrą (ob.) na czele. Należą do nich Aświnowie, Maruty, z ojcem swoim Rudrą, Wisznu, Puszan, Jama (Yama). Obok nich wznoszą się bogowie kapłańscy Agni, Soma, Brihaspati albo Brahmanaspati, Sawitar, Saraswati. Najwyższego boga w ścisłem znaczeniu z tego wyrazu **W.** epoka nie zna, Każdy bóg po kolei staje się najwyższym i najlepszym. Rys ten nazwał Max Müller henoteizmem, albo katenoteizmem. Pojęcie wiary (śradda) nie jest **W. R.** obce, ale ważniejszą rolę odgrywa: Brahman, modlitwa, która się uosabia w bóstwo potężne. Z czasem bóstwo to rozwinęło się i religja wedycka przeszła w drugą fazę Bramanizmu (ob.).—Porów. Zimmer „Altindisches Leben“ 1879); Hillebrandt „Vedische Mythologie“ (1891); Hordy „Die vedisch-brahmanische Periode der Religion des alten Indiens“ (1893); Oldenberg „Die Religion des Veda“ (1894).

Weenix Jan Chrzciciel, malarz niderlandzki, * 1621 w Amsterdamie, † 1660 w Utrechcie. Malował bardzo piękne krajobrazy i zwierzęta.—Sławniejszym jednak od niego jest syn jego *Jan Weenix*, * 1640 w Amsterdamie, † 1719 tamże. Malował po mistrzowsku zwierzęta. Najcelniejsze jego utwory znajdują się w galerjach: monachijskiej, drezdeńskiej i amsterdamskiej.

Wegele Franciszek Ksawer, historyk niemiecki, * 1823, współwydawca „Allgemeine Deutsche Biographie“ (od 1871), oraz „Forschungen zur deutschen Geschichte“. Napisał: „Dante Alighieris Leben und Werke“ (3 wyd. 1879), etc.

Wegetacja, *roślinność*, ogół roślin pewnej okolicy lub pewnego kraju. Przez **W.** rozumie się także wzrost roślin; *organy wegetacyjne* są to organy służące roślinom do żywienia się i wzrostu, w różnicy od organów rozrodczych, mających na celu utrzymanie gatunku. *Okres wegetacji* obejmuje część roku, podczas której rozwija się życie roślinne. Okres ten zależy od przebiegu temperatury rocznej, oraz od rozkładu opadów wodnych. W okolicach podbiegunowych trwa zaledwie trzy miesiące; w stepach Azji środkowej życie roślinne przerywają zarówno mrozy zimowe, jak i susze letnie, występują tam przeto dwa okresy wegetacji w ciągu roku.

Wegetarjanie (ang. *Vegetarians*), pierwotnie członkowie założonego r. 1847 w Londynie przez Józefa Simpsona towarzystwa, nazywanego *Vegetarian Society*, skąd nazwę tę przyjęli w ogólności ludzie odrzucający z zasady wszelkie potrawy mięsne i używający wyłącznie tylko pokarmów roślinnych. Niektórzy **W.** nie wyłączają zupełnie pokarmów zwierzęcych, używają bowiem mleka, masła, jaj i sera; napojów alkoholowych i przypraw korzennych w ogólności nie używają, a wielu odrzuca też lekarstwa, zadowalając się tylko leczeniem naturalnem i hydropatją. Głównym propagatorem wegetarjanizmu u nas był Moes-Oskragiełło, który **W.** nazwał *jaroszami* i napisał: „Jarswo i wełniarstwo w dziejach Słowiańszczyzny“ (1888) i „Przyrodzone pokarmy człowieka“ (1888). Bezzasadność tych poglądów wykazała fizjologja, jakkolwiek bowiem różne narody, a u nas włościanie, poprzestają prawie wyłącznie na pokarmach roślinnych, mogą one służyć dobrze jedynie ludziom, wykonywającym roboty fizyczne na powietrzu otwartem, i których organy trawienia znosić mogą przeciążenie substancjami trudno strawnemi (ob. Pokarmy). — Por. M. Flaum „Wykłady o hygjenie żywienia“, zawierające osobny rozdział o wegetarjanizmie (Warszawa, 1896).

Wegner Leon, historyk polski, * 1824 w Poznaniu, † 1873 tamże. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wrocławskim r. 1848 poświęcił się zawodowi prawnemu. Z prac jego wymieniamy: „Jan Ostroróg wojewoda poznański i jego Pamiętnik“ (Poznań, 1859); „Dzieje d. 3 i 5 maja 1791“ (tamże 1865 r.); „Konfederacja województwa wielkopolskiego, d. 20 sierpnia 1792 r. w mieście Środzie zawiązana“ (t. 1863); „Bitwa pod Maciejowi-

cami“ (tamże 1863); „Sejm grodzieński, ostatni Ustęp od 26 sierpnia do 23 września 1793 r.“ (Poznań 1866); „Stefan Garczyński wojew. pozn. i dzieło jego: Anatomja Rzeczypospolitej Polskiej“ (Poznań, 1871).

Wegner Stanisław, dziennikarz, redaktor wydawanego w Poznaniu *Tygodnika Powieści*; wydał „Złote myśli“ Kraszewskiego; przełożył „Życie literackie w starożytnym Rzymie“; napisał: „Na świtaniu, obrazy historyczne w XIV wieku“ (Poznań, 1886).

Wegscheider Juljusz August Ludwik, teolog protestancki niemiecki, * 1771 w Kübbelingen, w Brunświckiem, † 1849 w Halli. Po ukończeniu studjów w Helmstädt, był nauczycielem w rozmaitych miejscach, od 1806 profesorem filozofji i teologji w Rintelu, a od 1810 w Halli. Najważniejsze jego dzieło jest: „Institutiones theologiae Christianae dogmaticae“ (Halla 1815; 8 wyd. 1844; przekł. niem. Weissa, Halla 1851), w którem występuje stanowczo w obronie racjonalizmu.

Wehl Feodor, właściwie *F. zu Wehlen*, pisarz niemiecki, * 1821 r. w Kunzendorf na Śląsku, † 1890, przez czas dłuższy był redaktorem w Hamburgu i Dreźnie, od 1869 dyrektor, a od 1874 generalny intendent teatru dworskiego w Sztutgardzie. Wydał: komedje (jak: „Alter schützt vor Thorheit nicht“), dramaty („Dramen“, 5 t., 1864—69); poezje liryczne „Vom Herzen zum Herzen“ (1867 r.),oraz nowele: „Herzengeschichten“ (1857); „Allerweltgeschichten“ (1861); „Unheimliche Geschichten“ (1862); „Am sausenden Webstuhl der Zeit“ (2 t., 1869); „Das junge Deutschland“ (1886); „Der Ruhm im Sterben“ (1886); „Teodor Storus“ (1888); „Zeit und Menschen“ (1889); „Die Reise nach Glück“ (1889).

Wehrenpfennig Wilhelm, publicysta, * 1829 w Blankenburgu w Harzu, początkowo nauczyciel gimnazjalny, od 1859—62 dyrektor biura literackiego w ministerjum stanu, od 1863 r. redaktor czasopisma *Preussische Jahrbücher*, w latach 1872—73 zarazem i *Spener'sche Zeitung*, od 1868 członek izby deputowanych, 1869 członek sejmu, należy do stronnictwa narodowo-liberalnego, od 1877 radca i członek ministerjum handlu.

Wehrli'ego szkoły, szwajcarska nazwa szkół dla ubogich. Nazwano je tak od pomocnika Fellenberga, Jana Jakóba Wehrli, * 1790 w Eschihosen (Turgowia), † 1856 w Guggenbühl, od 1833 do 1855 dyrektora semin. w Kreuzlingenie. W szkołach wyżej wymienionych uwzględnione są na równi nauki i praca fizyczna.

Weichardt Teodor, pseudonim Tom. Kajetana Węgierskiego.

Weichart Teodor Tomasz, lekarz, rodem z Krakowskiego, † 1799, był nadwornym lekarzem Stanisława Augusta i używał wielkiej w Warszawie wziętości. Ogłosił: „Radę dla matek i t. d.“ (Warszawa, 1782) i „Anatomję“ (Kraków, 1786, wyd. 2, 1793 r.).

Weichselmünde, wieś i fort pod Gdańskiem, przy ujściu Wisły do morza Baltyckiego, ma 1,700 miesz.

Weierstrass Karol, matematyk,*1815 w Ostenfelde w Westfalji, † 1897, studjował w Bonn prawo, następnie matematykę w Münster, był od 1856 nauczycielem gimnazjum, 1864 został profesorem matematyki w uniwersytecie berlińskim. Badania jego tyczą się głównie teorji funkcji, którą rozwinął w sposób analityczny, opierając ją na szeregach potęgowych. Sam wykładów swych nie ogłosił i znane są tylko z opracowania jego uczniów. Zbiór jego rozpraw wydała akademja nauk berlińska (1894—8).

Weigand Fryderyk Ludwik Karol, zasłużony germanista, * 1804 w Unterflorstadt pod Friedbergiem, od 1849 r. profesor filologji i literatury niemieckiej w Giessen; † 1878. Z prac jego wymieniamy: „Kurze deutsche Sprachlehre“ (Mogunc., 1838); „Wörterbuch der deutschen Synonymen“ (3 t., Mogunc., 1840—43; 2 ed., 1852); „Deutsches Wörterbuch“ (3 t., Giessen 1857—71; 6 ed. 1880). Wespół z Hildebrandem wziął na siebie dokończenie słownika braci Grimmów.

Weigel Walentyn, założyciel sekty mistycznej w XVII w. * 1533 r. w Grossenhain w Saksonji, studjował w Lipsku i Witenberdze, 1567 został proboszczem w Zschopau i † 1588. Pisma jego, wydane dopiero w latach 1611—21 przez kantora Weicherta, oraz 1616 w wyciągu („Philosophia mistica“), są przeróbką mistyki Paracelsa i Taulera. Za punkt wyjścia nauki swej wziął **W.** poznanie samego siebie. Biblja była dla niego tylko dziełem pamiątkowem; odrzucał wiedzę; naukę katolików, luteranów i reformowanych uważał za błędną; obrzędy religijne za nie mające znaczenia. Pisma **W.** z rozkazu władzy zostały 1624 spalone w Chemnitz, zjednały mu jednak licznych stronników, t. z. *Weigeljanów*, z których najznakomitsi byli: Stiefel (t r, 1627) i jego siostrzeniec Ezechjel Meth († 1640), oraz Jakób Böhme (ob.). — Porów. Hilligera „De vita, fatis et scriptis Weigelii“ (Witenberga, 1721).

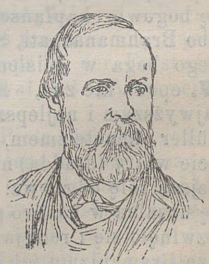

Weigel Ferdynand.

Weigel Ferdynand, prezydent miasta Krakowa * 1814 w Krakowie, † 1902 w Wiedniu, ukończył studja średnie w Krakowie, poczem udał się na uniwersytet do Lwowa i Wiednia. Zostawszy doktorem prawa, wstąpił do prokuratorji skarbu, którą jednak wkrótce porzucił, zmieniając skarbowość na teoretyczną naukę prawa. Został docentem uniwersytetu Jagiellońskiego. Ale w chwili, gdy tylko Niemcami obsadzono katedry uniwersyteckie w Krakowie i we Lwowie, **W.** nie mógł my-

śleć o karjerze profesorskiej, otworzył kancelarję adwokacką i został sekretarzem Izby handlowej. W roku 1869 został posłem na Sejm i członkiem Rady miasta Krakowa. Posłem do Rady państwa został przed 30 laty. Gdy w r. 1881 prezydenta miasta Krakowa Zyblikiewicza powołano na stanowisko marszałka krajowego, na jego miejsce wybrany został **W.** Po 2 latach **W.** godność tę złożył i cały poświęcił się pracy poselskiej. A była ta praca u **W.** nader gorliwa, zapobiegawcza i doniosła w skutkach. Na 3,000 głosów, które zawsze padały na niego podczas kilkakrotnego wyboru do Rady państwa, **W.** przynajmniej 2,500 wyborcom osobiście coś w Wiedniu dobrego zrobił. Główne zasługi położył w komisji przemysłowej, Sejmu i Rady państwa, gdzie w komisjach tych przewodniczył. Po śmierci Ottona Hausnera, **W.** i w Sejmie i w Kole polskiem w Wiedniu wybrano przewodniczącym lewicy demokratycznej. W r. 1902 **W.**, jako najstarszy wiekiem poseł, przewodniczył przez miesiąc cały obradom Izby poselskiej. Większość chciała go wybrać rzeczywistym prezesem Izby, on sam jednak czuł się zmęczonym i starym i radził, aby wybrano hr. Vettera.

Weigl Józef, * 1766 r. w Eisenstadt, w Węgrzech, kompozytor oper i za cesarza Leopolda kapelmistrz opery włoskiej w Wiedniu, * 1846. Z pomiędzy licznych jego oper (22) najwięcej sławy używała „Rodzina Szwajcarska“ (1809), popularna i u nas (55 przedstawień od 1815 r.).

Wei-hai-wei, port wojenny w chińskiej prow. Szantung, przy zatoce Jungtszing położony. Port ten w czasie ostatniej wojny chińsko-japońskiej w r. 1895 został zdobyty przez japończyków, a w d. 1 lipca 1898 został na lat 99 wydzierżawiony anglikom wraz z częścią wybrzeża i sąsiedniemi wyspami. **W.** ustępuje znacznie wydzierżawionemu Rossji, położonemu w pobliżu portowi Artura.

Weihbischof (niem.), to samo co biskup *sufragan* (ob.).

Weiher, v. *Skarzyna*, v. *Pomerzanin*, herb: W polu srebrnem—trzy róże czerwone; pod niemi trzy zęby (srebrne) czyli haki sprzężone, między dwiema balkami w modrem polu.

Weiher.

Weil Gustaw, orjentalista i historyk niemiecki, * 1808 r. w Salzburgu, w Badeńskiem, † 1889 roku, od 1845 profesor w Heidelbergu. Odbywał podróże naukowe do Paryża, Lejdy, Algieru, Kairu i Konstantynopola. Z prac jego celniejsze są: „Mohammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre“ (Stuttg., 1843); „Geschichte der Khalifen“ (5 t., Mauh., 1846—62) i jako dopełnienie „Geschichte des Abbasidenkalifats in Aegypten“ (1860—62); „Geschichte der islamitischen Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultans Selim“ (Stuttg., 1866); „Einleitung in den Koran“ (2 wyd. 1878) i in.

Weil Henryk, filolog, * 1818, kształcił się w Berlinie, Lipsku i Paryżu, gdzie osiadł, przyjąwszy poddaństwo francuskie. Potem był profesorem w Strasburgu, a od 1876 w Paryżu, w „L'école normale“ i „Ecole des hautes études“, 1882 został członkiem akademji napisów. Wydał: „Théorie générale de l'accentuation latine“ (1885), etc.

Weila choroba, choroba wielce zbliżona do tyfusu powrotnego, różni się od niego zawsze obecną żółtaczką, która stanowi objaw dominujący w tem cierpieniu. Patogeneza jej dotąd nie jest ostatecznie zbadana.

Weilbach, osada lecznicza w pruskiej regencji i okręgu Wiesbaden, na płd. stoku gór Taunus, ma słynne źródło siarczane i źródło sodowo-litowe. Pierwsze używa się przeciw katarowi chronicznemu żołądka, kiszek, dróg oddechowych i pęcherza, drugie zwłaszcza przeciw katarowi oskrzeli. Liczba gości kąpielowych jest nieznaczna, ale wody rozsyłają się w 50—60,000 butelek rocznie.—Por. Stifft „Die Mineralquellen zu Bad **W.**“ (1887).

Weilen Józef, właściwie *Weil,* dramatyk niemiecki, * 1828 w Tetinie, w Czechach, † 1889. Przerwawszy studja uniwersyteckie z powodu wojny 1848 r., wstąpił do armji, walczył przeciw Węgrom i r. 1850 został oficerem. Od 1852 r. wykładał historję i geografję w szkołach wojskowych, 1861 mianowany był kustoszem bibljoteki nadwornej w Wiedniu oraz profesorem języka i literatury niemieckiej w szkole sztabu generalnego. Z utworów jego wymieniamy tragedje: „Tristan“ (1860; 2 ed. 1872); „Heinrich von der Aue“; „Edda“ (1874); „Drahomira“ (1867; przekł. polski Anczyca, Warszawa, 1869); „Rosamunde“ (1868; przekład polski Duchińskiej, Warszawa, 1872); „Graf Horn“ (1871); „Der neue Achilles“ (1872). Oprócz tego ogłosił **W.:** „Phantasien und Lieder, Gedichte“ (Wiedeń, 1853) i „Männer vom Schwerte, epische Dichtungen“ (3 ed., Wiedeń, 1824—55) i romanse: „Unersetzlich“ (Wrocł., 1879) i „Daniela“ (Wiedeń, 1884).

Weill Abraham, zwany Aleksandrem, literat francuski, * 1811, † 1901, pochodził z Niemiec, naturalizował się we Francji, był współpracownikiem wielu dzienników; wydał cały szereg broszur, powieści, wspomnień, między innemi o Heinem (1883) i Börnem (1876); romanse filozoficzne: „Couronne“, „Emeraude“, „Romans de chateaux et chaumières“ i tom poezji „Amour et blasphème.“

Weiller, Kajetan von..., zasłużony pedagog niemiecki, * 1762 w Monachjum, od 1809—1823 r. dyrektor szkoły duchownej tamże, † r. 1826 jako tajny radca i sekretarz generalny akademji monachijskiej. Ważniejsze jego dzieła są: „Versuch eines Lehrgebäudes der Erziehungskunde“ (2 t., Monach., 1802—5); „Ideen zur Geschichte der Entwickelung des religiösen Glaubens“ (3 t., Pass., 1821—1826).

Weimar, miasto stołeczne i rezydencjonalne wielkiego księstwa Sasko-Wejmarskiego, nad rzeką Ilm, siedlisko najwyższych władz krajowych, jedno z najznakomitszych miast niemieckich. Prócz zamku, mieszczącego w sobie sławną bibljotekę (180,000 tomów) i inne zbiory, zasługują tu na szczególną wzmiankę domy: Łukasza Cranacha, Goethego, Szyllera i Wielanda, główny kościół protestancki ze sławnemi malowidłami Cranacha, tudzież pomniki Herdera, Szyllera i Goethego. Wspaniałe gmachy, jak rezydencja książęca, nowe muzeum, teatr, zasługują na uwagę. Ludność **W.** wynosi 27,000 dusz. O pół godziny od miasta leży piękna wielko-książęca willa Belvedere. Poblizkie wioski Tieffurth i Osmanstädt, wraz z okolicami, przechowują wiele wspomnień i pamiątek po wielkich koryfeuszach literatury niemieckiej.

Weinberg Juljan, lekarz, * 1815 w Warszawie, † 1900, studjował medycynę w Wilnie, 1838 osiadł jako lekarz w Warszawie. Oprócz rozpraw, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Kobieta w stanie dojrzałości“ (2 t., 1842); „Choroba skrofuliczna“ (1844); „O grzybach i bedłkach jadowitych i jadalnych krajowych“ (1852); „Cholera i jej leczenie“ (1854); „Polacy w rodzinie Słowian“ (część 1, 1876); „Mesjada,“ poemat mistyczny (Kraków, 1880), „Geozofja“ (1890), rodzaj filozofji przyrody, nieoparty wszakże na zasadach nauki.

Weinberg Aleksander Marjan, syn poprz., chemik, * 1846 w Warszawie, studjował do 1869 nauki przyrodnicze w szkole głównej warszawskiej, poczem kształcił się dalej w Monachjum; następnie kierował instytutem wód mineralnych w ogrodzie Saskim, wreszcie założył stację doświadczalną piwowarską. Oprócz artykułów pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Rozbiory piw krajowych“ (1868); „Der Kumys“ (1870); „Warszawska woda do picia pod względem sanitarnym“ (1877), oraz wydaje „Rocznik piwowarski.“

Weinberg Piotr, poeta i tłómacz rosyjski, * 1830 w Mikołajowie, nauki pobierał w Odesie i w uniwersytecie charkowskim; od 1868 do 1873 był profesorem literatury rosyjskiej w Szkole Głównej, a następnie w uniwersytecie warszawskim i zarazem redaktorem *Dziennika Waszawskiego*, poczem przeniósł się do Petersburga. Oprócz przekładów poezji Goethego i Heinego, tłómaczył niektóre tragedje Szekspira i utwory Boernego, „Pana Tadeusza“ Mickiewicza, Gutzkowa, Andersena i in., oraz wydał: „Stichotworenija“ (1861).

Weineck Władysław, astronom, * 1848 w Budzie, kształcił się w Wiedniu, Berlinie i Lipsku, 1875 r. został obserwatorem przy dostrzegalni w Lipsku, 1883 profesorem astronomji w uniwersytecie niemieckim w Pradze i dyrektorem obserwatorjum. W r. 1874 miał udział w wyprawie niemieckiej do Kerguelen dla obserwacji przejścia Wenery. Zasłużył się wybornemi zdjęciami fotograficznemi księżyca i ogłosił: „Die Photographie in der messenden Astronomie“ (1879); „Photographischer Mondatlas“ (200 tablic, 1898—1900).

Weingarten, miasto w wirtemberskim okręgu Dunaju, w pow. Revensburg, 485 m. nad poz. morza, ma kościół kat. i ewang., szkołę handlową, fabryki, 6,500 miesz. Miasto utworzone zostało dopiero 1865 r. z osady *Altdorf* i zamku **W.**, który obecnie służy za koszary, a dawniej był siedliskiem opactwa zakonu Benedyktynów. Kościół klasztorny posiada olbrzymie organy, a między relikwjami „Kroplę krwi Chrystusa.“ Por. Busl „Die ehemalige Benediktinerabtei **W.**“ (2 wyd., 1890 r.).

Weingarten Juljusz, matematyk, * 1836 r. w Berlinie, został 1871 r. profesorem w akademji budownictwa w Berlinie, 1879 w akademji technicznej w Charlottenburgu. Przeprowadził ważne prace z dziedziny geometrji infinitezymalnej, a rozprawa jego „Sur la déformation des surfaces“ otrzymała 1894 wielką nagrodę matematyczną od akademji nauk w Paryżu.

Weingarten Hermann, historyk kościelny, * 1834 w Berlinie, studjował od 1853 w Jena, następnie w Berlinie, habilitował się tamże 1862 jako docent, 1868 został profesorem historji kościelnej w uniwersytecie berlińskim, 1873 r. przeszedł do Marburga, a 1876 do Wrocławia. Wydał: „Pascal als Apologet des Christenthums“ (1862); „Die Revolutionskirchen Englands“ (1868); „Zeittafeln zur Kirchengeschichte“ (3 wyd., 1888); „Der Ursprung des Mönchthums im nachkonstantinischen Zeitalter“ (1877) i in.

Weingartner Feliks, właściwie von *Münzberg*, kompozytor, * 1863 w Zara (Dalmacja). **W.** był początkowo kapelmistrzem w Gdańsku i Mannheimie, następnie od 1891 przy operze królewskiej w Berlinie. Jest on przedstawicielem kierunku lisztowsko-wagnerowskiego. Napisał opery: „Sakuntala,“ „Malawika,“ „Genjusz“ i wiele pieśni.

Weinheim, miasto w okręgu badeńskim Mannheim, nad Wesznicą, u stóp Odenwaldu, ma 4 kościoły, liczne wille, kilka zakładów leczniczych Kneipa, źródło żelaziste, zakład kąpielowy, liczne fabryki, 10,000 miesz. Miasto wspominane jest już 755 r. Por. Hegewald „Der Luftkurort **W.**“ (1895).

Weinhold Karol, zasłużony germanista, * 1823 w Reichenbach na Śląsku. Ukończywszy studja uniwersyteckie we Wrocławiu i Berlinie, poświęcił się językowi, literaturze i starożytnościom germańskim. Od 1861 był **W.** profesorem w Kiel, od 1875 we Wrocławiu. Z dzieł jego wymieniamy: „Die deutschen Frauen im Mittelalter“ (Wiedeń, 1851, 2 w., 1882); „Altnordisches Leben“ (Berlin, 1856); „Heidnische Todtenbestattung in Deutschland“ (Wiedeń, 1859); „Die Reisen des german. Mythus“ (Wiedeń, 1858); „Ueber deutsche Dialektforschung“ (tamże, 1853); „Allemanische Gram-

matik“ (Berlin, 1863); „Bairische Grammatik“ (Berlin, 1867); „Mittelhochdeutsches Lesebuch“ (3 wyd., 1875); „Mittelhochdeutsche Grammatik“ (1877).

Weinlig Teodor, teoretyk muzyczny, * 1780 w Dreźnie, † 1842 r. **W.** był nauczycielem R. Wagnera, od r. 1813 kantorem przy szkole Tomasza w Lipsku.

Weinsberg, miasto w wirtemberskim okręgu Nekary, nad rz. Sulm, 2,400 miesz., zajmujących się głównie uprawą wina. Pod **W.** pobił 1140 r. król Konrad III hrabiego Welfa VI, poczem miasto się poddało. Według legendy, król darował kobietom życie i pozwolił im zabrać, co tylko udźwignąć mogą, a kobiety na plecach przeniosły swych mężów. Na pamiątkę tego zdarzenia ruiny zamku obok miasta mają nazwę *Weibertreu.* Por. Merk „Geschichte der Stadt **W.** und ihrer Burg Bleibtreu“ (1880).

Weisbach Juljusz, mechanik, * 1806 w Mittelschmiedeberg pod Annabergiem, † 1871; kształcił się w akademji górniczej w Freibergu, następnie w Getyndze i Wiedniu; w r. 1833 został profesorem matematyki stosowanej w Freibergu. Największe zasługi położył w hidraulice badaniami nad wypływem wody z rur i naczyń, nad budową turbin i in.; dał też początek aksonometrji. Ogłosił: „Lehrbuch der Ingenieur und Maschinenmechanik“ (3 t., 1845—1854, 5 wyd., 1870—87, przekład polski Bakki 1856); „Der Ingenieur“ (1848, 7 wyd., opracowane przez Reuleaux, 1896); „Experimentalhydraulik“ (1855) i in.

Weisbach Albin, mineralog, syn pop., * 1833 w Freibergu w Saksonji, kształcił się tamże, w Lipsku, Berlinie i Heidelbergu, 1863 r. został w Freibergu profesorem fizyki, 1866 mineralogji. Napisał: „Tabellen zur Bestimmung der Mineralien mittels äusserer Kennzeichen“ (1866, 4 wyd. 1892, przekład polski 1901); „Synopisis mineralogica“ (1875, 2 wyd., 1884) i in.

Weise Chrystjan, pedagog i poeta, * 1642 r. w Zittau, † 1708, rektor tamecznego gimnazjum. On pierwszy wprowadził język niemiecki do gimnazjów i pisał książki elementarne, mianowicie z zakresu poetyki i retoryki. Jego utwory dramatyczne, pisane dla uczniów, wyszły p. t.: „Zittauisches Theatrum“ (Lipsk, 1683 i później). Głównemi atoli jego pracami są romanse satyryczne, któremi wywarł w pewnym względzie wpływ zbawienny na literaturę niemiecką XVII w.

Weise Klara, autorka niemiecka, pisząca dla młodzieży pod pseudonimem Klara Cron, * 1823, † 1890 r.

Weise Wilhelm, leśnik, * 1846 w Brandenburgu, kształcił się w Berlinie i Münden, został 1883 profesorem leśnictwa w politechnice w Karlsruhe, 1892 r. dyrektorem akademji leśnej w Münden. Ogłosił: „Leitfaden für den Waldbau“ (1888, 2 wyd. 1894); „Die Kreisläufe der Luft“ (1896) i in. Od 1892 r. redaguje „Mündener forstliche Hefte.“

Weishaupt Adam, założyciel Towarzystwa iluminatów (ob.), * 1748 w Ingolstadt, po ukończeniu studjów prawnych, został 1775 profesorem prawa przyrodzonego i kanonicznego tamże. Usiłował wbrew dążnościom Jezuitów rozkrzewiać religijną i polityczną oświatę, w którym to celu założył Towarzystwo t. z. *Iluminatów.* Pozbawiony 1785 r. urzędu, udał się do Gothy, gdzie ostatecznie był radcą legacji i radcą dworu i gdzie † 1830. Z pism **W.** najważniejsze: „Apologie der Illuminaten“ (Frankfurt, 1786); „Das verbesserte System der Illuminaten“ (tamże, 1787, 3 wyd., 1818); „Pythagoras, oder Betrachtung über die geheime Welt- und Regierungskunst“ (tamże, 1790); „Zur Beförderung der Welt- und Menschenkunde“ (Gotha, 1810); „Ueber Staatsausgaben,“ „Ueber das Besteuerungssystem“ (1820) i in.

Weismann August, zoolog, * 1834 we Frankfurcie nad M., studjował medycynę w Getyndze, 1861—62 był lekarzem przybocznym arcyksięcia Stefana, 1863 studjował zoologję w Giessen, 1866 został profesorem zoologji we Freiburgu. Badania jego tyczą się historji rozwoju, a w szczególności teorji dziedziczności. Według jego poglądów, dziedziczność jest następstwem przenoszenia się substancji czyli plazmy zarodkowej z rodziców na potomstwo, tak, że plazma ta sposobem jakby ciągłym utrzymuje się w osobnikach przez ciąg pokoleń; wszelkie zaś zmiany w istotach żyjących zachodzące mogą być jedynie następstwem oddziaływania wzajemnego plazmy ojcowskiej i macierzyńskiej. Pogląd taki, znacznie odstępujący od zasad darwinizmu, otrzymał nazwę *weismanizmu.* Napisał: „Studien zur Deszendenztheorie“ (2 t., 1875—76); „Die Entstehung der Sexualzelle bei den Hydromedusen“ (1883); „Ueber die Dauer des Lebens“ (1882); „Ueber Leben und Tod“ (1884); „Ueber den Rückschritt in der Natur“ (1886); „Ueber die Hypotese einer Vererbung von Verletzungen“ (1889); „Amphimixis oder die Vermischung der Individuen“ (1893); Das Keimplasma“ (1892); „Neue Gedanken über Vererbungsfrage“ (1895) i in. Por. J. Nusbaum „Dziedziczność w świetle badań dzisiejszych“ (Warszawa, 1897).

Weiss Chrystjan Samuel, mineralog, * 1780 w Lipsku, † 1856; kształcił się w akademji górniczej w Freibergu, gdzie był uczniem Wernera, odbył kilka podróży geologicznych, 1808 r. został profesorem fizyki w Lipsku, a 1811 profesorem mineralogji w Berlinie. Ważne zwłaszcza zasługi położył w krystalografji (ob. Kryształ); podał również układ minerałów, w którym za podstawę bierze postać, ale też nie spuszcza z uwagi składu chemicznego. Napisał: „Ueber die natürlichen Abteilungen der Kristallisationssysteme“ (1813).

Weiss Herman Karol Jakób, historyk kultury, * 1822, napisał: „Geschichte des Kostüms (1853);

„Kostümskunde, Geschichte der Tracht, des Baues und des Geräts von den frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart“ (1856–72).

Weiss Jan Jakób, dziennikarz francuski, * roku 1827, † 1891, był naprzód nauczycielem historji w liceum w Lachelle, następnie profesorem literatury w Aix, Dijon, w 1860 został współpracownikiem dziennika *Journal des Débats*, 1867 założył dziennik *Journal de Paris*, 1881 mianowany przez Gambettę dyrektorem w ministerjum spraw zagranicznych. Po ustąpieniu z tego stanowiska w roku następnym został 1887 dyrektorem bibljoteki w Fontainebleau. Napisał: „Essais sur l'histoire de la littérature française“ (1865); „Le théâtre et les moeurs“ (1889); „Aux bords du Rhin“ (1885).

Weiss Albert, poeta, i zasłużony tłómacz niemiecki; lekarz z powołania, * 1831, † 1900. Tłómaczył wiele z polskiego: „Kirgiza“ Zielińskiego (1858); „Marję“ Malczewskiego (1874); „Konrada Wallenroda“ (1871), „Ballady i romanse“ (1874); „Grażynę“ (1878); „Pana Tadeusza“ (1882)—Mickiewicza, „Irydjona“ Krasińskiego (1882); „Gentile Bellini“ Korzeniowskiego (1883). Wydał prócz tego „Album polnischer Volkslieder aus Oberschlesien“ (1867), „Juljusz Słowacki,“ „Nachdichtungen (1886); „Biblische Melodien nach Ujejski“ (1890); „Polnische Dichtung in deutschen Gewande“, „Poln. Novellen-Buch“ (3 t., 1892–97). Z oryginalnych prac wymieniamy; „Der Regierungsbezirk Stettin“ (4 t., 1880—84) i „Drei Herzensgeschichten“ (1891).

Weiss Edmund, astronom, * 1877 we Freiwaldau na Śląsku austrjackim, studjował w Wiedniu matematykę i astronomję, 1862 został adjunktem obserwatorjum, 1869 profesorem astronomji, 1878 dyrektorem obserwatorjum w Wiedniu. W 1874 obserwował przejście Wenery w Jasach, 1899 r. leonidy w Wiedniu. Ogłosił: „Beiträge zur Kentniss der Sternschnuppen“ (1868—70); „Sternkarten vom nördlichen und südlichen Himmel“ (1874); „Ueber die Oberflächenbeschaffenheit der Planeten unseres Sternsystems“ (1891) i in.

Weisse Chrystjan Feliks, pisarz niemiecki, * 1726 w Annaberg, † 1804 na urzędzie poborcy powiatowego w Lipsku. **W.** zasłużył się głównie jako autor pism dla młodzieży. Celniejsze z nich są: „Lieder für Kinder“ i „A-B-C-Buch.“ Od 1775 wydawał czasopismo „Kinderfreund“ (24 t., 1776–82), po którem dodatkowo wychodziło pod jego redakcją od r. 1783–93 pismo: „Briefwechsel der Familie des Kinderfreundes.“ **W.** pisał też i poezje: „Lustspiele“ (3 t., Lipsk, 1783); „Komische Opern“ (3 t., Lipsk, 1777) i „Lyrische Gedichte“ (3 t., tamże, 1772).

Weisse Chrystjan Ernest), syn poprz., prawnik i historyk, * 1766 w Lipsku, † 1832. Z dzieł jego ważniejsze są: „Geschichte der Kursächs. Staaten“ (7 t., Lipsk, 1802—1812); „Neueste Geschichte des Königreich's Sachsen nach dem Prager Frieden“ (3 t., Lipsk, 1808—12); „Lehrbuch d. sächsischen Staatsrechts“ (2 t., Lipsk, 1824—27).

Weisse Maksymiljan, astronom, * 1798, † 1863, był asystentem uniwersytetu wiedeńskiego, w 1825 został profesorem matematyki wyższej i astronomji w uniwersytecie krakowskim, oraz dyrektorem obserwatorjum astronomicznego tamże. Ogłosił znaczną liczbę obserwacji magnetycznych i astronomicznych w Rocznikach Tow. nauk. krak. oraz oddzielnie w językach łacińskim i niemieckim, nadto przy udziale Steczkowskiego katalog gwiazd obserwowanych przez Bessla p. t.: „Positiones mediae stellarum fixarum etc.“ (2 t., 1846 do 1852).

Weisse Chrystjan Herman, niemiecki filozof, * 1801 r. w Lipsku, † 1866, studjował prawo, a jednocześnie filozofję na tamtejszym uniwersytecie. Po dopełnionej habilitacji (1823) zapoznał się bliżej z systematami Schellinga i Hegla, których stał się gorliwym zwolennikiem i propagatorem. Wkrótce jednak umysł jego wyłamał się z pod tej zależności, jak tego dowodzi praca: „Ueber der gegenwärtigen Standpunkt der philos. Wissenschaft“ (Lipsk, 1829). Zwróciwszy się ku greckiej filozofji, ogłosił przekłady dwu pism Arystotelesa (Fizyka i O duszy); rozprawę: „De Platonis et Aristotelis in constituendis summis principiis differentia“ (1829), która mu zjednała stopień profesora nadzwyczajnego przy uniwersytecie. Wkrótce ukazała się samodzielna obszerna praca: „System der Aesthetik als Wissenschaft von der Idee der Schönheit“ (2 t., tamże, 1830). Porzuciwszy katedrę, osiadł **W.** na jakiś czas na wsi, lecz w 1845 r. powtórnie wrócił na swe stanowisko i wziął się gorliwie do propagandy etycznego teizmu przeciw panteistycznemu idealizmowi szkoły Hegla. Zasady swoje chciał ściśle oprzeć na czystych pierwotnych zasadach chrześcijanizmu. Ważniejsze prace z tego kierunku są: „Die Idee Gottes“ (Drezno, 1833); „Die Grundzüge der Metaphysik“ (Lipsk, 1835); „Die evangelische Geschichte kritisch und philosophisch bearbeitet“ (2 t., tamże, 1838); „Philosophische Dogmatik oder Philosophie des Christenthums“ (3 t., tamże, 1856–1862). Pragnąc podnieść powagę filozofji przez oparcie jej na chrześcijaństwie, a z drugiej strony dogmat chrześcijański oczyścić i wyjaśnić, tak, żeby nie zostawał w sprzeczności z pojęciami i dążeniami światłych umysłów, stanął **W.** w szeregu zasłużonych pośredników między filozofją a religją, których wielu Niemcy w obecnym wieku wydały (Schelling, Baader, Schleiermacher). Charakterystykę jego skreślił Seydel (Lipsk, 1866).

Weisse Frau, ob. Biała dama.

Weissenburg, po fran. *Wissenbourg*, niegdyś wolne miasto rzeszy Niemieckiej w Alzacji, potem miasto okręgowe francuskiego departamentu Niższego Renu, obecnie znowu do Niemiec przyłączone (od 1871), jest miastem okręgowem w niemieckim obwodzie Dolnej Alzacji, ma 6,300 miesz.,

leży w pięknej okolicy nad rz. Lauter. Tu w dniu 4 sierpnia 1870 r. stoczoną została krwawa bitwa między armją pruską pod wodzą następcy tronu a Francuzami.

Weissenburg, miasto w Siedmiogrodzie, ob. Karlsburg.

Weissenfels, miasto powiatowe w pruskiej regencji Merseburskiej, nad rzeką Saalą, przy kolei żelaznej Turyngskiej, ma 26,000 miesz. Od 1657 **W.** był rezydencją książąt Sax-Weissenfels, linji pobocznej saskiego domu elektorskiego, która założona przez Augusta drugiego, syna elektora Jana Jerzego I, wygasła na Janie Adolfie II w r. 1746.

Weissenhorst, pseudonim Oswalda Szymanowskiego.

Weissenstein (po estońsku *Pajde-lin*), miasto powiatowe gub. Estońskiej, nad strumieniem tegoż imienia, liczy 2,520 miesz. Założone 1270 przez mistrza zakonu Konrada von Medem, 1573 zdobyte przez wojska moskiewskie pod wodzą Iwana Groźnego, przyczem zginął ulubieniec cara, słynny Maluta Skuratow; 1577 r. odebrane przez Szwedów, zostało 1721 przyłączone do Rosji i 1783 na powiatowe przeznaczone. — *Weissensteiński* lub *Jerweński* powiat ma na przestrzeni 2,522 wiorst kw. 53,200 miesz.

Weitzan, Ludolf Koenig von..., wielki mistrz krzyżacki, rodem Sas, wybrany w pierwszych dniach 1342 r. po śmierci Teodoryka z Altenburga, był naprzód podskarbim, potem wielkim komturem zakonu. Po zawarciu z Polską traktatu pokoju w Poznaniu 24 lutego 1343, król polski Kazimierz w orszaku licznych książąt i w. mistrz **W.** zjechali się 22 lipca t. r. w Inowrocławiu i tu uroczyście zaprzysięgli pokój i zgodę. We dwa lata potem **W.** dotknięty chorobą umysłową, złożył dobrowolnie rządy 1345, † 1348 r. jako komtur w Pokrzywnie czyli Engelsburgu.

Weitzmann Karol Fryderyk, znakomity teoretyk muzyczny, * 1808 w Berlinie, † 1880; kształcił się w grze na skrzypcach i studjował teorję muzyki. Przez czas jakiś miał zajęcie w teatrze ryskim, a następnie dyrygował orkiestrą teatralną w Rewlu. Od 1836 do 1846 był członkiem cesarskiej kapeli w Petersburgu. Wróciwszy z podróży po Francji i Anglji, osiadł 1848 w Berlinie, jako nauczyciel muzyki i oddał się studjom teoretycznym. Ogłosił: „Geschichte der griechischen Musik“ (Berlin, 1855); „Harmoniesystem“ (Lipsk, 1860); „Die neue Harmonielehre im Streit mit der alten“ (1861); „Geschichte des Klavierspiele und der Klavierlitteratur“ (2 wyd., Sztutgard, 1879).

Wejdaloci, ob. Wajdeloci.

Wejdel Emil, adwokat i publicysta polski, * 1862, kształcił się w Warszawie. W r. 1884 był współpracownikiem *Kurjera Codziennego*, później *Gazety Sądowej*, *Kurjera Warszawskiego*, podpisuje jako redaktor *Zorzę*, a od r. 1903 jako redaktor i wydawca *Ateneum*.

Wejnert Antoni, flecista, * 1751 w Lusdorf księstwie Friedlandzkiem w Czechach, † 1850 w Warszawie. Przybywszy 1774 do Warszawy, został fletrowersistą w orkiestrze teatralnej, a 1778 członkiem kapeli nadwornej. Oprócz licznych drobniejszych kompozycji, napisał opery komiczne: „Skrupuł niepotrzebny“ (1782); „Donner-wetter“ (1787) i „Djabeł alchemista“ (1808).

Wejnert Aleksander, syn poprzedniego, archeolog, * 1809 w Warszawie, † 1879. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim 1830, gdzie otrzymał stopień magistra obojga praw i administracji, został 1832 kasjerem urzędu municypalnego m. Warszawy i konserwatorem bezpłatnym akt dawnych. Prócz wielu artykułów drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie: „Starożytności Warszawy“ (6 t., Warszawa, 1847—58); „Opis trzech kęp na Wiśle pod Warszawą“ (tamże, 1850); „Zabytki dawnych urządzeń sądowych m. Warszawy“ (4 cz., Warszawa, 1869—72). W r. 1876 odszukał znaczną część herbarza szlachty polskiej, własnoręcznie napisanego przez Krasickiego, a uzupełniającego w wielu miejscach Niesieckiego.

Wejrzenie, *wygląd*, *habitus*, *inspekcja*, w historji naturalnej zbiorowe wrażenie ogółu cech zwierzęcia, rośliny lub minerału; w medycynie ogólny charakter budowy ciała, z którego wnosić można o skłonności do pewnych chorób; tak np. mówi się o **W.** apoplektycznem, suchotniczem, pedagrycznem i t. d. Znaczenia naukowego podziały takie nie mają.

Wekerle Aleksander, polityk węgierski, * 1844, w 1870 wstąpił do ministerjum finansów, 1886 został podsekretarzem stanu i członkiem parlamentu, 1889 objął tekę minisra finansów. W r. 1892 po odejściu Szaparego objął także prezydenturę gabinetu i przeprowadził prawo kościelne. W 1895 ustąpił Banfemu. W 1897 mianowany prezesem sądu administracyjnego węgierskiego.

Weksel czyli *zwrotnica*, ob. Koleje żelazne.

Weksel i prawo wekslowe. W. (z niem. *Wechsel*, list zmiany) jest to ujęte w formę prawną pismo, którego mocą jedna osoba bierze na siebie obowiązek bądź sama, bądź przez osobę drugą, zapłacić trzeciej sumę, którą w gotowiźnie lub w innej walucie (wartość) odebrała. Ze stanowiska ekonomicznego **W.** jest środkiem wypłat, opartym na zaufaniu (kredycie). Jeśli **W.** zawiera zobowiązanie wypłaty jednej osoby na rzecz drugiej, bez pośrednictwa innej, natenczas nazywa się suchym, prostym, czyli sola-wekslem; jeśli trzy osoby wpływają do wekslu: wystawca, który poleca wypłatę i podpisuje, biorący posiadacz, t. j. ten, na czyją korzyść weksel wystawiono, i wskazany, na którego wystawiono, i który do wypłaty się zobowiązuje, a nadto jeśli ciągnienie odbywa się z jednego miejsca na drugie, **W.** nazywa się ciągnionym, czyli trattą. **W.**, nie zawierający ciągnienia z miejsca na miejsce, jest przekazem,

nie trattą. Ściśle zresztą **W.** ciągniony jest trattą tylko względem wystawcy, akceptem względem wskazanego, a remessą względem tego, komu ma być zapłacony. Genetycznie rozwinął się najpierw **W.** ciągniony, ponieważ zachodziła potrzeba przenoszenia wypłat z miejsca na miejsce; za pomocą tratty przekazywano sobie więc należności. Później dopiero powstał **W.** prosty, czyli suchy, dziś daleko bardziej w stosunkach handlowych rozpowszechniony, jako zwykły handlowy oblig, zawierający zobowiązanie wypłaty należności. Wprowadzenie w życie **W.** przypisują Florenczykom, a niektórzy Żydom, którzy wygnani z Pragi w VII wieku i następnych wiekach tą drogą upoważniali podróżnych do ściągania swoich należności. Najdawniejsze weksle, dotychczas wykryte, sięgają 1325 r. Pierwsze prawodawstwo wekslowe było w ordonansie w r. 1673. W Polsce niema z dawniejszych czasów śladu istnienia weksli. Pierwsze dopiero prawo z r. 1775 zawiera „ustanowienia prawa wekslowego.“ Obowiązujące obecnie prawodawstwa w różny sposób określają ścisłe formalności **W.**; powszechną atoli jego cechą jest, że musi odpowiadać przepisom, w prawie wskazanym, czyli że forma wystawienia zobowiązania nie zależy od dobrej woli stron, lecz od cech, z góry ustalonych. Nie każdy więc oblig długu jest **W.**, i tylko oblig, obleczony w formę **W.** ma jego następstwa prawne, czyli te przywileje, które w interesie handlu zostały dla **W.** zawarowane. U nas **W.** suchy (podług § 188 K. H.) musi być ściśle datowany, wyrażać sumę, która ma być wypłaconą, nazwisko tego, na czyje *zlecenie* jest wystawiony, termin wypłaty i walutę dostarczoną. **W.** ciągniony (według § 110 K. H.) musi zawierać te same wskazówki, a nadto nazwisko wskazanego i miejsce wypłaty. Każdy **W.** może być ustępowany, przelewany za pomocą tak zw. *indosu* (§ 135 K. H.). Indos pisze się na odwrotnej stronie **W.** i indosów takich może być liczba nieograniczona. Indos bywa zupełny, czyli regularny, albo in blanco, czyli z pozostawieniem wolnego miejsca na wypełnienie go. Za pomocą indosu posiadacz **W.** ustępuje go osobie innej, która w razie niewypłacenia waluty przez wystawcę musi się zwrócić po należność do ustępującego *(indosanta)*; każdy nabywca **W.** za pomocą indosu ma prawo kolejno przelewać go na korzyść innych. W kraju naszym obowiązuje prawo wekslowe, zawarte w tyt. VIII księgi I Kodeksu Handlowego (§§ 110—189); jest to prawo Kodeksu francuskiego z r. 1808. W cesarstwie wprowadzono na początku r. 1903 nowe prawo wekslowe. Por. F. Flamm „Rzecz o wekslach i czekach.“

Wekslowy kurs, ob. Kurs, w szczególności Kurs weksli zagranicznych.

Welawa (po niem. *Wehlau*), miasto okręgowe w Prusiech Wschodnich, regencji Królewieckiej, przy spływie rz. Alle do Pregli, ma 5,200 miesz. W r. 1657 podczas wojny szwedzkiej został tu podpisany pamiętny w dziejach naszych pomiędzy królem Janem Kazimierzem i elektorem Fryderykiem Wilhelmem traktat, mocą którego Prusy brandeburskie od hołdu królom polskim zostały uwolnione.

Welcker Fryderyk Gottlieb, znakomity archeolog i filolog niemiecki, * 1784 w Grünbergu w Heskiem, naprzód profesor w Giessen, potem w Getyndze, a od 1819 w Bonn, gdzie † 1868 r. Z dzieł jego ważniejsze są: „Die Aeschylesische Trilogie“ (Darmstadt 1824; dodatek, Frankfurt 1826); „Die griech. Tragödien mit Rücksicht auf den epischen Cyklus“ (3 t., Bonn, 1839—41); „Der epische Cyklus oder die Homerischen Dichter“ (2 t., Bonn, 1835—49, 2 wyd., 1869); „Kleine Schriften“ (5 t., Bonn, 1844—47); „Alte Denkmäler“ (5 t., Getynga, 1849—64); „Griechische Götterlehre“ (3 t., tamże, 1857—63). W dziełach tych, badając religję starożytnych, objawiającą się w kulcie i podaniach, na podstawie historycznego jej rozwoju, badał zarazem wynikający stąd rozwój poezji i sztuk plastycznych.

Welcker Karol Teodor, publicysta niemiecki, brat poprz., * 1790 w Oberofleiden, w górnej Hesji, wykładał od 1813 naukę prawa w Giessen, Kiel i Heidelbergu, 1819 został profesorem w Bonn, 1823 we Freiburgu, gdzie 1833 pozyskał emeryturę, lecz w r. 1840 znowu wrócił do profesury. W r. 1841 powtórnie zawieszony w urzędowaniu, zamieszkał w Heidelbergu, gdzie † 1869 r. Liberalnemi dążnościami swemi i głośnemi występami w izbach badeńskich, szczególnie od r. 1848, zjednał sobie **W.** nadzwyczajną w Niemczech popularność. Po wojnie 1866 r. pracował nad utworzeniem *partji niemieckiej* z reprezentantów wszystkich państw południ.-niemieckich. Oprócz wydanego wspólnie z Rotteckiem dzieła „Staatslexikon“ (12 t., Altona, 1834, 3 wyd., 14 t., Lipsk., 1856—66), ogłosił między innemi także: „Actenmässige Vertheidigung gegen die Verdächtigung der Theilnahme an demagogischen Umtrieben“ (Sztutgard, 1823) i „Das innere und aussere System der natürlichen und röm.-christl.-german. Rechts-, Staats- und Gesetzgebungslehre“ (tylko t. 1, Sztutgard, 1829).

Welcker Herman, anatom i antropolog, synowiec poprz., * 1822 w Giessen, † 1897, studjował medycynę w Giessen i Bonn, 1859 został profesorem anatomji w Halli. Przeprowadził badania nad irradjacją, nad oznaczaniem ilości krwi zawartej w zwierzętach, wprowadził mikrotom do techniki anatomicznej. Ogłosił: „Ueber Anfertigung mikroskopischer Praeparate“ (1856); „Untersuchungen über Bau und Wachstum des menschlichen Schädels“ (1862) i in., oraz wydał zbiór „Dialektgedichte“ (2 wyd, 1889).

Weleci, lub *Lutycy*, ob. Wilcy.

Weleda, w gotyckim języku *Viliiha* (przychylność, łaska), dziewica-kapłanka germańskiego ludu Bruckterów, wywierała wielki wpływ po-

lityczny, oparty na darze przepowiadania przyszłości i odbierała cześć niemal boską. Za czasów Wespazjana popadła w niewolę rzymską.

Welehrad, niegdyś stolica państwa wielkomorawskiego, zburzona przez Madziarów przy końcu IX lub na początku X w., leżąca prawdopodobnie na miejscu, gdzie obecnie zbudowane jest m. Węg. Hradiszcze oraz Stare Miasto, które niegdyś zwało się St.-**W.** St.-Miasto było do 1257 r. miasteczkiem czyli wsią targową *(villa forensis Veligrad)*; po założeniu Węg. Hradiszcza i przeniesieniu targów do nowozałożonego miasta, stało się zwykłą wsią. Różną od tego **W.** jest obecna wieś **W.,** leżąca o 1 milę drogi od Hradiszcza, z klasztorem Cystersów, założonym 1190—98, a zniesionym 1784. Slady dawnego obwarowania pozostały w wałach St. Miasta, oraz w nazwach miejscowości, jak, Hradek w pobliżu klasztoru, dalej las Hradszyn i osada Hradszowice. Slady te okazują, jak daleko rozpościerało się to miasto, kolebka chrześcijanizmu na Morawji i w Czechach. **W.,** jako urocze pod względem położenia ustronie i pomnik przeszłości, ściąga do siebie corocznie mnóstwo pątników z Czech i innych pobliskich ziem słowiańskich, mianowicie w pierwszej połowie miesiąca lipca, którego dzień 5-ty poświęcony jest pamięci śś. Cyryla i Metodego. 1863 obchodzono tu niezmiernie tłumnie i długo tysiącletni jubileusz przybycia wspomnianych Świętych na ziemię słowiańską.

Weleslawina..., Daniel Adam z **W.,** pisarz i drukarz czeski, * 1546 w Pradze, † 1599 tamże; po ukończeniu 1568 nauk uniwersyteckich, został 1572 profesorem historji, którą wykładał do 1576, poczem, ożeniwszy się z Anną, córką zamożnego drukarza Jerzego Melantricha z Awentynu, zmuszony był opuścić katedrę, podług bowiem ustawy, profesorowie uniwersytetu praskiego powinni być bezżenni. W tym też czasie począł się pisać *z Weleslawina*, poprzednio bowiem podpisywał się tylko *Daniel Adam Praski* (Pragenus). Po śmierci teścia (1580) został wyłącznym właścicielem jego drukarni, którą postawił na wysokim stopniu doskonałości, tak dalece, że książki z tego wydane zakładu, a mianowicie będące pióra samego **W.,** wycisnęły swe piętno na całej ówczesnej czeskiej literaturze i nadały jej nazwę *Weleslawińskiego* albo złotego. Obok zajęć drukarskich, **W.** krzewił gorliwie naukę pomiędzy młodzieżą, nie szczędząc pomocy. Z oryginalnych dzieł **W.** najważniejszem jest: „Kalendarz historicky“ (1578, 2-gie wyd., 1590); nadto zasługują na uwagę wydane przez niego słowniki, jak: „Dictionarium linguae latinae“ (1579) i „Nomenclator omnium rerum, propria nomina tribus linguis explicata“ (1586, 2 wyd., p. t.: „Nomenclator quadrilinguis,“ 1598). Oprócz tego przełożył wiele dzieł z obcych języków. Wybór prac oryginalnych i przekładów Daniela Adama z **W.** podał W. Rozum w t. II i IV zbioru swego „Staroczeská biblioteka“ (Praga, 1853 i 1855).

Welfenfonds, ob. Welfickie fundusze.

Welfickie fundusze *(Welfenfonds)*, skonfiskowany w 1868 r. majątek króla Jerzego V Hanowerskiego, zabrany przez rząd pruski i oddany pod zarząd specjalnej komisji. Procenta od tego funduszu używane były specjalnie na zwalczanie agitacji welfickich, monarchicznych w Hanowerze i na popieranie prasy gadzinowej, t. j. przekupnej (Reptilienfonds). W 1892 r. zniesiono sekwestr i zdecydowano wypłacać procenty księciu kumberlandzkiemu, synowi króla Jerzego V.

Welfy, ob. Gwelfy

Welhaven Jan Sebastjan, poeta norweski, * 1807 w Bergen, † 1873, od 1846 profesor filozofji w Chrystjanji. **W.** uważany jest i słusznie za jednego z najlepszych poetów norweskich. Celniejsze jego utwory są: „Norges Dämring“ (Chryst., 1834, 2 wyd., Chryst., 1835); „Digte“ (tamże, 1839, 2 wyd., 1854); „Reisbilleder og Digte“ (tamże, 1851) i „Digt samling“ (tamże, 1860). **W.** jest jednym z głównych przedstawicieli partji wielkoskandynawskiej.

Weljaminow Zernow Włodzimierz, orjentalista rosyjski, jeden ze znakomitszych znawców dziejów Wschodu i jego stosunków z Rosją, członek akademji nauk petersburskiej. Z prac jego ważniejsze: „Istoriczeskija izwiestija o kokanskom chanstwie“ (1856); „Istoczniki dla izuczenija tarchanstwa“ (1864); „Materiały dla izuczenija krymskago chanstwa“ (1864); „Izsliedowanie o kazimowskich cariach“ (3 t., 1863—66; przekład niemiecki, 1867); „Słowar dżagatajsko-tureckij“ (1868) i inne.

Wellejusz Paterkulus *(Marius Vellejus Paterculus)*, historyk rzymski, z czasów Tyberjusza, towarzyszył temu cesarzowi w jego wyprawach do Germanji i Pannonji, a za powrotem do Rzymu był pretorem; dalsze losy **W.** są nam nieznane. Napisał p. t.: „Historiae Romanae“ w 2 ks., rys historji rzymskiej od przybycia Eneasza aż do 30 r. po Chr.; druga księga tej historji jest bardzo ważnem źródłem. W historji literatury rzymskiej datuje się od **W.** początek epoki srebrnej. Najlepsze edycje sporządzili: Orelli (Zurych, 1835), Kreyssig (Meissen, 1836), Krito (Lipsk, 1840) i Haase (2 wyd., Lipsk, 1858). Na język polski przełożył „Historję Rzymską **W.**“ Winc. Smaczniński (Warszawa, 1830).

Wellesley, nazwisko protestanckiej rodziny angielskiej, która za Henryka VII do Irlandji się przeniosła i nosiła poprzednio nazwę *Cowley* albo *Colley*; r. 1728 odziedziczyła posiadłości i imię Wellesleyów, a r. 1746 otrzymała parostwo i tytuł baronów Mornington. Znakomitsi tej rodziny członkowie są: *Garrett Colley-Wellesley*, * 1735 r., od 1760 *wicehrabia* **W.** i *hr. Mornington*, † 1781 i zostawił pięciu synów, z których trzecim był książę *Wellington* (ob.).—Najstarszy z braci *Ry-*

szard Colley (* 1761, † 1842), od 1797 par angielski, a od 1799 r. irlandzki *margr. Wellesley*, za Jerzego III lord skarbu, w latach 1797—1805 generał-gubernator Indji Wschodnich, 1809—12 minister spraw zewnętrznych, 1821 — 28, jak również 1833 — 34 lord-namiestnik Irlandji. Krajowi swemu oddał on niemałe usługi i pozyskał sławę swym zarządem Indji Wschodnich. Por. Pearce'a „Memoirs and correspondence of Rich. Marquis Wellesley“ (3 t., Londyn, 1845).— Drugi brat *William Wellesley Pole* (* 1763, † 1845), od 1821 angielski *baron Maryborough*, był 1834—35 za ministerjum Peela generalnym poczmistrzem.—Syn jego i spadkobierca *William Pole-Tylney-Long-Wellesley*, hrabia Mornington (* roku 1788, † 1857), słynny był z niesłychanej rozrzutności.—Czwarty brat *Gerald Walerjan Wellesley* (* 1771, † 1848), był kanonikiem w Durham, rektorem Bishop-Wearmouth i kapelanem królowej. Najmłodszy z braci, *Henryk Wellesley*, został 1828 baronem Cowley (ob.).

Wellesley, sir Jerzy Greville, admirał angielski, * 1814 jako syn Geralda Walerjusza, brata Wellingtona (ob.), † 1901, był admirałem, a 1877—1879 lordem komisarzem admiralicji.

Wellingborough, miasto w angielskiem hrabstwie Northampton, ma wielkie fabryki obuwia, huty żelazne i 15,100 miesz.

Wellington. 1) Miasto w angielskiem hrabstwie Shropshire, ma kopalnie węgla i żelaza i 6,000 m. 2) Miasto w angielskiem hrabstwie Somerset, ma fabryki i 6,800 miesz.

Wellington, stolica angielskiej kolonji australskiej Nowej Zelandji, na północnej wyspie położona, jest rezydencją gubernatora, parlamentu kolonji, arcybiskupa katolickiego i biskupa anglikańskiego, posiada warsztaty okrętowe, kilka banków, 3 teatry, różne zakłady naukowe, fabryki i 32,000 miesz.

Wellington Artur Wellesley, książę de..., wódz i mąż stanu angielski, trzeci syn hr. Mornington (ob. *Wellesley*), * 1769 r. w Dungan-Castle, † 1852 w Walmer-Castle. Ukończywszy szkołę wojskową w Angers, wstąpił 1787 do armii angielskiej, walczył od 1797 w Indjach wschodnich, od 1808 w Portugalji i Hiszpanji, gdzie dowiódł niepospolitych zdolności, ścierając się z potęgą Napoleona; największe tryumfy w czasie zawodu wojskowego odniósł: 26 lipca 1809 r. pod Talavera, 22 lipca 1812 pod Salamanca, 22 lipca 1813 pod Vittoria, a zwłaszcza 18 czerwca 1815 pod Waterloo, gdzie wytrwałością swoją po raz drugi położył koniec pierwszemu cesarstwu francuskiemu. Za usługi swe obsypany przez rządy hiszpański i angielski, jako też przez innych monarchów najwyższemi tytułami a nadto nagrodzony hojnie przez parlament angielski, cieszył się niesłychaną sławą i czynny brał udział w sprawach publicznych. Mianowany 1827 naczelnym wodzem wojsk lądowych Wielkiej Brytanji, w r. 1828 jako pierwszy lord skarbu stanął na czele gabinetu silnie torysowskiego, ale pod wpływem rewolucyi lipcowej ustąpił w listopadzie r. 1830 i opierał się uporczywie reformie parlamentu, czem lud niesłychanie na siebie oburzył. Później atoli złagodniał w swych przekonaniach, tak, że r. 1844 głosował za wolnością handlu, a r. 1846, gdy whigowie do steru rządu przyszli, starał się być pośrednikiem pomiędzy przeciwnemi sobie stronnictwami.— Wnuk **W.,** *Henryk Wellesley*, książę **W.** † 1900, czwartym ks. **W.** został brat jego, lord Artur Karol, pułkownik grenadjerów gwardji * 1840 r. Życie jego opisali: Elliot, Clarke, Maxwell, Grey, Wright, Stoqueler Brialmont (t. 3, Paryż 1856) i w. in.—Por. też wydane przez Gurwooda „Despatches of field-marshal the duke of Wellington“ (t. 12, Londyn 1836—38) i „Speeches in parliament“ (t. 2, Londyn 1854).

Wellingtona wyspy, grupa wysp w chilijskiem terytorjum Magallanes, między 47°30′ i 50°45′ szerok. płd., wązkim kanałem od lądu stałego oddzielona, składa się z głównej wyspy **W.** i kilku drobnych wysepek.

Wellingtonia, drzewo, ob. Sequoja.

Wellmer Arnold, literat niemiecki, * 1835 w Richtenbergu (Pomorze). Napisał: „Drei Treppenhoch“ (1865); „Anna Gräfin zu Stolberg“ (2 w. 1870); „Bruder Studio“ (1871—73); „Auferstanden“ 2 wyd. 1874); „Fröhliche Feste“ (1878); „Als Kaiser Wilhelm jung war“ (1879—80); dwuznaczna książka „Aus dem Leben einer Verstorbenen“ Karoliny Bauer hr. Plater (1878—80).

Wells, miasto w angiel. hrabstwie Somerset, na południe od Bristolu, rezydencja biskupa, ma katedrę z r. 1214—1329, stary pałac biskupi i 4,850 m.

Wells Tomasz Spencer, lekarz, * 1818 w St. Albans. kształcił się w Dublinie, Leeds i Londynie, był lekarzem floty angielskiej podczas wojny krymskiej, następnie został lekarzem szpitala dla kobiet i dzieci w Londynie. W r. 1882 został prezydentem College of surgeons, w r. 1883 otrzymał tytuł baroneta. Szczególniej ważne są jego prace nad owarjotomją: „Ten series of 100 cases of ovariotomy“ (1859—80) i „Discas of the ovaries“ (2 wyd. 1872). Oprócz tego ogłosił: „Cases of tetanus treated by woorara“ (1860), „Note book for cases of abdominal tumours“ (6 wyd. 1881) i inne.

Wells H. G., powieściopisarz angielski, * 1866, kształcił się w Londynie, następnie był współpracownikiem kilku pism, w których prowadził dział krytyczny i pomieszczał artykuły naukowe z zakresu nauk przyrodniczych. Oddzielnie napisał: „The Time Machine“ (1895; w polskim przekładzie „U schyłku wieków,“ dodatek do *Kurjera Codziennego*); „The Wonderful Visit;“ „The Island of dr Moreau;“ „The Wheels of Chance;“ „The Invisible Man“ (1897); „The War of the Worlds“ 1898); „When the Sleeper Wakes;“ „Love and Mr.

Levisham;“ „Tales ef Space and Time;“ „The Star“ i in. Prace **W.** odznaczają się wielką fantazją na tle niby naukowem. Jest on wyższy pod wielu względami od Verne'a.

Welocyped, *kołowiec*, powóz, w którym jeździec sam stanowi siłę poruszającą, a którego równowaga utrzymuje się pod wpływem siły odśrodkowej, jak w giroskopie (ob.). Zwykły typ welocypedu jest **W.** *dwukołowy, dwukołowiec, bicykl.* Pierwotnie używany był **W.** *wysoki* (fig. 1), składający się z koła poruszającego, o średnicy 1,35 do 1,60 metra, i z małego koła kierującego, umieszczonego w tyle, które służy, jako podpora; koło wielkie wprawiane jest w szybki obrót przez jeźdźca, siedzącego na siodle i naciskającego korbę. Przed siodłem osadzony jest pręt, dający się zwracać na prawo i lewo, skutkiem czego **W.** kierunek swój zmienia; przez nacisk jeźdźca na pedały koło za każdym ruchem jego nóg w górę i na dół wykonywa pełny obrót i o taką długość na-

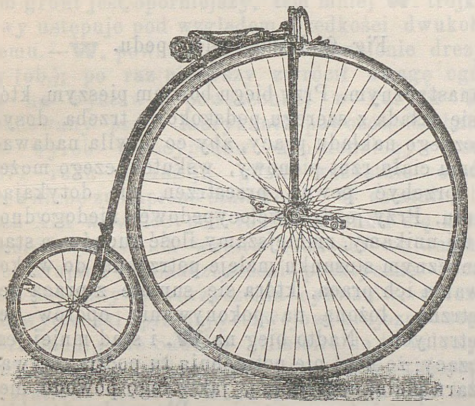

Fig. 1. Welocyped wysoki.

przód się posuwa. Wysoki wszakże taki dwukołowiec łatwo narażony był na niebezpieczeństwo; samo spojrzenie na tę machinę wskazuje, że środek ciężkości, gdy jeździec jest na siodle, przypada prawie bezpośrednio nad środkiem koła wielkiego, które zatem podtrzymuje wszystek prawie ładunek, gdy koło małe jedynie wspiera się o ziemię. Skoro więc welocyped napotyka jakąkolwiek zawadę, choćby kamyk lub pewną nierówność gruntu, małe koło tylne wznosi się w górę, środek ciężkości przenosi się ku przodowi i dla braku wszelkiej podpory następuje groźny upadek. Natomiast upadku na bok daleko mniej obawiać się potrzeba, gdyż może się zdarzyć tylko przy ruchu bardzo powolnym, utrzymywanie bowiem welocypedu w równowadze porównać można z zachowywaniem równowagi linochoda. Jeżeli jeździec czuje, że pochyla się na lewo, manewruje w sposób taki, aby opisał łuk koła, którego środek przypada na lewo; wzbudzona stąd natychmiast siła odśrodkowa, oddalając go od tego środka, odchyla go na prawo. Aby tedy nie upadł na prawo, powtarza podobny manewr, który go odchyla znów na lewo, a w ten sposób równowaga ocala się ustawicznie za pomocą następujących po sobie kołysań, które przy pewnej wprawie jeźdźca stają się prawie niewidoczne.—Niebezpieczeństwem upadku ku przodowi nie grozi, albo przynajmniej przedstawia je w znacznie-

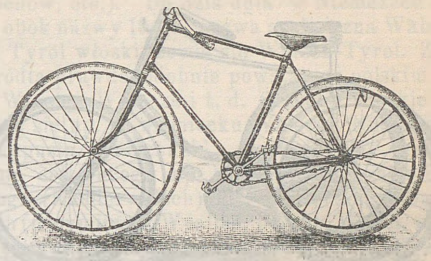

Fig. 2. Rower.

mniejszym stopniu, dwukołowiec nowego typu (fig. 2), obecnie powszechnie używany i zwany *rower* (ang. *rover*), składający się z dwóch kół jednakiej prawie wielkości, niezbyt wysokich, z których przednie służy do sterowania, tylne zaś do posuwania, czyli jest kołem poruszającem. Średnica koła przedniego wynosi 70 do 80, tylnego 50—60 centymetrów; ponieważ wszakże mniejsze to koło za każdym obrotem przebiegałoby drogę mniejszą, aniżeli koło welocypedu wysokiego, oś przeto pedałów dźwiga kółko zębate, którego średnica zwykle dwa razy jest większa, aniżeli średnica kółka zębatego, osadzonego na osi koła poruszającego, skutkiem czego każdemu naciskowi pedałów odpowiada obrót dwukrotny koła po-

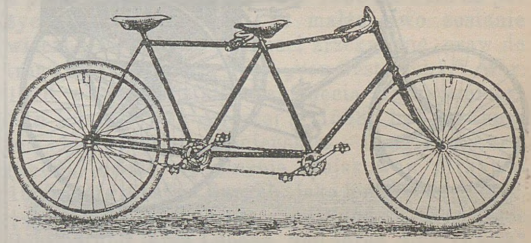

Fig. 3. Tandem dwuosobowy.

ruszającego, a tem samem osiąga się prędkość taka sama, jak w welocypedzie wysokim. Ruch osi pedałów przenosi się na oś koła poruszającego zwykle za pomocą łańcucha Galla czyli łańcucha stawowego (ob. Łańcuch). Według zasady rowerów urządzone są też **W.** dla kilku jeźdźców, które od machiny jednoosobowej różnią się tylko większą długością i większą liczbą siodeł oraz korb z pedałami; taki **W.** dwuosobowy nazywa się *tandem* (fig. 3), **W.** trójosobowy *tryplet*, czte-

roosobowy *kwadruplet* i t. d.; w Ameryce używane są nawet podobne machiny dziesięcioosobowe. **W.** *trójkołowy, trójkołowiec, trycykl* (fig. 4) ma urządzenie dosyć różne i służy dla osób, którym utrzymanie równowagi na bicyklu jest zbyt uciążliwe, nadaje się wszakże korzystniej do przewożenia pakunków i w tym razie opatrzony jest w odpowiednią skrzynię (fig. 5). Odmianą trójkołowców są *tandemy* i *sociables*, przeznaczone dla

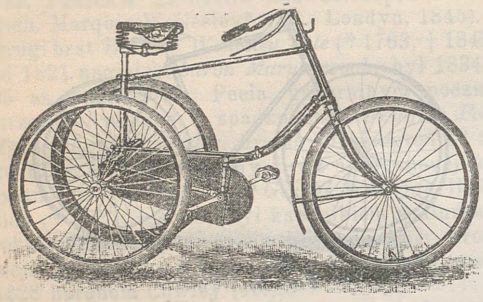

Fig. 4. Trójkołowiec.

dwu osób, które w pierwszych siedzą jedna za drugą, w drugich zaś jedna obok drugiej. **W.** *jednokołowy* czyli *monocykl* nieprzydatny jest zgoła do usług rzeczywistych, jest to bowiem przyrząd dostępny do najbieglejszych tylko ekwilibrystów, a cyrk przedstawia jedyne dla niego pole.—*Rama* (fig. 6), utrzymująca w związku części welocypedu, składa się z rur stalowych, koła wyrabiają się również wyłącznie ze stali. Szprychy kół są bądź

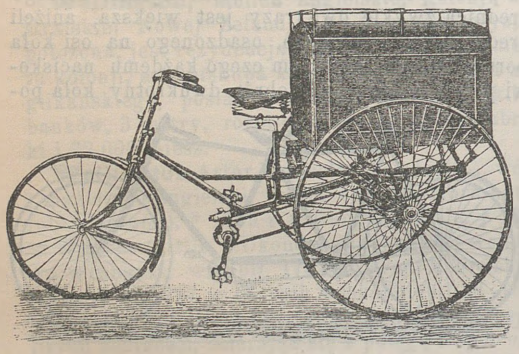

Fig. 5. Trójkołowiec ze skrzynią.

w piastę wszrubowane, bądź też mają położenie do obwodu jej styczne. Koła otoczone są obręczą pneumatyczną, czyli rurą gumową wypełnioną powietrzem zgęszczonem. Osie pedałów i koła poruszającego osadzone są w piastach w taki sposób, że opierają się o szereg kulek, rozłożonych w rozszerzeniu piast (fig. 7), przez co tarcie ulega nader znacznemu zmniejszeniu.—Aby wyjaśnić różnicę prędkości między piechurem a *cyklistą*, czyli jeźdźcem na welocypedzie, przyjąć należy, że dla przebieżenia jednej i tej samej drogi, drugi wykonać potrzebuje pracę mniejszą, aniżeli pierwszy; ilości zaś pracy wyłożone w biegu pieszym i na welocypedzie porównać się dadzą przez zadyszenie, jakie sprawiają. Jadąc bicyklem po dobrej drodze szosowej z prędkością 12 klm. na godzinę, nie doznajemy zmęczenia większego, aniżeli przy chodzie krokiem zwykłym, prędkość zaś 12 klm. na godzinę, czyli przeszło 3 m. na sekundę, stanowi już bieg gimnastyczny, który powoduje zadyszenie dosyć znaczne. Cyklista wtedy dopiero, gdy przebiega 24 do 25 klm. na godzinę, doznaje zmęczenia takiego, jak piechur biegnący krokiem

Fig. 6. Rama welocypedu.

gimnastycznym. Przy biegu bowiem pieszym, który się składa z szeregu podskoków, trzeba dosyć znacznego nakładu pracy, aby co chwila nadawać całemu ciału rzut pionowy, wskutek czego możemy przebyć pewną przestrzeń, nie dotykając gruntu. Przy jeździe welocypedowej niedogodności tej unikamy, zmniejszamy ilość ruchów, a stąd w znacznym stosunku maleje potrzebna do wykonywania ich praca, która się sumuje z pracą zewnętrzną, łożoną na pokonywanie oporów zewnętrznych. Nadto bieg na **W.** i stąd mniej jest męczący, że nogi nie potrzebują tu podtrzymywać ciężaru ciała, a wiadomo, jak z tego powodu męczącem jest już samo stanie. Dla nadzwyczajnej prostoty mechanizmu konstruktorowie zdołali ciężar dwukołowca doprowadzić do 15 zaledwie,

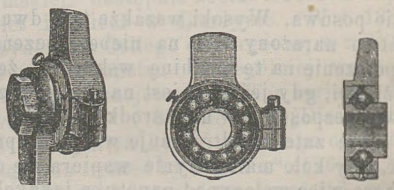

Fig. 7. Piasta z kulkami.

a **W.** wyścigowych nawet do 9 klg. Skoro więc ciężar przyrządu tak dalece został zmniejszony, a siła poruszająca pozostała jednaka, wzmogła się oczywiście prędkość. Znacznie przyczyniły się do tego i gumowe obręcze pneumatyczne, wskutek bowiem swej sprężystości łatwo naginają się do wszelkich nierówności gruntu, co wprowadza znaczne zmniejszenie tarcia kół. Bieg na **W.** z prędkością 12 klm. na godzinę równoważny jest prawie pod względem nakładu siły chodowi zwyk-

łym krokiem. Prędkość 18 klm. powoduje lekkie zadyszenie, jakiego doznajemy, gdy krok przyśpieszamy; pomimo to na dobrej drodze prędkość tę utrzymywać można bardzo długo. Za największą prędkość praktyczną, do jakiej dochodzić może bieg na **W.**, uważać można 24 klm. na godzinę, trzeba już wszakże dobrego wyćwiczenia, aby prędkość taką przez czas dosyć długi utrzymać. Nakoniec, gdy cyklista rozwija wszystką siłę, do jakiej jest zdolny, osiągnąć może prędkość 30, a nawet 35 klm. na godzinę; długo jednak nikt w ten sposób nie zdołałby jeździć, zwłaszcza, że ze wzrostem szybkości w bardzo znacznej mierze powiększa się opór powietrza. **W.** trójkołowy posiada zawsze prędkość mniejszą, aniżeli bicykl. Pochodzi to najpierw od większego jego ciężaru, waży bowiem 30 do 35 kg., a nadto, gdy grunt nie jest wytrzymały, **W.** ten wyrzyna trzy koleje, mniej lub więcej głębokie, gdy bicykl ryje jedną tylko, oba bowiem koła idą po jednej linji; im zatem grunt jest oporniejszy, tem mniej **W.** trójkołowy ustępuje pod względem prędkości dwukołowemu.—**W.** powstał przez udoskonalenie drezyny (ob.); po raz pierwszy zwrócił uwagę ogólną na wystawie powszechnej w Paryżu **W.** zbudowany przez fabrykanta powozów Michaux, ale wyrób welocypedów udoskonalony został 1871 roku w Anglji, gdzie wszystkie części drewniane zastąpiono stalowemi. W ostatnich latach XIX w. welocyped rozpowszechnił się szybko śród wszystkich warstw ludności we wszystkich krajach i zyskał znaczenie praktyczne. Wszędzie powstały stowarzyszenia cyklistów, a liczne ich wycieczki sprzyjają rozwojowi krajoznawstwa. Por. Baudry de Saunier „Histoire de la vélocipedie“ (3 wyd., 1891), oraz „Le cyclisme théorique et pratique“ (1891); Band „Handbuch des Radfahrsports“ (1895); Zunz „Untersuchungen über den Gaswechsel und Energieumsatz des Radfahrers“ (1899). Liczne także pisma poświęcone są temu przedmiotowi; w języku polskim „Sport“ (Warszawa).

Weloński Pius, rzeźbiarz, kształcił się początkowo w warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w akademji petersburskiej, dopełniał studja w Rzymie. Wykonał: „Gladjator“, posąg odznaczający się siłą, wyrazistością, przy wielkich zaletach plastycznych; „Bojan“ grupa, odlana w bronzie, znajduje się na plantacjach w Krakowie, wykuta zaś w marmurze, nabytą została do akademji sztuk pięknych w Petersburgu; następnie „Sclavus saltans“. **W.** na wystawie berlińskiej 1891 otrzymał medal złoty. Także wykonał nagrobek biskupa Nowodworskiego w katedrze płockiej etc.

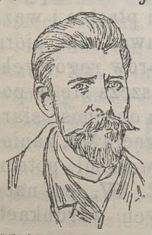

Weloński Pius.

Wels, miasto w Austrji Wyższej, na lewym brzegu rz. Traun, ma kościół z XV w., stary zamek, ożywiony przemysł i handel; 10,200 miesz.

Welsch, *Wälsch* (niem.), od staroniem. *Walhisc*, przymiotnik od Walh, Walch, powstałych z celtyckiego *Volcae*, imienia narodu, który około 500 r. p. Chr. sąsiadował z Germanami. Wskutek tego Germanie przenieśli nazwę Velsch na wszystkie plemiona celtyckie, a po ich zromanizowaniu i na narody romańskie (Francuzów, Włochów, Wołochów, etc.). Do dziś dnia w Niemczech istnieje obok nazwy Italja, nazwa archaiczna Wälschland, Tyrol włoski, zowie się Wälsch-Tyrol. Z tego źródła prawdopodobnie powstały w polskim nazwy Włochy, Wołosza i t. d. Orzechy włoskie nazywają się np. po niemiecku Wälsche Nüsse, włoska kapusta Wälschkohl. Czasami **W.** oznacza ogólnie coś obcego np. Welsche Sitte, niezrozumiałego (Kauderwälsch) i t. d. U Anglo-Sasów Wealh (przymiotnik Wealisc, po ang. Welsh, oznaczał celtyckich mieszkańców Walji (ob.).

Welser, rodzina patrycjuszów z Augsburga, uszlachcona przez cesarza Karola V. Wydała w XV wieku linję norymberską, a w XVI w. austrjacką.

Welser Bartłomiej, z rodziny Welserów (ob.), był obok Fuggera bankierem cesarza Karola V i pożyczał mu wielkie sumy (12 beczek złota), oraz wyekwipował 3 okręty wojenne, które zajęły (1527) w Ameryce Caracas, zostawione **W.** przez cesarza jako zastaw. 1546 władze kolonjalne jednak odebrały **W.** zdobycz, i jeden z synów **W.** został ścięty.

Welser Filipina, synowica Bartłomieja (ob.), a córka Franciszka Welsera, * 1527, † 1580. Na zamku Brześnic w Czechach poznała się z arcyksięciem Ferdynandem, synem króla rzymskiego i wyszła za niego za mąż 1557. Ojciec arcyksięcia z początku się gniewał, ale w 1559 zezwolił na pożycie pod warunkiem, że małżeństwo zostanie wieczną tajemnicą, że dzieci zrzekną się praw do tronu, ale otrzymują tytuł „von Oesterreich“. W r. 1576 papież zwolnił arcyksięcia od tajemnicy. Syn Filipiny **W.**, Andrzej (* 1558), był kardynałem i biskupem konstancjeńskim.— Drugi syn, Karol (1560), oddał się służbie wojskowej, otrzymał 1605 margrabstwo Burgau, jako lenno austrjackie, † 1618. Por. Boeheim „Philipine Welser, Eine Schilderung ihres Lebens und ihres Charakters“ (1894).

Welser Markus, * 1558, † 1614, w Augsburgu, słynął jako polihistor i położył zasługi dla historji rodzinnego miasta. Wydał także słynne „Tabula Peutingeriana“.

Welserheimb Zeno, hr. feldcechmistrz i minister austrjacki, * 1838. W 1878 został generałmajorem. W r. 1880 ministrem obrony krajowej w gabinecie Taaffego i urząd ten zatrzymał w kilku następnych gabinetach. W 1882 został feldmarszałkiem-lejtnantem, 1890 feldcechmistrzem. Od 1889 należy do izby panów.

Weltera gorycz, ob. Pikrynowy kwas.

Weltera rurka, ob. Rurka bezpieczeństwa.

Weltgeschichte (niem.), historja świata, historja powszechna.—*Die Weltgeschichte ist ein Weltgericht* (niem.). Historja świata, jest sądem świata, czyli: Potomność jest najwyższym sędzią spraw ludzkich.

Welthaven Jan Sebastjan Cammermejer, poeta norweski, * 1807 w Bergen, † 1873. Od 1846—67 został profesorem filozofji w Chrystjanji. **W.** był przedstawicielem konserwatywno-międzynarodowego kierunku. Z dzieł jego na wyróżnienie zasługują: poemat „Brzask Norwegji“ (1834, cztery zbiory poezji 1839—60, z tych niektóre tłómaczone na niemiecki przez Neumanna 1884); „Obrazy z podróży i poezje“ (1851). Nadto wydał studja nad historją literatury (o Holbergu Ewaldzie i in.). Zbiorowe wydanie wyszło 1868, t. 8.

Welti Emil, prezydent związku szwajcarskiego, * 1825 w Zurzach w Aargowji, † 1900, studjował prawo w Berlinie i Jenie, w 1847 osiadł jako adwokat w swoim kantonie, w 1856 został prezydentem sądu w Zurzach, następnie członkiem rady kantonalnej, w 1866 obrany został do rady związkowej, a w latach 1869, 1872, 1876 i 1880 był prezydentem, związku szwajcarskiego. Nowa organizacja wojskowa szwajcarska 1874 r. jego głównie była dziełem, w 1891 był po raz szósty obrany prezydentem lecz w tymże roku podał się do dymisji z powodu odrzucenia przez radę związkową jego wniosku o wykupie przez państwo prywatnych kolei żelaznych.

Weltman Aleksander, powieściopisarz rosyjski, * 1800 w Petersburgu, † 1870. Od 1817 do 1829 służył wojskowo, poczem wziąwszy dymisję, poświęcił się literaturze, w końcu od 1852 był dyrektorem zbrojowni rządowej w Moskwie. Napisał wiele powieści, utworów dramatycznych i t. d. Z powieści **W.** wymieniamy: „Koszczej bezsmertnyj“ (3 t., 1833); „Nowyj Emelja“ (4 t., 1845); „Aleksandr Filipowicz Makedonskij“ (2 t., 1836); „Generał Kołomeros“ (2 t., 1840); „Prikluczenija poczerpnutyja iz moria żitejskago“ („Wospitannica Sara“; „Sczastie niesczastie“; „Czarodiej“; „Sałomeja“, 1862—64) i in. Z innych dzieł **W.** najważniejsze: „Dostopamiatnosti Moskowskago Kremla“ (1843); „Moskowskaja orużejnaja pałata“ (1844); „Opisanie nowago imperatorskago dworca w Kremle moskowskom“ (1841) i in.

Weltpostverein (niem.), wszechświatowy związek pocztowy.

Weltschmerz (niem., dosł. ból świata, ból istnienia), w filozofji pessymistycznej, poczucie własnej nędzy, niedoli, jako wyniku niedoli wszechświata.

Welwitsch Fryderyk, botanik, * 1806 w Klagenfurcie w Karyntji, † 1872; studjował medycynę i botanikę w Wiedniu i zajął się następnie badaniem skrytopłciowych roślin austrjackich. Następnie był profesorem w Lizbonie, skąd odbywał kilkakrotne podróże po zachodniem wybrzeżu Afryki, gdzie odkrył osobliwą roślinę Welwitschia (ob.).

Welwitschia, W. *mirabilis*, osobliwa roślina, odkryta przez Welwitscha w Loanda w Afryce 1860. Jest to roślina drzewiasta, której pień odwrotnie stożkowaty, często 150 cm. w obwodzie mający, nie wznosi się nigdy nad 60 cm. nad ziemię, tak, że przedstawia wejrzenie stołu; u samej ziemi rozwijają się dwie powierzchnie skórzaste, na

Welwitschia.

2 m. długie, rozpadające się następnie na liczne taśmy, które są właściwie liścieniami, pozostającemi tu przez całe życie; oprócz nich **W.** innych ilości nie wydaje. Na obwodzie pnia rozwijają się baldaszkogrona długie na 30 cm., złożone z szyszek, z łusek których wychodzą kwiaty dwupłciowe lub żeńskie. Pień otoczony jest zbitą warstwą komórek, a właściwej kory nie posiada; cała roślina sączy żywicę.

Wełna, rzeka w w. ks. Poznańskiem, bierze początek w jeziorze Wierzbiczany, pow. Gnieźnieńskim, przyjmuje w pow. Obornickim rzeczkę *Wełniankę* czyli *Wełnę małą*, i przebiegłszy 95 klm., pod Obornikami wpada do Warty.

Wełna, utwory zwierzęce rogowe, stanowiące pokrycie głównie owiec, od włosów różnią się brakiem rdzenia wewnętrznego, skąd pozostaje tylko naskórek i warstwa korowa; cechuje ją własność skręcania się czyli kędzierzawienia. Skrzywia się w pewną liczbę łuków falowych, 10—30 na milimetr, a liczba tych łuków w ogólności rośnie z cienkością wełny. Na wyrób sukna cenioną jest najwięcej **W.** przedstawiająca łuki płaskie i wązkie, zatem drobno i słabo kędzierzawa. Jak pióra i paznogcie, **W.** składa się z utworów rogowych, zawierających azot i siarkę, rozpuszcza się w potażu, a w roztworze wykazać można obecność siarki (różnica od jedwabiu). Na zwierzęciu **W.** zanieczyszczona jest wydzielinami, zwanemi potem. Ciężar właściwy czystej **W.**=1,32. **W.** jest nadzwyczaj hygroskopijna; w zwykłych warunkach zawiera 13—16% wilgoci, która przez wysuszenie na powietrzu schodzi od 7—11%, stąd ocenianie wilgoci wełny jest ważną rzeczą przy oznaczaniu jej wartości. Pod mikroskopem zewnętrzna błona wełny przedstawia się jako utworzona z bezbarwnych łusek rogowatych, dachówkowato ułożonych

(ob. fig.). Naturalna barwa **W.** jest biała, w skutek zanieczyszczeń często bardzo zmieniona. Delikatność w dotknięciu należy do cennych przymiotów **W.**, a często grubsza **W.** pod tym względem celuje nad cieńszą. Graniczne wartości grubości **W.** są $^1/_{90}$ i $^1/_{13}$ milimetra; w jednym i tym samym gatunku jednak grubość ta jest dosyć rozmaitą, do oznaczenia jej służą *wełnomierze* czyli *eriometry*. Dla porównania cienkości **W.** umieszcza się pojedyńcze włosy na suknie i oddala od oka, dopóki nie przestaną być widzialne: najpierwej niknący jest najcieńszy. Dobra **W.** w całej długości przedstawia jednostajną średnicę. Giętkość **W.** ma także ważne znaczenie; cienka **W.** daje się wydłużyć o $^1/_3$, gruba prawie o $^1/_2$ swej długości; sprężystość wymagana jest od **W.** średnia.—Pod względem technicznym rozróżnia się **W.** *do gremplowania* i do *czesania* czyli **W.** *czesankowa*; pierwsza, używana na wyrób sukna i tkanin do niego po-

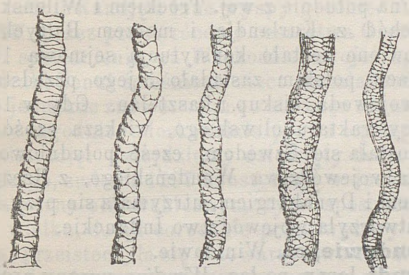

Wełna pod mikroskopem.

dobnych, jest krótsza i bardziej kędzierzawa, druga jest dłuższa, gładsza i winna posiadać dostateczną wytrzymałość, służy do wyrobu tkanin gładkich (*kammgarn*).—Przed użyciem na przerób winna być **W.** myta, co się w ogóle odbywa na samem zwierzęciu przed strzyżą; przez mycie traci ona 20—70% na wadze. Owce bywają raz lub dwa razy do roku strzyżone, skąd rozróżnia się **W.** *jedno* i *dwustrzyżna*. **W.** pochodząca z pierwszej strzyży młodego zwierzęcia zowie się *jagnięcą*. Oprócz **W.** strzyżonej rozróżniają jeszcze **W.** garbarską, którą w białoskórnictwie zdejmują za pomocą wapna. **W.** zdechlacza, z owiec chorych lub padłych, jest najgorsza. Przed oddaniem do handlu **W.** winna być rozsortowaną; w handlu rozróżniają stosownie do własności gatunki—superelekta, elekta, pryma, sekunda, tercja, kwarta, kwinta, seksta, oraz odpadki. **W.**, jakkolwiek myta na zwierzętach, zawiera jeszcze dużo potu i przed dalszą przeróbką fabryczną przemywa się jeszcze w wodzie mydlanej, w słabym roztworze alkalicznym, ręcznie lub za pomocą machin. Najcieńszą **W.** produkują Niemcy, zwłaszcza Saksonja i Śląsk; księstwo Poznańskie i królestwo Polskie produkują także wysokie gatunki **W.** Dla handlu ma też ważne znaczenie **W.** z osad angielskich w Australji. Liczba owiec hodowanych w Europie wynosi około 250,000,000, każda owca wydaje rocznie około 1 kilograma wełny. Całkowita roczna produkcja **W.** na ziemi ocenia się na 1100 miljona kg., z czego na Europę przypada 420, Australję 210, Amerykę 310, Azję 110, Afrykę 80 mil kg. Z wody, w której wełna była myta, a która zawiera części składowe potu wełny bądź rozpuszczone, bądź rozdrobnione, otrzymuje się lanolina (ob.) i potaż, a także gaz oświetlający. Co do literatury, ob. Owca.

Wełna leśna, *wełna sosnowa*, ob. Sosnowa wełna.

Wełniak, roślina, ob. Bombax.

Wełniana przędza, ob. Przędza.

Wełnianka (*Eriophorum*), rodzaj roślin z rodziny ciborowatych, obejmuje trawy trwałe na gruntach torfiastych w okolicach umiarkowanych płn. Nasiona otoczone są długą wełną, najdłuższą posiada *kucutka* (*E. angustifolium*), również jak kilka innych gatunków dosyć u nas pospolita. Usiłowania do użycia tej wełny na przerób, w pomieszaniu z wełną zwierzęcą lub bawełną, nie doprowadziły do pomyślnych rezultatów. Kwiaty są zebrane w kłosy lub wiechy wierzchołkowe, zwykle ciemno-brunatne.

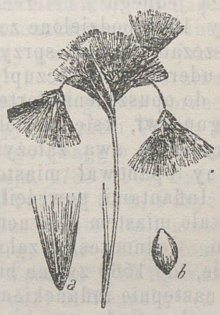

Wełnianka: *a* owoc, *b* ziarno.

Wełnianka.

Wełnianka (*Eriodes*), rodzaj małp płaskonosych z rodziny płaks (*Cebidae*), właściwy Ameryce płd., którego znanych jest pięć lub sześć gatunków. Są to małpy chwytnoogonowe, z pokryciem ciała wełnistem; kończyny mają wysmukłe i długie; ogon w końcu nagi, służy im do czepiania się i jest zarazem organem dotyku. *Eriodes arachnoides*, długa wraz z ogonem na 1 m., żyje gromadnie w lasach Brazylji.

Wełnianka, rzeczka, ob. Wełna.

Wełnica, roślina, toż co przelot, ob. Anthyllis.

Wełnomierz, ob. Wełna.

Wełpy (*Aeolidae*), rodzina ślimaków tyłoskrzelnych nagich (*Dermatobranchia*), ślimaki ze skrzelami nierozgałęzionemi na grzbiecie; w każde skrzele przenika gałązka wątroby, która się rozgałęzia i od przewodu pokarmowego nie jest wyraźnie oddzielona. Rodzaj *Aeolis* i in. żyją w morzach północnych.

Wemo, powiat gubernji Abo-Bierneborskiej, położony w jej części zachodniej, przytykającej do zatoki Botnickiej, z miastem Nystad; liczy na przestrzeni 1,652 klm. kw. 33,000 miesz. Miejscowość w większej części górzysta.

Wenckheim Bela, baron, węgierski mąż stanu, * 1811, † 1879 w Peszcie. W 1849 po rewolucji schronił się za granicę, w r. 1867 został ministrem spraw wewnętrznych, 1869 obożnym królewskim, w 1875 był przez pewien czas prezesem ministrów.

Wenda, ob. Wenden.

Wenden (u dawnych kronikarzów niemieckich *Wende*, u polskich niekiedy *Wenda*, u Łotyszów *Kieś, Kehse, Wehse*, po estońsku *Wemo-lin*), miasto powiatowe gubernji Inflanckiej, na północo-wschód od Rygi, o $^1/_2$ mili od lewego brzegu rzeki Aa, niegdyś rezydencja mistrzów rycerzy Mieczowych, następnie stolica województwa i starostwa wendeńskiego, 4,400 mieszkańców, cerkiew prawosławna, kościół luterański i szpital. Założone lub przywiedzione do lepszego stanu około 1210 przez pierwszego mistrza Mieczowców Winno de Rhorbach, było następnie stolicą mistrzów do r. 1561, w którym Inflanty do Polski wcielone zostały, poczem zostało stolicą jednego z czterech powiatów, na jakie Inflanty 1566 podzielone zostały. Pod koniec 1577 mieszczanie tutejsi, sprzysiągłszy się między sobą, uderzyli na szczupły garnizon polski i zmusili go do opuszczenia fortecy, a sami poddali się Magnusowi, księciu holsztyńskiemu, który tu rezydencję swą założył. Wkrótce potem Iwan Groźny opanował miasto, ale już 1582 wraz z całemi Inflantami powróciło znowu do Polski i 1598 zostało miastem głównem województwa Wendeńskiego. Jednocześnie założono tu biskupstwo katolickie, do 1560 zwane biskupstwem wendeńskiem, a następnie inflanckiem. 1600, podczas wojny z Karolem Sudermańskim, **W.** dostało się w ręce Szwedów, ale w roku następnym hetman Krzysztof Mikołaj Radziwiłł, po dwudniowem oblężeniu, zmusił załogę szwedzką do poddania się i miasto odzyskał. Traktat oliwski, przyznając Szwedom większą część Inflant, objął tem postanowieniem i **W.** Wzięte na Szwedach przez Rosję 1709, wraz z Inflantami szwedzkiemi, zamienione zostało w r. 1783 na miasto powiatowe.— *Wendeński powiat* ma na przestrzeni 10,236 w. kw. około 213,000 miesz., przeważnie ewangelików.

Wendeńskie biskupstwo, ob. Biskupstwa rzymsko-kat. w ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Polskiej.

Wendeńskie starostwo grodowe było położone w księstwie Inflanckiem. Podług uskutecznionego rozdzielenia Inflant na sejmie z r. 1582, do grodu Wendeńskiego należały trzy starostwa niegrodowe: Marjenhauskie, Luceńskie i Rozyteńskie. Podług rzeczonej uchwały, starosta wendeński miał tę samę władzę, co wojewoda w Prusiech, obejmowało zaś w sobie miasto Wenden (Kiesię) z zamkiem i przyległościami. Na jego obszarach w r. 1578, po rozpoczętej wojnie z Moskwą, nader częste były bitwy, które zakończyły się wielkiem zwycięstwem Polaków, pod samą Kiesią odniesionem, w którem dwu hetmanów nieprzyjacielskich, z mnóstwem jeńców, dostało się do niewoli, a nadto 30 dział i cały sprzęt obozowy stał się naszych łupem. Dobra te pokojem oliwskim z 1660 odpadły do Szwecji.

Wendeńskie województwo stanowiło część Inflant, zamkniętą naprzód rzekami Dźwiną i Gowją (Aa), dalej granicą wielkiego księstwa Moskiewskiego od zamku Margenhausen (Marienhausen) ku Opoczce, a nakoniec obejmujące w swym obrębie, prócz powyższego zamku, dwa inne: Lucyn i Rzeżycę. Graniczyło na północ z województwami Parnawskiem i Derpckiem (Dorpackiem), na wschód z wojew. Połockiem i w. ks. Moskiewskiem, na południe z woj. Trockiem i Wileńskiem, na zachód z Kurlandją i morzem Baltyckiem. Ustanowione zostało konstytucją sejmową 1582. W senacie polskim zasiadało 3 jego przedstawicieli: wojewoda, biskup i kasztelan. Gdy w 1660, na mocy traktatu oliwskiego, większa część Inflant dostała się Szwedom, część południowo-zachodnia województwa Wendeńskiego, z Rzeżycą, Lucynem i Dynaburgiem, utrzymała się przy Polsce i utworzyła województwo Inflanckie.

Wendowie, ob. Winidowie.

Wendt Jerzy, po łac. *Wendius*, uczony archeolog polski, był rektorem gimnazjum toruńskiego od 1680—1730. Z licznych jego rozpraw, drukowanych po większej części w czasopiśmie *Meletemata Thorunensia*, ważniejsze są: „De Vendae antiquissimae Polon. Ducis finali“.—„De trium antiquissimorum Ducum Poloniae Lechi I, Lesci II et Popieli II fatis finalibus“; „De primis Polonorum nummis argenteis seu grossis Pragensibus i t. d.“

Wendyjskiej korony order, ob. Ordery (Meklemburgja).

Wenecja (po wł. *Venezia*, po niem. *Venedig*, po franc. *Venise*), niegdyś można rzeczpospolita (od imienia swego patrona zwana też *rzeczpospolitą św. Marka*), od 1797—1805 i od 1814—66 prowincja austrjacka, a od r. 1866 prowincja królestwa Włoskiego. Ziemia ta, zamieszkana w starożytności przez Wenetów (*Veneti*), od ich nazwiska otrzymała miano *Wenecji*. Podczas wędrówek narodów, mianowicie po zdobyciu przez Attylę Akwilei 452 roku, kraj cały strasznemu uległ spustoszeniu, a mieszkańcy szukali schronienia na sąsiednich wyspach lagun, nawiedzanych dotąd zaledwie przez rybaków. Tym sposobem powstało na lagunach kilka osad miejskich (Grado, Heraclea, Malamaco, Chioggia i t. d.), które były rządzone przez oddzielnych trybunów, a 697 dla skuteczniejszego prowadzenia walki z Longobardami wybrały sobie spólnego z władzą dożywotnią naczelnika, zwanego po

łacinie *dux*, po włosku *doge (doża*, ob.). Siedzibą rządu była Heraklea, od 742 Malamaco, a od 810 wyspa Rialto, gdzie powstało teraz miasto *Wenecja (Venezia)*. Jakkolwiek zostawała **W.** od 812 pod zwierzchnictwem bizantyńskiem, używała jednak zupełnej niemal samoistności, a znajdując się w wygodnem położeniu między Zachodem a Wschodem, umiała zręcznie położenie to wyzyskać, rozwinęła obszerny handel, robiła podboje w Istrji i Dalmacji (997) i stała się wkrótce panią Adrjatyku. Przez swe stosunki handlowe wzmogła się szczególnie w epoce krucjat. W 1172 ustanowiono wybieraną ze szlachty *Radę wielką*, która posiadała odtąd władzę najwyższą i ograniczała wielce władzę doży, a zgromadzenie ludu, niekiedy zwoływane, usunęła na zawsze 1423. Do większej potęgi doszła **W.** na początku XIII w., kiedy czterdziesty pierwszy doża, Enrico Dandolo, zdobył wspólnie z Francuzami Konstantynopol i w r. 1204 podbił Kandję i inne wyspy greckie. A chociaż **W.** przez przywrócenie cesarstwa Greckiego 1261 i spotężnienie na Wschodzie swojej spółzawodniczki Genui ścieśnioną nieco została, podniosła się jednakże znowu. Panowała więc arystokracja, ale łagodnie, udoskonalała prawa i polepszała administrację. Czterdziesty dziewiąty doża, Piotr Gradenigo, zmienił 1297 konstytucję w duchu arystokratyczno-oligarchicznym tym sposobem, że Rada wielka, dotąd corocznie przez wybory odnawiana, przeistoczyła się w towarzystwo arystokratyczno-dziedziczne, pod czem rozumiano znakomitsze rodziny szlachty *(nobili)*, zapisane w *złotej księdze*. Rząd ten arystokratyczny wydoskonalił się ostatecznie przez ustanowienie 1310 *Rady dziesięciu*, a dobre i złe strony takiego rządu nigdzie może nie były widoczniejsze niż w **W.** Doża Marino Falieri (ob.) spisek swój przeciw arystokracji przypłacił życiem 1355. W końcu XIV i na początku XV w. przez znaczne podboje w Wyższych Włoszech (mianowicie przez pognębienie 1381 w 130-letniej walce Genui) i na wyspach Greckich doszła takiego rozwoju, że w końcu XV w. **W.**, królowa Adrjatyku, bogata, potężna i szanowana, była ogniskiem sztuk i nauk, a Wenecjanie byli najoświeceńszym narodem w świecie. Kwitł handel i przemysł, podatki były niewielkie a rząd łagodny; dla ścigania jednak przestępstw politycznych ustanowiono 1539 inkwizycję państwową. Wśród tej świetności rozpoczyna się nagle upadek **W.**, a to z powodu odkrycia 1498 drogi morskiej do Indji Wschodnich; morze Śródziemne przestało być ogniskiem rozległych stosunków handlowych całego świata, i **W.** utraciła w Europie przewagę handlową. Jakkolwiek w r. 1508 zręcznie uniknęła niebezpieczeństwa, grożącego jej od Ligi Kambrajskiej, nie mogła jednak obronić swych posiadłości na Wschodzie przeciw zaborom Turków, oddała nawet (zdobyta w r. 1687) Moreę 1718 i z wielkiem tylko wysiłeniem utrzymała wyspy Jońskie i Dalmację. Wypowiedzenie wojny przez Bonapartego podczas kampanji 1797 i zajęcie **W.** przez Francuzów wywołało zmianę dotychczasowej ustawy arystokratycznej na demokratyczną i usunięcie ostatniego doży Ludwika Manina dnia 12 maja. Nareszcie pokojem w Campo-Formio (1797) Austrja otrzymała posiadłości weneckie z tej strony, rzeczpospolita zaś Cyzalpińska z tamtej strony Adygi, a gdy ta ostatnia na królestwo Włoskie była zamieniona, pokojem z roku 1805 oddano mu Wenecję z Dalmacją. Na mocy traktatu, wiedeńskiego w 1815, **W.** z prowincjami do niej należącemi zwrócona Austrji, wcielona została z wyjątkiem Istrji do królestwa *Lombardzko-Weneckiego*. Tymczasem miasto upadało coraz bardziej aż do 1830, w którym ogłoszone jako port wolny, nieco dźwigać się poczęło. W 1848 **W.** powstała przeciwko Austrji i obrawszy dyktatorem swoim Manina (ob.), ogłosiła się rzecząpospolitą św. Marka, lecz po straszliwem bombardowaniu i upadku głównego fortu Malghera musiała 23 sierpnia 1849 poddać się Austrji. Po wypadkach ostatniej wojny austrjacko-włoskiej w 1866 **W.** stanowi część królestwa Włoskiego. Cesarz Franciszek Józef ustąpił 4 lipca 1866 **W.** Napoleonowi III i odwołał wojska z miasta i prowincji (17 października). 18 października komisarz cesarza francuskiego gen. Leboeuf ustąpił miasto komisji rady gminnej, i wojska włoskie wkroczyły do **W.** 21 i 22 października odbyło się głosowanie i 651,758 głosów (przeciw 69) oświadczyło się za przyłączeniem **W.** do kr. Włoskiego. Por. Tentori'ego „Saggio sulla storia di Venezia“ (12 t., Wenecja, 1785 - 90); Daru „Histoire de la république de Venise“ (7 t., Paryż 1819—21 i częściej); Leo „Geschichte italienischer Staaten“ (5 t., Hamburg, 1829—30); Romanina „Storia documentata di Venezia“ (10 t., Wenecja, 1853—61); Cicogna „I dogi di Venezia“ (2 t., 3 ed., Wenecja, 1867); Hein „Der Doge von Venedig seit dem Sturze 1032 bis zur Ermordung Vitale Michiels II 1172“ (1883); P. Moluzenti „La grandezza di Venezia“ (1892).

Wenecja (włos. *Venezia*, niem. *Venedig*, franc. *Venise)*, miasto portowe i forteca, od 1814—1866 stolica austrjackiego królestwa Lombardzko-Weneckiego, odtąd stolica prowincji włoskiej t. n. (2,420 klm. kw. i 390,000 miesz.), leży na północnym brzegu morza Adrjatyckiego, na 117 wyspach, śród lagun zasłoniętych od fal morskich potężną tamą. Przy dwumilowym obwodzie posiada **W.** 16,000 domów, 158,500 miesz. Miejsce ulic zastępują kanały (149), ponad któremi wznosi się 450 mostów. Z kanałów najdłuższy jest *Canale grande* (3,700 metr. długi i 45—72 m. szeroki), najszerszy *Canale della Giudecca*, z mostów zaś najgłośniejszy *Ponte Rialto* i nowy (w 1854 r. wzniesiony), olbrzymi most dla kolei żelaznej na 3,600 metrów długi, a 20 metrów szeroki. Z niewielkiej liczby wązkich ulic najważniejsze: *Riva dei Schiavoni* i *Merceria*. Z pomiędzy licznych (127) placów go-

dzien uwagi głównie plac św. Marka, główne ognisko życia miejskiego (176 metr. długi, 56—82 metry szeroki, wyłożony marmurem) i *Piazetta*. Główną ozdobę **W.** stanowią liczne i przepyszne pałace (140 pierwszorzędnych), budowane przez genialnych artystów (Lombardo, Sansovino, Palladio) i zdobne malowidłowi Tycjana, Tintoreta, Veroneza. Pierwsze miejsce zajmuje tu wspaniały pałac Dożów (na Piazetta) w stylu gotycko-maurytańskim (1424 r. zbudowany). Był on do 1866 siedliskiem rządu austrjackiego, obecnie mieści muzeum archeologiczne, tudzież część sławnej bibljoteki św. Marka, liczącej 350,000 tomów i 10,000 rękopisów. W tym pałacu znajduje się sławna sa-

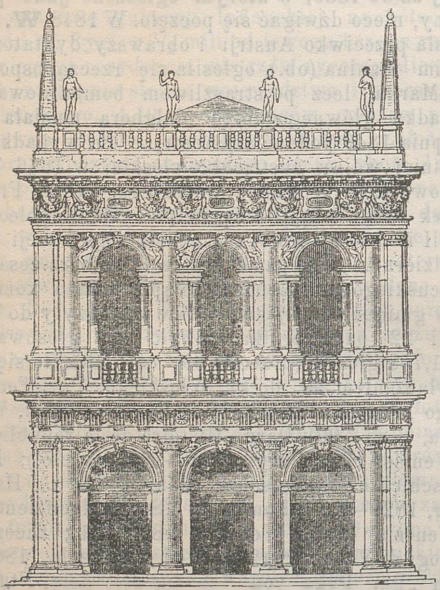

Bibljoteka św. Marka, zbudowana 1536—48 przez Jakóba Sansovino.

la wielkiej rady, więzienie stanu, sala tajnego trybunału, ołowiane izby *(plombi)*, most westchnień. Naprzeciwko pałacu Dożów stoi gmach dawniejszej bibljoteki, obecnie pałac królewski, arcydzieło Sansovina, na prawo od ostatniego pyszny gmach mennicy *(la Zecca*, stąd dukaty zwano cekinami). Z pomiędzy 105 kościołów pierwsze zajmuje miejsce wspaniała katedra św. Marka na placu t. n., w stylu bizantyjsko-romańskim (1085 r. poświęcona) z przepyszną fasadą, wspaniałemi grobowcami, chrzcielnicą (Baptisterium) i opodal osobno stojącą dzwonnicą (Campanile), która latem r. 1902 wskutek podmycia fundamentów rozpadła się w gruzy, lecz ma być odbudowana według pierwotnego wzoru. Z innych kościołów ważniejsze: S-ta Maria della Salute, Frari (z grobowcami Tycjana i Canovy), del Redentore i in. Z licznych świeckich budowli godne uwagi: Prokuratorja (z XVI wieku) na placu św. Marka, olbrzymi arsenał z warsztatami i dokami okrętowemi, gmach opery (la Fenice), akademja sztuk pięknych (poklasztorny gmach) z pyszną galerją, tudzież liczne zbiory dzieł sztuki. Przemysł fabryczny kwitnący (wyroby jedwabne, srebrne, szklane, biżuterje, sztuczne kwiaty, armaty, materjały artyleryjskie, maszyny, koronki, wyroby z muszli i t. d.). Handel **W.**, aczkolwiek niema już jak ongi znaczenia wszechświatowego, jest jednak nader ożywiony. W r. 1895 wpłynęło do portu **W.** 3,549 okrętów handlowych o 1,197,307 tonach objętości, a wypłynęło 3,444 okrętów o 1,209,721 ton. **W.** jest siedliskiem prefekta, patryarchy katolickiego i arcybiskupa ormiańskiego. Por. S. Bełza „Na lagunach“ (Warszawa, 1895); Gsell Fels „Venedig“ (2 wyd., Monachjum, 1892); Perl „Venezia“ (Wiedeń, 1894).

Wenecjanow Aleksy, malarz rodzajowy rosyjski, * 1775 w Nieżynie, † 1847 w Petersburgu. Był uczniem, a następnie profesorem akademji petersburskiej. Utwory jego, do których przedmiot brał przeważnie z życia ludowego, odznaczają się zwłaszcza wybornym rysunkiem, oraz rozłożeniem światła i cienia, w kolorycie natomiast jest dość słaby. Najlepsze z prac **W.** są: „Wieśniacy przy młócce,“ „Młody wieśniak w izbie,“ „Wnętrze chaty wieśniaczej,“ „Umierająca dziewczyna wiejska, przyjmująca Komunję,“ „Stara wieśniaczka, oparta na kiju“ i in.

Wenecka biel, ob. Ołowiana biel.

Wenecka kreda, toż co hiszpańska kreda, ob. Słoniniec.

Wenecki djabeł, ob. Krwawy djabeł.

Weneckie perły, toż co szklane perły, ob. Perły.

Wenedowie, ob. Winidowie.

Wenelin Jerzy, pisarz rosyjski, * 1802 w komitacie Bereskim w Węgrzech, † 1839 w Moskwie. Właściwie nazywał się *Jerzy Huca*. Skończywszy, jako celujący uczeń nauki gimnazjalne w Unghwar, wstąpił do tamecznego seminarjum, które swym kosztem wysłało go na dalsze nauki do liceum szatmarskiego, a następnie do uniwersytetu lwowskiego, w którym ukończył 1822 r. drugi kurs nauk filozoficznych. Tu zmienił nazwisko swoje na *Wenełowicz* albo **W.** Po rozmaitych przejściach i podróżach, zbierając wszędzie materjały do późniejszych swych prac, dostał się 1825 r. do Moskwy, gdzie 1829 r. ukończył wydział lekarski. Obok zajęć naukowych swego powołania, badał ze szczególną gorliwością dzieje Bułgarów, i owocem tego jest dzieło: „Drewnije i nynieszije Bołgary“ (2 tomy, 1829—41). Oprócz tego napisał wiele artykułów, pomieszczonych w rozmaitych czasopismach, oraz ogłosił zbiór dyplomatów („Włacho-bołgarskije gramoty,“ Petersburg, 1840).

WENEZUELA, KOLUMBIA, EKUADOR, PERU i BOLIWIA

Skala 1:15000000.
Stolice stanów, prowincyj albo departamentów są podkreślone
Dr. żelaz.
Projektowana dr. żel. transkontynentalna
Telegraf podm.
M. KARYBSKIE
OC. ATLANTYCKI
WENEZUELA
Wenezuelska
Gwajana Brytyjska
Gwajana Holenderska
Gwajana Francuska
KOLUMBIA
EKUADOR
PERU
BOLIWIA
BRAZYLIA
Amazonas
Delegacion del Purus
Delegacion del Madre de Dios
Llanos de Apolobamba
Llanos de Mojos
Llanos de Chiquitos
Gran Chaco Boreal
Pampas del Sacramento
Pampas de Heath
Pampas de Yuracares
Cordillera Real
Cordillera Occidental
Cordillera Oriental
Cordillera de la Costa
Cordillera de Merida
Cordillera de Perija
Cordillera de Huanuco
Cordillera de Vilcabamba
Cordillera de Carabaya
Cordillera de Apolobamba
Cordillera de Cochabamba
Cordillera de Santa Cruz
Cordillera de Chiquitos
Cordillera de Aguapey
Cordillera de Amambay
Cordillera de Maracayu
Cordillera de Caaguazu
Cordillera de Mbaracayu
Cordillera de Ybytyruzu
Cordillera de Caapucu
Cordillera de Paraguari
Cordillera de Altos
Cordillera de Ybycui
Cordillera de Misiones
Cordillera de Tarvo
Cordillera de Tucuman
Cordillera de Salta
Cordillera de Jujuy
Cordillera de Cochinoca
Cordillera de Lipez
Cordillera de Chichas
Cordillera de Porongo
Cordillera de Mandiyuti
Cordillera de Aguaragüe
Cordillera de Ipaguazu
Cordillera de Tapiti
Cordillera de Tapiquari
Cordillera de Tapiracuay
Cordillera de Tapirapecó
Cordillera de Tapirapecó
Cordillera de Tapirapecó

Wener (*Wenern*), jezioro w zachodniej części Szwecji południowej, składa się z właściwego jeziora **W.** i znacznie mniejszego jeziora *Dalbo*, rozdzielonych półwyspem i kilku wysepkami. Całe **W.** ma ogółem 5,975 klm. kw. powierzchni, połączone za pośrednictwem kanału Göthaelf z morzem Północnem. Przyjmuje ono 24 dopływów, ma 143 klm. długości, a 90 metrów głębokości. Zasługuje ono na szczególną uwagę z tego powodu, że stan wód jego bywa zmienny. Nad jego brzegami leży góra Kinnekule, słynna z podań ludu szwedzkiego o czarownicach i wiedźmach, które tu swoje nocne schadzki odbywać mają.

Weneryczne choroby, choroby zaraźliwe, udzielające się przy spółkowaniu płciowem; wśród nich naczelne miejsce, ze względu na swą siłę niszczącą, dziedziczność i szereg późnych komplikacji, zajmuje *syfilis* (ob.); należą tu także *tryper* (ob.) i *szankier* (ob.). Szerokie rozpowszechnienie obecnie chorób wenerycznych w całej Europie wywołało gorące zainteresowanie się tą sprawą świata lekarskiego i rządów, wyrazem czego są liczne międzynarodowe zjazdy ku zwalczaniu tych chorób. Jedynym środkiem zapobiegawczym pozostaje uświadamianie ogółu o zaraźliwości tych chorób, nauczanie sposobów zabezpieczania się przed niemi, wreszcie zaostrzenie opieki policyjnej nad jawną i tajną prostytucją.

Wenetowie (*Veneti*), nazywały się w starożytności trzy ludy zupełnie odmiennego pochodzenia; naprzód **W.**, *Enetowie* albo *Henetowie* na krańcu północno-wschodnich Włoch, pomiędzy Adygą, Po, Alpami a morzem z miastem Patavium; od nich Wenecja (ob.) otrzymała swą nazwę; drudzy **W.** nad oceanem Atlantyckim w części Galji, zowiącej się Armoryką; inni nareszcie **W.**, czyli właściwiej *Wenedowie* (ob.), są Słowianami.

Wenewitinow Dymitry, poeta rosyjski, * 1805 w Moskwie, † 1827 w Petersburgu; obeznany gruntownie z literaturą klasyczną, znał kilka języków nowożytnych i zajmował się malarstwem, muzyką oraz filozofją. Odznaczył się zwłaszcza w kierunku elegicznym. Zbiorowe wydanie pism jego, obejmujące poezje oryginalne i przekłady, z których zalecają się zwłaszcza Goethego „Faust“ i „Egmont,“ oraz prace prozaiczne, wyszło w Moskwie (2 t., 1829 — 31); najlepsze wydanie sporządził Piatkowski (Petersburg, 1862).

Wenezuela, rzeczpospolita w Ameryce południowej, obejmuje 1,533,398 klm. kw. i ma około 2½ mil. miesz. Kraj ten leży nad morzem Antylskiem i obejmuje płn.-wschodnie rozgałęzienia Kordylierów i wielką część wpadliny rzeki Orinoko. Obfituje głównie w bogactwa mineralne (ołów, złoto i miedź), drzewo, płody strefy gorącej, jak: bawełna, tytuń, cukier, kawa, kakao, wanilja, indygo, rośliny lekarskie i drzewo farbierskie, stanowiące główne przedmioty wywozu. Klimat ma podzwrotnikowy, a częste trzęsienia ziemi zrządzają tu bardzo wielkie szkody. Ludność składa się przeważnie z Mulatów (50%) i Indjan (30%), resztę stanowią biali. Niewolnicy murzyni zostali w 1854 r. emancypowani. Rolnictwo i hodowla bydła stanowią główne zatrudnienie ludności. Handel ze Stanami Zjednoczonemi, Anglją, Francją i Niemcami jest dość ożywiony; wartość przywozu wynosiła w 1894 r. 100,9 miljonów boliwarów (boliwar = frankowi), a wywozu—140,8 mil. pesos. Co do formy rządu, od 1865 Wenezuela jest związkiem stanów, rządzonym przez konstytucję z 28 kwietnia 1869 r. i z 21 czerwca 1893 r., nadającej władzę wykonawczą prezydentowi i radzie z 10 członków złożonej, prawodawczą zaś kongresowi (senat i izba deputowanych). Każdy stan ma swą autonomiczną władzę egzekucyjną, prawodawczą i sądową. Finanse są w opłakanym stanie. Budżet za rok $1896/_{97}$ wykazywał 40,300,000 boliwarów w dochodach i wydatkach. Dług państwowy dosięgnął w 1896 roku sumy 141,744,528 boliwarów. Armja stała liczy na podstawie dekretu z 4 sierpnia 1893 r. 6,480 ludzi, w tej liczbie 449 generałów, 627 pułkowników i 2,000 innych oficerów. Do milicji narodowej należy każdy zdolny do noszenia broni mężczyzna od 28 do 45 roku życia. Oświata na nizkim poziomie: ¾ ludności stanowią analfabeci. W r. 1894 istniało w **W.** 1,991 szkół elementarnych, 59 średnich i wyższych szkół, 5 seminarjów nauczycielskich, 3 uniwersytety i szkoła politechniczna. Cała rzeczpospolita dzieli się na 13 prowincji, z miastem stołecznem Caracas. *Herbem* jest tarcza podzielona na trzy części: 1) snop na polu czerwonem, 2) szable skrzyżowane z dwiema chorągwiami na polu złotem, 3) koń srebrny na gruncie zielonym. Por. Wappäus „Geographie“ (1871); Appun „Unter den Tropen. Wanderungen durch Venezuela, Britisch-Guyana i t. d.“ (2 t., Jena, 1870 — 71); Spence „The land of Bolivar“ (Londyn, 1877); Sievers „Venezuela“ (Hamburg, 1888, 1896).

Herb Wenezue i.

Historja. Miano *Wenezuela* t. j. Mała Wenecja nadali odkrywcy kraju indyjskiego wiosce nadbrzeżnej (zbudowanej tak samo jak Wenecja na palach), a od niej przeszło nazwisko to na ziemię, która od 1546 r. stanowiła generał-kapitanat Caracas, oddany w lenno rodzinie Welserow (ob.) przez Karola V. Pierwsza z posiadłości hiszpańskich w Ameryce powstała (1806 r.) przeciwko swej macierzy. W 1811 powstanie się powtórzyło i **W.** ogłosiła swą niezawisłość. Po krwawych walkach pod wodzą Boliwora i Mirandy **W.** uniezależniła się faktycznie od władzy hiszpańskiej i weszła w skład federacyjny rzeczypospolitej Kolumbji (ob.). W 1831 Kolumbja rozpadła się na 3

niezależne państwa: Wenezuelę, Nową-Grenadę i Ecuador. Dopiero w 1845 Hiszpanja uznała niezależność **W.** Z wyjątkiem krótkiej wojny domowej w r. 1835 **W.** pod roztropnym zarządem pierwszych swych prezydentów: J. Ant. Paeza (1831—35 i 1839—1843), Vargasa (1835—39) i Kar. Soublette'a (1833—47), zażywała błogiego spokoju aż do prezydentury Tadeusza Monagas, wybranego 23 stycznia 1847, który po krwawym zamachu stanu 24 stycznia wywołanym walką rasy białej z kolorową, 1848 został dyktatorem, wyjednał obranie na prezydenta brata swego Grzegorza Monagas 20 stycznia 1851 i mimo kilku powstań znowu 31 stycznia 1855 utrzymał się przy władzy, ale w kwietniu 1857 musiał ustąpić a rzeczpospolita za prezydentury konserwatywnego generała Jul. Castro otrzymała nową konstytucję 31 grudnia 1858 r., ogłoszoną 19 stycznia 1859. Castra stracił Pedro Gual. W r. 1860 kongres ogłosił prezydentem Manuela Filipa Tovara. W 1861, wskutek zaburzeń władza przeszła w ręce starego Paeza, który otrzymał władzę dyktatorską. Odtąd walczyły pomiędzy sobą uporczywie dwa stronnictwa: unitarystów pod kierunkiem generała Paeza (ob.) i federalistów pod wodzą generała Falcona, dopóki ten ostatni 17 czerwca 1863 nie został prezydentem obrany. Przeciwko Falconowi powstał generał Leon de Febres Cordero, ale Felcon zwyciężył. Za rządów Falcona otrzymała **V.** nową konstytucję federalną, a kongres ponownie obrał go 18 marca 1865 prezydentem. Federalizm otrzymał teraz stanowcze zwycięstwo; rzeczpospolita rozpadła się na kilka samoistnych stanów i stała się widownią rewolucji lokalnych (1867—68, 1870), w których interesy osobiste główną odgrywały rolę. Falcon uciekł z kraju. Generał Monagas utworzył rząd prowizoryczny (1868) i obrany był prezydentem, ale po kilku tygodniach umarł. Wybrano prezydentem jego syna Jose Ruperto Monagasa, który okazał się niedołężnym i upadł. Groźne powstanie (1871 72) uśmierzył generał Guzman Blanco i 13 lipca 1872 r. został obrany prezydentem. Po zwycięzeniu generała Salazara wybrany był Guzman Blanco na następne 4 lata prezydentem (1873). Zrobił on wiele dla podniesienia dobrobytu kraju. W roku 1874 dekret kongresu zniósł klasztory, w 1877 wybrano prezydentem generała Linares Alcantara, który zmarł w następnym roku, co dało powód do nowej wojny domowej. Jedna z partji ogłosiła prezydentem Guzmana Blanco (1879), który zaprowadził silną ręką porządek w kraju i w 1881 przeprowadził zmianę konstytucji, ograniczającą samodzielność pojedyńczych stanów na korzyść władzy centralnej. W r. 1884 po G. Blanco, był prezydentem generał Joachim Crespo, Indjanin, który ustąpił w 1886 r. Następcą jego został znowu Guzman Blanco, który jednak w 1887 zrzekł się władzy na rzecz Lopeza. Nowe wojny domowe zmusiły Lopeza do ustąpienia (1888); prezydentem został Rojas Paul.; po nim w 1890—Andueza Palacio, który chciał przedłużyć okres swojej władzy, co wywołało powstanie legalistów (1892) pod wodzą generała Crespo. Wojna trwała długo, ale Crespo zwyciężył, i Palacio uciekł, oddając władzę w ręce prezesa senatu Villegasa. I tego jednak Crespo uznać nie chciał. Wynikiem tego położenia była zupełna anarchja; stany zaczęły się wyzwalać z pod władzy centralnej, wojna gerylasowska niszczyła kraj, handel i przemysł upadł. Trwało to dopóty, dopóki Crespo nie zwyciężył przeciwnika i nie wszedł do Caracas (6 października 1890). Z początku rządził po dyktatorsku i zmusił stany secesyjne do uległości. W roku 1893 wydał nową konstytucję i 5 marca 1894 był wybrany na lat 4 prezydentem. W kwietniu t. r. silne trzęsienie ziemi zniszczyło 17 miast, 20 wsi (28 kwietnia). W r. 1895 zreorganizowano armję. Po Crespie prezydentem został Andrade, przeciwko któremu wybuchło powstanie, wywołane nienawiścią ogólną (1899, w maju). Na czele stał generał Castro, który we wrześniu wszedł tryumfalnie do Caracas i objął władzę; przeciwko Castrze wystąpił konserwatysta, generał Hermandes, ale został w maju 1900 zwyciężony i uwięziony. Spór graniczny z Anglją rozstrzygnął w 1899 r. sąd polubowny na korzyść Wenezueli. Potem blizko rok trwał pokój, dopóki partja rewolucyjna nie znalazła wodza w sekretarzu dawnego prezydenta, Celestynie Peraza (1901). Rewolucja ukształtowała się niekorzystnie dla Castra, wskutek zawikłań międzynarodowych, a mianowicie nieporozumienia ze Stanami Zjednoczonemi Ameryki Północnej, które broniły interesów amerykańskiego Towarzystwa akcyjnego w Pitschlake koło Guanoco. Dwa statki amerykańskie zagroziły bombardowaniem porty Guanoco. Współcześnie wplątał się Castro w konflikt z Anglją, gdyż kazał aresztować poddanych angielskich za dowóz broni powstańcom. Powstanie trwało dalej; na czele rewolucjonistów stanął Matos i Monagas (1902); na czele wojsk rządowych stał generał Antonio Velutini. W kraju znowu zapanowała anarchja. Prezydentowi brakło pieniędzy i broni. Nie płacił on nikomu i zaczął już zaciągać pożyczki przymusowe. Cudzoziemcy, zarówno jak krajowcy, zmuszeni byli zbywać swoje towary za pieniądz papierowy, któremu grozi to samo, co dawnym papierom republikańskim, których nikt ostatecznie wykupić nie chciał. Codziennie odbywały się utarczki pomiędzy powstańcami i drobnemi oddziałami rządowemi. W jednej z nich pod Laguayrą zginął jenerał rządowy Balvillo (1902, Ciermy). Tymczasem znowu nastąpiły powikłania międzynarodowe. Anglja pospołu z Niemcami zaczęły się upominać o krzywdy wyrządzane poddanym angielskim i niemieckim i żądać odszkodowania. Flota angielska i niemiecka zaczęły blokować porty wenezuelskie. Niemcy zachowywały się potem bardzo brutalnie i poniszczyły okręty

wenezuelskie, ale i same poniosły lekką porażkę (1903). Prezydent Castro zachowywał się zuchwale, i przyszłoby prawdopodobnie do poważnych zawikłań, gdyby nie półoficjalna interwencja Stanów Zjednoczonych, w których opinja publiczna była bardzo wzburzona przeciwko Niemcom za to, że gospodarując na ziemi amerykańskiej, naruszają doktrynę Monroego: „Ameryka dla Amerykanina.“ Do pretensji niemieckich i angielskich dołączono na drodze dyplomatycznej pretensje włoskie, francuskie i holenderskie. Prezydent Stanów Zjed. Roosvelt (ob.) odmówił przyjęcia roli sędziego polubownego, prezydent Castro nie chciał oddawać spraw pod sąd rozjemczy trybunału w Hadze. Ostatecznie poseł amerykański w Wenezueli W. Bowen, otrzymawszy pełnomocnictwo od Castra, doprowadził do skutku układ, który podpisali pełnomocnicy niemieccy, angielscy i włoscy. Według brzmienia układu (podpisanego 13 lutego 1903), rząd Wenezueli uznał w zasadzie podniesione przez rząd reklamacje poddanych niemieckich, angielskich i włoskich za uprawnione. Rząd Wenezueli obowiązuje się z sumy tej 5,500 funtów sterlingów natychmiast gotówką wypłacić, a na pokrycie reszty wystawić p. Bowena pięć weksli płatnych na ręce posła niemieckiego w Caracasie. Gdyby rząd wenezuelański tych weksli nie wykupił, wypłata ich nastąpi z dochodu ceł, pobieranych w La Guairze i Puerto Cabello, przyczem zarząd ceł w obu portach aż do zupełnego umorzenia rzeczonego długu byłby powierzony belgijskim urzędnikom celnym. Niewymienione w art. II i VI reklamacje niemieckie, powierzone będą rozstrzygnięciu komisji mieszanej. Wymieniona w art. III komisja będzie miała siedzibę w Caracasie. Składa się ona z dwóch członków, z których jednego zamianuje rząd niemiecki, drugiego wenezuelański. Wszelkie pytania sporne co do rozdziału wymienionych w pierwszym ustępie niniejszego artykułu dochodów celnych, jak niemniej uwzględnienia prawa Niemiec, Anglji i Włoch do odrębnego zaspokojenia ich pretensji mają być w braku innych umów powierzone rozstrzygnięciu stałego sądu rozjemczego w Hadze. W akcji rozjemczej tego trybunału mogą wszystkie inne państwa obok trzech mocarstw jako strony uczestniczyć. Załatwienie tych spraw nie wpłynęło na uspokojenie rozterek wewnętrznych Powstanie trwało dalej (luty 1903). Powstańcy splondrowali miasto Corupano (marzec 1903). Bowen zawarł układ z posłem holenderskim co do pretensji holenderskich i francuskich (2 marca 1903). Anglicy grozili, że uznają powstańców za stronę wojującą i zniewolili Castra do cofnięcia blokady ujść rzeki Orinoko, która była niewygodna dla posiadłości angielskich na Trinidad i w Gujanie angielskiej. W 23 marca (1903) prezydent Cipriano Castro odczytał na uroczystem posiedzeniu kongresu w obecności ciała dyplomatycznego orędzie. Oświadczył on w niem, że „wmieszanie się Europy nastąpiło wskutek sprzymierzenia się ludzi, którzy obawiając się oddać swoje pretensje pod rozpoznanie sądu, uciekli się pod opiekę siły. Uczyniono tak, ponieważ Castro odmówił poddania się niesprawiedliwym żądaniom Anglji i Niemiec. Działano w tajnem porozumieniu z hersztem powstania Matosem. Obecnie, gdy prawa udzielne narodu są ocalone, on składa urzędowanie. Cudzoziemcy napadli na Wenezuelę prawem siły, pognębili rozum, sprawiedliwość i cywilizację.“ Poseł Stanów Zjednoczonych, Bowen, został zupełnie zaskoczony wiadomością dymisji Castra. W całej tej sprawie podejrzewano komedję. Castro chciał podobno swego brata wynieść do godności wice-prezydenta i zastępcy, sam zaś wyjechać do Europy. Zebrał on, jak mówią, duże kapitały, które pragnie zabezpieczyć i powrócić na fotel prezydencki. Prasa nowojorska sądziła, że w sprawie tej gra rolę intryga syndykatu pożyczkowego, w Waszyngtonie zaś krążyła wersja, że Castro chce tym sposobem pokrzyżować układ z mocarstwami. 27 marca Castro ogłosił nowe orędzie do kongresu, w którem zaprzecza, jakoby jego podanie się do dymisji było komedją. Oświadcza, że zatrzyma urząd prezydenta do czasu stłumienia rewolucji. Dowódca powstańców generał Matos telegrafował do wice-prezydenta Wenezueli, że jeżeli kongres przyjmie dymisję Castra, on wywrze cały swój wpływ, jaki posiada, na wodzów powstania, aby zaniechali dalszej wojny domowej. Obawiano się powszechnie, że generał Volutino, który byłby domniemanym następcą, nie czułby się skrępowany umową Bowena, i cała ta umowa, na mocy której mocarstwa zrzekły się blokady, poszłaby na marne. Ostatecznie Castro został nadal prezydentem i stosunki z mocarstwami zaczęły się układać normalnie. Posłowie powrócili na swoje stanowiska. W kwietniu wojska rządowe po dziesięciodniowych walkach rozbiły oddział powstańców, złożony z 3,000 ludzi i dowodzony przez Rolanda. W liczbie jeńców znajduje się generał powstańczy, Ortega Martinez. Zabrano powstańcom miasto Barquisimeto i dwa działa. W końcu kwietnia 1903 roku prezydent Castro ogłosił dekret, zawierający nowe przepisy o przebywaniu cudzoziemców w Wenezueli. Cudzoziemcy ci mogą odwoływać się do organów swoich państw o pomoc dopiero wtedy, jeżeli wyczerpali wszystkie środki obrony, przewidziane w prawach Wenezueli, lub jeżeli zachodzi przypadek naruszenia traktatów międzynarodowych, albo odmówienia prawa. Muszą oni podpisać dokument, w którym zobowiążą się do uznania tych i wszelkich innych przepisów, dotyczących pobytu cudzoziemców w Wenezueli. Nie mogą zakładać filji stowarzyszeń zagranicznych. Konsulowie zagraniczni nie mogą zajmować się handlem. Cudzoziemcy nie mogą uczestniczyć w polityce, ani pisywać do krajowych gazet politycznych w sprawach Wenezueli. W razie na-

ruszenia przepisów powyższego dekretu nastąpi niezwłoczne wydalenie z kraju. Por. Cadazzi'ego „Résumen de la geografia de Venezuela“ (Paryż, 1841); tegoż „Atlas fisico y politico de la Republica de Venezuela“ (Caracas, 1840); Frischa „Die Staaten von Mexico, Mittel-und Südamerika“ (Lubeka, 1853) i Thiriona „Etats-Unis de Vénézuela“ (Paryż, 1867); Cazeneuve i Haruni „Les Etats-Unis de V.“ (Paryż, 1888); Baralt i Urbaneja „Historia de V. 1498—1831“ (Caracas, 1865); Sievers „Venezuella“ (1888); Vianconi und Broc „Etats unis de Venezuela“ (1888); „Venezuela“ (wydawnictwo „Bureau of American Republics“ (Washington, 1892); Sievers „Zweite Reise in V“ (1896).

Weniukow Michał, historyk i podróżnik rosyjski, pułkownik artylerji; wydał: „Oczerk starinnych i nowiejszych dogoworow Rossii s Kitajem“ (1861); „Putieszestwie po okrainam russkoj Azii“ (1866); „Oczerki Japonii“ (1869); „Obzor russkich granic w Azii“ (1873); „Obozrienie Japonskago archipełaga“ (1871); „Oczerki sowremennago Kitaja“ (1874).

Wennerberg Gunnar, poeta szwedzki, * 1817 w Lidköping, był nauczycielem, następnie naczelnikiem okręgu Wexio, później został członkiem akademji, odznaczył się jako humorysta. Najwięcej znane są jego zbiory duetów: „Młodzi“ (1849); jest to apoteoza życia studenckiego. Jego „Pisma“ wyszły w r. 1881—85, t. 4.

Wenta, rzeka, ob. Windawa.

Wentyl, ob. Klapa.

Wentylacja, *przewietrzanie,* odświeżanie powietrza w miejscach zamkniętych, zwłaszcza w izbach mieszkalnych, gdzie przez oddychanie i wyziewy skórne powietrze się psuje. Wolne powietrze zawiera 4—5 części kwasu węglanego w 10,000 cz.; gdy ilość ta wzrasta do 10, a nawet do 6 na 10,000, powietrze staje się do oddychania niezdatnem. Ponieważ człowiek dorosły wydycha w ciągu godziny 20 litrów kwasu węglanego, przeto ilość świeżego powietrza wprowadzanego do przestrzeni mieszkalnej winna wynosić 100 m. sześc. na osobę w ciągu godziny. Ważny wszakże wpływ wywierają warunki szczegółowe przestrzeni mieszkalnych; tak np. szpital wymaga wentylacji daleko silniejszej, aniżeli sala posiedzeń. Sztuczne oświetlanie wzmaga również ilość kwasu węglanego, nie jest on wszakże w tym razie tak szkodliwy, jak kwas węglany pochodzący z oddychania, nie towarzyszą mu bowiem szkodliwe wyziewy skórne. Rozległa już **W.** odbywa się bez sztucznych urządzeń wskutek dopływu powietrza przez szczeliny mieszkań, które pozostają w izbach najlepiej zamkniętych, korzystnie działa tu zwłaszcza dziurkowatość ścian. W zimie utrzymuje wentylację ogrzewanie w kominach, które, wyprowadzając powietrze na zewnątrz, wywołuje napływ świeżego powietrza; ogrzewanie w piecach usuwa stosunkowo niewielką ilość powietrza. *Naturalna* ta jednak **W.** dostateczna jest tam, gdzie niewielka liczba osób się zbiera; sale teatralne, szkolne, fabryczne, a zwłaszcza szpitale wymagają **W.** *sztucznej.* Wogóle **W.** wymaga głównie usuwania powietrza zepsutego, bo powietrze zewnętrzne łatwo już sobie dostęp toruje. Korzystnie używa się w tym celu wysokich kominów, do których rury doprowadzają powietrze z izb; metoda ta jednak *aspiracyjna* polega na różnicy temperatur i wskutkach swych jest zmienną. Korzystniejszem przeto jest *wtłaczanie* powietrza świeżego za pomocą machin, których bieg może być należycie regulowany. Skuteczną wentylację sprowadza też ogrzewanie centralne, jeżeli otwory służące do doprowadzania świeżego powietrza ogrzanego i do usuwania powietrza zużytego tak są rozłożone, że powietrze w całej izbie zmianie ulega. **W.** przez wtłaczanie powietrza zyskała zastosowanie jedynie w teatrach i w salach, gdzie zbiera się znaczna liczba osób; jest bardziej uciążliwa w zimie, gdy powietrze wtłaczane musi być naprzód ogrzane. W metodzie aspiracyjnej korzystać można z różnicy temperatur; w sposób najprostszy działać tu może piec otoczony powłoką czyli płaszczem. Załączony rysunek wskazuje podobne urządzenie w sali szkolnej. Przez kanał *c* dopływa z zewnątrz świeże powietrze, które się ogrzewa w przestrzeni między piecem *a* a płaszczem *b* i przebiega dalej drogę wskazaną strzałkami. Po oziębieniu powietrze opada na podłogę i uchodzi przez liczne drobne otworki, a zwłaszcza przez otwór pod katedrą nauczyciela, obejmujący 1000 cm. kw., i wreszcie uchodzi przez rurę *e*, która jest dostatecznie przez piec ogrzewana. Do przyśpieszenia odpływu powietrza rury odpływowe zaopatrywane być mogą w wentylatory (ob.) różnych konstrukcji, mające rozmaite nazwy, jak *aerofor, eol, kosmos.* Otwory doprowadzające powietrze nie powinny być umieszczane zbyt nisko, przebiegający bowiem prąd powietrza jest, w zimie zwłaszcza, dla nóg uciążliwy. Por. Degen „Praktisches

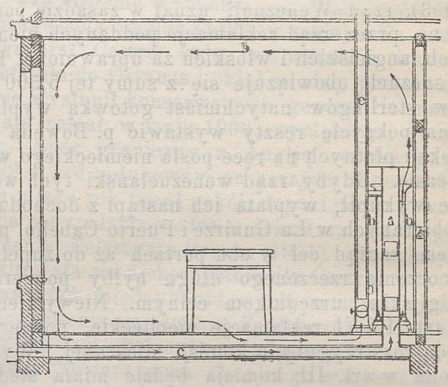

Urządzenie wentylacji w izbie szkolnej.

Handbuch für Einrichtungen der Ventillation“ (3 wyd., 1878), K. Schmidt „Heizung und Ventillation“ (1896), Grove „Ausgeführte Heizungs- und Lüftngsanlagen“ (2 wyd., 1894).

Wentylator (z łac. *ventus*, wiatr), przyrząd do wywoływania prądu powietrza bez wyraźnego podwyższania lub zniżania ciśnienia, używany do przewietrzania mieszkań, kopalń i t. p. **W.** *śrubowe* (fig. 1) składają się z szybko wirującego wału, osadzonego płytami ukośnie ustawionemi,

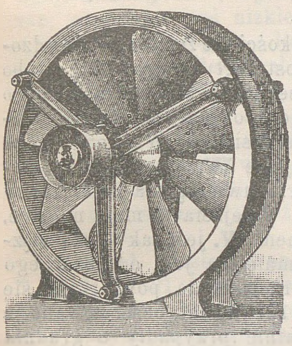

Fig. 1. Wentylator śrubowy.

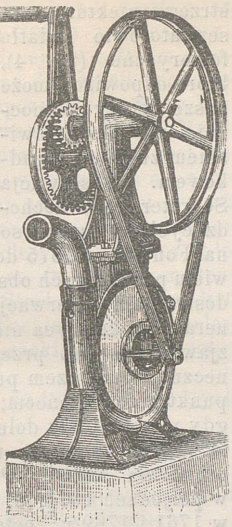

Fig. 2. Wentylator odśrodkowy.

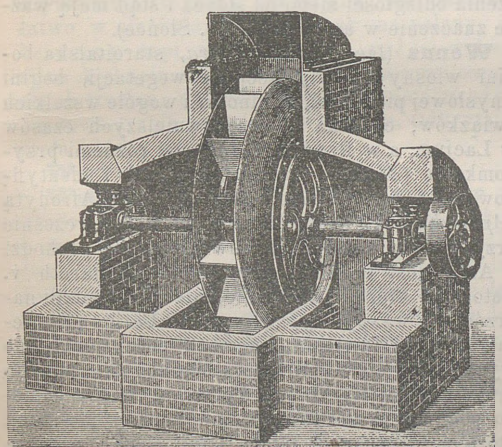

Fig. 3. Wentylator odśrodkowy, poruszany motorem parowym.

które tworzą powierzchnię śrubową; powietrze chwytane przez taki **W.** ulega ruchowi śrubowemu (ob. Śruba) i posuwa się w kierunku wału. Inny rodzaj wentylatorów przedstawiają **W.** *centryfugalne* czyli *odśrodkowe*, w których przy szybkim obrocie powietrze czerpie się przy otworze środkowym i działaniem skrzydeł odrzuca się ku obwodowi, skąd wyrzuconem zostaje na zewnątrz, **W.** te działają silniej, niż poprzednie, mogą być poruszane ręką (fig. 2) lub motorem parowym (fig. 3) i używają się głównie do przewietrzania kopalń. Stosownie do tego, czy **W.** taki ma służyć do usuwania, czy też wtłaczania powietrza, łączy się z daną przestrzenią powierzchnię wewnętrzną lub zewnętrzną wieńca łopatek. Inną jeszcze kategorję tworzą **W.** *wytryskowe* czyli *trąby* (ob. Miech). Korzystnie działa nowy **W.** *Mortiera*, do którego powietrze nie dostaje się przez otwór środkowy, ale ulega wessaniu w pewnym punkcie obwodu, a przez inny punkt tego obwodu wyrzucone zostaje na zewnątrz.

Wenus, *Wenera*, druga planeta układu słonecznego, której droga zawiera się między drogami Merkurego i ziemi. Średnia jej odległość od słońca wynosi 108,1 miljona klm. (14 miljonów mil), a na niebie oddala się od słońca najwyżej na 48°; zachodzi wkrótce po słońcu i wtedy jest *gwiazdą wieczorną*, lub też wschodzi na krótko przed słońcem jako *gwiazda poranna*; tożsamość obu tych gwiazd poznał podobno Pytagoras. Jako planeta dolna, czyli przypadająca między ziemią a słońcem, przechodzi fazy czyli odmiany jak księżyc i Merkury, te jednak widzialne są tylko za pomocą teleskopu; przebieg tych różnych odmian przedstawia fig. 1. Najsilniej świeci wszakże nie w połączeniu górnem, gdy przedstawia się jako pełna tarcza, bo jest wtedy w największej od ziemi odległości, ani w połączeniu dolnem, gdy jest w najmniejszej zatem od ziemi odległości, bo wtedy, jak księżyc na nowiu, ukazuje się w postaci wązkiego sierpa, ani też w największem odstąpieniu od słońca, gdy występuje jako pół koła, gdyż wtedy jest zbyt jeszcze oddaloną od ziemi, ale w 38 dni przed lub po połączeniu dolnem, jakkolwiek ma postać tylko sierpowatą (fig. 2). Mimośród jej drogi jest bardzo mały 0,00723, natomiast znaczne są bardzo różnice w odległościach jej od ziemi, 42 i 258 miljonów klm. (5 i 35 miljonów mil); przy najznaczniejszem zbliżeniu do ziemi świeci tak silnie, że może być nawet w dzień widzialną. Pozorna średnica **W.** w średniej jej odległości od ziemi wynosi 17,53″, z czego średnica jej rzeczywista okazuje się niewiele mniejszą od średnicy ziemi, wynosi bowiem 12,200 klm. (1640 mil), a objętość jej czyni 0,87 objętości ziemi. Masa jej wynosi $^1/_{408000}$

Fig. 1. Odmiany czyli fazy Wenery.

masy słońca=0,795 masy ziemi, gęstość 0,91 gęstości ziemi, czyli 5,1 gęstość wody. Czas obiegu jej dokoła słońca wynosi 224,7 dnia, a drogę tę przebiega z prędkością średnią 35 klm. na sekundę. Z obserwacji dostrzeganych na jej powierzchni plam (fig. 3) wniósł Cassini (1667), a następnie Schröter, że czas jej obrotu dokoła osi wynosi

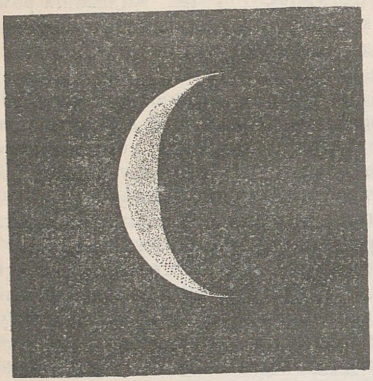

Fig. 2. Postać Wenery przy największym jej blasku.

23 godz. 21 min., Schiaparelli jednak (1885) doszedł do wniosku zgoła różnego, sądzi bowiem, że czas osiowego obrotu Wenery wynosi 225 dni, że zatem Wenus okazuje toż samo zjawisko, co księżyc i Merkury, i wykonywa jeden obrót dokoła swej osi w tymże samym czasie, w jakim kończy obieg swój dokoła słońca, skąd wypadało

Fig. 3. Plamy na powierzchni Wenery.

by dalej, że jest wiecznie jedną stroną zwrócona ku słońcu, jak księżyc ku ziemi. Najnowsze jednak obserwacje Brennera, Villigera i Biełopolskiego nie potwierdzają wniosku Schiaparellego i prowadzą do rezultatu zgodnego z poglądami dawniejszemi, że czas obrotu osiowego wynosi około 24 godzin; kwestja więc ta wymaga dalszych jeszcze badań. Z ograniczenia sierpa i właściwości plam wniesiono o istnieniu na **W.** atmosfery, która według Mädlera i Watsona ma być nieco gęstszą od naszej. Na części nieoświeconej **W.** dostrzegli niektórzy obserwatorowie światło fosforyczne (fig. 4), które odpowiada może naszej zorzy północnej, ale jest zjawiskiem zupełnie zagadkowem. Obserwacja Schrötera gór dochodzących 40 klm. wysokości nie została potwierdzona. Fontana w 1675 dostrzegł księżyc **W.**, a lubo wielu późniejszych obserwatorów również miało go dostrzegać, obserwacje te okazały się błędne, Wenera więc księżyca nie posiada.—Ważnem bardzo zjawiskiem jest przejście **W.** przez tarczę słoneczną, przy czem przesuwa się ona jako czarny punkt przed słońcem; przejścia te mają miejsce, gdy w połączeniu dolnem **W.** jest tak bliska węzła, że szerokość jej mniejsza jest od pozornego promienia słońca. Przejścia te powtarzają się w perjodach $105\frac{1}{2}$, 8, $121\frac{1}{2}$, 8 lat; obserwowano je w 1761 i 1769 r.; ostatnie przypadły 8 grudnia 1874 r. i 6 grudnia 1882, poczem nastąpi ono dopiero 7 czerwca 2004 i 6 czerwca 2012 r. Przejścia te przedstawiają nadogodniejszy sposób wymierzenia odległości ziemi od słońca i stąd mają ważne znaczenie w astronomji (ob. Słońce).

Fig. 4. Światło fosforyczne Wenery.

Wenus (łac. *Venus*) *Wenera*, staroitalska bogini wiosny i rozwijającej się wegetacji, bogini zmysłowej piękności, płodności i wogóle wszelkich związków, czczona od najdawniejszych czasów w Lacjum, a w Rzymie znana pod różnemi przydomkami *(Murcia, Cluacina, Libitina)* i identyfikowana w epoce późniejszej z grecką Afrodytą *(Aphrodite)*. Ta ostatnia, lubo już bardzo wcześnie przyjęta do systemu bogów greckich, pochodzi z Azji; jest to mianowicie fenicka Astaroth v. Astoreth, której kult Fenicjanie wprowadzili naprzód na wyspy Cypr (Kypros) i Cerigo (Kythera), a Grecy z tego też powodu poczytywali one wyspy za miejsce urodzenia bogini i oznaczali ją przydomkami *Kypris* lub *Kythereia*. Wedle jednego podania miała **W.** powstać z piany morskiej, która się utworzyła około Uranosowego członka uciętego i w morze rzuconego, wedle zaś innego podania, była córką Zeusa i Djany, a żoną Hefajstosa (Wulkana), któremu często jednak się przeniewierzała. Najsłynniejsze są jej miłostki z Aresem (Marsem); kochankami jej byli także Hermes, Dionysos (któremu urodziła Pryjapa), Anchizes, Adonis. W niektórych miejscowościach znana pod nazwą *Uranji*, t. j. bogini nieba. Filozofowie tłómaczyli ten przydomek duchowo, etycznie,

Aphrodite Urania jako boginię nieziemskiej, czystej miłości przeciwstawiali Aphrodite zwanej *Pandemos* (łac. *Venus vulgivaga* albo *vulgaris*), jako bogini miłości zmysłowej, a nawet prostytucji. Wogóle uważana była Aphrodite w Grecji za bóstwo miłości i piękności. Sztuka plastyczna przedstawiała Aphrodite początkowo zupełnie lub nawpół odzianą (czego najpiękniejszym wzorem jest w Luwrze marmurowa jej statua z Melos, czyli tak zwana **W.** z Milo), później zaś całkiem obnażoną z powodu przygotowań do kąpieli (najsłynniejszym wzorem takiej ekspozycj i jest **W.** z Knidos Praksytelesa i naśladowana z niej **W.** Medycejska); innym rodzajem przedstawiania jest Aphrodite *Anadyomene*, to jest wynurzająca się z morza; charakter zaś nizkiej zmysłowości wyraża Aphrodite *Kallipygos*. Por. Lajarda „Recherches sur le culte, les symboles, les attributs et les monuments figurés de V. en Orient et en Occident“ (Paryż, 1837—48); Starka „Ueber unedirte Vennusstatuen und das Venusideal seit Praxiteles“ (w „Berichte“ królewsko-saskiego towarzystwa nauk w Lipsku, 1860).

Weny (łac. *venae*), toż co żyły, ob. Naczynia krwionośne.

Wenzel, Gustaw von..., prawnik węgierski, * 1812, † 1891, jako profesor emeryt uniwersytetu w Peszcie. Napisał wiele dzieł prawnych i historycznych, dotyczących dziejów Węgier.

Wepsowie (*Wepselaizet*), ob. Czudowie.

Weratryna (*cewadyna*), $C_{32}H_{49}N_9O_9$, alkaloid znajdujący się w różnych gatunkach ciemierzycy; krystalizuje w słupy bezbarwne, rozpuszcza się łatwo w alkoholu i eterze, smak ma palący, jest bezwonną, topi się przy 115°, pył jej wzbudza silne kichanie. **W.** należy do najgwałtowniejszych trucizn, na skórze wznieca palenie; używa się zewnętrznie przeciw newralgjom. Odkrytą została 1818 r. przez Meissnera.

Werbel, toż co bębenek (ob.).

Werbelskie albo **Werbka starostwo** niegrodowe, mieściło się w województwie Podolskiem, pow. Latyczowskim, o 1 milę od Latyczowa odległe. Podług lustracji z r. 1665, powstało z dawniejszego starostwa Skalskiego, przez wydzielenie z niego miasteczka i wsi Werbka, które tak dalece przez wojny za Jana Kazimierza były zniszczone, iż w czasie odbywania lustracji ani jednego mieszkańca osiadłego w nich nie było. Podług lustracji z r. 1765, wieś Werbka nad Rudą z Kudynką i Kierdanowką były w posiadaniu Michała Rzewuskiego, wojewody podolskiego, a następnie dzierżył je Józef Mier, starosta buski.

Werbena, roślina, ob. Witułka.

Werdau, miasto w saskim okręgu Zwickau, nad Plejsą, ma kościół ewangelicki, szkołę realną, handlową i tkacką, liczne fabryki tkackie i żelazne, 17,500 miesz.

Werden, miasto w pruskiej regencji Düsseldorf, w okręgu Essen, nad rzeką Ruhr, ma pomnik Wilhelma I, Bismarka i Moltkego, 2 domy sierot, fabryki, rozległy handel, 9,500 miesz. W pobliżu kopalnie węgla i łomy kamieni.

Werder Karol, filozof, poeta niemiecki, * 1806 w Berlinie, † 1893. Był profesorem w Berlinie. Napisał tragedję „Columbus“ 1847, 1883, pisał dzieła filozoficzne i miewał głównie odczyty estetyczno-literackie („Hamlet,“) „Macbet,“ „Wallenstein“ Schillera.

Werder August, generał pruski, * 1808 r. w Schlossbergu w Prusiech Wschodnich, † 1887. Wstąpiwszy 1825 do armji, kształcił się w szkole wojskowej w Berlinie, brał udział (1842—43) w walkach Rosjan z góralami kaukaskimi, a następnie przechodząc kolejno wszystkie stopnie, został 1859 pułkownikiem, 1863 generał-majorem, 1866 dowódcą 3-ej dywizji, na której czele odznaczył się w wojnie z Austrją szczególnie pod Iczynem i Königgrätz. Podczas wojny francusko-niemieckiej 1870-71 przyłączony do sztabu armji, prowadzonej przez następcę tronu, dowodził później osobnym korpusem, zmusił Strasburg do kapitulacji, a potem walczył pomyślnie przeciw wojskom francuskim w Wogezach, nad Oignon, pod Dijon, Nuits, Villersexel, Belfort i t. d.; wogóle **W.** przyczynił się wiele do zwycięstw niemieckich w połud.-zachod. Francji i przeszkodził wykonaniu planu Gambetty wtargnięcia do Niemiec południowych. Za usługi swe został **W.** sowicie wynagrodzony zarówno przez rząd, jak i przez naród.

Werder Ludwik, mechanik, * 1808 w Küssnacht pod Zurichem, † 1885 w Norymberdze, nauczył się ślusarstwa, następnie pracował w różnych fabrykach, wreszcie objął zarząd fabryki w Norymberdze. Wynalazł machinę do badania wytrzymałości materjałów i zbudował broń, która długo była używana w piechocie bawarskiej.

Werder Bernard Franciszek Wilhelm, generał pruski, * 1823 w Poczdamie. W r. 1866 był komendantem pułku fizyljerów gwardji, 1869 pełnomocnikiem wojskowym na dworze rosyjskim, 1886 gubernatorem Berlina, a 1893 ambasadorem niemieckim w Petersburgu.

Weredyk z nad Wisły, pseudonim T. J. Piekarskiego.

Werenda, przybudówka drewniana przy domu, z boków otwarta i pokryta dachem, często osłoniona roślinami, znajduje się zwykle przy domach wiejskich.

Wereszczagin Bazyli, słynny malarz i podróżnik rosyjski, * 1842 w gubernji Nowogrodzkiej, po ukończeniu korpusu morskiego służył przez czas krótki w marynarce, poczem przez lat trzy kształcił się w akademji sztuk pięknych w Petersburgu; następnie udał się na Kaukaz, dla studjowania miejscowej natury, stamtąd pojechał do Paryża, odbył kurs w szkole sztuk pięknych i w pracowni Gerôme'a, poczem wrócił na Kaukaz, 1867 wstąpił do wojska i jako szeregowiec odbył

wyprawę turkestańską, gorliwie przytem zbierał miejscowe widoki i sceny z życia. Wymalowane podczas tej wyprawy obrazy zyskały ogólne uznanie na wystawie paryskiej 1868 i potersburskiej 1869. Wiele też rysunków jego pomieściło czasopismo *La tour du monde*. Następnie podróżował po Azji środkowej, Syberji i na pograniczu Chin. Powróciwszy do Petersburga, urządził 1873 wystawę złożoną z 243 obrazów i rysunków, które nabył za 92,000 rub. Tretiakow i podarował moskiewskiemu towarzystwu przyjaciół sztuki. Następnie udał się **W.** na Wschód, bawił w Konstantynopolu, Aleksandrji i Indjach zachodnich. Podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877—8 znajdował się przy sztabie głównym, to dało mu pochop do odmalowania okropności wojny z całym tragicznym realizmem. Potem zaczął malować w sposób realistyczny obrazy religijne, co oburzyło duchowieństwo. Wydał: „Putieszestwie po Zakawkazju w 1864—65“ z licznemi ilustracjami (toż po francusku); „Szkice i wspomnienia“ (1885); „Szkice podróżne z Indji“ (1882—85, pospołu z żoną pisane), etc.

Wereszczyński Józef, biskup kijowski, znakomity kaznodzieja i statysta polski XVI w., * w Zbarażu, wychowany w Krasnymstawie, gdzie następnie był bakałarzem; wstąpiwszy do stanu duchownego, był kaznodzieją przy katedrze, 1577 kanonikiem chełmskim, został wkrótce opatem sieciechowskim, a 1589 biskupem kijowskim; † 1599 w Krakowie. Niejednokrotnie złożył dowody niepospolitej w sprawach publicznych biegłości, przywiązania do kraju i wielkiej wymowy, którą dał poznać zwłaszcza w bezkrólewiu po śmierci Stefana Batorego, zachęcając do zgody i jedności, oraz na sejmie elekcyjnym, przemawiając za wyborem Zygmunta Wazy. Czynny za jego panowania, popierał na sejmach dwa zwłaszcza pomysły: zaludnienia Ukrainy i wojny przeciwko Turcji. Wydał wiele dzieł politycznych i statystycznych oraz moralno-obyczajowych, dziś bardzo rzadkich, wyliczonych przez Estreichera w „Bibl. XV i XVI stul.“ (str. 207); niektóre przedrukował Turowski w „*Bibljotece Polskiej* (1860), jak również „Kazania albo ćwiczenia chrześcijańskie“ (1587, nowe wyd., 1845). Życiorys w „Pam. relig.-moralnym“ (z 1852).

Werff lub *Werft*, Adrjan von der..., artysta niderlandzki, * 1659 w Kralingen pod Roterdamem, † 1722; był znakomitym malarzem historycznym, rodzajowym i portrecistą. Najpiękniejsze jego obrazy znajdują się w Dreźnie: „Wypędzenie Agary“ etc.—Brat jego, Pieter v. d. **W.**, * 1661 r., † 1721, malował w jego stylu, z podobną elegancją i wykończeniem.

Wergeland Henryk Arnold, poeta norweski, * 1808 w Christiansand, † 1845 w Chrystjanji. Po ukończeniu nauk był od r. 1836 kustoszem bibljoteki uniwersyteckiej w Chrystjanji, a od 1840 archiwistą w archiwum państwa tamże. Z dzieł jego najcelniejsze: „Śmierć Sinclaira“ (1828) i „Dzieciobójczyni“, tragedje; „Opjum“; „Cholera indyjska“ i „Wenecjanie“ (1840), dramaty; „Campbellowie“, opera, i „Stworzenie świata, Człowiek i Mesjasz“ (1830), poemat religijno-filozoficzny. We wszystkich tych utworach ukazuje się **W.** nawskroś oryginalnym. Zbiorową ed. dzieł jego dał Lassen (9 t., Chrystjanja, 1852—57). Por. Lassena „Henrik Wergeland og hans Samtid“ (Chrystjanja, 1867); Skavlan „Henryk U.“ (1892).

Wergiljusz Polidorus, z Urbino, przez pewien przeciąg czasu archidjakon w Wells w Anglji, † 1555 w swojem mieście rodzinnem, uczony teolog, jest autorem dzieła: „De rerum inventoribus libri VIII“ (Rzym, 1499), które później trzema księgami „De prodigiis“ (Lejda, 1644) pomnożone, nader licznych doczekało się wydań.

Wergiljusz, poeta rzymski, ob. Wirgiljusz.

Werhobuz, wieś w Galicji, obwodzie Złoczowskim, o 2 mile od miasta Złoczowa odległa, ma tak silnie wytryskujące źródło, że naraz kilka młynów pędzi. Z tego źródła rzeka Bug bierze swój początek.

Werinnua, olej, ob. Guizotia.

Werki, majątek i pałac w nader malowniczem położeniu nad brzegiem Wilji, o milę na północ od Wilna. Osada **W.** według legendy założoną została przez Gedymina i w 1387 darowaną przez Władysława Jagiełłę biskupowi wileńskiemu, stanowiła odtąd jego rezydencję. W 1390 stoczona tu była bitwa z krzyżakami, a za Jana Kazimierza w r. 1659 kniaziowie moskiewscy, Dołgoruki i Chowański, wzięli do niewoli hetmana Gosiewskiego. W XVII w. zbudował tu zamek biskup wileński Brzostowski, następnie biskup Massalski, nabywszy tę majętność około 1780 na własność, w zamian za majątek Niemenczyn z dopłatą 10,000 czerwonych złotych, zbudował tu pałac i oddał **W.** krewnej swej ks. de Ligne, która wyszła za Potockiego. Z rąk Potockich przeszły **W.** do rządcy Jasińskiego, a następnie do ks. Ludwika Witgensztejna, który w zamian dał spadkobiercom Jasińskiego Czarny Dwór. W 1812 w Werkach mieścił się szpital dla wojsk Napoleońskich. Dzisiejszy swój wygląd zawdzięcza pałac ks. Piotrowi Witgensztejnowi, który założył przepyszny park angielski, z wodotryskami i posągami. Pałac z wieżą i ogrodem zimowym przepełniony był wszelkiego rodzaju zbiorami, zwłaszcza nadzwyczaj cennemi gobelinami i zbrojami. Bibljoteka liczyła kilka tysięcy tomów. Wszystkie pamiątki po Radziwiłłach były tu przewiezione z Nieświeża. W majątku są wodociągi, gaz, poczta, kosztowny zakład fotograficzny, fabryka papieru, wyrabiająca około 30,000 pudów. Majątek obejmuje 1,800 dziesięcin gruntów i przeszedł po śmierci ks. Witgensztejna do jego spadkobiercy, ks. Hohenlohego, a w r. 1900 został przez niego sprzedany.

Werlauff Eryk Chrystjan, historyk duński, * 1781 w Kopenhadze, † 1871; od 1829 bibljotekarz główny bibljoteki królewskiej i profesor historji w Kopenhadze. Z pism jego wymieniamy: „Vatnsdaela saga ok sagan af fineboga hinum rama“ (Kopenhaga, 1812); „Anecdoten, historiam Sverreri, regis Norvegiae illustrans“ (Kopenhaga, 1815); „Symbolae ad geographiam medii aevi ex monumentis islandicis“ (Kopenhaga, 1821). Oprócz tego napisał **W.** wiele monografji do wyjaśnienia historji wieków średnich.

Werlhoffa choroba *(plamica)*, choroba odznaczająca się występowaniem plam krwotocznych w skórze i na błonach śluzowych ciała; równocześnie występują też krwotoki nosowe, kiszkowe i żołądkowe. Jak dowodzą najnowsze badania, nie jest to samodzielna postać chorobowa, lecz tylko objaw, spotykany przy różnych cierpieniach zakaźnych u osobników o szczególnej kruchości naczyń. Jest ona najczęstszym towarzyszem ogólnych zakażeń, jak przy zakażeniu połogowem, po dyfterycie lub angimie.

Wermeland lub *Wermland*, prowincja (län) w Szwecji środkowej, bogata w żelazo i rozmaite piękności natury; główne jej miasto jest Karlstad. **W.** ma 19.314,4 klm. kw. i 253.000 miesz.

Wernadski Jan, ekonomista rosyjski, * 1821 w Kijowie, po odbyciu studjów uniwersyteckich tamże, był profesorem ekonomji politycznej i statystyki w uniwersytecie moskiewskim. Z prac jego ważniejsze: „Oczerk teorii potrebnostiej“ (1857), „Oczerk istorii politiczeskoj ekonomji“ (1858); „Politiczeskoje rawnowiesje i Anglija“ (1856) i in. Nadto w latach 1857—61 redagował czasopismo *Ekonomiczeskij Ukazatel*, a 1858 *Ekonomista*.

Werndl Józef, technik, * 1831 w Steyer w Austrji Wyższej, † 1889, był właścicielem fabryki broni i zbudował 1867 karabin przyjęty w armji austrjackiej.

Werner Krzysztof Józef, nadworny malarz elektorów saskich, przeniósł się do Polski, gdzie uzyskał tytuł królewskiego nadwornego malarza. Malował i olejno minjatury. Jego obraz króla Stanisława Augusta w stroju koronacyjnym, wielkości naturalnej, znajduje się w ratuszu warszawskim. **W.** † 1765 w Warszawie.

Werner Fryderyk Bernard, rysownik i malarz śląski, † 1778 we Wrocławiu; pomiędzy innemi pracami wydał topografję kościelną Śląska ze 164 widokami w 4 t. arkuszowych i zostawił widok Warszawy od strony Pragi z czasów Augusta III, na wielkim arkuszu.

Werner Abraham Gottlob, mineralog i geolog, * 1750 w Wehrau w Łużycach górnych, gdzie ojciec jego był inspektorem hut żelaznych, † 1817; kształcił się w akademji górniczej we Freibergu, następnie w Lipsku i w 1775 został nauczycielem mineralogji i górnictwa w akademji we Freibergu. Pierwszy oddzielił mineralogję od wykładów górnictwa, rozróżnił również oryktognozję od geognozji i pierwszy raz wykładał tę naukę 1765. Wykładom o hutnictwie żelaza także nadał postać naukową. Układ jego mineralogiczny nie ma wielkiej wartości, natomiast jego opisy minerałów pozostaną na zawsze klasyczne. Geognozję pierwszy oparł na obserwacjach i podał neptuniczną teorję tworzenia się skał (ob. Geologja). Oprócz wielu rozpraw w różnych czasopismach ogłosił: „Kurze Klassifikation und Beschreibung der Gebirgsarten“ (1787); „Neue Theorie über die Entstehung der Erde“ (1791) i in. Życie jego opisali Frisch (1825), Configliachi (Padwa, 1827) i Hasse (1848). W r. 1850 wystawiono we Freibergu jego popiersie.

Werner Fryderyk Ludwik Zacharjasz, poeta niemiecki, * 1768 w Królewcu, początkowo urzędnik cywilny pruski (urzędował czas jakiś w Warszawie), potem podróżował po Europie, 1809 udał się do Rzymu, gdzie 1811 przeszedł do Kościoła rzymsko-katolickiego i † jako kapłan i słynny kaznodzieja w Wiedniu 1823. **W.** posiadał rzeczywiste zdolności poetyckie, ale przeważna skłonność do mistycyzmu, rozhukana fantazja, a po części próżność wykoszlawiły twórczość tego potężnego talentu i poprowadziły go na bezdroża dziwactw i ekscentryczności, jak to widać w jego tragedjach: „Das Kreuz an der Ostsee“; „Die Weihe der Kraft“; „Attila, König der Hunnen“; „Wanda, Königin der Sarmaten“, a zwłaszcza w najsłynniejszej jego tragedji „Der vierundzwanzigste Februar“, którą dał początek tak zwanym tragedjom losu. Najlepszym jego utworem jest niezawodnie tragedja „Die Söhne des Thals“. Zbiór pism jego „Sämmtliche Werke“, wyd. Schütz (14 t., Grimma, 1839—41). Por. Hitzig „Lebensabriss Werner's“ (Berlin, 1823).

Werner Karol, znakomity akwarelista i architektoniczny malarz niemiecki, * 1808 w Wejmarze. Kształcił się początkowo w Lipsku i Monachjum, potem (od 1833) we Włoszech i tu do 1853 po większej części w Rzymie przebywał. Wróciwszy do ojczyzny, osiadł w Lipsku, skąd odbywał podróże do Dalmacji (1855), Hiszpanji (1857), Syrji, Palestyny i Egiptu (1862—64), gdzie robił studja do monumentalnych i krajobrazowych utworów, które wykonywał sposobem akwarelowym. Licznemi swemi pracami, używającemi głównie w Anglji wielkiej wziętości, zyskał rozgłos wielki i zasłużony. Jego obrazy (30 rycin z tekstem), przedstawiające miejsca święte, wyszły p. t. „Jerusalem and the Holy Land“ (Londyn, 1866—67).

Werner Gustaw, teolog katolicki, * 1821 r., † 1888 r., od 1870 profesor w Wiedniu, od 1882 radca ministerjalny w departamencie oświaty i wyznań, zajmował się specjalnie historją scholastyki; wydał: „System der Christl. Ethik“ (1850—52); „Der Hellige Thomas von Aquino“ (1858—59); „Franz Suarez“ (1860—61); „Geschichte der

kathol. Theologie Deutschlands“ (1866); „Die Scholastik des späteren Mittelalters“ (1881—87) etc.

Werner Reinhold, marynarz niemiecki, * 1825 w Weferlingen pod Magdeburgiem, wstąpił 1842 do marynarki, od 1849—52 był oficerem floty niemieckiej, 1852 jako porucznik przeszedł do marynarki pruskiej, jako kapitan odbył ekspedycję do wschodnich wybrzeży Azji, 1873 dowodził eskadrą niemiecką przy brzegach Hiszpanji, 1874 został kontradmirałem i komendantem dywizji floty w Kiel. Wskutek nieporozumień z ministrem Stoschem usunął się ze służby w 1878. Wydał: „Die preuss. Expedition nach China, Japan und Siam“ (2 wyd., 2 t., 1873); „Das Buch von der deutschen Flotte“ (1878, 5 wyd., 1889); „Atlas des Seewesens“ (1872); „Seebilder“ (1876); „Berühmte Seeleute“ (2 t., 1882—84); „Auf See und an Land“ (1884); „Drei Monate an der Sklavenküste“ (1885) i in.

Werner Fryderyk, malarz rodzajowy niemiecki, * 1827, był początkowo sztycharzem, od 1863 poświęcił się malarstwu.

Werner Franciszek, poeta, znany pod pseudonimem *Murad Efendi*, * 1836, † 1881 w Wiedniu, służył w wojsku tureckiem, a później w dyplomacji tureckiej był konsulem, posłem tureckim (w Hadze, Stockholmie, etc.). Napisał: „Klänge aus Osten,“ „Durch Thüringen“, oraz dramaty „Marino Faliero“ (1871); „Selim III“ (1872); „Inez de Castro“ (1872); „Bogodil“ (1874); „Mirabeau“ (1875); „Balladen und Bilder“ (1879) etc.

Werner, Antoni von..., malarz historyczny niemiecki, * 1843, protegowany przez dwór cesarski, malował dużo obrazów oficjalnych, suchych i nudnych. Jest profesorem akademji berlińskiej.

Werner Juljusz, powieściopisarz węgierski, * 1862 w Onod, studjował prawo w Budapeszcie, następnie poświęcił się karjerze dyplomatycznej. Napisał: „Anteus“; „Andrasfalvi de Andrasfalva“; „Sierpień“; „Megvirrad még valaha“ („Z popiołów,“ przekład polski 1899); „Małżeństwo Emeryka Kendi“ i in.

Werner E., pseudonim powieściopisarki niemieckiej, Elżbiety Bürstenbinder.

Werneryt, toż co *skapolit* (ob.).

Wernher der Gartenäre, autor niemiecki (około 1250), który napisał pierwszą powieść z życia chłopów. Wydanie Lambela w „Erzählungen und Schwänken“ (1883).

Wernic Henryk, pedagog polski, * 1829 w Warszawie, po ukończeniu szkół tamże, służył w zarządzie komunikacji lądowych i wodnych, następnie od 1851—56 był nauczycielem języka polskiego i geografji w szkole realnej, poczem zajmował się guwernerką; od r. 1861 przebywał za granicą, przeważnie w Niemczech i Anglji, słuchając wykładów uniwersyteckich i zarazem dając lekcje w zakładach prywatnych, ostatnio w Dreźnie, gdzie straciwszy wzrok, 1868 powrócił do Warszawy. Oprócz artykułów w czasopismach, wydał: „Przewodnik wychowania“ (1868); „Nauka o rzeczach“ (1874); „Pogadanki o życiu“ (Warszawa, 1882); „Pierwszy rok nauki systematycznej dla nauczycieli i wychowańców“ (Warszawa, 1883); „Początkowa metoda nauki jęz. francuskiego“ (1884). Przełożył dzieło Karola Milla „Wykłady popularne zasad fizjologji i hygjeny“ (Warszawa, 1885); razem z J. Glińskim ułożył „Słowniczek wyrazów obcych, używanych w mowie potocznej w prasie perjodycznej polskiej“ (Warszawa, 1885); „Logika“ przekład dzieła Stanleya Jevonsa (Warszawa, 1886); „Dzieje ziemi, czyli początki geologji“ przekład dzieła Shelera (Warszawa, 1888); „Praktyczny przewodnik wychowania“ (1891); „Historja powszechna, dzieje starożytne“ (Warszawa, 1896); „Historja powszechna, wieki średnie“ (Warszawa, 1897); „Co i jak robią rzemieślnicy,“ opis rzemiosł dla młodzieży (1898).

Wernicke Aleksander, pedagog, matematyk i filozof, * 1857 w Zgorzelicach, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Heidelbergu, Berlinie i Getyndze, 1890 został profesorem mechaniki technicznej w akademji technicznej w Brunświku, a 1884 r. zarazem dyrektorem szkoły realnej. Miał ważny udział w organizacji szkół handlowych w Brunświku, oraz w debatach nad reformą szkół w ogólności. Ogłosił: „Ueber Gleichgewichtslagen schwimmender Körper“ (1879); „Die Religion des Gewissens als Zukunftsideal“ (1880); „Grundzüge der Elementarmechanik“ (1883); „Kultur und Schule“ (1896) i in. — Ojciec jego, *Adolf* **W.,** * 1829 w Berlinie, † 1895, był dyrektorem szkoły realnej w Gliwicach; ogłosił podręcznik mechaniki „Lehrbuch der Mechanik“ (4 wyd., 2 t., 1901).

Wernier *(vernier)*, ob. Nonjusz.

Wernigerode, hrabstwo dziedziczne w posiadaniu hrabiów Stolberg-Wernigerode będące, u podnóża gór Harcu, tworzy od 1826 powiat pruskiej regencji Magdeburskiej, obejmujący 278 klm. kw. i 29,500 miesz. Główne miasto *Wernigerode*, nad rzeką Holzemme, ma 10,500 miesz., kilkanaście fabryk i zamek.

Wernik Kazimierz, fortepjanista, * 1828 w Warszawie. Od r. 1842 pobierał naukę harmonji w Paryżu od Rebera i był jednocześnie uczniem Chopina. W r. 1844 wrócił do Warszawy, dawał koncerty, a w 1849 zamieszkał w Petersburgu i tam † 1859. Jest autorem rozmaitych utworów na fortepjan, jak polonezy, mazurki i t. p.

Wernike Chrystjan, także *Wernicke*, *Wernigk*, *Warneck* lub *Wernack* zwany, * około 1665 w Prusiech, używany do różnych zleceń dyplomatycznych, ostatecznie radca stanu duński, † 1725 w Paryżu, gdzie był rezydentem przy dworze francuskim. Zyskał rozgłos swym satyryczno-epicznym poematem „Hans Sachs“ (1703), oraz licznemi epigramatami (Lipsk, 1780).

Werniksowe drzewo, ob. Sumak.

Werniksowy papier, papier napojony wer-

niksem z oleju lnianego, służy do wyrobu szablonów dla malarzy pokojowych, na opaski i in.

Werniksy, w ogólności ciecze posiadające własność szybkiego wysychania w cienkich warstwach i pozostawiania na przedmiotach niemi powleczonych powłok błyszczących, przezroczystych, gładkich i trwałych. Powlekanie przedmiotów werniksami ma na celu nadanie im gładkości i chronienie od wpływów powietrza i wody. Rózróżniają się **W.** *olejne* i *żywiczne* czyli *lakiery*. Pierwsze polegają na własności niektórych olejów tłustych twardnienia w warstwy sprężyste, dla wody nieprzenikliwe. **W.** żywiczne są to roztwory żywic, które przez ulotnienie cieczy rozpuszczającej pozostawiają warstwę żywicy; rozróżniają między niemi **W.** *terpentynowe*, *spirytusowe* i *tłuste* czyli *pokosty*. Pierwsze dwa rodzaje mają nazwy od środka rozpuszczającego, t. j. olejku terpentynowego lub spirytusu, ostatnie jako środek rozpuszczający mają olej lniany, makowy lub orzechowy. Najpospoliciej używane na **W.** żywice są: mastyks, sandaraka, szellak, elemi, kopal, bursztyn, dammara, kolofonja, żywica jodłowa. Roztwór alkoholowy szellaku daje **W.** *stolarski* czyli *politurę*. Do niektórych celów używają się **W.** kauczukowe i gutaperchowe. Por. Winkler „Lack-und Firnissfabrikation“ (3 wyd., 1876); Andés „Die Fabrikation der Lacke und Firnisse“ (4 w., 1891); Lohmann „Fabrikation der Lacke und Firnisse“ (1890).

Wernyhora, Kozak, rodem z Zaporoża, ze wsi Dmytrykówki za Dnieprem. Świątobliwością życia taki zyskał rozgłos pomiędzy ludem, że z dalekich stron zbiegano się do niego po radę, którą zwykle dawał we śnie magnetycznym. Z okolic naddnieprskich przybył **W.** 1766 w granice Rzeczypospolitej i osiadł we wsi Makiedonówce w starostwie Kaniowskiem. Tam przepowiedział koliszczyznę, potem zjazd wielki w Kaniowie i jego następstwa. Zagrożony wydaniem oburzonym na niego hajdamakom, uciekł w nocy z ulubionej siedziby i osiadł na wyspie rzeki Rosi w samotnym domu. Starosta korsuński Suchodolski spisał starannie w ruskiem narzeczu wszystkie przepowiednie Wernyhory, których większa część, a mianowicie tyczące się wypadków panowania Stanisława Augusta, jak również wyprawy Napoleona I do Moskwy, jego upadku i niewoli na wyspie, sprawdziły się co do słowa. Michał Czajkowski (ob.) wziął **W.** za bohatera jednej z najpiękniejszych swych powieści. W „Beniowskim“ i we „Śnie srebrnym Salomei“ występuje również Wernyhora

Werona, ob. Verona.

Weronika (św.), gr. *Berenike*, podług legendy powstałej w XIII wieku jedna z niewiast towarzyszących Zbawicielowi na górę Golgota, która, widząc Chrystusa, przygniecionego ciężarem dźwiganego przez Niego krzyża, podała mu swą zasłonę dla otarcia potu z czoła, a gdy ją oddał napowrót, twarz Zbawiciela zostawiła cudowny obraz na płótnie. Obraz ten miał być przeniesiony na początku VIII wieku do Rzymu. W r. 1011 poświęcono ołtarz tej pamiątce, która dochowała się aż do naszych czasów między relikwjami kościoła św. Piotra. Św. **W.** miała umrzeć w Rzymie.

Werowit, toż co Gerowit (ob.).

Werowski Ignacy, znakomity artysta dramatyczny, * 1773 w Wilnie, † 1841 w Warszawie. Po ukończeniu szkół pijarskich w Wilnie, w 19 roku życia wystąpił na scenę w Mińsku, gdzie zostawał przez lat 11. W r. 1806 udał się w trupie Macieja Każyńskiego do Petersburga. Zyskawszy na scenie wileńskiej sławę pierwszego komika, zmienił kierunek i poświęcił się tragicznym rolom. Postawa wydatna, głos czysty, dźwięczny a silny, rysy wyraziste, ruchy ujmujące, pozwoliły mu zająć pierwszorzędne stanowisko. Wezwany przez Ludwika Osińskiego do teatru narodowego w Warszawie, wystąpił pierwszy raz w roli Otella i odrazu ustalił swą sławę. Odtąd we wszystkich znakomitszych tragedjach grywał główne role. Zapalony wielbiciel literatury ojczystej i bibljoman, zebrał piękną bibljotekę. Ostatni raz wystąpił 20 kwietnia 1841 r. Jako pisarz zostawił powieść p. t.: „Piotr z Krempy.“

Werra, główny dopływ Wezery, bierze początek w południowo-wschodniej części lasu Turyngskiego, z góry Blessberg, pod nazwą Mokrej **W.** i Suchej **W.**; przechodzi przez księstwo Sasko-Meiningen, część Wejmaru, elektorstwo Heskie, Prusy, Hannower i ubiegłszy 269 klm., łączy się pod Hannoverisch-Münden z Fuldą i przybiera nazwę Wezery. — *Westfalska* albo *Lippawska* **W.**, także *Werre* zwana, lewy dopływ Wezery, poczyna się w lesie Teutoburskim, w księstwie Lippe, i przebiegłszy 98 klm., uchodzi do niej pod Rehme.

Werres *(Cajus Verres)*, w latach 73—71 przed Chr. osławiony namiestnik rzymski w Sycylji; z powodu zdzierstw swych w czasie sprawowania tego urzędu oskarżony publicznie przez Cycerona r. 70 w mowach, znanych p. t.: „Actiones Verrinae,“ nie znalazłszy przychylnego sobie obrońcy, dobrowolnie poszedł na wygnanie, gdzie zakończył życie 43 r. prz. Chr., jako ofiara proskrypcji Antonjusza.

Wersal, ob. Versailles.

Wersaliki (od wyrazu łaciń. *versus*, wiersz), w drukarstwie, litery duże czyli początkowe.

Wersja (łac.), zwrot, użycie, ujęcie w słowo, wytłómaczenie.

Wersta, ob. Wiorsta.

Werszek, rosyjska miara długości, = $^1/_{16}$ arszyna, = 44 mm., ob. Arszyn.

Werth albo *Werdt* Jan, inaczej Jean de Weert, generał z czasów wojny Trzydziestoletniej, * pomiędzy 1592 a 1602, † 1652, służył jako prosty żołnierz pod Spinolą, wodzem hiszpańskim, potem wstąpił do wojsk bawarskich i dosłużył się stopnia generał-lejtnanta. W bitwie pod Nördlingem mianowany baronem i feldmarszałkiem cesarskim (1634). Walczył z Bernardem Wejmarskim i Fran-

cuzami zwycięsko. W r. 1625 pobity i wzięty do niewoli, uwolniony w 1642, wstąpił znowu do wojska i odznaczył się wielokrotnie. Mianowany generałem kawalerji i hrabią cesarstwa, dowodził całą jazdą cesarską do końca wojny 30-letniej. W r. 1885 postawiono mu pomnik w Kolonji. Por. Bartholet „Johann von Werth“ (1826); Teicher „Johann von **W.**“ (1876).

Wertheimer Edward, historyk węgierski, * 1848, jest profesorem w Presburgu, zajmuje się specjalnie historją nowoczesną Węgier i drukuje po węgiersku, francusku i niemiecku: „Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des XIX Jahrh,“ (1884—90) i in.

Werther Karol, baron, von, dyplomata pruski, * 1809 w Królewcu, był od 1842 posłem w Berlinie, 1845 w Atenach, 1849 w Kopenhadze, 1854 w Petersburgu, 1859 w Wiedniu, 1869—70 w Paryżu, w końcu od 1873—77 w Konstantynopolu.

Werther, bohater romansu Goethego, ob. Goethe.

Wertner Maurycy, historyk węgierski, * 1849, z zawodu lekarz, zajmuje się heraldyką, genealogją i historją.

Wertumnus (łac. *Vertumnus*, od *vertere*=zmieniać), staroitalski bóg płodów, zmieniających się (stosownie do pory) darów roku, przedstawiany najczęściej w postaci ogrodnika. Na cześć jego odprawiano 18 sierpnia uroczystości zwane *Vertumnalia*.

Wertykalny, toż co pionowy. *Kierunek wertykalny*, ob. Ciężkość. *Punkt wertykalny, koło wertykalne*, toż co punkt wierzchołkowy, koło wierzchołkowe, ob. Niebo.

Werunsky Emil, historyk, * 1851, kształcił się w Pradze, Getyndze, Monachjum i Wiedniu, od 1877 docent, a później profesor w niemieckim uniwersytecie w Pradze. Wydał: „Geschichte Kaiser Karl IV und seiner Zeit“ (1880—82); „Oester. Reichs und Rechtsgeschichte“ (1894) i in.

Werus (*Lucius Aelius Verus*), właściwie *Lucius Cejonius Commodus;* pierwsze nazwisko otrzymał wówczas, kiedy był adoptowany przez Hadrjana 136 r. prz. Chr. i pod tytułem Cezara mianowany jego następcą; człowiek to słynny z rozpusty, † 138 po Chr. — Syn jego także *Aelius Lucius Verus*, adoptowany przez Antonina Pobożnego, był od r. 161 po Chr. współrządcą Marka Aureljusza, prowadził życie rozwiązłe i † 169 r.

Werwolf (niem.), wilkołak (ob.).

Weryho Władysław, redaktor *Przeglądu filozoficznego*, * 1867, kształcił się w Pskowie, Petersburgu, Warszawie, Berlinie, Pradze i Bernie. W r. 1892 otrzymał stopień doktora filozofji w Bernie za rozprawę „Historjozoficzne poglądy socjalizmu niemieckiego.“ Wydał: „Dumki białoruskie“ (1885); „Podania białoruskie“ (1890); „Podania łotewskie“ (1895); „Karl Marx als Philosoph;“ artykuły w *Wiśle*. W roku 1897 założył *Przegląd filozoficzny* w Warszawie.

Weryho Marja, siostra poprzedniego, przełożona zakładu freblowskiego w Warszawie, urodziła się w Pskowie, gdzie ukończyła 8-klasowe gimnazjum. Potem wstąpiła na kursa pedagogiczne i oddała się zawodowi nauczycielskiemu. Napisała: „Gimnastyka dla dzieci w wieku od lat 4 do 9, podręcznik do użytku rodziców i wychowawców“ (Warszawa, 1887); „Nasi przyjaciele“ (Warszawa, 1888); „Śpiewy i zabawy w pokoju i w ogrodzie“ (Warszawa, 1890); „Las“ (1893); „W zimie“ (1897); „Wśród swoich“ (1901), oraz wiele artykułów w *Przeglądzie Pedagogicznym*, w *Przeglądzie Tygodniowym*, *Kurjerze Warszawskim*, *Tygodniku Ilustr.* i t. d.

Weryho Marja.

Wesel, miasto handlowe, fabryczne oraz twierdza drugiego rzędu z mocną cytadelą w pruskiej regencji düsseldorfskiej, nad Renem, liczy wraz z załogą 22.500 miesz., należało niegdyś do Hanzy. W r. 1835 wzniesiono tu pomnik na cześć 11 oficerów pruskich z korpusu Schilla, rozstrzelanych 16 września 1809 r.

Wesel-Koseski Jan, poeta słowiński, radca finansowy w Tryjcie. Oprócz poezji oryginalnych, pomieszczanych od 1844 w czasopiśmie *Nowice*, wydał przekład „Iljady“ Homera, oraz „Dziewicy Orleańskiej“ i „Narzeczonej z Mesyny“ Schillera. Tłómaczył też z języka czeskiego i rosyjskiego.

Wesele, wyraz oznaczający wogóle obrzędy zaślubin i zabaw z niemi połączonych. U nas w pieśniach i zwyczajach ludowych zachowało się wiele pamiątek z obrzędu weselnego z czasów przedchrześcijańskich. W drugiej połowie XVII w. u szlachty polskiej miejsce dawnych obrzędowych pieśni zajęły *mowy*. Pojedyńcze momenty obrzędów weselnych stanowią: Swaty, oględziny, oczepiny (okapiny) i t. p. Obszerne opisy wesela w różnych okolicach kraju ob. w dziełach Kolberga, w czasopiśmie *Wisła* i monografjach etnograficznych (Ciszewski, Lissowski, Matyas, Z. Wasilewski, Pleszczyński i in.). — *Srebrnem weselem* zowie się obchód 25-letniego pożycia między małżonkami, którzy odbierają wtedy błogosławieństwo kapłańskie, przez dodanie do obrączek złotych srebrnej skówki w około. — *Złote wesele* odprawia się, jeżeli małżonkowie przeżyją z sobą lat 50.

Weselini, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem przy pniu drzewa o trzech korzeniach i jednym sęku, na którym wspiera się łapami pies morski, z językiem z otwartej

paszczy wysuniętym, przytwierdzony do pnia łańcuchem, idącym od obroży. W polu dolnem—ryba.

Weselini.

Wesenberg lub *Weissenberg* (po estońsku *Rakwerelin*, w kronikach rosyjskich *Rakobor*), miasto pow. gub. Estlandzkiej, ma 3 kościoły luterańskie, kilka szkół, szpital i 5,600 miesz. Założone wraz z zamkiem 1224 przez króla duńskiego Waldemara II, od 1347 było w posiadaniu kawalerów mieczowych. Zdobyte 1568 przez wojska moskiewskie, 1581 przez Szwedów odebrane, od 1631 zostawało w posiadaniu familji Brederode, po wygaśnięciu której przeszło do Tyzenhauzenów. Odkupione od nich 1783 przez rząd rosyjski, zostało miastem powiatowem.—*Wesenberski* lub *Wirlandzki powiat* ma na przestrzeni 5,626 $^1/_2$ wiorst kw. 120,000 miesz.

Weser, rzeka, ob. Wezera.

Wesley John, założyciel metodystów, * 1703 w Epworth, w angielskiem hrabstwie Lincoln, studjował w Oksfordzie, potem został księdzem, a 1726 profesorem języka greckiego w kolegjum lincolnskiem. 1729, wraz z Whitefieldem *(ob.)* i bratem swym *Karolem*, **W.** (* 1708, † 1788), założył w Oksfordzie sektę metodystów (ob.). Potem z pierwszym z nich od 1735 przebiegał rozmaite okolice Ameryki jako kaznodzieja i misjonarz, lecz 1738 powrócił do Anglji i rozłączył się z dotychczasowym towarzyszem swoim, Whitefieldem. Zwolennicy jego, którzy mu pozostali wiernymi, nazywali się *Weslejanami*. **W.** † 1791. Jego kazania i pisma ascetyczne wyszły w 32 tomach (Lond. 1774).—Porów. Southeya „Life of **W.** and the rise und progress of methodism“ (Lond., 1820, 4 wyd. 1864; przekład niemiecki Krammachera, 2 t., Hamburg, 1828).

Wesołowska, pseudonim Karola Bernsteina.

Wespazjan *(Titus Flavius Vespasianus)*, cesarz rzymski 69—79 po Chr. * 9 r. po Chr. pod Reate. Był za rządów Nerona konsulem i głównym dowódcą przeciwko zbuntowanej Judei; podczas tej wojny został 1 lipca 69 r. przez legjony w Egipcie, a 3 lip. przez własne przeciwko Witeljuszowi (ob.) cesarzem okrzyknięty. Utrzymawszy się na tronie, mimo zabiegów swego przeciwnika, † 79 r. w Rzymie. **W.** należy do najznakomitszych cesarzów rzymskich. Nie tylko Rzym spalony za Nerona przyozdobił wielu wspaniałemi budowlami, między innemi *Amphitheatrum Flavium* czyli *Colosseum* (ob.), ale także uporządkował rozstrojoną administrację państwa, podniósł finanse, wspierał nauki i oświatę, a co najważniejsza, że dla odświeżenia dwu najwyższych stanów społeczeństwa wciągnął do ich liczby najlepsze żywioły z miast włoskich i prowincji. Synami jego byli: cesarzowie Tytus (ob.) i Domicjan (ob.).

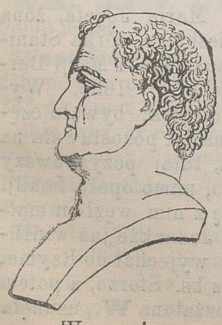
Wespazjan.

Wessel Jan, zwany także *Gansfort*, poprzednik Lutra, * 1420 w Grüningen, † 1489 tamże nauczał w rozmaitych uniwersytetach filozofji i był przeciwnikiem scholastyków, przeciwko którym stawiał prostą naukę biblijną. Należał on do wyznawców mistycyzmu, wytworzonego przez *Braci wspólnego pożycia*, których założycielem był Gerhard Groot (ob.), a rozwiniętego przez Tomasza Hamerkena z Kempen (podobno autora „O naśladowaniu Chrystusa“). Po śmierci **W.** pozostałe pisma jego uznano za kacerskie i spalono. Jan Lydius wydał najkompletniejszy zbiór dzieł **W.** (Amsterdam, 1617).—Por. Ullman „Reformatoren vor der Reformation“ (2 t., 1866); J. Friedrich „Johann **W.**“ (1862).

Wessel. Szlachecka rodzina polska, osiadła głównie w ziemi Rożańskiej na Mazowszu, podniosła się znakomicie w XVII w. Do rodziny tej należą:

Wessel Teodor, podskarbi w. koronny, syn Wojciecha, kasztelana warszawskiego. Służył początkowo w wojsku francuskiem, potem był generałem adjutantem w wojsku koronnem, generałem majorem infanterji 1748, a w r. 1757 otrzymał starostwo wschowskie, z którego jako nie posesjonat musiał ustąpić r. 1758. Przy wsparciu królewskiem kupił wraz ze starostwem rożańskiem i włości okoliczne. W r. 1759 został wojewodą łęczyckim, potem marszałkiem dworu królewiczów Albrechta i Klemensa, a w sierpniu 1761 podskarbim wielkim koronnym. Na tem niezmiernie ważnem stanowisku pierwszym jego czynem wielce znaczącym była redukcja monety polskiej, fałszowanej przez Fryderyka W. Z tego powodu i wynikłej stąd drożyzny artykułów żywności było kilka dość ważnych zaburzeń w Warszawie. Pomieniawszy się w owym czasie z Młodzianowskim na starowstwo rożańskie na Leszycę na Podolu, dostał **W.** r. 1762 Sambor w dożywotnią administrację. W pierwszych latach panowania Stanisława Augusta, będąc niby zwolennikiem reformy, **W.** dążył wszelkiemi środkami do utrzymania się na stanowisku samowładnego pana skarbu Rzeczypospolitej, dbając przedewszystkiem o swoją kieszeń, bo na własną osobę pobierał nie mniej niż 300,000 złp. Zajmował on także w konfederacji barskiej niepoślednie stanowisko, utrzymując bardzo blizkie stosunki z pierwszemi figurami nieprzychylnemi królowi, należał bowiem do gorliwych stronników saskich, a po rozwiązaniu tej konfederacji odnowił inną w Białej, znaną pod imieniem generalności. Z konfederacją jednakże skoń-

czyło się jego życie polityczne, które zapieczętował sprzedaniem swego urzędu Ponińskiemu za 300,000 złp. Mimo wielkiego znaczenia i środków, jakiemi rozporządzał, **W.** umarł ubogim. Stanowisko **W.** w konfederacji barskiej bardzo wpływowe dotąd jeszcze nie wyjaśnione należycie. Z epoki tej jego działalności zarzucają mu niektórzy wiele złego. **W.** zostawił jedynego syna *Karola*, * 1755, starostę libertowskiego, † r. 1826 w Libertowskiej Woli pod Pilicą.

Wessel Marja Józefa, *Sobieska*, ob. Wesslówna.

Wesselenyi Mikołaj, baron, znakomity mówca polityczny i przywódca opozycji na sejmach węgierskim i siedmiogrodzkim, * 1794 r. w Zsibó w Siedmiogrodzie, † 1852 w Peszcie. Otrzymawszy staranne, w duchu narodowym, wychowanie w domu rodzicielskim służył przez czas niejaki w wojsku austrjackiem, poczem przez lat kilka podróżował wraz z hr. Stefanem Széchényim po Anglji i Francji, pilnie badając zwłaszcza nauki państwowe i polityczne. Po powrocie do kraju, wziął od 1825 czynny udział w życiu politycznem swego narodu i stanął, wraz z Széchényim, w izbie sejmowej na czele ruchu liberalnego. Jednocześnie gorliwie pracował nad rozbudzeniem życia narodowego w Siedmiogrodzie, występując zwłaszcza przeciwko t. z. prawom urbarjalnym, wydanym przez rząd bez spółudziału sejmu, szerząc, słowem i pismem, niezadowolenie przeciwko działaniom rządu austrjackiego, który wreszcie 1834 widział się zmuszonym do zwołania sejmu siedmiogrodzkiego, nie zbieranego od r. 1811. Chcąc obudzić zajęcie publiczności w toczącej się pomiędzy rządem a sejmem walce, począł **W.** wydawać litografowany dziennik *(Napló)* posiedzeń sejmu 1834 r., zebranego w Koloszu; gorliwie nadto popierał i krzewił podobne czasopisma, wydawane przez L. Kossutha w Presburgu, a potem w Peszcie. Wskutek tego w lecie 1837 był z Kossuthem aresztowany i oskarżony o zdradę stanu, skazany został na 4-letnie więzienie. Wyrok ten następnie, z powodu ciężkiej choroby, na jaką zapadł, zmieniono mu na przymusowy pobyt za granicą, skąd powrócił 1840 roku na mocy udzielonej amnestji, postradawszy prawie zupełnie wzrok. Odtąd przebywał **W.** w zaciszu domowem Jakkolwiek cieszył się i teraz ogólnem poważaniem, nikt jednak nie słuchał jego rad patrjotycznych, uważanych powszechnie za przestarzałe i zacofane. Bez wywarcia wpływu przeszły uwagi jego, podane w wybornem piśmie politycznem: „Szózat a magyar és szláv nemzetiségröl“ (Głos o narodowości madziarskiej i słowiańskiej). Po wybuchu rewolucji udał się do Presburga i zasiadł w zgromadzeniu magnatów, lecz również nie wywarł wpływu na bieg wypadków. Po zamordowaniu Lamberga opuścił ojczyznę i udał się do Grätenberga, gdzie przebył do 1850. — Porów. Csengerego „Ungarns Redner und Staatsmänner“ (2 t., Wiedeń 1851); Pauler „Geschichte der Verschwörung Vesselényis“ (Peszt, 1877).

Wessely Józef, leśnik, * 1814 w Wiedniu, kształcił się w Wiedniu i Mariabrunn, sprawował różne urzędy leśnicze w Austrji, 1852 założył szkołę leśniczą morawsko-szlązką w Usowie (Aussee), 1867—70 był dyrektorem akademji leśniczej w Mariabrunn. Ogłosił: „Die österreicheischen Alpenländer und ihre Förste“ (2 t., 1853), Die Einrichtung des Forstdienstes in Oesterreich“ (2 t., 1861), „Das Karstgebiet und seine Rettung“ (1876), „Oesterreichs Jagdrecht“ (1890) i in.

Wessely Józefina, aktorka niemiecka, * 1860, † 1887, występowała w Lipsku i Wiedniu, doskonała tragiczka.

Wessenburg Ignacy Henryk Karol, baron von **W.**—*Ampringen*, teolog katolicki niemiecki, * 1774 w Dreźnie, † 1860 w Konstancji. Po ukończeniu studjów teologicznych, został 1798 kanonikiem w Konstancji, a 1800 generalnym wikarjuszem biskupa konstancjeńskiego. Na kongresie wiedeńskim i na konferencjach frankfurckich usilnie pracował nad założeniem kościoła narodowego niemieckiego, z prymasem na czele, przez co stał się podejrzanym kurji rzymskiej tak dalece, że gdy Dalberg mianował **W.** swym koadjutorem i następcą na stolicy biskupiej, papież go nie potwierdził. Również odrzuciła kurja wybór **W.** na biskupa konstancjeńskiego po śmierci Dalberga, oraz 1822 wybór na arcybiskupa frejburskiego. Po zwinięciu djecezji konstancjeńskiej 1827 **W.** żył prywatnie, zajmując się piśmiennictwem i wspieraniem biednych. Był nadto posłem w izbie niższej bawarskiej. Z pism jego zasługują na szczególną wzmiankę: „Die grossen Kirchenversammlungen des XV und XVI Jahrhunderts“ (4 t., Konstancja 1840); „Gott und Welt“ (2 t., Heidelb. 1857) i „Sämmtliche Gedichte“ (7 t., Stuttg. 1834—1855).

Wessex, t. j. zachodnia Saksonja (po staro-saksońsku *Westseaxas*), jedno z państw anglosaksońskich w Anglji, założone przez Kerdika i jego syna Kenrika, którzy tu w r. 494 wylądowali. Stolicą jego było miasto Witanceaster (dzisiejsze Winchester). Z postępem czasu stało się ono tak potężnem, że pod panowaniem króla Egberta 827 wszystkie inne państwa angielskie w sobie pochłonęło.

Wesslówna Sobieska Marja Józefa, żona królewicza Konstantego Sobieskiego, córka Stanisława Wessla, starosty rożańskiego, i Marji Barbary czy Heleny de Stahremberg, * 1686. Wychowana w klasztorze Sakramentek, bywała często u dworu, a po śmierci Jana III pozostawała na dworze królewicza Jakóba i, tutaj pozyskawszy serce królewicza Konstantego, mimo oporu familji tego ostatniego, połączyła się z nim węzłem małżeńskim w Gdańsku 1708 r. Jednakże już w drugim roku pożycia królewicz wyjechał do Rzymu, zawiązał miłosne stosunki z ks. Sforza, a potem zażądał z żoną rozwodu. Rozżalona **W.**, usunęła

się od świata i zamieszkała w klasztorze Sakramentek, gdzie lat 11 przepędziła w samotności. Królewicz jednak nietylko że rozwodu nie otrzymał, ale przeciwnie, małżeństwo jego zostało w Rzymie zatwierdzone, skutkiem czego powrócił r. 1720 do kraju, osiadł w Żółkwi i pojednał się z porzuconą małżonką. Po śmierci męża 1726 r. zamknęła się **W.** w samotności, dwór swój znacznie zmniejszyła i prowadziła życie klasztorne. Nękana przez chciwego brata mężowskiego, Jakóba, o odstąpienie mu Żółkwi i dożywocia, otrzymała wzamian za nie dobra nowodworskie Tygenhoff na Pomorzu, opuściła 1729 Żółkiew i wyjechała do Lwowa. Następnie kupiwszy miasto Pilicę z pięknym zamkiem na wzgórzu, tu najwięcej przebywała, zwiedzając czasami Warszawę, gdzie ją król i panowie polscy zawsze z jak największą czcią przyjmowali. Hojna nad miarę, przyzwyczajona do książęcej wystawności, w końcu nadwerężyła majątek, sprzedawała za bezcen jedne dobra po drugich, zaciągała liczne długi, ale używała też funduszów na cele szlachetne i dobroczynne. Nareszcie r. 1753 osiadła stale w klasztorze Sakramentek w Warszawie i tu † 1762.

Wessobrunńska modlitwa (Wessobrunner Gebet), pomnik piśmiennictwa niemieckiego z początku IX w., z bawarskiego klasztoru Wessobrunn (Weissebrunn), obecnie w Monachjum. Por. Müllenhoff (1861).

West Benjamin, słynny malarz, * 1738 w Springfield w Pensylwanji, od 1763 w Anglji zamieszkały, † 1820 w Londynie. Jest on założycielem potwierdzonej 1768 r. w Akademji sztuk w Londynie; miał też czynny udział w fundacji zakładu zwanego *British Institution* (1805), a utworzeniem tego zakładu więcej się zasłużył sprawie rozwoju sztuki w Anglji, aniżeli własnemi utworami. Najcelniejsze jego malowidła są: *General Wolfe* i *Chrystus przed Piłatem.*

West Bay City, miasto w północno-ameryk. stanie Michigan, niedaleko od ujścia rz. Saginaw do Jeziora Huronskiego, ma 13,000 miesz.

West Bromwich, miasto i hrabstwo w środkowej Anglji, o 7 klm. od Birminghamu oddalone, ma pokłady węgla, huty żelazne i szklane i 60,000 m. Do r. 1888 należało do hrabstwa Stafford.

West Derby, przedmieście Liverpoolu, ma 40,000 miesz.

West-Ham, przedmieście na północo-wschód od Londynu położone i hrabstwo oddzielne (do r. 1888 do Essex należące), ma 205,000 miesz., doki, wielkie fabryki przetworów chemicznych, mydeł, świec, zapałek, cementu, maszyn i in.

West Lothian, hrabstwo w Szkocji, ob. Linlithgow.

Westa, jedna z najpierw poznanych małych planet, odkryta 29 marca 1807 przez Olbersa w Bremie, oznacza się liczbą 4, kończy swój obieg dokoła słońca w ciągu 3,63 roku.

Westa (łaciń. *Veste*), u Greków *Hestia*, starożytna grecko-italska bogini ogniska domowego, z dwunastu bóstw wyższego rzędu, córka Chronosa i Rei, uważana była za boginię dziewiczości, opiekunkę niewinności, czystości i pożycia domowego; świętemi jej miejscami były: w każdym domu ognisko, w każdem mieście prytaneje. W jej otwartej dniem a zamkniętej nocą świątyni w Rzymie utrzymywany był ciągle święty ogień, którego wygaśnienie poczytywano za najgorszą przepowiednię dla państwa. Służbę w tej świątyni, której progów, prócz arcykapłana, żaden mężczyzna przestąpić nie mógł, spełniały *Westalki* czyli *Westy*, panny niepokalanej czystości, czuwające nad utrzymaniem świętości miejsca, mianowicie palladium, świętego ognia i własnej czystości dziewiczej. Każde wykroczenie przeciwko tym obowiązkom karano pogrzebaniem żywej przestępczyni. Wedle postanowienia Numy było ich 4, a potem 6; początkowo wybierali je królowie, a w czasach późniejszych *Pontifex maximus.* — Główna uroczystość na cześć **W.** *Vestalia*, przypadała w Rzymie na 9 czerwca.—Porów. Preunera „Hestia-Vesta. Ein Cyklus religionsgeschichtlicher Forschungen“ (Tübing., 1864).

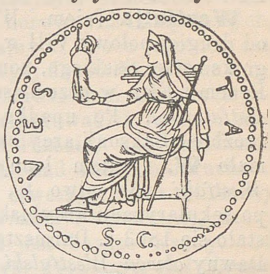

Westa.

Westalki, ob. Westa.

Westend, część Londynu, zamieszkana przez ludność zamożniejszą, ob. Londyn.

Westeräs, miasto główne obwodu (län) Westmanland (ob.) w Szwecji, przy ujściu rz. Svartä do jeziora Melar; siedlisko biskupa, ma 8,700 m. i gotycki kościół katedralny.

Westerbotten, obwód czyli län w Szwecji północnej, obejmuje 59.098, 3 klm. kw. i 123.000 m. Miastem głównem jest Umeä.

Westergaard Niels Ludwik, orjentalista duński, * 1815 w Kopenhadze, † 1872, od 1845 profesor indo-wschodniej filologji tamże. Ważniejsze jego dzieła są: „Radices Sanscritae“ (Bonn, 1841) i wydanie „Zend Avesty“ (Kopenh. 1852—55). **W.** zasłużył się także nauce odczytywaniem staroperskich napisów klinowych.

Westermann Antoni, filolog niemiecki, * 1806 w Lipsku; do 1865 profesor starożytności tamże, † 1869. Oprócz wybornych wydań kilku autorów starożytnych (np. Demostenesa, 3 t., Lipsk i Berl. 1850—68), ogłosił między innemi „Geschichte der Beredsamkeit in Griechenland und Rom“ (2 t., Lipsk 1833—35).

Westermann Jerzy, brat Antoniego, * 1810 w Lipsku, † 1879 w Wiesbadenie. W 1838 zało-

żył w Brunszwiku księgarnię wydawniczą a w r. 1855 „W-s Illustr. Deutsche Monatshefte“.

Westernorrland, obwód czyli lân w Szwecji, nad zatoką Botnicką położony, obejmuje 25.046,6 klm. kw. i liczy 209,000 miesz. Miastem gł. jest Hernösand.

Westfalja (niem. *Westfalen*), zwała się tak od drugiej połowy VIII w. zachodnia część dawnego księstwa Saskiego, pomiędzy rzekami Wezerą, Renem i Ems, w przeciwstawieniu do Ostfalji (ob. *Ostfalowie*). Po upadku Henryka Lwa (1180) i rozbiciu Saksonji, arcybiskupstwo kolońskie otrzymało **W.** tytułem lennym pod nazwą *księstwa Westfalji*. Księstwo to, obejmujące 68 m. kw., po sekularyzacji arcybiskupstwa kolońskiego dostało się 1803 r. Darmsztadowi, a 1815 Prusom.— Dawny *obwód Westfalski*, z powodu leżących nad Renem niektórych posiadłości jego, zwany także obwodem Niższo-Reńskiej Westfalji, zajmował przestrzeń pomiędzy dolną Saksonją, Niderlandami, Turyngją i Hesją, a zarządzali nim biskup w Münster i książę Jülichu. Traktatem lunewilskim 1801 r. posiadłości obwodu westfalskiego, leżące na zachód od Renu, przeszły do Francji.— Porów. Seibartza „Landes- und Rechtsgeschichte des Herzogthums Westfalen“ (4 t., Arnsb. 1839—54); tegoż „Quellen der Westfäl-Geschichte“ (2 t., Arnsb. 1858—60).

Westfalja, królestwo między Elbą a Renem, utworzone zostało przez cesarza Napoleona I mocą uchwały pokoju tylżyckiego, dekretem z d. 18 sierpnia 1807, z ustąpionej przez Prusy zachodniej części kraju nad Elbą, ziem elektora heskiego, księcia brunświckiego i innych przyległych cząstek; obejmowało 692 mil. kw. z ludnością 1, 946,000. Napoleon nadał królestwo to swemu najmłodszemu bratu Hieronimowi, który 15 listop. 1807 dał temu krajowi konstytucję ułożoną na wzór francuskiej. Wynikłej w r. 1809 w niektórych częściach **W.** powstania wywołały surowe środki ze strony rządu i jego nader uciążliwej dla mieszkańców policji. Jednocześnie król zniewolony był wystawić 30,000 wojska, co postawiło finanse kraju w bardzo kłopotliwem położeniu. **W.** część Hanoweru i skutkiem tego królestwo powiększyło się 825 mil. kw. i 2,057,000 mieszkańców. W r. 1813 (1 paźdz.) generał rosyjski, Czernyszew, ogłosił królestwo **W.** za rozwiązane, a król jego Hieronim musiał opuścić Kassel dnia 26 października.—Porów. Hassela „Statist. Darstellung des Königreichs Westfalen“ (Brunśw. 1807); tegoż „Geograph.-statist. Abriss des Königreichs Westfalen“ (Weim., 1819).

Westfalja, prowincja państwa Pruskiego, złożone z trzech regencji: Münster, Minden i Arneberg; ma 20,209 klm. kw. i 2,702,000 miesz., w większej części (53%) katolików. Prowincja ta jest po większej części górzystą lub pagórkowatą, z wyjątkiem regencji Münsterskiej, stanowiącej przeważnie wielką płaszczyznę. Ważniejsze rzeki są: Wezera z rz. Werrą Westfalską, Ems, Lippe, Ruhr, wszystkie spławne. Głównemi produktami nader ożywionej działalności przemysłowej mieszkańców są wyroby żelazne (szczególniej w regencji arensbergskiej) i wyroby konopne i lniane (w okolicach Bielefeld). Wielkiej wziętości używają także tutejsze fabryki wełniane, pończosznicze i wstążek. Ważne są bardzo fabryki wyrobów metalowych w hrabstwie Mark, około Iserlohn, Lüdenscheid i Altena, tudzież w powiecie Bochum i Hagen. Prócz rozmaitych wyrobów fabrycznych, handel wywozowy drzewa, wybornych produkcji z mięsa i t. p. przynosi niemałe krajowi dochody. Siedliskiem władz rządowych jest Münster. **W.** posiada 21 gimnazjów, 4 progimnazja, 10 gimnazjow realnych, 1 wyższą szkołę realną oraz 6 progimnazjów i szkół realnych, różne szkoły specjalne i akademję katolicką w Münster. Mieszkańcy wyznania katolickiego zostają pod kierunkiem biskupów w Münster i Paderborn, ewangielicy zaś należą do zarządu konsystorza w Münster. Porów. Freiligrath i Schücking „Das malerische und romantische Westfalen“ (4 wyd., Paderborn, 1897).

Westfalski pokój, ob. Trzydziestoletnia wojna.

Westgoci, ob. Wizygotowie.

Westhoughton, miejscowość fabryczna w angiel. hrabstwie Lancaster, ma fabryki wyrobów jedwabnych i bawełnianych i 11,100 miesz.

Westling Gustaw Oskar Fryderyk, historyk szwedzki, * 1850, był docentem w Upsali, rektorem gimnazjum w Sundsvall i Hykopingu, a od 1892—95 na życzenie parlamentu rewizorem państwowym. Prowadził studja archiwalne i opublikował wiele prac z zakresu historji kościoła w Szwecji i Estlandji.

Westmacott, sir Ryszard, rzeźbiarz angielski * 1775 w Londynie, † 1856. Ozdobił stolicę Wielkiej Brytanji mnóstwem znakomitych statui i pomników. **W.** był także profesorem rzeźbiarstwa w akademji królewskiej.

Westmacott Ryszard, syn poprzedniego, także rzeźbiarz, * 1799 w Londynie, † 1872 tamże; oprócz pięknych statui wykonał wiele bardzo wybornych popiersi. Najcelniejszą jego pracą jest pomnik dla arcybisk. Howley w Canterbury, napisał: „Handbook of ancient and modern sculpture“ (Londyn, 1864).

Westmacott James Shewood, inny rzeźbiarz, dał się również poznać pięknym pomnikiem Alfreda **W.**, Ryszarda Lwie Serce i posągiem Jana Chrzciciela (1857).

Westmanland, okolica w Szwecji środkowej, której część zachodnia należy do lânu Orebro (ob.), wschodnia zaś, wraz z półn.-zachodnim krańcem Uplandji, tworzy lân **W.**, obejmujący 6814 klm. kw. ze 140,000 miesz., zajmujących się rolnictwem i hodowlą bydła. Głównem miastem jest Westeräs (ob.).

Westmeath, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Leinster, zajmuje 1,835 klm. kw., z ludnością 65,000; miasto główne Mullingar.

Westminster, opactwo, albo też kościół kolegjalny św. Piotra w Londynie, nazwany od części miasta, w której jest położony, prawdziwe arcydzieło budownictwa gotyckiego z czasów Henryka III. Jest to miejsce koronacji i grób monarchów angielskich, jak równie świątynia pomników najsłynniejszych mężów stanu, wojowników, poetów i uczonych tego kraju. Por. Neale „History and antiquities of the Abbey of Westminster etc.“ (Londyn, 1818 i częściej); Brayley „History antiquities of Westminster Abbey“ (Londyn, 1856); Stanley „Historical memorials of the Westminster Abbey“ (Londyn, 1868, 5 wyd., 1882).

Westminster College, jedna ze szkół publicznych (Public Schools), założona w 1560 r. w Londynie, przez królowę Elżbietę, do 1868 stała w ścisłym związku z opactwem Westminsterskiem. W szkole tej dają corocznie komedje łacińskie (Westminster Play).

Westminster Revue, poważny miesięcznik angielski, założony w 1824 przez Benthama, z Jakóbem i Janem Millerem.

Westminster Play, ob. Westminster College.

Westmoreland, hrabstwo w północno-zachodniej części Anglji, obejmuje 2,027 klm. kw. z ludnością 66,000, w położeniu dzikiem i mało uprawne, lecz za to bogate w powabne jeziora i zachwycające widoki. Miasto główne Appleby.

Westmoreland John Fane, hrabia, jedenasty z kolei hrabia **W.**, syn Jana Fane, dziesiątego hrabiego t. n., * 1784, dyplomata angielski, w latach 1851—55 poseł w Wiedniu, † 1859 w Apthorpe-House (Northampton). Jest autorem kilku dzieł dotyczących wojskowości i mnóstwa utworów muzycznych.

Weston super Mare, miasto w angielskim hrabstwie Somerset, nad kanałem Brystolskim, ma muzeum, piękną esplanadę, 16,000 miesz., zajmujących się rybołowstwem. W ostatnich czasach stało się ulubionem miejscem kąpieli morskich.

Westona stos, ob. Stosy galwaniczne.

Westphal Rudolf, filolog niemiecki, * 1826 r. w hrabstwie Schaumburg, studjował języki wschodnie i klasyczne w Marburgu, 1850 został profesorem we Wrocławiu, w 1878 w Moskwie. Głównem jego dziełem jest „Metrik der griechischen Dramatiker und Lyriker“ (1854—65, 3 t., 3 wyd., p. t. „Theorie der musischen Künste der Hellenen“, 1885 i nast. t. 3). Dalej ogłosił: „Geschichte der alten und mittelalterlichen Musik“ (1864); „Allgemeine Theorie der musikalischen Rhythmik seit J. Sebastian Bach“ (Lipsk, 1880); „Die Musik des griechischen Altertums“ (1883); „Methodische Grammatik der griechischen Sprache“ (1870—72); „Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen“ (1873) i in.

Westphal Karol, lekarz, * 1833 w Berlinie, † 1890 w Konstancji, medycynę studjował od 1851 w Berlinie, Heidelbergu, Zurychu, 1858 został asystentem na oddziale chorób umysłowych w szpitalu Charité w Berlinie, 1861 docentem chorób umysłowych, 1869 nadzwyczajnym profesorem i dyrektorem kliniki chorób nerwowych i umysłowych, 1874 profesorem zwyczajnym. Prace jego dotyczą głównie układu nerwowego; dowiódł stosunku między pewnemi stanami chorobowemi rdzenia a paraliżem postępowym, przeprowadził badania nad zwyrodnieniem wtórnem rdzenia, nad paraliżami pochodzenia rdzeniowego, nad różnemi odruchami ścięgnistemi; pierwszy stworzył obraz kliniczny obłędu pierwotnego *(primäre Verrücktheit)*, który to dział w psychjatrji jest bardzo ważny. Od 1869 redagował *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten.*

Westpoint, osada w hrabswie Orange, w północno-amerykańskim stanie Nowego Yorku, nad rz. Hudson, ma 6,000 miesz. i akademję wojskową Stanów Zjednoczonych.

Westriding, ob. Yorkshire.

Wesz *(Pediculus)*, rodzaj owadów z rzędu dzióbkowatych, z podrzędu bezskrzydłych, obejmuje owady drobne, mające pyszczek smoczkowaty, ssący, o różkach krotkich, 5-członeczkowych, stopki u nóg tylnych 2-członeczkowe, o członeczku ostatnim przyginającym się do pierwszego, jak w nożu składanym. Wszystkie gatunki **W.** karmią się krwią, za pomocą wysuwalnej trąbki. Rozmnażają się nadzwyczaj prędko; jajka ich, *gnidy*, przytwierdzone bywają nader mocno do włosów zwierzęcia lub do tkaniny odzieży ludzkiej;

Wesz nagłowna (17 razy powiększona).

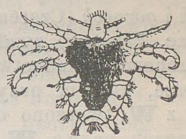

Męda (10 razy powiększona).

Wszoł (Philopterus falcicornis, 6 razy pow.).

kształt tych jajek jest gruszkowaty i z nich po rozwinięciu wychodzi młode, zupełnie do rodziców podobne zwierzątko. Żyją pasożytnie na ciele różnych zwierząt ssących. Potomstwo jednej samicy dosięgnąć może w ciągu dwóch miesięcy liczby 5,000 osobników. Na ciele człowieka żyje **W.** *nagłówna (P. capitis)*, do 2 mm. długa, głównie dzieci napastuje, jest ciemno-szara; **W.** *szatna (P. vestimenti)* czepia się ludzi dorosłych, zwłaszcza wśród nużących trudów, w marszach, w życiu obozowem, jest większa, biała, u ludów koczowniczych w odzieży ich rojami żyje. Za oddzielny gatunek uważaną była **W.** *morowa (P. tabescentium)*, ale okazała się identyczna z **W.** szatną; występując rojami na ciele ludzkiem, sprowa-

dza tak zwaną *chorobę wszawą*, która spowodować może śmierć w skutek odciągania człowiekowi znacznej ilości krwi; usposabia do tej choroby znaczne wycieńczenie ciała, chudość skóry, zwłaszcza osób blizkich śmierci. **W.** mogą się też wdzierać w skórę i powodują wrzody. Na chorobę wszawą według podań umrzeć mieli Sulla, Herod i in. Zresztą choroby te powodowane były może przez moliki *(acarus)* lub inne pasożyty. Do innego rodzaju należy żyjąca na miejscach łonowych i pod pachą człowieka *męda (Phtirius pubis)*, na 1 mm. długa, o tułowiu krótkim, daleko szerszym od głowy.—Środkiem zaradczym przeciw **W.** jest czystość, w razie potrzeby maść szara rtęciowa. U zwierząt ssących znane są gatunki wszy, żyjące na psie *(Haematopinus piliferus)*, świni *(H. piliterus)*, bydle rogatem, na cielętach, kozach i na jeleniu.—Podobne bardzo do **W.** są *wszoły (Mallophaga)*, różniące się od nich głównie ostremi rogowemi szczękami i brakiem smoczka; żyją na skórze ssących i ptaków i karmią się młodemi włosami i piórami, a często i krwią; przeniesione na ciało ludzkie mogą stać się powodem wielkich udręczeń i sprowadzać nawet śmierć. *Philopterus falcicornis* żyje na pawiach, *Trichodectes latus* na psach, *Liotheum pallidum* na kurach, *L. anseris* na gęsiach.

Weszka, roślina, ob. Cykuta.

Weś, naród szczepu czudzkiego, który według powieści zapisanej u Nestora spólnie z innemi plemionami czudzkiemi oraz słowiańskiemi powołał Waragów; ogniskiem zajmowanej przez nich ziemi były okolice dzisiejszego Białego jeziora (Biełoziera). Imię ich objaśnia się wyrazem czudzkim *weś*—woda, **W.** przeto byli Czudami *wodnymi*, dla odróżnienia od Czudów *leśnych* (Łop'), *błotnych* (Sum'), *łąkowych* i *górnych* (Czeremisa).

Weterani (łac. *Veterani*), zwali się u Rzymian wszyscy z chlubnemi świadectwami od służby uwolnieni żołnierze, którym przy uwolnieniu nadawano grunta; z **W.** tworzono osady wojskowe. W nowszych czasach nazwą **W.** oznaczają starych, wysłużonych żołnierzy. W armji Królestwa Polskiego od 1815 stanowili **W.** oddzielny korpus, złożony z oficerów i żołnierzy, tak z dawnych legjonów, jako też i z armji Księstwa Warszawskiego. Składali oni wraz z inwalidami, t. j. z ciężko rannymi i kalekami, jeden korpus. Inwalidów były 2 kompanje, weteranów 12. W r. 1831 z **W.** utworzono pułk piechoty.

Weterynarja *(konowalstwo)*, nauka o leczeniu zwierząt, zwłaszcza zwierząt domowych, polega na tychże samych zasadach, co medycyna, tenże sam ma zakres i podział, a okresy dziejowe takie same przechodziła, chociaż z wielu powodów mniej dokładnie jest opracowana. Badania naukowe medycyny i weterynarji nie dają się istotnie odgraniczyć; doświadczenia fizjologiczne, które stanowią podstawę medycyny, prowadzone są przeważnie na zwierzętach, a w czasach starożytnych i średniowiecznych anatomja także opierała się głównie na rozpatrywaniu budowy zwierząt. Opis niektórych chorób zwierząt znajdujemy już u pisarzy starożytnych, ale naukowe traktowanie weterynarji rozpoczyna się dopiero w drugiej połowie XVIII w., gdy powstały pierwsze szkoły weterynaryjne; poprzednio leczenie zwierząt pozostawione było pasterzom i kowalom. Na rozwój weterynarji w Polsce wpłynął zwłaszcza Bojanus, który od r. 1804 wykładał weterynarję w uniwersytecie wileńskim. Pierwsze szkoły weterynaryjne powstały we Francji, mianowicie w Lyonie 1761 i w Altort 1766, a za jej przykładem poszły wkrótce inne kraje; poziom wykładów stopniowo się w nich podnosił, a zakłady wyższe otrzymały nazwę akademji. W ostatnich czasach szczególniej udoskonaliły się metody zwalczania zaraz zwierzęcych a w rozwoju bakterjologji przyjęła **W.** ważny udział. Do zakresu jej należy też rozpatrywanie mięsa używanego na pokarm, a stąd ma ścisły związek z hygjeną i pielęgnowaniem zdrowia ludzkiego.—*Literatura.* Królikowski „Hygjena weterynaryjna“ (Lwów, 1897); Piotrowski „Fizjologja zwierząt ssących domowych“ (Lwów, 1895); Waśniewski „Encyklopedja podręczna hygjeny zwierząt domowych i weterynarji popularnej“ (Warszawa, 1896); Haubner „Weterynarja gospodarska“ (przekł. Laurysiewicza i Strzeleckiego, wyd. 3, 1892); Kotłubaj „Weterynarja gospodarska“ (Warszawa, 1896); Ellenberger und Müller „Handbuch der vergleichenden Anatomie der Haussaügetiere“ (8 wyd., 1896); Dieckerhoft „Lehrbuch der speziellen Pathologie und Therapie für Thierärzte“ (2 t., 1892—94); Bäyer i Fröhner „Handbuch der tierärztlichen Chirurgie und Geburtshülfe“ (od 1896); Fröhner „Lehrbuch der allgemeinen Therapie für Tierärzte“ (1893) i Lehrbuch der Arzneimittellehre für Tierärzte“ (4 wyd., 1896); „Encyklopädie der gesammten Tierheilkunde und Tierzucht“ (wyd. Kocha, 11 t., 1884—94, wyd. skrócone, 1895).

Weterynaryjne szkoły, ob. Weterynarja.

Weterynarz, *lekarz weterynarji*, lekarz zwierząt. Dawna nazwa *konował* jest właściwie przekładem nazwiska Hipokratesa, uważanego za ojca medycyny.

Wetherell Elżbieta (właściwie Zuzanna Warner), literatka amerykańska, * 1818 w New-Yorku, † 1885 w Highlands Falls (New-York). Zdobyła popularność znaną powszechnie powieścią „The wide, wide world“ (1849), inne jej nowele i powieści: „Queechy“ (1852); „Eleonor Powle“ (1865); „Little Annette“ (1874), były znacznie słabsze.

Wetter lub *Wettern*, jezioro szwedzkie, 119 klm. długie, 18—30 klm. szerokie, a na 1922,2 klm. kw. rozległe, leży między obwodami (län): Skaraborg, Linköping, Jönköping i Orebro; przez pośrednictwo rzeki Motalaelf uchodzi do morza Północnego i kilku kanałami łączy się z jeziorem Wener.

Wettin, miasto górskie, w pruskiej regencji Merseburskiej, powiecie Saali, ma 2,800 miesz.— W pobliżu jego jest posiadłość Winkel, gniazdo rodzinne starożytnych hrabiów *Wettin*, od których dzisiaj panujący dom saski początek swój wywodzi. Pierwszym *hrabią* **W.** był *Dytrych* **W.**, poległy w bitwie pod Basantello w Kalabrji. Po nim nastąpił jego najstarszy syn *Dedo I*, po tym syn tegoż *Dytrych II*, którego syn *Dedo II* († 1075) odziedziczył margrabstwa Łużyckie i Miśnieńskie. Po jego wnuku, *Henryku Młodszym*, wziął r. 1137 Miśnję margrabia Konrad Wielki. W 1288 *hrabstwo Wettin* przeszło na własność arcybiskupstwa magdeburskiego. Por. Hofmeister „Genealogie des Hauses Wettin“ (Ronnenburg, 1858), oraz tegoż „Das Haus W.“ (Lipsk, 1889).

Wetzlar, miasto powiatowe w pruskiej regencji Koblenckiej, przy zlewie rzek Lahn i Dill, ma 8,350 miesz. i starożytny, lecz niedokończony kościół katedralny. Był niegdyś wolnem miastem i od 1693—1806 siedliskiem najwyższego sądu Rzeszy. Przygody Goethego w pobliskiej wiosce Garbenheim nastręczyły temu pisarzowi przedmiot do jego *Werthera*. W r. 1849 wzniesiono tu pomnik temu wielkiemu poecie.

Wexford, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Leinster, obejmuje 2,333 klm. kw. z ludnością 111,000; przerznięte rzeką Slaney, odznacza się staranną uprawą roli i umiejętną hodowlą bydła. Miasto główne **W.**, nad zatoką *Wexfordhaven*, przy ujściu rzeki Slaney położone, jest rezydencją biskupa i liczy 11,500 miesz.

Weychertówna Władysława, * 1874 w Warszawie, nauczycielka, ogłosiła: „Stylistykę, oraz teorję prozy i poezji do użytku szkolnego“ (Warszawa, 1898) i „Krótki zarys piśmiennictwa polskiego od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku“ (1902).

Weyde lub *Wyde* (van der **W.**), ob. Roger.

Weyden Rogier, van der..., malarz, * około 1400 w Tournai (Belgja), † 1464 w Brukseli, był następcą van Eycka i głównym mistrzem szkoły brabanckiej. Celniejsze jego dzieła są: liczne ołtarze w Berlinie, Monachjum i Frankfurcie n. M.; „Sąd ostateczny w Beaune“ (Burgundji); „Zdjęcie z krzyża“ (Eskuryal i Madryt) i in. Biografję jego napisał Wauters 1856.

Weyer Jan (Weier, Wier), * 1515, † 1588, lekarz z powołania, uczeń Agrypy (ob.). Zwolennik wiary w djabła i czary, w dziele „De praestigiis daemonum et incantationibus ac veneficiis“ i naraził się przez to na prześladowanie. Przeciwnikiem **W.** był Jan Bodin. Dzieła **W.** „Opera omnia“ wyszły 1660. Biografję **W.** wydał K. Binz 1885.

Weyer Sylwan, van der..., belgijski mąż stanu, * 1802 w Louvain, † tamże 1874, w 1831 był ministrem spraw zewnętrznych, w następnym roku został posłem w Londynie, 1845—46 prezesem ministrów, wreszcie 1846—67 ambasadorem w Londynie. Por. Juste, 1871, t. 2.

Weyer Jerzy Daniel Edward, astronom, * 1818 w Hamburgu, † 1896, był z początku marynarzem, następnie studjował astronomję w Berlinie, 1851 został nauczycielem w szkole kadetów marynarki w Kiel, 1853 profesorem w tamecznym uniwersytecie. Ogłosił: „Ueber die Differentialformeln für Kometenbahnen von grosser Excentrizität“ (1852); „Vorlesungen über nautische Astronomie“ (1871); „Die magnetische Deklination“ (1895).

Weyler y Nicolau Valeriano, margrabia Teneryfy, generał hiszpański, odgrywający znaczną rolę w życiu politycznem tego kraju. Mianowany 1900 generał-kapitanem Nowej Kastylji, a w 1901 objął w liberalnym gabinecie Sagasty tekę ministra wojny.

Weymouth, miasto portowe w angielskiem hrabstwie Dorset, przy ujściu rzeki Wey do kanału, ma wraz z sąsiedniem Melcombe-Regis 14,000 miesz. i kąpiele morskie.

Weyprecht Karol, podróżnik podbiegunowy, * 1838 w König w Odenwaldzie, † 1881. Uczęszczał do gimnazjum i szkoły rzemieślniczej w Darmsztadzie, 1856 wstąpił do marynarki austrjackiej jako kadet morski, 1861 został oficerem. Odbył liczne podróże na Wschód, do Indji Zachodnich, Meksyku i Ameryki północnej. Następnie przez lat dwa krzyżował po wybrzeżach Dalmacji, 1871 wraz z Jobjörnem odbył podróż do Spicbergu i Nowej Ziemi, poczem w czerwcu 1872 r. wraz z Jul. Payerem przedsięwziął podróż do bieguna północnego, z której powrócił 1874. Sprawozdania o tej ostatniej podróży drukował w 35 tomie „Denkschriften“ akademji wiedeńskiej, w Petermanna „Mittheilungen“ (1875 i 76) i w innych specjalnych czasopismach. Nadto wydał „Die Metamorphosen des Polareises“ (1878); „Praktische Anleitung zur Beobachtung der Polarlichter“ (1881). Por. Littrow „K. Weyprecht“ (1881).

Weyr Rudolf, rzeźbiarz, * 1847 w Wiedniu. Pomnik Grillparzera, posągi na muzeum historji naturalnej w Wiedniu, na Burgteatrze, uniwersytecie, etc.

Weyr Emil, matematyk czeski, * 1848 w Pradze; nauki matematyczne studjował w politechnice praskiej, w której 1867 został asystentem przy katedrze wyższej matematyki. 1870 został docentem geometrji w uniwersytecie praskim, a w następnym roku profesorem matematyki w politechnice. Oprócz licznych rozpraw, wydał: „Theorie der mehrdeutigen geometrischen Elementargebilde“ (Lipsk, 1869—1870); „Zakladove wyszszi geometrie“ (Praga, 1871); „Geometrie der räumlichen Erzeugnisse einzweideutiger Gebilde etc.“ (Lipsk, 1870) i in.

Weyse Krzysztof Ernest Fryderyk, kompozytor duński, * 1774 w Altonie, † 1842 w Kopenhadze. Napisał opery: „Jaskinia Ludlama“; „Napój usy-

piający“ i in., nadto wiele utworów kościelnych, symfonję, sonaty na fortepjan, pieśni (Pieśni bardów) i in.

Weyssenhoff, rodzina szlachecka polska, pochodzenia niemieckiego, osiadła w Inflantach polskich. Początkowo zwali się Weissami, panami na Assernie i Weyssenhoffie. Trzej wnukowie Zacharjasza Weissa, namiestnika w Rydze (1579) służyli w wojsku polskiem. Najstarszy Wilhelm **W.,** † 1620 w niewoli w Moskwie. Gotard, młodszy, osiadł w Assern, ale potomstwo jego wygasło w XVIII w. Jan przeniósł się ostatecznie do Inflant polskich i dał początek linji Weissów-Weyssenhoffów, którzy przez związki z Okszycami-Grabowskimi, Sieleckimi, Rajeckimi, etc., doszczętnie się spolszczyli. Z rodziny tej wybitniejsi:

Weyssenhoff Michał, pisarz grodzki, następnie podkomorzy Jego K. Mości i inflancki poseł na sejmy 1756 i 1764, zebrał w ręku swoich wielki majątek ziemski, ufundował dwa parafjalne kościoły. Synami jego byli: Tadeusz, marszałek rzeczycki, i Franciszek: marszałek wilkomirski.

Weyssenhoff Jan, brat Michała, sędzia ziemski inflancki, właściciel dóbr Andżelmujże w powiecie Rzeczyckim. Synami jego byli: *Józef* **W.,** poseł na sejm Czteroletni, jeden z twórców konstytucji 3 maja, *Ksawery*, sędzia ziemski inflancki, *Michał* marszałek rzeczycki, *Wincenty*, *Teresa* (za Ignacym Sołtanem), *Konstanty*, marszałek lacyński, *Stanisław* i *Jan* **W.** (ob. niżej).

Weyssenhoff Jan, generał polski, * 1774 r. w Inflantach, powiecie Rzeczyckim we wsi Andżelmujże. Wstąpił 1789 do wojska i dzięki staraniom Józefa **W.** posła inflanckiego otrzymał nominację na podporucznika w 8 pułku piechoty pod szefostwem Karola Radziwiłła. Brał udział w kampanjach 1792, 1794, oraz wszystkich wojnach Napoleońskich. Od 1806—1813 był dowódcą ułanów od sformowania ich dywizji aż do rewolucji 1831. W 1831 został dowódcą całej jazdy. Organizował legję nadwiślańską, a potem był dowódcą militarnym w województwie Krakowskiem. Wysłany do Kostromy (1831), powrócił na skutek manifestu 1833 do Królestwa Polskiego, osiadł we wsi Samokąski (powiat Lubartowski) i zajął się gospodarstwem, oraz spisywaniem pamiętników. W 1843 utracił żonę Teklę z Otwinowskich. Sam † 1848 (19 maja). Pozostawił ciekawy pamiętnik, który opublikował wnuk jego Józef **W.,** znany powieściopisarz w *Bibljotece Warszawskiej* (1902—1903), p. t. „Pamiętnik generała Weyssenhoffa“.

Weyssenhoff Włodzimierz, syn generała Jana **W.,** służył w legji nadwiślańskiej w stopniu kapitana i za bitwę pod Międzyrzeczem otrzymał złoty krzyż „Virtuti Militari.“

Weyssenhoff Józef, baron, wybitny powieściopisarz polski, * 1860 r., kształcił się w domu i w gimnazjum IV w Warszawie, które ukończył 1879, potem studjował prawo w uniwersytecie Jurjewskim (1879 – 84). Od 1891—96 był redaktorem *Bibljoteki Warszawskiej*. Ogłosił drukiem kilka przekładów z Heinego (*Tyg. Ilust.*, 1888), cykl poezji z Grecji (1893 — 1894), „Lyrica“ (1894), „Nowy fenomen literacki —M. Maeterlinck i dekadentyzm symboliczny“ (1891); „Dziennik z podróży po Grecji“ (1892). Nowele: „Zaręczyny Jana Bełskiego“ (1894); „Za błękitami“ (1894); powieści: „Żywot i myśli Zygmuntą Podfilipskiego“ (2 wyd., 1898); „Sprawa Dołęgi“ (1901); „Syn Marnotrawny“.

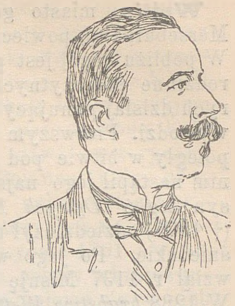

Weyssenhoff Józef.

Wezel Jan Karol, powieściopisarz niemiecki, * 1747, † 1819 roku w obłędzie. Najlepszy jego romans „Lebensgeschichte Tabias Knauts des Weisen.“

Wezera (po łac. *Visurgis*, po staro-germ. *Visuracha*), jedna z głównych rzek Niemiec północnych, powstaje z połączenia się pod Münden rzeki Fuldy z Werrą; płynąc ku półn.-zachodowi, przerzyna pasmo gór Wezerskich i dostawszy się na nizinę północno-niemiecką, zwraca się potem ku Bremie, oddziela Oldenburg od Hannoweru, i w rozmaitych zakrętach przebiegłszy 451 klm., wpada poniżej Bremerhaven do morza Północnego. **W.** jest jedną z najważniejszych komunikacji wodnych dla handlu niemieckiego.

Wezerskie góry, ogólna nazwa rozmaitych pasm gór, płaskowzgórz i okolic pagórkowatych, ciągnących się po obu brzegach Wezery od Münden do Minden, gdzie rzeka ta przechodzi na północno-niemiecką równinę. Góry te, w najwyższych wierzchołkach swoich zaledwie 500 metrów sięgające, przedstawiają mnóstwo malowniczych widoków. Najwięcej znane części gór Wezerskich są: Bramwald, Sollingwald, Bückeberge i wschodnie czyli właściwe pasmo Wezerskie.

Wezuwin, ob. Bismarcka barwnik brunatny.

Wezuwjan, minerał, ob. Idokraz.

Wezuwjusz, jedyny dotąd czynny wulkan na stałym lądzie Europy, sterczy odosobniony o 10 klm. w stronie płd.-wschodniej Neapolu. Przedstawia się jako stożek z dwoma szczytami, na podstawie prawie kołowej, obejmującej 200 klm. kw., tuż przy morzu. Szczyt południowy (*b* na fig.) jest to **W.** właściwy (1282 m.), zbudowany z popiołów usypanych w stożek o pochyłości 30°. Szczyt północny *a* (1137 m.), zwany *Monte di Somma*, tworzy wał półkołowy, który od strony płn. i wsch. otacza powyższy stożek, oddzielony od niego doliną *Atrio del Cavallo;* jest on pozostałością dawnego krateru przedhistorycznego, zniszczonego wybuchem 79 r. po Chr. Krater na szczycie stożka *b* ma 750 m. średnicy, ulega wszakże po każdym wybuchu zmianom, podobnie

Wezuwjusz.

jak jego najbliższe otoczenie. U stóp stożka *b*, w wysokości 676 m. nad poz. morza, na stronie zach. znajduje się obserwatorjum, do którego prowadzi droga z Resiny; w pobliżu zaś obserwatorjum, w wys. 796 m., rozpoczyna się droga żelazna łańcuchowa, która prowadzi do krateru i kończy się w wys. 1185 m., na 95 m. niżej szczytu. Urodzajne stoki **W.** pokryte są aż do znacznej dosyć wysokości winnicami (rodzącemi sławne wino Lacrimae Christi), drzewami owocowemi i licznemi siedzibami ludzkiemi. **W.** uważany był w starożytności na wulkan wygasły; pierwszy, zaznaczony w historji wybuch jego nastąpił r. 79 po Chr., a był tak gwałtowny, że wyrzucone z wulkanu kamienie i masy popiołu zasypały miasta Herculanum, Pompeji i Stabiae. Wtedy to właśnie utworzył się krater główny. Od tego czasu naliczono już około 60 wybuchów. Najpotężniejsze w nowszych czasach wybuchy były w roku 1631 i 1872; podczas tego ostatniego zginęło około 300 widzów (ob. Wulkany). Na zachód od **W.** leży wulkaniczna grupa Flegrejskich pól, dziś zagasła; ostatni jej wybuch (1538) wydźwignął w kilku dniach górę *Monte Nuovo*, na zachód od Puzzuoli. Por. Palmieri „Il Vesuvio e la sua storia“ (1880); „Le spettatore del Vesuvio,“ wydane przez włoski klub alpejski (1887); Schneer i Stein „Der Vesuv und seine Geschichte“ (2 wyd., 1896).

Wezykatorje, drażniące środki lekarskie, które zastosowane na skórę sprowadzają jej zapalenie, a następnie zbieranie się płynu surowiczego pod naskórkiem; należą tu przedewszystkiem kantarydy. Stosuje się **W.** dla wywołania rewulsji (ob.), podniesienia krążenia krwi w sąsiednim organie, wreszcie dla szybszego wchłaniania stałych wysięków zapalnych.

Wezyr, tytuł wyższych urzędników na Wschodzie, mianowicie pierwszych ministrów, u Turków zaś wszystkich baszów o trzech buńczukach. *Wielki wezyr*, *sadriazem*, jest głową całej administracji rządowej w państwie Tureckiem, zastępcą sułtana, prezydującym w dywanie.

Węch, zmysł, którego siedlisko znajduje się w błonie śluzowej, wyścielającej górną część nozdrzy; w błonie tej rozgałęziają się nerwy węchowe, a mianowicie pierwsza para nerwów mózgowych. Zmysł ten pobudzony być może tylko przez ciała gazowe lub przynajmniej w stanie wielkiego rozdrobnienia będące, drogą bezpośredniego zetknięcia się z komórkami węchowemi; pierwsza chwila zetknięcia się substancji woniejących z komórkami węchowemi jest najczulszą. Na czem polega działanie substancji wonnych, dotąd nie wyjaśniono. Siła powonienia zależy od wielkości powierzchni, w której rozgałęziają się nerwy węchowe; stąd u zwierząt o silnem powonieniu, jak np. u psa, błona śluzowa nosa jest silnie pofałdowana; zależy też od koncentracji ciał woniejących. Wielkie cierpienia tak błony śluzowej nosa, jak również zakończeń nerwów węchowych, ich pni i jąder, wywołują mniejsze lub większe stępienie zmysłu węchowego.

Węclewski Zygmunt, filolog polski, * 1824 w Międzyrzecu poznańskim, † 1887 r. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich we Wrocławiu i Halli, otrzymał stopień doktora za rozprawę „De Sophoclis Oedipo rege commentatio“ (Halla, 1853) i został nauczycielem gimnazjum św. Marji Magdaleny w Poznaniu, skąd powołany 1863 na profesora literatury greckiej i rzymskiej do Szkoły Głównej w Warszawie, zajmował tę katedrę aż do przemianowania Szkoły Głównej na uniwersytet w 1869 r. Od r. 1873 był profesorem uniwersytetu lwowskiego i zarazem od 1874 członkiem galicyjskiej rady szkolnej, a także członkiem akademji krakowskiej. **W.** był między polskimi uczonymi jednym z najgruntowniejszych znawców starożytności klasycznej. Z dzieł jego, oprócz licznych i wybornych rozpraw, zamieszczonych w różnych czasopismach polskich, wymieniamy: „Słownik łacińsko-polski do autorów klasycznych“ (Poznań, 1851, 2 wyd. pomnożone, Kraków, 1868); „De studio in graeca leg. a Polonis consumpto“ (Poznań, 1857); „O niewiastach w starożytej Grecji“ (Warszawa, 1865); „Historja literatury greckiej“ (tamże, 1867); „Wiadomość o życiu, pismach, wydaniach i przekładach poezji Klemensa Janickiego“ (tamże, 1869); „Słownik grecko-polski“ (tamże, 1869), przekład wszystkich tragedji Eschylosa (Poznań, 1870), oraz przekłady tragedji Eurypidesa „Hekube,“ „Alcestys“ (Poznań, 1880; w *Bibljotece Warsz.*, 1863); Sofoklesa „Andromache;“ (tamże, 1865 i nast.); „Dziewice Trachińskie“ (Poznań, 1875); Arystofanesa komedję „Eirene“ (1864); „O poezjach Andrzeja Krzyckiego“ (w *Pamiętniku akad. krak.*, 1874), oraz opracował kronikę książąt polskich (do 3 t. „Monumenta Poloniae historica“): „Wiadomość o życiu i pismach G. E. Grodka“ (1876); „Ślązacy w Polsce,“ „Adam Schroeter“ i „Andrzej Scheneus“ (Lwów, 1879).

Węclewski Stanisław, brat poprzedniego, nauczyciel gimnazjum w Chełmnie, przysłużył się literaturze wydaniem wzorowem „Flisa“ Seb. Klonowicza (Chełmno, 1862) i „Sielanek“ Szymona Szymonowicza (tamże, 1864). Oprócz tego ogłosił: „Ueber das polnische Landsystem“ w progr. gimnazjum chełmińskiego na rok 1852/3 i „De Polonorum cultu et humanitate decimo sexto et ineunte decimo septimo saeculo“ (tamże na 1859).

Wędka, prosty przyrząd do połowu ryb, składa się z pręta, liny i uczepionego do niej haczyka, czyli wędki właściwej, na którą zakłada się przynętа. Pręty (fig. 1) powinny przy długości 3—6

m. posiadać niewielki ciężar, oraz dostateczną wytrzymałość i giętkość; wyrabiają się z drzewa lub trzciny, najlepsze są z kory bambusowej. Na końcu pręta i w różnych jego odstępach osadzone są pierścienie, przez które przeciąga się sznur, zwijający się na bloku (*a* fig. 1); blok winien się łatwo obracać, by sznur rozwijał się szybko i bez oporu. Sznur, długości 30—120 m., wyrabia się z włosów końskich lub z powerniksowanej przędzy jedwabnej. Do sznura tego przyczepiony jest za pomocą węzła (fig. 2) sznur cieńszy (*cd*, fig. 1), do którego wreszcie oddzielnym sznurem (fig. 3) uwiązany jest haczyk. Haki czyli wędki składają się z drutu stalowego, mają postać dosyć różną (fig. 4), niekiedy są podwójne lub potrójne (fig. 5). W pewnej odległości od haka do sznura przytwierdzony jest pływak (*b*, fig. 1), pod którym znajduje się ciężarek z kilku ziarn śrutu. Pływak (fig. 6), wyrobiony z korka, piór lub szczeciny, daje się przesuwać i służy do utrzymywania wędki w potrzebnej głębokości; ciężarek ułatwia zagłębianie się wędki i nadaje pływakowi kierunek pionowy. Na przynętę używają się dżdżowniki (fig. 7), gąsienice chrabąszczy, motyli, os, różne robaki, mięczaki, drobne raki, ryby martwe (fig. 8 i 9) lub żywe (fig. 10 i 11), także gotowane ziarna zboża, grochu, wreszcie sztuczne owady (fig. 12, 13, 14) z piór ptasich, włosów, przędzy wełnianej i jedwabnej.—Połów ryb na wędkę jest ulubionym sportem zwłaszcza w Anglji, a jakkolwiek wydaje się rzeczą prostą, wymaga znacznej wprawy i obznajmienia z obyczajami różnych gatunków ryb. Gdy połów ryb ma charakter przemysłowy, zamiast wędek ręcznych używają się długie liny, osadzone setkami i tysiącami haków i rozkładane na dnie wody,

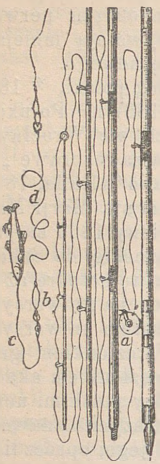

Fig. 1. Wędki.

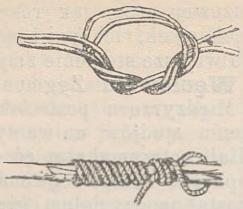
Fig. 2 i 3. Węzły.

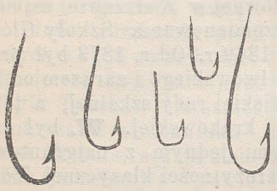
Fig. 4. Haczyki.

Fig. 5. Haczyk podwójny.

Fig. 6. Pływak.

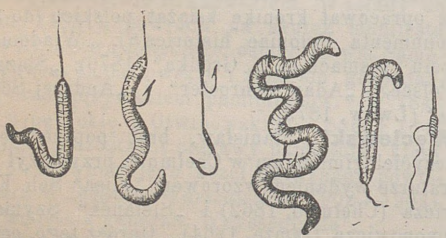
Fig. 7. Przytwierdzenie dżdżowników do haków.

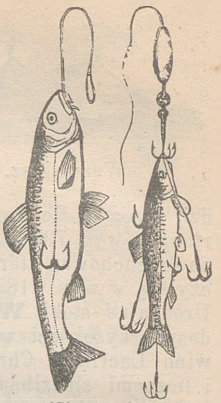
Fig. 8 i 9. Przytwierdzenie ryb martwych.

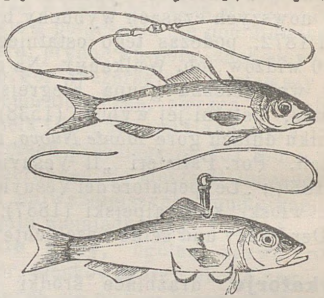
Fig. 10 i 11. Przytwierdzenie ryb żywych.

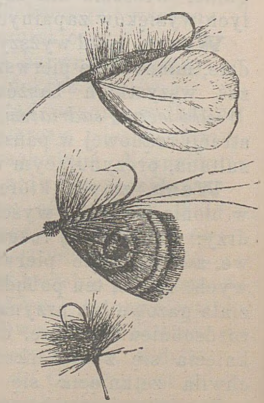
Fig. 12, 13 i 14. Sztuczne owady.

lub też prowadzone na jej powierzchni. Ob. Rybołówstwo. Por. Francis „A book on angling,“ von dem Borne, „Taschenbuch der Angelfischerei“ (3 wyd., 1892).

Wędrogowski Wojciech, (po łac. *Vedrogovius*), profesor akademji krakowskiej, żyjący w drugiej połowie XVI w., poeta łaciński i moralista. Z pism jego zasługują na uwagę przedewszystkiem „Exorbitancje albo o rzeczach w każdem królestwie i we wszelkiej rzeczypospolitej szkodliwych etc.“ (Kraków, 1603—1640 i pod zmienionym tytułem: „Lekarstwo na uzdrowienie rzeczypospolitej,“ Kraków, 1649).

Wędrówka narodów albo *Gminoruchy*, nazywają tak w historji ruchy narodów germańskich, słowiańskich i innych na zachód i południe Europy, stanowiące przejście od wieków starożytnych do średnich. Skutkiem **W.** południowo-zachod. Europa otrzymała nową ludność, która utworzyła się w biegu czasu przez pomieszanie przybyszów germańskich z tubylczą ludnością rzymską lub też zromanizowaną i powstały tym sposobem narody i języki romańskie. We wschodnich zaś częściach Europy osiadły plemiona germańskie i słowiańskie, którym tamte musiały często ustępować swych siedzib. Za początek **W.** uważają zwykle wkroczenie Hunnów do Europy 375 po Chr., ale właściwie ruch ten rozpoczął się już wcześniej. Zwiastunami późniejszej nawałnicy są już wędrówki Celtów (ob.), Cymbrów (ob.) i Teutonów (ob.), ale przyczyn tych poruszeń dokładnie nie znamy. Wzdłuż półn. granicy państwa Rzymskiego nie było nigdy stałego pokoju. Rzymianie walczyli ciągle z napierającymi barbarzyńcami. Już Aureljan stracił (274 r.) Dację, a w końcu III w. zajęli Alemannowie (ob.) tak zwane *Decumates Agri* (ob.) i stąd w ciągu IV i na początku V w. wdarli się za Ren, oraz do Recji (ob.) i Helwecji (ob. Helweci). Frankowie (ob.), wyszedłszy z siedzib swych między Renem a Skaldą, zagarnęli w V w. większą część Galji i uorganizowali nowe państwo Frankońskie, a ich miejsce zajęli Saksonowie (ob.), posunąwszy się aż do Renu. Niemniej ważnym był ruch Anglów, Saksonów i Jutów (ob. Anglosaksonowie), którzy także w V w. zdobyli opuszczoną przez Rzymian Brytanję. W początkach VI w. ukazują się Bojoarji i biorąc w swe posiadanie ziemię, która od ich nazwy otrzymała miano Bawarji (ob.). Około 220 r. po Chr. nastąpiła prawdopodobnie wędrówka Gotów (ob.) od ujść Wisły ku morzu Czarnemu, gdzie między Donem i Dunajem, aż w głąb dzisiejszej Rosji, utworzywszy silne państwo, panowali Gotowie nad wielu innymi ludami (niezawodnie słowiańskimi), ale potęgę ich zburzyli 375 r. Hunnowie (ob.), którzy pobiwszy naprzód Alanów (ob.), a następnie Gotów, zagarnęli wszystkie ziemie od Wołgi aż do Cissy. Król ich Attyla (ob.) przez Germanję wtargnął nawet do Galji, ale klęska jego na polach Katalauńskich (451) i rychła potem śmierć oswobodziła ludy germańskie od jarzma Hunnów, których resztki pozostały wszakże po obu stronach Dunaju między Słowianami. Skutkiem napaści Hunnów Wizygotowie (ob.), zająwszy naprzód Mezję i Trację, spustoszywszy Grecję i Italję, osiedli wreszcie na początku V w. w połud. Galji i w Hiszpanji, gdzie utworzyli osobne państwo, rozszerzone podbojem na Swewach (ob.) i zniszczone dopiero przez Arabów 711 r. Ostrogotowie (ob.) wyruszają z Panonji do Mezji, a stąd wraz z Rugjami do Italji, zwyciężają tu Odoakra (ob.), kr. Herulów (ob.), który 476 r. położył koniec zachod. cesarstwu Rzymskiemu i zakładają państwo samoistne, podbite 556 r. przez Bizantyńców. Najdalej ku południowi posunęli się Wandalowie (ob.), którzy przebiegłszy całą niemal Europę, utworzyli 429 r. własne królestwo w Afryce, zburzone wszelako przez Bizantyńców już 534 roku. Z okolic między Wisłą a Odrą wyciągnęli około 300 r. Burgundowie i założyli w czasach następnych samodzielne państwo nad Rodanem (ob. Burgundja), zagarnięte w VI w. przez Franków. Z nad Elby wyruszyli Longobardowie i w wędrówkach swych pokonawszy Herulów (ob.) i Gepidów, osiedli w półn. Italji, aż na koniec zostali podbici przez Karola W. Kiedy wreszcie po utworzeniu się tych państw ustalił się pokój w Europie zachod., zaburzyli go w VIII i IX w. Normanowie (ob.). Równocześnie z temi ruchami ludów germańskich trwają wędrówki narodów słowiańskich. Poczynają się one w III w. po Chr. a kończą się ostatecznie dopiero w VIII w. Największe poruszenie między Słowianami sprawili w VI w. Awarowie (ob.). Pod ich naciskiem prą Słowianie Germanów i już w VI w. zajęli siedziby między Wisłą a Łabą; około 568 r. zagarniają Korutany i Krainę, około 590 dolinę wyższej Drawy, a stąd zaludniają Fryjul i Istrję; inne ich gromady osiedlają się w Panonji, Dalmacji i Ilirji, zapełniają Trację, Macedonję, Tesalję, nawet Peloponez i Azję Mniejszą, a na przeciwnych krańcach Europy sięgają Brytanji. W VII w. powstaje słowiańskie państwo Samona (ob.), prawdopodobnie w dzisiejszych Czechach i Morawji, a nad niższym Dunajem niemal równocześnie osiedlają się Bułgarowie (ob.), w krótkim stosunkowo czasie zupełnie zesłowiańszczeni. W IX w. na półn.-wschodzie niepokoją Słowian swemi napadami normandzcy Waregowie (ob.), a z połud.-wschod. Madziarowie. Pod koniec IX i na początku X w. ustaje wreszcie **W.** Por. Wietertsheima „Geschichte der Völkerwanderung“ (4 t., Lipsk, 1859—64, w nowem opracowaniu przez Dahna 1880—81, t. 2); Palmanna „Die Geschichte der Völkerwanderung“ (2 t., Gotha i Wejm., 1863—64); Dahn „Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker“ (Berlin, 1880—85, t. 3.); Dahn „Die Könige der Germanen“ (1861—94). Niemiecki poeta Lingg napisał poemat epiczny p. t.: „Die Völkerwanderung“ (3 t., Sztutgard, 1866—68).

Wędrówki zwierząt, ob. Zwierzęta, Ptaki.

Wędzenie, metoda konserwacji materjałów pokarmowych, głównie z mięsa i ryb, przez umieszczenie ich w dymie z drzewa pochodzącym, a zawierającym w sobie kreozot (ob.), który na powierzchni mięsa łączy się z ciałami białkowatemi, do składu jego wchodzącemi i tworzy związek nieulegający gniciu. Wędzeniu poddaje się mięso solone czyli peklowane (ob. Solenie) i wysuszone w izbie przewietrzanej. **W.** dokonywa się w wielkich kominach lub też w osobnych izbach, połączonych z kominami przez wązkie otwory w taki sposób, by dym całą izbę przebiegał. Różne rodzaje mięsa i ryb wymagają traktowania rozmaitego. Szynka pokrywa się otrębami pszenicznemi i wędzi przez 5—10 tygodni; ryby peklują się w silnym roztworze soli przez kilka godzin, potem się suszą i wędzą przez 4—6 godzin. **W.** dymem można też zastępować innemi sposobami, które się nazywają *wędzeniem pośpiesznem*; tak np. do **W.** kiełbas i szynek służy odwar otrzymywany przez wygotowanie 1 kg. czystej sadzy w 18 litrach wody, w którym po przecedzeniu rozpuszcza się 4—6 garści soli; w roztworze tym zanurzone kiełbasy wędzą się w ciągu $^1/_4$—1 godziny, szynka w ciągu 12—16 godzin.

Wędzidełko *(frenulum)*, podwójna fałda błony śluzowej pod językiem, niekiedy tak silnie rozwinięta, że przeszkadza niemowlętom przy ssaniu, a w tym razie niekiedy musi być podcięta. — **W.** nazywa się także zdwojenie skóry na tylnej powierzchni żołędzi prącia męskiego.

Wędzidło, część zaprzęgu, mianowicie pręt żelazny, końcami przymocowany do trendzli, uzdeczki lub munsztuku; opierając się w pysku konia na szrankach, to jest na częściach czułych dziąseł, pozbawionych zębów, i pozostając w związku z cuglami, służy do trzymania konia na wodzy i do kierowania nim wedle woli jeźdźca.

Wędżega Spiryd, pseudonim Krzeczkowskiego Józefa.

Węgiel *(Carboneum, C)*, pierwiastek chemiczny niemetaliczny, występuje w trzech różnych stanach chemicznych. *Djament* (ob.) jest węglem czystym, krystalizującym w układzie foremnym, tworzy on α**W.** *Grafit* (ob.) ma formę pierwotną krystaliczną w układzie trzy a jednoosiowym i stanowi odmianę β**W.**, do której zaliczonym też być może *koks* (ob.). W innych odmianach **W.** występuje w stanie niekrystalicznym, amorficznym, jako γ**W.**, gdzie można zaliczyć **W.** *drzewny* (ob.), *antracyt* (ob.), **W.** *kamienny* (ob.), *lignit* czyli **W.** *brunatny* (ob.), *torf* (ob.), *sadzę* (ob.), **W.** *zwierzęcy* (ob.) i pod ten dział pochodzący **W.** *kostny*. W jakim stanie **W.** występuje w swych związkach, nie wiadomo; nie wiadomo też, jakie warunki wpływają na występowanie węgla w różnych odmianach; między biegunami nader silnej baterji galwanicznej djament zamienia się w grafit, z cyanu w pewnych okolicznościach wydziela się grafit, a **W.** drzewny w wysokich temperaturach nabiera własności grafitu. Pod bardzo znacznem ciśnieniem i w bardzo wysokiej temperaturze zdołano jednak wydzielić węgiel w postaci drobnych kryształów djamentowych (ob. Djament). We wszystkich trzech odmianach **W.** jest ciałem bezwonnem i bez smaku; c. wł. djamentu jest 3,5, grafitu 2,1—2,3. Jest nietopliwy, jednak ulatnia się w piecu elektrycznym pod działaniem prądu bardzo silnego. W przystępie powietrza spala się na kwas węglany, spalenie djamentu i grafitu następuje dopiero w bardzo znacznych temperaturach; rozpuszcza się tylko w roztopionem żelazie. Jeżeli ogrzewany ciała organiczne, t. j. zawierające węgiel, przy niedostępie powietrza, to pewna część jego pozostaje, a działanie to nazywa się *zwęglaniem;* w ogólności jednak **W.** w ten sposób wydzielony nie jest czysty, bo drzewo, **W.** kamienny i t. d. zawierają zawsze pewną ilość materji nieorganiczonych (potaż, wapno, krzemionka); **W.** zwierzęcy zawiera nieco azotu. Jeżeli ciało organiczne nie topi się przy zwęglaniu (drzewo, **W.** kamienny chudy), to **W.** zatrzymuje jego budowę, jeżeli zaś ciało organiczne się topi (cukier, **W.** kamienny tłusty), tworzy masę gąbczastą, niekiedy metalicznie błyszczącą. **W.** niekrystaliczny posiada własność pochłaniania i zagęszczania par i gazów, dla tego zawiera zwykle w swych porach powietrze i parę wodną; posiada on też własność przyciągania i pochłaniania niektórych substancji z cieczy, w których się znajdują, zwłaszcza barwników, ciał wonnych i gnijących. Z powodu tych własności stanowi ważny środek odbarwiający i odwoniający (dezinfekcyjny); używa się np. do oczyszczania wody niezdatnej do picia (woda na okrętach przechowuje się w beczkach wewnątrz zwęglonych), do oczyszczania wódki od olejków fuzlowych, do przechowywania mięsa, do odbarwiania roztworów cukru i t. d. — **W.** jest tem łatwiej palny, im jest luźniejszy, w stanie zbitym zapala się dosyć trudno. — Pamiętać należy, że w języku polskim nazwa **W.** służy zarazem dla oznaczenia pierwiastku chemicznego, jak i dla ciał, w których on w przeważnej ilości występuje, jak **W.** kamienny, brunatny; nazwy dawne *węglika*, *węglorodu*, na oznaczenie pierwiastku, wyszły z użycia. Ciężar atomowy węgla jest 11,97; jest on pierwiastkiem czterowartościowym czyli czteroatomowym, w niektórych tylko związkach występuje jako dwuatomowy. Oprócz tlenu i wodoru nie ma pierwiastku, którego by związki były liczniejsze niż węgla. W ciałach jednak mineralnych występowanie związków węglowych ma znaczenie podrzędne, niesłychana natomiast rozmaitość związków **W.** występuje w ciałach organicznych, tak dalece, że całą chemję organiczną nazwać można chemją związków węgla. Związki węgla są podstawą wszelkiego życia organicznego. Rośliny pod wpływem światła w swych komórkach zawierających chlorofil tworzą substancje organiczne z kwa-

su węglanego i wody, zawartych w powietrzu; substancje roślinne służą za pokarm zwierzętom i tam rozmaicie się przeobrażają, zamieniają w krew i mięso, a przez proces oddychania i gnicie znów przechodzą w kwas węglany i wodę. — Ze związków tlenowych węgla najważniejszy jest *kwas węglany, węglowy, dwutlenek węgla*, CO_2, powstający przez spalenie węgla w powietrzu i przy podobnych czynnościach, jak oddychaniu, gniciu i fermentacji, przez traktowanie substancji roślinnych ciałami utleniającemi. W wielu miejscach wyrywa się z pod powierzchni ziemi, wytryskując już to oddzielnie, już ze źródłami wody, która go wtedy zawiera w rozpuszczeniu (szczawy); w powietrzu zawsze się znajduje, a węglany wapnia tworzą olbrzymie pokłady geologiczne. Czysty kwas węglany otrzymuje się przez traktowanie kwasem solnym czystego węglanu wapnia, jak marmuru lub kredy, przyczem tworzy się chlorek wapnia, lub też węglanu magnezu kwasem siarczanym, skąd powstaje siarczan magnezu. Dla oczyszczenia kwasu węglanego prowadzi go się przez roztwory tlenku żelaza, węglanu sodu, nadmanganianu potasu i przez węgiel wyżarzony. Można go też przeprowadzać przez roztwór sody czyli węglanu sodu, który go pochłania i przechodzi w dwuwęglan sodu, a po ogrzaniu znowu go odstępuje. Do otrzymywania kwasu węglanego na małą skalę służy zwykły przyrząd do wywiązywania gazów, złożony z flaszki A (fig. 1), zawierającej marmur, lejka do wlewania kwasu solnego, miski C i rury B napełnionej wodą, ponad którą zbiera się gaz wywiązany. Do fabrycznego wyrobu kwasu węglanu służy kocieł miedziany A (fig. 2), wewnątrz ołowiem pokryty, do którego wprowadza się materjał przez otwór *h*. Walec stojący na kotle zawiera kwas w naczyniu B, którego dolny otwór *a* za pośrednictwem pręta *b* i korby *e* otwiera się i zamyka. Wewnątrz kotła znajduje się mieszadło R, wprawiane w obrót korbą *p*. Kwas wprowadza się przez otwór *f*, *m* jest manometr, *i* klapa bezpieczeństwa; wytworzony kwas węglany uchodzi przez rurę *r*, opatrzoną kranem *s*. Na wielką skalę otrzymuje się też kwas węglany przez spalanie węgla lub torfu w odpowiednio do celu tego zbudowanym piecu Kindlera; tak otrzymany kwas węglany nie jest nigdy czysty, używa się jednak przy wyrobie blejwasu, przy przeróbce pozostałości z fabrykacji sody i in. Otrzymuje się nadto przez wypalanie wapieni lub przez ich rozkład działaniem nadgrzanej pary wodnej. Czysty kwas węglany jest to gaz bezbarwny, woni i smaku kwaśnego, c. wł. (względem powietrza) = 1,524. Przez ściśnięcie do $^1/_{36}$ objętości przy 0° kwas węglany się skrapla, w tym stanie jest od wody lżejszy; w temperaturze zwyczajnej skrapla się pod ciśnieniem około 50 — 60 atmosfer, powyżej 31° (swej temperatury krytycznej) skroplić się nie daje; jeżeli taki skroplony kwas węglany wytryska w powietrze, część jego się ulatnia, a pozostała, wskutek utraty ciepła na to ulotnienie obróconego, krzepnie i tworzy ciało białe, śnieżne, które pomieszane z eterem wydaje nader silną mieszaninę oziębiającą, pod pompą bowiem powietrzną obniża temperaturę do — 110°. Jedna objętość wody pod zwykłem ciśnieniem atmosferycznem rozpuszcza prawie równą objętość kwasu węglanego, a ilość

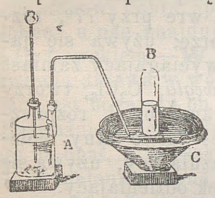

Fig 1. Otrzymywanie kwasu węglanego.

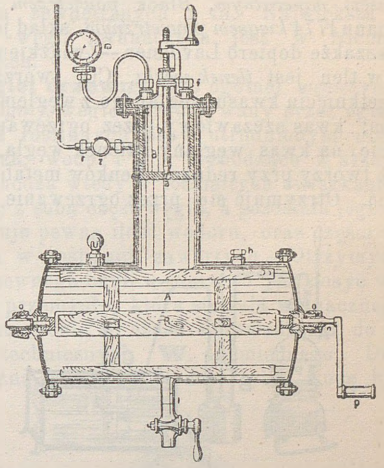
Fig. 2. Przyrząd do wywiązywania kwasu węglanego.

pochłoniętego gazu rośnie wraz z ciśnieniem. Woda zawierająca kwas węglany ma smak przyjemny i oddziaływa kwaśno. Jeżeli woda jest nasycona kwasem węglanym pod wyższem ciśnieniem, to przy usunięciu nadmiaru ciśnienia kwas węglany uchodzi, wywołując *pienienie* czyli *musowanie*. Takiemi są niektóre wody naturalne, jak woda Selters, Bilin i t. d., oraz sztucznie przyrządzane napoje, jak woda sodowa, selterska, limonady musujące, wino szampańskie, niektóre piwa i t. d. — Kwas węglany gasi ciała płonące, a wdychany w większej ilości sprowadza szybkie uduszenie istoty żywej; ponieważ nagromadza się w niektórych kopalniach, jaskiniach, piwnicach i t. d. i z powodu znacznego ciężaru właściwego przez długi czas w dolnych warstwach pozostaje, przeto pobyt w takich miejscach może być niebezpiecznym; oczyszcza się je przez przewietrzanie lub rozlanie mleka wapiennego. Sole kwasu węglanego, czyli *węglany* (ob.), polane silniejszym kwasem, uwalniają kwas węglany, który ochodzi z burzeniem. Jeżeli kwas węglany wprowadzamy do wody wapiennej lub barytowej, opada biały osad węglanu wapna lub baryty. — Gaz, który kwasem węglanym nazywamy, jest

właściwie tylko *bezwodnikiem kwasu węglanego, dwutlenkiem węgla;* istotny kwas węglany H_2CO_3 jest nieznany. Wróblewski jednak otrzymał w roku 1882 wodan CO_2+8H_2O. W technice służy kwas węglany do otrzymywania blejwasu i dwuwęglanu sodu, do nasycania soków w cukrowniach, do otrzymywania sztucznych wód mineralnych, do gaszenia ognia i in. *Kwas węglany ciekły* wyrabia się fabrycznie i znajduje się w handlu we flaszkach stalowych. Kwas węglany wyróżniony został od powietrza w początku XVIII wieku przez van Helmonta, który go nazwał *gazem leśnym;* Hoffmann nazwał go *sprytusem mineralnym*, Black *powietrzem stałem*, Bergmann 1774 *kwasem powietrznym*, skład jego poznał wszakże dopiero Lavoisier.--Związkiem uboższym w tlen jest *tlenek węgla*, CO, tworzący się przy zetknięciu kwasu węglanego z węglem rozżarzonym; kwas szczawiowy przez ogrzewanie rozpada się na kwas węglany i tlenek węgla, który się też tworzy przy redukcji tlenków metalicznych węglem. Otrzymuje się przez ogrzewanie kwasu

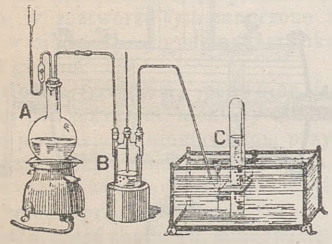

Fig. 3. Otrzymywanie tlenku węgla.

szczawiowego ze stężonym kwasem siarczanym w kolbie A (fig. 3); dla oczyszczenia od kwasu węglanego prowadzi się go przez mleko wapienne lub wodę barytową w naczyniu B i zbiera nad wodą w rurze C. Jest to gaz bezbarwny i bezwonny, c. wł. = 0,967, skrapla się z trudnością w temperatrze—140°, która jest jego temperaturą krytyczną; tworzy wtedy ciecz bezbarwną, która pod ciśnieniem 1 atmosfery wre przy — 190°, a w próżni krzepnie przy—211°. Pali się płomieniem niebieskim, przechodząc w kwas węglany. Spalenie to widzieć można w każdym piecu, bo kwas węglany, powstający tam przez spalenie węgli, pod wpływem węgli rozżarzonych przechodzi w tlenek węgla, który się spala przy wchodzącym znowu powietrzu. Jest on w małej nawet ilości silnie trujący i od niego pochodzą niebezpieczne skutki *czadu*. Ma ważne znaczenie w metalurgji, służy bowiem do odbierania rudom tlenu. Odkryty został przez Lassone'a w 1776, skład jego poznał Cruikshank w r. 1800. — Z wodorem tworzy **W.** związki nader liczne, *węglowodory* (ob.). Z azotem tworzy *cyan* (ob.). *Siarek węgla* czyli *dwusiarek węgla*, CS_2, powstaje przy działaniu pary siarki na węgiel rozżarzony, oraz przy destylacji siarków metalicznych z węglem; otrzymuje się przez wlewanie siarki roztopionej do retorty żelaznej, zawierającej węgiel do czerwoności rozżarzony; wywiązująca się para siarku węgla zagęszcza się w oziębialniku i oczyszcza przez rektyfikację. Jest to ciecz bezbarwna, woni przenikliwej, silnie łamiąca światło, łatwo palna, c. wł. = 2,6. Przy — 110° nie krzepnie, ale pod wpływem silnego prądu powietrza wydaje wtedy masę białą, która topi się przy —12°. Gdy do płomienia siarku węgla dopływa tlennik azotu, powstaje jasny płomień, tak obfity w promienie chemiczne, że służyć może do zdejmowania fotografji w ciemnych przestrzeniach *(lampa Sella)*. Siarek węgla rozpuszcza brom, jod, siarkę, fosfór, tłuszcze, rozmiękcza kauczuk i stąd służy do różnych celów technicznych. Oddychanie jego parami jest szkodliwe, ale jest dobrym środkiem przeciwgnilnym. Z siarkami metalicznemi tworzy związki, *siarkowęglany*, odpowiadające węglanom. Odkryty został przez Lampadiusa 1796. *Związki węgla z chlorem* nie powstają bezpośrednio z pierwiastków, ale przez działanie chloru na inne związki węgla. *Czterochlorek węgla*, CCl_4, powstaje przez działanie chloru na gaz błotny czyli metan w świetle słonecznem, jest cieczą bezbarwną, woni aromatycznej, c. wł. 1,63, wre przy 77°, rozpuszcza się w alkoholu i eterze; używa się jako środek rozpuszczający i wyciągający zamiast chloroformu. *Półtorochlorek węgla*, C_2Cl_6, tworzy kryształy bezbarwne, woni kamforowej, rozpuszcza się w alkoholu i eterze, jest łatwo lotny; polecany był, jako środek znieczulający, używa się też w farbierstwie, jako środek odtleniający.

Węgiel brunatny, *węglak brunatny, lignit, drzewiak*, węgiel kopalny pochodzenia młodszego aniżeli **W.** kamienny, znajduje się w pokładach trzeciorzędowych i okazuje jeszcze wyraźne ślady pochodzenia roślinnego, zwłaszcza wyraźny ustrój drzewiasty, i tak pod tym względem, jako też co do stopnia przeobrażenia chemicznego, stanowi ogniwo pośrednie między **W.** czarnym czyli kamiennym epoki dawniejszej a torfem czasów nowszych. Barwy jego brunatne przechodzą od żółtawych do smołowo-czarnych, twardość mniejsza od twardości spatu wapiennego, c. wł.=0,8 do 1,5. Są to związki węgla, wodoru, tlenu, oraz małej ilości azotu i siarki, zmieszane z rozmaitemi ilościami substancji ziemistych, często bogate w siarek żelaza; przecięciowo zawiera **W.** brunatny 50—77% węgla, 3—5 wodoru, 26—37 tlenu, 0—2 azotu. Przy paleniu wydaje płomień świecący i kopcący, rozprzestrzeniając przytem woń nieprzyjemną, bitumiczną, pozostawia popiół złożony z glinki, tlenku żelaza i manganu, magnezji, wapna, krzemionki i kwasu siarczanego, przez żelazo często na czerwono zabarwiony, w chlor i alkalja ubogi. Pod względem ustroju przedstawia wielkie różnice, zależne od jego pochodzenia i od stopnia przeobrażeń chemicznych; rozróżniają się następne jego odmiany: *Drzewo bitumiczne* (**W. b.** *drzewiasty, drzewo kopalne, drzewiak, lignit*), okazujące bardzo wyraźną budowę drzewiastą, barwy

czarno-brunatnej, trudno-łamliwe; pochodzi głównie z drzew iglastych, niekiedy olbrzymich; w kopalni Bleibtreu w Siedmiogórzu znaleziono pień, którego długość życia z pierścieni rocznych oceniono na 3,000 lat. Stanowi doskonały opał, bo pozostawia tylko 0,5 do 2% popiołów; jest bardzo rozpowszechniony. **W. b.** *włóknisty* i *iglasty*, złożony z kawałów giętkich, są dosyć rzadkie. **W. b.** *właściwy*, barwy czarno-brunatnej lub smołowo-czarnej, połysku słabego, łatwo się rozpada i pozostawia często wiele popiołu. **W. b.** *torfiasty* ma cechy węgla powstałego z torfu, jest bardziej zbity od poprz., ale wydaje jeszcze dobry materjał opałowy. **W. b.** *ziemisty* stanowi masę ziemistą, niekiedy rozpadniętą w pył; odmiana jego tłusta stanowi *umbrę kolońską*, pomieszany z siarkiem żelaza i glinką tworzy *ałunową ziemię* (ob.). **W.** ten nadaje się do otrzymywania fotożenu i parafiny, zarówno jak i **W.** *liściasty* czyli *papierowy*, dający się łupać w cienkie tafle; przy spaleniu wydaje woń niemiłą (**W.** *śmierdzący*, *dyzodil*, *merda di diavolo* w Sycylji). **W.** *brunatny smolisty* czyli *gagat* najmniej okazuje ślady pochodzenia drzewnego, odłam ma muszlowy, barwę aksamitno-czarną, stanowi dobry opał, nadaje się na ozdoby żałobne; u nas znajduje się tylko w Opoczyńskiem i Opatowskiem.—**W. b.** jest zapewne utworem butwienia drzewa w wodzie i im proces dalej zaszedł, tem jest bogatszy on w węgiel, a uboższy w tlen.— Najważniejszem zastosowaniem **W. b.** jest użycie go na opał, w mieszkaniach, gorzelniach, piecach do wypalania wapna i cegieł; do celów hutniczych z powodu szkodliwie działającego popiołu mało się nadaje, lubo używać można gazów palnych z niego wytworzonych. 24 centnary **W. b.** zastąpić mogą na opał 1 sążeń drzewa bukowego; wartość opałowa **W. b.** świeżych jest większa niż takich, które długo pozostawały na powietrzu, co wraz z drożyzną przewozu utrudnia ich rozpowszechnienie. Odmiany ziemiste ubijają się w cegiełki tworzące *węgiel prasowany* (ob.). Z niektórych odmian żywicznych otrzymują się materjały oświetlające. **W. b.** ziemisty i w ogóle popiół z węgla brunatnego z powodu zawartości gipsu użyty być może na nawóz.—**W.** brunatny znajduje się w warstwach gliniastych i piaskowych w pokładach nadkredowych, tworząc tak zwaną *formację węgli brunatnych*, rozprzestrzenioną zwłaszcza w Europie środkowej; niekiedy znajduje się blisko powierzchni ziemi, często jednak pokryty jest nowszemi utworami napływowemi. W dawniejszym okresie tworzenia się **W.** brunatnego przeważa typ drzew indyjsko-australski, w późniejszych typ południowych Stanów Zjednoczonych, w którym to czasie występują liczne owady, mrówki i termity; ryby też dawniejsze są typu indyjskiego, późniejsze więcej są do obecnych naszych zbliżone; w ogóle szczątki zwierzęce każą się domyślać klimatu cieplejszego. Najdawniejszy **W. b.** występuje w kotlinie paryskiej, późniejszy jest **W.** w rozległej kotlinie obejmującej Niemcy płn. i Polskę, 4—5000 mil kw.; u nas najpospolitszy jest **W. b.** właściwy (koło Dobrzynia, w Kołomyjskiem, w obwodzie Wadowickim, w Konińskiem, koło Międzychoda w Poznańskiem) i **W.** ziemisty (koło Dobrzynia i in.). Inne kotliny **W. b.** są w Czechach, Hesji, w Węgrzech, w Owernji i t. d. Torfowiska półkuli płn. oraz delty wielkich rzek z biegiem czasu przejdą zapewne w dalszym okresie historji ziemi w podobne utwory.—*Olejek węgli brunatnych* jest to olej czarniawy, gęsty, otrzymywany przez suchę dystylację **W. b.**; może zastępować w technice terpentynę, w medycynie używa się przeciw kurczom żołądkowym, do pocierań zewnętrznych i in. Największa produkcja węgli brunatnych jest w Niemczech i Czechach.

Węgiel drzewny, lub ogólnej *węgiel roślinny (carbo ligni)*, węgiel otrzymywany przez ogrzewanie ciał roślinnych przy utrudnionym dostępie powietrza; wodór i tlen, wchodzące w skład roślin, uchodzą wtedy w rozmaitych związkach, zabierając z sobą część węgla, a pozostała jego część zachowuje pewną ilość wodoru, oraz części mineralnych w roślinach zawartych.—Otrzymywanie **W.** drzewnego czyli *węglarstwo* jest dosyć ważną gałęzią przemysłu, która straciła w znacznej części na znaczeniu od czasu wprowadzenia do wielu celów technicznych **W.** kamiennego. Drzewo ogrzewane aż do 150° wydaje tylko wodę hygroskopijną, następnie rozwijają się pary kwaśne, powyżej 300° coraz gęstsze gazy i pary, żółte i brunatne. Uchodzące produkty po oziębieniu wydają smołę i ocet drzewny. Dla otrzymania węgla drzewo porąbane w szczapy układa się w stóg kopulasty, *milerz*, i nakrywa ziemią gliniastą i darniną, zostawiając tylko gdzieniegdzie małe otwory; następnie milerz podpala się wewnątrz i pali się zwolna aż do zwęglenia całej ilości drzewa. Przytem jednak spala się wraz z wodorem drzewa i pewna ilość węgla (z 40% **W.** znajdujących się średnio w drzewie otrzymuje się 20—25%); drzewo niezupełnie zwęglone przy 270—300° daje **W.** *czerwony*; obecnie urządzają się do zwęglania drzewa osobne piece (fig. 1), pozwalające zwęglanie prowadzić o ile można najdokładniej. Daleko dokładniej wszakże proces zwęglania prowadzić można, jeżeli drzewo zwęgla się w naczyniach zewnątrz ogrzewanych,

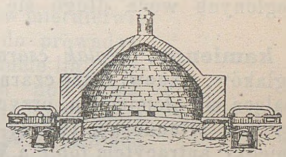

Fig. 1. Piec do zwęglania drzewa.

zatem bez dostępu powietrza (fig. 2); tak starannie otrzymywany węgiel, zwany *destylowanym*, używa się na wyrób prochu. Jako produkt uboczny otrzymuje się węgiel drzewny przy wyrobie gazu oświetlającego z drzewa, przy otrzymywaniu smoły i octu drzewnego.—**W.** drzewny jest czarny, dosyć twardy, kruchy, dosyć łatwo zapalny i spala się bez płomienia. C. wł. węgla zawiera się między

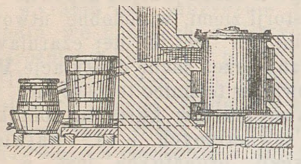

Fig 2. Piec do zwęglania drzewa w naczyniach zewnątrz ogrzewanych.

0,203 (**W.** brzozowy) a 0,160 (**W.** lipowy); mały ten ciężar pochodzi jednak głównie od dziurkowatości, bo **W.** sproszkowany tonie w wodzie. Po spaleniu pozostawia 1 do 2% popiołów, złożonych głównie z węglanów wapna i potażu. **W. d.** ma rozliczne zastosowania, służy do ogrzewania, do redukcji tlenków metalicznych, skąd ma ważne znaczenie w hutnictwie, stanowi środek odbarwiający i odwaniający (ob. Węgiel), wchodzi w skład prochu strzelniczego (ob.), używa się na wyrób farb czarnych (ob. Sadza) i t. d. W beczkach wewnątrz zwęglonych woda długo się utrzymuje świeża.

Węgiel kamienny, *węglak czarny*, minerał z grupy węglaków, stanowi masę czarną, rzadziej brunatną, palącą się płomieniem, przyczem wydaje właściwą woń bitumiczną; tworzy on ogniwo pośrednie między antracytem (ob.) a **W.** brunatnym (ob.); pod względem geologicznym jest to węgiel pochodzący z formacji dawniejszych, od syturskiej do kredowej włącznie, przeważnie z formacji węglowej. **W.** kamienny jest nieprzezroczysty, twardość=2—2½, c. wł.=1,2—1,7; blask ma szklisty lub tłusty, w odmianach włóknistych jedwabisty, lub też matowy. Skład chemiczny takiż sam jak **W.** brunatnego, lecz bogactwo węgla większe, średnio 80% (67—91%), ilość wodoru wynosi średnio 5%, tlenu 6% (0,4—38%); popiół (0,2—14%) jest ubogi w alkalja, zawiera głównie siarczan glinki, tlennik żelaza, nieco wapna, magnezji, kwasu siarczanego i ślady kwasu fosfornego. Jeżeli w **W. k.** znajduje się siarek żelaza, łatwo powstają wypadki samowolnego zapalenia. Przy ogrzewaniu niektóre **W. k.** topią się przed rozłożeniem i dają *koks* (ob.) dziurkowaty, są to **W.** *twarde* czyli *tłuste;* inne topią się trudniej, proszek ich się skupia i wydają koks zbity,—**W.** *kuźniczy*, *średnio-tłusty*, *spiekowy;* inne nakoniec pozostawiają proch bez zmiany,—**W.** *suche*, *piaszczyste* czyli *chude*, niedające się koksować. Między gazami uchodzącemi przy ogrzewaniu **W.** kamiennego są węglowodory, wodór, kwas węglany i t. d., pary zagęszczają się w smołę (ob.). **W.** palące się płomieniem krótkim są bogatsze w węgiel, a uboższe w wodór, niż **W.** płonące płomieniem długim. Rozróżniają się liczne odmiany, podziały te jednak wielkiej wartości nie mają; stosownie do blasku rozróżnia się **W. k.** *błyszczący*, *smołowy* i *matowy*, należy tu też angielski *cannel coal*, płonący silnym płomieniem. Szczególną odmianą jest *bogheadcoal*, znajdujący się tylko w Szkocji; wydaje on najwięcej gazu oświetlającego przy stosunkowo niskiej temperaturze. Pod wpływem atmosfery ulegają węgle kamienne zwietrzeniu, przyczem tlen wchodzi po części w związek z węglem, po części węgiel i wodór spalają się na kwas węglany i wodę; skutkiem tego rozwija się ciepło i temperatura węgli wzrasta, niekiedy tak znacznie, że się zapalają. Siarek węgla zawarty w węglach podnosi niebezpieczeństwo, wskutek bowiem powiększenia swej objętości przy rozgrzewaniu rozrywa węgle i powiększa pochłaniającą ich powierzchnię. Przy pożarach kopalń węgiel bądź spala się całkowicie, bądź zamienia się w koks. Zwalczanie pożaru ogranicza się jedynie do odgraniczenia dokładnego części płonącej.—**W.** kamienny jest niewątpliwie pochodzenia roślinnego, o czem dostatecznie przekonywają badania mikroskopowe. Powstawanie ich objaśnia się jak węgli brunatnych (ob.), a zbitość ich tłomaczy się dostatecznie ogromnym ciężarem cisnących je pokładów osadowych; ciężar ten objaśnia znaczne parcie gazów węglowodornych, zawartych w **W. k.**, które wydostawszy się na wolność i pomieszane z powietrzem powodują groźne wybuchy. Jeżeli drzewo ogrzewa się w rurach zamkniętych, to przy 200°—280° wydaje masę podobną do węgla drzewnego, a przy 300° podobną do węgli kamiennych, która przy 400° przybiera pozór antracytu; głębokie warstwy torfowisk zwolna przeobrażają się w masy podobne do węgli brunatnych. Wszystkie podobne zjawiska potwierdzają wniosek o stopniowem przeobrażaniu substancji roślinnych w węgiel kamienny i wreszcie w antracyt. **W. k.** występują w całych warstwach między łupkami gliniastemi a piskowcami, noszącemi często odciski roślinne; znajdują się też w gniazdach, w oddzielnych pniach.—**W. k.** jest potężną dźwignią przemysłu i komunikacji, stanowi podstawę dobrobytu całych obwodów, a nawet krajów. Głównem jego zastosowaniem jest użycie na opał, dalej do otrzymywania produktów oświetlających. Najmniej cenione są **W.** piaszczyste, bo do zapalenia wymagają wysokiej temperatury, ponieważ jednak wydają wiele ciepła, używa się ich do wielkich pieców,—**W. k.** w Europie znajduje się najobficiej w Anglji, na stałym lądzie Europy bogate kopalnie są w Belgji; we Francji znajdują się przy St.-Etienne; w Niemczech obfitują w **W.** okolice nadreńskie, Zwickau i Chemnitz w Saksonji i in. Bardzo bogate kopalnie są w Cze-

chach i na Śląsku, które z kopalniami polskiemi należą do jednego zagłębia węglowego i obejmują obszar 5,000 klm. kw.; z naszych kopalń najbogatsze są w Dąbrowie i koło Będzina, oraz w innych punktach w Miechowskiem, jakoteż w Krakowskiem i w powiecie Krzeszowickim. Znaleziono też **W.** w Węgrzech płd., w Rosji przy ujściu Donu, w guberuji Tulskiej, Rjazańskiej i Kałuskiej, oraz na stoku zachodnim Uralu, w różnych okolicach Azji, zwłaszcza w Chinach. W Ameryce płn. pokłady węglowe zajmują wielkie przestrzenie. Stany Zjednoczone posiadają najrozleglejsze na ziemi pola węglowe, odkryto je i w Australji. Produkcja węgla kamiennego wynosiła w 1890 na całej ziemi 514,119 miljonów kg., z czego na Europę przypadało 355,809 mil. kg. Od tego czasu jednak produkcja znacznie wzrosła. W 1898 wynosiła w Anglji 205, w Niemczech 115, w Austrji 36, we Francji 32, w Belgji 22, w Rosji 13 (z tego w król. Polskiem 2½) miljonów ton (po 1,000 kg.). Ogólny zasób węgla w zagłębiu Dąbrowskiem oceniono na 1707 mil. ton, co przy wzrastającej wciąż produkcji wystarczyć może na 400 lat. Por. Pechar „Kohle und Eisen in allen Ländern der Erde“ (2 wyd., 1888); Muck „Chemie der Steinkohlen“ (2 wyd., 1891); B. Jasiński „Nasze kopalnictwo węglowe“ (*Wszechświat*, 1888).

Węgiel kostny (*carbo ossium*), ob. Węgiel zwierzęcy.

Węgiel prasowany, *kamienie węglowe, cegły węglowe, peras* (franc. *briquettes*), materjał opałowy wyrabiany w postaci cegieł z węgli brunatnych, kamiennych, z miału węglowego, przez silne ciśnienie, przy użyciu materjału spajającego, lub też bez niego. Węgiel brunatny ubija się w formach, a przez silne ciśnienie rozwija się tak znaczne ciepło, że żywiczne jego części topią się i węgiel zamieniają na trwały kamień. Miał węgla kamiennego daje się formować w cegły jedynie przy użyciu materjału spajającego, zwykle smoły; potrzebne do tego ciśnienie wynosi 100—200 atmosfer. *Węgiel paryski* wyrabia się z miału węgli drzewnych, ugniecionego ze smołą węgli kamiennych. Podobny węgiel z dodatkiem saletry, która mu nadaje większą palność, nazywa się *pirolit*. Por. Habets „De l agglomération des combustibles“ (1870); Preissig „Die Presskohlenindustrie“ (1887).

Węgiel roślinny, ob. Węgiel drzewny.

Węgiel smolisty, *węgiel smołowy*, ob. Węgiel brunatny.

Węgiel zwierzęcy, produkt wyżarzenia materji zwierzęcych, jak: rogów, kopyt, włosów, krwi wysuszonej, kości (**W.** *kostny, czerń kostna*) i t. d. **W. z.** zawiera substancje azotowe, które przy gotowaniu z wodą wydają klej; **W.** kostny zawiera sole wapienne, fosforany i węglany (63—70 odsetek), które można usunąć, traktując **W.** kwasem solnym rozcieńczonym. Materje organiczne przed zwęgleniem ulegają stopieniu, w skutek czego wydają **W.** wzdęty, gąbczasty, błyszczący, zbity, mało dziurkowaty; **W.** jednak kostny, z powodu zawartości w kościach znacznych ilości ciał mineralnych, jest dziurkowaty, matowy, do języka przylegający. **W.** kostny wypala się w walcowych naczyniach żelaznych, z kości potłuczonych na kawałki i pozbawionych tłuszczu w naczyniach żelaznych, dobrze przykrytych; posiada w wysokim stopniu własności odbarwiające i dla tego ma bardzo ważne znaczenie w cukrownictwie (ob.), pochłania bowiem z soku cukrowego także i inne zanieczyszczenia, jak alkaloidy, garbnik, sole mineralne, wapno. I inne rodzaje **W. z.,** jeżeli mogą być otrzymane w stanie dziurkowatym, posiadają własność chłonienia barwników; krew np. wyżarzona z węglanem potasu lub kredą posiada nawet daleko większą siłę odbarwiającą niż **W.** kostny. Działanie odbarwiające **W.** jest ograniczone, nasycony bowiem materjami przestaje je dalej pochłaniać; można mu jednak przywrócić działalność przez *odżywienie*, polegające na poddaniu **W.** zużytego fermentacji, gniciu, butwieniu, gotowaniu w ługu alkalicznym i wyżarzeniu.—W znacznych ilościach używa się też obecnie **W. z.** na nawóz, do czego używa się głównie pyłu węglowego, odpadającego w cukrowniach.

Węgielnica (od wyrazu *węgieł*, kąt), w ogólności toż co ekierka (ob.), w szczególności narzędzie w miernictwie używane do prowadzenia na gruncie linji prostopadłych do siebie, tudzież do mierzenia kątów. **W.,** mająca pierwsze przeznaczenie, składa się z dwu linjałów prostopadle ze sobą nieruchomo spojonych; linjały na końcach opatrzone są celownikami. Chcąc taką **W.** użyć do prowadzenia linji prostopadłych do danej linji, należy ją ustawić w danym punkcie w ten sposób, aby jedno ramię było skierowanie według tej ostatniej linji, a kierunek drugiego ramienia wskaże kierunek linji do niej prostopadłej. **W.** druga składa się również z dwu linjałów opatrzonych celownikami; jeden z nich zwykle zajmuje kierunek średnicy koła podzielonego na stopnie i połączony z nim bywa nieruchomo; drugi zaś linjał, osadzony w środku koła, obracając się koło niego, może przyjmować wszelkie położenia.

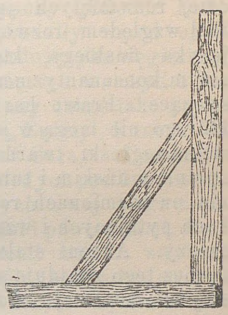

Węgielnica.

Węgierka, ob. Śliwa.

Węgierska literatura, ob. Węgierski język i literatura.

Węgierska partja katolicko-ludowa, utworzona w r. 1893, pod wodzą hr. Ferdynanda Zichy'ego, złożona przeważnie z arystokratów,

zwalczająca liberalne dążenia rządu w prawodawstwie kościelnem. W 1896 zdobyła 20 mandatów.

Węgierska partja narodowa, (ob.) Narodowa partja węgierska.

Węgierska partja niezależności (*niezawisłości*). Stronnictwo krańcowej lewicy w parlamencie węgierskim, dążące jako partja narodowa do zerwania ugody z Węgrami i utrzymania jedynie czystej unii osobistej. W r. 1895 podzieliła się (z powodu poglądów na prawa kościelne) na dwie frakcje, z których jedna z deputowanym Justhem na czele popierała liberalne dążenia rządu, druga z Ugronem (ob.) szła przeciw nim. Franciszek Koszut (ob.), wybrany do parlamentu 1896, złączył się z pierwszą frakcją, która naz. się frakcją Koszutha; posiadała 1869—49 miejsc, gdy frakcja Ugrona liczyła ich 7.

Węgierski język i literatura. Język węgierski, właściwiej zaś *madziarski*, należy do ugryjskiej gałęzi języków szczepu altajskiego (fińskiego), a tem samem najbliżej jest spokrewniony z językiem Woguliczów, Ostiaków i Mordwinów. Jakkolwiek pod względem leksykalnym czuć na nim dość silny wpływ języków obcych słowiańskich, germańskich, romańskich), pod względem jednak gramatycznym jest jednym z najbardziej rozwiniętych języków szczepu fińskiego. Pod względem rozwoju wokalizmu zbliża się do języka fińskiego, który natomiast przewyższa swym konsonantyzmem, posiadając np. spółgłoski syczące. Prawo harmonji samogłosek, na mocy którego nie mogą w jednym wyrazie znajdować się samogłoski twarde i miękkie, posiada **W. j.** spólnie z fińskim i tureckim. Również nie odróżnia on w imionach rodzajów, natomiast w zaimkach pytających i względnych odróżnia osobę od rzeczy. Akcent stale pada na pierwszą zgłoskę, oprócz tego znajduje się przygłos na zgłosce trzeciej lub czwartej. Odmiana wyrazów wyraża się tylko za pomocą sufiksów, nigdy zaś za pomocą praefiksów. Sufiksy te są liczne i zastępują miejsce końcówek przypadkowych w językach aryjskich. Odmiana słów odbywa się za pomocą znacznej liczby przyrostków, przez które wyrażają się rozmaite odcienie znaczenia zawartego w temacie. Właściwością **W. j.**, podzielaną z językiem Woguliczów i Mordwiczów, jest podwójna odmiana słowa przechodniego, mianowicie subjektywna i subjektywno-objektywna.—**W. j.** z biegiem czasu uległ pewnym zmianom, jak to się okazuje z porównania języka obecnego z językiem najdawniejszych piśmiennych zabytków, jak „Mowy pogrzebowej“ z końca XII w., przekładu Pisma św. z XV w., Legendy o św. Małgorzacie z XVI w. i in. Zmiany te, zaszłe w rozmaitych miejscach i pod rozmaitym wpływem, dały powód do rozwoju narzeczy, których Toldy wylicza trzynaście. Narzecza te dadzą się ściągnąć do dwu grup: 1) narzecze *dolno-węgierskie*, będące podstawą języka piśmiennego, w którem rozróżniają się podrzecza: siedmiogrodzkie, debreczyńskie i segedyńskie; 2) narzecze *górno-węgierskie* lub *palockie*, z podrzeczami północno i południowo-palockiem, dunajsko-drawskiem, multańskiem i szekielskiem. Madziarzy używają pisma łacińskiego; brzmienia właściwe języków wyrażają się przy samogłoskach za pomocą znaków djakrytycznych, przy spółgłoskach za pomocą połączeń. Prace nad **W. j.** są dość liczne; wcześnie już zaczęto się zajmować kwestją pokrewieństwa z innemi językami, właściwa jednak lingwistyka (gramatyka porównawcza) dopiero w nowszych czasach rozwinęła się. Na pokrewieństwo **W. j.** z uralskiemi zwrócili naprzód uwagę Sajnowits (1777) i Gyarmathi (1799). Ważniejsze nierównie zasługi położył Mik. Revái „Elaboratior grammatica Hungarica“, (2 t., 1803). W nowszych czasach utworzyła się szkoła historyczna, na której czele stoi Paweł Hunfalvy. Z uczniów jego odznaczyli się Fabian, Riedl, a zwłaszcza Budenz. Z gramatyk praktycznych najlepsze wydali: Fogarasi, Remele i Ballagi.—Por. „Lexicon linguae hungariae aevi antiquioris“ (1888—93); „Magyar Tajszotar“ (1893—96); „Nyelvtudomanagi Körlananch“. Po niemiecku „Riedl Magyar Grammatik“ (1888). Słownik niemiecko-węgierski i węgiersko-niemiecki Bellagiego.

Literatura **W.** (właściwie madziarska) literatura rozwinęła się dość późno i nie była wynikiem duchowych potrzeb samego narodu, w którego życie dotychczas nie zapuściła tak głębokich korzeni, jak to widzimy u innych narodów. Zachowała ona prawie dotychczas charakter arystokratyczny, podnietę bowiem do działalności literackiej dały klasy wyższe, które za pomocą literatury starały się wprowadzić oświatę pomiędzy naród. Od przyjęcia chrześcijaństwa za czasów wojewody Gejzy i króla Stefana św. język łaciński, nie tylko, że podobnie jak i w całej Europie zachodniej, stał się językiem naukowym i urzędowym, ale nadto był językiem porozumienia pomiędzy rozmaitemi narodami państwa Węgierskiego. Wobec tej okoliczności, język madziarski pozostawał na drugim planie, i chociaż za panowania domu andegaweńskiego stał się językiem dworskim, jednakże nieliczne pomniki językowe, sięgające XIII w., nie mogą być uważane na zawiązek literatury narodowej. Dopiero reformacja, podobnie jak i gdzieindziej, dała Madziarom podnietę do wprowadzenia języka krajowego do literatury. Pierwszemi płodami tej działalności były przekłady Pisma św., czem zajmowali się w XVI w. Komjáti, Erdösi, Heltai, Szekely, Juhász, Károlyi i in. Chociaż wojny tureckie i niepokoje wewnętrzne oraz wpływ żywiołu niemieckiego po wstąpieniu na tron dynastji habsburskiej nie sprzyjały rozwojowi literatury narodowej, jednakże z pisarzów tego okresu odznaczyli się, jako mówcy: Gál, Juhász, Kulcsár, Telegdi, Décsi, Károlyi i in.; z poetów zasługują na wzmiankę: Tinódi, Valkai, Temesvári, Kákonyi, Csáktornyi, zwłaszcza zaś liryccy: Balassa, Rimai

i Erdösi. Wszyscy jednakże ci pisarze nie odznaczają się samodzielnością i narodowością, lecz są tylko naśladowcami wzorów cudzoziemskich. Żywszy ruch nastał w XVII w., w którym jako poeci wsławili się: Liszti, Paskó, Stefan Koháry, hr. Mik. Zrinyi, który w rymowanych aleksandrynach opiewał bohaterstwo i śmierć dziada swego, głośnego obrońcy Sygetu, nadewszystko zaś Stefan Gyöngyösi—pięknym poematem epicznym o Marji Szecsi. Kardynał prymas Piotr Pázmán i Kecskeméti odznaczyli się jako natchnieni mówcy, a Jan Csaro wystąpił z encyklopedją nauk i napisał logikę. W tym czasie rozpoczyna się także badanie naukowe języka madziarskiego. Wielce rokujący rozwój ten przerwany był w drugiej połowie XVII w. wewnętrznemi niepokojami oraz krwawem prześladowaniem stronnictwa narodowego, nieprzyjaznego dynastji niemieckiej. Przyczyny te spowodowały, że w XVIII w., gdy literatura łacińsko- węgierska dosięgła szczytu rozwoju, madziarska natomiast dawała słabe zaledwo ślady życia. Głównymi jej reprezentantami w tym okresie są: Faludi i Bessenyei, pierwszy twórca klasycznej, drugi francuskiej szkoły poetów, dalej: Orczy, hr Teleky, Baroczy i Révay, autor wybornej gramatyki madziarskiej. Stan ten przetrwał do panowania Józefa II, którego niewczesne reformy i gwałtowne germanizowanie rozbudziło silną reakcję narodową. Od tej chwili rozpoczyna się nowy okres literatury madziarskiej, noszącej na sobie charakter przeważnie polityczny. 1781 założył Maciej Rath pierwsze czasopismo madziarskie. Na czele rozbudzonego ruchu literackiego stali Franciszek Kazinczy, reformator języka madziarskiego, i ulubiony poeta narodowy Csokonai; obok nich zasługują na uwagę poeci: Dayka, Verseghy, Virág i nowelista Dugonics. Wszystkich jednak przewyższył Aleksander Kisfaludy (ob), którego utwór „Himfy szerelmei“ był przyjęty z ogólnem podziwieniem, podobnie jak i następnie wydane powiastki (*Regek*) i inne utwory poetyczne. Do tego czasu należy Berzsynyi, autor wzniosłych ód, pisanych metrami klasycznemi. Przejście z tego okresu odrodzenia do poczynającego się z ukończeniem wojen Napoleońskich złotego okresu literatury madziarskiej, stanowią poeci: Andrzej Horváth, Döbrentei, Vitkowics, Kis i Paweł Szemere; złoty zaś wiek otwierają Karol Kisfaludy, brat Aleksandra, Kölcsey, Fáy, Czuczor i Vörösmarty (ob.). Kisfaludy może być uważany na twórcę narodowej sceny madziarskiej. Pisał on tragedje i komedje, z których zwłaszcza ostatnie są prawdziwie narodowe i po części stanowią dotychczas ozdobę sceny. Poezje liryczne, balady i pisma prozaiczne Kölcseya odznaczają się gorącym patrjotyzmem, miłością ludu i poprawnym oraz harmonijnym językiem. Bajki (*Mesók*) Faya należą do najlepszych utworów tego rodzaju. Czuczor, zarówno gramatyk i słownikarz, wsławił się głównie pieśniami i poematami epicznemi, pisanemi w heksametrach, jak „Augsburgi ütkezöt“ i „Aradi gyülés“. W tym ostatnim rodzaju przewyższył go Vörösmarty, który swemi eposami: „Cserhalom“, „Zalán futása“ i „Eger“, oraz tragedjami, nowelami, pieśniami, odami i baladami zdobył pierwsze miejsce pomiędzy spółczesnymi sobie poetami. Cała ta jednak działalność przez długi czas ograniczała się wpływem tylko na nieliczną, wykształconą część narodu; główną podporą literatury była patrjotyczna szlachta madziarska. Jej wspaniałomyślną szczodrością założona była i uposażona 1830 akademja madziarska, która stała się niebawem ogniskiem narodowej literatury. Dopiero rozkwitająca prasa perjodyczna wzbudziła zainteresowanie się literaturą narodową pomiędzy szerszem kołem czytelników. Najwięcej pod tym względem zasługi położył Kossuth. Wzmagająca się agitacja narodowa madziarska, wprowadzenie języka madziarskiego do szkół i nakoniec ogłoszenie go na sejmie 1842 za język urzędowy w ziemiach węgierskich, spowodowały, że w okresie od 1842 do 1848 **W. I.** dosięgła szczytu swego rozwoju. Wielki wpływ na rozwój literatury węgierskiej wywołało dziennikarstwo, a specjalnie Piotr Hislap (Budapeszt), Hirado i starszy Hirnök, Nemzetii Ujsag Jelenkor, oraz czysto literackie noworoczniki i almanachy „Ellenör Emleny, Orangyal“. Pisma te obudziły wśród ogółu zamiłowanie do czytelnictwa i do języka węgierskiego. W tym czasie z Vörösmartym walczyli o palmę pierszeństwa: Bajza, słynny także jako krytyk estetyczny i historyk, Vajda, Erdélyi, Kunoss, Vachott, Császár, zwłaszcza zaś Garay. Pod koniec tej doby występuje trzech młodych poetów: Tompa, Arany i Petöfi (ob.), z których dwaj pierwsi odznaczyli się głównie nowelami i powieściami, ostatni zaś pieśniami opiewającemi miłość, swobodę, niepodległość, naturę, w ogóle wszystko, co może rozgrzać i napełnić zapałem serce. Ojcem romansu madziarskiego zostaje Josika (ob.), którego powieści historyczne: „Abafi“, „Utolsó Bátorhy“, „Csehek Magyarországban“ i in. wpłynęły na wykształcenie prozy madziarskiej. W nowelach odznaczył się Vajda. Obu przewyższył Eötvös (ob.), który przez swe powieści „A carthausi“, „A falu jegyzöje“, „Magyarország 1514 ben“ i in. stanął w rzędzie pierwszorzędnych powieściopisarzów. Nadto odznaczyli się: Kuthy, Ignacy Nagy, Kemény i Jókai. Z pisarzów dramatycznych zasłynęli: Katona (*Bánk Bán*), Wawrzyniec Tóth, Garay, Szigligeti, prawdziwie narodowy dramaturg, Gál, J. Nagy, Vahot, Korácsen Czakó. Opisy podróży wydali: Belenci (Ameryka), Császár (Włochy), Bartłomiej Szemere, Irinyi, Tóth, Gorove (zachodnia Europa), Méhes (Szwajcarja, Jerney (południowowschodnia Europa), Reguly (północna Rosja). Jako pisarze polityczni zasłynęli, obok niezrównanego Széchényi'ego, Wesselenyi, Kossuth (bardziej porywający, niż przekonywający), Eötvös, Szalay, B. Szemere i in. Z historyków odznaczają

się zwłaszcza M. Horvath, Péczely, Jászay, Bajza i Toldy; statystyką zajmowali się: Fényes, Vállas i Kováry. Filozofję uprawiali: Szontágh, Márki, Gregus i in.; również i nauki przyrodnicze, teologja, filologja i t. d. znalazły licznych uprawiaczów. Z zakresu gramatyki i leksykografji madziarskiej wydali cenne dzieła Czuczor, Fogarassy i Bloch. Pieśni ludowe zbierał między innemi Erdélyi. Oprócz wymienionych powyżej, zasługują na wzmiankę: Pulszky, Lukács, Frankenburg, G. Kazinczy, Gordal, Berecz, Pompéry i in. Szabó wydał mistrzowski przekład Homera. Rewolucja 1848 wstrzymała dalszy rozwój literatury. Po jej zgnieceniu nastało grobowe milczenie; najbardziej utalentowani pisarze albo polegli w walce, jak Petöfi, albo poszli na wygnanie, jak Szemere, Pulszky, Pálffy, Jósika, Govore, Horváth, Szalai, Teleki i in., albo utracili wolność, jak Czuczor, Sárosy, lub popadli w obłąkanie, jak Vachot i Bajza, albo nakoniec dobrowolnie skruszyli swe pióro, jak Vörösmarty i Garay. Zwolna jednak zbudził się naród z pogromu i, mając zamkniętą drogę polityczną, z tem większym zapałem zwrócił się do literatury. W poezji znalazło się wielu naśladowców Petöfi'ego, z których zasługują zwłaszcza na uwagę: Sárossy, Lisznyai, Lévai, Gyulai, M. Szemere, Szász, Jambor, Sükei, Szelestei, Bozzai, Losonczy, Székely; z nowelistów odznaczyli się Pálfy, Gyulai i Berczy: Madach naśladował Goethego i Mittowa (Tragedję człowieka). Jokai zasłynął w całej Europie jako pisarz pełen polotu i fantazji, jako humoryści występowali Bernat i Radakovisj, (Vas Gereben). Historję pilnie uprawiali: Szalaic Szilagi Salomon, Banöczú, Csengery, J. Teleky. Palugyai, Mészáros, Fejér, Hunfalvy i in. Liczni są także podróżopisarze, jak Andrássy (Indje), Neudtwich (Ameryka), Podmaniczky (północna Europa), Magyar (Afryka), Vambery. Z tłómaczów zasługują na wymienienie: Stefan i Karol Szabó, Hunfalvy, Csengery, Irynyi, Szász i Sükei. W latach 1897—1901 rozwinęła się literatura węgierska bardzo dodatnio, chociaż nie wydała ludzi genialnych. Większość pisarzów węgierskich jest zawsze politykami, a większość polityków—literatami. Zupełna niezależność i samodzielność twórczości literackiej zjawiła się dopiero ostatniemi czasy. Przeważnie pochłaniają ją dzienniki. Wydawnictwa książkowe idą względnie słabo. Romans ostatnich czasów reprezentują nazwiska starego Jokaia, oraz Miszkatha, Brody'ego, Herczega, Kemechjego, Daniela Pappa'a, Baksay'a, Tünierkengiego, Homoka, Mary, Gezy, Gardangiego, Karola Eötvösa. Pod wpływem nowych prądów literackich francuskich, powstają dzieła Zoltana Ambrusa, Desidera, Malony'aya, Pekara, Heltai'a. Wpływy północno-skandynawskie odzwierciadlają się w socjalistycznych romansach Thury'ego i Edwarda Kabota. Analizę psychologiczną znajdujemy u Edmunda Gérö, realistą objektywnym jest Thomas Kobor. Odrębne stanowiska zajmują Belalath, uczony wirtuoz formy, i Stefan Barsony, nastrojowiec liryczny. W podobnym duchu tworzy Stefan Petelei. W bezpretensjonalnych opowiadaniach odznaczyli się Stanisław Timar, Robert Tabori, Kolomon Szanta, Juljusz Werner (romans historyczny), Arnold Vertesi, Aleksius Benedek, Emil Kazar, Karol Lovik, Józef Hevesi i Béla Agai. Jako humoryści słyną: Sipulusz (Wiktor Rakosi), Zygmunt Szöllösy, Stefan Szomahary, Karol Murai, Józef Markus; Lucjan (Marcin Zöldy), Soma Guthi i Ignacy Balasz, oraz Franc. Molnár, z kobiet wymieniamy: Helenę Beniczky Bajza, Jankę Szado Nogall, Gyarmathy i Tabori Tutsek. Dramat węgierski rozwijał się mniej bogato od śmierci Grzegorza Csiky'ego, węgierskiego Sardou, wydały Węgry tylko jednego dramatopisarza, o szerokim polocie Ludwika Doczy'ego. Z innych wymienimy Herczega, Berczika, Varadiego, Aleksandra Samlo, Arpada Gatanyego, Karodę, Palagiego „Molonyay'a“ Brody'ego, Ferenczy'ego, Kabosa i Lenkeia. Dramat ludowy uprawiali: Tihamer Almassy, Władysław Ratkoig, Stefan Geczy i najwybitniejszy Geza Gardongi, autor „Wina“. W poezji lirycznej zasłynęli: Józef Kiss, Emil, Abraugi, Ludwik Bartok, Emil Makai, Aleksander Endrödy, Ludwik Palagyi, liryk socjalizmu, Michał Szaboleski, Audor Kozna, oraz przedstawiciel modernizmu krańcowego Ignotus (Hugo Veigelsberg), dekadent w duchu pesymistyczno-szopenhauerowskim, dalej Stefan Gergely, przedstawiciel poezji nerwowo-nadczułej, Minka Czöbel, symbolistka w stylu Baudelaire'a i Verlaine'a, Fruzica Szalay etc. W dziedzinie krytyki estetyki i historji literatury wysunęli się na czoło: Paul Gyulay, rodzaj Brunétière'a węgierskiego Bernord Aleksander, Juljusz Pikler, Zoltan Beothy, Melchior Palagji, Zoltan Ambrus, Ludwik Katona, Geza Molnor. Historję sztuki uprawiali: Józef Keszler, Aleksiars Kadocha Lipprich, Berzeviczy, Tomasz Szona, Józef Diner Denes i Karl Lyka (obaj moderniści). Ekonomję polityczną i socjologję uprawiają: Makletowits, hr. Stefan Tisza, Bernata, Gracz, Krejsei, Samuel Revuy, Gutaberg. Do pisarzów politycznych należą: hr. A. Apponyi, hr. Juljusz Andrassy, Józef Veszi, Rakosi, Kenedy, Beksics, Abranyi, Kaas, Halasz, Bartha i Gabrjel Ugron. *Węgierska sztuka* nie przedstawia dość wybitnych rysów samodzielnych. Jako pojedyńcze osobistości, zasłynęli w Europie Munkaczy (ob.). — Porów. Toldy'ego „Geschichte der ungarischen Poesie“ (1855); tegoż „Handbuch der ungarischen Sprache und Literatur“ (1855). Dux „Aus Ungarn, Selwiseller Geschichte der Hungar. literatur (1889); Nemencyi „Das moderne Ungarn.“

Węgierski Tomasz, kaznodzieja polski, * 1587 w Poznańskiem, † 1653. Po ukończeniu nauk w gimnazjum toruńskiem, zostawszy 1611 djakonem, był przez dwa lata kaznodzieją na dworze Rafała Leszczyńskiego, następnie od 1612 słuchał teologji

w Heidelbergu, poczem zwiedził Sabaudję, Szwajcarję i Niemcy. Powróciwszy do Wielkopolki, został 1618 r. pastorem braci czeskich w Barcinie, 1620 ministrem braci czeskich we Włodawie, skąd wkrótce przeniósł się do zboru Baranowskiego w Sandomierskiem. 1626 mianowany został na synodzie w Okszy superintendentem zborów małopolskich wyznania helweckiego. Ważniejsze jego dzieła są: „Asymbolum Sociniauorum, t. j. o przedniejszych powszechnej apostolskiej wiary cząstkach“ (Baranów, 1630); „Conciones de poenitentia de Salatiis parentum in obitu liberorum“ (tamże, 1626); „Dissertatio de vera catholica sub uno capite Christo Ecclesia“ (Heidelberg, 1616); „Assertiones theologicae contra Missae sacrificium“ (tamże, 1617) i kilka kazań pogrzebowych.

Węgierski Andrzej, brat poprz., dziejopis i znakomity kaznodzieja ewangelicki, * 1600 r. w Ostrorogu w Poznańskiem. Obrawszy sobie 1620 stan duchowny, został w następnym roku nauczycielem przy gimnazjum w Toruniu, 1624 przeniósł się do Opola, gdzie był kaznodzieją nadwornym kasztelanowej lubelskiej Słupeckiej. 1629 mianowany był rektorem w Lesznie, a 1633 we Włodawie, w końcu 1643 wybrany został senjorem zborów ewangelickich dystryktu lubelskiego, † 1649 we wsi Orzeszkowie w Poznańskiem. Z dzieł **W.** ważniejsze są: „Libri IV Slavoniae reformatae continentes historiam ecclesiasticam etc.“ (2 wyd., Amsterdam, 1679); „Nova et accurata vestibuli Comeniani editio“ (Gdańsk, 1633), do którego dorobił słowniczek polsko-niemiecko-łaciński, wydany kilkakrotnie, między innemi p. t.: „Komenjusza Amosa świat malowany rzeczy widocznych, pod zmysły podpadających“ (Wrocław, 1805 i 1818); „Kaznodzieja osobny, to jest sposób odprawiania nabożeństwa osobnego“ (Gdańsk, 1646); „Kaznodzieja domowy“ (tamże i t. r.); „Kaznodzieja zborowy“ (tamże i t. r.), oraz wiele wierszy i kazań okolicznościowych.

Węgierski Wojciech, kaznodzieja i poeta, brat poprzedzających, * 1604 w Ostrorogu, pobierał nauki w Bytomiu i tam był następnie nauczycielem. Potem był kaznodzieją i pastorem w Opolu, a przez ostatnie 14 lat życia kaznodzieją przy zborze w Krakowie, gdzie † 1660. Ważniejsze jego dzieła są; „Antidotum albo lekarstwo duszne przeciwko apostazjom i odstąpieniu od prawdy“ (2 wyd., Królewiec 1750); „Jasua heroico carmine redditus“ (Bytom, 1624); „Rozprawa o stateczności“ (tamże 1622); „Kronika zboru ewangelickiego krakowskiego“ (wydana według rękopisu z 1651 przez Bandtkiego, Wrocław 1817) i in.

Węgierski Kajetan, głośny swojego czasu poeta, * 1755 na Podlasiu, † 1787 w Marsylji. Pobierał nauki w konwikcie Jezuitów w Nowem Mieście, a później u Teatynów w Warszawie. Na wskroś przesiąkły zasadami encyklopedystów francuskich, wielbiciel Voltaire'a i Rousseau, w 18-m roku życia napisał najcelniejszy swój utwór „Organy“. Lubiony przez Stanisława Augusta, mianowany został szambelanem. Obdarzony od natury niemałym talentem poetyckim, bawił dwór swemi wierszami pełnemi kąśliwego dowcipu. W wierszach „Portrety pięciu Elżbiet“ i „Kataryneida“, obraziwszy wysoko położone osoby, musiał opuścić Warszawę i r. 1779 wyjechał do Włoch, stąd do Paryża, a w czasie walki Ameryki o niepodległość popłynął do Stanów Zjednoczonych, gdzie poznał Washingtona, Jeffersona i Franklina. W końcu 1783 powrócił do Europy i z Paryża udał się do Londynu, gdzie 1785 wygrał 5,000 funt. sterlin. w karty. Odbyte podróże bardzo korzystnie wpłynęły na charakter **W.**: zmężniał on duchowo, wyszlachetniał i zrozumiał obowiązki obywatela; ale życie wesołe i hulaszcze podkopało jego zdrowie do tego stopnia, że w chwili, kiedy zamyślał pracować poważnie dla dobra kraju, śmierć przedwcześnie przecięła żywot jego. Zbiór poezji wydał T. Mostowski „W wyborze pisarzów polskich“. Wszystko to są utwory młodzieńczego pióra, pisane w kraju (po wyjeździe bowiem za granicę już wierszy nie pisał), w których widoczny przebija talent, łatwość wierszowania, dowcip pobudzony nietylko satyryczną werwą i skłonnością do paszkwilów, ale wyuzdaną rozpustą, w czem mistrzem był mu Trębecki. Nowe wydanie p. t. „Pisma wierszem i prozą K. **W.**“ wyszło we Lwowie (1882). Dokładny życiorys jego napisał Lucjan Siemieński w dziele: „Portrety literackie“ (Poznań 1865); K. Estreicher w „Książce zbiorowej“ (Kraków 1870).

Węgierskie wina, wina produkowane w Węgrzech i krajach do nich zaliczanych, bogate w alkohol i należące do tak zwanych win ciężkich. Węgrzy dzielą wina swoje na chłopskie, czyli ordynaryjne, mieszczańskie czyli samorodne i na pańskie czyli poprawione. Te ostatnie dzielą się jeszcze na jedno, dwu i kilkoputowe, co zależy od ilości put suchych jagód winnych, dodanych do winogron w czasie ciśnienia wina. Puta jest to miara zbliżona do naszej ćwierci. Chłopi wybierają i obrywają suche jagody z gron i zaraz je sprzedają, z pozostałych zaś świeżych jagód robią wino lekkie, które prędko fermentuje, wytrawia się i wkrótce może być zdatnem do użycia, ale też długiego czasu nie wytrzyma. Mieszczanin, zamożniejszy, nie obrywa suchych jagód, ale ze wszystkich gron robi wino, które jest tłustszem, słodszem, dopiero po roku lub dwu latach do użytku jest zdatne. Szlachcic nie tylko że nie obrywa suchych jagód, ale skupuje je jeszcze od chłopów i do swych win dodaje. Takie wina są pospolicie tłuste, słodkie, mocne i potrzebują długiego czasu do wytrawienia. Najszlachetniejszy gatunek nazywa się *esencją tokajską* i otrzymuje się z soku dobrowolnie z gron wypływającego. Co do koloru, wina węgierskie dzielą się na ciemno i jasno czerwone, jasno i złoto-żółte, wodno-jasne i zielonkowate. Wyborowe wina pochodzą z góry

Hegyala w komitacie Zemplińskim, które się ekspedjuje z Tokaju. Winnice w Węgrzech i Banacie produkowały dawniej 10—15 miljonów hektolitrów rocznie, z powodu jednak zniszczeń sporządzonych przez filokserę produkcja obniżyła się do 2 ml. hl.

Węglany, sole kwasu węglanego, są w naturze bardzo rozprzestrzenione, zwłaszcza węglan wapnia, który tworzy całe skały, jako wapień, marmur, kreda. Kwas węglany H_2CO_3 tworzy z metalami (M) dwa szeregi soli, sole obojętne wzoru M_2CO_3 i sole kwaśne $HMCO_3$. Z soli obojętnych tylko węglany alkaliczne są w wodzie rozpuszczalne. Ważniejsze węglany opisane są pod nazwami metali.

Węglany kwas, *dwutlenek węgla*, ob. Węgiel.

Węglarstwo, ob. Węgiel drzewny.

Węgleński Jan, minister skarbu z czasów Królestwa kongresowego, został nim po Matuszewiczu. Usunąwszy się z tego urzędu, był następnie prezesem izby obrachunkowej, † 1835. Ogłosił instrukcje: „Dla pisarzów celnych," „Dla kontrolerów celnych," „Dla nadstrażników," „Inspektora wydziałów," „Rewizorów wiejskich" (1811), oraz „Regulamin kasowy" (1811).

Węgleński Franciszek, młodszy brat jego, * 1766, był komisarzem rządu Księstwa Warszawskiego, dla urządzenia odłączonych od Austrji departamentów, potem za Królestwa sędzią najwyższej instancji, a w końcu od r. 1819 ministrem sprawiedliwości, † 1820 w Warszawie. Napisał kilka rozpraw z dziedziny prawa i administracji, zamieszczonych w czasopismach spółczesnych.

Węglik, *węgloród*, dawniej używane nazwy na oznaczenie węgla, jako pierwiastku chemicznego.

Węglowa formacja, *górotwór węgla kamiennego*, formacja geologiczna tak nazwana stąd, że w niej węgiel kamienny w największej obfitości

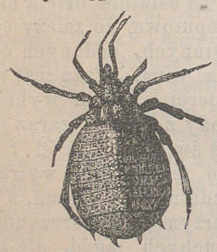

Eophrynus.

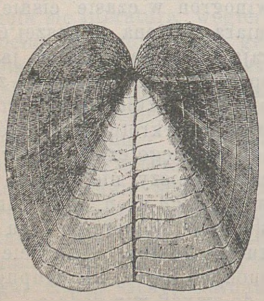

Pupa vetusta, *a* część skorupy powiększona.

Leaia.

występuje, stanowi najważniejsze ogniwo utworów paleozoicznych (ob. Geologja) i znajduje się między formacją przechodową, a formacją piaskowca czerwonego; składa się z pokładu wapiennego, zwanego *wapieniem węglowym*, i z pokładu piaskowca, zwanego *piaskowcem węglowym*, zajmującego górną część tej formacji. *Wapień węglowy*, zwany też *górskim* lub *kruszconośnym*, jest bardzo rozwinięty w Anglji, Belgji i Francji płn. W pokła-

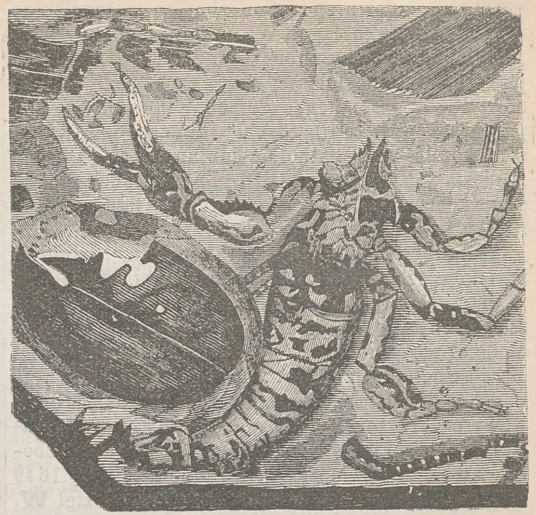

Cyclophtalmus Bucklandii.
Obok, pokrywy skrzydłowe pewnego chrząszcza.

dach jego znajdują się marmury z Ecaussine (marmur flandryjski czyli granit drobnoziarnisty). Wapienie te są barwy ciemnej, od wierzchu ułożone naprzemian z ciałami piaskowatemi. *Piaskowiec węglowy* występuje niekiedy sam, bez podkładu wapienia; pod względem wielkości ziarn kwarcu

Chaetetes radians (Koral).

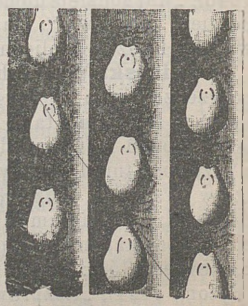

Sigillaria elliptica (część pnia).

i szpatu polnego, oraz bogactwa części ilastych przedstawia wielkie różnice. W pokładach tych znajduje się właściwy utwór węglowy, występujący w różnem rozwinięciu; przy 50 cm. grubości wydobywanie węgla już się opłaca. Grubsze pokłady węgla są często poddzielane warstwami

upka; najgrubszy pokład węgla znajduje się u nas między Bendzinem a Dąbrową i wynosi 14—18 m. Szczątki zwierzęce nie są zbyt liczne w tej formacji; w warstwach wapiennych znaleziono szczątki ogromnych ryb jaszczurkowatych, również przedstawioną była rodzina rekinów; tu też znaleziono pierwsze ślady chrząszczy, niedźwiad-

Pecopteris dentata.

ków, jak *Cyclophtalmus Bucklandii*, i innych owadów; występują też pająki, jak *Eophrynus Prestwichi*, liścionogi, jak *Leaia*, ślimaki lądowe, jak *Pupa vetusta*; obfitsze są liljowce, korale, amonity; trylobity już tu giną i przedstawione są tylko przez rodzaj *Philipsia*. Charakterystyczny jest osobliwy *Bostrichopus* (ob.). Natomiast wielkiem

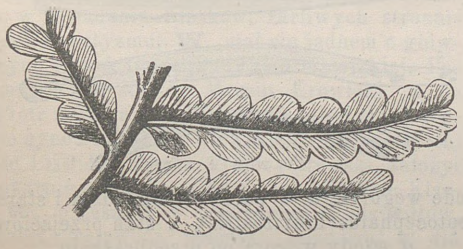

Odontopteris Schlotheimi.

jest bogactwo szczątków roślinnych, jak *kalamitów* (ob.), znajdywanych w piaskowcu w położeniu pionowem; gdzieniegdzie daje się dostrzedz związek pni drzew z ich korzeniami. Do najpospolitszych drzew należą drzewiaste widłaki, jak *Sigillaria*, osobliwe łuskowce (ob. Lepidodendron), kordaity (ob.) i inne olbrzymie drzewa skrytopłciowe; paprocie drzewiaste, jak *Pecopteris*, *Odontopteris*, są mniej częste. Dalej znajdują się niektóre szyszkowe (*Pinites*, *Araucaria*), oraz palmy. Z nich powstał węgiel kamienny. Mohr przypisuje też morszczynom ważną rolę w jego utworzeniu. Czas potrzebny na wytworzenie tak potężnych pokładów węgla nie łatwo daje się oznaczyć, zwłaszcza, że prawdopodobnie roślinność ówczesna była bujniejsza i łatwiej butwiejąca. Przypuszczenie, że ta bujność ówczesnej roślinności pochodziła z większej obfitości kwasu węglanego w powietrzu, z trudnością daje się utrzymać, gdyż odkryto owoczesne zwierzęta, powietrzem oddychające.— Formacja węglowa niezbyt jest rozprzestrzenioną; ma ona zajmować $^1/_{20}$ część powierzchni Anglji, $^1/_{24}$ Belgji i $^1/_{200}$ Francji; inne kraje są daleko uboższe. Szwecja, Norwegja, Włochy, Grecja są jej prawie pozbawione; znaczną przestrzeń zajmują pokłady węglowe u podnóża Karpat ku Sudetom, na Śląsku i w królestwie Polskiem. Zresztą utwory węglowe ukazują się we wszystkich pokładach ziemskich, zawierając szczątki roślinne różnych epok geologicznych; w epoce trzeciorzędowej występuje węgiel brunatny, w najnowszej torf. Rozróżniają się utwory węglowe *pelagiczne (paraliczne)* i *lakustryczne (limaniczne)*, stosownie do tego, czy się tworzyły na wybrzeżach morskich, czy w wodach śródlądowych; drugie, do których należą i pokłady polskie, nie zawierają pokładów wapienia.

Węglowe kamienie, *cegły węglowe*, ob. Węgiel prasowany.

Węglowe pręty, pręty wyrabiane z węgla do światła elektrycznego łukowego, ob. Elektryczne światło.

Węglowe związki, ob. Węgiel.

Węglowiec, toż co antracyt.

Węglowodany, ob. Wodany węgla.

Węglowodory, związki wodoru z węglem, bardzo liczne, niektóre gazowe, przeważnie jednak ciekłe lub stałe; w wysokiej temperaturze się ulatniają i płoną płomieniem świecącym, kopcącym, tylko gaz błotny pali się słabo. Bezpośrednio łączą się oba te pierwiastki jedynie pod wpływem silnych elektrycznych wyładowań (ob. Acetylen). Znajdują się częścią w przyrodzie gotowe, częścią otrzymują się sztucznie przez dystylację smoły, powstają przy gniciu i butwieniu ciał organicznych. Rozróżniają się różne grupy, mające skład analogiczny; *etylen* C_2H_4 (ob.) jest pierwszem ogniwem grupy złożonej według wzoru $C_n H_{2n}$, jak *propylen*, *butylen* i t. d.; *gaz błotny* czyli *metylowodór*, CH_4 (ob. Metyl) jest pierwszem ogniwem wodorków rodników alkoholowych, jak *etylowodór* C_2H_6, *amylowodór* C_5H_{12}, i t. d. wogóle $C_n H_{2n+2}$. Również do **W.** należą i same rodniki alkoholowe, *metyl* CH_3, *etyl* C_2H_5 i t. d. Bardzo rozpowszechnione są też *olejki eteryczne* (ob.), z których wiele ma skład według wzoru C_5H_8. Znaczna liczba **W.** powstaje przy dystylacji węgli kamiennych i innych ciał

organicznych, tu należą: *benzol* (ob.), *toluol* (ob.), *cymen* (ob.) i t. d. **W.** uważać można jako substancje macierzyste wszystkich związków organicznych, które z nich powstają przez zastąpienie atomów wodoru równowartościowemi atomami lub grupami atomów. **W.** o małej liczbie atomów węgla są gazami, o większej liczbie atomów są cieczami woni charakterystycznej, których punkt wrzenia podnosi się z zawartością węgla. Najbogatsze w węgiel są ciałami stałemi, krystalizującemi, których punkt topliwości również się z zawartością węgla podwyższa. — Liczne **W.** mają zastosowanie w technice.

Węglowy papier, papier zawierający w swej masie dobrze oczyszczony węgiel; służy do filtrowania cieczy, które mają być zarazem odbarwione; ochrania też od psucia mięso i inne substancje łatwo gnijące.

Węglowy piaskowiec, ob. Węglowa formacja.

Węglowy wapień, ob. Węglowa formacja.

Węglowy worek, *worek węgla,* ciemna przerwa na drodze Mlecznej, w gwiazdozbiorze Krzyża południowego (ob.); na tem czarnem tle występuje tylko jedna gwiazda gołem okiem widzialna, 7 wielkości.

Węglowy żelaziak, ruda żelazna występująca w pokładach węgla kamiennego, zwłaszcza w Szkocji i Westfalji, składa się z węglanu tlenku żelaza, zmięszanego z gliną i 12—40 odsetkami węgla.

Węgłoszowate, rośliny, ob. Halorageae.

Węgobork, *Angerburg,* stolica powiatu t. n. w Prusach Wschodnich, nad Angerap i jeziorem t. n., 4,300 mieszkańców i zamek warowny, w którym 1734—37 przebywał Stanisław Leszczyński. Miasto to leży na granicy mowy polskiej i litewskiej.

Węgornica, ob. Minog (*Ammocoetes*).

Węgorz *(Anguilla),* rodzaj ryb kościstych z rzędu otwartopęcherzowych, z rodziny węgorzowatych *(Muraenidae),* obejmującej ryby kształtu wydłużonego, wężowatego, nagie lub łuskami zarodkowemi okryte; paszcza ich dobrze, choć drobno jest uzębiona, usta samemi tylko międzyszczękowemi kośćmi od góry zamknięte, kości bowiem szczęki górnej właściwej są wcale niewykształcone. Żołądek ich jest workowaty, bez odrostków ślepych przy odźwierniku, jajniki krezowate fałdowane, niezamknięte i bez jajowodu; jajka bardzo drobne, gołem okiem niedostrzegalne; są to ryby drapieżne, morskie i rzeczne. Do rodzaju węgorza należy jeden tylko gatunek **W.** *rzeczny* (*A. vulgaris*); głowę ma podłużną, paszczę głęboko aż pod oczy rozszczepioną, szczękę dolną dłuższą od górnej, pokrywy skrzelowe małe, szparę oddechową bardzo małą; płetwy piersiowe od głowy odległe, zaokrąglone, płetwy nieparzyste, wszystkie 3 złączone; łuski na skórze drobne, bardzo podługowate; ubarwienie z wierzchu mniej więcej oliwkowe, spód ciała biały. Wzrost dochodzido 1,50 metra długości przy 3—6 kg. wagi, chociaż zdarzają się okazy znacznie większe. Mięso **W.** jest delikatne i smaczne, prawie bez ości, z powodu jednak zbyt obfitego w niem tłuszczu do strawienia przytrudne i w większej spożyte ilości często może być niezdrowe. Odróżniają dwie odmiany **W.**, a mianowicie: **W.** ostronosy, o pyszczku dłuższym, i tęponosy, mający pysk

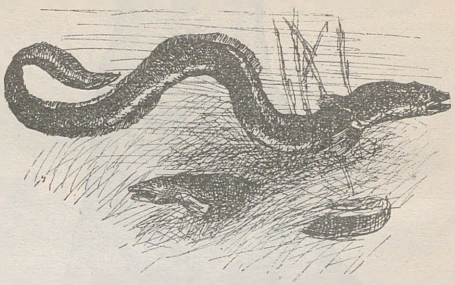

Węgorz.

tępiej zakończony. Karmi się robakami, drobnemi rybami i małemi rakami, napada jednak i na ryby większe. Zimę przepędza w śnie, zagrzebany w mule. Sposób rozmnażania się zbadali dokładnie dopiero 1896 r. Grassi i Calandruccio w Rzymie. Gdy inne ryby wędrowne dla składania jaj wpływają z mórz do rzek, węgorze natomiast udają się w tym celu do mórz, a w rozwoju swoim przechodzą przez stan poczwarki. Poczwarkami ich

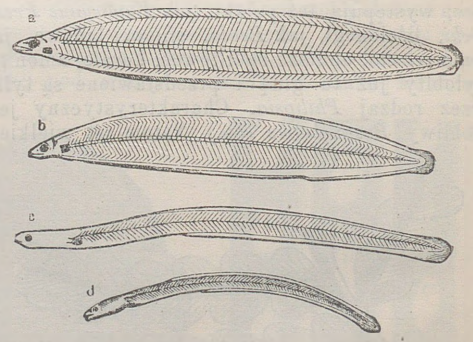

Młode węgorze. *a, b* poczwarka młodsza i starsza (Leptocephalus brevirostris), *c* stan przejściowy, *d* młody węgorz po przeobrażeniu.

są, mianowicie, opisywane dawniej jako osobne ryby, gatunki rodzaju *Leptocephalus.* Domyślano się tego już dawniej, ale dopiero wspomnieni badacze przedstawili niewątpliwe tego dowody. Poczwarką węgorza rzecznego jest *Leptocephalus brevirostris* (fig. *a*), rybka bezbarwna i przezroczysta, 60—77 mm. długa, która ulega jeszcze zmianom pośrednim (*b, c*), zanim staje się stotnym młodym węgierzem (*d*). Uziębienie po-

czwarki ginie przy tem zupełnie, po pewnym dopiero czasie występuje uzębienie właściwe węgorzom i ukazują się czerwone ciałka krwi. Długość okresu tego rozwoju jest nieznana; młode węgorze przechodzą do rzek, a wracając do morza są jeszcze bezpłciowe i po kilku dopiero zapewne miesiącach rozwijają się w morzu ich organy płciowe. Osobniki dorosłe przebywają prawdopodobnie w znacznych głębiach morskich.— *Węgorz morski (Conger vulgaris)* jest do węgorza rzecznego bardzo podobny, przeszło 3 m. długi, dochodzi do 50 kg. wagi, na grzbiecie jest bladobrunatny; żyje w morzach okolic umiarkowanych i zwrotnikowych, gdzie przebywa w piasku lub rozpadlinach skał; mięso jego nie jest smaczne. Poczwarkową jego formą jest *Leptocephalus Morrisii*. Należące do tejże rodziny *mureny* (ob.) rozwijają się z poczwarek, opisanych pod nazwami *L. Haeckeli, L. Köllikeri* i in., obecnie więc znane są już poczwarki przeważnej części ryb węgorzowatych.—Zdarzają się także **W.** lubo rzadko i w wodach zamkniętych, dostały się tam jednak albo przypadkiem, albo też umyślnie zostały przez człowieka w nich osadzone; może on w nich żyć bardzo długo, ale się tu nie rozmnaża. **W.** znajduje się w całej zachodniej Europie, w rzekach Baltyku, oceanu Atlantyckiego, zachodniej połowy morza Śródziemnego wraz z Adrjatyckiem, ale w wodach systematu morza Czarnego nigdzie go nie ma. Por. Nitsche „Der Flussaal und seine wirtschaftliche Bedeutung“ (1886).

Węgorz elektryczny, *drętwik*, ob. Drętwa.

Węgorz morski, ob. Węgorz.

Węgorzyk *(węgorek)*, robak, ob. Anguillula.

Węgrowiec *(Cysticercus)*, ob. Tasiemiec.

Węgrów, miasto powiatowe gub. Siedleckiej, na prawym brzegu rzeki Liwca położone. Znajdując się na pograniczu Mazowsza i Litwy, było niejednokrotnie widownią napadów i bojów. Zostając w posiadaniu Kiszków, żarliwych stronników protestantyzmu, **W.** stał się jednem z główniejszych ognisk propagandy reformatorskiej. Pastorem był tu sławny Marcin Krowicki, a po nim Piotr z Goniądza. W r. 1565 odbył się w Węgrowie synod kalwinów litewskich i małopolskich, a około 1570 Jan Kiszka, krajczy litewski, założył tu drukarnię arjańską. Gdy po wygaśnieniu Kiszków **W.** przeszedł w posiadanie Radziwiłłów, Krzysztof, wojewoda wileński, zbudował tu dla kalwinów zbór w r. 1634. Gdy jednak w 1664 Węgrów sprzedany został Krasińskim, rozpoczęły się prześladowania religijne, które niemało szkody miastu przyniosły. W r. 1780 protestanci z całej Polski odbyli tu synod, na którym ułożono przepisy postępowania dla osób duchownych. W skarbcu kościoła księży Reformatów przechowywano starożytne kruszcowe zwierciadło, na którego drewnianych ramach położony łaciński napis głosi, iż miało być używane przez Twardowskiego za narzędzie do sztuk czarnoksięskich. W r. 1863 odbyła się pod **W.** krwawa walka, podczas której samo miasto wiele ucierpiało. Ludność **W.** wynosi 8,700 głów, po większej części Żydów.— *Węgrowski powiat* ma 1,176 w. kw. i 73,000 miesz. Prócz **W.** nie posiada innych miast, tylko 3 osady (dawne miasteczka) i 18 gmin wiejskich.

Węgry *(Ungarn, Hongrie, Magyar Ország)*, królestwo i kraj koronny monarchji Austrjackiej, zajmują terytorjum ograniczone z północy i wschodu przez pasmo gór Karpackich, tudzież gór Liptowskich (Kruszcowych); z zachodu ciągną się odnogi Alp i las Bakoński, system zamknięty sam w sobie i pokryty ogromnemi lasami. Wnętrze kraju stanowi nizinę, dzielącą się na *małą* czyli *górno-węgierską*, po obu brzegach Dunaju aż do m. Vácz (Waizen) i *wielką* czyli *dolno-węgierską* (Alföld) na wschód od pierwszej położoną. Ta ostatnia stanowi bezdrzewny i bezwodny step *(Puszta)*, pokryty trawą i piaszczystemi wzgórkami. Liczne bagna *(Hansag)* są prawdopodobnie pozostałością ogromnego jeziora, które niegdyś zalewało całą dolinę. Górna nizina ma 12,000 klm. kw., dolna zaś 97,000 klm. kw. Główną rzeką **W.** jest Dunaj, zstępujący pod m. Vácz w dolno-węgierską równinę i posiadający na swych wybrzeżach główne ogniska życia politycznego, naukowego i handlowego, tudzież ważne strategiczne stanowiska (Buda, Mohacz, Peterwardein). Główne dopływy Dunaju są: Waga, Gran, Cisa z lewej; Litawa, Raba i Drawa z prawej strony. Jeziora większe są: Fertö (Neusiedler, w górnej nizinie), prawie wyschnięte, i Balaton na południo-zachód lasu Bakońskiego. Panującem plemieniem są Węgrzy, fińskiego pochodzenia, osiedli głównie na wielkiej równinie, w liczbie 7,426,730 głów (1890). W górzystych okolicach mieszkają Słowianie w liczbie 5,062,312 głów: Słowacy w Karpatach, Rusini około Cisy, Kroaci, Sławońcy i Serbowie (Raicy), w południowych okolicach. Wołosi (2,591,905), Niemcy (2,107,577) osiedli tu od XII w., Ormjanie, Grecy, Włosi i Cyganie uzupełniają długą listę plemion różnych pochodzeniem, językiem, obyczajami, a w części i religją. Co do wyznania, to we właściwych **W.** panującem jest rzymsko-katolickie (arcybiskupstwa w Granie, Kalocsa, Zagrzebiu i Erlau), liczące 8,820,770 wyznawców, tudzież 1,667,980 greko-katolików (unitów). Wschodni kościół posiada 2,632,303 dusz; wyznanie ewangelickie (kalwińskie przeważnie), 3,429,166 wyznawców; mojżeszowe wreszcie 725,222 dusz. Właściwe **W.** liczą wraz z Siedmiogrodem 279,759 klm. kw. i 15,133,494 miesz. cywilnych, oraz 98,033 wojskowych (1890); kraje należące do korony węgierskiej (Kroacja-Slawonja i Fiume wraz z okręgiem) 42,551 klm. kwadr., oraz 2,215,904 miesz. i 16,360 wojska. Ogółem obejmują **W.** 322,310 klm. kw. i liczyły w 1890 roku 17,349,398 miesz. i 114,393 wojska; na początku r. 1899 liczono w całych **W.** 18,730,000 miesz. Z ogólnej po-

wierzchni właściwych **W.** 85% jest użyte produkcyjnie, a mianowicie: 35% pod uprawą, 23% zajmują lasy, 45 mil kw. zostaje pod uprawą wina, a resztę zajmują łąki i pastwiska. — *Rolnictwo*, obecnie racjonalnie prowadzone, wydaje ogromne ilości zboża, głównie pszenicy i żyta, a także kukurydzy, dalej tytuń (500,000 cent. rocznie), udający się najlepiej w okolicach Oedenburga, Komorna, Eisenburga, rzepak, buraki cukrowe, rośliny farbierskie, strączkowe, owoce, a głównie wino. Hodowla bydła, koni, owiec i trzody chlewnej szeroko jest rozwinięta, dzięki rozległym stepowym pastwiskom. Liczne rzeki i jeziora dostarczają mnóstwa ryb.— *Górniczy* przemysł przynosi wiele korzyści, tak z kopalni złota (w małej ilości), jak srebra, miedzi, żelaza, węgli kamiennych, soli kamiennej.—*Przemysł* fabryczny rozwija się szybko, choć jeszcze miejscowym potrzebom nie wystarcza; skoncentrował się on w północnej i zachodniej stronie kraju i wyraża się głównie w wyrobach wełnianych, skórzanych, lnianych (u Słowaków), żelaznych, w hutach szklanych, papierniach, cukrowniach, gorzelniach i browarach. — *Handel* znajduje swe ogniska w wielkich, ożywionych jarmarkach (najznakomitsze w Peszcie, Debreczynie, Aradzie, Szegedynie) i polega na wywozie za granicę zboża, wina, miodu, zwierząt i produktów zwierzęcych, a przywozie kolonjalnych produktów i wyrobów przemysłowych.— Oświata szybko wzrasta, dzięki coraz liczniejszym wiejskim szkołom, przenikającym nawet w stepy (Puszta), tudzież odpowiednio rozwijającym się gimnazjom, szkołom realnym i wyższym zakładom specjalnym, koncentrującym się w Zagrzebiu, Klauzenburgu i Peszcie (akademja węgierska, uniwersytet i inne).—*Konstytucja* **W.** opiera się na ustawach z 1222 i 1687 r., na pragmatycznej sankcji Karola VI z 1713 r., prawach z 1847 i 1848 r. Po dziesięcioletnim zawieszeniu jej, przez odebranie **W.** samorządu, dyplom październikowy z 1860 r. znowu przywrócił dawną autonomję, którą uświęciła ugoda 1867 i uroczysta w tymże roku koronacja cesarza Franciszka Józefa na króla Węgier. Obecnie **W.** mają swe odrębne ministerjum, odrębny budżet i nawet pierwszy zawiązek swej własnej armji (Honwedzi). Bliższe szczegóły tyczące się konstytucji, armji, budżetu, oświaty i t. d., ob. pod artykułem Austrjacko-Węgierska monarchja. — *Herb* przedstawia tarczę dwudzielną, na której w polu prawem są cztery pasy srebrne, poprzeczne, w lewem zaś na wzgórzu ozdobionem koroną krzyż srebrny podwójny; nad tarczą korona z krzyżem u szczytu, pochylonym na lewo.

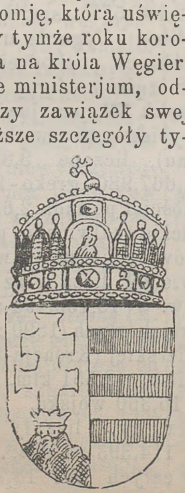

Herb Węgier.

Historja. **W.** do czasu przybycia Madziarów nie stanowiły jednego państwa, lecz były siedliskiem licznych ludów. Podług wszelkiego prawdopodobieństwa można przyjąć, że od niepamiętnych czasów w północnych **W.** przebywali Słowianie, którzy pomimo wszelkich burz dziejowych pozostali do dziś dnia w pierwotnych swych siedzibach, wiodąc jednak żywot cichy i spokojny, nie zostawili śladu w historji. Pierwotnych tych mieszkańców około 293 r. przed Chr. ujarzmili Dakowie, państwo, które wzmogło się zwłaszcza około 60 roku przed Chr. za czasów Berebisty (ob. Dacja), wkrótce jednakże upadło. Na miejsce Daków zjawiają się w **W.** Markomani, w krótkim czasie (35 przed Chr.) zmuszeni ustąpić Rzymianom, którzy krainy nad Dunajem i Cisą nazwali Panonją. W III wieku po Chr. spotykamy tu Gotów, wypartych 376 r. przez Hunów (ob.). Po śmierci Atyli († 454) krainy stanowiące dzisiejsze **W.** zajmowali kolejno Ostgoci, Gepidowie, Longobardzi i Awarowie. 803 pokonał ostatecznie Awarów Karol W. i Panonję przyłączył do państwa Franków. Właściwe dzieje **W.** rozpoczynają się od 894 r., t. j. od wtargnięcia do Panonji Madziarów pod wodzą Almusa (ob.) i syna jego Arpada (ob.). Do 900 roku zagarnęli oni pod swą władzę cały kraj, który, podzielony na 8 pokoleń i 108 rodów, otrzymał organizację wojskową. Dzieje wewnętrzne **W.** z tego czasu są zupełnie zaciemnione, nie ustalony nawet jest szereg władców (Arpad, Zoltan, Felicyn, Taxon, Gejza), natomiast przechowała historja pamięć o wyprawach wojennych Madziarów, sięgających nieraz morza Północnego, granic południowej Francji i Włoch, oraz brzegów morza Czarnego. Poniesione atoli kilkakrotnie klęski, zwłaszcza od Henryka I pod Merseburgiem (933) i od Otona I pod Augsburgiem (955), złamały zaboczą potęgą Madziarów i zwróciły dążenia ich do ustalenia i wzmocnienia opustoszałych krain; poczęto sprowadzać obcych kolonistów, jeńców wojennych słowiańskich i niemieckich poczęto wdrażać do rolnictwa i rzemiosł. Przez zawiązanie stosunków z państwami chrześcijańskiemi, osiedlenie się w kraju licznych obcych rzemieślników i kupców, a zwłaszcza staraniem króla Gejzy (972—997) i małżonki jego chrześcijanki Sarolty, t. j. Karoliny, przez Słowian Beleknehinią zwanej, poczęła się krzewić w **W.** wiara chrześcijańska, którą pod synem i następcą Gejzy, Stefanem (ob. 997—1038), z pomocą duchowieństwa rzymskiego, w całym kraju zaprowadzono. Obdarzył on wolnością jeńców chrześcijańskich, prześladował natomiast Madziarów, wzbraniających się przyjęcia chrztu, zakładał szkoły, budował kościoły, ustanowił 10 biskupstw, oraz sprowadził z za granicy uczonych i księży. Za położone dla Kościoła zasługi otrzymał od papieża Sylwestra II koronę (stanowiącą górną część korony węgierskiej) i tytuł króla apostolskiego. Tym sposobem **W.** zostały królestwem, którego głównemi podporami było duchowieństwo i szlachta. Stefan podzielił kraj na 72 (według innych na 62) komitaty, które oddał

w zarząd tyluż żupanom (madz. *ispán*, skąd niem. *Gespan*), z władzą wojskową i cywilną. Żupani z urzędnikami dworskimi, z których najważniejsi: żupan dworski *(nadorispán, comes palatinus)*, najwyższy sędzia, podskarbi nadworny i łowczy nadworny, oraz dygnitarzami kościelnymi składali najwyższą radę państwa, za której zgodą Stefan nadał królestwu Węgierskiemu ustawę, w głównych zarysach do ostatnich prawie czasów utrzymaną. Ustawa ta miała na celu głównie ugruntowanie władzy królewskiej, prawa bowiem i przywileje szlachty i sejmu w późniejszym dopiero czasie zdobyte zostały. Mimo to wszystko pomyślny rozwój państwa długo jeszcze po śmierci Stefana tamowały rozmaite przeszkody, zwłaszcza zaś reakcja krajowców przeciwko cudzoziemcom, szczególną otaczanych opieką przez następcę Stefana, Piotra I (1038—1046), oraz ciągła walka pogaństwa z chrześcijaństwem, która wybuchła najgwałtowniej za Andrzeja I (ob.), 1046—1060, tudzież za Beli I (ob.), 1060—1063, na sejmie 1062. Stan ten trwał aż do czasów objęcia rządów przez Ładysława (Władysław, ob.) I, 1077—95; słusznie uważanego za najznakomitszego po Stefanie św. prawodawcę **W.** Przez wydanie nowych praw i ustaw zaprowadził on porządek wewnątrz państwa, którego granic nietylko, że energicznie bronił przeciwko napaściom zewnętrznym, ale nadto rozszerzył przez przyłączenie Chorwacji i Slawonji (1091). Również wielkie zasługi dla kraju położył następca jego Koloman (ob.), 1095-1114, zwłaszcza przez zawarcie umowy z Chorwacją (1102), która stanowiła podstawę późniejszego stosunku kraju tego do **W.**, oraz przez przyłączenie Dalmacji (1105). Po nim niedołężnie panowali Stefan II († 1131) i Bela II († 1141). Następca ostatniego, Gejza II (1141—1162) osiedlił ziemię Spiską, oraz późniejszą krainę Sasów w Siedmiogrodzie osadnikami niemieckimi, przez co wpłynął na podniesienie kultury krajowej. Jednym z najznakomitszych władców z rodu Arpada był Bela III (1173—1204), który zawiązał ściślejsze związki z Bizancjum, zaprowadził porządek w finansach, odnowił prawa i przyłączył napowrót do **W.** krainy odpadłe pod jego poprzednikami. Przez małżeństwo z Małgorzatą, siostrą Filipa Francuskiego, a wdową po Henryku Angielskim, wszedł w bliższe stosunki z temi krajami. Za słabych rządów Andrzeja II (ob.), 1205—35, szlachta uzyskała 1222 przez t. z. *Złotą Bullę* rozszerzenie dawnych przywilejów. Również i duchowieństwo, przez zawarcie 1233 konkordatu, wyjednało korzystne dla siebie prawa. Zbawienne reformy Beli IV (1235—1270) zakłócił straszliwy napad Mongołów 1241. Poniesiona klęska w bitwie nad rzeką Szajo, pożogi i łupiestwa, jakim kraj uległ, postawiły **W.** w najsmutniejszym stanie. Po odwrocie Mongołów Bela zebrał rozproszoną ludność, osiedlił opustoszone ziemie kolonistami niemieckimi i włoskimi, obdarzył miasta znacznemi przywilejami, pomnożył liczbę miast wolnych, zaprowadził uprawę wina, słowem wszelkiemi sposobami starał się o podniesienie dobrobytu kraju. Przez mianowanie jednak syna swego Stefana współrządcą, dał powód do zaburzeń, których następstwem było zachwianie powagi tronu i upadek państwa. Na Andrzeju III (1290—1301) wygasł ród Arpada w linji męskiej. Pozostawił on jedyną córkę, zaślubioną królewiczowi Wacławowi czeskiemu, synowi Wacława II. Po wielu sporach o następstwo tronu, 1307 r. wybrano królem Karola Roberta Andegaweńskiego (do r. 1342), popieranego przez papieża. Karol Robert ulepszył system monetarny, urządził umiarkowany rozkład podatków, zaprowadził prawodawstwo regularne w miejsce dotychczasowych sądów bożych, uregulował sposób zwoływania i odbywania sejmów, jednym słowem: położył podstawy wewnętrznego rozwoju, tak, że kraj w krótkim czasie stanął na szczycie swej potęgi. Syn i następca jego Ludwik I (1342 — 82) był jednym z najznakomitszych monarchów swego wieku. Pomknął on granice **W.** do Rusi Czerwonej, Mołdawji i Serbji; podniósł w kraju dobrobyt i oświatę, zniósł uciążliwe cła, wspierał rękodzieła i t. d. 1370 r. połączył koronę węgierską z polską. Pod jego zięciem i następcą, cesarzem Zygmuntem (ob.), spory wewnętrzne, napad Turków w 1391 r. i wojny husyckie nowe na kraj sprowadziły klęski. Zygmunt głównie się zajmował sprawami cesarstwa i Kościoła katolickiego, niewiele troszcząc się o Węgry, w których zaprowdził jednakże jednostajne miary i wagi, uregulował wojsko, zapewnił chłopom wolność przesiedlania się i wyniósł wolne miasta królewskie do godności miast rzeszy Niemieckiej. Przychylność magnatów zjednał sobie Zygmunt dawaniem im najkorzystniejszych urzędów i dozwalaniem bogacenia się na nich ze szkodą innych klas narodu, przez co zaszczepił w wyższej szlachcie ducha niepatrjotycznego i sobkostwa, cechującego szlachtę węgierską przez ciąg kilku wieków. Następcą Zygmunta był zięć jego ks. Albrecht rakuski (jako cesarz Albrecht II), 1437—1439, pierwszy władca z rodu Habsburgów na tronie węgierskim. Przy objęciu rządów sejm zapewnił prawo następstwa, w razie jego śmierci, żonie jego Elżbiecie i potomkom płci żeńskiej, zawartą natomiast kapitulacją znacznie ograniczył prawa królewskie. Po śmierci Albrechta, przeciwko wdowie po nim Elżbiecie, przez większość narodu, głównie za staraniem Hunyada, powołany został na tron Władysław Jagiellończyk. Wkrótce jednakże wynikły w kraju niepokoje, Elżbieta bowiem porodziła 1440 syna Władysława, którego część narodu uznała za króla. Dla obrony praw swego syna wezwała pomocy cesarza Fryderyka III i za pożyczone przez niego pieniądze wynajęła Jana Iskrę (ob.) z najemnikami czeskimi, którzy zajęli ziemię Słowacką. Niepokoje wewnętrzne zakończyły się śmiercią Władysława III Jagiellończyka, który 1444 poległ pod

Warną, poczem 1445 r. objął tron Władysław Pogrobowiec, w którego imieniu sprawował rządy Jan Hunyad (ob.), szczęśliwie odpierając napady Turków. Po śmierci Władysława wybrany był królem syn Hunyada Matjasz (Maciej) Korwin (ob.) 1458—90. Uspokoił on i pokonał nieprzyjaciół wewnętrznych i zewnętrznych, zaprowadził porządek w kraju i zjednał sobie ogólną miłość i zaufanie narodu. Po nim nieudolnie panowali Władysław czeski (1490 — 1516) i syn jego Ludwik II (1516 — 26). Rządy ich upamiętniły się wewnętrznemi rozterkami, spowodowanemi dumą i chciwością panów, na których czele stał Jan Zápolya (ob.), oraz powstaniem ludu wiejskiego pod przywództwem Jerzego Doszy, stłumionem 1514. Następstwem tego wszystkiego była nieszczęśliwa bitwa pod Mohaczem (1526), w której poległ Ludwik i znaczna część **W.** na lat 160 stała się prowincją turecką. O pozostałą część **W.** dobijali się Ferdynand austrjacki i Jan Zápolya, w końcu pierwszy z nich przyznany był królem przez większość narodu, pozostawiając Zápolyi Siedmiogród i niektóre komitaty górnych **W.** Odtąd **W.** przeszły pod rządy domu Habsburskiego. Podział ten, oraz późniejsze prześladowanie protestantów wywołały niepokoje wewnętrzne, które usiłowano usunąć układami w Wiedniu 1606, w Nikolsburgu 1622 i w Lincu 1645 r. W końcu wojska Leopolda I zajęły 1686 Budę i sejm presburski 1688 uznał dziedziczność korony węgierskiej w domu rakuskim; potem 1696 pokojem karłowickim Turcja zrzekła się panowania nad Węgrami i Siedmiogrodem i pod władzą jej pozostał tylko Banat pomiędzy Cisą a Maroszem. Z podburzenia Ludwika XIV wybuchło 1703 r. nowe powstanie w **W.**, wywołane przez Franciszka Rakoczego (ob.), zakończone ucieczką tegoż do Polski (1710) i załagodzone umową Szatmarską (1711). Rezultatem walki, wynikłej wkrótce potem pomiędzy Turcją a Wenecją, było wmieszanie się Austrji, która pokojem zawartym 1718 r. w Pożarewcu, odzyskała cały Banat i niektóre ziemie nad Sawą i Dunajem. Od pokoju Pożarewieckiego aż do r. 1847 dzieje **W.** przedstawiają mało zmian politycznych. Zauważyć to tylko należy, że stany węgierskie potrafiły utrzymać dawne swe prawa, tak, że władza zmuszoną była liczyć się z opinją publiczną i nie stanowić nowych praw bez potwierdzenia sejmów. Za czasów Marji Teresy regulowano stosunki pomiędzy poddanymi a panami przez wydanie tak zwanego prawa urbarjalnego (1765), zniesiono w kraju zakon Jezuitów (1773), oraz zreformowano wychowanie publiczne. Reformy przeprowadzone przez Józefa II, wywołały poważny opór, tak, że cesarz widział się zmuszonym do usunięcia ich i zwołania sejmu (1789), na którym potwierdził dawne prawa. Za rządów brata i następcy Józefa, Leopolda II, oraz Franciszka I trwał nieprzerwany spokój wewnętrzny i przez podniesienie oświaty, przemysłu, handlu i narodowości, naród węgierski coraz widoczniej jednoczył się węzłami przywiązania z domem habsburskim i przychylności swej dowiódł zwłaszcza 1809, gdy Napoleon wezwał **W.** do oderwania się od Austrji. Mimo to nieuwzględnianie potrzeb kraju, zaniedbywanie zwoływania sejmów, nakładanie podatków i zaciągi wojskowe podsycały opozycję, która wpłynęła na rozbudzenie ducha narodowości i samodzielności madziarskiej. Ruch opozycyjny wzmógł się zwłaszcza od 1840, i odtąd zaczyna się nowa epoka dziejów węgierskich. Na sejmie krajowym walczą z sobą trzy stronnictwa: konserwatywne, czyli opozycyjne, i liberalno-konserwatywne. Pierwsze, wogóle nieliczne, złożone było z przedstawicieli wyższej szlachty, oraz miast, i zostawało początkowo pod przywództwem hr. Aureljusza Dessawffy († 1843), potem zaś brata jego Emila. Organem stronnictwa tego do rewolucji Marcowej było pismo *Budapesti hirandó*. Najliczniejsze było stronnictwo opozycyjne, mające poparcie u szlachty niższej i części wyższej, inteligencji, a co najważniejsza u ludu. Głową opozycji był Ludwik hr. Batthyany, duszą jej Ludwik Kossuth, organem zaś *Pesti hirlap*, redagowane początkowo przez Kossutha, potem przez Szalaya, w końcu przez Csengerego. Pomiędzy dwoma powyższemi, pośredniczyło stronnictwo - liberalno-opozycyjne, na którego czele stał Stefan Szechenyi, mające za organ czasopismo *Jelenkor*. Stronnictwo to nie dążyło do oderwania **W.** od monarchji austrjackiej, tak jak stronnictwo liberalne, lecz miało na celu głównie podniesienie kraju, nie zaś uzyskanie swobód politycznych. W epoce tej życie publiczne znakomite robi w **W.** postępy. Sejm 1840 r. przeprowadził prawo językowe, oraz amnestję za przewinienia polityczne i prasowe. Następnie ulżono byt chłopów, oraz ścieśniono prawa szlachty i duchowieństwa. Na sejmach 1843—4 starano się przeprowadzić kwestję opodatkowania szlachty i otworzono nieszlachcie drogę do pozyskania wszelkich urzędów. Postawiono nadto wnioski reformy stanów i kodeksu karnego, oraz jawności sądów; wnioski te jednak nie uzyskały sankcji. Na sejmie 1847, zagajonym przez Ferdynanda mową w języku madziarskim, stronnictwo opozycyjne wystąpiło ze swym programem, w którym domagało się: odpowiedzialności władzy, jawności w rządzie, wolności zakładania stowarzyszeń, oraz wolności prasy, przyłączenia Siedmiogrodu, ogólnego opodatkowania, równości praw i t. d. Duszą sejmu tego był Kossuth. W pośród walk tych nastąpił wybuch rewolucji Lutowej w Paryżu (1848), a wkrótce potem i w Wiedniu. Wskutek słynnej mowy Kossutha, mianej na posiedzeniu sejmowem 3 marca, wysłano deputację do Wiednia, dla przełożenia żądań narodu. Deputacja ta, na której czele stał palatyn arcyksiążę Stefan, przyjęta była w Wiedniu z zapałem; 17 marca cesarz potwierdził przełożone sobie żądania. Hr. Ludwik Batthyanyi otrzymał upoważnienie do utworzenia mi-

nisterjum węgierskiego, do którego wszedł Kossuth jako minister finansów. W krótkim czasie przeprowadzono wiele ważnych reform, mających doprowadzić do zupełnej samodzielności. Nieuwzględnienie jednak żądań rozmaitych narodowości, zamieszkujących kraje korony Węgierskiej, wyzyskała reakcja, podburzając przeciw Madziarom Niemców i Rumunów w Siedmiogrodzie, zwłaszcza zaś Serbów i Chorwatów. Wszystko to doprowadziło wkrótce do otwartej walki pomiędzy W. a Serbami i Chorwatami. Na sejmie węgierskim, otwartym 5 lipca 1848, zgromadzone stany, porwane duchem patrjotyzmu, po świetnej mowie Kossutha, zezwoliły na zaciąg 200,000 żołnierza i wyznaczyły na ten cel 42 mil. guld. Wkrótce potem rozwiązano oddzielny gabinet węgierski i dano odmowną odpowiedź deputacji węgierskiej, która przedstawiała cesarzowi żądania narodu, poczem rząd wiedeński naznaczył komisarzem królewskim hr. Lemberga. Po zamordowaniu tegoż 28 września, na moście pomiędzy Budą a Peszt, ogłoszono w W. stan oblężenia i mianowano komisarzem bana Chorwacji Jelaczycza. Wtedy Kossuth utworzył rząd obrony narodowej. Wojsko węgierskie pośpieszyło na pomoc powstańcom wiedeńskim, jednakże pod Schwechat (21 października) poniosło porażkę. W grudniu 1848 wtargnęły do W. wojska cesarskie pod wodzą Windischgrätza i szybko zajęły prawe pobrzeże Dunaju, obległy Komorno i podstąpiły pod Budę. Z drugiej strony gener. Schlick wszedł do Koszyc; 5 stycznia 1849 Windischgrätz zajął Buda-Peszt. Nie doprowadziło to jednak do uspokojenia kraju, i walka przeciągała się dalej, początkowo niepomyślnie dla wojsk węgierskich. W styczniu jednak gener. Bem zajął Siedmiogród, poczem Węgrzy rozpoczęli działanie zaczepne. W marcu i kwietniu Perczel wkroczył do Banatu i pokonał Serbów. Również pomyślnie działał Görgej na północy; 21 maja zajęto Budę. W tym czasie walka dosięgłszy szczytu swych powodzeń, przybrała niepomyślny zwrot, a to z powodu, że w politycznych stosunkach kraju coraz głębszy objawiał się zamęt. Większość narodu jako ostateczny cel walki upatrywała pojednanie się z domem cesarskim; Kossuth natomiast i jego stronnictwo dążył do zupełnej samodzielności. Nieporozumienia te odbiły się i w łonie rządu, zwłaszcza zaś, gdy Kossuth na sejmie w Debreczynie 14 kwietnia skłonił obradujących do ogłoszenia niepodległości W. i usunięcia od tronu domu Habsbursko-Lotaryńskiego. Tymczasową władzę powierzył sejm Kossuthowi, jako gubernatorowi. Wtedy, na prośby Austrji, wkroczyły do W. wojska rosyjskie pod wodzą hr. Paskiewicza; wkrótce sprawa węgierska widocznie zaczęła upadać, i tylko waleczny odpór Görgeja i Bema przedłużał walkę. Kossuth, widząc niemożność dalszego oporu, złożył władzę i 11 sierpnia poruczył dyktaturą Görgejowi, który 13 t. m. złożył broń w ręce Rüdigera pod Vilagos. Reszta sił węgierskich rozproszyła się po kraju lub poszła szukać schronienia w Turcji. Wszystkie twierdze poddały się; tylko Komorno trzymało się do jesieni i dopiero 2 października, po zaszczytnej kapitulacji, wydane zostało Austrjakom. Zupełne uspokojenie kraju powierzono gener. Haynau, który z całą surowością wprowadzał w Węgrzech wykonanie prawa marcowego, aż do swego odwołania w Lipcu 1850 r. Zmieniono dawną i nową ustawę i W. zamieniono w prowincję cesarstwa. W jesieni 1851 złagodzono los kraju, przeznaczając na gubernatora arcyks. Alberta, w roku zaś następnym cesarz, przybywszy do W., zamknął działania sądów wojennych i udzielił częściowej amnestji. Mimo to kraj nieprędko jeszcze podźwignął się z upadku. Dopiero dyplom październikowy 1860 r. przywrócił W. prawa polityczne. 1861 zwołano węgierski sejm do Pesztu, rozwiązany wkrótce z powodu opozycji. Niepomyślna dla Austrji wojna 1866, doprowadziła do zupełnego porozumienia między W. a Koroną. Cesarz reskryptem 17 stycznia 1867 r. zapewnił krajowi autonomję i swobody konstytucyjne, samorząd wewnętrzny i oddzielne dla spraw węgierskich ministerjum, którego prezesem mianowany był hr. Jul. Andrassy. 8 czerwca t. r. Cesarz uroczyście koronował się w Peszcie na króla węgierskiego. 26 września 1867 r. podpisano ostateczny projekt ugody między Austrją a Węgrami. 21 grudnia 1867, ugoda i nowa konstytucja otrzymała sankcję monarszą. 3 ministrów (spraw zewnętrznych, finansów i wojny), są wspólni dla obu połów monarchii. Delegacje parlamentów obradują nad sprawami wspólnemi. Ministerjum Andrassyego wznowiło komitaty i zarządy municypalne. Emigranci powrócili do kraju, z wyjątkiem Kossutha (ob.), który nie przyjął amnestji. Zawarto ugodę z Siedmiogrodem, Chorwacją i Slawonją (1868). W ministerjum zaszły zmiany, hr. Andrassy został ministrem spraw zagranicznych na miejsce hr. Beusta, prezydjum gabinetu węgierskiego objął Longay, który ustąpił 1872 r., nie mogąc zadowolić opozycji. Prezesem został Szlavy (do 1874), po nim Bitto, ale wiodło mu się nieszczególnie, zwłaszcza, że państwo było w złym stanie finansowym. Prócz pożyczki, innych projektów (o małżeństwie cywilnem, reformy prawa wyborczego i t. d.) nie mógł Bitto przeprowadzić. Gdy w lutym 1875 ministerjum Bitto ustąpiło, Tisza utworzył nową partję liberalną Deákistów i lewego środka, która, jako mająca większość w sejmie, objęła władzę. Na czele gabinetu stanął Wenckheim, duszą jednakże i kierownikiem stronnictwa został Tisza. Przy nowych wyborach w lipcu 1875 stronnictwo to uzyskało przeważną większość (329 głosów), poczem 16 października Tisza został prezesem ministrów. Śmierć Deáka (29 stycznia 1876) zamknęła pierwszą fazę najnowszej historji W. Nowa era przedstawiała się w mniej pomyślnych barwach. Nie uwzględniano

interesów rozmaitych narodowości, wchodzących w skład **W.** i gwałtownie madziaryzowano. Tak zwany kraj saski w Siedmiogrodzie pozbawiono dawnych praw i samorządu. Przeciwko ruchowi słowiańskiemu, wywołanemu powstaniem hercegowińskiem (1875) i wojną serbsko-turecką (1876) występowano z całą surowością. Głośno wypowiadano sympatję dla Turcji, mianowicie przy przyjęciu deputacji tureckiej, która przywiozła do Pesztu szczątki bibljoteki Matjasza Korwina, przez podróż studentów węgierskich do Konstantynopola i t. d. 1876 zawiązano układy z Austrją, celem odnowienia porozumienia, które jednak ciągnęły się przez czas długi bez żadnego rezultatu i dopiero 28 czerwca 1878 r. pomyślnie zakończone zostały. Finanse znacznie się poprawiły, zwłaszcza przez przeprowadzoną przez Szella reformę poboru podatków. Przy wyborach w sierpniu 1878 r. otrzymało ministerjum Tiszy znowu świetne zwycięstwo, połączona bowiem opozycja liczyła zaledwo 100 głosów. Gdy jednakże okupacja Bośnji i Hercegowiny przerodziła się w krwawą wojnę, w której ucierpiały głównie pułki węgierskie, niezadowolenie z polityki dworu wiedeńskiego ciągle się wzmagało, i przyszło do burzliwych demonstracji. Ponieważ z powodu znacznych wydatków na okupację finanse węgierskie znacznie się pogorszyły, Szell 1 października podał się do dymisji i gdy w jego miejsce niemożna było nikogo postawić, musiał i cały gabinet podać się do uwolnienia. Szell otrzymał żądaną dymisję 3 października, Tisza jednak z resztą gabinetu skłonił się pozostać na stanowisku do czasu zebrania się sejmu (20 października). Ponieważ w tym czasie ukończoną została okupacja Bośnji i Hercegowiny, a przez to armja znacznie zmniejszoną, udało się Tiszy uspokoić umysły i zapewnić w sejmie większość partji ministerjalnej. Gabinet Tiszy częściowo zmieniony został w końcu 1878 r., ministerjum finansów objął Szapary. Opozycja stawiała wciąż trudności gabinetowi, który dużo utracił na znaczeniu moralnem, w ciągu bowiem 1879—80 wykryły się liczne nadużycia pieniężne, dokonywane przez wyższych urzędników, co dało powód do wielu pojedynków. W początkach r. 1880 doszło nawet do zaburzeń ulicznych z powodu ciężkiej rany, jaką poniósł redaktor Verhovay w pojedynku z jednym magnatem, który go wyzwał za artykuł, obwiniający o brudne sprawy pieniężne hr. Festeticsa, szwagra ministra Szaparego. W marcu 1879 r. wylew Cisy sprowadził na **W.** ciężką klęskę i zniszczył miasto Szegedin (ob.). Stanowisko swoje starał się podtrzymywać Tisza z jednej strony ścisłem oparciem się o dwór wiedeński i rząd wspólny monarchji, z drugiej zaś przez schlebianie szowinizmowi madziarskiemu, co prowadzić musiało koniecznie do ucisku narodowości słowiańskich Węgier. Nowe wybory do sejmu odbyły się w czerwcu 1881 roku. Rząd wszelkiemi siłami starał się pokonać skrajną lewicę, co udało mu się dlatego, że stronnictwo to, jako dążące do oderwania od Austrji i posuwające do skrajności szowinizm madziarski, nie może znaleźć poparcia u innych narodowości. W 1882 sejm zajmował się kilkakrotnie sprawą żydowską, do czego mianowicie powód dała sprawa w Tisza-Eszlar (ob.), a uwolnienie obwinionych wywołało nawet w Peszcie i kilku innych miastach zaburzenia antysemickie, które musiały być siłą zbrojną poskramiane. W 1883 silną agitację wywołał projekt do prawa, wniesiony przez ministra oświecenia Treforta, o szkołach średnich i o kwalifikacji nauczycieli, mający na celu z jednej strony usunięcie wpływu duchowieństwa na szkołę, a z drugiej zupełne jej zmadziaryzowanie; projekt ten w obu izbach był przyjęty pomimo oporu zwłaszcza ze strony Sasów (Niemców) siedmiogrodzkich. Inny projekt rządowy, w tym samym czasie przyjęty, miał na celu wzmożenie znaczenia armji honwedów, przez to, że część ochotników jednorocznych do tej armji ma być włączana, i że dozwolonem zostało przechodzenie do korpusu oficerów honwedów wychowańców akademji wojennej. W sierpniu 1883 r. rząd węgierski bezwzględnością swoją wywołał groźne zaburzenia w Chorwacji (ob.), które mu wskazały, że w prześladowaniu narodowości niemadziarskich za daleko się posunął. W końcu roku 1883 pod obrady sejmowe przyszedł od dawna agitujący się projekt małżeństw cywilnych; przewidując jednak zbyt silną w tym względzie opozycję, rząd ograniczył się tylko wniesieniem projektu do prawa o małżeństwach mieszanych między chrześcijanami a żydami. Projekt ten przeszedł w izbie niższej, wywołał jednak niesłychaną agitację w łonie duchowieństwa i arystokracji, i aby go niedopuścić w izbie wyższej, sprowadzono do Pesztu członków arystokracji austrjackiej, posiadających indygenat węgierski i projekt ten odrzucony został słabą większością 12 stycznia 1884. Przebieg tej sprawy wywołał niesnaski między izbą niższą a wyższą, i Tisza oświadczył się za potrzebą zreformowania tej ostatniej. Budżety węgierskie cierpiały wciąż na deficyt, wynoszący około 20 miljonów zł. austrjackich; dla zaradzenia temu rząd znajdował drogę jedynie w podnoszeniu podatków; zapowiadana reforma administracji wciąż się odwlekała. Ostatecznie przeprowadzono ją stopniowo (reforma zarządu gminnego, zmiana podziału administracyjnego, reforma izby panów 1885, przedłużenie mandatu deputowanych w izbie niższej z 3 na 5 lat 1886). Wprowadzenie języka węgierskiego, jako obowiązkowego w szkołach ludowych, sprawy wojskowe sprawiały również rządowi niemałe trudności. W roku 1886 powstały zaburzenia z powodu uczczenia rocznicy tych, którzy występowali wrogo przeciwko rewolucji węgierskiej (generał Hentzy etc.). Objawiły się dążenia do rozciągnięcia dualizmu i na wojsko i stworzenia samoistnej armji węgierskiej.

Zwłaszcza pragnienie usunięcia języka niemieckiego z komendy miało gorących zwolenników. Prawo, regulujące wzajemnie stronnictwa obu armji na lat 10, dało powód do opozycji, z powodu wymagania znajomości języka niemieckiego przy egzaminie ochotników jednorocznych (1888). Rząd porobił pod tym względem ustępstwa, i ostatecznie prawo przyjęto (1889), ale osoba Tiszy stała się przedmiotem napaści, pomimo że stan kraju pod jego rządami poprawił się znacznie. Najsłabszą stroną administracji były finanse. Już w 1887 trzeba było zaciągnąć pożyczkę 52 milionów guldenów, co oburzyło opozycję, tak, że minister finansów Szapary musiał ustąpić, a tekę jego objął sam Tisza, oddając sprawy wewnętrzne Orery'emu, a potem ministrowi komunikacji Baroszowi. Powoli, przez zaprowadzenie oszczędności stan finansów się poprawił, i Tisza złożył tekę finansów w ręce sekretarza stanu Wekerlego. Przy tej sposobności zreorganizowano całe ministerjum. Profesor Szilaggi objął wydział sprawiedliwości, a hrabia Szapary rolnictwo i handel. Z dawnych ministrów pozostali Fejervary (minister obrony narodowej), Csaky minister oświaty i wyznań, i hr. Geza Teleki ministrem oświaty. Tisza zatrzymał tylko prezydjum gabinetu. Napaści na Tiszę powtórzyły się przy otwarciu sejmu 1889, wskutek czego ustąpił on 13 marca 1890 r. Prezydjum gabinetu objął hr. Szapary, który oświadczył, że w zasadzie będzie się trzymał programu Tiszy i będzie dążył do upaństwowienia administracji. Kiedy w 1891 przedstawił odpowiedni projekt reformy, skrajna lewica zwalczała go zapalczywie, za pomocą taktyki obstrukcyjnej, tak, że Szapary musiał projekt cofnąć. Doniosłą reformę wprowadził rząd, w gospodarce kolejowej przez ustanowienie taryfy strefowej na drogach państwowych, co podniosło ogromnie ruch podróżnych. Uregulowano żeglugę na Dunaju przez wysadzenie w powietrze skał w Żelaznych wrotach; zawarto traktaty handlowe z Niemcami, Włochami, Belgją i Szwajcarją, a także zajęto się w porozumieniu z Austrją uregulowaniem waluty. Ważną bardzo reformą była zmiana prawodawstwa kościelno-politycznego, co przez lat kilka trzymało rząd i parlament w natężeniu. W r. 1890 hr. Csaky wniósł projekt, który napotkał opór ze strony duchowieństwa katolickiego, gdyż stawiał prawa państwa ponad prawami Kościoła. Tymczasem 1892 Szapary musiał ustąpić wskutek demonstracji szowinistycznych przy odsłonieniu pomnika na cześć honwedów, co obraziło osobiście króla. Prezydjum gabinetu objął Wekerle, sprawy wewnętrzne—Hieronymi, a Ludwik Tisza ministerjum dworu. Inne teki pozostały w tych samych rękach. W 1893 roku gabinet przedstawił znowu szereg projektów regulujących sprawy kościelne (małżeństwa cywilne mieszane, chrzest etc.) w duchu liberalnym. Izba magnatów (panów) oparła się tym reformom bardzo energicznie. Mimo to w izbie niższej prawo o małżeństwach przeszło (1894) znaczną większością, ale zostało odrzucone przez izbę panów. Izba niższa przyjęła je po raz drugi. Wekerle udał się do Wiednia, żeby szukać pomocy Korony, ale nie znalazłszy poparcia u króla, podał się do dymisji 1 czerwca 1894 r., ale objął urząd 11 czerwca, gdyż hr. Khuen Hederwary nie mógł stworzyć ministerjum. Na miejsce ministra wyznań hr. Csaky'ego wstąpił baron Roland Eotvös, a na miejsce Ludwika Tiszy—hr. Juljusz Audrassy. Ostatecznie Izba panów ustąpiła, i prawo o małżeństwach cywilnych i mieszanych przeszło. Tymczasem w Paryżu † Ludwik Kossuth, nieprzyjaciel dynastji habsburskiej, i pogrzeb jego w Peszcie wywołał krzyczące manifestacje. Prócz tego zbierano w kraju składkę na pomnik dla zmarłego, a jego syn wystąpił z gorącą agitacją przeciw unji osobistej z Austrją. Współcześnie zaczęły się okazywać objawy niezadowolenia u Rumunów siedmiogrodzkich, których deputacji cesarz w Wiedniu nie przyjął. Memorjał, opublikowany przez przywódców ruchu, dał powód do procesu o zdradę stanu (1894). Wszystko to poderwało zaufanie króla do Wekerlego, który ustąpił w grudniu 1894. Ster władzy ujął w ręce baron Banffy (1895), sprawy wewnętrzne powierzył Lukacsowi, sprawiedliwość — Erdelgiseum, rolnictwo — Festetics'owi, oświatę—Wlóssicsowi, a handel—Danielowi. Hr. Josika został ministrem a latere, Fajerwary — obrony narodowej, a Josipowicz—Chorwacji. Banffy oświadczył, że systemat pozostaje ten sam, tylko osoby się zmieniły. Oświadczenie nuncjusza Agliardiego przeciwko polityce kościelnej rządu węgierskiego wywołały konflikt pomiędzy Banffym a Kalnokym, wspólnym ministrem spraw zagranicznych, i Kalnoky musiał ustąpić. 23 marca 1895 Izba wyższa przyjęła prawa o swobodzie kultów religijnych. Inne projekty antykościelne Izba panów odrzuciła (np. swobodę pojmowania religji żydowskiej i t. p.). Dopiero mianowanie nowych członków Izby magnatów umożliwiło rządowi przeprowadzenie tych praw. I na innych polach dawał sobie Banffy radę. W 1896 obchodzono uroczyście 1000-lecie państwa węgierskiego. Zamęt parlamentarny w Austrji (ob.) utrudnił odnowienie umowy i uregulowanie procentu wspólnych wydatków, gdyż parlament nie chciał przyjąć podniesienia tej kwoty z 25% na 34%. Banffy rozwiązał parlament (1891), nowe wybory poparły rząd, którego zwolennicy otrzymali 287 mandatów, gdy partja narodowa—37, niezawisła—56, a klerykalno-ludowa tylko—20. Wymówiono Austrji traktat celny i handlowy i zawarto prowizoryczny na rok tylko. Zamęt panujący w Austrji nie pozwolił na prawne odnowienie umów, ciągle więc trwało prowizorjum, i wskutek tego Banffy musiał znosić ataki opozycji. Do tego dołączają się zajścia z powodu przeniesienia pomnika znienawidzonego w r. 1849 generała Hentzi'ego. Opozycja odmówiła Banf-

fy'emu zatwierdzenia budżetu. Większość wydała ministerjum upoważnienie do zbierania podatków, ale nie na drodze parlamentarnej, co doprowadziło do zupełnej anarchji. Prezydent parlamentu Szilagyi podał się do dymisji. Banffy ustąpił w 1899 (luty), miejsce jego zajął Koloman von Szell, który zawarł pokój z opozycją i przedłużył ugodę z Austrją do 1903, ewentualną do 1907 r. Wśród chłopów węgierskich zjawiła się agitacja socjalistyczno-agrarna. W czerwcu 1899 obie izby zatwierdziły ugodę z Austrją, oraz podwyższenie procentu wydatków węgierskich we wspólnych rozchodach na 34,4%, co wskutek nieprawidłowego funkcjonowania parlamentu w Austrji, zatwierdził tylko cesarz austrjacki. Znowu jednak zaczęły się ataki na wspólność armji i na komendę niemiecką (1900). Dało to powód do nowych demonstracji. Próbę rewizji nowych praw kościelnych Szell odparł zwycięsko. Partja klerykalna wywołała demonstrację. Gabrjel Ugron (ob.) zwalczał trójprzymierze i niemiecką agitację, słowem gabinet Szella walczył ciągle z trudnościami. Węgierska partja narodowa (ob. narodowa partja **W.** i partja niezawisłości nie przestawały działać i burzyć. Sprawdziły się słowa jednego z jej przywódców, Justha, wyrzeczone do króla i cesarza Franciszka Józefa, że Węgrzy nie spoczną nigdy, dopóki nie odzyskają odrębności wojskowej. A chociaż odrębność taka może doprowadzić z czasem do oderwania się Węgier od Austrji i zmniejszyć znaczenie międzynarodowe, chociaż król osobiście wielokrotnie się wypowiadał przeciwko temu, agitacja nie ustawała i nie ustaje, znajdując, zwłaszcza w Peszcie, bardzo podatny grunt do rozwoju. W marcu 1903 doszło do poważnych zajść w Peszcie, na ulicy, w uniwersytecie i w parlamencie; naczelnik partji niezawisłości, Franciszek Koszut, wypracował program, którego uchwalenie byłoby epokowem przeistoczeniem całego ustroju armji austrjacko-węgierskiej. Program ten dąży do wcielenia w życie przyrzekanego po części oddawna systemu dualistycznego w armji wspólnej. Chodzi tu naprzód o sprawę godeł i sztandarów węgierskich, które cesarz Franciszek Józef polecił już uwzględnić. Ważniejsze jest przeniesienie oficerów węgierskich do Węgier, zasada przewidziana i określona już w ugodzie z roku 1867. Żądanie partji Koszuta jest słuszne, a zarzuty, które od lat trzydziestu pięciu podnoszone były przeciw niemu przez zarząd wojny, małoduszne. Obawiano się, że pozostawienie oficerów węgierskich na Węgrzech nada tej części armji charakter, gdy armja powinna zachować charakter instytucji „wspólnej". Pod tem hasłem stugłosowa przeszło opozycja rozpoczęła w sejmie budapeszteńskim zawziętą obstrukcję, której pokonać niepodobna, gdyż regulamin izby nie zna hamulców takich, jak zamknięcie rozpraw i t. p.; tem bardziej, że te same żądania stawiał niegdyś były prezes byłego stronnictwa narodowego, a dzisiejszy prezes izby poselskiej, Albert hr. Apponyi, jedyny poważnie domniemywany następca Kolomana Szella. 20-go marca zaburzenia z powodu rocznicy zgonu Ludwika Koszuta trwały do godziny pierwszej w nocy. Osiemdziesiąt osób było ciężko rannych, 41 aresztowanych. Po stronie policji było wielu ciężko rannych, sporo lżej. 21-go marca 1903 r. dwa tysiące studentów stawiły się przed parlamentem. Po otwarciu posiedzenia sejmowego, partja niezawisłości urządziła hałaśliwą demonstrację przeciw Szellowi, wołając: „Precz z mordercami!" Mówcy opozycyjni grozili wprost rewolucją. Opozycja nie dopuściła prezesa ministrów Szella do głosu i zarządała usunięcia dyrektora policji Rudnaya, któremu przypisują całą winę brutalnego zachowania się policji. Rudnay podał się do dymisji 23-go marca. Wszystkie lekcje na uniwersytecie zawieszono. Studenci oświadczyli, że w takim tylko razie powrócą na wykłady, jeżeli otrzymają zupełną satysfakcję. Rektorat zagroził studentom, że w razie, gdyby w dalszym ciągu przeszkadzali wykładom, utracą półrocze. W czasie wykładu prof. Ilosnaya wdarli się do sali studenci wydziału prawnego i chcieli profesora ściągnąć z katedry. Prof. Ilosnay dobył rewolweru, a równocześnie politechnicy rzucili się na prawników i wyparli ich z sali. Stronnictwo niezawisłości zwalczał nadal w parlamencie za pomocą taktyki obstrukcyjnej ustawę wojskową. Wśród ludności agitacja przeciw ustawie toczyła się z coraz większem powodzeniem. 26 marca odbywała się w Peszcie wielka, ale zupełnie spokojna, manifestacja, urządzona przez ludność z prowincji, która przybyła wozami do stolicy i udała się z chorągwiami i muzyką do parlamentu, aby doręczyć marszałkowi petycję, skierowaną przeciw ustawie wojskowej. Coraz jaśniejszem się stawało, że opozycja węgierska, wypowiedzeniem gabinetowi Szella walki na całej linji, chcąc go zmusić do cofnięcia ustawy wojskowej, a tem samem do narażenia powagi Korony, która się upiera przy załatwieniu ustawy. Jeden z głównych przywódców opozycji Allos Beöthy, oświadczył, iż walka będzie trwała dopóty, dopóki ustawy nie będą cofnięte. Przytem porządek na Węgrzech nastanie dopiero wtedy, gdy partja wojskowa wiedeńska zaprzestanie nakładać na Węgry coraz to nowe ciężary wojskowe. Gabryel Ugron domagał się, wzamian za zaprzestanie walki, ustępstw narodowych dla armji węgierskiej, a w pierwszej linji języka służbowego w pułkach rekrutowanych na Węgrzech. Dr. Hollo, który reżyserował demonstracje uliczne i należy do nieprzejednanych, nie zadowala się językiem służbowym madziarskim, ale żądał komendy madziarskiej w pułkach rekrutowanych na Węgrzech. Bela Barabas, także jeden z przywódców opozycji, do komendy i języka służbowego madziarskiego dodaje żądanie narodowej chorągwi i emblematów. W razie, jeżeli rząd nie ustąpi,

opozycja nie uchwali mu nawet budżetu. Niech gabinet rozwiąże Izbę i niech gabinet rozpisze nowe wybory. W kołach politycznych coraz bardziej utrwalało się przekonanie, że Koloman Szell nie będzie się mógł utrzymać na stanowisku. W początkach kwietnia 1903 wybuchły zaburzenia w Zagrzebiu i Rjece (Fiume), partja wielkochorwacka urządziła manifestacje przeciwko Węgrom i Niemcom. Zdzierano szyldy z napisami węgierskiemi i nieniecklemi. Zaburzenia te ponowiły się 22 kwietnia. Opozycja nie ustawała urządzać manifestacji, Szell probował ją zjednać ustępstwami, gdyż z d. 1 maja kończyło się prowizorjum budżetowe, i nadal ministerjum mogło rządzić tylko w stanie tak zw. *ex lex*, t. j. po za prawem 30 kwietnia Szell wygłosił w parlamencie wielką mowę programową. Najważniejszym ustępem tej mowy było stwierdzenie, że rząd pragnie podnieść ducha narodowego madziarskiego w armji, Dowodem tego są pewne ustępstwa narodowe, poczynione w styczniu, i inne, które rząd zrobi na jesieni podczas uchwalania nowej ustawy wojskowej. Następnie rząd oświadcza, że zgadza się w zasadzie na zaprowadzenie dwuletniej służby wojskowej. Urzeczywistnienie tej zasady zależy od okoliczności postronnych, a zwłaszcza od powiększenia wydatków na wojsko. Lecz od przeprowadzenia teraz powiększonego kontyngensu rekrutów rząd nie może odstąpić. Wymaga tego mocarstwowe stanowisko monarchji. Wszystkie państwa powiększyły armję w ostatnich latach. Armja musi pozostać wspólną austrjacką i węgierską. Przemawiają za tem względy historyczne i pożytek. Rząd wobec obstrukcji nie może ustąpić żadną miarą, gdyż ma za sobą większość, która jest wyrazem woli większości narodu. Gdyby podeptano ową wolę większości, zdeptanoby zasadę parlamentaryzmu, zachwianoby podstawami życia konstytucyjnego. Dawniejsze obstrukcje nie usprawiedliwiają dzisiejszej. To też Szell z całym spokojem sumienia bierze na siebie odpowiedzialność za stan ex lex. Cała jego służba publiczna i działalność poselska od lat 35 niech posłużą za dowód prawości jego intencji. Naród i historja wydadzą sąd o jego postępowaniu. Większość przyjęła tę mowę owacyjnie, ale partja Koszutha postanowiła nie dopuścić do uchwalenia budżetu, i z d. 1 maja 1903 ministerjum straciło prawo pobierania podatków. Cesarz Franciszek Józef wyjechał do Pesztu, aby przez swą obecność oddziałać na usposobienie walczących stronnictw, ale to nie wpłynęło na polepszenie sytuacji. Stronnictwo opozycyjne zaprzestało manifestacji ulicznych, ale większość, na której opierał się Szell zaczęła go odstępować. Grupa hr. Apponyego, oraz grupa Stefany Tiszy zajęły względem gabinetu stanowisko niezbyt przyjazne. Tymczasem ministerjum przybył nowy kłopot, a mianowicie wzrastająca nagle agitacja antywęgierska w Chorwacji zaczęła przybierać charakter rewolucyjny. Zdzierano herby i flagi i napisy węgierskie. W końcu maja 1903 przyszło do krwawych starć pomiędzy wojskiem a chłopami, którzy poczęli burzyć kolej w Fusine i Plase; specjalne rozgoryczenie Chorwatów skierowało się przeciwko banowi hr. Kuehn Hederwaremu, który starał się wbrew konstytucji madziaryzować kraj. Rząd rozpoczął gwałtowne represalja i zastosował sądy doraźne, co powiększyło jeszcze rozjątrzenie i wywołało manifestacje w Dalmacji i Sławonji. Postanowiono zwrócić się bezpośrednio do cesarza i posłowie chorwaccy z Dalmacji, zasiadający w radzie państwa: Vukowicz, Pericz i Klaicz, udali się do prezesa ministrów Koerbera z żądaniem wyjednania dla nich posłuchania u Cesarza celem przedstawienia mu istotnego położenia rzeczy. Przybyła w tym celu gromadka posłów dalmatyńskich do sejmu krajowego: dr. Cingrija, dr. Milicz, dr. Trumbicz i inni, aby wspólnie z wiedeńskimi przedstawicielami ludu chorwackiego w Przedlitawji prosić monarchę o względniejsze traktowanie winnych i ukrócenie nadużyć siły zbrojnej. Posłowie chorwaccy rozgłaszali na bruku wiedeńskim, że już 21 osób na mocy wyroków sądów doraźnych powieszono. Współcześnie poseł poseł do wiedeńskiej rady państwa Chorwat dalmacki, Bianchini, poruszył wypadki chorwackie w formie interpelacji, na co jednak prezes gabinetu Koerber odpowiedział, że parlament wiedeński nie ma prawa zajmować się sprawami należącemi do rządu węgierskiego, dlatego też i deputacja posłuchania u cesarza nieotrzymała. Co do nadużyć władzy, to wiadomości o zabitych i powieszonych są znacznie przesadzone. Zaburzenia trwały dalej. Dnia 29 maja 1903 roku posłowie chorwaccy z Dalmacji ogłosili manifest, w którym objaśniają Europę o położeniu swoich współbraci w Dalmacji. Położenie Kolomana Szella jest zachwiane, zwłaszcza że w stronnictwie rządowem coraz silniej akcentuje się niezadowolenie ze stanu rzeczy. (Ob. Austrjacko-węgierska monarchja). Porów. Gebhardi „Geschichte von Ungarn“ (4 t., 1778—1782); Katon „Historia critica ducum et regum Hungariae“ (42 t., 1779—1808); Gesslera „Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen“ (10 t., 1814); Mailáth „Geschichte der Magyaren“ (5 t., 1828—31); Adlerstein „Archiv der ungar. Ministeriums“ (3 t., 1851); tegoż „Chronol. Tagebuch des magyar. Revolution“ (3 t., 1861); Klapka „Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen“ (2 t., 1851); Horváth „Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849“ (3 t.); Szalay „Magyarország története“ (t. 1—6, 1850—61); Horvatha „Magyarország történelme“ (6 t., 1860)—3). Ujfalvy „La Hongrie, son histoire, sa langue, sa littérature“ (Paryż, 1872); Léger „La Hongrie politique et religiense“ (Bruksella, 1860); Sayous „Histoire générale des Hongrois“ (Paryż, 1900 t. 2); Marczali „Geschichte Ungarns im Zei-

talter Joseph's des II“ (2 wyd. 3 tom, 1885—88). Rogge „Oestrreich von Villagos bis zur Gegenvart (1872—73); Graf Z. Andrassy „Ungarns Ausgleich mit Oestrreich von Jahr 1867“ (1897); Csuday „Geschichte der Ungarn“ (2 wyd., niemiec. 2 tomy, 1899); H. Matlecovics. „Ungarn volkswirtschaftlisch und statistisch dargestellt“ (1899); Wacquant „Die ungarische Donau Armée 1848 — 1849“ (1900); Gajsler „Dzieje Węgier“.

Węgrzecki Stanisław, prawnik polski, * 1765 nauki pobierał w Krakowie, później za granicą, skąd wróciwszy, został urzędnikiem prawnym W r. 1794 wybrany na prezydenta m. Warszawy, sprawował ten urząd powtórnie w r. 1814—15, Później był sędzią apelacyjnym, prezesem trybunału handlowego, nakoniec prezesem komitetu właścicieli listów zastawnych i członkiem warsz. Tow. przyjaciół nauk, † 1845. Ważniejsze jego prace piśmienne są: „Rozprawa o profesjach i profesjonistach oraz o systemacie administracyjnym“ (War., 1809); „Pismo o prawach dla Księstwa Warszawskiego uchwalonych“ (tamże, 1809); „Dzieje o znaczeniu władzy duchownej obok świeckiej w Polsce“ (t., 1818); „Uwagi nad księgą I kodeksu cywilnego francuskiego“ (w Dekadzie polskiej na r. 1821); „Rozprawa o dawnym stanie Polski służąca za przedmowę do dziennika sejmu grodzieńskiego z r. 1744“ (*Dzien. Warsz.* na r. 1825); „Kodeks polski, jaki był za Kazimierza Wielkiego, z łacińskiego“ (w *Pamiętn. Warsz.*, na r. 1820); „O włościanach polskich“ (tamże, 1814).

Węgrzynowicz Antoni, kaznodzieja, * 1657 w Krakowie, ukończywszy nauki w akademji krakowskiej, wstąpił 1675 do zakonu Reformatów i był dwa razy prowincjałem; † 1721 w Krakowie. Z prac jego ważniejsze: „Kazań niedzielnych ksiąg dwie“ (cz. I, Kraków, 1708, cz. II, Częstochowa, 1714); „Gody Baranka, albo Kazania na uroczyste święta“ (Krak., 1711); „Nauki o czterech rzeczach ostatecznych“ (Warszawa, 1714) „Siedm kolumn, to jest kazania o cnotach, siedmiu grzechom głównym przeciwnych“ (Kraków, 1716); „Teologja duchowna“ i in. Zajmował się nadto malarstwem, rzeźbiarstwem i rytownictwem.

Węsławski Samuel, historyk i dyplomata, pisarz polny litewski. Walczył mężnie w Inflantach 1652. Pod Werkami wzięty do niewoli, zostawał w niej 4 lata. Od króla Jana Kazimierza i Jana III odbywał kilkakrotne poselstwa do Moskwy, do wojska zaporoskiego i do Turcji, † 1690. Ogłosił pismo „Victor et victus Vincentius Corvinus Gąsiewski etc.“ (Kraków, 1691).

Węzeł, splot wązkich i giętkich ciał, sznurów w szczególności. W *astronomji* każdy z dwu punktów, w których droga pewnego ciała niebieskiego przecina się z płaszczyzną ekliptyki, a z których jeden jest *wstępujący* (☊), drugi zaś *zastępujący* (☋), linja łącząca je jest *linją węzłów*. **W.** wstępującym nazywa się punkt, w którym ciało niebieskie (księżyc, planeta, kometa) przechodzi na północ ekliptyki, **W.** zstępującym punkt, w którym przechodzi na jej południe. Z powodu wzajemnego przyciągania się ciał niebieskich węzły zmieniają swe położenie; węzły księżyca przesuwają się w ciągu roku o 19°, skąd całą ekliptykę obiegają w ciągu 18 lat 7 mies.—W *geometrji* **W.** nazywa się punkt, w którym części linji krzywej przecinają się z sobą tak, że krzywa przyjmuje postać liścia (ob. Karterjusza liść). W *fizyce* **W.** nazywają się punkty pozostające w spoczynku w ciałach drgających, jak struny, fujarki, pręty (ob. Falowy ruch, struny, piszczałki). Płyty czyli tafle przy drganiu rozpadają się zawsze na części oddzielnie drgające, pooddzielane linjami pozostającemi w spoczynku, zwanemi *linjami węzłowemi*; można je uwidocznić, posypawszy taflę proszkiem lekkim, który odskakuje z miejsc drgających i zbiera się na tych linjach, tworząc tak zwane *figury Chladniego* (ob. fig). Na rysunkach punkty *a* oznaczają miejsca, gdzie płyta była przytrzymywana, *b* miejsca, w których była pociągnięta smyczkiem. Każda figura odpowiada innemu tonowi; im ton jest wyższy, tem płyta na liczniejsze się dzieli części.—W *anatomji* węzeł znaczy toż samo co splot.—W *botanice* węzeł (nodus) oznacza miejsca łodygi, na których wyrastają liście, często bowiem w miejscach tych łodyga posiada nabrzmienia.—**W.** w *żeglarstwie*, ob. Log.

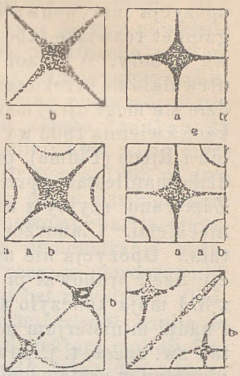

Linje węzłowe.

Węzeł życia, ośrodek mózgowy oddychania, przypada w rdzeniu przedłużonym, ob. Oddychanie.

Węzłowe linje, ob. Węzeł.

Węże (*Ophidia, Serpentes*), rzęd zwierząt z gromady gadów (ob.), których główne cechy polegają na walcowatej postaci ciała, na braku kończyn i zdolności nadzwyczajnego otwierania paszczy, których ścisłego jednak rozgraniczenia od jaszczurek (ob.) podać nie można.—W budowie szkieletu odznacza się urządzenie kości szczękowych i podniebieniowych, które są tak ruchliwe, że paszcza może być znacznie otwierana i rozszerzana. Uzbrojenie szczęk składa się z zębów ku tyłowi zakrzywionych, ustawionych w szczęce dolnej w łuku pojedyńczym, w przyrządzie zaś szczękowo-podniebiennym górnym w podwójnym. Oprócz tych zębów występują u wielu **W.** zęby bruzdowane lub przedziurawione kanałem, których podstawa jest połączona z ujściem gruczołka jadowitego i które wydzielinę jego prowadzą na ze-

wnątrz. Zęby jadowite w czasie ukąszenia wbijają się w ranę i wpędzają tam jad, pochodzący z gruczołu często bardzo wielkiego; jad ten dla zwierząt ciepłokrwistych jest daleko niebezpieczniejszy, niż dla płazów i ryb; w okolicach gorętszych działa silniej, niż w klimacie umiarkowanym. Środki zaradcze przeciw skutkom ukąszenia **W.** jadowitych polegają albo na niedopuszczeniu jadu w obieg krwi (wypalenie rany), albo też na wstrzymaniu rozwijającej się gorączki zgniłej przez środki napotne.—Pokrycie ciała **W.** zawiera zgrubienia skóry, które, pokryte zrogowaciałym naskórkiem, przedstawiają wejrzenie prawidłowo ułożonych łusk, tarcz lub listewek. **W.** lenią się kilkakrotnie na rok, zrzucając w całkowitości naskórek, na którym są odbite rysunki skóry.—Organizacja wewnętrzna odpowiada kształtowi ich ciała; długi, rozciągliwy przełyk prewadzi do workowatego żołądka, połączonego z krótkiemi jelitami. Płuco lewe jest zwykle tylko zarodkowe, natomiast prawe silnie rozwinięte. Brak ucha zewnętrznego i powiek ruchomych w oku; gałka oczna pokryta jest skórą przezroczystą. Język rogowaty, widlasto rozszczepiony, służy nie za organ smaku ale dotyku i może być przez szczelinę wysuwany nawet przy zamkniętej paszczy.—**W.** poruszają się głównie przez wykrzywianie kręgosłupa przy pomocy żeber; kończyn nie mają, u niektórych tylko są kończyny tylne zarodkowe; kręgosłup zaś i żebra posiadają wielką ruchliwość. **W.** karmią się wyłącznie zwierzętami żywemi, zimno i ciepłokrwistemi, które w całości połykają, niekiedy wprawdzie przy wielkich wysileniach swych mięśni; ofiarę swą najpierw zabijają przez uduszenie lub zatrucie jadem. Połykanie ułatwia im obfita wydzielina gruczołków ślinowych, oraz zęby hakowate. Po połknięciu następuje osłabienie wszelkich sił, bezwładność, podczas której odbywa się trawienie. Samice znoszą niewielką liczbę wielkich jaj, w których rozwój płodu jest już dosyć posunięty; niektóre, jak **W.** morskie i żmije, są żyworodne.—Gatunki wielkie i odznaczające się pięknością barw należą do strefy gorętszej; niektóre tylko formy mniejsze sięgają do klimatu płn. umiarkowanego. Żyją na ziemi w okolicach leśnych, górzystych, i kryją się pod kamieniami, mchem i liśćmi, niektóre wchodzą chętnie i w wodę. Inne przebywają najwięcej na drzewach, lub w okolicach piaszczystych, niektóre wyłącznie w morzu. W okolicach umiarkowanych popadają w sen zimowy, w gorących zaś odbywają sen letni w czasie suszy. Z gruczołów w okolicy odbytu sączą prawie wszystkie wydzielinę przykrej woni. Szczątki kopalne najdawniejsze występują w epoce trzeciorzędowej; żyjących znanych jest około 1,000 gatunków w 250 rodzajach. Dzielą się obecnie na 4 podrzędy. I. **W.** *robakowate* czyli *ciasnoustne (Opoderodonta)*, **W.** małe, żyjące w okolicach gorętszych. II. **W.** *niejadowite (Colubriformia)* obejmują kilka rodzin, z których *szczątkonogie (Peropodes)* zawierają największe formy, jak *dusiciel* czyli *boa* (ob.) i *połoważ* czyli *pyton* (ob.). Należą tu też *węże piaskowe (Erycidae)*, dosyć wielkie, bardzo ruchliwe, żyją w okolicach suchych i piaszczystych; główny ich rodzaj jest *Eryx*. Rodzina **W.** *właściwych (Colubridae)* obejmuje gatunki u nas żyjące, mianowicie **W.** *wodny (Tropidonotus natrix)*, 0,95—1,5 m. długi, pokryty łuską ostro-grzbiecikowaną, z wierzchu żelazno-szary lub oliwkowo-zielony, upstrzony czarnemi plamami żółtemi; listwy brzuchowe są czarno i biało w szachownicę srokate. Pospolity jest w całym kraju i w ogóle w Europie, trzyma się miejsc wilgotnych, chętnie wchodzi w wodę i pływa doskonale; żywi się głównie żabami wodnemi i przez tępienie ich jest pożyteczny dla wód zarybionych; ujęty ręką nie kąsa. **W.** *gładki* czyli *miedzianka (Coronella laevis)*, 0,63—0,8 długi, rzadszy od poprzedniego, pokryty jest łuską gładką, barwy szaro-miedzianej lub gliniasto-rudawej, z charakterystycznym rysunkiem brunatnym na tyle głowy w kształcie podkowy i takimże podwójnym łańcuszkiem wzdłuż grzbietu. Żyje w okolicach górzystych. Żywi się jaszczurkami, ujęty w rękę broni się kąsaniem, lubo skóry przegryźć nie jest w stanie.—*Połoz ukraiński (Zamaenis trabalis)* zamieszkuje okolice morza Czarnego, dorasta 1,5 m.—*Wąż Eskulapa (Elaphis Aesculapii)* żyje w Europie połu-

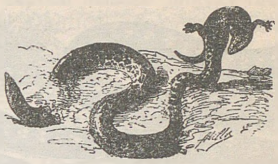

Eryx.

Miedzianka.

dniowej i środkowej; znajdywanie się jego u nas jest wątpliwe.—Niektóre rodziny tego podrzędu mają w szczęce górnej zęby od przodu gładkie, za niemi zaś zęby oznaczone bróżdą do spływania jadu, gruczołki jednak jadowe są niewielkie; **W.** te nazywają się *podejrzanemi*. Z europejskich należy tu *dołkołusk (Coelopeltis lacertina)*, w Europie płd., podobny do naszego **W.** wodnego. Z zamorskich ciekawą jest rodzina **W.** *drzewnych (Dendrophidae)*, biczowato cienkich, często świetnie zielonych, uwijających się po drzewach lasów Ameryki płd. i Indji Wsch. Należy tu *Dipsas dendrophila*.—III. *Przodobrózde (Proteroglyphae)*, **W.** jadowite, opatrzone w szczęce górnej z przodu wielkiemi zębami bruzdowanemi, za któremi są jeszcze zęby hakowate. Żyją w okolicach cieplejszych wszystkich części świata, oprócz Europy; często są świetnie ubarwione. Należą tu 2 rodziny: 1) *Elapsy (Elapidae)*, z głową małą, pokrytą dużemi listkami, pozór zwykle niewinny, ubarwienie zwykle w różnobarwne obrączki, jak u **W.** *koralowego (Elaps corallinus)* w Brazylji. Największym i najadowitszym w tej rodzinie jest *okularnik* (ob.). 2) **W.** *wodne* czyli *morskie (Hydrophidae)*, mające ciało z przodu cieńsze, ku tyłowi coraz szersze i z boków ścieśnione, żyją w różnych częściach oceanu Indyjskiego; należące tu rodzaje,

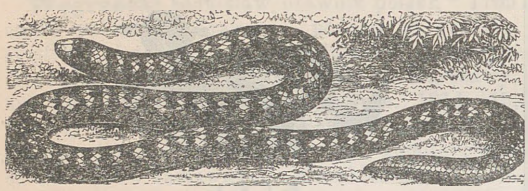

Wąż koralowy.

Platurus.

Hydrophis, *Pelamis*, *Platurus*, nie przechodzą długości 2 m., żyją towarzysko w pobliżu brzegów. Są nader ruchliwe, pływają nader szybko, ukąszenie ich jest bardzo niebezpieczne. IV. *Rurkozębne (Solenoglypha)*, z głową trójkątną, ku tyłowi rozszerzoną; szczęka górna, bardzo mała, ma z każdej strony ząb jadowity wydrążony; wiele z nich jest żyworodnych. Zdobycz zabijają jadem i oczekują jej śmierci, poczem dopiero połykają. Należą tu rodziny *żmij* (ob.) i *grzechotników* (ob.). Por. Jana „Iconographie générale des ophidiens“ (Paryż, 1860 i nast.); Lenz „Schlangen und Schlangenfeinde“ (2 wyd., 1870); Boulenger „Catalogue of the Snakes in the British Museum“ (3 t., 1893—96); Wałecki „Materjały do zoografji Polski. Płazy“ *(Pam. fizjol.*, t. III, 1883); Brenning „Die Vergiftungen durch Schlangen“ (1895).

Węże morskie *(Hydrophidae)*, rodzina węży jadowitych, ob. Węże.—*Wężem morskim* nazywa się potwór olbrzymi, który ma się niekiedy ukazywać na wybrzeżu wschodniem Ameryki, oraz w różnych innych punktach wielkich oceanów. Ma to być zwierzę długości około 30 m., przy niewielkiej stosunkowo grubości, barwy brunatnej, z głową długą i wązką, otoczoną grzywą, i z oczami czerwonemi. W ogólności przyrodnicy uważają wieści te za bajki, niektórzy jednak przypuszczają możliwość istnienia w oceanach wielkich zwierząt, przypominających mozaozaurje i zeuglodony dawnych okresów geologicznych. Oudemans zestawił w dziele „The great Sea-Serpent“ (1892) wszystek znany materjał i wniósł stąd, że źródłem tych wieści jest istotnie zwierzę dotąd nieznane, podobne do lwa morskiego; uznania wszakże nie zyskał, a przeciwnicy jego sądzą, że przytoczone w powyższem dziele rysunki przedstawiają raczej szeregi płynących delfinów lub wielkich rekinów, albo też może i wielkie skupienie morszczyn. Por. Gibson „Monsters of the sea“ (1887). Ponieważ wieści o wężu morskim ukazują się w gazetach zwykle w czasach ubogich w nowości, dla tego w ogólności fałszywe i alarmujące wymysły dziennikarskie nazywają się wężami morskiemi.

Wężogon, toż co wężowidło, ob. Gwiazdy morskie.

Wężowe wyspy, ob. Columbretes.

Wężowidła, ob. Gwiazdy morskie.

Wężowiec, minerał, ob. Serpentyn.

Wężownica, rura spiralnie skręcona, metalowa, rzadziej szklana, używana przy destylacji do oziębiania par, albo też do ogrzewania cieczy działaniem pary, przez długą taką rurę przebiegającej.

Wężownik *(Ophiuchus, Serpentarius)*, gwiazdozbiór między 17° zboczenia płn. a 30° zboczenia płd., oraz między 240—280° wzniesienia prostego, między gwiazdozbiorami Herkulesa, Wagi, Niedźwiadka i Strzelca, przerznięty jest drogą mleczną i obejmuje 209 gwiazd aż do 7 wielkości, między niemi jednę 2 wielkości (Ras-Alhagua).

Wężownik, roślina, ob. Żmijowiec.

Wężownik, ob. Rdest i Obrazki.

Wężowy korzeń, ob. Kokornak.

Wężów kult *(Ofio latria)*, bardzo szeroko rozpowszechniony kult, powstały w części z czci ognia, widzi w wężu wcielenie bóstwa, albo też poszczególnych bóstw ognia, wody, lub uzdrawiających; „stary“ wąż wyobrażał wcielenie strąconego bóstwa, które wtedy uchodziło za pierwia-

stek zła. Por. Fergusson 2 wyd., 1873, Möhly 1867, Schwartz 1858.

Wężówka, *Anhinga (Plotus)*, rodzaj ptaków z rzędu płetwonogich, z rodziny pelikanów, ptaki z nader długą i wązką szyją, małą, płaską głową, dziobem prostym, długim i z ogonem bardzo długim. *P. Levaillantii*, 86 cm. długi, czarny, zielono połyskujący, zamieszkuje wody Afryki płd., żyje towarzysko i karmi się rybami. Gniazda buduje na drzewach. Mięso jego jest jadalne.

Wężówka.

Wężówka *(Agaricus lepideus)*, nazwa jednego z niejadalnych gatunków bełdki (ob.).

Wężyk Jakób, malarz, Litwin rodem. W czasie nawracania Litwy przez Władysława Jagiełłę na wiarę chrześcijańską, przyjął chrzest i jako malarz przebywał potem na dworze królewskim. W 1392 utracił wzrok, który po odbyciu pobożnej pielgrzymki do Częstochowy, odzyskał, a potem ofiarował kościołowi w Sokalu u OO. Bernardynów cudowny obraz Matki Boskiej.

Wężyk Jan, arcybiskup gnieźnieński, * 1575, † 1638. Po ukończeniu nauk w Kaliszu, Krakowie i Rzymie, powróciwszy do kraju, przechodził szybko stopnie duchowne. Mianowany 1619 biskupem przemyskim, 1624 poznańskim, 1626 został arcybiskupem gnieźnieńskim. Gorliwy pasterz, odznaczał się wszystkiemi cnotami kapłana i dobrego obywatela. Znane są jego pisma: „Synodus provincialis Gnesnensis A. D. 1628 die 22 mai celebrata“ (Kraków, 1629, 2 wyd., 1641); „Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis Provincialium“ (tamże, 1637; 2 wyd., 1761) i „Synodus Provincialis Gnesnensis“ (Kraków, 1634).

Wężyk Franciszek, poeta, * 1785 w Witulinie na Podlasiu, † 1862 w Krakowie. Po ukończeniu szkół w Białej i Warszawie, studjował prawo w Krakowie, skąd wrócił do Warszawy, otrzymał urząd w sądownictwie i poświęcił się zarazem literaturze. W 1810 — 13 posłował na sejm warszawski, po upadku Napoleona przemieszkiwał na wsi zdala od spraw publicznych, aż dopiero 1830 zasiadł znowu na sejmie, a od rewolucji przebywał stale w Krakowie, gdzie przez lat kilka był prezesem Towarz. przyjaciół nauk. **W.** uważany był za jednego z celniejszych w swym czasie poetów. Należał on do szkoły klasyków, którzy wartość poezji zakładali na piękności formy i hołdowali gustowi francuskiemu. **W.** zyskał rozgłos głównie swemi tragedjami, a mianowicie: „Gliński“, „Barbara Radziwiłłówna“, „Bolesław Śmiały“ (Kraków, 1822) i „Wanda“ (tamże, 1826). Przełożył „Eneidę“ Wirgilego (n. wyd., Kraków, 1882). Oprócz tego napisał jeszcze między innemi: poemat opisowy „Okolice Krakowa“ (tamże, 1820; 3 ed., 1833), oraz powieści: „Wład. Łokietek“ (3 t., Warszawa, 1828) i „Zygmunt z Szamotuł“ (3 t., t., 1830). Przed 30-tu laty wyszła także jego komedja „I ja też czyli rzeczpospolita Babińska“ (Kraków, 1871), drukowana niegdyś w odcinku *Gazety Polskiej*. Po śmierci wydano: „Pisma. Poezje z pośmiertnych rękopisów“ (Kraków, 1878, t. 3); „Powstanie Królestwa Polskiego w r. 1830 i 1831“ (Kraków, 1895).

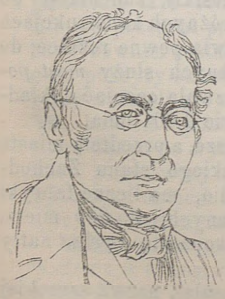

Wężyk Franciszek.

Wężyk Władysław, synowiec Franciszka, * 1816, † 1848, mieszkał w Brzozówce w pobliżu Pszczyny na Śląsku Górnym. „Napisał Podróże po starożytnym świecie“ (1842).

Wężyk Rudzki Jan, podróżnik i estetyk, * w Sławsku w Konińskiem, † 1874 we Florencji. Z podróży swoich po Włoszech i Egipcie przyniósł wiele okazów, które oddał gabinetowi uniwersytetu warszawskiego.

Wężymord *(Scorzonera)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechuje się kielichokrywą dachówkowatą i niełupką zwężoną z wieńcem włosistym; obejmuje zioła trwałe w Europie i Azji Mniejszej, z kwiatami najczęściej żółtemi. *S. hispanica*, w Europie płd., uprawia się gdzieniegdzie

Wężymord i jego korzeń

dla korzeni, które mogą być używane na jarzynę, podobnie jak salsefja, pod nazwą *korzonków owsianych* lub *czarnych*. Uchodziły niegdyś za środek przeciw ukąszeniu węży.—Najpospolitszym u nas gatunkiem jest *S. humilis*. Liście używają się w braku morwy na paszę dla gąsienic jedwabników.

Whately Ryszard, teolog angielski, * 1787 w Londynie, † 1863 w Dublinie. Ukończywszy 1811 nauki w Oksfordzie, otrzymał 1822 probostwo w Halesworth w hr. Suffolk, następnie wrócił do Oksfordu 1825 jako przełożony kolegjum St. Alban, poczem 1830 mianowany profesorem ekonomji politycznej w uniwersytecie oksfordzkim, został w następnym roku arcybiskupem Dublinu. W izbie wyższej silnie popierał bill ministrów o przypuszczeniu izraelitów do parlamentu, tudzież rozporządzenia na korzyść Irlandczyków. Z pism **W.** ważniejsze: „Histori doubts relative to Napoleon Bonaparte“ (Oxford, 1831), parodja na jedno z dzieł Hume'a, którego dowodów przeciwko bytności Chrystusa użył **W.** na zaprzeczenie egzystencji Napoleona; „Onthe use and abuse of party feeling in Religion“ (1822); „Elements of logic“ (1826); „Elements of rhetoric“ (1828); „Errors of romanism“ (1830); „Introductory lectures to political economy“ (1831); „Thoughts on secondary punishment“ (1832); „Lectures on the origin of civilisation“ (1855) i in.

Wheatly Filis, poetka amerykańska, pisząca pod pseudonimem Philisis Peters, * 1753 w Afryce, kupiona na rynku niewolników w Bostonie, przez Jaluna Weatleya, nauczyła się po angielsku czytać i pisać w przeciągu 18 miesięcy, uczyła się także łaciny. W 1774 zwiedziła z rodziną swego pana Anglję. Wyszła za mąż za murzyna Petersa, ale była bardzo nieszczęśliwa w małżeństwie i † w 1784 z nędzy w Bostonie. Poezje jej „Poems on various subjects“ wyszły w Londynie 1773, potem wydawano je kilkakrotnie (1793, 1801, 1802, 1834). Listy jej wydał Karol Deane w „Proceedings of the Massachusetts Historical society“ (1864).

Wheaton Henryk, pisarz i dyplomata amerykański, * 1785 w Providence w Rhode-Island, od 1827 poseł przy rozmaitych dworach europejskich, ostatecznie 1835—45 w Berlinie, † 1848 w Noxbury w Massachusetts. Z dzieł jego największej wziętości w Europie używały: „Elements of international law“ (8 wyd., 1866); „The history of the law of nations“ (4 ed., 1864); oba te dzieła tłómaczone były na różne języki, nawet na japoński i chiński. Komentarz do nich z biografją autora dał Lawrence (Lipsk, 1868 sq.).

Wheatstone Sir Karol, fizyk, * 1802 w Gloucester, † 1875 w Paryżu, był w młodości fabrykantem narzędzi muzycznych i pierwsze jego prace fizyczne tyczyły się akustyki; w 1834 został profesorem fizyki w King's college w Londynie, wkrótce jednak stanowisko to porzucił i jako człowiek prywatny mieszkał w Londynie. W r. 1831 przedstawił przyrząd do wykazania rozchodzenia się tonów muzycznych w ciałach stałych. Pierwszy zdołał zmierzyć szybkość rozchodzenia się elektryczności po drutach i podał metody pomiarów zdolności przewodnictwa elektrycznego różnych ciał (ob. Wheatstone'a most). Wynalazł stereoskop i zbudował 1837 r. telegraf igiełkowy; miał nadto ważny udział w badaniach i pracach przedwstępnych, które doprowadziły do telegrafu podmorskiego. Napisał: „Physiology of vision“ (1852); „Powers of arithmetical progression“ (1854—55); „Automatic telegraphy“ (1859).

Wheatstone'a most, przyrząd do mierzenia oporów elektrycznych, polega na zasadzie praw rozdziału prądu galwanicznego. Jeżeli potrzeba oznaczyć opór w drucie x (ob. fig.), wtrąca go się w obwód złożony z drutów $R_1R_2R_3$, tworzących czworokąt, w którym drut zajmujący położenie przekątni przebiega przez galwanometr. Opory R_1 i R_2 są stałe, opór w drucie R_3 zmieniać można dowolnie. Prąd wysyłany przez stos E rozdziela się w drutach, a gdy w drucie pośrednim przebiegają w strony przeciwne prądy jednakiego natężenia, znoszą się nawzajem i igła galwanometru żadnego nie okazuje zboczenia; ma to miejsce, gdy opory $R_1=R_3$ i $x=R_3$. Jeżeli więc opory R_1 i R_2 dobrane są równe, a opór R_3 zmieniamy stopniowo, dopóki igła galwanometru nie wróci do położenia normalnego, jest wtedy badany opór x równy znanemu oporowi R_3. Zresztą równość oporu nie jest tu konieczna, igła pozostaje w równowadze i w tym razie, gdy opory R_1 i R_2 są w tymże do siebie stosunku, co opory x i R_3; jeżeli więc opór $R_1=\frac{1}{10}R_2$, jest też przy zrównoważeniu igły galwanometru $x=\frac{1}{10}R_3$. Opór R_3 jest tak urządzony, że powiększać go można od 0,1 do 1,000 omów (ob. Elektryczne jednostki), zmieniając go w odstępach o 0,1 oma. W różnych konstrukcjach most Wheatstone'a przedstawia pewne różnice; do pomiaru oporów bardzo drobnych służy *most podwójny Thomsona*, który dozwala oceniać dokładnie opory wynoszące zaledwie 0,001 oma.

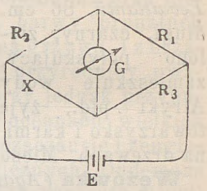

Most Wheatstone'a.

Wheeling, najznaczniejsze, a przedtem miasto główne północno-amerykańskiego stanu Zachodniej Wirginji, nad rzeką Ohio, ma liczne fabryki wyrobów żelaznych i szklanych; 35,000 miesz. Dokoła znajdują się bogate kopalnie węgla, nafty i gazu naturalnego.

Wheistehall (t. j. biała sala), nazwa szerokiej ulicy w Londynie między Westminster a Charing

Cross, tak nazwanej od dawnego pałacu królewskiego, który spłonął 1691 i 1697. Z gmachem tym wiążą się liczne wspomnienia historyczne z czasu Tudorów i Stuartów.

Whewell William, uczony angielski, * 1794 w Lancaster, † 1866; kształcił się w Cambridge, gdzie następnie był profesorem matematyki i dał się poznać z kilku podręczników naukowych, zwłaszcza przez „Mechanical Euclid“. Mianowany 1828 profesorem mineralogji, opuścił to stanowisko w 1833, w 1838 został profesorem filozofji moralnej, w 1855 wicekanclerzem uniwersytetu. Najważniejsze dzieła jego są: „History of the inductive sciences“ (3 wyd., 3 t., 1857); „History of scientific ideas“ (2 t., 1858—61, 3 wyd. p. t. „History of scientific ideas“, 3 t., 1858—61) i „Philosophy of the inductive sciences“ (3 t., 1837). Nadto ogłosił „Elements of morality“ (1845 n. wyd., 1864), „Mathematical theories of heat, magnetism and electricity“ (1841) i w. in. Przełożył też na język angielski Getego „Herman i Dorota. Por. Stair Douglas „Life and select correspondence of W. **W.**“ (1881).

Whewellit, minerał, naturalny szczawian wapnia, tworzy kryształy jednoskośnosiowe, połyskujące, przezroczyste, podobne do szpatu wapiennego; znajduje się w pokładach węgla kamiennego w Saksonji i w węglu brunatnym w Czechach.

Whigowie, ob. Tory i Whig.

Whipple Edwin Percy, literat płn.-amerykański, * 1819 w Gloucester (Mass), † 1886 w Bostonie. Z wielu jego prac na wyróżnienie zasługują: „Essays and reviews“ (1849); „Lectures on literature and life“ (1853); „The literature of the age of Elizabeth“ (1869); „American literature“ (1887) i in.

Whisky (*whiskey*, wym. *wiski*, z irland. *uisge beatha* t. j. woda życia), w Irlandji i w górach szkockich wódka wyrabiana z jęczmienia. W północnej Ameryce palą ją zwykle z kukurydzy i żyta. **W.** *cordial* jest to likier z **W.** wyrabiany.

Whistler, malarz angielski, urodzony w Ameryce, ale osiadł w Anglji, znakomity kolorysta, miał (1878) słynny proces z Ruskinem, który nazwał w krytyce jego obraz „Nokturn czarnozłoty“ garnkiem farb rzuconym w twarz publiczności. Ruskin przegrał proces, ale tylko formalnie skazany bowiem został na szeląg kary, a koszty procesu pokryły składki publiczne, gdyż w **W.** Anglicy widzieli propagatora francuskich wpływów. **W.** bowiem malował w stylu impresjonistycznym, dążąc do wytworzenia harmonijnego akordu barw przedewszystkiem; swoją drogą obrazy **W.** zyskały z czasem uznanie. Por. De la Sizeranne „La peinture anglaise contemporaine“.

Whitby, bardzo ożywione miasto portowe i kąpielowe w hrabstwie York w Anglji, przy ujściu rzeki Esk do morza Północnego, ma 13,000 mieszk. i bogate kopalnie ałunu.

White Henryk Kirke, poeta angielski, * 1785 w Nortlingham, † 1806. Pozostałe po nim utwory poetyczne wydał Southey (Londyn, 1807).

White Karol, pisarz angielski, * 1793 w Skropshire, do 1827 służył w wojsku; odtąd jako człowiek prywatny przebywał bądź w Anglji, bądź na stałym lądzie, a mianowicie w Berlinie. Z pism jego na szczególną wzmiankę zasługują romanse: „Almacks revisited“ i „The Cashmere shawl,“ oraz „The Belgi i revolution in 1830“ (2 t., Londyn, 1835) i „Three yeards Constantinople“ (3 t., 2 wyd., Londyn, 1846).

White Andrew Dickson, historyk i uczony amerykański, w r. 1832 był profesorem historji w uniwersytecie Michigan, a później prezydentem uniwersytetu Cornell. W r. 1871 był komisarzem amerykańskim na Santo-Domingo, w 1879—81 posłem w Berlinie. W 1891 został profesorem w Leland Stanford University w Kalifornji; w 1892—94 był posłem w Petersburgu. Założył „President White School of History and Political Science.“ Napisał: „Lectures on mediaeval and modern history“ (1861); „A word from the north-west“ (1863); „A syllabus of lectures on modern history“ (1876); „The warfare of science“ (1876); „The New Germany“ (1882); „Studies in general history and in the history of civilisation“ (1885).

White sir Jerzy Stuart, generał angielski, w r. 1893 dowódca armji w Indjach, w 1898 szef sztabu generalnego armji angielskiej. W r. 1899 dowódca wojsk w Natalu. Walczył z Burami pod Ladysmith i został w tem mieście przez nieprzyjaciół zamknięty i wytrzymał oblężenie do 1 marca 1900, kiedy Burowie ustąpili. Potem wskutek słabości zdrowia wyjechał do Anglji.

White Wiljam, dyplomata angielski, był zastępcą konsula angielskiego w Warszawie w 1863, później ambasadorem angielskim w Konstantynopolu.

Whiteboys (ang.), Białe chłopaki, bandy, które krążyły od 1760 po Irlandji (ob.) i karały i mordowały surowych urzędników, niesprawiedliwych właścicieli ziemskich etc. Nazwa *Białych* pochodziła od białych koszul, któremi okrywali twarz i całe ubranie. Podobnymi do nich byli „Rightboys“ (chłopaki prawa), którzy występowali przeciwko surowemu ściąganiu dziesięcin (około 1780).

Whitefield Jerzy, współzałożyciel sekty metodystów, * 1714 w Gloucester, † 1770 w Newburg Port w Ameryce północnej. Studjował na uniwersytecie oksfordzkim, gdzie przylgnął do kierunku religijnego, głoszonego przez Wesleya (ob.). W r. 1736 został djakonem i odznaczył się wkrótce jako znakomity kaznodzieja. 1738 powołany przez Wesleya, udał się do Ameryki, skąd wrócił 1739 i został kaznodzieją w Oksfordzie. 1741 z powodu różnicy zdań odłączył się od Wesleya, zebrał sobie w Szkocji i Ameryce znaczną liczbę stronników, którzy zwani byli *Whitefieldenami* lub *partykularystami*. Zbiorowe wydanie kazań, listów i pism

polemicznych **W.** wydane zostało w 6 tomach (Londyn, 1771). Por. „Life of W.“ (Edymburg, 1826, przekład niemiecki Tholucka, Lipsk, 1834).

Whitehaven, kwitnące miasto portowe w ang. hrabstwie Cumberland, nad zatoką morza Irlandzkiego, liczy 18,800 miesz. Posiada wyborny port na 400 okrętów i olbrzymie kopalnie węgla kamiennego, ciągnące się daleko pod morzem (na 960 stóp głębokości), z których dobywa się rocznie dwa miljony centnarów.

Whitelocke sir Balstrade, dyplomata i pisarz angielski, * 1605 w Londynie, † 1676. Zyskawszy rozgłos praktyką adwokacką, został 1640 członkiem parlamentu Długiego, gdzie starał się pośredniczyć między parlamentem a królem Karolem I; jednakże po skazaniu na śmierć króla, przyłączył się do stronnictwa republikańskiego i za rządów Cromwella był posłem w Szwecji. Po śmierci Cromwella pozornie popierał jego syna, a w istocie zostawał w tajemnych stosunkach z Monkiem i Karolem II; po restauracji za radą króla musiał się usunąć od życia publicznego. Z dzieł jego najcelniejsze są: „Memorials of the english of fairs from the beginning of the reign of Charles I, to the Restoration“ (Londyn, 1682 i częściej) i „Journal of the Swedish ambasady in 1653 and 1654“ (2 t., Londyn, 1772).

White-River, rzeka w Arkansas i Missouri, bierze początek pod Fayetville z kilku odnóg, a połączywszy się z Black-River, staje się spławną, i przebiegłszy 1,200 klm. uchodzi powyżej Arkansas do Mississippi.

Whitman Walt, poeta amerykański, * 1819, † 1892, był drukarzem, później bakałarzem, przeszedł Stany Zjednoczone piechotą (1847 — 48), a także Kanadę. W r. 1855 wydrukował sam zbiór swoich wierszy: „Leaves of gross,“ które swoją oryginalną formą i treścią wywołały protesty. Był później pomocnikiem w lazarecie (podczas wojny domowej) i stracił przytem zdrowie. Po wojnie mieszkał od 1873 roku w Camden. Wydał jeszcze: „Drum taps“ (1865); „Memoranda during the war“ (1867); „Democrator vistas“ (1870); „Passage to India, Autobiographie or a story of a life“ (1892); „Tworivulebs“ (1873); „November bughs“ (1888). Wybór dzieł jego wydał Rosetti (1868). Por. Clarke W. W. (1892); O'Connor „The good gray poet a vindication“ (1866).

Whitney Jozjasz Dwight, geolog, * 1819 w Northampton w Massachussets, † 1896; kształcił się w Yale-College, następnie w Europie, 1855 został profesorem w Jowa, 1860 geologiem stanu Kalifornji, 1875 profesorem w Harvard-College. Przeprowadził badania geologiczne w różnych okolicach Stanów Zjednoczonych i ogłosił: „The climatic changes of later geological times“ (1880—82); „Names and places“ (1888); „The United States“ (geografja Stanów Zjednoczonych, 1889—94) i in. Nazwiskiem jego oznaczona została góra **W.** w Sierra Nevada, w Kalifornji, 4,541 metrów wysoka, na której od r. 1886 znajduje się obserwatorjum astronomiczne i meteorologiczne.

Whitney Wiliam Dwight, znakomity lingwista amerykański, * 1827 w Northampton w stanie Massachusetss, † 1896; kształcił się w kraju i za granicą, poświęcając się głównie studjom sanskrytu. Od r. 1856 był bibljotekarzem amerykańskiego towarzystwa orjentalnego, od 1854 był profesorem sanskrytu i gramatyki porównawczej w kolegjum Yale w Newhaven. Z prac jego oprócz rozpraw i kilku dzieł literatury sanskryckiej wymieniamy: „Language and the study of language“ (Ner-York i Londyn, 1867); „German Gramar“ (New York, 1869); „German reader with notes and vocabulary“ (tamże, 1870) i „Oriental and linguistic studies“ (tamże, 1872, 2 ser. 1874); „Sanskrit gramar“ (2 wyd., 1889); „The life and growth of language“ (1875, po niem. Lipsk, 1876); „Index verborum to the published text of Aharm Obeda“ (1881); „Life and growth of language“ (1875), dzieło popularne, tłómaczone na polski.

Whittier Jan Greenleaf, poeta północno-amerykański, * 1807 w Haverhill (w Massachusets), † 1892, od roku 1856 współredaktor czasopisma *National Era* w Washingtonie, jeden z przywódców partji abolicjonistów. Wydał: „Legends of New England“ (1831); „Moll Pitcher“ (1833); „Mogg Megone“ (1836); „Ballady“ (1838); „Palestina;“ „Songs of labour“ (1850); „National lyrics“ (2 t., 1865 — 66); „Maud Muller“ (1866); „Centennial hymn“ (1876) i in. Zbiorowe wydanie jego poematów wyszło p. t.: „Poetical works“ (2 t., 1868), utworów prozaicznych p. t.: „Prose works“ (2 t., 1866); „Miriam and ather poems“ (1870); „The kings missive“ (1881). Wydanie dzieł („Riverside edition“) 7 t., Boston, 1885 — 89. Por. Kennedy „J. G. W. his life genius and writings“ (1882).

Whitwort Józef, mechanik, * 1803 w Stockport, † 1887, pracował od młodości w fabrykach i w r. 1833 założył w Manchester własny warsztat, który wkrótce zyskał rozgłos z wyrobu przyrządów precyzyjnych. **W.** wprowadził powszechnie przyjęty system skrętów w śrubach, udoskonalił budowę armat i ulepszył wyrób stali. Na popieranie kształcenia technicznego złożył fundusz stu tysięcy funtów szterlingów. Ogłosił: „Miscellaneous papers on mechanical subjects“ (1858); „Papers on practical subjects: guns and steel“ (1873).

Whydah *(Weida, Ajuda),* osada nadmorska we francuskiej kolonji Dahomé, ma dogodny port, 20,000 miesz. i jest rezydencją gubernatora.

Whymper Edward, podróżnik alpejski, * 1840 w Londynie, kształcił się w Clarendonhouse, 1861 wdarł się na wierzchołek Mont Pelvoux we Francji, wznoszący się na 3,954 metrów, dotychczas, pomimo wszelkich usiłowań, przez nikogo nie zwiedzony. W latach 1861—65 odbył szereg śmiałych podróży na wierzchołki alpejskie, pomiędzy innemi na górę Matterhorn, przyczem zginęli towarzy-

sze jego Hudson, Hadow i Douglas, oraz jeden z przewodników. W r. 1867 przedsięwziął podróż do północno-zachodniej Grenlandji, a rezultatem tej podróży był bogaty zbiór roślin kopalnych, świadczący o bujnej niegdyś wegetacji w kraju. W maju 1872 przedsięwziął drugą podróż do Grenlandji i przywiózł ciekawy zbiór okazów skamieniałego drzewa. W r. 1879—80 odbywał podróże po Andach Ameryki południowej. Ogłosił: „Scrambles amongst the Alps in the years 1860 — 69“ (4 wyd., 1893); „Travels amongst the great Andes of the Equator“ (2 t., 1892); Chamonix and the range of Mont Blanc“ (1890).

Whymper Fryderyk, podróżnik angielski, brat poprz., * 1838 w Londynie, miał udział 1864 roku jako rysownik w wyprawie na wyspę Vancouver, w r. 1865—67 z wyprawą amerykańską zwiedził Alaskę i Syberję, następnie przebywał w Ameryce jako korespondent różnych pism. Ogłosił: „Travel and adventure in Alasca“ (1868); „Heroes of the Arctic“ (9 wyd., 1897); „The Sea“ (4 t., 1878—80); „The romance of the Sea“ (1896).

Wiaczesław Włodzimierzowicz, syn Monomacha, w. ks. kijowski, 1106 brał udział w wyprawie przeciwko Połowcom; 1113 otrzymał od ojca, wspólnie z bratem Hlebem, na dzielnicę Smoleńsk, skąd około 1125 przeszedł do Turowa na Polesiu. Następnie brał udział w wyprawie brata swego na Izasławiczów połockich i 1129 z innymi książętami zdobył miasto Izasław. Po śmierci brata swego w. ks. Mścisława (1132) otrzymał księstwo Perejesławskie, gdzie z krótką przerwą panował do 1142, poczem powrócił do Turowa. Po śmierci w. ks. Wsiewołoda (1146) na próżno usiłował zająć tron wielkoksiążęcy, wskutek czego wplątany w wojnę z Izasławem Perejesławskim, usunięty został z Turowa i przeniesiony na dzielnicę Pereropnicę i Drohobuż na Wołyniu. Dopiero 1149 i 1151 na czas krótki został w. księciem, dzielił wszakże władzę z synowcem swym Izasławem. **W.** † 1154, wkrótce po śmierci Izasława.

Wiada, rzeka w gub. Witebskiej i Pskowskiej, powstaje z połączenia kilku rzeczek, jako to: Kira, Lipnia, Łapowie, Woroża i in. na granicy pow. Lucyńskiego i ubiegłszy około 80 wiorst, uchodzi do rzeki Wielikoj.

Wiadro, ob. Rosyjskie miary i monety.

Wialnia, przyrząd do oczyszczania zboża od różnych przymieszek, zwłaszcza do usuwania ciał lżejszych i cięższych, przez poddawanie zboża działaniu prądu powietrza, jest różnej konstrukcji. (Ob. Młyn, fig. 3).

Wiano, znaczy w ogólności posag, jaki żona wnosi mężowi. Jeżeli zaś mąż żonie bezposażnej dawał wiano, wtedy nazywało się ono oprawą.

Wiara, w znaczeniu religijnem jest cnota nadprzyrodzona, przez którą mocno wierzymy w Boga i we wszystko co on objawił. Wszystkie prawdy, które Bóg dał poznać ludziom, są przedmiotem **W.**; nie odrzuca ona żadnej i ktoby powątpiewał dobrowolnie o jednym artykule, o jednym szczególe **W.**, ten nie może powiedzieć, że ma **W.** Wiara razem z miłością i nadzieją stanowi tak zwane cnoty teologiczne.

Wiardunek, *czwartek (Viertung),* dawna moneta, która zawierała 12 groszy i była $^1/_4$ częścią grzywny.

Wiarosław, pseudonim Józefa Dietla.

Wiarus, pseudonim Antoniego Ruckiego.

Wiatka, rzeka w Rosji, bierze początek z niewielkiego jeziora w pow. Głazowskim, gub. Wiackiej, w dolnej części stanowi granicę między gub. Wiacką i Kazańską, następnie przechodzi do tej ostatniej i ubiegłszy 1,097 klm., wpada do Kamy. Jako rzeka spławna ważne przynosi dla kraju korzyści, łącząc go z rzekami Kamą i Wołgą. Z dopływów **W.** ważniejsze: z prawej strony Biełaja, Kirsa, Kobra, Feodorowka, Letka, Welikaja, Piźma, Bata, Buj, Urżumka, Szurma, Meleta, Gońba, Szoszma, Szyja; z lewej: Załazna, Omutenka, Miedwieża, Czerna, Chołunica, Czepca, Prosnica, Bystrzyca, Sziźma, Suwod, Łudiana, Woja, Niema, Szebanka, Kazanka, Ługa, Umjak.

Wiatka, miasto gubernjalne w północno-wschodniej Rosji, na lewym wyniosłym brzegu rzeki Wiatki położone, siedlisko gubernatora cywilnego i biskupa prawosławnego, liczy 25,000 miesz., ma 18 cerkwi, 2 monastery, gimnazjum, szkołę realną, 2 szkoły żeńskie, seminarjum duchowne, szpital, dom dla obłąkanych, więzienie, bibljotekę publiczną i 2 ogrody spacerowe. Mieszkańcy prowadzą dość ożywiony handel zbożem; w **W.** znajduje się wiele fabryk i zakładów przemysłowych. Założona 1174 przez wychodźców nowogrodzkich pod imieniem *Chłynowa*, stanowiła do końca XV wieku gminę wolną, mającą ustrój wewnętrzny podobny do nowogrodzkiego. 1391 r. miasto było zdobyte i złupione przez Mongołów, 1489 zaś przyłączone do ks. Moskiewskiego. — *Wiacki powiat* ma na przestrzeni 5,222 w. kw. 199,000 miesz.— *Wiacka gubernja*, jedna z północno-wschodnich gub. rosyjskich, graniczy na wschód z gub. Permską, na południe z Orenburską i Kazańską, na zachód z Niżegorodzką i Kostromską, na północo-zachód z Wołogodzką i zajmuje 135,020 wiorst kw. przestrzeni, z czego 30,7% przypada na grunta orne, 54,9% na lasy, 7% na łąki i pastwiska, 7,4% na nieużytki. Powierzchnia gubernji w części północno-wschodniej jest pokryta niewielkiemi wzgórzami, blisko zaś rzeki Kamy ciągną się odnogi pasma Uralskiego. Grunt ma na północy torfowy, na południu muliasty, zmieszany z piaskiem i gliną, tudzież w znacznej części czarnoziemny. Rzeki ważniejsze są Kama i Wiatka; jezior wiele, z których znaczniejsze Urkul i Armatik. Rozległe błota znajdują się w powiatach: Kotelnickim, Orłowskim, Słobodzkim i Głazowskim. Klimat jest w ogóle ostry i w północnych powiatach podlega nagłym zmianom, bardzo szkodliwym dla roślinności. Średnia temperatura zimy wynosi — 12° C., wiosny — 1,8°,

lata + 17°, jesieni + 3° C. Liczba mieszkańców wynosi 3,083,000 głów i oprócz Wielkorosjan składa się z Wotiaków, Czeremisów, Tatarów, Teptiarów, Bobylów, Besermianów, Permiaków i Baszkirów. Rolnictwo rozwinięte jest głównie w powiatach południowych; sieją żyto, owies i jęczmień, mało zaś tatarki i pszenicy, uprawiają także len i konopie. Ogrodnictwo warzywne mało znaczące, owocowe prawie żadne. Z innych przemysłów znaczniejsze jest myśliwstwo, rybołówstwo i dobywanie rudy żelaznej; Wotiacy zajmują się hodowlą pszczół. Handel dość ożywiony; w gubernji znajduje się około 700 fabryk i zakładów przemysłowych. Pod względem administracyjnym dzieli się **W.** *gubernja* na 11 powiatów: Wiacki, Głazowski, Jarański, Jełabuski, Kotelnicki, Małmyski, Noliński, Orłowski, Sarapulski, Słobodzki i Urżumski.

Wiatko, pseudonim Jana Popławskiego.

Wiatr, prąd powietrza przebiegający w kierunku poziomym, lub słabo względem powierzchni ziemi pochylonym, powstający wskutek zerwania równowagi w jakiemkolwiek miejscu atmosfery, co w ogólności następuje wskutek niejednostajnego ogrzewania atmosfery; powietrze silniej rozgrzane rozszerza się, staje się lżejszem, wznosi się w górę i rozlewa na strony, a dla zastąpienia tego ubytu napływa powietrze ze wszech stron w warstwach dolnych. Na równiku, gdzie promienie słońca padają prawie prostopadle, powietrze się silnie rozgrzewa, istnieje tam ciągły prąd wstępujący, który w górnych warstwach atmosfery odpływa w obie strony ku biegunom; natomiast z obu biegunów płyną w dolnych warstwach atmosfery prądy ku równikowi, tak, że powstają stąd na obu półkulach dwa prądy—*górny* czyli *równikowy* i *dolny* czyli *biegunowy*, tworzące na każdej półkuli niejako obieg całkowity; pierwszy unosi powietrze cieplejsze, drugi zimniejsze. Na półkuli płn. prąd równikowy jest południowym, dolny północnym. Z powodu wszakże obrotu dziennego ziemi, jak to wykazał Hadley, zasadniczy ten kierunek ulega zmianie; prąd równikowy przechodzi z miejsc posiadających większą szybkość obrotu do miejsc wolniej się poruszających, wskutek więc bezwładności zachowuje szybszy swój ruch ku wschodowi, porusza się szybciej ku wschodowi niż punkty ziemi, po nad któremi przebiega, i przyjmuje względem nich kierunek południowo-zachodni. Natomiast prąd biegunowy przechodzi od miejsc wolniej się poruszających w miejsca szybsze, opóźnia się zatem względem nich i zdaje się pochodzić od wschodu, tak, że przybiera kierunek północno-wschodni. W ten sposób powstają dwa **W.** zasadnicze, *wiatry alizejskie* czyli *pasaty*; pasat górny, płd. zachodni, i dolny, płn. wschodni. Wiatry te w okolicach gorętszych wieją statecznie; z Afryki płn. i Hiszpanji wieje stateczny **W.** płn. wschodni ku Ameryce środkowej, który poprowadził tam Kolumba, a następnie okręty żaglowe korzystały z niego dla przejścia do Ameryki, skąd poszła nazwa pasatu. Pasat górny poznać można po biegu wysokich chmur pierzastych, albo też po kierunku dymów wulkanicznych i spadku ich popiołów, które przez ten pasat bywają unoszone w kierunku przeciwnym wiatrowi wiejącemu u dołu. W okolicach równika, gdzie wielkość równoleżników nieznacznie się zmienia, pasaty dolne skierowane są głównie ku równikowi i nawzajem się znoszą, tak, że z obu stron równika rozciąga się na kilka stopni strefa *ciszy*; strefa ta wraz z biegiem słońca nieco się przesuwa na płn. i na płd. między zwrotnikami. Po tej okolicy następuje *strefa pasatów*, rozciągająca się z obu stron równika do 39° szer., gdzie panuje stateczny prąd biegunowy i która także wraz ze strefą ciszy nieco się przesuwa w ciągu roku. Prąd wszakże równikowy w miarę oddalania się od równika oziębia się i zwęża między równoleżnikami, staje się przeto cięższym i obniża się, tak że zaczyna wyciskać z dolnych warstw prąd biegunowy, i po strefie pasatów następuje tak zwana strefa *podzwrotnikowa*, gdzie w lecie panuje wiatr płn. wschodni, w zimie zaś płd. zachodni. W dalszych stronach obniżanie prądu równikowego, staje się coraz wybitniejszem, prąd równikowy walczy bezustannie z biegunowym, następuje strefa **W.** *zmiennych*, cechująca strony umiarkowane. Ale i w tej zmienności odkrył Dove *prawo obrotu wiatrów*, wykazujące kolejne ich następstwo. Według tego prawa w okolicy umiarkowanej płd. wiatr płd. zachodni przechodzi przez wiatr zachodni, północno zachodni i północny w północno-wschodni, wiatr płn. wschodni zaś przez wschodni płd. wschodni i płd. w płd. zachodni. Obrót ten wiatrów tłomaczył Dove wzajemnem ścieraniem się dwóch głównych prądów powietrznych, równikowego i biegunowego, łatwiej wszakże pojąć się daje jako następstwo tego, że minima barometryczne w szerokościach naszych najczęściej po stronie względem nas północnej, a rzadko po stronie południowej przebiegają (ob. niżej). W każdym razie i w okolicach naszych, pomimo częstej zmienności wiatrów, przeważają zasadnicze kierunki pasatów, mianowicie wiatr równikowy, płd.-zachodni, ciepły i wilgotny, oraz biegunowy, płn.-wschodni, zimny i suchy, i od nich przeważnie stan pogody zależy (ob. Pogoda).—Do uwidocznienia stosunków zachodzących między kierunkami wiatru w danem miejscu a innemi elementami meteorologicznemi posługiwać się można *różą wiatrów*, czyli kołem, na którem wskazane są kreskami kierunki ku różnym stronom świata. Na kołach takich zaznaczać można graficznie wielkości, odpowiadające rezultatom średnim dostrzeżeń tyczących się temperatury, wilgotności, zachmurzenia i innych objawów, które odpowiadają danym kierunkom wiatru. Na rysunkach takich bezpośrednio widzieć możemy, przy jakim kierunku wiatru przecięciowo panuje najwyższa lub najniższa temperatura, wilgotność i t d., przedstawiają

one zatem charakter różnych wiatrów w danej okolicy.—Różne okolice ziemi mają swe **W.** miejscowe, a niektóre z nich odznaczają się uderzającą stałością; takiemi są zwłaszcza *musony* czyli *monsuny* na oceanie Indyjskim. W czasie naszego lata wyżyna środkowo-azjatycka silnie się rozgrzewa, co wywołuje ku niej prąd z nad oceanu Indyjskiego (*muson płd. zachodni*), w czasie zaś zimy prąd staje się odwrotnym (*muson północno-zachodni*). — Nad brzegiem mórz płynie zawsze w dzień słaby **W.** od morza ku lądowi, w nocy zaś od lądu ku morzu (**W.** *morski* i *lądowe*), co pochodzi stąd, że ląd prędzej się ogrzewa i prędzej stygnie niż woda. Różne inne **W.** miejscowe, jak *fen* (ob.), *siroeco* (ob.), *bora* (ob.), *mistral* (ob.), *samum* (ob.), *harmattan* (ob.) są zapewne tylko zboczeniami pasatu. Ponieważ **W.** przybywające z nad mórz sprowadzają wilgoć, **W.** zaś lądowe są suche, mają przeto przeważny wpływ na powstawanie deszczu (ob.) i w ogóle na klimat danej miejscowości.—Do mierzenia siły wiatru służy anemometr (ob.), ponieważ wszakże przyrządy te są kosztowne i zbyt zmudne do zwykłych obserwacji, ocenia się zwykle siłę wiatru z przybliżeniem, wyrażając ją liczbami. Na morzu używana jest zwykle angielska *skala Beauforta*, obejmująca 12 stopni, na lądzie zaś służy skala skrócona, obejmująca oprócz ciszy, która się oznacza przez 0, sześć tylko stopni: 1) wiatr słaby, 2) umiarkowany, poruszający liście drzew, 3) dosyć silny, wstrząsający gałęzie, 4) silny, 5) burza, 6) orkan.—Burzą nazywa się wiatr, gdy prędkość jego przechodzi 15 m. na sekundę; wiatr taki jest rzadko tylko pasatem przyspieszonym przez warunki miejscowe, zwykle jest on ruchem obrotowym powietrza, *cyklonem*, czyli trąbą (ob.) na wielką skalę, która obok ruchu obrotowego posiada i postępowy. Cyklonem w ogólności nazywa się wszelki ruch powietrza dokoła najmniejszości barometrycznej, czyli dokoła miejsc, gdzie panuje nizkie uciśnienie atmosferyczne. Powietrze ma zawsze popęd do posuwania się w kierunku gradjenta (ob.), czyli od okolic wyższego do niższego ciśnienia atmosferycznego, z powodu wszakże obrotu osiowego ziemi cząstki powietrza odchylają się na półkóli płn. zawsze na prawo, a na półkuli płd. zawsze na lewo od pierwotnego kierunku swego biegu. Jest to przytoczona wyżej dawna zasada Hadleya, uogólniona w czasach nowszych przez Buys-Ballota, który zależność kierunku wiatrów od rozkładu ciśnienia sformułował w sposób następny: Jeżeli ku wiatrowi zwrócimy się plecami, to na półkuli płn. najwyższe ciśnienie atmosferyczne mamy po stronie prawej i nieco ku tyłowi, a najniższe na lewo i nieco ku przodowi.—Gdyby ziemia była nieruchoma, wiatry pędziłyby ku minimum barometrycznemu ze wszech stron po drogach najkrótszych, zatem po linjach prostych, obrót wszakże osiowy ziemi sprowadza na półkuli płn. odchylenie wiatru na prawo, a odchylenie to wzmaga jeszcze siła odśrodkowa, która tu w tymże samym działa kierunku. Ostatecznie zatem wiatry biegną po drogach spiralnych (fig. 1) ku środkowi wiru, zajętemu przez najmniejszość barometryczną, a taki właśnie rozkład wiatrów tworzy *cyklon*. Dokoła maximum czyli największości ciśnienia atmosferycznego rozkład wiatrów jest odmienny, tu bowiem wiatr pędzi od środka na wszystkie strony, a wpływ obrotu ziemi sprowadza również na półkuli płn. odchylenie na prawo (fig. 2); ruch taki powietrza stanowi antycyklon. Tu wszakże siła odśrodkowa przeciwdziała odchyleniu, powodowanemu przez obrót ziemi, a stąd też wiatr zbacza mniej od kierunku gradjentów. Cyklony sprowadzają w ogólności wiatry daleko gwałtowniejsze, aniżeli antycyklony, i stąd też one głównie na stan pogody wpływają; ponieważ zaś po różnych strony najmniejszości barometrycznej wiatry w różnych wieją kierunkach, stan więc pogody w każdej okolicy zależy od tego, gdzie względem niej w danej chwili przypada najniższe ciśnienie barometryczne, czyli depresja atmosferyczna. Depresje te wszakże nie zajmują położeń statecznych, rozwijają się w pewnem miejscu, przesuwają się po powierzchni ziemi i nikną, gdy ciśnienie wraca do stanu normal-

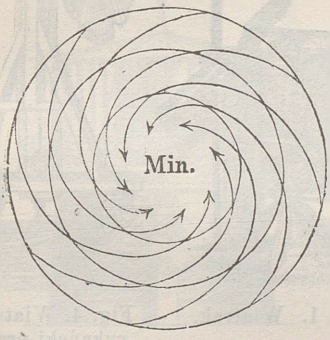

Fig. 1. Cyklon.

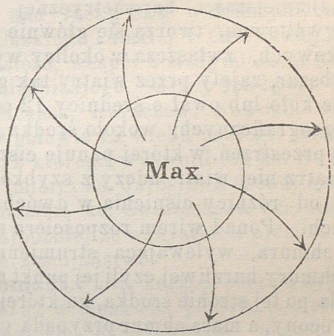

Fig. 2. Antycyklon.

nego; przy przesuwaniu się zaś tej depresji wraz z nią przesuwa się cały system jej wiatrów. Środek wiru przesuwa się najczęściej od zachodu ku wschodowi; w Europie większa część wirów przechodzi na północ względem strefy umiarkowanej, a w takim razie, jak uczy fig. 1, następstwo kolejne wiatrów dokonywa się w porządku wskazanym przez regułę Dovego. Widzimy więc, że reguła ta ma znaczenie ograniczone i zależy od przebiegu cyklonów; gdyby Dove przebywał w Grenlandji, dostrzegłby obrót wiatrów w kierunku przeciwnym. Postać cyklonów w rzeczywistości odstępuje mniej lub więcej od postaci kół, przyjętej w szematycznem przedstawieniu fig. 1, co w przebiegu tym sprowadza zawikłanie, które wzmaga się tem jeszcze, że ciśnienie barometryczne wewnątrz wiru ulega wciąż zmianie. Pasaty nie różnią się zasadniczo od cyklonów, ale tem tylko, że najmniejszość barometryczna jest znacznie wydłużona. zamiast więc wiatrów ze wszech stron wiejących, występują dwa tylko wybitne ich kierunki. Cyklony burzliwe, gdy po wszystkich stronach najmniejszości barometrycznej występują wiatry gwałtowne, tworzą się głównie w strefach zwrotnikowych, zwłaszcza w okolicy wysp Antylskich. Obszar, zajęty przez wiatry tak gwałtowne, obejmuje koło lub owal o średnicy 12 do 80 i wyżej mil geograficznych; wokoło środka wiru znajduje się przestrzeń, w której panuje cisza zupełna, ale zewnątrz niej wiatr huczy z szybkością i siłą, zależną od różnicy ciśnienia w dwóch miejscach sąsiednich. Ponad wirem rozpościera się potężna ciemna chmura, wylewająca strumienie deszczu; środek chmury burzliwej, czyli jej punkt najgęstszy, przypada po tej stronie środka, ku której ruch jego jest zwrócony, a masa chmur przypada głównie ponad przednią stroną wiru. Błyskawica i grzmot nierozdzielne są z chmurą burzliwą. Niekiedy otwiera się chmura ponad środkiem burzy i na czas krótki ukazuje się niebo błękitne, co stanowi tak zwane *oko burzy*, świadczące o zupełnej w tem miejscu ciszy powietrza (ob. Burza). W miarę, jak się cyklony posuwają, obwód ich rozszerza się i gwałtowność słabnie, a przechodząc do okolic umiarkowanych, przybierają właściwości odpowiednie wirom tych stref (ob. Pogoda). Energja zawarta w powietrzu, miotanem przez cyklon zwrotnikowy, jest często niesłychanie wielka, a liczne przykłady świadczą, jak straszne wywierać on może spustoszenia. Niesłychana ta energja cyklonów tem się tłomaczy, że między zwrotnikami ilość pary wodnej w powietrzu jest daleko znaczniejsza, aniżeli w szerokościach naszych, zwłaszcza zaś w porze, gdy orkany najczęściej występują. Taka obfitość pary do utrzymania w stanie lotnym wymaga olbrzymiej ilości ciepła utajonego, które się oswabadza, gdy w górze para skrapla się w chmury i opad, a oswobodzone to ciepło stanowi źródło energji cyklonów. — Por. Dove „Das Gesetz der Stürme“ (4 wyd., Berlin, 1874 roku); tenże „Die Stürme der gemässigter Zone“ (1863); Reye „Die Wirbelstürme“ (Hanow. 1872); Czerny „Die Wirkungen der Winde auf die Gestaltung der Erde“ (1876): Ferrel „Popular essays on the movements of the atmosphere“ (1882); tenże „The motions of fluids and solids on the earths surface“ (1882). Ob. też Meteorologja.

Wiatrak, *motor wietrzny*, przyrząd mechaniczny do zużytkowania ciśnienia powietrza poruszonego czyli siły wiatru. Ruch powietrza wprawia w obrót *skrzydła*, czyli powierzchnie w liczbie 4—6 osadzone promienisto na osi poziomej lub

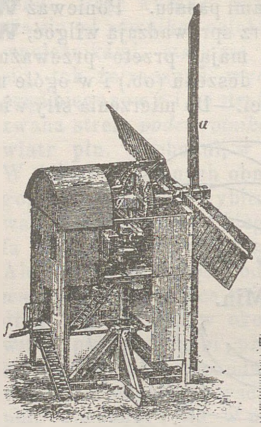

Fig. 1. Wiatrak.

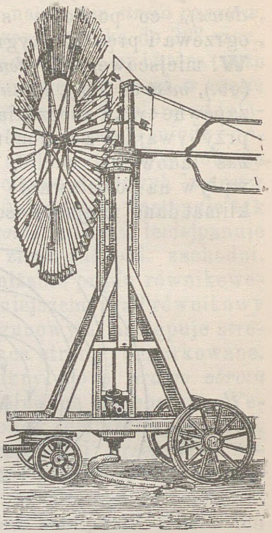

Fig. 4. Wiatrak amerykański przenośny.

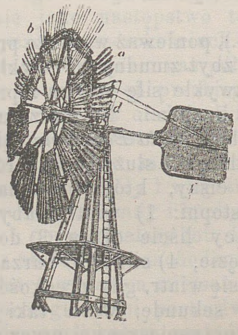

Fig. 2. Wiatrak Halladaya w ruchu.

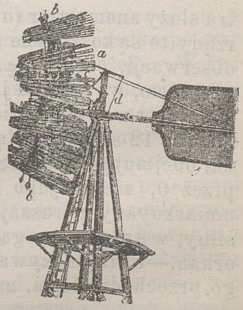

Fig. 3. Wiatrak Halladaya ze skrzydłami zsuniętemi.

pochyłej i ustawione ukośnie względem kierunku wiatru. Skrzydła składają się z desek lub pasów płóciennych, rozpostartych na wzór żagli. Wiatraków dawnych rózróżniają się dwa systemy, **W.** *niemieckie* (fig. 1), w których gmach cały obraca się

dokoła osi pionowej i w ten sposób nastawiony być może na najkorzystniejsze działanie wiatru, oraz **W.** *holenderskie*, w których dach tylko jest ruchomy. Wiatraki znane były Arabom, w Europie ukazały się w XI w., udoskonalone zostały nieco w XVIII w., gdy teorją ich zajmowali się wybitni uczeni, jak Smeaton, Euler i Coulomb, ponieważ wszakże działalność ich zależy od zmiennego natężenia wiatru, użytek ich jest ograniczony, zastosowanie zyskały przeto jedynie poruszenia młynów oraz pomp przy osuszaniu okolic błotnistych.— Nowe *wiatraki amerykańskie*, znane w Europie od 1876 r., zalecają się znacznem zniżeniem ciężaru skrzydeł, oraz zmiejszeniem tarcia przez korzystniejsze położenie ich osi, a skutkiem tego pracować mogąe przy słabszej szybkości wiatru. Nadto wiatraki te samodzielnie ustawiają się względem kierunku wiatru, a przy wzrastającej sile wiatru rownież automatycznie z mniejszają swą

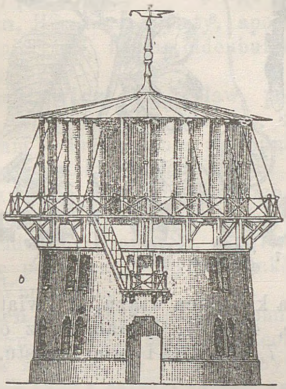

Fig. 5. Turbina wietrzna.

powierzchnię, skąd liczba ich obrotów pozostaje niezależną od prędkości wiatru. W *wiatraku Halladay'a* (fig. 2 i 3) tarcza składa się z 6 lub 8 wycinków, obracających się dokoła osi. Wielka chorągiewka *f*, której płaszczyzna jest prostopadła do tarczy, pod wpływem wiatru ustawia się tak, że wiatr uderza tarcze prostopadle. Na wycinkach osadzone są ciężarki w taki sposób, że przesuwają się pod wpływem siły odśrodkowej i wywierają ciśnienie takie, że wycinki przyjmują postać coraz bardziej zbliżoną do położenia fig. 3, zkąd przyjmują powierzchnie mniejszą, a tem samem słabiej są na nacisk wiatru wystawione; jeżeli prędkość wiatru się zmniejsza, wycinki odzyskują postać pierwotną fig. 2. Nieco odmienny jest wiatrak zwany *eklipse*, oraz niektóre inne. Urządzone są też **W.** amerykańskie przenośne na wozach (fig. 4). Probowano też budować *turbiny wietrzne* (fig. 5), które nie wymagają nastawienia w kierunku wiatru, żadna z nich wszakże powodzenia nie zyskała.—Praca, jaką wykonać może wiatrak, wyraża się wzorem $N=kFv^3$, gdzie N oznncza liczbę koni parowych (po 75 kilogrammetrów na sekundę), F pomierzchnię koła w metrach kwadratowych, v szybkość wiatru, a k spółczynnik wyznaczany z doświadczenia, który dla wiatraków dawnych wynosi przecięciowo 0,0004, dla nowych 0,0005.

Wiatromierz, ob. Anemometr.

Wiatrówka, rodzaj strzelby, z której pocisk zostaje wyrzucony nie siłą wybuchową prochu, ale działaniem zgęszczonego powietrza, wtłaczanego za pomocą pompy ściśliwości w wydrążoną w tym celu kolbę, która od lufy oddzielona jest klapką (ob. Powietrzna pompa, fig. 5). Za naciśnięciem kurka klapka się na chwilę otwiera i wypuszcza pewną część zgęszczonego powietrza, które dla swej znacznej prężności wyrzuca z gwałtownością nabój. Gdy **W.** z powodu łatwego pękania kolby może się stać niebezpieczną, a nadto pozostaje, co do swej skuteczności, daleko po za bronią palną, używa się przeto tylko wyjątkowo, tam gdzie idzie o uniknięcie huku przy strzale.

Wiatycze, plemię Słowian wschodnich, zamieszkałe nad rzeką Oką w dzisiejszych gubernjach: Kałuskiej, Tulskiej i Orłowskiej, będące według Nestora, wespół z Radymiczami (ob.), pochodzenia lechickiego. Grody ich były: Briańsk, Kozielsk, Mceńsk, Karaczew, Nowosil, Oboleńsk, Torusa. W połowie IX wieku podlegli jarzmu chazarskiemu, z którego wyzwolił ich ks. Światosław (966). Po śmierci ks. Jarosława (1054) ziemia **W.** została udziałem ks. Swiatosława Czernihowskiego. **W.** najpóźniej ze wszystkich plemion ruskich przyjęli chrześcijaństwo.

Wiaziemski Piotr, książę, poeta i krytyk rosyjski, * 1792 w Moskwie, † 1878, pobierał nauki w uniwersytecie moskiewskim, poczem służył w kolegjum spraw zagranicznych. 1812 przeszedł do służby wojskowej i walczył pod Borodinem, następnie pracował w ministerjum finansów. Przebywając czas jakiś w Warszawie, obeznał się dokładnie z językiem i literaturą polską i przełożył kilkanaście bajek Krasickiego i Morawskiego, tudzież sonety Mickiewicza (prozą). Pisał pieśni, elegje, listy poetyckie, epigramaty i satyry. Nadto odznaczył się jako wyborny krytyk, zwłaszcza zaś prac Dmitriewa, Ozerewa, von Wizina, Grybojedowa „Gore ot uma“ i Gogola „Rewizor.“ W dziele p. t.: „Fon Wizin“ (1848), przedstawia mistrzowski obraz literatury rosyjskiej w drugiej połowie XVIII w. Niektóre jego poezje przełożyli na język polski A. E. Odyniec i Wł. Syrokomla.

Wiazniki, miasto powiatowe gub. Włodzimierskiej, na prawym brzegu rz. Klaźmy, ma 6 cerkwi, progimnazjum żeńskie, szpital i 7,500 m., trudniących się głównie przędzeniem i tkaniem płótna, a w części ogrodnictwem warzywnem i owocowem. W mieście znajduje się 5 fabryk płóciennych, których roczna produkcja wynosi przeszło 700,000 r.— *Wiaznikowski powiat* ma na przestrzeni 3,323 w. kw., 92,000 miesz. W powie-

cie znajduje się 13 fabryk i zakładów przemysłowych (przeważnie fabryki płótna i wyrobów bawełnianych), produkujących rocznie za przeszło 1,000,000 rub.

Wiaźma, miasto powiatowe gub. Smoleńskiej, nad rz. Wiaźmą, ma 25 cerkwi, klasztor męski i żeński, gimnazjum męskie i żeńskie, kilkanaście szkół niższych, szpital, więzienie, 22 fabryk i zakładów przemysłowych, oraz 16,000 miesz. Mieszkańcy prowadzą znaczny handel zbożem, siemieniem lnianem i konopnem, łojem i skórami. W kronikach **W.** wspomina się od 1239, w którym była dzielnicą Andrzeja Długorękiego, syna Włodzimierza Rurykowicza. 1403 zdobyta przez Witolda, w. ks. litewskiego, była w posiadaniu Litwy do r. 1494. Od 1611—34 należała do Polski. Od 1776 jest miastem powiatowem.— *Wiaziemski powiat* ma na przestrzeni 2,728 w. kw. 107,000 m.

Wiąz *(Ulmus)*, rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, cechuje się kwiatami dwupłciowemi, okwiatem pojedyńczym, dzwonkowatym, 4—5 lub 8 ząbnym, 4—5—12 pręcikami, 2 szyjkami; owoc jest skrzydlakiem, z błonką siatkowatą, otaczającą orzeszek soczewkowaty jednonasienny: są to drzewa o liściach naprzemianległych i kwiatach zebranych w wiązeczki, rozwijających

Wiąz.

się przed liśćmi; właściwe są głównie w Europie i Ameryce płn.—**W.** *zwyczajny (U. campestris)* dochodzi do 30 m. wysokości, liście ma eliptyczno-lancetowate, w nasadzie ukośne, przez nerw główny jakoby na dwie nierówne cząści podzielone, podwójnie piłkowane, kwiatki drobne, krótkoszypułkowe. Przyjmuje się na każdym gruncie i na dobrym szybko wyrasta. Drewno jego znosi lepiej niż każde inne zmianę suszy i wilgoci i dla tego wyborne jest na koła wodne, pompy, okręty, przyjmuje też piękną politurę, przez robaki nie jest toczone; kora używa się w garbarstwie; liście stanowią dobrą paszę dla owiec i bydła. Wartość opałową ma taką, jak dąb; łyko jest delikatniejsze, aniżeli lipowe. Kora wewnętrzna używa się jako środek ściągający i pobudzający; używany

1. Gałązka kwitnąca wiązu, 2. kwiat, 3. jego przecięcie, 4. owoc, 5. Gałązka z owocami. 6, 7, 8. Kwiat i owoc brzostu.

dawniej *balsam wiązowy* jest substancją brunatną, powstającą przez zakłucie liści mszycą wiązową *(Aphis ulmi)*. Z odmian jego odznacza się **W.** *korkowy (U. suberosa)* korą korkową gałęzi; inne odmiany są: **W.** *piramidalny, grzebieniasty, srebrzysty.* — Inny gatunek u nas rosnący jest **W.** *długoszypułkowy, brzost* (lubo brzostem nazywa się i **W.** zwyczajny, a zwłaszcza korkowy), *gab, kopak, limak (U. effusa)*, o kwiatach długoszypułkowych i skrzydlakach po brzegu kosmato rzęsowatych; użytki wydaje jak poprzedni.

Wiązanie, połączenie z sobą dwu lub większej liczby części w ten sposób, że wszystkie zostają z sobą w związku, a niekiedy jednę całość stanowią. W budownictwie **W.** dachowem nazywa się zbiór wszystkich części, na których przykrycie dachowe spoczywa; **W.** cegieł w murach polega na tem, ażeby cegły tak kładzione były, iżby fugi pomiędzy niemi na wskroś muru nie przechodziły w żadnym kierunku.

Wiązanie lub *wwiązanie*, w dawnem prawodawstwie polskiem znaczyło sądowne oddanie rzeczy, a szczególnie dóbr, zwane po łacinie *traditio*.

Wiborg, miasto, ob. Wyborg.

Wibracja, ob. Drganie.

Wibrjoidy, drobne ciałka występujące w komórkach niektórych grzybów (Saprolegniaceae, Hemiasceae) i wodorostów (Florideae), mają długość zaledwie 0,002 do 0,02 milimetra i stanowią normalne organy komórek. Mają początkowo powolny ruch falisty i wreszcie pozostają ułożone na ścianach komórek, w kierunku równoległym do ich osi podłużnej. Odkryte zostały przez Swingle'a i Lagerheima 1900 r., a nazwę otrzymały od podobieństwa do wibrjonów.

Wibrjony (*Vibriones*), według Ehrenberga rodzina wymoczków, obejmująca rodzaje *Bacterium*, *Vibrio*, *Spirillum*, *Spirochaete*, które obecnie zaliczają się do grzybów, jako *grzybki rozszczepkowe* (ob. Bakterje).

Wibroskop, każdy przyrząd służący do wypisywania drgań ciała dźwięczącego. Wibroskopy posiadają rozmaite urządzenie; typem ich jest *fonautograf* (ob.).

Wicelin, *Wicelinus*, święty, apostoł Wendów w Holsztynie 1149, biskup oldenburski, † 1154 r. Por. Kruse 1826.

Wicherkiewicz Władysław, pisarz, * 1845 w Keyni, w w. ks. Poznańskiem, kształcił się w gimnazjum w Trzemesznie, następnie w uniwersytecie wrocławskim, pomieszczał swe prace w dziennikach polskich i niemieckich, ułożył nowe wydanie gramatyki polskiej dla Niemców metodą Ollendorfa (Frankfurt, 1887), redagował „Geografję popularną," wydaną nakładem Olawskiego w Warszawie.

Wichern Jan Henryk, pisarz niemiecki, * 1808 w Hamburgu, † 1881, studjował teologję w Göttingen i w Berlinie, od 1831 przebywał w Hamburgu, gdzie 1833 r. założył zakład, zwany *Rauhes Haus*, przez co wywołał urządzenie wielu podobnych zakładów, tak w Niemczech jako i za granicą. 1852 r. powołany był do Prus, dla zbadania i ocenienia tamecznego systematu więziennego, poczem 1856 został radcą ministerjum spraw wewnętrznych, członkiem wyższej rady kościelnej i nadzorcą więzień pruskich. Gorliwie nadto krzewił misje wewnętrzne. Wydał między innemi: „Nachricht über das Rauhe Haus in Hamburg" (1844); „Festbüchlein des Rauhen Hauses" (1845, 3 wyd., 1856); „Behandlung der Verbrecher in den Gefängnissen und die entlassenen Sträflinge" (1853); „Das evang. Johannesstift in Berlin" (1858); „Das Rauhe Haus" (1861) i in. Przeciwko **W.** występował Holtzendorff w dziele „Die Bruderschaft des Rauhen Hauses" (4 wyd., Berlin, 1861).

Wichern Jan, syn poprz., * 1845, teolog, był kierownikiem szkoły niemieckiej na Kapitolu w Rzymie, później kaznodzieją w Berlinie, a 1873 objął po swoim ojcu dyrekcję zakładu „Rauhes Haus," 1886 r. urządził kursa informacyjne dla teologów o misjach wewnętrznych, oraz z polecenia czerwonego krzyża niemieckiego Towarzystwo ochotników dla pielęgnowania rannych na wojnie. Napisał „Das Rauhe Haus und die Arbeitsfelder der Brüder des Rauhen Hauses 1833—1883" (1883), oraz biografję ojca (1892).

Wichert Michał Ignacy, znakomity mówca kościelny, * 1733 na Litwie, † 1802; po ukończeniu akademji wileńskiej wstąpił 1752 do zakonu Jezuitów, uczył po rozmaitych kolegjach, poczem 1762 został misjonarzem w Warszawie. Po zniesieniu zakonu otrzymał probostwo w Obrychowie i był dyrektorem szkół i misji w djecezji płockiej. Wydał: „Nauki katechizmowe o składzie apostolskim i t. d." (3 t., Kalisz, 1780—81); „Ćwiczenia duchowne albo rekolekcje" (Warszawa, 1786); „Nauka dla młodzieży, jak mają urządzać swe życie" (Łowicz, 1792).

Wichert Ernest Aleksander August Jerzy, powieściopisarz i dramaturg niemiecki, * 1831 r. w Insterburgu, radca sądu miejskiego w Królewcu. Wydał romanse: „Aus anständiger Familie" (3 t., 1866); „Hinter den Coulissen" (3 t., 1872); „Kleine Romane" (3 t., 1871); „Das grüne Thor" (3 t., 1875) i in., oraz dramaty: „Moritz von Sachsen" (1873); „Ein Schritt vom Weg," „Der Narr des Glücks" (1873); „Die Realisten" (1874); „Die Frau für die Welt" (1876); „Littanische, Geschichten" (Lipsk, 1881); „Mutter und Tochter, eine littanische Geschichte" (Berlin, 1884 i Lipsk, 1886); „Mutter und Tochter" (1887); „Suum cuique" (1888).

Wichert, pseudonim Kaj. Węgierskiego.

Wichita, miasto w północno-amerykańskim stanie Kansas, przy ujściu rz. Little Arkansas do Arkansas, ożywiony handel i przemysł, 25,000 m.

Wichmann Ludwik, rzeźbiarz niemiecki, * roku 1784, † 1859, profesor akademji w Berlinie. Ozdobił figurami operę berlińską, muzeum, most zamkowy, wykonał wiele portretów.

Wici (po łacinie *restes, litterae restium*), nazywały się tak ogłaszane przez króla lub (w czasie bezkrólewia) przez prymasa, celem zwołania *pospolitego ruszenia* (ob.) listy czyli *uniwersały* (ob.), do laski lub żerdzi *wicią* przywiązane, pod pieczęcią Korony lub Litwy, pierwotnie przez wojskich ziemskich po województwach do urzędników roznoszone, a po miastach w głos czytane, później zaś bezpośrednio w formie odezw do województw rozsyłane; zwykle trzy **W.** z przerwą 4 tygodni musiały być wysłane, zanim szlachta na wyprawę ruszyła. Czasami za zezwoleniem sejmu mógł król dla pośpiechu za jedne dwoje wysłać **W.** Pierwsze i drugie **W.** zalecały przygotowanie się do wojny, a trzecie naznaczały czas i miejsce zboru.

Wicina, odwieczny statek na Litwie do spławiania towarów na Niemnie, a w części także na Szczarze. Długość jej wynosi 150—175, szerokość 70—85, wysokość bocznych ścian 5—7 stóp ang.; naładowana zanurza się w wodzie $1\frac{1}{2}$—2 łokci. **W.** budowaną bywa z drzewa dębowego i sosny. Dach ma zwykle ruchomy z desek, pokrytych ro-

gożami. Przodową część statku zajmuje pomieszczenie dla czeladzi i kuchnia, środkową stanowi skład na towary i zapasy podróżne, w tylnej znajduje się szafarnia, czyli pokoik dla właściciela towaru lub jego pełnomocnika. **W.** może dźwigać od 10—14,000 pudów ciężaru, kosztuje około 1,200 rub., a służy mniej więcej przez lat 9. Osada wiciny składa się ze sternika, rotmana, który jest jakby kapitanem statku, z rotmańczyka i dwunastu czeladzi.

Wiciokrzew. *a* kwiat.

Wiciokrzew, *zimalza, suchodrzewka, róża jerychońska (Lonicera),* rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, cechuje się brzegiem kielicha 5-ząbnym, koroną lejkowatą lub dzwoneczkowatą, 5 pręcikami i jagodą 3-komórkową, o nasionach nielicznych; są to krzewy proste lub wijące się, o rozmaicie ukształtowanych liściach i kwiatach; niektóre hodują się po ogrodach jako ozdobne.—*Przewiercień, kapryfolja, kozi powój (L. caprifolium)* rośnie dziko w Europie płd., w innych stronach używa się do ozdoby altan; liście górne ma spojone i jakby gałązką przewiercone, kwiaty biało-żółtawe lub czerwonawe, okręgowo w główki skupione, owoce czerwone. Różne jego części były używane w medycynie.—*Powój wonny (L. periclymenum),* krzew wijący się w Europie środkowej, dla wonności kwiatów używa się też do ozdoby altan; liście ma niezrosłe, jajowate lub eliptyczne, kwiaty żółte i purpurowe, jagody ciemnopurpurowe; w ogrodach uprawiają kilka jego odmian. **W.** *zwyczajny, suchodrzew, wisienka, kościane drzewo (L. xylosteum),* krzew prosty w znacznej części Europy, częsty u nas w gajach i lasach, ma liście owalne, miękko omszone, kwiaty zawiązkami zrosłe, białawe lub żółtawe, jagody czerwonawe; te ostatnie były używane jako środek moczopędny; drewno bardzo twarde używa się na laski, fajki, stemple.

Wiciowce *(Flagellata),* ob. Pierwotwory.

Wick, miasto główne szkockiego hrabstwa Caithness przy ujściu rzeki Wick, ma 8,500 m. i dogodną przystań. Jest główną stacją szkockiego przemysłu połowu śledzi.

Wickede, Antoni Juljusz von..., pisarz niemiecki, w zakresie wojskowości i powieściopisarz, * 1819 w Szwerynie, † 1896 tamże, był oficerem w armji austrjackiej, poczem w legjonie zagranicznym w Algierji, w końcu osiadł w Eisenach i był korespondentem wojskowym do rozmaitych czasopisów niemieckich. Wydał: „Ein Soldatenleben“ (2 wyd., 3 t. 1854); „Erzählungen eines oesterreichischen Veteranen“ (2 wyd., 3 t., 1855); „Ein deutscher Landsknecht der neuesten Zeit“ (2 wyd., 3 t., 1869); „Eine deutsche Burgerfamilie“ (3 t., 1867); „Geschichte der Kriege Frankreichs gegen Deutschland in den letzten zwei Jahrhunderten“ (3 t., 1874) i w. in.

Wickenburg Albert, hr. von..., pisarz niemiecki, * 1838, kształcił się w Wiedniu. Wydał: „Eigenes und Fremdes“ (1874); „Firster Helden“ (1893); „Mein Wien“ (1894), tłómaczył Swinburna „Atalanta in Calydon“ (1878); Shelleya „Prometeusza etc.

Wickenburg Wilhelmina, żona poprz., z domu hr. Almasy, * 1845, † 1890, poetka, wydała „Gedichte“ (1866); „Neue Gedichte“ (1869); „Erlebtes und Erdachtes“ (1873), dramat „Radegundis“ (1880) etc.

Wicklow, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Leinster, obejmuje 2,024 klm. kw. i 63,000 m. Miasto główne **W.,** przy ujściu rzeczki Vartry, ma 3,500 miesz.

Wickram Jörg, poeta niemiecki, założył w r. 1549 w Kolmarze w Alzacji szkołę meisterzengerów (ob. Meistersänger). W 1554 był pisarzem miejskim w Bryzgowie. Pisał wiersze satyryczne, dramaty i romanse. Por. Scherer „Die Anfänge des deutschen Prosaromans und Jörg Wickram von Colmar“ (1877); E. Schmidt (w *Archiv für Literaturgeschichte).*

Wickström Wiktor Hugo, pisarz szwedzki, * 1856, kształcił się w Upsali, Berlinie, Paryżu, podróżował po Europie, w 1885 mianowany lektorem w uniwersytecie w Luad, w 1886 objął redakcję *Jämtlandposten* w Hernösand. Pisywał pod pseudonimem Christer Swahn; wydał „Dikter“ (1882); „Fyra Dikter“ (1883); „Antikrist dramat“ (1885); „Tankar“ (1895); „Aerkebiskupen“ (1879), oraz romanse „En hospital historia“ (1884); „Sadan var Vägen“ (1892); „Aefrentyralif“ (1894); „Arnhat Göllina“ (1896); „En modern historia“ (1898), oraz kilka dzieł podróżniczych.

Wiclef, zwany też *Wiclif, Wicliffe, Wickliffe, Wycliffe* Jan, reformator angielski, * 1324 we wsi tego nazwiska, w pobliżu Richmondu, † 1384 lub 1387, studjował prawo, scholastyczną filozofję i teologję w Oksfordzie, gdzie później sam nauczał. 1265 r. napisał traktat „De ultima aetate Ecclesiae“, w którym wynurza żal nad smutnym stanem, w jakim znajduje się kościół i wypowiada przekonanie, że wskutek tego musi upaść. Gorliwie przytem występował przeciwko zakonom jałmużniczym, wywierającym niekorzystny wpływ zarówno na stosunki domowe, jak i społeczne oraz naukowe. Za pismo „Przeciwko potężnym i zamożnym żebrakom“ uniwersytet oksfordzki udzielił mu stopień magistra; nadto został przełożonym kolegjum baliolskiego (1360) oraz otrzymał prebendę w Fillingham. 1365 mianowany był przez arcybiskupa Canterbury Szymona Islip przełożonym założonego przez niego kolegjum; nie potwierdził jednak tego następca Islipa i **W.** musiał ustąpić zakonnikom. Około tego czasu król Edward III odmówił papieżowi dani-

ny, do której opłacania zobowiązał się Jan bez Ziemi. **W.** ogłosił dzieło w obronie króla, w którem na podstawie rozumu i Pisma św., dowodził, że papież nie ma prawa do żądania danin. Parlament potwierdził zdanie **W.**, który odtąd zyskał przyjaźń króla i 1367 otrzymał prebendę w Ludgershall pod Oksfordem, poczem 1372 został doktorem teologji, przez co nabył prawo wykładania w uniwersytecie. 1374 wysłany był **W.** w poselstwie do Brugge, gdzie z nuncjuszem papieskim miał roztrząsać skargi narodu angielskiego pod względem kolacji beneficjów. Przebył tutaj blizko dwa lata bez żadnego prawie skutku, co niechęć jego przeciwko papiestwu jeszcze bardziej zwiększyło. Po powrocie do kraju otrzymał prebendę przy kościele kolegjalnym w Westbury i bogatą parafję w Lutterwoth. Odtąd począł **W.** głośno występować przeciwko władzy świeckiej papieża, przeciwko jego nieomylności, zbytkom księży, ślubom zakonnym, celibatowi i przeciwko spowiedzi usznej; papieża mianował wcielonym antychrystem i głosił, że nauka Chrystusa z biegiem czasu została skażoną i że zachodzi konieczna potrzeba przywrócenia pierwotnej jej czystości. Naukę swą zawarł w szeregu pism, które licznych znajdowały czytelników. 1377 papież Grzegorz XI wezwał arcybiskupów londyńskiego i Canterbury o pociągnięcie do odpowiedzialności **W.**, skutkiem czego pozwany przed trybunał duchowny w kościele św. Pawła w Londynie, stawił się w towarzystwie księcia Lancaster i lorda Percy i odważnie oraz uczenie bronił swych zdań. Na posiedzeniu tem Percy prosił **W.**, aby usiadł, lecz gdy biskup nie dozwolił tego, ks. Lancaster zagroził, że złamie nietylko pychę biskupa londyńskiego, ale i wszystkich prałatów angielskich; obecny lud wziął stronę biskupa, i obaj panowie oraz **W.** musieli się ratować ucieczką. **W.**, powróciwszy do Oksfordu, nie przestawał głosić swych zdań, w skutek czego 1378 powtórnie powołany został przez arcybiskupa Canterbury przed sąd duchowny do Lambeth, gdzie przedstawiono mu 22 propozycje do odwołania, z zagrożeniem, że w przeciwnym razie będzie ogłoszony za kacerza i zarazem uwięziony. Jednakże opinja publiczna już się zmieniła, i lud wziął stronę reformatora. Wkrótce potem **W.** wydał pismo „Contra infallibilitatem papae“, tudzież „De papa romano“ albo „De schisma papae“; 1380 przy pomocy swych uczniów przetłómaczył Biblję na język angielski. 1381 począł występować przeciwko nauce o transsubstancjancji, w skutek czego synod, zgromadzony przez arcybiskupa Canterbury, ogłosił 10 jego zdań za kacerskie. W końcu **W.** opuścił Oksford i przeniósł się do parafji swej Lutterwoth, gdzie napisał główne swe dzieło „Trialogus“. Tknięty apopleksją, † 1384 (według innych 1387). Liczne pisma **W.** znajdują się po większej części w rękopisie. Z drukowanych najważniejsze są: „Trialogus“ (1525; Frankfurt, 1723) i „Nowy Testament“ (1731 i 1810). Spis dzieł **W.** ogłosił Stirley (Oxford, 1865), który przygotował też do druku wybór jego prac. Działalność **W.** nie zgasła z jego śmiercią, liczba bowiem jego zwolenników ciągle wzrastała, zwłaszcza pomiędzy stanem wyższym. Ogół jednakże nie był jeszcze przygotowany do przyjęcia reformy, i dlatego zdołał kler przy pomocy władzy świeckiej, ogniem i mieczem wytępić stronników **W.**, zwanych *Wiklifitami*, a niekiedy Lollhardami. Nauka **W.** przeniosła się też na ląd stały Europy, i przez nią Jan Hus (ob.) pobudzony został do swych idei reformatorskich. U nas głównym zwolennikiem **W.** był Jędrzej Gałka z Dobczyna, mistrz akademji krakowskiej i kanonik przy kościele św. Florjana na Kleparzu w Krakowie. Por. Lewisa „The history of the life and sufferings of John W.“ (Londyn, 1720); Vaughana „Life and opinions of John W.“ (t, 1828; 2 wyd., 2 t., 1831); Lebasa „Life of W.“ (t. 1832; 2 wyd., 1846); Hubera „England in the days of W.“ (Thetford, 1849); Lechlera „W. und die Lollharden“ (1853 i 1854); Jägera „John W. und seine Bedeutung für die Reformation“ (Halla, 1854); Vattier „John W.“ (Paryż, 1886); Buddensieg „John W. und seine Zeit“ (Halla, 1885); Sergeant „W. last of Schoolmen and first of the English reformers“ (Londyn, 1893).

Wiclif, *Wicliffe* Jan, ob. Wiclef.

Wickliffe Jan, ob. Wiclef.

Widawa, obecnie osada, dawniej miasteczko w gubernji Piotrkowskiej, pow. Łaskim, nad rz. Niecieczą, ma bardzo starożytny kościół parafjalny, tudzież kościół i klasztor po-bernardyński. Ludność wynosi 3,500 głów.

Widawka, rzeka w guberuji Piotrkowskiej, początek ma w powiecie Noworadomskim pod wsią Kodrąb, na wschód Radomska; płynąc w kierunku północno-zachodnim, wchodzi, w powiat Piotrkowski, a następnie Łaski, gdzie pod wsią Pstrokonie wpada od prawego brzegu do rz. Warty. Długa 72 wiorst. Przyjmuje od prawego brzegu rzeczki: Rakowę, Plisię, Chrząstówkę, Grabówkę; od lewego: Zdankę, Sosonię i Niecieczę.

Widawski Walenty, lub *Widawczyk*, po łac. *Vidavius*, * 1542 w m. Widawie. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, mianowany proboszczem i dziekanem św. Florjana, był kilkakrotnie wybierany na rektora akademji i urząd ten z wielkim sprawował pożytkiem. Później został proboszczem parafji Wszystkich ŚŚ. i w tamecznym kościele zostawił po sobie wiele pięknych pamiątek, † 1601. Ogłosił: „Generalis controversio de indulgentiis“ (1593); przy dziele tem wydrukował dwie mowy: „Pro theologia scholastica“ i „In funere Martini Pilsnensis“; „Cathechesis Grammaticae latinae“ (tamże, 1581); „Epistolarum quae res varias inprimis Polonorum continent“.

Widelec, ob. Nóż.

Widin, *Widdin*, miasto okręgowe, dawniej silna twierdza w Bułgarji, na prawym brzegu Du-

naju, rezydencja metropolity i prefekta, posiada kilka szkół i zakładów fabrycznych, liczy 15,000 miesz. W czasie wojny w 1877—78 **W.** był oblężony przez Rumunów, a po zawarciu pokoju przez nich zajęty. Na zasadzie układu Berlińskiego z 13 lipca 1878 r. **W.** przypadł w udziale Bułgarji.

Widlica, palma, ob. Hyphaene.

Widłaki (*Lycopodiaceae*), rodzina roślin zarodnikowych, zaliczana dawniej do paproci, obejmuje rośliny trwałe, zawsze zielone, do mchów podobne; narzędzia rozrodcze mieszczą się na końcach gałązek lub w kątach listeczków; owoce czyli otoczki (*sporangia*) mają postać kulistą lub nerkowatą i zawierają zarodniki czyli spory (*sporae*),

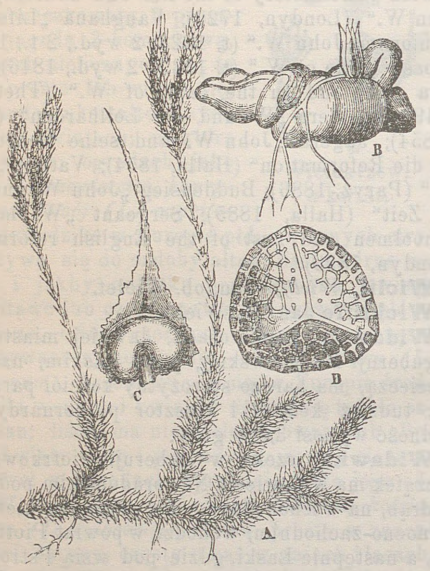

Widłaki. A Gałązka babimura. B. łożysko podziemne widłaka jałowcowatego, C. Listek z otoczką. D. Zarodnik znacznie powiększony.

drobne, pyłkowate, liczne; z zarodnika rozwija się podziemne łożysko (prothallium), na którem osadzony jest zarodek, przechodzący potem w rodzaj pąka, opatrzonego włoskami korzonkowemi; należą tu zioła, rzadko pokrzewy, o łodydze widlasto gałęzistej, w dolnej części czołgającej się, w całej długości okrytej listeczkami wąskiemi, całobrzegiemi. Znanych jest około 100 gatunków, głównie między zwrotnikami, w wilgotnych nizinach, sięgają jednakże najdalszej północy. Niektóre działają drastycznie przeczyszczająco, prawie trująco, innym przypisuje się własności przeciwwymiotne. Wiele gatunków używa się do farbowania na żółto. Rodzajem typowym jest *widłak, włóczęga, pas św. Jana* (*Lycopodium*), którego najpospolitszym gatunkiem jest *babimur, dzieraza* (*L. elavatum*), mający łodyżki długie jak sznury, czołgające się po ziemi. Pospolite są też: *zeglej, zielonka* (*L. complanatum*), o gałęziach ścieśnionych, **W.** *jałowcowaty* (*L. annotinum*), *wroniec* (*L. selago*) i in. Zarodniki ich (*semen lycopodii, sulphur vegetabile*) stanowią pyłek lekki, żółty, łatwo palny, smaku słabo gorzkiego; w medycynie używa się tego pyłu do posypywania pigułek, dla niedopuszczania ich zlepiania się, posypywania ran u dzieci i t. p. W teatrach można ich używać do naśladowania błyskawic, w fizyce nadają się do różnych doświadczeń, jak np. do figur Chladniego.—W znaczeniu ogólniejszem widłaki tworzą gromadę roślin zarodnikowych, która dzieli się na dwie grupy, *jednakozarodnikowych* (*Isosporae*) i *różnozarodnikowych* (*Heterosporae*). Do pierwszej należy rodzina widłaków właściwych, do drugiej rodzina *Selaginellaceae* (ob. Selaginella), oraz grupy wygasłe *łuskowców* (ob. Lepidodendron) i *sigilarji* (*Sigillariae*). Te ostatnie miały postać słupów, wysokich na 25 m. i grubych na 1—2 m.; znajdywane obecnie pnie okryte są osadami liści, przypominającemi odciski pieczęci (rys. ob. Węglowa formacja). Podziemne ich łodygi były opisywane jako gatunki oddzielnego rodzaju *Stigmaria*.

Widławce, ob. Niedźwiedź.

Widłonogi (*Copedoda*), rzęd skorupiaków (ob.).

Widman Karol, publicysta, * 1821 w Złoczowie (w Galicji) z ojca Józefa i matki Zofji z Nowickich, ukończył nauki prawne we Lwowie i roku 1844 wstąpił do służby rządowej, którą w 1848 porzucił i rozpoczął swój zawód publicystyczny obejmując z J. Zacharjasiewiczem redakcję pisma p. t. *Postęp*. Będąc następnie współredaktorem *Gazety Powszechnej* i *Tygodnika lwowskiego*, w r. 1852 powrócił znów do zawodu prawniczego, lubo na krótko, bo tylko do 1855. Nie będąc dopuszczonym z powodów politycznych do egzaminu adwokackiego, odtąd poświęcił się wyłącznie literaturze i publicystyce umieszczając artykuły treści politycznej, społecznej, ekonomicznej, archeologicznej i krytycznej prawie we wszystkich pismach w Galicji i w Warszawie. W 1863 ogłosił dziełko „Narodowość a rewolucja“, uwięziony w 1864 wyszedł z więzienia 1866 i w tym samym roku dostał się znów do niego na kilka miesięcy za broszurę: „Obowiązki nasze wobec wojny prusko-włoskiej“, w której domagał się autonomji dla Galicji, podobnie jak w 1858 w *Przeglądzie powszechnym* żądał zaprowadzenia języka polskiego w szkołach galicyjskich. Wreszcie do 1871 był redaktorem *Dziennika lwowskiego*, we trzy lata potem usunął się z widowni literackiej, wydając jedynie trzeci już rocznik *Kalendarza dla nauczycieli*. **W.** w pismach swoich objawiał stale przekonania demokratyczne i był zwolennikiem sojuszu ze Słowiańszczyzną. Ogłosił jeszcze „Franciszek Smolka, jego życie i zawód publiczny 1810—1849“ (Lwów, 1884—86).

Widman Oskar, lekarz, * 1839 we Lwowie, † 1900, studjował od 1861 prawo w Wiedniu, od 1862—66 medycynę w Krakowie. Jeszcze przed ukończeniem uniwersytetu został asystentem przy katedrze fizjologji, następnie był lekarzem w oddziale chorób wewnętrznych w lwowskiem szpitalu powszechnym, w oddziale chorób umysłowych, a wreszcie w klinice terapeutycznej przy lwowskiej szkole medyko-chirurgicznej. W 1870 został prymarjuszem w szpitalu powszechnym we Lwowie, w 1898 profesorem chorób wewnętrznych w uniwersytecie lwowskim. Oprócz licznych rozpraw o chorobach sercowych ogłosił: „O włóknikowem zapaleniu płuc“; „O influency we Lwowie“ (1890 *Przegl. Lek.*), prócz tego dzieła: „Choroby serca i tętnic w zarysie“ (Kraków, 1879); „Choroby serca i wielkich pni naczyniowych“ (1884). Życiorys jego podała *Gazeta lekarska* (1900).

Widmann Benedykt, znakomity teorytyk muzyczny, * 1820 w Donauschingen i przebywający obecnie we Frankfurcie nad Menem, wydał bardzo wiele podręczników do wykładu teorji muzyki jak: „Formenlehre der Instrumentalmusik“; „Grundzüge der musikalischen Klanglehre“; „Chorschule“ i in.

Widmann Józef Wiktor, poeta niemiecki, * 1842 w Nenowicach w Morawji, kształcił się w pedagogjum w Bazylei, poczem studjował 1862—65 teologję w Heidelbergu i Jena, 1866 został pomocnikiem proboszcza w Frauenfeld, od r. 1868 do 1880 dyrektor szkoły żeńskiej w Bernie, redaktor berlińskiego *Bundu*. Wydał między innemi: „Erasmus von Rotterdam“ (1865); „Iphigenie in Delphi“, dramat (1865); „Der geraubte Schleier“, powiastka dramatyczna (1866); tragedje „Arnold von Brescia“ (1867) i „Orgetorix“ (1867); poematy epiczne: „Buddha“ (1869); „Kalospinthechromokrene oder der Wunderbrunnen von Is“ (1873); komedję „Das Festgedicht“ (1873); sielanki: „Mose und Zipora“ (1874); „An den Menschen ein Vohlgefallen“ (2 wyd., 1877); „Aus dem Fasse der Danaiden“ (1884); „Die Patrizierin“ (1888); „Jenseits von Gut und Böse“ (dramat, 1893); „Jung und Alt“ (1894).

Widmanstättena figury, rysunki występujące na wygładzonych powierzchniach meteorów żelazistych (ob. Gwiazdy spadające), przez traktowanie ich rozcieńczonym kwasem azotnym. Powstawanie rysunków tych tem się tłómaczy, że meteoryty te są splotem mas żelazistych, bogatszych i uboższych w nikiel, te zaś ostatnie łatwiej ulegają działaniu kwasu i stąd stają się widoczne.

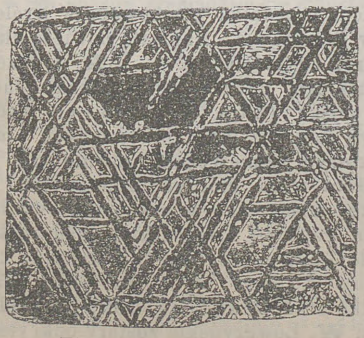

Figury Widmanstättena.

Widmo (*spectrum*), obraz barwny powstający w skutek rozszczepienia światła na barwy pojedyńcze za pomocą pryzmatu; różne bowiem barwy, z których się światło (ob.) zwykle składa, mają rozmaity spółczynnik załamania, stąd po przejściu przez pryzmat *s* (fig. 1) promień światła zwykłego *bd*, wdzierający się do izby ciemnej przez otwór *b*, rozszczepia się na promienie oddzielnych

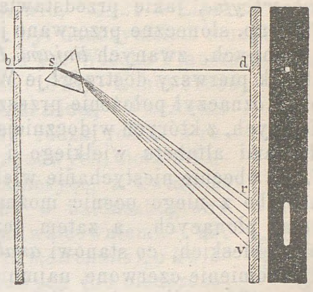

Fig. 1. Powstawanie widma.

barw, tworzących na przeciwległej zasłonie obraz barwny, wydłużony *rv*, na którego końcu najmniej odchylonym od pierwotnego kierunku promienia znajduje się barwa czerwona *r*, jako najmniej łamliwa, poczem w stopniowych przejściach następują niezliczone odcienie barwne. Newton rozszczepił promień światła w 1666 i przez anologję do 7 tonów skali djatonicznej rozróżnił w **W.** 7 barw:

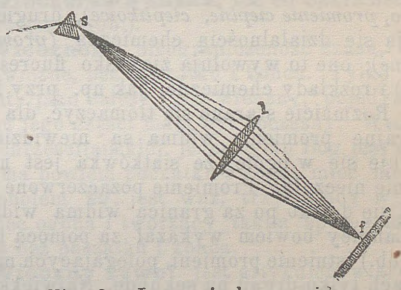

Fig. 2. Łączenie barw widma.

czerwoną, pomarańczową, żółtą, zieloną, niebieską, błękitną (indygową) i fijoletową, Helmholz przyjmuje 10 barw, t. j. oprócz powyższych jeszcze złoto-żółtą między żółtą i pomarańczową, żółto-zieloną i niebiesko-zieloną. (Ob. tab. barwną „Analiza spektralna“). Inny sposób otrzymywania widma daje uginanie (ob.). Jeżeli promienie rozszczepione w pryzmacie *s* (fig. 2) skupiają się za pomocą soczewki *l*, dają znów jasną tylko plamę na przegrodzie *f*, jak przy *d* (fig. 1), gdy padają wprost

na ścianę, nie przechodząc przez pryzmat. Jeżeli **W.** rzucamy na zasłonę, może ono być przez wszystkich obecnych obserwowane (badanie objektywne), dokładniej jednak rozejrzeć je można, obserwując promienie wychodzące z pryzmatu przez lunetę (badanie subjektywne—Frannhofer 1814), do czego służy *spektroskop* (ob.) Kirchhoffa (1860). Ciała stałe i ciekłe rozżarzone wydają **W.** ciągłe, gazy i pary świecące przy zwykłem ciśnieniu **W.** *linijne*, złożone z niewielkiej liczby linji jasnych. Jeżeli światło przechodzi przez jakikolwiek środek ciemny lub słabiej świecący, niektóre promienie ulegają pochłanianiu, tak że **W.** przerwane jest linjami lub smugami ciemnemi, jest to **W.** *absorbcyjne*, jakie przedstawiają ciała niebieskie. **W.** np. słoneczne przerwane jest mnóstwem linji ciemnych, zwanych *linjami Fraunhofera*, jakkolwiek pierwszy dostrzegł je Wollaston 1802; Kirchhoff oznaczył położenie przeszło 3,000 tych linji ciemnych, z których widoczniejsze oznaczone są głoskami alfabetu wielkiego i małego. Badanie **W.** ma obecnie niesłychanie wielkie znaczeni w nauce, bo z niego ocenić można naturę chemiczną ciał płonących, a zatem też słońca i innych ciał niebieskich, co stanowi *analizę spektralną* (ob.). Promienie czerwone, najmniej łamliwe, polegają na 400 tryljonach (miljonach miljonów) drgań na sekundę, promienie fijoletowe na 800 tryljonach (ob. Światło), jednak **W.** rozciąga się w obie strony po za granice części widzialnej. Za częścią czerwoną istnieją promienie mniej łamliwe, polegające na mniejszej od 400 tryljonów liczbie drgań,—*promienie pozaczerwone*; za częścią fijoletową występują promienie łamliwe, polegające na większej od 800 tryljonów liczbie drgań, są to *promienie pozafijoletowe*. Pierwsze zdradzają swe istnienie działalnością cieplikową *(promienie ciepła ciemnego, promienie cieplne, cieplikowe)*, drugie odznaczają się działalnością chemiczną *(promienie chemiczne)*; one to wywołują zjawisko fluorescencji (ob.) i rozkłady chemiczne, jak np. przy fotografji. Rozmaicie starano się tłómaczyć, dla czego skrajne promienie widma są niewidzialne; przyjmuje się w ogóle, że siatkówka jest na te promienie nieczułą. Promienie pozaczerwone rozciągają się daleko po za granicą widma widzialnego, Langley bowiem wykazał za pomocą bolometru (ob.) istnienie promieni, polegających na 23 tryljonach tylko drgań na sekundę. Największość cieplikowego działania widma przypada tuż obok czerwieni w części pozaczerwonej, działania chemicznego na granicy fijoletu i promieni pozafijoletowych, natężenie świetlne najsilniejsze jest w barwie żółtej, po za linją ciemną D.—W życiu pospolitem **W.**, *widziadło, fantom*, znaczy toż co zjawisko nadprzyrodzone. W teatrach do ukazywania **W.** czyli duchów służą często płyty szklane, oddzielające scenę od widzów, a które zarazem służą za zwierciadła, odbijające obraz człowieka ukrytego w dolnej części przodu sceny; złudzenie jest tu zupełne. Urządzenie takie przeprowadził pierwszy Robin w Paryżu, lubo Papper w Londynie przypisuje sobie pierwszeństwo.

Widmowy rozbiór, ob. Analiza spectralna.

Widnes, miasto w angielskiem hrabstwie Lancaster, nad rzeką Mersey, o 16 klm. powyżej Liverpoolu położone, posiada liczne fabryki i 30,500 miesz.

Widnia optyczna, ob. Camera lucida.

Widnmann Maksymiljan, rzeźbiarz niemiecki, * 1812 w Eichstädt, † 1895; kształcił się pod kierunkiem Schwanthalera w Monachjum, a potem w Rzymie; od 1859 był profesorem akademji w Monachjum. Z utworów jego celniejsze są: „Tarcza Herkulesa“ (1842); posągi i pomniki: Raucha (1855); Canovy (1856); Ludwika kr. bawarskiego (1857—60); Schillera (1861); biskupa Sailera (1867); statua wyobrażająca „Zwycięstwo“ (1863—67); „Herkules i Hermes“ (1876) i t. d.

Widnokrąg, *horyzont*, ob. Poziom.

Widor Karol Marja, kompozytor i organista francuski, * 1845, był organistą w Lionie, później w Paryżu (1870), następnie mianowany profesorem gry fortepjanowej, a od r. 1898 kompozycji w konserwatorjum paryskiem. Napisał: „Noc Walpurgi“ poemat symfoniczny; „La Korrigane“ (balet); „Pages intimes“ etc.

Widort Grzegorz i **Widort** Kajetan, ob. Teorbaniści.

Widukind albo *Wittekind*, kronikarz niemiecki, rodem z Saksonji, zakonnik w Korvei, † 1004. Napisał „Res gestae Saxonicae“, których najlepszą ed. sporządził Pertz w „Monumenta Germaniae historica“ (t. 3). Dzieło to jedno z najcelniejszych średniowiecznych źródeł historycznych, ważne jest także i dla dziejów Słowiańszczyzny zachodniej. Por. Köpke'go „Widukind von Korvei etc.“ (Berlin, 1867); J. Raase „Widukind von Corvei“ (1880).

Widukind, wódz Sasów w wojnach z Karolem Wielkim, ob. Wittekind.

Widukle, miasteczko w powiecie Rosieńskiem, gubernji Kowieńskiej, ma starożytny kościół parafjalny, fundowany 1416 r. przez w. ks. Witolda.

Widulińska z Sucheckich Joanna, autorka polska, żona urzędnika pocztowego w Królestwie, † 1862 w Warszawie. Napisała powieść dla dzieci: „Henryk i Floretta“ (2 t., 1824) i przełożyła z francuskiego powieść historyczną „Jadwiga, królowa polska“ (2 t.). Od 1835—60 wydawała „Magazyn mód, dziennik przyjemnych wiadomości“, w którym zamieszczała, równie jak w *Noworocznikach* wiele ulotnych prac swoich.

Widze, miasteczko w powiecie Nowoaleksandrowskim gubernji Kowieńskiej, nad rzeką Widzą, około 3,500 miesz.; jest tu starożytny kościół, fundowany w końcu XV wieku przez Hanusza i Chwiedkę braci Dowgirdowiczów. W pobliżu leżącej wsi **W.** Łowczyńskie zostały odkryte wody

mineralne siarczane, które jednak w krótkim czasie zaniedbano.

Widzenie, ob. Wzrok.

Widziniszki, starożytne zamczysko w gubernji Wileńskiej, na pograniczu powiatów Wileńskiego i Wiłkomierskiego, we wsi Widziniszki Murowane, zbudowane przez Dowmunta, który szczęśliwie walczył przeciwko inflanckim kawalerom mieczowym i który tu życie miał zakończyć. Z zamku tego pozostały tylko ślady otaczających go wałów i wyraźne podziemne przejście.

Wiec, *wiece* (st.-polskie i st.-czeskie), *wiecze* (ruskie), *wieszte* (bułgarskie), wyraz starosłowiański, znaczący radę, oznaczał on zjazd gminy lub opola, na którym przy ówczesnem pomieszaniu atrybutów władzy postanawiano prawa, rządzono i sądzono. **W.** rozpowszechnione były w całej Słowiańszczyźnie, najdłużej przechowały się w rzeczachpospolitych Nowogrodu i Pskowa. W Polsce i Czechach istniały **W.** opolne, ale wyrabiały się przytem prędko sejmy, radzące o interesach całego państwa. Powoli **W.** w Polsce utraciły władzę rządzącą, a utrzymały tylko sądowniczą, że zaś zbierały się w oznaczonych terminach (rokach), nazywano je *rokami*. Wszelkie sprawy, tyczące ogólnego interesu, przenosiły się na **W.** ogólne, zwane także *rokami pospolitemi*, którym przewodniczył sam król, a po połączeniu się Polski za Kazimierza Wielkiego jego baroni. Za Jagiellonów otrzymują **W.** te pewną organizację i nazwę *sądów wieców generalnych*. Wyroki sądowe spisywano tu w umyślne księgi, od których klucz posiadali sędzia ziemski, podsędek i pisarz ziemski. Były to władze sądownicze, prócz których istniały sądy małe, powiatowe. Konstytucja 1469 stanowi powszechne **W.**, zwane *rokami wojewódzkiemi*, które się w każdej ziemi 3 razy na rok zbierały i składały z urzędników; konstytucja 1540 zatwierdza, iż podczas niebytności króla **W.** sądzą apelacje od sądów ziemskich i grodzkich; dla nadania im zaś większej powagi, zwoływano na nie biskupów, a nawet ziemstwa całe. Sejm 1563 urządza ostatni już raz roki i **W.**, które w określonych się zbierają terminach, miały sądzić sprawy i nie dopuszczać zaległości od nich jednak zawsze szły apelacje do króla i sejmu, gdzie w ten sposób gromadziło się mnóstwo spraw. Dlatego powstała nowa instytucja *trybunałów*, wobec których **W.**, nie mając racji bytu, powoli znikały. Znikły także powoli **W.** nad Bugiem i Dnieprem, a nowogrodzki i pskowski przez wzrastające państwo Moskiewskie zniesione z niezależnością tych rzeczypospolitych zostały.

Wiecha (*Panicula*), kwiatostan złożony, w którym dolne osie boczne są dłuższe i rozgałęzione w formy grona, górne zaś są krótsze i nierozgałęzione (ob. Kwiatostan, fig. 3*a*).

Wiechrzańskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich, powstało około 1590, obejmując szczupłą wioskę Wiechrzany, którą kolejno posiadali: Niemczyn, Duninowie, Suchodolscy, Kociełłowie, Horodeńscy, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 18 lutego 1760 Wiktor i Anna Kociełłowie ustąpili te dobra narodowe Kazimierzowi i Krystynie małżonkom Hotyńskim, rotmistrzowstwu mścisławskim, którzy z niego opłacali kwarty złp. 71 gr. 22, a hyberny złp. 40. Od d. 16 września 1772 zajęte zostało wraz z całem województwem przez rząd rosyjski.

Wieck Fryderyk, pedagog muzyczny, * 1785 w Pretzch pod Torgawą, † 1873 w Loochwitz pod Dreznem. Napisał „Klavier und Gesang“ (3 wyd., 1878). Córkę jego, Klarę, zaślubił Robert Schumann, druga Marja była wybitną fortepjanistką, syn zaś Alwin, * 1821 w Lipsku, † 1885 w Dreźnie, gdzie był nauczycielem muzyki. Wydał „Materialien zu Fr. Wiecks Pianofortemethodik“. Por. Meichsner (1875); Kohut (1888).

Wieczernica, *Wieczornik (Hesperis)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, zioła w Europie i Ameryce, z kwiatami zebranemi w baldaszkogrony i strąkami walcowatemi. **W.** *damska (H. matronalis)*, o kwiatach różowych lub bladoróżowych, woniejących zwłaszcza w nocy, przytrafia się u nas w stanie dzikim na Litwie, w ogrodach hoduje się dla ozdoby w kilku odmianach; różne jej części były niegdyś używane w chorobach piersiowych. **W.** *posępna (H. tristis)*, o kwiatach rdzawo czerwonych, napotyka się na Podolu.

Wieczornica, *a* owoc.

Wieczerza Pańska, toż co Sakrament Przenajświętszy (ob.).

Wieczność, nieograniczoność czasu, trwanie ustawiczne, bez początku i końca. Tylko wszechświat, jako całość, jest wieczny, pojedyńcze bowiem jego części mają byt doczesny. Według nauki chrześcijańskiej, jeden tylko Bóg jest wieczny, nie ma bowiem początku i końca mieć nie będzie. Symbolem **W.** jest wąż, trzymający w paszczy koniec ogona i tworzący takim sposobem koło— linję bez początku i końca.

Wieczny żywot jest artykułem wiary chrześcijańskiej, że sprawiedliwi żyć będą w niebie na wieki, t. j. przez całą wieczność, gdzie ich Bóg błogosłowieństwem i wszelkiem szczęściem nasyci. Grzesznicy także będą mieli żywot wieczny, ale nieszczęśliwszy, bo za grzechy wespół z czartami cierpieć będą wieczne męki w piekle.

Wieczorkowski Michał Ignacy, misjonarz Jezuita, biegły orjentalista i teolog, * na Rusi 1674. Nauki pobierał we Lwowie i tam wstąpił do Jezuitów; potem był nauczycielem, następnie został misjonarzem i apostołował w Rosji, na Mul-

tanach, Krymie, Tatarji, Turcji i Persji. Wróciwszy z długoletniej podróży, † 1751 w Jarosławiu. Wydał między innemi: „Breve compendium fidei catholicae a turcico textu de verbo ad verbum in latinum converso etc.“ (Poznań, 1721); „Katechizm z polskiego języka na tatarski przełożony i tatarskie niektóre błędy zbijający“ (Lwów, 1727).

Wieczorkowski Józef, prawnik, * 1803 na Podlasiu, † 1883 w Warszawie; po ukończeniu studjów prawnych w uniwersytecie warszawskim rozpoczął służbę sądową w Białej i dał się wkrótce poznać z energji. W r. 1844 został sędzią do szczególnych poruczeń przy komisji rządowej sprawiedliwości i delegowanym był często dla kontroli służby; następnie został prezesem sądu kryminalnego warszawskiego, a nakoniec prezesem sądu apelacyjnego—i na tej posadzie pozostał aż do czasu zniesienia sądownictwa Królestwa Polskiego. **W.** w dziejach sądownictwa polskiego ostatnich czasów odegrywał wybitną rolę ze zdolności śledczych i jako wybitny wróg wszelkiego przekupstwa. **W.** był głównym inicjatorem osad rolnych w Królestwie Polskiem i pierwszym prezesem tej instytucji od 1869. Był on ojcem Władysława **W.** (ob.).

Wieczorkowski Władysław, literat, * 1833 w Białej Radziwiłłowskiej na Podlasiu, po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Piotrkowie, wstąpił w 1851 do szkoły sztuk pięknych w Warszawie na wydział budownictwa i w tym czasie zaczął zamieszczać drobne artykuły historyczne i monografje, ściągające się do przeszłości miast polskich w *Bibljotece Warszawskiej* oraz w *Dzienniku Warszawskim* i w *Księdze Świata*. Osobno wyszły „Notaty z wycieczek po kraju“ (Warszawa, 1855). Dotknięty słabością piersiową, udał się do Włoch i † w Syrakuzach na wyspie Sycylji 1857.

Wieczornik. ob. Wieczornica.

Wieczysta dzierżawa *(Emphyteusis)*, instytucja prawa rzymskiego, polegająca na rozdziale praw z własności wynikających: prawa rozporządzania rzeczą *(jus abutendi)* i użytkowania z niej *(jus fruendi)*; w Rzymie mianowicie ziemie państwowe oddawano w wieczną dzierżawę osobom prywatnym. W wiekach średnich **W. dz.** nabrała jeszcze więcej znaczenia, przyjąwszy się między osobami prywatnemi. Właściciel ziemi *(dominus directus)*, oddawał w wieczne użytkowanie ziemie swoje za pewną stale oznaczoną roczną płacę *(canon)*. Wieczysty dzierżawca mógł prawa swoje odstąpić za zezwoleniem tylko właściciela, oraz opłaceniem pewnej kwoty *(laudemium)*, która zwiększała się w miarę tego, im do dalszych krewnych prawo dzierżawcy przechodziło, a największą była, gdy przechodziło ono do obcych. Forma ta dzierżawy, potępiana ze względów socjalnych i ekonomicznych, nie dozwalająca przyjść do własności zupełnej człowiekowi pracującemu, a zostawiająca ją temu, co od wieków ziemią swoją się nie zajmował, nie przyjętą została przez kodeks Napoleona (§ 530); najdłuższa dozwolona tu dzierżawa nie przenosi lat 30, po tym czasie dzierżawca może się domagać zupełnej własności przez spłacenie umówionej sumy. Przepis ten obowiązywał u nas do 1825 r., w którym dla osób prywatnych zniesionym został. Dopiero ukaz 1866 przywrócił jej znaczenie, oznaczywszy w 1870 sposób wykupu ziemi, na wypadek, jeżeli wieczny dzierżawca z właścicielem dobrowolnie się nie ułożył. Mnoży się wtedy roczny czynsz przez 20, ilość zaś opłacanego laudemium dzieli się przez 25, 50 lub 75 i otrzymany iloraz mnoży się również przez 20; otrzymane w ten sposób dwa iloczyny stanowią summę wykupu. W końcu XIV w. znów został *wstrzymany* wykup gruntów niewystarczających, należących prawem dominii airecti *do skarbu i instytucji dobroczynnych*, aż do czasu wydania specjalnego prawa o skupie podobnych posiadłości.

Wieczyste ruchadło, ob. Perpetuum mobile.

Wied, medjatyzowane hrabstwo w Westfalji, rozdzieliło się 1462 w skutku zawartych związków małżeńskich na wyższe hrabstwo *Wied-Runkel*, od kongresu wiedeńskiego leżące w księstwie Nasauskiem nad rzeką Lahn, obejmujące 4 mile kw., i na niższe hrabstwo *Wied-Neuwied*, w pruskiej regencji Koblenckiej, zajmujące 11 mil kw. z miastem głównem *Neuwied*.

Wied, niegdyś panująca rodzina w hrabstwie *Wied* (ob.), sięgająca początkiem swoim 1093, wygasła w linji męskiej 1243; nazwisko i posiadłości **W.** wraz z ręką ostatniej spadkobierczyni tego rodu przeszły na hr. Jenburg, a 1462 dostały się Dytrychowi von Runkel z domu Leiningen-Westerburg, który stał się założycielem dziś jeszcze istniejącego domu **W.** W 1698 dom ten rozdzielił się na linje *Wied-Runkel*, uksiążęconą w r. 1791, i wygasłą 1824, i *Wied-Neuwied*, do godności książęcej r. 1784 wyniesioną, która pod nazwiskiem *Wied* posiadłości obu linji zjednoczyła w swych rękach. Na czele tego rodu stoi obecnie książę *Wilhelm* (* 1845), najstarszy syn znanego z pism filozoficznych (np. „Das unbewusste Geistesleben und die göttliche Offenbarung“ (2 t., Lipsk, 1758); „Ein Ergebniss aus der Kritik der Kantischen Freiheitslehre“, (Lipsk, 1861) księcia *Hermana zu Wied* (* 1814, † 1864 w Baden-Baden), który był synowcem słynnego podróżnika, księcia *Maksymiljana zu Wied* (* 1782, † 1864), autora znakomitych dzieł: „Reise nach Brasilien in den Jahren 1815—17“ (2 t., Frankfurt, 1819—20); „Beiträge zur Naturgeschichte Brasiliens“ (4 t., Weimar, 1834—38) i „Reise durch Nordamerika“ (2 t., 1838—43 z atlasem). Wspomniany książę Wilhelm zaślubił w 1871 księżniczkę Marję holenderską. W 1897 wybrany był prezesem pruskiej izby panów.—Siostra jego *Elżbieta* jest królową Rumuńską, jako autorka znana pod pseudonimem Carmen Sylva (ob. Elżbieta, królowa rumuńska).

Wied Gustaw Jan, literat duński, * 1858, był najpierw subjektem księgarskim, później nauczycielem, w 1887 zaczął odbywać studja, a potem poświęcił się literaturze, podróżował wiele po Europie. Napisał romanse i nowele: „Sichueffer“ (1891); „Baruhige Sjaele“ (1893); „Menneskenes Boru“ (1894); „Undgomshistorier“ (1895); „Erotik“; „Lystige Historier“ (1896); „Livsens Ondskab“ (1899); „Fire Satyrspirt“ (1897); „Det Svage Kon“ (1900). Maluje on w sposób naturalistyczny z odcieniem humorystyczno-satyrycznym współczesne życie duńskie.

Wiedemann Ferdynand Jan, filolog, * 1805 w Hapsaler w gubernji Estlandzkiej, † 1887, po ukończeniu nauk w Rewlu i w uniwersytecie dorpackim, był nauczycielem gimn. w Mitawie, a następnie w Rewlu; od 1857 rzeczywisty członek akademji nauk petersburskiej. Wydał między innemi: „Versuch einer Grammatik der syrjanischen Sprache“ (1847); „Versuch einer Grammatik der tscheremisischen Sprache“ (1847); „Grammatik der wotjakischen Sprache“ (1851); „Livisch Grammatik nebst Wörterbuch“ (1861); „Versuch über den werro-esthnischen Dialekt“ (1864); „Grammatik der ersa mordwinischen Sprache“ (1865); „Estnischdeutsches Wörterbuch“ (1869); „Ueber die Nationalität und Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland“ (1871); „Grammatik der esthnischen Sprache“ (1875); „Syrjänisch-deutsches Wörterbuch“ (1880); „Flora von Esth- Liv- und Kurland“ (Rewel, 1852).

Wiedemann Gustaw, fizyk, * 1826 w Berlinie, † 1899, kształcił się w Berlinie i w 1851 został tam docentem fizyki, w 1854 profesorem fizyki w Bazylei, w r. 1866 w szkole politechnicznej w Karlsruhe, a r. 1871 profesorem chemji fizykalnej w Lipsku, gdzie 1887 objął katedrę fizyki. Prace jego tyczą się głównie elektryczności i magnetyzmu; zasłużył się zwłaszcza obszernem dziełem: „Die Lehre vom Galvanismus und Elektromagnetismus“ (2 t., 3 wyd. p. t. „Die Lehre von der Elektrizität“, 1882—85, 4 wyd., 1893—96). Po śmierci Poggendorffa objął redakcję *Annalen der Physik und Chemie*. Do nich dodał „Beiblätter“, zawierające sprawozdania z prac gdzieindziej ogłaszanych. Pismo to redaguje obecnie syn jego *Eilhard* **W.**, * 1852 r., od 1886 profesor fizyki w Erlangen, który wraz z Ebertem wydał „Physikalisches Praktikum“ (3 wyd., 1897).

Wiedemann Alfred, egiptolog, syn Gustawa, * 1856, docent uniwersytetu w Bonn. Napisał: „Geschichte Aegyptens von Psammetich I bis Alexander der Gr.“ (Lipsk, 1880); „Aegyptische Geschichte“ (Gotha, 1884, supl. 1888).

Wiedeń (po niem. *Wien*, po łac. *Vienna* lub *Vindobona*), stolica państwa austrjackiego, rezydencja cesarza i najwyższych władz państwowych, przy ujściu rzeki *Wien* do Dunaju, ma wraz z przedmieściami 63 klm. obwodu i liczy z przedmieściami 1,490,000 miesz. Podług starego podziału **W.** składał się z wewnętrznego, starego miasta i 36 przedmieść, według nowego zaś dzieli się na 19 okręgów: wewnętrzne miasto, Leopoldsstadt, Landstrasse, Wieden, Margarethen, Mariahilf, Neubau, Josephstadt, Alsergrund, Favoriten, Simmering, Meidling, Hietzing, Rudolfsheim, Fünfhaus, Ottakring, Währing, Döbling, Hernals. Z dawnych bram zostały dwie — Burg i Franz Joseph's Thor. Z mnóstwa ulic najdłuższą jest *Ringstrasse*, 5 klm. długa i 57 m. szeroka, powstała przez zniesienie dawnych wałów; najpiękniejsze zaś: *Kohlemarkt*, *Praterstrasse* i *Herrenstrasse*. Z placów najważniejsze są: *Stephanzplatz*, *Burgplatz*, *Volksgarten*, *Schwarzenberga*, *Schillera* i inne.

Kościół św. Stefana.

Z wielu, po większej części piękną architekturą zalecających się kościołów, na szczególną wzmiankę zasługuje katedra św. Szczepana, ze sławną w r. 1860 na nowo odbudowaną wieżą, mającą 139 m. wysokości. Z innych zaś: Kapucyński z grobami familji cesarskiej, św. Augustyna, Matki Boskiej Śnieżnej, i przepyszny Votivkirche (Heilandskirche) na pamiątkę uratowania życia cesarza w 1853. Z pałaców i gmachów publicznych najważniejsze są: *Burg*, rezydencja cesarska, zbiór budowli z rozmaitych epok i rozmaitego stylu; mieści się tu głośny teatr (Burgtheater), gmach bibljoteczny, dwa wspaniałe w 1889 wykonczone muzea historji naturalnej i sztuk pięknych i in.; wielki ratusz w stylu gotyckim w 1872—83 wzniesiony, gmach

parlamentu z 1883, pałac sprawiedliwości, uniwersytet w stylu odrodzenia z 1874—84; dalej pałace wielkich książąt, ministerja, rezydencje magnatów (Lichtenstein, Kiński, Schönburg, Metternich, Palavicini), dom inwalidów, akademja Józefińska, bank nowy, akademja handlowa, ośm wielkich teatrów (najpiękniejszy gmach nowej dworskiej opery z 1869), konserwatorjum (nowe z 1868) z salą na 3,500 osób. Najważniejszym zakładem naukowym jest uniwersytet, założony 1365, z którym się łączy wiele pomocniczych instytucji, jak obserwatorjum, instytut meteorologiczny, gabine-

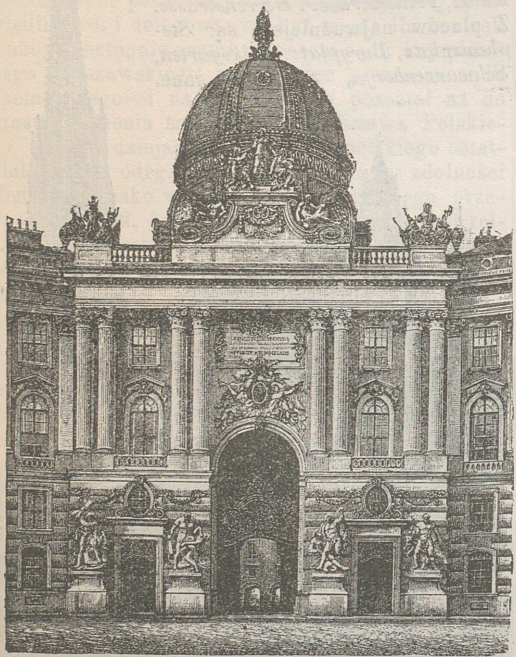

Portal północny w nowym gmachu Hofburgu.

ty, ogród botaniczny, dalej akademja nauk, instytut politechniczny, wojskowa akademja, geologiczny instytut, orjentalna akademja, cesarska akademja sztuk pięknych, na nowo zreorganizowana w 1850. Większa część wyższych zakładów posiada bogate bibljoteki i zbiory naukowe, celniejsze bibljoteki są; cesarska bibljoteka dworska, mająca przeszło 500,000 tomów, 20,000 rękopisów, 300,000 rycin i t. d., oraz bibljoteka uniwersytecka, mająca 340,000 tomów. Najbogatsze zbiory sztuk pięknych są: galerja cesarska w Hofmuseum, galerje książąt Lichtenstein, hrabiego Harracha, zbiór rysunków ręcznych i rycin arcyksięcia Albrechta. Wielce ciekawym jest skarbiec cesarski, oraz cesarskie muzeum historji naturalnej. **W.** jest głównem ogniskiem handlu austrjackiego, do którego obszernego rozwoju przyczyniają się koleje żelazne, komunikacje wodne, giełda, banki i inne odpowiednie instytucje; obok tego **W.** jest także głównem siedliskiem przemysłu rękodzielniczego i fabryk, z których szczególniej fabryki wyrobów bawełnianych, jedwabnych, szalów, galanterji, metalowych, powozów, mebli i fortepianów zasłużonej używają wziętości. Głównym punktem zbornym towarzystwa wiedeńskiego, mianowicie w porze

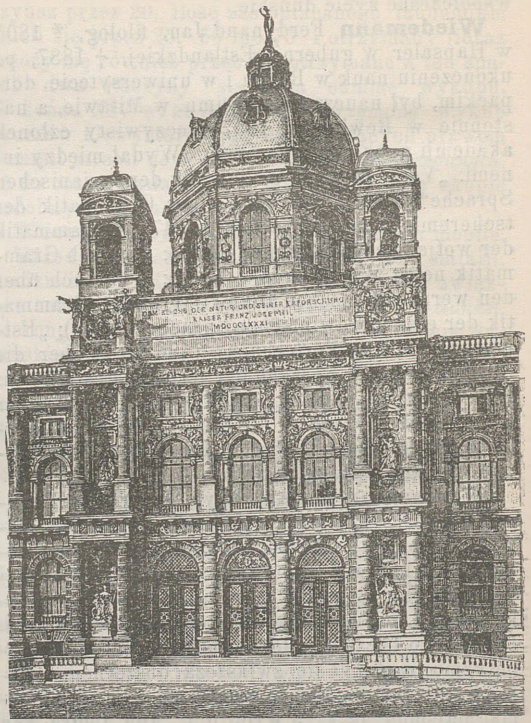

Muzeum przyrodnicze.

wiosennej, są ogrody: Prater, Augarten i Stadtpark. W okolicy miasta leżą pałace: Schönbrunn, zwykła letnia rezydencja cesarska, i Luxenburg, licznie przez Wiedeńczyków odwiedzane.

Historja **W.** sięga jeszcze czasów Rzymian, którzy to miasto nazywali Vindobona. W r. 1160 **W.** został stolicą margrabiów Wschodniej Marchji (Ostmark). Miasto kwitło szczególnie pod panowaniem księcia Rudolfa IV, a więcej jeszcze kiedy za rządów Ferdynanda i jego następców było stałą rezydencją cesarzów niemieckich. W 1529 oparło się skutecznie wojskom Solimana II, podczas wojny 30-letniej widziało pod swemi murami powstałe tłumy protestantów, a w 1683, oblegane przez 2 miesiące przez 200,000 Turków pod dowództwem wielkiego wezyra Kara Mustafy, bro-

niło się walecznie aż do nadejścia z pomocą króla polskiego Jana III, który zgromiwszy na głowę Turków, ocalił **W.** i całe państwo. Po krwawych zajściach w październiku 1848 roku, **W.** pomimo rozpaczliwego oporu powstańców zdobyty został 1 listopada przez armję cesarską. Najważniejszym faktem z najnowszych dziejów **W.** jest wystawa powszechna, urządzona w 1873, która pomimo swej świetności nie wydała oczekiwanych

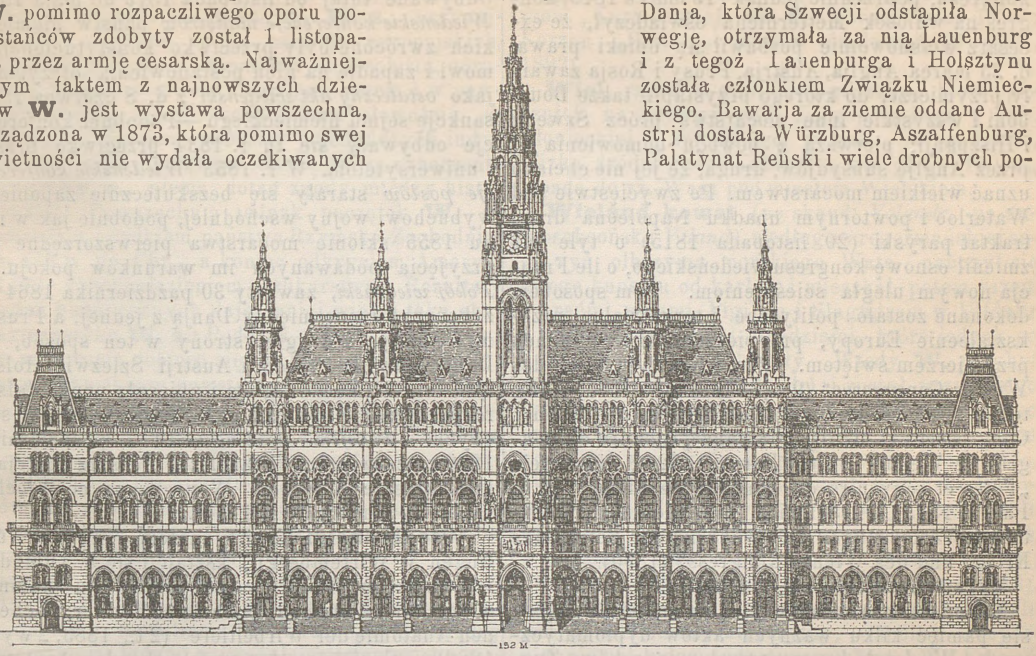

Ratusz w Wiedniu.

rezultatów, tak skutkiem wielkiej drożyzny, jak i przesilenia giełdowego (t. z. *krachu)*, które przypadłszy jednocześnie, sprowadziły ruinę licznych rodzin i rozstrój w interesach. W 1890 włączone zostały do składu gminy miejskiej przedmieścia, wskutek czego obszar **W.** z 55,4 klm. kw. powiększył się do 178,12 klm. kw. Por. K. Weiss „Geschichte der Stadt Wien." (Wiedeń, 1872).

Wiedeńska biel, toż co hiszpańska biel, ob. Kreda.

Wiedeńska zieleń, toż co szwejnfurcka zieleń (ob.).

Wiedeński kongres, zowie się odbywane w Wiedniu od 20 września 1814 do 10 czerwca 1815 zgromadzenie pełnomocników mocarstw wojujących przeciwko Napoleonowi I, na którem polityczne stosunki Europy na nowo zostały ułożone. Podpisany 9 czerwca 1815 tak zwany akt generalny czyli akt zakończenia obejmował w 121 artykułach następujące zmiany: Austrja otrzymała nowe królestwo Lombardzko-Weneckie, nowe królestwo Illiryjskie, Dalmację wenecką z Raguzą; przez układy z Bawarją Tyrol, Vorarlberg, Salzburg i odstąpione 1809 części okręgów Inn i Hausruck; od Rosji zaś również odstąpioną wówczas część Galicji wschodniej. Prusy, które swoich w r. 1806 utraconych posiadłości odzyskać nie mogły, otrzymały tytułem wynagrodzenia wielkie księstwo Poznańskie, prawie połowę Saksonji, Pomorze szwedzkie, Kliwję i Berg. Danja, która Szwecji odstąpiła Norwegję, otrzymała za nią Lauenburg i z tegoż Lauenburga i Holsztynu została członkiem Związku Niemieckiego. Bawarja za ziemie oddane Austrji dostała Würzburg, Aszaffenburg, Palatynat Reński i wiele drobnych posiadłości. Hannower, podniesiony do stopnia królestwa, został również rozmaitemi drobnemi zaokrąglony posiadłościami. Belgja i Holandja zostały zjednoczone w królestwo Niderlandzkie, a Luksemburg wszedł jako wielkie księstwo do Związku Niemieckiego. Wielka Brytanja otrzymała Maltę, Helgoland, kilka zdobytych osad i nadto zarząd opiekuńczy nad wyspami Jońskiemi. Szwajcarji odjęto Veltlin, a nadano kantony Genewski, Neufchatelski i Wallis, uczyniwszy ją państwem ściśle neutralnem. Sardynja dostała Genuę i zapewnienie bezwarunkowej sukcesji po domu Carignan. Upadek Murata, któremu Austrja Neapol przyznała, oddał ten kraj królowi Sycylji. Państwo kościelne, zostało przywrócone. Boczne linje domu Austrjackiego otrzymały bogate księstwa we Włoszech: Toskańskie, Modeńskie, Parmeńskie i Lukeńskie. Niemiecki akt związkowy przyszedł do skutku 8 czerwca 1815, lecz uzupełniony został dopiero 20 czerwca 1819. Nadmienić należy, że przedewszystkiem **W. k.** zajmował się sprawą księstwa Warszawskiego i Saksonji, z których pierwsza mianowicie o mało do nowej nie doprowadziła wojny. Zgodzono się wreszcie na ustanowienie pod rządem Rosji królestwa Polskiego, zwanego Kongresowem, i na podział Saksonji.

Kraków uznany został wolnem miastem pod gwarancją Rosji, Austrji i Prus. Powrót Napoleona z wyspy Elby do Francji rozproszył członków kongresu, poprzednio jednak (13 marca 1815) kongres na wniosek Metternicha oświadczył, że excesarz własnowolnie pozbawił się opieki prawa; d. 25 marca Anglja, Austrja, Prusy i Rosja zawarły przymierze, do którego przystąpili także Bourboni i wszystkie inne mocarstwa prócz Szwecji i Hiszpanji; pierwsza z powodu odmówienia jej przez Anglję subsydjów, druga, że jej nie chciano uznać wielkiem mocarstwem. Po zwycięstwie pod Waterloo i powtórnym upadku Napoleona drugi traktat paryski (20 listopada 1815) o tyle już zmienił osnowę kongresu wiedeńskiego, o ile Francja nowym uległa ścieśnieniom. Tym sposobem dokonane zostało polityczne i terytorjalne przekształcenie Europy, przypieczętowane w końcu przymierzem świętem. Por. Klubera „Acten des Wiener Congresses“ (9 t., Frankfurt, 1815—35); tegoż „Uebersicht der Verhandlungen des Wiener Congresses“ (t. 1816); Flassana „Histoire du congrès de Vienne“ (3 t., Paryż, 1829); Lagarde'a „Fêtes et souvenirs du congrès de Vienne“ (2 t., Paryż, 1843); A. Schmidt „Geschichte der deutschen Verfassungsfrage während der Befreiungs Kriege und des Wiener Kongress“ (1890).

Wiedeński trunek, ob. Senes.

Wiedeńskie traktaty. Z imieniem **W.** łączy się pamięć kilku ważnych aktów dyplomatycznych. *Wiedeński kongres* trzech monarchów: Zygmunta Starego, króla polskiego, Władysława Jagiellończyka, króla węgiersko-czeskiego, i Maksymiljana, cesarza niemieckiego, odbył się w lipcu 1515 r. Stanęło tu 22 lipca 1515 r. potrójne między owymi monarchami przymierze, mocą którego cesarz Maksymiljan, dając sobie zapewnić dziedzictwo w Czechach i Węgrzech po wygaśnięciu panujących tam Jagiellonów, przywiódł do skutku podwójne małżeństwo: infantki Anny Jagiellonki, córki Władysława, z jednym ze swych wnuków Karolem lub Ferdynandem, oraz Ludwika Jagiellończyka, syna Władysławowego, z Marją wnuczką cesarską. Maksymiljan za to zobowiązał się nie wspierać Albrechta, mistrza krzyżackiego, i wyrzec się sojuszu, Polsce szkodliwego, z w. ks. Moskiewskiem. Traktowano także o powszechnej na Turków wyprawie, ale ta do skutku nie przyszła, choć była głównym powodem owego kongresu; cesarz bowiem nie myślał o Turkach, jeno o zagarnięciu przez owe małżeństwa Czech i Węgier, czego też ze szkodą Polski dokazał.— *Pokojem Wiedeńskim* z r. 1735 i 1738 ustąpił cesarz Karol VI Neapol i Sycylję infantowi Don Karlosowi, część Medjolańskiego królowi sardyńskiemu, a w zamian za to otrzymał Parmę i Placencję.—Po wojnie r. 1809 zawarty został 14 października w pałacu Schönbrunn pomiędzy Francją a Austrją tak zwany *Pokój wiedeński*, skutkiem którego Austrja utraciła 2,191 m. kw. z ludnością 3,500,000.— *Wiedeński kongres* (ob.) w r. 1814—15, nadał po upadku pierwszego cesarstwa francuskiego nową postać stosunkom Europy.— Odbywane tutaj od listopada 1819 do maja 1820 *Wiedeńskie konferencje ministrów* państw niemieckich zwrócone były przeciwko konstytucjonalizmowi i zapadłe na nich postanowienia otrzymały jako *ostateczny akt wiedeński* z d. 8 czerwca 1820 sankcję sejmu niemieckiego.—Podobnież konferencje odbywały się tu r. 1834 przeciwko prasie i uniwersytetom. W r. 1853 *Wiedeńskie konferencje posłów* starały się bezskutecznie zapobiedz wybuchowi wojny wschodniej, podobnie jak w roku 1855 skłonic mocarstwa pierwszorzędne do przyjęcia podawanych im warunków pokoju.— *Pokój wiedeński*, zawarty 30 października 1864 r., zakończył wojnę między Danją z jednej, a Prusami i Austrją z drugiej strony w ten sposób, że Danja ustąpiła Prusom i Austrji Szlezwig-Holsztyn wraz z Lauenburgiem i ubiecała uznać dalsze rozporządzenie obu tych państw względem księstw onych.— *Pokojem wiedeńskim* z 3 października 1866 r. zatwierdził Franciszek I cesarz austrjacki ustąpienie Włochom Wenecji, za co Włochy zapłaciły Austrji 35 mil. flor.

Wiedersheim Robert, anatom, * 1848 w Nürtingen w Wirtembergji, kształcił się w Tubindze i Würzburgu, 1876 r. został profesorem anatomji w Freiburgu. Ogłosił: „Lehrbuch der vergleichenden Anatomie der Wirbeltiere“ (2 t., 1883, 2 wyd., 1886); „Grundriss der vergleichenden Anatomie der Wirbeltiere“ (1884, 3 wyd., 1893); „Der Bau des Menschen als Zeugnis für seine Vergangenheit“ (1887, 2 wyd., 1893) i in.

Wiejsieje, wieś, dawniej miasto w pow. Sejneńskim, gub. Suwalskiej, nad wielkiem jeziorem t. n., posiada piękny kościół, wzniesiony na wzór kościoła św. Jana w Warszawie 1562 przez Jerzego Siemionowicza, księcia słuckiego, odnowiony 1817, oraz starożytny pałac, przy którym znajduje się piękny ogród, bardzo starannie utrzymywany, bogaty w drzewa i rośliny zagraniczne.

Wiek, *stulecie (saeculum)*, przeciąg czasu lat sto wynoszący. Rzymianie odprawiali co lat sto igrzyska za pomyślność rzeczypospolitej, zwane *ludi saeculares*.

Wiek złoty. W mitologjach wszystkich prawie narodów przechowuje się tradycja o lepszych czasach, kiedy ziemia była wspólną własnością ludzi i wydawała wszystko bez pracy, kiedy człowiek, zostając w stanie niewinności, nie znał samolubstwa, próżności, żadnych namiętności ni występków.

Wieki średnie, tak nazywają wielki okres historyczny, środkujący między starożytnością a czasami nowszymi. Taką nazwę tego okresu usprawiedliwia już to stanowisko jego między okresem poprzednim a następnym, już to właściwy jego charakter objawiający się w porównaniu z dwu pozostałemi graniczącemi z nim okre-

sami. Jeżeli bowiem starożytność, czas przeważającej zmysłowej wrażliwości, można nazwać wiekiem *dzieciństwa*, a czasy nowsze z powodu skłonności do refleksji i z powodu moralnej dojrzałości wiekiem *męskim* ludzkości, to **W. ś.**, przynajmniej u większej części narodów europejskich, odznaczają się nieposkromioną siłą osobistą, uczuciem, awanturnictwem, marzycielstwem i w pewnym stopniu uduchowioną już zmysłowością, są wiernem odbiciem *młodości* pojedyńczych indywiduów rodu ludzkiego. Co się tycze oznaczenia granic **W. ś.**, niema dotąd zgody między historykami. Powszechnie jednak początek **W. ś.** oznaczają upadkiem państwa Rzymsko-Zachodniego 476 r. po Chr., a koniec odkryciem Ameryki (1492) i wynalezieniem drukarstwa. Rezultaty badań historycznych dają mniej więcej taką charakterystykę **W. ś.**: Podczas okresu tego wszystko w Europie dopiero się tworzy; na gruzach państwa Rzymskiego powstaje nowa polityczna potęga Germanów w Europie, a Arabów w Azji i Afryce; dwie nowe religje: chrystjanizm na Zachodzie i mahometanizm na Wschodzie zastępują pogaństwo, pobudzając niejednokrotnie swych wyznawców do zobopólnej nienawiści; po wielu przewrotach Wschód ulega nareszcie despotyzmowi wojenno-religijnemu, kiedy na Zachodzie wyrabiają się narodowości i konstytucje, a życie polityczne i kościelne objawia się pod właściwemi postaciami feudalizmu i hierarchji. Pomiędzy wszystkiemi ludami najważniejsze stanowisko zajmują w **W. ś.** narody germańskie i romańskie. **W. ś.** dzielą zwykle na 3 okresy: Cechą okresu pierwszego, od upadku Rzymu do Karola W. i upadku monarchji Karolowingów, jest walka żywiołów rzymskich z germańskiemi, odnowienie cesarstwa i wytworzenie się feudalizmu i dumnej arystokracji, która walczy przeciw królewskości i przeciw wolności ludu; w Kościele poczyna się rodzić hierarchja, dążąca pod przewodnictwem papiestwa do panowania nad światem. W okresie drugim, od upadku monarchji Karolowingów do końca XIII w., rozbudza się obok feudalnej arystokracji żywioł miejski, rodzą się stany w narodach, następuje pewna równowaga między potęgą królewskości, arystokracji i ludu, hierarchja kościelna dochodzi szczytu potęgi, szlachetnieje wreszcie szorstki feudalizm, kwitnie poezja, odradza się sztuka, ale przeważa jeszcze scholastyka. W okresie trzecim, od końca XIII do początków XV w., upada wpływ arystokracji feudalnej (we Francji początek monarchji autokratycznej) i podnosi się mieszczaństwo, słabnie potęga hierarchji kościelnej i powaga cesarstwa; na ten czas przypada także wynalazek prochu i drukarstwa, odkrycie drogi morskiej do Indji Wschodniej i odkrycie Ameryki. Tak było na Zachodzie; Wschód nie ma właściwie swych **W. ś.** Por. Rehme'go „Handbuch der Geschichte des Mittelalters“ (3 t., Marburg, 1820—33); Leo „Lehrbuch der Geschichte des Mittalter“ (2 t., Halla, 1830); Hallama „View of the state of Europe during the middle ages“ (2 t., Londyn, 1818); Rückert „Geschichte des Mittelalters“ (Sztutgard, 1853); Korzon „Kurs historji **W. ś.**“ (Warszawa, 1871); Korzon „Historja wieków średnich“ (2 wyd., 1893).

Wiel, rzeka w gub. Wołogodzkiej, bierze początek na granicy pow. Kargopolskiego w gub. Ołonieckiej i Wielskiego w gub. Wołogodzkiej, blizko źródeł rzeki Kubiny, i ubiegłszy 150 w., wpada do rz. Wagi pod miastem Wielskiem.

Wieland kowal (po skand. *Völundr*, po anglosaksońsku *Veland*), według starogermańskiej sagi syn olbrzyma morskiego Wate, nauczył się swego kunsztu od karłów i mieszkał potem razem z braćmi swymi Figilem i Slagfidrem w Ulfdalir z trzema dziewicami-łabędziami, które jednak po 7 latach od niego odleciały. Wtedy **W.** przybył do króla Nidunga (Nidhödr) i został przez niego uwięziony i okulawiony, aby nie mógł uciec, tylko pracował, ale **W.** zemścił się na nim, albowiem pozabijał mu synów i zgwałcił córkę Beadohildę, która potem urodziła dzielnego bohatera Wittycha, i uciekł z niewoli w utkanej przez siebie odzieży z pierzy. Sagę tę opracował Simrock w poemacie „**W.** de Schmied“ (Bonn, 1835 r.) i w dziele „Heldenbuch“ (4 t., Sztutgard, 1843). Saga ta znana i ludowi francuskiemu. Wogóle jest to mit bardzo starożytny, wspólny wszystkim niemal ludom indo-europejskim. We Francji znowu jest kowal Galous. Por. Deppinga i Michela „Veland le forgeron“ (Paryż, 1835); Jak. Grimma „Deutsche Mythologie“ (3 wyd., Göttingen, 1854); Meyer w „Germania“ (tamże, 14).

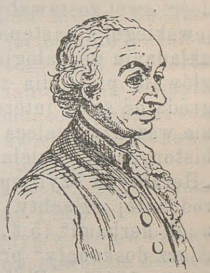

Wieland K.

Wieland Krzysztof Marcin, jeden z najznakomitszych poetów niemieckim, * 1733 w Oberholzheim pod Biberach, † 1813 w Wejmarze. Od 1769 r. profesor filozofji w Erfurcie, a od 1772 r. kierował naukami książąt wejmarskich w Wejmarze, gdzie zostawał w bliskich stosunkach przyjaźni z Goethem, Herderem, Schillerem i innymi. Zwłoki jego spoczywają razem ze zwłokami jego żony Zofji Brentano i wnuczki, p. Laroche, przyjaciółki jego młodości w jednym grobie, w Osmannstedt pod Wejmarem. **W.** położył znakomite zasługi w literaturze niemieckiej, nadawszy jej wdzięk, jakiego dotąd nie miała, wykształciwszy potoczystość języka i wywoławszy przykładem swym poetyczne traktowanie bohaterskich czynów średniowiecznego rycerstwa. Mianowicie jego romanse, naśladujące starożytność i obyczaje greckie, jak: „Die Geschichte der Abderiten“ (1753);

„Peregrinus Proteus“ (1791) i „Aristipp“ (1800). dwuznacznikami swemi przekraczają niekiedy po za granice rzeczy dozwolonych. Z jego utworów poetycznych bohaterski poemat romantyczny „Oberon“ (1750, ostatnie wydanie 1858), najcelniejsze zajmuje miejsce. Ogólny zbiór pism Wielanda wydał Göschen (36 t., Sztutgard, 1853—58). Por. Grubera „Biographie Wieland's“ (4 t., Lipsk, 1827); „Ausgewählte Briefe“ (4 t., Zurych, 1815); „Auswahl denkwürdiger Briefe“ (2 t., Wiedeń, 1815); „Briefe an Sophie Laroche“ (Berlin, 1820); Löbella „Christoph Martin **W.**“ (Brunświk, 1858); Hirzel „Wieland und Martin und Regula Künzli“ (1891); Keil „**W.** und Reinhold“ (1885).

Wieland Ludwig, syn poprz., * 1777, † 1819, był bibljotekarzem księcia Estherhazego, później przebywał w Wiedniu, Wejmarze i Jenie, redagując pisma polityczne. Napisał tragedję „Die Familie Schriftenstein“ (1802); dramat „Evelina,“ komedje: „Ambrosius Schlinge“ i „Bettlershochzeit“ (1805), oraz dramat die Belagerten“ (1814). Wydał także „Erzählungen und Dialoge“ (1803).

Wielatyckie starostwo niegrodowe było położone w województwie Witebskiem, pow. Orszańskim. Około r. 1771 było w posiadaniu Józefa Tyszkiewicza, który z niego opłacał kwarty złp. 1,590, a hyberny złp. 700. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany rzeczypospolitej, chcąc ostatecznie zakończyć długoletnie spory o dobra Świada, do tegoż starostwa należące jeszcze od r. 1699, wyznaczyły oddzielną komisję, z 12 urzędników złożoną, dla ostatecznego ich załatwienia.

Wielądko Wojciech Wincenty, heraldyk, * 1745 na Ukrainie, † 1821 w Warszawie. W młodości swej zostawał przy boku kanclerza Młodziejowskiego, a następnie lat kilkadziesiąt poświęcił układaniu genealogji domów polskich. Ponieważ głównie pisał dla zarobku i często za sowitą nagrodą od stron interesowanych, przeto praca jego nie wszędzie zaleca się dokładnością i ścisłością historyczną. Dzieła jego drukiem ogłoszone są: „Heraldyka czyli opisanie familji i krwi związku rodowitej szlachty polskiej i w. ks. Litewskiego z ich herbami“ (5 t., Warszawa, 1794—96); „Kucharz doskonały“ przekład z francuskiego (4 wyd., tamże, 1812); „Figlarna dziewczyna czyli dowcip w kochaniu,“ komedja (tamże, 1808). W rękopisie zostawił kompletny „Herbarz,“ w 12 tomach in folio, odznaczający się takiemiż niedokładnościami, jak Heraldyka, będąca w posiadaniu hr. Włodzimierza Broel-Platera.

Wielbląd *(Camelus)*, rodzaj zwierząt ssących z rzędu kopytnych i podrzędu parzystokopytnych przeżuwających *(Artiodactyla ruminantia)*, z rodziny *wielbłądowatych (Tylopoda)*; zwierzęta bezrogie, mające zawsze prócz kłów w obu szczękach po 2 kończate zęby z każdej strony, osadzonew kości międzyszczękowej, trzonowych 18 lub 20, pysk przedłużony z wargą górną rozciętą; nogi dwupalcowe; palce w skórze owinięte z nagniotkowatą podeszwą i zakrzywionym pazurem; ogon krótki, grzywiasty, cyców brzuchowych 4, na grzbiecie jeden lub dwa garby, tłuszczem napełnione; są to zwierzęta wielkie, niezgrabnych kształtów, łagodne, cierpliwe i wytrzymałe, obecnie żyją

Dromadar.

tylko w stanie oswojonym w Afryce płn. i Azji płd. W jedzeniu są bardzo umiarkowane, a bez napoju długo wytrzymać mogą; żołądek ich bowiem opatrzony jest wielką liczbą komórek na stronie środkowej, gdzie się gromadzi woda i prze-

Wielbląd dwugarbowy.

chowuje przez znaczny czas w stanie zupełnej świeżości i służy im do ciągłego odwilżania pokarmów. Należą tu 2 gatunki. **W.** *jednogarbowy, dromedar (C. dromedarius)*, ma 2—2,3 m. wysokości, 3—3,3 m. długości; ma garb pojedyńczy, rozmaitej wielkości, który przy dobrem żywieniu

zwierzęcia zajmuje czwartą część grzbietu; pokrycie ciała miękie, na piersiach i stawach znajdują się nabrzmienia, na których zwierzę, spoczywając, opiera się. Ubarwienie najczęściej jest jasnopiaszczyste, bywają jednak szare i czarne. Żyje jako zwierzę domowe w Afryce płn. od 12° szer. płn. i w Azji zachodniej. Oswojenie jego odnosi się do czasów przedhistorycznych i obecnie hoduje się w niezmiernej ilości. Berberowie posiadają przeszło miljon sztuk. Jest to istny „okręt pustyni,“ dźwiga 150—250 kg., a poprzestaje na suchych ziołach pustynnych. Podanie, jakoby w razie potrzeby zabijano **W.** i wypijano wodę zawartą w ich żołądku, jest bajką. Dobre **W.** przechodzą w ciągu 4 dni 600 klm. i mogą bez przerwy przez 16 godzin biedz kłusem. Siodła na **W.** mają kształt miechowaty i przytwierdzają się do garbu. Gnój **W.** używa się na opał. **W.** *dwugarbowy (C. bactrianus)* jest jeszcze brzydszy od poprzedniego, okryty włosem gęstszym, ubarwienia ciemniejszego, żyje w Tartarji, Mongolji, Chinach, Indjach północnych i Syberji płd., gdzie jest najważniejszem zwierzęciem domowem, dostarcza mleka i mięsa. Ze skór **W.** wyrabia się w Turcji szagryn, mięso jest zbyt suche, tylko z młodych i garbów uważa się za przysmak. *Sierść wielbłądzia*, z grzbietu, szyi i brzucha obu gatunków, używa się jako przędza, z której wyrabia się kamlot; we Francji i Anglji używa się na kapelusze i pendzle.—Do rodziny wielbłądowatych należy też *lama* (ob.), nazywana niekiedy **W.** *amerykańskim.*

Wielbłądzia sierść, ob. Wielbłąd. W handlu sierścią wielbłądzią (niem. *Kamelhaar*) nazywa się zwykle sierść z szyi kozy angorskiej.

Wielbłądzie siano, ob. Andropogon.

Wielemans Aleksander, von Mouteforte, architekt austrjacki, 1843 w Wiedniu, gdzie odbywał studja w akademji. Wybudował w Wiedniu Pałac sprawiedliwości, Ratusz, oraz wiele gmachów w Grazu, Insbrucku, Peszcie etc.

Wieleń lub **Wielin**, po niem. *Filehne*, miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Czarnkowskim nad Notecią położone. W XII w. stał tu zamek, który r. 1107 Bolesław Krzywousty zdobył na Pomorzanach, i Gniewomira, rządcę Pomorza, za zdradę śmiercią ukarał. Zamek ten z rozkazu Kazimierza **W.** został wzmocniony, a miasto murem opasane. **W.** liczy 4,500 miesz., trudniących się głównie wyrabianiem sukna i koronek. Za miastem, po prawej stronie Noteci, stoi piękny pałac, wystawiony r. 1771 przez księcia Piotra Sapiehę.

Wielewicki Jan, * 1566 w Wielewicach, w Kaliskiem, † 1639 w Jarosławiu. Był nauczycielem w rozmaitych kolegjach, prowincjałem i prokuratorem prowincji w Rzymie; słynął z kaznodziejstwa. Z prac jego wymieniamy: „Thomae a Kempis, o Naśladowaniu Chrystusa Pana ksiąg IV“ (ost. wyd. Wrocław, 1820); „Historia diarii domus professae Cracoviensis S. J. ab anno 1579 ad. a. 1637 inclusive“ etc., 2 t., z dołączeniem 22 pisemek tyczących się sprawy Jezuitów w akademji krakowskiej. W rękopisie zostawił „Historję Jezuitów krakowskich“ od r. 1579 do 1639 r.: „Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od 1579 do 1599 włącznie“ (Kraków, 1881).

Wielhorski Michał, rodem z Wołynia, syn Wacława, kasztelana wołyńskiego. Odebrawszy staranne wychowanie za granicą, za powrotem do kraju mianowany oboźnym wielkim koronnym, został 1762 kuchmistrzem wielkim litewskim, który to urząd kupił od Podoskiego. Konfederat radomski, potem barski, był od generalności posłem w Paryżu, gdzie wyrobił dla konfederacji subsydja pieniężne. Wielbiciel J. J. Rousseau'a, wymógł na nim, że napisał do Polski sławne: „Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa reforme projetée.“ Za powrotem do kraju posłował na sejmy, wreszcie osiadł na Wołyniu i tam † 1790. Znane są jego „Mowy miane na sejmie ordynaryjnym“ (Warsz., 1766); „Essai sur le rétablissement de l'ancienne forme du gouvernement et des lois de la Pologne“ (Lond., 1781).

Wielhorski Michał *Matuszkin*, hr., skrzypek i kompozytor muzyczny, * 1787 na Wołyniu pobierał nauki w Rydze od Kiesewettera, 1808 zwiedził Paryż, następnie Wiedeń, gdzie zabrał znajomość z Beethovenem. Wróciwszy do Petersburga, został mistrzem ceremonji i zajmował się z wielkiem zamiłowaniem muzyką. W majątku swym w gub. Kurskiej utrzymywał dobraną orkiestrę pod dyrekcję Ostrowskiego. Prócz opery *Cyganie*, skomponował wiele pomniejszych utworów muzycznych. † 1856 w Moskwie.

Wielhorski Józef, hrabia, kompozytor, * 1816 w pow. Opoczyńskim, kształcił się w Berlinie, Dreznie i Lipsku w grze na fortepianie i wiolonczeli. Napisał i wydał około 40 dzieł na fortepjan, mianowicie nokturnów, fantazji, impromptu, kaprysów, etiud, marszów, romansów, ballad i rozmaitych tańców, które oprócz świetności salonowej posiadają prawdziwą wartość artystyczną.

Wielichowo, miasteczko w w. ks. Poznańskiem, pow. Kościańskim, liczy 1,800 m.

Wieliczka, miasto, niegdyś w województwie Krakowskiem, obecnie w Galicji, obwodzie Bocheńskim, o milę od Krakowa położone, 242 m. nad poziomem morza, jest siedliskiem starostwa i sądu, posiada gmach zarządu salin, domy przeważnie drewniane, kąpiel solankową, szkołę górniczą, kościół farny, klasztor reformatów, 6,200 miesz., słynie oddawna kopalniami soli. Pierwotną osadę, zwaną *Wieeką solą*, zamienił na miasto Henryk IV, książę wrocławski, a przywilej lokacyjny potwierdził 1290 roku. Przemysław, książę wielkopolski i krakowski. Za Kazimierza W., który **W.** murem opasał, była już miastem znakomitem. Zniszczona dwukrotnie przez Szwedów, za Jana Kazimierza i za Augusta II, dźwi-

gała się nowo po każdej klęsce. Kiedy w Wieliczce sól dobywać zaczęto, nie wiadomo dotąd, legenda ludowa przypisuje odkrycie cudowi dokonanemu za sprawą Kunegundy, żony Bolesława Wstydliwego, ale wiadomo, że kopalnie wielickie czynne już były daleko wcześniej. Sól tutejsza znajduje się w ogromnych pokładach, rozciągających się prostą linją na wschód i zachód, z kierunkiem ku południu nakłonionym. W kierunku wsch.-zachodnim rozciąga się kopalnia na 3,800 m., w kierunku płn.-płd. na 1200 m., głębokość jej wynosi 280 m. Pokłady, spoczywające jeden nad drugim, rozdziela od siebie ił solny, gips i anhydryt; należą do farmacji trzeciorzędowej. Sól występuje tu w trzech gatunkach: 1) *zielona* czyli *kryształowa*, gruboziarnista, w głębokości 50 m.; 2) *śpiża* czyli *makowica*, w podłożnych kryształach, przez robotników ze Spiża sprowadzonych po raz pierwszy wydobyta, ze znacznych głębokości; 3) *szybikowa*, drobno ziarnista, która następuje po zielonej, na 120 m. grubo przebitej; podgatunkiem jej jest *sól oczkowa*, *jarka* czyli *perłowa*, zupełnie przezroczysta. Najpodlejszą, bardzo nieczystą sól nazywają *błotnikiem* albo *szpakiem*. Sól wydobywa się albo przez odrywanie ogromnych kawałów, ławami czyli kłapciami zwanych, za pomocą różnych narzędzi żelaznych, albo przez wysadzanie prochem. Ławy obrąbują na bałwany, w kształcie beczek 5—6 centnarowych; mniejsze bryły obcinają się na kruchy, a odpadliny tłuczone pakują się w solówki lub półsolówki. Wydobyta sól dzieli się na *bałwanową*, *centnarową* w mniejszych bałwanach, *beczkową*, t. j. sól drobną, i *warzoną*, przedawaną na miary. Podziemne gmachy wielickie, w których łagodne i bardzo zdrowe panuje powietrze, dzielą się na 3 pola czyli góry: a) *stare*, zawierające szyby: Królewski, Wodną górę (którędy wyciąga się woda z żup), Bużenin, Bożą Wolę, Lois; b) *nowe*, mające szyby: Serafi, Górsko, Daniłowiec, Leszno, Józef; c) *góry Janińskie*, otworzone za Jana Sobieskiego, nazwane od jego herbu Janina. Szyby te poprzecinane są ulicami, z wydobywania twardej soli wykutej powstałemi. Dwiema drogami dostać się można do kopalń; schodzi się po dębowych schodach o 470 stopniach w szybie Leszne, lub spuszcza się na ogromnej linie

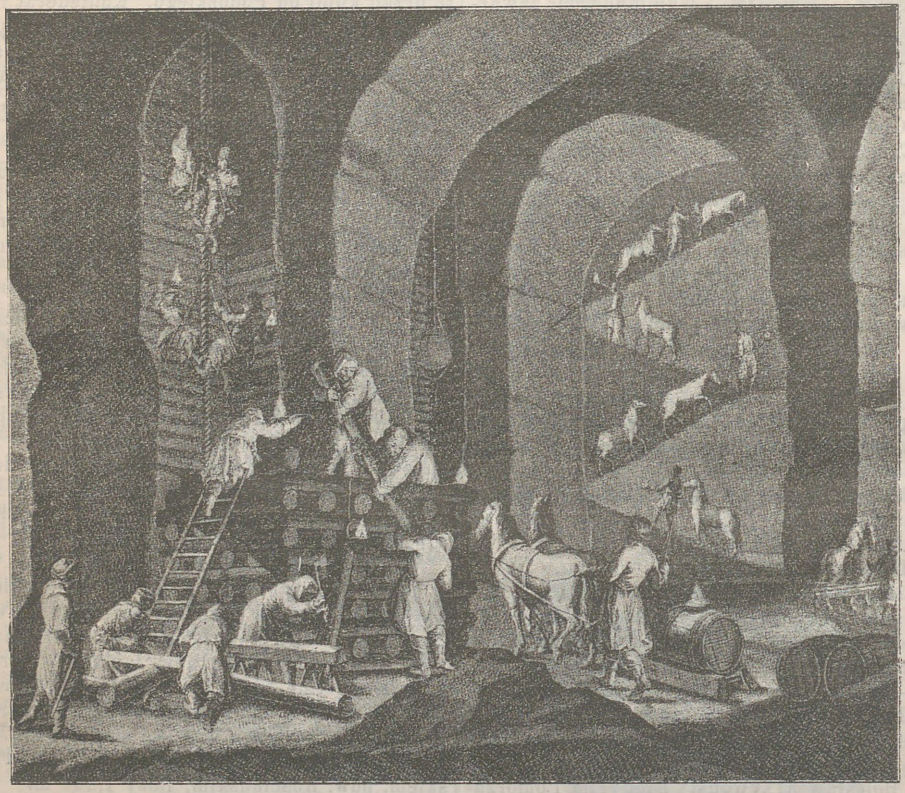

Kopalnia w początkach wieku ośmnastego, według współczesnego miedziorytu Nilsona.

szybem Daniłowcem. Kopalnie wielickie w ciągu tylu wieków istnienia swego kilkakrotnym ulegały pożarom. W r. 1510 ogień podłożony przez robotnika wychodzącego z szybu przyprawił wielu ludzi o utratę życia. Szerzący się po sklepieniach płomień ugasili z wielkiem poświęceniem

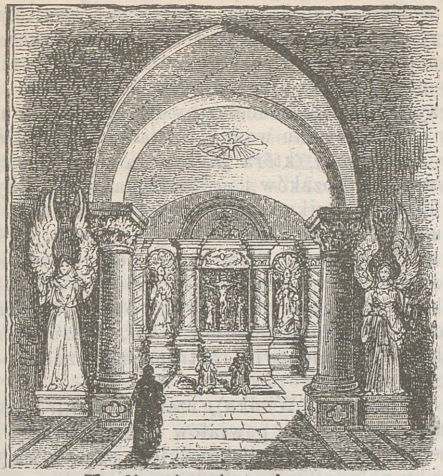

Kaplica św. Antoniego.

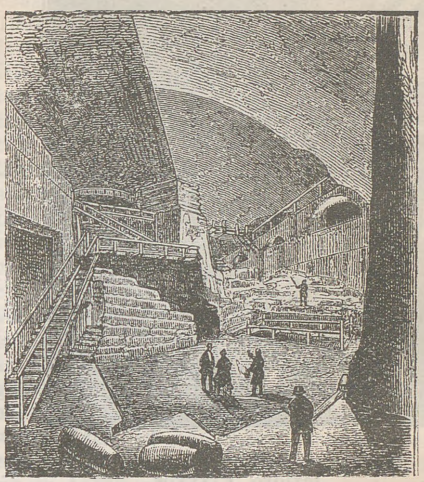

Izba Cesarza Franciszka.

żupnik Mikołaj Kościelski i 70 letni Seweryn Botman, rajca krakowski. 16 grudnia 1644 r. powstały z zapalonego siana dym podusił ludzi i konie, a pożar trwał rok cały. Najgroźniejszą jednak klęską było wdarcie się wody, prawdopodobnie z Wisły, w d. 19 listopada 1869 r., które zdawało się grozić zupełną zagładą kopalń i po niesłychanych wysileniach zaledwie wstrzymanem zostało. Napływ wody powtórzył się 17 lutego 1879 r., ale również przezwyciężony został i wpływu na losy kopalni nie wywarł.—Ogólna długość galerji i chodników wynosi 93 klm., wykute izby używane są po części na składy; dziesięć z nich posiada znaczną wysokość, do 30 m. dochodzącą. W szybie Górsku, na pierwszem piętrze, jest kaplica św. Antoniego w soli wykuta, w której ołtarz, posągi świętych, kolumny, ambona, wszystko misternie z soli wyrobione. W tym szybie stoi posąg Augusta II, wielkości naturalnej, z jednej sztuki przezroczystej soli wykuty. Dawniej istniało w kopalniach jeszcze 6 innych kaplic, lecz te po pogorzeli r. 1697 zniesione zostały. Na pierwszem piętrze jest sala *Łęzów*, gdzie podłoga z forsztów, a galerja dla orkiestry i słupy wspierające salę

Izby robocze.

wykute są z kryształów solnych. Na 145 metrów pod ziemią jest jezioro wody słodkiej, zwane *Przykos*, mające 6 m. głębokości, w którem zbiera się woda sprowadzana kanałami, a z powierzchni ziemi przez pokłady piasku i gliny przeciekająca. Kopalnia zajmuje stale około 1000 robotników

i wydaje przecięciowo 80,000 ton soli rocznie, wartości 8 miljonów koron. Przewóz soli w kopalniach dokonywa się na kolejach konnych, na powierzchnię ziemi wydobywa się działaniem 5 machin parowych o sile 260 koni; oprócz tego

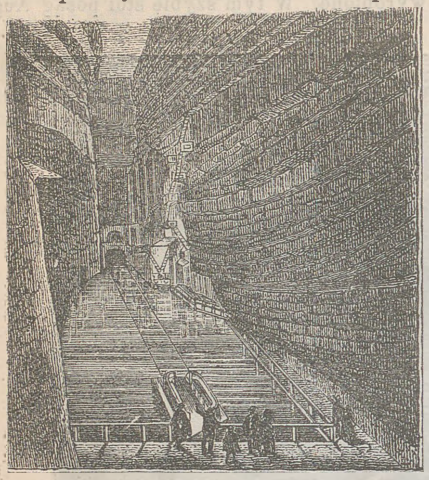

Jezioro Przykos.

czynnych jest jeszcze 10 machin parowych o sile 628 koni. Do mielenia soli istnieje 5 młynów parowych.—Porów. Łabęcki „Górnictwo polskie“ (2 t., Warsz., 1841); „Zejschner „Krótki opis histo-

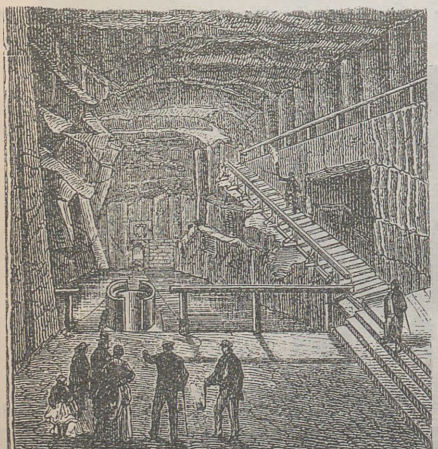

Wejście do izby Rosettiego.

ryczno-geologiczny **W.**“ (1843); Hrdin „Geschichte der Wieliczkaer Saline“ (Wiedeń, 1842); Boczkowski „O **W.** pod względem historji naturalnej, dziejów i kąpieli“ (Bochnia, 1843); Grabowski „Kraków i jego okolice“ (5 wyd. 1866); Hamm „**W.** und Stassfurt, die beiden grössten Steinsalzwerke Europas“ („Unsere Zeit“, 1870, zesz. 2); „Kodeks dyplomatyczny **W.**“ (Lwów, 1872); Niedźwiedzki „Stosunki geologiczne formacji solonośnej Wieliczki i Bochni“ (1886).

Wieliczko Samuel, kronikarz małorosyjski * około 1670, w młodym wieku rozpoczął służbę w wojsku zaporoskiem, za hetmaństwa Mazepy, przy którym był pisarzem, używanym do korespondencji sekretnej z cesarzem Piotrem W. oraz z hospodarami wołoskim i mołdawskim. 1705 został przyłączony do kancelarji wojskowej. Jako naoczny świadek wielu ważnych zdarzeń, ułożył *Kronikę Kozaczyzny*, która zaczynała się od początków powstania Kozaków i prowadzona jeszcze była po r. 1700. Kronikę tę, odkrytą przez Michała Pogodina, wydała komisja archeograficzna kijowska (2 t. w 3 częściach, 1854—55). Jest to ważne źródło do dziejów Kozaczyzny, mieści bowiem wiele faktów skąd inąd nieznanych, oraz przytacza dosłownie wiele dokumentów. **W.** okazuje się kronikarzem sumiennym, roztropnym w zdaniu i bezstronnym.

Wielikaja (Wielka), rzeka w Rosji, bierze początek na granicy powiatów Wielkołuckiego i Opoczeńskiego, w gub. Pskowskiej, przepływa w kierunku południowo-zachodnim przez kilkanaście jezior, wchodzi do powiatu Siebieskiego gub. Witebskiej, gdzie zmieniwszy kierunek na północno-zachodni, a następnie zachodni, przepływa pow. Opoczeński, Ostrowski, Pskowski i ubiegłszy 350 w., wpada do jeziora Pskowskiego. Z dopływów jej ważniejsze: Isa, Sapot, Uda, Sina, Utroja, Łża, Kuchwa, Czereda, Pskowa, Mnoga, Keb, Szczepec i Kudek.—Inna rzeka tejże nazwy bierze początek w lasach pow. Ust'sysolskiego gub. Wołogodzkiej i ubiegłszy 130 w., wpada w gub. Wiackiej z prawej strony do rz. Wiatki.

Wielisław, pseudonim Eug. Skrodzkiego.

Wieliskie starostwo niegrodowe mieściło się w wdztwie Witebskiem. Podług metryk litewskich, obejmowało miasto Wieliż (ob.) z nader obszernemi przyległościami, które od r. 1599 posiadali: Stanisław Bekiesza, Gąsiewscy, Korwinowie, Konopaccy, wreszcie Adam ks. Czartoryski, generał ziem Podolskich, który z niego opłacał kwarty złp. 21,508, a hyberny złp. 12,140. Na obszarach tego starostwa w XVI wieku liczne bitwy staczano z Rosją, aż do pokoju andruszowskiego w r. 1667. Od d. 16 września 1772 r. zostało zajęte przez Rosję wraz z całem wdztwem.

Wieliż, m. pow. gub. Witebskiej, położone na prawym brzegu Dźwiny, przy ujściu do niej rz. Wieliży; ma kościół katolicki, 2 kaplice, 10 cerkwi, 6 domów modliwy żydowskich i 12,250 miesz., W XIV w. było w posiadaniu Litwy. W czasie wojen polsko-rosyjskich w XVI i XVII w. niejednokrotnie zdobywane było przez wojsko rosyjskie i na powrót odbierane, pozostało na mocy traktatu andruszowskiego przy Polsce, aż nareszcie 1772

przeszło ostatecznie pod panowanie Rosji. 1802 zostało miastem powiatowem. — *Wieliski powiat* ma na przestrzeni 3,900 w. kw. 102,000 m.

Wielka Brytanja, zwykle *Anglją* zwana, państwo najludniejsze w świecie po Chinach, gdyż razem z kolonjami posiada 375 miljonów miesz. (1900), a najpierwsze co do rozległości terytorjum, liczy bowiem 470,000 mil kwadratowych. **W. B.** składa się z królestwa Anglji, Szkocji i Irlandji w Europie, cesarstwa Indyjskiego w Azji, tudzież kolonji i posiadłości we wszystkich częściach świata (ob. Wielkobrytańskie kolonje). Co do Szkocji, Irlandji i Indji ob. odpowiednie artykuły; opis Anglji właściwej ob. niżej. **W. B.** jest monarchją konstytucyjną, król podziela władzę prawodawczą z parlamentem, złożonym z izby wyższej (lordów) i izby niższej (gmin). Co do formy rządu w Indjach i kolonjach i stosunku kolonji do metropolji, ob. pod każdym krajem osobno.—*Finanse.* Niżej pomieszczone budżety państwowe za lata 1899—1900 i 1900—1901 nie należy uważać za normalne. Wojna z Burami zmusiła do wydatków specjalnych, do podwyższenia dawnych i wprowadzenia nowych podatków, do niedoboru w budżecie, gdy w czasach pokoju zawsze przewyżką budżetową rok finansowy bywał zamykany. W r. 1899—1900 wyniosły wydatki państwowe 143,722,788 funt. ster., gdy dochody przyniosły tylko 129,840,286 fun. st. Główne pozycje dochodowe stanowiły: cła 24 mil. akcyza 37,4 milj., podatek dochodowy 18,75 mil., podatek spadkowy 18,52 mil., opłaty stemplowe 8,5 mil., poczta i telegraf 16,65 mil. f. st. Główniejsze pozycje wydatkowe stanowiły: długi państwowe 23,22 mil., zarząd cywilny 23,9 mil., flota 26 mil., armja 43,6 mil. Za rok 1900—1901 wyniosły dochody 140,018,624 f. st., akcyza 38,40 mil., opłaty celne 26,49 mil., podatek dochodowy 26,92 mil., podatek spadkowy 17,09 mil., gdy wydatki doszły do 194,17 mil. f. st. Z powyższego zestawienia otrzymujemy deficyt za lata 1899—1900 i 1900—1901 w sumie 68,03 mil. f. st. Budżet na rok 1901—1902 przewidywał w dochodach 143,255,000, w wydatkach 182,000,000 f. st. Deficyt, przeszło 38 mil. f. st., miał zostać pokryty przez nowe pożyczki państwowe. Cały ciężar finansowy, jaki ponosiła Anglja w roku budżetowym 1901—1902 wskutek wojny z Boerami, przedstawia się w całej jaskrawości, gdy zważymy, że deficyt zaznaczony wypływał pomimo znacznie, o 2 pensy podwyższonego podatku dochodowego, pomimo świeżo wprowadzonego cła wywozowego od węgla, 1 shil. odtonny, i cła wwozowego od cukru, 2 — 4,5 shil. od cetnara. Powracającą zwykle w czasie pokoju świetność finansów angielskich widać z ostatniego projektu budżetu na rok 1903—1904. Projekt przewiduje po raz pierwszy od czasu wojny z Burami zwykłą przewyżkę dochodów nad wydatkami, i to o dość znaczną sumę 10,816,000 fun. st. Suma wydatków przewidywana w budżecie wynosi 143,954,000, gdy suma dochodów dochodzi do 154,770,000 f. st. Powracająca, podług przewidywań ministra finansów, świetność finansów angielskich pozwala zaprojektować w budżecie na rok 1903 — 1904 zmniejszenie podatku dochodowego do 11 pensów od funta sterlinga ($4^7/_{12}\%$) i zniesienie ceł wprowadzonych podczas wojny.—Dług państwowy wynosił 31 marca 1901 r. 867,932,000 funt. st. — *Przemysł.* Anglja jest kolebką wielkiego przemysłu nowożytnego. Niektóre gałęzie, jak wyrób sukna i towarów metalowych, posiadają sławę zasłużoną i ustaloną od trzech wieków. Rozkwit przemysłu wielkiego datuje od połowy XVIII wieku, gdy genjusz wynalazczy Anglików nowemi maszynami, nowemi zastosowaniami sił przyrody, rozpoczął wypieranie pracy ręcznej, zastępowanie jej pracą maszynową, o niebywałej jeszcze zdolności wytworczej, czem zburzył podwaliny dotychczasowej produkcji przemysłowej. Świetne położenie geograficzne, bezpieczeństwo od najazdów nieprzyjacielskich, jak najszersze zastosowanie maszyn, najpotężniejsza w świecie marynarka wojenna i handlowa, bogactwa materjalne, obfitość węgla i żelaza, tych obecnych podwalin wielkiego przemysłu, brak ceł wwozowych od materjałów surowych, oto przyczyny, które utrzymywały monopol wielkiego przemysłu Anglji w ciągu lat 100 przeszło, aż do czasu, gdy powstały nowe potęgi polityczne o podobnych warunkach ekonomicznych—Niemcy i Stany Zjednoczone. Ilość robotników zajętych przy głównych gałęziach przemysłu angielskiego wynosiła w roku 1891: przy tkactwie i przędzalnictwie 1,465,023, przy budowie maszyn 260,809, przy wyrobach stalowych i żelaznych 245,847, przy wyrobach kowalskich 176,332. W przemyśle budowy okrętów zajmuje Wielka Brytanja pierwsze stanowisko w świecie. W r. 1898 budowano na rynek wewnętrzny 1,370 okrętów o pojemności 695,997 ton, dla marynarki królewskiej 28 okrętów o pojemności 17,385 ton, na rachunek zagranicy 196 okrętów o pojemności 174,611 ton, w tej liczbie 17 okrętów wojennych o pojemności 6,732 ton. Pojemność ton jest wskazana netto. Górnictwo i hutnictwo dostarczyły w roku 1899 węgli kamiennych i metali ogólnej wartości 117,309,892 f. st. Produkcja węgla kamiennego wyniosła 220 mil. ton, produkcja poszczególnych metali: surowca 9,421,435 ton, miedzi 687 ton, ołowiu 23,552 ton, cyny 4,013 ton, cynku 8,698 ton.—*Rolnictwo.* Rolnictwo angielskie posiada dwie cechy charakterystyczne: 1) olbrzymie posiadłości skoncentrowane w rękach niewielu właścicieli, przeważnie magnatów, i 2) niewystarczającą już od r. 1793 dla wyżywienia ludności kraju produkcję rolną. Co do pierwszego punktu zauważmy przedewszystkiem, że Wielka Brytanja podług danych za lata 1874 — 76 liczyła 292,203 klm. kw. powierzchni uprawnej w posiadaniu 1,173,683 właścicieli rolnych. Jednak na 2,198 tylko właścicieli rolnych przypadała więcej niż połowa, na 10,911 tylko wła-

ścicieli rolnych przypadały więcej niż dwie trzecie całkowitej powyższej powierzchni uprawnej Wielkiej Brytanji. Do 12 tylko właścicieli rolnych należała olbrzymia przestrzeń 17,970 klm. kw., w tej liczbie do księcia Sutherland 5,498 klm. kw. Przechodząc do drugiego punktu przypomnijmy, że Anglja do r. 1790 wywoziła zboże swej produkcji za granicę, gdy wzrastająca liczebnie wskutek olbrzymiego rozwoju przemysłowego ludność, o rosnącej również zdolności konsumcyjnej, zmusza Anglję już od r. 1793 nieprzerwanie aż do dnia dzisiejszego pokrywać niezbędną dla wyżywienia ludności ilość zboża dowozem z zagranicy. Dowóz samej tylko pszenicy (lub mąki pszennej, obliczonej w odpowiednich ilościach pszenicy) wynosił przeciętnie za lata 1866—75 r. 21,4 mil. centnarów podwójnych rocznie, za czas 1875—80 r. 30,6 mil. cent. podw. rocznie, za czas 1886—89 r. 35,9 mil. cent. podw. rocznie. Odpowiednie cyfry dowozu mięsa w tychże perjodach lat wynosiły 1,08; 2,90; 3,05 i 3,62 mil. cent. podw. Konsument angielski płacił za importowane z za granicy produkty spożywcze przeciętnie za czas 1866—75 r. 93 mil. f. st. rocznie, za czas 1876—80 r. 136 mil. f. st. rocznie, za czas 1886—89 r. 125 mil. funt. st. rocznie. Przebieg urodzajów w Wielkiej Brytanji jest widoczny z następującej tablicy statystycznej:

	1890	1892	1898	1900
	tysięcy hektolitrów			
Pszenica .	27,623	22,090	28,200	22,450
Owies . .	62,263	61,132	62,600	60,073
Jęczmień . .	29,367	27,966	27,100	25,050

O wielkiej roli jaką gra Wielka Brytanja w hodowli bydła świadczą cyfry następujące:

	1871	1881	1892
	sztuk		
Konie robocze i pociągowe .	1,649,946	1,923,619	2,067,549
Bydło rogate . . .	9,346.216	9,905,012	11,519,417
Owce . .	31,403,500	27,896,273	33,642,808
Świnie . .	4,136,616	3,149,173	3,265,898

Handel. Przed laty 30-tu jeszcze Anglja dzierżyła wszechwładnie pierwszeństwo w handlu wszechświatowym, gdy w chwili obecnej Stany Zjednoczone Ameryki północnej objęły pod tym względem rolę Anglji, a i Niemcy stanęły w obec Anglji w groźnej postawie konkurencyjnej taniemi, a lichemi wyrobami z rynków świata wypierając drogie a solidne wyroby angielskie. Pomimo rosnącego współzawodnictwa z Ameryką i Niemcami cyfry handlu angielskiego rosnąć nie przestają i dochodzą do zdumiewających rozmiarów. A więc za rok 1900 przywóz wynosił 523,633,486 f. st., gdy wywóz doszedł do 291,451,306 f. st.—cyfry, których podwyższenia znacznego po zwycięskiem ukończeniu wojny z Burami Anglja oczekuje. Na przywóz złożyły się w roku 1900 następujące klasy towarów: zwierzęta żywe za 9,62 mil. f. st., materjały spożywcze i napoje za 205,76 mil. f. st., tytuń za 4,82 mil. f. st., metale za 33,19 mil. f. st., chemikalja, farby i garbniki za 5,56 mil. f. st., oleje za 11 mil. f. st., materjały surowe dla przemysłu tkackiego za 77,5 mil. f. st., materjały surowe dla innych gałęzi przemysłu za 65 mil. f. st., fabrykaty za 93,2 mil. f. st., towary niewyszczególnione za 17,9 mil. f. st. Na wywóz złożyły się następujące grupy towarów: zwierzęta żywe za 0,9 mil. f. st., artykuły spożywcze i napoje za 13,61 mil. f. st., materjały surowe za 41,86 mil. f. st., fabrykaty i półfabrykaty 235,07 mil. f. st. $^9/_{10}$ ogólnej wartości wywozu towarów surowych stanowił węgiel kamienny, którego wywieziono za 38,6 mil. f. st. Wartość wywozu fabrykatów i półfabrykatów szła podług następującej kolei: przędza i wyroby bawełniane za 62 mil. f. st., stali i żelaza za 32 mil. f. st., przędza i wyroby wełniane za 21,7 mil. f. st., maszyny wszelkiego rodzaju, oprócz parowych, za 15,5 mil. f. st., ubiory i konfekcje za 10,4 mil. f. st., przędza i wyroby lniane za 9,5 mil. f. st., chemikalja za 9,27 mil. f. st., okręty za 8,61 mil. f. st., maszyny parowe za 4,1 mil. f. st. W r. 1900 wynosiła wartość przywozu z zagranicy 415 mil. f. st., z kolonji wielkobrytańskich 109 mil. f. st. W tymże roku 1900 wywieziono towarów wartości 202,3 mil. f. st., za granicę i za 89,1 mil. f. st. do kolonji wielkobrytańskich. Główny udział w handlu z Anglją zajmowały w roku 1900 następujące kraje: Stany Zjednoczone Ameryki płn. przywóz 138,76 mil. f. st., wywóz 19,77 mil. f. st., Indje wschodnie przywóz 40,33 mil. f. st., wywóz 35,15 mil. f. st. Francja przywóz 53,73 mil. f. st., wywóz 20,20 mil. f. st. Niemcy: przywóz 31,16 mil. f. st., wywóz 28,07 mil. f. st. Indje wschodnie: przywóz 40,34 mil. f. st., wywóz 35,15 mil. f. st. Australja przywóz 35,56 mil. f. st., wywóz 27,07 mil. f. st. Holandja przywóz 31,39 mil. f. st., wywóz 10,90 mil. f. st. Belgja przywóz 23,52 mil. f. st., wywóz 10,78 mil. f. st. Rosja przywóz 21,98 mil. f. st., wywóz 11,07 mil. f. st.—Przy tak olbrzymim handlu środki komunikacyjne przedstawiają również niezmierne rozwinięcie.—*Flota handlowa* Wielkiej Brytanji składała się w końcu roku 1899 z 20,196 statków objętości 13,746,215 ton (w tej liczbie 9,029 statków parowych o objętości 11,341,622 ton, reszta przypadała na żaglowce) i powiększyła się od roku poprzedniego o 355,586 ton. W liczbach powyższych mieszczą się również i statki rzeczne. Wyłącznie statków morskich było 15,197 o objętości 9,246,634 ton (w tej liczbie parowców 7,298 o objętości 7,128,659 ton). Powyższe okręty morskie posiadały załogę składającą się z 244,135 ludzi. — *Koleje żelazne* miały w końcu roku 1899 długość 34,922 klm. Przewieziono na nich 1,107 mil. pasażerów (bez posiadaczów biletów sezonowych) i 413,62 mil. ton węgli i towarów. — *Poczty* przesłały w 1899/1900 roku 2,247 mil. listów, 867

mil. przesyłek pod opaską i druków, 400 mil. pocztówek, 74,5 mil. pakietów i 90 mil. telegramów.— *Wojsko.* Anglja jest jedynem państwem europejskiem bez powszechnie obowiązującej służby wojskowej. Wprawdzie od czasów ostatniej wojny z Burami, w której częste klęski Anglików wykazały wady ustroju dotychczasowego, polegającego na werbowaniu żołnierzy, w sferach wojskowych jest poruszany projekt powszechnie obowiązującej służby wojskowej. Jednak jest wątpliwem, czy opinja publiczna i duch narodu, oparty na poszanowaniu głębokiem indywidualności, pozwoli bez potężnej walki parlamentarnej i publicystycznej, bez potęgi faktów, zmuszających do zaniechania oporu, narzucić sobie powszechną służbę wojskową. Teraz rekrutowanie odbywa się przez dobrowolny zaciąg na lat 12. Rekrut może jednak wystąpić ze służby po 3,5 lub 12 latach. Resztę czasu należy żołnierz do rezerwy i otrzymuje jako rezerwista wynagrodzenie 6 pensów (25 kop.) dziennie. Po 12 latach służby posiada żołnierz prawo do wstąpienia do bataljonów garnizonowych. Po 21 latach ogólnej służby otrzymuje emeryturę. Wiek rekrutów dobrowolnie się zaciągających 18—25 lat. W r. 1899 wstąpiło do służby 42,000 rekrutów. Podług projektu ministra wojny na rok 1901 — 1902 armja angielska, za wyłączeniem wojsk europejskich stojących w Indjach wschodnich, ma wynosić na stopie pokojowej 680,000 ludzi, a mianowicie: 155,000 armja regularna, 90,000 rezerwa z wysłużonych żołnierzy, 150,000 milicja, 35,000 yeomanry (pospolite ruszenie szlacheckie), i wreszcie 250,000 ochotnicy. Armja ta jest podzieloną w sposób następujący: armja polowa 6 korpusów armji (150,000 ludzi), wojska forteczne (196,000 ludzi), ochotnicy dla obrony Londynu (100,000 ludzi), sztaby (4,000 ludzi), pułki świeżo zrekrutowane etc. (196,000 ludzi). Pod względem administracyjnym podzieloną jest armja na 6 korpusów z siedzibą sztabów korpusowych w Aldershot, Salisbury, Dublinie, Colchester, York i Edymburgu.— *Flota wojenna* jest najpotężniejsza w świecie. Dnia 1 listopada 1891 r. wchodziło w skład floty 527 okrętów, włączając w to 91 pancerników i 127 krzyżowców. W budowie znajdowały się 25 pancerników i 22 innych okrętów wojennych. Projektowaną była też budowa 9 pancerników i 24 innych okrętów bojowych. 4 nowe pancerniki (Gord Hope, Drake, King Alfred i Leviathan) mają po 14,000 ton pojemności i 30,000 koni parowych siły. — *Oświata.* Wychowanie elementarne uregulowane zostało „aktem szkolnym“ z r. 1870, Irlandja wszakże od dawniejszego już czasu posiadała szkoły pod kierunkiem państwa pozostające. Według tego aktu, gdzie szkoły założone przez prywatnych potrzebom nie odpowiadają, otwierać je mają gminy, a państwo od 1891 płaci dodatek, wynoszący 10 szylingów na każdego ucznia, skutkiem czego w przeważnej liczbie szkół ludowych nauka jest bezpłatna. Jakkolwiek wszakże zaprowadzony został przymus szkolny, niespełna 70 tylko odsetek dzieci do szkół uczęszcza. Do kształcenia nauczycieli istnieją seminarja *(training colleges);* w 1891 r. było 170,462 nauczycielek i tylko 65,858 nauczycieli.—W wychowaniu średniem *(intermediate* czyli *secondary education)* panuje dotąd zamęt, jakkolwiek 1894 r. ustanowioną została komisja do przygotowania reformy. Szkoły są różnych typów; przeważnie pochodzą z czasów dawnych, jako fundacje publiczne; pewna liczba utrzymywana jest kosztem stowarzyszeń szkolnych, znaczna też jest liczba szkół prywatnych; mają po większej części charakter internatów i liczą niewielu uczniów, często tylko 30—50. W szkołach dawnych podstawą nauczania są języki starożytne, i dla tego mają nazwę *grammar schools;* klasy wyższe dzielą się najczęściej na oddział gimnazjalny i realny *(classical* i *modern side).* W ogólności wyższych szkół publicznych *(great public shools)* istnieje w całym kraju 54, nadto w Londynie jest 34 *grammar schools,* a na prowincji 387 *colleges* i *grammar schools.— Uniwersytetów* posiada Anglja 4 (Oksford, Cambridge, Durham, Manchester), Szkocja 4 (Edymburg, Glazgow, Aberdeen, St. Andrews), Irlandja 2 (Trinity College i uniwersytet katolicki, oba w Dublinie). Tak zwany uniwersytet londyński i uniwersytet irlandzki są to tylko władze egzaminacyjne. Istnieje nadto 28 kolegjów uniwersyteckich *(university colleges),* które dają wykształcenie uniwersyteckie lub techniczne, ale nie mają prawa wydawania dyplomów; w liczbie tych kolegjów jest 8 dla kobiet. (Por. Leclerc „L'éducation des classes moyennes et dirigeantes en Angleterre“ 1894; Acland i Smith „Studies in secondary education“ 1892). *Towarzystwa naukowe* koncentrują się w stolicach trzech królestw, a nad wszystkiemi góruje *Royal Society,* akademja nauk w Londynie, założona 1600 r. *British Association* jest to stowarzyszenie wędrowne, gromadzące corocznie uczonych w różnych miastach większych. Najrozleglejsze i najbogatsze zbiory naukowe posiada *British Museum* (ob. Brytańskie muzeum); ogród botaniczny najważniejszy jest w Kew (ob.), z 15 obserwatorjów astronomicznych najsłynniejsze jest w Greenwich. W roku 1892—93 na muzea sztuki i na zbiory naukowe wydatkował rząd 940,928 f. st. Co do urządzeń państwowych ob. Angielska konstytucja, Angielskie prawodawstwo, Angielskie miary i wagi.—*Herb* **W. B.** składa się z dwu tarcz czteropolowych. Na głównej w pierwszem i czwartem polu znajdują się lamparty angielskie, w drugiem lew szkocki, a w trzeciem harfa irlandzka. Mniejsza środkowa tarcza przedstawia dwa złote lwy brunświckie, błękitnego

Herb Wielkiej Brytanji.

lwa laneburskiego i białego rumaka saskiego. Po nad główną tarczą wznosi się korona angielska i stoi lew koronowany, a do koła wije się wstęga orderu podwiązki z napisem „Honny soit qui mal y pense“. Pod spodem angielska róża, szkocki oset i irlandzka koniczyna łączą się z sobą śród splotów dewizy: „Dieu et mon droit“. Ukoronowany lew i jednorożec podtrzymują tarczę. Por. Ramsay „The physical geography of the British Islands“ (6 wyd. Londyn 1894); Meiklejohn „The British empire“ (1891); Milner „The land we liwe in“ (4 tomy, Londyn, 1874), dalej wydawnictwa Kellysa, Ravensteina, Reclusa, Cooka, Haughtona i in.

Anglja właściwa (po angielsku *England*), tak nazwana od Anglów, w połączeniu z księswem Walji stanowi południową, większą część wyspy Wielkiej Brytanji, zwanej już w starożytności Brytanją lub Albjonem. Graniczy na północ ze Szkocją, oddzieloną od niej rz. Tweed, na zachód z morzem Irlandzkiem i kanałem św. Jerzego, na południe z kanałem Kaletańskim, na wschód z morzem Północnem. Obejmuje z wyspami przybrzeżnemi i Walją 151,014 klm. kw. czyli 2,742 mil kw. Brzegi po większej części spadziste, lecz często wyzębione zatokami w głąb kraju zachodzącemi, dla czego też Anglja ze wszystkich krajów europejskich posiada najwięcej najlepszych portów. Pod względem układu pionowego wyżyny zajmują w **A.** prawie tyle obszaru, co i równiny; te ostatnie rozciągają się w większej przestrzeni tylko na brzegach wschodnich i w okolicach ujść rzecznych. Znaczniejsze góry są: Pennińskie, Kumbryjskie, Dewońskie i Cheviot. Co się tyczy stosunków geognostycznych **A.**, to góry i okolice górskie zachodnie wykazują formację pierwotną lub przechodową, wszakże z bardzo ograniczonem wystąpieniem skał pierwotnych, krystalicznych; wewnątrz kraju panują utwory paleozoiczne nowsze, wschód zaś i płd.-wschód utworzony jest przez pokłady oolitowe, kredowe i trzeciorzędowe. — *Klimat.* **A.** leży w płn. części strefy umiarkowanej; najdłuższy dzień na południu wynosi $16^1/_2$ godzin, średnia temperatura roczna w Londynie wynosi 10°C, średnia różnica między temp. lata i zimy dla Londynu $12^1/_2{}^0$; ani upały lata ani mrozy zimy nie są tak silne jak na lądzie stałym, rzeki w płd. okolicach rzadko zamarzają. Ilość wody spadającej z deszczem jest b. znaczna, wiatr panujący zach. i płd.-zach. Bliskość mórz czynią powietrze wilgotnem i zmiennem, jednak nie jest ono niezdrowem; niebo zwykle pokryte chmurami, mgła na wiosnę i w jesieni tak gęsta, że Londyn musi być często w dzień oświetlanym. W ogóle jednak klimat tak jest łagodny, jak w żadnym innym kraju, pod tąż samą szerokością. — Bogactwo **A.** w *minerały* jest znaczne, srebro, miedź rodzima i w różnych rudach, nikiel, cyna (najlepsza w Europie), bizmut, ołów, żelazo, cynk, glinka porcelanowa, grafit, antracyt, węgiel kamienny i brunatny w znacznej ilości; sól kuchenna, olej skalny, bursztyn i w. in. Ze świata *roślinnego* udaje się w **A.** wszystko, co nie wymaga wysokiego gorąca i silnego światła, jak rośliny korzenne, delikatniejsze gatunki owoców w większej części kraju wcale się nie rozwijają, ze zbóż przedewszystkiem pszenica, dalej żyto, owies, — jęczmień dla celów piwowarstwa. Pomimo jednak świetnego stanu rolnictwa, zbiory nie wystarczają i **A.** musi sprowadzać ogromne ilości zboża. Ogrodnictwo w stanie kwitnącym, chmiel angielski jest chwalony, jednak wiele trzeba go jeszcze sprowadzać. Drzewa istotny brak, gęste lasy **A.** oddawna znikły, komunikacja jest zaś ze Szkocją jeszcze tak utrudnioną, że więcej go się sprowadza z zagranicy. *Wodny systemat* Anglji nadzwyczajnie dla kraju pomyślny; przeszło 50 rzek, mimo krótkiego biegu, jest spławnych, a i te naturalne drogi są jeszcze powiązane z sobą licznemi kanałami. Oprócz 52 mil długiej *Tamizy (Thames)*, najznaczniejszej rzeki na wyspie, ważniejsze są następujące Ouse, Humber, Tees, Wear i Tyne, wpadające do m. Północnego; Avon i Ievern do zatoki Brystolskiej, Dee i Mersey, do m. Irlandzkiego, Żaden kraj stosunkowo do przestrzeni, nie posiada tylu kanałów co Anglja. Cztery główne porty: Londyn, Hull, Liverpool i Bristol są niemi połączone. Kanały te tworzą 4 główne systemy: Manczesterski, Liwerpulski, Londyński i Birmingamski. Jeziora są liczne wprawdzie i piękne (w Kumberlandzie), lecz nie wielkie; najznaczniejsze z nich: Windermere. Potężnym środkiem komunikacyjnym, prócz rzek i kanałów, jest rozleglejsza niż gdziekolwiek indziej sieć dróg żelaznych; najważniejszą z nich jest: Dover-Lancasterska, przybierająca od miast, jakie przecina, nazwy: Londyńsko-Birmingamskiej, Londyńsko-Brystolskiej i t. d. Przemysł angielski przewyższa rozległością swoją, a po części także doskonałością wyrobów, przemysł wszystkich innych krajów na kuli ziemskiej. Trzema ogniskami i głównemi siedliskami przemysłu są: Lancashire (co do wyrobów bawełnianych), West-Reading w Yorkshire (co do wyrobów wełnianych) i Staffordshire z częściami Warwicku i Worcestru (co do wyrobów żelaznych i glinianych). Ważną jest również produkcja szkła, porcelany (Derby), papieru, piwa (porter i ale), i t. d.; ważniejszem zaś nad wszystko budownictwo okrętów i połączonych z niemi rzemiosł. — Liczba mieszkańców Anglji i Walji, wraz z przyległościami, która w 1831 wynosiła 13,091,000, podniosła się w 1871 do 22,848,528, a w 1899 wynosiła 31,742,588 głów, oprócz armji i załóg okrętowych. Anglicy, włączając do nich dolnych Szkotów, a wyłączając Celto-Cymbrów w Walji, stanowią plemię anglo-saksońskie, szczepu germańskiego; mieszkańcy wysp Normandzkich należą do szczepu romańskiego i mówią zepsutym językiem francuskim. Religja panująca jest anglikańska. Pod względem politycznym Anglja dzieli się na 40 hrabstw czyli shires, mianowicie: Bed-

ford, Bercks, Buckingham, Cambridge, Chester, Cornwall, Cumberland, Derby, Devon, Dorset, Durham, Essex, Gloucester, Hampshire, Hereford, Hertford, Huntingdon, Kent, Lancaster, Leicester, Lincoln, Middlesex, Monmouth, Norfolk, Northampton, Northumberland, Nottingham, Oxford, Rutland, Shrop, Somerset, Stafford, Suffolk, Surrey, Sussex, Warwick, Westmoreland, Wilts, Worcester i York. Miasta mają zarząd municypalny z wybieraną przez siebie radą miejską i burmistrzem (Mayor). Zresztą rozróżniają się *city*, dawniejsza lub obecna rezydencja biskupa, *town*, miasto z tygodniowym jarmarkiem, *béroughoms* wysyłające deputowanych do parlamentu. Wallja (ob.) składa się z 12 hrabstw. Co do historji Anglji i innych szczegółów, odsyłamy czytelnika do artykułu Wielka Brytanja i artykułów osobno zamieszczonych, a ściągających się do Anglji.

Historja. Nazwa **W.-B.** *(Great-Britain)* jest politycznem mianem zjednoczonych za Jakóba I dwu królestw: Anglji (ob.) i Szkocji (ob.). Anglja, zamieszkana pierwotnie przez Celtów *(Brytów)* pod nazwą *Brytanji* (znana też była Rzymianom nazwa *Albjonu*), była czas jakiś prowincją rzymską, ale 430 r. po Chr. cesarzowie rzymscy wyrzekli się posiadania Brytanji i pozostawili ją na łup walk między plemionami tubylczemi (Brytami) a najezdniczymi Piktami (ob.) i Szkotami (ob. Szkocja). Brytowie, nie mogąc się oprzeć swym sąsiadom, wezwali na pomoc z wybrzeży Niemiec płn. Saksonów, Anglów i Jutów (ob. Anglosaksonowie), którzy (wedle podania) pod wodzą Hengista i Horsy przybyli 449 r. do Brytanji, wypędzili Piktów i Szkotów, a następnie pokonali Brytów i stale się tutaj osiedlili. Jedna część Brytów umknęła do dzisiejszej Walji (ob.), druga przeniosła się do Galji i osiadła w Armoryce, która wzięła z tej przyczyny nazwę Bretanji (ob.), a resztki zostały pod jarzmem zwycięzców. Powstały stąd naród otrzymał od jednego z onych 3 plemion germańskich nazwę *Anglów, Anglików.— Okres I. Od założenia królestw anglosaskich aż do wstąpienia na tron domu Anjou 450—1154 r.* Zdobywcy germańscy utworzyli 7 drobnych anglosaskich królestw *(heptarchja)*, które w I ćwierci IX w. jeden z królów Egbert, władca Wessexu, zjednoczył w jedną monarchję dziedziczną *Anglją* (Ingland). Pod następcami jego ucierpiał kraj bardzo wiele od napaści Normannów z Danji i Norwegji, którzy nawet stałe tu zajęły siedziby. Dopiero wnuk Egberta Alfred W. (ob.), 871—901 pokonał najezdców, przywrócił starosaską ustawę, podniósł kraj do stanu kwitnącego i zapewnił mu spokój, ale za Etelreda II, 979—1016, Duńczycy ponowili straszne swe napady, i państwo pod słabymi władcami w smutnem znajdowało się położeniu. Duchowieństwo wyzyskiwało nabytą przewagę, hrabiowie po prowincjach zamienili swe namiestnictwa w dziedzictwa i rządzili nieograniczenie, a król corocznie prawie musiał się wykupować Duńczykom. Etelred, chcąc się pozbyć najezdców, kazał 1002 r. wyrznąć ich wszystkich, ale Swen, król duński, mszcząc się za ten czyn okrutny, zdobył Anglję całkowicie 1013, a syn jego Kanut W. (ob. Kanut albo Knut) po śmierci Etelreda poślubił Emmę, owdowiałą żonę tego ostatniego, i otrzymał Anglję w swem posiadaniu. Gdy zaś synowie jego Harold (1039) i Hardy Knut (1041) umarli bezdzietnie, panowie angielscy powołali na tron syna Etelredowego Edwarda Wyznawcę, który, okazując szczególne względy Normanom francuskim, wywoływał częste powstania narodowe. Po śmierci Edwarda (5 stycznia 1066) opanował tron hr. Harald, namiestnik Wessexu, ale Edward przyrzekł podobno koronę swemu krewniakowi Wilhelmowi ks. Normandji (ob. Wilhelm Zdobywca), Wilhelm przeto pokonał Harolda pod Hastings (14 października 1066) i ogłosił się królem angielskim. Ze wstąpieniem na tron domu normandzkiego, uległa Anglja znacznemu przewrotowi. Wilhelm zostawił wprawdzie Anglosasom ich prawa pospolite, ale dla utrwalenia swej władzy politycznej wprowadził feudalizm, zniósł przez to wolną własność gruntową i uczynił ją zawisłą od Korony; 700 wielkich lenności, baronji, rozdał między samych jeno Normanów; nawet posiadłości duchowne wciągnął do systemu feudalnego; z 60,000 przeszło drugorzędnych lenności mała tylko liczba przeszła w ręce Anglosasów. Narodowość anglosaską lekceważył Wilhelm, a obyczaje i język francuski wprowadził nie tylko na dwór, ale także i do spraw publicznych, a surowemi prawami o polowaniu obudził nawet niezadowolenie między Normanami; wszystkie jednak powstania przytłumiał srodze, a oporne miasta i prowincje karał okrutnie. Połączenie Angli z Normandją okazało się w następstwach bardzo szkodliwem, wynikły bowiem z tego powodu zaciekłe walki w samej rodzinie królewskiej, a potem wojny z Francją. Z synów Wilhelma Robert dostał Normandję, a Wilhelm II, 1087—1100, Anglję; król ten swą żądzą podbojów ściągnął ciężkie wojny na kraj, i tak już zaniepokojony sporami o inwestytury. Młodszy brat i następca Wilhelma II, Henryk I, 1100—1135, przywłaszczywszy sobie prawa Roberta, zjednał sobie możnowładców rodzajem kapitulacji wyborczej, znanej pod nazwą *Charta libertatum*. Akt ten, potwierdzający prawa publiczne z czasów Edwarda i Wilhelma Zdobywcy, uważany jest za pierwszą podwalinę konstytucji angielskiej. Po kilkoletniej wojnie familijnej przeszła Normandja 1106 r. na własność Korony angielskiej. Feudalizm tymczasem wykształcił się całkowicie, a żywioł staronarodowy, zwłaszcza język anglosaski, znikał coraz bardziej. Papież Paschalis II przyznał kościołowi angiel. prawo inwestytury, niewiele jednak czyniąc ustępstw władzy królewskiej. Jakkolwiek Henryk przyznał następstwo swej córce Matyldzie, poślubionej w drugiem małżeństwie Gotfrydowi Plantagenetowi, hr. Anjou, wszelako Ste-

fan, 1135—54, najmłodszy syn siostry Henrykowej, wstąpił na tron, a Anglja uwikłała się przez to w krwawą wojnę domową. Stefan nadał możnowładcom wiele przywilejów, poddających lud w niewolę, a w końcu musiał uznać za następcę Henryka, syna Matyldy i hr. Anjou.—*Okres II. Dom Anjou.* Henryk II, 1154—89, pierwszy król z domu Plantagenetów (ob.) czyli Anjou, przy pomocy swej potęgi (posiadał $^1/_3$ Francji), podniósł znakomicie osłabioną władzę królewską i zapewnił państwu wielką świetność. Obowiązki wasalskie dozwolił możnowładcom zastępować opłatą pieniężną, za którą utworzył wojsko stałe. Kraj cały podzielił na 5 okręgów wojskowych, a trybunał królewski uczynił najwyższą we wszystkich sprawach instancją; wprowadził też assizy (ob.) i zniósł sądy boże. Przez udzielenie ważnych przywilejów zapewnił miastom i korporacjom ogromny rozwój. Za pośrednictwem tak zwanych *konstytucji klarendońskich* (1164) starał się osłabić znaczenie duchowieństwa, ale uwikłał się przez to w ciężkie spory z Tom. Becketem (ob.). W 1171—72 podbił większą część Irlandji, a choć musiał prowadzić wojny domowe, wspierane chętnie przez Francję i Szkocję, to jednak przeciw pierwszej się obronił, a drugą zmusił do uznania zwierzchnictwa angielskiego. Za syna jego Ryszarda I (ob.) Lwie Serce, 1189—99, znanego z drugiej wyprawy Krzyżowej (ob. Krucjaty), państwo zaczęło upadać. Brat Ryszarda Jan bez Ziemi (ob.), 1199—1216, utracił na rzecz Francji Normandję, Anjou i Maine, a w sporze z papieżem Inocentym III obłożony klątwą i zagrożony utratą korony angielskiej uznał się lennikiem papieża i zobowiązał się płacić mu 1000 marek rocznej daniny. Oburzeni tem możnowładcy wymogli na królu 19 czerwca 1215 tak zwaną *Wielką kartę* (ob. Magna charta), wielokrotnie później potwierdzaną i uważaną za podstawę prawa państwowego i swobód narodowych w Anglji. Z upoważnienia papieża chciał Jan znieść Wielką kartę i wywołał przez to wojnę domową, podczas której przywołany od możnowładców Ludwik, syn Filipa II, kr. franc., zdobył większą część Anglji, ale po śmierci króla hr. Pembroke, mianowany protektorem Anglji, osadził na tronie syna Janowego Henryka III (ob.), 1216—72. Ten niedołęstwem swem, despotyzmem i uległością duchowieństwu spowodował powstanie pod wodzą Montforta (ob.) hr. Leicester, który zmusił króla 1258 do zaprzysiężenia tak zwanych *statutów oksfordzkich*, rozszerzających wielką kartę, a 1264 wziąwszy go do niewoli, zaprowadził pierwszą zupełną reprezentację narodu angielskiego. Monfort zginął pod Evesham 1265, a król rządził w duchu silnie reakcyjnym. Za rządów Henryka III utraciła Anglja posiadłości francuskie z prawej strony rzeki Garonny. Słynne panowanie Edwarda I (ob.), 1272—1307, który podbił Walję 1283 i zmusił do uległości Szkocję (ob.), stanowi niezmiernie ważną epokę w sprawach wewnętrznych. Ustanowił on surową policję, tworzył sądy pokojów, rozwijał prawodawstwo i sądownictwo, osłabiał przewagę szlachty. Aby uczynić się mniej zależnym od baronów, przypuścił za wzorem Montforta do sejmu krajowego czyli *parlamentu* deputowanych miejskich, którzy stanowili przeciwwagę możnowładcom i wzmacniali władzę królewską. Wedle prawa z 1292 każde hrabstwo powinno wysyłać do parlamentu po dwu wolnych właścicieli ziemskich *(knights)*, jako reprezentantów drobnej szlachty *(gentry)*, i każde miasto również po dwu deputowanych. Reforma ta zapewniła w życiu państwowem udział stanowi trzeciemu i dała początek izbie niższej. Ponieważ król mimo to samowolnie zakładał podatki, przeto musiał, rozszerzając Wielką kartę, zobowiązać się (1297), że bez zgody deputowanych nie będzie żadnego pobierał podatku; 1300 zniósł też srogie prawa leśne czyli *charta de foresta*. Za Edwarda II (ob.), 1307—27, napróżno usiłowali baronowie odzyskać utraconą władzę polityczną. Pod Edwardem III (ob.), 1327—77, popada Szkocja (ob.) 1334 i 1346 w większą jeszcze od Anglji zależność, a 1338 rozpoczyna się 100-letnia wojna z Francją o koronę francuską. Wojny te, kilkakrotnie wznawiane, nie doprowadziły Edwarda III do celu zamierzonego, ale czyniąc króla zależnym od parlamentu w sprawach finansowych, przyczyniły się wielce do utrwalenia i rozwinięcia konstytucji. Edward III w ciągu swego panowania 70 razy zwoływał parlament, a 20 razy zaprzysięgał Kartę. Od 1343 r. składa się już parlament ciągle z dwu izb: *z izby niższej* czyli *gmin*, w której zasiadają deputowani od miast i gentry, i z *izby wyższej*, do której wchodzą prałaci i baronowie, jako bezpośredni wasalowie korony *(peers)*, oraz mianowani przez króla i inni znakomitsi panowie; izba niższa występuje jako ciało prawodawcze, a izba wyższa jako najwyższy trybunał państwa. Opierając się na parlamencie, położyli królowie tamę uroszczeniom papieżów, i już Edward III zaprzestał im płacić daninę lenniczą. Równocześnie występuje przeciw papiestwu Wiclíffe (ob.), torując drogę reformacji. Zaznaczyć też wypada, że 1362 usuwają Anglicy ze spraw publicznych język francuski, którego miejsce zajmuje i rozwija się stopniowo upośledzony dotąd i nieokrzesany język ojczysty. Za Ryszarda II (ob.), 1377—99, osłabieni już przedtem w swej potędze wasalowie usuwają się na drugi plan, ale za to intrygami swemi niepokoją kraj książęta krwi. Stryjowie królewscy (książęta: Lancaster, York i Gloucester) pogrążają Anglję w odmęt straszny; równocześnie trwają niszczące wojny z Francją i Szkocją, a nadomiar wszystkiego wybucha 1381 groźne powstanie chłopskie (demokratyczno-religijne) pod wodzą kowala Wat Tylera. Korzystając z ogólnego rozprzężenia syn Lancastra, Henryk ks. Hereford, bierze króla w niewolę 20 sierpnia 1399 i za zezwoleniem parlamentu zasiada 30 września na tronie angielskim.

W początkach swego panowania musiał Henryk IV (ob.), 1399—1413, zwalczać obok demokratycznych poruszeń Louhrdów (ob.) liczne spiski i bunty. Izba gmin, korzystając z uzurpacji króla, wymogła na nim ordynację wyborczą, ograniczającą wpływ dworu, nietykalność swych członków i prawo wglądania w szafunek groszem publicznym. Za to proponowała izba gmin konfiskatę dóbr duchownych (obejmujących $^1/_3$ ziemi całego kraju), ale król na czyn taki się nie odważył. Henryk V (ob.), 1413—22, wznowiwszy pretensję Edwarda III do tronu francuskiego, prowadził szczęśliwą wojnę z Francją i przy pomocy partji burgundzkiej miał sobie zapewnione obok posiadanej już od 1420 r. regencji następstwo na tron francuski. Małoletni Henryk VI (ob.) koronował się nawet jako król francuski w Paryżu 1430, ale z ocknieniem się we Francji ducha narodowego utracili tu Anglicy wszystkie swe posiadłości, tak, że 1453 pozostało im jedno tylko Calais. Niepowodzenie wojenne, niedołęstwo króla, intrygi królowej Małgorzaty d'Anjou (ob. Małgorzata Andegaweńska) wywołują ogólne w narodzie niezadowolenie. Ryszard ks. York, posiadający bliższe prawa do tronu, występuje przeciw królowi zbrojnie, i wybucha tym sposobem krwawa trzydziestoletnia *Róży białej i czerwonej wojna* (ob.) między domami Lancastrów i Yorków. Ryszard po wzięciu króla do niewoli (10 lipca 1460) ogłoszony przez parlament protektorem państwa, ginie 30 grudnia 1460 pod Wakefield, a syn jego, Edward hr. March, za zgodą parlamentu wstępuje 4 marca 1461 na tron pod imieniem Edwarda IV (ob.). Zawzięta wojna ze wszystkiemi okrucieństwy swemi sroży się jednak ciągle. Warwick (ob.) spycha Edwarda IV i osadza na tronie więzionego Henryka VI (1479), a ten w kilka miesięcy ustępuje znów miejsca swemu rywalowi. Po śmierci Edwarda IV (1483) bez oporu wprawdzie został obwołany królem 12-letni syn jego Edward V (ob.), ale stryj nowego króla, Ryszard ks. Gloucester, chytrością i przemocą przywłaszcza sobie władzę najwyższą i 1483 morduje synów królewskich. Uzurpacja Ryszarda II trwała jednak krótko, bo Henryk Tudor, hr. Richmond, przez matkę należący do domu Lancastrów, poparty przez lud, zwycięża i zabija w bitwie pod Bosworth 22 sierpnia 1485 Ryszarda, z którego śmiercią kończy się słynny w dziejach dom Plantagenetów czyli Anjou.— *Okres III. Dom Tudorów, 1485—1603.* Henryk VII (ob.), 1485—1509, pierwszy z domu Tudorów, powszechną w narodzie żądzę pokoju wyzyskał nie tylko dla utrwalenia swej dynastji, ale także i dla rozszerzenia władzy królewskiej. W wojnie domowej osłabła do reszty dawna potęga szlachty, a mieszczaństwo w izbie gmin zajmuje stanowisko pierwszorzędne; przeciw tej więc klasie zwraca się polityka królewska. Przez ścisłą oszczędność w finansach oswobadza się znacznie Henryk VII od zależności parlamentu i przeprowadza uchwałę, mocą której rozporządzalność tronem ma należeć po wsze czasy do króla. Ustanawia także trybunał nadzwyczajny *(Izba gwiaździsta)*, który bez udziału przysięgłych rozstrzyga wszystkie sprawy, dotyczące korony. Henryk VIII (ob.), 1509—47, kierując się śmiałą polityką ojca, mająca na celu osłabienie parlamentu i szlachty, przemienił starą monarchję feudalną w zupełną despotję. Do spraw europejskich mieszał się król nie tyle dla dobra narodu, ile raczej z osobistych skłonności i wyrachowań, dlatego też udział Anglji w wojnach ówczesnych żadnego jej nie przyniósł pożytku. Rządy wewnętrzne Henryka VIII były nie mniej zgubne dla swobód publicznych. Roztrwoniwszy zebrane przez ojca skarby, zmusił do wszelkiej uległości parlament, i to tem łatwiej, że naród, przez szerzenie się reformacji podzielony przez wrogie sobie partje, zapominał wśród walk religijnych o interesach politycznych. Henryk VIII nawet ruch kościelny wyzyskał dla celów swych prywatnych i dla wzmocnienia władzy królewskiej. Wyjednał u parlamentu 1534 supremację w sprawach kościelnych, 1536 zniósł klasztory i skonfiskował dobra klasztorne, a w zatwierdzonych 1539 przez parlament nowych artykułach wiary jednocząc zasady katolicyzmu z protestantyzmem, utrzymał organizację hierarchiczną i karał okrutnie opornych, zarówno katolików, jak protestantów. Reformacja była dla niego jednym z głównych środków do utwierdzenia despotyzmu. Edward VI (ob.), 1547—53, zostawał podczas swej małoletności pod opieką wuja ks. Somerset (ob.), który rządził łagodnie, ugruntowywał reformację, zaprzestał wszelkich prześladowań religijnych i zwrócił parlamentowi zupełną jego władzę. Ks. Northumberland strącił jednak Somerseta, prześladował katolików i w ułożonych przez Cranmera (ob.) a zatwierdzonych 1552 przez parlament 42 artykułach wiary utwierdził kościół episkopalny. Chociaż Edward VI za namową Northumberlanda samowolnie wyłączył od tronu dwie siostry Marję i Elżbietę, a za następczynię uznał synową jego a daleką swą krewniaczkę Joannę Grey (ob.), żarliwą protestantkę, jednakże Marja (ob.), 1553—58, zaraz po śmierci brata bez żadnego niemal oporu została królową, ale przejęta nawskroś, równie jak i mąż jej Filip II, kr. hiszpań., fanatyzmem katolickim, rozpoczęła straszną reakcję kościelną i okrutnie prześladowała protestantów. W wojnie z Francją, podjętej przez królowę wbrew woli parlamentu (1557), utraciła Anglja ostatnią swą posiadłość na ziemi francuskiej, Calais, 1558. Dlatego też wstąpienie na tron protestanckiej Elżbiety (ob.), 1558—1603, przyrodniej siostry Marji, napełniło większą część narodu radością. Przywrócono zaraz stan kościoła, jaki był za Edwarda VI, a duchowieństwo, urzędnicy i członkowie parlamentu musieli złożyć królowej tak zwaną przysięgę supremacyjną (w rzeczach kościelnych). Jakkolwiek Elżbieta rządziła

całkiem despotycznie, to jednak naród mniej cierpiał od jej despotyzmu aniżeli od despotyzmu Henryka VIII. Królowa bowiem troszczyła się gorliwie o podniesienie dobrobytu materjalnego. Kierunek życia praktycznego, jaki się wówczas rozwinął między Anglikami, pozostał i nadal panującym. Rolnictwo podniosło się do wysoce kwitnącego stanu, a przemysł rozwijał się z niesłychaną szybkością. Z udoskonaleniem żeglugi rozszerzył się bystro handel zagraniczny (z Rosją, Lewantem i Indjami Wschodniemi). Odważni marynarze torowali Anglji drogi handlowe po wszystkich morzach; 30 grudnia 1600 r. nadała Elżbieta pierwszy przywilej *Wschodnio-indyjskiej kampanji* (ob.). Polityka zewnętrzna zostawała w zgodzie z interesami i dążnościami narodu. Walcząc z Hiszpanją, reprezentantką katolicyzmu i władczynią mórz, zniszczyli Anglicy hiszpańską *Armadę* (ob.) 1588 i po wszystkich wodach ścigając floty hiszpańskie, ogromne zdobyli łupy. Irlandja (ob.) za to w najsmutniejszem znajdowała się położeniu. Gwałtem wprowadzony kościół episkopalny oburzył ludność katolicką i wywołał 1595 powszechne powstanie, stłumione krwawo ostatecznie dopiero 1601 r. Nieprzyjazne stosunki ze Szkocją (ścięcie Marji (ob.) Stuart, mieszanie się Elżbiety we wszystkie niemal sprawy szkockie) zaczęły się wreszcie ułagadzać i zakończyły się pokojowo z korzyścią dla obu sąsiednich narodów. Elżbieta bowiem uznała za następcę swego krewniaka, syna Marji Stuart, Jakóba VI kr. szkockiego, który wstąpił na tron angielski jako Jakób I i dał początek domowi Stuartów. — *Okres IV. Dom Stuartów*, 1603—88. Jakób I (ob.), 1603—25, zjednoczył na swej głowie wszystkie 3 korony (Anglji, Irlandji i Szkocji) pod tytułem króla *Wielkiej Brytanji i Irlandji*. Szkocja zachowała jednak swą odrębność. Jakób I, pedant uczony, mając przesadne pojęcia o prerogatywach królewskich, nie zupełnie odpowiadał usposobieniu narodu angielskiego. Przystąpił on do kościoła episkopalnego, najbardziej kwadrującego z jego zasadami politycznemi, prześladował republikańskich purytanów (ob.), a katolików tolerował jeno. Z powodu *prochowego spisku* (ob.) katolików zaprowadził przysięgę wierności *(Oath of allegiance)*, którą musiało składać duchowieństwo i (od 1610) wszyscy urzędnicy. Z parlamentem pierwsze wszczął spory 1613 r. z przyczyny nieprzyznanych przez izbę gmin subsydjów. Dopuszczając się odtąd nieprzeliczonych samowolności, oburzał naród angielski, a i w Szkocji przez wprowadzenie episkopalizmu i prześladowanie prezbiterjanów ściągnął na się nienawiść ogólną. W Irlandji też samowolnem wprowadzeniem zbawiennych zresztą reform politycznych (zniesienie feudalizmu i zapewnienie wolności osobistej i majątkowej) wywołał powszechne niezadowolenie, które musiał przytłumiać siłą zbrojną i mnogiemi konfiskatami. W tej epoce przypada też zakładanie kolonji angielskich w Ameryce półn., rozpoczęte już za Elżbiety przez Raleigha (pierwszą kolonją była Wirginja), a odtąd silnie się rozszerzające głównie z powodu prześladowań religijnych. Koloniści otworzyli ze swą metropolją handel futrami i tytniem. Syn Jakóba I, Karol I (ob.), 1625—49, podzielał w zupełności zasady ojca. Podejrzewany o katolicyzm, nie miał sympatji ani u Anglików, ani u Szkotów. Parlament też z samego zaraz początku odmówił mu sum dostatecznych i żądał usunięcia nadużyć. Wówczas król uciekł się do pożyczek dobrowolnych i dopuszczał się zdzierstw wszelakich i wyciskał bezprawne daniny. Wśród tej niezgody z narodem rozpoczął niepomyślną w następstwach wojnę z Hiszpanją i Francją i w taką popadł nędzę finansową, że 1628 r. za znaczne subsysja zatwierdził *Petition of rights*, która rozszerzona na korzyść nietykalności majątku prywatnego, stała się jednem z zasadniczych praw konstytucji angielskiej. Nie myślał jednak król szanować praw parlamentu. Jakoż nie mogąc otrzymać zatwierdzenia od parlamentu pewnych opłat, rozwiązał izby 1629 i przy pomocy ministrów hr. Strafforda (ob.) i Lauda (eb.) rządził lat 11 bez parlamentu, dopuszczając się wszelkiego rodzaju gwałtów i nadużyć. Izba gwiaździsta usprawiedliwiała wszystkie bezprawia królewskie. Urosło więc stąd niezadowolenie powszechne, a rewolucja w takim stanie rzeczy stała się nieuniknioną. Pierwsze jej objawy wybuchły w Szkocji. Prezbiterjanie tameczni, oburzeni gwałtownem rozszerzeniem liturgji anglikańsko-episkopalnej, ustanowili w Edymburgu 1638 rząd rewolucyjny, pobili wojska królewskie 1640 pod Newburne i zawarli z parami angielskimi układ, mocą którego parlament angielski miał załatwić niezgody z królem. Parlament ten, otwarty 3 listopada 1640 r., wystąpił tak śmiało i energicznie przeciw królowi, że tenże w maju 1641 ogłosił jego nierozwiązalność. Tym sposobem ukonstytuował się już, rzec można, rząd rewolucyjny. Parlament usunął zaraz liczne nadużycia, zawarł ze Szkotami 7 sierpnia 1641 r. pokój i zatwierdził istniejący od 1638 w Szkocji Covenant (ob.) religijny, a parlamenty wszystkich 3 królestw musiały zaprzysiądz ogólną amnestję. Tymczasem bunt Irlandczyków, pragnących uwolnić się z pod jarzma angielskiego, wybuchły 23 października 1641 r., wpłynął wielce na bieg wypadków. Kiedy więc parlament wysłał wojska do Irlandji w grudniu 1641, dwór, zebrawszy szlachtę, rozpoczął wojnę domową latem 1642. Szkoci w czerwcu 1643 r. zawarli też z parlamentem angielskim traktat (mocą którego prezbiterjanizm został wprowadzony do Anglji), 1643 połączyli swój korpus z armją parlamentu i odnieśli wespół z Anglikami zwycięstwo nad wojskami królewskiemi pod Marstonmoor 2 lipca 1644 r. W armji angielskiej utworzyła się tymczasem partja *Independentów* (ob.), którzy domagali się rozleglejszych reform politycznych i kościelnych, a jeden z ich

przywódców Ol. Cromwell (ob.) takim fanatyzmem religijnym i politycznym ożywił żołnierzy parlamentu, że ci pod wodzą Fairfaxa (ob.) pobili na głowę regalistów pod Naseby 14 czerwca 1645 r.; król uciekł do obozu Szkotów, a w styczniu 1647 wydany został przez nich za znaczną sumę parlamentowi. Gdy parlament chciał teraz rozpuścić swe wojska, Cromwell na ich czele opanował Londyn 6 sierpnia 1647 r. i osobę króla, a po bezskutecznych z nim układach kazał Fairfaxowi ponownie zająć Londyn i rozpędzić parlament, który pod nazwą *kadłubparlamentu* (w izbie gmin zasiadało jeno 60 członków) składał się z samych independentów. Komisja złożona z tych ostatnich skazała Karola I 27 stycznia 1649 r. na śmierć, a wyrok został wykonany 30 stycznia t. r. Utworzył się tym sposobem rząd militarny z Cromwellem na czele. Cromwell zmusił teraz do posłuszeństwa Irlandję (1649), pokonał pod Dunbar 3 września 1650 r. Szkotów, którzy weszli w układy z ks. Walji (późniejszym Karolem II), a 1651 r. i tego ostatniego pod Worcester. Szkocja, Irlandja i kolonje amerykańskie uznały rzeczpospolitą, a o przyjaźń jej ubiegały się i monarchje europejskie. Szczęśliwą wojnę z Niderlandami (1652—54) ukończył Cromwell z korzyścią dla Anglji, rozpędził *długi parlament* 20 kwietnia 1653, a potem uczynił to samo dwukrotnie z nowo zwoływanemi zgromadzeniami i mianowany następnie protektorem rzeczypospolitej zaprowadził rząd militarny, sprawując dyktaturę bezwzględną. Mimo swego despotyzmu utwierdził Cromwell w ziomkach zamiłowanie swobód, rozbudził w narodzie energję polityczną, a w wojnie z Hiszpanją zabrał jej Jamajkę i podniósł Anglję do szczytu świetności i potęgi. Irlandja tylko jęczała pod uciskiem angielskim. Cromwell umarł 1658, pozostawiając wielu niechętnych nawet między republikanami. Rada stanu ogłosiła wprawdzie protektorem jego syna Ryszarda, ale dowódcy armji zmusili go 25 maja 1659 r. do abdykacji, opanowali najwyższe stanowiska i ustanowili komisję bezpieczeństwa *(Commitee of safety)*, która miała rząd sprawować. Wynikłej stąd anarchji położył koniec generał Monk (ob.), chcąc przywrócić Karola II, opanował 3 lut. 1660 r. Londyn, zwołał kadłub-parlament, który, wybrawszy z samych prawie rojalistów radę stanu, rozwiązał się, a nowy parlament obwołał 8 maja 1660 r. królem trzech państw Karola II. Nowy król przed swym obiorem jeszcze przyrzekł powszechną amnestję, zupełną wolność sumienia i szanowanie praw przez naród nabytych, ale parlament wśród ogólnego zadowolenia zapomniał raz nazawsze oznaczyć stale chwiejne dotąd granice władzy królewskiej i tym sposobem umożebnił nowe walki i nową rewolucję. Restauracja postępowała z początku dosyć łagodnie, ale nowy parlament z 1661 r. okazał się nieprzejednanym. Osławiony akt jednostajności *(Act of uniformity)* z 1662 r. przywrócił dawne prześladowania Nonkonformistów (ob.) i pogrążył kraj w wir religijnych zawichrzeń. Duszą reakcji był kanclerz Clarendon (ob.). Na dworze ujawniły się nawet sympatye katolickie, które obok interesów pieniężnych i tajemnych planów reformy, rzuciły króla w ręce Ludwika XIV i skłoniły go do niepolitycznej wojny (1664—67) z Niderlandami. Zaprzedane Ludwikowi XIV tak zwane ministerjum Kabały (ob.) pracowało wespół z bratem królewskim, ks. York, nad przywróceniem katolicyzmu i tronu absolutnego. Nowa wojna z Niderlandami (1672—74) przyniosła jeno klęski krajowi. Równocześnie trwała walka parlamentu z ministerjum. Król musiał 1673 znieść edykt tolerancyjny (wydany w interesie katolicyzmu), potwierdzić słynny *Test acte* (ob.) i rozpuścić znienawidzony gabinet, a parlament przeprowadził 1679 r. *Habeas-Corpus-acte* (ob.), zapewniający wolność osobistą wobec prześladowań dworu. Dwór jednak, rozwiązawszy parlament, rozpoczął 1680 roku srogą reakcję katolicko-rojalistowską, której głową był ks. York. Wszelkiego rodzaju nadużyciom i bezprawiom nie było teraz miary. W tym także czasie wśród najzawziętszych sporów stronniczych wchodzą w użycie nazwy dwu przeciwnych sobie partji: Whigów i Torysów (ob. Tory i Whig). Tamci byli stronnikami protestantyzmu i konstytucji, ci stronnikami polityki dworskiej. Whigowie krwawemi prześladowaniami byli tak osłabieni, że nie mogli przeszkodzić wstąpieniu na tron ks. York pod imieniem Jakóba II (ob.), 1685—88. Jakób II, stłumiwszy krwawo powstanie ks. Monmouth, rozwiązał parlament, wprowadził katolicyzm z Jezuitami, narzucił akt tolerancyjny i wogóle sprawował rządy w duchu arcy reakcyjnym, czem powszechną ściągnął na się nienawiść. Naród urodzonego 1688 następcę tronu uważał za dziecię podsunięte i pragnął zapewnić tron protestanckim córkom królewskim; jedna z nich Marja (ob.) była za Wilhelmem ks. Oranji, sztatuderem Niderlandów, druga Anna (ob.) za Jerzym ks. duńskim. Wilhelm, zostając w porozumieniu ze stronnictwami protestanckiemi i występując w obronie praw swej żony, wylądował 1688 r. w Anglji, znalazł wszędzie dobre przyjęcie i opanował bez oporu Londyn, a Jakób II od wszystkich opuszczony musiał z kraju uciekać. Parlament 3 lutego 1689 r. przyznał koronę Marji i jej mężowi, z tem jednak zastrzeżeniem, że rządy będzie sprawował Wilhelm i że, w razie bezdzietnej śmierci obojga małżonków zasiądzie na tronie ks. Anna. Równocześnie musiał Wilhelm zatwierdzić nowe prawo, które pod nazwą *Declaration of right* (ob.) obejmowało najdokładniejsze określenia granic władzy królewskiej i od tej pory uważane jest za podwalinę narodowych swobód angielskich. Szkocji zapewnił też król usunięcie episkopatu, oraz zniesienie supremacji królewskiej i prawa patronatu. Dopiero teraz po tej drugiej katastrofie zakończyła się ostatecznie rewolucja, przywrócono prawo publiczne

i utorowano drogę pokojowemu pojednaniu interesów religijnych,—*Okres V. Od wstąpienia na tron Wilhelma III ks. Oranji aż do śmierci królowej Anny 1689—1714.* Z Wilhelmem III zyskali wielki wpływ na sprawy państwa whigowie; partję zaś oburzonych tem torysów pomnożyli tak zwani *Jakobici* (ob.). W r. 1689 ogłosił parlament wielki akt tolerancji, obejmujący wszystkich *dissenteres* (ob.), prócz socynjanów, i przeprowadził ważną reformę finansową w ten sposób, że listę cywilną oddzielił od innych wydatków publicznych i wyznaczył królowi 700,000 funt. sterl. Co się tycze stosunków zewnętrznych, zaznaczyć wypada, że Francja, rywalizując z Anglją na morzu, działała wszędzie z jej szkodą. Wilhelm więc, uśmierzywszy wspierane przez Ludwika XIV w imieniu Jakóba II powstanie Irlandczyków (1690—91), rozpoczął wojnę z Francją, ale pokojem ryświckim 1697 r. nie uzyskał odpowiednich nakładom korzyści i obudził przez to pewne w narodzie niezadowolenie. Parlament więc starał się ograniczyć bardziej jeszcze władzę królewską. Jakoż 1694 przeprowadzono prawo trzechletnich parlamentów, a 1697 zmniejszono liczbę wojska (jako narzędzie despotyzmu) do 10,000. Mimo to wzięła **W.-B.** udział w *hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej* (ob.) przeciw Francji, a wojska angielskie pod rządami królowej Anny (ob.), 1702—14, następczyni Wilhelma, niejednokrotnie okryły się piękną chwałą. Za tegoż panowania przyszło do skutku 1 maja 1707 r. zupełne zjednoczenie Szkocji (ob.) z Anglją, tak, że oba kraje stanowią odtąd jednolite królestwo pod nazwą *Wielkiej Brytanji.* Wspierany przez Francję zamach pretendenta Jakóba III (ob.) 1708 r. zupełnie się nie udał. Bezowocne też były usiłowania zakończenia wojny z Francją. Tymczasem wskutek kabały dworskiej upadła familja Marlborough (ob.), a z nią utraciła łaskę królowej partja whigów. Nowe więc ministerjum torysowskie (od 1710) i parlament torysowski zawarły pokój utrechcki z Francją 11 kwietnia, z Hiszpanją 13 lipca 1713. **W.-B.** otrzymała od Hiszpanji Gibraltar z Minorką, a od Francji zatokę Hudsońską, Nową Szkocję i Newfundland oraz uznanie protestanckiego następstwa tronu. Nadto jeszcze zaznaczyć należy, że flota francuska była zniszczona, gdy tymczasem flota wiel.-brytańska była potężna. Od tej też pory jest **W.-B.** władczynią mórz; jej handel, jej przemysł, jej kolonje wzrastały niezmiernie.—*Okres VI. Dom Hanowerski aż do wstąpienia na tron królowej Wiktorji 1714—1837.* Po śmierci Anny wstąpił na tron mocą aktu sukcesyjnego z 1701 r., zapewniającego koronę w.-brytańską protestanckim następcom Jakóba II, elektor hanowerski pod imieniem Jerzego I (ob.) 1714—1727. Ministerjum torysowskie ustąpiło miejsca whigowskiemu (Stanhope, Walpole) i było pociągnięte do surowej odpowiedzialności; wypadek ten pomnożył partję Jakobitów. Jednakże zamach pretendenta (grudzień 1715), który osobiście wywiesił chorągiew powstania w Szkocji, nie udał się, a stronnictwo Jakobitów zostało nazawsze unicestwione. W 1716 przeprowadził dwór 7-letnie trwanie parlamentów, a ważne to prawo zapewniło prawodawstwu charakter stały i koronę uczyniło bardziej zależną od reprezentacji narodu. Po załatwieniu nieporozumień z Hiszpanją polityka zewnętrzna wzięła obrót zupełnie pokojowy, co dla kraju wielką było korzyścią. Ze wstąpieniem na tron Jerzego II (ob.), 1727—1760, nie zmieniło się w niczem stanowisko stronnictw. Wojna z Hiszpanją (od 1739) ciągnęła się z małem obustronnem powodzeniem. Dopiero w *austrjackiej wojnie sukcesyjnej* (ob.) czynny i zaszczytny **W.-B.** wzięła udział. Król osobiście walczył szczęśliwie na lądzie, a flota angielska pokonała francuską pod Toulonem 22 lutego 1744 r. Groźne powstanie Szkocji, wywołane 1745 przez młodszego pretendenta *Karola Edwarda* (ob.), zostało zgniecione w bitwie pod Culloden 27 kwietnia 1746. Ledwie pokojem akwizgrańskim 18 października 1748 r. **W.-B.** i Francja pogodziły się, zwracając sobie obustronne zdobycze, gdy wkrótce na granicach Nowej Szkocji ponowna wybuchła wojna. **W.-B.** walczyła przeciw Francji na wodach wschodnio- i zachodnio-indyjskich, oraz sprzymierzona z Prusami w Niemczech (ob. Siedmioletnia wojna). Wojnę tę zakończył dopiero Jerzy III (ob.), 1760—1820, z którego panowaniem poczyna się najważniejsza w dziejach **W.-B.** epoka. Korzystnym pokojem paryskim 1763 r. otrzymała **W.-B.** od Francji Kanadę, przylądek Breton, wyspy: św. Wincentego, Dominikę i Tabago, a od Hiszpanji Florydę i ważne przywileje handlowe. Równocześnie poczynili Anglicy ogromne podboje w Indjach wschodnich. Lord Clive zdobył na rzecz kompanji wschodnio-indyjskiej 3 królestwa: Bengalję, Behar i Orisę. Wypadek ten zapewnił obywatelom **W.-B.** wielkie bogactwa i wpłynął znakomicie na rozwój przemysłu i handlu. Skarb państwa jednakże w smutnym był stanie. Dług publiczny skutkiem wojen doszedł 146 miljonów funt. sterl. Z tego to powodu ministerjum Grenville'a postanowiło z kolonji amerykańskich nowe wydobyć źródła dochodu przez podniesienie cła wchodowego i zaprowadzenie opłaty stemplowej. Kolonje oparły się tej samowoli, a ich opór pochwalali wolnomyślni nawet Anglicy. O kwestję tę rozbiły się ministerja: Grenville'a, Rockinghama i Graftona. Dopiero North (ob.), objąwszy władzę, zniósł wszystkie opłaty oprócz cła od herbaty, które bądź co bądź postanowił utrzymać. Wynikło stąd zabopólne rozjątrzenie i przychodziło nawet do gwałtów. Gdy wreszcie kolonje na kongresie filadelfijskim (1774) zabroniły przywozu towarów z metropolji i z Indji Zachodnich, a 4 lipca 1776 kongres ogłosił niepodległość 13 zjednoczonych stanów, rozpoczęła się wojna, w której Francja stanęła 1778

po stronie kolonji przeciw **W.-B.** i skłoniła do udziału nawet Hiszpanję 1779; oprócz tego północne mocarstwa morskie dla zabezpieczenia swego handlu utworzyły zbrojną neutralność. **W.-B.** *(gabinet Shelburne'a)* musiała więc zawrzeć z kolonjami osobny pokój 30 listopada 1782 i przyznała im całkowitą niezależność, a we wrześniu 1783 zawarła w Wersalu pokój ogólny, mocą którego ustąpiła Francji Tabago, Goree, St. Pierre i Miquelon, a Hiszpanji Florydę z Minorką. Jednocześnie Irlandja, domagając się wolności religji i handlu, powstała zbrojnie 1779 i uzyskała znacznie większą autonomję polityczną. Naród wogóle był niezadowolony, a dług państwa doszedł cyfry 238 miljonów. Shelburne ustąpił więc miejsca Pittowi (ob.), który wśród najcięższych okoliczności długo kierował nawą państwa. Przywódcy whigów, Fox (ob.) i Burke (ob.) zażądali wielu reform politycznych i filantropijnych, gdy rewolucja francuska obudziła potężne sympatje w narodzie angielskim. Wówczas obie partje szlacheckie, whigowie i torysowie, lękając się swego upadku w razie zmiany konstytucji arystokratycznej, połączyły się z sobą, by wspólnie zwalczać ducha demokratyzmu. Po straceniu Ludwika XVI i wypowiedzeniu przez konwencję (1 lutego 1793) wojny Niderlandom i Hiszpanji, stanęła **W.-B.** po stronie sprzymierzonych przeciw Francji i utrzymała swą przewagę na morzu, walcząc od 1794 r. sama jedna tylko. Wewnątrz zaś, dla przytłumienia wrzenia demokratycznego, zgodził się parlament na zawieszenie Habeas-Corpus-acte i zatwierdził wiele praw wyjątkowych. W Irlandji (gdzie od dawna już nurtowała unja katolicka, wspierana teraz czynnie przez Francję (kilka wypraw francuskich nie powiodło się), przyszło do okrutnej wojny domowej. Nareszcie po jej stłumieniu wcielił rząd Irlandję (ob.) całkowicie do **W.-B.**, połączywszy parlament irlandzki z brytańskim (1800). Równocześnie była **W.-B.** duszą nowej koalicji (1799) przeciw Francji; jednakże po pokoju lunewilskim pozostała znów sama, a mając nadto przeciw sobie Rosję (do wstąpienia na tron Aleksandra I), Szwecję i Danję, połączone traktatem neutralności, musiała za ministerjum Addingtona (Pitt ustąpił 1801, powiększywszy dług z 238 do 528 miljon., a podatki roczne z 12 do 34 miljonów funt. sterlingów) zawrzeć z Francją (27 marca 1802) pokój w Amiens, mocą którego zrzekła się wszystkich podbojów prócz Trinidadu i Cejlonu. Gdy się jednak przekonano, że przewaga Francji na kontynencie zagraża handlowi uniwersalnemu i samej egzystencji państwa, wypowiedziała **W.-B.** za zgodą wszystkich partji nową wojnę Francji (16 maja 1803 r.), a Pitt 1804 r. zajął miejsce Addingtona (od 1806 do mar. 1807 stał u steru Grenville, potem Portland, w którego gabinecie sprawami zewnętrznemi kierował Canning). Jednakże mimo nowych koalicji r. 1805 i 1806—7 i zwycięstwa Nelsona pod Trafalgar (21 paźdz. 1805) nie tylko **W.-B.** żadnych nie odniosła korzyści, ale nawet musiała 1807 r. walczyć przeciw Danji i Rosji i ujrzała się wyłączoną ze wszystkich niemal portów europejskich (ob. *Kontynentalny system*), tak, że handel regularny zastępowała kolosalnem przemytnictwem. Teraz interesy swe przykuła do półwyspu Pirenejskiego, gdzie mimo kilku zwycięstw Wellingtona (ob.) nie mogła Napoleonowi na lądzie dotrzymać kroku; na morzu jeno była po dawnemu niezwyciężona. Dopiero po odwrocie Napoleona z Moskwy 1812 r., używszy wszystkich środków (pieniężnych) dla wznowienia koalicji, widziała swe usiłowania jak najpiękniejszym uwieńczone skutkiem. Sprawami zewnętrznemi w gabinecie Liverpoola (ob.) kierował wówczas Castlereagh (ob.), a w imieniu chorego na umyśle króla sprawował od 1811 r. regencję ks. Walji. Po pokoju paryskim (30 maja 1814) stanęła **W.-B.** na szczycie potęgi; żadna kwestja europejska nie mogła być przeprowadzona mimo woli i wbrew jej interesom. Nie licząc podbojów w Indjach, pozyskała jeszcze **W.-B.** Maltę, Tabago, Sct.-Lucie, Isle-de-France i Seszelle od Francji, Demerary, Essequibo, Berbice i przylądek Dobrej Nadziei od Holandji, a Helgoland od Danji. Wojna ze Stanami Zjednoczonymi (1812—14), prowadzona ze zmiennem szczęściem, zakończyła się pokojem gandawskim, a powrót Napoleona ozdobił **W.-B.** nowym tryumfem pod Waterloo. Jakkolwiek z olbrzymich tych bojów wyszła **W.-B.** potężną, mimo to jednak ludność (głównie robotnicza) skutkiem długoletniej wojny i wszystkich jej dla wewnętrznego rozwoju szkodliwych następstw (dług publiczny podniósł się do 800 miljonów funt. sterl., a produkcja fabryczna skutkiem systemu kontynentalnego wielce się zmniejszyła), popadła w straszną nędzę. Przychodziło stąd do krwawych zawichrzeń (na 16 sierpnia 1818 roku w Manchester) i spisków, a nienawidzony rząd torysów, pragnący przez trzymanie się polityki kontynentalnej i utrwalenie zasady legitymistycznej utrwalić także potęgę arystokracji angielskiej, uciekał się do środków reakcyjnych. Wśród ogólnego niezadowolenia wstąpił na tron Jerzy IV (ob.), 1820—30, a nienawiść ludu do dworu jeszcze się spotęgowała. Dopiero gdy Canning zastąpił w ministerjum spraw zewnętrznych zmarłego (1822) Castlereagha, nastąpiła zupełna w polityce zmiana. Canning, trzymając się zasady nieinterwencji, nie podzielał zasad reakcji kontynentalnej (uznanie niepodległości Grecji i stanów wolnych Ameryki południowej) w stosunkach zewnętrznych, a nawewnątrz przez przygotowanie prawem z 1824 r. emancypacji niewolników, wspieranie handlu, zmniejszenie podatków, zwłaszcza cła zbożowego (1826), przywrócił zwolna pokój i zaufanie. Tylko wystąpienie w zubożonej i ciemiężonej Irlandji O'Connella (ob.), domagającego się emancypacji katolików, naruszało spokój ogólny. Za rządów Wellingtona (od stycznia 1828) przepro-

wadził Peel (ob.) mimo oporu torysów polityczne równouprawnienie katolików, a naród, biorąc to za dobrą wróżbę, pragnął reform rozleglejszych, mianowicie zaś reformy parlamentu. W tej ostatniej kwestji rozwinął się ruch powszechny antytorysowski. Whigowie, połączywszy się na chwilę z przywódcami ludu, żądali usunięcia najbardziej jeno krzyczących nadużyć, partja zaś demokratyczna domagała się radykalnej reformy izby niższej (rocznych parlamentów, powszechnego prawa wyborczego, tajnego głosowania i t. d.). Równocześnie i O'Connell przez założenie stowarzyszenia, zwanego *Repeal-Association*, wołał w parlamencie o polepszenie losu (zniesienie aktu unifikacyjnego) Irlandji (ob.). Wśród tych ruchów reformistowskich † 26 czerwca 1830 r. Jerzy IV, a na tron wstąpił brat jego, ks. Clarence, pod imieniem Wilhelma IV (ob.), 1830—37; w listopada utworzył Grey (ob.) ministerjum whigowskie (do którego weszli Palmerston, Brougham, Melbourne, Russel, Althorp) i po długich walkach przyprowadził do skutku (czerw. 1831) pożądaną reformę parlamentu. Liczbę wyborców podniesiono do miljona. Whigowie zatrzymaliby się byli na tej reformie, zresztą bardzo umiarkowanej, ale postępowi reformistowscy przywódcy ludu *(radykalni)* zażądali teraz ulepszeń we wszystkich przestarzałych gałęziach organizmu państwowego. W nowo zebranym parlamencie przeprowadził Grey przymusowy bil irlandzki i bil reformy kościoła irlandzkiego (1833), ale usunął się (19 lipca 1834), widząc niepowodzenie projektowanego prawa o dziesięcinach. Po kilku zmianach ministerjalnych stanął u steru państwa (1835) gabinet Melbourne'a i przeprowadził mimo silnej opozycyi bardzo ważne postępowe prawo o zarządzie miejskim. Spory wewnętrzne przygłuszyła na chwilę śmierć Wilhelma IV 1837 r.— *Okres VII. Rządy królowej Wiktorji od 1837.* Objęcie władzy przez 18-letnią królowę Wiktorję (ob.) 20 czerwca 1837 nastąpiło wśród najcięższych okoliczności. Zaznaczyć tu wypada, że charakter dwu kierujących stronnictw politycznych znacznie się zmienił; whigowie i torysowie nie byli już teraz tem, czem niegdyś. Większość whigistowska składała się z cząstki dawnych whigów, z *radykalnych* i Irlandczyków O'Connellowych. Torysi zaś pod przywództwem Peela (ob.), nazywający się odtąd stronnictwem konserwatywnem, lubo z konieczności zgodzili się już na niektóre reformy, postanowili jednak położyć tamę dalszemu szerzeniu zasad demokratycznych. Do nowego parlamentu wielkie miasta angielskie Szkocja i Irlandja przysłały deputowanych liberalnych lub radykalnych, a zaś hrabstwa angielskie po większej części konserwatystów; ministerjum miało większość bardzo nieznaczną, co okazało się tak podczas powstania (1837—1838) Kanady (ob.), jak i w sprawach irlandzkich. Równocześnie odłam radykalnych wszczął pod nazwą chartystów (ob. *Charta)* ruch potężny, domagając się reform nadzwyczaj rozległych. Ruch ten nie był jednak w następstwach tak groźny, jak się zdawało, i ucichł zupełnie dopiero 1848. Ministerjum whigowskie, lubo w sprawie egipsko-tureckiej przez sojusz z Rosją, Austrją i Prusami oraz przez zajęcie Syrji wbrew woli Francji tryumfowało (r. 1840), jednakże w kwestji zniesienia ceł zbożowych i w ogóle całego systemu ceł opiekuńczych, czego się domagała założona przez Cobdena (ob.) *Anti-Corn-Law-League* (ob.), odniosło porażkę i ustąpiło miejsca gabinetowi torysowskiemu pod prezydencją Peela (1 września 1841), który, opuszczony w części przez konserwatystów, przeprowadził wewnątrz ważne reformy ekonomiczno-finansowe, zmniejszając np. znacznie cło zbożowe i zaprowadzając podatek od dochodów, a na zewnątrz usunął spory z Ameryką północną i Francją i zakończył korzystnie wojnę z Chinami (ob.) i mniej pomyślnie z Afganistanem (ob.), a w Indjach wschodnich rozszerzył znacznie posiadłości brytańskie za gubernatorstwa Ellenborougha (ob.) i Hardinge'a (ob.). Nowe ministerjum whigowskie (Russel-Palmerston), istniejące od 3 lipca 1846 r., szło dalej drogą polityki wolno-handlowej (prawo o żegludze przeprowadzone 1849) mimo silnego oporu konserwatystów i protekcjonistów, zostających pod przywództwem D'Israelego (ob.) i Stanley'a, postawiło finanse w takim stanie, że przychody były większe o 2 miljony funt. sterl. od rozchodów. Ożywił się handel i przemysł, a nędza klas robotniczych znacznie się zmniejszyła. Rewolucja lutowa 1848, która całym kontynentem europejskim wstrząsnęła, nie prawie nie oddziałała na **W.-B.** Ruch socjalno-demokratyczny radykalistów ustał sam przez się, a groźne powstanie Irlandji (i głodem strasznie nękanej) uśmierzono siłą zbrojną i zastosowaniem praw wyjątkowych (zawieszenie Habeas-Corpus). Stłumiono też siłą rokosz w posiadłościach indyjskich (1847—49). Co się tycze spraw zewnętrznych, gabinet ten, lubo poniósł porażkę od dyplomacji francuskiej w Hiszpanji (małżeństwa hiszpańskie) i przez wcielenie Krakowa do Austrji (1846), wziął jednak górę nad Francją i mocarstwami wschodniemi w kwestji szwajcarskiej i dawał zachętę ruchom narodowym włoskim. W ogóle po rewolucji Lutowej występowała **W.-B.** dość śmiało lubo bezskutecznie przeciw reakcyjnej polityce mocarstw kontynentalnych, ale w zatargach z Grecją (1850) nadużyła swej siły, w sprawie zaś szlezwicko-holsztyń, stanęła po stronie Rosji. Po krótkich rządach ministerjum torysowskiego (luty—grud. 1852) stanął u steru gabinet koalicyjny (składał się z liberalno-konserwatywnych czyli peelistów, whigów i radykalistów), za którego po ukończonych korzystnie wojnach z Kaframi i Birmą przypada wojna krymska (1854—56). W boju tym militarna siła angielska skompromitowała się nieco w porównaniu z orężem francuskim, a korzyści (neutralizacja morza Czarnego i protektorat euro-

pejski nad księstwami Naddunajskiemi), jakie **W.-B.** osiągnęła pokojem paryskim, zawartym nawet wbrew jej życzeniom, a gwoli widokom Napoleona III, nie odpowiadały bynajmniej poniesionym ofiarom. Wkrótce potem obok wojen z Persją (1857) i Chinami (1857—58) zajęta była **W.-B.** groźnem powstaniem w Indjach (1857—59), którego następstwem było zniesienie kompanii wschodnio-indyjskiej. Od wojny wschodniej następuje zwrot ważny w zewnętrznej polityce **W.-B.** Rząd angielski, czy to zostaje w ręku whigów czy torysów, w stosunkach międzynarodowych, hołdując dawnym zresztą tradycjom, trzyma się ściśle zasady nieinterwencji i usuwa się starannie od czynnego mieszania się w najważniejsze nawet sprawy europejskie. W narodzie wytwarza się też żądza utrzymania pokoju za jaką bądź cenę. Szkoła manczesterska gorliwie zasadę tę pielęgnuje i pragnie, by naród, zażywając pokoju, pracował jeno nad rozwojem wewnętrznym. Z tego też powodu wpływ **W.-B.** na sprawy kontynentu europejskiego zmniejsza się ciągle, a jej potęga traci wiele z dawnego uroku. Wprawdzie naród angielski okazywał wiele sympatji sprawie polskiej (1863) i duńskiej (1864), ale rząd w jednej i drugiej kwestji zupełną na polu dyplomatycznem poniósł klęskę. Podobnież wojny austrjacko-pruska (1866 r.) i francusko-niemiecka (1870—71 r.) okazały dowodnie nietylko całkowity upadek wpływu **W.-B.**, ale nawet pewne jej lekceważenie. Podczas ostatniej bowiem wojny musiała wbrew swym interesom i traktatowi paryskiemu z 1856 zgodzić się na zneutralizowanie m. Czarnego, zażądane przez Rosję i popierane przez Prusy. Z Francją zostawała **W.-B.** w ścisłej przyjaźni *(entente cordiale)*, ale przyjaźń ta ochłodła znacznie tak z powodu wypadków włoskich (1859—60), jako też z przyczyny wspólnej wyprawy do Meksyku (1862). Jednoczesna wojna domowa w Ameryce północnej wywoływała niejednokrotnie zatargi z tem państwem i oddziałała bardzo szkodliwie na przemysł **W.-B.** Po ukończeniu wojny amerykańskiej wynikły nowe niesnaski ze Stanami Zjednoczonemi, a w spornej kwestji alabamskiej (ob. *Alabama*) musiała słaba militarnie **W.-B.** uledz wyrokowi sądu polubownego genewskiego (1872 r.) i uczynić zadość żądaniom amerykańskim. Dodać tu jeszcze trzeba, że wskutek rewolucji greckiej (1862) odstąpiła **W.-B.** wyspy Jońskie Grecji (1863 r.) Mimo to utraconego uroku nie podniosły jednak ani powodzenia w wojnie chińskiej (1860), ani tryumfy oręża angielskiego na Nowej Zelandji (1864) i w Abisynji (1869), ani zwycięstwa w wojnie z Aszantysami (1874). Postępy oręża rosyjskiego w Azji środkowej obudzają od lat kilku wielki w Anglji niepokój o posiadłości Indyjskie i obawę niebezpiecznej rywalizacji z Rosją. Następca tronu w.-brytańskiego ks. Walji przedsięwziął nawet (1875—1876) podróż do Indji, celem pozyskania przychylności Indów i przywiązania ich do panowania angielskiego. W ostatnich dopiero czasach zdaje się **W.-B.** wchodzić na drogę śmielszej politycznej polityki zewnętrznej. Wystąpienie jej wespół z Rosją (w kwietniu 1875) zażegnało podobno wojnę, jaką Niemcy ponownie zagrażały Francji. Śmielej jeszcze poczęła sobie **W.-B.** w kwestji wschodniej, rozbudzonej powstaniem hercegowińskiem (1875). Ponieważ byt Turcji silnie jest zagrożony, przeto **W.-B.**, nie mogąc jej ani ocalić, ani też spodziewając się otrzymać jakich bądź korzyści w razie jej upadku, postanowiła możebne w przyszłości szkody wynagrodzić sobie w Egipcie. W tym celu zakupiła od chedywa ogromną liczbę akcji kanału Sueskiego (grudzień 1875), a przez to wzięła pod swą protekcję Egipt i zabezpieczyła swe stanowisko na Wschodzie. W sprawie za to reform wewnętrznych, zwłaszcza od 1866, mimo spółczesnych i groźnych zawichrzeń fenjańskich w Irlandji (ob. Fenjanie) uczyniła **W.-B.** krok ogromny. Polityka wolnohandlowa, zatwierdzona traktatami handlowemi z Francją (1860) i innemi mocarstwami, weszła w życie i jak najlepsze wydała owoce. Podatek od dochodu zmniejszono o $^1/_3$, a 2 miljony przewyżki dochodów nad rozchodami obracano na umorzenie długu publicznego. Los robotników polepszył się też znacznie, a ruch reformistowski przybierał coraz większe rozmiary. Projekt radykalnej reformy parlamentu (prawo wyborcze i nowy rozdział miejsc w parlamencie), agitowany głównie przez Brighta i daremnie przedstawiany w parlamencie przez ministerja liberalne (1852, 54, 1860 i 1866) przeprowadzony został nareszcie 1867 r. przez gabinet konserwatywny (D'Israeli-Derby-Stanley) i powiększył znacznie liczbę wyborców. Ciągłe niepokoje w Irlandji i jej nędza materjalna, pochodzące z zastarzałych nadużyć i ucisku, wywieranego przez naród panujący, wołały o rychłe polepszenie losu nieszczęśliwego ludu. Jakoż Gladstone (ob.), obrońca uciśnionych Irlandczyków, stanąwszy na czele gabinetu liberalnego (grudzień 1868), przyprowadził do skutku ważne zmiany w położeniu Irlandji. I tak irlandzkim bilem kościelnym zniesiono 1869 urzędowy kościół anglikański i zapewniono równouprawnienie różnym wyznaniom religijnym, a 1870 bilem rolnym usunięto mnogie nadużycia, dokonywane przez arystokrację gruntową na dzierżawcach i chłopach. Tegoż roku (1870) bilem edukacyjnym polepszono bardzo wadliwy dotąd system nauczania. Nadto uchwalił parlament wiele innych praw postępowych (np. egzaminy państwowe, zniesienie kary cielesnej w armji, i t. d.), które czyniąc zadość sprawiedliwości, podnoszą dobrobyt moralny i materjalny narodu. 1871 postanowiono także reorganizację armji (zniesienie np. kupna stopni oficerskich). W ogóle zaznaczyć trzeba, że arystokratyczna konstytucja **W.-B.** przeistacza się powoli, ale systematycznie na coraz bardziej demokratyczną. Klasy robotnicze przez

liczne stowarzyszenia *(Trade's Union)* wywierają wpływ ważny na sprawy publiczne. Pokojowemu załatwieniu sporów (bezrobocia, *strike)* między robotnikami a kapitalistami daje pewną gwarancję prawo z 1871 zwane *Trade's Union Acte.*— Konserwatywny gabinet Disraelego, który objął rządy 1874 r. po liberalnym gabinecie Gladstone'a, w zarządzie wewnętrznym wstępował w ślady swych poprzedników, w polityce zaś zagranicznej wytknął sobie nowy kierunek. W celu zabezpieczenia swego stanowiska na Wschodzie zakupiła **W.-B.**, jak już wspomnieliśmy, ogromną liczbę akcji kanału Sueskiego. W związku z tem zostawała podróż do Indji, przedsięwzięta przez ks. Walji (październik 1875). Pod koniec 1875 kwestja wschodnia nową przybrała postać, albowiem Rosja, Niemcy i Austrja porozumiały się co do wniosków nad reformą państwa Tureckiego, sformułowanych w nocie Andrassego z 30 grudnia 1875. Wprawdzie **W. B.** postanowiła 18 stycznia poprzeć te żądania, ale uczyniła to w taki sposób, że już teraz widocznie się okazał jej kontrast z poglądami zwłaszcza Rosji. Na sesji parlamentarnej 1876, otwartej 8 lutego, ogłosił Disraeli oficjalnie 9 marca bil o przyjęciu przez królowę tytułu cesarzowej Indji, co wywołało ożywione debaty ze strony opozycji, w końcu jednak na posiedzeniu z 23 marca przyjęty został większością 209 przeciw 134 głosów, poczem 1 maja nastąpiło ogłoszenie nowego tytułu, nie obeszło się wszakże znowu bez oznak silnego niezadowolenia. W ogóle tytuł ten w Anglji był mało popularny. W Indjach dopiero 1 stycznia 1877 ogłoszono z wielką uroczystością cesarstwo. Oprócz tego sesja parlamentarna 1876 zajmowała się przeważnie sprawami irlandzkiemi, wniesionemi na porządek dzienny przez stronnictwo *Homerule*, nie postanowiwszy jednak nic ważnego. Najgłówniejszą przeto kwestją tegorocznego posiedzenia był bil edukacyjny, wniesiony 18 maja w imieniu rządu przez lorda Sandona i pomimo gwałtownego oporu opozycji przyjęty przez większość. W drugiej połowie sesji najwybitniejsze miejsce zajęła kwestja wschodnia, w której rząd wielkobrytański, przyjął widocznie nieprzyjazne stanowisko względem Rosji i wysłaniem floty do zatoki Bezika demonstrował na korzyść Turcji. W kraju tymczasem rozpoczęła się ożywiona agitacja, spowodowana zawiadomieniem w *Daily News* o nadużyciach, popełnionych przez wojska tureckie przy uśmierzeniu powstania bułgarskiego. Sprawa ta 26 czerwca wniesioną była także na posiedzenie izby niższej, w skutek czego rząd wysłał Barringa, jako specjalnego ajenta do Bułgarji. 12 sierpnia objął Disraeli po ustąpieniu lorda Malmesbury urząd strażnika wielkiej pieczęci, poczem 16 t. m., nazajutrz po zamknięciu parlamentu, mianowany został przez królowę „earlem of Beaconsfield." Począwszy od września, usiłowała Rosja skłonić mocarstwa europejskie do interwencji w sprawy tureckie; ażeby uspokoić Anglję, cesarz Aleksander objawił 2 listopada posłowi angielskiemu lordowi Loftusowi, że nie ma zamiaru zdobycia Konstantynopolu i że co najwyżej zajmie Bułgarję tylko prowizorycznie. Jakkolwiek lord Derby wypowiedział najwyższe zadowolenie z powodu tego objaśnienia i zgodził się na zebranie konferencji w Konstantynopolu, stosunki jednak z Rosją z każdym dniem stawały się coraz bardziej naprężone. 9 listopada lord Beaconsfield na dorocznym bankiecie w Guildhall w Londynie wypowiedział wojowniczą mowę; w odpowiedzi na to cesarz Aleksander 10 listopada na zgromadzeniu szlacheckiem w Moskwie odezwał się w takim samym tonie. 20 listopada lord Salisbury udał się przez Paryż, Berlin, Wiedeń i Rzym na konferencje do Konstantynopola, na których Anglja wbrew powszechnemu oczekiwaniu okazała się mniej wymagającą. Po odrzuceniu uchwał konferencji przez Portę Anglja odwołała, podobnie jak inne mocarstwa, swego posła Sir H. Elliota, zbyt jawnie sprzyjającego Turkom, na to, ażeby wkrótce na jego miejsce posłać również zręcznego, lecz ostrożniejszego H. Layarda. Tymczasem w Anglji podczas ferji parlamentarnych odbywały się liczne mityngi, na których członkowie opozycji, a zwłaszcza Gladstone z młodzieńczym ogniem i zapałem zwalczał rząd za jego postawę wojenną i sprzyjanie Turcji. Sesja parlamentarna 1877 otwartą została 8 lutego osobiście przez królowę. Z wyjątkiem debatów w kwestji wschodniej, była ona zupełnie niepłodna, do czego przyczyniło się przeważnie postępowanie niektórych deputowanych irlandzkich, starających się przeciągać bez potrzeby debaty i przeszkadzających załatwieniu wszelkich spraw. Z ważniejszych kwestji przeszło tylko prawo o uniwersytetach. Ważne także dla polityki kolonjalnej były debaty nad wypadkami w południowej Afryce, mianowicie zaś nad przyłączeniem Transwalu. Najżywotniejszą jednak kwestję stanowiły stosunki turecko-rosyjskie. Po spełznięciu na niczem konferencji trwały jeszcze niejaki czas porozumiewania pomiędzy mocarstwami. Generał Ignatjew odbył podróż do Berlina, Paryża, Wiednia i Londynu, rezultatem czego był protokół londyński, podpisany przez wielkie mocarstwa 31 marca. Po odrzuceniu tego protokółu przez Turcję (w nocie okólnikowej z 9 kwietnia) nastąpiło 24 wypowiedzenie wojny przez Rosję. Anglja oświadczyła neutralność, Derby jednak notą z 1 maja ogłosił postępowanie Rosji za naruszenie traktatu z 1871 r. 7 maja Gladstone w izbie niższej wniósł pięć rezolucji, dotyczących kwestji wschodniej, które po ożywionych debatach odrzucone zostały większością 354 przeciwko 223 głosów. Rząd, pewny większości w izbie, mógł spokojnie rozwijać dotychczasową politykę. Sytuacja znacznie się naprężyła po powodzeniach oręża rosyjskiego w jesieni 1877. Rząd **W.-B.** zamierzył w obronie swych interesów na Wschodzie przedsięwziąć energiczne środki. Parlament na 1878 r.

zwołano w niezwykłym terminie (17 stycznia). Usposobienie wojenne w kraju coraz wzrastało. Rząd zażądał od izb nadzwyczajnego kredytu 6 mil. f. st. na koszty uzbrojenia, który 8 lutego był udzielony większością 328 przeciw 124 głosom. 24 stycznia lordowie Carnarvon i Derby zażądali dymisji. Ostatni wprawdzie pozostał, pierwszy jednak zastąpiony był przez dotychczasowego sekretarza do spraw irlandzkich, sir M. Hicks-Beechsa. Jednocześnie admirał Hornby, dowódca floty stojącej w zatoce Bezika, otrzymał rozkaz wpłynięcia przez Dardanele pod Konstantynopol, co też, pomimo protestacji Porty, wykonał 13 lutego. Dowódcą armji mającej działać przeciwko Rosji mianowany został lord Napier of Magdala, szefem zaś sztabu generalnego sir G. Wolseley. Na początku kwietnia powołano rezerwy, co dało powód do debatów w izbie, zakończonych stanowczem zwycięstwem rządu. Powołanie wojsk indyjskich do Europy spowodowało nowe debaty, również pomyślnie zakończone dla rządu 23 maja. W tym jednak czasie zaszedł zwrot pokojowy; 30 maja nastąpiło porozumienie pomiędzy hr. Szuwałowem, nadzwyczajnym posłem rosyjskim, a lordem Salisburym, następcą Derbego, wskutek czego 13 czerwca mógł się zebrać kongres berliński, na którym **W.-B.** reprezentowaną była przez Beaconsfielda, Salisburego i lorda Odo Russela. Podczas kongresu dowiedziała się Europa o zawartym 4 czerwca układzie pomiędzy Turcją a Anglją, mocą którego Porta ustąpiła Anglji wyspę Cypr, **W.-B.** zaś zagwarantowała sułtanowi władzę nad pozostałemi posiadłościami azjatyckiemi. Po zawarciu pokoju Beaconsfield i Salisbury wynagrodzeni zostali przez królowę orderem Podwiązki i przez naród z entuzjazmem przyjęci. Na tegorocznem posiedzeniu parlamentu kwestja wschodnia zajęła tyle czasu, że wyjąwszy prawa o fabrykach i warsztatach, o środkach ochronnych od zarazy bydlęcej i o szkołach średnich w Irlandji, nic ważniejszego nie uchwalono.—Nieprzyjęcie posła angielskiego przez emira afganistańskiego Szir Ali (we wrześniu 1878) dało powód do wojny z Afganistanem, zakończonej pomyślnie dla **W.-B.** Również pomyślnie zakończyła się i wojna z Zulami w południowej Afryce (1879). W ogólności pod sterem Beaconsfielda władza angielska w Azji i Afryce rozszerzoną została, a powaga jej w Europie znacznie wzrosła. Gdy w drugiej połowie 1879 polityka zagraniczna Beaconsfielda rozwijała się pomyślnie, wewnątrz kraju ujawniały się oznaki opozycji coraz silniejszej. Z powodu nieurodzaju ziemniaków w Irlandji zapowiadała się nędza, co stronnictwo homerulerów umiało zręcznie wyzyskać. Irlandzcy członkowie parlamentu, O'Donnor, Power i Parnell, występowali na zgromadzeniach ludowych z mowami gwałtownemi, zawiązaną została *landliga* irlandzka, ludność zaczęła się dopuszczać morderstw agrarnych, a Parnell wyjechał do Ameryki dla szukania pomocy u tamecznych Irlandczyków. Współcześnie i przywódcy opozycji, Bright, Gladstone i in., rozpoczęli gwałtowną walkę przeciw polityce zagranicznej gabinetu, do czego sposobność dawała zwłaszcza sprawa afganistańska (ob.). Obrady parlamentu w początkach 1880 przybrały jednak obrót dla gabinetu korzystny, a Beaconsfield uważał chwilę tę za właściwą do rozwiązania parlamentu, chociaż termin jego upływał dopiero w 1881. Wbrew jednak wszelkim oczekiwaniom wybory skończyły się zupełną klęską gabinetu,—liberalni otrzymali przeszło 350, konserwatyści 230, homerulerzy około 60 głosów. Do zwycięstwa liberałów przyczyniła się ich energiczna agitacja, przerzucenie się na ich stronę lorda Derby, wreszcie niezadowolenie ze złego stanu handlu i przemysłu. Beaconsfield nie czekał zebrania się parlamentu i wręczył 19 kwietnia 1880 królowej dymisję gabinetu, a gdy Hartington i Granville nie chcieli się podjąć przewodnictwa gabinetu, królowa powołała do steru rządu Gladstone'a, jakkolwiek nie budził on w niej zgoła sympatji. Nowy gabinet złożył się 28 kwietnia, Gladstone sam objął wydział skarbu, Hartington został ministrem dla Indji, Granville spraw zagranicznych, Spencer prezydentem tajnej rady, książę Argyll strażnikiem pieczęci, Forster sekretarzem stanu dla Irlandji, Harcourt ministrem spraw wewnętrznych, Northbrook marynarki, Childers wojny, John Bright kanclerzem Lankastru, Chamberlain prezydentem urzędu handlowego. Margrabia Ripon został generalnym gubernatorem Indji, a Cowper wicekrólem Irlandji, znany zaś z przekonań niemal republikańskich Dilke podsekretarzem stanu w wydziale spraw zagranicznych. W ten sposób w skład gabinetu weszli przedstawiciele różnych odłamów stronnictwa liberalnego, od początku tedy brakło mu jedności. Kłopoty zresztą napotkały go na samym początku: w czasie agitacji wyborczej Gladstone dotkliwie uraził rząd, a nawet cesarza austrjackiego,—wyrażenia te zmuszony był teraz odwołać. Innego rodzaju trudności spowodowała sprawa Bradlaugha (ob.), kwestja Transwalu i inne. Niektóre projekty wniesione przez Gladstone'a napotkały silny opór, mianowicie zaś wniosek o obronie dzierżawców irlandzkich przeciw samowolnemu eksmitowaniu ich przez właścicieli,—przeszedł on wprawdzie w izbie gmin po długich debatach, ale odrzucony został w izbie wyższej. Sprawy zagraniczne, mianowicie w Turcji (ob.), gdzie w poselstwie Layarda zastąpił Goschen, przybierały obrót niekorzystny, uwaga jednak kraju zwróconą była wyłącznie na Irlandję, gdzie położenie z każdym dniem stawało się cięższem, a bezpieczeństwo publiczne w niektórych okolicach zatonęło zupełnie w zaburzeniach i morderstwach agrarnych. Program landligi streszczał się w tak zwanych „trzech *F*,“ t. j. *fixity of tenure* (trwałość dzierżawy), *fair rent* (tania dzierżawa) i *free sale* (swobodne wypowiadanie przez dzierżawcę praw z kontraktu mu służących);

rzeczywiście jednak dążyła ona do zniesienia prawa własności gruntów *(landlordyzmu)* i rozdzielenia ich między dzierżawców. Morderstwa przerażały całą Europę; gdy dzierżawca płacił czynsz wyższy, aniżeli przez ligę ustanowiony, tępiono bydło jego na łące. Przeciw właścicielom, opierającym się rozkazom ligi, obmyślono system *bojkotowania*, tak nazwany dlatego, że zastosowano go po raz pierwszy przeciw kapitanowi Boycott w hrabstwie Mayo: byli oni uważani za potępionych, nikomu nie wolno było przyjmować u nich jakiejkolwiek pracy, listonoszom nawet niepodobna było oddawać im listów. Ministerjum nie mogło się zdobyć na kroki energiczne,—poleciło tylko aresztować 14 przywódców ligi, między nimi członków parlamentu Parnella, Dillona, Sullivana i in., sąd jednak przysięgłych w Dublinie zupełnie ich uniewinnił. Po otwarciu parlamentu w styczniu 1881 rząd przedstawił bill o ochronie życia i własności w Irlandji, nadający wicekrólowi prawo aresztowania bez sądu ludzi podejrzanych o występne czyny i rozciągania w niespokojnych okręgach stanu oblężenia. Posłowie irlandzcy starali się uniemożebnić doprowadzanie obrad do końca przez ich ciągłe przedłużanie, czyli przez tak zwaną *obstrukcję*, co zmusiło prezesa czyli mówcę izby do istnego w parlamentaryzmie angielskim zamachu stanu,—2 lutego, po 41 godzinnem posiedzeniu izby, na własną odpowiedzialność zamknął obrady i wnioski rządowe oddał pod głosowanie; prawo to jednak dopiero w końcu marca zyskało moc obowiązującą. Jedyną pociechą rządu było to, że przedstawić mógł stan budżetu pomyślniejszy, aniżeli za rządów Beaconsfielda, ale w kwestjach polityki zagranicznej, mianowicie w sprawie Afganistanu (ob.) i Afryki południowej (ob. Transwal), nie mógł uzyskać uznania takiego, jak rząd poprzedni. Siła rządu osłabła też przez wystąpienie z gabinetu księcia Argyle, niezadowolonego z projektów Gladstone'a, co do ustępstw dla dzierżawców irlandzkich—miejsce jego zajął lord Carlingford. Ale i konserwatyści ponieśli dotkliwą stratę przez śmierć Beaconsfielda w kwietniu 1881,—przewodnictwo stronnictwa przypadło margrabiemu Salisburemu. W tymże czasie Gladstone przedstawił izbie bil rolny irlandzki, według którego ustanowioną być miała komisja królewska z trzech członków dla łagodzenia sporów między właścicielami a dzierżawcami; miała ona w razie nieporozumień ustanawiać wysokość opłaty na lat 15, a zarazem rozporządzać środkami, któreby ułatwiały dzierżawcom nabywanie uprawianych przez nich gruntów.—Ustępstwa te przeto w znacznej części urzeczywistniały program „*trzech F*“, bil jednak napotkał silny opór, zarówno ze strony partji konserwatywnej, która w nim widziała uwłaczanie prawu własności, jak i ze strony irlandzkich członków parlamentu, którzy oświadczyli, że *landlordyzm* nie może być ograniczony, ale winien być zupełnie usunięty. Izba gmin prawo to uchwaliła dopiero w końcu lipca, izba lordów jednak chciała wprowadzić poprawki takie, któreby zniweczyły wszelką doniosłość prawa i cofnęła się jedynie przed obawą groźnego konfliktu z izbą gmin, a landbil z podrzędnemi tylko zmianami przeszedł ostatecznie w końcu sierpnia. W Irlandji wszakże, pomimo prawa o bezpieczeństwie publicznem i pomimo licznych aresztowań, ruch w kraju zgoła się nie uśmierzył,—w ciągu maja spełniono 337 przestępstw agrarnych, a w tej liczbie trzy morderstwa. Odezwali się i Fenjanie amerykańscy i wytoczyli Anglji istną wojnę pod przewodnictwem O'Donowana Rossa (ob.), a jako środek tej walki wystąpił dynamit, jako to się okazało przy usiłowaniach wysadzenia arsenału w Salford (15 stycznia), ratusza w Londynie (16 marca), koszar w Chester (5 maja). Kierownicy landligi, a zarazem przywódcy stronnictwa homerule, po ustaleniu landbilu oświadczali głośno, że w działalności tej nie ustaną, dopóki dzierżawcy nie uzyskają własności uprawianych przez nich gruntów, i dopóki przywrócony nie będzie odrębny dla Irlandji parlament. Komisja wszakże rozpoczęła tymczasem swe czynności i obniżyła czynsze licznym dzierżawcom, a z drugiej strony rząd przez aresztowanie Parnella i innych członków parlamentu starał się rozbić organizację landligi. W październiku 1881 dekretem wicekróla została ona uznaną za nielegalną, a zebrania jej zabronione,—zastąpiły ją wszakże groźniejsze jeszcze stowarzyszenia tajne, które umiały groźbą podtrzymywać wydany przez ligę tak zwany *no-rent*—manifest, zabraniający dzierżawcom opłaty czynszu, a liczba zbrodni i przestępstw agrarnych wciąż wzrastała, tak, że w grudniu doszła liczby 547. Właściciele znów dóbr, niezadowoleni z działalności komisji, zniżającej wciąż czynsze dzierżawne, zaprotestowali przeciw niej na mitingu w Dublinie, w którym wzięły udział 4,000 uczestników, w styczniu 1882. W lutym rozpoczęły się obrady parlamentu, dla których przygotowane były projekty o reformie administracji prowincjonalnej i zarządu miasta Londynu, o środkach przeciw przekupstwu przy wyborach i in., przedewszystkiem jednak Gladstone chciał przeprowadzić reformę porządku parlamentarnego, aby zniweczyć przeszkody stawiane przez obstrukcjonistów,—postawił tedy wniosek, aby, podobnie jak w innych parlamentach, na żądanie większości obrady mogły być przerywane,—wniosku tego wszakże nie zdołał przeprowadzić aż do ferji wielkanocnych; odniósł tylko zwycięstwo nad konserwatystami w izbie lordów, którzy zażądali ustanowienia komisji do zbadania wyników praw rolnych, dla Irlandji uchwalonych,—na żądanie Gladstone'a wniosek ten odrzucony został. — Aby wszakże wybrnąć z nieznośnego stanu rzeczy w Irlandji rząd za pośrednictwem ministra handlu Chamberlaina rozpoczął układy z przywódcami agitacji, którzy ostatecznie przyrzekli cofnięcie

no-rent—manifestu za zwolnienie więźniów i dalsze reformy agrarne,—w maju tedy Parnell i jego towarzysze oswobodzeni zostali. Wice-król irlandzki, lord Cowper, i sekretarz naczelny spraw irlandzkich, Forster, z obrotu tego niezadowoleni, zażądali dymisji, a miejsce ich w maju zajęli lord Spencer i lord F. Cavendish, brat Hartingtona. Ledwo jednak przybyli do Dublinu, dla objęcia swych urzędów, gdy następnego dnia lord Cavendish wraz z podsekretarzem stanu Burkem zamordowani zostali w parku pałacu wice-króla, morderców zaś nie schwytano. Sekretarzem spraw irlandzkich został Trevelyan. Parnell i inni przywódcy ogłosili potępienie tej zbrodni, rząd jednak przedstawił nowe środki prawodawcze dla uśmierzenia agitacji, między innemi prawo, według którego ludność całego okręgu ma być obowiązana do wynagrodzenia szkód, gdy sprawcy ich nie będą odkryci. Okoliczności te zerwały wszelkie drogi porozumienia się, a parneliści na nowo rozwinęli silną agitację. Pomimo to rząd, dotrzymując przyrzeczenia swego, przedstawił projekt dalszych ulg dla dzierżawców,—w razie mianowicie, gdy dzierżawca jest w możności uiścić zaległość za rok, państwo ma za niego wnieść zapłatę za część pozostałej jeszcze należności z funduszów kościelnych irlandzkich, resztę zaś straty ponieść ma właściciel,—ze względu na położenie rzeczy w Irlandji konserwatywni członkowie izby lordów oporu stawiać nie chcieli, i bill, ten przeszedł w sierpniu 1882 r. W tymże czasie obrót rzeczy w Egipcie (ob.), zbombardowanie Aleksandrji i dalsza energiczna polityka rządu podniosła znaczenie jego i w kraju, ustępstwa rządu dla dzierżawców przyjęte zostały przychylnie, a dzięki prawom energicznym przeciw przestępstwom, liczba ich zaczęła maleć (w październiku 1882 wynosiła 111), schwytani zaś przestępcy ulegali karom. Zarazem umiarkowane stronnictwo irlandzkie, pod dowództwem Parnella i historyka Mac Carthy'ego, zaczęło się oddzielać od partji skrajnej i zawiązało się w *ligę narodową irlandzką*, która za program swój przyjęła wykupienie przy pomocy państwa na rzecz dzierżawców uprawianych przez nich gruntów, oraz zaprowadzenie parlamentu irlandzkiego dla spraw miejscowych.—W listopadzie przeszła reforma obrad parlamentarnych przez Gladstone'a żądana, rok więc ten wogóle zakończył się dla niego pomyślnie. W końcu 1882 zaszły zmiany w gabinecie. Gladstone poprzestał na urzędzie pierwszego ministra, finanse zaś oddał Childersowi, po którym wydział wojny objął lord Hartington; zajmowane przez niego ministerjum Indji dostało się Kimberlejowi, którego znów w ministerjum kolonji zastąpił lord Derby. Bright wystąpił zupełnie z gabinetu, kanclerstwo Lankastru po nim objął Dodson, a dotychczasowy jego urząd prezesa zarządów lokalnych *(local government board)* dostał się Dilkemu,—przy nominacjach tych uwzględniony tedy został zarówno arystokratyczny jak i radykalny odłam stronnictwa liberalnego. W końcu także 1882 w Irlandji rząd wpadł na trop głównych przestępców. W listopadzie schwytany został Delaunay w chwili zamachu na znienawidzonego przez rewolucjonistów sędziego Lawsona, dla wyjednania sobie łaski został „świadkiem korony", a według udzielonych przez niego wskazówek udało się ująć kilku najniebezpieczniejszych działaczów, mianowicie morderców lorda Cavendisha. Jeden ze spiskowców biorących w sprawie tej udział, James Carey, za przyrzeczoną mu bezkarność, również został „świadkiem korony", odkrył przywódców i organizację tak zwanych „niezwyciężonych irlandzkich". W marcu 1883 r. straszny wybuch dynamitowy w Londynie w pobliżu parlamentu zburzył jeden gmach ministerjalny, maszynę piekielną znaleziono w drukarni *Times'a*, w Glazgowie nastąpił wybuch w zakładach gazowych, a w wielu miejscach odkryto obfite zapasy dynamitu. Wymagało to najenergiczniejszych środków policyjnych, wydano prawo przeciw fabrykacji i sprzedaży materjałów wybuchowych, za udział w morderstwie Cavendisha pięciu przestępców poniosło karę śmierci w maju. Co do spraw wewnętrznych rząd przeprowadził kilka ważnych wniosków, jak budowę nowych dróg w Irlandji, nowe środki przeciw przekupstwu przy wyborach i in., ale w sprawach zagranicznych polityka rządu znowu okazała się niejasną i chwiejną. Skoro Anglja uważać się już mogła za władczynię Egiptu, uciążliwe okazały się dla niej stosunki co do kanału Sueskiego, który wskutek przywilejów udzielonych Lessepsowi zostawał wyłącznie pod kierunkiem francuskim; dlatego rząd zawiązał układy z Lessepsem, na zasadzie których przy pomocy kapitałów angielskich miał on się podjąć budowy drugiego kanału i wykończyć go na rok 1888, izba jednak uznała ustępstwa dla Lessepsa za posunięte zbyt daleko i układu tego nie zatwierdziła, sprawa więc kanału nie posunęła się naprzód, a Lesseps w listopadzie przybył sam do Londynu, aby co do budowy drugiego kanału porozumieć się z przedstawicielami handlu angielskiego. Sprawa ta wszakże doprowadziła do pewnego ochłodzenia stosunków Anglji z Francją, co się ujawniło i w tem, że komisja parlamentarna do rozebrania projektu tunelu pod kanałem Brytańskim w lipcu 1883 projekt ten, jako niebezpieczny dla **W.-B.**, odrzuciła; sprawy afrykańskie—Egipt, Tunis (ob.), Madagaskar (ob.) do oziębienia stosunków tych najbardziej się przyczyniły. Wobec tego stanu rzeczy powszechne zdumienie wywołała podróż Gladstone'a, we wrześniu 1883 r., podjęta niby dla wypoczynku, do Kopenhagi, gdzie podówczas bawił cesarz rosyjski,—podróż tę uważano jako wynik chwiejnej polityki Gladstone'a. Dla usunięcia pomocy, jaką agitatorowie irlandzcy otrzymują z Ameryki, napróżno rząd angielski odwoływał się do

Stanów Zjednoczonych o ograniczenie tam agitacji O'Donovana Rossa i jego wspólników; skuteczniejsze było odwołanie się o pomoc do kurji rzymskiej, która wydała okólnik do prałatów irlandzkich, nakazujący im wstrzymywanie się od udziału w składce na dar narodowy dla Parnella,— w odpowiedzi na to mityng ligi narodowej w Dublinie w maju 1883 oświadczył, że papieżem politycznym Irlandji jest Parnell,—a fundusz dla niego zebrany przeszedł sumę 20,000 funt. ster.— Rząd angielski nie zdołał nawet otoczyć opieką swych „świadków korony". Carey, uchodząc do Afryki, pod przybranem nazwiskiem, został zabity na okręcie przez O'Donnella, który sam się oddał w ręce policji. Pomimo prawa o środkach wybuchowych w październiku nastąpiły dwa wybuchy na kolei podziemnej londyńskiej, w łonie stronnictwa liberalnego okazuje się sprzeczność między radykałami, pod przywództwem Chamberlaina a żywiołami bardziej umiarkowanemi. Położenie więc gabinetu z końcem 1883 r. nie było zgoła korzystne, zwłaszcza wobec powstania w Sudanie, rujnującego dotychczasowe powodzenie w Egipcie. W parlamencie, po otwarciu posiedzeń w lutym 1884, polityka egipska gabinetu była silnie potępiana, izba gmin jednak uchyliła wotum nagany, które przyjęła izba lordów. Jen. Gordon, wysłany do Sudanu (ob.), nie posiadał dostatecznych środków, tymczasem Osman Digma pobił Bakera paszę i zagroził Egiptowi i kanałowi Sueskiemu zajęciem. Gordona oblężono w Chartumie, tymczasem rząd pragnął porozumieć się z Francją co do Egitu i dopiero w końcu stycznia (pod wodzą Wolseleya) 1895 wysłał odsiecz spóźnioną, gdyż jenerał Gordon zginął 26 stycznia, a miasto było wzięte. Rząd zdecydował się opróżnić Sudan i bronić tylko granic Egiptu (1885). Współcześnie parlament zajął się reformą izby niższej; nowe prawo wyborcze powiększyło cyfrę wyborców o 2 miljony blizko, co nadawało konstytucji charakter coraz bardziej demokratyczny. Izba lordów zachowywała się wrogo wobec nowego prawa. Opinja publiczna była wzburzona, odbywały się ciągle mityngi. Wreszcie partje porozumiały się z sobą i 6 grudnia 1884 projekt otrzymał sankcję prawną. Jako dopełnienie prawa wprowadzono nowy podział okręgów wyborczych. Tak uzupełnione prawo przedstawiono parlamentowi (19 lutego 1885), który je przyjął 23 czerwca 1885, już po ustąpieniu Gladstone'a, który nie miał szczęścia w polityce zewnętrznej, ale przeprowadzeniem reformy wyborczej oddał wielką przysługę swojej ojczyźnie. Obok Egiptu i Sudanu pojawił się nowy konflikt z Rosją z powodu Afganistanu. Szło o uregulowanie granicy afgańskiej, ale 30 marca 1885 wojska rosyjskie zetknęły się z Afgańczykami i zajęły miasto pograniczne Pendżdeh. Anglja też zaczęła się gotować do wojny, ale sprawę załatwiono pokojowo i postanowiono uregulować granicę (co załatwił już gabinet Salisburego). Nie brakło konfliktów z Niemcami z powodu ich polityki kolonjalnej, której Bismarck bronił stanowczo. Do starcia nie przyszło, ale podrażnienie było silne. Sprawę egipską uregulowano w marcu 1885 w porozumieniu z mocarstwami. Egipt zaciągnął 9 miljonów funt. sterl. pożyczki gwarantowanej, nad którą kontrolę otrzymała Anglja. 9 czerwca 1885 r. Gladstone ustąpił i ster rządów objął Salisbury, który wprowadził do gabinetu lorda Randolfa Churchilla, jako ministra do spraw indyjskich. W roku 1885 rozwiązano parlament, licząc na znaczniejszą większość, mimo to liberalni otrzymali 335 miejsc, a konserwatywni 249, gdy zwolennicy Homerelu zdobyli 89. W polityce zewnętrznej osiągnął Salisbury sukces, zawojowawszy Birmę (listopad 1885), którą wcielono do państwa ludo-brytańskiego 1886 r. Powstanie Birmańczyków stłumiono bardzo łatwo. 12 stycznia 1886 r. otwarto nowy parlament. Rząd odrzucił irlandzkie żądanie samorządu i został przegłosowany. Salisbury ustąpił i 1 lutego 1886 r. Gladstone objął znowu władzę. W tym samym czasie odbył się wielki mityng demokratyczno-socjalny zakończony krwawem starciem z policją. Ministerjum Gladstone'a składało się z tych samych członków, co poprzednie. Granville objął kolonje, Roseberry młodszy —sprawy wewnętrzne. Ustąpił Karol Dilke, z powodu skandalicznego procesu rozwodowego, oraz lord Hartington, który nie godził się na politykę irlandzką Gladstona. 8 kwietnia 1886 przedstawił gabinet parlamentowi program samorządu dla Irlandji, z oddzielnym parlamentem lokalnym. Prócz tego projektowano wykup ziemi znajdującej się w rękach angielskich. Nacjonaliści irlandzcy powitali projekt z radością, ale protestancka ludność Irlandji (tak zw. Oranżyści) grozili zbrojnym oporem. W Belfaście przyszło do krwawych starć, parlament odrzucił projekt 341 głosami (7 czerwca 1886 roku). Gladstone skłonił królowę do rozwiązania parlamentu (26 czerwca 1886 roku). Partja liberalna rozbiła się na dwa odłamy, gladstonistów i unjonistów, którzy w danym wypadku szli z konserwatystami. Nowe wybory dały rezultaty następujące: 316 konserwatystów, 73 unjonistów, 195 gladstonistów i 85 parnelistów. Gladstone wobec tego podał się do dymisji i Salisbury uformował nowy gabinet, który rządził od 1886—1892. Weszli do niego lord Iddesleigh (Stafford) Northcote, lord Londonderry, Hicks-Beach, lord Randolf Churchill. O ministerjum tem mówiono, że posiada urząd, ale nie władzę (in office but, not in power), gdyż w parlamencie nie było konserwatywnej większości i wszystko rozstrzygali liberalni unjoniści, którym rząd musiał robić ustępstwa. Po roku dość spokojnym lord Churchill zerwał, bez ważnego powodu z Salisburym i wystąpił z gabinetu, co spowodowało zmiany: do ministerjum wszedł Goschen, a lord Iddesleigh ustąpił. 27 stycznia 1887

otwarto sesję parlamentu. Na czele stały znowu sprawy irlandzkie, które wywołały ze strony irlandzkich deputowanych obstrukcję, co sprowadziło zmiany w regulaminie izby. Wreszcie w lipcu przeprowadzono prawo upoważniające wicekróla Irlandji do stosowania stanu oblężenia w miejscowościach, gdzie wystąpiły rozruchy, demonstracje etc. Obok tego prawa uchwalono drugie, ułatwiające dzierżawcom nabywanie gruntu od landlordów. Podczas obrad parlamentu wybuchły w Irlandji rozruchy, które stłumiono na zasadzie nowego prawa. 21 czerwca 1871 obchodzono uroczyście 50-letni jubileusz rządów królowej Wiktorji. W tymże roku (w kwietniu) odbył się kongres przedstawicieli wszystkich kolonji angielskich, obradujący nad sposobem urządzenia jednolitego systemu obrony całego państwa **W.-B.** Postanowiono wzmocnić flotę kolonjalną. Z sułtanem nie mógł się rząd długo porozumieć co do kwestji egipskiej. Z Rosją porozumiano się co do Afganistanu. Z Francją zawarto traktat co do neutralności kanału Sueskiego, oraz wysp Nowo-Hebrydzkich. Z powodu nieporozumień Kanady ze Stanami Zjednoczonemi Amer. Pół. o rybołówstwo nastąpiło naprężenie stosunków między Anglją a Ameryką. 7 lutego 1888 otwarto parlament, który załatwił kilka ważnych spraw administracji wewnętrznej, a specjalnie gmin i hrabstw. W kwietniu 1888 wydał Papież encyklikę do biskupów irlandzkich potępiając gwałty, co jednak nie wywarło w Irlandji wielkiego wrażenia; stosunki Anglji z państwami lądowemi były dobre, zwłaszcza z Niemcami. W 1888 r. oba państwa urządziły blokadę brzegów w Afryce, w celu zapobieżenia handlowi niewolników. W 1889 na konferencji w Berlinie załatwiono sprawę wysp Samoańskich. W sierpniu t. r. cesarz niemiecki odwiedził Anglję. W r. 1889 rząd podstawił parlamentowi projekt powiększenia floty o 70 okrętów i zażądał kredytów na 21 miljonów funt. sterlingów. Projekt przyjęto. Z Portugalją poróżniono się z powodu regulacji granic w Zambezi, i Anglja groźbami zniewoliła Portugalję do ustępstw. Traktat podpisano w maju 1891 r. Z Niemcami porozumiano się co do polityki kolonjalnej w Afryce. Niemcy otrzymały Helgoland, a przyznały Anglji protektorat nad krajami Witu i Samo, oraz Zanzibarem, za co Anglja uznać potem musiała protektorat francuski nad Madagaskarem, oraz prawa Francji na krainy przylegające do Algieru, aż do jeziora Tsad. Nowe nieporozumienia z Francją wywołały opór Newfundlandczyków przeciwko rybołówstwu francuskiemu przy brzegach Newfundlandu. Podobne nieporozumienia wynikły że Stanami Zjednoczonemi z powodu połowu fok w morzu Beringa. Sprawy te załatwiano sądem polubownym i finanse Anglji stały bardzo dobrze. W Irlandji ciągle trwało wrzenie. Parnell (ob.), wskutek procesu rozwodowego utracił poparcie duchowieństwa, i partja rozpadła się na 2 obozy. W 1891 odwiedził Anglję znowu cesarz niemiecki z żoną. Od 1889 powtarzały się ciągle bezrobocia robotnicze, które w sierpniu i wrześniu 1889 r. doszły do olbrzymich rozmiarów: 180,000 robotników z doków londyńskich zawiesiło pracę i przy pośrednictwie kardynała Manninga i lorda Majora Londynu, uzyskało ulgi. Potem powtórzyły się bezrobocia w innych miastach i w kopalniach, a także w Irlandji. Wszystko to przyniosło wielkie straty handlowi i przemysłowi angielskiemu, a polityka protekcyjna Ameryki (bill Mac Kinleya) pogorszyło jeszcze sytuację. W r. 1892 † książę Klarencji, najstarszy syn księcia Walji, przypuszczalny dziedzic tronu. W gabinecie zaszły zmiany. Po śmierci lorda skarbu Smitha 1891, wstąpił do ministerjum synowiec Salisburego, Balfour. W partji unjonistów po wstąpieniu Hartingtona do izby lordów, jako ks. Devonshire, przewodnikiem został Chamberlain. Wniesiono nowe bile, dotyczące reform lokalnej administracji. Bil liberałów o djetach dla posłów odrzucono. Przyjęto prawo o odebraniu prawa wyborczego analfabetom. Bile irlandzkie nie przeszły, wskutek obstrukcji liberałów i irlandczyków. 29 czerwca rozwiązano parlament. Nowe wybory rozpoczęły się 4 lipca. Agitację wyborczą prowadzono bardzo energicznie, sam Gladstone wstąpił w szranki. Wybory wypadły na niekorzyść rządu: wybrano bowiem 262 konserwatystów i 52 unjonistów, a 271 gladstończyków, 4 robotników, 81 irlandczyków. 4 sierpnia 1892 r. otwarto parlament, 11 sierpnia ministerjum otrzymało wotum nieufności i ustąpiło, a rządy objął Gladstone. W skład ministerjum weszli hr. Kimberley, Asquith, Harcourt, John Morley, lord Spencer, Campbell Bannermenn i lord Ripon, Show Lefèvre, Mundella, Arnold Morley i hrabia Roseberry (sprawy zagraniczne). Gladstone zniósł w Irlandji stan wyjątkowy. Znowu ponowiły się rozruchy robotnicze w różnych miejscowościach. W Londynie 1 maja odbyła się olbrzymia demonstracja 200,000 robotników. Na zewnątrz miała Anglja kłopoty w Afryce wschodniej (Uganda). 31 stycznia 1893 otworzono sesję parlamentu. 13 lutego przedstawił Gladstone projekt samorządu irlandzkiego (Home-Rule), który sięgał w ustępstwach dość daleko. Konserwatyści i unjoniści wystąpili przeciwko niemu energicznie, mimo to izba niższa projekt przyjęła, ale izba lordów odrzuciła go 419 głosami przeciw 41. Wskutek tego partja radykalna rozpoczęła agitację zmierzającą do zniesienia izby lordów. W roku 1893 Jerzy książę Yorku, syn księcia Walji zaślubił księżniczkę Marję Tieck. Rozruchy robotnicze uspokojono w listopadzie 1893. 3 marca 1894 r. Gladstone wskutek choroby oczu ustąpił i miejsce jego zajął lord Roseberry, który prowadził dalej walkę w obronie idei Gladstone'a, której nie pozwalała wprowadzić w czyn izba lordów. Z początku izba niższa popierała rząd, powoli jednak większość stopniała do 13 głosów.

Podczas wojny chińsko-japońskiej Anglja trzymała się na uboczu, przez co straciła wpływ w Chinach na korzyść Rosji. 23 czerwca 1894 urodził się prawnuk królowej, syn księcia Jorku, Jerzego, i otrzymał imiona Edward Albert. Książę Alfred Edymburski wstąpił w 1893 na tron koburg-gotajski. 24 czerwca 1895 wskutek debatów nad reformą unji, otrzymało ministerjum rodzaj wotum nieufności, lord Roseberry podał się do dymisji. 26 czerwca 1895 Salisbury uformował gabinet, do którego wstąpili obok konserwatystów i unjoniści, Chamberlain, który objął kolonje; Salisbury wziął sprawy zewnętrzne. Resztę gabinetu stanowili: Devonshire, Arthur Balfour, Hicks-Beach, Goschen, lord Halsbury, wicehrabia Cross, Sir White Ridley, Margrabia Landsdowne, lord Hamilton, Ritchie, Chaplin, Cadogan, lord Ashburne, Gerald Balfour. 9 lipca rozwiązano izbę niższą. Wybory dały większość unjonistom konserwatywnym (340 konserwatywnych 71, liberalnych unjonistów 177, wigów zwolenników homerulu i 82 irlandczyków). Gabinet Salisburego posiadał oparcie w izbie niższej. W 1895 przyłączono Cziwral do państwa indyjskiego. W 1896 podbito Aszantów. W sprawie armeńskiej występował Salisbury energicznie—ale tylko w słowach. Spór ze Stanami Zjednoczonemi z powodu granicy wenezuelskiej załatwiono w listopadzie 1896. Na energiczny opór natrafiła Anglja w Afryce Południowej, gdzie Cecil Rhodes (ob.), pierwszy minister Kaplandu, a zarazem prezes Towarzystwa angielskiego południowo-afrykańskiego, urządził zamach na Transwal, pozwalając dr. Jamesonowi z 800 ludźmi wejść w granice rzeczypospolitej Burskiej. Pobity i wzięty do niewoli oddany pod sąd angielski i skazany na więzienie. Telegram cesarza niemieckiego do prezydenta Krügera wywarł w Anglji oburzenie i antyniemieckie demonstracje. Później, kiedy na wiosnę 1896 Anglja, pragnąc wysłać ekspedycję wojenną przeciwko mahdistom, wzięła 5000000 funtów sterlingów z rezerw długu egipskiego, Niemcy nie dołączyły się do protestu założonego przez Rosję i Francję, i ekspedycja pod wodzą jenerała Kitchnera zajęła Dongolę. W Zanzibarze (w sierpniu 1896) flota angielska wystąpiła przeciwko pretendentowi do tronu Said Kalidowi, który schronił się do konsulatu niemieckiego i, pomimo żądania angielskiego, nie był wydany. We wrześniu i październiku 1896 odwiedził Londyn Najjaśniejszy Pan Mikołaj II. Ponieważ stosunki z państwami lądowemi były naprężone, starano się o zawiązanie ściślejszych węzłów z kolonjami i utworzenia Większej Brytanji (Greater Britaine) oraz ligi (Imperial Federation League). Najwięcej starał się o to minister kolonji Chamberlain, który stał się z czasem reprezentantem imperjalizmu angielskiego. W czerwcu 1896 odbył się kongres izb handlowy państwa Brytańskiego. Projekt reformy wychowania parlament odrzucił. Projekt Home-Rulu irlandzkiego, postawiony przez Redmonda (luty 1898), odrzucono 233 głosami przeciw 61. Swoją drogą sprawy irlandzkie przybrały łagodniejszy charakter i rząd rozciągnął reformę administracyjną, zaprowadzoną w Anglji i Szkocji, na Irlandję. Zajęto się wzmocnieniem armji i floty. Kolonje australijskie dążyły do utworzenia państwa federacyjnego 17 marca 1898 pod nazwą „Common wealth of Australia“, ale w Nowej Południowej Walji projekt otrzymał za mało głosów, więc urzeczywistnienie go odroczono. W Afryce Południowej stłumiono powstania Beczuanów i Baszutów, ale stosunki z Transwalem pogarszały się ciągle. W r. 1899 wybuchły w Johanesburgu rozruchy. W Afryce Zachodniej rozszerzyła się znacznie sfera wpływów angielskich. W Indjach północnych gen. sir William Lockhart stłumił powstanie plemion góralskich. W Chinach zażądała Anglja, idąc za przykładem innych mocarstw, ustępstw terytorjalnych i zajęła port Wei-hai-Wei, oraz około 200 mil □ na lądzie nawprost wyspy Hon-Kong. W Afryce północnej zniweczono państwo Mahdiego i rozpoczęto odbiór Sudanu pod wodzą generała Kitchenera pospołu z wojskami egipskiemi (1897—1898). Nad Nilem zetknęła się Anglja z wojskami francuskiemi pod wodzą majora Marchanda, który zajął Faszodę i nie chciał ustąpić. Rozpoczęły się pertraktacje dyplomatyczne, i ostatecznie Francja ustąpiła, co wpłynęło na ochłodzenie stosunków pomiędzy obu państwami. Przy końcu 1898 uniemożliwiła Anglja Francuzom rozszerzenie posiadłości w Szanghaju. 7 lutego 1899 otwarto sesję parlamentu i zażądano nowych kredytów na armję i flotę, gdyż imperjalistyczna polityka wymagała tego. W 1899 utrudniono Francji zajęcie sułtanatu Oman nad zatoką Perską. 21 marca 1899 uregulowano sprawy w północnej Afryce, postanawiając, jako granicę wpływów Francji i Anglji, linję od zwrotnika Raka wzdłuż pustyni Libijskiej. Z Niemcami przyszło do nieporozumienia z powodu wysp Samoańskich, ale sprawę załagodzono pokojowo. Tymczasem w Afryce wypadki zaczęły przybierać coraz groźniejszy charakter ponieważ Rzeczpospolita Transwalska nie chciała dopuścić Anglji do mieszania się w jej sprawy wewnętrzne (ob. Transwal), a rząd angielski ciągle się tego domagał. Prezydent Krüger postawił ultimatum, na które ministerjum nie udzieliło odpowiedzi i Burowie rozpoczęli kroki wojenne (11 października 1898). Wojna z początku przyniosła Anglikom same porażki. (Przebieg wojenny patrz artykuł: Transwal). Rząd zwołał pośpiesznie parlament (19 października) i uzyskał wotum ufności oraz 10 miljonów funtów dodatku do budżetu wojskowego. Długotrwała i ciężka wojna z Burami zniewoliła rząd do ostrożności w polityce z innemi państwami. Kolonje popierały metropolję, nadsyłając posiłki. Zła organizacja wojska i brak przygotowania do wojny dały Burom znaczną przewagę i zmusiły Anglję do nowych uzbrojeń, na które parlament się zgodził. Wotum

nagany odrzucono 352 głosami przeciw 139. Wniosek zakończenia wojny, postawiony przez irlandczyków, odrzucono 368 gł. przeciw 66. Słowem dążenia imperjalistyczne zapanowały w parlamencie który zawotował 120000 żołnierzy i 13 miljonów funtów sterlingów. Ludność zachowywała się w obec niepowodzeń angielskich spokojnie. Wreszcie sprawa przybrała inny obrót i pod wodzą lorda Robertsa zaczęli Anglicy odnosić zwycięstwa. W maju 1900 zajęli Anglicy republikę Oranje, która walczyła pospołu z Transwalem i lord Roberts ogłosił jej anneksję. Powstrzymany chwilowo związek kolonji australijskiej doszedł do skutku. (1 lipca 1900). Powstanie Bokserów w Chinach zniewoliło Anglików do przyłączenia się do akcji wspólnej mocarstw. Finanse w skutek wypadków wojennych były nadwerężone, musiano uchwalić nowe podatki i zaciągnąć długi. We wrześniu 1900 ogłosił lord Roberts wojnę za ukończoną, co wywołało wielką, ale krótkotrwałą radość, gdyż Burowie bronili się dalej zacięcie, prowadząc walkę partyzancką. Parlament rozwiązano i nowe wybory (1900) dały wprawdzie rządowi większość, ale nie taką, jakiej oczekiwano. Ministerjum uległo pewnym zmianom Lord Salisbury zatrzymał godność pierwszego ministra, ale oddał tekę spraw zagranicznych lordowi Landsdowne, dotychczasowemu ministrowi wojny, którego miejsce zajął Brodrick. Nowy parlament zwołano 3 gr. 1900. Uchwalił on wprawdzie 8 głosami dalsze kredyty na wojnę, ale poddał ministerjum surowej krytyce, gdyż wojna w Transwalu ciągnęła się bez przerwy, a następca lorda Robertsa, lord Kitchener nie mógł sobie poradzić i żądał posiłków. Wskutek tych kłopotów nie odegrała Anglja w Chinach takiej roli, jaką z natury rzeczy odegrać była powinna. W styczniu (22) 1901 zmarła królowa Wiktorja, a na tron wstąpił jej syn, dotychczasowy książę Walji, Albert Edward, (* 1841), który przyjął imię Edwarda VII. Wojna trwała ciągle, a deficyt budżetowy wynosił w r. 1901 przeszło 55 miljonów funtów sterlingów. Znowu podniesiono podatki i postanowiono wprowadzić cła. Wreszcie 31 maja 1902 wojna się skończyła pokojem w Pretorji. Był to tryumf dla Chamberlaina, który udał się osobiście do Transwalu i, pomimo trudności, jakie tam napotykał, potrafił wzbudzić zaufanie w ludności i uspokoić ją. Dzięki temu stał się niezmiernie popularnym w Anglji. Tymczasem lord Salisbury, zmęczony wiekiem, ustąpił i miejsce jego zajął Balfour, który, nie posiadając wybitnych zdolności, nie umiał zyskać większości i tylko powodzenie Chamberlaina w Afryce uratowało gabinet. Pierwsze zjawienie się Chamberlaina w izbie gmin upamiętnione było odczytaniem przez niego depeszy gubernatora Natalu, która zwiastuje wypuszczenie na wolność przebywających jeszcze w więzieniu powstańców, tudzież ogólną amnestję. Fakt ten był efektownem zakończeniem podróży Chamberlaina do Afryki południowej. Spotęgował on jeszcze entuzjazm powitania go w izbie gmin. W marcu 1903 wystąpił gabinet z projektem reorganizacji armji, której braki wykazała ostatnia wojna. Plan reorganizacji i powiększenia armji angielskiej, wypracowany i częściowo już przeprowadzony przez ministra Brodricka, spotkał się w izbie gmin z bardzo silną opozycją. Wystąpili przeciw niemu nietylko liberalni, którzy zwalczają z zasady wszelki militaryzm, ale także niektórzy posłowie ministerjalni; grupa posłów zachowawczych, pod przewodnictwem Becketta, wystąpiła z bardzo surową krytyką działalności ministra, a nawet podała wniosek, którego przyjęcie zmusiłoby gabinet do ustąpienia. Opozycja liberalna, w której imieniu przemawiali głównie Grey i Asquith, protestowała wogóle przeciw wszelkiemu powiększeniu armji, utrzymując, że nie jest potrzebne, a nakłada tylko nowe ciężary na ludność. Konserwatywni przeciwnicy Brodricka zwalczali tylko jego plan reorganizacyjny; przyznawali, że Anglja powinna posiadać silną obronę krajową, ale twierdzili, że minister zużywa w sposób nieodpowiedni fundusze państwowe. Obie strony zgadzały się na to, że Brodrick zanadto liczy się z możliwością nowej wielkiej wojny lądowej i po za granicami Zjednoczonego Królestwa, i dlatego zastosował zupełnie fałszywy system przy reorganizacji armji. Dąży on do tego, aby Anglja mogła wysłać jak największą liczbę żołnierzy do kolonji zamorskich, a zwłaszcza nad granicę północną Indji. Tymczasem zaś granica ta nie jest wcale zagrożona. Prezes ministrów postawił kwestję zaufania. Gabinet zwyciężył. Za planem reformy oświadczyło się 261 posłów, przeciw 145, w tej liczbie 12-tu członków stronnictwa ministerjalnego. Narodowcy irlandzcy powstrzymali się od głosowania, i temu tylko ministerjum zawdzięcza, że odniosło zwycięstwo, przynajmniej pozornie, dość znaczną większością. W razie przeciwnym większość wynosiłaby tylko kilkadziesiąt głosów; ten wynik rozpraw dowodzi, że od zawarcia pokoju z Burami, opinja publiczna w Anglji poczyna odwracać się od imperjalizmu i topnieją szeregi ministerjalne. Drugim ważnym czynem było przedstawienie bilu reformy rolnej dla Irlandji, Projektowany bil umożliwi dzierżawcom nabycie dzierżawionych gruntów od ich właścicieli (landlordów). W tym celu udzielane będą dzierżawcom zaliczki państwowe. Środki na ten cel dostarczone będą w drodze $2\frac{1}{2}$-procentowej pożyczki gwarantowanej, której tytuły wydawane będą przez pierwsze trzy lata w sumie pięciu miljonów funtów sterlingów rocznie. Suma ta może być w przyszłości zwiększona. Pożyczka będzie poręczona funduszem, płaconym rocznie przez skarb państwa na miejscowe cele irlandzkie. Rząd sądzi, że suma potrzebna na uregulowanie stosunków własności rolnej w Irlandji nie przeniesie 100 miljonów funtów. Zaliczki spłacane będą w odpowiednio wymierzonych ratach, nie przeciążających barków

dłużnika. Bil projektuje dalej dopłatę ze skarbu państwa dwunastu miljonów funtów sterlingów w ratach rocznych, najwyżej 390,000 funtów wynoszących. Operacje wskazane w projekcie wykonywane będą pod kontrolą trzech komisarzy państwowych. Zaliczki spłacone być mają w ciągu 68½ roku. Bil zawiera dalej przepisy, zapobiegające wykupieniu ziemi przez lichwiarzy rolnych. Rząd uczynił—tak zakończył wyczerpującą mowę sir Wyndham, sekretarz stanu Irlandji—wszystko, co w siłach jego leżało, aby powstrzymać upadek rolnictwa irlandzkiego i zatamować prąd emigracyjny. Były dwie drogi: albo przypatrywać się nadal obojętnie tragedji, albo zapoczątkować tranzakcję i przeprowadzić ją w ciągu lat mniej więcej piętnastu, opierając się na uczciwości i szczerej dobrej woli wszystkich czynników interesowanych. Tylko przez rozwiązanie kwestji rolnej może być rozwiązana w Irlandji kwestja socjalna i polityczna. John Redmond, przewódca frakcji irlandzkiej parlamentu, oświadczył, że ostateczną opinję swoją o bilu rezerwuje sobie wprawdzie na później, dziś już wszelako czuje się w prawie wypowiedzenia przekonania, że bil projektowany jest lepszy i rdzenniejszy od wszystkich dawniejszych. Jeżeli lud irlandzki przekona się, że bil usprawiedliwia słusznie jego życzenia co do jego uregulowania średniowiecznych stosunków rolnych w Irlandji, natenczas przyjmie bil z wdzięcznością. Przewódca whigów, Campbell Bannermann, spadkobierca programu Gladstone'a, witał bil wolnomyślny rządu z radosnem uznaniem, przypuszczając, że wróci on pokój Irlandji, od tak dawna pożądany, podstawy finansowe zaś projektu zastrzega sobie poddać gruntownemu zbadaniu. Po uwagach kilku jeszcze mówców izba gmin uchwaliła bil Wyndhama w pierwszem czytaniu. 6 maja przy drugiem czytaniu przywódca Irlandczyków, Redmond, wyraził wielkie zadowolenie z ustawy o wykupowaniu ziemi z rąk lordów angielskich. Konserwatysta Coghill zwalczał ustawę, utrzymując, że doprowadzi ona do homerulu i nakłada zbyt wielkie ciężary na ludność angielską. Poseł ministrów Balfour oświadczył, że ustawa ma naprawić przynajmniej pod jednym względem stan rzeczy w Irlandji i przyczyni się do uspokojenia ludności. Przywódca stronnictwa liberalnego, Campbell Bannermann, poparł gorąco ustawę. Większość mówców oświadczyła się za przyjęciem projektu rządowego, domagała się jednak rozmaitych zmian. Uchwały żadnej jeszcze nie powzięto, lecz obrady odroczono. Król Edward VIII, przebywszy ciężką chorobę był ukoronowany uroczyście i w kwietniu 1903 r. wyjechał w odwiedziny dworów europejskich. W polityce zewnętrznej ważniejszym wypadkiem był zatarg z Wenezuelą (ob. Wenezuela). W sprawie zaburzeń macedońskich, (ob. Turcja), które zaczęły w maju 1903 przybierać groźne rozmiary, szła Anglja zgodnie z resztą mocarstw europejskich. Wogóle w Anglji przeważa dążenie do ułatwienia spraw wewnętrznych i do nadania większej spoistości olbrzymiemu państwu. Odbiło się to zwłaszcza w słynnej mowie Chamberlaina, wygłoszonej 16 maja 1903 w sprawie ceł ochronnych. „Od polityki naszej w roku przyszłym, mówił Chamberlain, będzie zależało, czy Wielka Brytania ma istnieć jako państwo wolne i jednolite, lub też rozpaść się na cząstki, z których każda będzie myślała tylko o swoich własnych interesach, i utraci przytem korzyści, które zapewnia jedność.“ W polityce tej cła odgrywają bardzo ważną rolę. System wolnego handlu w Anglji sprawia, że każda z kolonji angielskich tworzy obecnie niezależną całość handlowo-celną. Każda z kolonji załatwia swoje sprawy celne na własną rękę, nakłada cła, aby bronić się przed niepożądanym napływem towarów obcych, a zamyka się nietylko wobec państw obcych, lecz także wobec kraju macierzystego. Anglja wolnohandlowa nie może zapewnić swym kolonjom odpowiednich korzyści przez uprzywilejowanie ich wyrobów i produktów, a wobec tego zajmuje względem nich takie samo stanowisko, jak państwa obce. Nieprzyjaciele Anglji zaś korzystają z tego stosunku i układają się z kolonjami angielskiemi jako z państwami zupełnie samodzielnemi, a przez to odrębność ich uwydatnia się coraz więcej, a zanika świadomość spójni z Anglją. Zapobiedz można temu tylko przez zerwanie z zasadą wolnego handlu. Anglja musi zaprowadzić cła protekcyjne, aby mogła zawierać ze swemi kolonjami umowy, zapewniające obu stronom wzajemne korzyści, i wszystkie muszą połączyć się w tym celu, aby mogły bronić się skutecznie przed pretensjami państw obcych. Zasada wolnego handlu była dobra w czasach Cobdena, kiedy inne panowały stosunki. Dziś twórcy tej doktryny przyznaliby sami, że nie można trzymać się jej ślepo, bo w razie przeciwnym Anglja znalazłaby się w położeniu bardzo upokarzającem wobec państw obcych a wrogich.“ Pisma konserwatywne i unjonistyczne poparły gorąco te wywody Chamberlain'a, a potępiły Balfoura, który występował w obronie tradycji wolnohandlowych. Mowę Chamberlain'a uznano za fakt epokowy, który sprowadzi przełom w życiu polityczno-społecznem Anglji. Jest to znak, że ideja imperjalistyczna stworzenia „Większej Brytanji“ zaczyna zbliżać się do urzeczywistnienia. Po pewnym czasie entuzjazm ochłonął, i zaczęto się zapatrywać krytycznie na projekty celne i imperjalistyczne Chamberlaina. 28 maja gubernator angielski australskiego „Common Wealthu,“ lord Tennyson, otwierając sesję parlamentu związkowego, powiedział, że doniosłe plany zacieśnienia związku handlowego pomiędzy Anglją a kolonjami, rozwinięte przez Chamberlaina, nie mogą być obecnie wzięte pod rozwagę, gdyż wypada oddać pierwszeństwo sprawom wewnętrznym pierwszorzędnego znaczenia. Opozycja liberalna angielska zamierzała skorzystać z mowy Chamberlaina, aby

wykazać przeciwieństwo między nim a prezesem ministrów i przyśpieszyć przez to oczekiwane od kilku miesięcy przesilenie ministerjalne. W tym celu zwróciła się w izbie gmin do rządu z zapytaniem: jak zapatruje się na sprawę proponowanych przez Chamberlaina ceł ochronnych? Nadzieja, że można będzie wyzyskać nieporozumienie między członkami gabinetu w celach stronniczych, zawiodła. Jak już zaznaczył przed kilku dniami sekretarz parlamentarny Law, Balfour i Chamberlain zgadzają się w zapatrywaniach na imperjalistyczną politykę celną, i harmonji tej nie osłabia fakt, że prezes ministrów dopiero po pewnym namyśle zgodził się na poparcie pomysłu ministra kolonjalnego. Mowa, którą w odpowiedzi na interpelację wygłosił Balfour, usuwa wszelkie przypuszczenie, iż z powodu tej sprawy może dojść do zatargu między ministrami, a potwierdziła w zupełności pogłoskę, iż gabinet zamierza włączyć sprawę ceł do przyszłego programu wyborczego. Według oświadczenia prezesa ministrów, gabinet nie zamierza zerwać z zasadą wolnego handlu, lecz tylko zwrócić uwagę na konieczność lepszej obrony interesów handlowych Anglji i ściślejszego zespolenia pojedyńczych części państwa. Ministerjum nie występuje z żadnym wnioskiem formalnym, ani gotowym planem działania, lecz tylko z ogólnikową propozycją. Swoją drogą w gabinecie podnoszą się głosy nieprzejednane, pomimo, że prezes jego, sir Artur Balfour, przeszedł do obozu Chamberlaina i zrzekł się dalszej opozycji przeciw jego błyskotliwej idei imperjalizmu handlowego, mającego poprzeć imperjalizm polityczny. W łonie stronnictwa unjonistów liberalnych, stanowiącego siłę i filar obozu ministerjalnego, zarysowuje się rozłam; część jego razem z ideą wolnego handlu powróci na łono opozycji liberalnej, z której się urodziła w dobie gladstonowskiego *home rule'u*. A Winston Churchill i lord Hugh Cecil zamierzają wytworzyć w samym obozie torysów rządowych opozycję przeciw zsolidaryzowanemu z Chamberlainem rządowi i liczą na trzydziestu członków. Sir Edward Grey, zapalony imperjalista liberalny, rozpoczął już walkę przeciw cłom ochronnym Chamberlaina, wygłaszając na obiedzie ligi liberalnej uniwersytetu oksfordzkiego mowę, w której dowodził, że przyswojenie sobie przez Anglję jego systemu zrujnowałoby własność narodową i wywołałoby ruinę państwa. Wprawdzie Chamberlain, chcąc pozyskać szersze masy przyrzeka, że dochody z ceł obrócone będą na polepszenie doli ekonomicznej tychże właśnie warstw pracujących, na utworzenie państwowej kasy emerytalnej dla robotników i t. p.; w każdym razie przekonać się dopiero wypadnie, czy lud pracujący w Anglji oswoi się z myślą doraźnego podniesienia się cen licznych artykułów potrzeby powszechnej. Swoją drogą „Trade-Uniony“ robotnicze nie dały się oślepić tym przyrzeczeniom. Członek parlamentu, sekretarz jeneralny pracowników kolejowych, Bell, oświadczył, że robotnicy niczego z takiej polityki rządu dobrego nie spodziewają się dla siebie. Środki żywności podrożałyby niepomiernie, a rachunek Chamberlaina, że wówczas i cena pracy podniosłaby się, nie wytrzymuje krytyki. W podobny sposób wyraził się sekretarz związku robotników maszynowych, Barnes, a sekretarz jeneralny wszystkich „Trade-Unions,“ Mitchell, powiedział: „Jestem absolutnym przeciwnikiem polityki Chamberlaina; nie sądzę, żeby takie przynęty, jak kasa zaopatrzenia, albo reforma domów robotniczych, zbałamuciły robotników. Rząd pozyska sobie tylko robotników wiejskich.“ Partja robotnicza stawia przy nadchodzących wyborach do parlamentu pięćdziesięciu swoich kandydatów, i wszyscy są zwolennikami wolnego handlu. Chamberlain oświadczył, że jeżeli nie uda mu się przekonać społeczeństwo o pożytkach swojego programu, to ustąpi z życia politycznego (czerwiec 1903). Dzienniki zapowiadały z powodu projektu Chamberlaina burzę w parlamencie, który miał się zebrać dnia 8 czerwca 1903 r. i przypuszczały upadek ministerjum, oraz nowe ugrupowanie stronnictw. Rzeczywiście, po otworzeniu sesji parlamentu zarysowała się wyraźna niechęć do polityki Chamberlaina. Oświadczenie kanclerza skarbu, Ritchiego, że odrzuca projekt ceł protekcyjnych, wywołało w sferach parlamentarnych głębokie wrażenie. Ogólnem zdaniem, pozycja gabinetu stała się przeto niemożliwą. Widoki urzeczywistnienia planów Chamberlaina bardzo zwątlały. Obiega pogłoska, że niektórzy członkowie gabinetu wzięli Chamberlainowi za złe jego list do pewnego robotnika, dotyczący ustanowienia ceł protekcyjnych. Przeciwnicy Chamberlaina twierdzą, że list ten był przedmiotem obrad, i że minister kolonji będzie zmuszony do ustąpienia. Pisma rozpisują się o ostatnich rozprawach w izbie gmin nad projektem celnym Chamberlaina. *Morning Leader* i *Daily News* oświadczają, że Chamberlain skończył już swą karjerę polityczną. W parę dni później stwierdzono, że Balfour zsolidaryzował się z Chamberlainem, a interwencja króla zapobiegła przesileniu ministerjalnemu. W kolonjach odezwały się również głosy, popierające plany Chamberlaina.—

Literatura: a) *Źródła*: kroniki. Nenniusa i Gildasa (obie wydane przez San-Marte, Berlin, 1844), Bedy (wyd. Thorpe'a 2 tomy, Londyn, 1860); Aethelwearda, Szymona z Durham, Henryka z Huntingdon, Rogera de Hoveden, Alfreda z Boverley, Ingulfa i t. d.; dalej pisma („De gestis rerum Anglorum,“ „Historja novella“ i „De gestis pontificum“) Wilhelma de Malmesbury; Rogera de Wendover „Flores historiae,“ przypisywane zwykle Mateuszowi Parisowi (przekład angielski Gilesa, 2 t., Londyn, 1849); rymowana kronika Piotra Langtoft (wyd. Hearne'a, 2 t., Oksford, 1725) i t. d.; cenne są też zbiorowe wydania źródeł: Savile'a „Rerum Anglicarum Scriptorum post Bedam prae-

cipui“ (Londyn, 1596; Frankfurt, 1601), oraz do tegoż zbioru Camdena „Supplementa“ (Frankfurt, 1603); Gale'a „Historiae Britticae, Saxonicae, Anglodanicae scriptores XV“ (Oksford, 1691); Dugdale'a i Dodswortha „Monasticum anglicanum“ (3 t., Londyn, 1655 — 73), kontynuowane przez Stevensa w „History of ancient abbeys“ (3 części, Londyn, 1722—23; pomnożona edycja Ellisa, Caleya i Bandinella, 8 t., Londyn, 1813); Wilkinsa „Concilia Magnae Britaniae et Hiberniae“ (5 tom., Londyn, 1737); Kemble „Codex diplomaticus aevi Saxonici“ (6 t., Londyn, 1838—48); Thorpe'a „Ancient laws and institutes of England“ (Londyn, 1840); tegoż „Diplomatarium aevi Saxonici“ (Londyn, 1865). Wydawnictwem źródeł zajmują się gorliwie „English-historical-Society“ (założone 1836), „Camden Society“ (założ. 1838) i pod kierunkiem rządu zostająca „Record-Commission.“ Wspomnieć też należy „British and foreign state papers“ (blizko już 50 tomów) i „Calendars of state papers“ (obejmujące źródła głównie do XVI i XVII w.).—b) *Opracowania:* Najcelniejsze z nich są: Rapin de Thoyras „Histoire d'Angleterre“ (2 wyd., 9 t., Haaga, 1733); Hume'a „History of England“ (6 t., Londyn, 1754 — 61), kontynuowana przez Smolletta (razem 15 t., Londyn, 1814, nowe wyd., 8 t., Londyn, 1865), Adolphusa (4 wyd. 3 t., Londyn, 1817 do 1783, i Jonesa w jego „History of England during the reign of George III“ (3 t., Londyn, 1825); Henry'ego „History of Great Britain“ (6 t., Edymburg, 1771 — 93, z kontynuacją Lainga, 12 t., Londyn, 1814); Molleville'a „Histoire d'Angletterre“ (6 t., Paryż, 1815); Lingard „History of England“ (5 wyd. 10 t., Londyn, 1849); Lappenberga „Geschichte von England“ (2 t., Hamburg, 1834—37, kontynuowane przez Pauli'ego. t. 3—4, Gotha, 1853—55); Macgregora „History of the British empire“ (4 t., Londyn, 1831 — 52); Hallama „Constitutional history of England“ (7 wyd., 3 t., Londyn, 1856); May'a „Constitutional history of England from 1760 to 1860“ (2 wyd., 2 t., Londyn, 1865); Creasy'ego „Rise and progress of the English Constitution“ (7 wyd., Lond., 1863); Stricklanda „Lives of the Queens of England“ (12 t., Londyn, 1840—48, nowe wyd., 6 t., Cambridge 1864—65); ze specjalnych dzieł ważne są prace: Kemble'a (ob.), Turnera (ob.), Palgrave'a (ob.), James'a (ob.), Pauli'ego (ob.), Froude'a (ob.), Mackintosha (ob.), Guizota (ob.), Dahlmanna (ob.), Macphersona (ob.), Merl d'Aubigné (ob.), Macaulay'a (ob.) i t. d., oraz: „Vaughana „Revolutions in English history“ (2 t., Londyn, 1861); Edw. hr. Clarendona „History of the rebellion and civil wars en England“ (7 t., Oksford, 1849); lorda Stanhope „History of England from the peace of Utrecht“ (3 wyd., 7 t., Londyn, 1853); Massey'a „History of England during the reign of George III“ (4 t., Londyn, 1855—65); Roebucka „History of the Whig ministry of 1830“ (2 t., Londyn, 1852); Freemana „History of the Norman Conquest of England, its causes and its results“ (3 t., Oksford, 1867 — 70); Lecky „History of England in the XVIII century“ (2 t., 1878); Bisset „History of the struggle for Parliamentary government in England“ (2 tomy, 1877); Adams „English party leaders and english parties“ (2 tomy, 1878); Mac Carthy „A history of our own times from the accesion of the Queen Victoria to the Berlin congress“ (1882); T. Johnson „Imperial Britain“ (1892); Taylor „The origine of the English constitution“ (1899); Zimmermann „Die kolonial Politik Grossbritaniens“ (1898—99); Mac Carthy „Modern England“ (1898—99); G. F. Steffen „England als Weltmacht,“ H. v. Nostitz „Das Aufsteigen des Arbeiter Standes in England“ (1900); Redlich „Englische Lokalverwaltung“ (1901); „Dictionary of National Biography“, założone przez Leslie Stephensa, wydawane dalej przez Sidneya Lee (63 t., 1883—1900).

Wielka Brytanja, język, literatura i sztuka, ob. Angielski język i literatura, Angielska sztuka, Szkocki język i literatura, Irlandzki język i literatura.

Wielka choroba, ob. Epilepsja.

Wielka Grecja *(Magna Graecia),* tak nazywali Rzymianie dolną część Italji, rozciągającą się wzdłuż wybrzeży zatoki Tarentyńskiej, zaludnioną przez osadników greckich. Obejmowała ona dzisiejszą Apulję, Kalabrję, Lukanję i Brucjum. Niektórzy zaliczali jeszcze do niej Sycylję. **W. G.** była siedliskiem uczniów i zwolenników Pythagoresa. Pierwsze przybycie Greków do tych krajów nastąpiło prawdopodobnie wkrótce po wojnie trojańskiej, około roku 1100 przed Chr., a byli to Achajczycy, Eubeczyjcy, nawet Trojanie, z których powstały rzeczypospolite: Tarent, Sybaris, Krotona, Lokrys, Rhegium i inne. Później i Rzymianie wysyłali tu swoje osady, a roku 277 przed Chr. owładli całe dolne Włochy ze wszystkiemi kolonjami greckiemi, a od tego czasu obyczaje i zwyczaje greckie zlały się zupełnie z rzymskiemi.

Wielkanoc, największa ze wszystkich uroczystości chrześcijańskich, obchodzona na pamiątkę zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. Nazwa grecka i łacińska tej uroczystości *Pascha* (franc. *Pâques)* pochodzi z hebrajskiego *passah* (ob.), nazwy uroczystości, którą obchodzili Żydzi na pamiątkę wyzwolenia z niewoli egipskiej. Co do święcenia **W.** powstały już w II wieku spory. Pierwsze gminy chrześcijańskie pochodzenia żydowskiego obchodziły uroczystość tę dnia 14 Nizanu i łączyły z nią pamiątkę ostatniej wieczerzy Pańskiej; dzień drugi poświęcony był pamiątce śmierci, trzeci zaś zmartwychwstania Jezusa. Chrześcijanie zaś, pochodzący z pogan, sławili zmartwychwstanie Pańskie w niedzielę, którą poprzedzał dzień pokuty i postu i za taki ustanowiony był piątek. Obchodzenie **W.** w ten sposób rozszerzyło się głównie na Zachodzie, podczas gdy na Wschodzie święco-

no **W.** wedle chrześcijan żydowskich. Dopiero na soborze nicejskim (325) postanowiono, że pamiątka Zmartwychwstania Pańskiego ma być ogólnie obchodzona w niedzielę, pamiątka zaś ukrzyżowania w poprzedzający piątek. Stronnicy obchodzenia **W.** wedle chrześcijan żydowskich nazwani zostali *quarto-decimanie* i byli uważani za heretyków. W dawnym kościele święta wielkanocne trwały cały tydzień. Dopiero sobór konstancjeński 1094 ograniczył święta wielkanocne do 3 dni, a Pius VI 1775 do 2 dni, to jest do niedzieli i poniedziałku wielkanocnych. W kościele chrześcijańskim ustaliło się z biegiem czasu, że **W.** poprzedzona jest 40-dniowym postem, poczynając od środy popielcowej; ostatni tydzień postu, od Kwietniej Niedzieli (ob.) do soboty przed **W.**, zowie się Wielkim Tygodniem. Sama uroczystość Zmartwychwstania Pańskiego rozpoczyna się wieczorem w Wielką Sobotę.—Co do czasu obchodzenia **W.** początkowo zachodziła różnica pomiędzy rozmaitemi kościołami; dopiero na soborze nicejskim 324 postanowiono, aby wszystkie kościoły obchodziły jednozgodnie święto **W.** w niedzielę, następującą po wiosennej pełni księżyca, t. j. po pełni pierwszej przypadającej po dniu 20 marca; jeżeli zaś ta pełnia przypada na niedzielę, uroczystość powinna się obchodzić niedzieli następującej. Pełnia ta nie jest jednakże astronomiczna czyli rzeczywista, lecz średnia, następująca zawsze w 14 dni po nowiu, licząc przy tem dzień nowiu za pierwszy. Sposób ten liczenia, zwany aleksandryjskim, wprowadzony został do Kościoła rzymskiego przez Djonizjusza małego około 525 i następnie przyjęto go powszechnie. Wedle tego obliczenia święta Wielkanocne przypadać mogą najwcześniej 22 marca; najpóźniej zaś 25 kwietnia. — Z czasów pogańskich, w których na tę porę przypadały wielkie święta wiosenne, przechowały się pomiędzy ludem liczne zwyczaje i obrzędy, dotychczas zachowywane (porów. Hanusza „Bajeslovny Kalendarz“).

Wielka Wieś, włość w Galicji, obwodzie Bocheńskim, o $^1/_2$ mili od miasta Wojnicza odległa. Jest tu góra, zwana *Górą Panieńską*, na której szczycie znajdują się okopy, usypane według miejscowego podania przez kobiety, które za Bolesława Śmiałego, o niewierność obwinione, tutaj zacięty opór wojsku królewskiemu stawiły.

Wielki czwartek, w niektórych językach zwany zielonym czwartkiem (Dies viridium) czwartek przed Wielkanocą; zwany jest „zielonym“ dlatego, że w tym dniu pokutnicy oczyszczeni z grzechów (virides, zieloni), napowrót przyjmowani byli do gminy kościoła.

Wielki kapłan (arcykapłan), żydowski kapłan najwyższy, która to godność przechodziła dziedzicznie z ojca na syna w familji Aarona, od Heroda W. i Rzymian nadawana i odbierana dowolnie, w Pięcioksięgu przedstawiony jest jako pośrednik między Jehową a ludem, raz w roku pojednywający w przenajświętszej części świątyni uroczystemi ofiarami Boga z ludem.

Wielki krzyż, najwyższa klasa orderów rycerskich.

Wielki książę, niegdyś tytuł monarchów moskiewskich i kilku innych udzielnych książąt w Rosji, np. kijowskiego, twerskiego, niżegorodzkiego i in., jako też dawnych władców Litwy, a stąd później i królów polskich. Obecnie cesarz rosyjski nosi jeszcze tytuł **W. ks.** smoleńskiego, litewskiego, wołyńskiego, podolskiego i finlandzkiego; oprócz tego tytuł ten należy do wszystkich członków rodziny cesarskiej. W Niemczech **W. ks.** zajmują stopień pośredni między królami a książętami i mają tytuł królewskiej wysokości. Pierszym, którzy na Zachodzie Europy używał tego tytułu był Cosimo di Medici, który otrzymał od papieża godność **W. ks.** Florencji (1569), cesarz jednak nie potwierdził tego tytułu i dopiero syn Cosima, Franciszek, poślubiwszy w 1575 siostrę cesarza Maksymiljana II dostał potwierdzenie. W 1669 tytuł florencki przeszedł na **W. ks.** toskańskich. Napoleon I stworzył W. ks. Bergu i nadaje Muratowi (ob.) (1806), a wtedy landrat heskodarmsztadzki, elektor badeński i elektor würzburski, przyjęli tytuł **W. książąt** (1806). W 1810 książę prymas Dalberg, poprzedni biskup elektor moguncki, otrzymał od Napoleona I tytuł **W. ks.** Na kongresie wiedeńskim nadano ten tytuł władcom: sasko-wejmarskiemu, meklembursko-szwerynskiemu, oraz oldenburskiemu, a także luksemburskiemu. Król pruski używa tytułu **W. ks.** poznańskiego i dolno-reńskiego, a cesarz austrjacki **W. ks.** toskańskiego i krakowskiego.

Wielki łowczy, najwyższy urzędnik łowiectwa dworskiego.

Wielki-Ług, wyspa na Dnieprze, pomiędzy rzeką Końskiemi Wodami i dwiema odnogami Dniepru, za Tawaniem poniżej ujścia Czartomeliku, 2 mile długa, zarosła oczeretem i trzciną, słynna w podaniu Zaporożców jako pierwsze miejsce zawiązku zaporoskiego niżowego wojska. Tu Kozacy mieli zbrojownię i chowali swe kosztowności, tu budowali czajki.

Wielki mistrz, przy różnych zakonach, zwłaszcza u Joannitów, najwyższy przełożony.

Wielki Mogoł, tak nazywano władców z mahometańskiej dynastji w Indjach Wschodnich, założonej r. 1526 przez Babura, prawnuka Tamerlana, pochodzącej od Mongołów. Najznakomitszymi z tej dynastji po Baburze byli Akbar i Aureng-Zeb. Lubo państwo ich zupełnie się rozpadło, a nareszcie szach Alam II w r. 1803 ostatki jego stracił, jednakże dynastja wielkich Mogołów dotąd jeszcze istnieje i pobiera pensję od Anglji. Rezydencją ich jest Delhi, gdzie trzymani są pod ścisłą strażą.

Wielki pensjonarz, ob. Pensjonarjusz.

Wielki Ustiug, miasto powiatowe gub. Wołogodzkiej, nad rzeką Suchoną, słynie z przemysłu i handlu, tudzież z wyrobów ze złota i srebra; ma 11,400 miesz.— *Wielkoustiuski* lub *Ustiuski powiat* ma na przestrzeni 14,925 w. kw. 148,000 miesz.

Wielki wezyr, po turecku Sada'zam, w krajach muzułmańskich, a zwłaszcza w Turcji tytuł najwyższego dygnitarza, zależnego bezpośrednio od samego sułtana, którego wyręczał i zastępował. Podwładnemi wiel. wezyrowi byli bezpośrednio Kjaja Bej (sprawy wewnętrzne), Reis Effendi (zewnętrzne), oraz Czausz Baszi (policja). Zwłaszcza ważnem stało się stanowisko **W. W.** w XVI w., kiedy sułtanowie zaczęli się usuwać od bezpośredniego zajęcia rządami. W w. XIX **W. W.** wskutek rozwoju podległych mu ministerjów przybrał charakter europejskiego prezesa ministrów. Dwa razy urząd ten znoszono. Raz za Machmuda II 1833 r., a drugi raz za Abdul-Hamida II. Miejsce wezyra zajął Basz Wekel (pierwszy minister). Po krótkim czasie jednak godność tę przywrócono.

Wielkie Łuki, miasto powiatowe gub. Pskowskiej, na brzegach rzeki Łowati i na wyspie tejże Diatłówce, ma 9 cerkwi, 2 monastery, 15 fabryk, i 8,500 miesz., zajmujących się wyrobem obuwia, oraz prowadzących handel zbożem, szczeciną, konopiami i t. d. Jest to osada bardzo starożytna, wspominana w kronikach od r. 1166; należała niegdyś do Nowogrodu. 1448 w. ks. Iwan III przyłączył **W. Ł.** do państwa Moskiewskiego. Zdobyte 1580 r. przez Stefana Batorego, należały do Polski do 1582 r. Zburzone 1611 przez Dymitra I Samozwańca, przyłączone zostały 1708 r. do gub. Ingermanlandzkiej, a 1777 mianowane powiatowem namiestnictwa Pskowskiego, później gub. Pskowskiej.— *Wielkołucki* (Wielikolucki) *powiat* ma na przestrzeni 4,215 w. kw. 127,000 miesz.

Wielkobrytańskie kolonje i posiadłości, mieszczą się we wszystkich częściach świata. Stanowią je w Europie: Gibraltar i Malta (328 klm. kw. i 203,000 miesz.); w Azji: cesarstwo Indyjskie i państwa hołdownicze, Cejlon, Straits Settlements, państwa Malajskie, znajdujące się pod protektoratem angielskim, część wyspy Borneo, Hongkong, Cypr, wyspy Christmas i Keeling, wyspy Bahrein, Kuria-Muria i Komorskie (5,225,577 klm. kw. i 296,000,000 m.); w Afryce: wybrzeże Zachodnie, ziemia Kapska, zatoka Wielorybia, Zambezi, Natal, kraj Zalów, Zanzibar, Sokotora, kraj Somalisów, wyspy św. Heleny, Tristan da Cunha, św. Maurycego i inne (2,591,086 klm. kw. i 6,332,000 miesz.); w Ameryce: Kanada, Nowa Fundlandja, Labrador, Bermudy, Bahama, Jamajka, Honduras, Guayana Brytańska, wyspy Trinidad, Falkland, Leeward i in. (ogółem 9,487,326 klm. kw. i 6,736,000 miesz.); w Australji: Nowa Południowa Walja, Wiktorja, Australja Południowa i Zachodnia, Terytorjum północne, Queensland, Tasmanja, Nowa Zelandja, Nowa Gwinea, archipelag Fidży i wyspy pomniejsze (ogółem 8,218,345 klm. kw. i 4,599,000 miesz.). W 1902 w skład afrykańskich posiadłości **W. B.** weszły i obie rzeczypospolite południowo-afrykańskie: Transvaal i Oranje (ob.). Por. Vogel „Das Britische Kolonialreich“ (Berlin, 1886); Bonwick „The Britisch colonies and their resources“ (1886).

Wielkogłowość *(makrocefalja)*, nadmierna wielkość głowy. Wielkogłowemi nazywamy noworodków o wielkiej głowie, bardzo podobnej do wodogłowia (ob. Hydrocephalus), jakkolwiek ma tu miejsce jedynie powiększenie objętości mózgowia, nie zaś zebranie się płynu w komorach mózgowych. Wielkogłowość usposabia do krzywicy i cierpień mózgowych.

Wielkogłów, ryba, toż co potfisz (ob.).

Wielko-niemieckie stronnictwo, nazwa w roku 1848 tej partji politycznej, która dążyła do połączenia Niemiec na federalistycznej podstawie z włączeniem obu wielkich mocarstw, Austrji i Prus, w przeciwstawieniu do mało-niemieckiej partji, dążącej do połączenia Niemiec bez Austrji pod hegemonją Prus; **W. n.** stronnictwo z organizowało się jako niemieckie stronnictwo reformy 1862, od 1866 bez znaczenia.

Wielkopolanin, pseudonim Fijałkowskiego.

Wielko-Polska (łaciń. *Major Polonia*, a więc właściwie *Starsza Polska)*, stara nazwa płn.-zachodniej Rzplitej, zjawiająca się 1242 r., jako miano dawniejszej Polski, t. j. części, która była istotnie gniazdem całego narodu i zawiązkiem monarchji polskiej. **W.-P.** składały w roku 1772 następnie województwa: Poznańskie z ziemią Wschowską, Kaliskie, Gnieźnieńskie, Sieradzkie z ziemią, Wieluńską, Łęczyckie, Brzesko-Kujawskie, Inowłocławskie z ziemią Dobrzyńską, Płockie, Mazowieckie, Rawskie, Malborskie, Chełmińskie, Pomorskie. Z tych województw: Poznańskie, Gnieźnieńskie i Kaliskie nazywano właściwą Wielko-Polską; Brzesko-Kujawskie, z Inowłocławskiem—Kujawami; Płockie, Mazowieckie i Rawskie, stanowiły Mazowsze; Chełmińskie zaś, Malborskie i Pomorskie z należącem do nich księstwem Warmińskiem zwały się Prusami polskiemi czyli królewskiemi. Nazwiska te były razem wskazówką oddzielnych niegdyś krain, albo już zdawna od początków historycznych narodu wzajemnie połączonych, albo przez wygaśnienie linji Piastów, lub też orężem pozyskanych.

Wielko-Rosja, środkowa część cesarstwa Rosyjskiego, przedstawiająca kształt nieprawidłowego czworokąta, którego boki przeprowadzone są przez Kursk, Psków, Kargopol i Wiatkę. Obejmuje ona gubernje: Moskiewską, Twerską, Pskowską, Nowogrodzką, Jarosławską, Kostromską, Włodzimierską, Razańską, Tulską i Kałuską, oraz pograniczne powiaty gubernji: Petersburskiej, Ołonieckiej, Wołogodzkiej, Wiackiej, Niżegorodzkiej, Tambowskiej, Woroneskiej, Kurskiej, Orłowskiej i Smoleńskiej. Nazwa **W.-R.**

napotyka się w pomnikach historycznych dopiero w połowie XVI w. i po raz pierwszy użytą została przez Bogdana Chmielnickiego w przysiędze na wierność, złożonej 1654 carowi Aleksemu Michajłowiczowi, w odróżnieniu od Małej Rosji, jak oddawna nazywano południowo-zachodnią część ziemi ruskiej.

Wielme, rzeka w Syberji, w gub. Jenisejskiej, wypływa z górzystego złotodajnego terytorjum, stanowiącego graniczną linję systemów rzek Tunguski i Pitu, i ubiegłszy około 300 w. wpada do Podkamiennej Tunguski.

Wielobarwność *(polichroizm)*, ob. Dwubarwność.

Wielobóstwo, z grecka *politeizm* (ob.).

Wieloczułkowe, *polyactinia*, ob. Polipy.

Wielogłosowa muzyka, czyli *polifoniczna muzyka*, w której kilka lub więcej głosów prowadzonych jest w sposób równie samodzielny i przeważny, jak głos pierwszy czyli główny. Muzyka ta stoi w przeciwieństwie do muzyki jednogłosowej czyli *homofonicznej* albo *monodycznej*, w której jeden tylko głos występuje jako główny czyli solowy.

Wielogłowski Walery, publicysta polski, * na Podgórzu, † 1865 w Krakowie. Ukończywszy nauki w Krakowie, czynny brał udział w wojnie 1831, a po upadku sprawy przebywał we Francji, skąd wróciwszy, założył w Krakowie księgarnię pod nazwą „wydawnictwa dzieł katolickich," oraz litografję obrazkową i wydał znaczną liczbę dzieł (głównie przedstawiających sceny z życia ludowego) znakomitej wartości wewnętrznej. Zasłużony redaktor pism perjodycznych: *Ogniska, Tygodnika rolniczego* i *Niewiasty*, wydał **W.** oprócz wielu książek religijnych między innemi: „Kalendarz dla rodzin katolickich" (wydawany od r. 1854 do 1865); „Kościoły krakowskie" (tamże, 1855); „Poczet świętych i błogosławionych patronów polskich," ze stalorytami (1858, 2 wyd., 1861 r.); „Medycyna wiejska, obrazek" (1859); „Polska na drodze pokoju i miłości" (1850, 2 wyd., 1865); „Społeczeństwa dzisiejsze w obrazach". (1859, 2 wyd., 1861); „Gawędy gospodarskie" (1859); „Niewiasta" (1855, 5 wyd., 1860); „Obrazki z obyczajów ludu wiejskiego" (4 wyd., 1882); „O potrzebie banków rolniczych" (1860); „Komornic**a**" (1862 i 1879), największych rozmiarów i niewątpliwie najlepsza praca tego pisarza. „Podróż po szerokim świecie, czyli jak jest gdzieindziej, a jak u nas?" (Kraków, 3 wyd., 1885). Wogóle wszystkie pisma **W.** w rodzaju powieściowym, opisowym, naukowo-popularnym, odznaczają się obok ujmującej prostoty szlachetną tendencją i wielką czystością języka. Nie wszystkie jednak dobre na czytelników wywierały wrażenie. Jako pisarz ludowy nie ma może **W.** równego sobie w naszej literaturze.

Wielokąt, *wielobok* (z grec. *poligon*), w geometrji figura płaska, ograniczona linjami prostemi, zwanemi *bokami*, których przecięcia zowią się *wierzchołkami*. **W.** przybierają nazwy od liczby ich boków lub kątów jak: trójkąty, czworokąty, sześciokąty i t. d. Suma kątów wielokąta=dwom kątom prostym, tyle razy wziętym, ile wielokąt ma boków mniej dwoma; liczba *przekątni* t. j. linji łączących wierzchołki, w **W.** o n bokach jest $\frac{n(n-3)}{2}$. W czworokącie zatem AMLB (fig. 1) poprowadzić można tylko dwie przekątnie, AL i BM. Suma boków wielokąta nazywa się jego

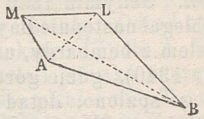

Fig. 1. Czworokąt.

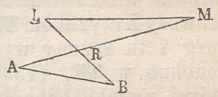

Fig. 2. Czworokąt o kątach wklęsłych.

obwodem. **W.** *foremnym* nazywa się wielokąt, w którym wszystkie boki i wszystkie kąty są między sobą równe; taki **W.** może być zawsze wpisany w koło lub opisany na kole. Oprócz wielokątów zwykłych istnieją też wielokąty o kątach wklęsłych, jak czworokąt ABRLM (fig. 2). **W.** *sferyczne* są to figury na powierzchni kuli czyli na sferze, ograniczone łukami kół wielkich.

Wielokątne liczby, liczby poligonalne, liczby należące do kategorji liczb figurycznych, które mają nazwę swą stąd, że jednostki ich dają się uporządkować w postać wielokątów foremnych, między sobą podobnych. Najprostsze są *liczby trójkątne* (ob. Figuryczne liczby); *liczby czworokątne* czyli *kwadratowe* objęte są wzorem n^2, *liczby pięciokątne* wzorem $n(3n-1)$, *liczby sześciokątne* wzorem $n(2n-1)$. Tak np. liczby kwadratowe tworzą szereg: 1, 4, 9, 16 i t. d., który daje się przedstawić przez kwadraty:

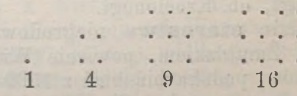

Podobnież *liczbami wielościennemi (poliedrycznemi)* nazywają się liczby, których jedności dają się tak uporządkować, że tworzą wielościany foremne, między sobą podobne. *Liczby czterościenne*, wzoru $\frac{1}{6}n(n+1)(n+2)$, są: 1, 5, 10, 20, 35, 56,... *liczby sześcienne*, wzoru n^3, są: 1: 8, 27, 64, 125, 216,...

Wielokrążek, blok złożony, ob. Blok.

Wielokształtność *(polimorfizm)*, ob. Dwukształtność.

Wielomęstwo, ob. Poliandrja.

Wielomian (z grec. *polinom*), w algebrze wyrażenie, składające się z części połączonych znakami + lub —, jak $a+b-c$ lub $a-b-c+d$; części zaś te zowią się *wyrazami* wielomianu. **W.**

składające się z 2, 3, 4 i t. d. wyrazów zowią się dwumianami (binomami), trójmianami i t. d.

Wielona (w kronikach pruskich *Welun, Welim, Welin*, w polskich błędnie *Wieluń*, niekiedy *Wileny*), miasto w pow. Jurborskim, gub. Kowieńskiej, na prawym brzegu Niemna, przy ujściu do niego rzeczki Wielunki. Założenie **W.** przypisują Skandynawom, przybyłym do Litwy w X w. pod wodzą Palemona. Na początku XIV w. Witenes zbudował tu drewnianą twierdzę przeciwko Krzyżakom. Twierdza ta 1333 została zdobyta i z ziemią zrównana przez w. mistrza krzyżackiego Henryka, księcia bawarskiego, który o ćwierć mili dalej założył twierdzę krzyżacką, zwaną *Bayersburgiem* albo *Friederbergiem*. Gedymin 1339 odebrawszy Krzyżakom **W.**, oblegał następnie Bayersburg i tu rażony wystrzałem z bombardy, umarł podobno w **W.** (1339 czy 1340), gdzie góra, na której zwłoki bohatera tego spalono, dotąd nosi nazwę *Gedyminowej*, chociaż i w Wilnie jest tegoż nazwiska góra, do której to samo przywiązane jest podanie. Wkrótce potem 1343 r. Krzyżacy, czy też Litwini, warownię Bayersburg zburzyli; boje o **W.** między obu stronami nie ustawały, aż w końcu 1364 r. marszałek Krzyżaków Schindekopf spalił zamek i załogę zdradziecko wymordował. Tym razem Krzyżacy odbudowali twierdzę pod nazwą Friedeberga 1400 i w niej założyli stolicę Żmujdzi Krzyżackiej, lecz w 1409 Witold, opanowawszy całą Żmujdź, objął w swe posiadanie i **W.** 1423 wiel. ks. Witold i delegowani od króla panowie rady koronnej zawarli w **W.** ostateczne umowy względem rozgraniczenia Prus od Żmujdzi. 1500 otrzymało miasto od Aleksandra Jagiellończyka prawo magdeburskie. Mały kościołek, wymurowany przez Krzyżaków, włączony został jako prezbiterjum do okazałego kościoła farnego, wystawionego około 1650 przez Stanisława Albrychta Radziwiłła, kanclerza wiel. lit. Dziś **W.**, prócz tej pięknej i okazałej świątyni, nie odznacza się niczem i liczy około 180 domów i przeszło 1,000 miesz.

Wielonogi, ob. Krocionogi.

Wielońskie starostwo niegrodowe leżało w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Wielońskim. Podług spisów podskarbińskich z 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, obejmowało miasto Wielonę (ob.), Bejsagogłę i nader obszerne przyległości nad Niemnem i między Kiejdanami a Szawlami, które w r. 1771 posiadała księżna Poniatowska, generałowa wojsk austrjackich, opłacając z nich kwarty złp. 18,628 gr. 6. Na sejmie z roku 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej zatwierdziły przez oddzielną konstytucję cesję dożywocia generałowej na rzecz syna jej księcia Józefa Poniatowskiego, ówczesnego starosty żyżmorskiego, pod warunkami w prawie wyłuszczonemi. Na sejmie z 1717 wyznaczono szczegółową komisję dla ścisłego określenia granic tego starostwa. Żadne starostwo w Koronie Polskiej, nie liczyło na swoich obszarach tylu bojów i utarczek od XIV w., co wielońskie.

Wielopłatkowe *(polypetalae)*, kwiaty, których korona składa się z licznych płatków.

Wielopolscy, herbu Starykoń, starożytna, od XVII w. senatorska rodzina polska, osiadła w Krakowie i Krakowskiem. Przodkowie **W.**, zwani *Bochnarami*, już za króla Ludwika mieli znaczenie między mieszczanami Krakowa. Z tych *Mikołaj Bochnar*, rajca 1396, był żupnikiem krakowskim, a syn jego, *Jan Bochnar*, pierwszy przybrał nazwisko *Wielopolskiego* po nabyciu dóbr Wielopole. Odtąd **W.**, zostawszy szlachtą, piastowali różne urzędy publiczne, jak burgrabiów zamku krakowskim, sędziów i podkomorzych aż do początku XVII w. Pierwszym senatorem w tej rodzinie został **Wielopolski** Jan, który jako kasztelan wojnicki zasiadł w senacie 1655. Wierny obrońca sprawy Jana Kazimierza przeciwko Szwedom, posłował od króla do Ferdynanda III cesarza, od którego uzyskał tytuł hrabiego; mianowany wojewodą krakowskim, † 1668 r.

Wielopolski Jan, syn poprzedniego, od 1677 podkanclerzy koronny, w roku następnym wziął pieczęć wielką koronną i † r. 1680. Ożeniony w trzeciem małżeństwie z Ludwiką Marjanną margrabianką d'Arquien, siostrą królowej Marji Kazimiery Sobieskiej, wywierał na dworze wpływ wielki. Pisał się hrabią na Żywcu i Pieskowej Skale.

Wielopolski Franciszek, czwarty syn poprzedzającego i drugiej jego żony Krystyny Komorowskiej, pierwszy margrabia, ordynat Myszkowski (ob.), naprzód starosta generał małopolski, od 1720 wojewoda sieradzki, a od 1728 krakowski, w czasie napadu Szwedów pod Karolem XII bronił zamku krakowskiego, był marszałkiem sądów kapturowych i odbywał poselstwa do Jakóba króla angielskiego i do papieża Inocentego XII. † 1732 w Krakowie. Z pierwszej żony Teresy Tarłówny miał dwu synów *Karola* i *Jana*, od których idą dwie linje **W.** Młodsza linja, idąca od *Jana*, który był wojewodą sandomierskim i † 1774, wygasła w potomkach męskich, starsza zaś linja istnieje dotychczas.

Wielopolski Karol Gonzaga, hrabia na Żywcu i Pieskowej Skale, drugi z kolei margrabia Myszkowski, naprzód kuchmistrz koronny, od 1731 koniuszy, a od 1754 chorąży wielki koronny, † 1773. Ogłosił „Konsolacje filozofji Boecjusza“, przekład z francuskiego (Warszawa, 1738; 2 wyd., 1751). Z siedmiorga jego dzieci *Franciszek* został głową starszej, a *Ignacy* młodszej linji.

Wielopolski Franciszek, trzeci margrabia Myszkowski, najstarszy syn Karola, marszałek nadworny koronny od 1767, jeden z najczynniejszych konfederatów barskich, złożył laskę marszałkowską w 1775 i † 1809. Na nim wygasła starsza linja ordynatów. Ponieważ ze śmiercią

drugiego jego syna *Józefa Jana Nepomucena* **W.** czwartego margr. Myszkowskiego, wygasła po mieczu linja starsza, przeto młodsza linja, pochodząca od wyżej wspomnianego Ignacego, zaczęła się starać o przeniesienie na siebie praw i przywilejów umniejszonej już przedtem ordynacji oraz o unieważnienie sprzedaży dóbr ją składających, o co długi i z rozmaitym losem prowadzono proces.—**W.** *Ignacy* zostawił dwu synów *Józefa* i *Andrzeja*.

Wielopolski Aleksander, hr., syn Józefa, margrabia Gonzaga Myszkowski, mąż stanu, * 1803, † 1877 w Dreźnie. Nauki pobierał naprzód w Teresianum w Wiedniu, potem na uniwersytetach w Warszawie, Paryżu i Getyndze, a po ukończeniu takowych zajmował się odzyskaniem na drodze prawnej całości ordynacji, co pomyślnie przyprowadził do skutku. W 1830 wybrany posłem na sejm, należał do stronnictwa zachowawczego. Na początku 1831, wysłany do Anglji, celem wyjednania pośrednictwa z jej strony, nic nie wskórał; z misji tej zdał sprawę w piśmie „Mémoire présenté à lord Palmerston“ (Warszawa, 1831, toż po polsku tamże i t. r.); w 1831 był jednym z redaktorów czasopisma *Zjednoczenie*. Po upadku sprawy przebywał czas jakiś za granicą, a następnie, wróciwszy do kraju, zajmował się wyłącznie gospodarstwem, literaturą i ukończeniem procesów; oprócz pism, dotyczących prowadzonych przez niego spraw, drukował „Myśli i uwagi“ w *Kwartalniku naukowym krakowskim* na 1835 r., przedrukowane w *Kronice Rodzinnej* (1878, oraz osobno). Z powodu wypadków galicyjskich 1845 napisał głośny w swoim czasie list do księcia Metternicha „Lettre d'un gentilhomme polonais au Prince de Metternich“ (1846; 2 wyd., Bruksela, 1846). Następnie sprawa, tycząca się zapisu zbiorów naukowych Konstantego Świdzińskiego (ob.), powierzonych opiece ordynacji Myszkowskich testamentem 24 lutego 1855, miała wielki w kraju rozgłos. **W.** wytoczony sobie proces o ważność testamentu wygrał i potwierdzenie senatu uzyskał, a z tego powodu ogłosił: „Mowę w sprawie o testament Konstantego Swidzińskiego, mianą w sądzie apelacyjnym Królestwa 19 czerwca 1857“ (Warszawa, 1857) i „Odpowiedź margrabiego ordynata Myszkowskiego na skargę Ludwika Swidzińskiego i Izabelli ze Swidzińskich Kochanowskiej“ (tamże). Przeniósłszy potem rzeczone zbiory do dóbr swoich Książe, zaczął ogłaszać pismo zbiorowe p. t. *Bibljoteka ordynacji Myszkowskich, zapis Konstantego Swidzińskiego* (2 t., Kraków, 1859 i 1860).

Wielopolski Aleksander.

Gdy następnie umieszczenie owych zbiorów wywołało protestacje wykonawców testamentu Swidzińskiego, **W.** zrzekł się ich dobrowolnie i wrócił wraz z majątkiem rodzinie Swidzińskich. W r. 1861 mianowany został (26 marca) dyrektorem głównym prezyd. w komisji wyznań religijnych i oświecenia publicz., a 12 kwietnia t. r. dyrektorem głów. prezyd. w komisji sprawiedliwości i wice prezesem rady stanu. Wyjechawszy 3 listopapada t. r. do Petersburga, wziął uwolnienie od powyższych obowiązków, i pozostał jeno stałym członkiem rady stanu. Jednakże za powrotem do Warszawy mianowany naczelnikiem rządu cywilnego Królestwa (8 czerwca 1862), pełnił ten urząd do 12 września 1863, w którym na własne żądanie otrzymał urlop nieograniczony za granicę i uwolnienie. Odtąd zamieszkał w Dreźnie. Por. Lisickiego „Życie A. W.“ (1873, t. 3); Spasowicz „Życie i politika margr. W.“ (Petersburg, 1882). Nadto pisał o nim Tarnowski (1878).

Wielopolski Zygmunt, hr., margrabia na Mirowie Gonzaga Myszkowski, był najstarszym synem Aleksandra hr. **W.**, i drugiej jego żony Pauliny z hr. Potockich. * 1833 w Krakowie, † 1902. Był szóstym z rzędu ordynatem pińczowskim. **W.** był 1862 za rządów swego ojca przez pewien czas prezydentem m. Warszawy. Następnie piastował aż do ostatnich chwil życia godności dworskie, naprzód szambelana, potem koniuszego, a wreszcie wielkiego łowczego Najwyższego Dworu. Przez długi szereg lat był administratorem księstwa Łowickiego, od r. 1890 zaś do 1900 powołany przez ziemian gub. Kieleckiej, był ich przedstawicielem w Towarzystwie kredytowem ziemskiem jako radca komit. u. 1875 zaślubił księżniczkę Montenuovo, córkę generała Wilhelma ks. Montenuowo i Juljanny z hr. Batthyani de Nement-Ujvar, zmarłą przed kilkunastu laty, z której pozostawił pięcioro dzieci, mianowicie synów: Aleksandra hr. **W.**, obejmującego ordynację pińczowską wraz z tytułem margrabiego Gonzagi Myszkowskiego, Alfreda i Alberta oraz zamężne już córki: hr. Małgorzatę i Marję. Zaślubił powtórnie w Nizzy p. Elżbietę z Niezabytowskich Ostrowską, znaną w kołach filantropijnych Warszawy.

Wieloryb (*Cetus*), wielki gwiazdozbiór między 357° a 49° wniesienia prostego i między 10° zboczenia płn. a 26° płd., zawiera 321 gwiazd aż do 7 wielkości, między niemi 2 drugiej wielkości (*Menkar* i *Deneb Kaitos*). Z powodu swej zmienności osobliwą jest gwiazda zwana *Cudowna Wieloryba* (*Mira Ceti*, o *Ceti*), która w ciągu 332 dni przecięciowo przechodzi od 2 do 10 wielkości, podczas więc minimum swego blasku jest gołem okiem niewidzialna. Zmienność tej gwiazdy odkrył Fabricius 1596. Oprócz tej, zawiera **W.** 7 jeszcze innych gwiazd zmiennych. W mitologji greckiej **W.** był to przeniesiony na niebo potwór (*ketos*), któremu miała być ofiarowana Andromeda.

Wielorybia zatoka (*Walvischbai*), zatoka

oceanu Atlantyckiego u zachodnich brzegów Afryki południowej, pod 23° szerok. płd., utworzona przez równoległy do brzegu półwysep. Okrąg nadbrzeżny wraz z portem należy do angielskiej kolonji Przylądkowej i na 1,320 klm. kw. liczy 768 miesz., przeważnie Hotentotów (1891).

Wielorybie wszy, ob. Zawszela.

Wieloryby, *wale, walenie, dwupłetwowce (Cetacea)*, rzęd zwierząt ssących, obejmujący zwierzęta olbrzymie, postaci rybowatych, skąd jeszcze przez Linneusza do ryb były zaliczane.—Szyja jest niewyraźna i głowa bezpośrednio przechodzi w kadłub walcowaty, zakończony płetwą poziomą. Pokrycie włosami żadne lub prawie żadne, natomiast pod grubą skórą rozwija się potężny pokład tłuszczu, dający ochronę od zimna i służący zarazem do zmniejszenia ciężaru właściwego. Oczy bardzo małe, uszu zewnętrznych brak, kończyny przednie zamienione w krótkie płetwy, tylnych brak zupełny, przynajmniej na zewnątrz *(zwierzęta dwunożne* u Latreille'a). Szkielet przedstawia tkankę lekką, gąbczastą, przejętą tłuszczem; czaszka zajmuje niekiedy trzecią część długości zwie-

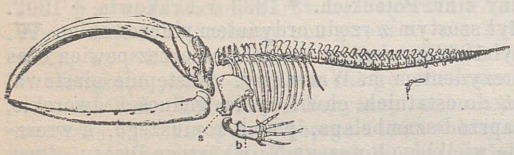

Szkielet wieloryba. *a* łopatka, *b* kończyna przednia. Obok szczątek kończyny tylnej.

rzęcia. Szczęki często uzębienia nie posiadają; u niektórych zęby rozwijają się w stanie płodu i przed urodzeniem wypadają.—Mózg jest stosunkowo mały, ale odznacza się bogactwem zwojów. Węchu nie posiadają, nos służy tylko do oddychania; otwór nosowy, pojedyńczy lub podwójny, wysunięty jest mniej lub więcej daleko na czaszkę; mniemanie, iż wytryskują wodę otworami nosa, jest błędne, jest to tylko para wodna wydychana i skraplająca się na powietrzu. Samice rodzą jedno tylko (rzadko dwa) młode, które u większych dochodzi 5 m. długości i długo jeszcze wymaga opieki matki.—**W.** żyją towarzysko, większe w morzach otwartych i zimniejszych, mniejsze przebywają koło brzegów; pływając, trzymają się w pobliżu powierzchni wody. Pokarm ich jest rozmaity, stosownie do uzbrojenia szczęk.—Szczątki ich napotykają się już w pokładach trzeciorzędowych dawniejszych.—Dzielą się na 2 podrzędy: I. **W.** *mięsożerne* czyli *pryskające (C. carnivora)*, przedstawiają najwybitniej typ rzędu; sutki samic przypadają w okolicy tylnej ciała; rozpadają się na 2 grupy: 1) **W.** *uzębione (Denticete)*, opatrzone stożkowatemi zębami, — *delfin* (ob.), *jednorożec* (ob.). *potfisz* (ob.), i spokrewniony z nim *Hyperoodon*, prawie bezzębny, w płn. części oceanu Atlantyckiego. 2) **W.** *bezzębne (Mysticete)*, posiadające głowę bardzo wielką i szczęki bezzębne, natomiast szczękę górną pokrytą listewkami rogowemi; przełyk bardzo wązki,—należą tu *wieloryby bruzdowane* czyli *płetwale* (ob.) i *wieloryb właściwy* (ob. niżej). II. **W.** *roślinożerne, syreny* czyli *krowy morskie (C. herbivora)*, ze skórą nieco pokrytą włosami i sutkami na piersiach; uzębieniem zbliżone są do zwierząt gruboskórnych—*brzegowiec* (ob.), *stelleryna* (ob.) i *piersiopławka* (ob.). Należy tu też rodzaj kopalny, *Halitherium*, którego szczątki znajdują się w pokładach trzeciorzędowych.—**W.** *właściwe (Balaenidae)* sąto zwierzęta ogromne z wielką głową, ze szczęką bezzębną i podwójnym otworem nosowym czyli tak zwanemi *pryskawkami*. Na podniebieniu i szczęce górnej osadzone są pionowo dwa rzędy listw rogowych, cienkich, do 5 m. długich, w liczbie 300—1,000; najdłuższe umie-

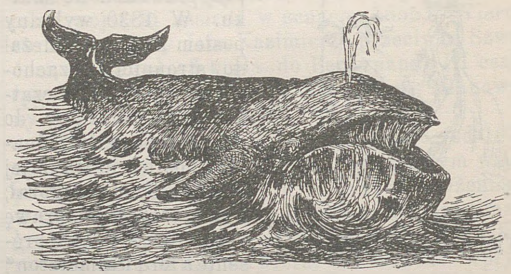

Wieloryb polarny.

szczone są we środku. Listwy te tworzą jakby rodzaj sita, które zatrzymuje małe zwierzęta połknięte wraz z wodą, jak meduzy, ślimaki, raki, gdy woda wypływa. Przełyk mają bardzo wązki i żywią się tylko małemi zwierzętami. Są to największe zwierzęta żyjące, dochodzące 18—24 m. długości i ważące do 150,000 kg. Żyją głównie w morzach biegunowych i poluje się na nie dla tłuszczu czyli tranu oraz listw rogowych, które stanowią *fiszbin*. Głównym przedmiotem połowu jest **W.** *polarny* czyli *grenladzki (Balaena mysticetus)*, ze skórą zupełnie nagą, ciemno-niebieskawą, która w starości czernieje; żyje w morzach płn. od 64° szer. Pływa bardzo szybko, co 10—15 minut wynurza się na powierzchnię wody i oddycha szybko 4—6 razy. Strumień pary wytryskującej z nozdrzy dochodzi 6 m. wysokości; najwięcej 40 minut przebywać może pod wodą; głosu nie wydaje. Jeden **W.** daje około 24,000 kg. tranu i 1600 kg. fiszbinu; narody płn. jedzą jego mięso, a żeber używają do budowy chat. Na ciele jego żyje mnóstwo roślin i zwierząt. **W.** *południowy (B. australis)* jest mniejszy. Na połów wielorybów wysyłają się oddzielne okręty; łowią się harpunami (ob.), które często zatruwają się kwasem pruskim; tłuszcz i fiszbin natychmiast się wydobywają.

Połów **W.** prowadzony już był w IX w. przez Norwegczyków, obecnie jest w ręku Anglików i Amerykanów. Liczba wielorybów zresztą zmniejsza się z powodu bezwzględnego ich tępienia, a nadto połów ich teraz mniejsze daje zyski.—Oddzielną grupę wielorybów tworzą *Zeuglodontia*, obecnie wygasłe, których szczątki znajdują się w pokładach trzeciorzędowych; były to zwierzęta olbrzymie, do 20 m. długości dochodzące, z pyskiem wydłużonym i szczękami uzębionemi, zapewne mięsożerne.

Wielosił, toż co poziołek (ob.).

Wielościan (z gr. *poliedr*), bryła ograniczona płaszczyznami, które przecinając się z sobą, tworzą wielokąty, zwane *ścianami*; ściany ograniczone są *krawędziami*, a krawędzie schodzą się w *wierzchołkach*. Wielościany ze względu na liczbę ścian zowią się czworościanami, pięciościanami, sześcianami i t. d. Z pomiędzy **W.** na szczególną uwagę zasługują *graniastosłupy* (ob.) i *ostrosłupy* (ob.). Wszystkie **W.** mają tę własność, że liczba

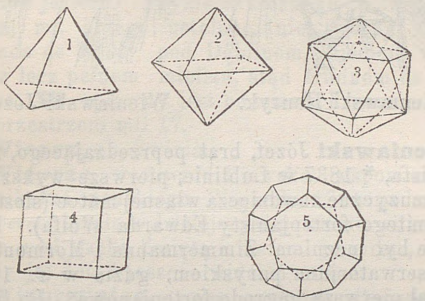

Wielościany foremne.
1. Czworościan, 2. Ośmiościan, 3. Dwudziestościan, 4. Sześcian, 5. Dwunastościan.

krawędzi (*k*) w każdym jest równa liczba ścian (*f*), powiększonej liczbą wierzchołków (*e*) mniej dwoma, t. j. $k=e+f-2$. **W.** *foremnemi* zowią się wielościany, których ściany są wielokątami foremnemi, sobie równemi, i których kąty bryłowe są między sobą równe. **W.** foremnych jest tylko 5, a mianowicie trzy ograniczone trójkątami: *czworościan* (fig. 1), *ośmiościan* (fig. 2) i *dwudziestościan* (fig. 3), jeden kwadratami—*sześcian* (fig. 4) i jeden pięciokątami—*dwunastościan* (fig. 5).

Wielościenne liczby, ob. Wielokątne liczby.

Wielowiązkowe, *polyadephia*, ob. Pręciki.

Wielożenne, rośliny, ob. Poligamia.

Wielożeństwo, *poligamja*, ślubny związek jednego mężczyzny z kilku kobietami, powszechne jest na całym Wschodzie, zwłaszcza mahometańskim, a śród cywilizacji chrześcijańskiej zaprowadzone u Mormonów. Jakkolwiek przez niektórych uważane ze stanowiska fizjologicznego za stan naturalny rodu ludzkiego, jest wbrew przeciwne pojęciu rodziny i cywilizacji. Daleko rzadszem jest *wielomęstwo* (poliandrja), napotykane u niektórych ludów dzikich.

Wielsk, miasto powiatowe gubernji Wołogodzkiej, nad rz. Wielą i strumieniem Czugalcem, ma 2 cerkwie, szkołę duchowną, szpital, więzienie i 2,000 miesz., trudniących się rolnictwem, kowalstwem i drobnym handlem.— *Wielski powiat* ma na przestrzeni 26,738 w. kw. 106,000 miesz.; w powiecie znajdują się 24 fabryki smoły i terpentyny, których roczna produkcja wynosi około 90,000 rs.

Wielunia. Hieronim z **W.,** jeden z najdawniejszych tłómaczów polskich Pisma św. i autor najdawniejszej książki w języku polskim, drukowanej p. t.: „Ecclesiastes, księgi Salomonowe, które polskim wykładem Kaznodziejstwo mianujemy“ (Kraków, 1522).

Wieluń, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, położone w żyznej dolinie, na pokładach kamienia wapiennego, niegdyś główne m. dawnej ziemi Rudzkiej, później Wieluńską nazwanej, otrzymało lokację od Kazimierza I Sprawiedliwego. Późniejsza historja **W.** poczyna się dopiero od Władysława Łokietka, któremu po wygaśnieniu udzielnej linji książąt wielkopolskich ziemia Wieluńska wraz z miastem dostała się udziale. Kazimierz Wielki wzniósł tu r. 1350—51 zamek obronny i miasto murem otoczył. Na mocy testamentu tego króla **W.** oddany był w lenność Władysławowi, księciu opolskiemu, i dopiero w r. 1395 Władysław Jagiełło ostatecznie go do Korony przyłączył. Obdarzone licznemi przywilejami królów polskich, miasto było jednem z większych i piękniejszych w kraju w XVI i na początku XVII wieku, lecz w czasie pierwszej wojny szwedzkiej r. 1656 spalone, a następnie dwukrotnem morowem powietrzem dotknięte, podupadło bardzo. Ostatni cios zadał **W.** pożar 1858 r., który zniszczył prawie do szczętu miasto i kościoły. Odbudowane dzisiaj, zachowało jeszcze ślady dawnych przez Kazimierza W. wzniesionych murów. Z pięciu kościołów w **W.** najstarożytniejsze są: farny i augustjański. Dzisiejsza ludność miasta wynosi 7,500 głów. *Wieluński powiat* ma 1,847 w. kw. i 145,000 m., 5 osad miejskich i 25 gmin wiejskich.

Wieluńska kasztelanja. Ostatnim kasztelanem wieluńskim był Ludwik Karsznicki, mianowany 1780.

Wieluńskie starostwo grodowe było położone w województwie Sieradzkiem, w ziemi Wieluńskiej, powiecie Ostrzeszowskim. Podług lustracji z r. 1564, składało się z miasta Wielunia (ob.) i ze wsi: Bobrowniki, Wierzbie, Patnów, Krzywarzeka, Mokrsko, Wróblów, Pichlicze, Sokolniki, Czastary, Osiek, Kielczygłów, Dzierzynki, Ochędzin, Bieniecz i Biała. W r. 1771 posiadał je Stanisław Męciński, opłacając z niego kwarty złp. 1,232 a hyberny złp. 2,487 gr. 18. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Zbierzchow-

skiemu, wraz z wójtostwem wieluńskiem. Od d. 13 stycznia r. 1588 bawił w tem starostwie arcyksiążę Maksymiljan, dopóki go stamtąd nie wyparował Jan Zamojski pod Byczynę, gdzie, jak wiadomo, po przegranej bitwie arcyksiążę dostał się do niewoli.

Wienbarg Ludolf, pisarz niemiecki, * 1802 r. w Altonie, przebywał po większej części w Hamburgu, † 1872 w Altonie; był jednym z przedstawicieli *Młodych Niemiec*. Wydał: „Aesthet. Feldzüge“ (1834); „Die neuste Literatur“ (2 wyd., 1838); „Holland in den Jahren 1831 und 1832“ (1833 t. 2); „Tagebuch von Helgoland“ (1838 r.); „Geschichte Schleswigs“ (2 t., 1861—62) i in.

Wiener Neustadt, miasto w Austrji Dolnej, w pobliżu granicy węgierskiej, położone nad rz. Fischa i kanałem t. im., posiada starożytny zamek Babenbergów, mieszczący założoną w 1752 r. akademję wojskową, klasztor cystersów, kilka starożytnych kościołów, liczne fabryki, a między innemi wielką fabrykę lokomotyw, różne zakłady naukowe i 25,500 miesz.

Wiener Wald (staroż. *Mons Cetius*), łańcuch górski w Alpach dolnoaustrjackich dochodzący na północy do Dunaju pod Wiedniem; północno wschodnia część jego zwie się *Kahlengebirge*. Najwyższy szczyt tego pasma, Schöpfel, sięga 893 metrów.

Wieniarski Antoni, powieściopisarz, * 1823 we wsi Wierzchowinie pod Turobinem, † 1869 w Warszawie; pobierał nauki tylko w domu rodzicielskim. W r. 1848 umieszczony został w biurze ordynacji hrabiów Zamojskich w Warszawie, gdzie obok służbowych obowiązków zajmował się gorliwie pracami literackiemi. Prócz wielu drobniejszych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach warszawskich; wydał oddzielnie: „Ulicznik Warszawski“; „Nad Wisłą“ (1857); „Warszawiacy i hreczkosieje“ (1857) i „Szwaczka warszawska“, krotochwile i komedje dawniej dość często przedstawiane w teatrze warszawskim, tudzież powieści: „Piotr Konaszewicz“, „Góra Biruty“, „Powieści historyczne“ (Petersb., 1851); „Wysokie w XVII w., czyli Arjanie w Polsce“ (tamże 1851); „Powieści historyczne“ (2 t., Warsz., 1852); „Obrazki lubelskie“ (tamże 1854); „Pogadanki, szkice z teraźniejszości i przeszłości“ (tamże 1854): „Nasze strony i nasi ludzie“ i t. d.

Wieniawa.

Weniawa, herb: W polu złotem głowa czarna żubra; przez nozdrza wić w koło skręcona, przeciągnięta, albo obręcz złota. Na hełmie pół lwa w koronie, trzymającego w lewej łapie miecz.

Wieniawa, pseudonim Piotra Chmielowskiego.

Wieniawski Henryk, znakomity skrzypek, * 1825 roku w Lublinie, † 1880 roku w Moskwie, kształcił się od 1843 r. w konserwatorjum paryskiem pod kierunkiem słynnego profesora Massarta i w r. 1846 otrzymał pierwszą nagrodę w klasie gry na skrzypcach. Wystąpiwszy z koncertem w Paryżu, zwiedzał wszystkie niemal stolice Europy, spotykając wszędzie wielkie uznanie i powodzenie. Mianowany solistą dworu cesarskiego w Petersburgu, napisał wiele dzieł na skrzypce, jak: koncertów, etiud, polonezów i t. p. oraz duetów na skrzypce i fortepjan. W Warszawie począwszy od 1848 r. niejednokrotnie dawał się słyszeć.

Wieniawski Henryk.

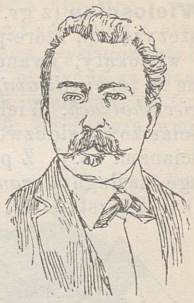

Wieniawski Józef.

Wieniawski Józef, brat poprzedzającego, fortepjanista, * 1837 w Lublinie; pierwsze wykształcenie muzyczne zawdzięcza własnej matce (siostrze znakomitego fortepjanisty Edwarda Wolfa). Następnie był uczniem Zimmermanna i Mormontela w konserwatorjum paryskiem, gdzie w r. 1849 uzyskał pierwszą nagrodę fortepjanową. Po licznych podróżach artystycznych mianowany został profesorem fortepjanu w konserwatorjum moskiewskiem. Obecnie, osiadłszy przed laty kilku w Warszawie, jest od roku dyrektorem warszawskiego Towarzystwa muzycznego, nad którego podniesieniem i rozwinięciem usilne i z powodzeniem pracuje. Znaczna liczba różnorodnych kompozycji **W.** okazuje wytrawnego i myślącego muzyka, nie goniącego bynajmniej za błyskotkami.

Wieniawski Juljan, Jordan, pisarz polski, * 1834 r., kształcił się w Lublinie, a następnie w Instytucie Marymonckim, potem osiadł na wsi. W 1863 wyjechał do Paryża, gdzie uczęszczał na studja ekonomiczno prawne, później w Lipsku studjował nauki handlowe. W 1865 powrócił do kraju. W 1872 został dyrektorem Towarzystwa wzajemnego kredytu w Warszawie. Prace literackie rozpoczął w 1859 korespondencjami do *Gazety Codziennej*, zaczął pomieszczać w *Tyg.*

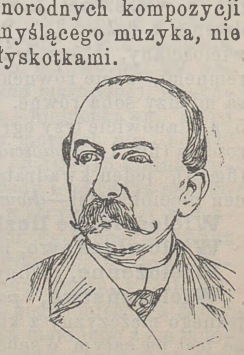

Wieniawski Juljan.

illustr. kroniki p. t. „Listy Jordana do pana Jana“ które, potem wyszły oddzielnie w 2 tomach, 1883 i 1886; „Koneserzy“ obrazek sceniczny, następnie napisał obrazki humorystyczne: „Charciarz“, „Referencje“, „Komedja w podróży“, „Na stanowisku“, „Wyprawa po pożyczkę“, wydane 1889 oddzielnie p. t. „Z boru i dworu“ (Warsz,, 1889); „Pojedynek amerykański“, „Buchalterja podwójna“, „Układ o służebności“, „Zemsta pana Fabjana“, „Bakalarka“ i komedja „Sławiony człowiek“, „Wędrówki delegata“, „Przygody panów Marka i Agapita na wystawie rolniczej w Warszawie“, „Ze wspomnień marymonckich“ *(Tyg. ilustr.* 1879); „Błaga“, obraz sceniczny, „Przy kolei“.

Wieniew, m. pow. gub. Tulskiej, nad ujściem rzeki Wieniewki do Osietra, ma 6 cerkwi i 5,300 m. Pod miastem znajdują się łomy wybornego kamienia wapiennego. *Wieniewski powiat* ma na przestrzeni 2,205½ w. kw. 106,000 m.

Wieprz, rzeka w Królestwie Polskiem, bierze początek w okręgu Tomaszowskim, we wsi Wieprzowe jezioro. Płynie w kierunku półn.-zachodnim, ma brzegi ustalone, nie tworzy odnóg. Wpada do Wisły pod Dęblinem, ujściem szerokiem lecz pełnem mielizn, stąd trudnem do przebycia. **W.** spławny jest od miasta Krasnegostawu na przestrzeni mil 17.

Wieprz, ob. Świnia.

Wieprze, warownia litewska, wspominana u kronikarza pruskiego Wiganda 1384 pod nazwą *Weperen*; leżała w dzisiejszym powiecie wiłkomierskim, nad rzeką Świętą i małem jeziorem, gdzie ślady jej dotąd jeszcze widzieć można.

Wieprzyniec, *gorysz, gorycznik* (*Peucedanum*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, mający kielich 5 zębny, owoc soczewkowato spłaszczony, obejmuje zioła trwałe w Europie i Azji zach. o liściach pierzastych. *Jeleniec, jeleni korzeń, serdeczny korzeń* (*P. cervaria*), w Europie środ. i płd., wydaje korzenie i nasiona smaku korzennego, używane w medycynie ludowej przeciw osłabieniu żołądka; zawiera substancję krystaliczną, *peuceaninę (imperatorynę)*, $C_{16}H_{16}O_4$, która działaniem ługu potasowego rozszczepia się na kwas mrówkowy i oreozelinę. Również i inne gatunki, jak: *pietruszeczka* (*P. oreoselinum*), *P. officinale* i in. mają znaczenie lekarskie. *P. ammoniacum*, w Persji i Armenji, wydaje gumę amoniakalną.

Wieprzyniec.

Wierchniednieprowsk, m. pow. gub. Ekaterynosławskiej, nad rz. Samoteką, ma 11,700 m.— *Wierchniednieprowski powiat* ma na przestrzeni 6,165½ w. kw. 212,300 m.

Wierchnieudyńsk, miasto okręgowe obwodu Zabajkalskiego, na prawym brzegu rz. Udy, przy ujściu tejże do Selengi, ma 4 cerkwie i 8,000 m.— *Wierchnieudyński okrąg* ma 166,000 m.

Wierchnieuralsk, m. pow. gub. Orenburskiej, na lewym brzegu rz. Uralu. przy ujściu do niej rzeki Urlady; ma 4 cerkwie, szkołę dzieci żołnierskich i 11,200 m. — *Wierzchnieuralski powiat* ma na przestrzeni 43,769 w. kw. 225,000 m.; w powiecie znajduje się 10 fabryk żelaza.

Wierchnij-Łomow, miasto w gub. Penzeńzenskiej, pow. Niżnie-Łomowskim, liczy 6,000 miesz.

Wierchojańsk, po jakucku *Boronuk* albo *Baranuk*, m. okręgowe obwodu Jakuckiego, nad rz. Janą, liczy 356 miesz., trudniących się hodowlą bydła, połowem zwierząt i handlem z koczującymi Jakutami.— *Wierchojański powiat* ma na przestrzeni 943,174 w. kw. 12,200 m.

Wierchoturje, m. pow. gubernji Permskiej, nad rzeką Turą, ma 8 cerkwi i 3,200 m.— *Wierchoturski powiat* ma na przestrzeni 55,804½ w. kw. 284,000 m.

Wierciarnia, machina do świdrowania, ob. Świder.

Wiereja, m. pow. gub. Moskiewskiej, na prawym brzegu rzeki Protowy, spustoszone w r. 1812 przez wojska francuskie, ma obecnie 6 cerkwi i 3,700 m. W pobliżu miasta znajdują się źródła mineralne.— *Wierejski powiat* ma na przestrzeni 1,623 w. kw. 58,000 m.; w powiecie znajduje się 5 fabryk, produkujących przeszło za 1,000,000 r.

Wiernikowski Jan Nepomucen, filolog i orjentalista, * koło 1800 na Litwie, † 1877 w Charkowie, nauki pobierał w uniwersytecie wileńskim, następnie w instytucie języków wschodnich w Petersburgu i był profesorem tychże języków w uniwersytecie kazańskim. Oprócz artykułów umieszczanych w *Dziejach Dobroczynności*. Ogłosił osobno: „Niektóre celniejsze ody Pindara z potrzebnemi do ich zrozumienia objaśnieniami, z tekstem greckim i tłómaczeniem prozaicznem“ (Wilno, 1824); „Aksel, romans Izajasza Tegnera z prozaicznego przekładu Clarcka przerobiony“ (Wilno, 1842).

Wiernyj, u Kirgizów *Ałmaty*, główne miasto obwodu Semireczeńskiego w Azji środkowej, na północnym stoku gór Ałataju, nad rzeką Ałmatą, posiada przeważnie d rewniane domy, 3 cerkwie, kilka meczetów, gimnazjum męskie i żeńskie, jest siedliskiem gubernatora i arcybiskupa prawosławnego i liczy 23,000 miesz.; okolica bardzo żyzna, w pobliżu piękne lasy iglaste.

Wierowitica *(Wirowitica)*, mad. *Veröcze*, m. w Sławonji, nad rzeką Drawą, liczy 6,600 miesz.; sąd okręgowy, klasztor franciszkański, czytelnia narodowa, młyn parowy. W południowej stronie miasta znajdują się na stokach gór piękne winnice. 1757 **W.** wiele ucierpiała od trzęsienia zie-

mi. *Wierowitícki komitat* ma na przestrzeni 4,851 klm. kw. 217,000 mirszkańców.

Wiersz (łaciń. *Versus*, od *vertêre*=obracać), nazywa się tak wogóle szereg w sobie zamknięty i wracający się regularnie; jakoż Rzymianie nazywali słowem *versus* (wiersz), bróżdę przez pług w ziemi wyrytą. Przeważnie jednak pod tym wyrazem rozumiano szereg pisma, mianowicie w poezji szereg rytmów uczłonkowanych metrycznie. Rytmy więc (ob. *Rytm*) stanowią rozwój **W.**, a miara czyli takt jego granicę. Naukę wierszowania podaje *Prozodja* (ob.).

Wiertz Antoni Józef, słynny malarz belgijski, * 1806 w Dinant, † 1865. Syn ubogich rodziców okazywał **W.** już od dzieciństwa niepospolite zdolności artystyczne i 1820 r. otrzymał stypendjum w akademji antwerpskiej, a 1832 stypendjum na 5-letnią podróż zagraniczną *(Prix de Rome)*; o pierwszym jego utworze „Walka przy trupie Patroklosa“, powiedział Thorwaldsen, że od czasów Rubensa nikt nie wykonał tak potężnego malowidła. Po tym nastąpiły kolosalnych rozmiarów obrazy: „Bunt aniołów“, „Śmierć ś. Djonizego“, „Ucieczka do Egiptu“ i arcydzieło „Tryumf Chrystusa“ (1848). Przy pomocy rządu wybudował sobie **W.** obszerną pracownię (*Musée Wiertz*) i stosując wynalezione i udoskonalone przez się (1848—53) tak zwane *matowe malowanie na płótnie*, rozpoczął nowy okres swej twórczości, a utwory jego z tej epoki, nawskroś oryginalne, już to pełne wesołości, dowcipu i humoru, już to nacechowane charakterem głęboko dramatycznym, poważnym, ironicznym, wprowadzały widzów w podziw i zmuszały nawet przeciwników do uwielbiania pendzla genjalnego mistrza. Wymieniamy z nich główniejsze: „Ostatnie działo“; „Żywcem pogrzebany“; „Sprawy teraźniejszości wobec przyszłości“; „Napoleon w piekle“; „Chrystus“; „Walka stronnictw“; „Polifem“. **W.** utrzymywał się jeno z malowania portretów, a obrazów swych nigdy nie sprzedawał. Po śmierci artysty zakupił rząd od spadkobierców (1867) wszystkie jego prace i utworzył z nich osobne muzeum. **W.** celował też jako rzeźbiarz i pisarz. Z pism jego, cechujących wielką bystrość umysłu autora, przytaczamy: „L'éloge de Rubens“ (1840); „Caractères constitutifs de la peinture flamande“ (Bruks., 1863). *Kłosy* (1874) dały wraz z życiorysem **W.** kilka reprodukcji jego malowideł. — Porów. Labarre'a „Antoine Wiertz“ (Bruks. 1866).

Wieruszewski Kazimierz, głośny swego czasu kaznodzieja, * 1670 w Wielkopolsce, † 1744 w Łęczycy, po ukończeniu nauk w Poznaniu, wstąpił do zgromadzenia Jezuitów, sprawował rozmaite obowiązki po kolegjach, a w ostatnich latach był kapelanem i kaznodzieją prymasa Teodora Potockiego i przebywał w Toruniu, gdzie należał do oskarżycieli tego miasta w sprawie r. 1724. Oprócz wielu panegiryków i kazań okolicznościowych ogłosił: „Elegia heroica D. Stanislaw Kostka“ (Pozn., 1716); „Triumphus charitatis et patentiae a B. Joanno Francisco Regis professo“ (tamże 1717); „Laurea poetica“ (2 wyd., 2 t., Kalisz, 1726); „Fama polska publiczne stany i młódź informująca“ (Pozn., 1720).

Wieruszowa.

Wieruszowa, herb: W polu srebrnem — kozieł, w przedniej połowie czarny, tylnej — w szachownicę czerwoną srebrną.

Wieruszów, osada, dawniej miasto w g. Kaliskiej, pow. Wieluńskim, nad rzeką Prosną. Tutejszy kościół parafjalny, należący do 1864 do księży Paulinów, wystawiony był r. 1401 przez Bernarda Wierusza, sędziego ziemi Wieluńskiej. Miasto liczy obecnie 5,000 m. i posiada komorę celną.

Wierzba *(Salix)*, rodzaj roślin z rodziny wierzbowatych, cechuje się kwiatami najczęściej rozdzielnopłciowemi, zebranemi w kotki; kwiaty męzkie mają pręcików 2 (rzadko 1—3—5), wolnych lub zrosłych, i 1—2 gruczołki przy ich podstawie; w żeńskich zawiązek pojedyńczy, o szyjce prze-

Wierzba biała.

dłużonej lub bardzo krótkiej, o 2 znamionach całych lub rozdwojonych; torebka 2-ścienna z nasionami bezbiałkowemi, okrytemi puchem włosistym. Są to drzewa i krzewy w licznych, trudnych do rozróżnienia gatunkach; kora wszystkich jest gorzka, zawiera wiele garbnika i salicynę. **W.** *krucha*

kruchodrzew (S. fragilis), drzewo wysokie, nad brzegami wód i koło dróg w całej Europie środkowej i północnej, liście ma lancetowate, gruczołkowato piłkowane, w młodości omszone; gałązki są kruche, używać się jednak mogą do robót faszynowych; drewno jej jako opałowe ma połowę wartości drewna bukowego. — **W.** *biała (S. alba)*, największa z wierzb krajowych, dorasta 30 metrów wysokości, również pospolita na miejscach wilgotnych w całej Europie środkowej, często się uprawia, liście ma srebrzysto lub siwo-zielone. Drewno używa się na wyroby i na opał, na faszyny, kora używa się w medycynie przeciw zimnicom, oraz

Wierzba. 1, 2. Gałązki z kotkami męskiemi, 3. Liść, 4. Kotka żeńska, 5. Pręciki, 6. Słupek, 7. Torebka. 8. Nasienie.

do garbowania skóry chińskiej. Odmianą jej jest **W.** *złota, złotowierzb (S. vitellina)*, odznaczająca się długiemi, witkowatemi gałęziami, barwy w lecie złocisto-żółtej. **W.** *pięciopręcikowa, laurowa, łozina (S. pentandra)*, krzew lub drzewko w Europie środkowej i północnej, tworzy często gęste zarośla; drewno uważa się za najtrwalsze i najlepsze na opał ze wszystkich gatunków wierzby; liście dają żółtą farbę, a suszone używają się na paszę dla owiec; kora uważa się za silniejszą niż kory innych gatunków, a puch nasion polecany był jako surogat bawełny. — **W.** *długolisciowa, witkowata, witwa, młokicina, koźlina (S. viminalis)*, krzew w Europie środkowej i północnej, jest bardzo użyteczna, korzenie jej rozpościerają się daleko i dla tego nadaje się do utrwalania brzegów; gałązki używają się na wyroby koszykarskie. — **W.** *trzypręcikowa, migdałowa, łoza (S. amygdalina)*, krzew również na miejscach wilgotnych w Europie, używa się też na koszyki. — **W.** *palmowa, iwa, iwina, wierzbołoza*, na Polesiu *blindzia (S. caprea)*, drzewko lub krzew w całej Europie, dochodzi daleko na północ i udaje się na każdym gruncie, ma liście wielkie, pod spodem gęsto-wełniste. Drewno miękkie i giętkie używa się na obręcze, przetaki, pudła, młode gałęzie na wyroby plecione; węgiel używa się do rysowania i na wyrób prochu. — **W.** *purpurowa, wikle (S. purpurea)* ma gałązki czerwonawe, jest rzadsza od poprzednich. — *Rokita, rokicina, blekit, blekita (S. rosmarinifolia)* jest najmniejszą z **W.** naszych, bo dorasta tylko 1—2 metrów, pospolita jest na łąkach mokrych, w zaroślach. — **W.** *płacząca (S. babylonica)*, 3—7 metrów wysoka, pochodzi ze Wschodu, ma gałązki długie, giętkie, wieszające się aż do ziemi, skąd stanowi symbol smutku i żałoby. W Europie są tylko okazy żeńskie, które rozmnażają się przez odkłady i sadzonki. — Z gatunku egipskiego, *S. aegyptiaca*, przez destylację kotek otrzymuje się płyn zwany *kalaf*, który na całym Wschodzie uchodzi za środek przeciw gorączkom. Por. Koch „De salicibus europaeis“ (1828); Wimmer „Salices europaeae“ (1866); Andersson „Monographia salicum“ (1867); **W.** *hiszpańska*, toż co liguster (ob.).

Wierzbica, osada, dawniej miasteczko w gub. i pow. Radomskim, niegdyś należało do opactwa Cystersów w Wąchocku, którzy tu w roku 1709 wystawili okazały kościół parafjalny, liczy 1,400 mieszkańców.

Wierzbicki-Korwin Otto Juljusz Bernard, historyk, * 1812 w Gąbinie, † 1886 w Wiesbadenie, po ukończeniu studjów służył w wojsku, w r. 1835 wziął dymisję i osiadł w Lipsku, gdzie poświęcił się pracy literackiej. Skazany na śmierć za udział w rewolucji 1849, w której był szefem sztabu rewolucjonistów badeńskich i bronił fortecy Rastatt, ułaskawiony został i na lat 6 osadzony w więzieniu. Po uwolnieniu 1855 osiadł w Londynie. Ogłosił: „Abriss der Geschichte der Niederlande bis auf Philipp II“ (Lipsk, 1841); „Historische Denkmale des Christlichen Fanatismus“ (2 t., 1845, wyd. 5 p. t.: „Pfaffenspiegel“ (Sztutgard, 1870—71); „Illustrierte Weltgeschichte“ (Lipsk, 4 t. 1841—51); „Geschichte der Aurora von Königsmark“ (1847); „Erinnerungen aus meinem Leben“ (Amsterdam, 4 t., 1861, 3 wyd. 1880); „Aus dem Zallengefängnis. Briefe 1848—56“ (1884).

Wierzbicki Ludwik, budowniczy, * 1835 r. w Wierbiążu pod Sokalem w Galicji, kształcił się w szkole politechnicznej we Lwowie i Wiedniu, studjował architekturę w szkole sztuk pięknych w Wiedniu. Następnie był profesorem budownictwa lądowego w szkole politechnicznej we Lwowie, dyrektorem ruchu, inspektorem kolei Lwowsko-Czerniowieckiej, posłem na sejm krajowy,

członkiem komisji krajowej przemysłowej i członkiem komisji historji sztuki Akademji umiejętności w Krakowie. Według jego planów wykonane zostały wszystkie budynki na kolei Lwów-Czerniowce-Jasy w Austrji ze Lwowa do Suczany i w Rumunji do Botuszan. Jako członek zarządu lwowskiego muzeum przemysłowego, zaczął wydawać 1881 „Wzory przemysłu domowego włościan na Rusi;“ wspólnie z doktorem Marjanem Sobolewskim wydał: „Wystawa archeologiczna we Lwowie 1855“ z 30 tablicami; „Historja koronek“ (Lwów, 1884); „O potrzebie nauki przemysłowej;“ „Bożnica w Jabłonowie nad Prutem“ z 6 tablicami.

Wierzbicki Daniel, astronom, * 1836, † 1880, kształcił się w instytucie technicznym i uniwersytecie krakowskim, był nauczycielem gimnazjum św. Anny w Krakowie, następnie adjunktem obserwatorjum tamże. Ogłosił: „Astrologja u starych i nowszych ludów“ (Lwów, 1879) i in., oraz wydał i zaopatrzył w objaśnienia „Logarytmy liczbowe i trygonometryczne, do użytku szkolnego zastosowane“ (Berlin, 1880).

Wierzbicki Józef Stanisław, poeta, w r. 1853 ukończył gimnazjum w Kamieńcu Podolskim i wydział prawny uniwersytetu kijowskiego 1880 r. ze stopniem kandydata praw, wydał w 1888 powieść „Hanka“ z „Życia,“ zbiorek „Poezji“ (Kraków, 1882 i 1884); „Zosia, księga pamiątek.“ Pod pseudonimem Alfonsa Lati wydał poemat „Rajgrodzki“ (1890). W r. 1894 wyszły jego poezje, a 1898 r. zbiór utworów lirycznych „O brzasku.“ Drukował wiele prac poetycznych w *Życiu*, *Głosie*, *Prawdzie*, *Tygodniku Ilustrowanym*.

Wierzbięta Maciej, jeden z najznakomitszych drukarzy polskich XVI wieku. Pochodził z dawnej rodziny, w okolicach Krakowa osiadłej, posiadał drukarnię w Krakowie od 1556 do 1599 i wydał z niej wiele książek polskich, które dziś należą do rzadkości bibljograficznych. Będąc wyznania ewangelickiego, drukował najwięcej dzieł swoich współwierców, stąd wydania jego, uważane przez cenzurę duchowną za szkodliwe, były surowo zakazywane i niszczone. **W.** † około 1605 w Krakowie. Z dzieł własnych **W.** przytaczamy: „Tablica albo konterfekt Cebesa Thebańskiego filozofa etc.“ przekład z łacińskiego (Kraków, 1581); „Sumarjusz wszystkiego Nowego Testamentu“ (tamże, 1570); „Gospodarstwo dla młodych a nowotnych gospodarstw“ (tamże, 1590); „O szlachetności a zacności płci niewieściej,“ przekł. z Henryka Korneljusza (tamże, 1575).

Wierzbiński Maciej, nowelista, napisał: „Ironja życia,“ „Akwarele angielskie“ (Lwów, 1902).

Wierzbiński Władysław, dziennikarz i poseł na sejm pruski, * 1831 we wsi Ściborzu na Kujawach w W. Ks. Poznańskiem, † 1888 w Poznaniu. Kształcił się w uniwersytecie berlińskim, następnie wstąpił do służby sądowej, później oddał się dziennikarstwu i pisywał do różnych pism artykuły i korespondencje. Od r. 1868 stale był wybierany posłem na sejm pruski.

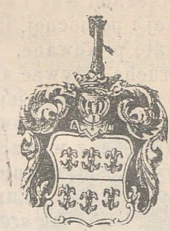
Wierzbna.

Wierzbna, herb: Na tarczy błękitnej linja, ściętej, w polu górnem i dolnem po trzy lilje. U szczytu kolumna strzałą przeszyta.

Wierzbno, osada o 3 wiorsty od Warszawy odległa, niegdyś ulubiona letnia siedziba Warszawian, wskutek swego wyniosłego położenia posiada śliczne widoki na Wisłę i przyległe okolice. Istnieje tu źródło wybornej wody, bardzo przyjemnego i orzeźwiającego smaku. Doktor Ludwik Sauvan urządził tu w 1840 r. zakład leczenia wodą zimną, który po jego śmierci przez lat kilka zaniedbany, w r. 1853 wznowiony, obecnie przestał egzystować.

Wierzbołów, miasto w gub. Suwalskiej, pow. Wołkowyskim, w pobliżu granicy pruskiej, nad rzeką Szyrwintą, ma piękny kościół parafjalny w stylu jezuickim, zwanym rokoko, i 3,600 miesz. W pobliżu **W.** leży osada *Kibarty*, posiadająca stację pograniczną kolei łączącej główne linje pruskie z rosyjskiemi, oraz komorę pierwszej klasy, zwaną zwykle Wierzbołowem, przez którą przechodzi większa część przywożonych do Rosji towarów.

Wierzbowate *(Salicineae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, powstała z rozbicia dawnej rodziny kotkowych (ob. Kotka), ma kwiaty rozdzielnopłciowe, zebrane w kotki, ukazujące się przed liśćmi; kotki są walcowate lub jajowate, składają się z łusek jednokwiatowych; okwiat żaden, w jego miejsce jest gruczołek, obok lub na którym osadzone są pręciki lub słupki. Owoc jest torebką podłużną, skórzastą, 1—2 komórkową, 2-ścienną, o nasionach licznych. Należą tu rodzaje wierzby (ob.) ze 160 i topoli (ob.) z 18 gatunkami, które oprócz kilku rosną na półkuli północnej. Zawierają garbnik, substancje żywiczne, oraz salicynę (ob.). Obu gatunków znajdują się liczne szczątki kopalne w pokładach kredowych i trzeciorzędowych.

Wierzbowiec, miasto w pow. Nowouszyckim, gub. Podolskiej, przy ujściu rzeki Batoga lub Batożka do Zamiechówki, zwanej także Wierzbowcem; zniszczone podczas powstania Chmielnickiego, podniosło się później i liczy obecnie 3,000 m.

Wierzbowski Stefan, nominat arcybiskup gnieźnieński, * 1620 w Łasku, † 1687. Od r. 1653 archidjakon łucki, został w t. r. kanonikiem krakowskim i administratorem djecezji łuckiej. Wierny Janowi Kazimierzowi, w nagrodę położonych zasług mianowany został pisarzem skarbu koronnego 1660 r., potem opatem paradyskim, referendarzem wielk. kor., a 1665 biskupem poznańskim. W konfederacji Gołąbskiej **W.** i Żegocki, biskup chełmski, rej wodzili pomiędzy szlachtą i byli naj-

celniejszą podporą króla Michała. Nie biegły jednak w polityce, powodował się **W.** więcej własnym interesem niż dobrem publicznem. Zakupiwszy nad Wisłą kilka wiosek, założył tam Kalwarję według wymiaru jerozolimskiego i dał początek miastu, zwanemu dotąd Górą Kalwarją. Pracując całe życie nad podniesieniem tej osady, budował w niej gmachy dla zgromadzeń duchownych: Pijarów, Bernardynów, zaprowadzał cechy, ale pomimo to miasteczko więcej było jakąś pustelnią pobożną, niż targowiskiem. Mniej dobrze widziany na dworze Jana III, dopiero w r. 1686 wyniesiony został na godność arcybiskupa prymasa, lecz umarł nie doczekawszy się potwierdzenia papieskiego. Znane są jego pisma: „Vinea Christi sive jura et privilegia antiquitus Gora“ (Warszawa, 1678); „Norma vitae clericorum recollectorum alias Marianorum“ (tamże, 1687).

Wierzbowski Stanisław, synowiec poprzedzającego, * 1659 w Krakowie, † 1728 w Łasku. Po ukończeniu nauk w Akademji krakowskiej, zwiedził Francję, Niemcy i Niderlandy; za powrotem do kraju w r. 1681 objął dziedzictwo swoje Łask, a po śmierci żony wstąpił do stanu duchownego i został infułatem kolegjaty w Łasku. Zostawił w rękopisie bardzo ciekawe pamiętniki, opisujące wypadki zaszłe w kraju od 1634 — 1689, wydane w r. 1858 przez generała Józefa Załuskiego.

Wierzbowski Michał, teolog polski, * 1782 w Łęczyckiem † 1848, pobierał nauki w Warszawie i tu wstąpił do stanu duchownego, poczem słuchał teologji w Rzymie i za powrotem wykładał ją w uniwersytecie warszawskim. Mianowany został następnie kanonikiem metropolitalnym i prezesem sądu apostolskiego w królestwie. Ogłosił kilka kazań okolicznościowych.

Wierzbowski Piotr Paweł, biskup sejneński, * 1818, † 1893 w Sejnach, kształcił się w seminarjum duchownem w Tykocinie, święcenia kapłańskie otrzymał 1841, poczem został kapelanem biskupa Straszyńskiego i sekretarzem konsystorza, w r. 1855 proboszczem w Suwałkach, 1867 dziekanem dekanatu suwalskiego, 1870 kanonikiem katedralnym sejneńskim, 1872 biskupem djecezji sejneńskiej, która do 1823 nosiła nazwę augustowskiej, a jeszcze dawniej wigierskiej.

Wierzbowski Teodor, historyk, profesor literatury polskiej w uniwers. warszawskim, ogłosił: „Wiersze Kalimacha na cześć Długosza“ (1880); „Sinopsis legatorum“ (1880); „Pisma Grzymałtowskiego“ (1885); „Uchańsciana, czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakóba Uchańskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego“ (Warsz., 1884, 4 t., 1892); „Christofor Warszewickij i jego soczinienija 1543—1603“ (Warszawa, 1885) i to samo po polsku p. t.: „Krzysztof Warszewicki 1543—1603 i jego dzieła“ (Warszawa, 1887); „Bibljoteka zapomnianych poetów i prozaików polskich z XVI—XVIII w.“; „Wenecja, poemat historyczny z końca XVI w.“ (Warsz., 1886); „Jakób Uchański, arcybiskup gnieźnieński, 1502—1581“ monografja historyczna (Warszawa, 1895); „Raporty szkoły wydziałowej warszawskiej, składane szkole głównej koronnej w latach 1782—1789“ (1901).

Wierzbówka, *jednolup (Epilobium)*, rodzaj roślin z rodziny wiesiołkowatych, cechujący się kielichem rurkowatym, 4-dzielnym, koroną 4-płatkową, owocem 4-ściennym, 4-komórkowym, 4-kątnym, i nasionami drobnemi, uwieńczonemi warkoczem włosistym; są to krzewy trwałe nad rzekami i na górach, o łodydze 4-kątnej, o liściach podobnych do wierzbowych i kwiatach zwykle czerwonych, zebranych w wielkie kłosy. **W.** *wązkolistna, ziele św. Antoniego (E. angustifolium)*, w Europie i Azji płn., dorasta 1 — 1,5 metra wysokości i ma piękne kwiaty purpurowe, które wraz z liśćmi były dawniej używane jako środek lekarski, odmiękczający i leko ściągający. Korzeń i młode pędy jadane są na północy jak szparagi, a w Kamczatce całe ziele używa się na jarzynę. Przez fermentację wydaje wódkę. Z włosów nasiennych wyrabiają się w krajach biegunowych knoty do lamp. Liście wydają *herbatę kurylską*. **W.** *kosmata (E. hirsutum)*, również u nas pospolita, ma kwiaty wielkie, różowe.

Wierzbówka. *a* owoc.

Wierzchlejski Franciszek Ksawery, arcybiskup i metropolita lwowski, * w r. 1803, † 1884 r. W r. 1826 przyjął święcenie kapłańskie, w r. 1846 został biskupem przemyskim; podobnie jak biskup tarnowski Wojtarowicz listem pasterskim w czasie rzezi galicyjskiej rzucił klątwę na biorących udział w grabieży i tych, którzy się jakimkolwiek sposobem do zbrodni przyczynili; w r. 1852 jednak pod presją rządu list ten odwołał; w r. 1860 został arcybiskupem lwowskim. W czasie soboru watykańskiego razem z biskupami Dupanloupem i Strosmajerem należał do przeciwników nieomylności papieskiej. Dążył stale do utrzymania zgody między duchowieństwem katolickiem a unickiem. Pozyskał sławę znakomitego teologa i mówcy.

Wierzchlejski F.

Wierzchlejski Roman, prawnik, * 1825 pod Sieradzem, † 1887; szkoły u-

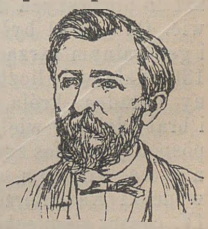

Wierzchlejski Roman.

kończył w Piotrkowie; studja uniwersyteckie w Petersburgu, następnie był urzędnikiem sądowym, w 1867 został adwokatem; napisał szereg artykułów prawnych i ekonomicznych.

Wierzchołek, najwyższy punkt jakiegokolwiek przedmiotu wznoszącego się na ziemi, jak wierzchołek góry, drzewa. W geometrji **W.** nazywa się punkt, w którym się schodzą boki albo ściany jakiegokolwiek wielokąta lub wielościanu. **W.** kąta jest to punkt przecięcia się jego ramion.

Wierzchotka, kwiatostan, toż co podbaldaszek, ob. Kwiatostan.

Wierzchowickie albo **Wierzchowskie starostwo** niegrodowe leżało w województwie Podolskiem, powiecie Latyczowskim. Podług lustracji z r. 1665, składało się z trzech wsi: Wierzchówka, Dąbrowica i Nowy Borek, które dawniej były przyłączone do starostwa Skalskiego. W roku 1771 posiadał je Wacław Jaźwiński, opłacając z niego kwarty złp. 894 gr. 14. Volumina Legum w trzech miejscach pod r. 1775 wspominają jako ostatniego starostę Nepomucena Kwaśniowskiego.

Wierzejski Antoni.

Wierzejski Antoni, zoolog, * 1843 r. w Skale, jest profesorem zoologji i anatomji porównawczej w uniwersytecie jagielońskim; w r. 1891 został członkiem krakowskiej akademji umiejętności. Napisał: „O geograficznem rozsiedleniu skorupiaków“ (1882); „O przeobrażeniu muchy“ (1881); „Wrotki Galicji“ i in.

Wierzyca, niem. *Ferse*, rzeka w pruskiej regencji Gdańskiej, bierze początek z niewielkiego jeziora i przepłynąwszy 112 klm. wpada pod Mewe w regencji Kwidzyńskiej do Wisły.

Wierzyciel, osoba, na której korzyść zobowiązanie jakie istnieje; kto do jego wykonania jest zobowiązanym, nazywa się *dłużnikiem*.

Wierzynek Mikołaj, bogaty mieszczanin krakowski z czasów Kazimierza W. Przybywszy w I połowie XIV w. z okolic Nadreńskich do Polski, osiadł stale w Krakowie i pierwotne swe nazwisko *Wirsing* spolszczył na **W.** (łac. *Verincus*). Zamożny mieszczanin, był po przybyciu do Polski nobilitowany, zbogacił się prowadzonym na ogromną skalę handlem, nabył znaczne posiadłości i należał do pierwszych dostojników miejskich w Krakowie. Od r. 1341 był **W.** stolnikiem sandomierskim i generalnym zarządcą dworu królewskiego; około 1364 należy do liczby żupników wielickich. Wierny doradca króla, posiadał **W.** jego względy i brał udział w wielu sprawach publicznych. Niepospolity rozgłos zyskał **W.** 1363 przez ugaszczenie we własnym domu sproszonych na wesele wnuczki Kazimierzowej gości takich, jak Karol IV, cesarz niemiecki, Ludwik węgierski, Piotr cypryjski i Waldemar duński królowie. Z okazji tej, kierując i na dworze królewskim całą uroczystością, rozwinął w całej pełni blask swych bogactw. **W.** † 1368 r. Potomkowie jego przez cały niemal wiek XV zamieszkiwali w Krakowie, dzierżyli znaczne posiadłości i piastowali najwyższe urzędy miejskie. Por. Szajnochy „Szkice historyczne“ (t. 2); Tatomira „Mieszczanin krakowski z XIV w.“ (Lwów, 1861).

Wierzynkowa.

Wierzynkowa v. *Łagoda*, herb: Na tarczy ściętej, pole górne—czerwone, dolne—srebrne.

Wiesbaden, stolica regencji pruskiej t. n. (5,608 klm. kw. i 907,000 miesz.), położona u południowego stoku gór Taunus, o 2 godziny drogi od Moguncji, ma 75,000 miesz. i jedne z najwięcej uczęszczanych wód mineralnych w Niemczech; bywa tu rocznie do 100,000 gości kąpielowych, z których znaczna część przepędza tu zimę. Woda zdrojów tutejszych, o temperaturze 40 — 69°C., alkaliczno słona, skuteczną jest na pedogrę, reumatyzm, skrofuły, hemoroidy, wyrzuty skórne, choroby organów płciowych, cierpienia nerwowe i piersiowe, a używaną jest zarówno do picia i kąpieli. Tak miasto, jak i zakład są wspaniale zabudowane i ozdobione mnóstwem pałaców, will, teatrów, ogrodów. Od 1815 **W.** było stolicą księstwa Nassau, od 1866 przeszło w ręce Prusaków.

Wiese Ludwik Adolf, pedagog, * 1806 w Herford w Westfalji, † 1900, od 1838—52 profesor gimnazjalny w Berlinie, 1852—75 radca w ministerjum wychowania publicznego, poczem, wziąwszy emeryturę, osiadł w Poczdamie. Wydał: „A. G. Spilleke, nach seinen Leben und Wirken“ (1842); „Die Bildung des Willens“ (4 wyd., 1879); „Deutsche Briefe über englische Erziehung“ (3 wyd., 1877, t. 2, 1876); „Das höhere Schulwesen in Preussen“ (3 t., 1864—73); „Verordnungen und Gesetze für die höheren Schulen in Preussen“ (3 wyd., 1886—88).

Wieseler Fryderyk Juljan August, archeolog, * 1811, † 1892. Był profesorem w Getyndze. Wydał: „Theatergebäude und Denkmäler des Bühnenwesens bei den Griechen und Römern“ (1851).

Wieseler Karol Jerzy, brat poprz., teolog protestancki, * 1813, † 1883 r. Wydał: „Chronol. Synopsis der vier Evangelien“ (1843); Chronologie des apostolischen Zeitalters“ etc.

Wieselburg *(Mosony)*, komitat węgierski nad jeziorem Neusiedler położony, obejmuje 1,944 klm. kw. i 86,000 miesz. Dzieli się na 3 obwody: Wieselburg, Bagendor i Neusiedel, z miastem głównem *Węgierski Altenburg* (Ungarisch-Altenburg). Miasto **W.**, niegdyś stolica komitatu, nad Małym czyli Wieselburskim Dunajem, ma 4,900 m. i jest ogniskiem handlu zbożowego okolicy.

Wieselgren Piotr, historyk i kaznodzieja szwedzki, * 1800 pod Wexiö, † 1877, pierwotnie

proboszcz w Helsinborg, od 1857 proboszcz katedralny w Gotenburgu. Oprócz głównego jego dzieła: „Sveriges sköna litteratur“ (5 t., Lund, 1833—49); wymieniamy jeszcze: „Syd-Skandinavernas Förtsfödslorätt“ (Upsal, 1846), oraz „De la Gardiska Archivet“ (20 t., Lund, 1831—43), zbiór dokumentów z bibljoteki hr. de la Gardie. **W.** cieszy się w kraju wielkiem poważaniem, jako twórca i krzewiciel towarzystwa wstrzemięźliwości i misji wewnętrznych.

Wiesiołek, *nocna świeca, marszawa (Oenothera)*, rodzaj roślin z rodziny wiesiołkowatych, ma kielich 4-dzielny, koronę 4-płatkową, torebkę 4-ścienną, 4-komórkową, wielonasienną, obejmuje krzewy w Ameryce umiarkowanej, o liściach naprzemianległych i kwiatach wielkich, pięknych, zwykle żółtych, tylko w nocy się otwierających; niektóre gatunki są bardzo ozdobne. **W.** *dwuletni (O. biennis, Onagra biennis)*, rozpowszechnił się obecnie po całej Europie, ma kwiaty wielkie, wonne. Korzenie używane być mogą na sałatę. Liczne gatunki hodują się jako ozdobne.—Syrenjusz *wiesiołkiem* nazywał *wierzbówkę* (ob.).

Wiesiołek.

Kwiat wiesiołka w przecięciu.

Wiesiołkowate *(Onagraceae, Oenotheraceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich rurkowaty, z zawiązkiem zrosły, o brzegu (4 rzadko 5, 3 lub 2) dzielnym; płatków tyle co działek kielicha, a pręciki w takiejże lub podwójnej liczbie, o pylnikach podłużnie pękających; zawiązek 4 (rzadko 2 lub 3) komórkowy, szyjka nitkowata; owoc jagoda lub torebka, 4 lub 2-komórkowa, o licznych bezbiałkowych nasionach. Są to krzewy i zioła w okolicach gorących i umiarkowanych starego i nowego świata, o liściach pojedyńczych, całobrzegich lub ząbkowanych, i kwiatach pojedyńczych lub zebranych w kłosy i grona. Niektóre są jadalne.

Wiesiołowski Krzysztof, zasłużony rycerz litewski. Poseł na sejmy za Zygmunta III, był marszałkiem izby poselskiej w r. 1609 i 1618; w 1619 został marszałkiem nadwornym litewskim a 1635 marszał. w. litew. Odznaczył się niejednokrotnie w bojach z Turkami i Szwedami. W Tykocinie założył dom przytułku dla wysłużonych wojskowych i na jego utrzymanie przeznaczył dobra swoje Dolistów a następnie i Białystok. Po stracie jedynej córki cały swój majątek zapisał na publiczne uposażenia. **W.** † 1637.

Wiesiołowski Krzysztof, biegły archeolog polski, * 1742 w województwie ruskiem, † 1826. Ukończywszy nauki, podróżował długo po obcych krajach, zajmując się szczególnie starożytnościami i numizmatyką grecką i rzymską. Posiadał szacowny zbiór archeologiczny i piękną bibljotekę, której znaczną część podarował towarzystwu przyjaciół nauk, którego był członkiem. Z rozpraw jego wymieniamy: „Uwagi nad czerwcem polskim,“ w „Rocz. t. w. p. n.“ (t. IV); „O pożytkach z wiadomości starożytnych numizmatów greckich i rzymskich“ (tamże, t. 8 i 9); „O starożytnościach religijnych Słowian“ (tamże, t. 9); „Wypis z podróży odbytej do Anglji i Kalabrji w r. 1791“ (w czasopisie *Lech*): „O numizmacie srebrnym ostatniego z Piastów“ (tamże).

Wiesiołowski Aleksander, historyk rosyjski, literat, * 1838 r., kształcił się w Moskwie, a później wyjechał za granicę. Początkowo pisał studja z dziejów literatury włoskiej, powróciwszy do kraju napisał rozprawę o „Wzajemnych stosunkach literackich Wschodu i Zachodu.“ W 1872 mianowany profesorem w Petersburgu, a potem członkiem akademji. Najważniejszemi jego pracami są: „Z dziejów romansu i powieści“ (1886 i 1888); „Boccaccio jego otoczenie i współcześni“ (1893—1894). Przekład Dekameronu, „Badania nad ludowemi pieśniami rosyjskiemi“ etc.

Wiesiołowski Ludwik, artysta malarz, * 1856, † 1892, po ukończeniu nauk przygotowawczych w Warszawie, wstąpił do akademji sztuk pięknych, w Petersburgu, następnie dla dopełnienia studjów udał się do Rzymu. Wykonał: „Chrystus i jawnogrzesznica,“ „Jałmużna w klasztorze,“ „Czyja wina,“ „Nessun maggior dolore,“ „Dawid,“ „Wyspa syren“ „W krainę marzeń,“ „Columbarium,“ „Sąd Salomona“ „Protektorowie sztuki,“ „Strachy na wróble“ „W ogrodzie.“ Zasłużył się założeniem szkoły malarstwa dla kobiet.

Wiesner Juljusz, botanik, * 1838 w Czechach pod Bernem, kształcił się w Wiedniu, 1868 został profesorem botaniki w instytucie politechnicznym tamże, 1870 w akademji leśnictwa w Mariabrunn, 1873 profesorem anatomji i fizjologji roślin, oraz dyrektorem instytutu fizjologji roślin uniwersytetu wiedeńskiego. Zajmował się głównie badaniami doświadczalnemi z zakresu fizjologji roślinnej, jak zależnością między światłem a procesami wegetacji, ruchami zwierząt, organizacją błony komórek; rozpatrzył nadto budowę anatomiczną różnych materjałów roślinnych, czem się przyczynił do udoskonalenia towaroznawstwa. Ogło-

sił: „Einleitung in die technische Mikroskopie“ (1867); „Die technisch vervendeten Gummiarten, Harze und Balsame“ (1869); „Die Rohstoffe des Pflanzenreichs“ (1873); „Die Entstehung des Chlorophylls in der Pflanze“ (1877); „Die heliotropischen Erscheinungen im Pflanzenreich“ (1879—1880); „Das Bewegungsvermögen der Pflanzen“ (1881); „Elemente der wissenschaftlichen Botanik“ (2 wyd., 2 t., 1885); „Die mikroskopische Untersuchungen des Papiers“ (1887); „Pflanzenphysiologische Mitteilungen aus Buitenzorg (1894).

Wieszczbiarstwo, Wieszczby, ob. Wróżbiarstwo.

Wieszczycki Adrjan, z Wieszczyc, jeden ze znakomitszych poetów polskich XVIII w., był podobno rodem z Krakowa i dworzaninem królewskim. Znane dotąd jego prace drukowane są: „Sielanki albo pieśni etc.“ (Kraków, 1634); „Psałterz Augustyna św. biskupa Hiponeńskiego“ (tamże 1650); „Archetyp albo perspektywa żałosnego rozwodu, wiersz na śmierć z Kochanowskich Wielopolskiej“ (tamże, 1649, 2 wyd., 1650).

Wieszwiańskie starostwo, albo *ciwunostwo* niegrodowe, było położone w księstwie Żmujdzkiem, pow. Wieszwiańskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 należało wówczas do dóbr stołowych królewskich; następnie przemienione na starostwo, obejmowało wieś kościelną Wieszwiany z przyległościami, które około 1771 posiadał Piłsudzki opłacając z niego kwarty złp. 1,489 gr. 22.

Wieśjegońsk, miasto powiatowe gub. Twerskiej, na prawym brzegu rzeki Mołogi, ma 4 cerkwie, szpital i 3,500 miesz.— *Wieśjegoński powiat* ma na przestrzeni 6,173½ w. kw. 158,000 miesz.

Wietka, miasteczko w pow. Homelskim gub. Mohylowskiej, na prawym brzegu Soży, założone w połowie XVII w., przez rozkolników rosyjskich, którzy unikając prześladowania religijnego, wynosili się do ościennych prowincji polskich i tu osiadali. 1695 liczono w słobodzie **W.**, oraz w jej okolicach, około 50,000 osadników. W XVIII w. zmuszeni byli przenieść się w głąb Rosji. Obecnie liczy około 4,500 miesz.

Wietługa, rzeka w Rosji, powstaje z połączenia dwu strumieni: Bystry i Worony, w pow. Kotelnickim gub. Wiatskiej, wchodzi do gub. Wołogodzkiej, potem do Kostromskiej, Niżegorodzkiej i w gub. Kazańskiej, ubiegłszy 606 w., wpada wprost sioła Pokrowskiego do Wołgi. Spławną zaczyna być od ujścia rzeki Wachmy w gub. Kostromskiej, żeglowną zaś od miasta Wietługi.

Wietługa, miasto powiatowe gub. Kostromskiej, na prawym brzegu Wietługi, przy ujściu do niej rzeki Kraśnicy, ma 5,200 miesz., zajmujących się przeważnie handlem.— *Wietłuski powiat* ma na przestrzeni 13,663 w. kw. 127,000 miesz.

Wietor Hieronim, zasłużony drukarz krakowski w XVI w., rodem z Liebenthal na Śląsku. Pierwszą drukarnię miał w Wiedniu, gdzie już od r. 1510 drukował dzieła dla Polski. W r. 1518 przeniósł się do Krakowa i był naprzód we współce z Markiem Szartenbergierem, potem z Florjanem Unglerem, aż nareszcie w r. 1522 założył sam na siebie drukarnię, odznaczającą się pięknością czcionek, dokładną korektą i niezłymi drzeworytami. Po jego śmierci, zaszłej r. 1546, pozostała po nim wdowa utrzymywała jeszcze zakład do r. 1550.

Wietrzenie, przeobrażenie się minerałów i skał pod wpływem wody i powietrza, zwykle połączone z utratą zbitości i rozpadaniem się minerału lub skały. Następuje przytem często zmiana barwy, minerały szkliste skutkiem tworzenia się wydzielin krystalicznych stają się matowe, jak stare szyby w oknach. Kaolin, glina, lateryt są to produkty takiego rozkładu. Żadna skała nie opiera się zupełnie wietrzeniu, które wszakże zależy od składu chemicznego skał, a w okolicach zwrotnikowych działa z natężeniem większem, niż w strefach umiarkowanych i zimnych. Do wietrzenia minerałów przyczynia się też w znacznej mierze utrata wody krystalizacji. Nazwą **W.** obejmują się także zmiany zachodzące w cieczach zawierających ciała lotne, przez oddzielanie się z nich gazów, zwłaszcza w otwartych lub niedostatecznie zamkniętych naczyniach.

Wietrzna ospa, łagodna bardzo forma chorobna, objawiająca się lekką, kilkodniową gorączką i bardzo nielicznemi, rozsypanemi po ciele pryszczykami, do pryszczów ospowych podobnemi; pryszcze te prawie nigdy po sobie blizn nie zostawiają, znikają najczęściej bez śladu; powikłań prawie nie bywa, zejście bywa zawsze pomyślne. Z właściwą ospą nie ma nic wspólnego.

Wietrznica, roślina, ob. Anemone.

Wiewiór, ob. Szankier.

Wiewiórka *(Sciurus)* rodzaj zwierząt ssących z rzędu gryzących, z rodziny *wiewiórkowatych (Sciuridae)*, cechuje się zębami przodowemi dolnej szczęki bardzo ścieśnionemi, ogonem długim, długowłosym, najczęściej dwurzędnym, u nóg przednich palców 4, u tylnych 5, pazury ostre, zakrzywione, zębów trzonowych $\frac{5(4)}{4}$. Są to zwierzątka bardzo zgrabne i zwinne, z wielką łatwością pełzające i czepiające się po drzewach, jak również po ziemi w szybkich susach biegające. Żywią się nasionami, częstokroć o bardzo twardej łupinie, tudzież jagodami i innemi soczystemi częściami roślinnemi. Trzymają się głównie lasów; po większej części przebywają na drzewach, w dziuplach lub gniazdach wysoko w gałęziach usłanych, chociaż niektóre gatunki żyją także w norach ziemnych. Znanych jest kilkadziesiąt gatunków rozmieszczonych we wszystkich częściach lądu, prócz Australji. Europa ma tylko jeden gatunek, **W.** *pospolita (S. vulgaris)*, 15 cm. długa, z ogonem na 20 cm. długim, 10 cm. wysoka; przedstawia znaczne odmiany w odzieży, wzgląd-

Wiewiórka.

nie do klimatu, w którym przebywa; północne wiewiórki są więcej popielate, mają włos gęstszy i sutszy, stąd stanowią dość ważny przedmiot handlu dla ludów myśliwskich. Futra ich znane są pod nazwą *popielic*; włosy z ogona używają się na pendzle malarskie. **W.** *szara (S. cinereus)*, 30 cm. długa, w Pensylwanji, dostarcza futra zwanego *petit gris*. **W.** *białoucha (S. leucotus)*, w Ameryce płn., zrządza niekiedy znaczne szkody w polach i ogrodach.—Do rodziny wiewiórek należą nadto rodzaje *Tamias* (ob. Burunduk) i *Pteromys* (ob. Polatucha).

Wieża, budynek formy graniastosłupowej lub walcowej, którego wysokość znacznie inne wymiary przewyższa. Wieże łączone są z kościołami, zamkami, ratuszami, fortyfikacjami i wiążą się z niemi w jedną całość architektoniczną, albo też stają oddzielnie. Najdawniejsze wieże w starożytności miały niewątpliwie znaczenie obronne, w wiekach średnich przyjęte zostały w budownictwie kościelnem i miejskiem. Po wynalezieniu prochu dawne wieże obronne ustąpiły miejsca rondlom i bastjonom, następnie jednak Vauban znów je przywrócił w fortyfikacjach; są złożone z kazamat, by kilka rzędów armat można było jedne nad drugiemi umieścić. Wieżom kościelnym dały początek dzwonnice, wprowadzone za czasów Konstantyna. Kościelne te wieże, jak obecnie minarety (ob.) tureckie, stały oddzielnie od kościołów; połączone z niemi zostały w stylu romańskim, najpełniejsze wyrobienie architektoniczne zyskały w stylu gotyckim. Najwyższą wieżą jest wieża Eiffla w Paryżu (ob. Eiffla wieża); następne miejsca zajmują: pomnik Waszyngtona w Waszyngtonie 169,2 m., wieża ratuszowa w Filadelfjii 167 m., wieże kościelne w Ulm 161 m., w Kolonji 156 m., w Hamburgu 145 i 143 m., w Rzymie, w kościele św. Piotra 143 m. W ogóle istnieją 32 wieże przewyższające 100 m.

Wieża, kara pozbawienia wolności, tak zwana stąd, że dolna część wież była zwykle przeznaczona na więzienie. W dawnej Polsce ustawy rozróżniają *wieżę górną*, gdzie przestępca odsiadywał za mniejsze wykroczenia dzisiejszą formę aresztu, oraz *wieżę dolną, in fundo* zwykle 6 łokci pod ziemią, rodzaj lochu wyznaczanego za większe zbrodnie. W kodeksie karnym rosyjskim z 1845/7 wyraz „tiurma“ dawny polski: turma, tłómaczymy przez wieżę, i kara ta z pewnemi zmianami z r. 1863 — 1884 ma w edycji z 1885 roku pięć stopni, począwszy od 2 miesięcy do 2 lat. Jest to właściwe więzienie, połączone bądź z ograniczeniem praw obywatelskich, bądź bez skutków ograniczających. Wieża kodeksu rosyjskiego dziś w 1903 r., obowiązującego odpowiada zamknięciu pod nazwą „Gefängniss“ (kodeks niemiecki z 1871).

Wieża babilońska, ob. Babilońska wieża.

Wieża ciśnień, ob. Wodociągi.

Wieże, herb: Na tarczy dwie wieże kwadratowe, każda o trzech oknach, z dachami śpiczastemi. U szczytu trzy pióra strusie.

Wieże.

Wieżnowa, Wacław Wojciech Czerwenka z **W.** ob. Czerwenka z Wieżnowa Wacław Wojciech.

Więcej *(plus)*, w matematyce wskazanie dodawania, oznacza się znakiem +.

Więzienie, środek karny najbardziej celowy wedle pojęć współczesnej nauki wśród systematów pozbawiających wolności. W wielu krajach średniowiecznych miało **W.** charakter prewencyjny i mieściło zbrodniarzy, włóczęgów, prostytutki, warjatów. Dziś odróżniają **W.** *ciężkie, zwykłe* i *areszt*, dalej *hańbiące* połączone z pozbawieniem lub ograniczeniem praw lub *bez*, wreszcie **W.** *dożywotnie* i *czasowe*. Ze względu na sposób wykonania kary, jeśli zamiarem ustawodawcy jest bądź dotkliwsza prywacja, bądź poprawa, odróżniamy: 1) *System wspólności*, polegający na tem, iż więźniowie w ogólnych salach odbywają karę, komunikując się z sobą swobodnie. System ten krytyki nie wytrzymuje, bo łącząc z sobą bardziej i mniej zepsutych, szkodliwie wpływa na moralność ostatnich. Dla uniknienia tego klasyfikowano więźni, stosownie do stopnia ich zepsucia, co przy traktowaniu ich w masie słabe przynosi rezultaty. 2) *System odosobnienia (celkowy)* pozostawia więźnia w zupełnej samotności. System ten musiał upaść, gdyż jako przeciwny naturze ludzkiej powodował częste choroby umysłowe. 3) *System Auburnski*: więzień w dzień pracuje z innymi milcząc, a na noc zamykany jest oddzielnie. System ten ulepszono w pruskim Moabicie przez połączenie celkowości z początku i zamianę zniesionego milczenia na ścisły dozór przy wspólnej pracy. 4) *System progresyjny*; tutaj jest *typ szwajcarski* z podziałem więźniów na czte-

ry klasy odpowiednio sprawowaniu się, oraz *typ irlandzki*, inaczej Croftona, dzieli karę na cztery okresy: w pierwszym jest samotność bez pracy, w drugim praca wspólna, ciężka, przymusowa, odbywana w czterech klasach ze stopniową ulgą; w trzecim okresie dozwolony bywa zarobek, względna swoboda; w czwartym okresie więzień może otrzymać warunkowe uwolnienie. Kodeks Królestwa Polskiego z 1818 stosował: *więzienie warowne* od 10—20 lat, *więzienie ciężkie*, zamknięcie w *domu poprawy* od dni 8 do lat trzech i *areszt* od dni 8 do lat trzech. Kodeks kar głównych i popr. z 1845/7 z małemi zmianami aż do edycji z 1885, pozbawia wolności w całym szeregu stopniowych kar, począwszy od *katorgi* (ciężkie roboty na wygnaniu), dożywotnich i minimum 4 lat, dalej *roty aresztanckie* poprzednio do 10 lat, dziś (1903 r.) najwyżej 4, dalej zamknięcie w *twierdzy* do lat czterech, *wieża* (ob.) do dwu lat i *areszt* do 3-ch miesięcy. Kodeks austrjacki z 1852 r. odróżnia *więzienie ciężkie* i *zwykłe*, oba połączone z robotami, które w zwykłem zamknięciu są lżejsze: czas od 6 miesięcy do lat 20 lub dożywotnio, oraz *areszt* bądź *ścisły* z pracą przymusową (Stengerarest) bądź areszt właściwy, z możnością utrzymywania się swoim kosztem, bądź areszt domowy, bądź dla nieletnich. Kodeks rzeszy niemieckiej z 1871 roku wyrzeka: *ciężkie więzienie* (Zuchthaus) z robotami od 1 do 15 lat lub dożywotnie *więzienie zwykłe* (Gefängniss) od jednego dnia do pięciu lat, połączone z pracą wedle zdolności i sił, dalej zamknięcie w *twierdzy* (Festungshaft) dożywotnie lub tymczasowe od jednego dnia do lat 15, nakoniec areszt (Haft) od 1 dnia do 6 tygodni.

Więzy, organy dla wzmocnienia stawu służące. Przyczepiając się do obu kości w skład stawu wchodzących, przeszkadzają one oddalaniu się ich i ruchy stawu do pewnego stopnia ograniczają. Więzy otaczają zwrócone do siebie końce kości i zamykają zupełnie staw, tworząc *więzy torebkowate*, albo też jako *więzy pomocnicze* wzmacniają połączenie kości i znajdują się na zewnątrz lub na wewnątrz więzów torebkowatych. Więzy składają się *z tkanki łącznej* i *sprężystej*. Z chorób najczęściej ulegają zapaleniom reumatycznym, nadciągnięciom, ropieniu.

Większość (majoritas), podczas wyborów lub głosowania, wyższa liczba głosów za danym kandydatem lub wnioskiem złożona w przeciwstawieniu do mniejszości; większością względną nazywamy najwyższą liczbę głosów z pomiędzy kilku grup (10 głosów ogółem, za A pada 5, za B 3, za C 2, A ma za sobą większość względną); absolutną, jeżeli za danym kandydatem głosuje więcej osób, niż za wszystkimi innymi razem; zwykłą, jeżeli do wyboru kandydata lub uznania wniosku, wystarcza liczba głosów większa, niż połowa ogółu głosujących; potęgowaną, jeżeli do tego samego potrzeba znacznej większości (zazwyczaj $^2/_3$ głosów).

Wigamur, rycerz z orłem, romans niemiecki z XIII w. oparty na motywach podań o królu Arturze. Wydania Hagena i Büschinga „Deutsche Gedichte des Mitelalfers“. Por. Sarrazin „Wigamur“ (1879).

Wigan, miasto fabryczne i hrabstwo w Anglji, nad rz. Douglas, ma 56,000 miesz.

Wigand z Marburga, czy też z Wortemberga, kronikarz krzyżacki, rycerz i brat tego zakonu przez lat 24 w XIV w. Napisał 1394 r. kronikę wierszem niemieckim, a jeden z przyjaciół Długosza, nieznany z nazwiska, przetłómaczył ją na prozę łacińską. Tłómaczenie to ogłoszone zostało w całości wraz z przekładem polskim staraniem hr. E. Raczyńskiego p. t. „Chronicon seu annales Vigandi Marburgensis, Equitis et fratris Ordinis Teutonici, primum edidit Joannes Voigt et Edw. Comes Raczyński“ (Poznań, 1842).

Wigand Mikołaj, kaznodzieja polski w XV w., ze szczegółów życia nieznany. Z licznych jego rękopisów, znajdujących się w bibljotece akademji krakowskiej, ważniejsze mają być p. t. „Lectura super primo nocturno“, in folio; „Postille sermonum ad populum“ i „Sermones de Santcis“.

Wigand Jan historyk kościelny. * 1513 roku w Mansfeld, był dozorcą kościołów w Pomeranji pruskiej i † 1587. Z dzieł jego ważniejsze: „De Anabaptismo grassante adhuc in multis Germaniae. Poloniae, Prussiae etc., dogmata et argumenta cum refutationibus collecta“ (Lipsk, 1582); „De Jesu Christo, Deo et homine, contra Antitrinitarios in Polonia“ (Królew., 1576); „De Deo contra Arianos in Polonia ortos“ (t., 1563).

Wigand Juljusz Wilhelm Albert, botanik, * 1821 w Treysa w Heskiem, † 1886, studjował 1840—44 w Marburgu matematykę i nauki przyrodnicze, poczem w Berlinie botanikę i zoologję, a 1846 w Jenie botanikę mikroskopijną; 1846 habilitował się w Marburgu, 1850 został tam profesorem botaniki, a r. 1860 jednocześnie dyrektorem ogrodu botanicznego. Wydał: „Grundlegung der Pflanzenteratologie“ (1850); Intercellularsubstanz und Cuticula“ (1850); Der Baum, Betrachtungen über Gestalt und Lebensgeschichte der Holzgewächse“ (1854 r.); „Botanische Untersuchungen“ (1854); „Flora von Kurhessen und Nassau“ (3 wyd., 1879); „Lehrbuch der Pharmakognosie“ (4 wyd., 1887); „Die Genealogie der Urzellen als Lösung des Descendenzproblems“ (1872); „Die Auflösung des Darwinismus und die Naturforschung Newtons und Cuviers“ (3 t., 1874—7); „Der Darwinismus, ein Zeichen der Zeit“ (1878); „Entstehung und Fermentwirkung der Bakterien“ (1884).

Wight, u Rzymian *Vectis*, mała, bogata w piękne widoki i nadzwyczaj urodzajna wyspa angielska, leżąca w kanale Le Manche, w stronie południowo-zachodniej od miasta portowego Portsmouth, mieści na przestrzeni 377,7 klm. kw. 79,000 miesz. i opasana jest dokoła do 200 m. wysokiemi skałami kredowemi i silnemi fortyfikacja-

mi. Łagodne i zdrowe powietrze czyni ją jedną z najpożądańszych siedzib Anglików. Najważniejszym punktem jest miasto Newport. Na tej wyspie znajduje się Osborne-House, letnia rezydencja zmarłej królowej Wiktorji. Por. Adams „The isle of **W.**“ (Londyn, 1884) i Jenkinson „Guide to isle of **W.**“ (3 wyd., 1884).

Wigilancjusz, ob. Grzegorz z Samborza.

Wigilja albo *Wilja*, zowie się w Kościele katolickim dzień, poprzedzający bezpośrednio święta uroczyste. Pierwotni chrześcijanie za czasów prześladowania zgromadzali się w kościołach w przeddzień świąt uroczystych i przepędzali w nich część nocy na modłach; później właściwe nabożeństwo odprawiano w samo święto, poprzedzającej zaś nocy śpiewano odpowiednie hymny. W ciągu IV i V w. zaniechano odprawiania **W.** przed niedzielami i pozostawiono tylko przed głównemi świętami, to jest Bożem Narodzeniem, Wielkanocą, Zielonemi Świątkami, Wniebowstąpieniem Pańskiem. Kiedy jednak wiele nadużyć wcisnęło się do tych schadzek nocnych, kościół je zniósł, z wyjątkiem **W.** Bożego Narodzenia, w której nabożeństwo rozpoczyna się około godziny 9-ej wieczorem, a kończy około 1-ej rano.

Wigilje *(Vigiliae)*, zwał się w wojsku dawnych Rzymian czas od zachodu do wschodu słońca, podzielony na 4 wigilje, czyli straże (czuwania nocne), obejmujące po 3 godziny.

Wigiljusz, papież, rodem Rzymianin, był za papieża Agapeta (535—536) djakonem i wraz z nim z rozkazu Teodoryka udał się Carogrodu, gdzie okazawszy się stronnikiem monofizytów, otrzymał godność papieską, w skutek intryg cesarzowej Teodory. W Rzymie tymczasem wybrany był papieżem Sylwerjusz, po którego śmierci **W.** uznany prawym papieżem 540, zmienił dotychczasowe postępowanie, występując wbrew obietnicom danym cesarzowej, przeciwko monofizytom i seweryjanom, a trzymając się postanowień soborów powszechnych. Z tego powodu wezwany 546 do Carogrodu przez cesarza Justynjana, był tam więziony; wracając do Włoch, † 555 w Syrakuzach.

Wigon, ob. Lama.

Wigowie, ob. Tory i Whig.

Wigry, największe jezioro w Królestwie Polskiem, położone w gub. Suwalskiej, pow. Suwalskim, w dobrach Hutta, ma przeszło 585 włók przestrzeni i do 150 stóp głębokości. Z zachodu na wschód przechodzi przez jego środek rzeka Hańcza. Obfituje w sumy, szczupaki, węgorze, sieje, leszcze, sielawy i stynki.

Wigry, osada, a raczej probostwo rządowe w gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, od Suwałk mil $12^2/_7$ odległe, położone nad jeziorem **W.**, na którego wyspie był niegdyś sławny erem, służący aż do XVII w. za schronienie rozmaitym pustelnikom reguły św. Pawła. Kameduli krakowscy upodobali sobie to miejsce i wyjednali u Władysława IV pozwolenie zbudowania klasztoru i kościoła na wyspie wigierskiej. Obszerne dobra klasztorne, niegdyś cały powiat wigierski stanowiące, zaopatrywały hojnie klasztor. Później urządzono tu erem, czyli pustelnię, składającą się z 10 domków, wystawionych w dwu linjach równoległych. Wspaniale urządzone gmachy zostały ostatecznie wykończone w r. 1745. Wnętrze samej świątyni zdobiły obrazy znakomitych mistrzów zagranicznych i krajowych (Smuglewicza). Rząd pruski, odebrawszy Kamedułom ich dobra na skarb, przeniósł zakonników w r. 1800 na Bielany pod Warszawą, a kościół uczynił katedralnym biskupstwa wigierskiego. Wszakże nie długo **W.** były stolicą tej nowej djecezji, gdyż ta w r. 1823 przeniesioną została do Sejn. Odtąd katedra stała się kościołem parafjalnym.

Wigton lub *Wigtown*, albo *West-Gallow* (Zachodni Gallow), jedno z najdalej wysuniętych na zachód hrabstw w Szkocji, od morza półwyspowo oddzielone, obejmuje 1,327 klm. kw. z ludnością 36,000. Miasto główne jest **W.**, ma 1,440 miesz. i port.

Wigunt, ob. Aleksander Wigunt.

Wigwam, chata Indjan północno-amerykańskich.

Wijatyk *(viaticum)*, zwał się u Rzymian zapas żywności, jaki dawał się przyjaciołom, udającym się w podróż. Tak też zwały się pieniądze na koszta podróży, dawane z kasy państwa namiestnikom, udającym się do prowincji. W Kościele katolickim **W.** zowie się Eucharystja, dawana wiernym, będącym w niebezpieczeństwie śmierci.

Wije, ob. Krocionogi.

Wijec, roślina, ob. Apios.

Wijnik, *powojnik, pleść, powój motyli (Clematis)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, mający okwiat koronowy, 4—5 płatkowy, z licznemi pręcikami, owoce orzeszkowate, jednonasienne, uwieńczone piórkowatym ogonkiem; są to krzewy zwykle czołgające i pnące się, w krajach gorących i umiarkowanych, około 100 gatunków, które prawie wszystkie są trujące; zawierają substancję

Wijnik. 1. Czołgacz, 2. Wijnik wiciowaty, *a* jego owoc.

ostrę i lotną, oraz nieco garbnika, dlatego używane są w miedycynie; niektóre hodują się jako ozdobne. **W.** *wyprostowany (C. erecta)*, o łodydze prostej, 1—2 m. wysokiej, kwiaty ma białe, wierzchowato ułożone; w Europie płd. i środk., oraz w Syberji, u nas przytratią się w Lubelskiem, oraz na Wołyniu i Podolu. Świeża roślina zawiera sok ostry, naciągający pęcherze na skórze; liście obecnie rzadziej niż dawniej używają się jako środek napotny i moczopędny. **W.** *wiciowaty (C. vitalba)*, krzew wijący się w Europie środ., a u nas głównie w Lubelskiem i Sandomierskiem, kwiaty ma też białe; cała roślina jest jeszcze ostrzejsza od pop., ziele używane było jako wezykatorja, przeciw wrzodom i in. Pędy mogą być używane na koszyki. **W.** *czołgacz (C. viticella)*, w Europie płd., o pięknych kwiatach niebieskich lub purpurowych, uprawia się często w ogrodach. **W.** *pryszczenica (C. flammula)*, o kwiatach białych, rośnie w Eur. płd., u nas często się dla ozdoby hoduje; sok posiada też bardzo ostry. **W.** *wąskolistny (C. angustifolia)*, w Eur. płd. wsch. i Syberji, ma kwiaty białe; liście po wysuszeniu tracą ostrość i używają się w Syberji jako herbata. — Do rodzaju **W.** zbliżony jest rodzaj *powojnicy (Atragene)*, różniący się tylko od niego kielichem barwnym i licznemi, wązkiemi płatkami, ob. Atragene.

Wikarjusz, w ogóle zastępca urzędnika w służbie, zwłaszcza zaś pomocnik, wyręczyciel albo zastępca i pełnomocnik zwierzchnika kościelnego. W hierarchji duchownej rozróżniają się: **W.** *apostolscy (Vicarii apostolici)*, **W.** *generalni (V. episcopales)*, **W.** *kapitularni* i **W.** *parafjalni (V. parochiales).*—**W.** *apostolscy* zowią się zastępcy i pełnomocnicy papiescy w krajach i prowincjach, gdzie niemasz jeszcze stolic biskupich, tudzież w tych, gdzie sukcesja biskupia przerywaną bywa przez wakowanie.—**W.** *generalny*, jest pomocnik biskupa, który pod nazwą oficjała wykonywa sądowniczą władzę w djecezji. Sobór Trydencki nie robi różnicy pomiędzy **W.** *generalnym* a oficjałem. Początek tego urzędu sięga najdalej czasów Bonifacego VII, t. j. XIII w. Jako urzędnik wykonywający tylko sądowniczą juryzdykcję biskupią, **W.** generalny nie ma żadnych innych prerogatyw biskupich. Naznaczanie jego i usuwanie zależy od samego biskupa. Powinien mieć nie mniej nad 25 lat wieku, być nieskazitelnych obyczajów, mieć stopień doktora obojga praw, a przynajmniej kanonów; nie może nim być człowiek świecki, ani też krewny biskupa, ani wreszcie penitencjarjusz lub proboszcz.—**W.** *kapitularny.* Kiedy katedra czy przez śmierć, czy złożenie lub przeniesienie biskupa osieroconą zostanie, rządy djecezji przechodzą do kapituły, która w przeciągu 8 dni obowiązaną jest wybrać **W.** kapitularnego na cały czas, przez który stolica biskupia może być osieroconą. **W.** taki przejmuje wtedy na siebie juryzdykcję biskupią zwyczajną, ale nie przechodzą na niego żadne łaski, ani szczególne władze, które od Stolicy apostolskiej biskupowi były nadane.—**W.** *parafjalny* jest pomocnikiem i wyręczycielem proboszcza parafji w sprawowaniu obowiązków duchownych. Bywa naznaczany przez biskupa albo wybierany przez samego proboszcza, za zgodą biskupa. **W.** stanowi jedną moralną osobę z proboszczem, i dlatego wszystkie spełniane przez niego czynności obrządkowo-religijne uważane są zawsze, jakby były spełniane przez samego proboszcza.

Wikingowie, ob. Normandowie.

Wiklef, *Wicliffe, Wycliffe* Jan, reformator religijny angielski XIV w., ob. Wiclef.

Wiklina, ob. Wierzba.

Wikłacze, ptaki, ob. Tkacze.

Wiksoryt, toż co piorunujący cukier (ob.).

Wikszniańskie starostwo niegrodowe było położone w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Birżyniańskim. Około 1771 posiadał je Górski, kasztelan Żmujdzki, opłacając z niego kwarty złp. 7,414. Mylnie w niektórych spisach nazywano to starostwo *wieliszniańskiem.*

Wiktor, imię pięciu papieży:

Wiktor I (św.), 193—202, według innych 185—197, rodem Afrykanin, za Septymjusza Sewerusa, poniósł śmierć męczeńską. Zaliczony został w poczet świętych, a Kościół obchodzi jego pamiątkę 28 lipca.

Wiktor II, 1051—57, poprzednio biskup Gebhard z Eichstädt, krewny cesarza Henryka III. Wydał postanowienie przeciwko symonji i małżeństwu księży. Gorliwie pracował nad przywróceniem karności kościelnej; zwołał pięć soborów: do Florencji, do Tours (przeciwko Bérangerowi), do Lugdunu, do Rouen i do Narbonny.

Wiktor III, 1086—87, * około 1027 w Benewencie, † 1087 w Monte-Cassino; poprzednio Dezyderjusz, był synem Landolfa V, ks. Benewentu. Od 1057 opat w Monte-Cassino, został 1059 kardynałem i po śmierci Grzegorza VII (1085) wybrany był papieżem, którą to godność przyjął po długiem wzdraganiu się. W czasie krótkich swych rządów zwołał sobór do Benewentu, na którym wyklął Guilberta, arcybiskupa raweńskiego, antypapieża Klemensa III, dalej zakazał inwestytury i skłonił Włochy do krucjaty przeciwko Saracenom afrykańskim. Napisał: „Dialogorum lib. IV“ (Rzym, 1651) i „De miraculis a S. Benedicto etc. gestis“.

Wiktor IV, właściwie Grzegorz Conti był kardynałem i po śmierci Anakleta II (1138) wybrany był przez stronnictwo antycesarskie przeciw Innocentemu II, z namowy jednak św. Bernarda zrzekł się godności po dwu miesiącach.

Wiktor V, poprzednio Oktawjan, z rodu Frascati, od 1138 kardynał, wybrany był po śmierci Adrjana IV (1159) przez stronnictwo cesarskie antypapieżem przeciw Aleksandrowi III. Jako papież uznany i wspierany przez cesarza Frydery-

ka I, zmusił Aleksandra do schronienia się do Francji. † 1164.

Wiktor Sextus Aureljusz, historyk rzymski, ob. Aureljusz Wiktor.

Wiktor Amadeusz I, książę sabaudzki, * r. 1587, syn Karola Emanuela I nastąpił po nim r. 1630 i † 1637. Był żonaty z siostrą Ludwika XIII, Krystyną, która po śmierci jego była rejentką.

Wiktor Amadeusz II (jako ks. sabaudzki I, jako król Sardynji), syn Karola Emanuela II, * roku 1666 i objął rządy 1675; nieprzyjaciel Francji, licznych doznał nieszczęść, aż nareszcie wyzuty został z tronu przez Eugenjusza. Utraciwszy Sycylję, otrzymał za nią w r. 1720 nowe królestwo Sardynji. W r. 1730 zrzekł się korony na rzecz swego syna Emanuela, później atoli żałując tego kroku, wywołał rewolucję, został uwięziony i † 1732. Por. Carutti „Storia di Vittorio Amedeo II“ (1856); Parri „Vittorio Amedeo II et Eugenio di Savoia“ (1888),

Wiktor Amadeusz III (II), syn Karola Emanuela III † 1796, panował od 1773—96. Przyczynił się do uporządkowania administracji wojskowej, fortyfikacją, podniósł ekonomiczny stan kraju, ale wciągnięty przez swoich zięciów (braci Ludwika XVI) w wojnę z republikańską Francji (1792—1796—1796) utracił Sabaudję i Niceę. Po jego śmierci nastąpił syn najstarszy Karol Emanuel II, zrodzony z Marji Antoniny Ferdynandy hiszpańskiej. Por. Bianchi „Storia della Monarchia piemontese“ (1877).

Wiktor Emanuel I, król Sardynji, 1802—21, drugi syn Wiktora Amadeusza III, * 1759. W r. 1802 skutkiem abdykacji starszego brata swego Karola IV objął rządy, lecz złożył je 23 marca 1821 w ręce drugiego brata Karola Feliksa, po którym w osobie Karola Alberta wstąpiła na tron sardyński boczna linja Sabaudzko-Carignan. **W. E.** † 1824. Był bardzo dobrym administratorem i za pieniądze angielskie utworzył dobre wojska i flotę, kiedy jednak pokój paryski przywrócił mu Sabaudję i Niceę, zaczął usuwać gwałtownie reformy francuskie, przez co wywołał rozruchy karbonarjuszów (1824). Wtedy abdykował na rzecz brata i osiadł w Modenie, a potem w zamku Moncalieri. Żonaty był z Marją Teresą austrjacką, córki jego zaślubiły Franciszka IV ks. Modeny, Karola II, księcia Parmy, cesarza Ferdynanda austrjackiego, oraz Ferdynanda II, króla Obojga Sycylji. Por. Santa Rosa „Histoire de la Revolution Piemontaise“ (1821).

Wiktor Emanuel II, król Sardynji od 23 marca 1849, a od 17 marca 1861 król włoski, syn króla Karola Alberta, * 1820. Czynny brał udział w wojnie 1848—49 i wstąpił na tron 23 marca 1849 po abdykacji swego ojca. Pod panowaniem jego jedyna w całych Włoszech Sardynja posiadała instytucje konstytucyjne, cieszyła się swobodami i w cichości przygotowywała do spełnienia wielkiego zadania narodowego, oswobodzenia Włoch od cudzoziemców. Jakoż kierując się mądremi radami hr. Cavoura (ob.), stanął **W. E.** II na czele ruchu narodowego, którego owocem jest całkowite zjednoczenie Włoch (ob. Włochy). **W. E.** posiadał wielką popularność tak we Włoszech, jako też i w całej Europie. Był on wzorem monarchów konstytucyjnych i do spraw rządu nie mieszał się wcale. 12 kwietnia 1842 zaślubił arcyksiężniczkę Adelajdę, córkę arcyksięcia Rajnera, która † 1855. Z małżeństwa tego miał 7-ro dzieci, z których czworo go przeżyło: Klotylda (* 1843), od 30 stycz. 1859 małżonka księcia Napoleona; Humbert (* 1844), następca tronu, książę Pjemontu, następnie król od 1878, ożeniony 1868 z krewną swą Małgorzatą ks. sabaudzką (* 1851); Amadeusz, książę Aosta, * 1845, ex-król hiszpański (ob. Amadeusz I), ożeniony 1867 z ks. Marją della Cisterna (* 1847); Marja Pia, * 1847, zaślubiona 1862 z Ludwikiem II, kr. portugalskim. Później zawarł **W. E.** związek morganatyczny z mieszczanką, wyniesioną do godności margr. Miraflores, która żyła jednak zdala od dworu i polityki. Zmarł po krótkiej chorobie 9 stycznia 1878 i pochowany uroczyście w Panteonie 17 stycznia. Po nim nastąpił Humbert I (ob.). Por. Rütter „König V. E.“ (1878); Hahn „V. E. König von Italien“ (1878); Bersezio „Il regno di Vittorio Emanuele II trent'anni di vita italiana“ (7 t., 1878—93); Massari „La vita ed il regno di Vittorio Emanuele“ (1880); Aug. Boullier „Un roi et un conspirateur Victor Emanuel et Mazzini“ (1885); Ghiron „Il primo re d'Italia“ (1878); O. Pio „Vita militare di Vittorio Emanuele“ (1879); Cappelletti „Storia di Vittorio Emanuele II e del Suo regno“ (1894).

Wiktor Emanuel II.

Wiktor Emanuel III, król włoski, * 1869, wnuk Wiktora Emanuela II, jedyny syn króla Humberta, zamordowanego 29 lipca 1900 w Monzy. Przedtem nosił tytuł księcia Neapolu (gdzie się urodził). Od 1896 żonaty z Heleną, księżniczką czarnogórską (* 1873). Jako następca tronu dowodził 10 korpusem w randze generała-porucznika. Ob. Włochy.

Wiktor Emanuel III.

Wiktor Hugo, ob. Hugo Wiktor.

Wiktor z Baworowa, ob. Baworowski Wiktor.

Wiktorja I Aleksandryna, od 20 czerwca 1837 królowa Wielkiej Brytanji i Irlandji, * 1819, córka zmarłego w 1820 księcia Kent i księżny Ludwiki Wiktorji Sasko-Koburskiej (owdowiałej księżny Leiningen), † 1901, objęła rządy po stryju swoim Wilhelmie IV (ob.). Zaślubiła 10 lutego 1840 Alberta ks. Sasko-Koburg-Gotha († 1861).

Wiktorja I.

Królowa **W.**, wzór monarchów konstytucyjnych jaśniała wszystkiemi cnotami w życiu prywatnem. Od śmierci swej matki i męża (oboje † 1861) żyła czas długi w odosobnieniu, grubą nosząc po nich żałobę. W ostatnich dopiero czasach częściej ukazywała się publiczności. W kraju swym posiadała królowa ogromną popularność (ob. Wielka Brytanja). Była ona matką dziewięciorga dzieci, które są: Wiktorja, * 1840, od 1858 małżonka Fryderyka Wilhelma, następcy tronu pruskiego, późniejszego cesarza niemieckiego Fryderyka III; Albert Edward, książę Walji, następca tronu, jako król Edward VIII, * 1841, od 10 marca 1863 mąż Aleksandry, córki księcia duńskiego Chrystjana; księżniczka Alicja, * 1843 r., od r. 1862 żona Ludwika ks. heskiego, † 1878 r.; książę Alfred, * 1844 r., księżniczka Helena, * 1846 r., od 1866 małżonka Chrystjana ks. Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg; księżniczka Ludwika, * 1848, od 1871 żona margr. Lorne, najstarszego syna ks. Argyll; Artur książę Connaught, * 1850; książę Leopold, * 1853 r.; księżniczka Beatryx, * 1857, zaślubiona ks. Battenberg. W roku 1876 przyjęła tytuł cesarzowej Indyjskiej. Pięćdziesięciolecie jej rządów obchodzono bardzo uroczyście. † w Osborn 1901, a następcą jej został książę Walji, Albert Edward, który przyjął imię Edwarda VII (ob. Wielka Brytanja).

Wiktorja Adelajda Marja Ludwika, * 1840, żona cesarza niemieckiego Fryderyka III, a matka Wilhelma II, † 1901, córka Wiktorji królowej angielskiej i ks. Alberta, w roku 1858 zaślubiła księcia Fryderyka Wilhelma pruskiego, późniejszego cesarza Fryderyka III. Po śmierci męża przyjęła urzędowe miano cesarzowej Fryderykowej (Kaiserin Friedrich) i przebywała w zamku koło Cronbergu. Interesowała się dobroczynnością i sztuką; była nienawidzona jako Angielka przez Bismarka.

Wiktorja, kolonja angielska, ob. Victoria.

Wiktorja, roślina, ob. Victoria.

Wiktorji krzyż (Victoria Cross), order ustanowiony w 1856 przez królowę Wiktorję i udzielany oficerom niższych stopni, jako też podoficerom, żołnierzom armji i marynarki za waleczność w boju.

Wilad' lub *Wilet'*, rzeka w Rosji, bierze początek w lasach zachodniej części pow. Uść'-Sysolskiego w gub. Wołogodzkiej i ubiegłszy około 300 w., wpada powyżej m. Sołwyczegodzka do rz. Wyczegdy. Spławną jest i żeglowną na przestrzeni 200 w.

Wilajet, nazwa prowincji, na które państwo Tureckie podzielone zostało w 1866 r. Każdym wilajetem zarządza *wali*, czyli gubernator generalny.

Wilamowitz-Möllendorff Hugo Teodor, baron, von..., nadprezydent w. ks. Poznańskiego, * 1840 w Poznańskiem, kształcił się w Berlinie i Heidelbergu, w 1867 był landratem inowrocławskim. W 1876 wystąpił ze służby państwowej, w 1877 wybrany do parlamentu pruskiego, w 1888 mianowany członkiem izby panów, oraz rady stanu. W r. 1888 prezes komisji prowincjonalnej, a 1891 mianowany nadprezydentem w. ks. Poznańskiego, ustąpił w 1899, gdyż zarzucano mu, że nie przeszkadzał z dostateczną energją rozwojowi polskości.

Wilamowitz-Möllendorff Ulrich Fryderyk; brat poprzedniego, filolog niemiecki, * 1849, od 1876 profesor w Gryfji, od 1833 w Getyndze wydał wiele dzieł dotyczących filologji klasycznej.

Wilamowski Jan, biskup kamieniecki, dyplomata, używający wielkiego znaczenia na dworze króla Zygmunta I, od którego jeździł w kilku poselstwach za granicę.

Wilamowski Jakób, podobnież dyplomata za Zygmunta I, jeździł w poselstwach do sułtana Solimana 1640 i 1542, oraz do Piotra, wojewody wołoskiego.

Wilanelle (włos.), ludowe i uliczne piosenki.

Wilanów, wieś o milę od Warszawy, po nad Wisłą położona, poprzednio Milanowem zwana, nabytą została w 1677 r. od rodziny Milanowskich przez króla Jana III Sobieskiego, który, sprowadziwszy z Włoch artystów i rzemieślników pod kierunkiem Józefa Belloti, wzniósł tu pałac w stylu włoskim, z dwoma skrzydłami, i otoczył go ogrodem ze wspaniałemi szpalerami, do których sadzenia własną ręką pomagał. Ulubioną siedzibę nieustannie ozdabiał dziełami sztuki, z Włoch sprowadzonemi obrazami, posągami i marmurami. Etruskie naczynia, kosztowne sprzęty i rozliczne cacka, przyozdobiły wnętrze komnat królewskich. Wszystkie te przedmioty, wraz z biurkiem, ofiarowanem przez papieża Janowi III po jego zwycięstwie pod Wiedniem, dochowane zostały najtroskliwiej. Napis na pałacu przez króla samego ułożony: *Quod vetus urbs colui, nunc nova villa teuet*— Co stare miasto (Rzym) czciło, teraz nowa wieś posiada", naprowadził na myśl zmiany dawnej nazwy Milanowa na *Villa nova, Wilanów.* Ukończywszy budowę, Sobieski rad tu przebywał i tutaj też żywota swego dokonał 17 czerwca 1696. Po śmierci Jana III **W.** dostał się synowi jego Konstantemu, który sprzedał ojcowską siedzibę (1724) Helenie Sieniawskiej, wdowie po hetmanie.

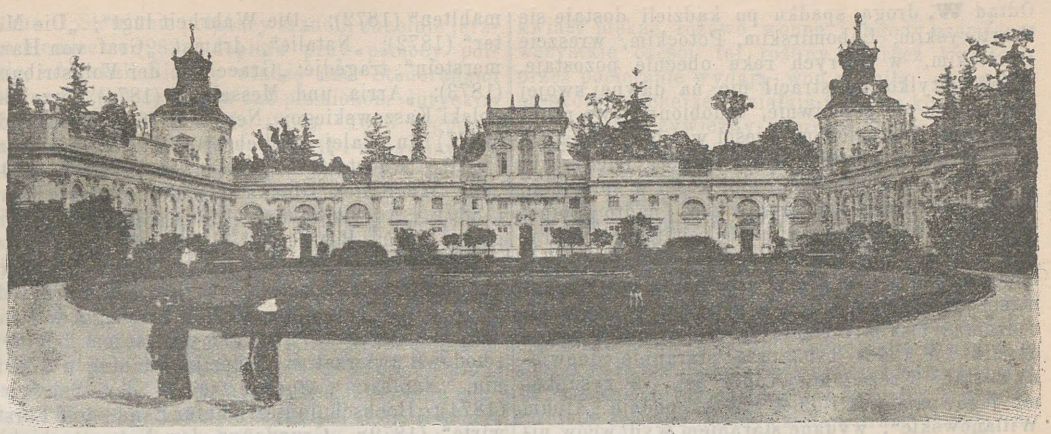

Pałac w Wilanowie.

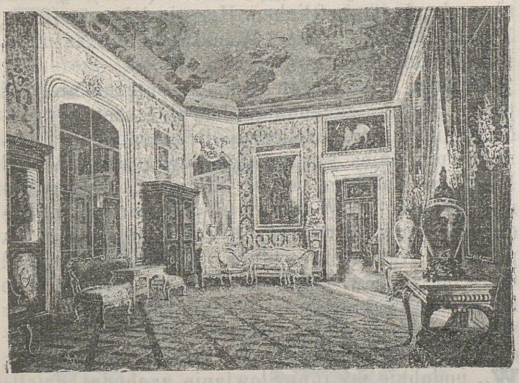

Salon środkowy w pałacu wilanowskim.

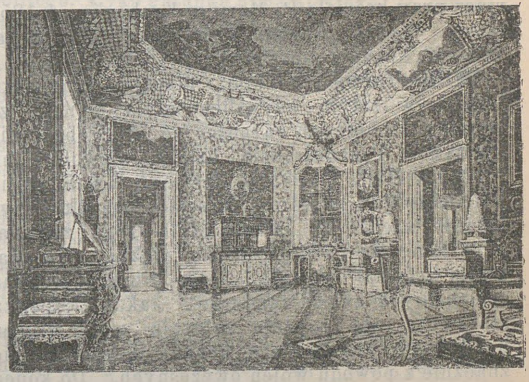

Sypialnia króla Jana III.

Kościół w Wilanowie.

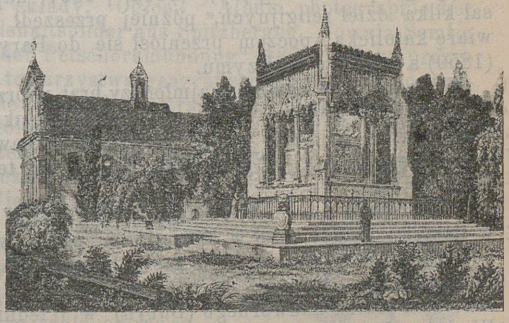

Grobowiec Stanisława hr. Potockiego w Wilanowie.

Odtąd **W.** drogą spadku po kądzieli dostaje się Czartoryskim, Lubomirskim, Potockim, wreszcie Branickim, w których ręku obecnie pozostaje. Pałac nietylko nie stracił nic na dawnej swojej świetności, ale przeciwnie, ozdobiony nowo przybudowanym pawilonem, mieści w sobie piękną galerję obrazów, zbiory różnorodnych dzieł sztuki i mnóstwo drogocennych osobliwości w sprzętach, naczyniach, ozdobach, broni i t. p., nadto gabinet numizmatyczny, jeden z najznakomitszych w kraju, i bogatą bibljotekę. Kościół parafjalny, przebudowany ostatniemi laty wspaniale i wielkim kosztem przez hr. Augustową Potocką, w stylu odrodzenia włoskim, niemało się do ozdoby **W.** przyczynił. W 1900—1903 pałac starannie odnowiony został. Szczegółowy opis **W.**, z rysunkami jego pamiątek i dzieł sztuki podaje „Album Willanowskie“, wydane staraniem wydawców niniejszej Encyklopedji (1876).

Wilant Hipolit, jeden z celniejszych nowoczesnych kaznodziejów polskich, mansjonarz i wikarjusz przy kościele P. Marji w Krakowie, † 1851 tamże. Wydał: „Kazania świąteczne“ (Warszawa, 1858) i „Kazania niedzielne“ (t. 1859).

Wilberforce William, filantrop angielski, słynny w całym ucywilizowanym świecie ze swoich szlachetnych dążności do wyswobodzenia Murzynów i zaniechania handlu niewolnikami, * 1759 w Hall, † 1833 w Chelsea. Kształcił się w Cambridge i tu wszedł w ścisłe stosunki przyjaźni z Pittem. W latach 1780—1825 zasiadał w parlamencie i odznaczał się piękną wymową, której używał głównie celem przeprowadzenia szlachetnych swych zamiarów. Jakoż 1792 r. za staraniem jego zapadła uchwała, wzbraniająca handlu murzynami, ale wykonanie jej opóźniło się znacznie z powodu wojen ówczesnych. Do końca życia nie ustawał **W.** w propagowaniu swych pięknych zasad. Człowiek bardzo pobożny, ogłosił **W.** dzieło: „Practical views of the prevailing religious system of professed christians in the higher and middle classes of his Country etc.“ (Londyn 1797 i częściej).

Wilberforce Robert Izaak, drugi syn poprzedzającego, pisarz religijny, * 1802, † 1857; napisał kilka dzieł religijnych, później przeszedł na wiarę katolicką, poczem przeniósł się do Paryża (1850) a w końcu do Rzymu.

Wilberforce Samuel, najmłodszy brat poprzedzającego, * 1805, † 1873, od r. 1845 biskup Oksfordu, a od 1847 wielki jałmużnik królowej angielskiej, znany jest jako znakomity pisarz teologiczny.

Wilbrandt Adolf, poeta niemiecki, * 1837 r. w Rostoku, osiadł 1858 w Monachjum, przebywał od 1871 w Wiedniu. W 1873 zaślubił aktorkę Augustę Bandius (* 1845). Od 1881 do 1887 był dyrektorem teatru nadwornego (Buryn) w Wiedniu. Wydał: „Novellen“ (3 zbiory, 1869—75); komedje; „Unerreichbar“; „Jugendliebe“ (1873); „Die Vermählten“ (1872); „Die Wahrheit lügt“; „Die Mater“ (1872); „Natalie“; dramat „Graf von Hammerstein“; tragedje: „Gracchus, der Volkstribun“ (1873); „Arria und Messalina“ (1874), przekład polski Kaszewskiego; „Nero“ (1876); „Krienhild“ (1877) i in.; dalej „Gedichte“ (1874) oraz biografję H. v. Kleista (1862); „Giordano Bruno“ (1874); „Die Wege des Glücks“ (1876); „Robert Kerr“ (1880); „Adams Söhne“ (1890); „Die Rothenburger“ (1895); „Beethoven“ (1895) etc.

Wilckens Marcin, zoolog, * 1834 w Hamburgu, † 1897, studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Getyndze, Wiedniu i Würzburgu, w Jenie zaś rolnictwo, 1872 został profesorem fizjologji i hodowli zwierząt w akademji rolniczej w Wiedniu. Napisał: „Alpenwirtschaft der Schweiz“ (1874); „Hochschulunterricht für Land—und Forstwirte“ (1879); „Grundzüge der Naturgeschichte der Haustiere“ (1880); „Untersuchungen über das Geschlechtsverhältniss und die Ursachen der Geschlechtsbildung bei Haustieren“ (1886); „Briefe über landwitschaftliche Haustierlehre“ (2 t., 1888). Wydał nadto „Wandtafeln zur Naturgeschichte der Haustiere“ (1878 i 1880).

Wilcy, *Weleci* lub *Lutycy*, potężne niegdyś plemię Słowian zachodnich, dziś do szczętu wygasłe, zamieszkiwało dzisiejszą Brandenburgję i Pomorze przednie; na zachód rozgraniczała ich od Niemców Łaba, na północ Stepnica, jezioro Moryckie, Nebola i Warnowa od pokrewnych im Bodrytów (ob.), odwiecznych ich nieprzyjaciół, na południe Nuta i linja idąca do ujścia Warty od Odry od Syrbów (ob.); na północy dochodzili do morza Baltyckiego, na którym zajmowali trzy wielkie wyspy: Rugję, Uznoim i Wolin; na wschodzie sąsiadowali przez dolną Odrę z Pomorzanami. **W.**, podobnie jak inni Słowianie zachodni, dzieli się na liczne większe i mniejsze pokolenia, jak Kyczanów, Czrezpienianów, Ratorów, Dolenców, Moryczanów, Stodoranów, Brzeżanów i w. in. **W.**, wyszedłszy z pierwotnych swych siedzib, prawdopodobnie z okolic m. Wiłkomierza (ziemia Wiłków), w II w. po Chr. zajęli krainę pomiędzy ujściem Wisły i Niemna, poczem w ciągu V w. rozszerzyli się na zachód za Odrę do Łaby, a poszczególne ich rody przeszły nawet do Holandji (Viltaburg) i Anglji (hr. Wiltshire). Początkowo pozostawali pod władzą książąt i żupanów, których znaczenie coraz bardziej poczęło upadać i w X w. zyskał przewagę sejm, mający podstawy czysto demokratyczne i rozstrzygający jednomyślnością wszystkie kwestje publiczne, polityczne, sądowe i wojenne. Oprócz sejmów poszczególnych plemion i żup lutyckich, odprawiał się sejm ogólny w świętem mieście Ratarów, Radgoszczu (Ratigoszczu). W dziejach bliższe szczegóły o **W.** spotykamy od czasów Karola W., któremu 789 poddał się książę czyli król **W.** Dragowit; następnie 927—928 pokonał Stodoranów Henryk Ptasznik; 934—936 ulegli władzy niemieckiej Ukrzanie. Za cesarza

Otona II Słowianie połabscy zrzucili zupełnie jarzmo niemieckie (983) i dopiero przy pomocy polskiej odzyskali Niemcy władzę nad Stodoranami (986,—992), pozostałym zaś plemionom lutyckim musieli przyznać swobodę (936). 1003 pogodzili się **W.** z cesarzem Henrykiem II i uznawszy go swym zwierzchnim panem, wspierali w bojach z Bolesławem Chrobrym. Około 1060 podlegli władzy książąt bodryckich Gottschalka, potem Kruka. Wschodni **W.** przyłączeni zostali na początku XII w. do Pomorza. Ostatnie ślady niepodległości utracili **W.** przez utworzenie margrabstwa Brandeburskiego i zdobycie Rugji przez Duńczyków, poczem w ciągu XII i XIII w. dokonanem zostało zupełnie zgermanizowanie tych plemion. Na początku XV w. zmarła na Rugji ostatnia osoba, mówiąca językiem słowiańskim. Por. Gebhardi'ego „Geschichte alter Wendisch-Slavischen Staaten“; Szafarzyka „Slov. Starožitnosti“; Giesebrecht „Wendische Geschichte“; Hilferding „Istorija Bałt. Sławian“ i in.

Wilcza stopa, *karbieniec (Lycopus)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych, mający kielich 5-zębny, koronę lejkowatą, orzeszki okrągławe; są to zioła trwałe, na miejscach wilgotnych, głównie w Europie i Ameryce płn. *L. europaeus*, w całej Europie, ma liście ząbkowane i kwiaty drobne, białe, czerwono kropkowane; ziele polecane było jako surogat chiny.

Wilcza stopa, *a* kwiat, *b* przecięcie kwiatu.

Wilcze łyko.

Wilcze doły, ob. Doły Wilcze.

Wilcze łyko, *wawrzynek (Daphne)*, rodzaj roślin z rodziny tymiałkowatych, cechuje się kielichem koronowym, 4-dzielnym, opadającym, w którego rurze osadzone są pręciki, i jagodą jednonasienną; są to krzewy lub drzewka we wszystkich częściach świata, o kwiatach miłej woni.—**W.** *pospolite (D. mezereum)*, krzew na 1,25 m. wysoki, w lasach Europy środkowej, kwitnie w marcu przed wypuszczeniem liści, liście ma gładkie, kwiaty piękne, różowe, wonne, i jagody czerwone; wszystkie części tej rośliny, oprócz kwiatów, przez pocieranie wydają woń niemiłą, naciągają na skórze pęcherze i działają trująco; kora zawiera olej ostry, żywiczny, i *dafninę* (ob.); kora ta wysuszona działa ostro pobudzająco i używa się w cierpieniach podagrycznych, syfilitycznych i in., częściej jednak w postaci maści używa się do naciągania pęcherzy na skórze. Jagody używają się do farbowania na czerwono, kora na żółto. **W.** *prześlągwa, ogórnik, dąbrówka* (*D. cneorum*), w Europie środ., u nas więcej w okolicach połudn., jest ulubionym krzewem ozdobnym, o kwiatach czerwonych lub różowych; jagody i liście używają się jako środek przeczyszczający i nawymiotny. **W.** *wiechowate* (*D. gnidium*), w Eur. płd., ma kwiaty białe; suszone jagody działają drastycznie przeczyszczająco, ale niekiedy i trująco. **W.** *wawrzynkowate (D. laureola)*, w Eur. płd. i środ., ma liście zielonawo-żółte; kora używa się jak **W.** pospolitego. Łyko gatunku himalajskiego, *D. cannabina*, używa się na wyrób papieru.

Wilczek Józef, pisarz religijny, * 1805 w Czanym Dunaju w Sandeckiem, pierwotnie profesor teologji pastoralnej w Tarnowie, następnie profesor uniwersytetu krakowskiego. Wydał: „Kazania na święta uroczyste całego roku“ (2 t., Wedeń 1843 i Tarnów 1854); „Kazania na niedziele całego roku“ (2 t., Lwów 1848; 2 wyd., Wilno 1853); „Mowy pogrzebowe“ (Tarnów 1854); „Homilje niedzielne“ (Kraków 1861); „Kazania przygodne“ (Tarnów 1856; 2 wyd., t. 1860); „Kazania pasjonalne“ (Kraków 1862); „Pastoralna homiletyka“ (t. 1864) i in.

Wilczek Jan Nepomucen, hr., głośny ze wspierania podróży podbiegunowych, * 1837, jest jednym z najbogatszych obywateli austrjackich i posiada rozległe dobra na Szląsku i w Morawii. W r. 1866 odbył jako ochotnik kampanję austrjacko-pruską; następnie zajął się wyekwipowaniem na swój koszt wyprawy Peyera i Weyprechta, która 1872 wypłynęła z Bremerhafen. Z wyprawą tą spotkał się **W.** przy wyspach Pankratjewa i towarzyszył jej do wysp Barentsa, gdzie urządził składy. Ogłosił „Album photographischer Landshaftsbilder aus Spitzbergen, Nowaja Semlja und der Petschoramündung“ (1872). Jako prezydent towarzystwa geograficznego starał się o urządzenie stałych dostrzegalni meteorologicznych w okolicach podbiegunowych i w r. 1882 własnym kosztem urządził stację austrjacką na wyspie Jan Mayen. W Wiedniu założył szpital, konwikt studencki i towarzystwo ratunkowe.

Wilczewski.

Wilczewski v. *Trzy radła*, herb: W polu czerwonem — trzy żelazne radła od pługa.

Wilczojagoda albo *Wilcza wiśnia*, ob. Belladona.

Wilczołyko, toż co *Wilcze łyko* (ob.).

Wilczomiecz, *wilczy mlecz, ostromlecz (Euphorbia)*, rodzaj roślin z rodziny wilczomleczowatych, ma kwiaty męzkie, zebrane po 10 — 20 we wspólnej okrywie dzwonkowatej, nagie, jednopręcikowe; żeńskie podobnież bez własnego okrycia umieszczone są samotnie w pośrodku wspólnej okrywy; torebka utworzona z 3 guziczków, grzbietem pękających. Należą tu zioła i krzewy obfite w sok mleczny, zwykle mięsiste, niekiedy dziwacznych kształtów, w 600 przeszło gatunkach, niektóre podobne są do kaktusów; sok wszystkich gatunków jest ostry, często trujący.—*E. cyparissias, romanowe ziele,* rośnie na miejscach suchych w całej Europie; często napotykają się łodygi bezpłodne, dziwacznego wejrzenia, o liściach zmniejszonych, co pochodzi od grzybka *Acidium euphorbii.* Korzeń i kora stanowiły środek drastycznie przeczyszczający, dotąd używany w medycynie ludowej we Francji i Rosji; sok używa się do wygryzania brodawek.—*E. esula, psie mleko,* w Europie środ. i płd.; korzeń używany był przeciw wodowstrętowi.—*E. lathyris, katapucja, tyrlicz,* ziele 60—90 cm. wysokie, w Europie płd. i środk., zachodzi zdziczałe; nasiona słynęły niegdyś jako środek przeczyszczający, sok mleczny jest nader ostry. *E. palustris,* ziele w Europie płd. i środk., używa się jak inne. Oprócz tych rosną u nas: *E. peplus (sporysz mleczny), E. platyphylla (czartowe mleko)* i w. in. Z zamorskich wiele sie hoduje jako rośliny ozdobne, jak *F. fulgens, E. pulcherrima, E. splendens* z kwiatami szkarłatnemi i in.—Sok mleczny, wypływający z naciętej kory **W.** *żywicznego (E. renisifera),* krzepnie w żółte bryły, tworzące żywicę, mającą woń kydzidła i smak silnie palący. Obecnie przybywa jedynie z Maroka, gdzie zbiera się w niewielkiej ilości na stokach Atlasu. Żywica ta działa nader gwałtownie na błony śluzowe, wewnątrz przyjęta sprowadza zapalenie żołądka, kiszek, niegdyś była używana, jako drastyczny środek przeczyszczający. Znana już była starożytnym, a Juba II napisał o niej traktat i nazwę roślinie miał nadać od nazwiska swego lekarza, Euphorbos.

Wilczomlecz. *a* kwiat, *b* owoc, *c* ziarno (powiększone).

Wilczomleczowate *(Euphorbiaceae),* rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa, krzewy i zioła następujących cech: Liście zwykle naprzemianległe, pojedyńcze lub na klapki podzielone, całobrzegie lub ząbkowane. Kwiaty oddzielno lub rozdzielno-płciowe, o okryciu pojedyńczem

1. Gałązka wilczomleczu, 2. Kwiatostan oddzielny. 3. Kwiat męski.

lub podwójnem, rzadko żadnem, zebrane są w grona lub kłosy, niekiedy skupione i otoczone wspólną okrywą. Kielich zrosłodziałkowy, mniej lub więcej głęboko 4—5—6 razy wcięty. Pręciki w różnej liczbie, wolne lub zrosłe, o pylnikach dwukomórkowych, otwierających się podłużnie. Zawiązek górny 1 lub wielokomóreczkowy, zwykle 3 komóreczkowy. Owoc zazwyczaj torebkowaty, pękający zwykle na 3 guziczki, w ogóle dwuścienne; nasiona wiszące, po 1 lub 2 w komórce.—Należy tu około 4000 gatunków we wszystkich strefach, głównie zwrotnikowej. Posiadają wszystkie sok ostry, działający przeczyszczająco i nawymiotnie, niekiedy gryząco; nasiona zawierają tłusty olej, połączony zwykle z ostrą żywicą. Niektóre zawierają też substancję gorzką, garbnik, inne znów (szczyr) barwnik niebieski lub w korzeniach wiele mączki. W medycynie mają różne zastosowanie.—Porów. Boissier „Icones Euphorbiarum“ (1866).

Wilczy bób, *wstężeniec, jeżogłówka (Sparganium),* rodzaj roślin z rodziny rogożowatych, obejmuje zioła trwałe, z kwiatostanami kulistemi i kwiatami rozdzielnopłciowemi, w dołach i stawach rosnące, w Europie, Azji i Ameryce płn.; korzenie używane były przeciw ukąszeniu węży.

Wilczy głód, ob. Głód.

Wilczy groch, ob. Lucerna i Łubin.

Wilczy mak, toż co maczek (ob. Mak).

Wilczy pieprz, ob. Cneorum i Czworolist.

Wilczyn, ob. Łubin.

Wilczyna, *wilżyna (Ononis),* rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, obejmuje zioła i krzewy we wszystkich częściach świata, o liściach 3 listkowych, ząbkowanych, z kwiatami czerwonemi lub

żółtemi, zebranemi w grona, i strąkiem jajowatym lub podłużnym. **W.** *ciernista, iglica (O spinosa)*, mały krzew 30 — 90 cm. wysoki, w całej Eur., o kwiatach dużych, czerwonych, woni nieprzyjemnej, młode ziele jadane jest gdzieniegdzie jako jarzyna; z ałunem daje żółtą, z witryolem żelaznym czerwoną farbę do sukna. W medycynie korzeń zawierający ononinę ($C_{30}H_{34}O_{13}$) używa się jako moczopędny. **W.** *polna (O. hircina)* również się u nas napotyka, od poprzedniej różni się tylko łodygą bezbronną.

Wilczyński J. K., doktor medycyny, osiadły na Litwie, zasłużył się piśmiennictwu polskiemu wydawnictwem starożytnych zabytków litewskich, wizerunków znakomitych osób, tudzież obrazków świętych. Celniejsze jego wydania są: „Album“ (Paryż, 1858) i „Herbarz szlachty polskiej i t. d.“ (Paryż, 1858—59), którego tylko cztery wyszły zeszyty.

Wilczyński Albert, powieściopisarz i humorysta, * 1829 na Pradze pod Warszawą, † 1900 r., kształcił się w wyższej szkole realnej w Kielcach, w 1851 wszedł do służby rządowej był sekretarzem komisji sprawiedliwości, 1860 osiadł na roli, w 1871 wyjechał do Galicji, gdzie był urzędnikiem wydziału krajowego we Lwowie. Napisał: „Kłopoty starego komendanta“ (Wilno, 1856, t. 3 i wydania następne; przekład ruski 1857); „Dziecię niedoli i dziecię próżności“ (Warsz. 1856, t. 2); „Nasze dzieci“ (Mochilew, t. 2); „Drobiazgi powieściowe“ (Warsz. 1853, t. 2); „Historja mojej dubeltówki“ (1877) i „Fotografje społeczne“ (1878, t. 3), „Z pamiętników plotkarza“ (Lwów, 1879): „Słomiany wdowiec“ (1879); „Misja familijna“ Lwów, 1880); „Wspomnienia obywatelskie“ (Lwów, 1880); „Woły robocze“ (Warszawa, 1882); „Na manowcach“ (Warszawa, 1882); „Medytacje kawalerskie“ (Lwów, 1883); „Za groszem“ (Lwów, 1883); „Stary sługa“ (Lwów, 1883); „Galerja dyletantów“ (Warszawa, 1883); „Z naszego życia“ szkice i obrazki (Warsz. 1885); „Milutka żona“ (Warsz., 1894), Zbiorowe wydanie w t. 16-tu wyszło w Warszawie 1856—86, oraz pomieszcza powiastki humoryczne w czasopismach lwowskich i warszawskich. Studjum o **W.** pomieścił w *Tyg. llustr.* w r. 1893 t. II str. 102.

Wilczyński A.

Wilczyński Bolesław, krytyk muzyczny, dał się poznać z kilku szerszego rozmiaru prac w *Bibl. Warszawskiej* ogłoszonych, z których najważniejszem jest osobno wydane dzieło: „Stanisław Moniuszko i muzyczna sztuka narodowa“ (Warszawa, 1874 r.); „Historja muzyki w krótkim zarysie“ (Warszawa, 1894).

Wild Henryk, meteorolog, * 1833 r. w Uster w kantonie zurychskim, † 1897 roku, kształcił się w Królewcu i Heidelbergu, w 1858 r. został docentem fizyki w Zurychu, a wkrótce potem profesorem fizyki i dyrektorem obserwatorjum w Bernie; tam zawiązał sieć obserwatorjów meteorologicznych szwajcarskich. W 1868 powołany został do Petersburga na dyrektora centralnego obserwatorjum meteorologicznego; rozwinął służbę meteorologiczną w Rosji i założył w Pawłowsku obserwatorjum meteorologiczno-magnetyczne. Jako członek międzynarodowego komitetu miar i wag udoskonalił metody porównywania miar, zbudował fotometr polaryzacyjny. Znaczną liczbę rozpraw ogłosił w „Rocznikach obserwatorjum fizykalnego w Rosji“ i w wydawanem przez siebie „Neues Repertorium der Meteorologie“. Był też prezydentem międzynarodowej komisji biegunowej i ogłosił jej sprawozdania.

Wildbad, miasto w królestwie Wirtemberskiem, okręgu Schwarzwald, położone nad rzeką Enzą, ma 3,500 miesz., zamek królewski i licznie zwiedzane wody mineralne, alkaliczne, temperatury 34—38°C.

Wilde Oskar, Fingal, O'Flahertie Wills, dramaturg, poeta i estetyk angielski, * 1858 w Dublinie, † 1900, kształcił się w Oksfordzie. W r. 1879 otrzymał nagrodę za poemat „Ravenna.“ Potem wydawał miesięcznik „Womans World.“ Wydał bajki: „The happy prince and otherstories“ (1888); „The picture of Dorian Gray“ (1891, romans); „A house of pomegranates (1892); „For the British Child, Lady Winder meres fan“ (1893); „A Woman of no importance“ (Komedje), „The sphinx“ (1894); „Intentions“ (krytyka). Należał do najgłośniejszych poetów i był jednym z najgłówniejszych przedstawicieli estetyzmu w Anglji. Nazwisko jego stało się głośnem w Europie, wskutek procesu o rzekomą nieobyczajność, który spowodował niesłychanie surową karę zamknięcia w domu poprawczym (1896). Po wyściu z więzienia napisał pod pseudonimem *C. 33*, znakomitą rzecz z życia więziennego pod tytułem „The ballad of Reading Gaol“. Zmarł 1900 w Paryżu, gdzie niegdyś odgrywał wielką rolę w świecie literackim, ale potem żył na uboczu.

Wildenbruch Ernest, poeta i dramaturg, * 1845 w Bejrucie w Lyrji, jako syn pruskiego konsula, kształcił się w korpusie kadeckim w Poczdamie, 1863 wstąpił do wojska i odbył kampanię francuską, poczem poświęcił się służbie dyplomatycznej. Napisał pieśni rycerskie p. t. „Vionville“ (Berlin, 3 wyd. 1883) i „Sedan“ (2 wyd. 1887); Przedtem zaś: „Die Philologen am Parnass, oder die Vivisektoren“ (1869); następnie: „Lieder und Gesänge“ (1877) i „Balladen“ (2 wyd. 1886); „Humoresken“ (3 wyd. 1886); tragedje: „Die Karolinger“ (4 wyd. 1887); „Christoph Marlow“ (1884); komedje: „Opfer um Opfer“ (1883); „Vater und Söhne“ (2 wyd. 1888); „Die Herrin ihrer Hand“ (1885); „Das neue Gebot“ (1886); „Der Fürst von Verona“ (1887) i in.

Wildenspuck, wieś w północnych górach szwajcarskiego kantonu Zurich, sławna pobytem w niej Małgorzaty Peter, odurzonej czytaniem książek mystycznych i stosunkami z panią Krüdener, w skutek czego dopuściła się wraz z towarzyszkami swemi najokropniejszych zbrodni, w przekonaniu, że je spełniała dla zapewnienia tryumfu nauce Chrystusa.—Por. Scheir „Die Gekreuzigte oder das Passionsspiel von Wildisbuch“ (2 wyd. Lipsk, 1874).

Wildermuth Ottylja, autorka niemiecka, z domu *Ronschütz*, żona profesora Wildermutha w Tübingen, * 1817 w Rotenburgu nad Nekarą, † 1877. **W.** jest jedną z najcelniejszych tegoczesnych powieściopisarek niemieckich. Z utworów jej wymieniamy: „Bilder und Schriften aus dem schwäb. Leben“ (2 t., Stuttg. 1852; 6 wyd. 1883); „Lebensräthsel, gelöste und ungelöste“ (Stut. 1863); „Perlen aus dem Sande“ (4 wyd. Stut. 1884); „Mein Liederbuch“ (1877); „Jugendschriften“ (1871—76, t. 16). Zbiorowe wydanie pism jej wyszło w 8 t. (1862).

Wildungen (*Niederwildungen*), miasto w księstwie Waldeck, w okręgu Edery, ma kościół kat. i ewangielicki, zamek, szkołę realną, dom sierot, 3000 miesz. W pobliżu źródła mineralne, szczawy ziemno-alkaliczne, w liczbie ośmiu, zalecane w cierpieniach nerek, katarach pęcherza i przeciw tworzeniu się kamieni. Przybywa tu rocznie około 5000 chorych.—Por. Stöcker „Bad Wildungen“ (11 wyd. 1891).

Wilec, roślina, ob. Ipomea.

Wilejka, m. pow. gub. Wileńskiej, nad rzeką Wiliją, 3,560 miesz., zajmujących się przeważnie rolnictwem i pokrewnemi mu gałęziami przemysłu rolnego. Po ostatnim podziale Polski uczynione m. powiatowem gub. Mińskiej, przyłączone zostało 1842 z powiatem do gub. Wileńskiej. — *Wilejski powiat* ma na przestrzeni 4,591 w. kw. 209,000 mieszkańców.

Wilejskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, obejmowało miasteczko, nad rzeką Wilją, z przyległościami, które posiadał Pac, opłacają kwarty złp. 1,955 gr. 14. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadaniu emfiteutyczne Ignacemu Korzenieckiemu, sędziemu grodzkiemu i posłowi powiatu Pińskiego, łącznie ze starostwem Marmowskiem (ob.).

Wilenka (dawniej *Wilna*), rzeka w Litwie, bierze początek w majętności Miednikach i ubiegłszy 4 mile, wpada do Wilji w samem Wilnie, poza górą zamkową. Wiosenne wylewy tej rzeki bywają niekiedy bardzo gwałtowne.

Wileńskie starostwo alo *ciwunostwo* grodowe leżało w województwie i powiecie Wileńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, obejmowało w sobie oprócz miasta stołecznego Wilna, dobra: Niemieczyn, Giejany, Święciany, Lingmiany, Uzwinty, które posiadał w tym czasie Tyszkiewicz, opłacając kwarty złp. 6,675 gr. 17, a hyberny złp. 3,118. Starostą wileńskim podług ustaw krajowych był zawsze wojewoda wileński.

Wileńskie województwo utworzone zostało 1413 na sejmie Horodelskim ze wschodniej połowy właściwej Litwy, gdy jednocześnie z części zachodniej powstało województwo Trockie. **W.** województwo uważało się za najpierwsze na Litwie, i senatorowie jego przodkowali innym w godności. Ograniczone województwami: Nowogródzkiem, Mińskiem, Witebskiem, Połockiem, Inflantami polskiemi, oraz woj. Trockiem, zajmowało 1,350 mil kw. i dzieliło się na 5 powiatów: Wileński, Oszmiański, Lidzki, Wilkomierski i Bracławski. W. W. miało 3 senatorów: biskupa, wojewodę i kasztelana. Każdy powiat miał urzędników ziemskich: marszałka, podkomorzego, starostę, chorążego, sędziego ziemskiego, wojskiego, stolnika, podstolego, pisarza ziemskiego, podwojewodziego, sędziów grodzkich, pisarza grodzkiego, podczaszego, cześnika, horodniczego, skarbnika łowczego, miecznika, koniuszego, obożnego, strażnika, krajczego, mostowniczego i budowniczego, strukczaszego, derewniczego, regentów ziemskich i grodzkich; prócz tego powiat Wileński miał ciwuna. Sejmiki, na których z każdego powiatu wybierano po dwu posłów i deputatów na trybunał, odbywały się w miastach powiatowych. Ostatnim wojewodą wileńskim był Michał Radziwiłł, mianow. 1790, † 1831, kasztelanem zaś wileńskim Maciej Radziwił, mianowany 1790. Herb województwa był ten sam, co w. ks. Litewskiego, t. j. pogoń. 1794 ukazem Katarzyny II utworzono z **W.** *woj.* osobną prowincję, od której w roku następnym odcięto i przyłączono do nowo utworzonej gubernji Mińskiej część wschodnią, stanowią obecnie powiat Dzisieński i Wileński. W tymże roku z prowincji wileńskiej utworzono gubernję t. n.; w następnym gubernję Wileńską i również świeżo utworzoną słonimską połączono razem i nazwano gubernją Litewską. 1801 gubernję Litewską znowu rozdzielono na dwie: Wileńską i Grodzieńską. Nareszcie w 1842 część północną dawnego województwa oderwano dla utworzenia gubernji Kowieńskiej a natomiast przyłączono do Wileńskiej należące przedtem do województwa Wileńskiego powiaty: Wileński i Dzisieński, odłączone od gub. Mińskiej, oraz Lidzki, odjęty od gub. Grodzieńskiej.

Wilga (*Oriolus*), rodzaj ptaków wróblowatych z rodziny kruków, cechuje się dziobem wyszczerbionym i stożkowato zaokrąglonym; skrzydła ma długie, zaostrzone, ogon prosto ścięty. Z 15 jego gatunków, rozmieszczonych w różnych okolicach starego lądu strefy gorącej, jeden tylko *O. galbula*, 25 cm. długi, 45 cm. szeroki, przepędza lato w Europie. Kolor żółty przemaga w ich upierzeniu zawsze. Są to ptaki, wesołe, ruchliwe i ostrożne; żywią się owadami i rozmaitemi jagodami,

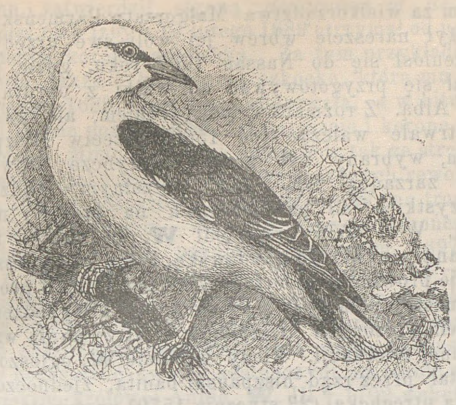

Wilga.

głos mają gwiżdżący, wesoły, gniazda zawieszają na cienkich gałęziach wierzchołkowych. Jest to jeden z najpiękniejszych naszych ptaków, przylatuje w maju i przez całą wiosnę ożywia wesołem gwizdaniem lasy i osady. Gniazda buduje zwykle wysoko w rozwidleniach gałęzi. W ciągu lata wyrządza niemałe szkody w sadach wiśniowych. W sierpniu odlatuje.

Wilgociomierz, *hygrometr*, ob. Hygrometrja.

Wilgoć, *wilgotność*, zawartość w danem ciele cieczy, zwłaszcza wody. Wilgotne ciało stałe, jakkolwiek się suchem wydaje, traci w suchem powietrzu, w sąsiedztwie ciał hygroskopijnych (ob.) lub przez ogrzanie, część lub wszystką zawartą w niem wodę. O *wilgotności powietrza*, ob. Hygrometrja.

Wilhar Fryderyk Mirosław, pisarz i kompozytor muzyczny słowiński, * około 1820, † 1873 w Kalcy pod Lublaną; był przez czas niejaki redaktorem czasopisma *Naprej*. Oprócz poezji, pomieszczonych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie utwór dramatyczny „Jamska Iwanka“ oraz 2 tomy *Pieśni*, do których dorobił piękne melodje i z których wiele przeszło w usta ludu.

Wilhelm (św.), * ze znakomitego domu hrabiów Nevers we Francji, wstąpił do zakonu Cystersów i z powodu cnót swych i pobożności wybrany został na przełożonego. Później mianowany arcybiskupem biturycenskim (Bourges), był jednym z najświętobliwszych i najpokorniejszych pasterzy. † 1209. Kościół obchodzi jego pamiątkę 10 stycznia.

Wilhelm Zdobywca, książę Normandji od 1035 r. i król angielski 1066—87, naturalny syn Roberta II Djabła, księcia Normandji i pięknej Herloty, córki kuśnierza z Falaise, * 1027, † 1087. Księstwo Normandji objął po ojcu w r. 1035, a 1051 został podobno przez swego krewnego, ostatniego króla anglo-saskiego, Edwarda wyznawcę, na następcę przeznaczony, ale po śmierci Edwarda Anglosaksonowie uznać go nie chcieli. **W.** mimo to 27 września 1066 wylądował niespodziewanie w Anglji, wygrał 14 października stanowczą bitwę pod Hastings, kazał się ukoronować królem i został tym sposobem panem Anglji i założycielem normandzkiej dynastji. Rządy jego były niezmiernie surowe. Stłumiwszy dwa powstania ludowe 1067 i 1068 — 69, dla ukarania opornych zamienił cały kraj między Humber i Tees w pustynię. Równocześnie tępił szlachtę anglosaską i zaprowadzał siłą normadzki porządek feudalny wraz z językiem normandzko-francuskim. W latach 1085 — 86 kazał sporządzić dokładny kadaster całego królestwa, tak zwane *Demeseay book*. Wydał też bardzo surowe prawo leśne. **W.** umarł podczas wojny z Francją. Był to książę bardzo waleczny i wojowniczy. W Normandji nastąpił po nim jego starszy syn *Robert*, a koronę angielską odziedziczył drugi syn *Wilhelm II Rudy* (1087—1100).—Por. Thierry'ego „Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands“ (7 ed., Paryż, 1842); Freemana „History of the Norman Conquest of England“ (Lond., 1867 sq); tenże „William the Conqueror“ (Londyn, 1888); Planch „The Conqueror and hes companions“ (1873, t. 1).

Wilhelm Lew, król szkocki, od 1165—1214, brat i następca Malkolma IV, po nim nastąpił syn jego Aleksander II.

Wilhelm II Dobry, ostatni uznany normandzki król Sycylji i Neapolu (1166—1189). Następcą jego był cesarz Henryk VI Hohenstaufen, jako małżonek ciotki jego Konstancji.

Wilhelm z Holandji, król niemiecki 1247—56, * 1227, a od 1244 hrabia Holandji. Po śmierci Henryka Raspe wybrany 1247 królem przez partję papieską przeciw Fryderykowi II i jego synowi Konradowi IV ukoronował się 1248 r., ale dopiero po zgonie Fryderyka II (1250) znalazł więcej zwolenników, a po śmierci Konrada IV (1254) uznany został przez wszystkich książąt, 1256 zginął w boju z Fryzami.—Porów. Meermana „Gechichte des Grafen Wilhelm von Holland, röm. Königs“ (2 t., Lipsk 1787—88); Hasse „König **W.** von Holland“ (Strassb., 1885).

Wilhelm I, margrabia Miśni (1349), starał się o podniesienie dobrobytu kraju.

Wilhelm II, margrabia Miśni, syn Fryderyka Srogiego, * 1370, † 1425, rządził od 1381 roku z braćmi: Fryderykiem Kłotliwym i Jerzym.

Wilhelm III, waleczny, margrabia Miśni (1428—42 i landgraf turyngijski, najmłodszy syn Fryderyka Srogiego.

Wilhelm IV, książę bawarski, syn Alberta IV, 1508—80), przeciwnik reformacji i pretendent do korony cesarskiej.

Wilhelm IV, langraf hesko-kaselski, 1547—92, syn Filipa Wspaniałego, * 1541, † 1592. Zajmował się gorliwie astronomją. Jego spostrzeżenia wydał w części Snellius (p. t. „Coeli et side-

rum observationes", Leida, 1618), a w części pozostały w rękopisach.

Wilhelm, książę rakuski (austrjacki), narzeczony królowej Jadwigi (ob.), prawnuk cesarza Albrechta I, a syn Leopolda III Habsburga, ks. Szwabji i Alzacji, a od 1365 ks. Styrji, i ks. Wirydy Visconti, * przy końcu 1370 lub na początku 1371 r. Przez ojca, chciwego wzmożenia potęgi swego domu, zaręczony a nawet zaślubiony był w Haimburgu 1378 r. z rówieśniczką Jadwigą, córką Ludwika (ob.), króla węgierskiego i polskiego. Po zaręczynach udał się **W.** na naukę do Budy, a Jadwiga do Wiednia. Układy haimburskie potwierdzono w latach 1380 i 1381 z zastrzeżeniem, że **W.** pojmie Jadwigę formalnie na małżonkę, gdy ta dojdzie 12 roku życia, t. j. 1383 r. Jednakże po śmierci Ludwika, kiedy starsza jego córka Marja i narzeczony jej Zygmunt Luksemburczyk utracili wszelką nadzieję pozyskania korony polskiej, królowa matka, Elżbieta (ob.) Bośniaczka, chciała ją zapewnić dla drugiej swej córki Jadwigi, którą bawiącą od jesieni 1384 r. w Krakowie i uznaną istotnie przez Polaków za królowę, swatali Wielkopolanie z Ziemowitem ks. mazowieckim. Elżbieta zaś na natarczywe żądanie Leopolda odnowiła wprawdzie układ haimburski 1385 r., ale nie sprzyjając Niemcom, przyrzekała równocześnie rękę Jadwigi protegowanemu przez Małopolan Jagielle, w. ks. litewskiemu. **W.**, przybył r. 1385 do Krakowa, popierany przez stronnictwo Gniewosza z Dalewic i Władysława (ob.) Opolczyka. Nieprzyjętego przez radę koronną na zamek, odwiedzała Jadwiga **W.** w klasztorze Franciszkanów, wesoło się z nim zabawiała i w końcu tak rozkochała, że skrycie postanowiła zostać jego małżonką, a potem choćby nawet uciekać do Wiednia. Kiedy jednocześnie dochodziły do końca układy z Jagiełłą, stawiano zamysłom Jadwigi opór nieprzeparty i zmuszono **W.** do wyjazdu z Krakowa (luty 1386 r.). **W.** pałał odtąd nienawiścią ku Polsce; poślubił 1389 r. Joannę, dziedziczkę korony neapolitańskiej, i † 1406.

Wilhelm I, *Młodszy* albo *Milczący*, hrabia Nassau, książę Oranji, założyciel niepodległości niderlandzkiej, najstarszy syn Wilhelma Starszego, hrabiego Nassau, * 1533 w Dillenburgu. W pierwszej młodości swojej zostawał jako ulubiony paź na dworze Karola V. W r. 1544 po krewnym swoim Renacie Nasauskim otrzymał księstwo Oranji i mianowany był namiestnikiem prowincji Holandji, Zeelandji i Utrechtu, oraz naczelnym wodzem w Niderlandach. Protestując napróżno przeciw prześladowaniom religijnym za wielkorządztwa Małgorzaty Parmeńskiej, złożył nareszcie wbrew jej woli swe urzędy i przeniósł się do Nassau 1567 roku, gdzie począł się przygotowywać do walki z okrutnym ks. Albą. Z rozmaitem powodzeniem, ale zawsze wytrwale walcząc (od 1568) przeciw Hiszpanom, wybrany był przez pojedyńcze prowincje zarządcą ich, oraz naczelnym wodzem wszystkich sił powstańczych na lądzie i morzu. W r. 1576 przywiódł **W.** do skutku tak zwaną pacyfikację gandawską, mocą której wszystkie prowincje niderlandzkie (katolickie i protestanckie) połączyły się z sobą, celem wypędzenia znienawidzonych Hiszpanów i utrzymania wzajemnej tolerancji. Kiedy wreszcie **W.** ogłoszony został przez rząd hiszpański banitą, zjednoczone unją utrechcką (23 stycznia 1579) prowincje północne wypowiedziały Filipowi II posłuszeństwo 1581 r., trzymając się ciągle sztandaru **W.**, który jednakże 10 lipca 1584 r. zamordowany został w Delft przez fanatycznego katolika Gerarda. Mimo przedwczesnej śmierci zapewnił **W.** niepodległość prowincjom półn. czyli Niderlandom. Synami jego byli *Maurycy* (ob.) *ks. Oranji* i *Fryderyk Henryk ks. Oranji*. Por. Klese'go „**W.** I von Oranien" (wyd., przez Wuttke'go, Lipsk, 1864); Gacharda „Correspondance de Guillaume de Taciturne" (t. 1—5, Brukselja, 1847—65) i „Correspondence de Philippe II sur les affaires de Pays Bas" (3 t., Bruksela, 1548—65); Groen von Prinsterer „Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau" (15 t., Lejda, 1835—1864); Barret „William the Silent" (Boston, 1883).

Wilhelm I.

Wilhelm III, książę Oranji 1650—72, od 1688 zarazem król Anglji, Szkocji i Irlandji, od r. 1672 generalny kapitan i wielki admirał rzeczypospolitej Niderlandzkiej, oraz sztatuder prowincji Holandji i Zelandji, prawnuk *Wilhelma I*, a syn *Wilhelma II* ks. Oranji, który piastował te same godności w Niderlandach 1647—50, i Henrjety Marji Stuart, córki Karola I króla angielskiego, * 1650 r. Znakomity wódz, otrzymał po inwazji Ludwika XIV 1672 wszystkie godności najwyższe w Niderlandach, walczył dzielnie przeciw najbieglejszym generałom francuskim i odtąd przez cały ciąg życia swojego pracował nad zabezpieczeniem Europy od przewagi francuskiej. Wysokich zdolności wojownik, okazał się **W.** III jeszcze bieglejszym dyplomatą. Zaślubiwszy r. 1677 Marję, córkę Jakóba II, króla angielskiego, wezwany został r. 1688 prze niezadowolonych z rządów Jakóba Anglików do obrony ich praw i kościoła. Przyjął to wezwanie, wylądował 5 listopada 1688 na czele 14,000 wojska, 18 grudnia wszedł do Lon-

Wilhelm III.

dynu, zatwierdził słynną *declaration of Right*, zwołał obie izby i 13 lutego 1689 otrzymał od parlamentu koronę angielską. Za tym przykładem poszła także i konwencja szkocka, która mu 11 kwietnia 1689 swój tron ofiarowała, a w bitwie pod Boyne pozyskał **W.** III nareszcie i koronę irlandzką. Mimo wszelkich zamachów tak ze strony Francji, jako też ze strony wypędzonych rewolucją 1688 r. Stuartów, utrzymał się **W.** na tronie wielko-brytańskim. Wojnę z Francją zakończył nader pomyślnym pokojem ryswickim 1697 r. W r. 1689 (26 grudnia) umarła jego żona. Przed śmiercią powiodło mu się jeszcze wciągnąć Anglję do nowej wojny przeciwko Francji w sprawie sukcesji hiszpańskiej, lecz walkę tę musiał był pozostawić swojej następczyni na tronie angielskim, królowej Annie. **W.** III † 1702 wskutek nieszczęśliwego upadku z konia. Posiadłości jego w Niemczech i Niderlandach wywołały pamiętne w historji spory o sukcesję Orańską (ob. Oranja). Por. Trevora „Life and times of William III“ (2 t., Londyn, 1835—36); Vernona „Court and times of William III“ (3 t., Londyn 1841); Macaulaya „History of England from the accession of James II“ (Londyn, 1849); Traill „Willam the third“ (1888).

Wilhelm IV, dziedziczny sztatuder Niderlandów, * 1711, † 1751, syn Jana Wilhelma Frisosa, księcia Nassau Dietz i sztatudera Fryzy i Groningi, Drentu i Gelderlandu, wybrany 1747 sztatuderem pozostałych prowincji, generał-kapitanem Unji, oraz dziedzicznym sztatuderem generalnym.

Wilhelm V, dziedziczny sztatuder Niderlandów, syn poprz., * 1748, † 1806 w Brunświku, objął władzę 1751 r. pod rejencją matki Anny, a później ks. Ludwika brunświcko-wolfenbüttelskiego. W 1766 objął sam rządy. W 1795 uciekł przed Francuzami do Anglji, otrzymał w 1802 opactwo Corvei i biskupstwo Fuldy. Zaślubił 1767 księżnę Wilhelminę pruską, a syn jego Wilhelm został później królem holenderskim.

Wilhelm I, elektor heski, 1803—21, poprzednio, jako landgraf *Wilhelm IX*, syn landgrafa Fryderyka II, * 1743, † 1821, od 1764 zaślubiony z księżniczką duńską Wilhelminą Karoliną, objął rządy hrabstwa Hanau i przyłożył się wiele do złagodzenia klęsk i niedoli, jakie wojna na tę krainę sprowadziła. Zhańbił się jednak w układzie zawartym r. 1776 z Anglją o subsydja, mocą którego celem ujarzmienia powstających północno-amerykańskich kolonji, poddanych swoich za gotowe pieniądze sprzedawał. W r. 1785 objął po ojcu swoim rządy w Hessen-Kassel, gdzie obok troskliwej administracji i starań o ścisły wymiar sprawiedliwości, ugniatał naród zbytnią surowością, chciwością, dziwnem zamiłowaniem w żołdactwie i zbytkownej wystawności dworu. Do 1795 r. brał czynny udział w wojnach przeciwko Francji; później starał się utrzymać na stopie neutralnej, ale 1806 r. został wygnany przez Francuzów i przemieszkiwał w Pradze. Wrócił do kraju 1813 r.

Wilhelm II, elektor heski, 1821—47, syn poprzedniego, * 1777, zaślubił 1797 Augustę księżniczkę pruską, walczył 1813 r. w armji pruskiej pod Lipskiem, 1814 we Francji i 27 lutego 1821 wstąpił na tron dziedziczny. Ulepszył wprawdzie administrację kraju, ale panował samowładnie. Porzuciwszy ukochaną przez naród małżonkę, wyniósł kochankę swą Emilję Orlöp z Berlina do godności hrabiny Reichenbach, później hrabiny Lessonitz. W r. 1830 zniewolony do nadania krajowi większych swobód, w następnym roku 1831 mianował regentem swego syna i odtąd przemieszkiwał za granicami Hesji. Po śmierci hrabiny Lessonitz zaślubił 1843 r. morganatycznie baronową Bergen, z domu von Berlepsch, i † 1847 we Frankfurcie. Po nim nastąpił syn jego, regent *Fryderyk Wilhelm I.*

Wilhelm IV Henryk, król Wielkiej Brytanji, Irlandji i Hanoweru, 1830—37, syn Jerzego III, * 1765, † 1837. Przed wstąpieniem na tron po śmierci brata swego Jerzego IV (26 czerwca 1830) nosił tytuł księcia Clarence i St. Andrews i piastował czas jakiś urząd w. admirała. Rządy jego tem są dla Anglji pamiętne, że pod jego panowaniem przyszła do skutku reforma parlamentu (ob. Wielka Brytanja). W Anglji nastąpiła po nim jego synowica Wiktorja (ob.), a w Hanowerze brat Ernest August. Z drugiego małżeństwa z Adelajdą, księżniczką Sas.-Meiningen nie pozostawił wcale dzieci. Z aktorką Dorą Jordans miał 10 dzieci, a między temi: Jerzego Fitzclarence, hrabiego Münster (* 1794, † 1842) i lorda Fryderyka Fitzclarence (* 1799, † 1854 na urzędzie głównego dowódcy w Bombaju). Najstarszym synem pierwszego z nich był *Wilhelm Jerzy*, hr. Münster (* 1824). Por. Fitzgereld „Life and times of **W.** IV“ (Londyn, 1884, t. 2).

Wilhelm Fryderyk, król niderlandzki, 1815—40, w. ks. luksemburski, syn ostatniego dziedzicznego sztatudera Niderlandów, *Wilhelma V*, księcia orańsko-nasauskiego, * 1772, a 1791 ożenił się z Fryderyką Ludwiką Wilhelminą, ks. pruską. Kiedy Francuzi 1793—1794 zdobyli Niderlandy, sztatuder Wilhelm V z całą rodziną schronił się w styczniu 1795 do Anglji. Książę **W.**, wróciwszy niebawem na ląd stały, próbował wywołać powstanie w Niderlandach, ale po bezskutecznych usiłowaniach zamieszkał w Berlinie, a 1806 r. po śmierci ojca objął w zarząd ustąpione mu 1802 w sposobie wynagrodzenia za zrzeczenie się sztatuderatu posiadłości niemieckie Nassau-Dietz. Kiedy po bitwie lipskiej za zbliżeniem się wojsk sprzymierzonych wybuchło w Niderlandach powstanie ludowe, przybył **W.** do rodzinnego kraju 29 listopada 1814 r. Został naprzód księciem północnych, a 16 marca 1815 królem połączonych Niderlandów, wielkim księciem luksemburskim, lecz nie mogąc utrzymać w jedności protestanckich

i katolickich krajów, musiał 1830 r. zgodzić się na ustąpienie Belgji (ob.). W r. 1840 (7 października) złożył dobrowolnie koronę w ręce najstarszego swego syna Wilhelma II i przeniósł się do Berlina, gdzie † 1843 (ob. Niderlandy).

Wilhelm II Fryderyk Jerzy Ludwik, król niderlandzki, wielki książę luksemburski, 1840—49, syn poprz., * 1792. Wcześnie wstąpiwszy do wojska, odznaczył się niejednokrotnie naprzód w armji angielskiej, a potem w hiszpańskiej. W r. 1816 zaślubił wielką księżniczkę rosyjską Annę Pawłównę (* 1795, † 1865), 7 października 1840 r. objął rządy, w r. 1848 zaprowadził wiele zbawiennych dla kraju reform i † 1849 (ob. Niderlandy).

Wilhelm III Aleksander Paweł Fryderyk Ludwik, król niderlandzki od 1849 r., najstarszy syn poprz., * 1817, † 1890, objął rządy 7 marca 1849. W r. 1839 zaślubił Zofję, ks. wirtemberską (* roku 1818), która mu powiła dwu synów: następcę tronu Wilhelma (* 1840) i księcia Aleksandra (* 1851). Po raz drugi zaślubił w r. 1879 Emmę księżniczkę Waldeck Pyrmont, która urodziła mu córkę Wilhelminę (1880 r.), późniejszą królowę. W 1866, korzystając z rozwiązania związku niemieckiego wcielił księstwo Limburskie do Niderlandów, a w. ks. Luksemburskie, którego był księciem, oderwał od związku i 1867 ogłosił jako neutralne i związane z domem orańsko-nasauskim. W r. 1879 zmarł najstarszy syn jego książę Wilhelm orański w Paryżu, gdzie mieszkał od czasu, gdy się z ojcem poróżnił. Następstwo tronu przeszło na drugiego syna, księcia Aleksandra, ale ten † 1884. W r. 1889 zachorował ciężko tak, że rządy objęła regencja (w Niederlandach rada państwa, w Luksemburgu książę Nassau), † 1890 i wiel. ks. Luksemburskie przeszło do domu nasanskiego, a w Holandji na tron wstąpiła córka Wilhelmina, rządy zaś prowadziła jej matka. Ze śmiercią jego wygasła młodsza linja domu Orańskiego po mieczu.

Wilhelm I, król wirtemberski, 1816—64, syn króla Fryderyka I, * 1781. W kompanjach przeciwko Napoleonowi 1813—15 zjednał sobie sławę znakomitego wodza. Na tron wstąpił po ojcu swoim 30 października 1816 i zakończył spory konstytucyjne nadaniem ustawy z r. 1819. Rozwiódłszy się 1814 r. z pierwszą żoną swoją Karoliną Augustą, ks. bawarską, po stracie drugiej małżonki (1819), wielkiej księżniczki rosyjskiej Katarzyny, zaślubił 1820 krewną swą Paulinę, ks. wirtemberską (* 1800), † 1864, a po nim nastąpił syn jego Karol (* 1823).

Wilhelm Fryderyk Wilh. Karol, książę pruski, brat Fryderyka Wilhelma III, * 1783, † 1851, odznaczył się w latach 1813—15 jako wódz, mianowicie w sztuce oblężniczej. Ostatecznie generał-gubernator w Moguncji. Od 12 stycznia 1804 ożeniony z Marją Anną, córką landgrafa heskokoburskiego (* 1785, 1846), miał z niej dwu synów: Adalberta i Waldemara i dwie córki: Elżbietę (* 1815, od 1836 r. żonę Karola Wilhelma Ludwika, księcia heskiego) i Marję, owdowiałą królowę bawarską.

Wilhelm Ludwik August, margrabia badeński, poprzednio *hrabia Hochberg*, syn wielkiego księcia Karola Fryderyka i hrabiny Hochberg, * 1792 r., † 1859. W latach 1809—15 okazał się walecznym żołnierzem, od r. 1830 dowodził wojskiem badeńskiem i był prezesem pierwszej izby. W r. 1817 wyniesiony został do godności margrabiego badeńskiego. Złożywszy główne dowództwo nad wojskiem r. 1848. Por. „Denkwürdigkeiten des Generals der Infanterie Markgrafen Wilhelm von Baden aus den Feldzügen von 1809—15“ (wyd. przez Rödera von Diesburg, Karlsr., 1864).

Wilhelm Ludwik August, wielki książę badeński, * 18 grudnia 1829, † 27 kwietnia 1897 w Karlsruhe. Był starszym bratem wielkiego księcia badeńskiego Fryderyka Wilhelma. Podczas wojny z Francją w 1870 był ranny; w r. 1863 zaślubił księżniczkę Maksymiljanównę Romanowską.

Wilhelm August Ludwik Maksymiljan Fryderyk, książę brunświcki od 1830, drugi syn księcia Fryderyka Wilhelma, * 1806, † 1884. Po wygnaniu brata Karola 1830 objął zastępczo, a 20 kwietnia 1831 r. stanowczo zarząd kraju; sprawował go z bardzo oględnem umiarkowaniem. Razem z jego śmiercią wygasła starsza brunświcka linja Welfów. Swój prywatny majątek zapisał ks. kumberlandzkiemu, dobra alodjalne na Śląsku królowi saskiemu, zaś Oels powrócił do Prus.

Wilhelm arcyksiążę, syn Karola Ludwika, zwycięzcy pod Aspern, brat arcyksięcia Albrechta, * 21 kwietnia 1827 w Wiedniu, † 1894 w sierpniu 1894 pod Wiedniem wskutek upadku z konia. Brał udział w kampanji włoskiej 1848 i 1849 jako ochotnik, od 1859 był inspektorem artylerji polowej, od 1862 był był gubernatorem Moguncji, w r. 1864 generał inspektorem całej artylerji, w wojnie 1866 dowodził artylerją i był raniony; z zamiłowaniem poświęcał się rozwojowi artylerji, między innemi był wielkim mistrzem rycerzy Teutońskiego zakonu w krajach austrjackich.

Wilhelm Karol Paweł Henryk, król wirtemberski, * 1848, po śmierci króla Karola I wstąpił na tron 1891. Jest synem księcia Fryderyka wirtemberskiego (* 1808, †1870), kształcił się w uniwersytecie tubingeńskim i getyngeńskim. Odbył kampanję 1866, a 1868 wstąpił do służby wojskowej pruskiej. Odbył wojnę 1870—71 i wstąpił do służby wirtemberskiej, jako generał-major. Później wystąpił z wojska. Zaślubił 1877 księżniczkę Marję Waldeck Pyrmout (* 1857, † 1888), a po raz wtóry księżnę Karolinę Schaumburg-Lippe (* 1864). Wstąpił na tron po śmierci stryja.

Wilhelm I Fryderyk Ludwik, król pruski od 1861, a zarazem cesarz niemiecki od 1871, drugi syn króla *Fryderyka Wilhelma III* (ob,), * 1797, † 1888. Czynny brał udział w kampanjach 1813—

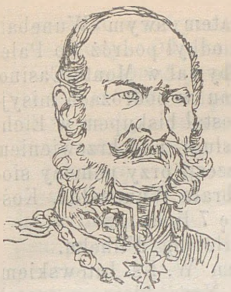

Wilhelm I.

14, otrzymał 1840 r. jako przypuszczalny następca tronu od panującego brata swego Fryderyka Wilhelma IV tytuł „księcia pruskiego". W czasie rewolucji 1848 zmuszony chwilowo oddalić się do Londynu, za powrotem swoim uśmierzył na czele wojska pruskiego powstanie w Palatynacie i Badeńskiem, został następnie gubernatorem wojennym nad Renem i w Westfalji, przemieszkując po większej części w Koblencji. Objąwszy z powodu słabości brata 9 października 1858 regencję państwa, wstąpił po nim na tron 2 stycznia 1861 i 18 października 1861 odbył uroczystą koronację w Królewcu. Jakkolwiek **W.** I uznawany był przez naród za twórcę nowej ery, mimo to 14 lipca 1861 wystawiony był na morderczy zamach ze strony lipskiego studenta Beckera. Rywalizacja o pozyskanie przewagi w związku niemieckim zapaliła w 1866 wojnę pomiędzy Prusami a Austrją, w której po świetnych zwycięstwach nad Austrjakami król **W.** pozyskał przewodnictwo w związku Niemiec północnych. Ale świetniejsze nad wszystko powodzenie miał w wojnie *francusko-niemieckiej* (ob.), 1870—71, w której dowodząc osobiście wojskami prusko-niemieckiemi, niesłychane w dziejach Francji zadał klęski nieprzyjacielowi, wziąwszy samego cesarza i dwie potężne armje francuskie do niewoli. Po zawarciu pokoju pod nader korzystnemi dla swego państwa warunkami, przybrał **W.** ofiarowany sobie przez Niemców tytuł cesarza (ob. Prusy, Niemcy). **W.** był od 11 czerwca 1829 zaślubiony z Augustą, księżniczką sasko-wejmarską (* 1811) i miał z tego małżeństwa dwoje dzieci: następcę tronu *Fryderyka Wilhelma* (ob.), później cesarza Fryderyka III (ob.), * roku 1831, i córkę, ks. Ludwikę (* 1838), zaślubioną 1856 roku Fryderykowi, wielkiemu księciu badeńskiemu; w styczniu 1877 obchodził 70-letni jubileusz służby wojskowej, 22 zaś marca t. r. 80-letnią rocznicę urodzin, przyczem był przedmiotem powszechnej owacji. Wielkie przeto zdziwienie wywołał we wszystkich warstwach ludności zamach, wykonany 11 maja 1877 r. przez Maksa Hödla (ścięty 16 sierpnia t. r.), z którego cesarz wyszedł szczęśliwie. Jeszcze nie minęło wrażenie tego wypadku, gdy 2 czerwca t. r. **W.** dość niebezpiecznie został raniony przez Karola Nobilinga († 3 września t. r., wskutek zadanej sobie rany przy aresztowaniu). Z powodu słabości, 6 czerwca złożył rządy w ręce następcy tronu, wkrótce jednak powrócił do zdrowia i objął napowrót władzę. W 1887 obchodził 90-tą rocznicę urodzin. † roku 1888 (9 marca, ob. Prusy i Niemcy). Por. biografję L. Schneidra (1869 i 1875); W. Müllera (1876); L. Hahna „Gedenkbuch Kaiser Wilhelm's 1797—1873" (1874); Schmidt „Kaiser **W.** und seine Zeit" (3 wyd., 1888); Egelhaaf „Kaiser **W.**" (3 wyd., 1888); Simon „Kaiser **W.** und ein Reich" (2 wyd., 1887); Lavisse „Trois empereurs" (Paryż, 1888).

Wilhelm II.

Wilhelm II Fryderyk Wiktor Albert, cesarz niemiecki i król pruski, syn cesarza Fryderyka III i Wiktorji, księżniczki angielskiej, * 1859 roku w Berlinie. Od 1866 r. kształcił się pod kierunkiem d-ra Hintzpetera, potem wstąpił do uniwersytetu w Bonn (do 1879), następnie wstąpił do służby wojskowej. W roku 1881 zaślubił Augustę Wiktorję Szlezwig - Holsztyn-Sonderburg - Augustenburg. W roku 1888 (15 czerwca), po śmierci ojca cesarza Fryderyka III, wstąpił na tron. W roku 1890 (20 marca) ustąpił kanclerz ks. Bismarck i cesarz rozpoczął rządy faktycznie sam, zmieniając często kanclerzy (Caprivi, Hohenlohe, Bülow). Odwiedził wszystkie dwory europejskie i Wschód; wogóle podróżuje dużo i często. Jest bardzo ruchliwy, interesuje się wszystkiem i o wszystkiem wypowiada kategoryczne, choć nie zawsze gruntowne, sądy. Ma wysokie pojęcie o swojem posłannictwie i niechętnie patrzy na ludzi i partje, któreby pragnęły, żeby działalność swoją trzymał w granicach zakreślonych przez konstytucję. Z małżeństwa pary cesarskiej narodziło się sześciu synów: Wilhelm (* 1882) królewicz następca tronu, Eitel Fryderyk (* 1883), Adalbert (* 1884), August Wilhelm (* 1887), Oskar (1888) i Joachim (* 1890), oraz córka Wiktorja Ludwika (* 1892). W r. 1900 i 1901 urządzono dwa zamachy na jego życie; za drugim razem był lekko raniony. Por. Hinzpeter „Kaiser Wilhelm der II" (1888); Gützfeldt „Kaiser Wilhelm Reisen" (1889); Jahnus „Kaiser Wilhelm" (1890); Simon „L'empereur Guillaume II et la première année de son règne" (1889); „Ausprachen und Erlasse des Kaisers aus den Jahren 1888—90;" „Kaiser Wilhelm II und seine Leute" (1892); „Kaiser Wilhelm als Redner. Eine Sammlung der Reden des deutschen Kaisers" (1896).

Wilhelm Ernest, wielki książę sasko-wejmarski, * 1876, syn w. księcia następcy tronu Karola Augusta, odebrał staranne wychowanie, służył w wojsku pruskiem i uczęszczał na uniwersytet w Jenie i Bonn. Wskutek przedwczesnej śmierci ojca (1894) został następcą tronu, a w r. 1901 (5 stycznia) po śmierci dziada, w. ks. Karola Aleksandra, wstąpił na tron wejmarski.

Wilhelm Karol, muzyk niemiecki, autor sław-

nej pieśni narodowej „Die Wacht am Rhein“, * 1815 w Schmalkalden, † 1873 tamże; kształcił się pod kierunkiem Sphora w Kassel i w r. 1841 osiadł w Crefeld, jako nauczyciel muzyki i dyrektor miejscowego „Liedertafel.“ Oprócz powyższej pieśni utworzył jeszcze kilka innych patrjotycznych śpiewów, jak: „Vor der Schlacht,“ „Auf der Wacht“ i t. p. W r. 1870 król Wilhelm udzielił mu złoty medal i 1,000 talarów dożywotniej pensji, z której niedługo korzystał; przed śmiercią zamieszkał w Schmalkalden i gdzie wzniesiono mu pomnik.

Wilhelmina Fryderyka Zofja, margrabina Bayreuth, najstarsza córka Fryderyka Wilhelma I, króla pruskiego, * 1709, zaślubiła 1731 późniejszego margrabiego Beyreutha, niezwykle zdolna, napisała po francusku bardzo ciekawe pamiętniki obejmujące o niej od 1706—1742 (1810); ciekawą również jest jej korespondencja z bratem, królem Fryderykiem Wielkim. † 1758 r.

Wilhelmina Helena Paulina Marja, królowa niderlandzka (holenderska), córka Wilhelma III (ob.), * 1880, wstąpiła na tron w 1889 r., jako dziecko, pod regencją matki Emmy ks. Waldeck Pyrmont, królowej holenderskiej. 31 sierpnia 1898 r. uznana za pełnoletnią, objęła sama rządy. 6 września 1898 złożyła przysięgę na wierność konstytucji i witana była bardzo życzliwie przez lud. W r. 1900 zaręczyła się z Henrykiem ks. meklembursko-szwerynskim, synem wielkiego księcia Fryderyka Franciszka II. Ślub odbył się dnia 7 lutego 1901 r. w Hadze.

Królowa Wilhelmina.

Wilhelmj August, skrzypek, * 1845 w Wejmarze, od 1894 r. profesor w Guildhall Academy w Londynie.

Wilhelmshaven, miasto w pruskiej regencji Aurich, okręgu Wittmund, nad zatoką Jadebusen położone, liczy 20,000 miesz. i jest portem wojennym niemieckim; posiada komendanturę i intendenturę marynarki wojennej morza Północnego, wielkie warsztaty okrętowe, doki, lazaret i t. d.

Wilhelmshöhe, za chwilowego istnienia królestwa Westfalji *Napoleonshöhe* zwane, okazały pałac o godzinę drogi od miasta Kassel położony, otoczony pięknym ogrodem, parkiem i najpiękniejszemi w całych Niemczech wodotryskami i t. p. Tu Napoleon III, cesarz Francuzów, wzięty do niewoli przez króla pruskiego Wilhelma, w r. 1870 trzymany był jako jeniec wojenny.

Wilibald (św.), pierwszy biskup w Eichstädt, pochodził z Anglji, gdzie się * około 700, † 781; 720 r. udał się razem z bratem swym Wunebaldem do Rzymu, następnie odbył podróż do Palestyny, poczem do 739 przebywał w Monte Casino. Towarzyszył św. Bonifacemu w podróżach misyjnych po Niemczech, 741 został biskupem w Eichstädt i położył wielkie zasługi nad krzewieniem chrześcijaństwa w swej djecezji przy pomocy siostry swej Walpurgji, oraz brata Wunebalda. Kościół obchodzi jego pamiątkę 7 lipca.

Wilibald Alexis, ob. Häring Wilhelm.

Wilja, rzeka w dawnem W. Ks. Litewskiem, zwana niegdyś po litewsku *Neris*, bierze początek w pow. Borysowskim gub. Mińskiej, blizko wsi Grzebieńce, między miasteczkami Szklanice i Szylańce, przechodzi pod miastami Wilejką, Michaliszkami, Wilnem i tuż po za Kownem wpada do Niemna. Długość jej biegu wynosi mil 60. Z dopływów jej najważniejsze, z prawej strony: Serwecz, Narocz, Stracz, Żejmiana, Musa i Szyrwinta, z lewej zaś Ilija, Usza, Wilenka, Oszmianka i Waka. — Inna *Wilja*, zwana przez kronikarzy *Welja*, jest niewielką rzeczką na Wołyniu; bierze początek w pow. Krzemienieckim, powyżej Jampola, i pod Ostrogiem wpada z lewej strony do Horynia.

Wilk *(Canis lupus)*, gatunek zwierząt z rodziny psów, różniący się od psa domowego pyskiem w stosunku do grubej głowy wydłużonym, oczami ustawionemi ukośnie, uszami stojącemi i ogonem długim, puszystym. Pokrycie ciała, zarówno pod względem długości jak i barwy włosów, jest za-

Wilk.

leżne od klimatu, w krajach płn. jest daleko gęstsze. Ubarwienie jest w ogóle płowo-szare, w lecie z odcieniem czerwonawym, w zimie żółtawym, a w krajach płn. białawym. **W.** dorosły dochodzi 1,15 m. dług. i 85 cm. wysok., ogon jest na 45 cm. długi. **W.** znajduje się obecnie jeszcze prawie w całej Europie, zwłaszcza w Hiszpanji, Polsce, Rosji i Skandynawji, także w Azji środ. i płn.

i podobno w Afryce. W Anglji już dawno został wytępiony. Odróżnia się **W.** *europejsko-azjatycki* (*Lupus orientalis*) od **W.** *amerykańskiego* (*L. occidentalis*). — **W.** zrządzają jeszcze znaczne szkody w trzodach, a często są i dla ludzi niebezpieczne. Zamieszkują gęste zarośla i lasy, oraz stepy; w dzień się kryją, w nocy wychodzą na zdobycz pojedyńczo lub parami, a w zimie niekiedy łączą się w liczne stada. Zmysły są równie bystre jak psa; przy napadach jest bardzo ostrożny, zwykle podstępny. Gnany jednak głodem staje się do szaleństwa odważnym i nie lęka się niczego. Zabija zwykle daleko więcej, niż może pożreć, i jest zwłaszcza dla trzód owczych niebezpieczny; nie pogardza też małemi zwierzętami ssącemi, ptakami, nawet żabami i chrząszczami. Ścierwo przekłada nad świeże mięso. W czasie ciekania, który przypada w końcu grudnia i początku stycznia, samce walczą zacięcie o samice. Wilczyca po 13 tygodniach wydaje 4—6, rzadko po 9 młodych, które przez 9—14 dni są ślepe, a po 3 latach dojrzewają; żyją podobno 12—15 lat; wiele ginie z głodu. Przez krzyżowanie **W.** z psami powstają mieszańce, zdolne podobno do rozradzania. Młodo złowiony **W.** daje się oswoić i jak pies przywiązuje się do człowieka. — *Futra wilcze* czyli *wilczury* są tem więcej cenione, im są bielsze. Skórę wyprawia się gdzieniegdzie na rękawiczki i na skóry do bębnów. Mięso, którem nawet psy pogardzają, jadane jest tylko przez Tunguzów i Kałmyków.

Wilk (*Lupus*), gwiazdozbiór na półkuli płd. nieba, między 212 a 240° wzniesienia prostego i 29°—55° zboczenia płd., między Centaurem a Niedźwiadkiem, zawiera 159 gwiazd widzialnych gołem okiem, między niemi 3 trzeciej wielkości, 12 gwiazd podwójnych i 3 zmienne.

Wilk, machina używana do przeróbki włókien przy wyrobie papieru i tkanin.

Wilk (*Lupus*), choroba skóry pochodzenia gruźliczego, rozpoczyna się od tworzenia się małych gruzełków, które, obejmując pewną powierzchnię skóry, ulegają w następstwie owrzodzeniu, a zlewając się, tworzą duże i głęboko drążące owrzodzenie. Najczęściej rozwija się na nosie, który mniej lub więcej deformuje; rzadziej występuje na policzkach, szyi, muszlach usznych, wreszcie na błonie śluzowej jamy ustnej. Przebieg choroby zwykle jest przewlekły, powolny; cierpienie to nie jest konstytucjonalne, nie atakuje całego organizmu, ograniczyć się może jedynie do małej przestrzeni skóry. Leczenie jedynie jest miejscowe, polega na przypalaniu lub wycinaniu dotkniętych cierpieniem kawałków skóry.

Wilk morski, ryba, ob. Anarrhichas.

Wilk workowaty, ob. Thylacinus.

Wilken Fryderyk, historyk niemiecki, * 1777 w Ratzenburgu, naprzód profesor w Heidelbergu, od 1817 główny bibljotekarz i profesor w Berlinie, † 1840. Najważniejszem dziełem jest: „Geschichte der Kreuzzüge“ (7 t., Lipsk, 1807—32).

Wilkes Jan, publicysta angielski, * 1727 r w Londynie, † 1797. Wybrany 1754 z Aylesbury do izby niższej, w bardzo krótkim przeciągu czasu okazał się jawnym przeciwnikiem gabinetu i parlamentu, występując przeciwko nim z zuchwałą śmiałością w rozmaitych pismach ulotnych. Wyłączony z tego powodu z parlamentu, wybierany był jednak po raz drugi i trzeci, lecz zawsze odpychany, w końcu uwięziony. Nareszcie skutkiem nowych wyborów uzyskał wolność. Tym sposobem życie jego upływało pomiędzy tryumfami a więzieniem, co uczyniło go wielce popularnem w narodzie, tak, że 1774 został obrany lordem majorem Londynu i ciągle aż do śmierci wielkiego używał poważania. Por. Alenon „Correspondence of Wilkes“ (5 t., Londyn, 1805).

Wilkes Karol, marynarz płn.-amerykański, * 1798 w Nowym-Jorku, † 1877, wstąpił r. 1816 do marynarki; w latach 1838—42 dowodził naukową wyprawą morską, przeznaczoną do zbadania wybrzeży oceanu Spokojnego, którą opisał w dziele „Narrative of the United States exploring expedition during the years 1838—40“ (5 t., Nowy York, 1845). W 1845 mianowany został kapitanem okrętu. Podczas wojny domowej w Ameryce ujął na okręcie angielskim „Trent“ posłów ze Stanów południowych, Slidella i Masona, co o mało nie spowodowało zerwania stosunków pomiędzy Stanami Zjednoczonemi a Anglją. W 1862 mianowany komandorem, dowodził flotylą na rzecz James-River i 28 sierpnia t. r. zburzył City-Point. Po ukończeniu wojny domowej 1865 został wiceadmirałem. Napisał nadto: „Western America“ (1849) i „Theorie of the winds“ (1856).

Wilkes'Barre, miasto w północno-amerykańskim stanie Pensylwanji, nad Susquehanną położone, ma 38,000 miesz. i liczne fabryki.

Wilki, *Wilkja*, w kronikach pruskich *Wilkenberg*, niegdyś mała twierdza litewska, dziś licha mieścina w gubernji i powiecie Kowieńskim, między ujściami Dubisy i Niewiaży do Niemna, nad samym brzegiem jego położona. 1384 r. Jagiełło i Skirgiełło znieśli na polach tutejszych zastęp Krzyżaków, dowodzony przez komtura ragneckiego Wiganda.

Wilkie Dawid, malarz angielski, * 1785 r. w Culst, od r. 1830 pierwszy malarz nadworny, † 1841 na okręcie w pobliżu Gibraltaru. W utworach swych okazał wiele dobrodusznego humoru.

Wilkinson sir John Gardnes, egiptolog, * 1797 w Hardendale, † 1875, kształcił się w Oksfordzie, poczem przebywał w Egipcie. Napisał: „Manners and customs of the ancient Egyptians etc.“ (Londyn, 1837—41, t. 5, n. wyd., 1878, t. 3); „Modern Egypt and Thebes“ (1844, t. 2); „Architecture of ancient Egypt“ (1850); „Popular account of the ancient Egyptians“ (1854, n. wyd., 1871); „Egypt in the times of the Pharaons“ (1857). Podróż swą do krajów słowiańskich opisał p. t. „On Dalmatia and Montenegro“ (Londyn, 1848, t. 2).

Wilkirz (z niem. *Willkühr*), uchwały miejskie, które mieszczanie ustanawiali dla potrzeb miasta. W Polsce prawo stanowienia **W.** nadane było miastom przez prawo magdeburskie, które też pod ich wpływem ulegało zmianom. **W.** zwano także *plebiscytami*.

Wilkiskie starostwo niegrodowe leżało w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Wilkiskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, pierwotnie było uposażeniem stołu królewskiego, następnie przeniesione na starostwo, obejmowało miasteczko powiatowe Wilki (ob.) albo Wilkję z przyległościami, które posiadał Zabiełło, opłacając z niego kwarty złp. 3,058 gr. 14. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w emfiteutyczne posiadanie Antoniemu Zabielle, łowczemu w. ks. Lit., wraz z łąką Wodesą i wyspą Langas zwaną.

Wilkiszki, błędne przez niektórych dziejopisów spolszczenie nazwy miasta *Wilkenberg*, ob. Wilki.

Wilkja, ob. Wilki.

Wilkołak, podług podań ludowych człowiek przemieniony w wilka. Odwieczne to podanie wspólne jest wszystkim narodom indo-europejskim. U starych Greków znajdujemy podanie o przemianie Likaona w wilka; do dziś dnia na wyspie Mitelene i sąsiedniem pomorzu Azji Mniejszej opowiadają o **W.**, zwanych *brykolakas*, podobne powieści jak u Słowian. U Rzymian również znajdujemy podania o **W.** (*Versipelles*). Najliczniejsze jednak podania o **W.** mają Słowianie, a zwłaszcza Białorusini i Małorusini. U Czechów i Serbów słowo **W.** stało się synonimem słowa *upiór*, *wampir*. Najdawniejsze podanie o **W.** znajdujemy u Herodota, który opowiada, że Neurowie w pewnych dniach roku mogli przemieniać się w wilki i znowu wracać do ludzkiej postaci. Podług podań ludowych, **W.** powstają dwoma sposobami: albo czarodzieje biorą na się postać wilka, albo też przez czary przemieniają innych ludzi w wilki. Przemieniony w **W.** człowiek, mimo wszelkich cech zewnętrznych wilka, zachowuje świadomość o tem, że jest człowiekiem. Czarownice używają trojakich sposobów, chcąc zmienić ludzi w **W.**: albo przez narzucanie na nich skóry wilczej, przez opasanie pasem czarodziejskim, na którym wypisane są rozmaite zaklęcia, lub wreszcie przez uderzenie zielonym prętem. Przywrócenie **W.** postaci ludzkiej odbywa się albo przez nakrycie go kożuchem, wełną na wierzch obróconym, albo też przez uderzenie pomiędzy oczy widłami lub cepami.

Wilkoński August, znakomity humorysta polski, * 1805 w Kąkolewie pod Lesznem w Wielkopolsce. Nauki pobierał w gimnazjum poznańskiem i uniwersytecie wrocławskim. W r. 1831 służył w wojsku i w tym czasie za zranienie w pojedynku oficera pruskiego został skazany na 12 lat więzienia w twierdzy. Uwolniony za usilnemi staraniami, przeniósł się do Królestwa i wziął w dzierżawę wieś Garbatkę, a później Tynicę w Sandomierskiem. Przy hulaszczem życiu strwoniwszy mienie, przeniósł się do Warszawy razem z żoną Pauliną z Lauczów, światłą i utalentowaną kobietą. Wszedłszy w stosunki z kółkiem współpracowników świeżo powstałej podówczas *Bibl. Warsz.*, zaczął umieszczać w tem piśmie małe obrazki pod nazwą *Ramotek* (od 1841). Utwory te, pełne humoru i prawdziwego, czysto rodzimego dowcipu, zyskały odrazu ogromne uznanie. Pod osłoną dowcipnej anegdoty lubo obrazka mieściła się zwykle poważna, zacna myśl; chłostał w nich **W.** hulaszcze życie młodzieży (*Weksel*), przesądy arystokratyczne (*List z Noskowa*), manję cudzoziemszczyzny; czasami jednak zabawienie czytelnika stanowiło główny cel utworów. Szybko zdobyta słowa nie zdołała jednakże utrwalić powodzenia *Dzwonu literackiego*, pisma z poważnym charakterem, wydawanego przez **W.** w 1842. Poza obrębem humorystycznej ramotki **W.** nie posiadał żadnych specjalnych zdolności, stąd i udział jego w wydawnictwie *Dziennika Warszawskiego*, założonego w 1851 r. (przez H. Rzewuskiego), ograniczył się dwiema blademi bardzo ramotami: „Talipna, wychowanka panny Szurgot“ i „Kubuś się przeciera“. Ciągłe kłopoty finansowe prześladowały nieustannie **W.** Opuściwszy w 1851 r. Warszawę, osiadł w Siekierkach pod Swarzędzem w Wielkopolsce, † tamże w 1852. Zbiorowe wydanie pism **W.** p. t. „Ramoty i Ramotki“ wyszło w Warszawie (4 t., 1845); zupełne wydanie pośmiertne z życiorysem, przez K. Wł. Wójcickiego skreślonym, w Poznaniu (5 t., 1861). Następnie wydanie z ilustracjami Fr. Kostrzewskiego ukazało się w Warszawie (5 t., 1872), nadto w *Bibl. Mrówki* (Lwów, 1885).

Wilkoński August.

Wilkońska Paulina.

Wilkońska Paulina, żona poprzed., z domu Laucz, powieściopisarka polska, * 1815. Wyszedłszy po wielu przeszkodach za Wilkońskiego Augusta, wzięła się do pióra i skreśliła pierwszą swą próbę, powieść: „Helena“ (napisana w 1840, ogłoszona drukiem w 1855 w Lublinie). Odtąd powieści **W.** zaczęły się coraz częściej ukazywać po-

pismach i w osobnych wydaniach. Z 54 utworów największe uznanie miały: „Fata Morgana“; „Irena“; „Mrowin i Trock“; „Dziedziczka Jadłowa“. Utwory te grzeszyły wielkim sentymentalizmem i rozwlekłością; powodzenie swe zawdzięczały przedmiotom, z życia dworów wiejskich czerpanym. **W.** była współpracowniczką i korespondentką 20 przeszło pism polskich. Upadek *Tellusa*, któremu oddała całe swe mienie, przyśpieszył zgon niezmordowanej pracowniczki w 1875 w Poznaniu. Kilka powieści zmarłej wydała w przekładzie niemieckim pani Arndt (Stuttgart, 1863). Pisma jej wylicza Estreicher w „Bibljografji“ (t. V, str. 90—92). Ciekawe szczegóły pomieściła w dziełach: „Moje wspomnienia o życiu towarzyskiem w Warszawie“ (1871), oraz „Moje wspomnienia o życiu towarzyskiem na prowincji w Kongresówce“ (2 t., 1875); „Dwa śluby“ powieść (Poznań, 1879).

Willaert Adrjan, muzyk belgijski, * około 1480 w Bruges, † 1562 w Wenecji, gdzie założył szkołę wenecką. W 1527 został kapelmistrzem kościoła św. Marka w Wenecji. Napisał: msze, motety, nieszpory i t. p.

Willdenow Karol Ludwik, botanik, * 1765 w Berlinie, † 1812, studjował w Halli medycynę i botanikę, 1798 został profesorem historji naturalnej w berlińskiem kolegjum medyko-chirurgicznem, 1806 profesorem medycyny i dyrektorem ogrodu botanicznego. W 1811 z polecenia Humboldta udał się do Paryża dla opracowania tamecznych zbiorów roślin. Ogłosił: „Grundriss der Kräuterkunde“ (1792, 7 wyd., 1831); „Berlinische Baumzucht“ (2 wyd., 1811); „Linnaei species plantarum“ (6 t., 1798—1826) i in.

Wille Jan Jerzy, słynny miedziorytnik, * 1715 w Obermühle blizko Królewca pod Giessen, † 1808 w Paryżu. Pracował wspólnie z Jerzym F. Schmidtem w Paryżu, gdzie jego prace, mianowicie podług obrazów holenderskich malarzy wielkiej używały wziętości i zjednały mu od Napoleona I order legji honorowej. Por. Le Blanc „Le graveur en taille douce“ (Lipsk, 1847); Duplessis „Mémoires et journal de Wille“ (2 t., Paryż, 1857).

Willemer Marjanna, z domu Jung, * 1784 r. w Linzu nad Dunajem, † 1860. W 1798 przybyła z wędrowną trupą aktorów do Frankfurtu, gdzie ją adoptował bankier v. **W.** i 1814 zaślubił. Wtedy to **W.** poznała Goethego, który ją wcielił w postać „Sulejki“ w utworze „Westöstlicher Diwan“. Por. „Briefwechsel zwischen Goethe und M. v. W.“ (2 wyd., 1878); Emilia Kellner 1876.

Willemit, minerał z rzędu krzemianów, krystalizuje w szeregu romboedrycznym, występuje najczęściej w skupieniach drobnoziarnistych, twardość 5,5, c. wł. 4, jest bezbarwny, żółty, czerwony, zielony, przeświecający; składa się z krzemianu cynku. Znajduje się pod Akwizgranem, w New-Jersey, Grenlandji.

Willems Jan Franciszek, historyk, filolog i poeta flamandzki, * 1793 w Bouchont w prowincji Antwerpji, † 1846 jako urzędnik w Gandawie, gdzie był duszą wszystkich dążności patrjotycznych, znanych w ostatnich czasach pod nazwą *ruchu flamandzkiego*. **W.** złożył bogate zasoby swych historycznych i lingwistycznych wiadomości w dziele „Belgisch Museum“.

Willems Piotr Kacper Hubert, belgijski badacz starożytności, * 1840 w Maastricht, był profesorem uniwersytetu w Löwen i członkiem belgijskiej akademji nauk. Napisał: „Le droit public romain depuis la fondation de Rome jusqu'à Justinian“ (6 wyd., 1888); „Le senat de la République romaine“ (1878—85, t. 3) i in.

Williams Helena Marja, autorka angielska, * 1762, zamieszkała od 1788 w Paryżu, gdzie † 1827. Oprócz prac historycznych i wielu artykułów, dotyczących społeczesnych kwestji, napisała także wiele wybornych opowieści. Jej „Poems“ wyszły w 2 t. (Londyn, 1786).

Williams sir William Fenwick, oficer angielski, * 1800 w Halifax w Nowej Szkocji, † 1883. Zawód wojskowy rozpoczął w artylerji angielskiej, został w sierpniu 1854 komisarzem Wielkiej Brytanji przy armji tureckiej ze strony państw zachodnich, wzmocnił twierdzę Kars i bronił jej przez kilka miesięcy przeciwko wojskom rosyjskim, aż do chwili, gdy głodem przyciśniony, zniewolony był do kapitulacji 14 listopada 1855 r. W nagrodę waleczności swojej otrzymał od sułtana tytuł muszyra, a od królowej angielskiej baroneta. Od 1860 **W.** był dowódcą wojsk w angielskich posiadłościach Ameryki północnej. W 1870 został generałem i gubernatorem Gibraltaru.

Williams Monier, znakomity sanskrytolog angielski, * 1819 w Bombaju w Indjach, kształcił się w Londynie i Oksfordzie, od 1844 profesor języka perskiego, hindustańskiego i sanskryckiego w East India College w Haileybury w Indjach, został r. 1860 profesorem sanskrytu w Oksfordzie. Z prac jego celniejsze: „A practical grammar of the Sanskrit language“ (1846; 4 wyd., 1877); „An English and Sanskrit dictionary“ (1851, 1872); „Rudiments of Hindustani“ (1858); „Hindustani primer“ (1859); „Story of Nala“ (1860); „Indian epic poetry: substance of lectures“ (1863); „A Sanskrit manuale“ (2 wyd., 1868); „Indian wisdom“ (3 wyd., 1876); „Modern India and the Indians“ (4 wyd., 1887); „Buddhism“ (1889). Założył w Oksfordzie *Indian Institute* mający na celu ześrodkowanie studjów indologicznych Europy.

Williamson Aleksander, chemik, * 1824 r. w Wandsworth pod Londynem, kształcił się w Heidelbergu i Paryżu, od 1848—1887 był profesorem chemji w University College w Londynie. Przyczynił się znacznie do rozwoju chemji teoretycznej. W 1870 wyjaśnił tworzenie się eteru i ustalił jego wzór cząsteczkowy; rozwinął pojęcie rodnika i polecił wprowadzenie notowań termochemicznych do wzorów związków chemicznych. Od-

krył też kilka związków organicznych i pracował nad zużytkowaniem odpadków miejskich.

Williamsport, miasto w płn.-amerykańskim stanie Pensylwanji, nad odnogą zachodnią Susquehanny, dla pięknej okolicy jest ulubionem miejscem pobytu letniego, posiada wielkie tartaki i inne fabryki, znaczny handel drzewem, 28,000 m.

Wilibald (święty), ob. Wilibald.

Willichjusz Josse, naturalista XVI w., * 1501 w Ressel w Warmji; poświęcił się zawodowi lekarskiemu i po ukończeniu nauk we Frankfurcie n. Odrą przybył do Krakowa, zwiedził Wieliczkę i Bochnię i rezultaty swoich spostrzeżeń wydał 1543 w rozprawach p. t. „Julianis Cracovianis observatio“, przypisanych Bonarowi. Dzieło to, przedrukowane staraniem J. Broscjusza, wyszło w Gdańsku 1645 i umieszczone jest także w *Zbiorze* Miclera, t. I, str. 798. Żywot **W.** wydał M. Hostus (Frankfurt, 1607).

Willis Nataniel Parker, utalentowany pisarz amerykański, * 1806 w Portland, w stanie Maine, † 1867. Odbywał kilkakrotnie długie podróże po Europie i zasłużył się literaturze jako autor licznych, zachwycających bujnością wyobraźni, wytwornym dowcipem, oraz poprawnością stylu i gładkością wysłowienia opisów podróży i szkiców obrazowych. Zbiorową ed. prac swych sam przygotował (New-York, 1855; nast. wyd., 1869).

Willisen, Wilhelm von..., generał pruski, * 1790 w Strassfurth, † 1879. W 1848 po rewolucji w Berlinie, kiedy ruch narodowy, kierowany przez Mierosławskiego, zapowiadał w Poznańskiem ogólne wstrząśnienie, wysłany został **W.** przez króla Wilhelma IV, celem nadania tej prowincji oddzielnej ustawy. W tem nader trudnem zadaniu dał **W.** dowody gruntownej znajomości stanu rzeczy, wielkiej bezstronności i umiarkowania, co przecież wobec rządu posłużyło tylko za pozór obwinienia go o sprzyjanie stronie przeciwnej. Odwołany więc ze swego stanowiska, udał się do Francji, potem do Włoch, skąd wezwany został 1850 na głównego dowódcę armji szlezwicko-holsztyńskiej, działającej przeciwko Danji, lecz po kilku niepomyślnych obrotach wojennych złożył główne dowództwo i usunął się do życia prywatnego. Z piśmiennych prac **W.** wymieniamy: „Acten und Bemerkungen über meine Sendung nach dem Grossherzogthum Posen im Frühjahr 1848“ (Kiel, 1850); „Theorie des grossen Kriegs“ (3 t., Berlin, 1840—50; 2 ed., 1868; t. 4 obejmuje „Die Feldzüge von 1859 und 1866“ (Lipsk, 1868).

Willkomm Ernest, powieściopisarz niemiecki, * 1810 w Herwigsdorf pod Zittau, † 1886, od 1830 przebywał jako literat w Lipsku, potem w Hamburgu. **W.** należy do najpłodniejszych romansopisarzów niemieckich. Najznajomsze z dzieł jego są nowele: „Civilisationsnovellen“ i „Die Europamüden“, oraz romanse: „Die Familie Ammer“ (3 t., Frankfurt, 1855); „Rheder und Matrose“ (3 t., Frankfurt, 1857); „Die Töchter des Vatican“ (3 t., Lipsk, 1860); „Frau von Gampenstein“ (3 t., Lipsk, 1865) i t. d.

Willkomm Henryk Maurycy, botanik, brat poprzedniego, * 1821 w Herwigsdorf pod Zittau, † 1895, studjował medycynę i historję naturalną w Lipsku, a po kilkakrotnych podróżach po Hiszpanji został 1855 profesorem organicznej historji naturalnej przy akademji leśniczej w Thorand. W 1868 został profesorem w Dorpacie, gdzie był zarazem dyrektorem ogrodu botanicznego, 1872 odbył podróż na wyspy Balearskie, od 1873 do 1894 zajmował katedrę botaniki na uniwersytecie w Pradze. Ogłosił: „Recherches sur les globulaires“ (1850); „Sertum florae hispanicae“ (2 t., 1852—64); „Prodromus florae hispanicae“ (1861—80, t. 3); „Anleitung zum Studium der wissenschaftlichen Botanik“ (2 t., 1853—54); „Zwei Jahre in Spanien und Portugal“ (3 t., 1847); „Wanderungen durch Spanien“ (2 t., 1852); „Die Wunder des Mikroskops“ (4 wyd., 1877); „Streifzüge durch die baltischen Provinzen“ (1872); „Forstliche Flora von Deutschland und Oesterreich“ (2 wyd., 1886); „Atlas der Botanik“ (1873); „Spanien und Balearen“ (1876); „Die Pyrenäische Halbinsel“ (3 cz., 1883—85); „Schulflora von Oesterreich“ (1888). Co do jego układu roślin, ob. Rośliny.

Willmanns Wilhelm, germanista, * 1842 r. w Jüterborgu, w 1874 został profesorem w Gryfji, następnie w 1877 w Bonn. Napisał: „Beiträge zur Erklärung und Geschichte des Nibelungenlieds“ (1877); „Leben und Dichten Walthers von der Vogelweide“ (1882); „Beiträge zur Geschichte der aeltern deutschen Litteratur“ (1885—88); „Deutsche Schulgrammatik“ (8 wyd., 1891); „Die Orthographie in den Schulen Deutschlands“ (2 wyd., 1887); „Deutsche Grammatik “ (1893).

Willmanstrand (po fińsku *Lappeenvandta*), miasto główne powiatu *Lappwesi* (3,766 klm. kw. i 45,500 miesz.), w gub. Wyborskiej (w w. ks. Finlandzkiem), na wyniosłym półwyspie południowej części jeziora Sajmy, oblane z trzech stron jeziorem, od strony lądu opasane wałem i fosą. Liczy 2,300 miesz.

Wills Wilhelm Gorman, dramaturg angielski, * 1828 w Irlandji, † 1891, kształcił się naprzód w uniwersytecie dublińskim, następnie w akademji malarstwa. Napisał: „Charles the first“ (1872); „Eugen Aram“ (1873); „Marie Stuart“ (1874); „Buckingham“ (1875); „Jane Shore“ (1876); „Olivia“; „Nell Gwynne“, „Vanderdecken“ (1878), „Juana“ (1881) i in., nadto ogłosił kilka romansów.

Wilm Piotr Mikołaj, kompozytor, * 1834 r. w Rydze. W 1860 został nauczycielem w cesarskim instytucie Mikołajowskim w Petersburgu, a od 1875 w Wiesbadenie. Napisał wiele utworów na fortepjan, między innemi dwie suity na cztery ręce, utwory wokalne i muzyki komeralnej.

Wilmington. 1) Miasto w płn.-amer. stanie Delaware, ma kolegjum, szkołę przemysłową i towarzystwo historyczne, fabryki wagonów, okrętów, prochu, skór. 70,000 miesz. Znajduje się na miejscu dawnej osady szwedzkiej *Christianaham*, założonej 1638. 2) Miasto w Karolinie płn., w pobliżu ujścia rz. Cape-Fear do oceanu Atlantyckiego, ma doki, tartaki, fabryki dywanów, wywóz drzewa, bawełny, ryżu, terpentyny, 20,000 miesz. (w tej liczbie 11,000 kolorowych). 3) Miasto w stanie Ohio, ma kolegjum kwakrów, 4,000 m.

Wilna, rzeka, ob. Wilenka.

Wilno (po litewsku *Wilnuja*, po białorusku *Wilnia*, po francusku i niemiecku *Wilna*), niegdyś stolica w. księstwa Litewskiego i województwa Wileńskiego, dziś miasto główne gub. Wileńskiej, położone w nadzwyczaj pięknej dolinie, otoczonej górami i tylko od północy otwartej, przy ujściu rzeki Wilenki do Wilji, oraz przy drodze żelaznej Warszawsko-Petersburskiej, wniesione 326 st. par. nad poziom morza; siedlisko generał-gubernatora wileńskiego, gubernatora cywilnego, metropolity prawosławnego, biskupa katolickiego i konsystora protestanckiego; wraz z 11 przedmieściami ma przeszło 27 w. obwodu. W mieście znajdują się 22 kościoły i 6 kaplic katolickich, 11 cerkwi i kaplic prawosławnych, 2 kościoły i kaplica protestanckie, 6 synagog żydowskich i 1 meczet mahometański. Z kościołów odznacza się: katedralny św. Stanisława, założony 1387 przez Władysława Jagiełłę jednocześnie z powszechnem wprowadzeniem chrześcijaństwa na Litwę, od tego czasu wszakże wielokrotnie niszczony pożarami i na nowo odbudowany, ostatecznie przy końcu XVIII w. według planu Gucewicza, nie ma na sobie żadnych cech starożytności. Przy kościele znajduje się 10 kaplic, wzniesionych rozmaitemi czasy, z których najokazalszą jest kaplica św. Kazimierza królewicza, ze srebrnym posągiem Świętego oraz jego relikwjami; w innych kaplicach oraz w samym kościele znajduje się wiele niepospolitych dzieł sztuki, jako też liczne pomniki biskupów wileńskich i innych osób. Więcej daleko znamion starożytności okazuje kościół parafjalny św. Jana Chrzciciela, założony prawie jednocześnie z kościołem katedralnym, mający 8 kaplic, ogromne organy i 181,8 st. par. wysoką wieżę (najwyższa budowla w **W.**); 1571 kośc. ten opanowali niemal przemocą Jezuici, wznieśli obok niego kolegjum, następnie akademję i uniwersytet. Okazałością wnętrza odznacza się kościół parafjalny św. Piotra i Pawła, wzniesiony pod koniec XIV w., a w latach 1668—1682 nanowo przebudowany w stylu włoskim; znajdujący się przy kościele klasztor kanoników lateraneńskich skasowany został 1864. Również do chwili wprowadzenia chrześcijaństwa na Litwę odnosi podanie pierwotną fundację kościoła św. Ducha, z gruntu przebudowanego w latach 1679—1688, posiadającego wielkie organy, liczące się do najlepszych na Litwie, oraz prześlicznego bernardyńskiego kościołka św. Anny, będącego prawdziwą ozdobą miasta. Zbudowany podług planu budowniczego krzyżackiego Jana Puhrbacha, ukończony 1392 r., stanowi doskonały wzór wiślano-bałtyckiego odcienia stylu ostrołukowego (gotyckiego). Pod koniec XV wieku obok tego kościołka wznieśli Bernardyni wielką świątynię pod wezwaniem św. Franciszka Serafickiego i Bernarda Seneńskiego, również w stylu ostrołukowym, która podczas bombardowania miasta 1794 została spaloną i zrujnowaną;

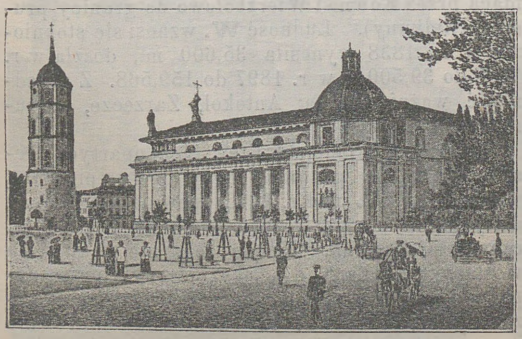

Kościół katedralny.

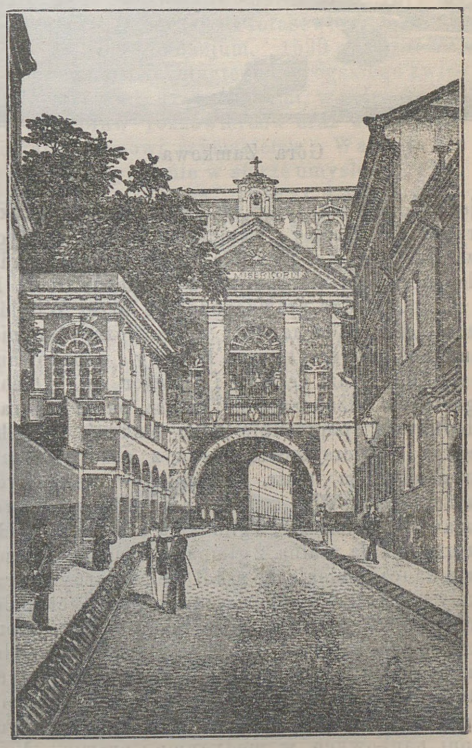

Kaplica Ostrobramska.

późniejsze odbudowanie zatarło styl gotycki, o którego piękności wnosić można z ocalałej wieży w tylnej części kościoła. Nadto zasługuje jeszcze na wzmiankę okazały kościół św. Teresy, wzniesiony w latach 1626—1635 i do 1844, pozostający w ręku Karmelitów Bosych, po ich zaś skasowaniu przemieniony na parafjalny. Z kościołem tym łączy się krytą galerją wzniesiona nad bramą kaplica N. M. P. Ostrobramskiej. Niektóre kościoły katolickie w nowszych czasach przemienione zostały na cerkwie prawosławne, jak kościół św. Kazimierza (założony 1604), przerobiony 1840 na cerkiew katedralną św. Mikołaja, kościół Augustjanów pod wezwaniem Pocieszenia N. M. P., przerobiony na cerkiew św. Andrzeja i in. Najdawniejszą świątynią prawosławną w **W.**, najprawdopodobniej wzniesioną około połowy XIV wieku za czasów Olgierda, była cerkiew św. Parascewji, zwana także Piatnicką lub Piacjoną, istniejąca do 1796 roku, na której miejscu 1864 wybudowano zgrabną cerkiewkę w stylu bizan-

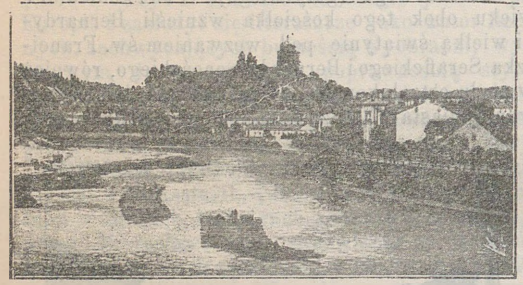

Góra Zamkowa.

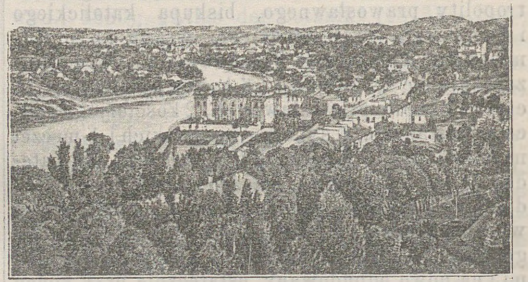

Antokol.

tyjskim. Oprócz tego zasługują na wzmiankę: cerkiew św. Trójcy, wzniesiona podług tradycji przez Juljannę, ks. Twerską, drugą żonę Olgierda, dalej cerkiew metropolitalna Wniebowzięcia N. M. P., zbudowana prawdopodobnie przez Witolda, przerobiona 1808 na teatr anatomiczny, po zniesieniu zaś uniwersytetu na koszary i odbudowana po r. 1863, oraz cerkiew i klasztor św. Ducha. Z gmachów odznaczają się: ratusz, pałac generał-gubernatora, poprzednio pałac biskupi, gmachy niegdyś uniwersyteckie, wraz z obserwatorjum astronomicznem, teatr. Z zakładów naukowych znajdują się w **W.**: seminarjum duchowne prawosławne i katolickie, 2 gimnazja męskie, progimnazjum, szkoła realna, 2 gimnazja żeńskie, 2 seminarja nauczycielskie, 26 szkół elementarnych oraz szkoły żydowskie. Jednocześnie z przybyciem Jezuitów do **W.** powstało tu gimnazjum, wyniesione wkrótce przez Stefana Batorego do godności akademji, mającej prawo udzielania stopni naukowych w teologji i filozofji; 1641 wyjednali sobie Jezuici u Władysława IV przywilej na udzielanie wyższych stopni naukowych w medycynie i prawie. 1753 wzniesiono przy akademji obserwatorjum. Po zniesieniu zakonu Jezuitów akademja nazwana została szkołą główną czyli uniwersytetem w. ks. Litewskiego i przez czas dość znaczny pozostawała w stanie zamętu. Dopiero objęcie 1780 przez Poczobuta rektorstwa szkoły rozpoczyna epokę moralnego jej odrodzenia. Zakwitła ona zwłaszcza po r. 1803, w którym zamienioną została na uniwersytet cesarski i opatrzoną w dostateczne fundusze i środki naukowe. W r. 1832 uniwersytet został zamknięty, i pozostawiono tylko dwa jego wydziały: lekarski i nauk moralno-teologicznych, jako akademję lekarską i duchowną, które 1842 r. przestały istnieć. Z towarzystw naukowych istnieją w **W.**: towarzystwo lekarskie, komisja archeologiczna, komitet statystyczny i filja towarzystwa geograficznego petersburskiego. Z zakładów dobroczynnych posiada **W.**: szpital św. Jakóba z oddziałem wojskowym, szpital Sawicz, szpital żydowski, szpital obłąkanych, dom podrzutków i in. Istnieje tu towarzystwo dobroczynności, założone 1807 przez biskupa J. N. Kossakowskiego.

W **W.** znajduje się 10 cmentarzy, mianowicie: 5 katolickich, 1 prawosławny, 1 ewangelicki, 2 żydowskie i 1 mahometański. Przemysł nieznaczny, reprezentowany jest przez 90 fabryk, produkujących rocznie za 2 mil. rub. Bardziej ożywiony jest handel, wzmagający się zwłaszcza od czasu otwarcia drogi żelaznej Warszawsko-Petersburskiej, z którą łączy się pod **W.** odnoga idąca przez Kowno i Wierzbołowo do granicy pruskiej (Ejdkuny). Ludność **W.** wznosi się stopniowo: w r. 1838 wynosiła 35,600 m., doszła w r. 1863 do 39,500, a w r. 1897 do 159,568. Z przedmieść ważniejsze są: Antokol, Zarzecze, Pohulanka.

Historja. W dziejach litewskich, opartych zresztą tylko na podaniu, znajdujemy pierwszą wzmiankę o **W.** pod r. 1272; pewniejsze jednak dzieje miasta tego rozpoczynają się dopiero od czasów Gedymina. Książę ten, nie czując się w Starych Trokach dość bezpiecznym przed napadami Krzyżaków, a zachęcony warownością pozycji **W.**, zbudował tu około 1320 warownię i przeniósł swą stolicę. Podczas świetnego i długoletniego panowania Olgierda (1341—77) **W.**

znakomicie zakwitło, ożywił się handel z Rusią, a mianowicie z Twerem, Nowogrodem i Pskowem; uwolnienie kupców miejscowych od poborów zachęciło wielu bogatych handlarzy do stałego osiedlenia się w mieście; pomimo częstych walk nieprzyjaciel ani razu nie postał pod murami grodu. Wnet jednak po śmierci Olgierda ukazali się pod **W.** Krzyżacy pod wodzą marszałka Godfryda Lindena (1377—78) i nie mogąc, mimo długiego oblężenia, zdobyć zamku, obrócili w perzynę prawie dwie trzecie części miasta. 1381 Kiejstut opanował zamek podstępem i wypędził Jagiełłę, niedługo jednakże się utrzymał, Jagiełło bowiem wrócił wkrótce do władzy przy pomocy mieszczan wileńskich. 1383 po raz drugi Krzyżacy dotarli do **W.**, przyczem część miasta znowu spalono. Po przyjęciu chrześcijaństwa Jagiełło zaprowadził wiarę chrześcijańską do **W.**, na zwaliskach świątyni pogańskiej wzniósł kościół św. Stanisława i utworzył nową djecezję; jednocześnie poczęto budować i inne kościoły. 1387 nadał Jagiełło miastu prawo magdeburskie. 1390, 1392 i 1394 **W.** oblegane było przez Krzyżaków, przyczem znaczne poniosło straty. 1416 ustanowiono odrębną od moskiewskiej metropolję obrządku greckiego dla Litwy, a chociaż siedliskiem metropolitów był zwykle Nowogródek, **W.** jednak zostało urzędową ich stolicą, tu też wzniesiono cerkiew metropolitalną. Wśród zatargów Świdrygiełły z Zygmuntem Kiejstutowiczem o rządy Litwy zachmurzyła się na czas jakiś pomyślność miasta. Pierwszy z nich zająwszy **W.** 1433, złupił je i spalił jak obcy zdobywca. Za panowania kr. Aleksandra miasto poczęło na nowo wzrastać; 1505 otoczono je murami, oraz założono mennicę. Rządy Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta były dla **W.** epoką ciągłego wzrostu i największej świetności, obaj bowiem ci monarchowie często tu przebywali. Około 1522 r. powstała w **W.** drukarnia słowiańska Jakóba Babicza, a około 1533 drukarnia polska i łacińska Andrzeja Łęczyckiego. 1561 odprawiano w **W.** sejm, na którym znajdował się mistrz inflancki Gothard Kettler, arcybiskup rygski i ks. meklemburski. Na sejmie tym postanowiono za spólną zgodą zniesienie zakonu rycerzy Mieczowych, Kettler dostał w dziedziczne posiadania Kurlandję i Semigalję, a Inflanty za Dźwiną z Estonją i posiadłościami biskupa dorpackiego przeszły pod panowanie króla polskiego. Za Zygmunta Augusta ludność miasta dochodziła do 100,000. Od czasów unji lubelskiej (1569) poczęło upadać **W.**, albowiem nie przestając być z tytułu stolicą w. ks. Litewskiego, w rzeczywistości zostało już tylko miastem głównem ustanowionego na sejmie horodelskim województwa Wileńskiego. Przeciwko wzmagającemu się coraz bardziej nowatorstwu religijnemu, wprowadzonemu podobno przez Mikołaja Radziwiłła, sprowadził 1570 biskup wileński Walerjan Protasewicz Jezuitów i założył dla nich gimnazjum. 1599 stanął w **W.** pod przywództem Konstantego Ostrogskiego związek protestantów z gr.-katolikami, w celu wspólnej obrony praw różnowierców oraz walki przeciwko katolicyzmowi rzymskiemu. Walka ta nie utrzymała się wyłącznie w sferze umysłowej, i **W.** w latach 1611, 1619, 1637, 1639 i t. d. było świadkiem krwowych starć pomiędzy katolikami a protestantami. Straszny pożar, wybuchły 1 lipca 1610 r., obrócił w perzynę zamek dolny, katedrę, kolegjum Jezuitów, 10 kościołów i jakoby 4,700 domów. Zaledwo miasto poczęło wznosić się z ruiny, runęło napowrót w gruzy, gdy 1654 zdobyte zostało przez wojska cara Aleksego Michałowicza, pod wodzą ks. Chowańskiego, przyczem zginęło

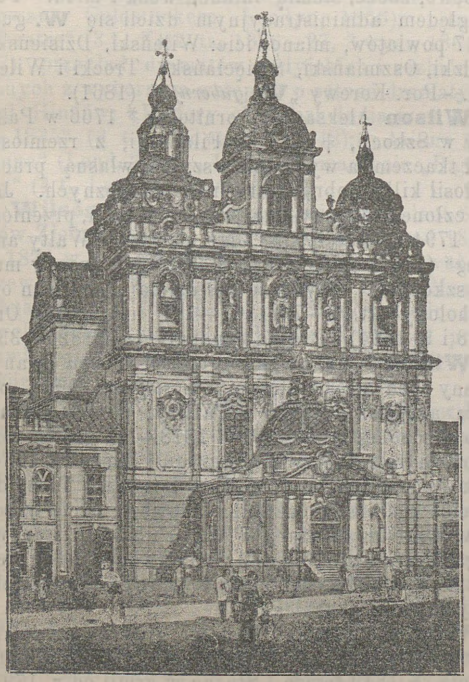

Sobór św. Mikołaja w Wilnie.

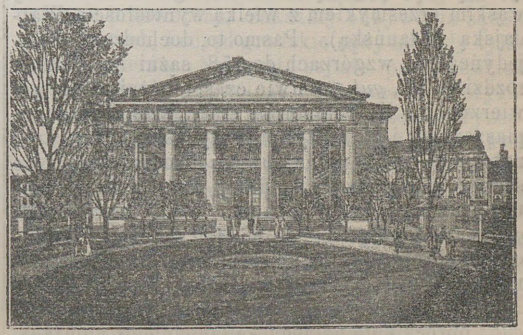

Teatr w Wilnie.

około 25,000 m. Za czasów wojny szwedzkiej 1702 zajęli **W.** Szwedzi, a 1705 i 1708 Rosjanie; w latach 1708—10 grasował w mieście straszliwy głód i mór, który zgładził około 30,000 chrześcijan i 4,000 żydów. W ciągu XVIII w. **W.** kilkakrotnie (1706, 1715, 1737, 1741, 1748 i 1749) spustoszone było pożarami. 1788 r. wojska rosyjskie weszły do **W.** W wojnie 1794 r. wojska rosyjskie pod wodzą Knorringa i Zubowa przez trzy tygodnie oblegały miasto, bronione przez Meena; w końcu 12 sierpnia **W.** zdobyte zostało, poczem 1795 uczyniono je m. głównem gub. Wileńskiej i siedliskiem generał-gubernatora. Podczas wojny francuskiej 1812 r. **W.** stanowiło nadzwyczaj ważny punkt strategiczny dla armji Napoleona, który przebywał tu od 18 czerwca do 16 lipca 1811 r. Podczas wojny 1831 stoczono pod **W.** 19 czerwca walną bitwę pomiędzy wojskiem rosyjskiem, pod wodzą hr. Kuruty, a wojskiem polskiem, dowodzonem przez Giełguda, w której ostatnie poniosło klęskę. — Porów. Balińskiego „Opisanie statystyczne m. **W.**“ (1835); tegoż „Historja m. **W.**“ (2 t., 1836); tegoż „Dawna akademja wileńska“ (1862); Kraszewskiego „**W.** od początków jego do r. 1750“ (4 t., 1840 — 1842); Kirkora „Przechadzki po **W.** i jego okolicach“ (1857 i 1859); tegoż „Przewodnik po **W.**“ (1862) i in.— *Wileński powiat* ma na przestrzeni 3,431½ w. kw. 356,000 miesz.— *Wileńska gubernja*, jedna z 10 gubernji zachodnich ces. Rosyjskiego, graniczy na północ. z gub. Kowieńską, niewielką częścią gub. Kurlandzkiej i gub. Witebską, od której oddziela ją Dźwina Zachodnia; na wschód z gub. Witebską i Mińską: na południe z gub. Mińską i Grodzieńską; na zachód z gub. Grodzieńską i Królewstwem Polskiem, od którego oddzieloną jest Niemnem; zajmuje 36,825 w. kw. powierzchni. Stanowi ona równinę, zasianą tu i owdzie niewysokiemi wzniosłościami, niewielkiemi jeziorami i pokrytą znacznym lasem. Od południo-zachodu ku północo-wschodowi, przez całą długość gubernji, ciągnie się niewysokie pasmo gór, będące przedłużeniem wyniosłości Awratyńskiej, gałęzi gór Karpackich, wychodzących z Galicji przez gub. Wołyńską i łączącej się na wschód gub. Wileńskiej wąskim przesmykiem z wielką wyniosłością Wałdajską (Ałauńską). Pasmo to, dochodzące w pojedyńczych wzgórzach do 158 sążni wysokości, rozdziela **W.** *gub.* na dwie części, różniące się powierzchnią. Na północnym stoku przemaga grunt piaszczysty i gliniasty, pokryty lasem i jeziorami, natomiast stok południowy, nieodróżniając się szczególniej gruntem, obfitszy jest w znaczne błota i głównie pokryty lasami. Wody bieżące **W.** *gub.* należą wszystkie do m. Bałtyckiego. Granicą południowo-zachodnią płynie rz. Niemen, a północno-wschodnią Dźwiną Zachodnia. Dorzecze Niemna obejmuje całą prawie powierzchnię **W.** *gub.*, oprócz kąta północno-wschodniego, należącego do dorzecza Dźwiny Zachodniej. Główną rzeką jest dopływ Niemna, Wilja, która płynąc przez całą szerokość gubernji, dzieli ją na dwie równe części, północno-wschodnią i południowo-zachodnią. W **W.** *gub.* znajduje się przeszło 400 rozmaitej wielkości jezior, których większa część leży w części północnej; największe z nich jest jezioro Nerocz, 16 w. długie i 12 w. szerokie. Błota znajdują się przeważnie w części południowej. Wody i błota zajmują w przybliżeniu $^1/_{10}$ część powierzchni. W ogóle z całej przestrzeni znajduje się 42,9% pod gruntami ornemi, 14,9% pod łąkami, 30% pod lasami i 12,2% pod nieużytkami. Klimat jest dość umiarkowany, z częstemi jednak zmianami temperatury. Średnia temperatura roczna chwieje się pomiędzy + 8° a + 6°C. Ludność **W.** *gub.* w 1897 roku wynosiła 1,591,912 dusz płci obojej (Litwini, Polacy, Białorusini, Żydzi, Tatarzy i t. d.). Pod względem wyznania przeważają katolicy, dalej prawosławni, żydzi, rozkolnicy, protestanci, mahometanie. Cała ta ludność zamieszkuje w 9 miastach, 184 miasteczkach, 620 siołach i 11,883 wsiach, folwarkach, zaściankach i t. d. Główne jej zajęcie stanowi rolnictwo. Hodowla bydła, które wogóle jest małe i zamorzone, niezbyt jest rozwinięta. Również i przemysł fabryczny znajduje się na nizkim stopniu rozwoju. Handel wewnętrzny skupia się w miastach i na jarmarkach po wsiach i znajduje się przeważnie w ręku żydów. Głównemi przedmiotami handlu wywozowego są: drzewo, zboże, siemię lniane, wosk i miód. Pod względem administracyjnym dzieli się **W.** gub. na 7 powiatów, mianowicie: Wileński, Dzisieński, Lidzki, Oszmiański, Święciański, Trocki i Wilejski.—Por. Korewy „**W.** *gubernja*“ (1861).

Wilson Aleksander, ornitolog * 1766 w Paisley w Szkocji, † 1819 w Filadelfji, z rzemiosła był tkaczem, a wykształciwszy się własną pracą, ogłosił kilka dobrych utworów poetycznych. Jako członek towarzystwa przyjaciół ludu, przeniósł się 1794 do Ameryki. Jego poemat „Walty and Meg“ (1792) należy do najlepszych utworów muzy szkockiej. Wyborne zaś dzieło „American ornithology“ (t. 1—7, 1808—13) uzupełnili: Ord (t. 8 i 9, 1814) i Lucjan Bonaparte (4 t., 1825—33).

Wilson John, zwykle *profesor Wilson* zwany, znany pod pseudonimem *Christopher North*, pisarz angielski, * 1785 w Paisley, po awanturniczo spędzonej młodości był 1818—52 profesorem filozofji moralnej w Edymburgu i tamże † 1854. Jako poeta jest naśladowcą Byrona. Treść do swoich romansów czerpał z ludowego życia Szkotów. Ulubioną lekturę w Anglji i Szkocji stanowi jego książka „Lights and shadows of Scottish life“ (1822, n. wyd. 1866), zbiór wybornych powiastek, z życia ludu szkockiego.

Wilson sir Robert Tomasz, generał angielski słynny z pism i kolei swego życia, * 1777 w Londynie, † 1849 tamże. Służąc w armji od r. 1793, uorganizował r. 1809 tak zwaną legję luzytańską,

w Portugalji, r. 1812 położył ważne zasługi w głównej kwaterze rosyjskiej i w grudniu 1815 wywołał wielki rozgłos przez ułatwienie skazanemu na śmierć Lavalettowi ucieczki z Paryża. Wyłączony r. 1820 z armji angielskiej z powodu obrony królowej w izbie niższej, służył przez jakiś czas kortezom w Hiszpanji, lecz za panowania Wilhelma IV został znowu do armji angielskiej powrócony i w r. 1842 mianowany gubernatorem Gibraltaru. Ważniejsze jego pisma są: „Historical account of the British expedition to Egypt“ (2 t., Londyn, 1802 i później); „Account of the campaigns in Poland in 1806 and 1807“ (Londyn, 1811) i „A sketch of the military and political pouver of Russia“ (Londyn, 1817), którem wywarł na czytelników wielkie wrażenie. Wogóle w tem i innych pismach pomniejszych w niezbyt pięknem świetle przedstawiał politykę mocarstw, które walczyły z Napoleonem. Z pozostałych po nim pism wydano: „Narrative of events during the invasion of Russia“ (Londyn, 1860, po niem. 1861) i „Private diary of travels, personal services and public events during missions and employements with the European armes in the campaigns of 1812—14“ (Londyn, 1861, t. 2).

Wilson Horacy Hayman, sanskrytolog, * 1786 w Londynie, † 1860, w 1802—32 urzędnik w służbie kampanji wschodnio-indyjskiej, potem profesor w Oksfordzie. Najważniejsze jego dzieła są: „Sanskrit Grammar“ (2 wyd., Londyn, 1847); „Sanskrit Dictionary“ (3 wyd., 1874, nowe opracowanie Goldstückera, Londyn, 1856); „Hindu Theatre“ (3 t., Kalkuta, 1826—27, 3 wyd., 1864—67), przekład dramatów indyjskich i rozbiór 23 innych z wybornym wstępem o sztuce dramatycznej Hindów; „History of British-India from 1805 to 1835“ (3 t., Londyn, 1844–48); „Ariana Antiqua“ (Lond, 2 wyd., 1861), tłómaczenie „Rigvedy“ (4 t., Londyn, 1850—1866).

Wilson Henryk, ośmnasty wiceprezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, * 1812, † 1875 w Waszyngtonie. Do r. 1839 zajmował się szewctwem. Wybrany do senatu stanu Massachussets, a w 1855 do senatu Stanów Zjednoczonych, gdzie zasiadał do 1873 r. i walczył przeciwko niewolnictwu. W 1872 wybrany wiceprezydentem.

Wilson Jan, statystyk rosyjski, * 1836 w Petersburgu, po ukończeniu uniwersytetu tamże, rozpoczął 1858 służbę w komitecie statystycznym ministra spraw wewnętrznych. Pod jego redakcją wydano ważne dzieło: „Spiski nasel. miest.“ (zawierające opis 22 gubernji (1861–65). Nadto wydał: „Choz.-statisticz. atłas Ewropejskoj Rossii“ (1869); „Materiały dla statistiki Rossii“ i w. in.

Wilson Daniel, polityk franc., * 1840 w Paryżu z bogatej rodziny protestanckiej, w r. 1869 obrany do ciała prawodawczego, należał do opozycji umiarkowanej, w 1871 wysłany do zgromadzenia narodowego, przyłączył się do Grévego, w izbie deputowanych należał zwykle do komisji budżetowej, a w gabinecie Ferrego 1879 był podsekretarzem stanu w ministerjum skarbu. Ożeniwszy się w 1881 z panną Alicją Grévy, jedyną córką prezydenta, uchodził odtąd za przeciwnika Gambetty. W r. 1882 obrany został na ważne stanowisko prezesa komisji budżetowej. Utraciwszy majątek na spekulacjach giełdowych, korzystał ze swego wpływu na teścia oraz władze, w celu sprzedawania orderów. Gdy sprawy te wyszły na jaw, i Grévy nie odsunął go od siebie, zmuszony był ustąpić ze stanowiska prezydenta 1887. **W.** aresztowany, w roku następnym skazany został na dwa lata więzienia, lecz sąd apelacyjny uwolnił go od tej kary i udzielił mu tylko nagany.

Wilt Marja, znakomita śpiewaczka, * 1834 r. w Wiedniu, † 1891 śmiercią samobójczą. Występowała w Berlinie, Londynie, Wiedniu i Lipsku.

Wiltshire (w skróceniu *Wilts*), jedno z południowych hrabstw Anglji, obejmuje 3,562 klm. kw., z ludnością 265,000, podzielone jest kanałem Avon na dwie części—południowy i północny **W.** Mieszkańcy trudnią się przeważnie hodowlą bydła i wyrobem serów. Główne miasto jest Salisbury.

Wilujsk albo *Wierchniewilujsk*, miasto okręgowe obwodu Jakuckiego, na prawym brzegu rzeki Wiluja, założone przez Kozaków w pierwszej połowie XVII w., liczy 609 miesz. (1897). — *Wilujski okręg* ma na przestrzeni 882,736 w. kw. 67,500 m.

Wilżyna, ob. Wilczyna.

Wiłkojeziory starostwo, ob. Uciańskie starostwo.

Wiłkomierskie starostwo grodowe mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. Podług spisów podskarbińskich z 1569, było wówczas uposażeniem stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, obejmowało miasto pow. Wiłkomierz (ob.) z przyległościami, które posiadał około r. 1772 Benedykt Morykoni, opłacając z niego kwarty złp. 1,800, a hyberny złp. 1,440. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej, zaradzając stratom, jakie z uronienia akt ziemskich powstawały przez to, iż do dwu miast Wiłkomierza i Onikszt były na repartycje przewożone, zakazały odbywania sądów w Onikształch, i odtąd grodzkie sądy istniały tylko w Wiłkomierzu. Na tymże sejmie przez oddzielną konstytucję dozwolono Marcjanowi Morykoniemu ustąpienia tego starostwa Ignacemu Tyzenhauzowi, jakkolwiek nieletniemu, zostawując królowi moc stanowienia administratora aż do dojścia do pełnoletności tegoż Tyzenhauza, starościca posolskiego.

Wiłkomierz, po litewsku *Wilkmerge*, przez Krzyżaków *Wilkmirgen* zwane, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, położone na prawym brzegu rz. Świętej, śród rozległej, piaszczystej płaszczyzny, posiada kościół katolicki, założony 1387, po dwukrotnem spaleniu się 1818 na nowo wybudowany

staraniem ks. Sznajderowicza, cerkiew prawosławną oraz synagogę, progimnazjum, dwa szpitale, kilka zakładów fabrycznych i 13,550 miesz. **W.** jest jednym z najdawniejszych grodów na Litwie, według dziejopisów założonym w X w. przez Dowszprunga, czy Dorszprunga, towarzysza Palemona; dzieje pewniejsze wspominają już o nim w XIII w. z powodu częstych napaści, jakich doznawał od rycerzy Mieczowych, przechodzących tędy na podbicie pogańskiej Litwy. Za panowania Władysława Warneńczyka 1435 zaszła w okolicach **W.** pod Pobojskiem krwawa bitwa pomiędzy Zygmuntem Kiejstutowiczem a Świdrygiełłą i Inflantczykami, która miała to samo znaczenie dla kawalerów Mieczowych, co Grunwald dla Krzyżaków. 1796 został **W.** miastem powiatowem namiestnictwa Wileńskiego, 1797 gub. Litewskiej, 1802 Wileńskiej, a 1842 Kowieńskiej.—*Wiłkomierski powiat* ma na przestrzeni 5,184 w. kw. 231,000 miesz.

Wiłkowyskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Trockiem, pow. Kowieńskim. Podług spisów podskarbińskich z 1766, obejmowało miasto Wiłkowyszki (ob.) z obszernemi przyległościami, które w tym czasie posiadał Ogiński, wojewoda wileński, opłacając z niego kwarty złp. 11,223 gr. 19, a hyberny złp. 7,000. Na obszarach tego starostwa w r. 1812 Napoleon I przebywał z swoją główną armją przez pewien czas.

Wiłkowyszki lub *Wyłkowiszki*, miasto powiatowe gub. Suwalskiej, nad rzeką Szejmeną, przy drodze żelaznej z Kowna do Królewca, o 3 mile od Marjampola odległe. Pierwotnie była tu tylko osada łowiecka, która z biegiem czasu wzrosła na wieś sięgającą do rzeczki Szejmeny, podniesioną dopiero przez Jana Kazimierza w roku 1660 do rządu miast. Tu przyjmowani byli posłowie polscy, wysłani na spotkanie Jagiełły z tajemnem zleceniem Jadwigi, by postać jego dobrze obejrzeli. W r. 1794 zajmował **W.** generał Chlewiński i stoczył tutaj utarczkę z wojskiem pruskiem, po której Prusacy zajęli miasto i okolicę. Gdy po r. 1796 **W.** przeszły pod panowanie Prus z całą okolicą, wtedy dzięki położeniu przy głównym trakcie królewieckim nabrały znaczenia pod względem handlowym i wzbogaciwszy się, stanęły w rządzie większych miast. Napoleon I r. 1812, idąc na czele armji, zatrzymał się tu od 19 do 22 czerwca. Obecnie miasto liczy 5,850 miesz.

Wiły, w podaniach Słowian południowych istoty nadprzyrodzone, piękne, młode dziewczęta, częścią dobre, częścią złe, pomagające lub szkodzące ludziom, stosownie do tego, czy powzięły do nich przyjaźń lub nienawiść. Przebywają w powietrzu (**W.** *oblakinje*), na ziemi (**W.** *planinkinje* lub *podgórkinje*) i w wodzie *(powodkinje* lub *morskie diklice)*. **W.** często wspominane są w pieśniach i podaniach ludów południowo-słowiańskich, między innemi w podaniach o królewiczu Marku, ich pobratymie. Obszernie pisał o **W.** Kukuljević Sakcinski w „Arkiv za poviestnicu jugoslov." (t. 1).

Wimmer Ludwik, filolog skandynawski, * roku 1839, kształcił się w Kopenhadzie, gdzie od r. 1876 jest profesorem filologji północnej i członkiem akademji. Jest on najlepszym znawcą i badaczem pisma runicznego, oraz języka struduńskiego. Wykazał, że runy powstały z alfabetu łacińskiego w epoce cesarstwa rzymskiego.

Wimpfen albo *Wimpffen*, starożytna rodzina niemiecka ze Szwabji, wywodzi początek swój od *Zygmunta Hermana von Wimpfen*, pułkownika za czasów cesarza Karola IV. W XVI w. przeniosła się do Alzacji, gdzie dwaj bracia, Jan Fryderyk i Jan Dytrych, zostali założycielami dwu głównych linji tego rodu. Głową pierwszej, to jest *linji Jana Fryderyka*, był baron *Fryderyk Ferdynand Franciszek von Wimpfen*, * 1805 roku, zostający w służbie duńskiej. Druga *linja Jana Dytrycha* rozdzieliła się w czterech synach *Jana Jerzego von Wimpfen* (* 1689, † 1707), a mianowicie: *Stanisławie*, *Franciszku Ludwiku*, *Jerzym* i *Feliksie*, na cztery gałęzie, noszące nazwy od swych założycieli.—Prawnuk Franciszka, hrabia *Franciszek von Wimpfen*, generał fedcechmistrz austrjacki, * 1797, † 1870. Wstąpił 1813 do armji cesarskiej, odznaczył się szczególnie w kampanji włoskiej 1848 i w październiku 1849 mianowany został cywilnym i wojennym gubernatorem Tryjestu, oraz namiestnikiem kraju Nadbrzeżnego i feldcechmistrzem. Nowy rozwój marynarki austrjackiej jest głównie jego dziełem. Od września 1854 dowodził przez pewien przeciąg czasu pierwszym korpusem armji.—Linje baronowskie **W.** osiadłe są w Austrji, Prusiech, Wirtembergji, Francji i Danji.

Wimpfen, Emanuel Feliks de..., z tejże rodziny co poprzedni, generał francuski, * 1811 w Laon, † 1884. Ukończywszy szkołę wojskową w St.-Cyr 1832, wstąpił do armji, służył długo w Algierze jako dowódca nowo utworzonych turkosów, został 1855 generałem brygady, odznaczył się wielokrotnie w wojnie krymskiej i włoskiej, za co otrzymał 1859 stopień generała dywizji, a następnie mianowany gubernatorem Algieru, stłumił powstanie tubylców 1870 r. W wojnie francusko-niemieckiej (1870—71), której piśmienne wypowiedzenie zawiózł do Berlina, dowodził 12, a potem 5 korpusem, i gdy marszałek Mac-Mahon pod Sedanem 1 września 1870 r. był ranny, zajął jego miejsce i 2 września 1870 r. podpisał kapitulację sedańską. Odprowadzony jeńcem do Sztutgardu, dowodził w dzienikach, że Napoleon III przeszkodził jego zamiarowi przedarcia się z częścią armji przez szeregi niemieckie. Następnie ogłosił „Sedan, par le général de **W.**" (Paryż, 1871), czem wywołał replikę: „La journée de Sedan, par le général Ducrot" (tamże, 1871) i odpowiedział na nią w piśmie „Réponse au général Ducrot par un officier supérieur" (tamże, 1871). Od tej pory mieszkał **W.** jako człowiek prywatny w Algierze,

Z pozostałych po nim papierów wydano: „La bataille de Sedan, les véritables coupables“ (1887).

Wimpffen Feliks, hr., dyplomata austrjacki. * 1827, † 1882. W r. 1876—80 był ambasadorem w Paryżu, a od 1880 do 1882 w Rzymie.

Wina owocowe, ob. Owocowe wina.

Winawer Szymon, szachista, * 1836 r. Znany był z wybornej gry w mieście rodzinnem, ale dopiero w r. 1867 wystąpił na kongresie paryskim i zyskał tam drugą nagrodę, pokonawszy Steinitza i ustępując tylko Kolischowi. W r. 1878 w Paryżu stał na równi z Zukertortem i był blizki pierwszej nagrody, ale wreszcie utrzymał tylko drugie miejsce. W turnieju berlińskim 1881 podzielił wraz z Czygorynem trzecią i czwartą nagrodę, a w turnieju wiedeńskim razem ze Steinitzem stanął na czele zwycięzców. W r. 1883 zyskał główną nagrodę stowarzyszenia szachowego niemieckiego w Norymberdze, ale w Londynie 1883 r. i w Dreźnie 1892 nie miał powodzenia. Szczególną biegłość okazuje w zakończeniu gry i w tym kierunku zbogacił też jej teorję.

Wincenty (św.), męczennik, pochodził z Huesky w Aragonji, był archidjakonem w Saragosie, poniósł za prześladowania Dacjana śmierć męczeńską 303 w Walencji. Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 stycznia.

Wincenty, kronikarz czeski, * około 1130 r. w Czechach, † 1171; był kanonikiem kapituły św. Wincentego w Pradze i napisał po łacinie kronikę czeską, obejmującą czas 1140 — 67, którą dalej kontynuował opat Gerlach. Kronika ta wydana została z zbiorze Dobnera „Monumenta historica Bohemiae“ (t. I, Praga, 1764), następnie w „Fontes rerum austr.“ (t. 5), oraz w Pertza „Monum. germ. historica“ (t. 17).

Wincenty, kronikarz, Dominikanin krakowski, z polecenia biskupa Prandoty i kapituły napisał po łacinie około 1260 żywot św. Stanisława biskupa. Żywot ten wydał pierwszy z rękopisu gnieźnieńskiego J. Winc. Bandtke wraz z kroniką Gallusa w Warszawie 1824 r.

Wincenty *Portico*, ob. Portico Wincenty.

Wincenty z Beauvais *(Vincentius Bellovacensis)*, uczony Dominikanin francuski, * około 1190, † 1264. O życiu jego nie mamy pewnych wiadomości; wiadomo tylko, że był lektorem króla Ludwika IX i nauczycielem jego dzieci. W opactwie Royaumont nabył obszernej nauki, której owocem są jego dzieła pedagogiczne, filozoficzne i obszerna encyklopedja, obejmująca bardzo gruntowny obraz naukowy czasów. Główne jego dzieło nosi tytuł „Speculum majus,“ czyli „Zwierciadło większe,“ obejmujące ogół wszystkich owoczesnych wiadomości, a to dla odróżnienia od dawniejszego, mniej obszernego dzieła, mającego nazwę „Speculum mundi.“ „Speculum majus“ autor podzielił na 3 części, a mianowicie: „Speculum naturale,“ „doctrinale“ i „historiale,“ z których pierwsza mówi o naukach przyrodzonych w szczególności i zachęca do badania natury; druga zawiera przedmioty teologiczne, trzecia zaś mieści w sobie historję świata od Adama do 1254. „Speculum“ **W.** było wydrukowane w Strasburgu 1473 w 10 tomach, oraz przez Benedyktynów w Douay (t. 4, 1624). Nadto **W.** napisał „De institutione filiorum regiorum seu nobilium.“ Por. Vogla „Notizen über Vincentius von Beauvais“ (Freiburg, 1843).

Wincenty Bogusławicz, albo *Mistrz Wincenty*, zwykle *Kadłubkiem* zwany, kronikarz polski, nazywany jest Bogusławiczem, jako syn Bogusława, inaczej Mistrzem, co oznacza stopień naukowy *(magister)*, wreszcie najniewłaściwiej Kadłubkiem, z powodu, że od imienia ojcowskiego Bogusław, zniemczonego na Gottlob lub Kottlob, poczęto w XV wieku przezywać **W.** mianem *Vincentius Kathubonis* (t. j. syn Gottloba), skąd poszła nazwa Kadłubek. **W.** * około 1160 w dziedzicznej wiosce Karwowie pod Opatowem. Syn zamożnych rodziców, odebrał staranne wychowanie (gdzie się kształcił?—niewiadomo) i miał stopień mistrza nauk wyzwolonych. Nauką i zdolnościami utorowawszy sobie wstęp na dwór Kazimierza Sprawiedliwego (ks. sandomierskiego, a potem i krakowskiego), był z nim w stosunkach ścisłej zażyłości. W r. 1186 otrzymał probostwo kolegjaty sandomierskiej, a 1207 r. został biskupem krakowskim; 1214 r. towarzyszył Salomei, córce Leszka Białego, poślubionej Kolomanowi, królewiczowi węgierskiemu, do Halicza i był przytomny ich koronacji tamże; 1218 r. złożył dobrowolnie godność biskupią, wstąpił do klasztoru Cystersów w Andrzejowie i tu † 1123. W r. 1633 przy otwarciu grobu **W.** znaleziono zwłoki jego niezepsute i z tego powodu zaczęto starania o kanonizację; jakoż wyrokiem Klemensa XIV z 11 lutego 1764 r. został **W.** ogłoszony błogosławionym. Będąc biskupem, hojnie uposażył **W.** katedrę krakowską, świadczył wiele Cystersom andrzejowskim i Bożogrobcom miechowskim, a dostojeństwa duchowne dawał ludziom zacnym. Kronikę swą (zawartą w 4 księgach) pisał **W.** prawdopodobnie z polecenia ks. Kazimierza Sprawiedliwego; trzy pierwsze księgi, oraz część czwartej aż po koniec rozdziału 17 ułożył jeszcze za życia Kazimierza przed r. 1194, resztę zaś około 1206 r. Kronika ta obejmuje epokę historji polskiej od najdawniejszych czasów aż do wstąpienia na tron krakowski Władysława Laskonogiego. Przy układaniu dzieła swego posiłkował się **W.** dawniejszemi źródłami historycznemi (kroniki Mierzwy i Galla, legendy, roczniki), czerpał też wiele (głównie dla celów etycznych i estetycznych) z klasyków rzymskich (zwłaszcza Troga Pompeja), ojców kościelnych i Pisma św. Kwestję sporną w naszej historjografji, czy trzy pierwsze księgi napisał *Mateusz Cholewa* (ob.), a tylko czwartą Kadłubek, który jakoby tamże wcielił do swego dzieła, Bielowski rozstrzyga w ten sposób, że istniała rzeczywiście osobna kronika Mateusza, że **W.** z niej istotnie korzystał, nie wcielając jej bynaj-

mniej całkowicie do swej pracy, tylko to, co przejmował od Mateusza, przerabiając i wykładając po swojemu, i że całą kronikę uważać należy przeto za nieodzowną własność **W.** W I ks. opisuje **W.** czasy mityczne (wedle Bielowskiego obrobienie podań tracko-ilirskich), w II księdze przechodzi do dziejów właściwych, w III księdze kończy na roku 1173, a resztę zawiera w IV księdze. Najważniejszą częścią całego dzieła jest IV księga, zwłaszcza ustęp opisujący panowanie Kazimierza. Człowiek wielce oczytany i obdarzony nadto smakiem artystycznym, nie zwraca **W.** uwagi na chronologję, ale za to stara się dziełu swemu nadać formę więcej ponętną, urozmaica je przykładami, zdobi krasomówstwem i kwiatami poezji. Pragnął on księgą swą, zawierającą dzieje ojczyste, kształcić umysł i serce pokoleń następnych. W 3-ch pierwszych księgach grzeszy zanadto napuszystością, przesadą, moralizowaniem, w czwartej zaś opowiadanie jest o wiele naturalniejsze, lubo nie pozbawione wdzięku artystycznego. Wogóle jednak dokładność i ścisłość historyczna cierpią często z powodu zbytecznego hyperbolizowania, śmiałych porównań i przenośni. W dziele swem występuje **W.** jako stronnik możnowładztwa, poniżającego królewskość; dla tej też przyczyny mimo zamiłowania prawdy mija się z nią **W.** niekiedy, wiedziony uprzedzeniami kasty, lub też i osobistemi skłonnościami. Kronika **W.**, niewątpliwie jeden z celniejszych pomników naszego dziejopisarstwa, za poparciem duchowieństwa bardzo była upowszechniona i używana za podręcznik po szkołach. Okolicznością tą objaśnia się nam mnogość (34) pozostałych tej kroniki rękopisów. Wydania **W.** są: Herburta (Dobromil, 1612, przedruk dosłowny II t. historji Długosza, Lipsk, 1712), warszawskie u Pijarów (1824), Przezdzieckiego, tekst z przekładem polskim (Kraków, 1862), Mułkowskiego (Kraków, 1864) i Bielowskiego „Monumenta Poloniae historica“ (Lwów, 1872, t. II, str. 249—453); skrócony przekład polski **W.** dał dawniej jeszcze Czajkowski. Z wielu badań nad **W.** ważniejsze są: Lelewela „Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa“ (Wilno, 1811); Tyszyńskiego w *Bibl. Warsz.* (t. II, z r. 1867); Zeissberga „Vincentius Kadlubek Bischof von Krakau und seine Chronik Polens“ (Wiedeń, 1869); Bielowskiego wstęp do ed. kroniki w II t. Monumentów (str. 193—248), oraz tegoż rozprawa „Wyniki badań najnowszych o mistrzu Wincentym i jego kronice,“ w piśmie zbiorowem „Na dziś“ (t. I, Kraków, 1872).

Wincenty Ferrerjusz (św.), * 1346, a podług Bolandystów 1357 w Walencji, w 18 roku życia wstąpił do zakonu Dominikanów, przebywał w Paryżu z Piotrem de Luna, kardynałem legatem papieskim Klemensa VII, a następnie, gdy Piotr został papieżem (pod imieniem Benedykta XIII), na dworze tegoż w Avignonie. 1398 opuścił dwór papieski, został misjonarzem apostolskim i odbywał podróże w Hiszpanji, Francji, Włoszech, Irlandji i Szwajcarji. Kazania jego zgromadzały wszędzie krocie słuchaczów i podług podania przywiódł niemi na łono Kościoła 8,000 Saracenów, 35,000 żydów i przeszło 100,000 kacerzy. † 1419 w Vannes i był 1455 kanonizowany przez Kaliksta III. Pamiątkę jego obchodzi Kościół 13 marca. Zbiór pism św. **W.** wyszedł w Walencji (4 t., 1491). Żywot tego Świętego w polskim języku opisany jest w dziełach: „Życie zachodnich krajów apostoła i t. d.“, przekład z włoskiego przez ks. Kasjana Konienkiewicza (Kraków, 1750); „Anioł w ciele, apostoł św. W. Ferrerjusz“ (Wilno, 1748).

Wincenty Lauro, *Lauri*, biskup Mondovi, nuncjusz w Polsce 1573—1576, rodem z Kalabrji. Wstąpiwszy 1562 do służby papieskiej sprawował ważne poselstwo od Piusa V do Marji Stuart królowej szkockiej, a następnie na dwór księcia Emanuela Filiberta i mianowany został biskupem Mondovi. W r. 1572 po wstąpieniu na tron papieski Grzegorza XIII, wysłany został do Francji z powinszowaniem Henrykowi Walezjuszowi korony polskiej i równocześnie mianowany nuncjuszem polskim, przybył razem z królem nowym do Krakowa. W czasie bezkrólewia popierał Lauri usilnie kandydaturę cesarza do korony polskiej, ale, gdy się to nie powiodło, przeszedł na stronę Stefana Batorego, w nadziei, że po nim zdoła przygotować następstwo dla domu rakuskiego i nad tym planem gorliwie pracował, ale wśród tych starań odwołany został w 1578. W r. 1583 został kardynałem i † 1592 w Rzymie.

Wincenty Leryneński (św.), * w Galji, † około 450; w młodości służył wojskowo, potem został kapłanem w klasztorze założonym przez św. Honorata, biskupa arelateńskiego, na wyspie Lerins, dziś Saint-Honorat, blizko Marsylji. Około 434 r. napisał księgę przeciwko heretykom p. t.: „Commonitorium pro catholicae fidei antiquitate,“ wydaną po raz pierwszy w Wenecji i przełożoną na język polski p. t.: „Pamiętnik“ przez ks. Inocentego Krzyszkowskiego („Dzieje dobroczynności,“ 1823). Kościół pamiątkę jego obchodzi 24 maja. Por. Elpelt „Vincentius von Lerins“ (Wrocław, 1840).

Św. Wincenty.

Wincenty a Paulo, *de Paul* lub *de Paula* (św.), * 1576 w miasteczku Ranguines w Gaskonji, z ubogich rodziców rolników. Początkowo nauki pobierał w klasztorze Bernardynów w Acqs, następnie kończył nauki teologiczne w Tuluzie, gdzie 1598 został djakonem, a we dwa lata później wyświęcony został na kapłana, 1605 r., wracając morzem z Marsylji do Narbonny, wzięty został do niewoli przez rozbójników tureckich i sprzedany

jako niewolnik w Tunisie. Powróciwszy do Europy 1607, został 1610 r. spowiednikiem i sekretarzem przybocznym królowej Małgorzaty, następnie proboszczem w Clichy, potem kapelanem i nauczycielem synów hrabiego Gondy, przełożonego nad galerami francuskiemi, a 1617 proboszczem w Chatillon les Dombes, gdzie założył bractwo dobroczynne *(confrérie de charité)*. Wróciwszy się następnie do domu hr. Gondy, rozwijał coraz bardziej swą działalność dobroczynną, założył towarzystwo pań miłosiernych, przedewszystkiem zaś zwrócił swą uwagę na stan moralny i fizyczny więźniów osadzonych na galerach, wskutek czego 1624 mianowany został przez Ludwika XIII jałmużnikiem galer. W r. 1624 założył kongregację Misjonarzy (ob.), zwanych też Lazarystami, a 1629 zakon sióstr miłosierdzia. Św. **W.** † 1660; ogłoszony 1727 błogosławionym, był 1736 przez papieża Klemensa XII kanonizowany. Por. Abelly „La vie de Vincent a Paulo“ (Paryż, 1664); Collet „La vie de St. Vincent“ (1819) i in.

Winchester, miasto w angielskiem hrabstwie Hamp, rezydencja biskupa, z ludnością 19,100; posiada sławny kościół katedralny. Był niegdyś, pod nazwą Wintanceaster, stolicą królów anglosaskich. Z dawnego zamku pozostała tylko kaplica.

Winckel Franciszek, lekarz, * 1837 w Berleburgu w Westfalji, studjował medycynę w Berlinie, 1864 został profesorem ginekologji i medycyny sądowej w Rostoku, 1872 dyrektorem zakładu położniczego w Dreźnie, 1883 profesorem ginekologji i dyrektorem kliniki chorób kobiecych w Monachjum. Napisał: „Die Pathologie und Therapie des Wochenbettes“ (3 wyd., 1878); „Die Krankheiten der weiblichen Harnröhre und Blase“ (2 wyd., 1885); „Lehrbuch der Frauenkrankheiten“ (1886); „Lehrbuch der Geburtshilfe“ (1888); „Die Pathologie der weiblichen Sexualorgane“ (1878—81, z 42 tablicami). Razem z Bergmannem i Erbem wydaje „Sammlung klinischer Vorträge.“

Winckelmann Jan Joachim, znakomity prozaik niemiecki, twórca archeologji umiejętnej i historji sztuki starożytnej, * 1717 roku w Stendal, w Starej Marchji. Syn ubogiego szewca, wśród najcięższych okoliczności ukończył szkoły średnie, a od dzieciństwa niemal walczył z nędzą; potem studjował czas jakiś teologję, medycynę i matematykę, przerywając studja uniwersyteckie nauczycielstwem w domach prywatnych. Zostawszy 1748 bibljotekarzem saskiego ministra hr. von Bünau w Röthnitz pod Drezdnem, zwiedzał galerję drezdeńską, postanowił oddać się badaniom sztuki i marzył o wyjeździe do Rzymu. Mając sobie zapewnione miejsce bibljotekarza u kardynała Passionei, pod warunkiem przejścia na katolicyzm, uczynił to po długiem wahaniu się i 1755 udał się do miasta wiecznego, gdzie mieszkał początkowo bez stałego zajęcia, a następnie został głównym nadzorcą wszystkich zabytków starożytności w Rzymie i jego okolicy. W r. 1768 przybył do Wiednia i tegoż roku, wracając do Rzymu, zamordowany został 8 czerwca w jednym z hotelów Tryjestu przez niejakiego Franciszka Archangeli. Nieśmiertelną **W.** zasługę to głównie stanowi, że stworzył on system nauki, zasady sztuk pięknych wyjaśniającej. Najznakomitszem jego dziełem jest: „Geschichte der Kunst des Alterthums“ (Drezno, 1764) z dodatkiem: „Anmerkungen zur Geschichte der Kunst“ (tamże, 1767, n. wyd. 1881). W związku z tem dziełem zostają: „Monumenti antichi inediti“ (2 t., Rzym, 1767—68, n. wyd. 1821). Ogólny zbiór dzieł **W.** wydali: Fernow, Meyer, Schulz (8 t., Drezno i Lipsk, 1808—20, nowe wyd. Drezno, 1829 sq.). Jako jego uzupełnienie ogłosił F. Förster „Winckelman's Briefe“ (3 t., Berlin, 1824—25). W Rzymie rocznicę jego urodzenia d. 9 grudnia obchodzi uroczyście instytut archeologiczny, również jak kilka uniwersytetów niemieckich. Por. Heyne „Lobschrift auf W.“ (Kassel, 1778); Rosetti „W's letzte Lebenswoche“ (Drezno, 1818); „W. und sein Jahrhundert“ (Tübingen, 1805, dzieło zbiorowe, w którego ułożeniu miał udział i Göthe); Justi „W., sein Leben, seine Werke und seine Zeitgenossen“ (Lipsk, 1866—72, 2 t.).

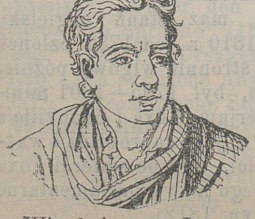

Winckelmann Jan.

Winda, machina do podnoszenia ciężarów, w której siła działająca przenosi się bądź bezpośrednio, bądź za pośrednictwem lin lub łańcuchów. Do dźwigania wozów służy **W.** *zębata* (fig. 1), do ciężarów większych **W.** *śrubowa* (fig. 2).

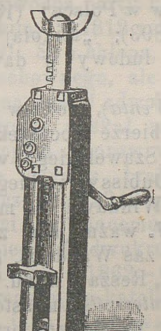

Fig. 1.
Winda zębata.

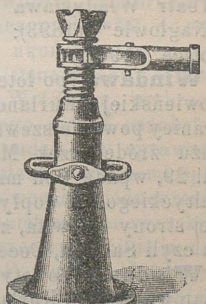

Fig. 2.
Winda śrubowa.

W **W.** *hydraulicznej* (fig. 3) przez obrót wału *a* wprawia się w ruch drąg pompy *b*, przelewającej wodę z przestrzeni *c* do przestrzeni *d*, skutkiem czego podnosi się tłok *e* w walcu *f*, a razem z nim część górna przyrządu *g* i spoczywający na

niej ciężar. Do podnoszenia ciężarów na znaczniejszą wysokość służą windy złożone z bębnów walcowych, na których nawijająca się lina dźwiga ciężar; odpowiednie hamulce dozwalają ciężar w każdej wysokości zatrzymywać i zwolna go opuszczać. Stosownie do siły poruszającej rozróżniają się *windy ręczne*, *parowe*, *powietrzne* (t. j. poruszane działaniem powietrza zgęszczonego) i *elektrgczne*. Ob. Żóraw.

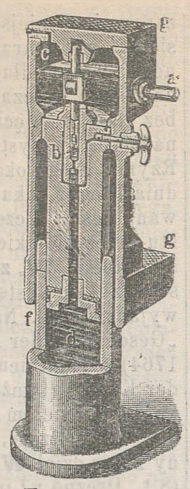

Fig. 3. Winda hydrauliczna.

Windakiewicz Stanisław, doktor filozofji, * 1863 w Drohobyczu, kształcił się w uniwersytecie jagiellońskim, monachijskim, berlińskim i paryskim, był pod kierunkiem profesora Smolki członkiem ekspedycji do poszukiwań historycznych w archiwach rzymskich i napisał: „O Kaszubach w zatoce Puckiej“ (1885); „Nieznane szczegóły o rodzinie Kochanowskich“ (w „Pracach fil., 1885); „Życie dworskie Kochanowskiego“ (Przegląd lit. i art., 1886); „Pobyt Kochanowskiego za granicą“ (1886); „Kilka słów o Ł. Górnickim“ (w *Bibl.warsz.*, 1887); „Bekwark lutnista,“ „Wyprawa naukowa do Rzymu,“ „Nacja polska w Padwie“ (*Przegl. nauk i lit.*, 1887); „Księgi nacji polskiej w Padwie“ (1888 r.); „Bolonja i Polska“ (w *Przegl. liter. i art.*, 1888); „Akta Rzeczypospolitej Babińskiej“ (Kraków, 1894); „Padwa, studjum z dziejów cywilizacji polskiej“ (1891); „Pierwsza kompanja aktorów w Polsce“ (1893); „Teatr Władysława IV“ (1893); „Mikołaj Rej z Nagłowic“ (1893); „Teatr ludowy w dawnej Polsce“ (1902).

Windawa (po łotewsku *Wenta*), rzeka w gub. Kowieńskiej i Kurlandzkiej, bierze początek na granicy pow. Telszewskiego i Szawelskiego, w pobliżu źródeł rzek Mussy i Dubissy, i ubiegłszy mil 29, wpada pod miastem Windawą do morza Baltyckiego. Z dopływów **W.** ważniejsze: z lewej strony Wirwita, z prawej zaś Waddaks, Sanga czyli Salinga, Ceccer, Eda, Resza i Abau.

Windawa (po łotysku *Wentes-pils)*, miasto powiatowe w gub. Kurlandzkiej, na lewym brzegu Windawy, przy ujściu jej do morza Baltyckiego, ma port, kościół ewangelicki, kaplicę katolicką, cerkiew, synagogę i 7,150 miesz.; wywóz roczny przez port tutejszy wynosi około 1,184,000 rubli, a przywóz 91,000 rubli. **W.** jest to starożytna osada łotewska, w której mistrz rycerzy mieczowych Burchard von Hornhausen zbudował zamek w latach 1261—1264 r. i tu jedną z najdawniejszych komturji ustanowił. Po strasznej pożodze 1495 miasto podźwignąć się nie mogło i w ostatnich latach Rzeczypospolitej było tylko parafjalnem. Od 1795 zostaje pod panowaniem Rosji.— *Windawski powiat* obejmuje 2,747 w. kw. i liczy 48,300 miesz.

Windawskie starostwo niegrodowe było położone w księstwie Kurlandji, w grodzie Goldyńskim. Podług ustawy sejmowej z r. 1617, obejmowało miasto Windawę (ob.), portowe, przy ujściu rzeki Windawy do Baltyku, wraz z zamkiem obronnym i przyległościami. Starostwo to pierwotnie stanowiło jedną z pierwszych komturji kawalerów Mieczowych. Starosta windawski, podług rzeczonej ustawy, był obierany przez panującego księcia Kurlandji i Semigalji, hołdującego Polsce do końca XVIII wieku.

Windeck Eberhard, uczony mogunckí, żyjący na początku XIV w. Dostał się bardzo młodo na dwór węgierski, gdzie używany był do najważniejszych spraw rządowych. Zostawił w rękopisie w języku niemieckim „Żywot cesarza Zygmunta,“ zawierający w sobie wiele ciekawych szczegółów do historji polskiej. Dzieło to jest wydrukowane w XI tomie Pertza „Monumenta Germaniae historica.“

Windelband Wilhelm, filozof, * 1848, profesor filozofji kolejno w uniwersytecie lipskim, zuryskim, fryburskim i strasburskim. Wydał: „Geschichte der Neueren Philosophie in ihrem Zusammehänge mit der allgemeinen Kultur und den besonderen Wissenschatten“ (1878—1880) i in.

Windelicja, kraj Windelików, szczepu celtyckiego czy słowiańskiego, który rozdzielony na 4 plemiona: Consuanetes, Rucinates, Catenates i Licates, z grodem obronnym Damacia na górze, miał swoje siedziby od rzeki Lech aż do rzeki Inn i od Alp bawarskich aż do Dunaju. W r. 15 prz. Chr. podbił ich Tyberjusz, który uprowadził większą część młodzieży, a pomiędzy pozostałymi osiedlił Rzymian i załogi po grodach i stanowiskach porozstawiał. Najznaczniejszym z tych grodów był: *Colonia Augusta Vindelicorum*, dzisiejszy Augsburg. Inne grody były: *Regina castra* (Regensburg), *Serviodurum* (Strasburg), *Castra Batava* (Passau).

Windermere, największe i najpiękniejsze jezioro w Anglji, na granicy Lancashire i Westmorelandu, 17½ klm. długie, 1½ klm. szerokie, na 73 m. głębokie, otoczone jest zielonemi wzgórzami z licznemi domami letniemi.

Windham Wilhelm, mąż stanu angielski, * 1750 w Londynie, † 1810 r., od 1782 członek parlamentu, pierwotnie stronnik wigów, później Pitta, znakomity mówca, był 1795—1801 ministrem wojny. Za ministerjum Foxa i Granville'a objął powtórnie wydział wojny, zaprowadził ważne reformy w wojskowości, lecz po śmierci Foxa usunął się z gabinetu. Jego mowy parlamentarne wydał Amyot (3 t., Londyn, 1812).

Windisch Ernest Wilhelm Oskar, filolog niemiecki, * 1844, był docentem w Lipsku, w 1870 wezwany do Anglji, do opracowania katalogu manuskryptów sanskryckich w urzędzie indyjskim w Londynie. W r. 1872 został profesorem filologji porównawczej w Heidelbergu, 1875 roku w Strasburgu, 1877 w Lipsku; oprócz sanskrytu zajmował się językiem celtyckim, a specjalnie irlandzkim.

Windischgrätz, starożytna rodzina szlachecka w Styrji, która po nabyciu posiadłości Eglofs i Siger w Szwabji (od czasu medjatyzacji pod zwierzchnictwem wirtemberskiem) otrzymała r. 1804 tytuł książąt niemieckich, rozciągnięty przez cesarza Franciszka do wszystkich innych członków tego domu, posiadających także majętności w Czechach. Głową rodu był książę *Alfred Windischgrätz* (* 1819, † 1876), syn *Alfreda Windischgrätz* (* 1787 r., † 1862), feldmarszałka austrjackiego, który zaszczytnie walczył w wojnach przeciwko Napoleonowi, w r. 1847 stłumił powstanie w Pradze i Wiedniu, następnie rozpoczął kampanję węgierską, lecz zajęty głównie egzekucją krwawych wyroków, zaniedbał ważniejszych operacji, przez co dozwolił wzmocnić się rewolucji węgierskiej i z tego powodu w kwietniu roku 1849 był odwołany. Głową rodu był potem syn jego, także *Alfred* **W.** (ob.). Wypracowane jego staraniem dzieło: „Der Winterfeldzug 1848—49 in Ungarn“ (Wiedeń, 1851) stanowi ważne źródło do historji węgierskiej.

Windischgrätz Alfred, * 1851, członek izby panów w Wiedniu, w 1892 był drugim wiceprezydentem izby panów. Do chwili ustąpienia Taaffego był prezesem ministerjum koalicyjnego (od 1893 do 1895 roku).

Windischmann Karol Józef Hieronim, filozof niemiecki, * 1775 w Moguncji, naprzód medyk nadworny elektora mogunckiego, otrzymał 1818 r. katedrę filozofji i historji w Bonn, gdzie † 1839. Był on autorem licznych dzieł filozoficznych, w których na przemian występują filozofja naturalna Schellinga, mistyczne zapatrywanie się na przyrodę i dążności katolickie.

Windischmann Fryderyk, syn poprzedn., * 1811 w Aschaffenburgu, † 1861, kanonik kapitularny we Freisingu, od 1846 wikarjusz generalny arcybiskupa, był zasłużonym orjentalistą, którego prace wielkiej są wartości dla badaczów indyjskich i perskich starożytności. Z pism jego ważniejsze: „Ueber den arischen Ursprung der armenischen Sprache“ (1844); „Ueber den Somakultus“ (1847); „Ursagen der arischen Völker“ (1853); „Die persische Anahite“ (1856); „Mithra“ (1857); „Zoroastrische Studien“ (1863).

Windmüller Ludwik, publicysta niemiecki amerykański, * 1835 roku w Westfalji, w 1853 przeniósł się do Ameryki, gdzie rozwinął działalność publicystyczną w „Forum“ i „North American Review.“

Windom William, amerykański mąż stanu, adwokat, * 1827 w Belmont County (Ohio), † 1891 w New-Yorku. W r. 1859 był republikańskim członkiem kongresu, 1870 członkiem senatu związkowego, następnie od 1881—85 i 1889 ministrem finansów. Od niego nosi nazwę bil, wydany 1890, mocą którego Unja rocznie obowiązana była zakupować 54 mil. uncji (1,68 klgr.) srebra.

Windscheid Bernard Józef Hubert, prawnik niemiecki, * 1817 w Düsseldorfie, † 1892, od 1840 docent w Bonn, 1847 profesor w Bazylei, 1852 r. w Greifswald, 1857 w Monachjum, 1871 w Heidelbergu, 1874 w Lipsku. Z prac jego najcelniejsze: „Lehrbuch des Pandektenrechts“ (6 wyd., Frankfurt, 1887). W 1874 mianowany był członkiem komisji wyznaniowej przez radę związkową do wypracowania kodeksu cywilnego.

Windscheid Käthe, córka znakomitego prawnika, wybitna pracowniczka na polu wychowania kobiecego, w 1859 kształcił się w Heidelbergu, Lipsku, Berlinie i Londynie i w r. 1894 otrzymała pierwsza w Europie — stopień doktora filozofji (w Heidelbergu). Objęła kierownictwo kursów gimnazjalnych dla kobiet, założonych w Lipsku przez powszechny związek kobiet niemieckich. Napisała „Die englische Hirtendichtung von 1579—1625“ (1895); „Das Gymnasialwesen für Mädchen“.

Windsor, miasto w angielskiem hrabstwie Berks, o 30 klm. odległe od Londynu, na prawym brzegu Tamizy, liczy 12,400 miesz. Znajduje się tu sławny zamek królewski z pięknym parkiem, od czasu Karola II ulubiona rezydencja letnia królów angielskich. Por. Menzies „History of Windsor“ (Londyn, 1864).

Windthorst Ludwik, mąż stanu hanowerski i przywódca partji katolickiej w parlamencie niemieckim, * 1812 roku w obwodzie osnabrückim, † 1891. Syn chłopa, przeznaczony był **W.** do stanu duchownego, ale później ukończywszy studja prawne, został adwokatem w Osnabrücku i wkrótce wielki zyskał rozgłos. W 1848 r. wybrany z Meppem do prowincjonalnego sejmu osnabrückiego, czynny brał odtąd udział w sprawach publicznych; 1849 przeszkadzał wszelkiemi sposobami agitującemu się wówczas zjednoczeniu Niemiec; był dwukrotnie ministrem hanowerskim (1851—53 i 1862—65) i pracował usilnie w duchu reakcyjno-katolickim. Po aneksji Hanoweru 1866 jako deputowany do sejmu związku półn.-niemieckiego bronił dzielnie partykularystycznych interesów Hanoweru i zdetronizowanego królewskiego domu Welfów, a po wojnie francusko-niemieckiej (1870—71) stanął w parlamencie niemieckim na czele partji katolickiej i ciągle jej przywodził, zabierając głos we wszystkich niemal sprawach. **W.** był jednym z najznakomitszych mówców w parlamencie niemieckim. Przyczynił się do cofnięcia praw uchwalonych podczas t. zw. kulturkampfu (1881—87). Bronił wszędzie

i zawsze zasady sprawiedliwości i cieszył się sympatją i szacunkiem nie tylko przyjaciół, lecz i przeciwników.

Winduga, ob. Binduga.

Windward Islands, ob. Antylle.

Winer Jerzy Benedykt, sławny, teolog niemiecki, * 1789 w Lipsku, † 1858, ostatecznie profesor teologji tamże. Położył znakomite zasługi opracowaniem słownika Simona „Lexicon manuale hebraicum“ (Lipsk, 1828), tudzież jako autor dzieł: „Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms“ (7 wyd., Lipsk, 1867); „Biblisches Realwörterbuch“ (3 wyd., 2 t., Lipsk, 1845—47); „Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der verschiedenen christl. Kirchenparteien“ (4 wyd., Lipsk, 1882): „Chaldäische Grammatik für Bibel und Talmud“ (1882) i w. in. pism w przedmiocie nowo-testamentowej egzegezy i symboliki.

Winfryd, ob. Bonifacy święty.

Wingate, sir Francis Reginald, serdar Egiptu, * 1861, skończył szkołę wojenną w Woolwich i wstąpił w 1880 do artylerji angielskiej, służył w Indjach, Adenie; w 1889 roku był mianowany generał-adjutantem armji egipskiej. Odznaczył się w wojnie sudańskiej i po odjeździe lorda Kitchenera do Transwalu mianowany serdarem Egiptu i generał-gubernatorem Sudanu. Napisał: „Mahdism and the Egyptian Sudan“ (1891).

Wingolf, w mitologji skandynawskiej, pałac w Asgardzie (mieszkania bogów), gdzie Azowie zbierali się na zabawy.

Winiary, ufortyfikowane przedmieście Poznania, 2,500 miesz.

Winidowie, *Vinidi*, *Veneti*, *Venedi*, *Vendi*, *Vindi* i in. (u Niemców, Rzymian i Greków), *Vani* (u Skandynawów i Czudów), *Eneti*, *Anti* (u Greków), prastara nazwa plemienia zwanego teraz Słowianami, pierwotnie prawdopodobnie używana przez samo plemię, następnie zaś zachowana tylko u narodów z niem sąsiadujących. Nazwa ta zachowała się najdłużej u Niemców, którzy do dziś dnia Słowińców zowią *Winden*, zaś Serbów łużyckich *Wenden*, oraz u Czudów, którzy Rosjan zowią *Wenne*. Szafarzyk twierdzi, że imię to używane było tylko u ludów obcych, niesłowiańskich, i że sami Słowianie zwali się pierwotnie Serbami *(Srbi)*. Hilferding w rozprawie swej „Drewniejszij period istorii Sławian“ wyprowadza nazwę **W.** z indoeuropejskiego *Wanitâs*, *Wantâs*, synonimu nazwy całego plemienia aryjskiego—*aryas*. Trudno powiedzieć, kiedy nazwa **W.** ustąpiła nazwom późniejszym: Serbowie i Słowianie.

Winiety (z franc. *vignettes)*, drobne ozdóbki, grupy, widoki i t. p., ryte na miedzi, kamieniu lub drzewie i odbijane na brzegach, tytułach lub pierwszych kartkach książek lub poszczególnych rozdziałów. Pierwszym, który je odbijał, był Jan Veldener, od roku 1476 drukarz w Lowanjum, Utrechcie i Cuilenborch. Ozdóbki te składały się pierwotnie z winnych gronek i stąd poszła ich francuska nazwa *vignettes*.

Winiówka, odmiana gruszki, ob. Grusza.

Winkel Jan, holenderski językoznawca i historyk literatury, * 1847 w Winkel. W r. 1892 został profesorem w Amsterdamie i wraz z Moltzerem wydawcą „Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde.“ Napisał: „Maerlants Werken beschouwd als spiegiel des 13-e eemo“ (2 wyd., 1891); „Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde“ (1887 i dal.); „Geschichte der niederländ. Sprache und Litteratur“ (w Paula „Grundriss der german. Philologie.

Winkelried, Arnold Struth von..., Szwajcar, rodem z kantonu Unterwalden; 9 lipca 1386 przez poświęcenie własne, zapewnił swoim rodakom zwycięstwo nad Leopoldem austrjackim pod Sempach. 1865 r. wzniesiono mu w Stanz pomnik. Por. Liebenaua „Arnold **W.**, seine Zeit und seine That“ (Aarau, 1862).

Winkielak, ob. Drukarstwo.

Winkler Emil, inżynier, * 1835 w Falkenberg pod Torgau, † 1888, kształcił się w szkole politechnicznej w Dreźnie, 1865 został profesorem inżynierji w politechnice w Pradze, 1868 profesorem budowy dróg żelaznych i mostów w akademji tachnicznej w Wiedniu, 1877 w akademji budowniczej w Berlinie. Ogłosił: „Die Lehre von der Elastizität und Festigkeit“ (1868); „Neue Theorie des Erddrucks“ (1872); „Beiträge über Brückenbau“ (od 1870); „Beiträge über Eisenbahnbau“ (od 1867).

Winkler Klemens, chemik, * 1838 r. we Freibergu, kształcił się tamże i 1873 został profesorem chemji, a 1896 dyrektorem akademji górniczej we Freibergu. Odkrył nową metodę fabrykacji kwasu siarczanego dymiącego, 1886 odkrył german i ulepszył metody rozbioru gazów. Ogłosił: „Lehrbuch der technischen Gasanalyse“ (1864, 2 wyd. 1892), „Praktische Uebungen in der Massanalyse“ (1888) i in.

Winkler Marjan, artysta dramatyczny, * 1859 w Przasnyszu, 1868 — 71 kształcił się w szkole batiniolskiej, a później w Krakowie w szkole realnej, od 1879 w szkole dramatycznej w Warszawie. Od r. 1880 występował na scenach warszawskiej, krakowskiej, łódzkiej.

Winkszniańskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, obejmowało wieś Winkszninie, nad rzeką Roweją, z przyległościami, które posiadał w tym czasie Górski, opłacając z niego kwarty złp. 209 gr. 15. Podług Eustachego hr. Tyszkiewicza, dobra te były dawniej w obrębie ordynacji birżańskiej.

Winna palma *(Borassus)*, rodzaj roślin z rodziny palm, drzewa z trzonem poprzecznie prążkowanym, wewnątrz bardzo twardym i czarnym, mają liście wachlarzowate, kwiaty rozdzielnopłcio-

we i pestkowce brunatne, z których każdy zawiera trzy podłużne jądra. *Palma wachlarzowa, palmirska, lontar, deleb (B. flabelliformis)* rośnie w Azji płd. i Afryce zwrotnikowej i tworzy w niektórych miejscach całe lasy. Trzon dorasta 30 m. wysokości, liście są do 3 m. długie, owoc jest podobny do kokosowego. Owoce zawierają słodką mięsowocnię i jadalne również jądra, pokryte twardemi skorupami. Z kolb kwiatowych słupkowych przez nacinanie otrzymuje się sok słodki *(toddy)*, który się przerabia na cukier *(lontar)* lub wino palmowe. Drewno używa się na wyroby stolarskie, tokarskie i na budowle, liście na maty, worki, koszyki, kapelusze. Młode, białe liście służą jako papier, na którym pisze się rylcem. Młode rośliny *(kelingoos)* uprawiają się na Cejlonie, jako ulubiony pokarm, a mielone dają mąkę. Z rdzenia trzonu otrzymuje się sago. Palma palmirska hoduje się często w cieplarniach. Por. Ferguson „The polmyra palm“ (1850). Nazwę palm winnych mają też rodzaje *Mauritia* (ob.) i *Oenocarpus* (ob.).

Winna palma.
b kwiat męski, *c* żeński.

Winne drożdże, ob. Wino i Drożdże.

Winnebago, jezioro w płn. amerykańskim stanie Wisconsin, ma 510 klm. kw. obszaru, wylewa się przez rzekę *Neenah* czyli *Fox River* do jeziora Michigan. Od jeziora tego ma nazwę **W.** plemię indyjskie Dakotów, przez Francuzów zwane *Puants*, t. j. śmierdzący. Mieszkali dawniej na zachodnim brzegu jeziora Michigan, ale przeniesieni zostali do rezerwacji w stanach Wisconsin i Niebraska. Liczba ich wynosi obecnie zaledwie około 1,200.

Winnecke Fryderyk August Teodor, astronom, * 1835 r. w Grosshere w Hanowerskiem, † 1897, kształcił się w Berlinie, od 1858 do 1865 był adjunktem obserwatorjum w Pulkowie, od 1872—1886 profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum w Strasburgu. Wykazał bieg perjodyczny komety odkrytej 1819 r. przez Ponsa w Marsylji, odkrył kilka innych komet, oznaczył drogę wielu gwiazd podwójnych, był członkiem komisji niemieckiej obserwacji przejścia Wenery i zajmował się obliczaniem paralaksy słońca.

Winnica, wieś w powiecie Pułtuskim gubernji Warszawskiej, o 1½ mili od Nasielska odległa, ma starożytny kościół parafjalny, fundowany r. 1371 przez Dobiesława, biskupa płockiego. Jest to gmach obszerny, w stylu ostrołukowym, z krużgankami bocznemi i wyniosłą czworograniastą wieżą przy ścianie naczelnej. Zakrystja posiada starożytny pacyfikał z XV w. i piękny kielich z XVI stulecia. W dzwonnicy znajdują się starożytne dzwony, odlewane w Gdańsku, z których największy ma datę 1598 r. z napisem polskim i niemieckim.

Winnica, niegdyś miasto powiatowe województwa Bracławskiego, dziś miasto powiatowe gubernji Podolskiej, przy ujściu rz. Winniczki do Bohu, posiada kościół katolicki, klasztor i kaplicę, dalej 4 cerkwie, 2 synagogi, kilka szkół, oraz 29,000 miesz. Założone przez jednego z Korjatowiczów, którzy 1331 otrzymali od Gedymina lenne panowanie nad Podolem. 1395 r. **W.** razem z Podolem wcieloną została do posiadłości w. ks. Witolda. Za panowania Jagielonów miasto otrzymało prawo magdeburskie. 1589 uchwałą sejmową, z powodu upadku Bracławia, przeniesiono tu sądy i akta ziemskie i grodzkie, oraz całą juryzdykcję sądową i sejmiki powiatowe. W czasie wojen kozackich **W.** była ubieżona przez Chmielnickiego; 1651 Mikołaj Potocki oblegał zamek, ale bezskutecznie. Ogólne klęski kraju zubożyły miasto bardzo, ale najwięcej przyczyniło się do jego upadku drapiestwo starostów, którzy wyzuwszy mieszczan z prawa magdeburskiego, do pańszczyzny ich zaprzęgli, o co niejednokrotnie skargi aż do króla zanoszono. 1793 **W.** przeszła pod panowanie Rosji. Istniały tu trzy klasztory: Jezuitów, Dominikanów i Kapucynów. Jezuici byli wprowadzeni około 1610—18, a po ich zniesieniu w 1783 komisja edukacyjna umieściła w ich gmachach szkołę, która wkrótce wielkiej nabyła wziętości. Za czasów uniwersytetu wileńskiego, pod którego zwierzchnictwem szkoła ta, z tytułem gimnazjum, zostawała, przyszła do stanu prawdziwie kwitnącego. W r. 1832 gimnazjum zamknięto, gmach pojezuicki, w części tylko zamieszkany przez komendę inwalidów, stoi pustkami.— *Winnicki powiat* ma na przestrzeni 2,618½ w. kw. 249,000 miesz.

Winnicki Stanisław, wyższych zdolności poeta polski, zmarły przedwcześnie w twierdzy Groźnej na Kaukazie 1842. Początek obszernego poematu jego p. t. „Artem Popowicz“ umieszczony był w pierwszej części „Rusałki“, reszta zaś rękopisu gdzieś zaginęła. Inne utwory jego drukowano w *Atheneum* (oddz. II, t. VI pod tyt. „Poezje pośmiertne“).

Winnicki Stanisław, pleban białogórski w Galicji, wydał: „Święty Józef pociecha w utrapieniu, z przydatkiem modlitw“ z franc. (Lwów, 1845); „Czy się spowiadać?“, przekład z niem. Schlöra (t. 1847); „Ołtarzyk złoty“ (tamże, 1860); „Powie-

ści biblijne Starego i Nowego Przymierza", przekład z niem. Schmidta (2 wyd., tamże, 1861).

Winnickie starostwo grodowe mieściło się w województwie Bracławskiem, powiecie Winnickim. Podług lustracji z 1616, składało się z miasta Winnicy Starej i Nowej i ze wsi: Wysienka, Miziaków, Hiżyńce, Niedźwiadka, Samnik i Salasfy. W 1771 posiadał je Józef Kolonna Czosnowski, opłacając z niego kwarty złp. 15,723. W skutek uchwały sejmowej z 1598 przeniesiono gród z Bracławia do Winnicy. Na walnych zaś obradach z 1773—1775, przez oddzielną konstytucję, nie tylko zapewniono dożywocie na tem starostwie Józefowi Stępkowskiemu, kasztelanowi generałowi województwa Kijowskiego, ale nadto do śmierci miał mu skarb wypłacać po złp. 30,000. Od d. 8 kwietnia 1793 zajęte zostało przez rząd rosyjski.

Winnik, ob. Cissus.

Winnipeg, jezioro w Kanadzie, 22,000 klm. kw. rozległe, zasilane jest przez rzekę *Winnipeg*, wypływającą z jeziora Lake of the Woods, a przez rzekę Nelson odpływa do zatoki Hudsońskiej.

Winnipeg, miasto główne kanadyjskiej prowincji Manitoba, przy ujściu Assiniboiny do Red River of the North, w pośrodku żyznych łąk, ma uniwersytet, muzeum, prowadzi handel zbożem i drzewem. W 1871 było tu zaledwie 740, w 1896 już 35,000 miesz.

Winny kamień, ob. Winny kwas.

Winny kwas *(acidum tartaricum)*, $C_4H_6O_6$, kwas organiczny znajdujący się, częścią wolny, częścią połączony z potażem i wapnem, w wielu roślinach, w winorośli, ananasie, ogórkach i in.; powstaje obok cukru śluzowego i kwasu szczawiowego przez działanie kwasu azotnego na cukier mleczny i gumę arabską. Odkryty został przez Scheelego w kamieniu winnym, który się osadza w beczkach, gdzie się przechowuje wino. Otrzymuje się z kamienia winnego czyli dwuwinianu potasu, przez dodanie wapna do wrzącego jego roztworu; kwas węglany wapna uchodzi i tworzy winian wapnia nierozpuszczalny, a roztworze zostaje winian potasu obojętny, który się dalej strąca chlorkiem wapna; z winianu wapnia przez działanie kwasu siarczanego rozcieńczonego wydziela się kwas winny w krystałach skośnorombicznych, rozpuszczalnych w wodzie i alkoholu, nierozpuszczalnych w eterze; roztwór **W. k.** skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo. Topi się przy 110°, gdy działanie ciepła nie jest długie, przechodzi w izomerny *kwas metawinny*, przy dłuższem działaniu ciepła tworzy się *kwas dwuwinny* $C_8H_{10}O_{11}$, a silnie ogrzewany wydaje masę gąbczastą, żółtawą, *bezwodnik kwasu winnego* $C_4H_4O_5$. Kwas azotny przeprowadza go w kwas *nitrowinny*, $C_4H_4(NO_2)_2O_6$ (Dessaignes). Kwas winny używa się w farbierstwie, przy drukowaniu perkalików, do proszków burzących, w medycynie. Na organizm działa podobnie jak inne kwasy owocowe, w większych wszakże ilościach jest trujący. Jest to kwas dwuzasadowy, tworzący dwa szeregi soli.— *Winian kwaśny potasu*, czyli *kamień winny*, $C_4H_5O_6K$, otrzymuje się przez kilkakrotne przekrystalizowanie osadu beczek, w których przechowywało się wino. Kamień winny jest szary lub czerwony, stosownie do tego, czy wydzielony został z wina białego, czy czerwonego; oczyszczony stanowi *cremor tortari* (ob.). *Winian potasu obojętny*, $C_4H_4O_6K_2$, otrzymuje się z poprzedniego przez zobojętnienie jego roztworu węglanem potasu; tworzy kryształy bezbarwne, smaku słono-gorzkawego, rozpuszczalne łatwo w wodzie; używa się jako środek przeczyszczający i do usuwania z wina kwasu winnego, tworzy z nim bowiem kamień winny, który się natychmiast wydziela. *Winian podwójny potasu i sody* stanowi *sól Seignette'a* (ob. Seignette'a sól). *Winian podwójny antymonu i potasu*, $C_4H_4O_6SbOK$ otrzymuje się przez gotowanie kamienia winnego z wodą i tlenkiem antymonu, krystalizuje w ośmiościany o podstawie rombowej; stanowi on pod nazwą *emetyku* (ob.) ważne lekarstwo. *Winian podwójny żelaza i potasu* wchodzi w skład przetworu farmaceutycznego, zwanego *pigułkami z Nancy*.

Winny ocet, ob. Ocet.

Winny olejek, *olejek koniakowy (huile de marc)*, część składowa wina, która wszystkim winom nadaje właściwy im zapach winny (ale nie bukiet), znajduje się też w drożdżach i może być w nich wydzielony przez wyciśnienie i oddystylowanie. Jest bezbarwny, c.-wł. 0,86, silnej woni odurzającej, wre przy 225°—230° i jest mieszaniną kilku eterów złożonych. Nadaje spirytusowi zapach i woń koniaku; używa się też na etery owocowe i do fałszowania wina bordeaux.

Winny spirytus, ob. Alkohol.

Wino, w ogólności każdy napój alkoholowy, otrzymany przez fermentację soku owocowego, w szczególności zaś napój powstający przez dobrowolną fermentację soku winogronowego (ob. Winorośl). Dobroć **W.** zależy nietylko od natury winogron, ale i od sposobów jego przygotowywania. Ponieważ winogrona zawierają tem więcej cukru, im są dojrzalsze, dają zaś tem więcej alkoholu, im są bogatsze w cukier, zbiór przeto jagód powinien mieć miejsce, gdy są o ile można dojrzałe. Dla wydzielenia soku jagody się zgniatają, a sok czyli *moszcz* poddaje się fermentacji bądź z pestkami, ogonkami i skórkami, bądź też po oddzieleniu ich przez przecedzenie. Jeżeli moszcz sam ulega fermentacji, wydaje wino mniej zabarwione, smaku czystego, ale mniej trwałe. Jeżeli moszcz fermentuje wraz ze skórkami, to wino, gdy grona są niebieskie i czerwone, nabiera barwy czerwonej i części aromatycznych, które są zawarte w skórkach, i rozpuszczają się dopiero w czasie fermentacji z powodu wytworzonego alkoholu; wino takie staje się daleko prędzej zdatnem do picia, gdyż garbnik, rozpuszczający się

z pestek, wywołuje szybsze osadzenie się ciał proteinowych, które sprowadzają mętnienie wina. Zamiast wyciskania soku używa się też obecnie odśrodkowców.—Moszcz zawiera wszystkie części rozpuszczalne, zawarte w jagodach winnych, i jest mętny z powodu zawieszonych w nim części roślinnych. 1 litr soku winogronowego zawiera wody 860—830 gramów, cukru (gronowego i śluzowego) 150—300, innych substancji (pektyny, gumy, ciał wyciągowych, proteinowych, kwasów organicznych i ciał mineralnych) 30—20.—Fermentacja soku jest dobrowolna, t. j. odbywa się przez wystawienie soku gronowego na powietrze, bez dodatku drożdży. Ciała białkowate moszczu pod wpływem zarodków unoszących się w powietrzu tworzą komórki drożdżowe, których powstawanie jest przyczyną występującego rychło zamącenia moszczu. Po ukazaniu drożdży rozpoczyna się fermentacja i zwykle przy stosownej temperaturze trwa aż do ukończenia *fermentacji głównej*. Fermentacja wina jest fermentacją dolną (ob. Piwo) i rozpoczyna się przy 10—15°; przebiega tem regularniej i pewniej, im większą jest ilość cieczy fermentującej. Odbywa się w kadziach otwartych lub zamkniętych, drewnianych, albo też w kamiennych lub z gliny palonej. Drożdże powstałe przy fermentacji opadają na spód, a *nowe wino*, w którem się już największa ilość cukru zamieniła w alkohol i kwas węglany, ściągnięte do beczek lekko zaszpuntowanych, poddaje się *fermentacji następnej* czyli *powolnej*, podczas której na ścianach beczek osiada kamień winny, a drożdże wydzielają się w postaci mułu, tworząc tak zwany *lagier winny*, który się ściąga.—**W.** zawiera wszystkie części składowe moszczu i produkty jego częściowego rozkładu, występuje w niem alkohol, substancje aromatyczne, kwas bursztynowy i gliceryna, które się w moszczu nie znajdowały. W winie jest bądź fermentacja zupełnie ukończoną i wszystek cukier rozłożony, przez co otrzymuje się tak zwane **W.** *suche (vino secco, sekt)*, czysto wyskokowe, lub *kwaśne* (np. reńskie), bądź też pozostaje jeszcze pewna ilość cukru nierozłożonego, z powodu braku drożdży lub zbyt nizkiej temperatury; te ostatnie zowią się *słodkiemi*, a jeżeli przytem są gęste, *likierowemi*. Gdy moszcz fermentuje ze skórkami jagód niebieskich lub czerwonych, powstaje **W.** *czerwone*, przedstawiające odcienie od jasnego do czarnego prawie. Po zupełnem ukończeniu fermentacji **W.** staje się *dojrzałem*; jest ono wtedy *młodem*, po odleżeniu staje się *starem*; przy odleżaniu nie następuje już fermentacja, ale wytwarza się wiele substancji aromatycznych, nadających winu *kwiat* czyli *bukiet*. Jeżeli **W.** zawiera wiele alkoholu i ciał eterycznych, nazywa się ciężkiem.—Wina francuskie czerwone zawierają 9—14% (na objętość) alkoholu, burgundzkie 9—11%, bordeaux 10—12, frankońskie 8—10%, badeńskie 9,8—11,5%, węgierskie 9—11%, szampańskie 9—12%, xeres 17%. Kwasy zawarte w winie są, oprócz kwasu węglanego, bursztynowy, winny, octowy; występują one bądź w stanie wolnym, bądź w postaci soli. Dalej znajduje się w każdem winie pewna ilość gliceryny, zmniejszająca się z wiekiem. Barwnik win czerwonych nazywa się *enocyanem* (błękitem wina). Po odparowaniu wina do suchości pozostają części składowe jego nielotne, tak zwany ekstrakt, złożony z kwasów nielotnych, soli, barwników, cukru, ciał proteinowych i wyciągowych, których natura bliżej nie jest znaną. Części mineralne znajdują się w **W.** w bardzo niewielkiej ilości, 0,1%—0,23%. Właściwa woń wina pochodzi od *eteru enantowego*, czyli *pelargonjanu etylu* (ob. Pelargonowy kwas); bukiet zależy też zapewne od różnych eterów, które jednak, z powodu małej ilości, bliżej nie są zbadane. Przez poddanie młodego wina działaniu prądu elektrycznego ulega w niem woda rozkładowi, a wywiązujący się tlen działa na pewne części składowe wina i wytwarza substancje, które cechują wina stare; daje to zatem przyspieszony sposób otrzymywania wina oddawanego do handlu.—Oddzielny rodzaj **W.** stanowią **W.** *pieniące się* czyli *musujące*, których typem jest **W.** szampańskie; w stanie naturalnym żadne **W.** nie posiada własności pienienia się, ale własność ta może mu być nadaną, jeżeli się gwałtownie zatrzymuje kwas węglany, który się rozwija podczas drugiej fermentacji. Przy otwieraniu butelki kwas ten uchodzi i sprawia pienienie się wina. Wszystkie zatem wina mogą być zamieniane w musujące, ale pierwszeństwo daje się tu zwykle winom słodkim. Huk przy otwieraniu butelki nie jest jednak proporcjonalny do siły musowania. Wyrabiają się one w ten sposób, że do gotowego młodego wina dodaje się czystego roztworu cukrowego, przez co objawia się w niem na nowo fermentacja, która się teraz odbywa w butelkach lub naczyniach szczelnie zamkniętych, a powstały stąd kwas węglany w winie się rozpuszcza. Napełnianie **W.** musującego we flaszki odbywać się musi z wielką ostrożnością, a przed tem napełnieniem **W.** wprowadza się do butelki mała ilość likieru z różnemi dodatkami, jak porto, madera, koniak. Następnie butelka ustawia się szyjką pochyloną ku dołowi pod kątem 20°, poczem coraz się mniej pochyla, tak, że we flaszkach zbiera się osad złożony z drożdży, glutenu i in., który dla zupełnego oczyszczenia wina musi być z butelki oddalony; przez dodanie do butelki garbnika i ałunu osad ten staje się proszkowatym; dla wydalenia go butelka się otwiera, przyczem zostaje z nim wyrzuconą pewna ilość wina, a powstała stąd pusta przestrzeń wypełnia się likierem,—robota ta nazywa się *dozowaniem*. Następnie butelka zamyka się świeżym korkiem, który się umacnia drutami. Ciśnienie kwasu węglanego w winie musującem wynosi 4—6 atmosfer; oznacza się za pomocą odpowiedniego manometru *(afrometru)*. Pod ciśnieniem atmosferycznem, czyli w naczyniach

otwartych, wino zatrzymać może w rozpuszczeniu $1^1/_3$ objętości kwasu węglanego, ale dopiero po długim czasie traci wino tak dalece swój kwas węglany; ciała chropowate, wrzucone do wina, przyśpieszają wywiązywanie się pęcherzyków kwasu węglanego.—*Trwałością* odznaczają się tylko **W.** fermentowane w nizkiej temperaturze, a jest ona następstwem znacznej ich czystości, t. j. wydzielenia się ciał azotowych, mogących wywołać szkodliwe zmiany w **W.**—Wartość **W.** zależy nietylko od jego bogactwa w alkohol i aromatu, ale i od zawartości wolnego kwasu: im go jest mniej, przy równej ilości alkoholu i substancji aromatycznych, tem **W.** jest cenniejszem. Stosunek cukru, kwasu i wody w dobrym moszczu jest należyty; grona, nie nadające się same przez się do otrzymania dobrego **W.**, mogą być w różny sposób *uszlachetniane*, przez szaptalizację (ob. Chaptal), *galizowanie* (ob.), *petiotyzację* (ob.). Dodatek gliceryny *(scheelizacja)* ma nadawać **W.** młodemu własności odleżałego.—*Choroby wina* są w ogólności następstwem niewłaściwego jego wyrabiania; należą tu: gęstnienie (ciągnienie się czyli tłustawość), kwaśnienie, gorzknienie, pleśnienie, stęchlizna, mętność.—Użycie **W.** ożywia wyobraźnię, oddziaływa na umysł, przyspieszając jego wrażenia, usuwa znużenie i zniechęcenie; w większej jednak ilości sprowadza skutki alkoholizmu (ob.).—Podział **W.** w handlu jest najważniejszy pod względem ich pochodzenia,—**W.** reńskie (ob.), francuskie (ob.), węgierskie (ob.) i t. d. *Produkcja wina* wynosiła w 1895 we Francji 44,6, we Włoszech 21,5, w Hiszpanji 17,8, w Rumunji 7,5, w Portugalji 3,3, w Niemczech 3,1, w Turcji 3, w Rosji 2,9, w Austrji 2,5, w Grecji 2, w Węgrzech 1,6, w Szwajcarji 1,5, w Bulgarji 1,1, w Serbji 1,1, na Azorach i Maderze 0,3, w Algierji 4, w Ameryce 4 miljony hektolitrów.—**W.** znano już w głębokiej starożytności w Egipcie, Grecji, Włoszech, hodowla i wyrób jego rozwinęły się jednak dopiero w wiekach średnich. Wyrób wina szampańskiego wiąże się z wynalezieniem sposobu zamykania butelek korkami, co przypisuje się księdzu Perignon, piwniczemu opactwa w Hautvillers w czasie 1670—1715; w początkach ośmnastego wieku wino szampańskie było już powszechnie znane. Por. Mohr „Der Weinstock und der Wein“ (1864); Jullien „Topographie de tous les vignobles connus“ (1866, 6 wyd., 1871); Gillon „Klassifikation der bekanntesten und beliebtesten Weine“ (1859); Guyot „Les vignobles de la France“ (2 wyd., 3 t., 1876); Odart „Ampélographie universelle“ (5 wyd., 1862); Hamm „Das Weinbuch“ (3 wyd., 1886); Nessler „Bereitung, Pflege und Untersuchung des Weines“ (5 wyd., 1889); Babo i Mach „Handbuch des Weinbaues und der Kellerwirtschaft“ (3 wyd., 2 t., 1896); Piaz „Die Champagnerfabrikation“ (1892); Samuelson „History of drink“ (1880); Blankenhorn „Bibliotheca oenologica“ (1875); Glass „Weinlexikon“ (1885).

Wino, rodzaj roślin, ob. Winorośl.

Wino dzikie, ob. Ampelopsis.

Winobluszcz, ob. Cissus.

Winodol, kraina w chorwackiem Pomorzu, pomiędzy Rjeką (Fiume) a Senją, naprzeciwko wyspy Kerku, w županji rjeckiej; tak nazywa się też i sąsiedni okrąg tejże županji, 220 klm. kw. z 16,000 m. (katolickich Chorwatów), z miastem głównem Cerkwenicą, oraz djakonat biskupstwa modruskiego, z siedliskiem w Nowym Gradzie. **W.** należał od początku XIII w. do książąt (hrabiów) kerckich, później nazwanych Frankopanami, którzy władali zarazem sąsiednim Modruszem oraz Senją. Później był **W.** rozdzielony pomiędzy Pomorze chorwackie a sąsiednie Pogranicze Wojskowe. W r. 1280 zgromadzili się w Nowym Gradzie posłowie od wszystkich miast gminy (obćine) winodolskiej i spisali dawne prawa zwyczajowe. Ważny ten zabytek prawodawstwa słowiańskiego *(statut winodolski)*, spisany głagolicą w narzeczu chorwacko-czakawskiem, wydał Mažuranicz w czasopisie *Koło* (1843).

Winogrona, owoce winorośli (ob.

Winogronowa kuracja, *winna kuracja*, metoda leczenia, polegająca na systematycznem spożywaniu obfitej ilości winogron, przy unikaniu potraw bardzo posilnych, tłustych i mącznych. Polega na znacznej zawartości cukru w winogronach i ma być skuteczna w chorobach dróg trawienia, w hemoroidach i podagrze.

Winogronowy cukier, *cukier gronowy*, ob. Glukoza.

Winorośl, *wić winna, wino (Vitis)*, rodzaj roślin z rodziny winoroślowatych, obejmuje krzewy wiciowate, właściwe Azji środkowej i Ameryce, o liściach klapkowych, naprzemianległych, i kwiatach zebranych w grona; płatki, w liczbie 5 — 6, przy kwitnięciu oddzielają się od podstawy i pozostają zrosłe u góry, tworząc pokrywę sklepioną, która wreszcie odrzucona zostaje. Z licznych gatunków najważniejszy jest **W.** *zwyczajna, winograd (V. vitifera)*, krzew wiciowaty o łodygach i gałęziach węzłowatych, opatrzonych widlastemi wąsami, za pomocą których czepia się otaczających przedmiotów i wspina w górę do wysokości 10 metrów i wyżej. Pędy witkowate zowią się winną latoroślą. Liście są klapkowane, głęboko ząbkowane, na przeciw nich znajdują się grona. Kwiaty są drobne, zielono-białe, woni słabo korzennej. Owoce są jagodami okrągłemi lub jajowatemi, rozmaitej wielkości, barwy zielonej, żółtej, czerwonej lub niebieskiej; barwnik ten jednak zawarty jest tylko w skórze, sok jest zawsze bezbarwny. Jagody rozróżniają się na małe, okrągłe, podługowate, długie, zielone, białe, fioletowe, żylaste, kropkowane, mięsiste, soczyste, jedno-dwu-trzy lub cztero-pestkowe, stosownie do liczby pestek; jagody przeznaczone na rodzenki są wielkie, pestkowe, na rodzenki koryncke bezpestkowe. Odmian jagód jest bardzo wiele, klasyfikacja ich stanowi przedmiot

ampelografji; zasady tej klasyfikacji są rozmaite, tak np. Fintelmann dzieli je na dwie klasy, jagody okrągłe i owalne, Rubens zaś, stosownie do ich użytku, na jagody winne i stołowe. Wogóle znanych odmian jest przeszło 2,000, utrzymało się jednak w hodowli tylko 228, jak limberskie, burgundzkie, damasceńskie, kadarka w Węgrzech, małwazja, muszkatołowe, jedwabiste i in.—Ojczyzną **W.** jest zapewne Kaukaz i kraje sąsiednie, gdzie dotąd jeszcze dziko rośnie i wydaje owoce szlachetne, podczas gdy nad Renem rosnąca odmiana dzika, *V. sylvestris*, jest tylko zdziczałą i wydaje owoce kwaśne, niejadalne. Narody azjatyckie i Grecy znali **W.** od czasów najdawniejszych, Rzymianie otrzymali ją znacznie później

Winorośl i jej kwiat w różnym stopniu rozwoju.

i uprawę jej po Europie roznieśli. Najbardziej północny punkt w Europie, gdzie **W.** jeszcze dobre wino wydaje, jest w Europie 51° w dolinie Renu; we Francji i Węgrzech granica wina dochodzi tylko po 49°, w Rosji płd. po 48° i 47°. Najwyżej dochodzi **W.** w Himalajach, do 3,000 metrów nad poz. morza., w Alpach środkowych do 500 metrów. Dawniej uprawa wina rozciągała się daleko bardziej na północ niż obecnie, dochodziła aż do morza Baltyckiego, i w Polsce mamy liczne wskazówki istnienia dawniej winnic. (Por. Gawarecki „Winnice w Polsce," w kalendarzu warsz. Gałęzowskiego, 1843). Obecnie jednak hodowla **W.** dla wina ograniczyła się w Europie do okolic najbardziej sprzyjających. Staranna uprawa ogrodowa wydać może u nas dobre jagody do jedzenia. **W.** wymaga klimatu umiarkowanego z latem suchem i mgłami jesiennemi, w krajach więcej północnych wymaga gruntu pochylonego ku słońcu. Rozmaitość gruntu nie wpływa na żadną roślinę tak silnie, jak na **W.** Trzydziestoletnia w jednem miejscu uprawa **W.** wyczerpuje grunt, który musi być wtedy użyty na inne cele rolnicze. Wyjątkowo tylko hoduje się z nasion, zwykle z sadzonek lub odkładów. Zbiór ma miejsce przy zupełnej dojrzałości jagód. **W.** ma licznych nieprzyjaciół w różnych ptakach i owadach; szkodzą jej bardzo mrozy, wiatry, długotrwałe deszcze i zbytnia susza; największe zniszczenie sprowadzał grzybek winny, *Oidium* (ob.) *Tuckeri*, ale daleko jeszcze groźniejszą okazała się *Phylloxera* (ob.). Jagody winne, oprócz użytku na wino, służą także do użytku bezpośredniego (kuracja winna), suszone stanowią rodzenki (ob.), dalej przerabiają się na alkohol, wódki francuskie, ocet winny, cukier gronowy, kamień winny i t. d. Z nasion otrzymuje się olej tłusty, używany do potraw. Drewno używa się na wyroby tokarskie. Por. Jankowski „Krzew winny, jego hodowla w gruncie i budynkach" (1877).

Winoroślowate, *winowiciowate (Ampelideae, Viticeae, Sarmentaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, cechuje się kwiatami dwupłciowemi, prawidłowemi, o kielichu małym, 4—5 ząbkowym, 4—5 płatkach, tyluż pręcikach, płatkom przeciwległych; zawiązek wolny o znamieniu prawie bezszyjkowem. Zawiązek ma zwykle dwie komórki, których przegroda przy dojrzewaniu często ginie; jagoda jest dosyć soczysta. Należą tu krzewy wiciowate, zwykle wspinające się, o liściach naprzemianległych. Zawierają mnóstwo soku wodnistego, który łatwo sączą. Kwiatostan często przeobraża się w wąsy. Należy tu kilka tylko rodzajów, ale kilkaset gatunków.

Winslowa otwór, otwór między dwoma listkami otrzewnej (ob.), otaczającemi naczynia wątrobowe i przewody żółciowe; od góry ograniczony jest częścią wątroby, od tyłu żyłą główną dolną, od dołu dwunastnicą, a od przodu siecią małą.

Winsor Justyn, historyk amerykański, * 1831 w Bostonie, † 1897 w Cambridge. Był bibljotekarzem w Bostonie, a od 1871 w Cambridge. Zajmował się specjalnie dziejami odkrycia Ameryki.

Wint, gra w karty, ob. Wist.

Winter, Piotr von..., kompozytor niemiecki, * 1755 w Manheim, † 1825, uczeń Voglera, kapelmistrz w Monachjum. Z 18-tu jego oper „Das unterbrochene Opferfest" („Przerwana ofiara") najświetniejsze miała powodzenie. Opera ta, wystawiona na scenie warszawskiej w 1802 r., zyskała 77 przedstawień. Pracował on także bardzo skutecznie nad udoskonaleniem śpiewu w Niemczech i w tym celu wydał „Szkołę śpiewu" (4 cz., Moguncja, 1824).

Winter Jerzy, historyk austrjacki, * 1846 r. Jest dyrektorem archiwum państwowego dworskiego (od 1897), oraz członkiem akademji. Wy-

dał: „Archiv für oesterreichische Landeskunde“ i t. d.

Wintera, *korzybiel, cynamon biały, cynamon magielański,* rodzaj roślin z rodziny bobrownikowatych, włączony do rodzaju *Drimys* (ob.).

Winterfeld, Hans Karol v..., słynny wojownik z czasów Fryderyka Wielkiego, * 1709 w Vanselow na Pomorzu. W 16 roku życia wstąpił do służby wojskowej i jako ulubieniec króla, posunąwszy się szybko na wyższe stopnie, odznaczył się jako jeden z najlepszych generałów podczas wojen śląskich; używany też był do załatwiania najważniejszych misji dyplomatycznych. Poległ 7 września 1757 r. pod Göslitz w bitwie z Austrjakami. Wzniesiono mu posąg na placu Wilhelma w Berlinie. Por. Varnhagen von Ense „Leben des Generals von **W.**“ (Berlin, 1836).

Winterfeld Karol Jerzy August Vivigens,* 1784 w Berlinie, † 1852; w 1823 — 47 tajny starszy radca trybunału; zasłużył się głównie przez obznajmienie Niemiec północnych z włoską muzyką kościelną XVI i XVII wieku. Jako posiadacz znakomitego zbioru dawniejszych kompozycji i znawca dziejów muzyki, ogłosił kilka wielkiej wartości prac, jak: „Zur Geschichte heiliger Tonkunst“ (2 cz., 1850—52); „Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältniss zur Kunst des Tonsetzes“ (3 cz., 1843 — 47); „Johannes Gabrieli und sein Zeitalter“ (3 t., 1834); „Palestrina, seine Werke und dessen Bedeutung.“

Winterhalter Franciszek Ksawery, znakomity portrecista, * 1805 w Saint-Blasien w Badeńskiem, † 1873. Kształcił się w Kalsruhe, Monachjum i Paryżu, gdzie 1834 r. osiadł stale i zyskał wielki rozgłos jako portrecista. Oceniając jego wysoki talent, Napoleon mianował go swoim malarzem nadwornym. Utwory **W.** odznaczają się nieco przesadnym wdziękiem, ale obok tego piękną kompozycją. Do najcelniejszych jego portretów należy niezawodnie wizerunek cesarzowej Eugenji z ośmiu damami honorowemi. Z innych utworów **W.** słynne są: „Dolce far niente“ (1836); „Decamerone“ (1837); „Neapolitanka przy studni,“ „Dziewczyna z Ariccia“ (1838); „Florinda w kąpieli“ (1853).

Winternitz Wilhelm, lekarz, * 1835 w Jozefowie w Czechach, kształcił się w Pradze, 1858 r. wstąpił jako lekarz do marynarki austrjackiej, od 1861 zajął się hydroterapją, której dał podstawy naukowe. W r. 1881 został nadzwyczajnym, 1898 zwyczajnym profesorem hydroterapji w uniwersytecie wiedeńskim. Od roku 1865 prowadzi zakład wodoleczniczy w Kaltenleutgeben. Ogłosił: „Die Hydrotherapie auf physiologischer und klinischer Grundlage“ (2 t., 1877—80, 2 wyd., 1890) i in. Od 1891 r. wydaje „Blätter für klinische Hydrotherapie.“

Winterthur, jedno z najpiękniejszych miast Szwajcarji, w kantonie Zurich, nad rzeką Eulach, w okolicy otoczonej dokoła winnicami, leży przy zbiegu kilku dróg żelaznych, posiada gimnazjum, szkołę techniczną, fabryki wyrobów bawełnianych, jedwabnych, maszyn i in., liczy 17,700 m.

Winther Rasmus Willads Chrystjan Ferdynand, jeden z najcelniejszych liryków duńskich, * 1796 w Fensmark na wyspie Zelandji, † 1876. Mieszkał stale w Kopenhadze i pobierał przyznanej przez sejm 1,000 talarów rocznej pensji. Utworów swych sporządził sam **W.** zbiorowe wydanie p. t.: „Samlede Digtuinger“ (9 t., Kopenhaga, 1860—72, t. 11). Oprócz poezji lirycznych pisał także i nowele.

Wintzingerode Ferdynand, baron, * 1770 w Bodenstein, † 1818 w Wiesbaden, służył naprzód w heskiem, potem w austrjackiem wojsku, a następnie 1797 przeszedł do służby rosyjskiej, gdzie począwszy od stopnia majora pułku kirasjerów, walecznością swą posunął się do wyższych stopni; w r. 1802 mianowany już był generałem adjutantem cesarza Aleksandra I i miał czynny udział następnie w wojnie Rosji przeciwko Napoleonowi, gdzie imię jego w działaniach armji rosyjskiej jest zawsze bardzo zaszczytnie wspominane. Uwolniony 1818, dla zobaczenia się z rodziną swoją w Niemczech.

Wintzingerode Jerzy Ernest Levin, hrabia państwa, mąż stanu wirtemberski, * 1752, † 1834. Syn jego hr. Henryk Levin, * 1778, † 1856, był posłem w Monachjum, Paryżu, Petersburgu, Wiedniu, później ministrem stanu.

Wiorsta, miara drogowa rosyjska, =1066,79 metra czyli prawie 1,067 kilometra; nawzajem kilometr=0,9374 wiorsty. Mila, obejmująca 7 wiorst, =7467,6 metra, jest nieco większa od mili geograficznej, która czyni $^1/_{15}$ stopnia równika, zatem =7420,439 metra. Ob. Rosyjskie miary.

Wiosenny punkt, *punkt równonocny wiosenny,* ob. Równonocne punkty.

Wiosna, pora roku, ob. Rok.

Wiosnówka, *głódek, mrzygłód (Draba),* rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, włączony też do rodzaju pieprzycy (ob.), obejmuje zioła drobne, z których *D. verna,* o kwiatach drobnych, białych, jest bardzo u nas na wiosnę pospolita. Większy gatunek, *D. muralis,* wyższy, o kwiatach żółtawych, przytrafia się rzadziej.

Wippach lub *Wipbach,* po słowiańsku *Ipawa* lub *Wipawa,* miasto okręgowe w Krainie, w pobliżu morza Goryckiego, nad rzeką Ipawszycą (Wippach), na południo-zachód od Lublany, ma zwaliska dawnego zamku i około 2,800 miesz. W okolicy znajdują się wyborne winnice, dające wino zwane pikolit; figi dojrzewają dwa razy do roku; rodzą się oliwki, a cyprys jest drzewem polnem.

Wir, w ogólności obrót; *ruch wirowy* toż co ruch obrotowy (ob. Ruch); w szczególności wszakże wir oznacza ruch obrotowy, jaki często przybiera woda lub powietrze; wiry takie są zwykle następstwem spotkania się dwóch prądów przeciwnych, lub też uderzenia prądu o skałę lub inną za-

wadę. Ruch wirowy powietrza, gdy obejmuje obszar niewielki, nazywa się *trąbą*, gdy występuje na przestrzeni rozległej, tworzy *cyklon* (ob. Wiatr). Prawa ruchu wirowego wykazał dopiero Helmholtz. Ruchy wirowe są to ruchy obrotowe, które dokonywają się koło osi, bądź statecznych, bądź też dokoła osi, które na pozór miejsce swe zmieniają. Warunkiem powstawania wirów w płynach jest tarcie; w cieczy idealnej, od tarcia wolnej, ruchy wirowe ani powstawać, ani zagładzie ule-

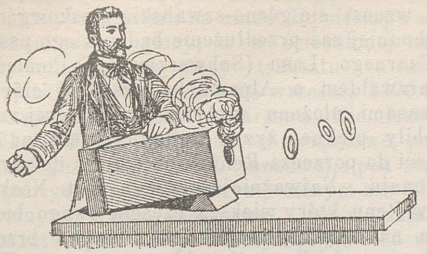

Wywoływanie wirów.

gać nie mogą; jeżeli w niej zatem zachodzą, to istnieją wiecznie. Jakkolwiek własność ta tycze się tylko płynu hypotetycznego, w którym ruch dokonywa się bez tarcia, można ją okazać doświadczalnie na pierścieniach dymu, rozchodzących się w powietrzu. Do wywołania ich służyć może skrzynka, opatrzona otworem i napełniona dymem (ob. fig.). Pierścień taki jest niepodzielny, przed nożem szybko poruszanym usuwa się lub wije dokoła niego, budzi w nas pojęcie niezniszczalności. Na tej zasadzie oparł Thomson swą teorję *atomów wirowych* (ob. Atom). Descartes użył teorji wirów dla wytłómaczenia ruchów niebieskich i mechanizmu świata; teorja ta jednak upadła w obec teorji Newtona ciążenia powszechnego.

Wirballen, niemiecka nazwa Wierzbołowa.

Wirczyk (*Vorticella*), ob. Wymoczki.

Wirgiljusz, *Wergiljusz* (*Publius Vergilius Maro*), najznakomitszy epicki i dydaktyczny poeta rzymski, * 70 roku prz. Chr. w Andes pod Mantuą, † 19 r. po Chr. w Megarze. Jakkolwiek syn niebardzo zamożnego chłopa, otrzymał jednak staranne wykształcenie w Kremonie i Medjolanie a uzupełnił je w Rzymie, gdzie przebywając od 53 r. zwrócił na siebie uwagę żartobliwym poemacikiem „Culex“ (Komar). Po kilkoletnich studjach wrócił do miejsca swego urodzenia i ogłoszeniem naśladowanych z Teokryta Sielanek, zatytułowanych „Bucolica“ albo „Eclogae“, dał się poznać

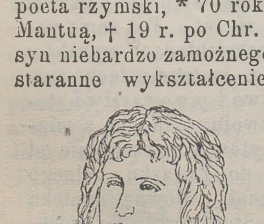

Wirgiljusz.

szerszej publiczności oraz Azynjuszowi Pollionowi, a przez tego wszedł w bliższe stosunki z Mecenasem (ob.) i samym Oktawjanem Augustem. Odtąd należąc do grona poetów, grupujących się około Mecenasa, całą swą działalność poświęca uświetnieniu domu Augustowego i był jednym z głównych twórców owej epoki, znanej w historji literatury rzymskiej pod nazwą *klasycznej*. Ogłosiwszy poemat dydaktyczny o rolnictwie „Georgica“ (w 4 księgach), za pobudką Augusta pracował następnie aż do końca życia, mieszkając po większej części w Kampanji, nad głównym swym utworem, epopeją „Aeneis“ (Eneida), którą ułożył w 12 księgach i w której opiewa Eneasza, jego osiedlenie się w Italji oraz sławę rodu Juljuszowego. Poemat ten, dla którego wykończenia udał się **W.** do Grecji, nie był ostatecznie wygładzany i wedle życzenia **W.** miał być spalony; jednakże przyjaciele poety, Varius i Tucca, uskutecznili jego wydanie. Zwłoki **W.** przewieziono z Megary do Italji i pochowano pod Neapolem. Oprócz wyżej wymienionych przypisują ieszcze **W.** następujące mniejszego rozmiaru utwory: „Ciris“, „Copa“, „Moretum“ i „Catalecta“ (zbiór mniejszych 14 poemacików), ale autentyczność dzieł tych dotąd nie jest udowodniona. Sława poetycka **W.**, dopóki nie zapoznano się bliżej z Homerem, niepomiernie była przeceniana; w nowszych dopiero czasach wykazano w porównaniu z Homerem wielki brak oryginalności. Mimo to przecież piękność języka poetycznego, szereg ślicznych i oryginalnych zresztą opowieści w Eneidzie, a obrazków wiejskich w „Georgikach“ zapewniają zawsze **W.** jedno z pierwszych miejsc w rzędzie poetów klasycznych. **W.** był ulubieńcem swego narodu. Z wierszów jego poezji w innych zestawieniach układano nowe poematy (ob. „Cento“), a w wiekach średnich używano ich nawet do wyroczni (stichomancja). Sam **W.** w podaniach ludu stał się czarnoksiężnikiem. Celniejsze z nowszych wydań pism **W.** sporządzili: Wagner (5 t., Lipsk, 1830—41); Jahn (4 wyd., Lipsk, 1857); Ladewig (5 wyd., Berlin, 1867—68); Ribbeck (t. 1—4, Lipsk, 1859—68), razem z „Prolegomena critica“ (Lipsk, 1866). Na język polski tłómaczyli **W.** częściowo lub całkowicie: J. Kochanowski, Ach. Kmita, M. Błażowski, Jac. Przybylski, Józef Lipiński, Trębecki, Molski, Franc. Dmochowski (Eneidę), Otwinowski, Przybylski, Kotiużyński i Frankowski (Georgica), Nagurczewski, Lipiński, Gorczyczewski, Motty.

Wirginja, jeden ze stanów Związku półn. amerykańskiego, rozciąga się na wschodnim i zachodnim stoku Alleganów, między oceanem Atlantyckim a rzeką Ohio. Jest to najdawniej zamieszkały kraj z całego terytorjum Unji. Obecnie **W.** dzieli się na dwa stany; *Wschodnią* i *Zachodnią* **W.** Pierwsza posiada 109,940 klm. kw. i 1,750,000 m. (w tej liczbie do 700,000 kolorowych), ma grunt urodzajny, bogaty w płody mineralne (węgiel i że-

lazo) i wydający wyborny tytoń, zboże i bawełnę Rzeki główne są: Potomac i James. Przemysł i handel z (Nowym Yorkiem głównie) w dość kwitnącym dziś stanie; stolicą jest Richmond. Na kongres wysyła 2 senatorów i 10 reprezentantów. Dług publiczny stanu wynosi 34,227,234 dol. (1890), nie licząc długów hrabstw. Na terytorjum **W.** założoną była w r. 1607 w Jamestown pierwsza osada europejska w Ameryce, nadana sir Walterowi Raleigh, który na cześć swej niezamężnej królowej Elżbiety nazwał ją *Wirginją*. Stan ten jako jeden z najdawniejszych był najważniejszym pośród 13 Stanów Zjednoczonych Ameryki. Pierwszą swoję ustawę konstytucyjną otrzymał w r. 1776, terażniejszą zaś w r. 1851. W r. 1860 **W.** przyłączyła się do konfederacji Stanów południowych i stanowiła ognisko amerykańskiej wojny domowej. **W.** *zachodnia* została odrębnym stanem wskutek wojny 1862 i została jako niezależny stan przyjęta do związku w 1863 r. Liczy ona 64,180 klm. kw. i 875,000 miesz. (33,000 kolorowych). Stolicą jej jest miasto Charleston, ale najważniejszem miastem Wheeling. Na kongres wysyła 2 senatorów i 4 reprezentantów.

Wirginja, córka plebejusza rzymskiego Wirginjusza zabita przez własnego ojca, gdy dziewiczości jej zagrażał decemwir Appijusz (ob.).

Wirgińskie wyspy *(Dziewicze wyspy)*, jest to gromada 60 blizko wysepek, stanowiących część Małych Antyllów (ob). Leżą one na wschód od Portorico pod 18° szerok. płn. i 65° dług. zach. od Gr. i obejmują ogółem 694 klm. kw. z 41,000 miesz. Wyspy te podzielone są między Hiszpanję (170 klm. kw. i 3,500 miesz.), Danję, (wyspy Św. Krzyża, Św. Tomasza i Św. Jana, razem 359 klm. kw. i 32,786 m.), oraz Anglję (Tortola, Anegada i kilka innych, razem 165 klm. kw. i 4,816 m.).

Wirjal, *virial* (z łac. *vis*, siła), *silnik*, pojęcie wprowadzone przez Clausiusa w teorji mechanicznej ciepła, oznacza średnią siłę żywą czyli energję ciała pozostającego w ruchu perjodycznym. Pojęcie to dozwala sprowadzić teorję ciepła do ogólnych zasad mechaniki.

Wirjatus (łac. *Viriathus*), pasterz luzytański, kierował powstaniem (149—139 prz. Chr.) narodu swego bardzo pomyślnie przeciwko uciskowi Rzymian, lecz za sprawą Serwiljusza Cepiona by 139 r. prz. Chr. zdradziecko zamordowany, a Luzytanja zmuszona do uległości.

Wirki, robaki, ob. Wirujące.

Wirmo, powiat gub. Abo-Bierneborskiej w Finlandji, w zachodniej jej części, przytykający do morza Baltyckiego, zajmuje 1,189 klm. kw. i liczy 20,644 m. (1895).

Wirnt von Grafenberg, poeta niemiecki z XIV w., napisał poemat o rycerzu okrągłego stołu Wigalois. — Por. Bethge *Wirt von Grafenberg* (1881).

Wirowy ruch, ob. Ruch i Wir.

Wirzeń Karol, poeta szwedzki, * 1842 roku w Bellata (Uplandja), członek akademji, pisał wiele poezji, odznaczających się pięknością, formy, 2 wyd. 1877 i 1880—84). Pisywał także artykuły estetyczne i literackie.

Wirszajtos, pseudonim Ign. Chodźki.

Wirtemberg *(Württemberg)*, królestwo w południowych Niemczech, graniczy z Bawarją, Badenem, księstwami pruskiemi Hohenzolleru i jeziorem Boden. Rozległości ma 19,517 klm. kw. i 2,165,765 miesz. (1900). W południowej części kraju wznosi się górno-szwabskie płaskowgórze, w zachodniej zaś przedłużenie badeńskiego pasma gór Czarnego Lasu (Schwarzwald). Pomiędzy Schwarzwaldem a Alpami bawarskiemi ciągnie się tarasami ułożona wyżyna, śród której rzeki wyżłobiły piękne i żyzne doliny. Rzeki należą w części do porzecza Renu, w części zaś do porzecza Dunaju. Najważniejszą z nich jest Neckar, dopływ Renu, który większą częścią swego biegu płynie na terytorjum **W.** i tu z lewego brzegu przyjmuje rzeki Enz z Nagoldem, z prawego Fils, Rems, Murr, Kocher i Jaxt. Dunaj przerzyna kraj na przestrzeni mil 14 od Tuttlingen do Ulm, gdzie się staje spławnym i z lewego brzegu zabiera rzekę Blau, z prawego pograniczną Iller. Największe jeziora są: Boden i Federsee ped Buchau. Z 32 zdojowisk mineralnych najsławniejsze są: Wildbad i Cannstadt. Klimat jest w ogólności zdrowy, łagodniejszy w północnej niż w południ. w części, najłagodniejszy zaś w dolinach rzek Neckar, Kocher, Tauber i Enz. Grunt nader urodzajny dostarcza wszelkiego rodzaju zboża na potrzeby miejscowe, a nadto rodzi obficie len, konopie, i tytuń. Ważną bardzo gałąź w przemyśle rolniczym stanowi uprawa wina, tudzież drzew owocowych i jarzyn. Hodowla bydła stoi na wysokim stopniu doskonałości, a wielkiego także znaczenia jest gospodarstwo leśne. Z produktów górniczych tylko sól i żelazo stanowią jedno z ważniejszych źródeł bogactwa krajowego. Wyrobów z żelaza i innych metalów dostarczają liczne fabryki. Płóciennictwo zaniedbane dawniej, obecnie szybko się rozwija; wyroby wełniane i bawełniane podnoszą się coraz wyżej. Toż samo powiedzieć można o papierniach, zakładach wyrobów chemicznych, tytuniu, skór, instrumentach muzycznych i t. d. Gorzelnictwo i piwowarstwo stoją na wysokim stopniu rozwoju. Handel, a mianowicie spedycyjny i tranzytowy, szczególnie od chwili przystąpienia **W.** do Związku celnego (1834), ogromnie się rozwinął. Główne ogniska handlu są: Heilbronn, Ulm, Stuttgard. Na szczególną wzmiankę zasługuje handel księgarski **W.**, a mianowicie w stolicy przeszło 100 księgarń, tudzież inne gałęzie łączącego się z tym handlem przemysłu. Oświata w kraju jest bardzo wysoko posunięta. Na czele zakładów naukowych stoi uniwersytet w Tubindze, obok którego istnieją 2 licea, 13 gimnazjów, 63 szkoły realne, 3 gimna-

zja realne, 64 szkoły łacińskie, 4 lipca realne, 17 wyższych szkół realnych, mnóstwo różnych szkół fachowych, seminarja duchowne i nauczycielskie oraz kilka tysięcy początkowych szkółek. W Stuttgardzie istnieje politechnika, konserwatorjum muzyczne, sztuk pięknych, szkoła wyższa handlowa i in. Akad. rolniczo-leśna w Hohenheim. Bogate zbiory (bibljoteka z 430,000 tomów) naukowe i artystyczne, liczne stowarzyszenia i t. p. Religja panująca jest ewangelicka, katolików liczą 625,000, żydów 12,000.—**W.** jest monarchją dziedziczną konstytucyjną, która za czasu Bundestagu miała w plenum cztery głosy, a w ścieśnionej radzie jeden, obecnie na mocy traktatu zawartego ze Związkiem Północnym z 25 września 1870 i na podstawie konstytucji cesarstwa Niemieckiego z 1871 r. **W.** stanowi państwo związkowe, posiadające 4 głosy w Radzie Związkowej, i pod względem politycznym, wojskowym, celnym zawisłe od centralnych władz cesarstwa. Ustawą zasadniczą państwa jest karta konstytucyjna z 25 września 1819, która w latach 1848—51 rozmaitym uległa zmianom, jednakże później znowu przywróconą została. Reprezentację krajową stanowią dwie izby: izba panów z 45 członków (36 dziedzicznych, 9 dożywotnich) i izba deputowanych z 93 członków, pomiędzy którymi 13-u szlachty 7 z miast głównych, 63 z drobnych posiadaczy i 10 różnorodnych. Zarząd kraju zostaje pod sterem sześciu ministerjów: sprawiedliwości, spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych, duchownych i oświecenia, wojny, skarbu. Pod względem polityczno-administracyjnym dzieli się królestwo **W.** na cztery obwody: Neckaru, Szwarcwaldu, Dunaju i Jagstu, rozpadające się na 64 okręgi. Miasta ważniejsze są: Stuttgart (176,000 m.), Ulm (43,000), Heilbronn (38,000) i Esslingen. Dochody państwa wynosiły w 1900/1901 roku 82,222,006 marek, wydatki zaś 81,364,737 marek. Udział **W.** we wspólnych wydatkach cesarstwa wynosił 18,978,470 marek. Dług publiczny w d. 1 kwietnia 1900 r. wynosił 34,558,261 marek, dług kolei żelaznych 448,178,139 marek. *Armja* **W.** rekrutuje się i organizuje na mocy ustawy o służbie wojskowej, obowiązującej dziś w całem cesarstwie, i stanowi XIII korpus armji cesarstwa, składający się na stopie pokoju z 10 regimentów piechoty, 4 regimentów kawalerji, 2 regimentów artylerji polnej, jednego batalionu pionierów i jednego służby pociągowej, oraz jednej kompanji kolejowej. *Herb* przedzielony jest wzdłuż i zawiera po stronie prawej na tle złotem trzy rogi jelenie (dawny herb dynastji), po lewej zaś, również na tle złotem, trzy czarne lwy (herb Szwabji). — Por. Memminger „Beschreibung des königreichs **W.**“ (43 zesz., Stuttg. 1841); „Das Königreich **W.** eine Beschreibung von Land, Volk und Staat“ (1882—86, 3 tomy); Hartmanna „Durch Schwaben“ (Zurich, 1895).

Herb Wirtembergji.

Historja. **W.**, zamieszkany pierwotnie przez Swewów, dostał się Rzymianom, potem Alemanom, którzy r. 496 przeszli pod władzę Franków, a ich posiadłości weszły częścią w skład ks. Reńsko-Frankońskiego, częścią w skład ks. Szwabskiego, które istniało do końca XIII w. Około tegoż czasu poczęło się tworzyć hrabstwo **W.**, którego pierwszym znanym z dokumentów władcą jest Konrad (1092 r.). Ciągły wszakże szereg hrabiów **W.** rozpoczyna się dopiero od hrabiego Ulryka (1241—63), posiadacza znacznych ziem w dolinie Nekary i Renu. On i potomkowie jego, korzystając z upadku Hohenstaufów, rozszerzali swe posiadłości. Syn jego Konrad wybudował zamek **W.**, od którego cała rodzina przybrała nazwę. Eberhard Dostojny (1279—1325), wygnany przez Henryka VII, po jego śmierci nie tylko swoje posiadłości odzyskał, nadto jeszcze je powiększył i obrał za stolicę Stuttgard. Eberhard IV Kłótliwy (1344—92) pokonał związek miast pod Döffingen (1388) i wojnę tę wyzyskał na swą korzyść. Eberhard VI (1417—19), zaślubiwszy Henrykę Burgundzką, otrzymał w posagu hrabstwo Mömpelgard. Synowie jego, Ludwik III i Ulryk VI, podzielili się spadkiem ojcowskim w r. 1442, ale r. 1482 przywrócono i zawarowano niepodzielność państwa (120 m. kw.), lubo nie zawsze jej przestrzegano. Eberhard VII Brodaty († 1495) z linji Ludwika nadał krajowi konstytucję stanową i założył uniwersytet (1477), a po burzliwie spędzonej młodości rządził bardzo chwalebnie i został r. 1495 księciem. Jego syn Eberhard II został 1498 strącony, a synowiec tegoż Ulryk (ob.), jeden z najznakomitszych książąt **W.**, ściągnął na się taką niechęć szlachty i związku Szwabskiego, że został wygnany, a kraj jego r. 1520 Austrji sprzedany. Połączywszy się jednak z protestantami, odzyskał Ulryk przy ich pomocy r. 1534 swe księstwo i zaprowadził reformację. Syn jego Krzysztof (1550—68 i wnuk Ludwik Pobożny (1568—93) pracowali w duchu Ulryka nad utwierdzeniem reformacji i poprawą szkolnictwa. Synowiec Ludwika, Fryderyk I, usiłował zaprowadzić rządy absolutne, ale umarł (1608), nie dopiąwszy w zupełności swych celów. Jego syn Jan Fryderyk (1608—16) był człowiek dobroduszny i słaby. Za jego panowania powstały linje boczne. Mömpelgardzka (wygasła r. 1723), Weiltingeńska (wygasła 1705 r.) i Oleśnicka (1792). Podczas wojny 30-letniej bardzo wiele ucierpiał **W.**, a książę Eberhard III (1629—74) musiał nawet uciekać przed Austrjakami. Drugi syn jego Eberhard Ludwik (1693—1733 r.) zostawał pod zgubnym wpływem swej kochanki Grävenitz. Karol Aleksander (1733—37) odznaczył się chlubnie w służbie wojskowej austrjackiej, lecz jako książę zabrnął w drażliwe zatargi ze stanami krajowemi i skarb państwa wydał na łup

Żyda bankiera Süss-Oppenheimera. Rządy syna jego Karola Eugenjusza (1744—93) odznaczały się w pierwszej połowie marnotrawstwem, zbytkami i samowolą oraz burzliwemi zatargami ze stanami krajowemi, później atoli zmienił się stan rzeczy pod zbawiennym wpływem hrabiny Hohenheim. Po nim panowali z kolei bracia jego, Ludwik Eugenjusz (do 1795) i Fryderyk Eugenjusz (do 1797), a po tym ostatnim nastąpił syn jego Fryderyk, który, odstąpiwszy związku z Austrją i zawarłszy przymierze z Francją (1802), zyskał 1803 r. z tytułem elektorskim powiększenie granic o $29^3/_4$ mil kw., a po nieszczęśliwej dla Austrji wojnie (1805), otrzymał układem w Brünn (12 grudnia 1805), większy jeszcze przybytek terytorjalny z tytułem królewskim. W r. 1806 przystąpił do związku reńskiego, ale 1813 r. wszedł do ligi przeciw Napoleonowi i dopiero 1 września 1815 r. wpisał się do związku niemieckiego. Śród sporów i zatargów konstytucyjnych, † 1816 r. Syn jego, król Wilhelm I (1816—64, rządził dobrze, nadał krajowi 1819 r. zgodniejszą z duchem czasu konstytucję, która w rozmaitych epokach, jak w latach 1830 i 1848, ważne wewnątrz kraju wywołała wstrząśnienia. W r. 1848 utworzył król 9 marca ministerjum, złożone z przywódców opozycji, a 1849 musiał przyjąć i uznać nową ustawę konstytucyjną. Przeciwko unji pruskiej **W.** oświadczył się stanowczo. Po bezskutecznych usiłowaniach porozumienia się ze stanami względem radykalnego prawa wyborów (1849) i po kilkakrotnej zmianie ministerjum, powrócono w r. 1850 do konstytucji z r. 1819. Tak w sprawie związku celnego, jak i wielu innych ważniejszych rząd **W.** działał jednozgodnie z państwami środkowych Niemiec głównie przeciw tendencjom pruskim. Zatargi z Kościołem katolickim (1853—1857) ukończyły się zawarciem konkordatu z Rzymem (1857 roku), zapewniającego Kościołowi autonomję korporacyjną, co znowu wywołało niezadowolenie ewangelików. Konkordat ten odrzucony został przez stany 1861 roku i przez rząd zawieszony. Występując ciągle z opozycją przeciw Prusom, popierał **W.** w sprawie szlezwig-holsztyńskiej (1864) prawa księcia Augustenburskiego. Po Wilhelmie († 1864 roku) objął rządy syn jego Karol, który pod przewodnictwem swego ministra Varnbüllera w wojnie 1866 roku wziął stronę Austrji, ale po niepomyślnym jej przebiegu musiał zawrzeć z Prusami (13 sierpnia 1866) pokój i mocą tego pokoju zapłacił zwycięzcy 8 miljonów talarów, oraz był przynagłony do zawarcia z nim przymierza zaczepno-odpornego, okrywanego czas jakiś tajemnicą. Od tej pory organizuje się w **W.** stronnictwo narodowo-liberalne, pragnące przystąpić do związku półn.-niemieckiego. Przeciwko tym tendencjom agitują silnie partykularyści, ultramontanie i demokraci i pozyskują znaczną większość w sejmie. ale rząd mimo to musiał przeprowadzić reformę wojskową wedle wzoru i wymagań pruskich. Partja ludowa przeciw tej reformie okazała niechęć wielką na zgromadzeniach swych w Stuttgardzie i w petycjach wiosną 1870 r. Wśród sporów wewnętrznych między stronnictwami: partykularystycznem a wielko-niemieckiem, wybuchła wojna Francji z Prusami, a rząd **W.** stanął po stronie Prus, i dywizja wojsk würtemberskich, została przyłączona de 3-ej armji pruskiej. Skutkiem nieszczęśliwej dla Francji wojny partja wielko-niemiecka znacznie się wzmogła; **W.** przystąpił 25 listopada 1870 do związku półn.-niemieckiego, a następnie został częścią składową nowo utworzonego cesarstwa Niemieckiego 1 stycznia 1871. Przy wyborach do sejmu rzeszy wybrano 16 narodowo-liberalnych i ultramontanina. W polityce wewnętrznej **W.** zajmowano się sprawami religijnemi i ekonomicznemi. W 1887, po śmierci ministra Juliusza Höldera, pełnomocnika w radzie związkowej, został von Schmid ministrem spraw wewnętrznych. Różnice wyznaniowe zastrzyły się pod wpływem agitacji katolickiej Związku ludowego i dały początek do wytworzenia się Centrum Wirtemberskiego. Wybory 1895 do sejmu krajowego wywołały przewrót, tak, że przywódca partji ludowej Payer wybrany był prezydentem izby. Następnie przyszła po obrady kwestja reformy konstytucji. Według przyjętego w 1898 w drugiem czytaniu przez izbę projektu izba pierwsza, t. j. wyższa, ma się składać nie z 26, lecz z 48 członków (książąt krwi, przedstawicieli rycerstwa, kościołów chrześcijańskich uniwersytetów, oraz 8 mianowanych przez króla). Izba II (niższa) ma liczyć 72 przedstawicieli okręgów urzędowych, 9 miast, oraz 21—wybranych proporcjonalnie w 4 okręgach. Centrum zastrzegło, iż przyjmuje konstytucje tylko warunkowo i ostateczne przyzwolenie da tylko w razie, jeżeli kierunek wychowania katolickiego religijnego powierzony będzie biskupom, etc. Centrum domagało się wniesienia tego do konstytucji. Rząd zwalczał te życzenia, i ostatecznie parlament je odrzucił. Wskutek tego projekt rządowy reformy konstytucji upadł, gdyż centrum, cofnęło swoje głosy. Reforma podatkowa szła bardzo opornie. Sejm krajowy 1899 nie przeprowadził. 3 listopada 1900 skończyła się kudencja sejmu, w którym dominowały żywioły socjalistyczne i ultramontańskie. W parę tygodni potem ustąpił dotychczasowy długoletni prezes ministrów, aaron Mitnacht, prezydjum objął na krótko minister wojny Schott von Schottenstein, a 15 kwietnia 1901 minister sprawiedliwości Breitling. Nowy sejm zebrał się 15 stycznia 1901, zasiadało w nim 28 deputowanych partji ludowej, 18 centrum, 12 partji niemieckiej, 6 konserwatystów i członków związku chłopskiego i 5 socjalistów. Związek pomiędzy ludowcami i centrum rozerwał się, i wskutek tego rząd przedstawił po raz drugi projekt reformy konstytucji. Na tronie wirtemberskim, zasiadł od r. 1891, t. j. od śmierci króla Karola, król Wilhelm

II (ob.).—Porów. Sattlera „Allgemeine Geschichte von Würtemberg unter den Grafen“ (5 t., 1764—68); tegoż „Neuere Geschichte von Würtemberg unter den Herzogen“ (13 t., Ulm 1769—1784); Spittlera „Geschichte Würtembergs“ (Getynga, 1783); Pfistera „Geschichte von Schwaben“ (5 t., Heidelb. 1803—27); Pfaffa „Geschichte des Fürstenthums und Landes Würtemberg“ (2 wyd., 3 t., Stuttg., 1835—39); Stälina „Würtembergische Geschichte“ (t. 1—4, Stutt. i Tübinga 1842—83); Pfistera „Geschichte der Verfassung des Würtemberg. Hauses und Landes“ (opracowana przez Jägera, Heidelb., 1867); Kuglera „Herzog Ulrich zu **W.**“ (Stuttg., 1875); tegoż „Herzog Christoph zu **W.**“ (1 i 3 t., Stuttg., 1868 — 72). P. F. Stälina „Geschichte Wirtembergs“ (Gotha, 1888).

Wirtemberska Marja Anna, księżna, córka Adama i Izabelli, książąt Czartoryskich, * 1768, † 1854 w Paryżu, zaślubiła 1784 Ludwika księcia wirtemberskiego, siostrzeńca Fryderyka II króla pruskiego, z którym się rozwiodła w r. 1792 i osiadła w domu rodzicielskim w Puławach. Napisała romans wielkiej w swoim czasie używający wzięłości pod tyt.: „Malwina czyli domyślność serca“ (Warszawa, 1816, 4 wyd , 1828), będący pierwszą próbą nowoczesnej powieści polskiej. Po r. 1831 mieszkała z matką w Wysołku w Galicyi, skąd w r. 1838 przeniosła się do Paryża.

Wirtemberski Maksymiljan, książę z domu panującego, w 15 roku życia przybył do Polski, by się zaciągnąć do armji Karola XII, króla szwedzkiego. W r. 1703 miał udział w bitwie pod Pułtuskiem i przy oblężeniu Torunia; odtąd towarzysząc wszędzie Karolowi XII, zawarł ścisłe stosunki ze Stanisławem Leszczyńskim, Aleksandrem Sobieskim i innymi znakomitszymi Polakami, stronnikami króla szwedzkiego. Wzięty do niewoli pod Połtawą, został przez Piotra W. wypuszczony na wolność; wracając do ojczyzny, † 1709 w Dubnie. Por. opis jego działań i przypadków, wydany roku 1720 przez jednego z jego dworzan p. t.: „Reisen und Campanien des Prinzen E. M. von Wirtemberg.“

Wirtemberskiego księcia Aleksandra kanał, ob. Rosja: *Wody*.

Wirth Jan Jerzy August, publicysta niemiecki, * 1798 w Hof w Bawarji, † 1848. Wcześnie bardzo wstąpił w szranki opozycji politycznej, lecz z powodu czynnego udziału w uroczystości Hambaskiej skazany został na dwuletnie więzienie; szczęśliwie jednak uszedł do Francji, następnie przebywał w Szwajcarji, skąd w r. 1847 wrócił do Bawarji. Głównem jego dziełem jest „Deutsche Geschichte“ (4 t., Stuttg., 1843—45; 2 wyd. i dalszy ciąg Zimmermanna, 1860—62).

Wirth Jan Ulrych, * 1810 w Dizingen w Wirtemberskiem, † 1879 od 1842 plebanu w Winnenden, filozof i zwolennik metody djalektycznej Hegla. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „System der speculative Ethik“ (2 t., Heilbrunn 1841 „Die specnlative Idee Gottes“ (Stuttg. i Tubing. 1845); „Philosophische Studien“ (2 wyd., Stuttg. 1854).

Wirth Maks, ekonomista niemiecki, syn publicysty *Jana Jerzego Augusta*, * 1822 we Wrocławiu od 1847 czynny jako publicysta, od 1865—75 dyrektor biura statystycznego szwajcarskiego w Bernie, od 1874 spółpracownik czasopisma *Neue freie Presse* w Wiedniu. Ogłosił „Grundzüge der Nationalëkonomie“ (4 t., 1855—73; t. 1, 5 wyd., 1882 r.); „Geschichte der Handelskrisen“ (3 wyd., 1883); „Allgemeine Beschreibung und Statistik der Schweiz“ (3 t., 1870—75) i in. Żona jego, Bettina **W.** (z domu Greiner), * 1849, wydała wiele romansów i nowel po niemiecku i angielsku.

Wirtualny (z łac. *virtus*, cnota, przydatność), w fizyce toż co możliwy, przygotowany. *Energja wirtualna*, toż co energja potencjalna, przygotowana (ob. Energja); *prędkości wirtualne*, toż co przygotowane prędkości (ob.).

Wirtuoz, artysta, który w części technicznej swojej sztuki, mianowicie w łatwości i biegłości wykonania, doszedł wysokiego stopnia doskonałości, a w powszechnem, ścieśnionem użyciu wyraz ten oznacza człowieka biegłego w śpiewie lub grze na jakim instrumencie.

Wirujące, *Wirki (Tubellaria)*, rzęd robaków z gromady płaszczaków (ob.), obejmuje robaki żyjące swobodnie, w wodach słodkich lub słonych, albo w wilgotnej ziemi; mają ciało niestawowate, bardzo rozciągliwe, pokryte rzęsami sprawiającemi wir; gęba i odbyt nie są nigdy złączone. Rozradzają się przeważnie płciowo i najczęściej są obupłciowe. Dzielą się na *prostojelitowe (Rhabdocoela)* i *gałęzistojelitowe (Dendrocoela)*. Z pierwszych rozpowszechniony jest w wodach słodkich

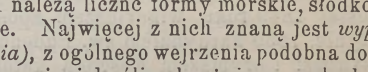

Planaria.

Gyrator hermaphroditus (Prostomum lineare); do drugich należą liczne formy morskie, słodkowodne i lądowe. Najwięcej z nich znaną jest *wypławka (Planaria)*, z ogólnego wejrzenia podobna do pijawki; czołga się jak ślimak, żyje w wodach stojących; po podzieleniu jej na części, każda rozwija się w odzielne zwierzątko.—Por. Claparede „Etudes anatomiques sur les annélides, turbellariés i t. d.“ (1861); Heferstein „Untersuhungen über niedere Seethiere“ (1862), oraz prace Miecznikowa, Schmidta, Schmardy, van Benedena i in.

Wirydarz, mały ogródek kwiatowy, w szczególności cieplarnia do przechowywania przez zimę, w temp. 1°—8°, roślin, które wymagają słabej tylko osłony od mrozów.

Wirydymowskie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Nowo-

grodzkim. Około r. 1773 było w posiadaniu Paców, którzy z niego opłacali kwarty złp. 35, a hyberny złp. 12. Posiadłość ta mylnie w niektórych spisach podskarbińskich przezywaną jest sstwem *Windymońskiem*.

Wirydyt, ob. Diabaz.

Wisby, miasto główne szwedzkiej wyspy Gotlandji, na jej brzegu zachodnim, posiada port, 7,500 miesz., zajmujących się handlem i żeglugą. Niegdyś było to kwitnące miasto hanzeatyckie i liczyło 20,000 miesz. W r. 1361 zburzone zostało przez króla duńskiego, Waldemara IV.

Wisconsin, półn.-zachodni stan unji półn.-amerykańskiej, bardzo urodzajny, skrapiany wodami rzek: Mississippi, St.-Croix, Chippewa, Black-River i 960 klm. długiej rzeki Wisconsin, zajmuje 145,140 klm. kw. i liczy 1,940,000 miesz. Ziemia ta była pierwotnie przez samych Indjan zamieszkałą i liczyła się do stanu Michigan, lecz w r. 1836 uznaną została za terytorjum samoistne, a 9 lutego 1847 przyjętą jako stan udzielny do Unji. Pod względem oświaty **W.** stoi w liczbie pierwszorzędnych stanów. Najważniejsze miasto jest Milwaukee, lecz stolicą rządu jest Madison. Wysyła na kongres 10 reprezentantów oraz 2 senatorów. Rolnictwo zatrudnia 47%, a przemysł 21% ogółu ludności.

Wiscyna, substancja kleista, znajdująca się w jagodach jemioły, jest przezroczysta, w wodzie i alkoholu nierozpuszczalna, rozpuszcza się w eterze, alkaljach i olejkach eterycznych. Używa się na lep na ptaki.

Wiselius Samuel Iperuszoon, jeden z celniejszych poetów holenderskich, * 1769 w Amsterdamie, † 1845 tamże. Przeszedłszy rozmaite koleje losu, był od 1814 naczelnikiem policji w Amsterdamie. Jego tragedje i wybór poezji wyszły p. t. „Mengelen tonneelpoezij“ (5 t., Amsterdam, 1818—1822), których uzupełnienie stanowi tom 6-ty p. t. „Nieuwe gedichten“ (1833).

Wieseman Mikołaj, kardynał, arcybiskup westminsterski, głowa Kościoła rzymsko-katolickiego w Anglji, * 1802 w Sewili, † 1865. Wychowany w Anglji i w Rzymie, pracował usilnie nad zaprowadzeniem hierarchji katolickiej w Anglji i został 1849 roku wikarjuszem apostolskim w Londynie, 1850 kardynałem św. Pudencji, oraz arcybiskupem i prymasem Kościoła katolickiego w Anglji, co wywołało żywą opozycję i długie rozprawy w parlamencie. Prócz wielu dzieł treści teologicznej, napisał znaną powieść „Fabjola,“ z czasów prześladowania chrześcijaństwa, tłomaczoną na wszystkie prawie języki europejskie (przekład polski wyszedł w Krakowie 1857 i 1860 n. wyd. 1885). Por. F. Krupiński w „Pamiętniku relig.-moralnym.“

Wiska kasztelanja, ob. Wizka kasztelanja.

Wiskacza, *Viscacha*, ob. Zającomysz.

Wiskickie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Rawskiem, w ziemi Sochaczewskiej, powiecie Mszczonowskim. Podług lustracji z r. 1620, zaliczały się do niego miasta Wiskitki Kościelne i wieś Stare Wiskitki, które dawniej należały do starostwa Sochaczewskiego. W obszernych lasach tego starostwa królowie polscy w XV i w XVI w. zabawiali się często polowaniem na tury. W r. 1771 posiadała je Paulina ks. Ogińska, miecznikowa wiel. księstwa Litewskiego.

Wiskie starostwo, ob. Wizkie starostwo.

Wiskitki, osada, dawniej miasto w gub. Warszawskiej, pow. Błońskim, nad rz. Radziejówką, pierwotnie wieś, **W.** Kościelne zwana, ulubione miejsce pobytu książąt mazowieckich, którzy się tu łowami zabawiali. Władysław Jagiełło, wracając po zwycięstwie grunwaldzkiem, bawił tu cztery dni u siostry swojej Aleksandry, żony księcia Ziemowita, polując na żubry czyli tury. Zygmunt III przywilejem 1595 r. wyniósł **W.** do rzędu miast. Za Stanisława Augusta **W.** należały do starostwa Guzowskiego, które było w posiadaniu Ogińskich. Tutejszy kościół paraf jalny fundowany był jeszcze za czasów książąt mazowieckich. Obecnie **W.** liczą 4,000 miesz., posiadają dystylarnię oraz farbiarnię wyrobów wełnianych.

Wiskoza, substancja otrzymywana z celulozy przez traktowanie kwasami i siarkiem węgla, rozpuszcza się łatwo w wodzie i służy do klejenia papieru i apretury bawełny. Daje się też przerabiać na płyty, które przy 100° miękną i mogą być dowolnie ugniatane. Przez pomieszanie z barwnikami powstają z niej masy, które dobrze zastępować mogą róg i kość słoniową. Różne jej przetwory mają własności nitrocelulozy, ale są wolne od jej niebezpieczeństw, nie są bowiem tak łatwo palne.

Wislicenus Gustaw Adolf, jeden z głównych obrońców wolności Kościoła w Niemczech, * 1803, † 1875 w Battanne pod Eulenburgiem studjował teologję w Halli, gdzie jako członek tajnego stowarzyszenia pomiędzy studentami, był 1824 r. skazany na 12-letnie więzienie. Amnestjowany 1829, ukończył studja w Berlinie, poczem został kaznodzieją w Klein-Eichstedt. Początkowo skłaniał się do mistycyzmu, przerzucił się następnie w zupełnie przeciwną stronę. Od r. 1841 pastor w Halli, wkrótce dał się poznać jako jeden z przywódców stronnictwa racjonalistów, zowiących się *przyjaciółmi prawdy*. Oskarżony o dążenie do obalenia podstaw wiary, odpowiedział pismem „Ob Schrift ob Geist“ (1845), w którem przyznaje rozumowi przewagę nad podaniem, i w skutek tego został zasuspendowany. Nie chcąc następnie odwołać swych przekonań, został 1846 pozbawiony urzędu i przebywał w Halli jako kaznodzieja wolnej gminy. Skazany wskutek dzieła „Die Bibel im Lichte des Bildung unserer Zeit“ (1853) na dwuletnie więzienie, schronił się do Anglji, a następnie do Ameryki, gdzie w Hobokem pod N.-Yorkem utrzymywał pensjonat. Wróciwszy 1856 r. do Europy, osiadł w Zurichu, gdzie do

1867 był przełożonym zakładu naukowego. Oprócz wymienionych, wydał między innemi „Die Bibel für denkende Leser betrachtet“ (1863, 2 w., Lipsk, 1866).

Wislicenus Herman, malarz niemiecki, * 1825 w Eisenach, kształcił się w akademji drezdeńskiej, od 1866 profesor w Wejmarze, 1869 powołany do akademji düsseldorfskiej. Z prac jego odznaczają się obrazy historyczne: Prometeusz, Walka ludzi z żywiołami, freski w pałacu cesarskim w Goslar i inne.

Wislicenus Jan, chemik, * 1835, najstarszy syn Gustawa Adolfa **W.** (ob.), studjował matematykę i nauki przyrodnicze, a zwłaszcza chemję w Halli, wraz z rodzicami przeniósł się do Stanów Zjednoczonych, gdzie był asystentem chemji w uniwersytecie Harvarda w Chambridge, w r. 1856 wrócił z rodziną do Europy, w 1860 został docentem, a wkrótce potem profesorem w Zurychu, 1871 dyrektorem tamecznej szkoły politechnicznej, w 1872 r. przeniósł się do Würzburga na katedrę chemji, a w r. 1885 do Lipska. **W.** przyczynił się do rozwoju chemji teoretycznej, pracował mianowicie nad teorją typów mieszanych, nad glikolami, kwasami dwuatomowemi, nad pochodnemi eteru, kwasu octowego i in. Ogłosił też nowe opracowanie Regnaulta i Streckera „Lehrbuch der Chemie“ (2 t., 9 wyd. 1877).

Wisła (u starożytnych *Vandalus*, po łac. *Vistula*, po niem. *Weichsel*)), największa z rzek polskich, główna droga spławna ziemiopłodów od Karpat do morza Bałtyckiego, płynie z południa na północ w kształcie litery *S* w tył pochylonej; ma długości z zakrętami mil geogr. 141, w prostej zaś linji od źródeł do ujścia mil 72. Dorzecze jej wynosi 191,406 klm. kw. czyli 3,476 mil kw. **W.** bierze początek w Śląsku austrjackim, okręgu Cieszyńskim, w obrębie wsi górskiej *Wisły*, na południowych stokach góry Baraniej w pasmie Beskidów, na wysokości 3,519 stóp par. nad poziomem morza Bałtyckiego; bije z trzęsawiska torfowego, a woda zbierająca się w jedno ściekowisko, zwane *Wykap ze smereku* (świerku), stanowi początek *Czarnej Wisły*. Drugie źródło podobne, zwane *Białką*, powstaje na takiejże wysokości pod bliskim wierzchem, zwanym *Skałką*. Oba te źródła kilkadziesiąt stóp poniżej urastają w potężne potoki, które z szumem i hukiem po ogromnych złomach kamieni i kłodach drzew przewalają się w głębokiej dolinie korytem 10 stóp szerokiem i łączą się pod wsią Wisłą z potokiem *Malinka*. W dalszym biegu, aż po wieś Ustroń, rzeka zowie się *Wisełką*. Stąd mniejszym już spadkiem opuszcza góry pod Skoczowem, a doszedłszy miasteczka Strumień (Schwarzwasser), zwraca się ku wschodowi, przyjmując z prawej strony Białkę pod Kaniowem, a dalej o 3 mile Czarną Przemszę z lewej. Dalej **W.** posuwa się z łysogórskich spadzistości około Krakowa, równolegle prawie od Beskidów, z których wychodzą rzeki najwięcej zasilające ją wodą, a mianowicie od prawego brzegu: Soła, Skawa, Skawina, Raba, Uświeca, Dunajec, Wisłoka, Łąka i San; z lewego zaś: Rudawa, Prądnik, Dłubnia, Szreniawa, Nidzica, Nida, Czarna, Koprzywnianka czyli Wrena. Pagórkowate okolice od Białki i Przemszy na prawym brzegu wygładzają się zupełnie. Od Skawiny do Sanu prawa dolina Wisły jest szeroka. Brzeg prawy **W.** jest tu w ogóle nizki, 8—16 stóp nad najwyższy stan wody, stąd powodzie rozlewają się szeroko. Lewym brzegiem aż do Sandomierza ciągną się wzgórza. Szerokość koryta powiększa się w miarę wpadających do niego wód; normalna być powinna pod Krakowem 50 sążni, pod Sandomierzem 150, jest zaś w wielu miejscach dwa razy większą, głębokość średnia przy średnim stanie wody 3—4 stóp. Mnóstwo starych, opuszczonych koryt **W.**, zamulonych i zarosłych, tworzy tak zwane *wiśliska*. Dalej **W.**, połączona z Sanem, staje się już znaczną rzeką, pod Zawichostem przerzyna wyżynę Łysogórską, płynąc pomiędzy wapiennemi pagórkami dolinką $^1/_4$ mili szeroką, a zwężającą się na 600—800 sążni pod Kazimierzem i Górą Puławską, gdzie się to pasmo do znacznej wysokości podniosło. Łożysko jej jest jednak ciągle piaszczyste i dopiero w głębokości 3—18 stóp pod warstwą piasku znajduje się kamień wapienny. Od Wieprza szerszą płynie doliną, której prawy brzeg aż do Warszawy jest niski, pokryty pagórkowatemi wydmami piasków; brzeg zaś lewy od Pilicy do Warszawy odznacza się wyniosłościami. W takiej dolinie rzeka rozlewa się szerokiem korytem, podrywa brzegi i łamie się na odnogi; liczba wysepek (kęp) i mielizn wzrasta. Grunty nadbrzeżne są tu w ogóle niskie, od 8—12 stóp nad mały stan wody wzniesione. Lądy takie nazywają się *Powiślem* i dochodzą w niektórych okolicach do 2 mil szerokości. Powiśla te miejscami są zasypane piaskiem, który wody wyższe unoszą i przesypują; miejscami woda osadza na nich roztworzoną ziemię rodzajną, części marglu i wapna i utwarza żyzne role. Takie odsepiska wiślane, ustalone porostem, skoro dojdą wysokości 8 stóp nad mały stan wody, co najdalej w przeciągu lat 15 następuje, bywają obsiewane i zaludniają się nowemi osadami. Na tej przestrzeni wpadają do Wisły z prawej strony: Sanna, Stróża, Chodel, Bystra, Kurówka, Wieprz, Okrzejka, Wilga, Świder, Narew; z lewej: Opatówka albo Łukawa, Kamienna, Iłżanka czyli Białka, Radomka, Pilica, Jezioma. Od ujścia Narwi do Brdy prawy brzeg jest wysoki. Ta część stanowi drugą połowę średniego biegu **W.**, której koryto szerzej się rozlewa. Zakręty jej są tu dłuższe, płaskie, większa liczba odnóg, kęp i wysep; jednostajniejszy i obfitszy stan wody; grunt stalszy, koryto głębokie, nie wiele mielizn, wybrzeża wzniesione na 10—14 stóp nad najniższe wody. Od ujścia Narwi wpadają do Wisły, z prawej strony: Skrwa dolna, Mień, Drwęca, z lewej: Bzura, Skrwa górna czyli Ostenia,

Zgłowiączka i Brda. Szerokość normalna koryta, przy średnim stanie wody, wypada 180—200 sążni, chociaż w wielu miejscach jest dwa razy większa; głębokość koryta wynosi średnio 4—5 stóp. Od Brdy, pod Fordonem (odkąd zaczyna się bieg dolny Wisły) do Gniewa (Mewe), przerznąwszy wyżynę Baltycką, płynie głęboką doliną, na 2,000 do 2,500 stóp szeroką, okalając ostrowy i paszczyste kępy. Brzegi jej są tu miejscami strome i wysokie, najczęściej jednak piaszczyste, opasane wałem, zasłaniającym żyzne Żuławy (Weichsel-Niederung). Między miastami Gniewem a Tczewem dzieli się Wisła na dwa koryta, zamykające w swem rozramieniu cypel Montawski, a dalej Żuławy Malborskie. Koryto prawe, *Nogat*, oblewa Malborg i ubiegłszy jeszcze mil 7, wpada 20 blisko ujściami do zatoki Fryskiej. Koryto lewe zowie się jeszcze *Wisłą* aż po wioskę Fürstenwalde, gdzie dzieli się znowu na 2 ramiona: wschodnie, zwane *Szkarpawą* albo *Karpówką (Alte* lub *Elbinger Weichsel)*, uchodzącą 3 mile dalej także do zatoki Fryskiej 14 ujściami, i zachodnie, zwane *Leniwką (Neue* lub *Danziger Weichsel)*, idące pod Gdańsk i wpadające po 4½ milach biegu do morza pod Weichselmünde. Te są trzy główne ujścia Wisły. Pomiędzy temi jej ramionami leżą żyzne, starannie obwałowane Żuławy. Od ujścia Brdy przyjmuje Wisła z prawej strony rzeki: Ossę pod Grudziążem, z lewej zaś Czarną wodę, Montawę, Fersę i Radunę z Motławą. Główne wejście od morza do Wisły czyli port gdański stanowi kanał *Westerfahrt* czyli *Neufähr*, już w XVII w. wykopany w ławie piaszczystej, zwanej *Die Platte*, ubezpieczony bulwarkami kamiennemi, zbudowanemi w 1826, i szluzami.—Miejsca warowne nad Wisłą są; Kraków, Iwangród (Modrzyce) przy ujściu Wieprza, cytadela w Warszawie, Nowogeorgiewsk (Modlin) przy ujściu Narwi, Toruń, Grudziąż, Gdańsk i Minda. Przewozy większe i mniejsze są: Sierosławice, Opatowiec, Nowe miasto Korczyn, Rataje, Rachów, Kaliszany, Janowiec, Kazimierz, Góra Puławska, Iwangród, Samwodzie, Brzumin, Góra Kalwarja, Karczew, Zbytki, Żerań, Dębina, Zakroczym, Głusk, Wyszogród, Tokary, Dobrzyń, Bobrowniki, Nieszawa. Most pływający znajduje się pod Włocławkiem, długi 1,900 stóp, na 38 parach łyżew z blachy żelaznej, zbudowany 1865 r., oraz pod Płockiem. Mosty stałe są: pod Krakowem murowany Franciszka Józefa i drugi żelazny pod koleją żelazną, pod Warszawą, most kratowy żelazny, 1,560 stóp długi, zbudowany w latach 1861—65 kosztem blisko 3,000,000 rubli, oraz most żelazny dla drogi żel. Nadwiślańskiej; pod Toruniem kratowy żelazny, pod Fordonem, Grudziądzem, pod Tczewem (Dirschau) żelazny kratowy, długi stóp 2,700, wreszcie na Nogacie most żelazny kratowy, długi 900 stóp. Dwa ostatnie mosty urządzone są pod kolej żelazną i zwyczajną jazdę.—Spadek Wisły uważać można średnio na jej biegu górnym 6—7 stóp na milę, na średnim 5—6, na dolnym 4—5 stóp; wszakże w pojedyńczych przestrzeniach staje on się na przemian większy lub mniejszy, od 3½ do 14 stóp, zależnie od położenia miejscowości. Prędkość biegu wody przy rozmaitym jej stanie napływowym jest od 1½ do 6 stóp na sekundę. Większe wody przychodzą do Warszawy z Krakowa w ciągu dni 5, zatem prędkością około 4 stóp na sekundę. Pod Warszawą prędkość wody na powierzchni wynosi przy nizkim stanie 2, przy średnim 3, a w czasie wielkich powodzi 8 stóp na sekundę. Woda wiślana w ogóle jest mętna, a w czasie wezbrań osadza muł czyli madę w opuszczonych przez siebie odnogach do 1 i więcej stopy grubości. **W.** zamarza zwykle w ciągu kilku dni, między—6° a—12°C. Wylewy bywają wiosenne i jesienne: pierwsze pochodzą od topniejących w górach śniegów i lodów, drugie od letnich i jesiennych ulewnych deszczów, któremi nabrzmiewają górskie rzeki, zasilające górną **W.** – Spław i żegluga na **W.** odbywa się średnio przez 9 miesięcy, od marca do listopada. W latach suchych średni nawet stan wody nie utrzymuje się i wtedy żegluga znacznych doznaje trudności, mianowicie w górze aż po ujście Narwi. Spław i żegluga poczynają się od ujścia Przemszy. Od Krakowa idą już Wisłą galary, szkuty, dubasy i berlinki; pod wodę zaś chodzą żagle aż po ujście Nidy. Najmniejszy rodzaj statków używanych na **W.** stanowią krypy. Od 1847 rozpoczęła się na **W.** żegluga statkami parowemi, dochodzącemi w górę aż do Nowej Aleksandrji (Puław); obecnie statki parowe kursują do Sandomierza a w dół do Płocka, Włocławka, Torunia i Gdańska. **W.** obfituje w najrozmaitsze gatunki ryb, jakiemi są, rzeczne: buleń, białoryby (kleń, jaź, płoć, rap), ciernik pospolity, karpie, karaś, kiełb pospolity, jazgarz, leszcz, podleszczyk, lipień, lin, miętus, minog, okoń, piskorz, śliz właściwy, sandacz, sum, szczupak, węgorz pospolity. Z morskich zaś ryb napotykają się: jesiotr, łosoś i łososiopstrąg, które na wiosnę podczas tarcia idą w górę rzeki, a w jesieni do morza wracają i stanowią najkorzystniejszy połów. Por. Flatt „Brzegi Wisły“ (Warszawa, 1854), Kolberg „W., jej bieg, własności i spławność“ (Warszawa, 1861), „O Wiśle“ (5 wyd., 1899).

Wisław, książę na Wiślicy, postać z dziejów bajecznych Polski, ob. Walgierz.

Wisłobocka Helena, artystka malarka, znana pod pseudonimem Emila Heloni, † 1894 w Wiedniu. Celowała szczególnie w portretach i obrazach rodzajowych.

Wisłocki Feliks Teofil, lekarz, * 1815 roku w Tymbarku w Galicji, † 1881 r. Pierwotnie studjował teologję we Lwowie, następnie medycynę w Berlinie, gdzie w r. 1843 uzyskał stopień doktora medycyny i chirurgji. Po kilkoletniej podróży po krajach zagranicznych zo-

stał 1851 r. w Wiedniu asystentem przy Rokitańskim (ob.), którą to posadę zajmował przez lat 4, i wtedy ogłosił: „Compendium der pathologischen Anatomie“ (1852); „Repertorium der Pharmacognosie und Pharmacologie“ (1853). Potem objął naczelną redakcję czasopisma politycznego wiedeńskiego *Der Wanderer*, którą prowadził przez lat dwa. W 1856 wezwany został do Lwowa dla założenia czasopisma p. t. *Świt, dziennik poświęcony polityce, przemysłowi i literaturze*, które redagował od 1856 do 1857. W 1858 wezwany do Warszawy, objął katedrę anatomji patologicznej w akademji lekarskiej; w Szkole Głównej wykładał medycynę sądową, a po zamianie jej na uniwersytet toksykologję i epizoocjologję. Oprócz wielu artykułów ogłosił: „Toksykologję“ i uzupełniony przekład „Medycyny sądowej“ Caspara i Limana (Warszawa, 1876).

Wisłocki Władysław, bibljograf, * 1841 r. w Kniahyniczach w Galicji, † 1900 w Krakowie. Ukończywszy uniwersytet we Lwowie, był tam czas jakiś nauczycielem gimnazjalnym, 1869 został kustoszem bibljoteki Ossolińskich, a od 1874 zajmował takież miejsca przy bibljotece Jagiellońskiej w Krakowie, od 1878 członek akademji, po śmierci Żegoty Paulego został historjografem uniwersytetu. **W.** poświęcał się głównie bibljografji. Z prac jego wymieniamy: „Nauka języka polskiego w szkołach polskich przed Kopczyńskim“ (Lwów, 1868); „Krótka wiadomość o towarzystwie literatów w XVIII w.“ (Lwów, 1869); „Uwagi nad 1 zesz. Bibljografji K. Estreichera“ (tamże, 1870); „Wespaz. z Kochowa Kochowskiego Rubus Incombustus“ (t. 1872); „Dwie rzadkości bibljograf. M. Bielskiego: „Sen majowy“ i „Rozmowa dwu baranów o jednej głowie“ (t., (1873); „Dziennik drugiej podróży J. U. Niemcewicza do Ameryki 1804—7“ (t. 1873); „Kodeks pilzeński Ortylów magdeburskich“ (w „Sprawozd. Krakowskiej Akadem. Umiejęt.“, 1874). W 1876 przedstawił akademji umiejętności w Krakowie „Katalog rękopisów bibljoteki jagielońskiej zawierający opis 4,500 rękopisów“; praca ta, stanowi ważny materjał dla pracujących nad dziejami Polski. Napisał jeszcze: „Gwaltar Burley i Marcin Bielski“ (Kraków, 1878); „Hymny Zimorowicza“ (1876); „Djarjusz komisji bydgoskiej z 1614“ (1880); „Życie Jana Kantego“ i in. Od 1878 redagował *Przewodnik bibljograficzny*.

Wismar, nadmorskie handlowe miasto w wielkiem księstwie Meklembursko-Szweryńskiem, nad morzem Bałtyckiem, liczy 17,800 miesz., zajmujących się handlem, żeglugą, rybołówstwem i rolnictwem. Jest ono pośrednim punktem komunikacji morskiej z Kopenhagą. W 1803 miasto **W.** wraz z okręgiem odstąpiła Szwecja na rzecz wielkiego księstwa Meklemburg-Szweryńskiego, za sumę 1,250,000 talarów. Dawniej **W.**, silnie obwarowany, uważany był za pierwszorzędną twierdzę niemiecką i wytrzymał kilka ciężkich oblężeń.

Wisnowska Marja, artystka dramatyczna, † 1890 r. zamordowana. W r. 1878 wystąpiła na scenie teatru amatorskiego i wkrótce zaangażowaną została do teatru Rozmaitości, gdzie odznaczyła się w rolach dramatycznych.

Wisnowska Marja.

Wispel, dawna miara do zboża w Niemczech północnych, używana do 1871. W Prusiech **W.**= 24 szeflom=1319,08 litra czyli kwarty polskiej. W Hamburgu=10 szeflom czyli 20 beczkom (*fass*) =1099,23 litra. W Saksonji **W.**=2491,89 litra.

Wissmann Herman, podróżnik, * 1853 r. we Frankfurcie n. O., kształcił się w korpusie kadetów, następnie służył w wojsku. W 1881 z polecenia towarzystwa afrykańskiego odbył podróż do Afryki środkowej, a w 1883 udał się nad Kongo, wysłany przez króla belgijskiego Leopolda. Po powrocie do Niemiec 1888, podjął się dowództwa wyprawy dla dania odsieczy Eminowi baszy. Po szeregu zwycięstw, które utrwaliły władzę Niemców, wrócił 1890 do Berlina, ale wkrótce znowu się udał do Afryki. W 1895 został mianowany gubernatorem posiadłości niemieckich w Afryce wsch., ale już w 1896 wrócił do Europy i w 1897 obrany został prezydentem niemieckiego towarzystwa geograficznego. Podróże swe opisał w dziełach „Im Innern Afrikas“ (1888); „Unter deutscher Flagge quer durch Afrika von West nach Ost, 1880—83“ (1889); „Meine zweite Durchquerung Aequatorialafrikas“ (1891).

Wist (ang. *whist*, t. j. milczenie), gra w karty, pochodząca z Anglji, ma nazwę stąd zapewne, że znacznej wymaga uwagi. Rozegrywa się talją pełną, złożoną z 52 kart, między czterema graczami, z których dwaj, naprzeciwko siebie siedzący, stanowią sprzymierzeńców przeciwko dwom innym. Każdy gracz otrzymuje 13 kart; wygraną oznacza liczba wziątek czyli *lew*, wziętych ponad sześć; liczą się nadto asy i figury, jako *honory*. Gdy partja graczów przeciwna zdobywa tylko jedną lewę, jest to *szlem mały* (ang. *slam*), gdy nie ma żadnej, jest *szlem wielki*. Odmiany tej gry są bardzo liczne. Gra najzwyklejsza nazywa się *gierłasz*; **W.** *atutowy* jest z atutem obieranym przez gracza, będącego *na ręku*. W Warszawie powstał **W.** z *licytacją*, na wzór preferensa. *Wint* (t. j. śruba), różni się sposobem licytacji. Por. Cavendish „Laws and principles of Whist“ (1895), „Illustrirtes Whistbuch“ (1882). Por. Bykowski (Stary gracz).

Wistaria (*Kraunhia*), rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, zbliżony do rodzaju wijca (ob. Apios), wijące się krzewy z kwiatami niebieskiemi lub białemi, zebranemi w grona, i dłu-

giemi strąkami. **W.** *chinensis*, z Mongolji, do 30 m. wysoka, używa się do oplatania ścian.

Wiswamitra (Vićvamitra). Imię starego kapłana indyjskiego, którego potomkowie ułożyli pieśni III księgi Rig Wedy (ob.) w Ramajanie (ob.). **W.** występuje jako król, który pokłócił się z kapłanem Wasiszną i zapragnął zabrać mu cudowną krowę (Sabala albo Surablu), spełniającą wszelkie życzenia. Nie mogąc siłą odebrać Wasisznie krowy, postanawia **W.** zostać sam braminem i przez tysiącoletnie praktyki pokutnicze zniewala bogów do udzielenia mu godności kapłana.

Wiszera, rzeka w Rosji, w powiecie Czerdyńskim, gubernji Permskiej, bierze początek na zachodnim stoku pasma Uralskiego, z góry Porimonczit-ur i ubiegłszy 420 w., uchodzi do rzeki Kamy z lewej strony. Spławna od ujścia rz. Wełsuja, żeglowna jest od ujścia Kołwy. Z dopływów **W.** ważniejsze: Łopia, Łypia, Murawja, Mojwa, Wełsuj, Ułsuj, Jazwa i Kołwa.

Wiszni, Jan z..., jak się zdaje rodem z dawnego Halicza, z Wiszni, był mnichem za czasów Zygmunta III i nieprzyjacielem unji. W ostatnich czasach odszukano w rękopisie 4 jego listy, zwane w oryginale ruskim „Posłanija“, pisane z powodu ówczesnych okoliczności, i wydrukowano je w zbiorze historycznym: „Akty jugozapadnoj Rusi“ (t. II, Petersburg, 1864, str. 205—270). Pisma te są treści polemicznej, a ton ich grubijański, aż do ostatecznych krańców nieokrzesania posunięty.

Wisznia Sądowa, ob. Sądowa Wisznia.

Wisznice, osada, dawniej miasteczko w powiecie Włodawskim gubernji Siedleckiej, nad rz. Zielawą. Ma kościół parafjalny drewniany, dotąd istniejący, założony w r. 1630 przez Krzysztofa Sapiehę, stolnika w. ks. Litewskiego; liczy 2,500 miesz.

Wiszniew (*Wiszniewo*), miasteczko w powiecie Oszmiańskim, gubernji Wileńskiej, o 5½ m. od Oszmiany, około 1,000 m. Na początku XV w. **W.** był własnością Szymona Giedygołdowicza, kasztelana wileńskiego, który 1424 fundował tu i bogato uposażył kościół parafjalny. Okolice obfitują w lasy i rudę żelazną.

Wiszniewski Wincenty, astronom, * 1784 w Warszawie, † 1855 w Petersburgu. W r. 1807 został astronomem akademji petersburskiej i akademikiem zwyczajnym, następnie astronomem w departamencie hydrograficznym ministerjum marynarki. Wielu spostrzeżeń swych udzielał astronomowi berlińskiemu Bodemu, który je w berlińskich efemerydach astronomicznych od r. 1807 ogłaszał. W końcu przez lat kilka odbywał podróże w celu oznaczenia położeń geograficznych różnych miejscowości.

Wiszniewski Michał, znakomity dziejopis literatury polskiej i myśliciel, * 1794 w Firlejowie w Galicji, † 1865 w Nizzy. Początkowe nauki pobierał we Lwowie, wyższe w liceum krzemienieckiem i na uniwersytecie w Edymburgu. W latach 1818—22 zwiedzał Włochy, Francję i Anglję. Od 1823 — 24 był profesorem liceum krzemienieckiego. W następnym roku został kierownikiem edukacji księcia Konstantego Czartoryskiego, z którym odbywał podróż do Włoch i południowej Francji.

Wiszniewski Michał.

Wróciwszy do kraju, nabył własność ziemską na Wołyniu, lecz wkrótce porzucił gospodarstwo, będąc powołanym roku 1830 na profesora historji w uniwersytecie jagiellońskim, gdzie wykładał do 1846 r. historję powszechną, historję literatury powszechnej i nakoniec literaturę polską. Ten szesnastoletni pobyt w Krakowie stanowi najważniejszą epokę w życiu **W.**, który dokonał wtedy swych licznych wielkiej wartości prac na polu dziejów literatury i filozofji. Pierwszą z nich była: „Bakona metoda tłómaczenia natury“ (Kraków, 1834), po której ukazały się: „Charaktery rozumów ludzkich“ (tamże, 1837, nowe wyd., Lwów, 1884). Obie te prace, owoc poprzednich studjów filozoficznych, zwróciły powszechną uwagę zarówno głębokością i nowością spostrzeżeń, jak pięknem, jasnem wysłowieniem. Jednocześnie zwrócił się **W.** do studjowania dziejów literatury polskiej i ogłosił: „Pomniki historji i literatury polskiej“ (4 t., tamże, 1835 i 36), mieszczące ważne a mało znane zabytki. Zbrojny w gruntowną znajomość dziejów powszechnych, a głównie rozwoju sztuki i filozofji, zabrał się **W.** do swej pomnikowej pracy: „Historja literatury polskiej,“ podjętej w szerokim wielce zakresie na tle ogólnodziejowem. Dzieło to wychodziło tomami od 1840 do 1845 (t. 1 do 7). Wypadki 1846, zniechęcenie do kraju i nauki, jakie zrodziło się wtedy w duszy **W.**, który we Włoszech odtąd obrał swą stałą siedzibę, przerwały dalszy postęp pracy. Zebrane materjały, uporządkowane przez Macewicza i Żebrowskiego, ogłoszono nakładem H. Przezdzieckiego jako 8 i 9 tom całego dzieła; 10 mieści w sobie spis alfabetyczny do całej pracy. W czasie zaburzeń wynikłych w Krakowie 1846, **W.** sprawował chwilowo (zaledwie kilka godzin) urząd dyktatora, który złożył pod naciskiem ulicznych agitatorów i w następnym roku przeniósł się do Włoch, gdzie osiadł naprzód w Medjolanie, potem w Genui. Zarzuciwszy literaturę, zajmował się przedsiębierstwami finansowemi i bankierstwem, czem znacznego dorobił się majątku. Przesilenie finansowe w r. 1858 przyniosło mu dotkliwe straty. Odtąd mieszkał w Genui w zupełnem odosobnieniu. Prócz wyżej wymienionych ogło-

sił **W.** następne prace: „Pamiątka po dobrym ojcu,“ z rękopisu bezimiennego przerobił, pomnożył i wydał T. Sierociński (Warsz., 1825; wyd. nowe Wł. Korotyński, Warszawa, 1897); „Podróż do Włoch, Sycylji i Malty“ (2 wyd., 2 t., Warszawa, 1851). Ostatnią, już we Włoszech skreśloną pracą były: „Myśli o ukształceniu samego siebie“ (Warszawa, 1873), z dodaniem portretu i życiorysu autora przez L. Niesiołowskiego. Por. Gabryel Korbut „Michał Wiszniewski i puścizna po nim“ (Warszawa, 1901).

Wiszniewski Adam, syn poprz., znakomity ekonomista, jest autorem kilku dzieł w tym przedmiocie po włosku napisanych, tudzież rozpraw drukowanych w czasopiśmie *Il Movimento*, na których podpisywał się tytułem księcia Wiszniewskiego. Nadto wydał po francusku: „La méthode historique appliquée à la réforme des banques et des crédits mobiliers“ „Paryż, 1865).

Wiszniewski Karol Klaudjusz, lekarz, * 1805 w Galicji, † 1863 r., studjował medycynę w Wilnie, gdzie został adjunktem, a następnie profesorem uniwersytetu charkowskiego, potem dyrektorem szkoły weterynaryjnej tamże, którą pierwszy założył, uządził i kierował nią aż do r. 1848. Potem przeniósł się na Podole do majątku własnego. Ogłosił: „Descriptio raphaniae epidemicae“ (Wilno, 1837); „Metoda uczenia Jacotot rozwinięta i objaśniona“ (Wilno, 1837); „Artis veterinariae conditio praesens impedimenta“ (Charków, 1837).

Wisznińskie albo *Wisieńskie*, lub *Wiśnia sądowa*, *starostwo* niegrodowe, mieściło się w województwie Ruskiem, w ziemi Przemyskiej. Podług lustracji z r. 1664, obejmowało miasto Wiśnię z przedmieściami, wsie dwie: Borłatyn i Ozomlę, wójtostwo na Zarudynce, oraz 27 tenut, składających się z różnych wsi, wójtostw, popostw, wybranictw i folwarków, które w r. 1771 posiadał Łoś, kasztelan lwowski, opłacając z niego kwarty złp. 2,961 gr. 29, a hyberny złp. 675 gr. 25. Zajęte przez rząd austrjacki w d. 11 września 1772, sprzedane przez niego zostało w r. 1780 Antoniemu i Marji Łosiom za złot. reń. 57,300. W XVIII w. odbywały się w tem starostwie generały województwa Ruskiego, to jest sejmiki, na których obierano posłów, deputatów i komisarzów z rzeczonego województwa.

Wiszniowski Tobjasz, wierszopis polski XVI w., wydał poemat p. t.: „Treny Thobiasza Wiszniowskiego“ (Kraków, 1585), naśladownictwo „Trenów“ Kochanowskiego, odznaczające się czystym językiem. Jemu także przypisują dzieło: „Prawdy chrześcijańskie,“ wydane r. 1599, dowodzące godziwości małżeństw pomiędzy bratem a siostrą.

Wisznu, *Vishnu*, w mitologji indyjskiej jeden z 3-ch głównych bogów trójcy (Trimurti). W Rigwedzie istnieje wprawdzie kilka hymnów do **W.**, ale wogóle w starej indyjskiej religji nie odgrywał on wielkiej roli (ob. Wedycka religja i Indyjska religja). Później stał się **W.** najpopularniejszym—obok Sziwy (ob.) bóstwem, a cyfra jego wyznawców (Vajshnavos) wzrasta ciągle. Zwłaszcza przyczyniają się do tego jego wcielenia (ob.

Wisznu w awatarze człowieka lwa.

Awatar) w osoby Ramy (ob.), Kriszny (ob.), Buddy (ob.), Parasuramy, karła Bali, człowieka-lwa, dzika, ryby, żółwia, i w każdem z tych wcieleń **W.** zjawiał się na świecie, aby ratować go od zguby, grożącej istnieniu, wskutek złości potężnych demonów. Ostatniem wcieleniem ma być Kalki. Wisznu reprezentuje w trójcy indyjskiej pierwiastek zachowania (Brahma tworzy, a Szi-

Wisznu i Lakszmi.

Brahma i Wisznu złączeni.

wa niszczy). Żoną jego jest Lakszmi. **W.** jeździ na cudownym ptaku Garudzie. Przedstawiają go najczęściej z czarnem, albo ciemnoniebieskiem ciałem i 4 rękami, w których trzyma maczugę, albo berło, kwiat lotosu, okrągły dysk i muszlę, jako symbol morskiego pochodzenia. Towarzyszy mu

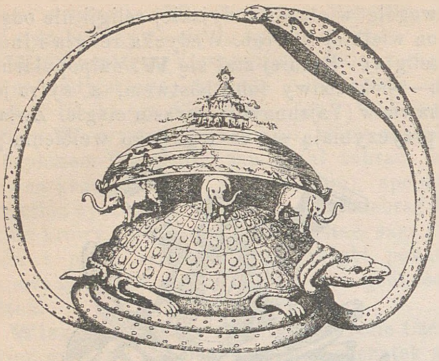

Wąż Ananda dźwiga świat.

wąż Anandu, który dźwiga na sobie cały układ świata (ob. Rysunek); niekiedy łączą go w jedną osobę z Brahmą. Najczęściej jednak wyobrażają go jadącego wraz z Lakszmi na Garudzie, u dołu widać morze mleczne, z którego wyszły różne dziwy, a między innemi trunek nieśmiertelności Amrita, w puharze.

Wiszowaty Benedykt, gorliwy arjanin polski, był djakonem i przełożonym zboru rakowskiego. Wydał wierszem: „Obrona wiary i ofiary w Rakowie“ (1625), tudzież pomnożył i objaśnił „Katechizm rakowski,“ wydany 1606 r. Był mężem wnuczki Jakóba Sienińskiego, założyciela Rakowa, która, zostawszy katoliczką po śmierci męża, wyniszczyła ślady arjanizmu w odziedziczonym przez siebie Rakowie.

Wiszowaty Andrzej, bratanek poprz., sławny teolog arjański, * 1608 w Filipowie, w województwie Trockiem (dziś gub. Suwalska), był przez matkę wnukiem Fausta Socyna. Po ukończeniu nauk w Rakowie, został od 1630 r. nauczycielem dzieci Tarły, wojewody lubelskiego. Zwiedziwszy potem Niemcy, Anglję, Francję, Holandję i Belgję, po wielu latach pobytu za granicą, po powrocie do kraju mianowany był pastorem w Piaskach Lubelskich. Gdy zbór tameczny 1643 zamknięto, był z kolei pastorem w mieście Szersznie (w Kijowskiem), w Haliczanach, Kisielinie na Wołyniu i w Brześciu litewskim. 1648 po zmarłym Krzysztofie Lubienieckim objął pastorstwo we wsi Siedliszczach, lecz z powodu powstania kozackiego pod wodzą Chmielnickiego, schronił się z żoną i rodziną pod Gdańsk, gdzie we wsi Straszynie został kaznodzieją polskim. Od 1646—1652 był pastorem gminy rakowskiej, którą po zniesieniu kościoła rakowskiego 1638 r. założył w poblizkiej wsi Radostowie. Gdy atoli stryjenka jego kościół w Radostowie oddała proboszczowi katolickiemu, **W.** zmuszony był wynieść się w Krakowskie za Wisłę, gdzie otrzymał pastorstwo w Robkowie, doglądając zarazem kościołów w Łukławicach i w Łoźnie. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej 1655, kiedy podburzeni włościanie zaczęli mordować arjan, **W.**, unikając niechybnej śmierci, z żoną i dziećmi schronił się za Wisłę do wsi Czarnkowie, potem do Krakowa, pod opiekę Szwedów. Z wyjściem Szwedów w 1657 powrócił do Robkowa, lecz tu zastawszy wszystko zniszczonem, osiadł w poblizkiej wsi Wrocmirowie. Przed ostatecznem wygnaniem arjan z kraju **W.** stawał ze strony swych współwyznawców na Colloquium Charitativum r. 1660 w Rożnowie, a potem razem z innymi, nie chcąc zmienić wyznania i nie przyjmując korzystnych dla siebie propozycji Wielopolskiego, poszedł na dobrowolne wygnanie. Błąkając się naprzód po Śląsku, Węgrzech, Niemczech, 1666 r. osiadł stale w Amsterdamie, gdzie stojąc na czele emigracji arjańskiej, przyłożył się najwięcej do wydania dzieła p. t.: „Bibliotheca Fratrum Polonorum“ i tam † 1678. Wydał: „Stimuli virtutum“ (Amsterdam, 1670); „Dissertatiuncula de hominis vera beatitate consecranda“ (tamże, 1682); „Discursus brevis de vita aeterna“ (tamże, 1682); „Tractatus brevis in quo demonstratur corporis cultum pretiosum non decore Christianos“ (tamże, 1682).

Wisztyniec, osada w pow. Wołkowyskim gub. Suwalskiej, nad jeziorem t. n., przy ujściu rzeki Pissy, położona w malowniczej okolicy; liczy przeszło 4,000 miesz., z których większa część żydów.

Wisztynieckie starostwo niegrodowe było położone w województwie Trockiem, pow. Kowieńskim. Podług metryk litewskich, powstało około 1583 i wtedy obejmowało miasto Wisztyniec (ob.), nad jeziorem t. n., do czego w r. 1771 przyłączono wójtostwo tejże nazwy, które posiadał w tym ostatnim r. Puzyna, starosta upicki, opłacając z niego kwarty złp. 2,214 gr. 9, a hyberny złp. 1,200.

Wiślanka, ob. Wiśnia.

Wiślica, osada, dawniej miasto, w gub. Kieleckiej, pow. Pińczowskim, na wzgórku nad rzeką Nidą położona, starożytna, w czasach przedhistorycznych powstała osada i punkt obronny; już w XII w. została stolicą kasztelanji Wiślickiej. Najazd Pieczyngów, wezwanych zdradziecko przez Borysa, wygnanego księcia węgierskiego, któremu Bolesław Krzywousty nadał kasztelanję wiślicką, spustoszył **W.** i jej warownie. Władysław Łokietek, któremu **W.** pierwsza otworzyła swe bramy, po powrocie z tulactwa rozpoczął budowę wspaniałej katedry, która dotąd przechowała swój pierwotny charakter. Kazimierz W. wzmocnił zamek wiślicki, a opasawszy miasto murem, w takim je postawił stanie, że przez kilka wieków mogło być miejscem sejmowych zjazdów dla małopolskiej szlachty. Najpierwszy z nich, pod przewodnictwem króla Kazimimierza W. w r. 1347 odbyty, został pamiętnym przez zatwierdzenie zbioru prawa zwyczajowego, uzupełnionego w tak zwany *Wiślicki statut* (ob.). Gdy król Ludwik, przebywając w Węgrzech, mianował swym na-

miestnikiem w Polsce Władysława, księcia opolskiego, zebrani tu r. 1378 panowie małopolscy oświadczyli, że nie obrawszy sobie Władysława za pana, nie przyjmą go i słuchać nie będą. W roku 1382 odbył się tu trzeci zjazd, na którym znajdowali się posłowie wszystkich ziem całego Królestwa, oraz pretendent do korony polskiej Zygmunt, margrabia brandeburski, zięć króla Ludwika. Podczas innego zjazdu, w r. 1432, przybył tu z licznym orszakiem poseł Jana, króla cypryjskiego, z prośbą o rękę córki Jagiełły, Jadwigi, która już wtedy nie żyła. W końcu czerwca 1468 przybywszy Kazimierz Jagiellończyk z żoną do Wiślicy, odprawił tu zjazd z Małopolanami względem poboru na wypłacenie żołdu zaciężnym w toczącej się wojnie pruskiej. Na poparcie elekcji Zygmunta III zebrały się stany i rycerstwo pod Wiślicą, uchwalając surowe środki przeciw wyborowi arcyksięcia Maksymiljana. Nakoniec ostatni raz **W.** była miejscem monarszego pobytu w r. 1606, kiedy się tu król Zygmunt III przed rokoszanami Zebrzydowskiego schronił. Zamek tutejszy, tylu wspomnieniami bogaty, zniszczał przez pogorzel w r. 1550. Po napadzie Szwedów w r. 1657, którzy miasto ze szczętem spalili, znikły już i resztki zamku, bramy zaś i mury miejskie okazały się tak dalece uszkodzonemi, że w r. 1766 pozwolono je rozebrać dla wzniesienia z nich domu na sądy ziemskie. Miejsce dawnych rozległych przedmieść Wiślicy zastąpiły wsie, po obu brzegach Nidy położone, Kuchary na prawym i Gorzysławice na lewym brzegu tej rzeki. Przy końcu XVIII wieku istniały jeszcze w mieście 3 kościoły. Obecnie istnieje tylko kolegjata, założona przez Władysława Łokietka, a ukończona przez Kazimierza W. w roku 1350. Kościół ten wystawiony jest z kamienia ciosowego, w kostkę obrobionego, i odznacza się wysmukłością budowy. Nawę jego podpiera z każdej strony 5 szkarpów, z ciosowego również kamienia. Dach ostry, włoską dachówką kryty, z wiązaniem nadzwyczajnie powikłanem, z drzewa modrzewiowego. Wewnątrz proporcje ściśle ostrołukowe; sklepienie, rozbiegającemi się w różne strony łukami, na skośne i nieforemne podzielone kwadraty, podparte jest wśród nawy trzema filarami, środkiem wzdłuż świątyni ustawionemi, które służą za punkty zebrania sklepieniowym łukom. Kluczniki sklepień przyozdobione są herbowemi tarczami, tak ziem Koronę składających, jako też króla i niektórych prywatnych rodzin. Z przodu kościoła, przy ścianie szczytowej koło okna, znajduje się mała kamienna figurka, wyobrażająca bądź króla Łokietka, bądź też Kazimierza W. W samym kościele zasługuje na uwagę starożytna kamienna statua Bogarodzicy, w jednym z ołtarzów umieszczona. W zakrystji pokazują tak zwany posąg Łokietka. Jest to figurka drewniana, mało co nad łokieć wyższa, najwcześniej z XV w. pochodzić mogąca. Dzwonnicę z zegarem wystawił Jan Długosz, historyk, który był prałatem tutejszej kolegjaty. Podzieloną jest ona na 4 piętra, z których 2 dolne całkowicie, oraz węgły dwu górnych i gzyms wystawione są z ciosowego kamienia, same zaś ściany górnych piętr z cegły skośnie układanej. Pod gzymsem pas na liczne podzielony pola, w których już to cyfry imienia Jezus i Marja, już herby Korony, już nareszcie godła Zbigniewa Oleśnickiego i samego założyciela (Wieniawa i Poraj) są poumieszczane. Dom dla mansjonarzy założył tenże sam Długosz, około połowy XV w. Utrzymał on się dotąd w dobrym stanie i zamieszkiwany jest przez proboszczów i wikarjuszów. Ogólna ludność miasta wynosi około 7,000 głów, z których blizko połowa żydów.

Wiślicka kasztelanja położona była w województwie Sandomierskiem; ostatnim jej kasztelanem był Tomasz Sołtyk, mianowany 1782.

Wiślicki Józef Mikołaj, powieściopisarz, * 1805 we wsi dziedzicznej Parcze Górne, w pow. Olkuskim, † 1887. Nauki pobierał w uniwersytecie Jagielońskim w Krakowie, następnie wstąpił do służby rządowej w górnictwie, skąd przeszedł do Banku Polskiego i został naczelnikiem sekcji pożyczek. Zawód literacki rozpoczął artykułami, umieszczanemi w dodatkach do *Gazety Warszawskiej*, dwiema powiastkami „Karol“ i „Marja.“ W r. 1845—53 był współpracownikiem redakcji *Gazety Codziennej*, później *Przeglądu Tygodniowego*. Oddzielnie wydał powieści: „Starosta Rabsztyński“ (2 t., Warszawa, 1841); „Zborowscy“ (2 t., tamże); „Pani Orzelska“ (2 t., tamże, 1847). Najważniejszą atoli jego pracą jest: „Opis Królestwa Polskiego pod względem historycznym, geograficznym, zwyczajowym i t. d.,“ którego wyszły 3 tomy, w zeszytach w r. 1849—54.

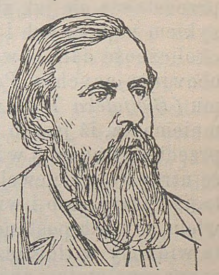

Wiślicki Adam.

Wiślicki Adam, syn poprz., * 1836 w Warszawie. Ukończył nauki w gimnazjum realnem warszawskiem. Zawód literacki rozpoczął artykułami pisanemi do *Gazety Codziennej* i *Księgi Swiata;* następnie pisywał do wszystkich prawie czasopism warszawskich; od początku r. 1866 jest redaktorem i wydawcą czasopisma *Przegląd Tygodniowy*. Osobno wydał: „Historja naturalna, systematycznie ułożona podług Milne Edwards'a i Reichenbacha“ (2 wyd., 3 t., Warszawa, 1857); „O wypalaniu wódki z buraków podług systemu Chauspanois“ (tamże, 1863); „Gawędy warsztatowe dla rzemieślników i robotników“ (2 cz., tamże, 1862 — 63); „Pogląd na sprawę włościańską,“ oddruk z *Gazety Warszawskiej* (1862); „Narody zamieszkujące ziemię, opowiedział Jakób Wojak dla włościan“ (1862); „Zadania ekonomiczne wiejskie, wiejskie

kasy oszczędności i pożyczek dla włościan i wyrobników“ (1862); „Wykład geografji powszechnej“ podług Pütza (tamże, 1865); „Pomoc własna“ przekład ze Smilesa (1868). Największe jednak zasługi położył Adam **W.** jako redaktor *Przeglądu Tygodniowego*, które to pismo skupiało dokoła siebie w epoce pozytywizmu najlepszych pisarzów młodszych. Co do roli, jaką odegrał *Przegląd Tygodniowy*, por. Piotr Chmielowski „Zarys najnowszej literatury polskiej 1864—1897,“ (Warszawa, 1898). Prócz tego przyczynił się A. **W.** bardzo do rozbudzenia ruchu umysłowego u nas wydaniem wielu dzieł oryginalnych i tłómaczonych. Por. „Katalog rozumowany dzieł wydanych w Warszawie,“ nakładem *Przeglądu Tygodniowego*, objaśniony wiadomościami bibljograficznemi i treścią ważniejszych dzieł (Warszawa, 1892). Wiślicki sam pisywał i pisuje wiele do *Przeglądu*, ale bezimiennie.

Wiślicki Władysław, brat poprzedniego, * 1829 w Warszawie, † 1890, uczeń Krogulskiego Józefa i Wysockiego w grze na fortepjanie, a Freyera w nauce harmonji, od r. 1851 kształcił się w konserwatorjum paryskiem, skąd wróciwszy 1853, oddał się pracy nauczycielskiej. Jako kompozytor napisał polonez koncertowy, walc fantastyczny, wielką polkę, wiele śpiewów, pieśni i t. p. Obok tego zamieszczał sprawozdania muzyczne w rozmaitych czasopismach warszawskich.

Wiślicki statut, prawo przez Kazimierza W. w Wiślicy 1347 r. ogłoszone, w XV wieku wydrukowane dwa razy, 1506 przez Łaskiego raz trzeci, a stąd przedrukowane w Volumina legum (ob.). Na pierwszy rzut oka wydrukowany tutaj **W. s.** przedstawia się jak zbiór postanowień, różnym językiem napisanych i często sobie przeczących. Ta okoliczność dała powód Czackiemu („Źródła praw obowiązujących w Polsce i Litwie“) i Kownackiemu (*Bibljoteka Warszawska*, tom XVII i XVIII) do mniemania, iż jest to tylko zbiór praw rozmaitych, przedtem i później w Polsce obowiązujących. Także utrzymuje Lelewel, iż **W. s.** jest tylko kompilacją praw mało i wielkopolskich z dodaniem niewielu nowych postanowień i że dzieli się on, jak to widzimy w tłómaczeniu Świętosława z Wojcieszyna, na statut obowiązujący kraj cały i tylko Wielkopolskę, zasługa więc tutaj Kazimierza W. nieznaczna. Prawa w ten sposób zebrane przepisywano w rozmaity sposób; w tekście Łaskiego pomieszczone są naprzód prawa małopolskie, następnie nowe w Wiślicy postanowione i nakoniec wielkopolskie. Dalej nad pochodzeniem **W. s.** pracowali Bandtke, którego prace niewielkiego są znaczenia, i Maciejowski („Historja prawodawstw słowiańskich“), który podziela sądy Lelewela. Ważniejszemi od tych są prace Romualda Hubego, a najbardziej do rozjaśnienia kwestji pochodzenia **W. s.** przyczynił się Zygmunt Helcel („Starodawne prawa polskiego pomniki,“ Warszawa, 1856). Bacząc na oddzielne postanowienia, Helcel grupuje je w 4 statuty: *wiślicki małopolski* (1347), *wielkopolski piotrkowski* (1347), *małopolski*, powstały między 1354 a 1368, i *ogólny*, obowiązujący dla państwa całego, ułożony w Wiślicy 1368 r.; z tych pierwsze dwa są wizerunkiem istniejących obyczajów, ostatnie jakby ich reformą, czego dowodem są i przedmowy królewskie. Za źródła do tych statutów służyły *tabulae judicii*, księgi zawierające wyroki sądów, i *prawo zwyczajowe*, przez wojewodów z polecenie Kazimierza zbierane i podawane; nad odrobieniem tych źródeł pracowały komisje, których projekty 1347 r. były przez sejm przyjęte w Wiślicy dla Małopolski i w Piotrkowie dla Wielkopolski. Kazimierz, ażeby przeciwdziałać separatyzmowi prowincji, wydał 1368 w Wiślicy jeden ogólny statut, przyjęty przez zjazd szlachty całej Polski. Przeciwko tym poglądom H. powstaje Stadnicki („Przegląd krytyczny rozporządzeń tak zwanego prawa wiślickiego“), mówiąc, iż Helcel opiera się raczej na formie niż na treści statutów. Przyjmuje on statuty mało i wielkopolskie przed 1347 r., w którym na sejmie przyjęte zostały dwa nowe dla tychże ziem w Wiślicy i Piotrkowie; pierwszy, małopolski, jest reformą poprzednio istniejącego, drugi, wielkopolski, po większej części jest powtórzeniem rozporządzeń pierwszego; prace Stadnickiego jednak krytyki nie wytrzymują, i wszyscy niemal następni pisarze, między którymi odznacza się Michał Bobrzyński („O ustawodawstwie nieszawskiem“) podzielają w zupełności poglądy Helcla, tak, że w teraźniejszym stanie historji prawa polskiego słusznem jest uważać Kazimierza W. za twórcę wszystkich statutów, zwanych ogólnie statutem wiślickim, które zebrały i zreformowały to, co dotychczas tylko jako zwyczaj istniało. Po śmierci Kazimierza dawna dążność do partykularnych ustaw prowincji jeszcze nie ustała, widzimy jednak dążności do uczynienia statutów Kazimierza normą zasad prawnych w całej Polsce. Stąd powstają *zwody* statutów, starające się ułatwić korzystanie z nich, przez połączenie czterech statutów w jeden. Zwodów takich odróżnić można siedm rodzajów. Do zwodów dodawano *sumy* statutów, prace naukowe, streszczające to, co zbyt rozwlekłe było w statutach, i łączące w jedno postanowienia jednego rodzaju. Jest to w ten sposób usystematyzowanie zwodu, który, jak i statuty, przedstawia rozrzucone postanowienia, tyczące najrozmaitszych przedmiotów. Zwód i sumę najbardziej w XV wieku rozpowszechnioną nazywa Helcel głównemi. Usystematyzowany zwód ten, przedstawia nam 42 rozdziały, z których pierwszy mówi „de constitutionibus“ (artykuł zwodu 1—4), ostatni „de Judaeis“ (art. 135). Pośrednie zajmują się najróżnorodniejszemi przedmiotami, tyczącemi się prawa cywilnego, kryminalnego i publicznego. Prace Helcla, jak i innych wspomnionych pisarzów, dążą do wyjaśnienia kwestji pochodzenia statutów.

Wiślickie starostwo niegrodowe leżało w województwie Sandomierskiem, pow. Wiślickim. Podług lustracji z r. 1669, składało się z miasta Wiślicy (ob.) i z wsi: Winary, Senisławice, Korczyn, Boryszowa, Mędrzechów, Wólka Mędrzechowska, Kopacz, Kupienin, Podlipie, Strojczów, Szamocice, Kozłów, Hubienice, Łęka, Zawirzbie, Miernów, Sepichów, Kocina, Brzesków, Pawłów, Koniecmosty, Górnowola, Wetnin, Błotnawola, Chwalibogowice i Parchocin. W r. 1771 posiadał je Stanisław książę Lubomirski, marszałek wielki koronny, razem ze swą małżonką Elżbietą z książąt Czartoryskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 11,187, a hyberny złp. 270 gr. 3. Między licznemi i ważnemi zjazdami stanów całej Rzplitej, jakie w obrębie tego starostwa odbywały się w latach 1347, 1382, 1468, 1605, 1657, odprawiło się tu pamiątkowe poselstwo w r. 1432 od Jana, króla cypryjskiego. Baldwin de Noris w imieniu monarchy, po złożeniu licznych podarunków w różnych kadzidłach, drzewie aloesowem i t. p., upraszał Jagiełłę o rękę córki jego Jadwigi dla syna króla cypryjskiego i o pożyczkę 200,000 dukatów, za co trzecią część wyspy Cypru ofiarował w zastaw. Poselstwo to pozostało bez żadnego skutku.

Wiślicy, Jan z..., wierszopis łacińsko-polski, akademik krakowski, żyjący w końcu XV w., napisał poemat w 3 księgach p. t.: „Bellum Prutenum“ (Kraków, 1516), o wojnie pruskiej i zwycięstwie Jagiełły pod Grunwaldem. Jest to właściwie historja wierszem opisana bez żadnej poezji, a zamącona mitologją grecką.

Wiśnia, *wiśniowe drzewo (Cerasus)*, rodzaj roślin z rodziny migdałowych, dawniej do rodzaju śliwy zaliczany, charakteryzuje się następnemi cechami: kielich wolny, dzwonkowaty, z powierzchni wewnętrznej nektar sączący, 5-dzielny; płatków korony 5, paznogciowatych, w rurce kielicha osadzonych; pręcików około 20, osadzonych na brzegu kielicha; zawiązek 1-komórkowy, 1—2 zalążkowy, szyjka nitkowata, znamię kuliste. Owoc pestkowiec okrągławy, lub w nasadzie pępkowaty, nieco omszony, pestka kulista, gładka. Należą tu krzewy i drzewa we wszystkich częściach świata, już to dzikie, już uprawiane jako drzewa owocowe, o liściach cienkich, często ząbkowanych, naprzemianległych, i kwiatach zebranych w grona lub baldaszki, rzadko pojedyńczych. Niektóre zawierają w liściach amygdalinę. Główniejsze gatunki, do których przybywa jeszcze wiele odmian przez uprawę wytworzonych, są: **W.** *pachnąca, gorzka, drzewo św. Łucji (C. mahaleb)*, o kwiatach białych i owocach czarniawych wielkości grochu, jest krzewem w Europie południowej, gdzieniegdzie i w środkowej, jak na Podolu, często się hoduje. W medycynie gorzkie owoce używane były pod nazwą *mogaleb* przeciw chorobie kamienia; drewno czerwonawe *(drzewo św. Łucji* lub *św. Grzegorza)* uchodziło za środek napotny i przeciw wściekliźnie; jest bardzo twarde, przyjmuje piękną politurę i nadaje się wybornie na wyroby tokarskie. Młode cienkie pnie używają się na cybuchy tureckie czyli antypki; w tym celu uprawia się głównie w Baden pod Wiedniem. Ziarna z powodu miłej woni używają się jako dodatek do mydła. Kora zawiera garbnik i barwnik. **W.** *karłowata, krzewinkowata (C. chamaerops)*, krzew dorastający 1 — 3 metrów wysokości, ma liście drobne, skórkowate, połyskujące, kwiaty białe, w wiązki zebrane; owoce drobne, dojrzewające w sierpniu i mające wtedy barwę brunatno-czerwoną, są cierpkie, ale uszlachetnione mają smak kwaskowaty, przyjemny i zowią się *wisienkami, wiślankami* lub *wiśniami ostheimskiemi*. **W.** *właściwa, kwaśna (C. acida)* ma liście owalno-lancetowate, kwiaty białe, owoce okrągłe, czarniawo-czerwone, o soku kwaśnym; dochodzi 5 — 10 metrów wysokości, niekiedy jednak bywa krzewiasta; pochodzić ma z okolic morza Czarnego, a nazwa *Cerasus* miała wziąć początek od miasta tejże nazwy w Azji Mniejszej, skąd ją miał Lucullus do Włoch sprowadzić. Drewno twarde nadaje się na wyroby tokarskie, liści używać można na pokarm dla świń. Owoce, *wiśnie kwaśne, wiślanki* (niem. *Weichsel)*, stanowią zdrowy ale mało pożywny pokarm, zawierają 8,77% cukru, 0,82 białka, 1,28 wolnego kwasu; świeże i suszone stanowią ważny przedmiot handlu; z soku przez fermentację otrzymuje się ulubioną *wódkę wiśniową*. Owoce są też ulubionym pokarmem wielu ptaków. **W.** kwaśna udaje się jeszcze w Norwegji. Niektóre odmiany hodują się w ogrodach. Odmianą jej jest też *C. capronіana*, której owoce, zwane *szklankami* czyli *amarelami*, są wielkie, jasno czerwone, z mięsiwem białawem, smaku słodko-kwaskowatego, zawierają 13,11% cukru, 0,35% wolnego kwasu, 0,99% białka. **W.** właściwa, szklanka, a po części i wisienka są roślinami pierwotnemi wszystkich uszlachetnionych odmian **W.** kwaśnych i kwaskowatych, których liczba przechodzi 100, jak **W.** duże czerwone majowe, nowe angielskie miękie, słodkawe miękie ranne, holenderskie, hiszpańskie, leopoldyńskie, doktorki, morelki, amarelle, montmorency, saklanki wielkie, szklanki polskie i t. d. **W.** *ptasia, skłodka, trześnia (P. avium)* ma liście owalno-lancetowate, kwiaty białe, wiązkami wyrastające; owoce czarne, wielkości grochu, w stanie jednak uprawnym, zwane *czereśniami* lub *czerchami*, są o wiele większe i barwy rozmaitej. Dorasta 12 metrów wys., z pniem dochodzącym 1—1,25 m. średnicy, przytrafia się po lasach całej

Wiśnia. *a*, *b*, owoce.

Europy i zdaje się tu być drzewem pierwotnem. **W.** ptasia jest łatwa do uprawy i żyje 60 — 70 lat. Owoce, *wiśnie słodkie*, zawierają 10,7% cukru, 0,56 wolnego kwasu, 1,01 białka; stanowią też ważny przedmiot handlu, ale jadalne są tylko w stanie świeżym. Drzewo to utrzymuje wiele ptaków, niszczących szkodliwe owady. Drewno jest żółtawe, prążkowane, dosyć twarde, przez bejcę przyjmuje wejrzenie mahoniu, jest bardzo ciężkie i wybornie nadaje się na wyroby. Z kory, która uchodzi za surogat chiny, dają się otrzymywać różne farby. Niektóre jej odmiany hodują się też jako ozdobne w parkach i ogrodach, a nawet donicach. Odmiana jej, **W.** *słodka czerwona (C. rubiconda)*, o owocach jasno-czerwonych i mniejszych, uważana jest przez wielu za oddzielny gatunek, który razem z poprzednim jest rośliną pierwotną wszystkich odmian **W.** słodkich, jak majówki sercowate, maronki, amarantówki, gołąbki, werderskie czarne, białe hiszpańskie i t. d. — Rozmnażanie **W.** odbywa się z nasion, odkładów, sadzonek i wypustków korzeniowych, uszlachetnianie przez szczepienie i oczkowanie.—*Sok wiśniowy* otrzymuje się przez wyciskanie **W.**; masa rozgnieciona winna być przez kilka dni pozostawioną, poczem dopiero sok się ściąga; dodatek alkoholu wstrzymuje fermentację soku. Jeżeli ma być zmięszany z cukrem, przechowuje się lepiej, jeżeli uległ kilkodniowej fermentacji. Używa się często w cukiernictwie. — *Wódka wiśniowa (kirszwaser)* jest sfermentowanym i przedystylowanym sokiem wiśniowym, który z pewną ilością pestek poddaje się fermentacji w naczyniach zakrytych przez 3 — 4 tygodni; powstały stąd słaby spirytus wzmacnia się rektyfikacją. Zupełnej dobroci nabiera dopiero przez długie odleżenie, a aromat swój zawdzięcza po części olejkowi gorzkich migdałów i małej ilości kwasu pruskiego, jakie się z pestek wytwarzają. Najlepszą wódkę wiśniową wydaje Szwajcarja. Por. Windisch „Die Zusammensetzung des Kirschbranntweins“ (1895).—Z wisien też otrzymuje się *maraschino* (ob.). *Likier wiśniowy* przyrządza się z soku wiśniowego, alkoholu i syropu, najlepszy jest z Grenoble.—*Pestki wiśniowe* zastępować mogą w pieczywie migdały; dystylat pestek z wodą zawiera kwas pruski i działa jak woda gorzkich migdałów. — *Guma wiśniowa* czyli *lipczak* wypływa z popękanej kory drzew wiśniowych i podobna jest do gumy arabskiej; zawiera *cerazynę* czyli *cerazin* (ob.); używa się w drukowaniu tkanin i we Francji stanowi przedmiot handlu.—**W.** *żydowska*, **W.** w *pęcherzach*, ob. Miechownica.

Wiśniak, ob. Owocowe wina.

Wiśnicz, miasteczko starożytne w Galicji, w okręgu Bocheńskim położone (o milę od Bochni). Prócz starożytnych, oryginalnej budowy domów, zniszczonych przez pożar w 1863 r., lecz uwiecznionych rysunkami Matejki, posiada dotąd **W.** starożytny zamek, jeden z najpiękniejszych zabytków tego rodzaju. Gmach ten, w czworobok zbudowany, wznosi się na skalistej górze i stanowił gniazdo możnej i znakomitej rodziny Kmitów, z której w r. 1550 Piotr Kmita, wojewoda krakowski i marszałek wielki koronny, zrazu przeciwnik małżeństwa Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną, zmieniwszy nagle zdanie, zaprosił tego monarchę z żoną do Wiśnicza, pogodził się z nim i wspaniale w Wiśniczu podejmował. Po nim zamek wiśnicki przeszedł do rodziny Barżych, od których odkupili go Lubomirscy.

Wiśniewski Antoni, fizyk, matematyk i wierszopis, * 1718 w Łęczyckiem, † 1774; nauki pobierał w Łęczycy i tam wstąpił do zgromadzenia Pijarów. Wezwany przez Konarskiego do Warszawy uczył w konwikcie gramatyki i arytmetyki, następnie w r. 1742 wysłany z młodym księciem Lubomirskim za granicę, kształcił się w Rzymie, Turynie i w Wiedniu, skąd wróciwszy, znowu był nauczycielem w konwikcie szlacheckim w Warszawie. W r. 1750 wybrał się w powtórną podróż; bawił czas jakiś w Nancy przy królu Leszczyńskim, pojechał potem do Londynu, Holandji i Niemiec, skąd przywiózł do kraju bogaty zbiór narzędzi fizycznych i astronomicznych, oraz książek. Po powrocie wykładał nową filozofję, gramatykę i fizykę doświadczalną. Był on pierwszym, który zamiast dawnej filozofji scholastycznej pismami swojemi, jako też ustną w szkołach nauką, zaszczepił w młodzieży polskiej upodobanie do zajmowania się filozofją praktyczną, co ściągnęło nań ostre zarzuty Jezuitów i Dominikanów, zwolenników filozofji Arystotelesa. W r. 1757 z woli Augusta III przydany został za towarzysza Mniszchowi, podkomorzemu w. ks. Litewskiego, w poselstwie jego do Turcji. Po powrocie został teologiem króla, a w r. 1759 zgromadzenie pijarskie wezwało go do rządów w nowem kolegjum, założonem niedawno przez Konarskiego. Tu sprawując obowiązki rektora i nauczyciela zarazem, opatrzył muzeum nowemi narzędziami i machinami i bibljotekę znacznie pomnożył. W nagrodę zasług król wyrobił mu w Rzymie pozwolenie na objęcie bogatego probostwa w Lebiczu, starostwie Spiskiem. W r. 1675 został wybrany prowincjałem, a po trzech latach urzędowania, wrócił do swej plebanji.

Wiśniewski Aleksander, bratanek poprzedniego, który mu zawdzięczał swe wykształcenie, był ojcem Michała. Ogłosił: „Praeconium solita et ligata oratione“ (Warszawa, 1742); „Oratio de utilitate, ex varsaviensi bonarum artium et scentiarum Academia, in Poloniam redundatum“ (2 wyd., tamże, 1754); „Oratio de laudibus literarum“ (Lipsk, 1755); „Propositiones philosophiae et physica recentiorum placita“ (Warszawa, 1754); „Carpophorus seu defensio recentioris philosophiae“ (Elbląg, 1755); „Dysertacje polityczno-moralne“ (3 t., tamże, 1760); „Uwagi nad przyczynami wielkości i upadku rzeczypospolitej Rzymskiej“ (tamże, 1762); „Histoire de Pologne et son

droit politique“ (tamże, 1759); „Tables chronologiques des rois de Pologne“ (tamże, 1760), do których później dodał dwie inne tablice p. t.: „Tableau de la diète de la République de Pologne“ i „État général de la République de la Pologne.“ Tłómaczył niektóre ody Horacego i Sarbiewskiego, a poezje jego oryginalne umieszczone są w dziele J. J. Załuskiego „Zbiór rytmów i wierszopisów żyjących“ w tomie III.

Wiśniowa guma, *żywica wiśniowa (gummi nostras)*, ob. Wiśnia.

Wiśniowa wódka, ob. Wiśnia.

Wiśniowe rodzenki, wiśnie pozbawione pestek i wysuszone.

Wiśniowiec, miasteczko w pow. Krzemienieckim, gub. Wołyńskiej, na prawym brzegu Horynia położone, gniazdo rodziny Korybutów Wiśniowieckich. Zamek tutejszy, około którego skupiło się następnie miasteczko, miał być wzniesiony około 1395 przez Dymitra Korybuta, księcia siewierskiego. Według innych, założycielem zamku i domu Wiśniowieckich był dopiero prawnuk Dymitra, Sołtan. Kronikarze wspominają o **W.** dopiero pod r. 1494 z powodu porażki poniesionej przez Polaków od Tatarów krymskich, którzy w latach 1500 i 1502 niszczyli miasto i jego okolice. 1672 r. zamek tutejszy, odbudowany przez Jeremjasza Wiśniowieckiego, przez zdradę dostał się w ręce Turków, którzy załogę i mnóstwo szlachty w pień wycięli, a miasto w perzynę obrócili. W r. 1744 po śmierci ostatniego potomka męskiego Wiśniowieckich, Michała Serwacego, hetmana w. lit., **W.** przeszedł przez małżeństwo w dom Mniszchów, obecnie jest w posiadaniu hr. Broel-Plater. Miasteczko drewniane, dosyć handlowe, liczy około 6,000 miesz., ma farę, kościół Karmelitów bosych i trzy cerkwie. Pałac z ciosowego kamienia, zbudowany około 1720 r. na miejscu dawnego zamku, zawiera liczny zbiór portretów i popiersi osób historycznych, piękną galerję obrazów i bogatą bibljotekę.

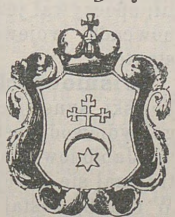

Wiśniowiecki.

Wiśniowiecki, książę, herb: Na tarczy w polu czerwonem półksiężyc z rogami na dół zwrócony, na nim krzyż potrójny; pomiędzy rogami księżyca gwiazda sześciopromienna. Na hełmie mitra książęca.

Wiśniowiecki książę. Słynny w dziejach naszych ród szlachecki, fałszywie wyprowadzany od Dymitra Korybuta Olgierdowicza, jak to okazał dowodnie Stadnicki w *Bibl. Ossolińskich* (t. VI, r. 1865). Wedle badań jego, **W.** pochodzą z tego samego pnia, co Poryccy i Zbarascy, mianowicie od Deniska Mokosiejewicza (syna Mokosieja), który od Kazimierza Jagielończyka otrzymał 1442 Zbaraż na Wołyniu. Historycznie znanym protoplastą **W.** jest *Michał*, kniaź na Wiśniowcu, syn Wasila, żyjący w XV i na początku XVI w. Od jego dwu synów, *Aleksandra* i *Iwana*, idą dwie linje: królewska i książęca. Pierwsza wygasła ze śmiercią króla Michała 1673, druga zaś ze zgonem Michała Serwacego, hetmana w. litews., 1744. Znakomitsi tego rodu przedstawiciele są:

Wiśniowiecki Jeremjasz Michał, książę, wojewoda ruski, syn Michała, kasztelana kijowskiego († około 1619 r.), ojciec króla *Michała* (ob.), * 1612, ukończywszy szkoły jezuickie we Lwowie, odbywał podróże po Europie, badając przedewszystkiem postępy sztuki wojennej. Wróciwszy do ojczyzny, 1631 przeszedł do Kościoła katolickiego, porzuciwszy obrządek grecki, którego gorliwym wyznawcą był ojciec Jeremjasza. W wybuchłej wkrótce potem wojnie (1623—1634) z carem moskiewskim, odniósł świetne zwycięstwo pod Putywlem i strasznie pustoszył kraj nieprzyjacielski. **W.** posiadał za Dnieprem (głównie z lewej strony) ogromne majątki po obu stronach (56 miast i wsi), które przynosiły mu samego czynszu rocznego około 1,200,000 złotych, i przesiadywał w Łubnach na Zadnieprzu. Miał i dziedziczne ziemie i obszerne starostwa. Celował on wielce pięknemi przymiotami, a obok tego był niesłychanie dumny i okrutny w tłumieniu buntów ludu, które nieraz dusił krwią i ogniem. Bawiąc się w pana udzielnego, podejmował na swym dworze wiele rycerstwa polskiego, przyjmował wspaniale cudzoziemców, a nawet poselstwa zagraniczne od carów Michała i Aleksego, od chana krymskiego, od sułtana, od księcia Siedmiogrodu. Hojny, rozdawał co rok wielkie sumy w nagrodę zasłużonym żołnierzom i dawał im chleb w dobrach swoich po licznych ekonomjach. Na potrzeby wojenne 12,000 ludzi wyprowadzał z dóbr swoich w pole i utrzymywał ich swoim kosztem. Budował też kościoły i klasztory, kolonizował Zadnieprze, urządzał stosunki włościańskie i krzewił życie publiczne narodowe. Ożenił się z Gryzeldą Zamojską, córką Tomasza, a wnuczką w. hetmana Jana; w roku 1646 został wojewodą ruskim. W roku 1637 wyprawiał się przeciw buntom chłopskim, tłumiąc pierwsze iskierki powstania i mężnie stawał pod Starcem, Żołninem, Mnoho-i Śleporodem, Harzycą, Kumejkami, Łubnami, Konstantynowem, Przyłuką i Niemirowem; r. 1634 odbił Tatarom znaczną liczbę jeńców uprowadzonych w niewolę z Ukrainy do Krymu; pod Ochmatowem 30 stycznia 1644 przyczynił się też najwięcej do zwycięstwa. Po wybuchu wojny z Chmielnickim (1648 r.) wycofał się **W.** obronnie z Zadnieprza, ażeby na Wołyniu podać rękę wojskom i szlachcie koronnej. Mszcząc się na sprawcach tylu klęsk strasznych, przebrał miarę w srogości i okrucieństwie. Chmielnicki ciągle dopominał się wydania księcia, ale bezskutecznie. Potem bronił **W.** Zamościa i Lwowa, dokąd zbiegło się wtedy wiele nieszczęśliwej szlachty, żebrząc ratunku i prosząc, by książę przyjął tymczasowe hetmaństwo. Przyjął je nareszcie, wysłał uniwersały, ażeby wojsko

zbierało się pod Lwowem, sam zaś pojechał na sejm elekcyjny, na którym popierał do korony całym wpływem swoim Karola Ferdynanda, biskupa płockiego, nie zaś Jana Kazimierza, uważającego za niedołęgę, pozbawionego potrzebnej wśród ciężkich stosunków energji. Na tymże sejmie oddano buławę księciu, tytułując go wszakże w oczekiwaniu na wybór króla tylko regimentarzem. Gdy nareszcie król obrany został, w niechęci swej dla księcia usunął go i na jego miejsce wyznaczył trzech regimentarzów. Nie zrażony jednak tą niesprawiedliwością, **W.** nie ustawał bynajmniej w rycerskiej pracy; znosił zbaraskie oblężenie wielkiem sercem, i chociaż ranny kulą w nogę, ostatni z pola uchodził. Gdy w r. 1650 zabłysła nadzieja pokoju z kozakami, książę zamyślał o objęciu w posiadanie dóbr swych zadnieprskich, które mu wojna kozacza wydarła, ale nie przyszło do tego, gdyż w r. 1651 nowe się wszczęły bunty. Pod Beresteczkiem **W.** pierwszy przełamał hufce kozackie, i to było ostatnie jego zwycięstwo. Po ośmiu dniach choroby w kwiecie wieku umarł 22 sierp. 1651 w obozie pod Pawołoczą ze zbytniej pracy i znojów. Utracił on wszystkie dobra i pan ogromnej fortuny został ubogim, ale to ubóstwo wyniosło syna jego Michała (ob.) na tron.—Sienkiewicz wprowadził Wiśniewieckiego Jeremjasza (Jaremę) do powieści „Ogniem i Mieczem.“

Wiśniowiecki Dymitr, *z linji książęcej*, pierwszy historyczny watażka Zaporoża, postać niemal legendowa w dziejach Polski, syn protoplasty tej linji, Iwana Michałowicza, starosty szyskiego. Mianowany starostą nad dwoma ukraińnemi grodami, Czerkasami i Kaniowem, strzegącemi Podola, Wołynia i Kijowszczyzny, doprowadził **W.** do stanu obronnego Chortycę, wyspę na Dnieprze, i Tatarom utrudnił przeprawy w głąb Korony i Litwy. Dumny atoli i umysłu awanturniczego, marzyć począł o poddaniu się sułtanowi. Nie uczynił jednak tego, lecz wzdychając do jakiegoś samoistnego stanowiska, z rotą swą kozacką udał się na Zaporoże, gdzie był pewny, iż ze czcią będzie przyjęty i pozyska władzę, której tak gorąco pragnął. Stąd opanował zamek turecki nad morzem Czarnem, lecz wyparty z niego, obawiając się szkodliwych następstw, opuścił Zaporoże i 1554 roku przedstawił się w Kamionce pod Lublinem królowi Zygmuntowi Augustowi, który, lubo mu nie ufał, jednakże znowu go posadził na dawnem strażnictwie w Chortycy. Ale **W.**, nie dowierzając królowi, przeszedł 1557 r. w służbę Iwana, cara moskiewskiego, spalił twierdzę Islam-Kirmen i przewiózł zdobyte z niej działa na Chortycę. Oblężony jednak na Chortycy przez Tatarów, cofnął się stąd w głąb kraju, śląc jednocześnie obietnice do cara, że mu podda Kaniów i Czerkasy i zhołduje całą ziemię ponad Dnieprem. Iwan atoli dla utrzymania pokoju z Polską, nie przyjął tej ofiary, ale wezwał kniazia do Moskwy, nadał mu miasto Bielew z wielu włościami i użył go za wodza przeciw Tatarom. Jakoż **W.** wywiązywał się szczęśliwie z danych sobie poruczeń, ale sprzykrzyła mu się wkrótce ta służba i 1561 wrócił na Litwę. W r. 1563 wezwany przez Olbrachta Łaskiego (ob.) na pomoc przeciw Heraklidesowi (ob.), zebrał **W.** 4,000 jazdy, przeprawił się przez Dniestr i obległ Heraklidesa w Soczawie, ale uwiedziony zdradzieckiemi upewnieniami Tomży, że Wołosi wezmą go sobie na hospodara, odstąpił Łaskiego; działał odtąd we własnym interesie i zwabiony przez Tomżę w głąb kraju został pobity na głowę, schwytany i w kajdanach odesłany sułtanowi Solimanowi, który go nad morzem za żebra kazał powiesić. Lucjan Siemieński napisał piękną dumę o **W.**

Wiśniowiecki Dymitr Jerzy, hetman wiel. kor., kasztelan krakowski, syn starszy Janusza koniuszego w. kor. i Eugenji Katarzyny Tyszkiewiczówny, * około 1628, † 1682. Po wczesnej śmierci ojca, zostawał pod opieką ks. Jeremjasza: pobierał nauki w akademji krakowskiej, potem walczył w bojach z Kozakami, Szwedami i Rakoczym, a jako strażnik koronny (od r. 1658) w wojnie z carem Aleksym. Za zasługi wojenne otrzymał kilka starostw i r. 1659 został wojewodą bełskim, a r. 1668 hetmanem polnym, i niemało się przyczynił do świetnego powodzenia w bitwie chocimskiej. Po stracie pierwszej swej żony, Marji Zamojskiej, poślubił **W.** Teofilę Zasławską i w bezkrólewiu po śmierci króla Michała zajechał dobra Ostrogskie, jakoby dla zabezpieczenia praw żony swojej do spadku po rodzonym jej bracie Aleksandrze, ks. Zasławskim na Ostrogu, przez co wywołał sprawę, która zamąciła całe prawie panowanie Jana III; od tego króla otrzymał 1676 r. buławę wielką, roku 1678 wojew. krak., a roku 1680 kasztelanję krakowską. Syna nie zostawił żadnego, a córki jego świetnie za mąż wydane w młodym umierały wieku. Z jego śmiercią dom Wiśniowieckich znacznie się ku zachodowi pochylił; spoczywał już bowiem tylko na dwu jego synowcach, wojewodzicach bełskich, synach Konstantego.

Wiśniowiecki Janusz Antoni, kasztelan krakowski, synowiec poprzedniego, a syn Konstantego, wojewody bełskiego, i drugiej jego żony, z domu Jabłonowskiej. W bezkrólewiu po Janie III trzymał się z wujem swym stronnictwa saskiego. W r. 1669 został marszałkiem nadwornym litewskim, 1702 kasztelanem wileńskim, a 1703 r. wojewodą krakowskim. W wojnie z Karolem XII trzymał się Sasów i na czele osobnego oddziału walczył z różnem powodzeniem przeciw Szwedom, na których stronę przeszedł po abdykacji Augusta II. Po jego zaś restauracji, ciesząc się wielką u szlachty popularnością, występował głośno przeciw samowoli dworu saskiego i przez konfederację tarnogrodzką okrzyknięty był marszałkiem. Laski wprawdzie nie przyjął, ale mimo to ważną odgrywał rolę w konfederacji, jako jeden

z najczynniejszych jej przywódców. Wogóle działał roztropnie, oględnie i umiarkowanie (np. w stosunkach ze wziętym do niewoli hetmanem Sieniawskim), czem nieraz oburzał szlachtę. Przy schyłku konfederacji i po jej rozwiązaniu wielbiciele patrjotycznych cnót i zasług księcia, domagali się rozmaitych dla niego nagród, on jednakże nie przyjmując żadnej, sam pilnie wynajdował rozmaite legalne przeszkody i powody, ażeby się od nich uwolnić. W latach 1717 i 1721 marszałek trybunału skarbowego radomskiego, został **W.** 1726 kasztelanem krakowskim. W bezkrólewiu po Auguście II szlachta stawiła go w rzędzie kandydatów do korony, o której podobno myślał na serjo; później jednak sprzyjał Leszczyńskiemu. Ostatek życia przepędził na praktykach pobożnych, fundując kościoły i uposażając klasztory, † 1741 we Lwowie. **W.** zabawiał się i piórem; zostawił kilka dzieł treści religijnej, „Mowę na weselu Rzewuskiego, podczaszego koronnego, z Potocką“ (Lubl., 1731) i 3 pisma wierszowane.

Wiśniowiecki Michał Serwacy, hetman w. litewski, wojewoda wileński, brat rodzony poprzedniego, * 1680 we Lwowie. Wraz z bratem Januszem odbył podróż za granicę, a po powrocie do kraju, rzuciwszy się w wir agitacji szlacheckich, występował czynnie przeciw Sapiehom. Mianowany 1702 hetmanem polnym, mimo braku wszelkich kwalifikacji i zdolności wojskowych, prowadził przeciw Szwedom niedołężnie wojnę partyzancką, w której srodze kraj pustoszył i dopuszczał się wielu okrucieństw. Tocząc tę wojnę cudzym kosztem, nagromadził ogromne skarby w swych dobrach pińskich, które mu Szwedzi w r. 1706 złupili. W r. 1703 otrzymał nawet buławę wielką litewską. Po traktacie Altransztadzkim przystąpił do stronnictwa Leszczyńskiego i 1709 r. dostał się w niewolę cara Piotra. Wyswobodziwszy się z niej ucieczką, przebywał lat kilka za granicą i w r. 1716 wrócił do kraju, 1718 pogodził się z królem i za utraconą buławę otrzymał 1720 r. pieczęć wielką litewską, a obok tego został jeszcze 1730 tymczasowo regimentarzem generalnym wojsk litewskich. W bezkrólewiu po zgonie Augusta II pragnął pierwszą odgrywać rolę i myślał o koronie dla siebie. Zjechawszy z Litwy na sejm elekcyjny, pracował jedynie naoślep przeciwko tym, których uważał za swoich nieprzyjaciół politycznych, usunął się z pola elekcyjnego na Pragę i zgromadził koło siebie wszystkich niechętnych prymasowi i Leszczyńskiemu. Połączył się następnie z wojskami rosyjskiemi i po ogłoszeniu królem Augusta III złożony został z regimentarstwa przez Leszczyńskiego, który nie zdołał go na swą przeciągnąć stronę. Gdy wreszcie August III utrzymał się ostatecznie przy koronie, **W.** złożył pieczęć i za to według życzenia mianowany był hetmanem w. litew. i wojewodą wileńskim. Odtąd ciągle przewodniczył komisjom w Grodnie, obmyślającym środki tak zwanej auk-cji wojska, ustanowionym przez sejm pacyfikacyjny z r. 1736 osobno dla Korony i osobno dla Litwy, które żadnego nie wydały owocu. Resztę życia spędził na wspaniałych zjazdach, trybunałach, weselach, jak gdyby kraj był szczęśliwym i najspokojniejszym. Pan ogromnych włości, a chciwy bez granic, ciągle z dziwnem natręctwem ubiegał się o rozmaite królewszczyzny. **W.** † 1744 w Mereczu, bez potomka płci męskiej, trzej bowiem jego synowie w młodym bardzo wieku poumierali, a ogromne majątki księcia przez córki i wdowę przeszły w domy: Ogińskich, Zamojskich, Platerów, Przezdzieckich, Brzostowskich, Wielhorskich i Mniszchów. **W.** był ostatnim ze swego rodu. Zostawił dzieła: „Medytacje na różne wybrane z Pisma Świętego teksty, na każdy dzień roku“, przekład z ks. Pawła Segnerego Jezuity (Warsz., 1728); „Quinque psalmi in detentione Głuchowiensi compositi, albo Pięć Psalmów“ wierszem, (Częstochowa, 1711); „Historja ludu Bożego“ (4 t., Warsz., 1722).

Wiśniowiecki, pseudonim Juljana Bartoszewicza.

Wiśniowski Franciszek, wierszopis, * 1775 we wsi Lubstowie blizko Kowla, nauki skończył bardzo chlubnie w szkołach Bazyljanów we Włodzimierzu. Zbliżony chwilowo do Tadeusza Czackiego, zmuszony był po śmierci ojca zająć się gospodarstwem. Zmarł 1807 r. w Boremlu. Utwory jego wydał Konstanty Piotrowski p. t. „Pisma pośmiertne Franciszka Wiśniowskiego“ (Warsz., 1816).

Wiśniowski Sygurd, podróżnik polski, * 1841 w Paniowcach Zielonych nad Zbruczem w Galicji, † 1892 w Kołomyi, nauki gimnazjalne pobierał we Lwowie i Stanisławowie; 1858 przez rok przebywał w Rumunji, Rumelji i Tesalji, zajmując się nauczaniem języka francuskiego i pracując przy kompanji budującej telegrafy tureckie. 1859 powrócił do kraju i uczęszczał do uniwersytetu lwowskiego, lecz już 1860 wydalił się powtórnie, przebył Rumunję, Turcję i Grecję, w szeregach Garibaldiego odbył kompanję sycylijską, należał potem do założycieli szkoły wojskowej w Genui. 1862 odwiedził kraj, poczem udał się do Anglji, a następnie do Australji, gdzie przebywał przez czas dłuższy, zajmując się w kopalniach złota, przyczem zwiedził Nową Zelandję, wyspy Oceanji, Antyle i t. d. Przed powrotem do Europy 1872, dwukrotnie odbył podróż naokoło ziemi. 1873 zwiedził Szwajcarję. W lecie t. r. wyjechał do Stanów Zjednoczonych, osiadł w stanie Minnesoty i zostawszy tamtejszym obywatelem, wybrany był 1874 do sejmu. Ciągle ruchliwy, zwiedził prawie całe Stany Zjednoczone. 1876 r. przybył do Warszawy, wkrótce jednak wyjechał znowu, był we Francji, Anglji i w Ameryce. W końcu osiadł w Kołomyi, jako dyrektor fabryki i przedsiębiorca. Oprócz licznych korespondencji, obrazków i nowel, drukowanych w rozmaitych czasopismach,

wydał: „Dziesięć lat w Australji“ (2 t., 1873); „Dzieci królowej Oceanji“ (1877); „Światełka w ciemnym kraju“ (Warsz., 1879). powieści: „Czarna i Biała“, „Hidalgo,“ „Odetta“ (Lwów., 1881); przełożył Carlyla „Sartor Resartus“ (w „Bibljotece najcelniejszych utworów“, Warszawa, 1882).

Wiśniowskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Lubelskiem, powiecie Urzędowskim. Podług lustracji z roku 1764, składało się ze wsi: Wiśniów, Stok, Ciosna, Kaczory, Domanice, Kopcie, Czachy, Wólka i Goschorza. W r. 1771 posiadał je Dymitr książę Jabłonowski, ze swą małżonką Józefą z Mycielskich, którzy opłacali kwarty złp. 2,284 gr. 9, a hyberny złp. 916 gr. 22.

Wiśniowy eter, *wiśniowy olejek*, eter owocowy zapachu wiśni, składa się z jednej części chloroformu, 3 cz. eteru benzoeso-etylowego i 150 cz. alkoholu. Używa się na wyrób likierów i w cukiernictwie.

Wit (św.), po łac. *Vitus*, po franc. *Gui*, po włos. *Guido*, po niem. *Veit*, syn znakomitego Sycylijczyka, poganina, w młodym wieku przyjął wiarę chrześcijańską. Prześladowany z tego powodu przez własnego ojca Hylasa, uciekł z nauczycielem swym Modestem i mamką Krescencją do Lukanji. Odszukano go tutaj i sprowadzono do Rzymu, celem wyjednania za jego przyczyną uleczenia dziecka cesarza Djoklecjana, opanowanego przez złego ducha. **W.** uleczył dziecię, a cesarz, nie mogąc go nawrocić na wiarę pogańską, skazał go na śmierć męczeńską, którą poniósł razem z Modestem i Krescencją. Kościół obchodzi święto tych trzech męczenników 15 czerwca.

Wit błogosławiony, *Vitus*, *Veit*, pierwszy biskup Litwy, po chrzcie Mendoga; był Polakiem z rodu, Dominikaninem z powołania, mieszkał pierwotnie w Krakowie. Wybrany przez Henryka, biskupa chełmińskiego i arcybiskupa gnieźnieńskiego, na misję do Litwy z polecenia papieża Inocentego IV wyświęcony został przez nich w Kozłowie 1253 r. i niezwłocznie udał się na miejsce swego przeznaczenia, ale nie powiodło mu się to pierwsze jego misjonarstwo, bo kraj nie był jeszcze dostatecznie do niego przygotowany. Przesiadywał więc najwięcej w Krakowie, dojeżdżając tylko co czas jakiś do swej djecezji i znajdując tam, prócz oporu ludu, taką samą niechęć ze strony samego Mendoga, który 1254, pomijając **W.,** wyjednał sobie za pośrednictwem arcybiskupa Inflant i Prus, innego biskupa, Chrystjana. Tymczasem **W.** przesiadywał w Krakowie, gdzie też podobno † około 1269. Kościół czci go błogosławionym.

Wita św. taniec, ob. Pląsawica.

Witagolskie albo **Witajgolskie starostwo** niegrodowe leżało w księstwie Żmujdzkiem, pow. Korszewskim. Podług spisów podskarbińskich około r. 1771, obejmowało dobra Witajgoła z przyległościami, które posiadali Krzysztof i Józefa z Wojterów Szczytowie, szambelanowie królewscy, opłacając z niego kwarty złp. 344 gr. 7½.

Witalizm (z łac. *vita*, życie), pogląd, że w ciałach żyjących inne występują siły i inne panują prawa, aniżeli zewnątrz nich. Dawniej przyjmowano powszechnie, że objawy życia zależą od odrębnej siły życia, jakkolwiek nigdy dokładnie określić jej nie umiano (ob. Życie). **W.** utrzymywał się w nauce aż do połowy XIX w., ale ustąpił z rozwojem chemji, gdy zdołano wytworzyć sztucznie związki, o których sądzono dawniej, że jedynie pod wpływem życia wytworzyć się mogą. Bardziej jeszcze do pokonania witalizmu przyczynił się rozwój pojęć o zachowaniu energji, wobec bowiem tych zasad przetrwać nie mogła odrębna siła życia, któraby mogła sama przez się z niczego się rozwijać. Pogląd witalistyczny ustąpił więc zupełnie z biologji, która dążyła jedynie do mechanicznego wyjaśnienia wszelkich objawów życia, usiłując je oprzeć na podstawie praw fizyki i chemji. W ostatnich wszakże latach dały się słyszeć głosy, że tłómaczenie mechaniczne objawów życia nie jest wystarczające, a fizyka i chemja nie są w stanie wyjaśnić zagadek życia, zwłaszcza zaś działalności umysłowej. Potrzebę takiej zmiany w poglądach naukowych wyrazili zwłaszcza chemik i fizjolog Bunge (1887), patolog Rindfleisch (1888) i botanik Reinke. Zwrotowi temu, który Rindfleisch nazwał *neowitalizmem*, nadawano nadto znaczenie rozleglejsze, chciano bowiem w nim widzieć odstępstwo od dotychczasowego „materjalistycznego“ kierunku wiedzy przyrodniczej. Po za ogólnikową wszakże krytykę neowitalizm zgoła się nie posunął, nie ma on zresztą żadnego zgoła związku z witalizmem dawnym, i sama jego nazwa jest wyrazem zgoła chybionym. Znaczy to tylko, że dotychczasowa nasza znajomość przyrody nie jest dostateczna; nie tylko w obrębie objawów życia, ale i w naturze nieorganicznej nie wszystko już dokładnie wyjaśnionem zostało; neowitalizm wszakże nie może nauce nowego nadać kierunku i sprowadzić jej z toru dotychczasowego, który ją już do tak wysokiego rozwoju doprowadził. Por. Verworn „Vitalismus und Neuvitalismus“ (w piśmie *Zukunft*, 1899).

Witaljan, papież, 657—672, rodem z Senny, następca Eugenjusza I; rządził Kościołem lat 14 i miesięcy 6, † 672. Pozostały po nim listy, pisane do rozmaitych biskupów.

Witanowski Michał Rawicz, archeolog, ogłosił „Monografję Łęczycy“ (Warszawa, 1899).

Witebsk lub *Witepsk* (w latopisach ruskich *Widbesk*), m. gubernjalne w Rosji, niegdyś stolica książęcej dzielnicy, potem województwa, leży nad Dźwiną, przy ujściu do niej rzeczki Widźby; siedlisko władz gubernjalnych, ma stary zamek, gimnazjum męskie i żeńskie, 2 kościoły katolickie

i 33 prawosławne, synagogę oraz kilka domów modlitwy żydowskich; 66,200 miesz. Przemysł obejmuje garbarnie i słynne fabryki miodu; handel, nader ożywiony, wspierany jest przez kilka banków. Najdawniejsza wzmianka o **W.** znajduje się w kronikach ruskich pod r. 1021, w którym w. ks. kijowski Jarosław miał oddać to miasto Brzetysławowi, księciu połockiemu; prawdopodobniej, że **W.** od początku należał do rodziny siedzących na Połocku potomków Rogwołoda i Rogniedy i że tylko czasowo był im odbierany przez książąt innych linji. Około 1239 **W.** miał być zajęty przez jednego z synów Mendoga, stałe jednak posiadanie **W.** przez Litwę datuje się dopiero od Gedymina. Wtedy bowiem miasto wraz z dzielnicą dostało się synowi jego Olgierdowi, mężowi Marji czy Juljanny, ks. witebskiej. Po wygnaniu Jawnuty i usadowieniu się Olgierda w Wilnie, około 1342 **W.** z dzielnicą wcielony został do w. ks. Litewsk. 1386 Światosław ks. smoleński zrabował i spalił miasto, a Witebszczyznę zagarnął. 1396 Świdrygiełło, syn Olgierda, z pomocą Krzyżaków opanował **W.**, lecz Witold po miesięcznem oblężeniu zdobył warownię, i przywłaszczyciel poszedł w niewolę. Wtedy podobno Witold założył farę witebską i bogato ją uposażył, oraz nadał miastu prawo magdeburskie. W latach 1443—45 Jerzy, syn Ligwejna, jeszcze raz podniósł dynastyczne pretensje, zagarnął Smoleńsk, Połock i **W.**, lecz nie mając sił do oparcia się Kazimierzowi, uszedł wkrótce do Moskwy. Odtąd miasto używało spokoju aż do czasu wynikłych zatargów między Polską a Iwanem Groźnym, który między innemi domagał się także **W.**; 1502 wojska carskie oblegały miasto, ale nie zdoławszy zdobyć twierdzy, spaliły tylko przedmieścia. Toż samo zdarzyło się jeszcze w latach 1519, 1534, 1535, 1536, 1562 i 1569. Odtąd aż do wojny Jana Kazimierza miasto znowu odetchnęło i szybko się odbudowało. 1640 wojewoda smoleński, Aleksander Korwin Gosiewski, fundował przy tutejszej farze Jezuitów, którzy następnie kościół osobny otrzymali i przy nim kolegjum ze szkołą wyższą urządzili. W czasie wojny z carem Aleksym Michajłowiczem w r. 1654 Witebsk oblężony przez 30,000 Rosjan, pod wodzą Bazylego Szeremetiewa, po 14-tygodniowej dzielnej obronie został szturmem zdobyty, i znaczną część mieszkańców w pień wycięto. Po skończonej wojnie, zwrócony Polsce, pozostawał w jej posiadaniu do pierwszego rozbioru, mocą którego przeszedł w r. 1772 pod panowanie Rosji; 1796 r. został miastem gubernjalnem. — *Witebski powiat* ma przestrzeni 2,861 w. kw. i 177,000 miesz. — *Witebska gubernja*, jedna z gubernji zachodnich, graniczy na północ z gub. Pskowską, na wschód ze Smoleńską, na południe z Mohylowską, Mińską i Wileńską, na zachód z Kurlandzką i Inflancką, zajmuje 39,675 w. kw. przestrzeni, z czego 27,2% wypada na pola orne, 34,6% na lasy, 18,6 na łąki i pastwiska, 19,6% na nieużytki. Powierzchnia gubernji jest wzgórkowata i przerznięta dosyć wysokiemi wyniosłościami, pośród których rozproszone jest mnóstwo jezior, błot i równin. Główną rzeką gubernji jest Dźwina Zachodnia, oprócz tego przerzyna gub. 22 większych rzek, oraz 62 rzeczek. Jezior liczą w gubernji przeszło 2,500, najwięcej w powiatach Siebieskim i Rzeżyckim. Błota również rozproszone są po całej gubernji, a niektóre zajmują przeszło 100 wiorst kw. przestrzeni. Klimat jest więcej ostry niż ciepły, wszakże nie przekracza granic klimatu umiarkowanego; średnia roczna temperatura wynosi 4°C. Płody przyrodzone, w porównaniu z innemi gubernjami, dosyć są ubogie. Pszenica nie uprawia się tu już wcale, a w lasach nie napotyka się tylu rozmaitych zwierząt; w nieznacznej liczbie znajdują się niedźwiedzie i wilki. Przemaga drzewo iglaste. Ze zboża uprawia się żyto, owies, a szczególnie bardzo zyskownie udaje się len. Grunta gliniaste, piaszczyste lub błotniste, wymagają mocnego umierzwienia i dobrej uprawy. Ludność gubernji wynosi 1,503,000 głów (głównie Białorusini i Łotysze). Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo, ale zboże nie wystarcza na miejscowe potrzeby. Ruch fabryczno-rękodzielniczy małoznaczący. Pod względem administracyjnym **W.** *gub.* rozdzielona jest na 11 powiatów: Witebski, Drysieński, Dynaburski, Horodecki, Lepelski, Lucyński, Newelski, Połocki, Rzeżycki, Siebieski i Wieliski.

Witebskie starostwo grodowe leżało w województwie i pow. Witebskim. Przed r. 1500 całe województwo, a dawniej księstwo, było rządzone przez starostów, podobnie jak później Żmujdź; pozamianie na województwo, starostą witebskim był zawsze wojewoda, zacząwszy od r. 1506, jakim był Janusz Kostewicz. Do r. 1772 obejmowały te dobra narodowe: miasto Witebsk (ob.) z wójtostwami Lubaczkowskiem i Witebskiem, wsie: Trubacze, Babinowicze i Czołnowniki, oraz folwark Zaweł, z których, wedle spisów podskarbińskich z r. 1766, opłacano kwarty złp. 3,705, a hyberny złp. 7,758.

Witebskie województwo, poprzednio dzielnica książąt połockich, graniczyło na północ z ziemią Pskowską, na wschód z księstwem Smoleńskiem i województwem Mścisławskiem, na południe z województwem Mińskiem, a na zachód z Połockiem, a składało się z dwu powiatów: Witebskiego i Orszańskiego. Każdy powiat wysyłał dwu posłów na sejm i dwu deputatów na trybunał, a miejscem obrad i obozowania rycerstwa był Witebsk. **W. woj.** posiadało oddzielny przywilej, mocą którego początkowo miasto Witebsk ze szlachty, a następnie sama szlachta, wybierała wojewodę, którego król potwierdzał. Prócz wojewody drugim senatorem był kasztelan; pierwszy zasiadał w senacie po wojewodzie, drugi po kasztelanie połockim. Po przyłączeniu województwa

Witebskiego w r. 1772 do Rosji, część południowa powiatu Orszańskiego do 1793 r. zostawała przy Polsce. Przez ten czas oba powiaty sejmowały w pogranicznem województwie Mińskiem, w miasteczku Chołopieniczach. Ostatnim wojewodą witebskim był Michał Kossakowski, mianowany 1787. Ostatnim zaś kasztelanem witebskim był Adam Wawrzyniec Rzewuski, mianowany 1790, † 1825.

Witelina, substancja proteinowa, znajdująca się w żółtku jaja ptasiego; według Lehmanna, ma być mieszaniną sernika i albuminu.

Witeljusz (*Aulus Vitellius*), cesarz rzymski 69 r. po Chr., * 15 r. po Chr.; za panowania Galby, dowódca legjonów Niższego Renu, okrzyknięty został przez nie po jego śmierci cesarzem (na początku 69 r.). Oddany próżniactwu, opilstwu i zbytkom, pokonał wprawdzie swego przeciwnika anty-cesarza Ottona, ale w końcu był sam pojmany przez Wespazjana i zamordowany 24 grudnia 69 r.

Witeljusz.

Witello, ob. Ciołek.

Witenes, wielki książę Litwy (1292—1315), rzekomy przodek rodziny Jagielońskiej, miał być synem Lutuwera i * jakoby 1232 r. Wogóle pochodzenie **W.** i pierwiastkowa jego działalność są zupełnie zagadkowe i niepewne. Na widownię historyczną występuje **W.** około 1283 r. Całe panowanie **W.** jest nieprzerwanym łańcuchem walk, prowadzonych głównie z zakonem krzyżackim, przeciw któremu poszczególne dzielnice wiązały się ciągle w przymierza. W 1289 napadł **W.** Samlandję, popalił opuszczone domy i spustoszył zasiewy na polach, ale w odwrocie doznał ciężkiej od nieprzyjaciela porażki; klęskę tę powetował sobie napadami na Polskę. Po ojcu Lutuwerze objął **W.** rządy około r. 1292 i wszedł na drogę torowaną już przez Mendoga (ob.); od tej pory dopiero Litwa zaczyna historycznego nabierać dla Europy znaczenia. Boje z Krzyżakami przeplatał **W.** niszczącemi napaściami na Polskę. W r. 1291 spustoszył Kujawy aż pod Brześć, a r. 1292 oddział Litwinów obległ Łęczycę i mnóstwo zebrał ludzi w niewolę. W ciągu następnych lat kilku walczy **W.** nieustannie z Krzyżakami, ale nie może oprzeć się ich przewadze i traci ziem wiele; dopiero powszechne powstanie Prusaków (1295) podniosło sprawę jego. W r. 1298 korzystając z niezgód między arcybiskupem ryskim a mistrzem kawalerów Mieczowych, wyprawił się **W.** na Inflanty, kraj okropnie zniszczył i Mieczowcom ciężką zadał klęskę, ale wkrótce potem i sam został pobity. Wojna ciągle ma ten sam charakter. Krzyżacy w srogich napadach szerzą mordy i pożogi w ziemiach litewskich, a Litwa odpłaca się Niemcom podobną monetą, łupiąc kraje krzyżackie. Podczas walk tych ucierpiała niemało i Polska od grabieży litewskich. Ostatnim czynem wojennym **W.** była bezowocna wyprawa na Christmemel 1314 r. Jedni utrzymują, że **W.** umarł śmiercią naturalną, inni, że legł przez zdradę z woli Gedymina. **W.** jest niezaprzeczenie mężem znakomitym w swoim narodzie, który zaczynał w jedną skupiać całość. Nazewnątrz nie był zdobywcą, ale wielkim, nieugiętym, niezmordowanym obrońcą narodowości i dzikiej wiary, będącej właśnie rdzeniem tej narodowości.

Witeryt, minerał, z rzędu węglanów, krystalizuje w szeregu różnoosiowym, rzadko jednak występuje w kryształach, zwykle w stanie kulistym, nerkowatym lub gronkowatym. Twardość 3—3, 5, c. wł.=4, 2. Jest bezbarwny, szary lub żółtawy, prześwieca, blask ma tłusty. Jest to węglan baryty, używa się do fabrykacji bieli barytowej. Znajduje się w Tarnowicach na Śląsku, w Salzburgu, Styrji, Nortumberlandji w Anglji.

Witim, rzeka w Syberji, bierze początek w okręgu Barguzińskim obwodu Zabajkalskiego i stanowi granicę między obwodem Zabajkalskim i Jakuckim a gub. Irkucką; ubiegłszy 1,760 klm., uchodzi do rzeki Leny. Brzegi jej, gęstym porosłe lasem, obfitują w dziki, łosie, niedźwiedzie, czarno-bure lisy, jelenie, sobole i t. d.

Witkiewicz Stanisław, malarz i literat polski, * 1851 roku na Żmujdzi, studja malarskie odbywał w Warszawie i Monachjum. W dziedzinie malarstwa odznaczył się głównie jako pejzażysta, objąwszy kierownictwo artystyczne *Wędrowca* (1885), torował drogę sztuce indywidualnej, tak doborem reprodukcji, jak i głośnemi artykułami polemicznemi i krytycznemi, które wyszły później razem w książce: „Sztuka i krytyka u nas“ (wyd. 1 i 2 1899, wyd. 3, 1998). Do najwybitniejszych studjów jego należą: „Mickiewicz jako kolorysta,“ rozprawy o Böcklinie, Chełmońskim. Wspaniałe jest dzieło „Na przełęczy“ (1891), gdzie piórem i ołówkiem odtworzył piękności Zakopanego. Jest to jedna z najpiękniej napisanych książek polskich. Prócz tego napisał wyczerpujące studja o J. Kossaku (1900), o Aleksandrze Gierymskim (*Bibljoteka Warsz.*, 1901—1902); „Dziwny człowiek“ (o zbiorach artystycznych Siedleckiego w *Tygodn. ilustr.*, 1903). Wogóle jako krytyk artystyczny położył **W.** olbrzymie zasługi, rozjaśniając wiele kwestji i budząc zamiłowanie do sztuki. Por. Ludomir Be-

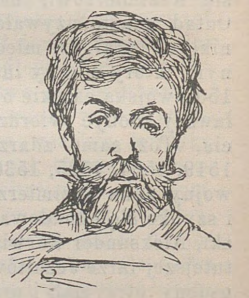

Witkiewicz Stanisław.

nedyktowicz: „S. W., jako krytyk, jego pojęcia zasady i teorje w malarstwie“ (1902), oraz Ignacy Matuszewski „Witkiewicz i krytyka subjektywna“ (w zbiorze p. t.: „Twórczość i Twórcy“). Do celniejszych obrazów Witkiewicza, który stale przebywa w Zakopanem, należą „Morskie Oko,“ „Obłok“ (nagrodzony przez akademję umiejętności) i „Wiatr halny.“ Prócz tego **W.** położył ogromne zasługi na polu sztuki stosowanej, budzące zamiłowanie do stylu zakopiańskiego, którego motywy obrabiał artystycznie, stosując do budownictwa, dekoracji naczyń, mebli etc.

Witkowski Stanisław, z przydomkiem *Targo*, wierszopis, moralista, satyryk, żyjący za Zygmunta III, rodem niewiadomo skąd. W młodych latach bawił w Krakowie, lecz otrzymawszy urząd pisarza komory celnej królewskiej w Łomży, osiadł w tem mieście. Uczony, w języku greckim biegły i rozsądny polityk, ma tę ważną zaletę, że będąc na urzędzie poborcy, nie spanoszył się przecież jak inni celnicy, owszem w pismach swoich żarliwie powstawał na ich nadużycia. Ważniejsze z prac jego drukiem ogłoszonych są: „Poseł na sejm krakowski“ (Kraków, 1603); „Zgoda tułająca się z Cyrusa Theodora, z greckiego na polskie przetłómaczona“ (tamże, 1605); „Apophtegmata albo subtelne powieści z ksiąg Plutarcha i różnych filozofów“ (tamże, 1615); „Złota wolność koronna sejmom i zjazdom“ (tamże, 1609); „Wanda pod consultacjami sejmu walnego Warszawskiego w r. 1611 napisana“ (tamże, 1611); „O nadzwyczajnych poborach“ (tamże, 1613); „Pobudka ludzi rycerskich“ (Zamość, 1621); „Przestroga koronna na obżałowanie bractw naszych od pogan świeżo zagarnionych“ (Kraków, 1613); „Sapho słowiańska na grzmotną sławę zwycięstwa Smoleńskiego“ (tamże, 1611); „Wiersz na klęskę pod Cecorą i śmierć Żółkiewskiego“ (b. m. dr. i r.).

Witkowski Kazimierz, literat i dziennikarz, * 1852 w Piątku pod Łęczycą, † 1892 w Częstochowie, kształcił się w gimnazjum kaliskiem, a następnie pod kierunkiem nauczycieli prywatnych; karjerę pisarską rozpoczął od korespondencji do dzienników warszawskich, następnie zaś poświęcał się beletrystyce. Napisał: „Rys statystyczny gubernji Kaliskiej“ (1875); „Wyrwane kartki,“ „Zbiór obrazków i poezji“ (1878), obrazek dramatyczny „U wrót wolności“ (1882), obrazek dramatyczny wierszem, pod pseudonimem *Kazimierza Nowiny*; „Dwie przysięgi“ (w *Kaliszaninie*, 1875); „Historja założenia i rozwoju kaliskiej straży ochotniczej ogniowej, z powodu 25-letniego jej istnienia“ (1889). Nadto był od 1875 redaktorem *Kaliszanina*.

Witkowski August, fizyk, * 1854 w Brodach w Galicji, kształcił się w politechnice we Lwowie, następnie studjował fizykę w r. 1878—81 na uniwersytetach we Lwowie, Berlinie i Glasgowie. W r. 1881 został docentem w politechnice lwowskiej i w szkole rolniczej w Dublanach, 1884 profesorem w politechnice lwowskiej, 1888 profesorem fizyki w uniwersytecie jagielońskim. W pamiętnikach krakowskiej akademji nauk i w innych pismach ogłosił znaczną liczbę rozpraw z różnych działów fizyki, a w latach ostatnich zajął się głównie badaniami zjawisk zachodzących w niskich temperaturach. Nadto napisał „Zasady fizyki“ (dotąd t. 1, Warszawa, 1892, i część pierwsza t. 2, 1897); „Wiadomości początkowe z geografji fizycznej i meteorologji“ (Warszawa, 1884); „O temperaturze i termometrach“ (Warszawa, 1892) i in.

Witold, właściwiej *Witowt*, w. ks. litewski, 1392—1430, syn Kiejstuta (ob.), * około 1350 roku. Od dzieciństwa już niemal hartując się do trudów obozowych, walczył dzielnie 1370 w niepomyślnej dla Litwinów bitwie pod Rudawą, a odznaczył się i w bojach z lat 1376 i 1377. Skutkiem tajnego przymierza, zawartego przez Jagiełłę z Krzyżakami przeciw Kiejstutowi (1380), wybuchła na Litwie wojna domowa, podczas której **W.** walczył mężnie, ale wraz z ojcem zdradziecko został przez Jagiełłę pod Trokami pojmany i uwięziony, a Kiejstut nawet w Krewie zamordowany. Poświęceniem żony Anny uwolniony z więzienia wileńskiego, bawił czas jakiś na Mazowszu u szwagra Janusza, a potem w Marjenburgu u Krzyżaków; Troki, dziedziczne jego po ojcu księstwo, dostał Skirgiełło. Za pomoc otrzymaną od zakonu przeciw Jagielle przyjął **W.** chrzest w Tapiawie 1383, zaprzysiągł Krzyżakom wierność i miał od nich wziąć Litwę prawem lennem. Gdy jednakże w wybuchłej stąd wojnie (1383) mimo nawet powodzeń nie uzyskał żadnych korzyści, odstąpił **W.** Krzyżakom 30 stycznia 1384 r. całe swoje dziedzictwo na własność, a sobie zastrzegał jeno lenność. Bój znowu się rozpoczął. **W.** wszelako, serdecznie nienawidzący Niemców, a nadto obrażony otruciem dwu swych małoletnich synów (w Królewcu 1384 r.), pogodził się z Jagiełłą, od którego otrzymawszy osobną dzielnicę, t. j. Podlasie (Drohiczyn, Mielnik, Bielsk, Suraż, Kamieniec, Wołkowysk i Grodno), opuścił Krzyżaków, stanął na czele wszystkich sił litewskich, zdobył świeżo zbudowaną twierdzę Marienwerder i ciężką zadał Niemcom klęskę (w końcu 1384). Przed tą jeszcze wyprawą odzyskał od Jagiełły Troki, ochrzcił się ponownie wedle obrządku greckiego i otrzymał imię Aleksander. Odtąd wraca dawna przyjaźń między Jagiełłą **W.**, który pomaga mu chętnie do osiąg-

Książę Witold.

nięcia korony polskiej. W Krakowie, dokąd przybył 1386 na ślub Jagiełły, przeszedł **W.** do kościoła rzymskiego i zatrzymał dawniejsze imię Aleksander. Jagiełło przecież źle się odpłacił **W.** za jego usługi: odebrał mu bowiem Troki i W. księciem Litwy mianował nie jego, lecz Skirgiełłę (1387); nadto jeszcze i sam mu dokuczał i pozwalał to czynić Skirgielle. Zerwała się więc przyjaźń. Pokrzywdzony **W.** chciał ubiedz Wilno (w końcu 1389), a gdy mu się to nie powiodło, na podstawie dawnych umów zawarł sojusz z zakonem (styczeń 1390) przeciw Jagielle i Skirgielle. **W.**, lubo w dwu pierwszych wyprawach połączony z Krzyżakami, nic nie wskórał, w trzeciej jednak stanął tak silnie (1390—91), że Jagiełło sam zażądał zgody, która też przyszła niebawem do skutku, i **W.** na miejsce Skirgiełły został wielkim księciem Litwy (1392) z władzą o wiele rozleglejszą, aniżeli poprzednik. Był bowiem prawie niepodległy, a w stosunkach z sąsiadami wschodnimi i północnymi występował zupełnie samodzielnie, w polityce zaś z Zachodem trzymał się Polski i sojusz z nią popierał. Rządząc Litwą, rozwinął **W.** niepospolity talent administratorski. Upokorzywszy drobnych książąt, wdrożył ich do posłuszeństwa władzy zwierzchniej, a przez to zaprowadził w kraju spokój i porządek. Niezmordowany w pracy, wspierał handel i przemysł, budował miasta i nadawał im samorząd, podnosił bogactwo kraju, czuwał nad sprężystem wykonywaniem sprawiedliwości, osłaniał żydów przed fanatyzmem przywilejami, kolonizował kraj Tatarami i dziki lud ten cywilizował, opiekował się troskliwie ludem, protegował zamysły Camblaka (ob.) względem unji z kościołem rzymskim, ale był obok tego tolerantem i nie prześladował bynajmniej obrządku greckiego. Jednem słowem, zbawiennemi reformami swemi zapewnił Litwie potęgę, jakiej nigdy dotąd nie miała. Jednocześnie z temi pracami wewnętrznemi, rozwija wielką działalność nazewnątrz. Zaborczy, jak i przodkowie jego, podbojami postanowił stworzyć ogromne państwo litewsko-ruskie i dokonał tego. Wprawdzie poniósł dotkliwą klęskę od Tatarów nad Worsklą (12 sierpnia 1399), ale mimo to hanom nie uległ, owszem wywierał na nich wpływ wielki, zmuszał nawet nieraz do posłuszeństwa, gromił ich aż na brzegach m. Czarnego. Oprócz tego zagarnął wiele ziem ruskich, a mianowicie 1393 zabiera Nowogródek, 1394 Żytomierz i Owrucz, 1395 połowę Podola, 1396 po śmierci Skirgiełły obejmuje Kijów, a 1396 zdobywa księstwo Smoleńskie. Miesza się także do spraw Nowogrodu Wielkiego. Z Krzyżakami, by na Wschodzie mieć wolne ręce, zawarł 1398 na wyspie Solin traktat, mocą którego oddał im Żmujdź, na północ od Niewiaży leżącą, ale po bitwie Grunwaldzkiej 1410 odzyskał ją i ochrzcił. Na sprawy koronne wywierał zawsze wpływ przeważny. Lepiej niż Jagiełło rozumiejąc korzyści sojuszu z Czechami, wysyła tam Zygmunta Korybuta i dzielną przez to daje pomoc husytom. Unji horodelskiej (1413) nie sprzeciwiał się bynajmniej, ale pod koniec życia obałamucony przez cesarza Zygmunta, a nadto własną podżegany ambicją i przeświadczeniem o swej potędze, zapragnął koronować się na króla Litwy. Polacy, zwłaszcza Oleśnicki, stawili wykonaniu tych planów opór stanowczy na zjeździe w Łucku (1429); **W.** mimo to trwał przy swojem, naznaczył nawet dzień na koronację, ale właśnie umarł tegoż dnia (27 października 1430) w Trokach, nie urzeczywistniwszy swych marzeń. **W.** jest niezaprzeczenie najznakomitszym z władców Litwy. Był to genjusz zarówno organizatorski, jak i wojenny. Dotąd nie posiada literatura nasza wyczerpującej monografji o pracach i zasługach tego męża. Por. Hlebowicza „Krótki rys życia Witolda, w. ks. litewskiego“ (Wilno, 1821); Kraszewskiego „Litwa za Witolda“ (Wilno, 1850); Kraszewski napisał też poemat „Witoldowe boje“; J. K. Kochanowski „Witold, wielki książę litewski, studjum historyczne“, (Lwów, 1900). Dr. Antoni Prohazka 1878 znalazł ważne materjały do życia i rządów **W.** w bibljotekach i archiwach petersburskich.

Witort Jan, literat polski. Wydał: „Filozofja pierwotna (animizm)“ (Lwów, 1900); „Zarys prawa pierwotnego“ (Warszawa).

Witoszyński Ignacy, nadworny kaznodzieja Stanisława Augusta, * 1746 r. w Przemyskiem, † 1809 w Kamieńcu. Wstąpił w Jarosławiu do zgromadzenia Jezuitów, a po zniesieniu zakonu został kaznodzieją królewskim, kanonikiem kamienieckim, kanclerzem prymasa i koadjutorem warszawskim. Mówca znakomity, śmiało gromił wszelkie nieprawości swego czasu, głosząc z kazalnicy gorzkie prawdy dworowi i całemu wyższemu towarzystwu. Sławne były szczególnie jego kazania, miewane w czasie 4-letniego sejmu, na które publiczność tłumnie się zgromadzała. Z dzieł jego wymieniamy: „Propositiones selectae ex universa Philosophia, adnotationibus illustrata“ (Przemyśl, 1768), oraz kilkanaście różnych kazań.

Witowski Gerard Maurycy, tłómacz i wierszopis, * 1787, † 1837 w Warszawie. Był urzędnikiem komisji rządowej wyznań religijnych i ośw. publ., a chwile wolne poświęcał literaturze, pisując głównie do *Gazety Warszawskiej*. Do celniejszych prac jego, należą: „Pustelnik z Krakowskiego Przedmieścia“, na wzór „L'Ermite de Chaussée d'Antin“ (2 t., Warszawa, 1818); „Życie Joanny d'Arc“ (tamże, 1829), oraz tłómaczenie z francuskiego „Dwaj zięciowie“ (komedja w 5 aktach, tamże, 1818); „Szkoła kobiet“ z Molière'a (tamże, 1810) i t. d.

Witowski Hipolit, literat lwowski, umiejętny tłómacz wielu dzieł obcych, dla młodzieży użytecznych, * 1808 w Morochowie w Galicji, kształcił się we Lwowie, zwiedził Niemcy, Szwajcarję i Włochy, poczem poświęcił się wyłącznie literaturze. W 1849—52 był redaktorem czasopisma

lwowskiego *Przyjaciel dzieci*, oddzielnie zaś ogłosił: „Historja naturalna“ (3 t., Lwów, 1849—51); „Krzysztof Kolumb czyli odkrycie Ameryki“, dla młodzieży (tamże, 1853); „Geografja powszechna na nowo przerobiona i poprawiona, dokładniejszem opisaniem ziem polskich uzupełniona“ (tamże, 1861); „Paweł i Wirginja“ Saint Pierre'a (tamże, 1851) i w. in.

Witów, wieś w gubernji i powiecie Piotrkowskim, o 6 wiorst od Piotrkowa odległa, nazwana tak od Wita, biskupa płockiego, który wspólnie z bratem swoim Dzierżysławem, wojewodą sandomierskim, fundowali tu w 1179 na wzgórzu, przy brzegu rz. Szawy, klasztor dla sióstr i braci reguły św. Norberta, zamieniony później na opactwo norbertanów. Najście Tatarów w 1265 i morderstwa popełnione przez nich w klasztorze wygnały pozostałe przy życiu siostry do Buska, a klasztor ich, zajęty przez braci, przyprowadzony został do pierwotnego stanu. Liczne i bogate włości z kilku miastami składały majętność opactwa tutejszego, należącego do zamożniejszych w kraju. Wojna szwedzka w 1657 zniszyła kościół i klasztor zupełnie, jednakże opaci witowscy własnem staraniem i kosztem wznieśli wszystkie gmachy na nowo. W 1819 opactwo zostało zniesione, a zabudowania klasztorne opuszczone. Kościół ponorbertański, budowy wspaniałej, ozdobiony dwiema wieżami na czele (dziś parafjalny), należy do najpiękniejszych domów bożych w tych stronach.

Witruwjusz (*Marcus Vitruvius* z przydomkiem *Pollio*), prawdopodobnie rodem z Werony, inżynier wojskowy za Cezara i Augusta, jedyny pisarz w starożytności o budownictwie. Słynne dzieło jego „De architectura“, napisane między 16 a 13 r. przed Chr. w X księgach, nie doszło nas w całości; 7 ksiąg pierwszych traktuje o budownictwie, księga 8 o wodociągach, 9 o budowie kompasów, 10 o maszynach. Najlepsze jego edycje sporządzili: Schneider (4 t., Lipsk, 1807—8), Stratico (Udine, 1825—30), Marini (4 t., Rzym, 1826), Rose i Müller-Strübing (Lipsk, 1867). Por. Genelli „Exegetische Briefe über Vitruvius Baukunst“ (1801—4); Rohl „Index Vitruvianus“ (1876).

Witryol, pospolita nazwa kwasu siarczanego i jego soli. *Witryol* oznacza kwas siarczany dymiący, **W.** *stały*—bezwodnik siarczany, **W.** *zielony* lub *żelazny*—siarczan tlenku żelaza, **W.** *niebieski* lub *miedziany*—siarczan miedzi, **W.** *biały* lub *cynkowy*—siarczan cynku.

Witryt, kamień sztuczny, złożony z warstwy cementu lub innej masy kamienistej, rozpostartej w postaci płyt na szkle, używa się do pokrywania ścian w salach szpitalnych i operacyjnych.

Witt, Jan de..., mąż stanu niderlandzki, * 1625 w Dortrechcie, syn burmistrza Jakóba de Witt. Odziedziczył po ojcu nienawiść dla domu Oranji i był silną podporą stronnictwa republikańskiego (anty-orańskiego) jako wielki pensjonarz Holandji. Trudnem atoli było jego położenie, kiedy Francja, do której **W.** się ze swojem stronnictwem zawsze skłaniał, sama uderzyła na Niderlandy. Jego brat, *Korneljusz de* **W.**, obwiniony o nastawanie na życie księcia Oranji i z tego powodu uwięziony, brany był na tortury. Gdy Jan pośpieszył do niego do Hagi, wybuchło powstanie ludu, w którem obaj 20 sierpnia 1672 zostali zamordowani. Z pism **W.** wymieniamy „Mémoires“ (Regensburg, 1707) i jego listy (6 t., Amsterdam, 1725). Por. „Histoire de la vie et de mort des deux illustres frères, Corneille et Jean de W.“ (2 t., Utrecht, 1709); Simonsa „Jan de W.“ (2 t., Amsterdam, 1832—36); Lefèvre-Pontalis „Jean de W., grand pensionnaire de Hollande“ (Paryż, 1884, 2 t.).

Witte Karol, uczony i pisarz niemiecki, * 1800 w Lochau pod Hallą, † 1883; dzieckiem jeszcze będąc, obudzał wielki podziw obszernością swej nauki. W styczniu 1810 został uczniem uniwersytetu w Lipsku, w r. 1814 doktorem w Giessen, 1829 profesorem prawa we Wrocławiu, a 1834 w Halli, gdzie od 1855 jest profesorem zwyczajnym wydziału prawnego i tajnym radcą. Z prac jego prawniczych, na szczególną wzmiankę zasługuje: „Das preussische Intestaterbrecht“ (Lipsk, 1838). Jego studja nad literaturą włoską, mianowicie nad Dantem, są i po za Alpami wysoko cenione. Pomiędzy innemi przełożył Bokacjusza „Decameron“ (3 wyd., Lipsk, 1859), z Kannegiesserem „Poezje liryczne“ Dantego i sporządził bardzo staranne wydanie tegoż poety (Berlin, 1862).

Witte Karol, literat polski, * 1814, † 1878, pobierał nauki w liceum krzemienieckiem, potem trudnił się nauczycielstwem prywatnem i utrzymywał pensjonat męski w Warszawie. Wstąpiwszy do służby rządowej, został 1862 rektorem gimnazjum w Łomży, następnie inspektorem gimnazjum w Kielcach. Lat kilka przebywał w Krakowie. W latach 1838—41 wydawał „Pamiętnik sceny warszawskiej“ (4 t.), potem od 1 stycznia 1841 do 1 października 1842 był redaktorem i wydawcą *Gazety Powszechnej*. Od kwietnia 1843 do czerwca 1844 we własnej drukarni wydawał redagowane przez się czasopismo codzienne *Dziennik krajowy*. Prócz licznych artykułów drukowanych w rozmaitych czasopismach wydał oddzielnie: „Gawędy pedagogiczne“ (Warszawa, 1866); „Wielka i mała polityka Galicji“ (Kraków, 1871); „Krzemieniec. Przygody i wspomnienia studenta pierwszej klasy“ (Kraków, 1873); dwa ostatnie dzieła wydał pod pseudonimem Walent. Spektatora.

Witte Sergiej Juljewicz, minister rosyjski, * 1849 w Tyflisie, uczęszczał na fakultet fizyczno-matematyczny w Odesie, a potem poświęcił się gospodarce kolejowej. W czasie wojny w 1877—78 kierował transportami wojsk na drodze Odeskiej i wykazał zdolności organizacyjne. W 1879 wezwany do Petersburga, brał udział w komisji

kolejowej pod prezydencją Baranowa (1881) i wydał w *Trudach* historję kongresu pełnomocników rosyjskich dróg żel. W 1886—88 był dyrektorem kolei Południowo-Zachodnich, następnie szefem departamentu kolei w ministerjum skarbu, oraz prezesem komisji taryfowej. W 1892 mianowany na miejsce Hübeneta ministrem komunikacji, a w 1893 na miejsce Wyszniegradzkiego ministrem skarbu. Zawarł traktaty handlowe i celne z Niemcami, Austrją i doprowadził budżet do równowagi. Pisał wiele artykułów specjalnych oraz broszur („Zasady taryf kolejowych," 1883 i t.d.).

Witte Henning, rodem z Rygi, gdzie później był profesorem, żył od 1634 do 1696. Prócz wielu innych, wydał dzieło p. t. „Diarium biographicum in quo scriptores saeculi post n. Christi XVII concise descripti" (Gdańsk, 1868, t. 2, Ryga, 1691), w którem znajduje się wiele materjałów do historji literatury polskiej.

Wittekind albo *Widukind*, rodem Westfalczyk, słynny wódz Sasów w wojnach z Karolem W.; walcząc niestrudzenie i bez przerwy prawie, ale z różnem powodzeniem przeciw Frankom, został ostatecznie przez Karola W. wraz z dzielnym towarzyszem swoim Albionem pokonany i zmuszony 785 r. do przyjęcia wiary chrześcijańskiej. Od tego czasu imię **W.** nie zjawia się już więcej w dziejach saksońskich. Według podań zaś, otrzymał od Karola godność książęcą z dzielnicą Enger i miał poledz r. 807 w wojnie przeciwko Szwabom. Popioły jego spoczywają w kościele parafjalnym w Enger, hrabstwie Ravensberg.

Wittelsbach, gród i gniazdo rodzinne dawnych książąt Bawarji i Palatynatu oraz teraźniejszego domu panującego w Bawarji; leżał w wyższej Bawarji pod Aichach. Na miejscu tem wznosi się dzisiaj kościół i 50 stóp wysoki obelisk. Pierwszym znanym w dziejach przedstawicielem rodu **W.** był margrabia Luitpold von **W.** (w X), krewny Ludwika Dziecięcia. Pochodził on prawdopodobnie z rodziny Huosier'ów, najznakomitszej obok Agilolfingerów w Bawarji, tytuł ks. Bawarji przybrał 407, syn jego Arnulf walczył z cesarzem Konradem I, ale był zwyciężony i zawarł pokój z Henrykiem I, 921 r. W r. 937 cesarz Otton dał Bawarję nie synom Arnulfa, lecz ich stryjowi Berchtoldowi, a po jego śmierci 947 r., swemu własnemu bratu Henrykowi. Syn Arnulfa, Arnulf, przybrał tytuł Palatyna (Pfalzgraf) Bawarji i hr. Scheyeru. Potomkowie Arnulfa przenieśli się do Wittelsbachu i nazwali się hr. z **W.** *Otton* (ob.) v. **W.** otrzymał 1180 księstwo Bawarskie z powrotem; syn jego Ludwik I (1183—1231) ożenił swego syna Ottona II z córką Palatyna Henryka, który nie miał męskiego potomstwa, i wskutek tego Palatynat reński przeszedł do Wittelsbachów. Po śmierci Ottona (1253 roku), podzielono kraj pomiędzy jego synów, Ludwika I i Henryka. Godność elektorska, wspólna z początku obu linjom pozostała wskutek decyzji cesarza Karola IV przy **W.** z Palatynu, a od pokoju Westfalskiego przeszła na Bawarję (1648), gdy dla Palatyna stworzona nowa. W r. 1654—1718 linja palatyńska Dwóch Mostów zasiadała na tronie szwedzkim. W osobie Maksa Józefa wygasł dom **W.** w Bawarji (1777), i tron przeszedł do linji **W.** palatyńskich. Elektor Maksymiljan przyjął w 1800 tytuł królewski. Ob. Bawarja.—Por. Böhmer „Wittelsbachsche Regesten", (1854); Heigel „Die Wittlelsbacher", (1880), oraz „Die Wittelsbacher in Schweden" (1881); Leitschuh „Die Wittelsbacher in Bayern" (1894).

Wittelsbach, von, ob. Otton von Wittelsbach.

Witten, miasto w pruskiej reg. Arnsbergskiej, okr. Bochum, nad rz. Ruhr. w węźle kilku dróg żel. położone, liczy 29,000 miesz. i posiada wielkie stalownie, odlewnie, hamernie i walcownie żelaza, oraz fabryki maszyn, szkła, kotłów i in.

Wittenberg, miasto powiatowe i twierdza w pruskiej regencji Merseburskiej, sławne w dziejach pobytem Lutra i Melanchtona, ma 16,500 m. Najwięcej uwagi zwracają tutaj słynne malowidła Łukasza Cranacha w kościele parafialnym i w ratuszu, tudzież niegdyś przez Lutra zamieszkały klasztor Augustjanów (obecnie seminarjum protestanckie), w którym dotąd utrzymują celę Marcina w jej stanie pierwotnym. Bronzowy pomnik Lutra stoi śród rynku. Znajduje się również kościół, na którego drzwiach ten reformator przybił 31 paźd.1515 głośne swoje 95 zdań i tu mieszczą się zwłoki Lutra, Melanchtona, Fryderyka Mądrego i Jana Stałego. Założony w r. 1502 przez Fryderyka Mądrego uniwersytet tutejszy, kolebka reformacji, połączony został 1815 z uniwersytetem w Halli. **W.** był od czasów Albrechta I, którego linja nazywała się *Sasko-Witenberską*, aż do *Albrechta III* rezydencją książąt i elektorów saskich, a następnie pozostał stolicą dawnego obwodu elektoratu.—*Traktatem wittenberskim* z d. 25 lutego 1323 Brandeburg z rzekł się swoich pretensji, a przez *kapitulacje wittenberską* po bitwie pod Mühlbergiem 24 kwietnia 1547 Jan Fryderyk Wspaniałomyślny zrzekł się podobnież elektorstwa.

Wittenheim Jerzy Fryderyk, obywatel kurlandzki, żyjący od r. 1749 do 1830, był deputatem na sejm 4-letni warszawski od stanów Kurlandji, gdzie stając zawsze w ich obronie ogłosił pisma: „Etwas für Kurländisches Publikum über die gegenwärtige Lage der Kurländischen Staatsangelegenheiten" (Mitawa, 1776); „Ueber die Duldung der Juden in den Herzogthümern Kurland und Semgalien" (tamże 1786); „Vorläufige Darstellung der Hauptanträge betreffend die Gerechtsame des bürgerlichen Standes,. in dem Herz. Kurland" (tamże 1790); „Gravamina civitatum ducatum Curlandiae et Semgalliae" (Warsz., 1791, tłum., tamże i t. d.); „Gravamina civitatum ducacum Curlandiae et Semgalliae" (Warsz., 1791, polskie tłóm. tamże i t. r.); „Refutatio objectionum a de-

legatis status nobilitatis ducatum Curl. et Semg." (tamże 1791), po łacinie i po polsku.

Wittgenstein Ludwik Adolf Piotr, poprzednio hrabia, a od 1834 książę, feldmarszałek rosyjski potomek starożytnego rodu niemieckiego Sayn-**W.** Ludwigsburg, * 1769 w Nieżynie, z ojca Chrystjana, generała rosyjskiego, † 1843 we Lwowie. 1781 wszedł do służby wojskowej, znajdował się w bitwie pod Dubienką jako major, potem przy szturmie Pragi, następnie przeszedł na Kaukaz i 1799 został generałem. 1807 dowodził awangardą w korpusie Tołstoja i 30 kwietnia t. r. stoczył pod Ostrołęką pomyślną potyczkę z Francuzami. 1812 awansowany na generał-lejtnanta, dowodził 1 korpusem piechoty. Z 20,000 wojska stawił czoło korpusom Macdonalda w Kurlandji i Oudinota nad Dzwiną, a z drugim z nich stoczył bitwę pod Połockiem. Od Berezyny ścigał Napoleona i 25 grudnia 1812 zajął Królewiec, a 27 lutego 1813 wszedł do Berlina. Mianowany po śmierci Kutuzowa głównodowodzącym wojsk rosyjskich i pruskich, walczył pod Lützen, Budyszynem, Dreznem i Lipskiem; 1814 odbył kampanję we Francji. 1818 przeznaczony na głównodowodzącego drugą armją, mianowany został następnie przez cesarza Mikołaja feldmarszałkiem. W wojnie rosyjsko-tureckiej 1812 otrzymał naczelne dowództwo nad armją południową, zdobył Braiłów i postąpił pod Szumnę, z powodu jednak chorób i braku prowjantu zmuszony był cofnąć się do Wołoszczyzny. Wskutek tego niepowodzenia zrzekł się dowództwa i wziął uwolnienie od dalszej służby wojskowej.

Wittgenstein Emil, książę, * 1824, † 1878, syn księcia Augusta Sayn-Wittgenstein Besleburg, służył początkowo w Hesji, potem przeszedł do służby rosyjskiej. W 1862 był przy boku W. Ks. Konstantego w Warszawie. W 1866 wystąpił ze służby, ale podczas wojny tureckiej (1877—78) należał do świty cesarza Aleksandra II. Pisał poezje oraz „Kawalerie-Skizzen" (1859).—Por. „Souvenirs et correspondances „du prince Emil de Sayn **W.**" (1888).

Wittgensteinowa Karolina Elżbieta, ks., z domu Iwanowska, córka bogatego ziemianina podolskiego i Pauliny z Padoskich, synowicy prymasa Padoskiego, * 1819 w miasteczku Monasterzyskach na Ukrainie w pow. Lipowieckim. Otrzymała edukację bardzo staranną, w 1846 zaślubiła ks. Mikołaja Sayn-Wittgenstein. Po niejakim czasie, rozmarzona koncertami Liszta, zawiązała z nim stosunki bliższe, lecz nie otrzymawszy rozwodu z mężem, zamknęła się w mieszkaniu ustronnem w Rzymie jako pokutnica, Liszt zaś przywdział suknię kapłańską. Liczne prace swoje, słynne ze świetnego stylu, pomieszczała w *Revue des deux Mondes*, lub drukowała w szczupłej liczbie egzemplarzy. Jako pokutnica, zatopiła się w badaniach teologicznych, oraz w studjowaniu pisarzów greckich i łacińskich. **W.** była kobietą uczoną, † 1887 w Rzymie. Portret jej i życiorys pomieścił *Tyg. illustr.* z r. 1887, t. I str. 317.

Witthof Franciszek, zasłużony prezydent miasta Warszawy; posiadał tak wysokie zaufanie mieszkańców, że na wójta Starej Warszawy 8 razy, a na prezydenta 11 razy był wybierany. Król Stanisław August, oceniając jego pożyteczną dla dobra miasta pracę, pasował go w r. 1764 na złotego rycerza (eques aureatus); † 1780.

Wittich Karol, historyk niemiecki, * 1840, był od r. 1879 — 78 profesorem w Jenie. Pracuje specjalnie nad epoką wojny Trzydziestoletniej.

Wittig Karol, prawoznawca austrjacki, prezes sądu ziemskiego i miejskiego na Bukowinie. Z dzieł jego, Galicji dotyczących, ważniejsze są: „Commentarius in normam jurisdictionis" (Lwów, 1810); „Opusculum de pertractanda haereditate in Galicia" (tamże 1807); „Tractatus de Galiciensi tabula provinciali libris civices fundalibus" (Wied., 1819); „Enchiridion codicis judiciarii Galiciensis" (Lwów. 1830); „Von der Verlassenschaftsabhandlung für Justizgeamte in Galizien" (2 wyd., Lwów, 1841).

Wittig August, rzeźbiarz niemiecki, * 1826, † 1893, uczeń Rietschla. Profesor rzeźby w Düsseldorfie.

Wittig Hermann rzeźbiarz niemiecki, * 1819 kształcił się w Berlinie, posiadał wielki talent dekoracyjny.

Wittig G. G. dr. filozofji, redaktor *Psychische Studien*, pisma założonego przez Aksakowa (ob.) w celu propagandy objektywnych badań nad medjumizmem (ob.). Prócz tego **W.** przełożył bardzo wiele dzieł psychologicznych i medjumicznych z angielskiego (Crookesa, Cox'a, Wallace'a, Edmondsa, Owena, etc.), które ukazały się w *Bibliothek des modernes Spiritualismus*.

Wittmack Ludwik, botanik, * 1839 w Hamburgu, studjował nauki przyrodnicze w Jenie i Berlinie, 1867 został kustoszem muzeum rolniczego w Berlinie, 1878 został docentem, 1880 profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu, a 1881 profesorem akademji rolniczej. Zbadał nasiona roślin przedhistorycznych i ogłosił: „Anleitung zur Erkennung der Beimengungen im Roggen und Weizenmehl" (1884, 2 wyd. 1893); „Botanik der Wiesenpflanzen" (2 wyd. 1897) i in. Jako sekretarz pruskiego towarzystwa ogrodniczego redaguje *Gartenflora*.

Witu, kraj w Afryce, między 2°10′ a 2°30′ szer. płd., obejmuje 1400 kl. kw. z 10,000 miesz. (Suahelowie, Arabowie, Galasowie). Jest w małej tylko części żyzny, w gęstych lasach napotyka się wyborny kauczuk. Pozostaje pod władzą angielską, ale jest siedliskiem częstych zamieszek.

Witułka *(Verbena)*, rodzaj roślin z rodziny witułkowatych, cechuje się kielichem rurkowatym, nierówno 5 ząbnym, koroną prawie tacowatą, o 5 płatkach, tworzących 2 wargi, i owocem złożonym z 4 guziczków; są to zioła niekiedy drzewiaste, o łodygach 4 kątnych, pełzających lub stojących,

o liściach całych lub na 3 klapki rozciętych. Do flory naszej należy jeden tylko gatunek, **W.** *zwyczajna* czyli *koszysko (V. officinalis)*, ziele na 60 cm. wysokie, o kwiatach drobnych, czerwonych; stanowiła dawniej środek lekko pobudzający, w wiekach średnich używaną była w praktykach czarodziejskich. Wiele jej gatunków i odmian hoduje się w pokojach i ogrodach jako ozdobne, oznaczają się pięknością kwiatów i wonnością.

Witułkowate *(Verbenaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, blisko spokrewniona z wargowemi, od których się różni bardziej prawidłową budową kwiatów i owocem, który tu jest jagodą lub orzechem kilkokomórkowym; należą tu zioła, krzewy i drzewa, głównie w okolicach zwrotnikowych; zawierają znaczną ilość garbnika i substancji gorzkiej.

Wituński Augustyn, Bernardyn, sławny swego czasu kaznodzieja, żył w pierwszej połowie XVII w., był lektorem filozofji, profesorem teologji i w końcu prowincjałem swego zakonu; † w późnej starości w Krakowie. Wydane przez niego kazania pogrzebowe na uczczenie pamięci rozmaitych dostojnych osób, są niemałej wagi, tak dla języka, stylu i opisowości, jako też dla wielu historycznych i obyczajowych szczegółów.

Witwicki Stanisław, biskup poznański, * w województwie Ruskiem, w dobrach dziedzicznych Witwicy, odbywał nauki w Lublinie i Brunsberdze u Jezuitów, potem w Paryżu. Po powrocie z za granicy, jako kanonik gnieźnieński i opat płocki, był sekretarzem poselstw, wyprawianych do Francji i Danji, a potem i sam już jeździł w poselstwie od króla Michała do cesarza Leopolda. W nagrodę za te usługi, został 1688 biskupem poznańskim † 1697 r. Historycy niezbyt chlubne zostawili o nim wspomnienie; przedstawiają go bowiem jako człowieka nienasyconej dumy, chciwości i próżności Mimo to jednak był **W.** gorliwym pasterzem, lubił zajmować się naukami i pisał dzieła religijne i polityczne, jak np. „Electio Joannis III et prudentia“ (Krak., 1676); „Abrys doczesnej szczęśliwości“ (Warsz., 1685; 3 ed., p. t. „Obraz prawdziwego chrześcijanina“, Kraków, 1651; wyd. 5, Warsz., 1779); „Grammatica alias literatura“ (Warsz.. 1687); „Synodus dioecesana Luceoriensis et Brestensis A. D. 1684“ (tamże 1684) i in.

Witwicki Stefan, poeta, do szkoły Mickiewicza należący, * w Janowie na Podolu, kończył nauki w liceum krzemienieckiem, gdzie ojciec jego był profesorem. Przybywszy do Warszawy, został urzędnikem w ministerjum oświecenia publ. i wszedł do grona młodych poetów, zebranych podówczas tak licznie w grodzie nadwiślańskim. Pod wpływem pierwszych poezji Mickiewicza ogłosił swe: „Ballady i romanse“ (2 t.,Warsz., 1824). bardzo miernej wartości. Nie większego powodzenia doznał: „Edmund“ (t., 1829), kopia Gustawa z Dziadów. Talent prawdziwy zajaśniał dopiero w zbiorku „Pieśni sielskie“ (t. 1830), spopularyzowane muzyką Chopina i Dobrzyńskiego. Prawdziwą wartość posiadały również „Poezje biblijne“ (t. 1830). Wypadki 1831 r., wskutek których **W.** opuścił kraj i osiadł wa Francji, wytrąciły lirę z rąk poety. Prócz kilku drobnych rzeczy i ustępów do „Pana Tadeusza“, nic już odtąd nie stworzył nowego na polu poezji, a za to oddał się obserwacji stosunków społecznych w kraju i podniósł wady narodowe w swych „Wieczorach Pielgrzyma“ (2 t., Paryż 1837 i 1842; 2 wyd., 1844—45). Jednocześnie ogłosił nowe powiększone wydanie swych poezji (t., 1836). Poznawszy się za granicą dopiero z Mickiewiczem, został jego serdecznym przyjacielem i starał się usilnie wyrwać go z pod wpływu Towiańskiego, przeciw któremu wystąpił w dziełku „Towiańszczyzna“ (t., 1859). Prócz tych prac ogłosił jeszcze „Listy z zagranicy“ (Lipsk, 1842) i skreślił szkice powieściowe wydane po śmierci p. t. „Gadu, gadu“ (Petersburg, 1850). † 1847 w Rzymie.

Witwicki Mikołaj, agronom i pszczelarz, * r. 1764, † 1850, zarządzał dobrami książąt Czartoryskich na Wołyniu; wydał oprócz mnóstwa artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, oddzielnie: „O karmieniu pszczół i środkach ratowania słabych“ (Wilno b. d.); „Pszczelnictwo krajowe“ (2 t., Warsz., 1829); „Nauka chodzenia koło pszczół“ (tamże, 1830); „Upominek ojca z podróży“ (2 t., Petersburg, 1836).

Witwina, *witwa*, ob Wierzba.

Witzleben, Karol August Fryderyk von..., * 1773 w Tromlitz pod Wejmarem, † 1839 w Dreźnie, nowelista niemiecki, znany pod pseudonimem *A. von Tromlitz*, od 1786—1315 oficer w służbie pruskiej, a następnie rosyjskiej. Nowele jego wyszły pod ogólnym tytułem „Sämmtliche Schriften“, w trzech zbiorach (99 t., Drezno, 1829—40,5 wyd. Lipsk, 1867, t. 20).

Witzleben, Ferdynand Agust von..., * 1800 w Osnabrück, † 1859, pisarz wojskowy, służył naprzód w armji hanowerskiej, następnie w pruskiej, 1849 objął dowództwo dywizji meklemburskiej, lecz 1858 roku powrócił znowu jako generał porucznik do służby pruskiej. Oprócz dzieł o kampanji rosyjsko-tureckiej 1828 — 29 roku jest on autorem znakomitej wartości książki p. t. „Die taktische Ausbildung der Infanteristen“ (Berlin, 1856). Nadto napisał: „Geschichtlich-geographische Entwickelung des Zuwachses und der Abnahme des polnischen Reiches“ (Berlin, 1831); „Geschichte Polens“ (Halbers., 1831).

Wiwarjum, ob. Vivarium.

Wiwerra, ob. Łasza.

Wiwisekcja, sekowanie żywych zwierząt w celu poznawania czynności fizjologicznych różnych organów. Metoda ta stała się podwaliną wiedzy fizjologicznej i patologicznej, jej wyłącznie zawdzięczamy poznanie najróżnorodniejszych czynności organizmu, jak np. funkcji mózgu, organów trawienia, serca i t. p. Cała medycyna

praktyczna, wspiera się na podstawach, jakie jej dała wiwisekcja na zwierzętach.

Wiwjanit. *glaukosyderyt, anglaryt, mulicyt,* minerał z rzędu fosforanów, krystalizuje w szeregu jednoskośno-osiowym, najczęściej występuje w stanie ziemistym, twardość=2, c. wł.=2, 6, prześwieca. Jest to fosforan tlenku żelaza, zawierający wodę; świeżo wykopany jest bezbarwny, ale przez utlenienie na powietrzu i przejście tlenku w tlennik staje się ciemno-zielonym lub niebieskim. Znajduje się pod Ambergiem, w Kierczu, Kornwalji i t. d. Odmiana ziemista używa się na niebieską farbę.

Wizemberg.

Wizemberg, herb: W polu błękitnem—góra zielona skalista, pod nią dwie liszki czarne w koronach na głowie i obróżkach złocistych na szyi. U szczytu — jeleń czarny w obroży złocistej między dwoma skrzydłami orlemi.

Wizjer, w broni palnej urządzenie osadzone na tylnej części lufy, które w połączeniu z celownikiem, znajdującym się na końcu drugim, służy do należytego nastawiania broni. W dawnych hełmach rycerskich **W.** co toż przyłbica, służąca do osłony twarzy. Niekiedy też **W.** używa się w znaczeniu kierownicy mierniczej czyli dioptry (ob.).

Wizka (Wiska) kasztelanja, położona była w województwie Mazowieckiem; ostatnim jej kasztelanem był Chryzanty Opacki, mianowany 1779 r., † 1806 roku.

Wizkie (Wiskie) starostwo grodowe leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Wizkiej. Podług lustracji z 1660, zaliczały się do niego miasto Wizna (ob.) i wsie: Niwków, Kromków, Zainklów, Wierciszew albo Russ, Szczuki, Litwa albo Księża. W r. 1771 posiadał je Jan Rostkowski, opłacając z niego kwarty złp. 3,730 g. 14, a hyberny złp. 1,348 gr. 10. Na sejmie z 1773—75 Stany Rzeczypolitej, chcąc długoletnie spory zakończyć o miasto Wąsosz, niegdyś do tego starostwa należące, uchwaliły przez oddzielną konstytucję, aby asesorja koronna sprawę tę z Teresą Swiderską, stolnikową wiską, ostatecznie i bez żadnej zwłoki rozstrzygnęła.

Wizna, osada, dawniej miasteczko w gub. i pow. Łomżyńskim, o 3 mile od Łomży odległa, niegdyś stolica udzielnego księstwa, później ziemi. Głośna sądami ziemskiemi i grodzkiemi w swoim czasie, leży nad rzeką Narwią, blisko ujścia Biebrza. Osada wielce starożytna, już bowiem około 1170 kasztelanem tutejszego zamku był głośny Bolesta. Należąc do różnych dzielnic książąt mazowieckich, przechodziło rozmaite koleje. Spalona w r. 1294 wraz z zamkiem przez Krzyżaków, odbudowana została 1296 przez Bolesława, księcia mazowieckiego, i odtąd poczęła być stolicą książęcą. Lecz udzielność ta **W.** nie długo trwała, gdyż przyłączona najprzód do księstwa Płockiego, w r. 1495 wcielona została do Korony, Z dawnego zamku pozostał jedyny ślad w kopcu wysokim, mającym 540 kroków obwodu, który obsiewany przez mieszkańców zbożem i ogrodowinami, z każdym rokiem coraz więcej niknie. Tutejszy kościół parafjalny, pod wielu względami do łomżyńskiego podobny, bardzo dawnych sięga czasów i mieści w sobie mnóstwo ciekawych dla archeologa szczegółów. Założycielką jego jest Anna, księżna mazowiecka, matka ostatnich dwu książąt, Stanisława i Janusza. Ludność ogólna **W.** wynosi 2,800 głów.

Wizygotowie, *Westgotowie* albo *Terwingowie.* jedna gałąź germańskiego plemienia Gotów (ob.). Po rozpadnięciu się gockiego państwa Hermanryka 375 r. po Chr., **W.** w liczbie 200,000 przedarli się do niższej Mezji i odniósłszy 370 r. pod Adrjanopolem, gdzie zginął cesarz Walens, walne zwycięstwo, opanowali Mezję i Trację i zawarli pokój z Teodozjuszem W. Alaryk (ob.), z królewskiego rodu Baltów, zjednoczył wszystkie gromady **W.**, złamał niedawno zawarty traktat, spustoszył cały niemal półwysep Bałkański, wyruszył 402 do Włoch i zdobył Rzym. Po śmierci Alaryka (410 r.) szwagier jego Ataulf († 415 r.) poprowadził **W.** 412 rokudo Galji południowej i do Hiszpanji, gdzie **W.**, pokonawszy Alanów, Wandalów i Swewów, otrzymali od Rzymian w nagrodę za to Akwitanję i utworzyli potężne *królestwo Wizygockie,* którego stolicą była Tuluza. Król Euryk (1466—84) rozszerzył granice swego państwa do Loary i Rodanu i na wybrzeżu morskiem aż do Włoch, ale następca jego, Alaryk II, utracił większą część posiadłości galijskich w bitwie pod Vouglé 507 r. na rzecz Franków. Ze śmiercią Amalaryka (531 r.) wygasł starożytny królewski ród Baltów, a zaprowadzona natomiast monarchja elekcyjna była powodem częstych zaburzeń wewnętrznych. Z królów obieralnych Leovigild (569—86) pokonał Waskonów, siłą utrzymał w Hiszpanji przewagę kościoła arjańskiego nad katolickim, ujarzmił ostatecznie Swewów (585 r.) i wypędził z Septymanji Burgundów. Syn jego Reccared przyjął katolicyzm, a za spokojnych rządów jego i jego następców dokonało się szybko zlanie ludności germańskiej z romańską, tak, że język grecki uległ zupełnie łacińskiemu i utonął w nowo powstałym języku hiszpańskim. Za panowania Reccasuintha (649—72) w języku łacińskim ułożono kodeks praw *(Lex Visigotorum),* które w XIII w. przełożone na język hiszpański pod nazwą *Fuero Juzgo* stanowią dotąd podstawę prawa hiszpańskiego. W czasach następnych z powodu przewagi możnowładców świeckich i duchownych państwo wewnątrz znacznie osłabło i w bitwie pod Xeres de la Frontera 711 r. stało się łupem Arabów. Część **W.** po tym pogromie schroniła się

w góry Asturji i tu utrzymała swą wolność nawet za panowania Arabów w Hiszpanji.—Porów. Aschbacha „Geschichte der Westgothen“ (Frankf. 1827); Rosensteina „Geschichte der Westgothen in Gallien“ (Wrocł., 1859); Dahna „Westgothische Studien“ (Würzb., 1874).

Wizytki, zgromadzenie zakonne żeńskie, ustanowione przez św. Franciszka Salezego, który, chcąc przyczynić się do wskrzeszenia życia zakonnego, założył pod górą Voiron, niedaleko Annecy w Sabaudji, na część N. M. P., pod nazwą Nawiedzenia czyli wizytacji, kongregację żeńską, dla której przepisał statuty i ubiór. Niezadługo potem przy pomocy Joanny Franciszki Fremiot baronowej Chantal, założył 1610 w m. Annecy inne towarzystwo, celem otwarcia przytułku dla wdów i kobiet dotkniętych nieszczęściem, i stąd wziął początek zakon Nawiedzenia N. M. P. czyli **W.,** zwany po francusku *Visitandines.* Drugi taki dom założono r. 1615 w Lionie, a zasługi zgromadzenia były tak głośne, że papież Paweł V przekształcił 1618 kongregację w zakon Nawiedzenia P. Marji, poddał pod regułę św. Augustyna, nadał mu wszelkie przywileje innych zakonów i wyraźnie zalecił wychowywanie dziewcząt. 1619 stanął pierwszy klasztor **W.** w Paryżu, a w r. 1641 Joanna Chantal miała już pod swym kierunkiem 87 klasztorów. Obecnie **W.** mają około 400 klasztorów we Francji, Szwajcarji, Austrji, Polsce, w Azji, w Ameryce Północnej i liczą około 3,000 zakonnic. Reguła ich nie jest surowa; zaleca niektóre posty, oprócz zwyczajnych kościelnych; ubiór jest czarny, Zakonnice noszą na piersiach krzyżyk srebrny na czarnej wstążce.

Wiżajny, osada w guber. i powiecie Suwalskim, ma 2,500 m. i bardzo starożytny kościół parafjalny.

Wiżańskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Trockiem, powiecie Grodzieńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, posiadała je, wraz ze starostwem Siejwiejskiem (ob.), Strużyńska, opłacając kwarty złp. 2,508. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Róży z Platerów Strutyńskiej, łącznie ze starostwem Siewiejskiem, ze wsią Bolcie w Grodzieńskim powiecie i ze wsią Zyrwiny z włókami Giełużańskiemi w Trockiem. Liczne spory, jakie o granice tego starostwa oddawna prowadzono, stały się powodem, iż na rzeczonym sejmie wyznaczono także dwie komisje szczegółowe, z kilkudziesięciu urzędników złożone, dla ostatecznego ich oznaczenia, bez żadnej dalszej apelacji.

Wiżuny, miasteczko w pow. Poniewieskim, gub. Kowieńskiej, nad jeziorem t. n. Kościół tutejszy, w stylu gotyckim, był w XVI wieku w posiadaniu kalwinów i tu 1604 r. pochowany został Krzysztof Mikołaj Radziwiłł, hetman wiel. litew., nazywany Piorunem. Kościół ten 1664 r. przywrócono katolikom.

Wjadukt, ob. Most.

Wjuga, zimne wichry północne i płn.-wschodnie, wieją w stepach rosyjskich, często bardzo gwałtowne.

Wklęsłość, skrzywienie wręcz przeciwne wypukłości. *Soczewki* i *zwierciadła wklęsłe,* ob. Soczewki i Zwierciadła. *Menisk wklęsły,* ob. Włoskowatość.

Wkra czyli *Działdówka,* rzeka, wypływa z jeziora Działdowo w Prusiech, przy wsi Gnojno dotyka królestwa Polskiego, odgraniczając powiat Mławski od Prus, następnie w tymże powiecie płynie na długości 8 mil i pod Modlinem naprzeciw Okunina wpada do Bugu. **W.** jest spławną na przestrzeni 22 mil.

Wlasics Juljusz, prawnik i polityk węgierski, * 1852, profesor prawa karnego w Budapeszcie. W 1892 wybrany do parlamentu. W 1895 minister wyznań i oświaty w gabinecie Banffy'ego. Po ustąpieniu Banffy'ego (1899) zatrzymał swoją tekę. Napisał wiele dzieł prawnych.

Wlassak Maurycy, historyk prawa i cywilista, * 1854, profesor prawa w Czerniowcach, a następnie Gracu, Wrocławiu, Strasburgu i Wiedniu. Napisał wiele dzieł prawnych.

Wlislocki Henryk, pisarz niemiecki, * 1856 w Siedmiogrodzie, zajmował się specjalnie badaniem życia, wierzeń i obyczajów cygańskich. Napisał: „Märchen und Sagen der transilvanischen Zigeuner“ (1890), „Von Wandernden Zigeuner Volk“ (1890); „Volksdichtungen der Siebenbürgergischen und südungarischen Zigeuner“ (1890) etc.

Władimir, miasto, ob. Włodzimierz.

Władyka (po gr. *Despotes),* tytuł honorowy osób duchownych w kościele wschodnim, a mianowicie biskupów, arcybiskupów i metropolitów.

Władykaukaz, miasto główne i forteca w obwodzie Terskim, na Kaukazie, na wyniosłej równinie nad rz. Terekiem, wzniesione 715 m. nad poziom morza, założone 1784 na miejscu aułu osetyńskiego Kapkaj i z tego powodu przez Osetyńców dotychczas nazywane Kapkajem; Czerkiesi zowią je Terekkała, t. j. miasto nad Terekiem. Rzeka Terek dzieli je na dwie części, połączone mostem murowanym. Na prawym brzegu leży właściwa forteca z przedmieściami. Liczba mieszkańców wynosi 44,000. **W.** jest ważnym rynkiem handlowym, posiada gimnazjum męskie i żeńskie, szkołę realną, różne fabryki, kilka banków, teatr.— *Władykaukaski okrąg* ma 5,000 w. kw. i 138,000 miesz.

Władysław, imię kilku królów polskich i książąt krakowskich.—**Władysław I** Herman, król polski, 1079—1102, syn Kazimierza I Karola (ob.) i Marji ks. kijowskiej, * 1040 r. Po wypędzeniu starszego brata swego Bolesława II Szczodrego (ob.), wyniesiony na tron przez zwycięską reakcję arystokratyczną panów świeckich i duchownych, stał się słaby i niedołężny **W.** powolnem ich narzędziem. Usunąwszy pierwszą żonę, szlachcian-

Władysław I.

kę Prawdzicównę, która urodziła Zbigniewa (ob.), poślubił Judytę Wratysławównę, księżnę czeską, z której miał syna Bolesława. Za staraniem Judyty Zbigniew został wygnany i ogłoszony za dziecię nieprawe, tembardziej, że i duchowieństwo uważało związek z pierwszą żoną za przeciwny prawom kanonicznym. W 1088 po śmierci Judyty żeni się **W.** ponownie z siostrą cesarza Henryka IV, a wdową po Salomonie królu węgierskim, także Judytą. Pośrednikiem w zawarciu tego małżeństwa był Otton, biskup bamberski (ob. Otton święty). **W.** przywołał do kraju z Węgier Mieczysława (ob.), syna Bolesława Szczodrego, ale książę ten umarł już 1189 r., podobno otruty. Długosz skarży się na króla, że nie dochodził sprawców śmierci. W stosunkach z państwami sąsiedniemi nie okazał **W.** potrzebnej energji i zaniedbywał żywotne interesy kraju. W walce cesarstwa z papiestwem stawał podobno po stronie Henryka IV i antypapieża Klemensa przeciw Grzegorzowi VII, ale w sprawach książąt ruskich nie brał, jak jego dzielni poprzednicy, czynnego udziału i zadowalał się jeno zyskiem pieniężnym. Wojował za to pogańskich Pomorzan; jednakże mimo kilkakrotnych wypraw (od 1091 r.) nie zdołał ich pokonać. Kierownikiem polityki i samej osoby króla był dumny i wszechwładny wojewoda Sieciech (ob.), podobno kochanek królowej. Mnodzy panowie, niezadowoleni z rządów absolutnych Sieciecha, szukali przytułku w Czechach, a jeden z nich, Magnus, wojewoda śląski, przywołał do siebie wygnanego Zbigniewa i podniósł oręż przeciw królowi, a Brzetysław czeski, wspierając niby to wygnańców polskich, pustoszył Śląsk. **W.** z Sieciechem musieli się upokorzyć; król uznał Zbigniewa za syna i oddał mu Śląsk jako wielkorządztwo (r. 1095). Sieciech pracował jednak nad zgubą Zbigniewa, a gdy potem i Bolesławowi, drugiemu synowi króla, zaczął sidła stawiać, połączyli się razem obaj bracia, wystąpili zbrojnie przeciw ojcu i zmusili go do usunięcia Sieciecha, czego też domagali się oburzeni rządami wojewody panowie (1097). Synowie podzielili się krajem w ten sposób, że Zbigniew wziął Wielkopolskę, Mazowsze i Sieradz, a Bolesław Śląsk i Małopolskę. Odtąd żył **W.** w zgodzie z synami. **W.** † 1102 i pochowany został w Płocku, gdzie głównie przemieszkiwał. Oprócz dwu synów miał jeszcze **W.** z drugiej żony 3 córki; jedna była mniszką, druga wyszła za jakiegoś ks. ruskiego, a trzecia za Albrechta, ks. austrjackiego.

Władysław II, książę Krakowa i Śląska, 1138—1146, najstarszy syn Bolesława Krzywoustego i pierwszej jego żony Zbisławy Świętopełkówny, ks. kijowskiej, * 1104 r. Skutkiem podziału kraju przez ojca, otrzymał **W.** Krakowskie ze Śląskiem i prawo starszeństwa nad resztą braci. Niezadługo jednak po śmierci ojca, ulegając namowom żony swej Agnieszki, a siostry przyrodniej cesarza Konrada II, zaczął kosztem braci rozszerzać swą władzę, zamyślał o wydziedziczeniu ich i zjednoczeniu wszystkich dzielnic w jedną całość. Ale możnowładcy świeccy i duchowni (Jakób arcyb. gnieźn., Wszebór wojewoda sandomierski) oparli się zbrojnie zamysłom **W.**, który mimo poparcia wojewody Dunina, oraz pomocy Wszewołoda ks. kijowskiego i Połowców, poniósł klęskę nad Pilicą, a potem rozgromiony pod Poznaniem uciekł, z kraju do Niemiec, dokąd po daremnej obronie Krakowa udała się i Agnieszka. Możnowładztwo wypędzeniem **W.** i wyniesieniem na jego miejsce Bolesława IV Kędzierzawego zwiększyło znakomicie swą przewagę, sponiewierało i osłabiło władzę królewską, a raczej (jak teraz) książęcą. Data wygnania **W.** niepewna: Bogufał podaje r. 1142, Długosz 1146, Naruszewicz 1148, a Roepell i niektórzy inni historycy przyjmują rok 1142. **W.** mieszkał odtąd na dworze cesarza Konrada III i Fryderyka Rudobrodego, którzy mimo czynionych starań nie zdołali przywrócić go do utraconych posiadłości. **W.** † w końcu 1162 lub na początku 1163 r. Trzej jego synowie: Bolesław, Konrad i Mieczysław, otrzymali po śmierci ojca Śląsk i podzieliwszy się nim 1163 r., dali początek różnym dzielnicom śląskim.

Władysław II.

Władysław III Laskonogi, książę krakowski (1202—6) i książę wielkopolski (1202—1213), najmłodszy z synów Mieczysława Starego, * 1186 r. Kiedy po śmierci Mieczysława Starego Leszek Biały (ob.) nie chciał przyjąć tronu krakowskiego na warunkach podanych sobie przez Krakowian, ci pod wodzą Mikołaja wojewody i Pełki biskupa krakowskiego wezwali **W.** **W.** przyjął propozycję i przybył do Krakowa dopiero po formalnem zrzeczeniu się Leszka, prawdopodobnie, aby pokazać przez to możnowładcom, że nie im wyłącznie winien swe wyniesienie. **W.**, człowiek zacny ale słaby i niedołężny, rządził zrazu łaskawie i łagodnie. Ale kiedy, zabrawszy puściznę po jednym ze zmarłych biskupów, rozpoczął walkę z duchowieństwem i chciał utrzymać supremację

Władysław III.

władzy świeckiej nad duchowną, wyklęty przez Kietlicza, arcyb. gnieźnieńskiego, musiał 1206 r. po śmierci Mikołaja wojewody usunąć się z Krakowa do dziedzicznej Wielkopolski, a biskup Pełka, pozbywszy się **W.**, wezwał na jego miejsce Leszka Białego. Za powrotem **W.** do Wielkopolski spór z duchowieństwem nie ustał, tak, że arcybiskup, lubo wyklął księcia, uciekł jednak przed nim (1207) do Wrocławia, a potem nawet do Rzymu, skąd powrócił 1209 r. do Gniezna jako *legatus natus* stolicy papieskiej, i zgoda czas jakiś trwała. Jednakże już 1212 r. wznawiają się zatargi, i **W.** powtórnie został wyklęty. Wkrótce potem upokorzył się wprawdzie Kościołowi, ale, jak się zdaje, nigdy się z nim szczerze nie pogodził. **W.** posiadał właściwie jedną tylko część Wielkopolski, a drugą rządził w imieniu swego synowca Władysława Odonicza. Gdy tenże dorósł, nie chciał dłużej uznawać władzy stryja i zabrał dziedziczny swój Kalisz, **W.** go wyparował stamtąd, ale na skutek pośrednictwa Henryka Brodatego oddał mu 1216 r. przynależną dzielnicę. Mimo to przecież wygnał Laskonogi Odonicza z jego księstwa (między 1220 a 1223 r.). Odonicz wezwał na pomoc Świętopełka pomorskiego i rozpoczął wojnę ze stryjem, który utracił wszystkie co przedniejsze grody i mimo znacznych powodzeń w 1228 nie mógł podołać synowcowi. Złamany nieszczęściami † 1131 r. w Środzie. Ponieważ syn jedyny Laskonogiego (podobno z żony Łucji) Otton był księdzem, przeto cała Wielkopolska przeszła teraz na własność Odonicza.

Władysław I **(IV) Łokietek**, król polski, 1296 (właściwie 1306—1333), syn Kazimierza Konradowicza ks. łęczyckiego i trzeciej jego żony Eufrozyny, przyrodni brat Leszka Czarnego, * 1260 r. Po śmierci ojca dostał księstwo Brzesko-Kujawskie i zostawał razem z młodszym bratem Kazimierzem łęczyckim pod opieką matki, a potem wspólnie, zdaje się, obaj swemi dzielnicami władali. **W.** miał jeszcze na Mazowszu (w spadku po jednym ze swych stryjów) ziemię Gostyńską i z powodu tych posiadłości musiał prowadzić wojnę z Konradem II ks. czerskim. Po śmierci Leszka Czarnego (1288) obejmuje **W.** najbliższy krewny, jego dziedziczne księstwo Sieradzkie, a po zgonie Kazimierza Łęczyckie (1293) i występuje na szerszą widownię działalności. Kiedy duchowieństwo i rycerstwo małopolskie na osierocony tron krakowski wezwało Bolesława ks. płockiego, a mieszczanie krakowscy Henryka Probusa, ks. wrocławskiego, **W.**, działając w imię idei narodowej, utworzył dość potężną ligę przeciw zniemczałym Ślązakom, odniósł nad nimi pod Siewierzem zupełne zwycięstwo (24 marca 1289) i zajął Kraków, ale wkrótce musiał z niego przed Henrykiem uchodzić i po jego rychłej śmierci (23 czerwca 1290) utrzymał się przy Sandomierzu. Potem toczył wojnę podjazdową z nowym panem Krakowa, Wacławem czeskim. Zwyciężony przez nieprzyjaciela, złożył wprawdzie Wacławowi, jako ks. krakowskiemu, hołd (1282), ale nie zaprzestał go bynajmniej niepokoić w napadach cząstkowych (np. 1294 r.) i zostawał w ścisłych stosunkach z Przemysławem wielkopolskim. Po zamordowaniu tego ostatniego (1296) Wielkopolanie wybrali sobie **W.**, który tym sposobem połączył z Brześciem, Łęczycą, Sieradzem i częścią Kujaw Wielkopolskę i Pomorze. Od tej pory rozwija **W.** w nieustannych bojach to z Bogusławem szczecińskim, to z Czechami, to ze Ślązakami energję niesłychaną. Na czele swego rycerstwa przebiega z jednego krańca Polski na drugi i wszędzie mężne wrogom stawia czoło. Wśród tych ciężkich zapasów nie mógł jednak podołać przeciwnościom. Nawet Wielkopolanie pod przewództwem biskupa poznańskiego Andrzeja, zaprzedanego Henrykowi głogowskiemu, oburzeni łupiestwem wojsk Łokietka, odsądzają go w Poznaniu od rządów (1330) i powołują Wacława czeskiego. **W.** prowadzi jeszcze czas jakiś partyzantkę, ale w końcu utraciwszy wszystkie ziemie i grody, opuszcza kraj, tuła się po Węgrzech i przybywa nawet 1301 do Rzymu. Niezadługo jednak potem, korzystając z groźnych zatargów Wacława z papieżem cesarzem i Węgrami, wraca z garstką Węgrów 1304 do Polski i rozpoczyna śmiertelny bój z obczyzną, a śmierć Wacława (21 czerwca 1305) przechyla szalę zwycięstwa na stronę Łokietka. Wprawdzie syn zmarłego Wacław III utrzymał się przy Krakowie, ale **W.** znajduje teraz wielu stronników, których mu jeszcze pomnaża niespodziewany zgon Wacława III (1306). Wypędziwszy Czechów, odzyskuje **W.** odrazu wszystkie ziemie prócz jednej Wielkopolski, którą poddał na krótko Henrykowi Głogowskiemu. Przez zdradę Święców utracił **W.** 1309 Pomorze, zagarnięte podstępnie przez Krzyżaków, z którymi musiał się chwilowo pogodzić, odkładając bój na później. W r. 1310 tłumi opór mieszczan pogańskich i przyłącza do swych dzielnic Wielkopolskę, a 1311 r. zmusza do uległości zbuntowanych mieszczan krakowskich. Przywróciwszy niejaki ład wewnątrz, zbiera **W.** siły do boju z zakonem i zawiązuje stosunki dyplomatyczne z papieżem, Litwą i Węgrami; wreszcie 20 stycznia 1319 r. koronuje się w Krakowie na *króla polskiego*, dając tem poznać, że występuje jako władca zjednoczonej Polski. Nie spuszczając z oka przez całe życie walki z groźną potęgą niemczyzny (od strony Brandeburgów i Zakonu krzyżackiego), obwarowuje się przeciw niej przymierzami z Litwą, Węgrami i książętami pomorskimi; 1320 r. wydaje swą córkę Elżbietę za Karola Roberta króla węgierskiego, a 1326 żeni sy-

Władysław Łokietek

na Kazimierza z Aldoną Gedyminówną. Zespoliwszy wszystkie siły, toczy pomyślny bój 1326 r. z margrabiemi brandeburskimi, a 1328—30 walczy z różnem powodzeniem przeciw Zakonowi. Nie oglądając się na sądy polubowne, które miały rozstrzygać spory z Zakonem, przygotowuje się **W.** do dalszych z nim zapasów i w tym celu zwołuje sejm do Chęcin 1331 r. Jakoż po wyjściu rozejmu wybucha latem 1331 wojna, z której wszyscy, panowie, szlachta, mieszczanie i lud wiejski, biorą udział. **W.** przy pomocy zdrajcy Wincentego z Szamotuł (który przeszedł poprzednio na stronę Krzyżaków, a potem wrócił do króla), odniósł wprawdzie świetne zwycięstwo pod Płowcami 21 września 1331 r., ale mimo to nie odzyskał Pomorza i musiał z zakonem zawrzeć rozejm 1332 r. Spustoszywszy jeszcze ziemie wiarołomnych Ślązaków, † **W.** 1333 r. w Krakowie. Z żony Jadwigi, ks. wielkopolskiej, miał **W.** syna Kazimierza i córkę Elżbietę. **W.-Ł.** jest jednym z najznakomitszych naszych królów. Postawiwszy sobie za zadanie zjednoczenie rozszarpanej Polski, po różnych kolejach losu dokonał tego w zupełności. Przez swą energję, wytrwałość, waleczność i roztropność, wyrósł na bohatera i pod sztandarem swym skupił wszystkie żywioły narodowe. Zarówno szlachta, jak i lud wiejski wspierały dzielnie Łokietka w ciężkim boju z wrogami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Niemczyźnie rozwielmożonej zadał Łokietek cios dotkliwy, a będąc zawsze i wszędzie wcieleniem żywotnej idei narodowej, zasłużył sprawiedliwie na miano odnowiciela Polski. Por. Lelewela „Ocalenie Polski za króla Łokietka“ (Warszawa, 1826); szkic Szajnochy „Pierwsze odrodzenie się Polski“ (Lwów, 1848).—**W. Ł.**, mimo że miał na tronie krakowskim 3 poprzedników swego imienia, oznaczany jest zwykle przez historyków nie jako czwarty z rzędu, lecz pierwszy ze względu na koronację i odnowienie zaniedbanego tytułu królewskiego.

Władysław II Jagiełło, król polski 1386—1434, syn Olgierda i drugiej jego żony Juljanny, ks. twerskiej, * 1350, † 1434 w Gródku pode Lwowem. Po śmierci ojca 1377 wyniesiony za zgodą Kiejstuta (ob.) do godności w.-książęcej na Litwie, zostawał początkowo w dobrych ze stryjem stosunkach i pospolu z nim zwalczał Krzyżaków.

Władysław Jagiełło

Wkrótce jednak podejrzliwy Jagiełło, za podszeptami swego ulubieńca Wojdyłły, poróżnił się z Kiejstutem i był wzięty przez niego do niewoli, ale wsparty przez Krzyżaków, odzyskał wolność, zwyciężył Kiejstuta, osadził go w więzieniu krewskiem i prawdopodobnie przyśpieszył zgon jego (1380). Skutkiem tego ściągnął na się wojnę Zakonu i Witolda (ob.), z którym przecież 1384 r. stanowczo się pojednał i znalazł w nim po dawnemu doradcę i przyjaciela. Zaprowadziwszy spokój i ład w Litwie, zawiązał Jagiełło za pośrednictwem panów małopolskich stosunki z Polską, prosił 1385 o rękę Jadwigi, mimo wstrętu królowej dostał odpowiedź przychylną, przybył do Krakowa 12 lutego 1386 r., 15 lutego się ochrzcił i otrzymał imię Władysława, wziął ślub 18 lutego, a ukoronował się 4 marca 1386 r. Fakt ten niezmiernej w dziejach doniosłości zbliżał i łączył z Polską Ruś i Litwę. Jakoż ze wstąpieniem na tron polski Jagiełły poczyna się długoletni proces jednoczenia żywiołów dotąd sobie nieprzyjaznych, a ze zjednoczenia tego wyrasta potęga Polski. Pracuje nad tem Jadwiga, pracuje Jagiełło, pracuje nawet Witold. Zaraz po ślubie swym uspokoiwszy **W.** Wielkopolskę, wyruszył na Litwę i apostołując gorliwie, od pogaństwa przeciągnął ją do kościoła katolickiego (1386—87) i w. ks. naznaczył Świdrygiełłę. Jadwiga w tymże czasie 1387 r. odebrała Węgrom Ruś Czerwoną. Połączenie Litwy z Polską, oraz powodzenie na Rusi obudziły srogą nienawiść w Krzyżakach i Zygmuncie, królu węgierskim (a potem i cesarzu niemieckim), którzy bezustanne stawiają **W.** przeszkody. Witold, przeszedłszy na chwilę od Krzyżaków, pojednał się z królem, został 1391 w. ks. litewskim i odtąd dzielnie wspiera Jagiełłę, a granice Litwy szerzy daleko na wschód. Nieprzyjazne stosunki z Zakonem, po którego stronie stali Zygmunt i Władysław, ks. opolski, ułagodziły się nieco układem raciąskim 1404 r. Mimo to przecież zgoda trwała niedługo. Wojnę przyśpieszył mistrz krzyżacki (od 1407), dumny i żądny sławy Ulryk Jungingen. W bitwie pod Grunwaldem i Tannenbergiem (5 lipca 1410), Witold i Jagiełło stanowczą zadali klęskę, ale po odejściu Witolda Polacy, nie umiejąc korzystać z wielkiego zwycięstwa, zawarli niekorzystny traktat w Toruniu 1411.—Pomorze, oraz ziemie Michałowska i Chełmińska zostały przy Krzyżakach; Dobrzyń jeno przeszedł do Polski, a Żmujdź do Litwy. Nie załatwioną sprawę z Zakonem (o Pomorze) miały rozstrzygać sądy polubowne. Wkrótce potem zawarł Jagiełło w Lubomli (1412) przymierze z orędownikiem zakonu, cesarzem Zygmuntem, ale korzyści stąd żadnych Polska nie osiągnęła; nabyła jeno Spiż za wypożyczenie 40,000 kop groszy praskich.—Ciągłe zatargi i wojny z Krzyżakami, dotyczące w wysokim stopniu i Litwy, łączyły ją coraz ściślej z Polską, tak, że dnia 2 października 1413 przyszła do skutku unja horodelska. Po przeprowadzeniu tej unji nastąpiło ochrzczenie pogańskiej dotąd jeszcze Żmujdzi. Spory z Zakonem, przerywane bezskutecznemi sądami polubownemi, oraz wojnami 1414 i 1422 r. zakończyły się pokojem melneńskim 1422 r., mocą którego Polska i Litwa uzyskały niejakie korzyści. Pomijając już hołdy wojewodów wołoskiego (1400) i multańskiego (1404), oraz ofiarowanie Jagielle korony

przez Węgrów 1402 r., zaznaczyć szczególnie wypada garnięcie się husytów czeskich do Polski (1421), odrzucone niepolitycznie przez Jagiełłę, a to wskutek zabiegów arcy katolickiego Zbigniewa Oleśnickiego (ob.). Witold jeno, lepiej rzeczy rozumiejąc, wysłał do Czech Zygmunta Korybuta, ale Jagiełło, zawarłszy traktat z cesarzem Zygmuntem w Szramowicach 1423, paraliżował działalność Witolda. Witold, mądrze gospodarując na Litwie, lubo zawsze wiernie wspierał Jagiełłę, mimo to jednak pod koniec życia zamyślał o utworzeniu sobie z Litwy państwa samodzielnego. Podżegany nadto przeciw Polsce przez Krzyżaków i Zygmunta (który ciągle złem za dobre odpłacał się Jagielle), przedsiębrał ku temu celowi odpowiednie kroki, a cesarz obiecał mu nawet przysłać koronę królewską. Na zjeździe z Łucku (1429 r.) **W.**, ulegając namowom cesarza, ledwie że już nie zgodził się na żądania Witoldowe. Oleśnicki wszelako stanął śmiało w obronie rozrywanej unji i wszystkie zabiegi nieprzyjaciół udaremnił. Rychła wreszcie śmierć Witolda (1430) pokrzyżowała do reszty wrogie Polsce plany Krzyżaków i cesarza. Wprawdzie pokumał się z nimi nowy w. książę litewski Świdrygiełło (ob.), korzystając z długoletnich zatargów między Polską a Litwą o Wołyń i Podole, wystąpił zbrojnie przeciw królowi, ale został pokonany i zrzucony (1432), a na miejsce jego wyniesiony Zygmunt, brat Witolda. Jednoczesna wojna z Krzyżakami, aljantami Świdrygiełły, zakończyła się 12-letnim rozejmem 1433 roku. Co się tycze spraw wewnętrznych, zaznaczyć wypada upowszechniające się od 1404 r. zjazdy, t. j. sejmy i wzmaganie się szlachty. Władzę królewską osłabiają przywileje jedleński (1430) i krakowski, rozszerzając pakt koszycki. Oleśnicki przywodzi opozycji panów i szlachty, a wywierając wpływ ogromny na króla, kieruje polityką nie zawsze w duchu narodowym i częstokroć poniża samego monarchę. W każdym razie panowanie **W.** jest bardzo ważne. Polska, złączona z Litwą, przytłumia groźny żywioł niemiecki i rozrasta się w potęgę pierwszorzędną. Akademja krakowska, założona głównie staraniem Jadwigi 1400 r., szerzy w narodzie oświatę. **W.** miał cztery żony: Jadwigę (1399), z której zrodzona córka umarła niemowlęciem; Annę Cylejską († 1416), której córką była Jadwiga (* 1408, † 1431); Elżbietę z Pileckich Granowską (zaślubioną 1417, † 1461), córkę Jerzego księcia Olszańskiego. Z tej ostatniej urodzili się synowie: Władysław Warneńczyk, Kazimierz Andrzej 1426 († 1426) i Kazimierz Jagielończyk. Charakter **W.** rozmaicie oceniają historycy nasi. Najtrafniej i najdokładniej malują go: Szajnocha w dziele „Jadwiga i Jagiełło“ (2 wyd., 4 t., Lwów, 1861); Caro w „Geschichte Polens“ (t. 3 i 4, Gotha, 1869—75).

Władysław III Warneńczyk, król polski (1434—1444) i węgierski (1440—1444), syn poprzedniego, * 1424 w Krakowie. Po śmierci ojca mimo silnej opozycji szlachty, przesiąkłej husytyzmem, został 10-letni **W.** ogłoszony królem i koronowany głównie przez zabiegi Oleśnickiego, który też razem z królową Zofją sprawował regencję, pracując nad utrzymaniem porządku wewnętrznego i zachowaniem unji, zagrożonej przez Świdrygiełłę. Książę ten jednak, pokonany nad Świętą r. 1435, musiał się upokorzyć, a Krzyżacy, którzy na niego wiele rachowali, widzieli się zniewolonymi do zawarcia wieczystego i dla Polski dość korzystnego traktatu (w Brześciu Kujawskim 1435). Na Litwie po zabiciu Zygmunta (1440) został wielkim księciem brat królewski, Kazimierz. W Polsce samej tymczasem podnosi głowę stronnictwo husyckie (Spytek z Melsztyna, Dersław z Rytwian, Abraham ze Zbąszyna), które, opowiadając się przy wierności królowi, występuje przeciw przewadze wyższego duchowieństwa i istniejącemu porządkowi rzeczy. Ruch ten husycki obok swego charakteru religijnego ma jeszcze charakter polityczno-społeczny; jest on objawem rodzącej się swawoli rycerskiej, która później tak wybujała. Stronnictwo husyckie, wichrząc czas jakiś (1437 — 39), było ostatecznie zgniecione w krwawym boju nad Nidą (1439), gdzie poległ Spytek z Melsztyna, głowa husytów polskich. W r. 1440 po nagłej śmierci cesarza Albrechta, obrany został **W.** przez zagrożonych od Turcji Węgrów królem, ukoronował się w Stuhlweissenburgu i zjednał sobie cały naród, pogodziwszy się z Elżbietą, wdową po Albrechcie (1442). Młodziuchny król zajął się zaraz przy pomocy Jana Hunjada i legata papieskiego Cesariniego przygotowaniami do wojny tureckiej. W r. 1443 w świetnej wyprawie Turcy wszędzie byli pogromieni i zawarli w Szegedynie (wiosną 1444) 10-letnie przymierze, zaprzysiężone przez **W.** na Ewangelję, a przez Turków na Koran. Tymczasem Cesarini, spodziewając się potężnej od mocarstw zachodnich pomocy, nakłaniał króla do zerwania przymierza. **W.**, ożywiony duchem krucjatowym, uległ nieroztropnie radom Cesariniego i wyruszył we wrześniu 1444 przeciw Turkom, ale nie otrzymawszy obiecanych posiłków, zginął po bohatersku w krwawej bitwie pod Warną 10 listopada 1444 r. Szczególną cechą panowania Warneńczyka jest to, że naród podczas małoletności i niebytności króla przyzwyczajał się do samorządu, który już za Jagiełły dostał się w ręce panów polskich, a występuje w całej pełni za Kazimierza Jagielończyka. Równocześnie poczyna się ruch kolonizacyjny, wskutek którego zaludnia szlachta polska Ruś Czerwoną, Podole i Ukrainę.

Władysław Warneńczyk.

Władysław IV Zygmunt, król polski, 1632—48, syn Zygmunta III i pierwszej jego żony An-

Władysław Zygmunt.

ny, arcyksiężniczki austrjackiej, * 1595, † 1648. Zaledwie mając lat 15, obrany był **W.** 1610 r. carem moskiewskim, ale nie przyszedł do panowania z powodu polityki ojcowskiej. Ponieważ jednak Zygmunt III prawo syna do korony carskiej uważał ciągle za ważne, przeto dobijał się jej **W.** w wojnie (1617—18), zakończonej pokojem dywilińskim 11 grudnia 1618. Nie otrzymał wprawdzie królewicz korony, ale Rzeczpospolita odzyskała Smoleńsk, a prócz tego wiele ziem i grodów, które **W.** dostał w administrację z władzą jednak bardzo ograniczoną. Za to strażnikostwo pograniczne miał **W.** wyznaczone stosowne opatrzenie, a dochody swe trwonił na zabawy i życie wesołe. Złożywszy już dowody męstwa, był królewicz obecny wyprawie chocimskiej 1622, ale z powodu choroby nie mógł się niczem odznaczyć. W kilka lat potem wyjechał w podróż za granicę i zwiedził kraje zachodnie. **W.**, młodzieniec dorodny, wesoły, nie lubił pobożnego dworu ojcowskiego, stawał nawet nieraz z ojcem w sprzeczności, ale swą szlachetnością, walecznością i ścisłem przestrzeganiem obyczaju narodowego pozyskał sobie miłość ogólną i najpiękniejsze budził nadzieje. To też po śmierci ojca (29 kwietnia 1632), przybrawszy tytuł króla szwedzkiego, jednomyślnie 8 listopada 1682 obrany był królem, a 6 lutego 1633 r. koronowany. Za bezkrólewia jeszcze, korzystając ze swej popularności, występował **W.** jako człowiek prywatny i dał inicjatywę w kwestji dysydenckiej, chcąc ją sprawiedliwie załatwić. Zaraz po koronacji wyruszył król na wojnę moskiewską (1633—34) i zakończył ją korzystnym pokojem polanowskim, mocą którego zrzekł się praw do korony carskiej, a odzyskał ziemie: Siewierską, Czernihowską i Smoleńską, oraz wyłączne prawo do Inflant, Estonji i Kurlandji. W tymże roku (1633) rozbił St. Koniecpolski Tatarów pod Sasowym Rogiem, a 1634 r. udaremnił wyprawę turecką Abazy-paszy zwycięstwem pod Paniowcami. **W.**, pod każdym niemal względem różniąc się od ojca, i w polityce zewnętrznej i wewnętrznej inną zamierzał pójść drogą. Pociągany przez Richelieu'ego, skłaniał się ku Francji, zawarł za jej pośrednictwem 26-letni rozejm ze Szwedami w Sztumsdorfie (12 września 1635), ale ograniczony w swej władzy, nie mógł przeprowadzić wobec potężnej partji austrjacko-katolickiej korzystnych dla kraju planów; zamiast połączyć się z Francją, zbliżył się do Austrji, a zbliżenie to przypieczętowane zostało małżeństwem króla z Cecylją Renatą, Rakuszanką (1637), gdy senat nie pozwolił mu się żenić z protestantką, Palatynówną Renu. W tymże czasie poczynają się zaburzenia na Ukrainie. Kozacy i chłopstwo ukraińskie, srodze uciskani przez panów polskich, ich podstarościch i arendarzów żydów, chwycili za oręż w obronie praw swoich. Król, lubo znał dobrze ich krzywdy, nie mógł niestety nic im poradzić. Zbudowany dla postrachu Kozaków Kudak zburzył Sulima 1635 r. i został za to ścięty. Ruchy kozackie 1637 i 1638 r. krwawo stłumiono (ścięcie Pawluka), a konstytucjami sejmowemi z lat 1636 i 1638 odebrano Kozactwu wszystkie przywileje i uważano je odtąd *za w chłopy obrócone pospólstwo*. Srogie to postąpienie nie powściągnęło jednak nowych rozruchów, które wprawdzie były zgnębione, ale pozostawiły żarzewie do wielkiego w przyszłości pożaru. Wszystkiemu temu nie był winien król, jeno panowie, duchowieństwo i szlachta. Nie zdołał też **W.** wzmocnić władzy monarszej przez projektowane, ale nieprzyjęte od narodu ustanowienie orderu Niepokalanego Poczęcia N. P. Marji, ani podnieść potęgi kraju przez utworzenie floty polskiej na Bałtyku. Szlachta, żądna pokoju, używała go bez przerwy od czasu uspokojenia Ukrainy i we wszelkich czynnościach wiązała ręce królowi, a pod wpływem Jezuitów i zjezuiciałego duchowieństwa fanatyczniała coraz bardziej. Katolicy dopuszczali się nawet bezprawnie nadużyć względem dysydentów. **W.**, przejęty nawskroś duchem tolerancji, nie lubiący Jezuitów, daleki od fanatyzmu i używania środków gwałtownych, chciał zaprowadzić powszechną zgodę między wszystkiemi wyznaniami i zabezpieczyć dysydentów w duchu uchwały sejmowej z roku 1573. Naznaczone w tym celu tak zwane *Colloquium charitativum* (ob.) w Toruniu 1645, nie wydało żadnego praktycznego rezultatu. Nie udały się podobnież królowi wielkie zamysły, mające na celu przy współdziałaniu z mocarstwami zachodniemi wyrzucenie Tatarów i Turków z Europy; wyprawa turecka miała ocalić Polskę od groźnych ruchów kozackich. Szlachta jednak, rozmiłowana w pokoju i apatyi, nietylko unicestwiła plany króla na sejmie 1646 r., ale nawet bardziej jeszcze ograniczyła władzę jego nowemi ustawami. Po śmierci Cecylji Renaty (24 marca 1644) starał się **W.** o rękę Krystyny kr. szwedzkiej, a gdy negocjacje do niczego nie doprowadziły, zaślubił 1645 r. Marję Ludwikę de Nevres, ks. Gonzagę, przez co zbliżył się znowu do Francji. Pod koniec życia **W.** wybuchł pod wodzą Chmielnickiego nowy i straszniejszy od dawniejszych bunt kozacki, którego następstwem w samych zaraz początkach były klęski Polaków pod Żółtemi Wodami (15 kwietnia 1648 r.) i Korsuniem (26 maja 1648 r.), prawie w chwili zgonu królewskiego. — Z pierwszej żony Cecylji Renaty miał **W.** jednego tylko syna Władysława Zygmunta, który umarł w 7 roku życia 1647 r. — **W.** należy bezsprzecznie do najdzielniejszych naszych królów. Nie celował wprawdzie energją i stanow-

czością, ale miał głęboki rozum polityczny i pochopność do czynów wielkich. Polak całem sercem, nie wyzyskiwał Rzeczypospolitej dla widoków dynastycznych, lecz owszem pracował szczerze nad podźwignieniem jej potęgi i starał się naprawić polityczne błędy ojca. Pełen wyrozumiałości i tolerancji, posiadał całkowite zaufanie dysydentów i dyzunitów, których los usiłował poprawić. Najpiękniejsze jego zamysły musiały się rozbić o egoizm możnowładztwa, rodzącą się apatję szlachty i fanatyzm duchowieństwa. Król bystrem okiem widział przyszłość w czarnych kolorach i chciał ją zażegnać, ale naród gwałtem zamykał sobie oczy, lubo stał nad przepaścią.

Władysław, imię kilku książąt polskich z rodziny Piastów.

Władysław Odonicz, z przydomkiem *Plwacz,* książę wielkopolski, syn Ottona (Odona), wnuk Mieczysława Starego, a synowiec Władysława Laskonogiego. **W.** zostawał pod opieką stryja i gdy po dojściu do pełnoletności nie otrzymał należnej sobie dzielnicy, gwałtem zabrał Kalisz, z którego został wprawdzie wyparowany, ale za pośrednictwem Henryka Brodatego odzyskał 1216 od Laskonogiego całą swoją puściznę. Mimo to przecież pozbawiony był znowu dzielnicy przez stryja (1220—1223) i znalazł przeciw niemu pomoc u Świętopełka pomorskiego, którego siostrę Jadwigę pojął za żonę. Wywiązała się stąd długa i niszcząca wojna, podczas której zginął na wyznaczonym do Gąsawy zjeździe (1227) Leszek Biały, pragnący zapośredniczyć zgodę i przy pomocy książąt Piastowiczów poskromić potężniejącego coraz bardziej Świętopełka. **W.** w zamordowaniu Leszka przez Świętopełka co najmniej pośredni miał udział. Wojna trwała dalej. Laskonogi osiągnął znaczne korzyści 1228, ale w następnych zaraz latach Odonicz odzyskał przewagę, całą zagarnął Wielkopolskę i mimo poruszeń zbiegłego na Śląsk Laskonogiego († 1231) utrzymał się przy jej posiadaniu. Wylany dla duchowieństwa, dawał mu liczne przywileje (np. arcybiskup gnieźn. i biskup poznań. otrzymali prawo bicia monety) i hojnie wyposażał, czem oburzał na się rycerstwo. Wybuchło stąd powstanie Wielkopolan przeciw księciu, podsycane przez Henryka Brodatego, który, roszcząc sobie pretensje do Wielkopolski (na mocy cesji Laskonogiego), rozpoczął nawet wojnę z Odoniczem. Duchowieństwo zapośredniczyło pokój (1234), i część Wielkopolski dostała się Henrykowi. Warta miała być granicą księstw obu. Mimo to przecież wybuchła nowa wojna; Odonicz zwyciężony uciekł na Pomorze, a Wielkopolska dostała się Henrykowi. **W.** † 1239. Z Jadwigi miał dwu synów: Bolesława Pobożnego i Przemysława, którzy się wychowywali na Pomorzu, oraz kilka córek.

Władysław, ks. dobrzyński i łęczycki, syn Ziemowita, ks. na Dobrzyniu, a synowiec Łokietka. Wraz z bratem Bolesławem zostawał czas znaczny pod opieką matki Anastazji; po 1316 obaj bracia objęli wspólny zarząd Dobrzynia, który bardzo wiele ucierpiał z powodu wojen krzyżackich. **W.** też dzielnicę swą oddał 1323 r. Łokietkowi, a otrzymał za to dla siebie, matki i brata w dożywocie księstwo Łęczyckie i zarazem tytułował się ks. dobrzyńskim. Po traktacie kaliskim 1343 odzyskał jednak **W.** Dobrzyń i rządził dobrze; † po 1351 r. Był to książę spokojny, gospodarny, królom polskim posłuszny i wierny. Na nim skończyła się linja dobrzyńska.

Władysław Biały, książę gniewkowski, syn Kazimierza ks. na Gniewkowie, wnuk Ziemomysła ks. inowrocławskiego, a synowiec stryjeczny Kazimierza W. Jeszcze za życia ojca, zdaje się, objął rządy Gniewkowa (1353). Książę ten gwałtowny, niespokojny, burzliwy, z wielkiemi pretensjami, marzący nawet o koronie po śmierci Kazimierza W., zawiódł się jednak w swych nadziejach po wyborze Ludwika; obok tego zgryziony śmiercią żony, sprzedał swe księstwo królowi za 1000 czerw. złot., wyjechał z kraju około 1363, był w Jerozolimie, potem wziął podobno udział w wyprawie krzyżackiej na Litwę (1365), nareszcie wstąpił do zakonu Cystersów we Francji w djecezji Cabillon, skąd po 7 miesiącach wymknął się i 1367 przywdział habit benedyktyński w Dijon. Zachęcany do powrotu przez Wielkopolan, niezadowolonych z rządów Ludwika, opuścił **W.** 1371 r. Dijon i udał się do Budy, a stąd po 2 latach, nie uzyskawszy uwolnienia od ślubów zakonnych, przybył do Polski i zajął zbrojno dawne swe księstwo. Wypędzony jednak przez wojska Ludwikowe, przesiedział rok cały w Drezdenku u Ulryka de Ostein, przy którego pomocy odzyskał 1375 część swej dzielnicy i z grodów Gniewkowa i Złotorji prowadził wojnę rozbójniczą na wzór awanturniczych rycerzy średniowiecznych, ale już w pierwszej połowie 1376 musiał się poddać w Złotorji, powtórnie sprzedał księstwo Gniewkowskie królowi za 10,000 duk. i wstąpił znowu do Benedyktynów w Dijon. Mimo to przed samą śmiercią Ludwika opuścił **W.** klasztor za pozwoleniem antypapieża Urbana VI i zamyślał wystąpić jako pretendent do korony polskiej. Zdaje się przecież, że tym razem nie był w Polsce, gdzie jego sztandar żadnego na naród nie wywarł wrażenia. Błąkał się **W.** po Niemczech i umarł, wracając do Dijon, w Strasburgu 1388. Na podstawie wypadków z życia tego księcia urosła bajka o mnichostwie Kazimierza Odnowiciela. **W.** nie pojął swego zadania, nie zrozumiał roli, jaką mógł odegrać, Zamiast, korzystając z niezadowolenia narodu przeciw rządom węgierskim, wystąpić jako przywódca partji narodowej, **W.** działał jako awanturnik zwyczajny, wichrzyciel i wyzyskiwacz nieporządku. Wystąpienia też jego nie osiągały zamierzonego skutku. Na pamiątkę życia **W.** napisał Magnuszewski dramat. Amanton ogłosił o **W.**

po francusku mierną broszurę, której przekład umieściła *Bibl. Warsz.* (1864, t. I).

Władysław Opolski, książę na Dobrzyniu i Wieluniu, palatyn Węgier, syn Bolesława ks. na Opolu, w pobocznej linji wnuk Kazimierza W., a siostrzeniec cioteczny kr. Ludwika. Nie chcąc siedzieć na drobnem księstwie dziedzicznem, gnany przytem żądzą większego znaczenia, udał się **W.** do Węgier, gdzie otrzymał od Ludwika godność palatyna i do ważnych używany był posług. Po śmierci Kazimierza W. Ludwik, zostawszy królem polskim, dał **W.** 1370 prawem lennem ziemie Wieluńską i Ostrzeszowską z kilku zamkami, a 1372 r. oddał mu w zarząd dożywotni Ruś, gdzie **W.** stale osiadł i, lubo tylko był wielkorządcą, tytułował się panem i dziedzicem Rusi. Prowincją tą rządził **W.** dobrze. Ściśle przestrzegał sprawiedliwości, bronił ludu uciśnionego, zaludniał puste obszary przybyszami z Polski, Śląska i Niemiec, podnosił miasta, rozwijał handel, gorliwie szerzył katolicyzm i urządził hierarchję kościelną, założywszy oprócz arcybiskupstwa halickiego trzy biskupstwa: przemyskie, włodzimierskie i chełmskie. Książę niewojenny opuścił często niepokojoną przez Litwę Ruś 1370 r. i otrzymał za to prawem lennem ziemie Dobrzyńską i Wieluńską, z ks. Gniewkowskiem, oraz mianowany był namiestnikiem królewskim w Polsce. Nominacja ta ucieszyła lud ubogi (mieszczan, kmieciów), którego **W.** był obrońcą i na którym władzę swą opierał, ale oburzyła szlachtę tak wielko, jak i małopolską. Na stanowisku tem okazał się jednak **W.** szkodliwym wrogiem Polski, działał w widokach prywatnych króla, a wbrew interesom kraju. Nie inaczej postępował i po śmierci Ludwika wśród ogólnego zamieszania. Przeszkadzał do korony Ziemowitowi ks. mazowieckiemu, a pomagał (1383) Zygmuntowi Luksemburczykowi, śmiertelnemu wrogowi Polski. Pośrednictwem swem zakończywszy wojnę między obu pretendentami, utrzymał się przy swych posiadłościach w Polsce, których odebraniem mu grożono. Popierał też **W.** gorliwie pretensje Wilhelma Rakuskiego do ręki Jadwigi, ale bezskutecznie. Za Jagiełły zachowywał się zrazu spokojnie, obojętnie, musiał nawet córkę swą Jadwigę zaślubić z Wiguntem, bratem królewskim, i oddał jej na własność ziemie Bydgojską i Dobrzyńską; tą drogą chciał Jagiełło włączyć posiadłości te do Korony. Wkrótce jednak potem występuje jako zajadły wróg Polski i bezustannie spiskuje na jej szkodę z Zygmuntem i Krzyżakami. Tym ostatnim oddał za znaczną sumę w zastaw zamek Złotoryję (1391) i ziemię Dobrzyńską (1392), przez co wwikłał Polskę w zatargi i wojnę z Zakonem. **W.** mistrzowi proponował nawet podział Polski (1392). W końcu jednak, gdy **W.** swych knowań nie zaprzestał, Jagiełło uderzył na niego zbrojno i pozbawił go wszystkich posiadłości (1395—96), tak, że pozostał mu jeden tylko gród Bolesławiec. **W.** † 1401, a wtedy poddał się i Bolesławiec. **W.** był to człowiek zdolny i rozumny, ale ambitny i zupełnie wynarodowiony. O jego rządach na Rusi pisał Szaraniewicz.

Władysław, ks. płocki, syn Ziemowita, ks. na Płocku i Bełzie, przez matkę Aleksandrę Olgierdównę siostrzeniec Jagiełły. Po śmierci ojca (1426) pozostali trzej bracia podzielili się puścizną w ten sposób, że **W.,** lubo najmłodszy, otrzymał część najprzedniejszą, księstwo Płockie, a tytułował się księciem Mazowsza i Rusi. Przeciw Jagielle występował spornie, nie chciał złożyć hołdu, wiązał się nawet na jego szkodę ze Świdrygiełłą i Krzyżakami. Podobnież nie złożył hołdu Władysławowi Warneńczykowi i wogóle ku Jagiellonom stateczną okazywał niechęć. **W.** † 1455 w Niedźwiedzi pod Sochaczewem. Był to człowiek zdolny, gospodarny i bardzo sprawiedliwy, ale zanadto dumny; pracował też nad dźwiganiem miast.

Władysław II, syn poprzedniego. Po śmierci ojca zostawał z bratem Ziemowitem pod opieką Giżyckiego, biskupa płock., i matki Anny. W r. 1462 doszli bracia do pełnoletności i tegoż roku obaj pomarli.

Władysław I, książę czeski, syn króla Wratysława i Swatany polskiej, objął rządy 1109 po Świętopełku lub Świątopluku Ołomunieckim. Zwyciężył starszego brata swego Borzywoja i wygnał go z kraju, oraz młodszego Świętopełka, posiłkowanego przez Polaków. Wojował także pomyślnie z królem węgierskim, który najechał Morawy. † 1125, zostawiwszy trzech synów: Władysława II, Henryka i Teobalda, oraz córkę Swatawę. Tron po nim objął brat jego, Sobiesław.

Władysław II, książę, a następnie król czeski, wybrany przez naród 1140 po śmierci Sobiesława I, przeciwko synowi jego, także Władysławowi, któremu cesarz niemiecki Konrad III, jeszcze za życia ojca, oddał Czechy w lenno. Wybór **W. II** był protestem narodu przeciwko roszczeniom cesarzów niemieckich rozporządzania tronem czeskim. **W. II** po wstąpieniu na tron ujął władzę silną dłonią, co nie podobało się panom, którzy wybrali na tron Konrada Znoimskiego. Wtedy **W.** przy pomocy cesarza pokonał Konrada i sprzymierzonych z nim książąt morawskich. 1147 udał się na wyprawę do Palestyny; następnie pomagał cesarzowi Fryderykowi I w wojnie przeciwko Medjolańczykom i za to otrzymał tytuł królewski. Wojował także w Węgrzech, oraz przeciwko cesarzowi greckiemu Emanuelowi. 1173 zrzekł się tronu na rzecz syna swego Fryderyka i osiadł w klasztorze Strachowskim, w końcu jednak zmuszony był opuścić kraj i † w podeszłym wieku w Turyngji, Panował lat 33.

Władysław III, książę czeski, syn króla Władysława II, mianowany był 1192 margrabią morawskim, wkrótce jednak potem przez Henryka Bratysława, biskupa praskiego, który osiągnął

tron czeski, był pozbawiony godności, a następnie uwięziony. Po śmierci Henryka wybrany księciem 1197. Unikając wojny ze starszym bratem swym Przemyślem, zrzekł się dobrowolnie rządów po 5 i pół miesięcznem panowaniu i przyjął zarząd Morawji. † 1222.

Władysław IV *Jagielończyk*, król czeski (1471—1516), a później i węgierski (1490—1516), pierworodny syn Kazimierza IV, króla polskiego, * 1456, wybrany był na tron po śmierci Jerzego Podiebradzkiego przez zgromadzone 1471 na sejmie kutnohorskim stany czeskie i tegoż jeszcze roku koronowany w Pradze. Mimo to Matjasz Węgierski nie zrzekł się swych roszczeń i zachęcany przez papieża, prowadził dalej walkę, rozpoczętą za króla Jerzego i zakończoną umową Ołomuniecką (1479), która przyznała mu nietylko tytuł króla czeskiego, ale i dożywotnie posiadanie Morawji, Śląska i Łużyc. Odtąd, zwłaszcza zaś po prześciu katolickiej jedności pańskiej na stronę **W.**, wzmagała się coraz bardziej w Czechach reakcja religijna. Wynikłe stąd zaburzenia załagodzone zostały przez sejm kutnohorski 1485; natomiast rozpoczęły się walki o stosunki socjalne i o prawa polityczne rozmaitych stanów. Początkowo szlachta niższa połączyła się ze stanem miejskim przeciwko roszczeniom szlachty wyższej; osiągnąwszy jednak niektóre przywileje, wystąpiła spólnie ze szlachtą wyższą przeciwko stanom miejskiemu i wiejskiemu, domagając się coraz rozleglejszych praw. Lud wiejski popadł w zupełną niewolę, miasta zaś, po długich i krwawych walkach, dopiero przez umowę świętowacławską (1517) zyskały uznanie swych praw. Po śmierci Matjasza, **W.** powołany był 1490 na tron węgierski, przez co Morawja, Śląsk i Łużyce powróciły do korony czeskiej, Praga natomiast przestała być siedliskiem dworu królewskiego. Odtąd władza króla coraz bardziej upadała, przechodząc stopniowo do rąk najwyższych urzędników ziemskich, wybieranych wyłącznie ze szlachty. Po ożenieniu się **W.** z księżniczką Anną de Foix (1502) reakcja katolicka i szlachecka poczęła się wzmagać. Z jednej strony prześladowano braci czeskich jako pikardów, z drugiej wyłączono zupełnie miasta od udziału w sejmach. Wybuchłych z tego powodu walk nie zdołał załagodzić **W.**, przybyły 1509 do Pragi dla koronacji trzyletniego syna swego Ludwika na króla czeskiego. W końcu 1513 miasta zawarły pomiędzy sobą związek przeciwko szlachcie i powołały na obrońcę swych praw ks. Bartłomieja Minsterskiego, wnuka króla Jerzego. Wskutek jego starań, oraz z powodu wdzięczności względem miast za czynną pomoc, okazaną przy stłumieniu powstania ludu wiejskiego w Węgrzech pod wodzą Jerzego Doszy (1514), nadał **W.** miastom nowe prawa i dokładał wszelkich starań do pokojowego załagodzenia ich stosunków ze szlachtą. Podobnie jak w Czechach, tak i w Węgrzech panowanie **W.** cechuje się wewnętrznemi rozterkami, spowodowanemi głównie dumą i chciwością panów, oraz coraz większem osłabieniem władzy królewskiej. 1515 wraz z bratem swym Zygmuntem polskim i cesarzem Maksymiljanem zjechał się w **W.** w Wiedniu. Na zjeździe tym odnowiono dawne umowy co do następstwa domu rakuskiego na tron czeski i węgierski, oraz postanowiono małżeństwo syna **W.**, Ludwika, z wnuczką cesarza, Marją. **W.** † 1516 w Budzie, pozostawiając tron czeski i węgierski synowi swemu Ludwikowi.

Władysław Anjou, król Neapolu (1386—1414), syn Karola III Durazzo, * 1375, uznany królem przez papieża Bonifacego IX dopiero w 1390 r., wyparł swego przeciwnika Ludwika Anjou 1391 i 1403. Koronował się na króla węgierskiego, 1403 w Zadarze. Po jego śmierci władzę objęła siostra jego, Joanna II.

Władysław z Gielniowa, ob. Ładysław z Gielniowa.

Władysław I, król węgierski, ob. Władysław III, król polski.

Władysław II, król węgierski, ob. Władysław IV, król czeski.

Władysław z Kalwarji Zebrzydowskiej, pseudonim Zenona Rojka.

Władysław z Zieliny, pseudonim Władysława Zielińskiego.

Władysławowski Gabrjel, przedtem *Prewancy*, mylnie *Premancovius*, *Przemankowski* nazywany, * w Chełmży w Prusiech polskich, pobierał nauki w akademji krakowskiej, skąd przybył na dwór królowej Anny Jagielonki dla nauczania wychowywanych przez nią dzieci ubogiej szlachty. Zjednawszy sobie względy królowej, wysłany został do Hradca dla kształcenia się w teologji, a stąd do Rzymu, i tam otrzymał stopień doktora. Za powrotem do kraju był nauczycielem Anny Marji, pierworodnej córki Zygmunta III, a następnie syna jego, Władysława IV; w nagrodę za to, król za przyzwoleniem stanów nadał mu godność szlachecką, z nazwiskiem wziętem od syna, Władysława, i z herbem przedstawiającym w prawem polu tarczy skrzydło orła białego, w lewem zaś koronę królewską, oboje w polu czerwonem. Po Władysławie wychowywał jeszcze Jana Kazimierza, Jana Alberta, Karola i Aleksandra. Mianowany sekretarzem królewskim, otrzymał kanonję płocką i chełmską, † 1631 w Chełmie, zapisawszy akademji krakowskiej znaczną sumę, z której założono gimnazjum, zwane Władysławsko-Nowodworskiem w Krakowie.

Władysławów, miasto powiatowe powiatu t. n. w gubernji Suwalskiej, nad rz. Szeszupą, na granicy pruskiej, w dawnem starostwie Jurborskiem położone, zwało się Nowe-Miasto, po niem. Neustadt. Pomienione starostwo stanowiło oprawę królowej Cecylji Renaty, żony Władysława IV, i ona też założyła owo miasto w r. 1643 i nadała mu nazwę **W.** Jest tu wspaniały kościół,

zajmowany niegdyś przez Karmelitów bosych, fundowany pierwotnie przez królowę Cecylję. Ludność wynosi około 4,000, między którymi jest cztery piąte żydów.— *Władysławowski powiat* ma $30\frac{1}{2}$ mil kw. powierzchni, 70,000 miesz., posiada 3 miasta i 11 gmin.

Władysławów (na Żmujdzi), ob. Traszkuny.

Władywostok (chiń. *Haistanwai)*, port wojenny w prow. Nadmorskiej na Syberji, na południowym krańcu półwyspu Murawjewa położony, punkt krańcowy drogi żel. Usuryjskiej, posiada przeważnie drewniane domy, 2 cerkwie, kościół ewangelicki, progimnazjum męskie i żeńskie, filję banku państwa, trzy czasopisma, liczy 29,000 miesz. **W.** założony został w 1860, miastem jest od r. 1880.

Władysz *(Władicze)*, malarz ruski, sprowadzony w 1393 przez Władysława Jagiełłę, któremu król ten poruczył przyozdobienie malowidłami kościoła na Łysej górze.

Własność, wedle kodeksu cywilnego Napoleona (art. 544), jest prawem użytkowania z rzeczy i rozrządzania niemi w sposób najrozciąglejszy, byleby nie był z nich czyniczny użytek ustawami lub urządzeniami zabroniony. Wedle Ust. cyw. austrjackiej (§ 354)—możność rozporządzania istotą i pożytkami rzeczy podług upodobania i wyłączenia od tego każdego innego. Kodeks Rzeszy niemieckiej w § 903 określa: Właścicielowi jakiejś rzeczy wolno, o ile ustawy albo prawa osób trzecich temu się nie sprzeciwiają, z tą rzeczą podług upodobania postępować i wyłączać inne osoby od wywierania wszelkich wpływów.— Nauka i kodeksy odróżniają: **W.** *osobistą indywidualną*; **W.** *osób prawnych*, inaczej: *zbiorową*, *spółwłasność*, której nie można mieszać ze spółką (ob.); **W.** *zupełną* czyli *niepodzielną*, *nieograniczoną*, jakiej definicje urzędowe wyżej podane zostały, i *podzieloną*, *ograniczoną*, która znów znajduje wyraz w *lenności* (ob.), *w wieczystej dzierżawie* (Erbpacht), *w wieczystym czynszu* (Erbzins), *emfiteuzie* (ob.), *w prawie do powierzchni gruntu* (superficies), *fideikomisie* (powiernictwo familijne, majorat, ordynacja) (ob.). Wszystkie wyliczone nazwy są tylko rodzajami jednego prawa, mającego najobszerniejsze znaczenie; prawem tem ustawy cywilne zajmują się ze względu na podmiot (właściciela), przedmiot, treść istotną, nabycie, utratę (przywłaszczenie, przelew, zasiedzenie, złączenie, zmieszanie, przerobienie, płody, przywłaszczenie, znalezienie, przydawanie, używanie służebności, spadek, ciężary, zastaw, hypoteka, długi: gruntowy i rentowy), prawo to rozważane bywa w stosunku do państwa współczesnego, zapewniającego nietykalność, bezpieczeństwo i warunki dogodne użycia, zbycia, środki asekuracyjne od wypadków losowych. Z drugiej jednak strony państwo. powodowane interesem własnym, dobrem ogółu i porządkiem publicznym, wprowadza ograniczenia (podatki, ciężary, opłaty wywozowe, wwozowe, sekwestr, konfiskatę, wywłaszczenie i t. p.). Własność wreszcie jest przedmiotem nauk, zwanych: ekonomją społeczną, statystyką, socjologją; każda z tych umiejętności zapatruje się na **W.** stosownie do zakresu i celu swych badań. W końcu nadmienić trzeba, że są trzy szczegółowe, odrębne rodzaje własności, które tylko przez analogję podciągane bywają pod pojęcie ogólne, mianowicie: a) tak zwana *własność artystyczna i literacka*, inaczej ogół *prac autorskich*, do używania dochodu z utworów, odtwarzania (wydawnictw, reprodukcji), datująca się od najdawniejszego przywileju drukarskiego w Wenecji z 1491 roku; dziś specjalne ustawy we Francji z 1791, 1793/5, 1854, 1866 w Niemczech z 1870 w Rosji, t. zw. ustawa centralna w Anglji z 1643, 1662, 1709, 1842 i konferencje międzynarodowe zabezpieczają właściwie przywileje artystów, uczonych, literatów, wydawnictw drukarzy; b) t. zw. *własność przemysłowa wyrobów i wynalazków* jest też doczasowem prawem wyłącznego korzystania ze znaku fabrycznego i wynalazku; c) t. zw. *własność górnicza*, przywilej do wydobywania z ziemi ciał kopalnych (obacz wyrazy odpowiednie w Encyklopedji).

Własta, według podań, zapisanych u Kozmasa i Dalemila, przyjaciółka czeskiej księżny Liszy (ob.), która po jej śmierci, nie chcąc znosić jarzma mężczyzn, z towarzyszkami swojemi schwyciła za broń i wiodła walkę przeciwko całemu plemieni męskiemu. Bliższe szczegóły ob. w art. *Amazonki czeskie*.

Włochy. *Geografja i Statystyka.* **W.** zajmują półwysep, zwany Apenińskim, najszczęśliwiej położony z trzech półwyspów południowej Europy. Zasłoniony od północy, gdzie styka się z lądem stałym, półkolowem pasmem Alp, oblany zresztą z trzech stron morzem (Adrjatyckie od wschodu, Śródziemne od południa i zachodu, Toskańskie od zachodu), posiada silnie rozwiniętą linję brzegów, najpiękniejszy klimat i szczęśliwe stanowisko handlowe. Wraz z wyspami: Sardynją, Sycylją i mniejszemi, **W.** zajmują 286,589 klm. kw. **W.** stanowią obecnie jedno królestwo, powstałe ze zjednoczenia w latach 1859—1870 rozmaitych odrębnych państw z dawniejszem królestwem Sardynji. Królestwo Włoskie zajmuje dziś cały półwysep Apeniński z wyjątkiem dwu małych oddzielnych państewek, rzeczypostolitej San-Marino i księstwa Monaco, tudzież wcielonych do Francji (1860) Sabaudji i Nizzy. Z wysp przyległych Korsyka należy do Francji, Malta do Anglji, pozostałe zaś do **W.** Na granicy północnej **W.** oddzielone są od reszty Europy Alpami, które półkolem, od zachodnich swych gałęzi (Alp nadmorskich) począwszy, do wschodnich Julijskich się roztaczają i mają najwyższy szczyt w górze Montblanc w stronie zachodniej. Ku południowi łańcucha alpejskiego rozciąga się nizka równina Lom-

bardzka, wybiegając ku morzu Adrjatyckiemu, na którego wybrzeżach tworzy długie i znaczne laguny, a ku południo-zachodowi podnosi się lekko w podgórza Apenińów. Oprócz tej równiny znajdują się jeszcze nizkie pasy i płaty ziemi od strony zachodniej przy dolnym biegu rzeki Arno, dalej ku południowi Campagna di Roma z bagnami Pontyńskiemi, wreszcie pod Neapolem Campagna Felice, zamknięta Wezuwjuszem; od strony wschodniej najrozleglejszą jest równina Apulska; środkiem półwyspu aż do jego krańców ciągnie się łańcuch Apenińów (ob.).—Grunty **W.** są rozmaitej natury, lubo wogóle zdatne pod uprawę, a tam, gdzie należycie są nawodnione, w najbujniejszą rozkwitają roślinność. Klimat, z wyjątkiem wysokich okolic górzystych, należy do najłagodniejszych i najzdrowszych w Europie. Rozróżniają tu następujące strefy główne: 1) **W.** górne czyli wyższe, na północ Apenińów, gdzie termometr spada niekiedy do 10° zimna, śnieg całemi tygodniami pokrywa obszary, laguny adrjatyckie w lód się ścinają, a owoce południowe tylko w pewnych, sprzyjających im okolicach dojrzewają. 2) **W.** środkowe wraz z Genuą, do 41° 30′ szer. płn., gdzie zima właściwie tylko w górach czuć się daje, a pomarańcza i oliwka wszędzie po dolinach z łatwością się utrzymują. 3) **W.** dolne, gdzie termometr rzadko spada niżej 3° zimna, a najdelikatniejsze drzewa południa bez szkody na wolnem powietrzu zimują. 4) **W.** południowe, obejmujące kończyny Neapolitańskiego, Sycylję i Maltę, gdzie termometr nigdy prawie do zera się nie zniża i gdzie obok figi indyjskiej rośnie palma daktylowa i trzcina cukrowa, a zbytek upału miarkują wiatry morskie. Jednakże kraj cierpi tu często od suszy, a więcej jeszcze od dusznego tchnienia wiatru „sirocco“. Szkodliwszemi jeszcze są tak zwane malaria lub aria cattiva, wyziewy wznoszące się z Maremmów (błot) toskańskich, rzymskiej Campagna i innych okolic Włoch środkowych i dolnych. — Z licznych jezior włoskich znaczniejsze są — na północy: Lago Maggiore, Lugano, Como, Garda; we Włoszech środkowych: Castiglione, Perugia, Bolsena i Bracciano, a w Abruzzach Celano. Główną rzeką **W.** jest Po, biorąca początek w Alpach Kotyjskich i na długości mil 90 przyjmująca do swego koryta wiele dopływów, jak: Tessino, Adda, Oglio i Mincio i t. d. Inne, znaczniejsze rzeki są: Adyga, Brenta, Piave, Tagliamento, Arno, Tyber, Garigliano, Volturno, Sele. Słynniejsze źródła mineralne włoskie są: cieplice na wyspie Ischia, cieplice pod Pizą i Lukką i grota Morsumano w Toskanji. Główne płody roślinne **W.** są: kukurydza, ryż, wino, oliwa, kasztany, pomarańcze, cytryny, figi i inne owoce, konopie i len; ze zwierząt: osły, muły, jedwabniki, pszczoły; z minerałów: żelazo, miedź, ołów, sól, siarka, ałun, marmur i glinka puzzolana. — Ludność **W.** jest wytworem długowiecznego procesu dziejowego, który z mieszaniny latyńskich i umbryjsko-samnickich plemion z Grekami, Etruskami, Gallami, wytworzył naród jednolity i tak silny dzięki swej cywilizacji i położeniu geograficznemu, że wszystkie najścia dzikich plemion germańskich (Gotowie i Langobardowie) nie wywarły trwalszego wpływu. Obecnie cała ludność półwyspu Apenińskiego stanowi jednolity naród włoski z jednym językiem piśmiennym i licznemi djalektami ludowemi. Inną plemienną ludność stanowią francuscy mieszkańcy zachodnich dolin alpejskich (140,000), Albańczycy (75,000) i Grecy (20,000) na wschodnim wybrzeżu dolnych **W.**, tudzież 430,000 tak zwanych Friulczyków czyli Furlanów w prow. Udine, którzy acz romańskiego są pochodzenia, mówią jednak językiem różnym od włoskiego, 25,000 Niemców, osiadłych na południu Monte Rosa, oraz 37,000 Słowieńców, mieszkających w okręgach graniczących z Gorycją. Ludność ogólna **W.** (wraz z Sycylją) wynosi 31,856,675 głów (1899 roku). Pod względem wyznania ogół mieszkańców stanowią katolicy; protestantów liczą do 62,000, a izraelitów około 38,000.—Pod względem historycznym **W.** składają się z królestwa Sardyńskiego, królestwa Lombardzko-Weneckiego, z dawnych księstw: Toskanji, Parmy i Modeny, państwa Kościelnego i królestwa Obojga Sycylji. Pod względem administracyjnym dzielą się **W.** na 69 prowincji, nazwanych od miast będących ich centrami.—Rolnictwo i sadownictwo stanowią główne zatrudnienie mieszkańców. Rolę najlepiej uprawiają w Lombardji i Toskanji, za to w Sycylji i Sardynji, które niegdyś były śpiżarnią Rzymu, rolnictwo jest zaniedbane i zbiór zboża nie wystarcza na potrzeby miejscowe. W wielu okolicach uprawiają tytuń, kasztany, ryż i bawełnę. Sadownictwo wszędzie jest w kwitnącym stanie. Produkcja roczna owoców południowych, zwanych tu agrumi, wynosi około 3,450 miljonów sztuk. Wysoko rozwinięte jedwabnictwo wydaje średnio 40 miljonów kg. kokonów. Produkcja oliwy przynosi blizko 2½ miljona hektolitrów, wina do 30 miljonów. Hodowla bydła i zwierząt domowych jest znaczna, a w niej znaczną rolę gra hodowla mułów i osłów, których tu liczą przeszło 1,300,000 sztuk. W tej gałęzi rolniczego przemysłu włoskiego słynne są sery parmezańskie i kiełbasy włoskie, zwane salami. Rybołówstwo morskie dostarcza handlowi zagranicznemu tuńczyków, sardeli i korali. Co się tycze górnictwa, **W.** mają kopalnie złota i srebra w Pjemoncie i na wyspie Sardynji, sławne kopalnie żelaza na wyspie Elbie i w Lombardji, ołowiu na wyspie Sardynji, niezmiernie bogate kopalnie siarki w Sycylji. Żelazo nie wystarcza na potrzebę krajową, to samo powiedzieć można o węglu kamiennym, ale za to sól, a mianowicie sól morska, jest niezmiernie ważnym (do 6 mil. centn.) artykułem handlu wywozowego. Apenińskie gó-

WŁOCHY GÓRNE I ŚRODKOWE

WŁOCHY DOLNE

MORZE TYRRENSKIE
MORZE ADRYATYCKIE
MORZE JOŃSKIE
Tarencka
Odnoga
BASILICATA
CALABRIA
PUGLIA
SICILIA
SARDYNIA (SARDEGNA)
Golfo di Cagliari
Golfo dell Asinara
Golfo di Orosei
Golfo di Oristano
Golfo di Policastro
Golfo di Squillace
Golfo di Catania
Golfo di Castellammare
Golfo di Salerno
Golfo di Gaeta
Golfo di Napoli
Golfo di Patti
Golfo di Terranova
Golfo di Palermo
Golfo di Trapani
Golfo di Melazzo
Golfo di Noto
Golfo di Augusta
Golfo di Taranto
Golfo di Manfredonia
Golfo di Venezia
Golfo di Trieste
Golfo di Quarnero
Golfo di Fiume
Golfo di Carnaro
Golfo di Quieto
Golfo di Fano
Golfo di Rimini
Golfo di Ancona
Golfo di Pesaro
Golfo di Orbetello
Golfo di Gaeta
Golfo di Policastro
Golfo di Squillace
Golfo di Catania
Golfo di Augusta
Golfo di Noto
Golfo di Terranova
Golfo di Palermo
Golfo di Trapani
Golfo di Melazzo
Golfo di Patti
Golfo di Castellammare
Golfo di Salerno
Golfo di Napoli
Golfo di Gaeta
Golfo di Orbetello
Golfo di Pesaro
Golfo di Rimini
Golfo di Fano
Golfo di Quieto
Golfo di Carnaro
Golfo di Fiume
Golfo di Trieste
Golfo di Venezia
Golfo di Manfredonia
Golfo di Taranto

ry **W.** obfitują w marmury, z których kararyjski (wydobywany pod Carrara), znany jest jako najpiękniejszy.—Przemysł, żywiący przeszło 4 miljony ludności miejscowej, najczynniejszy jest w wyrobie przedmiotów jedwabnych i słomkowych. Liczne są fabryki maszyn, wyrobów srebrnych i złotych, przetworów chemicznych. Potem idą wyroby koralowe (głównie w Neapolu, Liworno i Genui), marmurowe, mozaikowe, garncarskie, strun muzycznych (w Neapolitańskiem), instrumentów muzycznych (w Medjolanie i Kremonie).— Obrót handlu wynosił w 1899 roku 1,506.6 miljonów lirów w dowozie i 1,431.4 miljonów lirów w wywozie. Najwięcej ożywionemi portami **W.** są porty: w Genui, Ankonie, Neapolu, Palermo, Mesynie i Wenecji. Handlowa flota włoska składała się w końcu 1898 roku z 6,148 okrętów o 815,162 tonnach ładunku, a w tej liczbie było 384 parowców oraz 5,764 statków żaglowych. Do portów włoskich wpłynęło w 1899 roku 105,824 statków z ładunkiem 30,307,513 tonn, a wypłynęło 105,712 z ładunkiem 30,162,879 tonn. Koleje żelazne miały w końcu 1897 roku 15,696 klm. długości. Poczta przeniosła w 1898 roku 156.8 miljonów listów zwyczajnych, 12 miljonów rekomendowanych, 82 miljony kart pocztowych, 277 miljonów druków, 9.9 miljonów próbek, 1,331,925 przesyłek i 8.5 miljonów przesyłek handlowych. Sieć telegraficzna liczyła 162,960 kilometrów. — Oświata wogólności na dość nizkiej jeszcze pozostaje stopie wśród ludu, za to wyższe studja w świetniejszym stosunkowo przedstawiają się stanie. Dla nauki elementarnej było w 1895—96 50,526 szkół ludowych publicznych i 8,867 prywatnych, szkół normalnych było 148. Z średnich zakładów naukowych liczono 707 gimnazjów, 332 licea, 381 szkół technicznych, 74 instytuty techniczne. Uniwersytetów państwowych jest 17, z nich najstarszy w Bolonji z r. 1119; oprócz tego istnieją 4 wolne uniwersytety. Dajej istnieje mnóstwo różnych wyższych i niższych szkół specjalnych, towarzystw i instytucji naukowych i t. d. **W.** są najbogatszym krajem w Europie co do zbiorów dzieł sztuki i zabytków archeologicznych, są klasycznym krajem sztuk pięknych.— Rząd **W.** jest reprezentacyjno-monarchiczny, oparty na podstawach konstytucji, udzielonej królestwu Sardyńskiemu 4 marca 1848 r.; z mocy tej król, którego tron jest dziedzicznym po mieczu, dzierży władzę prawodawczą wespół z dwiema izbami. Izba wyższa, senat, złożona jest z niestałej liczby członków wybieranych przez króla dożywotnio ze znakomitszych obywateli, dostojników i wielkich urzędników państwa, biskupów, osób zasłużonych ojczyźnie, osób płacących 3,000 lirów podatku, i książąt krwi. Izba niższa, izba druga, czyli izba deputowanych, składa się z 508 członków, obieranych przez kolegja wyborcze na lat 5. Od r. 1865 król włoski rezydował we Florencji, od 1871 w Rzymie. Ordery włoskie są: Zwiastowania P. Marji *(Annunziata)*, ustanowiony 1362, order św. Mauryego i Łazarza, ustanowiony 1434 r. o pięciu klasach, order wojskowy sabaudzki, ustanowiony 1815 r. o pięciu klasach, order cywilny sabaudzki, ustanowiony 1831 roku o jednej klasie, oraz order korony włoskiej z 1868 roku. Herb **W.** składa się z krzyża srebrnego w polu czerwonem, otoczonego wstęgami i łańcuchami wszystkich orderów włoskich. Administrację państwa sprawuje jedenaście ministerjów, które mają siedlisko swoje w Rzymie. Obowiązujące w kraju prawo cywilne i karne ułożone jest na wzór francuskiego. Finanse włoskie w niezbyt pomyślnym znajdują się stanie; w każdorocznym budżecie spotykamy deficyt. Za rok 1900 i 1901 przewidywano w dochodach 1,638.78 mil. lirów, a w wydatkach 1,612.14 mil. lirów. Wartość majątku państwowego wynosiła w d. 30 czerwca 1899 r. 7,974.9 mil. lirów, pasywa zaś wynosiły 16,435.9 mil. lirów. Dług państwa składał się z 12,256.2 mil. lirów konsolidowanych, 297.1 mil. lirów bonów skarbowych, oraz z 452.4 mil. lirów banknotów państwowych. Armja rekrutuje się obecnie na mocy pochodzącego z 1875 r. prawa o służbie wojskowej, która się stała ogólnie obowiązującą. Dawniejsze wyłączenia zniesiono. Armja na stopie pokojowej obliczoną była za 1897—98 rok na 210,000 ludzi; na stopie wojennej powinna liczyć 1,139,000 ludzi, z czego przypada 526,000 na wojsko, stojące pod bronią, 225,000 na milicję mobilizowaną czyli obronę krajową i 388,000 na milicję terytorjalną czyli pospolite ruszenie. Marynarka wojenna **W.** od czasu porażki, poniesionej w r. 1866 pod Lissą, uległa gruntownemu przekształceniu; obecnie składa się z 282 okrętów wojennych, a mianowicie: z 76 okrętów bojowych, 16 statków transportowych, oraz 190 torpedowców; oprócz tego istnieje 120 torpedowców pierwszej i 58 drugiej klasy dla obrony wybrzeży, tudzież okręty szkolne i przeznaczone do służby portowej.—Kolonje włoskie leżą na wschodniem wybrzeżu Afryki i obejmują Erytreę i wybrzeże Somalów. Por. „Annuario statistico Italiano“ (od 1878); Zuccagni-Orlandini „Corografia fisica, storica e statistica dell'Italia“ (Florencja, 1844, 15 t.), dalej dzieła Pozziego, Brachelliego, Altavilla, Fischera.

Herb Włoch.

Historja. Najdawniejsze ludy półwyspu Apenińskiego należą do familji narodów indo-europejskich (ob. Italskie narody i języki); historja ich wiąże się ściśle z dziejami rzymskiemi, a te znowu są zarazem historją starożytną Włoch całych (ob. Rzymska historja). Nowsza historja **W.** rozpoczyna się dopiero z upadkiem cesarstwa Rzymsko-Zachodniego 476 r. po Chr.—*Okres I. Czasy tworzenia się państw germańskich, 476—774.* Odoakr (ob.) ze swymi Herulami (ob.) położył koniec egzystencji

zachodniego cesarstwa Rzymskiego 476 r., ale utworzone przez niego państwo zniszczył Teodoryk (ob.) 493 r., opanował cały półwysep i założył potężne królestwo Ostrogockie (ob. Ostrogoci), które zostało zdobyte w połowie VI w. przez Bizantyńców i było rządzone przez bizantyjskiego namiestnika z tytułem egzarchy (ob. Egzarchat). Wkrótce jednak (568), stają się całe niemal **W.** łupem Longobardów (ob.), a z ukonstytuowaniem się królestwa Longobardzkiego kończy się dla **W.** epoka przejściowa (ze starożytności do wieków średnich). Teraz dopiero dojrzewa proces zlewania się żywiołów germańskich z rzymskiemi, skutkiem którego germańsko-średniowieczne formy państwowe i stosunki społeczne wypierają całkowicie cywilizację rzymską, już przez chrystjanizm znacznie zmienioną. W całej pełni zakwitł feudalizm, a obok niego, jako sprzeczność we względzie prawno-państwowym, powstaje Wenecja (ob.), zwiastunka przyszłych republik miejskich. Egzarchat bizantyjski wielce zeszczuplał; liczne miasta powypędzały urzędników bizantyjskich, a ustanowiły sobie, jak w czasach dawnych, konsulów i senat. Wyzwolił się i Rzym z pod władzy bizantyjskiej (w imieniu cesarza rządził tak zwany patrycjusz), ale niezadługo potem między papieżami a Longobardami przyszło do groźnych sporów. Wezwany na pomoc przez papieża Pypin Mały poskromił Longobardów, odebrał im zdobyty przez nich na Bizantyńcach Egzarchat, darował go papieżowi Stefanowi i mianowany był patrycjuszem rzymskim i obrońcą stolicy rzymskiej. Karol W. (ob.) położył koniec królestwu Longobardów i wcielił je 774 do monarchji Frankońskiej. — *Okres II. Czasy Karolowingów i przewagi feudalizmu, 774—961.* Zajęcie większej części t. j. górnych **W.** przez Franków (na południu bowiem utrzymały swą niepodległość niektóre rzeczypospolite i księstwo Benewentu) ważne z tego względu, że dało powód do wznowienia godności cesarskiej na Zachodzie i do ugruntowania duchownej władzy papieża. Traktatem podziałowym werdúńskim 843 r. posiadłości frankońskie we **W.** wraz z godnością cesarską dostały się Lotarjuszowi I (ob.), a ten oddał je 855 r. w zarząd swemu synowi Ludwikowi II (ob.), najlepszemu z książąt włoskich w epoce Karolowingów. Po śmierci jego (875) były **W.** jabłkiem niezgody całego domu, aż wreszcie 880 przeszły na własność Karola III (ob.) Grubego, a po jego usunięciu (887) stały się widownią wojen domowych, skutkiem których Gwido, ks. Spoletu, został 888 królem, a 898 r. cesarzem włoskim. Gdy za jego następcy i syna Lamberta († 898) Arnulf (ob.) nie mógł utrzymać praw domu Karolowińskiego, walczyli o **W.** Berengarjusz (ob.) ks. Fryjulu, Ludwik, król niższej Burgundji, i Rudolf, król wyższej Burgundji. Berengar I w końcu wziął nad rywalami górę i 915 r. został cesarzem. Po zamordowaniu Berengarjusza I 924 utrzymał się przy **W.** Hugo hr. Prowancji, srogi tyran, ale przez synowca swego Berengarjusza II (ob.) przy pomocy Ottona **W.** był strącony 945 r., a rządy **W.** objął syn jego Lotarjusz, prawdopodobnie otruty przez Berengarjusza 950 r. Jednakże prześladowana przez niego wdowa po Lotarjuszu, Adelajda (ob.), znalazła pomoc u Ottona **W.**, który z początku oddał wprawdzie rząd Berengarjuszowi, jako swemu wasalowi, ale 961 zrzucił go i sam przybrał godność cesarską. W południ. **W.** tymczasem rzeczypospolite: Neapol, Gaëta i Amalfi utrzymały swą niezależność wobec osłabionego podziałami księstwa Benewentu. Bizantyńcy wszakże, zwalczając Saracenów, utworzyli z odebranych im ziem osobną prowincję, którą lat 100 władali. — *Okres III.* **W.** *pod panowaniem cesarzów niemieckich, 961—1056.* Otton I **W.** (ob.) włoskie lenności koronne oddał Niemcom; miastom nadał przywileje, które stały się podstawą ich wolnych ustaw, samodzielności i potęgi, a papiestwo uczynił od swej władzy zależnem. Otton II (ob.) napróżno dobijał się o **W.** południowe. Po śmierci Ottona III (1002) z trudnością utrzymał się przy **W.** Henryk II (ob.), a Konrad II (ob.) nie mógł powściągnąć walk domowych między coraz bardziej potężniejącemi miastami (np. Medjolan) i biskupami z jednej, a szlachtą z drugiej strony. Rzym republikański, rządzony przez rodzinę Crescentiusów, nie słuchał ni cesarzów ni papieżów. Dopiero Henryk III († 1056) odzyskał przewagę we **W.** i Rzym zmusił do uległości. W tym okresie rozwija się już element miejski i hierarchja rzymska. — *Okres IV. Czasy walki cesarzów z papieżami i miastami włoskiemi czyli reakcji żywiołu rzymsko-włoskiego przeciw feudalno-germańskiemu, 1056—1268.* Opozycja papieżów przeciw władzy świeckiej cesarzów i mająca uniwersalno-historyczne znaczenie walka o wyższość władzy duchownej nad świecką wywiązała się za cesarza Henryka IV (ob.) i papieża Grzegorza VII (ob.). Papiestwu dali dzielną pomoc Normandowie (ob.), którzy usadowili się we **W.** południ. i z drobnych dawniej państewek utworzyli wkrótce potężne królestwo za Rogera I (ob.). Północne **W.** tymczasem rozpadły się na kilka państewek. Obok potężnych później nieco miast lombardzkich (Medjolan) kwitną już: Wenecja (ob.), Genua (ob.) i Piza (ob.). W wolnych tych państewkach władza była rozdzielana między konsulów, małą radę (*credanza*), wielką radę i zgromadzenie ludowe (*parlamento*). Z równoczesnej walki o koronę niemiecką między Lotarjuszem II a Konradem III wywiązują się czynne we **W.** stronnictwa Gwelfów (ob.) i Gibelinów (ob.). W Rzymie na krótką chwilę przywrócił widmo dawnej rzeczypospolitej Arnold (ob.) z Brescii. Wnet jednakże rozpoczynają Hohenstaufowie (ob.) bój zawzięty dla wywalczenia sobie supremacji nad całym Półwyspem i nad papiestwem. Plany Fryderyka I (ob.) rozbijają się o potęgę papieżów i ligi

miast lombardzkich, zawiązanej pod przewodnictwem Medjolanu 1167. W płd. tylko **W.** powiodły się zamiary cesarza, przez ożenek bowiem syna Henryka z Konstancją, spadkobierczynią normandzko-sycylijską, pozyskał Fryderyk I dla domu swego królestwo Obojga Sycylji (ob.) i znacznie osłabił tym sposobem papiestwo. Za Henryka VI, który się troszczył jeno o otrzymanie spadku normandzkiego, toczą się we **W.** płn. krwawe walki między Gwelfami a Gibelinami. Papież Inocenty III (ob.), opiekun małoletniego Fryderyka II, ogromnemi rozporządza siłami i przeciąga na swą stronę Gibelinów, gdy Gwelfowie łączą się z Ottonem IV (ob.). Stronnictwa te straszny sprowadzają zamęt i w krwawych zapasach, wynikających częstokroć z uraz prywatnych, szarpią nawet społeczeństwo jednego i tego samego miasta. Fryderyk II (ob.), wstąpiwszy 1212 na tron niemiecki, wznawia dawną walkę przeciw hierarchji rzymskiej i miejskim republikom (odnowienie ligi lombardzkiej, 1226), ale po zmiennych kolejach boju, ze śmiercią cesarza (1250), Gwelfowie zupełne nad Gibelinami odnoszą zwycięstwo. Nie pomogły nic bohaterskie wysilenia Manfreda (ob.). Ostatnia latorośl Hohenstaufów ginie 1268 pod mieczem katowskim w walce z Karolem d'Anjou, wspieranym przez papieża. Wśród walk tych wolność wielkiego doznała uszczerbku, większa część miast swobodnych przechodzi pod władzę tyranów (np. della Torre, a potem Visconti w Medjolanie), tylko rzeczypospolite morskie i Florencja zachowują swą niezależność.—*Okres V. Zwycięstwo żywiołu rzymsko-włoskiego; przewaga papiestwa, niepodległość miast włoskich i rozkwit we wszystkich stosunkach życia włoskiego, 1260—1530.* Gdy Karol I z francuskiego domu Anjou został za łaską papieża królem Neapolu (ob. Obojga Sycylji królestwo), zmieniło się znaczenie Gwelfów i Gibelinów; tamci byli przyjaciółmi, ci wrogami Francuzów. Oba te stronnictwa nawzajem się gnębią i utrzymują ciągłą we **W.** wojnę. Oprócz tego rzeczypospolite morskie (Genua, Piza, Wenecja) walczą z sobą o pierwszeństwo w żegludze i handlu. Medjolan, jako też inne miasta lombardzkie pozbyły się swych tyranów, a Florencja wśród walk Białych z Czarnymi nietylko zachowała swą wolność, ale nawet dzierżyła (jak dawniej Medjolan) pewnego rodzaju hegemonję i udaremniła plany Henryka VII (ob.), dobijającego się o supremację we **W.**; w większej jednak części miast panują tyranowie i walczą już to z sobą, już też drobniejsi w połączeniu przeciw potężniejszym (np. przeciw rodzinie della Scala z Werony, neapolitańskiemu domowi Anjou i Viscontim). Rzymem włada krótko od 1347 Cola Rienzi (ob.). Bezowocne też były usiłowania we **W.** cesarzów niem., Ludwika bawarskiego i Karola IV (ob.). W I połowie XV w. Florencja i Wenecja poskromiły zaborczość Viscontich (ob.) i wielce osłabiły ich księstwo Medjolańskie. Inocenty VI (1354—60) powiększył znacznie Państwo Kościelne, ale już 1370 odpadły wszystkie zawojowane miasta, a Ładysław neapolitański, korzystając z wielkiej schizmy kościelnej, zagarnął posiadłości papieskie. Wśród tych zapasów wewnętrznych, zapełniających bez przerwy niemal dzieje **W.** XIV i XV w., utraciły **W.** wprawdzie znaczenie polityczne i w straszne popadły rozprzężenie, mimo to przecież kwitną świetnie sztuki, nauki, przemysł i handel. Jest to epoka *Odrodzenia*, którą **W.** stworzyły i stały się w tym względzie przewodnikiem innych narodów. Rzeczypospolite włoskie zagarnęły cały handel na morzu Śródziemnem i na Wschodzie. Ogniskami bujnego życia włoskiego w owym czasie były **W.** południowe, mianowicie Neapol, który po wygaśnięciu rodziny Anjou (1435) dostał się domowi Aragońskiemu, Państwo Kościelne, Florencja, którą od połowy XV w. rządzą Medyceusze (ob.), Wenecja i Medjolan, gdzie po wygaśnieniu Viscontich panuje familja Sforzów (ob.). Państwa te stanowią w XV w. polityczną równowagę **W.**, tak, że jedno nie mogło zagrażać niepodległości drugiego. W takiem położeniu rzeczy wkracza do **W.** 1494 r. Karol VIII (ob.), król francuski, spadkobierca domu Anjou, aby zdobyć Neapol i Sycylję, wydartą Francuzom przez *Sycylijskie Nieszpory* (ob.). Wywiązała się stąd długoletnia wojna, która zaburzyła całe **W.** Francja uzyskała początkowo przewagę w górnych **W.**, ale utraciła ją w bitwie pod Pawją 1525 r. na rzecz Habsburgów, Neapol zaś stał się prowincją hiszpańską. W 1530 otrzymali Medyceuszowie od Karola V godność książęcą, a wolna Florencja, straciwszy przez wewnętrzną demoralizację dawne poczucie wolności, przeszła formalnie do szeregu monarchji. Odtąd znika w polityce włoskiej, której duszą była dotąd Florencja, wspólne ognisko.—*Okres VI. **W.** pod obcym wpływem aż do rewolucji francuskiej, 1530—1789.* Karol V oddał 1553 Medjolan i Neapol swemu synowi Filipowi II, kr. hiszpańskiemu, i odtąd na nieszczęście dla duchowego i politycznego życia **W.** panuje przez 1½ w. przewaga wpływu austrjacko-hiszpańskiego. Długoletni pokój, zakłócony chwilowo przez wyprawy Ludwika XIV przeciw Sabaudji i Pjemontowi, przerwała nareszcie hiszpańska wojna sukcesyjna; skutkiem tej wojny, jako też wojen sukcesyjnych: polskiej i austrjackiej, Austrja otrzymała (1714) Neapol z wyspą Sardynją, odstąpioną potem Sabaudji za Sycylję; Sabaudja—Sycylję (1714) i Nawarę z Tortoną (1738); Karol, infant hiszpański, otrzymał (1731) Parmę i Modenę, które 1738 za królestwo Obojga Sycylji odstąpił Austrji, a ta 1748 oddała je Filipowi, infantowi hiszpańskiemu. Franciszek Stefan, ks. lotaryński, dostał Toskanję (1738), którą 1745 zamienił na sekundogeniturę domu habsbursko-lotaryńskiego.—*Okres VII. Od rewolucji franc. do utworzenia królestwa włoskiego 1789—1861. Epoka usiłowań celem wskrzeszenia*

niepodległości i życia narodowego. Wpływ habsburski i burboński trzymał na uwięzi całe niemal **W.**, gdy rewolucja i tu rozbudziła myśl narodową i rozpowszechniła ideje republikańskie. Po bezowocnych wysileniach w Pjemoncie 1792—94 r. zajęli następnie Francuzi (od r. 1796) całe **W.** (z wyjątkiem Toskanji, zamienione 1801 na królestwo Etruskie pod rządami Ludwika ks. Parmy) i potworzyli rzeczypospolite: Cyzalpińską (1797), Rzymską (1798), Liguryjską (1798) i Partenopejską (1799), ale skutkiem traktatu w Amiens opuścili Neapol, Rzym i Elbę. Rzeczpospolitą Cyzalpińską zamienił Napoleon 1802 na rzeczpospolitą Włoską, a 1805 na królestwo Włoskie, do którego 1806 przyłączył Wenecję; Neapol (bez Sycylji obronionej przez Anglików) jako osobne królestwo oddał 1806 bratu Józefowi, a 1808 Muratowi; Etrurję wcielił 1808 do Francji, 1809 dał Toskanję z tytułem arcyksięstwa swej siostrze Elizie. Upadek Napoleona sprowadził i we **W.** restaurację dawnych monarchji. Kongres wiedeński (1815) przyznał Austrji królestwo Lombardzko-Weneckie, królowi Sardynji jego dawne posiadłości, cesarzowej Marji Ludwice Parmę, papieżowi zwrócił Państwo Kościelne, Franciszkowi IV d'Este Modenę, a królowi Ferdynandowi królestwo Obojga Sycylji. Anglicy otrzymali Maltę, a rzeczpospolita San-Marino i księstwo Monaco zachowały swą niepodległość. Zgniecione przez restaurację poczucie wolności i narodowości obudziło się 1821 w Neapolitańskiem, a tajne towarzystwa polityczne, zwłaszcza Carbonari (ob.), mimo wszelakiego rodzaju prześladowań, podsycały niezadowolenie i ducha rewolucyjnego. Pod wpływem austrjackim ciążyła na całym półwyspie straszna reakcja. Rewolucja Lipcowa pobudziła ludność do powstań w Parmie, Modenie i Państwie Kościelnem (1831), ale zbrojna interwencja Austrji wszystko stłumiła. Ucisk powszechny zapanował znowu; jeden tylko Karol Albert rządził w Sardynji uczciwie. Spiski, ścisłe stosunki wychodźców z demokracją włoską i wystąpienia (od 1834) Mazzini'ego (ob.) utrzymywały ciągle ducha rewolucyjnego, a z tym ruchem republikańskim szedł równolegle i ruch narodowy. Żądanie **W.** jednolitych, samoistnych, odzywało się coraz głośniej. Pius IX (ob.), wstąpiwszy na tron papieski 1846, rozpoczął swe rządy od wiele obiecujących reform, a Sardynja i Toskanja poszły za tym prądem liberalnym; Austrja jednakże, drobne państwa w górnych **W.** i Neapol nie porzuciły systemu reakcyjnego. Powstanie w Neapolu i Sycylji (1848—49) krwawo było stłumione, a Rzym wolny po ucieczce do Gaety (24 listopada 1848) papieża (który nie chciał większych zrobić ustępstw ludowi) ogłoszony rzecząpospolitą (9 lutego 1849) i dzielnie broniony przez Garibaldi'ego (ob.), uległ przemocy interwenjującej Francji, kapitulował 30 czerwca 1849 i musiał znosić okupację francuską. Równocześnie rewolucje w Toskanji, Parmie i Modenie zgniotło wojsko austrjackie. Medjolan i Wenecja oswobodziły się też (marzec 1848) od Austrji, której Sardynja wypowiedziała nawet wojnę. Mimo to jednak Medjolan już w końcu lipca 1848 przeszedł znowu w ręce Austrji; zwyciężona Sardynja po abdykacji Karola Alberta na rzecz Wiktora Emanuela musiała zawrzeć pokój (6 sierpnia 1849), a Wenecja, ukonstytuowana pod kierunkiem Manina (ob.) w rzeczpospolitą, kapitulowała 25 sierpnia 1849. Ruch więc narodowy był znowu we **W.** stłumiony; Austrja zajęła stanowisko dominujące na półwyspie Apenińskim, konstytucje w państwach włoskich były częścią zmienione, częścią zniesione, papież publicznie żałował dążności politycznych na początku panowania swego okazanych, rządy w większej części państw włoskich dyszały jeno zemstą i myślały o coraz nowych prześladowaniach; jednocześnie wzrasta niepewność własności, ciemnota i dzikość ludu. Powszechnej reakcji najmniej sprzyjała jedna tylko Sardynja. Zwłaszcza rząd Cavoura (ob.; 1852—59) liberalnemi reformami obudził nadzieje patrjotów włoskich i dla swych planów zjednoczenia całych **W.** orężem sardyńskim znalazł nawet takie sympatje u mocarstw zachodnich, których w wojnie Krymskiej był sprzymierzeńcem, że na kongresie paryskim 1856 mógł wnieść pod obrady sprawę włoską. Stosunki Sardynji, ufnej w pomoc Francji, z Austrją zostały zerwane, i 1859 przyszło do wojny. Wojska sardyńsko-francuskie zwyciężyły Austrjaków pod Montebello (20 maja), Magenta (4 czerwca) i Solferino (24 czerwca); jednocześnie Toskanja, Modena, Parma i prowincje Państwa Kościelnego (Marchje, Umbrja, Romanja i Emilja) wypowiadają swym ujarzmicielom posłuszeństwo, łączą się z Pjemontem i przystępują do urzeczywistnienia jedności włoskiej. Punkty przedugodne w Villafranca (11 lipca) i pokój zuryski (10 listopada 1859) oddają Sardynji austrjacką Lombardję, ale zarazem warują przywrócenie wygnanych książąt Parmy i Modeny i żądają utworzenia związkowego państwa Włoskiego pod prezydencją papieża. Papież wszelako odmówił swego współudziału w kongresie, który miał uporządkować sprawy włoskie, a Cavour, nie porzucając polityki aneksyjnej, porozumiał się z Napoleonem III, odstąpił mu Nizzę i Sabaudję (marzec 1860) i otrzymał za to pozwolenie na wcielenie do Sardynji Modeny, Parmy, Toskanji i Emilji. Zwycięstwa francusko-sardyńskie oddziałały i na Neapol, gdzie w duchu ojca swego Ferdynanda panował od 22 maja 1859 Franciszek II. Korzystając z powszechnego niezadowolenia, wylądowuje Garibaldi (ob.) 6 maja 1860 r. z 1000 ochotników w Marsali, w krótkim czasie zdobywa Sycylję, przenosi wojnę na ląd stały i 7 września wkracza tryumfalnie do Neapolu; wojska sardyńskie zajmują teraz królestwo Obojga Sycylji, Wiktor Emanuel wjeżdża

7 listopada do stolicy i dwie ostatnie twierdze neapolitańskie kapitulują: Gaeta 18 lutego, a Mesyna 10 marca 1861. Tym sposobem, mimo protestacji wielkich mocarstw europejskich przeciw postępowaniu Sardynji, cały półwysep Apeniński (z wyjątkiem jeno Wenecji, rzeczypospolitej San Marino i zajętej przez Francuzów ojcowizny św. Piotra) z wyspami Sardynją i Sycylją jednoczą się pod berłem Wiktora Emanuela, który 17 marca 1871 przybiera tytuł *króla włoskiego.— Okres VII. Królestwo Włoskie od 1861 r.* Rozwojowi nowego królestwa Włoskiego ciężkie stały na zawadzie trudności. Wojna ściągnęła na państwo olbrzymie długi; wewnątrz wrzało niezadowolenie i niepokoje, wywoływane przez Mazzinistów, pragnących ustanowienia rzeczypospolitej, przez stronnictwo narodowo-postępowe, domagające się aneksji Wenecji i Rzymu, przez zwolenników wypędzonych książąt, czyli partję reakcyjną, z którą w związku zostają bandy rozbójnicze w płd. **W.** Swobodnemu rozwojowi tamuje też drogę nieprzyjaźń papieża i opieka dana mu przez Francję. Po śmierci Cavoura (6 czerwca 1861) ani Ricosoli (ob.), ani Ratazzi (ob.) nie mogą skłonić Napoleona III do ustępstw w kwestji rzymskiej. Z tego powodu Garibaldi, przywódca partji czynu, występuje samodzielnie i na czele swych ochotników chce Rzym odzyskać, ale 29 sierpnia 1862 został pod Aspromonte przez wojska włoskie zwyciężony, ranny i wzięty do niewoli. Napoleon III odmówił stanowczo cofnięcia swej armji okupacyjnej z Rzymu, i Ratazzi ustąpił (1 grudnia 1862) z ministerjum; miejsce jego zajął Farini (ob.), a potem (marzec 1863) Minghetti (ob.), który usiłował zgnieść rozbójnictwo *(brigantaggio)* płd.-włoskie, pozawierał ważne traktaty handlowe, powściągał energicznie partję czynu i przyprowadził do skutku z Napoleonem III konwencję (15 września 1864), której mocą Francja w ciągu lat 2 zobowiązała się ustąpić z Rzymu, a **W.** miały szanować posiadłości papieskie i przenieść swą stolicę do Florencji. Za gabinetu La Marmory (ob.; od 23 września 1864) istotnie Florencja została ogłoszona (26 kwietnia 1865) stolicą państwa, i **W.** bez zgody Francji zawarły 8 kwietnia 1866 przymierze z Prusami, skierowane przeciw Austrji, celem odebrania Wenecji. Jakoż nowy prezes gabinetu, Ricasoli (od 17 lipca 1866), wypowiedział 20 lipca 1866 wojnę Austrji, która, lubo odniosła zwycięstwa nad Włochami pod Custozza (24 lipca) na lądzie i przy wyspie Lissa na morzu (20 lipca), pokonana jednakże przez Prusy wycofała swe wojska z **W.** do Niemiec, odstąpiła Wenecję Napoleonowi III, który oddał ją Wiktorowi Emanuelowi, ale odmówił wszelkiego poparcia dla odzyskania płd. Tyrolu i Friulu. Pokój wiedeński (2 października 1866) formalnie cedował Wenecję **W.**, a głosowanie powszechne jednozgodnie zatwierdziło tę aneksję, król odbył 7 listopada wjazd uroczysty do Wenecji. Wojska francuskie, stosownie do zawartej konwencji opuściły Państwo Kościelne (11 grudnia 1866), i **W.** uwolniły się nareszcie od postoju żołnierzy cudzoziemskich. Daremne były jednak wszelkie usiłowania rządu włoskiego do zawiązania stosunków przyjaznych z papiestwem. Upór kurji rzymskiej popchnął partję czynu do nowego na Rzym zamachu. Garibaldi zgromadził ponownie ochotników i wkroczył do Państwa Kościelnego, ale przez przybyłe (28 października 1867) w pomoc papieżowi wojska francuskie pod dowództwem generała Failly (ob.) został zwyciężony pod Mentaną (3 listopada 1867), uwięziony i odprowadzony na skalistą wysepkę Caprerę, a Francuzi zajęli na czas dłuższy Civita-Vecchia. Nieprzyjazna **W.** polityka Napoleona III osłabiła sympatję do Francji i zbliżyła **W.** do Austrji. Nareszcie wskutek wojny francusko-niemieckiej (1870—71), gdy armja francuska została odwołana z Państwa Kościelnego, rząd włoski, czyniąc zadość powszechnemu życzeniu narodu, wysłał swe wojska 8 września 1870 r. do Państwa Kościelnego. Król zapewnił papieżowi całkowitą niezależność, godność monarszą, juryzdykcję w tak zwanej leonińskiej części miasta, utrzymanie w całości instytucji duchownych i t. d. Papież wszelako odrzucił propozycję, a wojska włoskie zajęły Rzym (po krótkiej jego obronie przez generała Kanzlera) 20 września 1870 r.; głosowanie powszechne 2 października ogromną większością głosów zatwierdziło aneksję, poczem nastąpiło dekretem królewskim 29 października formalne wcielenie Państwa Kościelnego do królestwa Włoskiego i 22 grudnia ogłoszenie Rzymu stolicą **W.**; 21 grudnia 1871 r. odbył Wiktor-Emanuel wjazd do Wiecznego Miasta, a 27 listopada 1871 r. został otwarty pierwszy parlament włoski. Tym sposobem dokonała się ostatecznie całkowita jedność **W.** Papież pozostał w Rzymie, a chociaż zniesienie klasztorów rozciągnięto i do dawnego Państwa Kościelnego, jednakże tak zwanemi prawami gwarancyjnemi z 2 maja 1872 r. zapewniono papieżowi zupełną nietykalność, godność monarszą, prawo utrzymywania poselstw, wszelką swobodę stosunków z biskupami całego świata katolickiego, roczną pensję 3,225,000 lirów, oraz posiadanie Watykanu, Lateranu i Willi Castel-Gondolfo. Pius IX wszelako tych praw gwarancyjnych nie uznał, ale szanowany przez rząd włoski w Rzymie mieszkał stale. — Stronnictwo staroliberalne, tak zwana *Consorteria*, którego jądro stanowili członkowie dawnego parlamentu sardyńskiego, rządziło **W.** od 1860 do 1876. Po przeprowadzeniu jednak zjednoczenia **W.** (1870) i zaprowadzeniu równowagi w finansach (1875) zaczęło się rozpadać, tak z powodu kwestji prowincjonalnych, jak i politycznych, oraz ekonomicznych; część przeszła do lewicy. Ważniejszą jednak była opozycja tak zwanych Toskańczyków czyli liberalnych, którzy wespół z lewym środkiem połączyli się 1876 r. z lewicą, wskutek czego upadł gabinet Minghetti,

i przywódcy lewicy utworzyli w marcu nowe ministerjum Depretisa—Nicotery. 28 marca przedstawił Depretis w izbie deputowanych i w senacie program nowego gabinetu, w którym zapowiedział zmianę prawa wyborczego, reformę podatków i t. d. Dla przeprowadzenia swych planów gabinet rozwiązał 6 października izby i na 5 listopada ogłosił nowe wybory, przy których stronnictwo ministerjalne otrzymało czterysta głosów, gdy partja staroliberalna zyskała zaledwo około 100 głosów, poczem nastąpiło otwarcie izb 20 listopada. Powszechne jednak niezadowolenie ściągnęło nadmierne sprzyjanie i wynoszenie Neapolitańczyków, tak, że w końcu Nicotera musiał ustąpić (16 grudnia 1877); miejsce jego w gabinecie zajął Crispi. Kombinacja ta była wszakże tylko czasową i nie mogła się długo utrzymać. Niespodziewana jednak śmierć Wiktora-Emanuela (9 stycznia 1878), twórcy jedności **W.**, przerwała na chwilę walkę pomiędzy stronnictwami. Pogrzeb króla w Panteonie i złożenie przysięgi przez jego następcę Humberta okazały, jak dalece jest naród złączony z dynastją. 7 lutego nastąpiła śmierć papieża Piusa IX, przyczem rząd okazał, że wolność Kościoła jest zabezpieczona i uszanowana. Po otwarciu izb 7 marca nastąpiło przesilenie ministerjalne. Crispi wystąpił z gabinetu jeszcze podczas ferji, Depretis zaś, otrzymawszy wotum nieufności izb, podał się do dymisji, która przez króla przyjętą została, przyczem nowo wybrany prezes izby Cairoli miał sobie polecone uformowanie gabinetu. Cairolemu, dawnemu garybaldczykowi i zapalonemu republikaninowi z trudnością przyszło uformowanie gabinetu; dopiero 21 marca utworzył ministerjum koalicyjne z rozmaitych żywiołów. Zarząd jego, a zwłaszcza ministra spraw wewnętrznych Zanardellego, zyskał powszechne uznanie przez sprawiedliwość i bezstronność. W listopadzie 1878 roku nastąpił w Neapolu zamach na króla Humberta, dokonany przez Passamonti'ego, przyczem Cairoli lekko został ranny, poczem w niektórych miejscowościach nastąpiły zaburzenia socjalistyczne.—W polityce zagranicznej wstąpił gabinet Depretisa w ślady poprzedników, mianowicie zaś, nie zrywając stosunków przyjacielskich z Francją, starał się znaleźć poparcie w związku z Niemcami, co zwłaszcza okazało się po zwycięstwie we Francji stronnictwa klerykalnego (17 maja 1877). W kwestji wschodniej przestrzegały **W.** polityki wyczekującej, chociaż opinja publiczna była antyturecką. W oddzielnych kołach okazywały się dążności aneksyjne na Albanję, oraz zazdrość ku stanowisku Austrji na morzu Adrjatyckiem, czego objawem były wielokrotne demonstracje stronnictwa *Italia irredenta*, żądającego od Austrji oddania Tryjestu i Trydentu. W końcu jednak udało się rządowi uspokoić umysły, do czego przyczyniły się niepomału wielkie ofiary w ludziach i pieniądzach, jakie poświęciła Austrja przy okupacji Bośnji i Hercegowiny. Gabinet Cairolego, kierujący sprawami państwa od marca 1878 przyjął do programu swego spełnienie dwóch dawnych żądań lewicy—usunięcie podatku od mlewa i rozszerzenie prawa wyborczego. Przedstawił tedy izbie projekt zupełnego zniesienia podatku od mlewa pośledniejszych gatunków zboża, mianowicie kukurydzy, stopniowe zaś zmniejszanie tego podatku od pszenicy, senat jednak odroczył obrady nad tym wnioskiem, przyjętym już przez izbę. Tymczasem demonstracje stronnictwa *Italia irredenta*, skierowane przeciw Austrji, oraz agitacje anarchiczne, które się ujawniły zamachem na króla 17 listopada 1879 r. w Neapolu, jako też rzuceniem bomb Orsiniego we Florencji, Pizie i Rzymie, uniemożebniły dalszy byt gabinetu, który też podał się do dymisji w grudniu. Ponieważ prawica była w znacznej mniejszości w izbie, nowy gabinet musiał być znowu złożony z członków lewicy, a na czele jego stanął tym razem Depretis, ale i on zdołał się utrzymać tylko do lipca 1880 r., gdy senat zgodzić się chciał na zniesienie podatku od mlewa jedynie pośledniejszych gatunków zboża. Po wielu zaledwie mozołach udało się Cairolemu złożyć gabinet z mniej wybitnych członków parlamentu, który zdołał przetrwać znów tylko do listopada, a Depretis porozumiał się z Cairolim co do utworzenia ministerjum, które posiadało silniejszą żywotność. Cairoli objął prezydenturę i sprawy zagraniczne, Depretis sprawy wewnętrzne. Lewica z początku cała trzymała stronę gabinetu, senat jednak nie okazał dla niej ustępstwa i sprawę podatku od mlewa odroczył, a gdy przywódcy różnych odłamów lewicy, Crispi, Nicotera i Zanardelli, urażeni tem, że tek ministerjalnych nie otrzymali, połączyli się we wspólnym ataku na gabinet, król za radą Depretisa rozwiązał izbę 2 maja 1880. Nowe wybory wydały 218 stronników gabinetu, 126 dysydentów (opozycjonistów z lewicy) i 164 konstytucjonistów. Zniesienie podatku od mlewa zostało nakoniec przeprowadzone w duchu projektów dawniejszych, a po przeprowadzeniu prawa finansowego, mającego na celu usunięcie nadmiaru monety papierowej, izby przystąpiły nakoniec w marcu 1881 do obrad nad reformą wyborczą, gdy tymczasem nowe przesilenie gabinetowe sprowadziła sprawa tunetańska (ob. Tunis). Cairoli, łudząc do ostatka izbę, że wyprawa francuska ma jedynie na celu poskromienie plemion rozbójniczych, stał się niemożliwym, a Włosi boleśnie uczuli stratę nadziei co do podciągnięcia Tunisu pod swój wyłączny wpływ. Na czele gabinetu w maju 1881 r. stanął Depretis, który zatrzymał sprawy wewnętrzne, a z wybitniejszych członków lewicy weszli do rządu Mancini—sprawy zagraniczne i Zanardelli—sprawiedliwość. Nowy gabinet postanowił doprowadzić do końca reformę wyborczą, a zarazem wykazał konieczność podniesienia budżetu wojennego i wzmożenia sił obronnych kraju. Prawo wyborcze przyjęte zostało przez izbę 29-go

czerwca, przez senat wszakże zatwierdzone dopiero w grudniu, — wyborcą jest każdy Włoch, umiejący czytać i pisać i płacący podatków bezpośrednich nie mniej niż 19 lirów 80 cent., — wskutek tego prawa liczba wyborców podniosła się naraz z 632,000 do 2,600,000. Prawo to uzupełnione zostało w lutym 1882 metodą głosowania z list, t. j, że stosownie do rozległości okręgu każdy wyborca podaje listę 3 do 5 kandydatów,— tym sposobem, przez połączenie dawniejszych drobnych obwodów w większe okręgi wyborcze przedstawiciele narodu stawali się bardziej niezależni od wpływów osobistych i lokalnych. — 23 maja otwartą została kolej S. Gotarda, stanowiąca ważną drogę komunikacyjną ze Szwajcarją i Niemcami; donioślejsze jeszcze znaczenie miało ogłoszenie zatoki Assab morza Czerwonego jako kolonji włoskiej. Pomyślne przytem położenie finansowe wzmocniło stanowisko gabinetu Depretisa, a wybory według nowego prawa wypadły stanowczo w duchu rządowym; ściśli stronnicy władzy papieskiej i teraz wstrzymali się od głosowania. Wogóle stosunki z Watykanem zgoła się nie polepszały, co ujawniło się w r. 1881 nieprzyjaznemi manifestacjami podczas przewiezienia zwłok Piusa IX z dotychczasowego grobu w kościele św. Piotra do bazyliki św. Wawrzyńca, a wyraźniej jeszcze w r. 1882, gdy sąd apelacyjny rzymski uznał się kompetentnym do rozstrzygnięcia skargi budowniczego Martinucciego przeciw urzędowi dworskiemu papieskiemu. Ze względu na Austrję zgotowali rządowi kłopot irredentyści demonstracjami, wywołanemi karą śmierci, wyrzeczoną na Oberdanka (ob.) w Tryjeście. Ministerjum Depretisa zyskało nawet poparcie prawicy, jak to wyraźnie oświadczył przywódca jej Minghetti w maju 1883, co znów wywołało ze strony kilku główniejszych członków lewicy zarzut, że ministerjum przeniewierza się zasadom liberalnym. Wybuchłe stąd przesilenie ministerjalne skończyło się wystąpieniem z gabinetu Baccariniego i Zanardellego, a miejsce ich zajęli członkowie umiarkowanej lewicy: Genala—roboty publiczne i Gianuzzi-Savelli — sprawiedliwość. Pięciu przywódców partji dysydentów lewicy, stanowiący tak zwaną pentarchję—Cairoli, Cripsi, Nicotera, Zanardelli i Baccarini, pragnęli zorganizować silniejszą przeciw gabinetowi opozycję, co im się wszakże nie powiodło. W roku 1882 umarł Garibaldi, co było klęską dla partji radykalnej, która jednak mimo to przy wyborach, po rozwiązaniu parlamentu, otrzymała 50 mandatów, zamiast 30. Wskutek tego Depretis przechylił się ku prawicy. Dążono do zawarcia ściślejszego związku z Niemcami i Austrją. Wymagała tego polityka zewnętrzna i chęć zajęcia terytorjów w Afryce północnej, w celu zrównoważenia wpływu Francji, która (1881) zajęła Tunis, gdzie mieszka dużo Włochów. Król Humbert odwiedził w 1881 cesarza Franciszka Józefa w Wiedniu, a skutkiem tej podróży były ostre środki przeciwko irredentystom i wzmocnienie wojska z 330,000 na 430,000 i rezerwy ze 150,000 na 200,000. W końcu 1883 roku następca tronu pruskiego, w powrocie z Hiszpanji, złożył wizytę królowi w Rzymie, co było uważane za wyraz dobrych stosunków Włoch z Niemcami, a tem samem i Austrją. Za manifestację znów dokonanej jedności **W.** i przywiązania do domu królewskiego służyć mogła olbrzymia pielgrzymka do grobu Wiktora Emanuela ze wszystkich stron kraju w styczniu 1884. Z Watykanem stosunki pogorszyły się jeszcze przez przejęcie w administrację państwową majątku kongregacji rzymskiej, od którego wszakże procenty zobowiązał się rząd wypłacać. Polityka afrykańska, którą zaczęto gorliwie uprawiać, sprowadziła wiele przykrości. W roku 1885, wskutek zajęcia Massawy, poróżniono się z królem abisyńskim Janem. Wojska włoskie poniosły porażkę pod Saati w pobliżu Dogali (25 stycznia 1887). Ministerjum uległo zmianie i Depretis został prezesem, ale musiał wprowadzić do gabinetu członków lewicy: Crispiego (sprawy wewnętrzne) i Zanardellego (sprawiedliwość). Gdy w parę miesięcy potem Depretis umarł, objął Crispi sprawy zewnętrzne i prezydjum w gabinecie. 9 grudnia 1887 oświadczył w parlamencie, że nie zniesie rządów parlamentarnych, lecz będzie bronił mocno rządu konstytucyjno-monarchicznego. W Afryce tymczasem (8 sierpnia 1888), wojska włoskie odniosły ciężką porażkę pod Saganeiti, a nowy sułtan Zanzibaru Said Chalifa nie chciał odstąpić Kismaju, przyrzeczonego przez swego poprzednika. W marcu 1889 król Abisynji Jan zginął w bitwie z derwiszami, i pomiędzy synowcem jego Debekem a zięciem Menilekiem (Menelikiem) z Szoa wybuchł spór o następstwo tronu. Menilek w lutym 1890 koronował się w Autoto na negus-negast, t. j. króla królów Etyopji, i zawarł z Włochami umowę, obiecując wzajemną wolność handlu i oddając w ręce włoskie sprawy zewnętrzne państwa. Prócz tego Włochy za gwarancją 4,000,000 fr. pożyczki otrzymały prawo poboru cła w Harrarze i potwierdzenie władzy zwierzchniczej nad posiadłościami nad Morzem Czerwonem. Posiadłości afrykańskie Włoch rozszerzyły się znacznie, objęły bowiem sułtanaty Opia, oraz okolice, leżące pomiędzy przyznanemi w 1886 sułtanowi Zanzibaru ziemiami (ob. Erytreja). Wytrwałość Crispiego w polityce kolonjalnej zyskała nawet uznanie lewicy, i Menotti Garibaldi postawił w izbie wniosek zaufania, który przyjęto (marzec 1880). Stosunki z państwami europejskiemi nie zmieniły się od chwili, kiedy Włochy przystąpiły do trójprzymierza z Niemcami i Austrją. Z Francją trwała czas krótki wojna celna. Stosunki z Watykanem pogorszyły się znacznie. Propozycję Leona XIII odstąpienia, jeżeli nie Rzymu, to części miasta z pobrzeżem Tybru, odrzucono i wprowadzono do kodeksu kary na księży agitu-

jących. W 1889 (9 czerwca) odsłoniono uroczyście pomnik Giordana Bruna, co oburzyło Papieża i sfery katolickie. Rozeszło się, że Papież chce się przenieść do Walencji, na co Crispi odpowiedział groźbą schizmy. Odebrano duchowieństwu administrację zakładów dobroczynnych (1890). Crispi oświadczył, że będzie pospołu z Anglją dążył do tego, aby morze Śródziemne nie stało się morzem francuskiem. Trudne stanowisko ministra finansów przechodziło w gabinecie Crispiego z rąk do rąk. W grudniu 1888 miejsce Maglianiego zajął Grimaldi. W marcu 1889 Grimaldi ustąpił Seisunt-Dodzie. W 1890 Seisunt-Doda, sympatyzujący z irredentą, ustąpił, i miejsce jego zajął Giolitti, a niezadługo potem Grimaldi. W 1888 przedstawiono parlamentowi projekt nowego kodeksu karnego, który miał zastąpić istniejące dotąd prawa lokalne. Zniesiono w nim karę śmierci. Finanse były ciągle w stanie opłakanym. W roku 1888 deficyt wynosił 70 mil. fr. Podniesiono cła zbożowe z 3 na 5 fr. Mimo to wskutek uzbrojeń deficyt wzrósł do 280 mil. fr. W r. 1888/9 wynosił 192 mil. fr. Położenie pogorszył jeszcze krach budowlany w Rzymie. Opinja publiczna szukała przyczyn klęski finansowej w wielkiej polityce Crispiego i w związku trójprzymierza. Rudini wystąpił z krytyką stanu rzeczy, dowodząc, że wszystkie gałęzie produkcji są nadmiernie obciążone, a zwłaszcza rolnictwo. Crispi obiecywał poprawę finansów przez oszczędność i reformy; stan pogorszył się jeszcze wskutek klęsk żywiołowych (trzęsienia ziemi, 1887, cholery 1884 — 1887) i głodu. Robotnicy zaczęli się burzyć, na południu ludzie umierali z głodu. Mowa tronowa 1890 zapowiedziała dążenie do równowagi budżetowej przez oszczędności, oraz reformę podatkową, a także poprawę doli robotników. Radykaliści, irredentyści i prawica występowała ostro przeciwko Crispiemu, zwłaszcza przeciwko polityce afrykańskiej, która pochłaniała olbrzymie sumy. Gniewano się również za ochłodzenie stosunków z Francją i zbliżenie do Austrji. Crispi odpowiedział, że Afryki porzucić nie można, oraz że głównym przeciwnikiem państwa jest Watykan, popierany przez Francję. W 1890 rozwiązano parlament, i nowe wybory przyniosły klęskę irredentystom i radykałom. Wybrano 3 irredentystów i 39 radykałów, a 392 zwolenników Crispiego i 46 Nicotery, oraz 28 stojących poza partjami. Mimo to w styczniu 1891 wybuchła walka pomiędzy parlamentem a Crispim z powodu deficytu i nowych podatków. Crispi musiał ustąpić i ster rządów objął Rudini. W polityce zewnętrznej nic się przez to nie zmieniło, gdyż Rudini uważał należenie do trójprzymierza za konieczność i odnowił traktaty. Podobnie i polityka kolonjalna w Afryce szła w dawnym kierunku, pomimo, że Menilek zachowywał się dwuznacznie. Deficyt zmniejszył się w 1891/2 do 1,000,000, a w r. 1892/3 miała być już przewyżka dochodów nad wydatkami 9 mil. (ministerjum finansów kierował Luzzati). Kiedy w styczniu 1892 zawarto traktaty celne z Niemcami, okazał się znowu duży deficyt. Ministerjum finansów objął Colombo, który jednak niezadługo ustąpił, a za nim upadł gabinet Rudiniego (1892). Nowe ministerjum utworzył Giollitti, który postanowił dążyć przedewszystkiem do poprawy ekonomicznej kraju. W czerwcu 1892 król Humbert z żoną i ministrem wojny Brinem i Giolittim przybył do Berlina. 12 lipca rozwiązano parlament, nowe wybory wypadły na korzyść lewicy i Giollitiego, który posiadał większość (300 głosów). Sprawy finansowe zajęły parlament w początkach 1893. Prócz tego dążono do zjednoczenia wszystkich banków. Tymczasem wybuchł słynny skandal bankowy, zwany przez analogję ze skandalem panamskim „Panamino“. Wyszło na jaw, że Bank Rzymski, prowadzony przez Bernarda Tanlongo, wypuścił 60,000,000 fr. banknotów bez upoważnienia i bez pokrycia,—obudziło to nieufność do rządu. Tymczasem odbyła się uroczystość srebrnego wesela królewskiej pary. Do Rzymu przybyli cesarz Wilhelm II i wielki książę Włodzimierz, oraz arcyksiążę austrjacki Rajner. Giolitti natrafił na trudności w izbie i podał się do dymisji, której król nie przyjął; ustąpił tylko minister sprawiedliwości Bonacci (maj 1893); ostatecznie Giolitti przeprowadził w parlamencie pożyczkę. W Afryce tymczasem szło coraz gorzej. Menilek, popierany przez Rosję i Francję, dążył do zrzucenia protektoratu włoskiego. Śledztwo w sprawie nadużyć bankowych spowodowało ustąpienie ministra sprawiedliwości Santamaria (wrzesień 1893). Położenie finansowe pogarszało się ciągle, i ostatecznie Giolitti, nie mogąc sobie dać rady, ustąpił, a ministerjum objął Zanardelli, który jednak nie mógł sformować gabinetu i ustąpił miejsca Crispiemu; do gabinetu weszli: Crispi (prezydjum i sprawy wewnętrzne), Blanc (sprawy zewnętrzne), Sonnino (finanse), Calenda (sprawiedliwość), Baccelli (oświata), Mocenni (wojna), Morin (marynarka), Boselli (rolnictwo), Saracco (roboty publiczne), Ferraris (poczty i telegrafy). Crispi pozostał u steru aż do r. 1896 i postawił sobie za zadanie obronę monarchji przeciwko republikanom i socjalistom. Socjaliści organizowali stowarzyszenia robotnicze, zwłaszcza w Lombardji, Karrarze i Romanji, na południe zaś w Sycylji tworzyli ligi robotników (fasci), które doprowadzały do t. zw. rozruchów nędzarzy. Ogłoszono na Sycylji stan oblężenia (1894), aresztowano przywódców, zniesiono swobodę zgromadzeń i druku. Dekret królewski zwiększył podatki i cła. Izby udzielały ministerjum władzy nadzwyczajnej, Crispi rządził jak dyrektor, a dawna lewica demokratyczna popierała go. Stronnictwo republikańskie występowało w obronie wolności gwarantowanych przez konstytucję i założyło Ligę dla ochrony wolności. Crispi, uważając, że izba nie popiera go dość ener-

gicznie, odroczył ją, a wreszcie i rozwiązał (maj 1895). W nowej izbie otrzymał olbrzymią większość (355 głosów przeciw 172), która zatwierdła podatki wprowadzone przez rząd. Ale radykaliści i socjaliści, zasiadający w parlamencie, protestowali energicznie, i posiedzenia były coraz burzliwsze. Cavalotti ogłosił pamflet przeciwko Crispiemu. Częściowa amnestja skazańców politycznych, ogłoszona przez rząd, nie wystarczyła, aby uspokoić stronnictwa rewolucyjne. Obiedwie opozycje, z prawicy i lewicy, porozumiały się, aby prowadzić walkę z Crispim. Przywódca prawicy Rudini wyrzucał mu, że zniósł swobodę prasy, że miesza socjalistów z anarchistami, że naraża na szwank bogactwo kraju (grudzień 1895). Wreszcie straszne klęski, poniesione przez Włochów w Abisynji (ob.), zmusiły Crispiego do ustąpienia (marzec 1896). Gabinet konserwatywny Rudiniego utrzymał się przy władzy, nie potrzebując rozwiązywać izby. Dał amnestję, zrzekł się podboju Abisynji i zmniejszył wydatki kolonjalne. Zamierzone przez ministra wojny Ricottiego zmniejszenie armji o 50,000 ludzi napotkało opór króla i kół wojskowych, i Ricotti, oraz minister spraw zagranicznych, di Cermonetta, ustąpili, a miejsce ich zajęli: Ludwik Pelloux i Visconti-Venosta (jesień 1896). Po zawarciu pokoju z Abisynją i uznaniu jej niepodległości, Rudini rozwiązał parlament (1897). Nowe wybory dały rządowi 290 głosów większości (resztę parlamentu składali 80 opozycjonistów konstytucyjnych, 63 radykałów, 15 socjalistów i 60 niezawisłych (marzec 1897), grupa Crispiego się rozbiła prawie. Co do polityki afrykańskiej, zdecydowano administrować bezpośrednio tylko prowincję Masawską, Kassalę odstąpiono Anglji, a resztę kraju oddano w administrację naczelników tubylczych. Następnie zreorganizowano armję. Finanse jednak ciągle były w złym stanie, a nowe podatki wywołały rozruchy, a nawet zamach na króla Humberta (w Rzymie 22 października). W r. 1898 drożyzna chleba i zboża wywołała nowe zaburzenia, co skłoniło rząd do zniżenia cła z 7½ na 5 lirów. W kwietniu 1898 r. ponowiły się rozruchy, a w Medjolanie doszło do prawdziwej rewolucji, którą trzeba było tłumić przy pomocy wojska. Obok socjalistów brali w Medjolanie udział w rozruchach i klerykalni. Kwestja stosowania środków gwałtownych, w celu stłumienia nieporządków, wywołała przesilenie ministerjalne i w końcu upadek gabinetu Rudiniego, którego miejsce zajął generał Pelloux. Pelloux uzyskał zatwierdzenie środków wyjątkowych, ale gdy pragnął je obostrzyć, socjaliści i zachowawcy z grupy Rudiniego protestowali przeciwko temu gwałtowi. Rząd nakłonił króla do wydania dekretu, upoważniającego policję do rozwiązywania wszelkich stowarzyszeń i zgromadzeń niebezpiecznych. Prawa te uzyskały większość, zdecydowano się wziąć je pod obrady. Tymczasem zaszły nowe okoliczności w polityce zewnętrznej, a mianowicie Włochy, zachęcone przez Anglję, postanowiły (1899 marzec) uzyskać od Chin ustępstwa terytorjalne. Żądania Włoch odstąpienia w dzierżawę zatoki Samun odrzucił Tsung-li-Yamen w szorstkiej formie; poseł włoski di Martino wyjechał z Pekinu, i dalsze rokowania prowadziły Włochy przez posła angielskiego. Ponieważ nie dawały one długo rezultatu, opinja publiczna we Włoszech zaczęła się niepokoić. Do tego dołączyło się rozdrażnienie z powodu umowy angielsko-francuskiej, dotyczącej Tripolisu. Po otwarciu parlamentu Pelloux podał się do dymisji 3 maja 1903 r., ale otrzymał od króla polecenie utworzenia nowego gabinetu, w którego skład nie wchodziłby dotychczasowy minister spraw zagranicznych, Canevaro, przeciw któremu głównie izba powstawała. Nowy gabinet składali, obok generała Pelloux: Bacelli, Lacova, Visconti Venosta (sprawy zagraniczne), senator Bonasi (sprawiedliwość), generał Mirri (wojna), Salandra (rolnictwo) i San Giuliano (poczty). Po załatwieniu w parlamencie nieudałej wyprawy chińskiej, otrzymało ministerjum wotum zaufania (238 głosów przeciw 139). Zaczęto debatować znowu nad sprawami wyjątkowemi (provvedimenti politici) przeciwko prasie i zgromadzeniom socjalistycznym. Partje rewolucyjne zastosowały taktykę obstrukcyjną. Nie mogąc sobie poradzić z obstrukcją, odroczył Pelloux parlament i uzyskał od króla dekret (decretto legge), sankcjonujący środki prawodawcze, przyjęte jeszcze w zasadzie w marcu przez parlament. 28 czerwca przedstawił Pelloux parlamentowi dekret i zażądał natychmiastowych debatów i przyjęcia. Pomimo gwałtownej opozycji dekret przekazano (208 głosami przeciw 138) komisji. Wtedy opozycja chwyciła się środków ostatecznych, żeby nie dopuścić do przyjęcia antykonstytucyjnych rozporządzeń; doszło do bójek i rozbijania urn. Parlament zamknięto. Podczas wakacji parlamentu Pelloux, opierając się na dekrecie 22 czerwca 1899, rządził energicznie, ale z umiarkowaniem. Finanse się poprawiły, zwołano parlament na 14 listopada. Król otworzył go osobiście, wzywając do zgody. Nastrój w parlamencie zapanował lepszy dla rządu, tylko krańcowa lewica trwała w nieprzejednanej opozycji. Współcześnie przed sądem przysięgłych w Medjolanie rozegrał się proces deputowanego Palizzola, który okazał się hersztem tajnej bandy zbrodniarzy i wyzyskiwaczów, t. zw. mafji, oraz mordercą moralnym deputowanego barona Notarbartolo. W procesie tym skompromitowano i ministra wojny generała Mirri, który ustąpił w styczniu 1900 r. Następcą jego był generał Ponza di San Martino. Parlament, zatwierdziwszy budżet, odroczył sesję do 30 stycznia 1900 r. Król ogłosił amnestję dla politycznych skazańców, co wpłynęło uspokajająco na umysły; ale burza w parlamencie wybuchnęła znowu, kiedy wzięto pod obrady prawa wyjątkowe (decretto-legge). Radykali-

ści rozpoczęli obstrukcję, popierał ich Rudini, Giolitti i Zanardelli, oraz ich przyjaciele. Wtedy Cambray Digny postawił wniosek zmiany regulaminu, który izba przyjęła 216 głosami przeciwko 89. Opozycja z Pontanem na czele rozpoczęła hałasy, i prezydent Colombo zrzekł się przewodniczenia. Wybrano go powtórnie 256 głosami, i partja ministerjalna przyjęła wniosek zmiany obrad bez głosowania przez powstanie z miejsc. Parlament odroczono do 15 maja. 66 opozycjonistów podpisało manifest przeciwko uchwałom izby. Ostatecznie rząd cofnął decretto-legge (5 kwietnia 1900). Swoją drogą po otwarciu sesji opozycja radykalna i konstytucyjna zażądały cofnięcia zmiany regulaminu. Wtedy rząd rozwiązał parlament. Nowe wybory (czerwiec 1900) dały wprawdzie rządowi większość, ale i partja radykalna wzmocniła się znacznie. Parlament zwołano 16 czerwca, ale rokowania prezydenta izby, Galla, z opozycją co do regulaminu zniewoliły generała Pelloux do wzięcia dymisji (18 czerwca 1900). Nowy gabinet o umiarkowanie liberalnym charakterze utworzył prezes senatu Saracco; z wyjątkiem prezesa i Visconti-Venosty nie było w tym gabinecie ani jednego wybitnego męża stanu. Swoją drogą udało się Saraccowi doprowadzić parlament do normalnej pracy, ustępując lewicy w kwestji regulaminu. W interwencji europejskiej w Chinach wzięły i Włochy udział, wysyłając 2,000 ludzi pod wodzą pułkownika Garioni. 29 lipca zamordował anarchista, Angelo Bresci, króla Humberta w Monzy. Na tron wstąpił syn króla, książę Neapolu, pod imieniem Wiktora Emanuela III. Utrzymał to samo ministerjum i wydał do ludu manifest, w którym przyrzeka kierować się w rządzeniu zasadami swego dziada i ojca. 9 sierpnia odbył się uroczysty pogrzeb króla Humberta, 11 sierpnia nowy król złożył przed połączonemi izbami przysięgę na konstytucję. Ministerjum Saracco nie zdołało utrzymać się długo, pomimo że finanse się poprawiły, i deficyt spadł do 6 mil. fr. Minister finansów Rubini podał się do dymisji z niewiele znaczącego powodu; miejsce jego zajął Finali, ale niezadługo potem upadło całe ministerjum z otrzymawszy votum nagany (318 głosów przeciw 202) 6 kwietnia 1901. Utworzenie nowego gabinetu powierzył król Zanardellemu; do ministerjum weszli: Giolitti, Prinetti, Cocco-Orta, Wallemborg, di Broglio, Nasi, Ponza di San Martino, Morin, hr. Giussor i Galimberti. 7 marca 1901 przedstawił Zanardelli parlamentowi program reformy finansowej. W polityce zewnętrznej rząd zajmował stanowisko o wiele chłodniejsze względem trójprzymierza i dążył do zbliżenia się z Francją. Flota włoska, pod wodzą ks. Genui, złożyła wizytę w Tulonie, gdzie bawił prezydent Loubet (10 kwietnia 1901). Zawarto umowę z Francją w kwestji Trypolisu, Maroka i morza Śródziemnego. W lutym 1902 wybuchły w Turynie zaburzenia robotnicze. W marcu 1902 Zanardelli podał się do dymisji, której król nie przyjął. Izba przyjęła ten fakt życzliwie i wybrała na swego prezesa kandydata rządowego Biancheriego. 27 marca minister spraw zagranicznych Prinetti zjechał się z kanclerzem niemieckim Bülowem w Wenecji. Wynikiem tego zjazdu było odnowienie trójprzymierza. Prinetti oświadczył o tem w izbie deputowanych d. 23 maja 1902, a 28 czerwca t. r. podpisano traktat w Berlinie. W lipcu 1902 król Wiktor Emanuel razem z ministrem spraw zewnętrznych Prinettim i całą świtą składa wizytę dworowi rosyjskiemu, w sierpniu zaś odwiedza Berlin i obdarza kanclerza Bülowa orderem Annunziaty. W listopadzie miały Włochy zatarg z Turcją z powodu korsarzy czerwonomorskich. Eskadra włoska zbombardowała Midi, Turcja przyjęła warunki, postawione przez Włochy. W grudniu Włochy zerwały stosunki dyplomatyczne z Wenezuelą. W marcu 1903 r. podsekretarz stanu Baccelli, odpowiadając na interpelacje posła de Moriniego, oświadczył, że stosunki Włoch z Francją i Anglją są dobre i że ani na morzu Śródziemnem, ani w Afryce nic im nie zagraża. W kwietniu 1903 minister spraw zagranicznych, po przebyciu choroby, podał się do dymisji i miejsce jego zajął minister marynarki admirał Morin, który jest zdecydowanym zwolennikiem porozumienia się z Francją. Inną sprawą, która zajęła opinję kół politycznych, były pretensje Włoch do Albanji, które Prinetti popierał otwarcie. B. minister San Giuliano wyjechał do Albanji i opublikował swoje wrażenie i przypuszczalny projekt podziału Albanji pomiędzy Grecję, Austrję i Włochy. W końcu maja i w czerwcu 1903 wskutek zajść pomiędzy studentami włoskiej narodowości a Niemcami w Insbrucku wybuchły we Włoszech manifestacje antyaustrjackie. Zainterpelowany w sprawie zajść na uniwersytecie w Insbruku podsekretarz stanu Baccelli oświadczył, że zajścia te odbyły się na gruncie obcym pomiędzy studentami, którzy nie są poddanymi włoskimi. Chodzi zatem o sprawę wewnętrzną innego państwa, w którą Włochy mieszać się nie mogą. Raporty, jakie otrzymało ministerjum spraw zagranicznych, nie wykazują, żeby poddani włoscy byli przedmiotem gwałtów. Mimo to hałaśliwe demonstracje przeciw Austrji nie ustawały. Podczas koncertu na Piazza Colonna tłum domagał się gwałtownie wykonania hymnu Garibaldiego. Policja nie pozwoliła na jego odegranie, skutkiem czego powstała dzika wrzawa. Z powodu bliskości pałacu ambasady austrjackiej, policja postępowała z największą bezwzględnością. Wojsko przywróciło ostatecznie porządek. Wiele osób było pokaleczonych. Włoski minister spraw zewnętrznych, admirał Morin, wyraził posłowi austrjackiemu przy Kwirynale, baronowi Pasettiemu, ubolewanie z powodu manifestacji anty-austrjackich. Rząd austrjacki nie uważał jednak tego przeproszenia za wystarczające wobec powtarzających się

od pewnego czasu wypadków palenia sztandarów austrjackich na placach publicznych w różnych miastach włoskich. Manifestacje powtarzały się ciągle w różnych miastach włoskich. Uniwersytet w Pawji zamknięto z powodu demonstracji antyaustrjackich. Studenci wyłamali bramę gmachu uniwersyteckiego.—„Nuova antologia“ ogłosiła sensacyjny artykuł, wymierzony przeciw Niemcom. Stwierdza on systematyczne słabnięcie sympatji niemieckich we Włoszech, pomimo sztucznego ich galwanizowania podróżami cesarza Wilhelma, kosztownemi dla Włoch, a nie przynoszącemi im realnego pożytku wobec wskrzeszenia przyjacielskich stosunków z Francją i zbliżenia politycznego z Anglją. Upływający z d. 30 czerwca rok budżetowy ma przynieść 30 do 32 milj. lirów nadwyżki. Urzędownie zapowiedziano przybycie króla Wiktora Emanuela do Paryża w d. 16 lipca. Dziennik półurzędowy *Capitan Fracassa* napisał z tego powodu: Z faktu, że król Wiktor Emanuel nie traktuje wizyty w Paryżu tylko jako etapu w podróży do Londynu, lecz pojedzie do Francji umyśluie, Francuzi powinni przekonać się, że król chce dać Francji dowód swej przyjaźni i niezmiennej sympatji. Z drugiej strony Włosi wiedzą, że król nie zapowiedziałby wizyty w Paryżu, gdyby nie otrzymał zapewnienia, że prezydent Loubet będzie go rewizytował w Rzymie. Będzie to pierwszy wypadek, że głowa państwa katolickiego zjedzie do Rzymu, aby powitać odrodzone Włochy. Podobnie wyrażają się inne dzienniki liberalne. Świadczą to o wzmaganiu się sympatji francuskich, a słabnięciu niemieckich we Włoszech. Istotnie król włoski odłożył z powodu wizyty w Paryżu wyjazd do Londynu do listopada i zawiadomił o tem króla Edwarda listownie. Papież odmówił przyjęcia Loubeta w Watykanie. W Foggii i Neapolu ponowiły się demonstracje przeciw Austrji. W Genui tłum udał się przed konsulat austrjacko-węgierski, lecz był rozproszony przez policję, aresztowano margrabiego Adorno i trzech studentów. 10 czerwca dziennik *Avanti* rozpoczął kampanję przeciw ministrowi marynarki Bettolo, oskarżając go o niedozwolone popieranie warsztatów okrętowych Terni, co wywołało podniesienie kursu akcji tego towarzystwa. Utworzyło ono z Kruppem i największemi warsztatami metalowemi, oraz okrętowemi we Włoszech trust, mocą którego dostawę pancerników w kraju powierzono wyłącznie warsztatom Terni. Pośrednikiem trustu miał być szwagier Bettola, Ibertoli, za co jakoby otrzymał 1½ mil. lirów. Socjaliści postanowili podać interpelację w tej sprawie. 13 czerwca cały gabinet podał się do dymisji z powodu oskarżeń, podnoszonych przez skrajną lewicę przeciw ministrowi marynarki Bettolo. Izba poselska wprawdzie odrzuciła wniosek o przeprowadzenie śledztwa, ale uchwaliła wotum ufności dla gabinetu tak nieznaczną większością głosów (188 głosami przeciw 149), że ministerjum nie jest pewne poparcia ze strony parlamentu. Zanardelli oświadczył, że gabinet podał się do dymisji. Król zastrzegł sobie decyzję. Rząd sprawuje funkcje dla utrzymania porządku i prawidłowego biegu interesów. Zanardelli prosił izbę o zawieszenie posiedzeń, co też uchwalono. 16 czerwca wszyscy zapytani przez króla o radę mężowie stanu stwierdzili, że Zanardelli jest obecnie jedynym odpowiednim kandydatem na naczelnika nowego rządu. Król prosił go, aby przyjął misję sformowania gabinetu. Zanardelli zastrzegł sobie prawo decyzji. Minister marynarki, admirał Bettolo, wytoczył proces deputowanemu socjalistycznemu Ferriemu i dziennikowi *Avanti* o oszczercze oskarżenia.—*Literatura.* Z pomiędzy zbiorów źródeł oprócz Muratorego (ob.) najważniejsze jest wydawane we Florencji od 1838 roku „Archivio storico Italiano.“ Z opracowań wymieniamy najcelniejsze: Muratorego „Annali di Italia“ (12 t., Medjolan, 1741—1749 i częściej); Coppi'ego „Annali d'Italia dal 1750“ (12 t., Florencja, 1848—64); Balbo „Della storia d'Italia dalle origini fino all'anno 1814“ (Turyn, 1841); Bossi'ego „Storia d'Italia antica e moderna“ (19 t., Medjolan, 1819 sq.); Cantù „Storia degli Italiani“ (6 t., Turyn, 1854, 4 t., 1859); Leo „Geschichte von Italien“ (5 t., Hamburg, 1829—37); Reumonta „Beiträge zur Italienischen Geschichte“ (6 t., Berlin, 1853—57); Sismondi'ego „Histoire des républiques italiennes du moyen-âge“ (16 t., Paryż, 1809—18); Troya „Storia d'Italia del medio evo“ (3 t., Neapol, 1839—51); Morbio „Storia dei municipi italiani“ (6 t., Medjolan, 1841—46); Hegla „Geschichte der Städteverfassung von Italien“ (2 t., Lipsk, 1847); Gregoroviusa „Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter“ (2 wyd., 8 t., Sztutgard, 1870—74); Botta „Storia d'Italia del 1789 al 1844“ (4 t., Paryż, 1858); Ranke'go „Die röm. Päpste in den letzten 4 Jahrhund.“ (nowe wyd., 3 t., Berlin, 1874, przekład polski, Warszawa, 1874); Montanelli'ego „Memoire sull Italia del 1814 al 1850“ (Turyn, 1854—55); La Farina „Storia d'Italia del 1815 al 1850“ (Medjolan, 1864); Bazancourta „La campagne d'Italie de 1859—60“ (2 t., Paryż, 1859—60); Al. Manzoni „La rivoluzione Italiana del 1859“ (1890); D. Beisso „Il risorgimento Italiano“ (1891); Tivaroni „Italia durante il dominio austriaco“ (1892—93); Pais „Storia d'Italia“ (1896); Arangio „Storia constituzionale del regno d'Italia 1848—1898“ (1898); Stillman „The union of Italy 1815—95“ (1898); Fischer „Italien und Italiener am Schluss des XIX Jahr.“ (1899).

Włocki Jan, Pijar, znakomity kaznodzieja, * 1688 w Krakowskiem. Pierwotnie nauczyciel w szkołach pijarskich, później był kaznodzieją w rozmaitych miastach, między innemi przy katedrach wileńskiej i krakowskiej; † 1773. Oprócz mnóstwa kazań z osobna drukowanych, wydał: „Przykłady z cnót i życia Świętych Pańskich zebrane“ (Krak., 1750); „Kazania postne w kościele

le warszawskim księży Pijarów miane“ (Warsz., 1729); „Kazania postne w katedrze krakowskiej miane“ (Krak., 1736, 2 wyd., 1740); „Kazania na różnych publikach miane“ (Kraków, 1741); „Kazania miane podczas trybunału w. ks. Litewskiego“ (Wilno, 1729) i w. in.

Włocławczyk Adam, wierszopis, rodem z m. Włocławka, żyjący za czasów Zygmunta III, ogłosił następujące oryginalne lub tłómaczone poezje: „Katonowe wiersze parzyste, nowo z łaciny na polskie wiernie przełożone“ (Krak., 1610); „Pieśni nowe pamięci godne o przypadkach koronnych, etc.“ (tamże, 1608); „Przygody i sprawy trefne ludzi wszelkiego stanu, teraz nowo wydane“ (Lubicz, 1613); „Rada żydowska“ (1608).

Włocławek, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, nad rzeką Wisłą, przy ujściu do niej rzeki Zgłowiączki, w najdawniejszych dyplomach polskich Władysławem *(Vladislavia)* albo Starym Władysławem *(Antiqua Vladislavia)* nazywane, założone zostało, podług akt, znajdujących się w kapitule kujawskiej, przez Władysława II, 1139—1148, który nazwawszy je swojem imieniem, nadał biskupom kujawskim. W dogodnem bardzo położony miejscu, **W.** wznosić się dopiero zaczął od czasu, kiedy został stolicą biskupów djecezji tutejszej, przeniesionej z Kruszwicy między 1156 a 1160. Mimo szkód, doznawanych od Krzyżaków, mimo ucisku biskupów, **W.** dźwigał się pomyślnie przez handel zbożowy, dla którego wznoszono liczne śpichrze. Obecnie **W.** utracił swoje znaczenie dla handlu zbożowego przez wybudowanie drogi żelaznej Warszawsko-Bydgoskiej. Z gmachów miejskich, ani ratusz, w środku rynku stojący, w XV lub XVI w. wzniesiony, ani zamek, a raczej pałac biskupów kujawskich, w końcu XVII w. wystawiony, nie przedstawiają nic godnego uwagi. Za to kościoły tutejsze należą do najznakomitszych w kraju pomników budownictwa. Na ich czele stoi kościół katedralny, wzniesiony pierwotnie nad Wisłą, na miejscu drewnianego kościołka św. Stanisława, przez Godziembę, biskupa tutejszego. Gdy jednakże został w roku 1328 przez Czechów i Krzyżaków zupełnie zniszczony, biskup Maciej Golanczewski zabrał się w r. 1340 do budowy trzeciego, teraźniejszego kościoła, na innem miejscu, w większem nieco od Wisły oddaleniu. Późniejsi biskupi przyozdabiali tę świątynię tak zewnątrz jak i wewnątrz, tak, że z postępem czasu stała się wspólnym pomnikiem wszystkich kujawskich pasterzy. Kościół ten stawiany jest z cegły, bez tynku, w stylu ściśle ostrołukowym, i ma po bokach ściany naczelnej dwie wyniosłe wieże, z których każda od fundamentu podług innego planu budowana. Wnętrze kościoła jest bardzo wspaniałe, mianowicie zaś ogromny, na złączeniu nawy z częścią kapłańską wznoszący się krucyfiks, uroczyste sprawia na wchodzących wrażenie. Z grobowców znajdujących się w tej świątyni najznakomitszym i najdawniejszym jest pomnik Piotra z Bnina Moszyńskiego, biskupa, wystawiony staraniem przyjaciela jego, Filipa Kalimacha w r. 1493. Pyszny ten pomnik z marmuru czerwonego, albo w pracowni Wita Stwosza, albo przez którego z utalentowanych jego uczniów wykonany, jest znakomitem dziełem ówczesnej sztuki rzeźbiarskiej. Kościół katedralny ma z boku cztery kaplice, z których dwie, t. j. Najświętszego Sakramentu i św. Marcina, do najdawniejszych fundacji należą. Trzecią, wspaniałą kaplicę N. Panny fundował biskup Jan Tarnowski; w kaplicach tych mieszczą się grobowce biskupów kujawskich. Drugi kościołek św. Witalisa, współcześnie założony został z katedrą przez biskupa Macieja Golanczewskiego z cegły bez tynku, w stylu ostrołukowym. Trzeci kościół tutejszy św. Jana, parafjalny, zdaje się być od katedry późniejszym, stoi on na samym urwistym brzegu nad Wisłą, a okopciałe jego ściany, poopadane mury, dziwnego kształtu i bez żadnego porządku rzucone wnęki nadają mu pozór bardzo odległej starości. Kościół z klasztorem oo. Reformatów stanął w r. 1625. Ze świątyń innych wyznań jest tu kościół ewangelicki i piękna synagoga 1854 r. zbudowana. Na przedmieściu Zazamcze, wzdłuż brzegów Wisły, oprócz kilku gmachów publicznych, mieści się okazały magazyn solny, wielka fabryka cykorji Bohma, fabryka narzędzi rolniczych, wielka cegielnia; oprócz tego posiada **W.** browar, fabrykę celulozy i kilka innych zakładów przemysłowych. Dalej na Powiślu znajduje się przeszło 30 magazynów zbożowych, Na Wiśle stoi od r. 1865 piękny most na łyżwach żelaznych, który znacznie ułatwia stosunki handlowe miasta i jego okolicy. Z zakładów naukowych posiada **W.** seminarjum djecezjalne i szkołę handlową siedmioklasową; jest rezydencją biskupa djecezji kujawsko-kaliskiej oraz biskupa sufragana tejże djecezji. Liczba mieszkańców miasta wynosi 23,000.— *Włocławski powiat* ma 23½ mil kw. pow., 97,000 miesz., posiada 2 miasta, 5 osad i dzieli się na 13 gmin.

Włodawa, miasto powiatowe gub. Siedleckiej, nad rz. Bugiem, założone około połowy XVI w. przez kniazia Teodora Andrzejowicza Ongulszkiewicza, marszałka ziemi Wołyńskiej, było potem w posiadaniu Sanguszków, następnie Leszczyńskich, którzy tu założyli w r. 1630 zbór kalwiński pod zarządem sławnego Andrzeja Węgierskiego (ob.). W czasie powstania kozackiego pod Chmielnickim miasto zostało spalone (1648), a Kozacy wycięli wtedy kilka tysięcy żydów, zebranych tu z całej okolicy. Zbór kalwiński odbudował Rafał Buczacki w 1663. Po nabyciu atoli **W.** przez Ludwika Pocieja zbór ten upadł i kalwini przenieśli się w inne strony. Ten sam Pociej, z mocy przywileju króla Augusta II z d. 7 sierp. 1726, zaprowadził tu słynny dotąd jarmark na bydło, konie i owce i założył w r. 1717 klasztor dla ks. Paulinów z małą kapliczką; teraźniej-

szy zaś kościół wznieśli sami zakonnicy w r. 1780. Kościół ten od roku 1864 przemieniony został na parafjalny. Ciekawą jest pod względem budowy tutejsza synagoga żydowska, wzniesiona w XVII w. Do juryzdykcji magistratu włodawskiego należy osada (przedtem miasteczko) Orchówek. Ogólna ludność obu wynosi 6,800 głów, między któremi żydów jest do 5,000.—*Włodawski powiat* ma 38,4 mil kw. pow., 98,000 mieszkańców, posiada 2 miasta, 4 osady i dzieli się na 15 gmin.

Włodek Ignacy, pisarz polski, * 1723 w Małopolsce, ukończywszy szkoły w Krakowie, tamże wstąpił 1741 do Jezuitów. Uczył w rozmaitych kolegjach filozofji przez lat 4. Od r. 1766 aż do skasowania zakonu był prokuratorem w Rzymie i tam † 1780. Prócz pomniejszych dzieł i kazań wydał rodzaj encyklopedji filozoficznej p. t.: „O naukach wyzwolonych w powszechności i w szczególności“ (Rzym, 1780, ksiąg dwie). Księgi jednak drugiej śmierć wczesna nie dozwoliła mu wykończyć. Przy dziele tem pomieścił słowniczek dawnej polszczyzny.

Włodowice, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Bendzińskim. Tutejszy kościół parafjalny, już pod r. 1307 wspominany, był od r. 1571 zajęty przez Jakóba Sylwjusza, głośnego w dziejach arjanizmu polskiego, i oddany kalwinom, którzy go trzymali do r. 1594, poczem znowu przeszedł w posiadanie katolików. Miasteczko **W.** liczy obecnie około 1,000 miesz.

Włodzimierskie księstwo na Wołyniu zajmowało pierwotnie cały Wołyń po obu stronach Buga, t. j. późniejsze powiaty: Łucki, Krzemieniecki i Włodzimierski, oraz ziemię Chełmską. Później poobrywane na granicach przez sąsiadów, rozpadło się wewnątrz na kilka dzielnic, jak: Łucka i Zasławska, zamykało się za Jagiełły w szczupłym obrębie powiatu Włodzimierskiego, czyli około połowy województwa Wołyńskiego. Księstwo to, równie jak Halickie, leżąc u zbiegu granic kilku państw i narodowości, było przez kilka wieków kością niezgody między Polską, Rusią kijowską, Haliczem, a nawet Węgrami. Założycielem księstwa, z początku zależnego od Kijowa, był około 988 Włodzimierz W., który dzieląc państwo pomiędzy swych synów, osadził tu Wszewołoda. Odtąd rządzili **W.** księstwem synowie lub bracia w. ks. kijowskich. Pierwsza walka między Rusią a Polską o posiadanie tej bogatej prowincji wybuchła 1073 pomiędzy Bolesławem Śmiałym a Igorem Jarosławiczem, bratem w. ks. kijowskiego Izasława. Bolesław łatwo zdobył mniej warowne miejsca, ale trudniejsza była dla niego sprawa z zamkami, zwłaszcza: Chełmem, Włodzimierzem i Łuckiem, który poddał się dopiero po półrocznem oblężeniu. Wkrótce potem Igor ustępuje z widowni, a na jego miejscu we Włodzimierzu 1078 siedzi Oleg, syn Świętosława kijowskiego, wypędzony przez Izasława kijowskiego, który na tronie osadził syna swego Jaropełka. 1085 Jaropełk został wyparty przez Wszewołoda kijowskiego, 1087 przywrócony na tron książęcy przez Władysława Hermana, wkrótce potem został zdradziecko zamordowany przez swego domownika. Po nim nastąpił Dawid Igorowicz, który siedział na Włodzimierzu do 1099, w którym wygnany został przez w. ks. kijowskiego Świętopełka. Po wielu walkach utrzymał się Świętosław przy **W.** księstwie i osadził na niem syna swego Jarosława, który po dwukrotnem zwycięstwie nad Jadźwingami, 1112 r. przyłączeniem części ich ziemi rozszerzył swe państwo. 1118 r. wyparty przez Włodzimierza Monomacha, uciekł do szwagra swego, króla polskiego Bolesława Krzywoustego, chcąc przy jego pomocy odzyskać **W.** księstwo., którem tymczasem Monomach rozporządził się na rzecz synów swych Romana, a potem Andrzeja. Dopiero 1122, po ułatwieniu się z Pomorzem, wyruszył Bolesław przeciwko Andrzejowi; podczas tej wyprawy zginął Jarosław przy oblężeniu Włodzimierza czy też Kijowa, poczem, po zawarciu pokoju, panował Andrzej spokojnie do r. 1134, w którym musiał ustąpić Izasławowi, synowi w. ks. kijowskiego Mścisława. Po Izasławie, † 1154 na tronie wielkoksiążęcym kijowskim, rozdzielili synowie jego **W. ks.** na trzy części: Jarosław otrzymał Łuck, Mścisław Włodzimierz, a Wszewołod Bełz. Od tej chwili osłabł wpływ Kijowa na **W. ks.**, które chwilowo staje się zaborczem, potem podziela losy Halicza i razem z niem podlega wpływowi polskiemu. Po śmierci Mścisława (1170) panował na Włodzimierzu syn jego Roman, który będąc powołany 1188 na tron halicki, przyłączył Włodzimierz do Halicza. Odtąd dzieje **W. ks.** łączą się z dziejami Halicza (ob. Halickie nad Dniestrem księstwo, i Galicja. Historja).

Włodzimierskie starostwo grodowe mieściło się w województwie Wołyńskiem, powiecie Włodzimierskim. Podług lustracji z roku 1628, obejmowało w sobie miasto Włodzimierz (ob.) i wójtostwo Grabowieckie. W r. 1771 posiadał je Franciszek Leduchowski, opłacając z niego kwarty złp. 1,997 gr. 1, a hyberny złp. 149 gr. 24. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Mikołajowi Leduchowskiemu.

Włodzimierskie wielkie księstwo założone było przez Andrzeja Bogolubskiego, ks. rostowsko-suzdalskiego, który w walce Monomachowiczów o tron wielkoksiążęcy, zdobywszy 1169 r. Kijów, przeniósł stąd stolicę w.-książęcą do Włodzimierza. Z wielkich książąt włodzimierskich na wzmiankę zasługują: Wszewołod III, zwany Wielkie Gniazdo, Jarosław Wszewołodowicz i Aleksander Jarosławicz Newski. Po Aleksandrze panowali we Włodzimierzu jeden po drugim młodsi jego bracia. **W. w. ks.** samodzielnie istniało do r. 1328, w którym z tytułem w.-książęcym prze-

szło w posiadanie książąt moskiewskich. W tym czasie metropolita Piotr przeniósł swą stolicę z Włodzimierza, i odtąd Włodzimierz utracił swoje polityczne znaczenie.

Włodzimierz nad Klaźmą, zwany też **W.** *Zaleski,* miasto główne gub. Włodzimierskiej, na lewym brzegu Klaźmy i obu brzegach rzeki Łybiedi, dzielącej miasto na dwie części, ma gimnazjum męskie i żeńskie, seminarjum duchowne, i kilka szkół niższych, 28 cerkwi, 2 klasztory, teatr, dwa szpitale i 28,300 mieszkańców, oprócz przemysłu, zajmujących się głównie sadownictwem; słynne są zwłaszcza tutejsze wiśnie. Jest też kilka fabryk w mieście. **W.** założony był przez Włodzimierza Monomacha czy też Jerzego Włodzimierzowicza Dołhorukiego. Andrzej Bohołubski obrał sobie **W.** za rezydencję. Od r. 1169 — 1328 **W.** był miastem stołecznem w. ks. Włodzimierskiego; później pierwszeństwo przechyliło się na stronę Moskwy. 1708, przy pierwszym podziale Rosji na gubernje, **W.** zaliczony do gub. Moskiewskiej, jest od 1788 miastem gubernjalnem gub. Włodzimierskiej. — *Włodzimierski powiat* ma na przestrzeni 2,402 wiorst kw. 164,000 m. — *Włodzimierska gubernja,* jedna ze środkowych gubernji wielkorosyjskich, graniczy na wschód z gub. Niżegorodzką, na południe z Razańską, na zachód z Moskiewską, na północ z Jarosławską i Kostromską i zajmuje 42,832 w. kw. przestrzeni, z czego 36,4% przypada na pola orne, 35% na lasy, 20,6 na łąki i pastwiska i 8% na nieużytki. Powierzchnia gub. przedstawia równinę falowatą; grunt jest gliniasty, piaszczysty i żwirowaty. Wszystkie rzeki **W.** gubernji należą do systemu rzeki Oki, która płynie w południowej jej części na przestrzeni 126 wiorst. Do Oki wpadają Klaźma i Tiesza, do Klaźmy: Ticza, Łuch, Uwod i Pola. Z jezior najznaczniejsze jest Pleszczejewo albo Perejesławskie, do którego uchodzi rz. Trubeż, wypływa zaś Nerl większa, wpadająca do Wołgi. Średnia roczna temperatura wynosi + 3° C. Liczba mieszkańców dochodzi do 1,571,000. Oprócz Wielkorosjan, znajduje się w gubernji około 300 wsi Karelczyków, którzy zachowali swój typ i język. Zatrudnienia rękodzielnicze i przemysłowe przemagają nad rolniczemi. W gubernji sieją żyto, owies, tatarkę, len i w małej ilości pszenicę, lecz zbiory nie wystarczają na utrzymanie mieszkańców, sprowadzają więc rocznie około 500,000 czetwerti z ionych gubernji. Ogrodnictwo warzywne mało jest rozwinięte; hodowla bydła znaczna. W r. 1892 liczono w gubernji: 314,000 sztuk bydła rogatego, 191,000 koni, 264,000 owiec, oraz 15,000 świń. Przemysł fabryczny i rękodzielniczy wysoko rozwinięty; w r. 1893 było tu 1,137 fabryk ze 115,538 robotnikami i produkcją wartości 145 mil. rubli; przeważną część przemysłu stanowi wyrób tkanin bawełnianych. Nadto mieszkańcy trudnią się pędzeniem smoły, dziegciu i terpentyny, spławem drzewa opałowego i malowaniem (na deskach lipowych) obrazów świętych, których rocznie wyrabiają za 1,200,000 rub. Kramarstwem wędrownem trudni się pewna klasa włościan, znanych pod imieniem *ofieni.* Pod względem administracyjnym **W.** gubernja rozdzielona jest na 13 powiatów: Włodzimierski, Aleksandrowski, Wiaznikowski, Gorochowiecki, Kowrowski, Mielenkowski, Muromski, Perejesławski, Pokrowski, Sudogodzki, Suzdalski, Szujski i Jurjewski.

Włodzimierz Wołyński (po łac. *Lodomeria),* niegdyś obronna stolica dzielnicy książęcej, następnie miasto powiatowe województwa tegoż imienia, obecnie miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, nad rz. Ługiem, wpadającą z prawej strony do Buga, ma 2 kościoły katolickie, 3 prawosławne, synagogę i 9,700 miesz., w większej części żydów. Jest to jedna z najdawniejszych osad ruskich. Według kroniki węgierskiej miasto to miało istnieć 884 pod nazwą *Lodomira.* Pewną jednak wzmiankę o **W.** znajdujemy pod r. 988, kiedy Włodzimierz, w. ks. kijowski, którego mienią założycielem tego grodu, uczynił go stolicą dzielnicy książęcej (ob. Włodzimierskie księstwo) i biskupstwa obrządku greckiego. Starożytny zamek włodzimierski musiał być na swój czas niezmiernie silny, kiedy czasami po kilka miesięcy, a nawet po pół roku go oblegano. Zamek ten w 1260, na żądanie wodza Mongołów Burundaja, został własną ręką księcia Wasilka, brata Daniela halickiego spalony i z ziemią zrównany. W tutejszym klasztorze bazyljańskim zginął 1267 r. z ręki Lwa halickiego Wojsiełk (ob.), którego ciało w cerkwi św. Michała złożono. W r. 1349 Kazimierz W., zająwszy miasto, zakładał w niem świątynie katolickie i może wtenczas ustanowił biskupstwo łacińskie, które 1375 kanonicznie przyznane zostało i następnie do Łucka było przeniesione. Tenże król 1367, będąc ponownie panem miasta, rządzonego z jego ramienia przez Korjatowiczów, prócz istniejącej warowni drewnianej, począł wznosić zamek z kamieni i cegły, ale ze zgonem królewskim (1370), kiedy Litwa znowu opanowała **W.**, budowla ta, niedokończona jeszcze, poszła w zaniedbanie, czy też podobno umyślnie zburzoną została. 1431 Jagiełło, idąc na wyprawę łucką przeciw Świdrygielle, stał przez 3 dni obozem pod **W.**; nareszcie miasto zdobyto i spalono. 1491 Tatarzy w liczbie 10,000, stanęli pod miastem, spalili je wraz ze świątyniami i mnóstwo ludzi wymordowali, lub w jasyr uprowadzili. Skutkiem wielu podobnych klęsk znaczenie **W.** za rządów litewskich upadać zaczęło, a Łuck stanowczo wziął nad nim górę, gdzie też 1569 ustanowiono stolicę województwa. 1657 r. miasto znowu zostało zrabowane i w części spalone przez Węgrów i Kozaków, poczem puszczone w zaniedbanie pod względem obrony, odzierane przez starostów, przyszło do ostatniego upadku, tak że 1789 liczyło 117 domów chrześcijańskich i 85 żydowskich. Ślad jakiegoś życia lepszego tlał jeszcze tylko w odwiecznym klasztorze Bazy-

ljanów, którzy z dawnych czasów utrzymywali tu szkoły. Kościół i klasztor jezuicki wzniosła tu niejaka Sadowska, ale szkół żadnych przy nich nie było, bo sprzeciwili się temu Bazyljanie, mający wyłączny na ten cel przywilej dla siebie. Kościół ten i klasztor w r. 1786 oddany został Bazyljanom. Prócz Bazyljanów i Jezuitów, byli tu Dominikanie i Kapucyni. Po ostatnim rozbiorze Polski przyłączony do Rosji, został 1795 miastem powiatowem gub. Wołyńskiej. — *Włodzimierski powiat* ma na przestrzeni 5,690½ wiorst kw. 275,000 miesz.

Włodzimierz (po ros. *Władimir*, niekiedy *Wołodimer*), imię kilku książąt ruskich, z których odznaczył się zwłaszcza: **Włodzimierz** *(Święty) Świętosławowicz*, po skandynawsku *Waldemar*, na chrzcie *Wasili*, 980—1015; trzeci syn w. ks. Świętosława, urodzony z niewolnicy słowiańskiej, Maluszy z Lubcza, od 970 książę nowogrodzki, panował tamże przez lat kilka po śmierci ojca (972), i dopiero po śmierci brata Olega, zabitego przez najstarszego brata Jaropełka, uszedł za morze do Waregów (977). Stąd po dwu latach, zebrawszy liczną drużynę, powrócił do Nowogrodu, wypędził posadników Jaropełka, poczem wyruszył przeciwko niemu. Po drodze napadł na Połock i zmusił do małżeństwa z sobą Rogniedę (ob.), córkę księcia połockiego Rohwalda. Po śmierci Jaropełka został **W.** 980 roku w. ks. kijowskim. Początkowo zwrócił swą działalność na ściślejsze zespolenie rozlicznych plemion słowiańskich ze swem państwem, oraz na zabezpieczenie granic. Pokonawszy Wiatyczów i Radymiczów, uderzył na Jadźwingów i Bulgarów nad Kamą, oraz zdobył grody czerwieńskie (dzisiejszą Galicję wschodnią). Na południu staczał liczne boje z dzikimi Pieczeniegami i na obronę od nich wystawił wiele grodów nad Desną, Ostrą, Trubieżem, Sułą, oraz Stuhną, które osadzał Słowianami nowogrodzkimi, Wiatyczami, Krywiczami i Czudzią (990). Jako gorliwy poganin, postawił w Kijowie bałwany Peruna, Chorsa, Dadźboga i in., składając, zwłaszcza Perunowi, częste ofiary z ludzi. Kijów stał się za niego ogniskiem politycznego i religijnego życia ziemi ruskiej, czego ślady po dziś dzień zachowały się w pamięci narodu. W tem nadchodzi chwila przesilenia. Chrześcijaństwo, znane na Rusi od lat stu, znalazło przystęp do księcia i oprócz chrześcijan apostołują w Kijowie mahometanie i żydzi. **W.**, wahając się co do wyboru wyznania, posyła na wzwiady poselstwo do okolicznych krajów, które po powrocie skłania go do przyjęcia obrządku wschodniego. W wybuchłej w tym czasie wojnie z Grekami **W.** obległ Korsuń, którego mieszkańcy dzielnie się bronili. Wtedy **W.** ślubował, że przyjmie chrześcijaństwo, jeżeli miasto mu się podda. Po zdobyciu Korsunia, zażądał książę od cesarzów bizantyjskich, Bazylego i Konstantego, ręki siostry ich Anny, objawiając zarazem chęć przyjęcia chrztu. **W.**, otrzymawszy Annę za małżonkę, ochrzcił się w Korsuniu razem z synami swymi i drużyną (988), poczem z gronem księży greckich udał się do Kijowa, gdzie zwalił wystawione przez się bałwany, zabronił składania ofiar pogańskich, poczem wziął się do nawracania ludu. W Kijowie rzecz cała odbyła się cicho, w Nowogrodzie natomiast chrześcijaństwo siłą było wprowadzone. Dla ustalenia wiary **W.** budował cerkwie, zakładał szkoły, do których napędzał młodzież, żeby uczyła się czytać i pisać. Rozdzieliwszy państwo pomiędzy 12-tu swych synów, **W.** † 1015 w Berestowie.

Włodzimierz *Wszewłodowicz Monomach*, wielki ks. kijowski, 1113—1125, * 1052, był najpierw ks. smoleńskim, potem od 1078 i czernihowskim. Przyczynił się do utrwalenia ojca swego na tronie wielkoksiążęcym, do poskromienia niespokojnych książąt, oraz do zabezpieczenia granic od Połowców, których pokonał wspólnie z innymi książętami nad rz. Sałą (1111). Na zjeździe książąt w Lubczu (1097) zrzekł się **W.** dzielnicy Czernihowskiej, otrzymał natomiast Perejesław, oraz został księciem smoleńskim, rostowsko-suzdalskim i nowogrodzkim. Po śmierci w. ks. Świętopełka (1113) Kijowianie powołali **W.** na tron wielkoksiążęcy, aczkolwiek należał się on, podług prawa starszeństwa, linji czernihowskiej Świętosławiczów. Stanowiska tego użył **W.**, aby zapanować nad większą częścią Rusi, którą podzielił potem pomiędzy swój ród *(Monomachowiczów)*. W kronikach **W.** przedstawiany jest jako ideał księcia ruskiego: pokonywa nieprzyjaciół, święcie zachowuje przysięgę, daje przykład pobożności, sprawiedliwości, gościnności i odznacza się odwagą. Młodsi krewni są mu posłuszni jako ojcu; za rządów jego panował pokój w ziemi ruskiej. W literaturze ruskiej znany jest **W.** z tego, że napisał około 1117 r. rodzaj testamentu („Pouczenie k dietiam"). **W.** Monomach † 1125.

Włodzimierz *Wołodarowicz*, zwany *Władimirko*, początkowo książę dźwinogrodzki (zwienihorodzki). Po śmierci brata swego Rościsława (1126) przeniósł się do Przemyśla; następnie (1141) zajął Trębowlę, dzielnicę stryjecznych braci swych, Wasilkowiczów; w końcu zagarnął udział bratanka swego Iwana, tak, że 1145 połączył w swych ręku całe państwo Rościsławowiczów. Od zajęcia Trębowelskiego osiadł **W.** w grodzie Haliczu nad Dniestrem, skąd powstała później nazwa księstwa Halickiego. **W.** był jednym z najpotężniejszych książąt ruskich swego czasu. Brał on często ważny udział w walkach pomiędzy Rurykowiczami o tron wielkoksiążęcy. Dwukrotnie odparł najście książąt ruskich na ziemię Halicką, mianowicie r. 1144 za w. ks. Wsiewołoda Olgowicza, oraz 1152 za Izasława Mścisławicza; oba razy przy pomocy Gejzy II, króla węgierskiego. Niejednokrotnie napadał także na sąsiednią Polskę. **W.** † 1153, pozostawiwszy tron halicki synowi swemu Jarosławowi Osmomysłowi.

Włodzimierz *Jarosławowicz*, ks. halicki, objął

tron po śmierci ojca (1187), rozdrażniwszy jednak panów i lud przeciwko sobie, w następnym już roku zmuszony był uciekać. Wtedy **W.** udał się o pomoc do króla węgierskiego Beli III. Ten wkroczył do Halicza, osadził na tronie syna swego Andrzeja, **W.** zaś zatrzymał w niewoli w Węgrzech. 1130 udało się **W.** ujść z więzienia, poczem udał się do Niemiec, gdzie daremnie szukał pomocy u cesarza Fryderyka; w końcu ujął się za nim król polski Kazimierz i wyparłszy Węgrów, osadził go w Haliczu. Odtąd panował spokojnie do śmierci († 1199) pod opieką w. ks. suzdalsko-włodzimierskiego. Był to ostatni z rodu Rościsławowiczów; tron po nim objął Roman (ob.).

Włodzimierz *Olgierdowicz*, ks. kijowski, 1377 — 1393, syn w. ks. litewskiego Olgierda i Marji, księżny twerskiej; 1385, 1388 i 1389 wydał zapisy hołdu i wierności młodszemu bratu swemu, Władysławowi Jagielle. Wezwany o to samo przez Witolda, stanowczo mu odmówił, wskutek czego zmuszony był zrzec się (1395) Kijowa na korzyść Skirgiełły i otrzymał w zamian Kopyl. Po r. 1398 uciekł do Moskwy, gdzie zmarł. Od synów jego, Aleksandra (Olelka) i Iwana, poszli książęta Olelkowicze na Słucku i Bielscy.

Włodzimierz *Andrzejowicz Chrobry*, ks. sierpuchowski, wnuk Iwana Kality; bronił Kremlu moskiewskiego przeciwko Olgierdowi (1368), Pskowa przeciwko rycerzom mieczowym (1370); zmusił Olgierda do zawarcia wiecznego pokoju, zaszczytny wziął udział w zwycięstwie odniesionem nad Mamajem na Donie (1380). Podczas napadu Tochtamysza na Moskwę (1382) odwrócił od Rusi zupełną porażkę. 1392 dowodził wojskiem wyprawionem przeciwko Nowogrodowi; 1408 r. bronił Moskwę przeciwko najściu Edyga. † 1410.

Włodzimierz *Aleksandrowicz*, wielki książę, syn cesarza Aleksandra II, a brat cesarza Aleksandra III, * 1847. W wojnie rosyjsko-tureckiej dowodził 12 korpusem armji. W r. 1881 był wyznaczony na przypuszczalnego rejenta, z powodu małoletności ówczesnego następcy tronu. W r. 1886 z polecenia cesarza objeżdżał prowincje nadbałtyckie. W 1886 r. mianowany głównodowodzącym korpusem gwardji i petersburskiego okręgu wojskowego. Żonaty (od 28 sierpnia 1874) z Marją Pawłówną, księżniczką Meklemburg-Szweryńską (* 1854). Podróże w. ks. **W.** po północnej Rosji i po prowincjach nadbałtyckich opisał Słuczewskij (Petersburg, 1888).

Włodzimierza świętego order rosyjski, ustanowiony w 1782 przez Katarzynę II, a odnowiony przez Aleksandra I (1801). Daje się jako nagroda za zasługi obywatelskie w czasie pokoju. Wstęga czarna z karmazynowym pasem po środku.

Włodzimierzanin, pseudonim Fr. Skibickiego.

Włodzimierzec, miasteczko przedtem w powiecie Łuckim, woj. Wołyńskiego, dziś w powiecie i gubernji Wołyńskiej, między rzekami Horyniem a Styrem, wspominane już 1097 podczas zatargów między książętami Rusi kijowskiej. Z tej epoki pozostały tu dotąd ślady zamku i wały, ogromnemi drzewami porosłe. **W.** słynął niegdyś ze swych wyrobów garncarskich, i obecnie garncarstwo stanowi tu, po rolnictwie, najważniejszą gałąź przemysłu.

Włodzimirski Paweł, po łac. *Vladimirus*, szlachcic herbu Dołęga, z Brudzewa w Poznańskiem, doktor dekretów, kanonik i kustosz katedralny krakowski, * we wsi dziedzicznej Włodzimierzu w Wielkopolsce, odbywał nauki w akademjach zagranicznych, był rektorem akademji krakowskiej 1414—15 i posłem króla Jagiełły na sobór konstancjeński. 1420 należał do poselstwa wysłanego do Wrocławia, gdzie Zygmunt cesarz miał sądzić sprawę Jagiełły z Krzyżakami i tu miał świetną i uczoną mowę w obronie praw swego pana. W tejże sprawie wysłany był 1421 do Rzymu, do papieża Marcina V. † 1485 w Krakowie. Gorliwie pracował nad odzyskaniem ziemi Pomorskiej, Chełmińskiej i Michałowskiej, zagrabionych przez Krzyżaków. Pozostawił wiele pism, w których prawa Korony Polskiej do tych ziem z dawnych umów, wyroków, ugód wywodził. Pisma te używane były w sprawach z Krzyżakami i na ich powadze wspierano się.

Włodzisław (*Loslau*), miasto na Śląsku pruskim, w regencji Opolskiej, obwodzie Rybnickim położone, jedno z najdawniejszych miast polskich w tej prowincji; ma 3 kościoły katolickie, z których parafjalny założony został 1128. **W.** był dawniej dobrze zabudowany, handlowny i ludny, lecz po okropnej pogorzeli, która 1822 całe niemal miasto w perzynę obróciła, do dawnego nie wrócił już stanu.

Włosianki, tkaniny z włosów końskich i z włosów odpadających w garbarniach, które przerabiają się w sposób podobny jak wełna. Tkaniny takie używają się na pospolite dywany, na deki dla koni, na płaszcze od deszczu i t. d. Często też włosy służą jako dodatki do tkanin bawełnianych, gdy idzie o nadanie im pewnej sztywności. Tkaniny z włosów końskich używane były dawniej na pokrycie mebli; obecnie najważniejsze zastosowanie mają na sita.

Włosień, ob. Włosy.

Włoska buchalterja, ob. Buchalterja.

Włoska czerwień, *czerwień neapolitańska*, ob. Angielska czerwień.

Włoska filozofja. Włochy, jako ojczyzna kultury europejskiej, wywarły duży wpływ na rozwój filozofji. Stąd rozszerzały się w wiekach średnich w orszaku cywilizacji kościelnej resztki starożytnej wiedzy, a i badania logiczno-metafiziczne tutaj rozwijały się najsilniej, gdyż Rzym je popierał. Fryderyk II wpuścił przez państwo Sycylijskie wpływy filozofji arabskiej, oraz związanie z nią badania Arystotelesa i doktryny mistyczno-okultystyczne. Z czasem nauka Arystotelesa zo-

stała wcielona do wiedzy religijnej, którą ujął w znakomity systemat Tomasz z Akwinu, a Dante ilustrował poetycznie. U Dantego jednak zjawia się ślad pierwiastku, który później wielką odegrał rolę, a mianowicie: wpływ starożytności klasycznej. Humanizm doprowadza najpierw do odnowienia Platonizmu (Gemistos Pliton, Bessarion, Ficinus), a potem Arystotelizm (Ermolas Barbaro, Leonicus Thomäus). Arystotelizm komentują w sposób dwojaki: naturalistyczny (Pomponatius, a później Grek, Aleksander z Afrodyzji—stąd nazwa tej szkoły; Aleksandryjska); drugi kierunek, mistyczno-panteistyczny, wychodzi z Averroesa, a dochodzi do szczytu w Andrzeju Cesalpinim. W polemice humanizmu ze scholastyką odznaczał się Wawrzyniec Valla. W w. XVI obok humanizmu zjawia się badanie natury (Bernard Telesius Cardanus, Patrizzi, następnie Giordano Bruno), które u Galileusza dochodzi do uświadomienia i połączenia metody doświadczalnej z matematyczną dedukcją. Współcześnie T. Campanella daje badaniom metafizycznym podstawę teoretyczno-poznawczą i zwrot ku subjektywizmowi, rzucając przez to podwaliny dzisiejszej filozofji krytycznej. W ten sposób wyszło z Włoch wiele idei, które rozwijały się dalej wśród innych ludów cywilizowanych, same Włochy jednak od XVII w. przestały tworzyć na polu filozoficznem, wyjąwszy filozofję historji, w której wiele zrobił Vico. Poza tem w XVI i XVIII w., filozofja włoska była tylko słabem odbiciem filozofji angielskiej, francuskiej i niemieckiej. Podobnie i w w. XIX, w którym było o wiele więcej ruchu i żywotności, ale mało oryginalności w filozofji **W.** Początkowo obudził się ruch filozoficzny pod wpływem liberalizmu i w związku z ruchem filozofji francuskiej (Genovesi, Benaria, Filangieri Romagnosi). Później uwydatnił się wpływ Kanta, Szkotów i francuskiego spirytualizmu (Galluppi). Następnie przyszedł Hegel (Vera i Spaventa) i Herbart. Obok tego rozwijał się ontologizm memetafizyczny (Rosmini-Serbati, Gioberti i Mamiani). Tomizm klerykalny reprezentuje Liberatore, wolnomyślną krytykę Ferrari i Franchi, pozytywizm Villari, Ardigo i Turbiglio. W nauce zasłynęli w nowszych czasach Battaglini, Beltrami, Brioschi, Cremona (matematyk), Cannizaro (chemik), Ascoli (lingwista), Cossa, Ferrara, Loria, Luzzati, Messedaglia (ekonomiści), Schiaparelli (astronom), Serafini (prawnik), Palmiri (fizyk). Por. B. Sparenta „La filosofia italiana dal secolo XVI“ (1860); L. Ferri „Essais sur l'histoire de la philosophie en Italie au XIV siècle“ (1869); F. Fiorentino „La filosofia contemporanea in Italia“ (1886); Werner „Die Italienische Philosophie des XIX Jah.“ (5 t., 1884—86), oraz pismo *La filosofia delle scuole italiane* (od 1875).

Włoska kapusta, ob. Kapusta.

Włoska literatura. Jakkolwiek dawno już upadło zdanie, że **W. l.** jest dalszym i bezpośrednim ciągiem literatury rzymskiej, zaprzeczyć jednak nie można wpływu literatury rzymskiej na włoską. Mimo to przecież bardzo wcześnie duchowa kultura Prowansalów oddziałała mocno na Włochów i w płn. Włoszech zwłaszcza znalazła wielu naśladowców. I w późniejszych też czasach pisarze francuscy znakomicie wpływali na umysłowy rozwój Włochów, aż wreszcie wskutek przewrotów politycznych wytworzyła się czysto narodowa literatura włoska. Historję **W. l.** rozdzielić można na 5 okresów. Okres I obejmuje czas kiełkowania poezji włoskiej (zrazu pod wpływem prowansalskim) i wystąpienie pierwszych wielkich poetów i pisarzów włoskich. Okres II przedstawia epokę przewagi studjów klasycznych. Okres III wskazuje nam szczęśliwe zlanie się oświaty czysto włoskiej ze starożytną. Okres IV obejmuje czasy upadku **W. l.** pod wpływem francuskim. Okres V stanowi czasy nowsze.—*Okres I, od początku do XV w.* Po zapoznaniu się z liryką prowansalską niektórzy Włosi, jak np. słynny Sordello de Mantua, pisali wiersze w narzeczu prowansalskiem. Jednakże już w końcu XII i na początku XIII w. ukazują się poeci, piszący jeszcze w duchu prowansalskim, ale w języku narodowym. Dwór Fryderyka II w Palermo był ogniskiem, z którego poezja i oświata szerzyły się po całych Włoszech. Najdawniejszym zabytkiem poezji włoskiej z początku XIII w. jest djalog miłosny Ciulla d'Alcamo; wszyscy niemal poeci tego czasu, między którymi najsłynniejszy Guido Cavalcanti († 1300 r.), rozpływają się w zimnych skargach miłosnych; wyższem politycznem i naukowem ukształceniem odznacza się Brunetto Latini (ob.), ale wszystkich swych poprzedników i następców prześciga olbrzymiego ducha Dante Alighieri (ob.), który dał zarazem początek naukowej prozie włoskiej i swą „Divina Commedia“ znalazł naśladowców we Frezzi'm i Fazio degli Uberti. Spółzawodnikiem Dante'go był (spalony jako kacerz 1327) Cecco (Francesco) d'Ascoli. Charakterem więcej ludowym aniżeli kunsztownym celuje poezja Fran. Barberino († 1348). Drugą gwiazdą tego okresu, poprzedzoną przez Cino da Pistoja († 1336), jest Petrarca (ob.); ze współczesnych i następców jego zasługują jeszcze na wspomnienie: Ant. da Ferrara, Fran. degli Albizzi, Senn. del Bene, Zen. de'Zenoni i Ant. Pucci. Trzecim wreszcie słynnym pisarzem jest Boccaccio (ob.), twórca wzorowej prozy włoskiej w pięknych nowelach, ulubionej Włochów lekturze. Jako nowelliści idą za Boccacciem: Fran. Sacchetti i Ser Giovanni. Przeniesiony z Francji romans rycerski upowszechnił się i we Włoszech. Do tego rodzaju utworów należą: „Fortunatus Siculus ossia l'avventurio Siciliano“ Bosane'go da Gubbio; „Reali di Francia“, „Guerino il meschino“, romanse o Lancelocie, Tristanie, królu Meliadusie i t. d. Z pomiędzy historyków znakomitsi są: Mat. Spinelli, Fran. Malespini, Dino Compagni, słynny Giovan. Villani, Albert Mussatus (pisał po łacinie),

wreszcie Marco Polo (ob.). W literaturze naukowej odznaczył się jako agronom Piotr de Crescentiis (ob.).— *Okres II* obejmuje wiek XV, który jest złotym wiekiem filologji we Włoszech. Boccaccio i Petrarca, rozbudziwszy zamiłowanie do studjów klasycznych, zwłaszcza greczyzny, znaleźli silne poparcie w pracach uczonych Greków, przybyłych z Konstantynopola. Studja te piękny wydały owoc, ale spowodowały zaniedbanie języka ojczystego. Jest to epoka *odrodzenia, humanistów.* Do najcelniejszych filologów należą: Poggio Bracciolini, Valla, Leon. Bruni, Ambr. Traversari, Laudinus, Poliziano, Mars. Ficinus, Pico (ob.) de Mirandola, oraz Grecy: Chrysoloras, Bessarion, Konst. Lascaris, Chalkondylas, Pletho. Dla krzewienia studjów filologicznych powstały już wówczas towarzystwa naukowe czyli akademje (ob.). Kwitnie też i poezja łacińska (główniejsi jej reprezentanci: Veggio, Pomponius Laetus, Strozzi, Montovano, Beccadelli, Pontano), ale uboga za to w początkach poezja ojczysta (Giusto de' Conti i Burchiello). Dopiero pod koniec tego okresu podnosi się poezja narodowa i dochodzi szczytu świetności w następnym. Pierwszy ku temu popęd wyszedł z Florencji, a to z otoczenia Lorenza de'Medici († 1492); słynne są stance Ang. Poliziano (ob.), który napisał także pierwszy oryginalny dramat „Favola d'Orfeo". Upowszechnione już i w zeszłem stuleciu misterje nie przyniosły literaturze pięknej żadnych rzeczywistych korzyści. W epopei rycerskiej zasłynęli szczególnie: Ludw. Pulci (ob.) i Bojardo (ob.). Mat. Palmieri swym utworem „Citta di vita" przypomina Dantego, a poezje Benniviennego odznaczają się duchem prawdziwej pobożności. Jako lirycy celują: Bellincioni, Belcari, Alamanni, Acquietini, Cei, Visconti, Accolti i t. d. Proza nie ma ani jednego znakomitego przedstawiciela. Między prozaistami, oprócz nowelistów, jak: Sermini, Sabadino i Massucio Salernitano, zasługują na pamięć historycy: Collenuccio i Corio; z historyków po łacinie znamienitsi: Sylwjusz Piccolomini (Pius II), Marcantonius Sabellicus, Giustinianus i Stella. Jako pisarze odznaczyli się też artyści: Leon Battista Alberti (ob.) i Leonardo da Vinci (ob.).— *Okres III* obejmuje wiek XVI i daje obraz najwyższej świetności, a zarazem poczynającego się upadku poezji włoskiej. Na początku tego okresu kwitną jeszcze studja klasyczne, a niektórzy z pisarzów wstydzą się używać języka ojczystego. Do tej epoki należy też wielu znakomitych poetów łacińskich (Sadoletus, Sannazar, Vida, Navagerus, Faërnus, Palearius, Fracastaro i t. d.). Najsłynniejszymi poetami narodowymi są: Ariosto (ob.) i Torquato Tasso (ob.); naśladowcami pierwszego są: Dolce, Brusantini, Aretino, Dragoncino, a drugiego: Curzio Gonzaga, Giorgini, Fratta, Potenzano i Gualterotti. Do lepszych poetów należy też Bern. Tasso (ob.). Jeżeli w Torqu. Tassie widzimy prawie do ascetyzmu posuniętą religijność, znowu u wielu innych poetów przeważa swawolność i wyszydzanie wszystkiego, co święte. Kierunek ten objawia się już to w epicznych, już satyrycznych poezjach *(burleski, capitoli)* tego i następnego stulecia. Tu należą pisma mnicha Teof. Folengo, Arrighi'ego, Grazziniego. Pomiędzy satyrykami celują: Berni (ob.), Mauro, Caporali, Vinciguerra, Bentivoglio i rozpustny Aretino. Trzymając się wzorów Wirgiljusza, układają więcej uczone niż narodowe poezje dydaktyczne: Alamanni (ob.) i Rucellai (ob.) oraz drugorzędni poeci: Scandianese, Erazm da Valvasone, Bern, Baldi i del Rosso. W tragedji naśladują Włosi ślepo pisarzów starożytnych, jak o tem świadczą utwory: Trissina, Rucellai'ego, Tassa, Speroniego, Aretina i t. d. Mniej naśladownictwa widać w „Sofonisbie" Galeotta del Caretto i w tragedjach Giraldi'ego. Komedja powstała także z uczonego naśladownictwa starożytnego i służyła tylko do rozweselania dworów i wyższego towarzystwa. Uczoną tę komedję *(commedia erudita)* stworzyli równocześnie Dovizio da Bibiena, Ariosto (ob.) i Macchiavelli (ob.). Z innych komedjopisarzów, jak: Trissino, Aretino, Grazzini, Dolce, Firenzuola, Parabosco i t. d. znakomitsi są: Cechi i d'Ambra. Kiedy dwory i sfery wyższe zabawiały się temi płodami muzy naśladowniczej, lud miał własną komedję tak zwaną „Commedia dell'arte", w której poeci podawali jeno plan i główną treść scen, djalog zaś pozostawiano do wypełniania aktorom. Stąd wytworzyły się czysto włoskie maski (ob. Maska). Pomiędzy autorami tego rodzaju komedji (po większej części zaginionych) odznaczyli się: Flam. Scala, Ang. Beolco i And. Colmo. Ulubiony we Włoszech dramat pasterski *(Pastorale)*, którego pierwsze ślady widzimy w „Ameto" Boccaccia i „Arcadia" Sannazara, uprawiali chętnie za wzorem Mik. da Corregio Visconti szczególnie: Giraldi, Beccari, Groto, Argenti, Tasso i najgłośniejszy ze wszystkich Guarini (ob.). Wprowadzone do pastoralu chóry zwykle śpiewano, stąd urodziła się myśl dodawania muzyki do całej sztuki. Pierwszą próbę jeszcze w XVI w. uczynili poeta Rinuccini (autor pastorali „Dafne") i muzyk Jak. Peri; takim sposobem powstała opera *(opera per musica)*, która stała się odtąd ulubionym dramatem Włochów i zatamowała na długo rozwój tragedji. Wymienieni już poeci (Ariosto, Tasso, Guarini) i wielu innych, jak: kardynał Bembo, Molza, Guidiccioni, della Casa, Caro, Ang. di Costanzo, Michał Anioł, oraz niewiasty: Wikt. Colonna, Veron. Gambara, Stampa i Tullia d'Aragona, układali poezje liryczne *(rime)*. Do najcelniejszych nowelistów należą: Bandello, Ang. Firenzuolo, Lasca, Straparola, Parobosco, Giraldi, Crizzo, Macchiavelli, Brevio i Lud. da Porta. Jako autor djalogów słynął Gelli; nie mniejszą też sławę pozyskał hr. Castiglione (ob.) swym „Cortigiano". Żaden naród w XVI w. nie wydał tylu pisarzów politycznych i historyków, co Włosi. Pomiędzy

pierwszymi najsłynniejszy Macchiavelli (ob.), obok którego stoją: Ammirato, Paruta i Bottero, między drugimi zaś najcelniejsi: tenże Macchiavelli, Fran. Guicciardini, Giambullari, Adriani, de'Rossi, Nardi, Neri, Cavalcanti, Varchi, Segni, dwaj Capponi, kard. Bembo, Paruta, Bontadio, Foglietta, Cinzio, Pigna, Ang. di Costanzo, Summonte, Davanzati, Lud. Guicciardini, którzy pisali po włosku; języka łacińskiego zaś używali historycy: Giovio, Rucellai, Capra, Florio, Baronius. O sztuce i jej historji pisali: Vasari (ob.), Borghini, Palladio, Scammozzi, Benv. Cellini (ob.). Jako historycy literatury zasłużyli się: Barbieri i Dani. Na polu filozofji, poczynającej się wyzwalać z pod opieki Kościoła, odznaczyli się: Cardano, Bruno i Vanini.— *Okres IV, od XVII do połowy XVIII wieku.* Z wiekiem XVII, *il seicento*, poczyna się upadek klasycznych studjów i poezji, a **W. l.** odradza się dopiero w drugiej połowie XVIII w. Jednakże mimo prześladowań Kościoła rozbudziło się zamiłowanie do nauk przyrodniczych; jednocześnie powstają rozmaite towarzystwa naukowe. W fizyce i astronomji zasłynął nieśmiertelny Galileusz (ob.); jako fizycy odznaczyli się także: Viviani, Torricelli i rodzina Cassinich, jako astronomowie: Riccioli i Grimaldi, a jako przyrodnicy: Malpighi, Bellini i poeta Fran. Redi, autor słynnego dytyrambu „Baco w Toskanji". Nauki filozoficzne mają również takich przedstawicieli, jak: Campanela i Vico (ob.). Z pracowników na niwie dziejowej zasługują na pamięć: Davila, Bentivoglio, Strada, Capecelatro, Nani, Capriata, Leti, Giannone, Muratori (ob.), Maffei, Sarpi (ob.). Nad historją sztuki pracowali: Baldinucci, Dati i Baglione. Między historykami literatury najcelniejsi: Rossi, Cinelli, Fontanini, Gimma, Crescimbeni, Quadrio, Mazucchelli i Tiraboschi. Upadek narodowej **W. l.** najwydatniej widać w poezji, a smak zepsuty, któremu już i Guarini (ob.) hołdował, dochodzi z naśladowcami Mariniego mistrza wszystkich poetów włoskich XVII w., do najwyższego szczytu. Sam Marini mimo wad celuje jednak nad innymi fantazją i melodyjnością i całej literaturze pięknej czasów następnych właściwy nadaje charakter. Jego „Adone", poemat napół epiczny, napół idyliczny, ze swą nieobyczajnością, igraszkami słów i antytezami *(concetti)*, metaforami i porównaniami, stał się wzorem dla wielu licznych naśladowców *(Marinistów, Concettistów)*, między którymi Achillini i Preti przekraczają już wszelkie granice smaku. Marini, pierwszorzędny w swej epoce liryk, i w tej gałęzi poezji wywarł wpływ jak najzgubniejszy; uprawnił bowiem z produkcjami swobodnej twórczości poetycznej poezję okolicznościową, przedajną, panegiryczną *(Panegirici, Lodi, Epitalami, Lagrime)* a uczniowie jego przewyższyli mistrza w tem tylko, co zasługiwało na zupełną naganę. Niektórzy jeno poeci, jak Tassoni (ob.), bez zaprzeczenia najlepszy w całym okresie poeta, nie ulegli wpływowi Mariniego. Jako lirycy zasługują też na wzmiankę: Chiabrera (ob.), naśladowca Anakreonta i Pindara, twórca osobnej, lubo miernej szkoły *pindarystów*, i Testi, naśladowca Horacego. Dopiero pod koniec XVII w. upada *marinizm* i objawia się w liryce ruch coraz żywszy, któremu początek dali: Redi, Filicaja (ob.) i Guidi. Rzym, gdzie około królowej szwedzkiej Krystyny (ob.), skupiała się cała działalność literacko-poetyczna, stał się ogniskiem nowego, lepszego smaku, który z Włoch przeszedł do Francji i Niemiec. *Accademia degli Arcadi* (ob. Arkadowie) wprowadza do poezji miasto wymuszoności i patetyczności prostotę i naturalność, ale stwarza zarazem nową poezję modną, w szatę pasterską przyodzianą, która z wyjątkiem dramatu panuje w całej literaturze pięknej przez pół wieku blizko. Arkadowie stworzyli i teorję smaku; Manzini ułożył poetykę, a Muratori podał zasady estetyki. Najcelniejsi tego nowego kierunku poeci są: Frugoni, Manfredi, Zappi, Lemene i Rolli. W satyrze odznaczyli się: Boccalini, malarz Salvator Rosa (ob.) i Manzini. Obok przeważającej liryki inne gatunki poezji zostają w cieniu. W rodzaju epicznym zyskali rozgłos: Bracciolini, Lippi, Forteguerri i Graziani. Ulubiona przez Włochów nowela zupełnie prawie w XVII wieku zaniemiała. Dział dramatyczny prócz jednej opery, małe ma także znaczenie. Mariniści wprowadzają na scenę niesmaczne naśladownictwa lub tłómaczenia sztuk hiszpańskich. Najcelniejszym dramatykiem tego okresu jest Martelli, twórca tak nazwanego od jego nazwiska *wiersza marteljańskiego*. Zasługują też na wzmiankę tragedje: Conti'ego i „Merope" Maffei'ego (ob.). W *Commedia dell'arte* zasłynęli: Scala, Fiorillo i malarz Salvator Rosa. Operę pod względem dramatycznym wykształcił Zeno († 1750), ale w zakresie liryki muzykalnej największą sympatję w narodzie miał Metastasio (ob.).—*Okres V, od połowy XVIII w. aż do ostatnich czasów.* Około połowy XVIII w. poczyna się zupełny przewrót w narodowej **W. l.**, czemu sprzyja nowy rozwój życia publicznego. Ożywiły się znacznie studja klasyczne, a cześć dla Dantego wyparła zamiłowanie do Petrarki. Jednocześnie zbawienny wpływ zaczynają wywierać literatury angielska i niemiecka, a rozwijające się dziennikarstwo jest potężnym bodźcem w rozszerzaniu produkcji umysłowych. W torowaniu nowych dla literatury dróg zasłużył się wielce Gozzi (ob.), zarówno jako krytyk, publicysta i poeta; niemniej skutecznie działał Baretti (ob.), a obok nich odznaczyli się: Cesarotti (ob.) i Parini (ob.), który swemi odami wypiera smak Arkadów i nową w liryce stwarza erę. Pisarze ci, jak również Passeroni, pracują nad pokrzepieniem ducha narodowego. Jednakże właściwy wzrost narodowej **W. l.** datuje się od rozkwitu poezji dramatycznej, a zwłaszcza tragedji. Scena włoska w końcu XVII w. upadła zupełnie prawie pod

wpływem francuskim. W komedji był reformatorem Goldoni (ob.), przeciwnik Gozzi'ego, a Alfieri (ob.) stał się twórcą narodowej tragedji włoskiej, która od tej pory przeważne we włoskiej literaturze zajmuje miejsce. Obok Alfierego i Periniego stoi zasłużony również Monti (ob.), który swą czcią dla Dantego bardzo wiele uczynił dla przekształcenia poezji włoskiej. Między lirykami najznaczniejsi: Pindemonte, Fantoni i Foscolo, wyższy nad wszystkich. Wzajemne duchowe oddziaływanie narodów, ukazujące się podczas panowania Napoleona I jednocześnie z odrodzeniem się poczucia narodowości, wydaje piękne rezultaty i we Włoszech. Grono młodszych poetów, za wzorem romantyków angielskich i niemieckich, coła się w wieki średnie i wydobywa na jaw skarby literackie i artystyczne owych czasów. W drugim dziesiątku bieżącego stulecia rozpoczyna się też we Włoszech walka romantyzmu z klasycyzmem i kończy się zupełnem tamtego zwycięstwem. Nowa ta szkoła rozwinęła największą twórczość w dziedzinie tragedji, z którą w porównaniu liryka i epika stoją pod względem artystycznym znacznie niżej. Za to wzbogacił romantyzm **W. l.** ojczystym romansem historycznym. Za wzór posłużyły słynne „Promessi sposi“ Manzoni'ego († 1873), koryfeusza nowej szkoły, znakomitego zarówno liryka, jak i dramatyka. Manzoni i nie mniej od niego zasłużony Leopardi (ob.) stają się mistrzami większej części poetów najnowszej epoki. Za pierwszym poszli: Barchet, Grossi (ob.), Tommasseo († 1874; ob.) i Pasti (ob.), za drugim: Marchetti, Poerio (ob.), Mamiani (ob.) i poetka Ferucci. Grono poetów, jak Aleardo Aleardi, Coreano, Scolari, Bellini, występowało w górnych Włoszech samodzielnie, nie przyłączając się ani do Manzoniego, ani do Leopardiego. W Rzymie ugrupowała się w ostatnich czasach około księcia Torlonii szkoła poetów, która lubo uznaje za swego mistrza Leopardiego, nie lekceważy przecież wzorów niemieckich, angielskich i francuskich. Z liryków zalecają się jeszcze: Romani, Carrer, Arici, Tarti, Dall' Ongaro, Rossetti, Zanella, Carducci, Marcucci (tłómacz Lenartowicza) i t. d. Giusti (ob), najgenialniejszy niezawodnie z nowszych poetów włoskich, swemi satyrami politycznemi wywarł wpływ ogromny na cały naród. W tragedji najznakomitszymi następcami Manzoniego są: Niccolini († 1861) i Silvio Pellico (ob). Z innych dramatyków celniejsi: Marenco, De Christoforis i Rossini, Battaglia, Giacometti, Gualtieri, Fortis, Revere, Dall'Ongaro (ob.), Tom. Arabia, Alberti, Sunes, Ferrari. Romani swemi libretami przyczynił się niemało do powodzenia oper Belliniego i Donizetti'ego. W dziedzinie komedji zasłużyli się: Nota (ob.), del Testa, Ferrari, Bon i Fambri. Narodowy romans historyczny za wzorem Manzoniego uprawiali z powodzeniem: Massimo d'Azeglio (ob.), Cantù (ob.), Grossi (ob.), Guerazzi (ob.), Bazzoni, Rosini, Varese, Carcano, Bresciani, Berchezio, Corelli i t. d. Ulubionym nowelistą jest Balbo. Dziejopisarstwo w wyższem tego słowa znaczeniu rozwinęło się również dopiero w drugiej połowie XVII w. Nad historją ojczystą pracowali z dawniejszych: Denina († 1813), Botta († 1837) i Coletta († 1831), a z nowszych: Cantù (ob.), Balbo (ob.), Borghi, Zeni, La Farina, Micali, Garzetti, Mazzoldi, Vannucci, Bandi di Vesme, Amari, Tosti, de Casare, Farini, Gualterio, Ranalli, Anelli, Montanelli, Carutti, Pepe, Bianchi, Ricotti, d'Ayala, Romanin, Cibrario, Sclopis, Gallenga, Canale, Mazzarosa i t. d. Pierwszą historję powszechną napisał Cantù. Nad historją sztuki narodowej pracowali: Lanzi, Rosini, Cicognara, Ranalli, a nad historją literatury: Corniani, Ugoni, Maffei, Cimorelli, Emiliani-Giudici, Cereseto, Ambrosoli i t. d. Organem badań historycznych jest „Archivio storico italiano“, założone 1842 przez Vieusseux we Florencji. — Na opinję narodową i kierunek spraw publicznych wielki wywarli wpływ publicyści: d'Azeglio, Balbo, Gioberti, Mazzini. Na polu badań spekulatywnych, oprócz Filangierego i Beccarii, zasłużyli się szczególnie filozofowie: Romagnosi, Galuppi, Rosmini, Gioberti, Mancini. W dziedzinie nauk ścisłych, zwłaszcza w matematyce, astronomji, fizyce, anatomji, fizjologji, historji naturalnej, budownictwie, jurysprudencji, ekonomji i pedagogice robią Włosi, mianowicie od czasu zjednoczenia się, postęp ogromny. W filologji klasycznej zasłużyli się: Facciolatti, Forcellini, Fea, Angelo Mai, Vallauri; w archeologji: Inghirami, Borghesi, Avellino, Minervini, Cavedoni, Spano, Rossi; egiptologowie: Rosellini i Peyron, oraz orjentaliści: Castiglioni i Amari zyskali sławę europejską; badanie sanskrytu wprowadzili do Włoch Gorressio i Flecchia. Znakomity lingwista—Biondelli. Nad językiem ojczystym pracowali: Cesari, Giordani, Parenti, Monti, Perticari, Gherardini, Nannucci, Tommasseo, Puoti, Carena, Fanfani, d'Ancona, Teza i t. d. Przez dłuższy czas literatura włoska znajdowała się pod wpływem francuskim, zwłaszcza dramat i romans; później zaczęły się przyłączać wpływy północne, zwłaszcza skandynawskie; z pisarzów dramatycznych należy wymienić Piotra Cossę, oraz Torellego, F. Cavalottiego, Ferdynanda Martiniego, Giacosę, Rovettę, Marka Pragę, Anton. Traversiego, V. Carrerę, oraz autorów piszących djalektami: Versezia (pjemoncki) oraz Gallinę (wenecki). Djalektów używali i lirycy: Giochinno Belli (rzymski), Porta (medjoloński), Meli (sycylijski), Brofferio (pjemoncki), Marini (rzymski), oraz Toskańczyk Neri Fanfucio (właściwie Renato Fucini). Z romansopisarzów tworzących w duchu naturalistyczno-werystycznym: Verga, Farina. Pod koniec XIX i na początku XX wieku, literatura włoska ożywia się znacznie. W romansie nowy typ stworzył d'Annunzio, pisarz europejskiej sławy i znaczenia, znakomity stylista i artysta. Początkowe romanse i nowele je-

go: „Rozkosz“, „Niewinny“ ujawniają wyraźny wpływ Bourgeta i Dostojewskiego. W późniejszych stał pod wpływem Nietzschego, ale traktował jego ideje w sposób nawskroś oryginalny i czysto łaciński: „Dziewczę ze skały“, „Tryumf śmierci“, „Ogień“ etc. Drugim wybitnym powieściopisarzem jest Fogazzaro, dalej Matylda Serao, Bernardo Chiara, Zuccoli, Giacomelli, Barilli, Rovetta, de Roberto, Colanti, F. Palma (właściwie pani Luzzati), Bruno Sperani, Neera, Castelnuovo, Grazia, Pierantoni-Maneini, Luigi Capuana, Marco Praga, Amicis, Scarfoglio. W poezji lirycznej na pierwszem miejscu stoi d'Annunzio (Poema paradisiaco, Odinavali). Ada Negri, następnie Guido Marroni (Voci della vita), Rapisardi (satyryk), Bacelli (Vittime e'Ribelii), Cesare Rossi, Mabellini, Giovanni Tecchio, Pinelli, Sinigaglia, Fogazzaro (Poesie scelte), Giacobini, Marradi (Rapsodia Garibaldina), Vittoria Aganoor (Legenda eterna, Intermezzo, Risveglio). W dramacie lat ostatnich na pierwszem miejscu stoi również d'Annunzio (Il sogno d'un mattino, La citta morta, Il sogno d'un tramonto d'autunno, La Gioconda, La Gloria), dalej Verga, autor przerobionej na operę „Cavaleria Rusticana“, oraz „La lupa“ etc. Butti, Roberto Bracco (Infedele, Una donna Maschere, Le desilluse, Pietro Carusso), Ettore Sanfelice (Stesicoro, La Chimera, Il vaso di basilico, L'innamorata del sole). Historja literatury, krytyka rozwinęła się także w ostatnich czasach żywo. Wybitniejsze rzeczy podajemy w źródłach na końcu artykułu. Co do filozofji ob. Włoska filozofja. — Porów. Crescimbeniego „Storia della volgar poesia“ (6 t., Rzym, 1698; Wenec., 1731); Quadrio „Storia e regione d'ogni poesia“ (7 t., Bolonja, 1739; Medjol., 1741—52); Mazzucchellego „Gli scritori d'Italia“ 6 t., Brescia 1753—63); Tiraboschi'ego „Storia della letteratura italiana“ (14 t., Modena 1772 — 83; 16 t., 1787—94; 12 t., Rzym, 1785; 16 t., Medjol., 1822—26 i później), którego kontynuowali: Lombardi w „Storia della letteratura italiana nel secolo XVIII“ (4 t., Modena 1827—30) i Levati w „Saggio sulla storia della letteratura ne'primi 25 anni del secolo XIX“ (Medjol., 1831); dalej: Cornianiego „Secoli della letteratura“ (9 t., Brescia, 1818 — 19; kontynuowane przez Ticozzi'ego, 2 t., Medjol., 1832—33); Rovani'ego „Storia delle lettere e belle arti in Italia“, 3 t., Medjol., 1856 — 58); Ambrosalego „Manuale della letteratura italiana“ (2 ed. 4 t., Florenc. 1864); Ruth a „Geschichte der italien. Poesie“ (2 t., Lipsk, 1844—47); Eberta „Handbuch der italien. Nationalliteratur“ (Marb., 1863); De Sanctis „Storia della litteratura italiana“ (1870—71); D'Ancona: „Origini del teatro italiano (1891); „Storia letteraria d'Italia scritta da una società di amici sotto la direzione di Pasquale Villari“ (1870 i następ.); Bartoli „Storia della letteratura italiana“ (1887—1889); Barilli „Rinnovamento letterario italiano“ (1890); Novati „L'Influsso del pensiero latino sopra la civilta italiana del medio evo“ (1899); Cesareo „La poesia Siciliana sotto gli Svevi“ (1894); Scherillo „Alcani capitoli della biografia di Dante“ (1896); Isidoro del Lungo „Dal secolo del poema di Dante“; Orazio Baeci „Saggi letterari“ (1898); Neucioni „Saggi critici di letteratura italiana“, „Biblioteca critica della letteratura italiana“; wydawana od 1895 r. przez T. Torraca. Guglielmo Volpi „Il Trecento“ (1898); Vittorio Rossi „Il Quatrocento;“ Roux „La littérature contemporaine en Italie“; G. Körting „Geschichte der Litteratur Italiens im Zeitalter der Renaissance“ (1878—84); Sauer „Geschichte der Ital. Litter.“ (1883); Wiese i Percopo „Geschichte der Italienischen Litteratur von ihren Anfängen bis zur Gegenwart“ (1899); M. Landau „Geschichte der italienischen Litteratur im 18 Jahr.“ (1899). Ogólny katalog literatury włoskiej za lata 1847 — 99 wychodzi od roku 1900 w Medjolanie nakładem „Associazione tipografica libraria Italiana“. Z pism literackich zasługują na uwagę: „La nuova Antologia“ (Rzym); „La civilta cattolica“ (Rzym); Bonghi: „Cultura“ (Rzym); „Il Preludio“ (Bolonja); „Il giornale storico della letteratura italiana“ (Turyn), „Rivista d'Italia“ (Rzym). Po polsku o literaturze włoskiej pisali Porębowicz i Święcicki (w dziejach literatury powszechnej, wydanych nakładem Lewentala).

Włoska muzyka początek swój zawdzięcza przekształceniom greckiej tonacji (ob.) i hymnów starożytnych dla potrzeb kultu chrześcijańskiego. Główną zasługę położył papież Grzegorz I Wielki. Odtąd muzyka kościelna rozwijała się powolnie wraz z kultem, dopóki Niderlandczycy nie nadali nowego popędu przez kształcenie harmonji. Pod ich wpływem muzyka kościelna odrodziła się we Włoszech, znalazłszy genjalnego reformatora w Palestrynie (1560—1600). W Rzymie i Wenecji powstały szkoły specjalne; technika muzyczna dochodzi wysokiego stopnia doskonałości, pozwalając w rozlicznych kombinacjach i przejściach uwydatniać z prawdą i potęgą uczucia religijne samych twórców. Zamiast trzymać się dawnych form, kompozytor ma teraz otwarte przed sobą pole do swobodnego wyrażania swych uczuć i myśli, krępowanych jedynie prawami harmonicznemi. Prócz Palestryny słyną w tym czasie: Felice Anerio, Andrea Gabrieli, L. Marenzio, Nanini, Zarlino i Orlando Lasso. Rzecz naturalna, iż skoro tylko muzyk znalazł się w możności swobodnego wypowiadania tonami swych uczuć, nie ograniczył się na czysto religijnej sferze, lecz zwrócił się ku świeckim przedmiotom. Śpiew solowy z towarzyszeniem instrumentów przestał nosić cechę nizkiej, ludowej zabawy, ale nabrał artystycznego znaczenia; misterja, oratorja i tak zwane koncerty kościelne dawały pole kompozytorom do wytwarzania nowych form muzycznych i stały się zawiązkiem opery. Śpiew i gra na instrumentach upowszechniały się w wyższych klasach.

Pierwszymi świeckimi kompozytorami byli: Alfonso della Viola, Horacy Vecchi, a głównie Jakób Peri, nadworny kapelmistrz ks. Ferrary, który starał się zjednoczyć szczęśliwie poezję z muzyką w formie *recitativa*. Reformatorem w tym kierunku był znakomity Monteverde, kapelmistrz u św. Marka w Wenecji. Porzuciwszy sztywne formy kontrapunktowe i starając się z pomocą nowych modulacji odtwarzać uczucia, wyrażane słowami, położył on kamień węgielny dla włoskiej i nowożytnej muzyki operowej. Rzymscy kompozytorowie pozostali mimo to wierni tradycjom Palestryny; za to inne miasta, jak: Neapol, Wenecja, Medjolan, Bolonja, postępują szybko i wydają liczne zastępy śpiewaków, solistów i kompozytorów, kształcących się w istniejących także szkołach muzycznych. Giovanni Croce (Chioretto) w Wenecji, Carissimi, w Padwie, Alessandro Stradella i Scarlatti w Neapolu jaśnieli swemi talentami kompozytorskiemi. *Kantata* stanowi ulubioną formę muzyczną, zwłaszcza, gdy ku niej zwrócili się tak znakomici muzycy, jak: Porpora i Pergolese. Szkoła neapolitańska, założona przez Scarlatiego, wydaje znakomitych kompozytorów i nauczycieli jak: Leo, Porpora, Vinci, Durante, tudzież śpiewaków niezrównanej doskonałości, jak: Cafarelli, Farinelli, Marchesi, Crescentini. Sławny skrzypek Corelli zakłada pierwszą szkołę gry na tym instrumencie. Około połowy XVIII wieku muzyka religijna chyli się ku upadkowi, a za to rozpoczyna się świetny rozwój opery, i to głównie komicznej *(buffa)*, w której wrodzona Włochom werwa i melodyjność splatają się w przepyszną całość. Pierwsze tu miejsce zajmuje Pergolese, który obok słynnego „Stabat Mater“, zostawił arcydzieło komiczne: „La Serva Padrona“ (1730 r.). Obok niego celował w rodzaju *buffo* Gallupi, zwany Buranello († 1805), w Wenecji i Lagroscino w Neapolu. To ostatnie miasto szczególnie obfitowało w znakomitych muzyków w tym czasie. Tu się kształcił i przebywał Piccini, tu urodził się Sacchini, tu rozwinął się znakomity talent Paisiella, Cimarosy i Guglielmiego. Z wielką szkodą dla Włoch wszyscy znakomitsi kompozytorowie opuszczali swą ojczyznę, szukając sławy i chleba po obcych krajach, gdzie zmiana klimatu i otoczenia, konieczność stosowania są do miejscowych gustów szkodliwie wpływały na rozwój talentu. Niektórzy, jak Cherubini i Spontini, tworząc przeważnie w duchu francuskim i dla Francuzów, nie mogli niemal zajmować stanowiska w dziejach **W. m.** Po epoce przejściowej w końcu 18 wieku, w której spotykamy tylko drugorzędne talenty jak: Paer, Zingarelli, Palieri, Fiorovanti, zjawia się olbrzymi talent Rossiniego, wprowadzający **W. m.** na nowe tory. Świetna instrumentacja, świeże, pełne życia i wdzięku melodje, porywający dowcip i werwa, obok dramatycznej potęgi, zrobiły wkrótce Rossiniego bożyszczem Italji i ulubieńcem całej Europy. „Cyrulik Sewilski“ stanowi ideał opery komicznej, jak „Wilhelm Tell“ arcydzieło dramatycznej muzyki. Rzecz naturalna, iż naśladowcy wystąpili licznym szeregiem: Carafa, Mercadante, Paccini, Vaccaja, a nawet Meyerbeer (w początkowych utworach), trzymają się niewolniczo manjery mistrza. Talentem ponad nimi górowali: Bellini, Donizetti i Verdi: Bellini przewyższający bogactwem i pięknością melodji wszystkich muzyków świata; Donizetti, zdumiewający płodnością i szybkością tworzenia swych oper, w których mimo niewykończenia i słabej formy, znać prawdziwe natchnienie i talent pierwszorzędny; wreszcie Verdi, pełen siły i dramatyczności, z początku ulegał wpływowi Rossiniego, później hołdował kierunkowi Wagnera. Z młodych, współczesnych muzyków najwięcej się wyróżniają: Mascagni, Leoncavallo, Puccini, a w muzyce dramatycznej ks. Perosi. Szkoły muzyczne nie mogą się równać z niemieckiemi lub z paryskiem konsewatorjum.

Włoska sałata, mieszanina drobno krajanego mięsa, ryb, jarzyn, oliwek z majonezem (ob.), albo też z octem i oliwą.

Włoska sztuka. A. *Budownictwo.* Dzieje B. włoskiego są dalszym ciągiem dziejów B. rzymskiego i rozpadają się na następujące okresy: 1. Starochrześcijański do końca VI w. po Chr.; 2. Romańsko-bizantyjski do końca XII w.: 3. Gotycko-włoski do połowy XV w.; 4. Odrodzenia (Renaissance), a właściwie nowożytny okres B., trwający dotąd. *Starochrześcijański* powstał z chwilą, gdy przy rozszerzeniu się chrześcijaństwa, zaszła potrzeba stawiania budynków na odbywanie wspólnych modlitw i obrzędów. Forma bazyliki (sala sądowa i giełdowa u Rzymian) okazała się najodpowiedniejszą. Były to podłużne sale z galerjami, wspartemi na filarach i półkolistem zagłębieniem (trybunał) w końcu, przeznaczonem dla kapłanów (sędziów) gdy lud zapełniał galerje. Formę tę roznieśli chrześcijanie szeroko po świecie; w Afryce i we Francji znajdujemy jej pomniki, najwięcej jednak i najlepiej się przechowała w Rzymie (S-go Krzyża Jerozolimskiego, S-go Pawła za murami i in.) i Rawennie. Odrębny charakter noszą budowle egzarchatu bizantyjskiego w Rawennie, jak np. ośmiokątny kościół z kopułą San-Vitale, zaczęty już może przez Gotów, lubo stylem zbliżony do pomników wschodnio-rzymskich. Po Gotach objęli władzę nad Włochami Longobardowie. Nieliczne ich zabytki architektoniczne, odznaczają się siłą konstrukcyi i zupełnym brakiem ozdób. Epoka panowania Karola Wielkiego w kraju zubożałym przez napady barbarzyńców nie była wcale korzystna dla rozwoju sztuki, która dopiero w X w. nanowo odżyła, a stare formy, częścią rzymskie, częścią bizantyjskie, przejęły się nowym duchem prowincjonalnym. Toskanja wogóle pozostała najwierniejszą dawnym bazylikom, traktując je przecież z nową i oryginalną wykwintnością; nadała

im pewną harmonję i jednolitość, gdy w starochrześcijańskich budowlach nagie i ostre ściany szczytowe nie zgadzały się z frontem bogato mozaikowym. Kiedy Florencja usiłowała bogatemi ozdobami w szczegółach nadać swym gmachom okazałą postać, Lukka i Piza prześcignęły ją znacznie na tej drodze, nadając za pomocą frontowych kolumnad jeszcze świetniejszy pozór swym budowlom. Katedra, baptysterjum i pochyła wieża w Pizie (z XI i XII w.) przedstawiają zabytki czystego stylu kolumnowego, choć w katedrze ukazuje się już kopuła, tak wielkiego znaczenia w budowlach weneckich. Na Wenecję bezpośrednio podziałało Bizancjum; ze stylu staro-rzymskiego utrzymała się tu nietyle manjera grecka i system kolumn, ile etruskie sklepienia i kopuły. Przykładem tego jest katedra św. Marka (976—1071), która wyobraża krzyż grecki z 5 wielkiemi kopułami. W Sycylji, odebranej Arabom, utrzymano wprawdzie bazyliki, ale z łukiem arabskim i troistą niekiedy kopułą przy bardzo bogatych ozdobach mozaikowych. W Lombardji utrzymuje się forma bazyliki, ale fronton przekształcony już jest w ścianę samoistną, ozdobioną galerjami i portalem, nie połączoną organicznie z samym Kościołem. Tymczasem w Europie północnej rozwinął się powoli styl łuków śpiczastych, który w XIII w. rozpowszechnił się i we Włoszech, lecz bez istotnego wpływu na wewnętrzny układ gmachu. W katedrach medjolańskiej (1386 r.) i florenckiej (1500 r.), pomimo szczegółów gotyckich, przeważa tu jeszcze w gzymsach linia pozioma. Najwyższa świetność architektury włoskiej objawiła się w XV w., kiedy z jednoczesnem odrodzeniem się literatury klasycznej, wyszły znów na jaw starożytne formy architektoniczne i rozpoczęło się tak zwane *cinquecento*, jedna z największych epok w całej historji sztuki. Główną charakterystyką jej jest: przejście od samowoli do prawideł, połączenie fantastycznej romantyki średniowiecznej z powagą antyku. Głównym przedstawicielem tego kierunku jest Filip Brunelleschi (1375—1444), który prócz innych w tym rodzaju budowli, wystawił wspaniały pałac Pitti we Florencji, złożony z prostych ścian wiejskich (*rustica*), z oknami półokrągłemi, zdumiewającej piękności w proporcjach i potężnych rozmiarów. W tym kierunku szli uczniowie Brunelleschiego i Leon Baptysta Alberti, najpierwszy w tym rodzaju teoretyk, którego dwa pałace we Florencji, rotunda chóru w Santa Anunciata, oraz kościoły ś. Andrzeja w Mantui i św. Franciszka w Rimini, a szczególnie ten ostatni, uchodzą za arcydzieła. W Wenecji reprezentowała nowy kierunek rodzina Lombardich, którzy wznieśli tu kilka pałaców. W ogólności okres ten pod względem powabnego przekształcenia antyku, odpowiadał bardziej dekoracyjnemu stylowi francuskiego odrodzenia (renaissance). W XVI w. pod względem starożytnych form architektonicznych większa zapanowała ścisłość i czystość. Przejściowym na tej drodze był Bramante (1444—1514), którego dawniejsze budowle, mianowicie we Włoszech północnych, nacechowane są jeszcze powabnym charakterem *cinque-cento*. Później przyswoił on sobie w Rzymie styl surowszy i oschlejszy, jaki widzimy w jego tamecznym pałacu Kancelarji. Najbliżej Bramantego stoi stylem architektonicznym Bald. Peruzzi (1481—1536), twórca kilku najpiękniejszych w Rzymiu pałaców, między którymi Fornesina i Massimi pierwsze zajmują miejsce. Znakomitym jego uczniem był Sebastjan Serbio, który brał udział w budowie Luwru i zamku Fontainbleau we Francji. Znakomitym także architektem był Rafael Sanzio, siostrzeniec Bramanti'ego, którego celniejsze budowle są: pałac Cofarelli w Rzymie i prześliczny pałacyk Pandolfini we Florencji. Uczeń tego ostatniego, Giulio Romano (r. 1492 — 1546), wystawił dwie piękne wille w Rzymie: Madama i Lante. Później działalność swoją poświęcił Mantui. Antoni Songallo z Florencji († 1546) wzniósł wspaniały pałac Farnese w Rzymie. Największy, chociaż może nie najkorzystniejszy wpływ na architekturę włoską, wywarł Michał Anioł Buonarotti (1474—1564), za którego najznakomitsze utwory uchodzą: zakrystja św. Wawrzyńca we Florencji, przebudowa Kapitolu, dziedziniec klasztorny w Santa Maria degli Angeli, wykończenie głównych części, a zwłaszcza kopuły św. Piotra w Rzymie. Ze współczesnych Michała Anioła, a przeciwnych jego pojęciom, najznakomitszym był Giacomo Barozio, z przydomkiem Vignola, którego *Teorja architektury*, przez pół trzecia wieku uważana była za stanowcze prawo w dziedzinie sztuki. Obok nich idą: Galeazzo Alessi, twórca kilku pałaców i kościołów w Genui, Andrzej Palladro, który rodzinne miasto swoje Wenecję znakomicie przyozdobił. Jednocześnie z powyższymi kwitł ostatni wielki budowniczy florencki, Bartłomiej Ammusanati (1510—92), który wykończył pałac Pitti i zbudował most św. Trójcy. Materjalizm i formalizm, jaki zapanował w Kościele katolickim po ustaleniu jego zachwianej potęgi przez sobór trydencki i Jezuitów, odbił się najniekorzystniej w rozwoju B. włoskiego, które, poczynając od XVII w., przedstawia coraz więcej samowolności w formach i goni za efektami dekoracyjnemi. Liczba kościołów i pałaców z tej epoki jest nader wielka. Do bieglejszych z tego okresu architektów należą: Dominico Fontana, Carlo Moderno, Wawrzyniec Bernini. Szczytem atoli złego gustu tego okresu był Franciszek Borromini z Ticino (1599—1667). Architektura od początku XVIII w. przybrała wprawdzie formy mniej rażące, ale martwe. Jezuici i Francuzi walczyli z sobą o pierszeństwo, dopóki nie wystąpiła znowu lepsza szkoła, oparta na powrocie dawnych zasad, z której wyszli tacy artyści, jak margr. Cagnola, Morelli, Simonetti, Luigi Poletti i Stern, twórcy najpiękniejszych gmachów w Medjolanie, Rzymie i Neapolu. Na

początku XIX w. architektura wzniosła się do klasycyzmu. Po r. 1866 nastąpił zwrot do późnego renesansu. Wogóle po zjednoczeniu Włoch budowano wiele we wszystkich prawie miastach.— Por. Vasari „Le vite de più eccelenti pittori, scultori ed architecti“ (1550), nowe wyd. 1878, przekład niemiecki Försteina i Schorna (Stuttgart, 1832—49), Ricci „Storia dell'architettura in Italia“ (1857); Mothes „Die Baukunst des Mittelalters in Italien“ (1882—84); Lübeke „Geschichte des Architektur“ (1886); Guslitt „Geschichte des Barockstils, des Rokoko und des Klassicismus in Italien“ (1887); Müntz „Histoire de l'art pendant la Renaissance“ (1888—91); Burckhardt „Geschichte der Renaissance in Italien“ (1891); „Der Cicerone“ (1893); Kremer „Listy z podróży do Włoch“. B. *Rzeźbiarstwo.* Pierwszemi pomnikami tej sztuki są grobowce pierwszych chrześcijan i kilka posągów (statua św. Piotra w kościele t. n. w Rzymie i św. Hipolita w muzeum watykańskiem) z V w. po Chr. Formy tu są wzięte ze starożytnych wzorów; treść tylko nowa. Te samorodne początki rzymsko-chrześcijańskiej sztuki stłumił najazd plemion germańskich i wpływ Bizancjum, które wtedy już wyrobiło nowe formy, odpowiednie nowej treści i pojęciom. Sztywność postawy, nieruchomość, niewolnicza regularność układu członków i ubiorów, pstrocizna ozdób, cechowały dzieła bizantyjskich artystów, których styl rozszerzył się po Włoszech i całej zachodniej Europie. Jak niegdyś stara grecka, tak i nowożytna rzeźba poczęła się perjodem hieratycznej sztywności. Nazwisko jednego z najdawniejszych w tej gałęzi artystów włoskich, Banannusa z Pizy, znaleziono na dwu drzwiach śpiżowych katedr w Montreale i Pizie z lat 1180 i 1186. Lepsze już są drzwi śpiżowe w baptysterjum Lateranu w Rzymie, z 1203. Rzeźby kamienne XI w. na kościołach w Modenie, Weronie, Ferrarze, Parmie, Lukce nie są pozbawione cech barbarzyńskich. Dopiero Nicolo Pisano (1203—77) wyswobodził R. w. z oschłej martwości. Po nim starożytna pełność form i miękkość znów zaczynała upadać, a artyści późniejsi zbliżali się więcej do ówczesnego stylu niemieckiego, jak np. w Rzymie rodzina Cormati (około 1500) i Giovanni Pisano, syn Nicoli (1240—1320), którego utworem jest studnia na placu katedralnym w Perugji, oraz ambony w katedrze pizańskiej i w kościele św. Andrzeja w Pistoi. Wspaniałe są niektóre pomniki we Włoszech północnych, jak np. w kościele św. Eustorgia w Medjolanie pomnik św. Piotra męczennika, wykonany 1329 przez Jana Balduccio z Pizy, oraz pomnik Cona della Scala w Weronie i grobowiec św. Augustyna w katedrze Pawijskiej, dzieło Bonina da Compione, ucznia Balduccia. Wiek XV i dla rzeźby obfitował w kolosalne dzieła. Odrodzenie antyku, nad którem pracował był Nicola Pisano, we 200 lat później, stał się na nowo zasadą żywotną sztuki, ubiegającej się za najwyższym wyrazem zewnętrznej i duchowej wielkości, głębokości i piękna. W Toskanji stanowił przejście Jacopo della Quercia († około 1424), którego główne prace znajdują się w Lukce. Najwyżej jednak stanął Florentczyk: Wawrzyniec Ghiberti, który przedstawiał naturę w najpełniejszym wdzięku i w stylu uszlachetnionym i oczyszczonym studjami antyku; znakomitem jego dziełem są główne drzwi bronzowe w baptysterjum florenckiem. Jednocześnie Łukasz della Robbia (1400—1480) stworzył nową gałąź sztuki: glazurowaną *terra cotta*, w której wyrabiał niezliczone wypukłorzeźby. Ten sam artysta zajmuje także znakomite miejsce jako rzeźbiarz i odlewacz ze śpiżu. Potężniejszym pod względem wyrazu namiętności, a zarazem więcej jeszcze oddany antykowi, był Donatello z Florencji (1383—1466). Bardziej skłonnym do naturalizmu okazał się Andrzej Verrochio (1432—1488) w swoich statuach na Or San-Michele oraz w akademji florenckiej. On pierwszy zaczął robić maski pośmiertne; posągi swoje malował zwykle naturalnemi kolorami. Jednocześni artyści weneccy, lombardzcy i neapolitańscy zostawili także utwory znakomite; przecież jeden tylko Neapolitańczyk, Angelo Aniore Fiore, † około 1500 wsławił się swojemi pięknemi grobowcami. W XV w. odżyła także sztuka medaljerska. Wiktor Pisano, w latach 1429—49 dostarczył największych i najpiękniejszych medali lanych. Dopiero jednak z początkiem XVI w. R. W. weszło w okres najwyższej swojej doskonałości, wtedy bowiem rozbudzony prąd odrodzenia we wszystkich polach umysłowej działalności posunął i sztukę na najwyższy szczebel rozwoju. Po wielkich uczniach Verrocchia, Janie Franciszku Rustinim i Leonardzie da Vinci, nic więcej na nieszczęście nie pozostało, prócz cudnej grupy bronzowej pierwszego i pełnych uwielbienia wzmianek o statui konnej drugiego. Andrzej Sansovino starszy († 1529) zostawił pyszne przyozdobienie św. domku w Loreto. Michał Anioł Buonarotti (1474—1564) podniósł zrazu rzeźbiarstwo na szczyt wysokości, później atoli doprowadził je do upadku, gdyż nie tyle ubiegał się o przedstawienie spokojnego piękna, ile o wielkie objawy życia, poczem następcy jego poprzestawali już tylko na dramatycznych efektach formy. Anegdotycznie sławny jest jego Amor, zakopany przez niego we Florencji, a którego później jakoby przypadkiem odkopano; uchodził on za jeden z najpiękniejszych antyków, dopóki artysta nie okazał odłamanej ręki, którą zatrzymał u siebie. Powołany 1503 do Rzymu przez papieża Juljusza II, rozpoczął dla niego wielki grobowiec; lecz odrywany ciągle do innych prac, wykończył do niego tylko posągi Mojżesza, Rachela, Lii i dwu więźniów. Innemi jego arcydziełami są pomniki Juljana i Wawrzyńca Medyceuszów w kościele San-Lorenzo we Florencji. Współzawodnik jego, Baccio Bandinelli (1487—1559), zostawał wyłącznie pod wpływem jego stylu, cze-

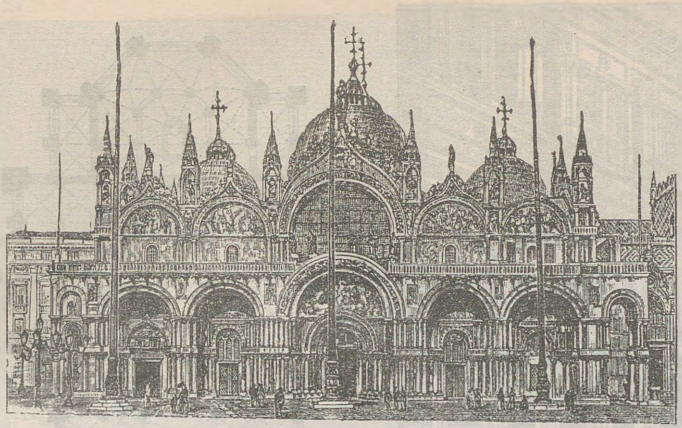

Kościół Ś-go Marka w Wenecji. (w. XI—XII).

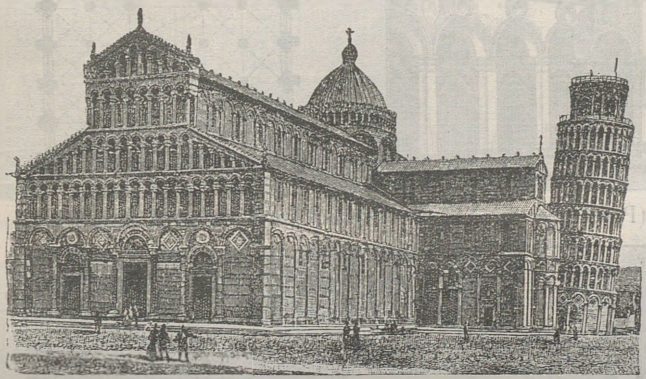

Katedra i dzwonnica pochyła w Pizie (w. XI—XII).

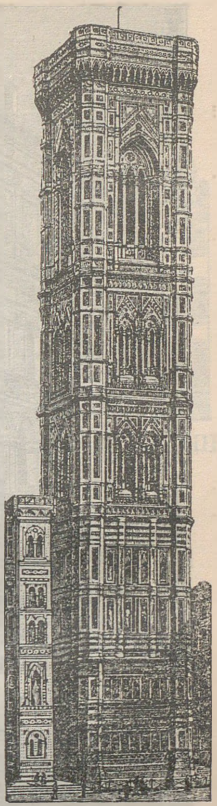

Dzwonnica katedry we Florencji. (w. XIV).

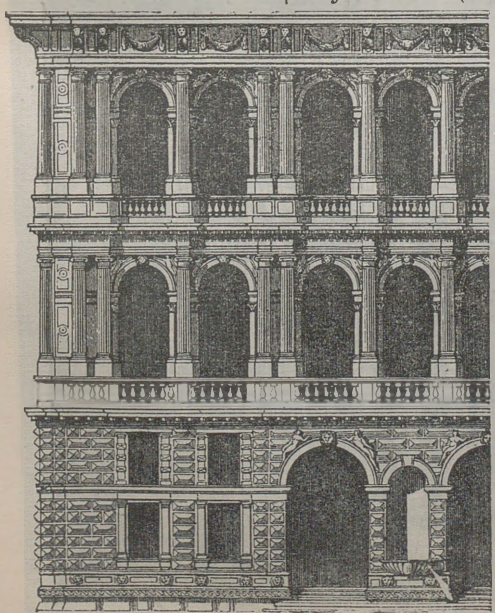

Pałac Pesaro w Wenecji. (w. XVII).

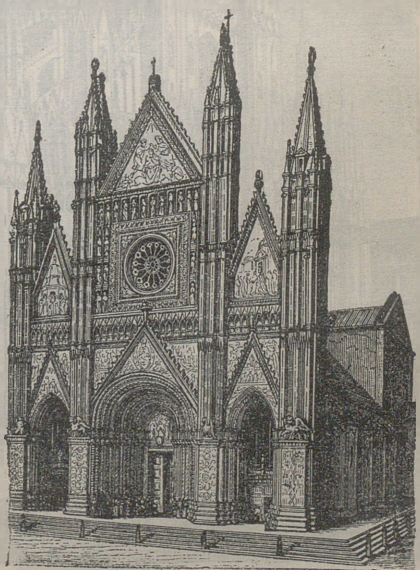

Katedra w Orvietto. (w. XIV).

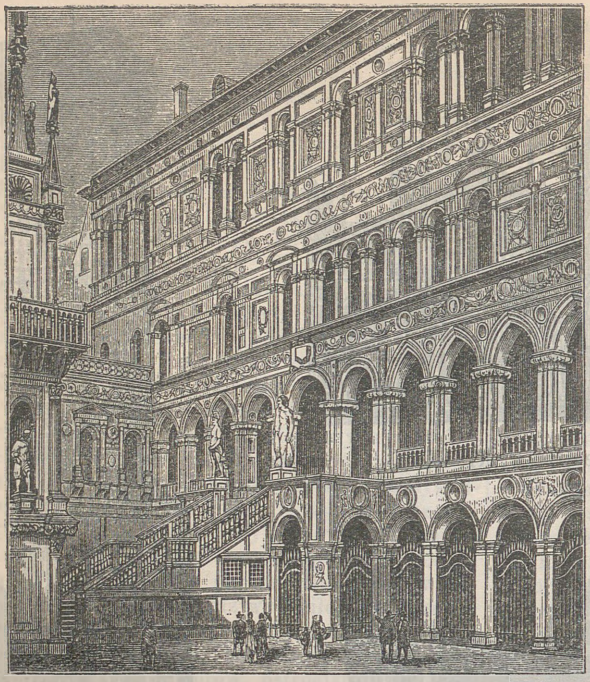

Pałac Dożów w Wenecji (Podwórze; w. XV).

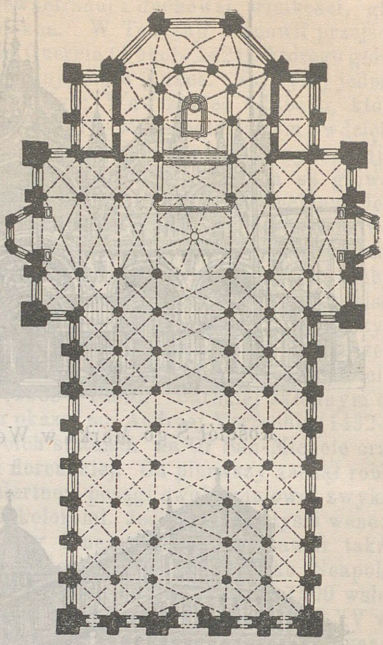

Plan Katedry Medjolańskiej.

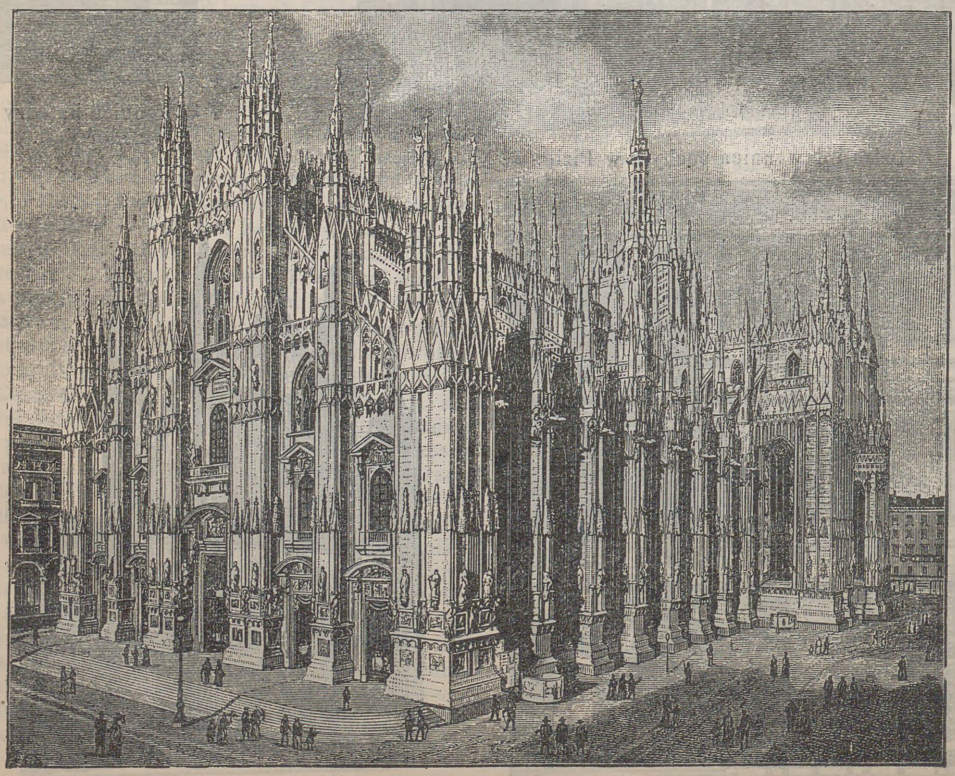

Katedra w Medjolanie (zaczęta 1386—skończona 1577).

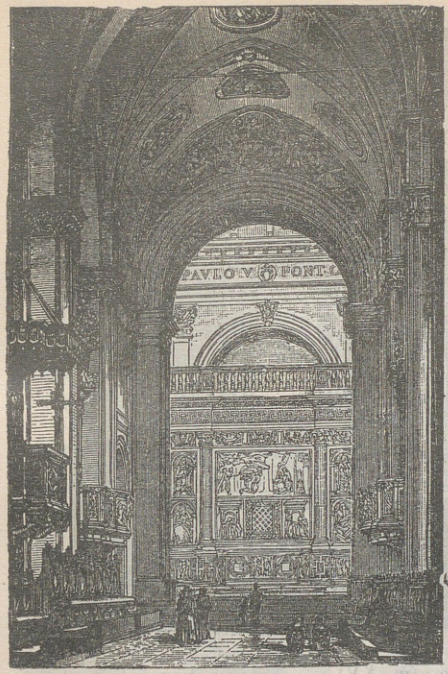

Wnętrze kościoła w Loreto wraz z Casa Santa.

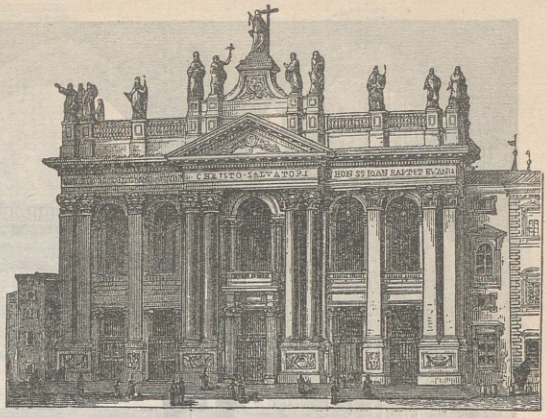

Kościół San Giovanni in Laterano w Rzymie. (w. XVIII).

Sta Maria della salute w Wenecji (XVII).

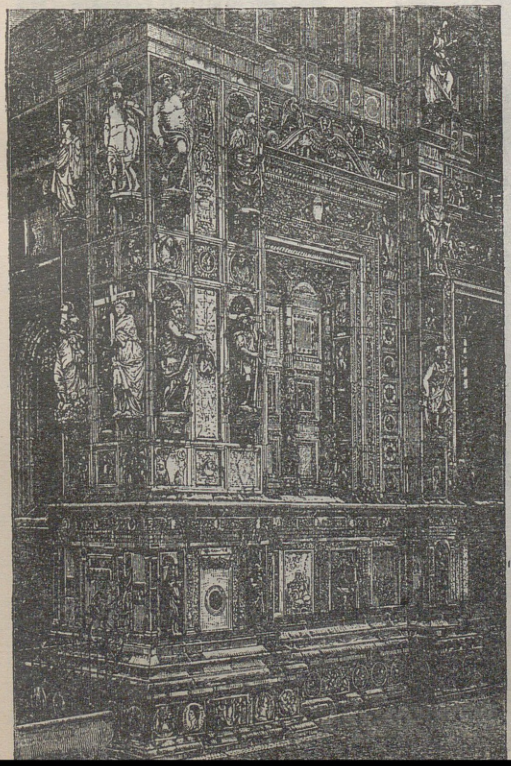

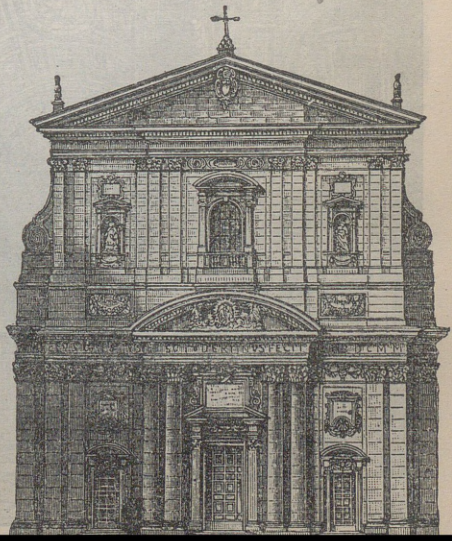

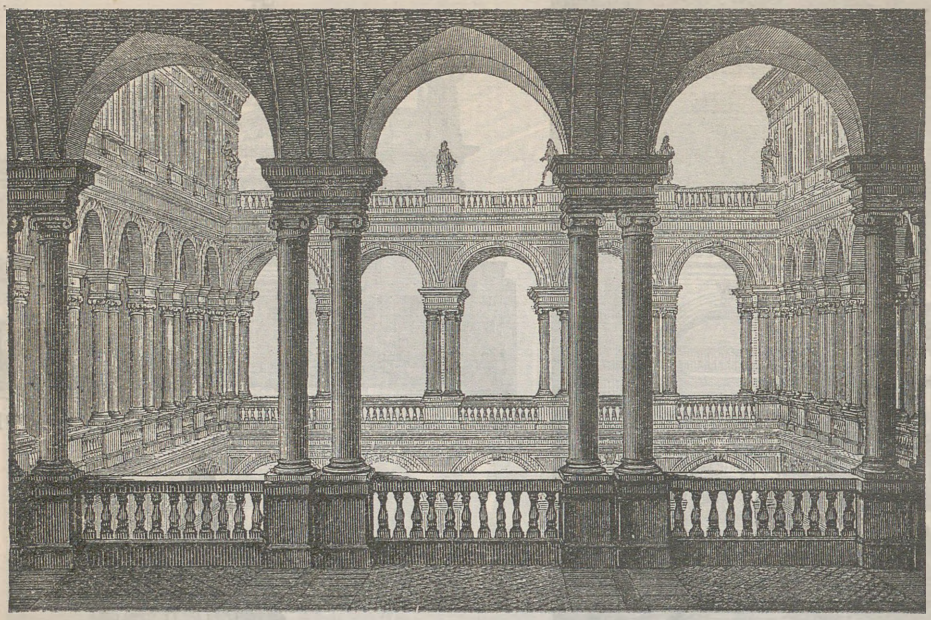

Pałac Borghese w Rzymie. (w. XV).

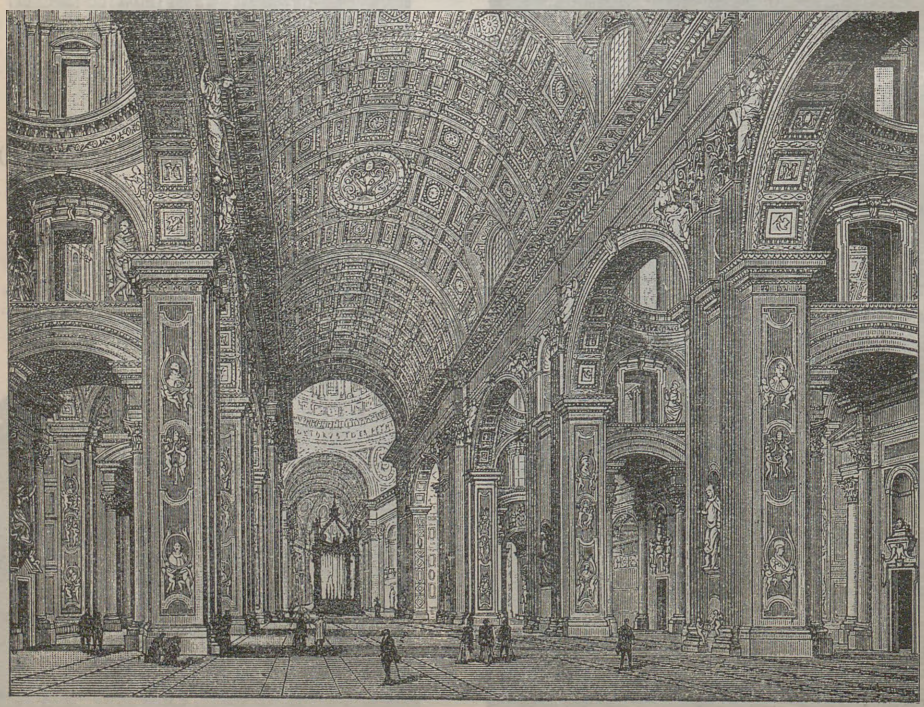

Wnętrze kościoła Św. Piotra w Rzymie. (w. XVI).

Nicolo Pisano. Płaskorzeźba z kazalnicy w Pizie. (w. XIII).

Mine da Fiesole. Pietro de Medici. (w. XV. Florencja).

Donatello. Zwiastowanie. (Florencja, w. XV).

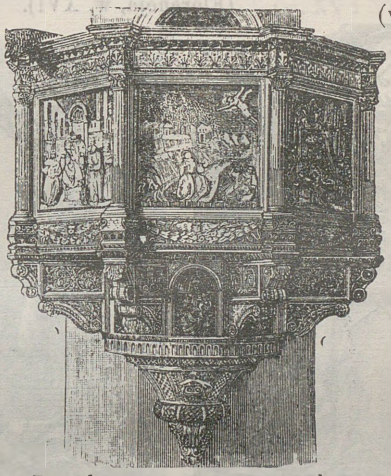

Benedetto de Majano. Ambona w St.-Croce we Florencji. (w. XV).

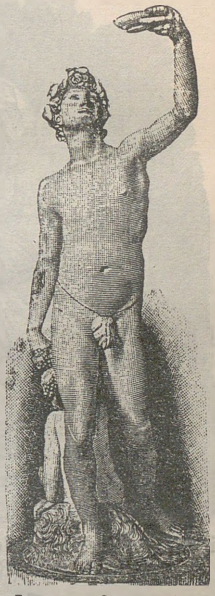

Iacopo Sansovimo. Bachus. (w. XVI).

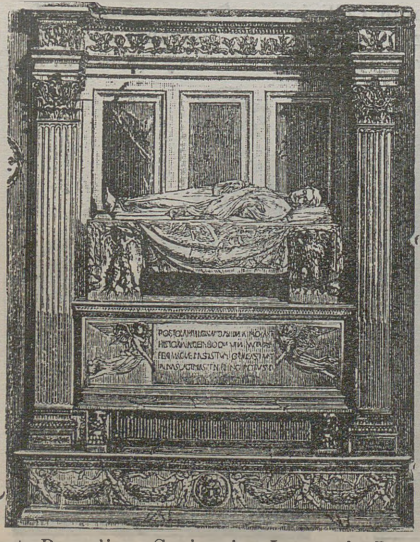

Ant. Rossolino. Grobowiec Leonarda Bruni w St.- Croce we Florencji (w. XV).

A. del Versechio. Posąg Bartolomea Colleoni'ego w Wenecji. (w. XV)).

Michał Anioł. Mojżesz. (Rzym, w. XVI).

A. della Robbia. Święta Rodzina. (Florencja, w. XVI).

Giovanni Dupré. Pomnik Cavour'a w Turynie. (w. XIX).

Michał Anioł. Matka Boska z ciałem Chrystusa (Pièta). (Rzym, w. XVI).

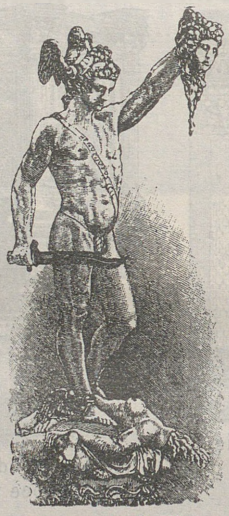

Benvenuto Cellini. Perseusz. (Florencja, w. XVI).

Giovanni Bologna. Merkury. (Flor., w. XVI).

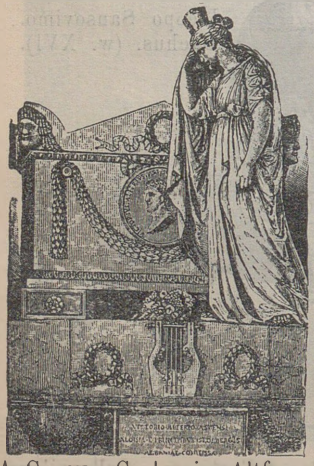

A. Canova. Grobowiec Altferego w St.-Croce. (Fl., w. XVII—XIX).

P. Fedi. Porwanie Polikseny. (Florencja, w. XIX).

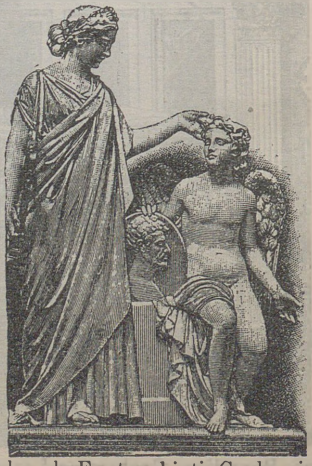

Odoardo Fantacchioti. Grobowiec Cherubiniego w St.-Croce. (XIX).

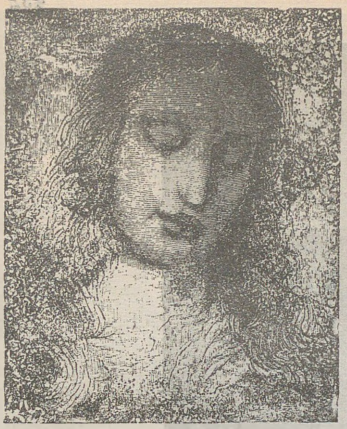

L. da Vinci. Głowa Chrystusa. (w. XV i XVI).

Pietro Perugino. Chrystus oddaje Piotrowi klucze. (w. XV i XVI).

Rafael. Madonna Sykstyńska. (Drezno).

L. da Vinci. Wieczerza Pańska. (Medjolan, XV i XVI).

G. Bellini. Madonna. (Wenecja, w. XV).

Correggio. Swięta Noc. (Drezno, w. XVI).

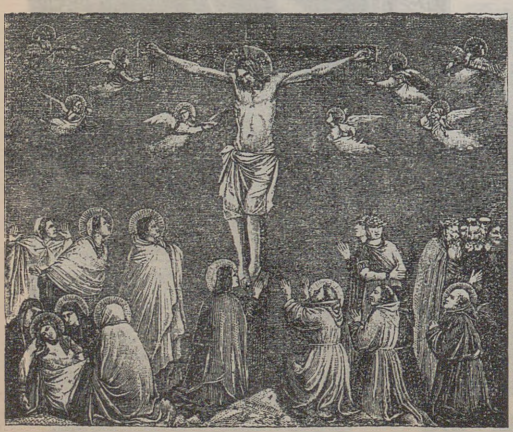

Giotto. Chrystus na krzyżu. (Florencja, w. XIV).

A. Corraci. Chrystus i Samarytanka. (w. XVI).

Michał Anioł. Stworzenie świata. (w. XVI).

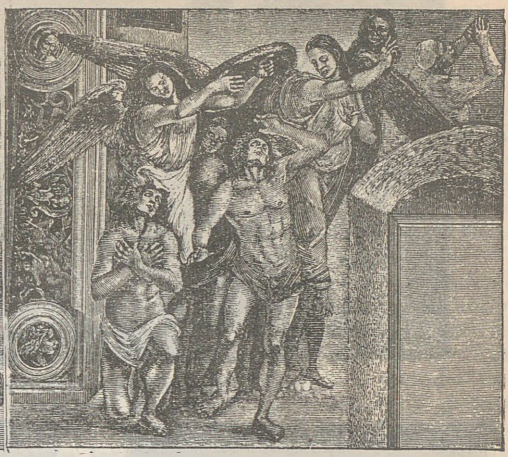

L. Signorelli. Grupa wybranych. (w. XV i XVI).

Paolo Veronese. Znalezienie Mojżesza. (w. XVI).

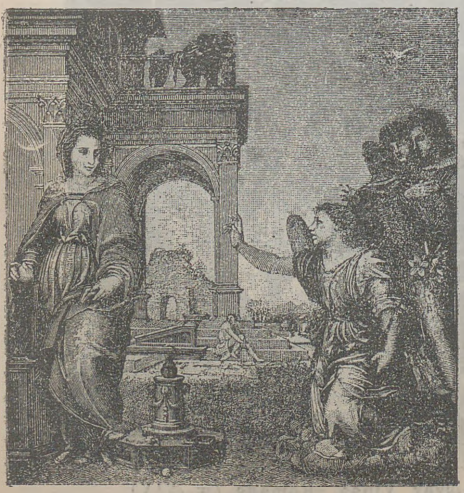

Andrea del Sarto. Zwiastowanie. (w. XVI).

Fra Ang. da Fiesole. Figury Aniołów. (Flor., XV).

Guido Reni. Jutrzenka przed rydwanem słońca. (Rzym, XVII).

L. Mion. Żebraczki weneckie. (XIX).

Paolo Michetti. Pasterki włoskie. (w. XIX).

F. Andreotti. Swawolna piosenka. (XIX).

Franciszek Vinea. Romans. (w. XIX).

go dowodzą utwory: Herkules i Kakus, płaskorzeźby na pomnikach Leona X i Klemensa VII. Benvenuto Cellini, osobisty nieprzyjaciel wielkiego artysty, słynął szczególnie jako złotnik i medaljer. W Wenecji odznaczyli się w tej epoce Pietro, Tullio i Antonio Lombardi, oraz Jacopo Sansovino młodszy, właściwie J. Tatti, który będąc przez jakiś czas zwolennikiem kierunku Michała Anioła, wprowadził go 1527 do Wenecji i tam założył szkołę. Jako snycerz gem i pieczęci, celował po Cellinim głównie Walery Vicentino. Większa część artystów w drugiej połowie XVI w. doprowadziła aż do manjery kierunek Michała Anioła. Celującym tutaj artystą jest Medjolańczyk Wilhelm della Porta, którego utworami są sławne, zrestaurowane przez niego nogi Herkulesa Farnezyjskiego, wspaniały grobowiec Piusa III w katedrze św. Piotra w Rzymie i czterej wielcy Prorocy (tamże). Bartłomiej Ammanati wykonał wspaniałą fontannę we Florencji. W tymże czasie Niderlandczyk rodem, Jan de Bologna z Donai (1524—1608), utworzył podwoje śpiżowe do katedry w Pizie, statuę jezdną Kozmy I i sławne Porwanie Sabinek, we Florencji. Następnie, Lorenzo Bernini (1598—1680) i Alessandro Algardi, rozpoczynają okres zupełnego upadku, chociaż sam Bernini pomimo zaniedbania praw stylu plastycznego, imponował jeszcze silnym naturalizmem i znamienitym częstokroć wyrazem namiętności. Śród następców Berniniego, których prace zapełniły wszystkie kościoły włoskie, okazali zdrowsze pojęcia o sztuce przebywający we Włoszech cudzoziemcy, między którymi odznaczali się głównie: Niderlandczyk, Franciszek Duquernoy, zwany Il flamingo (1594—1644), Artur Quellinus, oraz wielki naturalista francuski, Piotr Puget. W drugiej połowie XVIII w. za wpływem Rafaela Mengsa i Winckelmanna nastąpił niejaki powrót z manjery do starożytnej czystości stylu, którego przedstawicielem był Antonio Canova (1757—1822). Styl jego, częstokroć zniewieściały, ale niezmiernie czysty, wywarł ogromny wpływ na nowszą sztukę, zwłaszcza francuską. Z uczniów jego włoskich odznaczyli się: Antonio d'Este, Giuseppe Fabris, Q. Tadolini, G. Finelli, bracia Ferrari, L. Bartolini (1850) we Florencji, Pompeo Marsteni w Medjolanie, jeden z najpierwszych tegoczesnych rzeźbiarzy. Z innych słynnych artystów medjolańskich, zasługują na wzmiankę: Kajetan Monti, B. Comalli, Sangiorgio i Putti; we Florencji L. Pampaloni; w Neapolu L. Persico. A. Thorwaldsen wpływał w ostatnich czasach znakomicie na rzeźbiarstwo włoskie. Jego uczniami byli między innymi: La Bienaimé, Galli, Benzoni, tudzież rzeźbiarz włoski Piotr Tenerani. W nowszych czasach do najzdolniejszych rzeźbiarzy należą: Tautardini († 1879), Vela († 1890), Monteverde (* 1837), Marochetti († 1868), Barsaghi, Dupré († 1882), P. Fedi († 1892), Zocchi (* 1835), Salvatore Albano (* 1841). Jako portreciści słyną: Balzico (* 1825), Zannoni (* 1836), Odoardo Fantachiotti, Ettore Ferrari, Ercole Rosa († 1893). Por. obok podanych wyżej przy architekturze: Cigognora „Storia della scultura in Italia“ (1813—18); Lübke „Geschichte der Plastik“ (1880); Grunow „Plastische Ornamente der ital. Renaissance“ (1883); Bode „Ital. Bildhauer der Renaissance“ (1887); Brackmann „Denkmäler der Renaissance Sculptur Toscanas“ (1892).

C. *Malarstwo.* Malarstwo włoskie w początkach swoich wiązało się częścią z tradycjami starorzymskiemi, częścią zaś ulegało wpływowi bizantyjskiemu. Katakumby przechowały nam pierwsze próby alegorycznych i biblijno-symbolicznych malowideł na ścianach i grobach (wodnemi farbami). Za Konstantyna W. na miejsce tego występuje mozaika, zdobiąca ściany i grobowce (Rzym i Rawenna), a następnie malowidła na szkle. Bizantyjscy malarze, znajdując ciągle zajęcie we Włoszech, zostawili dużo pomników swej pracy (katedry: w Wenecji, Salerno, Monreale) i rozszerzyli swą sztukę po kraju. Około 1200 pewien artysta grecki, imieniem Teofanes, założył szkołę malarską w Wenecji. Styl czysto włoski zakwitł naprzód we Florencji. W początkach mal. wł. było wyłącznie oddane na usługi kościoła. Przy środkach artystycznych, mało rozwiniętych, ograniczało się ono na bogatej i pięknej symbolice. Krępowane zewnętrznie przez układ architektoniczny, wewnętrznie przez ograniczoność środków, obracało się w kółku nielicznych tylko typów. Pierwsze miejsce w tym czasie zajęła Toskanja, gdzie zjawiają się dwie główne szkoły: florencka i sjeńska. Cechą pierwszej jest ruchliwość, obserwacja zewnętrznych objawów życia, przyczem głęboka charakterystyka; Sjeńczycy natomiast więcej mają głębokiego uczucia obok serdecznego wdzięku w wyrazie. Szkołę florencką rozpoczął Cimabue (1240—1300), który pierwszy wprowadził prawdziwsze proporcje i nadał swoim postaciom więcej niż dotąd życia i wyrazistości. Uczeń jego Giotto przewyższał go jeszcze pod względem wdzięku i pierwszy odważył się na skrócenia i naturalne draperje. Działalność jego rozciągała się na całe Włochy, a wpływ odbił się wybitnie na całem pokoleniu następnych malarzy, którzy odtąd grupują się w pewne odrębne grupy (szkoły malarskie). Z uczniów Giotta godzien uwagi Orcagna, którego dwa sławne freski w Campo Santo (w Pizie) przedstawiają: Tryumf śmierci i Sąd ostateczny, tudzież Taddeo Gaddi, Spinello Aretino, Niccola di Pietro. W XV w. mal. wł. wstępuje w nową fazę rozwoju; coraz większe uwzględnienie form naturalnych i coraz większe bogactwo środków przedstawienia cechują tę epokę. Florencja przoduje w tym kierunku, uwydatnionym głównie w dziełach trzech mistrzów. Pierwszy z nich Masaccio umiejętnem użyciem cieniów nadawał swym postaciom okrągłość i wydatność;

Fra Filippo Lippi wybitniej uwydatnia realistyczną dążność, kiedy trzeci, Fra Giovanni de Fiesole (1386—1455), kładzie główny nacisk na odtworzenie duchowej strony postaci, zwłaszcza niebiańskiej łagodności i świętobliwości. Zostawał on pod wpływem szkoły sjeńskiej, trzymającej się przez cały w. XV dawnej tradycji i rozmiłowanej w łagodnych i świętobliwych postaciach. Przeważna jednak większość szkół i malarzy hołduje realistycznemu kierunkowi, na którego rozwinięcie wpłynęło dużo poznanie prac van Eycka i użycie farb olejnych, przyniesione z Niderlandów przez Antonello di Messina. W pracach Benozzo Gorrali i Dominiko Ghislandojo realizm zaciera idealne, kościelno-historyczne znaczenie przedmiotów religijnych, które przechodzą w obrazy ówczesnego narodowego życia. Malarze zaczynają się brać do studjów anatomicznych i obserwacji nagiego ciała, zaczynają również zapoznawać się ze sztuką starożytną, grecką mianowicie, badać kostiumy, perspektywę (Luca Signovelli, Francesco Squarzione, Andrea Mantegna). Ten nowy zwrot wydał pierwsze swe pełne piękności owoce w pracach trzech mistrzów, którymi byli: Giovanni Bellini z Wenecji, Pietro Perugino, główny mistrz szkoły umbryjskiej, i Francesco Francia. Była to jutrzenka zapowiadająca wschód wspaniałego słońca sztuki włoskiej. Na czele nieśmiertelnego wstępu *cinquecentistów* (od wieku XV zwanych) stoi sześciu genjalnych mistrzów. Pierwszym z nich był Leonardo da Vinci, twórca, że tak powiemy, katechizmu zasad malarstwa, wyłożonych w pomnikowych dziełach, a urzeczywistnionych w nielicznych, lecz nieśmiertelnych pracach. Najwyższą swobodę ruchu, najzuchwalszą śmiałość linji urzeczywistnił Michał Anioł Buonarotti (1474—1569), który dzięki wybornym studjom anatomicznym wtajemniczony był we wszystkie możliwe położenia ciała ludzkiego. Naturalizm szkoły florenckiej, która w Leonardzie i Michale Aniele doszła szczytu swego rozwoju, a z drugiej strony, serdeczno-naiwne, idealne pojmowanie religijnych postaci, jakie spotykamy u Perugina i Belliniego, zjednoczyły się w Rafaelu Sanzio z Urbino, doszedłszy do szczytu harmonji między pełną prawdy i naturalności formą a wcielonym w nią ideałem duchowej doskonałości. Correggio, głowa szkoły lombardzkiej, mistrz w posługiwaniu się efektami światła i barw, celował w rozkładzie grup. Na czele szkoły weneckiej stali dwaj wytworni koloryści: Giorgione (1477—1511) i Tycjan (1477—1576). Portrety pierwszego z nich słyną ze swego ciepła i prawdy; drugi był wielkim we wszystkich rodzajach, niezrównany jako malarz historyczny i portretowy, a obok tego najpierwszy wielki pejzażysta; w Tycjanie szkoła wenecka dosięgła swego szczytu. Obok powyższych mistrzów istniał podówczas liczny zastęp pierwszorzędnych talentów, jak Fra Bartolomeo i Andrea del Sarto we Florencji, Palma Vecchio w Wenecji, Andrea Solario, Luini, Ferrari i liczni uczniowie Leonarda w Medjolanie, Daniel da Volterra, jedyny znakomity i samodzielny uczeń Michała Anioła, Giulio Romano, najznakomitszy ze szkoły Rafaela. Około połowy XVI w. mal. wł., jakby wysilone wydaniem na raz tylu genjalnych mistrzów, zaczyna chylić się ku upadkowi. Twórczość i natchnienie wyczerpały się; manjera i niewolnicze naśladownictwo wielkich wzorów rozszerza się coraz więcej. Jedna tylko szkoła wenecka utrzymuje się na dawnem stanowisku. Fantastyczny i lubujący się w przepychu Paweł Veronese (1530—88), będąc w posiadaniu najwyższej techniki i bogatego materjału, jaśniał w swoich biesiadach przepychem kostiumów z najrozmaitszych czasów; Tintoretto i Jacopo Bassano dzielnie również reprezentowali szkołę wenecką. Przewaga stanowcza Kościoła katolickiego i Jezuitów sprowadzają w mal. ten sam zgubny zwrot, jaki spotykamy w dziejach budownictwa i rzeźby. Rozmyślne uganianie się za efektami perspektywicznemi i oschły formalizm zapanowały w malarstwie. Przeciw temu kierunkowi wystąpiło trzech Caracci'ch, których usiłowania o przywrócenie czystości dawnego stylu i podniesienia podupadłej sztuki przez połączone studjum starych mistrzów i przyrody, uwieńczone zostały powodzeniem. Iniejatywę dał tu Ludovico Caracci, gdy wykształciwszy swych dwu synowców, założył akademję malarstwa, która wielkie położyła zasługi. Od tej pory różnice poprzednich szkół coraz bardziej się zacierają i widoczne już tylko są dwie grupy główne, to jest następcy Caraccich, których zwano eklektykami i następcy Michała Anioła da Caravaggio, znani pod nazwą naturalistów. Eklektycy sądzili, że przez przyjęcie rzeczy dobrych ze wszystkich szkół otrzymają styl nowy, oparty na stałych normach; starali się więc podejmować rysunek z antyku, koloryt brać od Tycjana, światłocień od Correggia i t. d., i tym sposobem tworzyć świadomie dzieła podobne do dawniejszych, wynikłych z wewnętrznego przyrodzonego popędu. Annibala Caracci uważać także należy jako twórcę włoskiego malarstwa krajobrazowego. Najsławniejsi z niezliczonych uczniów Caraccich byli: Gwido Reni, znakomity zwłaszcza dla idealnej piękności głów, dla gracji figur dziecięcych i nadzwyczajnej łatwości pendzla; Franciszek Albani, współpracownik Gwidona Reni, Domenico Zampieri, Guercino da Cento. Na czele naturalistów, naśladujących jedynie śmiałym, częstokroć zuchwałym pendzlem przyrodę bez wyboru i bez delikatniejszego zmysłu piękna, stanął Michał Anioł da Caravaggio, który tak jak i jego następcy częstokroć brał za model najpospolitszą naturę i naśladował ją niewolniczo; ze zwolenników tego kierunku najznakomitszymi byli: Giuseppe Ribera, Spagnoletto, Andrea Vaccaro, a z późniejszych Salvator Rosa. Od połowy XVII w. zaczyna się stopniowy i coraz szybszy upadek mal. wł., które około 1750 wyradza się najzupełniej,

nietylko co do pojmowania przedmiotu, lecz i co do techniki. Najwięcej znaczenia ma kierunek przez Caraccich wytworzony; Sassoferrato i Carlo Dolci odbijają z talentem mdłą i sentymentalną religijność swej epoki. W Rzymie na początku XVII w. rozpowszechniło się przez Piotra Laarda malarstwo rodzajowe (tak zwane *bambocciady*), a wielu artystów, szczególnie Michał Anioł Cerquozzi, z mniejszym lub większym humorem i wdziękiem poszli w tym kierunku, przeciw czemu wystąpił nie bez powodzenia eklektyk heroiczny, Andrzej Sacchi. Z uczniów jego zasługują na wzmiankę: Carlo Maratti, Antoni Canaletto, Carlo Cignoni. Między Rzymianami odznaczał się głównie Pompeo Battoni, jego rywal Rafael Mengs; Angelika Kaufman słynęła swojemi gracjami. W w. XIX część szła w kierunku eklektycznym rodzimym, jak Camuccini w Rzymie († 1844). Jako malarz portretowy odznaczał się w Rzymie Landi. We Florencji najcelniejszym artystą był Benvenuti, który przyozdabiał pałac Pitti freskami. Znakomitym jest również w Genui Colignon. Florentczyk Sabatelli w Medjolanie ceniony jest dla swoich rysunków piórem. Hayez i Pelago Palage uchodzą za najsławniejszych malarzy historycznych; Migliaro († 1837) celował swemi obrazami architektonicznemi. Appiani, Benvenuti (1804—75) trzymali się kierunku klasycznego francuskiego. Coghetti (1804—75) poszedł za romantykami niemieckimi. We Florencji, Rzymie, Medjolanie, Wenecji i Neapolu wytworzyły się środowiska specjalne i rodzaj szkół samoistnych. We Florencji Cezar Mussini był przedstawicielem malarstwa historyczno-klasycznego. Za nim poszli Antonio Ciseri i Giacomo Martinetti, Amos Cassiali szedł dalej w kierunku romantycznym. W jego ślady wstępował Stefano Ussi, Giovanni Fattori, Bruzzi i Michele Gordigiani. Wenecjanie zdołali wytworzyć kierunek kolorystyczny oryginalny. Podwaliny do tego położyli: K. Werner, Ruben i Passini. Rodzajowe malarstwo uprawiali: Favretto, Ales. Zerras, Effore Tito, Tito Conti, Antonio Rotta, Egisto Lancerotto, Luigi Mion (Wenecjanie). Za nimi poszli Angelo dall Oca Bianca (Verona), oraz Austrjacy: Eugenjusz Bias i Cecil von Haanen. Pejzaż zaczął uprawiać G. Ciardi, Fra Giacomo, Bezzi, Laurenti, Mainelm. W Neapolu: Domenico Morelli i dalej Palizzi, uprawiali kierunek realistyczny. W Rzymie panował analogiczny prąd. Na czele malarstwa stali: Hiszpanie Fortuny, Pradilla, Villegas, oraz Włoch Barabino († 1891), który się wsławił freskami w Palazzo Municipale w Genui, dalej Scypjon Vannutelli. Wśród młodszej generacji jest kilku kolorystów, zwłaszcza wśród południowców: Michetti, Simoni, Tiratello, Brancaccio. W Rzymie: Corelli de Sanctis, Aristide Sartorio, Florentyńczycy: Vinea, Andreotti, Gioli, Simi, Signorini, Muzziali; Medjolańczycy: Bianchi, bracia Induno, Pagliano, Bertini, Mosc. Rozwinął się też pejzaż włoski. Poprzednikiem tej ewolucji był Neapolitańczyk Achilles Bertunni. Później, pejzaż rozwijał się w Medjolanie: Pasini Corcano, Bazzaro, Feragutti, Mariani, Sartori. Pokrewni powyższym Turyńczykowie z Gastaldim na czele: Gamba, Mosso, Viotti, Délleant, Quadroni. Najzdolniejszym i najoryginalniejszym malarzem końca XIX w. był G. Segantini. Dzieje mal. wł., znalazły wielu historyków: oprócz uczonych, którzy jak Vasari, zajmowali się ogólną historją sztuk pięknych we Włoszech, wymienić tu możemy specjalnych badaczów dziejów mal. wł., jak: Lanzi „Storia pitterica della Italia“ (przekł. niemiecki Quadta 3 t., Lipsk, 1830—33); Rosiniego „Storia della pittura italiana“ (7 t., Piza, 1848—52); Crore i Cavalcaselle „History of painting in Italy“ (3 tomy, Londyn, 1864—1866). Z francuskich prac zasługują na uwagę znakomite studja H. Taine'a i Emila Montegut. Podręczny rys dziejów mal. wł. skreślił E. Coindet p. t. „Histoire de la peinture en Italie“ (Paryż, 1856); W. Lübke „Geschichte der Italienischen Malerei“ (1878); Lermolieff „Kunstkritische Studien über Italien. Malerei“ (1890—93); Burckhardt „Der Cicerone“ (1893); A. Stella „Pittura e scultura in Piemonte“ (1842—9, 1893), U nas Kremer w „Podróży do Włoch“ zajmował się tym przedmiotem.

Włoska wojna, 1848—49, ob. Włochy, dzieje.

Włoska wojna, 1859, prowadzona przeciwko Austrjakom, przy pomocy Napoleona i Francuzów (ob. Włochy, dzieje).

Włoska wojna, 1866, prowadzona przeciwko Austrjakom i zakończona odebraniem Wenecji (ob. Włochy, dzieje).

Włoski bez, ob. Lilak.

Włoski groch, ob. Fasola.

Włoski język. Język włoski, jak i wszystkie języki romańskie, powstał z ludowego języka rzymskiego *(lingua romana rustica)*, który, wytwarzając się zwolna pod wpływem narzeczy zdobywców germańskich, przeistoczył się wreszcie na język włoski, zwany początkowo *lingua vulgaris* (vulgare). Język ten nie był jednak na całym Półwyspie jednaki. Jak za dawnych czasów rzymskich, tak i teraz wyrobiło się mnóstwo odrębnych narzeczy (w epoce Dantego 14), do dziś dnia jeszcze istniejących w ustach ludu włoskiego. Z dzisiejszych narzeczy włoskich wielka jest różnica między północnemi a południowemi. W tamtych przeważają spółgłoski i mocne okaleczenia pierwotnych dźwięków rzymskich, w tych zaś samogłoski, zwłaszcza *u* i *o*. W północnych nawet Włoszech znacznie się od siebie różnią djalekt: wenecki (wysoce literacko wykształcony) i pjemoncki. Z djalektów południowych dostąpił w XIII w. znaczenia literackiego język, używany początkowo w Sycylji na dworze Fryderyka II, a potem i przez poetów na całym Półwyspie. Najczystszym wszakże językiem włoskim mówiono we Włoszech środkowych, w Toskanji i państwie Kościelnem. Z tej też przyczyny djalekt *florencki*

(właściwie toskański) wykształcił się na powszechny literacki język Włochów. W XIV w. znikają, przynajmniej w poezji, ślady różnic djalektowych. Język poetyczny, dotąd iście konwencjonalny, wykształcili Dante i Petrarca i ustalili go, zdaje się, na zawsze; jest on przynajmniej i dziś takim, jakim był za czasów Dantego. Nie tak dobrze poszło z prozą. Najwięcej dla jej wykształcenia zrobił Boccaccio; jednakże pisarz ten, ulegając wpływom studjów klasycznych, nadał językowi ojczystemu nienaturalną pełność i ciężką budowę okresów, przez co spowodował na długo zeszpecenie prozy włoskiej i aż do najnowszych czasów znajdował naśladowców. Ponieważ przy braku wspólnego ogniska ogólnej dla Włochów oświaty żaden prozaik nie mógł uzyskać powagi powszechnej, przeto nie mogła się ustalić i jedność zasad stylistycznych. Od XVII aż do połowy XVIII wieku wywierała nadto francuszczyzna tak zgubny wpływ, że wielu Włochów, zaniedbując właściwości języka ojczystego, ze zbytniego zamiłowania francuszczyzny pisali po francusku wyrazami włoskimi. Dopiero przy końcu XVIII i na początku bieżącego stulecia zarówno patrjotyczni, jak i gruntownie ukształceni mężowie (np. Monti, Petricatori i t. d.) położyli koniec tej swawoli i zwrócili język swój na właściwe tory. Czasy Dantego i Petrarki nazywają Włosi, ze względu na rozwój ojczystego języka *gran secolo*. Do tej pory nie mogą się Włosi poszczycić umiejętną gramatyką ojczystego języka. Pierwszą próbę uczynił kardynał Bembo w dziele „Prose“ (1525); po nim pracował hr. Trissino nad ustaleniem ortografji. Epokę w badaniach gramatycznych swego czasu stanowią dzieła: „Ercolano“ Barchi'ego (Florencja, 1570, sq.); „Avvertimenti della lingua“ (Salviati'ego (2 t., Wenecja i Florencja, 1584—86); „Della lingua toscana“ Buomattei'ego (Florencja, 1648), gramatyka wielokrotnie wydawana i przez *Accademia della Crusca* uznana za dość dokładną. Zasłużyli się też niemało pracami nad językiem ojczystym: Cinonio w „Osservazioni della lingua“ (Farli, 1685, 4 t., Medjolan, 1809) i Bartoli w „Il tarto el diritto del non si può“ (Rzym, 1655). Pierwszą systematyczną i dokładną gramatykę napisał Corticelli p. t.: „Regole e osservazioni“ (Bolonja, 1785 i częściej), na której opierają się wszyscy późniejsi gramatycy włoscy i obcy, jak: Ambrosoli, Ponza, Biagioli, Valentini, Jagemann, Flathe, Farnasari i t. d. Cenne są też prace: Mastrosini'ego (1785), Nannucci'ego (1813), Gherardiniego, Antoliniego, którzy obrabiali poszczególne działy gramatyki, oraz Fernowa (2 części Tubinga, 1804), Blanca (Halla, 1844) i Mussafia (Wiedeń, 1860, 24 wyd., 1892); Blanc „Italienische Grammatik“ (1899); Meyer, Lübke (1890). Z pomiędzy słowników najlepsze: Pergaminiego „Memoriale della lingua“ (1568); „Vocabolario degli Accademici della Crusca“ (Wenecja, 1612, 5 wyd., Florencja, 1843 sq.), którego dobre opracowanie dał Manuzzi (4 t., Florencja, 1836--44, 2 wyd., 1862 sq.); Alberti'ego „Dizionario enciclopedico“ (6 t., Lucca, 1797—1805); „Dizionario della lingua italiana“ (7 t., Bolonja, 1819—26); „Dizionario universale della lingua italiana“ wypracowany przez Mortarę, Bellini'ego, Codagni'ego i Mainardi'ego (8 t., Mantua, 1845—56); słowniki synonimiczne dali: Tommasseo (6 wyd., 2 t., Medjolan, 1855) i Zecchini (nowe wyd., Turyn, 1865); „Słownik włosko-polski i polsko-włoski“ ułożył Rykaczewski (2 t., Berlin, 1856—57). Z pism poświęconych badania języka włoskiego i jego djalektów wymieniamy: „Archivio glottologico italiano,“ wydawany przez H. I. Ascolego; „Rivista di filologia romanza,“ oraz „Giornale di filologia romanza.“

Włoski koper, ob. Koperek.

Włoski murowe, paproć, toż co złotowłos, ob. Adianthum.

Włoskie orzechy, ob. Orzech.

Włoskie wina, wina słynne od czasów starożytnych, które wszakże obecnie sławie swej rzadko odpowiadają. Najszlachetniejsze wina we Włoszech wydaje Toskanja, głównie wina czerwone i likierowe; za najlepsze wino włoskie uważane jest szkarłatne wino likierowe z Monte Pulciano, między Sjeną a Rzymem. Włochy południowe, które w starożytności były głównym krajem winodajnym, produkują i teraz dobre wina, zwłaszcza *lacrimae Christi* (ob.) u stóp Wezuwjusza i *falerno* (ob. Falernum). Na Sycylji najlepsze wina białe otrzymują się pod Syrakuzami, Katanją i Marsalą, w znacznej jednak części przerabiają się na maderę, do której są często podobne. Por. Koch „Italienische Weine“ (1892).

Włoskowate naczynia, ob. Naczynia krwionośne.

Włoskowatość *(kapilarność)*, szereg zjawisk polegających na przyleganiu cieczy do ciał stałych, dlatego tak zwanych, że objawiają się najwyraźniej w wązkich, niby włoskowatych rurkach. Różne ciecze okazują rozmaite przyleganie do różnych ciał stałych; może ono być silniejsze lub słabsze od spójności cząstek cieczy między sobą. Jeżeli przyleganie to jest silniejsze od spójności, ciecz na ciele stałem się rozlewa i ciało się wilgoci, jak np. woda na szkle; w przeciwnym razie tworzą się krople, jak np. rtęć na szkle, woda na tłuszczu. Jeżeli wprowadzimy do cieczy ciało stałe, które ta ciecz wilgoci, to z powodu silniejszego przyciągania cząstek cieczy przez ciało stałe, niż cząstek cieczy między sobą, ciecz w miejscu zetknięcia się z ciałem stałem tworzy wzniesienie, ograniczona od góry powierzchnią wklęsłą. Ilość podniesionej cieczy jest zależną nietylko od natury, ale i od kształtu powierzchni ciała. Jeżeli dwie płyty umieścimy w pobliżu siebie, dwie powierzchnie wklęsłe z sobą się schodzą, tak, że w bardzo wązkiej, włoskowatej rurce powierzchnia cieczy jest wklęsłą, czyli tworzy me-

nisk wklęsły (fig. 1 *a*). W rurce takiej włoskowatej, zanurzonej w cieczy, ciecz wznosi się wyżej, niż zewnątrz niej. Podnoszenie się to cieczy w rurce włoskowatej jest następstwem własnego molekularnego zachowania się cieczy. Warstwa cieczy zwierzchnia znajduje się w odrębnych warunkach międzycząsteczkowych, niż cząstki cieczy znajdujące się w jej wnętrzu; to ostatnie bowiem ulegają jednostajnemu na wszystkie strony przyciąganiu przez cząstki sąsiednie, gdy cząstki wierzchnie, nie mając nad sobą innych, doznają przeważnego przyciągania ku wnętrzu cieczy i wywierają na nią ciśnienie, zwane *napięciem powierzchniowem*, które działa, jakby błona sprężysta, na powierzchni cieczy rozciągnięta. Napięcie powierzchniowe uwidocznić się daje w różny

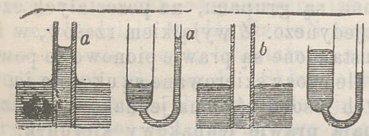

Fig. 1. Ciecze w rurkach włoskowatych.

sposób. Służyć może do tego płytkie naczynie prostokątne ABCD (fig. 2), którego trzy ściany są stale przytwierdzone, czwarta zaś jest cienką płytą metaliczną, swobodnie umieszczoną i wspartą na podkładce. W położeniu tem utrzymywana jest nitką DE. Po nalaniu wody do naczynia zapala się nitkę DE, a wtedy ściana ruchoma CD i pochyla się w stronę wewnętrzną naczynia, wbrew ciśnieniu hydrostatycznemu, które usiłuje posunąć ją na zewnątrz. W ten sposób ujawnia się działanie napięcia, występującego na powierzchni cieczy.—Gdy powierzchnia ograniczająca ciecz jest wklęsłą, napięcie powierzchniowe jest mniejsze, niż gdy jest płaską, w tym bowiem razie znajdują się nad poziomem cząsteczki, które przyciąganiem swem ciśnienie to po części znoszą. Dla podobnejże przyczyny ciśnienie wywarte przez powierzchnię cieczy wypukłą jest większe, niż przez płaską.—W przypadku zatem, gdy powierzchnia cieczy w rurce włoskowatej jest wklęsłą, ciśnienie to jest mniejsze niż w cieczy otaczającej, musi się przeto ciecz tak w rurce podnieść (fig. 1 *a*), aby ciężar podniesionej cieczy równoważył nadmiar ciśnienia zewnętrznego; podniesienie to cieczy nazywa się przyciąganiem włoskowatem. W rurkach dostatecznie wązkich wysokości podniesionych słupów są odwrotnie proporcjonalne do średnic rurek; między dwiema pochylonemi pod kątem ścianami powierzchnia cieczy przybiera kształt hyperboli (fig. 3).—Jeżeli ciecz nie wilgoci ciała stałego, to w zetknięciu z niem tworzy powierzchnię wypukłą; w wązkiej rurce powierzchnia cieczy ma kształt wypukły, tworzy menisk wypukły i stoi niżej niż w cieczy zewnętrznej (fig. 1 *b*); jest to zniżenie włoskowate.— W rurce o średnicy 1 mm. dosięga woda wysokości 30, kwas siarczany 17, alkohol 12, eter 10 mm. wysokości. Jeżeli wysokość tę oznaczymy w ogólności przez h, średnicę rury przez r, a ciężar właściwy cieczy przez s, to $hs = \frac{2a}{r}$, gdzie a oznacza wielkość od natury cieczy zależną i nazywa się *spółczynnikiem włoskowatości* lub *stałą włoskowatości*. Spółczynnik ten wynosi dla wody 7,5, dla oliwy 3,5, dla nafty 2,6, dla alkoholu 2,5, dla eteru 1,8, dla rtęci 49. Liczby te wyrażają w miligramach napięcie powierzchniowe cieczy, czyli przyciąganie, jakie wierzchnia warstwa cieczy wywiera na długości 1 mm. **W.** wywołuje także pewne ruchy, tak np. kropla w rurce stożkowatej, wilgocąca jej ściany, przesuwa się ku stronie węższej, jeżeli zaś kropla rurki we wilgoci, przesuwa się ku stronie szerszej (fig. 4). Dwie kulki korkowe, złożone na powierzchni wody i przez nią wilgocone, przyciągają się nawzajem (fig. 5); dwie kulki woskowe, których woda nie wilgoci (fig. 6), przyciągają się również, ale kulka korkowa i woskowa (fig. 7) odpychają się nawzajem.—**W.** tłómaczy bardzo

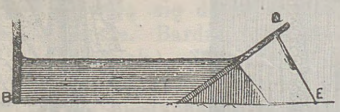

Fig. 2. Przyrząd do wykazania napięcia powierzchniowego.

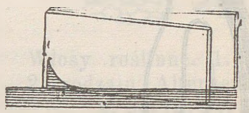

Fig, 3. Woda między płytami szklanemi.

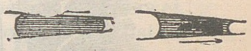

Fig. 4. Ciecze w rurkach stożkowatych.

Fig. 5, 6 i 7. Przyciąganie i odpychanie kulek.

wiele zjawisk w przyrodzie, jak wstępowanie soków w naczyniach roślinnych, przepływ krwi przez wązkie naczynia krwionośne, wilgocenie tkanin, bibuły, podnoszenie się oleju w knocie lampy. Krople cieczy utrzymują się działaniem napięcia powierzchniowego (ob. Kropla, Wypływanie). Teorję włoskowatości podał Laplace (1819), Gay Lussac, Plateau, Dupré, Terquem, Van der Mensbrugghe i in. stwierdzili ją doświadczalnie. Por. Skiba „Teorja włoskowatości“ (Kraków, 1866); Boys „Bańki mydlane, wykład początkowy o zjawiskach włoskowatości,“ przekład W. Biernackiego (Warszawa, 1894).

Włoskowy mech, ob. Polytrichum.

Włosogłów *(Trichocephalus)*, rodzaj robaków nitkowatych czyli nicieni, z rodziny *Trichotrachelidae*. W przewodzie pokarmowym człowieka żyje pasożytnie *T. dispar*, 4—5 cm. długi, na 1 mm. gruby; pospolity jest w okolicach cieplejszych, najczęściej przebywa w kiszce ślepej, w liczbie 4—12 osobników. Jajka wydostają się z kałem

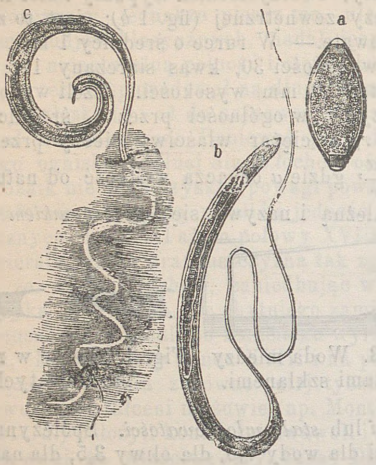

Włosogłów. *a* jajko (znacznie powiększone), *b* samica, *c* samiec (*b* i *c* słabo powiększone).

i rozwijają się zwolna w wilgotnej ziemi lub w wodzie, a następnie dostają się znowu do żołądka ludzkiego z wodą lub surowemi jarzynami. Szkodliwe są jedynie, gdy występują w znacznej ilości. Utwierdzone są przednim końcem nitkowatym pod błoną śluzową kiszek, jedynie tylna część ich ciała wystaje.

Włosowe kłęby, okrągłe lub podłużne kłęby spilśnionych włosów, powstają wskutek lizania przez zwierzęta własnej sierści, lub sierści innych zwierząt. Ob. Bezoar.

Włosowy hygrometr, ob. Hygrometrja.

Włostowicki, pseudonim Jana Amborskiego.

Włostów, wieś prywatna, w pow. Sandomierskim, gub. Radomskiej, od Opatowa o 1 milę odległa, ma kościół parafjalny, którego założenie przypisują Piotrowi Duninowi. W tym kościele znajduje się kilka starożytnych nagrobków i wizerunek Wincentego Kadłubka, który był ochrzczony w tutejszej parafji.

Włosy, przydatkowe organy skóry, mające postać wydłużonych nitek ze skóry wyrastających. Jako rogowe przydatki skóry, **W.** są zupełnie analogiczne paznogciom, pierzom, łuskom, kolcom i podobnym wytworom naskórkowym. Są one właściwe zwierzętom ssącym. U wszystkich prawie zwierząt pokrywają całą powierzchnię skóry, u człowieka pokrywają przedewszystkiem skórę czaszki, tworzą brwi i rzęsy, znajdują się pod pachami, na wzgórku łonowym, prócz tego u mężczyzn pokrywają twarz, brodę i wargę górną, niema ich na powierzchniach dłoniowych, podeszwowych, na powierzchniach grzbietowych członków końcowych palców rąk i nóg, powiek górnych, żołędzi i wewnętrznej powierzchni napletka. Długość włosów w niektórych wyjątkowych wypadkach może odpowiadać długości całego ciała, zwykle długość ich dochodzi do jednego metra; włosy brody dochodzić mogą do 0,5 metra długości; włosy części płciowych i jamy pachowej dosięgają średniej długości 3—6 cm., mniejsze włosy brwi, rzęsów, posiadają 8—15 mm. długości, a długość meszku nie przechodzi zwykle kilku milimetrów. Grubość włosów jest rozmaita. Kolor bardzo rozmaity, zależny od wpływów plemiennych, rodowych, indywidualnych i od wieku. Na głowie włosy zwykle ułożone są grupami, na pozostałych częściach ciała pojedyńczo. Z wyjątkiem rzęsów, w których włosy ustawione są prawie pionowo do powierzchni, zwykle włosy skierowane są ukośnie i u najrozmaitszych osobników na jednakowych częściach ciała mają prawie jednakowy kierunek. U człowieka odróżniają się włosy ciemne, jasne i rude w rozmaitych odcieniach; ludziom starym właściwe są włosy odbarwione, białe, zwane *siwemi*. Siwienie pochodzi bądź stąd, że się już barwnik nie wydziela, bądź też przez mnożenie się w nich pęcherzyków powietrznych. Gęstość włosów też bardzo jest rozmaita; z wiekiem mianowicie włosy rzednieją, zostawiając po sobie *łysinę*.

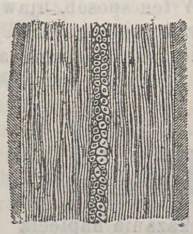

Fig. 1. Przecięcie włosa, silnie powiększone.

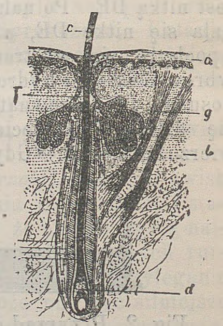

Fig. 2. Włos: *a* naskórek, *b* skóra, *c* włos, *d* cebulka włosowa, *e* torebka włosowa, *f* gruczoł tłuszczowy, *h* mięsień.

Wypadanie włosów albo jest spowodowane pewnemi chorobami ustrojowemi ogólnemi (tyfus, syfilis, wyniszczenie ogólne), albo też cierpieniami skóry. U zwierząt włosy mają za zadanie ochraniać ciało od zmian temperatury i dlatego bardzo wiele gatunków zwierząt w zimie ma włosy gęstsze i dłuższe. U człowieka włosy żadnej istotnie ważnej roli nie odegrywają.—Włosy są to pełne walco-

wate utwory, złożone ze zrogowaciałych komórek warstwami ułożonych; rozróżnić się w nich dają trzy warstwy, naskórek (fig. 1, *o*), kora *(r)* i rdzeń *m*; prócz części po nad skórą sterczącej są one w części najniższej ukryte w skórze, gdzie istnieją dla nich wysłane nabłonkiem istotne *torebki włosowe (e*, fig. 2); najgłębsza część włosa, rozszerzona, nosi nazwę *cebulki (d)* i jest utwierdzona na *brodawce włosowej*, która pod względem budowy innym brodawkom skóry zupełnie odpowiada. Brodawka posiada naczynia krwionośne i jest istotną macierzą włosa, gdyż tu wytwarzają się ciągle nowe komórki, rośnięcie i odnawianie włosa powodujące. Włos wyrwany z cebulką odrasta z łatwością, ilekroć brodawka jest nienaruszona. Włos, jako złożony ze zrogowaciałych komórek i pozbawiony tak naczyń odżywczych, jak i nerwów, nie bierze udziału w odżywianiu i sam, jako taki, chorobom nie ulega; te ostatnie sadowią się w brodawkach włosowych. Skład chemiczny włosów obejmuje tłuszcz składający się z margaryny, kwasu margarynowego i oleiny; pozostała substencja ma się składać z ciała klejodajnego i białkowego, zawierającego siarkę; jest nierozpuszczalna w wodzie, rozpuszcza się jednak zupełnie w alkaljach gryzących Por. Waldeyer „Atlas der menschlichen und tierischen Haare“ (1884).—Włosy mają znaczną wytrzymałość; włos z głowy ludzkiej przerywa się przecięciowo dopiero pod obciążeniem 180 g. Stąd mają włosy ludzkie i zwierzęce ważne *zastasowanie techniczne*, a przedewszystkiem **W.** owiec czyli wełna (ob.), jako też **W.** czyli sierć kóz, lam, wielbłądów, zajęcy, koni i t. d. Oprócz wełny różne inne **W.** przerabiają się na tkaniny, najczęściej pomieszane z przędzą lnianą, bawełną i wełną; delikatniejsze na pokrycie mebli, grubsze na dywany, pokrycie koni, do pakowania i t. d. **W.** końskie, z grzywy i ogona, t. z. *włosienie*, używają się do wyścielania; **W.** bydła są daleko gorsze. Bardzo rozległe zastosowanie ma szczecina (ob.). **W.** ludzkie używają się na peruki lub na tak zwane wyroby włosowe, a handel **W.** wzrósł niesłychanie od czasu wprowadzenia w modę koków; najwięcej cenione są długie blond włosy. Jako surogat **W.** ludzkich służy jedwab'. Na wyroby plecione muszą być **W.** najpierw stosownie przygotowane; wyroby te wymagają wogóle wiele wprawy i zręczności. Używają się też **W.** do nalepiania, dla przedstawienia krajobrazów i t. p. Z drobno pociętych **W.** otrzymują się tak zwane *mozajki włosowe*.

Włosy Bereniki, gwiazdozbiór, ob. Bereniki warkocz.

Włosy roślinne, włókna bardzo cienkie, zwykle walcowe, wydrążone, przedstawiają formy bardzo rozmaite. Są sztywne, giętkie, kłujące, niekiedy kolcami najeżone, widlaste, gwiaździste (ob. fig.). Pochodzą z naskórka przez wydłużenie wierzchnich komórek; mogą być jednokomórkowe, jak w pokrzywie, lub wielokomórkowe; w tym ostatnim razie, gdy komórki układają się wzdłuż osi, włosy są stawowate, jak u wargowych; jeżeli komórki przybywają ze wszech stron, włosy są pełne, jak kolce róży. W niektórych roślinach tworzą włosy kanały wydzielnicze gruczołów i są wtedy *włosami parzącemi*, czyli gruczołowemi; włosy na korzeniach i włosy roślin wodnych są to organy wchłaniające, czyli absorbujące. Niekie-

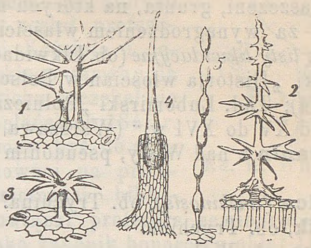

Włosy roślinne. 1. rośliny krzyżowej, 2. rodzaju Alternentheca, 3. żylistka, 4. pokrzywy, 5. nocnicy.

dy służą włosy roślinom do przyczepiania się, jak w chmielu, włosy nasion i owoców służą im do łatwiejszego rozprzestrzeniania się. Włosy na częściach zielonych, zwłaszcza w młodości, chronią rośliny od nadmiernej utraty wody i zbyt natężonego promieniowania; dla tego wiele roślin stepowych i alpejskich pesiada gęstą pilśń, z włosów złożoną; w innych razach, jak na pączkach, przy pomocy włosów utrzymuje się na powierzchni ochronna powłoka substancji żywicznych lub śluzowatych. Niekiedy też włosy powstawać mogą, jako utwory chorobne, spowodowane przez pasożyty zwierzęce. W handlu nazwę **W.** *roślinnych* mają pędy nitkowate oplątwy (ob. Tillandsia).

Włoszczowa, osada miejska, siedlisko władz pow. Włoszczowskiego, gub. Kieleckiej, od Kielc 5 mil odległe. Niegdyś wieś, została **W.** przez jej dziedzica Hieronima Szafrańca z Pieskowej Skały, z mocy przywileju Zygmunta I r. 1539 na miasto zamieniona. Za Zygmunta Augusta istniał tu zbór kalwiński, w którym między innymi pełnił obowiązki duchowne sławny Grzegorz z Żarnowca. Obecnie osada liczy około 4,000 ludności.— *Włoszczowski powiat* ma 23 mil kw. i 75,000 m.; dzieli się na 15 gmin.

Włościanie, w znaczeniu ogólnem nazwa klasy narodu, mieszkającej po wsiach i zajmującej się rolnictwem, hodowlą bydła i t. p. zajęciami. W znaczeniu specjalnem pod wyrazem **W.** *(kmieć, chłop)* rozumie się ludzi, którzy do zeszłego wieku uprawiali cudzą ziemię i osobiście od jej właścicieli zależnymi byli. — W początkach historji Polski **W.** byli osobiście swobodnymi i dopiero ze wzrostem znaczenia szlachty przez nią swobód pozbawieni byli. Już w statutach wiślickich Kazimierza Wielkiego (ob.) **W.** stanowili razem z ziemią, na której mieszkali, własność szlachty i wspól-

nie z ziemią sprzedanymi być mogli. — Osobiście zależni byli w zupełności od samowoli panów swoich, a już za Zygmunta I odrabiać musieli pańszczyznę, t. j. pewną liczbę dni w tygodniu pracować bezpłatnie na pańskich gruntach. Od **W.** pańszczyźnianych różnili się opłacający *czynsz* (ob.). Taki stan rzeczy prawie bez zmian przetrwał do dnia 19 lutego (2 marca) 1864 r., w którym **W.** zostali uwłaszczeni, grunta, na których mieszkali, im oddane, za wynagrodzeniem właścicieli ziemskich przez *listy likwidacyjne* (ob. Likwidacja). Por. Maciejowski „Historja włościan w Polsce“ (Warszawa, 1874); Tad. Lubomirski „Rolnicza ludność w Polsce od XV do XVI w.“ (Warszawa, 1862).

Włościanin z nad Wisły, pseudonim Walerjana Kalinki.

Włośnica *(trichinosis)*, ob. Trychina.

Włośnik, ob. Trychina.

Włóczka, ob. Wełna.

Włóczkowie, stowarzyszenie a raczej bractwo wyrobnicze, osiadłe stale w Krakowie, trudniące spławianiem drzewa na Wiśle. Przywilej swój otrzymać miało w nagrodę waleczności przy napadzie Tatarów. **W.** w drugi czwartek Bożego Ciała odprawiali uroczystość zwaną *Konik Zwierzyniecki* (ob.).

Włócznik *(Dorado)*, drobny gwiazdozbiór na półkuli południowej nieba, między 58° a 98° wzniesienia prostego i 51° — 70° zboczenia południowego, zawiera 43 gwiazdy widzialne gołem okiem, między niemi jednę 3 wielkości.

Włócznik, *miecz (Xiphias)*, rodzaj ryb z rodziny wrzecionkowatych (ob.), odznacza się szczęką górną przedłużoną nakształt długiego miecza; zęby żadne lub tylko szczątkowe, ciało wydłużone; płetw brzuchowych nie ma, grzbietnia sierpowata. **W.** *pospolity (X. gladius)*, żyjący w różnych morzach, dochodzi 5 metrów długości i 400

Włócznik.

klg. wagi, wydłużenie mieczowate szczęki zajmuje trzecią część długości ryby i jest powleczone tęgą skórą. Ubarwienie na głowie jest stalowo-błękitne, na grzbiecie fjoletowe, na bokach i brzuchu białawe. Żywi się małemi rybkami, robakami i porostami, napada wszakże i większe ryby, które mieczem swoim przebija. Mięso młodych jest bardzo cenione, a stąd w Kalabrji polują na nie harpunami.

Włóka, polska miara powierzchni ziemi, wynosi obecnie 30 morgów=16,8 hektara (ob. Morg), zresztą w różnych okolicach Polski miała ona dawniej różną wielkość (ob. Polskie wagi i miary).

Włókniak *(fibromat)*, nowotwór złożony jedynie z unaczyniowej tkanki łącznej; odpowiednio do charakteru tej ostatniej rozróżniają się **W.** *miękkie* z luźnej tkanki łącznej, spotykane najczęściej w skórze i w tkance łącznej podskórnej, i **W.** *twarde* z włóknistej tkanki bardzo ścisłej. Włókniaki rozwijają się przedewszystkiem w organach bogatych w tkankę łączną, jak w skórze, pozięzi, okostnej, sutkach, nerkach, występują często w znacznej ilości naraz i łączą się z innemi nowotworami, jak ze śluzakami, tłuszczakami (ob.), wreszcie same ulegają zwyrodnieniu tłuszczowemu lub śluzowemu, zwapnieniu. Leczenie możliwe jest jedynie na drodze operacyjnej.

Włóknik *(fibryna)*, ciało białkowe, które się wydziela ze świeżo wypuszczonej krwi przy jej krzepnięciu; we krwi w stanie gotowym się nie znajduje, powstaje dopiero przez wzajemne współdziałanie na się dwóch rozpuszczonych ciał białkowych, *substancji fibrynoplastycznej* i *fibrynorodnej (fibrynogennej)* pod wpływem wytwarzającego się jedynie na powietrzu fermentu. Substancja fibrynoplastyczna, inaczej zwana *paraglobuliną*, znajduje się w surowicy krwi, substancja fibrynorodna w czerwonych ciałkach krwi. Oba te ciała wypadają z roztworu przy traktowaniu go kwasem octowym, łatwo rozpuszczają się w słabych rozczynach soli kuchennej. Włóknik jest barwy białawej, lepki, po wysuszeniu twardawy, nie rozpuszcza się w wodzie, w słabych rozczynach kwasu solnego lub soli kuchennej; sok żołądkowy trawi go łatwo.

Włókno *(fibra)*, ogólna nazwa elementów nitkowatych, wchodzących w skład tkanek organicznych. **W.** roślinne składają się tylko z szeregu komórek (ob. Łyko, Drzewo), **W.** zwierzęce zaś przedstawia własności dwojakie, stosownie do tego, czy jest włóknem czyli *włóknikiem* mięśni (ob. Mięśnie), czy też włóknikiem krwi (ob. Włóknik).

Włyński Zygmunt Aleksander, wzorowy tłómacz, był nauczycielem gimnazjum, a później akademji krakowskiej, w której 1815 r. otrzymał emeryturę, proboszczem kościoła św. Florjana w Krakowie, † 1831. Przekłady jego są: „Marcina Kromera, biskupa warmińskiego, do króla, panów i rycerstwa polskiego na sejmie warszawskim zgromadzonych list z łacińskiego“ (Kraków, 1768); „Sen na jawie, albo widowisko Stanisława Orzechowskiego“ (tamże, 1767); „Kroniki Stanisława Orzechowskiego“ (tamże, 1767, 2 wyd. Mostowskiego, 1805); „Dzieła w niektórych przedmiotach Stanisława Orzechowskiego,“ tłómaczone z łacińskiego (2 t., Wrocław, 1826).

Wnętrzaki *(Entozoa)*, ogólna nazwa niższych zwierząt, zwłaszcza robaków (ob.), żyjących w jamach ciała lub w miąższu tkanin zwierząt wyższych, powodujących często niebezpieczne choroby, jak tasiemiec (ob.), trychina (ob.), włosogłów (ob.). Niebezpieczeństwo, jakie **W.** sprowadzić mogą, zależy od rodzaju ich i od organu, w którym się

usadowiły; w ogólności nie pociągają za sobą bardzo zgubnych skutków dla organizmu. Niekiedy z przewodu pokarmowego, gdzie najczęściej przebywają, wędrują w inne miejsca, mianowicie do dróg oddechowych i mózgu, a wtedy sprowadzić mogą groźne objawy. Dla wypędzenia **W.** służą specjalne środki przeciwrobaczne (ob. Anthelmintica).

Wnętrzawce, robaki, toż co *strongilidy* (ob.).

Wnętrzności *(viscera, splanchna)*, części ciała człowieka i zwierząt, mieszczące się w trzech głównych jamach, t. j. w jamie czaszkowej, piersiowej i brzusznej. Część jednak anatomji, zajmująca się wnętrznościami, *splanchnologja*, ma zakres bardziej ograniczony, bo badanie mózgowia i mlecza pacierzowego jest przedmiotem neurologji, a sercem zajmuje się angjologja.

Wniebowstąpienia wyspa, ob. Ascension.

Wniebowstąpienie Pańskie. Po upływie 40 dni po swem zmartwychwstaniu Chrystus w obecności 11 apostołów, na górze Oliwnej, wstąpił do nieba, jak o tem opowiada Ewangelja św. Marka (16, 19) i Dzieje Apostolskie (1, 9—11). Na pamiątkę tego obchodzona jest w Kościele chrześcijańskim uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego *(festum Ascensionis Domini)*, przypadająca we 40 dni po zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa. Uroczystość ta, uważana za jedno z czterech świąt głównych, obchodzona jest w kościele wschodnim od czasów Grzegorza Nysseńskiego i Jana Złotoustego, a w kościele zachodnim od czasów św. Augustyna.

Wniebowzięcie jest pierwszem, najuroczystszem ze świąt ustanowionych na cześć Najświętszej Panny, a obchodzonem już było za św. Grzegorza Turaneńskiego. Przedmiotem uroczystości **W.** *(Assumptio)* jest uczczenie błogosławionego zgonu Najśw. Marji Panny, jej zmartwychwstania i tryumfalnego wnijścia do nieba z ciałem i duszą. Marja zasnęła spokojnie w Jeruzalem; dusza jej wstąpiła natychmiast do chwały; apostołowie złożyli jej ciało w grobie, wykutym w skale w Gethsemanji. Kościół wierzy pobożnie, chociaż nie podaje tego jako dogmat wiary, że Marja przebywała w grobie tylko chwil kilka; legenda zaś twierdzi, że gdy św. Tomasz otworzył trumnę, znalazł jedynie szatę dziewiczą prostą i ubogą. Święto **W.** przypada w dniu 15 sierpnia. We Francji było ono obchodzone z największą uroczystością wskutek ślubu Ludwika XIII, który swoje królestwo, rodzinę i własną osobę, podobnie jak król polski Jan Kazimierz, oddał pod opiekę Najświętszej Panny.

Wniosek *(conclusio)*, jest to sąd wyprowadzony z dwu poprzednio utworzonych sądów *(praemissae)*, z któremi razem tworzy tak nazwany (przez Arystotelesa) sylogizm (ob.). Na wnioskowaniu, t. j. wyprowadzaniu **W.** z mniej lub więcej pewnych sądów, polega wszelkie naukowe lub filozoficzne rozumowanie i wszelkie logiczne myślenie.

Ks. K. Wnorowski.

Wnorowski Kazimierz, biskup lubelski, * 1818 r. w Łęczycy, † 1885; kształcił się naprzód w szkole wojewódzkiej w Kielcach, następnie w seminarjum warszawskiem, po którego ukończeniu został profesorem historji Kościoła i języka łacińskiego tamże i na tem stanowisku doczekał się święceń kapłańskich 1841 r. i przeniesiony był do akademji duchownej na profesora umiejętności biblijnych. Obowiązki profesora seminarjum w Kielcach już jako kanonik honorowy objął 1856, w r. 1862 został proboszczem parafji szczanieckiej, następnie dziekanem, 1872 r. regensem seminarjum kieleckiego. Biskupem djecezji lubelskiej prekonizowany 1883 r. Napisał: „O zasadzie i sposobie tłómaczenia Pisma św.“ Przełożył dzieło ks. Frappela „Konferencja o bóstwie Jezusa Chrystusa“ (Warszawa, 1885). Por. Roch Filochowski „Dwaj biskupi: ś. p. Kacper Borowski, biskup płocki, i ś. p. Kazimierz Wnorowski, biskup lubelski“ (Warszawa, 1885).

Wobolnickie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Trockiem, pow. Upickim. Podług spisów podskarbińskich z roku 1766, było w posiadaniu w tym czasie Augusta Moszyńskiego, pułkownika wojsk koronnych, który z niego opłacał kwarty złp. 9,158 gr. 15, a hyberny złp. 2,400. Obejmowało w sobie miasteczko Wobolniki z przyległościami. Na obszarach tego starostwa Lövenhaupt, generał szwedzki za Karola XII, połączył się z wojskiem litewskiem, dowodzonem przez Sapiehę, trzymającego stronę Leszczyńskiego.

Wocheinit, minerał, ob. Bauksyt.

Woda, związek chemiczny wodoru z tlenem, H_2O, powstaje przez połączenie 2 objętości pierwszego z 1 objętością drugiego i zawiera w 100 częściach na wagę 11,11 wodoru i 88,89 tlenu. Tlen i wodór, pomieszane ze sobą, dobrowolnie się nie łączą, zapalone jednak ciałem płonącem lub rozżarzonem, albo też iskrą elektryczną, łączą się z gwałtownym wybuchem, dlatego mieszanina tych gazów w stosunku, w jakim w skład wody wchodzą, nazywa się *mieszaniną piorunującą* albo *gazem piorunującym*. Połączenie to wywołać można też, puszczając gaz piorunujący na gąbkę platynową, która oba gazy pochłania i zwolna się rozgrzewa i rozżarza (ob. Chemiczne krzesiwko). Skład czyli syntezę wody z jej pierwiastków przeprowadził Dumas w r. 1843 przez redukcję tlennika miedzi w prądzie wodoru: Wodór (ob. fig.), wywiązany w przyrządzie A, przechodzi przez szereg rur

B, zgiętych w kształt głoski U, gdzie się oczyszcza i napotyka rozżarzony tlennik miedzi w balonie C; zabiera tam jego tlen i łączy się z nim na wodę, która się skrapla w balonie D, pozostała zaś para, w balonie tym nieskroplona, zostaje pochłonięta w szeregu rur E.—**W.** w przyrodzie nie jest nigdy zupełnie czysta, ale zawiera w sobie rozmaite ciała rozpuszczalne, z któremi zostawała w zetknięciu; od nich oddziela się przez destylację (ob.), przez co otrzymuje się **W.** *destylowana (aqua destillata)*. Czysta **W.** jest bez smaku i woni, w cienkich warstwach bezbarwna, w grubszych okazuje barwę błękitnawą. W temperaturze 0° krzepnie i przechodzi w *lód* (ob.), który krystalizuje w szeregu foremnym; kryształki lodu najlepiej dają się poznać w *śniegu* (ob.). Co do zachowania się względem temperatury **W.** przedstawia osobliwy wyjątek między innemi ciałami; oziębiana aż do +4° C. zmniejsza swą objętość, jak inne ciała, ale niżej

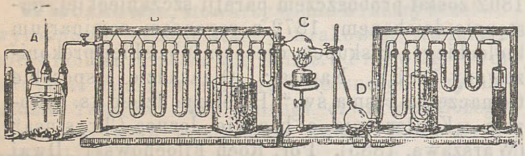

Synteza wody.

tej temperatury następuje znowu powiększanie jej objętości aż do skrzepnięcia w lód (ob. Rozszerzalność). Okoliczność, że **W.** ma największość gęstości przy + 4°, ma nader ważne znaczenie w ogólnem gospodarstwie przyrody. Jeżeli z początkiem chłodnej pory roku oziębia się powierzchnia **W.** w jeziorze lub innym zbiorniku, to **W.** oziębiona, a zatem cięższa, opada na spód, podczas gdy **W.** cieplejsza podnosi się z głębi na wierzch, a po ostygnięciu znowu się obniża; ruch ten **W.** ma miejsce dopóki wszystka nie dojdzie temperatury + 4°; przy dalszem oziębianiu **W.** zimniejsza staje się lżejszą i pozostaje na powierzchni, a woda spodnia jest ochroniona od dalszego stygnięcia. W ten sposób na powierzchni wody powstać może dosyć gruba warstwa lodu, ale w głębi kilku stóp pozostaje woda temperatury + 4°. Gdyby nie ta największość gęstości **W.**, cała jej masa zamieniłaby się w lód, coby koniecznie sprowadziło śmierć żyjących w niej istot. Ciężar jednego centymetra sześciennego wody dystylowanej przy 4° C. przyjęto za jednostkę wag czyli za gram (ob. Metryczne miary). W temperaturze 100° C. pod normalnem ciśnieniem atmosferycznem woda wre, przechodząc w *parę wodną* (ob. Para). Do ogrzania 1 kilograma wody o 1° C potrzeba 1 ciepłostki, gdy podobne ogrzanie rtęci wymaga tylko 0,033 ciepłostki; tak znaczna ciepłojemność wody ma ważny wpływ na warunki klimatyczne (ob. Klimat) i czyni wodę bardzo przydatną do pośrednictwa przy ogrzewaniu (ob. Kaloryfery). — Woda pod względem chemicznym jest ciałem obojętnem, tworzy jednak oznaczone związki, zarówno z kwasami jak i z zasadami, zwane *wodanami (hydratami)*. Pod względem teoretycznym należy do typów chemicznych (ob. Chemja). — **W.** rozpuszcza w sobie bardzo wielką liczbę ciał stałych, cieczy i gazów. O cieczach rozpuszczających się w **W.** mówimy, że się z wodą mieszają, o gazach, że zostają przez **W.** pochłonięte (ob. Pochłanianie). **W.** zawsze zawiera pewną ilość rozpuszczonego powietrza, którem oddychają ryby. Roztwory soli mają wyższy punkt wrzenia niż **W.** czysta, tak np. roztwór nasycony solą kuchenną wre w 108°. Przez oziębienie roztworu nasyconego lub przez odparowanie go ciało rozpuszczone w wodzie opada, często w kryształach. Kryształy te zwykle zawierają pewną ilość wody, zwaną *wodą krystalizacji*, przez utratę której w suchem powietrzu rozpadają się czyli wietrzeją. — Mechaniczne własności **W.** są jej wspólne z innemi cieczami (ob.).— Woda znajduje się w przyrodzie we wszystkich trzech stanach skupienia. W stanie stałym tworzy lodniki (ob.), w ciekłym tworzy źródła (ob.), rzeki (ob.), jeziora (ob.), morza (ob.), w stanie lotnym zawsze się w powietrzu znajduje (ob. Hygrometrja); w związkach chemicznych występuje w wielu minerałach, oraz w roślinach i zwierzętach. Ulatnianie jej z mórz i następny jej spadek w postaci deszczu (ob.) i śniegu (ob.) tworzy istotny jej obieg na ziemi. Działanie jej na skorupę ziemską wywołuje szereg stopniowych przeobrażeń geologicznych. Części składowe, jakie zawiera **W.** źródlana, zależą od natury gruntu, przez który **W.** płynęła; jeżeli zawiera znaczną ilość soli, nazywa się *twardą;* sole te po większej części się wydzielają, tak, że **W.** w rzekach i słodkich jeziorach jest od nich zwykle dosyć wolną i nazywa się *miękką*. Jeżeli zawiera znaczną ilość ciał mineralnych, zowie się *mineralną* (ob. Mineralne wody). Temperatura **W.** studziennej i źródlanej wyrównywa zwykle średniej temperaturze miejsca, lubo często zdarzają się źródła gorące; temperatura **W.** bieżącej jest bardzo zmienna, zależnie od pory roku.—Zanieczyszczenia wody są bardzo rozmaite, częścią organiczne, częścią mineralne. Dobra woda do picia powinna być miernie twardą od węglanu wapnia i małej ilości węglanu magnezu, nadto powinna być dosyć chłodna, zawierać powietrze i kwas węglany. Inne sole wapna i magnezji psują wodę. Ilość rozpuszczonych części stałych w dobrej **W.** do picia wynosi 100 — 300 miligramów na litr, 8 centymetrów sześciennych tlenu i 17 azotu; ilość kwasu węglanego jest bardzo różną. Wody zbyt twarde są do większej części celów technicznych zgoła nieprzydatne. Dla użycia wody twardej do prania dodaje się nieco sody, zresztą do zastosowania jej do różnych celów znane są właściwe sposoby. Jeżeli idzie o oddzielenie części rozpuszczonych, trzeba **W.** przedestylować (ob. Destylacja), do oczyszczenia jej od zawieszonych w niej cząstek stałych wystarcza cedzenie czyli filtrowa-

nie (ob.). Woda morska tylko przez destylację może się stać zdatną do picia, zadanie to jednak nie jest należycie dotąd rozstrzygniętem; najlepszy przyrząd do tego ostatniego celu służący jest Galléego i Mazeline'a. Do przechowywania wody nadają się najlepiej naczynia żelazne.—Woda w starożytności uważana była za jeden z czterech żywiołów czyli elementów; skład jej chemiczny poznany został dopiero przez Cavendisha, oraz Lavoisiera w 1781. Por. Tyndall „Woda“ (przekład polski Jurkiewicza, Warszawa, 1875); Dove „Der Kreislauf des Wassers“ (1866); Bolley „Die chemische Technologie des Wassers“ (1862); Tiemann i Gärtner „Handbuch der Untersuchung des Wassers“ (4 wyd., 1895); Guichard „L'eau dans l'industrie“ (1894).

Woda, nazwa różnych roztworów, w ogólności silnie rozcieńczonych, używanych w medycynie i technice. **W.** *amonjakalna*, ob. Amonjak, **W.** *aromatyczna*, ob. Eteryczne wody i Olejki lotne, **W.** *gulardowa*, ob. Gulardowa woda, **W.** *Javelle'ä*, ob. Eau de Javelle, **W.** *krystalizacji*, ob. Kryształ, **W.** *królewska*, ob. Królewska woda, **W.** *mineralna*, *siarczana*, *sodowa*, *żelazista*, ob. Mineralne wody, **W.** *wapienna*, ob. Wapń. Ob. też Aqua.

Woda utleniona czyli *nadtlenek wodoru*, H_2O_2, związek chemiczny wodoru i tlenu, zawierający 1 atom tlenu więcej niż woda, otrzymuje się działaniem zimnego i rozcieńczonego kwasu solnego na nadtlennik baru lub manganu. W małej ilości powstaje przy utlenianiu fosforu w wilgotnem powietrzu, przy elektrolizie wody i in. Woda deszczowa zawiera jej 0,5 do 1 mg. w litrze. Jest to ciecz, dająca się zagęścić do c. wł. 1,45, ma woń właściwą, smak ściągająco gorzki. Jest silnie utleniająca (niszczy skórę), przy ogrzewaniu się rozkłada, uwalniając połowę tlenu, który uchodzi po części w stanie ozonu (ob.). Silne jej własności Utleniające nadają jest zdolność bielenia wielu barwników, włosy farbuje na kolor popielato-jasny. Używa się do bielenia kości słoniowej, kości, piór, tkanin, do restaurowania starych obrazów olejnych, jako środek odwaniający i in. Odkrytą została w r. 1818 przez Thénarda.

Wodan, *wodzian*, ob. Woda.

Wodan, jest dolno-niemiecka, jak *Wuotan* górno-niemiecka nazwa tego bożka, którego Skandynawy *Odinem* nazywali. Czczony u wielu germańskich plemion jako najwyższe, wszechpotężne bóstwo, był on władzą wszelkich powietrznych i atmosferycznych zjawisk, przejeżdżał się burzą po świecie w orszaku poległych w boju wojowników (Einherjern) i walkyriów, których rumaki z grzyw swoich spuszczały rosę i strony na niwy użyźniając niemi takowe. Żoną jego była bogini Freja.

Wodany węgla, *węglowodany*, grupa związków organicznych, bezazotowych, w których stosunek wodoru do tlenu jest takiż sam, jak w wodzie, a z których najważniejsze zawierają w cząsteczce 6, albo liczbę względem 6 wielokrotną atomów węgla. Poznano jednak w ostatnich czasach związki, mające wszelkie własności węglowodanów, a zawierające 3, 4, 5 atomów węgla; z drugiej strony ramnoza, która niewątpliwie do węglowodanów należy, ma skład $C_6H_{12}O_5$, okazuje zatem inny stosunek wodoru do tlenu. Ogólną więc cechę grupy stanowią pewne wspólne własności chemiczne. Najważniejsze **W.** są glukozy (glukoza, lewuloza), sacharozy (sacharoza, laktoza), wreszcie dekstryny, gumy, mączka i celuloza, które powstają ze zgęszczenia pewnej liczby cząsteczek glukozy.—**W.** mają nader ważne znaczenie w życiu roślin i zwierząt. Rośliny podczas najwyższej swej działalności asymilacyjnej wytwarzają ilość ich znacznie większą nad chwilową potrzebę i nadmiar ich przechowywają na potrzebę późniejszą, gdy je zużywają na wytwarzanie nowych organów. W ciele zwierząt natomiast występują w ilości niewielkiej; najwięcej zawiera ich wątroba (glikogen) i mleko (cukier mleczny). Jako materjały pokarmowe mają w ogólności ważne znaczenie. Por. Tollens „Handbuch der Kohlehydrate“ (1889).

Wodehouse, okrąg w angielskiej kolonji Przylądkowej w Afryce płd., we wschodniej jej części, obejmuje 5,439 klm. kw. z 30,000 miesz., w tej liczbie 6,000 białych. Ma bogate pokłady węgla. Miastem głównem jest Dortrecht, z 1,000 miesz.

Wodena, miasto w tureckim wilajecie Salonickim, położone u stóp i na szczycie skały, z której rzuca się dopływ prawy rzeki Mavroneri (Karasmak), jest siedliskiem biskupa greckiego, ma fabryki tytuniu, tkalnie wełniane i bawełniane, handel owocami, 14,000 miesz., głównie Bułgarów. Jest to starożytna Edessa.

Wodewil (franc. *Vaudeville*), narodowy, nawskroś francuski rodzaj drobniejszych komedji, w których djalog przeplatany jest piosenkami. Początkowo był **W.** przez długi przeciąg czasu satyryczną pieśnią uliczną, poematem okolicznościowym, piosnką (*chanson*), w której lud uciśniony mścił się na ministrach i metresach królewskich. Nazwa **W.** powstała z *Val de Vire*, t. j. dolina Vire w niższej Normandji, gdzie Olivier Basselin w XIV w. takie układał pieśni. Później, gdy we Francji obok tragedji, komedji i opery poważnej rozwinął się podrzędny rodzaj widowisk scenicznych; powstały wesołe, dowcipne krotochwile (w których niezbyt ściśle przestrzegano zasad sztuki dramatycznej) i nazywano je **W.** W 1790 założono specjalny dla tych widowisk teatr. Najpłodniejszym i najsłynniejszym autorem **W.** był Scribe.

Wodło, jezioro w Rosji, w północnej części powiatu Pudoskiego gubernji Ołonieckiej, ma 40 wiorst długości i około 20 szerokości, z głębokością do 20 sążni; obfituje w ryby. Znajdują się na niem 22 wyspy, mieszczące na sobie

sioła i wsie; na jednej z nich leży monaster św. Eljasza.

Wodna kąpiel, w technice chemicznej, ob. Kąpiel.

Wodna kuracja, ob. Hydroterapja.

Wodna kurka, ob. Chróściel.

Wodna lilja, ob. Grzybień.

Wodna pchła, ob. Daphnia.

Wodna pompa powietrzna, ob. Aspirator.

Wodna puchlina, nagromadzenie płynu surowiczego w jamach ciała, powstaje w tych samych warunkach, co i *obrzęk* (ob.), lub jest następstwem zapalenia. Stosownie do siedliska swego rozmaite przedstawia objawy. Miejscem jej może być jama opłucnej (ob. Hydrothorax), osierdzie (ob. Hydropericardium), osłony mózgu (ob. Hydrocephalus), lub rdzenia kręgowego (ob. Hydrorhachis), jamy stawów (ob. Hydrarthron), otrzewna (ob. Ascites), worek jądrowy (ob. Hydrocoele), nerki (ob. Hydronephrosis).

Wodna rzeżucha, ob. Rukiew.

Wodna salamandra, ob. Tryton.

Wodna strzała, ob. Uszyca.

Wodna śruba, toż co śruba Archimedesa, ob. Śruba.

Wodna trąba, ob. Trąba.

Wodna waga, ob. Libella.

Wodna zaraza, roślina, ob. Elodea.

Wodne chrabąszcze (*Dyticidae*), ob. Pływak.

Wodne drogi, *komunikacje wodne*, ob. Rzeki i Kanały.

Wodne farby, ob. Farby.

Wodne koła, ob. Koła wodne.

Wodne miny, ob. Torpedy.

Wodne motory, *motory hydrauliczne*, machiny służące do zużytkowania energji spadków wody, jak koła wodne i turbiny, a w szczególności przyrządy zbudowane na wzór machin parowych, złożone z walca, w którym tłok przez ciśnienie wody przesuwa się w jednę i drugą stronę. Pierwsze próby budowy takich motorów dokonane były w połowie ośmnastego wieku; dawniejsze te machiny nie miały kół rozpędowych, działały nader powolnie i używane były głównie do usuwania wody z kopalń; większą prędkość nadał im Roux przez

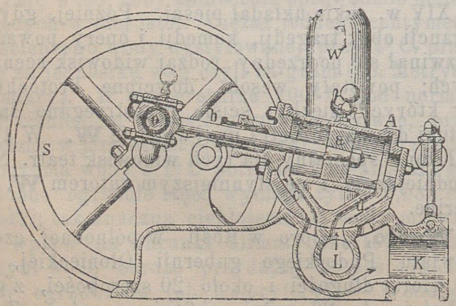

Motor wodny Schmidta.

ulepszenie sposobu doprowadzania wody. Dopiero wszakże w czasach nowszych zdołano je tak udoskonalić, że stosowane być mogą w drobnym przemyśle, posługując się wodą dostarczaną przez wodociągi. Najbardziej rozpowszechniony jest *motor Schmidta* przedstawiony w przecięciu na załączonej fig. W walcu A przesuwa się tłok *a* w jednę i drugą stronę działaniem wody, która z rury wodociągowej L przepływa naprzemian przez przewody *c* i *d*, w odwrotnej zaś kolei odpływa temiż przewodami przez kanał K. Pręt tłoka *b* działa na korbę *o* połączoną z kołem rozpędowem S, skąd powstaje ruch obrotowy, który się zarazem udziela walcowi A; walec ten ulega zatem wahaniom dokoła osi poziomej, skutkiem czego przewody *c* i *d* przybywają kolejno przed L i K, woda tedy przechodzi kolejno na obie strony tłoka. Powietrze wypełniające zbiornik przebieg ten wody reguluje. Por. Musil „Motoren für Gewerbe und Industrie“ (3 wyd., 1897).

Wodne nici, ob. Wodorosty.

Wodne panny, ob. Ważki.

Wodne szkło, krzemian alkaliczny, w wodzie rozpuszczalny, który daje się otrzymywać tak drogą suchą, t. j. przez stopienie, jako też drogą mokrą. Rozróżnia się potażowe i sodowe. **W. s.** *potażowe* otrzymuje się przez stopienie 45 części czystego piasku kwarcowego, 30 cz. potażu, 3 cz. proszku węglowego, i przez rozpuszczenie masy stopionej i sproszkowanej w wodzie wrzącej.— **W. s.** *sodowe* otrzymuje się z 45 cz. piasku kwarcowego, 23 cz. wyżarzonej sody, 3 cz. węgla, albo taniej ze 100 cz. piasku, 60 cz. wyżarzonej soli glauberskiej i 15—20 cz. węgla; można je też otrzymać przez rozpuszczenie sproszkowanego krzemienia w stężonym ługu sodowym w kotłach żelaznych, pod ciśnieniem 7—8 atmosfer.—**W. s.** tworzy masę szklistą, bezbarwną lub słabo zabarwioną, z wodą wrzącą wydaje roztwór syrupowaty, oddziaływający alkalicznie.—W przemyśle ma liczne i ważne zastosowania. Powłoka jego na drzewie, płótnie, papierze i t. p. chroni materjały te od spalenia, chroni też drzewo od grzybów i robactwa. Ważną jest jego własność sklejania i łączenia, służy przeto do połączenia rozdzielonych części przedmiotów, do nadania zbitości luźnym masom i t. p. Kreda z roztworem szkła wodnego wydaje masę bardzo zbitą, która po wysuszeniu nabiera twardości marmuru. Używa się dalej do powlekania murów, na wyrób sztucznych kamieni i przy fabrykacji wapna hydraulicznego; nadaje się jako kit do kamieni, szkła i porcelany. O zastosowaniu jego w malarstwie, ob. Stereochromja. Odkryte zostało 1818 przez Fuchsa. Por. Creutzberg „Praktische Anleitung zum Gebrauch des Wasserglases“ (1864); Zwick „Das Wasserglas“ (1877); Bernhard „Das Wasserglas“ (1893).

Wodne znaki (*filigramy*), w papierze, rysunki mocniej niż inne miejsca przeświecające i dające się widzieć dokładniej, jeżeli się je rozpatruje

w świetle przechodzącem. Znaki te stąd pochodzą, że papier w miejscach przez nie zajętych jest cieńszy niż w innych. W papierze czerpanym ręcznemi formami występują wskutek tego, że na tkance drucianej formy umieszczają się odpowiednie rysunki lub napisy, wykonane sposobem płaskorzeźby z drutu lub na blasze. Na papierze zaś maszynowym daje się te znaki umieszczając odpowiednie figury z drutu na walcu pod którym papier zupełnie jeszcze świeży i wilgotny przechodzi, a przez co znaki na papierze się wyciskają. Por. Midoux i Matton „Étude sur le filigranes des papiers“ (1868).

Wodnian, *wodzian*, toż co *wodan* (ob. Woda).

Wodnica, ob. Tasiemiec i Wrzecznik.

Wodnice, *Wodniki*, w podaniach ludowych widma, duchy, zamieszkujące dna rzek i jezior.

Wodnik *(Aquarius, Amphora, Ganymedes)*, gwiazdozbiór zwierzyńcowy, między 308° a 357° wzniesienia prostego, oraz między 2° zboczenia płn. i 26° południowego, zawiera 276 gwiazd aż do 7 wielkości, a między niemi 3 trzeciej wielkości. Jako znak zwierzyńca jest jedenasty, a nazwa jego pochodzi zapewne od obfitych deszczów, jakie w krajach południowych panują w czasie, gdy słońce w znaku tym na ekliptyce się znajduje. Przedstawia się na kartach w postaci człowieka, wylewającego z dzbana wodę, która przez kilka gwiazd dochodzi do gwiazdozbioru Wieloryba.

Wodnik, ptak, ob. Chróściel.

Wodny błękit, ob. Anilinowy błękit.

Wodny dział, ob. Rzeki.

Wodny gaz, *gaz hygrokarbonowy*, palna mieszanina gazowa, otrzymywana działaniem pary wodnej na węgiel rozżarzony, składa się z jednakich objętości tlenku węgla i wodoru. Ma ważne znaczanie jako materjał ogrzewający, a po nawęgleniu go czyli karboryzacji olejem skalnym może być też użyty jako materjał oświetlający. Ponieważ materjały opałowe małej wartości łatwo dają się na gaz wodny zamieniać, daje to możność zasilania gazem palnym miejscowości oddalonych od kopalń. Z powodu znacznej ilości ciepła wywiązującej się przy spalaniu wodoru, oraz dla szybkiego spalania się, pozwala osiągnąć wysoką temperaturę, a z tego względu jest bardzo pożyteczny do wielu celów technicznych. Znaczna zawartość tlenku węgla sprowadza wprawdzie niebezpieczeństwo stosowania tego gazu, może to jednak być usunięte przez dodatek merkaptanu etylowego. Gaz wodny używany jest zwłaszcza w Ameryce, a na rozpowszechnienie go wpłynęła udoskonalona metoda otrzymywania go, podana przez Tessié de Motay, według której węgiel zapala się w generatorach, a gdy temperatura dochodzi do 1200° przepuszcza się przez nie strumień pary wodnej. Znaczna część miast amerykańskich używa gazu wodnego jako środka oświetlającego. W Europie zwrócono uwagę na **W. g.** dopiero około 1880.—*Gaz podwodny* czyli *gaz Dowsona* jest to mieszanina gazowa, otrzymywana przez przeprowadzanie powietrza z parą wodną nad węglem rozżarzonym; najlepiej służy do tego koks, nadaje się jednak też węgiel brunatny i torf. Gaz ten zawiera 18 proc. wodoru, 25 tlenku węgla, 6 kwasu węglanego i 50 azotu; używa się do zasilania motorów gazowych, do ogrzewania, lutowania i gotowania. Por. Strache „Das Wassergas, seine Herstellung und Verwendbarkeit“ (2 wyd., 1896).

Wodny kasztan, toż co *orzech wodny*, ob. Kotewka.

Wodny koper, ob. Gałucha.

Wodny młot, ob. Wrzenie.

Wodny orzech, ob. Kotewka.

Wodny pieprz, ob. Rdest.

Wodny szafir, ob. Kordjeryt.

Wodny wąż, gwiazdozbiór, ob. Hydra.

Wodny wąż, ob. Wąż wodny i Węże.

Wodny zegar, ob. Klepsydra.

Wodociągi, urządzenia służące do zaopatrywania miast w dobrą, czystą wodę. **W.** były już na wielką skalę budowane przez starożytnych; najdawniejsze przypisywane są Ramzesowi, Semiramidzie, Salomonowi; istniały też **W.** w Grecji; najliczniejsze były w państwie Rzymskiem, zwane *akwadukty (aquaeductus)*. Najwspanialsze urządzenia tego rodzaju posiadał sam Rzym. Były to w ogólności kanały kryte, nad ziemią prowadzone i wyjątkowo tylko była woda prowadzoną za pomocą rur podziemnych. Największy z 14 podobno **W.** rzymskich zbudowany był przez Agryppę, długi na 14,105 kroków rzymskich, na 700 łukach wsparty. **W.** rzymskie tak były wielkie, że trzy tylko z nich, naprawione, zaopatrują całe miasto obecnie w wodę (ob. Rzym, str. 221). W wiekach średnich zaniechano budowy wodociągów i poprzestawano na studniach w obrębie murów miejskich, dopiero w wieku XIX powstały nowe **W.**, w których wszakże woda rozprowadza się za pomocą rur podziemnych, niektóre tylko miasta otrzymują ją za pomocą akwaduktów.—Rury do rozprowadzania wody wyrabiają się z różnych materjałów. Rury drewniane używają się głównie w salinach, gdzie mogą dotrwać 30 lat, przy wodzie zwykłej trwają do lat 12; spajają się silnemi żelaznemi obręczami. Rury gliniane robią się na wzór drenowych, ale nie są korzystne; w Ameryce używają się rury szklane wylane asfaltem. W Dreźnie, Pradze i in. używane są rury kamienne. Na wielkie kalibry używają się wyłącznie rury żelazne, które średnio wyrabiać można w długości 4 m., połączenie następuje przez rozszerzenie ich w jednym końcu i wypełnienie miejsca osady klinami drewnianemi lub smołowanemi sznurami, lub też zalanie kitem; można je też zbijać obręczami mosiężnemi lub ołowianemi (ob. Rury). Rury ołowiane używają się tylko niewielkich kalibrów, ale są szkodliwe z powodu rozpuszczalności ołowiu; cynowe są lepsze, ale droższe. Rury gutaperkowe używają się głów-

nie w zakładach technicznych.—Większe miasta rzadko mają w pobliżu czystą wodę źródlaną, woda rzeczna zwykle musi być najpierw oczyszczona przez przepuszczenie jej przez wielkie filtry, w których przechodzi przez piasek rozmaitej grubości, gdzie pozostawia nieczystości. Jeżeli woda otrzymuje się ze źródeł, należy ją najpierw gromadzić w studniach, gdzieby ochronioną była od zamarzania, zatem w głębokości około 2 metrów; w ten sam sposób korzystać można z wody podskórnej, która się zbiera w płytkich studniach, o ścianach z muru dziurkowatego; budują się też studnie o ścianach podwójnych, których odstęp wypełnia się piaskiem i żwirem, działają więc już jako filtry. Jeżeli woda pochodzi z rzek, należy ją czerpać z miejsca położonego powyżej miasta; siatka powstrzymuje ryby i większe bryły przez wodę unoszone. Podobnież czerpać można wodę z jezior, z miejsc dostatecznie oddalonych od brzegów i dosyć głębokich, ale przynajmniej na 1 metr nad dno wzniesionych. W miejsca te zapuszczają się rury zgięte ku górze i otoczone skrzynią dziurkowatą *(smok)*. Stąd działaniem pomp woda dla oczyszczenia prowadzi się do filtrów (ob.), a dalej do rezerwoaru czyli zbiornika murowanego, który winien być umieszczony w znacznem wyniesieniu, by samo ciśnienie wody, na zasadzie naczyń połączonych (ob. Ciecze), wystarczało do rozprowadzenia jej po mieście; w braku takiego wyniesienia naturalnego buduje się zbiornik żelazny na wyniesieniu sztucznem, albo też zbiornik pozostaje na dole, ale woda przed zapuszczeniem jej do rozgałęzienia rur miejskich działaniem pomp wtłacza się do wysokiej rury, kształtu Ω, tak, że spływa z wysokości dostatecznej. Wysokość takiej *wieży ciśnień* wynosić winna w ogólności 10 m. więcej ponad wysokość podłogi najwyższego piętra w mieście. W Warszawie wodociągi dawniejsze miały zbiornik na wyniesieniu w ogrodzie Saskim; w nowych wieża ciśnień na Koszykach ma urządzenie ostatnio wskazane.—Ilość wody zużytej oznacza się za pomocą *wodomiarów*, w których woda przepływająca uderza o skrzydła koła i wprawia je w obrót, a liczbę obrotów podaje skazówka na tarczy, jak w zegarach. Zużycie wody w różnych miastach jest bardzo różne, najczęściej wynosi 40—60 litrów na osobę dziennie, w niektórych miastach przechodzi 100 litrów; w Anglji, a zwłaszcza w Ameryce jest znacznie większe, aniżeli w Europie. Por. Lueger „Die Wasserversorgung der Städte“ (1890—92); Humber „Water supply of cities and towns“ (1876); J. Majewski „Pogląd na wodociągi w Warszawie“ (*Dziennik politechniczny*, 1862); Lindley „Projekt kanalizacji i wodociągu miasta Warszawy“ (1895), oraz „Opis urządzeń wodociągowych i kanalizacyjnych Warszawy“ (1895).

Wodomiar, ob. Wodociągi.

Wodopójki, pająki, ob. Roztocze.

Wodorne kwasy, ob. Kwasy.

Wodorosty, *glony* (*Algae*), grupa roślin zarodnikowych, obejmująca rośliny organizacji najprostszej, rosnące na kamieniach, drzewach, ziemi, ale zawsze w wilgotnem powietrzu, albo wprost w wodzie, po której albo pływają, albo tkwią w gruncie za pomocą korzonków; w komórkach ich mieści się zieleń roślinna lub inne barwniki, jak żółta *fikoksantyna* i niebieski *fikocjan*, i mączka, ściany ich komórek zawierają krzemionkę lub sole wapienne. Wejrzenie ich i wielkość nader są rozmaite, niektóre utworzone są z jednej, mikroskopowej komórki, inne tworzą formy krążkowe lub warstwy, albo też nitkowate szeregi komórek, inne znów są rozgałęzione; niekiedy dochodzą wielkości olbrzymiej, do 1,000 i więcej stóp.—Rozradzanie się **W.** nie dosyć jest zbadane; niektóre mnożą się przez dzielenie, albo też przez oddzielanie się komórek, które się w osobne rozwijają rośliny. Nader częsty sposób rozradzania się jest za pomocą *zwierzozarodników (zoosporae)*; są to zawartości komórek, które wydobywają się z komórek macierzystych (*zoosporangia, zalążniczki*), opatrzone krótkiemi rzęsami; za pomocą tych rzęsów zwierzozarodnik odbywa przez pewien czas ruchy wirowe, poczem zatrzymuje się, pokrywa się błoną komórkową; czas i szybkość tego ruchu są różne, trwa on kilka minut albo kilka godzin; układ i liczba rzęs u różnych **W.** jest różny. W skutek tego ruchu zarodnik dostawać się może w miejsce przyjazne do dalszego rozwoju. Obok tego rozradzania bezpłciowego istnieje też i płciowe, dokonywane przez zetknięcie się zwierzozarodników, albo przez złączenie się ich za pomocą wypustków dwu komórek, których zawartość się wtedy zlewa i wydaje jeden zarodnik, tak zwany *jarzmozarodnik (zygospora)*, który po kilkomiesięcznym spoczynku zaczyna kiełkować. U innych znów obie komórki łączące się są odmienne, wtedy zapładniająca nazywa się *zwierzopyłkiem (spermatozoidia)*, a zapładniana *jamką* lub *pęcherzykiem zarodkowym (spora)*; jamka zapłodniona rozwija się, pokrywa nową błonką i tworzy *jajozarodnik (oospora)*; formy tego tworzenia bardzo są zresztą rozmaite.—**W.** nie są istotnemi pasożytami i do rozwoju swego potrzebują zawsze wody i światła. Najobficiej występują **W.** w okolicach umiarkowanych, ku biegunom i ku równikowi wegetacja ich słabnie; w niektórych miejscach tworzą istne lasy podwodne.—Niektóre służą na pokarm w okolicach nadmorskich, a większe **W.** morskie czyli *morszczyny* używają się na paszę dla zwierząt. **W.** zatrzymują w sobie jod wody morskiej, skąd on łatwo daje się otrzymywać, a popiół ich pod nazwą *kelp* lub *warek* używał się do fabrykacji sody (ob. Sód). — Podział **W.** przedstawia dosyć trudności i nie jest stanowczo przeprowadzony; zwykle przyjmują się następne grupy: *Szuwary* (ob.) *Krasnorosty* (*Florideae, Rhodophyceae*), podobne do nich, ale barwy głównie czerwonej, prze-

bywają także głównie w morzach; należy to *Sphaerococcus* (ob.), *Błonice* czyli *watki (Ulveae)*, błoniaste, płaskie lub rurkowate, zielone, rzadziej czerwone, *Koralowate (Coralineae)*, prętowate lub słupowate, rozgałęzione; z błoną twardą, zawierającą wapno, niektóre rodzaje pozostawiają całe ławice wapienne, jak *Nullipora* na wyspie Busi w Dalmacji. *Zielenice (Chlorophyceae)* zawierają

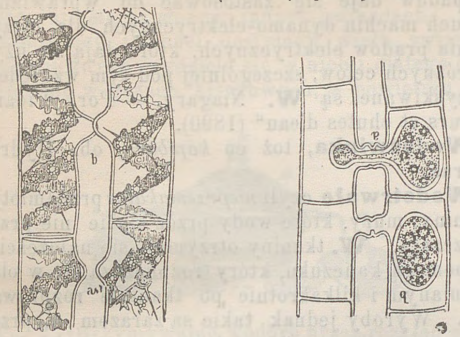

Fig. 1. Spirogyra.

zieleń jako jedyny barwnik i obejmują liczne rodziny, jak: *Sprzężnice (Conjugutae)*, tak zwane stąd, że rozmnażają się przez łączenie czyli sprzęganie za pomocą wyrostków (np. w rodzaju *Spirogyra, a, b*, fig. 1); podobnież rozmnażają się *Desmidiaceae*, często mające formy ozdobne (fig. 2); tu też należą *nici wodne (Confervae)*, postaci nici utworzonych z zestawionych komórek, stąd stawowatych, rozmnażają się bądź przez sprzęganie, bądź za pośrednictwem zarodników ruchomych (*a*, fig. 3) w rodzaju *Oedogonium*. Do zielenic należy też *toczek* (ob.

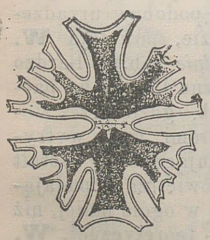

Fig. 2. Euastrum.

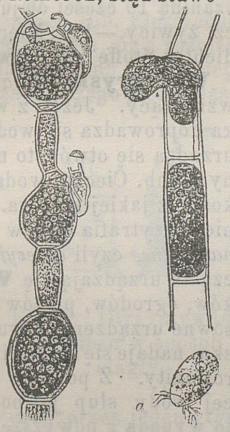

Fig. 3. Oedogonium.

Volvox). *Sinorosty, galaretnice (Nostochinae, Cyanophyceae)*, masy galaretowate; utworzone z kulek lub nici, jak trzęsidło (ob.); *Diatomeae*, (ob. *Okrzemki*), *Ramienice* (ob. *Characeae*). — Rośliny najprostszej organizacji, jak *Bacillaria* i *Protococcaceae*, zaliczane dawniej do **W.**, obecnie się od nich zwykle odłączają i zaliczają do bakterji (ob.).—Por. Agardh „Species, genera et orgines algarum“ (3 t., 1848—80), Kützing „Tabulae phycologicae“ (19 t., 1846 — 71); De Toni „Sylloge algarum“ (2 t., 1892), Cybulski „Flora algologiczna okolic Warszawy“ (*Pam. Fiz.*“ t. III).

Wodoród, ob. Wodór.

Wodoskaz, przyrząd wskazujący wysokość wody w naczyniu, którego wnętrze jest niedostępne, zwłaszcza w kotłach parowych. Najczęściej jest to rura szklana A (fig. 1), z kotłem połączona za pośrednictwem dwóch rur bocznych C i B, z których pierwsza dochodzi do części kotła M, napełnionej wodą, a druga do przestrzeni L, zajętej przez parę, woda więc w rurze dochodzi do tej samej wysokości, co w kotle. Przez pociągnięcie pręta H zamykają się kurki F i G, przerywa się zatem połączenie rury z kotłem; po usunięciu zatyczek S i T można rury boczne drutem oczyszczać. Pomiędzy rurą A a kotłem znajduje się jeszcze rura E, posiadająca trzy boczne otwory, K_1, K_2 i K_3, zamknięte kurkami, tak rozłożone, że K_1 znajduje się po nad najwyższym dozwolonym stanem wody, K_3 pod najniższym dozwolonym jej stanem, a K_2 w wysokości stanu normalnego. Przy należytym zatem biegu kotła za otwarciem

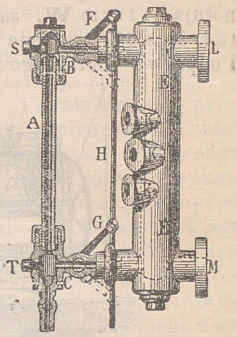

Fig. 1. Wodoskaz kotła parowego.

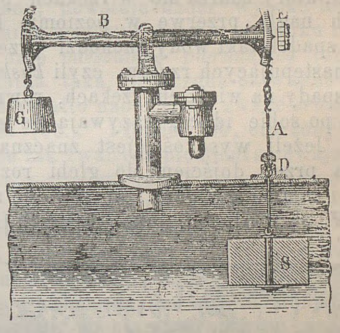

Fig. 2. Pływak.

kranu powinna z K_1 wytryskać zawsze para, z K_3 woda, a z K_2 woda lub para. W ten sposób kocioł daje się dobrze kontrolować.—Innego rodzaju **W.** składa się z pływaka S (fig. 2), który ciężarem G za pośrednictwem drążka H i drutu A, przechodzącego przez zatyczkę D, tak jest zrównoważony, że pływa po wodzie C w kotle; w ten sposób każdy ruch pływaka przenosi się na drążek i daje się odczytać na skali E.—*Wodoskazami* nazywają się też przyrządy wskazujące wysokość wedy w rzekach i morzach. Są to bądź prę-

ty drewniane lub żelazne, opatrzone podziałką, na której każdochwilowy stan wody odczytuje się bezpośrednio, bądź też przyrządy samopiszące, które automatycznie stan wody wsposób ciągły notują. Takie **W.** *samopisz̨ące* czyli *maregrafy* (fig. 3) służą głównie do notowania przypływu i odpływu morskiego i umieszczają się w studni

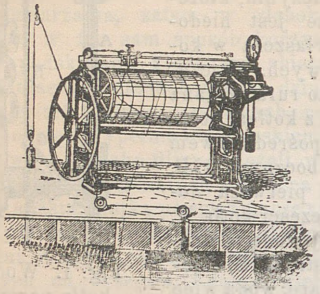

Fig. 3. Maregraf.

komunikującej z morzem; pływak unoszący się na bowierzchni wody w studni przenosi ruch swój na ołówek, który kreśli linję krzywą na walcu, podobnie jak w innych tego rodzaju przyrządach (ob. Samopiszące przyrządy). Reitz w Hamburgu zbudował przyrząd, który nadto podaje stan średni wysokość wody na morzu. Do podobnego celu służy też *medimaremetr* Lallemanda.

Wodospad, spadek wody różnej wysokości i objętości, który zdarza się w rzekach przedstawiających nagłą przerwę w poziomie łożyska. Niekiedy spadek taki wody zachodzi przez kilka po sobie następujących rzutów, czyli *kaskad*; niżkie wodospady na wielkich rzekach, również kilkakrotnie po sobie idące, nazywają się też kataraktami. Jeżeli wysokość jest znaczna, woda spadająca przed dojściem do głębi rozbija się w krople i zamienia w parę. W Europie najpiękniejsze **W.** są w Alpach, jak Giessbach (300 m.),

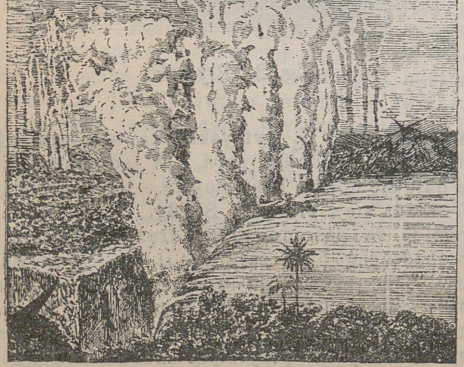

Wodospad Zambezi.

Staubbach (287 m.), i in., oraz w Norwegji i we Włoszech, jak Feverone (96 m.). W Tatrach **W.** są nieliczne i niewielkie, jak Siklawa i **W.** Mickiewicza. W Ameryce najsłynniejsze **W.** przedstawia rzeka Niagara. W Afryce **W.** Wiktorja na rzece Zambezi. Często urządzają się też **W.** sztuczne, zwane zwykle *kaskadami*. Energja wodospadów daje się zastosować do wprawiania w ruch machin dynamo-elektrycznych dla otrzymania prądów elektrycznych, które dają się użyć do różnych celów; szczególniej pod tym względem wyzyskiwane są **W.** Niagary. — Por. Picard „Cours et chutes d'eau“ (1890).

Wodoświnka, toż co *kapibara*, ob. Hydrochorus.

Wodotrwałe czyli *nieprzemakalne* przedmioty, tkaniny, mury, które wody przez siebie nie przepuszczają. **W.** tkaniny otrzymują się najczęściej za pomocą kauczuku, który rozpuszcza się w oleju lnianym i kilkakrotnie po tkaninie rozprowadza. Wyroby jednak takie są zarazem nieprzepuszczalne dla powietrza i dlatego na odzież się nie nadają. Tkaniny bawełniane czynią się też **W.** przez wytrawienie w roztworze ałunu i cukru ołowianego; wełniane gotują się z roztworem ałunu i mydłem sodowem. Polecono też w tym celu parafinę (ob.). Skóra staje się nieprzemakalną przez napojenie tłuszczem, a kapelusze pilśniowe przez zesztywnienie ich roztworem szelaku w boraksie. Murom nadaje się nieprzemakalność za pomocą cementu, albo powlekają się na gorąco mięszaniną 10 części oleju lnianego, 1 cz. glejty i 20 cz. żywicy.—Por. Mierziński „Herstellung wasserdichter Stoffe und Gewebe“ (1897).

Wodotrysk, *fontanna*, słup wody w górę się wznoszący. Jeżeli z wysoko położonego zbiornika doprowadza się wodę do miejsca niższego, gdzie urządza się otwór, to na zasadzie naczyń połączonych (ob. Ciecze) woda wznosi się do tejże wysokości, z jakiej spływa. Jeżeli podobne urządzenie przytrafia się w przyrodzie, powstają **W.** *naturalne*, czyli *artezyjskie studnie* (ob.).—Bardzo często urządzają się **W.** sztuczne dla ozdoby parków, ogrodów, placów miejskich, gdzie przez stosowne urządzenie otworów, któremi woda wytryska, nadaje się słupowi wytryskującej wody kształt rozmaity. Z powodu oporu powietrza i opadającej wody słup jej podnosi się w ogóle mniej, niż to wypada z powyższej zasady teoretycznej. **W.** z otworów okrągłych biją wyżej niż z kwadratowych lub innych. **W.** w Sydenham ma wysokość 85 m., w St. Cloud 42 m., w Sanssouci 39 m., w Wiedniu 30 m., w Wersalu 24 m.—Do podnoszenia wody użyć też można zagęszczonego powietrza, według zasady *wytrysku Herona* (ob. Herona bania), albo też prężności pary. Urządzają się też **W.** zwane *kalospintechromokrene*, tak oświetlone, że wytrysk wody wydaje się płomienistym (ob. Swiecący wodotrysk).

Wodowstręt, ob. Wścieklizna.

Wodożółw, ob. Żółwie.

Wodór, *wodoród, wód, lżeń (Hydrogenium)*, *H*, pierwiastek chemiczny, znajduje się w przyrodzie w nader znacznej ilości, wchodząc w skład wody (która go zawiera 11,13 proc), dalej amonjaku, licznych węglowodorów i wszystkich ciał organicznych. W stanie wolnym występuje w atmosferze w stosunku 1,5 na 10,000 objętości; obficie znajduje się na słońcu i innych gwiazdach. Przy fermentacji i suchej destylacji wielu związków organicznych wydziela się z nich i dlatego znajduje się w gazach kiszkowych, w powietrzu wy-

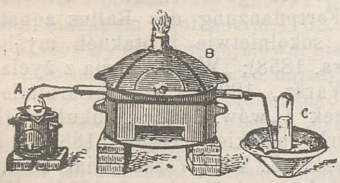

Fig. 1. Otrzymywanie wodoru przez rozkład wody.

dychanem, w gazie oświetlającym. **W.** Otrzymuje się przez rozkład wody, działaniem sodu metalicznego albo żelaza, w stanie rozżarzonym, które zatrzymują tlen a wodór uwalniają; para wodna, wywiązująca się w retorcie A (fig. 1), przechodzi przez rurę porcelanową, zawierającą opiłki żelazne i umieszczoną w piecu B, a wywiązujący się wodór zbiera się nad wodą w epruwetce C. Tworzy się również przez rozkład wody działaniem prądu galwanicznego (ob. Elektrochemja). Zwykle wszakże otrzymuje się z rozcieńczonego kwasu chorowodornego lub siarczanego za pomocą cynku lub żelaza, do czego służy flasz-

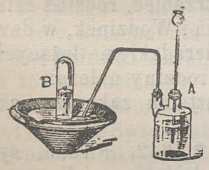

Fig. 2. Otrzymywanie wodoru działaniem cynku lub żelaza.

Fig. 3. Otrzymywanie wodoru w sposób ciągły.

ka A (fig. 2) o dwóch otworach; przez jeden z tych otworów na opiłki żelazne lub cynkowe nalewa się kwas, a wywiązujący się wodór zbiera się w B. Dla oczyszczenia go od siarkowodoru i arsenowodoru, które wtedy często zawiera, przeprowadza go się przez rozżarzone opiłki miedziane. Do ciągłego wywiązywania wodoru służy przyrząd złożony z dwu flaszek A i B (fig. 3), połączonych rurą gumową; we flaszce A ponad okruchami szkła znajdują się opiłki cynkowe, we flaszce B rozcieńczony kwas solny; działanie reguluje się kurkiem R. Przez ogrzewanie potażu gryzącego z koksem wywiązuje się mieszanina wodoru i kwasu węglanego, a po usunięciu kwasu węglanego mlekiem wapiennem pozostaje wodór. Do napełniania balonów otrzymuje się **W.** przez ogrzewanie potażu gryzącego z cynkiem sproszkowanym. — **W.** jest to gaz bez woni i smaku, najlżejszy ze wszystkich gazów. Ciężar wł. = 0,0692 (gdy c. wł. powietrza=1), zatem jest 14½ raza od powietrza lżejszy. 1 gram zajmuje przestrzeń 11,160 centymetrów sześciennych. Ciężar atomowy wodoru przyjmuje się za 1. W wodzie słabiej się rozpuszcza aniżeli tlen. Trudniej się skrapla aniżeli tlen i azot; Olszewski okazał, że temperatura jego krytyczna wynosi —234,5°, a punkt jego wrzenia pod ciśnieniem normalnem —243°. Ostatecznie skroplił go Dewar, oziębiwszy go do —265° pod ciśnieniem 180 atmosfer i wypuszczając prąd ciągły gazu tak ściśniętego i oziębionego do naczynia o ścianach podwójnych, opróżnionego z powietrza; gdy wodór skroplony wycieka kroplami z rury, pozostały w rurze wodór ulega zamrożeniu. Wodór skroplony jest bezbarwny, ma c. wł. 0,07; sprowadza oziębienie tak znaczne, że pogrążone w nim powietrze, zawarte w rurze, natychmiast krzepnie. Wodór skrzepły tworzy masę białą, spienioną, która przy obniżeniu ciśnienia tworzy lód przezroczysty; temperatura topliwości takiego wodoru stałego wynosi 16° do 17° powyżej zera bezwzględnego (—273°).—Wodór jest łatwo palny, pali się płomieniem słabym *(lampka filozoficzna)*, ale bardzo gorącym; jeżeli do płomienia **W.** wprowadzamy prąd tlenu, powstaje nader wysoka temperatura. Mieszanina wodoru i tlenu w stosunku na objętość 2 do 1 daje *mieszaninę piorunującą* (ob. Woda). Mieszanina taka puszczona na wapno i zapalona wydaje światło nader silne, zwane *drummondowem światłem* (ob.). Płomień **W.** otoczony rurką, na zasadzie tak zwanych płomieni śpiewających, wydaje ton,—stanowi to tak zwaną *harmonikę filozoficzną* (ob. Płomienie śpiewające).—W zwykłej temperaturze jest **W.** dosyć obojętny; w ciemności nie łączy się nawet z chlorem, w świetle rozproszonem łączy się z nim zwolna, gwałtownie dopiero w bezpośredniem świetle słonecznem. Niektóre metale pochłaniają znaczne ilości wodoru, nie tracąc właściwości metalicznych, jakby z nim tworzyły stopy. **W.** jest pierwiastkiem jednowartościowym i z tlenem wydaje dwa związki, *wodę* (ob.) i *wodę utlenioną* (ob.); związki jego zresztą niesłychanie są liczne. — Odkryty został 1781 r. przez Cavendisha, który mu nadał nazwę *powietrza palnego*.

Wody mineralne, ob. Mineralne wody.

Wody gazowe, ob. Mineralne wody.

Wodziana, *jezierza (Najas)*, rodzaj roślin z rodziny jednoliścieniowej *jezierzowatych (Najadaceae)*; rodzina ta obejmuje rośliny wodne, pod wodą zanurzone, o łodydze szczupłej, gałęzistej, o liściach równowązkich, trawiastych; kwiaty są zwyk-

le oddzielnopłciowe, samotne, nagie lub okryte okwiatem 4-klapkowatym; pręcik zwykle jeden, zawiązek 1-komórkowy i 1-zalążkowy; owoc orzeszkowaty. Wysuszone liście niektórych służą do wyścielania, używać się też mogą na nawóz. U nas, lubo rzadko, przytrafiają się **W.** *większa (N. major)* na Kujawach, w Gople, na Litwie, i **W.** *mniejsza (N. minor)* koło Krakowa.

Wodzicki Michał, podkanclerzy koronny i biskup przemyski, z uszlachconej krakowskiej familji mieszczańskiej, * 1686, † 1764 w Warszawie. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, został 1713 kanonikiem krakowskim, a r. 1746 otrzymał pieczęć mniejszą koronną i opactwo czerwińskie pod Warszawą. Odtąd wszystek czas prawie spędził na podróżach pomiędzy Krakowem, Warszawą i Dreznem, gdzie, jako podkanclerzy, przy dworze królewskim często z urzędu przebywać musiał. W r. 1752 otrzymał drugie opactwo mogilskie i 1759 biskupstwo przemyskie.

Wodzicki Stanisław, hrabia, mąż stanu polski, zasłużony zarazem jako botanik, * 1759 roku, † 1843. Odebrawszy staranne wychowanie domowe, wyższych nauk słuchał od r. 1782 w uniwersytecie lwowskim. W r. 1789 obrany przez województwo Sandomierskie komisarzem cywilnowojskowym powiatu Sandomierskiego i Wiślickiego, sprawował ten urząd do r. 1794. Po upadku Rzeczypospolitej osiadł w dobrach swoich w Krakowskiem, poświęcając się udoskonaleniu rolnictwa i ogrodnictwa, którego był wielkim miłośnikiem. W tym celu założył we wsi dziedzicznej Niedźwiedziu sławny ogród, w którym hodował najrzadsze i najpożyteczniejsze rośliny. W r. 1809 wezwany na dyrektora policji do Krakowa, mianowany był w następnym roku prefektem departamentu Krakowskiego. Gdy w r. 1815 utworzono rzeczpospolitą Krakowską, **W.** mianowany prezesem senatu, piastował ten rząd lat kilkanaście, obok tego był od r. 1817 senatorem kasztelanem Królestwa Polskiego, a od 1819 senatorem wojewodą. Dzieła jego są: „Uwagi nad żydami w Polsce (Kraków, 1816); „Mowa przy katafalku Tadeusza Kościuszki d. 23 czerwca 1818 miana“ (tamże, 1818); „O hodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów, roślin i ziół celniejszych“ (6 t., t. 1818—28); „Szklarnie ogrodowe niedźwiedzkie czyli opis zimochówków“ (t. 1825); „Dziennik ogrodniczy“ (pismo perjodyczne wydawane w latach 1829, 1830, 34, 35, 39, 5 tomów). Oprócz wielu rozpraw, drukowanych w czasopismach polskich i francuskich, zostawił po sobie wiele rękopisów, z których szczególnie ważnym ma być: „Pamiętnik urzędowania w b. Rzeczypospolitej Krakowskiej“, wydano zaś „Wspomnienia w przeszłości 1768—1840“ (1870), zawierające ciekawe i ważne wiadomości z czasów Stanisława Augusta.

Wodzicki Kaźmierz, ornitolog polski, * 1816, † 1889. Jako myśliwy, zajął się z zamiłowaniem badaniem życia ptaków, najpierw w Korzkwi, przy ujściu doliny Ojcowskiej, gdzie mieszkał lat kilkanaście, następnie w Olejowie w Galicji. Ogłosił: „Systematyczny spis ptaków uważanych w dawnej ziemi Krakowskiej“ (*Bibliot. Warsz.* na r. 1850, I); „Wycieczka ornitologiczna w Tatry i Karpaty“ (Leszno, 1851); „O wpływie, jaki wywierają ptaki na gospodarstwo“ (2 wyd., t. 1852); „O hodowaniu owiec“ (t. 1853); „Der Vogelzug im Frühjahre 1855“ (w Journ. f. Ornitologie, Kassel, 1855, III, 346); „Ueber Muscicapa parva u. einige Calamoherpen“ (Naumania, Arch. f. Ornithol, II); „Einige Worte gewissenhafter Beobachtungen über die Fortpflanzung des Rallus aquaticus“ (t. 267): „O sokolnictwie i ptakach myśliwskich“ (Warszawa, 1858); „Wspomnienia z życia łowieckiego“ (Warsz., 1880); „Zapiski ornitologiczne“: „Skowronek“ (Lwów, 1882); „Kukułka“ (Kraków, 1884); „Orły polskie“ (Lwów, 1886). Por. W. Taczanowski“ K. **W.** (Wszechświat, 1889).

Wodzicki Ludwik, hr., * 1834 w Krakowie, † 1894, studja prawnicze i finansowe ukończył w Wiedniu, potem w Anglji, badał urządzenie gospodarstwa społecznego, zwiedził Europę, Amerykę i część Azji i po powrocie oddał się pracy na roli w swych dobrach Tyczynie pod Rzeszowem. W r. 1865 został posłem w sejmie galicyjskim, a we dwa lata później wybrany był posłem do rady państwa. Od 1869 do 1871, **W.** należał do delegacji wspólnych, następnie piastował godność marszałka sejmu galicyjskiego. Zostawszy gubernatorem banku dla krajów koronnych (Laenderbank) w Wiedniu, wykazał zdolności finansowej i ekonomicznej natury. W r. 1877 został członkiem izby panów. Umarł nagle podczas podróży z Paryża do Ostendy.

Wodzińscy, herbu Jastrzębiec, rodzina szlachecka, która od dóbr Wodzin i Wodzinek, w dawniejszem województwie Sieradzkiem leżących, nazwisko przybrała. Do tej rodziny należą:

Wodziński Stefan, kasztelan zakroczymski, 1488 (metryka Koronn.).

Wodziński Krzysztof, * 1642, † 1683, syn Wojciecha z Wodzinka Wodzińskiego i Katarzyny Świrskiej, kanonik poznański 1668 r., pułtuski i płocki 1670, sekretarz królów Michała Korybuta i Jana Sobieskiego. Z biskupami Dąbskim i Wydżgą wezwany przez króla do sądzenia sprawy Morsztyna podskarbiego (Niemcewicz, Małecki), nominat płocki, gdy biskup Dąbski wstępował na stolicę włocławską. Umarł w Płocku, nie doczekawszy się biskupstwa.

Wodziński Mikołaj, syn Mikołaja, miecznika gostyńskiego, i Anny Heleny Oborskiej, wojewodzianki podlaskiej, a synowiec poprzedniego; zasłużony prowincjał Augustjanów w Polsce, znakomity kaznodzieja. Kazania jego drukowane w roku 1719 i 1720 w Warszawie. Zostawił w rękopisie obszerne dzieło: „O rozkrzewieniu zakonników reguły św. Augustyna w Polsce.“ Jezuici

sprzeciwiali się wydaniu tego dzieła. † 1732, pochowany w kościele Augustjanów w Warszawie.

Wodziński Kazimierz, brat poprz., ale z innej matki zrodzony, stolnik kowalski, * 1675, † 1754, rymopis polski. Spory tom jego poezji przechowuje się w księgozbiorze Józefa Kościelskiego w Miłosławiu. W *Ateneum* za luty 1899 r., skreślił Antoni Wodziński jego życiorys p. t.: „Nieznany rymopis polski z XVIII wieku.“

Wodziński Gabrjel, * 1728, † 1788, biskup smoleński, syn Karola, podstolego inowrocławskiego (nie miecznika mozyrskiego, jak mylnie podał Bartoszewicz), i Zofji Szamowskiej, synowiec poprzedn. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, został biskupem smoleńskim 1762. Gorliwy pasterz i pracowity senator, zajmował niepoślednie miejsce, jako mąż stanu, pośród najzacniejszych obywateli kraju. Wskutek pierwszego rozbioru kraju utracił swą djecezję i odtąd przez lat 16 zajmował się wyłącznie prawie nabożeństwem i uczynkami miłosierdzia chrześcijańskiego. Na sejmach zawsze czynny, był prezesem różnych komisji do kontrolowania władz rządowych. Miał tenże biskup liczne rodzeństwo, gdyż ojciec jego trzykrotnie związki małżeńskie zawierał: siostrę, Juljannę Eufemię, przełożoną PP. Sakramentek warszawskich. * 1726, śluby wykonała w r. 1742, mając zaledwie lat 17. Obrana ksienią 1768, pozostała nią aż do śmierci. Ołtarz wielki Kościoła zawdzięcza jej cyborjum marmurowe, które po dziś dzień istnieje; królowi, na potrzeby rzeczypospolitej pożyczała pieniędzy, za które sejm jej publicznie podziękowanie składał, lecz których nigdy nie zwrócono. Jednym z braci biskupa, ale z drugiej żony ojca, Marji z Kadzidłowskich, wdowy po Józefie Korzbok Łąckim, był Ignacy, dziedzic Kunek, generał-adjutantem, którego odróżniać trzeba od żyjącego z nim jednocześnie bratanka, także *Ignacego*, komendanta korpusu kadetów (ob. niżej).

Wodziński Karol, * 1722 w Wierzbnie, † roku 1814, zasłużony obywatel, brat stryjeczny poprz., syn Konstantego, podkomorzego wiskiego, i Anny ze Swidzińskich, kasztelanki gostyńskiej. Starosta nurski, kamieńczykowski, ostrowski 1772. Trzykrotnie poseł na sejmy, w r. 1794 mianowany generał-majorem ziemi Czerskiej, oryginalnym patentem Kościuszki; organizował siły zbrojne. W r. 1806 sędzia najwyższej izby sprawiedliwości. Sędzia pokoju pow. Warszawskiego. Reskryptem Fryderyka Augusta zaszczycony medalem za największą liczbę załagodzonych spraw. W tymże roku mianowany senatorem kasztelanem. Pochowany u Kapucynów w Warszawie. Z braci jego, Stanisław, stolnik liwski, generał wojsk saskich, adjutant Augusta III, córkę jedyną, Annę, wydał za Aleksandra hr. Brzostowskiego, ostatniego kasztelana mazowieckiego. Z siostr Karola Wodzińskiego, Juljanna, w religji matka Salezja, była długoletnią i zasłużoną przełożoną Panien Wizytek w Warszawie.

Wodziński Ignacy, * 1745, † 1815 r., synowiec poprz., syn Mikołaja cześnika liwskiego i Katarzyny z Ossolińskich, kasztelanki czechowskiej. Komendant korpusu kadetów. Służbę wojskową rozpoczął w regimencie gwardji dragonów mirowskich 1745 r. Chorąży milicji nadwornej. 1766 r. mianowany brygadjerem w korpusie kadetów. W r. 1774 król mu nadaje dobra Rostowce w województwie Kijowskiem za zasługi, *respectu meritorum*. W r. 1775 awansuje jako podpułkownik na adjutanta J. K. M. W r. 1780 pułkownikiem, generał-major 1791, a we dwa lata później generał lejtnant. Kawaler orderu św. Stanisława 1790 r., a Orła Białego 1793. Towarzyszył królowi do Grodna, gdzie mu Stanisław August wyjednał jeszcze dobra Taborów na Wołyniu. Wiernego służbisty sejm Czteroletni uczcił dzielność i zasługi, ofiarując mu szablę honorową, która to szabla do r. 1899 pozostawała w posiadaniu ordynacji baronów Maltzahnów, gdyż córka generała, Izabela, wyszła za barona Alfonsa Maltzahna. Syn jego Stanisław, dowódca bataljonu, odznaczył się w walce na wyspie San Domingo. O nim to pisał Kraszewski w swoich „Tułaczach.“

Wodziński Jan Paweł z Wodzinka, * 1759, † 1798, brat stryjeczny poprz., syn Rafała, chorążego przedeckiego, dziedzica Bogusławic na Kujawach, i Teresy ze Słuckich; podczaszy i sędzia ziemski brzesko-kujawski, marszałek województwa Brzesko-Kujawskiego i Inowrocławskiego. 1784 r. Obrany posłem, na sejmie Czteroletnim przemawiał. Komisarz cywilno-wojskowy. Za rządów pruskich był naprzód landratem powiatu Warszawskiego, później 1796 r. oberland-dyrektorem przy kamerze warszawskiej. Zmarł w Bogusławicach.

Wodziński Maciej, synowiec stryjeczny poprzedniego, * 1780 w Gołębiowie, † 1848 w Dreźnie i tam pochowany na cmentarzu katolickim, gdzie mu Antoni Oleszczyński postawił nagrobek. Syn Antoniego, chorążego brzesko-kujawskiego, dziedzica dóbr Służewskich, i Kasyldy z Orsettich. Zasłużony obywatel, oficer wojsk Napoleońskich, sędzia, poseł na sejmy, nakoniec zasiadłszy w senacie Królestwa kongresowego, wszędzie jasnym i wytrawnem sądem, nieskazitelnością charakteru, szczerością przekonań, hartem duszy, zjednywał sobie głęboki szacunek. Po starannem domowem wychowaniu, zwiedził stolice zagraniczne, przebywał we Francji, w Anglji, we Włoszech, kształcąc umysł i pogłębiając nauki. Jako dwudziestoletni młodzian wstąpił do wojska, odbył kampanję rosyjską, oraz tak nazwaną drugą kampanję polską, w randze kapitana. Otrzymał krzyż legji honorowej i złoty „Virtuti militari“ 1809 r. W przerwach bojowych oddawał się gorliwie służbie publicznej, w 1806 był sędzią najwyższej izby sprawiedliwości. Wybrany posłem pow. Gostyńskiego, zasiadał w izbie księstwa Warszawskiego. W r. 1812 stanął znowu do walki,

odbył całą kampanję w randze majora, w sztabie księcia Józefa Poniatowskiego. Jako przyboczny adjutant księcia, nie opuścił go do samej śmierci i był wzięty do niewoli. Wrócił do kraju dopiero w 1815 r., zajął się zarządem włości; gromadził piękną książnicę, sztychy rzadkie, numizmaty, w dobrach swoich Gołębiowie. Odtąd stale wybierany posłem na sejmy. Przemawiał często, jako sprawozdawca komisji. W r. 1820 dostał wstęgę św. Stanisława; w r. 1824 mianowany senatorem kasztelanem. Był członkiem sądu sejmowego w głośnej sprawie spisku i przyczynił się do uniewinnienia oskarżonych. W r. 1831 mianowany wojewodą. Choć przeciwny wojnie, gdyż przewidywał nieszczęścia z niej wypływające dla kraju, stanął po stronie księcia Adama Czartoryskiego i z nim do ostatka bronił sprawy narodowej. Otrzymał 8 głosów na członka rządu narodowego, był marszałkiem sejmu w Zakroczymiu, osiadł później w Dreźnie i do kraju już nie wrócił. Część jego dóbr, w kordonie rosyjskim leżąca, uległa konfiskacie, jak i kapitały, deponowane w banku; dom jego w Dreźnie stał się ogniskiem Polaków. Darował znaczne swe zbiory ojczyźnie, oraz 150,000 złp. na potrzeby emigracji polskiej w Paryżu, podług rozpoznania księcia Adama Czartoryskiego. Wdowa wojewody, Konstancja z Łuszczewskich, córka Jana Pawła, ministra spraw wewnętrznych, za księstwa Warszawskiego, otworzyła naprzód muzeum imienia Wodzińskich w Dreźnie. Dom ten i znaczna część pamiątek spłonęła w czasie rozruchów, za wkroczeniem do miasta wojsk pruskich. Uratowane zbiory (20,000 książek, sztychy, ryciny, oraz bardzo cenna kolekcja numizmatów) znalazły schronienie w Paryżu, gdzie dały początek powstałej tam bibljotece polskiej. Powstaje też na Quai d'Orléan 6, do dziś dnia, *izba Wodzińskiego*, w której odbywały się narady Towarzystwa historyczno-literackiego polskiego. Nad grobem wojewody przemawiali kasztelan Wężyk i ks. Kajsiewiecz; w Poznaniu wygłosił mowę pogrzebową ks. Rusinowski. Maciej Wodziński przetłómaczył na polski język: „Mi priggioni“ i „Drogę do szczęścia,“ które doczekały się kilku wydań.

Wodziński Antoni hr., wnuk stryjeczny poprzedniego, syn Feliksa Wodzińskiego i Łucji z Wolickich; * 1852 w Śmiłowicach na Kujawach, powieściopisarz i literat francuski i polski. Po domowem wychowaniu oddany został do szkoły Dominikanów, założonej przez o. Lacordaire'a w Arcueil pod Paryżem, gdzie był uczniem O. Captier, zamordowanego w czasie Komuny. W r. 1871, zdawszy egzamin dojrzałości, zapisał się do wydziału prawnego w Paryżu i uczęszczał na kursy filologiczne w Sorbonie i Collège de France; pociągnęła go tu literatura, poświęcił się tedy piśmiennictwu. Wydał kilkanaście powieści francuskich: „Aniela“ (Dentu, 1876); „La Fiancée de Góra“ (tamże, 1877); „Les amours d'Abel“ (tamże, 1877); „Léone“ (tamże, 1878); „Contre le sort“ (Librairie Academique, Didier, 1880); „La Princesse Lamanzoff“ (Calmann Lévy, 1884); „Vainqueurs et Vaincus“ (Calmann Lévy, 1886); „Les trois amours de Frédéric Chopin“ (1887); „Caritas“ (1889); „Séphora“ (1890); „Srebro Père et Fils“ (1892); „Pour un jour“ (1893); „Le journal de Liliane“ (1896). Wszystkie te powieści wyszły nakładem Calmanna Lévy. W r. 1900 nakł. Plona okazała się powieść Wodzińskiego „Rénovation.“ W r. 1882—1883 pisywał Wodziński szereg „Listów z Paryża“ do *Słowa*, pozostającego w owe czasy pod dyrekcją Sienkiewicza; przetłómaczył także dzieła: „Bez dogmatu (Sans Dogme“ Calmann Lévy, 1895); „Rodzina Połanieckich“ („La famille Polaniecki“ (Ollendorff, 1900), a z Kozakiewiczem do współki trylogję „Ogniem i mieczem“ (Par le Fer et par le Feu, Natanson, 1900); „Potop“ (le Déluge, Natanson, 1901); „Pan Wołodyjowski“ („Messire Wolodovski,“ Natanson, 1902). Oprócz tego pisał w przeglądach: *la Nouvelle Revue* i *Revue des deux mondes*.

Wodzińska Marja, córka Wincentego, dziedzica dóbr Służewskich i Teresy z Wodzińskich, z Bogusławic, a ciotka poprz., * 1819 w Warszawie, † 1897 w Kłóbce na Kujawach. Przebywając z matką w Genewie 1831—1836 r., poznała Słowackiego, który do niej miłością zapłonąwszy, poświęcił jej cudne wiersze, a na tle wycieczki odbytej z rodziną Wodzińskich i Marją do groty Tella, osnuł poemat w *Szwajcarji*; o rękę także oświadczył się podobno, w r. 1837, w Marienbadzie, Fryderyk Szopen. Marja piękną nie była, ale posiadała w wysokim stopniu czar kobiecy; artystyczna nawskroś natura, wykwintnie wychowana; była jedną z najlepszych interpretatorek Szopena. Po jednym z jej występów, na koncercie na cele dobroczynne, rozentuzmowany Liszt zgiął przed nią kolano. Pendzel jej odznaczał się pięknym rysunkiem i świetnością koloru. Kopje z arcydzieł Rafaelowskich darowała Muzeum narodowemu w Krakowie. Reszta jej utworów zdobi ściany dworu w Kłóbce. W 1841 oddała swą rękę Józefowi hr. Skarbkowi z Osięcin, synowi Fryderyka, ministra oświecenia, za czasów księstwa Warszawskiego, a rozwiódłszy się z nim, wyszła za Władysława Orpiszewskiego, brata belwederczyka Ludwika. Jedna z sióstr Marji, Józefa z Wodzińskich Kościelska, jest matką Józefa Kościelskiego z Miłosławia.

Wodziński Józef, malarz polski, * 1859 r., kształcił się pod kierunkiem W. Gersona, od 1880 w krakowskiej szk. sztuk piek., od 1882—84 w akademji monachijskiej. Maluje przeważnie kostiumowe obrazy z XVII w., wystawiane przeważnie w Glas-Palast: „Scena z za kulis,“ (1894); „Gigerl-deputation,“ „Demaskirt,“ „Raut“ etc.; obrazy te sprzedał przeważnie do Ameryki, część została w Niemczech. Oprócz tego dużo rysował

do pism niemieckich i angielskich, oraz całe cykle akwarel.

Wodzisław, osada, dawniej miasto w gubernji Kieleckiej, pow. Jędrzejowskim. Dawniej zwało się *Włodzisław*. Początkiem swoim odległych sięga wieków. Kazimierz **W.** darował je testamentem 1370 wraz z przyległemi wsiami Janowi i Mikołajowi Lanckorońskim, w których rodzinie dotąd jeszcze zostaje. Jan Lanckoroński, łowczy sandomierski, † 1561 r., wymurował za miastem, w powabnem położeniu, okazały zamek, w późniejszym czasie przerobiony na dotąd istniejący pałac. Ten sam Lanckoroński, przyjąwszy wyznanie reformowane, oddał kalwinom tutejszy kościół katolicki, który zostawał w ich ręku aż do początku XVII w. Samuel Lanckoroński, kasztelan wiślicki, a potem sandecki, wyrugowawszy stąd różnowierców, wystawił kościół murowany, należący do wspanialszych w okolicy. Mieszczą się w nim okazałe grobowce dziedziców i piękne ołtarze, ozdobione marmurami. Po wielkiej pogorzeli w r. 1865 miasto liczy obecnie około 4,000 miesz.; w r. 1902 **W.** znowu uległ wielkiej pogorzeli.

Woelck Aleksander Karol, lekarz polski, * 1801 w Wilnie, † 1869, studjował nauki przyrodnicze i medycynę w Wilnie i został zastępcą prosektora anatomji, a następnie pomocnikiem profesora kliniki położniczej i wykładającym naukę położniczą dla niewiast. Obok tego w ciągu 20-letniej służby w uniwersytecie wykładał historję medycyny, terapję ogólną, materję lekarską, toksykologję, naukę o chorobach dzieci i przez lat kilka pełnił obowiązki sekretarza wydziału lekarskiego. Po zamknięciu akademji w r. 1842 nie przyjął ofiarowanej sobie katedry profesora zwyczajnego w uniwersytecie kijowskim i poświęcił się wyłącznie praktyce lekarskiej, szczególnie w zakresie położniczym. Ogłosił: „De anevrismate arteriae iliaceae externae“ (Wilno, 1824), mnóstwo zaś innych pism jego pozostało w rękopisie.

Woelke Franciszek Antoni, filolog, * 1788 r. w Brunsberdze w Warmji, † 1862 r. w Kielcach. Ukończywszy nauki gimnazjalne w mieście rodzinnem, przybył do Warszawy, był nauczycielem do 1814 w konwikcie pijarskim, następnie w Sejnach, a 1816 wysłany został kosztem rządu za granicę dla dalszego doskonalenia się w naukach filologicznych. Za powrotem do kraju był profesorem literatury starożytnej w szkole wojewódzkiej lubelskiej, od 1825 w uniwersytecie warszawskim, a po zwinięciu jego nauczycielem w instytucie agronomicznym w Marymoncie. Prace jego są: „De Graecorum Sillis“ (Warszawa, 1820); „De Oratione Demosthenis in Midiam“; „De Senatu Quingentorum apud Athenienses“; „De Areopago“ (rozprawy drukowane w programatach szkoły wojew. lubelskiej); „Dykcjonarz łacińsko-grecko-polski“ (Warszawa, 1831); „Elementa linguae graecae“ (tamże, 1825); „De Sarbieviana poesi“ (w „Posiedzeniach uniwersyt. warsz.“ na r. 1825).

Woelky C. P., historyk, kanonik katedry warmińskiej, zamieszkały we Frauenburgu, wydał bardzo ważny do historji polskiej dyplomatarjusz: „Monumenta historiae Varmiensis“ (Moguncja, 1858), powtórzony i dalej prowadzony w czasopiśmie, wydawanem przez dr. Eichorna p. t. „Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands“ (tamże, 1863).

Woepke Franciszek, matematyk, * 1826 r. w Dessau, † 1864, był 1856—58 nauczycielem matematyki w gimnazjum francuskiem w Berlinie, ale głównie przebywał w Rzymie i Paryżu, gdzie zajmował się badaniem i ogłaszaniem rękopisów arabskich. Prace jego mają ważne znaczenie dla historji matematyki, zwłaszcza co do pochodzenia naszych cyfr, o czem ogłosił: „Mémoire sur la propagation des chiffres indiens“ (1863).

Woermann Adolf, kupiec i polityk niemiecki, * 1847, odbył wiele podróży, założył towarzystwo akcyjne żeglugi afrykańskiej (1895). Zakupił kilka miejscowości w Kamerunie i oddał pod protektorat niemiecki. Od 1884—90 należał do sejmu Rzeszy. Jest członkiem rady kolonjalnej.

Woeste Karol Fryderyk August, mąż stanu belgijski, * 1837 w Brukseli. Od 1871 deputowany i przewodnik partji klerykalnej, 1884 minister sprawiedliwości i wyznań w gabinecie Malou, musiał ustąpić z Jacobsem na życzenie króla.

Wogezów departament *(des Vosges)*, we Francji, utworzony z południowej części księstwa Lotaryngji, zajmuje 5,969 klm. kw. i liczy 421,500 miesz.; dzieli się na 5 okręgów: Epinal, St.-Dié, Remiremont, Mirecourt i Neufchâteau. Miastem departamentowem jest Epinal.

Wogezy *(Vogesus Mons*, po francusku *Vosges*, po niem. *Vogesen)*, wielkie pasmo gór ciągnące się pomiędzy Alzacją i Lotaryngją, stanowi obecnie naturalną granicę między Francją a oderwaną od niej Alzacją. Dzielą się one na *górne* (szczyt Ballon de Sulz ma 1,423 m.), *średnie* (do 1,000 m.) i *dolne*, stanowiące pagórkowatą okolicę. Wschodni spadek urwisty, inne części urodzajne. Królestwo kopalne **W.**, pokrytych pięknemi lasami sosnowemi i jodłowemi, dostarcza ołowiu, srebra, miedzi i żelaza.

Wogue Łazarz, erudyta i rabin francuski, * 1817 w Fontainebleau, † 1897 w Paryżu. Przez wiele lat był profesorem teologji i języka hebrajskiego w szkole izraelskiej w Paryżu, mianowany był wielkim rabinem, kierował wydawnictwem *Univers israélite* i ogłosił szereg dzieł, z których ważniejsze: „Histoire de la Bible et de l'Exégèse biblique jusqu'à nos jours“ (1881). Przejrzał i dopełnił Hollenderskiego „Dictionnaire universel français-hebreu“ (1884 i nast.); przełożył z hebrajskiego „La Bible, le Talmud et l'Evangile“ Sołowiejczyka (1875) i in.

Wogulicze, *Woguły*, plemię czudzkie, zamieszkałe głównie po obu stokach pasma Uralskiego, w gub. Permskiej i Tobolskiej. **W.** mało różnią się od sąsiadów swych Ostiaków, są wzrostu małego, twarz mają okrągłą, głowę wielką, nos spłaszczony, oczy wązkie, włosy długie i po większej części czarne, płeć ciemną. Sami, podobnie jak i Ostiacy, nazywają się *Mán-si*, t. j. plemię Man, od rzeki Man, grającej w ich mitologji ważną rolę. Niegdyś byli plemieniem licznem i siedliska ich sięgały daleko na wschód i południe; 1499 podpadli pod władzę Rosji. Obecnie liczba ich dochodzi zaledwie do 17,000; w części prowadzą życie koczownicze, zajmując się myśliwstwem i rybołówstwem, w części zaś są osiedli. Znaczna część **W.** przyjęła chrześcijaństwo, pozostała wyznaje szamanizm. Język ich, zbliżony do języka Ostiaków, należy do wschodniej czyli ugryjskiej gałęzi języków fińskich. Ważne są ich pieśni, jak również mitologja. Najdokładniej zbadał ich podróżnik madziarski Antoni Reguly (1843—45), oraz uczony fiński Aug. Ahlquist (1855). O języku i historji **W.** podają wiadomości: Fischer w „Sibirische Geschichte“ (Petersburg, 1768) i Lehrberg w „Untersuchungen zur Erläuterung der ältesten Geschichte Russlands“ (1806). Por. Reguly „A'vogul föld és nép“ (1864); Ahlquist „Unter den Wogulen und Ostjaken“ (Helsingfors, 1883).

Woguły, ob. Wogulicze.

Wöhler Fryderyk, chemik, * 1800 w Eschersheim pod Frankfurtem, † 1882, studjował medycynę w Marburgu, następnie chemję w Heidelbergu, długo pracował w laboratorjum Berzeliusa w Sztokholmie, 1825 r. został profesorem szkoły przemysłowej w Berlinie, 1831 w Kassel, 1836 profesorem medycyny i dyrektorem instytutu chemicznego w Getyndze. W 1827 odkrył glin, beryl itr, w 1828 otrzymał mocznik z cjanianu amoniaku, czem usunął rozgraniczenie związków nieorganicznych i organicznych. Wraz z Liebigiem odkrył liczne pochodne kwasu moczowego i związki benzoilu, przeprowadził badania nad związkami tytanu, wolframu i krzemu i in. Z licznych dzieł jego wielkiej używało sławy i wziętości: „Grundriss der anorganischen Chemie“ (1831, 15 wyd., Berlin, 1873), przekład polski Radwańskiego p. t. „Zasady chemji mineralnej“ (Warszawa, 1840). Niemniej ważne jego prace są: „Grundriss der organischen Chemie“ (1840, 11 wyd., 1887) i „Mineralanalyse in Beispielen“ (2 wyd., Getynga, 1861). W 1890 wzniesiono mu pomnik w Getyndze. Por. J. J. Boguski „Fryderyk Wöhler“ (*Wszechświat*, 1883); Hofmann „Aus Justus Liebig und Fr. Wöhlers Briefwechsel“ (2 t., 1888).

Wöhleryt, minerał z grupy augitów, występuje w kryształach jednoskośnoosiowych, postaci płyt lub słupów, barwy miodowo-żółtej; jest to krzemian sodowo-wapienno-cyrkonowy, z pewną zawartością fluoru i kwasu niobowego. Znajduje się w Norwegji płd.

Wohlfart Jan Fryderyk Teodor, teolog niemiecki, * 1795 w Teuchel pod Rudolfstadt, od r. 1827 proboszcz w Kirchhasel i członek rady kościelnej. Z licznych pism **W.** ważniejsze: „Geschichte der Reichstags zu Augsburg“ (Eisenb., 1830); „Ueber Bedeutung und Folgen des Streites zwischen Rationalismus, Supernaturalismus und Mysticismus“ (Halla, 1833); „Ueber den Einflus der schönen Künste auf das Christenthum“ (Lipsk, 1836); „Abracadabra oder die letzte Stufe der höheren Weihe in die geheimen Wissenschaften“ (3 wyd., Weimar, 1858); „Das Leben Jesu“ (Neustadt, 1842); „Der Pauperismus“ (Weimar, 1845); „Trennung der Kirche vom Staate und der Schule von der Kirche“ (1848); „Geschichte der Erziehungs und Schulwesens“ (2 t., 1851); „Phil. Melanchton“ (1858); „ Luther als Schulmeister “ (1861); „Der Student von Oxford“, romans pedagogiczny (2 t., 1861) i in. Nadto wydawał spólnie z G. E. Fischerem „ Predigerbibel “ (8 t., 1836—1846) oraz wraz z Müllerem „Pastoralspiegel“ (1836),

Wohlfeil Kazimierz, pedagog, rodem ze Lwowa, był generalnym inspektorem szkół zachodniogalicyjskich od 1802, później członkiem dyrekcji edukacyjnej księstwa Warszawskiego, w końcu wizytatorem szkół, † 1817. Prócz kilku gramatyk języka niemieckiego, dla Polaków po niemiecku napisanych i na polskie tłómaczonych, wydał w języku polskim: „Przejście od rozważania dzieł natury do prawd religji“ (Lwów, 1800); „Prowadzenie dzieci do poznawania najpierwszych prawd religji“ (tamże, 1800); „Mowa na otwarcie ćwiczeń nauczycielskich katechistycznych w Krakowie, d. 5 stycznia 1802“ (Kraków, po polsku i niemiecku).

Wohlgemuth Michał, nauczyciel Albrechta Dürera i założyciel szkoły norymberskich malarzy, * 1434 w Norymberdze, † 1519 r. Słynął swojego czasu jako najlepszy malarz w mieście rodzinnem i zarazem jako wyborny drzewo i miedziorytnik.

Wohyń, osada, dawniej miasteczko w gubernji Siedleckiej, powiecie Radzymińskim, nad rzeką Piwonją, ma piękny kościół parafjalny, cerkiew i 3,000 miesz.

Woin, książę połocki, w XIV wieku, rodzony brat Gedymina, z którego ramienia na dzielnicy Połockiej panował między 1326 a 1331; † około 1350.

Wojciech (św.), drugi biskup praski, syn Sławnika Libickiego i małżonki jego Strzeżysławy, * prawdopodobnie około 958 w grodzie Libicy, otrzymał początkowe wykształcenie w domu rodzicielskim. Następnie około 972 posłany był do sławnej wówczas szkoły magdeburskiej i tu, pod opieką arcybiskupa Adalberta, przebył do 981. Powróciwszy do Czech, spełniał obowiązki kapłańskie przy kościele praskim i 982, po śmierci biskupa Dietmara, wybrany był biskupem. Ode-

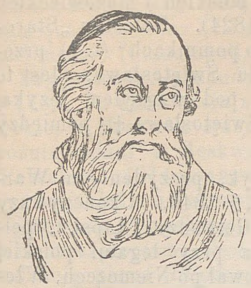

Św. Wojciech.

brawszy 983 w Weronie od cesarza Ottona II inwestyturę, oraz otrzymawszy w jego przytomności od arcybiskupa mogunckiego Willigisa święcenie biskupie, powrócił do Pragi i gorliwie począł pracować nad ugruntowaniem chrześcijaństwa i wykorzenieniem śladów pogaństwa. 974 r. w towarzystwie dawniejszego nauczyciela swego Radły udał się w podróż po rozległej swej djecezji. W Ostrzyhomiu odwiedził księcia węgierskiego Gejzę, przyczem nawrócił na wiarę chrześcijańską i ochrzcił wielkie mnóstwo ludu; następnie udał się do Krakowa, skąd powrócił do Pragi. Widząc, że wszelkie jego usiłowania do niczego nie doprowadzają, postanowił **W.** opuścić swą stolicę, co po długiem wahaniu się spełnił 989, udawszy się do Rzymu, gdzie z dozwolenia papieża Jana XVI wstąpił do zakonu Benedyktynów w Montecassino. Wkrótce przeniósł się do klasztoru św. Aleksego na górze Awentyńskiej i tu 990 r. złożył śluby zakonne. 992 r. z rozkazu papieża powrócił do swej djecezji. Lecz i teraz niedługo pozostał w spokoju, po objęciu bowiem władzy przez Bolesława Rudego, otrzymał w kraju przewagę ród Werszowców, oddawna nieprzyjazny Sławnikowcom. Tajona nienawiść wkrótce jawnie wybuchła, gdy **W.** dał schronienie żonie jednego z Werszowców, ujętej na cudzołóstwie, która podług staroczeskiego prawa powinna być przez męża śmiercią ukarana. Werszowcy pojmali ją gwałtem z ukrycia, czem rozjątrzony **W.** porzucił Czechy i udał się napowrót do Rzymu, na żądanie jednak arcybiskupa mogunckiego i cesarza Ottona III oraz z rozkazu papieża Grzegorza V postanowił powrócić do Pragi. Dowiedziawszy się na drodze do Czech o wymordowaniu rodu swego przez Werszowców, przybył do Polski, z zamiarem udania się pomiędzy Lutyków lub Prusaków dla głoszenia wiary. Przebywszy przez zimę w Gnieźnie u Bolesława Chrobrego, w marcu 997, w towarzystwie brata swego Radzyna i kapłana Benedykta, popłynął do Gdańska, gdzie ochrzcił mnóstwo ludu. Stąd morzem udał się do Sambji. Nieprzyjaźnie przyjęty przez mieszkańców, postanowił iść pomiędzy Lutyków. Wszedłszy dla odpoczynku do świętego gaju, zamordowany został 23 kwietnia 997 r. przez kapłana pogańskiego. Bolesław Chrobry wykupił zwłoki **W.** i złożył je w Gnieźnie, gdzie je nawiedził 1000 r. cesarz Otton III. Żywot **W.** napisał 999 Jan Kanaparius, opat klasztoru św. Aleksego w Rzymie; żywot ten 1004 przerobił i uzupełnił św. Bruno, spółtowarzysz św. **W.** Pamiątkę św. **W.** święci Kościół w dzień jego śmierci, t. j. 23 kwietnia. Św. **W.** przypisują ułożenie pieśni czeskiej „Hospodine, pomiluj my“, oraz polskiej „Bogarodzica“. Por. Pękalskiego „Żywot św. **W.**“ (Kraków, 1858). Co do autorstwa Bogarodzicy por. prace A. Brücknera, A. Polińskiego i ks. Fijałka. Podobiznę jego pisma wykonał C. Biernacki.

Wojciech *z Kalisza (Calissius, Kalissius)*, akatolicki pisarz polski, na synodzie chmielnickim 1586 przyjął socynjanizm, został t. r. rektorem szkoły chmielnickiej, 1600 łuckawskiej, a 1601 lubartowskiej czyli lewartowskiej; mąż znakomitej nauki, którego rady zasięgał Jan Zamoyski zakładając akademję zamojską. Wydał: „Equitis Poloni in Jesuitas actio prima“ (1590; 3 wyd., 1591; przekład niemiecki Mikołaja Pistandra); „Speculum Jesuitarum etc.“ (1590); „Schola Levartoviana restituta“ (Raków, 1593).

Wojciech z Chłopic, z Medyki, lub też z Zaleszan—pseudonimy Wojciecha Michny.

Wojciechowice, wieś w powiecie Opatowskim, gubernji Radomskiej, o milę od stacji pocztowej Ożarów odległa, posiada starożytny murowany kościół, założony 1362 przez Wojsława, kanonika sandomierskiego. Obok kościoła stoi kaplica, z okrągłą kopułą, w r. 1632 przez Tymoteusza Lipskiego, podskarbiego koronnego, wzniesiona, w której spoczywają zwłoki tej znakomitej niegdyś w kraju rodziny. W kaplicy tej znajduje się godzien widzenia obraz Bogarodzicy, bardzo starożytnego pendzla, na drzewie malowany.

Wojciechowski Józef, sinolog, * 1793 r. we wsi Cebermanówce, w powiecie Lipowickiem, gubernji Kijowskiej, gdzie ojciec jego był parochem, † 1850 w Kazaniu; słuchał nauk w akademji duchownej w Kijowie, a później w akademji medyko-chirurgicznej w Petersburgu. Przyłączony potem do misji rosyjskiej w Chinach, mieszkał lat 19 w Pekinie, gdzie jako lekarz taką zjednał sobie wziętość i sławę, że 1829 r. wystawiono mu publiczny pomnik. Wróciwszy do Rosji, był od 1844 profesorem zwyczajnym języków chińskiego i mandżurskiego w uniwersytecie kazańskim. Zostawił w rękopisie obszerny i dokładny „Słownik chińsko-mandżursko-rosyjski“.

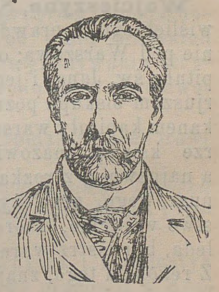

Wojciechowski T.

Wojciechowski Tadeusz, historyk, * 1838 r. w Krakowie, studja tamże odbywał i w Wiedniu (1858—61). Od 1867 był urzędnikiem przy bibljotece Jagielońskiej, następnie profesorem historji polskiej w uniwersytecie krakowskim. Po pierwszej pracy „Starania Maksymiljana II o koronę polską“ (w *Dodatku do Czasu*, 1860) ogłosił

1-y tom ważnego dzieła: „Chrobacja. Rozbiór starożytności słowiańskich“ (Kraków, 1873). Dzieło to, owoc długoletnich badań, wprowadza nową metodę w poszukiwaniach starożytności polskich i słowiańskich.

Wojciechowski Józef, poeta polski, piszący pod pseudonimem *Józefa z Mazowsza*, * 1840 r. w Warszawie, † tamże 1879 r.; kilka lat służył w wojsku, następnie urzędował w komisji spraw wewnętrznych, a po jej zniesieniu, nie chcąc oddać się dziennikarstwu, przyjął skromną posadę w magistracie warszawskim. Jako pisarz celował podniosłą tendencją, staranną formą i dobrym językiem. Ogłosił znaczną liczbę drobnych poezji, rozrzuconych po różnych czasopismach; pisywał tragedje, powieści i szkice artystyczne. Z prac jego wymienimy: „Halszka z Ostroga“, dramat histor. (w *Tyg. Illustr.*); „Kobiety i mężczyźni“ (1871) powieść; „Margrat Gero“ (1873), dramat historyczny, odznaczony na konkursie krakowskim; „Judyta“ (1863), poemat (w *Tyg. Illustr.*); „Królowa Marja“, przekład z Tennysona i in. Znaczną liczbę prac niewydanych pozostawił w rękopisie.

Wojciechowski Sarjusz Ksawery, nowelista, * 1840 w m. Augustowie, kształcił się w gimnazjum realnem w Warszawie, następnie był urzędnikiem w zarządzie komunikacji, od 1860 księgarzem. Napisał: „Człowiek i państwo zwierzęce“ (1864 i 1868, z 20 tabl., Warszawa); „Przewodnik zabaw, czyli opis 70 gier towarzyskich“ (Warszawa, 1866 i 1880); „Wielki los na małej loterji“, zbiór powiastek (1868); „Gra zoologiczna dla młodzieży“ (1868); „Książę Alf i poeta Szparag“ (1878); „Curiosum“ (1875); „Na Śląsku i w Styrji“ (1878) i w. in.; nadto tłómaczył z francuskiego powieści i nowele.

Wojciechowski Konstanty, napisał „Kajetan Koźmian, jego życie i dzieła“ (Lwów, 1897).

Wojciechów, wieś w powiecie i gubernji Lubelskiej, gminie Niedrzwica, w XVI wieku własność Spinków czyli Wspinków, herbu Prus, ma zwaliska dawnego zamku, a opodal od niego dobrze dotąd dochowaną basztę czworograną, która swego czasu miała być zborem arjańskim,

Wojcieszyna, Świętosław z..., tłómacz statutu wiślickiego, * prawdopodobnie we wsi Wojcieszynie pod Warszawą; około 1447 był kustoszem kapituły św. Jana i jednocześnie oficjałem i wikarjuszem biskupa poznańskiego, a następnie dziekanem kapituły warszawskiej. Zostając przy dworze książąt mazowieckich, za ich naleganiem, a najpewniej z rozkazu Bolesława IV, wnuka Januszowego, przełożył na język polski prawodawstwo wiślickie, które to tłómaczenie Mikołaj Suleda, burmistrz warecki, przepisał na pergaminie. Z rękopisu tego, znajdującego się niegdyś w Puławach, Joachim Lelewel wydał: „Historyczne pomniki języka i uchwał polskich i mazowieckich z XV i XVI w.“ (Wilno, 1824). Helcel w „Starodawnych prawa polskiego pomnikach“ (t. 1) przedrukował tekst przekładu Świętosława. Jest to bardzo ważny zabytek pod względem języka, zwłaszcza prawnego. Świętosław † pomiędzy 1454 a 1476.

Wojda Karol Fryderyk, prezydent m. Warszawy, * w Lesznie 1771, † 1846. Ukończywszy studja uniwersyteckie w Getyndze i Lipsku, pełnił obowiązki sekretarza przy legacji polskiej w Berlinie, potem podróżował po Niemczech, Włoszech, Szwajcarji i Francji. W r. 1796 wydał po niemiecku dzieło (w 2 tomach), opisujące wypadki krajowe 1791—94, i drugie, ogłoszone w Lipsku: „Listy o Francji i Paryżu“. Pisywał pod pseudon. *Adamowicza Aleksandra*. Od 1797 jako kapitan-adjutant generała Wielhorskiego odbył kampanję włoską 1799, następnie w korpusie generała Moreau kampanję w Niemczech 1800 i 1801. Po pokoju w Lunewillu przybywszy do Warszawy, wszedł do służby cywilnej za rządu pruskiego. Po ustaleniu rządu księstwa Warszawskiego otrzymał stopień referendarza stanu, a z utworzeniem królestwa Polskiego mianowany został prezydentem miasta Warszawy i urząd ten przez lat blizko 15 z wielkim dla miasta sprawował pożytkiem. Po 1831 został członkiem senatu.

Wojdałowicz Władysław, aktor komiczny, zaczął karjerę artystyczną w Petersburgu, później należał do składu teatru lwowskiego, obecnie jest aktorem w teatrach rząd. warsz.

Wojde Karol Gotfryd, orjentalista, * 1725 r. w Wielkopolsce, naprzód kaznodzieja wyznania helweckiego w Lesznie, potem, przeniósłszy się do Anglji, lektor i kapelan przy kościele niderlandzkim w Londynie, gdzie † 1796. Wydał dzieła: Scholtzego „Grammatica Aegyptiaca utriusque dialecti“ (Oksford, 1778); Veysierra „Lexicon aegyptiaco-latinum ex veteribus illius linguae monumentis collectus“ (t. 1775); „Novum Testamentum e codice Alexandrino editum cum appendice“ (Londyn, 1986) i in.

Wojdowski Andrzej, po łac. *Woidovius*, uczony teolog arjański; już od 1583 zostawał w listownej korespondencji z Faustem Socynem, potem podczas pobytu 1591 w Strasburgu, zaprzyjaźnił się z Walentym Smalcjuszem i po powrocie do kraju gorliwie ich zasady w Polsce rozszerzał. Wespół z Osterodem był wysłany przez zbór rakowski do rozkrzewiania arjanizmu w Holandji, misja ta jednak nie powiodła się, bo stany holenderskie, uznawszy naukę arjańską za szkodliwą, kazały apostołów wypędzić, a dzieła ich i pisma publicznie spalić. Po powrocie do kraju był ministrem lubelskim, łęczyckim, a później rakowskim. 1611 w Krakowie na Kleparzu napadli go studenci, zbili i o mało nie utopili. † w późnej starości r. 1619. Napisał: „Sententia de Deo et Christo“

(Strasburg, 1597); „Brevis dissertatio de visionibus, quae capitibus XIII et XVII Apocalypseos describuntur“ (Claudiopoli, 1625) i in.

Wojejkow Aleksander, pisarz rosyjski, * 1773, † 1839. Po ukończeniu nauk na pensji uniwersyteckiej w Moskwie, służył krótki czas wojskowo, później osiadł w Moskwie i poświęcił się pracom literackim. 1814 mianowany profesorem literatury rosyjskiej w uniwersytecie dorpackim, przeniósł się 1820 do Petersburga, gdzie był spółpracownikiem czasopisma *Syn Oteczestwa*, a 1823 objął redakcję pisma *Russkij Inwalid*. Do najlepszych jego utworów należą: przekłady „Ogrodów“ Delille'a i „Georgik“ Wirgiljusza. Wydał „Obrazcowyja soczinienija i perewody w prozie“ (5 t., 1811), uzupełnione następnie „Wzorami poezji“ (12 t., 1815—17; 2 wyd., 1821—22), do których później wyszły dopełnienia (4 t., 1824—26). W rękopisie pozostawił poemat satyryczny na spółczesnych sobie autorów rosyjskich p. t. „Dom sumasszedszich“ (wyd. w *Sbor. Stud. s. peterb. uniwersiteta*, t. I).

Wojenna flota, ob. Flota i Marynarka.

Wojenne budownictwo, ob. Fortyfikacja.

Wojenne machiny, dawne narzędzia wynalezione lub udoskonalone przez Greków, Macedończyków i Rzymian, po części używane jeszcze w Wiekach Średnich, miały znaczenie dział teraźniejszych i służyły do zdobywania twierdz obleganych, albo też jako narzędzia rzucające pociski. Pierwsze dzieliły się na budowle kryte i właściwe przyrządy wojenne. Do budowli krytych należały *szopy wojenne (plutea)*, bez dachu, ale obite blachą lub surowemi skórami, poruszane na 3 lub 4 kołach, ukrywające w sobie łuczników. *Szopy wojenne kryte (vineae)*, zwane także *żółwiami (testudo* lub *musculus)*, były z wierzchu mocnemi balami i surowemi skórami pokryte, a służyły za schronienie ludziom, przeznaczonym do podkopywania murów lub zasypywania rowów. *Świder (terebra)* składał się z belki, mającej na końcu ostry świder, obracany i posuwany naprzód za pomocą liny celem przedziurawienia obleganego muru. Do rozbijania murów służył *baran*, czyli *taran* (ob.). Do szturmów należały jeszcze *skrzynie (tollenae)*, zawieszone na długich belkach, z których żołnierze podważeni przez swoich współbraci wdzierali się na mury, i wreszcie *mosty szturmowe (sambucae)*, rodzaj mostów przenośnych, urządzanych na statkach wodnych, z których żołnierze z rusztowania 15 do 20 m. wysokiego dostawali się po rowach napełnionych wodą do obleganej warowni. Szczególnemi narzędziami służącemi odrębnie do strzelania i rzucania pocisków były jeszcze: *katapulty* (ob.) i *kusze* czyli *balisty* (ob.).

Wojenne mosty, ob. Ponton.

Wojenne nauki, *wojskowe nauki*, ob. Wojna.

Wojenny okręt, każdy okręt należący do marynarki wojennej, ob. Okręt.

Wojeński Maciej, lekarz polski, † 1648, był uczniem akademji krakowskiej, w r. 1615 został wliczony do rzędu doktorów medycyny i wcielony do wydziału lekarskiego. Następnie był zastępcą kanclerza uniwersytetu z ramienia biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego, rajcą magistratu, rektorem 1639—40 i pierwszy podobno od r. 1615 wykładał w nim anatomję.

Wojeński Stanisław, syn pop. † 1865, był od 1679 biskupem kamienieckim, używany był przez królowę Ludwikę w ważnych zleceniach poselskich do Francji, doznawał wielkich jej względów i zaufania. W dziele p. t. „Flamma Redivica“ napisał rodowody swego i Lackorońskich domu.

Wojewoda (łac. *palatinus*), u ludów słowiańskich naczelnik wojenny pokolenia, w przedchrześcijańskiej Polsce bywał wodzem wybieranym na wojnę, po której skończeniu godność swą składał. Takimi wojewodami może byli i pierwsi Piastowie, którzy z czasem, zwłaszcza dla obrony od grożącego niebezpieczeństwa ze strony Niemiec, urząd swój zdołali zrobić dziedzicznym, a następnie przybrali tytuł królewski, jako nadający większe znaczenie w świecie chrześcijańskim.— Za Władysława Hermana **W.** występuje w charakterze ministra i doradcy królewskiego. Takim **W.** jest Sieciech którego stanowisko jest niewiele niższe od mera pałacowego (maior domus) we Francji. Oprócz tego charakteru tytuł **W.** oznacza jeszcze naczelnika ziemi, starszego w pewnej okolicy. W epoce podziałów liczba tych wojewodów wzrasta, tak, iż w każdem księstwie spotykamy wojewodę. Oni to są najsilniejszymi oponentami przeciw samowładztwu książąt i najgorliwiej dążą do ograniczenia ich władzy. Po złączeniu się napowrót księstw w jedno państwo **W.** byli utrzymani jako dygnitarze państwowi, a następnie ustanowieni także w połączonych z Polską krajach: na Litwie i Rusi, w Inflantach i Prusiech.—Byli oni w późniejszych czasach naczelnikami pospolitego ruszenia, w czem dopomagali im kasztelanowie; byli z urzędu senatorami, mieli władzę sądowniczą nad Żydami, oraz niektóre atrybucje policyjne, jak oznaczanie ceny niektórych towarów, kontrolę miar i wag; nie pobierali żadnej płacy, ale za to zwykle otrzymywali starostwa *(panem bene meritorum)* i podarunki lub jednorazowe opłaty od gmin miejskich i żydowskich.—Do pomocy w wykonywaniu atrybucji policyjnych mieli wojewodowie podwojewodzich.

Wojewoda, pseudonim Tomasza Zachorowskiego.

Wojewodina czyli *Województwo Serbskie* i *Banat Temeski*, ob. Serbskie województwo i Banat.

Wojewódka Bernard, drukarz i matematyk polski XVI wieku. Początkowo pracował w Krakowie przy sławnej drukarni Marka Szarfenber-

ga i tam wydał jedną z najcelniejszych książek matematycznych polskich, której jedyny znany egzemplarz posiadał Teofil Żebrawski w Krakowie, drukowany r. 1553 w Krakowie. Z zamieszczonej na niej dedykacji Spitkowi Jordanowi z Zakliczyna, doczytać się można, że tytuł jej był „Algorithm polski". **W.** wezwany od Mikołaja Radziwiłła, założył w Brześciu litewskim drukarnię, w której drukował w r. 1563 znaną Biblję brzeską i inne dzieła.

Wojewódzki Stanisław, wedle innych Jakób, h. Hadank, zasłużony wojownik, * we wsi Wojewódki na Podlasiu; wsławił się szczególnie 8-miesięczną obroną Smoleńska, obleganego 1633 r. przez stutysięczną armję Sehina, która po przybyciu z odsieczą króla Władysława IV i Krzyszt. Radziwiłła, hetm. w. litew., oręż złożyła. **W.** poległ w czasie tej wojny na moście Dniepru 10 stycznia 1634 r.

Wojewódzki Paweł Jan, doktor filozofji i profesor akademji krakowskiej; wydał: „Quaestio metaphysica de substantiis spiritualibus, Deo et intelligentiis etc." (Kraków, 1676) i „Panegiricus funebris etc. Demetrio Georgio Korybut, duci in Wiśniowiec et Zbaraż etc" (Krak., 1682).

Wojewódzki Władysław Tadeusz, prawnik, oprócz rozpraw prawnych zamieszczanych w różnych czasopismach, złożył 1823 r. Towarzystwu przyjaciół nauk napisane przez się dzieło: „Wiadomość o imionach sławiańskich etc.", dotąd nie drukowane.

Wojewódzki Justyn, pisarz społeczny, wywodzący się również z tychże Wojewódek, o których wspomniano wyżej, * 1820 r. we wsi dziedzicznej Smarklice w okolicy Drohiczyna, był naczelnikiem biura rady głównej opiekuń. zakł. dobroczynnych w Królestwie. Oprócz słów do mszy Piotrowińskiej i do kilku innych śpiewów Moniuszki, oraz przekładów drobnych poezji z franc. i niem., korespondencji i artykułów umieszczanych w pismach czasowych, wydał książkę p. t. „Myśl St. Staszica w zapisie na dom zarobkowy wobec historji przedmiotu i potrzeby społecznej, oraz przyczynek do badań wogóle kwestji ubóstwa" (Warszawa, 1875); „Kwestja domu zarobkowego w Warszawie, tudzież zaradzenia ubóstwu w kraju" (1877); „Stanisław Wawrzyniec Staszic, jako założyciel towarzystwa roln. hrubieszowskiego itd." (1879). Oprócz innych prac w rękopisie, miał przygotowane do druku dzieło: „Pogląd na podnoszenie się i obniżanie cen różnych przedmiotów w różnych czasach w b. gub. Augustowskiej przy względzie na inne gubernje w Królestwie, oraz wiadomość o cenach w dawnej Polsce".

Województwo, wedle dawnego podziału Rzeczypospolitej, część kraju w stale określonych granicach, zostająca pod naczelnem zwierzchnictwem wojewody. Wszystkich województw było 35 (ob. Polska, geografja) i każde z nich miało herb oddzielny. W r. 1815 po utworzeniu królestwa Polskiego przywrócono dawną nazwę województw i ustanowiono ich ośm: Krakowskie, Sandomierskie, Mazowieckie, Kaliskie, Lubelskie, Płockie, Podlaskie i Augustowskie. Po roku 1831 zniesiono podział na województwa i utworzono na gubernje.

Wojkasen, pseudonim Stan. Cejnowy.

Wojkowski Antoni, redaktor, wydawca, obywatel w. ks. Poznańskiego. Od r. 1838 do 1841 wydawał czasopismo poznańskie *Tygodnik Literacki.* W latach 1849—1850 przy pomocy swej żony, Julji z Molińskich, wydawał *Gazetę Wielkopolską Niedzielną*, która przestała wychodzić z jego zgonem. Oprócz tego w roku 1845 wydał jeden zeszyt „Pisma dla nauczycieli ludu i ludu polskiego", a w r. 1850 był przez krótki przeciąg czasu redaktorem i wydawcą *Dziennika handlowego dla miasta Poznania i prowincji*, w języku polskim i niemieckim. Osobno ogłosił: „Pamiętniki do panowania Augusta III i Stanisława Augusta" (Pozn. 1840 roku) i „Pamiętniki i materjały do nowszej historji krajowej". Żona jego, *Julja z Molińskich*, pomagała mężowi w pracach redaktorskich i wydała sama kilka książeczek dla dzieci treści wychowawczo-religijnej, a pomiędzy niemi: „Dzieje Polskie od Lecha do śmierci Jadwigi" (Leszno, 1845 roku) i inne. † 1851 roku w szpitalu wrocławskim.

Wojłok, pośledniejszego gatunku piśń (ob.), używa się do osłony przedmiotów rozgrzanych od utraty ciepła i t. p. **W.** napojony smołą służy niekiedy do pokrycia dachów.

Wojna Benedykt, biskup wileński, syn Macieja, kasztelana mścisławskiego. Ukończywszy nauki u Jezuitów w Wilnie, wstąpił do stanu duchownego i wyjechał dla dalszych studjów za granicę. Za powrotem do kraju, przyjęty na dwór Stef. Batorego, mianowany był przez niego sekretarzem, potem prałatem kustoszem wileńskim i 1576 proboszczem trockim. Zaufany przyjaciel kardynała Radziwiłła, jako jego oficjał, rządził konsystorzem i całą djecezją z powszechnem zadowoleniem. Od Zygmunta III otrzymał 1600 r. biskupstwo wileńskie. Miłosierny i hojny dla nieszczęśliwych, nie szczędził dostatków na niesienie pomocy potrzebującym. Jego staraniem została ukończona w Rzymie sprawa kanonizacji św. Kazimierza, którą w Litwie z wielką obchodzono uroczystością r. 1604. Podczas swego zarządu djecezją 3 razy zwoływał synody do Wilna (1602, 1607 i 1613) i rozpoczął budowę nowej katedry, † 1615 w Padwie.

Wojna Abraham, biskup wileński, synowiec poprzedzającego, syn Szymona, kasztelana mścisławskiego, * 1569, † 1649 w Wilnie. Odebrawszy wyższe wykształcenie za granicą, został roku 1611 biskupem sufraganem wileńskim, 1627 biskupem żmujdzkim, a 1630 wileńskim. W r. 1635 zwołał synod djecezjalny i dokończył katedry, rozpoczętej przez stryja.

Wojna Franciszek Ksawery, dyplomata polski w XVIII w., * 1750 w Warszawie, † 1815 w Wiedniu. Wcześnie wszedłszy do służby narodowej wojskowej, prędko zjednał sobie względy Stanisława Augusta, został wkrótce jego adjutantem i szambelanem (1772), a od 1778 r. wraz z Augustem Moszyńskim pracował nad ustaleniem losu i wydoskonaleniem polskich artystów dramatycznych. Sam **W.**, biegły znawca muzyki, tłómaczył sztuki teatralne, z których bardziej znana jest komedja z francuskiego: „Fałszywe niewierności". On też wprowadził do teatru Bogusławskiego. Przez małżeństwo swoje (1781 r.) z łowczanką koronną, Teresą Czaplicówną, wszedł **W.** w bliższe stosunki z arystokracją, mianowany był generał-majorem i wice-komendantem korpusu kadetów w Warszawie i gorliwie zajmował się wychowaniem młodzieży wojskowej. Konsyljarz w radzie nieustającej 1786 — 88, zasiadał trzecim z kolei w departamencie cudzoziemskim. Podczas sejmu wielkiego wysłany w misji nadzwyczajnej do Wiednia, wchodził w układy z Austrją o przymierze, ale zabiegi **W.** unicestwił Lucchesini, poseł pruski. Dalsze dyplomatyczne działania **W.** przerwała Targowica. Wrócił więc **W.** do kraju i objął nanowo posadę generał-majora i wice-komendanta korpusu kadetów. Wyznaczony konsyljarzem rady nieustającej na sejmie grodzieńskim 1793, chciał się jeszcze wycofać z tej sprawy i znowu wrócił na poselstwo do Wiednia. Po roku 1794 osiadł stale w Wiedniu, gdzie wielkim taktem i zdolnościami tak umiał ująć sobie dwór wiedeński, że cesarz postanowił użyć go w Galicji. Jakoż r. 1796 został **W.** prezesem sądu szlacheckiego w Krakowie i tajnym radcą, w następnym roku 1797 wice-kanclerzem Galicji w kancelarji nadwornej, a 1802 r. wice-kanclerzem 3 połączonych kancelarji Czech, Austrji i Galicji.

Wojna, sprzeczność *pokoju*, stan następujący wtedy, gdy kilka państw, narodów lub wogóle stronnictw, ucieka się do walki dla utrzymania lub wywalczenia zaprzeczanych praw, interesów lub roszczeń. Wojny prowadzono od tak dawna, jak istnieje ród ludzki; czy z postępem cywilizacji stają się coraz rzadszemi, jest dosyć wątpliwem. Ze względu na rozmaitość pobudek, wywołujących je, **W.** różny miewają także charakter; jakoż bywają **W.** międzypaństwowe, wewnętrzne, ludowe, zaborcze, obronne, religijne, o wywalczanie swobód, o niepodległość i t. p. Ze względu znowu na sam sposób prowadzenia, **W.** rozróżniają się na zaczepne, odporne, na morskie i lądowe, a te ostatnie na polowe i forteczne. Cel wojny osiąga się przez odniesienie zwycięstwa nad siłami wojennemi nieprzyjaciela lub zniszczenie ich, przez podbicie kraju nieprzyjacielskiego, tudzież objęcie w posiadanie jego źródeł pomocy. Do tego potrzebne są: materjał wojenny, t. j. siły, czyli wojsko i środki prowadzenia wojny, użycie ich odpowiednio celowi wojny i urządzenie ich w ten sposób, ażeby stanowiły siłę wojenną. Siła wojenna, oprócz wojska obejmuje wszystko, co użytem być może ze źródeł otwartych, jak pieniądze, produkty, siły robocze i t. d. W ogólności ułożony być winien z góry plan wojny i bieg operacji wojennych. Operacje prowadzące do ostatecznego rozwiązania wojny nazywają się *wojną wielką*; do ich poparcia służą inne kroki i drobniejsze przedsięwzięcia, mające na celu rozdzielenie sił nieprzyjaciela (wojna oddziałów albo partyzancka), te ostatnie działania stanowią tak zwaną *wojnę małą*. Obie te **W.** zawsze są z sobą w związku. Położenie stron wojujących wskazuje, czy cel *wojny* najłatwiej osiągnąć działaniem zaczepnem czy też odpornem. Plan wojny nakreślony być może albo przez najwyższą władzę wojskową (*ministerjum wojny*), albo też przez naczelnego wodza z pomocą rady, złożonej z wyższych oficerów *sztabu generalnego*. W szczególnych, ważniejszych przypadkach, zdarzających się w ciągu kampanji, nawet w korpusach oddzielnych bywa niekiedy zwoływana *rada wojenna*, do której układu wchodzą dowódcy szczególnych oddziałów, korpusy składających. Główną zasadę prowadzenia wojny niejednokrotnie zmieniano. Przez długi czas panowała zasada osłabiania nieprzyjaciela, przy której wojna długo się przeciągała; wszyscy atoli wielcy wojownicy uznali za najsłuszniejszy, a zarazem najbardziej ludzki system niweczenia sił nieprzyjacielskich, przyczem prowadzenie wojny szybko wiedzie do celu, a czyniąc ją krótką, prowadzi za sobą najmniejsze spustoszenie i najmniej kosztuje ludzi. Z postępem czasu wprowadzone zostały pewne zwyczaje wojenne, t. j. porozumienie pomiędzy narodami i wojskami co do wzajemnego zachowania się podczas trwającej wojny, jak np. co do postępowania ze zwyciężonymi, z mieszkańcami kraju zajętego, przy wzajemnych umowach za pośrednictwiem parlamentarzy, podczas zawieszenia broni, przy poddaniu się wojsk i twierdz, a nawet co do rodzaju broni, które prawo narodów z użycia wyłączyło. Z biegiem czasu, z uwagi na pewne stosunki międzynarodowe, zwyczaje wojenne odmienną przybrały postać. Jeńcy wojenni byli niegdyś traktowani ostro, a nawet okrutnie, obecnie u wszystkich ludów cywilizowanych zostają oni pod opieką prawa narodów. Wymiana jeńców, żołnierz na żołnierza z uwzględnieniem ich stopni, uskutecznia się bardzo często, lecz zależy to w każdym razie od szczególnych okoliczności. Jeniec wojenny, który przy wymianie przyrzekł przez pewien przeciąg czasu nie występować do walki ze zwyciężcą, jeżeli dostanie się powtórnie do niewoli, naraża życie swoje na niebezpieczeństwo. Pod *stratami wojennemi* rozumieją się szkody i krzywdy wyrządzone ludowi przez wojnę. Podejmowane kilkakrotnie układy międzynarodowe co do ogólnych zasad prowadzenia wojny do istotnych celów nie doprowadziły. Znajomość istoty i warunków wojny jest wielkiej wa-

gi dla każdego wojskowego; do nabycia tej znajomości przyczynia się głównie poznanie gruntowne historji wojen. Za podstawę do nauki historji musi służyć dokładna znajomość wszystkich nauk wojskowych; w takim dopiero bowiem razie historja wieńczy wykształcenie wojskowe. Szkoła wojenna doszła do dzisiejszego stopnia doskonałości przez ciąg długiego czasu, w którym rozmaite przechodziła koleje. Już w starożytności zaczęto sztukę wojenną traktować naukowo, i stąd powstała *nauka* albo *teorja wojen*, wsparta doświadczeniem nabytem w praktyce i rozwijająca się w miarę przybywania tych doświadczeń. Tym sposobem teorja **W.**, rozwinąwszy obszernie swoje granice, podzieliła się na wiele gałęzi, do których przyłączyły się jeszcze nauki wojskowe pomocnicze. Rozmaici pisarze różnie dzielili i traktowali tę naukę; najnaturalniejszym jednak zdaje się być podział na naukę o broni (włącznie z nauką artylerji), na fortyfikację czyli naukę o wzmacnianiu pozycji i budowaniu twierdz, tudzież na naukę o urządzeniach czyli organizacji, z których znowu każda zawiera w sobie różne poddziały. Nauka prowadzenia wojen rozpada się na taktykę (ob.) i strategikę (ob.). Per. Berneck „Geschichte des Kriegswesens“ (3 t., Wied., 1868); Köhler „Entwickelung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzit“ (Wroc., 3 t., 1886—90), Letourneau „La guerre dans les diverses races humaines“ (1895); Poten „Handwörterbuch der gesammten Militarwissenschaften“ (9 t., 1877—80); Hartmann „Militär-Handwörterbuch“ (1895); Pohler „Bibliotheca historico-militaris“ (5 t., 1887—90).

Wojna białej i czerwonej róży, ob. Róży białej i czerwonej wojna.

Wojna dziewic, ob. Amazonki czeskie.

Wojnarowska Karolina, z domu *Rylska*, zasłużona autorka, * 1814 r. w Połomji, obw. Jasielskim, w Galicji, † 1858, zaślubiwszy Franciszka Wojnarowskiego, z miłości dla jedynej swej córki oddała się pracy nad skreśleniem przewodników wychowania kobiecego. Prace jej stanęły na równi niemal z dziełami Klementyny z Tańskich Hoffmanowej. Zalecają się one zdrowym sądem, dążnością religijno-obywatelską i obyczajową, tudzież powabnym stylem. Główniejsze są: „Rady ostatnie ojca dla syna“, pod pseudonimem Karola Nowowiejskiego (Wrocław, 1842); „Słowa prawdy dla użytku wszystkich stanów“, przez ks. L. Nowaka (3 wyd., Lipsk, 1885); „Do matek polskich słów kilka“ (3 wyd., Bruksela, 1862, n. wyd. 1885); „Pierścionki Babuni“ (4 t., Lipsk, 1845); „Bluszcze przez młodą Polkę“ (2 wyd., Bruksela, 1862).

Wojnarowski Andrzej, siostrzeniec Mazepy, jeździł kilkakrotnie z jego polecenia do Krymu i Turcji, w celu skłonienia ich do wojny z Rosją. Po bitwie połtawskiej przebywał w Niemczech i w Hamburgu, a w skutek nalegania posła rosyjskiego Bettichera, został ujęty i wydany. Z rozkazu Piotra I zesłany został wraz z rodziną do Jakucka, gdzie † około 1740. Tragiczne losy jego są przedmiotem poematu Rylejewa p. t. „**W.**“, przełożonego przez L. Kondratowicza (Wł. Syrokole); przekład ten wyszedł w Poznaniu bez wymienienia tłómacza.

Wojniakowski Kazimierz, znakomity malarz za czasów Stanisława Augusta, uczeń Bacciarellego, * 1772 r. w Krakowie, † 1812 w Warszawie. W pracach swoich rozwinął potężny talent, ale burzliwe namiętności, rozpusta i trunek skróciły mu życie. Z dzieł jego zasługują na wspomnienie: „Sesja sejmu 4-letniego w d. 3 maja 1791“, gdzie wszystkie osoby są portretowane; „Kościuszko w szańcu na armacie“, oraz portrety: Stanisława Augusta, Kościuszki, Fryderyka Augusta ks. warsz., księcia Józefa Poniatowskiego i wiele innych.

Wojnicka kasztelanja położona była w województwie Krakowskiem; ostatnim kasztelanem był Piotr Alkantary Ożarowski, mianow. 1781, za Targowicy, 1793 hetman W. Kor., stracony 1794.

Wojnickie starostwo niegrodowe leżało w województwie Krakowskiem, powiecie Czchowskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1764, obejmowało miasto Wojnicz (ob.) i wsie Zamoście, Koponie i Ratanów, które od r. 1746 posiadali Franciszek i Teresa z Olszewskich Łaszewscy, opłacając z niego kwarty złp. 1,178 hr. 28 a hyberny złp. 1,146 gr. 2. Zajęte przez rząd austrjacki dnia 1 kwietnia 1778 r., zostało przezeń sprzedane w r. 1780 Stadnickiemu. Na polach tego starostwa wojska kwarciane, pod dowództwem Lanckorońskiego i Koniecpolskiego, stoczywszy w d. 6 paźd. r. 1655 niepomyślną bitwę ze Szwedami, połączyły się z Karelem Gustawem.

Wojnicz, miasto w Galicji, obwodzie Bocheńskim, blizko rz. Dunajca, o 2 mile od Brzeska. Pamiętne jest bitwą r. 1655, w której Karol Gustaw po krótkiej utarczce zwyciężył hetmana polnego Stanisława Lanckorońskiego i chorążego koronnego Aleksandra Koniecpolskiego, poczem wojsko kwarciane, przysiągłszy wierność Szwedom, utorowało nieprzyjacielowi drogę aż do Przemyśla. Miasto, ozdobione piękną kolegjatą, liczy 12,000 m.

Wojniłów, miasteczko w Galicji, obwodzie Stryjskim, nad strugą Wojniłówką, założone 1552 przez Prokopa Sieniawskiego, stolnika lit., i z tego powodu dawniej Prokopowem zwane, ma piękny pałac. Mieszkańcy trudnią się po większej części garncarstwem.

Wojniłowicz Michał, sławny swego czasu kaznodzieja, * na Litwie, † w Wilnie; po ukończeniu nauk w Wilnie, wstąpił do zakonu Dominikanów, w którym przechodząc różne stopnie, był 3-krotnie obierany prowincjałem litewskim. Oprócz oddzielnych kazań pogrzebowych, wydał: „Błogosławiona Anna Indjanka, zakonu Kaznodziejskiego św. Dominika, krótko opisana“ (Wilno, 1688); „Sumarjusz życia i cudów niektórych świętych zakonu Kaznodziejskiego“ (tamże, 1672).

Wojniłowicz Ksawery Edward, wierszopis, tłómacz poezji Puszkina, wydał: „Poezje“ (Wilno, 1843); „Tłómaczenia“ (tamże, 1843); „Burczymucha Jacek,“ „Serce i złoto,“ „Szkice z pamiętników doktora“ (Kowno, 1844); „Humoreski szkolne i fraszki,“ wydane pod pseudonimem Jacka Burczymuchy (Wilno, 1852).

Wojniuckie starostwo niegrodowe było położone w księstwie Żmujdzkiem, pow. Pojurskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, obejmowało w sobie miasteczko Wojnuty i wsie Dęgucie i Zwincie, które razem ze starostwem Rosieńskiem (ob.) posiadał Jerzy Billewicz, opłacając z nich kwarty złp. 3,266 gr. 10. Na sejmie jednak z roku 1773—1775 stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe ze starostwem Chwejdańskiem Michałowi Ronikierowi, cześnikowi wielkiego ks. Litew., w posiadanie emfiteutyczne. Na tymże sejmie, z powodu długoletnich sporów o granice tego starostwa, wyznaczono szczegółową komisję z 10 urzędników dla ostatecznego ich określenia. Podług Voluminów Legum, starostwo to przezywano także ciwuństwem pojurskiem.

Wojnowska Paulina.

Wojnowska Paulina, jedna z najzdolniejszych artystek dramatycznych w zakresie ról charakterystycznych. Występowała początkowo w operetce lwowskiej, później w Poznaniu, a w r. 1877 wstąpiła do teatru krakowskiego, gdzie pozostaje dotychczas.

Wojnowski Jeremjasz, filolog i rymopis z drugiej połowy XVI w., był podstarostą trębowelskim. Słynął swojego czasu jako miłośnik i znawca literatury klasycznej. Z pism jego znane są wiersze p. t.: „In discordiam et tumultus post electionem Regiam subsecutos Sylva“ (Kraków, 1588), tudzież przekład Plutarcha p. t.: „Annibal kartagiński y Scypio afrykański“ (Lwów, 1593). Największego atoli rozgłosu nabył rozpowszechnionem przez się i aż do naszych czasów powtarzanem podaniem, jakoby w swoim księgozbiorze miał posiadać zatracony rękopis dzieła Cycerona „De Republica.“ Późniejsze dowody historyczne przekonały o mylności tego podania. Por. „Dziennik ministerjum oświecenia narodowego w Petersburgu“ (zeszyt styczniowy z r. 1857).

Wojownik, ptak, toż co bojownik (ob.).

Wojsiełk, syn Mendoga, wielki ks. Litwy, zwany inaczej: *Wolsztyik*, *Wojszelk*, *Wyszelk*. Najstarszy z synów Mendoga, otrzymał jeszcze za życia ojca Nowogródek litewski z poleceniem strzeżenia Litwy od Daniela, króla Rusi, i jego synów. **W.** charakteru dzikiego i okrutnego rządził po tyrańsku i walczył długo z Danielem, aż wreszcie stanął pokój 1255 r. Wydawszy wkrótce potem siostrę swoją za Swarna Daniłowicza, związał się stosunkami pokrewieństwa z dynastją Rusi, ochrzcił się wedle obrządku greckiego w Nowogródku i, zdradzając kraj i ojca, oddał go Romanowi, synowi Daniela, a nawet wstąpił do monasteru na Połoninie; potem zaś, nie mogąc przyprowadzić do skutku zamierzonej pielgrzymki na górę Athos, przebywał w zbudowanym przez się klasztorze (podobno w Ławryszowie pod Szczorsami) aż do śmierci ojca (1264). Gdy po Mendogu rządy Litwy objął Trójnat, wtedy **W.** porozumiał się przeciw niemu z bratem jego Towciwiłłem, i chociaż Trojnat zabił Towciwiłła, jednakże wkrótce potem (1264) takiego samego doznał losu, a Litwini obwołali wiel. księciem **W.** Opuściwszy więc klasztor, stanął **W.** na czele Litwy i rozpoczął rządy krwawą zemstą za śmierć ojca, a panowanie swe w całym kraju ustalił dopiero r. 1265 przy pomocy kawalerów Mieczowych i Daniłowiczów. Całe panowanie **W.** upływało śród walk wewnętrznych z miejscowymi nieprzyjacioły, aż nareszcie, kiedy król Daniel, główny jego sprzymierzeniec i dobroczyńca, umarł, **W.** oddał rządy nad Litwą jego synowi Swarnowi, a sam znowu postanowił wrócić do monastyru. Jakoż przebrawszy się w szaty zakonne, osiadł w Uhrowsku. Zwabiony potem do Włodzimierza Wołyńskiego przez Lwa Daniłowicza, brata Swarny, został przez niego zabity 9 grudnia 1267 r.

Wojsiłki *(Panorpidae)*, rodzina owadów z rzędu siatkoskrzydłych, z grupy płaskoskrzydłych, owady niezbyt liczne, ale wszędzie rozprzestrzenione, mają głowę dzióbkowato przedłużoną, czułki nitkowate, wązkie skrzydła i długie nogi. Samce posiadają na końcu odwłoka kleszczyki chwyt-

Gąsienica (powiększona). Samica składająca jaja.

Samiec. Poczwarka (powiększona).

ne, podobnie jak u niedźwiadka wzniesione do góry. Są bardzo drapieżne; gąsienice żyją w ziemi i tam zamieniają się w poczwarki. *Wojsiłek pospolity (Panorpa communis)*, 13—15 mm. długi, czarny, z nogami żółtemi, a u samca na ostatnich pierścieniach odwłoka rdzawo czerwony, napotyka się od października do marca; niekiedy ukazuje się na lodnikach.

Wojski, pseudonim Wład. Olędzkiego.

Wojski ziemski (łac. *tribunus*), w dawnej rzeczypospolitej urzędnik ziemski. Pierwotnie oznaczał **W.** prawdopodobnie jakiegoś dowódcę niższego stopnia. W końcu XII w. ukazuje się **W.** z władzą niejasno określoną; niepewne też są atrybucje **W.** w epoce podziałów. W XV wieku weszli **W.** w grono urzędników ziemskich, a zajęcia ich były cywilno-wojskowe. Obowiązkiem **W.** jest bowiem strzedz bezpieczeństwa zamku, grodu, albo też całego powiatu, całej ziemi, województwa, zwłaszcza podczas wojny. Są więc **W.** grodzcy, a obok tych ziemscy. **W.** czuwając nad spokojnością grodu lub ziemi, byli wszędzie wolni od pospolitego ruszenia. Niekiedy pośredniczy **W.** przy różnych władzach i czynnościach administracyjno-wojskowych. W XVII w. **W.** grodzcy znikają, ale tworzą się za to obok dawnych **W.** ziemskich jeszcze inni, od tamtych niżsi; są zatem w tej dobie **W.** ziemscy *więksi* i *mniejsi*, nie tylko w województwach, ale nawet po powiatach. Tamci mają zapewnione uposażenie z dzierżaw koronnych, ci nie pobierają żadnego wynagrodzenia, są urzędnikami tytularnymi. Po sejmie unifikacyjnym lubelskim 1569 r., zaszczepia się urząd **W.** na Litwie, Ukrainie, Wołyniu i Podolu.—Na Litwie obok tych zwyczajnych **W.** był jeszcze **W.** *litewski*, zaliczany do szeregu dygnitarzy właściwych **W.** księstwa, ale w hierarchji dygnitarskiej zajmujący jedno z miejsc najniższych. **W.** litewski nie pełnił żadnych urzędowych czynności.

Wojsko, ogólna nazwa ludności zbrojnej, przeznaczonej do służby wojennej i tworzącej stan wojskowy. **W.,** mające celowi swemu, t. j. obronie kraju od zewnętrznych i wewnętrznych nieprzyjaciół należycie odpowiedzieć, powinno mieć dobrą organizację, być dobrze wyćwiczone i utrzymane w ścisłej karności. Organizacja wojskowa polega na utworzeniu wojska, t. j. zebraniu ludzi do niego potrzebnych, uzbrojeniu ich i odpowiedniem celowi wyćwiczeniu; na uformowaniu oddziałów, a z tych korpusów; na utrzymaniu jego i ciągłem dopełnianiu oznaczonej liczby. Najdawniejsze **W.** składały się tylko z piechoty; później dodano do nich jazdę, wynaleziono wozy wojenne, a na Wschodzie używano do posług wojennych wielbłądów i słoni. U dawnych Indjan i Egipcjan były oddzielne kasty żołnierzy. W Grecji starożytnej **W.** składało się z obywateli, do których uzupełnienia zaczęto przyjmować żołdaków czyli żołnierzy; ci, ćwicząc się ciągle w użyciu broni, okazali się tutaj bardzo pożytecznymi. W państwie Rzymskiem **W.** składało się naprzód z obywateli, pobieranych corocznie według klasy majątkowej; ale kiedy później i ludzie bez majątku (*proletarii*) pociągnięci zostali do służby wojskowej, a zamożniejsi obywatele coraz bardziej się od niej usuwali, zaczęto przyjmować najemników, którzy już pod cesarzami stanowili najważniejszą stałą siłą wojenną. U ludów germańskich, które w tychże czasach wystąpiły na widownię świata, każdy człowiek wolny, zdolny do broni, obowiązany był iść na wojnę. Później główną część wojsk germańskich stanowili lenni posiadacze ziemi ze swymi wasalami. Król francuski Karol VII pierwszy ustanowił 1445 roku wojsko stałe z 15 kampanji, każda po 100 ludzi, kawalerji ciężkiej i lekkiej, do którego we trzy lata potem dodano piechotę, zwaną *franc-arches* (wolnych łuczników). W Rosji pierwszem wojskiem stałem byli strzelcy, ustanowieni 1550. Na Wschodzie wojsko stałe składali janczarowie. Po wojnie Trzydziestoletniej państwa europejskie zaczęły już utrzymywać większe armje stałe, których zapełnianie odbywało się bądź drogą przymusowego poboru, bądź drogą werbunku. We Francji podczas rewolucji zobowiązano wszystkich mieszkańców do służby wojskowej, a w r. 1798 obowiązek ten uregulowano prawem konskrypcji. Urządzenie to przyjęte zostało z pewnemi zmianami przez wszystkie inne państwa, tak, że obecnie wszystkie armje zaopatrują się w ludzi drogą poboru, z wyjątkiem tylko Anglji, gdzie dotąd dokonywa się to drogą werbunku. W ostatnich czasach, za przykładem Prus, zaczęto wszędzie prawie uważać służbę wojskową za obowiązek każdego obywatela.—Co do organizacji siły zbrojnej w Polsce, ob. Polskie wojsko.

Wojskowa muzyka używaną była od najdawniejszych czasów przez wszystkie wojujące narody. Dzikie nawet ludy posiadają dotąd instrumenty lub narzędzia hałaśliwe i wojenne śpiewy albo okrzyki. Dzisiejsza muzyka wojskowa znakomicie się podniosła wskutek ulepszeń dawnych i wynalezienia nowych instrumentów muzycznych. Niegdyś, a nawet i dziś w niektórych krajach muzycy wojskowi nazywali się *oboistami*, a narzędzia ich zwano u nas obojami. Nazwa ta pochodziła stąd, że przed wynalezieniem klarnetu, głos czyli melodję główną prowadził *obój* (hautbois), a nawet w dawniejszych czasach cała muzyka dęta prawdopodobnie z różnych tylko gatunków samych obojów się składała. Dziś wzmacnia korpus oboistów muzyka janczarska, i widzimy pułki posiadające do 40 muzykantów, gdzie dawniej 7 lub 8 wystarczało. Dowodzą nimi zwykle tambour-majorowie lub kapelmistrze pułkowi. Por. Kalkbrenner „Die Organisation der Militärmusikkorps aller Länder“ (Hanower, 1884); Wieprecht „Die Militärmusik und die Militärmusikalische Organisation eines Kriegsheers“ (Berlin, 1885).

Wojskowe pogranicze, dawniej kraj koronny monarchji Austrjacko-Węgierskiej, odgraniczający ją od Turcji i posiadający organizację wojskową. Graniczył na północ z Krainą, Chorwacją, Sławonją i Węgrami, na wschód z Siedmiogrodem i Wołoszczyzną, na południe z Serbją, Bośnią i Dalmacją, na zachód z morzem Adrjatyckiem. Kraj ten, podniesiony do rzędu krajów koronnych w 1849, obejmował 33,422 klm. kw. i liczył 1,200,000 miesz. Zostawał pod zarządem ministerjum wojny i dzielił się na cztery komendy generalne: chorwacką, sławońską, banacką, oraz siedmiogrodzką. Po ostatecznem w r. 1881 zniesieniu autonomicznego zarządu **W. p.,** stanowi ono obecnie kilka komitatów węgierskich (Bács-Bodrog, Temes i Krassó-Szörény), oraz kilka chorwacko-sławońskich (Lika-Krbave, Modrus-Fiume, Pożega, Virovititz i Syrmja). Por. Schwicker „Geschichte der österreichischen Militärgrenze“ (Cieszyn, 1883).

Wojskowe szkoły, zakłady naukowe, przygotowujące do zawodu wojskowego. Dla żołnierzy prostych urządzane są *szkoły bataljonowe* lub *pułkowe,* gdzie elementarne nauki swoje rozwijać mogą. Dla kształcenia oficerów urządzane są *szkoły kadetów,* odpowiadające zakładom naukowym średnim, i *akademje wojskowe,* odpowiadające zakładom wyższym, gdzie traktują się w sposób naukowy specjalne rodzaje broni, jak artylerja, inżynierja. Zamiast szkół kadetów proponowano zaprowadzenie ćwiczeń wojskowych przy ogólnych gimnazjach. Pierwsze **W. s.** wyższe powstały w XVII w., skąd rozeszły się po Europie; systematyczne ich urządzenie zaprowadzono jednak dopiero około 1810 — 15 roku. W Rosji pierwsza **W. s.** powstała w 1731 r., następnie utworzono w różnych miejscach kilka korpusów kadetów, które obecnie noszą nazwę gimnazjów wojskowych. Wyższą szkołę inżynierji i artylerji otwarto w roku 1816. Co do **W. s.** w Polsce, ob. Kadet.

Wojsławice, osada, dawniej miasteczko w gub. Lubelskiej, pow. Chełmskim, o 30 wiorst od Krasnegostawu odległe, niegdyś Czarnieckich, obecnie własność hr. Poletyłów, liczy 2,500 m.

Wojstom (dawniej także *Uszakowo),* osada w pow. Święciańskim, gub. Wileńskiej, na prawym brzegu Naroczy, starożytna posiadłość Radziwiłłów (Wojstowskich), którzy wygaśli, nie zostawiwszy po sobie żadnego w dziejach wspomnienia.

Wojsznarowicz Jan Kazimierz był kanclerzem wileńskim, scholastykiem piltyńskim, proboszczem ejsmantowskim, regentem kancelarji większej litewskiej i sekretarzem królewskim. Człowiek uczony, pisarz na swoje czasy wzorowy, † 1680 w Wilnie. Oprócz kazań pogrzebowych i panegiryków, wydał: „Dom mądrości kolumnami wsparty etc.,“ „Kazania na uroczystość N. M. P.“ (Antwerpja, 1647; cz. II, p. t.: „Arsenał miłosierdzia“ Paryż, 1668); „Novus sol in coelo Basiliano relucens“ (2 wyd., Kraków, 1648); „Thriumphale feretrum supergas Vladislaus IV Rex Poloniae publica oratione exponitur“ (Rzym, 1648); „Orator polityczny weselnym i pogrzebowym służący aktom“ (3 cz., Kraków, 1648) i in.

Wojtuś, pseudonim Marcelego Mottego.

Wokalizy, ćwiczenia do śpiewu bez tekstu. Śpiewają się na jedną samogłoskę i służą do wyrabiania głosu i oddechu. Jeżeli przy tych ćwiczeniach każda nuta oddaje się z wymówieniem swego nazwiska, wtedy wokalizy zowią się *solfegio* (ob.).

Wokalna muzyka, jeden z dwu wielkich działów (niewątpliwie dawniejszy), na jakie się rozkłada cała muzyka, t. j. dział głosowy z krtani ludzkiej wydobyty, w przeciwstawieniu do muzyki instrumentalnej. **W. m.** dzieli się na chóralną i figuralną, na czystą i mieszaną, z wtórem lub towarzyszeniem innych instrumentów. Najprostszym i najdawniejszym **W. m.** wynikiem jest pieśń i recytatywo; forma pieśni powtarza się w większych lub mniejszych rozmiarach w arji, kawatynie, duecie, kwartecie i t. d., wreszcie w chórze i chorale. Z połączenia tych rozlicznych utworów w jedną całość powstają większe dzieła sztuki, jak: opera, kantata, oratorjum, Msza i t. p.

Wola jest to w ogólnem znaczeniu pożądanie czegoś, co spodziewamy się osiągnąć własnemi siłami *(voluntas),* bądź też pewien oznaczony akt tego pożądania *(volitio).* To przeświadczenie o możliwości urzeczywistnienia naszemi siłami przedmiotu naszego żądania wyróżnia **W.** od życzenia i pożądania. Chory np. może bardzo pragnąć odzyskania zdrowia, więzień swobody, lecz życzeniom tym nie może w zdrowo rozumującym umyśle towarzyszyć przeświadczenie o możliwości urzeczywistnienia tych pragnień własną siłą. Doświadczenie życiowe kształci naszą **W.,** ucząc, co można, a czego nie można chcieć. Ta oznaczoność i jasność celu, przezorność w wyborze wyróżnia **W.** od niejasnych i nieokreślonych pożądań. Pamięć na szczęśliwy rezultat naszych usiłowań i zadowolenie z pokonania przeszkód dają naszym pragnieniom siłę **W.** Wyobrażenie o przedmiocie naszego żądania stanowi *cel,* a zarazem *motyw* (pobudkę) **W.** Gdy naraz przedstawi się nam kilka takich celów i pobudek, wynika stąd wątpliwość, niepokój, rozdwojenie, które usuwa dopiero stanowcze rozstrzygnięcie (decyzja). Ustalony i wybitny kierunek i forma, jakie w ciągu życia przybiera **W.** człowieka, zowiemy *charakterem,* zasadzającym się nietylko na tem, czego on chce, a czego nie chce, ale i na sposobie, w jaki chce. Ponieważ w całości ludzkich dążeń odbija się najlepiej cała duchowna istota, stąd na czynach, będących bezpośrednim **W.** wynikiem, spoczywa cała moralna wartość człowieka; doskonałość zaś i świadoma stanowczość **W.,** pozwalające na przeważny wpływ motywów, wspartych na ideach moralnych, stano-

wią główny warunek moralnej kultury ludów. Moralny charakter **W.** polega na jej *wolności*, t. j. możności swobodnego wyboru między celami a sposobami ich urzeczywistnienia, między wymaganiami wyższego moralnego porządku a zmysłowemi i egoistycznemi popędami, słowem: na niezależności od konieczności praw fizycznych, a poddaniu się wymaganiom czystego rozumu i sprawiedliwości. Ponieważ jednak nie podobna przewidzieć, czy w danym przypadku pewien człowiek postąpi według wymagań moralnych, czy też ulegnie fizycznej konieczności, powstaje stąd tak zwana *niezdeterminowana moralność (arbitrium aequilibrii)*. Ze względu jednak, że olbrzymia większość ludzi wskutek ciemnoty i niewyrobienia moralnego ulega nieświadomie konieczności praw fizycznych, przeto statystycy mogą śmiało twierdzić, iż w danem społeczeństwie i czasie musi się przytrafiać pewna stała cyfra przestępstw i zbrodni, tak jak stałemi są stosunkowe cyfry urodzeń, ślubów, zgonów. *Wolność* moralna jej jest udziałem niewielkiej stosunkowo liczby ludzi. Spór o *wolność* **W.**, wywołujący dotąd tak żywą polemikę, sięga pierwszych wieków chrześcijaństwa. Święty Augustyn odmawiał wolnej **W.** człowiekowi, czyniąc ją wyłącznym atrybutem bóstwa. To samo głosił Pelagjusz, a następnie Tomasz z Akwinu, przeciw któremu w obronie wolności występowali: Duns Skot i Occam. Pierwszy Kant oddzielił wyraźnie dwie sfery ludzkiej działalności i, przyznając wolność **W.** w moralnym porządku świata, odmówił jej człowiekowi jako fizycznej istocie. Odróżnienie to utrzymało się u Fichtego, Schellinga, Hegla. Materjalizm, wspierając się na fizjologji, a pozytywizm na powadze rezultatów statystyki, zaprzeczał wolności woli i widzi w czynach człowieka konieczne wyniki praw przyrodzonych i społeczno-ekonomicznych. Inny zupełnie charakter pojęcia woli nadał Schopenhauer, który uznał **W.** za istotę bytu (por. Schopenhauer „Die Welt als Wille und Vorstellung“). Por. Daub „Darstellung und Beurtheilung der Hypothesen in Betreff der Willensfreiheit“ (Altona, 1834); Jul. Ochorowicz „O wolności woli“ (Warsz., 1871); Sigwart „Der Begriff des Willens und sein Verhältniss zum Begriff der Ursache“ (1889); Külpe „Die Lehre vom Willen in der neuren Psychologie;“ Ribot „Choroby woli;“ Lapie „Logique de la volonté“ (1902).

Wola, wieś pod Warszawą, pamiętna w dziejach Polski elekcjami, czyli wyborami królów polskich, które się na jej polach odbywały. Wola, właściwie *Wielka Wola*, z murowanym kościołem, należała dawniej do starostwa Warszawskiego. 1655 została spaloną przez Szwedów. Za Augusta III, Fryderyk hr. Brühl, posiadacz Woli, jako starosta warszawski, wyprawiał w obszernym tutejszym dworze huczne zabawy i uczty. W czasie oblężenia Warszawy r. 1794 przez Prusaków zaszło tu kilka bitew, które zmusiły króla pruskiego do odstąpienia od stolicy. 1831 kościołek **W.** stanowił jeden z punktów fortyfikacji Warszawy. Zdobyty przez wojska rosyjskie, zamieniony został na cerkiew, a przyległe do niej grunta, zamknięte wałami ziemnemi, przeznaczono na cmentarz dla prawosławnych.

Wolan Andrzej, polityk i znakomity polemik kalwiński, * 1530 w Wielkopolsce, † 1610 w Bijuciszkach. Pierwsze nauki pobierał wspólnie ze Stanisławem Ostrorogiem, poczem w 13 roku życia wysłany do szkół we Frankfurcie nad Odrą, przebywał tam przez trzy lata. Po krótkim pobycie w domu krewnego swej matki, Balcera Strzemieńskiego, sędziego ziemskiego poznańskiego, udał się na Litwę, do wuja swego Kwileckiego, plenipotenta królowej Bony, który używał go do załatwiania rozległych korespondencji z królową i do wszelkiego rodzaju czynności administracyjnych i ekonomicznych. Nabywszy wielkiej biegłości w tego rodzaju zatrudnieniach, polecony został na sekretarza Mikołajowi Radziwiłłowi, wówczas podczaszemu w. litewskiemu, który wysłał go do uniwersytetu królewieckiego dla dalszej nauki, a mianowicie dla wydoskonalenia się w języku łacińskim. Po trzyletnim pobycie w Królewcu powrócił do Radziwiłła, który upodobawszy młodzieńca, na zawsze przywiązał go do Litwy. Stopniowo został **W.** pierwszym doradcą Radziwiłłowskim, przyszedł do znacznego majątku i stanął na czele litewskich różnowierców. Radziwiłł, ujęty jego wysokiemi zdolnościami, niezmordowaną pracą i znajomością kilku języków, polecił go na sekretarza Zygmuntowi Augustowi, i tym sposobem wszedł **W.** na drogę dyplomatyczną, na której oddał wielkie przysługi Rzeczypospolitej. Król Zygmunt, przekonawszy się o jego niepospolitej zręczności i pilności w poruczanych mu często drażliwych poselstwach, nadał mu roku 1568 w nagrodę tytułem dziedzicznym dwie wsie w Oszmiańskiem. Po ustanowieniu wspólnych sejmów obrany posłem, już odtąd prawie nigdy godności tej nie opuszczał. Jednakże obok spraw publicznych ciągle zajmował się naukami, przeplatając prace swe żarliwem występowaniem w zatargach i kwestjach o dogmaty wyznań, różniących się od kalwińskiego. W tym to czasie, gdy Orzechowski w dziele „Quincunx“ rzucił się z największą zawziętością na Litwę i Radziwiłła Czarnego, **W.** wspólnie z innymi uczonymi, na dworze Radziwiłłowskim w Wilnie przebywającymi, ogłosił między 1565 a 1566 słynną bezimienną odpowiedź p. t.: „Rozmowa Polaka z Litwinem przeciw sromotnemu a omylnemu Stanisława Orzechowskiego pisaniu“ (bez r. i m. druk.). On to głównie popierał na zjazdach 1570 i 1585 myśl połączenia kalwinów litewskich z luteranami, w celu oparcia się zabiegom Jezuitów, oraz na zjeździe wileńskim r. 1599 zamiar ewangelików z kościołem wschodnim. Po wyjeździe Henryka Walezjusza stany powierzyły **W.** poselstwo do cesarza Maksymiljana dla wyjednania u niego śpiesznego wdania się w spra-

wy polskie, zostające wówczas w niebezpiecznym stanie, z czego **W.** wywiązał się nader szczęśliwie. Jak poprzednio Zygmunt August, tak też i Stefan Batory z całą ufnością powierzał **W.**, jako swemu sekretarzowi, załatwianie wielu nader ważnych czynności. Za Zygmunta III sprawował ten sam urząd sekretarza królewskiego i zachował ten sam wpływ na polityczne sprawy kraju. 1595 wysłany był przez Zygmunta III do Moskwy razem ze Lwem Sapiehą dla utwierdzenia pokoju, zawartego z carem Teodorem Iwanowiczem. Z dzieł **W.** najważniejsze: „De libertate politica“ (Kraków, 1592); „Oratio ad Senatum Regni Poloniae M. D. Lithuaniae qua boni principis in Republica constituendi modus ostenditur“ (bez r. i m. dr.); „Nowochrzeczeństwo czyli źwierciadło wiary i pobożności Nowochrzczeńców“ (Wil., 1586); „Ad scurilem et famosum libellum Jesuiticae scholae Vilnensis Responsio“ (t. 1859); „Divae ibi obtrectatores“ (t. 1591); „Caecitas et poena Ecclesiae etc.“ (t. 1608); „ Vera et orthodoxa veteris Ecclesiae sententia ad Petrum Scarga“ (Łosk, 1574); „Jasne i dowodne pokazanie tak z Pisma świętego, że który stolicę państwa Rzymskiego opanował, jest onym Antychrystem“ (Wilno, 1608); „De principe et propriis ejus virtutibus“ (Gdańsk, 1608); „Obrona prawdziwej obecności ciała i krwi Pana naszego na wieczerzy“ (bez r. i m. dr.) i w. in.

Wolański Tadeusz, obywatel W. Ks. Poznańskiege, radca powiatu Inowrocławskiego, zamieszkały w Rybitwach pod Pakością, posiadał znakomity zbiór starożytności krajowych i słowiańskich. Zapalony miłośnik archeologji, w poczynionych przez się odkryciach, pomimo niezaprzeczonej nauki, uniósł się mrzonkami i najdziwaczniejsze potworzył baśnie. Z dzieł jego wymieniamy: „Odkrycie najdawniejszych pomników narodu polskiego“ (zeszyt 1 i 2, Poznań, 1843); „Nowo odkryte medale Mieczysława I i Bolesława Chrobrego“ (tamże, 1840); „Listy o starożytnościach słowiańskich“ (Gniezno, 1845—48); „Pomniki pogańskie w Gnieźnie“ (Poznań, 1844).

Wolański Franciszek, literat lwowski, umieszczał od r. 1820 w *Dodatku do Gazety Lwowskiej* przez lat kilka dokumenty historyczne, nadania, ugody, najdawniejsze galicyjskie dyplomaty, znalezione w tamtejszych archiwach, i tym sposobem utworzył dyplomatarjusz, obejmujący w sobie nieprzebrane skarby, których uratowanie od zatraty stanowi znakomitą zasługą. Ogłosił nadto „Codex diplomaticus Vielicensis“ (Lwów, 1871).

Wolarz *(Bootes, Arctophylax)*, gwiazdozbiór na półkuli północnej nieba, między 202° a 233° wzniesienia prostego i między 6° a 55° zboczenia płn., zawiera 140 gwiazd widzialnych gołem okiem, między któremi jest jedna 1 wielkości, *Arktur* (ob.).

Wolberg Ludwik, lekarz, * 1857 w Warszawie, studjował medycynę w Warszawie i Jurjewie, następnie jako lekarz chorób dziecięcych osiadł w Warszawie. Napisał: „O wpływie niektórych soli i alkaloidów na trawienie“ (1879); „O zszywaniu, odtwarzaniu się i naciąganiu nerwów“ (*Medycyna* z r. 1880); „O tyfusach u dzieci“ *(Gazeta Lekarska* z 1886) i in. Przełożył dzieło H. Kleuckego „O chorobach dzieci“ (Warszawa, 1882) i M. Benedikta „Życie duszy ludzkiej“ (Warsz, 1897), oprócz licznych artykułów w *Przeglądzie Tygodniowym* i innych pismach.

Wolborka, rzeka w gub. Piotrkowskiej, ma początek w pow. Łódzkim pod Tuszynem; płynie ku wschodowi pod Żurominem, odgranicza powiat Łódzki od Brzezińskiego i ten ostatni od Piotrkowskiego, płynąc w kierunku wschodnio-południowym pod Będkowem, poczem wchodzi w powiat Piotrkowski pod Wolborzem, a stąd, skręciwszy ku północo-wschodowi, wchodzi w powiat Brzeziński i za Tomaszowem, pod Gustkiem, wpada z lewego brzegu do Pilicy. Długa 35 wiorst; przyjmuje od prawej strony rzeczkę Moszczenicę, od lewej Kurówkę.

Wolborz, osada, dawniej miasto w pow. i gub. Piotrkowskiej, nad rzeką Wolborką, o dwie mile od Piotrkowa odległa. W r. 1065 był już **W.** stolicą kasztelanji i posiadał swój zamek. W r. 1268 Ziemomysł, książę kujawski i sieradzki, nadał go razem z kasztelanją biskupom włocławskim. Władysław Jagiełło, ciągnąc r. 1410 na wojnę krzyżacką, bawił tu przez 3 dni, naradzając się i odbywając przeglądy zbierającego się wojska. W 10 lat później, do tegoż króla przebywającego tu po zjeździe łęczyckim, przybyli posłowie czescy z ofiarowaniem mu korony. Tu także bawił czas jakiś w r. 1605 Jan Kazimierz, szukając schronienia przed zwycięskiemi wojskami Szwedów. Wspaniały niegdyś zamek tutejszy, a raczej pałac biskupi, wystawił około 1626 r. Józef Lipski, biskup włocławski, założywszy przy nim piękny zwierzyniec. Później biskup Antoni Ostrowski odnowił go i znacznie przyozdobił, nawet rozszerzył i w nim podejmował przez dni cztery, od 3 — 6 czerwca 1775 r., króla Stanisława Augusta. Po przejściu miasta na własność skarbową urządzono w oficynach pałacu koszary dla wojska. Dziś ogół tego gmachu trzyma się jeszcze mocno, ale szczegóły jego wielce już są uszkodzone. Biskupi kujawscy, mając główną rezydencję swoją w Wolborzu, założyli w tem mieście kolegjatę. Kościół po niej pozostały, dziś parafjalny, nie odznacza się niczem. Wolborz liczy około 3,000 miesz.

Wolbrom, osada, dawniej miasteczko w gub. Kieleckiej, pow. Olkuskim, nad rz. Pokrzywnicą. Powstało ze wsi Dłużec, w której właścicielom sołtystwa, Wolframowi i Hilaremu, król Władysław Łokietek w r. 1321 pozwolił okoliczne lasy karczować i na nich mieszkańców osadzać, co dało początek miastu, od jednego z nich, Wolframa, Wolbromem zwanemu. **W.** był własnością stołu królewskiego i zostawał pod juryzdykcją starosty. Od roku 1766 starostwo to było w posiadaniu Urszuli z Morsztynów Dembińskiej,

głośnej pod nazwiskiem Pani starościny Wolbromskiej. Paratjalny kościół tutejszy był kolonją księży kanoników lateraneńskich. **W.** liczy 6,000 mieszkańców.

Wolbromskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Krakowskiem, w pow. Księskim. Podług lustracji z r. 1660, składało się z miasta Wolbromia (ob.) z wójtowstwem i wsi Łobzów, które w r. 1771 posiadał Franciszek Dębiński, starosta jodłowski, opłacając z niego kwarty złp. 1,297 gr. 26, a hyberny złp. 611 gr. 6. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne rzeczonemu Dębińskiemu.

Wolcner lub *Woltzner* Oktawjan, budowniczy i kamieniarz krakowski w XII w., powołany z Krakowa przez margrabiego Henryka Jasomirgotta przed 1144 do Wiednia, dla wybudowania kościoła Wszystkich Świętych, gdzie dziś wznosi się słynna bazylika św. Szczepana, wpisany został 1150 w poczet budowniczych wiedeńskich pod nazwiskiem *Falkner von Krakau*. Kościół ten, uszkodzony w pożarach 1258 i 1275, stał się węgielnym kamieniem teraźniejszego kościoła św. Szczepana. Z kamieniarskich robót **W.** uważają za jego dzieło wielką bramę, zwaną olbrzymią, która głęboko w murze wykuta zewnątrz kościoła się znajduje. Najdokładniejszy opis szczątków pracy tego artysty skreślił Hormayer w „Geschichte Wiens“ (1826 t., VI), a podług niego Kulczycki „Pamiątki polskie w Wiedniu“ (Kraków., 1835, str. 21). O **W.** pisał Ossoliński „Wiadomości hist.-kryt.“ (t. I).

Wolcza *(Wolfs*, węg. *Balf)*, osada kąpielowa w węg. komitacie Ödenburskim, nad jeziorem położona, posiada zimne źródła siarczane i 900 mieszkańców.

Wole *(Struma)*, ogólna nazwa wszystkich stanów chorobowych gruczołu tarczowego, związanych z powiększeniem tego organu, stąd rozróżnia się *wole torbielowate, naczyniowe, rakowate* i t. p. Pospolicie jednakże pod nazwą **W.** rozumie się zwykły przerost wszystkich elementów tkankowych gruczołu tarczowego; postać ta szczególnie spotyka się u kobiet bladych, anemicznych, bywa w każdym wieku, napastuje jednakże najczęściej ludzi młodych. Ostra postać wola bywa nieraz epidemiczną, ale przyczyna wybuchu choroby jest niewiadoma. Wole endemiczne, spotykane u kretynów i zwykle dziedziczne, prawdopodobnie zależy od miejscowości, spotyka się szczególnie w niektórych okolicach górskich. Postaci wola są bardzo rozmaite, objawy chorobowe przeważnie zależą od ucisku na sąsiednie organy, jak tchawica, przełyk, pnie naczyniowe i nerwowe. Leczenie wewnętrzne polega na podawaniu arszeniku, jodu, tyreoidyny; gdy te zawodzą, wskazana jest operacja.

Wole *(Ingluvies)*, workowate rozszerzenie dolnej części przełyku, występujące u ptaków kurowatych, gołębi, papug i drapieżnych dziennych. Przyjęte pokarmy zbierają się w wolu i odmiękczają przed przejściem do żołądka. Ob. Ptaki.

Wolf Jan Krzysztof, z łacińska *Wolfius* zwany, uczony i teolog niemiecki, * 1683 w Wernigerode w Saksonji † 1739 w Hamburgu. Po ukończeniu 1703 studjów teologicznych w Wittenbergu, był tamże od 1710 profesorem filozofji, następnie został profesorem języków wschodnich w Hamburgu, gdzie 1716 obrany był pastorem przy kościele św. Katarzyny. Z licznych naukowych dzieł **W.** najważniejsze są: „Historja lexicorum hebreicorum“ (Wittenb., 1705); „Usus talmudicae rabbinicaeque lectionis elenchticus assertus“ (t. 1706); „Historia Bogomilorum“ (t. 1712); „Bibliotheca hebraea“ (4 cz., Hamburg i Lipsk, 1715 — 1733); „Anecdota graeca sacra et profana“ (4 t., Hamb., (1722—24) i in.

Wolf Fryderyk August, znakomity badacz starożytności i krytyk, * 1759 r. w Haynrode pod Nordhausen, od 1783 profesor filozofji i pedagogiki w Halli, potem w nowo założonym uniwersytecie berlińskim, † 1824 w Marsylji. Z pomiędzy bardzo licznych pism jego, oprócz wybornych przekładów i wydań klasyków, zasługują na szczególną wzmiankę: „Musoeum der Alterthumswissenchaften“ (wydane wspólnie z Buttmannem, 2 t., Berlin, 1807—10); „Literarische Analecten“ (4 t., tamże, 1817—1820); „Vermischte Schriften und Aufsätze“ (Halla, 1802). Wiele prac **W.** wyszło dopiero po śmierci jego, a między niemi „Encyklopädie der Philologie“ (Lips, 1845).—Por. Arnolda „F. A. Wolf in seinem Verhältniss zum Schulwesen“ (2 t., Brunświk, 1861—1862). Baumstarka „Friedr. Aug. Wolf und die gelehrte Schule“ (Lipsk, 1864).

Wolf Ferdynand, jeden z najgruntowniejszych znawców języków i literatur romańskich, zwłaszcza literatury hiszpańskiej, * 1796 w Wiedniu, od 1819 urzędnik cesarskiej bibljoteki nadwornej, † 1866 tamże. Ważniejsze jego dzieła są: „Floresta de rimas modernas castellanas“ (2 t., Paryż, 1837); „Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche“ (Heidelb., 1841); „Rosa de romances“ (Lipsk, 1846); „Studien sur Geschichte der spanischen und portug. Literatur“ (Berlin, 1859); „Histoire de la littérature brazilienne“ (Berlin, 1863). Oprócz tego umieszczał wiele cennych rozpraw w wiedeńskich „Jahrbücher der Literatur.“

Wolf Rudolf, astronom, * 1816 w Föllanden pod Zürichem, † 1893, kształcił się w Zürichu, Wiedniu i Berlinie, został 1847 dyrektorem obserwatorjum w Bernie, 1850 r. profesorem i dyrektorem obserwatorjum w Zürichu. Przeprowadził badania nad perjodycznością plam na słońcu i ich związkiem z magnetyzmem ziemskim. „Ogłosił: „Taschenbuch für Mathematik, Physik, Geodesie und Astronomie“ (1852, 6 wyd. 1895); „Die Sonne und ihre Flecken“ (1861); „Geschichte der Astronomie“ (1877); „Handbuch der Astronomie“ (2 t.,

1890—93); „Astronomische Mitteilungen“ (1856—1893) i in.

Wolf Jan Wilhelm, pisarz niemiecki, * 1817, przebywał przez dłuższy czas w Holandji, następnie w Darmsztadzie, gdzie † 1855 r. Między innemi wydał: „Untersuchungen über Wuotan;“ „Niderländische Sagen“ (1843); „Deutsche Märchen und Sagen“ (1845); „Deutsche Hausmärchen“ (1851); „Beiträge zur deutschen Mythologie“ 1851); „Die deutsche Götterlehre“ (1852); „Hessische Sagen“ (1853) i wiele innych.

Wolf Karol, historyk i geograf, * 1838 w Langensalza, kształcił się w Jenie, Halli i Lipsku, następnie był profesorem w szkole realnej w Hildesheim. Napisał: „Lehrbuch der allgemeinen Geschichte“ (5 wyd., t. 3 Berlin, 1889); wydał: „Karte des ehemaligen Königreichs Polen“ (Hamburg, 1873); „Historischer Atlas“ do historji wieków średnich i nowych, 19 kart, z tekstem (Berlin, 1877); wraz z Kiepertem: „Historischer Schulatlas zur alten, mittlern und neuern Geschichte“ (36 kart, Weimar, 1888).

Wolf Maks Franciszek Józef Korneljusz, astronom, * 1863 w Heidelbergu, kształcił się w Strasburgu i 1885 założył w Heidelbergu obserwatorjum prywatne. W 1884 odkrył nową kometę o obiegu 7-letnim. Od r. 1891 zajął się poszukiwaniem drobnych planet przy pomocy fotografji i odkrył znaczną ich liczbę. W r. 1893 został profesorem astronomji, a 1898 dyrektorem nowego obserwatorjum astrofizycznego w Königstuhl pod Heidelbergiem.

Wolf Karol Herman, agitator polityczny austrjacki, deputowany do rady państwa, przywódca partji wszechniemieckiej i prusofilskiej. Odgrywał przez czas pewien wybitną rolę w życiu politycznem Austrji, a nawet pojedynkował się z prezesem ministrów Badenim. Wreszcie zaplątany w skandaliczne procesy o uwodzicielstwo i wyłudzanie pieniędzy, stracił dużo ze swojej popularności.

Wolf Krystjan, filozof, ob. Wolff.

Wolfa ciała, dwa symetrycznie położone gruczoły po bokach kręgosłupa u płodu, które odgrywają rolę nerek w życiu płodowem. Ob. Rozwój płodu.

Wolfe James, generał angielski, * 1726 r. w Westerham, hrabstwie Kent. Odznaczywszy się kilkakrotnie w austrjackiej wojnie sukcesyjnej, dowodził w r. 1758 wyprawą do Kanady i zwycięstwem odniesionem 12 września 1759 nad wojskiem francuskiem pod Quebec, nieśmiertelną okrył się sławą. W bitwie tej poległ **W.**, równie jak i waleczny jego przeciwnik, generał-francuski Montcalm. W kilka dni potem Quebec, a następnie i cała Kanada dostała się w ręce Anglików. Zwłoki **W.** zostały przewiezione do Anglji i pochowane w opactwie Westminsterskiem.

Wolfenbüttel, księstwo, niegdyś w rozleglejszem znaczeniu posiadłości starszej linji domu Brunświckiego, czyli Brunświcko-Wolfenbüttelskiego w obwodzie Niższej Saksonji, a później, w ściślejszem znaczeniu, obwód Wolfenbüttel-Schöningen-Harz-Wezerski. Warowne dawniej miasto *Wolfenbüttel*, od r. 1754 rezydencja książąt brunświckich, ma 15,500 miesz., piękny kościół główny i sławną bibljotekę, liczącą 300,000 tomów i 10,000 rękopisów, której bibljotekarzem był niegdyś sławny Lessing, który wydawał pismo *Wolfenbüttelsche Fragmente*, i którego pomnik tutaj się znajduje.

Wolff Krystjan, baron, filozof i matematyk, * 1679 we Wrocławiu, † 1754; studjował w Jenie teologję, lecz głównie zajmował się matematyką i filozofją; w r. 1703 został docentem w Lipsku i wsławił się kilku pracami matematycznemi. Zmuszony opuścić Lipsk w skutek napadu Karola XII, otrzymał 1707 katedrę matematyki i historji naturalnej w Halli. Ścisłość jego określeń matematycznych była rzeczą przedtem nieznaną; w ścisły również sposób opracowany jego system filozofji znalazł wielu stronników, ale oskarżony o kacerstwo został 1723 r. z kraju wygnany. Następnie otrzymał katedrę w Marburgu, skąd przez Fryderyka II w r. 1740 powołany został napowrót do Halli i mianowany kanclerzem uniwersytetu. Swoją ściśle matematyczną metodą zaprowadził porządek i gruntowność w nauce, spopularyzował filozofję Leibniza, a przez wprowadzenie do wykładu i dzieł swoich języka niemieckiego położył dla niego znakomite zasługi. W licznych pismach swoich opracował wszystkie części matematyki i filozofji. Por. „Christian Wolff's eigene Lebensbeschreibung“ (wyd., Wuttkego, Lipsk, 1841); Arnsperger „C. Wolffs Verhältniss zu Leibniz“ (1897).

Wolff Abraham Emanuel, słynny lekarz w XVIII wieku, sprowadzony z Pragi Czeskiej przez księcia Augusta Sułkowskiego do Leszna, był za panowania Augusta III generalnym sztab-medykiem wojsk Rzeczypospolitej. Ogłosił: „Traktacik o powietrzu morowem dla ludu polskiego“ (Leszno, 1756).

Wolff August Ferdynand, syn poprzedniego, również lekarz, * 1768 w Lesznie, † 1846; medycynę studjował w Królewcu i Getyndze i osiadł w Lesznie, skąd 1791 przeniósł się do Warszawy, gdzie w krótkim przeciągu czasu zjednał sobie wielką wziętość i obszerną praktykę. W 1796 został fizykiem Warszawy i pierwszym radcą lekarskim przy ówczesnej regencji pruskiej. Wspólnie z Dziarkowskim, Czekierskim, Brandtem i Celińskim założył 1809 szkołę lekarską w Warszawie, w której sam wykładał terapję i klinikę bezpłatnie. Mianowany 1810 prezesem rady ogólnej lekarskiej, piastował ten urząd do 1817. On to w r. 1822 podał pierwszą myśl założenia w Warszawie towarzystwa lekarskiego, którego pierwszym został prezesem; zarazem był członkiem Tow. przyjaciół nauk. W r. 1830 dla słabości i podeszłego

wieku zaprzestał praktyki lekarskiej i osiadł w majątku swoim Głuchowie pod Grójcem, nie odmawiając nigdy pomocy ubogim. W r. 1841, przy obchodzie jubileuszu 50-letniej jego praktyki, lekarze warszawscy ofiarowali mu wielki medal złoty z napisem: *Vir summis carus et imis*. Z licznych prac jego ważniejsze: „Anatomie des menschlichen Körpers, aus dem englischen W. Cheselden“ (Getynga, 1796); „Bemerkungen über einige Krankheiten, die im Jahre 1795 in Warschau geherrscht haben“ (w Hufelanda *Journal d. Heilkunde* t. IV); „Bemerkungen über die Influenze zu Warschau im Jahre 1800“ (tamże t. IX i X); „Avis au beau sèxe sur les maux de nerfs i t. d.“ (Warszawa, 1804); „Rozprawa o kołtunie“ (w rocznikach Tow. p. n., t. X); „Rys topografji medycznej miasta Warszawy“ (tamże, t. XXI); „Rys sztuki leczenia, czyli terapja ogólna i szczególna“ (Warszawa, 1816—17).

Wolff Jerzy Krzysztof, baron von Ludingshausen, obywatel kurlandzki, * 1751, † 1807; w ostatnich czasach Rzeczypospolitej zasiadał na sejmach warszawskich 1790—91, broniąc na nich gorliwie praw stanów kurlandzkich. Znane są liczne jego mowy, miewane przy tej okazji, drukowane w Warszawie w językach polskim i niemieckim.

Wolff Józef, jeden z najpopularniejszych lekarzy warszawskich, * 1766 w Warszawie, † 1836; medycynę studjował w Wiedniu, poczem był naprzód lekarzem Franciszka Szczęsnego Potockiego, któremu towarzyszył w podróży do Francji i Niemiec, następnie w 1807 osiadł w Warszawie, gdzie wielkiej używał wziętości i popularności. Liczne jego rozprawy, jak „O krupie“, „O gorączkach tyfoidalnych panujących w Warszawie od 1818—1830“, drukowane były w różnych pismach lekarskich, zwłaszcza wiedeńskich.

Wolff Maurycy, syn poprzedniego, † 1883 r., był znanym księgarzem i nakładcą dzieł polskich w Petersburgu.

Wolff Edward, fortepjanista i kompozytor, brat poprzedniego, * 1816 w Warszawie, † 1880 w Paryżu, pobierał naukę gry na fortepjanie od Zawadzkiego, a następnie od 1828 r. w Wiedniu u Würfla. Wróciwszy 1832 do Warszawy, uczył się jeszcze kompozycji od Elsnera. W 1835 przybył do Paryża, gdzie dał się chlubnie poznać jako wykonawca, a wkrótce potem także jako kompozytor. Wszystkie niemal jego utwory, których jest kilkaset, należą do kategorji czysto salonowych kompozycji i nie posiadają wyższej wartości.

Wolff Pijus Aleksander, aktor niemiecki, * 1782 w Augsburgu, wsławił się także jako poeta dramatyczny („Cäsario“, „Preciosa“). Od 1816 członek teatru królewskiego w Berlinie, † 1828 w podróży z Ems do Wejmaru.—Jego żona *Amalja*, z domu Malcolmi, owdowiała Becker, * 1780 w Lipsku, † 1851, była z mężem w teatrze berlińskim prawdziwą ozdobą tragedji.

Wolff Oskar Ludwik Bernard, pisarz i improwizator niemiecki, * 1799 r. w Altonie, profesor w Jenie, † 1851. Z bardzo licznych pism jego najwięcej znane są: „Poetischer Hausschatz des deutschen Volks“ (26 wyd., 1874). Pisma swoje nowelistyczne wydał w jednym zbiorze p. t. „Schriften“ (14 t., Jena, 1841—43).

Wolff Juljusz, poeta niemiecki, * 1834. Napisał: „Till Eulespiegel redivivus“ (1874); „Der Rattenfänger von Hameln“ (1876); „Der Wilde Jäger“ (1877); „Tannhäuser“ (1880); „Singuf“ (1881); „Lurlei“ (1886); „Der fliegende Holländer“ (1892).

Wolff Emil, rzeźbiarz, * 1802 r. w Berlinie, † 1879, kształcił się w akademji berlińskiej pod Schadowem, poczem od 1823 zamieszkał w Rzymie, gdzie wielkiej używał wziętości. Oprócz wielu wysoko cenionych popiersi ważniejsze z utworów **W.** są: „Myśliwy“, „Owczarz i Owczarka“, „Rybak“ (1830); „Nimfa łowów“ (1834); „Hebe nauczana przez Ganimeda“; „Achilles i Thetis“; „Psyche z puszką Pandory“ (1838); „Prometeusz“ (1841); „Wiktorja“ i w. in. We wszystkich pracach **W.** znać głębokie studja wzorów antycznych.

Wolff Albert, rzeźbiarz niemiecki, * 1814 r. w Neustrelitz pod Meklemburgiem, † 1892. Pierwotnie uczeń i spółpracownik Raucha, udał się następnie (1844) do Włoch, gdzie bawił lat dwa; za powrotem do kraju studjował anatomję konia i jako samodzielny artysta wystąpił ze statuą portretową hr. Raczyńskiej. Z dzieł jego oprócz wielu biustów celniejsze są: grupa na moście zamkowym w Berlinie, przedstawiająca wyprawę na wojnę (1833); kolosalne statuy 4 Ewangelistów w kościele zamkowym w Neustrelitz; dwa kolosalne posągi konne jeden w Hanowerze (1861), drugi w Berlinie (1868). Po śmierci Raucha wykończył rozpoczętą przez niego grupę marmurową: „Mojżesz“. Od 1868 był **W.** profesorem akademji sztuk pięknych w Berlinie.

Wolff Wilhelm, rzeźbiarz zajmujący się głównie tworzeniem figur zwierzęcych i z tego powodu dla odróżnienia od kilku innych tegoż imienia artystów *Thierwolff* zwany, * 1816 r. w Fehrbellin, † 1887, kształcił się początkowo w Berlinie, a potem w Paryżu i Monachjum. W przedstawianiu życia zwierzęcego celuje **W.** głęboką znajomością organizacji i charakteru zwierząt. Figury jego i grupy, począwszy od wielkości kolosalnych aż do minjaturowych odlewów ze srebra, odznaczają się wielką naturalnością, życiem, prostotą i wiernością. Z zamiłowaniem szczególnem przedstawia dzikie zwierzęta, jak: lwy, pantery, bawoły, niedźwiedzie, a także ptaki oraz zwierzęta domowe i myśliwskie.

Wolff sir Henry Drummond, polityk angielski, * 1830 na Malcie. Służył w dyplomacji, 1874 wybrany do izby niższej, popierał Beaconsfielda, był członkiem komisji, regulującej sprawę Rumelji

Wschodniej, potem był pełnomocnikiem Anglji w Konstantynopolu w sprawie egipskiej, następnie (1888) posłem w Persji, 1891—w Rumunji, a w 1892 w Hiszpanji. Napisał: „The residance of the first Napoleon in Elba“, oraz „Some notes of the paste“ (1893).

Wolff Emil, chemik, * 1818 r. w Flensburgu, † 1896, studjował medycynę w Kopenhadze i Berlinie, następnie nauki przyrodnicze, 1851 został dyrektorem pierwszej doświadczalnej stacji rolniczej w Möckern pod Lipskiem, 1854 profesorem akademji rolniczej w Hohenheim. Ogłosił: „Praktische Düngerlehre“ (1868, 12 wyd., 1892); „Die rationelle Fütterung der landwirtschaftlichen Nutztiere“ (1876, 6 wyd., 1894); „Aschenanalysen von landwirtschaftlichen Produkten“ (2 t., 1871—80) i in.

Wolff Robert, zasłużony księgarz i wydawca polski, * 1832, współwłaściciel firmy księgarskiej Gebethner i Wolff w Warszawie. Księgarnię tę założył w 1857 pospołu z przyjacielem swoim, Gustawem Gebethnerem (* 1831, † 1900). Jest to największe przedsiębierstwo wydawniczo-księgarskie w królestwie Polskiem. Gebethner i Wolff rozporządzali z początku szczupłemi funduszami i powoli rozwinęli księgarnię do obecnych rozmiarów. Przez czas jakiś byli współwłaścicielami *Kurjera Warszawskiego*, później *Kurjera Codziennego*. Obecnie do nich należy wydawnictwo *Tygodnika Ilustrowanego*. Dzieje firmy związane są ściśle z dziejami cświaty u nas w ciągu drugiej połowy XIX w. W r. 1875 Gebethner i Wolff rozszerzyli program swego działania na Kraków, nabywając księgarnię Jaworskiego ze wszystkiemi nakładami, oraz założyli wespół z W. L. Anczycem własną drukarnię. W ciągu ćwierćwiekowego istnienia księgarnia wydała, jak objaśnia katalog wydany z powodu dwudziestopięcioletniego jubileuszu, 760 dzieł w 950 tomach. Cyfry te wzrosły znacznie z czasem. W okresie do 1882 wydali, między innemi, dzieła: Brodzińskiego, Fredry ojca i syna, Hoffmanowej, Odyńca, Orzeszkowej, Szekspira, Malczewskiego, Baina, Buckle'a, Fawcetta, Helmholtza, Jarochowskiego, Bobrzyńskiego, Maciejowskiego, Scherra, Spencera, Szujskiego, Tyndalla, R. Virchowa, Dr. Antoniego J., T. Korzona,, oraz mnóstwo dzieł religijnych, książek dziecinnych i dla młodzieży. W 1898 księgarnia wymieniona puściła w obieg 92 dzieła w 286,400 egzemplarzach a 398,300 tomach, w r. 1899 dzieł 87 w 215,020 egz. a 249,000 tomach, w 1900 zaś 98 dzieł w 264,000 egz. a 312,000 tomach, w 1901 97 dzieł z 250,000 egz. a 347,000 tomów, w 1902 wreszcie 83 dzieła w 235,000 egz. i 259,000 tomach. (W latach 1875—1882 wypadało średnio na rok tylko 30 dzieł w 38 tomach). Z wydawnictwa lat ostatnich, największym pokupem cieszyły się pisma: Sienkiewicza, Prusa, Orzeszkowej, oraz tanie wydawnictwa: Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego; następnie: Tetmajera, Reymonta, Weyssenhoffa, Żeromskiego, Sieroszewskiego, Konopnickiej, komplety pism Spasowicza. Z dzieł treści historycznej rozeszło się najwięcej: Korzona, Rollego, Askenazego, Smoleńskiego, Smolki, Bobrzyńskiego, Lewickiego. Z dzieł historyczno-literackich i estetycznych: Chmielowskiego, Ig. Matuszewskiego, Brücknera.

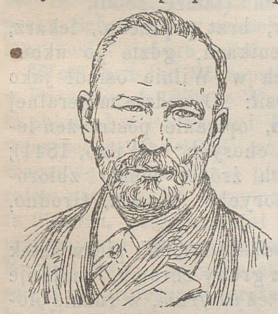

Wolff Robert.

Wolff Józef, syn poprzedniego, * 1862, gimnazjum kończył w Warszawie, gdzie też uczęszczał na wydział prawny uniwersytetu, który opuścił w 1884 ze stopniem kandydata za rozprawę na temat „Położenie prawne włościan w Polsce Piastowskiej“. Dalej kształcił się w uniwersytecie w Lipsku, gdzie w 1886 otrzymał stopień doktora obojga praw, po obronieniu rozprawy „Das Duell in Geschichte und Gesellschaft“. Po rocznym pobycie w Paryżu wrócił do kraju i bierze czynny udział w pracach wydawniczych firmy Gebethner i Wolff i w redakcji *Tygodnika Ilustrowanego*, którego redaktorem jest od 1887.

Wolff Józef, historyk, syn księgarza petersburskiego, kształcił się w uniwersytecie lipskim, następnie poświęcił się studjom historycznym. Był członkiem korespondentem Akademji krakowskiej; napisał: „Senatorowie i dygnitarze wielkiego księstwa Litewskiego 1386—1795“ (Kraków, 1885); „Żyd ministrem króla Zygmunta,“ szkic historyczny (Kraków, 1885); „Ród Gedymina“ dodatki i poprawki do dzieł hr. K. Stadnickiego (Kraków, 1886); „Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV w.“ (Warszawa, 1895). † 1900 w Heidelbergu.

Gebethner Gustaw.

Wolff Juljusz, ekonomista niemiecki, * 1862, profesor w Zurychu. Napisał wiele broszur ekonomicznych.

Wolff Albert, krytyk i estetyk francuski, * 1835, † 1891 w Paryżu; rodem z Kolonji, naturalizował się we Francji, kształcił się w Bonn, był sekretarzem Dumasa ojca i współpracownikiem *Figara*. Napisał dla sceny „Un homme du Sud“ (1865); „Mémoires de Réséda“ (1863); „Fin courant“; „Alouette“ (1868); „Mémoires du boulevard“ (2 wyd., 1866); „Deux empereurs“ (1871); „Le Tyrol et la Carinthie“ (1872); „Mémoires

d'un Parisien“ (1884 i nast.); „La capitale de l'art“ (1886).

Wolff Natan, botanik, ob. Wallich.

Wölffl Józef, znakomity fortepjanista, * 1772 w Salzburgu, uczeń Leop. Mozarta i Michała Haydna. Pierwszą podróż artystyczną do Wiednia i Warszawy odbył w 1783 i 94 r., był jakiś czas nadwornym muzykiem cesarzowej Józefiny w Paryżu. Nareszcie osiadł w Anglji, gdzie † w ubóstwie 1814. Zostawił kilka oper i wiele fortepjanowych utworów.

Wölfflin Henryk, historyk sztuki, * 1864, profesor w Bazylei, a później w Berlinie. Napisał: „Die klassische Kunst, eine Einführung in die Renaissance“ (1899) i w. in.

Wölfling Leopold, właściwie Lopoldo, arcyksiążę austrjacki, z linji toskańskiej (ob. Toskańscy w. książęta). W 1903 zrzekł się tytułów i godności, przybrał nazwisko **W.** i zobowiązał się nie przekraczać granicy monarchji Austro-Węgierskiej. Otrzymał apanaż dożywotni ze szkatuły prywatnej domu toskańskiego. Jest on bratem arcyksiężniczki Ludwiki, żony następcy tronu saskiego, która uciekła od męża z nauczycielem swoich dzieci, Gironem, ale później go porzuciła i wróciła do rodziców (1903).

Wolfgang (św.), rodem ze Szwabji, nauki odbywał w Reichenau w Würzburgu; 956 r. został w Trewirze dziekanem kleryków, między którymi zaprowadził życie wspólne; 964 wstąpił do klasztoru w Einsiedeln, gdzie został profesorem i wyświęcił się na kapłana. Stąd odbył misję do Pannonji i tam przez czas niejaki opowiadał słowo Boże, aczkolwiek bez wielkiego powodzenia. Wkrótce 972 r. został biskupem ratyzbońskim. † 994 we wsi Puppingen. Ciało jego przeniesiono do Ratyzbony i pochowano w opactwie św. Emmeranna. Kanonizowany 1052, uważany jest za patrona górników. Kościół obchodzi pamiątkę św. **W.** 31 października. Życiorys jego pomieszczony jest w VI tomie dzieła Pertza „Monumenta Germaniae historica“.

Wolfgang, książę anhalcki, założyciel reformacji w Anhalcki, *1492; po śmierci ojca swego, księcia Waldemara, objął rządy 1508; uczeń i serdeczny przyjaciel Lutra, podpisał na sejmie w Augsburgu 1530 wyznanie wiary ewangelickiej, był jednym ze współzałożycieli związku szmalkaldzkiego i 1547 został przez Karola V skazany na banicję. Dopiero w r. 1552 powrócił do swych posiadłości i w sędziwym wieku złożył rządy w ręce synowców. † 1566.

Wolfgang Jan, zasłużony botanik i farmakolog polski, * 1772, † 1859 r. Pierwsze nauki pobierał w Szczuczynie, następnie studjował medycynę w Wilnie, gdzie 1807 otrzymał stopień doktora; w 1810 został nadzwyczajnym, w r. zaś 1828 zwyczajnym profesorem. Otrzymawszy w r. 1831 emeryturę, osiadł w majątku swoim Połukniu w pow. Trockim. Zajmował się bardzo gorliwie chemją i botaniką; ogłosił kilka monografji, szczególnie roślin wodnych, storczykowatych i skrzypów; niektóre gatunki przez niego opisane noszą jego nazwisko. Był wydawcą „Pamiętników farmaceutycznych wileńskich“ w latach 1820—21. W rękopisie zostawił bardzo dokładny „Słownik wyrazów botanicznych.“ Mąż uczony i zacny obywatel, zostawił po sobie najchlubniejszą pamięć na Litwie. Ogłosił: „Rozprawę o gazie wodorodnym siarczanym“ (Wilno, 1806); „Rzecz o herbacie“ (1823); „Uwagi historyczne nad stanem farmacji“ (w *Dzien. wileńskim*, na rok 1816, t. 4); „Monografja rośliny skrzypów“ (Wilno, 1826).

Wolfgang Aleksandra, córka poprz., czynnie pomagała ojcu w jego badaniach botanicznych i sama pisała udatne wierszyki. Pisma jej osobno wydane są: „O pelegrynie albo perle nieporównanej Zozima, przez G. Fiszera de Waldheim“ (przekład z franc., Wilno, 1822). „Rys historyczny usiłowań w leczeniu głuchoniemych i zakładów na ten cel przeznaczonych“ (tamże, 1830).

Wolfgang Ksawery, brat poprzedn., lekarz, † roku 1864 w Druskienikach, gdzie po ukończeniu nauk lekarskich w Wilnie osiadł jako lekarz prywatny. Ogłosił: „O wodzie mineralnej solnej w Druskienikach, opisanie postrzeżeń lekarskich i przepisy dla chorych“ (Wilno, 1841); „Ondyna Druskienickich źródeł pismo zbiorowe dla zdrowych i chorych“ (2 zesz., Grodno, 1844—46).

Wolfram *(tungsten, scheelium)*, W, pierwiastek chemiczny metaliczny, z grupy chromu, znajduje się w minerale zwanym też *wolfram*, w rudzie ołowianej wolframowej, w scheelicie, w niektórych innych minerałach. Metal otrzymuje się przez wyżarzenie kwasu wolframowego w wodorze, jako proszek szary, nader trudno topliwy. Jest kruchy i twardy, c. wł. 19,13, c. atomowy 183,5. Kwasy go nie naruszają. Jest to pierwiastek czteroatomowy, z tlenem wydaje *tlenek wolframu* WO_2, i *kwas wolframowy* WO_3. Ten ostatni otrzymuje się przez stopienie rudy wolframowej z węglanem sodu; utworzony stąd wolframian sodu zamienia się na wolframian amonu, skąd przez wyżarzenie wydziela się kwas wolframowy. Bezwodnik ten jest cytrynowo-żółty i polecany był jako farba malarska pod nazwą *żółtego barwnika mineralnego*. Właściwy kwas wolframowy, czyli jego wodan, $H_2WO_4+H_2O$, jest w wodzie nieco rozpuszczalny, smak ma gorzki. Zresztą kwas ten, zarówno jak jego sole, przedstawia kilka modyfikacji. Całe zachowanie się jego jest bardzo zbliżone do kwasu molibdenowego (ob. Molibden). Sam kwas oraz *wolframian tlenku wolframu*, W_2O_5, są używane, jako farby niebieskie. *Wolframian sodu*, $Na\,WO_4$, używa się w farbierstwie, oraz do nadania tkaninom niepalności. Inny wolframian sodu, $Na_{10}W_{12}O_{41}$, jest łatwo rozpuszczalny w wodzie, a tkaniny nim napojone nie zapalają się, ale w zetknięciu z płomieniem jedynie się zwęglają;

używa się przeto jako środek ochronny dla tkanin i drzewa; z drzewem kampeszowem wydaje czarny atrament, używa się też w farbierstwie. *Wolframian baru* $BaW_4O_{13} + 9\,H_2O$ jest połyskująco biały i dobrze zastąpić może biel ołowianą. *Wolframian wapnia* służy do przyrządzania ekranów fluoryzujących dla promieni Röntgena. I inne jeszcze sole kwasu wolframowego używają się w farbierstwie.—*Stal wolframowa* jest to stal zawierająca 8 proc. wolframu, jest bardzo twarda i nie krucha, a magnetyzm zachowuje dłużej niż stal zwyczajna. Do stopów wolframowych należy też *minargent* (ob.).—Minerał *wolfram* czyli *ruda wolframowa*, *wolframit*, jest wolframianem żelaza i manganu; przedstawia rozmaite postacie krystaliczne jednosskośnoosiowe, twardość 5, c. wł. 7,2—7,5; czysty wolframian manganu tworzy minerał *hübneryt*, czysty wolframian żelaza *ferberyt*. *Scheelit* jest wolframianem wapnia, $Ca\,WO_4$; *ruda ołowiana wolframowa* jest wolframianem tlenku ołowiu.—Kwas wolframowy poznany został 1781 przez Scheelego w scheelicie; w r. 1784 wydzielony został z niego metal.

Wolfram Jan Szczepan, filolog polski, * 1824 w Poznaniu, † 1870 w Warszawie. Pierwsze nauki pobierał w Poznaniu i Wrocławiu, a studja uniwersyteckie (od 1853) odbywał w Berlinie. Za rozprawę „De tribunis plebis usque ad decemviralem potestatem“ otrzymał (1856) stopień doktora filozofji, poczem został wyższym nauczycielem przedmiotów filologicznych w gimnazjum Marji Magdaleny w Poznaniu, skąd w r. 1863 powołany został na profesora literatury rzymskiej do Szkoły Głównej warszawskiej, a po zreorganizowaniu jej na uniwersytet, 1869 roku, pełnił i w nim obowiązki profesora zwyczajnego. Za istnienia Szkoły Głównej był też **W.** kierownikiem seminarjum pedagogicznego. Pisma jego są: „O widowiskach publicznych w starożytnym Rzymie“ (Warszawa, 1865); „Rzymianka“ (Warszawa, 1869 r.); przekład czterech komedji Plauta (Poznań, 1872), z których jedna, „Jeńcy,“ była drukowana w *Bibl. Warsz.* (1865).

Wolfram von Eschenbach, najgłośniejszy ze średniowiecznych poetów niemieckich, żył przy końcu XII i na początku XIII w. O życiu jego mało co wiadomo, i to tyle tylko, ile sam o sobie mówi w swych dziełach. Był rodem Bawarczyk, pochodzenia rycerskiego, żonaty, przebywał najwięcej na dworze Hermana, landgrafa Turyngji, i miał udział w sławnej poetycznej wojnie wartburskiej. **W.** napisał 3 poematy epiczne: „Aeltere Titurel,“ „Parzival“ i „Willehalm;“ z pierwszego, który opiewa miłość Schionatulandera i Siguneny, i z trzeciego, który wysławia czyny św. Wilhelma z Orange, pozostały tylko fragmenty. „Parzival“ pozostał w całości i jest najlepszem dziełem **W.** Treść tego utworu łączy podanie o św. Gralu (ob.) z południ.-francuskiemi podaniami o starożytnych książętach Anjou i z cyklem podań o królu Artusie i jego „okrągłym stole.“ A więc przedstawia „Parzival“ całe życie rycerskie wieków średnich i jest wiernem jego zwierciadłem. Całe opowiadanie skupia się bardzo artystycznie około bohatera Parzivala. Poemat ten jest niezawodnie najlepszą produkcją literatury niemieckiej z XIII w. Chętnie też był czytany i powszechnie podziwiany. Pierwsze wyd. Parzivala wyszło 1477 r., drugie dopiero 1784 w Berlinie. Najlepsze wydanie wszystkich prac **W.** sporządził Lachmann (2 wyd., Berlin, 1854). Przekłady na nowoczesny język niemiecki dali: San-Marte (Magdeburg, 1836; 2 wyd., Lipsk, 1858) i Simrock (Stutgard i Tubinga, 1842). Por. Schmellera „Ueber Wolfram's von Eschenbach Heimat, Grab und Wappen“ w „Abhandlungen“ akademji monachijskiej (1837); San-Marte „Parzival-Studien“ (3 t., Halla, 1861—62); Bötticher „Das hohe Lied des Rittertum“ (1886); Sattler „Die religiosen Ansehungen Wolframs von Eschenbach“ (1895); Ryszard Wagner zużytkował treść „Parzivala“ do słynnej swojej opery.

Wolfsohn Wilhelm, publicysta i pisarz dramatyczny, * 1820 w Odesie, † 1865 w Dreźnie, z rodziców wyznania mojżeszowego. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w mieście rodzinnem, odbył studja uniwersyteckie w Lipsku. Nie przyjąwszy ofiarowanej sobie przez rząd rosyjski katedry przy uniwersytecie moskiewskim, przebywał jakiś czas w Petersburgu, gdzie miewał licznie przez publiczność odwiedzane odczyty o literaturze niemieckiej, oraz dokładnie obeznał się z literaturą rosyjską. Z prac jego najważniejsze są przekłady niektórych pisarzów rosyjskich na język niemiecki i dramaty: „Zar und Bürger“ (1855); „Nur eine Seele“ (1856) i „Die Osternacht“ (1858). Od 1862 wydawał w Lipsku czasopismo *Russische Revue*, zamienione później na *Nordische Revue*. Nadto założył razem z Robertem Prutzem czasopismo *Deutsche Museum*, od którego redakcji wkrótce się usunął.

Wolgast (*Bolehostt*, *Bolegoszcz*), miasto portowe i handlowe w pruskiej regencji Stralsundzkiej, pow. Greifswaldzkim, nad rzeką Peene, o 1 mile drogi od morza Baltyckiego położone, liczy 8,150 ludności. Jest to miasto bardzo starożytne, które już w XII w. było stolicą książąt pomorskich.

Wolica, rzeka w gub. Lubelskiej, poczyna się w pow. Hrubieszowskim pod Białowodami, na południe Uchania, płynie ku południowi, a potem ku zachodowi przez Grabowiec i wchodzi w pow. Zamojski, a następnie przybrawszy kierunek północno-zachodni w pow. Krasnostawski i za Wólką Ostrowską, pomiędzy Krasnostawem a Izbicą, wpada od prawego brzegu do Wieprza. Długa przeszło 35 wiorst.

Wolicki Teofil, herbu Janina, arcybiskup gnieźnieński i poznański, * 1767 w majątku rodzinnym Godzintowach w ziemi Wieluńskiej, † roku 1825 w Poznaniu. Ukończywszy nauki w se-

minarjum warszawskiem u św. Krzyża i w akademji wileńskiej, pracował rok jeden w kancelarji koronnej pod kierunkiem podkanclerzego Garnysza, następnie studjował teologję w Rzymie (1788—90); za powrotem do kraju został pomocnikiem Albertrandego przy porządkowaniu bibljoteki królewskiej, ale wkrótce przeniósł się na probostwo w Barcinach nad Bugiem w biskupstwie płockiem, We dwa lata potem powołany przez Raczyńskiego, biskupa poznańskiego, na audytora, został tamże kanonikiem i archidjakonem poznańskim, 1805 r. proboszczem w Dusznikach, a obok tego 1807 r. proboszczem gnieźnieńskim. W marcu 1816 powołany przez rząd pruski na starszego radcę szkolnego w w. ks. Poznańskim, zajął tam z urzędu pierwsze miejsce w radzie edukacyjnej i był jakby ministrem oświecenia w Księstwie. Jednakże w r. 1817 zmuszony okolicznościami, złożył ten urząd i wróciwszy do Dusznik, przebywał tamże do r. 1825. Założył wtedy w Dusznikach i Chomęcicach, drugiej wiosce, której był dożywotnim właścicielem, szkółki ludowe, dla których wydał przez brata rodzonego Tomasza napisaną książkę: „Nauka dla włościan, jak mają żyć swobodnie i wesoło, uczciwie i do dobrego bytu przychodzić, oraz sobie i bliźniemu w przygodach być pomocni“ (2 wyd., 1830). Po śmierci Tym. Gorzeńskiego, został **W.** administratorem, a 1828 (wyświęcony 1829), arcybiskupem dwu połączonych djecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej. Na tem stanowisku pracował **W.** nad poprawą duchowieństwa i podźwignięciem włościan. Życiorys jego zamieścił Adrjan Krzyżanowski w *Pamiętniku religijno-moralnym* (t. 18, 1850).

Wolicki Konstanty, muzyk, * około 1805, † 1863 w Kowalu; zesłany po r. 1831 do Syberji, urządził w Irkucku orkiestrę i chór śpiewaków, którymi sam dyrygował i dla których rozmaite napisał utwory. Wróciwszy w r. 1845 do Warszawy, otrzymał posadę w komisji rządowej sprawiedliwości, nie przestając z zamiłowaniem oddawać się muzyce jako kompozytor.

Wolin (czes. Volyně), miasto w Czechach, okręgu Strakonickim, nad rzeką Welinką, ma 2,900 miesz.

Wolke Krystjan Henryk, pedagog niemiecki, * 1741 w Jever, † 1825 w Berlinie, od 1777—93 nauczyciel zakładu Basedowa, zwanego „Filantropin“ w Dessau, następnie pedagog w Rosji. Oprócz licznych pism pedagogicznych ogłosił kilka prac w przedmiocie ortografji niemieckiej. Głównem jego dziełem jest: „Anleit zur deutschen Gesammtsprache“ (2 wyd., Drezno, 1816).

Wolkenstein-Trostburg Antoni Karol Szymon, dyplomata austrjacki, * 1832, od 1882 poseł w Petersburgu, a od 1895 w Paryżu.

Wollaston Wiljam, filozof angielski, * 1659 w Coton-Clanford (hr. Stafford), † 1724 w Londynie; główne dzieło jego: „Religion of nature delineated“ (Londyn, 1724 i późn.) wielkiego w swoim czasie doznawało powodzenia. Por. Drechsler „Ueber Wollaston's Philosophie“ (2 wyd., Erlang. 1802).

Wollaston (William Hyde), fizyk i chemik, * 1766 r. w East Dereham w hrabstwie Norfolk, † 1828; studjował medycynę w Cambridge, lecz następnie porzucił praktykę lekarską i oddał się wyłącznie badaniom fizycznym i chemicznym. Od r. 1793 był członkiem, od 1806 r. sekretarzem towarzystwa królewskiego w Londynie. Odkrycia jego są bardzo liczne; poznał kowalność i ciągliwość platyny, odkrył pallad i iryd w rudzie platynowej, wprowadził pewne udoskonalenia w budowie mikroskopu, urządził stos galwaniczny noszący jego nazwisko, zbudował gonjometr i in.

Wollastonit, *spat augitowy krystaliczny*, minerał z grupy augitu, zwykle występuje w warstwach, niekiedy włóknisty; kryształy bardzo rzadko się przytrafiają, postaci słupów jednoskośnoosiowych. Blask ma szklisty, rzadko bezbarwny, zwykle żółtawy, szarawy lub czerwonawy; jest przeświecający. Twardość 4,5—5, c. wł.=2,8. Jest to krzemian wapna ze znaczną ilością krzemionki. Znajduje się Banacie, Saksonji i in.

Wollemborg Leon, włoski ekonomista i polityk, * 1859, założyciel kas korperacyjnych, wybrany do parlamentu, należy do lewicy, był w ministerjum Pelloux podsekretarzem (1898), a w ministerjum Zanardellego — ministrem finansów (1901).

Wollin, wyspa na morzu Bałtyckiem, przy ujściu Odry, należąca do obwodu pruskiej regencji Szczecińskiej w prowincji Pomeranji, tworząca wraz z wyspą Usedom powiat Usedomski; liczy na przestrzeni 245 klm. kw. 14,000 miesz., trudniących się głównie hodowlą bydła, oraz połowem śledzi i węgorzy. Jedyne miasto na wyspie jest **W.**, mające 4,900 miesz. Miasto to zwało się w Niemców *Julin, Jumin, Jumne, Vineta*, u Duńczyków zaś *Jom* lub *Jomsburg* i słynęło niegdyś handlem; około 935—940 wystawił tu król duński Horald Gormson gród Jomsburg, zburzony 1172 przez Waldemara. Por. rozprawy Szafarzyka (w czasopisie *Muzeum*, 1845) i Granowskiego (w 1 t. jego Dzieł), oraz Raumer „Die Insel **W.**“ (Berlin, 1851).

Wollny Ewald, agronom, * 1846 w Berlinie, † 1901, kształcił się w Proszkowie, w Halli i Lipsku, 1872 został profesorem rolnictwa w wyższej szkole technicznej w Monachjum. Przeprowadził liczne badania z dziedziny fizyki rolniczej i w przedmiocie tym napisał: „Der Einfluss der Pflanzendecke und Beschattung auf die physikalischen Eigenschaften und die Fruchtbarkeit des Bodens“ (1877); „Ueber die Anwendung der Elektrizität bei der Pflanzenkultur“ (1883); „Ueber die Thätigkeit niederer Organismen im Boden“ (1883); „Die Kultur der Getreidearten“ (1887); „Die Zersetzung der organischen Stoffe und die Humusbildungen“ (1896) i in.

Wolmar, miasto powiatowe w gub. Inflanckiej, na prawym brzegu rzeki Aa, posiada kościół prawosławny i ewangelicki, kilka szkół elementarnych, szpital, więzienie, zwaliska zamku, 5,130 m. ($^5/_6$ ewangelików, $^1/_6$ prawosławnych). Miasto to, założone w XIII w. przez króla duńskiego Waldemara, zostało później silnie obwarowane i kwitnęło w XIV i XV w., lecz w XVI w. już się ku upadkowi chylić zaczęło. 1561 wraz z całemi Inflantami przeszło w posiadanie Polski, zdobyte zostało 1601 przez Szwedów, od których wkrótce potem odzyskane przez hetmana Zamoyskiego, zajęte zostało 1625 przez wojska Gustawa Adolfa, poczem podczas wojny 1657 jeszcze raz dostało się na krótko w ręce Polaków; odebrane zostało 1658 przez Szwedów, którym traktat Oliwski 1660 zapewnił posiadanie miasta wraz z północnemi Inflantami. W końcu, podczas wojny z Karolem XII, przeszło pod władzę Rosji i w r. 1681 warownie jego zostały zburzone, a pożary w latach 1689 i 1772 r. zniszczyły je do szczętu. **W.** 1783 przeznaczone było na miasto powiatowe namiestnictwa ryskiego.— *Wolmarski powiat* ma 4,300 w. kw. i 113,000 miesz.

Wolna praca, system dozwalający każdemu mieszkańcowi kraju zająć się dowolnie pracą, jaką dla siebie uznaje za właściwą. System ten, zgodny z pojęciami prawa, moralności i ekonomji, w praktyce długo był krępowany przez kasty, monopole, przywileje i cechy. Mylne atoli jest zdanie, jakoby nieistnienie wszelkich przywilejów stanowiło już o wolności pracy, bo ona i w nowoczesnym ustroju doznaje wielu ograniczeń. Przedewszystkiem sama zasadnicza wolność pracowania nie decyduje jeszcze o jej możności. Pracownik, chętny i zdolny do pracy, musi być jej pozbawiony, nowe znajduje dla niej zastosowania, bądź dlatego, że nie zdobywa sobie posady, bądź dlatego, że mając kwalifikacje do pracy samodzielnej, nie ma jednak warsztatów pracy, machin, narzędzi i t. p. W organizacji kapitalistycznej istnieje tylko prawo do pracy wolnej, bo niema urządzeń, zapewniających możność pełnego korzystania z tego prawa; zresztą na niektórych polach zachodzą jeszcze ograniczenia stanowe, państwowe i t. p.

Wolna wola, ob. Wola.

Wolne miasta, miasta, które w połowie XII w., za pomoc okazywaną cesarzom w walkach z możnowładcami otrzymywały od nich wiele przywilejów, zasadzających się na tem, iż nie składały one cesarzom przysięgi na wierność, a obdarzone samorządem tworzyły niezależne rzeczypospolite, prowadzące nawet otwarte walki z cesarzami, jak tego przykład mamy na walkach cesarzów z miastami lombardzkiemi. Miasta wolne: Hamburg, Brema i Lubeka, przywileje swoje zachowały wraz z Frankfurtem nad Menem do utworzenia się obecnego cesarstwa Niemieckiego. Każde z nich na sejmie związkowym miało głos oddzielny. W 1815 r. kongres wiedeński nadał przywileje wolnego miasta Krakowowi, oddając go przytem pod opieką Rosji, Prus i Austrji. Stosunek ten przetrwał do r. 1846, w którym Kraków do Galicji wcielono.

Wölner, Jan Chrystjan von..., mąż stanu pruski, * 1732 w Döbritz, naprzód kaznodzieja w Grossbehnitz pod Berlinem, potem intendent budownictwa, a od 1788 za Wilhelma II minister stanu i szef departamentu spraw duchownych, znany głównie z nazwanego od jego imienia surowego edyktu religijnego z d. 9 listopada 1788. Po wstąpieniu na tron Fryderyka Wilhelma III uwolniony ze służby 1797, usunął się do swej majętności Grossriez w Brandeburgji i tam † 1800.

Wolnomularstwo, u nas często z francuska *masonerją* zwane *(maçonerie),* jest właściwie sztuką, mającą na celu w formach przyjętych od rzemiosła mularskiego podniesienie moralności między ludźmi i braterskie ich zjednoczenie. **W.** szanuje w każdym człowieku tylko człowieka i nie uwzględnia bynajmniej różnic, jakie się wyrobiły wśród społeczeństw ludzkich zależnie od urodzenia, stanu, zajęć, narodowości i przekonań religijnych. Wolnomularstwo, ceniąc jeno istotę ludzką i uznając jej samodzielność, nie stawia jakiegoś systematu, nie przywiązuje się do jakiej bądź wyłącznej doktryny. Duchową treścią tej sztuki jest wewnętrzna moralna doskonałość, powszechna miłość ludzkości, czysta, prawdziwa pobożność w braterskiej jedności. Dwie zasadnicze myśli stanowią istotę **W.**: miłość ludzi i kosmopolityzm. Na podstawie tych zasad **W.**, nie wyłączając bynajmniej miłości ojczyzny i przywiązania do tego lub owego kościoła, pragnie wznieść się wyżej ponad wszelkie przedziały między ludźmi i żąda, aby członkowie wszystkich państw, kościołów i religji szanowali się i kochali jako bracia. Jest więc **W.** bratersko-ludzkiem kosmopolitycznem *stowarzyszeniem,* dążącem do uszlachetnienia i udoskonalenia ludzkości. Wewnętrzna duchowa jego istota objawia się nazewnątrz w formach i czynnościach symbolicznych, przejętych od rzemiosła, a raczej średniowiecznego cechu mularskiego. Poszczególne w jednym kraju lub mieście stowarzyszenie nazywa się *lożą,* do której wchodzą uczniowie (terminatorowie), czeladnicy, majstrowie i prezydujący czyli majster loży, a temu towarzyszą majstrowie deputowani. **W.** powstało w wiekach średnich, ale ostatecznie się rozwinęło i uorganizowało dopiero 1717 r. w Anglji za staraniem kaznodziei Andersona i prawnika Desagulliersa. Z Anglji przeszło do innych krajów i rozpowszechniło się po całej kuli ziemskiej. Niekiedy stowarzyszenia tajne starały się owładnąć związkiem wolnomularskim i używać go do swych celów. Protektorami stowarzyszeń wolnomularskich bywali nieraz książęta i królowie (naprzykład: Fryderyk Wielki, Lucjan Murat, cesarz niemiecki Wilhelm I). Mimo szlachetnych

i uczciwych zasad, jakiemi się ma kierować **W.**, było ono niejednokrotnie wystawiane na liczne prześladowania. W Saksonji np. jeszcze 1852 zabroniono żołnierzom czynnej armji należeć do bractw **W.**; wyroki potępienia rzucali nieraz na **W.** papieże, jak Klemens XII (1738), Benedykt XIV (1751), Pius VII, Leon XII i Pius IX (1865). W Prusiech wszystkie loże tamtejsze obchodziły uroczyście 1865 r. 25-letnią działalność króla Wilhelma I. — W Polsce istniały także loże wolnomularskie, ale zostały rozwiązane i zabronione około 1825 r., gdy z **W.** połączyła się agitacja polityczna. Por. Fessler „Sämmtliche Schriften über Freimaurerei“ (Frejburg, 1805); Lützelberger „Bruderblätter“ (Altaub., 1848); Müller i Bechstein „Asträa, Taschenbuch für Freimaurer“ (Sanderst., 1837); Findl „Geschichte der Freimaurerei“ (2 wyd., Lipsk, 1866); Keller „Geschichte der Freimaurerei in Deutschland“ (Giessen, 1859); Trentowski „Die Freimaurerei in ihrem Wesen und Unwesen“ (wydanie pośmiertne, Lipsk, 1875).

Wolnomyśliciel, nazwą to oznaczają myśliciela (filozofa), który odrzuca albo wiarę w objawienie, albo wogóle wszelką wiarę; w pierwszym razie jest *wolnomyślicielstwo deizmem* (ob.), w drugim *niewiarą*. Nazwa ta wzięła początek w Anglji, gdzie w XVIII wieku występowało wielu nieprzyjaciół chrystjanizmu. Pierwszy w powszechniejsze użycie wprowadził ją Ant. Callins w dziele „Discourse of freethinking“ (Londyn, 1713), a oprócz niego w kierunku wolnomyślicielskim pisali: Dodwall, Steele i John Tolland. Od r. 1718 wychodził nawet tygodnik *The freethinker, or essays of wit and humour*. Najznakomitszymi z pomiędzy wolnomyślicieli angielskich są: Bolingbroke i Hume. We Francji liczni wolnomyśliciele (zwani *Esprits forts)* popadali w ateizm. Przywódcami wolnomyślicielstwa tamże byli: Voltaire, D'Alembert, Diderot, Helvetius i autor dzieła „Système de la nature.“ Z Francji przeszło wolnomyślicielstwo i do innych krajów.

Wolnomyślni *(Deutschfreisinnige)*, stronnictwo w parlamencie niemieckim, powstałe 1884 z połączenia się secesjonistów z postępowcami, walczące o zasady wolności politycznej i ekonomicznej *(laissez faire, laissez passer)*. Na czele stał Richter, członkami byli: Virchow, Bamberger, Rikkert i in. Partja ta istniała do 1893 r. i rozpadła się z powodu różnicy zdań, wywołanej rządowym projektem o organizacji wojska.

Wolność, wyraz w mowie potocznej używany dla oznaczenia osobistej niezależności. Pod **W.** *polityczną* rozumieją także zupełną niezależność jednostki od wszelkich ścieśnień i absolutną swobodę czynów. Tak pojęta **W.** nie może się urzeczywistnić w społeczeństwie ludzkiem, gdzie prawa wszystkich stanowią konieczną zaporę swobodzie jednego. — Rozumnie pojęta Wolność polityczna na tem polega, iż społeczeństwem kraju rządzi nie wola jednostek, lecz prawa stanowione wolą wszystkich.—Tak więc **W.** polityczna zasadza się nie na możności czynienia wszystkiego, co kto chce, lecz na dobrowolnem poddaniu swojej woli zbiorowej woli państwa. O **W.** *moralnej*, ob. Wola. Por. J. S. Mill „O wolności.“

Wolny Grzegorz Tomasz, historyk i topograf czeski, * 1792 w Przyborze w Morawji, † 1871 w Rajhradzie. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w mieście rodzinnem, odbył studja filozoficzne w Bernie, poczem 1816 r. wstąpił do zakonu Benedyktynów w Rajhradzie. Wyświęcony 1818 na księdza, był od 1821 nauczycielem historji i filogji w Bernie. 1847, chcąc wyłącznie poświęcić się pracom naukowym, udał się w zacisze klasztorne, został przełożonym nowicjatu i w końcu subprzeorem. Oprócz innych wydał: „Lehrbuch der allgemeinen Geschichte“ (Wiedeń, 1830); „Die Markgrafschaft Mähren, topographisch und historisch geschildert“ (6 t., Berno, 1835—42); „Die kirchliche Topograpie des Markgrafschaft Mähren“ (8 t., 1855 i nast.).

Wolny handel, ob. Handel.

Wolny port, ob. Przystań.

Wolofowie *(Dżolof, Jolof,* t. j. czarni, w różnicy od *Fulbów*, t. j. czerwonych), naród murzyński w Senegalu, ciemnej barwy i wysokiego wzrostu. Mowa ich jest odrębna od języka ich sąsiadów i jest powszechnym językiem handlowym w Senegambji. Po większej części są mahometanami, zajmują się przeważnie rolnictwem i hodowlą bydła, prowadzą handel gumą arabską, skórami, kością słoniową, woskiem i drzewem, są też dobrymi złotnikami. Domy ich mają dachy okrągłe, ostro zakończone; wioski otoczone są potrójnym szeregiem palisad. Słownik ich języka opracował Dard (1826), gramatykę Boilat (1858).

Wolsa lub *Olsa*, rzeka w gub. Mińskiej; bierze początek z jeziora Pleszewa albo Korczynina, w pow. Ihumeńskim, i ubiegłszy mil 17, wpada do Berezyny powyżej Bobrujska.

Wolseley sir Garnet, później lord **W.** *of Cairo*, generał angielski, * 1833 w Golden Bridgehouse w hrabstwie Dublin, pochodził ze starej rodziny żołnierskiej; w r. 1852 wstąpił do wojska jako chorąży do pułku piechoty i udał się z nim razem do Birmy, był tam ciężko ranny i awansował na porucznika; w wojnie krymskiej znowu ranny, posunął się 1854 na kapitana. W r. 1857 walczył w Indjach, w 1860 w Chinach, w 1861 i 1867 z Indjanami w Kanadzie. W r. 1873 otrzymał dowództwo w wojnie z Aszantami, których stolicę Kumassi zburzył 1874; po zawarciu pokoju otrzymał stopień generał-majora i dotację 25,000 funt. st. W r. 1875 został gubernatorem Natalu, po kongresie berlińskim 1878 r. gubernatorem Cypru, jako gubernator Natalu i Transwalu, gdzie ukończył wojnę z Zulami i wziął do niewoli Cetewaja. W r. 1880 wrócił do Anglji jako kwatermistrz generalny armji. W lipcu 1882 r. objął dowództwo wyprawy egipskiej i w ciągu kilku tygodni ukoń-

czył wojnę zwycięstwem pod Tel-el-Kebir (ob. Egipt); po powrocie otrzymał godność para i tytuł *lorda of Cairo*. Był głównodowodzącym armją angielską, ale 31 października 1900 złożył ten urząd wskutek zarzutów, jakie mu czyniono z powodu nieporządków w armji. Ogłosił też znaczną liczbę rozpraw wojskowych, między innemi kilka żywo napisanych artykułów przeciw przekopaniu tunelu pod kanałem, dalej podręcznik: „The soldier's pocket-book for field servise“ (5 wyd., 1886), romans „Marley Castle“ i „Narrative of the war with China in 1860“ (1862).

Wolsey Tomasz, kardynał i mąż stanu angielski, * 1471 w Ipswich, † 1530 w Leicester. Ukończywszy studja w kolegjum św. Magdaleny w Oksfordzie, otrzymał 1500 r. probostwo w Lymington, poczem, polecony Henrykowi VII, został 1506 kapelanem dworskim. Dopełniwszy zręcznie powierzonej mu misji do cesarza Maksymiljana, wynagrodzony został bogatem dziekaństwem Lincoln. Po wstąpieniu na tron Henryka VIII, zjednawszy sobie jego względy i przychylność, został 1509 jałmużnikiem królewskim, 1510 r. rektorem toryngtońskim i kanonikiem windsorskim, 1512 dziekanem jorckim, opatem w St. Albans i preceptorem u św. Pawła w Londynie, 1513 biskupem Tournay, 1514 biskupem Lincoln, t. r. arcybiskupem Yorku, a w końcu kardynałem i kanclerzem państwa. Niezwykłe wyniesienie **W.** skłoniło radców korony do usunięcia się, skutkiem czego stanął on na czele wszystkich prawie władz kraju. Jako kanclerz usiłował **W.** początkowo pogodzić cesarza z Francją, przekonawszy się jednak wkrótce o niemożności dopięcia tego celu, skłonił Henryka do zawarcia przymierza z cesarzem Karolem V, który go pensją 7,000 dukatów obdarzył i obiecał wynieść na tron papieski. Dla prowadzenia wynikłej z tego powodu walki, **W.** uciskał kraj podatkami, przez co wielkie pomiędzy ludem wywołał oburzenie. Tymczasem **W.**, widząc się powtórnie przy wyborze papieża pominiętym, zawarł przymierze z Francją przeciwko cesarzowi i 1528 skłonił Henryka do wypowiedzenia wojny Karolowi V, która jednak już następnego roku zakończyła się pokojem w Cambray. Wtedy **W.** stanął na szczycie potęgi, blizkim jednakże był jego upadek, do czego powód dał zamierzony przez Henryka rozwód z Katarzyną Aragońską, celem poślubienia Anny Boleyn. Gdy bowiem **W.**, częścią z obawy przewagi, jakąby osiągnęła rodzina Anny, częścią zaś ze względu na wolę papieża, niedość gorliwie popierał zamiary monarchy, wywołał przeciwko sobie gniew Henryka, który 18 października 1529 r. odebrał mu pieczęć państwa i rozkazał wydalić się z Londynu. Złożony w tym roku parlament skazał **W.** na utratę majątku, oraz dożywotnie więzienie, król ułaskawił go jednak i pozostawił mu arcybiskupstwo jorckie. Ale nieprzyjaciele **W.**, obawiając się i teraz jego wpływu, skłonili króla, że, jako zdrajcę kraju, nanowo wezwał go przed sąd. Podczas podróży, odbytej z tego powodu do Londynu, **W.** zachorował i umarł w opactwie Leicester. **W.** był gorliwym opiekunem nauk i oświaty i z własnych środków założył kilka szkół i kolegjów, z których odznacza się zwłaszcza *Christ Church College* w Oksfordzie. Starał się także, aczkolwiek bezskutecznie, o zreformowanie klasztorów i poprawę obyczajów pomiędzy duchowieństwem. Życiorysy **W.** wydali: G. Cavendish (Londyn, 1607, ostatnie wyd., tamże 1852); Rich. Fiddes (1724); J. Galt (1812); Th. Martin (Oksford, 1862).

Wolsk, *(Wołżsk, Wołgsk)*, miasto powiatowe gub. Saratowskiej, na prawym brzegu Wołgi położone, posiada 27,000 miesz., 6 cerkwi prawosławnych i meczet mahometański. W mieście znajduje się 27 fabryk i mieszkańcy prowadzą dość ożywiony handel, głównie łojem, stearyną, skórami i zbożem. Nadto znaczna liczba mieszkańców trudni się ogrodnictwem, szczególnie uprawą arbuzów i melonów. Do 1780 r. **W.** był wsią, nazwaną *Małykowski*. — *Wolski powiat* ma na przestrzeni 4,939 wiorst kw. 187,500 miesz.

Wolska, z domu Ładnowska, artystka dramatyczna, grywała role matek w tragedjach Słowackiego i Szekspira. W latach 1882—1884 nie występowała. W r. 1884 wstąpiła do teatru krakowskiego za dyrekcji Koźmiana.

Wolska Maryla, poetka, pisywała pod pseudonimem „D-moll,“ * 1874. Wydała: „Symfonję jesienną,“ „Thème varié“ i drobne utwory w czasopismach.

Wolski Paweł Dunin, h. Łabędź, kanclerz w. koronny od 1538; owdowiawszy, wstąpił do stanu duchownego i został 1544 biskupem poznańskim, † 1546.

Wolski Piotr Dunin, syn poprzedniego, kanclerz w. koronny i biskup płocki, * 1530, † 1590. Ukończywszy wyższe nauki w Padwie, wysłany był 1560 r. w sprawie sum neapolitańskich do Madrytu, gdzie bawił lat 10; wróciwszy do kraju, został 1574 podkanclerzym, a 1576 kanclerzem w. koron. i biskupem przemyskim. Wkrótce jednak złożył pieczęć i otrzymał 1577 biskupstwo płockie. Był to człowiek uczony; z pism jego znane jest jedno tylko: „De rebus gestis Stephani I Regis Poloniae narratio“ (Rzym, 1582).

Wolski Mikołaj, h. Półkozic, marszałek w. koronny, * 1550 z ojca Stanisława, marszałka nadwornego i Barbary Tarnowskiej, † 1630. W 9 roku życia wysłany do Gracu na dwor arcyksięcia Maksymiljana, z którego synami się wychowywał, przejął zwyczaje i obyczaje niemieckie. Wróciwszy do kraju, został 1574 miecznikiem koronnym, następnie odbywał długie podróże po Europie, najwięcej atoli, jako przyjaciel domu Rakuskiego, przesiadywał w Wiedniu i dopiero po 16 latach wrócił do kraju. Mianowany przez Zygmunta III marszałkiem nadwornym w r. 1599, odbywał poselstwa do papieża Klemensa VIII, do cesarza Ma-

cieja i do Florencji. W r. 1615 otrzymał marszałkowstwo wielkie koronne i w tym charakterze towarzyszył królowi na wyprawę pruską przeciw Gustawowi Adolfowi w r. 1626. Miłośnik sztuk pięknych, artystów, sam budował wiele, naśladując zagraniczne wzory. On pierwszy z Włoch sprowadził Kamedułów do Bielan pod Warszawą, gdzie im wymurował okazały kościół i szczodrze uposażył zapisami. Człowiek nawskroś zcudzoziemczały, Austrjak duszą i ciałem, był **W.** jednym z filarów kamaryli Zygmunta III i najzaufańszym jego doradcą.—Życiorys **W.** w *Tygod. ilustr.* (r. 1863, № 195).

Wolski Franciszek, Reformat, znakomity czasu swego kaznodzieja, † 1685; wstąpiwszy w 15 r. życia do zakonu, wsławił się wymową kaznodziejską. Przez czas niejaki był gwardjanem we Lwowie; 1677 przez papieża Innocentego XI mianowany był kaznodzieją krucjaty na Turków w Polsce. Oprócz wielu kazań i panegiryków, wydał życie Szymona Starowolskiego p. t. „Suplement funeralnego aparatu dla szwedzkiej opresji nieproporcjonalnego, przewielebnemu sławnej pamięci Sz. Starowolskiemu“ (Krak., 1658), oraz 3 kazania, ważne do historji kościoła karmelitów na Piasku w Krakowie, p. t. „Prorok święty i t. d.“ (t. 1664); „Mons pietatis albo góra Karmelu“ (t. 1670) i „Piasek święty, sławny i cudowny“ (t. 1661).

Wolski Stanisław, Benedyktyn tyniecki, żyjący w pierwszej połowie XVIII w., wydał: „O znakomitych B. Benedykta klasztorach, przez Polaków założonych“ (Kraków, 1738).

Wolski Mikołaj, szambelan króla Stanisława Augusta, * 1762 na Litwie, † 1803 w Białymstoku. Po ukończeniu nauk w Wilnie, był bibljotekarzem u Joachima Chreptowicza w Szczorsach, potem wyznaczony został na członka deputacji do układu księgi praw cywilnych i kryminalnych, nakoniec został szambelanem króla, przy którym pozostawał aż do jego śmierci w Petersburgu. Resztę życia przepędził w domu kasztelanowej Branickiej w Białymstoku. Z dzieł jego wymieniamy: „Dzień pusty albo wesele Figara“, komed. w 5 akt., przekład z Beaumarchais'go (Warszawa, 1786); „Mowa zawierająca uwagi nad pierwiastkowemi dziejami świata, nad dawnym Egiptem, Asyrją, Medami, Persami“ (Wilno. 1784); „Dwie nocy czyli rozmyślanie o sztuce gwiaździarskiej“, poemat drukowany w „Pamiętniku Warszawskim“ (r. 1804).

Wolski Konstanty, pedagog, * 1762 w Sandomierskiem, † 1810 w Warszawie. Wstąpiwszy do zakonu Pijarów, zjednał sobie sławę gorliwego nauczyciela. Od r. 1794 trudnił się wychowaniem prywatnem, a w r. 1798 założył w Warszawie pensjonat. Wtedy za przykładem innych księży opuścił stan duchowny i wszedł w śluby małżeńskie. W r. 1804 mianowany profesorem literatury polskiej w liceum warszawskiem, był zarazem w Izbie edukacyjnej dyrektorem wydziału ksiąg elementarnych. Dzieła jego są: „Zaira“, przekład trag. Voltaire'a (Warszawa, 1801); „Obrona księdza małżonka“ (tamże 1800); „Mowa o ważności ustanowienia i wprowadzenia po szkołach książek elementarnych“ (tamże 1809); „Nauka początkowego czytania, pisania i rachunków“ (tamże 1810 i późn.); „Przepisy dla nauczycielów, dających naukę początkowego czytania“ (tamże 1830 roku).

Wolski Tomasz Stanisław, admirał floty papieskiej, * 1700 w Uniejowie Sieradzkim. Wychowany staraniem Jana Czaplińskiego, kasztelana chełmskiego, w 13 roku zwiedził już Niemcy, następnie pobierał wyższe nauki u Jezuitów, potem u Pijarów. Po ich ukończeniu zapalony chęcią podróżowania, zwiedził Włochy, a stąd puścił się do Jerozolimy. Napadnięty w drodze od korsarzy, stanął na czele 150 osady okrętowej i nietylko że ją obronił, ale nadto zdobył statek nieprzyjacielski. Po opuszczeniu Jerozolimy wzięty przez Arabów do niewoli, zapalił ich namioty, czem siebie i innych wyswobodził więźniów. Zwiedziwszy następnie Egipt i Aleksandrję, przy końcu r. 1726 powrócił do Rzymu, gdzie został kawalerem maltańskim. Potem podróżował jeszcze po Francji, Anglji i Niemczech, gdy w r. 1730 mianowany przez Klemensa XIII admirałem floty papieskiej, odniósł **W.** kilka nad Turkami zwycięstw. Przebywając w Bulgarji, odwiedził kraj ojczysty, gdzie z wielką czcią był przyjmowany. W r. 1733 z rozkazu papieża odprawił wjazd tryumfalny do Rzymu, przyczem papież obdarował go szablą drogiemi kamieniami wysadzaną. Wojując na Węgrzech przeciwko Turkom, w bitwie pod Raab ciężko raniony, † 1734 w Wiedniu. Po śmierci **W.** wyszły następujące jego dzieła: „Illustris peregrinatio Jerosolimitana latius protracta per tres insigniores mundi partes, nempe per Europam, Asiam et Africam“ (Lwów, 1765); „Praescriptiones novi Instituti Equitum Crucifererum“.

Wolski Jan, nauczyciel fizyki i historji naturalnej w gimnazjum świsłockiem, a później białostockiem, wydał: „Rozprawa o człowieku“ (Wilno, 1808); „Fizyka stosowana do teraźniejszego stanu wiadomości“ (Warszawa, 1817 roku); „O spadnieniu kamieni z powietrza pod Białymstokiem we wsi Fastach“ (w *Dzienniku Wileńskim* na r. 1826, t. II).

Wolski Kalikst, spółczesny podróżopisarz, * 1816 we wsi Potoczek, w dawnem województwie Lubelskiem. Po ukończeniu nauk u Pijarów w Warszawie, w r. 1831 wszedł do 5 pułku strzelców pieszych i w tymże roku przeniósł się do Francji, gdzie przez lat 6 był korektorem w drukarni. Złożywszy potem egzamin na inżyniera, wybudował tamę morską w mieście Dieppe i z polecenia ministra robót publicznych wygotował projekty kolei żelaznych między Bordeaux, Besançon i Mulhausen. Z powodu blizkich stosunków z socjali-

stami musiał opuścić Francję, udał się 1852 do Ameryki, którą zwiedził w rozmaitych kierunkach. Wróciwszy w r. 1860 do kraju, otrzymał posadę inżyniera w administracji dróg bitych, dopóki ta istniała. Wyjątki z podróży, odbywanych w Ameryce, drukował w czasopiśmie *Kłosy*, w latach 1865—67. Nadto ogłosił pamiętnik pobytu swego w Stanach Zjednoczonych: „Do Ameryki i w Ameryce“ (Londyn, 1876); „Poland her glory, her suffering, her overthrow“ (Londyn, 1883); „La Russie juive“ przeróbka tegoż autora publikacji p. t. „Żydzi i kabały“, przekład na język rosyjski p. t. „Jewrei w Rossii, ich byt, cieli i sredstwa“ (Petersburg, 1887).

Wolski Ludwik, statystyk, * 1819 w Radomiu, po ukończeniu tamecznego gimnazjum w r. 1839 wszedł do służby w komisji rządowej spraw wewnętrznych, w której ostatecznie był naczelnikiem sekcji. W latach 1860—62 wykładał statystykę i ekonomję polityczną w instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Marymoncie. Z prac jego, drukowanych w rozmaitych pismach czasowych lub zbiorowych, ważniejsze są: „Ogólna statystyka królestwa Polskiego“ (w Encyklopedji powszechnej S. Orgelbranda, t. XXIV, str. 30 — 130); „Położenie topograficzne kraju“, w *Dzienniku powszechnym* (1831) i w *Roczniku urzędowym* (1862); „Rzeki, kanały spławne i handel drogą wodną prowadzony“, w *Bibljotece Warsz.* (1849); „Opis jezior“, w *Kalendarzu astronomicznym* (1861); „O ludności i jej ruchu“, w *Bibljotece Warsz.* (1850) i wielu innych pismach; „O włościanach królestwa Polskiego“, w *Kalendarzu astronomicznym* (1859 — 1860), tudzież w *Dzienniku powsz.* (1862); „Przemysł fabryczny i rękodzielny, historja wystaw przemysłu krajowego“, w *Korespondencie Gaz. Warsz.* (1851); w *Dzien. powsz.* (1863) i w *Kalend. astron.*

Wolski Włodzimierz, poeta i powieściopisarz, * 1825 w Pułtusku, † 1882 w Brukseli, pobierał nauki w Warszawie. Należał on do najzdolniejszych przedstawicieli grona młodych literatów warszawskich, którzy w epoce między 1840 a 1850 r. odznaczali się swem burzliwem życiem przy ubóstwie, miłością ludu i sztuki. **W.** był wiernym wyobrazicielem pojęć i dążeń tego kółka w poemacie: „Połoska,“ librecie „Halki“ wierszu „Fryderyk Szopen“ i innych utworach poetycznych, ogłaszanych w *Nudwiślaninie*, organie młodego koła i zbiorowo wydanych p. t. „Poezje“ (2 t., Wilno, 1859 roku). Przerzuciwszy się na pole powieściopisarskie, wydał kilka utworów nacechowanych talentem i prawdą, jak: „Czarna wstążka“; „Kaczucza“, „Korepetytor“ (Wilno, 1850—1852); „Uśmiech losu“ (3 t., Warsz. 1855); „Bakałarz“ (t. 1857); „Domek przy ulicy Gołębiej“ (3 t., t. 1858). Odznaczył się również jako znakomity librecista i autor tekstu dwu najpiękniejszych oper Moniuszki: „Halka“ (Warszawa, 1858 i nast.) i „Hrabina“ (t. 1860). Prócz tego napisał utwór dramatyczny „We dworku“ (t. 1858). Od 1861 r. **W.** przebywał za granicą.

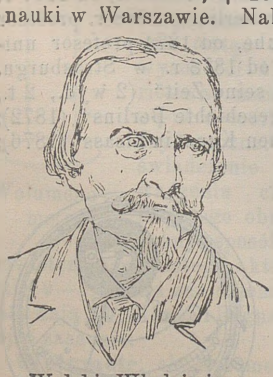

Wolski Włodzimierz.

Wolski Stanisław, malarz, * 1859, uczeń Gersona, później kształcił się w Krakowie, wykonał „Rekonesans“, „Wypadek w cyrku“, „Dla chleba“, i in.; † w obłąkaniu.

Wolski Stanisław.

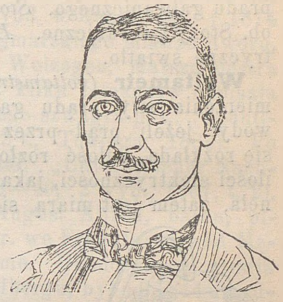

Wolski Edward.

Wolski Edward, * 1854, aktor teatrów warszawskich. Debiutował jako Rizzio w „Marji Stuart“, grywał role kochanków lirycznych i salonowych, później przeszedł do ról komiczno-charakterystycznych.

Wolski Kajetan Sarjusz, wydał: „Wojska polskie z czasów księstwa Warszawskiego“ (Kraków, 1883); „Wojska polskie z epoki porozbiorowej“ zeszyt I, 10 tablic fotogr. 1808—1814 (Krak., 1886); zeszyt II, 1887, 12 tablic fotogr., od 1806 do 1830); „Ubiory ludowe i wojska polskiego z epoki porozbiorowej“ (Kraków, 1888).

Wolski Wacław, poeta: „Wzloty na Parnas“, profile duchowe poetów spółczesnych (Warszawa, 1902); „Nieznanym“, poezje (Warsz. 1902).

Wolskowie *(Volsci)*, lud starożytnej Italji, osiadły pomiędzy Hernikami, Samnitami, Aurunkami i Latynami, śród dwu pasm gór, zwanych dotąd górami Wolsków. Główne ich miasto było Antium; **W.** w początkach rzeczypospolitej Rzymskiej występowali niekiedy w połączeniu z sąsiedniemi ludami, jako zawzięci nieprzyjaciele Rzymian, a nawet, jak np. w r. 488 prz. Chr. pod dowództwem Korjolana, kilkakrotnie odnosili nad nimi zwycięstwa. Jednakże w drugiej wojnie Samnickiej r. 326 prz. Chr. ostatecznie byli ujarzmieni przez Rzymian. Język **W.** był gałęzią szczepu umbryjsko-sabelskiego.—Porów. Corssena „De Volscorum lingua“ (Naumb. 1858).

Wolszlegier Władysław, * 1849 r. w Szenfeldzie (Prusy Zachodnie, w pow. Chojnickim), uczęszczał do gimnazjum w Chojnicach i do uniwersytetu we Wrocławiu, do r. 1874; objął rodzinny majątek Szenfeld; członek sejmu pruskiego od roku 1882—1885, członek parlamentu niemieckiego od roku 1884.

Wolsztyn (niem. *Wollstein*), miasto w w. ks. Poznańskiem, w okręgu Babimostskim, nad Dojcą, dopływem Obry, między dwoma jeziorami, ma kościół kat. i ewang., szkołę wyższą dla chłopców, 3 domy sierot, 3300 miesz., przeważnie katolików.

Wolt (*volt*), jednostka praktyczna napięcia elektrycznego, siły elektrowzbudzającej, czyli różnicy potencjałów, ob. Elektryczne jednostki.

Woltaiczny, toż co *galwaniczny*, tyczący się prądu galwanicznego. *Stos woltaiczny*, *stos Volty*, ob. Stosy galwaniczne. *Łuk woltaiczny*, ob. Elektryczne światło.

Woltametr (*voltametr*), przyrząd służący do mierzenia siły prądu galwanicznego z rozkładu wody; jeżeli prąd przez wodę przechodzi, woda się rozkłada, a ilość rozłożonej wody jest miarą ilości elektryczności, jaka przez ten czas przepłynęła, zatem jest miarą siły prądu. Ilość wody rozłożonej ocenia się z ilości utworzonego gazu; oba gazy z rozkładu wody powstające, t. j. tlen i wodór, zbierają się razem. **W.** składa się z naczynia zamkniętego korkiem, przez który przechodzą dwa druty, kończące się płytkami platynowemi, blizko siebie ustawionemi. Naczynie napełnia się wodą zakwaszoną kwasem siarczanym, który lepiej niż woda przeprowadza elektryczność, gazy wywiązują się jako pęcherzyki na płytach platynowych i zbierają w górnej części naczynia, skąd uchodzą przez rurę zgiętą i zbierają nad wodą w rurze, zaopatrzonej w podziałkę, która pozwala objętość ich ocenić. Za jednostkę siły prądu przyjął Jacobi siłę prądu, który w ciągu minuty wywiązuje 1 cm. sześc. gazu piorunującego w temperaturze 0° i pod ciśnieniem barometrycznem 760 mm. Obecnie używana jednostka siły prądu, *amper*, wywiązuje w ciągu minuty 10,44 cm. sześć. gazu piorunującego.--Odrębnym przyrządem miernicznym jest *woltmetr* (ob.).

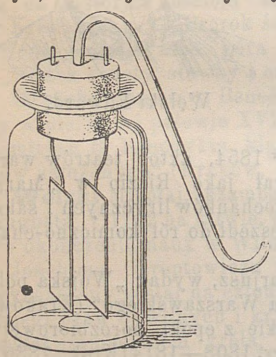

Woltametr.

Wolter, ob. Voltaire.

Wolter Karolina, artystka dramatyczna Burgteatru, * 1834 r. w Kolonji, † 1897. Opuściwszy w szesnastym roku życia dom rodzicielski i zabawiwszy przez pewien czas w teatrze berlińskim „Victoria“, **W.** przybyła wkrótce do Wiednia i tu wstąpiła na stałe do Carlteatru. Tu przeszły najcięższe chwile jej karjery artystycznej. Całe lata grała skromne role podrzędne, i dopiero Henryk Laube, ówczesny dyrektor artystyczny Burgteatru, pierwszy zwrócił na wielki jej talent uwagę. W r. 1874 wyszła **W.** za mąż za hr. O'Sullivana, *attaché* przy wiedeńskim pośle belgijskim, którym wówczas był jego ojciec. Owdowiała w r. 1883.

Wolter Karolina.

Woltkulomb, jednostka pracy elektrycznej, toż co *joule*, ob. Mechaniczne jednostki.

Woltmann Karol Ludwik, historyk niemiecki, * 1770 w Oldenburgu, pierwotnie profesor w Jenie, zajmował potem rozmaite urzędy dyplomatyczne, a w końcu był rezydentem hanzeatyckim w Berlinie, skąd w r. 1813, chroniąc się przed Napoleonem uciekł do Pragi i tam † 1817. Napisał między innemi „Geschichte des Westphälischen Friedens“ (1809). Po śmierci **W.** wyszło zbiorowe wydanie pism jego p. t.: „Sämmtliche Werke“ (12 t., Berlin, 1818—1821).—Jego utalentowana żona *Karolina* von *Woltmann* (* w r. 1782, † 1847 r.) była spółpracowniczką niektórych pism swego męża i autorką kilku dzieł samoistnych. Ogólny zbiór powieści i poezji obojga wyszedł pod tyt.: „Schriften“ (5 t., Berlin, 1806—7).

Woltmann Alfred, historyk sztuki, * 1841 r. w Charlottenburgu, † 1880 w Mentonie, od 1867 r. docent historji sztuki w Berlinie, 1868 r. profesor politechniki w Karlsruhe, od 1874 profesor uniwersytetu w Pradze, od 1878 r. w Strasburgu. Wydał: „Holbein und seine Zeit“ (2 wyd., 2 t., 1873—76); „Die Baugeschichte Berlins“ (1872); „Geschichte der deutschen Kunst in Elsass“ (1876); „Deutsche Kunst in Prag“ (1877); „Aus vier Jahrhunderten niederländisch - deutscher Kunstgeschichte (1878); „Geschichte der Malerei (1878 i następ.) i in.

Woltmetr, *woltometr*, przyrząd służący do ciągłej kontroli napięcia prądu czyli różnicy elektrycznej biegunów, albo różni-

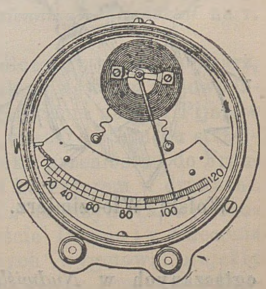

Woltmetr.

cy ich potencjałów. Jest to właściwie galwanometr (ob.), tem się od zwykłych galwanometrów różniący, że podziałka jego oznaczona jest bezpośrednio w *woltach*, wolt bowiem jest jednostką praktyczną siły elektrowzbudzającej (ob. Elektryczne jednostki). Ponieważ przyrządy te przeznaczone są głównie dla celów technicznych, muszą być do użycia łatwe i dogodne, dla tego posiadają skazówkę, która na skali bezpośrednio daną liczbę woltów wskazuje. Podobnież urządzone są przyrządy miernicze, wskazujące siłę prądu w *amperach* i stąd zwane *ampermetry*. Najwięcej używane są woltmetry i ampermetry Schukerta, oraz Siemensa i Halskego.

Woltyżery *(Voltigeurs)*, w piechocie francuskiej kompanja z wybranych żołnierzy, umieszczona na lewem skrzydle bataljonów, a przeznaczona do bitwy rozproszonej. **W.** wprowadzeni zostali przez Bonapartego 1803 r.; z upadkiem drugiego cesarstwa oddziały te zniesione zostały. Istnieli także w wojsku polskiem.

Woltyżowanie, wskakiwanie i zeskakiwanie z konia wedle pewnych prawideł; w początkach nowych wieków należało to do sztuk rycerskich.

Wolumenometr, *stereometr, objętościomierz*, przyrząd, służący do oznaczania objętości ciał drobnych i proszkowatych. **W.** Saya polega na zasadzie prawa Mariotte'a. Składa się z lejka A (ob. fig.), opatrzonego w części wązkiej podziałką. Jeżeli lejek ten wprowadza się do rtęci aż do punktu *o* podziałki i zakrywa płytą szklaną, zamkniętą w nim zostaje pewna objętość powietrza *v*. Jeżeli wtedy peciągamy lejek nieco ku górze, powietrze w niem rozszerza się o objętość *w*, którą odczytać można na podziałce; ciśnienie tego powietrza zamkniętego zmniejsza się, a pod zewnętrznem ciśnieniem barometrycznem *b* rtęć w rurce podnosi się o wysokości *h*. Według prawa Mariotte'a mamy wtedy proporcję $v+w : v = b : b-h$, z której *v* obliczyć można. Jeżeli toż samo doświadczenie powtarzamy po wprowadzeniu ciała sproszkowanego, mającego objętość szukaną *x*, w podobny sposób oznaczymy objętość powietrza zamkniętego, które teraz wynosić będzie $v-x$, a stąd znajdziemy *x*. Ściślejsze rezultaty dają **W.** Koppa i Regnaulta, opierające się na tejże zasadzie.

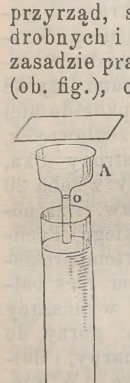

Wolumenometr.

Wolumetr, ob. Areometr.

Woluspa, czyli przepowiednia *Wolwy*, zowie się starożytny poemat skandynawski, zamieszczony w starszej księdze Edda, którego przedmiotem jest stworzenie świata i jego zagłada. Wolwa t. j. „Rodzicielka laski czarodziejskiej," występuje i żąda milczenia. Opowiada ona Odynowi o prarodzie olbrzymów, o złotym wieku bogów, o pierwszej wojnie, o drzewie świata Ydrogsila, a w końcu przepowiada zagładę świata: pies piekielny zerwie więzy, nastąpi walka, w której zginą: Odyn, Frej i Tor. Ogień spali niebo i ziemię. Nowa ziemia wypłynie z morza i na niej zamieszkają nowi bogowie, miłujący pokój. W **W.** dopatrywano się wpływu chrystjanizmu. Por. Mühenhoff „Deutsche Altertumskunde" (t. 5, oddział I, Berlin, 1883).

Wolverhampton, miasto i hrabstwo w Anglji środkowej; ma 83,000 miesz. i wspaniały kościół kolegjalny św. Piotra. Jest jednem z głównych siedlisk fabrykacji żelaza.

Wolzogen, Karolina von..., z domu *Lengefeld*, poetka niemiecka, * 1763 w Rudolstadt, † 1874 w Jenie; małżonka wejmarskiego mistrza dworu, Wilhelma barona von Wolzogen, starsza siostra żony Schillera, oprócz kilku romansów napisała dokładną biografję swego szwagra p. t.: „Schillers Leben" (2 wyd., 2 t., Tubinga, 1883). Po śmierci jej wydany został: „Litterarischer Nachlass" (5 t., Lipsk, 1848—49, 2 wyd., 1867, t. 2).

Wolzogen Karol August Alfred, baron, pisarz niemiecki, * 1823 r. we Frankfurcie nad Menem, † 1883 w San-Remo. Ukończywszy studja uniwersyteckie w Heidelbergu, był od 1844 urzędnikiem w służbie pruskiej; od 1868 jest intendentem teatru dworskiego w Szwerynie. Z prac jego wymieniamy: „Preussens Staatsverwaltung mit Rücksicht auf seine Verfassung" (Berlin, 1854); „Reise nach Spanien" (Lipsk, 1857); „Ueber Theater und Musik" (Wrocław, 1860); „Rafael Santi" (Lipsk, 1865); „Peter von Cornelius" (Berlin, 1866). Ogłosił też komedję „Nur kein Ridicul" (Berlin, 1864).

Wolzogen Hans Paweł, baron von..., pisarz niemiecki, syn poprzedniego, * 1848 roku w Poczdamie, po ukończeniu studjów uniwersyteckich poświęcił się wyłącznie piśmiennictwu. Przełożył: „Boewulfa" (1873 roku); „Eddę" (1876) i in., oraz wydał: „Der Nibelungenmythus in Sage und Literatur" (1876); „Poetische Lautsymbolik" (1876); „Thematischen Leitfaden durch die Musik von R. Wagners Ring der Nibelungen" (4 wyd., 1877); „Erläuterungen" (4 wyd., 1878); „Die Tragödie in Baireuth und ihr Satyrspiel" (1878, 5 wyd., 1881); „Die Sprache in R. Wagners Nibelungendrama" (1878, 2 wyd., 1881) i in.

Wolzogen Ernest, baron, pisarz niemiecki, * 1855 (syn Karola Augusta). Napisał: „Um 13 Uhr in der Christnacht" (1880); „Inmaculata" (1881); „Ecce ego" (1891); „Das dritte Geschlecht". Wprowadził do Niemiec „Ueberbretle" (ob.).

Wołchoński las, ob. Rosja, geografja, str. 34.

Wołchow, rzeka w Rosji, wypływa z jeziora Ilmenu, w gub. Nowogrodzkiej, płynie początkowo w kierunku północnym, następnie w gub. Petersburskiej w kierunku półn.-wschodnim i ubiegł-

szy 208 w., w pobliżu m. Nowej Ładogi uchodzi do jeziora Ładoskiego. **W.** jest żeglowny na całej swej długości i należy do systemu Wyszniewołodzkiego. Do **W.** uchodzą rzeki: Pitba, Polist, Kerest, Oskuj, Pczewża, Tigoda, Czarna, Włoja, Czażeszna i Stara Ładoga.

Wołczańsk, miasto powiatowe gub. Charkowskiej, nad rzeką Wołczą, uchodzącą do północnego Dońca; 3 cerkwie, seminarjum nauczycielskie, szkoła rolnicza, progimnazjum żeńskie, szpital i 11,350 miesz. Założone 1688 p. n. Wołcze-Wody, 1776 r. przeznaczone było na kozackie miasteczko wojskowe, lecz 1797 zamienione na miasto powiatowe.— *Wołczański powiat* ma na przestrzeni 3,502½ w. kw., 168,000 miesz.

Wołczański Hieronim, władyka białoruski w XVIII w., pochodził z rodziny wielce zasłużonej obrządkowi nieunickiemu w Polsce. Pobierał nauki w akademji kijowskiej, był igumenem w monastyrze wileńskim, 1744 został biskupem białoruskim po bracie swym *Józefie* **W.,** przeniesionym na biskupstwo moskiewskie. Gorliwy w sprawie swego kościoła, pamiętny jest z licznych skarg, jakie zanosił do synodu o powrócenie 61 cerkwi i 5 monasterów w samem województwie Mścisławskiem, które przeszły do unji, i o wiele innych nadużyć, opierając się w tych skargach na sile zagranicznej, oraz na wpływach politycznych posłów Kajzerlinga, Gołębiowskiego i Grossa. **W.** † 1754 w Mohylowie. Następcą jego był Jerzy Koniski.

Wołczaskie albo **Prusinowskie starostwo** niegrodowe mieściło się w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich, powstało ze starostwa Krzyczewskiego, około r. 1589, i obejmowało w różnych czasach: dobra Wołczasy i wsie Dorohę i Brzozowe Błoto, które od XVI w. posiadali: Iwiccy, Gimbułowie, Czudowscy, Podberescy, Kraskowscy, Iliniczowie, Kiełczewscy, Mężyńscy, Szukiewiczowie; wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego, z dnia 5 grudnia 1766, Jerzy Iwicki ustąpił to starostwo Jerzemu Iliniczowi, pisarzowi grodzkiemu mścisławskiemu, który z niego opłacał kwarty złp. 213 gr. 12, a hyberny złp. 100. Od 16 września 1772 r. przeszło do Rosji z całem województwem.

Wołczyn, miasteczko w pow. Brzesko-Litewskim gub. Grodzieńskiej, nad małą rzeczką, uchodzącą z prawej strony do Bugu. 1585 Jarosław Sołtan, starosta ostryński, fundował tu cerkiew św. Mikołaja i Jerzego, a późniejsi dziedzice, Czartoryscy, wznieśli piękny kościół farny, oraz wspaniały pałac, w którym 1732 urodził się Stanisław August Poniatowski.

Wołek *(Calandra)*, rodzaj owadów tęgopokrywych, z rodziny ryjkowców czyli słoników. Gąsienice wołków nie mają głowy wyraźnie odznaczonej, są bez nóg i oczu, żyją w owocach, pączkach lub masie drzewnej roślin. Gatunki krajowe są drobne i zrządzają wielkie szkody w zbożach, mianowicie *robak zbożowy czarny*, który jest gąsienicą gatunku *C. granaria*. Owad ten jest na 3,6 mm. długi, czarno-brunatny, z trąbą długą. Samica składa jajka śród ziarn zbożowych; z nich wylęgają się gąsienice, beznożne, białe, z głową brunatną, które żywią się mąką w ziarnach zawartą, a w łupinkach zasklepiają się na poczwarki. Z powodu obżartości i mnożności jest bardzo szkodliwy. *C. oryzae* szkodliwy jest dla ryżu, z towarami kolonjalnemi rozprzestrzenił się po całej ziemi.

Wołek.

Wołga, w starożytności *Ra, Oaros* lub *Rhos*, u Tatarów *Atel, Etel, Idel*, po fińsku *Rau*, największa rzeka tak w Rosji, jako też i w Europie, bierze początek w pow. Ostaszkowskim gub. Twerskiej, w pobliżu wsi Wołgino-Werchowje. Wypływa z błot niewielkim strumieniem, przechodzi przez kilka jezior, po złączeniu się z rzeczką Zukopą przepływa przez jezioro Wołgo i z niego dopiero wychodząc, zjawia się właściwą rzeką. Złączywszy się wreszcie z rzeką Seliżarówką, staje się żeglowną. Wodami swemi skrapia 9 gubernji: Twerską, Jarosławską, Kostromską, Niżegorodzką, Kazańską, Symbirską, Samarską, Saratowską i Astrachańską. Nad jej brzegami leży 38 miast, przeszło 1,000 osad i wsi, a wpada do niej około 200 rzek, pomiędzy temi 38 żeglownych, z których najważniejsze, z prawej strony Oka, z lewej zaś Kama. System **W.** łączy z sobą 20 gubernji na rozległości 28,000 mil kw. i za pośrednictwem kanałów Wyszniewołockiego, Tychwińskiego, Maryińskiego i księcia wirtemberskiego utrzymuje komunikację z systemem rzek baltyckich i białomorskich. Bieg **W.,** wynoszący 3,295 w., na 3 części podzielić można: górny, do ujścia rzeki Oki, środkowy, do rzeki Sarpy, i dolny do jej ujścia do morza Kaspijskiego. W górnej części **W.** jest bardzo wązka, płytka i tylko podczas pełnej wody zdatna do spławu. Między Twerem a Rybińskiem staje się daleko szerszą (100—300 sążni) i głębszą, lecz tu utrudnia jeszcze żeglugę około 70 mielizn. Poniżej m. Rybińska, do ujścia rzeki Oki, szerokość **W.** dochodzi w niektórych miejscach 800 sążni i tu dogodną jest już dla żeglugi większych statków. Środkowa część **W.,** zwiększona wodami rzek Oki i Kamy, ma głębokości w wielu miejscach około 15 sążni, szerokości zaś, np. pod miastem Saratowem, przeszło pół mili. W dolnej części, od ujścia Sarpy, **W.** wstępuje na wielką równinę i rozdziela się na mnóstwo odnóg, z tych niektóre łączą się znowu z głównem korytem, inne płyną oddzielnie do samego morza. Do tych ostatnich należy Achtuba, oddzielająca się od Wołgi niedaleko Sarpy. Między odnogami znajduje się mnóstwo wysp, mających grunt bardzo żyzny. **W.** obfituje w ryby, zwłaszcza porą wiosenną.

Wołgsk, miasto, ob. Wolsk.

Wołk, owad, ob. Wołek.

Wołkoński Piotr ks., feldmarszałek rosyjski, * 1776, † 1852 w Peterhofie, wstąpił do służby wojskowej 1791, i 1797 został adjutantem przy następcy tronu Aleksandra I; 1801 r. mianowany generałem i generał-adjutantem cesarskim, sprawował wiele ważnych obowiązków i zasłużył się zwłaszcza zorganizowaniem 1810 r. generalnego sztabu wojsk rosyjskich. Od r. 1812 uczestnik wszelkich wypraw wojennych, mianowany został naczelnikiem głównego sztabu przy cesarzu. Następnie towarzysz Aleksandra I we wszystkich jego podróżach, znajdował się ciągle w jego orszaku aż do ostatniej chwili cesarza. Cesarz Mikołaj I, w dzień koronacji mianował go ministrem, dworu, a później feldmarszałkiem. Syn jego był 1847 r. pomocnikiem kuratora okręgu naukowego warszawskiego.

Wołkow Teodor, znakomity aktor rosyjski i autor kilku sztuk dramatycznych, był synem kupca; 1747 zebrał w Jarosławiu pierwsze towarzystwo dramatyczne i otworzył przedstawienia teatralne, w których z wielkiem powodzeniem występował. Z rozkazu cesarzowej Elżbiety Piotrówny urządził 1752 teatr publiczny w Petersburgu, a 1759 także teatr w Moskwie. Wyniesiony 1762 do godności szlacheckiej, w parę lat potem życia dokonał. Z utworów dramatycznych **W.** najwięcej miała powodzenia „Torżestwujuszczaja Minerwa."

Wołkow Maciej, ekonomista rosyjski, * 1802 w Porchowie, † 1875 r. w Paryżu; kształcił się w korpusie komunikacji lądowych, w którym następnie był profesorem; brał przytem czynny udział przy budowie dróg żelaznych i kanałów za panowania cesarza Mikołaja. Uwolniony ze służby 1853 w stopniu pułkownika inżynierji, wyjechał za granicę i osiadł w Paryżu. Oprócz rozpraw, pomieszczanych w *Journal des économistes*, wydał: „Des reconaissances statistiques dans les travaux relatifs à la redactions des projets d'utilité publique" (1839); „Pisma o fiziologii czełowieczeskago mozga" (1849); „Premisses philosophiques de l'économie nouvelle des sociétés" (1849); „Opuscule sur la rente foncière" (1854); „La solaire naturelle" (1857); „Lectures d'économie politique" (1872); „Precis d'économie politique" (1872); „Razjasnienie racionalnych osnowanij politiczeskoj ekonomii" (1872).

Wołkow Adrjan, utalentowany malarz rodzajowy rosyjski, * 1829 w Niżnym Nowogrodzie, † 1873 w Petersburgu; kształcił się w tamecznej akademji, początkowo malował obrazy historyczne, jak: „Zgon Susanina," „Cela mnicha Pimena" i in., potem wyłącznie rodzajowe, z których celniejsze: „Demjanowa ucha," „Pożar na wsi," „Zerwane zaręczyny," oraz akwarele, karykatury i rysunki humorystyczne.

Wołkowysk, miasto powiatowe gub. Grodzieńskiej, przy ujściu rzeczki Wołkowyi do Rossy, wpadającej do Niemna, ma gościół katolicki i prawosławny, synagogę, kilka szkół niższych, szpital i 10,600 miesz. Jest to osada bardzo starożytna, posiadająca niegdyś zamek, który podczas najazdu Mongołów, około 1240, dostał się w posiadanie Litwy. W wojnach Mendoga z Danielem halickim **W.** przechodził ciągle z rąk do rąk, aż nareszcie 1259 przyznany został Litwie, poczem znowu przeszedł w posiadanie Mścisława, księcia na Włodzimierzu wołyńskim, i jego domu, aż w pierwszych latach XIV w. znalazł na nowo w rękach Litwy. 1385 Jagiełło, ustępując Witoldowi posiadłość w okolicach Grodna, w zamian za księztwo Trockie oddał mu też **W.** z obwodem do niego należącym, W następnym zaraz roku, Jagiełło, udając się z Wilna do Krakowa na zaślubiny z Jadwigą, przyjmował tu posłów polskich. 16 marca 1410 Krzyżacy pod wodzą Ulryka Jungingena obrócili miasto w perzynę i mnóstwo zabranego ludu do niewoli zagnali. Jednakże po tej klęsce miasto wkrótce się znowu podniosło. Tutejszy kościół św. Mikołaja jest fundacji w. ks. Witolda. Po ostatnim podziale Polski **W.** został 1796 r. miastem powiatowem chwilowo utworzonej wówczas gub. Słonimskiej, a od 1802 takiemże miastem gub. Grodzieńskiej. W czasie odwrotu wojsk Napoleona z pod Moskwy zaszła tu 15 i 16 listopada mordercza bitwa, w której miasto zupełnie spalone zostało. — *Wołkowyski powiat* ma na przestrzeni 3,421½ w. kw. 150,000 m.

Wołkowyskie starostwo grodowe było położone w województwie Nowogródzkiem, powiecie Wołkowyskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, było wówczas uposażeniem stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, obejmowało w r. 1766 miasto powiatowe Wołkowysk (ob.), z dwoma wójtostwami: Wołkowyskiem i Porozowskiem, oraz dwie dzierżawy: Nowydwór i Dreczaw, które posiadał Michał Massalski, hetman wiel. lit., opłacając z niego kwarty złp. 2,039 gr. 16. W obrębie tego starostwa posłowie polscy, mając na czele Włodka, starostę lubelskiego, zawarli r. 1386 w zamku wołkowyskim umowę z Jagiełłą, co do wyboru jego na króla polskiego, z przeznaczeniem na męża Jadwigi.

Wołkowyszki, błędnie, ob. Wyłkowyszki.

Wołłowicz Eustachy, czyli Ostafiej, kanclerz litewski i kasztelan wileński w XVI wieku. Pracując w kancelarji litewskiej, jeździł 1553 roku z Dowojną, wojewodą połockim, w poselstwie do Moskwy o zawarcie pokoju. Przez jakiś czas był pomocnikiem kanclerza litewskiego i zostawał przy królu Zygmuncie Auguście, kiedy tenże przebywał w Koronie. Około r. 1561 został **W.** marszałkiem królewskim i podskarbim ziemskim litewskim. Na tem stanowisku dorobił się wielkiego zaufania u króla, który używał go do załatwiania najważniejszych zleceń, zwłaszcza w zatargach

z Iwanem Groźnym o Inflanty. Około roku 1566 otrzymał **W.** godność podkanclerzego i, lubo osypywany był dobrodziejstwy przez króla, występował jednak na sejmie lubelskim 1569 z opozycją przeciw unji; opuściwszy razem z Chodkiewiczem Lublin, rozesłał nawet podburzające przeciwko unji listy na Podlasie i Wołyń, opatrzone pieczęcią litewską, za co skazany został 12 marca na utratę posiadanych królewszczyzn podlaskich. Mimo to wszystko unja stała się prawem 1 lipca, a **W.** ją podpisał i odzyskał dobra. Po sejmie 1569 został kasztelanem trockim przy zachowaniu podkanclerstwa. Po śmierci króla poseł na konwokację warszawską do stanów koronnych od Litwy, przyjechał następnie na elekcję z licznem gronem panów litewskich. Za Henryka Walezego zajmował jeszcze tę samą godność podkanclerzego; na następnym sejmie elekcyjnym głosował z Janem Hieronimem Chodkiewiczem, którego zawsze był echem, za Ernestem, synem cesarskim, naznaczając za żonę królewnę Annę, czem ściągnął na siebie od panów koronnych wiele gorzkich wyrzutów. Po obiorze Stefana Batorego **W.** złożył jednak hołd nowemu królowi, miał osobisty udział w wyprawie połockiej, prowadząc piechotę litewską na mury Połocka. W r. 1579 mianowany został po Radziwille Rudym kanclerzem w. litewskim i kasztelanem wileńskim; † roku 1584 czy 1586 w Sandomierzu.

Wołłowicz Władysław, wojewoda witebski i hetman polny litewski w XVII wieku, syn Piotra, podkomorzego trockiego. Umieszczony w młodych latach na dworze króla Władysława, znajdował się w chorągwi husarskiej pod Smoleńskiem, gdzie dostał się do niewoli Sehina, który w myśli zawarcia pokoju wysyłał go jako pośrednika do obozu królewskiego. Powróciwszy z niewoli, ciągle zostawał **W.** przy królu i 1639 r. został pisarzem polnym litewskim. Podczas wojen kozackich po śmierci Władysława IV, **W.** zastępując chorego hetmana Kiszkę, walczył przeciw powstańcom zrazu niezbyt szczęśliwie, a następnie z większem nierównie powodzeniem i wtedy otrzymał regimentarstwo. Wyznaczony na sejmie brzeskim 1653 r. komisarzem na trybunał skarbowy litewski, otrzymał w r. 1655 województwo witebskie. Po wybuchu wojny moskiewskiej wystawił **W.** z własnej szkatuły trzy chorągwie na obronę pow. Mozyrskiego, bronił miasta Wilna i zdobył z wielką klęską nieprzyjaciela Głębokie. Jednakże wyparty potem z Litwy, walczył przeciwko Szwedom obok Gosiewskiego; bił się pod Prostkami w Prusiech (1656) i przyczynił się wiele do zwycięstwa. Mianowany 1666 r. po Pacu hetmanem polnym litewskim. † 1668 w Wilnie bezdzietnie.

Wołłowicz Wincenty Piotr, referendarz Wielkiego Księstwa Litewskiego i wielokrotnie poseł na sejmy. Po śmierci żony, zostawiwszy 6 synów i 4 córki, wstąpił w 55 roku życia do Jezuitów, w których zgromadzeniu wsławiwszy się jako kaznodzieja, † 1737 w Wilnie. Znane są pisma jego: „Portret wieczności," przekład z łacińskiego (Wilno, 1709, 3 wyd., 1748); „Kazanie na dzień św. Ignacego Lojoli" (1729); „Mikołaja Lancycego księga duchowna o urzędach braci koadjutorów," przekład z łac. (1733).

Wołłowicz Antoni Erazm, Wyssygin, herbu Bogorja, biskup łucki, * 1711 w djecezji gnieźnieńskiej w Gusławcu, † 1770 w Warszawie. Wstąpiwszy do stanu duchownego, został 1742 kanonikiem wileńskim, potem archidjakonem, 1744 wielkim pisarzem litewskim i kanonikiem warszawskim, sekretarzem wielkim litewskim, a 1755 biskupem łuckim i jednocześnie kanclerzem królowej. W djecezji swojej przykładny, pobożny pasterz, był wysoko ceniony przez wszystkich, a i u dworu, przy którym nawet po śmierci królowej często jeszcze przebywał, wielkie miał wzięcie. Na sejmach za Stanisława Augusta występował przeciw dysydentom, i dla tej przyczyny podczas konfederacji barskiej nie wolno mu było ruszyć z Warszawy.

Wołłowicz Andrzej, herbu Bogorja, biskup kujawski, * około 1750, † 1822. Po ukończeniu nauk w seminarjum św. Krzyża w Warszawie, kształcił się dalej lat kilka w Rzymie. Wróciwszy do kraju, dostał się na dwór księcia Michała Poniatowskiego, biskupa płockiego, i został kanonikiem płockim, 1784 r. kanonikiem warszawskim i następnie proboszczem iłżeckim. Z księciem prymasem wyjechał za granicę, ale poróżniwszy się z nim w podróży, wrócił do kraju jako opat czerwiński. Przyjęty przez króla bardzo uprzejmie, otrzymał po Kołłątaju wielkie referendarstwo litewskie, które za Targowicy złożył i nie brał już żadnego w sprawach publicznych udziału. Przeniósłszy się następnie do Iłży, oddawał się wyłącznie obowiązkom duchownym. W roku 1809 osiadł w Warszawie, gdzie u św. Jana został prałatem archidjakonem, dalej sędzią pokoju, członkiem komisji centralnej likwidacyjnej, komisarzem lazaretów wojskowych, i nareszcie po uorganizowaniu hierarchji biskupem kujawsko-kaliskim 1818, a r. 1819 senatorem Królestwa Polskiego.

Wołochy, ob. Rumuni.

Wołoczyska, miasteczko w pow. Starokonstantynowskim, gub. Wołyńskiej, na pograniczu Galicji, nad rzeką Zabruczem, naprzeciwko krańcowej stacji drogi żelaznej austrjackiej Karola Ludwika, zwanej Podwołoczyska; **W.** jest stacją pograniczną dróg południowo-zachodnich, posiada komorę celną i 3,100 miesz.

Wołodar Włodzimierz, książę na Przemyślu, w XII wieku, syn Rościsława, założyciel udzielnej linji książąt wareskich na grodach czerwieńskich. Po śmierci ojca, **W.** wyparty z Przemyśla, wspólnie z Dawidem Igorewiczem, również wygnanym z Turowa, wpadł 1080 r. do Tmutorakania, gdzie wówczas siedział Racibor, namiestnik w. księcia Wszewołoda. Po dwu latach zostali stąd wyparci

przez Olega, ks. czernihowskiego, i wzięci przez niego do niewoli. Wypuszczeni z niej, powrócili na Wołyń. Korzystając z chwilowej nieobecności Jaropełka, Rościsławicze opanowali Włodzimierz, z którego wyparci przez Monomacha, znowu poszli na tułactwo. Wkrótce potem Jaropełk zginął z ręki pokątnego zabójcy. Wtedy Wszewołod, chcąc uspokoić Rościsławiczów, wydzielił im grody czerwieńskie, Przemyśl i Trębowlę, a Dawidowi dał Wołyń po Jaropełku. Zjazd książąt w Lubeczu 1097 utwierdził ich na dzielnicach. Wkrótce potem Wasilko został oślepiony z rozkazu Dawida. Mszcząc się za tę krzywdę brata, **W.** wystąpił przeciwko Dawidowi przy pomocy Węgrów i zmusił go 1098 do wydania brata. W następnym roku Rościsławicze znowu rzucili się na Dawida, spalili miasto Wsiewołoż i oblegli Włodzimierz. Tymczasem Dawid uciekł do Polski, a przeciwko Rościsławiczom wystąpił Świętopełk, książę kijowski. Uląkłszy się jego potęgi, bracia zawarli z nim pokój, który jednak Świętopełk zdradziecko złamał, poczem do nowej przyszło walki, w której Świętopełk, rozbity na polu pod Rożnią, uciekł do Włodzimierza. Zyskawszy atoli pomoc Węgrów, napadł z wielką potęgą na grody czerwieńskie i obległ **W.** w Przemyślu. Ten jednak, wsparty przez Dawida i Połowców, straszną zadał klęskę Węgrom nad rzeką Wiarem pod Przemyślem. Od tej chwili **W.** coraz bardziej rósł w znaczenie, zwłaszcza od czasu, gdy jedną z córek wydał za syna Aleksego Komnena (1113). Spokrewniwszy się z Monomachem, uderzył razem z nim na Wołyń, obległ Jarosława Świętopełkowicza we Włodzimierzu, i gdy ten uszedł szczęśliwie do Polski, księstwo jego dostało się Romanowi Monomachowiczowi. Blizkie to sąsiedztwo książąt wareskich było bardzo niemiłe dla Polski, zwłaszcza z powodu **W.**, który, z każdej korzystając chwili, ciągle na nią z Połowcami napadał. Aby temu zapobiedz Bolesław Krzywousty dał zbrojną pomoc Jarosławowi i wyprawił go na Wołyń. Jarosław obległ Czerwieńsk, lecz został odparty; chcąc więc siły swe wesprzeć, udał się o pomoc do swego krewnego Stefana, króla węgierskiego. Polska jednocześnie zaczęła się także sposobić do wojny przeciwko Wołodarowi. Uprzedzając ją jednak, Piotr Włoszczowicz, przeważny pan w radzie królewskiej, podstępem pojmał **W.** i osadził go jeńcem na zamku swym w Książu. Wkrótce jednak wypuszczony był na wolność przez Bolesława, za opłatą 20,000 grzywien i złożeniem przysięgi nienapastowania więcej Polski. Dobre stosunki trwały jednak niedługo, **W.** bowiem zerwał sojusz i zaczął po dawnemu na Polskę napadać, co zmusiło Bolesława do zbrojnego przeciw niemu wystąpienia, w którem **W.** był na głowę pobity pod Wilichowem, poczem wkrótce † 1124 r., zostawiając dwu synów: Rościsława i Włodzimierza, zwanego Włodzimirkiem. Jednocześnie prawie z **W.** umarł i brat jego, ślepy Wasilko.

Wołodkowicz Chryzostom, naprzód wojski, potem pisarz ziemski żmujdzki, służył długo w wojsku pod dowództwem Jana Karola Chodkiewicza, i wsławił się szczególnie podczas wyprawy inflanckiej. Później zamienił oręż na lemiesz i w wolnych chwilach zajmował się piśmiennictwem, † 1616. Znane są jego dzieła: „Żywot św. Kazimierza królewicza“ z łacińskiego (Wilno, 1606); „Historia decimalis belli Livonici, o Inkorporacji Inflant do wiel. księstwa Litewskiego za Zygmunta Augusta.“

Wołodkowicz Felicjan Filip, metropolita arcybiskup kijowski, * 1697 z zamożnej szlachty ruskiej, syn Dominika Wołodkowicza, herbu Radwan odmienny, stryj Michała Wołodkowicza, rozstrzelanego w 1760 r., oraz Teresy z Wołodkowiczów Rejtanowej, matki Tadeusza Rejtana. W r. 1730 został opatem archimandrytą dubieńskim i dermańskim, a tegoż jeszcze roku, 4 października, biskupem chełmskim i bełskim. Wkrótce zaszły na niego od metropolity skargi do Rzymu, że biskup złe i gorszące życie prowadzi; mimo to jednak **W.** ciągle nowemi obdarzany był prebendami, i tak: 1747 otrzymał opactwo żydyczyńskie na Wołyniu, a wkrótce potem owruckie; 1753 został koadjutorem metropolity Hrebnickiego z prawem następstwa; jednakże prekonizacja jego, z powodu złych o nim wieści w Rzymie, dopiero we 3 lata potem nastąpiła. Po śmierci Teofila Godebskiego, biskupa włodzimierskiego i brzeskiego († 1756), **W.** został biskupem włodzimierskim, a niezadługo potem, po śmierci Hrebnickiego, 1762 metropolitą i tytularnym opatem pieczerskim w Kijowie w Pieczarach, przyjąwszy sobie za koadjutora do arcybiskupstwa Leona Ludwika Szeptyckiego, biskupa lwowskiego. Po wstąpieniu na tron Stanisława Poniatowskiego nastały złe czasy dla metropolity, który z powodu gorliwego obstawania przy obrządku zasłużył sobie na nienawiść u króla i kanclerza Młodziejowskiego. Przyszło do tego, że król powziął zamiar, ażeby **W.** zupełnie od wszelkiej władzy usunąć. Obwiniono go w Rzymie o nadużycia, przymuszono do złożenia aktu zeznania, że jest niedołężnym, i w końcu oskarżono przed Stolicą apostolską, jakoby działał na zgubę obrządku. Przeciwko tym intrygom bronił **W.** ówczesny nuncjusz Durini, wskutek czego propaganda rzymska postanowiła przywrócić metropolitę (2 kwietnia 1770) do całej juryzdykcji w archidjecezji i biskupstwie włodzimierskiem, oraz do wszelkich dóbr metropolitalnych, co papież w dniu 18 kwietnia t. r. ostatecznie potwierdził. Wyroki te jednak nie rozbroiły ani króla ani wrogów **W.**, który znękany tak ciężkiemi przeciwnościami, † 1778 w Humaniu.

Wołody Skiba, pseudonim Władysława Sabowskiego (ob.).

Wołogda albo *Wołogoda*, rzeka w Rosji, bierze początek na granicy gub. Wołogodzkiej i Nowogrodzkiej, przepływa powiat Wołogodzki w kie-

runku południowym i ubiegłszy około 130 wiorst, poniżej miasta Wołogdy uchodzi do rzeki Suchony. Żegluga na **W.** jest dosyć ożywiona.

Wołogda, miasto gubernjalne gub. Wołogodzkiej, nad rzeką Wołogdą, przy ujściu do niej rzek Zołotuchy, Szagraszu i Sodinki; ma 47 cerkwi, gimnazjum męskie i żeńskie, szkołę realną, kilkanaście elementarnych, 2 szpitale, 3 banki 28.000 m. Założenie **W.** sięga XIII wieku. Podlegała niegdyś Nowogrodowi i wchodziła do składu prowincji zawołockiej. Od połowy XV wieku przeszła w posiadanie w. ks. moskiewskiego; 1796 została miastem gubernjalnem.—*Wołogodzki powiat* ma na przestrzeni 5,306 w. kw. 172,000 miesz. — *Wołogodzka gubernja*, jedna z północnych w Rosji europejskiej, graniczy: na północ i północo-zachód z gub. Archangielską, na wschód z Tobolską, na południo-wschód z Permską i Wiacką, na południe z Kostromską i Jarosławską, na zachód z Nowogrodzką i Ołoniecką i zajmuje 353,350 w. kw. przestrzeni. Powierzchnia gubernji przedstawia wielką równinę, której wschodnia część (od gub. Tobolskiej do rz. Pieczory) pokryta jest górami Uralskiemi; na południe ciągną się wzgórza Uralsko-Ałauńskie. Tylko tarasy, okalające doliny rzeczne, stanowią jedyne miejsce zdatne do zamieszkania, pozostałe bowiem międzyrzecza przedstawiają nieprzebyte błota, gęstemi porosłe lasami. Z płodów mineralnych gubernji główniejsze są: sól, kamień młyński, krzemień, alabaster i kamień szlifierski. Grunt w południowo-zachodniej części mulisty i gliniasty, w południowo-wschodniej z piaskiem i wapnem zmieszany; pasy czarnoziemne rzadkie i nieznaczne. Rzek jest tu około 4,800, z których tylko 15 spławnych, mianowicie Suchona i Jug, które po zlaniu się z sobą tworzą Dźwinę północną, Łuza, Wyczegda, Sysoła, Waga, Pieczora i t. d. Jezior jest wiele; błota, szczególnie leśne, zajmują większą część gubernji. Klimat jest surowy; średnia temperatura roczna w Wołogdzie wynosi + 2°,5° C. Mieszkańcy, w liczbie 1,366,000 głów, w większej części (84%) należą do plemienia wielko-rosyjskiego, reszta (16%) składa się z Zyrjan. Główne zatrudnienie ludności stanowi przemysł leśny, dalej myśliwstwo, połów ptaków, rolnictwo i hodowla bydła; ogrodnictwo warzywne i owocowe mało jest rozwinięte. Handel jest dość ożywiony, przemysł natomiast słabo rozwinięty. Pod względem administracyjnym dzieli się Wołogodzka gubernja na 10 powiatów: Wołogodzki, Welski, Griazowiecki, Kadnikowski, Nikolski, Solwyczegodzki, Totemski, Ustsysolski, Ustiużski i Jareński.

Wołokołamsk (dawniej *Wołok Łamski)*, miasto powiatowe gub. Moskiewskiej, nad rz. Gorodenką, posiada szczątki warowni, 7 cerkwi, 2 szkoły elementarne, 3 fabryki perkalu i 2,900 miesz. Wspominane w latopisach od 1138, należało początkowo do Nowogrodu i w końcu XIII w. przyłączonem zostało do w. ks. Moskiewskiego. 1606 zajęte było przez Polaków, 1613 r. oblegane przez Zygmunta III i dotąd jeszcze miejsce, na którem stał obóz królewski, nazywa się *Polki*. Od 1781 r. miasto powiatowe. — *Wołokołamski powiat* ma na przestrzeni 2,138 wiorst kw. 83,000 miesz.

Wołonczewski Maciej Kazimierz, biskup żmujdzki, * 1799 r. w Nabranach, djecezji żmujdzkiej, z rodziców stanu gminnego, † 1875. Ukończywszy nauki w seminarjum generalnem w Wilnie, został 1839 adjunktem w akademji duchownej wileńskiej, gdzie wykładał teologję i otrzymał stopień doktora tejże nauki. Przeniósłszy się razem z akademją do Petersburga, z powodu szkodliwego klimatu, po trzech latach na Żmujdź i został mianowany nauczycielem religji i kapelanem w gimnazjum Chodkiewiczowskiem w Krożach, a następnie rektorem seminarjum w Worniach. Zbliżony wtedy do ludu, jako kapłan ludowy, najchętniej w jego własnym przemawiał języku. Po konkordacie r. 1848 wybrany na biskupa żmujdzkiego czyli telszewskiego i prekonizowany na konsystorzu w Partici 28 września 1849 r., mianowany został ukazem z dnia 26 stycznia 1850 i wyświęcony w Petersburgu 8 marca t. r. Djecezja jego cała zamykała się w gub. Kowieńskiej i Kurlandzkiej. Wzorowy i pracowity pasterz, starał się gorliwie nietylko o podźwignienie starych, ale i o założenie nowych kościołów w swojej djecezji, których też za jego rządów kilkanaście powstało. Obok ciągłych i różnorodnych prac pasterskich, **W.** zostawił po sobie chlubną pamięć w dziejach literatury litewskiej, jako autor opisu biskupstwa żmujdzkiego p. t.: „Aproszas Żemajtiu Wiskupistes“ (Wilno, 1848), oraz tłómacz dzieła Tomasza a Kempis, p. t.: „Tomasziaus isz Kempis, apeisekime Jezaus Kristaus knisigas kietures etc.“ (Wilno, 1852).

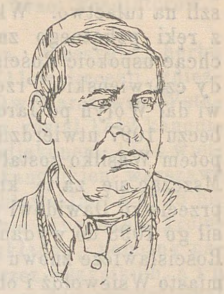

Ks. Wołonczewski M.

Wołoski szlak, jedna z dróg, którą Tatarzy w napadach swych wylewali się na Polskę. Droga ta szła od tatarskich koczowisk oczakowskich, brzegami Dniestru, pograniczem Wołoch, koło źródeł Rusawy, Żwanu, Uszycy, przez pola podolskie na Zinków, Skałę, Buczacz pod nazwą *szlaku Wołoskiego*, z którym pode Lwowem łączyły się dwa inne szlaki: Czarny i Kuczmański.

Wołoszczyzna, jedno z dwu księstw Naddunajskich, stanowiących dzisiejszą Rumunję (ob.). **W.** dotyka od północy i północo-zachodu Karpat, które oddzielają ją od Siedmiogrodu i Banatu; na północo-wschód Mołdawii czyli Multan, od których przegradzają ją rzeki Seret i Miłkwa; na południo-zachód, południe i wschód granicę stanowi Dunaj, oddzielający ją od Serbji i Bułgarji. **W.**

liczy 77,480 klm. Pasmo gór Karpackich wypuszcza tu niewielkie odrośle, śród których najwyższy szczyt jest Paringo. Wszystkie rzeki krajowe wypływają z tego pasa i wpadają do Dunaju i Seretu. Grunt bardzo urodzajny na równinach dostarcza obfitych plonów rolnikom. W górach znajdują się różne minerały, jak żywe srebro, miedź, siarka, a w szczególności saletra i sól. Blizko kopalni soli spotykają się niekiedy źródła nafty. Złoto znajduje się w niektórych źródłach i strumieniach, zwykle wydobywają je Cygani. Lasy obfitują w orzechy, buk, dąb, tudzież zwierzynę, jak: łosie, sarny, dziki, lisy, kuny, niedźwiedzie, wilki i zające. Ze zwierząt domowych: owce piękne i z cienką wełną, koni niewiele, a więcej za to rogacizny. Pszczelnictwo kwitnie we wszystkich powiatach. Pola obsiewają tu głównie pszenicą, kukurydzą i jęczmieniem. Żyto prawie nieznane, lecz natomiast sieją wiele prosa. Wino rośnie wszędzie, podobnie jak drzewa owocowe. Klimat umiarkowany. Dunaj, obmywający południową granicę **W.**, ma szerokości od 4 — 10 wiorst a 16—60 stóp głębokości, zasiany jest drobnemi wysepkami. Do niego wpadają w **W.**: Szył ze schodzącą się z nim rzeczką Metruli Aluta albo Olta, biorąca początek w Siedmiogrodzie i wpadająca naprzeciw Nikopalis. Rzeki Buzeo, Rymnik i Miłkow, spływające ze szczytów Karpat, wpadają do Seretu. Wszystkie te rzeki, nadzwyczaj bystre, obfitują w ryby, lecz niesposobne są do żeglugi. Rzeka Alta dzieli **W.** na Wielką i Małą; w pierwszej jest główne miasto Bukareszt, stolica Rumunji, w drugiej Krajowa. Inne celniejsze miasta są: Fokszany, Rymnik, Buzeo, Tyrgowiste, Seolt. Wołosi szczególnie poważają duchowieństwo, dlatego w każdej niemal wiosce można napotkać monaster. Ludność ogólna wynosi 3,206,000; składają ją: Wołosi, Grecy, Serbowie, Bułgarowie, Ormjanie i Żydzi, wreszcie Cygani, po większej części kowale. Głową kościoła jest metropolita mieszkający w Bukareszcie. Nabożeństwo odbywa się po większej części w języku wołoskim, dawniej odprawiało się jednak w greckim i cerkiewno-słowiańskim. Główny przedmiot handlu wywozowego stanowią: bydło, wosk, ryby, miód, drzewo budowlane, szczególnie sól, w którą **W.** opatruje prowincje tureckie.

Historja. Do XIII w. **W.** ma spólne dzieje z Multanami. Właściwym założycielem państwa był wojewoda Radu Negru (Rudolf Czarny), który 1241 przybył tu z Siedmiogrodu i zajął spustoszone równiny. W ciągu tegoż wieku państwo jego rozszerzyło się od Karpat aż do Dunaju i od Seretu do Aluty. Do jego panowania odnieść także należy feudalne urządzenie **W.**, opierające się na bojarach, tworzących radę książęcą i wraz z duchowieństwem rozrządzających tronem. Wogóle jednak dzieje **W.** w ciągu XIII i XIV w. są zawikłane i cechują się bezużytecznemi walkami z Węgrami. Od 1333—1419 panował w **W.** Mircea I, który, podobnie jak spółczesny mu Aleksander Dobry w Multanach, położył wielkie zasługi pod względem administracyjnej organizacji kraju. Zarazem odznaczył się także w walkach z Turkami, których nie tylko że wyparł z kraju, ale nadto zajął Dobrudżę i posunął się aż pod Adrjanopol. Widząc jednakże coraz bardziej wzmagającą się potęgę Turcji, był zmuszonym zawrzeć 1391 z sułtanem Bajazetem t. z. pierwszą kapitulację, która wraz z kapitulacją zawartą 1460 przez Władą II z Mohammedem II, stanowi do dziś dnia podstawę, na której opierają się stosunki księstw Naddunajskich do Turcji. W kapitulacjach tych zawarowana jest niepodległość i terytorjalna całość **W.**, wolność rządzenia się własnemi prawami, dalej Turkom wzbroniony jest pobyt, a nawet przechodzenie przez kraj; natomiast sułtan powierza wybór księcia i otrzymuje roczną daninę, wynoszącą podług drugiej kapitulacji tylko 30,000 talarów, lecz w rzeczywistości coraz podwyższaną. Po koniec XVI w. (1593—1601) przypada panowanie Michała III, bana krajowskiego, który pod swoje berło zjednoczył Mołdawiję, **W.** i Siedmiogród i usiłował założyć królestwo Dacji w granicach dawnej prowincji rzymskiej. Zamianom tym stanęła na przeszkodzie nagła śmierć Michała z ręki mordercy. Z następców jego odznaczył się Matjasz Basaraba (1633—1654), głównie przez wprowadzenie języka krajowego do Kościoła. Ostatnim księciem wybranym przez naród, a potwierdzonym przez sułtana, był Konstanty Brancovanu (1698). Od tego czasu rozpoczyna się systematyczne gwałcenie kapitulacji ze strony Porty. Przez ciąg półtora wieku książęta wołoscy mianowani są przez Turcję, początkowo z pomiędzy Rumunów, następnie od 1716—1821 z Fanarjotów greckich. Rezultatem tego było zniszczenie cywilizacji narodowej, zupełna korupcja klasy bojarów, uciemiężenie włościan i wyniszczenie materjalne kraju. Odtrąciwszy trzy obce okupacje wojskowe, mianowicie rosyjską 1770—74, austrjacko-rosyjską 1788—91 i rosyjską 1808—12, władza Fanarjotów trwała przez 94 lata, w ciągu których zmieniło się 36 książąt. Tron wołoski był formalnie wystawiany na licytację i sprzedawany więcej dającemu, skutkiem czego każdy nowy władca, nie będąc pewny jak długo się utrzyma, wszelkich dokładał starań, ażeby jak najwięcej wycisnąć z kraju pieniędzy. Postępowanie to było zarówno szkodliwe dla **W.**, jak i dla Turcji, ubożyło bowiem z jednej strony i demoralizowało kraj, z drugiej strony coraz bardziej powiększał się wpływ Rosji, która w końcu pokojem w Kuczuk-Kajnardżi (1774) uzyskała dla **W.** zapewnienie wolności wyznania i dawnych przywilejów. Odtąd rozpoczyna się zwrot ku rozbudzeniu ducha narodowego, a to głównie ze sprawą Rumunów Siedmiogrodzkich, jak Lazara Luvrianu, Jana Majorescu i in. Bezpośrednim wynikiem ich działalności było powstanie Teodo-

ra Wladimirescu, który korzystając z powstania heterji greckiej, ped wodzą ks. Aleksandra Ipsylantego, podniósł oręż za sprawę narodową. Początkowo działał on spólnie z heterją, następnie otwarcie wygłosił, że walczy za przywróceniem dawnych praw narodowych. Gwałtowna śmierć położyła koniec jego działaniom, których rezultatem było, że Turcja porzuciła swą poprzednią politykę narzucania obcych książąt i 1822 wyniosła po długiej przerwie krajowca na tron. Pokojem adrjanopolskim 1829 przywrócone zostały dawne kapitulacje w zupełności, i Rosja otrzymała protektorat nad księstwami Naddunajskiemi. Po ukończeniu okupacji rosyjskiej, 1834 mianowany był księciem Aleksander Ghika, za którego rozpoczęła się z jednej strony walka o wyzwolenie kraju z pod obcego wpływu, z drugiej zaś dążenia do odrodzenia go w duchu cywilizacji zachodniej. Pierwsze objawy tego nowego życia okazują się w szkołach, w powstaniu czasopism politycznych i literackich i w ogóle w rozbudzeniu literatury narodowej. 1842 Ghika był przez mocarstwa opiekuńcze złożony z tronu, na miejsce zaś jego wybrany został Jerzy Bibesco. 1848 r. wybuchł ruch rewolucyjny w **W.**, Bibesco zmuszony był uchodzić i władzę objął rząd tymczasowy, złożony z poprzednich ministrów: Heliade, Golescu i Tella. Wkrótce jednakże ruch rewolucyjny stłumiony był przez wojska tureckie i rosyjskie, poczem, umową w Bałta-Liman (1849), ustawy krajowe na lat siedem zostały zawieszone i księciem bezpośrednio naznaczony Barbo Dimitri Stirbey, który odznaczył się wzorową administracją. Przy wybuchu wojny Wschodniej Stirbey ustąpił i na jego miejsce mianowany był prowizorycznie Aleksander Ghika. Po nim nastąpił rząd tymczasowy, złożony z trzech członków, mający za zadanie przeprowadzenie nowego prawa wyborczego, podług konwencji paryskiej 1858. Zgromadzenie wołoskie wybrało 24 stycznia 1859 pułkownika Aleksandra Jana Cusę (ob.), wybranego poprzednio w Multanach, który pod berłem swem zjednoczył oba te księztwa. O dalszych dziejach ob. art. *Rumunja*. — Porów. Majorescu „Moldau und Walachei“ (w *Encyklopedji* Rottecka i Welckera); Neugebaura „Die Donaufürstenthümer“ (Wrocław, 1854—56); Pałauzowa „Rumynskija gospodarstwa“ (1859); Le Clera „La Moldo-Valachie“ (1865) i in.

Wołowe oczko, ptak ob. Strzyżyk.

Wołowe oko, roślina, ob. Buphtalmum.

Wołowiec, wieś na Bukowinie, ma starożytny kościół, w którym spoczywają zwłoki Dragosza, założyciela państwa Mołdawskiego.

Wołowik, *drzewigroszek, orobek, groch zajęczy (Orobus)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych, ma kielich 5 zębny, stręki wązkie, wielonasienne, zwykle walcowe; są to zioła prawie w całej Europie i Azji zach., o liściach pierzastych. Jako ozdobne hodują się *O. vernus*, o kwiatach purpurowych lub niebieskawo-czerwonych, i *O. hirsutus* w Turcji europ., o kwiatach niebieskawo-białych. *O. tuberosus*, w Europie, w suchych lasach liściastych, w okolicach górzystych; ziele ma własności ściągające, główki przykorzeniowe mają mieć smak kasztanów i w Szkocji są jadane.

Wołowik.

Wołowski Jan Kanty.

Wołowski Jan Kanty, zasłużony prawnik polski, * 1803 r. w Warszawie, † 1864 w Narowczacie; prawo studjował w Warszawie, następnie wszedł do służby sądowej; do r. 1842 był obrońcą, potem przeszedłszy na służbę etatową, został prokuratorem senatu. Należał do komisji ustanowionej do przejrzenia projektu kodeksu cywilnego dla Król. Polskiego i w tym czasie wypracował uwagi nad tytułem „O nabywaniu praw do majątku przez spadek“ i in. Jako prokurator, przyczynił się wielce do ustalenia jurysprudencji krajowej. Był też współredaktorem „Biblj. Warszawskiej“. W marcu 1861 został dyrektorem głównym sprawiedliwości, lecz już 8 kwietnia t. r. urząd ten złożył. W r. 1862 został prof. prawa i dziekanem tegoż wydziału w świeżo utworzonej Szkole Głównej; na tem stanowisku całą pensję obracał na stypendja dla studentów, tając ich źródło. Z posady profesorskiej uwolniony w lipcu 1863 r., wyjechał do Penzy, a następnie do Narowczaca. Zwłoki jego sprowadzono do Warszawy. W czasie pobytu w Rosji wypracował „Wykład kodeksu cywilnego“ (Warszawa, 1866).

Wołowski Bronisław, publicysta, bratanek *Jana Kantego*, wydał: „Dombrowski et Versailles“ (7 wyd., 1871); „Z pamiętnika tułacza“ (1873 r.). Następnie osiadł w Wiedniu i wydawał czasopismo, poświęcone sprawom wschodnim: *Messager du Vienne*; podczas wystawy paryskiej redagował pismo, poświęcone opisowi i przez komitet wystawowy uznane za organ urzędowy.

Wołowski Ludwik Franciszek Michał Rajmund, znakomity ekonomista polski, * w Warszawie 1810 r. z ojca Franciszka, deputowanego na sejm z Warszawy, † 1876 w Gisors. W r. 1831 był kapitanem artylerji i wicereferendarzem rady stanu, następnie sekretarzem legacji w Paryżu,

gdzie potem już stale pozostał. W 1834 t. rozpoczął tam wydawnictwo czasopisma „Revue de législation et de jurisprudence“ wspólnie z Faucherem. W r. 1839 został profesorem prawa w szkole sztuk i rzemiosł, co mu dało sposobność do publicznego przedstawienia swych teorji o wolności handlu. W r. 1848 został wybrany w Paryżu do zgromadzenia konstytucyjnego, gdzie należał do stronnictwa demokratyczno-umiarkowanego. W r. 1851 zawiązał stowarzyszenie kredytu gruntownego *(crédit foncier)*. W r. 1855 obrany został członkiem akademji nauk politycznych. Za cesarstwa nie brał udziału w polityce. Na wyborach 2 lipca 1871 obrany został reprezentantem dep. Sekwany, brał czynny udział w rozprawach, tyczących się finansów i ekonomji, należąc do stronnictwa lewicy umiarkowanej. W tymże roku został członkiem komisji wystaw międzynarodowych, a w 1872 członkiem rady najwyższej handlu, rolnictwa i przemysłu. W r. 1875 obranym został członkiem senatu i prezesem centralnego towarzystwa rolniczego we Francji. Z prac jego ważniejsze są: „Des sociétés par actions“ (1838); „Mobilisation du crédit foncier“ (1839); „Dés fraudes commerciales“ (1843); „De l'organisation du travail“ (1845); „Etudes d'économie politique et de statistique“ (1848); „De l'organisation du crédit foncier“ (1849); „Henri IV économiste; Introduction de l'industrie de la soie en Frence“ (1845); „Introduction de l'économie politique en Italie“ (1859); „Les finances de la Russie“ (1864); „La banque d'Angleterre et les banques d'Ecosse“(1867); „Le change et la circulation“ (1869); „L'or et l'argent“ (1870); „La question monétaire“ (2 wyd. 1869).—Por. Rambaud „L'oeuvre économique de L. W.“ (1882). Akademja umiejętności moralnych i politycznych ogłosiła w r. 1879 konkurs na dzieło o jego życiu i pracach.

Wołowski Michał, powieściopisarz, * 1851 w Mławie, † 1900, kształcił się w gimnazjum w Łomży, następnie w uniwersytecie warszawskim, krakowskim i monachijskim. Karjerę literacką rozpoczął 1870 od dziennikarstwa, pomieszczając swe prace w gazetach warszawskich. Napisał „Figiel miłości“; „Dziwni“ (1875); „U swoich na obczyźnie“ (Lwów, 1874); „W drodze za chlebem“ (Warszawa, 1875); „Cyganiątko“ (1885); „Był żydem“ (1884); „Piekiełko“ (Lwów, 1886); „Dzieci Warszawy“ (1888); „Ostatni piorun“ (1888); „Djabeł wenecki“ dramat historyczny w 5 ak. (1873); „Genjalni ludzie“ (komedja w 5 ak. 1884); „Mamgo“ (farsa w 4 akt. 1885); „Nie wypada“ komedja (1888); „Trefniś i lutnista“; „Alcybjades“ fragm. dram; wydał *Encyklopedję humoru* (1889); „Koniec wieku“, powieść współczesna (Warszawa, 1895); „Z dogmatem“ (Warsz., 1893); „Błazen i artysta“ (Warsz., 1895); nadto wiele nowel w różnych pismach polskich. Był założycielem *Głosu* i reorganizował jego redakcję, kronikarzem *Tygodnika romansów i pow.*; w 1895 został dyrektorem teatru w Łodzi.

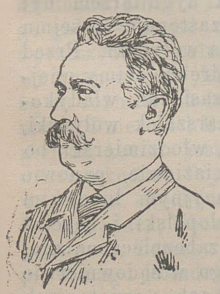

Wołowski Michał.

Wołożyn, mezko w pow. Oszmiańskim, gub. Wileńskiej, nad rzeką Wołożynką, wpadającą z lewej strony od Isłoczy, około 3,000 m.; posiada piękny kościół, niegdyś Bernardynów, wystawiony 1806 przez Józefa Ignacego Tyszkiewicza, i szkołę żydowską. W okolicy **W.** znajdują się łomy ciosowego kamienia.

Wołpa, miasteczko w gub. i pow. Grodzieńskim, blisko lewego brzegu Niemna, przy ujściu rzeczki Wołpy lub Wołpianki do Rossy, około 1,300 m.; ma kościół katolicki, założony 1478 przez Aleksego księcia Holszańskiego, wojewodę wileńskiego, kanclerza króla Kazimierza Jagiellończyka. 1662 w obrębie dóbr **W.** nastąpił tragiczny zgon hetmana Gosiewskiego, zamordowanego przez zbuntowane żołdactwo. **W.** była w posiadaniu Sapiehów do r. 1831, w którym drogą konfiskaty przeszła na własność skarbu.

Wołpieńskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Nowogródzkiem, powiecie Wołkowyskim. Podług Voluminów legum, obejmowało w 1772 miasto Wołpę (ob.), klucz Dubno, Stary Dworzec, Kołodzieżno w Grodzieńskim powiecie, które z przyległościami posiadał książę Jabłonowski, wojewoda nowogrodzki, opłacając z niego kwarty złp. 6,016 gr. 15. Na sejmie z roku 1773—75 Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucję nadały Wincentemu Platerowi, pisarzowi polnemu w. ks. Lit., te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne, pod warunkami w prawie zastrzeżonymi.

Wołscy Kozacy *(Nadwołżańscy)*, stanowią gałąź Kozaków dońskich, którzy osiedli około 1559, z początku nad brzegami Wołgi i przez 20 przeszło lat łupili południowo-wschodnie kraje państwa Moskiewskiego. Następnie podzielili się oni na 3 części, z których jedna poszła z Jermakiem do Syberji, druga, znana p. n. Kozaków Gruzińskich, pustoszyła brzegi morza Kaspijskiego, w pobliżu rzeki Tereka, trzecia osiadła niedaleko rzeki Uralu, w uroczysku Oresznem, następnie w samym Uralsku.

Wołucki Andrzej z Wołuczy, znakomity swojego czasu rymotwórca łacińsko-polski, ozdobiony r. 1578 publicznie przez Stefana Batorego wieńcem laurowym, † 1588. Poezje jego nie doszły naszych czasów.

Wołucki Paweł, brat poprzedniego, biskup kujawski, * 1560, † 1622. Ukończywszy nauki we Włoszech, za powrotem do kraju pracował

w kancelarji królewskiej, został 1591 bisk. kamienieckim, jeździł od Zygmunta III w poselstwie do Rzymu i otrzymał potem biskupstwo łuckie. Przyjaciel Jezuitów, sprowadził ich do Łucka, wystawił dla nich kolegjum, a spalony w czasie wojny kościół katedralny odbudował na nowo. Szczodry na kościoły, nie szczędził funduszów i na potrzeby Rzeczypospolitej, stawiając liczne chorągwie, a na wykupno niewolników z rąk pogańskich wydawał znaczne sumy. W r. 1616 został biskupem kujawskim.

Wołyń, *Wołyńska ziemia*, jedna z prowincji dawnej Rzeczypospolitej. W czasach ubiegłych, historycznie pewnych, zamieszkiwało **W.** plemię słowiańskie Dulebów, którzy gdy ulegli Obrzynom (Awarom) i powleczeni zostali w znacznej części do Panonji, ukazują się na ich miejscu *Wołynianie* (pochodzący od Dulebów zapewne w prostej linji), osiedli nad Styrem i Horyniem, a więc w samym środku późniejszego **W.** Obok Wołynian siedzieli, ku Wschodowi Drewlanie, ku zachodowi Bużanie, ku północy Łuczanie, także na **W.** i stanowili odrośle Wołynian. Nazwa **W.** i Wołynian ma pochodzić od starożytnego, dziś już nie istniejącego grodu *Wołyń* (ob.) nad Bugiem. Około 981, t. j. w czasie, kiedy Waregowie pod wodzą Włodzimierza zabrali Mieczysławowi naszemu grody czerwieńskie, podbili też wolnych dotąd Wołynian. Włodzimierz niedaleko od Bugu założył gród, nazwany od jego imienia Włodzimierzem, najgłówniejszy na **W.**, i ziemię Wołynian dał w posiadanie 3 swym synom: Świętopełk dostał dzielnicę turowską na Polesiu, Świętosław drewlańską na Owruczu, a Wszewołod Włodzimierską czyli właściwie wołyńską. Świętopełk przeżył obu braci i jako zięć Bolesława Chrobrego torował na **W.** drogę wpływowi polskiemu, Bolesław Chrobry i Bolesław Śmiały przedsiębrali w te strony wyprawy zwycięskie, ale **W.** mimo to został w ręku książąt wareskich i od śmierci Jarosława Mądrego dzielił się na kilka drobnych dzielnic, w których rozmaici władali książęta. Głównie jednak utrzymywały się na **W.** początkowo dwie linje: Izasława i brata jego Igora Jarosławiczów. Później zaś utrwaliła się na **W.** perejasławska linja (z za Dniepru) potomków Włodzimierza Monomacha, którzy niejednokrotnie dobijali się z Kijowa. Księstw drobnych na **W.** mnożyło się w te czasy bez liku, ale miały one chwilową jeno trwałość. Z pomiędzy wszystkich książąt odznaczył się szczególnie Roman Mścisławowicz, który przy pomocy Leszka Białego owładnął Haliczem (t. j. Rusią Czerwoną), utworzył potężne państwo od Kijowa do Karpat i z wasala Piastów stał się groźnym ich wrogiem. Syn jego Daniel w całości utrzymał to państwo. Napad Mongołów sprowadził na **W.** wiele klęsk, ale ziemie te (Wołyń, Halicz) oddzielił stanowczo od posiadłości książąt suzdalskich, zbliżył je do Polski cywilizacji zachodniej. Po śmierci Daniela królestwo jego rozpadło się na drobne cząstki, i **W.** odłączył się od Rusi Czerwonej. Na początku pierwszej połowy XIV w. panowali w tych stronach dwaj książęta: Leon na Łucku, posiadał cały **W.**, a brat jego, Andrzej na Włodzimierzu, władał płd. jeno wybrzeżem **W.** i Rusią Czerwoną. Ponieważ obaj bracia wiązali się z Krzyżakami przeciw Gedyminowi, przeto ten ostatni wyruszył na **W.**, pokonał ich w walnej bitwie i niezadługo potem Lubart, syn Gedyminów, pojąwszy w małżeństwo córkę Leona, otrzymał płn. część **W.** wtedy właśnie, kiedy po wygaśnięciu Waregów Polska zajęła Ruś Czerwoną. Stąd przyszło do walki i długoletnich sporów między Litwą, wkrótce panią całego **W.**, a Polską o granice między dawnym **W.** a Haliczem. **W.** przyjął bez żalu i żadnego dla swej narodowości uszczerbku zmianę dynastji i uległ bez szemrania. Ostatnim udzielnym na **W.** księciem był Świdrygiełło, który lubo był zawziętym wrogiem Polski, mimo to przecież bezwiednie może torował drogę cywilizacji polskiej, instytucjom polskim. Obok żywiołów dawnych i narodowych odrębności oddziaływa jednocześnie wpływ Litwy i Polski. Przez Ruś Czerwoną płynie cywilizacji polska na **W.**, gdzie wyrabia się instytucja, jak w Koronie, panów i równości szlacheckiej; wiele starych rodzin wołyńskich przyjmuje herby polskie i przybiera na wzór polski nazwiska od swych włości; jednocześnie wszakże z utrwaleniem się tego zwyczaju, jako pamiątka narodowa ubiegłej przeszłości, powstaje mnóstwo kniaziów, a niektórzy z nich wywodzą się od dawnych udzielnych władców ruskich lub litewskich, ale wszyscy oni ulegają kulturze polskiej. Po śmierci Świdrygiełły nie ustał spór o **W.** między Polską a Litwą. **W.** za czasów Jagielońskich nie chciał się uznawać ani prowincją Polski, ani prowincją Litwy, i posiadał pewnego rodzaju autonomję. Obok obowiązującego Statutu litew. wyrabia się prawo osobne, tak zwane prawo ziemi Wołyńskiej, świadczące właśnie o owej autonomji. Zresztą formy społeczne były czysto polskie, koronne. Najpierwszym dygnitarzem był marszałek wołyński, którego zastępuje od sejmu unifikacyjnego (1569) wojewoda wołyński. Przed unją lubelską bywały nawet odrębne sejmy miejscowe, wołyńskie, na których zasiadali władykowie (włodzimierski i łucki), marszałek wołyński, starostowie (łucki, kamieniecki, włodzimierski, bo 3 były na **W.** powiaty), kniaziowie, panowie i szlachta. Na sejmie unifikacyjnym lubelskim 1569 **W.** został prowincją Małopolski i chociaż samorządu swego nie utracił (zabezpieczone miał np. używanie języka narodowego w sądownictwie i stanowienie sobie w sejmikach powiatowych praw nowych, które sejm dopiero potwierdzał), jednakże przyswajał sobie coraz bardziej cywilizację polską, stawał się coraz bardziej polskim i stał się nim zupełnie, przyjąwszy wreszcie język polski i po długim oporze unję religijną. **W.** był

ciągle ogniskiem arystokracji i szlachetczyzny, która za Stanisława Augusta występowała przeciw wszelkim reformom i obstawała gorąco za nierządnemi wolnościami Rzeczypospolitej. Po drugim i trzecim rozbiorze Polski (1793 i 1795) przeszedł **W.** pod panowanie Rosji i utworzył dzisiejszą gubernję Wołyńską.

Wołyń, starożytny, nie istniejący dziś gród warowny, od którego poszła nazwa prowincji Wołynia i zamieszkującego ją ludu Wołynian, zwanego dawniej Bużanami i Dulebami. Gród ten leżeć miał przy ujściu rzeki Huczwy do Bugu, i rzeczywiście Czarnocki odkrył w tem miejscu szeroko zakreślony wał starożytnego słowiańskiego horodyszcza, w którego wnętrzu znalazł mnóstwo odwiecznych mogił, z czego wnosićby można, iż tu był cmentarz Bużan, a sam gród, jak Długosz utrzymuje, stał podobno na lewym brzegu Bugu.

Wołyńska gubernja, jedna z gubernji zachodnich, graniczy na północ z gubernją Grodzieńską i Mińską, na wschód z Kijowską, na południe z Kijowską i Podolską, na zachód z Galicją i gubernją Lubelską, od której oddziela ją Bug Zachodni; i zajmuje 63,037 w. kw. przestrzeni. Powierzchnia jest bardzo rozmaita: północna jej część należy do Polesia i przedstawia obszerną równinę płaską, niską, pokrytą błotami i lasami; zupełnie odmienny charakter przedstawia większa, południowo-zachodnia część gubernji, przerznięta dość wysokiemi górami w kierunku z północo-zachodu na południo-wschód. Liczna ludność, mnóstwo rzek, rzeczek, zwłaszcza zaś górnych strumieni, i wysokich gór, porosłych lasem, ożywiają miejscowość, czyniąc ją bogatą i malowniczą. Wschodnia część gubernji przedstawia mniej więcej równinę żyzną i dobrze zaludnioną. Z Galicji wchodzą do **W. gub.** dwie gałęzie gór Karpackich: pierwsza rozdziela wody Bugu i Styru, od m. Druszkopola (pow. Włodzimierskiego) kieruje się ku północo-wschodowi, wypuszczając z siebie odrośle ku północo-zachodowi i doszedłszy do rz. Stochodu, znika w błotnistych przestrzeniach; druga gałęź wchodzi do powiatu Krzemienieckiego i przeszedłszy południową część Żytomierskiego, wkracza w gub. Kijowską. Rzeki **W. gub.** należą do rozmaitych kotlin: Dniepru, Bugu Zachodniego, Dniestru i Bugu Południowego. Najobszerniejsza kotlina jest Dnieprowa, czyli właściwie mówiąc kotlina Prypeci. Do niej wpadają: Wyżwa, Turja, Stochód, Styr z uchodzącą doń Ikwą, Horyń, Słucz, Ubort, Uż. Nadto przerzynają gubernję, rz. Teterew, dopływ Dniepru, i Ikwa, dopływ Bugu Południowego; Zbrucz, dopływ Dniestru, stanowi granicę od strony Galicji austrjackiej, Bug zaś Zachodni od strony królestwa Polskiego. Nie wiele jezior znajduje się tylko w północnej połowie gubernji. Błota, zalegające ogromne przestrzenie Polesia, po większej części pokrywają nieprzebytym lasem lub wysoką trzciną i sitowiem. Klimat gubernji w ogóle jest umiarkowany i zdrowy, lecz podległy częstym zmianom, zależnym od kierunku wiatrów. Zimą panują silne zamieci, którym towarzyszą gwałtowne wiatry a nawet uragany. Płody przyrodzone gubernji w różnych jej częściach są bardzo rozmaite. Część gubernji południowo-zachodnia i wschodnia są bardzo urodzajne; północna jej połowa pokryta jest wielkiemi lasami, przeważnie sosnowemi, w których przebywają niedźwiedzie, wilki, łosie, dziki, borsuki i t. d., oraz mnóstwo przelotnego ptastwa, zwłaszcza w błotach Polesia i w zaroślach rzek południowych. Grunt gubernji w północnych częściach piaszczysty i błotnisty, w wyniosłych południowo-zachodnich gliniasty, na równinach zaś czarnoziem. Liczba mieszkańców wynosi 2,999,000 i składa się przeważnie z Małorosjan, Białorusinow (razem około 76%), dalej Polaków (około 12%) i Żydów (około 12%); nadto zamieszkuje w gubernji nieco Litwinów. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo, które w południowej połowie gubernji zupełnie wynagradza pracę włościanina, ale na Polesiu, chociaż stanowi główną czynność, nie jest zaspakajające. Chów bydła w stosunku do innych gubernji zachodnich jest w dobrym stanie. Nadmiar zboża częścią wysyła się Bugiem i Prypecią do Prus, częścią zaś ze stron południowo-wschodnich do Odessy. Ruch fabryczno-rękodzielniczy jest nieznaczny. Pod względem administracyjnym **W. gub.** dzieli się na 12 powiatów, mianowicie: Dubieński, Kowelski, Krzemieniecki, Łucki, Nowogród-wołyński, Ostrogski, Owrucki, Rowieński, Konstantynowski, Włodzimierski, Zasławski i Żytomierski. Miastem gubernjalnem jest Żytomierz (ob.).

Wołyńska kasztelanja, położona w województwie tejże nazwy; ostatnim jej kasztelanem był Franciszek Młocki, mianowany 1784.

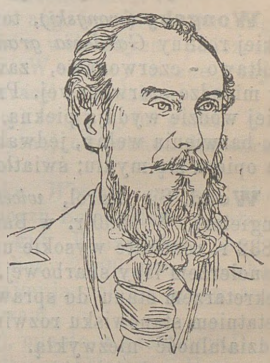

Wołyński Artur.

Wołyński Artur, historyk polski, * w r. 1844 w Warszawie, kształcił się na uniwersytetach francuskich i włoskich, w r. 1867 za rozprawę o Oryginesie otrzymał stopień doktora filozofji, od 1870 osiadł we Florencji. Podał myśl i przyprowadził do skutku założenie muzeum Kopernika przy uniwersytecie w Rzymie, † 1893 r. w Rzymie. Wydał wiele nieznanych szczegółów do życia Kopernika oraz ogłosił cenne źródła do stosunków Galileusza z Polską. Z prac jego, oprócz licznych artykułów

t

w czasopismach warszawskich, krakowskich, poznańskich, lwowskich oraz włoskich, ważniejsze: „De Sibyllis seu ethnicorum pro christiana religione testimonium“ (1870); „Lettere inedite a Galileo Galilei“ (1872); „Lenni biografici di Nicolo Copernico“ (1873); „Kopernik w Italji“ (2 cz., t. r.); „Relazioni di Galileo Galilei colla Polonia“ (t. r.); „La diplomata toscana e Galileo Galilei“ (1874) i w. in.

Wołyński Ludfim, pseudonim Leona Uszczapowskiego.

Wołyńskie województwo utworzone zostało 1569 na sejmie lubelskim z części kraju, składającej niegdyś księstwo Włodzimierskie, a następnie kilka księstewek oddzielnych. Graniczyło na północ z województwem Brzesko-Litewskiem, na wsch. z Kijowskiem, na południe z Podolskiem i Ruskiem, na zachód z ziemią Chełmską i wojew. Bełskiem i dzieliło się na 3 powiaty: Łucki, Włodzimierski i Krzemieniecki. Stolicą jego był Łuck. Miało 3 senatorów: biskupa łuckiego, wojewodę i kasztelana wołyńskiego; pierwszy zasiadał w senacie po biskupie warmińskim, drugi po wojewodzie ruskim, trzeci po kasztelanie lwowskim. Sejmiki deputackie odbywały się w każdym powiecie osobno, ale sejmik przedsejmowy tylko w Łucku; wysyłało 6 posłów na sejm i 3 deputatów na trybunał. Mundur województwa składał się z kontusza zielonego, o wyłogach ponsowych, i z białego żupana. Herbem był orzeł biały, na małej tarczy białej, pośród równoramiennego białego krzyża, w polu czerwonem. Całe województwo skutkiem podziału Polski w latach 1793 i 1792 dostało się Rosji i z niewielką zmianą w linji granicznej utworzyło dzisiejszą gub. Wołyńską. Ostatnim wojewodą wołyńskim był Hieronim Sanguszko, mianow. 1775 r.

Wombat, ob. Niedoląg.

Womity, ob. Wymioty.

Wongsky *(wongski)*, torebkowate owoce chińskiej rośliny *Gardenia grandiflora* (ob. Gardenia), żółtawo - czerwonawe, zawierają nasiona żółte w miazdze czerwonawej. Przez wytrawienie w letniej wodzie wydają piękną, żółtą farbę, używaną do barwienia wełny, jedwabiu i bawełny. Farba ta opiera się mydłu; światło ją niszczy.

Wood, Sir Karol, *wicehr. Halifax*, mąż stanu angielski, * 1800 r. w Barnsley, sprawował od 1832 r. rozmaite wysokie urzędy; był 1846—1852 kanclerzem izby skarbowej, 1852—55 i 1859—66 sekretarzem stanu do spraw indyjskich. Na tem ostatniem stanowisku rozwinął talent niepospolity i działalność niezwykłą. W nagrodę swych zasług otrzymał godność para i wicehr. Halifax. — Porów. Westa „Sir Charles Wood's administration of Indian affairs“ (Lond., 1867).

Wood, Sir Henryk Evelyn, od 1897 generał-adjutant armji angielskiej, * 1838. Odbył wiele kampanji.

Wood Eliza Henryka, z domu *Price*, romansopisarka angielska, * 1820 r., † 1887 r., wcześnie wyszła za mąż za kupca *Henryka* **W.** Wystąpiła na pole literackie w czasopismach *New Monthly Magazine* i *Bentley's Miscellany*. Wydała szereg romansów, odznaczających się wybornem i subtelnem przeprowadzeniem charakterów, jak: „Danebury House“ (r. 1860); „East Lynne“ (1861 r.); „William Allair“ (1863); „Oswald Cray“; „Trevlyn Hold“ (1864 r.); „Mildred Arkell“ (1865); „Tajemnica życia“ (1867); „Roland York“ (1869); „Testament Jerzego Canterbury“ (1870); „Bessy Rane“ (t. r.); „Dene Hollow“ (1871); „W labiryncie“ (1871) i w. in. Nadto redagowała przegląd miesięczny *The Argosy*.

Wooda metal, ob. Bizmutowe stopy.

Woodstock, miasto w ang. hrabstwie Oksfordskiem, nad rzeką Evenlode, liczy 1,630 miesz. W pobliżu znajduje się zamek Marlborough'ów, zwany *Blenheim-House*, ze wspaniałym parkiem, słynny wielką galerją obrazów. W mieście **W.** przemieszkiwała w największem odosobnieniu Rozamunda Clifford, kochanka Henryka II.

Woollett Wilhelm, miedziorytnik angielski, * 1735 w Maidstone, † 1785 w Londynie. Był on założycielem nowego sposobu rytowania krajobrazów. Najznakomitszym z jego licznych (174) utworów jest obraz: „Jakób i Laban“ podług Lorraina, a najwięcej poszukiwanemi są: „Śmierć generała Wolfe“ i „Bitwa nad rzeką Boyne“ podług Westa.

Woolsack (ang.) worek wełny, siedzenie Lorda Kanclerza w angielskiej izbie lordów, składające się z dużej poduszki, wypchanej wełną. Jeżeli który z członków izby siądzie na **W.**, nie liczy go się przy głosowaniu, gdyż **W.**, uważany jest za znajdujący się po za izbą. **W.** wprowadzono za czasów Elżbiety, kiedy produkcja wełny odgrywała w Anglji wielką rolę.

Woolston Tomasz, teolog angielski, * 1669 w Northampton, studjował w Cambrigde, gdzie też został członkiem kolegjum Sydney-Sussex, utracił jednakże to miejsce skutkiem alegorycznego wykładu Pisma św. Z powodu dzieł swych: „Six discourses on the miracles of Christ“ (1727—29) i „Defence of the discourses“ (2 t., 1729—30), narażony był na dotkliwe prześladowanie i † 1731 w więzieniu.

Woolwich, przedmieście Londynu i stacja floty w angielskiem hrabstwie Kent nad Tamizą, liczy 41,000 m. **W.** ważnem jest jako siedlisko głównej kwatery artylerji angielskiej, która oprócz wszelkich zakładów specjalnych posiada tu ogromny arsenał.

Woonsocket, miasto w północno-amerykań. stanie Rhode-Island. nad rzeką Blackstone, ma liczne fabryki i 21,000 m.

Woorari, ob. Kurara.

Wop, rzeka w Rosji, bierze początek w pow. Bielskim, gub. Smoleńskiej, w pobliżu futora Akie-

jewa i ubiegłszy około 130 w., wpada do Dniepru poniżej m. Dorohobuża.

Worcester, jedno z zachodnich hrabstw Anglji, obejmuje 1,945 klm. kw. z ludnością 414,000; skrapiane wodami rzeki Severn, odznacza się staranną uprawą roli i łącznie z hrabstwem Gloucester stanowi najpiękniejszą część słynnej z urodzajności i pięknych widoków doliny Severn.—Miasto główne **W.,** położone przy wschodnim brzegu rzeki Severn, ma 43,000 miesz., bardzo starożytny kościół katedralny i jest rezydencją biskupa.

Worcester, miasto w północno-amerykańskim stanie Massachusetts, liczy 100,000 miesz. i stanowi środkowy węzeł licznych, rozchodzących się stąd w rozmaitych kierunkach kolei żelaznych. Posiada liczne fabryki, których produkcja przewyższa 40 mil. dollarów rocznie, oraz różne zakłady naukowe.

Wordsworth Wilhelm, poeta angielski, * roku 1770 w Cockermouth, † 1850 r. w swej posiadłości Sydal-Mount. Wspólnie z Coleridge'm stał na czele tak zwanych *Lakistów* (ob.) i wywarł wpływ zbawienny na kierunek literatury angielskiej. Kompletne wydanie dzieł jego wyszło dopiero po jego śmierci: „Poetical works“ (ostat. wyd. 1882—86, t. 3); „Prose works“ (1876, t. 3). Por. Brandes. „Główne prądy literatury europejskiej“; Chryst. Wordsworth „Memoirs of Willian Wordsworth“ (2 t., Lond. 1852).

Worek, *kis,* rachunkowa jednostka monetarna w Turcji, ob. Kiesa.

Wörishofen, wieś w bawarskiej reg. szwabskiej, okr. Mindelheim, ma kościół i klasztor Dominikanek, słynny zakład przyrodoleczniczy księdza Kneippa (ob.) zmarłego w 1897 r.; 2,750 m.

Workhouse (ang.), dom roboczy dla nędzarzy, którzy tam mogą znaleźć zarobek. System **W.,** zaprowadzony w 1834, nie dał oczekiwanych rezultatów.

Workington, miasto w ang. hrabstwie Cumberland, przy ujściu rzeki Derwen położone, ma port, kopalnie węgla, fabryki żelaza i 24,000 m.

Workoszczur, ob. Niedoląg.

Workowata kuna, toż co niełaz (ob.).

Workowate *(Marsupialia),* rzęd zwierząt ssących z podgromady bezłożyskowych, przedstawiających odrębne urządzenie macicy i kanału moczowo-płciowego; potomstwo ich bowiem nie rozwija się aż do końca w macicy, lecz w niej poczęte i do pewnego stopnia rozwoju doprowadzone, przechodzi do torby podbrzusznej samicy, pokrywającej sutki. Torba ta, z fałdu skóry brzusznej powstała, przyczepia się do oddzielnych *kości workowatych* miednicy (fig. 1); młode (fig. 2) rodzi się drobne i niedołężne, a każde do sutki przyczepione dalej się wykształca w torbie. Dzieci te, nawet po zupełnem już wykształceniu, mogąc wychodzić na zewnątrz, wracają jeszcze do tejże torby dla ssania, wypoczynku lub schronienia;

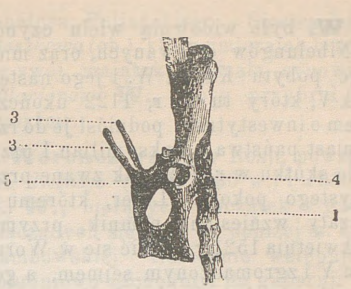

Fig. 1. Miednica kangura. 1. Kręgosłup, 2. Kość kulszowa, 3. Kości workowate, 4. Zagłębienie dla kości udowej, 5. Kości łonowe.

Fig. 2. Noworodek didelfa.

u niektórych torba jest słabo rozwinięta. Co do rodzaju życia przedstawiają **W.** wielką rozmaitość, odpowiadając rozmaitym zwierzętom ssącym, są bowiem między niemi roślinożerne, owadożerne i drapieżne. Prawie wszystkie mają obyczaje nocne, pojętność słabo rozwiniętą, żyją w okolicach lesistych. Zamieszkują głównie Australję i wyspy przyległe, oraz Amerykę płd. W Europie żyły w epoce trzeciorzędowej i są prawdopodobie najdawniejszemi zwierzętami ssącemi.— Dzielą się na cztery podrzędy 1) *gryzące (glirina),* gdzie należy niedoląg (ob.); 2) *skaczące (macropoda)*—kangur (ob.); 3) *łażące (scadentia)*—lotopałanka (ob.), kuzu (ob.); 4 *drapieżne (rapacia)*—didelf (ob.), niełaz (ob.).

Workowaty borsuk, ob. Perameles.

Workowaty niedźwiedź, ob. Koala.

Workowaty pies, toż co wilk workowaty, ob. Thylacinus.

Workowaty szczur, toż co didelf (ob.).

Workowaty wilk, ob. Thylacinus.

Workowiśnia, ob. Miechownica.

Worksop, miasto w ang. hrabstwie Nottingham, ma fabryki wyrobów wełnianych i pończoszniczych, oraz 13,000 m. W okolicy liczne rezydencje wiejskie arystokracji angielskiej.

World, The **W.** (ang.) świat. Tytuł gazety Nowojorckiej, bardzo poczytnej, o kierunku demokratycznym.

Worms (po estońsku *Wormsi-saar* lub *Hiorootsi-saar*), wyspa na morzu Baltyckiem, należąca do pow. Hapsalskiego, gub. Estlandzkiej, ma 88 klm. kw. powierzchni i liczy 2,100 miesz., pochodzenia szwedzkiego, zajmujących się przeważnie rolnictwem i rybołówstwem.

Worms (Wormacja), miasto w prowincji Hessji nadreńskiej, w wielkiem księstwie Heskiem, niegdyś kwitnące i do 60,000 m. liczące wolne miasto państwa niemieckiego i stolica biskupstwa t. n., na lewym brzegu Renu położone, ma obecnie 28,600 ludności i piękny kościół katedralny, zbudowany w stylu bizantyńskim. W okolicy jego znajdują się winnice wydające sławne wino *Lieb-*

frauenmilch. **W.** było widownią wielu czynów w podaniach Nibelungów opiewanych, oraz miejscem częstego pobytu Karola W. i jego następców, a Henryk V, który tu w r, 1122 ukończył spór z papieżem o inwestyturę, podniósł je do rzędu wolnych miast państwa. Maksymiljan I przyprowadził tu do skutku w r. 1495 tak zwane przymierze wieczystego pokoju. Luter, któremu tu w 1868 r. okazały wzniesiono pomnik, przymuszony był 18 kwietnia 1521 r. stawić się w Worms przed Karolem V i zgromadzonym sejmem, a gdy przekonań swych odwołać nie chciał, skazany został na banicję tak zwanym *edyktem wormackim*. Tu również zawarte zostało 17 września 1743 przymierze odporne między Anglją, Węgrami i Sardynją, zwane w historji pod nazwą *traktatu wormackiego*.—Dawne biskupstwo *Worms* obejmowało 8 mil kw. i zostawało zawsze pod zarządem arcybiskupa Moguncji.

Worms Emil, ekonomista francuski, * 1838 w ks. Luksemburskiem, kształcił się w Heidelbergu, od 1876 profesor ekonomji politycznej w Rennes. Napisał: „Histoire de la Ligue Hanséatique“ (1863); „Traité complet et élémentaire de circulation monétaire et fiducière“ (1868); „Sociétés humaines et privées“ (1874); „Exposé élémentaire de l'économie politique à l'usage des écoles“ (1879; „Les écarts legislatifs“ (1887); „De la liberté d'association“ (1887); „De la proprieté consolidée“ (1888) i in.

Worniany, piękne miasteczko w pow. i gub. Wileńskiej, ma kościół parafjalny, jeden z najdawniejszych na Litwie, fundowany 1462 przez Marynę Sągajłową. W końcu XVI w. Jan Abramowicz, później wojewoda smoleński, założył w **W.** zbór helwecki, oraz szpital i szkołę. Zbór ten upadł w w. XVII.

Wornie, ob. Miedniki.

Worobjew Maksymiljan, malarz rosyjski, * 1787 w Petersburgu, † 1855. Do 1809 kształcił się w petersburskiej akademji sztuk pięknych, poczem odbył podróż na Wschód, z której powróciwszy 1821, został 1823 profesorem perspektywy, a 1828 radcą akademickim; t. r. znajdował się przy głównej kwaterze armji walczącej w Turcji. Z licznych utworów **W.** zasługują na wzmiankę: Oblężenie Szumli, Morze Martwe, Widok Konstantynopola, Podziemny kościół w Betleem, Wnętrze kościoła na Golgocie, Portal kościoła Zbawiciela w Jerozolimie, Widok z gór Sabińskich, Burza na morzu Czarnem, Widoki Petersburga i in. Nadto zajmował się **W.** rzeźbą i wykonał popiersie ministra Daszkowa i grupę: „Modląca się familja“.

Worobjew Grzegorz, historyk i archeolog, współpracownik kom. hist. sztuki Akademji Umiejętności w Krakowie, członek towarzystw naukowych rosyjskich, * 1860 w Wołogdzie, kształcił się w petersburskiej akademji duchownej prawosławnej, w 1884 otrzymał stopień magistra teologji. Od 1889 do 1897 pracował w rządzie gubernjalnym płockim, od 1897 w rządzie gubernjalnym łomżyńskim. Z prac jego wymieniamy: „O moskowskom soborie 1681—1682 goda, opyt istoriczeskago izsledowanija“ (Petersburg, 1885); „Bojarin i wojewoda kniaź M. W. Skopin-Szujskij“ (*Russkij Archiw*, 1889, VIII); „Smutnoje wremia, 1605—1613“ (*Russkij Archiw*, 1892, I); „Car Iwan IV i papa Grigorij XIII“ (*Russ. Starina*, 1894, V), „Skempe“ (*Wędrowiec*, 1896); „Poselstwo Teodora Zienkowicza-Woropaja do cara Iwana Groźnego“ (*Kraj*, 1896); „Episkopskij gorod Włocławek“ (*Istoriczesk. Wiestnik*, 1897, IX); „Szopka — polskij wertep“ (*Istor. Wiest.*, 1899, VII); „500-letje krakowskago uniwersiteta“ (*Istor. Wiest.*, 1900, X); „Trzy monografje“ (Łomża, 1901); „Praha-złatogławaja“ (*Istor. Wiestnik*; 1901, VI); „Kurpiové“ (*Slovansky Przehled*, Praha, 1901); „W stolicie galickoj Rusi“ (*Istor. Wiestnik*, 1901, X); „Paisij Liharid“ (*Russk. biograficz. slowar.*, V, Petersburg, 1902); „Polskaja korolowa Sofia Andrejewna“ 1422—1461“ (*Nowoje Wremia*, 1902, 9445); „Na rodinie Kopernika“ (*Istoriczeskij Wiestnik*, 1902, XI); przetłómaczył i wydał: „Pamiętniki Jana Kilińskiego“ (*Russk. Starina*,, 1895, II—III); „Pamiętniki J. Kopcia“ (*Istor. Wiestnik*, 1896, X, XI, XII); „Pamiętnik ks. bis. Adama Krasińskiego“ (*Istor. Wiestnik*, 1901, XI“ i „Harde dusze“, przeróbkę Z. Sarneckiego z pow. E. Orzeszkowej (Łomża, 1899); opisał: dla kom. archeologicznej w Petersburgu (r. 1897) dzwony w cerkwi św. Jerzego we Lwowie, dla ministerjum spraw wewnętrznych w r. 1902, pomniki i starożytności w gub. Łomżyńskiej“. Od r. 1898 jest korespondentem *Archivio di psichiatria* (scienze penali ed antropologia criminale)—C. Lombrosa w Turynie. Referaty **W.** do kom. hist. sztuki Akademja Umiejętności Krakowska drukuje w swych „Sprawozdaniach“.

Worona, rzeka w Rosji, bierze początek w pow. Niżniełomowskim gub. Penzeńskiej, w pobliżu wsi Worony, wstępuje w gub. Tambowską i ubiegłszy około 460 w., uchodzi poniżej m. Borysohlebska do rzeki Chopru. Na wiosnę spławiają na niej znaczną ilość drzewa.

Woroncow, hrabiowska i książęca rodzina rosyjska, wywodząca się od waraskiego księcia Afreka, którego syn Szymon około 1027 wraz z drużyną Waragów przybył do Kijowa i przyjął wiarę chrześcijańską. Od niego oprócz **W.** wywodzą się jeszcze: Weljaminowie, Aksakowowie, Isleniewowe i Baszmakowie. W prostej linji bojarski ród **W.** wygasł około 1576 r. Protoplastą hrabiowskiej rodziny **W.** jest:

Woroncow Gawryło, poległy 1678 przy oblężeniu Czehrynia na Ukrainie.

Woroncow Michał, wnuk poprz., * 1710, † r. 1767 w Moskwie, był ulubieńcem cesarzowej Elżbiety. 1741 pojął za małżonkę hr. Annę Skowroń-

ską, bratankę cesarzowej Katarzyny I, poczem 1744 mianowany był wicekanclerzem i przełożonym ministerjum spraw zagranicznych, 1758 kanclerzem; pod Katarzyną II utracił znaczenie i roku 1763 zastąpi go Panin. Jako mąż stanu odznaczył się zwłaszcza zawarciem przymierza pomiędzy Rosją a Szwecją 25 czerwca 1745 oraz 1750 z Austrją, przeciwko Prusom.

Woroncow Aleksander, hr., brat poprzednich, * 1741, za panowania Katarzyny II był posłem w Wiedniu, Londynie i Hadze, następnie prezesem kolegjum handlowego, poczem 1802 został kanclerzem państwa i ministrem spraw zagranicznych. † 1805 w Moskwie.

Woroncow Semen, hr., młodszy brat poprzed., * 1744, brał udział w wojnie tureckiej 1769—72; 1782 mianowany był posłem w Wenecji, a 1784 w Londynie, i urząd ten spełniał do r. 1806, poczem z powodu słabości wziął uwolnienie, i przemieszkiwał w Londynie aż do śmierci, zaszłej 1832 roku.

Woroncow Michał, ks., syn poprz., generał rosyjski, * 1772 w Petersburgu, wcześnie wstąpił do wojska, 1801 został porucznikiem pułku preobrażeńskiego, walczył na Kaukazie pod dowództwem Zizianowa, oraz w Turcji pod Kutuzowem i odznaczył się zwłaszcza w wojnie 1812—24 przeciwko Francji, za co mianowany był generał lejtenantem i adjutantem cesarskim. Od 1815—18 był dowódcą armji okupacyjnej we Francji. 1823 mianowany generał-gubernatorem Noworosji, został 1825 generałem piechoty a 1826 członkiem rady państwa. 1828 dowodził armją oblegającą Warnę. 1844 mianowany namiestnikiem Kaukazu i głównodowodzącym tamtejszą armją, wziął 18 lipca 1845 szturmem twierdzę Szamila Dargo, za co wyniesiony został do godności książęcej. 1847 zajął Salti, a 1848 Gorgebil. Z drugiej strony łagodnem postępowaniem starał się ludy górskie przywiązać do Rosji; pomimo to wszystko nie mógł złamać oporu Szamila. Przy początku wojny wschodniej, z powodu słabości zdrowia, wziął uwolnienie, Mianowany 1856 feldmarszałkiem, † t. r. w Odesie.

Woroncow *Daszkow* Iwan, hr., mąż stanu rosyjski, syn wzmiankowanego wyżej Hilarjona, * r. 1791, † 1854 w Peterhofie; był od 1824—28 posłem w Monachjum, następnie do 1832 w Turynie. Wezwany potem do Petersburga, został członkiem rady państwa i kilkakrotnie w nieobecności hr. Nesselrodego kierował ministerjum spraw zagranicznych.

Woroncow *Daszkow* Hilarjon, * 1837 roku, jenerał-lejtenant, minister dworu Cesarskiego od 1881.

Woroncowówna Elżbieta, siostrzenica poprzed. była faworytą Piotra III przed wstąpieniem jego na tron. Po śmierci cesarza, wydalona na mieszkanie w okolice Moskwy, wyszła za mąż za senatora Poljańskiego. Siostrą jej była księżna *Daszkowa* (ob.), która umierając bezdzietnie, znaczny swój majątek zapisała synowi stryja swego *Hilarjonowi* **W.**, który przybrał nazwisko **W.-***Daszkow*.

Woroneż, rzeka w Rosji, powstaje z połączenia *Leśnego* (około 160 w.) i *Polnego* (około 140 w.) **W.**, biorących początek w gub. Riazańskiej i łączących się o 18 w. poniżej m. Kozłowa w gub. Tambowskiej. Następnie wstępuje w kierunku południowo-zachodnim do gubernji Woroneżskiej i ubiegłszy około 300 w., uchodzi pod m. Woroneżem do Donu. Spławna dla tratw od sioła Lebediańskiego, żeglowną jest od m. Lipiecka.

Woroneż, m. gubernjalne gub. Woroneżskiej, na prawym brzegu rzeki Woroneża; liczy 84,200 miesz.; ma 23 cerkwie, 3 monastery, teatr, szpital, dom pracy, dom obłąkanych, 2 gimnazja męskie i żeńskie, korpus kadetów, seminarjum duchowne, szkołę realną i 18 fabryk. **W.** założony został 1586; 1694 Piotr I wybudował tu fortecę i urządził warsztaty okrętowe; 1708 miasto było zaliczone do gubernji Azowskiej, zostało 1725 m. gubernjalnem nowo utworzonej gub. Woroneżskiej.— *Woroneski powiat* ma na przestrzeni 4,641 w. kw. 272,500 m.— *Woroneska gubernja*, jedna z gub. środkowych rosyjskich, graniczy: na północo-wschód z gub. Tambowską i Saratowską, na południo-wschód z ziemią wojska dońskiego, na południe i południo-zachód z gub. Charkowską, na zachód z gub. Kurską i Orłowską i zajmuje 57,902 w. kw. powierzchni, z czego 69% przypada na grunta orne, 16,2% na łąki, 8,7% na lasy i 6% na nieużytki. Rzeka Don dzieli gubernję na dwie połowy, z tych zachodnia przecięta jest wzgórzami kredowemi i padołami, wschodnia jest mniej wyniosła i dosyć równa. Grunt w zachod. połowie czarnoziemny, we wschodniej po większej części piaszczysty. Przez gubernję płyną 3 żeglowne rzeki: Don, Woroneż i Chopier. Z nieżeglownych zasługują na wzmiankę: Wieduga, Cicha, Sosna, Czarna Kalitwa, Bohuczar, Bitiug, Csereda, Oskoł, Usmań i Chawa. Klimat jest umiarkowany; średnia temperatura roczna wynosi + 6°C; Liczba mieszkańców wynosi 2,548,000 (Wielkorosjanie i Małorusini). Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem i sieją żyto, owies, pszenicę, jęczmień, grykę i proso. Nadmiar zboża, pozostający po zaspokojeniu potrzeb miejscowych, używa się w części do gorzelni, w części zaś wywozi do innych gubernji. Hodowla znajduje się w kwitnącym stanie, natomiast mało jest rozwinięte ogrodnictwo warzywne i owocowe, jak również i przemysł fabryczny i rękodzielniczy. Pod względem administracyjnym **W.** *gub.* dzieli się na 12 powiatów, mianowicie: Woroneski, Birjuczeński, Bobrowski, Bohuczarski, Wałujski, Zadoński, Ziemlański, Korotojacki, Niżnedewicki, Nowochopierski, Ostrogoski i Pawłowski.

Woronicz Jan Paweł, arcybiskup warszawski i prymas Królestwa Polskiego, * 1757 na Wołyniu, pobierał nauki w Ostrogu u Jezuitów, do których zgromadzenia zaraz wstąpił i pełnił obowiązki nauczycielskie. Po zniesieniu zakonu przeszedł do misjonarzy warszawskich. Podczas 4-letniego sejmu pracował przy kilku ówczesnych biskupach. Król Stanisław August mianował go infułatem i proboszczem liwskim; w r. 1795 objął **W.** probostwo w Kazimierzu, następnie w Powsinie pod Warszawą. Za czasów księstwa Warszawskiego dziekan kapituły warszawskiej i radca stanu, po utworzeniu Królestwa Polskiego w roku 1815 mianowany biskupem krakowskim, został w r. 1827 arcybiskupem warszawskim, metropolitą i prymasem królestwa Polskiego. Zakończył życie w Wiedniu 1829. Pochowany w Krakowie w katedrze Wawelskiej. **W.** był znakomitym poetą i wielkim kaznodzieją. Za Stanisława Augusta dał się już świetnie poznać ze swego talentu. Od r. 1783 wychodziły jego utwory tak wierszem, jak prozą. Z pierwszych była sielanka *Bolechowice*, wydana 1784 r. Po trzecim podziale kraju, kiedy Izabela z Flemmingów księżna Czartoryska wzniosła w Nowej Aleksadrji (w Puławach) świątynię *Sybilli*, w której zgromadziła zabytki narodowe, **W.** powziął myśl napisania poematu poświęconego opisaniu tego zbioru i wykonał ją około r. 1800. Poemat ten wyszedł p. t.: „Sybilla poema historyczne we czterech pieśniach“ (Lwów, 1818). Z większych jego utworów poetycznych celniejsze są: „Assarmot, syn Jektana, prawnuk Sema, praszczur Noego, narodów Sarmackich patrjarcha, przyszłym pokoleniom w duchu wieszczym błogosławi“ (przełożony na język czeski w „Svietozorze,“ 1876); „Lech, poema historyczne w trzech pieśniach“ (niezupełne); „Hymn do Boga o dobrodziejstwach Opatrzności narodowi polskiemu wyświadczonych po upadku Polski,“ „Sejm Wiślicki, ułamek z poematu,“ „Sławniejsze czyny Polaków,“ „Zjawienie Emilki,“ poemat, wiersze na pokoje nowe w zamku królewskim, obrazami sławniejszych czynów polskich, portretami i biustami znakomitszych Polaków ozdobione. Jako kaznodzieja, po Skardze i Birkowskim **W.** stoi w posągowej postaci. Najzupełniejszy zbiór pism **W.** tak poezji, jak prozy wydał Józef Czech (7 t., Kraków, 1832).

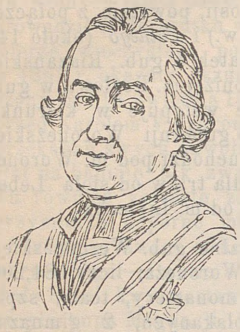

Ks. Woronicz Jan.

Woronieccy (książęta). Wyprowadzani mylnie z rodu Gedyminowego, mianowicie od Dymitra Korybuta Olgierdowicza. Wogóle początek rodowodu **W.** niepewny. Pochodzą oni z Wołynia, ukazują się w XVI wieku i dochodzą do większego znaczenia przez spokrewnienie się z domem Uchańskich. Jeden z **W.**, *Michał*, syn *Jerzego*, ożenił się z Giżanką, ulubienicą Zygmunta, a drugi, rodzony brat poprzed. *Jakób* (obaj byli siostrzeńcami prymasa Uchańskiego), sekretarz Stefana Batorego, nominat biskup żmujdzki (1574), został 1585 biskupem kijowskim, po śmierci Batorego popierał kandydaturę do tronu arcyksięcia Maksymiljana i na polu elekcyjnem pod Wolą mianował go królem, odbierał od niego przysięgę w Ołomuńcu i razem z nim dostał się w niewolę pod Byczyną, a potem zdał się na łaskę Zygmunta III i † 1588 r. Drugą linję **W.** prowadzi *Stefan*, brat Jerzego, *Wojną* zwany; od jednego z jego potomków, *Macieja* czy *Mateusza*, podobno stolnika kijowskiego, pochodza dziś jeszcze żyjący **W.**

Woronowe Słobody starostwo ob. Soińskie starostwo.

Woronowicz, pseudonim Adolfa Olizara.

Woronowski Benedykt, Jezuita, leksykograf, * 1743 na Litwie, był do r. 1773 profesorem matematyki, geometrji i architektury w konwikcie szlacheckim w Warszawie. Po zniesieniu zakonu mieszkał w Kaliszu i tam † 1790. Jest autorem dzieła „Słownik polsko-łaciński ze skarbu księdza Knapjusza wybrany etc.“ (2 t., Kalisz, 1769, 2 wyd., 3 t., tamże, 1787).

Woronów (Weronów, Werenów), miasteczko w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiej, około 350 m., było niegdyś własnością rodziny Scypjonów, z której Jan, kasztelan smoleński, fundował tu około 1730 kolegjum i szkoły pijarskie, przeniesione następnie z rozporządzenia komisji edukacyjnej do Lidy.

Worońskie starostwo, ob. Orańskie starostwo.

Worotyniec, miasto w powiecie Peremyszlskim gub. Kałuskiej, nad rz. Wyssą położone, około 1,000 miesz.; starożytny gród ks. Czernichowskiego, w połowie XIII w. został dzielnicą książąt Worotyńskich; w XIV w. podlegał Litwie. 1493 ks. Symeon Worotyński przyjął poddaństwo w. ks. Moskiewskiego.

Worotyńscy, książęcy ród rosyjski, wygasły w końcu XVII w. Pochodzili od książąt nowosilskich i odojewskich. Roman Semenowicz, książę nowosilski, prawnuk udzielnego ks. czernihowskiego, Michała Wsiewołodowicza, wskutek napadu Tatarów przeniósł się 1274 z Nowisilu do Odojewa. Wnuk jego, Teodor Jurjewicz, otrzymał jako udział miasto Worotyniec i za czasów Gedymina dostał się razem z innymi książętami czernihowskimi pod panowanie Litwy. Pozostawił on trzech synów, z których dwu zmarło bez potomstwa, trzeci zaś, Michał, 1484 r. poddał się w. ks. moskiewskiemu. Potomkowie jego sprawowali rozmaite wysokie godności w państwie Moskiewskiem i niejednokrotnie odznaczali się w wypra-

wach wojennych. Ostatni z nich, *Iwan Aleksiejewicz* **W.**, ze strony matki był siostrzeńcem cara Aleksego Michałowicza, † 1679 bezdzietnie, i na nim wygasł ród **W.**

Worsaae Jens Jakób Asmussen, zasłużony historyk i starożytnik duński, * 1821 w Veile w Jutlandji, † 1885. Ukończywszy nauki w Kopenhadze, poświęcił się wyłącznie archeologji i dziejom ojczystym, był 1838—43 asystentem przy muzeum starożytności północnych, następnie odbywał liczne podróże naukowe. 1848 został inspektorem (1861 dyrektorem) wszystkich pomników starożytności w Danji, a 1854—65 był obok tego profesorem archeologji narodowej w Kopenhadze. Z prac jego najcelniejsze są: „Danmarks oldtid“ (Kopenhaga, 1843); „Blekingske Mindesmärker fra Hedenold“ (tamże, 1846); „Minder om de Danske og Nordmändene i England, Skotland og Irland“ (tamże, 1852); „Afbildninger fra det kongelige Museum for Nordiske Oldsager“ (tamże, 1854); „Den Danske Erobring af England og Normandiet“ (tamże, 1863); „Om Slesvigs eller Sönderjullands Oldtidsminder“ (tamże, 1865); „Ruslands og det skandin“ (1872); „Nordens Forhistoire“ (1881); niektóre z nich tłómaczone są na język niemiecki i angielski. Wiele cennych rozpraw zamieszczał **W.** z archeologicznych i historycznych czasopismach skadynawskich.

Worskła, rzeka w Rosji, bierze początek na granicy powiatów Objańskiego i Biełogrodzkiego gub. Kurskiej, płynie w kierunku południowo-zachodnim przez gub. Charkowską i Półtawską i ubiegłszy 400 w., uchodzi z lewej strony do Dniepru; obfituje w ryby.

Worth, słynny krawiec paryski, * 1819, † 1895 r.; był Anglikiem, za drugiego cesarstwa przybył do Paryża, gdzie za protekcją cesarzowej Eugenji i ks. Metternichowej urósł wkrótce na prawodawcę mody. W jego pracowniach odbywały się prawdziwe konferencje w sprawach tualety. Wynaleziony przez niego krój sukni utrzymuje się dotychczas i posiada liczne szkoły.

Wörth, miasto główne kantonu w niemieckim obwodzie Alzacji Dolnej, okr. Wejsenburskim, nad rzeką Sauer, liczy 1,060 miesz. Pamiętne jest bitwą, stoczoną tu d. 6 sierpnia 1870 r. między wojskiem niemieckiem a Francuzami, w której ci ostatni ponieśli porażkę.

Wörthera jezioro, największe jezioro w Karyntji, na zachód od Klagenfurtu czyli Celowca położone, ma 19,5 klm. kw. powierzchni i słynie z malowniczości swych brzegów, na których znajdują się liczne wille i zakłady kąpielowe.

Worthing, miasto i kąpiele morskie w angielskim hrabstwie West-Sussex, ma 16,700 miesz.

Wosk, ogólna nazwa szeregu ciał tłustych, które od tłuszczów mało się różnią własnościami fizycznemi, ale bardzo stanowczo chemicznemi, tem, że gotowane z ługiem potażowym nie dają gliceryny. **W.** w stanie czystym jest bezbarwny, bez woni i smaku, na zimno kruchy, w temperaturze krwi giętki, od wody lżejszy, w alkoholu zimnym, niekiedy i gorącym, nierozpuszczalny, w eterze całkowicie lub częściowo rozpuszczalny, a lepiej jeszcze w benzynie i siarku węgla. **W.** jest pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego, a ten ostatni powstaje pradopodobnie z wodanów węgla, gdyż wydają go pszczoły, cukrem się tylko karmiące. **W.** *pszczeli*, najważniejszy gatunek **W.**, jest w stanie czystym biały, a zabarwienie jego żółte i brunatne pochodzi głównie od zetknięcia się z miodem i pyłkiem kwiatowym; mięknie przy 30°, przy 63° topi się. W alkoholu wrzącym jest częściowo rozpuszczalny; część rozpuszczalna, dawniej *cerynq* zwana, jest kwasem cerotynowym, $C_{27}H_{54}O_2$, zmieszanym z małą ilością palmitowego; część nierozpuszczalna, dawniej *mirycyną* zwana, jest palmitanem mirycylu. W handlu **W.** rozróżnia się stosownie do swego pochodzenia. Dla oczyszczenia **W.** topi się kilkakrotnie z wodą, wylewa w wązkie paski (paskowanie **W.**) i w stanie wilgotnym wystawia na działanie promieni słonecznych. Załałszowania jego są częste, częściami ziemistemi, łojem, parafiną i t. d.—**W.** *chiński*, czyi **W.** *pela*, pochodzi od gatunku czerwca, *Coccus pela*, który go składa na jesionie chińskim dla ochrony swych jajek; jest podobny do olbrotu, a co do składu jest eterem cerotynowo-cerylowym.—Rzeczywisty **W.** *roślinny* należy do glicerydów, zatem jest w istocie tłuszczem i tylko z powodu konsystencji zaliczany jest do wosku. **W.** *japoński* czyli *łój roślinny japoński* zbiera się w Japonji z owoców gatunku sumaku, *Rhus mecedanea*, żółtawo-biały, jest dwupalmityną; na świece się nie nadaje. **W.** *łojowy drzewny*, *łój roślinny chiński*, otrzymuje się z zewnętrznej powłoki owoców *Stillinga sebifera* (ob.), jest biały, twardy, topi się przy 40°; jest stillistearyną, t. j. glicerydem, zawierającym kwas stillistearowy, podobny do stearowego; używa się na świece, ale lepiej nadaje się na mydło. **W.** *mirtowy* otrzymuje się przez wygotowanie owoców woskownicy w Ameryce, jest twardszy od **W.** pszczelego, zielono przeświecający, składa się głównie z palmityny. **W.** *piney*, z nasion *Vateria indica* (ob.) na Malabarze, jest podobny do masła kakaowego, używa się w Anglji na świece. Podobny do niego jest **W.** *fulwara* z gatunków drzewa *Bassia* (ob.) w Nepalu. *Minjak*, *tengkawank*, z owoców drzew z rodziny *Hopea* na Borneo, ma konsystencję łoju, używa się na pokarm, świece i na smar do machin. **W.** *palmowy*, z palmy woskowej, pokrywa pnie drzew i nadaje im wejrzenie marmurowe, jest biały, ciężko topliwy, z łojem używa się na świece. **W.** *karnauba* wydziela się z młodych liści drzewa *Corypha cerifera*, jasno szary, przyjemnej woni.—Gatunki **W.** używają się do fabrykacji świec, niektóre na mydła. **W.** pszczeli używa się też na papier woskowy, maści, plastry, figury i kwiaty woskowe, na tkaniny woskowane, w en-

kaustyce, w malarstwie woskowem i na politury woskowe.—**W.** *ziemny*, ob. Ozokeryt. **W.** *hiszpański*, ob. Lak.

Woskokwiat, ob. Hoya.

Woskopalm, *woskodrzew (Ceroxylon)*, rodzaj palm, z liśćmi pierzastodzielnemi i drobnemi jagodami jednonasiennemi. *C. andicola* rośnie po bagnach na stokach Andów w środkowej Ameryce, i tak obficie wosk z siebie wydaje, że zdaleka wygląda jakby z alabastru. Dorasta do 70 m., liście ma na 6—4 m. długie, w kształcie palmy daktylowej. Jedno dorosłe drzewo woskiem pokryte dostarcza go do 50 funtów. Ob. Wosk.

Woskopalm.

Woskowa kitajka, płótno lub kitajka, powleczone werniksem woskowym; ten ostatni przyrządza się z 6 części wrzącego oleju lnianego, $1\frac{1}{2}$ cz. glejty, $\frac{1}{2}$ cz. minji, $\frac{1}{4}$ cz. kolofonji, $\frac{1}{8}$ część terpentyny i barwnika. Używa się do owijania reumatycznych części ciała, na pokrycia chroniące od deszczu i t. d.

Woskowa maść, ob. Cerata.

Woskowe kwiaty, ob. Kwiaty sztuczne.

Woskowe malarstwo, ob. Enkaustyka i Malarstwo.

Woskowe perły, ob. Perła.

Woskowe płótno, tkaniny z bawełny, lnu i juty, powleczone werniksem i farbą olejną. Wyrabia się przez rozciągnięcie tkaniny w ramach drewnianych, powleczenie jej klejstrem mącznym i kilkakrotne pociągnięcie farbą, która za każdym razem wygładza się pumeksem; nakoniec tkanina powleka się werniksem i ostatecznie wygładza w kalandrze walcowym. Wyrabia się w różnych barwach. Używa się na wyroby siodlarskie, na portfele i t. d.; gorsze gatunki, do których zamiast werniksu używa się smoły węgli kamiennych lub szkła wodnego, służą do pakowania towarów i t. p. Por. Esslinger „Fabrikation des Wachstuchs“ (1880).

Woskowe świece, woskowe stoczki, ob. Świece.

Woskowe wyroby, *figury woskowe*, ob. Ceroplastyka.

Woskownica, *woskownicowate*, ob. Myrica, Myricaceae.

Woskowy ałun, ob. Ałun.

Woskowy papier, papier napojony na gorącej płycie białym woskiem, stearyną, parafiną, lub cerezyną, służy do zawijania materjałów wonnych i lekarstw, które ochronić należy od wysychania, oraz do owiązywania puszek z owocami zaprawionemi. Często zastępuje się teraz papierem pergaminowym (ob. Pergaminowy papier).

Woskowy węgiel, ob. Piropisyt.

Woskówka, błona na podstawie dzioba ptaków ob. Ptaki.

Woskreseńsk, miasto w pow. Zwienigrodzkim gub. Moskiewskiej, nad rzeką Istrą, liczy 2,350 miesz., posiada cerkiew i klasztor, zwany Nową Jerozolimą. W XVI w. istniało tu sioło, zwane *Rogoża*, w pobliżu którego patrjarcha moskiewski Nikon założył monaster Zmartwychwstania Pańskiego (Woskresenija) i nabywszy sioło Rogożę, nazwał je **W.** Od 1781—1796 był miastem powiatowem.

Wostokow Aleksander, znakomity badacz języka rosyjskiego, * 1781 w Arensburgu, na wyspie Oesel, † 1864 w Petersburgu, właściwie nazywał się *Osteneck*. Początkowe wychowanie otrzymał w korpusie kadetów, następnie kształcił się w akademji sztuk pięknych, w której poświęcał się budownictwu. Ukończywszy nauki w r. 1800, był przez 3 lata przy akademji pensjonarjuszem, poczem kolejno mianowany został pomocnikiem bibljotekarza, pomocnikiem kustosza rękopisów w cesarskiej bibljotece publicznej, starszym bibljotekarzem muzeum hr. Rumiancowa, członkiem i głównym redaktorem komisji archeologicznej. Pod jego redakcją komisja ta wydała zebrane przez A. Turgeniewa dokumenty i akty, p. t.: „Historiae Russiae monumenta“ (2 t., 1841—42). 1841 r. został członkiem akademji nauk petersburskiej i porzuciwszy 1845 wszelkie inne zajęcia, wyłącznie poświęcił się pracom naukowym. Wydał: „Opyty liriczeskija i drugija mełkija soczinenija w stichach“ (1806 i 1821); „Opyt o russkom stichotworenii“ (1817); „Russkaja grammatika“ (kilkanaście wydań); „Sokraszczennaja russkaja grammatika,“ „Rozsużdenije o jazykie cerkownosławianskom“ (1820); „Ostromirowo Ewangelie“ (1843); „Słowar' cerkowno-sławianskago jazyka“ (1858—63); „Grammatika cerkownosławianskago jazyka“ (1863) i in. Główną zasługą **W.** jest odkrycie i zbadanie dźwięków nosowych w zabytkach języka starosłowiańskiego.

Woszczek, ob. Ucho.

Woszczydło, chłop z Rusi litewskiej, który w r. 1774 stanął na czele zbuntowanego ludu w starostwie krzyczewskiem, posiadanem przez podczaszego litewskiego, księcia Radziwiłła. Powodem tego powstania były uciemiężenia przez żydów arendarzy. Zebrawszy liczną gromadę ludu, uderzył na warowny zamek, w którym książę przebywał, lecz odparty i pojmany, był z wielu przywódcami śmiercią ukarany.

Wotiacy albo *Otiacy*, naród plemienia czudzkiego, razem z Czeremisami pierwotni mieszkańcy ziemi Wiackiej, dziś mieszkają głównie w guberaji Wiackiej, Kazańskiej i Orenburskiej. Sami zowią się *Wot*, *Ut*, *Utmurt* czyli *Utmor*, t. j. człowiek; Tatarzy zowią ich *Ari*. Liczba ich wynosi wogóle

około 230,000. Podług latopisów, **W.** zjawiają się na widowni dziejów w końcu XII wieku, kiedy Nowogrodzianie, płynąc Wołgą, następnie Kamą, dotarli do ujścia Osy i Czepcy, podbili Wotiaków, zdobyli ich warowną osadę Bałwanowską i następnie założyli miasto Chłynów. **W.** posuwali się na wschód i osiedli nad brzegami rz. Czepcy. W XIII wieku chan tatarski Saip, założywszy Kazań, osadził w nim pomiędzy innymi Wotiaków; zaś 1469 car kazański Ibrahim, zebrał ich pułki dla obrony Kazania od Rosjan. 1582 Stroganowie prowadzili wojnę z **W.** Do r. 1588 zostawali pod władzą tatarskich książąt karyńskich, poczem zostali uwolnieni z obowiązkiem płacenia czynszu. Wzrost mają średni, budowy są słabej, włosy mają jasne, często rude, nos niewielki, policzki wklęsłe, przecięcie oczu wązkie, czoło małe, usta duże, brodę ostrą z krótkim i rzadkim zarostem. Język ich najbardziej zbliżony jest do narzeczy Permiaków i Czeremisów. Trudnią się głównie rolnictwem. Przyjęli religję chrześcijańską w pierwszej połowie XVIII wieku, jednakże znaczna ich liczba wyznaje jeszcze szamanizm. Język ich przybrał znaczną liczbę wyrazów z języka Czeremisów; podług Wiedemanna, który napisał jego gramatykę (1851), dzieli się on na kilka djalektów. Por. Buch „Die Wotjaken“ (1883); Munkacsi „Lexicon linguae votjacicae“ (1890).

Wotowa, *Watawa*, rzeka w Czechach, wypływająca z gór Szumawskich niedaleko źródeł Wełtawy, przechodzi przez miasto Strakonice, które dzieli na dwie części, połączone mostem łańcuchowym, i przyjmuje w siebie Wolinkę, a później Łomnicę.

Wotton Edward, zoolog, * 1492 w Oksfordzie, † 1555, był lekarzem Henryka VIII. Ogłosił: „De differentiis animalium libri X“ (1552), w którem wprowadził znaczne poprawki do dawnej klasyfikacji Arystotelesa.

Wotton Henryk, dyplomata i pisarz angielski, * 1568 w Boughton-Hall (hrabstwie Kent), † 1639. Za Jakóba I spełniał ważne misje za granicą i posiadał wielkie u niego względy, które jednak utracił wskutek nieoględnego żartu i r. 1623 został przełożonym szkoły w Eton. Zbiór jego poezji, listów i obrazów charakterystycznych wyszedł razem z bibljografją pod tyt.: „Reliquiae Vottonianae“ (Londyn, 1685).

Wotywa, jest to msza odprawiana w szczególnym celu, jak oto: wyrażając ślub, lub wyłączną pobożność wiernych. **W.** mogą być odprawiane codzień, z wyjątkiem niedzieli.

Woulfa flaszki, *Woolf'a aparaty*, flaszki używane przy różnych robotach chemicznych, tak nazwane od chemika angielskiego Piotra Woulfe (* 1727, † 1803), mają oprócz jednej, środkowej szyjki, jeszcze jedną lub dwie z boku, zwane *tubusami*. Flaszkę taką przedstawia przyrząd do otrzymywania wodoru (ob. Wodór, fig. 2).

Wouwerman Filip, słynny niderlandzki malarz krajobrazów, koni i bitew, * 1619 w Harlemie, † 1668, uczeń ojca swego, *Pawła Wouwermanna*, a potem J. Wynatusa. **W.** celuje głównie jako malarz koni; w tym rodzaju malarstwa jest nieporównany. Najwięcej jego malowideł znajduje się w Dreźnie i Paryżu. Dokładny ich spis mieści się w Smitha „Catalogue raisonné“ (t. 1, Londyn, 1829). J. Moyreau wykonał z jego obrazów znaczną liczbę pysznych miedziorytów i wydał p. t. „Oeuvres de Phil. W. d'après ses meilleurs tableaux“ (Paryż, 1737). Por. Kämmerer „Ueber die Composition in Philip W. Gemälden etc.“ (Lipsk, 1789). Najznakomitszymi naśladowcami **W.** byli bracia jego, *Piotr* i *Jan Wouwermanowie*.

Woycke August, tłómacz dzieł polskich na język niemiecki, * 1821 w Gdańsku, † 1882 w Warszawie; nauki gimnazjalne odbywał w mieście rodzinnem, uniwersyteckie w Berlinie. W r. 1849 przybył do Warszawy i do 1853 był nauczycielem języków niemieckiego, łacińskiego i greckiego w szkole wyższej realnej w Kaliszu, a później w gimnazjach warszawskich. Ogłosił: „Proben neurer polnischer Lyrik und Epik“ (poematy Mickiewicza, Lenartowicza, Kraszewskiego; Berlin, 1860); „Sitten und Charakterbilder aus Polen und Litthauen“ (Berlin, 1862). W rękopisie pozostawił przekłady licznych utworów Odyńca, Słowackiego, Pola, Korzeniowskiego i Skarbka.

Woydyga Jan, rzeźbiarz, * 1860 r., stypendysta Towarz. zach. szt. piękn., uczeń Godebskiego w Paryżu. Wykonał: „Rejtana,“ „Stańczyka,“ „Św. Cecylję,“ „Rybaka“ i kilka biustów.

Wozniesieńsk, miasto w gub. Chersońskiej, pow. Elizawetgradzkim, nad Bohem, prowadzi ożywiony handel zbożem i solą i liczy 14,200 m.

Woźniakowski Ignacy Jakób, lekarz, * 1779 w Nowym Sączu, † 1832; medycynę studjował w Wiedniu, 1810 został adjunktem kliniki lekarskiej w Krakowie, później zastępcą profesora akuszerji i chirurgji teoretycznej, a w r. 1812 profesorem tychże przedmiotów. Ogłosił: „Pochwałę Józefa Rafała Czerwiakowskiego, filozofji i medycyny doktora“ (Kraków, 1817). Por. Zieleniewski „Przyczynek do historji akuszerji w Polsce“ (Warszawa, 1857, str. 66).

Woźnica (*Auriga*, *Erichton*), gwiazdozbiór na niebie północnem, położony po prawej stronie Perseusza; przedstawia kształt pięciokąta nieforemnego, utworzonego z 1 gwiazdy pierwszej wielkości, *Capella* czyli *Koza* (ob.), 2 drugiej i 2 trzeciej, wpośród którego znajduje się jedna drugiej wielkości. Wogóle obejmuje 144 gwiazdy, widzialne gołem okiem. Nazwa pochodzi od króla ateńskiego Erichtona, któremu Grecy przypisywali wynalazek wozów czterokołowych.—W 1892 r., 23 stycznia, dostrzegł Anderson w Edymburgu w gwiazdozbiorze tym nową gwiazdę 5 wielkości, która blask swój zachowała do początku marca, ale potem słabła szybko, tak, że w końcu kwietnia zeszła już do 16

wielkości, wszakże w sierpniu rozjaśniła się znów do 10 wielkości. Widmo jej okazało się podwójne, złożone ze słabego widma ciągłego i z widma drugiego, w którem występowały tylko linje jasne. Widma te były względem siebie usunięte, zdradzając względną szybkość 900 klm., pochodzić przeto musiały od dwóch brył oddalających się od siebie z tą olbrzymią szybkością. Według Scaligera, objaw ten można tłómaczyć przypuszczeniem, że pewna gwiazda słabo świecąca w ruchu swoim dostała się w obrąb mgławicy i uległa tam wskutek napotkanego oporu silnemu rozżarzeniu, przyczem nastąpiło gwałtowne wywiązywanie gazów, rozbiegających się z olbrzymią szybkością.

Woźny, w dawnej Polsce oficjalista sądowy (officialis); pierwotnie, za Piastów, pilnuje niższych służących (ministeriales), aby należycie roznosili pozwy i wezwania, a sam tylko ustnie zawiadamia o rozkazach bądź króla, bądź starosty. W epoce Jagielońskiej sam wręcza zapozwy, odbywa wizje, ogłasza wyroki, a jeśli służyło mu to prawo na cały obszar Rzeczypospolitej, nosi tytuł generała. Szczegółowe obowiązki **W.** obejmuje Statut litewski: organizacja sądowa księstwa Warszawskiego i król. Polskiego z 1808 utrzymała woźnych w charakterze oficjalistów sądowych, do wręczania pozwów i kopjalji. Nazwę tę nosi niższa służba w instytucjach prywatnych i urzędowych.

Woże albo *Czaronda*, jezioro w pow. Kiryłowskim gub. Nowogrodzkiej, zajmuje 407 wiorst kw. powierzchni. Do jeziora tego uchodzi 20 rzek, z których znaczniejsze: Wożga, Pustała, Jołża, Bołtma i Sołza, a wypływa z niego rzeka Świd, uchodząca do jeziora Łacze. Jest ono bardzo obfite w ryby.

Wódka, *gorzałka*, alkohol czyli spirytus winny, rozcieńczony wodą, otrzymuje się drogą dystylacji (ob.) z płynów, które poddane zostały fermentacji winnej. Otrzymywanie **W.** nazywa się *gorzelnictwem* (ob.). Co do samego powstawania **W.** ob. Alkohol i Fermentacja. Produkt alkoholowy, otrzymany przez fermentację, zawiera wiele wody i dla oswobodzenia od niej poddaje się destylacji w alembiku (ob.). Po napełnieniu kotła płynem, przez ogrzewanie alkohol, jako lotniejszy od wody, w postaci pary wznosi się do helmu, następnie przechodzi przez wężownicę, w której się oziębia, a skroplony spływa z niej do stosownego naczynia. Produkt tej destylacji zawiera jeszcze bardzo wiele wody, dlatego poddaje się destylacji powtórnej, która daje *okowitę*, ta zaś jeszcze raz przedystylowana daje *spirytus*. Udoskonalone w czasach nowszych przyrządy destylacyjne dają spirytus odrazu, a nadto mogą być utrzymywane w nieustającym biegu. Przyrządy te są opatrzone wygrzewaczami i rektyfikatorami, za pomocą których można zbyteczną ilość pary wodnej wprzód usunąć, nim cała masa pary alkoholu będzie zgęszczona w kondensatorze. W roku 1817 Pistorius w Berlinie wystawił przyrząd służący do pędzenia **W.** ze wszelkiego wyfermentowanego zacieru; przyrząd ten odznacza się pożądaną dokładnością. Od czasu też tego wynalazku fabrykacja **W.**, a szczególnie spirytusu ogromne przybrała rozmiary. **W.** wyrabiają u nas z ciał obfitujących w mączkę, jak ziarna zbożowe, ziemniaki, także z buraków i melasu; otrzymywanie jej z wina i wytłoczyn winnych upowszechnione jest we Francji i Niemczech nadreńskich. Z pomiędzy **W.**, pędzonych z jagód i owoców najwięcej znana jest *wiśniówka* czyli *kirszwasser*, wyrabiana z wiśni czarnych w Szwajcarji, i *śliwowica*, przygotowywana w Węgrzech i Morawji ze śliwek. **W.** z win otrzymane, zwane u nas *francuskiemi*, *koniakiem*, *armaniakiem* i t. d., odznaczają się czystością i smakiem łagodnym korzennym. Do **W.** liczy się też arak (ob.) i rum (ob.). Największa liczba **W.** zawiera w sobie różne fuzlowe olejki (ob.) i od większej ich ilości winna być oczyszczona. Z wódki zwyczajnej przez przepędzenie jej z roślinami aromatycznemi, albo też przez zmieszanie z gotowemi olejkami tychże roślin i dodanie cukru otrzymują się wódki *słodkie*, jak *pomarańczowa*, *cytrynowa*, *tatarakowa (kalmus)*, *kminkowa (kimel)*, *ratafja* i t. d. Przez dodanie większej ilości cukru otrzymują się likiery (ob.). O wpływie wódki na organizm człowieka, ob. Alkoholizm.

Wójcicki Kazimierz Władysław, pracownik na polu literatury, * 1807 w Warszawie, z ojca Jana, przybocznego lekarza króla Stanisława Augusta, który na jego ręku życie zakończył, † 1879. Po ukończeniu nauk u księży Pijarów w Warszawie, wstąpił do szkoły przygotowawczej do instytutu politechnicznego na wydział chemiczny, a jednocześnie uczęszczał na kursa prawa i literatury w uniwersytecie warszawskim, poświęcając czas wolny od nauk w wycieczkach swoich po kraju zbieraniu i zgłębianiu literatury ludowej. Od r. 1828 był stałym współpracownikiem *Dziennika Warszawskiego*, w którym wiele prac swoich zamieścił. W latach 1829—32 przebiegał w rozmaitych kierunkach pobratymcze kraje słowiańskie, zbierając wszędzie bogate skarby podań i pieśni narodowych, oraz innych zasobów dawnej literatury, które między innemi złożył w dziełach swoich: „Gawędy i obrazy," „Zarysy domowe" i t. d. Od r. 1845 zamieszkał stale w Warszawie, gdzie został głównym archiwistą i bibljotekarzem senatu, oraz dyrektorem drukarni rządowej komisji sprawiedliwości. Uwolniony od tych obowiązków w r. 1861, otrzymał z wyborów urząd prezesa komitetu właścicieli listów zastawnych przy dyrekcji głównej Towarzystwa kredytowego ziemskiego. Od r. 1850 był głównym redaktorem *Bibljoteki Warszawskiej* i współredaktorem *Kłosów*. Oprócz mnóstwa prac rozproszonych po rozmaitych czasopismach i wydawnictwach zbiorowych warszawskich, krakowskich, lwowskich, wileńskich i poznańskich, wydał oddzielnie: „Przysłowia narodowe" (3 t., Warszawa, 1830); „Pamiętniki Jana Ki-

lińskiego“ (tamże, 1830); „Pieśni ojczyste“ (1830); „Guślarz Gwardji Honorowej“ (1830); „Kurpie,“ powieść historyczna (2 t., Lwów, 1834); „Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi z nad Bugu“ (2 t., Warszawa, 1836); „Klechdy starożytne, podania i powieści ludu polskiego i Rusi“ (2 t., tamże, 1837, 2 wyd. z ilustracjami, 1876); „Starożytne przypowieści z XV, XVI i XVII wieku“ (1836); „Stare gawędy i obrazy“ (4 t., 1840); „Teatr starożytny w Polsce“ (2 tomy, 1840); „Zarysy domowe“ (4 t., 1842); „Bibljoteka starożytnych pisarzów polskich“ (6 t., 1843—44); „Obrazy starodawne“ (2 tomy, 1843); „Historja literatury polskiej w zarysach“ (4 t., 1845, 2 wyd., 1860); „Domowe powiastki i wizerunki“ (2 t., 1846); „Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza“ (2 t., 1846); „Statuta polskie króla Kazimierza w Wiślicy, ułożone“ (1847); „Jan Stefan Wydżga i jego pamiętnik“ (1852); „Życiorysy znakomitych ludzi“ (2 t., 1850); „Latopisiec, albo kronika Joachima Jerlicza“ (3 t., Petersburg, 1853); „Domowe powieści“ (2 t., Mohilew, 1853); „Cmentarz Powązkowski pod Warszawą“ (3 t., Warszawa, 1855—57); „Archiwum domowe“ (1856); „Mazowieckie powiastki“ (1858); „Silva Rerum, Staropolskie powieści“ (2 t., Wilno, 1862); „Amerykanin“ (Poznań, 1839); „Szkice historyczne“ (Kraków, 1869); „Niewiasta polska w początkach bieżącego stulecia“ (Warsz., 1875), pismo zbiorowe p. t.: „Album Warszawskie“ (1845) i „Album literackie“ (2 t., 1848—49). W ostatnich latach rozpoczął w *Bibljotece Warszawskiej* ogłaszać cały szereg obrazów pamiętnikowej formy z życia towarzystwa warszawskiego przed 1820 r., jak: „Ostatni klasyk“ (Warszawa, 1872); „Kawa literacka w Warszawie“ (1873); „Fryderyk hrabia Skarbek“ (1873); „Warszawa i jej społeczność w początkach naszego stulecia“ (1875); „Z rodzinnej zagrody“ (1877); „Pokój dziadunia“ (1878); „Społeczność Warszawy w początkach naszego stulecia, 1800 do 1830“ (1878); „Literatura polska w zarysach dla młodzieży“ (1879) i in. W d. 15 maja 1876 r. obchodził **W.** 50-letni jubileusz działalności literackiej.

Wójt, dawny naczelnik miejskiego zarządu w miastach, używających prawa magdeburskiego; prócz spełniania obowiązków teraźniejszego burmistrza, prezydował on w sądach miejskich, wójtowskiemi zwanych, korzystał z rozmaitych przywilejów i był wolny od stawania zbrojnie w chorągwi. — *Wójtem gminy* nazywa się naczelnik kilku wiosek lub osad, stanowiących gminę, mianowany przez gromadę. W r. 1815 określono czynności wójta, nadając mu władzę obszerną, administracyjną i sądową. Do r. 1864 obowiązki **W.** spełniali właściciele włości bezpłatnie; od tego roku, t. j. od uwłaszczenia włościan, spełniali je przeważnie ci ostatni, wybierani przez zgromadzenie gminne. Z wprowadzeniem nowej ustawy sądowej we wrześniu 1876 roku wójt pozbawionym został władzy sądowej, która przeszła do również obieralnego sędziego gminnego (przy udziale wybieralnych również ławników), do którego wymagane jest przynajmniej średnie wykształcenie, gdy tymczasem wójt może żadnego nie posiadać, nie umieć nawet czytać ni pisać.

Wójtowstwa, ziemie, które od właścicieli ziemskich w dobrach prywatnych i od rządu w królewszczyznach otrzymywali wójci za pełnienie swych obowiązków, prócz dochodów, jakie mieli z pełnienia władzy sądowej. Z początku mieli wójci prawo rozporządzania swemi posiadłościami, jak i sołtysowie sołtystwami, w roku jednak 1510 zabroniono im sprzedawać i zastawiać posiadłości bez zezwolenia pana wsi, co powoli rozpostarto i na wójtów i sołtysów w królewszczyznach. Konstytucja z r. 1669 wyłączyła ludzi gminnego pochodzenia od pełnienia obowiązków wójtów i posiadania wójtowstw.

Wół (*Bos*), rodzaj zwierząt ssących z rzędu przeżuwających, z rodziny pochworogich, podniesiony obecnie do znaczenia podrodziny, mający za cechy: pysk długi, z szeroką obnażoną pyzą; rogi pochwowate, pojedyńcze, księżycowo wygięte, okrągłe; na szyi i piersiach fałd skórny, nakształt

Bykowiec.

wola wiszący, nogi dwupalcowe, dwukopytowe, bez kopytek fałszywych; cyców 4 łonowych, lub samica zwykle jedno tylko młode wydaje; ogon mierny, kiściasty. Znanych jest 11 gatunków, rozmieszczonych na całej ziemi, oprócz Australji i Ameryki płd. Są to wielkie zwierzęta towarzyskie, dla człowieka nader użyteczne, stanowiące

Żubr.

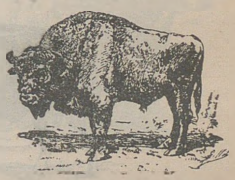

Bizon.

w hodowli bydło. — Należą tu następne podrodzaje: 1) *Bykowiec (Ovibos)*, stanowiący przejście od owiec do **W.**; ma pysk zarosły, czoło płaskie, nogi krótkie, sierść długą, ciemno-brunatną, rogi ciężkie, w podstawie grube; twarz podobną do owczej, dochodzi do 2,4 m. długości. Należy tu

W. *piżmowy* (*O. moschatus*), nad odnogą Hudsońską w Ameryce płn., żyje dziko w trzodach po 20—30 sztuk. Mięso jego ma silną woń piżmową; z długich jego włosów Eskimosi wyrabiają pokrycie na głowę, a z wełny pod niemi będącej pończochy; poluje się na nie głównie dla skóry,

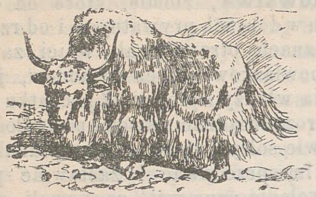

Wół tybetański (yak).

która się doskonale daje wyprawiać. Tu też należy zaginiony *O.priscus (Bootherium)*. 2) *Żubr (Bison, Bonassus)* ma czoło szerokie i wypukłe, rogi wychodzą z końca kości czołowej, czarne; włos miękki i ciemno-brunatny, pod szczęką dolną tworzy brodę, a na karku i szyi przedłuża się w grzywę. *Ż. litewski (B. europaeus)*, największy ze zwierząt lądowych Europy, na 3,5 m. długi, na 1,8 m.

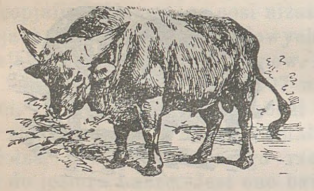

Gajal.

wysoki, waży 600—800 kg., niegdyś zapewne znacznie był większy. Ma szyję krótką, nogi silne, ogon krótki i gruby, rogi wykrzywione, ciało pokryte wszędzie gęstą sierścią brunatną. Utrzymał się tylko w puszczy białowieskiej (1863 r. 874, 1872 r. 528, obecnie tylko około 400 sztuk) i w lesie Międzyrzeckim (Mezerzitz) na Śląsku; w stanie dzikim znajduje się podobno jeszcze na Kaukazie.

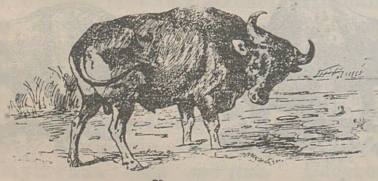

Banteng.

W wiekach średnich był jeszcze pospolity w Europie środkowej, wyginął w ciągu XVIII w. Niewłaściwie mieszano go z turem (ob. niżej), który żył z nim współcześnie, ale dawniej wyginął. *Ż. amerykański* czyli *bizon* (*B. americanus*), mniejszy od poprzedniego, 2,6—2,9 m. długi, ma nogi krótsze i sierść dłuższą, rogi mniej pokręcone. Żyje w stadach w Ameryce płn., byki i krowy z cielętami tworzą oddzielne trzody. W końcu lata wędruje na płd., a z początkiem wiosny wraca na północ. Zamieszkiwał niegdyś całą Amerykę płn., a trzody jego liczyły niemal miljony sztuk; był prawie domowem zwierzęciem Indjan, dopiero oko-

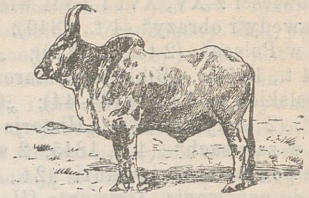

Zebu.

ło 1870, po przeprowadzeniu drogi żelaznej do oceanu Spokojnego, rozpoczęli na niego biali polowanie tak zawzięte, że w krótkim czasie niemal doszczętnie wyginął. W 1890 żyło już tylko około 850 sztuk, a z tego 200 pod opieką rządu w Yellowstonepark. Oba pochodzą zapewne od dylu-

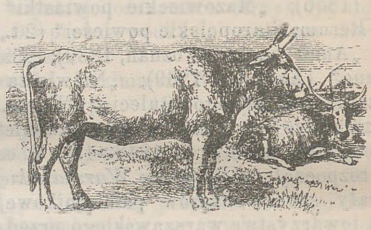

Krowa rasy podolskiej.

wjalnego *B. priscus*. 3) *Bawół* (ob.). 4) *Mruk (Poephagus)* ma czoło krótkie i rogi okrągłe, cienkie, sterczące po obu stronach kędzierzawego wieńca kudłów nad czołem; włos długi, spadający prawie

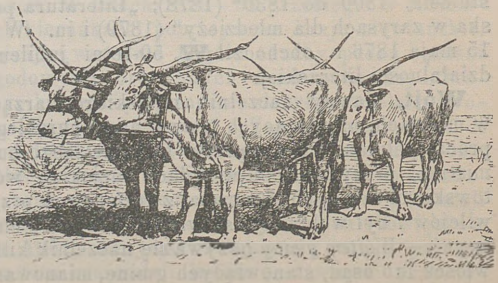

Rasa węgierska.

do kolan; ogon pokryty włosami długiemi, srebrnobiałemi, podobny do końskiego. Należy tu jedyny gatunek **W.** *tybetański* czyli *jak, yak (B. grunniens)*, w Tybecie i Mongolji, gdzie jest oswojony; dochodzi ogólnej długości 4,25 m, przy wysokości 1,9 m., waży do 700 kg.; ogony jego pod nazwą

ogonów końskich używają się na Wschodzie za sztandary; mleko samicy jest wyborne. 5) *Wół (Bos, B. taurus)* ma czoło płaskie i długie, rogi w podstawie mało zgrubiałe. Tu należą: *Gajal (B. frontalis)*, 2,8 m. długi, w Indjach Wsch., gdzie żyje dziko w okolicach górzystych i lesistych, ale utrzymuje się też w trzodach. Mięso jego jest bar-

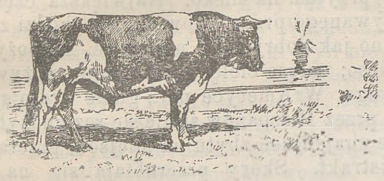

Byk holenderski.

dzo cenione, w stanie dzikim jest bardzo odważny. *Gaur (B. Gaurus)*, 3 m. długi, do poprzedniego bardzo zbliżony, znajduje się w lasach Indji Wsch., zwłaszcza w okolicach górzystych; przed człowiekiem ucieka, ale z tygrysem walczy odważnie. *Banteng (B, banteng)*, 2 m. długi, z głową małą i szeroką, długim ogonem, żyje w lasach na Jawie

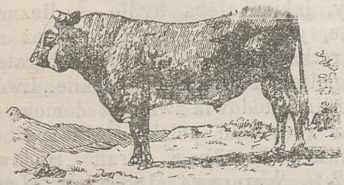

Byk holenderski.

i Borneo. **W.** *indyjski* czyli *zebu (B. indicus)* ma nad łopatkami jedną lub dwie narośle tłuszczowe; jest bardzo pospolity w Indjach Wsch., na Madagaskarze i w Afryce Wsch., w rozmaitych rasach; wielkości różnej, od wołu zwykłego do kozy. Bieży tak prędko jak koń i często używa się do pociągów. Podobny od niego jest **W.** *afrykański*

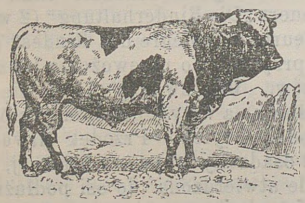

Rasa szwajcarska (z Freiburga).

(B. africanus), w Abisynji, który w różnych odmianach, często w licznych trzodach, hodowany jest w Afryce środkowej.—**W.** *pospolity (B. taurus, domesticus)* ma czoło płaskie, dosyć długie, rogi okrągłe, dosyć między sobą oddalone; długość wynosi 2—3 m., waga dochodzi do 1,500 kg. Jestto zwierzę ociężałe, powolne, ale cierpliwe i wytrwałe, przy stosownem prowadzeniu nabiera pojętności, odwagi i szybkości. Samice *(krowy)* i samce kastrowane *(woły)* są łagodne; samce niekastrowane *(byki, buhaje, stadniki)* są nieposkromione, mściwe i dla człowieka często niebezpiecz-

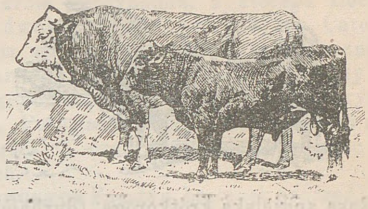

Rasy szwajcarskie (z Bernu i Obwalden).

ne. Im więcej żyje na wolnem powietrzu, tem staje się pojętniejszym i żywszym; krowa alpejska jest dumna ze swego dzwonka i smuci się, gdy go jej odbierają; w hodowli w oborach staje się bardziej tępym i ociężałym. Bydło parzy się zwykle na wiosnę, w oborach jednak w każdej porze; samica wydaje po 9 miesiącach 1 tylko młode

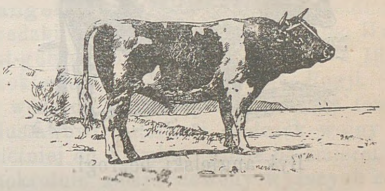

Byk normandzki.

(cielę). Po wyrośnięciu wszystkich zębów wiek bydlęcia poznaje się po ich stępieniu. Krowy w 4 roku życia, t. j. po pierwszem ocieleniu, dostają co rok jedną obrączkę przy nasadzie rogów;

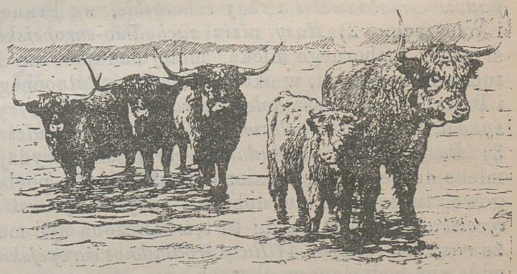

Rasa angielska długoroga z West Highland.

krowa żyć może do lat 30, wół do 25, ale nie trzyma się ich zwykle dłużej nad lat 12 i 10. Jeden byk wystarcza do zapłodnienia 30—70 krów.— Rasy **W.** pospolitego są bardzo liczne i prawdopodobnie pochodzą od kilku gatunków pierwotnych *(B. etruscus* w epoce pliocenicznej, *B. primi-*

genius, B. brachycerus, B. frontosus w epoce już napływowej); przez hodowlę sztuczną liczba ras znacznie się pomnożyła. Z pierwotnych tych gatunków najdłużej utrzymywał się *tur (B. primigenius*, niem. *Auerochs*, w pieśni Nibelungów *ur)*; za czasów Cezara i w wiekach średnich żył jeszcze

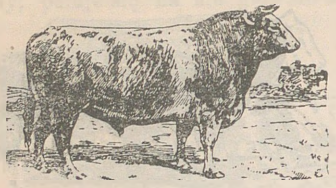

Rasa angielska krótkoroga (durham).

w Europie środkowej i Anglji, w XIV w. na Pomorzu, a na Mazowszu istniał i później, wraz z żubrem. Był czarny z białą smugą na grzbiecie, bez grzywy, z ogólnej postaci do wołu podobny. Według Cezara, dochodzić miał wielkości słonia, a polowanie na niego stanowiło chwałę rycerską. Ro-

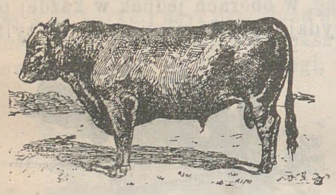

Byk angielski bezrogi.

gów, okutych srebrem, używano na puhary.—Naturalne rasy bydła europejskiego podzielić się dają na 4 grupy: 1) *Rasy nizin wschodnio-europejskie*, silnej budowy ciała, znane jako wyborne zwierzęta pociągowe, ale dają złe mleko i do tuczenia mniej dobre niż inne; tu należą rasa *węgiersko-podolska, podolsko-mołdawska* i rasy *romańskie*, we Francji i Włoszech. 2) *Rasy nizin zachodnio-europejskie*, słynne z wybornego mleka, mniej nadające się do tuczenia i pociągu, w okolicach morza Północnego i Bałtyckiego,—rasa *holenderska, flamandzka, fryzyjska, holsztyńsko-szlezwicka, duńska, jutlandzka*. 3) *Rasy alpejskie południowo-europejskie* wydają mleko dobre, tłuste, cenione też jako bydło pociągowe, tuczą się mniej dobrze,—rasy *szwajcarskie, tyrolska, styryjska* i t. d.; tu też zaliczoną być może *rasa tatrzańska*. 4) *Rasy śródlądowe europejskie*, oddawna hodowane w oborach, nie odznaczają się w żadnym wybitnym kierunku, ale dla mniejszych gospodarstw bardzo są przydatne; cechy rasowe nie są tu w ogóle zbyt wybitne; z bydła krajowego za osobną niejako rasę uważać można tak zwaną rasę *świętokrzyską*, w okolicach płd. królestwa Polskiego, i rasę *litewską*.—Sztuczna hodowla bydła polega na ustaleniu celu, do jakiego bydło jest przeznaczone, tak, że według oddzielnych zasad prowadzi się bydło przeznaczone na opas, na mleko i do pociągu. Najwyżej w tym kierunku stanęła Anglja, gdzie rozróżniają się rozmaite rasy bydła, dzielone wogóle na długorogie, krótkorogie i bezrogie. Korzyści, jakie człowiek ciągnie z bydła są rozmaite. Woły, rzadko byki, używają się do pługów i pociągów, krowy przytem na mleko. Największa część mleka, używanego przez człowieka, pochodzi z bydła, zarówno jak dobry łój i najlepsze, najpożywniejsze mięso; mięso cielęce jest mniej pożywne od wołowego. W Ameryce płd., gdzie bydło sprowadzone przez Hiszpanów silnie się rozmnożyło, mięso, nie znajdujące zbytu na miejscu, przerabia się na ekstrakt. Skóry przerabiają się na skóry wyprawne. Odpadki skóry i chrząstki przerabiają się na klej i używają na nawóz. Sierść używa się do wyścielania, na wojłoki; rogi nadają się do robót tokarskich. Krew używa się do oczyszczania cukru w cukrowniach, do wyrobu błękitu pruskiego, na nawóz i t. d. Tłuszcz i łój służą częścią na pokarm, częścią na wyrób mydła i świec. Żółć używa się w farbierstwie i farmacji, ze szpiku wyrabia się pomada. Ospa krowia jest najskuteczniejszym środkiem przeciw ospie.—Choroby, jakim ulega bydło, są liczne, tak zewnętrzne, jak i wewnętrzne, jako też zaraźliwe. Por. „Krótka nauka chowu bydła rogatego“ (wydanie komitetu Tow. gospodar. galic., Lwów, 1853); Weckherlin „Hodowla zwierząt domowych gospodarskich“ (przekład polski Hallera i Seifmanna, Warszawa, 1862—3); K. Graff „Hodowla zwierząt“ (2 t., Warszawa, 1887); W. Łaszczyński „Zootechnika czyli hodowla dochodowa“ (Kraków, 1895); A. Popiel „Podręcznik do hodowli bydła rogatego“ (Lwów, 1883); A. Wrześniowski „O turach w Europie, zwłaszcza w Polsce“ *(Ateneum*, 1876, t. 1); S. Kruszyński „O badaniu bydła krajowego“ (*Pam. fizjog.*, t. VII); B. Getko-Wydżga „Przyczynek do monografji bydła rasy świętokrzyskiej“ (*Pam. fizjog.*, t. VII); Trylski „Bydło“ *(Enc. roln.)*; Krafft „Tierzuchtlehre“ (6 wyd., 1895); Krämer „Das schönste Rind“ (2 wyd., 1894); Steuert „Die Rinderhaltung“ (2 wyd., 1895); Pusch „Beurteilungslehre des Rindes“ (1896).

Wóz, przyrząd do przewożenia ludzi i w ogóle przedmiotów. **W.** zwykły dzieli się na nasad i spód wozowy, a w tym ostatnim rozróżniamy jeszcze przodek i tyłek. Przodek utworzony jest z dwu kół osadzonych na osi żelaznej, która jest prostopadle utwierdzona do osi podłużnej, drewnianej; tyłek zbudowany jest podobnie, a połączenie jest takie, aby nadawało obu częściom dosyć swobodną ruchliwość. Nasad jest albo drabiniasty, albo utworzony ze skrzyni. Wóz pierwotny był niewątpliwie deską tylko, na której ciężary łatwiej dawały się przenosić, aniżeli przez bezpośrednie dźwiganie, w tym ostatnim razie bowiem pokonywać należy wszystek ciężar przedmiotu dźwiganego, gdy przesuwanie go na drodze

poziomej wymaga jedynie przezwyciężenia tarcia (ob.). Zabytek takiego wozu pierwotnego przechował się w dzisiejszych *saniach*, które dobrze służyć mogą wszakże jedynie na śniegu i lodzie, gdzie tarcie jest słabe (ob. Łyżwa), na drogach zwykłych należy tarcie podłużne zastąpić obrotowem, co osiąga się przez wprowadzenie kół (ob. Koło). *Wozy kołowe* używane były już w najdawniejszej starożytności, wyjąwszy Wschodu, gdyż tam do przenoszenia ludzi używani byli niewolnicy, a do ciężarów wielbłądy. Natomiast rozpowszechnionem było bardzo użycie **W.** *wojennych*. Początkowo miały **W.** dwa koła; wynalazek wozów czterokołowych przypisuje się Frygijczykom. Rzymianie znali rozmaite rodzaje wozów. Starożytni Sarmaci i Germanie w czasach nomadycznych przepędzali życie na wozach, do których wprzęgano woły.—**W.** ozdobne zowią się *powozami* i przedstawiają wielką rozmaitość, a fabrykacja ich stanowi ważną gałąź przemysłu. Aż do XVI w. mężczyźni uważali za nieprzyzwoitość jeżdżenie powozami. Ukazały się po raz pierwszy dopiero w wieku XIII we Włoszech; resory czyli sprężyny, na których się pudło wspiera, wprowadzono w wieku XVIII, a dyliżanse, omnibusy, dorożki i t. p. weszły w użycie już w ostatnich czasach. Najważniejszy postęp w budowie **W.** stanowią *wagony* (ob.). Obecnie usiłowania skierowane są do urządzenia wozów poruszanych na zwykłych drogach działaniem pary, ścieśnionego powietrza, lub motorów elektrycznych, a wozy takie otrzymały nazwę *samochodów* (ob.); wozy wprawiane w ruch siłą samego jeźdźca nazywają się *welocypedy* (ob.). Do zwalniania szybkości wozów na drogach spadzistych służą *hamulce* (ob.). Por. Ginzrot „Die Wagen und Fuhrwerke der Griechen und der Römer“ (1817); Nobis „Die Theorie des Fuhrwesens“ (1850); Merklein „Lehrbuch des Wagenbaues“ (1895); „Der Wagenbau ant der berliner Gewerbeausstellung“ (1897).

Wóz, *wielki* i *mały*, gwiazdozbiory, ob. Niedźwiedzica,

Wpleszcz, owad, ob. Narzępik.

Wpust, w słownictwie zoologicznem otwór w ciele zwierzęcem do przyjmowania pokarmów, toż co gęba.

Wraca, miasto pow. w Bulgarji, na północnym stoku Bałkanów, 200 metrów nad poziomem morza, w malowniczej okolicy, ma 7 kościołów, 4 meczety, szkołę bulgarską i około 12,000 miesz.; w pobliżu znajdują się ruiny starorzymskie.

Wranczycz Antoni, z łacińska *Verantius*, arcybiskup ostrzyhomski i prymas królestwa Węgierskiego, * 1504 r. w Szybeniku, † 1573 w Preszowie. Otrzymawszy początkowe wychowanie pod okiem stryja swego biskupa i bana trawskiego, Piotra Berislawa, studjował następnie w Padwie, Wiedniu i Krakowie, poczem wróciwszy do Węgier, został sekretarzem króla Jana Zapolskiego i od 1530 aż do jego śmierci spełniał poselstwa do rozmaitych dworów europejskich: do króla polskiego Zygmunta, do Wenecji, do dworu rzymskiego, oraz do królów angielskiego, francuskiego i czeskiego. Po śmierci króla Jana dwukrotnie posłował, jako stronnik owdowiałej Izabeli, do Zygmunta polskiego. Następnie przeszedł do służby króla Ferdynanda, z którego zleceniami jeździł dwukrotnie (1553 i 1567) do Carogrodu, przyczem miał sposobność dokładnie poznać stosunki tureckie. Za zasługi swe mianowany został 1569 arcybiskupem ostrzyhomskim i prymasem Węgier. Pozostawił w rękopisie przekład rocznika tureckich oraz wiele cennych prac historycznych.

Wranczycz Faustyn, bratanek poprzed., biskup czamadzki, * 1551, † 1617 w Wenecji, wydał 1595 pierwszy słownik chorwacki (Wenecja), oraz „Zivot nikoliko izabranih divic“ (Rzym, 1606). Pisał nadto dzieje Dalmacji, rękopis jednakże kazał zniszczyć przy swej śmierci.

Wraner Henryk, humorysta szwedzki, * 1853 r., był kartografem i nauczycielem ludowym (1878—1885). Napisał wiele drobnych, ale pełnych wdzięku szkiców, przeważnie z życia ludowego.

Wrangel Karol Gustaw, hrabia, feldmarszałek szwedzki, syn feldmarszałka *Hermana Wrangla* (generał-gubernatora Inflant, † 1644), * 1613 we wsi Skokloster, † 1676 na wyspie Rugji. Wstąpiwszy wcześnie do służby wojskowej, towarzyszył Gustawowi Adolfowi podczas wojny Trzydziestoletniej do Niemiec, gdzie po śmierci króla niejednokrotnie złożył dowody wyższych zdolności wojskowych i po ustąpieniu 1646 Torstensona (ob.) sprawował naczelne dowództwo aż do zawarcia pokoju Westfalskiego. Następnie za Karola Gustawa miał udział w wyprawach do Polski (uczestniczył w 3-dniowej bitwie pod Warszawą 18—20 czerwca 1656 r.) i Danji; nareszcie w r. 1674 dowodził najazdem Szwedów na Brandeburgję, skąd po bitwie pod Fehrbellin musiał się cofnąć. **W.**, złożywszy potem urzędowanie, umarł jako człowiek prywatny.

Wrangel Fryderyk Henryk Ernest, hrabia, generał feldmarszałek pruski, * 1784 r. w Szczecinie, † 1877. Odznaczywszy się już w wojnach Napoleońskich, był w wojnie duńsko-pruskiej 1848 przez krótki czas naczelnym dowódcą wojsk pruskich i związkowych w Szlezwig-Holsztynie, w r. 1849 w nagrodę 60-letniej służby otrzymał godność feldmarszałka. W wojnie duńsko-niemieckiej 1864 dowodził w początkach armją prusko-austrjacką, później przywrócił porządek w Berlinie, został generałem jazdy i komendantem 3 korpusu armji, 1866 zastąpiony był przez księcia Fryderyka Karola i przy tej sposobności mianowany był hrabią.

Wrangell Ferdynand, baron, żeglarz i podróżnik rosyjski, * 1794 w Estonji, † 1870 roku w Dorpacie. Odebrawszy wychowanie w korpusie

kadetów morskich w Petersburgu, towarzyszył 1817 Gołowinowi w podróży naokoło świata, potem 1820 — 24 wysłany był na czele wyprawy mającej zbadać wyspy Niedźwiedzie, ujście rzeki Kołymy i część morza Lodowatego. Odbywszy jeszcze jedną podróż naokoło świata w latach 1825—27, był w latach 1829—31 gubernatorem Ameryki rosyjskiej, potem został kontradmirałem, 1847 wiceadmirałem, 1849 dyrektorem kompanji handlowej rosyjsko-amerykańskiej i 1854 pierwszym dyrektorem wydziału hydrograficznego w ministerjum marynarki, oraz 1858 członkiem rady państwa. Opis jego podróży do Ameryki rosyjskiej wydał Engelhard w języku niemieckim (2 t., Berlin, 1839), opis oryginalny w języku rosyjskim wyszedł dopiero później (2 t., 1843). Por. L. Engelhardt „Ferd. W. und seine Reise längst der Nordküste von Sibirien“ (1885).

Wrangla ziemia, wyspa na oceanie Lodowatym północnym, między 70—71° szer. płn. i 179° 28′ a 177° 26′ dług. wsch. względem Greenwich, obejmuje 4680 klm. kw., utworzona jest ze skał nagich granitowych, wznoszących się do wysokości 750 m. Zbadana została dopiero w r. 1881 przez Hoopera i Berrego.

Wranicki Paweł, kompozytor muzyczny, * 1756 w Nowej Rzyszy w Morawji, 1785 dyrektor orkiestry we dworskim teatrze wiedeńskim, † 1808. Z oper jego kompozycji najdłużej utrzymywał się na scenie *Oberon*, dopóki z operą t. n. nie wystąpił Weber. Jego córka *Karolina*, * 1790 w Wiedniu, po wyjściu za mąż *Seidlerowa*, występowała od r. 1815 jako śpiewaczka na scenie berlińskiej. Znakomitszą, jako aktorka, była jej siostra *Katarzyna*, * 1801 w Wiedniu, która występowała pod nazwiskiem *Kraus*-**W.**

Wratny Karol, kompozytor muzyczny, * 1819 w Pradze, studjował nauki techniczne tamże, poczem 1847 udał się za granicę i osiadł jako kupiec w Madrycie, gdzie zyskał sobie imię jako poeta i kompozytor. Między innemi napisał operę komiczną „Con la horma de su zapato“ (1865); dalej operę „Kleopatra,“ romans satyryczny „El Sustre de la luna,“ „Coleccion de los articulos, ffelletines, poesias y suetos contemidos en los cuatro numeros de la Zarzuela“ (1865); „Sacretos del Laberinto“ (1871) i in. W roku 1868 wydawał w Madrycie tygodnik humorystyczny *Le Polemica*.

Wratysław, książę czeski, syn Borzywoja, pierwszego władcy chrześcijańskiego w Czechach, i małżonki jego Ludmiły. 895, po śmierci Swatopluka morawskiego, udał się ze starszym swym bratem Spytigniewem do Augsburga i oddał się pod opiekę cesarza Arnulfa. Po śmierci Spytigniewa (912) wstąpił na tron i szczęśliwie walczył przeciwko Madziarom, † prawdopodobnie 926 r., pozostawiwszy z małżonki swej Dragomiry, córki ks. stodorskiego w ziemi Lutyków, trzech synów: Wacława (św.), Bolesława i Spytigniewa, oraz cztery córki, z których znane jest imię jednej tylko, Przybysławy.

Wratysław II, król czeski, syn Brzetysława I, początkowo książę ołomuniecki, a następnie czeski. Wygnany przez brata z Moraw, schronił się do Węgier, gdzie się ożenił z córką króla Jędrzeja. Ogłoszony w Moguncji przez cesarza Henryka IV królem czeskim, przyłączył 1086 do swej korony Morawy, odniósł zwycięstwo nad Lipoltem, margrabią rakuskim, który najechał był Morawy i zhołdował Serbów łużyckich. † 1093. Trzecią jego żoną była Świętochna czyli Swatawa, córka króla polskiego, Kazimierza Mnicha, z której urodzili się: Bolesław, Borzywój II, Władysław I i Sobiesław I.

Wratysław I, książę pomorski, syn Sambora, po którego śmierci (1107) podzielił się dziedziną ojcowską z braćmi: Ratyborem, Bogisławem i Świętopełkiem, przy czem otrzymał Pomorze przednie. 1128 zaprowadził w ziemi swej chrześcijaństwo; staczał liczne boje z Bodrycami i poległ w jednym z nich roku 1136 (według innych 1134). Małżonką jego była Ida, córka króla duńskiego, Kanuta IV. Tron objęli po nim synowie jego, Bogisław i Kazimierz.

Wratysław, książę Obotrytów, walczył z Henrykiem Lwem i wzięty w niewolę został zabity 1164 roku.

Wrede Karol Filip, feldmarszałek bawarski, * 1767 w Heidelbergu, † 1838 w Ellingen. Od 1793 do 1898 towarzyszył jako nadkomisarz wojenny Palatynatu wojskom austrjackim pod dowództwem Wurmsera. W r. 1799 r. wystąpił samodzielnie w zawodzie wojskowym, a r. 1805 był już dowódcą wojsk bawarskich, działających wspólnie z wojskami francuskiemi i w nagrodę położonych na tem stanowisku zasług mianowany został przez Napoleona hrabią cesarstwa Francuskiego. Potem jako generał jazdy brał udział w kampanji rosyjskich 1812. Kiedy, w skutek zawartego przez się w Ried (8 października, 1813) układu, Bawarczycy przeszli na stronę sprzymierzonych, objął naczelne dowództwo nad połączonemi siłami austrjacko-bawarskiemi i zjednał sobie sławę znakomitego wodza. Mianowany 7 marca 1814 feldmarszałkiem, a 9 czerwca księciem, otrzymał w uposażenie księstwo Ellingen i po przywróceniu pokoju odbył kilka ważnych poselstw dyplomatycznych.—Jego syn *Eugenjusz*, * 1806, † 1845, położył znakomite zasługi jako prezes regencji w Palatynacie.

Wren Krzysztof, matematyk, budowniczy angielski, * 1632 w East-Knoyle (hrabstwo Wilts), † 1723; studjował matematykę w Oksfordzie, gdzie następnie był profesorem astronomji, zajmując się przytem gorliwie budownictwem. Od 1668 był głównym inspektorem gmachów królewskich, wystawił przeszło 60 kościołów i rozmaitych budowli publicznych, między innemi wspaniały kościół św. Pawła (1626—1710). Podał sposób wy-

prostowania cykloidy, wykrył prawa uderzania ciał, wynalazł i poprawił bardzo wiele narzędzi astronomicznych, ogłosił szereg spostrzeżeń nad Saturnem, oraz teorję libracji księżyca; obok tego próbował oznaczyć paralaksę gwiazd stałych. — Por. Elmes „Memoirs of the life and works of Wren“ (1823); Stratton „Sir Christ. **W.**“ (1897).

Wrexham, miasto w angiel. hrabstwie Denbigh (Walja), o 19 klm. od Chester oddalone, ma kościół z XV w., kopalnie węgla i żelaza, oraz 12,600 miesz.

Wręgowcowate (*Scomberosocidae*), rodzina ryb kościstych zamkniętopęcherzowych, obejmuje ryby z łuskami tarczowatemi, płetwą grzbietową krótką, daleko w tyle umieszczoną, płetwami brzusznemi również daleko w tyle. Należy tu belona (ob.) i płetwolot (ob.).

Wriezen, miasto w pruskiej reg. poczdamskiej, okr. Oberbarnim, nad Starą Odrą, ma kilka fabryk i 7,200 m. **W.** pochodzi z czasów wendyjskich.

Wright Tomasz, gruntowny znawca staro-angielskiego języka i literatury, * 1810 w Walji, † 1877, był profesorem teologji przy Trinity-College w Cambrigde, **W.** położył wielkie zasługi jako wydawca niezliczonych angloksońskich, staro-angielskich, średniowiecznych i anglo-normandzkich zabytków języka angielskiego, a niemniej jako autor wielu samoistnych dzieł, dotyczących literatury, filologji, starożytności i historji angielskiej. Ważniejsze z prac jego są: „Essays on the literature, superstitions and history of England in the middle ages“ (2 t., Lond., 1846); „Biographia Britannica literaria“ (2 t., 1842—46); „Wanderings of an antiquary“ (Lond., 1854; 2 ed., 1861); „The history of Ireland“ (3 t., t. 1857); „Dictionary of obsolete and provincial English“ (t. 1858); „Domestic manners in England during the middle ages“ (t. 1861); „History of the grotesque and caricature in literature“ (2 wyd., 1875).

Wright Wiljam, orjentalista angielski, * 1830 w Indjach Wschodnich, od 1856 był profesorem języka arabskiego w Londynie, 1870 profesorem w Cambrigde, gdzie † 1889 roku. Wydał wiele dzieł.

Wrocław (po niem. *Breslau*), główne miasto pruskiej prowincji Ślązka i regencji Wrocławskiej (13,481 klm. kw. i 1,600,000 m.). Położone w rozległej i dobrze uprawionej równinie nad ujściem Olawy (Ohlau) do Odry, z których ostatnia kilku ramionami swemi miasto przerzyna, składa się ze Starego i Nowego miasta, oraz 5 przedmieść: Olawskiego, Swidnickiego, Mikołajewskiego, Odrzańskiego i Sandu. Śród placów publicznych miasta odznaczają się: rynek główny z ratuszem i śpiżową statuą konną Fryderyka II, stary rynek solny, czyli plac Blücherowski z pomnikiem Blüchera, nowy rynek, plac Tauenzien z marmurowym pomnikiem Tauenziena, plac Rycerski, plac przy moście królewskim i plac ćwiczeń wojskowych. **W.** liczy 21 kościołów katolickich, między któremi pierwsze miejsce zajmuje katedra, w połowie XII w. założona, mieszcząca rozliczne zabytki dawnej sztuki; po niej idą: gotycki kościół św. Krzyża, zbudowany 1288—95, N. P. Marji, Jezuicki św. Doroty, najwyższy gmach w mieście. Z 12 kościołów protestanckich znakomitsze są: św. Elżbiety i Marji Magdaleny. Z innych gmachów zasługują szczególnie na uwagę: ratusz zbudowany w XIV w., giełda, zamek królewski, dawne kolegjum jezuickie, a dzisiejszy uniwersytet, gmach regencyjny, dom towarzystwa kredytowego ziemskiego, pałac biskupi, teatr i t. d. Na czele zakładów naukowych stoi uniwersytet, założony w. r. 1702 za staraniem Jezuitów przez cesarza Leopolda, jako wydział katolicko-teologiczny i filozoficzny, a dopiero w r. 1811 przetworzony przez połączenie z nim uniwersytetu z Frankfurtu nad Odrą. Z innych zakładów naukowych są tu: 6 gimnazjów (jedno katolickie), 3 szkoły realne, seminarjum katolickie nauczycielskie, seminarjum dla nauczycieli gimnazjalnych, zakład głuchoniemych i niewidomych, szkoła sztuk pięknych, budownictwa, rzemieślnicza i t. p. Znajdują się tu cztery bibljoteki publiczne, kilka stowarzyszeń naukowych, między któremi jest stowarzyszenie śląskie dla rozwoju oświaty ludowej. **W.** liczy obecnie 365,000 ludności, w której blizko dwie trzecie części wyznania ewangelickiego, reszta przeważnie katolicy. Z licznych fabryk i zakładów przemysłowych najważniejsze są: fabryki machin, oleju, żelaza, wyrobów jubilerskich, sukna, skór, igieł, koronek, płótna, wielkie gorzelnie, browary i t. p. Dziewięć jednoczących się tutaj kolei żelaznych przyczynia się niezmiernie do ożywienia ruchu i życia handlowego.—Pod względem historycznym, **W.** wspominany już jest około r. 1000 jako gród znaczny. Gdy wygnany z Polski przez własnych braci Władysław, książę krakowski (1148), szukał opieki na dworze cesarskim, wtedy Śląsk od Polski oddzielony oddany był synom Władysława, Konradowi i Bolesławowi, a **W.** został stolicą oddzielnego księstwa. Po śmierci Henryka VI, † bezdzietnie w r. 1335, miasto wraz z księstwem stało się posiadłością lenną Jana króla węgierskiego, a w następstwie cesarskiego domu luksemburskiego. Po wielkich pożarach roku 1342—44 cesarz Karol IV według własnego planu odbudował miasto i znacznie je rozszerzył. Pod panowaniem króla Wacława w roku 1418 w mieszczaństwie wybuchło przeciw arystokratycznej radzie miejskiej krwawe powstanie i kilku jej członków zostało zamordowanych; skutkiem tego cesarz Zygmunt w r. 1420 ukarał śmiercią 23 głównych wichrzycieli. W wojnie husyckiej Wrocławianie wystąpili przeciw Husytom i Jerzemu Podiebradzkiemu, ale bezskutecznie. Później **W.** oddał się w opiekę króla węgierskiego Macieja Korwina, celem otrzymania poparcia i pomocy przeciw Jerzemu. Minister króla węgierskiego,

Stein, w r. 1482 jako namiestnik zajął Śląsk i Luzację. Po śmierci króla Macieja odarci ze swych praw mieszczanie podnieśli bunt i wypędzili urzędników węgierskich. Po śmierci Ludwika II króla węgierskiego **W.** przeszedł 1527 r. w posiadanie Ferdynanda austrjackiego. Podczas wojny o sukcesję austrjacką **W.**, w r. 1741 przez króla pruskiego Fryderyka II niespodzianie zajęty, otrzymał od niego pewne swobody i przywileje. Pokój, zawarty 1742 r. pomiędzy Prusami a Austrją, oddał Śląsk Prusakom. W wojnie Siedmioletniej, po odniesionem tu 1757 przez Karola księcia lotaryńskiego nad Prusakami zwycięstwie, **W.** zmuszony był poddać się zwycięzcom, ale Fryderyk II tegoż jeszcze roku po bitwie pod Leuthen odzyskał go napowrót i 21,000 załogi austrjackiej zabrał do niewoli. Podczas wojny z Francją, **W.** był zajęty w r. 1807 przez Francuzów. Tu w r. 1813 król Fryderyk Wilhelm III wydał pamiętną proklamację swoją: „An mein Volk“, która sprowadziła powstanie ludu pruskiego przeciw Napoleonowi. Czas założenia biskupstwa wrocławskiego nie może być ściśle oznaczony, wiadomo przecież, iż ono w r. 1000 już istniało. Przez syna księcia Bolesława I, Jarosława, biskupa wrocławskiego 1198—1201, uposażone księstwem Nissa, otrzymało jeszcze od czasu Karola IV kilka miast i zamków, między innemi Grottkau. W czasie zaburzeń husyckich biskupstwo wrocławskie znacznie podupadło, lecz później znów do dawnej wróciło świetności, aż nareszcie w roku 1811 świecka władza biskupów zniesioną została.

Wrocławia, Michał z **W.**, *Wrocławczyk, Vratislaviensis*, sławny matematyk i filozof, rodem z Wrocławia, profesor akademji krakowskiej; 1528 został kustoszem kolegjaty św. Florjana na Kleparzu i spólnie z Marcinem z Olkusza uporządkował i spisał statuty wydziału teologicznego, † 1533 w sędziwym wieku. Dla korzystania z jego i Jana z Głogowy nauki oraz wybornego ich wykładu, wielu cudzoziemców przebywało wówczas w Krakowie. Ogłosił: „Judicium Cracoviense etc.“ (Krak. 1493) i takiż kalendarz na r. 1495; „Introductorum Astronomiae Cracoviense elucidans Almanach“ (1506—7—13—17); „Epithoma figurarum in libros physicorum et de anima Aristotelis elaboratum“ (2 wyd., 1548); „Epithoma conclusionum theologicalium pro introductione in quatuor libros sententiarum Magistri Petri Lombardi“ (1521); „Introductorium dialectice quod congestum logicum appellatur“ (6 wyd., Krak., 1522); „Aristotelis libri metaphysicorum XII“.

Wrona, ob. Kruk.

Wronie masło, ob. Rozchodnik.

Wronie oko, ob. Strychnos.

Wroniec, gatunek widłaków (ob.).

Wroniec, ptak, toż co czarnowron, ob. Kruk.

Wroniecki Antoni, generał polski, * 1790 w Poznaniu. W 15 roku wszedł do armji księstwa Warszawskiego i znajdował się w bitwie pod Tczewem. W r. 1809 dowodził bataljonem francuskim, a 1812 pod Byrysowem otrzymał ciężką ranę. Następnie wszedł do wojska polskiego. Po wzięciu Warszawy wyszedł do Francji i tu † 1838 w szpitalu w Chaillot. Znany jest **W.** jako pisarz wojskowy. Dzieła jego są: „Mała wojna bataljonowa na zasadach i doświadczeniu marszałka de Saxe“ (Warszawa, 1819); „Zdanie o tegoczesnem wojowaniu“, przekład Deckera (t. 1828); „Sprawa piesza według ducha naszego czasu“ (Paryż, 1834); „Instrukcja służby frontowej“ (tamże 1836 roku); „Służba wojskowa w polu“ (t. 1845 r.).

Wronki, m. w w. ks. Poznańskiem, pow. Szamotulskim, nad rzeką Wartą. Znajduje tu się kościół i mały klasztor Dominikanów, kościół parafjalny i kościół protestancki. Ludność wynosi 4,400 miesz.

Wrończyk *(Pyrrhocorax)*, rodzaj ptaków z rodziny kruków; obyczaje ma bardzo podobne do kawek, lecz są to ptaki górskie, mieszkają bowiem głównie przy wierzchołkach najwyższych gór w krainie wieczystych lodów. W Europie żyją dwa gatunki: *P. alpinus*, 40 cm. długi, czarny z żółtym dziobem, i *P. graculus*, z dziobem dłuższym, ponsowym; oba żyją w Alpach, Apeninach i Pireneach.

Wroński Hoene, właściwie *Hoene*, filozof, mistyk i matematyk, * 1778 w Poznańskiem, † 1853 w Paryżu, nauki pobierał w szkole kadetów w Warszawie. W roku 1794, w czasie oblężenia Warszawy, jako oficer dowodził baterją i wysadził w powietrze zapasy prochu oblegających Prusaków. W bitwie pod Maciejowicami dostał się do niewoli, z której uwolniony wszedł do służby rosyjskiej w stopniu majora, a wkrótce posunięty został na podpułkownika. W r. 1797 podał się do dymisji i wyjechał do Niemiec, gdzie przez dwa lata studjował matematykę, fizykę oraz filozofję. Stamtąd w r. 1800 przybył do Paryża, skąd niebawem wyjechał do Marsylji i tam ogłosił dwie pierwsze swoje broszury: „Le bombardier polonais“ i „La critique de la raison pure“. Przekonany, iż w dociekaniach swoich uchwycił zarody wielkich odkryć, osądził, że należy mu się poświęcić dobru całej ludzkości. Usunął się więc od wszelkich stosunków z ziomkami, a nawet od własnej rodziny, i żyjąc z lekcji prywatnych, przez dziesięć lat oddawał się w samotności pracy nad rozwinięciem swych odkryć matematycznych i filozoficznych. W r. 1810 przybył do Paryża i przedstawił je instytutowi francuskiemu, którego odpowiedź zachęciła go do dalszych badań, a ich owocem była wydana w r. 1811 „Filozofja matematyki“ i „Rozwiązanie powszechne równań“ Gdy jednakże fantastyczność pomysłów i zarozumiałość ich twórcy spowodowała, iż powagi naukowe francuskie (Legendre, Arago, Lacroix) uznały wszystkie te odkrycia za urojone, a autora za

marzyciela, **W.** rozpoczął zaciętą wojnę, która go wpędziła w smutne materjalne położenie. W chwilach największej niedoli zmienił nazwisko Hoene na **W.** Znalazłszy możnych zwolenników, którzy mu podali rękę, i wygrawszy proces z bankierem Arson, wziął się znowu do pracy. 1818 wydawał pismo perjodyczne *Le Sphynx*, będące zwiastunem nowej filozoficznej i religijno-politycznej nauki. W przedmiotach tych wydrukował własnym nakładem w języku francuskim mnóstwo dzieł mniejszej lub większej objętości. Filozofję swoją nazwał mesjanizmem, jako zajętą przyszłemi losami ludzkości, i rozłożył ją na szeroką skalę; z ogólnego wszakże planu pięciotomowego dzieła wydał tylko dwa pierwsze: „Prodrom“ (1831) i „Metapolityka“ (1840). Z tych w Prodromie rozwiódł się szeroko nad stanem ludzkości dzisiejszej, okazując historycznie i filozoficznie zbliżające się przesilenie jej choroby i przedstawiając antynomję społeczną czyli walkę dwu przeciwnych, przenikających całe życie tegoczesne stronnictw, wykrył w antymonji tej pierwiastki, wywiódł idące za nią skutki okropne, w końcu objawił historyczny bieg i cele człowieczeństwa. Metapolityka jest tylko rozwinięciem zasad Prodromu i stosowaniem wyłożonej w nim nauki do społecznego stanu Francji. Filozofję swoją zowie **W.** achrematyczną, t. j. dotyczącą prawdy transcendentalnej, wyższą nad dotychczasowe filozofję i teologję, jako mającą na celu zbawienie człowieczeństwa. W pojęciach religijnych był ultrakatolikiem i stronnikiem Jezuitów. W polityce zaś zacięty nieprzyjaciel wszelkich rewolucji i demokracji, doszedł do przekonania o świetnej w Europie przyszłości Słowian, a mianowicie Rosji. Trętowski nazwał filozofję **W.** planomancją, bo tylko marzyciele kreślą drogi ludzkości naprzód na lat tysiące. W ostatnich latach mesjaniczne uroszczenia i dążności polityczno-religijne **W.** wywołały ostrą krytykę i nienawiści, które zatruły mu życie. Bezstronnie sądząc, był to człowiek znamienitych zdolności, wiedzy rozległej, umysłu śmiałego, wytrwałości żelaznej. Szkoda tylko, że duma niepohamowana, chęć samoistności i oryginalności zabijała wszystko. Ważniejsze prace **W.** są: „Introduction à la philosophie des mathémathiques“ (Paryż, 1811); „Resolution générale des équations de tous les dégrés“ (1812); „Refutation de la théorie des fonctions analytiques de Lagrange“ (1812); „Documens pour l'histoire des mathématiques“ (1812); „Philosophie de l'infini“ (1814): „Critique de la théorie des fonctions génératrices de M. Laplace“ (1819); „Problème fondamental de la politique moderne“ (1829); „Prodrome de la politique moderne“ (1831); „Messianisme, union finale de la philosophie et de la réligion, constituant la philosophie absolue“ (2 t., 1831); „Metapolitique messianique“ (1840); „Prolegomènes du messianisme ou le destin de la France, de l'Allemagne et de la Russie“ (1843); „Adresse aux nations Slaves sur les destinées du monde“ (1847); „Cent pages decisives“ (1849); „Epitre à sa Majesté l'Empereur de Russie pour completer les cent pages“ (1851); „Philosophie absolue de l'histoire“ (2 t., 1852); „Sept manuscrits inédits, écrits de 1803 à 1806, oeuvres posthumes: Philsophie speculative; Philosophie du langage; Economie politique etc.“ (1879); „Nomothétique messianique, ou lois suprêmes du monde“; (Paryż, 1881); „Application nautique de la nouvelle théorie des marées“ (Paryż, 1886).—Pozostała po nim żona, Francuzka, była także autorką kilku dziełek filozoficznych, rozwijających lub broniących zasad i opinji swego męża, jak np. „Traité de métaphysique“ (1836). Pojęcia **W.** znalazły gorliwego krzewiciela w Tomaszu Bukatym, który wydał „Hoene **W.** i jego udział w rozwinięciu ostatecznem wiedzy ludzkiej“ (Paryż, 1844). Rozbiór filozoficznych pomysłów **W.** skreślił A. Tyszyński w dziele: „Rozbiory i Krytyki“ (t. 1, Warsz., 1854). Na ocenienie zasług jego w matematyce ogłoszony był konkurs w r. 1872 przez Towarzystwo naukowe polskie w Paryżu, lecz praca żadna nie została złożoną.—Porów. Landure „Exposition abrégé de la philosophie absolute de Hoene **W.**“ (1857); S. Dickstein „Sur les découvertes mathématiques de Wroński (*Biblioteca Mathematica*, Sztokholm, 1882 — 94), tenże „Życie i dzieła Wrońskiego“ (Krak., 1897), oraz „O prawie najwyższem Hoene Wrońskiego w matematyce“ (Prace mat.-fizyczne, t. II i V).

Wrotki, *kołomyjki* (*Rotatoria*, *Rotiferi*), gromada robaków, obejmuje zwierzęta o ciele pierścieniowatem, w którem rozróżnić można część przednią, dzielącą się niekiedy na głowę i odwłok, i część tylną, zakończoną zwykle dwiema cęgowatemi szczecinkami i która służy częścią do ruchów,

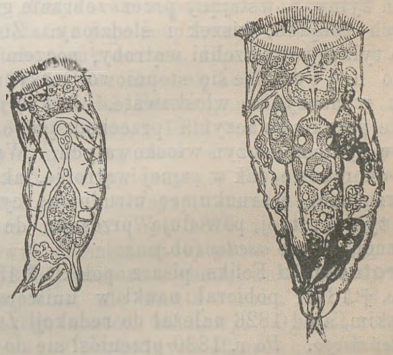

Hydatina (samiec i samica).

częścią do utwierdzenia się; często też część ta posiada parę gruczołów, sączących materję kleistą. Wybitną ich cechę stanowi przyrząd rzęsowy, drgalny, który dla podobieństwa z obracającemi się kołami nazwany został przyrządem kółkowym; ma on zadanie ściągania drobnych ciałek,

służących za pokarm. Przyrząd trawienia składa się z gęby, opatrzonej bezustannie poruszającym się przyrządem, z wązkiego przełyku i kiszki opatrzonej rzęsami, uchodzącej w końcu tylnej części ciała. Przyrządu krwionośnego nie ma, ciecz bezbarwna zawarta jest w jamie ciała; co Ehrenberg opisał jako naczynia, jest siecią muskularną pod zewnętrznem okryciem ciała. Oddychanie uskutecznia całą powierzchnią ciała. Organ centralny układu nerwowego stanowi podwójny węzeł położony nad przełykiem, z którego się nitki nerwowe rozchodzą. Oczy wyraźne znajdują się na zwoju przełykowym. **W.** długo uważane były za dwupłciowe, niedawno dopiero odkryto samce daleko mniejsze, tak, że **W.** przedstawiają ciekawy przykład dwukształtności zwierząt samczych i samiczych. Samce odznaczają się brakiem przyrządu trawienia i żyją bardzo krótko. **W.** są jajorodne i znoszą jaja dwojakie, letnie, o skórze cienkiej, i zimowe, o skórze grubszej; samice przechodzą przeobrażenia. — **W.** żyją głównie w wodach słodkich, w części poruszają się za pomocą przyrządu kółkowego, w części utwierdzone do przedmiotów; za pomocą wirów przyrządu kółkowego chwytają drobne wodorosty, wymoczki i t. d. Niektóre żyją kolonjami, połączone za pomocą mas galaretowych. Są to w ogóle istoty drobne, mikroskopowe. Dzielą się na kilka rodzin. Do swobodnie poruszających się należą rodzaje *Rotifer*, *Hydatina*, do przytwierdzonych *Megalotricha*, *Floscularia*.—Por. Ehrenberg „Die Infusionsthierchen als vollkommene Organismen“ (1838); Cohn „Ueber Räderthiere“ (Zeitschr. für wissen. Zool. 1856, 58, 62); Leidig „Bau und Stellung der Rädertiere“ (1854); Hudson i Gosse „The Rotifera“ (1889); A. Wierzejski „Wrotki Galicji“.

Wrotna żyła *(vena portae)*, gruby lecz krótki pień żylny, powstający przez zebranie gałązek żylnych żołądka, kiszek i śledziony. Znajduje się na tylnej powierzchni wątroby, poczem wchodzi do niej i dzieląc się stopniowo, rozsypuje się znowu w naczyńka włoskowate. Jest to jedyny w ciele przykład naczynia przechodzącego z obu stron w system naczyń włoskowatych. Wszelkie stany chorobowe, tak w samej wątrobie, jak i w jamie brzusznej, warunkujące utrudnioną cyrkulację w żyle wrotnej, powodują przesięki do jamy brzusznej, zwane *ascites* (ob.).

Wrotnowski Feliks, pisarz polski, * 1805 na Litwie, † 1871, pobierał nauki w uniwersytecie wileńskim, a od 1826 należał do redakcji *Dziennika wileńskiego*. Po r. 1830 przeniósł się do Francji i był 1842—47 redaktorem *Dziennika narodowego*, organu Czartoryskich. Prace jego oddzielnie drukowane są: „Szpieg“, romans Coopera z ang. (Wilno, 1829); „Upominek dla dzieci litewskich“ (3 t., t. 1829); „Ostatni Mohikan“, powieść Coopera z ang. (tamże 1830); „Zbiór pamiętników“ (3 t., Paryż, 1833—38); „Kurs literatury słowiańskiej“ Mickiewicza, przekład z franc. (4 t., t. 1841—44); „Esquisse sur la religion payenne, sur les traditions populaires et sur les anciens usages des Lithuaniens“ (t. 1843); „Atlas de l'ancienne Pologne pour servir à l'étude de la Géographie naturelle des pays“, ułożony wespół z *A. H. Dufour* (tamże 1850), z tekstem objaśniającym. Składa on się z 12 wielkich kart, przedstawiających dawną Polskę pod względem hydrograficznym, geologicznym, fizycznym, historycznym i religijnym.

Wrotnowski Antoni, prawnik, właściciel dóbr ziemskich, poseł na sejm galicyjski, * roku 1823 w Sandomierskiem, † 1900, ukończył kursa prawne w Warszawie, następnie był obrońcą przy warszawskich departamentach rządzącego senatu i przy Radzie stanu Król. Polskiego, członkiem dyrekcji głównej Towarzystwa kredytowego ziemskiego w Królestwie Polskiem, radcą prawnym tegoż Towarzystwa, członkiem rady zarządzającej kolei Warsz.-Terespolskiej, potem dyrektorem banku krajowego we Lwowie. Napisał: „Drogi żelazne w Królestwie Polskiem“ (1876, 1877 i 1878 w *Bibl. Warsz.*); „Przemysł cukrowniczy“ (tamże 1879); „Ceny cukru“ (1882); „O kredycie rzeczowym, obsługiwanym przez Tow. kredytowe ziem. w Królestwie Polskiem“ (1860); „Program działalności banku krajowego“ (Kraków, 1883); „O galicyjskich kasach oszczędności“ (1883); „Przemysł fabryczny w Galicji“ (1883); „Kredyt meljoracyjny“ (1884); wiele artykułów w *Słowie* i *Bibl. Warszawskiej*; „Porozbiorowe aspiracje polityczne narodu polskiego“ (1898).

Wrotycz *(Tanacetum)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechuje się kielichokrywą półkulistą, dachówkowatą, kwiatami dwupłciowemi, 5-ząbkowemi w pośrodku i 3-ząbkowemi, również dwupłciowemi lub żeńskiemi, po brzegach; u nas rośnie tylko *T., vulgare, piżmo*, o liściach pierzastych, ciemno-zielonych i kwiatach żółtych. Wszystkie części rośliny, a zwłaszcza kwiaty, wydają za potarciem woń silnie aromatyczną, nieprzyjemną. Przez destylację liści i kwiatów otrzymuje się olejek żółty, eteryczny, używany dawniej jako silny środek przeciwrobaczny.—Zaliczany tu przez niektórych gatunek, zwany *piwonją wonną*, należy do rodzaju maruny (ob.).

Wróbel Walenty, piszący się także *Walenty z Poznania*, pierwszy tłómacz na język polski Psałterza Dawida i Kaznodziei. Urodzony w Poznaniu z ubogiej rodziny rzemieślniczej, pobierał nauki w Krakowie, gdzie zyskawszy stopnie naukowe, wykładał przez wiele lat gramatykę i nauki wyzwolone. Wróciwszy już w podeszłym wieku do rodzinnego miasta, był tamże profesorem teologji w kolegjum Lubrańskiego i kaznodzieją przy kościele św. Marji Magdaleny, † około 1538. Najważniejszą jego, oprócz kaznodziejskich zdolności, zasługą, jest przekład mową niewiązaną *Psałterza* Dawida, wielokrotnie po jego śmierci w XVI w. wydawany p. t.: „Ołtarz Dawidów przez mistrza

Walentego Wróbla z Poznania na rzecz polską wyłożony“ (Kraków, 1539, 40, 43, 47, 51, 67), odznaczający się nadzwyczajną na owe czasy czystością i pięknością języka polskiego. Oprócz tego wydał **W.** „Propugnaculum Ecclesiae catholicae adversus sectos Lutheri“ (Lipsk, 1536) i „Opusculum Quadragesimale“ (tamże, 1537).

Wróbel, ob. Łuszczak.

Wróble proso, ob. Nawrot.

Wróblewski Walerjan, zwany w literaturze polskiej pod pseudonimem *Koronowicza* i pod cyframi *W. W.*, * 1809 w dawnem województwie Bracławskiem, dziś w pow. Lipowieckim, † 1877 w Piłkach na Wołyniu; kończył nauki wyższe w Krzemieńcu, a następnie obok zatrudnień gospodarstwa wiejskiego w rodzinnej majętności, zajmował się gorliwie literaturą krajową, szczególnie na polu historji narodowej. Ciekawe są niezmiernie i pouczające sumienne prace jego, dotyczące sporów z Henrykiem Rzewuskim, drukowane w *Tygodn. Petersb.* i w *Ateneum* Kraszewskiego. Z ważniejszych pism Wróblewskiego wymieniamy drukowane w *Dzien. Warsz.* artykuły: „O poetyczności epoki Piastów,“ „O poetyczności epoki Jagielonów;“ dalej cenne dzieło: „Słowo dziejów polskich“ (3 t., Lipsk, 1858—59), wydane pod pseudonimem Koronowicza; dzieło to ma być filozofją historji naszej. Oprócz tego wiele jeszcze mniejszych rozpraw i artykułów umieszczał **W.** w rozmaitych czasopismach.

Wróblewski Witold, pedagog, * 1838 roku w Grodnie, studjował nauki przyrodnicze w Kijowie, następnie został nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie. W szkole handlowej imienia Kronenberga wykładał geografję handlową. W r. 1900 został dyrektorem szkoły realnej prywatnej. Nadto brał udział w odczytach publicznych i ogłosił znaczną liczbę artykułów, zwłaszcza z zakresu geografji w *Wiel. Encykl. ilustrowanej* i *Wszechświecie.* W redakcji tego ostatniego pisma bierze czynny udział i od 1897 r. podpisuje je jako wydawca.

Wróblewski Zygmunt, fizyk, brat pop., * 1845 w Grodnie, † 1888 w Krakowie. Po ukończeniu gimnazjum w mieście rodzinnem rozpoczął nauki uniwersyteckie w Kijowie, wkrótce jednak zmuszony był je przerwać i w 1867—1869 przebywał w Tomsku i w Cywilsku, w gub. Kazańskiej. Następnie studjował fizykę w Berlinie, Heidelbergu i Monachjum, gdzie w r. 1874 uzyskał stopień doktora i został asystentem przy katedrze fizyki, ale wkrótce przeniósł się na podobne stanowisko do Strasburgu, gdzie też w r. 1876 habilitował się jako docent fizyki. Uzyskawszy w 1880 od akademji nauk w Krakowie stypendjum Gałęzowskiego, udał się do Paryża, gdzie przeprowadził badania nad pochłanianiem gazów i otrzymał krystaliczny wodan kwasu węglanego; tam też zapoznał się z metodami skraplania gazów. W r. 1882 został profesorem fizyki w uniwersytecie Jagielońskim i na tem stanowisku wywarł znaczny wpływ na podniesienie fizyki w kraju, ale prace jego przerwała śmierć przedwczesna, wskutek poparzenia, jakiemu uległ przy wywróceniu lampy, gdy zajęty był pracą naukową. Liczne badania jego tyczą się dyfuzji gazów, pochłaniania gazów przez ciecze, zależności między napięciem powierzchniowem cieczy a ich zdolnością pochłaniania gazów, przedewszystkiem zaś skraplania gazów. Dokładniej, aniżeli poprzednicy jego, skroplił tlen i azot, a zatem też powietrze, i był na drodze skroplenia wodoru. Zbadał własności skroplonego powietrza, oznaczył dokładnie temperaturę wrzenia tlenu, azotu, powietrza i tlenku węgla pod normalnem ciśnieniem atmosferycznem, wykazał zastosowanie gazów skroplonych jako środków oziębiających i badał różne własności ciał w temperaturze około—200°C. Pod względem teoretycznym ważna jest jego praca o związku między lotnym a ciekłym stanem materji, co przedstawił za pomocą linji, które nazwał izopiknami. Za badania nad skraplaniem gazów uzyskał od akademji nauk w Wiedniu nagrodę Baumgartnera, przyznawaną za pracę, która w ciągu trzechlecia najbardziej się przyczyniła do postępu fizyki. Z rozpraw jego wymienimy: „O prawach, według których gazy rozchodzą się w ciałach ciekłych, nawpół stałych i stałych“ (*Annale* Wiedemanna, 1877, *Kosmos*, 1878), „O zastosowaniu fotometrji do badania dyfuzji w cieczach“ (*Rozprawy akad. umiejęt.* w Krakowie, 1881); „O wpływie sił molekularnych na zjawiska dyfuzji w cieczach“ (tamże, 1881); „Sur la combinaison de l'acide carbonique et de l'eau“ (*Comptes rendus de l'Académie des sciences*, 1882); „Ueber die Darstellung des Zusammenhanges zwischen dem gasförmigen und flüssigen Zustande der Materie“ (*Sitzunsberichte der Wiener Akademie*, t. 94); „Fizyka we współczesnej Francji“ (1880) i in. Ostatnia jego rozprawa o ściśliwości wodoru pozostała nieukończona. Por. E. Dziewulski „Zygmunt **W.**“ (Wszechświat, 1888).

Wróblewski Edward, chemik, brat poprz., * 1848 w Grodnie, † 1892 w Petersburgu, kształcił się w gimnazjum w Grodnie, następnie w instytucie technologicznym w Petersburgu i w 1876 uzyskał od uniwersytetu petersburskiego stopień doktora chemji. W r. 1870 został kierownikiem pracowni chemicznej instytutu technologicznego, w r. 1875 profesorem chemji analitycznej w tymże instytucie, ale utrata wzroku w r. 1881 przerwała jego zawód naukowy. Ogłosił rozprawy: „O pewnych pochodnych chlorowcowych toluolu,“ „O produktach zastąpienia przez chlor w toluidynach izomerycznych i ich pochodnych,“ „O syntezie pochodnych bromowych toluolu“ (1873); „Hipoteza Kekulégo o budowie związków aromatycznych i jej sprawdzenie“ (1876) i in. Pracami temi znacznie się przyczynił do uzasadnienia teorji związków aromatycznych, poparłszy ją mnóstwem nowych faktów. Por. B. Znatowicz „E. **W.** Zna-

czenie prac jego dla rozwoju chemji organicznej“ (*Wszechświat*, 1892).

Wróblewski Kazimierz, napisał: „Kornel Ujejski 1823—1893“ (Lwów, 1902).

Wróblowate *(Passeres)*, rzęd ptaków w gatunki najobfitszy, ptaki w ogólności niewielkich wymiarów, z dziobem bez woskówki; palec tylny nóg, opatrzony pazurem większym niż na innych palcach, może się samodzielnie poruszać. Żyją najczęściej w zaroślach i na drzewach, latają doskonale, a na ziemi poruszają się skacząc, rzadko chodząc. Gniazda ich często są kunsztowne. Znaczna ich liczba posiada w dolnej krtani przyrząd śpiewny, złożony z dwóch par strun głosowych i kilku do ich regulowania służących mięśni. Według tego dzielą się na dwa podrzędy, *śpiewających (oscines)* i *krzykliwych (clamatores)*. Dziób ich jest bardzo różny, szeroki, płaski, stożkowaty, bardzo cienki i t. d. Liczba znanych gatunków wynosi około 6,000, zestawionych w 900 rodzajów i 50 rodzin.

Wróżbiarstwo, nazywa się przepowiadanie, za pomocą nadnaturalnego natchnienia przewidzianych okoliczności, wypadków, zdarzeń, sprawdzić się mających w przyszłości. Z ludów wschodnich od najdawniejszych czasów najwięcej upodobania i skłonności do **W.** mieli Persowie (magowie), Chaldejczykowie i Egipcjanie. Hebrajczykom wzniosły tylko, ku moralnym celom stosowany rodzaj **W.** był dozwolony, t. j. proroctwo. U Greków **W.**, *Mantike* zwane, było w ścisłem z religją i życiem politycznem połączeniu. Zadaniem Mantyki, której liczne istniały formy, było zbadanie rady i woli bogów, celem zastosowania do nich czynności ludzkich. U Rzymian miało **W.** większe jeszcze niż u Greków znaczenie i zawarte nawet w pewnego rodzaju system naukowy należało do osobnej korporacji kapłanów, zwanych *augurami* (ob.). U starodawnych Germanów **W.**, w wysokiem będące poważaniu, było stosownie do spraw publicznych i domowych, a zajmowali się niem kapłani, głowy rodzin, nawet kobiety. Różne rodzaje **W.** germańskiego tak były mnogie, że nawet Kościół chrześcijański w wiekach średnich nie wszystkie zdołał wytępić, a zabytkiem ich pozostały tak zwane *sądy boże* (Ordalia) i inne. Ludy słowiańskie posługiwały się również **W.** tak w życiu prywatnem, jak i publicznem. Te rozmaite sposoby wróżenia częścią od Rzymian, częścią od Arabów pochodzące, niezmiernie się zagęściły w XV i XVI w. w Europie i z nich powstały: astrologja, chiromancja, geomancja, raldomancja, wykładanie snów i t. p. Przy ciągłym atoli postępie oświaty religijnej i naukowej, sztuki te jawnie zupełnie zaniedbane, ukrywają się jeszcze w postaciach: wróżenia Cyganów, kładzenia kart, sztuki punktowania, lania ołowiu, wróżenia z ręki i t. p. Por. Bouché-Leclercq „Histoire de la divination dans l'antiquité“ (Paryż, 1879—81, t. 4); Lenormant „La divination chez les Chaldéens“ (Paryż, 1875); literatura pod wyrazem *Czarnoksięstwo*.

Wróżbita, *Wróżek*, oznacza osobę przepowiadającą przyszłość z wróżb (ob. Wróżbiarstwo), albo też czarodzieja, czarodziejkę, rusałkę i t. p.

Wrszowice, wschodnie przedmieście Pragi w Czechach, ma browary, przędzalnie włosów końskich, fabryki bielizny, wyrobów ślusarskich, 9,000 miesz.

Wrzecionkowate ryby *(Scomberidae)*, rodzina ryb kościstych zamkniętopęcherzowych, obejmująca ryby cierniopłetwe postaci wydłużonej, ścieśnionej, często pokryte skórą srebrzysto-błyszczącą, nagie lub pokryte drobnemi łuskami, niektóre z boków skostniałemi tarczami; płetwa ogonowa zwykle półksiężycowo wycięta. Prawie wszystkie są morskie, pływają doskonale i tłumnie odbywają dalekie wędrówki; są wogóle drapieżne. Z powodu wybornego mięsa są przedmiotem połowu. *Makrela (Scomber)* pokryta jest drob-

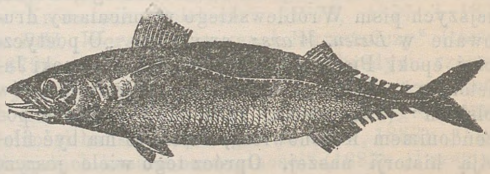

Makrela.

nemi łuskami; najważniejszym gatunkiem jest *M. paspolita (Scomber scombrus)*, 50 cm. długa, waży 1 kg., z wierzchu błękitna, z ciemnemi smugami, spód ma srebrzysto-biały, żyje w morzu Północnem i Baltyckiem i na wiosnę ukazuje się przy brzegach Anglji, Francji i na wybrzeżach morza Północnego tak tłumnie, że jaja ich jak piana pokrywają morza. Samica składa około pół miljona jaj. Jedzą się głównie świeże, solone nie przechowują się tak dobrze, jak śledzie. Do tejże rodziny należy *tuńczyk* (ob.), *dorada* (ob.), *podnawka* (ob. Echeneis). Gatunek tuńczyka, *germon*, niektórzy uważają za oddzielny rodzaj *Orcynus*.

Wrzeciono, ob. Przędzenie.

Wrzecznik, *wodnica, rdestnica, rdest wodny (Potamogeton)*, rodzaj roślin z rodziny wrzecznikowatych, obejmuje wielkie zioła wodne, o liściach wązkich i kwiatach zebranych w kłosy; niektóre gatunki mają liście szersze, długo-ogonkowe, pływające na wodzie. *P. natans*, o kwiatach czerwonych, i inne gatunki są pospolite w sta-

Wrzecznik.
a kwiat, *b* owoc.

wach i wolno płynących rzekach, często w takiej ilości, że liśćmi zupełnie je pokrywają. Był niegdyś używany jako środek chłodzący i ściągający.

Wrzecznikowate *(Potameae)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, o kwiatach dwu lub oddzielnopłciowych, zebranych w kłosy lub samotnych; okrycie kwiatowe 4-działkowe lub żadne, pręcików 4 prawie beznitkowych, zawiązków 4, 1-komóreczkowych, 1-zalążkowych; znamię pojedyńcze, najczęściej bezszyjkowe; owoc złożony z 4 orzeszków skórkowatych, nasiona bezbiałkowe. Są to rośliny wodne, o liściach zanurzonych, z których wyższe niekiedy tylko pływają, różnej postaci. Użytków nie przynoszą żadnych.

Wrzedzianka *(furunculus)*, zapalenie gruczołu łojowego skóry i okolicznej tkanki łącznej na pewnej przestrzeni; przedstawia się w postaci małego, czerwonawego, bolesnego guzika, który następnie przechodzi w ropienie. Jest to choroba bardzo małego dla organizmu znaczenia; spotyka się często u ludzi niedbających o czystość skóry i jest wtedy wynikiem zakażenia gruczołów łojowych; zdarza się także przy cierpieniach przemiany materji, jak skaza artrytyczna i cukrowa, a w tych razach dla częstych recydyw nie jest bez znaczenia dla organizmu.

Wrzenie, *gotowanie*, gwałtowne parowanie cieczy (ob. Para), przy którem ciecz w całej swej masie przechodzi w stan lotny, gdy *ulatnianie* jest jedynie powolnem parowaniem cieczy na jej powierzchni. Cząstki cieczy utrzymują się w związku jedynie pod przemocą ciśnienia zewnętrznego, ciecz zatem wre w temperaturze, w której prężność jej pary wyrównywa ciśnieniu zewnętrznemu. Temperatura ta nazywa się *punktem wrzenia* i przypada tem niżej, im pod mniejszem ciśnieniem ciecz pozostaje. W temperaturze 100° prężność nasyconej pary wodnej wyrównywa ciśnieniu atmosferycznemu, dla tego w zwykłych warunkach, t. j. pod normalnem ciśnieniem barometrycznem, 760 mm., woda wre przy 100°; na szczycie jednak góry Montblanc, w wysokości 4775 m., gdzie ciśnienie atmosferyczne wynosi tylko 417 mm., woda wre już przy 84°, bo w temperaturze tej prężność jej pary również czyni 417 mm. Na tej zasadzie polega *hypsotermometr* czyli *barotermometr* (ob.). Jeżeli ciśnienie jest bardzo słabe, woda wrzeć może w temperaturze już bardzo nizkiej, co okazać można za pomocą pompy powietrznej. Jeżeli wodę gotujemy w kolbie przez pewien czas, aż uchodząca para usunie powietrze nad wodą, i wtedy otwór kolby szczelnie korkiem zamykamy, to nad wodą znajduje się jedynie para wodna, wywierająca na nią ciśnienie od temperatury zależne; gdy tak przygotowaną kolbę (fig. 1) polewamy zimną wodą, woda zaczyna natychmiast wrzeć, ciśnienie bowiem pary uległo przez oziębienie nagłemu zniżeniu. Podobnież woda w rurze zakończonej kulami (fig. 2), z której przed zalutowaniem w podobny jak wyżej sposób usunięto powietrze, wre za najsłabszem już oziębieniem kulki drugiej (ob. Kryofor). Natomiast w naczyniu szczelnie zamkniętem, z którego wywiązująca się para uchodzić nie może, wraz z podwyższeniem się prężności pary wzrasta i punkt wrzenia; pod ciśnieniem 2 atmosfer woda wre przy 121°, pod ciśnieniem 3 atmosfer przy 134°; na tem polega *kociołek Papina* (ob.). Punkty wrzenia różnych cieczy przypadają w temperaturach bardzo różnych; pod ciśnieniem normalnem wodór wre przy —265°, tlen—181°, azot—146°, kwas węglany—78°, amonjak—38°, chlor—10°, eter 35°, alkohol 78°, benzol 81°, woda 100°, olejek terpentynowy 159°, rtęć 357°, siarka 444°, cynk 730°.—Jeżeli ciecz pozostaje w zupełnym spokoju, zwłaszcza w naczyniach o ścianach gładkich, ciecz ogrzać się może bez zagotowania nieco wyżej punktu wrzenia; tak np. wodę w takich waruukach ogrzać można do 110° i wyżej; za najlżejszem wszakże potrąceniem ciecz ulega wrzeniu gwałtownemu, niekiedy z wybuchem, a temperatura jej opada nagle do punktu wrzenia. Takie opóźnianie wrzenia jest jedną z przyczyn pękania kotłów parowych (ob. Kocieł). *Bezwzględnym punktem wrzenia* nazywa się temperatura krytyczna danego ciała, powyżej której pod żadnem ciśnieniem ciało to skroplić się nie daje; temperatura ta wynosi dla siarku węgla 276°, dla eteru 196°, dla kwasu węglanego 31° (ob. Gazy).—Przez cały czas wrzenia temperatura cieczy zmianie nie ulega, wszystka bowiem ilość ciepła dostarczanego zużywa się na wykonanie pracy niezbędnej do przeprowadzenia ciała ze stanu ciekłego do lotnego. Ilość ciepła potrzebna do zamiany w parę 1 kg. danej cieczy nazywa się jej *ciepłem wrzenia* albo *ciepłem lotności* (ob. Ciepło); dla wody wynosi 530 ciepłostek. Por. Nernst i Hesse „Siede-und Schmeltzpunkt, ihre Theorie und praktische Verwendung“ (1893).

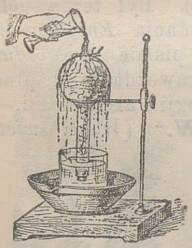

Fig. 1. Wrzenie wywołane oziębieniem.

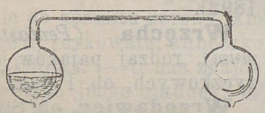

Fig. 2. Kryofor.

Wrzesień, miesiąc, który u Egipcjan zwał się *paofi*, u Greków *predromion*, jako nazwa alegorji zatrzymania się słońca w tej porze roku, to jest chwili porównania jesiennego dnia z nocą. Miesiąc ten u Egipcjan drugi, u Ateńczyków trzeci, w kalendarzu rzymskim został siódmym i stąd nazwanym *September*, którą to nazwę, pomimo że jest dziewiątym w roku, dotąd w wielu językach zatrzymał. Polskie nazwisko **W.** pochodzi od wrzosu, który w tym miesiącu zakwita. Wrze-

sień ma 30 dni; dnia 22 lub 23 września słońce wstępuje do znaku Wagi, co dla półkuli północnej oznacza początek jesieni.

Wrzeszcz Antoni Dominik, sławny kaznodzieja i historyk Zakonu Dominikańskiego, * 1675, † 1736 w Warszawie, wstąpił w młodym wieku do klasztoru warszawskiego. Po zwiedzeniu obcych krajów, a mianowicie Hiszpanji, był kilkakrotnie przeorem rozmaitych klasztorów. Zostawił po sobie rękopis czystą i ozdobną polszczyzną dokonanego przekładu dzieła hiszpańskiego p. t.: „De la historia general de Santo Domingo y de sa Orden Predicatores“ (8 t., Valadolid, 1615).

Wrzeszcz Eugenjusz, malarz polski, * 1853 w gub. Kijowskiej, gimnazjum ukończył w Żytomierzu, malarstwo studjował w Paryżu i Monachjum.

Września, rzeka w w. Ks. Poznańskiem, wypływa z błot pod kolonją Mnichów w pow. Gnieźnieńskim, wchodzi poniżej wsi Golimowa do powiatu Wrzesieńskiego, następnie pod wsią Szamarzewo wpływa w granice Królestwa Polskiego i tu wpada do Warty.

Września, po niem. *Wreschen*, miasto powiatowe w w. ks. Poznańskiem, pow. Wrzesińskim, nad rzeką Wrześnią położone, liczy 5,200 miesz. Posiada 2 kościoły katolickie i jeden ewangelicki, fabrykę cukru i prowadzi ożywiony handel zbożem i trzodą. W pobliżu pod wsią Sokołowem d. 2 maja 1848 r. zaszła potyczka między oddziałem Mierosławskiego a wojskiem pruskiem. W r. 1903 **W.** zasłynęła z oporu dzieci i ich rodziców przeciw nauczaniu religji w języku niemieckim.

Września, roślina, ob. Tamaryszek.

Wrześnianin, Bartłomiej z Wrześni, poeta łacińsko-polski, profesor akademji krakowskiej, pod koniec życia osiadł w Lubelskiem i był wskrzesicielem po Pszonce (ob.) rzeczypospolitej Babińskiej, której powstanie, prawa i zalety opisał wierszem łacińskim. Oprócz wielu panegiryków polskich i łacińskich wydał wiersz piękny p. t.: „Suspicia in funere P. Tylicki“ (Kraków, 1616), oraz historję rodziny i zasług Pszonków, pod tyt.: „Icopeja nuptialis Nicol. Stradomski, ducens uxorem Catharinam filiam Jacobi Pszonka a Babina“ (tamże, 1617).

Wrześniowski Wincenty, matematyk, * 1800 w Koprzywnicy, gub. Radomskiej, † 1862 w Warszawie; pobierał pierwsze nauki w Sandomierzu, matematykę studjował w Krakowie, w Warszawie i Paryżu. Po r. 1831 wróciwszy do kraju, został w r. 1834 nauczycielem matematyki w gimnazjum radomskiem, a w r. 1840 nauczycielem miernictwa i matematyki w gimnazjum realnem w Warszawie, gdzie pozostał aż do zamknięcia tego zakładu w r. 1862. Oprócz artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Miernictwo niższe“ (Warsz., 1841); „Arytmetyka“ (1851) i „Zasady algebry z Mayera i Choqueta“ (1845).

Wrześniowski August, zoolog, syn poprz., * 1837 w Radomiu, † 1892, studjował w Petersburgu, początkowo prawo, następnie historję naturalną; urzędował pierwotnie w sądownictwie; w r. 1862 został prosektorem anatomji porównawczej w szkole głównej warszawskiej, a 1864 profesorem adjunktem zoologji i anatomji porównawczej. W 1867 r. uzyskał stopień doktora filozofji Szkoły Głównej, w tymże roku został profesorem nadzwyczajnym; stanowisko to zatrzymał po zniesieniu Szkoły Głównej w uniwersytecie warszawskim, w r. 1880 został profesorem zwyczajnym, w r. 1889 wyszedł na emeryturę. Badania jego tyczą się głównie wymoczków i skorupiaków, o czem ogłosił znaczną liczbę rozpraw, jak: „Observations sur quelques infusoires“ (Annales des sciences naturelles, 1862), „Przyczynek do historji naturalnej wymoczków“ (Krak., 1861); „Beobachtungen über Infusorien aus der Umgebung von Warschau“ („Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie“, 1870 i 1877), „Goplana polonica, nowy rodzaj skorupiaka obunogogiego“ (*Pam. fizjog.* 1881); „O trzech kiełżach podziemnych“ (tamże, 1888); „Ueber drei unterirdische Gammariden“ (*Zeitschr. f. wissensch. Zool.*, 1890) i in. Oprócz tego ogłosił: „Zasady zoologji“ (Warsz., 1888) i przełożył: „O przyczynach zjawisk w naturze organicznej“ Huxleya (Warsz., 1862); „Nauka o pochodzeniu gatunków i darwinizm“ Schmidta (1875); „Wykład biologji praktycznej“ Huxleya (Warsz., 1883). Znaczną liczbę rozpraw zamieścił w miesięczniku *Ateneum*, jak: „O turach w Europie, zwłaszcza w Polsce“ (1876); „Tatry i Podhale“ (1881); „Znoszenie jaj przez zwierzęta ssące“ (1885) i in., oraz w tygodnikach *Przyroda* i *Przemysł* i *Wszechświat*. W *Pamiętniku towarzystwa tatrzańskiego* podał: „Spis wyrazów podhalskich“ (1885). Był też współpracownikiem pierwszego wydania *Encyklopedji Powszechnej* Orgelbranda, a w piśmie *Archiv fur Anthropologie* zamieszczał sprawozdania z prac polskich w dziedzinie antropologji i archeologji.— Porów. A. Słosarski „A. **W.**“ (*Wszechświat*, 1892).

Wrzęcha *(Pentastomum)*, rodzaj pająków języczkowych, ob. Pająki.

Wrzodawiec, ob. Stulisz.

Wrzos *(Calluna)*, rodzaj roślin z rodziny wrzosieniowatych, cechuje się kielichem 4-listkowym, zabarwionym, koroną dzwonkowatą, 4-klapkową, więdniejącą bez opadania, i torebką 4-komórkową, 4-ścienną; oddzielony został od rodzaju wrzosienia (ob.), od którego różni się koroną dzwonkowatą i ścia-

Wrzos. *a* kwiat.

nami komórki oddzielającemi się od przegrody. **W.** *pospolity, wrzosik (C. vulgaris)*, krzew niewielki, do 1,5 m. wysoki, zawsze zielony, pokryty listkami drobnemi, strzałkowatemi, które dachówkowato czterema rzędami gałązki otulają; kwiaty ma drobne, liljowe lub białe, zebrane w długie, jednostronne gronka. Jest pospolity w całej Europie, zarastając niekiedy wielkie przestrzenie. Kwitnie w sierpniu i wrześniu i dostarcza pszczołom dobrego pokarmu. Z gałęzi robią się miotły. W leśnictwie uważa się za szkodliwą roślinę i daje się wytępić tylko wypaleniem. Gałązki pokryte liśćmi uważane były niegdyś za środek przeciw chorobie kamienia. W niektórych okolicach cała roślina używa się do garbowania.

Wrzosieniowate *(Ericaceae)*, rodzina roślin, mająca za cechy; kielich 4—5 działkowy, trwały, korona 4—5 klapkowa, foremna lub nieforemna; pręcików tyleż lub podwójnie co klapek korony, pylniki odznaczają się często szczecinkowatemi przyrostkami; owoc jest torebką suchą, nasiona drobne, zawierające białko. Kwiatostan jest bardzo rozmaity. **W.** liczą około 1350 gatunków, właściwe są głównie południowemu krańcowi Afryki, ale oprócz Australji wszędzie się znajdują. Największa część ma pierwiastki gorzkie lub ściągające, niektóre są balsamiczne i żywiczne, a wiele z nich posiada własności narkotyczne. Owoce *Arbutus unedo* są jadalne, *Gualtheria procumbens* używa się zamiast herbaty, a liczne gatunki dla pięknych kwiatów hodują się jako ozdobne.

Wrzosień *(Erica)*, rodzaj roślin z rodziny wrzosieniowatych, dawniej łączony z wrzosem (ob.), obejmuje około 500 gatunków, z których tylko 9 należy do flory płd. i środkowo-europejskiej; są to krzewy gałęziste, zawsze zielone, pokryte licznemi, pięknemi kwiatkami, i z tego powodu oddawna już ulubione. Właściwą ojczyzną tego rodzaju jest Ziemia Przylądkowa. Dzielą się na grupy stosownie do kształtu korony, która bywa rurkowata, kubeczkowata, kulista. — U nas znajduje się tylko jeden gatunek, **W.** *błotny (E. tetralix)*, 15—50 cm. wysoki o kwiatach purpurowych, niekiedy białych. Liczne gatunki hodują się w cieplarniach i doniczkach. **W.** *drzewiasty (E. arborea)* jest drzewem 10—20 metrów. wysokiem, ma drobne kwiaty białe, prawie kuliste, w grona zebrane, w Europie płd. i Afryce; drewno korzeni używa się na wyroby tokarskie i snycerskie, zwłaszcza na fajki.—Por. Andrews „Coloured engravings of heaths (4 t., 1802—30).

Wrzosień. *a* kwiat.

Wrzosik, ob. Wrzos.

Wrzosówka, *pomiotnik, wróblik, wróblówka, ptasia główka (Passerina)*, rodzaj roślin z rodziny tymiałkowatych, cechuje się kielichem koronowym, 4 dzielnym, rurkowatym, i orzeszkiem jednonasiennym; obejmuje zioła roczne lub krzewy zawsze zielone, głównie w Ziemi Przylądkowej; u nas trafia się tylko jeden gatunek, *P. annua*. Niektóre, jak P. *ciliata*, o kwiatach purpurowych, hodują się jako ozdobne. *P. thymelaea, wilczy pieprz*, w Hiszpanji i Francji płd., wydaje owoce używane tam jako środek drastyczny, a żółtawa kora używa się jak kora wilczego łyka.

Wrzód *(ulcus)*, choroba polegająca na utracie substancji, dokonanej przez procesy patologiczne, czem się od rany odróżnia. **W.** bywają powierzchowne, otwierające się na powierzchni skóry, błony śluzowej lub surowiczej, i głębokie, ze wszystkich stron zamknięte (jamy). Obszar wrzodu, jego obwód i głębokość bywają bardzo rozmaite. Sprowadzony być może wrzód albo przez sprawy zapalne, które do ropienia doprowadziły, albo przez rozpadające się nowotwory, albo wprost skutkiem rozpadu tkanek, t. j. gangreny; wreszcie każda rana niegojąca się przez czas dłuższy zamienia się na wrzód. Wrzód leczy się przez wypełnienie nową tkanką (granulacje czyli ziarnina) i zabliźnienie. Blizna po głębokich mianowicie wrzodach ma postać niekształtną, ściągniętą i w wielu razach dla organizmu bardzo jest niewygodną, na twarzy sprowadza oszpecenie, na kończynach powodować może ich zgięcie, w kiszkach może ścieśniać ich światło, na rogówce tworzy plamkę. Zagojenie wrzodu następuje w rozmaicie prędkim czasie. Często wrzód bardzo małe okazuje do zagojenia skłonności i wtedy stać się może daleko jeszcze szkodliwszym dla organizmu.—Ropa z powierzchni wrzodu bezustannie się wydzielająca wycieńcza organizm, a rozpadające się często wydzieliny mogą, skutkiem wessania do krwi, stać się powodem ogólnego jej zakażenia. Wreszcie wrzód zagłębiający się może spowodować fatalne często przedziurawienie organu, jak żołądka, kiszek i t. p. Leczenie wrzodów w wypadkach prostych jest łatwe, gdyż przy zachowaniu czystości same się z łatwością zabliźniają. W wypadkach cięższych często potrzeba długotrwałego spoczynku, środków ściągających i pobudzających, często potrzeba usunąć nożem całe dno wrzodu, a nieraz dla usunięcia **W.** oddalić potrzeba cały członek nim dotknięty.

Wschodnia wojna, zowie się wojna wybuchła 1853 pomiędzy Rosją a Turcją, która wskutek wdania się Francji i Anglji, jako sprzymierzonych Porty, nabrała znaczenia europejskiego. Powodem do tej wojny była tak zwana kwestja wschodnia, której jądrem było przyszłe urządzenie Wschodu, w razie przewidywanego rozkładu państwa Otomańskiego. Wszystkie wielkie mocarstwa europejskie dążyły do pozyskania coraz większego wpływu w Turcji, w czem jedno dru-

giemu stawało na przeszkodzie. Rosja wpływ swój starała się utrwalić, jako opiekunka kościoła wschodniego. Gdy sułtan firmanem 1852 dozwolił katolikom odprawiać nabożeństwo w kaplicy na górze Oliwnej, Rosja uważała to za pogwałcenie praw swych spółwyznawców, skutkiem czego w lutym 1853 r. wysłany był ks. Menszikow jako poseł nadzwyczajny do Konstantynopola, z domaganiem się, aby prawa kościoła wschodniego były ściśle określone nowym traktatem, który Rosję miał przyznać za jego protektorkę. Żądanie to, równie jak i ultimatum rosyjskie były odrzucone przez Portę, skutkiem czego w początku lipca 1853 r. korpus rosyjski pod ks. Gorczakowem zajął księstwa naddunajskie. Wtedy Turcja wypowiedziała wojnę Rosji; Omer Pasza otrzymał rozkaz wezwania ks. Gorczakowa do opuszczenia w przeciągu 15 dni zajętych prowincji, w razie zaś odmowy rozpoczęcia kroków wojennych. Takim sposobem **W. w.** rozpoczęła się nad Dunajem i jednocześnie zarazem w Azji. 1854 państwa sprzymierzone przedsięwzięły wyprawę do Krymu oraz na morze Baltyckie. Na Dunajem rozpoczął walkę Omer Pasza, przeszedłszy rzekę pod Kalafat, nie dokonawszy jednak nic ważniejszego, cofnął się za Dunaj. W tym też czasie przybyły na Bosfor floty sprzymierzonych. 30 listopada eskadra turecka była zniszczona pod Sinopą przez admirała Nachimowa. Okoliczność ta skłoniła państwa zachodnie do posłania ultimatum Rosji. 5 stycznia 1854 r. floty sprzymierzone wpłynęły na morze Czarne i 22 kwietnia bombardowały Odesę. Nad Dunajem wojska tureckie 6 stycznia rozpoczęły działania zaczepne pomyślną walką pod Czetate, z której jednak nie korzystano. Dowództwo nad armją rosyjską otrzymał feldmarszałek Paskiewicz, który 23 marca przeszedł Dunaj, chcąc przed przybyciem sprzymierzonych zadać armji tureckiej stanowczą klęskę pomiędzy Szumlą a Warną. Niepomyślne jednak oblężenie Sylistrji, mężnie bronionej przez Turków od 12 maja do 14 czerwca, oraz postawa Austrji, która posłała początkowo korpus obserwacyjny na granicę Serbji, następnie zebrała wielką armję w Węgrzech i Galicji, skłoniły cesarza Mikołaja do opuszczenia księstw naddunajskich i odwołania się do konferencji zebranej w Wiedniu. Prusy uznały objaśnienie Rosji za wystarczające i wystąpiły ze związku, państwa natomiast zachodnie sformułowały warunki swe w 4 artykułach, które Rosja, jako przeciwne jej honorowi, odrzuciła. Jeszcze podczas oblężenia Sylistji wylądowała pod Galipoli 40,000 armja francuska pod Saint-Arnaud i 15,000 armja angielska pod lordem Raglan, z powodu jednak braku środków transportowych i cholery nie mogła przedsięwziąć nic stanowczego. W końcu postanowiono przenieść plac boju do Krymu, celem zdobycia Sewastopola i zniszczenia floty rosyjskiej na morzu Czarnem. Zajęcie księstw naddunajskich przez korpus austrjacki dozwoliło na innym punkcie użyć armji tureckiej. 14 września 1854 cztery dywizje francuskie, tyleż angielskich i jedna turecka, w sile 64,000 ludzi, wylądowały pod Eupatorją i 20 t. m. stoczyły nad Almą zwycięską bitwę z wojskiem rosyjskiem. Sprzymierzeni nie korzystali jednak ze zwycięstwa i dozwolili nieprzyjacielowi umocnić się w Sewastopolu. Dowództwo nad armją francuską objął generał Canrobert. 28 września rozpoczęło się pamiętne w dziejach wojennych oblężenie Sewastopola, 25 października wykonali oblężeni pomyślną wycieczkę przeciwko Bałakławie, stanowisku armji angielskiej i tureckiej, nie wyprowadziwszy jednak w pole dostatecznych sił, ponieśli porażkę pod Inkiermanem (5 listop). Nadchodząca zima przerwała roboty oblężnicze; Rosjanie czasu tego użyli na wzmocnienie fortyfikacji, przyczem najwięcej zasług położył gen. Todleben. W kwietniu 1855 dowództwo nad oblężeniem objął adjutant Napoleona, gen. Niel; armja sprzysiężonych w tym czasie wzrosła do 110,000 ludzi. 17 marca 1755 r. przyłączyła się Sardynja do państw zachodnich i przysłała korpus 15-tysięczny pod gen. Lamarmora. Austrja dozwoliła na sformowanie w Morawji rezerwy francuskiej. Nie zważając na to wszystko, cesarz Mikołaj postanowił z całym wysiłkiem prowadzić dalej wojnę. Wysłał na granicą Galicji silną armję i na miejsce ks. Menszikowa powierzył naczelne dowództwo w Sewastopolu ks. Gorczakowowi. Śmierć ces. Mikołaja (2 mar. 1855) nie przerwała dalszej wojny. W kwietniu, mimo 14-dniowego bombardowania, nie można było jeszcze przystąpić do szturmu, dopiero w czerwcu rozpoczęto energiczniejsze kroki. Wycieczka, przedsięwzięta przez ks. Gorczakowa, zakończyła się porażką nad rzeką Czarną (16 sierpnia); wkrótce potem Francuzi (8 września) wzięli szturmem fort Małachow, a we dwa dni samo miasto. Na tem zakończyła się wyprawa do Krymu. Dla zniszczenia floty rosyjskiej przedsięwzięta była przez sprzymierzonych wyprawa na morze Baltyckie. W marcu 1854 roku eskarda angielska, złożona z 39 okrętów z 2,000 dział, pod dowództwem Napiera, wypłynęła na morze i po połączeniu się z eskadrą francuską, złożoną z 10 wielkich okrętów z 704 działami, pod admirałem Perseval-Deschénes, rozpoczęła 19 maja kroki nieprzyjacielskie. Wyprawa ta jednak, oprócz ostrzeliwania nadbrzeżnych baterji rosyjskich, wzięcia Bomarsundu (16 sierpnia 1855) i bezskutecznego bombardowania Sweaborgu (od 8 do 11 sierpnia t. r.), nie przyniosła żadnego rezultatu. Również bezskuteczne były wyprawy, przedsiębrane 1854 i 1855 na m. Białe i ocean Spokojny. Wojna w Azji rozpoczęła się zaczepnem działaniem ze strony Turcji. 28 paździer. 1853 r. 65,000-ny korpus turecki przekroczył granice rosyjskie, po kilku jednak potyczkach był odparty przez ks. Bebutowa i do tego stopnia zdezorganizowany, że dopiero w maju 1854 mógł na nowo wystąpić do

działania, które zarówno niepomyślnie zakończyło się porażką pod Ossurgeti (16 lipca t. r.). Wtedy wojska rosyjskie wystąpiły zaczepnie, przeszły granicę turecką, 31 lipca zajęły twierdę Bajezyd i 5 sierpnia odniosły pod Köruk-Dare stanowcze zwycięstwo nad armją turecką. W lutym 1855 dowództwo nad armją czynną zakaukaską objął gen. Murawiew. Armja turecka, pod wodzą Wassif-paszy, stała pod Erzerumem; nadto 13,000 znajdowało się w Karsie, stanowiącym klucz do Azji Mniejszej i wzmocnionym przez angielskiego podpułkownika Lake. 7 czer. przybył do Karsu komisarz wojskowy angielski, Sir Fenwick Williams, i objął kierunek nad obroną twierdzy. Podobnie jak w Krymie Sewastopol, tak w Azji Kars był ogniskiem działań wojennych i również mężnie był broniony. Rekognoskowania, przedsięwzięte 14 i 16 czerwca, okazały niemożność wzięcia szturmem twierdzy, wskutek czego rozpoczęła się blokada. W końcu Wiliams, po wyczerpaniu wszelkich środków obrony, z powodu zupełnego braku żywności, zmuszony był 27 listopada 1855 kapitulować. Takie było położenie pod koniec 1855; wojna do żadnych rezultatów nie doprowadziła, zwłaszcza nad Dunajem i na morzu Baltyckiem. W Krymie zdobyty został przez sprzymierzonych Sewastopol, nadto Rosjanie zniszczyli swą flotę czarnomorską; w Azji natomiast Turcy zostali pokonani. Strony wojujące robiły wielkie przygotowania do wojny wiosennej 1856, gdy niespodziewanie zawarty został 30 marca t. r. pokój w Paryżu, mocą którego Rosja odstąpiła Turcji bardzo nieznaczną część Besarabji i morze Czarne zostało zneutralizowane. Na tem zakończyła się wojna, kosztująca oprócz strat poniesionych przez prywatnych, przeszło 1,800 miljonów franków i około 500,000 ludzi.—Porów. prace: Bazancourta, Aniczkowa, Niela, Mc.-Clellana, Weigelta, Rüstowa i w. in.

Wschodni Kościół, ob. Grecko-katolicki kościół.

Wschodnie cesarstwo Rzymskie, ob. Bizantyńskie cesarstwo.

Wschodnio-indyjskie kompanje, zowią się tak w ogóle uprzywilejowane towarzystwa prywatne, utworzone w główniejszych państwach europejskich, celem prowadzenia handlu z Indjami wschodniemi. Najpotężniejszem z tych towarzystw była *Wschodnio-indyjska kompanja angielska.* Kilku bogatych kupców londyńskich z hrabią Cumberland na czele, uzyskało r. 1600 pozwolenie założenia dla handlu wschodnio-indyjskiego towarzystwa p. n. „Governors and Company of merchants of London trading to the East Indies“ i otrzymało na lat 15 wyłączny przywilej handlu we wszystkich miejscowościach w Azji, Afryce, między przylądkiem Dobrej Nadziei a cieśniną Magielańską położonych. Towarzystwu temu służyło prawo wyboru gubernatora i 20 dyrektorów, a nadto upoważnione było do ułożenia ustaw związku *(Bye-Laws).* Z kapitału zbiorowego 72,000 funt. st. uzbrojono i naładowano naprzód 5 statków, które pod dowództwem kapitana Jamesa Lancaster w czerwcu 1602 w Aczynie na wyspie Sumatrze wylądowały; za tą wyprawą nastąpiły inne bardzo korzystne. Zachęceni świetnem powodzeniem, założyli Anglicy pierwsze podwaliny dwu w późniejszym czasie najważniejszych swych posiadłości, Madras i Hooghly (1640); Karol II nadał nadto towarzystwu jurysdykcję cywilną, władzę wojskową i prawo wojowania lub zawierania pokoju z ludami indyjskiemi, a prócz tego oddał kompanji w lenność Bombaj, a następnie wyspę św. Heleny. Jakób II rozszerzył jeszcze przywileje kompanji, nadając jej prawo zakładania warowni, zaciągania wojska, stanowienia sądów wojennych i bicia monety. Przy takiem poparciu handel wzniósł się wprawdzie bardzo szybko, ale jednocześnie zbudziła się względem kompanji zazdrość innych kupców londyńskich, skutkiem czego sprawy towarzystwa poddane zostały r. 1691 roztrząśnieniu parlamentu, a r. 1698, zaliczywszy rządowi 2,000,000 funt. st., otrzymali stowarzyszeni upoważnienie do założenia nowej spółki dla handlu w Indjach Wschodnich. Gdy obie współzawodniczące z sobą kompanje zbyt wielkie poniosły straty, porozumiały się wreszcie z sobą i utworzyły 1708 jedną kompanję „United East India Company“, która, stanąwszy na wysokim stopniu potęgi i rozwoju, uzyskała cały wpływ nieograniczony na polityczne stosunki Indji. Takie postępy zbudziły znowu czujność rządu angielskiego, i podczas rozpraw toczących się w parlamencie 1767 r. już powszechna opinja kraju domagała się ograniczenia niezależności stowarzyszenia i zupełnej zmiany jego ustaw, a mianowicie żądała dozoru i kontroli rządu nad politycznemi działaniami kompanji oraz czynnego wpływu na zarząd posiadłości azjatyckich. W r. 1773 lord North podał w izbie niższej wniosek, mający na celu uporządkowanie i polepszenie stosunków **W. k.** Utworzone więc zostało oddzielne ministerjum dla spraw indyjskich p. n. „Board of control“, oraz ustanowiono w Indjach (1773) namiestnika, który mając sobie dodaną radę, z czterech osób złożoną, posiadał w swych ręku cały zarząd cywilny i wojenny. Skutkiem tego stanowisko kompanji zostało znacznie zmniejszone, a czynności dyrektorów ograniczały się po największej części wykonywaniem uchwał ministra spraw indyjskich. Nareszcie z powodu groźnego powstania sepojów (wybuchłego 1857 w Indjach Wsch.) wzrosła nienawiść ludu przeciw kompanji tak dalece, że ta ostatnia mocą prawa, przyjętego w izbie niższej 8 lipca 1858, musiała się rozwiązać, ustąpiła całkowitą władzę koronie angielskiej i po długoletniem istnieniu ustąpiła z widowni dziejów powszechnych.—Z innych kompanji wschodnio-indyjskich cztery mianowicie zasługują na uwagę: I. *Wschodnio-indyjska kompanja*

holenderska, założona 1602 przez Korneljusza Houtmana, która z nadzwyczajną energją, głównie w widokach handlowych działając, ograniczała swoje stosunki wyspami i tym sposobem uniknęła wielu zawikłań z innemi mocarstwami, a w r. 1605 posiadła już wyspy Moluckie, 1607 Ternate i Banda, r. zaś 1637 wyłączny handel w Japonji. Później Holendrzy, ustaliwszy zupełnie swoje panowanie na wyspach, uczynili miasto Batawję na wyspie Jawie głównym punktem swej potęgi i przyszli jeszcze do posiadania Cejlonu (1658), Celebesu (1663) i r. 1665 wielu ważnych miejscowości na pobrzeżu Malabar. Jednakże od r. 1697 skutkiem przewrotnego i kosztownogo zarządu, demoralizacji urzędników, współzawodnictwa politycznego i handlowego Anglji, kompanja w coraz krytyczniejszem znajdowała się położeniu, aż wreszcie po zajęciu Holandji przez rzeczpospolitą Batawską kompanja została rozwiązaną, a jej posiadłości przeszły na własność narodową. Nowa kompanja holenderska, założona r. 1824, otrzymała wprawdzie pod pewnemi warunkami dawne wyłączne przywileje w osadach holendersko-azjatyckich, ale przestarzała jej administracja kolonjalna grozi blizkiem przesileniem.—II. *Wschodnio-indyjska kompanja francuska*, założona w r. 1664, będąc właściwie instytucją rządową, nie wolnem towarzystwem handlowem, nie podniosła się do wysokiego znaczenia. Z początku osiedliła się w Madaskarze, następnie na Cejlonie, wreszcie 1675 założyła izbę obrachunkową w Surate. W r. 1679 nabyła wybrzeże Koromandel i tu założyła miasto Pondichery, ale posiadłości te nie pokrywają nawet kosztów ponoszonych na ich utrzymanie.—III. *Wschodnio-indyjska kompanja duńska*, w r. 1618 założona, odstąpiła wszystkich praw swoich rządowi w r. 1729.—IV. *Wschodnio-indyjska kompanja szwedzka*, założona 1741 w Gothenburgu, ograniczająca się wyłącznie stosunkami handlowemi, miała dość pomyślne powodzenie. W r. 1806 była nanowo uorganizowana, ale nigdy do wielkiego nie doszła znaczenia.

Wschowa (po niem. *Fraustadt*), miasto starożytne, w XIV w. już obronne, niegdyś stolica ziemi Wschowskiej, obecnie powiatowe w w. ks. Poznańskiem. Podczas epoki podziałowej po śmierci Krzywoustego, Henryk, książę żegański, przyłączył **W.** do księstwa Głogowskiego, ale Kazimierz W r. 1343 zdobył ją szturmem, załogę śląską wycinał i 1346 miasto do Korony wcielił. 1404 Jagiełło pozwolił miastu bić monetę drobną pod znakiem królewskim, co Zygmunt I w r. 1525 potwierdził. Tu Władysław Jagiełło, wracając z ziemi Dobrzyńskiej, w r. 1416 przyjmował margrabiego Miśni Wilhelma. W r. 1474 Maciej Korwin, król węgierski, oblegał miasto, którego warownie w czasie tego oblężenia znacznemu uległy uszkodzeniu. W r. 1644 całe miasto, prócz zboru ewangelickiego i około 10 domów, zgorzało, prędko jednak odbudowane, podniosło się znacznie i kwitło szczególnie handlem wołów i wełny. W okolicy **W.**, pomiędzy wsiami Dębowałęka i Osowasień, zaszła 13 lutego 1706 pomiędzy Szwemi, pod wodzą feldmarszałka Rennschilda, a połączonemi wojskami sasko-rosyjskiemi, dowodzonemi przez generała Szulemburga, bitwa, w której Szwedzi zwyciężyli. Za panowonia domu saskiego w Polsce, **W.**, jako miasto pograniczne, najbliższe Saksonji, była punktem, w którym za obu Augustów II i III odbywały się częste narady z senatorami rzeczypospalitej, tak zwane *Senatus Consulta*. Tutejszy kościół farny, założony przez Kazimierza W., czy też Władysława Jagiełłę, pogorzały w r. 1529, odbudowany przez proboszcza miejscowego Lamprechta, zostawał w ręku protestantów (do 1604), później Jezuitów (do 1773), Cystersów, aż wreszcie został parafjalnym. Były w nim sławne na całą Polskę organy, zbudowane jeszcze w 1544, Zamożni mieszkańcy **W.** wybudowali tu w r. 1456 kościół i klasztor Bernardynów, który jednak około 1552 zajęli protestanci, a Bernardyni własnem staraniem i z pomocą szlachty okolicznej wybudowali sobie nowy klasztor i kościół. Prócz tego znajdują się w mieście 2 kościoły protestanckie i synagoga. Niegdyś było tu starostwo grodowe, i odbywały się sądy grodzkie i ziemi Wschowskiej. Teraźniejsza ludność wynosi 6,900 głów.

Wschowska ziemia, w XVI w. przez Henryka, księcia żegańskiego, od Wielopolski oderwana i do księstwa Głogowskiego przyłączona, mocą układu 1346 w Namysłowie, zawartego przez Kazimierza W., została odzyskana i do województwa Poznańskiego przyłączona. Graniczyła na północ i wschód z temże województwem Poznańskiem, na południe z Kaliskiem, a na zachód ze Śląskiem.

Wschowskie starostwo grodowe leżało w województwie Poznańskiem, powiecie Wschowskim. Podług lustracji z 1662, składało się z miasta Wschowy (ob.) i wsi Nowemiasto z folwarkami oraz z dzierżawy Kopawica (ob.). W r. 1771 posiadał je Antoni Kwilecki, opłacając z niego kwarty złp. 1,313 gr. 11, a hyberny złp. 1,348 gr. 5. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały rzeczone dobra w posiadanie emfiteutyczne rzeczonemu Kwileckiemu. Gdy jednak m. Wschowa różne spory wytoczyło rzeczonemu staroście, dla ich załatwienia na tymże sejmie odesłano je do asesoryi do śpiesznego i ostatecznego załatwienia. Za panowań Augusta II i III, stosownie do uchwały sejmowej, we Wschowie nader częste były zebrania króla z senatem dla rozdawania wakansów cywilnych.

Wschód (łac. *oriens*), okolica nieba, w której słońce wschodzi, a także czas, w którym słońce wschodzi, stąd w dalszem znaczeniu ogólna nazwa krajów wschodnich (ob. Orjent). Wschodem ciała niebieskiego nazywamy ukazanie się jego nad poziomem obserwatora, zachodem zaś ukrycie się je-

go pod tymże poziomem. Odróżniać należy **W.** *pozorny* od *prawdziwego*. **W.** prawdziwym jest chwila, w której środek ciała niebieskiego znajduje się na płaszczyźnie poziomu matematycznego; skutkiem wszakże refrakcji astronomicznej gwiazdy dają się widzieć przed tą chwilą, co stąd pochodzi, że już wydają się, jakby były na poziomie, kiedy rzeczywiście jeszcze pod nim są ukryte. (Ob. Załamanie światła). Te same uwagi stosują się do zachodu. Chwila wschodu pozornego poprzedza przeto chwilę wschodu prawdziwego; przeciwnie zaś zachód prawdziwy następuje wcześniej niż zachód pozorny. Tablice refrakcji przekonywają, że słońce jeszcze na 35′ znajduje się pod poziomem wtenczas, kiedy krawędź górna tarczy jego przedstawia się już naszym oczom. Astronomja podaje łatwe sposoby obliczania godzin wschodu i zachodu jakiegokolwiek ciała niebieskiego na dzień i miejsce dane. Gwiazdy położone blizko bieguna północnego (których zboczenie jest większe, aniżeli wzniesienie równika nad poziom) nigdy nie zachodzą, czyli wciąż pozostają nad naszym poziomem; gwiazdy podobnież blizkie bieguna południowego nigdy nie wschodzą, czyli zawsze pozostają pod poziomem i nie są dla nas widzialne. Ponieważ słońce w ciągu roku przesuwa się pozornie między gwiazdami, jedna przeto i ta sama gwiazda wschodzi w różnych porach dnia słonecznego. Gdy gwiazda wschodzi wraz ze słońcem, wschód jej nazywa się *kosmiczny;* gdy wschodzi w chwili zachodu słońca, wschód jej jest *akroniczny;* gdy zaś wschód gwiazdy przypada wtedy, gdy właśnie staje się widzialną w brzasku dziennym, wschód jest *heliakiczny* czyli *heliczny;* wypada on we 12—15 dni później, aniżeli wschód kosmiczny. Rozróżnianie to obecnie nie ma znaczenia, starożytni wszakże korzystali z niego dla dokładnego oznaczania czasu. Por. Wislicenus „Tafeln zur Bestimmung der jährlichen Auf-und Untergang der Gestirne“ (1892).

Wsielub, miasteczko w pow. Nowogrodzkim gub. Mińskiej, ma starożytny kościół, istniejący już w r. 1489, przy którym Stanisław Dowojna, wojewoda połocki, 1545 fundował altarję św. Trójcy. W r. 1576 Mikołaj Radziwiłł, wojewoda wileński, oddał kościół ten na zbór helwecki, w którego posiadaniu zostawał do r. 1642.

Współbiesiadnictwo, ob. Komensalizm.

Współczynnik, ob. Spółczynnik.

Współdźwięczność, *współdźwięk, rezonans,* przenoszenie się drgań głosowych ciała brzmiącego na ciało inne, które jest z niem na jednaki ton nastrojone. Tak np. struna fortepjanu odzywa się, gdy w pobliżu niej zaśpiewamy tonem, na który ona jest nastrojoną. Jeżeli na pustem pudle ustawione są dwa równe kamertony, a jeden z nich wprawimy w drganie, natychmiast i drugi wydaje dźwięk, ale pozostaje nieporuszonym, jeżeli przez nalepienie kawałka wosku zmienimy cokolwiek jego ton. **W.** objaśnia się tem, że drgania ciała brzmiącego udzielają się ciału sąsiedniemu, a jeżeli wymiary jego są takie, że fale mu udzielone, odbiwszy się od jego granic, wydają z nowemi falami postępowemi fale stojące (ob. Falowy ruch), ciało brzmi; łatwo zaś wnieść, że fale stojące wtedy tylko tworzyć się mogą, gdy ton własny tego ciała jest zgodny z tonem ciała wzbudzającego.— Własność ta posłużyć może do analizy tonów; dźwięki bowiem muzyczne złożone są wogóle z tonów prostych, ściśle z sobą zlanych. Jeżeli taki dźwięk złożony uderza o masę powietrza nastrojo-

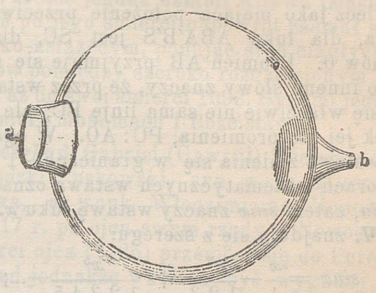

Rezonator.

ną na jeden z jego tonów składowych, a masa ta powietrza bezpośrednio na ucho działać może, to według zasady współdźwięczności ton ten silnie zabrzmi. Do takiej analizy tonów służą *rezonatory* Helmholtza; są to kule szklane lub metalowe różnych wymiarów (ob. fig.), opatrzone z jednej strony otworem *a*, z drugiej przysadką stożkowatą *b*, która może być wprowadzona w ucho. Jeżeli w mieszaninie tonów, wpadającej do ucha, istnieje ton, na który rezonator jest nastrojony, to wywołuje on silne brzmienie, gdy dla ucha nieuzbrojonego może być zupełnie niewyraźnym. **W.** jest w blizkim związku z *rozdźwięcznością* (ob.).

Współmierne wielkości, wielkości matematyczne, dające się wspólną miarą oznaczyć. Liczby współmierne z jednością nazywają się *wymiernemi;* wszystkie liczby całkowite i ułamki są wielkościami wymiernemi. Ob. Niewspółmierne wielkości.

Współrzędne, ob. Spółrzędne.

Współśrodkowy, *koncentryczny,* mający środek wspólny. W szczególności dwa koła są współśrodkowe, gdy mają środek wspólny (ob. fig.); w przeciwnym razie są *mimośrodkowe (ekscentryczne).*

Koła współśrodkowe.

Współżycie, ob. Symbioza.

Wstawa *(Sinus),* w trygonometrji, prostopadła spuszczona z końca łuku na promień przechodzący przez jego początek. Wstawą więc łuku AP czyli kąta AOP (ob. fig) jest prostopadła PC. Wstawa jest połową cięciwy PS, podpierającéj łuk dwa razy większy. Okazuje się z tego, że wstawą łuku 0^0 jest 0, lecz w miarę powiększania się łuku do 90^0

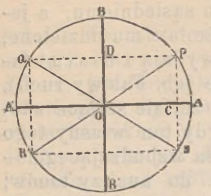

Zmiany wstawy.

W. się powiększa i dla łuku 90° równa się promieniowi BO. Jeżeli łuk dalej się powiększa, **W.** jego się zmniejsza; wstawa łuku AQ czyli kąta AOQ jest połową cięciwy QR, i staje się znów=0 dla łuku 180°. Dla łuków od 180° do 360° **W.** przechodzi przez te same co poprzednio stopnie wielkości, lecz jako mająca położenie przeciwne jest odjemna, dla łuku ABA'B'S jest SC, dla łuku 360° znów 0. Promień AB przyjmuje się za jedność, co innemi słowy znaczy, że przez wstawę rozumie się właściwie nie samą linję PC, ale raczej stosunek jej do promienia, PC : AO. W ogólności zatem wstawa zmienia się w granicach—1 do+1. We wzorach matematycznych wstawa oznacza się przez *sin*, zatem *sinx* znaczy wstawę łuku *x*. Wielkości **W.** znajdują się z szeregu:

$$sinx = \frac{x}{1} - \frac{x^3}{1.2.3} + \frac{x^5}{1.2.3.4.5} - \ldots;$$

tablice trygonometryczne podają logarytmy wstaw.— *Wstawą odwrotną (sinus versus)* jest część promienia przechodzącego przez początek łuku, zawarta pomiędzy spodkiem wstawy a początkiem łuku; wstawą więc odwrotną łuku AP jest AC.

Wstęgi, tkaniny długie i wązkie, wyrabiane z jedwabiu, wełny, bawełny, nici lnianych, konopnych, lub z materjałów tych z sobą złączonych. Kolor i deseń wstążek zmienia się do nieskończoności, stosownie do wymagań mody; stanowią one jeden z ważniejszych przedmiotów handlu i służą do łączenia, wiązania, ozdoby, odzieży i t. d. **W.** złote i srebrne, zwane *galonami*, bywają używane do mundurów i do ozdób kobiecych; **W.** wełniane i niciane, zwane *taśmami* i *tasiemkami*, służą dla tapicerów, siodlarzy. **W.** bawełniane, tudzież bawełniano-wełniane i inne grubsze tego rodzaju wyroby, zwane *bortami* albo *bartami*, używane są do obijania powozów i mebli. Szerokość **W.** oznacza się numerami; między różnemi jednak fabrykami niema zgodności. Fabrykacja **W.** kwitnie głównie w Anglji, Francji i Niemczech; jest ona zresztą jedynie gałęzią tkactwa. Osobnej apreturze podlegają tylko **W.** atłasowe, przez gumowanie i ciśnienie kalandrami. **W.** *morowe* otrzymują wzory przez wytłaczanie pod prasami śrubowemi.

Wstępni, ogół osób z sobą spokrewnionych, od których dana osoba pochodzi; *linja wstępna* oznacza linję pokrewieństwa danej osoby rachowaną w górę, jak oto: ojciec, dziadek, matka, babka i t. p. (ob. Spadek). Pomiędzy **W.** ojciec i matka od innych się różnią, przychodząc do spadku po dziecku razem z jego zstępnymi i pobocznymi krewnymi; ten przywilej pozostałym **W.** nie służy; ostatni są spadkobiercami wtedy tylko, kiedy niema pobocznych ani zstępnych krewnych, i dzielą spadek w połowie między linję ojczystą i macierzystą. — Nie istnieje jednak między **W.** *zastępstwo* (ob. Spadek) służące zstępnym. — Ojcu służy prawo udzielania pozwolenia na małżeństwo niepełnoletniemu dziecku; prawo to po jego śmierci przechodzi na matkę. **W.** ubogim zstępnym i naodwrót obowiązani są dawać alimenta. Po śmierci jednego z rodziców pozostały jest opiekunem dzieci, a po śmierci obudwu zostaje nim dziad i t. d., przyczem linja ojczysta ma pierwszeństwo przed macierzystą. Z kobiet **W.** jedynie matka może sprawować opiekę. (Por. ks. I tyt. X. K. P. i tyt. I ks. III K. N.).

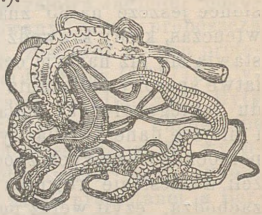
Wstężniaki.

Wstężniaki, *Sznurowate (Nemertini)*, rzęd robaków płaskich czyli płaszczaków (ob.), posiadają organizację wyższą, aniżeli inne płaszczaki, i przez niektórych badaczów są od nich oddzielane, jako grupa osobna. Długość ich jest różna, od 3 mm. do 28 m. może, ale są bardzo cienkie. Posiadają dobrze rozwinięty układ nerwowy i naczyniowy, przewód pokarmowy z odbytem, a z przodu, ponad przewodem pokarmowym ryjek, który przez oddzielny otwór daje się z ciała wysuwać i tworzy zapewne organ obronny; z małemi wyjątkami posiadają płeć rozdzieloną. Przewód pokarmowy składa się z szeregu wypukleń, które się wszakże na zewnątrz nie ujawniają. Niektóre rodzaje wydają młode żywe, najczęściej jednak rozwijają się z jaj. Niektóre ulegają znacznym przeobrażeniom, a poczwarka ich, uważana dawniej za odrębne zwierzę, otrzymała nazwę *Pilidium*. Żyją przeważnie w morzach, pod kamieniami lub w mule, niektóre jednak w wodach lub na lądzie. Znanych jest około 150 rodzajów. *Wstężniak (Nemertes)* żyje w morzach europejskich, *N. gracilis* jest pospolity w kanale Brytańskim. Również w morzach europejskich żyje *Lineus longissimus*. *Malacobdella*, żyjąca pasożytnie w mięczakach, zaliczana była dawniej do pijawek.

Wstrzykiwanie, metoda stosowania środków lekarskich, dziś bardzo często w praktyce lekarskiej się dokonywa. Wstrzykują się środki lekarskie do jam i kanałów głęboko w ciele umieszczonych dla zastosowania leków bezpośrednio na ich powierzchnię, jak np. do cewki moczowej, lub jamy macicznej, albo też płyny lecznicze wstrzykują się pod skórę, aby wessane do krwi wywierały ogólne działanie na organizm. Metoda ta ma wielkie zalety i bardzo często wyższość znakomitą nad metodą najczęściej stosowaną wprowadzania leków przez przewód pokarmowy; działa ona znacznie szybciej i energiczniej. Wstrzykiwań używa się czasami w celach odżywczych; tak np. po opera-

cjach żołądka i kiszek, gdy pokarmów jeszcze wprowadzać przez usta nie można, zastrzykuje się pod skórę kilka razy dziennie pewne ilości oliwy, co w zupełności odżywianie chorego podtrzymuje. **W.** dokonywa się za pomocą odpowiednich strzykawek.

Wszesław, *Wsiesław,* imię książąt ruskich, z których pamiętniejsi:

Wszesław I, książę połocki i kijowski, syn Braczysława, a wnuk Iziasława Włodzimierzowicza, objął rządy w księstwie Połockiem po śmierci ojca swego 1044. Po śmierci w. ks. Jarosława (1054) brał udział w walkach domowych pomiędzy rozrodzonym rodem Rurykowiczów. 1067 r. zdobył Nowogród, spalił miasto i oderwał od niego część pograniczną, która aż do Wszesława II, pozostała przy książętach połockich. Tegoż jeszcze roku w zimie wyruszyli przeciwko niemu trzej bracia Jarosławicze i pokonali go w krwawej bitwie nad rzeką Niemigą, poczem, pod pozorem układów, zwabili go do swego obozu pod Smoleńskiem, schwytali i uwięzili w Kijowie. Lecz już 1068 wyswobodzony z więzienia przez wzburzonych Kijowian, był ogłoszony wielkim księciem na miejsce wygnanego Iziasława. Po dziewięciomiesięcznem panowaniu zmuszony był uchodzić przed Iziasławem, wspieranym przez Bolesława Śmiałego. Następnie **W.** panował w Połocku, śród ustawicznych swarów i bojów z innymi książętami ruskimi, aż do swej śmierci 1101 r. Pozostawił siedmiu synów.

Wszesław II *Wasilkowicz,* ks. połocki, 1166—1181, syn Wasila Rohwołodowicza, a prawnuk poprz.; był bez dzielnicy, kiedy powstanie w Połocku powołało go na to księstwo, na miejsce jego stryja Rohwołoda Borysowicza. Niedługo jednak cieszył się władzą, wkrótce bowiem wygnał go stąd Wołodar Hlebowicz, podobno zięć Bolesława Krzywoustego. Wsparty przez Dawida Rościsławicza witebskiego, wkrótce powrócił do Połocka i chcąc się tem pewniej utrzymać na księstwie ożenił się z siostrą Rościsławiczów. Następnie Dawid, przeniósłszy się na księstwo Kijowskie, ustąpił **W.** swej dzielnicy Witebska, którą on później oddał bratu swemu Braczysławowi. **W.** † po 1181, nie zostawiwszy synów.

Wszesław *Mikulicz* (t. j. *Mikołajewicz*), ks. łohojski, potem drucki, 1181—86. Otrzymawszy w udziale po ojcu księstwo na Łohojsku, występował w wyprawie książąt czernihowskich na Monomachowiczów w Kijowie i Smoleńsku 1181. Po śmierci dziada swego Wszesława II, przeniósł się na księs. Druckie i z Łohojskiego bratu Wasilkowi ustąpił Włodzimierza. Później z tymże bratem prowadził wojnę przeciw Dawidowi Rościsławowiczowi Smoleńskiemu 1186, która jednak ukończoną została upokorzeniem się Połoczan. Był on ostatnim księciem swego rodu. Po nim w Krzywickich ziemiach nastąpiła Litwa.

Wszewłod, *Wsiewołod,* imię kilku książąt ruskich, z których odznaczyli się zwłaszcza:

Wszewłod *Jarosławowicz,* wielki ks. kijowski, * 1030, syn Jarosława Mądrego, autora „Prawdy ruskiej,“ i Ingierdy, córki Olafa, króla szwedzkiego. Po śmierci ojca (1034) otrzymał w udziale Perejesław za Dnieprem, z obszernemi posiadłościami: Rostowem, Suzdalem, Białem jeziorem i Powołżem; następnie, gdy brat jego, Świętosław Czernihowski, został 1073 po Iziasławie w. ks. kijowskim, wziął **W.** Czernihów, poczem po śmierci Świętosława (w grudniu 1076) został w. ks. kijowskim. Wkrótce jednak ustąpił Kijowa Iziasławowi i dopiero po jego śmierci napowrót zasiadł na tronie wielko-książęcym, panując śród ciągłych kłótni i bojów pomiędzy szeroko rozgałęzionym rodem Ruryka, aż do swej śmierci 1093. Synami jego byli: Włodzimierz Monomach i Rościsław.

Wszewłod Gabrjel (Gawriił) Mścisławicz, ks. nowogrodzki i pskowski, syn w. ks. kijowskiego Mścisława, a wnuk Włodzimierza Monomacha, objął 1117 r. po ojcu swym rządy w Nowogrodzie. Po śmierci ojca (1125) przeniósł się do Perejasławia, skąd jednakże wkrótce był wygnany przez stryja swego Jerzego Suzdalskiego i brata jego Andrzeja, poczem wrócił do Nowogrodu, jednak nie na długo. Gdy bowiem wybuchła pomiędzy Monomachowiczami a Olegowiczami wojna o Kijów, brat **W.,** Iziasław, przybył do Nowogrodu, ujął sobie mieszkańców i skłonił ich do przedsięwzięcia dwukrotnej wyprawy przeciwko Jerzemu Suzdalskiemu, pomimo odradzania **W.** Nowogrodzianie w drugiej wyprawie pobici zostali na głowę na Zdanowej górze, skutkiem czego pociągnęli **W.** przed sąd wieca i następnie wygnali go. Wtedy Wszewołod udał się do Pskowa (1137), gdzie go z radością przyjęto. Tu **W.** † 1138, dawszy początek nowemu na północy państwu Pskowskiemu. Córka jego Werchusława, Wierchosława (na chrzcie Anastazja), była żoną Bolesława Kędzierzawego, króla polskiego. Zaślubiona 1137 r., przybyła do Polski 1340 r.; † 1157. W kościele wschodnim **W.** czczony jest za świętego; pamiątkę jego obchodzą 11 lutego i 27 listopada.

Wszewłod Dawidowicz, pierwszy książę horodeński, był jedynym synem ks. Dawida Igorowicza, który panował na różnych dzielnicach wołyńskich. Około 1113 r. otrzymał **W.** jako dzielnicę miasteczko Horodno (pomiędzy Horyniem a Styrem). Cichy, spokojny książę poprzestał na tem i do śmierci († 1142) nie pokusił się o odzyskanie dzielnicy ojcowskiej. Pozostawił trzech synów: Borysa, Hleba i Mścisława, którzy, nie mając się czem dzielić, spólnie na Horodnie panowali.

Wszewłod Olegowicz, wielki książę kijowski, syn Olega Światosławicza, a wnuk pierwszego udzielnego księcia czernihowskiego Światosława; 1127 wygnał z Czernihowa stryja swego, Jarosława Światosławicza, który po śmierci Olega (1115) zajął jego udział i objął po nim władzę. Po śmierci w. ks. kijowskiego Mścisława Monomachowicza (1132) rozpoczął wojnę z jego następcą i bratem

Jaropełkiem, która z krótkiemi przerwami, toczoną była aż do śmierci Jaropełka (1138), poczem **W.** zajął tron wielko-książęcy. Jednakże i wtedy nie ustały spory i walki pomiędzy nim a Monomachowiczami, zakończone śmiercią **W.**, † 1146.

Wszewłod Jerzowicz, zwany *Wielkie Gniazdo*, w. ks. suzdalski, jeden z 11 synów w. ks. Jerzego Włodzimierzowicza, * 1154. Gdy 1174, po śmierci brata **W.**, w. ks. Andrzeja Jerzowicza (który stolicę książęcą przeniósł z Kijowa do Włodzimierza), Suzdalcy powołali na tron krewnych jego Rościsławiczów, Jaropełka i Rościsława, ci, prawdopodobnie dla zabezpieczenia się własnego, ofiarowali spółrządy dwu braciom Jerzowiczom, Michałowi i Wszewłodowi. Wkrótce jednakże nastąpiły pomiędzy nimi nieporozumienia; skutkiem tego Michał i Wszewłod udali się do Czernihowa. Lecz już 1175 obaj bracia powołani zostali na tron włodzimierski, a następnie i suzdalski. Michał wszakże zmarł tegoż jeszcze roku, poczem sam **W.** objął rządy. 1176 poraził i wygnał księcia rostowskiego Mścisława, gdy zaś ten przy pomocy Hleba, ks. razańskiego, usiłował zdobyć Rostów, **W.** pokonał obu 1177 nad rz. Kołokszą i wziął ich do niewoli. Walka pomiędzy nim a Światosławem Wszewłodowiczem zakończyła się 1182 pokojem. Tegoż roku, oraz 1186 przedsiębrał **W.** wyprawy do Bulgarji. Kilkakrotnie szczęśliwie walczył przeciwko Połowcom; również zdobył księstwo Razańskie. † 1212, pozostawiwszy tron wielko-książęcy synowi swemu Jerzemu.

Wszewłod Światosławicz Czermnyj (Czerwony), z rodu książąt czernihowskich, syn Światosława Wszewłodowicza, zdobył 1206 na Ruryku Kijów, poczem wygnał z Perejesławia ks. Jarosława Wszewłodowicza Suzdalskiego. Wkrótce jednakże musiał Kijów ustąpić Rurykowi, zdobył go jednakże niezadługo potem przy pomocy Połowców, Włodzimierza Halickiego i książąt turowskich, poczem dla załagodzenia sporu ustąpił Rurykowi udział swój, Czernihów. Po śmierci **W.** Jerzowicza i Ruryka Rościsławicza wygnał synów i krewnych Ruryka z ich udziałów i tym sposobem został przez księcia nowogrodzkiego Mścisława Mścisławicza, poczem † jak się zdaje tegoż jeszcze roku w Czernihowie.

Wszędobylski, pseudonim Aleks. Połujańskiego.

Wszolinka, owad, ob. Braula.

Wszoły, ob. Wesz.

Wszystkich Świętych, zowie się w Kościele katolickim uroczystość, obchodzona na cześć wszystkich Świętych, których pamiątki nie obchodzi się oddzielnie. Zaprowadzona była 610, z powodu darowania przez cesarza bizantyńskiego Fokasa papieżowi Bonifacemu IV Panteonu, dawnej świątyni pogańskiej, zbudowanej przez Agrypę i poświęconej wszystkim bogom. Początkowo uroczystość **W. sw.** obchodzoną była w kościele wschodnim w dzień św. Trójcy i dopiero od 835 na święto to przeznaczony został d. 1 listopada.

Wszystkich Świętych wyspy (franc. *Les Saintes*), drobna grupa wysp w Indjach zachodnich, należąca do Francji, obok Gwadelupy, obejmuje 14 klm. kw.; główne wyspy, *Terre d'en Bas* i *Terre d'en Haut*, są jedynie zaludnione i liczą około 1,600 miesz. Są to wyspy skaliste, zupełnie bezwodne, tak, że woda do picia zbierana być musi w cysternach. Uprawia się bawełna i kawa.

Wszystkich Świętych zatoka, ob. Bahia.

Wszystkożerne (*Omnivora*), zwierzęta, które żyją pokarmem zarówno roślinnym, jak i zwierzęcym, jak świnie lub kruki. Także i człowiek jest wszystkożerny.

Wścieklica Władysław, ekonomista i publicysta, * w Miechowie gub. Kieleckiej, kształcił się w prywatnej szkole handlowej w Warszawie i ukończył instytut naukowo-handlowy w Lipsku. Napisał: „Siły obecne i przewidywana przyszłość zamorskiej konkurencji zbożowej“ (Warszawa, 1886); „Czy się wyradzamy? Stan sił fizycznych i zdrowia ludności Galicji i Królestwa Polskiego w porównaniu z innemi krajami wsch. i zach. Europy“ (Warszawa, 1888); „Żelazne prawo płacy roboczej“ (w *Prawdzie*, 1883); „Diderot,“ szkic filozoficzno-literacki (w *Tyg. Powsz.*, 1884); „Nędza i przeludnienie“ (w *Kraju*, 1886); „Nasz kredyt ziemski“ (w *Ateneum*, 1887); „Lichwa na wsi w cesarstwie Niemieckiem“ (tamże); „Stronnictwa rewolucyjne we Francji“ (w *Gazecie polskiej*, 1888). Przeniósł się do Łodzi i pełni tam obowiązki sekretarza Towarz. popierania przemysłu i handlu.

Wścieklizna, *wodowstręt (rabies canina, hydrophobia)*, choroba ostra, zakaźna i zaraźliwa. Rozwija się pierwotnie u psa, wilka, kota, rzadziej u świni, konia, lisa, hieny i wołu. U człowieka nigdy samodzielnie nie powstaje, tylko wskutek podziałania jadu zawartego w ślinie zwierzęcia na skórę pozbawioną naskórka, co zwykle przez pokąsanie spowodowanem zostaje. Najniebezpieczniejsze są ukąszenia na twarzy, następnie na dłoniach dolnych, a w końcu dopiero na kończynach górnych. Bardzo jest wątpliwem, czy choroba z jednego człowieka na drugiego lub na inne zwierzę może być przeniesiona. Ważne znaczenie ma tu wrażliwość organizmu, tak, że zaledwie u piątej lub trzeciej części pokąsanych choroba się rozwija. Po ukąszeniu 4—7 tygodni trwa *okres utajony*, w którym żadnych objawów chorobnych jeszcze nie mamy; wyjątkowo tylko kończy się on po 8—15 dniach, a niekiedy trwa cały rok i więcej. Pod koniec tego okresu występują zwiastuny choroby: rana albo blizna, jeżeli się na miejscu ukąszenia utworzyła, zaognia się, ropienie staje się obfitsze, cuchnące. Przebieg rozwiniętej już choroby u ludzi dzielą na trzy okresy: 1) Okres *melancholji*, w którym chory smutny, zrozpaczony, ciągle myśli

o śmierci i wszystkiego się lęka. Do tego przyłączają się kurcze odruchowe, rozpoczynając 2) okres *wodowstrętu*, nazwany niewłaściwie, bo chory, jakkolwiek ma pragnienie i prosi o wodę, nie może jej przełknąć z powodu odruchowego skurczu mięśni połykowych i oddechowych, tak, że za każdą nową próbą napicia się doznaje uczucia gwałtownego niepokoju, duszenia się. Napady te są dla chorego tak męczące, że bojąc się przełknąć ślinę, ciągle ją naokoło odpluwa, co bardziej jeszcze przykrym czyni widok nieszczęśliwego, owładniętego tą straszną chorobą. Podobne odruchy w innych mięśniach wyrażają się jako skurcze mięśni, konwulsje w rodzaju epileptycznych, i lada wiatrem, przestrachem zostają wywołane. Niektórzy chorzy krzyczą, zrywają się z łóżka, rzucają się na otoczenie, inni ze spokojną rozpaczą żegnają rodzinę, modlą się, oczekując śmierci. Bardzo rzadko wszakże chory okazuje skłonność do gryzienia i wydaje krzyki, podobne do szczekania psa, jak to mylnie wogóle sądzą. Podobna niespokojność i rzucania się również są częste i w innych chorobach. W okresie 3) *paralitycznym* siły chorego się wyczerpują, traci władzę w mięśniach, usta wypełniają się śliną, chory prędko umiera. Wyzdrowienia, gdy choroba się już rozwinęła, nie spotykano nigdy. Leczenie rozpoczyna się od jak najwcześniejszego zniszczenia rany, zanim jad dostanie się do ogólnego krwiobiegu; dokonywa się tego przez głębokie przypalenie rany płynem gryzącym (kwasem skoncentrowanym, ługiem gryzącym) lub, co najlepiej, rozpalonem żelazem. Po uskutecznieniu tej doraźnej kuracji chory powinien się poddać kuracji Pasteura, która odbywa się w specjalnych zakładach i polega na zastrzykiwaniu pokąsanemu odpowiednio zmodyfikowanego jadu wścieklizny, otrzymanego z zarażonych królików; kuracja taka trwa do dwóch miesięcy. Dane statystyczne od czasu wynalezienia metody Pasteura wykazują znaczne zmniejszenie się śmiertelności od ukąszenia przez wściekłe zwierzęta. W Warszawie istnieje podobny zakład, zaprowadzony przez Bujwida, a obecnie zostający pod kierunkiem Palmirskiego; zakład ten otrzymuje stałą zapomogę od miasta. Chorzy leczą się bezpłatnie lub na koszt gmin.—U psów najważniejszym objawem wścieklizny jest popęd do kąsania, który nie ogranicza się do ludzi i zwierząt, ale rozciąga się i na rzeczy martwe; z początku pies oszczędza zwykle swego pana i osoby znajome. Zwierzę staje się wcześnie już posępne, traci chęć do jadła, do płynów nie okazuje odrazy, przepływa niekiedy nawet rzeki, ale tak samo, jak człowiek wody połykać nie może. Wkrótce rozwija się bezwład tylnej połowy ciała, pies zaczyna się chwiać, a w końcu wlecze za sobą tył ciała, chudnie nadzwyczaj szybko, wreszcie dnia 5 lub 6, najpóźniej 10, od wystąpienia pierwszych objawów następuje śmierć wśród poruszeń konwulsyjnych. Psa podejrzanego należy umieścić w miejscu zamkniętem, odosobnionem, dla przekonania się, czy jest wściekły, czy nie, a to dla wiadomości lekarza, leczącego pokąsanego człowieka. Gdyby złowienie psa połączone było z niebezpieczeństwem, należy go zabić i uprzątnąć z tem wszystkiem, co mogło być przez niego poślinione lub odchodami jego powalane.

Wuchalski, *Wuchaljusz*, *Vuchalius*, ob. Leopolita Jan Wuchaljusz.

Wuczang, *Wutszang*, miasto główne chińskiej prowincji Hupei, na prawym brzegu Jantsekjangu, naprzeciw portu Hankeoni miasta Hanjang, rezydencja generalnego gubernatora Lianghu, liczy 500,000 miesz.

Wuhu, port w chińskiej prow. Nganhui na prawym brzegu rzeki Jantsekiang, otwarty dla handlu europejskiego od 1877 r., liczy 77,000 m. Ongi miasto **W.** liczyło miljon miesz.

Wujek Jakób, sławny teolog i kaznodzieja polski, * 1540 w Wągrowcu, województwie Gnieźnieńskiem, studjował w akademji krakowskiej i w 19 r. życia został już magistrem filozofji. Następnie udał się do Wiednia, a potem do Rzymu, gdzie wyłącznie poświęcał się wyższym studjom teologji i nauce języków starożytnych. 1565 wstąpił do zgromadzenia Jezuitów i w kolegjum rzymskiem wykładał przez jakiś czas matematykę. Wróciwszy w sześć lat potem do Polski, jako doktor teologji, wykonał w Pułtusku profesję czterech ślubów i w szkołach krajowych jezuickich wykładał filozofję, teologję i język grecki. Stefan Batory, poznawszy piękne przymioty i naukę **W.**, zlecił mu wychowanie swego synowca Zygmunta, a umyśliwszy ziemię Siedmiogrodzką do Kościoła katolickiego nawrócić, założył w tym celu kolegjum Jezuitów w Koloswarze (Klausenburgu) i **W.** zwierzchnictwo nad niem powierzył. Oprócz tego był **W.** przez lat 7 pierwszym rektorem poznańskim, potem wileńskim, przez lat 9 przełożonym domu profesów w Krakowie, lat 3 wiceprowincjałem, odznaczając się zawsze i wszędzie jako znakomity kaznodzieja. Mąż rzadkiej skromności obyczajów, nauki wielkiej i nieporównanej gorliwości w wierze i pracach apostolskich, toczył uczone spory z najzaciętszymi ówczesnymi przeciwnikami katolicyzmu: Socynem, Stankarem i Niemojewskim, † 1597. Język czysty, wyrobiony nauką i wielką pracą, podjętą we wzorowym przekładzie Biblji katolickiej, będącej dotąd u nas w powszechnem użyciu, i poruszająca wymowa stawiają niejako **W.** na czele nowej epoki, usprawiedliwiając wielką jego dotąd wziętość i przyznane mu imię polskiego Hieronima. **W.** wykształcił i podniósł znakomicie polskie kaznodziejstwo, wprowadziwszy do niego naukę gruntowniejszą, układ więcej foremny i nadobniejsze wysłowienie. Wtajemniczony głęboko w naukę Pisma św., wydobył z niej właściwego ducha i przyswoił polskiemu wykładowi odpowiednie kształty i wyrażenia. Mowę ojczystą oczyścił

i ogładził, nadając jej na podobieństwo łacińskiej szykowniejszy tok i harmonję. Ważniejsze jego dzieła są: „Postylla katolicka, to jest kazania na Ewangelje niedzielne i odświętne na cały rok“ (Kraków, 1567); „Postylla katolicka mniejsza“ (7 wyd., Wrocław, 1843); „Apologja, to jest obrona postylli katolickiej przeciwko upornym wykrętom i potwarzom postylli heretyckiej“ (Kraków, 1582); „O Kościele Pana Chrystusowym prawdziwym“ (Poznań, 1580); „O transsubstancji, to jest o przemienieniu istności w Najświętszym Sakramencie eucharystycznym rozbieranie“ (Poznań, 1589); „O bóstwie Syna Bożego i Ducha Św. dowody rozmaite zebrane i nowo wydane“ (2 wyd., Kraków, 1592); „Psałterz Dawidów“ (6 wyd., Kraków, 1777); „Żywot i nauka Pana naszego Jezusa Chrystusa“ (Kraków, 1597); „Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa“ (ostatnie wydanie, Lipsk, 1843). Nakoniec najcelniejszem dziełem **W.** jest przekład polski Biblji, podjęty ze zlecenia Grzegorza XIII papieża, a przez Klemensa VIII za powszechny czyli wulgatę uznany i od synodu narodowego w Piotrkowie 1607 do użytku w całej Polsce zalecony. Praca ta wyszła po jego śmierci p. t.: „Biblja, to jest księgi Starego i Nowego Testamentu według łacińskiego przekładu starego na polski język znowu przełożona“ (Kraków, 1599, 13 wyd., z komentarzami i tekstem łacińskim ks. Kozłowskiego, Wilno, 1862).

Wuk Stefanowicz, ob. Karadžicz (Wuk).

Wukałowicz Łuka, t. j. Łukasz, przywódca hercegowiński w walkach przeciwko Turkom, * 1825 w serbskim obwodzie Hercegowiny, † 1873 w Odesie. Kiedy Czarnogóra, przemieniwszy teokratyczną formę rządu na świecką, zaczęła działać na korzyść oswobodzenia swych sąsiadów, zostających pod panowaniem muzułmańskiem, dążąc zarazem do rozszerzenia swych granic, wówczas **W.** wszedł w bliższe stosunki z księciem czarnogórskim Danielem i przepędził czas jakiś w stolicy Czarnogórza, prowadząc układy z rządem tego kraju. Wynikiem jego działania była siedmioletnia wojna Czarnogórców i Hercegowińców przeciw Turkom, rozpoczęta 1857, zakończona 1864, w której Turcy kilkakrotnie zostali pobici, zwłaszcza zaś pod Grochowem (1858), około Sutorizy (1861), około Trebinji (1863), Nikszycy (1864) i t. d. Wskutek interwencji państw zachodnich **W.** zmuszony był przerwać dalszą walkę i opuścić ojczyznę. Początkowo schronił się do Czarnogórza, z powodu jednak domagania się Porty, oraz naznaczenia nagrody za jego głowę (150,000 rubli), **W.** oddał się pod opiekę Rosji i 1865 przeniósł się na mieszkanie do Odesy.

Wukowicz Bożydar, słynny drukarz serbski, potomek znakomitego rodu, spokrewnionego z domem Komnenów, * pomiędzy 1460—70 w Podgorycy, † 1540 w Wenecji. Gdy Turcy zawładnęli Macedonją, gdzie założył pierwszą drukarnię serbską, z której w latach 1515—20 wyszło wiele cennych dzieł. Z tęsknoty po kraju rodzinnym przeniósł się potem ze swoją drukarnią do Gorazdu nad Dryną w Hercegowinie, lecz już 1536 zmuszony był powrócić do Wenecji.

Wukry, herb: W polu czerwonem dwa księżyce zwrócone rogami do siebie, w pośrodku krzyż bez prawego ramienia, pod niemi trzy rzeki jedna pod drugą, coraz mniejsze ku dołowi. Na hełmie 5 piór strusich, 3 złote, 2 srebrne.

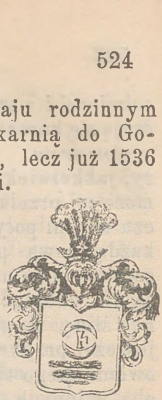
Wukry.

Wulfenit, ruda złoto-ołowiana, ob. Złoto.

Wulfers Jan, Jezuita, * 1741 w Warszawie, † 1804. Po ukończeniu szkół u Jezuitów, wstąpił do tego zgromadzenia 1757 r. i był nauczycielem po szkołach niższych. Po zniesieniu zakonu był od r. 1780 sekretarzem i bibljotekarzem, a następnie profesorem historji i literatury polskiej w korpusie kadetów w Warszawie. Przełożył na język polski: „Korneljusza Neposa życia wybornych hetmanów“ (Warszawa, 1783); „Tytusa Liwjusza mowy z pierwszych pięć ksiąg wybrane“ (tamże, 1783); „Mowy z Kurcjusza“ (tamże, 1787).

Wülfrath, miasto w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, okręgu Mettmann, posiada liczne fabryki i 7,300 miesz.

Wulkan, nazwa planety hypotetycznej, bliższej słońca, aniżeli Merkury; zawikłania w ruchu Merkurego i pewne inne względy astronomiczne nasunęły domysł, że planeta taka istnieje, a nawet Leverrier obliczył jej drogę, podobnie jak drogę Neptuna (ob.). Planeta tak blizka słońca dałaby się dostrzedz tylko w czasie zaćmienia całkowitego słońca, albo, gdy jako ciemny punkt przesuwa się przed tarczą słoneczną. W czasie zaćmienia 1878 r. miał ją dostrzedz astronom amerykański Watson, spostrzeżenie to wszakże okazało się błędnem, podobnie jak kilka innych. Istnienie więc tej planety hypotetycznej wydaje się mało prawdopodobnem, a zboczenia w ruchu Merkurego przypisywać raczej należy rojom meteorytów w pobliżu słońca krążącym.

Wulkan (łac. *Vulcanus* lub *Volcanus*), italski bóg ognia, reprezentant tak niszczącej, jako też dobroczynnej jego siły. W tym ostatnim względzie zjawia się już to jako bóstwo upładniające i płodzące, już to jako kunsztmistrz biegły w obrabianiu metalów, co oznacza przydomek *Mulciber*. Uroczystość na cześć jego, *Volcanalia*, odbywała się w Rzymie 23 sierpnia w połączeniu z igrzyskami cyrkowemi. Wedle pojęć rzymskich, identyczny jest z **W.** grecki *Hefajstos*, syn Zeusa i Hery, bóg ognia, zwłaszcza niebieskiego (bły-

Wulkan.

skawicy), a potem i ognia ziemnego, działającego mianowicie w wulkanach. Brzydki i kulawy, został przez matkę, zrażoną jego szpetnością, na ziemię strącony, a o strąceniu tem różne są wersje podań greckich. Uchodził Hefajstos u Greków za mistrza w robotach metalowych wszelkiego rodzaju; na Olimpie dla siebie i dla innych bogów zbudował pałace, a Achillesowi ukuł misternie zrobioną zbroję. Żoną **W.** miała być wedle Hezjoda jedna z Charyt, a podług powszechnego podania Afrodite (Wenera), która nie dochowywała mu bynajmniej wierności. W gronie bogów olimpijskich odgrywa **W.** poniekąd rolę komiczną.

Wulkaniczne skały, ob. Geologja.

Wulkaniczne szkło, odmiana szkła hartowanego (ob. Szkło), wyrabianego działaniem pary wodnej.

Wulkaniczny olej, gęsty olej otrzymywany z pozostałości przy destylacji oleju skalnego, używa się do smarowania maszyn.

Wulkanizm, ob. Geologja i Wulkany.

Wulkanizowanie, ob. Kauczuk.

Wulkany, *góry ogniem wybuchające*, góry mające własność wyrzucania pary i dymu, żużli (*lapilli*), mułu i popiołu, oraz roztopionych i rozpalonych mas kamiennych czyli lawy (ob.). Rozróżniają się **W.** *czynne* i *wygasłe;* czynne wyrzucają w stanie spoczynku słup pary, która w stanie czynnym przechodzi w ognisty słup dymu. **W.** wygasłe zachowują się jak inne góry, ale zdarza się powrót ich działalności, jak np. stało się to z Wezuwjuszem. Sama góra jest pospolicie też przez działalność wulkaniczną utworzona, najczęściej jest postaci stożkowatej i ma u góry otwór lejkowaty, zwany *kraterem (paszczą, czeluścią)*, którego dno w stanie spoczynku utworzone

Fig. 1. Krater Etny w r. 1804—1805.

jest z lawy stwardniałej, często jeszcze rozżarzonej, przeciętej licznemi szczelinami i opatrzonej małemi stożkami czyli *sopkami*, zwanemi *fumarale*, z których szczytu wytryskują pary, łączące się w słup, rozlewający się w górę w postaci chmury. W najgłębszej części krateru znajduje się ujście kanału erupcyjnego, *bocca*, otoczone zwykle stożkowatym wałem żużli (fig. 1 i 2). Przy zbliżaniu się wybuchu słup pary staje się ciemniejszym, powłoka lawy podnosi się i opada, pęka, pęcherze pary i słupy lawy wydostają się wyżej, aż nakoniec zostają wyrzucane niezliczone kamienie, często do wysokości 3,000 metrów, wśród huczącego łoskotu, który często daje się słyszeć w odległości całych setek mil; chmury popiołu zaciemniają niebo i unoszone są niekie-

Fig. 2. Krater Etny w latach 1805-1809.

dy w odległe kraje, w pobliżu zaś wulkanu popiół łączy się z deszczem, zwykle występującym przy wybuchach wulkanicznych, i tworzy potoki mułu, które daleko zasypują wszelkie ślady kultury ludzkiej. Najczęściej też z samego krateru albo z otworów bocznych czyli *kraterów pasożytnych* (fig. 3), wylewają się ogniste potoki la-

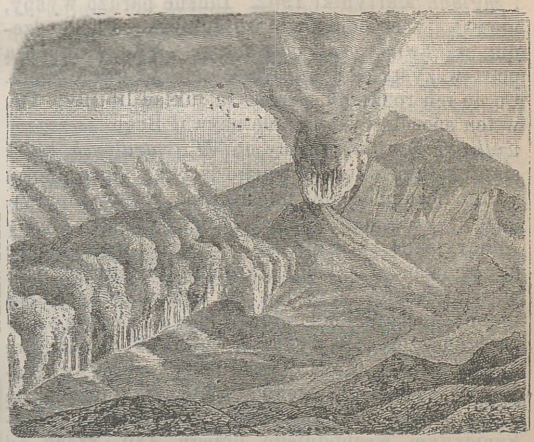

Fig. 3. Wybuch z pasożytnego krateru Etny.

wy, temperatury dochodzącej kilku tysięcy stopni, coraz szerzej się rozlewając i dochodząc często kilku mil długości. Szybkość, z jaką się lawa posuwa, w ogóle jest niewielka; stygnie ona dosyć szybko i krzepnie na powierzchni, kryjąc długo jeszcze żar w swem wnętrzu.—Postać i głębokość krateru zmienia się po każdym wybuchu; wewnątrz niektórych, jak np. w **W.** jawańskich,

zbierają się jeziora.—Działalność wulkaniczna nie jest właściwa obecnemu tylko okresowi istnienia ziemi, ale występowała we wszystkich dawniejszych okresach, czego dowodem są rozmaite skały, niewątpliwie pochodzenia wulkanicznego.— Wypadkami znacznej działalności wulkanicznej w nowszych czasach były: utworzenie się w ciągu dwu dni góry Monte Nuovo pod Neapolem w 1539; wystąpienie również w krótkim czasie **W.** Jorullo (ob.) w Meksyku; utworzenie wyspy Ferdinan-

Fig. 4. Santoryn.

dea obok brzegów Sycylji 1831, która następnie znowu znikła; utworzeniu się kilku małych wysp (fig. 4) około Santorynu (ob.), z których ostatnia (Aphroessa) wystąpiła wśrod gwałtownego wybuchu 1866; zniszczenie wyspy Krakatoa (ob.) 1883, i zagłada Martyniki 1902. Liczne bardzo wyspy, niewątpliwie podobnego wulkanicznego pochodzenia, stanowią *wyspy wulkaniczne.*—**W.** występują pod wszystkiemi szerokościami geograficznemi. Co do ich rozkładu, przeważa układ linijny; **W.** w ten sposób występujące nazwał Buch *szeregami wulkanicznemi*, w różnicy od **W.** *centralnych*, które się układają około pewnego środka działalności wulkanicznej; do nich należy Etna, wyspy Liparyjskie, Wezuwjusz z polami Flegrejskiemi, wyspy Kanaryjskie i Sandwiskie. Szeregi wulkaniczne są zapewne związane z dawnemi szczelinami skorupy ziemskiej, a godną jest uwagi zgodność ich biegu z kierunkiem konturów lądów, jako też z kierunkiem szeregów wysp. W ogóle **W.** śródlądowe należą do wyjątków. Najdłuższy szereg wulkaniczny przebiega zachód Ameryki, łączący się przez Alaskę i wyspy Aleuckie z szeregiem wulkanicznym wschodniego brzegu Azji, który od Kamczatki sięga do zatoki Bengalskiej, obejmując zarazem Kuryle, wyspy Japońskie, Filipińskie, Moluckie, Jawę, Sumatrę, wyspy Małe Sundzkie.— Liczba czynnych wulkanów wynosi obecnie 320, z czego na stały ląd europejski przypada jeden tylko (Wezuwjusz), na wyspy morza Śródziemnego 6, na Islandję 9. Rozległość krateru jest bardzo rozmaita, od niewielu metrów do kilku kilometrów.— Wśród par wyrzucanych przez **W.** przeważa para wodna, dalej idą: para siarki, kwas siarkowy, siarkowodór, wodór, kwas solny i węglowy, azot, chlorek amonu i rzadko kwas borny. Co do części stałych, są to skały krzemionkowe, w rozmaitych stanach przejściowych, od stanu skalistego do agregatów kamiennych, często drobnoziarnistych. Nierzadko też występują kryształy. Wyrywanie się pary z roztopionej lawy przeobraża ją w pumeks (ob.); para unosi też często znaczne masy lawy, które wprawione w ruch wirowy, spadają jako masy zaokrąglone, *bomby wulkaniczne;* rozpadając się, lawa tworzy kamyki *(rapilli)*, piasek i pył. Zresztą lawa wylewająca się w różnych czasach z jednego i tego samego **W.** ma skład dosyć rozmaity. Wybuchy wulkanów poprzedzane są często przez trzęsienie ziemi w ich okolicach, dlatego też oddawna **W.** uważają się za zjawiska tego samego rodzaju, co i trzęsienia ziemi, a teorje zjawisk wulkanicznych polegają na tych samych podstawach, co i teorje trzęsień ziemi. Według poglądu wulkanicznego (ob. Geologja), **W.** są objawem ognisto-płynnego jądra ziemi, a wybuchy powstają w skutek oddziaływania jego przeciw skorupie ziemskiej, z powodu ciśnienia wywiązującej się pary wodnej. Jak w pierwotnych epokach istnienia ziemi twardniejąca skorupa coraz się bardziej ściągała, tworząc przez to szczeliny, któremi się wylewała z wnętrza masa roztopiona, tak też według tej teorji i obecnie jeszcze ściąganie się ziemi wywiera ciśnienie na jej jądro płynne, które wtedy wypływa przez ostatnie szczątki dawnych szczelin, tworzące teraz otwory wulkaniczne. Ale ciśnienie to może też być wywarte przez parę wodną, która rozwija się z wody, łatwo do wnętrza ziemi dostawać się mogącej; para nie może dosyć szybko ujść przez wązkie szpary, a w skutek tego wtłacza w krater płynną masę ziemi.—Stübel rozróżnia **W.** *jednorodne (monogiiczne)* i *wielorodne (poligeniczne)*; pierwsze utworzone zostały przez jednorazowy, chociaż często długotrwały wybuch mas wyrzutowych, i składają się głównie z lawy, drugie zaś powstały przez stopniowe gromadzenie i uwarstwowanie materjałów wulkanicznych, zarówno lawy, jak żużli i pyłu wulkanicznego. Pomiędzy formami temi są przejścia stopniowe; każdy wulkan wielorodny powstał z jednorodnego; formą pierwotną obu rodzajów wulkanów jest postać góry stożkowej, i formę taką zawsze też posiada wulkan wielorodny, wulkany wszakże jednorodne posiadać mogą kształt różny, często nawet nie posiadają krateru. Porównanie nowych utworów wulkanicznych z dawnemi świadczy, że działalność wulkaniczna ziemi w nowszych czasach znacznie osłabła; góry wulkaniczne wysokości Chimborazo, ani rozległe wyspy wulkaniczne, nie utworzyły się w ciągu ostatnich tysiącoleci, ani też nie powstały nowe obszary wulkaniczne. Badania Stübla potwierdzają, że siła wulkaniczna, gdziekolwiek się ujawnia, jest jedynie objawem zastygania wewnętrznej masy ognistopłynnej.

Ciała stopione przy krzepnięciu w ogólności zmieniają swą objętość, jakkolwiek zachodzące przy tem procesy są zawiłe i niedostatecznie dotąd znane; najczęściej jednak zachodzi przytem przyrost objętości, a takie nabrzmiewanie magmy (ob.), choćby przechodnie tylko, działalność i budowę wulkanów dobrze tłómaczy; według tego materjał wszystkich wulkanów przedstawia nadmiar magmy, dla którego zabrakło miejsca w ognisku wulkanicznem. Drugim jeszcze czynnikiem, któremu przy wybuchach ważne przypada znaczenie, jest zawartość gazów w magmie, które przy oswabadzaniu się ruchliwość materji podsycają. Stübel rozróżnia nadto ogniska wulkaniczne trzech rzędów. Ogniskiem wulkanicznem rzędu pierwszego jest samo wnętrze ziemi, ognisko wewnętrzne; ogniska rzędu drugiego mieszczą się już w skorupie ziemskiej i powstały w niej, zanim ją jeszcze pokryły pokłady osadowe; ogniska rzędu trzeciego są najnowsze, rozwijają się w masach lawy pochodzących z ognisk rzędu drugiego i działanie ich jest najsłabsze. Stożki w kraterach występujące, zwane bocca, i kratery wulkaniczne dają poparcie poglądom Stübla.—**W.** *muliste, błotne, solice, salsy*, są to wzgórki stożkowate, gliniaste, posiadające kratery wypełnione wodą mulistą, słoną, którą przedzierające się gazy rozlewają często w potoki błota; wogóle przedstawiają dosyć podobieństwa do wulkanów ognistych, a wyrzucanie mułu niekiedy połączone jest z wytryskiem par, a nawet słupów płomienistych. Występujące tu gazy są przeważnie węglowodorami, pomięszanemi z azotem. Często też wytryskom towarzyszy nafta. Takie **W.** błotne znajdują się w Sycylji, gdzie mają nazwę *makaluba (maccaluba)*, na Kaukazie, na Jawie, w Chinach, w Ameryce płd. Źródła muliste Islandji należą do źródeł gorących, które cechują grunt wulkaniczny tej wyspy. Badania nowsze wykazały, że **W.** błotne początek swój zawdzięczają jedynie *wytryskom gazowym* czyli *wulkanom gazowym*, to jest gazom pochodzącym z rozkładu szczątków organicznych i wydobywającym się w różnych miejscach ze szczelin pokładów; gdzie gazy te wydobywają się wraz z wodą w pokładach gliniastych i marglowych, rozwijać się mogą potoki błota. Właściwie należałoby nazwę **W.** błotnych zastąpić nazwą odpowiedniejszą gorących źródeł błotnych. Por. Fuchs „Die vulkanischen Erscheinungen der Erde“ (1865); tenże „Vulkanen und Erdbeben“ (1875); Bayer „Physik der Eruptionen“ (1877); Reyer „Beiträge zur Physik der Eruptionen“ (1877); Velain „Les volcans“ (1884); Dana „Characteristics of volcanoes“ (1890); Stübel „Die Vulcanberge von Ecuador“ (1897); W. Boberski „Zjawiska wulkaniczne“ (Złoczów, 1884).

Wulkany błotne, ob. Wulkany.

Wülker Ryszard Paweł, filolog niemiecki, * 1845, profesor filologji angielskiej w Lipsku, redaktor czasopisma *Anglja* i autor wielu prac dotyczących języka i literatury angielskiej.

Wullenweber Jerzy Jürgen, mąż stanu związku hanzeatyckiego i burmistrz Lubeki 1533—35, * 1492 lub 93 w Lubece. Zwolennik reformacji i dążności demokratycznych, usiłował podźwignąć upadający wpływ Hanzy przez osłabienie Danji i wyłączenie Niderlandów z m. Bałtyckiego, Wszczęta wskutek jego zabiegów w latach 1534—35 wojna w Niemczech północnych, przybrała niepomyślny obrót, i **W.**, pozbawiony urzędu, w czasie podróży 1535 pojmany przez arcybiskupa bremeńskiego i obwiniony o zbrodnicze zamachy polityczne tudzież o anabaptyzm, został z rozkazu Henryka, księcia brunświckiego, w Wolfenbüttel 29 września 1537 ścięty publicznie. Por. Waitz'a „Lübeck unter Jürgen Wullenweber und die europ. Politik“ (3 t., Berlin, 1855—56). Gutzkow opowiedział losy **W.** w tragedji.

Wüllerstorf Urbair Bernard, baron, żeglarz, * 1816 w Tryjeście, † 1883, wstąpił 1833 do marynarki austrjackiej, studjował od 1837 astronomję w Wiedniu, 1839 został dyrektorem obserwatorjum i profesorem akademji żeglarskiej w Wenecji, następnie dyrektorem akademji żeglarskiej w Tryjeście. W 1857—59 dowodził jako komodor wyprawą naukową na okręcie Novara, 1863 został admirałem portowym Wenecji. W 1865—67 był ministrem handlu i zawarł traktat handlowy między Austrją i Anglją. Od r. 1869 przebywał w Graz. Ogłosił: „Ueber das Verhalten und die Verteilung der Winde auf der Oberfläche der Erde“ (1860); „Bemerkungen über die physikalischen Verhältnisse des Adriatischen Meeres“; „Zur wissenschaftlichen Verwertung des Aneroids“ (1871). Wdowa jego wydała pozostałe po nim „Vermischte Schriften“ (1889).

Wüllner Adolf, fizyk, * 1835 w Düsseldorffie, kształcił się w Bonn, Monachjum i Berlinie, 1858 został docentem w Marburgu, 1869 profesorem fizyki w akademji technicznej w Akwizgranie. Ważniejsze prace jego tyczą się prężności par roztworów solnych i mieszaniu cieczy, ciepła właściwego cieczy i gazów; dalej widm gazów, przyczem wykazał przyczynę różnicy widm smugowych i linijnych, i in. Jego „Lehrbuch der Experimentalphysik“ (4 t., 4 wyd., 1882—86) stanowi wyborny podręcznik fizyki; napisał nadto: „Einleitung in die Dioptrik des Auges“ (1866) i „Kompendium der Physik“ (2 t., 1879).

Wulpinit *(wolpinit)*, minerał, ob. Anhydryt.

Wunderer Jan Dawid, podróżnik, rodem ze Strasburga, zwiedził w licznych podróżach w latach 1589—90 Danję, Szwecję, Polskę i Rosję i zostawił opis tych podróży, zamieszczony w zbiorze p. t. „Frankfurtisches Archiv für ältere deutsche Literatur und Geschichte, herausgegeben von Eichardt“ (2 t., Trauffort, 1812). Znajdują się tu ciekawe wiadomości o Litwie, Inflantach i Prusiech polskich.

Wunderlich Karol August, lekarz, * 1815 r. w Sulz nad Nekarem, † 1877, kształcił się w Tubindze i Paryżu, 1843 został profesorem nadzwyczajnym, 1846 profesorem kliniki i dyrektorem instytutu klinicznego w Tubindze, 1850 profesorem w Lipsku. W 1841 założył pismo *Archiv für physiologische Heilkunde*, które wywarło znaczny wpływ na rozwój medycyny; szczególnie zaś ważne są badania jego nad gorączką. Ogłosił: „Handbuch dor Pathologie und Therapie“ (2 wyd., 2 t.. 1855 — 57); „Geschichte der Medicin“ (1859); „Grundriss der speciellen Pathologie und Therapie“ (1859); „Das Verhalten der Eigenwärme in Krankheiten“ (1868, 2 wyd., 1879).

Wundt Wilhelm, fizjolog i filozof, † 1832 r. w Neckarau w Badeńskiem, studjował medycynę w Heidelbergu, Tubindze i Berlinie, habilitował się 1857 r. jako docent fizjologji w Heidelbergu, 1865 został tamże profesorem, 1874 przeszedł na tęż katedrę do Zürichu, a 1875 został profesorem filozofji w Lipsku, gdzie założył instytut psychologji doświadczalnej i wprowadził do psychologji metody polegające na ścisłych pomiarach, a badanie objawów woli i wrażeń oparł na znajomości działań nerwów, zmysłów i mięśni. Również ścisłą metodę indukcyjną wprowadził do logiki i etyki. Ze znacznej liczby jego dzieł wymienimy: „Lehre von der Muskelbewegung“ (1858); „Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung“ (1862); „Lehrbuch der Physiologie des Menschen“ (1865; 4 wyd., 1878; przekład polski Stockmanna, 1871); „Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele“ (2 t., 1868, 2 wyd,, 1892, przekład polski Masłowskiego, p. t. „Wykłady o duszy ludzkiej i zwierzęcej“, Kraków, 2 t., 1874—5); „Untersuchungen zur Mechanik der Nerven und Nervencentren“ (2 cz., 1871—6): „Die physikalischen Axiome und ihre Beziehung zum Kausalprinzip“ (1866); „Handbuch der medicinischen Physik“ (1867); „Grudzüge der physiologischen Psychologie“ (1874, 4 w., 1874); „Ueber die Aufgabe der Philosophie in der Gegenwart“ (1875); „Ueber den Einfluss der Philosophie auf die Erfahrungswissenschaften“ (1876); „Teorja poznania“ (przek. Z. Herynga, Warszawa, 1889); „Logik“ (Sztutgart, 1880); „Essays“ (1885); „Ethik“ (1886); „System der Philosophie“ (1889); „Grundriss der Psychologie“ (1896, 2 w., 1897). Nadto od 1883 wydaje „Philosophische Studien“. Por. König „Wilhelm W., seine Philosophie und Psychologie“ (1901).

Wunsiedel, miasto w bawarskim obwodzie Wyższej Frankonji, w górach Jodłowych (Fichtelgebirge), ma 4,500 miesz. Tu się urodził Ludwik Sand i Jean Paul. W okolicy znajduje się słynne zdrojowisko Alexandersbad (ob.).

Wuoksa, *Woksa* (Wuoxen), rzeka w Finlandji, wypływa z jeziora Sajma, w powiecie Willmanstrandzkim gub. Wyborskiej. Tworzy pod wsią Imatra malownicze wodospady i ubiegłszy 162 klm., wpada do jeziora Ładogi.

Wupper lub *Wipper*, dopływ Renu, bierze początek w ziemi Sauerland, o 6 mil od Renu, do którego, przebiegłszy w licznych zakrętach 98 klm., wpada pod wsią Rheindorf, pomiędzy Kolonją i Düsseldorfem, Nazwana od tej rzeki dolina *Wupperthal* jest najludniejszą i najwięcej przemysłową okolicą w całych Niemczech; przedziela ona w kształcie podkowy niższe zachodnio-reńskie wzgórza. W ściślejszem atoli znaczeniu dolina *Wupperthal* stanowi przestrzeń 8 klm. długą pomiędzy Elberfeld i Barmen, dwoma najludniejszemi w tej dolinie miastami.

Wurcel Eugenjusz, inżynier rosyjski, * 1851, nauki gimnazjalne pobierał w Petersburgu,następnie kształcił się w instytucie dróg komunikacji. Pracował przy kolejach Rasko - Wiaziemskiej i Orenburskiej, później prowadził różne roboty w Moskwie na drodze żel. Mikołajewskiej. Godne uwagi są zbudowane przez niego studnie dla zasilania wodą stacji Moskwa. Szczególnie wszakże znacznej doniosłości jest jego budowa pierwszej w Rosji drogi żelaznej górskiej, między Tyflisem a Karsem, gdzie po raz pierwszy przy prowadzeniu tunelów zastosował machiny elektryczne do wiercenia otworów w skałach, a nadto zastosował sposób nader dogodny do przewozu zupełnie gotowych przęseł mostowych żelaznych na miejsce ich przeznaczenia. Między innemi buduje także mosty żelazne bez rusztowań długości przeszło 100 metrów, przy wysokości 45 metrów od powierzchni ziemi. Obecnie buduje kolej do granicy Persji.

Wurcel Eugenjusz.

Wurcyt *(wurtzit, spianteryt)*, minerał z klasy siarków pojedyńczych, krystalizuje w szeregu sześciokątnym, jest brunatno-czarny, z połyskiem szklistym, twardość 3,5—4, c. wł. 4, składa się, podobnie jak błyszcz cynkowy, z siarku cynku, ale zawiera zawsze siarek żelaza (8 odsetek). Znajduje się w Boliwji, Przybramie i in.

Wurmbrand Gundacear, hr., polityk austracki, * 1838, służył wojskowo. Wybrany w 1879 do wiedeńskiej rady państwa, złączył się z lewicą i w 1880 postawił wniosek uznania języka niemieckiego za język państwowy, przez co wywołał burzę. W 1893 był ministrem handlu w gabinecie Windischgrätza, z którym razem ustąpił w 1895.

Wurmser Dagobert Zygmunt, hrabia, austrjacki generał-feldmarszałek, * 1724 w Alzacji. Odznaczywszy się już w wojnach Siedmioletniej i bawarskiej sukcesyjnej, walczył następnie w wojnach przeciw rewolucji francuskiej, w Bryzgowji i nad Renem, z rozmaitem powodzeniem, a później

i we Włoszech, gdzie jednakże poniósł klęski od Bonapartego pod Castiglione (5 sierpnia 1796 r.), Roveredo (4 września) i Bassano (8 września), a potem zamknięty w Mantui, musiał poddać tę twierdzę Francuzom (2 lutego 1797 r.); za powrotem do Wiednia został głównodowodzącym generałem w Węgrzech, ale † 1797 przed objęciem tego urzędu.

Wurrus, barwnik. ob. Kamala.

Würtemberg, królestwo, ob. Wirtemberg.

Würtemberg Wilhelm, książę, generał austrjacki, * 1828 r. w Karlsruhe na Śląsku, † 1896 r. w Meranie (w Tyrolu), syn ks. Eugenjusza, wstąpił 1847 r. do armji austrjackiej, odznaczył się w wojnie włoskiej 1848—9 r. pod Radeckim, awansował na kapitana, pod Nawarą był ciężko ranny; 1859 roku walczył pod Magentą i Solferinem jako pułkownik, dowodził 1864 jako generał-major brygadą w wojnie z Danją; 1866 r. walczył na czele brygady 2 korpusu w Czechach; 1869 r. został feldmarszałkiem porucznikiem i dowódcą 7 dywizji, na której czele wkroczył r. 1878 do Bośni, odniósł zwycięstwo pod Jaicze i awansował na feldcechmistrza i dowódcę 13 korpusu; 18 listopada mianowany został głównym dowódcą wojsk okupacyjnych i naczelnikiem zarządu Bośni i Hercegowiny.

Würtemberg Krystjan Fryderyk Aleksander, hrabia, naturalny syn księcia Wilhelma Wirtemberskiego, * 1801, † 1844 w Wildbad; znany jest pod pseudonimem *Sandor von S.* jako poeta liryczny. Zbiór jego poezji: „Gesammelte Gedichte," wyszedł w Sztutgardzie 1841.

Würtemberg, ob. Eugenjusz Fryd. Paw. Ludw., ks. Wirtemberski.

Wurtz Karol Adolf, chemik, * 1817 w Strasburgu, † 1884 w Paryżu; studjował medycynę w mieście rodzinnem, następnie oddał się chemji, 1845 został preparatorem w Sorbonie, 1851 profesorem chemji w instytucie rolniczym w Wersalu, 1854 w fakultecie lekarskim, 1866 dziekanem tego fakultetu. Członkiem akademji nauk został w 1867. Liczne jego prace przyczyniły się wielce do rozwoju chemji teoretycznej, odkrył amonjaki złożone, rodniki alkoholów mieszanych, otrzymał drogą syntetyczną wiele węglowodorów aromatycznych, odkrył glikole, tlenek etylenu, wodan amylenu. Był to zarazem znakomity profesor i pisarz, a oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Leçons de philosophie chimique" (1864); „Traité élémentaire de chimie médicale" (2 t., 2 wyd., 1868—75), „Leçons élémentaires de chimie moderne" (4 wyd., 1866, 6 wyd., 1892); „Dictionnaire de chimie pure et appliquée" (5 t., 1868—78) i dodatki (3 t., 1888—92); „Histoire des doctrines chimiques" (1868); „La théorie atomique" (1878); „Traité de chimie biologique" (1884). Od 1858 wydawał „Répertoire de chimie pure", a od 1872 był współredaktorem *Annales de chimie et de physique.* Por. Friedel „Notice sur la vie et les travaux de C. A. W." (1884).

Wurtzit, minerał, ob. Wurcyt.

Wurzbach Konstanty, bibljograf i poeta niemiecki, znany pod imieniem *W. Constant,* * 1818 w Lublanie, od 1844 urzędnik przy bibljotece uniwersyteckiej we Lwowie, od 1848 archiwarjusz i bibljotekarz ministerjum spraw wewnętrznych w Wiedniu. Z utworów jego poetycznych oprócz wielu przekładów z języków słowiańskich celniejsze są: „Von einer verschallenen Königsstadt" (1850; 2 ed., 1857); „Der Page des Kaisers" (Düsseld., 1854). Z innych dzieł jego wymieniamy: „Sprichwörter der Polen" (Lwów, 1847; 2 wyd., Wiedeń, 1852); „Volkslieder der Polen und Ruthenen" (Lwów, 1843, 2 wyd., 1852); „Die Kirchen der Stadt Krakau" (Wiedeń, 1853) oraz „Biographisches Lexikon des Oesterreichischen Kaiserthums" (t. 1—18, Wiedeń, 1857—68). Wykaz życiorysów, ściągających się do Galicji i w ogóle do Polski, podał Estreicher w „Bibljografji" (t. V, str. 178—181).

Würzburg, niegdyś wolne biskupstwo państwa Niemieckiego, zostało założone r. 742 i hojnie uposażone przez królów frankońskich i niemieckich. Pierwszym biskupem był Burkhardt, ustanowiony i wyświęcony przez św. Bonifacego. W 1120 biskup tutejszy otrzymał władzę książęcą we Frankonji. W 1633 biskupstwo **W.** i bamberskie Szwecja nadała jako księstwo Frankońskie tytułem lennym Bernardowi księciu sasko-wejmarskiemu, lecz ono już w 1634 napowrót odebrane mu zostało. W skutek postanowień pokoju, zawartego w Luneville, uległo sekularyzacji, a w 1802 oddane było elektorowi bawarskiemu tytułem wynagrodzenia za ustąpione Francji prowincje nadreńskie. W 1806, na mocy pokoju presburskiego, odstąpiła Bawarja księstwo Würzburskie w zamian za inne ziemie księciu toskańskiemu Ferdynandowi, który natomiast oddane mu 1803, jako wynagrodzenie, elektorstwo Salzburskie odstąpił Austrji, w skutek czego podniesiono **W.** do godności elektorstwa. W 1806 elektor Ferdynand, przystąpiwszy do ligi Reńskiej, przybrał tytuł wielkiego księcia würzburskiego; atoli kongres wiedeński z 1815 zwrócił wielkiemu księciu jego dziedziczną Toskanję, **W.** zaś w rozległości 107 mil kw. oddał w posiadłość Bawarji. Por. Ussermann „Episcopatus Wirceburgensis" (1790—92); Hedner „Die herzögliche Gewalt der Bischöfe von Würzburg" (1874).

Würzburg, miasto stołeczne dawnego księstwa Würzburskiego, obecnie bawarskiego okręgu Dolnej Frankonji, położone na obu brzegach Menu, rezydencja biskupa, ma 69,000 miesz. w większej części wyznania katolickiego, wspaniały kościół katedralny i uniwersytet, założony r. 1403 przez biskupa Jana Egloffstein. Fabryki tutejsze dostarczają instrumentów chirurgicznych i muzycznych, machin, mebli, wyrobów wełnianych,

szkła zwierciadlanego, skór, tytuniu, wagonów, win musujących. Miasto prowadzi obszerny handel winem i owocami. Za obrębem **W.** leży warowny zamek Marienburg, do r. 1720 rezydencja biskupów.

Wurzen, miasto w saskim obwodzie lipskim, nad Muldą, ma katedrę z XII w., stary zamek, różne fabryki i 15,700 miesz. Już w 961 r. **W.** wspominane było jako miasto.

Wüst Adolf, mechanik, * 1840 w Mergentheim, † 1901 r., kształcił się w akademji technicznej w Sztutgarcie, pracował potem w fabrykach angielskich, 1873 został profesorem nauki o machinach rolniczych w Halli. Ogłosił: „Leichtfassliche Anleitung zum Feldmessen und Nivelliren“ (1882, 3 wyd., 1892); „Landschaftliche Maschinenkunde“ (1882, 2 wyd., 1889) i in.

Wüstenfeld Henryk Ferdynand, orjentalista niemiecki, * 1808, wydał wiele starożytnych źródłowych dzieł arabskich.

Wuttke Henryk, historyk niemiecki, * 1818 w Brzegu na Śląsku, † 1876. Ukończywszy studja uniwersyteckie we Wrocławiu, został 1841 profesorem historji w Lipsku i brał udział w ówczesnych ruchach politycznych. Dziełem „Polen und Deutsche“ (1 i 2 ed., Lipsk, 1847) naraził się rządom pruskiemu i austrjackiemu. Z innych dzieł jego wymieniamy celniejsze: „Entwickelung der öffentlichen Verhältnisse Schlesiens“ (2 t., Lipsk, 1842—43); „Die Schlesische Stände, ihr Wesen, ihr Wirken und ihr Werth in alter und neuer Zeit“ (Lipsk, 1847); „Erdkunde und Karten des Mittelalters“ (Lipsk, 1854); „Specimen I Codicis diplomatici Urbium Magni Ducat. Posnan. antiquissim. Polonorum adhuc inedit. diploma“ (Lipsk, 1860), obejmujące wiele dyplomatów podrobionych; „Städtebuch des Landes Posen“ (Lipsk, 1864; dodatek, 1866); „Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung“ (Hamburg, 1866); „Die Entstehung der Schrift“ (1872, rysunki 1873). W dziełach, dotyczących Polski, występuje **W.** w duchu nieprzyjaznym przeszłości naszego narodu.

Wwiązywanie *(intromissio)*, termin dawnego prawa polskiego oznaczający wprowadzenie w posiadanie nieruchomości, czego dopełniał w posiadłościach ziemskich woźny i dwu szlachty, jako świadków, w miastach urzędnik miejski, również z dwoma świadkami. Po obwołaniu publicznem nowonabywcy, urząd wprowadzający zeznawał o tem relację w aktach publicznych.

Wyatt Sir Matthew Digby, znakomity architekt i estetyk angielski, * 1820 w Devizes w Wiltshire, † 1877. Początkowo kształcił się w Londynie, a następnie odbywał (1844—46) podróż artystyczną po Francji, Niemczech i Włoszech, czego owocem był duży zbiór szkiców głównie z dziedziny budownictwa kościelnego, ogłoszony wraz z rozprawą p. t. „On the geometrical mosaics of the middle ages“ (Lond., 1848). Mianowany 1850 sekretarzem komitetu towarzystwa sztuk pięknych, czynny miał udział w urządzeniu międzynarodowej wystawy pewszechnej z 1851 i w nagrodę za swe usługi otrzymał 1,000 funt. sterl.; od 1852—54 dozorował roboty przy nowo wznoszonym sydenhamskim pałacu kryształowym. Wedle jego planów wystawiono wiele pięknych tak prywatnych, jak i publicznych budowli. W r. 1869 został profesorem sztuk pięknych w Cambridge. Z prac jego literackich wymieniamy jeszcze: „On metal work and its artistic design“ (1852); „Industrial art of the 19-th century“ (1853, t. 2); „Art treasures of the United Kingdom“ (1851, t. 2), „On the foreign artists employed in England during the 16-th century“ (1868); „Fine art, a sketch of its history, theory, practise and application to industry“ (1870).

Wyatt James, architekt angielski, * 1748, 1813, przyczynił się do wznowienia stylu gotyckiego.

Wyatt Sir Tomasz, starszy, poeta i polityk angielski, * 1503, † 1542, był ulubieńcem Henryka VIII, ambasadorem w Hiszpanji. Jako poeta należy do twórców poezji nowoangielskiej. Poezje jego wyszły 1557, 1870, 1871.—Por. Alscher „T. **W.**“ (1886).

Wyatt Sir Tomasz młodszy, syn poprzedniego, naczelnik spisku przeciwko Marji I Tudor, kiedy się stało wiadome, że królowa ma zaślubić Filipa II hiszpańskiego. Powstanie, do którego, należał również i książę Suffolk, ojciec pretendentki Jane Grey, wybuchło 1554 w Kent; **W.** zbliżył się z powstańcami do Londynu, ale był pobity, wzięty do niewoli i ścięty (1554), podobnie jak Jane Grey, jej mąż i ojciec.

Wybicki Józef, senator, wojewoda, prezes sądu najwyższego w królestwie Polskiem, * 1747 r. we wsi Będominie pod Gdańskiem, † 1822 r. we wsi Manieczkach pod Szremem. Po ukończeniu nauk w szkołach jezuickich w Gdańsku, od piętnastego roku życia pracował w zawodzie prawnym i taką już we wczesnej młodości odznaczał się nauką, że 1767 wybrany został posłem na sejm warszawski, na którym toczyła się głośna sprawa o dysydentach. Przeciwnik króla Stanisława Augusta i wpływów sąsiedniego mocarstwa, po założeniu publicznego protestu na sejmie, musiał **W.** uciekać z Warszawy do konfederatów barskich, którzy wyprawili go w poselstwie dyplomatycznem do Wiednia i Berlina. Po upadku konfederacji pogodził się **W.** z rządem i został szambelanem królewskim. Za sejmu Czteroletniego należał do najgorliwszych stronników reformy postępowej. W r. 1794 jako pełnomocny komisarz rządowy, towarzyszył generałowi Dąbrowskiemu w wyprawie do Wielopolski. Po upadku Rzeczypospolitej i pobycie kilkuletnim we Francji, osiadł 1801 we Wrocławiu i poświęcił się wyłącznie wychowaniu synów i piśmiennictwu. Stąd w r. 1806 wezwany przez Napoleona I do Poznania i prze-

znaczony na członka nowego rządu polskiego, został 1807 r. senatorem wojewodą księstwa Warszawskiego. Po utworzeniu Królestwa kongresowego, potwierdzony na dotychczasowych urzędach był nadto od roku 1818 prezesem najwyższego sądu. W Brodnicy, gdzie jest pochowany, wystawiła mu rodzina skromny nagrobek drewniany. Był to człowiek najzacniejszego charakteru i znakomitych zdolności. Dobry prawnik, jest **W.** autorem licznych dzieł najrozmaitszej treści, z których ważniejsze są: „Listy patrjotyczne do J. W. Ex. kanclerza Zamojskiego prawa układającego pisane“ (2 t., Warszawa, 1777—78); „Myśli polityczne o wolności cywilnej“ (t. 1775); „Zygmunt August“, tragedja w 5 akt. wierszem (Warszawa, 1779); „Przestrogi dla Polski“ (tamże, 1790); „Uwagi polityczne względem stanu duchownego“ (tamże b. r.); „Moje godziny szczęśliwe“ (Wrocł. 1804; 4 wyd., 1819); „Zbiór myśli politycznych“ (Warszawa, 1819); „Pamiętniki“, wydane dopiero po śmierci **W.** (3 t., Poznań, 1840, i Lwów, 1881 i 1883); „Dodatek do pamiętników, **W.** odnoszący się do życia Jędrzeja Zamojskiego“ (Poznań, 1843) i w in.

Wybor, miasteczko w pow. Ostrowskim, gub. Pskowskiej, nad rzeką Wyborką, oblegane przez Polaków w 1581, zburzone zostało z dwoma znajdującymi się tam monasterami. Dziś jest osadą liczącą przeszło 120 głów ludności.

Wyborg, Wiborg, po fińsku *Wüpuri*, miasto główne gub. Wyborskiej, w w. ks. Finlandzkiem, położone na dwu wyspach zatoki Fińskiej, liczy 23,000 m., ma 4 kościoły protestanckie, kościół katolicki, cerkiew, 3 licea, szkołę realną, kilka szkół niższych; prowadzi znaczny handel. Wpobliżu miasta znajduje się *Monrepos*, piękny park i pałac barona Nicolai, oraz kilka fabryk. Tutejsza twierdza, założona 1293 przez szwedzkiego rządcę Torkela Knutsona, potem znacznie powiększona przez Eryka Akselsona Totta (1477) i króla Gustawa Wazę, była kilkakrotnie oblegana przez wojska moskiewskie za Iwana III i IV, i nakoniec została zdobytą 1710 r. przez admirała rosyjskiego hr. Apraksina.— *Wyborska gubernja*, w południowo-wschodniej części w. ks. Finlandzkiego, graniczy z zatoką Fińską, gub. Ołoniecką, Kuopijską i St.-Michelską i zajmuje 43,055 klm. kw. powierzchni. Miejscowość gubernji jest w ogóle falowata i górzysta; równin, oprócz licznych błot i jezior, nie ma. Z rzek najważniejsze: Kymmene i Wuoxen. Liczba mieszkańców wynosi 379,115 (1896) i dzieli się na dwie główne gałęzie, Towastlandczyków i Karelczyków, nadto znajdują się Szwedzi, Rosjanie i w niewielkiej liczbie Niemcy. Rolnictwo stanowi główne zatrudnienie mieszkańców południowej i zachodniej części gubernji; natomiast ludność powiatów północnych i środkowych zajmuje się wyłącznie prawie przemysłem leśnym. Urodzaje są mierne: zboża własnego braknie na użytek miejscowy. Klimat surowy, średnia roczna temperatura wynosi + 2° C. Pod względem administracyjnym **W.** *gub.* dzieli się na 9 powiatów: Stranda, Kiumenne, Lappwesi, Jaskis, Eurepjaja, Keksholm, Kronoborg, Salmis i Sordawala (Serdobel). Powiaty dzielą się na *Kirchspiele* czyli parafje.

Wybory, obiór urzędników publicznych wszelkiego znaczenia i nazwy, przez współobywateli w rozmaitych krajach wedle różnych form i zasad dopełniany. **W.** bywają *powszechne*, gdy w nich wszyscy pełnoletni mężczyzni udział biorą, i *ograniczone*, gdy tylko pewna część mieszkańców posiada prawo podawania głosów; *bezpośrednie*, jeżeli zgromadzeni wyborcy odrazu wybierają urzędników, i *pośrednie*, gdy ci, zwani wtedy *obiorcami*, mianują właściwych *wyborców*. Głosowanie bywa *publiczne*, t. j. każdy z wyborców jawnie podaje głos za kandydatem, i *tajemne*, przy którem głosy składają się do urny. Wybranymi zostają urzędnicy, mający za sobą *prostą* albo *arbitralną* (dwie trzecie) większość głosów. Formy głosowania bywają również rozmaite: zbierają się głosy przez aklamację, t. j. głośne i gromadne podawanie głosów, powstanie z miejsca, podniesienie ręki, przejście na prawą lub na lewą stronę, a najczęściej przez składanie głosów do urny. Wyborcami są albo wszyscy obywatele, jak to bywa w krajach gminowładnych, albo pewne tylko uprzywilejowane klasy, wedle zasad określonych *prawem wyborczem*, zajmującem się prócz tego formami, w jakich **W.** odbywać się mają. Prawo wyborcze dąży w krajach monarchicznych zwykle do tego, aby tylko stronnicy istniejącego porządku do urny przystęp znaleźli, skąd pochodzą częste tego prawa zmiany. Określenie warunków od wyborcy wymaganych oznacza się wyrazem *cenzus;* cenzus uwzględnia przedewszystkiem majątek, dając prawa wyborcze tylko ludziom opłacającym oznaczone *minimum* podatków, lub mającym również oznaczone minimum dochodów, mniej bacząc na stanowisko i stopień ukształcenia obywatela. System ten sprawia, iż państwa konstytucyjne rządzone są przeważnie przez arystokrację, i sprowadza ze strony ludu opozycję, często do zupełnego przewrotu doprowadzającą, jak to w 1848 r. było we Francji. W Anglji przeszła t. z. reforma parlamentarna, znacznie cenzus zniżająca.—W dawnej Polsce prawo dawało każdemu szlachcicowi głos do wyboru króla, posłów na sejm, deputatów do trybunału i urzędników ziemskich. Niżsi urzędnicy mianowani byli przez koronę.

Wybraniectwa, posiadłości łanowe w Polsce, z których wedle dekretów Stefana Batorego i Zygmunta III (1578 i 1580 r.) miano dostawiać pewnej liczby ludzi pieszych, *wybrańcami* zwanych, dla potrzeb wojennych, co trwało do r. 1726, w którym stany sejmujące osobisty obowiązek służby wojskowej z łanów uchyliły i postanowiły, aby z każdego łanu, przez wybrańca osiadłego lub przez starostów albo dzierżawców używanego, płacono

do skarbu rocznie po złp. 180 na utworzenie regularnej piechoty, oddając pod tym warunkiem wakujący łan zgłaszającym się, którzy w ten sposób stawali się wieczystymi tych ziem dzierżawcami. Rząd austrjacki po rozbiorze Polski w r. 1808 wszystkich tych dzierżawców, w ziemiach do Austrji wcielonych, uczynił wolnymi ich posiadaczami, zobowiązując ich jedynie do płacenia podatków, jak oto: łanowego, podymnego i t. p. Rząd pruski wcielił je do posiadłości skarbowych.— W księstwie Warszawskiem i następnie w królestwie Polskiem ważnych tu zmian nie widzimy; łanowcy zostali jak dawniej wieczystymi dzierżawcami. Ukaz 19 lutego (2 marca) 1864 r. zamienił w posiadłościach tych czynsz wieczyście opłacany na zwykły, w uwłaszczonych tym ukazem ziemiach, podatek gruntowy.

Wybranowski Roman, generał wojsk polskich, ogłosił „Pamiętniki“ (Lwów, 1882 t. 2).

Wybrzeże, ob. Brzeg.

Wybrzeże Złote, kolonja angielska na wybrzeżu Afryki zachodniej, na północnym krańcu zatoki Gwinejskiej położona, obejmuje 76,145 klm. kw. a wraz z należącemi do niej posiadłościami hołdowniczemi 100,190 klm. kw., oraz 1,474,000 miesz. Złoto obecnie dobywa się tu w niewielkiej ilości; głównym produktem kraju jest olej palmowy; obok niego wywożą drzewo i kość słoniową. Kolonja podzielona jest na 16 prowincji, których granice odpowiadają posiadłościom oddzielnych plemion. Z prowincji tych ważniejsze: Ahanta, Dixcove, Wasaw, Elmina, Fanti, Akkra Ob. *Gwinea.*

Wybuch *(eksplozja)*, nagły rozwój gazów i par, połączony z gwałtownem działaniem mechanicznem i silnym hukiem. Jeżeli **W.** zachodzi z szybkością nader znaczną, nazywa się *detonacją.* Wybuch może powstać przez nagły rozwój pary wodnej, jak to się zdarza w kotłach parowych (ob. Kocieł), albo przez gwałtowne rozszerzanie się powietrza zagęszczonego (ob. Wiatrówka), znaczenie praktyczne wszakże mają jedynie wybuchy, wywoływane przy pomocy rozkładów chemicznych. Praca, jaką wykonać może materjał wybuchający, jest proporcjonalna do ilości ciepła, przez jego rozkład wywiązanej. Jeżeli A oznacza tę ilość ciepła, wyrażoną w ciepłostkach, to odpowiadająca temu praca, wyrażona w ciepłostkach, czyni 425 A, liczba bowiem 425 jest równoważnikiem mechanicznym ciepła (ob. Ciepło); tak obliczonej wszakże teoretycznie pracy część tylko zużytkować się daje korzystnie; przy broni palnej np. użyteczną jest jedynie praca, która nadaje siłę żywą pociskowi, straconą jest natomiast energja zużyta na wytrącenie gazów i powietrza, oraz na zachodzące przy strzale rozgrzanie samej broni.—Działalność substancji wybuchowej w znacznej mierze zależy od szybkości, z jaką się reakcja dokonywa; przy szybkości kilku do kilkuset metrów na sekundę rozchodzi się przez kolejne zapalenie substancji, przy szybkości 2000-7000 m. na sekundę następuje detonacja. Dla rozpoczęcia reakcji substancja wybuchowa musi być doprowadzona do pewnej temperatury początkowej, która wynosi dla prochu strzelniczego 315°, dla rtęci piorunującej 190°. Podniety mechaniczne, jak uderzenie, tarcie, ciśnienie, skuteczne są stąd tylko, że sprowadzają ogrzanie substancji wybuchowej. Jedne wszakże substancje wybuchowe są *czułe* na najsłabsze podniesienie temperatury, inne na uderzenie, inne znów wybuchają za najlżejszem potarciem. Działanie substancji wybuchowej zależy też od sposobu, jak zapaloną została; tak np. dynamit może bądź to rozkładać się zwolna, bądź spalać żywo, bądź też wybuchać gwałtownie. Substancja, która to ostatnie sprowadza działanie, nazywa się *detonatorem.* Takim detonatorem dla dynamitu jest zwłaszcza rtęć piorunująca. Nabój dynamitowy, doprowadzony do wybuchu przez ładunek rtęci piorunującej, sprowadza też wybuch nabojów sąsiednich, a to przez pośrednictwo powietrza lub ciał stałych, które zresztą same zgoła przemianie chemicznej nie ulegają; wybuchy także nazywają się *wybuchami przez wpływ.* Detonacja 100 gramów dynamitu udziela się w ten sposób na odległość 3 decymetrów. Rozchodzenie się wybuchów przez wpływ następuje wskutek rozprzestrzeniania się w powietrzu ruchu falowego, który od zwykłych fal głosowych wyróżnia się znacznem swem natężeniem.—Por. Abel „Researches on explosives“ (1875).

Wybuchające pociski, ob. Granat.

Wybuchowe ciała, *materjały eksplodujące,* związki chemiczne lub mieszaniny, które przez uderzenie, ciśnienie, tarcie, przez podwyższenie temperatury lub działaniem iskry doprowadzone zostają do wybuchu. Skład ich chemiczny jest różny, w ogólności jednak zawierają obficie tlen związany z metaloidem, oraz substancje, które przez rozkład znaczne ilości gazów wywiązują. Rozróżnić można trzy kategorje ciał wybuchowych. **W. c.** *strzelnicze* spalają się stosunkowo powoli i dlatego używają się do wyrzucania pocisków, oraz do rozsadzania granatów i min. **W. c.** *rozsadzające* spalają się nader szybko i działają zbyt niszcząco, by dały się użyć do broni palnej, służą przeto tylko do rozsadzania skał. **W. c.** *piorunujące* wybuchają już przy nizkiej temperaturze zapalenia z taką gwałtownością, że użycie ich w ilościach większych jest zgoła niemożebne, służą przeto tylko jako detonatory (ob.) dla innych materjałów wybuchowych.—Dawniejsze **W. c.** utworzone były według typu prochu strzelniczego (ob. Proch); drugą ich grupę stanowią związki nitrowe, czyli substancje powstające z gliceryny, celulozy, mączki, cukru przez traktowanie kwasem azotnym; tu należą: nitrogliceryna i dynamit, bawełna strzelnicza, proch bezdymny i in. Trzecią wreszcie grupę tworzą materjały piorunujące, jak srebro piorunujące i rtęć piorunująca. **W. c.**

mają zastosowanie w broni palnej, w minach, w górnictwie, przy budowie tuneli, do rozbijania lodów i t. p. Ciała, które wybuchają za lżejszem wstrząśnieniem, jak jodek i chlorek azotu, zastosowania technicznego dotąd nie zyskały. Dla ochrony od niebezpieczeństw, z jakiemi jest połączony wyrób, przewóz i przechowywanie materjałów wybuchowych, istnieją liczne przepisy i obostrzenia policyjne. Co do literatury, ob. Proch.

Wybuchowe motory, motory wprawiane w ruch przez ciała wybuchające, bądź przez mieszaninę gazu oświetlającego z powietrzem (ob. Gazowy motor), bądź przez mieszaninę par nafty lub benzyny z powietrzem (ob. Naftowy motor).

Wycherly William, komedjopisarz angielski, * 1640, † 1715, napisał: „Love in a wood“ (1672); „The plain-deoler“ (1677); „The gentlemen dancing master“ (1673); „The country wife“ (1675). **W.** opierał się na wzorach francuskich, zwłaszcza na Moliere'ze. Dzieła jego wyszły: „The dramatic Works of **W.** Congreve and Farquar“ (1875).— Porów. Klette **W.** „**W.** Leben und Werke“ (1883); Krause „**W.** und seine Quellen“ (1883).

Wychgram Jakób, pedagog i historyk literatur, * 1858, dyrektor królewskiego seminarjum nauczycielskiego w Berlinie i autor wielu prac pedagogicznych i literackich.

Wychodek, *ustęp, retyrada, klozet*, urządzenie przeznaczone do przyjmowania kału ludzkiego. **W.** zaprowadzone być winny w odpowiedniej ilości dla uniknienia szkodliwych dla zdrowia nieporządków; samo ich urządzenie, umieszczenie, utrzymanie w porządku i usuwanie odchodów wymagają uwzględnienia bardzo wielu okoliczności. Najlepsze urządzenie przedstawiają **W.** *wodne (waterklozety)*, mogą być wszakże urządzone jedynie przy obfitym dopływie wody i w połączeniu z kanalizacją (ob.). W braku jej odchody gromadzą się w zbiornikach stałych lub ruchomych (dołach lub beczkach) i stąd są wywożone. Dla dezinfekcji mieszają się wtedy z ziemią, popiołem lub prochem torfowym; często odchody stałe oddzielane są od ciekłych.—Por. Klette „Abortsanlagen“ (1881); Schuster „Das Erdklozettsystem“ (3 wyd. 1892); Kosman „Hygjena pomieszkań dzisiejszych“ (Lwów, 1899).

Wychodztwo (*emigracja*), opuszczenie własnego kraju celem osiedlenia się w obcym, albo też gromadne przenoszenie się z jednej prowincji do drugiej. Czasami samo państwo zakłada i urządza kolonje w mniej zaludnionych, do siebie należących ziemiach, zapobiegając przeludnieniu; kolonje takie mają handlowe i wojenne cele; widzimy je już w Grecji i Rzymie. Kolonizacja zwykle w następstwie czasu ustępuje dobrowolnej emigracji obywateli do cudzych krajów, z początku przez rządy nie tolerowanej. Przyczyną pierwotną tego był feudalny system w średnich wiekach, nie dozwalający wasalom zabierać z sobą majątków, które nie ich, lecz pana lennego były własnością. Gdy jednak okazało się to szkodliwem, szczególnie dla handlu, panowie pozwalali wasalom przesiedlać się, za opłatą jednak podatku, *gabella emigrationis* zwanego. Podatek ten przyjęły w następstwie i rządy państwowe. W wieku XVIII emigracja bezwarunkowo zakazaną została; w XIX wieku rozróżniają emigrację *dozwoloną* i *zakazaną*. Pierwsza następuje po wypełnieniu przez emigranta obowiązków poddanego i za pozwoleniem państwa. Drugi rodzaj emigracji jest zagrożony karami, u nas (K. K. G. i P. art. 339—342) wzbronieniem powrotu do kraju, który, jeżeli nastąpi, karany jest przez zesłanie na osiedlenie w Syberji.—Kolonizacja jest korzystna, jeżeli nie jest zbyt gwałtowna, a państwo ma puste ziemie, w których koloniści mieścić się mogą. Anglja w 1823 przeznaczyła na to Kanadę, wydatkując na przewiezienie i utrzymanie w pierwszych chwilach kolonisty 15 f. sterlingów, co było bardzo korzystne, bo uwalniało Anglję od znacznej liczby biedaków i otworzyło dla niej nowy rynek handlowy. Na wychodztwo dobrowolne i masowe ludności, poszukującej w krajach obcych zarobkowania, można się rozmaicie zapatrywać, bądź jako na objaw dodatni, gdy chodzi o przeludnienie istotne, bądź jako na ujemny, gdy do tego ruchu popędza nędza. Ale tak czy inaczej, jest to naturalne zjawisko społeczne, żywiołowo się ujawniające i nie dające się prawie stłumić. Stąd też ze stanowiska gospodarstwa społecznego, należy tylko dążyć do ujęcia ruchu tego w karby prawidłowe, do przeciwdziałania wyzyskowi emigrantów ze strony pośredników, do opieki swoich nad emigrantami, gdy znajdą się już na ziemi obcej, aby ich tam nie eksploatowali cudzoziemcy. W różnych okresach szczególnych niedomagań ekonomicznych **W.** wzrasta. Tak więc u nas pod wpływem nizkich płac zarobkowych w rolnictwie odbywa się często gromadne i dotkliwe dla rolnictwa wychodztwo ludu bezrolnego. Znaczne, zastraszające rozmiary przybierało ono zarówno w Królestwie, jak i w Galicji, gdy lud emigrował w 9-tem dziesięcioleciu wieku zeszłego do Brazylji. **W.** zresztą jest już na ziemiach tutejszych objawem trwałym, uwarunkowanym niepomyślnym stanem ekonomicznym ludu roboczego. W stanie Panama wytworzyły się bardzo liczne kolonje wychodźców polskich.

Wychowanie, *Edukacja* (z łac.), w ogólnem znaczeniu jest to opieka rozciągnięta nad dzieciństwem od przyjścia na świat aż do chwili zupełnej dojrzałości tak fizycznej, jak i duchowej. Obowiązek takiej opieki ciąży przedewszystkiem na rodzicach, a w ich braku na najbliższych krewnych lub społeczeństwie. U ludów, żyjących w stanie dzikości lub w patrjarchalnej organizacji, społeczeństwo nie wywiera żadnego wpływu na **W.** Dopiero w miarę postępu życia społecznego, w miarę jaśniejszego pojmowania solidarności interesów

ludzkich, społeczeństwo zaczęło się mieszać do sprawy **W.** tak przez ustawy ograniczające opiekę rodziców do pewnych lat jedynie, po których upływie dziecię przechodziło pod kierunek instytucji publicznych (jak w Sparcie), bądź ułatwiając tylko rodzicom pracę nad umysłowem i fizycznem rozwinięciem przez zakładanie prywatnych szkół (w Atenach). Rzym, szanując nieograniczoną niemal władzę rodziców (ojca mianowicie) nad dziećmi, nie mieszał się zupełnie do sprawy **W.** W średnich wiekach Kościół zagarnął przysługujące dotąd społeczeństwu prawo i przewagę swą utrzymał aż do końca niemal XVIII stulecia. Z rozbudzeniem się poczucia narodowej indywidualności i rozszerzeniem pojęć demokratycznych zrozumiano w Europie wielką doniosłość **W.** dla interesów narodowych, dla postępu ekonomicznego, społecznego i politycznego. Stąd państwo i społeczeństwo nietylko że ułatwiają dziś rodzicom **W.** potomstwa przez rozmaite instytucje, zacząwszy od żłobków dla niemowląt, ochronek dla kilkoletnich dzieci, szkółek elementarnych, aż do uniwersytetów i specjalnych rozlicznych instytucji, lecz przytem bądź zmuszają (jak w Prusiech) do kształcenia dzieci karami pieniężnemi, bądź zachęcając bezpłatnością nauki i rozmaitemi przywilejami (ulgi w służbie wojskowej) dla kończących średnie lub wyższe zakłady naukowe. Zadaniem **W.** winno być zawsze harmonijne rozwinięcie wszystkich właściwych człowiekowi sił i zdolności tak fizycznych, jak i duchowych, by ułatwić mu tak należycie osiągnięcie własnych celów życia, jak i skuteczny i pożyteczny udział w ogólnej pracy społeczeństwa. Dziś dopiero postępy fizjologji i hygjeny przekonały ogół o tak znanej i rozumianej dobrze przez starożytnych Greków zasadzie harmonijnego rozwijania sił ciała i ducha; mimo to tak w prywatnem, jak publicznem **W.** wzgląd na zdrowie fizyczne i wymagania hygjeny małą bardzo odgrywa rolę, a przedwczesne wyczerpanie sił fizycznych dla przyśpieszenia umysłowego rozwoju najzgubniejsze sprowadza następstwa, pozbawiając społeczeństwo owoców pracy i zdolności najwięcej obiecujących wychowańców. Zasady umiejętne **W.** fizycznego podaje *Hygjena* (ob.), duchowego zaś rozwoju przewodnikiem jest *Pedagogika* (ob.), ogarniająca (lubo niezawsze) i fizyczną stronę **W.** O fizycznem **W.** pisał u nas Andrzej Śniadecki; w ostatnich czasach zjawiło się u nas kilka prac oryginalnych i tłómaczonych o **W.**, jak oto: F. B. Kvieta „Popularna nauka W.“ (przekład z czeskiego J. Baudouina, Warszawa, 1865); H. Wernica „Przewodnik W.“ (t. 1868); E. Emmensa „Najnowsze W., cel, jego warunki“ (t. 1871); J. Papłońskiego „Zasady **W.** domowego“ (odczyt publiczny, t. 1871); „Co W. z dziecka zrobić może“ (t. 1874); S. Sobieskiego „Zasady W. i nauki“ (Lwów, 1873); I. Rambussona „W. macierzyńskie według wskazówek natury“ (Warszawa, 1873); A. Czarnowskiego „W. publiczne na podstawach ekonomji politycznej“ (t. 1873); M. C. Hippeau „W. publiczne w Anglji“ (t. 1874); tegoż „W. publiczne w Niemczech“ (t. 1874); tegoż „W. publiczne w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej“ (t. 1873); Dawid „Nauka o rzeczach“. Wychodzi pismo *Przegląd pedagogiczny*, oraz „Encyklopedja Wychowawcza“.

Wychowski, ob. Wyhowski.

Wychwyt *(echappement)*, mechanizm służący do regulowania biegu machiny, zwłaszcza zegarów; polega w ogólności na użyciu wahacza (ob.), ożywionego ruchem perjodycznym, który w stałych przerwach zatrzymuje każdy z zębów ostatniego koła przyrządu i następnie go wypuszcza (ob. Zegar).

Wyciągi, *ekstrakty* (łac. *extracta)*, przetwory, jakie się otrzymują z soków roślinnych i roztworów zawierających w rozpuszczeniu części roślinne, przez doprowadzenie ich do pewnej właściwej gęstości; w ściślejszem znaczeniu nazwa ta stosuje się do substancji, otrzymywanych przez wyciągnięcie wodą, alkoholem lub eterem, części rozpuszczalnych korzeni, liści, ziół, kwiatów, i odparowanie ich do częściowego lub zupełnego oddalenia rozpuszczalnika. Własności zresztą takich **W.** są rozmaite, stosownie do własności zawartych w nich części roślinnych. Stosownie do rodzaju rozpuszczalnika rozróżniają się wyciągi eterowe, alkoholowe i wodne; pierwsze zawierają zwłaszcza substancje żywiczne, ostatnie tak zwane wyciągowe substancje (ob.), alkoholowe zaś obok tych ostatnich także i żywiczne. Rozróżniają się dalej **W.** *rzadkie*, podobne do świeżego miodu, *gęste*, nie wylewające się po oziębieniu, i *suche*, dające się rozcierać. Przyrządzanie **W.** jest jedną z najpospolitszych czynności farmaceutycznych, chociaż wyciągi drzew farbierskich i materjałów garbarskich przyrządzają się też dla celów technicznych. Co do *wyciągu* czyli *ekstraktu mięsnego*, ob. Mięso.

Wyciągowe substancje, nazwa substancji, które wyciągnięte z ciał roślinnych lub zwierzęcych wodą lub alkoholem przedstawiają masy niekrystaliczne, mniej lub więcej ciemno zabarwione. Są to wogóle mieszaniny różnych ciał i dlatego nazwa ta żadnego ścisłego określenia nie stanowi; związki chemiczne z mieszaniny takiej wydzielone i dokładniej zbadane nie zaliczają się już do substancji wyciągowych.

Wycinek, część powierzchni koła, zawarta pomiędzy łukiem jego okręgu a promieniami, przez końce tego łuku przechodzącemi. Pole wycinka, którego łuk ma n^0, jest $\pi r^2 . \frac{n}{360}$ **W.** *kulisty* jest bryłą opisaną obrotem **W.** kołowego około średnicy koła, do którego wycinek kulisty należy.

Wyck, *Wyk*, osada w pruskiej regencji Szlezwickiej, na wyspie Föhr, ma kościół ewang., za-

kład leczniczy dla dzieci, 1,200 miesz.; uczęszczane kąpiele morskie.

Wycliffe, reformator, ob. Wiclef.

Wycombe (*Chepping-***W.**), miasto w ang. hrabstwie Buckingham, 19 klm. na płn.-zach. Windsoru, w pięknem położeniu, ma okazały kościół, fabryki papieru i wyrobów szmuklerskich, liczy 14,000 miesz.

Wyczechowski Onufry, * 1779, po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Halli, zaczął urzędować w sądownictwie berlińskiem, skąd w 1801 przybył jako fiskał kameralny do Warszawy, gdzie z wejściem wojsk francuskich znalazł pole do okazania swych zdolności; w 1811 mianowany został prezesem sądu apelacyjnego w księstwie Warszawskiem. Jednocześnie, jako członek instytucji kredytowej pruskiej, przygotował ważny, w duchu narodowym i do potrzeb kraju umiejętnie zastosowany „Projekt utworzenia systematu kredytowego w celu umorzenia długów prywatnych, ciążących dobra ziemskie w księstwie Warszawskiem“ (Warszawa, 1811, z dodatkiem), który dopiero w 1885 prawo sejmowe utworzeniem Towarzystwa kredytowego ziemskiego urzeczywistniło. Mianowany w 1844, po bracie swoim Antonim, dyrektorem głównym i prezydującym w komisji rządowej sprawiedliwości, uwolniony od tych obowiązków 1854. † 1859.

Wyczechowski Antoni, młodszy brat poprzedzającego, * 1780; po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Halli, urzędował w sądzie miejskim w Berlinie, skąd w 1803 przybył jako asesor regencji Warszawskiej do Warszawy. Tu został 1808 konsyljarzem ministerjum sprawiedliwości i jednocześnie był członkiem komisji do przygotowania projektów do spraw, na sejmie księstwa Warszawskiego postanowić się mających. Mianowany później referendarzem w radzie stanu, po utworzeniu królestwa Polskiego został sędzią najwyższej instancji i członkiem komisji do przygotowania projektów do praw na pierwszy sejm wnieść się mających, w której ułożył znakomity projekt do prawa o hypotekach. W r. 1825 jako mówca rządowy wnosił do izby sejmowej projekt do księgi pierwszej kodeksu cywilnego. W 1827 występował jako prokurator sądu sejmowego. W r. 1641 mianowany tajnym radcą, senatorem, a we dwa lata potem dyrektorem głównym komisji rządowej sprawiedliwości i na tym urzędzie † 1844 r. Z licznych prac, przechowywanych w archiwach urzędowych, więcej znana jest jedna tylko, ogłoszona drukiem z datą 8 stycznia 1828 p. t.: „Skarga prokuratora generalnego przy sądzie sejmowym“, w której występował z urzędu przeciw obwinionym o zbrodnię stanu.

Wyczegda, po zyrańsku *Jeż-wa* lub *Wuczeswa*, rzeka w Rosji, w gubernji Wołogodzkiej, bierze początek w powiecie Ust' Sysolskim; płynie w kierunku południowo-zachodnim i ubiegłszy 1,027 klm., w pobliżu m. Solwyczegodzka wpada z prawej strony do Dźwiny Północnej; jest spławna, bardzo rybna i słynna głównie z łososi, obficie poławianych pod wsią Pomożdyną. Do niej wpadają, z prawej strony: Wąpołka, Wiszera, Wym', Jarenga, Waga, Pinega i t. d., z lewej: Puzła, Mytwa, Niem, Keltma, Sysoła, Łupa, Wilad' i t. d.

Wyczka, ob. Wyka.

Wyczółkowski Leon, malarz, * 1852 na Podlasiu, kształcił w szkole rysunkowej w Warszawie, od 1875 w Monachjum i Krakowie pod kierunkiem Matejki. Wykonał: „Św. Kazimierz;“ „Ucieczka Maryny Mniszchówny“ (1880); „Śmierć Aliny“, „Chrystus w grobie“, „Rybacy“ (1891); „Łowienie raków“; „Kopanie buraków“; „Wesołe pachołęta;“ „Zwierzenia“, „Druid skamieniały“; „Sarkofag“ i in. 1895 został profesorem Szkoły sztuk pięknych w Krakowie.

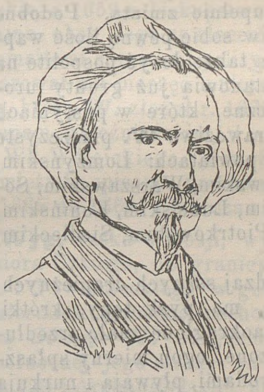

Wyczółkowski Leon.

Wyczyniec, *a* kłosek.

Wyczyniec, *Lisi ogon (Alopecurus)*, rodzaj roślin z rodziny trawiastych, z wiechą walcową, kłosowatą, plewkami łódkowatemi, obejmuje około 20 gatunków, z których *A. pratensis* jest jedną z najlepszych traw łąkowych w całej Europie, przez bydło chętnie jadaną.

Wyćwiklin, roślina, ob. Basella.

Wydech, ob. Oddychanie.

Wyderkafy, w dawnem prawie polskiem zakupienie dochodu z majątku, przyczem właściciel zostawał przy nim jako dzierżawca z prawem odkupu dóbr. Była to w ten sposób pożyczka udzielana właścicielowi majątku, który za nią pozbawiał się dochodu z niego. W ten sposób radzili sobie chrześcijanie udzielający pożyczek, a nie biorący lichwy, co dozwolone było jedynie żydom.—Sam wyraz **W.** pochodzi z niemieckiego

(Wiederkauf). Por. Śmigielskiego Marcina „O lichwie, wyderkafach i t. p.“ (Kraków, 1596).

Wydmuchrzyca, roślina, ob. Elymus.

Wydmy, zaspy piaszczyste, prawie zupełnie pozbawione roślinności. Powstały z czystego niemal piasku czyli krzemionki ziarnistej i zajmują niekiedy dość znaczne obszary, a to skutkiem działania wody, która przez tysiące lat, wpływem swoim na kwarcowe skały, rozkrusza je, rozdrabnia i w pewnych miejscowościach składa. Wiatry, działając na takie **W.**, przenoszą składający je piasek z jednego miejsca na drugie. Im ziarno krzemionki w piasku grubsze, tem **W.** jest stalszą, i przeciwnie. Najciekawszym takich wydm przykładem są flandryjskie *duny* (ob.). **W.** bywają nadzwyczaj szkodliwe, bo nietylko zasypują martwym piaskiem urodzajniejsze i uprawne grunty, ale często nawet grożą zasypaniem pobliskich miast i wsi, jeżeli te stosownemi tamami nie są od nich zabezpieczone. W pustyniach Azji i Afryki, śród wydm takich, wiatry podnoszą często chmury rozpalonego piasku i przenoszą go z jednego krańca na drugi, tworząc nagle obszerne wzgórza, niekiedy bardzo wysokie, które następny wiatr znowu zupełnie zmiata. Podobne piaski, które zawierają w sobie pewną ilość wapna, gliny i próchnicy, są także dosyć pospolite na kuli ziemskiej, ale te stanowią już grunty urodzajne i bardzo pożyteczne, które w pustyniach nazywają się *oazami*. Prawdziwe **W.** piaszczyste znajdują się u nas w powiatach: Łomżyńskim, Ostrołęckim, Stanisławowskim, Warszawskim, Sochaczewskim, Gostyńskim, Lubelskim, Konińskim, Kaliskim, Wieluńskim, Piotrkowskim, Siedleckim, Opoczyńskim i in.

Wydra *(Lutra)*, rodzaj ssących drapieżnych, z rodziny łasicowatych, ma pysk tępy, krótki, konchy uchowe krótko zaokrąglone, ciało przedłużone, palce błoną połączone, ogon mierny spłaszczony. Mieszkają nad wodami, pływają i nurkują

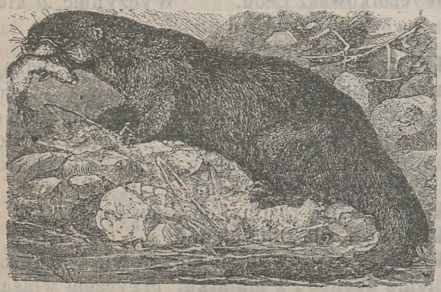

Wydra.

doskonale i dość długo pod wodą przebywać mogą; żywią się głównie rybami, ale prócz tego jadają robaki, mięczaki, żaby i drobne ciepłokrwiste zwierzęta. Futro na **W.** jest bardzo gęste i delikatne, spodni puch bardzo zbity i jedwabistej delikatności, sierć wierzchnia dość sztywna, mocno połyskująca. Znanych jest kilkanaście gatunków, rozmieszczonych po wszystkich częściach świata prócz Australji. Jedyny gatunek europejski, **W.** *pospolita* (*L. vulgaris*), 80 cm. długa, z ogonem długim 40 cm., na 30 cm. wysoka, do 15 kg. ciężka, ciemno-brunatna, jest już u nas dosyć nieliczna z powodu wielkiego wytępienia dla futra, które jest najdroższe ze wszystkich krajowych. **W.** jest nader łatwa do obłaskawienia. Futra zwane *bobrami kamczackiemi* pochodzą z **W.** *morskiej* czyli *wydrozwierza* (ob.).

Wydrozwierz *(Enhydris)*, rodzaj ssących drapieżnych, z rodziny łasicowatych, obejmuje zwierzęta wodne, środkujące między wydrami i fokami. Jedyny gatunek, *E. marina, bóbr morski, kalan*, 1,2 m. długi, z ogonem owłoszonym, czasz-

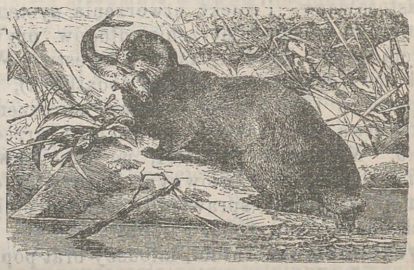

Wydrozwierz.

ką nieco spłaszczoną, nosem tępym, ma ciało walcowate, nogi przednie bardzo krótkie, żyje na brzegach Kamczatki i Ameryki rosyjskiej. Jego futro pod nazwiskiem *bobrów kamczackich* lub *bobrów* jest bardzo wysoko cenione w handlu; rocznie przybywa do handlu około 1,500 sztuk, wartości 200,000 rubli.

Wydrzyk *(Lestris, Stercorarius)*, rodzaj ptaków płetwonogich z rodziny mew, ptaki silnie zbudowane z małą głową, z dziobem krótkim, hakowatym. **W.** *olbrzymi* (*L. catarrhactes*), 57 cm.

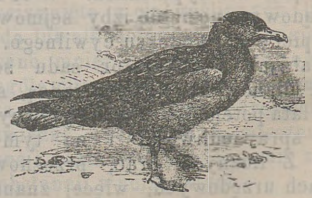

Wydrzyk.

długi, 146 cm. szeroki, posiada upierzenie daleko ciemniejsze, niż mewa. Żywi się, wydzierając innym ptakom świeżo przez nie schwytaną zdobycz, którą te napastowane przez niego z gardła wyrzucają, a on ją w powietrzu chwyta. Prócz tego w razie potrzeby jada padlinę wielorybów i innych zwierząt morskich, mięczaki, jaja

ptasie i pisklęta, które z pod matek wydziera. Żyje w strefie podbiegunowej płn., u nas rzadko się trafia.

Wydział, w języku urzędowym część władzy, przeznaczona do załatwiania pewnego rodzaju interesów, jak np. w ministerjum skarbu wydział dochodów niestałych, wydział kas, kontroli i t. d. W uniwersytecie **W.** czyli fakultetem nazywa się ogół profesorów i studentów oddanych jednej gałęzi nauk, jak oto: **W.** teologiczny, prawny, lekarski, filozoficzny.

Wydziedziczenie, pozbawienie z woli spadkodawcy dziedzictwa tego, komu ono z prawa należy. Kodeks Napoleona dozwala **W.** tylko względem bocznych krewnych, bo tylko w razie nieistnienia wstępnych i zstępnych może spadkodawca całością majątku swego rozporządzać; w razie ich istnienia rozporządzać może tylko częścią (por. ks. III, tyt. II, K. N., art. 913—919). **W.** w dawnej Polsce zdarzało się, jeżeli dziecię nastawało na życie rodziców, biło ich lub znieważało; w Statucie litewskim prócz tych, widzimy jeszcze inne powody, jak: nierządne życie córki, zaskarżenie rodziców nierzetelne o kryminał i t. p.

Wydzieliny, produkty dokonywającej się w organizmie przemiany materji i po największej części nazewnątrz usuwane. Powstają w rozmaitych miejscach ciała, gdzie istnieją dla ich wytwarzania przeznaczone gruczoły. Jako materjał dla wyrobu wydzielin służy gruczołom krew, wszakże budowa gruczołu warunkuje jakość wydzieliny. Własności fizyczne i chemiczne **W.** są bardzo rozmaite; bywają one gazowe, jak wydychane powietrze; przeziewy skórne, najczęściej występują w postaci płynów, a i stałe wypróżnienia przeważnie stanowią wydzielinę. Znaczenie fizjologiczne wydzielin jest też bardzo rozmaite. Jedne z nich, jak mocz, mają za jedyne zadanie oczyścić krew z nagromadzonych w niej ostatecznych produktów przeróbki materji; inne obok tego przynoszą organizmowi pożytek przez swe fizyczne własności, jak pot i łój skórny, które ochładzają ciało i nadają skórze miękkość, jak łzy lub ślina. Wreszcie jeszcze inne wydzieliny stanowią płyny dla organizmu niezmiernie ważne, jak soki trawienne, wydzieliny organów płucnych; do tej kategorji należą wydzieliny gruczołów sutkowych w okresie karmienia, tworzące pokarm. Wytwarzanie się wydzielin przez odpowiednie gruczoły nazywa się *sekrecją*, akt zaś wydzielania ich z pewnych jam po ich nagromadzeniu się, jak z pęcherza moczowego, kiszki prostej, *ekskrecją*.

Wydżga Jan Stefan, kanclerz, a potem arcybiskup gnieźnieński, syn Jana, rotmistrza, towarzysza wypraw wojennych Władysława IV, urodził się w pow. Lwowskim. Po ukończeniu szkół we Lwowie podróżował za granicą i w Rzymie otrzymał stopień doktora teologji. Za powrotem mianowany kanonikiem lwowskim, a następnie i proboszczem tamecznej katedry, zasłynął jako wymowny kaznodzieja. Umieszczony potem na dworze Władysława IV jako kaznodzieja królewski, został pisarzem gabinetowym i opatem sieciechowskim. Po śmierci króla mianowany znowu kaznodzieją nadwornym Jana Kazimierza, otrzymał bogate prelatury, został nadto kanclerzem królowej Marji Ludwiki, referendarzem i sekretarzem wielkim królewskim. Towarzysząc obojgu królestwu w ich podróżach po kraju i za granicą, podczas wojny szwedzkiej napisał pamiętnik p. t.: „Historja albo opisanie wielu poważniejszych rzeczy, które się działy podczas wojny szwedzkiej w królestwie Polskiem od roku Pańskiego 1655 w miesiącu lipcu aż do 1660 etc.“ (b. m. dr. i r.). Po wypędzeniu Szwedów otrzymał biskupstwo łuckie, a 1659 r. biskupstwo warmińskie, nie przestając obok tego ze zlecenia króla zajmować się rozmaitemi sprawami politycznemi. Jan Sobieski ofiarował mu pieczęć mniejszą, a następnie większą, którą **W.** złożył r. 1678, zostawszy arcybiskupem gnieźnieńskim, † nagle 1685 roku. Por. K. Wł. Wójcickiego „Jan Stefan Wydżga i jego pamiętnik spisany podczas wojny szwedzkiej od r. 1665 do 1660“ (Warszawa, 1852).

Ks. Wydżga Stefan.

Wyg, rzeka w Rosji, wypływa z niewielkiego jeziora Uzkiego, na granicy powiatów Pudoskiego i Powienieckiego w gub. Ołonieckiej, płynie w kierunku północno.-zachodnim i wpada pod nazwą *Górnego* **W.** do jeziora *Wyg*, a wyszedłszy z północnej jego strony na granicy gubernji Ołonieckiej i Archangielskiej, przybiera nazwę *Dolnego* **W.** i wpada do zatoki Oneskiej morza Białego. **W.** tak Dolny jak i Górny ma 240 w. dług.

Wyganowskie jezioro, jedno z największych w Pińszczyźnie, ma około $1\frac{1}{2}$ mili długości i 1 milę szerokości; wchodzi w skład kanału Ogińskiego. Leżąc między dorzeczami Jasiołdy i Szczary, może w razie potrzeby obie te rzeki zasilać swemi wodami.

Wygląd, *habitus*, ob. Wejrzenie.

Wygnanie, skazanie obywatela kraju na opuszczenie go na zawsze lub czas pewien. **W.** *sądowe*, spowodowane przestępstwem zesłanego, połączone z pozbawieniem wszystkich praw politycznych i cywilnych, lub tylko niektórych, i zwykle ze skazaniem na roboty w zakładach rządowych, i *administracyjne*, bez wyroku sądowego, wydalenie poddanego na czas pewien z powodu np. politycznych rozruchów w kraju. **W.** administracyjne nie jest połączone ze skutkami towa-

rzyszącemi sądowemu, i nie ma właściwego tamtemu hańbiącego piętna.

Wyhowski, *Wychowski* Jan, hetman kozacki, wojewoda kijowski, syn Ostafiego, którego przodkowie byli bojarami ruskimi i wzięli swą nazwę od Wyhowa, w pow. Kijowskim, a potem zostali szlachtą polską, zatrzymawszy jeno dawny obrządek grecki. Początkowo służył podobno **W.** w sądzie grodzkim kijowskim i tu jako człowiek zdolny obeznał się gruntownie z prawem Rzeczypospolitej. Następnie wśród zawieruch, wszczętych przez Bohdana Chmielnickiego, służył w wojsku koronnem i pod Żółtemi Wodami dostał się do niewoli tatarskiej. Wykupiony przez Chmielnickiego, został jego pisarzem, niejednokrotnie hamował jego porywczość i starał się pogodzić Rzeczpospolitą z Kozactwem. Przychylny w zupełności Rzeczpospolitej, pozostaje **W.** nadal pod rozkazami Chmielnickiego, ale pracuje dla dobra Polski, za co znosi prześladowania od hetmana. Po śmierci Bohdana **W.** został opiekunem syna jego Jerzego Chmielnickiego, wyniesionego już przedtem na hetmaństwo, ale wkrótce skłoniwszy go do zrzeczenia się na lat 3 tej godności, otrzymał buławę kozacką (1657) i zatwierdzony został przez cara Aleksego. Odtąd utrzymując ciągłe stosunki z Rzecząpospolitą, pracuje nad wyswobodzeniem się z pod zależności Aleksego. Poskromiwszy więc opornych Kozaków, zostających pod wodzą Puszkara, kusił się o odebranie wojskom cesarskim Kijowa i zawarł nareszcie z Polakami 16 września 1858 r. *hadziacki traktat* (ob.), mający zbratać Ruś z Polską. Skutkiem tej ugody uzyskawszy hetmaństwo całej Rusi; a potem (1659) i województwo Kijowskie, walczył pospołu z Polakami przeciw wojskom Aleksego i sprzyjającej mu części Kozactwa. Odniósł nawet nad Trubeckim pod Konotopem 17 lipca 1659 r. zwycięstwo, ale niebawem wybuchło groźne przeciw niemu powstanie, tak, że został z hetmaństwa zrzucony, a na miejsce jego wyniesiony Jerzy Chmielnicki, który poddał się zaraz carowi. Zatrzymawszy województwo Kijowskie, występował jako pośrednik między Rzecząpospolitą a Kozakami, sprzeciwiał się krwawemu odwetowi Czarnieckiego i popierał następnie obranego hetmanem po ustąpieniu Chmielnickiego (1663) Teterę (ob.). Zaburzenia na Ukrainie nie ustawały jednak; **W.,** oskarżony o udział w spiskach na szkodę Polski, został z rozkazu Czarnieckiego uwięziony i wyrokiem sądu wojennego rozstrzelany 16 marca 1664 r., prawdopodobnie najniewinniej. Żonę i dzieci **W.** przywrócił sejm 1666 do czci i majątku, ale mimo to niesprawiedliwie wymierzony wyrok powiększył bardziej jeszcze liczbę nieprzyjaciół Polakom. **W.** jest niezaprzeczenie najznakomitszym z hetmanów kozackich. Pragnął zespolenia Rusi z Polską, całe życie dla tej myśli pracował szlachetnie i padł nawet jej ofiarą.

Wyhowski Aleksander, biskup łucki łaciński w XVIII w., z tej samej podobno rodziny, co poprzedni, * 1649, † 1714. Mianowany przez Jana III 1696 referendarzem duchownym Litwy, został za niecną usługę, oddaną Augustowi II (mimo ciążącej na nim klątwy Inocentego XI), około 1701 biskupem łuckim; wyświęcony dopiero 1703 r. w Warszawie. Na dostojeństwie biskupiem używał jednak imienia zacnego, przykładnego i dbałego o swą djecezję pasterza.

Wyhowski Józef, biskup łucki unicki w XVIII w.; był podobno wprzódy episkopem mścisławskim i z tej godności według Niesieckiego 1714 r. postąpił na władyctwo łuckie. Jako biskup odznaczał się gorliwością prawdziwie apostolską. † 1730 w Rożyszczach na Wołyniu.

Wyjałowienie, ob. Sterylizacja.

Wyjec (*Mycetes*), rodzaj małp z podrzędu płaskonosych, z rodziny chwytnoogonowych czyli ogonatek, małpy z ogonem bardzo silnym, na spodzie wierzchołka nagim i wrażliwym, który przedstawia doskonały przyrząd chwytny, tak, że zwierzę może się na samym ogonie zawieszać. Trzon kości gnykowej jest wielki i wydrążony, a do wydrążenia tego przenika wypuklina krtani, co osobliwie wzmaga natężenie jego głosu. Mają owło-

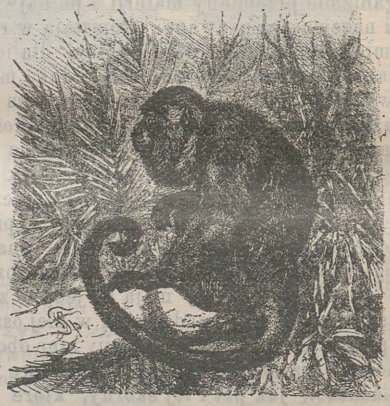

Wyjec.

sienie bardzo gęste na podbródku, wydłużone w brodę. Należy tu kilka gatunków na nowym lądzie. Żyją gromadnie w lasach wilgotnych okolic międzyzwrotnikowych; łażą zręcznie po drzewach i wydają głos przeraźliwy, chrapliwo-wyjący, szczególnej o wschodzie i zachodzie słońca. Karmią się liśćmi, pąkami, owocami, jajkami i młodemi ptakami; dla plantacji nie są szkodliwe. **W.** *czerwony, guariba, alante, małpa kaznodziejska (M. seniculus)* jest 80 cm. długa, z ogonem 70 cm. długim, czerwono brunatna, żyje w Brazylji i Gujanie. **W.** *czarny, belzebub, karaja,* 65 cm. długi, czarny, w Paragwaju, napełnia lasy przerażającem wyciem. Z futra jego wyrabiają się czapki, worki i okrywy na siodła.

Wyka (*Vicia*), rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, cechuje się kielichem 5-dzielnym lub 5 ząbkowym, pręcikami dwuwiązkowemi i strąkiem 2-ściennym, 1-komórkowym, o 2 lub wiecej nasionach; są to rośliny zielne, o łodydze leżącej lub czepiającej się, mające liście pierzaste, wąsami opatrzone. **W.** *pastewna, zajęczy groszek, łęgżan (V. sativa)* ma łodygę 1,3 m. wysoką, kątowatą, włosistą, liście o 7 parach listków i kwiaty jasnofijoletowe, parami osadzone; strąki są podłużne, omszone, o ziarnach kulistych, które w różnych odmianach są różnych barw. **W.** wydaje wyborną paszę zieloną, jako też w ziarnie, oraz dobre siano; jest zwłaszcza uprawiana tam, gdzie koniczyna już się dobrze nie udaje. Można ją też siać w różnych czasach, przez co ma się ciągle świeżą paszę. Łatwiej znosi zimno, niż groch, i lubi większą wilgoć. Inne gatunki wyki, jak: **W.** *ptasia (V. cracca)*, **W.** *płotowa (V. sepium)*, **W.** *leśna (V. sylvatica)*, **W.** *rzymska, groch czarny (V. narbonensis)*, rosnące dziko w Europie środkowej i płd., mogą się nadawać na rośliny pastewne. Do rodzaju wyki zaliczają niektórzy bób (ob.). **W.** *hiszpańską* czyli *wyczką wonną* nazywa się groszek wonny (ob. Groszek), **W.** *gęsią* soczewica (ob.).

Wyka, Wyklina, *a* kłosek.
a kwiat, *b* owoc, *c* ziarno.

Wyklina, *trawa wiechowa (Poa)*, rodzaj traw, cechujący się kwiatami klinowato-ścieśnionemi, 2 ościami, szyjką krótką lub żadną i znamieniem pierzastem; są to trawy trwałe we wszystkich częściach świata, niektóre ważne jako rośliny łąkowe i pastewne. *P. annua* i *P. nemoralis* wydają kilka źdźbeł gęsto rosnących; przed i podczas kwitnienia chętnie są przez bydło jadane. *P. pratensis*, o korzeniu czołgającym się, wydającym wypustki, należy do najlepszych roślin pastewnych Europy środkowej. Niewłaściwie **W.** nazywają niektórzy *wiklinę*, ta bowiem nazwa odnosi się do gatunku wierzby (ob.).

Wykład Pisma św., ob. Egzegeza.

Wykładnicze ilości, *funkcje wykładnicze*, ilości zawierające jeden lub więcej wykładników zmiennych. Funkcją zatem wykładniczą jest wyrażenie a^x, które można też napisać w kształcie e^{xla}, gdzie e jest podstawą logarytmów naturalnych, la logarytmem naturalnym ilości a. Wszystkie pochodne funkcji e^x są również e^x, skąd wypływa: $e^x = 1 + \frac{x}{1} + \frac{x^2}{1.2} + \frac{x^3}{1.2.3} + \ldots$ Funkcja wykładnicza cechuje się związkiem $a^x a^y = a^{x+y}$, można zaś dowieść, że gdy funkcja ciągła $f(x)$ odpowiada warunkowi $f(x)\,f(y) = f(x+y)$, funkcja ta jest wykładnicza.—Równaniem wykładniczem jest równanie, w którem niewiadoma jest wykładnikiem, jak $a^x = b$. W ogólności rachunek z ilościami wykładniczemi nazywa się *rachunkiem wykładniczym*, którego pierwsze zasady podał Jan Bernoulli w r. 1695.

Wykładnik (łac. *exponens*), liczba wyrażająca, ile razy dana ilość ma być wzięta za czynnik w mnożeniu, czyli do jakiej potęgi ma być podniesiona; umieszcza się ją ponad ilością daną, tak np. a^3 znaczy to samo co $a \times a \times a$, czyli że a ma być podniesione do potęgi trzeciej; podobnie $7^4 = 7 \times 7 \times 7 \times 7 = 2401$. Znakowanie takie wprowadził do algebry Descartes. *Wykładnikiem* nazywa się też często skaźnik proporcji lub postępu (ob.).

Wykonanie wyroku (*egzekucja*), jest wypełnienie tego wszystkiego, co wyrok postanowił. Wykonanie wyroku bywa *dobrowolne*, gdy skazany sam dobrowolnie stosuje się do przepisów wyroku, i *przymuszone*, gdy dla skłonienia skazanego do zastosowania się do przepisów wyroku użyć trzeba środków przymusowych, przez prawo w tym celu wskazanych, jako to: zajęcia i przedania rzeczy dłużnika, aresztowania jego funduszów i t. p.

Wykopaliska, zowią się wszelkie zabytki, jakie znajdujemy przechowane w ziemi, czy to w kurhanach i mogiłach, czy też przy głębszem kopaniu ziemi, wybijaniu rowów, sypaniu dróg, zakładaniu fundamentów na budowle, wreszcie przy wybrzeżach rzek, w ich głębiach, lub w wyschłych korytach. Zabytki te składają się z popielnic, łzawnic, broni kamiennej i żelaznej, metalowych ozdób do strojów, szczątków zbroi, kości ludzkich lub zwierzęcych i t. p. Po rozmaitych czasopismach mamy wiele rozjaśniających ten przedmiot rozpraw. Największe zasługi w tej gałęzi nauki położyli: Lelewel, Chodakowski, J. S. Bandtkie, Ambroży Grabowski, Józef Łepkowski, Michał Grabowski, J. I. Kraszewski, Karol Rogawski, F. M. Sobieszczański, Al. Przezdziecki, Edward Rastawiecki, Konst. Tyszkiewicz, Wolański, Jucewicz, Zieńkiewicz, Białecki, Kirkor, J. Przyborowski, Jan Zawisza, ks. Polkowski, Majewski, Gloger, I. Kopernicki, K. Beyer i t. d.

Wykorzeniacz, ob. Ekstyrpator.

Wykowski Sebastjan, wierszopis i teolog, Pijar, * 1700 na Mazowszu, † 1764 w Warszawie; odbywał nauki u Pijarów, do których zgromadzenia wstąpiwszy, był nauczycielem w rozmaitych szkołach, później rektorem i prowincjałem. Oprócz mnóstwa panegiryków wydał: „Theses Theologicae“ (Warszawa, 1729).

Wykowski Kazimierz, kasztelan wyszogrodzki, statysta polski w XVIII w. Zawód swój rozpoczął w wojsku koronnem i był buńczucznym hetmana Jana Klemensa Branickiego, w latach 1750—51 i 1756 deputat na trybunał, od r. 1758 porucznik pancerny w chorągwi Lubomirskiego, mianowany został 1759 r. członkiem komisji międzynarodowej w Grodnie do rozpoznania krzywd i pretensji obywateli polskich z powodu przechodów wojsk rosyjskich. Komisja ta rozpoczęła jednak swe czynności dopiero 18 maja 1761 w Toruniu. Komisarz rosyjski Puczkow był tu wszystkiem, szafował znacznym funduszem, wyznaczonym na ten cel przez cesarzową, dowolnie, a **W.** tylko potakiwał; dlatego też kilka miljonów rozeszło się głównie pomiędzy protegowanych, a ci, którzy rzeczywiste ponieśli szkody, po większej części nic lub bardzo mało otrzymali. Mimo to **W.** został bardzo hojnie wynagrodzony za mniemane swe usługi. Na sejmach 1764 i 1768 delegowany był do korektury praw, zesiadał 1766—69 jako komisarz w asesorji, wreszcie 1768 r. został kasztelanem wyszogrodzkim; † 1777 r.

Wykowski Felicjan, matematyk i astronom, † 1803. Po ukończeniu nauk w Rzymie wstąpił do zgromadzenia Pijarów, uczył matematyki po rozmaitych kolegjach, a ostatecznie w szkołach dombrowickich. Ogłosił: „Widok rzeczywistości religji chrześcijańskiej z angielskiego Tennigsa“ (2 wyd., Wilno, 1800); „Propositiones theologicae“ (Rzym, b. r.). W rękopisie zostawił: „Institutiones mathematicae“ i „Observationes astronomicae.“

Wykrztuśne *(expectorantia)*, środki lekarskie, które, drażniąc zakończenia nerwu błędnego w drogach oddechowych, wywołują skurcz mięśni oddechowych i tą drogą ułatwiają wydalenie ciał obcych lub wydzielin z oskrzeli lub płuca; stąd wskazane są przy obfitej i gęstej wydzielinie w drogach oddechowych podczas katarów, przy krupowem zapaleniu oskrzeli w celu usunięcia błon, przy nagromadzeniu się ropy w oskrzelach lub jamach płucnych, przy osłabieniu mięśni wydechowych oskrzeli lub płuc. Główniejsze takie środki są: ipekakuana, emetyk, apomorfina, anyż, senega. Większość środków wykrztuśnych w większych dawkach sprowadza wymioty z powodu tego samego drażnienia nerwu błędnego.

Wykrzyknik, część mowy nieodmienna, wyrażająca zwykle uczucie, wrażenie bądź radości bądź smutku, zdziwienia, trwogi i t. d., jak np.: *Ach! O! Niestety! Hej! Biada!*. **W.** bywa często onomatopeją (ob.).— *Wykrzyknikiem* zowie się także znak pisarski (!), towarzyszący wspomnionym wyrazom oraz całkowitym zdaniom, wyrażającym podniesienie głosu.

Wykup, inaczej wykupne, okup, spłata: 1) bierze się znaczeniu egzempcji (exemptio), ob. 2) *wykup czynszów*, zamiana przez jednorazowe wynagrodzenie wieczystej dzierżawy na zupełną własność; 3) **W.** z niewoli dawnej tatarskiej lub tureckiej; 4) **W.** *włościan*, nabycie przez nich za umówione lub przez rząd oznaczone sumy gruntów, na których mieszkają i które, jako do dziedzica należące, uprawiają; 5) *Wykup rodowych majątków*—prawo służące w Rosji krewnym płci męskiej do nabycia dóbr ziemskich rodzinnych, jeśli mają przejść w obce ręce.

Wykwitanie *(efflorescencja)*, następstwo wietrzenia (ob.) minerałów, wskutek którego pokrywają się proszkiem białym, a niekiedy w całej masie rozsypują się na proszek. **W.** nazywa się także występowanie na powierzchnię ciał zawartych w nich soli, które wydzielają się w postaci drobnych kryształków.

Wylew, przepełnienie koryta rzeki, a przeto wystąpienie z niej wody, która rozlewa się po miejscowościach nadbrzeżnych. Przyczyny **W.** mogą być rozmaite. Wiatr w kierunku przeciwnym biegowi wody, wiejący przez czas dłuższy, utrudniając przepływ, sprowadza powolne podnoszenie się wody. Topnienie lodów i śniegów nagromadzonych podczas zimy na wierzchołkach gór bywa najczęstszą przyczyną **W.** rzek na wiosnę, za pierwszem podziałaniem promieni słonecznych, a jeszcze więcej podczas gorącego lata. Kiedy temperatura jest umiarkowana, a podczas jesieni i w końcu zimy padają w górach deszcze niewielkie, lecz ciągłe, w takim razie topnienie lodów uskutecznia się powoli i rzeki ciągle napełnione wodą przedstawiają stan dość wysoki, lecz **W.** nie następuje. Również wylewy rzek następować jeszcze mogą wskutek gwałtownych deszczów przez dłuższy czas padających. Największe niebezpieczeństwo przedstawiają wylewy rzek czerpiących zasoby swych wód z górskich strumieni. Na wzmożenie się wylewów wpływa wytrzebienie lasów, które są naturalnemi regulatorami odpływu wody. Podobny wpływ wywiera też odwadnianie gruntów, zwłaszcza torfowisk, które znaczną ilość wody zatrzymują. Uregulowanie brzegów rzeki w pewnej jej części podsycać może niebezpieczeństwo wylewów w innych jej częściach, korzystnie więc działa jedynie uregulowanie rzeki w całej jej długości. Dla ochrony od wylewów proponowano urządzanie odpowiednich zbiorników; łatwiej urządzać się dają tamy, doświadczenia wszakże wykazały, że działają niekorzystnie na naturalny rozkład wód w okolicy i urodzajność gruntów obniżają. Pożyteczniejsze mogą być tamy, wznoszone jedynie w czasach niebezpieczeństwa, wymagają wszakże należycie urządzonego systemu ostrzegawczego.

Wyleżyński Tadeusz Konstanty, pułkownik wojsk polskich, * 1794 na Podolu we wsi Teremcach, † 1844 roku w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim 1812 r., wszedł do służby wojskowej księstwa Warszawskiego i w kompanji tego roku stracił prawą rękę. Wyleczywszy się z tej rany, wstąpił znowu 1813 roku do wojska, zbierającego się w Krakowie pod dowództwem ks. J. Poniatowskiego i mianowany podporucznikiem, znajdował się we wszystkich główniejszych bitwach w Niemczech. W r. 1814 posunięty na kapitana, otrzymał krzyż kawalerski Legji honorowej i holenderski Zjednoczenia. W r. 1817 zaliczony do pułku strzelców konnych gwardji, został 1827 podpułkownikiem, a r. 1831 otrzymał uwolnienie z emeryturą. Jest autorem rozpraw: „Opis bitwy pod Lipskiem 1813 r." (w „Bibl. Warsz." na r. 1841); „Opis bitwy pod Hanau 1813" (tamże 1841); „Wojna wiosenna 1813 r. w Niemczech, bitwy pod Lützen i Bautzen" (tamże 1844). W rękopisie zostawił *Pamiętniki*.

Wylęganie, rozwój zarodka w jajku, ogół warunków sprowadzających rozwój jajka. **W.** *naturalne* dokonywa się przez wysiadanie jaj (ob. Ptaki), oddawna już jednak w hodowli ptaków wprowadzono **W.** *sztuczne* przez utrzymywanie jaj w temperaturze 38—40°C. Przyrządy do tego służącego, *wylęgacze* czyli *inkubatory*, mają budowę różną. Zwykle składają się z pudła drewnia-

Fig. 1. Inkubator ogrzewany powietrzem ciepłem.

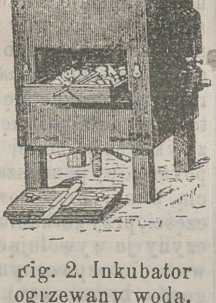

Fig. 2. Inkubator ogrzewany wodą.

nego formy prostokątnej, ogrzewanego powietrzem (fig. 1), parą wodną lub wodą (fig. 2). Te ostatnie najczęściej są używane; zbiornik wody gorącej znajduje się pod pudłem zawierającem jajka, które się przesuwają w górę lub na dół, co pozwala temperaturę jego regulować. Są też wylęgacze, w których żądana temperatura osiąga się działaniem prądów elektrycznych; w przyrządach takich wprowadzone być mogą sygnały, ostrzegające dzwonkiem, gdy temperatura zbyt jest wysoka lub zbyt nizka.—W medycynie wylęganiem nazywa się początkowy okres choroby, toż co *inkubacja* (ob.).

Wyloty, w dawnym ubiorze polskim rękawy od kontusza, które rozprute od ramienia, wyrzucano na plecy.—W strategji nazywa się *wylotem* koniec lufy armatniej i karabinowej.

Wyłączanie, prawne usunięcie osoby od pewnych obowiązków lub od korzystania z niektórych praw. **W.** w szczególnych wypadkach rozróżnić należy: 1) **W.** *biegłych i świadków*. Przyczyny dzielą się na dwie kategorje, stosownie do tego, czy powodują niemożność świadczenia i funkcjonowania w charakterze biegłego we wszystkich sprawach (skutki kar za niektóre ważniejsze przestępstwa i wad fizycznych, jak: głuchoty, ślepoty i t. p.) i w szczególnych tylko sprawach (pokrewieństwo i powinowactwo ze stronami); 2) **W.** *od opieki* nastąpić może ze względu na korzyść nieletniego, aby go uchronić od nadużyć niezdolnego lub niesumiennego opiekuna. Powody **W.** od opieki bywają także dwu rodzajów, stosownie do tego, czy są dla wyłączonych hańbiące, jako będące skutkiem ich niemoralnego charakteru, lub też tego charakteru nie mają. Powody ostatniej kategorji są: *małoletność*, przyczem istnieje wyjątek na korzyść ojca lub matki; *ubezwłasnowolnienie*; *płeć* opiekuna, który musi być mężczyzną; tu także istnieje wyjątek na korzyść matki, która jest opiekunką z prawa, i wstępnych, które mogą być opiekunkami nadanemi lub testamentowemi; *poświęcenie się ślubom zakonnym*; *religja*—niechrześcijanie nie mogą sprawować opieki nad chrześcijanami; *prowadzenie procesu* przez siebie wstępnych swoich, zstępnych lub małżonka z małoletnim.—Do pierwszej kategorji (ob. K. K. G. i P.) należą: *zesłanie na Syberję* i *skazanie do robót w twierdzy lub domu roboczym*. Też powody wyłączają od sprawowania obowiązków członka rady familijnej. (Por. § 398 — 421 K. P. z 1825 r.). 3) **W.** *od spadku* bywa skutkiem jedynie winy wyłączonego. Powody tego wyłączenia są: *skazanie przez sąd za zabójstwo lub usiłowanie zabójstwa spadkodawcy*; *oskarżenie spadkodawcy o popełnienie przestępstwa, powodującego karę główną i uznanego przez sąd za oszczerce*; *niedoniesienie o wiadomem spadkobiercy zabiciu spadkodawcy*. 4) Powody *wyłączenia sędziów* zasadę mają w tem, iż ci, powodowani życzliwością lub nieprzyjaźnią dla jednej ze stron, wyrokować mogą stronnie. **W.** w tych razach może żądać sam sędzia lub strona interesowana; 5) *wyłączenie kary lub pochłonięcie* (absorpcja) następuje w Król. Pol., jeśli skazany ma odcierpieć dwie lub więcej kar z kilku wyroków. Wyższa kara pochłania mniejszą; 6) *wyłączenie od zajęcia, zapowiedzenia* pewnych przedmiotów, koniecznych dłużnikowi, bądź jako narzędzia pracy, bądź że stanowią nieruchomość z przeznaczenia, bądź że są jedynym środkiem utrzymania (emerytury, alimenty, dodatki stołowe, mieszkaniowe, zapomogi); 7) *wyłączenie z pod zajęcia*, powództwo trzeciego, który rości pretensję własności względem przedmiotu zaaresztowanego; 8) *wyłączenie od przymusu*

osobistego, t. j. od więzienia za długi, zapewnione np., bądź kobietom, bądź małoletnim, bądź duchownym, wojskowym i t. p.

Wyłom, w sztuce wojennej otwór zrobiony w murze twierdzy, przez który wojska oblegające mogłyby się dostać do jej wnętrza i zdobyć ją. Dawnemi czasy wyłomy robiono umyślnie przygotowanemi maszynami, dzisiaj dokonywają się poprostu strzałami artylerji, przez skierowanie silnego ognia na punkt, który sobie do zrobienia **W.** obrano. Konieczny, dla wdarcia się przezeń kolumny wojska, wyłom musi mieć najmniej 12 metrów szerokości, rozszerza się jednak często od 50—60 metrów.

Wyłuszczenie *(extirpatio)*, jest to operacja chirurgiczna, mająca za cel usunięcie w całości chorego organu lub nowotworu patologicznego, przez oddzielenie od otaczających tkanek zdrowych, przy możliwem ich oszczędzaniu. W ten sposób wyłuszczać można członek ze stawu *(exarticulatio)*, zwyrodniałe gruczoły, macicę i t. p.

Wym', rzeka w Rosji, bierze początek w lasach na granicy pow. Szenkurskiego i Mezeńskiego, w gub. Archangielskiej, przepływa pow. Jareński gub. Wołogodzkiej w kierunku od północy ku południowi i ubiegłszy około 300 w. wpada pod Siołem Ust'-Wymskim dwoma ramionami do Wyczegdy. Szerokość jej wynosi 60—80, a głębokość 1—2, rzadko do 5 sążni. Żeglowną jest od ujścia rzeki Woż-ju. Nad **W.** leżą źródła słone, wychodzące z pokładów formacji permskiej i są urządzone warzelnie Seregowskie.

Wymiana, umowa, w której właściciel rzeczy ustępuje ją drugiemu na własność, otrzymując od niego również na własność rzecz inną. (Por. tyt. VII. Ks. II K. N. art. 1702—1707). **W.** jest koniecznem zjawiskiem w życiu ekonomicznem poszczególnego człowieka i narodów, a źródło ma w rozmaitej cywilizacji ludów, sprzecznem stanowisku wsi i miast, podziału ludzi na stany i t. p.—**W.** między narodami i poszczególnemi ludźmi odbywać się powinna na zasadach wolnego współubiegania się (konkurencji), która jest prostym wynikiem osobistej niezależności i własności prywatnej.

Wymiar, rozciągłość, wielkość ciała w każdem z trzech jego kierunków, które stanowią jego długość, szerokość i grubość albo wysokość. Linja jest wielkością jednowymiarową, powierzchnia dwuwymiarową, bryła trójwymiarową. Teoretycznie rozważać można dalej przestrzeń czterowymiarowa, która w takim zostaje związku z przestrzenią trójwymiarową, jak ta ostatnia z przestrzenią dwuwymiarową, a na tem opiera się pojęcie *geometrji wielowymiarowej* (ob. Geometrja). Por. K. Hertz „Najnowsze badania nad przestrzenią“ (1897).— W algebrze wymiarem danego wyrazu algebraicznego jest jego stopień; tak np. wymiarem wyrazu a^3 jest 3, wymiarem wyrazu $a^3 b^2$ jest suma wykładników 3+2=5.—W fizyce różne wielkości dają się dogodnie przedstawiać przez swe wymiary. Tak np. prędkość (ob.) jest ilorazem drogi przez czas, a droga jest pewną długością, przeto wymiarem prędkości jest $\frac{L}{T}$ czyli LT^{-1}, gdzie L oznacza długość, a T czas. Podobnież wymiarem przyspieszenia (ob.) jest LT^{-2}, wymiarem siły (ob. Mechaniczne jednostki) LMT^{-2}, gdzie M oznacza masę, a wymiarem pracy L^2MT^{-2}. W podobny dają się wyrażać wielkości elektryczne.

Wymierne liczby, *wymierne ilości*, liczby i ilości współmierne z jednością, dające się wymierzyć jednością, ob. Niewspółmierne wielkości.

Wymiotne środki *(emetica)*, leki sprowadzające wymioty; jedne z nich działają przez podrażnienia ośrodka wymiotnego, jak apomorfina, inne zaś przez podrażnienie zakończeń nerwu błędnego lub językopołykowego, jak siarczan cynku, przeparaty antymonu (ob. Emetyk), korzeń ipekakuany. Ob. Wykrztuśne środki.

Wymiotnica, roślina, ob. Cephaëlis.

Wymioty *(Vomitus)*, akt sprowadzający wydalenie przez przełyk i jamę ustną płynnej lub stałej, nienormalnej, a czasem normalnej tylko zawartości żołądka, powstaje przez wzmożenie ciśnienia w jamie brzusznej, jednoczesne rozwarcie wpustu żołądka, co znów sprowadzane bywa przez podrażnienie swoistego ośrodka wymiotnego, leżącego w głębi rdzenia kręgowego, lub też gałązek nerwu błędnego i sympatycznego. Jeżeli wymioty pochodzą wskutek podrażnienia samego ośrodka wymiotnego, przez ucisk, anemję, przekrwienie, zatrucie, są to *wymioty mózgowe*, gdy zaś wywołuje je podrażnienie nerwu błędnego lub sympatycznego, są to *wymioty pochodzenia odruchowego* (wszelkie sprawy chorobowe, toczące się w jamie brzusznej). Zawartość, wydalająca się przez wymioty, jest rozmaita; zwykle są to mniej albo więcej strawione resztki pokarmów, pomieszane z sokiem żołądkowym, żółcią, śliną, przy nowotworach rozpadające się ich części, przy zatkaniu kiszek kał. Stosownie do przyczyny je wywołującej, są mniej lub więcej objawem niebezpiecznym (cierpienia mózgowe lub organów brzusznych). Czasami przez sam mechaniczny akt wymioty mogą przynieść poważną krzywdę dla organizmu; przedziurawienie wrzodu żołądka, poronienie, przepuklina, apopleksja mózgowa, skoro istnieje tylko odpowiednie usposobienie, sprowadzone być mogą przez wymioty. Z drugiej zaś strony wymioty mogą być nieraz pożądane, jak np. przy otruciach, niestrawności, krupowem zapaleniu tchawicy u dzieci i t. p., a wtedy sprowadza się je przez podanie jednego ze środków wymiotnych. Zwalczanie wymiotów zależy od rodzaju choroby, je sprowadzającej.

Wymoczki *(Infusoria)*, gromada zwierząt z typu pierwotworów (ob.), obejmująca istoty drobne, mikroskopowe, z których największe zaledwie są gołem okiem dostrzegalne. **W.** odkryte

zostały przez Leeuwenhoeka w końcu XVII w., nazwa ich jednak łacińska wprowadzoną została później przez Ledermüllera i Wrisberga, jako zwierzątek żyjących w nalewkach i wodach stojących. Dokładniejsza znajomość **W.** datuje się od prac Ehrenberga, który poznał i opisał nieprzewidywane zgoła bogactwo kształtów. Ehrenberg jednak zaliczał do **W.** także wrotki (ob.); oraz wiele najprostszych organizmów roślinnych. Przypisywał nadto wymoczkom gębę, żołądek i kiszki, jądra i jajniki, organy zmysłów i układ naczyniowy. Dujardin, Siebold i Kölliker uważali w ciele **W.** jedynie typ komórki, najnowsze jednak prace przychylają szalę po części przynajmniej na stronę Ehrenberga.—Budowa wymoczków wskazana jest w sposób schematyczny na fig. 1. Zewnętrzne pokrycie **W.** stanowi błonka przezro-

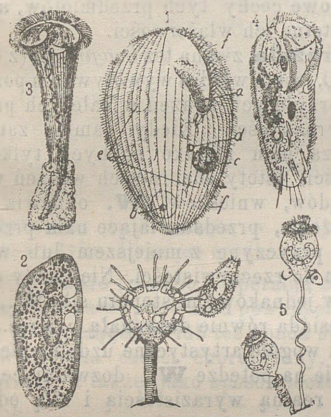

Wymoczki. 1. Rysunek schematyczny: *a* gęba (cytostoma), *b* odbyt, *c* jądro, *d* jąderko, *e* jamki kurczliwe, *f* rzęsy. 2. Paramecia, 3. Stentor, 4. Stylonychia, 5. Vorticella, 6. Podophrya.

czysta, zwana *skórką (cuticula)*, której powierzchnia okryta jest ruchliwemi *rzęsami (cilia)*, prawidłowo ułożonemi, należącemi jednak już do substancji ciała. Rzęsy te często silniej grupują się około gęby (*a*) i służą do sprowadzania pokarmów do jej otworu; w ogóle zresztą rzęsy stanowią przyrządy miejscozmienności i często mają budowę rozmaitą. Znaczna liczba nie posiada wolnego ruchu; przyczepiają się one do obcych przedmiotów tylną częścią ciała lub osobną szypułką.—Największa część **W.** posiada gębę, oraz w drugim końcu ciała inny otwór, występujący jako odbyt (*b*). Pasożytne *opaliny* przyjmują pokarm całem ciałem przez endosmozę; *acynety*, także gęby pozbawione, za pomocą rurek wysysają obce organizmy. Miąższ ciała, utworzony z sarkody (ob.), składa się z warstwy zewnętrznej, ziarnistej, i wewnętrznej, bardziej płynnej, do której sięga niekiedy od gęby rurka przełykowa, a pokarm dostaje się wprost do miąższu ciała, przez którego ruchliwość zostaje obracanym i strawionym. W miąższu zewnętrznym występują pręgi, przypominające mięśnie. W warstwie tej znajdują się też jamki kurczliwe *(vacuolae)*, ukazujące się w miejscach oznaczonych. Tak zwane *jądra* i *jąderka (nuclei et nucleoli, c* i *d)* uważane są za gruczoły płciowe; według niektórych, pierwsze mają przedstawiać jajniki, drugie gruczołki nasienne. Rozradzanie się **W.** odbywa się zresztą w znacznej części na drodze bezpłciowej, przez dzielenie i pączkowanie. Przed takiem dzieleniem wymoczek często zasklepia się w cystę i w tym stanie może przebyć długo bez wody. Balbiani uważał też zlewanie się dwu osobników. Rozmaitość zresztą jest tu znaczna; uważano między innemi tworzenie się zarodników rzęsowatych, dalsze ich jednak przeobrażenie jest zgoła nieznane. Sposób życia **W.** bardzo jest rozmaity. Większa część żywi się samodzielnie i połyka nawet wyżej uorganizowane zwierzęta; niektóre karmią się wymoczkami stale do miejsca przyrosłemi i podczas trawienia niekiedy rozpadają się na dwa żyjątka. Niektóre za pomocą smoczków przyczepiają się do innych organizmów lub są istotnymi pasożytami. Żyją przeważnie w wodach słodkich; a gromadne ich często występowanie w pozornie zamkniętych wodach tłómaczy się rozprzestrzenianiem mnóstwa scystowanych zarodków w wilgotnem powietrzu i szybkiem ich następnie mnożeniem się przez dzielenie.—Dzielą się na następne grupy: 1) **W.** *wysysające*, *acynety* (*Suctoria*), w stanie rozwiniętym nie mają rzęs, opatrzone są smoczkami, bez gęby i odbytu; należy tu *Podophrya* (fig. 6); 2) *Holotricha*, ciało pokryte jednostajnemi, drobnemi rzęsami—*Paramoecium* (fig. 2), *Opalina ranarum*, pasożytna w ciele żab, *Trachelina* i in. 3) *Heterotricha*, oprócz drobnych rzęs znacznie większe rzęsy koło gęby,—*Bursarium*, *Sentor* (fig. 3), wydzielający skorupkę, w której się kryć może: 4) *Hypotricha*, ciało z wierzchu wypukłe, pod spodem płaskie, tylko u dołu pokryte rzęsami—*Stylonychia* (fig. 4). 5) *Peritricha*, ciało workowate lub dzwonkowate, bez rzęs, wyjąwszy rzęs gębowych i czasem w tylnej części ciała,—*Vorticella*, czyli *wirczyk* (fig. 5), *Ophrydium*. Dawniej zaliczano do wymoczków i *wiciowce* (ob. Pierwotwory). Por. Stein „Der Organismus der Infusionsthiere“ (1859 i 1864); Claparède i Lachmann „Etudes sur les infusoires“ (2 t., 1858—61); Bütschli „Protozoa“ (1880—89); Wrześniowski „Przyczynek do historji naturalnej wymoczków“ (Krak., 1867); tenże „Spis wymoczków spostrzeganych w Warszawie i jej okolicach“ (Wykazy Szkoły Głównej, 1866); Kowalewski „Przyczynek do historji naturalnej oksytrichów“ (*Pam. fizjog.* 1882); Dmowski „Studja nad wymoczkami“ (tamże, t. XII); Ejsmond „Studja nad pierwotniakami okolic Warszawy“ (tamże, t. XIII).

Wymowa, w ogólnem znaczeniu jest to dar swobodnego i łatwego wyrażania swoich myśli za

pomocą mowy lub pisma, co pospolicie zwiemy *wymownością*. W ściślejszem znaczeniu **W.** oznacza *sztukę mówienia*, to jest wyrażanie naszych myśli nietylko z uwzględnieniem gramatycznych i logicznych wymagań, nietylko w jasny i wyraźny sposób, lecz nadto w artystycznej formie, polegającej na starannym doborze wyrażeń i obrazów, na harmonijnej i zaokrąglonej budowie okresów, na usunięciu wszystkiego, co ściśle się nie wiąże z osnową mowy. Prawidła i warunki *sztuki mówienia* (krasomówstwo) rozwija i uzasadnia *Retoryka* (ob.), lecz stosują się one przedewszystkiem do rozpraw i traktatów naukowych. Pod wpływem silnego wzruszenia mówca w uczuciu jedynie czerpać będzie siłę i piękność swego słowa, i wtedy to **W.**, jako bezpośredni tłómacz głosu duszy, wywiera ów czarujący i elektryzujący wpływ na słuchaczów. Mówca natchniony, przelewający w słowo całą siłę swych uczuć i przekonań i budzący w masach bądź gotowość do poświęceń, bądź odwagę nieustraszoną wobec śmierci, bądź miłość dla wielkich idei, przedstawia najwspanialszy przykład potęgi duchowej. **W.** dzieli się odpowiednio do swej treści na *religijną* (kościelną) *świecką* (polityczną) i *naukową* (akademicką), odpowiednio zaś do charakteru wewnętrznego odróżniamy **W.** *wykładającą*, do jakiej zaliczano w starożytności: panegiryki, mowy pogrzebowe, dziękczynne, winszujące; *rozważającą*, która przez rozbiór powodów, mówiących *za* lub *przeciw* pewnemu zamiarowi usiłowała skłonić do jego spełnienia lub zaniechania i wreszcie *decydującą*, nazywaną przez starożytnych *sądową*, która nietylko dowodami, lecz rozbudzeniem uczuć i namiętności starała się cele swe osiągnąć. Starożytna Grecja i Rzym zostawiły nam wzory wszelkich rodzajów **W.** w dochowanych mowach Demostenesa, Lizjasza, Cycerona i innych. Mirabeau, Burke, Brougham, u nas Skarga — oto najwybitniejsze talenty późniejsze.

Wymóżdżenie *(excerebratio)*, operacja akuszeryjna, polegająca na usunięciu mózgu z głowy rodzącego się dziecka, celem zmniejszenia jej objętości i umożliwienia usunięcia płodu. Dokonywa się przeważnie na nieżywym płodzie, lub w razie zupełnej niemożności wydostania żywego płodu z powodu wadliwości w budowie miednicy kobiety rodzącej; **W.** zwykle poprzedza skruszenie czaszki *(kefalotrypsja)*. Dla **W.** otwiera się czaszkę t. z. trepanem albo nożyczkami, poczem mózg już z łatwością usunąć się daje.

Wynants Jan, malarz holenderski, * roku 1600 w Harlemie, † 1686 roku w Londynie (wedle innych 1682); wsławił się jako pejzażysta. Znane są także, lubo w niewielkiej liczbie, także miedzioryty jego.

Wyndham George, polityk angielski, * 1863, służył w wojsku i brał udział w wojnie sudańskiej. W 1887 wystąpił z wojska i był do 1870 sekretarzem A. Balfoura, kiedy ten zajmował stanowisko nadsekretarza Irlandji. W 1899 wybrany do izby niższej, 1898 nadsekretarzem do Irlandji w gabinecie Salisburego.

Wynurzenie, *emersja*, w astronomji ukazanie się ciała niebieskiego po zakryciu go przez inne, w szczególności wysunięcie się satelity z cienia zaciemniającej go planety.

Wyobrażenie, jest to pierwsza forma, jaką w naszym umyśle przybiera wrażenie zmysłowe, zanim przetworzy się w *pojęcie* (ob.). **W.** różni się od pojęcia tem, że jest odtworzeniem czysto objektywnem, niejako fotograficznem odbiciem przedmiotu lub faktu, który wywołał na nas wrażenie, gdy tymczasem pojęcie jest już subjektywnem przekształceniem **W.**; tak np. wrażenie, wywołane widokiem pewnego drzewa lub konia, dopiero z kolei przechodzi w *pojęcie*, odrzucające wszelkie przypadkowe cechy tych przedmiotów, a chwyta jedynie istotne ich właściwości.

Wyobraźnia, zwana też *imaginacją* (z łac. *imago — obraz*), jest to władza wywoływania ponownego dawniej przyjętych wrażeń w całej ich przedmiotowej wyrazistości. Kiedy pamięć zatrzymuje i dostarcza nam niejako suchych tylko notat, samej treści, istoty odebranych wrażeń w formie pojęć, sądów, wniosków, **W.** odnawia niejako samo wrażenie, przedstawiające nam przedmiotową jego przyczynę z mniejszem lub większem zbliżeniem do rzeczywistości. Nie każdy człowiek posiada w jednakowym stopniu siłę **W.**, jak nie każdy posiada równie doskonałą pamięć. Talent poetycki i wogóle artystyczne uzdolnienie zasadza się głównie na potędze **W.**, dozwalającej nietylko z całą realną wyrazistością i siłą odtwarzać własne wrażenia artysty, lecz nawet przenosić się w położenie drugich, odczuwać i odtwarzać to, czego sami nie doznawali i nie widzieli, czego nawet nie mogła czuć i doznawać żadna ludzka istota w zwykłych warunkach bytu. **W.** wtedy staje się *fantazją* (ob.). Nie krępując się granicami i wymaganiami rzeczywistości, artysta lub poeta stwarza świat nowy zupełnie i zaludnia go nieziemskiemi całkiem istotami. Gdy **W.** odtwarza tylko dawne wrażenia, fantazja stwarza nieznane istoty i światy, nowe sytuacje i krajobrazy, nie cofa się przed żadną przeszkodą, nie lęka nieskończoności, ni tajników pozagrobowego żywota. Dante maluje nam piekło i niebo, Milton pierwszy akt dramatu ludzkości, rozegrany jeszcze w rajskiej dobie; Michał Anioł z przerażającą potęgą odtwarza ostatni akt tego dramatu. Potęga *fantazji* pozwala Szekspirowi wniknąć w ducha nieznanych mu ludów i odległych wieków, odgadnąć z taką prawdą i potęgę tajniki duchowe tylu różnorodnych charakterów, bohaterów i zbrodniarzy, kochanków i rozpustników, filozofów, marzycieli i zezwierzęconych mężczyzn, pełnych poświęcenia, miłości i szlachetności dziewic obok zbrodniarek i rozpustnic. Pozytywna estetyka odbiera fantazji jej twórczy charakter, widząc w niej tyl-

ko wyższy stopień wrażliwości **W.** W ten sposób zapatruje się Taine i w tym duchu skreślił u nas P. Chmielowski *Genezę fantazji* (Warszawa, 1873). Por. Ribot „De l'imagination créatrice“ (1901); Sourion „L'imagination de l'artiste“ (1902).

Wyoming, stan Unji płn.-amerykańskiej, graniczy ze stanami Nebraska, Colorado, Utah, Idaho, Montaną i Dakotą płd., obejmuje 253,530 klm. kw. i liczy 76,000 miesz. Jest to wyżyna, na której wznoszą się różne pasma gór skalistych (ob. Yellowstone). Klimat jest suchy, średnia temperatura roczna wynosi 6,7°, ale różnice temperatury są bardzo znaczne, od—34° do 36°. Bogactwa mineralne są znaczne, ale dobywa się prawie wyłącznie węgiel tylko. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo i hodowla bydła Na kongres wysyła **W.** dwóch senatorów i jednego przedstawiciela. Kobiety mają od 1870 r. czynne i bierne prawo wyboru. Kraj ten stanowił pierwotnie część Luizjany, ustąpionej przez Francję 1803 r., następnie należał do Dakoty, jako stan przyjęty został do Unji w r. 1890. Por. Bancroft „History of **W.**“ (1890). **W.** nazywa się też dolina w płn. zach. stronie Pensylwanji, bogata w węgiel i rudy żelazne.

Wypalanie, *kauteryzacja*, w medycynie, ob. Galwanokaustyka, Gryzące środki.

Wypiłowanie *(resectio)*, operacja chirurgiczna, polegająca na wypiłowaniu pewnej części kości na całej jej rozciągłości lub też końca stawowego, w celu wydalenia części chorej (rany, próchnienie, zgorzel), a także jako sposób leczenia ankylozy (ob.).

Wypisy, zwykły tytuł książki szkolnej, obejmującej wyjątki z pism wzorowych autorów.

Wypływ, ruch cieczy wydobywającej się przez otwór z naczynia. Prędkość, z jaką ciecz wypływa, jak to okazał Torricelli (1644), wyrównywa prędkości, jaką osiągnęłoby ciało spadające swobodnie od poziomu cieczy aż do otworu. Jeżeli zatem h oznacza odległość otworu od poziomu cieczy, prędkość wypływu $v=\sqrt{2gh}$ (ob. Spadek ciał). Prędkość zatem wypływu nie zależy zgoła od natury cieczy, ale jedynie od ciśnienia, pod jakiem ciecz pozostaje. Jeżeli otwór znajduje się z boku naczynia, strumień cieczy przybiera postać paraboli, jak w biegu ciał rzuconych (ob. Rzut). W miarę, jak przy wypływie zniża się słup cieczy, słabnie szybkość wypływu; aby mu nadać szybkość stateczną, trzeba utrzymywać ciśnienie niezmienne. Do celu tego służy dogodnie *flaszka Mariotte'a* (fig. 1), w której przez korek przesunięta jest rura sięgająca do pewnej głębokości; w miarę, jak ciecz wypływa, powietrze przedostaje się przez rurę do flaszki, a w ten sposób słup cieczy w warstwie bc zrównoważony jest ciśnieniem atmosferycznem, szybkość tedy wypływu zależy jedynie od ciśnienia wywieranego przez

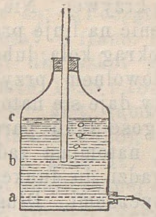

Fig. 1. Flaszka Mariotte'a.

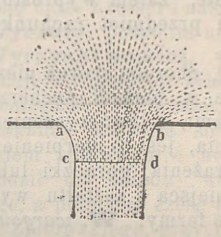

Fig. 2. Zwężenie żyły wypływu.

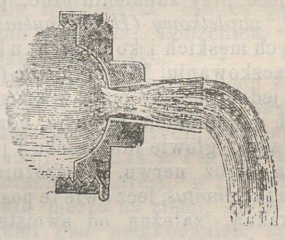

Fig. 3. Wypływ przez rurę dodatkową.

Fig. 4 i 5. Strumień wypływu.

warstwę cieczy ab, które pozostaje niezmiennem, dopóki poziom cieczy nie opadnie niżej poziomu b.—Gdyby strumień cieczy wypływającej zachowywał postać walcową, ilość cieczy wypływającej w ciągu sekundy przez otwór o przecięciu s, byłaby vs; strumień ten jednakże zwęża się, i w pewnej odległości poniżej otworu ab (fig. 2) ulega zwężeniu, tak, że przecięcie jego cd czyni tylko około 0,62 przecięcia otworu, a stąd zatem i ilość cieczy wypływającej w ciągu sekundy wynosi tylko 0,62 vs. Przez osadzenie w otworach krótkich rur walcowych lub rozszerzających się rur stożkowych (fig. 3) wzmaga się ilość cieczy wypływającej. Strumień wypływający aż do pewnej odległości an (fig. 4) pozostaje spokojnym i przezroczystym, w części jednak dalszej okazuje zamącenie i składa się naprzemian z rozszerzeń v, v', i zwężeń n'. Jest to następstwem rozbijania się strumienia na krople (fig. 5), które postać swą perjodycznie zmieniają. Zmiany postaci strumienia są jeszcze osobliwsze, gdy otwór ma postać wielokątną.

Wypływanie, ob. Wypływ.

Wyprostowanie, *rektyfikacja,* w matematyce dochodzenie długości linji krzywej. Nie każdą linję krzywą można zamienić na linję prostą równej jej długości, jak np. okrąg koła, lubo długość jego można obliczyć z dowolnem przybliżeniem (ob. Okrąg). Łuk cyklojdy daje się natomiast zupełnie wyprostować. Długość łuku paraboli wyraża się przez logarytmy, natomiast zadanie wyprostowanie elipsy prowadzi do funkcji bardzo zawiłych, zwanych eliptycznemi. Długość linji krzywych wynajduje się przez sumowanie niesłychanie drobnych ich cząstek, które mogą być uważane jako linje proste; zatem wyprostowanie linji krzywych stanowi przedmiot rachunku całkowego.

Wyprysk *(Herpes),* choroba skórna niezaraźliwa, ostra, występuje w postaci pęcherzyków rozmieszczonych grupami, z towarzyszeniem gorączki i mocnego palenia, jest to cierpienie zwykle wtórne, objaw obrażenia, gorączki lub neuralgji. Zależnie od miejsca i kształtu wysypki rozróżniają następujące formy: **W.** *wargowy (H. labialis)* towarzyszy chorobom gorączkowym, występuje na granicy skóry i błony śluzowej wargi; najczęściej ma miejsce przy zapaleniu płuc, pod koniec choroby. **W.** *napletkowy (H. praepubialis)* na częściach płciowych męskich i kobiecych, u kobiet często po miesiączkowaniu. **W.** *półpasiec (H. zoster)* zjawia się z jednej strony ciała w kierunku nerwów skórnych na piersiach, brzuchu, udzie, ramieniu, twarzy, szyi, głowie lub kroczu i jest wynikiem zapalenia tegoż nerwu. Rozróżniają jeszcze formy *H. iris* i *circinatus,* lecz dwie te postaci są chorobą zakaźną, zależną od swoistego grzybka *Trychophyton tensurans.* Leczenie zasadza się na oszczędzaniu pęcherzyków i unikaniu ich rozdarcia za pomocą posypywania mączką i t. p.

Wyprzedzanie punktów równonocnych, ob. Równonocne punkty.

Wypukłorzeźby, ob. Płaskorzeźba.

Wyradzanie, ob. Zwyrodnienie.

Wyraz, każde brzmienie mowy na oznaczenie jakiego przedmiotu, wyobrażenia, pojęcia i t. d. **W.** służy także do przedstawienia uczuć, namiętności, zarówno w mowie, jak na twarzy, w ruchach i gestach. W sztukach pięknych plastycznych i w malarstwie **W.** oznacza całość efektu, wywołanego przez poszczególne cząstki utworu, a w muzyce i deklamacji żywe oddanie uczuć i myśli, jakie kompozytor wlał w swój utwór. W matematyce **W.** stosunku, proporcji lub postępu jakiegokolwiek nazywają się ilości porównywane z sobą, wchodzące do składu tegoż stosunku, proporcji lub postępu. Wyrazami wielomianu nazywają się ilości wchodzące do jego składu, połączone z sobą znakami.

Wyrąb, *cięcie,* w leśnictwie spuszczanie drzewa z pnia dla rozmaitych celów gospodarczych, ob. Leśnictwo.

Wyrocznia, po łac. *oraculum,* zwała się u starożytnych osoba za natchnioną poczytywana, wygłaszająca wyroki bogów tym, którzy ją o nie zapytywali; **W.** nazywa się też miejsce, gdzie tych wyroków udzielano według pewnych form i obrządków. Do najsłynniejszych wyroczni należały: amońska na pustyni Libijskiej w Egipcie oraz delficka i dodońska w Grecji; w najdawniejszych czasach słynęła sybila kumejska i sybilińskie księgi (ob. Sybila). Zawiłość i dwuznaczność wyroku najlepiej go zalecały i były też zwykłym **W.** wybiegiem. Lubo **W.** z czasem uległy oszustwu i przekupstwu, przez długie atoli wieki lud wyroki ich uważał za nieomylne. Niekiedy w dawnych wyroczniach odgrywały też znaczną rolę lunatyzmu i jasnowidzenie. Por. J. A. Wolfa „Beitrag zur Geschichte des Somnambulismus aus dem Alterthum“ w jego „Vermischte Schriften und Aufsätze“ (Halla, 1802); Claviera „Mémoire sur les oracles des anciens“ (Paryż, 1818); „De diis Graecorum fatidicis“ (Bonn, 1840); Wiskemann „De variis oraculorum generibus“ (Marburg, 1835); Döhler „Die Orakel“ (Berlin, 1872); Karapanos „Dodones et ses ruines“ (Paryż, 1878); Bouché-Leclercq „Histoire de la divination dans l'antiquité“ (Paryż, 1879—81, t. 4).

Wyrok, ostatni akt sądowy, do którego wydania dążą wszystkie poprzednie czynności sądu, zawierający bądź rozstrzygnięcie sporu, bądź ocenę winy i wymiar kary. Po nim następuje już tylko pozasądowe wykonanie **W.** Wyroki w sprawach cywilnych bywają oczne (kontradyktoryjne), wydane po wysłuchaniu obron wszystkich stron w procesie; *zaoczne,* wydane po wysłuchaniu żądań jednej tylko strony; przeciw wyrokom tym strona niestawająca może założyć *opozycję* i domagać się wydania nowego wyroku; *przygotowawcze* (instrukcyjne), nie rozsądzające samego sporu, a nakazujące wypełnienie czynności sprawę wyświetlających, jak np. naoczne obejrzenie przez sędziego, reakcję biegłych i t. p.; *przedstawnowcze (interlokutoryjne),* nakazujące dowód lub sprawdzenie, przesądzające już sam spór, np. naznaczenie jednej ze stron przysięgi, po której wykonaniu ona sprawę wygra; *tymczasowe (prowizoryczne),* wydawane, jeżeli sąd uważa, iż do rozsądzenia sprawy długi czas przejść musi i nakazujące to, czego wymagają okoliczności, np. w sprawie rozwodowej przed wyrzeczeniem rozwodu sąd może nakazać mężowi płacić alimenty żonie. Wyroki, rozsądzające często trudne i rzadko się wydarzające kwestje, ważnym są materjałem dla praktyki sądowej i tworzą t. z. *jurysprudencję* sądów starannie przez władzę i autorów zbierane. Od wyroków, wydawanych przez sądy niższych instancji, służy odwołanie się do wyższego, od tych zaś w wyrokach karnych w sprawach ważniejszych służy odwołanie się do łaski, jakiej udzielić może władza najwyższa.

Wyrozub, ryba, toż co białoryb (ob.).

Wyrwicz Karol, pedagog, historyk i geograf, * 1717 na Żmujdzi, † 1793 w Warszawie. Ukończywszy szkoły u Jezuitów, wstąpił do ich zakonu 1734, uczył przez lat 7 w kilku kolegjach rozmaitych przedmiotów, zajmował się następnie wychowaniem Józefa Hylzena, z którym zwiedzając później Francję, Belgję, Niemcy i Włochy, uczęszczał do najznakomitszych tamże akademji. Po powrocie do kraju, z polecenia swej zwierzchności **W.** zwiedzał znaczniejsze zakłady naukowe, celem zaprowadzenia w szkołach jezuickich stosownych reform. Wywiązawszy się z tego polecenia należycie, zwrócił na siebie uwagę Stanisława Augusta, i jeździł od niego 1765 w misji do dworu wiedeńskiego z poleceniem negocjowania o małżeństwo z arcyksiężniczką austrjacką. Lubo misja ta pozostała bez skutku, **W.** jednakże, posiadając względy króla, został 1767 rektorem jezuickiego kolegjum „nobilium,“ które gorliwością swoją podniósł do rzędu pierwszych zakładów naukowych w kraju. Po zniesieniu zakonu Jezuitów, przerwawszy działalność na tem polu, otrzymał probostwo parafji św. Andrzeja w Warszawie i został 1780 opatem hebdowskim. Obok pedagogicznych położył **W.** niemniejsze zasługi w piśmiennictwie. Z dzieł jego oprócz: „Kalendarzyków politycznych warszawskich“ (wydanych w 1760, 61 i 62), wymieniamy ważniejsze: „Continuatio Belscii chronici polonici ad nostra usque tempora seu acta 190 annorum,“ wydana wespół z Kniaziewiczem (Warszawa, 1761); „Abrégé raisonné de l'histoire universelle sacrée et profane à l'usage des pensionnaires du Collège des Nobles“ (Warszawa, 1766—1771); „Geografja czasów teraźniejszych etc.“ (tamże, 1768; 2 wyd., znacznie zmieniona, tamże, 1770 częściej); „Pamiętnikowi historycznemu i politycznemu Pro memoria,“ dzieło polemiczne przeciw Świtkowskiemu ogłoszone bezimiennie (2 t., tamże, 1783—85); „Historja ludu Bożego i narodów starożytnych krótko zebrana,“ właściwie przeróbka wymienionego wyżej „Abrégé etc.“ (tamże, 1787, 2 wyd., tamże, 1793). Z pozostałych po nim rękopisów Jędrzej Moraczewski ogłosił: „Konfederacja Gołąbska, obraz historyczny, skreślony za czasów Stanisława Augusta przez niewiadomego pisarza“ (Poznań, 1853. 2 wyd., tamże, 1861). **W.** posiadał ogromną erudycję w dziedzinie historji i geografji.

Wyrwicz Karol.

Wyrwicz Antoni, matematyk, * 1791 na Litwie, studjował matematykę w uniwersytecie wileńskim, 1820 został adjunktem, a 1826 profesorem matematyki wyższej w tymże uniwersytecie. Po zwinięciu go osiadł w Wilnie. Ważniejsze jego dzieła są: „Początki geometrji analitycznej przez Biota“ z franc. (Wilno, 1819); „Początki geometrji dla szkół powiatowych na klasę I, II, III“ (tamże, 1825 i 1827); „Początki algebry na klasę I i II“ (2 t., tamże, 1828); „Przypisy do algebry“ (tamże, 1828); „Początki geometrji analitycznej na klasę II“ (tamże, 1829); „Początki geometrji analitycznej dla szkół gimnazjalnych na klasę III“ (tamże, 1829).

Wyrzutnia, Elizja, Elipsa, usunięcie ze zdania wyrazu, lub wyrazów, których czytelnik domyślić się może z treści i nastroju całości, ob. Elipsa.

Wyrzuty, pospolita nazwa wysypki (ob.).

Wyrzyski powiat, w w. ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, stanowi równinę, z małemi gdzieniegdzie wzgórzami, zajmuje 21,50 m. kw. Mieszkańcy zajmują się głównie uprawą roli, handlem spławnym i hodowlą bydła. Dawniej wchodził do składu województwa Gnieźnieńskiego, a północna część jego, tak, jak zachodnia pow. Złotowskiego, przytykająca do Pomorza, nazywała się Krainą. Główną komunikację wodną ma w rzece Noteci, od Nakła, a przez nią i w kanale Bydgoskim. Stolicą powiatu jest Wyrzysk, inne miasta są: Łobżenica, Nakło, Mrocza, Wysoka, Miasteczko.

Wyse Lucjan Napoleon Bonaparte, hydrograf francuski, syn Tomasza **W.**, posła angielskiego, i księżniczki Letycji Bonaparte, synowicy Napoleona I, * 1844 w Paryżu, kształcił się w szkole morskiej w Brest, w r. 1862—68 opłynął wszystkie morza na ziemi; od 1875 r. zajął się badaniami nad przekopaniem międzymorza Panamskiego, i w tym przedmiocie napisał: „Canal interocéanique de Panama“ (1891) i in.

Wysięk (*eksudat*), produkt zapalenia, ob. Zapalenie.

Wyskok, toż co alkohol (ob.); **W.** nazywają się też niekiedy protuberancje słoneczne (ob. Słońce).

Wysłuchiwanie, w medycynie, ob. Auskultacja.

Wysocki Jan, dyplomata, * 1523, † 1560 w Lędzie; był opatem lędzkim, protonotarjuszem apostolskim, kanonikiem krakowskim, płockim, łęczyckim, kruszwickim, kantorem gnieźnieńskim, sekretarzem króla Zygmunta Augusta. Odbył dwa poselstwa: jedno do Pawła IV papieża, drugie do króla neapolitańskiego.

Wysocki Szymon, kaznodzieja i wzorowy tłómacz, * 1542 roku we wsi Kurzyny na Pokuciu, † 1622 roku w Krakowie. Udawszy się razem ze Skargą do Rzymu, wstąpił 1569 do Jezuitów i tam ukończywszy teologję, został po Skardze penitencjarjuszem. Wróciwszy do kraju, był lat 50 niezmordowanym kaznodzieją i spowiednikiem. Wysłany do Szwecji, był przez lat 8 spowiednikiem królowej Katarzyny Jagielonki i wpływał wiele przez ten czas na wychowanie jej syna, Zygmunta.

Wszystkie jego pisma, po większej części przekłady z obcych języków, odznaczają się czystością języka. Ważniejsze z nich: „Fórtka niebieska“, z włoskiego (2 wyd., Wilno, 1599); „Zwierciadło człowieka chrześcijańskiego“, z włoskiego (Wilno, 1594); „Żywot błogosławionego ojca Ignacego Lojoli“, z hiszp. (Krak., 1600); „Kształt pobożności, to jest żywot Katarzyny Wapowskiej, kasztelanki przemyskiej“ (Kalisz, 1606); „Nauka, jako stan wdowy przystojnie i chwalebnie może być prowadzony“ (t. 1606); „Palma panieńska albo rozprawa o stanie dziewiczym“, z włosk. (t. 1607); „Ekscytarz dawny albo przestrogi chrześcijańskie dla życia“, z włosk. (Kraków, 1608) i w. in.

Wysocki Mikołaj, teolog ewangelicko-reformowany, * 1595, † 1650. Ukończywszy gimnazjum gdańskie, udał się na uniwersytet heidelberski; za powrotem do kraju został ministrem swego wyznania i sprawował obowiązki duchowne przy zborze w Siedlcach, następnie wyniesiony został na senjora dystryktu podlaskiego. Wydał agendę p. t.: „Akt usługi chrztu świętego i świętej Wieczerzy Pańskiej, także akt dawania ślubu małżeńskiego“ (w Lubczu, 1644).

Wysocki Samuel, sławny swego czasu kaznodzieja, * 1706 w Sandomierzu, † 1771 w Warszawie. 1724 wstąpił do Pijarów i przez lat wiele uczył wymowy w szkołach swego zgromadzenia; następnie był kaznodzieją w Krakowie i Warszawie. 1751 mianowany konsultorem prowincji i rektorem domu warszawskiego, był jednocześnie prowincjałem. Pod nazwiskiem *Samuela a S. Floriano* wydał przeszło 25 dzieł wierszem i prozą, po polsku i po łacinie, najwięcej zbiorów swych kazań. **W.** może być uważany za przedstawiciela stylu i smaku swej epoki, do którego zepsucia sam niemało się przyczynił. Celniejsze jego dzieła są: „Święta całego roku, kazaniami w krakowskiej katedrze i po różnych w Polsce ambonach zapowiedziane“ (2 wyd., 2 t., Warszawa. 1769); „Kazania różne“ (2 t., t. 1750); „Tractatus de conscribendis Epistolis“ (Krak. 1743) i in.

Wysocki Wawrzyniec, zasłużony pedagog, * 1795 we wsi Rutki Nowe w Augustowskiem. Po ukończeniu gimnazjum w Szczuczynie, był tamże kolabolatorem, a od 1818 nauczycielem. Wezwany przez ks. Falkowskiego do instytutu głuchoniemych w Warszawie, pełnił w nim obowiązki nauczyciela, a obok tego uczęszczał na wydział filozoficzny uniwersytetu i otrzymał 1822 stopień magistra. Dwukrotnie wysyłany kosztem rządu za granicę, starał się nabyte tam wiadomości zastosować w instytucie warszawskim. Po usunięciu się ks. Falkowskiego od obowiązków rektora, zastąpił jego miejsce, lecz już w końcu drugiego roku swego urzędowania niesłusznie o nadużycie obwiniony, musiał porzucić te obowiązki, a wkrótce też potem życie zakończył. Dzieła jego są: „Potok czasu albo treściwy obraz historji powszechnej od początku narodów aż do roku 1825“ (Warszawa, 1828); „Tablica początkowego liczenia i poznawania miar krajowych“ (tamże, 1836); „Rady ojcowskiej życzliwości dla poświęcającej się młodzieży rzemiosłom“, przekład z niem. (Warszawa, 1834; 3 wyd., tamże, 1855); „Pamiętnik głuchoniemych o metodzie ich uczenia“ (2 zesz., t. 1836).

Wysocki Piotr, * 1799 w Warszawie, † 1875, od 1817 służąc w gwardji królewskiej, wszedł 1824 do szkoły podchorążych, został podporucznikiem i w tym stopniu zorganizował rozległy spisek, którego owocem był wybuch powstania w d. 29 listopada 1830 r. Głośny chwilowo, zniknął **W.** niebawem z widowni publicznej; jako kapitan i przyboczny adjutant ks. Radziwiłła walczył pod Wawrem i Grochowem, potem wziął udział w wyprawie Dwernickiego na Wołyń i przeszedł z jego korpusem do Galicji. Wrócił jednak niezadługo potem do Warszawy, otrzymał dowództwo 10 pułku i przy szturmie Woli ciężko raniony dostał się w niewolę (6 września 1831 r.); skazany na śmierć, był jednak ułaskawiony i wysłany do robót ciężkich w Syberji. Wrócił 1857 do kraju i mieszkał w Warce pod Warszawą.

Wysocki Stanisław, inżynier, * 1805 w Busku, † 1894. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim wszedł do służby wojskowej 1823. Następnie jako inżynier pracował przy robotach około rzeki Nidy i Kamionny, a w r. 1830 powołany był do Banku polskiego. W r. 1839 został inżynierem głównym budowy drogi żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, 1844 członkiem zarządu tejże drogi, a 1857 inspektorem głównym dróg żelaznych w Królestwie. Na początku r. 1865 otrzymał emeryturę. Biegły artysta malarz i obok tego technolog, założył pierwszą w kraju fabrykę asfaltu przed laty w gub. Augustowskiej. Ogłosił: „O robotach smołowcowych,“ z rycinami (Warszawa, 1838); „O brukach“ (w *Gazecie Warszawskiej*); „O kolei Warszawsko-Wiedeńskiej i Warszawsko-Bydgoskiej“ w *Tygodniku ilustrowanym*) i w. in.

Wysocki Józef, generał polski, * 1809 w gub. Podolskiej, † 1873. Po ukończeniu nauk w liceum krzemienieckiem, wszedł do wojska polskiego, a po wypadkach r. 1831 przeniósł się do Francji i poświęcił się studjowaniu sztuki wojennej. Użyty do odlewania dział w Tuluzie, przeszedł następnie do szkoły aplikacyjnej w Metzu, którą skończył zaszczytnie ze stopniem oficera i ogłosił: „Zasady sztuki wojennej“ (2 t., Paryż, 1842) oraz „Szyk bojowy piechoty, kawalerji i artylerji“ (1845). W r. 1848 brał udział w powstaniu galicyjskiem. Tegoż roku udał się na Węgry do Kossutha i tu na czele legji polskiej odparł pułkownika Mariachi od twierdzy Aradu; 5 mar. 1849 przechylił na stronę Węgrów zwycięstwo pod Szolnokiem i pod Nagy-Sarlo (18 kwietnia t. r.) dowodził prawem skrzydłem i środkiem armji. Odznaczyw-

szy się jeszcze pod Komornem (26 kwietnia), mianowany został generałem. Po upadku powstania węgierskiego przeszedł granicę turecką pod Orsową i tu wraz z Kossuthem, Dembińskim i innymi z rozkazu Porty internowany był w Kutaja, skąd uwolniony w r. 1852 udał się do Anglji, a w roku 1853 do Paryża. Podczas wojny wschodniej przebywał w Konstantynopolu, celem utworzenia legjonu polskiego. Występował też czynnie w powstaniu 1863 r. Ogłosił „Pamiętnik o legjonie polskim na Węgrzech“ (Poznań, 1850; 2 wyd. Kraków, 1888).

Wysocki Kacper Napoleon, muzyk, * 1810 w Pińczowie, kształcił się w grze na fortepjanie w Krakowie, a później w kompozycji u Arnolda w Berlinie. Następnie mieszkał w Warszawie. Wyjeżdżał kilkakrotnie za granicę dla poratowania zdrowia i zaziębiwszy się podczas pobożnej pielgrzymki, † 1850 w Szwajcarji. Napisał i wydał kilkanaście krakowiaków, zbiór śpiewów i t. p. Szczególnie jego krakowiaki wiernie i dobitnie oddają charakter ludu krakowskiego i podgórskiego.

Wysocki Włodzimierz, fotograf i poeta, osiadły w Kijowie, * 1846, † tamże 1894, sztukę fotograficzną znał nietylko praktycznie, lecz i teoretycznie i o nowych w niej wynalazkach i spostrzeżeniach miewał odczyty w miejscowem Towarzystwie technicznem, którego był wiceprezesem. Większą sławę zjednał sobie swemi utworami, zwłaszcza pierwszym poematem historycznym p. t. „Laszka“ (1883). Następnie napisał: „Nowe dziady“ (Kijów, 1884) i „Wszyscy za jednego“ (Kijów, 1887), w których to utworach w zręcznej satyrze wytykał wady szlachty tamtejszych prowincji; szereg pięknych sonetów „Las“ (1890); „Obronę“ (1891); „Bociany“ (1894; 3 wyd. 1886) i „Bajki, satyry“ (Kijów, 1894 roku). Sporo prac swoich pomieszczał w warszawskim tygodniku *Prawda*.

Wysoka, rzeka w gub. Suwalskiej; poczyna się na granicy powiatów Marjampolskiego i Władysławowskiego pod Godajciami, płynie w kierunku południowo-zachodnim naprzemian obu powiatami, wreszcie poniżej Wysokiej Rudy wchodzi ostatecznie w powiat Władysławowski i na zachód Pilwiszek wpada do rzeki Szeszupy z prawej strony. Przyjmuje od lewego brzegu rzeki Juraj i Jurę.

Wysokie Litewskie, miasteczko w pow. Brzeskim gub. Grodzieńskiej, nad rzeką Pulwą, wpadającą do Bugu, starodawna siedziba Sapiehów, w której Aleksander Sapieha, kanclerz w. litewski, osadził w 1785 Bonifratrów, oddając pod ich zarząd szpital. W następnych latach staraniem i kosztem zakonu stanął tu większy kościół murowany. Po 1831 Bonifratrzy zostali usunięci od zarządu szpitala i klasztor zamknięto, szpital jednak pod kierunkiem osób świeckich utrzymano. Miasteczko liczy około 1,400 m., w większej części żydów, ma piękny kościół i wspaniały gmach mieszkalny właścicieli.

Wysokie Lubelskie, niegdyś miasteczko, dziś wieś w gub. Lubelskiej, pow. Krasnostawskim, założone roku 1360 przez Łukasza Górkę. Znajdował się tu w połowie XVI w. zbór kalwiński. Tutejszy kościół murowany tem się szczególnie odznacza, że ma ołtarz wielki w samym środku wystawiony.

Wysokie Mazowieckle, błędnie *Mazowieck* zwane, osada będąca stolicą powiatu t. n. w gub. Łomżyńskiej, nad rzeką Brokiem, założona 1490 przez Kazimierza Jagielończyka, ma 3,000 m.— *Mazowiecki powiat* ma 24 m. kw., 74,000 ludności i zawiera jedno miasto, trzy osady i 10 gmin.

Wysokie Myto (niem. *Hohenmauth*), miasto w Czechach nad Loucznią, siedlisko władz powiatowych, ma kościół z 13 wieku, gimnazjum wyższe i 7,800 miesz.

Wysokie piece, piece metalurgiczne znacznej wysokości, w szczególności piece do wytapiania żelaza z rud (ob. Żelazo).

Wysokińskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Pomorskiem, w powiecie Gdańskim i Tczewskim. Podług lustracji z r. 1664, powstało ze starostwa Gniewskiego, obejmując wieś jedną Wysoka ze sołtystwem, obszerności włók 50, którą posiadał roku 1771 Karol Jezierski, regent pomorski. W zbiorze praw naszych przytoczony jest ostatni starosta wysokiński Franciszek Trześniewski. Od d. 13 września roku 1772 dobra te zagarnął rząd pruski.

Wysokopienna uprawa, hodowla lasów, przy której drzewom dozwala się dorastać do ich naturalnej wielkości. Lasy takie głównie odmładzają się z nasion. Ob. Leśnictwo.

Wysokość, w mowie potocznej odległość pomiędzy powierzchnią ziemi a ostatecznym górnym punktem przedmiotu, na niej stojącego. W geometrji **W.** bryły nazywa się jeden z trzech, **W.** powierzchni jeden z dwu jej wymiarów. Wysokością trójkąta jest odległość pionowa wierzchołka od podstawy; podobnież oznacza się wysokość ostrosłupa i stożka. W astronomji **W.** gwiazdy czyli jej *wzniesieniem nad poziom* nazywa się jej odległość kątowa od poziomu, t. j. kąt utworzony z poziomem przez promień z miejsca obserwacji przechodzący do gwiazdy, czyli łuk okręgu koła wierzchołkowego, przechodzącego przez gwiazdę, zawarty pomiędzy tąż gwiazdą a poziomem (ob. Niebo). **W.** gwiazdy oznacza się za pomocą kątomiarów różnej konstrukcji, jak sekstansu (ob.), przyrządu uniwersalnego (ob. Altazymut) i in. Z powodu refrakcji astronomicznej (ob. Załamanie światła) odróżniać należy **W.** *prawdziwą* i *pozorną*. **W.** *południkową* ciała niebieskiego nazywa się **W.** w chwili przejścia jego przez południk miejsca obserwacji; w tej chwili **W.** ciała niebieskiego jest największą. Wysokość południkowa gwiazdy oznacza się za pomocą koła południkowego (ob. Połu-

dnik). W marynarce **W.** oznacza wysokość biegunową w danem miejscu, czyli szerokość geograficzną; stąd wyrażenie: *znajdować się na wysokości jakiego miejsca*, znaczy znajdować się na jednym z temże miejscem równoleżniku. Przy oznaczeniu wysokości gór rozróżniać potrzeba **W.** *bezwzględną* i *względną*, ob. Góry.

Wysokość głosu, jedna z cech zasadniczych głosu, a zwłaszcza tonów muzycznych, wyróżniająca tony jednakiego natężenia i jednakiej dźwięczności (ob. Głos). Wysokość tonu zależy od czasu trwania drgań; ton jest tem wyższy, im czas ten jest krótszy, czyli, im ciało dźwięczące więcej drgań na sekundę wydaje (Mersenne, 1636). Przekonać się o tem można za pomocą *koła zębatego* Savarta; jest to koło na obwodzie gęsto okryte zębami, które wprawia się w obrót, przyczem zęby uderzają o kartę tekturową; wskutek uderzeń kolejnych karta przechodzi w drganie i wydaje ton, w miarę zaś, jak szybkość obrotu się wzmaga, a wraz z nią i liczba drgań karty, wysokość tonu rośnie. Jeżeli koło połączone jest z urządzeniem zegarowem, wskazującem liczbę obrotów w ciągu sekundy, a przytem znana jest liczba zębów na obwodzie koła, można oznaczyć liczbę drgań wydających ton słyszany. Aby ocenić liczbę drgań jakiegokolwiek innego tonu, trzeba ruch koła umiarkować tak, aby ton jego wyrównywał tonowi badanemu.—Do tego samego celu dogodniej służy *syrena* (ob), oraz *fonautograf* (ob.), albo jakikolwiek inny *wibroskop* (ob.).—Najniższy ton słyszalny według Savarta polega na 8 drganiach na sekundę, według Helmholtza jednak istotne poczucie tonu zaczyna się dopiero od 30 drgań na sekundę. Wyższa granica tonów trudniej jeszcze oznaczyć się daje; według Despretza przechodzi 36000 drgań na sekundę, zresztą jest różna dla różnych uszu. Muzyczne wszakże znaczenie mają tylko tony zawarte między 40 a 5000 drgań. Łączenie tonów różnej wysokości w sposób taki, by sprawiały wrażenie przyjemne, stanowi zadanie muzyki; łączenie tonów po sobie następujących tworzy *melodję*, łączenie zaś tonów współczesnych *harmonję*. Harmonja w ściślejszem znaczeniu jest *zgodnością* czyli *konsonansem* tonów, w różnicy względem *niezgodności* czyli *dysonansu*. Różnica muzyczna wysokości tonów zowie się *przestankiem* czyli *interwałem* (ob.), a fizycznie tłómaczy się stosunkiem liczby drgań; jednakie interwale mają zawsze jednakie stosunki. Wrażenie przyjemne sprawiają takie tylko interwale, które się wyrażają stosunkami prostemi, jak 2:1, 3:2, 5:4 i t. d.; ton niższy w połączeniu dwóch tonów nazywa się *tonem zasadniczym* czyli *toniką*; ton, którego liczba drgań jest dwa razy większa, aniżeli tonu zasadniczego, jest jego *oktawą*. Pomiędzy tonikę a jej oktawę wtrącono, zgodnie z harmonją brzmienia, sześć tonów pośrednich, które razem z prymą i oktawą tworzą *skalę tonów*, zwaną *gamą diatoniczną* (ob. Gama, Diatonika, Temperatura, Solmizacja). Oktawę zaczynać można od tonu dowolnego, aby przeto można było różne tony muzyczne zgodnie nastrajać i aby w ogóle tonom nadać ustalone znaczenie, obrano oznaczoną wysokość dla tonu przypadającego mniej więcej wpośrodku szeregu tonów, a mianowicie dla tonu *a* oktawy raz kreślonej, czyli dla tonu a^1. Do ustalenia tego tonu służą *widełki strojowe* czyli *kamerton* (ob.). Według przyjętego u nas normalnego tonu *a* w wysokości 435 drgań na sekundę toniki (tony *c*) różnych oktaw odpowiadają następnym liczbom drgań na sekundę:

Kontra C, c^{-2}	32,83
Wielkie C, c^{-1}	64,66
Małe C, c	129,32
Raz kreślone *C*, c_1	258,65
Dwa razy kreślone *C*, c_2 . .	517,30
Trzy razy kreślone *C*, c_3 .	1034,60

Najwyższym tonem głosu ludzkiego (sopranowego) jest c_3 (ob. Głos ludzki); najwyższy ton używany w muzyce, ton flecika zwanego pikulino czyli piccolo (ob. Flet) wynosi 4752 drgań na sekundę.

Wyspa, mniejsza lub większa część ziemi stałej, dokoła otoczona wodą. Zbiór **W.** blizko siebie leżących zowie się *gromadą wysp* albo *archipelagiem* (ob); *łańcuchem wysp* zaś nazywa się szereg, złożony z **W.** po sobie idących. Całkowitą powierzchnię wszystkich **W.** znanych obliczono na 6,5 milj. klm. (uważając za ląd stały Nową Holandję). Największe wyspy są: Borneo i Grenlandja, po nich idą z kolei: Nowa Gwinea, Madagaskar, Sumatra i Wielka Brytanja. Największa liczba **W.** leży na oceanie Spokojnym, gdzie tworzą piątą część ziemi, zwaną także Australją albo Polinezją. Pod względem sposobu swego utworzenia dzielą się wyspy na trzy kategorje: 1) **W.** *lądowe*, które zostały oddzielone od lądów sąsiednich wskutek ich powolnego zapadania, 2) **W.** *pasożytne* czyli *oceaniczne*, które powstały zdala od lądów, jako wyniosłości dna morskiego i mają w ogólności rozległość niewielką; należą tu *wyspy koralowe* (ob. Koralowe wyspy i rafy) i *wulkaniczne* (ob. Wulkany). 3) **W.** *napływowe*, które powstały z materjału unoszonego przez prądy morskie, jak z piasku koralowego i mułu, rozpościerają się głównie na wybrzeżach płaskich, bogatych w laguny, są w ogólności drobne i małego znaczenia. **W.** lądowe zdradzają najczęściej swą faunę i florą dawną łączność z sąsiedniemi lądami, a jakkolwiek z biegiem czasu zachodzą zmiany skutkiem imigracji z innych lądów, wpływu klimatu wyspiarskiego, lub też sztucznego dowozu zwierząt i roślin przez człowieka, jednakże typ pierwotny ogólny swój charakter zachowuje. Natomiast świat organiczny wysp pasożytnych i napływowych zależny jest jedynie od napływu roślin i zwierząt przez prądy morskie i przez powietrze. Por. Hahn „Inselstudien“ (1886); Wallace „Island

life“ (1880); Drude „Handbuch der Pflanzengeographie“ (1890).

Wyspiański Stanisław, znakomity malarz i poeta polski, * 1869 w Krakowie, z ojca Franciszka rzeźbiarza. Ukończył gimnazjum św. Anny, na uniwersytecie studjował literaturę i historję, zajmując się przytem gorliwie malarstwem pod kierunkiem Matejki, który powierzał mu ważne czynności przy restauracji kościoła Marjackiego. Potem bawił **W.** cztery lata w Paryżu i osiadł na stałe w Krakowie. Drukiem ogłosił: „Legendy“ (Paryż, 1892, Kraków 1897); „Meleager,“ tragedja (Paryż, 1894, Kraków, 1897); „Warszawianka“ (1898 odegrana w Krakowie): „Protesilas i Laodamja“ (1899); „Lelewel“, dramat w 5 aktach (1899), grany w Krakowie 20 maja 1899; „Klątwa“, tragedja, 1899 roku; „Legjon,“ scen dwanaście (1900); „Bolesław Śmiały“, poemat (1900); „Kazimierz Wielki“, poemat (1900); „Wesele“, dramat w 3 aktach (grany w Krakowie 1903 roku); „Wyzwolenie“, dramat; grany w Krakowie 1901 roku). Jako malarz, wykonał polichromję w kościele Franciszkanów w Krakowie, Skarby Sezamu, Topiel, Królestwo Baśni, ilustracje do Iljady. Trzy olbrzymie witraże przedstawiające trupy Kazimierza Wielkiego, św. Stanisława i Henryka Pobożnego, oraz mnóstwo pasteli, rysunków; prócz tego wykonał parę rzeźb. **W.** należy do najwybitniejszych przedstawicieli t. zw. Młodej Polski w sztuce.—Por. Antoni Potocki („St. W.“, Lwów, 1902); Piotr Chmielowski „Najnowsze prądy w poezji naszej“ i „Dramat polski ostatniej doby“; Kazimierz Tetmajer; Feldman „Piśmiennictwo polskie ostatnich lat dwudziestu“ (1902).

Wyspiański Stanisław.

Wyspy błogosławionych (u Greków *Nesoj Makaron*, u Rzymian *Insulae Beatorum*, *Insulae fortunatae*), wedle podań starożytnych gromada wysp, leżących na dalekim oceanie, odznaczających się rozkosznem położeniem i podobnych dla tej przyczyny do *pól Elizejskich*. **W. b.** są to niezawodnie dzisiejsze wyspy Kanaryjskie.

Wyspy pod wiatrem i **Wyspy w wietrze**, ob. Antylle.

Wyssogierd Tadeusz, podkomorzyc smoleński, * 1765, jeden z najzacniejszych obywateli Rzeczypospolitej, był posłem na sejmie 1786 i tam obrany sędzią sejmowym, sprawował ten urząd do 1786. W r. 1794 mianowany członkiem najwyższej rady narodowej, powołany przez nią został na członka osobnej deputacji centralnej dla Litwy. W r. 1795 wyszedł za granicę, zamieszkał w Dreźnie i tam † 1810.

Wystawy, publiczne pokazy, popisy przemysłowej, rolniczej, artystycznej lub ogólnej kulturalnej działalności kraju, prowincji, albo świata całego. Szczególnie te ostatnie miały przez czas pewien wielkie wzięcie, gdyż uchodziły za najlepsze pole popisu postępów przemysłu i sztuki. Pierwszy pomysł do urządzenia wystawy artystycznej powstał w r. 1798 za inicjatywą margr. d' Arèze. Napoleon I urządził wystawy w r. 1801 i 1806, stanowiąc razem sądy przysięgłych dla oceny przedmiotów i wyznaczania nagród. Wystawy takie we Francji odbyły się w 1819, 1823 i później w przerwach kilkoletnich. Za Francją poszły Niemcy i Anglja, która w Londynie w roku 1851 urządziła pierwszą wystawę wszechświatową, a w r. 1855 powtórzyła się ona w Paryżu. Po niej w 1862 nastąpiła znów wystawa londyńska, roku 1867 i 1871 paryskie, 1874 wiedeńska; 1876 odbyła się wystawa w Filadelfji, a po niej znowu w Paryżu w 1878, na której osobliwością był do dziś stojący wspaniały pałac Trocadero, wystawiony kosztem 14 mil. fr. Na wystawie tej figurowały już telefon, mikrofon i fonograf, zwiedziło zaś ją 16 mil. osób. Między r. 1878 a 1889 urządzono kilka wystaw na mniejszą skalę, a mianowicie: 1879 w Sydneju, 1880 w Melburnie, 1883 w Amsterdamie, 1885 w Antwerpji, 1887 w Barcelonie i Brukseli. W roku 1889 była otwarta wszechświatowa wystawa w Paryżu, która kosztowała 50 mil. fr., a zwiedziło ją 26 miljonów osób, z tego w jednym dniu 13 paźdz. 387,000 osób. Później następuje prawdziwa powódź wystaw, częścią międzynarodowych, częścią krajowych, z których ostatnia odbyła się w 1900 w Paryżu. Z wystaw, bliżej nas obchodzących, ważną była w r. 1894 wystawa polska we Lwowie. W Królestwie Polskiem postanowieniem księcia namiestnika z dnia 30 maja 1818 rozpoczęto w Warszawie urządzać wystawy płodów rolniczych i przemysłowych w ratuszu i artystycznych w uniwersytecie. Po r. 1828 wystawy te, co dwa lata się odbywające, ustały; dopiero w r. 1840 wznowiono je i miano powtarzać co lat cztery, ostatnia jednak odbyła się w r. 1845. Postanowienie 1848 r. rozporządziło urządzanie wystaw co lat cztery na przemian w Petersburgu, Moskwie i Warszawie dla Cesarstwa i Królestwa; w Warszawie ostatnia odbyła się w r. 1861.—W roku 1874 odbyła się w Warszawie wystawa rolniczo - przemysłowa, w której prócz krajowych wzięli udział przemysłowcy zagraniczni.—Wystawa ta, na polach Ujazdowskich urządzona, duże znalazła powodzenie. Szereg wystaw późniejszych u nas zapoczątkował Komitet Wyścigów konnych; były to przeważnie wystawy ściśle rolnicze. Wystawy przemysłowe w różnych działach pracy wytwórczej urządzało Muzeum przemysłu i rolnictwa. W ostatnich czasach zakwestjonowano wartość wystaw wszechświatowych, uważając je tylko za pole rozrywek. Natomiast wystawy specjalne, osobliwie uwydat-

niając postępy przemysłu danej prowincji, są powszechnie zalecane.

Wysyłanie, *emisja*, w fizyce, w ogólności toż co *promieniowanie*, wysyłanie promieni ciepła i światła przez różne ciała. *Zdolność wysyłania*, czyli ilość promieni wysłanych, rośnie wraz z temperaturą ciała, a raczej wraz z różnicą temperatury ciała i jego otoczenia; dalej zależy od natury i powierzchni ciała wysyłającego; metale posiadają najmniejszą zdolność **W.**, ciała organiczne o wiele większą, sadza największą, powierzchnie luźne, miękkie, ciemne wysyłają ciepło łatwiej, niż zbite, twarde, gładkie, jasne. Śnieg wysyła bardzo mało ciepła, dla tego w zimie stanowi powłokę chroniącą ziemię od przemarznięcia. W ogólności ciało stygnie tem prędzej, im ma większą zdolność wysyłania promieni. Do badania różnych ciał pod względem ich zdolności wysyłania ciepła umieszcza się na stoliku termomultyplikatora (ob.) sześcian napełniony wodą gorącą, którego ściany boczne utworzone są z rozmaitych substancji. Wogóle zdolność wysyłania zależy od tych samych warunków, co i zdolność pochłaniania, tak, że obie te zdolności są w jednakowym stosunku, zarówno co do ilości, jak i jakości promieni wysyłanych (ob. Analiza spektralna). W najniższych już temperaturach ciała wysyłają promienie ciepła ciemnego (ob. Ciepło), przy 500° zaczynają wysyłać promienie czerwone, a w temperaturach coraz wyższych przybywają promienie coraz większej łamliwości, t. j. promienie żółte, niebieskie, fijoletowe, tak, że przy 3000° około ciała rozżarzają się do białości, czyli wysyłają wszystkie promienie widma.—Jakość wysyłanych promieni ciepła jest dotąd mało zbadaną; poznano jednak, że zależy ona nietylko od temperatury, ale i od natury ciał; tak np. sól kuchenna przy 150° wysyła jeden tylko rodzaj drgań, jest ona jednobarwną względem ciepła, monotermiczną, podobnie jak płomień sodowy jest jednobarwnym pod względem światła.—Każde ciało wciąż promienie ciepła wysyła i pochłania; gdy wysyłanie przemaga nad pochłanianiem, ciało stygnie, gdy przemaga pochłanianie, ciało się ogrzewa, gdy ilość ciepła wysyłanego przez ciało wyrównywa ilości ciepła przez nie pochłanianego, temperatura ciała pozostaje niezmienna. Gdy w danym układzie ciał utrzymuje się ich temperatura stateczna, znaczy to, że każde w nich wciąż jednakową ilość ciepła pochłania i wysyła. Taka więc stateczność temperatury utrzymuje się przez *równowagę ruchomą ciepła*.

Wysypka, forma, w jakiej najczęściej objawiają się rozmaite choroby skórne, bądź to samoistne, bądź też od ogólnych zaburzeń w organizmie zależne. **W.** oznacza tylko, że choroba występuje w postaci licznych, zwykle drobnych ognisk, po skórze rozproszonych. Postać wysypki, jej rozmieszczenie na ciele, zachowanie się na ucisk skóry, uczucie swędzenia, ogólny odczyn organizmu (gorączka) i t. p. zależą od rodzaju cierpienia, które wysypkę wywołało i są wielce pomocne przy rozpoznawaniu wielu chorób zakaźnych wysypkowych, jak ospy, odry, szkarlatyny, tyfusu.

Wysysające, *Przywry, Smocznice* (*Trematoda*), rzęd robaków z gromady płaszczaków (ob.), obejmuje robaki pasożytne, które co do ogólnej budowy porównać można z pierścieniami czyli proglotydami tasiemcowatych (ob.) i uważać za proglotydy wyżej wykształcone, opatrzone gębą, kanałem pokarmowym i samodzielnemi *przyssawkami* czyli przyrządami do przyczepiania się. Ciało ich przeto jest niestawowate, płaskie, owalne; na przednim końcu znajduje się gęba, prowadząca przez przełyk do kanału rozgałęzionego i ślepego. Przyrząd wydzielinowy składa się z siatki cieńkich naczyń, mających ujście w tylnej części ciała. Naczyń krwionośnych i przyrządów oddechowych brak zupełny. Ośrodkiem układu nerwowego jest węzeł podwójny, leżący na przełyku. Oczy występują tylko niekiedy w formach młodych, ulegających przeobrażeniom. Przyssawki są rozmaite, stosownie do rodzaju życia, a zwłaszcza do tego, czy żyją wewnątrz czy też zewnątrz zwierząt, których są pasożytami; pierwsze posiadają zwykle tylko jednę albo dwie banieczki ssące, drugie mają uzbrojenie daleko silniejsze. Z małym wyjątkiem są to istoty dwupłciowe i w ogóle jajorodne; przy zapładnianiu zdaje się zachodzić wzajemne krzyżowanie. Młode albo posiadają postać rodziców (*Polystomeae*), albo przebiegają zawiły szereg przeobrażeń (*Distomeae*); w pierwszym razie jaja są stosunkowo wielkie i zostają przytwierdzane w miejscu pobytu matki; w drugim są mniejsze, dostają się do wody, a wychodzące z nich zarodki przechodzą najczęściej do ślimaków i tam rozwijają się w woreczki, zwane *sporocystami* (bez gęby i jelit) lub *redjami* (z gębą i jelitami). Z nich rozwijają się poczwarki zwane *cerkarjami* (*cercaria*), opatrzone ogonkiem i które dawniej uważane były za oddzielne rodzaje. W tym stanie czas jakiś pływają po wodzie, dopóki nie dostaną się do tkanki nowego zwierzęcia wodnego, gdzie tracą ogon i zasklepiają się w cysty. Stąd, z mięsem swego gospodarza, przechodzą do żołądka innego znów zwierzęcia, gdzie uwolnione od cyst, dostają się do właściwego organu (jelit, pęcherza moczowego i t. d,) i tam dopiero rozwijają się w formy płciowe.—Dzielą się na dwa podrzędy: 1) *Motylicowate* czyli *dwuprzyssawkowe* (*Distomeae*), mające najwyżej dwie banieczki ssące i odbywające przeobrażenia; typem ich jest *motylica* (ob.). 2) *Wieloprzyssawkowe* (*Polystomeae*), mają trzy lub więcej banieczek, a często jeszcze i uzbrojenie haczykowate, przemian nie odbywają i jak pijawki żyją na powierzchni innych organizmów, najczęściej na rybach; należą tu: *Diplozoon* (ob.), *Tristoma*, *Polystoma*, *Gyrodactylus* i in. Por. De Filippi „Mémoire pour servir à l'histoire génetique des Trématodes“ (3 cz.,

1854—57); Leuckart „Die menschlichen Parasiten“ (2 wyd., 1879); M. Kowalewski „Studja helmintologiczne“ (I Przywry, II Przyczynek do histologicznej budowy skory niektórych przywr, Kraków, 1895); Wrześniowski „Wnętrzniaki“ (Enc. rolnicza).—**W.** nazywa się też rzęd gromady pierścienic (ob.), obejmujący pijawki.

Wysz, lub *Wisch* Piotr, h. Brog z Radolina, stąd także *Radolińskim* zwany, biskup krakowski, a potem poznański. Jeszcze jako kanonik krakowski był pierwszym profesorem prawa przy założonej przez Kazimierza W. szkole we wsi Bawół. Katedrę prawa zajmował i później po odnowieniu akademji przez Jagiełłę. Wierny królowej Jadwidze, był jej kanclerzem i zaufanym doradcą i stąd wolą jej wyniesiony na biskupstwo krakowskie, zatwierdzony został przez papieża 1392. Królowa Jadwiga, umierając, naznaczyła **W.** i J. Tęczyńskiego wykonawcami swego testamentu. W ostatnich latach popadłszy w niełaskę u Władysława Jagiełły, przeniesiony został na katedrę poznańską 1412 i † 1414 r.

Wyszehrad *(Wyszogród)*, niegdyś stolica książąt, a następnie rezydencja królów czeskich, obecnie jedna z najstarożytniejszych dzielnic Pragi, wznosi się na skalistej górze, nad rz. Wełtawą, stanowiąc w dawnych czasach gród warowny, obejmuje kościół kolegjacki, kilka domów kanonickich, piękną kaplicę bizantyńską pod wezw. św. Marcina, będącą najdawniejszą budowlą tutejszą, oraz koszary i składy wojskowe. Z dawnego zamku królewskiego, zburzonego na początku wojen husyckich, niema ani śladu. Niegdyś stolica żupy Wyszehradzkiej, używał gród wielkiego znaczenia. Kościół kolegjacki był wystawiony około 1080 przez Wratysława, pod wezw. św. Piotra i Pawła. Kapituła tutejsza nie podlegała biskupowi, lecz wprost papieżowi i królowi czeskiemu. **W.** burzony kilkakrotnie, a mianowicie w XV i XVI w., z rozkazu cesarza Ferdynanda III przeznaczony na utworzenie nowoczesnej twierdzy, oczyszczony został z reszty zwalisk, pozostałe domy w liczbie 31 zburzone, a mieszkańcy przeniesieni opodal, skutkiem czego dzielnica ta przybrała dzisiejszą swą powierzchowność.

Wyszgródek, ob. Wyżgródek.

Wyszkowski Michał, wierszopis i wzorowy prozaik, * 1770 w Krupinie w Kaliskiem, uczeń Onufrego Kopczyńskiego w Warszawie, w r. 1788 wszedł do służby cywilnej w komisji skarbu koronnego i w 1792 jako kontroler generalny bilansów był wysłany do Poznania. Po upadku Rzeczypospolitej osiadłszy na wsi, oddał się zatrudnieniom naukowym, lecz w 1806 za księstwa Warszawskiego powołany został nanowo do urzędowania, a po utworzeniu Królestwa został radcą stanu i członkiem komisji egzaminacyjnej. † 1829 w Warszawie. Zostawał w blizkich stosunkach ze spółczesnymi literatami, a swemi radami i zachętą wspierał Klementynę z Tańskich Hofmanową. Ogłosił: „Rozrywki wierszem i prozą“ (Warszawa, 1700); „Poezje“, wydanie pośmiertne (tamże, 1830).

Wyszków, osada, dawniej miasteczko w gubernji Warszawskiej, powiecie Pułtuskim, nad rz. Bugiem, pierwotnie osada wiejska i własność biskupów płockich, przywilejem jednego z nich, t. j. Wincentego Przerębskiego, w 1502 została do rzędu miast wyniesiona i dla swego położenia była ulubioną rezydencją letnią pasterzy płockich. **W.** za pierwszej wojny szwedzkiej 1657 spalony, wyłudniony został kilkakrotną zarazą morową i odtąd już podźwignąć się nie zdołał. **W.** liczy obecnie 3,000 ludności, śród której większa część żydów.

Wyszni Wołoczek, miasto powiatowe gub. Twerskiej, nad rz. Cną, ma 17,000 miesz., 6 cerkwi, kilka szkół, 2 szpitale, więzienie. Przemysł i handel bardzo tu są rozwinięte; roczna produkcja tutejszych fabryk przenosi 1 miljon rubli. **W.** jest punktem środkowym *Wyszne-Wołockiego* systemu kanałów, łączącego Newę z Wołgą.—*Wyszniewołocki powiat* ma na przestrzeni 8,253 w. kw. 183,000 miesz.

Wyszniegradski Iwan Aleksiejewicz, mąż stanu rosyjski, * w Wysznim Wołoczku, † 1895 syn duchownego, kształcił się w seminarjum twerskiem, później w instytucie pedagogicznym i uniwersytecie w Petersburgu, był nauczycielem matematyki w szkole kadetów i mechaniki stosowanej do przemysłu w instytucie technologicznym, a później jego dyrektorem. Powołany do technicznego zorganizowania artylerji rosyjskiej, założył wielką prochownię w Ochcie, poczem zostawszy radcą w ministerjum oświaty opracował projekt szkół przemysłowych. W d. 1 stycznia 1887 mianowany został ministrem skarbu (na miejsce Bungego) i w pierwszym już roku swych rządów dochód z kolei żelaznych podniósł o 100 miljonów rub. W 1888 przeprowadził konwersję długu państwowego na sumę 100 mil. rub., dokonał zmian w taryfach kolejowych, lecz wskutek nadmiernej pracy, dotknięty anemją mózgu, podał się do dymisji 1892 i był zastąpiony przez Wittego. Napisał: „Publicznyja popularnyja lekcii o maszinach“, „Elementarnaja mechanika“ (1860); „Kurs podjemnych maszin“ i in.

Wyszniewołocki system wodny, ob. Rosja. Geografja, str. 36.

Wyszogrodzka kasztelanja położona była w województwie Mazowieckiem; ostatnim na niej kasztelanem był Ignacy Zieliński, mianowany 1785.

Wyszogrodzkie starostwo grodowe mieściło się w województwie Mazowieckiem, w ziemi Wyszogrodzkiej. Podług lustracji z 1660, składało się z miasta Wyszogrodu (ob.) i z wsi: Kamion, Przecławice, Rębów, Morgi, Orszymów, Więzowo, Bołków, oraz z 4 dzierżaw. W 1771 posiadał je Michał Szymanowski, opłacając z niego kwarty

złp. 3,359 gr. 10, a hyberny złp. 1,257 gr. 12. Na sejmie z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej zatwierdziły go w posiadaniu emfiteutycznem rzeczonych dóbr narodowych. Przez kilka wieków do początku XVI stulecia istniały pod samym Wyszogrodem winnice.

Wyszogród, miasto w gubernji i powiecie Płockim, nad rz. Wisłą, od Płocka wiorst 39 odległe, niegdyś stolica oddzielnej ziemi w księstwie Mazowieckiem i własność bezpośrednia książąt od Ziemowita (syna Konrada) pochodzących. Bolesław Śmiały, ufundowawszy w 1095 Benedyktynów w Mogilnie, wyznaczył im stąd pewne dochody. Istniał tu od najdawniejszych czasów zamek, w którym Konrad I, książę mazowiecki, w r. 1240 udzielił schronienie Danielowi, księciu halickiemu, w czasie napadu Tatarów. Kazimierz W., chcąc władców Mazowsza mieć w zależności od Korony, odebrał im wszystkie miejsca obronne, a między niemi i **W.**, który przez wybudowanie nowego zamku umocnił. Za Ludwika, Władysław Opolczyk wyniósł **W.** do stopnia miasta, połączywszy z nim 4 poblizkie wioski. Dzięki swemu położeniu, **W.** należał niegdyś do najznaczniejszych miast w kraju i słynął głównie z wyrobów sukna. Na początku XVIII w. istniały tu jeszcze winnice. Wszystko to jednak znikło podczas wojen szwedzkich. Kościół farny, pod wezwaniem św. Trójcy, istniał jeszcze przed erekcją Wyszogrodu na miasto i w 1320 nadany był przez Wańkę czyli Wacława, księcia mazowieckiego, księżom Bożogrobcom miechowskim, którzy po zgorzeniu w r. 1773 wznieśli nową świątynię, ukończoną 1786. Istniał tu także kościół Franciszkanów, przez Wacława, księcia płockiego, w 1320 założony, który rząd pruski, przeniosłszy zakonników do Dobrzynia n. Wisłą, oddał na użytek gminy ewangelickiej. **W.** liczy obecnie 4,200 miesz. Położenie miasta malownicze, ma przecież jedną niedogodność, że głębokim wąwozem rozdzielone jest na dwie części mostem połączone.

Wyszogródek *(Wyszogród, Wyszehorod)*, niegdyś stolica dzielnicy książęcej, dziś uboga mieścina, a raczej wieś kościelna w gub. i pow. Kijowskim, na prawym brzegu Dniepru, o trzy mile na północ od Kijowa. Był tu niegdyś gród warowny, który po zamordowaniu księcia kijowskiego Igora (945) zostawał w posiadaniu jego wdowy Olgi, rządzącej państwem w imieniu nieletniego syna Światosława. Jaropełk, syn w. ks. kijowskiego Izasława, miał sobie przez ojca wyznaczoną dzielnicę na **W.**, którą rządził aż do wstąpienia na tron kijowski (1078). Po ostatnim księciu Wszewłodzie, który tu † 1146, **W.** przerzucany z rąk do rąk, w końcu zniszczony przez Mongołów, dostał się około 1320 pod panowanie Gedymina i odtąd podzielał losy Litwy.

Wyszpolski, herb: Dwie klamry, ułożone na krzyż, nad niemi gwiazda jedna, pod niemi—dwie (najniższa większa), a z obu stron po półksiężycu.

Wyszpolski.

Wyszygota.

Wyszuca, wieś w Galicji, obw. Czortkowskim, ma starożytny zamek, którego podziemne lochy aż do odległej o $^1/_2$ mili twierdzy Borszczowskiej sięgały.

Wyszygota, Wyssogota, herb *Golińskich*: Tarcza herbowa, podzielona na dwie połowy, z lewej strony ma szachownicę, z prawej pół lilji.

Wyszyna, wieś w gub. Kaliskiej, pow. Konińskim, niegdyś własność rodziny Grodzieckich, a potem Gurowskich, ma piękne ruiny starożytnego zamku.

Wyszyński Walerjan, wierszopis i tłómacz, * 1684 na Mazowszu, † 1754; pobierał nauki u Pijarów w Warszawie, do których zgromadzenia wstąpiwszy, był nauczycielem, a następnie rektorem w rozmaitych kolegjach. Wydał: „Traktat Miłości Boskiej“, przekład ze św. Franciszka Salezego (3 w., Warsz., 1781); „Kontynuacja Argenidy“, z łac. (Wilno, 1743, część II 1750); „Wiersze różne“ (Warszawa, 1727); „Poemata, Epithalamia etc.“ (t. 1722).

Wyścigi. Początek ich znajdujemy w igrzyskach Olimpijskich starożytnej Grecji, skąd upowszechniły się następnie w Rzymie, mianowicie przy pewnych uroczystościach religijnych i w cyrkach dla zabawy ludu. Z zaprowadzeniem chrześcijaństwa zniesiono te zabawy, lubo później wznowiono je znowu przy niektórych uroczystościach kościelnych, jak w południowych Niemczech, Bawarji, Austrji i we Włoszech. W Anglji zaprowadzono **W.** w czasach panowania Rzymian, lecz popisy te ulepszono dopiero pod panowaniem Henryka II w 1154—1170. Głównym ich celem była rozrywka ludu. Częściej już powtarzają się od r. 1558, połączone z zakładami. W początkach XVII w. zaprowadzono nareszcie **W.** publiczne z nagrodami. Teraz w każdem prawie hrabstwie Anglji odbywają się corocznie na wiosnę lub w jesieni **W.**, których najsłynniejsze areny są: pod Ascot, Derby, Doncaster, Epsom, Melton-Mowbray i Newmarket. W nowszych czasach na wzór angielskich zaprowadzono **W.** we Francji od 1806; w Rosji głównie w Orenburgu, Uralsku, Lebiedaniu; w wielu krajach niemieckich. W Polsce ślady **W.** konnych znajdujemy już w XV i XVI w. Jednakże dopiero zawiązane 1841 towarzystwo **W.** konnych pod przewodnictwem generała Zygmunta Kurnatowskiego dało początek stałej organizacji

tej instytucji w Warszawie. Pierwsze **W.** odbyły się tu 20 i 21 czerwca 1841. Zdania o rzeczywistych pożytkach z **W.** dotąd są podzielone; to wszakże jest pewna, że tego rodzaju popisy nie wpływają na ulepszenie zwykłej rasy koni krajowych, lubo nie bez korzyści oddziaływają na hodowlę koni czystej krwi; o ile bowiem **W.** na tak zwanych folblutach wzmacniają w nich muskuły i płuca i wprawiają do rączości i wytrwałości, o tyle konie ras niższych niszczą siły zbytniem wysileniem.

Wyświecenie. W dawnej Polsce była to kara hańbiąca, uświęcona prawem, mocą którego złodziej, schwytany w mieście na gorącym uczynku, wyprowadzany bywał za rogatki przez kata i jego pomocników, którzy przyświecali pochodniami, a kat przez całą drogę siekł winowajcę rózgami w obnażone plecy. W podobny sposób wyświecano też nierządnice.

Wytegra, rzeka w Rosji, bierze początek z jeziora Matko, w powiecie Wytegorskim, gubernji Ołonieckiej, i ubiegłszy 81 klm., uchodzi do jeziora Oneskiego ze strony południowo-wschodniej. Należy do Marjińskiego systemu wodnego i za pośrednictwem kanału Marjińskiego łączy się z rz. Kowżą.

Wytegra, miasto powiatowe gub. Ołonieckiej, nad rz. Wytegrą, liczy 4,500 miesz., posiada progimnazjum żeńskie, seminarjum nauczycielskie, bank i szpital. Do 1773 wieś *Wiangi*, tak zwana od przystani Wiangińskiej, z rozkazu cesarzowej Katarzyny II na miasto zamieniona, w 1766 przeznaczoną została na miasto powiatowe. W mieście znajduje się zarząd II okręgu komunikacji. — *Wytegrski powiat* ma na przestrzeni 11,689 w. kw. 56,000 miesz.

Wytłoczyny, ob. Olej, Słodziny.

Wytrawianie, toż co digerowanie (ob.).

Wytrych, ob. Zamek.

Wytrzymałość, opór, jaki ciało stawia rozdzieleniu swych części pod działaniem sił zewnętrznych, a w szczególności pod wpływem obciążenia. Przy obciążeniu ciała postać jego ulega pewnej zmianie, a stąd wzbudzają się w niem siły wewnętrzne, które równoważą się z obciążeniem; gdy jednak przy wzmaganiu się obciążenia zmiany postaci przekraczają pewną granicę, ciało ulega zniszczeniu (przerwaniu, zgruchotaniu, złamaniu, przecięciu i t. d.). Obciążenie do wywołania takiego zniszczenia potrzebne stanowi granicę wytrzymałości ciała. Stosownie do sposobu, w jaki rozdział cząstek ciała ma nastąpić, **W.** jest w jednem i temże ciele rozmaita i ma różne nazwy. Opór, jaki ciało stawia zerwaniu, nazywa się **W.** *bezwzględną*, albo **W.** *w zrywaniu*; ujawnia się, gdy pręt A (fig. 1) jest u góry przytwierdzony, a obciążony u dołu. **W.** bezwzględna jest proporcjonalna do przecięcia pręta, a niezależna od jego długości. Wytrzymałość pręta, mającego 1 mm. kwadratowy w przecięciu, stanowi *spółczynnik wytrzymałości* czyli *moduł wytrzymałości*. Jeżeli więc spółczynnik ten jest k, a przecięcie pręta n, to wytrzymałość bezwzględna ciała $P=nk$. Spółczynnik wytrzymałości w kilogramach przy przecięciu 1 mm. kwadratowego wynosi: dla żelaza kutego 40—70, dla stali 80—100, dla mosiądzu 50, dla miedzi 30—70, dla drzewa 1—8. Sznury z włókien wełnianych znoszą bez zerwania ciężary tem mniejsze, im silniej są skręcone; druty natomiast żelazne skręcone są wytrzymalsze, niż pręty tego samego przecięcia. **W.** w *zgniataniu* bywa wtedy, gdy obie przeciwdziałające siły zwrócone są od końców ku środkowi ciała, gdy np. bryła B (fig. 2), spoczywająca na podstawie, obciążona jest z góry; jest również proporcjonalna do przecięcia ciała, a spółczynnik jej niewiele się różni od spółczynnika wytrzymałości bezwzględnej. Gdy jednak długość w stosunku do wymiarów bocznych jest zbyt wielka, jak w pręcie E (fig. 3), objawy stają się zbyt zawiłe z powodu wyginania bocznego. **W.** *w złamaniu* czyli **W.** *względna* jest to opór, jaki ciało stawia siłom równoległym, działającym w strony przeciwne; tyczą się głównie belek, które mogą być podparte tylko w jednym (fig. 4), albo w obu końcach (fig. 5), a w tym ostatnim razie ciężar łamiący P umieszczony być może w pośrodku, lub rozłożony na całej długości. W skutek obciążenia, w każdem miejscu pręta D (fig. 4), jak np. przy *ab*, w odległości *l* od końca swobodnego, sąsiednie przecięcia wyprowadzone zostają z położeń równoległych i przybierają położenia pochylone względem pewnej pośredniej warstwy poziomej N. Wszystkie włókna poziome pręta ponad tą warstwą N położone zostają wydłużone, włókna zaś poniżej niej ulegają skróceniu, jedynie tylko włókna tej warstwy N, zwanej *warstwą obojętną*, pozostają niezmienione. Jeżeli belka o przecięciu prostokątnem jest osadzona w jednym

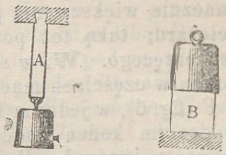

Fig. 1 i 2. Wytrzymałość w zrywaniu i zgniataniu.

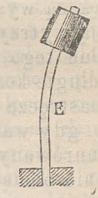

Fig. 3. Wytrzymałość złożona.

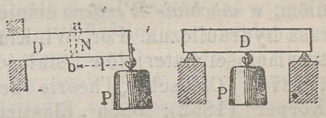

Fig. 4 i 5. Wytrzymałość względna.

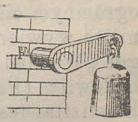

Fig. 6. Wytrzymałość w skręceniu.

końcu (fig. 4), **W.** jej względna jest proporcjonalna do jej szerokości i kwadratu z wysokości, a odwrotnie proporcjonalna do jej długości; przy podparciu w obu końcach (fig. 5). **W.** jest 4 razy większa, aniżeli przy podparciu w jednym końcu, nadto, jest znacznie większa, gdy ciężar jest jednostajnie rozłożony, aniżeli, gdy jest w jednem miejscu zebrany. Belki przeto, mające dźwigać znaczne ciężary, winny posiadać, ile można, jak największą wysokość (ob. Belka). Rury wydrążone mają wytrzymałość znacznie większą, niż pręty pełne tego samego ciężaru; taką też postać mają długie kości ciała zwierzęcego. **W.** *w skręceniu* nastręcza się zwłaszcza w częściach machin, jak np. gdy wał okrągły F (fig. 6), w jednym końcu wmurowany, jest w drugim końcu poddany działaniu obciążonego ramienia dźwigni. Bardzo wreszcie często występuje **W.** *złożona*, jak np. gdy zachodzi zarazem zgniatanie i zginanie (fig. 3), albo zginanie i skręcanie; złożone takie przypadki dają się trudno ująć rachunkiem.—Oznaczenie wytrzymałości jest niezmiernie ważne w technice, zwłaszcza materjałów używanych w budownictwie i w konstrukcji machin; dla bezpieczeństwa używać należy materjałów takich, by spodziewane najwyższe obciążenie stanowiło niewielki tylko ułamek wytrzymałości danych materjałów. Do badania wytrzymałości różnych materjałów, jak filarów żelaznych, kamieni, cementu stwardniałego, drzewa i t. p., służą oddzielne machiny, za pomocą których materjały, te poddawane być mogą ogromnym ciśnieniom; w *machinie Werdera* ciśnienie to wywiera prasa hydrauliczna. Por. Wł. Kluger „Wykład wytrzymałości materjałów i stałości budowli“ (Paryż, 1876); Clebsch „Theorie der Elastizität fester Körper“ (1862); Bach „Elastizität und Festigkeit“ (1890); Lauenstein „Die Festigkeitslehre, elementares Lehrbuch“ (1889); Simerka „Elemente der Festigkeitslehre“ (2 wyd., 1891).

Wyttenbach Daniel, jeden z najuczeńszych humanistów nowszych czasów, * 1746 w Bernie, syn teologa *Daniela Wyttenbacha*, profesora w Marburgu († 1779), od 1799—1816 profesor w Lejdzie, † 1820 w Oesgeest. Z prac jego zasługują na szczególną uwagę: wydanie Plutarcha „Moralia“ (8 t., Oksford, 1795—1830), oraz „Animadversiones“ (3 t., tamże, 1810—21); „Vita Runkenii“ (Lejda, 1800); „Bibliotheca critica“ (12 części w 3 t., 1777—1808); „Philomathia sive miscellanea doctrina“ (3 części, Amsterdam, 1809—17); „Opuscula varii argumenti“ (2 t., Lejda, 1821; nowa ed., 1825—28); „Epistolarum selectarum fasciculi tres“ ed. Mahne (Gandawa, 1830). **W.** zasłużył się wielce przez ożywienie studjów klasycznych w Holandji. Por. Mahne'go „Vita Wyttenbachi“ (2 ed., Gand., 1823).—Jego żona, *Joanna* **W.**, z domu Gallien, † 1830, była autorką kilku pism popularno-filozoficznych.

Wywar, pozostałości po otrzymaniu jakichkolwiek produktów przez gotowanie i destylację.

Wywichnięcie, Zwichnięcie.

Wywiorski Michał, malarz, * 1861 r., kształcił się w Monachjum: „Rybak na czatach,“ „Kozak i dziewczyna przy studni,“ wiele krajobrazów.

Wywłaszczenie *(ekspropriacja)*, pozbawienie właściciela jego własności, potrzebnej dla użytku ogólnego, za poprzedniem wynagrodzeniem go. Kodeks Napoleona nie określa sposobu wywłaszczenia, a istnieje o tem dekret rady administracyjnej r. 1852. **W.** z nieruchomości mogło się zdarzyć tylko wskutek rozporządzenia władzy najwyższej, czego nie trzeba przy **W.** z ruchomości (np. drzewa na tamy w rzece): do tego wystarcza rozporządzenie władzy administracyjnej. Przed dekretem r. 1852 obowiązywało rozporządzenie namiestnika r. 1816 i uchwała sejmowa 1820 r. *(prawo o odstąpieniu własności prywatnej z powodu użyteczności publicznej)*. Wedle dekretu 1852, wynagrodzenie, jeżeli nie było przez dobrowolny układ z właścicielem oznaczone, określa się na drodze sądowej. Od wywłaszczenia przez rząd odróżnić należy **W.** *sądowe* (subhastację), na żądanie wierzyciela właściciela nieruchomości.

Wywłocznik, *piórnik, włośniec (Myriophyllum)*, rodzaj roślin z rodziny węgłoszowatych, kwiaty rozdzielnopłciowe, zebrane w okółki; obejmuje zioła, z których najwięcej znany jest **W.** *kłosowy (M. spicatum)*, o liściach grzebieniasto, na wąziutkie, włoskowate części, pociętych; przytrafia się często w stawach i jeziorach w całej Europie; chętnie jest jadany przez konie i używa się do polerowania drzewa.

Wywłocznik. *a* kwiat.

Wywołanie z kraju, toż co banicja (ob.).

Wywód: 1) wyprowadzenie, streszczenie; 2) *wywód przewodniczącego* w sądzie przysięgłych *(resumé)*, treściwy ustny wykład dla asesorów rozpraw sądowych razem z objaśnieniem terminów prawnych i obowiązków; 3) **W.** *(relacja)*, streszczenie sprawy przez sędziego referenta kolegjum sądowemu bądź w sprawach cywilnych, bądź karnych; 4) **W.** *szlachectwa* oznaczał w Polsce dowodzenie szlacheckiego pochodzenia w odparciu zarzutów przeciwnych; 5) *wywód apelacyjny* w procedurze cywilnej francuskiej, treściwe na piśmie uzasadnienie odwołania się od wyroku niższej instancji; 6) *wywód oględzin sądowych*, orzeczenie piśmienne rezultatów wizji sądowej.

Wywóz *(eksport)*, sprzedaż za granicę nadmiaru wytworów danego kraju. Każdy kraj ma pewną przewyżkę własnych wytworów, które zbywa za granicą, przywożąc natomiast z krajów obcych przedmioty, potrzebne na zaspokojenie

własnego spożycia, nie znajdującego zadość uczynienia w krajowej wytwórczości; żadne z państw kulturalnych nie może obyć się bez wywozu i przywozu. Dawniej uważano, iż trzeba bezwzględnie dążyć do takiej polityki handlu zagranicznego, aby wywóz był znacznie większy od przywozu; to nazywało się dobrym bilansem handlowym. I obecnie jeszcze większość krajów, która hołduje polityce ochrony przemysłowej, dążność tę ujawnia; starają się one o najrozleglejsze rynki zbytu za granicą dla wytworów swoich i o to, aby ich jak najwięcej wywozić. Taryfa celna, oparta na wygórowanych opłatach przywozowych, jest w tej mierze o tyle skutecznym środkiem, że w każdym razie przywóz hamuje; nie zawsze to jednak sprzyja wzrostowi wywozu. Jest on właściwie możliwy w kraju z wysoką kulturą przemysłową, która szczególnej opieki celnej już nie potrzebuje. Ideałem stosunków handlu międzynarodowego jest taki układ wzajemnej wymiany produktów, w którym każdy kraj wywozi na rynki obce to, co stanowi jego specjalność, urobioną odrębnemi warunkami kultury.

Wyz, właściwie *Wiz* (*Accipenser huso*), gatunek ryb z rodzaju jesiotra (ob.), największy wzrostem w całej swej rodzinie. Jak jesiotr ma postać wysmukłą, tak przeciwnie **W.** jest gruby, bałwanmasto obły, dla małości wszystkich tarcz na ciele prawie gładki, przy tem ma głowę krótką, stosunkowo wysoką, ryj krótki, ostro zakończony, gębę obszerną, wąsy długie. Ubarwienie ciała jest blade, szarawe, często białawe. Jest to ryba największa z poławianych w wodach słodkich, przemieszkuje w wodach systematu morza Czarnego i Kaspijskiego, poczynając od Dunaju aż do Jaiku. Za Uralem, w wielkich rzekach sybirskich niema go już wcale, a spotykamy go dopiero znowu na ostatecznym wschodnim krańcu starego lądu, w wodach zlewających się do oceanu Wschodniego. Poławia się w wielkiej obfitości i stanowi ważną gałąź rybołówstwa. Mięso jego przecież mniej jest cenione od jesiotra, mianowicie też indywidua wyrosłe, a tem bardziej stare, dają mięso łykowate, niesmaczne, ale za to obficie dostarczają ikry na kawior. Suszone i solone mięso, znane u nas pod nazwą *wiziny*, rozwożone jest w najodleglejsze strony. **W.** odbywa perjodyczne wędrówki do morza i pewną tylko porę roku przepędza w rzekach, jednakże zimuje także w wielu miejscach po głębokich jamach, tak zwanych *jatowiach*, zalegając tam na pewnego rodzaju sen zimowy; wówczas łatwo daje się złowić, główny atoli połów odbywa się latem na tak zwane *snaści*, t. j. długie sznury, zewsząd ostremi haczykami obwieszone, na miejscach przechodu rozciągnięte; ryby wikłają się w nich i pozostają na miejscu aż do przybycia rybaka. Wiz dorasta 5 metrów długości i ma około 400 kg. wagi; jednakże zdarzały się już okazy po 8 m. długie, ważące do 1,600 kg. W ogólności samce nie dorastają nawet połowy długości i wagi samic, które to ostatnie, szczególnie stare, miewają samej ikry przeszło po 100 kilogramów.

Wyzewa, Teodor de..., właściwie **Wyzewski,** * w m. Kałuszynie, pow. Nowomińskim gub. Warszawskiej, około r. 1860. Ojciec jego osiadł we Francji, naturalizował się i był lekarzem w zakładzie dla obłąkanych w Clermont (Oise). Młody Teodor, który pozostał poddanym rosyjskim, kształcił się w kolegjum Sainte-Barbe i w szkole normalnej w Paryżu, przez krótki czas był profesorem filozofji w Chatellerault, następnie osiadłszy w Paryżu, pod nazwiskiem de Wyzewa, poświęcał się pracy literackiej. Był współpracownikiem *Revue Wagnerienne*, *Revue bleue*, *Revue des Deux Mondes*, *Temps* i in. Oddzielnie ogłosił: „Philosophie de la religion“ (Paryż, 1890); „Les grands peintres de l'Italie“ (1890); „Les grands peintres de l'Allemagne, de la France, de l'Espagne et de l'Angleterre“ (1891); „La Peinture étrangère au XIX siècle“ (1892); „Contes chrétiens, Le Baptême de Jésus“ (1892); „Le mouvement socialiste en Europe, Les Hommes et les Idées“ (1892); „Contes chrétiens, Les Disciples d'Emmaüs“ (1883); „Valbert ou les récits d'un jeune homme“ (1893); „Chez les Allemands“ (1895); „Nos Maîtres“ (1895); przełożył na język francuski dzieło Hertzki: „Un voyage à Terre-Libre“ (1894); „Contes chrétiens: Les disciples d'Emmaus ou les étapes d'une conversion“ (Paryż, 1893).

Wyziewanie, wywiązywanie się substancji lotnych z ciał stałych pod wpływem ciepła. W medycynie i fizjologji wydzielanie pary wodnej, kwasu węglanego i innych par i gazów przez skórę (oddychanie skórne). Właściwa woń *wyziewów* pochodzi najczęściej od kwasów tłustych i od amonjakalnych produktów rozkładu. Ilość i jakość wyziewów zależą w ogólności od każdochwilowego stanu ciała.

Wyziewy, ob. Wyziewanie.

Wyzina, ob. Wyz.

Wyznaczniki (*determinanty*), wyrażania algebraiczne, mające znaczną doniosłość przy rozwiązywaniu równań. Uważmy n^2 ilości, uporządkowanych w n szeregów poziomych i n szeregów pionowych:

$$\begin{matrix} a_{1,1} & a_{1,2} & . & . & . & a_{1,n} \\ a_{2,1} & a_{2,2} & . & . & . & a_{2,n} \\ . & . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . & . \\ a_{n,1} & a_{n,2} & . & . & . & a_{n,n} \end{matrix}$$

Jeżeli z kwadratowego tego zestawienia utworzymy iloczyn ilości przypadających na przekątni, zatem:

$$a_{1,1}\ a_{2,2}\ .\ .\ .\ a_{n,\,n},$$

i zmienimy drugie skaźniki we wszelki sposób możliwy (1. 2. 3. . . . n), a każdemu takiemu iloczynowi oddzielnemu nadamy znak +, gdy liczba skaźników, które w ten sposób miejsce swe ze sobą zamieniły, jest parzysta, znak zaś —, gdy

liczba ta jest nieparzysta, to ogół wszystkich tych iloczynów jest *wyznacznikiem (determinantem)* n — tego stopnia układu n^2 ilości a. Tak np. **W.** stopnia drugiego ilości

$$a_{1,1}\ a_{1,2}$$
$$a_{2,1}\ a_{2,2}$$

jest:

$$a_{1,1}\ a_{2,2} - a_{2,1}\ a_{1,2}$$

W. zaś stopnia trzeciego ilości:

$$a_{1,1}\ a_{1,2}\ a_{1,2}$$
$$a_{2,1}\ a_{2,2}\ a_{2,3}$$
$$a_{3,1}\ a_{3,2}\ a_{3,3}$$

jest:

$$a_{1,1}\ a_{2,2}\ a_{3,3} - a_{1,1}\ a_{2,3}\ a_{3,2} + a_{3,1}\ a_{3,1}\ a_{2,3}$$
$$- a_{1,2}\ a_{2,1}\ a_{3,3} + a_{1,3}\ a_{2,1}\ a_{3,2} - a_{1,3}\ a_{2,2}\ a_{3,1}$$

Wyznacznik jest funkcją stopnia pierwszego czyli funkcją linijną każdej ilrści a i zmienia swój znak, gdy w zestawieniu kwadratowem dwa szeregi miejsce swe zmieniają, staje się zatem zerem, gdy dwa takie szeregi są identyczne. Iloczyn dwóch wyznaczników A i B jest znowu wyznacznikiem C, gdzie w zestawieniu kwadratowem jest:

$$c_{i,k} = a_{i,1}\ b_{k,1} + a_{i,2}\ b_{k,2} + \ldots + a_{1,n}\ b_{k,n}$$

Nazwę determinantów wprowadził Gauss, teorję ich rozwinął Cauchy (1812), a następnie Jacoby. Por. Hesse „Wyznaczniki, opracowane elementarne“ (przekł. A. Zdziarskiego, War. 1880), W. Trzaska (W. Kretkowski) „Krótkie wiadomości o wyznacznikach“ (Par. 1870), M. A. Baraniecki „Teorja wyznaczników“ (Par. 1879); Baltzer „Theorie und Anwendung der Determinanten“ (5 wyd., 1882), Günther „Lehrbuch der Determinanten-Theorie“ (2 wyd., 1877); Diekmann „Einleitung in die Lehre von den Determinanten“ (1876), oraz „Anwendung der Determinanten auf die Gebiete der niedern Mathematik“ (1889).

Wyznanie wiary, ob. Skład apostolski. Dodać należy, że w kościele wschodnim jest w użyciu **W. w.** apostolskie, potwierdzone na soborze nicejskim 325, a w trzeciej części, ściągającej się do Ducha św., zmienione na soborze konstantynopolskim 381. **W.** to, dla odróżnienia od apostolskiego, zowie się **W.** *nicejsko-konstantynopolskiem* lub przez skrócenie *nicejskiem*. Nadto na soborze w Toledo 589 po wyrazach „Wierzę w Ducha św.“, dodano: „który pochodzi od Ojca i Syna“. Tak zmienione **W. w.,** przyjęte powszechnie przez Kościół zachodni, odmawia kapłan przy mszy jako *Credo*. Trzecie nakoniec **W. w.,** zwane *Atanazyjskiem,* zawiera dobitne, ścisłe i wyborne określenie tajemnic wiary o Trójcy św. i wcieleniu. Najstarsze świadectwa o niem, sięgające VII, przypisują je sławnemu Atanazemu, niema jednak na to dowodu historycznego. Symbol ten jest w Kościele zachodnim wysoko ceniony i według Brewjarza rzymskiego kapłan odmawia go w Niedzielę podczas pierwszej godziny.

Wyzwa, Wyżwa, miasteczko w pow. Kowelskim, gub. Wołyńskiej, nad rzeką t. n., wpadającą do Prypeci, posiada cerkiew prawosławną i około 1,400 m. W XVI w., jako osada królewska, wchodziło do składu starostwa Kowelskiego i należało do licznych posiadłości trzymanych przez królową Bonę, która, wyjednawszy podniesienie osady do rzędu miast, dla prędszego jej wzrostu, wyjednała 1547 u Zygmunta Augusta niepraktykowany w innych przywilej, z mocy którego żydzi wyzwiańscy w prawach swych i wolnościach porównani byli z chrześcijanami.

Wyzwolenie, był to akt w starożytności, który niewolnikowi nadawał prawa polityczne i dozwalał mu nad losami państwa obradować. W Grecji niewolnik mógł zyskać wolność przez wykupienie się lub z woli pana, który umierając niewolników swoich oswobadzał. Wyzwolony nie stawał się wolnym obywatelem, ale przechodził do stanu pośredniego, gdzie miał liczne obowiązki względem państwa i pana. Mniej uciążliwe było położenie niewolnika wyzwolonego przez państwo dla zasług względem niego położonych. W Rzymie wyzwoleńcy nie należeli również do patrycjuszów ani plebejuszów; z ostatnimi zrównani zostali dopiero przez Appiusa Claudiusa Caecusa, który ich do sejmów trybuckich wprowadził. Z ustaniem zgromadzeń ludowych za Cesarstwa znikła polityczna różnica między niewolnikami a wolnymi, jednakże lex Julia et Papia Poppea nie dozwalała senatorowi żenić się ze swą wyzwoloną, a lex Viscella za Klaudjusza oskarżała wyzwoleńca, podającego się za wolnego, co wszystko znikło za Justynjana. Wyzwolenie było dwojakie—*uroczyste* i *nieuroczyste,* zrównane w skutkach przez Justynjana.

Wyzwolone sztuki, (łac. *artes liberales, ingenuae* lub *bonae),* zwały się u starożytnych umiejętności i sztuki, należące do zakresu nauk udzielanych ludziom wolnym, w przeciwieństwie z zajęciami niewolników (*artes illiberales*), jak nazywano pracę mechaniczną. Sztuk wyzwolonych liczono zwykle siedm: gramatykę, arytmetykę, geometrję, muzykę, astronomję, djalektykę i retorykę.

Wyzysk (*eksploatacja*), spożytkowanie pewnych korzyści za szkodę innych osób. **W.** ujawnia się w różnych postaciach na polu ekonomicznem, w handlu dopuszcza się go niesumienny posiadacz kapitału na szkodę zależnych od niego pierwiastków gospodarczych; w przemyśle przedsiębiorca—ze szkodą spożywców i robotników. Gdzie wyzysk graniczy z oszustwem pospolitem, tam stoi na straży kodeks karny; gdzie jednak jest wynikiem ustroju, w którym przewaga siły kapitału nie zabezpiecza należycie uzależnionych od tej przewagi warstw, kapitału nie posiadających, tam dopiero walka społeczna i zaczątki reform gospodarczych zaczynają się przeciw takiemu **W.** uzbrajać.

Wyżgródek, miasteczko w pow. Krzemienieckim, gub. Wołyńskiej, blizko granicy Galicji, oko-

ło 1,500 m.; znajdują się tu szczątki starożytnej warowni.

Wyżlin, roślina, ob. Antirrhinum.

Wyższe jezioro (ang. *Lake Superior*), największe i najdalej na zach. położone z pięciu jezior kanadyjskich, między Kanadą a stanami Michigan, Wisconsin i Minnesota, obejmuje 83,627 klm. kw. i jest do 309 m. głębokie. Oprócz rzeki St. Louis przyjmuje znaczną liczbę rzek, wogóle jednak nieznacznych. Zawiera też liczne wyspy. Przez rzekę St. Mary, długą na 96 klm, odpływa do jeziora Huron. Woda bardzo czysta obfituje w ryby; bogate pokłady węgla, miedzi i rud żelaznych znajdują się zwłaszcza na wybrzeżu południowem.

Wyższogo Renu departament, ob. Renu Wyższego departament.

Wyższych Alp departament, ob. Alpy.

Wyższych Pirenejów departament, ob. Pireneje.

Wyżwa, ob. Wyzwa.

Wyżycki Mikołaj Ignacy, arcybiskup lwowski. Obrawszy sobie stan duchowny, był scholastykiem warszawskim, od 1723 kanonikiem krakowskim, potem archidjakonem tamże, a w r. 1726 dziekanem katedralnym. Król August III, poznawszy osobiście jego przymioty, mianował go 1736 po Janie Skarbku arcybiskupem lwowskim. Na godności tej, jako wzorowy pasterz, † 1757 we Lwowie. Wydał: „Konstantyn Wielki św. Stanisław kazaniem ogłoszony“ (Krak., 1758); „Zbiór kazań przy rozmaitych okolicznościach miewanych“ (t. 1725); „Odpisanie na książkę francuską autora de la Borde, przetłómaczoną na język polski p. t. Nauka o istocie, różnicy i granicy dwu władz, t. j. duchownej i świeckiej“ (t. 1756) i in.

Wyżycki Gerald Józef, agronom i botanik, obywatel gub. Witebskiej, marszałek powiatu Rzeczyckiego, prócz licznych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie: „Miłostki Mirtyla, poema prozą, z franc. na polski język przetłómaczone“ (Wilno, 1816); „Nauka hodowli zwierząt domowych“ (Warszawa, 1838); „Zielnik ekonomiczno-techniczny, czyli opisanie drzew, krzewów i t. d.“ (2 t., Wilno, 1845).

Wzdęcie (*meteorismus*), nagromadzenie się gazów w żołądku lub kiszkach, najczęściej ma miejsce przy zaburzeniach w trawieniu, wskutek fermentacji pokarmów (dyspepsja, chroniczne zaparcie stolca); występuje zawsze przy zamknięciu światła kiszek, wreszcie spotyka się w histeryczek i hipochondryków, a wtedy głównie wskutek połykania powietrza.

Względność albo *relatywność* (z łac.), w filozofji i w codziennem życiu oznacza zależność prawdy lub nieprawdy pewnego sądu, moralnej wartości pewnego czynu lub wreszcie estetycznego znaczenia pewnego dzieła sztuki od okoliczności, w jakich te powstały, od ich źródła, zakresu i celu. Nie mogąc uchwycić *absolutu*, to jest bezwzględnej prawdy, piękna i dobra, musimy poprzestawać na *względnie* prawdziwem, dobrem i pięknem. Cała nasza wiedza o świecie jest względną, nie bezwzględną; znamy tylko nasze wrażenia, ale nie znamy istoty rzeczy, która je wywołuje. Kwestję względności poznania najlepiej sformułował Kant w Krytyce czystego rozsądku.

Wziernik (*speculum*), jest to przyrząd lekarski, służący do prześwietlania jam organizmu; posiada formę zależną od konfiguracji kanału, do którego wprowadzany zostaje. Najczęstsze zastosowanie znajduje **W.** oczny czyli oftalmoskop **W.** krtaniowy (laryngoskop), **W.** pochwowy czyli maciczny, **W.** do nosa, ucha (otoskop) i kiszki prostej. Instrumenty, służące po prześwietlania organów wewnętrznych ciała, otwierających się na zewnątrz wązkiemi kanałami, jak pęcherz moczowy i cewka, nerka i moczowody, żołądek, przełyk, zowią się *endoskopami*.

Wzmacniające środki (*tonica*), leki podnoszące ogólne odżywianie organizmu drogą wzmożenia przemiany materji. Należą tu środki: 1) podnoszące apetyt przy osłabieniu go (*remedia stomachica*), jak np. gentiana, china, strychnina; 2) wytwarzające barwnik krwi (hemoglobinę), jak np. żelazo; 3) działające na system nerwowy, jak np. arszenik, wreszcie środki fizykalne jak masaż, hydroterapja, klimatoterapja.

Wzniesienie, ob. Elewacja. W astronomji **W.** gwiazdy nad poziom znaczy to samo, co jej wysokość. Ob. Wzniesienie proste.

Wzniesienie proste ciała niebieskiego, w astronomji, jest to kąt dwuścienny, utworzony przez koło zboczeń, przechodzące przez środek ciała niebieskiego, z kołem zboczeń punktu równocnego wiosennego, czyli pierwszego punktu Barana, albo inaczej, łuk równika, zawarty między punktem równonocnym wiosennym a punktem przecięcia się koła zboczeń gwiazdy z równikiem (ob. Niebo). *Wzniesieniem pochyłem* ciała niebieskiego jest łuk równika, zawarty pomiędzy punktem równonocnym a punktem równika, którego wschód przypada w tymże czasie co i wschód tegoż ciała niebieskiego. **W.** więc pochyłe jest większe lub mniejsze, stosownie do pochyłości sfery; pochyłość zaś bynajmniej nie wpływa na wielkość **W.** prostego. Różnica między wzniesieniem prostem a pochyłem nazywa się *różnicą wzniesień*.

Wzniosłość, szczyt wielkości, energji i wyrazistości we wszystkich czynach życia ludzkiego. W estetyce wzniosłość, albo szczytność, oznacza pewną kategorję wzruszeń, które tem różnią się od piękna, że wchodzi do nich żywioł dyzharmonji, niepokoju, który widz, czytelnik, słuchacz musi przezwyciężyć, aby otrzymać wrażenie przyjemne i dodatnie. Wzniosłą jest burza, wzniosłym jest czyn bohaterski, przekraczający zwykłą miarę wymagań etyki. Z poematów na motywie wzniosłości oparty jest „Farys“ Mickiewicza,

„Król Duch“ Słowackiego. Por. Ignacy Matuszewski „Wzniosłość u Słowackiego“ (w zbiorze „Twórczość i Twórcy“).

Wzorzec, *pierwowzór, prototyp,* przedmiot służący za normę dla innych podobnych wyrobów, zwłaszcza pierwowzór urzędowy danej miary lub wagi. Ob. Metr.

Wzór *(Formuła),* przepis postępowania lub wyrażania się w pewnych przypadkach szczególnych, jak np. formuła prawna, formuła przysięgi. Wzór oznacza też często przykład do naśladowania, jak np. wzory kaligrafji i rysunków. W matematyce **W.** jest to wyrażenie pewnego twierdzenia lub pewnej zasady ogólnej znakami algebraicznemi. Formuła taka stanowi wyrażenie ogólnego prawidła, za pomocą którego rozwiązują się wszystkie zagadnienia poszczególne jednakowego gatunku (ob. Algebra). W chemji **W.** jest to zbiór znaków, za pomocą których przedstawia się skład danego ciała w równoważnikach chemicznych (ob. Chemja).

Wzrok, zmysł, za którego pośrednictwem najliczniejsze i najważniejsze odbieramy wrażenia ze świata zewnętrznego; organem jego jest oko (ob.). W najprostszej formie oko służy tylko do przyjmowania wrażeń światła. Nerw wzrokowy, jakimkolwiek sposobem pobudzony, sprawia uczucie światła (światło fizjologiczne). Zakończenie jego w siatkówce ma przedewszystkiem za zadanie zamieniać drgania eteru (światło fizyczne) na właściwy bodziec dla nerwu. Oko nietylko odczuwa światło, ale odróżnia i rozmaite jego własności, mianowicie ilość drgań, która w świadomości zdradza się odmiennością barwy. Poczucie barw ma fizjologiczną podstawę swoją podług teorji Younga i Helmholtza w rozmaitości włókien nerwowych (ob. Barwa). Włókna nerwu wzrokowego rozpościerają się w *siatkówkę* (ob.) i w rozmaitych miejscach się kończą; w ten sposób siatkówka podzielona jest na mnóstwo drobnych okolic, z których każda odpowiada zakończeniu jednego z włókien nerwowych; podrażnienie każdej takiej okolicy oko odczuwa jako odrębne, co daje oku możność odróżniania formy przedmiotów, jeżeli każdy punkt świata zewnętrznego rysować się będzie na siatkówce jako punkt oddzielny, jeżeli zatem na siatkówce rysować się będą dokładne obrazy świata zewnętrznego. Warunek ten urzeczywistniony jest przez przyrząd łamiący światło w oku. Ze względu optycznego oko w zupełności porównać można z ciemnią optyczną; promienie świetlne dostać się mogą do oka tylko przez źrenicę (fig. 1), z innych stron jest oko otoczone błonami nieprzezroczystemi. Światło, wchodząc do oka, przechodzi ze środka rzadszego w gęstszy i przejść musi przez rogówkę i soczewkę; skutkiem załamania promienie świetlne przyjmują bardzo zbieżny kierunek i łączą się w obraz odwrócony i zmniejszony; przedmiot AB wydaje więc na siatkówce obraz *ba,* podobnie jak za pośrednictwem jakiejkolwiek soczewki wypukłej (ob. Soczewki). Obraz ten będzie wyraźnie widziany, gdy się tworzy na samej siatkówce. Ze względu na anatomiczną budowę w oku rysowaćby się mogły wyraźnie na siatkówce tylko obrazy przedmiotów w pewnej stałej dla każdego oka umieszczonych odległości; wskutek jednak akomodacji (ob.) oko ma zdolność przystosowywania się do rozmaitych odległości. Przestrzeń wyraźnego widzenia dla każdego oka jest wszakże ograniczona, z jednej strony punktem dali, z drugiej

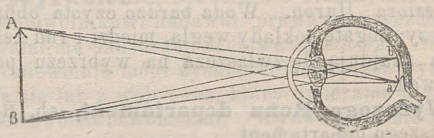

Fig. 1. Powstawanie obrazów w oku.

punktem bliży. Odległość punktu dali od oka zależy od stosunku pomiędzy długością osi oka a ogniskową odległością przyrządu łamiącego. Zowie się to *refrakcją oka.* Gdy ognisko główne przyrządu łamiącego pada na siatkówkę, punkt dali znajduje się w nieskończonej odległości, promienie równoległe do oka wpadające dają obraz na samej siatkówce; wskutek akomodacji oko widzieć może wszystkie przedmioty od nieskończenie odległych aż do zbliżonych na kilka cali; wzrok taki, najbardziej pożyteczny i najczęściej u człowieka napotykany, zowie się *prawidłowym (emmetropia),* każdy inny stan wzroku zowie się *zdrożnym (ametropia).* Gdy ognisko główne pada przed siatkówką, wzrok staje się *krótkim* (ob. Krótkowzroczność), gdy pada po za siatkówką, oko staje się *nadwzrocznem.* W wielu wypadkach przyrząd łamiący oka nie ma wcale powierzchni kulistych i obraz wyraźny przedmiotów wcale utworzyć się w oku nie może (ob. Astygmatyzm); wreszcie wada wzroku powstać może skutkiem osłabionej akomodacji (ob. Dalekowzroczność).—Skoro obraz na dnie oka wyraźnie się odrysował, oko każdy punkt

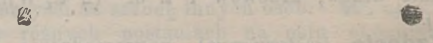

Fig. 2. Wykazanie plamy ślepej.

zewnętrznego przedmiotu jako oddzielny punkt rozpoznaje, czyli cała forma przedmiotu dochodzi do świadomości; na zasadzie praw fizycznych każdy punkt przedmiotu połączony jest ze swoim obrazem linją prostą przez środek optyczny oka przechodzącą. Oko, przez doświadczenie za pomocą innych zmysłów czerpane, prędko o tem prawie się przekonywa i uczy się odebrane wrażenia we właściwym odsyłać kierunku.—Nie wszystkie części siatkówki z jednakową dokładnością odczuwają wrażenia świetlne; największą dokładność

posiada mały punkt, *plamą żółtą* zwany i umieszczony wprost naprzeciwko źrenicy; od tego punktu ku obwodowi siatkówka z coraz mniejszą dokładnością odróżnia obrazy przedmiotów; miejsce wejścia nerwu wzrokowego nie posiada żadnego uczucia światła i stanowi *plamę ślepą*. O istnieniu plamy ślepej przekonać się można, jeżeli, zamknąwszy oko prawe, zwrócimy oko lewe na kółko prawe fig. 2; wtedy kółko lewe staje się niewidzialnem, gdy spoglądamy na nie z odległości około 25 cm.; podobnież niknie kółko lewe, gdy oko lewe utrwalamy na kółku prawem. Przy oddalaniu więc rysunku od oka kółko w pewnem oddaleniu niknie, a w dalszem znowu się ukazuje; niknie właśnie w chwili, gdy obraz jego przypada na plamie ślepej, której istnienie podobnem doświadczeniem wykazał Mariotte.—Pole widzenia oka jest ze wszystkich stron znaczne, ale dokładnie widziany jest tylko przedmiot, na który nakierowaną jest plamka żółta, na który oko patrzy. Chcąc dokładnie przedmiot większy obejrzeć, oko poruszane za pomocą swych mięśni zwraca plamkę żółtą z jednego punktu na drugi, a na tem polega uwaga oka. Wszystkie wrażenia za pośrednictwem jednego oka otrzymane rozpościerają się na płaszczyźnie, bo obraz na powierzchni siatkówki się tworzy. Jedynie tylko akomodacja, która do odległości przedmiotu stosować się musi, daje o rozmaitej odległości pewne wyobrażenie. Daleko ważniejsze w tym kierunku dane daje obuoczne widzenie. Oba oczy są zawsze na ten sam przedmiot skierowane i z fizjologiczną koniecznością obracają się zawsze w tym samym kierunku; przedmioty zewnętrzne, jakkolwiek w każdem oku oddzielnie się rysują, wszakże przedstawiają się pojedyńczo, gdyż w pierwszych epokach życia człowiek, porównywając wrażenia otrzymane za pośrednictwem dotyku z wrażeniami wzrokowemi, uczy się wrażenia przez oba oczy otrzymane do wspólnego odsyłać źródła. Obrazy tego samego przedmiotu w obu oczach nie są identyczne, i w tej ich różnicy leży przyczyna rozpoznawania bryłowatości, stereoskopowego widzenia (ob. Stereoskop). Patrząc wprost na przedmiot jakikolwiek, człowiek kieruje nań osie optyczne obu oczu przez skurcze mięśni wewnętrznych (ruchy nastawne); uczucie tego skurczu pozwala oceniać odległość przedmiotu, a połączone z wielkością obrazu na siatkówce pozwala wnosić o wielkości przedmiotu.—W nowszych czasach wykazano, że w oku zachodzą też działania chemiczne, zewnętrzna bowiem powierzchnia słupków czyli laseczek (ob. Siatkówka) pokryta jest substancją czerwoną, zwaną *purpurą oka* lub *czerwienią oka*, która pod wpływem światła ulega zniszczeniu, a w ciemności znowu się odradza. Sądzono, że jest ona niezbędnym warunkiem widzenia; prawdopodobnie wszakże nie jest ona konieczna, nie mają jej bowiem czopki siatkówki i nie występuje na plamie żółtej, gdzie widzenie jest najwyraźniejsze, a niektóre zwierzęta kręgowe, jak kury i gołębie, wcale jej nie posiadają. Por. Helmholtz „Handbuch der physiologischen Optik“ (2 wyd., 1886); H. Nusbaum „O wrażeniach zmysłowych“ (Warszawa, 1888), oraz podręczniki fizjologji.

Wzrokowe złudzenia, wrażenia otrzymywane za pośrednictwem wzroku, a z rzeczywistością niezgodne. Rozróżniać należy złudzenia podmiotowe i przedmiotowe. Pierwsze wywoływane są przez podniety subjektywne i przybierają pozór objawów przedmiotowych; tak np. wzbudza się wrażenie światła, gdy na przyrząd wzrokowy działają podniety mechaniczne lub elektryczne, co zwłaszcza bywa przy nagłem uderzeniu oka. Objawy te tłómaczyć można naciskiem krwi na nerwy wzrokowe. *Entoptyczne zjawiska* (ob.) stanowią niejako przejście do złudzeń przedmiotowych, które sprowadzane są przez podniety zewnętrzne, ale błędnie rozumiane. Tak np. często źle oceniamy odległość przedmiotu widzianego, gdy brak nam należytego doświadczenia. Góry ukazują się nam bliżej lub dalej, zależnie od stanu atmosfery; księżyc przy poziomie wydaje się większym, aniżeli, gdy wysoko jest na niebie wzniesiony; gdy nie mamy należytego poczucia własnego ruchu, ulegamy łatwo złudzeniu, że to

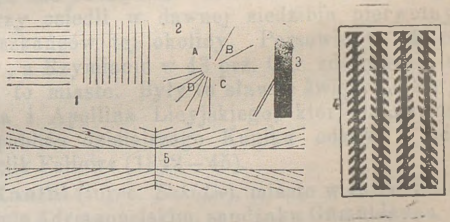

Złudzenia wzrokowe.

przesuwają się przedmioty zewnętrzne, co się zwłaszcza łatwo wydarza, gdy jedziemy koleją; gdy z mostu spoglądamy na płynącą rzeką, doznajemy wrażenia, że to most wraz z nami się przesuwa. Do sztucznego wywoływania podobnych złudzeń służy *antyreoskop* Oppela. Należą tu dalej objawy *irradjacji* (ob.), oraz objawy wypływające z trwania wrażeń w oku (ob. Stroboskop). Częste są zwłaszcza złudzenia, polegające na błędnej ocenie postaci przedmiotu *(zjawiska pseudaskopijne)*, co pospolicie wypływa z nasuwających się mimowolnie uprzedzeń. Tak np. kwadrat złożony z linji poziomych wydaje się wyższym, aniżeli kwadrat złożony z linji pionowych (fig. 1), ten drugi natomiast wydaje się szerszym. Z czterech równych kątów A, B, C, D (fig. 2) kąt D wydaje się większym, aniżeli B, podzielony na mniejszą liczbę części, który znów wydaje się większym, aniżeli kąty A i C. Linja dolna po lewej stronie smugi czarnej (fig. 3) jest przedłużeniem linji po stronie prawej, gdy pozornie przedłużeniem tem wydaje się linja górna.

Linje równoległe, przecięte kreskami ukośnemi (fig. 4), wydają się rozbieżnemi, linje zaś proste i równoległe (fig. 5), skutkiem dobiegających do nich kresek bocznych wydają się łamanemi. Do zjawisk tego rodzaju należy też odwrócenie pozorne wklęsłości, która nam się wydaje wypukłością, gdy oświetlenie pada od strony przeciwnej, aniżeli mniema obserwator; za pośrednictwem *anagliptoskopu* Oppela wklęsła forma medalu przybiera pozór krążka wypukłego. Podobnież wyniosłości i wklęsłości przedmiotu zamieniają się w *pseudoskopie* Wheatstone'a (ob. Stereoskop).

Wzrokowy nerw *(nervus opticus)*, druga para nerwów (ob.) czaszkowych, powstaje ze wzgórka czworaczego i wzgórków wzrokowych, a skrzyżowawszy się z nerwem drugostronnym, idzie rozbieżnie do oczodołu (ob.), gdzie otoczony tłuszczem między mięśniami oka przebija twardówkę i naczyniówkę i rozpościera się w siatkówce (ob. Oko.). Zadaniem **W. n.** jest przenoszenie wrażeń światła z oka do mózgu. Z chorób **W n.** najważniejszy jest jego zanik, powodujący ślepotę; prócz tego na funkcji nerwu wzrokowego odbić się mogą wszelkie procesy chorobowe, toczące się w mózgu, czy to przez upośledzanie w nim krążenia krwi, czy też przez bezpośredni ucisk, jak guzy i tętniaki.

X.

X, spółgłoska grecka i łacińska, używana dawniej w niektórych wyrazach, szczególnie obcego pochodzenia, także w języku polskim, obecnie zastąpiona głoskami *ks* lub *gz*. Jako cyfra łacińska znaczy 10. W pismach rzymskich oznacza Denarius, z powodu, że na denar rzymski składało się 10 asów. W matematyce *x* służy jako znak ilości niewiadomej. Na monetach francuskich X jest znakiem mennicy w Amiens.

X... wyrazy, zaczynające się od tej litery, a tu nie zamieszczone, ob. pod *Ks...*

X, *promienie X*, ob. Röntgena promienie.

Xalisco (*Jalisco*, wym. *Chalisko*), prowincja położona na zachodniem wybrzeżu Meksyku i przytykająca do oceanu Spokojnego, zwała się dawniej Guadalaxara i tworzyła intendenturę królestwa Nowej Galicji. Obecnie **X.** stanowi stan amerykańskiej republiki Meksyku i liczy 92,919 klm. kw. oraz 1,250,000 miesz. Większa połowa tej prowincji leży u stóp i na pochyłościach zachodnich Kordyljerów. Wyższe okolice kraju są bezdrzewne i ubogie w rośliny, doliny zaś są bujną okryte roślinnością i nader urodzajne. Znaczniejszą chociaż niespławną rzeką jest Rio de Tolotlan czyli Rio Grande de Santiago. Jezioro Chalapa jest największe w całym Meksyku (21 mil kw.). Klimat, na wybrzeżach gorący i niezdrowy, jest wewnątrz kraju umiarkowany. Pierwotni mieszkańcy kraju, niegdyś wojowniczego usposobienia, dziś są spokojnymi roln.kami i należą do pokoleń Cazcanes, Guachichikes i Guamanes. Rolnictwo i po części górnictwo (nieco srebra) stanowią główne utrzymanie mieszkańców, przyczem hodowla bydła jest bardzo rozwinięta. Stolicą kraju jest *Guadalajara* (ob.).

Xanten (*Santen*), miasto w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, okręgu Mörs, niedaleko Renu, ma katedrę katolicką z 1213—1525 i 3,500 miesz. Jest to rzymska kolonja *Castra vetera*.

Xanthes, w starożytności największe miasto Licji, nad rzeką t. n. Mieszkali tu Kreteńczycy, którzy osiedli w dawnej siedzibie pierwotnych mieszkańców tej okolicy. Persowie w 546 prz. Chr., a Rzymianie w 43 prz. Chr. zdobywali i burzyli to miasto. Były tu sławne świątynie Sarpedona i Apollina Licyjskiego, których zwaliska w pobliżu dzisiejszego Kuniku odkrył i opisał Anglik Fellows (1842—45).

Xanthi (turec. *Eskidże*), miasto w tureckim wilajecie Adrjanopolskim, sandżaku Gümüldżyna, ma 5,000 miesz. Jest rezydencją arcybiskupa greckiego i kajmakama tureckiego.

Xanthippa, *Ksantypa*, słynna z kaprysów i złośliwej popędliwości żona Sokratesa, która filozoficzną jego cierpliwość wielokrotnie na ciężkie wystawiała próby. Imię „Ksantypa“ dają często kobietom kłótliwym, nieznośnym w pożyciu małżeńskiem.

Xanthippus, *Ksantypus*, Ateńczyk, syn Aryfrona, ojciec Peryklesa, odniósł nad Persami zwycięstwo w bitwie morskiej pod Mykale 479 r. prz. Chr.

Xanthippus, *Ksantypus*, wódz spartański w pierwszej wojnie punickiej przyprowadził Kartaginie wojsko posiłkowe i w r. 255 prz. Chr. pobił pod murami Tunesu (dziś Tunis) Regulusa i zwycięstwem tem ocalił Kartaginę, lecz mimo to brzydkiej od Kartagińczyków doznał niewdzięczności, został bowiem podobno przez nich zamordowany.

Xanthium, ob. Rzypień.

Xanthochymus (*gumigutnik*), rodzaj roślin z rodziny soczn ych, obejmuje drzewa w Indjach Wsch. Z gatunku **X.** *ovalifolius*, na Cejlonie,

otrzymuje się sok mleczny, który wydaje gumigutę cejlońską. Sok mleczny gatunku *X. pictorius* również stanowi dobrą gumigutę.

Xanthorrhiza, *Zantorrhiza (żółtnik, żółtykorzeń, wrażnia)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, obejmuje jedyny gatunek *X. apiifolia*, podkrzew w Georgji i Karolinie, o liściach nieparzysto pierzastych i kwiatach drobnych, czarno-fijoletowych. Nadaje się dobrze przy urządzaniu gaików w ogrodach. Korzeń używa się w farmakopei amerykańskiej, jako środek pobudzająco-gorzki.

Xanthorrhoea *(gromokłośnik)*, rodzaj roślin z rodziny strójkowatych, obejmuje wysokie krzewy w Australji, o liściach trawiastych i kolbach gęsto pokrytych kwiatami, podobne do trzcin drzewiastych; różne jej gatunki, jak **X.** *hastile*, **X.** *arboreum*, dostarczają *akaroidowej żywicy* (ob.). Z dolnej części liści krajowcy wyrabiają ulubioną przez nich potrawę.

Xanthoxyleae *(Zanthoxyleae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, ma kwiaty oddzielnopłciowe, o kielichu 4 lub 5 działkowym; owoc składa się z oddzielnych torebek, albo jest jagodą 2—5 komórkową. Należą tu drzewa lub krzewy, których znanych jest około stu gatunków w 11 rodzajach, właściwych głównie strefie gorącej; w Europie wcale ich niema. Zawierają wiele olejku eterycznego, oraz substancję gorzką i żółty barwnik.

Xanthoxylon *(Zauthoxylon)*, rodzaj roślin z rodziny *Xanthoxyleae*, obejmuje drzewa lub krzewy, o liściach pierzastych i kwiatach drobnych, zielonych lub białych. Niektóre gatunki mają znaczenie lekarskie. **X.** *clara terculis*, w Indjach zach., wydaje korę smaku ostrego i ściągającego, używaną przeciw febrom, chorobom syfilitycznym, bólowi zębów i in. **X.** *marginatum*, na Jamajce, ma drzewo białe, bardzo wonne, wydające przy spaleniu również wonny dym. **X.** *piperitum*, *pieprz japoński*, ma we wszystkich częściach smak gorzki, pieprzowy. Wiele innych gatunków słynie w krajach gorących ze swych własności leczniczych.

Xantus *z Csiktapolcza* Jan, naturalista i podróżnik węgierski, * 1825 w Csokonya, kształcił się w Pięciukościołach i Rabie; po powstaniu, podczas którego służył w honwedach, udał się do Ameryki, od 1853—62 był członkiem rozmaitych ekspedycji naukowych. 1862 został konsulem amerykańskim w Meksyku, opuścił to stanowisko po zajęciu tego kraju przez wojska francuskie i powrócił do ojczyzny, przyczem przywiózł bogate zbiory zoologiczne; 1869 wziął udział w ekspedycji, wysłanej przez rząd węgierski do Azji Wschodniej, zwiedził wyspy Filipińskie, Borneo, Sumatrę, Jawę i powrócił pod koniec 1871 z bogatemi zbiorami botanicznemi, zoologicznemi i etnograficznemi. Oprócz licznych artykułów w językach angielskim, hiszpańskim i niemieckim, wydał w jęz. węgierskim: „Listy z Ameryki północnej“ (1856); „Podróż po Południowej Kalifornji“ (1858); „O geografji fizycznej morza“ (1862); „Opis wyspy Cejlon“ i in.

Xawery Franciszek August, * 1730, † 1806, drugi syn elektora saskiego i króla polskiego, Augusta III. 17 grudnia 1763 objął administrację elektorstwa saskiego w imieniu swego małoletniego synowca elektora Fryderyka Augusta III, i w jego także imieniu zrzekł się 1765 wszelkich pretensji do korony polskiej, przy której Rosja i Prusy utrzymały Stanisława Augusta Poniatowskiego. Założył akademję górniczą we Freiburgu i pierwszy zaprowadził uszlachetnienie hodowli owiec przez tryki hiszpańskie. 1768 złożył rządy kraju w ręce swego pupila, który wywdzięczając się za mądrze sprawowaną nad nim opiekę i pożyteczną administrację kraju, podarował mu majętności Zabeltity. Por. „Correspondance inédite du prince François-Xavier de Saxe“ (z biografją napisaną przez Thévenota, Paryż, 1874).

Xawery Franciszek (święty), ob. Franciszek Ksawery.

Xenia (gr.), podarki przez starożytnych Greków gościom ofiarowywane. Wyrazu tego użył już poeta łaciński Martialis za napis do XIII księgi swych epigramatów, z powodu, że te zajmują się po większej części przedmiotami, niegdyś jako dary gościnne udzielanemi. Ten sam tytuł nadali w nowszych czasach Schiller i Goethe swoim epigramatom, które najpierwej zjawiły się w „Musenalmanachu“ (1797).

Xenofanes, *Ksenofanes*, z *Kolofonu* w Azji Mniejszej, filozof grecki założyciel szkoły Eleatów, * około 569 r., prowadził ruchliwe życie, w końcu osiadł w Elei (Elea, Velia), kolonji założonej w dolnej Italji przez Focejczyków (około 544 r.). Pisał wiele poetycznych i filozoficznych fragmentów, z których tylko urywki do nas doszły. **X.** doczekał się później starości; rok śmierci nieznany. W swoich poezjach zwalczał antropomorficzne pojęcia o bóstwie utworów Homera i Hezjoda, przeciwstawiając im naukę o jednem, władnącem całym światem bóstwie. Bóstwo to jest całe okiem, całe udem, całe siłą myślenia, kieruje ono bez trudu wszystkiemi rzeczami samą potęgą swej myśli. Trudno rozstrzygnąć, czy **X.** przypisywał mu byt odrębny od świata, czy też rozumiał przez nie cały wszechświat. Fragmenta **X.** wydał Karsten w dziele: „Philosophorum Graecorum veterum operum reliquiae“ (Amsterdam, 1835). O filozofji jego pisali: V. Cousin w „Nouveau fragment phil.“ (Paryż, 1828), E. Reinhold „De genuina X. disciplina“ (Jena, 1847). Por. liczne prace o szkole Eleatów (ob. Eleacka szkoła).

Xenofon, *Ksenofont*, historyk i filozof grecki, syn Gryllosa, * około 444 prz. Chr. w Atenach, † 354 lub 353 prz. Chr. w Koryncie. We wczesnej już młodości przywiązawszy się do Sokratesa, lubo był jednym z najwierniejszych i najwdzięczniejszych uczniów jego, nie rozwinął jednak

w swych pismach systemu samodzielnego. W bitwie pod Delion (424 r.) ocalony był przez swego mistrza. W latach następnych nic o **X.** nie słychać, aż dopiero 401 r. namówiony przez swego przyjaciela Proksenosa, wziął udział w wyprawie Cyrusa Młodszego do Azji, a po nieszczęśliwej bitwie pod posiłkowym korpusem greckim i wśród największych trudności, okazawszy niezwykły talent wodza, przeprowadził go z powrotem do Grecji. Osiadłszy w Atenach, zajmował się lat kilka pracami literackiemi, potem (396 r.) towarzyszył Agezylausowi w jego wyprawie do Azji i walczył pod jego rozkazami 394 r. pod Koroneą przeciw własnym rodakom, za co został z Aten wygnany i zamieszkał początkowo w Skillus pod Olimpją, a następnie przesiedlił się do Koryntu. Był to umysł prosty, trochę nawet ograniczony, nawskroś praktyczny, nie odznaczający się ani głębokością, ani żadną wielkością; przez blizkie obcowanie z Sokratesem przyswoił sobie więcej powierzchowne niż gruntowne wykształcenie filozoficzne. Liczne pisma jego celują przedewszystkiem lekkością, prostotą, jasnością i wdziękiem opowiadania, a zalety te wychwalane już w starożytności, zjednały mu przydomek „Pszczoły atyckiej“. Najważniejsze z dzieł **X.** są: „Anabasis“ (przekład polski Mrongoviusa, Gdańsk, 1831), opowiadanie o sławnym owym odwrocie na czele dziesięciu tysięcy Greków; „Kyrupajdeja“ („Cyropaedia“) moralno-polityczny romans, opowiadający historję Cyrusa starszego i wystawiający ideał wychowanego wedle zasad sokratycznych monarchy; „Apomnemoneumata“ („Memorabilia“), pismo treści filozoficznej, zawierające obronę Sokratesa; uzupełnieniem ich jest „Apologja“, „Hellenika“, których 2 pierwsze księgi zawierają kontynuację dzieła Tucydydesowego aż do końca wojny peloponeskiej, a księgi 3—7 traktują historję Grecji, od końca tej wojny do bitwy pod Mantyneją (362) ze stronniczego stanowiska spartańskiego. Oprócz tego wymieniamy jeszcze: „Symposion“ (Uczta), „Ojkonomikos“ („Ekonomiki“, przekł. pol. Bronikowskiego, p. t. „Hippika i Hipparch, czyli jazda konna i naczelnik jazdy“, Ostrów, 1860). Najlepsze edycje dzieł jego są: Schneidera (nowa ed., 6 t., Lipsk, 1825—49), Dindorfa (Paryż, 1839); Bornemana, Kühnera i Breitenbacha (4 t., Gota, 1828—54). Rozprawy o jego życiu dali: Krüger (Halla, 1822) i Ranke (Berlin, 1851). Por. też Hertzberga „Der Feldzug der 10,000 Griechen nach X's Anabasis dargestellt“ (Halla, 2 wyd., 1870); Strecker „Ueber den Rückzug der Zehntausend“ (Berlin, 1886).

Xenofon *(Ksenofont)* **z Efezu,** grecki poeta erotyczny (z II, IV czy też V w. po Chr.), autor romansu „Ephesiaca“, wydanego przez Passowa (Lipsk, 1833) i przetłómaczonego na język niemiecki przez Krabingera (Monachjum, 1831), Por. Nicolai'ego „Ueber Entstehung und Wesen des Griech. Romans“ (Berlin, 1867).

Xenokrates *(Ksenokrates)* z *Chalcedonu*, filozof należący do starszej akademji platońskiej, * 397, † 414 przed Chr. był następcą Speusippa w kierownictwie akademji (339—414); identyfikował on ideje z liczbami i stworzył mistyczną teologję na liczbach opartą.

Xenos, owad, ob. Wachlarzoskrzydłe.

Xeranthemum, roślina, ob. Nieśmiertelnik.

Xeres de la Frontera (Jeres, czyt. *Cheres*), miasto w hiszpańskiej prowincji Kadyksu, nad rz. Guadalete, liczące 62,000 miesz., pamiętne jest wielką siedmiodniową bitwą od 17—25 lipca 711 r., w której Maurowie pod dowództwem Tarika pokonali Wizygotów, dowodzonych przez Roderyka, na pamiątkę czego wzniesiono tu okazały klasztor Kartuzów. Starożytny ten gród posiada wiele przepysznych gmachów, jak okazały pałac królewski (Alkazar), 10 kościołów, 18 klasztorów, wiele instytucji naukowych, bibljotekę, teatra, cyrk dla walki byków, piękne ulice i spacery i prześliczne, winnicami pokryte okolice, wydające sławne wino, *xeres* (ang. *sherry*), którego wyrabiają rocznie do 2 mil. *arrobas* (około 8 mil. garncy), z czego około 60% wychodzi za granicę.

Xorofagia. Tak nazywały się w pierwszych wiekach dni ścisłego postu, podczas których wolno było pożywać tylko chleb, wodę i jarzyny, nic zaś gotowanego.

Xerxes (w staropersk. *Khsayársá*, w Biblji *Ahasverus*), *Kserkses*, nazwisko kilku królów perskich, między którymi najsłynniejszy **Xerxes I,** syn i następca (od 485 r. prz. Chr.) Darjusza (ob.) Histaspesa, pamiętny swą wielką a niepomyślną wyprawą, mającą na celu podbicie Grecji (480 r. prz. Chr.), mimo zwycięstwa odniesionego w Termopilach, pobity pod Plateą, oraz na morzu, pod Salaminą i Mykale, musiał z wielkiemi stratami wracać do Azji, gdzie został zamordowany r. 465 przez Artabana, dowódcę straży przybocznej.

Xerxes II, syn Artaxerxesa I, rządził 2 miesiące (424) i był zamordowany przez brata.

Xerxes III, Arses albo Oarses, król perski od 337 do 336.

Ximenes Francesco, kardynał i słynny mąż stanu hiszpański, * 1436 w Torellaguna, prowincji Starej Kastylji, † 1517 roku. Ukończywszy uniwersytet w Salamance, został księdzem świeckim, potem wstąpił do zakonu Franciszkanów, następnie mianowany spowiednikiem Izabeli, królowej kastylskiej, został 1495 roku arcybiskupem Toledo; założył uniwersytet w Alcala-de-Henares i wydał sławną

Ximenes Franciszek.

komplutenzyjską Biblję (Poliglotta). Później wyniesiony do godności kardynała i wielkiego inkwizytora Hiszpanji, w 1509 sam dowodził armją na brzegach Afryki, celem nawrócenia i podbicia Maurów; po zdobyciu Oranu powrócił w tryumfie do Hiszpanji. Po śmierci króla Ferdynanda 1516 mianowany regentem Hiszpanji, podniósł mądremi swemi rządami jej znaczenie do wysokiego stopnia. Zaprowadził ład w finansach, spłacił dług publiczny, odzyskał koronie królewszczyzny sprzedane, przywrócił powagę prawu, postawił armję na świetnej stopie i upokorzył oporne możnowładztwo hiszpańskie. Jednakże Karol V mimo wielkich jego zasług odpłacił mu się czarną niewdzięcznością. Por. Fléchier „Histoire du Cardinal Ximenes“ (2 t., Amsterdam, 1700); Hefele „Leben des Cardinals Ximenes“ (Tubinga, 1847); Havemann „Francesco Ximenes“ (Götting., 1848); Hesele „Der Kardinal X, und die Kirchlichen Zustände Spaniens am Ende des XV und Anfang des XVI Jahr.“ (1851); Prescott „Ferdinand und Izabella die katolisehen“ (1842); „Cartos del Cardenal don Fray Francisco Ximenes de Cisneros“ (1867).

Ximenes Augustyn Ludwik, margrabia de..., poeta francuski, * 1726 w Paryżu z rodziny hiszpańskiej, żył w ścisłej przyjaźni z Voltaire'm i † 1815 w Paryżu. Jego dzieła „Oeuvres“ (Paryż, 1772), dopełnione zostały dodatkiem p. t. „Codicille d'un vieillard“ (Paryż, 1792).

Xingu *(Schingu)*, prawy dopływ Amazonki, powstaje z połączenia licznych rzek drobniejszych na płaskowzgórzu Mato Grosso, tworzy szereg wodospadów i wirów niebezpiecznych i wchodzi do Amazonki pod 1°45′ szerok. płd. Długość **X.** wynosi 2,100 klm., obszar dorzecza 395,000 klm. kw.

Xiphias, ryba, ob. Włócznik.

Xiphillinus Jan, mnich grecki, żyjący w Konstantynopolu w XI w., znany jest ze swych wyciągów z dzieła historycznego Diona Cassiusa, którego urywki (od 35 do 80 księgi) Reimarus i Sturz pomieścił w swych wydaniach Diona.

Xiphosura, skorupiaki, ob. Ostrogony.

Xiquena Jose Alvarez de Toledo u Acuna, dyplomata hiszpański, * 1838, był posłem w Konstantynopolu (1865), w Brukseli (1877), gubernatorem Madrytu 1881, wiceprezydentem kortezów 1883, ministrem rolnictwa i handlu, 1888 w gabinecie Sayarty i w 1890 w gabinecie Canovasa del Castillo.

X P., skróconie telegraficzne: express payé, t. j. posłaniec opłacony.

Xuthos, syn Hellena, wygnany przez braci swoich z Tesalji, udał się do Atyki i tu spłodził z Kreuzą, córką króla Erechteusa, synów Acheosa i Jona; lecz kiedy jako sędzia polubowny po śmierci swego teścia tron przyznał Cekropsowi, ścigany przez innych synów, zmuszony był wynieść się do Peloponezu.

Xylander Wilhelm, znany humanista XVI w., * 1532 w Augsburgu, † 1576, jako profesor języka greckiego w Heidelbergu. Zasłużył się wybornemi przekładami i wydaniami kilku autorów greckich.

Xylander, Henryk von .., generał bawarski, * 1840, brat generała Emila v. **X.,** od 1900 dowódca 3 korpusa bawarskiego.

Xylopia *(Habzelia, Oskór)*, rodzaj roślin z rodziny flaszkowcowatych *(Anonaceae)*, obejmuje drzewa i krzewy, głównie w Indjach Zachodnich i Ameryce płd. **X.** *grandiflora*, w Brazylji, wydaje owoce podobne do angielskiego ziela, używane na przyprawę i do celów lekarskich. Owoce gatunku **X.** *longifolia*, nad Orinoko, uważane są przez tamecznych Indjan za wyborny środek przeciw febrze. **X.** *aethiopica*, w Afryce, wydaje nasiona używane niegdyś, jako pieprz. *Pieprz gwinejski* pochodzi z gatunku **X.** *aromatica* w Gwinei.

Xystus, u Greków kolumnada pokryta w gimnazjach, gdzie zimową porą odbywały się ćwiczenia gimnastyczne, także place na ćwiczenia atletów przeznaczone. Rzymianie oznaczali tym wyrazem tarasy niepokryte i na miejsca przechadzki przeznaczone. W wiekach średnich zwano *Xystos* długie sklepione krużganki, szczególnie w klasztorach.

Xystus, imię dwóch papieży, ob. Sykstus I i II.

Y.

Y, głoska alfabetu polskiego, samogłoska czysta, najtwardsza. W dawnym języku polskim używano jej zamiast *j*, np. zamiast: dobrej, pisano: dobrey. U Greków zwana *ypsilon*, u Francuzów *y grec*. U Rzymian Y znaczyło 150, a z położoną nad niem kreską poprzeczną 150,000. Na monetach francuskich Y oznacza mennicę w Bourges.

Y (wymawia się: *ej*), zatoka morska na zachodnim krańcu Zuidersee, która niderlandzką prowincję Holandję dzieli na dwie połowy, północną i południową; oblewa Amsterdam.

Yaguarundi *(Felis yaguarundi)*, gatunek kotów, najbliższy kuguarowi (ob.), ma 55 cm. długości, ogon długi na 32 cm., głowę małą, uszy zaokrąglone, jest szaro-brunatny, żyje w Ameryce płd., karmi się ptakami i drobnemi ssawcami, na które poluje rano i wieczorem. W niewoli daje się oswoić.

Yajurveda, *Yadżurweda*, nazwa trzeciej Wedy (ob.). Yajus (Jadżus) oznacza ofiarę, a Yajurveda jest wedą przeznaczoną dla kapłana ofiarnika. Są dwie **Y.**: *czarna* (Krshna, Kriszna) i *biała* (Çukla, Siukla) i od tego idą dwie szkoły Carakus i Vajaseneyinas. W czarnej **Y.**, obok dawnych formuł ofiarnych, znajdują się i nowsze bramińskie, kiedy w białej podział na Samlutę i Brahmanę jest bardzo ścisły.

Yak, *Yack*, ob. Wół.

Yama, indyjski bóg śmierci, ob. Jama.

Yamagata Aritomo, japoński mąż stanu, w r. 1884 wyniesiony do godności hrabiego, ob. Jamagata.

Yama-mai, gatunek jedwabników (ob.).

Yams, roślina, ob. Dioscorea.

Yanaon, posiadłość francuska w anglo-indyj. prezydenturze Madrasu, ma 14,3 klm. kw i 5,400 mieszkańców.

Yang-tse-Kiang, ob. Jang-tse-kiang.

Yankee (lm. *Yankees*), *Jankesi*, przezwisko dawane w Ameryce mieszkańcom tylko sześciu stanów Nowej Anglji, które przecież w Europie dają w ogólności przez szyderstwo wszystkim mieszkańcom Ameryki północnej. Wyraz *Yankee*, wzięty z ust Indjan, jest zepsutem nazwiskiem: *English*, t. j. Anglik. W ostatnich czasach próbowano w Stanach Zjednoczonych wprowadzić na miejsce **Y.** nazwę *Usona*, zrobioną z pierwszych liter nazwy państwa U. S. o. N. A. (United States of North America).

Yankee-Doodle (czyt. *Jauki-Dudl*), nazwa dawniejszego śpiewu narodowego Amerykanów północnych napisanego około 1750 przez doktora Sheckburga. Muzyka Y. D. znana już była za czasów Kromwela, w XVIII w. przeniesiona do Ameryki, lecz w ostatnich czasach wyrugowaną została przez śpiewy patrjotyczne: „Hail Columbia," „Star-spangled banner" i in.

Yap *(Jab, Uap, Eap)*, grupa wysepek należąca do hiszp. grupy wysp Karolińskich, składa się z głównej wyspy **Y.** (207 klm. kw. i 2,750 miesz.) i kilku drobniejszych, ogółem 247 klm. kw. i 4,000 miesz. mających.

Yard, miara długości angielska, ob. Angielskie miary.

Yarmouth, miasto i hrabstwo we wschodniej Anglji, na brzegach morza Północnego, przy ujściu rz. Yare, liczy 50,000 miesz., ma port i olbrzymich rozmiarów pomnik Nelsona (44 metry wwsoki). Jest to wielce handlowe i ruchliwe miasto, posiada warsztaty okrętowe, fabryki jedwabnych wyrobów, wiele pięknych gmachów, zakład kąpieli morskich. Za czasów rzymskich zwało się Yarianonum.

Yarriba (*Yoruba*), kraina w środkowej Wyższej Gwinei, ob. Joruba.

Yates William, misjonarz i orjentalista angielski, * 1792 w Loughborough w hr. Leicester, † 1745 na morzu Czerwonem. Jako ksiądz baptystowski udał się 1815 do Kalkuty, potem osiadł w Serampor, gdzie pomagał Careyowi przy przekładzie różnych dzieł na języki indyjskie. W r. 1827 odwiedził Anglję, jednakże już 1829 wrócił do Indji i tu przebywał do 1845. Przełożył Biblję na język bengalski, wiele ksiąg St.-Testamentu na język sanskrycki, oraz cały Nowy Testament na język induski i hindustański. Oprócz tego przygotował gramatykę i słownik języka sanskryckiego, napisał w tymże języku oraz w języku indyjskim, hindustańskim, arabskim i bengalskim rozmaite książki szkolne i wiele in.

Yates Edmund Hodgson, romansopisarz angielski, * 1831 w Londynie; był urzędnikiem pocztowym tamże. Zawód literacki rozpoczął zbiorem szkiców i poezji p. t. „Mirth and metre by two mery men“ (ogłoszonym wespół ze Smedley'em, Londyn, 1854). Większego rozgłosu nabrało jego imię z powodu sporów z Thackeray'em, przeciw któremu w obronie **Y.** wystąpił i Dickens. Romanse **Y.** odznaczają się przedewszystkiem żywiołem sensacyjnym. Najcelniejsze z nich są: „Broken to harness“ (1865); „Running the gauntlet“ (1866); „Kissing the rod“ (1866); „Black Sheep“ (1867); „The rock ahead“ (1868); „Wrecked in port“ (1869); „A righter wrong“ (1870); „Dr. Wainwrights patients“ (1871); „Nobody's fortune“ (1871); „The impending sword“ (1874); „Recollections and experiences“ (4 w., 1885). † 1894 r.

Yazoo, rzeka w Ameryce północnej, bierze początek pod Leflore w stanie Mississippi z połączenia dwóch rzek, Tallahatchie i Yallobusha, a przebiegłszy 800 klm., wpada koło Vicksburga do Mississippi.

Yeames Fryderyk Wilhelm, malarz angielski, * 1835 w Taganrogu, gdzie ojciec jego był konsulem. W 1848 przybył do Londynu, 1852 wyjechał na studja do Włoch. Malował obrazy historyczne.

Yellow-root (ang. *żółty korzeń*), ob. Hydrastis.

Yellowstone, dopływ najznakomitszy rzeki Missouri w zachodniej Ameryce północnej, wypływa z Shoshone Range i przebiegłszy 1,075 klm., wpada do Missouri; spławny jest na przestrzeni 480 klm.

Yellowstone National Park, obszar w północno-ameryk. stanie Wyoming, w części też leżący w stanach Montana i Idaho, prawie tak wielki jak Saksonja, uchwałą kongresu z r. 1872 przeznaczony na park narodowy. Jest to wyniosła równina

Źródła gorące w Yellowstone-Park.

na 2,400 m. nad p. m. wzniesiona, przerznięta rzeką **Y.**, otoczona górami; a cała ta przestrzeń w niedawnej jeszcze stosunkowo epoce geologicznej była widownią żywej działalności wulkanicznej i mieści wiele oryginalnych zjawisk przyrody, a między innemi około 6,000 gorących źródeł i dymnic. Szczególniej godne uwagi są źródła „Mammouth Hot Springs“, skały obsydjanowe, zwane górą szklaną, wielkie gejzery i in. Wśród zwierząt żyje tu 600 pozostałych amerykańskich bizonów. Por. Hayden „The **Y.** National Park“ (Boston, 1877); Zittel „Das Wunderland am **Y.**“ (Berlin, 1885).

Yen, moneta japońska ob. Jen.

Yeoman (czyt. *Jomen*), nazywano w wiekach średnich w Anglji każdego człowieka wolnego, stojącego w pośrodku między stanem szlacheckim a stanem poddanym. Dziś nazwa ta służy dzierżawcom i drobnym posiadaczom gruntów. **Y.** nazywają także przyboczną gwardję królewską w Londynie, uzbrojoną staroświeckim zwyczajem w halabardy i pilnującą Toweru.

Yeomanry Cavalerie zowie się dotąd istniejąca konna milicja ochotników, która powstała czasie rewolucji francuskiej, obowiązaną była pilnować angielskich wybrzeży morskich. Stoi ona pośrodku pomiędzy milicją a ochotnikami.

Yersin Aleksander, lekarz, * 1863 w Rougemont w Szwajcarji, kształcił się w Lozannie i Marburgu, 1888 został preparatorem w instytucie Pasteura, a następnie wstąpił do służby lekarskiej kolonjalnej w Saigon i w r. 1894 odkrył zarazek dżumy. W r. 1895 wrócił do Paryża i sporządził surowicę leczniczą przeciw dżumie; w r. 1896 stosował ją skutecznie w Amoy i Kantonie, a na żądanie rządu chińskiego założył filję instytutu Pasteura. Wraz z Le Roux pracował też nad zbadaniem tuberkulozy i dyfterytu.

Yesidis lub *Yecedis*, czciciele szatana, zowie się pewna sekta w Kurdystanie, Armenji i południowym kraju Kaukaskim, która obok czci oddawanej Allachowi, ubóstwia także potęgę szatana.

Yeu, *Ile l' Yeu* wyspa franc. na oceanie Atlantyckim, do dep. Vendée, okr. Sables-d'Olonne należąca, 20 klm. od lądu odległa, ma 22,47 klm. kw. powierzchni i 3,500 miesz.

Yggdrasil, Askr Yggdrasil, dosłownie: jesion konia Ygga, czyli Odyna w mitologji skandynawskiej. Drzewo obejmujące świat cały, symbol czasu i przestrzeni. Gałęzie jego ocieniają niebo, a z trzech jego korzeni jeden znajduje się u ludzi, drugi u olbrzymów, a trzeci w Helu, t. j. piekle. Pod pierwszym korzeniem znajduje się studnia Urdhar, gdzie Norny (parki skandynawskie) przebywają i utrzymują drzewo w świeżości. Pod drugim korzeniem przebywa olbrzym wodny Mimir, który udziela rad Odynowi. Pod 3 korzeniem jest studnia Hvergelmir, z której płyną strumienie świata, co zrodziły ziemię; kiedy nadejdzie zmrok bogów (Götterdämmerung), drzewo pęknie. Por. Mannhardt, „Der Baumkultus der Germaneu und ihrer Nachbarstämme“ (1875); Bugge „Studien über die Entstehung der nordischen Götter und Helden-Sagen“ (1881 — 89); Magnusson „Odins horse (1895).

Ylang-ylang *(alan-gilan, olejek storczykowy)*, olejek eteryczny z kwiatów drzewa *Cananga odorata*, należącego do rodziny flaszowcowatych (Anonaceae), które się uprawia w Azji płd , a zwłaszcza na Filipinach. Jest żółty, woni przyjemnej, c. wł. 0,95, rozpuszcza się w eterze, częściowo w alkoholu, działaniem ługu potażowego zmydla się i używany jest w parfumerji. Do handlu przybył w rokn 1864 z Manilli, a początkowo sądzono, że pochodzi z pewnej rośliny storczykowej.

Ymir, w mitologji skandynawskiej, olbrzym prastary, z którego powstał świat. Zrodził on się z lodu przedwiecznego, w który ciepło wniosło życie. Pod jego lewą ręką wyrośli mężczyzna i kobieta, a jedna noga z drugą spłodziła ród olbrzymów. **Y.** zabili synowie Bura i Odyna, Vili i Ve i zrobili z niego świat. Z jego mięsa lądy, z kości góry, z włosów—las, a z czaszki—niebo, z mózgu—obłoki.

Yoga, Joga (sanskr), skupienie, zagłębienie, jeden z sześciu głównych systematów filozoficznych u Indusów. **Y.** wypłynęła z ateistycznej Samkyi, którą uzupełniono wprowadzeniem bóstwa (iśwora). Należy dążyć do wyzwolenia duszy jednostkowej z więzów materji przez oderwanie się od rzeczy zewnętrznych i zagłębienie w sobie. Sposoby, ułatwiające owo skupienie, jak zatrzymywanie oddechu, odpowiednie położenie ciała, dały początek rozlicznym praktykom ascetycznym. Por. Markus „Die Yoga-philosophie“ (1886); „Yoga sutra“ wyszło w Bombaju w przekładzie angielskim.

Yogin (sanskr.), *jopin* (nowobudys.), *Dżogin* Jopis, zwolennik systemu filozoficznego Yogi (ob. Yoga), później stał się synonimem ascety i pokutnika indyjskiego w ogóle. Mylnie zowią **Y.** fakirami (ob.), gdyż fakirzy są pokutnikami mahometańskimi, a **Y.** bramińskiemi. Yoginowie słyną jako znakomici znawcy praktyk hypnotyczno-medjumicznych.

Yon Edmund Karol Józef, malarz francuski, * 1841 w Paryżu, kształcił się tamże, poświęcał się naprzód drzeworytnictwu i za prace swoje kilkakrotnie otrzymywał medale; w 1882 oddał się wyłącznie malarstwu. Wykonał: „Wzgórze Montmartre“, „Brzegi Sekwany“ (1873); „Prom de Monfigny“ (1879); „Rzeka d'Eure“ (1881); „Ujście rzeki Dives“ (1884); „Burza na równinie Enfer“ (1888); „Staw de Cernay“ (1890); „Jesień“ (1896). † 1897.

Yonge Karolina Marja, powieściopisarka angielska, * 1823. Napisała: „The heir of Redclyffe“ (22 wyd., 1876); „Heartsease“ (11 wyd., 1870); „The daisy chain“ (10 wyd., 1870) i ciąg dalszy „The trial“ (1864); „The dove in the eagle's nest“ (2 wyd., 1870); „The chaplet of pearles“ (1868 roku); „The pilars of the house“ (1873 roku); „The three brides“ (1876); „The otsturbing element“ (1878); „Womankind“ 3 wyd. 1780); „Bywords“ (1880); „A story of the captivity of Mary of Soctland“ (1882, t. 2) i in.

Yonkers, miasto w północno-ameryk. stanie New-York, nad Hudsonem, 27 klm. powyżej New-Yorku, miejsce letniego pobytu mieszkańców tego miasta, ma fabryki i 33,000 m.

Yonne, lewy dopływ Sekwany, bierze początek w departamencie Nièvre, u stóp góry Mont-Beuvron, i ubiegłszy 293 klm., wpada do niej pod Montereau. Rzeka Yonne za pośrednictwem kanału Nivernais łączy się z Loarą, a za pośrednictwem kanału Burgundzkiego z Saoną.—Nazwany od tej rzeki departament *Yonne* zajmuje 7,494 klm. kw. powierzchni, z ludnością 332,000, dzieli się na okręgi: Auxerre, Joigny, Avallon, Sens i Tonnerre, wydaje obficie białe i czerwone wina, znane w handlu pod nazwą podburgundzkich. Miasto stołeczne departamentu jest Auxerre.

York, *Yorkshire*, największe hrabstwo Anglji, noszące tytuł księstwa, położone w dawnej Northumberlandji i przytykające do morza Północnego; zajmuje 15,712 klm. kw. z ludnością 3,210,000. Skropione rzekami Humber i Ouse, przedstawia w ziemi swojej, płodach i przemyśle całą prawie Anglję. Hrabstwo York dzieli się na trzy okręgi (Ridings), które od r. 1888 stanowią samodzielne hrabstwa, East-Riding, West-Riding i North-Riding.—Miasto stołeczne *York* (stanowiące od r. 1888 oddzielne hrabstwo) nad rzeką Ouse, druga City (miasto główne) w królestwie, jest rezydencją drugiego arcybiskupa w państwie i po Londynie jedynem, którego najwyższy urzędnik miejski (mayor) nosi tytuł lorda. **Y.** liczy 68,000 m., ma liczne zabytki starożytnych budowli, wiele kościołów, między któremi pierwsze miejsce zajmuje katedra św. Piotra, arcydzieło budownictwa gotyckiego, i jest siedliskiem fakultetu teologicznego unitarjuszów. Za czasów rzymskich **Y.** był pod nazwą *Eberacum* stolicą Brytanji, później, pod nazwą *Coforvic*, stolicą anglosaskiego królestwa Northumberlandji, lecz po wtargnięciu Duńczyków (867) przymuszony był ustąpić pierwszeństwa Londynowi.

York, półwysep w Australji, północna część kolonji Queensland, położony między 17° 30′ a 10° 46′ szerok. płd. (Kap York), oraz między morzem Koralowem a zatoką Carpentaria.

York, miasto w północno-ameryk. stanie Pensylwanji, nad rzeką Codorus Creek, posiada wielkie fabryki i 21,000 miesz. Założone zostało już 1741.

York, tytuł książęcy, nadawany zwykle drugiemu synowi królów angielskich. Król Edward III pierwszy udzielił go swemu synowi Edmundowi, który był założycielem domu York czyli „białej róży“, gdy brat jego, Jan, założył dom Lancaster czyli Czerwonej Róży. Spory i walki pomiędzy temi dwoma domami o koronę królewską znane są w historji pod nazwą *Róży białej i czerwonej wojna* (ob.). Tytuł księcia **Y.** nosili następnie Henryk VIII, Karol I i Jakób II przed swojem wstąpieniem na tron angielski; nosił go także i syn Jakóba II, pretendent Jakób III, który na wygnaniu ozdobił nim swego syna Henryka Benedykta, znanego pod nazwą Kardynała York. (Ob. *Stuart*). Później Jerzy I wyniósł brata swego Ernesta Augusta, biskupa Osnabrück, do godności **Y.**, a od r. 1760—1767 używał tego tytułu Edward August, brat Jerzego III. Później księciem **Y.** był Fryderyk, drugi syn Jerzego III (* 1763, † 1827 bezdzietnie), który od r. 1764 do 1802 posiadał odpadłe później do Hanoweru księstwo biskupie Osnabrück; mianowany 1784 księciem **Y.** i Albany, dowodził, ale niezbyt szczęśliwie armją angielską przeciw rzeczypospolitej Francuskiej (1793—1794), i mimo to został 1795 feldmarszałkiem i naczelnym wodzem wojsk Wielkiej Brytanji, lecz urząd ten musiał złożyć 1809 roku skutkiem oskarżeń rzuconych nań w parlamencie o nadużycia w administracji wojskowej. W roku 1811 wszelako otrzymał ponownie naczelne nad siłą lądową dowództwo i mimo ogromnych dochodów zostawił znaczne długi. Od 1892 tytuł księcia Yorku nosił drugi syn księcia Walji, obecnego króla Edwarda VII, ob. *York* Jerzy Fryderyk.

York Jerzy Fryderyk, książę, * 1865 jako drugi syn księcia Walji, Alberta Edwarda, syna królowej Wiktorji i księżny Aleksandry Duńskiej. Mając lat 12, wstąpił wraz z starszym bratem swoim księciem Clarence jako kadet do marynarki i przebył na okręcie szkolnym „Britania“ lat 2, a potem odbył podróż 3-letnią naokoło świata. W 1883 został miczmanem, a w 1885 poruczni-kiem marynarki. W 1890 dowodził kanonjerką „Trush,“ a w 1891 awansowany na komandora. W r. 1892 (14 stycznia) wskutek śmierci brata odziedziczył jego prawa do korony angielskiej, otrzymał tytuł księcia Yorku i wstąpił do izby wyższej. W r. 1893 (6 lipca) zaślubił księżniczkę Marję Teck. Z małżeństwa tego urodzili się: Edward Albert (1894), Albert Fryderyk (1895), Wiktorja Aleksandra (1897), Henryk Wilhelm (1900). W 1893 awansowany na kapitana okrętu, w 1894 został członkiem rady tajnej. Po wstąpieniu na tron ojca (1901) otrzymał także tytuł księcia Walji.

York von Wartenburg Hans Dawid Ludwik, hrabia, feldmarszałek pruski, * 1759 w Poczdamie. Wszedłszy 1772 do służby wojskowej, mianowany był 1811 generał-gubernatorem całych

Prus, a 1812 udał się z posiłkową armją pruską do Rosji. Przy odwrocie wojsk francuskich, jako główny dowódca armji pruskiej, ujrzał się przy nacisku okoliczności zniewolonym do samowolnego zawarcia konwencji (30 grudnia 1812), mocą której wojsko pruskie zajęło kwatery neutralne i odłączyło się od Francuzów. Później w kampanji r. 1813 i 1814 odznaczył się chlubnie w bojach z armją francuską, wywalczył sobie w boju z generałem Bertrand swobodne przejście przez Elbę pod Wartenburgiem (3 października 1813) i w nagrodę za oddane usługi 3 czerwca 1814 wyniesiony został pod nazwiskiem *York von Wartenburg* do godności hrabiowskiej. W r. 1815 mianowany feldmarszałkiem, † 1830 w Klein-Oels. Por. Droysena „Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg“ (2 wyd., 3 t., Berlin, 1851); Berghausa „York. Seine Geburtsstätte und seine Heimat“ (Anklam, 1863).

York von Wartenburg Maksymiljan hr., wnuk poprz., * 1850, † 1900. Służył w wojsku pruskim, był szefem sztabu przy marszałku Waldersee w Chinach. Odznaczył się także jako pisarz historyczno-wojskowy.

Yorktown, miasto portowe w Wirginji, nad rzeką York-River, o 2½ mili od jej ujścia do oceanu Atlantyckiego, pamiętne dwoma ciężkiemi oblężeniami 1781 i 1862, obecnie podupadło zupełnie.

Yosemitethal, wąwóz na zachodnich stokach gór Sierra Nevada w hrabstwie Mariposa, w północno-amerykańskim stanie Kalifornji, otoczony prawie prostopadłemi ścianami granitowemi. Wąwóz ten, odznaczający się pięknością położenia, stanowi od 1864 r. park narodowy. Niedaleko stąd leży *Mariposa* ze swemi olbrzymiemi drzewami.

Yoshihito Haru no Miya, następca tronu japońskiego, * 1879 r., ogłoszony następcą tronu 1889 (3 listopada), a 1897 uznany za pełnoletniego i wprowadzony do izby wyższej. 10 maja 1900 r. zaślubił księżniczkę Sadę, z domu arystokratycznego Kujo, z którego pochodziła i cesarzowa wdowa, matka Mikuda.

Young Edward, poeta angielski, * 1681 w Upham, w Hampshire, † 1765 r., jako proboszcz w Wetwyn, hrabstwie Hertford. Wsławił się głównie jako autor utworu poetycznego „Night-thoughts“ (Londyn, 1741 i później), tłómaczonego na wszystkie niemal języki europejskie; u nas tłóm. go Dmochowski.

Young Edward.

Young Tomasz, znakomity uczony angielski, * 1773 w Milverton w hrabstwie Sommerset, † roku 1829; studjował w Campton, Londynie i Getyndze matematykę, języki wschodnie, botanikę i medycynę; za pracę o soczewce krystalicznej oka i o wzroku został członkiem Royal Society. Następnie osiadł jako lekarz w Londynie i ogłosił liczne prace z dziedziny fizyki i matematyki; w rozprawie „A syllabus of a course of a natural and experimental philosophy“ (1802) podał wyjaśnienie mnóstwa zjawisk, ściągających się do wzroku i do teorji barw, i pierwszy rozwinął ściśle zasady interferencji światła. Do r. 1804 był profesorem w Royal Institution. Kilka zwojów papirusowych, które otrzymał 1814 r., powiodły go do odcyfrowania hjeroglifów. W r. 1818 został członkiem komisji do zbadania miar i wag angielskich. Oprócz powyż. ogłosił: „Course of lecture on natural philosophy and the mechanical arts“ (2 t., 1807, 2 wyd., 1845)); „Remarks on egyptian papyri“ (1815); „Hieroglyphics“ (1823) i w. in. Por. Peacock „Life of Th. Young“ (1855).

Young Brigham, apostoł mormoński, * 1801 w Whitenham w stanie Vermont, † 1877, przyłączył się 1832 roku do sekty mormonów, poczem zostawszy kapłanem, brał udział w wyprawie wojska sjońskiego do Missouri. 1835 został jednym z 12 apostołów i udał się w celach misyjnych do stanów wschodnich, przyczem zjednawszy dla swej sekty znaczną liczbę prozelitów, został 1838 prezesem 12 apostołów. 1840 r. udał się wraz z innymi do Anglji, aby zyskać tam stronników dla nowej ewangelji; założył tu kościół, oraz czasopismo *Tysiącoletnia gwiazda* i wydał „Księgę Mormona“ i „Śpiewnik.“ Po powrocie do Ameryki 1841 brał czynny udział w sprawach religijnych i społecznych gminy w Nauvoo i po śmierci Smitha (1844) został, jako prezes apostołów, głową sekty, 1846 przeprowadził mormonów w Nauvoo do Jowy, a następnie po Utah i był 1850 r. oraz 1854 mianowany gubernatorem. W r. 1852 ogłosił dogmat wielożeństwa. W 1871 wytoczono mu proces o poligamję, ale nie skazano. Zmarł zostawiając 17 żon, 16 synów i 28 córek, oraz znaczny majątek. **Y.** zrobił wiele dobrego dla handlu i przemysłu. Por. Ch Mackay „The Mormons“ (Londyn, 1851). B. G. Ferris „Utah and the Mormons“ (1854); John Hyde „Mormonism, its leaders and desigas“ (1869); W. H. Dixon „New America“ (1869); Kennedy „Early days of Mormonisca“ (1888); Gunnison „The Mormons.“

Younga teorja barw, ob. Barwa.

Youngstown, miasto w północno-amerykańskim stanie Ohio, nad rzeką Mahoning River, wśród bogatych pokładów węgla i żelaza położone, posiada liczne fabryki i 35,000 miesz.

Ypern *(Ypres)*, miasto handlowe w belgijskiej prowincji Zachodniej Flandrji, nad rz. Yperlé, sto-

lica okręgu t. n., ma 16,900 miesz. i starożytny kościół katedralny. Słynny w dziejach kościoła Korneljusz Jansen, założyciel sekty Jansenistów, był tutaj biskupem.

Ypey Annaeus, teolog holenderski, * 1760 we Fryzji; po ukończeniu studjów uniwersyteckich we Franeker, był pastorem w rozmaitych gminach reformowanych, następnie 1799 profesorem historji kościelnej w Harderwik, a w końcu od 1813 w Groeningen. Wydał kilka ważnych dzieł teologicznych, między któremi zasługują na wzmiankę: „Geschiedenis van de christelijke kerk in de XVIII eeuro," „Beknopte geschiedenis van de hervorming" (1817); „Geschiedenis de Nederlandsche hervormede kerk" (4 t., 1820—27) i in. **Y.** uważany jest za jednego z najlepszych znawców języka holenderskiego.

Ypsilantis albo *Hipsilantis* (wedle wymawiania nowogreck. *Ipsilandi*), nazwisko bogatej i starożytnej fenarjockiej rodziny, wywodzącej swój początek (lubo bez żadnej podstawy) od cesarskiego domu Komnenów. Znakomitsi z nich są:

Ypsilantis Atanazy, w końcu zeszłego wieku, był w wielkich łaskach u sułtana tureckiego.

Ypsilantis Aleksander, syn poprz., odziedziczył po ojcu olbrzymi majątek i wziętość na dworze tureckim. Początkowo drogman, potem dwukrotnie hospodar wołoski. W wojnie wybuchłej 1792 między Austrją i Rosją z jednej, a Turcją z drugiej strony, nie stawił żadnego oporu nieprzyjaciołom, dał się nawet wziąć do niewoli, odprowadzony został do Bernu i dopiero po zawarciu pokoju w Jassach wrócił do Turcji i z powodu postępowania syna swego został ukarany śmiercią 1805, w 80 r. życia.

Ypsilantis Konstanty, syn poprz., od 1799 r. hospodar Mołdawji, a wkrótce potem i Wołoszczyzny; z powodu bliskich stosunków z Rosją, został 1805 odsądzony od tej godności i po daremnych usiłowaniach wyswobodzenia Grecji z pomocą Rosji, † 1816 w Kijowie.

Ypsilantis Aleksander, młodszy syn poprz., * 1783; zostając od 1809 w wojskowej służbie rosyjskiej, brał czynny udział w wojnie 1812—13 i dosłużył się stopnia generał-majora; po wybuchu powstania greckiego stanął na czele greckiej heterji, lecz po bitwie pod Dragaszanem (19 czerwca 1821) musiał ratować się ucieczką; więziony w Austrji, dopiero r. 1827, za wstawieniem się cesarza rosyjskiego Mikołaja, odzyskał wolność i † 1828 w Wiedniu.

Ypsilantis Dymitr, brat poprzedniego, * roku 1793. Służył również w armji rosyjskiej i odznaczył się szczególnie w wojnie 1814 r. Czynny członek heterji, wylądował r. 1821 na wyspę Hydrę, stanął na czele powstania greckiego, działał śmiało i energicznie, bronił dzielnie cytadeli w Argos i przyczynił się tym sposobem do klęski Turków, ale mimo to wkrótce poróżnił się ze stronnictwem Maurokordatów, usunął się 1823 r. do Tripolizzy i dopiero po przybyciu prezydenta Kapodistriasa objął w styczniu 1828 główne dowództwo nad wojskiem w Grecji wschodniej, w październiku 1831 r. ustąpił zupełnie z widowni publicznej i † 1832 w Nauplii.

Ypsylon, pseudonim Klem. Szaniawskiego.

Yriarte Ignacy, słynny hiszpański malarz krajobrazów, * 1620 r. w prowincji Guipuzcoa, † 1685 w Sewili. Murillo mawiał: „**Y.** tak pięknie maluje krajobrazy, że koniecznie trzeba wierzyć w natchnienie." Krajobrazy **Y.** bez figur są daleko lepsze aniżeli z figurami.

Yriarte Karol, literat francuski, * 1832 w Paryżu, † 1898, był urzędnikiem w ministerjum stanu, następnie inspektorem ochron, potem inspektorem opery. Jako korespondent rozmaitych czasopisów, głównie zaś *Monde illustré*, znajdował się 1859 r. przy wyprawie marokańskiej, następnie 1860 przy Garibaldim w Sycylji, po powrocie naczelny redaktor *Monde illustré*. W czasie wojny francusko-niemieckiej brał udział w działaniach armji ardeńskiej, następnie przyłączony do sztabu generalnego Vinoy, uczestniczył zarazem w operacjach jego przeciwko komunistom. 1875 zwiedził Bośnię i Hercegowinę. Oprócz licznych artykułów i przekładów z hiszpańskiego, wydał: „La société espagnole" (1861); „Souvenirs du Maroc" (1863); „Les cercles de Paris" (1864); „Paris grotesque" (t. r.); „Les portraits parisiens" (1865 — 1869); „Nouveaux portraits parisiens" (1870); „Les princes d'Orléans" (1871); „Campagne de France 1870—71" (1871); „Le puritain" (1873); „La vie d'un patricien de Venise au XVI siècle" (2 wyd., 1885); „La Bosnie et l'Hercegovine pendant l'insurrection" (1875); „Française de Rimini" (1882); „Cesar Borgia" (1889, t. 2); „Les bords de l'Adriatique" (1878).

Ysaye Eugenjusz, skrzypek belgijski, * 1858 w Londynie, gdzie się kształcił w konserwatorjum, potem pod Wieniawskim w Brukseli i pod Vieux tempsem w Paryżu. Od r. 1886 był profesorem w Brukseli.

Ysaye Teodor, brat poprz., * 1865 w Venviers, pianista i kompozytor. Od 1889—99 był nauczycielem muzyki w Genewie. Potem osiadł w Brukseli.

Yssel lub *Ijssel*, nazwa kilku wód płynących w Niderlandach. *Nieuw-Yssel*, urządzona na kanał odnoga Renu w prowincji Geldrji, wychodzi z Renu powyżej Arnheim i ciągnie się 3½ mili ku Doesberg, gdzie się łączy z *Oude-Yssel*, przybywającą z Westfalji i wkraczającą do Geldrji. Tak zjednoczone wody zwracają się pod nazwą *Overyssel* albo *Ysselstrom* na północ przez Zütphen i Deventer, odtąd stanowią granicę pomiędzy Geldrją a prowincją Overyssel i przeszedłszy mil 12, wstępują do Zuydersee. *Neder-Yssel*, także *Mała* albo *Holenderska Yssel*, odnoga rzeki Lek, ucho-

dzi powyżej Roterdamu, naprzeciwko wyspy Ysselmonde, do rzeki Maas.

Ystad, miasto handlowe i port na południowem wybrzeżu Szwecji, w dawnej prowincji Schonen, a teraźniejszym pow. Malmö-län, ma 8,700 mieszkańców.

Ytr, *itr (Yttrium)*, Y, pierwiastek chemiczny, metaliczny, rzadki i mało znany; występuje wraz z erbem i terbem w gadolinicie, itroterbicie, itrotantalicie, itrotytanicie i kilku innych rzadkich minerałach, znajdujących się w Skandynawji. *Tlenek itru, itryna,* jest proszkiem białym, cięższym od baryty, nietopliwym; z kwasami wydaje sole słodkawe, tworzące kryształy barwy ametystowej. Itryna odkrytą została przez Gadolina 1794 r.

Yucatan, *Jukatan*, półwysep występujący w kształcie podłużnego prostokąta z północnego wybrzeża Ameryki środkowej, graniczy od zachodu i północy z zatoką Campeche i zatoką Meksykańską, od wschodu zaś z zatoką Honduras na morzu Antylskiem. Kraina ta, na przestrzeni 220,000 klm. kw., obejmuje, prócz angielskiego okręgu Honduras i części Guatemali, Chiapa i Tabasco, stan meksykański **Y.**, który od r. 1861 rozdzielony został na dwa stany, Campeche i **Y.** Ten ostatni zajmuje 91,201 klm. kw. i liczy 298,000 m. Stolicą jego jest m. Merida. Przy gorącym, lecz zdrowym klimacie ziemia wydaje wszystkie rośliny podzwrotnikowe. Główne atoli bogactwo kraju stanowią lasy. Ostatniemi czasy odkryto tu zwaliska wielu bardzo starożytnych budowli z epoki Telteków. W pobliżu Meride znajdują się ruiny miasta *Mayapan*, które było stolicą państwa Indjan z plemienia Maja (ol.).

Historja. Przed odkryciem Ameryki zostawał **Y.** pod rządami jednego monarchy, który rezydował w Mayapan; wszyscy inni kacykowie byli mu podlegli i płacili daninę; dopiero w XV wieku, zburzywszy Mayapan, pozakładali oni osobne państewka i nieustannie szarpali się w bojach, aż wreszcie ujarzmieni zostali przez Hiszpanów, którzy po raz pierwszy zjawili się w **Y.** 1506 i wcielili **Y.** do królestwa Nowej Hiszpanji, czyli Meksyku. Podbici Indjanie przyjęli pozornie chrystjanizm i z biegiem czasu, stojąc do tej pory na dość wysokim stopniu cywilizacji, popadli w ubóstwo i pewien stan zdziczenia. Po oswobodzeniu się z pod panowania hiszpańskiego przyłączył się **Y.** jako stan samoistny do rzeczypospolitej Meksykańskiej, ale już 1821 oderwał się i utworzył odrębną, niepodległą rzeczpospolitą z konstytucją jak najliberalniejszą. Ponieważ jednak Meksyk nie uznał tej nowej republiki, trwała przeto czas jakiś wojna, aż wreszcie **Y.**, zmuszony siłą okoliczności, przystąpił znowu do związku z Meksykiem. Por. Cogolludo „L'Historia de **Y.**“ (Madryt, 1687, 2 wyd., 2 t., Campeche i Merida, 1842—45); Waldeck „Voyage pittoresque et archéologique dans les provinces d'**Y.**“ (Paryż, 1838); Stephens „Incidents of travel in Central-America, Chiappas and **Y.**“ (2 t., New-York, 1841, nowe wyd. Catherwooda, Londyn, 1854); Heller „Reisen von Mexico 1845—48“ (Lipsk, 1853); Scherzer „Aus dem Natur-und Völkerleben im tropischen America“ (Lipsk, 1864); A. D. „Le Plongeon Yucatan“ (1889).

Yucca *(szpilecznik, krepla, szpilka adamowa, lilja palmowa)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, drzewa o liściach mięsistych, podobne do smokwi (draceny) w Ameryce płn. i środ. **Y.** *gloriosa* wydaje grona na 2 m. długie, złożone z okazałych, śnieżno-białych, wonnych kwiatów, podobnych do tulipanów. Z główek przykorzeniowych wypiekają Indjanie w czasie głodu chleb. Liczne wogóle gatunki tego rodzaju przy umiejętnej hodowli mogą się u nas przyjmować. **Y.** *draconis* dorasta 12 m. wysokości i ma piękną koronę z liści na 46 cm. długich, rośnie w Ameryce płd., gdzie jest zwana *palmą pustyni.* Łodygi przerabiają się na papier.

Yuga, *Juga* (Samp), epoka, okres czasu, wiek świata. Indusi liczą IV wieki, Krita, Treta, Dvapara i Kali, które najwięcej odpowiadają złotemu, srebrnemu, miedzianemu i żelaznemu wiekowi mitologji klasycznej. Por. Rotz „Uber den Mythen von den Menschengeschlechtern“ (1860).

Yule Henryk, geograf angielski, * 1820 w Kiveresk pod Edymburgiem, † 1889 w Londynie, udał się w młodym wieku jako oficer inżynierji do Bengalji, w r. 1862 wrócił do Europy i został członkiem rady zarządu Indji. Ogłosił: „Narrative of the mission of the court ofAva in 1855“ (1858); „Jordanus. Mirabilia descripta“ (1863); „Geography and history of the regions on the Oxus“ (1872) i in.

Yuma, naród indyjski w Ameryce płn., zamieszkuje dolinę Colorado w Arizonie, oraz Kalifornję płd. Po dawnych ich budowlach pozostały liczne ruiny. W rezerwacji ich w Kalifornji żyje ich około 1,000 dusz. Por. Gatscher „Der Yuma-Sprachstamm“ (1886).

Yurumi, *jurumi*, ob. Mrówkojad.

Yvan Melchjor, lekarz, literat i mąż stanu francuski, * 1803 w Digne (departament Niższych Alp), profesor historji naturalnej w Marsylji. W r. 1843 był lekarzem misji wysłanej do Chin pod przewodnictwem de Lagrenée. Od 1848 zajmował się przeważnie sprawami politycznemi. Po zamachu stanu 2 grudnia zmuszony był szukać schronienia w Belgji. Wróciwszy jednak do kraju, został 1858 ministrem Algierji i osad, a następnie generalnym inspektorem drukarni i księgarni francuskich. Znakomitsze jego prace są: „La Chine et la presqu'île Malaise“ (Paryż, 1850); „L'insurrection de Chine“ (1853); „Voyage et récits“ (2 t., Bruksela, 1852); „Légendes et récits“ (1861); „De France en Chine“ (1855).

Yverdun, rzymskie *Eburodunum*, miasto mające 6,400 miesz. w szwajcarskim kantonie Waadt, przy ujściu rzeki Orbe do jeziora Neufchatelskiego, posiada sławne kąpiele siarczane. W tutejszym starożytnym zamku, zbudowanym 1135, miał Pestalozzi sławny swój zakład wychowania.

Yvetot, miasto okręgowie we francuskim departamencie Niższej Sekwany, liczy 7,000 miesz., tworzyło z niewielką należącą do niego okolicą przez długi przeciąg czasu udzielne księstwo, które lud okoliczny nazywał powszechnie *królestwem Yvetot.*

Yvon Adolf, malarz francuski, * 1817 w Eschwiller (departament Mozelli), uczeń Pawła Delaroche'a. W r. 1843 podróżował po Rosji. Celniejsze jego z tej epoki prace są: „Judasz dręczony wyrzutami sumienia," „Bitwa na Kulikowem polu," „Przejście przez Alpy." W r. 1855 dał na wystawę obrazy: „Ney prowadzący tylną straż w Rosji" i „Siedm grzechów głównych." Z późniejszych prac jego zasługują na wzmiankę: „Wąwóz Małachowa," „Bitwa pod Solferino," „Magenta" i w. in.

BIBLIOTEKA NAUKOWA Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

KONIEC TOMU PIĘTNASTEGO.

„1289 193 r. „TRIBUNA RADZIECKA"

2931

8 LEK 1938
BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego
476

Biblioteka
T. 15
80309/2.
WAP
Naukowa